

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

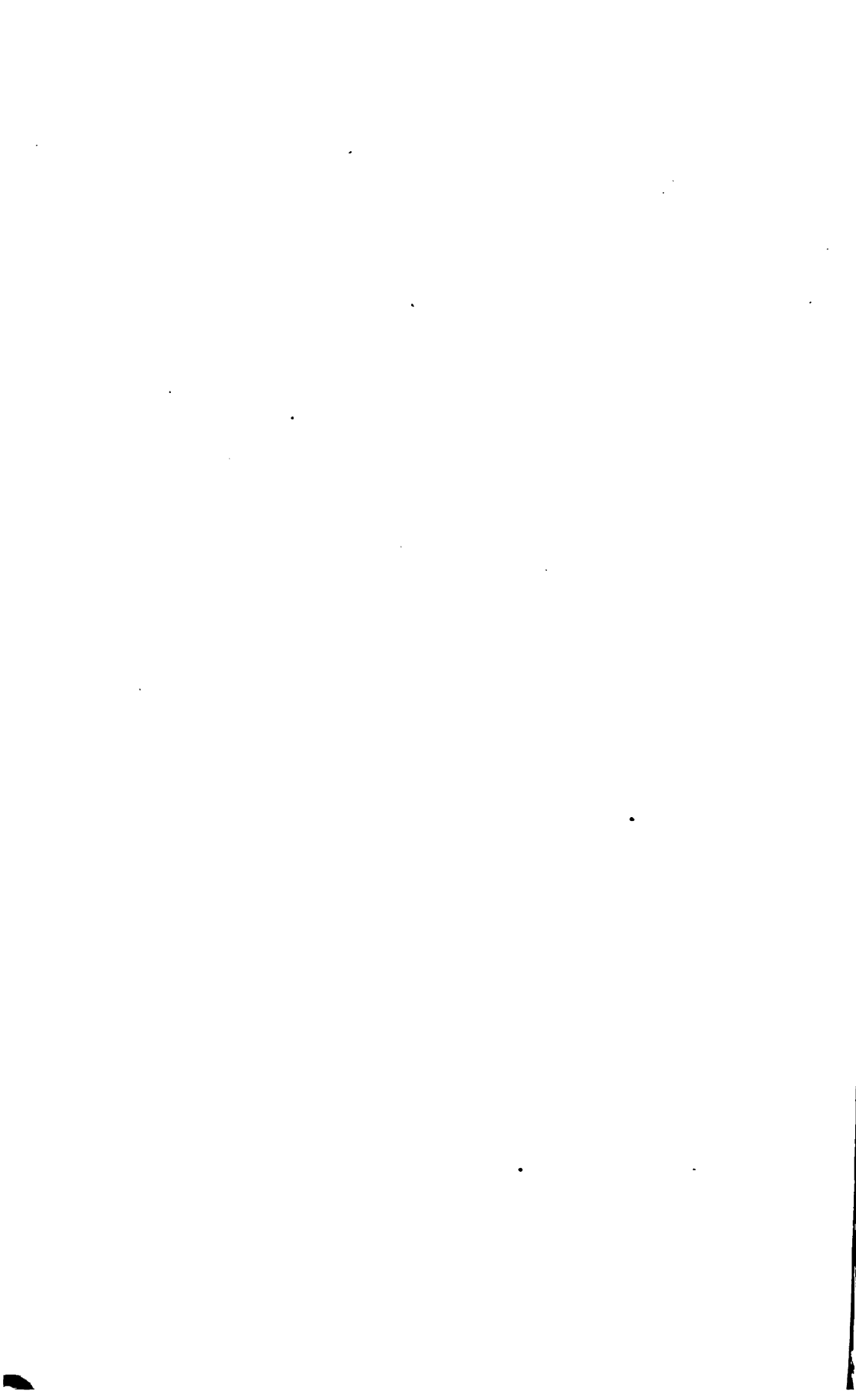
Celt 5590, 20 (2)

Harvard College Library

FROM
THE FUND OF
MRS. HARRIET J. G. DENNY
OF BOSTON

Gift of \$5000 from the children of Mrs. Denny,
at her request, "for the purchase of books for the
public library of the College."

o

GEIRIADUR BYWGRAFFYDDOL

o

ENWOGION CYMRU,

O'R OESOEDD BOREUAF HYD YN AWR,

Yn Offeiriaid, Pregelhwyr, Heirdd, Synafiaethwyr, Gwyddonegwyr,
Ulenorion, Cerddorion,

YN NGHYD

A PHOB UN O ENWOGRWYDD

MEWN YSTYR WLADOL NEU GREFYDDOL.

GAN

JOSIAH THOMAS JONES, GWEINIDOG YR EFENGYL,
A B E R D A R.

CYFROL II.

A B E R D A R :

ARGRAFFWYD A CHYGOEDDWDYD GAN J. T. JONES A'I FAB, SWYDDFA'R "ABERDARE TIMES."

—
1870.

~~Ref 452.72~~

~~Cat. Room~~

✓
Call 5593.22 (2)

✓

Denny fund.

I'R

GWIR BARCHEDIG ALFRED OLLIVANT, D.D.,

ARGLWYDD ESGOB LLANDAF.

FY ARGLWYDD,

TRWY eich caniatad meddaf y boddhad o gyflwyno i chwi y GEIRIADUR BYWGRAFFYDDOL o ENWOGION CYMRU; gwnaf hyny, am fy mod wedi arfer coleddu syniadau uchel am eich Arglwyddiaeth, fel pendefig urddasol. Mae purdeb eich cymeriad, eich ymdrech i wellhau moesau, a dyrchafu ein cenedl, wedi enill i chwi radd dda drwy holl Gymru. Edmygir eich enw, fel cefnogydd llenyddiaeth ein gwlad, ac fel duwinydd galluog a dwfnddysgedig, nid yn unig gan aelodau yr Eglwys, yr ydych chi wedi bod yn adlewyrchu anrhydedd arni, er ys blynyddau meithion, ond gan floedd o Anghydfurfwyr o bob enwad drwy Gymru. Gwn fy mod wrth gymeryd y ffordd hon i ddwyn tystiolaeth gyoeddus o'm parch a'm hedmygedd o'ch cymeriad, fel pendefig urddasol, yn sier o gyfarfod a chymeradwyaeth unfrydol fy nghydgenedl, yn gystal a rhoddi y dadganiad mwyaf diffuant i'r modd y saif enw eich Arglwyddiaeth yn ein gwlad. Mae miloedd nad ydych chi yn adnabod eu gwynebau, yn meddu calonau llawn o gydymdeimlad a chwi, yn yr achos mawr y mae eich calon wedi ymroddi mor gysegredig iddo, a chael yr anrhydedd o fod mor ddefnyddiol ynddo.

Mae Penllywydd y bydoedd wedi gosod eich Arglwyddiaeth mewn sefyllfa o bwys ac urddas yn yr Eglwys. Edrychir arnoch fel gwr sydd wedi bod yn anrhydedd i'r bendefigaeth, yn noddwr y grefydd efangylaidd, yn gystal ag yn siampl ac arlun byw o dduwioldeb diffuant tuag at Dduw, a chariad a daioni tuag at ddyuion. Dymunaf i'ch Arglwyddiaeth hir oes i barhau yn addurn i'r cylch y meddwch yr anrhydedd o'i lenwi. Bydded i Ben Mawr yr Eglwys goroni eich llafurwaith clodwiw a llwyddiant, fel y byddo prydnewngwaith eich bywyd yn llawn cysur a dedwyddwch; ac wedi gorphen eich gyrfa anrhydeddus yma, rhodder i chwi goron anniflanedig, a choder chwi eto i sefyllfa mwy anrhydeddus yn y byd sydd ar ol hwn. Felly y gweddia, gyda mawr ddiifrifoldeb,

Fy Arglwydd,

Eich gostyngedig a'ch ufudd was,

JOSIAH THOMAS JONES.

R H A G Y M A D R O D D

YR AIL GYFROL.

WELE yr ail gyfrol a'r olaf o'r gwaith hwn bellach wedi ei gorphen, a'r terfynau a osodais i mi fy hun wedi eu cyraedd, nid oes genyf bellach ond ei chyflwyno i sylw a hynawsedd fy nghydgenedl. Blin genyf i'r gwaith fod cyhyd heb ei orphen ar ol ei ddechreu, nid oedd yr achosion o hyn o tan fy rheolaeth i. Un achos ydoedd i mi mewn canlyniad i orlafur gyda chasglu defnyddiau a pharatoi ar gyfer y gwaith, niweidio fy iechyd i'r fath raddau, fel y bum dan orfod i ymatal oddiwrth bob llafur meddyliol am gryn amser, a thebygol yw na chaf fy llwyr ryddhau oddiwrth y cyfryw effeithiau tra byddwyf yr ochr hyn i'r bedd. Achos arall ydyw annybendod ac esgeulusdra dynion i dalu am y rhanau ar eu dyfodiad drwy y wasg, er crefu a chrefu arnynt ddiwygio ar y pen hwn, onide nas gellid myned yn mlaen; ac er i hyn ymbylu rhai o honynt, y mae y mwyafrif yn aros hyd yma yn glustfyddar a digyffro. Y mae'r amser, y llafur, a'r draul o gasglu defnyddiau, a'u gosod allan yn drefnus, wedi bod mor annrhaethol fawr, fel pe gwybuaswn eu maint cyn dechreu, nid yw yn debygol y buasai ynof ddigon o wrolder a phenderfyniad i ymosod ar y gorchwyl. Modd bynag, meddaf yn awr yr hyfrydwch o gynyg i'r cyoedd ffrwyth llafur oaled a chostfawr, ac nid peth nad ydyw wedi costi dim. Teg yw ychwanegu i mi gael gradd helaeth o bleser a hyfrydwch wrth gronico hanes yr hen wroniaid, ac y mae clywed ereill yn datgan y boddhad a'r lles a gawsant wrth ddarllen y gwaith wedi bod yn ychwanegiad mawr at fy llawenydd. Y mae hefyd y llythyrau cymeradwyol i'r gwaith a dderbynias oddiwrth lenorion dysgedig, yn nghyd a'r cymeradwyaethau cynes ac unfrydol a roddid i'r gwaith gan olygwyr cyfnodolion perthynol i'r gwahanol enwadau yn Nghymru, wedi bod yn anogaeth gref i mi barhau fy ymdrechion hyd nes byddai y gwaith ar ben, megys Golygwyr *Y Drysorfa*, *Y Cylchgrawn*, *Yr Eurgrawn*, *Yr Haul*, *Y Dysgedydd*, *Y Diwygiwr*, *Y Beirniad*, *Cronicl*, *Seren Cymru*, *Yr Herald Cymraeg*, *Y Gwladgarwr*, *Y Byd Cymreig*, *Cronicl Cymru*, *Y Faner ac Amserau Cymru*. Y mae adolygiadau y rhai hyn oll y mwyaf cydunol, ac anogaethol o ddim sydd wedi ymddangos eto am unrhyw lyfr yn unrhyw iaith. Ymddengys nad yw y Cymry hyd yma wedi deall natur, na gwybod gwerth llyfr o fath y GERLIADUR BYWGRAFFYDDOL, onide buasant yn fwy awyddus i'w feddianu, a'm cynorthwyo i'w ledaenu. Dywedai y diweddar Barch. W. C. Williams yn ei adolygiad o'r Llyfr, "Yr ydym yn rhyfeddu na buasai ei gylchrediad yn cyraedd ugain neu ddeg mil ar hugain o enwau derbynwyr. Yr ydym yn ofni fod

chwaeth ienenyd ac ereill yn myned ar ol pethau diwerth yn ormodol, a gadael pethau sylweddol heb eu ceisio." Dywed y Parch. Dr. Rees, Abertawe, mewn llythyr cyfrinachol, "Yr wyf yn ystyried eich GẼIRIADUR BYWGRAFFYDDOL O ENWOGION CYMRU yn drysor anmhrisiadwy. Os na chewch eich digolledu am eich llafur dirfawr a'ch anturiaeth wladgarol, bydd oenedl y Cymry yn euog o'r anniolchgarwch a'r anwadalwch atgasaf. Dywedaf yn awr, yr hyn a ddywedais bum mlynedd yn ol, na ddylai un teulu Cymreig o un enwad crefyddol fod heb gopi o'r trysor gwerthfawr hwn." Dywedai golygydd parohus *Seren Cymru*, "Mae yn dda genym ni allu rhoddi y ganmoliaeth uchelaf i'r llyfr hwn. Mae yn drysor gwir werthfawr i unrhyw dad adael ar ei ol i'w blant anwyl." Fy amcan wrth gronico hanes gwahanol bersonau perthynol i wahanol enwadau crefyddol drwy yr holl waith, oedd rhoddi hanes mor gywir ac y medrwn ei gael am bawb yn ddiwahaniaeth, o dan yr ystyriaeth nad oedd yn gweddu i mi fel hanesydd feirniadu credöau pobl ereill. Os bu i mi ddefnyddio rhyw ymadrodd a ddichon roddi tramgwydd i unrhyw blaid, gallaf sicrhau pawb mae yn gwbl anfwriadol y gwnaethum hyny. Ond os bydd i'r ffeithiau a osodais yn nghyd dramgwyddo neb, nid ydwyf i'm dal yn gyfrifol am hyny. Gan mai dyma y waith gyntaf y cynygiwyd yn Gymraeg "Eiriadur Bywgraffyddol," ac i minau gael fy siomi yn fy nysgwyliad am gynorthwy oddiwrth amryw y dysgwyliwn gynorthwy oddiwrthyt yn ol eu haddewid. Hyderaf y bydd pawb mor hynaws a phasio heibio i unrhyw amherffeithrwydd a ddichon fod ynddo. Aeth angen a phump o'r prif rai a addawsant fy nghynorthwyo i'r byd tragwyddol. Dymunaf amlygu fy niolchgarwch a'm rhwymedigaeth i'r boneddigion a'r cyfeillion canlynol, am y cymorth a gefais ganddynt naill ai mewn rhoddi benthyg llyfrau, neu anfon i mi hanesion gwahanol bersonau, megys y Parchedigion J. Lewis, Henllan; J. Davies, Glandwr; T. Lewis, Heolyprior, Caerfyrddin; T. E. James, Glyn Nedd; W. Jones, Cwmaman; M. B. Morgan, Llansamled; Dr. Rees, Abertawe; Owen Jones, Manchester; D. Hughes, A.C., Tredegar; H. Wilcox, R. J. Jones, A.C.; a Dr. Price, Aberdar; a W. Rees, Ysw., Tonn, Llanymddyfri.

Nid oes genyf bellach ond anerch y darlennydd mewn ffordd o ganu yn iaoh iddo, gan ddymuno ar iddo ef a minau gael cydgyfranogi o ysbryd y tadan, a bod yn ddylynwyr i'r rhai sydd drwy ffydd ac amynedd weithian yn etifeddu yr addewidion.

JOSIAH THOMAS JONES.

GEIRIADUR BYWGRAFFYDDOL.

J.

JONES, BENJAMIN, gweinidog yr An-nibynwyr yn Mhwllheli, sir Gaernarfon. Brodor oedd o sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn Nhrefyrnfawr, plwyf Lanwinio. Yr oedd ei rieni yn bobl barchus yn byw ar fferm fawr eu hunain, a chan fod ei rieni yn aelodau yn yr Eglwys Sefydledig, ac yn dra selog drosti, bwriadent ddwyn eu mab Benjamin i fyny i fod yn weinidog ynddi. A chan y llywodraethid hwy gan yr amcan hwn, er mwyn ei gymwysu hyd oedd yn alluadwy iddynt hwy, anfonasant ef pan yn dra ieuanc er derbyn addysg, ac er ei ddwyn i fyny mewn egwyddorion dysgeidiaeth dan olygiad gwr eglwysig yn Llanbedrwelfre, sir Benfro. Ymddengys iddo fod yn y lle dywededig am gryn amser, ac yr oedd ei amgyffredion bachgenaidd mor gedyrn a'i dalentau mor rhagorol, fel y dysgodd elfenau dysgeidiaeth yn dra buan, a chyraeddodd i wybodaeth helaeth yn yr amrywioel ieithoedd dysgedig, a hyny yn gynt a pherffoithiach nag y gwelai rhai o'i gyfoedion. Ond fel y mae olwynion y nef yn troi ac yn dwyn y drefn fawr oddiamgylch, cafodd Mr. Jones gyflusdra pan yn ieuanc i fyned dan weinidogaeth y Parchedigion R. Morgan, Henllan; a J. Griffiths, Glandwr; gweinidogaeth y rhai fel y bernid a fu yn foddion er ei ddefro'i o'i gysgadrwydd, ac i ymofyn am iachawdwriaeth ar sail iawn y Cyfryngwr mawr. Ac wedi iddo gael ei ddwyn yn y wedd hon i ystyried ei ddyledswydd tuag at Dduw a thuag at ei enaid ei hun, wedi chwilio ac ystyried pethau yn bwysig a dyladwy, unodd a'r eglwys gynulleidfaol yn Henllan Amgoed, ac efe a gyfrifwyd gyda'r brodyr, y rhai a edrychent ar, ac a hirathent am anfarwoldeb. Yr oedd y cam hwn o'i eiddo, er yn ol trefn a boddlonrwydd y nef, yn groes i foddyliau ei rieni, ond ni chyfodasant erledigaeth yn ei erbyn, na dangos y gwg lleiaf tuag ato, ond ei adael i farnu drosto ei hun a chymeryd ei gyfarwyddo gan Dduw, yr hwn a gredent a arweiniai eu bachgen, er trwy ffordd ddyrus, eto i'r ddinas gyfaneddol. Wedi cael prawf o dduwioldeb a boddlon-

RHAN I.

rwydd mewn perthynas i'w gymwysderau i ddyrchafu baner y groes i fyny, ac i gy-oeddi yr iachawdwriaeth drwy Grist i bechaduriaid colledig, cynellwyd ef gan y gweinidog a'r eglwys yn Henllan, i arfer ei ddoniau yn gyoeaddus, ac i ddefnyddio pob cyflusdra er eangu teyrnas Emmanuel yn ei oes a'i genedlaeth. Wedi myned o hono allan dros ei Arglwydd i'r prif-fyrdd a'r caeau, cynyddodd ei barch a'i gymeradwyaeth i raddau mawr iawn; a chanfyddwyd nid yn unig ei fod wedi ei alw a'i gymhwysu i'r weinidogaeth gan yr Ysbryd Glân, ond fod ei amgyffredion yn gadarnach, ei ddealldwriaeth yn ddyfnach, a'i wybodaeth yn eangach nag eiddo dynion ieuainc yn gyffredin. Tybiwyd yn awr mai y peth goreu i wneuthur ag ef fyddai ei anfon i athrofa, er dwyn ei ffrwythau, y rhai a ymddangosent mor obeithiol, i addfedrwydd; a chan gynted ag y cafwyd drws agored derbyniwyd ef yn fyfyrwr i'r coleg cynulleidfaol yn y Fenni, dan olygiad y Dr. Davies. Bu yn yr athrofa ddywed-ededig am bedair blynedd mewn dyfalwch mawr gyda gwahanol gangenau o ddisgeidiaeth sydd yn angenrheidiol anhebgorol i bob gweinidog ei chyraeddyd, cyn y byddo yn ddichonadwy iddo lanw ei le a'i gylch yn gyflawn. Astudiodd dduwinyddiaeth yn bwyllog, yn fanwl, ac yn gyson; a phan dreuliodd ei amser allan, ymadawodd gyda phob parch a chymeradwyaeth. Pan ymadawodd ef a'r athrofa, yr oedd yr eglwys gynulleidfaol yn Mhencadair, sir Gaerfyrddin, heb weinidog; ac nid dyn o gyneiddfaol cyffredin wnelai y tro yno, canys ystyrid yr eglwys hono ar y pryd hwnw mor helaeth ei gwybodaeth ac mor fanwl ei golygiadau a'r dduwinaeth y Beibl a nemawr o eglwysy yn dywysogaeth, ac ni buasai yn rhoddi galwad i'r dyn ieuanc oni bai ei bod yn ei weled yn helaethach ei ddeall, ac yn fwy grymus ei feddwl i ddiurnid egwyddorion crefydd Crist ac athrawiaethau y gair na'r cyffredin o ddynion ieuainc. Ac wedi cael prawf o hono, a boddlonrwydd ynddo, gwelwyd ei fod yn addas er cymeryd yr eglwys

B

dan ei ofal, a chytunwyd i roddi galwad iddo, i ddyfod i lafurio ac i wneuthur ei arosiad yn eu plith; ac felly efe a neillduwyd i waith cryflawn y weinidogaeth yn y lle crybwyll-edig, Mai 25ain, 1779, pryd yr oedd deunaw o weinidogion yn wyddfodol. Yn y flwyddyn ganlynol i'w urddiad priododd ef a Mary Evans, o'r cwrt, ger Saron. Llangeler; ac fel dyn, Cristion, a gweinidog, cerid ef gan y rhai oll a'i hadwaenent. Ond fel y mae ffordd gwr yn dywyll o'i flaen, a chynlluniau y nefoedd yn dra gwahanol i'r eiddom ni; felly ni bu ei arosiad yn Mhencadair ond dros dair blynedd; derbyniodd alwad gan yr eglwys Annibynol yn Bethlehem a Rhosymeirch, yn sir Fôn, Gogledd Cymru, a symudodd yno i fyw. Llafuriodd yn y lleoedd dywededig am tua saith mlynedd gyda llwyddiant a chymeradwyaeth neillduol; a gellir dywedyd eu bod hwy yn ei garu ef, ac yntau yn eu caru hwythau. Yr oedd ef yn hiraethlon hyd ddydd ei farwolaeth ar ol ei gyfeillion yn Môn; a meddyliaeth weithiau nad ydoedd wedi gwneud yn iawn i ymadael a hwynt; a dywedai hyd yn nod yn ei ddyddiau diweddaf, ei fod yn fynych wedi tybied mai cam o'i le oedd ei waith yn ymadael a lle yr oedd mor ddefnyddiol. Ond yn llaw ei dad yr oedd, ac er yr ymddangosai y llwybr yn dywyll i'w feddwl, eto o'r Arglwydd yr ydoedd, a rhyfedd oedd y peth yn ei olwg ef. Wedi bod am saith mlynedd yn Môn, efe a dderbyniodd alwad oddiwrth yr eglwys yn Mhwillheli a'i changenau, y rhai oeddynt heb weinidog, o herwydd symud yr enwog R. Harris i fyd mawr yr ysbryoedd. Cymerodd Mr. Jones ofal yr eglwys grybwylledig tua diwedd y flwyddyn 1789, ac yr oedd y pryd hyn yn ei flodau penaf; a gwasanaethodd yr eglwys hon a'r capel newydd yn Lleyn, yn nghyd a changenau ereill, am bedair blynedd ar ddeg ar hugain. Ond ychydig flnyddoedd cyn ei farwolaeth, oblegyd fod maes ei lafur yn helaethu, dyddiau henaint yn nesau, a chysgodau yr hwy yn ymestyn, ei lesgrwydd a gwaeldra ei ieched, ar ei ddymuniaid a thrwy gydsyniad, rhoddwyd galwad i wr ieuan, ag oedd ar y pryd yn y Neuaddlwyd, dan ofal Dr. Phillips, i ddyfod yn gynorthwywr iddo. Wedi i Mr Lewis aros yn Mhwillheli a'r gymydogiaeth am ryw ysbaid o amser, urddwyd ef yno yn mis Hydref, 1819, yn gydweinigod a Mr. Jones, a gwasanaethodd gydag ef megys plentyn gyda thad, hyd oni orphenodd yr hen batriarch ei yrfa; yr hwn pan ydoedd o fewn ychydig i'r afa, a gy-oeddodd ei ddymuniaidau dwysion ar ei ran fel ei gydweinigod. Dywedai fod bwch angyu yn lle cyfyng, a glyn cysgod angyu yn amgylchiad tywyll a dweithr; eto ei fod yn hollol dawel a diofn, trwy rinwedd a haeddiant y gwr y credai yndo, a'i fod yn dawel ymorphwys ar sylwedd yr hyn oedd wedi bregethu trwy ei oes i ereill, am ei fywyd ei hun. Ni chafodd gystudd maith, ac ni fu ond dau Sabbath heb bregethu; a'r tro diweddaf yr anerchodd ei bobl ydoedd oddi-

wrth Phil. iv. 7. "A thangnefedd Duw, yr hwn sydd uwchlaw pob deall, a geidw eich calonau a'ch meddyliau yn Nghrist Iesu." Yn ei afiechyd, ni ddywedodd ond ychydig, eto yr oedd ei fydd yn gadarn a diysgog yn yr addeiwid fawr, fel nad oedd arno fraw na phetrusder mewn perthynas i'w sefyllfa o fewn y gororau anfarwol. O radd i radd cynyddodd yr awelon yn erbyn ei babell, ac angyu yn ei gyflawn arfogaeth a ddaeth yn mlaen er dadymchwelyd y ty o bridd; taenodd lleni duon dros y rhai a edrychent drwy y ffenestr, gollyngodd ei olwynion yn rhydd, dryll odd y cawg aur; ac aeth y gwas enwog hwn i'r Arglwydd i ganol llietieriant dyfroedd dyfnion, a chafodd graig safadwy yn nghanol tir y gelyn diweddaf, fel y gellir dywedyd iddo huno yn yr Arglwydd, Chwefror 17eg, 1823, yn y 66 flwyddyn o'i oed. Hebryngwyd ef gan niferi lluosog i dŷ ei hir gartref, yn ymyl yr addoldy yn Mhwillheli, lle y mae yn awr yn gweled llygredigaeth yn mro marwoldeb; ond daw i fyny yn moreu y dihuniad mawr, ac a edrycha gyda llonder ar ryfeddodau y dydd, pryd y gwisga anfarwoldeb ac y blodeua yn dragywydd o fewn terynnau teyrnas ei Briod, yn ngwlad y melusderau oesol. Yr oedd Mr. Jones o gorffolaeth canolig, o wneuthuriaid cadarn, ysgogiad bywiog, edrychiad llym a chraffus, ac o dymerau naturiol gwrol. Yr oedd yn hynod o dirion; ac wedi myned yn dewychus o ran ei gorff. Bu iddo ddau o blant, mab a merch. Bu farw y mab yn ei fabandod; ond ymunodd Sarah ei ferch mewn priodas a Mr. Hugh Jones, barcer, a bu fyw ychydig o amser ar ol ei thad. Trwy affradlonrwydd ei fab yn nghyfraith a'i ferch, a'i gysylltiad yntau a hwynt mewn achosion masnachol, cyfarfyddodd a thymestloedd trymion ar ei daith, a chyfarfu a llawer croes drom ar ei ffordd; ond er dued y cymylau a'i gorchuddiai, a grymusder y dymestl y gorfu arno fyned trwyddi, a hyny pan oedd natur anghymwysaf i ymgynal dani, eto trwy ddaioni a thiriondeb yr Arglwydd daliwyd ef yn ei ffordd a gwiriwyd yr hen addeiwid tuag ato, sef peidio a'i roddi i fyny, na'i lwyrr adael ychwaith. Cynaliwyd ef yn ddysglaer yn ei grefydd a'i weinidogaeth, ac yn barchus o ran ei gymeriaid yn mhilith pobl ei ofal, yn ngwyneb yr holl amgylchiadau dyrus hyn; ac felly er iddo wlyo yn nyffryn Baca, aeth o nerth i nerth, ac ymddangosodd yn y diwedd ger bron Duw yn Seion. Ymddengys yn eglur i ni mai gwr mawr oedd Mr. Jones; mawr mewn duwioldeb ac arwyddion eglur o gywirdeb calon; mawr mewn eangder a grymusder meddwl, mawr mewn dysg a gwybodaeth, mawr yn helaethrwydd a dyfnder ei adnabyddiaeth mewn duwinyddiaeth, a mawr ei fedrusrwydd a'i fraethder i osod allan ei feddwl. Er mai duwinyddiaeth ydoedd prif bwnc ei ymchwiliad, yr llyn a ddylai fod gan holl weinidogion y cysegr, eto nid oedd cangenau ereill dysgeidiaeth yn ddyweithr iddo, megys daaryddiaeth, morwriaeth, seryddiaeth, anianyddiaeth, rhif-

yddiaeth, a hanesyddiaeth. Ni chyraeddodd y mawredd hwn heb ddiwydrwydd a llafur caled; oblegyd dywedir ei fod yn astudiwr mawr trwy ei oes. Megys ag y crybwyllwyd yn barod, yr oedd yn ysgolaig rhagorol yn y Lladin, y Groeg, a'r Hebraeg. Byddai arferol o gario ei Destament Groeg yn ei logell i bob man ag yr elai, a darllenai benod allan o hono yn Gymraeg mor rhwydd a phe buasai ganddo Destament Cymraeg o'i flaen i'w darllen o hono. Y mae y Testament hwnw yn awr yn meddiant ei nai, fab cyfnuthr, sef cyoeddyd y llyfr hwn. Y mae yn amlwg ei fod wedi darllen llawer arno. Nid oedd neb yn Nghymru yn meddu ar y fath gyflawnder o gymwysderau i fod yn athraw coleg nag ef. Er nad oedd ei ddawn a'i ddull y mwyaf poblogaidd gan y werin anwybodus, eto yr oedd yn ngolwg ei wrandawyr a dynion o farn yn ddigyfelyb; i'r rhai a arferent ei wrando, ni wnelai amryw o'r pregethwyr a ystyrid yn boblogaidd y tro iddy. t, rhaid oedd iddynt gael pregethwr o'r un argraff a Mr. Jones cyn y byddai wrth eu bodd. Yr oedd yn feirniad ac esboniwr rhagorol ar y rhanau hyny o air Duw sydd fwyaf aneglur i'r bobl gyffredin, a hyny yn y modd mwyaf priodol yn eu hystyr uniongyrchol. Cymerai bwyll mawr i egluro yr ysgrythrau, ac wedi cymeryd gafael yn athrawiaeth ei destun, fe'i dylunai trwy yr ysgrythrau, gan ei dangos yn ei pherthynasau, ei gogoniant, ei thuedd, a'i haddasrwydd i'w wrandawyr. Yr oedd o dymerau mor serchogaidd, fel ei cerid gan bawb; a phan yn yr areithfa wedi cael gafael yn ei bwnc ac yn dechreu ffrydio allan yr ymadroddion, serenai ei llygaid ac wylai ddagtrau yn hidl, nes yr atelid ef am ysbaid i fyned yn mlaen, ac yr enynai y teimladau mwyaf dymunol yn ei wrandawyr. Yr oedd eglwys Pwllheli o dau ei weinidogaeth ef yn un o'r rhai mwyaf cysurus a dedwydd yn Nghymru; a dywedai hen weinidogion yr ystyriant hi yn wledd meddwl y dyddiau hyny gael ymweled ag eglwys Pwllheli. Nid oedd Mr. Jones yn hoff o fod yn ddadleugar, eto yr oedd yn amddiffynwr gwresog o'r hyn a farnai yn wirionedd, ac yn ymresymwr medrus a theg dros yr egwyddorion a gredai. Yr oedd yn gwbl rydd ei feddwl i gydnabod hawl ereill i farnu drostynt eu hunain yn y pethau y gwahaniaethent oddiwrth eu gilydd. Byddai ambell goegyn o wahanol farn iddo, yn ei anog i ddadleuaeth yn fynych; ond dangosai ef yn fuan ei fod yn llawer mwy adnabyddus â rhesymau o bob tu i'r ddadl nac ydoedd ei wrthwynebydd, nes byddai yr olaf yn gorfod dystweli mewn cywilydd o herwydd ei ffolineb yn gwneuthur ymosodiad arno, gan nad oedd gyfartal iddo mewn dysg na gwybodaeth. Yr oedd ei ysbryd mor foneddigaidd fel na chymerai fantais o wendid ei wrthwynebydd, er gwneuthur gwawd o'i ymresymiaidau; ond yn dirion ac addfwyn trinai yr athrawiaeth dan sylw gyda'r fath oleuni a grym nes y byddai ei gyd-ddadleuwr gorchfygedig yn cywilyddio

am ei ryfyg ac yn canfod ei ffolineb o ruthro i'r ymdrech. Yr oedd yn hynod adnabyddus o feddyliau awduron hen a deddwad ar wahanol bynciau crefydd, a hyuny mewn amrywiol ieithoedd, a dygai eu meddyliau allan gyda'r parodrwydd mwyaf ar wahanol achosion. Yr oedd yn wr cadarn a diysgog iawn ei olygiadau ar wirioneddau y Beibl, oblegyd nid oedd wedi sefydlu ei olygiadau heb yr astudrwydd manylaf; ac yr oedd hefyd yn gymeradwy fel gweinidog gan yr holl eglwys yn y Dywysogaeth. Nid cymraist a ysgrifennodd, ond cyoeddodd ddau lyfr, sef "Athrawiaeth y Drindod," a "Pffynonau Iachawdwriaeth," er amddiffyn athrawiaeth gras Pen-arglwyddiaethol Duw yn nghadwedigaeth pechaduriaid, y rhai sydd yn dangos helaethrwydd ei wybodaeth, grymnder ei feddwl, a'i fedrusrwydd i drafod pethau dyrus yn eglur; ac ni chynygwyd ateb un o'r rhai hyn gan neb o wahanol olygiadau iddo. Byddant yn golofnau parhaus o'i brofion o gywirdeb ei olygiadau am athrawiaethau gras. Yr oedd yn neillduol o gadarn yn y meddyliau a sturfiar ar bwys yr ysgrythrau, fel y gellir dywedyd nad oedd a'i gorchfygai. Gadawodd ar ei ol amryw ysgrifau tra gwerthfawr; ond am eu bod drwy ryw ddamweiniau wedi eu dryllio a'u gwassarau yma a thraw, fel nad yw yn ddichonadwy eu cyoeddi yn drefnus. Yr oedd ei barch ef yn gyffredinol gan bob graddau o bobl a'i hadwaenent, ac yr oedd yn wylidwrs rhag tramgwyddo na dolurio teimladau neb. A gellir dywedyd iddo orphen ei yrfa mewn heddych â phob dyn. A bydd ei enw mewn coffadwriaeth nid yn unig ar lyfrau amser, ond ar fryniau anfarwoldeb, lle y dysgleiria byth yn seren lewyrchus yn nghoron Mab Duw.

JONES, DAVID, Gwynfau. Cafodd y gwr parchus hwn ei eni mewn lle a elwir Brynblawd, yn mhlwyf Llanfihangel-Cil-Fargaret, sir Gaerffyrddin. Enwau ei rieni oeddynt William a Mary Jones. Bu iddynt ddau o blant, a'r ieuangaf oedd Dafydd Jones. Lladdwyd ei frawd gan gert pan oedd yn dra ieuanc. Yr oedd ei rieni yn aelodau parchus yn hen eglwys Annibynol Capel Isaac. Yr oedd y Parchedig Dafydd Jones yn or-wyr i'r Parch. Thomas Williams, un o hen weinidogion Capel Isaac, ac awdwr yr "Oes Lyfr." Gan fod teulu y Brynblawd yn dra chysurus o ran eu hamgylchiadau tymorol, ac yn deall gwerth addysg, cafodd Dafydd ei anfon i'r ysgol ureu oedd o fewn eu cyraedd, ac yr oedd yntau yn well i ddsygu na'i gyfoedion yn yr ardal hono. Dysgodd ddarllen Cymraeg a Saisueg yn rhwydd. Meistrloedd egwyddorion rhyfddiaeth, a daeth yn fedrus iawn yn y gelyddyd o ysgrifenu. Nid ydym yn deall ei fod wedi ysgrifenu rhyw lawer iawn i'r wasg, oddieithr yr ychydig dreithodau a ysgrifennodd i *Leuad yr Oes*, Yr *Efengyllydd*, a'r *Diwgygiur*; a'r llyfr a elwir y "March," neu y "Ceffyl," sef y ffordd i drin a meddyginaethu yr anifail hwnw; yr hwn a

gyoeddwyd gan ei fab, argraffwyd yn Llan-dilofawr. Ni chafodd y Parch. David Jones fanteision athrofaol rheolaidd i'w gymhwyso i waith y weinidogaeth, er hynyr yr oedd yn mhell o fod yn annysgedig. Cafodd fel y nodasom flynnyddoedd o ysgol dda yn moreu ei oes, ac yn wahanol i lawer, ymroddodd i gynyddu mewn dysgeidiaeth wedi gadael yr ysgol. Ymdrechodd trwy ei holl fywyd i ddyfod yn ddisygedig; ac os yw dyn sydd yn gwybod llawer o bethau, ac yn gwybod tipyn am yn agos pob peth, yn ddisygedig, yr oedd Dafydd Jones yn ddisygedig. Gan fod ei dad a'i fam yn grefyddol ac yn ofni Duw yn fwy na llawer, cymerwyd gofal neillduol o foesaau y gwr isauc. Ni halogwyd ei enau gan lwon a chabledau, ac ymgadwodd yn llwyr oddiwrth bechodau gwaradwyddus, ac arferai fyned gyda'i rieni i Gapel Isaac, a manau ereill i wrando gair yr iachawdwriaeth a dyoddefaint y groes yn cael eu pregethu. Bwriadai Mr. Jones yn nyddiau ei ieuentyd, dreulio ei oes yn amaethwr; ac nid ymddengys fod gan ei fam unrhyw fwradau na dymuniadau gwahanol; ond gweddi'i yn aml a difrifol iawn am ras a deall da i'w mab, modd y byddai iddo adnabod Duw ei dadau. Weithiau byddai yn canfod ynddo arwyddion tra go-beithiol; brydiau ereill diflanai ei gobeithion am dano. Felly rhwng ofn a gobaith yr oedd hen wraig y Brynblawd yn bywyd pryd hwnw fel llawer mam arall. Pan oedd efe tuag un ar hugain oed, meddyliodd am gael ymgeledd gymwys, a sefydlodd ei feddwl ar ferch ieuano o'r enw Bridget Davies, merch ieuengaf Mr. John Davies, Llwynfedwen, plwyf Llanfynydd; ac yn y flwyddyn 1810, unwyd hwy mewn glan briodas yn eglwys Llanfynydd; ac aeth y par ieuano i ddechreu eu bywiolaeth i Bantarfon, yn yr un plwyf, ac wrth yr enw "Jones Pantarfon" yr adnabyddid ef yn fwyaf cyffredinol trwy y dywysogaeth. Yr oedd ef wedi prynu y tyddyn hwn yn eiddo ei hun. Gwnaeth ddiwygiadau mawr yn yr adeiladau a'r tir. Yn fuan iawn sychwyd y tir corsog, un-iawnwyd y cloddiau ceimion, a phlanwyd prenau gwahanol ffrwythau i ddwyn ffrwyth. Yr oedd arwyddion amlwg fod dyn o feddwl uwchlaw y cyffredin yn byw yn Pantarfon. Yr ydym yn cael ar ddeall nad oedd ef yn weithiwr caled fel hwsnon. Anaml y dylunai ei orchwyl hyd yr hwyr. Trefnai waith y dydd yn y boreu, a rhoddai orchymnion amlwg i'w weithwyr o berthynas i hynyr. Yn y cyfnod yma ei hoff efrydiaeth oedd meddygiaeth anifeiliaid (*farricry*), a byddai yn dra manwl yn gofalu am driniaeth briodol ei anifeiliaid ei hun, a rhoddai law o gynorthwy i'w gymydogion pan alwent am hynyr. Gallid dywedyd am dano fel meddyg anifeiliaid, ei fod yn enwog yn ei gymydog-aeth. Bellach yr oedd yn rhaid i'r Arglwydd wrtho; a dywedodd wrth Dafydd Jones, trwy offeryniacth y Parch. Lewis Powell, yn awr o Gaerdydd, ond y pryd hwnw yn weinidog Capel Isaac, pan yn pregethu tua'r flwyddyn

1816 neu 1817, yn nhŷ Dafydd Jones o'r Heol, oddiar Gen. xix, 17, "Dianc am dy einices; nac edrych ar dy ol, ac na saf yn yr holl wastadedd." Dyma y pryd yr aeth yn wasgfa enaid arno ef—aeth i'w wely am ddiwrnodau, yn herwydd ei ingoedd argy-oeddiadol; ond efe a gafodd gymorth yr hen wraig, Elisabeth, o Ty'rbcwi, tyddyn bychan yn ymyl Pantarfon; yr hon a aeth i ymweled ag ef. Er na wyddai yr hen wraig lawer, yr oedd yn gwybod faint o ffordd oedd o farwolaeth i fywyd am ei bod hi wedi teithio y ffordd hono, gan hynyr cymellodd ef i ddyfod gyda hi dranoeth i'r gyfeillach grefyddol i Gapel Isaac, yr hyn a addawodd wneud. Wedi ei fynediad i mewn y boreu hwnw i'r gyfeillach, ac wrthi fyned adref, gofynai'r aelodau y naill i'r llall—"Beth ydych yn feddwl am y gwr o Bantarfon?" Ac atebai llawer, "Y gallai fod yn ddynd defnyddiol os gadawai y cwn hela a'r saethu." Wedi ei gyflawn aelodi yn yr eglwys, a thua diwedd y flwyddyn 1818, neu ddechreu y flwyddyn ganlynol, ar gais a dymuniad taer ac unfrydol yr eglwys, dechreuodd mewn modd cyoeddus i rybuddio ei gymydogion i ffoi rhag y llid a fydd." Ar ol iddo ef roddi prawf boddhaol o'i ddawn fel pregethwr, cafodd wasanaethu un Sabbath yn y mis yn eu plith yn Capel Isaac. Yn fuan ar ol hyn cafodd wahoddiadau at yr un gwaith o Tabor, Gwynfau, Abergorlech, a manau ereill. Pan ddechreuodd ef bregethu, yr oedd rhai o oreuon ei flynnyddoedd wedi myned heibio; ond yr oedd Mrs. Jones yn ddynes wir ofalus am ei theulu, dechreuodd hi yn agos yr un amser gyda chrefydd a'i phriod, ac felly yn ei alwedigaeth newydd, yr oedd y ffordd yn fwy rhydd iddo fyned yn mlaen gyda'i waith. Tua'r amser hyn yr oedd hen eglwys barchus Gwynfau heb un gweinidog, o herwydd marwolaeth y Parch. Peter Jenkins, o'r Brychgoed, yr hwn oedd wedi bod yn gweinidogaethu am flynnyddoedd lawer yn Gwynfau. Wedi i'r eglwys hon gael prawf o'i ddoniau pregethwrol ef am ysbaid tair blynedd, rhoddasant alwad unfrydol a chynys iddo i'w bugeilio yn yr Arglwydd. Atebodd yntau yr alwad yn gadarnhaol. Yn y *Dysgedydd* am y flwyddyn 1822, yr ydym yn gwelid iddo gael ei neillduo mewn modd cyoeddus i waith y weinidogaeth, Gorphenaf 2il a'r 3ydd, 1822, pryd y gweinyddwyd ar yr achlysur gan y Parchedigion canlynol;—J. Sylfanus, Penygraig; D. Jenkins, Brychgoed; G. Griffiths, Ty'ny-gwndwn; D. Jones, Crugbar; J. Williams, Ffestiniog; T. Griffiths, Hawen; L. Powell, Capel Isaac; J. Morgan, Pentretgywyn; D. Williams, Llanwrtyd; J. Rowlands, Llan-ybri; P. Griffiths, Melincwrt; J. Jones, (T.C.), Llandeusan; a Watkin Williams, Drowen. O hyn allan ymgyflwynodd Mr. Jones a'i holl egni i ymwneud a gwaith y weinidogaeth; glynodd wrth ddarllen; ysgrifennai ei bregethau yn fwy cyflawn, ac ymdrechodd yn egniol gyda'r ysgol Sabbathol. Yn fuan dygwyddodd amgylchiad ag a bar-

odd iddo yn mron a digaloni. Yr oedd ar brydnawn Sabbath yn pregethu mewn ffermdy a elwir y Beili, ger Gwynfau—collodd ei bregeth o'i gôf yn llwyr; gan hyny nid oedd ganddo ddim i'w wneud yn y cyfyngder yr oedd ynddo, ond dywedyd rhyw beth a ddeuai i'w feddwl a thynu gynted y gallai tuag at yr Amen, ac felly y bu. Wrth fyned tuag adref dranoeth, penderfynodd yn ei feddwl i roddi y weinidogaeth i fyny yn llwyr, canys yr oedd mewn gofid a thristwch mawr. Pan dychwelodd adref, yr oedd Bidi, fel yr arferai alw Mrs. Jones yn siriol, ond dealodd yn fuan, fel gwraig graffus, fod rhyw beth o le, a gofynodd iddo beth oedd yn bod. Adroddodd yntau pa fodd y bu pethau, gan ychwanegu—"Nad ai i bwl-pud byth mwyach—ei bod wedi myned yn ormod o'r dydd arno cyn dechreu, gwell i mi ei gadael na phoeni ereill hefyd." "Na, na," ebe ei briod, "peidiwch tori eich calon ar unwaith, treiwch hi dipyn eto;" ac felly y bu. Dechreu yr wythnos ymaffodd mewn ditrif yn ei fyfyrfaeth, a chyfansoddodd ei bregethau gyda manylwch mawr. Wrth fyned tua Gwynfau y Sadwrn canlynol, tua Llandilo cyfarfyddodd a Michael Thomas, (Tartan,) un o oraclau Gwynfau yr amser hwnw. "Wel," meddai Michael, "chw i a'i gwnaethoch hi yn y Beili prydnawn y Sabbath diweddf." "Beth?" meddai yntau mewn ofn a dychryn. "Beth?" ebe Michael, "chw i argyoeddasoch wredd yno, y maent yn dyfod i'r gyfeillach wrth y degau." "Wel, wel," meddai yntau, "gallaf ddywedyd, pan wyf war yr wyf gadarn." O hyn allan yr oedd pregethau Mr. Jones fel cleddyf llym dau finig, yn tori ar bob llaw. Aeth yn gyffroad mawr trwy yr holl ardaloedd—dychwelodd y rhai gwrthgilyddig; a dychwelwyd teuluoedd cyfain at Grist, Tywysog a pherffeithydd eu hiechydwrfaeth. Gan nad oedd Mr. Jones yn rhwymedig i'w eglwys yn Gwynfau ond dau Sabbath yn y mis, bu yn llafurio yn y weinidogaeth ar wahanol amserau yn Siloam, Pontargothi, a thrwy ei oferynliaeth ef a'r diweddar Barch. G. Griffiths, Carmel, Llansadwrn, y dechreuwyd yr achos sydd yn awr yn Mhontargothi, mewn amaethdy o'r enw Ty'nycoed, yn y flwyddyn 1822. Yn fuan aeth y ddiadell fechan yn rhy luosog i'r anedd-dy, rhaid oedd iddi gael tŷ iddi ei hun, ac adeiladwyd hwnw yn y flwyddyn 1825, a bu gweinidogaeth Mr. Jones yn ngymydogoeth Pontargothi yn hynod lwyddianus. Ymadawodd Mr. Jones mewn heddwch a Siloam, wedi bod yn llafurio yn galed am tua phedair blynedd, a chymerodd ofal hen eglwys Crug-y-bar, yn gystal a pharhau yn Gwynfau. Tymor hafaidd ar grefydd, a blynyddoedd deuheulaw y goruchaf oedd cyfnod ei weinidogaeth ef. Torodd diwygiad nerthol allan trwy y Deheudir yn gyffredinol yn y flwyddyn 1828, nes enill miloedd lawer at yr Arglwydd. Bu hefyd yn gweinidogaethu am ryw hyd yn Salem a Chapel Isaac. Bu hefyd am dymor yn gweinidogaethu yn Nhabor.

Yr oedd ei gysylltiad ef a Gwynfau trwy yr holl amser a nodwyd yn parhau yn gysurus a llwyddianus. Bu yno yn ystod ei weinidogaeth lwyddiant mawr ar yr achos, tel y goriwyd helaethu yr addoldy yn y flwyddyn 1827, yr hwn yw yr addoldy sydd yno yn bresenol, ond ei fod wedi cael atnewyddiad diweddar. Ar ol y flwyddyn 1843, cyfyngodd ef ei lafur i Gwynfau a Salem; ac yn y blynyddoedd dyfodol deuwyd i'r penderfyniad yn Jerusalem, Gwynfau, i adeiladu addoldy arall rhwng Gwynfau a Chastell Caregenen, lle yn awr y mae addoldy hardd Capelymaen; ac y mae Gwynfau a Chapelymaen yn awr dan ofal gweinidogaethol y Parch. W. Thomas. Cafodd Mr. Jones wyth o blant, rhai o honynt wedi dianc o fyd y gofidiau, ereill ydynt eto yn fyw. Yr oedd Mr. Jones yn enwog yn mhith ei frodyr mewn craffder, manylwch, barn, a synwyr cytiredin cryf. Yr oedd ei bregethau yn hynod efengyllaidd, ac ar amserau yn ddyianwadol a nerthol iawn, ond bob amser yn dderbrynol. Trefn tawr yr iachawdwriaeth trwy groes Crist oedd sylwedd ei holl bregethau. Yr oedd bob amser yn dangos gofal mawr yn eu rhagbarotoad. Helaethwyd trefnau teyrnas yr Emmanuel i raddau mawr trwy ei ymdrechion; a pharhaodd ei nerth a'i gof i bregethu yn agos i ddiwedd ei oes. Yn nechreu y flwyddyn 1859, clafychodd ac aeth yn wanach wanach o ddydd i ddydd. Bu farw yn ei dŷ diardreth ei hun, sef Pantarfon, Ebrill 25ain, 1859, yn 71 mlwydd oed, wedi llafurio yn galed yn y weinidogaeth am ysbaid 37 o flynyddoedd. Claddwyd ef y dydd lau canlynol, yn mynwent Capel Isaac, yn ymyl llwch y tadau a'i groesawodd i eglwys Dduw, lle y gorphwys yn dawel hyd ficeodd yr udgorn diweddf, pryd y daw i fyny ar wedd yr hwn y llafuriodd mor galed yn ystod ei fywyd, i enill ei gyd-ddynion i'w dderbyn yn Geidwad iddynt ac yn noddfa erbyn dydd tralloed.

JONES, JOHN, gynt o Edeyrn, sir Gaernarfon. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1761. Yr oedd yn fab i Methusalem Jones; yr hwn oedd yn byw yn Nhyddyn Dafydd Bdu, yn mhilwyf Llandwrog. Pan oedd John Jones tua chwech mis oed, symudodd ei rieni i fyw i sir Gaernarfon, ac yno y cafodd ei ddwyn i fyny hyd nes oedd yn ddwy ar bumtheg oed. Cafodd y fraut o yied o fhyonau dysgeidiaeth gydag un Thomas Brown. Yr oedd John Jones yn un tra bywiog ac ystwyth at bob campiau, megys cerdded ar ddwyllaw, neidio, dringo, ac weithiau ymladd hefyd. Clywyd ef lawer gwaith yn cytaddef hyny gyda galar a hunan-ffieiddiad; ac o herwydd ei fod yn llawn awydd am fyned yn mlaen a'i amcanion er gwaethaf pawb, bu agos iddo gael ei ladd pan tua thair ar ddeg oed; ac yn herwydd yr anffawd a gatodd, barnai ei rieni nad allasai enill ei fywiolaeth trwy un math o galedwaith, ac am hyny rhoddasant ef yn egwyddorwas gydag eiliwr yn y Wyddgrug, sir Fflint. Yr oedd efe y pryd hyny oddeutu un mlwydd ar bumtheg

oed, a bu yno am ddwy flynedd. Yn fuan wedi hyny aeth ei rieni i fyw i Amlwch, sir Fôn, ac aeth yntau yno atynt; a bu yn dylun ei gampiau ofer nes oedd yn agos i ugain oed. Ond un bore Sabbath, pan oedd dau wr o gymydogeath Amlwch yn myned i wrando pregeth, yr oedd John a chyfaill iddo ar y ffordd yn chwareu. Dywedodd un o honynt wrtho, "John bach, deuwech gyda ni i Ledrod i wrando pregeth." Ac ar y gair aeth gyda hwynt; a thyna'r pryd y cafodd y gwirionedd effaith ddwys ar ei feddwl am y tro cyntaf erioed; eto bu am oddeutu blwyddyn wedi hyny heb ymuno â'r gymdeithas eglwysig yn Amlwch; ond yr oedd yn hynod o sobr, ac yn cyfranu llawer at achos yr Arglwydd yn yr ysbaid hyny; ac y mae yn beth nodedig iddo fod yn offerynol i lwy'r enill Catherine Randle at grefydd cyn iddo ymuno â'r eglwys. Arferai Catherine sefyll ar gyfer ei faelfa i werthu teisenau, lle byddai yn arfer llawer iawn o lwon. Aeth yntau allan ati un tro, a dywedodd wrthi, "Catherine Randle, er mwyn Duw a'ch enaid, edrychwch pa beth ydych yn ei ddyweyd." Atebai hithau, "Mi dreiaf wneud." Ac er mor anewyllysgar yr oedd hi i gymeryd rhybudd gan fachgen main fel efe, fel y galwai hi ef, eto methodd ysgwyd ei eiriau o'i meddwl. Yn mhen anser ar ol hyn, yr oedd pobl Amlwch ar ryw ddiwrnod penodol, yn dal i fyny ryw ddigrifwch ffol, sef dynwared gwneud maer tref, a'i gario ar hyd yr heolydd. Pan oeddnt yn dechreu gyda'r digrifwch, dyma John Jones yn dyfod heibio o ryw daith. Yr oedd Catherine Randle ar yr heol, yn edrych ar y bobl yn cario y maer yn y gadair; a phan ganfu hi John Jones, sylwoodd yn fanol arno, i weled pa fodd yr ymddygai efe, fel os gwnai gellwair gyda hwynt, y gallai hithau edliw hyny iddo, am ei cheryddu hi am dyngu. Ond efe a aeth ar hyd ei ffordd ei hun yn sobr, heb sylwi dim arnynt; ac er iddi ei ddylyn hyd ei gartref, methodd ganfod un ymddygiad anaddas ynddo; canys ni wnaeth efe gymaint a throi ei lygaid i edrych ar wagedd. Ymaffodd yr ymddygiad hwn o'i eiddo ynddi yn ddwysach nag o'r blaen, a dywedodd ynddi ei hun, "Yn sicr y mae gan y bachgen hwn ryw beth nad oes genyf fi." Hyn oedd y moddion cyntaf a ddefnyddiwyd i gyffroi calon Catherine Randle i feddwl am gyflwr ei henaid anfarwol. Yr oedd hyn, fel y nodwyd, cyn iddo ymuno â'r gymdeithas eglwysig yn Amlwch. Nid oes genym fawr i'w ddyweyd am ei ddull dan yr argraffadau cyntaf ar ei feddwl o ddrygedd ei gyflwr. Dywedir mai dan weinidogaeth Mr. David Morris y galwyd ef gan ras y nef. Yr oedd yn arferiad ganddo fyned i wrando y gwr hwn yn Mon, gan gerdded gydag ef o le ile. Clywsom fod hen wraig dduwiol yn Llangristiolus yn dywedyd iddo ddyfod yno o Amlwch, yr hyn sydd oddeutu 16 milldir o ffordd, ar ei draed un bore Sabbath, erbyn naw o'r gloch, i wrando rhyw wr o'r Deheudir; ac iddo fyned gydag ef oddiyno i le a elwid Brynsiencyn

erbyn dau o'r gloch; a bod golwg ddirifol iawn arno y pryd hwnw. Mae yn amlwg i Mr. Jones gael ei oleuo a goleuni gwirioneddol gras, i ganfod ei ddwtn drueni fel pechadur, a gweled helaethrwydd yr iachawdwriaeth fawr yn Nghrist i fydd colledig; ac y mae yn ddiaddad hefyd iddo gael ei alw i fod yn bregethwr yr efengyl. Dechreuodd bregethu yn Amlwch, yn y flwyddyn 1784; a pharhaodd i bregethu hyd 1818. Mae yn debygol iddo draddodi 12,000 o bregethau. Yn y flwyddyn 1814, neillduwyd ef yn gyflawn i waith y weinidogaeth yn mysg y Trefnyddion Calfinaidd. Daeth at grefydd cyn bod yn llawn 20 oed, a dechreuodd bregethu cyn bod yn 23 oed. Torodd allan yn dra effro a bywiog; a bu yn offerynol yn llaw yr Arglwydd i gyffroi trigolion Mon ac Arfon i wrando y gair. Bu yn offerynol i droi naw ugain o bechaduriaid dan yr un bregeth. Crybwyllasom o'r blaen ei fod yn cerdded i wrando'r efengyl; cerddodd lawer hefyd i'w phregethu. Pan yn 35 oed, priododd â Mary Williams, etifeddes Penybryn, yn mhlwyf Edeyrn, yn Lleyn, sir Gaernarfon, lle bu yn byw am 35 o flynyddoedd, sef hyd ei farwolaeth. Teithiodd lawer o weithiau trwy holl siroedd Cymru, a pharthau o Loegr, sef Caerodor, Lerpwl, Manceinion, a Chaerlleon. Bu unwaith am dri mis yn Nghaerludd. Bu yn y weinidogaeth am 38 o flynyddau; a diameu genym i'w lafur fod yn feudithiol i ganoedd lawer. Rhoddodd le i godi addoldy ar ei dir ei hun am ddim, a £5 at ei adeiladu; ac yn ei ewyllys ddiweddfaf rhoddodd gae mawr i fod yn perthyn i'r addoldy hwnw, er mwyn i gefnylau y pregethwyr gael porthiant. Yr oedd yn cyfranu yn helaeth bob blwyddyn at y Gymdeithasau Beiblaidd a Chenaadol. Yn ei ewyllys ddiweddfaf gadawodd £50 i Gymdeithas y Beiblau, a'r un faint i'r Gymdeithas Genadol; ond yr oedd gan ei wraig (trwy ei gydsyniad ef) hawl i newid yr ewyllys; a'r unig beth a newidiodd hi oedd, fod i ryw swm o arian y Gymdeithas Genadol i gael eu rhoddi at achosion crefyddol ereill yn ei gwlad ei hun. Yr oedd ganddo lais nerthol, eglur, a threiddiol. Ei olwg ydoedd garuaidd a serchog. O ran ei dymer naturiol, yr oedd yn wrolach na'r cyffredin mewn llawer o bethau, ac yn wanach na'r cyffredin mewn pethau ereill. Yr oedd yn wrol iawn uwch ben torf luosog o bobl; ond yr oedd yn lled ofnus ar y môr. Arferai Mr. Jones lefaru mewn modd dealladwy i'w wrandawyr, gan fenthycu cyffelybiaethau bychain, hawdd eu deall, oddiwrth bethau cynefin ac arferol yn ein gwlad ein hunain. Yr oedd ei ddull wrth athrawiaethu gan mwyaf yn ymarferol; a'i ddoniau gweinidogaethol yn gymeradwy gan y gwrandawyr yn gyffredinol, ac yn enwedig gan y saint. Clywsom ei fod yn dywedyd yr ofnai fod yr athrawiaeth yn myned gan rai yn rhy debyg i ysgrud, heb fod yn ddigon ymarferol a chymwysiadol. Anfynych y byddai ef yn enwi ei faterion yn mlaen llaw dan rif, eto yr

oedd yn hawddach cofio ei bregethau ef na llawer o'r pregethwyr *un, dau, tri, &c.* Ond er ei holl rinweddau a'i enwogrwydd, rhaid dywedyd, "Efe a fu farw," a mawr oedd yr hiraeth a'r galar ar ei ol. Nid hir y bu yn gystuddiol iawn, ond bu mewn nychdod am gryn amser. Y bore y bu farw, gorchymyn-oedd i'r gwas ddarllen penod, a gweddiodd yntau; a'r noswaith hono bu farw, yn y flwyddyn 1822; a'i wraig yn mhen dwy flynedd ar ei ol.

JONES, DAVID, gweinidog y Bedyddwyr yn Nghastellnewydd Emlyn. Ganwyd ef yn Nghwmaman, sir Gaerfyrddin, yn y flwyddyn 1741. Dygwyd ef i fyny yn ddilledydd gyda'i dad, heb gael mwy o addysg yn ei febyd na darllen ac ysgrifenu ychydig. Yr oedd o natur yn wyllt ac ofer, yn canu, dawnio, a phob maswedd, ac yn medru difyru y gyfeillach pa le bynag y byddai. Adroddai chwedlau gyda ffraethineb mawr; a gwyddai pa le i osod y pwys angenrheidiol ar bob sill a gair. Nid y cymhwysiad lleiaf at areithio yn gyoeddus oedd hyn, fel yr oedd Rhagluniaeth wedi ei nodi at hyn. Pan yn sir Fynwy, yn lled ieuanc, cafodd ei argyoeddi dan weinidogaeth Howell Harris, yr hwn fel mab y daran, a ddyohronodd, nid yn unig Jones, ond y wlad yn gyffroddin. Dechreuodd feddwl beth a ddeuai o hono. Glynodd saeth ar ol saeth yn ei galon. "Pan ddaeth y gorchymyn—bu yntau farw" i'r maswedd a'r pleserau oedd ganddo o'r blaen. Yn fuan trefnodd Rhagluniaeth iddo fyned i weithio i Bontypool, lle cyfarfu a gwir efengylwr, a wyddai pa fodd i gyfarwyddo y fforddoliau, sef y Parch. Miles Harris. Derbyniwyd ef yn aelod o eglwys Penygarn. Canfyddwyd cyn hir fod ynddo gymwysderau i'r weinidogaeth. Cymellwyd ef gan y gweinidog i fyned i ysgol oedd y pryd hyn yn Nhrosnant, at addysgu gweinidogion ieuanc, trwy yr hyn y daeth yn hyddysg yn y Seisneg, er nad oedd yn hoffi pregethu yn yr iaith hono; ond yr oedd yn ysgrifenu nodiadu ei bregethau yn wastad yn Seisneg. Ymddatgosedd ei ddawn rywbeth yn neillduol yn fore. Nid oedd yn myfrio cymaint ar y drefn gyffredin o lefaru ag ar y ffordd fwyaf tebyg i argyoeddi a chyffroi calonau ei wrandawr; yn yr hyn y bu yn dra llwyddianus yn ei ddydd. Ei ymdrech a'i sel a fendithiwyd yn helaeth yn ei doriad cyntaf allan, at ddeffroi eglwysi y Bedyddwyr ag oedd wedi syrthio fel mewn trymngwag, fel pob cenad ffyddlon arall i Iesu Grist ag oedd yn ymdrechuo diwygio'r wlad, cafodd ei enllibo a'i erlid gan lawer; ac odid na chlwyfwyd ef lawer tro yn nhy ei garedigion; er hyn yr oedd ei gariad gymaint at heddwch ac undeb, fel y dyoddefai y cwbl yn hytrach na gwneud rhwyg yn y cyfundeb y perthynai iddo; ac yn hyn da y gwnaeth; canys fel yr oedd y bobl yn dyfod i'w adnabod yr oeddynt yn ei garu. Yr olwg gyntaf oedd yr olwg waethaf arno. Mae yn debyg na welwyd neb yn Nghymru a fu yn aml yn ei gyfeillach nad oedd yn ei hoffi. Gellir ei gyfrif yn un o'i wendidau mwyaf ef

ei fod mor hawddgar, neu yn hytrach mor ddigrif yn mhob cyfeillach; ond yn gyffredin gellid meddwl fod hyn o ryw ddefnydd, canys yr oedd yn symud ymaith y tramgwydd o syrthni a dybia rhai sydd yn gwneud i fyny hanfod crefydd siriol a syml Iesu Grist. Yr oedd ei ddull o lefaru mor neillduol, fel yr oedd yn sicr o enill y glust, os nid cyraedd y galon. Ymdrechai hyd ag yr oedd ynddo i fyw yn heddychlawn a phob dyn. Gwerth-fawrogi wynfydedigrwydd y tangnefeddwyr uwchlaw pob peth arall; ac er cymaint oedd cwn rhyfel yn gyfarth, llwyddodd mewn mesur i gadw heddwch yn yr eglwys, ei deulu, a'r gymydogiaeth. Bu yn briod ddwy waith, ac yn ddedwydd yn ei ddewisiad bob tro. Ei wraig gyntaf oedd Jane Edwards, Pontypool, o'r hon y cafodd un plentyn; ond bu y fam farw yn fuan. Priododd yr ail waith â Hannah Jones, Ddolgoch, Ceredigion, yr hon a fu yn famaeth dirion iddo yn ei iechyd a'i gystudd. Bu farw y gwas hwn i Grist Ionawr 24, 1792, yn 51 oed. Claddwyd ef wrth Eglwys Troedyraur, Ceredigion, yn ymyl ei gyfaill clodfawr, y diweddar Barch. David Morris, pregethwr enwog gyda'r Trefnyddion Calfnaid. Y mae'r darluniau canlynol o Mr. Jones, gan y Parch. Christ-mas Evans, yn hynod o gywir:—"Yn gyntaf. Gellir sylwi ar y marweidd-dra mawr oedd wedi gorchuddio eglwysi y Bedyddwyr, wedi bod yn fyw ac yn ddeffrous am agos i gan mlynedd o flaen hyn, pan oedd Vavassor Powell megys udgorn y jubili yn eu mysg. Gochelwn lesgeidd hwyrol a marweidd-dra. Yn ail. Cafodd gryn lawer o wrthwynebiad ar ei gychwyniad cyntaf, gan yr hen weinidogion, o herwydd ei ddull newydd a deffrous o lefaru; ond nid hir y bu yn hyn; canys daeth y rhai mwyaf cyfrifol o honynt yn gyfeillion penaf iddo. Yn drydydd. Ei gymeriad moesol. Digon yw dywedyd ei fod yn cael ei ystyried yn wr duwiol, ac yn ofni Duw yn mysg pawb a'i hadwaenai; a'i goffadwriaeth yn fendigedig. Yn bedwerydd. Rhediad y weinidogaeth. Gellir dywedyd ei bod, fel yr eiddo Paul, yn efengylaidd yn ol ystyr uwchaf y gair. Ni chymerodd arno adnabod dim yn eu plith ond Iesu Grist, a hwnw wedi ei groeshoelio. Yr oedd yn dueddol i gymeryd testunau troellog a damegol, megys ar bum merch Salphad, (Num. xxvi. 33); ac oddiwrt y pump enw hyn tynai bethau perthynol i gyflwr dyn, ac i osod allan werth Crist fel Cyfryngwr, a'r angen o waith yr Ysbyrd Glan ar yr enaid. "Holl ddefaid Cedar a ymgasglant atat ti, a hyrddod Nebaioth a'th wasanaethant; deuant i fyny yn gymeradwy ar fy allor; a mi a anrhydeddaf dy fy ngogoniant. Pa fodd y'th osodaf yn mysg y plant?" Dyma rai o'i destunau. Gosodai allan yn ogoneddus alluocdd gras yn galw dynion at Grist, gan eu hadeiladu ynddo. "Y mae hi yn brin yn fynych ar bobl Dduw yn y byd hwn (meddai), yn debyg i'r hyn ydyw mewn *Iran*, neu lety cyffredin. Y mae y gwr dyeithr yno yn cael swper dda, ac yn arcs yn y parlwr; ond

plant gwr y ty yn y gegin, ac yn cael dim ond gweddill y gwr dyeithr. Ond bore dranoeth gwelir y gwahaniaeth; gorfu ar y gwr dyeithr dalu y gofynb (*bill*) am bob tamaid cyn cychwyn; ond nid oedd gofynb yn erbyn plant y ty. Rhaid i chwí annuwiolion dalu am eich byd da; ond y mae'r ychydig sydd gan y cyfiawn yn eiddo iddo trwy ei undeb & Christ." Bu ef yn foddion i alw llawer o gwsg pechod trwy amryw barthau Cymru. Yr oedd yr effeithiau a ganlynent ei bregethau yn gryfion a nerthol ar y gwran-dawyr; i.e., byddai ei eiriau fel hoelion wedi eu sicrhau gan feistriaid y gynulleidfa. Yn bumed. Natur ei ddawn. Yr oedd yn wir o rywogaeth dra hynod. Ni ddywedai ac ni feddyliai am ddim fel dynion yn gyffredin. Yr oedd rhywbeth yn ei ddawn yn tebygoli i ddawn Mr. Rowlands, Llangeitho. Ei ymadroddion oeddnt fyron a chywrain, fel hoelion wedi eu blaenlymu a'u trochi mewn olew. Yr oedd yn un o'r dynion mwyaf ei ffrathineb a feddai ei oes. Yr oedd mor graffus ei amgyffredion, fel y bwriai amcan lled gywir am egwyddor dyn ar yr olwg gyntaf arno. Byddai yn hynod barod a medrus i gau safn dyn coegfalach a hunanol. Daeth profeswr unwaith i'w wrando; ac aeth ato yn hunandybus gan ddywedyd, "Ni chefais i ddim bendith, er teithio yn mhell i'ch gwranddo." "Felly, (ebe yntau) a ddarfu i ti weddio am fendith?" "O do," (ebe yntau). "Wel, rhaid nad gweddi y ffydd ydoedd, onide buasai Duw yn ei gwranddo," ebe Mr. Jones. Erbyn hyny yr oedd genau hwnw wedi ei gau. Yn chweched. Ei dymer heddychol. Casai bob cynen a gwag ymddadleu. Sirioldeb a hawddgarwch, yn tueddu at dddigrifwch synwryol, oedd ei dymer. Yr oedd yn gyfaill gwresog i amryw o'r Trefnyddion a'r Annibynwyr. Yn seithfed. Agwedd ei gorff. Yr oedd o gyloch chwech troedfedd o uwchder—gwdff byr—gwar dew, lydan—gwalt crych—llygaid bywiog a threiddgar, a'i edrychiad yn hyf a gwrol—ei lais yn gryf, ond yn tueddu at fod yn arw, eto yn soniarus. Yr oedd rhyw harddwch ar bob gair a lefarai, yn fwy na chyffredin. Yr oedd ei ddoniau mewn cyfeillach yn anghymarol o ran ffrathineb. Teithiodd lawer, yn neillduol yn Neheudir Cymru, a bu amryw weithiau trwy y Gogledd, a'i lafur dan fendith i lawer. Yn wythfed. Y dull hynod oedd arno yn marw. Yr oedd yn canmol ac yn molianu Duw, fel pe buasai heb ddim poen, fel yr oedd rhyw syndod ar bawb a'i clywai. Pan oedd yn huno yn yr Iesu, ymadawodd a'i gyfeillion fel pe buasai yn myned i daith. "Ffarwel i ti, Hannah, (ebe fe wrth ei wraig, gan gau ei lygaid a'i enau ei hun) yr wyf yn gweled gwaelod yr Iorddonen yn eglur; ac mae y llechau yn yr arch wedi eu cadw ar fy rhan gan Iesu, megys pe na phechaswn erioed." Cafodd fwynhau gweidd wyneb yr Arglwydd wrth groesi afon angeu." JONES, WILLIAM, Llanfrothen, ydoedd bregethwr ieuanc tra gobethiol gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Mab ydoedd i John a

Catherine Jones, Melinycod, Llanrwest. Ganwyd ef Gorphenaf 11, 1829. Pan oedd yn ddwy flywyd oed, aeth at ei nain, Jane Jones, a'i ewythr, John Williams, Bryngoleu, Llanfrothen, Meirionydd; a chyd a hwy y bu hyd ei farwolaeth. Trwy fod ei ewythr a'i nain yn ddynion crefyddol a duwiol, cafodd William y fraint o'i hyfforddi yn mhen y ffordd. Magwyd ef yn yr eglwys, ac addysgwyd ef yn fore yn mhethau Duw; a dangosodd yntau fod ganddo archwaeth atynt. Fel yr oedd ei feddwl yn ymeangu, a'i ddeall yn cael ei agor i dderbyn geiriau y ffydd, yr oedd arwyddion duwioldeb yn cynyddu ynddo, fel y galleisid dywedyd fod ei galon yn ei thyrerwch cyntaf, wedi derbyn argraff ddofn o ddeddf ei Wneuthurwr. Dangosodd William dueddffryd yn fore at y gwaith o bregethu. Byddai ganddo leoedd penodol, ac amserau nodedig i hyny. Ac er ei fod fel plant ereill yn gyffredin yn hoff o chwareu, eto pan ddeuai yr amser, gwelid ef yn ymgilio oddiwrth ei gyfoedion, at ei hyfrydych penaf. Pan oddeutu 14 oed, ymadfodd pryder dwys yn ei feddwl yn nghylch ei sefyllfa ysbrydol fel pechadur ger bron Duw, pryd y ciliodd oddiwrth ei gyfeillion boreuaf. Rhoes heibio bob math o chwareu, a chafodd dderbyniad i gyflawn aelodaeth eglwysig yn Siloam. Dyna'r pryd y deffrowyd ei feddwl i weled pwysigrwydd mawr bywyd, ac i obeithio y gallai yntau fod o ryw ddefnydd ynddo. Teimlai yn ofidus wrth weled cymaint o'i gyfoedion yn myned ar y goriwaered tua dinystr a cholledigweth, a phenderfynodd wneud y goreu i'w hatal. Rhybuddiai hwynt yn onest o'r perygl o fyw yn annuwiol, a chynghorai hwynt yn serchog i ymfodyn am faddauant mewn pryd. Ni chaent lonydd ganddo yn y ty, ar y ffordd, nac yn y maes; ysgrifnai lythrau atynt, ac ymdrechai gyda Duw mewn gweddi drostynt. Llwyddodd fel hyn i gael rhai yn ddirwestwyr, ac amryw i ddyfod i'r ysgol Sabbathol; a chafodd hefyd yr hyfrydych o weled amryw o'r rhai yr ymdrechodd gyda hwy wedi eu dychwelyd at yr Arglwydd. Gellir dywedyd am dano ei fod yn ffyddlon gyda phob rhan o waith yr Arglwydd. Wrth weled can lleied o blant yn dyfod i'r ysgol o'r lluaus oedd yn yr ardal, penderfynodd gadw cyfarfod unwaith yn yr wythnos i'w hegwyddori; a thrwy fod ganddo dalent ruggorol i ddysgu plant, yr oeddnt yn dylifo ato o bob cwr o'r ardal, fel yr oedd yn cael ei gylchynu gan gynulleidfa luosog o ddynion bychain, a llawer o honynt yn wylltion ac aflywodraethus iawn. Bu yn ddiwyd ac ymdrechgar yn eu hegwyddori; a buan y gwelwyd ol ei lafur yn y gymydogweth, yn nghynydd rhifedi deiliaid yr ysgol Sabbathol, ac ychwanegwyd hefyd at yr eglwys amryw o blant, y rhai, yn ol pob arwyddion, oeddnt yn blaniog o'r iawn ryw. Yr oedd sefyllfa ysbrydol y plant yn pwysu cymaint ar ei feddwl fel y byddai yn fynych yn gweddio drostynt wrth eu henwau; a phan oedd yn yr ymdrech olaf yn croesi drosodd i

fyd arall, trodd at ei ewythr, a dywedodd, "Fy ewythr, dywedwch wrth y bobl ieuanc fod crefydd yn talu yn ardderchog i mi yn awr marwolaeth." Ond er ei fod yn rhoddi llawer iawn o'i amser i addysgu ereill, nid oedd yn esgeuluso ei hun. Yr oedd yn awyddus iawn am wybodaeth, a gwnaeth ei oreu i ymgyraedd ati. Nid oedd ganddo ond ychydig o lyfrau, ond yr oedd yn myfyrio ddydd a nos yn nghyfraith yr Arglwydd. Gwyddom yn dda nad peth dyaithr iddo oedd treulio nosweithiau cyfain mewn myfyrdod a gweddi. Yr oedd llygaid yr eglwys yn craffu arno yn barhaus;—dysgwyliat bethau mawrion oddiwrtho; oblegdyr yr oedd yn amlwg iddi fod Duw wedi planu athrylith yn ei enaid, ac yntau yn neillduo hwnw i wasanaeth y cysegr. Yr oedd yr awydd am bregethu oedd ynddo pan yn blentyn, yn ymweithio yn ddystaw yn ei feddwl. Gofynnodd un o'i gyfeillion a ddeuai i Australia, fod yno le manteisiol i enill cyfoeth. "A wyddost ti beth?" ebe yntau, "byddai yn llawer gwell genyf pe gallwn enill un pechadur at Iesu Grist, na phe enillwn gyfoeth Australia oll." Pan alwdd yr eglwys ef at y gwaith o bregethu, ymgymerodd a'r gorchwyl gydag ymroddiad mawr. Pregethai yn achlysurol yn yr addoldai cymydogathol pan yn yr ysgol yn Mhenrhyn-deudraeth, yn rhag barotoi ar gyfer myned i Athrofa'r Bala, gyda chymeraedwyaeth mawr; a gwelodd yr Arglwydd yn dda arddel ei genadwri, trwy rodidi llawer o gymorth iddo yn y gwaith. Y cyfryw oedd nodweddiad y cyfaill ieuanc hwnw. Er ei holl ymdrechion, ei athrylith, a'r enaid mawr a feddai, yn nghyd a gobeithion yr eglwys a'i gyfeillion am ei lwyddiant a'i enwogrwydd, torwyd ef i lawr gan anghau, Hydref 7, 1856, yn 27 mlwydd oed. Bu farw mewn tangnefedd, a'i bwys ar Dduw ei iachawdriaeth.

JONES, THOMAS, gweinidog yr Annibynwyr yn Chalford, sir Gaerloyw. Ganed ef yn y Tycanol, Cwmnedd, Morganwg. Ymunodd ag eglwys yr Annibynwyr yn Mhenybont pan yn dra ieuanc. Cafodd ei ddefro i ystyriaeth ddifrifol am ei ddedwyddwch tragywyddol trwy bregethiad Mr. Evan Williams, yn y lle olaf a grybwyllwyd. Yn y flwyddyn 1774, pan oddeutu 25 oed, cafodd ei dderbyn yn fyfyrwr i Goleg y Fenni, dan olygiaeth y diweddar Dr. B. Davies; oddiwrth yr hwn pan yn gadael yr athrofa, y derbyniodd dystiolaeth anrhydeddus o'i gymyriad, ei ddiwydrwydd, a'i gynydd mewn gwybodaeth. Mr. Jones ar y cyntaf a ymsefydlodd yn Crediton, Gwlad yr Haf; ond ei urddiad a gymerodd le yn Ottery, St. Mary, yn Mai, 1780. Yr oedd yn brwsenol ar yr achlysur, yn mhllith ereill, y Parchedigion Thomas Reader, Peter Fabyan, Samuel Buncombe, a Herbert Meads. Yn y flwyddyn ganlynol efe a symudodd o Crediton i Chalford, lle y treuliodd y gweddull o'i ddyddiau, mewn bywyd anghyocedd, ond nid yn segur. Pregethai yn gyffredin bedair gwaith yr wythnos i'w gynulleidfa ei hun, heblaw ei lafur yn y gymydogiaeth. Y mae

pregethwyr teithiol, y rhai, yn ol esiampl yr efengylwyr a ddygasant newyddion da yr efengyl ar hyd a lled y gwledydd, yn deilwng o barch mawr. Ond na fydded i weinidog diwyd eglwys unigol, gael ei warthnodi fel segurwr yn y winllan. Os gwna gyflawn brawf o'i weinidogaeth, bydd ei lafur corfforol agos yn gyfartal ag eiddo ei frawd teithiol; a'i lafur meddyliol yn llawer mwy. Gyda hyfrydwch mawr yr ydym yn cofnodi ei enw fel dyn, yn mywyd yr hwn y cytuna yr eglwys a'r byd i gyndabod, y gellid darllen adysgrif ymarferol o'i athrawiaeth; ac nid heb gryn lawer o foddhad yr ydym yn coffau, i Mr. Jones a'r eglwys dan ei ofal fyw mewn tangnefedd ac undeb dros yr ysbaid o 37 o flynyddau,—ffaith a adlewyrcha anrhydedd ar y ddwy blaid, yn gystal ag ar y grefydd a'u rhwymai yn nghyd. Fel pregethwr, yr oedd Mr. Jones yn syml, ysgrythyrol, a synwyrall. Meddai ddeall cryf, cyraedd-iadau helaeth, a duwioldeb diffuant. Ei bregethau, er nad oeddant o'r radd boblogaidd, a fewr gymeradwydd pan bobl ei ofal. Wedi iddo bregethu yn Chalford dros ohwe mil o weithiau, yr oedd ei gynulleidfa yn llawer lluosocach na phan ddechreuodd ar ei lafur yno. Ei amcan, fel pob gweinidog ffyddlon arall, ydoedd cadw ei hun a'r rhai a'i gwraddawent; a'i lwyddiant, er yn mhell islaw ei ddymuniadau, nid ydoedd fychan. Yr efengyl a glywsant o'i enau, a fu yn arogl bywyd i fywyd i rai; ac yn arogl marwolaeth i farwolaeth i ereill. Edrychai y gwr da hwn gyda phryder neillduol ar y rhai o'i gynulleidfa a ymddangosent fel yn esgeuluso yr "iachawdriaeth gymaint," yr hon a gy-oeddai efe iddynt wythnos ar ol wythnos, a blwyddyn ar ol blwyddyn. Yr oedd yn mawr ragori mewn gweddi gymdeithasol a chyoceddus; ac yn y rhan hon o'i waith, arafwch ei lefariad, yr hyn efallai a wrthdarwai effaith ei bregethau, nid oedd anweddaidd. Ni bu ond ychydig o ddynion, at y rhai y gellid cymyrosu tystiolaeth Iesu Grist am Nathanael gyda mwy o briodoldeb nag ato ef. Efe ydoedd Cristion yn wir, yn yr hwn nid oedd twyll. Yr oedd ei nodwedd yn gwbl wrthwynebol i'r hwn a ddarlunia ac a gondemnia yr apostol Iago. Ei agweddiad a'i tueddai yn hytrach i gyflawni gweithred o garedigrwydd, heb ei chymdeithasu a geiriau o gydymdeimlad, nag i ddyweddy wrth y trallodus, "Ymdwynwch ac ymddigonwch," ac heb wneuthur dim er eu hesmwythad. Y mae yn rhaid addef fod tiriondeb ymddygiadau pan yn ddangosog o wir garedigrwydd, yn ychwanegu llawer at hyfrydwch cyfeillach gymdeithasol. Nid yw gwen ar yr wyneb, modd bynag, ond gwael, yn lle caredigrwydd yn y galon. Gwyddai pawb a adwaenent Mr. Jones, ei fod yn llawn caredigrwydd a thoeturi diffuant. Yr oedd ei iechyd am y ddwy neu y tair blynedd ddiweddar wedi amharu yn fawr. Yn y flwyddyn 1818, aeth ei leferydd yn aneglur, trwy iddo gael ei daro gan y parlys, pan y rhoddodd i fyny ei ofal gweinidogaethol. Yr oedd ei

feddwl hefyd fel yn cydymdeimlo a'i gorff, ac yn aml yn dra isel. Eto nid oedd yn amddifad o obaith da. Efe a fu farw Ionawr 10, 1820, yn 72 mlwydd oed.

JONES, REES, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Nghapel Seion, Merthyr Tydfil. Ganed ef yn mhlwyf Llanwrtyd, sir Frycheiniog, o rieni lled dldion, o'r rhai y difuddiwyd ef cyn cyraedd ei bum mlwydd oed, trwy yr hyn y cafodd ei adael yn amddifad, ac mewn amgylchiadau isel; ond tueddwyd ei fodryb i'w gymeryd ef dan ei gofal, yr hon oedd wraig dduwiol, ac yn aelod gyda'r Bedyddwyr yn Mhantycelyn; ac felly cafodd ei feithrin er yn ieuanc yn egwyddorion y grefydd Gristionogol. Unodd a chrefydd pan o gylch un ar bumtheg oed, a gwisgodd am dano yr Arglwydd Iesu Grist gyda'r eglwys yn Nghapel Seion, Merthyr. Gan i'w frodyr farnu ei fod yn meddu cymwysder i'r weinidogaeth, dymunasant arno arfer ei ddawn ger bron yr eglwys. Wedi cael prawf o hono, cymeradwywyd ei dalentau, ac anogwyd ef i ymarfer â phregethwr lle bynag y caffai gyfleusdra; a bu ei gynydd yn fawr, fel y dysgwylid y buasai iddo fod yn ddefnyddiol iawn yn yr eglwys. Wedi i'r eglwys yn Nghapel Seion fod yn amddifad o weinidog am ryw gymaint o amser, ac wedi iddynt ymgynghori â'u gilydd ac â'r Arglwydd, rhoddwyd galwad unfrydol i Mr. Jones i gyflawni y weinidogaeth oll. Felly ar ddydd Nadolig, yn y flwyddyn 1804, neillduwyd ef i weini i'r eglwys yn ei phethau cysegredig. Ymdrechodd gyda diwydrwydd ychwanegol er dwyn yn mlaen lwyddiant yr eglwys. Pregethai, nid yn unig yn nhref, ond hefyd ar rai prydiau dair neu bedair gwaith yn yr wythnos yn y pentrefydd o gylch Merthyr; a bendithiwyd ei lafur â llwyddiant mawr. Yn y ddwy flynedd gyntaf o'i weinidogaeth, unodd tua 200 â'r eglwys. Nid oedd nifer yr aelodau ond ychydig ar amser ei urddiad, a'r rhai hyn yn hynod o farwaid a chlaiar; ond cynyddodd mewn ychydig flynyddau i bedwar cant. Ond gyda'r holl lwyddiant, parhaodd ef heb ymfalchio, a phriodolai yr oll i fendith Duw ar ei lafur. Wedi iddo lafurio yn galed yn yr eglwys am ddeng mlynedd, ymaffodd afiechyd yn ei gyfansoddiad, a pharhaodd i wanychu am rai misoedd. Dywedai yn ei gystudd, "Myfi a wn i bwy y credais." Ychydig cyn ei ymadawiad dywedodd, "Y mae pob peth yn dda." Bu farw mewn heddwch bore Sul y Pasg, 1814, yn 35 mlwydd oed, ac yn nghanol llafur a defnyddioldeb mawr. Tybir iddo dderbyn i sefodaeth eglwysig yn ystod deng mlynedd ei weinidogaeth dros 400 o nifer. Claddwyd ef yn nghladdfa Capel Seion, lle y mae beddfaen hardd i'w weled yn awr ar ei fedd.

JONES, HUGH, LL.B., Esgob Llandaf. Ganed ef yn y flwyddyn 1508. Derbyniodd ei addysg golegawl yn Rhydychain, lle y derbyniodd yr urddradd o LL.B. yn y flwyddyn 1541. Derbyniodd ei holl ddyrchafiadau eglwysig yn ei wlad enedigol—Cymru; a gwnaed ef yn gorweinydd Llandaf. Ac yn

nheyrnasiad y frenines Mari, yn y flwyddyn 1556, derbyniodd berigloriaeth Banwell, yn Ngwlad yr Haf. Yn y flwyddyn 1567, cafodd ei gysegru i esobaeth Llandaf; ac fel y sylwa Godwin, efe oedd y Cymro cyntaf a benodwyd i'r esgobaeth hono er ys tri chant o flynyddau cyn hyn. Bu farw Tachwedd, 1574, yn 66 mlwydd oed; a chladdwyd ef yn eglwys Matharn, sir Fynwy.—(*Willis's Survey of Llandaff*.)

JONES, HUGH, o Langwm, yn sir Dinbych, ydoedd fardd chwareuyddol enwog, a fu byw rhwng y blynyddoedd 1740 a 1780. Yn y flwyddyn 1759, argraffodd gasgliad o farddoniaeth o waith gwahanol feirdd; yn mysg y rhai y mae llawer o'i gyfansoddiadau ei hun. Gelwid y llyfr "Dewisol Ganiadau yr Oes hon." Y mae tri argraffiad o hono wedi cael eu dwyn trwy y wasg. Yn y flwyddyn 1763, argraffodd gyfrol arall, yn cynwys cyfansoddiadau barddonol o waith Goronwy Owen, Lewis Morris, ac ereill o feirdd Mon; a galwodd y gyfrol "Dyddanwech Teuluaid." Ysgrifenydwyd hefyd amryw iol o wawdgerddi gan Hugh Jones, y rhai a elwid chwareugerddi; ac yr oeddynt yn boblogaidd iawn yn Nghymru yn ystod y ganrif ddiweddfaf. Un o'r rhai hyn y elwid "Chwareugerdd Newydd, ar ddull ymddyddan rhwng Protestant a Neillduwr." Argraffwyd hon yn y flwyddyn 1783. Bu H. Jones farw yn nghymydogiaeth Llangwm, a chladdwyd ef yno gyda'i deidau.

JONES, DAVID, Cefubrith, ger Ceryg y Druidion, oedd bregethwr gyda'r Trefnyddion Wesleyaidd. Ganwyd ef mewn lle a elwir Ty'nyralen, sir Dinbych, yn y flwyddyn 1777. Dwygwyd ef i adnabyddiaeth o'i gyflwr fel pechadur, dan weinidogaeth yr hen batriarch Dafydd Cadwaladr, o'r Bala; a thrwy hyn ymunodd a'r Trefnyddion Calfinaidd. Pan ddaeth Mr. Bryan heibio, tua'r flwyddyn 1801, cafodd D. Jones y fath foddlonrwydd yn ei bregethau a'i athrawiaeth, fel y gadawodd ei hen gyfeillion Calfiraidd, ac yr ymunodd a'r Wesleyaidd. Byddai yn myned i Benmachno i'r gymdeithas bob wythnos am hir amser, yr hyn oedd 14 mildir o bellder. Dechreuodd bregethu yn y flwyddyn 1802. Galwyd ef yn fore i deithio; ond darfu i afiechyd a gafodd ar ei daith gyntaf, trwy wely llaith, luddias iddo allu parhau. Parhaodd yn ffyddlon fel pregethwr cynorthwyol ar hyd ei oes, a rheddodd ei yrfa i'r pen yn dra gorffoeddus, yn y flwyddyn 1841, yn 64 mlwydd oed. Safodd yn wrol o blaid y cyfundeb yn amser y cythrwfi tua'r flwyddyn 1832. Bu yn Gristion didwyl trwy ei oes; yn wr defnyddiol o blaid crefydd, ac yn weithiwr difell yn ngwinllan ei Arglwydd. Seiniari beroriaeth y groes yn nyfroedd afon marwolaeth; ac yn nerth ei archoffeiriad bendigedig glaniodd yn orfoleddus ar randiroedd Caersalem, i foli y Drindod mewn undod yn ngwlad y gan am byth.

JONES, JONATHAN, gynt o Rydybont, Llanybydder, sir Gaerfyrddin; wedi hyn o Droedyrhiw, Dihewyd, Ceredigion. Ganed

ef yn agos i Gapel Llanfihangel, yn mhlwyt Abergwili, gerllaw Caerfyrddin, yn y flwyddyn 1745. Efe ydoedd yr ieuangaf o bump o blant i John a Mary Morgan. Yr oedd Jonathan yn meddu ar gyneddau cryfion—rhagorach felly na'i gyfoedion yn gyffredin, a dangosai hyny pan yn gweithio ei gelfyddyd fel gof gyda'i dad. Dysgodd ddarllen Cymraeg yn dra ieuanc, a defnyddiai y fantais i ddangos ei ragoriaeth; ond nid mewn daioni—yr oedd yn hynod mewn cellwair, maswedd, digrifwch, a phob gwagedd, pan yn ieuanc. Yn hyn yr oedd yn rhagori ar bawb o'i gylch, fel nad ystyriai yr ieuencyd un gyfeillach yn werth bod ynddi os na byddai Jonathan ynddi. Eto, nid oedd yn gwbl rydd oddiwrt h argyoeiddiadau cydwobod. Adroddai ef ei hun yr hanesyn canlynol:—"Dygyddodd fod wynos yn yr ardal, i'r hon yr arferai ieuencyd fyned er mwyn difyrwch, heb un ystyriaeth o'r rhybudd o'u blaen. Wedi bod yno, lawer o honynt, yn eistedd yn hir, yn dysgwyl y *cyfuill digrif*. O'r diwedd mi a gyrhaeddais y ty; a mawr oedd y sibrwd—'Dyma fe! dyma fe!' gyda'm bod i mewn, yr hyn a gyrhaeddodd fy nghlust a'm calon, nes creu ynof benderfyniad yn y man i beidio oistodd na dywedyd un gair, ond fwrdd a mi, gan ddyweyd ynof fy hun—Beth! ai myfi yw pen y gamp yn mhob man, a'r offeryn difyrwch nas gellir gwneud hebdo!" Cafodd hyn argraff ddofn ar ei feddwl, ond nid digon i'w droi o gyfeiliorni ei fnydd. Panteg oedd y capel yr arferai Jonathan a'i rieni fyned; eithr pan arosai ei rieni gartref, anfonent ef i'r capel yr un modd. Yntau yn fynych a'u twyllai, trwy ddywedyd iddo fod yn y capel pan na fuasai; ac or mwyn iddynt ei gredu yn rhywyddach, adroddai iddynt y testun, wedi iddo ei gael gan ryw un fuasai yn y capel. Yn y modd hwn yr elai yn mlaen, ond nid i foddlonrwydd ei gydwobod yn wastad. Un tro, wedi cael y testun gan gymydoges, efe a'i hadroddai wrth ei rieni mor ddufrifol a phe buasai wedi bod yn y capel; a hwythau a'i credent yn eithaf tawel. "Ond ar ol myned i'r gwely y noswaith hono," medd efe, "wedi twyllo fy rhieni methais gysgu yn hir, gan aflonyddwch fy nghydwobod. Pan gysgais, breuddwydiais fy mod yn teithio ffordd lydan, rwydd, ar hyd yr hon y gallasai llawer fyned heibio eu gyludd; ac ar bob tu i'r hon yr oedd llwybrau union, gwastad, teg, a digarogog. Wrth edrych yn ol gwelwn lawer yn fy nghanlyn. Yn mlaen yr oedd pob poth yn eglur ac anogaethol, nes i mi ddyfod yn ddisymwth i'w therfyn, lle y canfum fath o adwy, neu ffos eang dallyd, yn groes i'r ffordd. Amcenis fyned yn mlaen, ond methais gael un man i roddi un troed, er gochel na diane o'r dynstr. Yn fy nghyfyngder meddyliais o'r diwedd droi yn fy ol. Os drwg o'r blaen, gwaeth fyth; oblegyd nid oedd y ffordd mor amlwg, ac arni yr oedd byddin o wyr arfog yn dyfod ar fy ngwarthaf, a'u harfau picellog i'm brathu a'm gwthio i'r llynclyn o'm blaen; eithr cyn

iddynt fy niweidio, wele wr teg iawn yr olwg yn dyfod ataf, a gwialen wen fawr yn ei law; i'r hwn y gofynais a oedd yn ddichonadwy fy nghyfarwyddo i fyned drosodd. Atebai nad oedd—bod yn rhaid wynebu y picellau—mai y ddeddf oeddynt—nad oedd modd diane fel hyny; ond os byddwn foddllawn i'w wasanaethu ef dros fy mywyd, y gwaredai efe fi. I'r hyn yr atebais, 'Gwnaf byth.' Ar hyn gorchymynodd fy rhyddau; aeth y fyddin ymaith, a minau a gollleidiais fy ngwaredwr mewn wylofain a chaniadau, nes dihuono fy rhieni wrth fy nghlywed, a brawychu fy hunan wrth y breuddwyd." Felly y cafodd Jonathan cryg arall, yr hwn a effeithiodd yn fawr ar ei feddwl er dileu ei dwyll, a'i ddwyn i wneud gwell cyfrif o'i rieni; ond nis dygwyd ef at grefydd o gwbl tra fu gyda'i rieni, nac yn fuan wedi iddo ymadael a hwy ychwaith. Ar ol iddo ymadael a'i dad, a myned i weithio ei gelfyddyd at ereill, efe a deimlai ryw aflonyddwch cydwobod yn wastad wrth wrando Gair Duw yn cael ei bregethu. Yn mhen ychydig, yn rhagluniaethol arweinwyd ef i Lanllwni, at ôf o'r enw William Thomas, gyda'r hwn y treuliodd fynyddau. O'r diwedd ymadawodd ei feistr a'r lle, gan adael y cyfan i Jonathan ar ei ol ar amodau teg, fel gwr cywraïn a diwyd, yr hyn a'i cymellodd yn fuan i briodi, a gwneuthur ei gartref yn yr ardal, yr hyn oedd yn wahanol iawn i'w ddysgwyliad wrth ymsefydlu yno gyntaf. Mewn canlyniad bu yn ymdrechgar a diwyd gyda'i gelfyddyd, gan ymddwyn yn wedus a chanmoladwy, a mynychu moddion gras yn Sabbathol ac wythnosol, yn Mhencadair, Rhydybont, a Maesnoni, (lle yr addolid cyn adeiladu Capel Noni.) Yn y cyfamser yr oedd Jonathan mewn cyfyngder yn nghylch ei gyflwr. Yr oedd ymarfer a moddion gras yn hoff waith ganddo, ond dysgwyliai i ryw un ofyn rhywbeth iddo yn nghylch ei gyflwr—eithr yn gwbl ofer; ac yr oedd yntau yn rhy ddigalon i ddyweyd o hono ei hun i ddechreu, fel llawer. Ond yn rhagluniaethol, dygyddodd i'r Parch. Lewis Lewis, Pencadair, alw heibio iddo ryw ddydd Sadwrn, ar ei daith tua Neuaddlwyd, wedi gadael ei oriadur yn anghof gartref; a gofynodd am fentyg un Jonathan hyd y Llun canlynol pan ddychwelai. Cydsyniodd yntau gyda llawenydd, gan ddywedyd na buasai yn beth mawr ganddo anrhegu y gwr da a hi. Galwodd Mr. Lewis dydd Llun yn ol ei addewid, a'r oriadur gydag ef i'w dychwelyd, a chymellodd Jonathan i'w hebrwng am ychydig, yr hyn a roddodd gyfle i Mr. Lewis ofyn rhywbeth iddo yn nghylch ei gyflwr, ac iddo yntau amlygu ei deimladau. Cyfaddefodd nad oedd heb fwrriad i roddi ei hun i'r Arglwydd, gan arwyddo ei ddymuniad i ymuno a'r eglwys yn Mhencadair; yr hyn a gymerodd le yn dra buan wedi hyny; oblegyd yr oedd Jonathan yn rhagori ar y cyffredin mewn gwybodaeth ac ymddygiad. Y gorchwyl mawr nesaf oedd pa fodd i fyw yn dduwiol, a bod o ryw ddefnydd yn mysg y frawdoliaeth.

Yn hyn fe gafodd Jonathan y fraint o ryngu bodd y gweinidog a'r eglwys. Yr oedd yn caru darllen ac yn glynnu wrth ddarllen, fel y canfuwyd yn fuan mai nid dyn i fod yn segur oedd Jonathan Jones; a deallwyd wrth ei ymddyddanion a'i weddïau cyoeddus, fod ynddo foddion at ryw beth uwchlaw gwaith crefyddwr cyffredin, yr hyn a barodd i'r eglwys ei anog i arfer ei ddoniau fel pregethwr. Ond teimlai efe ei hun gryn betruder gyda golwg ar y mater. Yn y cyfamer efe a gafodd freuddwyd yn ychwaneg, yr hwn, fel yr ymddengys, a benderfynodd y ddaol. "Pan mewn petrunder meddwl yn nghylch pregethu," ebe fe, "dygwyddodd i mi un noswaith freuddwydio fy mod yn mesg tyrfia fawr o bobl; ac wrth fyned yn mlaen, daethom i groesi pen ffordd fawr, ar hyd yr hon yr ai lluoedd gyda chyflymdra. Adnabyddais hi yn fuan fel y ffordd ar hyd yr hon y rhodiaswn yn fy mreuddwyd blaenorol, yr hon oedd yn arwain i *Bull yr Arllwys*. Yn y man teimlais dosturi mawr tuag atynt. Dechreuais eu perswadio i beidio myned yn mlaen—fod diwedd ofnadwy i'r ffordd hono. Wrth fy nghlywed yn gwaeddi, ymgasglent o'm hamgylch, a minau a'u cymellais hwynt i ddyfod gyda mi i dy mawr cyffelyb i ysgubor, yr hwn a welwn mewn lle eang, ac arno ddrws mawr, i'r hwn yr awn, ag ystol fechan ar fy mraich, gan gymell y dorff gyda mi i gael gwybod pa beth oedd diwedd y ffordd y rhodient. Aethom i mewn, a llanwodd y lle, fel mai prin y cynwysid ni. Rhoddais fy ystol i lawr yn agos i'r drws, fel nad elai neb allan heibio i mi yn hawdd. Dechreuais ddywedyd am y ffordd, a'r perygl o rodio ynddi; ond er hyny ni wrandawai pawb. Rhai a ymddangosent yn teimlo, ereill yn gelyd ac anghrediniol, gan fyned trwy y drws heibio i mi er pob peth. Gyda hyn troais at y rhai oeddynt ar ol, a gofynais iddynt, 'A fywch ohwithau hefyd fyned ymaith?' Atbasant ag un llef, 'At bwy yr awn ni? genyt ti y mae geiriau y bywyd tragwyddol.' Ar hyn dihunais, a chefais y wraig ar ddiun, yn gwrando, gan ofyn i mi yn syn a oeddwn yn cysgu; yr hyn pan sicrhais, a ryfeddodd yn fawr, ac a ddywedodd, 'Ni chlywais i well pregeth erioed—cysgwch eto.'" Yn Maesnoni y traddododd Mr. Jones ei bregeth gyntaf, ar brydnawn Sabbath, trwy i rywbeth luddias y gwr a ddysgwyl-iasid yno i ddyfod. Bu cryn betruder ar ei feddwl i ymaffyd yn y gorchwyl y tro hwn; ond trwy daer gymellion oddiwrth y brodyr, efe a ufuddhaodd; a theimlai hefyd mewn canlyniad mai rhyfyg ynddo oedd ymwneud a'r fath beth; eithr o hyny allan cymellid ef at yr un gwaith yn fynych; cyoeddidd oedfaon heb ei ganiatad, a chyfrifid ef yn anfoesgar iawn os na addawai ddyfod iddynt, a phregethu. Wedi parhau am dymor yn bregethwr cynorthwyol ac achlysurol, cafodd alwad oddiwrth yr eglwys Annibynol yn Rhydybont i ddot yn weinidog iddi; ac urddwyd ef i'r perwyl hwnw Awst 9, 1775, pan yn 30 mlwydd oed. Yr oedd y gweini-

dogion canlynol, yn nghyd ag ereill, yn cymeryd rhan yn y gwasanaeth:—Morgan Jones, Pentretgywyn; Evan Davies, Llanedi; Phillip Morris; J. Davies, Alltwn; J. Griffiths, Glandwr; Owen Davies, Trelech; Rice Davies, Canerw; Thomas Davies, Llanybri, &c. Llafuriodd Mr. Jones yn ddiwyd, gyda chymeradwyaeth a llwyddiant mawr, gan gael hawddgarwch nid bychan yn ngolwg yr eglwys a'r byd. Ymhelaethodd ei ddefnyddioldeb—lluosogodd yr eglwys a'r gwrandawyr, fel y bu raid adeiladu capel helaethach, mewn man mwy cyffeus; "ac ychwanegwyd beunydd at yr eglwys y rhai a fyddent gadwedig." Heblaw yn Rhydybont, gweinyddai yn achlysurol yn Horeb, Gwernogle, Abergorlech, a bu gofal eglwys Pencadair braidd yn gwbl arno am lawer o flynyddau. Bu yn gweini yn Horeb a Phen-cadair o'r amser yr ymddifadwyd hwy o'u gweinidog hyd ei ymadawiad ef a Rhydybont. Yn ei amser ef y cychwynwyd y gymansa flynyddol gan yr Annibynwyr yn Nghymru; cynaliwyd y gyntaf yn Brynberian, sir Benfro; a'r ail yn Rhydybont. Cafodd wahoddiad gan eglwys y Brycheog, Brycheiniog, i ymsefydlu yn eu plith; ond cymaint oedd Rhydybont ac yntau yn mynwesau eu gilydd, fel nas gallai feddwl am ddatod y cwlwm ar y pryd. Bu yn weinidog iddynt o gylch deugain mlynedd. Yn ei amser diweddaf ef yr adeiladwyd Capel Noni, ac y ffurfiwyd eglwys yno trwy ei offerynoliaeth ef, yr hon, fel cangen o Rydybont, a fu yn blaguro dan ei ofal hyd ei ymadawiad yn y ffurfiwyd 1815, o herwydd rhywbeth nad yw o un dyben ei grybwyll yma. Yn ystod blynyddau diweddaf ei fywyd bu eglwys Troedryhiw, Dihewyd, dan ei ofal neillduol ef. Trwy ei offerynoliaeth ef y ffurfiwyd hi; ac efe a'i gwasanaethodd yn ffyddlon, er yn awr yn lleag ac oedranus, hyd oni chollodd ei olygon, yr hyn a'i gorfododd i'w rhoi i fyny. Bu fyw ddwy flynedd wedi hyny, a medrai fyned allan fanau cyfarwydd iddo; pregethai hefyd ambell waith. Yn y cyflwr hwn hoffai yn fawr gael rhyw rai i ddarllen iddo, yn enwedig y misolion, er cael hanes yr eglwys. Parhaodd ei gynneddfau yn lled dda hyd y diwedd. Ychydig cyn ei farwol-aeth ymaffodd cryd ynddo, yr hyn a'i gwnaeth yn lled ddisylw o bawb, oddieithr ar brydian. Bu farw yn dawl ar y 18fed o Chwefror, 1832, yn 88 mlwydd oed, wedi bod yn y weinidogaeth 57 o flynyddau. Yn ol ei ddymuniad, claddwyd ef yn mynwent capel newydd Rhydybont, pan y gweinyddwyd ar yr achlysur gan y Parchedigion W. Jones, gweinidog y lle; Moses Rees, Pencadair; G. Griffiths, Llanbedr; a Dr. Phillips, Neuaddlwyd, y ddau olaf yn pregethu. Fel dyn, yr oedd Mr. Jones yn wr tál o gorffolaeth, ac o gyfansoddiad cadarn; yn meddu galluoced ensiedol llawer uwch na'r cyffredin. Er ei fod yn amddifad o addysg athrofaol, yr oedd ei amgyffredion cryfion, a'i gof digoll, yn gwasanaethu iddo ef yn lle dygeidiaseth. Eto gallai wneud defnydd go

dda o awduron Seisnig. Fel addysgwr crefyddol, yr oedd yn dra phoblogaidd, parchus, a chymeradwy. Cyfrifid ef uwchlaw llawer a gawsent ragorach manteision. Deallai natur y beddydd efengylaidd yn gystal a neb yn ei oes, hyd at fedru egluro geiriau gwreiddiol, oddieithr ar ol ereill. Yr oedd yn Galfin cryf, ac yn Drindodwr diysgog; eithr yn hollol ddiragfarn tuag at bawb; ac ymdeimlai yn rhydd i gymuno gyda phawb a addefent iawn a Duwdd Crist—gwaith yr Ysbryd, a santeiddrwydd ymarferol. Yr oedd aberthu y gwirioneddau hyn yn ei olwg ef yn *aberthu y cwbl*. Fel llefarwr cyoeddus, yr oedd yn hynod ddedwydd; ei ymadroddion yn rhwydd a pharod, ac yn gymwys tuag at egluro ei feddyddrychau. Yr oedd yn llawn ffrathineb, ac yn dra hoff o adrodd chwedlau er egluro ei faterion; eithr bob amser yn gwbl berthynasol, ac yn dyferu dros ei wefusau mor naturiol a rhwydd a'r prethau godidocaf; eto buasai arfer llai arnynt yn well, hwyrach, er mwyn y *gweiniaid* yn Seion. Yr oedd yn wastad yn llwyr ymfeddianol (*self-possessed*); nis gwyddai am ludded; yr hyn, yn nghyd a rhwyddineb parabl, a wnelai y weinidogaeth yn esmwyth iddo. Yr oedd ei weddïau yn hynod—yn ddiethriad yn ystyriol, parchus, synwryol, teimladwy, ac yn cyfateb i'r amgylchiad—yn gyflawn o'r hyn fyddai briodol, heb fod yn wag-siaradus a goreofn ger bron Duw. Meddai gymwysderau da i arwain a llywodraethu eglwys, gan y deallai y natur ddynol yn rhagorol. Os gwelai neb yn gynyddyn yn nghylch rhywbeth dibwys, efe a gai lonydd; eithr os yn bwysig, ni roddai le am funyd. Ni wyddai mewn un amgylchiad beth oedd ofn dyn. Parchai ei uwch—ymddygai yn weddus tuag at bawb; ond ni byddai neb ar ei fantais a gynygiad ei glwyfo yn friadol—ni chynygiad neb ymosod arno ef ddwywaith. Ni tharawai neb ar lawr; ac ni thynai neb i'w daro ef er mwyn cael mantais i'w daro yn ol; ond os ymwithai rhywun arno yn anfoesgar, byddai yn hawdd gan hwnw ei adael yn llonydd byth ar ol hyny. Yr oedd yn hynod garuaidd a diddicheill fel cyfaill, a'i gymdeithas yn llawn bywiogrwydd ac amrywiaeth. Nid oedd iselder ysbryd yn perthyn iddo. Pan yn galaru gyda'r galarus, ei synwyr cyffredin a'i ystyriaeth o'i ddyledswydd grefyddol, yn hytrach na thymor naturiol, dyner a drylliog, a'i cymwysent ef i wneud hyny. Bu yn briod ddwywaith; cafodd 11 o blant o'i wraig gyntaf. Dygwyd John, y mab henaf, i fyny i'r weinidogaeth, a bu farw ynnddi, wedi bod yn llafurio mewn amryw fanau. Amcanwyd Dafydd i fyw wrth ei ddysg—aeth trwy derm ei addysg fel llawfeddyg; ond bu farw cyn cael fawr brofiad ar y byd. Nis gallasai roddi y fath fanteision iddynt oll; cafodd y lleill ymladd eu ffordd trwy y byd fel y gallent. Ni bu iddo blant o'r wraig ddiweddfaf; gadawodd hi yn unig heb ddim, yn mhrydnawn bywyd, ond etifeddiaeth fwyaf pob gwir Grastion—Duw a'i ragluniaeth. Felly

y treuliodd ac y terfynodd yr hen batriarch hybarch Jonathan Jones fywyd hir, hynod, a defnyddiol iawn.

JONES, DAVID, teithydd llafurus yn mhlith y Cymry yn Ffrainc. Ganwyd ef mewn lle a elwir Cwmcreigaufach, plwyf Llanfihangel-ar-Arth, yn sir Gaerfyrddin, Chwefror 11eg, 1793. Ei dad, y Parch. Thos. Jones, o Gaerfyrddin, oedd y pryd hwnw (ac felly yr un modd trwy ei oes) yn weinidog ffyddlon gyda y Trefnyddion Calfinaidd; ac felly dygwyd Dafydd i fyny mewn dysg a moesau crefyddol o'i febyd, gan gael y fraint o hyfforddiant ei rieni, yn nghyd ag anogaethau yr eglwys, fel y mae yn arferedig i blant yr enwad yn gyffredin eu cael. Ni bu y manteision hyn yn ofer iddo ef, canys gwelwyd yn amlwg yr effeithiau buddiol o honynt arno, pan nad oedd eto ond ieuanc iawn. Pan nad oedd ond un mlwydd ar ddeg oed arferai gyflawni rhan o'r dyledswyddau teuluaid ar yn ail a'i fam, pan fyddai ei dad parchus oddicartref. Gosodwyd ef pan yn dra ieuanc dan addysg gwr eglwysig yn y gymydogiaeth, lle y cyraeddodd wybodaeth led helaeth o elfenau dysgeidiaeth. Wedi hyny anfonwyd ef i ysgol bellach oddicartref, lle y cynyddodd yn fawr yn y Lladinaeg. Yn nesaf tuag at ei ddwyn yn mlaen mewn cydnabyddiaeth a dysgeidiaeth uwchraddol, symudwyd ef i ysgol ramadegol Gaerfyrddin, yr hon a arolwyd gan y Parch. David Peter, un o athrawon y coleg Henaduriaethol yn y dref hono, a gweinidog yr eglwys Annibynol yn Heol Awst, yn yr un lle. Yn fuan wedi myned yno hynododd ei hun fel y penaf o'r ysgol-eigion o'i gyfoed yn yr ysgol. Yr oedd wedi darllen rhanau helaeth o waith Virgil, Horace, Cicero, a Sallust, cyn ei fod yn dair ar ddeg oed. Pan oedd yn bumtheg mlwydd oed, rhestrwyd ef ar lyfrau y coleg, fel astudiwr lleyg, ac yna ymroddodd gyda dyfalwch mawr i ddysgu rhesymeg, areitheg, rhifyddiaeth, mesureg, &c., yn ol trefn y coleg. Ond nid oedd astudiaeth y celfyddydau hyn mor gydweddol a'i ohwaeth a'r cangenau blaenorol a enwasom, gan mai tuag at ddysgu ieithoedd yr oedd ei athrylith naturiol; ac yma y dechreuodd ddysgu yr Hebraeg, o'r hon wedi hyny y cyraeddodd wybodaeth helaeth. Hyd yn hyn ei amcan oedd ymbarotol i ymgymeryd a galwedigaeth feddygol, ac yr oedd ei fyfyrddod wedi bod yn neillduol i'r perwyl hwnw, ac yn wir yr oedd ynddo bob amser wedi hyny dueddliad cryf i astudio physygwriaeth; ac ar achlysuron pan na fyddai meddygon professedig o fewn cyraedd, rhoddai gynghorion o'r fath ei hun, y rhai yn fynyoh a brofwyd yn fuddiol. Ond yn gymaint a'i fod yn awr yn cael ei oruwchlywodraethu gan deimladau crefyddol, a thosturi at eneidiau anfarwol, penderfynodd yr gynar yn y flwyddyn 1808, i gynyg ei hun i weinidogaeth yr efangyl. Wedi amlygu o hono y penderfyniad hwnw, ymfynwyd pa gymwysderau oedd ynddo i'r gwaith; a holwyd ef gan y Parch. Dafydd

Jones, Llangan, drwy gymeradwyaeth yr hwn y cyflwynwyd ef i sylw arolygwyr athrofa Arglwyddes Huntington, yn Cheshunt. Derbyniwyd ef ar brawf i'r athrofa hono yn mis Medi y flwyddyn a nodwyd. Yn ystod y pedair blynedd y bu yn yr athrofa cynyddodd yn fawr mewn dysgeidiaeth. Nid digon oedd ganddo gyflawni gorchwylion gosodedig yr athrofa, dechreuodd ddysgu yr Arabaeg drwy gynorthwy caredig y prif athraw Persiaidd, dysgedydd yr ieithoedd dwyreiniol yn ngholeg yr India Ddwyreiniol yn Halseybury. Yn y cyfryw fyfyr-iaeth y treuliai ei ddyddiau gwyliau a'i oriau seibiant; a thuag at ei hyfforddiant rhagllaw, ysgrifennodd y cwbl o'r gramadeg Arabaeg rhagorol a fenthyciasai gan yr athraw a grybwyllasom. Ar ei ymadawiad o'r athrofa dychwelodd i Gymru dros tua thri mis, a threuliodd yn mron yr oll o'r amser hwnw i bregethu yn airoedd Caerfyrddin, Aberteifi, a Phenfro, yn Gymraeg ac yn Seisneg. Ar ol hyn bu yn gweinidogaethu yn achlysurol mewn amrywiol fanau; yn perthyn i bobl yr Arglwyddes Huntington; ac ordemiwyd ef i waith y weinidogaeth yn mis Medi, 1814. Bu yn llafurio yn gymeradwys yn mysg y bobl grybwyllledig, heb unrhyw ddygwyrddiadau nodedig i'w coffhau yn ei yrfa weinidogaethol. Yn y flwyddyn 1817 cyfarfyddodd a rhyw brofedigaethau noill-duol, y rhai dros ryw ysbaid o amser a'i suddasant mewn dirfawr ofid; ond eto, bu y tro yn y diwedd yn fendithiol iawn i'w enaid; ac efe ei hun a'i cyfrifai yn amgylchiad arbenig o ran ei natur a'i effeithiau ar ei feddwl, fel o'r herwydd y geillw ef yn ei ddyddlyfr, yn "Dymor newydd ei weinidogaeth." Yr oedd ei bregethau ar ol hyn yn dwyn tystiolaeth amlwg ei fod yn un oedd wedi gweled pla ei galon ei hun, ac a wyddai am ddichellion diafol. Yn y flwyddyn hono ymsefydlodd i raddau yn Henffordd, ac yno y parhaodd heb nemawr goll yn agos i dair blynedd, a bu yn offeryn i droi eneidiau at Dduw. Pan symudodd y Parch. W. Kemp o Abertawe, i fyned yn athraw duwinyddol coleg Cheshunt, yn y flwyddyn 1821, cafodd Mr. Jones wahoddiad i gymeryd gofal gweinidogaethol y gynulleidfa hono yn ei le ef. Yno cafodd ddiadell serchog, a llafuriodd yno gydag hyfrydwch a chymeradwyaeth. Pan yn dechreu ar ei lafur gweinidogaethol yn Abertawe, yr oedd mewn mwynhad o iechyd a bywiogrwydd braidd tu hwnt i'r cyffredin, fel y gallasid dysgwyl hir flynyddoedd o gyd-hyfrydych rhwng ei braidd ac yntau; ond nid felly yr oedd Duw wedi bwriadu. Pregethai yn fynych ar fwrdd y llongau yn y Porthladd, gan ddangos yn wastadol deimladau dwysion yn achos ysbrydol y morwyr a gyrchent yno; ond yn y flwyddyn 1822, pan yn pregethu felly cafodd anwyd trwy awel lem o'r mor, effeithiau pa un a'i dilynodd trwy ei oes; ac i wneuthur y niwed yn fwy, yr oedd yn rhaid iddo bregethu pregeth angladdol yr un hwyr yn yr addody. lle yr oedd cynulliad pobl yn lluosocach nag

arferol. Ar ol hyn cafodd fynych ffrewyll gan yr eisglwyf, yr hwn yn yr haf canlynol a'i gorfododd i ymatal yn llwyr oddiwrth bregethu, pan ei cymerwyd ef gan enynfa lem yn ei ysgyfaint, trwy ymdrech wrth deithio yn Ebley, yn sir Gaerloyw, a phregethu yno y Sul canlynol. Wedi hyn bu yn edifar ganddo iddo ymddiried gormod i'w nerth corfforol. Soniai yn fynych am dymor y cawsai lawer o addysg ysbrydol a dyddanwch tu hwnt i ddim a brofasai yn amser iechyd. Erbyn Awst 1823, yr oedd wedi cael adferiad i'r fath raddau nes bod yn alluog i bregethu i'w gynulleidfa; a dywedai yn ei ragdraeth i'r bregeth gyntaf a bregethodd wedi adferiad ei iechyd fel y canlyn:—"Y mae mwy na thri mis ar ddeg er pan sefais i fyw yn y lle hwn i'ch anerch o'r blaen, dros yr hwn yspaid y'm cadwyd yn mhair oystudd, ac yn ngwyneb pob ymddangosiadau rai troion, nid oedd fawr sail i ddysgwyl y bu-asm yn cael cyfarfod a'n gilydd y tu yma i'r cyfarfod mawr cyfredinol ger bron brawdle Crist. Yr oeddwn yn gallu edrych yn mlaen yno yn ddiarswyd, gan wybod nad arferais i chwedlau cyfrwys yn fy ngweinidogaeth yn eich mysg, a'r gwirioneddau a draddodais i chwi, oedd y colofnau a gynali-ent fy enaid pan oedd calon a chnawd yn mron pallu. Bendigedig fyddo Duw, yr oeddwn yn teimlo fy hun yn ymroddgar i'w ewyllys ef, ac yn canfod cariad a doethineb yn ei ymddygiadau tuag ataf." Cyn i Mr. Jones bregethu ond dros ychydig o amser ar ol ei adferiad i'w iechyd, gwelwyd fod ei ansawdd adfeiliedig yn galw am iddo adael Abertawe, a chyngorwyd ef i fyned i Dde-heidur Ffrainc i dreulio'r gauaf. Dyllynodd y cyngor hwnw; ac er ei gysur teimlodd wellhad nid bychan yn ei iechyd tra y bu yn y wlad hono; a chafodd ddifyrwch mawr i'w feddwl trwy ddysgu y lfrancaeg yn ei oriau hamddenol. Gofidiai pan wedi myned yno o herwydd prinder moddion o ras; ond o'r diwedd daeth o hyd i ryw ychydig, gyda pha rai y gallasai dreulio y Sabbathau yn adeiladol mewn crefydd gymdeithasol. Erbyn hyn tybid ei fod yn euill cryfder yn gyflym; ond yn mis Mawrth, 1824 newid-iodd yr hin yn ddisymwth, yr hwn a ddyg-odd yn ol ei hen afiechyd, yn nghyda gradd-au mawr o'r gwaodlif. Yn nghylch y pryd hwn cymerodd achlysur, drwy fod ei breswyl- fod yn gyfleus i ddyfod i gydnyddiaeth a'r iaith Basque, yr hon a siaredir gan lwyth o bobl a breswylant yn mynyddoedd *Pyren-nees*, y rhai o ran eu hynafiaeth, y dywedir iddynt amryw oesoedd yn ol, gilio o flurdi y gorthrymder yn Rhufain, a dyfod i anadlu awyr rhyddid yn nghilfachau y mynyddoedd llechweddog hyn. Yn yspaid ei arosiad yn y lle hwnw, daeth hefyd mewn modd annysgwyladwy i gydnyddiaeth a brodor o hen dalaeth Llydaw, yr hwn a fedrai siarad ychydig o iaith y dalaeth hono. Daeth i ddeall fod y Llydawaeg yn perthyn yn agos i'r Gymraeg; yr hwn a barodd iddo bender- fynu dychwelyd adref trwy ryw barth o'r

dalaeth grybwylledig. Felly efe a ymwelodd a Nantes a Rennes, lle y cafodd dderbyniad groesawgar, yn enwedig yn Rennes, a llawer o rwyddineb yn ei ymofniadau yn nghylch iaith y bobl. Deallodd yn amlwg nad yw y Gymraeg ac iaith Llydaw ond dwy gangen o'r un iaith. Dychwelodd i'r wlad hon yn Mehefin, gydag arwyddion ei fod yn well o ran ei iechyd. Pan gyraeddodd i Lundain, crybwylodd am gyflwr y Llydawiad wrth ryw gyfeillion ag yr oedd perthynas rhyngddynt a Chymdeithas y Beiblau, a thueddwyd y rhai hyny i'r un golygiadau ag yntau yn mherthynas i'r Llydawiad. Nid oedd yn hysbys iddynt hyd hyny pa dafodiaith a leferid yn Llydaw; ond pan hysbyswyd i ddirprwywr y Feibl Gymdeithas fod iaith sathredig Llydaw mor wahanol oddiwrth y Seisneg, teimlasant yn ol gwir egwyddor y gymdeithas, awyddfyrd i roddi i bobl Llydaw gyfleusdra i ddarllen "yn eu hiaith eu hunain fawrion weithred-oedd Duw." Yna aeth Mr. Jones at ei bobl i Abertawe, a gallodd bregethu iddynt dros tua thri mis, unwaith bob Sabbath, heb deimlo dim effeithiau niweidiol. Ond fel oedd y gauaf yn nesu, dechreuodd deimlo gwendid drachefn, a chynghorwyd ef i beidio aros yn Abertawe dros y gauaf. Yn awr yr oedd dirprwywr y Feibl Gymdeithas wedi gwneud cynyg caredig a haelionus, i roddi iddo bob cynorthwy angenrheidiol os byddai yn teimlo tuedd i ddychwelyd i Lydaw, i chwilio yn mhellach yn mherthynas i'r drefn a'r moddion i gael trwy y wasg yn iaith Llydaw, ran neu y cwbl o'r ysgrythyrau santaidd. Gan fod y fath gynygiant yn gytunol a'i ddymuniaidau, penderfynodd ddychwelyd, a threulio y gauaf yno i chwilio i'r pethau ag oedd mor orphwysedig ar ei feddwl. Wedi myned yno teithiodd yn mron trwy bob rhan o'r wlad, er mwyn gwneuthur ei hun yn gynefin a'r iaith, a chael gwybodaeth sicrach pa mor bellled ei arferid mewn ymddyddanion cyffredinol. Yn mherthynas i'r amcan oedd mewn golwg ganddo ef, llwyddodd mor bell a chael gan wr boneddig cyfarwydd yn y Llydawaeg i gymeryd arno y gorchwyl o gyfieithu y Testament Newydd o'r *Vulgate* i'r iaith hono, ac i gyraeddyd y fath wybodaeth o'r iaith ag a'i galluogai i ddiwygio y cyfan. Yn mis Mai, 1825, efe a ddychwelodd i'r wlad hon, heb fod ei iechyd yn ngolwg ei gyfeillion ddim gwell na phan gychwynodd allan yn yr Hydref blaenorol; eithr yn ei feddwl ei hun tybiai ei fod yn gwellhau yn raddol, fel y mae yn dueddol iawn i rai yn yr unrhyw amgylchiad; ac oddiar yr hoff dyb hon anturiodd i ddychwelyd i Abertawe, er gwneud prawf a oedd ei nerth yn gyfatebol i gyflawni ei ddyledswyddau yno. Ond yn fuan teimlodd ei nerth yn dafolio i'r fath raddau, nes y gwelodd yn amlwg fod yn rhaid iddo roddi fyny ofal y bobl ag oedd mor anwyll a hoff ganddo. Yn yr adeg yma cafodd wahoddiad oddiwrth arolygwyr coleg Cheshunt i gymeryd arno ofal yr ysgoleig-

ion ieithyddol yn yr athrofa hono, a'r hwn wahoddiad y cydsyniodd. Pa mor gyfaddas ydoedd i'r sefyllfa ddirifrol hono sydd hysbye i'r rhai oeddylnt adnabyddus o'i gyraeddiadau blaenorol. Ei wybodaeth o'r ieithoedd dwyreiniol ydoedd eang; ac am ei gyraeddiadau yn yr Hebraeg, y mae ei drethawd a elwir *Principia Hebraica*, yn rhoddi prawf digonol. Yr oedd yn hyddysg hefyd yn y Galdaeg, y Syriaeg, a'r Arabaeg; yr oedd hefyd wedi dechreu dysgu y Bersiaeg. Yr oedd yn gynefin a'r uwch-awduron Groeg a Lladinaeg er yn fachgen; ac mor hoff ydoedd o'u prydfertion, fel yr arferai dreulio ei oriau hamddenol i fyfyrion arnynt ar ol iddo ddechreu ar ei waith gweinidogaethol. Gyda'i fod wedi ymaffyd yn y ddau orchwyl pwysig, sef adolygu y cyfieithad o'r Testament Newydd i'r Llydawaeg, a llywyddu yr addysg ieithyddol yn ngholeg Cheshunt, torwyd ef ymaith; a phe buasai yn gwybod fod ei angeu yn nesau mor brysus, ni pharasai hyny un dychryn iddo ef; trwy ymaffyd yn yr Iachawdwr trwy fydd, yr oedd yn meddianu gwrthfedyginiacth effeithiol rhag dychrynfeydd angeu. Yr wythnos cyn ei farwolaeth, cymerodd un gweinidog, a'r hwn yr oedd yn ymddyddan, sylw neillduol o'r dull melus y soniai am artrefu gyda'r Arglwydd yn y nefoedd, fel un cynefin a blaenbrawf y gwynfyd fry. Yr oedd ansawdd ei foddwl yn dawel, yn ddiysgog, ac yn ymroddgar i ewyllys ei Arglwydd. Dywedai wrth frawd yn y weinidogaeth, a'r hwn yr oedd yn ymddyddan ychydig oriau cyn ei farwolaeth, ei fod yn gysurus o ran cyflwr ei enaid, a chanddo heddwch tuag at Dduw trwy waed Crist. Yn nghylch awr cyn ei ymadawiaeth y dygwyd ef i goelio fod ei ymddatodiad ger llaw. Yna deisyfodd ar fod i un Mr. Sanders, yr ysgolaig hynaf yn yr athrofa, gael ei gyrru ato, ac aros gydag ef. Gofynnodd Mr. Sanders iddo pa fodd yr oedd yn teimlo ei feddwl yn awr ar gyffiniau byd arall. Atebodd yntau, "Tawel." Dyna y gair diweddad a ellid ei ddeall ef yn ei yngan; ceisiai ddywedyd ychwaneg, ond ni ellid ei ddeall. Yn ebrwydd ar ol hyn dechreuodd ei anadl fyrhau yn gyflym, nes o'r diwedd yr anadlodd ei anadliad olaf, mor "ddi-gynwrf," fel y dywedai Mr. Sanders, "fel baban yn myned i gyssgu." Fel hyn yr ymadawodd y Parchedig David Jones, dydd Iau, Medi 1af, 1825, yn 33 mlwydd oed; yr hwn a berchid fel Cristion gostyngedig, gweinidog ffyddlon, ac ysgolaig nodedig. Bu farw yn Cheshunt, ac yno y claddwyd ef.

JONES, JOHN, Runcorn. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1787, a bu farw Gorphenaf 25ain, 1860, yn ei dŷ ei hun yn Runcorn, yn 73 mlwydd oed. Mab ydoedd ef i'r hen fardd hybarch Edward Jones, o Faesyplwm, ac yno y ganwyd ef. Tra thebygol mai yn nghapel y Prion y dechreuodd ei yrfa grefyddol. Yngymerodd yn ieuanc a'r gwaith o gadw ysgol, ac ysgolfeistr da iawn ydoedd. John Jones, Llansanan, y gelwid ef ar y cyntaf; aeth wedi hyny yn John Jones,

Foehdref. Symudodd oddiyno ar gais y cyfeillion i Ruthyn, ac yn ddiweddfaf oll, symudodd i Buncorn, lle y treuliodd fwyaf o ran ddiweddfaf ei oes. John Jones, ar ei ben ei hun ydoedd; ond er hyn y oedd yn John Jones yn mhob man, a chafodd y fraint o fod felly hyd ddiwedd ei oes, ond nid oedd neb arall yn debyg iddo. Yr oedd amryw o'r un enw wedi bod yn enwog yn perthyn i'r pwlpudd; ond nid oedd y brawd o Buncorn, o natur na thrwy ymgais yn debyg i un o honynt ond iddo ei hun. Gwisgai arddull boneddigeiddrwydd yn ei holl ymddygiadau, o ran edrychiad, llais, tymer, ac ymddygiad yn mhob man ac ar bob amgylchiad; a hyn yn eithaf rhydd oddiwrth gymhendod a rhodres. Aeth trwy ei holl daith yn y byd yn mhob cysylltiad y bu ynddo yn foneddigaidd iawn. Er bod gryn lawer yn ei gymdeithas, ni chlywid ganddo air bras na llais uchel, ac ni welid un cyffro yn ei dymer. Os digiai, medrai guddio hyn yn hollol; os cafodd ei ofidio, ni chafodd neb wybod hyn. Gallodd yn ddbietrus ei alw yn wir gyfaill; gellid arllwys cyfrinach heb un gradd o ofn y gwnei fradychu hyn. Er iddo lafurio am ei oes am ychydig o gyd-nabyddiaeth, ni chlywodd neb mo hono yn cwyno, er nad oedd ei ddytawrwydd ef yn cyfiawnhau ei adael felly. Ni chymerodd ef arno ran neillduol yn nhrafodaeth gyffredinol yr achos, ond bod yn anymyrgar, am y barnai fod ei frodyr yn gymwysach nag ef at hyn. Maes ei lafur crefyddol oedd yr ysgol Sabbathol, y cyfarfodydd eglwysig, a'r pwlpudd, ac ymwelodd a'r cleifion a'r profedig-aethus. Cynysgaeddwyd ef a dawn i fod yn un o'r rhai hynotaf gyda'r ysgolion Sabbathol a'r cyfarfodydd eglwysig; ac er na cheid yn ei bregethau y dafn dduwinydd, y manylgraff, yr areithydd, a'r bardd, oeid ynddynt sylweddau yr efengyl mewn ysbryd efengylaidd, ac iaith goethedig a dysyml; a diameu y bydd ganddo lawer yn goron gorfoledd yn nydd Crist, na bu ei lafur yn ofer yn yr Arglywydd. Gwelwyd effeithiau rhyfeddol ac anarferol ar ei bregethau am y "Lleoedd lleidiog," ac am y "Gwr hynod yn codi ei fwyall yn y dyrus goed;" y rhai a fu yn foddion dychwelid i laweroedd. Ond bu farw—do, bu farw megys yr oedd yn byw mewn tangnefedd. Wythnos neu ddwy cyn ei farw dywedai, "Cefais dri gwahoddiad oddiwrth ffyrndiau, un yn fy ngwahodd yno am dymor i wella, y llall yn fy ngwahodd am dymor yno i gryfhau, a'r trydydd yn anfon yn ddytaw "Dring i fyny yma! dring i fyny yma!" A galwad y trydydd a fu drechaf. Dywedai Sabbath neu ddau cyn ei farw, "Gallaf ddyweyd fel Paul, 'Mi a gedwais y ffydd.'" Y noson olaf y bu ar y ddaear, pan oedd ei galon a'i gnawd wedi pallu, dywedai wrth y rhai oddi amgylch iddo, "Y mae hi i fod yn ystorm fawr heno, ac yr wyf am gysgu yohydig." Ar hyn troes ychydig a rhoddodd ei law dan ei ben, a hyderai y teulu ei fod yn cael hamdden cwsg, end huno am byth yn y byd hwn a wnaeth

efe. Felly y bu ef farw yn berffaith dawel am ei achos ei hun, ond yn llawn gotal am yr achos Cymreig yn y lle. Claddwyd ef y Llun canlynol yn anrhydeddus fel gwr Duw, ac un o ffyddloniaid Israel.

JONES, DAVID, Cendl. Mab ydoedd i'r Paroh. D. JONES, Efailfach, ger Pontrhydyfen. Ganwyd ef yn mis Mawrth, 1837, mewn fferm o'r enw Ffynonlwyd, yn agos i Benrhiwgoch, sir Gaerfyrddin. Pan yn fachgen, yr oedd yn un o'r rhai mwyaf bywiog ac iachus, a llawer o awydd ac ymdrech ynddo i gyraedd dysgeidiaeth a gwybodaeth. Ymddengys fod cyflwr ei enaid, hawliau cariad Iesu Crist, a'i ddyledswydd i'w wasanaethu, yn ymwneud llawer a'i feddwl pan yn dra ieuanc. Y pethau hyn sydd yn rhoddi cyfrif am ei fywyd moesol cyn iddo ddechreu byw yn grefyddol, os nad hyn oedd dechreu y bywyd hwnw, yr hwn a ddadblwyddodd ei hun o radd i radd, hyd nes y daeth yn ddiagon oryf i ddylanwadu arno i ddwyn yr iau, i godi y groes, a dylun Mab Duw mewn profes gyoeddus. Pan tua 15 mlwydd oed bu iddo ymuno ag eglwys y Bedyddwyr yn Nhreforior. Peirianydd oedd wrth ei alwedigaeth, a bu am rai blynyddau yn gweithio *engine* perthynol i bwl glo ei dad, yn nghymydog-aeth Treforior. Ond pan oedd ef tua deunaw mlwydd oed, rhoddodd rhagluniaeth dro mewn cysylltiad a'r teulu; a'r canlyniad o hyn fu, i'w rieni a'r holl deulu symud i Gwmafon. Fel peirianydd, yr oedd yn dra medrus; oblegyd wedi iddo ddyfod i Gwmafon, ymddiriedwyd iddo oruchwyliaeth un o'r peirianau yn y lle. Dylunodd yr alwedigaeth hon yn Nghwmafon am tua phum mlynedd, sef hyd tua diwedd 1859, pryd y dechreuodd bregethu yr efengyl, ac y rhoddodd heibio ei alwedigaeth fel peirianydd, er mwyn rhagarotoi ei cael derbynid yn ffyriwr i athrofa Pontypwl. Bu am tua blwyddyn yn ddiwyd a llafurus yn gloywi ei hun yn y gwahanol ganganau o wybodaeth, &c., ag oedd yn angenrheidiol er cael derbynid i'r athrofa, yr hyn a gymerodd le tua diwedd y flwyddyn 1860. Cyn ei fynediad i'r athrofa, byddai yn fynych, wrth angen, yn pregethu yn ei eglwys gartref, ac yn ngwahanol eglwys y gymydog-aeth, yr hyn a wnai gyda llawer o gymeradwy-aeth. Treuliodd dair blynedd yn yr athrofa yn ymdrechol a llwyddianus; a gwnaeth ddefnydd da o'i fanteision. Tra yno, enillodd barch, ymddiried, a chyfeillgarwch ei athrawon parchus a'i gydffyrwyr. Yr oedd ynddo lawer o awydd i dreulio pedair blynedd yn yr athrofa, a myned i weinidogaethu i blith y Seison; ond ofnai y buasai ei north corfforol yn pallu, oblegyd nid oedd yn teimlo yn gryf, ac nid oedd ei ieched y peth y dymunasai iddo fod er ys rhai blynyddau; ac ni ddarfu i dair blynedd o efrydiaeth yn yr athrofa wella dim arno. Tybiai y buasai y weinidogaeth yn fwy ffafriol i'w ieched na'r athrofa, a hyn fu yr achos iddo beidio gwneud cais am flwyddyn arall i fwynhau manteision athrofaol. Y canlyniad fu, idde

ar ddiwedd y flwyddyn 1863, dderbyn galwad unfrydol yr eglwys yn Nghendl, sir Fynwy. Neillduwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth y Sabbath ar Llundun olaf yn Rhagfyr, 1863; a bu yno yn gweinidogaethu gyda llawer o raddau o lwyddiant, va nghyd a chymeradwyaeth mawr, hyd nes y methodd gan afiechyd. Bu yn hynod isel ac yn an-nhebyg iawn i wella tua chanol yr haf diweddaf; ond adgyfnerthodd ychydig. Yn mis Medi, argymerodd wedi hynny a'i lafur yn maes ei weinidogaeth yn Nghendl; a mawr oedd llawenydd a diolchgarwch y frawdoliaeth o'i gael ef drachefn i'w plith i gyooddi o'r areithfa anchwiliadwy olud gras. Yr oedd eu teimladau yn awr yn ail i deimladau Mair a Marthia, pan gawsant Lazarus yn ol o'r bedd. Yr oeddnt bron wedi ei roddi i fyny; a phan ddaeth i'w plith wedi hynny, gyda chyflawnder bendith efengyl y tangnefedd, yr oedd eu llawenydd yn fawr, oblegyd yr oedd ef yn ystyr hel-aethaf y gair, "yn mynwes ei eglwys." Ond nid hir y mwynhawyd y tawelwch hwn ar ol y dymestli; dychwelodd y cymylau ar ol y gwlaw. Er mor gryf ei awydd a'i benderfyniad i ddylyn a pharhau yn ei waith, aeth afiechyd yn gryfach na'r oll. Pregethodd yn Nghendl y waith ddiweddaf am byth y Sabbath cyntaf yn mis Tachwedd. Dychwelodd ddiwedd yr wythnos hono adref i Gwmafon. Dangosodd barodrwyd yn hytrach mwy nag arfer i bregethu yn Nghwmafon y nos Sabbath canlynol, yr hyn a wnaeth ar ymlyniad Ruth wrth Naomi, yn hynod dodd-edig ac effeithiol, ond yn ffrach a chydai llai o nerth nag arfer. Teimlai ei hen gyfeillion yn ddwys o herwydd ei olwg wywedig a llei-had ei nerth; ond nid oedd ef yn meddwl, ac nid oedd ond ychydig ereill yn meddwl, mai dyma y tro olaf iddo bregethu. Ond felly y bu; seliwyd i fyny ei weinidogaeth am byth nos Sabbath, y 12fed o Dachwedd, 1865. Ni phregethodd air byth mwyach. Y man y pregethodd ei bregeth gyntaf y pregethodd ei bregeth ddiweddaf; diosgwyd ef o'r arfogaeth weinidogaethol yn y man y gwisgodd hi. Y darfodedigaeth—y clefyd twyllodrus hwnw—oedd ei afiechyd; ac er ei fod yn gwaethygu yn raddol, eto bwriadai wella a phregethu Crist, a hwnw wedi ei groeshoelio, am flynyddoedd eto i ddo. Ond yr oedd yn amlwg ei fod yn gwaethygu bron bob dydd—ei fod yn agosau yn gyflym tua'r terfyn. Dyoddefodd lawer yn nghorff y dyddiau olaf y bu fyw, ond yr oedd yn amyneddgar, ac ymstyngai yn ewyllysgar o dan alluog law Duw. Yr oedd wedi credu nad oedd gwella mwy yr ochr hyn—mai ym-adael oedd raid; ac ar foren dydd Llundun, Ionawr 15fed, hunodd yn dawel yn yr Iesu. Claddwyd ef y dydd lau canlynol, pryd y daeth torf luosog yn nghyd, yn mhlith y rhai yr oedd tua phumtheg o weinidogion. Yr oedd yn gyfaill cywir a ffyddlon. Nid oedd byth yn frysioed i wneyd cyfaill. Cymerai ef bwyll i wneyd cyfaill fel na fyddai eisiau ei newid. Y rhai a wnaed ganddo yn

gyfeillion iddo, buont felly hyd y diwedd. Yr oedd ganddo olwg fawr ar ei eglwys, a chan ei eglwys olwg fawr arno yntau. Er ei fod yn gwybod fod y lle yn niweidiol i'w iechyd, eto yr oedd yr anwylddeba goleddai at bobl ei ofal gymaint, fel nas gwyddai pa fodd i ymadael â hwy, a dewis ereill yn eu lle. Yr oedd ei gymeriad moesol yn ddi-frychau, a'i ofal am dano yn nesaf peth at ei ofal am ei enaid ei hun. Ystyriai fod ei lwyddiant a'i ddefnyddioldeb i achos ei Geidwad i raddau helaeth yn ymddibynu ar hyn. Er ei fod fel blodeuyn wedi gwywo, eto y mae arogl hyfryd ar ei ol yn mhob man lle y bu. Bwriadai ef gyflawni llawer o waith mewn blynyddau i ddo, a dysgwyliai ereill iddo wneud hynny. Ond dyruswyd y cylluniau, ac aeth y bwriadau yn ddrylliau. Cwyp-odd ar ei uchelfanau, ond cwypodd i godi, a chodi yn uwch ac yn well. Cynlluniau dynion a ddyruswyd—ddyruswyd dim ar gynlluniau mawrion Duw. Yr oedd ei symudiad yn gwneud i fyny ran o gynllun a chyngor annhoredig yr Anfeidrol. Mae yn awr yn gorphwys oddiwrth ei lafur, a'i weithredoedd yn ei ganlyn ef.

JONES, JOHN, Birmingham, a anwyd yn Nghaerfyrddin, yn y flwyddyn 1798 neu 1799, a chafodd y fraint o gael ei ddwyn i fyny mewn teulu crefyddol, a thrwy hynny mwynhaodd lawer o freintiau arlywyl efengyl gras. Yr oedd ei dad, y Parch. Thomas Jones, Caerfyrddin, yn weinidog gyda y Trefnyddion Calfinaidd. Hobbaw y manteision crefyddol a gafodd yn rheulu ei dad, cafodd lawer o gyfarwyddiadau yn y ffordd uniawn gan henuriaid ac aelodau y gymdeithas Gristionogol a'r hon yr oedd ei rieni yn dal cysylltiad. Yr oedd, ac y mae yn arferiad gan y Trefnyddion Calfinaidd i ystyried bedydd eu plant yn gydnabyddiaeth gyooddi o'u perthynas a'r eglwys, ac o ganlyniad ystyrid eu plant bedyddiedig fel aelodau o'r gymdeithas; er nad oeddynt i gymuno, yr oeddynt a hawl i hyfforddiadau a gofal y gymdeithas, ac yn ddeiliaid dysgyblaeth gyooddus. Yn ieuanc iawn dangosodd broffion o argraffiadau crefyddol pwysig, a thrwy hynny cafodd ei gadw rhag bod yn nghwm-peini plant drwg. Yn ieuanc dangosodd ei hun yn meddu galluoedd eneidol nerthol a chadarn, a gwnaeth gynyddu yn rhyfeddol yn un o golegau Cymru; a phan oedd yn un ar bumtheg oed cafodd ei dderbyn i goleg Arglwyddes Huntington, yn Cheshunt. Dywedai un o'i gydfyfrwyr fel y canlyn am dano: "Yr wyf yn cofio ei dderbyn i'r oolog yn eithaf da; yr oedd yn ddyn ieuanc glân a serchog, a siaced fer, ond oddi tani enaid wedi ei ystorio â Lladin, Groeg a Hebraeg, yn fwy felly na llawer o'r myfyrwyr. Nid yn hawdd y cyfarfyddid a'i gyffelyb fel gwr ieuanc." Wrth ymadael a'r coleg, gyda chymeradwyaeth yr athraw a'r ymddiriedolwyr, cafodd ei anfon i gynorthwyo i amrywioel o addoldai yr undeb; er nad oedd eto ond ieuanc, yr oedd yn hynod bobl-ogaidd, yn neillduol yn Nghent a Sussex.

Ar ddydd Gwener y Groglith, 1819, dechreuodd ar ei lafurwaith yn Birmingham, fel cynorthwywr i'r Parch. Thomas Bennett—yr hwn a fu farw yn fuan, a bu yntau yno hyd Sul y blodau, 1860, pryd y pregethodd ei bregeth ddiweddfaf, wedi bod yno yn llafurio am 41 o flynyddoedd. Hyd ei afiechyd olaf, ni chafodd ond tri Sabbath i orphwys yn ystod ei yrfa weinidogaethol; ac yn ystod rhan o'i dymor gweinidogaethol pregethai unwaith ar y Sabbath yn Gvymraeg, er mwyn rhai o'r Cymry oedd yn Birmingham. Yn ystod ei glefyd, yr hwn a fu yn angeu iddo, dyoddefodd boen mawr, ond yr oedd yn dawel ac amyneddgar, ac yn rhoddi ei holl ymddiried yn addewidion Duw am gynorthwy a chysur. Dywedai "mai dyna oedd angor ei enaid, a bod y wialen yn llaw ei Dad nefol, a'i fod yn foddlon iddo wneud ag ef fel y gwelai yn oreu." "Nid oes arnaf gywilydd, meddai, o fy ngobaith. Iesu yw fy nghyfaill. Yr wtf yn barod pan ddolo galwad fy Nhad. Nid oes dim yn gadarnach na Chraig yr Oesoedd. Nac oes dim, ac arni y mae fy ngobaith a'm arosfa; am hyny y mae pob peth yn dda." Felly y bu farw y gwr duwiol hwn yn 62 mlwydd oed, wedi bod yn weinidog ffyddlon a defnyddiol am un flynedd a deugain. Claddwyd ei weddillion marwol yn hen gladdle Birmingham, a phregethwyd ei bregeth angladdol oddiar 1 Theis. iv. 14. i dyrfa luosog o wrandawyr.

JONES, ARTHUR, D.D., Bangor, a anwyd yn Llanrwst, sir Ddinbych, ar y 12fed o Chwefror, 1776. Yr oedd ei dad yn felinydd parchus yn y lle; a'i fam, Ellen Ellis Morgan, yn un o hiligaeth yr Esgob Morgan, yr hwn a gyfieithodd yr Hen Destament i'r Gymraeg, fel y gwnaeth ei gyfaill William Salisbury a'r Newydd. Collodd Arthur Jones ei dad pan yn ieuanc iawn, a phriododd ei fam eilwaith, trwy yr hyn y darfu iddo ef a'i frodyr ddyoddef llawer o galedi a chreulondeb. Gan ei fod yn llanc tra chalonog, ac yn meddu yni a nerth neillduol, daeth trwy y pethau hyn yn flaenor y bobl iouanc yn y gymydogaeath, nid yn unig yn eu difyrwch, ond hefyd yn eu drygau. Ond rhyngodd bodd i Dduw o'i fawr drugaredd a'i ras, pan oedd rhwng dwy ar bumtheg a deunaw mlwydd oed ei blygu i'w wasanaeth ef, ac ymunodd y pryd hwnw a chymdeithas y Trefnyddion Calfniaidd yn ei dref enedigol ei hun, y rhai ar y cyntaf oeddynt yn ei ofni, a braidd y credent ei fod yn ddysgybl; ond cafodd yn fuan weddio yn eu cyfarfodydd gweddi cyoeddus; ac yn raddol daeth yn gynghorydd a phregethwr. Cyfarfyddodd y diweddar Barchedig T. Charles, o'r Bala, pan yn teithio trwy wahanol siroedd Gogledd Cymru ag ef, a rhoddodd ef yn y gwasanaeth o egwyddorydd a chynorthwywr. Felly cafodd ei osod yn Betwsycoed, gan gadw ysgol a phregethu trwy y cymydogaeathau cylchynol, lle bynag y cei le i wneud hyny, yn y dyffirnoedd, ac ar ochrau y mynyddoedd, o herwydd fod lleoedd rheolaidd o addoliad yn brin iawn yn y cyfnod hwnw. Oddiyno

symudodd i Ddinbych, lle y priododd a merch y bardd Cymreig rhagorol hwnw, Thomas Edwards, yr hwn oedd yn fwy adnabyddus wrth yr enw "Twm o'r Nant." Ymafodd yma mewn gorchwylion masnachol a phregethwr lleol, gyda y Trefnyddion Calfniaidd. Bu farw ei wraig, a phriododd eilwaith a'r ddynes ragorol a adawodd yn weddw ar ei ol. Yn gymaint ag iddo fabwysiadu egwyddorion cynulleidfaol mewn llywodraeth eglwysig, cafodd alwad i ddyfod yn weinidog i'r eglwys Annibynol yn Bangor, i'r hon y neillduwyd ef i weinidogaethu yr ordinhadau a phregethu yr efengyl, yn Ionawr, 1810. Cyflwynodd ei hun yn gyffangwbl i'r gwaith, gan dreulio dyddiau a nosweithiau cyfain yn ei fyfyrgeall, a phregethu dair gwaith a'r ddydd yr Arglwydd, a llawer o weithiau yn yr wythnos, ac felly gynyg goludoedd efengyl ein hiachawdwr-iaeth i leoedd tywyll a musgrell yn y cylch-ynoedd cymydogaeathol, a chasglu cynulleidfaedd mewn anedd-dai, ysguboriau, mewn lleoedd nad oedd addoldai wedi cael eu had-eiladu, ond yn awr yn addurniadau y cymydogaeathau hyny, yn y rhai y mae eglwysy blodeuog, a ffirwyth ei lafur i'w well-ed yn amlwg. Nid hir y bu heb gredu a chofeidio golygiadau dwyffyddol y Dr. Edward Williams, ac efallai mai efe oedd y cyntaf yn Ngogledd Cymru i draethu yn gy-oeddus yr hyn a elwid y *System Newydd*. Cyhuddwyd ef yn fuan o heresi, a dechreuodd pobl ei ofal ddychrynu yn fuan. Achosodd hyn iddo ymadael o Bangor yn y flwyddyn 1815, a derbyn gofal gweinidogaethol yr eglwys Cymreig yn Deptford a Woolwich, yn Nghent. Y pryd hwnw yr oedd y cadlasau (*dockyards*,) mewn llawn waith yn herwydd y rhyfel oedd rhwng ein teyrnas ni a Ffrainc, a thrwy hyny daeth yno lawer o weithwyr Cymreig o Gymru i ymofyn gwaith. Llafuriodd Mr. Jones yn eu mysg yn ddyfal a difino, a hyny gyda gradd o lwyddiant. Yr oedd yn awr yn mwynhau cyfeillgarwch y rhan fwyaf o weinidogion y dyddiau hyny, yn, ac oddiamgylch Llundain, enwau y rhai ydynt yn anwyl ar gof eglwys Dduw. Ond mewn amser darfyddodd y rhyfel, gorfuwyd lleihau nifer y gweithwyr yn y cadlasau, a dychwelodd y rhan fwyaf o'r aelodau Cymreig yn ol i Gymru, a bu gorfod arno ef i symud hefyd. Y pryd hwn yr oedd ei hen gynulleidfa yn Bangor heb un gweinidog, ac er syndod, dymunasant arno ddychwelyd atynt hwy. Mor hynod y cyfnewidai oedd wedi dyfod dros eu golygiadau athrawiaethol, a'r fath oedd eu parch digyfnawid iddo ef, a'i worth gweinidogaethol. Cydunodd a'u cais, ac yn ngwanwyn 1823, am unwaith yn ychwaneg cododd ei babel yn eu mysg yn Mangor. Yr oedd yr Arglwydd gydag ef, ac yn llwyddo ei lafur. Helaeithwyd y capel, a dygwyd llawer i wybodaeth achubol o'r Ceidwad, a chynyddodd yr eglwys mewn gras a gwybod-aeth a phob dawn ysbrydol. Gelwid arno yn fynyach i fynd oddicartref i gyfarfodydd

cyoeddus, fel yr oedd wedi dyfod yn dra adnabyddus trwy yr holl dywysogaeth fel un o'r gweinidogion mwyaf poblogaidd. Yr oedd ei ddull o bregethu yn hollol wreiddiol os nad yn arbenigol hollol iddo ei hun—yn orlawn o gyfansoddiadau cyfoethog, o egluriau ysgrythyrol, ac yn odidog mewn nerth, Yr oedd gweinidogaeth y gair gydag ef yn gyffrous iawn; yr oedd yn gwledda ar berffeithrwydd a chyfoeth yr efengyl. Yr oedd yn enwog fel dyn yr un llyfr, ac am hyny yn alluog a chadarn yn yr ysgrythrau. Wedi gwasanaethu yn ngweinidogaeth y gair am yn agos i 60ain mlynedd, ac yn llawn o ddyddiau, ac yn teimlo ei hun yn cael ei oddiweddyd gan lesgeidd corfforol, ac felly ddim mor gymwys i gario yn mlaen ei lafur gweinidogaethol, rhoddodd ei swydd i fyny yn 1854, yn nghanol gofid cyffredinol yr eglwys yn herwydd hyny, ac aeth i brewylio i Gaerlleon. Er hyny ni roddodd i fyny yn llwyr ei hoff waith, ond pregethai yn agos bob Sabbath, ac ar amserau ereill gyda y cynulleidfaoedd Cymreig a Seisnig yn Nghaerlleon, Lerpwl, a'r lleoedd cylchynol. Y tro diweddaf y bu allan yn llefaru mewn modd cyoeddus oedd yn Hydref y flwyddyn 1860, yn agoriad yr addoldy newydd hardd oedd wedi cael ei adeiladu gan bobl ei ofal diweddar yn Bangor. Yr oedd y pryd hwnw yn dyoddef yn fawr oddiwrth y clefyd hwnw a'i dygodd yn y diwedd i'r bedd; ond traddododd bregeth bwysig ac effeithiol, yn mha un y coffai gyda hyfrydwch am y cyfnewidiadau rhyfeddol oedd wedi wled yn ystod y deg mlynedd a deugain oeddynt wedi myned heibio, oddiar y dechreuodd lafurio yn y ddinas hono. Dychwelodd adref, ond nid i fyned allan o'i ystafell lawer yn ychwaneg, a chyfyngwyd ef yn fuan i'w wely, pryd y dyoddefai boen corfforol mawr iawn, ond yn hollol dawel hyd yr amser yr ehedodd ei ran anfarwol i uchelion y gogoniant didrai, yr hyn a gymerodd le Chwefror 29ain, pan yn 85 mlwydd oed. Yr oedd ei nodweddiad fel "dyn Duw" heb yr un ysmotyn arno. Yr oedd yn hynod am ei didwylledd, dewrder moesol, tynerwch, ac haelionusrwydd; tra yr un pryd yr oedd yn dwyn mawr sel a gwrolder didderbynwyneb dros bethau cysegredig tŷ yr Arglwydd. Yr oedd yn hynod ddifrif a fraeth yn ei ymddyddanion a'i gyfeillach, ac yn hynod barchus gan foneddigion a gwreng. Cyoeddodd Dr. Jones amrywiol o dreithodau a phregethau, yn ystod ei yrfa weinidogaethol, ond ei brif waith oedd y "Pynciau Athrawiaethol," neu gorff o ddwyfyddiaeth, pa un a gafodd dderbyniad cyffredinol yn mysg ei gydwladwyr. Cyoeddodd hefyd "Raddoliaeth y Parch. J. T. Jones, yn Nghaernarfon," yn nghyd a'r bregeth a bregethodd i'r eglwys ar yr achlysur. Cafodd ei anrhydeddu o fod yn foddion i ddwyn amryw ddynion talentog i faes y weinidogaeth, ac aeth rhai o honynt i'w gorphwysafa o'i flaen ef. Claddwyd ei weddillion marwol yn mynwent addody Caegwigin,

yn agos i Bangor. Dylynwyd ei gorff i lan y bedd gan dyrfa luosog o weinidogion a chyfeillion, yn mysg y rhai yr oedd Mr. Salisbury, diweddar A.S., o ddinas Caerlleon. Yr oedd llawer o honynt wedi dyfod o bell-der mawr. "Gorphwysodd oddiwrth ei lafur, a'i weithredoedd yn ei ganlyn ef."

JONES, THOMAS, Llanddarog. Ganwyd ef yn y Foel, yn mhlwyf Llanfihangel-rhosycorn, yn y flwyddyn 1771. Ymunodd a chrefydd yn lled ieuane, yn Llanpumpasaint, mae yn debyg. Bu wedi hyny mewn amryw o fanau yn cadw ysgol ddyddiol; yna symudodd i Landdarog, lle y dechreuodd bregethu pan tua 35ain oed, ac y trigfanodd hyd ddydd ei farwolaeth. Cafodd hir gystudd a nychdod, yr hyn a ddyoddefodd yn dawel a dirwgnach. Bu yn pregethu yn agos i 44 mlynedd. Neillduwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth yn Aberteifi yn y flwyddyn 1830. Boreu Sabbath, y 12fed o Awst, 1849, pan yn 78 oed, efe a aeth i dangnefedd, i fwynhau y Sabbath tragwyddol gyda'r Oen; canys efe a hunodd yn yr Iesu. Mercher canlynol am 1 o'r gloch aethpwyd a'i weddillion marwol i'r capel, lle pregethodd y Parch. W. Jones, Cwmaman, oddiwrth Dat. xiv. 13. a'r Parch. J. Jones, Llanedi, oddiwrth Esa. xxvi. 19. Claddwyd ef yn mynwent y llan, yn ymyl bagad o hen bererinion Llanddarog. Rhoddodd yn ei fywyd (nid yn ei ewylllys ddiweddar) er arbed y draul, haner can punt i drysorfa y pregethwyr. Gadawodd weddw ar ei ol, yr hon yn fuan a'i dylynodd i'r ddinas gyfaneddol. Yr oedd crefydd Mr. Jones yn ddysglaer, a'i holl fuchedd yn addas i wr Duw. Fel gweinidog yr efengyl, yr oedd ei bregethau yn iachus ac ysgrythyrol. Er na chyfrifid ef yn bregethwr mawr, yr oedd y sawl a fyddai yn esgud i wrandaw yn cael adeilad-aeth o dan ei weinidogaeth. Nid oedd ei ddull yn fanteisio i lawer; canys byddai rhai o'i frawddegau yn hirion ac aneglur, a thraddodai hwynt yn arafaid a difywyr; ond yr oedd er hyny yn bregethwr gwerthfawr yn marn y rhan fwyaf astud, profiadol, a deallgar o'i wrandawyr, er mai nid mynych y byddai yn pregethu yn y cyfarfodydd misol; ond yr oedd yn llenwi lle mawr yn y rhanau neillduol o honynt; a gwnai sylwadau buddiol iawn wrth ymddyddan a blaenor-iaid a phregethwyr. Dangosai mewn modd dwys a difrifol mor angenrheidiol yw i bregethwr deimlo dros ereill, a gwybod am fod tan santaid o'r cysegr yn enyn ei enaid mewn awydd am eu haehub. Sylwai fod ambell i bregethwr fel dyn yn dyrnu; yn dechreu yn oer, ac yn twymno wrth y gwaith, ac yn ceri yn fuan ar ol sefyll. Byddai yr hyn a ddywedai yn gyffredin yn bwrsasol ac yn werth ei gofio. Nid oes hanes iddo dori cyoeddiad erioed, na dyfod chwaith yn anmhrydlon ato. Dylynai yn ddyfal gyfarfodydd misol y sir, a mawr oedd ei ofal am yr achos, yn neillduol yn ei ddothbarth cartrefol. Fel brawd a chyfaill yr oedd yn onest yn ei gynghorion ac yn ddiffuant yn ei

rybuddion. Yr oedd ei grefydd, fel y dywedodd un, "heb un ond ynddi." Ei wíllan gweithio ef trwy ystod ei weinidogaeth, braidd o'r dechreu i'r diwedd, oedd y sir yr oedd yn byw ynddi. Yr oedd yn ofalus iawn am foddion gras gartref; ni byddai byth yn absenol o'r gyfeillach, cyfarfodydd gweddio a'r pregethau, tra bu ef yn gallu. Yr oedd yn dra gofalus hefyd i fod yn holl gyfarfodydd yr ysgol Sabbathol, yn enwedig yn ei ddoesbarth cartrefol. Byddai yn cael ei ystyried yn un o'r rhai mwyaf cymwys i ymweled a'r eglwysi cymydogogaethol ar achosion neillduol. Ni byddai un amser yn barod i wrthdaro, ond addfwyn, gostyngedig, a hunanymwadol ydoedd ef yn y cwbl. Yr oedd y dosharth ag oedd y cyfarfod misol wedi ymddiried i'w ofal yn teimlo y gollod am dano yn fawr iawn. A pha ryfedd? Yr oedd yn wr gonest a didderbyn wyneb. Mae colli dynion o'r fath hyn yn gollod fawr. Fel hyn y dywed un o'r brodyr henaf a pharchedicaf yn ei weinidogaeth am Mr. Jones:—"Pan oeddwn rai blynyddau yn ol, ar daith trwy barthau sir Gaerfyrddin, cefais gryn lawer o'i gyfeillach; ac yr oeddwn yn cael yr henafgwr parchus yn gyfaill caredig a siriol iawn. Rhoddai adroddiadau difyr am grefydd yn yr hen amserau; ac nid oedd ef fel ambell grefyddwr taeg sydd yn dechreu myned yn hen, am i ni feddwl mai gwyn i gyd oedd ciefydd yr oes a aeth heibio, ac mai du i gyd yw crefydd yr oes hon; ond dywedai fod rhai pethau gydag achos yr Arglwydd yn ein dyddiau ni yn rhagori ar yr amser yr oedd ef yn cychwyn gyda chrefydd, a rhai pethau gwerthfawr gyda'n tadau nad ydynt yr un fath gyda ni. Yn mysg pethau ereill dywedai, "Yr oedd llawer o'r hen grefyddwyr yn gryn Antinomaidd, ac yr oedd yr hen bobl dda oedd yn blaenori yn cael llawer o hînder o'r herwydd. Yr wyf fi yn meddwl, bid a fyddo, fod ein heglwysi yn burach yn awr oddiwrth Antinomiaeth. Mi wedaf i chwi (eb efe) un hanes sydd yn dod i'm cof yn awr. Yr oeddwn yn dechreu pregethu, wedi myned i gymanfa fawr Llangeithio, ac yr oeddwn i ac amryw ereill yn cael ciniaw, trwy dalu, yn nhŷ hen grefyddwraig selog. Yr oeddwn wedi myned cyn ciniaw i lawr i'r gegin, ac meddwn wrth wraig y tŷ, am y cig oedd wrth y tân, 'Beth yw hwn sydd genych, Siani?' 'O, Twmi Jones bach,' ebe hithau, 'cig dafad anw'lw e.' 'Rwy'n tybio taw cig hwrdd ydyw,' ebe finau; ac yr oeddwn yn siwr o 'mhwn. Nis gallodd hithau wadu, ond ceisiodd droi yr ystori draw trwy ddywedyd, 'Wel, Twmi bach, mae cig hwrdd a Christ yn dda iawn.' 'Ydyw, Siani,' atebais; 'ond nid oes dim Crist mewn mynu pris cig dafad am gig hwrdd. Crist a dweyd y gwir i mi.' Rhaid i ni addef fod rhai o'r un epil a Siani yn fyw eto, yn feibion ac yn ferched; maent yn son llawer am Grist, ond yn gwneyd i bob peth wasanaethu i'w helw eu hunain. "Yr wyf yn cofio gair a ddywedodd Thomas Jones mewn cyeillach ar ol y bregeth. 'Dyma

yw crefydd iawn (meddai); y gwirionedd yn ein dala, a'r gwirionedd yn ein gollung yn rhydd.' Bum yn meddwl llawer gwaith am y dywediad hwn. Mae llaweroedd yn ein gwlad yn ymbyncio oddoutu y gwirionedd, ond maent heb eu dal gan y gwirionedd erioed. Ac y mae ereill ar ol cael eu dal gan y gwirionedd mewn argyocediadau, wedi dianc yn rhydd trwy ddychymyngion; nid y gwirionedd a'u rhyddhaodd. Mae y gwir Gristion yn cael ei argyoceddiad a'i ddyddianwch o'r un man, sef o air y gwirionedd."

JONES, JOHN, LL.D., oedd fab i Matthew Jones, Pentyrch, Morganwg. Aeth i Goleg yr Iesu, yn Rhydychain, yn y flwyddyn 1672, pan yn ddiwy flwydd ar bumtheg oed, o'r hwn goleg y daeth yn ysgolor, ac wedi hyn yn gymrawd. Wedi iddo dderbyn yr urdd-radd o M.A., trodd i fyfyrto y gyfraith, a derbyniwyd ef yn ddoethawr yn y ddawn hono yn y flwyddyn 1677. Ymarferodd â physygyrfaeth yn Windsor; ac yn y flwyddyn 1691, gwnaed ef yn gangellydd Llandaf. Yr oedd yn ddyon o ddysegeidiaeth fawr, ac o athrylith gywraïn. Yn y flwyddyn 1683, argraffodd draithawd Lladin, ar glefydau dyspeidiol; ac yn ol fel y dywed Plot, yn ei "Hanes Anianyddol o sir Rhydychain," darfu iddo ddyfaisio awrlais ag oedd yn dangos yr amser, neu fel y dywedir yn gyffredin, yn myned trwy ddyllanwad yr awyr. Bu farw yn y flwyddyn 1709.

JONES, JOHN, Llanllyfni, oedd weinidog gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd ef yn Nolyddelen, sir Gaernarfon, yn y flwyddyn 1797. Yr oedd yn un o naw o blant—pedwar mab a phum merch. Pan briododd chwera iddo, aeth i fyw gyda'i gwr Langernyw; ac aeth John Jones yno atynt i'w gwasanaethu. Symudodd oddiyno i gloddfa llechi Llanrhocwyn, Trefriw. Aeth oddiyno drachefn i Lanllyfni, ar anogaeth Griffith Williams, yr hwn oedd oruchwyliwr y gloddfa. Yr oedd hefyd yn briod a chyfnither i John Jones. Yn fuan ar ol dyfod i'r lle hwn efe a briododd â merch ieuanc "lan odiaeth." Ymddengys iddo ddechreu ar ei daith grefyddol yn Llangernyw, pryd yr oedd diwygiad mawr yn y wlad. Fel Cristion, bu yn ffyddlon hyd angeu. Daliodd ei flordd, gan ychwanegu cryfder. Yr oedd yn ei funydau olaf yn llefaru gyda difrifoldeb mawr am wynebu byd arall. Gofynai i'w frawd Dafydd a oedd efe yn meddwl ei fod yn dduwili. Yr ateb oedd, "Ydyw, fy anwyl frawd, ydyw, ydyw; nid wyf yn meddwl fod neb yn ameu hyny." Yntau a sylwai drachefn, "Fanny (y wraig) wyr oreu am danaf fi; gyda hi yr wyf fi wedi byw. Gofynwch iddi hi beth y mae yn feddwl am fy nghystudd." A'r ateb a yrodd ei briod oddiar ei gwely cystudd oedd, "Na chafodd hi ddim lle i ameu ei grefydd am funyd erioed." "Mae rhywbeth yn hynyna," meddai yntau; "Fanny wyr oreu am danaf i o neb ond Duw, ar drugaredd yr hwn yr hwn yr wyf yn wynebu trwy'r bwch difrifol hwn i'r byd di ben draw." Yn fuan

ar ol hyn, "newidiwyd ei wyneb ef, gan ei ddanfon ef i ffordd." Yr oedd ei blentyn ieuangaf yn edrych arno yn marw; a phan ehedodd yr anad olaf dros wefusau ei dad, rhedodd y llanc at wely ei fam, dan guro ei ddwyllaw, a dywedyd, "Mam, mae fy nhad wedi myned i'r nefoedd y munyd yma." Yr oedd Mr. Jones wedi cael ei fendithio ag un o'r gwragedd mwyaf siriol a charedig a allesid weled. Ie, ynddi hi y cafodd efe ymgelodd gymwys trwy ei holl fywyd. Profodd ei hun yn gystal gwraig gweinidog a neb yn Nghymru. Dygodd ei theulu i fyny yn amrhuddus. Yr oedd agos yr holl ofal teuluaid arni hi; a chynaliodd ei theulu yn barchus, trwy agor masnachdy bychan. Profodd Mrs. Jones ei bod yn gymwys iawn i'r gwaith; a thrwy hyn cynaliodd weinidog i'r Trefnyddion Calfinaidd. Agorai hefyd ei llaw i'r tlawd, a'i dwyllaw i'r angenog. Yr oedd Jones o ran ei berson yn lled dâl, heb fod yn dew na theneu. Yr oedd yn lan o bryd pan yn ieuanc,—gwridd coch yn lled gryf yn addurno ei ruddiau. Ymddangosai yn lled esgeulus yn ei wisg. Wrth gerdded brasgamal yn rhwydd,—symudai ei babell yn lled gyflym; a daliai ei olwg i lawr wrth gerdded. Yr oedd ei glyw wedi myned yn lled drwm rai blynyddau cyn ei farwolaeth. Traddododd ei bregeth gyntaf mewn ty a elwir y Garnedd, yn Nolydd Elen, pan yn 24 oed. Teithiodd lawer yn ol ac yn mlaen trwy Dde a Gogledd Cymru. Byddai hefyd yn ymweled a Lerpwl, Manceinion, a Llun-dain, yn gystal ag amryw fanau ereill yr oedd Cymry ynddynt yn Lloegr. Urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth yn y Bala, yn y flwyddyn 1829. Pregethodd y tro olaf yn Moria, Caernarfon, Sabbath, Mawrth 22, 1857. O hynny allan llesgaodd yn raddol, gan anhwydeib yn ei gylla, yr hyn a achoswyd gan effaith ergyd a gafodd yn ei ystlys, yn y gloddfa, pryd y bu agos iawn a cholli ei fywyd; ond estynwyd ei oes hyd Awst 17, 1857, sef y Sabbath, pan hunodd yn angeu. Claddwyd ef dydd Gwener canlynol yn Llanllyfni, pan oedd yn bresenol dyrfa luosog a pharchus. Fel cyfaill, yr oedd yr un mwyaf didwyll a gonest, bob amser ac yn mhob peth. Nid oedd dim a siriolai ei feddwl yn fwy na chlywed fod yr efengyl yn llwyddo, a gwir grefydd yn enill tir. Arferai siarad yn barchus iawn am bregethwyr ereill bob amser. Nid oedd ynddo ddim tebyg i genfigen. Yr oedd yn caru llwyddiant pawb, a phob peth da trwy'r byd. Efe a roddai gyngor fel tad; a medrai gydymdeimlo o'i galon a'r trallodus. Nid oedd achos i neb ofni agor ei galon iddo fel cyfaill. Y peth diweddaf a wnaethai fyddai bradychu un dyn. Arferai ddywedyd, "Nid oes derbyn wyneb gyda Duw,—nid oes dim dichell yn yr Ysbryd Glan; ac nid oes dim ond dichellion drwg yn yr ysbryd drwg. Fel gweinidog yr efengyl, yr oedd yn dra phoblogaidd, ac yn gymeradwy iawn gan bob dosbarth. Yr oedd yn ddigon isel i'r iselaf, ac yn ddigon uchel i'r uwchaf; a'r naill yn ei fwynhau fel

y llall. Byddai ei boblogrwydd yr un fath yn mhob man. Nid poblogrwydd y "gwr dyeithr" ydoedd; ond yr oedd efe mor boblogaidd yn Mon ac Arfon ag oedd yn Mynwy a Morganwg. Ni byddai eisiau dyweyd "gwr dyeithr," na dim, ond Jones, Talyarn; dyna bawb i fyny, a'r addeldy, gan nad pa mor eang y byddai, yn orlawn o wrandawyr. Yr oedd ei boblogrwydd yn barhaol. Peth hynod oedd gweled un yn neidio i boblogrwydd mor ieuanc ag y gwnaeth efe, o'r dinododd a'r anfanteision mwyaf; ond syndod mwy oedd ei weled yn parhau, heb lygru ei boblogrwydd. Yr oedd efe hefyd yn onest boblogaidd. Bod yn boblogaidd yw nod ambell un. Nid ydynt yn meddwl dim am y "gogoniant yn y Goruchaf i Dduw;" cymerant hwnw iddynt eu hunain; ac nid ydynt yn gofalu dim am lesad dynion. Boddhau ac nid llesau yw eu pwnc hwy, a hynny fel y derbyniont glod gan ddynion. Ond am dano ef, yr oedd mor bell oddiwrth y fath ddybenion isel ag yw y dwyraia oddiwrth y gorllewin. Yr oedd ganddo rai arferion ag oedd yn tueddu yn fawr i ladd ei boblogrwydd, sef ymfrostio yn mhob man mai Cymru uniaith ydoedd. "Pediwh a dysegwyl rhyw bethau mawr ac ardderchog genym ni. Bechgyn uniaith, wedi cael eu magu wrth droed yr Wyddfa ydym ni. Nid oes genym ni ddim i chwi ond pethau wedi eu tynu allan o'r Beibl Cymraeg. Gweddïwh am fendith ar bethau plain," &c. Yr oedd pethau fel hyn yn milwrio yn erbyn ei boblogrwydd gyda llawer iawn o'i wrandawyr. Y mae rhyw rai yn mhob ardal yn meddwl yn wael am Gymro uniaith. Yr enw wrth yr hwn yr adnabyddir rhai heb addysg atharfoal, hyd yn nod gan efrydwyr colegol, yw *anwybod-usion*. Y mae yn wir nad yw athrawon ein colegau, na gwir ysgoleigion, yn dirmygu plant athrylith, pa un bynag ai dysegdig ai annysgedig a fyddont. Peth arall ynddo ag oedd yn niweidiol i'w boblogrwydd oedd meithder ei bregethau. Mae yn debyg nad oedd neb yn Nghymru yn arfer pregethu mor faith ag ef. Fel rheol gyffredin, y bregeth feraf yw yr oreu gan y lluaws. Yr oedd meithder Mr. Jones gan hynny yn anffafriol i'w boblogrwydd. Dywedir am Mr. Roberts, pan oedd amryw bregethwyr ieuaino yn cael eu cynyg yn gyflawn weinidogion, iddo fyned atynt o'r neilldu, a dywedyd, "Peidiwh byth ag arfer pregethu yn faith. Y mae perygl y dyddiau hyn i bregethwyr ieuainc ddylyn Mr. Jones, Llanllyfni, yn y peth hwn. Ond ni ddylai neb bregethu cyhyd ag ef, ond y sawl a fedr bregethu crystal ag ef, ie, yn well hefyd; canys fe fyddai yn well iddo yntau bregethu yn fyrrach, ar ei les ei hun a'i gynulleidfa. Y mae ei bregeth yn gyffredin yn ddigon o ddwy; ac yr oedd yr olaf oedd ganddo yn Mhwllheli, yn ddigon o dair pregeth." Poblogrwydd heb hela am dano trwy ddichellion oedd ei boblogrwydd ef. Gwnaeth ef ddwyn oddiamgylch gyfnod newydd yn null y Trefnyddion Calfinaidd yn Nghymru o bregethu. Tua'r amser yr oedd

efe yn dechreu, cynyrchwyd cryn deimlad yn mysg yr Annibynwyr a'r Bedyddwyr, mewn perthynas i'r dull goreu o bregethu. Tybiodd amryw y dylesid pregethu yn fwy ymarferol,—y dylesid llefaru i'r bobl am eu dyledswyddau hwy at Dduw, yn gystal a darlunio trefn gras ar gyfer dyn. Yr hen ddull oedd pregethu duwinyddiaeth y "Pum Pwnc," a'r angenheidrwydd i bawb fod yn iach yn y ffydd, trwy eu credu. Pregethid am sefyllfa dyn trwy bechod; trefn cyfiawnhad, santeiddhad, &c. Ac wedi llefaru am y pethau hyn, terfynid y bregeth yn yr amser priodol, heb ddyweyd dim wrth y pechadur yn bersonol. Teimlodd llawer o bregethwyr fod rhywbeth yn ddiffygiol yn y dull hwnw—fod yr efengyl yn llefaru wrth ddyn yn bersonol, ac am hyny y dylesid ei gyfarch yn bersonol, a dangos iddo fod ganddo rywbeth i'w wneud er bod yn gadwedig. Y mwyafr cyoeddus gyda'r Bedyddwyr, oedd y Parch. J. P. Davies, Tredegar. Parodd ef gynwrf mawr iawn yn eu mysg, am ei fod yn dwyn y gogoniant oddiar Dduw wrth bregethu dyledswydd. Yn mysg yr Annibynwyr, Mr. Williams, o'r Wern, oedd un o arwyr y cyfnewidiad; a Mr. Jones, Talsarn, oedd pregethwr dyledswydd yn mhlith y Methodistiaid. Dyoddefodd lawer o'r herwydd, yr hyn oedd yn gwneud ei achos ef yn fwy dyrus; ond daeth ef trwyddi yn rhyfodd rhwng digrif a chwareu. Cai yr hen flaenoriaid lefaru, a cheryddu, a chwyno am fwy o Galfiniaeth faint a fyndent yn nhy'r capel. Gwrandawr yn unig fyddai efe. Cilwenai dipyn weithiau; ac yn yr amser priodol efe a ai i'r areithfa, a llefarai ei barn yn eithaf difoesgani yn ngwydd yr holl bobl, gan awgrymu rhywbeth am bregethau y blaenoriaid; ond gofalai am derfynu gyda bloedd, "Dyna i chwi Galfiniaeth. Yr ydych yn gwaeddi am dani yn ei phurdeb; dyna hi." Nid yr un ffordd oedd ganddo ef i gyfarfod y gweinidogion oedd yn ofni ei fod yn gwyro oddiwrth y wir athrawiaeth. Efe a gyfarfyddai y rhai hyn mewn dull hynod o syml. Gofynai iddynt beth a glywsant hwy ganddo ef na chlywodd yntau ganddynt hwy. Yr ateb bob amser fyddai dystawrwydd. Ymosododd y blaenoriaid arno yn lled drwm mewn man unwaith, gan ddyweyd "na fusasai waeth iddo fyned yn Armin ar unwaith, a dywedyd fod Crist wedi marw dros bawb." Ni ddywedodd efe yr un gair nes yr aeth i'r pulpud. Dechreuodd yno yn union ar bwnc yr ymddyddan yn y ty; a phan yn nghanol ei wres, efe a lefodd a'i holl nerth, "Efe a fu farw dros bawb." Yna dechreuodd ymddyddan fel y canlyn:—"Ydych chwi yn gofyn beth a ddywedais i? Ateb, Ysgrhythr. "Esboniwech yr adnod i ni." "Dyna fi wedi ei rhoddi i ti fel y rhoddes Duw hi i minau; ac os nad yw hi wrth dy fodd di, tafi hi i Dduw yn ei hol, a phaid a'i thafu hi i mi, os gweli di yn dda." Llefarodd y geiriau uchod gyda y fath nerth, nes oedd y rhai a gynyrfasent y pwnc bron a lesmeirio. Cafodd heddwch i bregethu fel y gwelai yn dda yn y lle hwnw

o hyny allan. Sylwodd y Parch. M. Hughes, Felinheli, pan oedd ei goffadwriaeth dan sylw y gweinidogion yn nghymanfa Caernarfon, "Mai Mr. Jones, Talsarn, oedd y prif offeryn i greu dull newydd o bregethu yn mysg y Trefnyddion Calfinaidd yn Nghymru." Yr oedd efe yn credu am y pechod gwreiddiol fel y gosodir ef allan gan Mr. Charles yn ei Eiriadur; ond yn unig nad oedd neb yn cael ei ddamnio am y pechod hwn, ond yn hytrach am wrthod Mab Duw. Eglurai ei feddwl fel y canlyn:—"Dacw yr hen gyfamod fel llong yn myned yn ddrylliau, ac yn suddo i'r dyfnder. Ond cyn iddi gollu, dacw long newydd yn dyfod at ochr yr hen long, ac yn tafu planciau o un i'r llall, gan alw ar bawb ddyfod o'r hen long oedd yn suddo i'r llong newydd. Yn awr, pe buasai y llong newydd heb ddyfod i waredu y bobl, drylliad yr hen fuasai achos eu dinystr. Ond gan fod y llong newydd wedi dyfod, gwrthod myned iddi oedd yr achos o'u dinystr; ac am y gwrthodiad yma y mae y colledigion yn goll-edig." Nodwn yn awr bwnc arall. Nid oes fodd cadw enaid ond trwy farwolaeth Crist; er hyny nid yw marwolaeth Crist yn sicrau cadwedigaeth neb,—y mae eisiau credu ynddo. Eglurai Mr. Jones ei feddwl ar y matter hwn fel hyn:—"Nid oedd arch Noa yn sicrau cadwedigaeth Noa a'i deulu; yr oedd yn rhaid iddynt fyned iddi er sicrau eu cadwedigaeth. Nid oedd bod y mynydd yn lle diogel yn sicrau diogelwch Lot; yr oedd yn rhaid diane i'r mynydd, rhag iddo gael ei ddyfetha. Nid oedd dyrchafiad y sarff bres yn sicrau meddyginiaeth i'r rhai a frathwyd gan y seirff tanlyd; y neb a edrychai arni fyddai byw. Felly nid oedd marwolaeth Crist ar y groes yn sicrau cadwedigaeth; y neb a gredo a fydd cadwedig." Barn Mr. Jones am waith yr Ysbryd oedd fel y canlyn:—"Fod yr Ysbryd yn gweithio trwy foddion, ac am hyny fod yn rhaid i ddyn ddefnyddio y moddion a drefnodd yr Ysbryd cyn y gallo dderbyn bendithion yr Ysbryd." Cydmarai waith yr Ysbryd i'r gwynt yn gyru y llong; ond dywedai fod eisiau lledu yr hwl i'r gwynt, codi yr angorion, llywio, &c., cyn y gyrai y gwynt y llong. "Golygwch," meddai, "fod y morlys yn gorchymyn i'r llyngesydd ddyfod a'r llynges adref i Loegr o For y Canoldir, neu ryw le arall. Nid oes neb yn meddwl i'r llyngesydd gario y llynges adref ar ei gefn—dim ond defnyddio y moddion priodol. Pan y mae Duw yn dywedyd, 'Golch dy galon,' y meddwl yw, defnyddio y moddion a drefnodd Duw i buro y galon." Ar ol ymresymu fel hyn, defnyddiai yr anogaethau taeraf. Dylunai y pechadur i bob lloches,—diosgai ef o bob ffug-gochl,—ymddifadai ef o bob esgus. "Nid oes genyf fi ddim i'w wneud ond dysgwyl," meddai y dyn. "Gad i ni gael gwybod, bechadur, yn mha agwedd yr wyt yn dysgwyl. Nid oes neb yn dysgwyl wrth yr Arglwydd ond ger bron ei orsedd, yn eifeiriol am bechod, ac yn daer mewn gweddi. A wyt ti felly? Os nad wyt, nid wyt yn dysgwyl wrth yr Arglwydd.

Fel y bydd y cardotyn yn dysgwyl cardod y mae pechadur yn dysgwyl wrth Dduw. Y mae y cardotyn yn gofyn—yn gofyn yn daer—yn gofyn oddiar deimlad o'i angen, yn ddiolchgar iawn am y rhodd. Fel hyn y mae efe yn dysgwyl; ac fel yna yn union y mae pob pechadur edifeiriol yn dysgwyl wrth yr Arglwydd." Ar ol argyoeiddi y pechadur gyda chymhariaeth syml fel yna, atebai yr wrthddadl nesaf, sef ofnau y pechadur na wrandawai Dduw ei weddi. Prif ddull Mr. Jones yn cyfarfod yr ofn hwn oedd llefain, "*Treia hi.*" Sylwodd un o'r gweiniogion yn Nghaernarfon yn briodol iawn, ei fod yn credu i'r gair bychan hwnw fod yn foddion i ddychwelyd canoedd lawer at grefydd. Hon oedd ei ddadl olaf, "Wel, *treia hi*; ni fyddi ddim gwaeth os methi; teg yw *treio*. *Treia hi*, enaid; ac os methi di ar ol *treio* yn deg, tydi fydd y cyntaf i gael dy wrthod. *Treia hi* dy oreu. Nid yw Dduw am ddyfod allan nes gweled dyn yn gwneud ei oreu. Gwnewch eich goreu ar eich cael ynddo ef. Pe caech eich gwrthod, byddech yn burion i Satan yn y diwedd. Nid oes dim i'w golli wrth ei *threio hi.*" Dyna ei ddull yn dadleu am ei fywyd gyda phechadur. Efe a bregethai ar bob pwnc yn ei dro, ac ymaflai ar unwaith yn neall a chalon ei wrandawyr, ac nid goglais eu teimladau, a cheisio effeithio arnynt fel ar blant. Os pregethai ar drueni y damnedigion, ymaflai yn y pwnc ag un llaw, ac yn ei wrandawyr a'r llaw arall, a gofynai iddynt a oeddynt mor ynyd a myned i'r fath le, a Dduw wedi myned i'r fath drauli agor ffordd y bywyd fry i ochel uffern obry. Dangosai i'r dyn fel yr oedd yn pechu yn erbyn trugaredd noeth, ac o hyn yn iwy gwrthryfelwr na'r angylion syrthiedig; a'i fod yn gwrthod ei drugaredd ei hun. Ar ol cyfarfod y deall fel hyn, efe a droai at y galon, a gwasgai ei ymresymyadau adref a nerthoedd tragwyddoldeb. Dwyn pobl i'w pwyll, ac nid eu gyru o'u pwyll, oedd yr efengyl a bregethai efe. Pan bregethai ar ogoniant y nefoedd, gwnai hyn yn gwbl ymarferol. Llefasai gyda'r pwys mwyaf ar yr angenheidrwydd i ddyd ymwithio i mewn trwy y porth cyfyng. Bod y nefoedd yn werth dyoddef pob peth er ei mwynhau, a gwneud pob ymdrech er ei chyraedd. Byddai yn orchwyl rhy anhawdd i allu dangos gwahanol nodweddau Mr. Jones ar wahan, am ei fod o gymeriad hollol wrtho ei hun—nid oedd neb yn debyg iddo. Yr oedd yn wr cadarn, yn ddyrnwr mynyddau ac yn ddadwreiddiwr cedrwydd. Yr oedd ynddo ddiagon o nerth i ysgwyd y cynulleidfaoedd lluosocaf, a'r pechaduriaid caletaf. Er meithed y byddai yn pregethu, nid oedd ynddo ddim tebyg i ddyd yn methu cyraedd y pen; ond pob arwydd y gallai sefyll cyhyd arall ar bob pwnc. Yr oedd yn un clogwyn anferth o wreiddioldeb. Medrai barablu yn rhagorol. Nid oedd yn bwrw allan eriau yn gyflym ac annhrefnus; ond seinio pob llythyren, ac acenu pob sill yn glir ac yn gywir. Y Beibl oedd ei safon ef mewn iaith yn gys-

tal ag mewn athrawiaeth. Pa iaith ddylai fod yn yr areithfa ond iaith y Beibl? Nid iaith drwsogl yr aelwyd, ac nid iaith uchel a chaled y caeth fesurau barddonol. Er nad oedd wedi meistroli yr un iaith ond eiddo ei fam, yr oedd wedi cyraedd gwybodaeth tu hwnt i'r cyffredin. Meddai y casgliad hel-aethaf o lyfrau Cymraeg a ellid weled mewn un llyfrgell, a'r rhai hyn yn ddetholion gwerthfawr; ac yr oedd pob gwybodaeth yn gysegredig ganddo ef i'w waith mawr. Perai i lawer ysgolaig mewn Groeg a Lladin gywilyddio yn ei ymyl. Pa beth fuasai pe cawsai fanteision athrofaol? Yr oedd o feddwl cwbl annibynol; ni fynai edrych a llygaid neb ond ei lygaid ei hun. Ni fynai greu wrth farn neb, ond trwy gyfarwyddyd ei gydwbod ei hun. Ystyriai hawl pob dyn i farnu drosto ei hun mewn pethau crefyddol, yn beth nas gellir ei drosglwyddo i neb arall. Chwiliodd y Beibl drosto ei hun, a ffrifodd ei farn yn ei wyneb; ac er dyoddef yn y dechreu gryn wrthwynebiad, mynodd gyoeiddi ei farn gydwybodol i'w wrandawyr. Bu dynion nad oeddynt deilwng i ddatod carai ei esgid, yn ei gyhuddo o fod yn gyfeiliornwr. Y dydd mawr yn unig a ddengys faint o fendith fu ei weinidogaeth i'r enwad y bu yn llafurio ynddo. Ffrifodd gynod newydd ar y weinidogaeth yn mysy y Trefnyddion. Cyn hyn yr oedd yr enwad, wrth geisio ysgoi un eithafion, yn gogwyddo yn brysur i eithafion arall. Ond safodd ef yn wrol ar yr adwy, a chafodd fyw i weled ei farn a'i syniadau wedi eu mabwysiadu yn gyffredinol gan bob un ystyriol a phwylllog yn y cyfundeb; a thystiai ar ei wely anghau na ddywedodd efe ddim yn ei bregethau y mynai ei alw yn ol. Yr oedd o chwaeth goethedig; arferai feddwl, cyfansoddi, a thraddodi, mewn dull priodol iddo ei hun yn unig. Yr oedd ei weinidogaeth yn llawn o amrywiaeth. Nid un poblogaidd am dro ydoedd; ond yr oedd ef yn gallu, Sabbath ar ol Sabbath, ddyfod a phethau dirgel i'r amlwg. Yr oedd hefyd yn hynod o gydwybodol. Nid er mwyn boddioni dynion yr oedd efe yn pregethu. Ychydig o werth a roddai efe ar farn dynion am ei bregethau. Nid myned i'r areithfa i oglais tymerau pechaduriaid oeddynt yn myned i'r farn y byddai efe; ymwneud a'r gydwybod oedd ei amcan. Byddai mor fedrus i oleuo y deall ag ydoedd i gynhyrfu y galon. Meddai feddwl nodedig o glir ar bob pwnc, a meddai y cydmariaethau mwyaf dedwydd i wneud ei feddwl ei hun yn feddwl i'w gynulleidfaoedd lluosog. Nid oedd dim o bwys yn ormod nac yn eisiau ynddo fel pregethwr. Nid i hollti blewyn y gelwid ef, ond i ddangos i bechadur euog ei drueni, ac i ddangos pa le i ffoi rhag y lliad a fydd. Yr oedd ynddo lawer o bethau na fuasent yn gweddau i neb arall, ond iddo ef yr oeddynt yn gymwys. Dichon mai y cyfrif sydd i'w roddi am ei ragoriaethau fel pregethwr yw, nad oedd yn ddim ond pregethwr yn ei gymeriad cyoeiddus. Pe buasai wedi afrydu isethyddiaeth, yn

nghyd a'r gwyddorau a'r celfau, nis gallasai fod yn gystal pregethwr. Gallasai fod yn enwog mewn amryw gangenau llenoriaeth pe cawsai fanteision dysg yn more ei oes. Ond gwyr pob dyn sydd heb gael ei ddallu gan lwch geirlyfrau, nad oes dim modd rhanu unrhyw allu, ag i bob rhan fod yn gyfartal â'r cyfan. Nis gallasai athrawon ein colegau fod mor hyddysg mewn ieithyddiaeth pe rhoddasent eu hamser i efrynu pethau ereill.

JONES, JOHN, gweinidog y Bedyddwyr yn Llandysul, sir Aberteifi. Yr oedd yn aelod gwreiddiol o eglwys Penybont, Llandysul. Urddwyd ef yn fugal ar yr eglwys hono yn y flwyddyn 1810. Bu yn cydweindogaethu yno a'r Parch. Dl. Davies hyd 1827, pan y symudodd i Gaerffili, Morganwg, am fod ei deulu yn lluosog, a'i gyflog yntau yn fychan. Arosodd yn Nghaerffili am dair blynedd; ond am nad oedd ei wraig yn fodd-lawn ymadael a'i hen ardal, a bod llawer o'i hen gyfeillion yntau yn awyddus am iddo ddychwelyd, anturiodd dafu ei hun i freichiau rhagluniaeth, a dychwelodd i Benybont; yr hyn a achosodd ymranid yn yr eglwys, am nad oeddynt yn gallu cydweled yn nghylch dychweliad Mr. Jones i'w plith, ac i'w swydd, o Gaerffili. Yr oedd rhai yn wresog iawn drosto, ac ereill yn fawr yn ei erbyn. O ganlyniad ymneillduodd cyfeillion Mr. Jones, ac adeiladasant gapel yn y pentref, lle y bu ef yn gweini iddynt. Yr oedd Mr. Jones yn bregethwr difyr a melus iawn. Nid oes genym hanes am amser ei farwol-aeth.

JONES, JOHN, a anwyd yn mhlwyf Llanfyrnach, sir Frycheiniog, yn y flwyddyn 1575. Pan yn 16 oed, anfonwyd ef i ysgol y *Merchant Tailor*, yn Llundain; ac oddiyno aeth i Goleg St. Ioan, Rhydychain, o'r hwn yr etholwyd ef yn ysgolor. Yma y daeth yn gyfeillgar iawn, ac yn gydymdaith i William Laud, wedi hyny archebog Caergaint. Gwnaed ef yn gymrawd o'r coleg, ac ymroddodd i astudio y gyfraith wladol; yn yr hyn y cynyddodd yn rhyfeddol. Ond yn gymaint a'i fod yn tueddu at y grefydd Babaid, gadawodd ei wlad ac aeth drosodd i'r Ysbaen, lle gwnaed ef yn fynach o urdd St. Benedict, yn Compostella, a chymherodd yr enw *Leander de Sancto Martino*; ac yn y diwedd cafodd yr urddradd o D.D. Wedi hyny aeth i Dunay, lle y daliodd y swydd o ddysgawdwr dwyfyddiaeth a Hebraeg yn Ngholeg St. Vedastus, am lawer o flynyddoedd. Wedi hyny gwnaed ef yn fynach o Goleg Benedictine Gregory yno; bwriadwyd iddo fod yn abad o Gismar, yn yr Almaen. Yr oedd hefyd yn ficer cyffredinol o'r Benedictiaid Seisnig o'r gynulleidfa Ysbaenaidd oedd yn aros yn Ysbaen. Bu ddiwywaith yn llywydd y Benedictiaid yn Lloegr, ac yn fynach enwol yr eglwys Babaid yn Nghaergaint. Dywed Wood am dano, ei fod yn berson o hyawdledd rhyfeddol; yn hyddysg iawn yn y gwyddorau a'r celfau; yn anwyl gan bawb a'i hadwaenai; ac ni ddirmygid ef gan neb ond yr

Iesuyddion a'r Puritaniaid. Ychydig amser cyn ei farwolaeth, gwahoddwyd ef gan Laud i ddychwelyd i Loegr, er cael ymddyddan ar bwnc pwysig ag y dadleuwyd yn ei gylch; a chyhuddai Prynnne yr archebog, o fod trwy ei gyfryngwriaeth yn ymdrechgu cymodi Eglwys Loegr ag Eglwys Rhufain. Bu farw yn Lloegr, Rhagfyr 17, 1636; a chladdwyd ef yn nghapel y Capuchiniaid, yn agos i'r Somerset House, ar y Strand. Yr unig lyfrau o'i eiddo a ddygwyd trwy y wasg, oedd dau Draithawd Lladin, ar Dduwinyddiaeth; un yn fath o Eirlyfr, a'r llall yn dangos Cysondeb ac Unoliaeth yr Ysgrhythrau. Gadawodd mewn ysgrifen, Esboniad ar y Beibl, yn chwech cyfrol fawr.—(Gwel *Jones's History of Breconshire*.)

JONES, METHUSALEM, Merthyr, a anwyd yn mis Awst, yn y flwyddyn 1769, yn mhlwyf Llandyfnog, sir Aberteifi, mewn ffermdy o'r enw Pantygwenith. Enwau ei dad a'i fam oeddynt Thomas ac Eleanor Jones, y rhai oeddynt o ran eu sefyllfa fyddol yn weddol gysurus; eto yn fwynion a difalch yn eu hymddangosiad. Ni chafodd fawr neu ddim addysgiadau crefyddol pan yn blentyn, yr hyn a brofodd yn golled nid bychan iddo yn ei fywyd gweinidogaethol. Llawer gwaith y dywedai am hyn dan wyllo; yr hyn hefyd fu yn anogaeth gref iddo ef hyfforddi ei blant ei hun yn ddiwyd a gofalus. Eto cafodd ysgol gyffredin mor bell ag i ddyysgu darllen ac ysgrifenu Cymraeg a Seisneg yn dda; a thystia y rhai oedd yn ei adnabod er yn blentyn, pe buasai ei fanteision yn ateb i'w alluocedd eneidol, y buasai yn cael ei resu yn mhlith y rhai mwyaf yn ei ddydd. Pan oedd o gylch 11 oed, ymddifadwyd ef o'i dad, yr hyn mewn ymddangosiad oedd yn golled nid bychan iddo; ond nid felly y bu. Gofalodd Tad yr ymddifaid am dano, trwy osod yn nghalon modryb iddo, sef Mrs. Parry, Llwyncadfor, yr hon oedd foneddiges gyfoethog, haelfrydig, a chrefyddol iawn, i ofalu am dano; a hi a'i hymgeleddodd ag ymgeledd mam, gan ei ddilladu a'i borthi. Rhoddodd iddo hefyd ychydig ysgol, yr hyn, at a gafodd gan ei dad, a'i galluocedd i ddeall rhyw gymaint o rifyddog. Pan oedd rhwng 14 a 15 oed, cafodd ei ddewisiad ganddi o'r gelfyddyd a garai. Yr oedd yn hoff iawn o un dyn o grydd oedd yn byw yn ymyl, a dewisodd gael myned at hwnw, yr hyn a gafodd; ac wrth y gelfyddyd hon y glymmod, oblegyd ei amgylchiadau bydol, hyd y blynyddoedd olaf o'i oes; yr hyn oedd yn anfantais nid bychan iddo yn ei gylch gweinidogaethol, yr hwn sydd fwy na llonaid breichiau y doethaf o ddynion. "Pwy sydd ddigonol i'r pethau hyn?" Mor wir ydynt addewidion Duw; "Tad yr ymddifaid a Barnwr y gweddwon yw Duw, yn ei breswylfa santaid; o herwydd ynot ti y caiff yr ymddifad drugaredd." Yr oedd Mr. Jones yn more ei oes, yn ddynt o dymer ffywig, danllyd, gyfeillgar, a llawn o serch; felly yn wrthldrych deniadol a hoffus gan bawb a'i hadwaenai. Yr oedd yn hoff iawn o ddarllea

mân hanesion, a'u trysori yn ei gof, pa rai a gadwodd yn ei gof fel cyfrol ddilychwin hyd ei ddyddiau olaf. Nid yw yn hollol wybodus pa un a deimlai yn grefyddol ai ni wnai, nes oedd yn 20 oed, ond yr oedd yn wrandawr ffyddlon o'r efengyl bob Sabbath; a hyn yn benaf trwy ei feistr, yr hwn oedd yn aelod o'r eglwys gynulleidfaol yn Saron, sir Gaerfyrddin. Pan oedd rhwng 20 ac 21 oed, dechreuodd feddwl yn ddwys am ei ddiwedd. Erbyn hyn yr oedd halogrwydd ac euogrwydd ei galon, colledigaeth ei gyflwr, a mawr ddrygded ei bechod, yn gorphwys yn drwm arno, fel nad oedd gwir lonyddwch iddo yn un man; y pethau fuasant yn hoff ganddo, oeddynt yn awr yn fflaidd gan ei enaid. Eto parhaodd yn gyndyn ac anufudd, er mawr ofid iddo yn ol llaw, heb roddi ei hunan i'r Arglwydd a'i bobl, nes oedd yn 22 oed. Yn y cyfamser daeth y Parch. D. Peter, Caerfyrddin, i bregethu i Saron, ar y perygl o ddiffodd yr Ysbryd, ac oedi dyfod at grefydd; yr hyn trwy ras Duw a aeth at ei galon mor rymus ac effeithiol, fel nad allai fyw yn mhellach yn ddiweddi a dibroffes. Felly efe a roddes ei hun i drugaredd yr Arglwydd ac ymgeledd ei bobl yn Saron, heb oediad pellach. Yr oedd ei droedigaeth mor nerthol, ei brofiad mor danllyd, a'i gynydd mor fuan mewn gwybodaeth, ac yn neillduol mewn gweddi, fel y barnodd llawer o'r eglwys ei fod i wywo yn fuan, neu fod gwaith mawr gan Dduw yn ei aros. Yn meddwl felly am dano, nid hir y buont cyn rhoddi anogaeth iddo arfer ei ddawn yn gysoeddus. Yntau yn ofni mai meddwl dyn ydoedd, ac nid meddwl Duw, a wrthododd wneud dros amser, er nad oedd heb feddwl ei hun yn aml am bregethu Crist; eto yr oedd yn methu gwelod un math o gymwysder ynddo at hyn; am hyn barnai mai meddyliau ofer oeddynt ei eiddo ef, a hwythau hefyd; ac yn wir, dyn o feddwl bach am dano ei hun yw y duwiol bod amser. Fel yr oedd Duw yn benderfynol i ddwyn ei amcan i oleuni, ymwsgodd yr eglwys ag ef drachefn am yr un peth. Daeth yn ei feddwl y tro hwn fod yn rhaid fod llaw gan Dduw yn y peth, ac mai ei lais ef ydoedd; am hyn efe a gydsyniodd a'u cais. Cafodd y bobl y fath foddlonrwydd ynddo, fel yr anogasant ef a'u holl egni i fyned rhagddo yn y gwaith a ddechreuodd, gan ddywedyd wrtho, "Pregetha'r gair; bydd daer mewn amser, ac allan o amser; argyoesda, cerydda, anog gyda phob hirymaros ac athrawiaeth." Dangoswyd yn fuan yn ei gynydd, ei oestyngeiddrwydd, a hoffder y bobl ynddo, mai llestr etholedig i Dduw ydoedd. Yn fuan ar ol hyn cafodd anogaeth gan eglwys Crug-ybar, Ffaldybrenin, a'r Mynyddbach, i ddyfod atynt yn fisol; yr hyn a wnaeth am rai blynyddau gyda derbyniad groesawus, a gradd o lwyddiant hefyd. Pan o gylch 25 oed, priododd â Jane, merch Dafydd a Mary Evans, Felingtonos, Ceredigion, yr hon oedd yn aelod hardd o'r eglwys Gynulleidfaol yn Horeb er pan yn 12 oed. Ond yr oedd yr Arglwydd yn rhagwled fod gwaith a chylch

mwy ganddo iddo; felly efe a osododd yn ei feddwl i fyned ar daith fechan er talu ymweliad ag ychydig o eglwysi mewn gwahanol fanau, pryd y dygyddodd iddo ddyfod i Langynwyd a Chymar-glyn-corwg, yn Morgannwg, y rhai oeddynt y pryd hwnw yn amddifaid o weinidog. Hoffodd y bobl ef gymaint, fel yr aethant at eu Tad nefol i gael ei feddwl ef yn ei gylch, a chawsant foddlonrwydd mai ewyllys yr Arglwydd oedd iddynt roddi galwad iddo ef i ddyfod i'w plith, i dori iddynt o fara y bywyd, yr hyn a wnaethant yn unol a dioed. Felly efe a dderbyniodd eu galwad, ac a urddwyd yn fugail arnynt yn y flwyddyn o oed ein Harglwydd 1800; a chafwyd arwyddion nid bychain, yn ei lwyddiant mawr yn y lle, fod yr hyn a rwymwyd ar y ddaear wedi ei rwymo yn y nef. Nid oedd y lle y pryd hwnw amgen anialwch gwag erchyll; ond efe trwy ras Duw, a fu yn foddion i wneud llawer iawn o ddaioni yno. Er ei fod yn weinidog sefydlog, eto o herwydd ansawdd foesol y wlad yn gyffredin, ei ysbryd oedd yntau, yn nghyd a'i ddull dengar, galleid ei alw yn genadwr cartrefol. Pregethai yn aml mewn anedd-dai yma a thraw yn y gymydogaeith; ac felly bu yn offeryn i blanu egwyddorion y grefydd Gristionogol mewn llawer teulu lle nad oedd fawr neu ddim gwybodaeth am dani o'r blaen. Efe a blannodd yr eglwys yn Brynmenyn, yn agos i Benybont-ar-ogwr. Bu yn pregethu yno am rai blynyddau mewn goruwch-ystafell fechan, perthynol i un Mr. Thomas Jones, o'r lle uchod. Mae yno yn awr addoldy hardd a chynulleidfa luosog. Cawn hefyd fod y Maendy, ger Pontyfon, wedi bod dan ei ofal am ryw faint o amser; yr hyn, at bethau ereill, sydd yn dangos yn eglur iawn anghrefyddoldeb a phrinder moddion gras yn y dosbarth hwn o'r sir y pryd hwnw; ac yn wir nid yw, er y cwbl, yn helaeth iawn yma hyd y dydd hwn, er eu bod yn rhagori llawer ar y pryd hwnw. Yn y flwyddyn 1808, daeth ar gais i bregethu i gynulleidfa fechan yn Merthyr Tydfil; cynlledig y pryd hwnw mewn hen efall gof, wedi ei chyfleu ganddynt at wasanaeth crefyddol, ond yn awr yn Bethesda. Wedi bod ychydig droion yn eu plith yn achlysurol, yn annysegwlyddwy iddo ef, daethant i'r penderfyniad mai efe oedd i fod yn fugail arnynt, os gwnai ddyfod. Amlygasant eu meddwl iddo, yr hyn a gymeroedd yn bwyllog a dwys iawn at ei ystyriaeth. Yn gweled ei deulu yn cynyddu, ei lasur gweinidogaethol mor fawr, a'i gynaliaeth wedi'r cwbl yn rhy fach gyferbyn a'i deulu man lle yr oedd; meddyliodd mai gwell oedd iddo dderbyn eu galwad, yr hyn a wnaeth y flwyddyn a enwyd uchod. Ac er mawr lawenydd iddo ei hun ac ereill, ni bu ei ddyfodiad i'w plith yn ofer a dilwydd. Dangosodd yr Arglwydd iddo yn fuan fod llaw ganddo yn, a'i fod yn foddllawn i'r peth a gymerodd le yn eu plith. Rhif yr eglwys y pryd hwnw oedd 90, ac ychydig yn y gyfeillach heb eu derbyn; ond nid hir y bu y

gwael yn myned yn genedl gref. Cyn ei farw rai blynyddau yr oedd yn gant am bob ugain ag oedd yn y dechreu. "A'r rhai a droant lawer i gyflawnder, a fyddant fel y ser byth yn dragywydd." "A'r neb a enillo eneidiau sydd ddoeth." Gellir ei alw, heb os, yn un o'r rhai mwyaf llwyddianus yn ei ddydd. Efe a fu yn offeryn i adeiladu Bethesda gyntaf, a'i ail-adeiladu wedi hyny; efe a blannodd yr eglwys yn Rhymni, Dowlais, Troedyrhiw, a Chefnocoedycymer. Teithiodd lawer i Aberdar, pan oedd yr eglwys yno fel dyrnaid o yd ar ben mynydd yn ddiymgeledd. Gwelir ar unwaith mai nid bywyd segur a dilafur oedd ei eiddo ef; ni fuasai y diog a'r diofal byth yn meddianu tir mor helaeth a disathr a'r lleoedd uchod. Mae yn mhob un o'r manau uchod yn awr addoldy hardd, cynulleidfa luosog iawn, a gweinidog sefydlog ynddnt oll. Yn yr amser hirfaith o 38ain o flynyddoedd, 31ain o ba rai a dreuliodd yn Bethesda, bernir iddo dderbyn i gymundeb yr eglwys yn agos i dair mil, yr hyn hefyd a ddywedodd pan ar ei wely anghen. Cafodd y fraint oruchel, heb fawr eithriad, o weled heddwch a chariad yn yr eglwys yn Bethesda, yn teyrnasu yn llwyddianus trwy'r blynyddau; cadwed Duw hi felly dros byth. Yr oedd Mr. Jones, o ran ei farn, yn unol a Ioan Calfin. Ei destunau mwyaf hoff a dewisol oeddnt cwmp dyn yn Adda, etholedigaeth bersonol a diamodol, parhad mewn gras, gwynfyd y nef, &c. Dywedai yn rymus ac effeithiol weithiau am boenau yr annuwiol yn uffern. Felly dywedai yn enwog dros ei Dduw wrth ddydd, ond gwell o lawer y dywedai dros ddydd wrth Dduw. Nid yn aml y cynysgaeddwyd neb a mwy o ddawn gweddi; yr oedd ei eiriau, ei agwedd, a'r dagrau a gollai ger bron ei Dad nefol, yn dangos ei fod yn meddu a'r daerineb teilwng o bechadur, ac o weinidog yr efengyl. Ac os felly, parfyfodd ei fod wedi bod mor llwyddianus yn ei weinidogaeth; "Llawer a ddichon taer weddi y cyfiawn." "Os ohwychwi, gan hyny, y rhai ydych ddrwg, a fedrwrch roi rhoddion da i'ch plant chwi; pa faint mwy y rhydd eich Tad o'r nef yr Yspryd Glân i'r rhai a ofyno ganddo." Yr oedd ef o gyfansoddiad corfforol cryf, gwrol, a iachus iawn gydag yohydig eithriad, ac o ysbryd dewr, a rhanau eneidol cryfion, yn neillduol ei gof, ei serch, a'i ewyllys rydd a pharod; "Am hyny arhodd ei fwa ef yn gryf, a breichiau ei ddwyllaw ef a gryfhasant trwy ddwyllaw grymus Dduw Jacob." Parhaodd yn ei waith o bregethu hyd at yr wythnos olaf o'i fywyd; "Hyd henaint hefyd myfi yw; ie, myfi a'ch dygaf hyd oni benwynoch." "Na wrthod fi ohwaith, O Dduw, mewn henaint a phenllwydni; hyd oni fynegwyf dy nerth i'r genedlaeth hon." Y testun olaf y pregethodd arno oedd, "Da was da a ffyddlon, &c." Gellir meddwl gan iddo gael ei alw mor fuan ar ol hyn oddiwrth ei waith at ei wobwr, mai pregethu iddo ei hun yn benaf oedd y tro hwn; ac fe ddywedir na chlywyd ef yn pregethu mor nerthol,

tanlyd, a goleu, erioed a'r tro hwn; "Ant o nerth i nerth; ymddengys pob un ger bron Duw yn Seion." O ran ei sefyllfa fyddol, gellir dywedyd na fu arno eisiau dim erioed; a'i fod yn hynod o foddolawn bob amser; ac yn barod iawn i gyfranu o'r hyn oedd ganddo i'r hwn oedd mewn eisiau. Arferai ddweyd yn aml ei fod ef yn cael gan ei Dad nefol yr hyn oedd er ei les. Bu Mr. Jones yn briod i Jane a enwyd uchod, dros 44ain o flynyddoedd. Iddo ef yr oedd hi yn ymgeledd gymwys a theilwng o hono yn mhob modd fel gweinidog yr efengyl; yn siamp i'w theulu, yr eglwys, a'r gymydogeaeth. Bu iddynt wyth o blant, dau o ba rai a aethant i'r weinidogaeth, un yn offeiriad yn yr eglwys sefydledig, a'r llall yn yr eglwys gynulleidfaol. Ond y peth diweddaf a ddywedir am Mr. Jones yw, efe a fu farw; gorphenodd ei yrfa a chadwodd y ffydd, heb ei gwadu mewn gair na gweithred hyd y diwedd. Y gair olaf ddaeth dros ei enau oedd, "Arglwydd Iesu, derbyn fy ysbryd." Yr oedd ei ysbryd erbyn hyn wedi ei addasu yn gwbl i'r nefoedd; nid oedd mwy gwaith arno yn awr na'i dderbyn yno; a dios gan bob un a'i hadwaenai ei fod wedi cael mynediad helaeth i mewn hefyd. Gyda Christ y bu fyw, a chydag ef y bu farw; ac os oedd buddugoliaethwr anghen yn gofalu am dano, gallasai ganu yn dawel wrth wynebu'r afon. Pan byddai yn clywed am ryw un neu arall wedi marw, gofynai yn aml, "Pa fodd y bu'r dyn fyw, yna hawdd gwybod pa fodd y bu farw." Dyweddiad tra theilwng o sylw, oblegyd fel y byddwn byw y byddwn farw; os byw gyda Iesu, marw gydag ef hefyd. Mynych y coffaodd ac y diolchodd yn dra gwresog am yr addewid hono o eiddo Crist, "Yr ydwyf fi gyda chwi bob amser hyd ddiwedd y byd." "Ond cofiwn, (medd ef,) na ddaw Crist ddim i le'r brofedigaeth, cawn fyned yno ein hunain o'i ran ef, felly ein diwedd fydd myned i'r brofedigaeth ein hun; ond medd ef, os cyfarfyddwn a phrofedigaeth mewn modd anocheladwy, Iesu fydd y blaenaf yn cyfarfod a ni yno, er ein cynorthwyo." Hunodd yn yr Iesu y 15fed o Ionawr, 1839, yn 71 mlwydd oed; cludwyd ei ran farwol i fynwent Bethesda, y Sadwrn canlynol, gyda theimladau dwysion a galar nid bychan, am orfod cuddio ei fath yn y bedd dystaw; ar ba achlysur yr ymgasglodd torf fawr yn nghyd, ac yn eu mysg amryw o'i frodyr yn ei weinidogaeth; pryd yr anerchwyd y gynulleidfa mewn gwahanol ffyrdd, gan y Parchn. Evans, Ynysgau; Hughes, Dowlais; Thomas, Adulam; ac Owens Sear. Yna oesthodd y dorf arno, gan feddwl yn eu calon, "Ni ddychwel mwy i'w dy, a'i le nid edwyn ef mwy; y llygad a'i gwelodd, ni wel ef mwy, a'i le ni cheufydd mwy o heno."

JONES, JOHN, oedd yn fab i foneddwr mewn amgylchiadau bydol rhesymol o dda. Ei dad, Thomas ab John, neu Jones, oedd o Faes y Garnedd, yn agos i'r Bwlch Gwylt, a elwir Drws Ardudwy, yn Meirionydd, ac

yr oedd Ellen ei fam yn un o ferched Robert Wynn ab Iefan, Ysw., o Taltreuddyn, yn yr un gymydogaeath. Dywedir mewn hen lyfr, sydd yn awr yn brin iawn, sydd yn cynwys hanes o brawf y brenin-leiddiaid, iddo ef gael ei anfon i Lundain, er ei osod mewn masnach; ond cafodd ei osod yn was i fon-eddwr, gyda yr hwn y bu yn gwasanaethu am lawer o flynyddoedd. Ar ddechreu y rhyfel cartrefol unodd ag ochr y senedd, a chafodd ei benodi yn gadben ar y milwyr traed, a chafodd yn fuan drachefn ei benodi yn filwriad. Darfu i'w alluoedd bywiog ei ddwyn yn fuan i serch a pharch Cromwell, ac ymgynghorai ag ef yn fynych ar achosion pwysig. Bu yn cynrychioli Meirionydd, y sir ei ganwyd ynddi mewn dau eisteddiad seneddol; a chafodd ei benodi yn un o ddir-prwywyr y senedd i lywodraethu yr Iwerddon. Dywedir iddo gyflawni y swydd hon gyda gormail a chamrwyg mawr, gan erlid pawb a fyddai yn groes i'w egwyddorion ef, gan racanu i fyny hen gyfreithiau yn mherthynas i ddarlawu cwrw a diodydd, gan fod yn bla i bob tŷ yn Dublin a fyddai yn gwerthu cwrw, ac ni oddefai i neb fwynhau gwaith cyffredin a chyoddusawl o'r fath, ac a welid yn myned i ddioty; fel yr oedd myned i ddioty, neu eglwys reolaidd, yn ddrygaul mor gyfiartal beryglus a chospawl. Ar ol gadael yr Iwerddon priododd a chwaer Cromwell, sef Jane, gweddwr Roger Whitstone, Ysw., a phenodwyd ef gan yr Amddiffynwr yn aelod o Dŷ yr Arglwyddi. Ar ddychweiliad Siarl II. cafodd y milwriad Jones ei osod ar brawf am y rhan a gymerodd yn nghondemniad ei fawrydi, a chafodd ei ddedfrydu i ddyoddef marwolaeth Hydref 17eg, 1660.

JONES, JOHN EDWARD, gweinidog yr Undodiaid, yn Mhenybont, Morgannwg. Ganwyd ef yn Nghaerfyrddin, Gorphenaf 7fed, 1801. Pan yn blentyn, amlygai dalent neillduol i ddysgu, ac yn dra ieuanc, aeth i'r ysgol ramadegol, ag oedd y pryd hwnw, ac am gryn amser wedi hyny, mewn cysylltiad a'r coleg Presbyteriaid yn y dref, yr hon a gedwid gan y Parch. David Peter, prif athraw y coleg. Oddiyno, pan yn 16 oed, derbynwyd ef i'r coleg. Y pryd hwn Trindodwr oedd o ran ei olygiadau. Yr oedd ei dad yn henadur neu ddiacn yn eglwys Heol Awst. Hob fod yn hir ar ol ei fnyddiad i'r coleg aeth ei olygiadau duwinyddol o dan gyfnewidiad; a chyn bod ei amser ar ben yr oedd yn Undodwr professedig. Buasai ei berthynasau o du ei fam, yr hon oedd wraig ddeallus iawn, a fu fyw i oedran teg, erioed a'u gogwyddiad at Ariaeth—cred a goleddid gan ddo-barth luosog yn hen eglwys barchus Heol Awst yr adeg hono, ac am lawer o flynyddoedd yn flaenorol. Yn ffodus, teyrnasai y iath synwyr a theimlad da yn ei artref, fel na ddarfu i'r cyfnewidiad hwn effeithio dim ar ddedwyddwch y teulu. Y Parch. D. Lewis Jones, o Glynadda, Undodwr trwyadl, oedd yr ail athraw yn y coleg yr amser hwn. Wedi treulio pedair blynedd fel myfyriwr

iw'r yn y coleg, ymsefydlodd yn Mhenybont-ar-ogwr, i gymeryd gofal yr eglwys yn y dref hono, yn nghyd a'r eglwys yn y Bettws, lle ryw bum milldir oddiyno. Dymuniad y Dr. Abraham Rees, yr hwn a gymerasai ddyddordeb neillduol ynddo fel myfyriwr, oedd iddo fyned i Wrexham, lle y pryd hwnw yr oedd hen gynulleidfa Presbyteriaid. Nid oedd ond prin un ar hugain oed pan ddechreuodd ar ei weinidogaeth. Yn Seisneg, yn benaf, y pregethai yn Mhenybont, ac yn Gymraeg yn wastad yn y Bettws. Ymddengys iddo agor ysgol yn y dref tua'r un amser, yr hon a ddygodd yn y mlaen am dros ugain mlynedd, hyd nes iddo ymuno mewn priodas â Miss Jenkins, o'r dref hono, Mehefin 6fed, 1842. Bu farw Hyd. 6ed, 1866. (Gwel *Athraw*, tudal. 360.) Ac ysgol odidog fu ganddo. Yr oedd yn feddianol ar ddawn helaeth fel ysgolfeistr, fel y tystia llawer o'i hen ysgoleigion heddyw yn fyw. Yr oedd ei ddull mor byrlyg a thirion; dodai ei feddwl allan mor glir a phwrpasol, a chariai yn mlaen ddygyblaeth mor dyner, eto manwl, fel ag y deallwn iddo fod yn llwyddianus iawn fel addysgydd, a theilwng o gael ei restru gydag athrawon goreu y dywysogaeth. Arferai tua'r amser hwn draddodi darlithiau chwarterol ar seryddiaeth, gyda chymorth y *Magic Lantern*, yr hyn oedd beth newydd yn ein gwlad y pryd hwnw. Nid oedd dim a dueddai i wella a diwyllio pobl ieuaine y dref a'r gymydogaeath nad oedd ef gyda'r blaenaf yn ei bleidio. Pan ddaeth y son am y *Mechanics' Institutes*, o gychwyniad Dr. Berkbeck ac Arglwydd Brougham, gyntaf i'r wlad, cymerodd ddyddordeb mawr ynddynt, a bu yn foddion i sefydlu un yn ei dref ei hun, gyda'r hon y parhaodd yn ffyddlon hyd y diwedd, ac i'r hon yr oedd yn is-lywydd ar adeg ei farwolaeth. Cofwn yn dda anerchiad bywiog o'i eiddo i'r myfyrrwyr yn Nghaerfyrddin, ar ddiwedd yr arholiad yn 1853; cofwn pan yr anogai ni i lafurio am wybodaeth gyffredinol fel ag i gadw ym mlaen gydag oes y y *Mechanics' Institutes*, ac i fod yn alluog i luosogi y sefydliadau rhagorol hyn a'u gwneud yn fwy effeithiol. Yr oedd yn ysgolaig rhagorol, ac o chwaeth ac arferion ysgoleigaidd. Dylunasai ei efrydiaethau o'r *higher Mathematics* yn unig o serch at y wyddor. Yr oedd yn ddarllenwr helaeth a myfyriwr dwfn mewn duwinyddiaeth. Carai ymgynabod a phob gwaith o bwys a gy-oddid ar dduwinyddiaeth, nad pa olwg neillduol a gymerid. Nid yn aml y deuid o hyd i feddwl mor ddiragfarn, ac mor abl, o ganlyniad, i edrych ar olygiadau gwahanol i'r eiddo ei hun, o safle neillduol y rhai a'u dalient. Yr oedd mor gadarn ag oedd bosibl yn ei syniadau filosofhyddol a duwinyddol ei hun, ond medrai wrando yn deg a phwylllog ar olygiadau hollol wrthwynebol. Yr oedd ei ddeall yn gryf, goleu, a dysgybledig, a rhagorai fel rhasymwr. Yr oedd ganddo lywodraeth ryfeddol arno ei hun. Ni oddefai i dymer a fiansi ei gario ymaith. Medrai

dewi. Ni fu yn gyffredin neb rhyddach oddiwrth ysa i lefaru ac ysgrifenu. Myfyriodd lawer ar ieithoedd gwreiddiol y Beibl. Yr oedd yn hyddysg neillduol yn yr Hebraeg, a thra chyfarwydd yn nheithi ei iaith ei hun ac eiddo yr ieithoedd Celtaidd cydrasol, yn enwedig y Llydawaeg. Apelid ato yn fynych ar faterion ieithyddol ac hynafiaethol, a bu droion yn feirniad ar destunau mewn llenyddiaeth gyffredinol a barddoniaeth. Yr oedd er ys blynyddau lawer wedi ei benodi gan y bwrdd Presbyteriaid yn Llundain yn Arholydd yn y coleg, yn enwedig mewn Hebraeg a Mesuroniaeth, yn y swydd bwysig hon rhoddi foddlonrwydd cyflawn i'r bwrdd ac i'r myfyrwr. Ni chlywsom fyfyrwr erioed yn achwyn arno fel arholydd angharedig neu fympwyol, neu unochrog. Am rai misoedd ar ol marwolaeth y Dr. Davies, o Ffrwdfal, cydsyniodd a chais y bwrdd i fod yn athraw mewn Hebraeg a Mesuroniaeth, ac ni welwyd gwell arddangosiad erioed ar y dosbarthiadau yn y cangenau hyny nag yn yr arholiad canlynol. Ond ei brif wasanaeth i'r enwad Undodaidd a fu mewn cysylltiad a'r "Ymofynydd." Yr oedd angen hir a gwaeddfawr wedi bod am gyoeiddiaid i egluro ac amddiffyn golygiadau duwinyddol y blaid hon, tra yn rhydd i ysgrifau ar ba ochr bynag i unrhyw bwnc. Yn unfryd ac unllais ymddiriedwyd yr olygiaeth iddo ef, a gwasanaethodd hi yn ffyddlawn am dros dair blynedd ar ddeg. Dechreuodd y gyfres gyntaf yn Medi, 1847, a diweddodd yn Ebrill, 1854. Dechreuodd yr ail gyfres Ionawr, 1859, a diweddodd, oblegyd ei lesgedd cynyddol ef, yn Mehefin y flwyddyn ddiweddar. Fel golygydd yr oedd yn gall, pwylog, a boneddigaidd, ac mor amhleidol ag i allu dal y glorian mor deg fel nad oedd gan neb sail gyfreithlawn i'w feio ef yn ei swydd. Credwn nad ysgrifennodd air fel golygydd y dewisasai yn ddiweddarach ei alw yn ol. Yr oedd ei erthyglau bob amser yn werth eu darllen ac yn ddarllenadwy; ei arddull yn rhwydd a lithrig, eglur a hollol ddiaddurn. Hawdd canfod bob amser fod ganddo afael sier ar ei bwnc, ac mai o hel-aethrwydd ei wybodaeth yr ysgrifennai. Pan derfynwyd y gyfres gyntaf o'r "Ymofynydd" yn 1854, yn hollol groes i'w ddymuniaid ef y bu hyn; a phan ail-gychwynwyd yn 1859, siroli ymgymerodd ar yr olygiaeth drachefn. Fel pregethwr, nis gellir dyweyd iddo fod yn llwyddianus iawn, yn ol y safon gyffredin i farnu. Yr oedd ei bregethau yn llawn synwyr, ymresymiad, a nreg, a hoffid ef yn fawr gan y rhai deallus. Eto yr oedd cymaint o arafwch a thawelwch yn ei draddodiad, fel na lwyddai i dynu sylw na chyffroi teimladau y lluaws. Pregethau i'w darllen ac nid i'w gwranddo oedd ei bregethau ef yn benaf. Ni roddwyd pob dawn i un. Dylid crybwyll ei fod yn gyfarwydd iawn a gwleidiadaeth, ac yn cymeryd dyddordeb mawr ynddi yn lleol a chyffredinol. Yr oedd ei grynodeb gwleidyddol yn yr "Ymofynydd" yn wastad yn wir werthfawr. Yn ei

dref ei hun yr oedd yn is-gadeirydd i fwrdd y gwarcheidwaid, ac aelod o'r bwrdd iechyd am ffyneddau meithion, a gwnai ei ddyledswydd yn ffyddlawn a medrus yn mhob un o'r ddau. Llwyddai yn fynych trwy ei ysbryd mwyn i gymodi pleidiau gwrthwyn-ebol a'u gilydd. Er ei holl ragoriaethau, a chydai rhai diffygion—pwy sydd heb-ddynt?—mae ei le yn wag a gwelid ei eisiau. Yr oedd ei golli ef yn fwelch ychwanegol, ac yn fwelch mawr yn ein rhengau. Yn esmwyth a diboen aeth y gwr da hwn i'w orphwysfa, dydd Sabbath, Chwefror 25ain. Dechreuai ei iechyd ddadfeilio er ys tua dwy flynedd, ac ymneillduodd o ofalon ei swydd er ys tuag wyth mis. Darfu i'w farwolaeth, er nad yn annysgwyladwy, daenu galar trwy gylch helaeth o gyfeillion a chydabod. Claddwyd gwrthdrrych y cofnodion hyn yn Nghaerfyrddin, ei dref enedigol, a thref a garai yn awyl. Y Professor D. L. Evans, Caerfyrddin, yn gwasanaethu ar yr achlysur.

JONES, JOHN, o'r Gelly Lyfdy, yn mhlwyf Ysgeifiog, yn sir Fflint, yr hwn oedd yn gyfroihiwr yn llys Cyffiniau Cymru. Y mae wedi gadael ar ei ol fyranesio cywrair yn mherthynas i'r llys hwnw, y rhai a gasglodd gyda bwriad o ddynoethi ei anfad-rwydd a'i ysgelder, yr hyn a achosodd iddo ef ymadael oddiwrtho, oblegyd ei fod yn cael ei feddianu a gormod o onestrydd i'w ddylyn. Yr oedd efe yn onog fel un a fu wrth y gwaith o gasglu ffurwythau llenyddiaeth Gymreig. Bu am ysbaid deugain mlynedd yn ddyfal yn adysgrifenu hen ysgrifleni Cymreig, fel yr ymddengys oddiwrth rai o'i gyfrolau, y rhai ydynt wedi eu dyddio o'r flwyddyn 1590 i 1630, ac y mae ar gael yn awr fwy na deugain o gyfrolau mawrion a ysgrifenydd ganddo, ac o herwydd cytundeb ag oedd wedi wneud a'r hyn-afiaethydd enwog, Robert Vaughan, "fod yr hwyaf a fyddai byw i gael meddiant o lafur llenyddol y llall," troswyd ei holl waith i Vaughan, ac y mae y cyfrolau a nodasom yn awr yn Hengwrt.—(*Cambrian Biography*, tudal. 207.)

JONES, THOMAS, oedd fab i Edward Jones, Nanteos, Ceredigion, lle ganwyd ef yn y flwyddyn 1618. Derbyniodd ei addysg yn Ngholeg Merton, Rhydychain, o'r hwn goleg yr etholwyd ef yn gymrawd prawfianol pan yn ugain mlwydd oed. Yn y flwyddyn 1637, ymdeithiodd trwy Ffrainc a'r Eidal, gyda Sior, mab ac etifedd Syr Nathan Brent; ond dychwelodd yn afllwyddianus gyda golwg ar ei ymddiriedaeth, ac ymstyngodd i'r ymwelwyr a benodwyd gan y Senedd Awst 6, 1649. Ar ol hyn ymroddodd i astudio y gyfraith wladol; ac yn y flwyddyn 1659, cymerodd ei urdradd o D.C.L. A'r flwyddyn ganlynol argraffodd ei "Oratio habita in Auditorio juridico," &c. Yn nglyn a hyn argraffodd ddau draithawd arall. Profa y gweithiau hyn ef yn Hebreu a Groegwr da. Wedi ymsumud i Lundain, lle yr ymarferodd a'i alwedigaeth am dymor. Bu farw o'r pla, yn y flwyddyn 1665.—(*Wood's Athen. Oxon.*)

JONES, DAVID, gweinidog y Bedyddwyr yn America. Yr oedd yn enedigol o Gymru. Ganed ef yn y flwyddyn 1781. Symudodd i America yn ei ieuentyd, yn fachgen amddifad, heb gyfeillion na noddwyr daearol. Aeth i drigfanu ar y cyntaf i un o'r taleithiau gogleddol, lle gwelodd yr Arglwydd yn dda ymweled ag ef yn ei drugaredd, a rhoddi iddo ras adnewyddol. Ei feddwl pryd hyny a argraffwyd a'r dymuniad o'gyoeddi Crist i bechaduriaid colledig; ac wedi ddeall fod mewn rhan o Philadelphia gyfle a'i galluogai i ganlyn y cyfryw efrydiaeth a fuasai yn wasanaethgar iddo yn nghyflawniad ei fwrriad, efe a ddaeth i Ddulun Isaf, ac a fu dros ryw amser yn ysgolaig i'r diweddar Dr. Samuel Jones. Wedi iddo ddechreu pregethwr, bu dros ychydig yn gysylltiedig a'r eglwys yn Frankford, ac wedi hyny a'r eglwys yn Newark, N. J.; ac yn olaf daeth yn fugail eglwys y Bedyddwyr yn Nulyn Isaf, Pennsylvania. Yr undeb olaf hwn debygem a ddaliodd efe tua phumtheg mlynedd cyn ei farwolaeth. Bu farw Ebrill 9, 1833, pan oddeutu 52 mlwydd oed. Yr oedd efe mewn gwirionedd yn wr Duw. Sefydlogrwydd ei obeithion ni siglydd unwaith yn ystod y cystudd blin a ddyoddefodd. Efe a ddangosodd i amryw gyfeillion, a'r rhai y cafodd ymddyddan rhydd a maith cyn ei farwolaeth, yr ymddiried mwyaf perffaith. Ar un achlysur dywedai, "Yr wyf yn gosod fy holl bechodau a'm gweithredoedd drwg ar lawr mewn un man, a'm gweithredoedd da mewn man arall, ac yn ffoi oddiwrthynt oll, fel y gallwyf gyraedd at Grist." Bryd arall dywedai, "Yr wyf yn cael mai fel ag y mae fy rheidiau yn cynyddu, y mae fy nghysuron hefyd yn cynyddu; ac fel ymaent yn cilio, y mae fy lachawdwr yn dyfod yn nes ataf." Pan ofynwyd iddo gan gyfaill oedd yn wrddffodol, a oedd rhywbeth neillduol ganddo i alaru o'i herwydd wrth adolygu ei weinidogaeth, efe a atebodd, "Yr wyf yn wastad wedi ymdrechu llesaru y gwirionedd wrth fy nghyd-ddynion; eithr pe byddai yn bosibl i mi gael teithio fy ngyrfa drosodd eto, myfi a rubuddiwn bechaduriaid yn fwy difrifol nag y gwnaethum." Dywedai ei fod yn teimlo yn ddiolchgar fod Duw wedi ei gadw rhag dwyn gwarth a dirmyg ar ei achos hyd ddiwedd ei yrfa. A thra nad oedd ganddo ddim i ymfrostio o'i herwydd, nad oedd ganddo un rheswm i feddwl ei fod erioed wedi peri clwyf i enw anwyl Iesu a'i bobl. Ymddengys ei fod yn gosod pwys mawr ar y golygiad hwn o'i achos; nid fel yn caniatáu achlysur i hunan foddhad, ond i wir ddiolchgarwch. A phan ystyriom y nifer o weinidogion a ddangosent lawer o aidd a dawn yn ngwaith ein Harglwydd, sydd er hyny, trwy ymddygiad anwyliadwrus ac annoeth, wedi llychwino eu cymeriadau, a gwarthruddo enw Crist, nid yw yn rhyfeddod ei fod yn teimlo yn ddiolchgar am gael ei gadw hyd y diwedd mewn un rhediad gwastad o ddyledswydd. Fel pregethwr yr oedd yn dra chyfrifol. Ei

draithodau cyoedus oeddynt yn llawn o synwyr da, sobrwydd, serch, a difrifwch. Ei olygiadau oeddynt bob amser yn ysgrythyrol. Ni byddai efe un amser yn wan, neu yn dywedyd rhywbeth yn unig er mwyn llanw brawddegau i fyny, neu bentru geiriau heb raid. Y gwrandawr na chai foddhad ac adeiladaeth dan ei weinidogaeth, rhaid ei fod yn dra amddifad o chwaeth am synwyr da, a duwioldeb sylweddol. Yr oedd yn bregethwr llwyddianus, fel y gellir deall wrth gyflwr blodeuog a dedwydd ei eglwys; yr hon ar amser ei farwolaeth oedd yn derbyn ychwanegiadau, fel ffyrwyth ei lafur blaenorol. Effaith daionus ei fywyd a'i weinidogaeth a deimlid yn hir yn yr ardal lle yr oedd yn llafurio. Yr oedd efe yn gaeth ymarferol yn ei holl olygiadau a'i syniadau, tra yr oedd yn ofalus i reoleiddio ei hun ac ereill wrth wirionedd anffaeledig y Beibl. Yr oedd yn araf, cymedrol, a phwyllg yn ei holl weithredoedd. Anfynych y byddai yn cael ei fradychu i unrhyw ruthriadau anwyliadwrus o dymor neu ymddygiad. Yr oedd yn eglur fod ei feddyliau a'i ffyrdd yn cael eu pwyso gyda gofal; i'r hyn y gellid cyfrif y ffaith, ei fod ef yn gyffredin yn adrodd geiriau gwirionedd a sobrwydd. Y rhai a gyfeillachent fwyaf ag ef, ac a'i hadnabyddent oreu, a feddent y syniadau uchelaf am ei werth. Yr oedd ei feddwl wedi ei gyfoethogi a'r defnyddiau goreu, wedi eu casglu o'r fath awdwyr ag Owen, Baxter, Charnock, Howe, Flavel, Watts, Doddridge, &c., y rhai yr oedd efe wedi eu trefnu yn y dull goreu. Y traithodyn ar fedydd a ysgrifenydd mewn rhan ganddo ef, dan yr enw "Llythyrâu Dafydd a Ioan;" yr hwn a erys fel tyst o'i ddirnadaeth a'i alluoedd mewn ysgrifenyddiaeth ddadlanol. Y traithodyn a oesdir allan gan Gymdeithas Gyffredinol Traithodwyr y Bedyddwyr, dan yr enw "Iachawdwriaeth trwy Ras," a ysgrifenydd ganddo ef; ac o ran golygiadau yn efengylaidd, syml, a goleu. Y mae yn haeddu cael ei brisio yn uchel. Pan ffurfiwyd cymanfa ganolog unol eglwysai annibynol y Bedyddwyr, efe oedd un o'r rhai cyntaf yr edrychid ato i lanw lle swyddog llywyddol. Nis gallai neb fod yn fwy addas at y cyfryw swydd. Ei galluedd a'i gymedroldeb a'i haddasant at y cyfryw sefyllfa, tra yr oedd ymddiried pawb yn ei hunanymwadiad a'i uniondeb ef yn ei wneud yn hawdd i fod mewn undeb ag ef. Y cynulliad mawr a ddaethant yn nghyd i'w angladd, mewn tystiolaeth o'u parch i'w goffadwriaeth, a ddangosai y teimlad dwfn a barai ei farwolaeth yn mhliith y cyffredin. Ei gyfaill mynwesol, y Parch. J. L. Dogg, a bregethodd ar achlysur ei gladdedigaeth, yn ol ei gais neillduol ef, oddiwrth y geiriau "Yr hwn a gyfnewidia ein corff gwael ni, fel y gwnefer ef yr un ffurf a'i gorff gogoneddus ef."

JONES, THEOPHILUS, oedd bregethwr cynorthwyol gyda'r Trefnyddion Calfinaid. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1762, mewn tyddyn bychan a elwir Rhydyrefail, yn mhlywyf

Lledrod, sir Aberteifi. Enwau ei rieni oedd-
 ynt Evan a Jane Jones. Yr oedd ei dad yn
 un o'r cynghorwyr cyntaf yn mhllith y Trefn-
 yddion yn y Deheudir, ac o ganlyniad yn
 gydoeswr a'r Parch. Daniel Rowlands, Llan-
 gaitho. Bu i'w rieni ddau o blant, sef Wil-
 liam a Theophilus, y rhai, wedi cyraedd yr
 oedran cyffredin a ddanfonwyd i ysgol rama-
 degol Ystradmeurig, yr hon a gynelid ar y
 pryd gan y Parch. Mr. Williams, yr henaf,
 yr hwn oedd gefnder i'r ddau fachgen. Yr
 ydym wedi methu cael sicrwydd pa hyd y
 buont yn Ystradmeurig; ond y mae yn dra
 sicr eu bod yno am amryw flynyddau; o
 herwydd yr ydym yn gwybod fod Theophilus
 Jones, hyd yn nod yn ei ddyddiau diweddaf,
 yn Lladinwr rhagorol. Cynygiodd ei gefn-
 der, yr athraw, iddo ef a'i frawd gael eu
 gwneuthur yn offeiriaid; ond gwrthodwyd
 ei gynyg ganddynt. Yn yr amser hwn torodd
 diwygiad tanlyd allan yn Lledrod, yn mysg
 y Trefnyddion Calfniaidd, yr hwn mae yn
 debyg a barodd y cyfnewidiad yn ngolygiad-
 au y ddau frawd. Yn y dyddiau hyny yr
 oedd gelyniaeth yr offeiriaid yn ffyrnig tuag
 at y Trefnyddion; ac yr oedd amryw o'r
 offeiriaid yn ddyinion anystyriol iawn; nid
 oedd un gwrthddrych ffieiddiach yn eu golwg
 na phregethwr neu offeiriad efengylaidd; a
 byddai y Parch. J. Williams, Lledrod, yn
 arfer adrodd, mai y modd y llwyddodd ef i
 gael ei *deill* oddiwrth hen ficer Tregaron,
 oedd tyngu gyda llw mawr mewn atebiad i
 ofyniad yr offeiriad, nad oedd ef yn wir yn
 un o'r "Pengryniad." Yr oedd Theophilus
 dan argyoeiddiad dwys iawn ar ddechreu y
 diwygiad hwn; a bu am ryw ysbaid o her-
 wydd hyny, yn cael ei erlid yn greulawn
 gan ei frawd William. Ond un noswaith,
 pan oedd yr awel yn gref iawn yn y capel, a
 Theophilus yn agos i'r areithfa, daeth rhyw
 un ato gan ddywedyd, "Y mae eich brawd
 wedi tori allan i folianu." Ar hyny neidiodd
 i fyny, a gwaeddodd allan, "O, diolch, O,
 diolch, y mae y llew wedi ei ddal!" Wedi
 hyn, ymunodd William Jones a'r Annibyn-
 wyr, a bu am flynyddoedd yn weinidog
 parchus yn Mhenystryd, Trawsfynydd, sir
 Feirionydd. Pan oddeutu 20 oed, cafodd
 dderbyniad i athrofa Arglywyddes Hunting-
 ton, yr hon a gynelid yr amser hwn yn
 Nhrefeca. Dechreuodd ar ei weinidogaeth
 gyoeddus yn Lledrod, pan tua 23 oed, a
 phregethodd y tro cyntaf oddiwrth Salm i. 1,
 "Gwyn ei fyd y gwr," &c. Parhaodd gyda
 gwaith y weinidogaeth oddeutu 44 o flynydd-
 au. Yn y flwyddyn 1806, priododd âg Ann,
 merch Edward ac Ann Davies, Rhydlywd,
 plwyf Lledrod, o'r hon y bu iddo naw o
 blant, un o ba rai a fu farw o'i flaen ef.
 Cafodd yr wyth ereill fyw i weled yr achlysur
 galarus o roddi eu hanwyl dad yn ei fedd.
 Ychydig flynyddau wedi iddo briodi symud-
 odd o Lledrod i Dregaron, lle y trigodd hyd
 derfyn ei oes. Yn y cyffredin, ychydig yd-
 ynt y dygwyddiadau pwysig a hynodant
 fywydau gweinidogion a phregethwyr yr
 efengyl; ac nid oedd Theophilus Jones yn

eithriad i'r cyffredinolrwydd o'i frodyr. Bu
 yn ddiau yn dra llafurus gyda gwaith y wei-
 nidogaeth trwy ei oes. Teithiodd yn mhell
 ac agos trwy Gymru oll, a rhai o brif ddi-
 nasoedd Lloegr, i gyoeddi y newyddion da
 i'w gydwladwyr. Ond er ei fod o angen-
 rheidrwydd lawer o'i amser oddicartref, eto,
 dangosai y pryder mwyaf am ddaioni tymor-
 ol a thragywyddol ei blant. Yn wir, gellir
 sylwi ei fod wedi ei hynodi yn mhllith ei
 frodyr, am y gofal parhaus a gymerai i
 ddwyn ei blant i fyny yn egwyddorol a
 moesgar, fel yr oeddynt yn rhagori yn y
 pethau hyn ar braidd holl blant y pentref.
 Yr oedd ei awydd a'i ofal am ddedwyddwch
 a llwyddiant ei blant, yn peri iddo dralod
 nid bychan yn barhaus; ac i'r achos hwn a'i
 amgylchiadau, y gellir yn ddiau yn benaf,
 briodoli y dygwyddiad hwn yn ei fywyd
 gweinidogaethol, a barodd yn ei ganlyniadau
 anfodus gymaint o bob math o dralod ac
 annedwyddwch iddo ef ei hun, yn gystal a'r
 cyfeillion goreu a feddai. Yn y flwyddyn
 1820, gwnaeth ymgais at gael ei dderbyn
 yn weinidog yn yr Eglwys Sefydledig. Aeth
 o flaen Dr. Burgess, Esgob Tyddewi, i gynyg
 ei hun fel offeiriad. Ond yr ateb chwerw-
 dost a gafodd ydoedd, "*You are too old,*"
 (Yr ydych yn rhy hen.) Nid aeth y geiriau
 oerion hyn byth o'i gof; ac amryw flynyddau
 ar ol hyn dialodd ar yr esgob yn gyoeddus
 yn nhref Caerfyrddin, ac o fewn milldir neu
 ddwy o'r fan y gwrthodwyd ei wasanaeth
 gyda chymaint o ddirmyg a dideimladrwydd.
 "Y mae Iesu Grist," ebe fe, "yn derbyn
 pwy bynag a ddel; ie, yr hen bechadur truan
 tlawd. Nid yw ef ddim fel eich esgob chw-
 yma, yn gwrthod neb o herwydd ei fod yn
 rhy hen." Achosodd yr ymddygiad hwn o'i
 eiddo lawer o anfodlonrwydd i'w frodyr yn
 y weinidogaeth, yn mhell ac agos. Yr oedd
 amryw o'honynt, y mae'n wir, yn anystyriol
 neu yn anwybodus o'r anhawsderau am-
 gylchiadol dirif, oeddynt fel defni parhaus
 yn gwanychu ac yn gwenwyno ei enaid a'i
 galon. Dygwyd ei achos o flaen cymdeith-
 asfa Aberteifi, yn Awst, 1820. Yno cerydd-
 wyd ef yn llym-dost. Ymdriniwyd a'i achos
 mewn dau gyfarfod yno; ond gan na chaf-
 wyd dim boddlonrwydd yn ei atebion, pen-
 derfynwyd ei atal i bregethu yn mysg y
 Trefnyddion Calfniaidd, hyd oni chaffai cyf-
 arfod misol ei sir foddlonrwydd ynddo. Yn
 wir, byddai ef ei hun yn arfer tystio, y bu-
 asai yn y man a'r lle yn cael ei ddiarddel yn
 gwbl oddiwrth bob perthynas a chorff y
 Trefnyddion, oni buasai eiriolaeth ei gyfaill,
 y Parch. Ebeneser Richards. Mynai Mr.
 Richards yn mhob modd, i'w frodyr fod yn
 drugarog, a maddeu y cyfan ar unwaith.
 Dymunai hyn, nid am nad oedd yn Ymneill-
 duwr mor egwyddorol a chydwybodol â neb
 pwy bynag o'i frodyr; ond nis gallasai
 anghofio y ddwy ochr i'r ddalen. Gwyddai
 lawer am y dirdyniadau enaid, chwerwach
 nag angen, a ddyoddefid yn fynych gan ei
 frawd tlawd, trallodus; a hyny yn benaf o
 herwydd distadledd y cydnabyddiaeth a dder-

byniai am ei lafur gweinidogaethol; ac ar y cyfan, ac edrych yn ol ac yn mlaen, barnai yn ddiâu ei fod “*A man more sinned against, than sinning.*” Dadleuodd ei achos gyda chydymdeimlad a nerth mawr. Gwyddai ef holl helyntion geirwon bywyd halbulus ei gyfaill a'i gymydog syrthiedig. Yr oedd yn gwybod yn dda am “ddirgel ddyrn calon” Mr. Jones, yn gystal ag am ei amgylchiadau allanol. Gwyddai fod ganddo deimladau a syniadau ysgolaig a gwr boneddig; a gwyddai hefyd ei fod eto, er hynny, mewn cyflwr ac amgylchiadau bydol y peth nesaf i ddygn dloidi. Nis geill nemawr ddygyddiad mwy anfodus gymeryd lle yn more bywyd dyn, na derbyn addysg gwr boneddig, a'i osod mewn sefyllfa uwch na'r un y bydd yn troi ynddi trwy gydol ei oes. “Cloddio nis geill, a chardota sydd gywilyddus ganddo.” “Hyn hefyd sydd wagedd, a gorthrymder ysbyrd.” Yn wir, yn wir, nis gwyddom ni pa fodd yr ymery blaenoriaid ac aelodau eglwysig Cymru yn y dydd mawr diweddfaf, am eu hymddygiadau celyd, anystyriol, at eu gweiniogion, os bydd poenyddiau a dagrau heilltion y dyoddefwyr hyn wedi eu costrelu erbyn yr awr ddirifol hon. Y mae yn rhaid i ryw ddiwygiad mawr, eang, a thryyadl gymeryd lle yn mysg eglwysi Ymneillduol Cymru ar y pwnc hwn, a hynny yn fuan; ac onide gallant syrthio i gyflwr mor isel, na bydd yn hawdd cael adferiad o hono. Hyd yn hyn, i raddau helaeth, ystyrir pawb a phob peth o flaen y pregethwr truan a'i wraig, a'i deulu luosog o blant bychain anghenus. Yr oedd gan Theophilus Jones wyth o blant pan y bu farw; ac yr ydym yn dra sicr nad oedd ei daledigaeth oddiwrth ei ymboeniad yn y gair a'r athrawiaeth, yn cyraedd yn gyffredin ugain punt yn y flwyddyn. Fel y mae cyfoeth lawer i'w ochelyd ar y naill law, felly y mae sefyllfa gyfyng profedigaethus i synu rhagddi ar y llaw arall. Anfoesolwr ofnadwy yw tlodi; ac O! y mae yn anhygoel y dychymygon hyll, dychrynlyd, anfoesol, sydd yn crywdro trwy ymennydd y dyn sydd yn crynu betanydd ar geulanau dinystr ei amgylchiadau bydol. Yr oedd Mr. Jones yn ddyrn o fairtioli cyffredin, ond o gyfansoddiad lleeg ac eiddil trwy y rhan fwyaf o'i fywyd. Yn y blynyddau diweddfaf yr oedd ei wâr yn crymu, a'i holl esgryn yn plygu yn nghyd, nes gwneuthur gwahanol aelodau ei gorff yn gynifer o onglau llymion anystywyth. Yr oedd yn hynod deimladwy bob amser i hin oer a chaled; a byddai yn effeithio hyd yn nod ar ei dymerau, a holl ysgogiadau ei galon a'i enaid. Byddai yn fynych yn gweiddio yn daer ar gyoodd yn amser cynuaf, am dywydd teg i barotol y tyweirch erbyn y gauaf garw. Yr oedd yn hawdd i bawb ddeall ar gip-olwg nad dyn cyffredin ydoedd. Yr oedd ei wynebpryd yn hytrach yn hir a theneu iawn; ei drwyn o ffurfiad Rhufeinig; a'i lygaid yn fawrion a llawnion iawn, ac o liw llwydlae; ac uwchlaw y rhai hyn yr oedd talcen ac arleisiau o gryn faintioli, ac wedi ei arnodi mewn manau âg arwyddion

penglogyddol (*phrenological*) amlwg nodedig. Yr oedd ysgogiadau ei wynebpryd yn dadguddio llawer o amrywiaeth teimlad ac ymadrodd. Weithiau, byddai wedi ei wisgo â phrudd-der trwm a phoenus dros ben; tra ar brydiau ereill byddai pob llinell o hono wedi ei llanw â llonder a digrifwch. Nid hawdd oedd i neb a glywodd ei grechweniad cynryfus, calonog, byth ei anghofio. Ac y mae hwn yn un arwydd pendant o symledd a dimiweidrwydd llwyr ei nodweddiad. Dyn uniawn, wyneb agored hollol ydoedd, a pherffaieth rydd oddiwrth bob dichellion twyllodrus. Meddai ar lawer o annibyniaeth meddwl; a chredwn na oddefodd fawr oddiwrth ofn dyn. Byddai mor syml, uniawn, a dirodres, yn traethu ei farn ar bob pwnc, yn nghymdeithas y dynion mwyaf ffroenuchel, â phan yn ymddyddan â Bety Siors, neu Pegy Thomas Water. (Hen wragedd duwiol tlodion perthynol i eglwys Tregaron.) Yr oedd un tro yn dychwelyd adref o ryw dref yn Lloegr, yr hon sydd ar gyffiniau Cymru, ac yn aros un noswaith yn un o brif drefydd y Dywysogaeth, ebe un o ddoctoriaid y lle wrtho, “Pa fodd y maent yn — Mr. Jones? Pa fodd y maent yn — ? Pa fodd y maent yn — ?” “O,” ebe yntau, “mi ddywedaf i chiwi; y maent yr un fath a ohwi yma yn gymwys — oer iawn, oer iawn, oer iawn.” Y mae hanes ei fod unwaith pan ar daith yn sir Gaernarfon, mewn lle a elwir Bwlch-y-groes. Yr oedd yr hin yn bur oer, yr hyn bob amser, fel y sylwyd, a effeithiai yn ddwys ar ei gyfansoddiad gwanaid. Yn yr un lle yr oedd gwr pur flodeuog a phobl-ogaid arall yr un amser. Pan ddath y gwr dyeithr i dy y capel, a thyrfa fawr yn ei ganlyn, gofnodd pobl y lle i Theophilus Jones ddechreu yr oedfa. I'r hyn yr atebodd, “Na na yn wir, na, na, dechreued ei hunan os yw yn dewis, yr wyf yn llawer hyn nag ef.” Yna gorfu i'r gwr ieuanc ddechreu y cyfarfod ei hun. Tra thywyll ydoedd hi arno y tro hwn. Wedi iddo ddarfedd a'i bregeth, cyfododd Mr. Jones, a chymerodd ei destun yn Salm lxxiii. 1, “Yn ddiâu de yw Duw i Israel,” &c. Yr oedd y fath arddeliad ar y genadwri, fel yr oedd y gynulleidfa mewn boddfa o ddagrau yn mhen ychydig amser wedi iddo ddechreu. Bernir mai hon oedd un o'r oedfaon rhyfeddaf a gafodd yn ystod ei oes. Bu am rai misoedd yn gwanyochu cyn ei farwolaeth. Yr oedd ei holl gyfansoddiad corfforol fel yn tori i fyny, ac yn dadgymalu. “Yr wyf,” meddai ef, “yn dihoeni ar fy nhraed — yn marw yn fy sefyll, fel y gwelwch ohwi y coed yn sir Gaerfyrddin.” Yn ei gystudd olaf hwn yr oedd yn mhob peth yr un nodweddiad, — yr un dyn ag ydoedd trwy ei fywyd. Byddai yn hynod anfoddol i'w gyfaill, Mr. E. Richards, fyned oddicartref er dim; mynai ei fod gydag ef beunydd i ddarllen a gweddio wrth erchwyn ei wely. Ond ryw ddiwrnod aeth Mr. R. i gyfarfod cyoeddus yn y sir. Aeth Mrs. Richards i ymweled ag ef y dydd hwnw fel arfer. Can gynted ag yr aeth i'r ystafell,

gofynai yn frysioeg pa le yr oedd Mr. Richards. "Mae wedi myned i'r cyfarfod misol, Jones bach," ebe Mrs. Richards. "O, hi ddaw arno yntau am hyn; gadael dyn gwael fel hyn wrtho ei hun." "Mi wnaf fi un peth a allaf drosoch," ebe hithau. "Ie," atebai, "Ie, mi wneuch chwi un peth a alloch, ond nid yw eich gallu chwi ddim llawer, druan." O ran ei brofiad, yr oedd yn dra thywyll arno yn ei gystudd. Aeth Mr. Richards i'w weled un diwrnod; ac wedi adrodd iddo pa fodd yr oedd yn teimlo, gofynai, "Mr. Richards bach, a glywsoc'h chwi fod yr hen Shoni o'r Bont wedi marw? Bu farw a'i bawr yn ei ben; do, druan, bu farw dan fwyta lloinaid ei fol o fwyd, ac aeth i'r nefoedd hefyd. Yr wyf finau fan hyn yn *lengeran*, heb wybod a af fi i'r nefoedd yn y diwedd ai peidio." Yr oedd yr ansicrwydd a'r pryder galarus yma yn tarddu i raddau helaeth yn ddiuau, o natur ofnus ei ddyd anianol. Wedi hir gurio o'i gnawd, a dyoddef loesion chwerwon yn ei galon a'i gydwybod, eheddod ei enaid ymaith ar y 29ain o fis Mai, 1829, yn 67 mlwydd oed; a chladdwyd ef yn mynwent plwyf Tregaron. Hawdd genym gyfaddef nad oedd ein hen gyfaill yn wr perffaith—pw ysydd felly yn y fuchedd hon? Nid ydym yn gwadu nad oedd ganddo ei feiau a'i wendidau; oblegwyd pa le mae y dyn a fu neu sydd hebddynt? Hwyrach y dywed rhai, ei fod yn ddyd o gryn lawer o ddoniau; ond fod afrywogrwydd crintachlyd ei dymerau yn gwenwyno y cwbl; ac anhawdd oedd penderfynu pa un ai ei bresenoldeb ai ei absenoldeb oedd fwyaf dymunol. Ond beied y neb a'i beio, a diystyred y neb a'i diystyro, ni a drysorwn ei goffadwriaeth yn ein calon, fel un o'r dygwyddiadau hyfrydaf a gyfarfuom ag ef yn ein bywyd.

JONES, RICHARD, oedd fab i John Pugh, Henllan, sir Dinbych; lle y ganed ef yn y flwyddyn 1603. Aeth i goleg yr Iesu, yn Rhydychain, yn 1621; a chymerodd ei urdraddau yn y celfyddydau yn y brif ysgol hono. Yn y flwyddyn 1655, argraffodd yn Gymraeg, waith oedd yn cynwys tafleni o lyfrau a phenodau y Beibl. Galwyd ef ganddo *Cambicum, seu Mnemonia Biblorum*, sef "Peri y Cymro, neu Gofiadur y Beibl," yn gyfrol deuddeg plyg. Bu farw yn yr Iwerddon, ond nid yw amser ei farwolaeth wedi ei gofreu.

JONES, EDWARD, Pentretygwyn, a aned Chwefror 26, 1811. Ei rieni, William a Mary Jones, oeddynt yn byw yr amser hwnw yn Mlaenyglyn, ger Cefnarthan. Efe ydoedd yr ieuangaf o dri o blant, sef brawd a chwaer, ac yntau. Bu farw ei frawd lawer o flynyddau o'i flaen ef, ond nid heb ymuno â chrsfydd Mab Duw. Yr oedd yn aelod diwyd, ymdrechgar, a llafurus gyda'r Bedyddwyr yn Nghwmdwr. Yr oedd ei ddoniau gweddi yntau mor lithrig a bywiog, nes ei hynodi yn fawr. Er fod ei rieni yn byw mewn amgylchiadau cysurus, eto nis gallent roddi yohwaneg o fauteision dysg i'w plant nag a roddid i blant y wlad yn gyffredin yr

amser hwnw, sef darllen ychydig Seisneg, heb ddeall gair o hono; ac efelychu mewn rhyw ffordd neu gilydd y llawysgrifen a rydd eu meist'r o'u blaen. O herwydd pellder y ffordd i'r ysgol, ni chafodd efe fawr o'r cyfleusderau hyn. Pan oedd yn nghylch pedair blwydd oed, bu am ryw nifer o fisoeidd mewn ysgol rad yn Llywel. Ryw nifer o flynyddau ar ol hyn, bu am ddau neu dri mis mewn ysgol ddyddiol yn Nghefnarthan. Ond yr ysgol y derbyniodd fwyaf o fudd ynddi yn ei ieuentyd, oedd yr ysgol Sabbathol. Yn hon cafodd ei arwain i ddysgu ei Feibl Cymraeg, ac adroddodd lawer o hono yn gyoeddus, i'r hyn yr oedd cof gafaelgar yn ei rwydd alluogi. Pan yn llanc, ni ymddangosai i'w gymydogion yn rhagori ar ei gyfoedion. Yr unig wahaniaeth a ganfyddent hwy ynddo oedd, ei fod yn fwy meddylgar, a mwy hoff o fod wrtho ei hun na'r rhan amlaf o blant; ond nid dyna'r farn am dano gartref. Aml y dywedai ei dad pan yn eistedd gyda'i deulu trwy hir nos y gauaf, am Edward, er nad oedd yn awr ond tua chwech mlwydd oed, "Gwch chwi wel'd y bydd *Nedi* yn sicr o ddyfod yn *ddy*, pwy bynag fydd byw i'w wel'd ef; mwy na thebyg na fyddaf fi ddim byw." Yr oedd ei dad yn ariach y pryd hyn, a bu farw cyn hir—ni chafodd weled cyflawniad ei broffwydoliaeth, er ei bod oll yn wir. Cafodd y fraint o gael mam grefyddol, ac nid oedd neb yn fwy ystyriol o werth y cyfryw fraint nag ef tra fu byw. Pan fyddai hi yn anog ei frawd ac yntau i ddysgu penodau, er eu hadrodd yn yr ysgol y Sabbath dyfodol, anfynych y llwyddai gan Edward i ddechreu nes byddai tua diwedd yr wythnos; ond er y cyfan, erbyn y Sabbath, byddai wedi gadael ei frawd ar ol, o ran nifer y penodau a ddysgai, a chywirdeb eu hadroddiad. Yr oedd ei frawd flwyddau yn hyn nag ef, ac yn aelod y pryd hwnw gyda'r Bedyddwyr. Yr oedd ei fam yn perthyn i'r un enwad. Mor fore a hyn croes dynai Edward iddynt; a dangosai ei dueddiadau i fyned i ysgol Cefnarthan. Ar ol defnyddio pob anogaeth er ei gydfurfiad, a methu llwyddo, caniatawyd iddo fyned i ysgol y Cefn. Peth arall a'i nodweddiad, hyd yn nod mor fore a hyn, ydoedd manylrywydd ei sylw; pa un bynag ai yn y ty neu yn y maes, ni ddiangai y dygwyddiad lleiaf heb i'w feddwl cyflwm ef graffu arno. Aml pan oddeutu chwech neu saith mlwydd oed, y dringai gyda'i frawd ar fore yn yr haf, i ben y bryn i edrych am y defaid. Nid hir y byddai yno cyn adnabod pob un o honynt, a hyny yn mhlith cant, er mor ieuanc ydoedd, ac er nas gallasai rifo fawr dros ugain; eto medrai ddywedyd yn union os buasai un o honynt ar goll, a desgrifiad hono mor gywir a phe buasai o'i flaen. A'r hyn oedd yn fwy nodedig fyth, yr oedd ganddo enw ar bob un o'r defaid, a'r enw hwnw yn ddesgrifiadol a chymwysiadol. Cofier mai y sylw manylgraff a ganfyddir yma yn blaguro, a gyfansoddent rai o brif ragoriaethau ei bregethau. Pan o gylch pedair ar ddeg oed, symudodd at

Dafydd Humphrey, crydd, yn yr ardal, ar dysgu ei alwedigaeth; yma y dechreuodd dalu sylw i gyfoeddiadau misol; cydnabyddai i'r rhai hyn fod o les amhrisiadwy iddo; meithrinasant ysbryd darllen ynndo, a pharotoisant ei foddwl i dderbyn a defnyddio llyfrau uwch. Canfyddid Edward a'r Beibl wrth ei ochr, a chyfoeddiad misol neu ddau ar y ffenestr o'i flaen. Defnyddiai yr holl amser cyrhaeddadwy iddo er darllen, ac ni fyddai un llyfr yn yr iaith Gymreig o fewn gafael ganddo yn hir, heb fod yn hyddysg yn ei gynwysiad. Yn y flwyddyn 1829, torodd diwygiad ar grefydd allan yn yr ardal a'r ardaloedd cylchynol, llanwyd y cyfeillachau ag ymgeiswyr newyddion. Yn mhliith y rhai hyn yr oedd cyfeillion anwylaf Edward; teimlai yr ymwahanianwyr ddwys, ymfynai yr achos o hono; yn aml pan wrtho ei hun, y gofynai, a'r dagrau yn llanw ei lygaid, a ydoedd ef yn waeth na phawb? A ydoedd yn amhosibl iddo ef i deimlo o herwydd ei feiau? Byddai bob amser yn bresonol yn y cyfarfodydd o'i febyd; ond yn awr, cymaint oedd ei ffyddlondeb, fel yr elai i gyfarfodydd gweddi dair neu bedair milldir o ffordd i'r unig ddyben iddo yntau gael teimlo ei fod yn bechadur. Llethid ef gan ofid, o herwydd ei fod yn methu teimlo; ond gwel y darlennydd nad oedd ei fod yn gydwybodol o'i ddeimladrwydd, ond prawf cadarnhaol o'i deimladrwydd; dysgwyliai i ryw awel nerthol ei chwythu megys yn anfodol i Eglwys Dduw. O'r diwedd cafodd nerth i roddi ei hun fel yr oedd i orphwys yn gyfangwbl ar iawn y Cyfryngwr; mewn canlyniad i hyn derbyniwyd ef i gymunedeb yr eglwys Gynulleidfaoel yn y Pentref a'r Cefn, pan yn 18 oed. Buan yr enillodd sylw pawb o'r aelodau; edrychasant arno fel seren yn cyfodi yn eu plith. Yr oedd ei ddoniau gweddi mor lithrig a thoddedig a llawn o deimlad, nes ei wneud yn wrth-ddrych sylw ac anwydebe pawb a'i clywsent. Bob yn ychydig ymgynghorai rhai o honnynt ag ef yn nghylch dechreu pregethu. Ni chaent un addewid o gydsyniad ganddo, mwy na nacad penderfynol. Yr amser yma gweithiai yn galed gyda'i alwedigaeth, ni esgulusai ddefnyddio pob munyd a allai, er darllen a myfyrio, yn nghyd a dysgu allan ryw gyfran o'r Beibl bob wythnos, er ei adrodd yn yr ysgol Sabbathol. Yr oedd yn gyfaill calon i'r ysgol hon trwy ei oes; ac ni phetruswn ddywedyd fod ei enw yn glod i'r ysgol hon, fel y fyddlonaf o'r plant. Pan tua 19eg oed, gadawodd Dafydd Humphrey, ac aeth fel y dywedir yn gyffredin yn y wlad, ar y *tramp*, hyny yw, aeth gyntaf o olwg brynau ty ei fam. Cyfeiriodd ei lwybr tua gweithfeydd Morganwg. Aeth, fel y digrif adroddai ef ei hun, a'i *back* ar ei gefn, yn adwain neb, na neb yn ei adwain yntau, o'r blaen heb fod dros dderfynau cymydogaeith ei febyd. Bach oedd ei wybodaeth am natur a helyntion y byd; tafwyd ef i ganol cymydogion newydd; yr oedd yr olygfa yn gwbl wahanol i ddim ag a welodd o'r blaen. Y

fath amgylchiad sydd wedi bod yn achlysur o ddinystir llaweroedd, ond bu yn fondith iddo ef. "Dysgais," meddai, "wersi buddiol y tro hwn na fedrwn eu cael mewn un ysgol." Pa beth bynag a anghofiodd ef wedi y daith hon nid anghofiodd ei grefydd; ymunodd a'r eglwys Annibynol yn Nhrefdegar, y prydd hwnw dan ofal gweinidogaethol y Parch. H. Jones. Defnyddiodd ei amser mor ddiwyd ag o'r blaen er darllen llyfrau Cymraeg, pan na buasai wrth ei waith. Bob nos Sadwrn ei gydweithwyr a elent i'r tafarndy, ond byth nid ai ef, er ei fod yn fynych yn gorffod rhoddi ei swllt iddynt hwy er cael bod yn rhydd ei hunan. Er nad oedd ond llanc ieuanc a dweithr, daeth i sylw eglwys Trefdegar. Cafodd anogaethau i ddechreu pregethu yno, ond ni chydsyniodd a hwynt; eto yr oedd yn amlwg fod hyn mewn golwg ganddo cyn ymadael ag ardal Pentrefyngwyn; ac eglur yw oddiwrth yr hyn a ganlyn, na cholodd ei olwg ar yr amcan yma tra fu oddiyno. Pan yn Nhrefdegar trodd heibio bob wythnos ddeg swllt gyferbyn a chael manteision dysg mewn amser dyfodol; mor benderfynol yr oedd ar hyn fel am bythefnos bu yn byw mewn prinder caled, o herwydd. nad oedd wedi enill cymaint ag arferol. Yn hytrach na chyffwrdd a swllt o'r deg, yr oedd yn rhaid myned heibio. "Os buais," meddai ef, "yn gybydd erioed dyma, y tro; ond da i mi fod yr arian yma wedi hyn; oni buasai y rhai hyn ni allaswn gael yr ychydig fan-teision ag a gefais." Wedi bod am dymor yn Morganwg dychwelodd adref, sefydlodd ei hun yn ei alwedigaeth yn yr ardal. Yn fuan ar ol ei ddychweliad, adnewyddwyd yr anogaethau iddo ddechreu pregethu. O'r diwedd cydsyniodd a dymuniad unafrydol yr eglwys. Fel y mae yn natur, y gwrthddrychau harddaf a godidocaf sydd gyffredin fwyaf gwanaid a gwael yn eu tarddiad; felly gyda golwg arno ef, ni rag-lefarai ei wendid dechreuol ond yn ddystaw am y cynnydd a gyraeddodd; ofn y bobl, buandera ei lesariad, ei waith yn cau ei lygaid rhag canfod neb, oeddynt rai o'r rhwystrau a dorodd trwyddynt, eithr y rhai hyn oll a orchfygodd yn raddol ac effeithiol. Cyfarfyddodd a rhai ereill erbyn hyn, pa rai na ellid eu darostwng gan rhydded; y rhai hyn a darddent oddiar gyfyngder ei gyfleuserau dysg; yr oedd wedi dysgwyl eu dyfodiad, parotodd i'w cyfarfod, trwy gynorthwy yr eglwys i ran, eithr mwy trwy ei fywyd cynil ef ei hun; i'r amcan clodfawr o orchfygu i raddau yr anghyfleuserau hyn, aeth drosodd i ysgol ramadegol y Parch. W. Jones, Rhydybont. Heb erioed fod ond blwyddyn mewn ysgol ddyddiol, a'r rhan fwyaf o'r flwyddyn hono, cyn ei fod yn bum mlwydd oed, yn gystal a chael ei godi i fyny mewn ardal lle nad oedd gair o Seisneg yn halogi tafodau Cymreig ei thirgolygon, ni allasai ei adnabyddiaeth o'r iaith hono fod o angenrheidrwydd ond cyfyng ac amherffraith, medrai efallai lefaru a deall ychydig eiriau pan aeth i ysgol Rhydybont. Diffyg manteision ieuentyd a brofai yn ofid a di-

galondid o'r mwyaf iddo dros ryw ysbaid. "Nid oes dim," meddai, "yn fy lladd yn fwy na gorfod dechreu mor isel." Gyferbyn a hyn yr oedd teirnoddeb ei athraw, cydymdeimlad ei gydfyfyrywyr yn ei fawr gyuro. Yn fuan cyraeddodd y gramadeg Seisneg, y maen prawf sydd yn gorphwys rhwng y Cymro a theml dysgeidiaeth; ar hwn ymosododd a'i holl egni a chafodd y fuddugoliaeth arno. Gyda dysgu y gramadeg, ymroddai i ddarllen llyfrau Seisneg yn barhaus, bob amser a'r geiriadur wrth ei ochr, yn troi pob gair na fyddai yn ei ddeall, yr hyn ar y cyntaf oedd yn agos bob gair a gyfarfyddai. Cyn pen y flwyddyn wedi iddo ddyfod yma deallai awduron Seisneg yn rhwydd, a medrai siarad ac ysgrifenu yr iaith yn dra gramadegol. Ar ol rhoddi ymadawiad bythol i'r ysgol fel myfyriwr, symudodd i Ysgardawe, ger Llanbedr, i arolygu ysgol ei hun. Yn y fan hon arosodd agos blwyddyn. Yr hyn a'i hynodai fel athraw yn ngolwg y plant ydoedd, nad byth y cadwai y wialen, er fod ufudd-dod o'r mwyaf yn cael ei dalu iddo, yn cyfodi yn gyfangwbl oddiar serch tuag ato. Nis gallai yr amser yma fyfyrion llawer uwchlaw yr hyn oedd angenrheidiol arno i barotai ei bregethau, er hyn, ail edrychai dros rai pethau fu yn eu dysgu o'r blaen, yn neillduol gwnaeth ei hun yn fwy adnabyddus a'r Testament Groeg, yn nghyd a rhifyddiaeth a daearyddiaeth; eithr ei bregethau a dderbynient ei sylw blaenaf a phenaf; dangosai ei bregeth bob amser ar graff ei feddwl ei hun. Yr oedd yn feddylgar yn ieuanc, ac yn caru bod wrtho ei hun, eithr yr oedd yn fwy felly wedi tyfu i oedran; myfyriai bob amser ar y ffordd wrth deithio wrtho ei hun. Mor gryf oedd gogwyddiad ei feddwl at hyn, fel y parodd iddo aml ofid. Yn nechreuaid y flwyddyn 1837, cafodd alwad gan eglwys Pentretygwyn, Cefnarthen, a Bethel. Ar y 4ydd o Fai yn yr un flwyddyn cafodd ei neillduo yn weinidog i'r eglwys dywededig. Gyda golwg ar sefyllfa ei feddwl yn ngwyneb y dyledswyddau yr oedd wedi gymeryd arno, dywedir, "Ar ol iddo gael galwad gan eglwys y Pentref, y Cefn, a Bethel, a chael ei urddo i gyflawn waith y weinidogaeth, ystyriai ei fod wedi cymeryd arno waith pwysig iawn, ac yr oedd hyn yn aros yn neillduol ar ei feddwl, gwnai bob ymdrech i gyflawni ei weinidogaeth. Nid oedd yn meddwl pan ddaeth i'r sefyllfa hon, ei fod wedi cyraedd ystol, eistedd i lawr, ac y gallasai fod yn dawel, a mwynhau mwych ar ol ei lafur a'i ludded yn y blynyddoedd o'r blaen, ond ystyriai ei fod wedi dechreu ar waith, a hwnw yn waith anhawdd ei ddwyn yn mlaen, a gwneuthur hynny yn effeithiol; ystyriai fod ganddo waith mawr i wneud arno ei hun, er bod yn addas weinidog i Iesu Grist; llafuriai ddydd a nos, a llafuriai yn ddibaid er gwneud ei hunan yn gymwys i lanw ei gylch. Yr oedd yr amser hwn yn awyddus iawn am gyraedd gradd helaeth o wybodaeth gyffredinol am wahanol bethau nad oedd yn gwybod i fanlrywydd

yn eu cylch o'r blaen. Gwnai ymholiadau synwrol, a gwrandawai yn astud pa peth fyddai yr atebion; ac os cai ryw wybodaeth newydd, ymddangosai yn foddhaol a gosodai hynny at ei drysor cyffredin; ac i'r pwrpas hwn darllenai yn ddiifino. Yr oedd arno syched mawr am ddeall trefn gras; gwyddai mai yr un awdwr oedd i'r ddwy, bod y naill yn ddefnyddiol i egluro y llall, a bod yr un dyben i'r naill a'r llall. Yr oedd yn hawdd deall wrth ei wrando yn pregethu ei fod yn hyddysg yn mhob un o'r ddwy; yr oedd ei wybodaeth o drefn natur at ei law ac yn wasanaethgar iawn iddo pan yn elguro trefn gras." Yn ystod ei oes fer a brau, teithiodd filldroedd meithion oddicartref; ychydig o gyfarfodydd o fewn ei gyfundeb sirol a'r cymaenfaodd teir-sirol fyddai yn amddifad o'i bresenoldeb. Ymwelodd a gwyliau dirwestol dirif, ond nid ar draul anghofio ei ddyledswyddau gartrefol; nid oedd neb a garai ei eglwysai ei hun yn fwy nag ef. Yn nechreuaid y flwyddyn 1840, ymwelodd a Llynlleifiad. Tra fu yno enillodd sel adnewyddol dros ei Dduw, llanwyd ei enaid yn fwy nag erioed o ysbryd yr Arglwydd, ac adnewyddol ymroddodd yn gyfangwbl a phenderfynol i'w waith. Yn nghanol ei lafur, ei ddefnyddioldeb, a'i oes, ymafodd afiechyd yn ei gyfansoddiad naturiol wan. Yn mis Chwefror cyn ei farwol-aeth gwnaeth ei ymddangosiad eglur yn yr arwyddion a gynyrchai. Gwaelodd yn raddol, eto, dim heb fod gobaith ar droion o'i adferiad. Hyd Mehefin glynnodd wrth ddyledswyddau ei swydd yn fwy llafurus nag erioed; erbyn Medi cynyddodd ei glefyd nes methodd ddyfod allan yn aml o'r tŷ. Priodolai darddiad ei glefyd i'w waith yn cael gwely naww-wlyb, yn rhyw le ar ei daith; ni fedrai gofio pa le, a'i gynydd buan i'w lafur caled gyda'r diwygiad—rhy galed i'w gyfansoddiad egwan ef ddal dano. Yn y mis hwn traddododd ei bregeth olaf yn y Pentref. Ei destun oedd, "Yr hwn a gyfnewidia ein corff gwael ni, fel y gwneuler ef yr un flurf a'i gorff gogoneddus ef." Yr oedd yn canfod fod ddyd ei farwolaeth yn nesau; trefnodd holl amgylchiadau y bywyd hwn. Dymunodd gael ei gladdu yn y Pentref; a hysbysodd mai ei ddymuniaid oedd, i'r gweinidogion cymydogathol ddyfod yno, ac iddynt hwy benderfynu yn mhllith eu hunain pwy, a pha beth i bregethu. Ar ol ei ymdrech am ddyseidiaeth yn moreu ei oes, ei lafur caled yn erbyn anhawdderau a orfuwyd, ar ol ei fywyd diffino yn achos ei Dduw, a'i awydd didor i wasanaethu ei oes, ar brydnawn y 15fed o Ragfyr, 1841, bu farw er colled i'r eglwys, ond enill y nef, ddim ond ychydig fisoedd dros ei ddeg ar hugain oed.

JONES, JOHN R., gweinidog y Bedyddwyr yn Ramoth, sir Feirionydd. Ganwyd Mr. Jones yn mlwyf Llanuwchllyn, sir Feirionydd, Hydref 13eg, 1765. Yr oedd ei riant yn rhodio yn ofn yr Arglwydd, ac yn aelodau o eglwys yr Anymdibynwyr yn y

lle hwnw. Addysgasant ef pan yn ieuanc i ddarllen yr iaith Gymreig, ac yr oeddynt yn neillduol o ofalus i'w ddysgu yn y wybodaeth o'r ysgrythyrau santaidd, yn ol eu tyb a'u hegwyddorion hwy. Ond er ei gymwynasu fel hyn â dysgeidiaeth grefyddol, a mwynhau rhagorfreintiau mwy na llawer o'i gydradd, eto, yr oedd yr hen ddiareb, "Trech natur na dysgeidiaeth," yn cael ei gwireddu ynddo ef i raddau helaeth; o herwydd fel y mae ef ei hun wedi ei gofnodi, yr oedd yn teimlo llawer cryfach tueddiad i ganlyn ymarferiadau ei gyfeillion drygionus nag engraifft dda a gorchymynion iachusol ei riant duwiol; ac fel yr oedd yn tyfu i fyny mewn oedran, yr oedd y blaenaf yn cael ei archwaethu yn fwy angwanegol a gorhoff, tra yr oedd yr olaf yn fwy diflas a blinderus iddo ef. Oddeutu yr amser y cyraeddodd bumtheg oed, teimlodd duedd cryf i ddysgu yr iaith Seisnig; ac wedi hysbysu hyn i'w riant, rhoddasant eu cydsyniad, a chyflewyrdd ef dan ofal meithriniaethol Mr. T. Dafis, gweinidog yr eglwys Anym-ddibynol yn ei le genedigol, lle yr oedd ei gynydd mewn darllen, ysgrifenu, a rhifyddiaeth yn dra chyfflyn. Pan adawodd yr ysgol, dychwelodd adref; ac yn awr ei hyfryd-wch penaf oedd yn ei lyfrau; dechreuodd gynllun i fyfyrto, a thrwy gynorthwy y cyfryw awduron Seisnig a allai gyraedd, yr oedd yn gallu ychwanegu yn fawr at ei ystor, o wybodaeth. Ni chymdeithasodd ddim yn hwy eto ei gyfeillion ieuainc afradlonus, ond yr oedd yn gywir yn ei ymddygiad allanol; ac, er mewn gwirionedd, yn Pharisead o galon, gallasai yn rhwydd basio am Gr. stion mewn rhith. "Yn ngwanwyn 1788, ebeffe, daethum yn adnabyddus a Mr. Dafydd Huws, gweinidog eglwys y Bedyddwyr y pryd hwnw, newydd ei chasglu yn Ramoth, sir Feirionydd, yn nghylch ugain milldir o dŷ fy nhad; rhoddais gyffies o'm ffydd o flaen yr eglwys, pryd y derbyniwyd fi at yr eglwys yn Ramoth. Ni fum yn hir yn aelod o'r eglwys hono cyn i'r brodyr feddwl fod gonf ddoniau i waith y weinidogaeth, a rhoddodd yr eglwys alwad i mi i'w hymarferyd, trwy bregethu yn achlysurol yn eu cyfarfodydd cyoedd, yr hyn a wnaethum dros chwech mis, eto yn cartrefu gyda fy nhad. Oddeutu yr amser hyn dychwelodd Mr. Huws, gweinidog yr eglwys, i'r Deheudir, gan roddi i fyny ei gysylltiad â'r eglwys yn Ramoth, yr hyn a dueddodd y bobl i ddeisyf arnaf roddi heibio fy ngalwad fydol, ac i gyflwyno fy hun yn gyflawn i waith y weinidogaeth. Wedi cytuno a'u dymuniad, a threulio yn nghylch deunaw mis yn y sefyllfa hono, darfu i mi ddechreu teimlo yn fwyhaol fy eisiau o wybodaeth mwy helaeth o wahanol gangenau gwybodaeth ddefnyddiol, ac yn neillduol o'r ieithoedd dysgedig; oblegdy hyn, erfyniais ar yr eglwys i ganiatau i mi fyned i athrofa Caerodor dros ychydig; ond nis gwnaent mewn un modd gydsyniau a hyn; a phan ofynwyd meddwl yr eglwys, yr oeddynt yn unfrydig am fy neillduo fel ei gwein-

idog. Wedi cymeryd galwad yr eglwys dan fy ystyriaeth, cydsyniais, ac urddwyd fi drostynt Tachwedd 4ydd, 1789." Y flwyddyn ganlynol yr oedd ieuchyd Mr. Jones mewn ansawdd ddrwg; cafodd glefyd trwm, yr hwn a'i dygodd i ymyl y bedd, nes oedd ef yn ameu am ei fywyd; ond gwelodd Duw fod yn dda i'w gyfodi i fyny drachefn, canys yn raddol adenillodd ei ieuchyd a'i ysbryd arferol; darfu yn awr gyflwyno ei hun yn fwy rhydd i ddyledswyddau perthynol i'w swydd yn yr eglwys, a chofioidd bob cyfleusdra i bregethu yr efengyl o amgylch yr ardal. Yr oedd ei boblogrwydd yn awr yn cynyddu yn fawr; teithiodd trwy y dywysogaeth, gan ymweld â'r eglwysi a phregethu efengyl y tangnefedd; tyrai lluoedd i'w wrando, ac ni bu nemawr o bregethwr yn Nghymru yn fwy teilwng o boblogrwydd nag oedd Mr. Jones yr amser hwn o'i fywyd; yn wir gallasai i ryw fesur fabwysiadu iaith yr apostol at eglwysi y Galatiaid, a'i chymwysu at bobl dda Cymru, "Canys tystio yr wyf i chwi, pe buasai bosibl, y tynasech eich llygaidd, ac a'u rhoisech i mi." Yr oedd yn ddiau yn meddianu llawer o wir ddefnyddiau pregethwr hyawdl a phoblogaidd; nis gall dau beth fod yn fwy gwahanol nag oedd ei boblogrwydd ef a llawer o'i gyfoeswyr; tal yn ei uchder, golygiad sobr a llywodraethol, yn nghyd a llais cyflawn a soniarus, yr hwn a gynorthwydd gan areithyddiaeth brydus, yn nghyd a meddwl wedi ei drysori o wybodaeth ysgrythyrol, fel nad oedd yn alluadwy i edrych a gwrandao arno ef, heb dderbyn peth argraffiadau dwfn, a theimlo ei hun yn rhwym i ddywedyd, "Dyma ddy'n neillduol;" ond nid oedd ei boblogrwydd ef ond byrhoedlog, ac er na cholodd ddim o'i ddefnyddiau hanfodol, ond i'r gwrthwyneb, parhaodd i'w meddianu mewn mesur helaeth dros amryw flynyddau, eto cyfododd amgylchiadau, y rhai yn ddiau a ddygasant gyfnewid mawr yn y *vox populi* o barthed iddo ef. Y pethau hyn, pa fodd bynag, a geoglr oddiwrth ei ysgrifell ei hun, gan hyn, ni a'i rhoddwn yn ei eiriau ei hun. "Yn y flwyddyn 1795, cymerodd cyfnewidiad o gryn bwys le yn fy naliadau crefyddol, mewn perthynas i amryw bynciau pwysfawr yn athrawiaeth yr efengyl, sef ar berson a maboliaeth Crist, natur ffydd gadwedigol. gweithrediadau yr Ysbryd Glân, dysgyblaeth a threfn eglwys Gristionogol, &c. Y moddion achlysurol o'r cyfnewidiad hwn oedd ysgrifeniadau ein brawd caredig Mr. A. M'Lean, a'i gydlafurwyr yn yr Alban. Pan gefais ddyfodfa gyntaf at yr ysgrifeniadau hyn, yr oedd fy meddwl wedi cael ei lanw â rhagfarn yn eu herbyn, yn nghyd a'u hawdwyr, o herwydd mi ganfyddais yn ebrwydd eu bod yn gwahaniaethu yn helaeth iawn oddiwrth fy syniadau blaenorol i am y pethau hyn, yn nghyd a'r barnau cyffredinol ag oedd yn cael eu coleddu gan holl gorff y Bedyddwyr Neillduol yn Nghymru. Penderfynais pa fodd bynag, i roddi iddynt ddarlleniad didwyll, a'u cymharu yn fanwl

a gair Duw, at yr hwn y cyfeirient fi bob amser. Y canlyniad o'r cyfnewidau hwn yn fy ngolygiadau am wirionedd dwyfol, ac o'm dull yn pregethu ydoedd, bloedd uchel yn fy erbyn o'r byd crefyddol yn gyffredinol, yn yr hyn y cafwyd llawer o'm hen gyfeillion a'm brodyr yn cyduno. Yr oedd fy nghymeriad a'm daliadau yn cael eu camddarlunio, ac fe'm cyfrifid fel heretic! Eto yr wyf mor bell o alaru, fel yr wyf yn llawenhau, am fod fy enw wedi ei dastu allan fel drwg er mwyn Mab Duw. Yr ydwyf yn llawen yn dewis cydwybod dda tuag at Dduw, yn hytrach na chael enw da yn mysg dynion, tra y maent hwy yn llafurio i ysgwyd ymaith waradwyddol y groes. Cefais hefyd yr hyfrydwch o ddwyn yr eglwys dan fy ngofal gweinigdoethol i goffeiduo yn raddol yr un golygiadau a mi fy hun, oddieithr rhyw ychydig, y rhai a neillduasant eu hunain oddiwrtym, ar gyfrif cyfnewidau dedwydd yn ein hathrawiaeth a'n dysgyblaeth. Yn y flwyddyn 1798, pa fodd bynag, teimlasom ein hunain dan angenrheidrwydd i ymneillduo fel eglwys, oddiwrt h gyfundebydd y Bedyddwyr yn Nghymru, gan fod genym y sylfaen driphlyg a ganlyn fel achwyniad yn eu herbyn, sef llygriad yn yr athrawiaeth, amhurdeb yn y cymundeb, ac anuffudd-dod gweithredol i eirchion yr Arglwydd Iesu Grist, ac engraifft y prif eglwysi apostolaidd. Yn mhen ychydig flwyddau wedi hyn, canlynodd amrai o eglwysi y Bedyddwyr yn Ngwynedd esiampl yr eglwys yn Ramoth, trwy ymneillduo oddiwrt h gyfundebydd crybwylledig; ac ni welodd yr un o honom achos i edifarhau oblegyd y weithred bwysfawr." Y fath ydyw ymadroddion Mr. Jones ei hun am y materion hyn, wedi eu hysgrienu yn y flwyddyn 1803. Nid oedd nemawr o'i gydwladwyr uwchlaw iddo mewn salmganiadaeth, neu beroriaeth santiaidd. Cyrsoddodd i fath raddau yn y gelfyddyd hyfrydawl hono, fel y daeth yn gyfansoddidd da ei hun, a gadawodd amryw alawonau rhagorol ar ei ol, y rhai a ddefnyddir yn yr eglwysi o'i gyfundebydd. Ei athraw yn y gelfyddyd hon oedd y cerddor gwiwglodus hwnw, y diweddar John Williams, Dolgellau. Yr oedd hefyd yn brydydd gweddol, a rhoddodd brawf da o hyn y trwy yr amrywiol emynau a chaniadau Cristionogol a gysoeddodd ar wahanol amserau; ac yn neillduol trwy y cyoeddiad diweddaf o emynau a chaniadau, yr hwn a ystyrir yn un o'r casgliadau goreu a ymddangosodd erioed yn y Gymraeg, ac a erys yn gofaddil barhaus o'i fedrusrwydd a'i archwaeth yn y gelfyddyd hono. Ei hyfforddwr barddonol oedd y prif fardd gorchestol, Robert ab Gwilym Ddu, o Eiflon. Pestyrodd gasgliad o lyfrynuau gwerthfawr ar destunau duwinyddol, y rhai a roddodd at wasanaeth yr eglwys yn Ramoth. Yn nghyfeith saith mlynedd cyn ei farwolaeth, cyfarfu a phroffedigdoeth lem o achos ymbleidiad a gymerodd le yn ei eglwys, yr hwn a ledodd ei ddylanwad dinystruol i'r rhan amlaf o'r eglwysi yn ei gyfundebydd.

Tarddodd allan gyda'i gyd-weinidog, Robert Morgan, yr hwn a ddechreuodd godi amryw ofyniadau penrydd ac Antinomaid, y rhai a gawsant yr effaith fwyaf gwenwynllyd ar feddyliu llawer. Gwnaeth y dygwyddiad gresynus hwn argraff ddofn ar feddwl Mr. Jones; ac er iddo ei orchfygu, a llafurio yn fwy gwresog yn y gair a'r athrawiaeth nag y gwnaeth erioed o'r blaen; eto y mae lle i feddwl fod cyfyngder llymdost y meddwl, yr hwn a brofodd ar yr achlysur hwnw, i dueddol nid ychydig i ddystrywio ansawdd ei gorff. Arwyddion o ddynesiad ei ymddatodiad oedd ynt eglur i'w gyfeillion yn ystod y ddiwyflynedd olaf o'i fywyd; ac nid oedd ef ei hun yn anwybodus o hyn, ond yr oedd yn dygwyl ymddangosiad y gelyn diweddaf gyda gwroldeb gweddus, ac ymostyngiad llawen. Bu farw yn y flwyddyn 1822, yn 67 mlwydd oed.

JONES, THOMAS, gweinidog y Bedyddwyr yn Rhydwylym, sir Benfro. Ganwyd ef yn Llangollen, sir Dinbych, yn y flwyddyn 1769. Enwau ei rieni ydoedd Edward ac Elisabeth Jones. Yr oeddynt yn ddyinion da, ac yr oedd ei dad yn bregethwr cymeradwy yn mysg y Bedyddwyr, a chanddo law arbenig yn ffurfiad yr achos yn nhref Llangollen. Dysgodd Thomas Jones y gelfyddyd o wehydd gan ei dad; ond yr oedd yn ei fryd er yn fore i ddarllen pob peth a ddeuai ger ei fron, yn enwedig y Beibl; a daeth yn fore yn gyfarwydd neillduol yn yr Ysgrhythyr Lan. Ymddengys ei fod o dan deimlad dwys am ei gyffwr er yn ieuanc; y chafodd ei dderbyn yn aelod o'r eglwys yn Llangollen, gan y Parch. Jenkin Davies, y pryd hyn o'r Cefnbychan; a'r hwn ar ol hyn a symudodd i America, lle y gorphenodd ei yrfa mewn parch ac anrhyddodd. Efe oedd y cyntaf a fedyddiwyd trwy drochiad yn ardal Llangollen. Cymerodd hyn le yn y flwyddyn 1789, pan yn ugain mlwydd oed; a derbyniwyd ef i gymundeb yr eglwys yn Glynceiriog. Ei fywyd hardd a santiaidd, yn nghyd a'i ddawn gweddi, a'i ymgais barhaus am wybodaeth, a fu yn foddion i eglwys Glynceiriog farnu ei fod yn genad etholedig i bregethu anchwiliadwy olud Crist, a hyn cyn hir ar ol ei ymuniad â chrefydd; yr hyn a wnaeth er mawr foddlonrwydd i'r eglwys a'r gynulleidfa yn Nglynceiriog. Derbyniodd fanteision addysg gymedrol, er na fu mewn un athrofa, mae'n debyg; eto bu yn dra llafurus i wrteithio ei alluocedd meddyliol, ac i gyfoethogi ei feddwl a gwybodaeth fuddiol ac angenrheidiol; a chyraeddodd radd helaeth o wybodaeth mewn hanesyddiaeth a duwinyddiaeth. Yr oedd cangenau yr eglwys yn lluosog, a bu ef yn fyddlon i'w noddi; bu hefyd yn offeryn i ffurfio rhai o honynt. Dyoddefodd erlidiau mawrion ar ei ymweliad â gwahanol ardaloedd; ond er hyn llwyddodd yr Arglwydd ef yn fawr mewn amryw ardaloedd, yn enwedig gartref. Ar ol cael prawf o'i lafur a'i lwydd, penderfynwyd ei urddo i fod yn weinidog i'w fam eglwys yn Nglynceiriog, yr hyn a gymerodd le Gor-

phenaf 2, 1794. Cymerodd yr enwog Morgan John Rhys ran bwysig yn yr urddiad; a chydag ef J. R. Jones, Ramoth; Jenkin Davies; John Williams, a Hugh Evans. Nid dadwydd iawn fu yr undeb hwn, gan i rai o'r eglwys lyncu yr athrawiaeth Sandemanaidd, yr hon a ddygwyd i Ogledd Cymru gan yr enwog J. R. Jones, Ramoth; yr hyn a barodd ymraniad mawr yn mhlith Bedyddwyr y Gogledd, a theimlir oddiwrtho i Iesur hyd heddyw. Ymadawodd amryw eglwysai trwy Feirion ac Arfon, yn nghyd a'u gweinidogion, a'r enwad; er i rai o'r cyfryw ddychgwelyd, ymlynodd y lleill wrth Sandemaniaeth hyd y dydd heddyw. Ond yn ngwynneb y cyffro hwn safodd Thomas Jones agos wrtho ei hun dros yr hen olygiadau efengylaidd; a gwelodd ddydd ar ol hyn pan y bu dda gan lawer o brif gefnogwyr y cyffroad Sandemanaidd ddychgwelyd i'r un syniadau ag y safodd ef mor wrol o'u plaid. Efe a ddyoddefodd yn yr ymraniad hwn; ac yn y cyfamser bu yn offeryn llwyddianus i adeiladu addoldy yn Ruthyn; yr hyn a wnaed yn y flwyddyn 1800, a gwnaeth ymdrech fawr i dalu am dano. Pan tua 38 mlwydd oed, cawn iddo ymuno mewn priodas ag Ann Richards, merch William a Mary Richards, Mathri, sir Benfro, Mehefin 18, 1807, yr hon a fu yn ymgeledd gymwys iddo am lawer blwyddyn. Y flwyddyn ganlynol cafodd alwad i Rhyd-wilym, mewn canlyniad i farwolaeth y Parch. Gabriel Rees. Er fod Rhyd-wilym yn hen eglwys ar y pryd, eto efe oedd y cyntaf a ddaeth i lafurio yno o fan arall. Yr amser hwn barnwyd y byddai cael dyn ieuanc bywiog a doniol yn gryfder ac yn helaethiad i'r achos. Cafodd y Gogledd golled ddifawr, a gadawodd yno enw anrhydeddus ar ei ol. Yr oedd yn barod yn Rhyd-wilym yn lafurio, un o'r enw John Llewellyn; a buont yn cydlafurio am ddeugain mlynedd mewn heddwch a chariad. Yr oedd y cangenau yn y cyfamser yn lluosog. Heblaw hyn gwnaeth lawer yn nhaeniad yr efengyl yn mhlith y Seison yn sir Benfro. Derbyniwyd yn Rhyd-wilym a'r cangenau o glych puntheg cant yn ystod ei weinidogaeth. Hefyd yr oedd yn bregethwr cymantfaol enwog; ac yn y cynadleddau yr oedd ei ddoethineb gyda materion pwysig yn cael ei fawr brisio. Wedi llafurio yn Rhyd-wilym; Carmel; Bethel, Monachlogddu; Horeb, Maenclochog, &c., am flynyddau lawer, gyda diwydrwydd, parch, a llwyddiant, hunodd yn yr Iesu Hydref 15, 1850, yn 81 mlwydd oed; wedi llafurio yn y weinidogaeth, rhwng y Gogledd a Rhyd-wilym am drugain o flynyddau. Claddwyd ef yn ymyl ei anwyl briod a'i ferch yn mynwent Rhyd-wilym, pryd y gweinyddodd y Parchedigion H. Price, (Rhyd-wilym yn awr.) J. Edwards, Nantyglo; H. Davies, Llangloffan; J. Llewellyn, Rhyd-wilym, a B. Thomas, Narberth. Safai Mr. Jones, Rhyd-wilym, am lawer o flynyddoedd yn un o gedyrn enwad y Bedyddwyr; ac nid llawer o ser dysgleiriach nag ef a ymddangosodd yn Nhywysogaeth Cymru yn y ganrif

ddiweddaf. Fel dyn, yr oedd o gorff hardd, ac ymddangosiad boneddigaidd, a phob amser yn lan a thrwsiadus. Yr oedd yn meddu synwyrâu naturiol cryfion, yr hyn a fu yn gymorth mawr iddo reoli a blaenori dynion trwy ei holl ddyddiau. Yr oedd yn ddyngduwiel—yn ostyngedig a hunanywadol iawn yn mhob peth yn mhlith ei frodyr; ac mewn cyfeillachau yr oedd yn hynod felly. Yr oedd yn ddyngduwiel; ni chafodd yr eglwysai dan ei ofal achos gofidio oblegyd unrhyw ymddygiad anwedus ynddo. Fel pregethwr, yr oedd yn un o'r rhai mwyaf defnyddiol, melus, a chyffrous; yn meddu dawn ymadrodd rhwydd. Amcanai at fod yn ddefnyddiol yn mhob man yr elai. Cafodd weled eglwys Rhyd-wilym yn cyfnewid braidd yn ei holl aelodau. Cyfododd rhai pregethwyr ffyddlon o'r eglwys yn ei amser ef. Yr oedd yn ddiarebol am ei bwyll a'i arafwch. Teimlai yn ddwys dros achos ei Waredwr yn y byd. Gellid dywedyd am dano, "Wele Israeliad yn wir, yn yr hwn nid oes dwyll." Nid oedd neb y carai yr eglwys yn Rhyd-wilym ei weled a'i glywed yn well nag ef. Yr oedd fel yn ei elfen pan yn trin gweledigaethau Ezeziel, Daniel, Secharia, ac Ioan. Triniai y pethau byw a'u hadenydd; y gwynebau a'r olwynion, a'r olwyn yn nghanol olwyn; y cantau a'u hechelau; y meirch a'r cerbydau, a'r phiolau, &c., mor hylaw a phlant yn trin eu teganau. Byddai yn nodedig o ran ei symrlwydd yn mhob man—gartref ac oddicartref. Rhagorai yn hyn ar y rhan amlaf o ddynion. Yr oedd hefyd yn hynod o ran ei sefydlogrwydd yn yr athrawiaeth a bregethai, a'r grefydd a broffesi. Yn awr y mae y corff lluniaidd hwn wedi pydru yn y pentwr,—y llygaid bywiog a chraffus wedi cau yn yr angeu; a'r tafod a swniodd mor beraidd am gynifer o flynyddoedd, wedi tewi yn nystawrwydd digynwrf y bedd.

JONES, WILLIAM, offeiriad Llandudoch, sir Benfro. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1749. Bu yn gweinidogaethu yn y lle crybwyllledig am yr ysbaid maith o haner can mlynedd. Yr oedd yn bregethwr da, ac yn ddyngduwiel yn fawr yn ei ardal, a chan bawb a'i hadwaenent. Yr oedd ei olygiadau duwinyddol yn hollol efengylaidd. Ei weinidogaeth ydoedd ymarferol a phrosiadol. Pan y byddai ei gyocediad i bregethu yn yr eglwysai cymydogaethol, byddai llawer yn dyfod i'w wrando, a hoffid ef yn fawr gan ei wrandawyr yn mhob man yr elai. Llefarai yn wreog a phoblogaidd; ac yr oedd ei weinidogaeth rai prydau yn hynod o wllthog. Ei fuchedd deilwng, ei bregethu melus ac ysgrythyrol, a'i gyfeillach serchoglawm, a'i gwnai yn dra derbyniol gan y rhai oll a gartent bethau nefol. Diameu i'w weinidogaeth fod yn llesiol i lawer o drigolion Llandudoch a'r cylchoedd. Yr oedd yn gyfaill mawr i'r Parchedigion D. Griffiths, Nevern, a Jones, Llangan. Ni chafodd ond ychydig gystudd yn ei oes, na dim ond oddeutu pythefnos o gystudd cyn ei farwolaeth, yr hyn a gymer-

odd le Hydref 31, 1825, yn 76 mlwydd oed. Dydd ei angladd ymgasglodd lluaws mawr yn nghyd, i'r dyben o hebrwng ei gorff i dy ei hir gartref. Ar ol darllen y gwasanaeth, pregethodd y Paroh. D. Griffiths, Nevern, ar Act. xx. 37, 38. Yna gosodwyd y corff i orphwys yn ymyl ei briod, yr hon oedd wedi ei raglaenu tua chwe mis. Ymddengys mai o Forganwg y daeth Mr. Jones i Landudoch. Efe a briododd ferch grefyddol yn y gymydog-aeth; a bu y ddau yn garedig a gwasanaethgar i achos y Trefnyddion Calfinaidd am dymor hir ar y cyntaf. Deuai Mr. Jones yn fynych i'r cyfarfodydd eglwysig; ac yr oedd ef a'i briod yn barod i ddangos pob lletygar-wch i'r dyeithriaid a ddeuent o bryd i bryd i bregethu i'r dref. Cynallent y moddion y pryd hwnw yn Aberteifi y dydd, ac elai y gynulleidfa i Landudoch yn yr hwyr, i wrando Mr. Jones. Byddai llawer o'r aelodau yn myned yno i gymundeb hefyd; ond yr oedd rhai o honynt yn myned mor bell a Llangeitho ar y Sabbath cymundeb. Cy-chwynent bore Sadwrn, a dychwelent yn llawen nos Sabbath, wedi teithio o leiaf 30 milldir o ffordd. Yn y flwyddyn 1811, pan ddarfu i'r Trefnyddion urddo gweinidogion eu hunain, darfu pob oysylltiad rhwng Mr. Jones a hwynt; aeth 22 o'r aelodau, rhai at Mr. Jones, i Landudoch, a rhai i'r eglwys yn nhref Aberteifi. Buom yn aros ychydig amser yn ddiweddar yn Llandudoch, a chaw-som gryn drafferth i chwilio am y fan y claddwyd yr hen batriarch. Ac ar ol edrych ar yr holl geryg beddau yn y fynwent, meth-asom ddyfod o hyd iddo yn un man. A phan ofynasom i'r Paroh. D. Jones, offeiriad pres-enol y lle, pa fan yr ydoedd; atebodd nad oedd careg, enw, nac argraff i nodi y lle; ond fod cledrgae o amgylch y bedd. Y mae hyn yn arwydd o anmharch mawr, a diffyg teimlad dyladwy yn aelodau yr eglwys tuag at goffadwriaeth un a lafuriodd mor hir a fyddlon yn eu plith.

JONES, LEWIS, a aned yn sir Aberteifi, yn y flwyddyn 1701. Dygwyd ef yn ieuano iawn dan ddylanwad achubol crefydd, a dechreuodd gyoeddi i ereill anchwiliadwy olud Crist pan nad oedd ond deunaw mlwydd oed; ac felly yr oedd yn pregethu un flynedd ar bumtheg o flaen Howell Harris. Yn ei farwnad felus i'r anfarwol Howell Harris, canodd peraidd ganiedydd Pantycelyn fel y canlyn:—

“Pan oedd Cymru gynt yn gorwedd,
Mewn rhyw dywell, farwol hun,
Heb na Phresbyter na ffeiriad,
Nac un esgob ar ddihun;
Yn y cyfnos tywyll pygddu,
Fe ddaeth dyn fel mewn twym ias,
Yn llawn gwrethion goleu, tanllyd,
O Drefeca fach i ma's.”

“Dyma anwiredd rhy gywilyddus i'w ar-graftu,” meddai yr hen Edmund Jones, Pont-y-pool, am y penill blaenorol o eiddo y bardd. Ac ar lawer golygiad, yr oedd Edmund Jones yn fwy cymwys i roddi barn gywir yn y mater na W. Williams. Y syniad a fwrta

Mr. Williams gyfleu yn y gair crybwylledig yw, fod crefydd bur ac efengylaidd wedi marw yn Nghymru cyn dyfodiad Method-istiaeth. Mae Edmund Jones yn gwadu hyn; ac y mae ffeithiau anwadadwy yn profi mai yr Hen Broffwyd oedd gywir. Ac yn wir, yn ei farwnad i Griffith Jones, Llan-ddowror, y mae Mr. Williams ei hun yn ei wadu. Yr oedd Griffith Jones ar y maes, ac yn gweithio yn egniol, ugain mlynedd cyn i Daniel Rowlands na Howell Harris ddechreu ar eu gwaith. Y mae Cymru dan lawn cymaint o rwymau i hen bererin Llan-ddowror ag yw i un o'r ddau yr enwog a nodwyd. Fel hyn y cyfeiria Mr. Williams ato yn ei farwnad:—

“Dyma'r gwr a dorodd allan
Rony'n bach cyn tori'r wawr;
Had fe hauodd, fe eginodd,
Fe ddaeth yn gynauaf mawr.”

Toriad gwawr y bardd oedd cyfodiad Method-istiaeth. Yn y penill i Howell Harris, dy-wedai “nad oedd Presbyter na ffeiriad, nac un esgob ar ddihun;” ac yn marwnad Griffith Jones, dywed fod yr offeiriad duwiol hwnw wedi tori allan “ronyn bach cyn tori'r wawr.” Wel, yn ol cyfaddefiad Williams ei hun, dyna wa offeiriad ar ddihun beth bynag. Wrth “Bresbyter,” golygai y bardd bregeth-wyr yr hen Ymneillduwyr; ac yr oedd ei waith yn dywedyd nad oedd un o'r rhai hyn ar ddihun yn profi, naill ai anwybodaeth gywilyddus, neu ynte ragfarn a chulni a barai iddo guddio y gwirionedd. Yr oedd Lewis Jones yn pregethu yn gyne, nerthol, a llwyddianus, cyn i Rowlands na Harris gychwyn ar eu gyrfa gyoeddus; ac nid oedd ef ond un yn mysg amryw; ond ág ef y mae a wnelom yn bresenol. Yn ei farwnad rag-orol iddo, cyfeiria y bardd awenber Dafydd Williams ato fel y canlyn:—

“Arferai'n llon ei arfau'n llym,
Yn ddeunaw, yn nrym ei ddyddiau;
Yn unio groes i bechod cae,
Fe dynai ma's ei gleddau.”

Cyn hir ar ol dechreu pregethu, naill ai trwy ogwyddiad ei feddwl ei hun, neu gymelliadau ereill, aeth i Athrofa Caerfyrddin, lle y treul-iodd yr amser arferol; a chynyddodd yn fawr mewn dysgoidiaeth, nes darfu iddo trwy ei alluoedd a'i ymddygiad duwiol enill parch a chymeradwyaeth ei gydfyfyrrwyr a'i ath-rawon. Ar ei ymadawiad a Chaerfyrddin, dewiswyd ef yn unfrydol i fod yn fugail ar hen eglwys Llanedi, sir Gaerfyrddin. Aeth ei glod yn fuan trwy yr holl eglwysi Ym-neillduol oedd yn Nghymru y dyddiau hyn; ac anfonwyd cymelliad taer ato gan hen eglwysi Penybont a'r Betws, y rhai a gasglwyd gan y boneddigaidd, y dysgedig, a'r llafurus Samuel Jones, Brynllwarch. Cydsyniodd yntau a'r alwad, a symudodd o Lanedi i Ben-ybont. Rhyngodd bodd i Ben mawr yr eglwys osod sel ei gymeradwyaeth ar y symud-iad hwn. Bu llwyddiant mawr ar weinidog-aeth L. Jones yn fuan wedi iddo ymsefydlu yn Mhenybont. Yr oedd ei berson, ei ym-

ddangosiad, ei lais, ei ddull, a'i ddwyser, oll yn ffafriol iddo er dylanwadu yn dda a grymus ar feddwl ei wrandawyr. Yr oedd y boneddigion coethedig, a'r werin anwybod-us, yn cael eu henill i'w garu yn ddiarwybod iddynt eu hunain. Nid oedd mesur ar ei ymdrechion a'i lafur. A berthai esmwythder, cysur, amser, ac iechyd, er enill eneidiau at Waredwr. Y mae ei ddiwydrwydd, ei sel, a thanbeidrwydd ei ysbryd, yn cael eu darlunio yn gywir a nerthol gan ei farwnadydd galluog, y Parch. Dafydd Williams, Llanbedryfro, gwr duwiol a diwyd perthynol i'r Bedyddwyr. Aros am dipyn, ddarllenwyd mwyn; y mae o werth treulio ychydig amser er gwelyd y dull o bregethu a llafurio a fabwysedd gan yr hen bererin hwn ar yr adeg y dywedai Williams, Pantycelyn, nad oedd un "Presbyter" ar ddiun yn Nghymru:—

"Gwr duwiol, diwyd, ddydd a nos,
A fyddlon dros ei Arglwydd;
Llefaru wnaeth yn enw'r Ior,
Cyfarddas, mor gyfarwydd."

Mae yn rhaid, feddylir, fod hwna yn effro cyn y gallasai fod yn ddiwyd ddydd a nos. Hwyrach y rhedir at yr hen gyhuddiad, a dywedyd mai pregethu moesau da, ac athrawiaethau sychion yr oedd, ac nid gosod yr efengyl fel tan byw i arweddu ar gydwybodau ei wrandawyr. Wel, fe gaiff Dafydd Williams, gwr anmhleidiol o enwad arall, dori y ddadl, a dyma ei dystiolaeth ef:—

"Uchel alw hwyr a boren,
Bechaduriaid o bob graddau,
I ffoi ar hircam cyn del ergyd
Ofnadwy danlyd y farn ddychrynllyd;
Tra'r pyrrh ar led na safwn gam,
Ond rhedwn am ein bywyd."

Mae y Gymraeg yn llawn a grymus; ond ni fedd ar gryfach ymadroddion i osod allan weinidogaeth lem, danlyd, a chyffrous, na'r rhai a ddefnyddiwyd gan Dafydd Williams yn y darlunaid crybwylledig. Galw, ac uchel alw; galw yr hwyr a galw y bore. Nid galw rhyw rai, a gadael ereill yn eu cysgad-rwydd; ond galw pechaduriaid o bob graddau—pob graddau mewn oedran, pob graddau mewn sefyllfa, a phob graddau mewn caled-wch moesol. Amcanai y pregethwr greu brys, a theimlad awyddus am ddiogelwch cyflwr yn ei wrandawyr. Oedd yn sicr, Mr. Williams, yr oedd "Presbyter" ar ddiun yn Nghymru—yr oedd Lewis Jones, Penybont, felly. Un cynyg arall sydd wedi ei wneud i dafu amheuaeth ar yr hen bregethwyr yw, dywedyd nad oeddynt yn iach yn y ffydd—nad oeddynt yn pregethu Crist. Dylai y cyhuddwyr hyn, yn ddiaw, edrych a ydynt hwy yn iach mewn gwirionedd hanesyddol. Hen ffordd effeithiol i ladd dylanwad llawer cenad pur i Iesu Grist, fu ysgwyd pen, a thafu allan haner geiriau am afiachusrwydd barn. Ond y mae bellach yn ormod o'r dydd i ystranciau o'r fath hyn fod mor llwyddianus i ladd ag y buont. Crist oedd swm a sylwedd pregethau Lewis Jones,—

Bu'n Nghymru'n daer trwy'r dwyrain dir,
A phedair sir yn Lloegr,
A'i liniau ar lawr, a'i lygaid llon
Yn union i'r uchelder;
Fe weddiai, fe ruddfanai,
Harddwych athro, fe bregethai;
Nid rhyw weniacth na gwag araitb,
Am d'wysbigu 'roedd ei bregeth;
Cyfamod Duw a Christ yn sail,
A thwr rhag ail farwolaeth."

Dyna bwnc mawr ei genadwri. Wel, dyna ddyn duwiol; dyna bregethwr tanlyd; dyna efengyllydd teithiol; dyna dduwinydd iach. Pregethai fynychaf dair gwaith bob Sabbath. Cynaliai gyfarfod bob prydawn dydd Sadwrn, yn hen gapel Penybont. Elai trwy y faronad a'i wn du am dano; ac yr oedd y fath swyn gan ei fynediad, fel y gadawai gwyr y dref o masnachdai, a gwyr y wlad eu hyd a'u hanifeiliaid, er myned i'r capel i wrando Lewis Jones; ac aeth amryw o hon-ynt adref wedi eu symud o farwolaeth i fywyd. Nid oedd pregeth nos Sadwrn, a thair pregeth ar y Sabbath canlynol, yn ddiogon o lafur iddo ef. Tra yr oedd ei Geidwad yn cael ei wrthod, enw Duw yn cael ei gablu, ac eneidiau dynion yn myned i ddinystyr, nid oedd amser na thuedd gorphwys yn Lewis Jones. Elai allan ar nosweithiau yr wythnos i'r holl wlad o amgylch Penybont a'r Betws; ac am lawer cymydogaeith galleid dywedyd, i'r rhai a orwedient mewn tywyll-wch a chysgod angyweled goleuni mawr. Talai ymweliadau mynych a'r Drefnewydd, Llandiddan, Llanharan, Maendy, a'r Bont-faen; a bu yn foddion i gychwyn eglwysi blodeuog yn amryw o'r lleoedd hyn. Un-waith ar fore Sabbath teg, yr oedd ef a llu o ffyddloniaid yn oerdded o Lanharan, ar ol yr oedfa yno, er cynal oedfa arall yn Mhenybont; pan yn agos i hen eglwys Llan-grallo, gwelent dyrfa fawr yn ymleseru mewn chwareu pel. Ebynodd eiddgedd santaid yn yr hen bregethwr, wrth ganfod dydd Duw yn cael ei halogi, a thodai ei galon i lesnair duwiol pan yn meddwl am gyflwr y chwareuwyr. Neidiodd i ben y mur, a dechreuodd weddio dros blant y campau. Cafodd ffafr gyda Duw a dynion,—dacw yr edrychwyr yn gadael y chwareuwyr, ac yn nesu at y gweddwr; ac yn mhen ychydig dacw rengau gwyr y bel yn teneuo, ac o radd i radd dacw wyr y chwareu yn cilio o un i un, gan adael y bel i araf bydru wrth hen dalcen llwyd y clochdy. Ar ol gweddio, dechreuodd bregethu, gan adael y cyfarfod yn Mhenybont i ymdaro drosto ei hun. Ei destun oedd Esa. xxxviii. 10, 11. Effeithiodd y gair ar y lluaws oll, ac argy-oeddwyd pedwar i fywyd tragwyddol. At yr amgylchiad hwn mae'n debyg y cyfeiriai Dafydd Williams, yn y penill canlynol:—

"Pregethai'r fwynlan 'fengyl burwen
Yn ddfethu, fel Paul yn Athen;
Gwych y llwyddodd ffordd y cerddodd,
Yn ddignaw'r yn mhlith cano'dd;
Darluniai Grist, y penaf dlws,
Yr unig ddwrws i'r nefoedd."

Yr oedd Lewis Jones mor addfwyn a'r oen, ac mor ddiniwed a'r golomen. Yr oedd sir-ioldeb a lleâneirwydd yn eistodd ar ei wedd, cydymdeimlad i'w glywed yn ei lais, a char-edigrwydd yn pelydru yn ei lygaid. Yn y dyddiau hyny yr oedd hen geisbwl mor ddi-lywodraeth a tharw gwyllt yn byw yn Mhen-ybont. Yr oedd y gwr hwn yn casau cref-ydd â chasineb cyflawn. Cymerodd yn ei ben i aflonyddu Lewis Jones pan yn cadw dyledswydd deulnaidd. Yn y ty yr oedd ef a'i deulu ar eu gliniau yn cydnabod yr Ar-glwydd, am eu harbed yn oriau y nos, ac yn gofyn am gymorth i ddal yn ngwyneb prof-edigaethau y dydd. Ar hyn dyma'r hen geisbwl yn cael ei gynhyrfu gan yr ysbryd drwg, yn dechreu lluchio ceryg i mewn trwy ffenestr er niweidio gwr Duw. Meddianodd yntau ei enaid mewn amynedd. Ni lefarodd yn uchel, ac ni pharodd glywed ei lef yn yr heol. Edrychodd yn llariaidd ar y ceisbwl, a cholodd hwnw ei nerth; trodd drach ei gefn, ac aeth ymaith. Anogwyd Mr. Jones i'w gosbi, ond efe a wrthododd yn benderfynol. Nid hir y bu cyn cael cyffe i bentyru marwor tanllyd ar ben y ceisbwl. Tarawyd ef yn glaf iawn; ac yn ei gystudd yr oedd yn unig a diymgeledd. Nid oedd neb a ym-welai âg ef, nag a estynai gymaint a dyferyn o ddwfr iddo. Clywodd Mr. Jones am dano, ac anghofiodd y ffenestr, y ceryg, a'r cyfan; rhoddodd iddo ymborth, diod, a meddygin-iaeth. Trwy ymdrechion Mr. Jones, a ben-dith y Goruchaf, gwellaodd y ceisbwl, ac o hyny allan bu yn gyfaill ffyddlon i Mr. Jones. Er na throdd i dy yr Arglwydd, eto deuai yn ffynych i'r capel; ac os dygwyddai iddo feddwi, fel y mae yn dygwydd weithiau i rai o'i sefyllfa ef, diangai am ei fywyd os gwelai ddyd crefyddol yn rhywle. Darlunir tymerwch a charedigrwydd Mr. Jones gan D. Williams yn y penill canlynol:—

“ Addfwynder Moses, weddus wedd, —
 Amynedd « feddianodd ;
 Hydra Pedr, cenad Ion,
 Ac fel yr oen dyoddefodd ;
 Bethel wiwlwys, eurglod eilwys,
 A'i cornelai fel ty Cornelius,
 Toddai i galon wrth gwyn y gweddwon,
 Rhoi elusen yn ddiloesion ;
 At union sail, trwy dduwili sel,
 Nid gogan fel rhai gweigion.”

Yr oedd L. Jones hefyd yn esboniwr mawr a goleuedig, ac ymdrechai yn ddiffin i wneud pobl ei ofal yn gryfion yn yr Ysgrhythrau. Arferai esbonio y Beibl yn gyson, a chynaliai gyfarfod wythnosol i'r perwyl hyny; a'r Sabbath canlynol holai ei gynulleidfa yn y pethau a fuant dan sylw. Trwy ddyfal bar-au yn y dull hwn, gwnaeth ei gynulleidfa yn gedyrn mewn duwinyddiaeth; ac y mae llawer o'r nodwedol esboniadol a roddodd i'r gymydogeath yn aros hyd heddyw. Cynaliai hefyd ysgol ieithyddol; ac mor gyfarwydd ydoedd yn yr Hebraeg, fel yr ymddyddanai yn rhwydd âg Iudewon yn yr iaith hono. Bu rhai dynion enwog yn ei ysgol—dynion ag y mae eu henwau yn adnabyddus yn bre-

senol. Talai Mr. Jones ymweliad blynyddol a Choleg Caerfyrddin, ac yr oedd yno lawen-ydd mawr i'w weled. Hynodid ef yn fawr gan fanylrwydd. Cadwai ddyledswydd deu-luaidd yr ua amser i'r funyd; ac nid peth anghyffredin oedd gwled amryw allan o gylch y drws a'r ffenestr, a'u gruddiau yn wlybion gan ddagrau, pan fyddai yr hen bererin yn aneroch gorsedd gras yn ei deulu. Yn mhethau y byd hwn nid oedd Mr. Jones ond plentyn; ond yn mhethau mawrion yr iaohawdwriaeth yr oedd yn wr nerthol a chadarn. Nid elai byth i dy heb ymddyddau rhyw beth am enaid, ac am Grist cyn mayned allan; ac yn y dull hwn bu yn foddion i wneud daioni mawr. Yr oedd un gorchwyl crefyddol nas gallasai ei wneud, sef diarddel. Yr oedd yn rhy dynar ei galon i allu dysg-yblu neb braidd. Pan fyddai raid diarddel rhywun, byddai yn newid a'r hen Edmund Jones, Pontypwl, a chai yr hen broffwyd wneud y gwaith o ddysgyblu yn ei le. Yn ddi-ddad yr oedd yn gadarn mewn gweddi, ac yn llwyddianus yn ei erfyniadau. Barned y darllenydd fel y myn am y pethau canlyn-ol; y maent yn cael eu dywedyd a'u credu gan breswylwyr henaf Penybont hyd heddyw. Un flwyddyn yr oedd yn gynauaf gwlyb iawn, a phawb wedi eu gordoi â phrudd-der rhag ofn newyn. Ar ryw fore yr oedd yr yd mewn sefyllfa lled ddrwg; ymgodai cwmwl du o'r mor, gan araf ddy-nesu at amgylchoedd Penybont. Credai y preswylwyr y cawsai yr yd ei lwy'r ddyfetha gan y gwlaw mawr a ddisgyaai y diwrnod hwnw. Aeth Mr. Jones i'w dy ac i'w ystafell ddirgel; ac yno y bu yn ymbill ar awdwr natur i rwymo godre y cymylau, a pheri iddynt na wlawient. A'r canlyniad fu hin deg, ac i drugaredd gael ei chofio yn nghanol barn. Dro arall, yr oedd tref Penybont wedi cymeryd tan; ac yn yr amser hwnw tai coed gan mwyaf oedd y dref. Chwythai y gwynt dros y tai oedd ar dan, gan yru y ffamiau fel mellt cynddeiriog at y tai ereull, ac yn mhellach bellach i'r dref. Nid oedd peur-ianau er diffodd tan i'w cael yr amser hwnw; ac yn eu hofn rhedodd y preswylwyr at Mr. Jones, gan grefu arno am alw ar Dduw yn lew, a cheisio ganddo ddiffodd angerdd y tan. Aeth yr hen Gristion i weddi, i erfyn ar Lywodraethwr natur droi y gwynt ffordd arall; a dywedir mai felly y bu, ac i'r tan ddiffodd. Tystiai Mr. Jones na chafodd erioed y fath flas mewn gweddi ag a gafodd y waith hon. Teimlai ei fod yn y nefoedd, ac yn siarad wyneb yn wyneb â Duw. Nid oes yr un sail i'w ameu yr hanesion blaenorol; ond y mae i bob un ryddid i'w hesbonio fel y myn. Os oes rhyw un yn meddwl mai cydgyfar-fyddiad oeddynt, ac nid atebiad i weddi, mwynhaed ei olygiadau. Ond y mae eglwys Dduw eto yn gwneud y tywydd yn destun gweddi; ac i ba beth y gwna hyn os nad yw yn credu fod Duw yn ateb mewn pethau o'r fath? Hefyd, ni ddylid barnu yr hyn a ganlyna weddi dyn fel Lewis Jones wrth yr hyn a ganlyna weddiau crefyddwyr claiar y

dyddiau presenol. Bu Mr. Jones yn briod ddwywaith. Claddodd ei wraig gyntaf yn hen gapel Penybont, lle mae maen yn dynodi ei gorweddle hyd y dydd hwn. Merch iddo ef o'i wraig gyntaf oedd priod Mr. Jardine, athraw Coleg Aberhonddu, pan oedd yn Abergafeni. Am y tair blynedd ddiweddar o'i oes bu Mr. Jones yn gweinidogaethu yn Rhosan, sir Henffordd. Barnai Mr. Jones fod rhai yn eglwys Penybont a ddylasant fod tu allan iddi hi a phob eglwys arall. Gwrthododd gydaistodd a hwynt; a chan fod y cyfryw yn ei erlid am ei burdeb, dewisodd ymadael, er mawr alar i'r wlad oll. Ni bu ei lafur ond byr yn ei faes newydd; galwyd ef adref yn y flwyddyn 1772, yn 72 mlwydd oed. Bu fwy na haner can mlynedd yn weinidog, ac yn un o'r gweinidogion goreu a fu yn Nghymru erioed. Gosodwyd ei weddillion i dawel orphwys yn Rhosan, lle y cant hun hir ac esmwyth i ddadluddedu ar ol haner can mlynedd o weithio caled dros ei Arglwydd.

JONES, SYR THOMAS, gweinidog Llanfair, Dyffryn Clwyd, yn ol Moses Williams. Yr oedd yn fardd gwyth; a blodeuai o 1580 i 1620. Y mae peth o'i farddoniaeth ar gael mewn llawysgrifen. Yn ol y *Cambrian Biography*, bu yn weinidog Llanfair, sir Fynwy. Yr oedd yn bresenol yn eisteddfod y beirdd a gynaliwyd yn Llandaf, yn y flwyddyn 1588.

JONES, WILLIAM, Caerdydd, a anwyd ar y cyntaf o Awst, yn y flwyddyn 1790, mewn lle a elwir Penycycaemain, yn mhlwyf Llangadog, sir Gaerfyrddin. Dechreuodd teimladau crefyddol wasgu yn ddwys ar ei feddwl yn yr oedran bore o bump neu chwech mlwydd oed. Can a ddarllenwyd iddo gan ei frawd, allan o "Lyfr y Ficer, neu Ganwyll y Cymry," yn nghyd ag atebion ei fam i'w ofyniadau mewn perthynas i boenau y gwr goludog yn uffern, a ddadguddiodd iddo am y tro cyntaf, y gwirionedd dychrynlyd, fod y drygionus yn anghu yn myned i drueni tragwyddol. Yr oedd hyn yn ddadguddiad arswydus i'w feddwl ieuanc a thyner; oblegyd yr oedd eisoes yn teimlo ei fod yn bechadur, ond heb wybod dim am y llwybr i ddianc rhag y gosb ddyfodol. Efe a barhaodd yn y sefyllfa hon nes oedd oddeutu deng mlwydd oed. Nid oedd wedi bod ddiwrnod erioed mewn ysgol hyd yr amser hwn. Ond yn y dysgwyliaid o gael myned i'r ysgol yn y gymydogiaeth lle yr oeddynt ar symud, efe a lwyddodd i gael gan ddau o'i gymdeithion ieuainc i ddysgu yr egwyddor iddo, yn lle chwarentu ar brydnawiau Sabbathau. Yn fun ar ol hyn aeth i ysgol wledig fechan, lle y dysgodd ddarllen ac ysgrifenu Cymraeg a Seisneg, ac y cyraeddodd wybodaeth rifyddol mor bell a'r *Compound Multiplication*. Dim ond oddeutu blwyddyn a haner oedd yr holl addysg a gafodd, a hyny yn y gauaf, trwy gerdded wyth milldir y dydd; a chael ei rwystro yn yr haf, er mwyn gweithio gyda'i dad. Pan yn dair ar ddeg oed, aeth gyda'i frawd i weithiau haiarn Morganwg, a chafodd

waith yn Dowlais. Yr oedd ei frawd, gyda pha un yr oedd yn aros, yn ddyn anystyriol, a'i gydweithwyr yn ddiarebol o ddrygionus. Yma fe gollodd ei deimladau boreuol; ac er iddo gael ei gadw rhag myned yn oferddyn hollol, suddodd i'r fath galedwch, fel, er iddo gael ei ddwyn i ymyl marwolaeth yn y frech wen, yr oedd yn hollol ddiolaf am sefyllfa ei enaid trwy ei holl gystudd peryglus. Ar ei wellad dychwelodd i sir Gaerfyrddin. Ac am lawer o flynyddau yn ganlynol, treuliodd yr haf yn nhref, a'r gauaf yn ngweithiau haiarn Merthyr. Yn fuan ar ol hyn cafodd y swydd o beirianydd yn ngwaith Pendaren, lle yr arosodd gyda brawd henach nag ef, yr hwn oedd yn rheolwr cynorthwyol yn yr un dosbarth, ac yn ddiagon yn eglwys y Bedyddwyr yn Nghapel Seion. Yr unig beth a'i gofidiai yma oedd, yr angenrheidrwydd i ofalu am ei alwedigaeth fydol ar y Sabbath. Yn yr amser hwn, dechreuodd adfywiad crefyddol neillduol iawn yn Merthyr. Yr oedd y capeli yn cael eu gorlenwi, a phregethiad y gair yn cael ei ddylyn a gallu goruwch-naturiol; a chafodd llunaws eu deffroi i ystyr-iaeth o'u sefyllfa ysbrydol. Yn nghanol y cyffroad santeidd yma cafodd calon William Jones ei dwysbigo yn ddwfn. Cafodd ei hen argoeddiadau blaenorol eu hail gyffroi; efe a welodd ac a deimlodd ei angen am Waredwr, ac a alluogwyd i osod ei ymddiried yn yr lawn mawr. Gyda llawer o ofnau, aeth i un o'r cyfarfodydd profiadol a elwir "cyfeillachau." Cafodd dderbyniad caredig; ac ar ol ychydig brawf, cymeradwywyd ef fel ymgeisydd am aelodaeth. Yr oedd yn un o ddeunaw yn cael ei dderbyn i gymundeb. Achosodd ei waith Sabbathol iddo, er yn angenrheidiol, lawer o anesmwythder a gofid. Amheuai ei gyfreithlondeb yn gydwybodol. O ganlyniad, rhoddodd i fyny ei waith gyda'r peiriant, yn nghyd ag esmwythder ac ysgafnder cymharol y sefyllfa, ac a gymerodd waith *puddler* ail law, yr hwn sydd un o'r swyddi mwyaf trafferthus yn y gweithiau haiarn. Er hyny cafodd anfanteision y sefyllfa hon fwy na'n gwrthbwysu gan y gyfeillach fuddiol a fwynhaodd gyda llawer o bersonau, pa rai a argoeddyd yn ystod yr adfywiad oedd eto yn parhau. Yr oedd ei deimladau yr amser hwnw, fel bob amser wedi hyny, dan lywodraeth barn gywir a deall goluedig; a'i ysbryd a gafodd orphwysdra yn holl gyflawnder yr Arglwydd Iesu. Meithrinodd gydwybod dyner, a rhodiodd yn ofn Duw. Ni fu yn hir yn aelod eglwysig cyn coleddu rhyw feddyliau am y weinidogaeth Gristionogol. Ei ddymuniad cyntaf oedd, rhybuddio ei hen gwmpeini i ftoi rhag y lld a fydd; ac edrychai ar y swydd bwysig a chwenychai fel peth draw yn mhell, tuag at yr hon yr oedd llawer o ddarpariaeth yn angenrheidiol. Nid oedd gan ddynion ieuainc y dosbarth gweithgar y pryd hwnw fawr o gyfleusdra i gyraedd yr wybodaeth a fwynheir braidd yn mhob parth o Gymru yn bresenol. Ond ym-afiai yn awyddus yn mhob cyfle a gynygiai iddo er cynyddu mewn gwybodaeth feddyliol.

Gwrandawai yn astud ar weinidogaeth ei weinidog, yr hwn oedd yn bregethwr da, a bendithid ei lafur mewn modd neillduol er argyhoeddiad eneidiau. Mynychai y cyfarfod-ydd profiadol, y rhai a gynelid gan yr henuriaid a'r aelodau mwyaf deallgar yn yr eglwys. Dylunai gyfarfodydd egwyddorol, yn mha rai yr oedd dosbarth helaeth o'r aelodau ieuanc yn cael eu holi, a'u haddysgu yn athrawiaethau arweiniol yr efengyl, yn nghyd a'r profion ar ba rai yr oeddynt yn sylfaenedig. Cymerodd ran hefyd mewn cynadleddau, yn mha rai y byddai yr aelodau yn arfer darllen rhanau o'r ysgrifthyrr, ac yn traddodi eu meddyliau arnynt yn ddiifyfyr, er mwyn adeiladaeth y naill y llall; a chynorthwyai yn aml mewn dau gyfarfod gweddi wythnosol, un o ba rai oedd wedi ei fwrriadu yn hollol er budd aelodau ieuanc yr eglwys. Cafodd ar ddeall cyn hir fod y swyddogion, a'r cyfeillion ereill a flaenorent yn Nghapel Seion, yn coleddu barn ffatriol am ei gymwysder i'r weinidogaeth; a thrwy eu taerni parhaus hwy, cydsyniodd i wneud cynyg ar bregethu yn nhy cyfaill, o flaen cynulleidfa o ddeuddeg o bersonau, yn cynwys y gweinidog, y pregethwr cynorthwol, y pedwar diacon a'u gwragedd. Wedi iddo bregethu ddwywaith o flaen yr eglwys, derbyniodd gyflawn ganiatad gan y brodyr i bregethu y gair yn y cangenau lluosog a berthynent i'r eglwys. O'r amser hwnw allan, cafodd ddiagon o gyffeusdra i bregethu yn mhell ac yn agos; a'r cyffroad crefyddol ag oedd yn parhau yn y gymydogiaeth, ei draddodiad hynod o ddirifol a dylanwadol, yn nghyd a bychander ei gorff, a'i ymddangosiad ieuanc, a dynasant yn nghyd gynulleidfaedd lluosog i'w wrando. Yn mis Ionawr, 1810, cymellwyd ef i adael ei alwedigaeth dymorol, a chysegro ei hun yn llwyr i waith yr Arglwydd. Yn yr amser hwnw, ac am flynyddau wedi hyny, yr oedd yn beth cyffredin yn Nghymru i weinidogion eglwys, a phregethwr ereill, deithio trwy y wlad, gan bregethu mewn capeli, amaethdai, anedd-dai, ystafelloedd plwyfol, ac yn yr awyr agored, pa le bynag y cawsent dderbynid. Y teithiau hyn, er yn awr yn afreidiol, oeddynt y pryd hwnw yn cyfateb yn rhagoriol i sefyllfa y wlad, ac yn fendithiol iawn i daenu yr efengyl yn mhllith y bobl. Mewn cydsyniad a chais ei gyfeillion, aeth Mr. Jones, can gynted ag y rhoddodd ei oruchwyliaeth heibio, am daith dros ddau fis, trwy siroedd Mynwy, Morganwg, a rhan o sir Gaerfyrddin. Yr oedd ei galon yn gwbl yn ei waith; ac yr oedd yn pregethu gyda derbynid cyffredinol, a llwyddiant mawr. Teithiodd fro ffrwythlon Morganwg, yr hon y pryd hwnw ydoedd yn anialwch moesol, heb ond ychydig o Ymneillduwyr nac Eglwyswyr duwiol i'w cael. Ond yr oedd Jones bach yn cael derbynid croesawgar yn mhob man; ac weithiau pregethai mewn ystafelloedd plwyfol, yn mynwent eglwys; ac ar rai achlysuon, trwy gael eu dennu gan ei enwogrwydd, deuai amryw offeir-iaid yn mhllith eu plwyfolion, i wrando arno.

Cynghorai rhai dynion da ef i ymsefydlu yn weinidog yr ddioced, heb fanteision athrofaol, a chafodd gynyg ar un o'r eglwysai henaf yn Morganwg. Ereill a'i cynghorent yn gryf i geisio derbynid i Goleg Caerodur; ond efe a dderbyniodd gynyg annysgwyladwy i gael derbynid ddioced i'r athrofa a sefydlwyd yn y Fenni, yr hon sydd yn awr yn Mhontypool. Aeth i'r sefydliad hwnw yn Ebrill, 1810. Ymroai i'w waith yno gyda'r fath ddiwydrwydd, fel yr oedd yn alluog i bregethu yn Seisneg yn mhen ychydig fisoced, er nad allasai gymaint a darllen ei destun yn yr iaith hono pan aeth i mewn. Wedi iddo dreulio tuag un mis ar bumtheg yno, cynygiodd y Parch. Timothy Thomas, Islington, iddo gael derbynid i'r coleg newydd yn Stepney. Yr enwog Christmas Evans a'i cymellai i sefydlu yn Ngogledd Cymru, lle yr oedd angen mawr am weithwyr; a Chymdeithas Genadol sir Fynwy a ddymunai gytuno ag ef i fod yn brwywr (*agent*) yn y parth Seisneg o'r sir, yr hwn oedd yn ymddifad iawn o weinidogaeth efengylaidd. Ond ni dderbyniodd yr un o'r cynyngion hyn. Yn fuan efe a ddaeth yn genadwr cartrefol, yn gystal a gweinidog, yn yr ardal dywell y cyfeiriwyd ati yn barod. Cydsyniodd yn garedig â dymuniad yr eglwys fechan yn Penuel, am gyflog o £30 y flwyddyn, ar y rhagolygiad o weithio a theithio, am ba rai y mae yn anhawdd rhoddi i'r darlennydd un meddylddrych priodol. "Yr aelodau," i gael arfer ei eiriau ef ei hun, "er nad oeddynt ond tri ugain a deuddeg mewn rhif, oeddynt yn byw mewn deunaw o blwyfaau. Yr oedd y gwasanaeth i gael ei ddwyn yn mlaen mewn rhan yn Seisneg ac mewn rhan yn Gymraeg. Yr oedd pobl y gymydogiaeth yn ddiolof iawn am bethau crefyddol. Safwn megys wrthyf fy hun mewn gwlad dywell, lle nad oedd un gymdeithas arall o Gristionogion o'r un gred a ni yn yr holl randir hwnw a orwedd rhwng afon Wysg ac afon Wy, a rhwng y Rhyd Newydd (*New Passage*) a thref Coleford, ond yn y Fenni, a changen o'r eglwys yn Nghaerlleon, yr hon a gyfarfyddai mewn ty anedd o'r enw Carrowhill." Bychander ei gyflog, yn nghyd ag angen dysgeidiaeth yn mhllith y bobl, a'i gorfododd i agor ysgol. Cynysgodd hyn ef â chynaliaeth gyfaddas, ac a wasanaethodd i gynyddu ei ddyllanwad, a helaethu ei ddefnyddioldeb yn y gymydogiaeth. Ni oddefodd iddi ymyraeth yn fawr a'i ddyledswyddau gweinidogaethol. Sefydlodd, a pharhaodd i wasanaethu wyth o leoced o Gaswent i Brynbyga, gan bregethu amryw weithiau bob wythnos ar ol yr ysgol. Enillodd ewylls da y trigolion yn gyffredin, a chanfu arwyddion boddhaol o'r ffafir Ddwyfol yn argyhoeddiad pechaduriaid, ac adeiladaeth yr eglwys. Wedi iddo lafurio fel hyn yn sir Fynwy am yn agos i bedair blynedd, symudodd i Gaerdydd, a dechreuodd ar ei lafur gweinidogaethol yno ar yr ail Sabbath yn Ionawr, 1816. Yr oedd yr eglwys yr hon oedd wedi ei sefydlu er ys mwy na deng mlynedd ar hugain, wedi ymdrechu yn erbyn llawer o wrthwynebiadau ac erledigaethau

oddiwrth bleidiau anghrefyddol, er hyny yn ddylanwadol, yn y dref. Ymddengys nad oedd blwyddyn gyntaf Mr. Jones yn Nghaerdydd yn hynod o ddedwydd. Ymddangosai fel pe buasai wedi ei wangeloni a'i siomi. Cyfodai ei anhawserau yn benaf oddiwrth annheimpladrwydd a gelyniaeth y bobl, oddiwrth ychydig anghytundeb yn mhllith yr aelodau, oddiwrth amheuan am y priodoldeb o'i symudiad o Penuel, ac oddiwrth deimlad pruddglwyfus, ac iselder ysbryd parhaus. Eto yr oedd yn cynyddu yn araf, ond dianwadol. Cynyddodd y gynulleidfa hefyd, ac yr oedd rhai ychwanegiadau at yr eglwys yn cymeryd lle; a'r Ysgol Sabbathol, y gyntaf, ac am lawer o flynyddau yr unig un yn y dref, a gynyddodd yn raddol. Yn y flwyddyn 1818, agorodd ysgol ddyddiol drachefn, yn yr hon y bu yn llafurio am ugain mlynedd o leiaf yn Nghaerdydd; a mwynhaodd llawer iawn o'r preswylwyr les oddiwrth ei esiampl a'i addysgiadau yn y rhan hono o'i lafur. Llafuriodd y dyn da hwn yn mlaen am lawer o flynyddau, gan bregethu yn gyffredin dair gwaith yr wythnos i'r un pobl; gan ymroddi gyda diwydrwydd a difrifwch i'w ysgol ddyddiol lluosog; yn gofalu am amryw gyfarfodydd gweddi wythnosol; yn cymeryd arolygiaeth gyffredinol yr ysgol Sabbathol; yn pregethu yn achlysurol yn Gymraeg, fel y byddai cyfleusdra yn camata, mewn lleoedd cymydog-aethol; yn cynnal gwasanaeth crefyddol ar fwrdd llongau yn y porthladdoedd; ac ar cynorthwyo ei frodyr Cymreig yn eu cyfarfodydd blynyddol a thrimisol, yn nghyda chyfarfodydd cyoeddus ereill, yn mha rai y teiml- a ddyddordeb mawr; ac yr oedd bob amser yn cael ei roesawi gyda llawer o garedigrwydd, parch, ac ymddiried. Cynaliodd ei deulu yn gysurus a chymeradwy â chyffog lled isel, ac a gyfododd yn raddol yn nghyfrif y cyoedd, nes oedd ei ddylanwad yn cael ei deimlo yn helaeth gan bob dosbarth o bobl. Fel awdwr, yr oedd braidd yn anadnabyddus i'r Seison; ond y mae ei gynyrchion llenyddol yn lled helaeth yn y Gymraeg. Yr oedd yn gydolygydd i gyoeiddiad Cymreig o'r enw "*Yr Ystorfia Weinidogaethol*," ac efe a ysgrifennodd yr holl erthyglau duwinyddol di-enw a ymddangosodd ar ei dudalenau. Cynwysai "*Y Bedyddiwr*" res o erthyglau o'i ysgrifell ef, yn cynwys crynodeb byr o "Hanes yr Eglwys Gristionogol" i lawr i'r unfed ganrif ar bumtheg. Cyfieithodd hefyd i'r Gymraeg ran helaeth o Esboniad y Dr. Gill ar y Testament Newydd. Ychwanegodd y pethau hyn at ei lafur cyffredin yn ei flynyddoedd diweddaf, pan oedd ei nerth yn eglur ddadfeilio, a phan y rhaid ei fod yn teimlo ei angyng yn araf agosau. Cafodd ei gynorthwyo yn fawr am oddeutu pum mlynedd cyn ei farwolaeth gan ei barchus gydweinigod, y Parch. A. G. Fuller, gyda'r hwn y cydweithredodd yn gyson hyd ei farwolaeth; ond ni laesodd efe yn ei ymdrechion, na cheisio y gorphwysdra hwnw ag yr oedd gwendid iechyd yn ei ofyn. Yr oedd efe yn hytrach "mewn llafur yn helaethach." Yr

oedd ei barotoadau i'r areithfa yn fwy gofalus a chywraint nag erioed; a thraddodai resi gwerthfawr o ddarlithiau, y rhai a gynyrchasant ddylanwad dwfn yn eu traddodiad, ac sydd eto yn cael eu cofio gyda hyfrydwch gan lawer a'u gwrandawasant. Cymerai ran fawr yn mhob sefydliad Cristionogol cyoeddus, yn neillduol yn Nghymdeithas Gristionogol y Dynion Ieuainc, i ba rai y rhoddodd amryw ddarlithiau. Yr olaf a fwriadai i'r gymdeithas hon a adawyd ganddo yn anmharod pan gymerodd angyng ef at ei wobr. Efe a barhaodd yn ei waith anwyl o bregethu hyd o fewn dwy neu dair wythnos i'w farwolaeth; ac ar y Sabbath diweddaf cyn ei ymadawiad, galluogwyd ef i ymddangos yn y gwasanaeth cyoeddus yn y cysegr, lle yr oedd wedi bod yn llafurio am yn agos i ddeugain mlynedd. Syrthiodd yn esmwyth i orphwys, heb boen nac ofn, ar y 17eg o Fai, 1855; a chladdwyd ef ar yr 22ain, yn y gladdfa berthynol i'w gapel, yn ngwydd torf lluosog o gyfeillion galarus. Yr oedd Mr. Jones yn hynod am bwyll a gwyliadwriaeth, yn gysylltiedig âg uniondeb ac onestrwydd. Y rhinweddau hyn a'i galluogodd ar lawer o achosion, i orchfygu llawer o anhawserau, i gysoni egwyddorion anghydgordiol yn ei eglwys, ac i gyraedd a chadw dylanwad helaeth ar gorff lluosog o frodyr gweinidogaethol ac ereill yn Neheudir Cymru. Y profedigaethau a'r erledigaethau ag oeddynt yn agos wedi llethu yr eglwys ieuanc yn Nghaerdydd cyn ei sefydliad ef fel ei gweinidog, a'i hargyoeiddodd o'r angonrheidrwydd i ymwrthod âg ymrysonau cartrefol ac ymrfaelion gwladwriaethol y preswylwyr, ac ymroi yn hollol at welliant crefyddol ac addysgiadol y bobl. Wrth ymddwyn am lawer o flynyddau yn unol a'r cynllun hwn, dangosodd llawer o ddoethineb ymarferol. Nis gallasai gwrthwynebiad anhrydlawn i ormes eglwysig a thrawslywodraeth wladol wneud un daioni; ond pan gyfododd amgylchiadau newyddion, ac y daeth Ymneillduwyr selog a goleuedig i'w gylchynu, cydweithiodd yn selog, eto gyda'i ddoethineb arferol, mewn symudiadau newyddion, gyda'r dyben o amddiffyn a chynyddu rhyddid crefyddol a gwladol. Safodd allan fel un o'r amddiffynwyr lleol mwyaf galluog o Gymdeithas Dadgysylltiad yr Eglwys a'r Wladwriaeth; pan ar yr un pryd yn parhau i fwynhau parch ac ymddiried Esgobaethwyr duwio. Ar y ddadl o berthynas i worinddysgeidiaeth, moddianai farn benderfynol. Dynoethodd bleidgarwch ac anghyfiawnder gwrthau dirprwywyr y llywodraeth yn eu mynegiadau cyfaliornus am sefyllfa dysgeidiaeth yn Nghymru. Cydweithredodd o ddifrif yn sefydliad a chynaliaeth yr Ysgol Frytanaid, heb gynorthwyo y pwyllgor Senneddol. Am y cyfroad gwerinol a gynhyrfwyd gan yr ymosodiad Pabaidd yn Lloegr a Chymru, yr oedd ei olygiadau yr un mor benderfynol; a chondemiodd ef mewn termau crynion, fel peth niweidiol, penboeth, a gwrthun. Dadganodd ei syndod a'i ofid fod cynifer o Ymneillduwyr yn Lloegr wedi cael

eu cymeryd i ffwrdd gyda'r cyffroad; a tangosodd ei fawr lawenydd fod y gweini-dogion a'r eglwysi Cymreig wedi cael eu cadw, braidd yn gyffredinol, rhag ei ddy-lanwad.

JONES, JOHN, oedd dduwinydd o gryn hynodrwydd, yr hwn a gynhyrfodd ddadleu-on yn nghylch y ffurfweddiau, a anwyd yn y flwyddyn 1700, a thyrir ei fod yn enedigol o Gaerfyrddin. Cafodd dderbyniad i goleg Caerwrangon, lle y derbyniodd y graddiad o B.A., yn nghylch y flwyddyn 1721, ac yn y flwyddyn 1726, cafodd urdd offeiriad. Yn y flwyddyn 1741 cyflwynwyd iddo berigloriaeth Alconbury, yn sir Huntington, yr hon a roddodd i fyny yn y flwyddyn 1751, am rectoriaeth Bolnhurst, yn Bedford. Yn y flwyddyn 1755 yr ydym yn cael ei fod yn beriglor Hitchin; ac yn 1759 aeth yn is-beriglor i'r Dr. Young, yn Welwyn, a pharaodd yn y swydd hono ynd farwolaeth y bardd enwog hwnw yn y flwyddyn 1765. Cafodd Mr. Jones ei ladd trwy syrthio oddiar ei farch. Ar ei farwolaeth aeth ei ysgrifleni i feddiant Thomas Dawson, M.D., yr hwn oedd weinidog Ymneillduedig yn Hackney, oddiwrth yr hwn yr aethant i'r llyfrgell Gynulleidfaol yn Heol Redcross. Cymerydd allan o honynt rai nodiadau bywgraffyddol, y rhai a ymddangosasant yn y *Gentleman's Magazine*. Y mae yr un cylchgrawn hefyd yn cynwys detholion helaeth o'i ohebiaeth lenyddol a'r Dr. Birch, oddiwrth y rhai y gellir barnu llawer am ei nodweddïad a'i dalentau. Ei brif waith awdurol oedd y llyfr a enwid, "Free and Candid Disquisitions," a argraffwyd yn y flwyddyn 1749. Y mae yr "arholiadau" hyn yn cynwys llawer o nodiadau ar Ffurfweddïau yr Eglwys Es-gobaethol, gyda chynigiadau am rai cynfnewidiadau. Yn y flwyddyn 1765, argraffodd y "Catholic Faith and Practice," a "Letter to a Friend in the country." (Gwel *Chalmers' Biographical Dictionary*.)

JONES, JOHN, LL.D., oedd yn fab i dyddynwr oedd yn byw mewn lle a elwir y Wernfelen, yn agos i Lanymddyfri, yn sir Gaerfyrddin, ac yno y ganwyd y Dr. Jones. Gan ei fod yn awyddus iawn am lyfrau pan yn ieuanc, penderfynodd ei dad roddi iddo yr addysg oreu a allasai. Pan yn bedair blwydd ar ddeg oed anfonwyd ef i ysgol ramadegol coleg Aberhonddu, lle yr arosodd hyd farwolaeth ei dad yn y flwyddyn 1783, pryd y gorfu iddo ddychweilyd adref. Yn y flwyddyn 1786 derbyniwyd ef yn fyfyrwr i goleg newydd yr Ymneillduewyr yn Hackney, lle yr arosodd am chwech mlynedd. Yn y flwyddyn 1792, penodwyd ef yn athraw clasurwl a rhifyddol yn athrofa Gynulleidfaol Abertawe, yn yr hon swydd y bu am dair blynedd. Pan yn ymadael ag Abertawe ymsefydlodd yn Plymouth Dock, fel gweinidog y gynulleidfa Undodaidd yn y lle hwnw, ac yn y flwyddyn 1797 symudodd i Halifax, yn sir Gaerfref, i gyflawni ei swydd weinidogaethol yno. Arosodd yn Halifax am gymaint a thair blynedd, gan gadw ysgol i

blant ieuanc, gyda chyflawni ei waith gweinidogaethol. Yn y flwyddyn 1800 symudodd o Halifax i Lundain, lle yr arosodd hyd ddydd ei farwolaeth. Pan yn aros yn y brif ddinas, pregethai yn achlysurol i'w frodyr, ond ni chymerodd ofal gweinidogaethol unrhyw gynulleidfa; trenuliai yn mron ei holl amser mewn llafur llynyddol a dysgu y *classics*, yn yr hyn yr oedd yn uchel ei gymeriad. Bu farw Ionawr 10fed, 1827. Tua'r flwyddyn 1827 derbyniodd yr urddradd o LL.D. gan brif ysgol Aberdeen; ac o fewn blwyddyn neu ddwy cyn iddo farw etholwyd ef yn aelod o'r E.S.L. Yr oedd yn awdwr i'r llyfrau canlynol yn yr iaith Seisnig:—1. Dadhuddiad o Ddygwyddion Hynod, yn ddwy gyfrol; argraffwyd yn 1800. 2. Dadansoddiad Doaranol o Lythyr Paul at y Rhufeiniaid, yn 1801. 3. Gramadeg o'r iaith Roeg, yn 1804. 4. Egluriadau ar y Pedair Efengyl, 1808. 5. Adchwiliadau Eglwysig, yn 1812. 6. At-ddodiad i'r un yn 1813. 7. Geirlyfr Lladin a Seisnig, yn 1813. 8. Gramadeg Lladin, yn 1813. 9. Cyfieithad newydd o'r tair penod gyntaf yn Genesis, yn 1819. 10. Cyfres o Ffeithiau Pwysig, yn 1820. 11. Gwrthateb i ddau lyfr Deistiaidd, yn nghylch 1822. 12. Geiriadur Groeg a Seisnig, 1823. 13. Ateb y Feirniadaeth Pseudo, yn nghylch 1824. 14. Tri o lythyr ar 1 Ioan v. 7, yn 1825. 15. "Analogiae Latinae," sef ei Eirlyfr Lladin wedi ei ddiwygio, 1825. 16. Geiriadur Groeg a Seisnig, yn 1825. 17. "Etymologia Graeca," sef ei Ramadeg Groeg wedi ei adlunio, yn 1826. 18. Dynoethiad o'r Gyfundrefn Hamiltonaidd o ddysgu ieithoedd, yn 1826. 19. Eglurhad o'r Astul Roegaidd, yn 1826. Gwel y (*Monthly Repository*), am Ebrill, 1827. Wrth y gyfres flaenorol gwelwn fod y Dr. Jones wedi bod yn llafurus iawn ar faes llenyddiaeth, ac felly yn ddiaur gellir ei resu yn mysg prif enwogion Cymru.

JONES, RICHARD. Ganwyd ef yn y Bala, sir Feirion, Hydref 26ain, 1813. Ei rieni oeddynt John a Jane Jones, y pryd hwnw o'r Bala, ac wedi hyny o'r Wyddgrug. Gan fod ei rieni yn grefyddol, cafodd fanteision ysbrydol yn moreu ei oes. Dangosodd yn foreu iawn ei fod yn meddu ar gyn-eddfau cryfach na'r cyffredin. Yr oedd yn rhagorol o ffyddlawn gyda'r ysgol Sabbathol, ac yn llafurus iawn i ateb ei dyben. Pan o gylich deg oed, adroddodd yn gyoeddus holl lyfr Caniadau Solomon, yn nghyda nifer luso-g o benodau ereill. Yr oedd pan yn ieuanc iawn yn teimlo pryder dwsy ar amserau yn nghylch ei gyflwr tragywyddol; a phan y cyraeddodd oedran addas i'w gyohwyn allan i ddysgu rhyw gelfyddyd, aml y crefai ar ei rieni ofalu am feistr a roddai ryddid iddo i gael arfer moddion gras yn gyson. Rhwymwyd ef i ddysgu y gelfyddyd o gyfrwywr gyda Mr. Thomas Evans, o'r Bala, lle y mwynhaodd bob rhyw ragorfreintiau crefyddol, a derbyniwyd ef yn fuan yn aelod cyflawn o'r eglwys Gynulleidfaol gan y Parch. Michael Jones. Yr oedd hyn wedi bod yn

gorphwys ar ei feddwl am fisoedd, ac wedi bod yn destun gweddïau taerion ganddo. Yn fuan ar ol ei dderbiniad yn selod eglwysig, clafychwyd ef gan y *rheumatic fever*. Bu yn glaf iawn, ond ymstygodd yn dawel i ewyllys yr Arglwydd; ymgysurodd yn yr ystyriaeth ei fod wedi ymgylfwyno i'w ofal a'i wasanaeth; ac addunedodd, os arbedid ef, y byddai yn dra ffyddlon yn ngwaith ei Waredwr. Tystia Mr. Thomas Evans am dano yn ysbaid ei arosiad gydag ef, yr hyn oedd chwe mlynedd, ei fod yn nodedig am ei ysbryd darllengar. Treulhai lawer noson wrth oleu y ganwyll i ddarllen y Beibl, a llyfrau buddiol ereill. Awyddus iawn oedd hefyd am gael mwynhau moddion cymdeithasol tŷ yr Arglwydd; a llafuriai yn ddyfal iawn yn yr ysgol Sabbathol. Yr oedd yn fanwl iawn fel selod eglwysig i gadw ei gydgynulliad. Derbyniai gyngor yn ddiolchus, a safai dros weinyddiad cerydd mewn curiad. Yr oedd yn ewyllysgar i ymaffyd yn mhob swydd o wasanaeth crefyddol a gynnygid iddo, ac yn bleidiwr diball i bob peth a dybiai yn lles i achos Crist. Gorweddai llwyddiant yr achos yn drwm ar ei feddwl, ac yr oedd yn destun ei weddïau taeraf. Ystyriaei ei hun yn eiddo cymdeithas, a bod gan y gymdeithas y perthynai iddi hawl gyfiawn i bob cymhwysder oedd ganddo i wneuthur daioni. Fel athraw yn yr ysgol Sabbathol yr oedd yn addfwyn, ffyddlon, a diwyd. Aeth i'r swydd yn dra ieuanc, a golygai hyn yn fraint. Ymdrechai bob amser i ymddyddan a'i ddoesbarth yn siriol, ond yn ddfrifol, am bethau crefyddol, ac i agor eu deall i ganfod meddwl yr Ysbryd yn yr hyn a ddarllenid. Er mwyn bod yn gymwys i hyn, darllennai ac ymholai lawer yn flaenorol i'r Sabbath. Yr oedd ganddo oful mawr am gyfarfodydd gweddïo. Er fod yn fwy dymunol ganddo bob amser beidio cymeryd rhan gyoeddus ynddynt, eto gofalai am danynt fel pe na fuasai neb ond efe i fod yn bresenol ynddynt. Ymdrechai yn ofalus i fod yn y cyfarfod gweddïo borsu Sabbath, a themlai yn annedwydd ar hyd y dydd os na byddai wedi bod yn bresenol ynddo. Yn y flwyddyn 1830, pan yn 17 oed, llwyddodd i i ffurfio "Cymdeithas Areithyddol yr Ieuencyd ar Faterion Crefyddol," cyfarfodydd yr hon a gedwid ar ol dyfod o'r capel bob nos Sabbath, mewn tŷ anedd gerllaw y dref. Yn y gymdeithas hon y dechreuodd draddodi ffurthy ei ffyrdodau, yn drwsgl ac anystwyth iawn ar y dechreu. Bu y gymdeithas hon o les dirfawr iddo ef, ac i amryw ddyinion ienainc ereill; a bu eu gweinidog, y Parch. Richard Jones, yn gymorth a chefnog-rwydd mawr iddynt. O gylich mis cyn ei farwolaeth, cyfarchodd gyfaiil gan gyfairo at y tymor hwn o'i oes: "Bydd yn gysur genyf adgoffa am Gymdeithas y dynion ieuainc; gwnaeth les mawr, frawd, i ni ill dau." Cafodd pump o selodau y gymdeithas hon, y naill ar ol y llall, eu galw gan eglwys Dduw i'r swydd bwysig o bregethu. Nid hir ar ol ei dderbyn yn selod eglwysig y bu heb ei

gymell gan y gweinidog a'r eglwys i arfer ei ddawn yn gyoeddus fel pregethwr. Pwysodd y cymhellaid hwn yn drwm iawn ar ei feddwl, a chystuddid ei ysbryd yn ddirfawr gan awydd o un tu ac ofn o'r tu arall. Treuliodd amryw nosau digwsg mewn gweddïau a dagrau ger bron Duw. Amheuai ei gymhwysder ei hun, a dychrynai rhag pwys y gwaith. Ond wrth gofio am gymhellaid siriol ac unfrydol yr eglwys, ac am addewid breinin Seion o roddi nerth yn ol y dydd, gwregysodd lwynau ei feddwl, a gwynebodd ar y gorchwyl. Gwan a thrwsglaidd oedd ei ddechreuad fel pregethwr. Y gwrandawr ag oedd ynt yn fwy awyddus am swn nag am synwyr, a farnent am dano mai pregethwr gwan iawn ydoedd. Ereill mwy craffus a farnent oddiar briodoldeb a threfnusrwydd ei faterion, yn nghyda'i ddull synwrlawn yn eu trin, ei fod yn bregethwr tra gobeithiol o gynydd, ac yn wir dailwng o gefnog-aeth. Ond ni thybiodd nob y pryd hwnw am dano y deuai y peth y daeth, sef nid yn unig yn bregethwr synwryol a defnyddiol, ond hefyd yr hyn a elwir yn bregethwr poblogaidd. Wrth ganfod ynddo amryw gymhwysderau rhagorol, anogwyd eis gan yr eglwys a'r gweinidog i wneuthur oais at gael myned i fwynhau manteision athrofaol, a chefnogwyd ei gais gan weinidogion cymydogoethol. Dadleuai ei fam wrtho y gallai fod yn ddefnyddiol trwy bregethu ychydig yn awr a phryd arall, pan y gelwid arno, ac ar yr un pryd parhau i ddylyn ei alwedigaeth yn rheolaidd. Atebodd yntau iddi, "Y mae awydd arnaf, fy anwyl fam, i ymgysgru yn gyflawn, ac am byth, i Dduw ac i'w achos." Derbyniwyd ef i athrofa y Drefnewydd, ac yno yr arosodd am ysbaid dwy flynedd, gyda'r diwydrwydd mwyaf yn casglu gwybodaeth dduwinyddol. Ni cheisiodd sipian dyferion o'r ieithoedd gwreiddiol, a thrwy hyn osod ei hun i fyny fel "ysgol-aig;" ond ymroddodd yn hollol at yr iaith Seisnig, ac at iawn ddeall yr ysgrthyrau. Enillodd serch a hyder ei gydfyfyrrwyr oll, a pharch pawb a'i hadwaenent. Teulu y tŷ lle y bu yn lletya a ddyg dystiolaeth rymus iawn am ei fanylwch, ei ddfrifwch, a'i ymroddiad i fyw er gogoniant i'w Arglwydd. Efe oedd y dirwestwr cyntaf yn yr athrofa, ac nid hir y bu heb gael ei gydfyfyrrwyr yn gyffilyb iddo. Y Parch. D. Morgan, y pryd hwnw o Fachynlleth, a gyflwynodd sylw eglwys Aberhosan ato fel un cymhwys i'w bugeilio. Yr oedd yr eglwys hon yn flaenorol dan ofal Mr. Morgan. Buan iawn yr enillodd eu serch; derbyniodd alwad unol oddiwrthynt i'w bugeilio, cymeradwywyd yr alwad ganddo, a neillduwyd ef yn gyoeddus i waith y weinidogaeth Ebrill 4, 1837. Traddodwyd yr araeth ar natur eglwys gan Mr. Williams, Dinas. Anerchwyd y gweinidog ieuanc gan Mr. S. Roberts, Llanbrynmair, a'r eglwys gan ei chyn-weinidog, Mr. Morgan. Yr oedd nifer luosog o frodyr ereill yn dystion o'r undeb, a chafwyd yno gyfarfod tra chysurus. Bu ei weinidogaeth fer yn

Aberhosan yn hynod o lwyddianus. Pregethai yn rymus ac awdurdodol. Nid oedd ei weinidogaeth yn cynwys ymadrodd ffol a choegddigrifol er difyru, ond geiriau gwirionedd a sobrwydd er llesau. Nirwymai ei farn wrth farnau ereill, eithr barnai drosto ei hun bob amser pa beth sydd wirionedd, a chy-oeddai ef heb betrusder na braw. Dywedai yn llym a chyffrous wrth bechaduriaid an-nychweledig; rhesymai hwynt allan o'u gau-noddfeydd, ac anogai hwy yn daer a difrifol i ymostwng mewn pryd ger bron Duw. Cor-onwyd ei ymdrechion a llwyddiant, trwy ychwanegiad o ugeiniau at yr eglwys o'r rhai y gobeithir a fyddant gadwedig. Bu yn ofalus iawn am adeiladaeth yr eglwys o dan ei weinidogaeth, gan eu rhybuddio i ochel peryglon, a'u cyfarwyddo i deithio llwybr di-ogelwch. Sylwai yn neillduol ar ieuencyd, ac anogai hwynt i ohwilio yr ysgrythyrau drostynt eu hunain, i fyfyrto ar bethau ys-brydol, i rodio yn ol y rheol ddwyfol, ac i ar-fer yn ddiwydd bob moddion cyraeddady tuag at gynyddu eu doniau er eu cyfaddasu i lanw sefyllfacedd o ddefnyddioldeb yn y byd dros Dduw. Yn y flwyddyn 1839 der-by-niodd alwad daer ac unfrydol oddiwrth yr eglwys yn Rhuthyn i ymsefydlu yno, gan gymeryd ei gofal. Yr oedd amryw frodyr anwyl ganddo yn awyddus iawn am iddo gymeradwyo yr alwad hon, gan farnu fod ei ddoniau yn gyfaddasach i gylch helaethach na'r lle yr oedd, a gobeithio y byddai ei ddyfodiad i'r dref hono, o dan fendith ddwy-fof, yn godiad i'r achos o'r iselder yr oedd ynddo. Talfwyd ef yn yr amgylchiad hwn i helbul mawr o ran ei ysbryd. Yr oedd yn gyfyng arno o'r ddeutu. O un tu yr oedd eglwys serchog a chynyddfawr mewn am-gylchiadau cysurus yn dal ei gafael ynddo; ac o'r tu arall yr oedd taerni brodyr, a gal-wad unol eglwys nychlyd a digalon, yr hon oedd hefyd yn drwmlythog o ddyled. Ond trodd y fantol o ochr Rhuthyn. Bu ei ddy-fodiad i Ruthyn yn adgyfodiad bywyd i'r eglwys yn y dref hono. Yn nhyrnor byr ei weinidogaeth yn eu plith cafodd y fraint o dderbyn rhagor na chant o eneidiau i gy-mundeb eglwysig, heblaw y nifer lluosog a dderbyniwyd ganddo yn y Graig a'r Pwll-glas. Adgyweiriwyd yr addoldy yn y Pwll-glas, yr hwn oedd wedi cael ei ollwng i raddau mawr o ddiffyg ymgeledd. Adeil-awdd addoldy newydd yn y Graig, yr hwn sydd yn un tra hardd a chyffleus. Yn ne-ehreu y flwyddyn yn yr hon y bu farw, rhy-buddiwyd ef gan ei feddy ei fod yn ofni fod nychdod wedi ymafelyd yn ei gyfansoddiad. Yn mis Medi, 1851, cychwynodd o Ruthyn i gyfarfod blynyddol Mostyn, a chan nad oedd yn iach pan y cychwynodd, effeithiodd y daith yn niweidiol arno. Wedi hyny aeth i gyfarfod agoriad capel Penypyllau, gerllaw Trefnyon, ac wrth ddychwelyd adref trwy y Wyddgrug, dywedodd wrth ei fam, "Wyl yn teimlo fy hun yn bur wan—y mae arnaf ofn na allaf fyned i Lerpwl erbyn y Sabbath." Ond myned yno wnaeth, a phre-

gethodd yn rymus ac effeithiol iawn i gynull-eidfaeodd lluosog. Dychwelodd ddydd Llun yn bur glaf i'r Wyddgrug i dŷ ei fam, lle y gorweddodd hyd nes huno yn yr angeu. Yr ail hwyr Sabbath wedi iddo gyraedd tŷ ei fam, sef Hydref 17eg, 1841, nid oedd es-mwythder iddo oni chai bregethu. Gan hyny, aeth i'r capel er yn wan iawn, a phregeth-odd oddiar Rhuf. xii. 20. Yr oedd ei ysbryd yn barod, ond y enawd yn wan. Pregethodd yn hynod o effeithiol ar y gynulleidfa, ond gwisgodd ei natur wan allan, ac yn niwedd ei bregeth gorfu arno ymatal—yr oedd ei natur wedi llwyr ddiffygio. Yr oedd yr eglwys o dan ei ofal yn pwyso yn drwm ar ei feddwl yn ei oriau diweddaf, yn neillduol yr ieuencyd a dderbyniwyd ganddo i gym-deithas eglwysig. Llefodd, "O fy mhlant, fy mhlant! y mae arnaf ofn yr ant eto ar wasgar, ac y syrth fy holl lafur yn ofer!" Ei gyngor diweddaf oedd, ar iddynt ymarfer llawer a gweddio, a bod yn barod i gyfarfod a Duw. Wedi hyny cyflwynodd hwynt trwy weddi i ofal Pen yr eglwys. Galwodd ei berthynasau ato i farwelio ag ef, a chyfarcho-odd hwynt, "Cawn weled ein gilydd eto ar fryniau anfarwoldeb." Fel hyn y terfynodd ei oes, nid yn unig yn dawel, ond yn orfol-eddus, boreu dydd Mercher, Hydref 26ain, 1841, yn yr wythfed mlwydd ar hugain o'i oed. Fel pregethwr, "Efe oedd ganwyl yn llosgi ac yn goleuo; a ninaw oeddym ewyllysgar i rodio dros amser yn ei oleuni ef." Ei bregethau oeddnt wedi eu myfyrio yn dda; ac nid yn unig myfyriai hwynt yn dda yn yr ystafell, traddodiad hwynt hefyd yn dda yn yr areithfa. Berwai ei galon allan y pethau da a wnaethai i'r brenin, ei dafod oedd "bin ysgrienydd buan." Nid mater heb deimlad, na theimlad heb fater, fyddai ganddo, ond y ddau yn nghyd; mater wedi ei ohwilio a'i fyfyrto nes ei ddeall a'i deimlo, a theimlad wrth ei osod allan a'i dygai at deimladau ei wrandawr. Yr oedd ei chwaeth yn goeth a phuraidd, ni ddefnyddiai un am-ser gymhariaeth nac ymadrodd iselwael, ond geiriau detholedig a chymeradwyo, teil-wng o urddas a nodwedd y weinidogaeth efengylaidd. Yr oedd ei bregethau bob am-ser yn wir ddefnyddiol, yn goleuo y deall, yn deffro y gydwybod, yn cynryfu y serch-iadau, ac yn gadael argraffiadau ar y galon. Enillodd boblogrwydd helaeth iawn mewn ychydig iawn o amser, ac yr oedd yn wir deilwng o hono. Dywedai y diweddar Wil-liams o'r Wern, wedi ei wrando yn pregethu unwaith yn Llynlleisfaid, "Yr wyf yn teimlo fy hun yn foddlonach i farw wedi clywed y baohgen yna yn pregethu; ni bydd angen am danaf fi, y mae ereill yn codi ag ydynt wedi ei dygu i drin arfau y weinidogaeth." Fel gweinidog, yr oedd yn meddu ar gym-hwysderau helaeth iawn i ymdrin a mater-ion eglwysig; enillai awdurdod, cariad, ac ymddiried yr eglwys dan ei ofal; oblegyd gweinyddai ei swydd mewn ysbryd doeth-ineb, cariad, a phwyll. Nid llai oedd ei barch yn mysge ei frodyr yn y weinidogaeth,

er ei fod yr ieuengaf yn mron yn eu plith. Yr oedd gan bawb fawr ymddined i'w farn a'i gyngor; edrychid arno fel henafgwr, a pherchid ef fel y cyfryw.

JONES, THOMAS, paentiwr tra enwog, ydoedd fab ieuengaf gwr boneddig, yn berchen tir, ger Aberedwy, yn sir Faeysfed, lle y ganed ef. Gan i'w ewythr awgrymu ei fwriad i ddarbodi drosto efe a ddygwyd i'fyny i'r offeiradaeth; ac i'r perwyl hwnw efe a dreuliodd ddwy flynedd yn ngholeg Iesu, Rhydychain. Gyda therfyniad y term hwn, yn 1762, bu farw ei ewythr cyn cyflawni ei fwriadau, drwy wneud ewyllys, yr hyn a fu yn achos i Jones ieuanc ymadael a'r athrofa heb dderbyn unrhyw raddoliaeth. Ymseynudodd i Lundain; a chan fod ganddo chwaaeth dda mewn paentiaeth, efe a ymrwymodd fel astudiwr y gelfyddyd gyda'i gydwladwr Wilson; a daeth y naill yn dra hoff o'r llall. Wedi paentio amryw ddarluniau yno, y rhai a dderbynid gyda chymeradwyaeth mawr gan y cyoedd, efe a ymadawodd tua Rhufain yn 1776; ar ol hyny efe a ymwelodd a Naples, lle yr arferodd ei allu oedd gyda llwyddiant mawr; ac yma gadawodd ar ei ol amryw ddarluniau rhagorol yn brofion o fedrusrwydd celfyddydwr Prydeinig. Bu ei arosiad yn Naples yn hwy nag yr amcanasai mewn canlyniad iddo gyfarfod a boneddiges o'r Almaen yno, yr hon, yn y diwedd, a briododd efe. Ar ei ddychweliad i Loegr nis anghofiodd ei bwyntel, eithr efe a aeth rhagddo, ac yn yr arddangosiad o flaen yr athrofa Freninol efe a enwogodd ei hun yn anghyffredin yn ei ddau ddarlun o'r "Campi Phlegreoi." Efe a barhaodd i ymarfer a'r grefft yn Llundain dros flynyddau lawer, lle y cefnogid ac y noddid ef yn helaeth; ac y mae llawer o'i weithiau ar wasgar yn mysg cynullion y brif ddinas. Ar farwolaeth brawd hynach iddo efe a ddaeth yn feddianol ar ystad y teulu, i'r hon yr ymddolodd; ac yno y trigodd hyd ei farwolaeth yn Mai, 1803. (*Malkin's South Wales.*)

JONES, THOMAS, darlithiwr tra enwog yn ngholeg y Drindod, Caergrawnt, a aned yn Berriew, sir Drefaldwyn, yn 1756. Nid oedd cyfrwng ei addysg, tan gyraeddodd ei 12fed flwydd oed, yn ddim amgen ysgol wledig yn Berriew, ac ar ol hyny yn y plwyf cyfagos, Kerry. Yna gosodwyd ef yn ysgol ramadegol Amwythig, lle yr arosodd yn agos saith mlynedd. Tra yma efe a roddodd brofion eglur o'r galluedd hyny a ddaeddygodd efe mor ysblenydd mewn amser dyllynol. Yn 1774 derbyniwyd ef i goleg St. Ioan, Caergrawnt, o'r hwn yr ymseynudodd yn 1776 i Goleg y Drindod, a graddwyd ef yn G.C., yn 1779. Yr oedd ei ragoriaeth y pryd hwnw mor amlwg, fel nas beiddiad neb dynu'r dorch ag ef; a rhoddwyd yr anrhydedd o "senior wrangler" iddo cyn i'r arholiad ddechreu; felly daeth yr ail safle i fod yn bwynt uchaf y gystadled. Ymddengys ei ragoriaeth yn eithaf amlwg yn yr amgylchiad iddo gael ei benodi yn athraw i'r "second wrangler," y dysgedig Herbert Marsh, esgob diweddar

Peterborough, yr hwn a gydnebydd ei ddiolchgarwch mewn cofiant tra serchog o'i hyfforddwr, a anfonwyd ganddo i'r "Encyclopaedia Londianensis." Yn 1781 etholwyd ef yn gymrawd o goleg y Drindod; ac yn 1787 penodwyd ef i'r swydd o benathraw, yr hon swydd a ddaliodd hyd ei farwolaeth. Yn 1786 a 1787 efe a cisteddai fel cymedrolwr yn yr ysgolion athronyddol, lle yr ymddangosai ei fanylder a'i anmhleidgarwch yn eglur i bawb. Am lawer o flynyddau cymerai ran bwysig yn arholiadau y senedd; eithr ar y diwedd efe a ymgyfyngai at ddyledswyddau athraw y coleg yn unig. Yn hyn efe a ddangosodd allu oedd, braidd anghymharol, gyda didwylledd nad ellid fyth ragori arno. Gan ei fod yn berffaith feistr ar ei bynciau, at-dynai ei ddarlithiau yn wastad ryw sylw anarferol; a gwnelai hwynt yn ddyddorol, hyd y nod i'r rhai nad oedd chwaaeth ganddynt at archwiliadau gwyddonol. Nis gellid ei ddarbwylio i gy-oeddi dim o'i ddarlithiau er ei gymell lawer gwaith; ac un o'i ddymuniadau diweddfaf oedd, na byddai i'r un o'i lawysgrifau gael eu hargraffu. Yr unig weithiau a gyoeddodd ydoedd wregeth ar ornest, (*duelling*.) ac anerchiad i wirfoddoliad sir Drefaldwyn. Bu farw Gorphenaf 18fed, 1807.

JONES, RICHARD, Llwyngwrl, oedd bregethwr perthynol i'r Annibynwyr yn sir Feirionydd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1780, mewn amaethdy o'r enw Tydu, plwyf Llwyngwrl, yn nghyffiniau deheuol y sir grybwyll-edig. Yr oedd ei rieni o ran eu hamgylchiadau yn lled gysurus fel amaethwyr cyffredin. Ychydig oedd y pryd hwnw o fanteision dysgeidiaeth yn y wlad; ond yn ngwyneb yr ychydig fanteision a gafodd, dysgodd ddarllen Cymraeg yn unig; ond ni ddaeth erioed yn ddarllenwr gwych. Am ysgrifenu na rhoio, ni ddisgodd ddim o hyny trwy ei oes. Nid oedd ynddo fawr o duedd at alwedigaeth ei dad, nac yn wir at unrhyw alwedigaeth arall. Yr oedd ei anneheuder gyda phob peth yr ymaflai ei law ynddo yn destun chwerrthiniad gan bawb a'i gwelent. Nid oedd yn awyddus iawn i wneuthur dim; a phan y ceisai wneud, nid'oedd ganddo fedr ar ei orchwyl fel bachgen arall. Yr oedd ei achos yn gorphwys yn drwm ar feddyliau ei rieni; a dywedai ei dad mewn soriant a thosturi, "Ni wn i ddim beth i wneud o Dic yma—a wyddost ti Gaynor?" meddai wrth ei wraig. "Rwy'n meddwl y byddai yn well i ni ei roddi yn grydd gyda Will ei frawd; hwyrach y daw yn grydd go dda." At Will yr aeth, ac yno y bu yn ceisio trin y gwrych yn a'r mynawyd. Ond os drwg cynt gwaeth gwedi'n. Ni fedrai Will ychwaith wneud fawr o hono yn y gryddiaeth; yr oedd yn fwy afterw na neb ynddi, fel yr oedd yn bleaser gan bobl gyreheu i siop Will Shon i edrych ar Dic yn gweithio. Ond glynodd wrth ei gelfyddyd am hir amser; ac o'r diwedd aeth yn enw o feistr ei hunan, ond yr oedd ei waith yn ddiarebol o wael, oblegyd datodai ei bwythau yn ngwisgiad yr egsidiau mewn llai

o amser nag y buasai ef yn eu gwneuthur. Crybwyllai un ei bod hi yn cofio Richard Jones yn dyfod a phâr o esgidiau newyddion iddi hi pan oedd yn eneth ieuanc; aci'w thad ei hanfon y bore hwnw i gyrchu y ceffylau o'r cae. Hi a aeth ar redeg trwy y gwlith; ac erbyn iddi ddychweled yr oedd ei thraed trwy yr esgidiau. Ni fynegir hyn gydag un gradd o ddanodiaeth, ond er mwyn rhoddi ychydig; engrhaiffiau o'i anfedrusrwydd a'i afierwch, er dangos na fedrai efe wneuthur dim fel dyn arall, er ceisio ei orsu. Ychwanegir un eto. Pan oedd efe gyda'r milisia, gwelid nad oedd efe yn hollol fel dyn arall. Pan oeddid yn addysgu y milwyr newyddion hyn i drin eu harfau, a'r hyn a berthynai i'w swydd, ymddangosai ef yn fwy anfedrus yn hyn na'r cyffredin. Dygweddodd iddynt un diwrnod ddyfod i'w gymydogoeth i dderbyn yr addysgiad hwn, yn enwedig i drin y gwn. Wedi iddynt osod nod i anelu ato, daeth tro Richard Jones i gynyg. Crynai trwyddo wrth barotoi ei wn; a chynygai ollwng yr ergyd, ond methai gan ofn. Er nad oedd y rhai cyfagos iddo heb arswyd am eu heinioes, eto nis gallent ymatal rhag chwerthin am ei ben. O'r diwedd gollyngodd yr ergyd allan, ac i ba le yr aeth ond i'r ddaear ychydig latheni oddiwrtho. Dro arall, rhoes ddefnydd *dau* ergyd ar unwaith yn ei wn; ac yn ngollyngiad hwnw allan, gwrthdarawyd ef ganddo nes oedd yn ymestyn ar wastad ei gefn; ac yn ei fawr ddychryn gwaeddai yn groch, gan ddywedyd, "Na na'n widdionedd i, *thaetha i oddgyd byth ond hyny*—na na'n widdionedd i." [Byddai R. J. o herwydd bloesgri ei dafod yn swnio yr *r* yn *dd*, a'r *s* yn *th* bob amser wrth siarad.] Mae yr amgylchiadau hyn yn dangos nad ceisio bod yn anhylaw yr ydoedd. Oni buasai ei fod yn fwy medrus mewn rhywbeth nag oedd yn y pethau hyn, ni buasai yn wrthddrych teilwng o goffadwriaeth. Ond y mae yn gyflawnder a'r oes iddi wybod am ryw gymaint o ddiffygion y rhai a goffeir, yn gystal ag am eu rhinweddau. Felly hefyd nid hawdd yw rhoddi darluniad teg o Richard Jones, heb wneuthur hyny ag yn'au. Nid oes genym hysbysrwydd helaeth am ei ymglyfwyniad yn aelod eglwysig; ond ymddengys mai gyda'r Trefnyddion Calfinaidd yr ymunodd gyntaf yn moreu ei oes; ac iddo dreulio amryw flynyddoedd gyda hwynt. Tua'r flwyddyn 1804, ymadawodd a'r Trefnyddion. Beth fu yr achlysur o hyn nid ydym yn gwybod yn sicr. Yn ei ymadawiad a'r Trefnyddion, erfyniai ar y Parch. H. Pugh, Brithdir, ddyfod i bregethau i Lwyngwril; a'r hyn y cydsyniodd y gwr enwog hwnw; ac yn ddiwed ymunodd R. Jones a phump neu chwech ereill, yn eglwys. Dyma ddechreuad yr achos Annibynol yn y rhan hono o'r wlad. Yr oedd yn dra nodedig yn mawredd ei gof, cyflymdra a theiddgarwch ei ddeall, a helaethrwydd ei wybodaeth, yr hon a gyraeddodd trwy ei ddiwydrwydd mewn darllen, myfyrio, ymresymu, a holi. Yr oedd son am gof Dic Tydu trwy'r ardaloedd, a hyny yn mhell cyn

bod son am dano fel pregethwr. Gan fod ei syched a'i ddiwydrwydd gymaint am wybodaeth, yr oedd ei gof cryf yn dra manteisiol iddo gyraedd yr enwogrwydd y daeth iddo. Adroddai gyda rhwyddineb y pregethau a glywsai, yn enwedig os byddai ynddynt ryw bwno o ddadl. Ac os byddai rhywun mewn gofid o herwydd anghofio rhyw sylw o'r bregeth, ni byddai raid iddo ond rhedeg i'r gweithdy at Dic Shon, a chaffai ei ddwyn o'i drallod yn ebrwydd. Yr oedd yn hyddysg iawn yn yr ysgrythyrau, fel y gallesid yn hawdd ei ystyried fel mynegeir byw y gymydogoeth. Pe gofynasid iddo pa le yr oedd unrhyw adnod, dywedai yn y fan, ac yn gyffredin efe a'i hadroddai yn lled gywir. Nid llai enwog oedd efe ychwaith o ran ei ddeall treiddgar. Yr oedd efe yn hyn hefyd uwchlaw y cyffredin, sef yn nghryfder a chyflymdra ei ddeall, fel y cydnabyddid gan bawb a'i hadwaent, nid yn unig gan y bobl gyffredin, eithr gan ddynion o ddysg a gwybodaeth, ei fod yn un o'r dynion galluocaf ei amgyffrediadu. Pa faint enwocach a fusai efe mewn gwybodaeth pe cawsai fanteision dysg yn more ei oes, nis gwyddom. Yr oedd yn deall trefn iachawdwriaeth yn ei hamrywiol gangenau a'i chysnodb yn rhagorol; a'i olygiadau ar ei phrif bynciau, megys iawn, pryndigaeth, gwaith yr Ysbyrd, eiriolaeth a meichniaeth Crist, &c., oeddynt hynod o eglur. A rhoddi pob tegwch i'w gymeriad fel dyn deallus yn yr ysgrythyrau, anhawdd fyddai cael neb tu hwnt iddo yn hyn. Mae ei ddarllengarwch hefyd yn un o'r prif bethau a hynodent ei gymeriad. Y fath oedd ef syched am wybodaeth, a chymaint oedd ei hyfrydwch mewn darllen, fel y daliai ar bob cyfeusderau o fewn ei gyraedd i feddianu llyfrau, naill ai trwy eu prynu neu eu benthyca, yn enwedig llyfrau ar dduwinyddiaeth, oblegyd yn y gangen hono yn benaf yr oedd ei feddwl yn llafurio. Pan oedd yn ymyryd a'i gelfyddyd fel crydd, nid yr esgid a welid yn ei law ef amlaf, ond y llyfr, yn enwedig y Beibl. Nid darllenwr mawr yn unig oedd efe, ond yr oedd yn fyfyrwr mawr hefyd. Yr oedd yn feddylgar nodedig; byddai ganddo ryw ddefnyddiau neu gilydd yn cael eu malu yn melin ei fyfyrddod yn wastadol. Yr oedd yn gampus fel dadleuwr. Ac am ei ysbyrd ymofyngar, da y gwyddai y gweinidogion a lafurasant yn ei gymydogoeth, sef Morgan, Llanfyllin; Griffiths, Tyddewi; Lloyd, Towyru; ac ereill a ddeuent heibio yn achlysurol; oblegyd nid oedd iddynt heddwch tra yn ei gymdeithas gan ei holiadau a'i wrthddadleuon; diameu iddo roddi eithaf prawf lawer gwaith ar eu gwybodaeth a'u hamynedd, trwy ei ymofynion diddiwedd am rywbeth neu gilydd bob cyffe a gaffai. Dylynai hwynt o'r naill fan i'r llall, fel mai prin y caent seibiant rhwng oedfaon i feddwl ond ychydig am eu pregethau. Pan ddechreuodd bregethau, nid oedd y gorchwyl yn beth dy-eithr iddo, oblegyd arferasai ei ddawn cyn hyny am flynyddoedd i esbonio dan y pulpud. Nid oedd ond megys newid y lle y safai arno,

dair neu bedair o risiau yn uwch. Nid oedd efe ar ei gychwyniad ond canolig iawn fel pregethwr, mewn cymhariaeth i'r hyn ddaeth yn mhen ychydig flynnydoedd wedi hyny, yn enwedig yn ei ddull yn trin ei faterion. Ond derbynai bob cyngor neu sylw a gaffai gan bawb ar yr hyn a fernid yn wrthun yn ei ddull, neu yn anghywir yn ei ymadroddion. Yr oedd felly hefyd bob amser cyn hyny. Pan oedd yn dechreu dyweyd ychydig dan y pulpud, dywedai rhyw wraig oedd wedi bod yn gwranddo arno wrth ei chymydogion, "Wel, y mae hi wedi dardof ar Dic yn lan; rhaid iddo ymroi ati, neu ei rhoi i fywy." Pan fynegwyd hyn iddo, aeth fel saeth i'w galon, a dywedodd, "Wel, yn widdionedd ina, oth yw Neli William Thion yn deyd felly am danaf, y mae wedi myn'd yn waf onfadwy addnaf." Ond yn hytrach na ffyrnigo wrthi, a digaloni, efe a ymroes a'i holl egni i ddiwygio a chynyddu. "Dyro addysg i'r doeth, ac efe a fydd doethaoh." Ar ol myned yn bregethwr cyoeddus, arferai ambell air neu frawddeg gymysgedig o Gymraeg a Seisneg, ac weithiau air Seisneg pur, pan ar yr un pryd nad oedd yr hen frawd yn deall yn gywir beth oedd eu priodol ystyr. Wrth son am brofedigaeth Daniel yn cael ei dafu i ffau y llewod am ei ddiysgogrwydd yn ei grefydd, efe a ddarluniai y llewod yn ei gyfarfod dan ei foegyfarfod ef. "Daow un llew yn dwad ato, ac yn gofyn iddo *how di dw, thyg*; a hen lew mawdd addall yn deyd wrtho gan ethlyn ei bawan, *how di dw, how di dw, Printh of Welth*." Dywedwyd wrtho ar ol hyn gan gyfaill a garai ei les, "Richard Jones, rhaid i chwi ofalu am iaith well yn eich pregethau, onide chwi ewch yn wrth-ddrych chwerrhiniad y rhai a garant ddal ar feiau pregethwr." "Wel, beth yw'dd mat-odd?" "Dywedasooh fod un o'r llewod yn galw Daniel yn Prince of Wales. A wyddooh chwi beth yw hyny?" "Wel, beth yw o faohgian, dywad?" "Beth yw o yn wir, ond Tywysog Cymru ydyw! ac ni bu Daniel yn Dywysog Cymru erioed." "Taw, fachgian," ebe efe, "a'i dyna ydi o?" dan synu, gwenu, a chywilyddio. "Ie, yn wir," ebe hwnw. "Wel, ni thonia i byth am ei enw ond hyny." Derbyniodd y sylw yn garedig iawn. Yr oedd ganddo ambell hen gyfaill go ddiorderbyn wyneb a ddywedai wrtho am ei ffaeiddau yn y pulpud, er na byddai y cyfryw i'w gystadlu ag ef mewn gwybodaeth ysgrythyrol. Hawdd fyddai ganddo ef weithiau wrth ymddin a rhyw bwnc o ddadl, grybwyll syniadau yr hen awdwr enwog, gan ddyweyd, "Wel hyn y mae Doctodd Dodrieth yn golygu, ac wel hyn y mae Doctodd Owen yn deyd, ac y mae Henddy yn deyd wel hyn, a Doctodd Watth ydd un fath; ond wel yma dwy i yn deyd." Meddylid y gwnaethai gam a'i fraich gan mor angerddol y byddai yn adrodd,— "ond wel yma ddwy I yn deyd." Dywedai hen gyfaill wrtho ef, "Richard, y mae eich dull yn son am farn awdwyr a'ch barn eich hun, yn ymddangos yn lled hunanol. Beth ydych

chwi o ddyn wrth Henry a Doddridge, Owen a Watts, dynion mawrion mewn dysg a gwybodaeth? Pan y sonioch fod eich barn chwi yn wahanol i'r eiddynt hwy, dywedwch hyny bob amser yn fwy gostyngedig ac hunanymwadol." Efe a dderbynai y cyngor mewn siroldob, ac a ddiwygiai yn y peth hwnw, er y glynai ryw gymaint o'i weddillion wrtho ef trwy ei oes, oblegyd arferai ddyweyd wrth grybwyll ei farn ar ambell bwnc, "'Wy i yn ffyddao a'r gwýdd da add y y pwnc yma." Eithr trwy ei ymroad a'i ddiwydrwydd, daeth yn mlawn o radd i radd nes cyraeddodd enwogrwydd mawr, ac ystyr-ied ei fanteision. Gan mai fel pregethwr teithiol y daeth ei gymeriad yn fwyaf cyoeddus i'r cyffredin, cymerwn olwg arno yn y sefyllfa hono; a chyn gwneuthur hyn, dylem ddywedyd mai colled ddirfawr i'r achos yn Llwyngwril a'r cymydogathau cyfagos oedd helaethiad cychl ei lafur; oblegyd er pan ddechreuodd fyned yn bregethwr teithiol, ychydig a fwyhawyd byth wedi hyn o'i lafur yn mro ei enedigaeith, oddieithr dros yr amser byr y deuai adref i gael ychydig seibiant cyn cychwyn i'w daith drachefn. Nis gellir manylu ar yr oll a berthynai iddo yn y cymeriad hwn, ond sylwn ar rai o'r prif bethau. Cyn cychwyn i'w daith efe a ragofalai yn eithaf prydlawn am bob angenheidiau iddi. Astudiai a chyfansoddai nifer digonol o bregethau, gan eu trysori yn dda yn ei gof mawr, ac yn gyffredin efe a'u traddodai yn gyntaf gartref, fel y byddent yn ddyfnach yn ei feddwl, ac yn rhwyddach ar ei dafod. Ar y dydd penodol, daow ef yn cychwyn i'w ffordd, a'i got fawr dan ei gesall, a'i ffon yn ei law, a chan sythed a phe buasai wedi bod yn sawdwr am ugain mlynedd, ac mor heinyr ar ei droed a llano. Nid oedd ganddo na gwraig na pliant i ysbio yn hiraethlawn ar ei ol, na gofalon bydol i'w hymddiried i ofal neb. Cyraeddai ben ei daith yn brydlawn a chysurus; ni chyhuddid ef un amser ei fod yn hwyr yn dyfod at ei gyoeiddiad. Ar ol cael ei luniaeth, eisteddai yn nghongl yr aelwyd, gyda'r fath siroldob a boddlonrwydd meddwl fel pe na wybuasai am ddim gofid yn ei oes, oddieithr efallai, y buasai wedi bod yn rhedeg y diwrnod hwnw am ei fywyd rhag rhyw fuwch gan feddwl mai tarw ydoedd. Difurai ei hun a rhagfyfyrdod ar y bregeth a fwriadai ei thraddodi. Mynai sicrwydd am yr amser y cyoeddid fod y moddion i ddechreu. A phan y tybiai fod yr amser hwnw yn agosau, taflai ei olwg yn awr ac eilwaith ar yr awrlais; a phan ddeallai ei bod yn amser priodol i gychwyn, dyma ef ar ei draed, ac ymaith ag ef. "Aroswech, Richard Jones, aroswech dipyn eto, eisteddwch, y mae'n ddigon buan, ni ddaw yno ddim pobl y rhawg eto." "Dyma fi yn myn'd," meddai yntau, "dewch chwi amther a fynoch chwi, dechreu'n naf fi yn yr amther." Ofer fyddai ei berswadio i aros wrth undyn—fwrdd ag ef yn ddiymdroi. Wedi myned o hono i'r addoldy, eisteddai

ronyn bach i gael ei anadl, oblegyd yr oedd yn wr tew a chorffol. Codai ei olwg ar yr areithfa, ac os dygwyddai ei bod yn lled uchel, dywedai, "Daf fi ddim yna, ni dda geni mo'dd pwlpudau uchel yna, rhyw felldith ydyn' nhw; mae dynion yn gwiddioni wrth wneud capeli—bydd fy mhen i yn tyddoi ynddyn' nhw; wfft iddynt. Tyr'd fachgian, ceithia y blocyn yna i mi dan fy nhraed." "Dyna fo, Richard Jones." Yua efe a safai arno, a'r Beibl ar y bwrdd o'i flaen. Agorai ef, nid ar antur, eithr ar ryw fan penodol ynddo a ragfwiadasai efe ei ddarllen. Darllenai y benod neu y Salm gan ei hesbonio wrth fyned yn mlaen. Addefir mai darlennydd go anghelydd ydoedd, fel y buasai yn hawdd i blant yr ysgol Sabbathol ganfod ei wallau yn hyn, a mynych y gwelid bechgyn ieuainc yn cilwenu ar eu glydd wrth ei glywed yn darllen. Gwyddai ef hyn yn dda, a bu yn profedigaeth iddo rai gweithiau. Ond os nad oedd efe yn gampus am ddarllen, edryched pawb ati pan elai i esbonio, oblegyd buan iawn yr anghofid ei ffaeiddau yn darllen, gan eglurdeb a gwerth ei esboniad ar air Duw. Pwy bynag ni byddai yno yn nechreud y cyfarfod, byddai yn dra sicr o fod yn golledwr, canys yr oedd cymaint o adeiladaeth yn fynych i'w gael yn ei esboniad ef ar yr hyn a ddarllenai, ac a geid yn ei bregeth. Ar ol myned drwy hyn, rhoddai benill allan. Ac os dygwyddai na byddai y canwr yno yn brydlawn at ei waith, hwyliai ef y mesur ei hunan. Ar ol diweddiad y mawl, "Yddwan," meddai, "ni awn ychydig at Wddandawdd gweiddi." Dechreuai ei weddi yn bwyllog a difrifol, fel dyn yn llawn o ysbryd y gwaith ynddo. Byddai ganddo ryw fater neillduol bob amser ynddi, a byddai yn hynod yn ei sylw o ryw amgylchiadau a fyddai yn fwy pwysig na chyffredin yn ngoruchwyliaethau Duw at y byd a'r eglwys. Yr oedd ei weddi yn synwylawn a gwresog. Byddai ei deimladau weithiau yn ei orchfygu. Ar ol hyn rhoddai benill drachefn, a phan y gorphenid ei ddatganu, eisteddai pawb, gan ddysegwyl clywed y testun. Hysbysai a darlleni ef, gan ddangos ei gysylltiadau, a'i egluro i'r gynnulleidia. Yr oedd yn gampus am hyn. Medrai ef amlygu ei olygiad arno mewn ychydig eiriau, oblegyd nid ydoedd un amser yn amleiriog. Yna drachefn crybwyllai y materion a gynwysid yn ei destun, mewn modd eglur, dirodres, a naturiol iawn. Byddai ei raniadau ar ei destun yn gyffredin yn dlysiion a tharawiadol. Byddai ei ymddangosiad yn rhoddi argraff ar ei wrandawyr ei fod yn feistr ar ei bwnc, a'i fod yn teimlo hyfrydwch yn ei waith. Yr oedd ganddo ddull priodol iddo ei hun yn yr hyn oll a wnai, ac ni bu erioed yn amcanu at ddynwarediad o neb mewn dim. Yr oedd rhyw bethau yn ei ddull yn pregethu a barent weithiau i rai ysgafn chwerrthin wrth ei wrando, ac yn wir gormod camp fyddai i wyr go ddirifol hefyd beidio gwenu wrth glywed yr hen Ddoctor; ond pob un ystyriol a esgusodai yn rhwydd y diffygion diniwaid

hyn, o herwydd yr adeiladaeth a'r hyfrydwch a geid dan ei weinidogaeth. Wrth ddybenu ei bregeth, dywedai, "Yddwan, ni awn ychydig o gathgliadau," y rhai bob amser fyddent yn naturiol ac i bwrpas. Ar ol diweddu y cwbl o'r gwasanaeth trwy weddi, edrychai am ei het a'i ffon, ac wedi byr ymgysfarch ag ychydig gyfeillion, hwyliai tua'i lety. Os dygwyddai fod y noson hono yn dywell, ni syflai gam heb ryw arweinydd gonest a gofalus i'w dywys yno. Yn rhywle ar ol myned drwy ryw goedwig fechan, dywedai ei arweinydd wrtho, "Dyma ni yrwan, Richard Jones, yn ymyl y pont-bren hwnw, os ydych yn ei goffo. Mae'n siwr ei bod yn o dywyll, ond mi gymeraf ddigon o ofal am danoch chwi, gwnaf yn wir; ymalfaf yn eich braich, ac ni awn drosto yn araf bach ac yn ddyogel." "Naddo i yn widdionedd i ddim doth dy bompdden di heno." "O dewch, Richard Jones, dewch, mi gymeraf fi ddigon o ofal efo chwi, mi wn i am bob modfedd o honi, ac mi gewch chwithau gymeryd eich amser. Yrwan, Richard Jones," "Gollwng fy mddaich, fachgian, gollwng fi, mi af fi fiodd addall." "Dyn a'n cato ni, mae milldir o gwmpas i fyn'd ffordd hono, rwy'n siwr, y munyd yma. A fedrwech ohwi ddim ymddiried cymaint a hyn yn ngofal rhagluniaeth i groesi rhyw afon fach fel hon?" "Taw a chadw thwn, mae thagluniaeth wedi rhoddi peth wel hyn i'n gofal ni ein hunain, tydd'd oddiyma yn y funyd, awn ni fiodd addall, gwel gen i fyn'd ddwy filldidd o gwmpath na thoddi fy ethgyddn mewn ddhyw le ofnadw wel yna." "O dosturi at ei ofnusrwydd, ai ei arweinydd gydag ef rhwng bodd ac anfodd, gan synu wrtho ei hun fod dyn mor gryf ei synwyr, ac yn bregethwr mor dda, wedi'r cwbl mor blentyn-aid a hyn. Cyraeddodd y ddau y llety, a chyda'u bod yn y ty, "O bobol fach." ebe'r Hen Lanc, "dyma ni yn thaff unwaith eto." Ar ol ei swper, darllennai gyfran o'r gair, ac yn gyffredin adroddai wrth y teulu brif faterion ei bregeth y noson hono, yn enwedig os byddai yno rywrai heb fod yn y moddion, a rhoddai ychydig gynghorion pwysig ac adeiladol iddynt. Gorphenai y gwasanaeth teuluol hwn trwy weddi. Teithiai fel hyn o fan i fan am wythnosau, gan bregethu y nos yn unig, oddieithr y Sabbathau. Ni byddai ei daith yn ystod y dydd fawr hwy yn gyffredin nac o Bethlehem Juda i Jerusalem, fel na byddid nemawr byth yn gofyn iddo, "A ddaethoch chwi o bell heddyw, Richard Jones?" Er hyny yr oedd yn lawen gan bawb weled yr Hen Lanc bob amser; ac eithaf tegwch a'i gymeriad yw mynegu yma yr arferai lawer o ddoethineb trwy ddewis amryw o leoedd i letya yn mhob ardal lle yr elai, fel nad arosai yn rhy hir yn yr un man. Ymwelodd ar gylch a'r holl eglwysi Anni-bynol trwy Ddehau a Gogledd Cymru, fel yr oedd pawb a'i hadwaenent ef yn dysegwyl am ei ymweliad blynyddol â hwy. Un o rinweddau dysglaer R. J. fel pregethwr teithiol oedd ei ofal rhag ymyryd a materion rhai

ereill, a rhag cludo chwedlau o'r naill fan i'r llall. Nid gorchest fechan oedd hyn; ond gellir dywedyd am dano ef yn ystod yr holl flnyddoedd y bu yn teithio, na chyhuddid ef o fod yn chwedleugar ac yn gludydd newyddion drwg ac anghysurus am weinidogion, eglwysi, na theuluoedd. Pan y dygwyddai iddo eistedd weithiau yn mysg y rhai a geisient hela rhywbeth o'i ben ef, medrai yr hen gyfaill droi y chwedl heibio, a'i gollwng yr un ffordd a mwg ei bibell; i.e., mynych y clybwyd ef yn amddiffyn gweinidogion pan y clywai rywrai yn eu gwarthruddo yn eu habesoldeb. Yr oedd ei haelion ef hefyd yn un o'r rhinweddau a addurnent ei gymeriad, oblegyd parod fyddai yn wastad i gyfranu at bob achos teilwng a ddygid dan ei sylw, yn enwedig yn ei gartref ei hun. Byddai ef bob amser gyda'r cyntaf o'r gynulleidfa i'estyn ei rodd. "Yr oedd rhinweddau Mr. Richard Jones yn corbwysio ei waeleddau yn fawr. Ystyrid ef yn un o'r dynion callaf, yn Gristion didwyll, a'r pregethwr galluocaf yn yr athrawiaeth sydd yn ol duwioledeb (yn ol ei fanteision) a welwyd erioed. Deallai ei Feibl yn rhagorol, fel y gellir dywedyd ei fod yn wr cadarn yn yr ysgrythyrau. Deallai Dduw yn ei gymeriad moesol a grasol, a'r Ysbryd yn ei oruchwyliaethau, mor oleu, a gosodai ei farn arnynt allan nad oedd modd ei gamddeall. Yr oedd yn feddianol ar ddeall cryf, yn neillduol mewn pethau crefyddol, ac ar olygiadau cyson ar drefn Duw yn cadw pechadur. Yr oedd ei gof yn rhagorol, yr hwn i raddau mawr a wna'i i fyny yr anfantais yr oedd ynddo o herwydd nad oedd yn alluog i ysgrifenu ei ddrwycheddyliau, ac i ddeall awduron Seisnig. Mynych y byddai yn ymofyn â'i frodyr yn y weinidogaeth am olygiadau wahanol awduron ar wahanol bynciau; ac wedi iddo unwaith eu clywed, byddent yn ddyogel yn ei gof at ei wasanaeth. Ar ol cylchymdeithio trwy holl Gymru am flnyddoedd lawer, gwelwyd yr hen gyfaill yn dychwelyd adref o'r diwedd i fyned i "rodio llwybr ar hyd yr hwn ni ddychwelai." Ni chafodd ond byr gystudd, yr hyn ydoedd yn fraint fawr iddo. Awgrymasai ychydig amser cyn hyn fod awr ei ymddatodiad ef yn agosáu. Pan fynegwyd iddo fod ei frawd, yr hwn oedd yn byw yn yr un tŷ ag ef, wedi marw, cyfododd o'i wely, ac aeth i gwr ei ystafell, gan ddywedyd yn wyllofus, "Wel, wel, Guto bach, dyma di wedi myn'd, dof finau ar d'ol di dethd yn union." Gofynai ei chwaer iddo cyn iddo gael un o'i lesmeiriau marwol, "Dic bach, leiciet ti fyw dipyn eto gyda ni?" "Dim o bwyth," eb efe. "A fyddai yn well gen'ti farw?" "Wel y gwelo Fo'n dda," ebe yntau. Llawer a soniasai efe yn ei fywyd wrth ereill am weinidogaeth anghy, a gwerthfawredd crefydd erbyn myned iddi; dyma ef ei hun yn awr ar fin yr afon heb arawdyo ei chenllif. Ie, yr hwn a deithiai ddwy filldir o gwmpas yn hytrach na chroesi cornant dros bontbren ganllawiog—ie, yr hwn a gwmpasai ar ei draed ugain milldir o

ffordd i fyned o Abermaw i Lwyngwrl, yn hytrach na chroesi yr aber gul hono mewn båd, gan yr arswyd oedd ynddo rhag croesi dyfroedd,—wele ef yn awr, pan yn dechreu gwlychu ei draed yn afon anghy, yn mynegu wrth ei gyfeillion, a hyny gyda sirioldeb a gwrolder, nad ofnai ef niwed, gan y gwyddai fod ei fywyd yn "thaff" yn Nghrist cyn dyfod yno. Felly ymadawodd â'r bywyd hwn Ohwefror 18fed, 1853, yn 73 oed, ac aeth i mewn i lawenydd ei Arglwydd.

JONES, JOHN, Aberdar, a anwyd yn Mhantlluest, plwyf Llanarth, Ceredigion, Gor. 20, 1802. Efe oedd y pedwerydd plentyn, a'r ieuengaf, i David a Mary Jones, o Glettwr. Yn y lle hwn bu henafiaid ei dad yn trigianu am oesau digof gan neb, a meddianent ef, yn gystal a lleoedd ereill yn y gymydogiaeth, y rhai a barhant yn eiddo y teulu hyd heddyw. Bu farw y brawd henaf yn ei fabandod. Y nesaf ato oedd y bardd o Bwllfsein, yn nyffryn Clettwr, awdwr y "Crwth," yr hwn a bar yn hir i ddiwyru a dyddanu edmygwyr can. Bu y ddau yn yr un ysgol a John Jones nes yr ymadawodd i'r coleg, gyda'r athraw clodfawr o Gastellhywel. Yn y flwyddyn 1823 aeth i'r coleg yn Nghaerfyrddin, lle'r oedd y Parchedigion D. Peter a D. L. Jones, Clynadda, yn athrawon ar y pryd. Ymadawodd a'r coleg wedi treulio yr amser arferol o bedair blynedd, yn y flwyddyn 1827. Yn Awst, 1828, derbyniodd alwad i ymsefydlu yn weinidog yn St. Clears, â'r hon, o herwydd rhyw reswm, ni chydysniodd. Yn y flwyddyn 1829, derbyniodd alwad oddi-wrth yr eglwys Undodaidd yn Mhantdefaid, Llandyssul, wedi ei harwyddo gan y Parch. John Thomas; nid atebodd hon ychwaith yn gadarnhaol. Y flwyddyn ganlynol bu yn aros am beth amser yn Llandyssul. Tua diwedd haf y flwyddyn 1831, bu yn ymgynghori â'r Parch. John James, pa un a fuasai yn oreu iddo agor ysgol yn St. Clears ynte yn Llanwnen. Beth bynag, tueddwyd ef i aros yn Ngheredigion, gan y cawn ef yn Hydref y flwyddyn hono yn agor ysgol yn y Cribyn, ger Llanwnen, mewn cysylltiad â'r Parch. Rees Davies, Capelygroes, "lle y gwnai o'r ysgol, a phob peth at eu gilydd, dair a dimai y dydd, ond fod yno lawer na thalasant am eu hysgol hyd heddyw." Yr un flwyddyn yr oedd ef a'r Parch. Owen Evans, yn pregethu yn Mhantdefaid, er nad ymsefydlodd yno ychwaith. Yr oedd mynegfys ei dynged ef yn cyfeirio ffordd arall. Cafodd alwad o Rhydyparc yn nechreu y flwyddyn 1833; ond yn Ohwefror aeth yn weinidog i Hen Dy Cwrdd, Heolyfelin, Aberdar. Ar yr ail o Orphenaf, yn yr un flwyddyn (1833) agorodd ysgol ramadegol yn Heolyfelin. Dyma ei faes ef mwy. Tua'r amser hwn ymunodd mewn glan briodas ddedwydd âg Anne Rees, Cilygell, ger Llanbedr. Llafuriai yn ddewr a didderbyn wyneb ar y maes hwn nes daeth y wds olaf i'w hol adref, Rhagfyr 1863, wedi bod yn weinidog ffyddlawn i'r Hen Dy Cwrdd am 31 mlynedd. Y pryderon, y llafur, y cysuron, y myfyrdodau, y llwydd-

iant, a'r siomedigaethau a lanwasant i fyny y triugain mlynedd ag un, Duw yn unig a wyr. Dyn dewr, di-ildio, ymofyngar, cydwybodol, rhydd oddiwrtb bob fflasedd a dauwynebedd, trais a gormes; un yn dymuno ac yn ymddwyn yn well na'r cyffredinolrwydd o blant dynion oedd Mr. Jones. Ceid mwy o swm mewn llawer teul; mwy o hyawdledd; mwy o ehediadau dyohymygod a barddonol; ond yr oedd rhyw afael dyn gan ei lais gwrol, ei ymresymniadau manwl, ei ddywediadau miniog, a'i edrychiad gonest, craff, a'i ffurf gawraidd, ar ddosbarth lluosog. Nid llaw flewog lefn at y cyfoethog oedd ganddo ef, a llaw gledddyfog, bigog, at y gwan; na, byddai farw yn gyntaf. Ni byddai ef yn brin yn ei geryddon; ni phylai ei saethau, ac ni lanwai obenydd o bluf i neb. Fel awdwr, ac ystyried ei gyfleusderau, gwnaeth fwy mae'n debyg, na nemawr o'i gyfoedion a'i gydlafurwyr. Ni chyoeeddodd lawer mae yn wir; ond rhaid ystyried pa beth oedd yn rhesymol i'w ddysgwyl. Gweinidog yn rhwym wrth ei ysgol a'i gynulleidfa, beth lawer a ddysgwylid iddo gyoeddi fel awdwr? Pa le mae amser gan weinidog o'i fath ef i fod yn awdwr? Efe a ysgrifennodd lawer, ac yn dda, yn ol ei amser a'i gyfleusderau, megys "Edifeirwch gwely aneu," 1836; "Y Llyfr cyntaf i blant yr Ysgol Sul," 1839; "Cyfieithad o lythyr Cogan ar y Drindod;" "Galwad ar yr ieuentyd i droi at Dduw," 1840; "Pregeth ar y pechod yn erbyn yr Ysbryd Glan," 1846; "Crwth Dyffryn Clet-twr," 1848; "Traethawd ar y Sabbath;" "Casgliad o Salmau a Hymnau," yn 1857; sef pigion o Iolo, Thomas Evans, Josiah Bees, a rhai hymnau newyddion o'r waith ei frawd, Bees Jones, yn nghyd a dwy o leiaf o'i waith ei hun. Nid yw yn annhebyg nad oedd ef gyda'r blaenaf i feddwl am Gyoeddiad misol i'r Undodiaid. Awgrymai efe am un o leiaf mor gynar a mis Medi, 1836, er mai yn mis Medi, 1847 y daeth y rhifyn cyntaf o'r *Ymofyngydd* allan. Yr oedd yn un o ohebwyr penaf yr Hen Gyfres. Ei brif erthyglau oeddylt, "Tystiolaeth llyfr natur am Dduw;" "Duw a'i ddybenion yn ol ei Air;" a "Sylwadau ar gythreuliaid." Mae yr hyn a ysgrifennodd yn peri hiraeth nad allasai ysgrifenu rhagor. Ar brydiau rhaid addef ei fod yn defnyddio geiriau geirwon—caletach nag y meddyliai llawer fod eu heisiau. Ond yn y cyffredin yr oedd ei arddull yn eglur, syml, nerthol, ac at y pwynt. Ysgrifennai fel y siaradai, yn ddi-dderbyn wyneb, ac heb dreulio dim amser i lyfnhau yr ymadroddion a ymgynygent iddo. Ei amcan yn "Nhystiolaeth llyfr natur am Dduw," oedd profi fod pob poen ag y gwyddys ei ddybenion yn tueddu i lesau dyn; ac mai yr unig gasgliad teg ellir dynu, lle byddom yn methu canfod y dyben yw, mai yr un yw ei amcan. Yn "Nuw a'i ddybenion yn ol ei Air," dangosai o'r Beibl, mai Bod hollalluog yw Duw; anfeidrol ei gariad a digamsyniol ei ddoethineb; yn feddianol ar allu ac ewyllys i wneuthur y cyfan mewn perffeithrwydd i buro pob drygioni.

Daliai mai y golygiadau hyn yn unig sydd deilwng o Dduw doeth a hollalluog, a chan hyn y rhaid mai hwy sydd gywir. Yn y flwyddyn 1865, cyoeoddwyd chwech o bregethau rhagorol o'i eiddo, wedi eu hygrifenu pan oedd yr awdwr yn ieuanc. Y maent yn dangos meddwl craffus, galluog, dan ddyseg-yblaeth, yn gweithio allan ei syniadau yn oleu, yn gystal a theimladau gwir Gristionogol. Dangosant addfdrwydd a gorpheniad nodedig mewn gweinidog ieuanc. Yr ydym dan addewid o gael dau rifyn arall o'i bregethau, gyda bywgraffiad; a hyderwn y galluogir y cyoeddwr i fyned yn mlaen a'i waith yn fuan. Yr oedd Mr. Jones yn ieithydd medrus,—yn Roegwr, Lladinwr, a Chymreigydd da. Yr oedd yn dra hoff hefyd o athroniaeth naturiol. Bu yn areithio yn Aberdar, Merthyr, a'r cylchoedd, ar seryddiaeth, a gwahanol gangenau athroniaeth naturiol. O ran daliadau philosophyddol, *Necessarian* a *Materialist* cadarn ydoedd. Credai yn ddiymwad yn y gwyrtbiau, a seiliai ei grefydd arnynt. Dywed yn yr Hen Gyfres o'r *Ymofyngydd*, "Gwyrtbiau yw seiliau cadarnaf fy nghred i. Oni buasai i'r Iesu gyfodi o farw fab y weddw o Nain a Lasarus; ac oni buasai adgyfodiad Crist ei hun, a'r cyffelyb wyrthiau, ni buasai moesoldeb y cyfamod newydd yn ymddangos mor ddyrchafedig fawr i mi ag y gwna yn awr. Ar dystiolaeth gwyrtbiau, ufuddhau i orchymynion Duw sydd eisiau. Moesoldeb y gwyrtbiau i mi." Yr oedd yn groes iawn i ryfel a thywallt gwaed, a gwastraff gwallus llywodraethwyr. Yr oedd yn groes hefyd i'r *New Marriage Law*, (1837,) yn gystal a'r *Poor Law Act*. O ran y dyn oddiallan, yr oedd ei olwg yn anghofiadwy. Credai pob un a'i gwelai ei fod ef yn rhywun, ac iawn y troai eu casgliad allan. Arferai y Dr. Chalmers ofyn, pan glywai am ryw ddyd a fawr ganmold, "A yw e'n ddyd o bwysau?" Atebasai Mr. Jones yn hollol i feddylddrych y Dr. am ddyd mawr. Fel dyn, yr oedd yn gorffol, briglywd, penfoel, a'i wyneb yn dew, farfog, yr hyn a roddai iddo olwg lewaidd yn hytrach. Digon traws fuaasai y gair cyntaf ganddo fynychaf, ond cariai galon dyner dan yr ymddangosiad gwrol, os nad llewaidd hwnw. Nis gallai edrych ar galedi heb doeturio. Ni wyddai dyeithriaid ddim am dynnerwch ei ddymer. Yr oedd yn berchen ar ffraethineb naturiol miniog, fel y cofia llawer yn dda. Pan ddywedwyd wrtho gyda chyfeiriad at ei farf ei fod yn ddiagon i yru braw ar y cythraul, dywedai, "Dyna fy swydd i." Ymadrodd arferol ganddo oedd, "Pe gallai y diafol ond adnabod Duw, nis gallai lai na'i garu." Tebyg i eiriau y Dr. Tuckerman, o Boston, yr hwn a ddywedai, "I believe I could, through love, convert the devil himself." Yr oedd yn ddi-ildio o benderfynol; nis gorfyddai llu ef. Cariai allan ei gynlluniau, a dylznai ei amcanion, pe yn hollol wrtho ei hun; ie, pe buasai pob llaw wedi ei chodi i'w erbyn. Nid oedd ef yn gaehtwas i ffurfiau, defodau, a dulliau yr oes o feddwl

ac ymddwyn. Fel enghraifft, credai fod myned i weddio wrth wely anegu dyn claf, a gweini'r cymun iddo, os erioed o'r blaen heb ddangos gofal am y fath bethau, yn anfoesol, ac yn cefnogi anfoesoldeb. Am hyn y gwrthodai bob amser fyned, er y cais taeraf. Nid pawb oeddynt ar y pryd yn gallu deall ystyr y fath gydwybodolrwydd; ond y sawl a'i hadwaenent a wyddent nad o ddiffyg car-edigrwydd y tarddai, ond mai ffirwyth pen-derfyniad pwylog ydoedd.

JONES, REES, awdwr "Crwth Dyffryn Clettwr," a aned yn Nhalygareg, yn mhlywyl Llanarth, yn sir Aberteifi, ar yr 8fed o Hydref, 1797. Ail fab ydoedd i David Jones, o Glettwr, a Mary, ei wraig. Bu ei frawd henaf farw cyn geni y bardd. Trydydd mab Rees Jones, o Glettwr, ydoedd Dafydd. Yr oedd ei henafiaid yn byw yn Nghlettwr, neu fel y gelwid y lle gynt, Tir y Dyffryn Clettwr; ac yn feddianol arno, yn nghyda rai lleoedd ereill yn y gymydogoeth hono er ys oesoedd na wyddis pa nifer. Ar farwolaeth ei frodyr, John a Jenkin, daeth Dafydd, tad y bardd i feddiant o dir y ddau, ac ar fyr amser adeiladodd ar y rhan hono o Dalgareg a ddaeth i'w feddiant ef y ty a elwir Rhandir, ac yno y terfynodd ei ddyddiau, yn Rhagfyr, 1809, yn myned ar ei 41 oed, gan adael ar ei ol wraig a thri o blant, sef Rees yn 12, Elizabeth yn 9 y Gwyl Fair canlynol, a John yn 7 oddiar yr 20fed o Orphenaf. Pan bu farw ei dad, yr oedd yr awdwr yn yr ysgol gyda y Parch. David Davies, yn Llwynrhydownen, un o'r Lladinwyr a'r Groegwyr gorsu yn ei ardal ar y pryd, os nad yn holl Gymru—gwr ag y mae ei gof yn barchus gan rai o'r ysgoleigion gorsu yn Nghymru, ag sydd yn awr ar dir y byw. Bwriadai ei dad roddi i'r bardd yr addysg oreu ag a allai gael iddo; ond nid felly y trefnodd Duw. Cafodd ei blant eu gadael yn amddifaid, dan ofal tri o gyfeillion eu tad; dau o'r rhai hyny a lwyr anghofiasant wneuthur braidd dim sylw o'r amddifaid a ymddiriedwyd i'w gofal. Er fod un o honynt yn cael ei ystyried yn ddyseg-edig, a chwedi ei apwyntio, yn benaf, i ofalu am weled yr amddifaid yn cael y ddyseg-eidiaeth orau ag a ganiatai yr ychydig gyfoeth oedd gan eu tad i'w adael iddynt, ni wnaeth gymaint a gofyn unwaith iddynt pa fodd yr oeddynt yn cael eu dysgu, neu yn cael eu trin gan eu mam a'i hail wr! Nid felly y trydydd. Gwnaeth Griffith Thomas, o'r Oernant, ei ran ag amddifaid ei gar, Dafydd, bryd bynag y ceisient ei gynorthwy. Pan briododd ei fam â'r gwas yn nyddiau calanmai, 1812, cafodd Rees, a'i chwaer, eu cadw gartref o'r ysgol, ac ni ddychwelodd yn ol yno byth mwyach. Yr oedd ar y pryd wedi dysgu ychydig o ramadeg y iaith Roeg, ac yn darllen y bardd enwog o Fantua. Treuni na buasai yn cael ei gadw am ychydig yn rhagor dan ofal Mr. Davies, nes ei wneud yn alluog i ddeall yn rhywydd orchestrawith anfarwol feirdd Groeg a Rhufain. Buasai cyfarwydd-deb â gwaith y rhai hyny yn sicr o buro a dyrebafu ei awen i ragoroldeb

mawr, a'i galluogi i ganu yn fwy cywrain a chelfyddgar o beth dirfawr na dim a welir yn awr o'i genau. Heblaw gwrteithio yr awen, treuliodd yr awdwr lawer o'i amser i ddyysgu rheolau canu, a chanai yn aml â'r ysbryd, ac â'r deall hefyd. Yr oedd yn gallu chwareu dau neu dri o offer cerdd yn lled gelfyddgar, ac felly difyrodd lawer cyfaill â'i gan a'i grwth. Cyn ei fod yn llawn ugain oed priododd, ar yr 22ain o Awst, 1817, â Mary, unig ferch John a Jane Davies, o Nantyr-y-menyn, yn Llandysul, yr hon oedd yn myned ar ei 21ain oed, a pharhaodd yr undeb naw mlynedd; yna bu Mary farw, gan adael ar ei hol bedwar o blant, Jane, Mary, Elizabeth, a John. Claddwyd John y gwanwyn canlynol, ac Elizabeth yn Rhagfyr, 1828. Yn mhen ychydig amser ar ol priodi, ymunodd â'r eglwys Gristionogol yn Mhantyddefaid, lle y bu yn aelod selog hyd ei farwolaeth; ac er amddiffyn yr hyn a ymddangosai iddo yn wirionedd, ysgrifnodd ar brydiau i *Seren Gomer*, y cyoeddiad a elwid y rhyddaf yn Nghymru; ond gŵyr y rhai galluocaf i farnu, ag oeddynt yn arfer darllen y *Seren* ar amser y ddad ar y "Pechod Gwreiddiol," a "Bodoldeb y Diafol," na chafodd "Amnon" ond prin dangos ei fod, yn ol barn anffaeledigion Calfinaidd Cymru, yn afiach yn y ffydd, cyn cael ei drin gan y *Seren* a thafod drwg y Gol. (mae yn debygol,) dan ffugenw; yna yn ei enw ei hun, dywedai fod y ddad yn rhy bersonol i gael ymddangos yn yr yr "Hydlewyrn mawr," os cawn genad i arfer geiriau Iolo Morganwg am dani. Nid bach oedd siomedigaeth y rhai oeddynt yn dymuno gweld rheysmau teg yn cael eu harfer dros farn gwr, pan nad oeddynt yn gweled un cynyg i ddim amgen na galw enwau oes ar Amnon. Yn y ffwyddyn 1828, priododd â Martha Gough, o Ffynon Oer, o'r hon ni chafodd un plentyn; ac ar ol blynyddau o afiechyd, canodd yn iach i'r fuchedd hon, ar y 15fed o Chwefror, 1844, yn 46 mlwydd oed. Claddwyd ef y 19eg, wrth dy cwrdd Pantyddefaid.

JONES, ISHMAEL, Llandinam, oedd un o lefarwyr y Trefnyddion Calfinaidd, yn sir Drefaldwyn. Nid oes genym sicrwydd pa bryd y ganwyd ef. Yr amser diweddaf y gwelsom ef oedd yn 1821, a meddyliwn ei fod y pryd hwnw tua 75 mlwydd oed. Yr oedd yn fab o ordderch, fel y dywedir, i'r Yswain Jones, Abermaud, ger Llanilar, Ceredigion. Er fod yr Yswain Jones hwn yn gyfoethog, ac yn cael ei ystyried yn wr boneddig, eto dyn o gymeriad isel ac anfoesol iawn oedd, ac erlidiwr creulawn o'r Trefnyddion Calfinaidd. Hen fab gweddw, neu fel y dywed ereill, hen lanc, oedd. Pan ddaeth y Parch. Daniel Rowlands y waith gyntaf i bregethu i Lanilar, yr oedd Mr. Jones, Abermaud, a thorf o bobl gydag ef wedi dyfod yno hefyd, ar fedr rhwystro yr oedfa. Ar waith Mr. Rowlands yn cynyg pregethu, ymosodasant arno mewn modd ffyrnig, gan ei luchio a cheryg nes oedd ei waed yn llifo. Pan welodd Mr. Rowlands

nad oedd obaith seibiant, efe a gymerth ei anifail ac a ymadawodd ar ffrwst, gan ysgwyd y llwch oddiwrth ei draed yn dystiolaeth yn eu herbyn, a dywedyd, "Dwyn yr ydwyf yn fy nghorff nodau yr Arglwydd Iesu." Parodd gwrthwynebiad Mr. Jones, Abermaud, yn nghyd ag un offeiriad, o'r enw Mr. Hughes, yr hwn oedd yn byw yn Nglanrafon, ger Llanilar, na fu un cynyg ar bregethu drachefn droe amryw flynyddau; ond cafodd Mr. Rowlands ar ei feddwl, er y maeddu a fu arno y tro cyntaf i roddi cynyg eilwaith arni, ond nid yn yr un lle. A phan glybu Mr. Jones, Abermaud, a gwybod yr amser penodol, efe a ddechreuodd ymbarotoi i ymosod arno. Yr oedd ganddo ddau was nodedig, y penaf oedd Richard James, a'r llall oedd Wyddel, o'r enw M'cDaniel. Cytunodd a'r ddau ddyhiryn i fyned i'w faeddu, a rhoes iddynt arian i'w gwario yn gyntaf yn y dafarn, fel y byddai iddynt wedi ymlenwi a diod gref yn gymwysach at y gorchwyl, ac anfonwyd hwynt yn ddigon cynar i'r lle cyn i'r oedfa ddechreu. Ymgasglodd yno lawer o bobl, a dechreuwyd y gwasanaeth; a phan oedd Mr. Rowlands yn gweddio, wela y ddau erlidwr yn ymddangos. Ebe un wrth y llall, "Arosronyn yn llonydd, a gwrandawn bob peth a ddywed." Craffodd Dic Siams ei fod yn dywedyd rhywbeth sobr iawn, ac yn wyllo yn hidl, ac ymaffodd ynddo yntau deimladau yn y fan, na ddilewyd dim o honynt yn llwyr tra bu byw. Yr oedd gan y Gwyddel bastwn mawr yn ei law, a dywedai wrth ei gydymaith, "Mi af fi yn mlaen ac a'i tarawaf ef." "Na chynyg ddim o'r fath," ebe Dic, "os ti a wnai, mi a'th darawaf dithau, ac ni fydd raid i ti wrth ddim ychwaneg." Fel hyn yn annysgwyliadwy y cafodd Mr. Rowlands y tro hwn lonyddwch i bregethu yn ddiwarafun. Dychwelodd pawb i'w cartrefleoedd, a'r ddau was hefyd at eu meistri i Abermaud. Galwyd hwy i mewn at y gwr boneddig, a gof-fynodd, "A gurasoch chwi ef i bwrpas?" "Na ddo," ebe Mic. "Paham hyn?" gofynai yr Yswain. "Dic Siams a'm rhwystr-oedd i," ebe yntau, "ac yr oedd yn fy mygwrth i yn lle y pregethwr." Yna gofynai i Dic, "Paham na wnaethai fel yr addawsai?" "Pan ddaethum," ebe yntau, "i olwg y pregethwr yr oedd yn edrych yn ddirifol iawn, ac yn wyllo yn anghyffredin—allaswn i ddim a'i daro a'r gwr yn llefain." "Wel, wel," ebe Jones, "mi welaf fod eich ofn chwi arno, ac mi waranta na welir mo hono yma mwy ar frys." "Ond," ebe efe, "drachefn, "mae yn rhaid i ti Dic ddyfod i mewn i'r plas, myned i ben stól, a phregethu yr un fath ag ef." Ar hyn galwodd yr holl deulu yn nghyd i wrando Dic yn pregethu. Yr oedd Dic yn hynod o gryf ei gof, a pharai lawer o ddigrifwch i'w wrandawr gan ei fedruswydd yn y gorchwyl. Gyda ei fod yn terfynu, gan ddyweyd, "Amen," brathwyd ef gan ei gydwybod, fel un a wnaethai ar fai, a bu y tro hwn yn achlysur cychwynol ei argycoeddiad, a blin a fu ganddo o'i blegyd

tra fu byw. Dangosodd Richard James ar ol hyn gywirdeb ei grefydd mewn llawer amgylchiad. Ond yn awr i ddychweledydd oddiwrth y tad at y mab. Gwasanaethwr satan oedd y tad, ond gwasanaethwr Duw byw oedd y mab. Ymunodd Mr. Ishmael Jones a'r Trefnyddion Calfnaid tra yr oedd efe yn ieuanc; ac yn nhy un Edward Robert, Ty'nllwyn yn mhlwyf Darowen, y pregethodd efe ei bregeth gyntaf, o flaen William Lewis, Darowen, ger Machynlleth; a dywedai gwr ag oedd yno yn gwrandau mai pur fer oedd y bregeth, ac heb ddim ymadroddion annoeth, ond bod llawn cymaint o synwr ynddi ag oedd yn mhregeth hir William Lewis. Nid hir yr arosodd Ishmael Jones yn yr ardal hon ar ol dechreu pregethu; ond am ei symudiadau dylynol, nid oes genym hanes, yn unig hysbys ydyw, mai yn Llandinam, gerllaw Llandiloos, y treuliodd flynyddoedd diweddaraf ei oes, ac yno y bu efe farw. Yr oedd efe pan yn wr ieuanc yn dyfod i Aberystwyth i bregethu, ond yr oedd wedi clywed fod y trigolion yn ffyrnig iawn yn erbyn y pengryuaid, a'i bod yn eithaf peryglus i neb o honynt ddyfod i'r dref, os byddai hyn y ddyfod yn adnabyddus i'r erlidwr. Yr oedd y newydd trwm hwn wedi creu arswyd yn meddwl Ishmael ieuanc, a threfnodd ei lwybr fel ag i gyraedd y dref cyn goleuo y dydd. Pan y daeth gerllaw y Porthtywyll, canfu oleu mewn ffenestr, nesaodd ato, a chlybu lais un yn llefaru; ac wedi ymwrando yn ddyfalach, deallodd mai un yn gweddio Duw oedd; ar hyn efe a aeth i mewn yn hyderus, a chafodd mai tŷ un o'r Trefnyddion boreu ydoedd, ac mai cadw dyledswydd deuluaidd yr oedd y penteulu cyn dydd rhag ei aflonyddu gan yr erlidwr. Y gweddwr hwn oedd Dafydd y gweydd. Bu Ishmael Jones a Dafydd y gweydd, yn gyfeillion calon am eu hoes. Er na ellir dyweyd am Ishmael Jones ei fod yn bregethwr mawr, eto yr oedd yn hynod o boblogaidd. Yr oedd ei iaith yn swnio yn arw ar glustiau rhai o'i wrandawr, gan ei bod yn dra anghoethedig; defnyddiai rai ymadroddion pur isel ac anweddus i'r areithfa. Pe defnyddiai rhyw bregethwr y cyfryw ymadroddion y dyddiau hyn, nid yw yn debyg y cawsai lawer i'w wrando, gan fod y chwaeth wedi cyfnewid o'r hyn ydoedd yn ei amser ef yn fawr.

JONES, THOMAS, gweinidog yr Anni-bynwyr yn Llansantisor, sir Dinbych. Ganwyd ef yn Nhrefyrnawr, plwyf Llanwinio, sir Gaerfyrddin, tua'r flwyddyn 1773. Pan yn ieuanc anfonwyd ef i'r ysgol at ei ewythr brawd ei dad, y Parch. B. Jones, Pwllheli, yr hwn oedd yn weinidog y pryd hwn yn Rhosymeirch, sir Fon. Pan yno ymroddodd i waith yr Arglwydd, a derbynwyd ef yn aelod eglwysig. Yn fuan wedi iddo gael ei ddwyn i weled gwerth crefydd, tueddwyd ei feddwl yn gryf at waith y weinidogaeth. Cyn hir dechreuodd bregethu; ac wedi bod dan addysgiadau ei ewythr tua dwy flynedd, dychwelodd at ei rieni. Yn fuan wedi hyn

aeth i'r ysgol ramadegol yn Llanybri. Wedi iddo gyraedd gwybodaeth lled helaeth o'r ieithoedd Lladin a Groeg, ar gymeradwyaeth ei athraw dysgedig, derbyniwyd ef yn fyfyrwr am bedair blynedd i athrofa Henaduriaethol Abertawe, yr hon oedd y pryd hwnw dan olygiaeth y Parchedigion J. Jones a W. Howells. Wedi bod dair blynedd yn Abertawe, aeth rhyw anglyfod rhwng yr athrawon; a'r canlyniad fu i'r athrofa gael ei symud i Gaerfyrddin, dan olygiaeth y Parchedigion D. Peter a D. Davies, Llanybri. Camataodd yr ymddiriedolwyr i Mr. Jones fod yn yr athrofa flwyddyn yn rhagor na'r amser cyffredin; a chan iddo gael pum mlynedd o addysgiaeth athrofaol, a manteision helaeth yn flaenorol, gellir meddwl ei fod wedi cyraedd gwybodaeth helaeth o amrywiol gangenau dysgeidiaeth, yn enwedig yn y tair iaith a ysgrifenyddwyd ar groes ein Harglwydd Iesu Grist. Wedi gadael yr athrofa, arosodd gartref am yn agos i flwyddyn, a phregethai yn achlysurol mewn gwahanol eglwysi gyda chymeradwyaeth mawr. Yn y flwyddyn 1799, cymerodd daith i'r Gogledd. Yr oedd eglwys Dinbych heb un gweinidog, a rhoddasant eu meddwl arno ef fel un cymwys i gymeryd eu gofal gweinidogaethol. Dymunasant yn daer arno ddyfod atynt; a chydsyniodd yntau a'u cais. Yn fuan wedi ei ddyfod yno ymroddodd i gadw ysgol; a chan ei fod yn ysgolaig mor dda, yn wr o gyfansoddiad cryf, ac o ymroddiad difino, llwyddodd yr ysgol yn anarferol. Darfu i'r rhan amlaf o fasnachwyr y dref, pobl gyfrifol Dyffryn Clwyd, a llawer o Loegr, roddi eu plant dan ei ofal. Cyn hir rhoddodd ei ofal gweinidogaethol i fyny yn Ninbych, ond parhaodd i gadw ysgol yno. Wedi clywed llawer o son am Fynydd Moelfre, a bod trigolion y cymydogaeithau hyn yn hynod o dywyll, heb fawr o bregethu yn agos, tueddwyd ei feddwl i gynnyrf yr efengyl iddynt. Cafodd gymelliad gan dyddynwr o'r gymydogaeith i ddyfod a phregethu yn ei dy ef. Elai yno bod Sabbath, a phregethai wrth y drws. Ymbyrai lloedd i wrando; ond ar y cyntaf ni ddeuai ond ychydig o honnynt yn nes na'r ffordd fawr. Ni pharhaodd felly yn hir; canys gwelwyd yn fuan fod llaw yr Arglwydd gydag ef, yn y cyfnwidiad a gymerodd le yn mucheddau llawer o drigolion yr ardal. Daeth amryw i ymofyn y ffordd tua Seion, ac i ymroddi i'r Arglwydd ac i'w gilydd mewn cymdeithas eglwysig. Tua'r flwyddyn 1803, aethant i addoli i ysgubor gyfagos. Yno y corffolwyd yr eglwys, ac yno y cafodd Mr. Jones ei urddo. Y gweinidogion canlynol a weinyddent ar yr achlysur:—Y Parchedigion J. Lewis, athraw athrofa Wrexham; B. Jones, Pwllheli; J. Powell, Rhosymeirch; T. Jones, Newmarket; a D. Jones, Treffynon. Yn mhen ysbaid o amser adeiladwyd Capel Moelfre. Ymroddodd Mr. Jones yn ddiwyd i lafurio mewn amser ac allan o amser, yn mhell ac yn agos, i gasglu ato; fel ag yr oedd rhan fawr o'r draul wedi ei thalu erbyn gorphen yr adeilad. Yn fuan wedi sefydlu achos yn Moelfre, aeth

i bregethu i Colwyn—wyth milldir yn mhellach. Nid hir y teithiodd yno cyn i'r Arglwydd goroni ei lafur a llwyddiant. Ym-gasglai lloedd i wrando, a llawer o bobl a ddychwelwyd at yr Arglwydd. Buont yn addoli am flynyddau mewn ty anedd, am na cheid tir i adeiladu capel gan neb am un pris. Yn y flwyddyn 1814, gwerthodd cyfreithiwr o Lanrwst ddernyn bychan o dir iddynt am gan gini! Adeiladwyd capel yn ddiwed, ac aeth y draul tua £400. Gorfu i Mr. Jones lafurio yn galed, a theithio trwy lawer o Gymru a Lloegr i gasglu ato; ac ni orphwysoedd hyd oni symudwyd y ddyled yn llwyr. Tua diwedd y flwyddyn 1815, bu farw Mrs. Jones, mewn llawn sicrwydd go-baith. Dyoddefodd un mis ar ddeg o gystudd yn hynod dawel ac ymroddgar i ewyllys ei Duw. Hi oedd y cyntaf a gladdwyd yn mynwent Capel Colwyn. Cafodd Mr. Jones golled fawr ar ei hol; a chafodd ei dwy ferch fychain eu hymddifadu o fam ofalus a thirion. Yn y flwyddyn 1825, adeiladwyd capel hardd a chyflus yn Llansantior; a bu yntau drachefn yn llafurus trwy lawer o Gymru, Lloegr, a'r Alban, yn casglu ato; ac ni ddi-galonodd nes ei hollol ryddhau o'r ddyled. Tua diwedd y flwyddyn hono efe a symudodd i fyw o Ddinbych i Lansantior. Yn fuan wedi hyn roddodd i fyny ei weinidogaeth yn Ngholwyn. Er ei fod yn ddyn o gyfansoddiad cryf, yr oedd erbyn hyn, trwy lafur caled, wedi dadfeilio yn fawr yn ei iechyd. O'r flwyddyn 1807 i'r flwyddyn 1822, cafodd aml a blin gystuddiau corfforol. Yn gynar yn haf y flwyddyn 1830, cafodd y dwymyn ewynawl yn drwm iawn. Bu yn gorwedd am fisoedd mewn poenau mawrion; ond gwellaodd i raddau tua diwedd y flwyddyn. Bu yn pregethu ychydig drachefn, ond ni ddaeth yn gwbl iach mwy, nes cyraedd y wlad lle na ddywed y preswlydd "Claf ydwyf." Bu farw tua diwedd y flwyddyn ganlynol, fel y gwelir yn y *Dysgedydd* am Ragfyr, 1831. "Cychwynodd Mr. Jones a'i ddwy ferch oddicartref o Foelfre ar y 26ain o Fedi, i ymweled a'i gyfeillion yn y Deheudir. Nid oedd ond lled wan ei iechyd er ys mwy na blwyddyn. Yr oedd yn teimlo ei hun yn lleeg iawn yn Aberystwyth wrth fyned; ond trwy ymdrochi yn y *warm bath*. Gwellaodd yn fawr, ac aeth yn mlaen ar ei daith i Gaerfyrddin, lle bu yn siroli gyda'i gyfeillion, ac yn ymddangos yn hynod dawel a chyseurus ei feddwl. Wrth ddychweilyd adref daeth i Ddinasmowddu nos Fawrth, Tachwedd 1af, ac yno cymerwyd ei yn glaf iawn gan ddiffyg anadl. Ond yr oedd yn alluog i godi allan dydd Mercher; ac yn yr hwyr pregethodd yn felus iawn oddiwrt h Judas 20, 21. Parhaodd i waolu hyd naw o'r gloch nos Kercher, Tachwedd 8fed, pryd y gorphenodd ei yrfa gyda'r tawelwch mwyaf, yn 58 mlwydd oed. Dydd Sadwrn canlynol claddwyd ef yn addoldy yr Annibynwyr yn y Ddinas; pryd y gweddiodd y Parch. H. Lloyd, Towyn, cyn cychwyn y corff o'r ty; a'r Parch. C. Jones, Dolgellau, yn yr addoldy; ac anerchwyd y

gynulleidfa gan y Parch. J. Roberts, Llanbryn-mair, oddiwrth Salm cxvi. 15, "Gwerth-fawr yn ngolwg yr Arglwydd yw marwolaeth ei saint ef." Areithiodd y Parch. D. Morgan, Machynlleth, wrth y bedd, a therfynwyd gan y Parch. E. Davies, Trawsfynydd. Y nos o'r blaen pregethodd y Parohedigion M. Ellis, Talybont; a D. Morgan, Machynlleth. Claddwyd ef wrth ochr ei hen gyfaill, yr enwog W. Hughes, Dinas. Yr oeddynt yn hoff iawn o'u gilydd yn eu bywyd. Buont yn ffyddlon a llwyddianus iawn eill dau yn ngwaith eu Harglwydd; ond wele hwynt yn awr yn cyd-orhwys yn ymyl eu gilydd hyd ganiad yr udgorn y bore mawr, pryd y cyd-godiant mewn nerth ac anllygredigaeth, yn "fil harddach na thoriad y wawr." Yr oedd Mr. Jones o ran ei gorff yn lluniaidd a hardd, o edrychiad boneddigaidd iawn. Yr oedd ei lais yn beraidd, ei anerchiad yn hynod o ddengar a serchiadol. Fel pregethwr, yr oedd yn ddoniol a phoblogaidd; disgynai yr athrawiaeth oddiwrtho fel gwllith-wlaw ar i'r wellt. I ba le bynag yr elai mawr hoffid ef a'i weinidogaeth. Perchid ef nid yn unig gan y cyffredin bobl, ond hefyd gan lawer o foneddigion y cwmpasoedd. Gwyddent ei fod yn ddysegedig, a chydabyddent ei ddefnyddioldeb fel gweinidog yr efengyl; cafwyd prawf o hyn lawer gwaith, yn neillduol yn y parodrwydd a ddangosodd Arglwydd Dinorben, iddo gael tir i adeiladu capel mor agos i'w balas. Y mae lluoedd o dystion byw o'i ffyddlondeb. Cofus yw ganddynt fel y byddai yn myned o Ddinbych i Foelfre a Cholwyn bob Sabbath, yn agos i ugain milldir o ffordd dryw bob tywydd, ac yn dychwelyd adref yn brwydlawn dydd Llun erbyn yr ysgol. Llafuriodd felly am lawer o flynyddoedd heb na thal na gwobrwy gan neb, ond yn gwbl ar ei draul ei hun. Byddai yn aml yn cymeryd bwyd yn ei logell, a thalai £18 y flwyddyn am gadw oeffyl yn Ninbych yn unig i wasanaethu yn efengyl Mab Duw. Dangosodd drwy holl ysbaid ei weinidogaeth "nad aur, neu arian, neu wisg neb" oedd yn ei chwenych, ond enill eneidiau at Grist. Fel cyfaill, yr oedd Mr. Jones yn ffyddlon a diddichell, yn bregethwr effro, hyawdl, ac efengylaidd; ac yr oedd ei dynerwch a'i ffyddlondeb fel gweinidog, yn enill iddo barch neillduol. Bu llwyddiant amlwg ar ei lafur, oblegyd planu a sefydlu achosion newyddion y bu ef, nid dyfod i mewn i lafur ereill a wnaeth ef, ond ereill a ddaethant i mewn i'w lafur ef. Yr oedd hefyd yn ymdrechgar iawn i gynorthwyo eglwysi gweinion ac amddifaid o weinidogion. Adeiladodd dri o gapeli heirda a helaeth, lle yr oedd eu mawr eiseu, a thalodd y cwbl o ddyled y tri cyn ei farw. Yr oedd ei agweddiad boneddigaidd, yn nghyd a'i ysbryd bywiog yn ei gymwysio i gynull tyrfaoedd i'w wrando, ac yn ei gyfaddasu i enill sylw boneddigion er cael lle ac arian i godi addoldai; a mwy na hyny, cafoedd fod yn offerynol i gasglu eneidiau lawer at y Ceidwad, i ba rai yr oedd ei goffiadwr-iaeth yn anwyl iawn. Yr oedd iddo enwog-

rwydd neillduol fel ysgolfeistr. Nid yn unig cafwodd ei le o dan ymddiriedolwyr y Paroh. Ddoctor Daniel Williams, ond cafwodd ddysgu plant llawer o'r teuluocedd mwyaf cyfrifol yn Ninbych a'i chymydogoethau, a'i gymeriad da fel ysgolfeistr a gweinidog yr efengyl a enillodd iddo fywiolaeth foneddigaidd a chysurus. Fel gwr gweddwr, ymddygodd yn gwbl ddfrycheulyd, a dygodd i fyny ei blant yn dyner a pharhaus. Ei eiriau diweddaf wrth ei ddwy ferch fach, "Gwnewch yn fawr o fy Nghrist i, y mae ef yn gwneuthur yn fawr o honor fi. Yr wyf yn gwybod fy mod yn dderbyniol." Bu yn hynod o ffyddlon a diwyd yn ngwaith ei Arglwydd. Dygodd "bwys a gwres y dydd yn y wllan." Bu yn offeryn llwyddianus yn llaw ei Dduw i arloesi y ffordd, a'i weinidogaeth dan arddeliad yr Ysbryd Glân a fu yn allu Duw er iachawdwr-iaeth llawer o eneidiau.

JONES, JOHN, gweinidog y Bedyddwyr yn Nghapel Seion, Merthyr. Ganwyd ef yn mhlwyf Llanfihangel Genau'r Glyn, Ceredigion, yn y flwyddyn, 1806. Enwau ei rieni oeddynt Mason a Mary Jones. Yr oedd ei dad er yn fraeth ei ddyweddiadau, yn ddyd lled anystyriol, ac felly y parhaodd hyd derfyn ei oes, ar ddim prawf a gafwyd i'r gwrthwyneb; ond yr oedd ei fam yn wraig dduwiol iawn, ac yn meddu ar synwyr helaeth. John oedd unig fab ei rieni, er fod iddynt dair o ferched. Cafodd John ienau ysgol wledig weddol dda, a hyny fe ddichon yn fwy, am nad oedd ei duedd at ddim daearol ond ei lyfr a'i ffyrdodau. Cafodd ei hyfforddi yn foreu yn methau crefydd o dan arweinyddiaeth ei anwyl fam, yr hon oedd yn aelod ffyddlon gyda'r Bedyddwyr, yn Nhalybont. Cawn ef ogylich 16 oed yn teimlo dylanwad y weinidogaeth yn bachu yn ei galon, nes penderfynu ymwagw a'r dysgyblion; ac ar ol cael prawf o'i benderfyniad i ddylyn yr Iesu, cafwodd ei dderbyn yn aelod eglwysig yn Nhalybont, gan y diweddar Barch. Simon James, gweinidog y lle ar y pryd, yr hwn cyn hir wedi hyny, a orphenodd ei yrfa lwyddianus yn yr Arglwydd. Dechreuodd Mr. Jones bregethu yn 1826, gyda derbyn-iaid anghyffredin, fel yr aeth son am dano yn mhell ac agos. Ar ol pregethu gartref ar gylch gyda derbyn-iaid a pharoh, aeth ar ymweliad i sir Gaernarfon, lle yr agorodd ysgol yn Mhontllyfni, ac yr arosodd am tua dwy flynedd. Pregethodd lawer yn Mhontllyfni a'r sir yn y cyfamser, ac yr oedd yr holl wlad ar ei ol. Clywodd Arglwydd Newborough am dano, ac am ei ddoniau lithrig, fel y cynygiodd i Mr. Jones, yr addysg ofynol at fod yn ddadlunydd, ond nid oedd hyny yn unol ag archwaeith Mr. Jones, gan fel yr oedd yn gorff ag enaid wedi ymglymyu yn drwyadl a'r weinidogaeth Gristionogol. Yr oedd cryniad Crist yn gymellydd iddo yn hyn. Yn y flwyddyn 1831 cawn ef yn cael derbyn-iaid i Athrofa y Fenni, lle y bu am dair blynedd yn ffyriwr tra diwyd a llwyddianus, o dan ofal yr hybarch Micah

Thomas. Nid yn unig yr oedd Mr. Jones yn fyfyrwr diwyd yn y oolog, eithr yr oedd yr alwad am ei wasanaeth Sabbathol, &c., trwy yr eglwys cychlynol. Bu yn cyd-fyfyrio ag ef, yr enwogion D. B. Stephen; D. Jones, Caerdydd, yn nghyd ag eiraill. Tymor nod-edig o ddymunol ar goleg y Fenni ydoedd yr un hyn. Cafodd hefyd yn y cyfamser alwadau taerion i ymsefydlu yn amryw o brif eglwysi yr enwad yn y dywysogaeth, ond dewisodd yn hytrach dderbyn galwad yr eglwys yn Horeb, Blaenafon, yr hon oedd ar y pryd yn amddifad yn herwydd symudiad y Paroh. Richard Owen, i Bwllheli. Yr oedd ymranid gofidus wedi cymeryd lle rai blynyddau cyn hyn yn eglwys Horeb, Blaenafon, yr hyn fu yn achlysuero fodolaeth capel Ebeneser yr un lle; ond gan i'r diweddar Barch. D. Jones, wedi hyn o Gaerdydd, gaal ei urddo yn Ebeneser, ei fam eglwys, a Mr. John Jones, yn Horeb, Blaenafon, o gylch yr un amser, a hwythau yn gyfeillion mor fynwesol, fe effeithiodd eu cyfeillgarwch cynas a'u gilydd, yn ddaionus er lladd yr ysbryd plaid oedd yn yr eglwys. Y mae llawer o rym mewn undeb gweinidogaethol er dylanwadu yn dda ar yr eglwys. Bu y ddau yn fendith fawr i achos Crist yn Mlaenafon. Ond yn mhen dwy flynedd colodd John ei Dafydd, trwy ei symudiad i gymeryd gofal y Tabernacl yn Nghaerdydd. Yn adeg arosiad Mr. Jones, yn Horeb, bu yn rheidiol adnewyddu y capel. Nid yn unig yr oedd Mr. Jones yn uchel a phoblogaidd yn ei eglwys gartref, a holl eglwysi y cylch, eithr buan y cydnabyddwyd ef yn un o bregethwyr mwyaf doniol y dywysogaeth, a chafwyd llawer cyffe i ddeall hyn yn y cymanfaoedd, yn gystal ag mewn ymweliadau â'r eglwys ar ran y genadaeth, a phob cyfarfod pwysig arall. Yn nghanol ei barch a'i glod yn Mlaenafon, derbyniodd alwad hen eglwys barchus capel Seion, Merthyr, yr hon mewn ystyr ydoedd amddifad, trwy fod ei gweinidog blaenorol, y diweddar Barch. D. Saunders, wedi ei analluogi gan y parlys, er ar y pryd yn fyw, ond yn dysgwyl awr ei ymddatodiad. Trwy gyd-alwad serchus Mr. Saunders a'r eglwys i Mr. Jones, ymsefydlodd yn y lle yn y flwyddyn 1839. Gorchwyl caled iawn ganddo oedd ymadael a Blaenafon, lle yr oedd mewn cyfeillgarwch â'i holl eglwys, ac yn arbenig Mrs. Lewis, yr hen fam anwyl a'i phlant, lle y lletyai; ond er hyn teimlai Mr. Jones yn ddyledswydd arno ddyfod i le pwysicach, a phrofwyd hyn yn ei ddyfodiad i Ferthyr Tydfil. Nid hir y bu Mr. Jones yn Merthyr, cyn i'r hen Gapel Seion fyned lawer yn rhy fach, a'r bobl yn methu a chael lle. Daeth hyn a Mr. Jones a'i eglwys i'r penderfyniad unol o dynu yr hen i lawr, ac i adeiladu un newydd dros ran eang o'r fynwent, a thyna y capel eang presenol, ag sydd yn anrhydedd i Fedyddwyr Merthyr, ac i'r enwad. Yn fuan ar ol agoriad y capel hwn, aeth Mr. Jones ar ymweliad a ffynonau Llanfairmullt, er mwyn ei iechyd, ar ol y llafur a'r gofal mawr a fu arno gyda'r

RHAN II.

capel. Yn y cyfamser aeth ef a chyfaill arall, (Mr. Williams, wedi hyn cyoeddydd newyddiadur yn Solfach,) ar ymweliad o'r dref mewn cerbydan (*gig.*) gan feddwl gwelod cyfeillion yn Mhontnewydd-ar-wy; ond ar y ffordd gwylltiodd y ceffyl, a neidiodd Mr. Jones i lawr, a thrwy hyn cyfarfyddodd â'r anffawd bwysig o dori ei ddwy glun, ond fe arosodd Mr. Williams yn ei le, nes myned o'r cerbyd yn yfflon. Bu hyn yn foddion i Mr. Jones fyned drwy lawer o boenau, mwy nas gellir yn hawdd eu desgrifo, ond dyoddefodd y cwbl gydag amynedd. Methodd am bumtheg mis a phregethu, a bu yn agos i farw, ond yr Arglwydd yn ei ddaioni a'i hadferodd yn llwyr i'w gynefnol iechyd, gyda'r eithriad o iddo gollu grym un goes, a methu cerdded heb ei ffyn, a rhaid priodoli hyn i raddau mawr i fusrrellni y meddygon, pa rai a dderbyniasant symiau mawrion am eu gwasanaeth(?) iddo. Yn adeg methiant Mr. Jones, yr oedd cynulleidfda Seion wedi myned yn llai o lawer, ond pan y galluogwyd ef i sefyll i fyny drachefn, derbynwyd ef fel un wedi codi o blich y meirw, a daeth y gwasgaredigion yn ol, a da cael y cyffensdra, ar ol eu gwalmalrwydd yn enclio yn adeg ei anffawd. Yn adferiad iechyd Mr. Jones ni chafwyd un lle i feddwl ei fod wedi colli dim o'i awch gweinidogaethol, a diau mai y blynyddoedd dyllynol fu y rhai goreu o lawer. Gan nas gallai mwyach fod yn alluog i fedyddio yr ymgeiswyr am aelodiaeth, fe urddwyd dau o'r cynorthwyrwr at wneud y diffyg i fyny, sef Meistriaid David Lewis, a James Wilkins; ond gan na pharhaodd eu cysylltiad â Seion ond byr yn ol llaw, yr oedd gweinidogion y cylch yn cyflawni yn ffyddlon y rhan hyn o'r gwasanaeth. Cafodd Cymru oll, yn gystal a phrif drefydd Lloegr, eu breintio ag ymweliadau Mr. Jones ar ol hyn, a mawr y lluaws a enillodd i fod yn edmygwyr calonog iddo. Pan y buasai o dan yr angenrheidrwydd o fyned ar ymweliad, teimlai ei frodyr gartref y gollod o'i fod yn eisiau, a byddent barod i'w feio, heb ystyried fod holl Gymru yn myr'u ei wasanaeth ymweliadol; ond pan y dychwelai yn ol, yr oedd y cwbl wedi ei anghofio gan y balchder o'i weled, a'r awydd am ei glywed. Rhagorai ar y rhan fwyaf o areithwyr Cymru yn yr oes hon am gyflawnder geiriau, ac yr oedd ffrydiau o ddryohfeddyliau yn dyfod drwyddynt, fel nas gallai ef lai na bod yn boblogaidd. Ni fu ef erioed yn briod, eithr cedwid ei dŷ gan Elisabeth ei chwaer, yr hon a'i blaenorodd beth amser i'r wlad nefol. Bu yn weinidog ffyddlon, poblogaidd, a llwyddianus yn Nghapel Seion, Merthyr, am ngain mlynedd. Teimlai yn y misoedd olaf o'i oes fod ei dymor gwerthfawr ar y ddaear ar derfynu. Ni ddeallwyd hyn oblegyd un diffyg ynddo fel pregethwr, &c., ond yn hytrach oblegyd nefolder ei ysbryd. Dymunai ar i'r gwaith a'r daith i derfynu yn yr un amser, ac yn hyn efe a gafodd ei ddymuniad. Pregethodd ryw Sul neu ddau cyn ei ymadael â'r byd yn

ei hwyliau gorau, ond bernid ar y pryd ei fod yn aeddfedu yn gyflym i'r wynfa nefol. Ar ol byr gystudd, hunodd yn dawel yn yr Iesu Mai 6ed, 1859, yn 52 mlwydd oed. Claddwyd ef yn yr un bedd a'i gynfugelliaid, Bees Jones a Dafydd Saunders, wrth Gapel Seion, yn ngwydd torf fawr o alarwyr o bell ac agos. Y gweinidogion a weinyddodd ar yr achlysur oedd y Parohedigion J. D. Evans, Penyardren; J. Lloyd, ac R. D. Roberts, Merthyr; ac Evans, Abercanaid. Yr oedd Mr. Jones yn ddyd hardd, o ymddangosiad prydfwrth a boneddigaidd, yn llawn serchogrwydd, fel y cerid ef gan agos pawb, ond y dosbarth ag oedd yn cynfigenu wrth ei ddawn a'i boblogrwydd. O ran ei olygiadau crefyddol, bu ar y cyntaf yn Galfiniad tra uchel, ond yr oedd er ys blynyddau yn dal allan golledigaeth pechadur yn hollol o hono ei hun, a'i gadwedigaeth i ras Penarglwyddiaethol Duw. Rhwng efengyleiddrwydd ei ysbryd, ardderchawgrwydd ei ddoniau, a'i ostyngieiddrwydd arbenig; safai yn y rhes flaenaf gan floedd Cymru. Yr oedd ei ddoniau fel y diliau mel. Gofidus yw meddwl mai ychydig neu ddim o'i bregethau a ysgrifennodd yn llawn. Nid oedd ganddo hamdden i hyny, gan mor aml ei ymrwymadau cyoeddus. Dygwyddodd unwaith fod gwr enwog yn pregethu ar seryyddiaeth o'i flaen yn agoriad capel newydd, mewn tref nid anenwog yn y dywysogaeth. Teimlai llawer dros Mr. Jones ei fod yn gorfod sefyll i fyny ar ol y fath bregeth orchestol, yr hon a fuasai yn ddiagon i synu Dr. Dick pe buasai yno. Ond ar ol i'r brawd soniedig dewi, a'r bobl yn synu ac yn rhyfedd am y pethau anghyffredin a glywsant, cododd Mr. Jones i fyny gan gyfaroch y gynulleidfa yn y wedd a ganlyn:—"Bydded seryyddiaeth i'r seryyddwyr—bydded morwriaeth i'r morwyr—bydded y celfyddydau i'r celfyddydwyr—a bydded athroniaeth i'r athronyddion—*Efengyl i bechadur.*" Erbyn hyn dyma y dorf wrth ei law, a'r Amenau wrth y canoedd, ac nid oedd yno ond tŷ i Dduw a phorth y nefoedd. Yr oedd bob amser am ddyfod a'r efengyl yn ei symledd ger bron ei gynulleidfaoedd, a phregethai hi yn y gwres hwnw ag a berthynai i'r gyfundrefn ogoneddus. At hyn yr oedd ef yn gyfaill o ymddiried, ac yn ddyd da yn mhob ystyr o'r gair. Nid oedd yn rhy fyrbwyll yn ffurfiad ei gyfaillion, ond yr oedd ei ymlyniad wrthynt yn ddirerfyn. Gwelodd ei rieni wedi cyraedd oedran teg, a bu ei dad fyw ar ei ol ef, a bu ef yn hynod o ofalus am eu hamgylchiadau hyd y diwedd. Cododd eglwys Seion heblaw yr addoldy gartref, eithr hefyd Silo, Abercanaid, a Charnel, Cefncoedycymer, yn nhymor ei weinidogaeth.

JONES, SAMUEL, Maesglas, ger Treflyn, sir Fflint. Ganwyd ef yn nhref Castellnewydd Emlyn, sir Gaerfyrddin, Gorphenaf 28ain, 1760. Yr oedd ei rieni mewn amgylchiadau cysurus. Cafodd ei ddwyn i fyny er yn blentyn o dan ofal ei dadcu a'i famgu. Cafodd fanteision dysg yn foreu,

a daeth yn dra medrus yn y ieithoedd Seisnig, Groeg, a Lladin. Bwrieded ef yn gyntaf i weini yn yr Eglwys Sefydledig; i'r amcan hwn y bu yn efrdu, ac ymdrafferthodd er meddianu pob cymhwyader angenrheidiol er cael ordeiniad esgobol; ond nid hwn oedd y llwybr a fwriedid gan Ragluniaeth i fod yn llwybr ei ymdaith, ac ysgogodd ei feddwl at sefyllfa arall. Ymbriododd yn lled ieuanc, ac er cynaliaeth i'w briod ac yntau, ymroddodd i gadw ysgol, a bu yn dra llwyddianus gyda'r gorchwyl. Ond yn mhen rhyw yspaid o amser, cafodd wahoddiad i fyned i weithfeydd Penagored, i arolygu pwysiad y copr a ddelai i mewn i'r, ac a elai allan o'r gweithfeydd hyny. Yn 1785 symudodd i'r Maesglas, ger Treflyn, sir Fflint, i gyflawni yr un gwaith, ac yn ngwasanaeth yr un cwmpeini. Y mae yn debyg fod ei ddyfodiad ef yno yn gefnogrwydd i ddechreu yr achos yn Nhreffynon; oblegwyd yn fuan wedi hyn ymgyfamododd rhyw nifer a'u gilydd ac a'r Arglwydd, i gydrodio yn ffydd yr efengyl, ac i gynal y nodwedd o fod yn eglwys i Grist. Cawsant weinidogion cymydogoethol i bregethu yr efengyl ac i weinyddu yr ordinhadau iddynt. Gan fod yr Arglwydd yn llwyddo eu hymdrechion, gwelwyd yr angen o adeiladu yno addoldy, a dygwyd y gorchwyl hwnw yn fuan i ben trwy gynorthwyo a haelfrydedd caredigion y Gwardwr, a daeth atynt y Paroh D. Davies, Penygraig, sir Gaerfyrddin, i fod yn weinidog. Ar ol ei ymadawiad ef daeth atynt y diweddar Barch. D. Jones. Yn y flwyddyn 1803, anogwyd S. Jones gan y gweinidog a'r eglwys i arfer ei ddawn yn gyoeddus i ddyysgu y bobl a'u hanog at dduwioldeb. Mewn cydffurfiad a'r cymelliad hwn pregethodd y bregeth gyntaf Tachwedd 11eg, 1803, mewn lloft tafarn, yn Heol Mostyn. Ei destun oedd, "Chwiliwch yr ysgrythrau." &c. Yn y flwyddyn 1814, gan ei fod yn teimlo dros leonant crefyddol cymydogoeth gnyddfawr y Maesglas, gofynnodd genad William Williams, Yswain, am fenthyg ystafell gyfleus i bregethu ynddi, yr hyn a ganiatawyd gyda phob parodrwydd. Aeth y boneddwr hwnw i gryn draul wedi hyny er gwneuthur yr ystafell yn lle cyfleus i addoli, a daeth ef a'i deulu yno yn rheolaidd. Adeiladodd y boneddwr hwnw, yn mhen amser wedi hyny gapel hardd a chyfleus ar ei draul ei hun, yn y lle poblogaidd hwnw, ac fel hyny y bu cychwyniad yr achos yn y Maesglas. Ni bu Mr. Jones yn eegur fel pregethwr. Heblaw yr hyn a bregethodd mewn llawys o fanau ereill o amgylch ei gartref, pregethodd y nifer o weithiau a nodir yn y manau hyn, sef Bagillt, 807; Maesglas, 542; Treflyn, 401; Newmarket, 86; Dinbych, 28; a Llynlleifiad, 26. Fel hyn y bu y gwas ffyddlon hwn yn llafurio hyd ei ddiwedd. Dyoddefodd gystudd trwm ar brydian yn ysbaid yr un flwydd ar ddeg diweddaf o'i fywyd. Parhaodd i ddylyn ei alwedigaeth ac i bregethu yn lled fynych hyd o fewn tair blynedd i'r amser y bu farw, yr hyn a gy-

merodd le Chwefror 26ain, 1837, yn 77 mlwydd oed. Claddwyd ef yn mynwent plwyf Treffynon. Yr oedd ef yn ei ddyddian goreu yn ddyn o gyfansoddiad cryf iawn. Yr oedd o ran ei berson yn lluniaiadau a glandeg, tua chwech troedfedd o daldra, ac ymddangosai rhyw fawredd ac awdurdod yn ei edrychiad. Meddai ar ddyseidiaeth led helaeth. Gwyddai Ladin a Groeg yn lled dda, ac yr oedd yn gyfarwydd iawn mewn rhifyddiaeth. Yr oedd iddo barch mawr gan ei feistriaid, ac enillodd eu hyder a'u cymeradwyaeth mwyaf cyflawn. Pan byddai anghydfod rhwng y gweithwyr a'r meistriaid, byddai ef yn dra sicr bob amser o roddi terfyn heddychol a bodkhaol iddo. Yr oedd hefyd yn dra chyfarwydd mewn oerddoriaeth, ac yn ddadganwr cryfach a phreiddiach na'r cyffredin. Fel pregethwr yr oedd yn hynod o ffyddlon a chymeradwy, yn cael ei fawr barchu gan wraig a boneddig.

JONES, OWEN, Plasgwyn, sir Gaernarfon, oedd un o weinidogion y Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd ef yn 1786, ac ymunodd a'r Trefnyddion yn ieuanc iawn. Dechreuodd bregethu pan yn 30 oed, a chafodd ei neillduo i gyflawn waith y weinidogaeth pan yn 59 mlwydd oed. Efe a deithiodd gryn lawer yn ei ddyddiau goreu; bu amryw weithiau drwy siroedd y Deheudir a Gogledd Cymru. Yr oedd yn dra adnabyddus a derbynol, yn enwedig ar gyfrif gwresogrywyd ei ysbryd yn ei weinidogaeth. Yr oedd henaint a methiant wedi gosod amryw o'u nodau arno er ys amryw o flynyddau, ond nid i'w analluogi i ddylun moddion gras yn bur gyson, a byddai yn myned i leocedd cyfagos i bregethu yn dra mynych. Y tro diweddaf iddo fod yn pregethu oedd tua dechreu Rhagfyr, 1865, yn Lleyrn, sir Gaernarfon; ond ni feddylid na cheid ei glywed ambell waith wedi hyny, hyd tua diwedd Chwefror, 1866, pan y tarawyd ef gan y parlys, er wedi hyny na thybid nad allai gael ei adferyd i raddau, ond tarawyd ef eilwaith, ac yn mhen dau ddiwrnod efe a gymerwyd ymaith o'i boen, sef Mawrth 13eg, 1866, pan yn 80 mlwydd oed, wedi bod yn pregethu 66 o flynyddau, ac yn y weinidogaeth am 27 o flynyddau. Dydd ei angladd dangosodd ei gymydogion a'i gydnabyddion barch mawr i'w goffadwriaeth, o herwydd tybid na welwyd angladd mwy yn yr ardaloedd hyny erioed. Yr oedd amryw o wyr penaf y lle wedi dyfod yn nghyd, a nifer mawr o swyddogion eglwysig, ac oddeutu ugain o weinidogion a phregethwyr. Bu efe farw ar y pryd yr oedd yr eglwys y perthynai efe iddi yn casglu arian, er gwneud tysteb i'w gydnabod am ei hir wasanaeth yn rhad, sef haner canrif. Cymerwyd ef ymaith i dderbyn tysteb myrdd rhagorach na'r un a fedrent hwy roddi iddo, sef coron anniflanedig, yr hon oedd wedi ei rhoddi i gadw iddo yn y nef.

JONES, ROWLAND, Llanwrin, sir Drefaldwyn oedd weinidog gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1781. Nid oedd yn adnabyddus ond yn y cylchoedd

o gwmpas Llanwrin. Er iddo yn nechreu ei oes deithio cryn lawer gyda brodyr ereill. Nid oedd wedi myned allan o'i wlad ei hun i un lle er ys cryn amser cyn ei farwolaeth. Y mae ei goffadwriaeth er hyny yn dra pher-aroglaidd yn meddwl pawb ag oedd yn ei adnabod. Yr oedd gan ei holl gyfeillion yr ymddiried mwyaf ynddo. Cydnabyddid ef gan bawb fel "Israeliad yn wir, yn yr hwn nid oedd twyll." Yr oedd yn well ganddo wneud cam ag ef ei hun mewn cymhariaeth i wneud y cam lleiaf a neb arall. Yr oedd yn wr cadarn yn yr ysgrythyrau. Byddai llawer yn arfer coledd meddyliau uchel iawn am dano, a hyny ar gyfrif cysondeb ei gymeriad, a'i ddirnadaeth glir o athrawiaethau yr efengyl, ei dduwioldeb, a'i gydwybodolrwydd gyda llafur teyrnus Dduw. Nid oedd yn gallu gwneud cymaint o argraff ar y llusaws o wrandawyr a rhai o'i frodyr nad oedd ganddynt ddeggwm ei feddylgarwch; ef ond i bob un a wrandawai yn syml ac o archwaeol bur, yr oedd cael gwrando ar Rowland Jones yn fraint mewn gwirionedd. Nid ysgrieniad fawr o'i bregethau, ond yr oedd yn cyfansoddi pregethau newyddion yn barhaus, a hyny hyd y diwedd. Yr oedd ei ewyllys yn nghyfraith yr Arglwydd, ac yr oedd yn myfyrio yn ei gyfraith ef ddydd a nos. Gresyn na fuasai yn fwy ymadroddus a nerthol, gan mor hynod o gyfaddas oedd ei genadwri at y rhai a fyddent yn gwrando arno. Ofnai yn fawr yn ei flynyddau olaf rhag fod athrawiaethau mawrion y gair yn myned o'r golwg yn y weinidogaeth; a theimlai awydd cryf pan yn lleag iawn, i fyned trwy y wlad unwaith eto i gyocedi yn eglur ac yn nerthol y pethau oeddnt yn ei fryd ef yn anhebgorol angenrheidiol i'w dwyn i sylw y bobl. Yr oedd cyn ei farw bron yn hollol analluog i siarad. Bu farw pan yn ei bedair blwydd a phedwar ugain oed, Mehefin 24ain, 1865, wedi bod yn pregethu 56ain o flynyddau.

JONES, JESSE, Trelech, oedd weinidog y Bedyddwyr. Yr oedd yn enedigol o ardal Penrhyncoch, Ceredigion. Derbyniodd alwad oddiwirth eglwys Soar, Llanfihangel Nant-bran, sir Frycheiniog, ac urddwyd ef yno i waith y weinidogaeth yn 1827 neu 1828. Ni bu ei arosiad yno o hir barhad, canys efe a symudodd i'r Nash, ger Casnewydd ar Wysg, cyn diwedd 1829, ni bu efe yno drachefu yn hir, oblegyd ar y 17eg o Ebrill, 1833, cafodd ei sefydlu yn Mwlchyrhiw a Chapel Seion, sir Aberteffi, lle y bu yn dra llwyddianus am dymor. Efe a gynygiodd eu gwaananasthu a chasglu drostynt at dalu dyled oedd ar yr addoldy. Yr oedd amryw o'r gweinidogion ac ereill yn anfoddlon i'r tro hwn, am y barnent ei fod yn annoeth ac yn annhebyg i ateb yr amcan oedd mewn golwg; ond goddefwyd iddo gymeryd lle, ac efe a wnaeth ei orau, ond methodd ddwyn oddi-amgylch ei ymrwymiad. Ni buont yn gy-surus yn hir, ac efe a ymadawodd a hwynt, wedi hyny efe a aeth i Bonybryn, ger Aberteffi. Nid oedd ganddo ofal eglwys neillduol yn mlynnyddoedd olaf ei oes, ond cadwai

amaethdy, a phregethai yn yr eglwysi oddi-amgylch. Yr oedd yn ddydd caredig a di-niawd iawn, a gwnaeth les yn ol y dalent a dderbyniodd. Hunodd ar ol dau fis o gystudd trwm, Hydref 3ydd, 1864, gan adael gweddw a llawer o gyfeillion i alaru ar ei ol. Claddwyd ef yn Rehoboth, lle y pregethodd ugeiniau o weithiau gyda derbyniad. Gweinyddwyd gan y Parchedigion W. Roberts, Penyparc; ac Isaac Williams, (A.) Trelech, yn ei angladd.

JONES, JOHN, Brynlllefrith, gweiniog yr Annibynwyr yn Nebo, Lley, sir Gaernarfon. Brodor ydoedd o ardal Capel Helyg, yn yr un sir, ac aelod gwreiddiol o Gapel Helyg; derbyniwyd ef yn aelod gan yr enwog Mr. Jones, o Bwllheli, a'r hwn hefyd oedd weinidog Capel Helyg. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1774, a bu farw ar ol pythefnos o gystudd yn Aberdaron, Medi 3ydd, 1827, yn 53 mlwydd oed. Claddwyd ef yn y gladdfa newydd wrth gapel Nebo, yn ngwydd tyrfa lucosog o gyfeillion, y rhai a brofent eu parch iddo drwy eu dagrau, a'u teimlad o'u colled wrth gladdu eu hathraw hynaws a'u cyfaill ffyddlon. Bu ef yn ddiwyd a llafurus iawn yn ei ddydd, ac yn neillduol o ddefnyddiol a llwyddianus yn y parthau hyn o Arfon, yn enwedig yn Lley, ac o gwmpas y Capel Newydd. Bu yn cadw ysgol rad, yr hon ydoedd dan olygiad Dr. Lewis, o Lanuwchlyn, am amryw flwyddoedd. Ymdrechai mewn diwydrwydd mawr i bregethu y gair mewn amser ac allan o amser yn y naill fan a'r llall. Bu yn ymdrechgar am flwyddau i ddysgu yr ieuentyd, a phregethu yn deithiol am lawer iawn o amser, drwy yr hyn y bu yn offeryn i agor llawer o ddrysau newyddion i'r efengyl, ac i ffurfio amryw gymdeithasau crefyddol. Bu ganddo law mewn adeiladu amryw addoldai, megys Nebo, Rehoboth, Bwlchgwyn, a Hebron. Cafodd ei gyflawn urddo i waith y weinidogaeth yn Nebo, Medi 2il, 1820, pan weinyddwyd ar yr achlysur yn ngwahanol ranau y gwaith, gan y Parchedigion. O. Jones, Dolgellau; D. Morgans, Machynlleth; W. Williams, Wern; a D. Roberts, Bangor. Nid oedd Mr. Jones yn un o'r rhai mwyaf poblogaidd ei ddawn fel pregethwr, eto yr oedd mwyneidd-dra ei ysbryd, ei ostyng-eiddrwydd, sylmledd ei fywyd, doethineb ei ymddygiadau, yn mhob man ac ar bob amgylchiad, ei ddull hoffus, a chyfeillgar yn mhob oymdeithas, ei ddiwydrwydd, ei lafur difino yn ngwaith ei Arglwydd, a'r arwyddion eglur o ddiwyllled calon a beraroglai yn y fath fodd yn ei fywyd, yn gwneud i fyny bob diffygion a allasant fod ynddo mewn hyawdledd a doniau poblogaidd. Safai yn uchel iawn yn nghymeradwyaeth pob dyn da a'i hadwaenai yn gyffredinol, a'r Arglwydd a wnaeth ddefnydd mawr o hono er lledaenu ei achos yn yr ardaloedd lle y treuliodd ei ddyddiau ynddynt. Dywedai ei hybarch weinidog, y Paroh. B. Jones am dano, ei fod yn ddelw o Timotheus gynt, o ran agwedd ei feddwl a'i ffyddlondeb. Tystiai

am dano mai megys mab y magwyd ef ganddo; ac ymddygai yntau at ei weinidog mewn parch ac anwydebb megys tad yn yr efengyl. Bu Mr. Jones yn llafurio cryn lawer yn Llanengan, ac adeiladwyd yr addoldy a elwir Bwlchloeyn yn y flwyddyn 1796. Bu y Paroh. B. Jones, Pwllheli, yn gweini yr ordinhadau yno am flwyddau, a Mr. J. Jones yn gweinyddu ar amserau ereill. Adeiladwyd addoldy Nebo, yn mhlwyf Llanbedrog, trwy ymdrechion y Paroh. J. Jones, a chafwyd lle claddu tra helaeth yn ei ymyl, yn yr hon y gorwedd ei ran farwol. Byddai arferol a phregethu yn gyson yn mhlwyf Llangwradl, mewn tŷ anedd ydoedd wedi ei gofrestru i hyny er ys amryw flwyddau. Adeiladwyd addoldy o'r enw Hebron yn y flwyddyn 1822, yn yr un gymydogoeth, ond saif yr addoldy mewn plwyf arall, ac y mae mynwent helaeth yn ei ymyl. Dechreuwyd pregethu yr efengyl yn gyson ganddo yn Llanestyn, oddeutu y flwyddyn 1807, mewn tŷ anedd. Yr achlysur a'i harweiniodd yno i ddechreu ydoedd, fod llawer o bobl yn ymgysgu i ganu yn y tŷ hwnw, ar nos-weithiau yr wythnos. Gofynnodd yntau i rai o honnynt, a gai efe ddyfod i roddi pregeth iddynt? Yr hyn a raniatwyd iddo, a pharhaodd i fnyd yno felly dros grym amser. Ond pan glywodd y Paroh. D. Williams, offeiriad Llanbedrog, gwaharddodd wr y ty i dderbyn pregethu. Yna y prynodd Mr. D. Williams, gynt o Saethon, dyddyn yn y myl y lle, a rhoddodd le i adeiladu addoldy arno, yr hyn a wnaed yn y flwyddyn 1807, ei enw yw Rehoboth.

JONES, MORRIS, oedd bregethwr gyda'r Trefnyddion Calfnaid, yn sir Feirionydd. Ganwyd ef Ionawr 13eg, 1806, yn Mhenmorfa, sir Gaernarfon. Dysgodd pan yn ieuanc, yr epistolau at y Rhufeiniaid a'r Hebraid, allan ar gof; ond aeth yn fachgen gwyllt ac annuwil iawn wedi hyny am rai blynyddau; ond cafwyd ynddo arwyddion tra bodddhaol o edifeurwch. O hyny allan cynyddodd yn dra rhyfedd gyda phob rhan o waith yr Arglwydd. Yn mis Awst, 1836, efe a ddechreuodd bregethu, dangosodd yr Arglwydd arwyddion amlwg ei fod o'i anfoniad ef. Yr oedd ei weinidogaeth yn hynod o fuddiol, a chafodd llawer eu galw trwyddo, ag arnynt arwyddion eglur o dduwioledeb. Trinia bob amser ei faterion yn oleu a deallus. Defnyddiai gymhariaethau addas a syml i ddangos ei feddwl. Ni arferai eiriau ysgafn ac anysgrythyrol, ond cynghorai baw i arfer geiriau addas gyda phethau crefyddol, gan sylwi nad oedd bosibl cael geiriau cystal a geiriau y Beibl. Yr oedd yn hynod ddiwyd gyda'i alwedigaeth dymorol, er bod ei lafur crefyddol tuhwnt i gyffredin. Bu farw Ionawr 27ain, 1840, trwy i ddarnau craig syrthio arno yn nghladdfa llechi Aberllefany, pan y cafodd heb y rhybudd lleiaf, ei chwifriwio mewn munydyn dan dunelli o geryg, pan yn nghanol ei ddefnyddioledeb a'i lafur. Meddai ar ddawn neillduol i ddychymgu a gweithio ceryg yn gistiau ar feddau, cistiau

mewn tai, a *chimney pieces*, yn nghyd a lluwys o bethau tra chywrair o'i waith a welir yn Nghymru a Lloegr, yr hyn a enillai sylw a ffafwr perchenog y gwaith i raddau mawr. Yr oedd yn hynod o ran ei alluoedd i ddyysgu unrhyw beth a feddyliai am dano. Dysgodd ddarllen, ysgrifenu, a gramadegu, &c., heb gael un diwrnod o ysgol erioed, ond yr ysgol Sabbathol. Gadawodd ar ei ol i alaru eu colled wraig a phump o blant.

JONES, GRIFFITH, Llanddowror, a aned yn mhlwyf Cŵrhedyn, ger Castellnewydd Emlyn, yn y flwyddyn 1684. Yr oedd ei rieni yn grefyddol, ac yn aelodau o eglwys Annibynol, (Henllan maes'n debygol). Arferai y Parchedigion John Thomas, Llwynygrawys, a David Lewis, Cynwil, yn nghyd ag ereill, bregethu yn aml yn Nghŵrhedyn a'r gymydogeath, am yr ugain mlynedd gyntaf o fywyd Mr. Jones; ac y mae agos yn sicr iddo dderbyn ei argraffiadau crefyddol cyntaf, a'i chwaeth at athrawiaethau Calfniaid dan eu gweinidogaeth hwynt. Bu farw ei dad pan oedd efe yn ieuanc. Dywedir ei fod yn meddu tueddianau crefyddol yn foreu iawn. Wedi iddo amlygu dymuniad i gyfiwyno ei hun i waith y weinidogaeth Gristionogol, ei fam a'i gosododd dan ofal ysgolaig clasurol enwog, yr hwn a gadwai ysgol ramudogol yn Nghaerfyrddin. Nid ydym yn gwybod trwy ba foddion y tueddwyd ef i'r weinidogaeth yn yr Eglwys Sefydledig; pa un a oedd efe wedi gwneud ei feddwl i fyny i hyn cyn myned i'r ysgol ai peidio. Derbyniodd ei urdd ddiaconaidd gan yr enwog Esgob Bell, Medi 19, 1708; ac urddwyd ef yn offeiriad gan yr enwog, yn Nghapel Abermarlais, Medi 25, 1709. Pregethodd am beth amser yn ei blwyf gonedigol, ac mewn eglwys cymydogeathol ereill, a daeth yn fuan yn hynod o boblogaidd. Ar ol gwaenaethu yn Lacharn am flwyddyn neu ddwy fel curad, daeth ei boblogrwydd y fath, fel nad allai yr eglwys un amser braidd gynwys y lluoedd a ymgynullent i'w wrando. Yn y flwyddyn 1711, cafodd fywiolaeth Llandilo-Abercowyn; ac yn 1717, ychwanegwyd Llanddowror ati gan y noddwr, Syr John Phillips, Castell Picton, ar Benfro, a'r hwn yr oedd yn dal cysylltiad trwy briodas. Yr oedd cyfansoddiad Mr. Jones yn naturiol wanaidd; a dywedai am dano ei hun, ei fod yn ei ieuentyd yn cael ei gystuddio gan ddiffyg anaf, fel nad allai gerdded yn groes i'r ystafell heb lawer o boen ac anhawedra. Ond ymddengys fod ei feddwl y fath ag oedd yn alluog i gyfranau rhan o'i fywiogrwydd ei hun, hyd yn nod i'w gyfansoddiad egwan. Fel y daeth rhagddo mewn oed, ymadawodd yr anhwydeh hwnw i fesur ag ef; ac o hyn y mae genym brofion digonol yn y gwahanol wasanaeth a gyflawnogodd. Ystyrid ef fel y pregethwr goreu yn Nghymru yn yr adeg hono. Eglurder, taerineb, gwresogrwydd, golygiadau efengylaidd, yn nghyd a thraddodiad hyawdl, gyda'r llais perisiddiaf, a hynodent ei holl bregethau. Nid oedd gan hyn yn beth rhyfedd ei fod yn parhau dderbyn gwahoddiadau taerion o

wahanol barthau o Gymru, pell ac agos, i fyned i bregethu; a pha le bynag yr elai, ymgynullai cynulleidfaoedd lluosog i wrando arno. Trefnai ei deithiau pregethwrol yn wythnosau y Pasg a'r Sulgwyr, yn fwriadol er gwrthwynebu y gwyl mabsantau, feiriau gwagedd, yn nghyd a chynulliadau annuwiol ereill a gynelid yn gyffredin y pryd hyny. Dywedir mai anaml y traddodai efe bregeth na phrofa'i yn foddion i argyoeiddi pechaduriaid. Ei boblogrwydd anarferol, ei ddefnyddioldeb, a'i dduwioledeb, a enynai yn fuan eiddigedd a chasineb ei frodyr offeiriadol, diog a rhagfarnlyd; ni wna'i llawer o honynt ganiatau iddo wasanaethau heglwysai i bregethu ynddynt ar ddyddiau yr wythnos, er mor awyddus fyddai y plwyfion i'w wrando. Mewn llawer enghraifft ar ol iddo gael ei gyoeddi i bregethu, cymerai yr offeiriad agoriadau yr eglwys ymaith. Yn ngwynneb y fath amgylchiadau, yn gyffredin efe a bregethai ar ben carreg fedd, neu dan yr ywen yn y fynwent. Y fath afreoleiddwch a'i dygai i ofid; ac am fwy nag ugain mlynedd blinid ef yn y Llys Eglwysig. Y mae clod Mr. Jones yn gorphwys yn benaf ar y sefydliad a ddyfeisiodd er lleadaeniad addysg yn Nghymru, ag sydd eto yn adnabyddus dan yr enw "Ysgolion Cylchynol Cymreig." Prif amcan y cynllun hwn yw addysgu y bobl trwy ysgolfeistriaid cylchdeithiol. Cynygiai y cynllun i'w feddwl trwy yr amgylchiadau canlynol:—Efe a arferai gadw cyfarfod egwyddori bob dydd Sadwrn o flaen y Sabbath y byddai yn cyfranau yr ordinhad o Swper yr Arglwydd, er egwyddori a chyngori y rhai oedd yn bwriadu dyfod i gyfranogi o'r ordinhad. Gan ei fod yn bregethwr mor boblogaidd, deuai canoedd lawer i wrando arno; ac i'r cyfryw gyfarfodydd a gynaliai yn ei eglwys; a thrwy hyn daeth yn adnabyddus o fawredd tywyllwch ac anwybodaeth y bobl yn gyffredin. Dechreuodd sefydlu ysgol elusengar yn ei eglwys ei hun a'r arian a dderbynai oddiwrth yr elfennau ar y Sabbath cymundeb; a gwelodd hon yn ateb dyben mor ddaionus, fel yr ymdrechodd luosogi ysgolion o'r fath trwy bob rhan o'r wlad. Daeth ereill yn gefnogwyr i'r gwaith daionus hwn; a thrwy eu mawr haelion, dywedir fod yr ysgolion elusengar hyn wedi ychwanegu yn y Dywysogaeth i'r nifer o gant ac wyth ar hugain mewn deng mlynedd; ac mewn deng mlynedd ar hugain yr oeddynt wedi cyraedd y nifer o ddau cant ac wyth ar hugain; a dysgwyd mewn pedair blynedd ar hugain 150,212 o bersonau i ddarllen y Beibl Cymraeg; yn cynwys pob oedran, o chwech flwydd oed hyd drugain a deg, a rhai dros hyn. Nid llawer fu yn y byd a gyfranasant fwy o fantaision i'w gwlad, nag a dderbyniodd Cymru trwy lafur offeiriad enwog Llanddowror; a thrwyddo ef i raddau mawr y cafodd y Beibl fynediad mor gyffredinol i'r bwrthod Cymreig. Tellyngs ei enw a'i goffadwriaeth le yn mhob cyoeddiad sydd yn dal perthynas â chrefydd a diwygiad crefyddol, a'i gofio yn barchus trwy yr oesau; oblegyd yr oedd nid

yn unig yn ddynd duwiol iawn, yn brogethwr efengylaidd a doniol, ac yn gymwynaswr mawr a rhagorol i'w gymydogion a'r enwad y perthynai iddo, ond yr oedd yn ddynd cycoedd, a theimlai dros ei gydwladwyr yn gyffredinol, yn mhell ac yn agos. Bernir, a chymeryd Cymru oll gyda'i gylodd, nad oedd mwy nag un o bob cant yn medru darllen gair Duw; ac yr oedd lluoedd lawer o honynt heb weled Beibl yn eu hoed pan sefydlodd Mr. Jones yr ysgolion a nodwyd. Prif gampwaith yr hen ddiwygwyr yn yr unfed ganrif ar bumtheg a'r eilfed ar bumtheg, ydoedd dyoddef eu herlid, eu hysbeilio, eu caethiwo, eu gormesu, eu gwatwar, a'u lladd, gan fawrion ac eglwyswyr eu gwlad, ac nid dysgu y bobl i ddarllen, a rhoddi gair Duw yn eu dwylaw. Cadwai Mr. Jones ryw fath o athrofa ei hun i ddyysgu pobl ieusainc i fod yn athrawon i'r ysgolion a sefydlai; a daeth llawer o wyr ieusainc a ddygwyr i fyny dan ei ofal, yn ddefnyddiol iawn yn y weinidogaeth yn yr Eglwys Sefydledig, yn gystal a chyda'r Ymneillduwyr. Bu Mr. Jones yn nghyd ag ereill yn ymdrechgar iawn i gael allan ddau argraffiad o'r Beibl, yn Gymraeg. Am ei ymdrechion caled i lesoli ei gydgreaduriaid, dyoddefodd lawer. Yr oedd yr holl esgobion Cymreig, ac urddasolion ereill yr Eglwys, gydag eithriad o ychydig offeiriad israddol, yn edrychwyr diofal ar ei lafar, neu yn wrthwynebwyr maleisus iddo. Mewn ychwanegiad at ei erlyniad maith yn Llys yr Esgob, gwnaeth hyd yn nod esgob gyfflogi offeiriad Eglwys Gymun, ger Llanddowror, o'r enw John Evans, i'w sarhau mewn llyfryn o'r mwyaf bustlaidd, cecrus, brwnt, a chywilyddus a ddaeth allan erioed o argraffwasg Brydeinig. Cyoeddwyd ef yn y flwyddyn 1752, dan yr enw "Hanes yr Ysgolion Elusengar Cymreig, a chodiad a chynydd Trefnyddiaeth yn Nghymru trwyddynt hwy yn gwbl; dan arolygiaeth Griffith Jones, offeiriad Llanddowror, yn sir Gaerfyrddin; mewn byr hanes o fywyd yr offeiriad hwnw fel *offeiriad*." Yn mysg cyhuddiadau ereill a ddygid yn ei erbyn yn y llyfryn gwael hwn, caiff a ganlyn wasanaethu :—1. Fod ei rieni yn Anghydfurfwr, ac nad oedd ef ei hun erioed yn wir gymodlawn â'r Eglwys Sefydledig, ei deddfau, canonau, homiliau, a'i hofferiadaid.—2. Ei fod wedi cael ei ddwyn i fyny i'r alwedigaeth o wneuthurwr ffolau coed; a'i fod wedi ymarfer a'r alwad hono er ei ddiffyrwch yn Llanddowror, er pan wnaed ef yn offeiriad yno.—3. Ei fod wedi gwsgaru 24,000 o gopiau o Gatecism Mathew Henry yn Gymraeg yn ei ysgolion o'r flwyddyn 1730 i 1738; a'i fod bob amser yn cadw amryw gopiau o Esboniad Henry ar y Beibl ar werth; yr hwn a gymeradwyai i ymgeiswyr am urddau santiaidd, er ei fod yn waith Henaduriaid.—4. Ei fod wedi rhydd gyoeddi, gyda'r Annibynwyr a'r Bedyddwyr, fod gan bob dyn gystal hawl i ddewis ei weinidog ag oedd ganddo i ddewis ei gyfreithiwr neu ei feddyg.—5. Ei fod wedi treulio peth amser pan yn offeiriad Llanddowror, i fyfyrion Heb-

raeg dan Mr. Parrot, athraw y Coleg Henadurrol yn Nghaerfyrddin.—6. Fod naw o bob deg o'i gymunwyr yn Llanddowror yn Ymneillduwyr, y rhai nad aent i unrhyw eglwys blwyfol ond ei eglwys ef.—7. Ei fod yn dirgel gyfrinachau a'r Trefnyddion; a bod holl athrawon ei ysgolion naill ai Trefnyddion neu Annibynwyr.—8. Ei fod yn cydsynio a'i ddysgybl, Howell Harris, fod llawer o wyn gwerthfawr Crist yn mysg y gwahanol enwadau.—9. Ei fod yn ei esboniad o Gatecism yr Eglwys, wedi esbonio i ffwrdd yr athrawiaeth werthfawr o ailenedigaeth fedyddiol, gan haeru na wnai bedydd na dim arall wneud un yn Gristion, heb ffydd gadwedigol yn Nghrist.—10. Ei fod ef a'i gyfeilles (Madam Bevan, tebygol,) wedi myned i draul a thrafterth fawr i osod i lawr bob gwylmabeantau, chwaraeuddiaethau, &c., a hyny yn lleihad nid ychydig ar hynawedd a chariad Cristionogol a chymydogoeth dda; at yr hyn y cyfranent yn helaeth, gydag ond ychydig neu ddim canlyniadau drwg. Darlunir Mr. Jones yn yr iaith fwyaf brwnt ac anfoesgar—fel rhag-rithiwr, gormeswr creulon, oelwyddwr, &c.; a'i ganlynwyr fel lladron, diogwyr, godinebwyr, a phenboethiaid anwybodus. Y fath oedd y driniaeth a gafodd y gwr duwiol hwnw oddiwrth frawd o offeiriad, yn cael ei gefnogi gan esgob, a llawer, os nad y mwyaftrif o'r offeiriad Cymreig. O herwydd annheimplad-rwydd, diffwrthder, a diofalwch yr offeiriad, daeth yr Anghydfurfwr yn mlaen i fedd ffwrth llafur efengylaidd, a chynlluniau addysgiadol offeiriad daionus Llanddowror. Pe buasai corff yr offeiriad yn gyffelyb i Mr. Jones, ni buasai Ymneillduweth y fath rym ag ydyw heddyw yn Nghymru. Yr oedd ef yn wr rhydd a diragfarn iawn o ran ei ysbryd; yn mhell o gyfyngu crefydd i'w eglwys ei hun; ond byddai yn barod i ddywedyd, "Gras a chariad fyddo gyda phawb sydd yn caru yr Arglwydd Iesu Grist mewn gwirionedd." Cadwai y fath drefn ragorol yn mhob peth a berthynai i'w deulu, nes teimlai pob dyn duwiol yn ffrainc annhraethol gael bod yn rhywbeth yn ei wasanaeth, neu uno mewn rhyw arferiadau teuluiaidd. Pan yn pregethu unwaith yn Llanllwch, ger Gaerfyrddin, y daeth efe gyntaf i adnabyddiaeth a Briget Vaughan, Derllys, yr hon wedi hyny a elwid Madam Bevan, Lacharn; ac enillwyd hi i ymofyn am grefydd trwy ei weinidogaeth ef pan yn pregethu yn y lle uchod. Un tro arall pan oedd yn pregethu yn Llanddewibrefi, nid pell o Langeitho, yr oedd ei boblogrwydd wedi dwyn lluoedd i'w wrando, fel arfer. Yr oedd yno lawer wedi dyfod o Langeitho, ac yn eu plith y Parch. Daniel Rowlands. Teimlodd y gair yn gwneuthur rhyw argraffiadau ar ei feddwl y pryd hwnw na wybu am danynt erioed o'r blaen. Suddodd mewn ofn a dychryn am ei gyflwr, nes penderfynodd braidd beidio pregethu mwyach; oblegyd meddyliai ei fod wedi twylo ei hun a'i wrandawyr hyd y pryd hwnw. Wrth ddychwelyd adref gyda'i gymydogion, y rhai a fawr ganmolent y brogeth, gan adrodd y

lles a dderbyniast dan y weinidogaeth, nes gwneud ei feddwl yntau yn iselach, mewn ofn na bu efe ddim lles i neb erioed, daeth yn na mlaen gan roddi ei law ar ei ysgwydd a dywedyd, "Pod arno ef rwyman i ddiolch am offeiriad bach Llangaitho; oblegyd os cafodd efe ddim lles erioed, mai trwyddo ef yr oedd wedi ei gael; ac nad oedd efe wedi cael dim neillduol y dydd hwnw." Cododd hyn ronyn ar ei ysbryd, fel y dywedodd, "Pwy a wyr na wna yr Arglwydd ryw ddefnydd o honof finau, greadur gwael." Nid oes neb fedr ddywedyd y lles rhyfeddol a wnaeth Mr. Jones trwy ei hunanymwadiad a'i ymdrech ei hun, a haelionuswydd rhai ereill, yn ei fywyd. Efe hefyd a adawodd dros £7,000 yn nwyllw Madam Bevan cyn ei farwolaeth, i'w defnyddio at ddwyn yn mlaen yr ysgolion a sefydlasai efe; a'r foneddiges hono a roddodd ei lyfrau a'i feddianau at yr achos daionus. Ar ol gwasanawthau ei genedl yn ol ewyllys Duw, gyda chymaint o ffyddlondeb, a mwy o lwyddiant na neb o'i gydoeswyr, efe a hunodd yn yr Arglwydd, yn nhy Madam Bevan, yn Lacharn, Ebrill 8fed, 1761, yn 77 mlwydd oed. Claddwyd ef yn Llanddowror. Yr oedd yn awdwr amryw lyfrau yn Gymraeg:—1. "Esboniad ar Gatecism yr Eglwys," &c.; yn cynwys corff cryno o dduwinyddiaeth—y goreu, fe ddichon, yn yr iaith.—2. "Galwad at orseddfainc y gras."—3. "Hyfforddwr at orseddfainc y gras."—4. "Ffurfo weddian."—5. "Cyngor rhad."—6. "Anogaeth i folianu Duw."—7. "Llythyr ar y ddyledswydd o egwyddori yr anwybodus."—8. "Casgliad o Ganiadau y Parch. R. Pritchard." Cyoeddodd hefyd rai lyfrau Seisneg, yn nghyd a phedwar rhifyn ar hugain o waith a elwid "Duwioledeb Gymreig." Y rhai hyn oeddynt hysbysiadau blynyddol o'r Ysgolion Elusen-gar Cylchynol Cymreig. Cyoeddwyd y cyntaf o'r rhai hyn yn y flwyddyn 1737, a'r olaf yn 1760. Cynwysent lawer o hanes werthfawr o sefyllfa grefyddol y Dywysogaeth ar y pryd hwnw. Y mae ei weithiau ereill, yn Gymraeg a Seisneg, o ran eu hysbryd a'u tuedd santiaidd yn deilgw o'r awdwr. Fel ysgrifenydd, yr oedd ei ddoniau yn helaeth, ond yn hytrach yn gwmpasog. Dangosai bob amser wybodaeth eang o'r hyn y traethai am dano, ac amlygai ei feddwl mewn ymadroddion addas, ac iaith bur ac ardderchog. Mae rhai o'i draethodau diweddfaf yn rhagori llawer ar ei gyoeddiadau borenaf o ran destlusrwydd cyfansoddiad; dichlynedd ymadrodd, a phurdeb iaith. Ysgrifennai bob amser yn ysgrhythrol, difrifol, a bywiog, fel un am wneuthur llesad i eneidiau dynion. Yn y cwbl ymddengys yn dduwinydd da, o wybodaeth a doniau helaeth, a chariad gwresog at achos yr efengyl. Ar draul Mrs. Bevan goeodwyd cofadail hardd o farmor i fyhy yn Eglwys Llanddowror, a'r argraff ganlynol arni yn Seisneg; a ganlyn sydd gyfieithad o honi:—"Cysegredig er coffadwriaeth am y Parchedig Griffith Jones, perigol y plwyf hwn a Llandilo. Cyflwynwyd ef i'r diweddfaf

Gorphenaf 3, 1711; i'r cyntaf Gorphenaf 27, 1716. Er pan gafodd urddau gyntaf ymroddodd yn gyflawn i ddyledswyddau ei swydd santiaid, y rhai a gyflawnodd yn ffyddlawn ac yn gydwybodol dros yspaid hir fywyd. Yn cydnabod pwysafawrogrwydd yr alwedigaeth y galwyd ef iddi, rhoddodd ei holl amser a'i feddylfryd i'r unig achos pwysfawr hwn a ddaeth arno yn feunyddiol, "Gofal yr holl eglwys." Yn ei bregethau, dangosai angenrheidrwydd y ddyledswyddau mwyaf amlwg a hysbys Cristionogrwydd, y rhai a ddirgymellai ar feddyliau ei wrandawr gyda gwresogrwydd Cristionogol gwirioneddol, ac mewn modd mor bwysfawr, fel nas gallasai neb ymadael yn ddiaddeiladaeth. Ac nid addysgwr yn yr areithfa yn unig oedd; yr oedd ei esiampl yn rhoddi dwyser i'w athrawiaeth. Ei holl fywyd oedd ddangosiad gwastadol o'r grefydd a addysgai. Yr Ysgolion Elusen-gar Cylchynol Cymreig ydynt ddyledus am eu cychwyniad, eu cynnydd, a'u parhad, i'w dueddfryd hynaws a haelionus. Yr oedd y fath lwyddiant yn canlyn y gorchwyl duwioledeb dan ei olygiad a'i drefniad, fel yn yr amser y bu farw, yr oedd rhifedi yr Ysgolion dros dair mil; a'r ysgoleigion dros gant a haner o filoedd. Bu yn ddiorphwys, ac yn llwyddianus hefyd, i gael dau argraffiad helaeth o'r Beibl Cymraeg, y rhai a werthwyd am bris isel er llesad y tlodion. Cyfansoddodd a chyoeoddodd amryw lyfrau defnyddiol ar bynciau crefydd, yn Gymraeg ac yn Seisneg. Ceisiodd bob oedfa i wneuthur daioni. Gorchwyl penaf ei fywyd oedd profi ei hun, ar bob achlysur, y bugail ffyddlawn a gwyliadwrus; y Cristion gwirioneddol a difrifol; y *dyn da*. Er ei oes mewn sefyllfa isel yn yr Eglwys, gwnaeth wasanaeth yn achos crefydd a fuasai yn adlewyrchu anrhydedd ar yr uchaf. Y Rhagluniaeth Ddwylfol, yr hon a'i rhoddodd yn hir i fod yn fondith i'w wlad, a welodd yn dda ei symud ar yr wythfed dydd o Ebrill, 1761, yn y ddeunawfed flwyddyn a thriugain o'i oed, i dragywyddol ddedwyddwch yn y nefoedd, lle yr oedd ei ymarweddiad wedi bod yn wastadol."

JONES, THOMAS, prydydd ardderchog, adnabyddus wrth yr enw *Bardd Cloff*, oddiwrth ddamwain a gafodd yn ei fabandod, a aned yn Llandysilio, sir Dinbych, yn y flwyddyn 1768. Pan yn ddeuddeg mlwydd oed efe a aeth i Lundain; ac yno efe a osodwyd yn nghyfrifdy Mr. Mathew Davies, yr hwn a gariad fasnach fawr yn mlaen yn Long Acre. Ac efe yn hoff o ddarllen, yn enwedig barddoniaeth, a ddefnyddiodd rai o'i oriau hamddenol er diwyllyd yr awen. Yn 1789, efe a etholwyd yn aelod gyda'r Gwyneddigion; ac yn fuan yn gofiadur y Gymdeithas hono, pan yr oedd Owen Jones, Dr. W. O. Pughe, ac enwogion Cymreig ereill yn arfer ymgynull yn rheolaidd yno. Yn y flwyddyn 1802, efe a gyoeddodd "Awdl ar Ddydd Gwyl Dewi Sant;" ac yn y flwyddyn ganlynol efe a gafodd holl ofal y gorchwylion a'r fasnach gan Mr. Davies; yr hyn sydd brawf

o uniondeb ei ymddygiad; a chadernheir yr un peth yn mhellaach trwy y ffaith iddo ddod yn gyfranog â'i feistr yn y flwyddyn 1813. Y "Metropolitan Cambrian Institution," yr hwn a sefydlwyd yn y flwyddyn 1750, ar sail y Cymrodorion, a adffurfiwyd yn 1820, ac eitholwyd Mr. Jones yn drysorydd; ac efe a fu mor ffodus ag enill y bathodyn aur am y Bryddest oreu yn y Gymraeg ar yr achlysur. Yn 1821, gwnaed ef yn llywydd Cymdeithas y Gwyneddigion am y drydedd waith; ac ar wledd eu jubili efe a anrhegwyd â bathodyn arian y Gymdeithas, er coffau y dygwyddiad. Enillodd amryw wobrwonyn y gwahanol eisteddfodau a gynelid yn Nghymru. Wedi byw am yspaid 45 o flynyddau, gydag eithriadau, yn Rhif 90, Long Acre, efe a derfynodd yrfa a enwogwyd ganddo mewn hynawsedd a charedigrwydd, Chwefror 18, 1828. Cynygwyd bathodyn arian gan y Cymrodorion am yr awdl oreu er coffa amdano, yr hwn a enillwyd gan R. Davies, bardd Nantglyn.

JONES, SAMUEL, ydoedd farld yn blodeno o yn nghylch 1680 i 1720. Offeiriad ydoedd wrth ei broffes; ac efe oedd y llywydd pan gynaliwyd gorsedd Morganwg, yn y flwyddyn 1700.

JONES, EVAN, Llwynrhys, plwyf Llanbadarn, sir Aberteifi. Yr oedd yn byw yno yn amser Siarl II. a Iago II.; a dywedir fod yr un tylwyth yn preswyllyo yn y lle hyd heddiw. Ymddengys mai yn y ffermdy hwn y dechreuwyd yr achos crefyddol gan yr Anghydfurfiwr yn y gymydogaeith, ac oddiyma yr hanodd eglwysi Llwynpiod, Blaenpenal, Abermeurig, Cilgwyn, &c. Yr oedd teulu Llwynrhys yn enwog iawn o ran gwybodaeth, defnyddioldeb crefyddol, a diwydrwydd gwresog o blaid Ymneillduaeith yn yr ardaloedd oddiamgylch. Yr oedd yno ddeuddeg o blant—pedwar mab ac wyth merch. Y meibion oeddynt, y Parch. Jenkin Jones, Llwynrhys, yr hwn a fu yn cydweinidogaethu â'r Parch. D. Jones, yr hwn a drowyd allan o Lanbadarnfawr; Samuel Jones, a John Jones. Yr oedd y brodyr hyn yn gefnderwyr i'r Parch. D. Edwards, Caeronen. Cafodd Mr. Jones, Llwynrhys, tad y pedwar brawd a enwyd, ei ddwyn o flaen brawdlysoedd amryw weithiau, a'i ddirwyo o herwydd ei anghydfurfiad â'r Eglwys Sefydledig, ac o herwydd cynal cyfarfodydd yn ei dy ei hun, yn Llwynrhys, oddoutu y flwyddyn 1664, neu ychydig wedi hyny. Yr oedd Mr. Jones yn weinidog Anghydfurfiol, a chanddo un mab yn Llundain, ac wedi cael myned i wasanaeth y brenin, mewn sefyllfa ag yr oedd yn cael cyfeillachu yn bersonol ag ef, ac yn cael ffafrau ganddo. Yr oedd yr amseroedd hyny yn enbyd o herwydd yr erledigaethau ar y crefyddwyr. Yr oedd y Parch. Evan Jones yn parhau i bregethu yn ddirgelaidd yn ei dy ei hun i'w gymydogion. Dywedir i'r brenin ofyn i'r gwr ieuanc hwn, a oedd rhyw ffafra a ewyllysiai efe gael. Atebodd yntau, fod ganddo dad yn Nghymru, yn hen wr, ac yn weinidog Anghydfurfiol, ac y byddai yn

ddiolchgar i'w fawrydi am ganiatad iddo bregethu. Caniatodd y brenin hyny, ar yr amod iddo beidio pregethu yn un lle ond yn ei dy ei hun; a rhoddodd iddo freinlen i'w rhoddi i'w dad yn ei awdurdodi i hyny. Yr oedd y mab wedi myned oddicartref er ys amryw flynyddoedd, a'i rieni heb wybod pa le yr oedd, hyd oni weisant ef yn dyfod at y ty un diwrnod mewn gwsiag filwraidd; a meddyliwyd mai dyfod i ddal y gweinidog yr ydoedd. Ar hyn aeth yr hen wr i'r llofft gyda bwriad i ymguddio; ac aeth yr hen wraig i'r drws i gyfarfod y gwr dyeithr, yr hwn a ofynodd iddi pa le yr oedd Mr. Jones, fod yn rhaid iddo gael ei weled, fod ganddo genadwri iddo oddiwrth y brenin. Ar hyn syrthiodd yr hen wraig i lewyg. Ymaffodd yntau ynddi i'w chodi. Yr oedd Mr. Jones yn gweled trwy ryw agoriad, a meddyliodd ei fod yn ei lladd, a gwaeddodd allan, "Peidiwch a lladd yr hen wraig, yr wyf fi yn rhoi fy hun i fyny." Wedi i'r gwr dyeithr hysbysu pwy ydoedd, ac adrodd ei genadwri, rhoddodd y freinlen i'w dad. Gan nad oedd y ty yn helaeth, ac felly yn anghyfleus i gynnal addoliad cyoeddus, adeiladwyd ystafell groes y tu oefn, yn gysylltiedig ag ef, i fod yn gapel, a'r unig ffordd iddo trwy y ty. Y mae y ty hwn yn sefyll eto. Y capel yw yr ystafell groes sydd yn perthyn i'r ty; ac y mae cwpbwrdd yn awr yn ei dalcen lle yr oedd ffenestr y pulpud. Casglwyd yno gynulleidfa, yr hon a ymladaenodd trwy y wlad oddiamgylch.—(*Hanes Ymneillduaeith, gan Morgans, tudal. 209; Hanes Crefydd yn Nghymru, tudal. 287.*)

JONES, ROBERT, oedd weinidog gyda'r Wesleyaid. Brodor ydoedd o sir Dinbych. Cafodd ei ddychwelyd at grefydd yn moreu ei oes, a pharhaodd yn ffyddlon yn ngwasanaeth ei Arglwydd hyd y diwedd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1801; a bu farw yn Nhrefriw, sir Gaernarfon, Ebrill 18, 1849, yn 48 mlwydd oed; wedi bod yn y weinidogaeth 19 mlynedd. Fel gweinidog i Iesu Grist, yr oedd yn llafurus a derbyniol iawn yn mhob man yr elai.

JONES, JENKIN, gweinidog y Bedyddwyr yn Mhenybont, Llandysul, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef tua dyddiau Gwyl Mihangel, yn y flwyddyn 1774. Mab ydoedd i Henry John Charles, gof wrth ei alwad, yr hwn a dretliodd ei ddyddiau yn y tŷ nesaf i addoldy Penybont; hwn oedd y teulu enwocaf mewn duwioldeb o neb o'u cyd-ardalyddion; byddai y cablwyr mwyaf rhyfugus a chalongaled yn gorfod cyfaddef mai dynion duwiol oedd Henry y gof a Mary ei wraig. Yr oeddynt yn rhagori mewn gwybodaeth dduwinyddol, trefn ddysgyblaethol, a chrefydd brofiadol ac ymarferol, fel nad oedd neb o'u cyffelyb yn y wlad. Gwasanaethodd Henry swydd diacon yn dda, gonest, a didderbyn wyneb, mewn ysbryd afengylaidd a didramgydd. Ymddangosai Jenkin er yn blontyn yn fwy tawel a siriol na'i gyfoedion, er yn ddiameu fod ei natur yn llygredig megys oreill o deulu Adda, eto nid oedd

yn tori allan ynddo ef fel y gwelir mewn llawer o blant yn eu hieuenotydd; ymddangosai yn debyg i Nasaread o'r groth. Yr oedd yn fore iawn yn barchus o grefydd Crist a chrefyddwyr; yr oedd yn gwerthfawrogi y cyfeusdra o ymddyddan a phregethwyr, y rhai oeddynt arferol o ddiagn yn nhŷ ei dad; ac felly y daeth i wybodaeth helaeth fel plentyn o lygredigaeth dyn a threfn achub trwy waed Crist, yn nghyd â'r ordinhadau efengylaidd, nes enill ei adnabyddion i farnu yn dyner iawn am dano fel Cristion; ac ar ei ymofyniad diorhwys, cydunodd yr eglwys iddo gael ei fedyddio ar broffes o'i ffydd yn mis Mai, 1783, yn y nawfed flwyddyn o'i oedran, gan y Parch. David Thomas, Llwyn-neuadd, plwyf Penboyr; ac fel yr oedd yn myned yn mlaen mewn dyddiau, yr oedd yn achosi cynydd llawenydd a ohystru i'w niemi duwiol, a'r eglwys yn gyffredinol. Cafodd ar ei feddwl yn lled ieuano yr angenrheidrwydd iddo i gympo at ryw gelfyddyd er enill ei fywiolaeth; ond deallodd ef ac ereill yn fuan, na oddefai ei afiechyd a'i wendid corfforol iddo weithio celfyddyd ei dad; am hyny cymerodd hyfrydwoh mawr mewn rhwymô llyfrau, ymosododd at hyny, a chyraeddodd fedrusrwydd mawr yn y gelfyddyd hono. Yn y flwyddyn 1796, trwy anogaeth y brodyr yn Mhenybont, ymosododd ar y gwaith pwysafwr o bregethu'r efengyl; ac nid oedd amhenaeth gan neb a adwaenai helaethrwydd ei ddeall ac eangder ei alluocedd, na ddaethai yn dlyn mawr; y peth mwyaf anfanteisiol oedd gwendid ei natur ac afriwydd-deb ei laferydd; ond yr oedd pawb a garai synwyr cryf yn fwy na swm yn edrych arno yn dlyn ieuano gobethiol; ac yn y flwyddyn 1797, cafodd dderbyniad i athrofa Caserodor, lle yr arosodd bedair blynedd, o dan olygiath Dr. J. Beyland; a chyraeddodd wybodaeth lled helaeth o'r ieithoedd gwreiddiol. Ac yn 1801 cafodd alwad gan ei fam eglwys i waith cyflawn y weinidogaeth, pan y cafodd ef a brawd arall o'r enw John Davies eu hurddo i fod yn weinidogion yn yr eglwys; ac ychydig ar ol hyny, cafodd Mr. Daniel Davies ei urddo. Bu y tri yn cydlafurio dros amryw flwyddoedd, heb ddim anghariad yn eu plith. Yr oedd John Jones, o ran ei gorffolaeth yn lluniaiidd a hardd, a'i wyneb wedi gerwino gan y frech wen, eto o edrychiad serchog a siriol. Lleog oedd yn gyffredin o ran hwylusdra corfforol, ond anaml y byddai yn achwyn ar ei afiechyd; dysgodd fod yn foddion yn mhob amgylchiad. Yr oedd ynddo fwy o drysorau gwybodaeth nag a allasai ddangos i'r byr ei ddeall; ac yr oedd ei fedrusrwydd i ysgrifenu yn fwy nag mewn areithyddiaeth; er hyny pan ddelai ychydig o'r olew nefol i iro olwynion ei enaid, areithiai gyda llawer o rwyddineb ac yn dra effeithiol ar ei wrandawyr; tynodd ddagrau o lygaid niferi lawer gwaith. Medrai geryddu y beius gyda gradd mawr o eiddigedd, ac ar yr un pryd byddai ei sirioldeb yn cadw y ceryddedig rhag digio a

thramgwyddo; ond yn y gwrthwyneb yr oedd yn hawdd deall wrth ei ysbryd yn cerbyddu, mai cariad at santeiddrwydd, a chasineb at bechod, oedd yr edgyddor a'i cymellai, ac nid un casineb at y personau a fyddent tan ei sylw. Yr oedd ei gyfeillaoh bob amser yn adeiladol a nefolaidd, ei hunan ymwadiad a'i ostyngeddrwydd oeddynt yn dyagleirio yn eglur i bawb; ei bregethau o ran eu cyfansoddiad oeddynt gryno a chelfyddgar, ac yn hawdd i'r gwan eu hamgyffred. Cynwysent hefyd fwyd cryf i'r rhai fyddent wedi eu cynefino a gair cyfiawnder. Yr oedd ganddo lawer o baroh i awdwyr duwinyddol; eto ffurth ei fyfrododau ei hun a draddodai i'r gwrandawyr, wedi ei brofi a'i sylfaenu ar air y digelwyddog Dduw. Er nad oedd ei hyawdledd na'i lais yn enillgar iawn, yr oedd ei ymddygiadau teilwng i'w swydd mewn cyfeillaohau a rhodiad cyffredinol yn ei wneud yn "Wr mawr yn Israel," yn nghyfrif pawb ag oeddynt yn medru gwahaniaethu rhwng y gwerthfawr a'r gwaal—Crist wedi ei groes-choelio—gras yn aileni—ffyddlondeb Duw yn dyogelu y gras yn nghalon y peohadur, rhag cael ei ddiifodd gan satan a llygred, oedd grym ei weinidogaeth. Hefyd gofalai osod allan y perygl o fyw yn anghrediniol: defnyddiai anogaethau oeddynt i bechaduriaid i ffoi at Fab Duw am fywyd tragrwyddol, ac anogai ei frodyr profeseidig i wlyio ar eu hymddygiadau, a gweddio am north i ogoneddu y Duw a'u galwodd o dywyllwch i ryfeddol oleuni. Bu yn weithiwr ffyddlon yn ngwinllan yr Arglwydd hyd yr amser y cynyddodd ei afiechyd, nes cael ei gyfyngu i'w wely, yn nhŷ ei dad lle y gartrefai, ac arwyddion yn cynyddu bob dydd fod ei babell i ddyfod i lawr yn fuan iawn. Ychydig oyn iddo groesi yr Iorddonen canai gyda hwylusdra o ran ei ysbryd, ac yn orchestol, gyda golwg ar wendid ei gorff ac afriwydddeb ei anadl; ac ar y pedwerydd dydd o Ebrill, 1809, ehedodd y wreichionen fywiol o'r corff i wlad y canu tragrwyddol. Bu yn weinidog ffyddlon ac yn mwynhau ei swydd wyth o flynyddau, yn bregethwr ymofyngar a llafurus un ar bumtheg o flynyddau, yn grefyddwr diargyocedd a diwyd chwech ar hugain o flynyddau, a phreswylloidd yn y byd gofidus hwn am 36 o flynyddau; a chladdwyd ei ran farwol yn ngladdfa Llanfihangel, yn ngwydd torf alarus o bobl. Cyoceddodd ddau lyfryn bychan, sef Holwyddoreg byr, yn cynwys prif bynciau y grefydd Cristionogol, a thraethawd ar ogoniant teyrnas Crist.

JONES, GRIFFITH, gweinidog y Bedyddwyr yn Behoboth, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1761. Dechreu y flwyddyn 1796, cafodd ef a gwr ieuanc arall o'r enw William Thomas, ei neillduo i gyflawn waith y weinidogaeth. Cydlafuriodd y ddau weinidog yma mewn heddwch a chysur am oddeutu tair blynedd; ond yn 1795 yn fuan ar ol cymanfa Salem, cymerodd ymranriad galarus le rhyngddynt yn nghylch Armin-

iaeth a Chalfiniaeth, fel mewn amryw eglwysi ereill. Safodd Mr. W. Thomas gyda'r Arminiaid, a Mr. G. Jones gyda'r blaid arall, a chafodd y blaenaf feddiant o'r capel, am fod yr unig ymddiriedolwr ag oedd yn fyw gyda'r blaid Arminiaidd. Cafodd Mr. G. Jones, a'i blaid genad i addoli gan yr Annibynwyr yn eu haddoldy hwy, a elwir Capel Evan. Buont yno am saith neu wyth mlynedd, yna penderfynasant adeiladu capel iddynt eu hunain. Yr oedd Mr. Jones yn hyddysg iawn yn yr ysgrythrau a byddai ei wrandawr yn lled debyg o gael y meddwl llythyrenol ganddo. Efe a deithiodd lawer i bregethu yr efengyl yn eglwysi y Deheu a'r Gogledd, a byddai yn dda gan bawb ei glywed; a pherchid ef gan bawb a'i hadwaenai fel dyn tawel a duwiol iawn. Byddai mor dduwiol a hardd ei rodiad, fel y dywedid am dano pan yn yr ienanc, "Y mae haner Griffith Jones eisoes yn y nef-odd." Ei ferch ef oedd gwraig gyntaf y diweddar Barch. John Herring, Aberteifi. Bu farw Mehefin 3ydd, 1832, yn 71 mlwydd oed; claddwyd ef yn Nghilfowyr, pan y pregethodd yn ei angladd y Parchedigion John Morgan, Blaenfos; a Benjamin Davies, Cilfowyr; ac areithiodd Mr. Thomas, Castell-nnewydd, ar lan y bedd.

JONES, THOMAS, Hendre. Ganwyd ef yn mhlwyf Llanon. Claddwyd ei dad pan yr oedd yn bedair blwydd oed. Yr oedd ei fam yn dra isel o ran ei hamgylchiadau; er hyn ymdrechodd roddi ychydig o ysgol iddo, yr hyn a fu o wasanaeth mawr iddo hyd ddydd ei farwolaeth. Yr oedd gwr o'r enw John Davies yn cadw ysgol yn y gymdog-gaeth, yn y lle a elwir Capel Efan, at yr hwn yr anfonodd ei fam ef i gael ei addysgu. Yr oedd y gwr hwn yn gynghorwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Cynghorwr y galwent un yn yr amser gynt a fyddai yn pregethu heb gael ei urddo gan esgob. Gan y gwr a enwyd uchod y cafodd ei hyfforddi gyntaf mewn pethau crefyddol. Diau y dylai rhieni ofalu i ba le y danfonent eu plant i gael eu haddysgu. Y mae llawer fel pe baent heb un egwyddor yn y mater hwn; danfonant eu plant i ddysgu catecismau, y rhai sydd yn hollol gyfeiliornus. Dylem ddeall fod y plant bob amser mor barod i dderbyn hyfforddiadau yr ysgolfeistr gyda golwg ar bethau crefydd ag y maent i dderbyn eu haddysg gyda golwg ar rifyddiaeth, &c. Mae mwy o ddefnydd credu mewn plant nag sydd o ddefnydd ymresymu; credant bob peth a glywant, am hyny dylai y rhieni ofalu pa le y mae eu plant yn cael eu haddysgu. Pan oddeutu 16 oed, aeth T. Jones i wasanaethu i le nid yn mhell o'r gymydoggaeth, at rai oedd yn perthyn i'r Bedyddwyr. Yma cafodd gymhelliad i fyned i gymanfa oedd i gael ei chynnal yn y Felinfoel, ger Llanelli. Safodd y testunau o'r darnau o'r pregethau a glywodd yno ar ei feddwl hyd ddydd ei farwolaeth. Ni wyr penau teuluoedd pa faint o ddaioni a allant wneud wrth gymell eu tylwyth i wrando yr efengyl. Ychydig o

amser ar ol hyn torodd diwygiad grymus allan yn Nghapel Efan, a Brandy-way. Disgynodd pethau yr efengyl mewn modd grymus ar feddwl Thomas Jones y pryd hwn; a phenderfynodd roddi ei hunan i'r Arglwydd, ac i'w bobl. Pan yn y teimlad hwn, arweiniwyd ef gan ragluniaeth i Bentwyn, Llanon, lle yr arosodd am ryw dymor. Cyfarfyddodd a theulu yma o'r un meddwl ag ef ei hun, yr hwn fu yn fantasia fawr iddo feithrin ysbryd crefyddol. Oddiyma efe a aeth i le arall yn y gymydoggaeth, o'r enw Tyllwyd, lle yr oedd cymdeithas grefyddol wedi ei sefydlu rai blynyddau cyn hyn. Gwelein fod gan wrthddrych ein cofiant hyny o grefydd er yn fachgen, fel ag i ddewis y lleoedd mwyaf manteisiol i grefydd. Priododd â Rachel, merch henaf John Owens, Tyllwyd, o'r hon y cafodd chwech o blant. Pan oedd oddeutu 37 oed dechreuodd ar waith y weinidogaeth dan lawer o anfantaision. Fel dyn yr oedd yn gyffredin yn addfwyn, gostyngedig, a hawdd ei drin. Nid oedd yn ddyn cas ac afrwyiog, fel llawer. Yr oedd yn un hynod mewn gofal am ei deulu. Yr oedd yn ymdrechu na chai dim ei wastraffu mewn un modd. Dewisodd fyw yn brin lawer gwaith wrth fagu ei blant, yn hytrach na phwysu ar neb. Ni allai oddef y meddylddrych o fyned i ddyled. Gwell oedd ganddo ymwasgu na myned i ymofyn bentyg unrhyw beth gan gymydog, a dangosai weithiau yr ewyllysiad i ereill wneud yr un modd. Yr oedd yn rhagori ar lawer o ran ei amgyffrediaid. Fel Cristion, gallein ei osod yn y rhes flaenaf. Gweddiai lawer yn y dirgel. O ran ei ymarweddiad a'i fuchedd allanol, yr ydoedd yn ddiargyoeidd. Yr oedd yr achos yn ei gartref yn agos iawn at ei galon. Cyfeiliornem pe dywedem ei fod yn ddi-bechod; ond gallein ddywedyd yn ddiragrith ei fod mor ddi-bechod a neb a adwaenem. Da fyddai pe llenwid yr holl eglwysi a'i gyffilyb. Fel pregethwr yr oedd yn fuddiol ac yn adeiladol. Nid ydym wedi clywed iddo gael llawer o oedfaon a phethau anghyffredin yn tori allan ynddynt; eto byddai y gwirioneddau yn myned o'i enau rai gweithiau gydag awdurdod mawr; llawer a dystiai iddynt gael llesid laweroedd o weithiau wrth ei wrando. Yr oedd yn gosod allan ei feddwl yn eglur, fel y gallasai pawb ei ddeall. Ei sylwadau ar ei destun oeddynt syml a tharawiadol. Yr oedd ei bregethau y rhan amlaf yn ymarferol; a dywedai yn fynych wrth bregethu, fod coll-edigaeth dyn i gyd o hono ei hun. "Nid oes gan y damnedigion yn Gehena ddim lle i feio ar y Jehofa;" o'r ochr arall, "Mae cadwedigaeth dyn o ras heb ddim o'r dyn ei hunan." Yr oedd yn hoff iawn o son am yr arfaeth a'r cyngor tragwyddol; llawer gwaith y dywedodd, "Ni wn i sut i ddywedyd yn y fan yma, ond dywedaf fel hyn: fe fu rhyw gyngor rhwng y Personau bendigedig yn yr hanfod santiaid, am godi pechadur i'r lan." Nid oedd awdwyr ereill yn llefaru ond ychydig drwy ei enau ef. Byddai

ei bregethau bob amser yn hollol wreiddiol. Diau y buasai yn rhagorach duwinydd pe buasai yn ymgynghori mwy â meddyliau dynion ereill. Pe buasai yn coethi ei feddwl yn moreu ei oes, a phe buasai Rhagluniaeth yn caniatáu iddo ddarllen a myfyrio mwy, diau y buasai yn addurn i'w genedl. Teithiodd lawer trwy Ddeheu a Gogledd Cymru gyda gwaith y weinidogaeth. Nid yn aml er hynny y byddai yn absenol o'r cyfarfod-ydd misol a'r cymanfaoedd. Yr oedd yn teimlo y fath ddyddordeb yn holl gyfarfod-ydd y cyfundeb, fel na allai fod yn absenol heb fod mewn teimladau gofidus. Er nad oedd pob peth ynddo a gyfrifir yn fawr gan ddynion, eto yr oedd ynddo lawer o bethau a gyfrifir yn fawr gan Dduw ar y ddaear. Bu farw T. Jones, Ionawr yr 18eg, 1851, yn 78 mlwydd oed, wedi bod yn pregethu gyda'r Trefnyddion Calfinaidd am bumtheg mlynedd ar hugain. "Efe a â dangnefedd; hwy a orphwysant yn eu hystafelloedd, sef pob un a rodio yn ei uniondeb."

JONES, DAVID, gweinidog yr Annibynwyr yn Fforestfach a Chlydach, sir Forganwg. Brodor oedd o ardal Mynyddbach, Llangyfelach, ger Abertawe, ac aelod oedd o'r eglwys gynulleidfaol yn Mynyddbach. Nid oes genym ddim o hanes ei flynddoedd boreuaf. Ganwyd ef tua'r flwyddyn 1772, ac urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth yn Ebenezer, Aberdar, yn 1811. Gan nad oedd yr eglwys y pryd hwnw ond ychydig o rifedi, a rhai hynny oll ond gweithwyr mewn amgylchiadau isel, a'i deulu ef yn amlhau, efe a ymadawodd yn mhen tair neu bedair blynedd, ac aeth i'r Taihirion a Llanharan, yn agos i Gaerdydd, lle y llafuriodd gyda diwydrwydd a llwyddiant am amryw flnyddoedd. Wedi hynny efe a ymadawodd i gymeryd gofal yr eglwys yn Clydach a'r Fforestfach, yn ardal ei enediglaeth, lle y bu yn hynod o barchus hyd ddiwedd ei daith ddaearol. Rhngodd bodd i'r Arglwydd oed terfyn ar fywyd ei was defnyddiol hwn trwy ei gymeryd ato ei hun mewn modd disymwth, boreu y dydd cyntaf o Ionawr, 1845. Yr oedd y boreu hwnw yn eithaf iach a chysurus; ac am ei fod i bregethu mewn angladd yn y Fforestfach am ddaeu o'r gloch, cymorodd ei giniaf yn gynt nag arferol, i'r dyben o fod yno yn brydlawn. Ar y fiordd teimlai y parlys mud yn ei gymeryd; yr oedd wedi cael ei daro ddwywaith o'r blaen, unwaith yn Ebenezer, Aberdar, pan wedi bod yno yn pregethu ar dro; a'r waith arall pan wedi bod yn pregethu gartref yn Clydach; a'r tro hwn, canfyddodd rhai ef yn dyfod a deallwyd fod rhywbeth arno wrth ei gerddediad sigledig pan aethant i'w gyfarfod, ac erbyn eu bod ar ei bwys, yr oedd yn syrthio; yna dygwyd ef i'r ty nesaf, sef y Beaufort Arms. Ni chafwyd ond ychydig eirian oddiwrtho. Dywedodd pa le y teimlodd hi yn ei gymeryd. Gofynwyd iddo fyned ar y gwely, ond nacodd, gan y buasai yr angladd yno yn fuan; ond gwaethygu a wnaeth dan ddrynod angau, fel yr ystyriodd mai gwell oedd myned

i'r gwely i edrych a ddenai yn well. Ymddangosai fel pe byddai yn cysgu yn hyfryd, ac oddentu haner nos diangodd y wreichionen fywiol o'r babbell briddyd—yn dawel ac esmwyth i "Dy nid o waith llaw, tragrwyddol yn y nefoedd," lle yn ddiambheuol y cafodd y derbynad groesawgar hynny, "Da was, da a ffyddlon, buost ffyddlon ar ychydig, mi a'th oedaf ar lawer; dos i mewn i lawenydd dy Arglwydd." Ar ddydd ei gladdedigaeth, dangoswyd iddo barch mawr gan eglwys a gweinidogion y gymydogiaeth, yn nghyd ag ereill, drwy ei hebrlewg i'w wely pridd. Claddwyd ef yn Bethlehem, Fforestfach, pan bregethodd ar yr achlysur y Parchedigion W. Jones, Heol y Castell, Abertawe; a P. Griffiths, Alltwn; ac areithiodd y Parch. J. Davies, Mynyddbach, uwch ben y bedd. Gadawodd weddw, plant, a chyfaillion lawer i alaru ar ei ol. Yr oedd pawb a'i hadwaenai yn ei barchu fel dyn tra chyfeillgar, caredig a ffyddlon. Yr oedd yn bregethwr rhagorol o dda, yn boblogaidd gartref ac oddicartref, yn hynod o fywiog yn traddodi ei genadwri. Yr oedd yn weinidog da i Iesu Grist, efe a ymdrechodd ymdrech deg, cadwdd y ffydd, gwasanaethodd ei genedlaeth, a gorphenodd ei yrfa trwy ras y nef. Dangosodd yr eglwys yn Fforestfach barch mawr i'w goffadwriaeth, drwy oed arno feddfaen hardd, er dynodi y lle mas'n huno.

JONES, EVAN, (*Gorwest*), gweinidog y Bedyddwyr yn y Casbach, sir Fynwy, a anwyd yn Llanddoged, ger Llanrwt, yn sir Ddinbych, yn y flwyddyn 1793. Yr oedd tŷ cwrdd Llanddoged a Llanrwt, y pryd hwnw, fel y maent eto, yn ddwy gangen o'r un eglwys. Y Parch. J. Thomas a gafodd y fraint o dderbyn E. Jones yn aelod eglwys. Beth oedd ei oed pan ddychwelodd ef i'r ffydd, nid ydym yn gwybod yn hollol; ond y mae yn amlwg ei fod yn lled iusano; nid oedd uwchlaw 19 oed pan yn bregethwr cyoeddus. Gweiniaid ac anaml oedd y Bedyddwyr yn y Gogledd y pryd hwnw. Nid oedd gan y bobl galon i weithio; ac yr oedd adfeiliau muriau Seion heb eu cyweirio ar ol y ddaear-gryn Sandemanaidd a'u chwilfriwiodd ddeuddeg neu bumtheg mlynedd cyn hynny. Er yr holl fawredd gwreiddiol oedd ynddo, a'r anianawd nerthol a'i cynhyrfai, yr oedd gan y gwr iusano o Lanrwt rwystrau dirfawr i'w gorchfygu, cyn y cydnabyddid ef gan y werin yn bregethwr o ddwyfol anfoniad. Hytrach yn annerbyniol y bu yn hir ar y dechreu fel pregethwr; ond torodd allan ar unwaith megys haul oddi dan gwmwl. Wedi dychwelyd o daith bregethwrol i ryw gwrdd mawr yn Llananan, a phregethu ynddo gyda rhyw awurdod synfawr, y gwelwyd ac y clywyd ef am y tro cyntaf, mae yn debyg fel Evan Jones. Ar ol treulio talm o amser yn ei ardal enedigol yn morio yn erbyn gwynt a thonau, penodwyd ef i fyned yn genadwr cartrefol yn Lleyn ac Eifionydd, tua'r flwyddyn 1815. Yr oedd erbyn hyn yn wr iusano tua 22 mlwydd oed, yn gyflawn o ran nerth corfforol, a'i feddwl

hefyd ar yr un pryd yn rhwydd yn ymagor a chryfhau. Yr oedd yn bregethwr mawr yr amser hwn; a thrwy ymdrech wedi dyfod yn allnog i feistrolï gwaith y dynion penaf yn yr iaith Seisnig, a'i defnyddio hefyd gydag effeithioldeb mawr. Mae cof am dano yn pregethu ar "Yn hyn y mae cariad," a Christmas hefyd yn pregethu yr un bregeth ar yr un testun; ond Evan Jones oedd y goreu o lawer iawn. Yr oedd y bachgen wedi Cymreigo a thraddodi y bregeth yn well na Christmas Evans. Bu cychdaith eang Lley'n ac Eifonydd yn fanteisiol iddo i gynyddu fel traddodwr pregeth; gan fod ganddo amryw leocedd, nid oedd arno eisiau llawer o bregethau. Gallai bregethu rhyw un bregeth gampus lawer gwaith; cael lai yr un hono nerth bob tro y rhedai trwy ei feddwl galluog, ac hyawdledd cyfartal bob tro y dylifai dros ei wefasau ffraeth. Dywedir y byddai raid i Whitfield draddodi ei bregeth naw neu ddeg o weithiau cyn y cyraeddai eithafnod ei phoblogrwydd. Bu ei arosiad ef yn sir Gaernarfon yn fanteisiol i'w chwaeth fel bardd a llenor. Cymdeithasai yn fynych ag R. ab G. Ddu, a Dewi Wyn, y rhai a safent, nid yn unig ar ben y llechres fel beirdd a llenorion, ond yr oeddynt yn hynod hefyd am eu gwybodaeth feirniadol o'r Ysgrythyr Iau; a buasai yn well ganddo ef gael ei gladdu yn fyw na thraddodi pregeth wael yn eu clywedigaeth. Yr oedd D. Ddu Eryri, Gutyn Peris, ac eraill o feirdd cylch yr Wyddfa, yn eu gogoniant yr amser hwnw. Nid oedd nemawr o feirdd gwerth eu henwi yn Nghymru yr adeg hono oddigerth D. Ionawr, Iolo Morganwg, a Gwalter Mechain, heblaw Arfon. Nid rhyfedd i'r fath athrofa awchlymu noddwl Gwrwst (canys iawn ei alw "Gwrwst" yn awr; mae yn gweithio ei hun yn fardd celfyddydol, ac mae yn debyg ei fod yn yr athrofa a roddodd yr enw iddo) yn mhob ystyr. Yn y flwyddyn 1820, efe a ymsefydlodd yn Llangollen. Cangen fechan o Lyncsairiog oedd eglwys Penbryn, Llangollen, hyd y flwyddyn 1815, pan gorffolwyd hi yn eglwys gan y diweddar Barch. D. D. Evans, Caerfyrddin, yr hwn ar y pryd oedd ar daith trwy y Gogledd. Isel ac eiddilaidd oedd yr achos yn Llangollen tua'r flwyddyn 1820, pan sefydlodd Gwrwst yno; a digon tebyg nad oedd llawer o gyd-darawiad rhwng ei ysbryd ef ag ysbryd y gymydogoeth yr adeg hono; a rhagfarnllyd yn erbyn y Bedyddwyr, oedd ysbryd llywodr-athol yr ardal yn gyffredinol. Ymddengys mai coll mwyaf ei bregethau oedd, fod gormod o lafur a thalent ynddynt i ateb i gyflwr deallaw ei wrandawyr. Hedai "yn fynych yn mhell uwchlaw yr wybrenau," neu disgynai i ddyfnderoedd y môr; ac er mai ychydig o'i wrandawyr a'i canlynet, eto teimlent oll fod rhyferthwy, daear-gryn, a chorwynt yn eu hamgylchynu; a barnent mai dyn mawr oedd perchenog yr ysbryd a farchogai felly ar gymylau y nefoedd. Mae cof am dano yn pregethu ar waith yr Ysbryd yn hen gapel Lilanuwchlyn, pan oedd hen

gedyrn y gorlan hono yn dadleu pa un ai trwy gyfrwng y gair, ynte yn ddigyrwng, mae yr Ysbryd yn arfer gweithio ar galonau dynion. Ni wyddom pa ochr i'r ddadl gymeroedd Gwrwst; ond aeth yn mhell dros benau ei wrandawyr, a chydnyddent fod yr ymborth yn rhy gryf iddynt allu ei dreulio. Atebodd yntau ei fod wedi cymeryd yn ganiataol, wrth glywed cymaint o swm am danynt, eu bod yn deall duwinyddiaeth! Rhoddodd ei ddomsu ef beth cychwyniad i'r achos yn Llangollen, ac wedi bod yno am ddwy flynedd ymadawodd, a bu am ryw dalm o amser yn Nolgellau. Tebygol mai ychydig fisoedd fu ei arosiad yno, ac nis gwyddom ddim am effaith ei weinidogaeth yn y lle. Ond mae un ffaith yn werth ei choffhau, fel y gwneir yn yr awdl am dano, sef fod yno fintai alluog iawn o feirdd a llenorion, yn cynnal Cymdeithas Gymreigyddol, yn barddoni, &c., fel y gwelir eu hanes yn y gyfrol gyntaf o'r *Gwyllydd*. Iuan Awst, sef John Pughe, Ysw., cyfreithiwr, arianydd, argraffydd, &c., oedd y prif ddyd yn y gymdeithas hon. Bu Iuan Awst yn argraffu y *Dysgedydd* am flynyddoedd. Yr oedd efe yn ewythr, sef brawd i dad y diweddar Barch. D. L. Pughe, Llanfairmuallt. Yr oedd Cawrdaf y pryd hwnw yn gweithio fel argraffydd yn Nolgellau, a newydd enill y gadair yn Aberhonddu. Yr oedd areithio yn rhan fawr o waith Cymreigyddion Dolgellau; ac yr oedd Gwrwst yntau hefyd fel y lleill yn areithio yn ei dro; ond dywedai y diweddar Mr. R. Roberts, o Ddolmelynllyn, mai amrosgo iawn oedd efe wrth y gwaith. Nid oedd ganddo amcan yn y byd i siarad yn gyoeddus ond yn y dull pregethwrtaidd. Ohwarddodd gweilch drygiog y gymdeithas am ei ben, a bu hyn yn feddyginiaeth iddo; ac mewn byr amser dysgodd areithio gystal os nid gwel na neb o honynt. Fel hyn yn raddol y dringodd Gwrwst y griaiau i uchelfan ei boblogrwydd mawr. Dyma ni yn awr wedi dilyn Mr. Jones drwy ei yrfa gyoeddus yn y Gogledd hyd ei ymadawiad oddiyno, a'i sefydliad yn y Casbach, sir Fynwy, yn y flwyddyn 1823. Wedi dyoddef custudd trwm a nychidod mawr, dros amryw fisoedd, boreu dydd Sadwrn, y 1af o Bagfyr, 1856, hunodd yn dawel yn yr Iesu. Dyoddefodd lawer yn y blynyddoedd diweddaf oddiwrth beswch a chaeth-anadl. O'r diwedd, enillodd angeu y dydd; datodwyd yr undeb rhwng y marwol a'r anfarwol, ac aeth yr enaid i breswyllo i'r "tŷ nid o waith llaw, tragwyddol yn y nefoedd." Ar ddydd ei angladd ymgynullodd tyrfa luosog o weinidogion ac ereill yn nghyd, i dalu eu teyrnged olaf o barch i'w weddillion marwol. Wedi dodi y corff yn y bedd, darllenodd a gweddiodd y Parch. W. Roberts, o'r Blaenau; ac anerchwyd y gwyddfodolion galarus, yn Seisneg, gan y Parch. J. Davies, Willenhall; ac yn Gymraeg, gan y Parch. E. Williams, Cwmbran. Ymgysgrod yn foreu i wasanaeth yr Arglwydd, a threuliodd dros ddeugain mlynedd yn y weinidogaeth; tair ar ddeg ar hugain o

ba rai a drefniodd yn y Casbach, yn ddefnyddiol a llwyddianus. Yr oedd yn perthyn i'r rhestr flaenaf o bregethwyr, yn fugal medrus a ffyddlon, yn fardd hyfedr, ac yn gampwr mewn llenoriaeth Gymreig; ac yn ddiddadl, yn Gristion cywir a diffuant. Ei eiriau yohydig cyn ei ymadawiad a'r byd hwn wrth gyfaill oeddynt, "Fyddaf fi ddim yn hir yn y byd yma; ond beth bynag ddaw o honof fi, mae pwys fy enaid yn gyfangwbl ar aberth y Gwardwr mawr; efe, yr hwn wyf wedi bregethu i ereill, yw cadarn sail fy ngobaith a'm hyder am fy mater tragwyddol—dim arall." Fel pregethwr yr oedd ef yn rhagori fwyaf. Dyma oedd ei alwedigaeth, ac yn ei alwedigaeth yr ymddygleiriai benaf. Nid mewn swm gwag, llais soniarus, chwedlau cynhyrfol, ac ystumiau arwynebol, er cyffroi nwydau yr anwybodus, yr oedd gogoniant ei bregethau yn gynwysedig; ond "drwy eglurhad y gwirionedd," canmolai ei hun "wrth bob odywybod dynion yn ngolwg Duw." Yr oedd yn feddyliwr cryf ac annibynol, ei bregethau yn llawn o fer duwinyddiaeth, ac o feddylddrychau gorddygleiriai am ogoniant trefn achub, y rhai a draddodid ganddo (yn enwedig yn niwedd ei fywyd,) gyda nerth ac awdurdod gwir hyawdledd. Ond er mor enwog y safai ef fel gweinidog, nid oedd dim o'r trawader ynddo. Yr oedd yn gyfaill pur a dihoced, yn hunan-ymwadol a gostyngedig; gosodai ei hun yn gydradd a'i frodyr gwaelaf ac ieuangaf, heb un awydd i dra-awdurdodi ac i lethu, er mwyn cael lle i goeg-ymchwyllo. Yr oedd yn elyn i bob ffig a gweniaith, ond yn gyfaill calonog i bob cywirdeb a theilyngdod. Yr oedd llawer o hynodrwydd yn perthyn iddo ag oedd yn argraffu neillduolrwydd ar ei gymoriad; ond odrwydd dyn mawr oedd—odrwedd diniwidrwydd dirodres, a meddwl diddichell, ond annibynol. Pa fwyaf yr adweinid ef fel dyn gwir fawr a da, mwyaf yr hoffid ac y mynweid ef gan bob un ag oedd a dim o feddwl ynddo. Nid oedd blynyddau o affechedd na hynafedd wedi crebachu ei feddwl na suro ei ysbryd; yr oedd ei chwaeth feddyliol, hyd y diwedd, yr un mor nwyflawn, a'i enaid yr un mor nawsaidd a rhywiog a phe na buasai pwys blynyddau a'u profedigaethau wedi myned drosto. Parhaodd yn dirf ac yn iraidd, a'i wraidd wrth ffrydian y dyfroedd byw, nes ei ailblanu yn mharadwys gogoniant. Cyfarfu â phrofedigaethau yn ei ddydd; ond ymnerthodd yn a Dduw, a dyoddefodd gystudd fel milwr da i Iesu Grist. Ymdrechodd dros ei Arglwydd hyd eithaf ei allu; ymladdodd yn myddin ei Frenin, nes i angeu fyned a'r cleddyf o'i law; a llefarodd dros ei Wardwr nes i'w dafod lynu wrth dafod ei enau. Pregethodd gyda nerth a dylanwad ddegau o weithiau, pan nad oedd yn gymwys i fyned allan o'r tŷ; ac yn ngwynneb y gwrthwynebiadau taearaf yr aeth y tro diweddar i wneud cof am farw ei Wardwr; i'r hwn yr oedd wedi cysegru ei fywyd, ei gorff a'i enaid.

JONES, DAVID, gweinidog y Bedyddwyr yn y Tabernacl, Caerdydd, a aned mewn lle a elwir Penrhiwfach, yn mhlwyf Llanpumsaint, tua chwech milldir o dref Caerfyrddin, yn y flwyddyn 1808. Nid ymddengys fod ynddo yn ei ddyddiau plentynaidd, ddim oedd yn ei hynodi oddiwrth blant yn gyffredin; ond yr oedd yn wastad yn araf, mwynnaidd, a serchog, ac yn ufudd i'w rieni. Nid ydym yn meddwl i Mr. Jones gael nemawr o fan-teision dysgeidiaeth yn ei ieuentyd. Rhagluniaeth ddoeth y nef a welodd yn addas, yn ei threfn fawr ei hun, i symud ei dad i'r byd tragwyddol, ac felly amddifadwyd y teulu o ffon cynaliaeth eu bywyd, a gwnaed y fam a'r plant yn hollol ymddibynol ar "Dad yr amddifaid a Phriod y gweddwon." Yn y sefyllfa dlawd y daeth y teulu iddi trwy yr amgylchiad galarus hwn, nid oedd dim i'w wneud ond gosod Dafydd bach allan gyda ffermwr yn y gymydogiaeth, i enill ei fywyd o leiaf. Eithr ymddengys iddo gyfarfod â thriniaeth erwin yn y lle hwnw, yn neillduol oddiwrth y gwas penaf, yr hwn oedd yn dra pharod ar ei ddwrn a'i droed i gernodio a throedio yr un bach diymgeledd. Wedi bod yn y fferm ryw ychydig amser, yn dyoddef y driniaeth greulawn a grybwyllwyd, penderfynodd Dafydd Jones ymadael, a myned ymaith tua'r Gweithiau i chwilio am ei ewythr, yr hwn yr oedd wedi clywed am dano gan ei dad. Ymddengys iddo gyfarfod â llawer o drafferthion ar y daith hon, yr hyn nid oedd yn un syndod, ag ystyried nad oedd ond plentyn tlawd amddifad, tair ar ddeg oed. Ond yr oedd gofal Rhagluniaeth i'w weled yn eglur yn yr oll a'i cyfarfyddodd, yn ei arwain ar hyd "llwybr uniawn" at Geidwad ei enaid, ac i barh ac anrhydedd hefyd. Nid yw yn debygol i Mr. Jones aros nemawr o amser yn nhy ei ewythr yn Merthyr Tydfil, er iddo gael pob groesawr yno, fel y dywedai ei hun. Yr oedd wedi clywed llawer o son am y Fenni, ac yr oedd chwant mawr arno weled y dref hono; felly efe a gyfeiriodd ei gamrau tuag yno dros fryniau Morganwg a Mynwy, yn unig ac wrtho ei hun, heb un cydymaith ond yr hwn sydd yn "arwain y deilliad ar hyd ffordd nid adnabuant, ac yn gwneud y tywyllwch yn oleuni o'u blaen hwynt." Ond wedi cyraedd y dref hono, efe a gafodd allan yn fuan nas gallai dyn fyw yn unig ar weled, a chan hyny efe a ddechreuodd holi am rywbeth i'w wneuthur tuag at ei gynaliaeth; a chyfarwyddwyd ef i'r Garnddrys, oeddentu haner y ffordd rhwng y Fenni a Blaenafon, lle yr oedd gweithiau haiarn mawrion yn cael eu cychwyn yr amser hwnw. Aeth yno yn ddioced; ac wedi holi am waith, cafodd rywbeth i'w wneud yn y forthwylfa; ac yma y cyrhaeddodd ben ei daith, ac y cafodd asael yn y *bant* hwnw ag oedd wedi son cymaint am dano. Tra bu yn gweithio yn y lle hwn ffurfiodd y cyfeillgarwch mwyaf ag Eiddil Ifor, am yr hwn y crybwyllai yn barchus hyd ei ddyddiau olaf. Er ei fod yn dra ieuanc yr amser hwn, nid ymddengys ei fod yn anystyriol, nac yn ddiffater am gref-

ydd, fel y mae y rhan amlaf o ieuencyd yn y gweithiau. Dygwyd ef dan swm gweini-dogaeth yr efengyl yn Ebenezer, Blaenafon; ac yma y daliwyd ef yn rhwyd yr efengyl,— yma yr ymwelodd yr Arglwydd ag ef mewn modd grahlawn, a dangosodd iddo ei fod yn llestr etholedig i ddwyn ei enw ger bron mil- oedd o'i gydwladwyr, ac i fod yn offeryn anrhydeddus, a llwyddianus hefyd, i droi llawer i gyflawnder, a'u cyfeirio at unig Geidwad enaid. "Mor anchwiliadwy yw llwybrau yr Arglwydd! a'i ffyrdd mor anolrheinauwydynt," yn ei ras yn gystal ag yn ei raglun-iaeth! Yn fuan wedi i Mr. Jones gael ei dderbyn i gymundeb eglwysig yn Mlaenafon, galwyd arno i gymeryd rhan yn nghyfarfod- ydd gweddi yr eglwys; a pharodd pereidd- dra ei lais, ei ddawn naturiol, yn nghyd a'i ddiffrifoldeb a'i daerineb wrth orsedd gras, i'r hen frodyr Cymreig dybied yn ddioced fod yn y brawd ieuano gymwysderau i'r weinidog- aeth efengylaidd; ac yn mhen ychydig am- ser cymellasant ef i ddefnyddio ei dalentau, ac ymarfer ei ddoniau, mewn pregethu; a'r hyn y cydsyniodd yntau, er yn wylaidd ac ofnus. Ei gynyg cyntaf yn gysoeddus a lwyddodd i roddi boddlonrwydd mawr i'r hen frodyr yn yr eglwys, am yr hyn yr oedd efe yn gryn falch. Dengys hyn mor dueddol y mae y goreu o honom i ymfalchio ac ym- chwyddo ar ein cyflawniadau, er mor amher- ffaith y byddont. Eithr yr oedd efe yn llestr rhy werthfawr yn ngolwg ei Feistr mawr i adael iddo ymrwygo gan falchder yn nechreu ei yrfa; ac felly yr Arglwydd, er mwyn ei ddwyn i'w lle, a pheri iddo adnabod ar bwy i roddi ei ymddiried, a'i gollyngodd i fyned yn mlaen dros ychydig droio yn ei nerth ei hun. Ond O, mor aiddilaidd yr ymddangosodd heb gymorth ei Dduw. Pan wnaeth ei ail gynyg, nis gallai fyned yn hwylus mewn un modd; a'r drydedd waith efe a fethodd yn hollol, ac mewn canlyniad cafodd ei ddiagonaloni yn fawr. Diau iddo ef ddyysgu gwersi buddiol oddiwrth y methianau hyn; ac ni ddilewyd hwy byth o'i gof. Dygwyd ef i deimlo ei annigonol- rwydd ei hun i'r gwaith mawr, a'i ymddi- byniad hollol ar gymorth dwyfol. Cymellwyd ef i wneud un cynyg arall, ac aeth trwy ei waith yn lled dda y tro hwn; a'r bumed waith yr oedd yn amlwg ei fod yn diwygio; ac o hyny allan efe a barhaodd i wella, heb fyth anghofio fod ei ddiagonolrwydd o Dduw, hyd oni ddaeth yn un o'r pregethwyr mwaf poblogaidd, effeithiol, a llwyddianus a feddai y Dywysogaeth. Pan oedd tuaug ugain oed, cafodd ei dderbyn i athrofa y Bedyddwyr yn y Fenni, yr hon oedd dan ofal athrawol y Parch. Micah Thomas. Arosodd yma dros dair blynedd, yn fyfyrwr llafurus a diwyd, a gwnaeth gynydd llwyddianus i osod syl- faen dda o wybodaeth ddefnyddiol, yn enw- wedig pan ystyriom mor ddiffygiol oedd yn y cymwysder anheggorol angenrheidiol hwnw i weinidog yr efengyl, sef dysgeidiaeth. Pan dderbyniwyd ef i'r athrofa, nid oedd braidd yn gwybod cymaint ag un gair yn yr iaith Seisneg; ac ar ol ei dderbyniad i'r athrofa

cyfarfyddodd a llawer o drafferthion o her- wydd ei anwybodaeth yn yr iaith hono. Gelwid arno, yn ei gylch, fel y myfyrwyr ereill, i anerch gorsedd gras mewn gweddi deuluaidd, yn Seisneg; a mynych y dywedai wrth ei gyfeillion mynwesol mewn amser dyfodol, mai dyna y gwaith caletaf yr aeth trwyddo yn ei fywyd; ac yn ei ddull diniwed a digrif ei hun ychwanegai, "Os darfu iddo erioed weddio am unrhyw beth, iddo weddio am i'r Hollalluog faddeu pechodau ei weddio Seisneg." Ond trwy ei ymdrech a'i ymroed diffin, darfu iddo yn fuan orchfygu yr holl anhawderau hyny. Pan ddaeth ei amser i fyny yn yr athrofa, yr oedd yn ddyu ieuano gobeithiol iawn, ac yr oedd amryw eglwysi amddifaid o weinidogion a'u llygaidd arno; eithr efe a dderbyniodd alwad unfrydol ei fam eglwys yn Mlaenafon, lle yr arosodd tua dwy flynedd a haner. Nid ymddengys fod llwyddiant yn cydfyned a'i weinidogaeth yn Mlaenafon, am yr hyn nis gallwn roddi cyf- rif; canys yr oedd yr eglwys yn hoff ac yn barchus iawn o hono; ond o herwydd iddo gael ei ddwyn i fyny yn y lle, feallai fod y gwrandawyr cyffredin, y rhai oeddynt yn ei adnabod pan yn gweithio yn y Garnddyrus, yn edrych yn rhy ddirmygus iddo wneud llawer o les yno; eto efe a gafodd rai seiliau i'w weinidogaeth tra yr arosodd yn eu plith. Tra bu yn aros yn y lle hwn, cymer- odd cyfnewidiad arall le yn ei amgylchiadau, yr hwn a effeithiodd yn ddwys ar ei holl fywyd dyfodol. Trwy ryw ddygwyddiad ag sydd yn anhysbys i ni yn bresenol, ffurfiodd gyfeillgarwch â Miss E. Thomas, merch i fasnachwr cyfrifol yn Nghastellnedd; yr hon a briododd yn mhen ychydig, a ganwyd idd- ynt ddau fab, y rhai, yn nghyd a'u mam, a adawodd efe i alaru ar ol tad tyner, a phriod serchog a chydymdeimladol. Yr oedd eglwys y Tabernacl, Gaerdydd, yr amser hwn yn amddifaid o weinidog; a phan glywodd yr aelodau am ei benderfyniad i ymadael a Blaenafon, rhoddasant wahoddiad iddo ddyf- od yn fugal ar yr eglwys hono. Cydsyniodd yntau a'u dymuniad, a symudodd i Gaerdydd yn y flwyddyn 1834. Yr oedd eglwys y Ta- bernacl yr amser hwn mewn cyflwr lled an- nedwydd,—yr oedd amryw weinidogion wedi bod yno yn olynol, a neb o honynt yn gweddu i'r lle, ac felly yr oedd yr eglwys wedi cael ei thafu i beth annhrefn a dyruswch. Ond trwy ymddygiad doeth a phwylog, a gweini- dogiaeth efengylaidd ac effeithiol Mr. Jones, yn nghyd a bendith y nef ar ei lafur, dygwyd yr eglwys yn fuan i'w lle; a chyn pen ychydig flynyddoedd daeth yn un o'r eglwysi mwaf llwyddianus, blodeuog, a chysurus yn y Dywysogaeth. Ei ymddygiad caredig a mwynnaidd, ei edrychiad siriol a difrifddwys, yn nghyd a'i ddull serchdyniadol ac effeithiol o ymadroddi, a dynasant luocedd o wrandawyr dan ei weinidogaeth. Yn mhen ychydig flynyddoedd cafwyd ei bod yn anheggorol angenrheidiol i helaethu y capel, hyn a wnaed, ac adeiladwyd ystafelloedd cyfeus yn nglyn ag ef. Ond er fod y capel yn awr yn ddigon

helaeth i gynnwys tua mil o wrandawyr, yr oedd eto yn rhy fychan i gynnwys y tyrfaoedd lluosog a ymgasglent i wrando ar "gyngor Duw," a'r newyddion da am Geidwad i beohadur, yn cael eu traddodi mor hyawdl ganddo ef. Cafodd yr hyfrydwch o fyw i weled holl draul yr adeiladaeth yn cael ei dalu ymaith; a chafodd hefyd y fraint yn ystod ei weinidogaeth yn y lle, o dderbyn dros bum cant yn aelodau eglwysig. Heblaw ei lafur gweinidogaethol, yr hwn oedd yn dra phwysig mewn eglwys mor lluosog a'r Tabernacl, cymerai ran helaeth yn nghymdeithasau a chyfarfoddd llenyddol a chrefyddol y dref. Ac yn mis Mawrth, yn y flwyddyn 1838, ni a'i cawn ef, mewn cysylltiad a'r Parch. William Jones, gweinidog yr eglwys Seisnig yn Bethania, Caerdydd, yn sefydlu ac yn cydolygu *Ystorfa y Bedyddwyr*, yr hon a goeoddid gan Mr. Llewelyn Jenkins. Heblaw y rhan a gymerodd efe yn ngolygiaeth yr *Ystorfa*, bu hefyd yn golygu y *Bedyddiwr* dros rai blyn yddoedd; ac o bryd i bryd efe a gyfansoddodd amryw lyfrnau bychan, buddiol a gwerthfawr, trwy y rhai y mae efe, er wedi marw, "yn llefaru eto." Yn mhllith y rhai a goeoddid, yr oedd "Cydymaith y Beibl," a'r "Holwyddoreg" sydd yn myned wrth ei enw, y rhai a gawsant dderbyniad mor helaeth gan ei gydwladwyr, fel yr oeddynt allan o argraff yn fuan ar ol eu cyoeddiad. Yr oedd yr awdwr hybarch wedi bwriadu, pe cawsai fywyd ac iechyd, ddwyn allan argraffiad diwygiedig newydd o'r blaenaf; ond y mae y gorchwyl hwnw yn awr wedi ei adael i rywun arall ei gyflawni. Argraffwyd yr olaf fel yr oedd galw am dano, amryw weithiau ar ol ei goeoddiad cyntaf. Mae hyn yn profi nad segurddyn dilafur oedd efe, ond ei fod yn wastad yn ymdrechu lesau ei gydwladwyr Cymreig, trwy gynryho ei ysgrifell, neu ffirwyth ei fyfyrddod gweinidogaethol. Un o'i gas bethau ef oedd treulio ei amser gwerthfawr yn segur a diffirwyth; a gwyn fyd pe byddai mwy yn ei efelychu yn y peth hwn. Yn y flwyddyn 1848, ymagorodd cylch newydd o lafur a defnyddioldeb o'i flaen. Cafodd ei ddewis yn ysgrifenydd cymansa y Bedyddwyr yn Morganwg; a llanwodd y swydd bwysig hono gyda medrusrwydd a chymeradwyaeth nid bychan, hyd oni therfynodd ei yrfa ddaearol, ac y cafodd ei symud oddiwrth ei waith at ei wob. Yr oedd Mr. Jones yn awr wedi cyraedd gradd uchel o boblogrwydd yn ngolwg y werin, ac i enwogrwydd mawr yn mhllith ei frodyr gweinidogaethol. Yn ei flynyddoedd diweddar, nid oedd na chyfarfod blynyddol na chymanfa, na chyfarfod trimisio, yn enwedig y rhai a gynelid o fewn cyffiniau ei sir ei hun, yn cael eu hystyried yn gyflawn, oni byddai David Jones, Caerdydd, ynddynt; a mynych yr anfonid am dano i barthau ereill o Gymru, yn gystal ag i Lundain a Llynlleifiad. Yr oedd ei glod a'i enwogrwydd yn awr mor uchel, fel yr oedd yn cael ei gadw oddicartref yn fynych dros fis neu bum wythnos yn olynol, er mawr anffodlonrwydd ei bobl ei hun. Nerthwyd ef

i ddal yn mlaen yn ei gylch o ddefnyddioldeb yn ddysgleiriach ddysgleiriach hyd ddydd perffaith; a phan oedd ei haul yn ei uchder mwyaf, a'i oleuni yn ei ddysgleirdeb tanbeidiaf, tywyll gymylau anghu a'i gorchuddiasant, a diflanodd o olwg ei gyfeillion hoffusaf, pan oedd eto yn nghryfder ei nerth, ac yn nghanol ei ddefnyddioldeb. Yn ei amser ef yr ailadeiladwyd yr addoldy, ac y cynyddodd y gynulleidfa yn iawr, yn aelodau a gwrandawyr, fel y daeth yr eglwys yn un o'r rhai mwyaf enwog a phoblogaidd yn y gymanfa. Bu farw yn 40 mlwydd oed, yn nghanol ei ddefnyddioldeb a'i lwyddiant. Fel pregethwr, yr oedd Mr. Jones bob amser yn ddestlus, ac at y pwynt. Fel dyn, yr oedd yn hynod o serchog, caredig, a chyfeillgar. Yr oedd mwynedd-dra, serchogrwydd, caredigrwydd, a chyfeillgarwch, wedi eu hargraffu yn ei wynebpryd hardd, ei gorff lluniaidd, a'i agwedd foneddigaidd. Nid oedd un amser yn rhodresgar ac uchelfrydig; ond yr oedd rhyw beth ynddo ag oedd yn peri i bawb ddynesu ato, ei barchu, a'i hoffi ar yr olwg gyntaf; ac nid oedd ynddo ddim ag oedd yn cadw ei gyfeillion yn mhell oddiwrtho. Yr oedd ei feddwl wedi cael ei drysori a'r fraeth hanesion mwyaf dyddorol; ac yntau wedi cael ei ddonio a galluoced anarferol i'w gosod allan yn effeithiol; fel pan ddygwyrddai ddyfod i gyswilt cymdeithasol a'i frodyr a'i gyfeillion, efe yn wastad oedd bywyd ac enaid y gyfeillach. Yr oedd ei ymddygiad moesol diargyocedd wedi ei ddwyn i barch mawr gan ei gyd-drefwyr yn gyffredinol, o'r mwyaf hyd y lleiaf; ac yr oedd ei dymerau mor addfwyn a charedig, fel nad ydym yn meddwl fod ganddo elyn yn y byd; o leiaf yr ydym yn sicr o hyn, nad oedd efe yn elyn i neb. Cafwyd profion eglur a diymwad o hyn yn y galar dwys a'r hiraeth cyffredinol a ddangosid ar ei ol. Hyd yn nod fel dyn, yr oedd ei goffiadwriaeth yn fendigedig.

JONES, EDWARD, Maesyplwm. Yr oedd efe yr unig fab a fu byw i John a Margaret Jones, o Dalysaun, Llanrhaeadr. Ganwyd ef ar y 19 o fis Mawrth, 1761. Nid oedd ei rieni yn aelodau crefyddol gydag unrhyw enwad, er yr arferent fyned weithiau i eglwys y plwyf. Prin deng mlwydd oed oedd efe pan yr ymddifadwyd ef gan anghu o'i dad tyner. Yn ystod ei afiechyd anfonai ei fab yn ofalus i'r eglwys, ac i gyfarfodydd y Trefnyddion; a phan ddychwelai, galwai ei dad am dano, a holai ef am y testun ac am brif bynciau y bregeth. Fel hyn yr oedd y mab yn cludo y pregethau adref i'w dad cystuddiol; a'r tad trwy ei gynghorion difrifol yn dwyseiddio argraffadau y mab. Nid anhebyg yw na wnaeth y bachgen bychan, deg oed, wasgar pelydron clae'r ar amgylchoedd pyrth marwolaeth, i'w dad; ac na wnaeth y claf nychlyd fwy ar ei wely anghu er deffro ystyriaethau difrifol y plentyn, nag a wnaeth erioed cyn hyny. Yr oedfa gyntaf y cofiai Edward Jones ei fod ynddi, a gynelid mewn pobdy yn nhref Dinbych, lle yr oedd dau o hen bregethwyr nerthol y Trefnyddion

yn pregethu. Yr oedd yr olaf o'r ddau yn meddu doniau desgriafadol grymus. Darluniai y farn gyda'r fath fywiogrwydd a nerth, nes yr oedd efe yn ofni fod dydd y farn wedi gwawrio. Byw ychydig amser cyn tyni yr anadl olaf, rhoddodd ei dad orchymyn caeth i'w fam, ar iddi fod yn ofalus i fyned a'r bachgen bychan gyda hi i foddion gras. Ac ar ol cau y bedd ar weddillion oerion John Jones, gwelid y weddw a'i phlentyn yn ei llaw, yn ymlwybro yn rheolaidd i gysegr yr Arglwydd. Pan ddaeth Edward i sylwi, i gofi, ac i siarad gyntaf, gallasai dyn craffus ragfynegu y gwnaethai fardd os cawsai fyw. Hoff waith ei febyd oedd dysgu barddoniaeth, a'i chanu. Pan rhwng chwech a saith oed, cymerai ei dad ef gydag ef i'r maesydd i yru yr ychain; a phan y byddent yn tyni yn dda neu yn ddrwg, gwnelai y gyrrwr bychan benillion o glod neu anghlod iddynt, yn ol eu gwahanol haeddianau. Pe buasai yr ych diog yn meddu rhyw syniad am werth cymeriad ac enw da, buasai arno lawer mwy o ofn penillion goganlyd Edward na blaen y swmbwl; ond tebyg mai y swmbwl oedd y mwyaf dylanwadol i gyflymu symudiadan yr eidion. O herwydd iddo gollu ei dad mor ieuanc, nid rhyw lawer o fanteision dysg a gafodd efe. Eto gyrwyd ef am ryw dymor byr at Mr. Lloyd, gweinidog yr Annibynwyr yn Ninbych, yr hwn a gadwai ysgol yn ei gapel. Wedi i rymusder a bywiogrwydd ei feddwl gael agoriad cil y drws, i weled cip drem ar drysorau gwerthfawr dysgeidiaeth, nid hawdd oedd ei atal i fyni cyfran deg o honynt. Felly mewn amser ac allan o amser efe a fu yn ddiwyd iawn i gasglu gwybodaeth, yr hon, yn nghyd a rhinwedd, yw addurniadau dysgleiriaf creadur rhesymol. Wedi dyfod i fwy o addfedrwydd oedran a barn, arferai gyrchu yn aml i wrando y Trefnyddion; a braidd bob tro yr elai, dylanwadai y pregethan yn ddirifrol ar ei feddwl; ond yr oedd ei gymdeithion yn grawdio ei leithdra a'i dynerwch, nes peri iddo weithiau gwylyddio iddo fod mor feddal a chaniatau i nerthol eiriau yr Anfeidrol effeithio dim ar ei feddwl. Rhyw ymfrost rhyfygus o eiddo creadur yw yr ymfrost ei fod yn gallu gwrando lleferydd ei Grewr, a bod fel y gallectr. Pan oedd tua 22 oed, darllenodd yn ddamweiniol hanes John Bunyan, awdwr anfarwol "Taith y Pererin," yr hyn a barodd gynwrf ac ystorm nerthol yn holl awyrgylch ei deimladau moesol. Pan oedd y cyffroad nerthol yn cymeryd lle yn ei feddwl, yr oedd ef a chyfaill iddo wedi penderfynu myned i'r ysgol i Gaerlleon; ond pan ddaeth yr amser, petrusodd Edward, rhag iddo wrth fyned i agor y meddwl i gau y galon. Bu am ysbaid yn cloffi rhwng dau feddwl o barthed i'r ysgol; ond o'r diwedd penderfynodd fyned. Ond yr hyn a ofnodd a ddaeth arno—iachaodd ei deimladau, ac ymadawodd ei argraffiadau crefyddol braidd yn hollol. Trwy ei holl fywyd gwnelai ddefnydd pruddaidd o'r amgylchiad hwn, i gynghori dynion ieuainc i wyllo dros eu hargraffiadau crefyddol, megys

peth gwerthfawrusach na'r aur colladwy. Pan yn 24 mlwydd oed, ymbriododd â Jane Pierce, o blwyf Llanrhaiadr. Preswyliai ef a'i wraig ieuanc mewn lle a elwid Bryny-gwynt. Naw mlynedd fu hyd yr undeb hwn. Cawsant bedwar o blant, tri o ba rai a gafodd fyw i ddylyn eu tad i'r dystaw fedd. Yn fuan ar ol priodi daeth clefyd trwm i'r teulu, a bu Edward Jones yn annhebyg i fyw; ac yn wir efe a fu mor glaf, fel y tybid am beth amser ei fod wedi marw. Yn y cystudd hwn cofiodd yr holl argyoeiddiadau oedd wedi eu mogi, a themlai druenusrwydd ei gyflwr mor nerthol, nes y meddyliai ei fod ar fin uffern, ac nid oedd dadl yn ei feddwl nad colledig fyddai. Eto, yr hwn sydd yn ymhyfrydu mewn trugaredd a arbedodd ei fywyd, a themlai yntau ei fod wedi ei waredu braidd yn wyrthiol. Ar ol ei adferiad aeth yn bruddaidd iawn, gan gredu yn gadarn ei fod wedi cyflawni y pechod yn erbyn yr Ysbryd Glan. Pan yn y cyflwr hwn, ymwelodd amryw gyfeillion crefyddol ag ef, un o ba rai a'i hanogodd i fyned gydag ef i'r gyfeillach. Dychrynodd y cymellai hwn ei feddwl, a dywedai nad oedd yn addas i fyned i'r fath lle—nad oedd un addewid yn yr holl Feibl iddo ef; nad oedd dim yno yn perthyn iddo ond y bygythion. Y noson hono ymaffodd yn y Beibl, gosododd ef ar ei liniau, gan adael iddo ymagor lle bynag y dygwyrddai iddo; a'r adnod y syrthiodd ei lygaid arni gyntaf oedd Rhuf. vii. 20. I'w feddwl terfysglyd ef yr oedd yr adnod yn ei heffeithiau yn debyg i ymadroddion Iesu i wntoedd a thonau Mor Tiberias. A bu tawelwch mawr. Yn fuan wedi hyn dywedodd wrth un o flaenoriaid y Trefnyddion, fod ynddo awydd myned i'r gyfeillach. Atebodd hwnw ef, "Nad oedd arnynt hwy eisiau dynion i'r eglwys heb ynddynt arwyddion o ras a anwioledeb." Galleid meddwl nad oedd fawr o duogaeth i E. Jones yn y fath eiriau; eto, nid anaml y mae digalondid wedi dyfnhau teimlad a chryfhau ffydd ymgeiswyr ieuainc. Ymhyfhu yr oedd y wraig o Ganaan yn ngwyneb gwrthwynebiad ar ol gwrthwynebiad; ac felly y bu gydag yntau. Penderfynodd fyned i'r gyfeillach nos Fawrth y Pasg, 1787. Cynelid y gyfeillach mewn ty anedd. Bu Edward yn ymdroi yn hir ar hyd y ffordd; weithiau safai yn syn, gan feddwl myned yn ei ol, ac eto yn ei flaen yr oedd yn myned o gam i gam, nes cyraedd drws y ty. Ar ol pryderu a chrynu cryn lawer wrth y drws, aeth i mewn ac eisioddodd yn y gegin. Erbyn hyn yr oedd y gyfeillach agos terfynu; ond dangoswyd y ffordd iddo i'r parlwr cyn gorphen y cwrrd. Dyna ddechreuad ei yrfa grefyddol goycedus; ac wrth orphen ei daith gallasai fabwysiadu geiriau yr apostol, a dywedyd iddo ymdrech ymdrech deg, gorphen ei yrfa, a chadw y ffydd. Yr oedd ei wraig ar y cyntaf yn wrthwynebol iawn iddo ymuno â phobl yr Arglwydd; ond daeth wedi hyni yn gymorth mawr iddo yn hyn fel mewn pethau ereill. Yn mhen rhyw gymaint o amser ar ol claddu ei wraig gyntaf, priododd ferch John Roberts,

Tymawr, Green, Dinbych; a bu iddynt ddi ar ddeg o blant, y rhan amlaf o ba rai a fuont feirw yn eumabandod. Oddoutu y flwyddyn 1801, symudodd i fyw i Faesyplwm. Yn y blynyddodd hyn cadwai ysgol weithiau, a phryd arall treuliai ranau o'i amser yn y *Custom House*, yn Llynlleifiad. Y tro olaf y bu yno cafodd afiechyd trwm, yr hwn a ddygodd yn mlaen y gwynegau, y rhai a'i poenasant yn ddirfawr am bedwar mis. Arferodd lawer o foddion meddygol, er cynyg am wellad; ond ni bu dim yn effeithiol, nes iddo olchi ei aelodau a gwraidd *martholau* berwedig, ac yfed eu te, yr hyn a'i gwelleodd yn fawr. Yr ydym wedi darllen ei ganiadau oll, ond nid ydym yn cofio fod gair ynddynt am rinweddau y llysiuyn hwnw. Braidd nad oedd hyn yn fesur o anniolegharwoh yn yr hen fardd. Ond chwaraeu teg iddo, y mae wedi gwneud ambell gan falus o glod i'r Bod a gynysgaeddodd y llysiuyn a'i rinweddau. Wedi marw Mr. Lloyd, Dinbych, cymerllwyd Edward Jones i gadw ysgol yn y capel Annibynol. Cydsyniodd a'r oais, a bu yno am dipyn. Yn y flwyddyn 1806, aeth i Gaerwys, i arolygu yr argraffiad Cymraeg o Feibl y Parch. S. Clarke. Bu yno am flwyddyn. Yn ystod y tymor hwnw cyfansoddodd yr englynion canlynol:—

Yn Mryn y Gwynt gynt bu'r gwr—yn oes

Yn isel fel ffarmwr;

Diles oedd i'w deulu'n siwr,

Nes cododd yn ddysgawdwr.

Aeth hefyd ar hyd y rhafl—i Loegr

I olygu argraff;

Bu yno'n wr cryno craff,

'N harbrou'n Nghaerlleon hirbraff.

Wedi dychwelyd, gwnaed ef yn flaenor yn yr eglwys y perthynai iddi; a chyhyd ag y bu yn yr ardal parhaodd yn arweinydd fyddlon iddi. Yn mhen blynyddau symudodd o Faesyplwm i Lyn y Pandy; ac oddiyno drachefn i Cilcain, lle yr arosodd am y gweddill o'i oes. Ar y cyfan, cafodd iechyd da trwy ei oes; ond yn y flwyddyn ddiweddaraf o'i fywyd dyoddefodd boenan mawrion, y rhai yn yr wythnosau olaf a effeithient mor drwm arno, nes dyrusu ei synwrau. Ond ar fore y 27 o Ragfyr, terfynodd ei holl boenan, ac ehedodd ei enaid i gymdeithas orushef myrddiwn o angylion. Dangosodd ofal a thiriondeb at ei fam yn ei henaint; a chredai yn gadarn, pan aeth yntau yn hen, fod yr Arglwydd yn ei ad-dalu am ei dynerwoh i'w fam. Pan yn ddyrn ieuanc yr oedd yn rhedegwr cyflym iawn, ac un o'i hoff gampiau ydoedd rhedeg am y cyntaf ag ereill. Gadawodd hyn; ond yr oedd yn gerddwr rhagorol tra fu byw, a byddai yn fwy hoff o lawer o'i ddyw goes ei hun nag o bedair coes ceffyl. Cyn ei ddychweliad at graffydd, gwnelai ambell benill gwageddus lled ddigrif; ond gan iddo ddyfod dan oruchwyliath grefyddol pan yn lled ieuanc, ataliwyd ef rhag rhoddi gwasanaeth ei awen yn helaeth i lygreda a phechod. Yr oedd Twm o'r Nant ac yntau yn gryn gyfeillion, ac yr oedd llawer o debygolrwydd yn

neillduolion eu hawen; ond fod un yn fwy ffyrwyneidig a dysgybledig na'r llall. Beth fuasai Edward Jones fel bardd yn y mesurau caethion, anhawdd barnu, gan iddo gael ei anog gan ei gyfeillion crefyddol i'w gadael o'r neilldu, a chyfansoddi ar fesurau darllenadwy a dealladwy i'r werin. Felly y gwnaeth. Ychydig mewn cymharfaeth a gyfansoddodd ar y mesurau caethion. Cyoeddwyd darnau o'i ganiadau o bryd i bryd, mewn llyfrau bychain, ac yn y misolion; ond yn ddiweddar dygwyd yr oll allan mewn un gyfrol hardd, gan Mr. Evans, Treffynon. Prif nodweddion ei ganiadau yw cyganedd, duwiolffrydedd, a melusder. Wrth eu darllen yn olynol, teimlir eu bod yn cynwys llawer o ailadroddiadau. Mae ei emynau lawer yn fwy cynganeddol nag eiddo Williams, Pantycelyn, a Williams, Bethesda; ond y mae hyn yn fwy o anfantais nag o fantasia iddynt ddyfod yn hoff benillion y cysegr. Nid yw ychwaith wedi geirio dyfion deimladau y Cristion agos mor wirioneddol a nerthol a'r ddau Williams. Eto ni phetruswn ddywedyd fod rhyw beth, gan nad beth ydyw, yn nghaniadau Edward Jones, a'u oesid yn fyw tra siaredir y Gynraeg. Y mae enw Edward Jones, Maesyplwm, yn adnabyddus i wrog a boneddig, o'r naill gwr i'r llall o Ogledd Cymru; ac y mae beirdd a llenorion y Deheudir yn hysbys o'i enw, ac yn gyfarwydd a'i ganiadan. Dyn heinyf, ysgafn, bywiog, a llawen oedd efe, o ran ei dymer a'i ffurfiad naturiol. Gynorthwyai hyn ef i fod yn gymdeithaswr difyr, yn gyfaill croesawgar, yn briod yllidan, ac yn dad sirol. Dyna'r fath ddyrn y gallesid ei dybied wrth ei olwg, a thyna'r fath ddyrn y gwiria hanes ei fywyd ydoedd mewn gwirionedd. Hwyrach nad bob amser y gellir adnabod y dyn oddifevn wrth neillduolion y dyn oddiallan; ond yn y cyffredin gwelir nodwedd y meddwl yn llinellau yr wynebpryd ac ymddaugosiad y corff.

JONES, THOMAS, Amlwch, gweinidog gyda'r Trefnyddion Calfinaidd yn sir Fon. Ganed ef yn Llanfwrog, yn y sir grybwyll-edig, yn y flwyddyn 1777. Yr oedd ei rieni yn ddynion crefyddol, yn "rhodio yn holl orchymynion a deddfau yr Arglwydd, yn ddiargycoedd." Bu eu preswylfa yn habell cyfarfod i achos Crist yn Llanfwrog dros dymer maith. Ac wedi cael capel yno, buant yn derbyn gweinidogion yr efengyl hyd ddiwedd eu hoed. Bu iddynt wyth o blant, yr hynaf o ba rai ydoedd Thomas. Galwyd tri o honynt i waith y weinidogaeth, sef Thomas, gwrthdrrych y sylwadau hyn; Rice Jones, Penlawdd, Morganwg; a Robert, yr hwn a dreuliodd ddiwedd ei oes yn weinidog gyda'r Annibynwyr yn Nghorwen. Yr oedd Mr. T. Jones o ran ei berson yn wr corffol—ei wynebpryd yn dywyll a phruddaidd—ei ysgogiadau yn lled araf a thrymmaidd, a'i dymer yn gyffelyb; eto yr oedd y fath ag y byddai ei gymdeithas yn hyfryd, ac yn gyffredin yn sirol i sawl a'i mwynhai; a pherchid ef gan bob graddau o ddynion a'i hadnabyddent. Cafodd beth mantaision dyngedigaeth pan yn

ieuanc, trwy fod mewn ysgol gyda gwr eglwysig yn ei ardal enedigol; ond ni wnaeth efe nemawr ddefnydd o hyny hyd oni ddechreuodd bregethu'r efengyl, a gweled y buasai dyfod yn gyfarwydd yn ngwaith awduron Seismig yn fantasia fawr iddo yn ei lafur cyoeddus; felly y daeth gwerth yr hyn a ddysgasai yn blentyn mewn gwedd newydd i olwg ei feddwl, ac ymdrechodd gynyddu yn ei addysg trwy lafur diwyd, dan lawer o anfantaision. Nid oes neb a wyr heddyw faint o argraffiadau dwys a brofodd ar ei feddwl yn ieuanc yn nghylch mater ei enaid, a chrefyddysbrydol. Ond oddiwrth sylw ei gymydogion ar ei fynediad i'r gyfeillach, bernir mai ychydig a brofodd efe hyd yn agos i'r amser yr ymunodd a'r eglwys yn nhy ei dad. Dywedir mai y cyffroad cyntaf a welwyd ynddo oedd, mewn canlyniad i ryw ran o'r gair gael argraff ddwys ar ei feddwl, a hyny ar y ffordd o'r esail i'r ty, pan yn myned i gael ei ymborth. Nid ydym yn gwybod pa ran o'r Ysgrythyr ydoedd. Gellir dywedyd iddo brofi mai bod yn gymeradwy gyda Duw yw y rhagorffraint uchelaf all creadur byth ei ddymuno; ac ni cholodd yr ystyriaeth hyny hyd ddiwedd ei oes. Nid oedd heb ei wendidau mwy nag ereill o blant Adda; ac yr oedd rhyw ddifyrwech yn naturiol iddo yn wahanol i lawer o honynt; ond nid ydym yn gwybod iddo d dangos dim a barai i'r rhai a'i hadwaenent ameu ei dduwioldeb. Ymddyddanai gyda'r dirifwch mwyaf am y byd arall. Ystyriai ei hun yn byw ar ei ymylau. Rhyfeddai y gwahaniaeth welodd yr Arglwydd yn dda osod rhwng y ddau fyd a'u gilydd; ac ystyriai hyny yn fendith fawr i ddynolryw. Yr oedd ei feddwl yn gadarn yn yr athrawiaeth o gyfiawnhad trwy ffydd yn Nghrist, a gorweddai ei obaith am fywyd tragwyddol arno ef yn unig; a chyfrifai bob tuedd santaid yn enaid pechadur yn waith Yabryd yr Arglwydd yn unig. Wedi iddo briodi, aeth i fyw i Ty'nyrefail, Llanynghenedl; ac aeth yn aelod i eglwys Caergeiliog, lle y galwyd ef i fod yn henuriad. Aeth yn aelod o gyfarfod misol sir Fon yr un amser a'r Parch. W. Lloyd, Rhosgolyn, a Rice Lloyd, Trefflys, pa rai a barchai yn fawr trwy ei oes; a chyfrifai fod eu cymdeithas wedi bod yn fendithiol iawn iddo gyda golwg ar grefydd bersonol, a'i lafur cyoeddus hefyd. Dyma lle dechreuodd efe bregethu. Yn y flwyddyn 1808 efe a symudodd oddiyno i Lanrhyddlad, lle bu am oddeutu blwyddyn, ac yna symudodd i Hen-eglwys, Edeyrn, lle y bu yn cydlafurio a John Evans, Dr. Roberts, ac ereill. Symudodd oddiyno drachefn i le a elwir Llainlwyd, ger Amlwch, lle y terfynodd ei yrfa. Yr oedd ei ddull o bregethu yn y rhan olaf o'i oes yn syml a di-addurn, mewn amcan at egluro ystyr naturiol y gair a ddewisai yn destun, a'i amgylchiadau; ac yna gwnai ryw gymwysiadau byrion oddiwrth y sylwadau hyny, at ystyriaethau ei wrandawyr. Ni byddai byth yn pregethu dros haner awr. Yr oedd ei weddiau yr un modd yn syml a chynwysfawr. Dywedai nad

oedd efe yn deall fod yr Arglwydd yn hoff clywed pechaduriaid yn esbonio llawer iddo, fel pe buasai ef yn methu deall eu meddyliau; ond mai dymunol ganddo glywed llais y drylliedig o galon yn dywedyd ei gwyn, ac yn diolch o ddirodres. Pan yn cynghori eglwysi, cyfeiriai ei frodyr at yr Ysgrythyr, er mwyn profi eu hachos wrth eu tystiolaethau hwy, ac nid wrth eu dychmygion a'u tueddiadau eu hunain. Yr oedd yn anog pawb yn yr eglwys yn daer i gadw addoliad teuluaid. Byddai ei rybuddion a'i anogaethau ar hyn yn llymion ac yn nerthol. Yr un modd hefyd yr oedd yn benderfynol iawn yn nghylch llwrymataliad oddiwrth ddiodydd meddwol; ac ni adawai i un cyflusdra fyned heibio heb anog ereill i gefnogi yr achos dirwestol hyd eithaf eu gallu. Yr oedd yn hynod benderfynol am athrawiaethau gras yn eu perthynas ag arfaeth ddigyfnewid Duw; ond dysgwyliai i bawb a bregethent y gwirionedd hwn wneud eu gorsu er cymell ei wrandawyr i gyfiawnhau barnau Duw, a'u dwyn i ystyried eu rhwymau i greu yr efengyl. Edrychai hefyd ar draith ddadleuol i brofi cyfrifoldeb dyn, a hyd a lled ei allu, yn ddiberthynas â phenarglwyddiaeth rasol y Jehofa, yn gyffelyb i halen wedi colli ei halltrwydd, ac heb fod yn werth dim ond i'w sathru gan ddynion. Pan yr oedd yn cyfieithu Esboniad Scott ar lyfr Daniel, gafaelodd yn ei feddwl y sylwadau ar rifau blynyddoedd gwaredigaeth eglwys Dduw, yn pen. xii. Ac anfynych wrth ymddyddan a'i gyfeillion crefyddol, yr anghofiai awgrymu rhywbeth am ryw adegau y meddyliai y byddai cyfnewidiadau pwysig yn y byd crefyddol, megys y blynyddau 1849, a 1926; ac yn y teimlad hwnw y gweddiar lawer am lwyddiant yr efengyl. Byddai yn ofalus iawn am gosio "hen genedl Israel" yn ei weddiau. Tebygol na cholodd yr Iuddewon gymaint o weddiar ar eu rhan yn marwolaeth un Cymro ag a gollasant yn ei farwolaeth ef. Yr oedd yn benderfynol a chryf yn ei farn yn nghylch dychweliad yr Iuddewon i'w gwlad eu hunain. A phan oedd cryn swm ychydig flwyddau yn ol, fod Iuddew tra chyfoethog yn bwriadu talu swm ddirfawr o arian i ymerawdwr Twrci am wlad Canaan, fel y gallai ei genedl fyned yno i breswyllo, efe a ddywedai yn fynych yn ei bregethau, "Ni chant dalu un geiniog goch am dani; hwyntwy a'ia pi hi; y mae Duw wedi addaw eu dychwelyd yno heb na gwerth na gwobrywy." Dydd Mawrth, Gorphenaf 6, 1847, mewn canlyniad i ychydig funydau o boen yn ei ben, efe a fu farw, wedi cyraedd yr oedran o ddeng mlwydd a thriugain. Gellir dywedyd am dano yn ddibetrus, iddo gael gras i wrthsefyll yn y dydd drwg, a hyny am 50 mlynedd; a gorphenodd ei yrfa heb i neb feddwl yn amgen na'i fod yn ddyn duwiol, ac heb ddianrhydeddu enw'r Arglwydd. Perchid ef gan bob graddau a'i hadwaenai, a chyfrifid ef gan yr enwadau Cristionogol oll fel un o honynt hwy eu hunain. Gellir cyfeirio sylw oesau dyfodol ato, o herwydd iddo

trwy ymdrechiau diwyd, ddwyn ystyr nifer luosog o lyfrau gwerthfawr o'r Seisneg i'r Gymraeg, megys "Hanes y Prynedigaeth," "Scott ar y Proffwydi," "Yr Amanydd Cristionogol," &c., wrth ba rai y gwelir ei enw fel cyfieithydd.

JONES, SYR WILLIAM. Enw ei dadcu ydoedd Sion Siors, yr hwn a gadwai dyddyn bychan yn Llanfihangel Tre'r Beirdd, yn sir Fon. I Sion Siors y ganwyd mab o'r enw William Jones; ond yn fuan wedi ei eni hun-odd Sion yn yr anghau, gan adael ei wraig a'i fab yn ymddiffaid o'i gymorth a'i gynghorion. Cyn hir wedi claddu ei gwr symudodd y weddw alarus a'i phlentyn i dyddyn o'r enw Clymmor, yn mhlwyf Llanbabo. Dangosodd y mab pan yn ieuanc iawn ogwyddiad naturiol, a chymwysder meddyliol mawr at rifyddag a mesuroniaeth. Clywodd Arglwydd Bulkeley am hyn, a chymerodd y bachgen gydag ef i Lundain, lle yr enillodd ei athrylith iddo enwogrwydd, a chyfoeth, a chyfeillion. Cyoeddodd gyfrolau gwerthfawr ar forwriaeth a mesuriaeth. Cafodd swyddi dan y Llywodraeth; a chyfrifai yn mysg ei gyfeillion amryw o arglwyddi blaenaf y deyrnas. Etholwyd ef yn aelod o'r Gyndeithas Freiniol, a gwnaed ef wedi hyn yn is-lywydd iddi. Wedi cyraedd yr holl enwogrwydd hyn, ymbriododd, a bu iddo dri o blant; yr ieuangaf o ba rai oedd y byth gofiadwy Syr William Jones, yr hwn a anwyd yn Llundain, Medi 20fed, 1746. Pan nad oedd ond tair blwydd oed, cymerwyd ei dad anrhydeddus ymaith i'r ty rhagderfynedig i bob dyn byw. Meddai ei fam ar alluoedd meddyliol o'r fath fwyaf uchel a choethedig; ac er yn blentyn ymddangosai William ef yn cyfansymu yndo ei hun holl ragoriaethau ei dad a'i fam. Yr oedd ei ddiwydrwydd a'i gariad at wybodaeth yn destunau syndod cyffredinol. Rhwng tair a phedair blwydd oed rhoddai ofyniau i'w fam am wahanol bethau; ac atebai hithau ef bob amser yn yr un geiriau, "William bach, darllen, a thi a ddeu i wybod." Fel hyn magwyd awydd ymddo am lyfrau, a chryfhwyd ei sel am wybodaeth. Pan yn saith mlwydd oed, anfonwyd ef i'r ysgol i Harrow; ac yn y flwyddyn 1764, cafodd ei dderbyn i brif athrefa Rhydychain. Ymgylwynodd mor llwyr i'w waith, nes dyfod yn flaenor y llu. Darparai ei wersi gyda sel a manylder, ac ymgysgrai yn wirfoddol at gangenau pwysig o wybodaeth, heblaw yr hyn a ofynid gan ei athrawon. Wrth sylwi ar ei dalent a'i ddiwydrwydd, dywedai un o honnynt, "Pe gadewaid ef yn noethlymyn a digyfaill ar wastadedd Salisbury, y buasai er hyn yn gweithio ei ffordd i anrhydedd a chyfoeth." Dyma gymeriad ardderchog, onide? Haner cant o'i fath yn mysg ieuencyd yr oes hon, a ddyrchafai ein gwlad yn rhy uchel i neb eestyn bys arni. Pan yn Rhydychain, yr oedd ei sel wedi ei yru braidid i ryfela yn erbyn natur; ni chysgai ond ychydig na dydd na nos. Byddai ganddo fynychaf ddyseglaid o de neu goffi wrth ei ymyl, i'w gymeryd pan deimlai ei hun yn trymhaeu. Yr oedd hyn

yn feis ymddo; ond y mae lawer yn rhwydd-ach maddeu i ddydd sydd yn cysgu rhy fach nag i ddydd sydd yn cysgu gormod. Prif ogwyddiad athrylith Mr. Jones oedd at ieithoedd; ond yr oedd ei alluoedd mor aruthrol fawr, fel y meistrolai bob cangen o wybodaeth. Astudiodd y gyfraith yn fanwl, a myfyriodd yn drwyadl gyfansoddiad gwladol y deyrnas. O faesydd gwllithog a thoreithiog llenyddiaeth goethedig, cymerai wibdeithiau i ddiroedd sychion y gyfraith; ac o ganol pryder a gofalon, a ffeithiau a manylion y llys gwladol, rhedai ei feddwl i diriogaethau melusion barddoniaeth bur. Cyoeddodd draethodau ar ddeddfau y wlad—cyfansoddodd awdlau i ryddid—ysgrifennodd o blaid hawliau y werin—cyfieithodd weithiau rhai o glasuuron Groeg—dygodd i'r goleu ddarnau gwerthfawr o hanesion a llenoriaeth y Dwyrain; ac ar yr un pryd darllennai awdwy'r gorau Itali, Ysbaen, Portugal, a Ffrainc, a hyn yn eu hieithoedd priodol eu hunain; a chyda'r holl bethau hyn ymblesserai i chwareu offeryn cerdd ei wlad, sef yr hen delyn Gymraeg. Enillodd enwogrwydd mawr iddo ei hun fal un o wyr y llys gwladol; er bod ei bleidiaeth o hawliau America i fod yn wlad annibynol, yn rhwystr mawr ar ei ffordd i gael dyrchafiad gwladol. Bwriadwyd unwaith ei gymeryd i fyny am ei olygiadau gwladol. Hwyrach mai yr un peth oedd ei drosedd ef ag eiddo Iolo Morganwg; ond cafodd y llywodraeth gywilydd i ddylyn ei herlyniadau yn erbyn dyn mor enwog, mor bur, ac mor wladgar. Cyn hir penodwyd ef yn brif farnwr llys gwladol Bengal. Pryd hyn gwnaed ef yn Farchog, ac y cafodd ei gyfanwi yn Syr William Jones. Cyrhaeddodd Calcutta yn mis Medi, 1783. Dechreuodd yn union ar ei waith, ac ymgylwynodd yn ddiarbed i holl alwedigaethau ei swydd bwysig. Ond pan yn cyflawni ei waith gyda'r manyldra mwyaf, ymlynai mor selog ag erioed wrth lenoriaeth gyffredinol, ac athroniaeth. Sefydlodd yn ei wlad newydd Gyndeithas Wybodaethol Freiniol, yr hon a anrhegai bob blwyddyn â darlithiau ac ysgrifau ardderchog ar holl gangen-ieithoedd a hynafiaethau dwyreiniol. Cyfodai o'i wely rhwng tri a phedwar o'r gloch y bore, darllennai amryw benodau o'r Ysgrhythyr, ysgrifennai ei lythyrâu, ac yna ymgymerau a dysgu y Sanscrit, myfyrio cyfraith a daearyddiaeth India, a darllen hanesiaeth Rufeinig. Byddai enwi ei gyfieithadau a'i weithiau yn rhy faith i'n gofod, ac etfallai yn trefthu amynedd y darllenydd, ac felly ymataliwn rhag ymhelaethu. Amcanodd y Cymro enwog hwn wneud mwy etfallai, nag oedd o fewn terfynau meidroldeb, ac felly syrthiodd yn aberth i'w ymdrechion diflin. Yn Ebrill, 1794, tarawyd ef ag enyniad yr afu, a bu farw ar y 27 o'r un mis, yn 48 mlwydd oedd. Dysgodd tua naw ar hugain o ieithoedd, un o ba rai ydoedd iaith yr hen Sion Siors, ei dadcu. Coegyn ac nid ysgolaig sydd yn cywilyddio arddel iaith ei dad a gwlad ei fam. Yr hyn a alluogodd Syr William Jones i enill y fath goronau anrhydeddus mewn llenydd-

iaeth, gwleidyddiaeth, a dyeg, oedd yr ychydig reolau canlynol o'i eiddo:—"Peidio byth ag esgeuluso cyfluedra i ymddiwyllio; yr hyn a wnaed gan ereill a ellir ei wneud genyf ffinau.—Peidio gadael dim i'm rhwystro i gyraedd y nod o'm blaen.—Rhanu fy amser fel ag i roddi adeg benodol i bob ymchwiliad.—Dysgu yn llwyr, yn hollol, ac am byth, yr hyn a ddechreuwyf." Dyna lwybrau diwylliant, dyns wlad yr aur, a dyna fryniau enwogrydd.

JONES, THEOPHILUS, ydoedd fab i'r Parch. Hugh Jones, offeiriad Llangamarch a Llywel, yn sir Frycheiniog, ac wyr i'r doniol Theophilus Evans, awdur "Drych y Prif Oesoedd." Ganed ef Medi 18, 1758. Treuliodd lawer o ddyddiau ei fabod yn nhy ei dadcu; a thebyg yw mai yno y rhoddwyd gogwyddiad yn ei feddwl at efrynu hanesiaeth Cymreig. Pan yn lled ieuanc anfonwyd ef i'r hen goleg yn Llanfaes; Aberhonddu, lle y derbyniodd brif elfennau ei addysgiaeth. Bwr-iadau ei rieni ei ddwyn i fyny yn gyfreithiwr; ac felly pan ddaeth i oedran cyfaddas, rhoddwyd ef dan ofal arweiniol cyfreithiwr enwog yn nhref Aberhonddu. Wedi treulio tymor ei brawf gyda boddlonrwydd mawr; agorodd swyddfa, a dechreuodd ymarferyd ei hun fel cyfreithiwr, yn y dref a nodwyd. Pan ddaeth swydd yr isgofestrwydd yn archddenaiaeth Aberhonddu yn rhydd, penodwyd ef i'w llanw. Cyflawnodd ei alwddigaeth gyda dyfalwch a manylrydd, a bu yn y swydd hyd ei farwol-aeth. Yr oedd yr ygrifau a ymddiriedid i'w ofal fel cofrestrwydd yn bwysig, ac yn cynwys ffeithiau hanesyddol o deulngedol uchel, yn neillduol felly yn eu cywylltiad a hanes sir Frycheiniog. Ohwiliodd ac adchwiliodd y cofrestrwydd bob dalen a phob gair o honynt, a gwelodd y gallasai wasanaethu ei wlad a'i genedlaeth trwy gyoeddi yn un hanes y ffeithiau a orwedent yn guddiedig yn nghoffrau swyddfa gofrestraw! Aberhonddu. Yn y swyddfa, uwch ben hen weithredoedd a hen ygrifau llwydion a llychlyd, y penderfynodd gyoeddi ei waith mawr ac enwog, sef "Hanes sir Frycheiniog, yr hwn a ystyrir gan Gymry a Seison yn un o'r darnau hanesyddol mwyaf coethedig a chywir a fedd ein teyrnas. Mae llawer o bethau wedi eu cyoeddi o dan enw hanesiaeth, ag na fyddai yn un bwloch yn llenoriaeth y byd pe cledid hwynt am byth; ond byddai colli gwaith Theophilus Jones yn engyd trwm i hanesiaeth Cymru a Lloegr. Wedi iddo ddechreu ar ei waith gwerthfawr, teimlai ei fod dan orfodaeth naill ai i roddi ei swydd i fyny fel cyfreithiwr, neu ynte ymatal rhag cyoeddi ei lyfr. Gwyddai yn eithaf da fod eiw swyddfa y gyfraith yn llawer mwy nag elw awdwyr llyfrau y dyddiau hyny; eto ni phetrusodd ddim, eithr cauodd ei swyddfa gyfreithiwr ar oael digon o hamdden i ymgysegru at ei orchwyl llenyddol. Bellach ni arbedodd na thraul na thrafferth, na lludded corfforol, na phryder meddyliol, er sicrhau hanes llawn a chywir o'i sir enedigol. Ni dderbyniai ohwedlau a thraddodiadau, heb eu nithio yn drwyadl o flaen gwyntyll y feir-

iadaeth lemaf. Os, ar ol gyru yr us a'r efrua ymaith gyda'r gwynt, y cawsai fod yno wenith pur ac iachus, gwnelai ddefnydd priodol o hono. Ni foddlonai ar dystiolaeth o ben i ben am un darnyn o'r sir; ond mynai weled a barnu pob peth drosto ei hun. Cerddodd ffiniau y sir gyloch ogyloch ar ei draed, a darlunia y cyffiniau gyda manylwch diail. Ni adawodd yr un piwyf, yr un fferm, na'r un cae, a gynwysai weddillion hanesyddol, heb fyned yno, a syllu yn bryderus ac ystyrbwyll uwch ei ben. Y mae y dyn a fedd yr amynedd, y penderfyniad, a'r ymohwilgarwch hwn, yn sicr o ddwyn allan gynyrch gwerth i roddi llysgid i'w ddarllen, a meddwl i'w efrynu. Cyoeddwyd y gyfrol gyntaf o "Hanes Brycheiniog" yn Aberhonddu, yn y flwyddyn 1805; a'r ail yn mhen pedair blynedd wedi hyny. Yr oedd y llythyr yn fras a da, y papur yn weddol, ac ymylusu llydain o bob tu i'r argraffwaith. Cynwysai y cyfrolau luaws o ystadegau pwysig, a thafien ragorol o achau preswylwyr Brycheiniog. Fel cyfreithiwr, yr oedd Mr. Jones yn dda, ond fel hanesydd yn unig yr argraffodd ei enw ar lechres anfarwoldeb. Nid rhyw lawer ygrifenodd Mr. Jones heblaw y rhai blaenorol. Ysgrifenodd ddwy ygrif i gyoeddiad cyfnodol, a dau draethawd i'r *Cambrian Register*. Bwrnododd gyoeddi "Hanes sir Faesyfed," ond fe'i rhwystrwyd gan leogedd a gwendid iechyd, y rhai a ddywyd yn mlaen trwy ei oriafur wrth gasgu "Hanes Brycheiniog." Ei ymgais lenyddol olaf oedd cyfieithu i'r Seisneg y llyfr swynol a adwaenir wrth yr enw "Bardd Cwag." Bu farw Ionawr 15, 1812, yn 54 mlwydd oed. Cludwyd ei weddillion i hen fynwent Llangamarch, lle y tawel huna hyd fore udganid yr udgorn diweddf. Tra byddo Banau Brycheiniog ar eu gwadnau, a thra byddo Wysg ac Irfon yn ymdreiglo rhwng eu ceulanau, bydd enw Theophilus Jones, hanesydd sir Brychan, mewn cofdrwisiaeth barhaus.

JONES, JEREMIAH, ydoedd weinidog yr Annibynwyr yn Abergele, sir Dinbych. Brodor oedd o Lanfyllin, sir Drefaldwyn. Ganed ef yn y flwyddyn 1817. Cafodd y fraint o arddel Iesu pan yn draieuan; ac yn mhen ychydig amser cafodd anogaeth gan y cyfeillion yn yr eglwys a ddechreu pregethu, yr hyn a wnaeth, er boddlonrwydd mawr iddynt. Cafodd ei sefydlu yn weinidog ar yr eglwys Annibynol yn Abergele yn y flwyddyn 1844. Penderfynodd ef a'r eglwys dan ei ofal adeiladu addoldy hardd yn y dref grybwylledig. Ymdrechodd yn galed; ond erbyn fod y capel agos cael ei orphen, ymafodd angyndd ynddo, ac nis gollyngodd ef yn rhydd nes malurio ei babell bridillyd. Bu farw Hydref 24, 1845, yn 28 mlwydd oed. Claddwyd ef yn mynwent yr Annibynwyr yn Colwyn, pryd y gweinyddwyd ar yr achlysur gan y Parchedigion E. Davies, Newmarket, a D. Price, Dinbych.

JONES, JENKIN, oedd weinidog yr Annibynwyr yn Crugymaen, sir Abertefi. Derbyniwyd ef yn aelod eglwys Ionawr 12, 1806.

Dechreuodd bregethu, ac urddwyd ef yn weinidog. Bu farw yn y flwyddyn 1726, yn ol dyddyfr y Parch. Philip Pugh. Nid oes hanes pellach am dano.

JONES, JOHN, gweinidog gyda y Trefnyddion Calfinaidd yn Rhyf. Nid ydym yn hynod gydnabyddus â hanes boreuol Mr. Jones, i allu dywedyd dim am gyfnod. for-euol ei oes; er ein bod yn tybied iddo gael ei eni yn y flwyddyn 1801, a'i fagu, a threulio ei oes yn y pen gogleddol o sir Fflint, ac na bu nemawr yn un lle allan o'i wlad ei hun. Cafodd ysgol dda gan ei rieni, er ei fod ef yn un o amryw o blant. Yn Nyserth, sir Fflint, yr ydym yn dyfod i gyffyrddiad neillduol ag ef gyntaf, pan oedd yno. er ys tair blynedd a deugain yn ol yn cadw ysgol; yr oedd y prydd hwnw yn ddydd lled-ieuangaid, ond yn briod, ac yn bercheu plant. Yr oedd y prydd hwnw yn aelod eglwysig, yn ymroddgar a bywiog gyda ohrefydd, yn ddydd defnyddiol mewn llawer o ystyriaethau, ac yn gymaradwy iawn yn ngolygw pawb trwy yr ardal-ocedd. Pan yn saith mlwydd ar hugain oed, dechreuodd bregethu; ac yn y flwyddyn 1861, neillduwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth. Yr oedd Mr. Jones yn wr o dymer hynaws, o deimladau tyner, ac o duedd gymwynasgar. Buasai yn well iddo ef, ar lawer amgylchiad, yn y cyfchoedd yr oedd yn troi ynddynt, ei fod yn fwy galluog i wrthsefyll y fantais a gymerai rhai arno yn herwydd hyny; canys y mas lluaws yn y byd yn eithaf diegwyddor, ac ni ddiangodd yntau heb gael deall hyny. Ni feddyliodd ei hunan erioed ei fod yr hyn a eilw rhai yn bregethwr mawr, ac ni ddangosai ddyfndreiddiad i ddyfnderoedd cysondeb gwirioneddau yr efengyl. Yr oedd yn un a ddeallai Seisneg yn dda, yn nghyda thi-pyn o'r Groeg a'r Lladinaeg, a meddai ar lyfrgell ddetholedig, ond nid oedd amgylchiadau yn caniatáu iddo ddiogon o amser etrydol yn y llyfrgell hono. Ond er hyny, yr oedd yn ymroddgar, ffyddlon, a defnyddiol. Cyfeiriai ei weinidogaeth mewn iaith ddysyml, eto gweddaiidd, yn erbyn annuwoldeb ei gyd-ddynion, ac i'w cynnell at Fab Duw am eu bywyd, ac ymgylfwyno dan ei iau a'i addysg. Ni allent casglu ei fod wedi astudio dim i ymarferiad ar reolau areithyddiaeth, eithr mewn angenrdd teimlad, ymgylfodai yn fynych i frwafrydedd grymus ac effeithiol. Byddai ei ymadroddion yn llymion a chyfeiriol; cadwai dystiolaeth yn nghydwibodau ei wrandawr fod ei lygaid ar amcan mawr y weinidogaeth; a diau iddo fod yn offeryn yn llaw yr Ysbryd Glân i ddychwelyd ensidiau lawer. Yr ydym yn cael iddo symud i Rhyf, a safai yn uchel yn ngolygw pawb yno. Cydlafuriai â'i frodyr gyda simoldeb ac hyfrydwch; byddai fel oesfa ganddynt pan fyddai rhyw beth o bwys; ni wyrai efe er neb, ond byddai bob amser yn onest. Cafwyd prawf o'r symiad uchel oedd am dano ddydd ei angladd. Cafodd gystudd-iau yn ei dymor ar y ddaear, ac yn niwedd ei yrfa hir gystudd, er sad oedd mewn poenan

mawrion, ond yn nychu a llestau. Yr oedd y prydd hwnw yn ymawyddu byw, a byw i bregethu; a dywedai ei fod yn ei gystudd wedi cael pethau newyddion i'w pregethu. Dywedai, "Un peth neillduol a wasgwn ar fy nghyfaillion yn mhob man, sef, am iddynt ymofyn am y poffiad uchaf mewn crefydd ag sydd yn ddichonadwy ei gyraedd ar y ddaear." Glynai ei enaid wrth hen wirioneddau cryfion yr efengyl, tynai ddwfr yn helaeth o ffynonau yr iachawdwrfaeth, a chafodd fesur hynod ac anghyffredin o dangnefedd, sicrwydd, a gorfoledd gwir grefydd. A bu farw yn dawel a digyffro, ar ddydd Iau, Awst 9fed, 1858, yn 57 mlwydd oed. Bu yn ffyddlon a diwyd am oddeutu deng mlynedd ar hugain yn pregethu yr efengyl; a chladdwyd ef yn maynwent y Cwm. Er fod ei le yn wag yn Rhyf, diau geuym ei fod ef mewn gor-phwysfa yn canu caniadau Seion am dragywyddoldeb.

JONES, THOMAS, gweinidog yr Annibynwyr yn Minsterley, sir Amwythig. Brodor ydoedd o Drefan, ardal Llanwrtyd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1795. Ymunodd a chrefydd yn Llanwrtyd, dan weinidogaeth y Parch. D. Williams, i'r hwn yr oedd yn berthynas agos yn ol y cnawd. Dechreuodd bregethu o gylch y flwyddyn 1822. Bu yn ysgol ramadegol y Drefnewydd, ac am rai blynyddau dan olygiad y Parch. Edward Davies, A.C. Ar ol gorphen ei dymor yn yr athrofa, cafodd alwad daer i gymeryd gofal yr eglwys Annibynol yn Llangollen, a hyn y cydsyniodd i gymeryd ei gofal gweinidogaethol. Efe oedd yr ail weinidog a fu gan yr Annibynwyr yn y dref hon. Wedi iddo dreulio wyth mlynedd yno, cydsyniodd a chymhelliaid i symud i Minsterley, lle y llafurioedd am saith mlynedd ar hugain. Tra yr oedd yn Llangollen, yr oedd yn un o brif gymdeithion yr enwog Williams o'r Wern—Yr oeddynt megys Jonathan a Dafydd, cyd-deithasant lawer drwy y Deheu a'r Gogledd. Yr oedd Mr. Jones yr amser hwnw yn un hynod o boblogaidd fel pregethwr; ond ar ei myned at y Seison colodd ei boblogrwydd i raddau mawr yn y Gymraeg—oerodd y tân Cymreig, a darfu ei lithrigrwydd ymadrodd, ac ni chyraeddodd mwyach yr enwogrwydd oedd wedi gollu mewn iaith yn ol yn y llall. Ond os colodd radd o'i boblogrwydd fel pregethwr, daliodd i fyny ei ddefnyddioldeb. Yr oedd yn ysgolaig da, yn ddydd pwylllog, ymroddgar, yn bregethwr sylweddol, ac yn sefyll yn y dosbarth blaenaf o ran buchedd dda. Bu amryw ddynion ieuainc a gyraeddasant enwogrwydd gydag ef yn derbyn addysg i'w rhagarotol i gologau, megys Ieuan Gwynedd ac ereill. Perchid ef yn sawr gan y gwahanol enwadau yn yr ardal, a themlid galar a cholled mawr ar ei ol. Bu fel yn ymrodio mewn nychodod ar lan afon anegu am oddeutu dwy flynedd. A dydd Llun, Medi 17eg, 1860, gorphenodd ei yrfa mewn tawelwch yn 65 mlwydd oed. Nid oedd eglwys yn yr adalfy gallid dyweyd ei bod yn fwy llwyddiannus na'r un yr oedd

efe yn weinidog arni. Yn ystod ei weinidogaeth bu yn foddion i adeiladu addoldy a thŷ byw yn Pontialuny. Yno y preswyliai ac y casglodd eglwys, am yr hon y gofalai mewn cysylltiad â'r eglwys yn Minsterley, am weddill ei oes. Nid oedd ei gyfansoddiad ond gwanaidd ar y goreu, a chafodd ei wanychu yn fawr gan ddau neu dri ymosodiad o gystuddian creulon. Yr oedd yn pregethu dair gwaith a cherdded wyth milldir bob Sabbath. Profodd ei lafur yn y diwedd yn ormod i'w nerth. Yn anfoddlon i ddal y swydd o weinidog heb-allu cyflawni ei dyledswyddau, erfyniai ar yr eglwysi i dderbyn ei swydd i fyny. Hyn a wrthodasant wneud. Cyflawnodd gweinidogion ei enwad ei hun yn nghyd ag eroill, ei waith yn llawen; a'i bobl a barhasant i'w gynnal hyd pan nad oedd arno ef angen eu cymorth mwy.

JONES, DAVID, gweinidog yr Annibwyrr yn Maes yr Onen a Brechfa, sir Faesyfed a Brycheiniog. Brodor oedd o blwyf Llanfyrnach, sir Benfro. Cafodd ei eni o rieni cyfrifol, y rhai a breswylent mewn amaethdy o'r enw Trefawr. Yr oeddynt yn aelodau heirdd o'r eglwys gynulleidfaol yn Nhreflech, y pryd hwnw o dan ofal gweinidogaethol y Parch. Owen Davies. Fel rhai yn gwybod eu dyledswydd. Dygasant eu plant i fyny yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd, gan eu hyfforddi yn llwybrau rhinwedd a duwioldeb. Byddai Dafydd Jones yn arferol o fyned gyda'i rieni i Drelech i wrando gweinidogaeth y cymod yn ieuanc iawn, ymleerau er yn blentyn yn odfaon gras a theimiai yn aml ddymuniad cryf i fod yn ddyn da a duwiol. Pan yn blentyn cafodd ei anfon i ysgol ddyddiol, yn eglwys Llanfyrnach, at y Parch. Owen Davies. Yr amser hwnw pan oddeutu wyth mlwydd oed, wrth ddychwelyd o'r ysgol un prydawn mewn cyfyngder meddwl, syrthiodd gyntaf ar ei liniau ar y cwmin i weddio am drugaredd ac ymgeledd. Dywedir ei fod er yn ieuanc iawn yn ofni digio Duw, ac yn ymdrechgar i arwain bywyd moesol, er nad oedd wedi ei wir symud o farwolaeth i fywyd. O Drelech symudodd i ysgol y Parch. J. Griffiths, Glandwr, lle y bu rhwng tair a phedair blynedd yn derbyn addysgysau yn yr ieithoedd Lladin a Groeg. Argraffiadau dwysion iawn a'i daliasant yno, saethau argyoeiddiadau a gyraeddasant y galon nes gorfu iddo gwmpo, a gwnenthur llwyr ymroddiad i wasanaethu yr Arglwydd o hyny allan. Ymunodd â'r eglwys yn Glandwr. Ac wedi cael prawf o'i dduwioldeb, ei wybodaeth, a'i ddoniau, cymhellodd yr eglwys a'i gweinidog ef i arfer ei ddawn i bregethu. Yntau wedi dyfal hunan-ymholiad, a gyd-syniodd i fod yn enau cyoeddus dros Arglwydd y lluoedd. Bu yn athraw yr amser hwnw am flwyddyn i blentyn gwr bonedig cyfrifol yn y gymydogiaeth; ac wedi hyny dychwelodd i ysgol Glandwr drachefn, lle y derbyniodd gyfarwyddiadau, cynghorion, ac anogaethau gan yr hybarch J. Griffiths, nas

gadawodd byth yn anghof. Wedi hyny drwy ddylanwad y Parch. D. Davies, Llanybri, y cafodd ei dderbyn yn fyfyrwr i athrofa Caerfyrddin, yr hon oedd y pryd hwnw dan ofal y parchedig athrawon, William Howell, a D. Peter. Wedi treulio pedair blynedd yno gyda hyfrydwch mawr, yn y flwyddyn 1795 cafodd alwad gan eglwys gynulleidfaol Caernarfon, i ddyfod i aros yn eu mysg, o herwydd eu bod yn amddifad o fugail; ond yn mhen tri chwarter blwyddyn dychwelodd yr hen fygail parchus, y Parch. J. Griffiths, yn ol atynt o'r Fenni, a chafodd Mr. Jones alwad gan eglwys Llangatwg i ddyfod i weinidogaethu yn eu plith hwy. Ond ar symudiad y Parch. T. Bowen, o Faes yr Onen i Gastellnedd, lle y gorphenodd ei yrfa, cafodd Mr. Jones alwad unfrydol gan hen eglwys Maes yr Onen i ddyfod i aros a chyfranu gair y bywyd iddynt hwy, â'r hon y cydsyniodd; a chafodd ei neillduo i gyflawni waith y weinidogaeth yno ar y 22ain o Fawrth, 1797. Yr oedd yn bresenol ar yr achlysur, y Parchedigion canlynol: S. Williams, Tredwstan; E. Davies, Hanover; E. Jones, Pontypool; D. Thomas, Penmain; H. Powell, Casnewydd; J. Griffiths, Caernarfon; E. Davies, Aberhonddu; J. Powell, Rhaidr; J. Price, Caebach; W. James, Caerdydd; E. Harris, Llanyddyfri; a T. Phillips, Neuaddlwyd. Yr oedd achos y Gwaredwr yn dra isel yn Maes yr Onen y pryd hwnw, o herwydd oerfelgarwch, esgeulusdra, ac amddifadrwydd o foddion gras. Bu Mr. Jones yn llafurio am flynyddau yn ngwyneb cryn wangelodid; gwyddai beth oedd pwys a gwres y dydd yu y wllan. Yn y flwyddyn 1800, priododd â Mrs. Ann Bevan, o'r Forstyll, yr hon fu yn ymgeledd gymwys iddo, ac a berchid yn fawr gan bawb a'i hadwaenai, o herwydd ei rhagoriaethau a'i rhinweddau. Ond cafodd ei symud o fyd o ofidiau i'r ardaloedd tawel draw, flynyddau o flaen ei phriod. Yn y flwyddyn 1803 adeiladodd ef addoldy newydd ar fryn Brechfa, lle y bu yn gweinidogaethu am flynyddau wedi hyny ac arwyddion amlwg na fu y llafur yn ofer yn yr Arglwydd. Fel dyn yr oedd efe o darawiad hardd a boneddigaidd, a pherchid ef yn fawr gan foneddigion yr ardal yn gyffredin. Fel Oristion, yr oedd yn hunanymwadol, gwresog, a theimladol. Fel pregethwr, byddai ei resymau yn rymus a da, a'i gymwysidau i bwmpas. Fel cyfaill, yr oedd yn wresog ac adeiladol, ond yn fflangell lymdost ar gefn y diddysg a'r anwybodus a ymruthrai i'r areithfa. Fel tad, yr oedd yn un tyner a gofalus. Fel cymydog, cerid ef yn fawr o herwydd ei ddiniweid-rwydd, ei serchogrwydd a'i barodrwydd i wneud daioni. Cyfarfyddodd a llawer o dywydd garw a siomedigiaethau yn y glyn; cafodd ei ran o'r cwpaneidiau chwerron; a dyoddefodd chwa yr awelon croesion. Ond safodd yn ddyogel yn nghysgod craig yr oesoedd. Yn fuan wedi marw Mrs. Jones, claddodd ferch lân, ddoeth, a phrydweddol. Wyr iddo, llano ieuanc gobeithiol a ddylyn-

odd yn wylofus i'r bedd wedi hyny. Yna merch anwyl ganddo yn fuan drachefn; ac yn ddiweddar oll cafodd ei hun ei smyglohu gan gystuddiau, a theimlai heolion y babell ddaearol yn gollwng eu gafaelion. Ar y 9fed o Ionawr, 1848 cafodd ei gymeryd yn glaf, cynyddodd ei afiechyd, ac ofnid fod angu yn orchfygwr, ond ymwellaodd ychydig; ond yn fuan adnewyddodd ei afiechyd drachefn, ac ar y 26ain o Fedi nesodd i derfynau y dyffryn, clywai swm yr afon, a gwaeddodd allan "O ryfedd Geidwad—I rad ras y fath ddyledwr wyf." Addewidion aml y Beibl, a'r athrawiaeth a bregethodd trwy ei oes oedd cysur ac angor ei enaid yn y llifeiriant mawr. Wrth ymdrechu yn y glyn clywid yr isel swm yn malu—pallodd yr olwynion a throai, eheddodd ei enaid o afaelion marwolaeth, a Dafydd a hunodd gyda'i dadau ar y cyntaf o Dachwedd, 1848. Claddwyd ei ran farwol yn nghladdfa Maes yr Onen, pan y prgethodd y Parch. Mr. Rees, o Huntington, oddiwrth Salm cxix. 174. Gosodwyd ef i orwedd yn ymyl yr araithfa, lle y prgethodd dros 50 o flynydd-odd ynddi.

JONES, JOHN, (Tegid,) offeiriad Nanhyfer, sir Benfro, ydoedd ail fab i Henri a Catrin Jones, ac a anwyd yn y Bala, sir Feirionydd, ar y 10fed o Chwefror, 1792. Danfonwyd ef i amryw ysgolion pan yn bur ieuanc, ond nid rhyw lawer a wnaeth o gynydd mewn dysg, oddigerth mewn rhifyddiaeth, nes iddo fyned, yn 1812, i ysgol y Parch. Dafydd Peter, gweinidog yr Annibynwyr ac athraw yr athrofa yn Nghaerfyrddin, lle y dechreuodd ddyysgu Lladin a Groeg. Y flwyddyn ganlynol symudwyd ef i ysgol y Parch. Thomas Price, yn yr un draf. Bu yno ddeunaw mis, ac yna dychwelodd i'r Bala. Wedi bod mewn amryw ysgolion, derbyniwyd ef yn aelod o Goleg Iesu, Rhydychain, ar y 13o Ragfyr, 1814. Penafth y coleg y pryd hwnw ydoedd y Dr. Dafydd Hughes, gwr genedigol o Lanrwst. Bu ef yn nodwr i Tegid oblegyd ei wybodaeth o'r Gymraeg, a'i gariad at y iaith hono a'i hynafiaethau. Yn yetod ei arosiad yn y brif ysgol y dechreuodd ei gydnabod a'i gyfeillach a Daniel Ddu o Geredigion, a pharhaodd cyfeillgarwch rhyngddynt hyd farwolaeth y bardd doniol hwnw, oddieithr tipyn o anghydfod lled chwerau a fu rhyngddynt unwaith yn nghylch llythraeth yr iaith Gymreig. Yn y ddadl hon trodd y Bardd Du yn erbyn ei gyfaill Tegid, ac o blaid ei wrthwynebwr, y Parch. W. Bruce Knight; ond nid hir y buont cyn adnewyddu yr hen gyfeillach gynt. Wedi treulio yr amser arferol yn y brif ysgol, cafodd ei restru yn yr ail ddoesbarth mewn meidroniaeth, yn nhy-mor Mihangel, 1818, a chymerodd radd Mebyddu y Celfyddydau. Yn y flwyddyn ganlynol anrhegwyd ef a chaplaniaeth Eglwys Crist gan y Dr. Hall, deon y lle yr amser hwnw; ac urddwyd ef gan y Dr. Legg, Esgob Rhydychain, yn ddiakon, ar Sul y Drindod, 1819, ac yn offeiriad ar y

13 o Ragfyr, yn yr un flwyddyn. Yn yr haf canlynol amcanai fyned i'r India Ddwyreiniol, yn athraw yn ngholeg newydd Calcuta. Pan ddeallodd Daniel Ddu am ei fwrriad, cyfansoddodd benillion "Gwlad fy Ngenedigfaeth," er mwyn ei ddenu i aros yn ngwlad ei dadau. Rhoddodd hyn derfyn ar ei amcan i fyned i'r India, ac aros a wnaeth yn Rhydychain. Yn mis Tachwedd, 1823, penodwyd ef yn Rhaggeiniad Eglwys Crist, ac yn guraid parhaus St. Thomas, yn yr un ddinas, lle y llafuriodd dros ddeunaw mlynedd. Yn yetod yr holl amser hyn yr oedd calon Tegid yn Nghymru, a mawr oedd ei awydd am gael ymsefydlu yn rhywle rhwng ei mynyddoedd. O'r diwedd cafodd ei ddymuniad i gryn raddau. Llwyddodd Arglwyddes Llanofar i gael gan yr Arglwydd Ganghellwr Cottenham roddi iddo bersoniaeth Nefern, neu Nanhyfer, yn agos i Drefdraeth, yn sir Benfro, a daeth i feddiant o honi ar y 27ain o Awst, 1841. Yn 1848 gwnaeth yr Esgob Thirlwal ef yn Brebendur yn Eglwys Gadeiriol Ty Ddewi; a dyna'r dyrchafiad olaf a gafodd Ioan Tegid. Bu farw o'r dyffryglwyf yn Mherosny Nanhyfer, ar ddydd Sul, yr ail o Fai, 1852, yn yr 61ain flwyddyn o'i oedran. Afraid yn hyn o gofnod son dim am ei ragoriaeth fel bardd, gan fod caagliad o'i waith barddonol bellach wedi ymddangos o flaen y cyoedd. Ysgrifennodd dwysged i'r gwahanol gylchgronau Cymreig, y *Seren Gomer*, a'r *Haul*, ac yr ydym yn meddwl fod y gofres ganlynol yn cynwys y cwbl o'r llyfrau a'r llyfrynau a gyoddwyd ganddo:—1. "Traethawd ar Gadwedigaeth yr Iaith Gymreig," 8 plyg, Caerfyrddin (cylch 1820). 2. "Traithawd ar Iawnlythyreniad yr Iaith Gymreig," 8 plyg, Rhydychain, 1830. 3. A Defence of the Reformed System of Welsh Orthography," 8 plyg, Rhydychain, 1829. 4. "A Reply to the Rev. W. B. Knight's Remarks on Welsh Orthography," 8 plyg, Llundain, 1831. 5. "The Book of the Prophet Isaiah, translated from the Hebrew Text of Van der Hooght," 8 plyg, Rhydychain, 1830; ail argraffiad, 8 plyg, Rhydychain, 1842. Cyfieithodd "Esaiah," hefyd i'r iaith Gymreig; ond y mae'r gwaith hwnw yn aros hyd yn hyn mewn llawysgrifen. 6. "Gwaith Lewis Glyn Cothi," 8 plyg, Rhydychain, 1837. Yr oedd Gwallter Mechain yn gyd-olygydd ag ef ar y gwaith hwn. Blaenir y farddoniaeth a "Historical Sketch of the Wars between the Rival Roses," o ysgrifell Tegid; a thraethodyn hanesyddol da rhagorol ydyw. 7. Cyfieithad o "Adroddiadau Dirprwyaduron Ymholiad i Gyflwr Addysgiad yn Nghymru," 8 plyg, Llundain, 1848. Yr Adroddiad ar siroedd Brycheiniog, Aberteifi, a Maesfedyd, yn unig a Gymreigwyd gan Tegid. 8. "Gwaith Barddonol Tegid; yn nghyd a Bywgraffiad o'r Awdwr, gan y Parch. Henry Roberts, M.A. (nai fab chwerau i Tegid)," 12 plyg. Llanyddyfri, 1859. I'r Bywgraffiad hwn yr ydym yn ddyledus am y rhan fwyaf o'r crybwyllion blaenorol. Yn y flwyddyn 1828,

cyoeddwyd dan ei olygiad ef, yn ngwasg prif ysgol Rhydychain, agrafliaid newydd o'r Testament Cymraeg; a chan i Tegid wneud peth cyfnewidiad yn y llythyrath, codwyd yr wbbw fawr yn ei esbryn, yn benaf gan y Parch. John Roberts, periglor Treveirchion, yn esgobaeth Llanelwy, a'r Parch. W. Bruce Knight, y pryd hyny canghellwr Llandaf, ac wedi hyny deon yr esgobaeth hono; a'r canlyniad fu, cyfarsengu yr agrafliaid hwnw, rhag, o ddiffyg digon o lythyrenau dyblyg, y buasai yn andwyo cyflwr gwerin Cymru. Yr oedd Mr. Jones yn ffugebrydd (*ventri-loquist*) rhagorol o dda; medrai gario yn mlaen gydymddyddan ffugiol yn y fath fodd ag i beri i'r neb nad oedd yn gwybod foddwl yn sicr fodd dau ddyn yn ymgonio a'u gilydd, a byddai ar adegau yn achosi cryn fesur o ddirgrifwch; ac nid peth i'w ddirmygu yw tipyn o ddirfyrwch diniwed ar yr aelwyd gynnes ar ddechreu nosau gauaf oerion a thymestlog. Olywsom adrodd am dano ddydd ar ol yr eisteddfod, os nad ydym yn cam-gofio, yn y Fenni, pan-odd efe yn nghyd ag amryw o'r beirdd yn nhy rhyw siopwr yn y draf, yr hwn oedd eisiatu cyfweid eu holl gyfrinach, yr hyn nad oedd y cyfeillion yn foddion. Aml y ffugiai Mr. Jones lais rhyw un yn y siop, yn gwaeddi weithiau am bwys o siwgr, a phryd arall am bwys o sebon, nes o'r diwedd i'r siopwr gredu mai'r ysbryd drwg oedd yno yn ei boenydio. Cafodd un o'r beirdd afael yn y cwpan a'r mwstard oedd wedi ei barotai erbyn ciniaw, ac arllwydded ef i logell cot y siopwr, a thafiai Mr. Jones ei lais i'r cyfryw logell. "Yn eich llogell y mae yn awr," ebe un o honynt hwy wrtho. Ar hyn gosodai y siopwr ei law yn ei logell, gan foddwl ei ddal, ond tynai hi allan yn fuan, gan ddyweyd "Y mae wedi bod ynddi mi welaf." Parodd hyn gryn ddifyrwch a chwerrthin yn y gyfeillach. Gallasem grybwyll amryw hanesion ereill cyffelyb am dano, ond ymatlawn ar hyn. Hwyrach nad allan o le fyddai erybwyll mai dyn lled fyohan, gwawrddu, dichwedd yr olwg arno, ydoedd Tegid, heb nac urddas na mawredd o un math i'w ganfod yn ei gylch. Yr oedd dau ddarlun paentiedig pur gywir o hono i'w gwled yn mhersoddy Nanhyfer, pan yr oedd y bardd yn beriglor yno; a gresyn na buasai Mr. Roberts yn mynu cerio un o honynt i'w oed yn y "Gwaith barddonawl." Fel cyfall, nid hawdd oedd cael un mwy dyddan a difyrus yn unrhyw le; yr oedd pob peth yaddo mor naturiol a diymffrost, ni byddai dim gwag-ogoniant yn cael lle yn ei ymddyddanion. Ni wnai ar unrhyw gyfrif fradychu cyfall. Byddai bob amser yn dangos pob parch i'w gyfeillion, pa un bynag ai Ymneillduwyr ai Eglwyswyr oeddynt, nid oedd hyny yn un rhwystr iddo ef gyfeillachu a hwynt, lle bynag y cyfarfyddai a hwynt, a dangosai iddynt bob caredigrwydd yn ei dŷ; yr oedd ei ddrws bob amser yn agored iddynt, a hoffai yn fawr eu gwled yn galw heibio. Yr oedd ef yn wladgarwr gwresog, ac yn bleidiwr calonog

i'r gwahanol gymdeithasau gwladol, moesol, a chrefyddol, ag oeddynt yn bodoli yn ei ddyddiaf ef. Cymerodd ran yn dra boreu yn ei oes o blaid cymdeithas y Cymreigyddion, yr hon sydd wedi bod o gryn fudd i'r genedl. Yr oedd yn meddu ar wybodaeth helaeth o hen genedl y Cymry. Yr oedd wedi myfyrio i hynafiaethau y genedl ac yn eu hoffi. Yr oedd yn caru Cymru, Cymro, a Chymraeg. Yr oedd yn awyddus ac ymdrechgar iawn i wneuthur daioni i'w genedl. Yr oedd Mr. Jones yn fardd celfyddiggar medrus. Croesawai y beirdd bob amser, ac yr oedd yn hoffi yn fawr fod yn eu cyfeillach, a byddai rhai o honynt yn talu ymweliad ag ef yn aml; rhai er mwyn talu eu parchedigaeth iddo, ereill er mwyn ymgynghori ag ef; a llawer hefyd a gyrhent ato er mwyn cyfranogi o'i letygarwoh a'i haelioni. Gyda golwg arno fel pregethwr, nid oes genym lawer i ddyweyd, am na ohawsom erioed yr hyfrydwch o'i glywed; ond wrth yr hanes am dano, yr oedd ei gyfansoddiadau yn dda a threfnus, ond nid oedd ei ddawn ymadroddol mor boblogaidd a'i ragflaenydd, y Parch. D. Griffiths. Yr oedd gan ei esgob, y Gwir Barchedig Connop Thirlwall, D.D., foddwl uchel am dano o ran ei alluoedd; o herwydd pan ddeuwyd o hyd i arch y duwiol a'r anfarwol Esgob Richard Davies, yn nghanell Eglwys Abergwili, a'i enw ef yn gerfedig arni wrth agor ei fedd yn ddamweiniol, cyfododd yr esgob wyddfaen coffadwriaethol ardderchog, o farmor gwynlliw drudfawr, ac a'i gosododd ar fur y gangell uwch ben bedd yr hen esgob; ac ar osodiad y gywddfaen i'fyny, anfonodd yr esgob Thirlwall am y Parch. J. Jones, (Tegid) i draddodi darlith, neu bregeth, ar yr achlysur, yn eglwys Abergwili, Hydref 17, 1848. Ei destun oedd 2 Bren. xxiii. 17, 18. Cyoeddwyd y bregeth hon gan W. Rees, Lilanymddyfri. Y mae yn dangos cryn lafur a gwybodaeth hanesyddol ac ysgrythyrol ynddi. Darllenasom hi gyda chryn foddhad ac adelladaeth i'n meddwl. Yr oedd yn ddyn gwir ddysgedig, ac yn wir nid oedd fodd iddo beidio a bod felly, oblegyd efe a gafodd bob mantais i hyny drwy ei oes. Ebdrychid arno yn gyffredin fel un o brif ysgoleigion ei oes. Yr oedd yn feddianol ar dymor oeddfwyrn a charuaid, ac yn hynod o ddeniadol yn ei ymddyddanion, ac oblegyd hyny byddai yn cael ei hoffi yn gyffredinol. Yr oedd yn dra gostyngedig a difalch; cyfeillachai a'r tlotafl yn llawn mor rhydd a siriol ag y gwnai a'r cyfoethog. Byddai rhai yn ei feio yn fawr am hyny, eisiau na buasai yn ymddyddwyrn yn fwy urdaelac ac anrhydeddus, ond yn hyn yr oedd yn tebygu i'r blaenor mawr, yr hwn a edrychai ar yr hen wraig a'i dwy hatling gyda'r un cyfrif ag y gwnai ar y gwr mawr a'i filoedd punau; ni ddaliai wyneb i neb, a gwyn fyd pe llenwid ein byd ni a dynion o'r fath ysbryd isel a gostyngedig. Yr hyn oedd fwyaf gwrthwynebus yn Tegid yn ein barn ni, oedd ei afterwoh gyda y trefnwch. Byddai yn dra esgeulus pan yn cyfranogi o hwn nes y byddai ei wisg yn cael

zhan o hono yn gystal a'i ffroenau. Ond pa le y ceir neb nad oes ynddo ryw amherfeithrwydd? Y mae heddyw wedi diano ar bob rhyw boen a gofid, ac wedi myned fel yr hyderus obeithiwn, i'r wlad lle nad oes yr un amherfeithrwydd o unrhyw natur na gradd yn anffurfiog y preswlywr dedwydd.

JONES, THOMAS, neu *Tom Shon Cati*, ydoedd enedigol o Dregaron, yn sir Aberteifi. Treuliodd amryw flnyddau mewn lle o'r enw Porth y Ffynon, yn agos i Dregaron; pa un ai yno y ganwyd ef ai peidio, nis gwyddom. Pa fodd y mae cysoni yr holl chwedlau dirif a daenir ar hyd y wlad am Twm Shon Cati, a'r hanes barchus a geir am dano gan awdwyr anwadadwy, y mae yn anhawdd gwybod. Y mae yn ddiarnheuol ei fod yn ddyon o alluoedd cryfion, ac o fywiogrwydd mawr. Hwyrach ei fod pan yn ieuan, yn fath o Robin Hood Cymru; yn yspello, lladrata, a chwareu pranciau o bob math, nes oedd ei enw a'i gastiau wedi myned yn deuluaid trwy y wlad oll. Hwyrach fod mil a mwy o drciau yn cael eu gwneud, ac o ldrad yn cymeryd lle trwy offeryniolhaeth ereill, a'r bai oll yn cael ei dafu ar gefn llydan Twm. Os bydd llwyth o Gypsaidd yn gweryll mewn cymydogoeth, gwneir hafoc ar y gwyddau a'r ier, a chreaduriaid diniwed ereill. Nid y Gypsaidd druan sydd yn eu hyspello ol; ond y mae eu presenoldeb hwy yn rhoddi cyffe i ereill ldrata heb gael eu drwgdybio. Tebyg iawn hefyd i enw arswydlawn Twm fod yn fantell i guddio lladradau na wyddai ef ddim am danynt. Heblaw hyn, y mae dau cant a haner o flnyddau wedi ymlithro ymaith er marwolaeth Thomas Jones; a chan mai tuedd chwedl yw chwyllo yn ei maint-ioli, ac esgor ar ereill wrth gael ei hadrodd o enau i enau, o oes i oes, nid yw yn un syndod, os gwnaeth ef ryw haner dwsin o gastiau pur ddirgrif a deheuig, eu bod erbyn hyn wedi myned yn haner mil. Hefyd, y mae tuedd gref mewn dynion i briodoli llusaws o bethau i ddynion a fuan enwog yn llinell y pethau hyn. Er ys blynyddau yn ol priodol pob can ddirgrif i Twm o'r Nant, a phob emyn melus i Williams Pantycelyn; nid am mai Twm oedd awdwr pob can ddirgrif, nac am mai Williams oedd awdwr pob emyn melus; ond gan fod y naill yn rhigyfwr ffrasth, a'r llall yn emynwr melus, oesent y clod am y cyfan. Mae dyn celwyddog yn cael ei ddal yn gyfrifol am holl gelwyddau cymydogoeth; ac un lleidr a fu mor anfodus a dyfod i'r gofen, yn cael ei gyhuddo o holl ldradau gwlad. Bu y dueddryd hon sydd yn y natur ddynol, yn ddiwyd yn ddiuau yn caeglu garlantau cymydogyd o warth a gwrhydri, i'w cylymu am arleisiau y gwron o Dregaron. Beth bynag fu Thomas Jones yn nhymer gwyllt ei ieuenctyd, y mae profion anwadadwy iddo ddyfod yn hynafiaethydd enwog, yn fardd da, ac yn achyddwr digymar yn ei oes. Priododd foneddiges o waedoliaeth uchel, ac o gyfoeth mawr, a gwnaed ef yn ynad yr heddwch yn sir Frycheiniog. Bu yn byw am gryn amser yn nhref Aberhonddu.

M

Am ei fod o ran ei wybodaeth yn mhell uwch law y cyffredin, barnai ei gymydogion anwybodus ei fod mewn cyfathrach agos a mynych ag ysbrydion drygionus. Dywed y galluog a'r ysgoleigaidd Dr. John David Rhys, yr hwn oedd yn byw yn Aberhonddu yn amser Thomas Jones, am dano fel y canlyn:—"Pwy bynag a broffeso fod yn fardd achyddol, rhaid iddo wybod llinachau brenincoedd a thywysogion, a bod yn gyfarwydd yn ngweithiau tri phrif feirdd Ynys Prydain, nid angen Merlyn ab Morfryn, Merlyn Ambrosius, a Thaliesin Ben Beirdd. Ac yn y wybodaeth o achyddiaeth, am wir ddisgyniad, aifarfwyddion, urddasau, a gweithredoedd clodwiw bonedd Cymru, y mwyaf clodfawr, galluog, a chywir, yn ddiarnheuol, yw Thomas Jones, Porth y Ffynon, ger Tregaron. A phan y cleddir ef, y mae yn amheus iawn y geir ei gystal am hir amser ar ei ol; ac yn wir, nid tebyg yw y ceir byth, heb a ddaw yn agos ato mewn cyfarwydd-deb yn y wybodaeth hon." Yr oedd Thomas Jones yn byw rhwng diwedd yr unfed ganrif ar bumtheg a dechreu yr un ddylynol; ac y mae y llysenwad o hono dan yr enw Twm Shon Cati, mor fyw yn Nghymru heddyw ag erioed, a theithwyr o bell ac agos yn ymdyru i lanau creigaidd y Tywi, i syllu mewn syndod ar yr ogof a ystyried gynt yn ystordy ei nwyddau lladradaidd.

JONES, DAVID, Llansantffraid, a aned yn Llanfyllin, sir Drefaldwyn, Rhagfyr 2, 1797. Ei rieni oeddnt Robert a Mary Anne Jones, y rhai oeddnt fasnachwyr cyfrifol a pharchus yn y dref uchod. Ganwyd iddynt dri ar ddeg o blant, yr ieuegaf o ba rai ydoedd gywrthdrrych y sylwadau hyn. Bu tri o honynt yn bregethwyr cymeradwy a defnyddiol gyda'r Annibynwyr am lawer o flnyddoedd, sef Robert Jones, Charles Jones, a David Jones. Y maent oll wedi myned i ffordd yr holl ddaear. Yn y flwyddyn 1811, pan yn 14 mlwydd oed, derbyniwyd ef yn aelod o'r eglwys Gynulleidfaoel yn Llanfyllin, gan y Parch. J. Davies, Bwlchyrfridd, yr hwn a seith i America. Dengys hyn iddo roddi ei wddf dan iau Crist yn fore, a'i ysgwydd dan yr arch yn gynar; rhoddodd flodau ei oes i'r Arglwydd, ac ni bu byth yn edifar ganddo. Tachwedd, 1817, priododd ag Elisabeth Griffiths, merch i amaethwr cyfrifol a pharchus o blwyf Llansantffraid, yr hon a fu iddo mewn gwirionedd yn "ymgeledd gymwys," hyd nes i anegu eu hysgaru. O herwydd fod Ymneilldueth yn hynod o isel yn nghymydogoeth Llansantffraid, a bod yr holl dirfeddianwyr yn dra gelymol i Ymneillduwyr, bu Mr. Jones mewn ymdrech mawr am hir amser i gael lle i adeiladu capel yn y pentref. O'r diwedd prynodd faes oedd ar werth, am fwy o lawer nag a dalai, oblegyd fod ereill yn wrthwynebwyr iddo yn yr arwerthiant, a hyn yn unig er mwyn cael tir i adeiladu capel, yr hyn a wnaed yn y flwyddyn 1827. Bu am ychydig yn llwyrmataliwr ymarferol cyn arwyddo yr ardystiad. Ond can gynted ag y daeth llwybr dyledawydd yn eglur o

flaen ei feddwl, efe a lawnododd yr ardystrad dirwestol, a rhoddodd heibio fasnach y brag. Er fod hyny yn gollod-fawr mewn ystyr arianol, eto ni phetrusodd wneud, gan adael y canlyniadau i'r Arglwydd. Ac yn fuan ar ol rhoddi y gwaith o fragu heibio, adeiladodd ddirwesty hardd, i werthu diodyddanfeddwol, ar adfeillion yr hen fragdy; a pharhaodd yn bleidiwr gwresog i sobrwydd hyd ei fedd. Pregethodd lawer yn Llansantffraid a'i ham-gylochoedd tra parhaodd ei nerth, a phob amser rhoddai ei lafur am ddim. Nid yn ei gymydogaeith ei hun yn unig yr oedd yn adnabyddus fel pregethwr, ond mewn llawer o fanau ereill yn Ngogledd Cymru. Bu am rai teithiau trwy wahanol barthau o'r Gogledd gyda'i gyfeillion y Parchedigion S. Roberts, Llanbryn-mair, a Price, Dinbych. Yr oedd braidd yn arbed rhy fach arno ei hunan, yn enwedig y blynyddoedd cyntaf ar ol dechreu pregethu. Pregethai yn rhy dan-baid; ie, pregethai a theithiai ormod ar y Sabbathau. Nid oedd o ugain i ddeg ar hugain o filldroedd ddim ganddo i'w teithio, a phregethu dair gwaith ar y Sabbath. Mae yn wir fod ganddo bob amser gefyll da i'w gario; eto, diau fod teithio adref ddeuddeg milldir o ffordd ar nos Sabbath ar ol pregethu wedi gwneuthur niwed mawr i'w iechyd. Yn nechreu gwanwyn 1848, gwaethygodd ei iechyd i'r fath raddau, fel y gorfu arno roddi i fyny myned i dy yr Arglwydd. er mor anwyl oedd ganddo am dano. Ymdrechai gwahanol feddygon symud ymaith ei afiechyd, ond y cwbl yn ofer. Gwaelu a gwanhau yr ydoedd yn raddol, heb fod mewn poen mawr, am yr hyn y diolchai lawer. Yr oedd wedi ymatal oddiwrth bregethu, oddieithr yn achlysurol, er dechreuad ei afiechyd, gan ddysgwyl y buasai trwy hyny yn gwella yn gynt, i gael ail ymafelyd yn ei waith gyda mwy o egni nag erioed. Ond fel arall y gwelodd yr Arglwydd yn oreu,—yr oedd ei waith ar ben. Y nos olaf y bu yn y byd, yr oedd mewn dirfawr boen. Edrychai ei briod arno, a dywedai, heb feddwl ei fod ef yn sylwi, "Wel, wel, nid oes gan neb ddim cymorth i'w roddi iddo yn awr," gan feddwl neb dynion. Atebai yntau mewn llais gwan a bloesg, "Oes, y mae Iesu eto." Y priod tyneraf yn methu gwneud dim—"Iesu eto." Y meddygon goreu wedi ei roddi i fyny,— "Iesu eto." Diolch. "Y mae cyfaill a lyn yn well na brawd." Parhaodd mewn poen mawr trwy y nos grybwylliedig, fel un yn ymladd a brenin braw; a thranoeth, sef y Sabbath, Awst 6, 1848, o gylch 2 o'r gloch brydnawn, anadlodd ei anadl olaf, a bu farw a gwen ar ei enau, yn 50 oed. Treuliodd 36 o flynyddau yn eglwys Dduw. O ran ei berson, yr oedd o daldra canolig—ysgwyddau llydain—corff llunnaidd a hardd—talcen mawr llydan, a golwg dreiddig ac awdurdodol, fel un yn hawlio sylw a gwrandawriad. Yr oedd o berchen synwyr cyffredin cryf iawn, ac yn ei ystyried yn beth pwyysig iawn i lenwi pob cylch, yn enwedig cylch gwyddonidog yr efengyl. Gofidai yn lawr pan welai rywun yn

cael ei godi i'r weinidogaeth, i raddau yn amddifad o hono. Yr oedd ganddo wybodaeth dra helaeth o alwedigaethau a gorchwylion y bywyd hwn; ac yn un o'r rhai goreu yn y gymydogaeith i fyned ato i ofyn cyngor pan mewn anwybodaeth a dyruswch yn nghylch unrhyw beth. O ran tymer ei feddwl, yr oedd yn lled fywiog, ac ar amserau yn rhy dueddol i fyrbwylldra. Diau mai dyma ei brif ddiffyg, o herwydd yr hwn y gefidai yn fawr, ac yr wylai lawer. Yr oedd o dymmer hynod faddeugar. Ni wyddai ddim am ddaid digofaint, a chwilio am gyffe i ddaid; ac yr oedd yn hynod o wrol a phenderfynol i bleidio a mynu yr hyn oedd uniawn, er iddo wneud llawus o ofynion trwy hyny. Ni chai neb ei ben dan ei draed pan fyddai ar lwybr dyledswydd; ond yr oedd yn hawdd ganddo blygu ac ymostwng pan ar fai. Fel cyfaill, yr oedd yn serchog, ffyddlon, a diweniaith. Ni allai oddef clywed neb yn gwenieitho iddo ef, ac ni weniethai yntau i neb arall; dywedai y bai yn onest yn wyneb ei gyfaill, ac nid byth yn ei gefn, os na byddai gwir angen am hyny. Fel cymydog, yr oedd yn ddiormes, cymwynasgar, a hynod o elusen-gar. Nid oedd dim yn ei gynhyrfu yn fwy na gweled neu glywed fod y tlawd yn cael ei wasgu, y weddw a'r amddifaid yn cael eu gorthrymu. Nid oedd gan y weddw a'r amddifaid well noddw'r a chymwynaswr yn y gymydogaeith. Fel masnachwr, yr oedd yn onest a chyfiawn. Nid oedd ganddo na "mesur prin," na "chlorianau anghywir," na "chod o geryg twyllodrus." Ni byddai ganddo byth ddau bris ar ei nwyddau, ac ni hoffai un amser siarad llawer wrth brynu a gwerthu. Medrai wneud llawer o orchwylion mewn ychydig amser. Yr oedd ei gyfrifon bob amser yn eglur ac uniawn. Mae yn wir y mynai ben pris y farchnad am ei nwyddau; ond yr oedd yn mhell oddiwrth fod yn anghyfiawn a thwyllodrus. Fel priod, yr oedd yn un o'r rhai mwyaf tyner a serchiaol. Nid ydym yn meddwl fod gwr a gwaig yn y byd wedi yn fwy dedwydd gyda'u gilydd. Fel tad, yr oedd yn dynner ac anwyl iawn o'i blant, ac eto yn cadw digon o lywodraeth arnynt. Yr oedd "yn dal ei blant mewn ufudd-dod, yn nghyd a phob onestrwydd." Yr oedd wedi dysgu y gelfyddyd o gadw ofn ar ei blant heb iddynt ei gasau, na'u serchadau ymddyethro oddiwrtho. Ni bu erioed blant yn fwy parchus a hoff o'u tad; ac eto ni bu neb a mwy o ofn eu tad. Yr oedd ei lywodraeth deuluaidd yn gymysgedig o dynerwch a llymdra, fel y gwelai angen. Anaml iawn y defnyddiai y wialen; yr oedd ei air, ie, ei edrychiad, yn gyffredin, yn ddigon i gael dystawrwydd ac ufudd-dod. Fel penteulu, yr oedd yn llywodraethu ei dy ei hun yn dda, ac wedi dysgu "arfer duwioldeb gartref." Ei benderfyniad ydoedd, "Myfi, mi a'm tylwyth a wasan-aethwn yr Arglwydd." Fel crefyddwr, ymddengys, mor bell ag y gallir barnu calon dyn wrth ei ymddygiadau, ei fod yn "Israelid yn wir, yn yr hwn nid oedd twyll." Yr

oedd ganddo, nid rhith, ond grym duwioldeb. Fel Ymneillduwr, yr oedd felly o egwyddor, ac nid o ddamwain. Goddefodd lawer mewn amryw ffyrdd oblegyd ei fod yn Ymneillduwr, a buasai yn fantais fawr iddo, o ran pethau tymorol, pe buasai yn gwadu ei Ymneillduaeth; ond yr oedd o egwyddor well nag y gwnai hyny. Fel pregethwr, yr oedd yn ddoniol a phoblogaidd. Byddai ei bregethau bob amser ar destunau ymarferol. Ni chynygiai un amser at bethau mawrion a dyfnion, ond ymdriniau a phethau ag y gallai yn hawdd eu dwyn i eglurdeb. Ei hoff destun oedd Crist a'i aberth. Ni arferai byth bregethu yn faith; ac ni allai oddef dlywed neb arall yn faith, oddieithr ei fod yn hynod o ddiŷyrus. Yr oedd yn fawr dros bregeth fer, araith fer, gweddi fer, moddion byr, traithawd byr, &c.; ac arferai ddyweyd yn aml fod llawer o weinidogion yn lleihau eu defnyddioldeb o herwydd meithder eu pregethau. Byddai yn hyfyd ac adeiladol gwirando arno yn darllen penod wrth ddechreu cyfarfod. Yr oedd yn un o'r darllenywyr goreu. Medrai ddarllen yn eglur yn llyfr cyfraith ei Dduw, "gan oed allan y synwyr, fel y deallent wrth ddarllen." Yr oedd ei olwg barchus a difrifol yn yr areithfa yn enill sylw ei wrandawyr.

JONES, DAVID, Llanwrda, gynt o Gaio, sir Gaerfyrddin, a aned yn Nghwmcogerddan, amaethdy yn mhlywyl Caio, o fewn wyth milldir i dref Llanymddyfri, yn yr un sir, yn y flwyddyn 1711; ond nis gwyddom pa ddydd na pha fis. Enw ei dad oedd Daniel John, a thybir mai un genedigol o gymydogiaeth Tregaron, sir Aberteifi, ydoedd. Yr oedd yn wr cyfrifol, ac i raddau yn gyfoethog, oblegyd yr oedd yn berchen ar ddau dyddyn, sef Gwmcogerddan uchaf a Chwmcogerddan isaf. Daeth un o'r ffermydd hyn ar ei ol ef yn etifeddiaeth i Dafydd ei fab, a'r llall i Samuel, ei fab arall, yr hwn hefyd oedd wr crefyddol, ac yn aelod yn Nghrugybar. Ni chawsom un sail i farnu fod eu tad yn profesu crefydd, ond yn hytrach i'r gwrthwyneb. Ymddengys i Dafydd gael addysg dda yn ieuanc. Dichon mai gan offeiriad plwyf Caio, neu un o'r plwyf cymydogiaethol, y derbyniodd ei ddyg. Rhwng yr addysg a dderbyniodd pan yn blentyn, ei ddiwydrwydd personol wedi hyny, a'r fantais a gafodd wrth fyned yn aml i Loegr fel gwerthwr anifeiliaid, daeth yn feistr ar y Seisneg, fel y profa ei gyfieithad o Salmâu ac emynau Watts. Rhaid ei fod yn ymrous, meddylgar, a sychedig iawn am wybodaeth, cyn iddo ddyfod yn alluog i wneud yr hyn a wnaeth. Peth hynod iawn oedd cael ffermwr yn mlaenau sir Gaerfyrddin gan mlynedd yn ol, yn feistr ar y Gymraeg a'r Seisneg. Prin y credwn pe gwneid ymchwiliad yn mysg holl ffermwyr sir Gaerfyrddin yn y flwyddyn 1866, y gellid cael ugain o honynt yn alluog i ysgrifenu llythyr yn ramadegol yn y ddwy iaith. Rhaid gan hyny fod un a allasai wneud hyny gan mlynedd yn ol, yn rhyfeddod yn mysg ei gymydogion. Wedi cyraedd oedran cyfaddas edrychodd

David Jones o'i amgylch am "ymgeledd gymwys," a phenododd ar un Miss Jones, o Abercarfan, yn mhlywyl Llanddewi-brefi, sir Aberteifi. Wedi cael ei chydawniad, priodasant, yn eglwys y plwyf hwnw, mae'n debygol. Prydnawn dydd y briodas dygodd Mr. Jones ei wraig adref gydag ef i Gwmcogerddan. Marchogai gefyl glas, ac ymddengys i'r anifail druan gael ei orfodi i gario y gwr a'r wraig ieuanc bob cam o Abercarfan i Gwmcogerddan—pellder o bumtheg milldir o leiaf; a thros fynyddoedd geirwon ac anwastad; nid rhyfedd gan hyny iddo chwysu a chwythu llawer. Canodd y gwr ieuanc y penill canlynol i'r gefyl glas y prydawn hwnw:—

" Mae'r gefyl glas yn egwan,
A'r chwys oddiarno'n dropan,
Mae'r ffordd yn mhell, a'r llwyth yn drwm,
Oddiyma i Gwmcogerddan."

Os gwir y traddodiad, trodd y ddynes ieuanc hon allan yn wraig dda a dymunol iawn; ond ni chafodd ei phriod, er ei fawr golled a'i dristwch, y fraint o'i chadw ond am ychydig iawn o flynyddau. Bu farw tua'r flwyddyn 1748, gan adael dwy ferch fechan yn amddifad o fam dyner. Wedi aros yn weddw am ddeuddeg neu bumtheg mlynedd, priododd drachefn â Miss Pries, o'r Hafod, yn mhlywyl Llanwrda, sir Gaerfyrddin. Ac yn mhen rhyw gymaint o amser ar ol priodi symdodd o Gwmcogerddan, ei le ei hun, i'r Hafod, lle ei wraig. Cymerodd hyn le oddeutu y flwyddyn 1763. Nid ymddengys iddo gael un mab, ond cafodd saith o ferched—dwyr o'r wraig gyntaf, a phump o'r ail, am y rhai y canodd fel hyn:—

" Bu saith o ferched imi,
Elisabeth a Nelli,
Pegi a Mary o'r un ihyw,
Jemima, Ru', a Thobi."

Mae yn lled debyg fod David Jones cyn ei droedigaeth yn greadur digrif dros ben, a'i fod ar gyfrif ei ragoriaeth ar y cyffredin mewn gwybodaeth, bywiogrwydd ei natur, ei fraethineb, a'i barodrwydd digyfelyb i rigymu, yn "grwth a thelyn" i'w gymydogion; ac iddo roddi cymorth i lawer dreulio eu Sabbathau a dyddiau ereill, i ddim ond chwerthin yn ynyd. Ond yr oedd ei Dad nesol wedi bwrriadu ei alluoedd i ddybenion uwch a gwell na difyru ynydion; ac felly efe a welodd yn dda ymweled ag ef a'i ras, a'i ddwyn i'w roddi ei hun a'i holl alluoedd i fyny i wasanaeth ei Brynwr. Nid oes genym un wybodaeth sicr am le, offeryn, nac amser ei droedigaeth. Y traddodiad yw, mai yn Nhroedrhiwdalar y cafodd ei ddychwelyd at yr Arglwydd. Dywedir mai dychwelyd adref o Loegr yr oedd ar fore Sabbath; ac iddo wrth fyned heibio hen gapel Troedrhiwdalar, ger Llanfairmaullt, glywed swm canu, a thro'i i mewn ac aros yno nes oedd y bregeth drosodd; ac i'r Arglwydd enill ei galon yn y fan a'r pryd hwnw. Yr oedd yno amryw ugeiniau, os nad canoedd o ddyfnion wedi ymgynull o bellder o bedair a phum milldir o ffordd, i wrando gair yr Arglwydd, ac i'w addoli.

Daow swm eu mawl yn cyraedd clust y teithiwr, arosodd, clustfeinodd, denodd pereiddra y swm ei sylw, trodd i mewn i'r fynwent, ac o gam i gam aeth i mewn i'r capel. Sobrwyd ei feddwl cellweirus gan yr olwg ddirifol a gawsai ar y gynulleidfa. Teimlai rywbeth yn swyno ei feddwl; methai yn un wedd a chael ei hun yn rhydd i gychwyn i'w daith cyn bod y gwasanaeth drosodd. Darllenodd y pregethwr ei destun, dechreuodd ei egluro, estynnodd Ysbryd Duw ei law anweledig i agor calon y *porthmon*, "i ddal ar y pethau a leferid ganddo." Aeth i mewn i'r addoldy a'i galon fel y gareg; daeth allan a chalon ddrylliog ganddo. A pha beth fu y canlyniad o hyn? Dyma feddwl gweithgar a galluog yn cael ei ryddhau o gadwynau Satan ac ynydrwydd pechadurus, ac yn cael ei droi i weithredu ar bethau teilwng o'i natur oruchel ac anfarwol. Yn lle ymborthi ar wagedd, a chyfansoddi rhigyfau a chaneuon unfyd, i ddifyru meddwn a ffyliaid, dechreu bellach gyfieithu a chyfansoddi "Salmau a Hymnau, ac odiau ysbrydol" o fawli Dduw, y rhai sydd wedi bod weithiau am gan mlynedd, bob Sabbath yn destunau mawl gan addolwyr y Goruchaf yn y rhan amlaf o holl addoldai Cymru. Ie, bu plant y diwygiad yn ardaloedd Troedrhwdalar a Llanwrtyd, ddegau o weithiau wedi y tro rhyfeddol hwn yn canu penillion seraffaidd y porthmon dychweledig mewn hwyliau nefolaidd, nes dadseinio y cymydd a'r coedwigoedd; a braidd na ddywedem, nes swyno angylion a'u seiniau. Ychydig feddyliai y pregethwr yn Nhoedrhwdalar y bore hwnw fod ei weinidogaeth yn cael ei harddel, i roddi tro i feddwl mor wasanaethgar; ac ychydig a feddyliai David Jones, wrth droi oddiar yr heol i wrando y canu, ei fod yn cael ei arwain yno gan Dduw i gael ei gymwysu i gyfansoddi testunau canu i filoedd o bererinon Seion, i'w harferyd am lawer o oesau yn ol-ynol. "Nid fel yr edrych dyn yr edrych Duw." Nid ein meddyliani ni yw ei feddyliani ef. Dywedir i David Jones elwa llawer wrth yru anifelliaid i Loegr, ac iddo ddychwelyd lawer gwaith yn enillwr mawr; ond y daith hon fu yr oreu erioed iddo, oblegyd daeth yn ol yn awr a chanddo galon newydd ganddo. Yn ddioed wedi ei ddychweliad adref o'r daith ryfeddol hon, ymunodd â'r eglwys Annibynol yn Ngrugybar, yn ei ardal enedigol, yr hon oedd y pryd hwnw yn benaf dan ofal y Parch. John Harris, Capel Isaac; a bu yn seol ffyddlon a defnyddiol o honi hyd ddydd ei farwolaeth. Yn fuan wedi ei droedigaeth, anogwyd ef gan weinidogion ac ereill i gyfieithu Salmau y Dr. Watts i'r Gymraeg. Ymaflodd yn y gorchwyl, a chyeddodd yr argraffiad cyntaf o honnynt yn y ffwyddyn 1763. Yn mhen rhai blynyddau wedi hyn, cyeddodd y rhan gyntaf o'i Emynau ei hun, yr hon a ddylynwyd gan ddwy ran arall; ac yn ddiweddfaf oll, cyeddodd ei gyfieithad o Emynau y Dr. Watts. Nid segurwr fu ef yn ngwinnllan ei Arglwydd o'r dydd hwnw hyd ddydd ei farwolaeth.

Heblaw gofalu am ei helyntion bydol, a chyfansoddi a chyfieithu emynau, teithiai lawer o fan i fan gyda gweinidogion. Cawn un hanes am dano yn Llanbedr-pont-Stephan, sydd yn werth ei gofnodi. Dygwyddodd fod un Perkins, (o Bencadair, mae'n debyg), yn pregethu mewn lle a elwir y Pound, yn ymyl pont Llanbedr, a lluaws o ddynion wedi ymgasglu yno i'w wrando, ac yn eu mysg David Jones. Ymosodwyd ar y ty gan haid o ddyhirod a gyflogesid i'r perwyl hwn gan foneddwr getynol i'r Ymneillduwyr a drigianai yn y gymydogiaeth. Wedi llusgo y pregethwr a'r gwrandawyr allan i'r heol, syrthiodd David Jones ar ei liniau, a chan gyfodi ei ddwyllaw a'i olygon tua'r nefoedd, dechreuodd weddio gyda'r fath awdurdod, nes i'r erlidwyr oll gael eu taro a braw, nes methu myned a'u gorchwyl dieffig yn mlaen yn mhellach. Pan welodd y boneddwr ei siomi yn ei amcan y tro hwn, rhoddodd rybudd i'r deiliad a gadwai y ty lle cynelid y cyfarfod i ymadael, yr hyn a wnath, a chafodd le cyfleus yr ochr arall i'r bont, yn sir Gaerfyrddin; a bu cyfeillion crefydd yn cyfarfod i addoli yn ei dy yno am ffynyddau, heb neb yn eu hafonyddu. Bu ymuniad David Jones â'r eglwys yn Ngrugybar yn foddion i adfywio llawer ar yr achos yno. Rhwng ei fod yn ddyn cyfoethog a dylanwadol yn ei ardal, a'i fod yn un bywiog a gweithgar gyda chrefydd, bu yn offerynol i ddefro yr hen eglwys o'i chwsg. Yn ei amser ef yr ymunodd y seraff hwnw, William Lloyd, o Henllan, Caio, â'r eglwys yn Ngrugybar, yr hwn wedi hyny a ymunodd â'r Tremyddion Calfinaidd, ac a ddaeth yn adnabyddus trwy holl Gymru. Elai David Jones yma a thraw i wahodd y pregethwyr goreu y gallai ddyfod o hyd iddynt i Grugybar. Yn mhen ychydig ffynyddau wedi iddo ef ddechreu ei yrfa grefyddol y torodd y tanellyd â'r efengylaidd Isaac Price, Llanwrtyd, allan yn bregethwr cyoeddus. Can gynted ag y dechreuodd ef chwareu yr arfau "nid ydynt gnawdol," ac y daeth y son am dano i glustiau David Jones, aeth yn ddioed i'w ymfyn i bregethu i Gwmcogerddan a Chrugybar, a rhoddwyd galwad unfrydol iddo yn fuan i gymeryd gofal eglwys Crugybar mewn cysylltiad â Llanwrtyd a Throedrhwdalar; a pharhaodd y tair eglwys dan ei ofal am yn agos i haner can mlynedd. I'w dy ef yr elai Price y troion cyntaf yr ymwelai a Chrugybar, am mai efe oedd y cyntaf a'i gwahoddodd yno; ond wedi i'r gwr ddechreu dyfod yn adnabyddus yn yr ardal, ac i'r bobl ddechreu ei fynwesu, byddent oll am ei gael i bregethu a lletya i'w tai, a gorfodid Jones i'w roddi i fyny yn aml. Yr oedd y bardd o ran ei olygiadau athrawiaethol yn Galfiniad uchel, fel y dengys amryw o'i Emynau. Ond er ei fod yn groes i'r dull deddfol o bregethu a ffynai yn lled gyffredin yn mysg yr Ymneillduwyr yn ei ddyddiau ef, eto yr oedd mor bell ag yw y dwyrain oddiwrth y gorllewin o ddal penrhyddid Antinomaidd. Er fod adfywiad neillduol ar grefydd yn Nghymru tua'r am-

ser y dechreuodd ei yrfa grefyddol, eto ymddengys fod cryn lawer o ysbryd ymbleidio, a rhagfarn sêctol, yn cael eu hamlygu gan broffeswyr. Elai yr ysbryd rhagfarnlyd hwn yn mhell i nychu ysbryd gwir grefydd mewn profreswyr, ac i galedu y byd. Ond os oedd llawer yn coleddu ysbryd cul a rhagfarnlyd at y rhai a wahaniaethant oddiwrthant yn eu golygiadau, yr oedd rhai o ysbryd gwahanol yn mysg pob plaid—rhai a fynwesent wir ganlynwyr y Gwardwr, gan nad o ba olygiadau ac enwad bynag y byddent. Un o'r dosbarth haelfrydig hwn ydoedd David Jones. Eto nid cyfaill i bawb, ac heb fod yn wir gyfaill i neb ydoedd. Er ei fod yn mynwesu plant Duw o bob enwad, yr oedd wedi dewis yr enwad y perthynai ef iddo o egwyddor, ac nid o ddamwain. Buasai yn fwy cydweddol a'i *dymor* wresog ef iddo ymuno a'r Trefnyddion Calfnaid, y rhai mae'n debyg oedd yn lluoeg yn y gymydogaeath, nag a hen eglwys Crugybar; ond dylun *egwyddor* ac nid *tymor* a wnaeth. Darfu i ganoedd yn y cyfnod hwn, yn wahanol i hyn, ymuno a'r Trefnyddion ar gyfrif eu gwresogrwydd crefyddol, pryd yr oeddynt yn cyduno yn well a'r Annibynwyr o ran eu golygiadau. Ar ol bywyd o lafur a diwydrwydd diorphwys gyda gofalon y ddau fyd, gorphenodd David Jones ei yrfa mewn tangefedd ar y 30ain o Awst, 1777, yn 66 mlwydd oed. Cyoeddwyd y rhan gyntaf o'i "Ddifyrwch i'r Pererinion," gan Ewan Powel, Caerfyrddin, yn y flwyddyn 1763. Cynwysa y rhan hon 72 o Emynnau, a dwy Gan. Y mae rhai o honynt yn waelion a lled ddichwaeth; ond y mae amryw ereill uwchlaw canmolaeth. Ar ddiwedd y rhan hon cawn gan radorol o gyngori beidio ieuo yn anghymarus. Cyoeddwyd yr ail ran o'r "Ddifyrwch i'r Pererinion" gan Rhys Thomas, yn Llanymddyfri, yn y flwyddyn 1764; a chynwysa 40 o Emynnau gwreiddiol yr awdwr, a 52 o'i gyfleithad o Emynnau Dr. Watts. Cynwysa y rhan hon amryw o'r penillion melusaf yn ein iaith, y rhai y mae y rhan amlaf o grefyddwyr Cymru mor gynefin a hwynt ag ydynt ag enwau eu rhieni. Ymddengys fod D. Jones yn byw yn agos iawn at yr Arglwydd, a thrwy hyn y fod agos bob amser ar ei uchel fanau. Anaml y cyfarfyddwn a chymaint ag un penill cwynfanus a phruddaid yn ei holl waith. Amlyga rhai o'i Emynnau anghymarol ddiysgogrwydd ei ffydd yn addewidion ei Dduw, a'i hiraeth mawr am y nefoedd. Llauer gwaith y canwyd hwynt mewn hwyliau nefolaidd gan bererinion Seion; ie, buont floedd o weithiau yn wir "Ddifyrwch i'r Pererinion." Yn y flwyddyn 1770, anrhegodd ei gydwladwyr a'r drydedd ran o'i Lyfr. Cynwysa y rhan hon 43 o Emynnau, a chan o gyngori i wr ieuanc i geisio Duw mewn pryd. Y mae y ddwy ran gyntaf yn rhagori ar hon; ond eto y mae ynddi amryw benillion eithaf tei-lwng o'u hawdwr, ac o sylw ein cynulleidfaoedd. Cyfleithu gwaith y Dr. Watts, mae'n wir, oedd ei waith mwyaf, ond nid ei waith goreu, yn ein tyb ni. Ei gyfleithiad o Salm-

au Watts oedd y peth syntaf a gyoeddodd; a'i gyfleithad o'i Emynnau, yn y flwyddyn 1776, oedd y peth diweddar. Yn y flwyddyn 1766, yr ymddangoedd yr ail argraffiad o'r Salmuau, gyda llawer o ddiwygiadau. Credwn pe buasai yn rhoddi cyfleithad mwy rhydd o waith y Dr. Watts, yn lle cadw mor gaeth at y gwreiddiol, y buasai yr Emynnau yn felusach a rhagorach. Ond er y cyfan, y mae mewn rhai penillion wedi trechu y Dr. ei hun; ac mewn amryw ereill yn llawn cystal ag ef. Dichon y gellid casglu o'r Salmuau a'r Emynnau o gant i gant a haner o'r penillion ystythaf a melusaf yn ein hiaith. Mae y penillion hyn a llawer o'u cyffelyb a geir yn Watts, yn dangos mai nid methiant hollol fu ymgais ein cydwladwr i wisgo drychfeddyliau prif emynwr y Seison mewn gwisg Gymreig. Bydd raid i iaith a chrefydd plant Gwalia ddisgyn i ebarogfwrwydd cyn yr eko y rhai hyn allan o arferiad; mae elfenau anfarwoldeb ynddynt. Wedi ein hymchwiliad i hanes a helyntion bywyd David Jones, ac wedi talu y sylw mwyaf ystyriol i'w amrywiol gyfansoddiadau. yr ydym yn cael ein harwain yn anocheladwy i'r penderfyniad ei fod yn Gristion o'r fath oreu, a'i fod i'w resu gyda y blaenaf ar lechres "Yr Emynnauwr Cymreig."

JONNS, JOHN, LL.D., cynghorwr cyfreithiol. Cafodd ei eni yn y Derwydd, plwyf Llandybie, sir Gaerfyrddin, ar y 17eg o fis Awst, yn y flwyddyn 1772. Pan yn blentyn dangosai gymaint o synwroldeb a chyflymder dealldwriaeth, fel y penderfynwyd caniatu iddo y fantais o gael dysgeidiaeth ieithyddol, er mai braidd y goddefai amgylchiadau bydol ei rieni iddynt fyned i'r draul angenrheidiol i gyflawni eu dymuniadau. Pan yn ddyn ieuanc iawn, efe a dderbyniodd y sefyllfa o athraw mewn athrofa yn agos i Llundain; a chyda golwg i i wellhau ei sefyllfa dymorol, efe a dderbyniodd yr unrhyw swydd mewn amryw ysgolion ereill. Yn Wimbledon, gwnaed dewisiad o Mr. Jones i addysgu amryw ysgoleigion, y rhai wedi hyn y enwogasant eu hunain; ac yn mhlith ereill cawsom ein hysbysu i Syr Robert Peel, pan yn ieuanc, fod dan ei ofal athrawol. Trwy ddiwydrwydd a chynildeb tra ohanmoladwy, daeth yn berchenog ar swm bychan o arian, mewn ychwanegiad at £20 y flwyddyn a fwynhai fel etifedd cyfreithiol y ddiweddar Mrs. Bevan, o Lacharn, yna efe a benderfynodd ymweled a gwledydd tramor, er mwyn perffeithio ei ddisgeidiaeth. Yn Austria, bu mor ffodus a chael ei gyflwyno i sylw rhai athrawiaethwyr; a'r boneddigion hyn y ymddygasant tuag at gyda dyngarwch a charedigrwydd a fydd yn anrhydedd tragwyddol i'w henwau, canys trwy eu cymeradwyaeth efe a dderbyniodd raddau mewn pump o wahanol golegau, a'u henghrafft hwy a efelychwyd gan ddwy, os nid rhagor, o brif-athrofa yr Almaen. Ar ei ddechweiliad i Loegr Dr. Jones a eth yn fyfyrwr yn *Lincoln's Inn*, Llundain; ond fel ei gydwladwr Richard Wilson, y gwlad-

ddarluniedydd, er fod ganddo bob rhagolwg am fywoliaeth anrhydeddus, yr oedd wedi ei ddirofyddu i oddef eogeluedod oeraidd a gwywedig y byd. Y ddau a boenwyd nid yn unig wrth weled gwrthddrychau eu go-beithion yn cael eu hoedi, ond o'r diwedd eu holl obaith a ddiffoddwyd yn gyfangwbl. Wedi ei alw at y bar, neu ei wneyd yn gynghorwr o'r gyfraith wladol, ar y 10fed o Chwefror, 1803, efe a aeth ar gyloheithian Rhydychain a Deheubarth Cymru; ond dygwyddiad tra anffodus, ac yn ddiau annoeth o'i du ef, a gomerodd le, a dinystriodd bob rhagolwg ag oedd ganddo am lwyddiant yn ei alwedigaeth gyfreithiol. Dygwyddodd iddo ef gymeryd arno amddiffyniad rhyw bleidiau llwm, yn rhad, yn erbyn pa rai y dygesid owyn; ond yn ystod y prawf, efe a ddefnyddiodd y wawdiaith lemaf yn erbyn y gyfraith a'r cyfreithwyr, gan haeru fod cwynion cyfreithiol yn rhy fynych yn effeithio dinystr y pleidiau a'u dygent yn mlaen, ac nad oeddynt o elw i neb ond y cyfreithwyr. Tramgyddodd hys yr alwad ddygedig i'r fath raddau, fel y gwrthodai amryw o'i gyd-gyngorwyr ymddyddan na gwneyd un gyfrinach ag ef; ac o'r dydd hwnw allan, ni dderbyniodd un achos i'w dadleu oddiwrt h neb o'r cyfreithwyr, yr rhai oeddynt oll wedi cyd-fwrriadu yn ei erbyn. Er fod y weithred hon o'i eiddo yn hollol annoeth er ei les ei hun, ac yn ddiau heb un achos yn galw am dani, ac fe allai yn dra beius hefyd; eto rhaid i bawb ganfod a chyfaddef "gonestrwydd y dyn," yr hwn nad ellai oddef i'r cyfoethog wneyd cam a'r tlawd, heb ei ger-yddu. Angeu a roddodd derbyd ar ei holl anfodion gofidus; ac hyderwn hefyd fod y bedd wedi diffodd pob gwreichionen o ddig-ofaint a ellai fod yn llechu yn mynws neb tuag ato. Maes ei ymlyniadau llenyddol ydoedd yn dra helaeth, ie, yn fwy felly nag y gellid dyohymyg oddiwrt h amlodd ei gy-oddian, a'i wybodaeth feiniadod yn yr iaith Boeg sydd eisoes wedi ei haddef; ond er ei fod yn feddianol ar feddwl naturiol cryf, yr hwn a ddiwygiodd yn fawr trwy fyfyrdod dwys a llafurus, ei daith ddaearol a drodd allan yn un hynod arw, a'i holl ddiwydrwydd a fu yn hollol anfuddiol iddo ei hun. Ei weithiau argraffedig ydynt; "Cyfieithiad o Deithiau Dr. Bugge, yn y Werin-Lywod-raeth Ffrengig," o'r Ddanag, 8 plyg, 1801; "De Libellis Famosis, neu Gyfraith Cabl-draeth," 8 plyg, 1812; "Cyfamod Newydd, neu Gyfieithiad o'r Efengylwyr," o'r Boeg i'r Gymraeg, 12 plyg, 1818; ac "Hanes Cymru," mewn cyfrol 8 plyg. (Cafwyd copi o'r gwaith hwn wedi ei ychwanegu a'i ddiwygio, erbyn argraffiad arall, yn mysg ei bapurau.) Y gwaith olaf hwn a barodd iddo beth afonyddwch, ac a gynhyrnodd tuag ato ddigofaint ac anfoddlonrwydd rhai pleidiau yn y dywysogaeth, y rhai feallai na fyfyr-iasant yn ddigonol erioed amryw bynciau mewn hen hanesyddiaeth Brydeiniaidd, ond yn ddiameuol, ei dybiau a elent i'r eithaf-odd o'r tu arall, cawsant eu rhoddi mewn

gormod brys; nis dichon ei feiniadaeth ddal y prawf o chwiliad manwl bob amser, ac weithiau nid addefai y cynseiliau ag ydynt eisioes wedi cael addefiad cyffredinol. Ond ei gyfeiliornad ef nid oedd yn deilliaw o'r galon. Nis gellir galw ei ddull o yagrifenu yn dlws a dillynaidd, ond meddiana gryfder anarferol, gyd ag anamledd gairiau tu hwnt i gyffredin. Ei yagrifeniadau ef ydynt yn hynod debyg, mewn amryw bethau, i bregethau y Parch. James Howells, darlithydd enwog yr eglwys Esgobaethol yn Long Acre, Caerludd. Yn y lle olaf, ni wnawn ond yn unig crybwyll yn fyr, ei fod wedi darllen y rhan fwyaf o law-yagrifau coffadwriaethol y wlad hon, yn gystal a gwledydd tramor; mynych yr egluraf faterion tywyll mewn hanesyddiaeth mor oleu a medrus, fel y synai bawb a'i clywai, ac y denai eu parch a'u hewylls da; eto, wedi y cwbl, bu farw yn agos mewn diffyg o angenrheidiau, yn sicr heb y cysuron a ofynai tra ar fin trancedig-aeth. Yr unig lawyagrif a adawodd y Dr. Jones ar ei ol yn barod i'w chysoeddi yw "Enwogion Cymru; neu Hanes y Cymry enwog o Gaswallon hyd yr amser presenol." Ymadawodd a'r fuchedd hon yn Islington, ar yr 28ain o Fedi, 1837, yn 65 mlwydd oed; a chladdwyd ef yno yn eglwys St. Mair, ar y dydd Mawrth canlynol.

JONES, JOHN, Talgarth, sir Frycheiniog. Ganwyd ef mewn tŷ o'r enw Craigddu, yn mhlwyf Abergwesyn, yn sir Frycheiniog, yn y flwyddyn 1775. Enw ei dad oedd John Jenkin Jones; enw ei fam oedd Elinor Jones. Cafodd y fraint o gael ei eni mewn ardal grefyddol. Arweinwyd ei feddwl a'i ystyriaeth pan yn ieuanc at air Duw, a deallodd mai gair oddiwrt h Dduw ato ef oedd yr efengyl. Dysgodd ei ddarlenn, a gwrandawodd ei bregethiad yn astud; a thrwy ei oleuni, deallodd a theimlodd ei fod yn drosoddwr yn erbyn yr Arglwydd. Yn y cyfryw amser bu gweinidogaeth Mr. Price, a chyngorion a chyfarwyddiadau yr hen grefyddwyr ag oedd yn Llanwrtyd, yn gymorth mawr iddo ddeall ei sefyllfa fel pechadur, yr hyn mae Duw wedi, ac yn ei wneud dros bechadur, yr hyn mae y pechadur, mewn canlyniad, i wneud dros Dduw. Pan yn nghylch 16eg oed penderfynodd i wneud cyflwyniad o hono ei hun i'r Arglwydd a'i bobl, pryd y derbyniwyd ef yn aelod yn Llanwrtyd, gan y Parch Isaac Price. Wedi i'r eglwys gael ychydig brawf o'i dduwioledeb a'i ddawn, a gwelod ei gynydd crefyddol mor eglur, cy-melodd ef i arfer ei ddawn fel pregethwr. Gydag ysbryd gwylaidd a gostyngedig, cyd-syniodd a'i chais, i wneud ei oreu dros ei Arglwydd, gan weddio am iddo fod yn genad ffyddlon i draethu holl gyngor Duw wrth bechaduriaid. Pan yn nghylch ddeunaw oed, dechreuodd bregethu yr Arglwydd Iesu fel yr unig Geidwad o osodiad Duw i achub y byd. Pan yn cychwyn i'r weinidogaeth, yr oedd yn teimlo cariad cryf at yr Arglwydd Iesu, a thosturi mawr at wrthodwyr ei efengyl, ac at y rhai na chlywsant am dano;

ac am fod ei weinidogaeth yn cael ei chymdeithasu a'r fath ysbryd a themlad, yr oedd yn disgyn yn bwysig ac effeithiol ar galonau ei wrandawyr. Daeth yn fuan yn adnabyddus yn y Dywysogaeth. Pan yn nghylch 21ain oed, derbyniodd alwad yn Ynys Môn, mewn lle a elwir Ceirchiog. Nid oedd yno ond ychydig iawn o aelodau y pryd hwnw. Efe oedd y gweinidog arosol cyntaf gyda'r Annibynwyr yn y lle hwn; hefyd, efe ddechreuodd yr achos goreu (yn ol y drefn gynulleidfaol) yn Llanerchymedd, Bodedeyrn, a Llanddeusant. Pan aeth gyntaf i Llanerchymedd methodd gael un ty i bregethu ynddo, o herwydd rhagfarn ac anwybodaeth a werin yn gyffredin; ond benderfynodd i beidio iildio; ar hyn cyoeddodd y buasai iddo bregethu, a defnyddio *horseblock* ag oedd gerllaw yn bulpud, a'r awyrgylch yn gronglwyd iddo. A thra yr oedd yn pregethu yr oedd rhai yn gyndeiriogi, ond yr oedd gelyniaeth ereill yn cael ei lladd. Bu rhwng wyth a naw mlynedd yn y cymydogoethau hyn, yn ddiwyd a dyfal yn planu a dyfrhau yr eglwysi, a Duw yn rhoddi y cynydd. Gadawodd ei weinidogaeth effeithiau annileadwy ar feddyliau llawer yn y lleoedd crybwylliedig. Yn ysbaid yr amser hwn ymunodd mewn priodas a Miss Anne Lloyd, genedigol o ger Llanerchymedd; yr hon fu yn briod fyddlon iddo hyd ddiwedd ei oes. Bu Mrs. Jones yn ofalus iawn am deimladau ei phriod; a diau idd ei hysbryd gwrol a'i theimladau tyner fod yn gymorth mawr iddo yn ngwahanol dywydd y weinidogaeth. Bu iddynt naw neu ddeg o blant; cawsant fagu saith o honynt yn agos i'w maintioli, cyn marw eu tad. Claddwyd y bedwaredd ferch ychydig flynyddau o flaen ei thad. Pan yn nghylch 29ain oed, symudodd ef o Ynys Môn i Lerpwl. Nid oedd yn y dref boblogaidd hon ond yn nghylch 15 o aelodau Cymreig pan aeth ef yn gyntaf. Efe oedd y gweinidog Cymreig cyntaf a sefydlodd yn eu mysg. Bu yno dros ddeuddeg mlynedd yn dysgu ffordd iachawdwriaeth i'w gydgenedl, a chafodd yr hyfrydwch o weled ewyllys yr Arglwydd yn llwyddo yn ei law. Yn yspaid yr amser y bu yma, parhaodd y gwrandawyr i luosogi, a'r dychweledigion i amhau, hyd nes cynyddodd yr eglwys yn amryw ugeiniau cyn ei ymadawiad a'r lle hwn. Deallwn fod yno yn awr dair eglwys Gynulleidfaol Gymreig, a chanddynt dri esgob yn eu bugeilio. Oddiwth hyn gwelwn fod y bychan wedi myned yn fil, a'r gwael yn genedl gref, yn y lle hwn. Yn y flwyddyn 1814, symudodd i Talgarth, sir Frycheiniog, lle y treuliodd weddill ei oes. Efe oedd gweinidog cyntaf yr eglwys hon eto. Nid oedd rhif yr aelodau ond ychydig pan y sefydlodd ef yn eu mysg, ond wedi iddo lafurio ychydig flynyddau yn eu plith, cafodd brawf nad oedd ei lafur yn ofer yn yr Arglwydd, arddelodd Duw ei weinidogaeth a'i Ysbryd, cafodd llawer eu dychwelyd o dywillwch i oleuni, ac o feddiant Satan at Dduw. Cafodd y llawenydd o weled cynydd yn yr eglwys hon hyd

ddiwedd ei ddydd. Hefyd y mae yn deilwng o'n sylw mai efe oedd gweinidog cyntaf y Soethrog. Bu ei weinidogaeth yn fendith i'r ardal hon am lawer o flynyddoedd. Oddiwth yr hyn a grybwyllwyd yn flaenorol, bu ef yn offerynol i blanu llawer o eglwysi yn gystal a'u dyfrhau. Fel pregethwr, nid oedd yn cyfyngu ei hun at umrhyw reel gaeth yn rhanad ei destun. Gofynwyd iddo unwaith, yn ein clywedigaeth, pamam na buasai ganddo ef dri neu bedwar o benau idd ei bregeth, fel pregethwyr yr oes hon? Atebai fod ganddo yn wastad ddau ben, sef y pen cyntaf a'r pen olaf, a'i fod yn aml yn fyr o enwi ychwaneg. Ond er nad oedd yn cadw yn gaeth at drefn fel hyn, eto yr oedd ei nod yn amlwg iddo ei hun a'r gwrandawyr. Yr oedd ei bregethau gan mwyaf yn cynwys brawddegau byrion a tharawadol, yn cael eu cynwysu at ei wrandawyr yn gyffrous ac effeithiol iawn. Anaml y byddai yn pregethu heb fod yn ysbryd ei bwnc, a dichen mai i hyn yn benaf y gellir priodoli ei lwyddiant. O ran ei dymor Gristionogol, gellir dywedyd ei fod yn un o'r tangnefyddwyr; ymdrechai fod yn heddychlon a phob dyn, ond yn neillduol dymunai heddwch Seion; yr oedd hyn yn agos iawn at ei galon, cyngorai a gweddiau ar i frawdgarwch barhau. Hefyd, yr oedd yn meddu ar gydymdeimlad helaeth: nis gallasai efe beidio gofidio yn nhrallod a helbul ei frodyr. Yr oedd cystudd y cystuddiol, tloidi y tlawd, cwyn yr ymddifaid, a galar y weddw, yn cael lle helaeth yn ei delmladau ef. Mewn gair, dysgodd ef lawenhau gyda'r rhai oedd yn llawenhau, ac wylu gyda'r rhai oedd yn wylu. Ei brif glefyd ydoedd y parlys, ond ni ddarfu iddo gymeryd ymaith ei holl nerth gyda'r ergyd cyntaf, fel y gwnaeth a rhai, ond gwanychodd ei gyfansoddiad, eithr parhaodd ei weinidogaeth amrai flynyddoedd wedi hyn. Yn nghylch pum mlynedd cyn marw, cafodd ergyd trymach na'r cyntaf; analluogwyd ef y pryd hwn i weini ei swydd yn mhellach. Effeithiodd yr ergyd hwn yn fawr ar ei gof a'i dafod-leferydd, a gwanhaodd ei nerth yn fawr; eto, trwy ychydig gynorthwy, yr oedd yn gallu myned i'r capel fynychaf bob Sabbath, hyd yn agos i derfyn ei daith. Yr oedd yn gwbl wybodol rai blynyddau cyn ei ymadawiad fod ei ddefnyddioldeb i achos Crist, yn deuluaidd ac eglwysig, wedi terfynu; a phan y buasai ei gorff yn llwythog o flinder, dywedai ei fod yn ohwenyth cael ei ddatod, am ei fod yn go-beithio ac yn credu y byddai gyda Christ, ac y byddai yn llawer gwell arno yno nac y bu arno yma erioed. Bryd arall credai fod gan Dduw bwrcas neillduol i'w hirfaith gystudd; yn ngwynneb hyn dymunai ymoestwng yn amyneddgar i drefn yr Arglwydd, a dywedyd, "Dy ewyllys a wneler." Wedi parhau yn y cyflwr nychlyd a phoenus hwn rhwng pedair a phum mlynedd, sef hyd y 29ain o Ionawr, 1848, efe a drodd ei gefn ar fyf y cystudd mawr, ac ehedodd ei enaid i'w dragywyddol orphwysfa. Gadawodd ar ei

el tuaws o gyfeillion caredig, heblaw ei anwyl briod a'i blant serchog a thynr. Claddwyd ei ran ddaearol yn mynwent capel Talgarth, lle y treuliodd fwyaf o'i oes weinidogaeth; ac yno y gorphwys nes ei deffroer gan udgorn y farn fawr.

JONES, ROBERT, Rhoeilan, sir Gaernarfon. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1746, yn Santur, plwyf Llanystymdwy, yn yr un sir. Ni chafodd ond ychydig fanteision dysgeidiaeth, er fod ynddo ogwyddiad cryf er yn foreu i gyraedd gwybodaeth. Bu ei fam farw pan oedd ef ond un ar ddeg oed, yr hyn oedd yn gollod fawr iddo, gan ei bod yn ddynes gall, ac yn darllen cryn lawer ar y Beibl a Llyfr Gweddio Cyffredin Eglwys Loegr. Ni chafodd Robert ond chwech wythnos o ysgol yn ei oes. Ei fam a roddodd iddo gychwyniad, a'i lafur a'i ddiwydrwydd ei hun a'i dygodd yn mlaen, nes y daeth yn un o'r dynion helaethaf ei wybodaeth yn yr holl wlad. Yr oedd arno syched dider am wybodaeth yn gynar a hynyn yn ei ddwyn i ymfodyn am grefydd, Ni cholllai un cyfeustera i goethi ac eangu ei feddwl; Gosodai ei lyfr o'i flaen ar offeryn wedi ei wneud ganddo i hyn, pan yn bwyta ei ym-borth, a ryfeddod yn fawr yr amser hwnw, fod neb yn gosod ei fryd ar ddarllen. Yr ychydig ysgol a gafodd oedd gyda un Thomas Gough, yr hwn a arferai egwyddori ei ysgoleigion yn Nghatecism y Parch. G. Jones, Llanddowror. Daeth ef yn berchenog ar un o'r llyfrau'da hyn, pan oedd yn 17 mlwydd oed, darlleniad yr hwn yn nghyd i'r hollwyddori blaenorol o hono a fu yn dra bendithiol iddo, er difrifoli, ei ysbryd ac eangu ei wybodaeth yn athrawiaeth yr efengyl. Tua'r pryd hwn daeth dau wr dweithr o sir Drefaldwyn heibio drwy yr ardal i bregethu, aeth yntau i'w gwranddo; daliwyd ei feddwl a phigwyd ei galon ag argoeddiad, nes peri iddo ymadael a'i ofer ymarweddiad, ac ymuno a chymdeithas eglwysig y Trefnyddion yn Mryngan, yr unig un ar y pryd oedd ganddynt drwy y wlad. Cafodd ei ddwyn i fyny yn y grefft o saer coed, yr hon a fwr-iadau ei dilyn a pherffeithio ei hun ynddi; ond cyfnewidiad a gymerai le ar ei feddwl a'i arweiniodd i gyfnewidiadau eraill. Wedi ei ddeffroi am ei gyflwr ei hun, teimlai awydd mawr i leshau ei gydwladwyr, yn neillduol yr ieuentyd. Dan y teimladau hyn, cymerodd ei daith ar ei draed i Lacharn, yn nghwr pellaf sir Gaerfyrddin, dros gant o fildiroedd o ffordd, at Madam Bevan, i ddeisyf arni dosturio wrth blant tlodion diddysg y Gogledd, ac anfon ysgolfeistriaid i'w dysgu. Cerdodd yno medd yr hanes yr holl ffordd, gan weddio; ond nid oedd y foneddiges gartref, a gorfu arno ddychwelyd heb ei neges. Efe a sdawodd anrheidiad cwynfanus ati ar ei ol, a thaer ddymunai ei chynorthwy. Gan ei fod yn awr yn y Deau, a chweddi clywed cryn lawer am Howel Harris, penderfynodd y mynai weled Trefeca, ac ymddyddan ag awdwr y sefydliad yno, ac felly y gwnaeth. Aeth yr ail waith yr un modd at Mrs. Bevan,

ar yr unrhyw neges, er nad oedd ond llen-cyn 18 oed, heb unrhyw bwyllgor o bobl gyfrifol yn ei anfon, nac yn addaw talu iddo am ei amser a'i draul. Yr unig beth a'i cymellai oedd awyddfryd ei fynwes ei hun a dymuniad cryf i lesoli ei geneol a'i wlad, yn neillduol yr hyn a berthyrhai i'w heddwch tragwyddol. Bu yn fwy llwyddianus y tro hwn, cyfarfu a'r foneddiges gartref, a chafodd gyfeustera i osod ei gwyn o'i blaen. Ond oblegyd y siomedigaethau a gawsai y wraig foneddig eisoes mewn dynion a droisant allan yn athrawon anffyddlon, yr oedd yn anhawdd ganddi wrando ar ei gais, ond ar fedr ei nacáu o gwbl er cymaint ei daerineb; ond cyn llwyr benderfynu dywedodd wrtho, os ewch chiw eich hun i'w chadw, yr wyf yn foddlon i'w rhoddi. Yntau a gyd-syniodd gan nad oedd obaith cael ysgol heb hyny, er na feddyliaasai ymosod ar y gor-chwyl o'r blaen. Y lle y dechreuodd efe gadw yr ysgol oedd Capel Curig, ardal rhwng Bangor a Bettwsycoed, ac yno hefyd y dechreuodd bregethu. Yr oedd yn arfer cynghori ac egwyddori plant mewn pethau crefyddol, a gweddio gyda hwy; felly nid oedd y cam oddiwrth hyny at gynghori dynion, mor lleied mewn gwybodaeth crefyddol a phlant ond bychan a hawdd, a byddai llawer o ysgolfeistriaid crefyddol y dyddiau hyny yn cymeryd y cyfryw gam. Pan oedd gwr dweithr wedi ei gyoeodi i bregethu mewn tŷ yn Nghapel Curig, yr hwn nid allodd ddyfod, cymellwyd Robert Jones ag oedd wedi dyfod yno i wrando, i roddi gair o gyngor i'r ychydig bobl oedd wedi ymgasglu yn nghyd. Yntau a ufuddhaodd i'w cais, a pharhaodd ar ol hyny gyda'r gwaith hyd ddiwedd ei oes. Gan nad oedd ysgolion Madam Bevan yn aros yn yr un gymydogiaeth yn hir, symudid hi gan amlaf ar ol ychydig fisoedd i ardal newydd, am y bernid fod ychydig o fisoedd yn ddigon yn gyffredin i ddysgu darllen y Beibl i Gymro; ac wedi cyraedd yr amcan hwn mewn un ardal symudid hi i ardal arall, er mwyn rhoddi cyffelyb fantais i hono; felly y bu gyda Robert Jones, symudid o Gapel Curig i sir Fflint, ac oddi yno i Frysniencyn yn Môn. Bu wedi hyny yn Llangybi, Brynengan, a Llanbadarn, sir Gaernarfon. Tra yr oedd yn y lle olaf a enwyd ai i Lanlyfni, tua phum milldir o ffordd i gadw ysgol nos; a bu ei lafur y ffordd yma yn fendithiol iawn. Ymddengys ei fod yn feddianol ar lawer o gymwysder i serchiadau y plant, a chanddo ddull medrus ac effeithiol i gyfranu addysg iddynt. Yr oedd trwy hyn yn enill yr ieuentyd i'w garu yn fawr; a byddai yn fynych yn dyoddef cryn warth ac erlid oddiwrth drigolion y lle y byddai yn cadw ysgol ynddo, ac nid oddi wrth neb yn fwy nag oddiwrth yr offeiriad gelymol, fel y gwelir oddiwrth yr hanes yn a ganlyn fel enghraifft. Yn mhen ychydig amser wedi iddo ymsefydlu yn Mrynsiencyn enillodd lawer o blant i'w ysgol. Censigenodd offeiriad y plwyf gymaint wrtho nes gosod ei fryd ar ei symud o'r ardal. Yr

achos o'r drwg oedd fod pregethwr y Trefnyddion yn enill gormod o ddyllanwad yn ei blwyf. Am hyny ysgrifenedd at Madam Bevan, gan ddarlunio yr ysgolfeistr oedd ganddi yn ddyn peryglus i heddwch ei blwyf ef, ac i lwyddiant yr eglwys, ac erfyn arni anfon iddo orchymryn i ymadael a'r lle. Ond nid oedd hi yn rhoddi coel i bob peth a glywai a hyny oddiwrth beriglor plwyf, ac yn yr amgylchiad hwn hi a gawsai y fath foddlonrwydd yn Robert Jones, pan yn ymddyddan ag ef, fel na roes un gwrandaewiad i'r cyhuddwr nac atebiad i'w lythyr. Yn mhen amser daeth y periglor at Robert Jones, a gofynodd iddo, "A gawsoch chwi yr un lythyr yn ddiweddar oddiwrth Madam Bevan?" "Na ddo Syr," ebe Robert Jones. Rhyfeddodd y gwr boneddig yn fawr na wnaethai fwy o sylw o'i lythyr, a rhag fod rhyw gamsyniad wedi bod, anfonodd lythyr arall i'r un pwrpas a'r cyntaf, yna galwodd ar yr ysgolfeistr eilwaith i ofyn, "A glywsai efe ddim oddiwrth y wraig foneddig?" "Na chlywsais i," ebe yntau. Mae hyn yn rhyfedd, ebe offeiriad y plwyf. Ond pa fodd bynag am hyny, y mae yn rhaid i chwi ymadael oddi yma, ni chewoch chwi ddim cadw ysgol yma. "Wel," ebe Robert Jones, "yr wyf yn cydnabod eich awdurdod chwi Syr, i fy nhroi i fwrdd; ond a fyddwch chwi cystal a dywedyd wrthyf am ba achos y gwneir hyny? Byddant yn gofyn i mi yn sir Gaernarfon, pahan y daethym adref cyn pen fy nhymor? Am hyny dywedwch yr achos, fel y byddo genyf beth i ateb i'm cymydogion." "Wel," ebe y periglor, "yr ydych yn pregethu tua'r Bryn yna, ac yn hudo y bobl ar eich ol." "Ho," ebe yntau, "ai dyna sydd yn fy erbyn, nid wyf yn gwneud yn amgen na darllen cyfran o air Duw, gweddio, a chanu mawl i'r Arglwydd gan rybuddio y bobl i beidio halogi y Sabbathau, ac i ocheol pechu yn erbyn Duw. Yr wyf yn meddwl Syr, fod hyny yn well na bod y bobl yn chwareu pel ar hyd y bryn ar y Sabbath, ac mi fyddaf yn cymeryd gofal am derfynu cyn amser gwasanaeth yr eglwys." "Pa beth bynag," meddai y gweinidog, "ni waeth beth a fo, y mae yn rhaid i chwi fyned oddiyma." "Wel Syr, os hyny sydd raid," ebe yr ysgolfeistr, "a fyddwch chwi cystal a rhoddi rhyw un i orphen dysgu y plant? Yr wyf fi yn hoff o honynt ac yn tostaru wrth eu seyllfa; bydd yn dda genyf os rhoddwch chwi ryw un i'w dysgu." "Na ofalwch chwi am hyny," meddai y periglor, "cerddwch chwi adref." "Hyny a wnaaf, Syr, ond cofiwch y bydd cofia am heddyw yn nydd y farn." Ac wedi dywedyd hyn efe a ymadawodd; ond ni ofalwyd am y plant. Trodd yr offeiriad hwynt allan gyda sarugrwydd, ac aethant tuag adref dan wylu, a byddai rhai o honynt yn darogan y deuai rhyw aflwydd i gyfarfod a'r gwr urddaol cyn hir. Yr oedd gwraig foneddig yn agos i Benmorfa, Mrs. Lloyd, o'r Gesail, yn gydnabyddus a chyfeillgar a'r offeiriad hwn, ac yn arfer ymweled a'u gilydd. Daeth y gwr Parchedig

a'i wraig, ar un achlusr i'r Gesail i ymweled a Mrs. Lloyd. Yr oedd dyn yn y gymydogiaeth, yr hwn oedd yn byw yn un o ffermydd Mrs. Lloyd, yn caniatu pregethu er ya amryw flynyddau yn ei dŷ, ac nid oedd neb hyd yn hyn wedi hysbysu y peth i Mrs. Lloyd. Yn ysbaid yr amser y bu'r offeiriad yn aros yn y Gesail, aeth un dydd i ymweled a gwr ienanc urddaol o gyfaill iddo, oedd yn aros yn y gymydogiaeth. Yn ystod eu ymddyddanion, mynegwyd i'r periglor fod tyddydnwr i Mrs. Lloyd yn caniatu pregethu yn ei dy, a hyny yn lled agos i'r palas, a'i fod yn ofni nad oedd neb eto wedi bod mor ffyddlon a hysbysu hyny iddi. "A ydyw y peth yn wir," gofynai y periglor. "O ydyw," ebe y cyfaill, "yn ddiagon siwr." "Wel," ebe y cyntaf, "Ni fwytaf fi fy nghiniaw heddyw nes ei wneud yn hysbys." Ond ar ei ddyohwehad i'r palas, pan ofnywyd iddo ryw air gan forwynion y tŷ, ni cheid gair ganddo, er gofyn eilwaith ac eilwaith. Aethpwyd ar frys i gyrchu ei wraig ato, a phan ddaeth mawr oedd ei braw a'i dychryn, pan ddeallodd nad allai ddyweyd un gair er orefu lawer gwaith, ac ni chafwyd yr un gair mwyach ganddo tra y bu efe byw, a bu farw yn mhen ychdydd ddyddiau. "Y rhai a ymrsonant a'r Arglwydd a ddyfethir." Nid ydym yn meddwl nad allai amgylchiad disymwth o'r fath ddygwydd ar lawer pryd heb beri fawr sylw. Dichon y gallai y cyffro cryf a gynrochwyd yn meddwl y periglor, ac yntau o nwydaa cryfion ddwyn arno gyrch angeuol o'r parlys mud; er hyn oll nid allwn lai na meddwl nad oedd yn yr amgylchiad hwn gyfringiad amlwg o eiddo dwyfol ragluniaeth mewn ffordd o amddiffyniad dros ei achos ei hun o anfoddlonrwydd i ymyriad diachos y periglor ac o rybydd i bawb ereill. Yr oedd Robert Jones ya bregethwr call a chynwysfawr, ei lais yn beraidd, a'i faterion yn sylweddol, gymaint felly, fel ag i enill lle mawr yn syniadan y bobl gallaf yn mysg ei wrandaewr. Wedi iddo ddarfod a'r ysgol yn Brynengaa cymerodd dyddyn o dir, sef Tirbach, ger Rhoslan, plwyf Llanystyrdwy, sir Gaernarfon, dan rwym-weithred am saith mlynedd. Adeiladodd dŷ helaeth ar y tir hwn, un ran o'r adeilad yn dŷ anedd, ar rhan arall yn gapel. Gwnaeth y weinidogaeth ei hol yn rymus yn y lle hwn tra y parhaodd y weithred; ond ar ol hyny diagynodd y tir i feddiant eglwyswr, yr hwn a'i cynygiodd i Robert Jones, drachefn, ond ar yr amod iddo droi pregethu allan o'r tŷ. Ni ohytunai yntau a hyny, ac felly bu gorfod arno ymadael. Chwalodd y gymdeithas eglwysig a gagslesid yn y lle i amryw leocedd. Symudodd yntau oddiyno i dyddyn yn Lloegr, a elwir Tynbwloyn, lle yr arosodd tra bu ei wraig yn fyw. Yr oedd Robert Jones trwy lafur ac ymdrech mawr wedi ymeangu mewn gwybodaeth gyffredinol yn fwy na nemawr yn ei oes a'i wlad. Casglodd lawer o lyfrau da, a gwnaeth ddefnydd da o honynt. Yr oedd yn hoff o ddarllen hanesion oesoedd blaenorol, ac yn goffadur

campus o hanesion ei oes ei hun. Yr oedd yn dra hoff o'u hadrodd, ac yn fedrus i'w croniclo i oesoedd dyfodol. Fe deithiodd lawer drwy Ddeau a Gogledd Cymru, gan bregethu ac athrawiaethu mewn dull iraid, buddiol, a gwlithog; safodd yn dyst cadarn yn erbyn penrhwyddid ei oes mewn barn a buch-odd. Yr oedd gwahanol gangenau athrawiaeth wedi eu mantoli yn dda yn ei bregethan, a chrefydd ymarferol yn blaguro yn iraidd yn ei rodiad. Ysgrifonodd amryw lyfrau buddiol, y penaf oedd yr un a elwir "Drych yr amseroedd." Yr oedd efe yn ddigon hen i gofio y rhan fwyaf o bregethwyr cyntaf Trefnyddion Calfinaidd Deau a Gogledd Cymru; ac efe a fu fyw ddigon i weled llawer o hen bregethwyr yr oes hon. Arferai ddyweyd yn ei henaint, ei fod wedi gweld tair oes o Fethodistiaid; safai megys yn nghanol oes Methodistiaeth am 60 mlynedd. Aethai 20 mlynedd a mwy heibio cyn ei eni, ac yn awr y mae 20 mlynedd a mwy wedi treiglo ymaith ar ol ei gladdu; yr oedd yntau yn ddolen fawr yn cysylltu yr oes foreuaf a'r oes ddiweddaraf a'u gilydd. Treuliodd ei oes yn llafurus ac effro, gwasanaethodd ei genedlaeth yn ffyddlon ac egniol, cadwodd ei lwybr yn ddiwyro, ei gymeriad yn ddiachwyn arno, a therfynodd ei yrfa mewn tangnefedd, Ebrill 11eg, 1829, yn 84 mlwydd oed. Gwelodd Mr. Jones lawer o dywydd go arw gyda chrefydd, gwelodd lawer o ymosodiadau ar grefydd mewn gwaradwydd ac erlid oddiallan, ac mewn heresiau ac ymrsonau oddi mewn, yn yspaid mwy na 60 mlynedd y bu ef ar y maes. Yn ystod y trugain mlynedd hyny y bu llwyddiant mwyaf ar Drefnyddiaeth Calfinaidd Cymru, y dygwyd i mewn y cyfnewidiadau mwyaf, ac y cododd y nifer fwyaf o lefarwyr defnyddiol ac enwog. Yr oedd hynodrwydd yr amserau y bu ef yn oesi ynddynt, yn nghyd a'i enwogrwydd ei hun yn dra dyddorol gan bob dyn o chwaeth i ddarllen yr hanes yn ddia. Pan y trowyd ef i ffwrdd o'r Brynsiencyn, cyn iddo adael Môn, aeth gyda gwr eglwysig, sef un o'r offeiriad Trefnyddol, gan bregethu yn y prif ffyrdd a'r caeau. Yr oedd cryn ymgasglu y pryd hwnw i wrando offeiriad a ddeuai oddi amgylch i bregethu, ond yr oedd cryn ragfarn eto yn aros yn erbyn dynion diurddau a wnaï hyny. Y tro hwn fe ddarostyngwyd llawer o'r rhagfarn hwnw, gan i'r bobl gael cyfeusdra i wrando gwr diurddau ac un urrddedig gyda eu gillydd, ac ymddengys fod y gydmariath a wneid rhyngddynt yn tueddu i arwain y gwrandawyr ystyriol i weled fod llai o achos dyrchafu un a darostwng y llall nac a dybiasent o'r blaen. Heblaw "Drych yr amseroedd" efe hefyd a gysoeddodd y llyfrau canlynol; Cyfieithiad o gyfrol gyntaf o Waith Gound; Lleferydd yr Asyn; Arweinydd i'r Anwybodus; Ymddyddan rhwng Dr. Apinum, Galio, a Discipulus; a Grawn Sypiaiu Canaan, y rhai a gawsant ledaeniad helaeth drwy Gymru.

JONES, DAVID, oenadwr yr Annibyn-

wyr i Ynys Madagascar, mab ydoedd i Mr. Jones, Penrhiw, ger Neuaddlwyd, sir Aberteifi. Yr oedd ei rieni yn bobl barchus a chrefyddol. Bu ei dad am lawer o flynyddau yn ddiacwn yn Neuaddlwyd. Cafodd yntau ei dueddau yn ieuanc i ymuno a chrefydd, a derbynwyd ef yn aelod gan y diweddar Dr. Phillips, gweinidog y lle. Gan fod yr eglwys ar gweinidog yn canfod ynddo ddefnyddiau i fod yn wr cyoeddus, a'u cymellasant ef i waith y weinidogaeth, yr hyn a wnaeth mewn cydsyniad a'u cais. Yr oedd wedi mwynhau addysgiaeth dan ofal Dr. Phillips, yr hwn oedd yn athraw ar goleg Neuaddlwyd, lle yr addysgid amryw wyr ieuanc a fwrriadent fnyed i'r weinidogaeth. Tua'r flwyddyn 1816, yr oedd Dr. Phillips yn darllen hanes Madagascar fel gwlad ragorol iawn ar lawer ystyr, ond ei bod yn gwbl baganaidd ac eilunaddolgar. Un noson yn ei wely y Dr. a freuddwydodd freuddwyd trahynod am y wlad a chyflwr gresynus y trigolion, y rhai oeddynt yn meirw o eisiau gwybodaeth. Cafodd y breuddwyd y fath argraff ddwys ar ei feddwl, fel pan aeth i'r coleg un boreu, efe a fynegodd yr amgylchiad i'r efrydwyd; darluniodd iddynt sefyllfa resynus y trigolion fel eilunaddolwyr o'r fath waethaf, a gofynodd iddynt, "A oes neb o honoch a deimla dros eu sefyllfa ac a iiff drosodd i geisio eu llesoli, a'u goleuo am eu cyflwr tragwyddol?" David Jones, yr hwn oedd yn nghongl pellaf yr adeilad a ddywedodd yn wylaidd, "Myfi a af yno." Yn ganlynol, Thomas Bevan a ddywedodd, "Minau a af hefyd." A phenodwyd y ddau gan y gymdeithas genadol yn Llundain, a hwy a ordeiniwyd yn y Neuaddlwyd, sir Aberteifi, yn Awst, 1817. Gadawsant Brydain yn nechreu y flwyddyn 1818, a chyraeddasant Mauritius yn Ebrill, ac yn mis Awst aethant drosodd i Madagascar, lle y cawsant dderbynid gwresog gan Fistara brenin Tomateva, ac a ddanfonodd ei fab ei hun a deg neu ddeuddeg o blant atynt i'r ysgol. Dychwelodd y ddau i Mauritius i gyrochu eu gwragedd a'u plant. Mr. David Jones a dychwelodd gyntaf, ond efe a'i deulu a gymerwyd yn glaf o'r dwymyn, a bu farw ei wraig a'i blentyn; a chyn diwedd Ionawr, 1849, y oeddynt oll wedi meirw ond Mr. D. Jones, yr hwn oedd yn glaf iawn, yn rhy wan i ymsymud o un man i'r llall. Ei gyfeillion a droisiant yn elynion a'i gymwynaswyr yn lladron; ond efe er gwanedd oedd a aeth i'r llong gyntaf a ddaeth yno, ac a gyraeddodd Mauritius yn mis Mai, 1819, lle cyfarfyddodd a C. Talfair, Ysw., cyngorwr, (*private secretary*) i Syr B. Forgan, y llywydd, a chyfaill y cenadon hyd anghau, yr hwn a'i cymerodd i'w dŷ yn y wlad, ac a'i hymgeleddodd dros 14 mis, eradferiad ei nerth a'i iechyd. Yna efe a dychwelodd i'r Ynys er ad-ddechreu y genadiaeth; ac yn mis Tachwedd, 1820, efe a agorodd ysgol i addysgu plant y teulu breninol. Yn 1821, dychwelodd ef i Mauritius i ail briodi. Yn y flwyddyn 1822, dechreuodd ef a'r Parch.

D. Griffiths bregethu yn rheolaidd ar y Sab-bathau bob yn ail, Mr. Jones ar y greadig-acth; a Mr. Griffiths ar y deg gorchymyn; yna ar wahanol athrawiaethau a dyled-awyddau. Ar gais y brenin unasant y tair ysgol oedd yn y ddinas, am nad oedd yn ewyllsio ond un brif ysgol yn y brif ddinas, a hono i fod yn ffynonell dysgeidiaeth drwy yr holl Ynys. Gwnaethant ran eu hunain i gadw yr ysgol, Mr. Jones y tri diwrnod cyntaf, a Mr. Griffiths y tri diwrnod olaf o'r wythnos; a phob tri diwrnod i gyfieithu yr ysgrythrau, cateocisio, a pharatoi erbyn y Sabbath, &c. Byddent hedyf bob yn ail yn myned allan bob dydd Sddwrn a dydd Sul i ymweled a'r ysgolion a phregethu i'r bobl; un yn aros yn y ddinas a'r llall yn myned allan i'r wlad oddiamgylch, byddai canoedd a miloedd yn dyfod i'w gwranddo. Yn yr amser hwn dechreuodd yr offeiriad pagan-aidd wingo yn erbyn egwyddorion y Beibl, ac achwyn wrth y brenin yn erbyn y plant am gofleidio y grefydd newydd a gwrthod eiddo y tadan. Ebe y brenin, "Y mae gan-ddynt hwy eu gwaith, ac y mae genych chwithau eich gwaith, gwnaed pob un ofalu am ei waith ei hun. Yn 1828 cymerwyd y brenin yn glaf iawn, a bu farw Gorphenaf 27ain, a chyoeoddwyd Banavanola ei wraig yn frenines; a hi anfonodd genadwri at Mr. Jones a Mr. Griffiths mewn llythyr ac ymadrodd, gydag amryw o'i swyddogion. Cynwysiad ei chenadwri oedd, "Myfi sydd frenines, i mi y rhoddodd Duw y deyrnas, ac i mi y gadawodd Radama ei dad yr Ynys hon. Cymerwch galon, nac ofnwch, myfi a wnaef fwy drosoch nac a wnaeth Radama." Hwytiau a ddychwelasant eu diolchgarwch iddi am y cefnogrwydd a roddasai iddynt, er nad oeddynt yn credu ei geiriau, nac yn gallu ymddiried yn ei haddewid. Yn y flwyddyn 1829 anfonodd y frenines llythyr at Mr. Jones, i ddyweyd wrtho ei a Griffiths, fod yn rhaid iddynt roddi i fyny addysgu y Beibl yn yr ysgolion. Y genadwri hon a'u llanwodd a syndod ei bod yn cyfnewid mor fuan, ac yn tynu lawr yr hyn a adeiladwyd mor ddiweddar. Erfyniasant ar y genad i ddyweyd wrth y frenines fod Radama yn arfer cyflawni ei air bob amser, ac mai gogoniant pob person, yn enwedig pob brenin neu frenines yw fod cystal a'u geiriau. Nad oeddynt yn ceisio dim ganddi ond llonydd-wch i fyned a'u gwaith yn mlaen fel cynt, oblegyd lles ei phobl ac nid eu helw eu hunain oeddynt yn ei geisio. Mewn canlyniad i hyn cawsant lonydd i ddwyn y gwaith yn mlaen fel arferol, ac yn bur fuan llanwasant yr ysgolion a rhanau o'r ysgrythrau. Yn Mehefin, 1830, yr ymadawodd Mr. D. Jones a'i deulu, ac aethant drosodd i Mauritius, ac oddino i Brydain. Efe a draddododd ei bregeth ymadawol prydawn Sabbath, yr hyn a gafodd efiath arosol ar amryw yn y gynulleidfa. Hwn oedd y tro olaf iddo am byth gael cyfle i'w hanerch. Ar y 18fed o Fehefin, 1840, daeth Mr. D. Jones i dalu ymweled a Madagascar gyda

Cadben Campbell; Ambatomanga. Ei ddyben oedd ymweled a'i hen gyfaillion yn y brif ddinas, ond ni chaniatawyd iddynt fyned i'r brif ddinas cyn Gorphenaf 2il, wedi bod yn aros 15 diwrnod mewn trefydd o fewn 20 milldir iddi yn dyagwyl am ganiatad i fyned i fyny. Danfonwyd cestyiau anyhwaith dair milldir i'w cyfarfod, ysigwyd clun Mr. Jones, gan yr un a roddwyd iddo ef, a gorfuwyd ei gario mewn cadair. Rhoddodd y frenines i bob un o honynt ei dy i breswyllo ynddo, a hwythau anfonasant iddi arwyddo o barch yn ol arfer y wlad, a gosododd rai i wyllo eu preswylfeydd, rhag i neb drwg ladrata eu heiddo, neu losgi y tai; ond yr amcan oedd atal pawb rhag cyfrinachu a hwynt; canys gwaharddwyd i'r brodorion oll, ie, hen gyfaillion Mr. Jones ei hun i ymddyddan a hwynt, ac ni chai neb fyned atynt ond anfonedigion y frenines. Dychwelodd ef yn ol i Mauritius mor fuan ag y medrodd. Wedi ei ddychwelyd cymerwyd ef yn glaf a bu farw yn mis Mai 1841. Felly y terfynodd un o'r cenadon cyntaf yn Madagascar ei yrfa ddaearol, ar ol bod yn ffyddlon a diwyd yn ngwinllan ei Arglwydd, ar y maes cenadol, am dros ugain mlynedd.

JONES, JENKIN, gweinidog yr Ariaid yn Llwynrhydowain, sir Aberteifi. Yr oedd yn enedigol o'r gymydogiaeth, ymunodd a'r eglwys Annibynol yn Mhantycreuiddyn, pan yr oedd y Parch. Mr. L. Lewis, o Flaencerdin, yn gweinidogaethu yno. Dechreuodd Mr. Jenkin Jones, bregethu ac anfonwyd ef i dderbyn addysg i'r athrofa a gynelid y pryd hwnw yn Abertawe. Tra yr ydoedd yno, meddylwyd ei fod yn gogwyddo at egwyddorion Arminiaeth, yr hyn a lanwodd fynweasu y rhai oedd yn eiddigeddus dros burdeb athrawiaethau yr efengyl a rhagfarn yn ei erbyn, yn enwedig Mr. Lewis a'i wraig. Yn y cyfamser daeth swm o arian i'w rhanu rhwng blaenoriaid yr eglwys, a barnwyd fod Mr. Jones i gael cyfran o honynt, yr hyn a achosodd i'r oerder fyned yn fwy a'r rhwyg yn waeth rhwng Mr. Lewis a'i deulu a Mr. Jones; a than lywodraeth mamon daeth anghariad i fewn, a hyn yn mysg y rhai y gellid dyagwyl ynddynt lawr sel a chydymdrech gyda gwaith yr Arglwydd. Yn yr amser hwn daeth Mr. Jones i ymweled a'r ardal, ac aeth i'r areithfa yn Mhantycreuiddyn; wedi gweddio cyfododd i bregethu. Ar hyn daeth Mr. Lewis i mewn i'r addoldy, a phan welodd mai Mr. Jones oedd yno, aeth allan ar frys, cyn iddo ddarllen ei destun. Gwnaeth hyn bethau yn llawer gwaeth nac oeddynt o'r blaen. Dychwelodd Mr. Jones yn fuan i'r athrofa, ac arcosodd yno nes gorphen ei amser. Wedi hyny daeth adref, a phriododd ferch ieuanc gyfoethog oedd yn byw yn yr ardal. Efe oedd y gweinidog a gyoeddodd ac a muddiffynodd Arminiaeth yn gyoeddus gyntaf yn Nghymru. Nid yw yn hysbys pa mor bell yr oedd ef wedi myned i olygiadau yr Ariaid, ond y mae yn eithaf amlwg ei fod yn Arminiad trwyall yn ei farn. Ymunodd Mr. Abel Francis, gweinidog

y Bedyddwyr yn Abertawe, ag ef yn lled fuan. Efe a adeiladodd gapel Llwynrhydowen ar ei dir ei hun, sef Pantydefaid, yr hwn oedd yn lled agos i Banycreuddyn, ac urddwyd ef yn weinidog yno yn y flwyddyn 1721, lle y bu yn gweinidogaethu hyd y flwyddyn 1742, pan y bu efe farw. Gellir gwelid yn yr amgylchiad hwn fath bethau mawrion a ddichon gymeryd lle o bethau bychain ynddynt eu hunain. Ychydig oerfelgarwch rhwng y rhai hyn a achosodd i godi Llwynrhydowen, a llawer o bethau pwysig mewn cysylltiad a hyny. Tebyg mai efe oedd y gweinidog cyntaf ar yr eglwys hon, yn enwedig ar ol iddi ymadael a Phantycrueuddyn, lle y dechreuwyd hi gyntaf, i Llwynrhydowen. Bu dadl boeth mewn ysgrif rhwng Mr. Jones a Mr. Lewis, o Bencadair, tua'r pryd hwn ar yr hyn a elwir y pum pwnc, ar y rhai y gwahaniaetha yn benaf yr Arminiaid oddiwrth y Calfniaid yn eu golygiadau.

JONES, JOHN, oedd weinidog gyda'r Annibynwyr. Efe oedd fab henaf y Parch. Jonathan Jones, Rhydybont. Ar ol bod yn llafurio mewn amryw fanau yn y weinidogaeth, y lle diweddaf oedd Carmel, yn agos i Llwynrhydowen. Y modd y dechreuodd yno oedd, aeth at foneddwyr o'r enw Mr. Jones, Panydefaid, mab i'r Parch. Jenkin Jones uchod, a dywedodd wrtho:—"Yr oedd eich tad yn bregethwr enwog a dylanwadol yn yr ardal hon; ond y mae y bobl sydd yn awr yn Llwynrhydowen wedi gwyro i Ariaeth ac Undodiaeth, fel y maent yn anghymeradwy gan lawer yn yr ardal. Y mae pobl Horeb yn ormod Calfniaid ganddynt i fyned yno i'w gwrandio; felly y mae yma lawer o bobl o'r un golygiadau a'ch tad—yn Arminiaid, a hoffant gael addoldy ar eu penau eu hunain. Pe ceid yma un i gasglu y rhai hyn yn nghyd, pregethaf iddynt a gofalaf am danynt. Pan glywodd Mr. Jones hyn, adeiladodd gapel bychan yn ddioedi ar ei draul ei hun ar ei dir ei hun, sef Pantydefaid, o fewn haner milldir i Llwynrhydowen, lle yr addolai yr Ariaid a'r Undodiaid. Ar ol agor yr addoldy parhaodd Mr. Jones i bregethu ynddo hyd y gwanwyn canlynol, pan y bu ef farw. Yna rhoddodd Mr. Jones Pantydefaid yr addoldy i'r Parch. S. Griffiths, Horeb, gweinidog yr Annibynwyr, lle y mae eglwys greif yn awr.

JONES, MORGAN, yr hwn a fu yn gweinidogaethu yn yr Eglwys Sefydledig dros haner can mlynedd. Ganwyd ef yn ardal Llanyddyftri, sir Gaerfyrddin, tua'r flwyddyn 1747. Y mae cywirdeb yr hanes am y dyn rhyfeddol hwn, yn cael ei gadarnhau drwy ddarford iddo ymddangos yn argraffedig mewn amrywiol gycoeddiadau Seisnig. Yr ydym yn rhoddi ei hanes wedi ei godi o'r cycoeddiad clodfawr hwnw a elwir *New Monthly Magazine* am fis Tachwedd, 1827. Nid oedd yn cadw gwas na morwyn er ys llawer blwyddyn, yr oedd yn trefnu ei dŷ, yn darparu ei ymborth, yn trwio ei ddillad ac yn eu golchi ei hunan yn gwbl.

Byddai yn cyrchu i dai ei gymydogion yn fynych i geisio nodwydd ac edau i bwytho ei ddillad, yn yr hwn orchwyl yr oedd wedi cyraeddyd medrusrwydd naillduol. Yr oedd wedi bod yn gweinidogaethu yn Plewsbury, sir Berks, uwchlaw 43 mlynedd; ac er mor anghredadwy y tybir y dywediad fe barhaodd yr un hat a'r un gôt yn ddillad bob dydd iddo yr holl amser hwnw. Yr oedd cantal ei hat un ochr wedi treulio o'r diwedd yn llwyr i'r coryn; ond un diwrnod wrth ddyfod ar draws y caeau o bentref Upton, bu mor ffodus a tharo wrth hat wedi ei throï heibio a ddodasid ar ben pawl i ddyohrynu y brain. Cymerodd feddiant o honi gyda llawenydd mawr, a thorodd ymaith ei ohantal ac a'i gwniodd wrth ei hat ei hun. Ei got pan y daeth gyntaf o Ashton Ceysn, yn 1781, ydoedd fath o laes hugan, (*surtout*) wedi ei haner-dreulio; yr hon yn mhen rhyw ysbaid o amser a fynodd efe ei throï y trefw'n allan, a'i gwneud yn got gwta, a pha bryd bynag y dygwyddai iddo ei rhywyo efe a'i pwythai yn nghyd yn ddioed a'i law ei hun, a phan y treuliai dwll ynddi yn rhywle, efe a dorai ddernyn o'i godreu i'w drwaio, yr hyn mewn amser a'i gwnaeth yn wasgod Gron. Yn y got a'r hat uchod yr ymwigai bob dydd pan gartref gyda'i waith, ond nid un amser pan elai oddi cartref, ac i olwg dyeithriaid oddi gerth dygwydd iddo anghofio eu newid, yr hyn a wnaï rai prydiau, er mawr ddirgrifwch i'r rhai a'i gwelent. Ei hosanau hefyd a olchid ac a drwsid ganddo ef ei hun, a hyny mor llwyr fel braidd y gellid gwybod pa beth oedd eu defnydd dechreuol. Er bod ganddo gryn nifer o grysau da, eto ni wnaï ddefnydd ond o un o honynt, a hwnw nis golchaf dros unwaith neu ddwy yn y tri mis, a thra byddai yn nwyllaw yr olchwraig, ar osai heb un. Yn ei ddyddiau olaf yr oedd ei got yn dechreu pallu, o herwydd hyn yr aeth fwy nag unwaith i gyflawni gwasanaeth claddu yn ei hen wisg garpiog, heb fod arni efallai gymaint a bwtwm i'w dal yn nghyd, eithr wedi rhwymo ei hun o gwmpas a llynytau, fel na wyddai dyeithriaid ddim rhagor rhyngddo ef a rhyw gardotyn tlawd. Yr oedd hefyd mor wahanol o ran dull ei fywiolaeth a'i wisgaid, ni ferwai ei grochan ond unwaith yn yr wythnos, a hyny fyddai dydd Sul. Tri math o luniaeth a gynwysai ei holl gynaliaeth, sef fel y galwai efe hwynt, "dau o gyfreidiau ac un moethedd." Y cyfreidiau oedd bara a chig moch, a'r moethedd oedd te. Yr oedd efe er ys llawer blwyddyn yn penodi y gyfran o fara a ganiatai efe iddo ei hun, yn yr wythnos, a phan byddai ffrwyth yn ei ardd, neu pan fwytaï bryd neu ddau gyda'i gymydogion, yna fe barhai ei ddogr bara ran o wythnos arall. Mynych yr ai i fwyta yn nhai rhai o'i blwyfolion; ond yn mhen yspaid deng mlynedd ni wbuwyd am neb yn bwyta gydag ef oddieithr un cyfaill unwaith, ac ni ohafodd hwnw ond tamaid o fara, a hyny drwy daerineb mawr. Am bumtheg mis ni bu un math o wirol (*liquors*) o fewn ei

dy. Ni phrynai yohwaith ddim cig bras nac ymenyn, na chaws, na siwgr, na llaeth, nac un math o faeth-fwyd, er ei fod yn mawr hoffi y cyfryw bethau pan y caffai hwynt yn rhad. Esi unig ddiod ydoedd dwfr oer a the foreu a hwy'r, heb ynddo na llaeth na siwgr. Pa mor oered bynag y byddai yr hia, ni byddai ganddo dan braidd un amser ond tra byddai yn darparu ei fwyd. Mynych y gwelid ef yn casglu briwydd yn y fynwent, er fod ei gelloedd yn llawn o goed a glo. Pan fyddai yr hin yn erwin iawn, aml yr elai at dan rhai o'i gymydogion i dwymno ei aelodau crynedig. Ac mor gynted y denai y nos efe a ai i'w wely, a hynny yn gyffredin dan ei ddwyllaw. Trwy y cyfryw gynilderau o bob math, yr oeddid yn casglu nad oedd ei gynalieth yn costio braidd iddo haner coron yn yr wythnos, dros yr ugain mlynedd o'i oes; a chan fod ei wobrwyon (*fees*) plwyfol yn fwy na hynny, yr oedd yn gallu gadael heibio ei gyflog blynyddol, yr hyn er nad oedd ond £50 yn y flwyddyn, trwy ei ddodi ar log, ac ychwanegu ato tua £30 yn y flwyddyn, yr hyn a dderbyniasai oddiwrth ddau dyddyn bychan, a adewsid iddo gan ryw berthynas, a gynyddodd mewn 43 o flynyddau yn llawer o filoedd o bunau. Dywedir oddiar dystiolaeth ei arianwyr, (*bankers*) iddo farw yn werth tua deunaw mil o bunau! Dywedir ei fod yn hoff o gwrw, eto na wariodd ddim ond un chwe cheiniog am ddiodydd yn ystod y 46 mlynedd y bu yn guraad Blewbury, ond pan elai i le y caffai yn rhad y cymerai yn helaeth o hono. Bu un tro nodedig o'r fath pan oedd mewn priodas cymydog, iddo gymeryd yn rhy helaeth, fel y gwnaed sylw arno gan y rhai oedd yn bresennol; hynny a friwodd ei feddwl i'r fath raddau, fel yr addunedodd yn gadarn na phrofa'i un math o ddiodydd cadarn byth mwyach; ac efe a gadwodd ei adduned yn fanol dros weddill ei oes. Yr oedd wedi bod yn fwy haelionus yn ei flynyddoedd bereuaf, fel pan ddaeth gyntaf i Blewbury, yr oedd yn ddyfnydded o gorfolaeth; ond pan ddechreuodd ymgynilo a chybyddu, efe a aeth yn fuan mor deneu fel nad oedd ond croen ac esgryn, fel y dywedir. Yr oedd bob amser yn foreu-godwr, ac fel y cyfryw mwynhaodd iechyd mor rhagorol, fel na fethodd weinidogaethu ond dau Sabbath yn ystod y 43ain o flynyddoedd. Gadawodd ar ei ol uwchlaw mil o bregethau ysgrienedig. Ond yn ei flynyddoedd diweddar yr oedd ei law mor grynedig, fel nas gallai ddim chwaneu na newid ychydig ar ei hen bregethau i'w cyfaddasu i'r amserau, a hynny yn gyffredin ar draws cefnau hen lythyrâu a thrwyddedi hen briodasau, gan na fdeirai feddwl am brynu papyr. Ei bregethau oeddnt eglur ac ymarferol, a'i rai angladdol a gyfrifid yn rhagorol. Yr oedd arno ormod o ofn tynu sylw pobl i anfon dim i'r argraffwasg, er ei fod yn ysgolaig rhagorol mewn Seisneg a Lladin. Achosodd ceinog o lythyr-doll iddo golli ei gyssu lawer tro. Ond peth tra nodedig yn nodweddiad y gwr parhedig

hwn er cybydded oedd, efe a gyfranai yn gyson tuag at gymdeithas y Baibla'u a'r Conadon, a chymdeithasau ereill tuag at daeniad yr efengyl a dyohweliad yr Iuddewon; ac fe'i gwelwyd fwy nag uwaiith yn ddigon haelionus i gyfranau punt neu ddwy tuag at gymorth ei gydgreaduriaid mewn cyfyngder. Efe a aeth i ardal ei enedigaeith, lle y terfynodd ei yrfa ddaearol yn Llanymddyfri, yn sir Gaerfyrddin, yn mis Hydref, 1827, yn 80 mlwydd oed, ar ol bod yn gweinidogaethu gyda mawr ddiwydrwydd yn yr Eglwys Sefydledig uwchlaw haner mlynedd; ac er na chafodd un amser dros haner can punt o gyflog, yr oedd erbyn ei ddiwedd wedi casglu tua deunaw mil o bunau! a hynny trwy y fath ddull anhrefnolgar o fywoliaeth ag sydd bron yn anhygoel.

JONES, DAVID, Dwyran, Mon, oedd weinidog gyda'r Trefnyddion Calfniaidd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1781. Rhyngodd bodd i'r Arglwydd ymweled a Dafydd Jones yn foreu yn ffordd ei ras. Ar ddiwedd dydd ymryd gwladol penderfynwyd holwyddori y plant yn y cynulliad hwyrol; ond ar ganol y gorchwyl gorfu ar yr holwyddorwr syrthio ar ei liniau i weddio, a hynny am na allai ymatal. Disgynnodd teimladau cyfelyb ar y plant hefyd, y rhai bellach oeddnt yn ei amgylchynu ac yn gwaeddi am eu bywyd. Yn yr adfywiad hwn yr effeithiodd y gwirionedd gyntaf ar ei feddwl, gymaint o leiaf fel nad anghofiodd y tro byth ar ol hynny. Yr oedd efe yn Gristion gloyw ac unplyg, heb fod na rhodres na thwyll yn perthyn i'w gymeriad. Yr oedd yn bregethwr o syniadau gwreiddiol, ac yn dra chymradwy fel Cristion a gweinidog. Neillduwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth, yn y flwyddyn 1835; a bu farw Ebrill 4ydd, 1863, dan effaith difaol y cancer ar ei wefus, mewn perffaith dangnesfedd. Agorai angou ddo anfarwoldeb a rhoddodd amnaid ar y gwas da hwn i'r Arglwydd fyned trwyddo. Bu yn rhodio yn bwylllog a digwyno iawn ar hyd ceulanau yr afon am rai misoedd; ond y boreu crybwyllidig wele ef yn prin daro ei droed yn y dwfr, ac i'r lan draw ag ef yn ddyogel a hapus. Rhoes y 23ain o Ebrill derfyn ar fywyd o 72 o flynyddoedd ar y ddaear, 48 mlynedd o fywyd priodasol, a gorphenwyd ei 46 mlynedd gweinidogaethol. Wrth ei waith a'i arfau yn loywon y bu efe farw. Ni welir mo hono ef byth mwy yn y cyfarfodydd misol na'r gymdeithasfa chwarterol,—gwag yw ei le ef yn mysg ei frodyr, yn yr areithfa, ac yn yr eglwys; "ei le nid edwyn ddim o hono ef mwy." Yr oedd ei weddiâu a'i bregethau braidd yn ddigyffelyb mewn taerineb a difrifoldeb. Hir y cofid ei bregethau gan ei frodyr ar y ddaear yn Mon a Chymru oll; ond byddant mewn coffadwriaeth hwy ger bron Duw yn y nefoedd. Prydnawn blaenorol i gladdedigaeth y gwas hwn i Iesu Crist, pregethwyd yn y capel gan y Parch. B. Hughes, Gaerwen, oddiar 2 Cor, iv. 17, 18, a gwnaeth sylwadau dyddorol a bywiog ar gymeriad cyoeddus yr hen weinidog ymad-

awedig. Dydd yr angladd dygwyd ei gorff ef i'r capel, ac ar ol darllen a gweddio llefarodd y brodyr canlynol ychydig eiriau ar yr achlysur; y Parchedigion J. Prichard, J. Charles Gwalchmai, E. Davies, Llanerchymedd; H. Hughes, Beaumaris; a W. Roberts, Amlwch. Wedi hyny cymerwyd y corff o'r capel i fedd a chladdfa newydd yn ymyl y capel, lle na ddodwyd dyn erioed o'r blaen, a chyflawnwyd gwasanaeth y gladdedigaeth gan yr hen bererin, John Prytherch. Yr oedd y rhan fwyaf o bregethwyr a diaconiaid y Trefnyddion yn Mon yno.

JONES, REES, oedd weinidog y Bedyddwyr. Brodor oedd o ardal Tregaron. Cafodd fwy o ddyseidiaeth na'r cyffredin. Ymunodd a'r Bedyddwyr yn ieuanc a dechreuodd bregethu yn fuan wedi hyny. Urddwyd ef i waith y weinidogaeth yn Aberduar, yn y flwyddyn 1740; ac nid hir y bu efe cyn ymadael a hwynt a myned i Benyfai, yn sir Forganwg, sef yn y flwyddyn 1743. Yr oedd yr eglwys yn anfoddlon iawn iddo ei gadael, ond myned a wnaeth efe. Yr oedd yn dra derbynol hyd y symudiad hwn, ond ni bu byth wedi hyny mor gymeradwy. Symudodd ef i Benyfai yn ngwanwyn 1743. Nodir yn eu llythyr at y gymanfa y flwyddyn hon, eu bod ar ol hir ddiffyg, wedi dewis gweinidog, ond yn eu llythyr nesaf at y gymanfa, sef 1744, yr oeddynt yn mawr alaru gan nodi fod eu gweinidog yn eu gadael mor fuan. Priododd ef ag un yn agos i Bethesda, sir Fynwy, a symudodd yno i fyw o Benfai, lle yr oedd wedi cael ei ddewis yn weinidog yn ddiweddar; ond er iddo eu gadael a symud i fyw yn agos i Bethesda, eto nid hir y bu cyn dychwelyd drachefn, a bu yn cynorthwyo Penyfai yn y weinidogaeth o bryd i gilydd tua saith mlynedd. Ychydig flwyddau cyn marw, dyohwelodd yn ei ol i eglwys Aberduar, lle y dechreuodd ac y gorphenodd ei yrfa ddyrusris y rhod, yn 1767.

JONES, DAVID, oedd offeiriad a drowyd allan o Landysilio. Bernir mai brodor oedd o ardal Cellan, sir Aberteifi. Yr oedd yn ddydd duwiol, dysgedig, doniol, a llafurus iawn. Wedi iddo gael ei droi allan o Lan y plwyf efe a lafuriodd yn ddiorthwys yn y sir, a chyfieithodd Holwyddoreg y gymanfa i'r Gymraeg, a dygodd ddau gyoeiddiad o hono drwy y wasg. Cyfieithodd hefyd rai o gan-iadau yr hybarch Rees Prydderch, o'r Lladin i'r Gymraeg; ac hefyd dreithawd rhagorol Alleine, ar ddychweliad pechadur, o'r Seisneg i'r Gymraeg; ond y gwaith mwyaf gor-chestol o'i eiddo, ydoedd dwyn drwy y wasg 10,000 o gopiau o'r Ysgrhythrau, yn llyfrau wyth plyg, yn yr iaith Gymraeg. yr hyn oedd yn anrheg amhrisiadwy i'w gydgenedl y dyddiau hyny. Er fod dau gyoeiddiad unplyg o'r Beibl at wasanaeth y Llanau plwyfol, wedi dyfod allan yn flaenorol i hyn, un trwy lafur M. Hughes a Mr. Yonge, eto yr oedd gair Duw yn brin iawn yn ein gwlad y pryd hwnw. Yr oedd Mr. Jones yn gyfaill mawr i Mr. S. Hughes, ac yn gydweithiwr ffyddlon ag ef yn niwygiad yr or-

graff, a dygiad allan y cyoeiddiad cyntaf o'r llyfr wyth plyg; odd cafodd ef y fraint o fyw yn hwy na'i gyfaill, a gwelod angen ar y Cymry am argraffiad newydd o air Duw, a bod yn offerynol i roddi iddynt yr anrheg werthfawr hon. Cynorthwywyd ef yn ei orchwyl canmoladwy gan Abraham Warton, a boneddigion ereill o Gaerludd. Meddylir ei fod wedi llafurio yn y blynyddoedd diweddar o'i fywyd mewn undeb ag eglwys Cellan, yr hon fel y tybir oedd ei gymydog-aeth enedigol. Y mae yn debyg iddo fyw nes gwelod trwy Ymneillduwyr yn mwynhan eu rhyddid trwy ddeddf y goddefiad, er nad oes hysbysrwydd sicr pa bryd y bu efe farw. Er cymaint ydoedd y gwasanaeth a wnaeth, ac a amcanodd wneud i'w gydgenedl, eto ni ddiangodd rhag cael ei erlid; rhoddwyd gwys allan ur-waith neu ddwy er ei ddal a'i garcharu am ei lafur; ond cuddiodd yr Ar-ef yn ngheudod ei law rhag ei elynion.

JONES, LEWIS, gweinidog gyda'r Annibynwyr yn ninas Durham. Brodor oedd o ryw ran o Gymru. Derbyniodd ei addysgiaeth yn athrofa Trefeca; a chafodd ei gyflawn urddo i waith y weinidogaeth, yn nghyfundeb yr Arglwyddes Huntington, yn y flwyddyn 1784, ac yn y flwyddyn 1795 efe a ymsefydlodd yn Durham, a pharhaodd yn weinidog ar yr eglwys Annibynol yno hyd y flwyddyn 1822, pan o herwydd methiant a henaint y rhoddodd efe i fyny ei ofal gweinidogaethol, er iddo barhau i bregethu yn achlysurol hyd nes oedd yn 90 mlwydd oed. Oddiar y pryd hwnw hyd derfyn ei oes, efe a fu byw yn barhaus yn ngolwg yr orphwysfa sydd eto yn ol i bobl Dduw. Ei ddiwedd oedd dangnefedd. Bu farw yn orfoleddus ar yr 28ain o Chwefror, 1829. Traddodwyd ei bregeth angladdol ar y Sabbath yr 8fed o Fawrth, gan y Parch. James Matheson, i dorff luosog a galurus. Yr oedd Mr. Jones drwy ei fywyd didram-gwydd a theilwng, dros ystod trigfaniad o dair blynedd ar ddeg ar hugain yn Durham wedi enill parch a chymeradwyaeth pob enwad crefyddol yn y ddinas, yn nghyd a phawb a'i hadwaenai. Er mewn henaint, efe a ymadawodd yn serchiadau ei gymydogien.

JONES, WILLIAM, gweinidog yr Annibynwyr yn Waungoleugoed, sir Flint. Brodor oedd o Ddinbych. Cafodd ei urddo yn weinidog gan yr eglwys gynulleidfaol yn y lle uchod. Efe a symudodd oddiyno yn mhen amser i Fflint, lle y terfynodd ei yrfa yn y byd hwn. Nid oes genym ddim pellach i ddyweyd am dano. Y mae yn gof genym fod un waith yn ei amser, yn pregethu yn Fflint, ac yn lletya yn ei dŷ, ymddangosai yn wr parchus, ac yn neillduol o hawddgar a charadig dros ben.

JONES, JOHN, Rehoboth, Llanberis, oedd bregethwr gyda'r Trefnyddion Calfin-aidd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1817. Dygodd ei rieni ef i fyny yn grefyddol, a chafodd y fraint o ddal ei goron. Bu rhwng pumb a chwe blynedd yn y weinidogaeth. Bu farw yn nhŷ Mr. Ebenezer Thomas, Cly-

nog, gyda'r hwn y bu yn yr ysgol. Ni chafodd ond tua phedair awr o gystudd; ni ddywedodd air wrth neb er pan aeth i'w wely nos Lun, y 3ydd o Fehefin, ac yr oedd yn debyg fel arferol heb un cyfnwidiad, ond tua tri o'r gloch y boreu dranoeth, dealodd y teulu fod rhyw gynwrf yn ei ystafell. Wedi iddynt fyned yno, gwelsant ef mewn poenau mawr, ac angau yn prysur dynu y babell i lawr, yr hyn a orphenodd yn mhen yohydig oriau. Yr oedd ef yn wr ieuanc o dymwr ag oedd yn rhwymo pawb a'i hadweinai i'w garu. Yr oedd cynydd mawr ynddo yn ei bregethau; yn misoedd olaf ei fywyd yr oedd ei ddull o bregethu yn syml a dirodres. Nid oedd ynddo ymgais at bethau mawr, ond byddai pob peth a fyddai ganddo o duedd i wneud lles i'r rhai a fyddai yn ei wrando. Bu yn rhyfeddol o ffyddlon am yr yohydig dymwr y bu ar y maes. Cafodd ei symud o'r byd cyn i'w deulu, na'r ardal, na'r eglwys yohwaith; i'r hon y perthynai gael unrhyw achos i ostwng pen o'i herwydd. Clywsom fod Mr. Ebenezer Thomas wedi cyfansoddi mawrnad er coffa am dano, yr hon sydd yn ddiau yn werth ei darllen.

JONES, WILLIAM, oedd un o'r gweiniogion a drowyd allan o'r Eglwys Sefydledig, sef allan o blwyf Dinbych, am na buasai yn cydymffurfio â Deddf yr Unffuriad yn y fwyddyn 1662, yr hon a fu yn achos i lawer iawn o weinidogion ymadael â'r eglwys. Yr oedd y gwr da hwn yn enedigol o Feirion, ac wedi bod yn gweinidogaethu am dymor yn Nghastell Dinbych, megys capelwr y lle, ond a ddewiswyd wedi hyn yn weinidog y plwyf. Wedi ei fwrw oddiyno, parhaodd i bregethu yn y dref a'r wlad oddi-amgylch, a hyn yn lled anghyoeidd rhag syrthio i ddwyllaw y swyddogion gwladol. Bu yn llafurio yno yn y dull hwn hyd wneuthuriad deddf y pum milldir, pryd yr enillodd i'r Plasteg, ger Wyddgrug, at foneddwr o'r enw Mr. Trevor, yr hwn a'i derbyniodd yn groesawus, ac a fu yn nodded iddo tra y bu efe byw; gadawodd hefyd ryw gyfran o foddianau idde, sef £20 y fwyddyn tuag at ei gynaliaeth. Wedi marwolaeth y boneddwr hwn, symudodd Mr. Jones i'r lle a elwir Hope, gerllaw y Plasteg. Bu farw mewn cryn oedran tua'r fwyddyn 1676. Y mae yn debyg mai yn y Plasteg, gyda'r teulu caredig hyn y bu Mr. Jones yn lletya, ac yn llechu rhag y dymestl am flynyddau wedi hyn. Yr oedd Mr. Jones yn un o ymarweddidiad duwiol iawn, ac yn bregethwr o ddoniau melus a hyfryd, yr oedd yn efengyl-aid ei olygiadau, ac yn ymdrechgar a ffyddlaun i wneud daioni i'w gyd-âdnyion, mor belled ag y goddefai yr amseroedd iddo. Dywedir iddo oddef tri mis o garchar unwaith am ddarllen gair Duw a gweddio mewn teulu parchus ar gais y gwr. Yr oedd yn anghydfurfiwr cydwybodol, oblegyd pan gynnygiwyd bywiolaeth eglwysig iddo ond iddo gydymffurfio, a phan anogid ef i hynny gan ei gyfeillion a'i briod, dywedodd, "Gofala yr Arglywydd am fy ngwraig a'm plant;

ond ni ddaw neb o honoch chw i sefyll dros-wyf fi yn y farn." Pregethwyd ei bregeth angladdol, gan y Dr. Maurice, o Abergele, yr hwn, er mai cydymffurfiwr ydoedd, a roddodd i Mr. Jones gymeriad uchel, fel dyn duwiol a gweinidog llafurus. Cyfieithodd a chyoeoddodd ddau draethawd bychain o eiddo Mr. Gouge i'r Gymraeg, sef Gair i bechaduriaid a saint; ac hefyd Egwyddorion y grefydd Gristionogol. Cyoeoddwyd y rhai hyn a gwasgarwyd hwynt yn mysg y tlodion yn Nghymru. Gosodwyd careg ar ei fedd, ac arni ysgrifen Lladin, o waith Dr. Maurice, Abergele, yn gerffedig, yr hyn sydd wir anrhydeddus i'r goffadwriaeth Mr. Jones. Dywedir ei fod yn ddyn o edrychiad hyfryd a neillduol o hardd, yr oedd yn ddyn tra dysgedig, doeth, pwyllog, ac o dduwioldeb mawr. Yr oedd iddo air da gan bawb a chan y gwirionedd ei hun. Yr oedd Mr. Jones yn gymradwywr yn y weithred er taeniad yr efengyl yn Nghymru. (*Palmer*, vol. iii. pp. 477, 478.)

JONES, DANIEL, oedd weinidog y Wesleyaid. Ganwyd ef yn Plas Llanellian, sir Dinbych, yn y fwyddyn 1810. Pan yn dair blwydd a haner oed symudodd ei rieni i Mochdre, pentref bychain ger Conway, sir Gaernarfon. Yr oedd ei fam yn perthyn i'r Wesleyaid o'i mebyd. Arferai ei dad wrando ar y Trefnyddion Calfniaidd. Yr oedd Daniel yn arfer myned i'w hysgol Sabbathol hwy, a dygai fawr sel drosti, dysgai benodau i'w hadrodd yn yr ysgol, a dylunai y moddion cyoeddus yn dra chyson. Yr oedd ei frawd, y Parch. William Jones, yn myned gyda'i fam i gapel y Wesleyaid, a dechreuodd gyfarfod mewn areith. Anfodlonodd hyn Daniel, ac aeth braidd yn chwerv wrth ei frawd. Ond cyn hir daeth cyfnwidiad i'r teulu, ei dad ac yntau yn achlysurol a aethant i gapel y Wesleyaid, a'r gweinidogion a ddeuent yn fynych dan eu cronglwyd. Ymddyddanion buddiol, ac ymarweddidiad sant-aid y gweision hyn i Dduw a'u henillasant at grefydd, efe a ddechreuodd ddyfod i'r ysgol Sabbathol yn gyson yn Mron-y-pant. Daeth i benderfyniad i roddi ei hun i'r Arglywydd un nos Sabbath, wedi gwrandaw pregeth ar y geiriau hyn:—"Nid ymryson fy Ysbryd i â dyn yn dragywydd." Yr oedd ei argyoeddiad yn ddwfn, a'i edifeirwch yn drwyadl; teimlai ei fod yn bechadur colledig, yn haeddu yn gosbedigaeth ddinystr tragywyddol. Bu am fiseodd mewn cystudd ysbryd, ac ar amserau anobeithiai ddyfod byth i adnabod heddwch tuag at Dduw. Ond o'r diwedd cafodd olwg ar y Ceidwad croesoeliedig, maddenwyd ei aml bechodau, a daeth i dir uchel cyfiawnhad. Ar ol hyn, dangosai ei hun yn barod i bob daoni tra y bu efe byw. Daeth yn gryf yn yr hyn oll oedd dda. Yr oedd yn Gristion dysglar a dirodres, ac yn ymddwyn yn addas i efengyl Crist. Byddai yn ofalus yn nghyfansoddiad ei bregethau, yn ffyddlon yn eu traddodiad, ac yn dra awyddus i fyned i'w gyoeddiadau. Y mae yn debygol mai ei ffyddlondeb yn

hyn a ddygodd arno y clefyd a brofodd yn farwol iddo. Yr oedd yn gweithio ei ffordd yn hynod o esmwyth a didramgwydd mewn cylchdeithiau. Yn y flwyddyn 1846, dechreuodd ei weinidogaeth, trwy gael ei anfon i Ferthyr Tydfil, ar farwolaeth ddisymwth y Paroh. John Davies. Ar ol bod yno rai misoedd penodwyd ef i Gydweli, ac aeth oddiyno i'r Gogledd, a theithiodd gyda chymradwyaeth maswr hyd ei ddiwedd. Bu farw yn Llanrhaidr-yn-Mochnant, Medi 1, 1853, yn 34 mlwydd oed, a'r wythfed o'i weinidogaeth. Rhai o'i eiriau olaf oeddynt, Y mae Crist oll yn oll. Ymddangosai yn gwbl dawel ac ymstyngol. Yn ei gystudd olaf ceisiai yn aml am ddarllen y Salm xlv, gan arwyddo fel yr elid yn mlsein fod pob ofn wedi ffioi, a bod ei enaid yn gorphwys ar graig yr oesoedd. Fel cyfaill, yr oedd yn fwyn a dymunol; fel pregethwr, yr oedd yn naturiol a phrofiadol; brithai ei bregethau a chymharfaethau prydfferth a diorchest. Llanwai ei le yn dda fel areithiwr o blaid y genadaeth; a chofir gan lawer tra byddont byw rai o'i anogaethau i weithio o blaid anfon yr efengyl i baganiaid y byd. Ond rhedodd ei yrfa ef yn fuan i ben, a chafodd orphwys yn gynnar oddiwrth ei lafur.

JONES, MAURICE, gweinidog y Bedwyr yn Nghapel Isaf, Merthyr. Brodor oedd o Llangollen, sir Dinbych; ganwyd ef Hyd. 29ain, 1730. Yr oedd ei fam yn selod gyda'r Bedyddwyr yn Nglynceiriog. Nid oedd ei dad yn selod ond yn hytrach yn erlidiwr poethlyd, o leiaf tra y bu ef o dan ei gronglwyd, yr hyn a barodd lawer o anghysur teuluaidd i'w fam dduwiol. Pan oedd tua 16 oed, ymaflodd ystyriaethau difrifol yn ei feddwl o barth ei sefyllfa dragywyddol; y rhai a achoswyd yn gyntaf trwy ddarllen y gair, a gadarnhawyd trwy wrando pregeth gan un o weinidogion y Wesleyaid, yn Llangollen, ac a gynnyddwyd gan gystudd trwm a ddyoddefodd yn fuan wedi hyn. Yr oedd ei argyoeiddiaid yn ei holl gystudd o'r fath chweraf. Nid oes yn awr wybodaeth pe bryd y bu yn y cyflwr hwn, ond gwaredwyd ef yn drugarog o hono mewn amser, a chyfranogodd o lawenydd yr Iachawdwr-iaeth. Er maint y rhwystrau a gafodd oddiwrth ei dad, penderfynodd roddi ei hun i Dduw ac i'w bobl, ac a unodd a'r Trefnyddion Calfinaidd, y rhai a ddaethant i Llangollen yn fuan ar ol y Wesleyaid, ac a sefydlasant gymdeithas yno. Yr oedd y pryd hyn yn 17 oed, a chafodd ei droi allan o dŷ ei dad am ei grefydd. Canfu y gynulleidfa hono fod ynddo gymhwysderau i'r weinidogaeth, anogasant ef i ymarfer ei ddoniau yn eu plith, ond ni fu yn hir mewn cysylltiad a'r enwad hwnw. Yr oedd Mr. Hughes, gweinidog Nglynceiriog, wedi priddi ei chwaer, ac am hynny daethant i gyfeillachu yn fynych a'u gilydd, ac yn mhilith pethau ereill ymddyddanent ar y bedydd, a chafodd ef ei berswadio i gymeryd ei fedyddio trwy drochiad. Pan yn 19 oed, cafodd alwad yn rheolaidd i bregethu, a chynnyddodd yn fuan nes

myned yn lled boblogaidd. Cafodd ei dderbyn i goleg yr Arglwyddes Huntingdon yn Nhrefecca. Bu wedi hynny dan ofal y Dr. Jenkyn o Walsouth, yr hwn oedd ar y pryd yn weinidog yn Wrexham. Wedi hynny cymerodd daith trwy y Deheubar, ac yr oedd ei weinidogaeth yn dra derbynol pa le bynag yr eiai. Urddwyd ef yn Maenan Gwent, Tachwedd 1af, 1774. Aeth oddiyno i Landyfaen, oddiyno i Gastellnedd, ac yn olaf i Ferthyr, lle y bu farw yn 79 oed. Yr oedd ef yn wr o dduwioldeb sylweddol, o ddoniau gweinidogaethol enillgar a defnyddiol. Meddai ar ddeall goleu, ar ffracthaeb parod, ac archwaeth bur a chywir. Ar y cyfan, anhawdd cael dyn a gweinidog a llawer mawr o rinweddau a llai o ffaeolddau na Mr. Maurice Jones.

JONES, THOMAS, gweinidog gyda'r Annibynwyr. Yr oedd efe yn enedigol o ardal Hawen, sir Aberteifi. Cafodd ei urddo yn weinidog ar yr eglwys a gyfarfyddent yn Eagerdawe a Ffaldybrenin, sir Gaerfyrddin, yn y flwyddyn 1813, ac ar ol bod yno tua thair blynedd efe a ymadawodd. Byddai efe hefyd yn arfer myned i bregethu yn fisol i Gaeronen, am ryw gymaint o amser; ond pan oedd yn pregethu yno un tro anffodlonodd rai o'r gynulleidfa, y rhai a'i cyhuddent o fod yn pregethu yn rhy Galfinaidd, ac yr oedd ereill yn ei bleidio, fel yr aeth yn ddadl boeth ac yn derfysg yn yr eglwys. Wedi hynny gwrthodwyd iddo gael pregethu yn yr addoldy gan y mwyafrif o'r eglwys; ond gwrthododd y lleiafrif blygu, a throisant allan a ffurfiasant eu hunain yn gymdeithas grefyddol, a pharaodd ef i weini iddynt am ychydig o amser. Y mae yr eglwys hono yn awr yn lluosog a pharchus. Bu ef hefyd yn Beaumaris, neu yn rhyw le tua sir Fôn, yn gweinidogaethu; ond bu amryw flynyddau cyn marw yn byw yn ardal Pisga, yn sir Aberteifi, ac yn pregethu yma a thraw lle y byddai galwad am dano, yn dra derbynol a chymeradwy.

JONES, EVAN, Ceinewydd. Gweinidog perthynol i'r Trefnyddion Calfinaidd yn sir Aberteifi, gynt o Langeitho, ac o Benmorfa cyn hynny. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1809, Dechreuodd bregethu pan yn 24 mlwydd oed, a chafodd ei urddo i gyflawn waith y weinidogaeth pan oedd yn 32 mlwydd oed; a gorphenodd ei yrfa ddaearol Gorphenaf 30ain, 1854, yn 45 mlwydd oed. Yr oedd yn bregethwr synwryol a chymeradwy iawn, ac yn ei holl ymarweddiad yn addas i wr Duw; ac yr oedd ei golli oddiar y maes yn nghanol ei ddyddiau a'i ddefnyddioledd yn frw anael i'w frodyr a'i gyfeillion. Efe a ddyoddefodd lawer o nychdod ac anhwylddeb yn ei flynyddoedd diweddar gydag amynedd a thangnefedd Cristionogol.

JONES, JENKIN, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Mhensylfania. Ganwyd ef yn mhliwyr Llanfyrnach sir Benfro, yn y flwyddyn 1690. Aeth trosodd i Benysylfania yn 1710. Galwyd ef i'r weinidogaeth yn *Welsh Tract* yn 1724, ond cafodd ei adewia

yn weinidog i eglwys Penypoc yn 1726; ac efe a symudodd i Philadelphia, prif dref y dalaeth, yn 1746, lle y bu yn weinidog doniol hyd ei farwolaeth yn 1761.

JONES, DAVID, 1af, gweinidog y Wesleyaid. Ganwyd ef yn Eglwysfach, sir Abertawe, yn y flwyddyn 1785. Pan yn ieuano, yr oedd yn hynod o wyllt ac annuwiol cyn ei droedigaeth. Treuliodd lawer prydawn Sabbath yn nghysgod coed yr ardd, gydag ychydig gymdeithion, yn chwareu cardiau. Yr oedd ef yn un o'r rhai penaf mewn nos-weithiau lawen, ac nid ystyrid y cwmpeini yn llawn os na byddai ef yno. Pan oddeutu un ar bumtheg mlwydd oed aeth i Glandulas, ger Machynlleth, ac enillwyd ei sylw at y Wesleyaid a ymwelent yn achlysurol a'r dref hono. Aeth i wrando ar y Parch. John Maurice, dan weinidogaeth yr hwn yr argyoeddwyd ef. Yr oedd ei ddeffroad yn sydyn a chyffrous iawn, fel y gellid yn naturiol ddysgwyl yn achos un ag oedd wedi rhedeg mor gyflym ac awyddus yn misen yn ffordd dystryw ac afiwdd. Pan ddychwelodd adref i orphwys, dyohymygai fod ei wely yn ffamiau dano, a dinystr buan yn ymdori arno, ond cafodd drugaredd drwy Crist; trowyd ef o feddiant Satan at Dduw; a dechreuodd yn fuan bregethu. Ymunodd a'r militia yn fuan wedi ei argyoeddiad, a phregethai i'w gymdeithion dan arfau pan yn Aberystwyth, yn cael eu dysgwylu. Tra yn ardal Machynlleth, blinid ef yn fawr gan Fethodistiaid y lle am iddo ymuno a'r Wesleyaid. Yr oedd yn gynauaf hynod o wlyb y tymor hwnw, ac awgrymai rhai o honnynt fod y gwlybanaeth mawr wedi eu dynu arnynt am fod y Wesleyaid yn pregethu cyfeillionadau marwol. Cafodd ei fawr ffino o herwydd hyn, a siglwyd ychydig ar ei egwyddorion i ymlynu wrth bobl ei ddewisaiad. Yr o' cyfarfod mawr ag oedd i gael ei gynnal yn fuan wedi hynny yn hen ysgubor yn *Eagle's Inn*, oedd i dori y ddadl, pa un ai y Wesleyaid oedd wedi achosi y tywydd anffafriol ai peidio. Yr oedd y Parch. Robert Humphreys i bregethu yno, ac yn ei weddi wrth ddechreu y cyfarfod dymunai ar i'r Arglwydd roddi hin dda a thywydd teg, a phan y dechreuodd efe bregethu goleuodd yr awyrgylch, gwasgarodd y cymylau, a chafwyd diwrnod hyfryd. Yr oedd hyn yn ddigon o gadarnhad i fydd Dafydd Jones fod a fynai Duw a hwynt, a sefydlwyd ef yn ddigynfnewid yn ei ymlyniad wrth Wesleyaeth. Yr oedd hyn cyn fod ganddynt le addoliad yn Machynlleth. Byddai Mr. D. Jones yn myned weithiau drwy sir Abertawe a lleoedd ereill gyda Mr. Jones, Bathafarn. Cymeryd ef weithiau fel gwas i Mr. Jones, a'r canlyniad fyddai, ambell i waith, na chái David Jones wahoddiad i giniawa ar yr un bwrdd a Mr. Jones, Bethafarn; ond dywedai yr olaf, "os da genyt fi, da genyt fy nghî;" a symudai hynny bob anghydraddoldeb ymddangosiadol. Yr oedd Mr. D. Jones yn feddianol ar gryn lawer o dalentau naturiol. Nid oedd yn ddyledus i ddyg a choethiant

am ei ddawn, ond yn unig i awdwr pob rhoddiad daionus, a phob rhodd berffaith. Pan yr aeth i'r weinidogaeth yn Llanbedr yn y flwyddyn 1808 nid allai ddarllen ond ychydig ar ei Feibl; ond aeth yn ei flaen yn gyflym drwy lafur a diwydrwydd; yr oedd ei ddawn yn agos at y bobl, ac yn hynod o doddedig. Cariai y gynulleidfa gydag ef yn llwyr. Yr oedd llawer o'i gymhariaethau yn darawgar a chartrefol. Pan yn pregethu un waith yn ei le genedigol ei bwnc oedd, "Cyflog pechod yw marwolaeth." Daeth y gyflog i gael ei thalu, a thra ar y pen hwn dywedai, "Os gydag Humphrey Jones, Ty-nohir, y buost ti yn gwasanaethu, pa reoem yw myned at Humphrey Lewis, y Gareg, i ymofyn am y gyflog? Pa feistr bynag a wasanaethwyd, at hwnw y rhaid myned am y gyflog; ac os pechod a gafodd eich gwasanaeth y diafol a rydd y gyflog, ac nid gwiw dyfod at Dduw i'w geisio." Ni dderbynai efe wyneb bach na mawr. Pan yn nghylch-daith Dinbych, cerddodd unwaith 40 milldir ar y Sabbath, a phregethodd dair gwaith, ac i berffaithio y llafur yr oedd ganddo esgidiau newyddion am ei draed ar y pryd, a'r canlyniad fu i'r gwaed ffrydio o'i draed pan ar y daith. Ni theithiodd ond ychydig yn y Dehau. Aeth yn uwchrif yn y flwyddyn 1838, a chartrefai yn Rhuthin; ond gorphenodd ei yrfa yn Nghroesoswallt, yn Awst 4ydd, 1862, yn 77 mlwydd oed, a'r 54 o'i weinidogaeth. O ran corff, yr oedd o faintioli canolog, yn grwn a llydan, a chanddo wyneb crwn, siriol, yn dynodi penderfyniad a bywiogrwydd. Tra y traddodai efe y gwirionedd gyda sel a chariad, byddai eneiniaid cryf a dymunol y Bendigedig yn dylun a gorphwys ar ei weinidogaeth. Yr oedd ef un tro yn pregethu yn Machynlleth, dywedodd wrth ddechreu, "Y mae genyf loned fy nghol o geryg, a dymunaf ar Dduw am iddo roddi nerth i'w talfu yn gywir." Gwaeddodd merch fechan ar y *gallery* gyferbyn a'r pregethwr, "Y nhad p'le y gallwn ni ffoi rhag y ceryg?" Dysgwyliai hi yn ei diniweidrwydd plentyniaidd gawod o geryg sylweddol, ac nid gwirioneddau oedryn y Beibl. Ei eiriau olaf oeddynt, "Yr wyf ar y Graig." Efe oedd ganwyll yn llosgi ac yn llwyrchu.

JONES, LEWIS, Bala, gweinidog gyda y Trefnyddion Calfinaidd yn sir Feirionydd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1808. Bu yn pregethu am 27ain o flynyddoedd, ac yr oedd wedi ei gyflawn urddo i waith y weinidogaeth am 16eg o flynyddau cyn ei farw. Byddai yn cael ei ffino gan anhwyldeb poenus a gorlethol yr *asthma*, fel nas gallai, yn enwedig yn ei flynyddoedd olaf, bregethu nemawr gyda chysodeb o oedfaon dylunol, na llafurio ond yn dra anfynych allan o'i gylch cartrefol a chymydogathol. Trodd ei afiechyd o'r diwedd yn enynfa yr ysgyfaint. Yr oedd yn ei ddyddiau diweddaf yn dyoddef oystudd ac yn wynebu ar angynt yn y mwynhad helaeth o dangneffed Cristionogol, ac mewn modd teilwng o wr Duw. Gadawodd weddw a thri o blant i alaru ar ei ol. Cladd-

wyd ef yn ol ei ddymuniaid ei hun yn Llid-iardau, yn Waun y Bala, pan y pregethodd ar yr achlysur y Parch. Lewis Edwards, M. A., yn y capel, oddiar Ioan xvii. 24. Yr oedd Mr. Lewis Jones, yn enedigol o blwyf Llanuchangel y Pennant, yn y parth gorllewinol o sir Feirionydd. Efe a ddaeth i'r Bala yn wr ieuanc i weithio fel llyfr-rwmydd, a buan yr aeth i fynwes yr eglwys yn y dref, ac yno dechreuodd bregethu. Bu wedi hyny am dymor yn Wrexham, yn ysgol y Parch. John Hughes, ar ol hyny o Liverpool, yr hon ysgol yn wir a wasanethodd ei rhan yn dda fel ysgol meibion y proffwydi. Yn y dyddiau hyny dechreuodd ar ei yrfa fel pregethwr yn ddisymyl a didrwt; yr oedd ei lwybr gweinidogaethol nid fel mell t a tharanau, y rhai am adeg fer eu harosiad sydd yn cynhyrfu pawb ar un-waith, ond fel y goleuni, "yr hwn a lewyrcha fwy fwy hyd ganol dydd." Nid oedd dysgyblion y dymer a'r hwyl yn dysgwyl dim da oddiwrtho ar ei darawiad allan, gan ei fod yn pregethu mewn dull araf a digyffro; ond yr oedd y rhai oedd yn caru synwyr o flaen swm yn ei werthfawrogi ac yn ei gefnogi. Yn mhen ychydig flynyddau yr oedd ei gynnydd yn eglur i bawb. Addefid yn gyffredinol fod ganddo weinidogaeth ac arni argraff o wreiddiolder dawn naturiol, ac o eneidniad doniau ysbrydol; a daeth yn un o'r pregethwyr mwyaf cymeradwy yn ei wlad. Yr oedd llawer o bethau yn ei ddull o bregethu yn dwyn cyffelybrwydd i'w hen gyfaill a'i gymydog, hanes bywyd yr hwn a gyoeddwyd ganddo ef, sef y Parch. Richard Jones, Bala. Byddai fel yntau yn pregethu mewn ffordd ymddyddanol ac agos at ei wrandawyr, ac yn arddangos ar brydiau lawer iawn o ffrathineb ac arabedd, ond nid dim oedd yn anghyweddol a chysegredigrwydd y pulpud; ac yr oedd gan y ddau eu priodoliaethau neillduol iddynt eu hunain. Yr oedd Lewis Jones yn fwy rheolaidd a gwaetad, ac yn gryn athronydd. Ei le yn y Bala, yn Meirionydd, ac yn Nghymru, nid adwaen ddim o hono ef mwy, canys terfynodd ei daith ar y llawr y 29ain o Fawrth, 1854, pan yn 46 mlwydd oed. Fel dyn, yr oedd ef yn nodedig am graffder ei feddwl a challineb ei farn; nid oedd dim ynddo yn blentynnaidd nac yn wrachiaidd; safai fel gwr yn mhob amgylchiad, ac eto dangosai wylder a gostyngeiddrwydd yn ei holl ymddygiadau. Fel cyfaill, yr oedd yn serchog a fyddlon; arferai gyfeillgarwch ei hun, a mwynhaai ei enaid gyfeillgarwch oddiwrth ereill. Fel priod a thad, ocheneidiau ei wedd, yr hon a fu iddo yn ei holl offidiau yn ymgeledd gymwys, ac wylofain ei blant amddifaid, a dystiant ei fod yn y cymeriadau hyny yn bob peth a ellid ddymunio. Fel Cristion yr oedd ei dduwioldeb yn amlwg. Mae amryw yn llawer dysgleiriach am eu dawn gweinidogaethol nag am eu crefydd personol; ond nid un felly ydoedd efe; yr oedd ei ymddyddanion beunyddiol, dwysder ei weddian, a santeiddrwydd ei ymarweddiad, yn profi ei

fod yn Cristion pur a diragrith. Yr oedd ef yn ysgrifenydd medrus, buddiol, a chymeradwy. Er nad oedd ef yn ymholi ei fod yn un o blant yr awen, efe a gyfansoddodd rai caniadau gwerth eu cadw byth mewn coflyfr. Cyoeddwyd rhai o'i bregethau yn llyfr-y-nau bychain, ac o fewn rhai o gyfrolau y *Pregethwr*. Ysgrifenedd amryw erthyglau rhagorol i'r *Traethodydd*. A cheir llwaws o ddarnau campus o'i awduriaeth yn y *Geis-iogwerth* a'r *Methodist*, ar ba gyoeddiadau yr oedd efe yn un o'r golygwyr, ac ar yr olaf yn brif, os nad yr unig olygydd. Pe ceuglid ei waith argraffedig mewn un gyfrol ddestius, a phe cyoeddid hefyd gyfrol o'i bregethau ysgrifenedig, byddai iddynt gael eu derbyn gan y cyoedd yn roesawus, a gwnaent fawr les i'r genedl.

JONES, JOHN THOMAS, gweinidog yr Annibynwyr yn Llanybri a Bethesda, sir Gaerfyrddin. Mab ydoedd i Mr. John Jones, Pontgellifeiliog, ger Dowlais, Morganwg. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1823. Ymunodd yn dra ieuanc a'r eglwys gynulleidfaol yn Bethania, Dowlais. Cafodd anogaeth yn fuan i ddechreu pregethu, yr hyn a wnaeth er mawr foddlonrwydd i'r eglwys y perthynai iddi, a'r eglwysi cymydogoethol, gan y rhai y ceisid ef yn aml i bregethu. Aeth i'r ysgol i'r Ffrwydial dan ofal y Dr. W. Davies, lle yr enillodd barch a chymeradwyaeth ei athraw, ac yr hoffid ef yn fawr gan ei gyd-efrydwyr. Wedi hyny derbyniodd alwad i ddyfod yn gynorthwyol i'w ewythr, y Parch. J. T. Jones (cyoeddydd y llyfr hwn) yn Llanybri a Bethesda. Urddwyd ef Mawrth y 29ain, pan draddodwyd y gynaraith gan y Parch. D. Davies, Panteg. Holwyd y gofynion gan y Parch. J. T. Jones. Gweddiwyd yr urddweddi gan y Parch. J. Williams, Bethlehem. Anerchwyd y gweinidog ieuanc gan y Parch. J. Hughes, Dowlais; a'r Parch. H. Jones, Caerfyrddin, a bregethodd i'r eglwys. Ar y 29ain o Fehefin, cychwynodd ef, a gwr ieuanc o goleg Caerfyrddin, ar daith tua Liverpool trwy ran o Ogledd Cymru; ond dygwyddodd iddynt hwy, fel llawer ereill o lefarwyr Cymru, trwy ddy-ofalwch ac anystyriaeth y merched, gael eu gosod i gysgu mewn gwelyau llaith mewn dai neu dri o fanau. Cyraeddasant Rhyl, yn sir Fflint, aeth y ddau yn bur sal, ac wedi aros yno am rai diwrnodau dan law y meddyg, cychwynasant tua thre; ond nid oedd Mr. J. T. Jones yn alluog i fyned yn mhellach ar ei daith na thref Dinbych, lle y syrthiodd, nid yn mysg lladron, ond yn mysg cyfeillion caredig, y rhai a ddangosasant iddo bob caredigrwydd ac ymgeledd, a lle y mwynhaodd bob cynorthwy meddygol ag oedd yn ddiagonadwy. Aeth yno i'r meddygdy lle y cafodd bob cymorth meddygol, a phob gofal angenrheidiol. Bu am rai dyddiau yn obeithiol yn ngolwg y meddygon; ond cyn hir dangosodd y dwymyn angeuol ei bod wedi ymafied yn ei gyfansoddiad, ac y mynai ei gael yn ysglyfaeth iddi ei hun. Yr oedd yn dawel a boddlon

yn ei gystudd. Gweddiodd lawer tra yn ei synwyrâu, a cheisai bregethu pan oedd ei synwyrâu wedi eu dyrsu. Wedi pythefnos o gystudd trwm, ehedodd ei enaid dedwydd i wlad y dydd, ar y 9fed dydd o Awst, 1849, pan yn 26 mlwydd oed. Dydd Sadwrn canlynol ymgasglodd tyrfa fawr yn nghyd o wahanol enwadau crefyddol y dref i'r meddygdy, a hebryngwyd ei ran farwol i fynwent yr Eglwyswen. Gweinyddodd y Parch. J. Roberts, Rhuthin, ar yr achlysur. Dangoswyd yn amlwg y diwrnod hwn fod perthynas grefyddol yn cenedlu cariad, awyrldeb, a pharch. Cafodd ei gladdu yn medd yr hen weinidogion, lle y claddwyd y Parch. James Jardine, gweinidog yr eglwys gyauleidfaol yn Ninbych, er ys dros gant o flynyddau cyn hyn; yno hefyd y claddwyd y Parch. Daniel Lloyd, Dinbych, yn y flwyddyn 1800. Ymunodd yr eglwys Annibynol yn Rhuthin a Dinbych i gyd—dalu holl gostau y meddygdy a chladdiedigaeth y brawd ieuano, yr hyn a wnaethant hefyd yn anrhydeddus iawn.

JONES, SIMON PARRY, gweinidog y Bedyddwyr yn Penrhyn a Cilgeran, sir Benfro. Ganwyd ef ar yr 12fed o Ragfyr, 1828, mewn bwthyn o'r enw Scuborwen, plwyf Llanllwch-haiarn, sir Aberteifi; efe oedd trydydd mab ei rieni. Pan yn bedair ar ddeg oed yr oedd yn gallu darllen ei Feibl Cymreig a Seisnig. Pan tua thair ar bumtheg oed aeth i wasanaethu i Penrhwi, ger Ceinewydd, yr hyn a ddechreuodd gyfnod neillduol yn ei fywyd. Yr oedd amgylchiadau megys yn cydweithio er rhoi cyfle teg iddo ddangos ei hun fel dyn a Christian. Yr oedd ei feistr, Cadben Evans, Penrhwi, y rhan fwyaf o'i amser ar y môr; o ganlyniad, yr oedd gofal a chyfrifoldeb mawr yn disgyn arno fel gwas. Hefyd yr oedd amgylchiadau achos y Bedyddwyr yn y Ceinewydd yn y fath sefyllfa y pryd hwnw ag i roddi cyfle neillduol iddo ddangos beth ydoedd. Yn 1849 ymunodd a'r Bedyddwyr yn y Ceinewydd. Ni chafodd ef hen frodyr i'w arwain a'i hyfforddi, a'i arferyd yn raddol i ddyledswyddau crefydd, fel y mae llawer o bobl ieuainc yn cael, ond cafodd ei wthio i'r blaen ar unwaith. Nid oedd neb braidd i'w cael yn y Ceinewydd at un ran o'r gwaith, pan byddai y morwyr oddiartref. Lluser gwaith y byddai ef yn fuan wedi iddo gael ei dderbyn yn gorïod dechreu yr ysgol trwy ddarllen a gweddio, ac hefyd derfynu yr un ysgol trwy weddi. Wedi bod yn Penrhwi dros dair blynedd ymadawodd a'r lle mewn parch mawr; gan feddwl cael lle i enill mwy o arian, er cyraedd ychwaneg o ddysegeidiaeth, aeth i waith mwn Goginan, lle yr arosodd am flwyddyn o amser, yna efe a aeth i'r ysgol at y Parch. J. Thomas, gweinidog yr Undodiaid, Llandyssul. Bu yno am yn agos i flwyddyn. Derbyniwyd ef i athrofa Hwlfordd yn 1852. Yr oedd ei iechyd yn lled dda y pryd hwnw. Pan oedd allan yn caeglu at yr athrofa yn nechreu y gauaf, 1853, cafodd dywydd garw iawn, yr hyn a effeithiodd

arno, fel na theimlodd ei hun byth yn iach wedi hyn. Yr oedd yn deall Seisnig yn dda, ac yn gallu cyfansoddi ynddi yn drefnus a thlws. Yn Awst, 1855, urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth yn Mhenbryn a Chilgeran. Yn mhen mis wedi ei urddo cymeryd ef yn glaf iawn o'r dyfr-giwyf; bu yn methu pregethu am fisodd. Wedi iddo wella ychydig aeth i gwrdd misol, pan y cafodd wely llaith, yr hyn a brofodd yn angydd iddo. Ni chafodd ddiwrnod iach byth wedi y noson hono. Bu farw ar yr 20fed o Fawrth, 1859. Dydd Iau canlynol gosodwyd ei weddillion marwol wrth gapel Penybryn, ger Cilgeran. Yr oedd Mr. Jones yn ddyrn syml, nid oedd dim rhagrith yn perthyn iddo. Ni walid ysgafnder ffol a gwamalrwydd pechadurus, anweddus i genad dros Grist, yn ei ymddygiad. Yr oedd yn un a pharch calon ganddo i grefydd Iesu Grist, a chariad cywir ganddo at Fab Duw. Yr oedd symlrwydd a gweddeidd-dra Cristionogol yn addurno ei rodiad. Pa le bynag y byddai nid oedd yn gwneuthur dim i beri i neb amen didwyllledd ei grefydd. Yr oedd ei ymddygiad canmoladwy, a'i gymeriad dysglaer, yn gadael argraffiad ar ein meddwl ei fod yn un o anwyliad y nefoedd. Yr oedd hyfdra gwylaid ei feddwl pan yn gweddio yn peri i ni feddwl mae awryglych parawys oedd y fwyaf priodol i'w anian lywodraethol.

JONES, JOHN, pregethwr gyda'r Wesleyaid. Ganwyd ef yn Machynlleth yn y flwyddyn 1787. Efe a dreuliodd forsu ei oes yn y dref hono. Un o gyfansoddiaid gwanaid, ac o feddyliu dwysion ydoedd. Wedi iddo gael ychydig o ysgol, rhwymwyd ef yn egwyddorwas i ôf alcan yn Llanidloes, a byddai yn myned gyda ei feistr i gapel y Wesleyaid, a bu iddo ymuno a hwynt, ac efe a ymroddodd i geisio yr Arglwydd trwy ymarferiad a phob moddion dirgel a chyfoeddus. Dechreuodd ar y gorchwyl hwn Rhagfyr 22ain, 1805. Yn fuan wedi iddo brofi melusder cariad Crist, efe a ddechreuodd bregethu ac anog pawb hyd y gallai i ddyohwelyd at Grist, fel y profent y cariad ag oedd ef wedi fwynhau. Ei bregethau oeddnynt ddwysion, synwyrllawn, a dengar, yn tueddu i enill ei wrandawyr i garu Duw a'i waith yn fwy na phethau gwag y byd. Dewiswyd ef hefyd i flaenori y rhestr ag oedd yn cyfarfod ar yr wythnos; ac efe a borthodd ac a arweiniodd y praidd yn ddiwyd, gonest, a ffyddlon, hyd eithaf ei allu. Cynyddodd yr aelodau mewn gras a rhifed dan ei ofal; a theimlent barch mawr i'w goffadwiaeth, am eu bod wedi derbyn miloedd o fendithion trwyddo. Nid oedd ei bregethau ef fel eiddo y neb ni rostia ei helwriaeth; ond wedi eu dwys fyfyrto, yn peri gras i'r gwrandawyr; pregethai i argyoeiddi, i ddychwelyd, ac nid i foddhau y glust—le, fel dyn i farw i ddynion i feirw. Bu farw Tachwedd 1af, 1831, pan yn 45 mlwydd oed.

JONES, JOHN CHARLES, Abergele. Ganwyd ef Ionawr 7fed, 1831. Mab ydoedd i'r Parch. Charles Jones, Llanfair Talhaiarn.

Yr ydym yn ei gael yn Tanyfron, Llan-sanan, yn 1849, yn cadw ysgol. Symudodd oddiyno i Lysfaen gyda yr gorchwyl yn nechreu y flwyddyn 1860. Oddiyno aeth yn ol i Tanyfron, lle yr arosodd hyd ddechreu gaeaf 1861. Rhoddodd ei hun oddiyno dan ofal athrawol y Paroh. Robert Roberts, yr hwn a symudodd wedi hyni i Lanrwst. Aeth i Lanefydd i gadw ysgol yn Ionawr, 1863. Yn nhymor haf 1865, symudodd i Lanllechid i gadw ysgol, a dechreuodd bregethu yno. Aeth i'r Bala yn Ionawr, 1867. Pregethodd ei bregeth olaf yn yr Amwythig Mai 9fed, 1868, oddiar 1 Theis. iv. 12—18, yr hon bregeth oedd ffrwyth ei fyfyrdod ar yr achlysur o farwolaeth a chladdedigaeith ei fam. Bu farw yn Mangor, Tachwedd 13eg, 1868, yn saith mlwydd ar ugain oed. Yr oedd Mr. Jones yn wr ieuanc call, arafaid, gwedd-aid, a dirodres iawn, duwiol o ysbryd ac ymarweddad yn mhob man. Ymroddodd yn ei dymor byr i lafurio am wybodaeth, ac yr oedd wedi ei lanw ag awyddfryd am fod yn fyddlawn, ac ar y llwybr hwnw i fod yn ddefnyddiol. Llywodraethid ei gan barch mawr i'w rieni, fel y dengys ei lythyr at ei fam yn ei chystudd a'i dyddiau olaf. Cymerai ddyddordeb mawr mewn gofal am amgylchiadau bydol ei rieni. Ymddygai fel athraw gofalus i'r plant oedd ieuangach nag ef, a themlai awydd mawr am iddynt gael cymaint ag a ellid o ysgol. Er dangos agwedd ddifrifol a duwiol ei feddwl, y mae genym o'n blaen ysgrif o'i eiddo yn cynwys ymglyfmodiad a Duw, dyddiedig Mai 1af, 1866; yr hon sydd yn dangos nad allasai ond llanc duwiol iawn ei wneuthur. Yr hen ddarfeddigaeith, yr hwn sydd wedi dinystrio ei filoedd, a ymaffodd ynddo ef, a methodd ei natur ddal. Yn ei gystudd nychlyd awydd am fyw oedd lloned ei fynwes, a dywedai fod awydd byw yn hwy arno am nad oedd wedi gweithio dim o werth, a bod gwasanaethu Duw ar y ddaear yn fwy o frain na'i fwyn-hau yn y nefoedd; ond, os i farw yr oedd, dywedai nad oedd arno ddim o ofn brenin braw, fod ganddo Archoffeiriad i'w gyfarfod yn yr Iorddonen; ac felly y bu, glaniodd yn ddyogel ar ororau Caersalem, er byw byth yn ngwlad y gân, lle ni ddywed neb "claf ydwyf."

JONES, MORGAN, a fwrwyd allan o Lanmadoc, oedd weinidog y Bedyddwyr ac aelod o eglwys Mr. John Myles. Mae Dr. Calamy yn ei alw yn "aradwr gonest," a dywed, "Pe buasai wedi ei fwrw allan am ryw ddiffyg, ni fuasai le i achwyn." Y mae Mr. J. Thomas, yn "Hanes y Bedyddwyr," yn dywedyd ei fod yn byw mewn lle a elwir Alltawr, yn mhlwyf Llanon, yn sir Gaerfyrddin; ac y mae Mr. Thomas a Dr. Richards yn tybied ei fod yn wr dysgedig iawn. Mae ei hanes ef wedi iddo gael ei fwrw allan yn anhysbys. Y mae traddodiad yn dywedyd i Mr. John Morgan, Alltawr, fyned dros ryw amser i Loegr, ac iddo fyned i wasanaeth yn agos i Exeter, a thra y bu ef yno i Dduw weled yn dda ymweled ag ef yn flordd ei ras,

a'i ddwyn fel yr afradlon ato ei hun mewn gwlad bell, ac iddo mewn amser ddychweled i'r Alltawr, ei le ei hun, a chadw cwrdd yno yn hir, ac mai ei fab ef ydoedd Mr. Morgan Jones. Nid oes genym hanes pa bryd y bu ef farw na pha faint a ddyoddefodd yn achos crefydd Mab Duw. (*Hanes y Bedyddwyr*, gan Mr. John Thomas, tudal. 316, 317; *Dr. Richards's Welsh Noncon.*, tudal. 280, &c.)

JONES, DAFYDD, oedd weinidog gyda'r Wesleyaid. Ganwyd ef yn Plas-finant, Llansaintffraid, sir Drefaldwyn, yn y flwyddyn 1794. Hanodd o deulu crefyddol; yn raddol yr agorwyd ei lygaid ef i weled drwg pechod, a'r angenrheidrwydd am iachawd-wriaeth bersonol. Fel rhwym-wasanaethwr, gwerthai allan o'r siop ar y Sabbath; ond yn fuan gwelodd fod yn rhaid rhoddi fyny cyn y gallai fod yn gyson a'i broffes. Daeth, ar ol llawer o ymdrechion, i feddu rhyddid gogoniant plant Duw. Yn y flwyddyn 1811, anfonwyd ef i'r ysgol i'r Trallwng, a dangosodd awydd neillduol i gyraedd gwybodaeth. Yr oedd ei alwad i bregethu yn eglur iawn; ni bu anufydd i'r alwedigaeth nefol. Yn Llanfyllyn y traddododd ei bregeth gyntaf. Bu diffyg gweled ffrwyth ei lafur yn nychweliad eneidiau yn gryn brofedigaeth iddo. Tua diwedd y flwyddyn 1813 teimlodd arno awydd i bregethu Crist i'r paganiaid, a daeth arno argyoeiddiadu cryfion mai hyn oedd ei ddydedswydd arbenig ef. Yr oedd yn barod i adael pob peth er mwyn Crist—gadael ei wlad, ei artref, ei gyfeillion, ei berthyn-asaan, ac ymglyfwyno yn llwyr i waith yr Arglwydd mewn parthau pell o'r byd. Cymeradwywyd ef gan y gynadellwr yn y flwyddyn 1817 i fyned fel cenadwr i Ynys Antigua, yn yr India Orllewinol. Teimlai yn hynod o ddedwydd wedi deall ei fod i fyned i faes pellenig i lafurio dros Crist. Neillduwyd ef yn Llundain i'r swydd bwysig. Pregethodd yn Llundain a'r ardal-odd ychydig amser cyn hwylio. Yr oedd pump o genadon ar fwrdd y llong yr hwyliai efe ynddi. Cadwai ddyddyfyr o'i fordaith yn mha un y nodai sefyllfa y tywydd, yr hyn a wnai, ac a deimlai, a'r hyn a welai. Cadwyd gwasanaeth crefyddol ar fwrdd y llong. Tafwyd y llestr 200 o filldroedd allan o'i chyfeiriad penodol. Wedi myned i For y Werydd, cyraeddwyd Ynys Antigua yn ddyogel ar ol llawer o ymguro. Cydnabyddid llaw Duw yn yr oll. Pregethai i'r negroid ar y planigfeydd a manau ereill yn ddioed wedi tirio. Yr oedd ef yn barod i bob peth yn ewyllys yr Arglwydd iddo ei gyflawni, a themlai ryddid yn ei waith. Ysgrif-enai at ei rieni ac ereill o Antigua, ac y mae ei lythrau yn dangos fod ei galon yn ei waith. Bu farw ar ol gyrfa fer o'r dwymyn felen, yn y flwyddyn 1818. Er mai ychydig a ddywedodd yn ysdod ei glefyd, cafwyd digon o brofion fod marw yn elw iddo. Claddwyd ef yn Ynys Antigua.

JONES, THEOPHILUS, gweinidog y Tabernacle, Wootten-under-Edge; ganwyd ef yn mhlwyf Llacharn, sir Gaerfyrddin.

Gyda'r Trefnyddion Calfnaidd y dechreuodd efe bregethu, ac y llafuriodd yn y rhan gyntaf o'i yrfa. Mae yn debyg mai oddeutu Caerodur y cafodd Mr. Hill afael ynddo, gan ei fod yn arferol o fyned drosodd yn aml o Gymru i bregethu i'r Cymry yn y dref hono. Bu yno hefyd yn aros am dymor yn gweithio wrth ei alwedigaeth, sef saer coed, gan bregethu ar y Sabbathau ac amserau eraill yn mysg y Saeson oddiamgylch y ddinas fawr hono. Bendithiodd yr Arglwydd ei lafur ef, fel yr aeth rhagddo yn ngoleuni "Haul mawr y Cyflawnder" hyd nes yn haner dydd, heb un cwmwl i'w niweiddio ef na'i enw. Arferai Mr. Jones am flynyddau fyned i Lundain i weinyddu yn ei gylch yn nghapel mawr Mr. Hill; ac y mae yn rhyfedd iawn, pan ystyriom nad oedd Mr. Jones yn wr dysgedig, nac wedi cael cynorthwy yn un o'r athrofa'u, eto iddo barhau ar y cyfan mor boblogaidd, os nad yn fwy felly, na neb o'r gweinidogion dysgedig a arferent weini i'r gynulleidfa fawr yn Nghapel Surrey. Yn Nghaerodur y daeth yn adnabyddus fel pregethwr; y modd y dechreuodd ydoedd trwy gyfarch plant yr Ysgolion Sabbathol; bu yn llafurus iawn gyda'r gorchwyl hwn am flynyddau. Teithiai lawer ar ei draed i ymweled a'r ysgolion ac i ymddiddan a'r plant, o ba orchwyl yr oedd yn dra hoff. Pan yn dylun ei alwedigaeth yn Nghaerodur lletyai gyda hen wraig weddwr grefyddol, yr hon a dystiai na welodd ddyd ieuainc erioed mor llafurus am wybodaeth, ac mai yr holl ffraeo rhyngddynt ill dau fyddai bob amser am ei waith yn llosgi canwyllau; ond pan ddeallodd mai darllen a myfyrio y byddai, hi arferai ofalu am gadw y darnau lleiaf o'r canwyllau i'r dyben o'u rhoddi i Mr. Jones i fyned i'r gwely; ond buan y deallodd y byddai efe wedi hyn yn arfer prynu canwyllau ei hunan, a chyfaddefai o'r diwedd mai ei reol gyson fyddai llosgi un ganwyl gyfan heblaw y pwt a gaffai ganddi hi, a hyny bob nos; hi a'i dwrddai yn haerllug am ei waith, gan haeru y byddai yn sicr o gollu ei iechyd. Yr oedd Mr. Jones fel dyn yn hynod o drefnus; yr oedd trefn reolaidd ar bob peth perthynol iddo—ar ei ddillad, &c.; yr oedd harddwch yn argraffedig ar ei lyfrgell; yr oedd harddwch rheolaidd i'w ganfod yn ei ystafell wely yn mhob man. Pe cyfarfyddid ag ef oddi cartref, lle bynag y gwelid ef, yr oedd bob amser i'w weled yn gryno ac yn drefnus. Yr oedd yn ddyd cyfandarn yn mhob man, yr oedd yn ymhyfydu mewn tlysmi. Yr oedd yn ddyd dillynaidd trwyddo draw. Efallai fod rhyw rai yn barod i ddyweyd mai ei falchder ef oedd hyny; nid ydym yn bwriadu dyweyd ei fod yn ddyd perffaith, er hyny nid ydym yn barnu fod hyny yn tarddu oddiar falchder, ond ymddengys ei fod yn beth cyfansoddol naturiol ynddo, a meddyl-iwn fod glanweithdra a thlysmi, cartref ac oddi cartref, yn dygymod a phob Cristion, ac a phob gweinidog Cristionogol hefyd. Yr oedd yn ddyd o dymor ryfeddol o gyson, nid yn un hawdd iawn i'w gythruddo. Y mae

gan y cyfryw ddydion fantais fawr iawn ar y rhai hyny sydd yn fyrbwyll a chynryfussu eu natur. Bwriwn olwg arno fel Cristion. Yr oedd yn yr ystyr fanylaf yn ddyd cyfiawn iawn. Yr oedd yn uniawn tuag at Dduw, yn gyfiawn tuag at ei deulu, yn gyfiawn tuag at yr eglwys, ac yn gyfiawn tuag at y byd. Yr oedd yn wr cyfiawn yn Nghymru, yr oedd felly yn Llundain. Yr oedd, fel Cristion, y fath ddyd ac a gadwai ei fri a'i urddas yn mysg ei gyfeillion, ac a enillai eu serchiadau. Y cyfryw oedd ei ffordd fawreddog a meistrolaidd fel ag y gorchymynai ufudd-dod, ac eto ar yr un pryd sicrhâi serchiadau ei bobl. Yr oedd yn ddyd ag oedd yn ofalus iawn yn ei holl ymddygiadau. Ni swperodd oddi cartref ond ychydig iawn o weithiau yn ysdod y ddwy flynedd ar bymtheg y bu yn byw yn Wootton-under-Edge, ac ni adawai y teulu y byddai yn ymweled a hwynt erioed heb fyned i weddi cyn ymadael. Y cyfryw ydoedd ei ragofal, ac angenrheidiol iawn oedd hyn, fel yr ymdrechai fod gartref mewn amser addas yn yr hwyr. Yr oedd yn ddyd wedi ymglyfwyno i'r Arglwydd; yr oedd yn ddyd ag oedd yn byw llawer iawn o'r neilldu—yn y dirgel. Y mae llawer o bobl yn bod y rhai a feiant ar bregethwyr am nad ydynt yn myned allan ddiog; bydd rhai pobl yn caru cael y pregethwr i glebran yn barhaus ag ef; ond os disgwylant glywedd o pregethwr gydag un gradd o hyfrydwch, y mae yn rhaid ei adael yn ei lyfrgell ar ei ben ei hun yn fynych. Yr oedd yn ddyd ag oedd yn hoff o'r dirgel; byddai fyw gyda ei Dduw, a denai allan fel dyn a fuasai gyda Duw. Yr oedd yn ddyd serchog iawn at ei gyfeillion; yr oedd yn gyfaill fyddlon mewn gwirionedd. Nid oedd yn fyrbwyll yn y dewisiad o'i gyfeillion, eto lle yr oedd efe yn gyfaill yr oedd felly mewn gwirionedd, yn gyfaill dirodres a diffuant. Edrycher arno fel gweinidog Cristionogol, gellir dyweyd llawer am dano. Yr oedd yn ddyd o ddoniau godidog; nid oedd braidd un dyn yn Lloegr na Chymru ag oedd yn fwy boblogaidd yn mhob un o'r ddwy wlad na'r brawd Mr. Theophilus Jones. Pan elai i Gymru, llenwid yr ysguboriau lle y byddai, a mynych y pregethai allan. Arferai pobl fyned tair a phedair milltir ar ddeg i'w wrando ar y Sabbath. Yr oedd yn rhyfeddol o boblogaidd; ac am Lundain, nid oedd yn yr un yn fwy boblogaidd nag ef oddieithr Mr. Jay, o Bath. Yr oedd hyn yn rhyfeddol pan feddylw'n pa can lleied o fanteision a gafodd efe. Yr oedd wedi ei gymeryd megys oddiwrth ei alwedigaeth i wisgo ei arfogath. Nid oes ond ychydig o ddydion a allasai orchymyn a rheoli cynulleidfa yn well na'r brawd hwn. Medrai enill ystyriaeth ei wrandawyr, nid trwy draethu ynyfrydwydd, ond trwy y saethau ag oedd wedi eu cyfluo yn eu bregethau, oll yn llymion ac wedi eu hanelu, ac yn fynych a dreiddient i'r galon. Nid llefaru gerbron y bobl yn unig a wnelai ef, ond llefarai wrth ac i'r bobl. Mae llawer o bobl i'w cael a fedrant nosio yn dda, eithr nid ydynt ond ym-

suddwyr a dyfndreiddwyr gwael iawn; ond yr oedd Mr. T. Jones yn medru nodio a dwfndreiddio hefyd. Medrai ehedfan yn uchel ar bethau santiaid, ac fe allai draiddio i mewn i wirioneddau cyfoethog yr efengyl dragwyddol. Fel gweinidog yr oedd yn ffyddlon iawn; yr oedd yn ffyddlon yn ei gerddon a'i gyngorion dirgel. Yr oedd yn ffyddlon yn y pulpud; ni ofalai fymryn am soriant a gwg ei bobl, nac am eu gwen ychwaith. Yr oedd yn hyf fel llew; pregethai y gair heb gywilydd nac ofn neb. Peth rhyfedd i'w goffau ydoedd nerth ei wrolder a hyfda ei galon. Ond yr oedd yn hynod o serchiadol. Pa bryd bynag y ceryddai efe berson am ymddwyn yn anweddaidd, efe a'i gwnai yn y fath fodd ag y deffroai ystyr-iaethau difrifolaf yr hwn a geryddid, ac ar unwaith a'i enillai i'w barchu ac i'w garu. Yr oedd yn un a deimlai yn ddwys am iachawdwriaeth eneidiau anfarwawl. Ni chyflaei efe o'u blaen ryw bwysiau hyfryd, ac ni adroddai efe wrth y bobl ryw bethau a foddhâi eu syniadau cnawdol; ond efe a oedai o'u blaen wirioneddau sylweddol, cedyrn, yr Ysgrythyrau. Efe a ddywedodd ychydig cyn ei farw, "Dywedwch wrth fy mhobl fy mod yn sier fod y gwirioneddau a bregethais cyhyd yn eu mysg yn gyfryw ag a ddeil yn awr profedigaeth; a'r cyfryw yr wyf yn awr yn teimlo eu bod. Nid oes arnaf eisieu yr un Beibl arall, un Gwardedwr arall, nac un iachawdwriaeth arall. Rhoddwch fy nghariad ar wely aneu i blant yr Ysgol Sabbathol. Dywedwch fy mod yn gobeithio y cyfarfyddant a fi yn y nesodd, ond ni chant hyn oddieithr eu gwneud yn gyntaf yn blant i Dduw." Bu farw yn yr Iesu Mai y 4ydd, 1833, er galar anrheithol i'w holl gyfalleion a'i gynulleidfa.

JONES, DAVID, 2il, gweinidog y Wesleyaid. Ganwyd ef yn Meddgelert yn y flwyddyn 1791. Dechreuodd ei weinidogaeth yn y flwyddyn 1807. Yr oedd yn bregethwyr dawnus iawn, ac yn ganwr peraisidd, a thynai yn gyffredin luaws i'w wrandaw. Adnabyddid ef yn Mro Morganwg fel Dafydd Jones, Penybont, gan iddo ymsefydlu yno, a phriodi merch i ledwr yn y dref hono. Daeth yn uwchrif tua'r flwyddyn 1820; aeth i faenachu yn fuan wedi priodi, ac ymddyrysodd gryn lawer trwy hyny. Adymafodd yn ngwaith y weinidogaeth yn y flwyddyn 1824 neu 1825. Yr oedd Mr. Jones wedi ei gynysgaeddu a doniau swynol, a llais fel organ, a meddianai ddawn canu peraisidd dros ben. Ei farw, Mr. Richard Jones, o Gorwen, ac yntau, oeddynt y rhai cyntaf a ymunasant a'r Wesleyaid yn y parthau hyny o sir Feirionydd. Bu farw yn L'erpwl Ionawr 4, 1830, yn 40 mlwydd oed, ac yn y 23 o'i weinidogaeth. Yn ei angladd yr oedd llawer o brif weinidogion y Saeson yn y lle, yn nghyd a'r pregethwyr lleol, blaenoriaid, &c., perthynol i'r cynulleidfa oedd Cymreig ag oedd ganddynt ar y pryd yn y dref hono. Darllenwyd gwasanaeth y claddedigaeth gan Mr. Boiten, a thraddodwyd cyfarchiad gan y Parch. Lot

Hughes, y rhai a ddaethant i'r angladd o Drefynon. Rhoddwyd cyngor gan y Parch. J. Breese, gweinidog yr Annibynwyr yn L'erpwl, i'r gynulleidfa oedd yn yr angladd.

JONES, THOMAS, gweinidog yr Annibynwyr yn Saron, plwyf Llangelar, sir Gaerfyrddin, oedd fab John a Mary Jones, Gilfach Isaf, ffarm gerllaw y capel. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1770. Daeth at grefydd yn ieuanc, a dechreuodd bregethu. Cyn hir dewiswyd ef i waith y weinidogaeth, a chymerodd ei urddiad le yn Saron yn 1802, pan gymerodd y parchedigion canlynol ran yn nghorchwylion y cyfarfod hwnw: D. Peter, Caerfyrddin, a draethodd ar natur eglwys efengylaidd; John Lewis, yr hen weinidog, a weddiodd yr urdd weddi; T. Davies, Panteg, a fynegodd i'r gweinidog ieuanc ei rywmedigaethau. Yr oedd amryw weinidogion a phregethwyr ereill yn bresenol. Yr oedd yr eglwys ar y pryd yn ddwy gangen, a chan bob un ei gweinidog; nid oeddynt yn meddu gwir gysur oblegyd eu bod yn amddifad o undeb a heddwch. Ond ni pharhaodd pethau yn hir felly; yr oeddynt yn ofidus iddynt eu hunain ac i weinidogion y sir, y rhai a ymdrechasant i'w heddychu amrywiol weithiau. Ond llwyddodd o'r diwedd, ac unwyd y ddwy blaidd yn un, a'r ddau weinidog i gymeryd eu gofal. Gan fod Mr. Lewis, yr hen weinidog, yn byw yn Nghastellnewydd-Emlyn, ac wedi cyraedd gwth o oedran, fel ag yr oedd yn methu a dyfod yn gysurus i Saron, 6 milltir o ffordd, cynygodd le i adeiladu capel y tu allan y pryd hwnw i dref Castellnewydd, ar ei dir ei hun, am 999 o flynyddau, ar ychydig iawn o ardreth. Cymerodd y Parch. Thomas Jones asael ar y cynnygiad, a gwnaeth ymdrech mawr, mewn undeb a'r rhan isaf o eglwys Saron, i adeiladu y capel, a galwyd ef Ebenezer. Cymerodd hyny le yn y flwyddyn 1808. Yr oedd gofal y capel newydd ar Mr. Jones yn gwbl, a byddai dri Sabbath yn y mis yn Saron; ac felly y parhaodd hyd ei farwolaeth. Yr oedd Mr. Bowen yno ddau Sabbath yn y mis, gan y byddai y ddau weinidog yn bresenol ar y cymundeb. Yr oedd Mr. Thomas Jones wedi cyraedd oedran mawr, a bu farw yn dra dysymwth, yn 80 mlwydd oed, ac yn y 48 mlynedd o'i weinidogaeth. Am ddeg o'r gloch dydd Sadwrn, Mawrth 9fed, 1850, daeth i gyfarfod parotoad i Saron, mor llon a diachwyn ag un amser. Pregethodd yn hwyliu iawn oddiar Salm xxxiii. 6; gweinyddodd yr ordinad o fedydd, ac wedi terynu pob peth ag oedd yn angenrheidiol yn y cyfarfod hwnw dechreuodd ei ffordd adref. Ond pan wedi myned ychydig latheni oddiwrth y capel achwynodd wryn yn ei ddant, ac mewn ciliad symudodd i'w gylla; yna ymdrechodd gerdded ychydig gamrau yn mhellach, pan y syrthiodd mewn llewyg; yna aethpwyd ag ef yn ol i'r tŷ anedd ger y capel, lle y bu yn ymdrechu ag aneu am tuag awr a haner, pryd yr hunodd yn dawel yn yr Iesu. Dydd ei angladd ymgaglododd tyrfa fawr yn nghyd i'w hebrwng i dŷ ei hir gartref yn mynwent

eglwys Llangeler, pan draddododd y Parch. John Griffiths, ficer y plwyf, yr araith fwyaf byawdl ac effeithiol a glywyd erioed, ar rinweddau Cristionogol Mr. Jones. Ystyrid Mr. Jones yn wr call iawn, yn meddau ar synwrya naturiol cryfion, ac yr oedd yn dduwiol a santaidd ei ymarwedd. Er nad oedd efe yn meddu doniau mor helaeth a rhai, nac mor boblogaidd a llawer fel pregethwr, eto yr oedd ei bregethau yn orlawn o efengyl, a thraddodai hwy yn wresog, syml, eglur, a hynod o gymwys er gwneud argraffiadau ar feddyliau ei wrandawyr. Nid oedd yn wastraffus o eiriau, nac yn ymdroi o amgylch-ogylch yn ei bregethau, ond arweinai ei wrandawyr yn uniongyrchol at gnewllyn ei destyn. Fel gweinidog, yr oedd yn llafurus, fyddllawn, a diwyd; a chafodd y fraint o fod yn ddefnyddiol a llywddianus, fel y dangosai sefyllfa lewyrchus yr eglwys oedd o dan ei ofal; ac y mae y ffaith o iddo fod am gynifer o flynyddoedd yn gweinidogaethu i'r un bobl, a pharhai yn eu serch a'u cymeradwyaeth hyd y diwedd, yn llefaru yn uchel am ei gymeriad uchel fel gweinidog yr efengyl yn y lle.

JONES, GREGORY, gweinidog y Beddyddwr yn Llangynidr, sir Frycheiniog. Ganwyd ef yn Llwyfen, plwyf Cwmdu, o rieni tra chyfrifol, yn y flwyddyn 1806, y rhai a fuont yn dra charedig a chynorthwyol i eglwys Llangynidr am gryn lawer o flynyddoedd. Derbyniwyd ef yn ieuanc, a chan yr ymddangosai ynddo ef arwyddion o fod yn berchen cymwysderau i lawr cylch cy-eoeddus a mwy gwasanaethgar yn ngwllan ei Arglwydd, anogwyd ef i fyned i Athrofa y Fenni, lle y treuliodd yr amser arferol. Yn mhen amser ar ol hyn urddwyd ef yn gynorthwywr i'r hen weinidog, Mr. David Richards, yr hwn oedd weinidog yn Llangynidr y pryd hwnw; ac wedi mynediad Mr. D. Richards i Dolgellau, cymerodd G. Jones ofal yr eglwys; ond oherwydd rhyw amgylchiadau rhoddodd ofal yr eglwys i fyny yn 1830, ac o hyny hyd ei farwolaeth treuliodd ei amser gyda'i alwedigaeth fel amaethwr, gan bregethu yn achlysurol yma a thraw. Ond yn y blynyddoedd diweddar cyfyngwyd ei wasanaeth gan mwyaf, ond nid yn gwbl, i gynorthwyo gweinidog Llangynidr, gan bregethu bob Sabbath yn gylchynol yn Llangynidr a Llangors; a bu yn wasanaethgar iawn i'r eglwys. Yr oedd wrth law, ac yn barod iawn wrth bob taro. Fel dyn, yr oedd yn hunanymwadol a gostyngedig; fel cymydog, yn garedig a chymwynasgar; ac fel pregethwr, perthynai i'r dosbarth hwnw a elwir yn "*intellectual preachers.*" Ystyriai ddyn yn greadur meddylgar, ac mai trwy gyfrwng y meddwl a'r deall y dylid ymwneud ag ef, ac nid ceisio dylanwadu ar ei nwydau anifeillaidd er codi hwyf, fel y dywedir. Ar-ddangosai ei bregethau bob amser ol llafur a myfyrdod. Deallai ei bwnc yn dda, a thriniaf ef gydag eglurder, pwyll, a thrusrwydd, fel y gallai y gwanaf ei ddeall ei amgyffred. Ar weddi yr oedd yn gynwys-

fawr, gafaelgar, a phroffadol neillduol. Diangoda o adael pob profedigaeth, tamtasiwn, a gwendid, ar yr 20fed o Fai, 1851, pan y bu farw yn dawel, ac aeth i'r wlad lle nad oes peswch a llesgedd yn ei ffino mwy.

JONES, WILLIAM, Rhuddlan, gweinidog gyda'r Trefnyddion Calinaidd yn sir Fflint. Ganwyd a magwyd ef yn ngwlad Môn, yn agos i Amwlch, ond nid ydym hysbys o'r flwyddyn y ganwyd ef. Nid oes gwybodaeth pa fodd y daeth i dueddau Llanrwst—nid oes genym fantais i wybod; mae yn debyg mai yno yr ymunodd a chrefydd. Efe a fu yn Nantglyn wedi hyny yn cadw ysgol, ac oddiyno y symudodd i Rhuddlan, lle yr arosodd hyd ei farwolaeth. Gwr o dalra cyffredin oedd Mr. William Jones, tenen, glandeg o bryd, a llon ei lygad. Yr oedd yn ddarostyngedig pan wrtho ei hun i ryw syndra pruddglwyfus, eto pan ddal i blith ei frodyr ac at orchwylion crefyddol byddai, fel pysgodyn wedi dyfod o hyd i'r dwfr, yn ei elfen. Yr oedd ganddo ef hylithrigrwydd dawn, llais mwynnaidd, a dull serchog a dymunol. Casglodd gryn nifer o lyfrau, er ei dlodi, a darllenodd gryn lawer hefyd. Byddai ganddo rai pregethau campus a rheolaidd, er mai dull rhydd a rhwydd oedd ei ddull arferol ef, gan ymosod yn benaf yn erbyn arferion ofer a llygredig yr oes. Yr oedd, fel yr hen frodyr, wedi ei gynysgaeddu ag ysbryd a dawn at waith ei ddydd. Llafurodd trwy fwy o anafanteision nag y gwybu ond ychydig am danynt; ac hwyraeth y busasai llawer o'r rhai ag oeddynt yn barod i feio mwyaf arno a llun gwael arnynt pe yn yr un profedigaethau ag efe. Ni welodd y rhai a gyd-deithiodd fwyaf gydag ef ddim yn isel na gwael ynddo erioed. Pregethwr cymeradwy a phoblogaidd oedd efe, nid yn unig yn mhell o dref ond yn ei gartref; ac y mae hyny ya wastad yn dywedyd cryn lawer. Nid oes petrusder dywedyd ama dano mai Cristion didwyll ydoedd, a phregethwr effro, er yr holl dywydd gyfarfyddodd ag ef; nid oes amheuaeth na fu efe yn oferynol yn llaw Duw yn ei ddydd i droi llawer at gyfiawnder. Dechreuodd W. Jones bregethu yn 1813. Urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth yn y flwyddyn 1831, a bu farw wedi bod yn pregethu dros fwy na 30 o flynyddau. Gwelid ef weithiau ar gefn ei ferlen a'r *Ac* ar draws ei liniau ya myned i drin ei datws. Gwelid ef dro arall wedi dal ei ferlen ar Fofa Rhuddlan wrth fyned i'w daith ar foren Sabbath, ac wedi taflu ei gadach llogell ar ei chefn yn lle cyfrwy, ac heb ffrwyn na thenyn yn ei phen, ac i'w daith ag ef i Brynllwyni. Ond yr oedd ef yn William Jones o Ruddlan gan y llanciau ar ol y cwbl. Byddai yn dda gan bawb ei weled ef ba le bynag yr elai. Anfynych y deuai i'r Cyfarfod Misoel mewn pryd, ond byddai yno gryn swp pan y deuai, a byddai yr oedfa ddau o'r gloch wedi ei sicrhau, os nad y nos hefyd. Un oedd efe a ddefnyddiodd yr Arglwydd i arloesi cryn lawer ar amwlch ei wlad, ac at hyny yr oedd ei brif amcan yntau. Y saethu, y nosweith-

iau llawen, yr ymladd ceilogod, ac yn enwedig y gwylmabsantau—ei oedfaon of a gwbl laddodd y rhai hyn, ac yr oedd Ysbryd yr Arglwydd arno yn ddiâu i'r wprpas hwnw. Yr oedd unwaith yn pregethu mewn treflan ar adeg gwylmabsant. Yr oedd yno ryw lanc mwy cellweirus na'r lleill, ac ebe William Jones, "Byddai well i ti ei chymeryd hi yn araf, fachgen; hwyrach fod rhyw glonc yn nes atat ti nag yr wyt yn meddwl; ond go-beithio nad disgyn i uffern a wnai." Pa fodd bynag, torodd y llanc asgwrn ei glun cyn myned adref y noson hono. Byddai ganddo ddull difrifol, ac eto cymwys, ac yn gweddu iddo ef i osod ei feddwl allan, ac yr oedd y bobl yn ei ddeall; gwrandawent dan wenu, ond yr oedd rhywbeth er hyny yn gafael yn eu cydwobodau. Dywedai rywbryd, "Ni roddwn i ddim *groat* y dwsin am y bobl hyny gyda chrefydd ag y mae yn rhaid cadw chwip ar-nynt o hyd o hyd, fel y top; egwyddor raid gael." Pan y caffai radd o enemiad i'w ysbryd, byddai yn hyfryd iawn i'w wrando. Dylifai megys afon o'i groth. Ceid *drachefn*, eto, *bendigedig fyddo ei enw, halelwia yn oes oesoedd*, ganddo yn dra soniarus. Dyn i'r pulpud oedd efe. Bu boblogaidd, bu lafurus, a bu ddefnyddiol; ond bu farw, ac yr oedd ei golli yn golled mewn gwirionedd. Bu farw o anhwyldeb yr ymennydd; ond nid oedd waeth hwnw, gwyddai Duw mai hwnw oedd oreu iddo ef.

JONES, THOMAS, gweinidog yr Annibynwyr yn Nghwmbach, Aberdar, sir Forganwg. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1794. Tebygol yw mai brodor ydoedd o le a elwir Glanygors, Brycheiniog, ac iddo fod yn aelod a phregethwr yn nghyfundeb y Trefnyddion Calfinaidd am lawer blwyddyn. Pa beth a barodd ei ymadawriad oddiwrth y Trefnyddion a'i ymuniad â'r Annibynwyr nid yw yn hysbys i ni. Yn y flwyddyn 1840 dewisodd yr eglwys yn Ebenezer, Merthyr Cynog, ef i fod yn fugail arni; a bu yn llafurio yno gyda llwyddiant lled helaeth hyd y flwyddyn 1844, pryd y symudodd i Adulam, Tredegar, sir Fynwy. Wedi hyny efe a symudodd i'r Cwmbach, Aberdar, lle y bu hyd derfyn ei oes. Bu o fawr ddefnydd yno i gychwyn achos yr Annibynwyr yn y lle. Adeiladwyd yno gapel bychan ar y cyntaf; aeth hwnw yn rhy fychan, a gorfu iddynt adeiladu un oedd fwy. Cynyddodd y gwrandawyr a'r eglwys yn fawr dan ei weinidogaeth. Ond nid oedd ei oes i fod o hir barhad, canys, ar yr wythfed dydd ar ugain o fis Gorphenaf, 1849, daeth yr alwad am dano i fyd arall, pan oedd efe yn 55 mlwydd oed, gan adael gweddw a phlant yn amddiffaid. Yr oedd yn ddydd hawddgar a charedig, yn bregethwr gwresog, a chymeradwy iawn; a'r Arglwydd a lwyddodd ei lafur i raddau helaeth i achub eneidiau i fywyd tra-gwyddol. Nid oes genym ddefnyddiau pellach i wneyd bywgraffiad iddo.

JONES, THOMAS, gweinidog yr Annibynwyr yn Aberaman, sir Forganwg, gynt o Adulam, Merthyr Tydfil. Cafodd ei sefydlu

i fugeilio eglwys fechan yn Aberaman, yr hon a gyferfydd yn awr yn Saron. O ran corff yr oedd yn wanaiad ac afiach trwy ei oes; felly ni chafodd fawr o gysur tra bu yn y byd trallodus hwn. Dywedai yn ei ddyddiau diweddfod fod ei enaid yn teimlo hyder cryf yn y geiriau hyny, "Y tlawd hwn a lefodd, a'r Arglwydd a glybu." Ond diangodd y brawd hwn ar ei holl offidiau. Yr oedd tystiolaeth felly yn mynwe pawb a'i had-waenai trwy yr ardalocdd lle y preswyliai efe. Efe a hunodd yn dawel yn yr Arglwydd ar yr wythfed o Ionawr, 1848, gan adael gweddw ac amddiffaid, yn nghyda lluwys mawr o gyfeillion, i alaru ar ei ol. Dywedir i'r eglwysai fod yn garedig iawn i'w deulu ar ei ol. Ar ddydd ei angladd ymgasglodd tyrfia luosog, ac yn eu plith ddeg o weinidogion, er gweinyddu y gymwynas ddiweddfod iddo. Ar yr achlysur pregethodd y Parch. B. Owen, Soar, wrth y tŷ; yna rhoddwyd ei ran farwol i orwedd yn mynwent Siloa, Aberdar, a phregethwyd gan y Parch. D. Price, gweinidog y lle, ac areithiodd Mr. Hughes, Dowlais, ar lan y bedd.

JONES, EDWARD, 4ydd, gweinidog y Weasleyaid, a anwyd yn mhilyd Ysegiog, sir Fflint, Mehefin, 1780. Yr oedd efe yn ofni Duw o'i febyd. Treuliodd ei rwym-wasanaeth am dair blynedd yn Nhrefynon, ac a aeth oddiyno trwy lawer iawn o drefydd mawrion y deyrnas i ymwellai yn ei alwedigaeth fel llerwr (*currier*). Cariai ei Feibl Cymraeg gydag ef i bob man, ac ymwasgai at ryw enwad o'i wladwyr yn mhob lle, os byddent i'w cael yno. Aeth trwy lawer o ymdrech meddwl, human-fieiddiad, a phryder dwys, cyn iddo ddeall yn eglur a phrofiadol ffordd iachawdwriaeth. Daeth o hyd i'r Weasleyaid lawer gwaith, a hoffai hwynt yn fawr, er na wddai nemawr ddim am wahaniaeth athrawiaethol y pryd hwnw. Wedi dechreu pregethu caid ef yn llafurio yn achlysurol gyda'r Cymry yn Llundain; wedi hyny yn Lerpwl yn cael ei gymell i bregethu i'r Cymry yno. Yr oedd yn y Gymdeithas yno y pryd hwnw tua deg a thri ugain. Wedi hyny efe a aeth i Lundain ar gyflog i bregethu i'w wladwyr. Llafuriodd am beth amser yn nghylchdaith Merthyr Tydfil gyda Mr. Batters; a'r Gynadledd ddylynol, sef 1808, penodwyd ef i Gylchdaith Caerffili. Yr oedd ei feddwl yn derfysglyd iawn y pryd hwnw, canys yr oedd ei hen demtasiwn yn ei flino, sef caniad y ceiliog; pan ganai hwnw syrthiai syndod ar ei feddwl; ofnai nad oedd yn iach yn y ffydd—y byddai raid iddo newid ei farn rywbryd, er nad oedd yn credu Calfiniaeth; ofnai ei fod wedi pechu y pechod anfadduol. Llyncai meddyliau ofnus ac amheus fel hyn agos ei holl gysuron am dymor. Pan glywai y ceiliog yn canu tybiai ar unwaith fod Duw yn ymguddu, a thesifid ef i ddwfn drallod. Byddai yn cael ei dasfu gan y gelyn fel pel rhwng Calfiniaeth ac Arminiaeth. Parhaodd y brofedigaeth am dymor, sef tair blynedd. Ar ol llafurio mewn amryw gylchdeithiau Cymreig, aeth at y Saeson

yn 1819; ond ni bu efe byw ond yohydig ffynyddau wedi hyn. Yr oedd ei gystudd olaf yn drwm; ond ei galon a draethai bethau da yn y dydd drwg, pan oedd ischyd wedi ffoi, egwyddorion yn cael ei profi, a'r grasusau goddefol yn myned trwy ffwrnes cystudd. Wedi iddo lefaru amryw bethau cysurlawn, a chyngori pawb ag oedd yn bresenol i fod yn ffyddlon, ehedodd i dangnefedd Hydref 27, 1820, yn 40 mlwydd oed. Yr oedd fel dyn yn wr tawel, mwynaid, a ffyddlon.

JONES, SAMUEL, A.C., oedd un o'r offeiriadaid a drowyd allan o'r eglwys sefydledig yn y ffwyddyn hir-gofus 1662. Efe oedd yr enwocaf o'r holl weinidogion Anghydffurfiol Cymreig. Ganwyd ef yn 1628, gerllaw Castell-y-waun, sir Ddinbych. Derbyniodd addysgiaeth dda pan yn blentyn, a phan gyraeddodd oedran cyfaddas anfonwyd ef i Brifysgol Rhydychain. Gwnaeth ei dalentau cryfion, ei ymroddiad llwyr, a'i ymarweddaiad dichlynaidd, enill iddo yno fesur helaeth o barch a chymeradwyaeth. Graddwyd ef yn Athraw y Celfau, a gwnawd ef yn Gymrawd o Goleg yr Iesu. Enillodd Mr. Jones nid yn unig yr anrhydeddau hyn, ond yr oedd ei enwogrwydd y fath fel ysgolaig nes ei wneud ef yn athraw y coleg hwnw am ffynyddau. Urddwyd ef yn Taunton, Gwlad yr Haf. Meddai ar feddwl a barn annibynol, ac ni ddylunai y lluaws ond can bellad ag y credai eu bod yn dilyn gwirionedd. Gosododd ofn Duw o flaen ei lygaid, ac ni phetrusai i fynu cydwybod bur a dirwyst, costied a gostiai. Mae y gwroldeb moesol hwn yn nodweddu holl ddiwygywyr yr oesau. Nid dynion hunangar, yn edrych ar bob peth yn y nef a'r ddaear fel pethau dibwys yn ymyl eu hesmwythra hwy, yw y rhai ydynt yn ysgwyd y byd a chreu cyfnodau newyddion mewn hanesiaeth. Yn nydd y prawf, pan oedd raid naill ai aberthu bywioliaeth gysurus a chymeradwyaeth gwreng a boneddig, neu ynteu fradychu gwirionedd a dolurio cydwybod, dangosodd Mr. Jones mai yr olaf oedd fwyaf gwerthfawr yn ei olwg. Gadawodd y llan, trodd allan gyda'r Ddwy Fil, a rhoddodd ei holl ymddiried yn y Duw yr ufyddhaai iddo, gan fwrw ei fara ar wyneb y dyfroedd, a dewis yn hytrach newyn a noethni gyda chydwybod dawel na bywioliaeth dda gyda gwng y nefoedd. Yr oedd tri ar ddeg ar ugain o'r dynion duwiol a chydwybodol hyn yn preswylho yn Morganwg a Mynwy, a hwy oeddnt brif gychwynwyr yr Annibynwyr, Presbyteriaid, a Bedyddwyr, yn y siroedd a nodwyd, yn nghyd ag yn mharthau ereill y Dywysogaeth. Un o'r ser dysgleiriaid yn mysg y cyfryw oedd y Parch. Samuel Jones, offeiriad Llangynwyd, sir Forganwg. Yr oedd wedi ei lwysfuddio a bywioliaeth Llangynwyd, ger Penybont-ar-Ogwy, sir Forganwg, ryw gymaint o amser cyn yr Adferiad, o'r hyn y cafodd ei ddifuddio yn 1662, sef ar ddydd Gwyl Bartholomew (Awst 22). Cafodd ef ac uwchlaw dwy fil o'r gweinidogion mwyaf duwiol, dysgedig, a llafurus, ag y

mae genym hanes am danynt, eu bwrw allan o'u bywioliaethau am nas beiddid lychwino eu cydwybodaau trwy arwyddo cydsyniad calonog ag amrywiol bethau a ystyriant yn gwbl groes i Air Duw. Ei wraig gyntaf oedd Mary, merch Rees Powell, Ysw., Maesteg, yn mhlwyf Llangynwyd, o'r hon y cafodd bedwar ar ddeg o blant, ond bu farw y rhan fwyaf o honynt yn eu mabandod, a bu farw y fam ei hun wrth roddi genedigiaeth i'r pedwerydd plentyn ar ddeg, Gorphenaf 23, 1676, yn 38 mlwydd oed. Y mae y beddagraff canlynol, o gyfansoddiad ei hanwyl briod, yr hwn oedd yn enwog fel bardd, i'w ganfod yn awr ar ei beddfan yn mynwent eglwys plwyf Llangynwyd:—

"A loving wife and mother dear
Asleep in Christ is lodged here;
Reader, repent, thy minutes fly,
Redeem thy time, and learn to die;
Now make thy peace in Christ alone,
Slight not the counsel of a stone."

Priododd Mr. Jones yr ail waith, ar y 14eg o Awst, 1677, a Mrs. Mary David, o St. Luthian's, ger Caerdydd. Nid ymddengys iddo gael plant o'r ail wraig. Priododd ei ferch henaf yn Abertawy, Awst 15fed, 1687, a Mr. David Jones, o blwyf Llangollen, un o efryd-wyr ei thad. Darlunir y gwr ieuanc hwn fel mab i dir feddianydd a "hen ddysgybl." Oddeutu amser ei briodas efe a ganlynodd Mr. Titus Thomas yn mugelliaeth yr eglwys Annibynol yn y Mwythig, lle y bu farw, er mawr alar i'r eglwys a'r gynulleidfa, yn y ffwyddyn 1718. Ei fab, Mr. Joshua Jones, a fu dros lawer o ffynddoedd yn weinidog i eglwys gynulleidfaol yn Manceinion. Brynlllywarch, fel yr ymddengys, yr hwn sydd amaethdy parchus yn mhlwyf Llangynwyd, a fu yn drigfan i Mr. S. Jones o'r amser y priododd ei wraig gyntaf hyd derfyn ei oes. Tebygol mai rhan o ystad ei dad-yn-nghyfraith oedd. Yr athrofa anghydffurfiol gyntaf yn Nghymru oedd yr un a osododd Mr. Jones i fyny yn ei dŷ ei hun yn Brynlllywarch; efe oedd y sylfaenydd a'r llywydd. Ymddengys iddo yn fuan ar ol cael ei fwrw allan o'r eglwys osod i fyny ei athrofa, a bu yn arolygwr galluog ac effeithiol arni hyd derfyn ei ffwyd defnyddiol a gwerthfawr. Yr oedd y Dr. Llwyd, Esgob Llandaf, yn ei barchu yn fawr, ac efe a wnaeth amryw gynnygion pwysig iddo gyda golwg ar ei enill i gydffurfiol; eithr bu y cwbl yn aneffeithiol ac ofer, canys pa fwyaf yr oedd efe yn ystyried telerau cydffurfiad mwyaf yr oedd ei feddwl pur yn eu ffeiddio. Yr oedd efe yn athronydd enwog, yn hyddysg yn yr ieithoedd Groeg a Lladin, yn dra chyfarwydd mewn defodau dwyreiniol, yn dduwinydd rhagorol, ac yn bregethwr llafurus a defnyddiol. Yr oedd yn Gristion didwyll, o'r dull cyntefig, a phob amser yn addfwyn, siroli, a thangnefeddus. Ei ymarweddaiad oedd yn gymysgedd hyfryd o ddirifwch a siroildeb. Yr oedd yn wr o ymddygiad tra synwyr-gall; trwy hyn enillodd barch mawr yn mhlith goreuon ei wlad, amryw o ba rai

a osodasant eu meibion yn ei athrofa ef i dderbyn ei addysgiadau. Treuliodd yr Arglwydd Mansel amryw flunyddau yn ei dŷ ef; a llawer o'r rhai a addysgwyd ganddo a brofasant yn ysgoleigion enwog ac yn ddyinion gwir ddefnyddiol. Yr oedd y gwr parchus hwn yn ddyoddefydd mawr yn achos Ymneillduaeth yn amser y Dr. Davies, Prif-Ddeon Llandaf, a chafodd ei garcharu yn fynych yn achos cydwylbod. Un tro, pan yr eistoddai ar geubron gerllaw ei dŷ, daeth dau ddyon ato, a gofynasant iddo os mai Brynlllywarch oedd y tŷ hwnw. "Ie," ebe Mr. Jones. "A ydyw Mr. Jones gartref?" ebent hwythau. "Ydyw," oedd yr ateb, "ewch i mewn, a chwi a gewch ei weled ef." Deallodd mai cwnstebli yn dyfod i'w gymeryd yn garcharor oeddynt, ond ni chiliodd, eithr aeth ar eu hol i'r tŷ. Wedi ceisio ganddynt eistedd dywedodd wrthynt mai efe oedd Mr. Jones, a gofynnodd iddynt beth oedd eu neges ag ef. Atebasant yn grynedig fod ganddynt *warrant* i'w gymeryd yn garcharor, a bod yn rhaid iddo ddyfod gyda hwynt can belled a'r Ewenny at yr Ynad. Yr oedd wedi rhoddi benthg ei gefylau y diwrnod hwnw i gymydog i gywaih gwair neu lafur, a chan nad oedd yn chwenych achosi un rhwystr iddo i fyned a'i waith yn mlaen, penderfynodd fyned i'r Ewenny ar ei draed. Yr oedd yn gorff trwm, ac erbyn cyraedd pen y daith yr oedd wedi diffygio. Wedi myned i dŷ yr Ynad dywedir iddo eistedd i lawr yn y gegin. Pan y daeth yr Ynad i mewn a'i weled yn eistedd, dywedir iddo ofyn yn sarug iddo pa fodd yr oedd yn beiddio eistedd yn ei dŷ ef. Cyfododd Mr. Jones ar ei draed, a dywedodd mewn modd prysur, "Nid oeddwn yn meddwl y buassi yn dramgwydd i wr boneddig i ddyon wedi blino i osod ei glun i lawr yn ei gegin, pan yn dyfod yno ar ei alwad ef;" ac ychwanegodd, "er mor fliu yw'r cluniau hyn yn awr, byddant yn gallael fy nghynnal i pan y byddo cluniau rhai yn methu a'u cynnal." "A wyddoch," ebe'r Ynad, "a phwy yr ydych yn siarad?" "Gwn," ebe Mr. Jones. "Y mae genyf," ebe'r Ynad, "awdurdod i'ch carcharu." "Nid heb oddefiad fy Nhaf Nefol," ebe yntau. Ar hyn ffromodd yr Ynad yn aruthrol, ac yn ddiocedi ysgrifennodd *warrant* i'w garcharu yn y gweithdy cospawl yn y Bontfaen. Cyn bod Mr. Jones ar y Ffilltir Aur, ar ei ffordd tua'r carchar, dywedir fod calon yr Ynad wedi toddi, ac iddo anfon ar ei ol a'i ryddhau, a darfod iddo gael myned adref y noson hono i orphwys. Yr oedd Mr. Jones yn ddarostyngedig i boenau corfforol mawrion, yn neillduol oddiwrth gareg yn y bledren, gan yr hon y blinid ef am flunyddoedd cyn ei farwolaeth. Y pangau a ddyoddefai yn y ffordd hon oeddynt erwin iawn, ac yn parhau yn ddiror dros amryw ddiwrnodau. Er hyn oll, dywedir nad ymataliai rhag cyflawni ei orchwyl hoff, sef pregethuf efengyl y tangnefedd, hyd y nod pan yr oedd llymder ei loesion yn achosi dagrau heilltion a dwys ocheneidiau iddo, ac yn aml yn peri ataliedau cyffrous yn ei gyf-

lawniad o'r gorchwyl o bregethuf. Ychydig cyn ei farwolaeth taenwyd chwedl ei fod wedi ymwrthod ag Anghydfurfaeth. Achlysueroedd hyn iddo anfon llythyr at gyfaill, o'r hwn y mae yr hyn a ganlyn yn rhan:—"Parodd eich llythyr diweddaf beth syndod i mi. Nid yw tad y celwydd wedi marw eto. Yr wyf yn ei chyfrif yn drugaredd fod Duw wedi estyn fy einioes egwan hyd yn hyn, modd y gallwyf amddiffyn, nid yn gymaint fy enw dibwys fy hun ag enw mawr y Duw Sanctaidd a Bendigedig, yn nghyd a'i ffyrdd da ef, yn mha rai, er yr holl ddirmyg a'r dyoddefiadau a gawsom, y galluogwyd fi a'm cyfeillion Cristionogol i rodio mewn undeb a thangnefedd. A'm geiriau diweddaf hysbyswyf i chwi, ac i'r holl fyd, na thaimlais, yn yr amser y cyfeiriwch ato, nac er hynny hyd yr awr hon, y radd leiaf o betrusdod meddwl o barthed i uniondeb fy ymddygiad wrth anghydfynio a gwrthod yr arddodiadau (*impositions*) a ddirgymellwyd fel telerau anhepgor cymundeb ag Eglwys Loegr. Cyfaddefwyf fod genyf y pryd hwnw ac yr awr hon wir barch i'r gweinidogion galluog a pharchus. Ond arwyddo cydysniad diragrith â'r oll a'r cwbl cynwysedig yn y Llyfr Gwedd Cyffredin, gwadu fy urddiad blaenorol, llyncu amryw lwon, ymostwng i lwyth o arddodiadau ereill, oeddynt y fath rwystrau wedi eu gosod gan y gyfraith wrth ddarw yr eglwys, fel, wedi ystyriaeth ddyladwy, nad allaswn y pryd hyn, ac nad allaf eto, heb ddinystrio fy nhawelwch mewnl (yr hyn a ddylai fod yn anwylach genyf na'm bywyd), yn ddiragrith neidid drostynt, er i mi trwy hynny gadw fy nghyfrifiad a'm bywiolaeth, ac enill urddas a dyrchafiad ychwanegol. I wneuthur y cyfryw ddewisiad cefais fy arwain y pryd hwnw, nid trwy esiamplau dynion ereill, nac ychwaith gyda bwriad i onill ereill i ddylun fy esiampl i. Hon, syr, yw tystiolaeth ddiweddaf eich cyfaill wrth farw. —SAMUEL JONES. Brynlllywarch, Chwef. 16, 1696."—Gyda'r llythyr hwn anfonodd adysgrifiad o rai gofyniadau a gyfansoddwyd ganddo yn 1655, pan y cafodd ei daer gymell gan y Dr. Davies, y Prif-ddeon, ac Esgob Llandaf, i dderbyn bywiolaeth, yr hon a gynygient iddo ef y pryd hwnw. Ar yr un pryd anfonodd adysgrif o lythyr arall, yr hwn a anfonwyd ganddo at frawd teilwng ag oedd, amryw flunyddoedd wedi ei fwriad allan o'r eglwys, yn siglo yn ei feddwl gyda golwg ar Gydfurfaeth. Y mae y rhai'n i'w gweled yn gyflawn yn Hanes y Dr. Calamy o'r Anghydfurfwyr, ac yn ei d dangos ef yn wr o alluoedd rhagorol, ac o ddiragrithrwydd mawr. Bu farw yn y flwyddyn 1667, yn 70 oed, a chafodd ei gladdu yn mynwent plwyf Llangynwyl, lle y dywedir fod ei gareg fedd i'w gweled eto.

JONES, EDWARD, Bathafarn, ger Ruthin, oedd weinidog gyda'r Wesleyaid. Ganwyd ef yn Mhlas Bathafarn, yn y flwyddyn 1777. Cafodd y fantais o addysg foreuol dda, yn ysgol ramafegol Ruthin, yr hon oedd un o'r ysgolion goreu yn Nghymru y pryd hwnw.

Ymddengys iddo ddewis myned i Fanceinion yn foreu i ddsygu trin cottwm yn hytrach nag ymddarparu i fod yn amaethwr. Yr oedd yn wr ieuanc o rodiad allanol gwastad, ond yn ddyeithr i gyfnewidiad calon a'r bywyd newydd sydd yn dilyn hyny. Yn Nghapel Oldham-street, Manceinion, o dan weinidogaeth y Parch. George Marsden, y dychwelwyd ef at yr Arglwydd. Ar farwol-aeth ei frawd yn 1799, ar daer gais ei rieni cystuddiedig efe a ddychwelodd adref, ac ymsefydlodd gyda hwynt yn Bathafarn ger Ruthin. Nid oedd cymdeithas gan y Wesleyaid yn Ruthin y pryd hyny, ond wrth ddychwelyd o Loegr galwodd gyda rhai o weinidogion y Wesleyaid yn Nghaerlleon, ac ar ei ddymuniad taer cafodd addewid gan un Mr. Morley ddyfod i Ruthin i bregethu. Tra yn myfyrio beth i wneud, ac yn gweddio am i'r Arglwydd agor drws i anfon pregethwyr ei enwad ef ei hun i Gymru, derbyniodd lythyr o gynadlodd 1800 yn hysbysu fod dau bregethwr i gael eu hanfon y flwyddyn hono i bregethu Cymraeg. Nid oedd ef yn hyddysg y pryd hyny yn ei iaith ei hun, o herwydd ei arosiad yn Lloegr. Ond wedi bod yn selog gyda chanu, gweddio, a chyngori, o'r diwedd cymerodd destun i bregethu. Efe oedd y cyntaf a ddechreuodd bregethu ar ol sefydlu y genadaeth Wesleyaid yn Nyffryn Olwyd. Yn 1802, derbyniodd ef i'r weinidogaeth. Yn awr daeth yn gydlafurwr gyda'r ddaug genadwr oedd wedi eu hanfon eisioes i'r wlad. Pregethai yn aml yn yr awyr agored, mewn ysguboriau, tai anedd, &c., a byddai lluoedd yn ymgasglu i'w wrando ef a'r ychydig a gydlafurient ag ef. Yr oedd anwybod-aeth y bobl yn fawr am danynt yr amser hyny. Rhoddwn yma un enghraifft allan o lawer. Mewn un dref yn Ngogledd Cymru anfonwyd cyoeddwr o amgylch i fynegi y gwnai dau o'r *Wesleyans* bregethu mewn man priodol yn yr awyr agored; ond y cyoeddwr, feallai yn anllhythrenog, ac yn gwbl anghyfarwydd a'r gair Seisneg *Wesleyans*, a waeddodd nerth ei ben, "Fod dau *Welsh lions* i bregethu yn y dref heno!" A mawr yr ymgasglu a fu i glywed y llewod Cymreig yn pregethu. Yr oedd Mr. Jones, Bathafarn, yn un yn dechreu sefydlu yr achos gyda'r Wesleyaid mewn llawer man yn Neheu a Gogledd Cymru, a chai dderbyniad mawr yn gyffredinol. Yr oedd ei ymddygiad boneddigaidd ac enillgar yn denu dymion o bob graddau ato. Nid oedd yn enwog fel pregethwr, eto yr oedd yn boblogaidd. Cyfodai ei boblogrwydd oddiar ei sel, hawddgarwch, a'i dduwioldeb personol, yn hytrach nag oddiar drefn ei bregethu, grym ei ymresymiadau, tlydni ei iaith, neu ymdoriad anianfryd. Derbyniad unrhyw beth a ddywedai efe, pa mor ddi-addurn, gwibiog, ac anmherthynasol bynag a fyddai. Er hyny yr oedd ei bregethau yn llawn o Grist; ond diameu fod ynddynt lawer o bethau na wnai neb o chwaeth briodol eu cymeradwyo. Cynghorai Mr. Wesley ei bregethwyr fel hyn: "Pa beth bynag

a gymerwch mewn llaw, ymdrechwch ei weithio allan." Y mae hyn yn fanteisiol i bregethwyr a gwrandawyr. Y mae gwir ddawn yn gynwysedig mewn llefaru pethau priodol a pherthynasol i'r testun, yn hytrach na rhedeg dros feusydd eang ac amrywiol, a dychwelyd yn llwythog o bob math o drysorau. Ond y mae dirgelwch yn hyn, fod Duw yn arddel pregethwyr gwibiog yn aml yn fwy na rhai o gyneddfau cryfach, ac a ymboenant ragor i fod yn drefnus yn y gair a'r athrawiaeth. Wedi i Wesleyaeth gael ei sefydlu mewn llawer man yn y wlad, dechreuwyd adeiladu capeli, ac yr oedd ganddo ef law neillduol yn y gwaith hwn. Yr oedd llawer o ddynion a mwy o sel na gwybodaeth ganddynt am gael addoldai yn ddioced, heb unrhyw ddarpariaeth briodol ar gyfer y fath orchwyl pwysig. Peth hawdd oedd benthycu arian ar lóg uchel, ond nid hawdd oedd talu llôg blynyddol, na dechreu lleihau corff yr arian. Ond yn mhen ychydig flynyddau daeth amgylchiadau arianol y capeli i wasgu yn arlethol ar gyfeillion llawer ardal, ac yn ewedig ar y gwarcheidwaid. Yr oedd Mr. E. Jones yn warcheidwad llawer o gapeli, ac fel y cyfryw yr oedd gan y gofynwyr hawl arno ef yn gystal a'i gydwarcheidwaid; achosodd hyn ofid mawr iddo. Bu yn casglu ddwy waith drwy Gymru, a chasglodd amryw ganoedd o bunau, ond er y cyfan bu yn golledwr yn y mater. Dylai y gofid gafodd ef a'i gyfeillion oddiwrth gapeli eu cyfundeb yn Nghymru fod yn rhybudd tragwyddol i bawb yn y tir i beidio adeiladu tŷ i Dduw heb fod naill ai yr oll o'r arian mewn llaw cyn dechreu, neu o leiaf fod golwg am i'r capel fod yn ddiddylled yn fuan. Y mae hen ddyled ar gapel yn feldith drom. Yn y flwyddyn 1816 cymerwyd ef at y Seison, yn mhlith pa rai y llafuriodd gyda chymeradwyaeth a llwyddiant hyd ddiwedd ei oes. Dygwyrddodd fod gormod o weinidogion ar y cylchdeithiau Cymreig i'r drysorfa gynorthwyl allu eu cynnal; a'r canlyniad fu, iddo ef ac amryw ereill ag oeddynt yn gyfarwydd o'r iaith Seisneg gael eu cymeryd i Loegr. Trwy yr oll cadwodd ei dduwioldeb, ei ddefnyddioldeb, a'i barch, a chafodd yr Arglwydd yn dwr cadarn iddo yn ngwyneb pob ymosodiad mewnol ac allanol. Bu farw yn Leek, sir Stafford, Awst 25ain, 1837, yn y 60 flwyddyn o'i oedran, a'r 35 o'i weinidogaeth.

JONES, MORGAN, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Abertawe. Ganwyd ef o gylich 1662, yn fuan ar ol dechreu yr erledigaeth danlyd a ganlynodd yn hir. Yr oedd wedi gwelw a phrofi cymaint o drallodau yr amser, a chlywed hefyd am ofidiau ei dad a'i daid, ac ereill, y rhai oeddynt yn cael eu herlid, colli eu meddianau, a'u carcharu o bryd i bryd, fel yr oedd ef trwy ras ein Harglwydd Iesu Grist, wedi ei ddyddyfnu yn rhyfedd oddiwrth y byd drwg presenol a'i wagedd. Dywedir ei fod unwaith mewn cyfyngder mawr wedi myned i weddio i'r ystafell tu oefa i'r tŷ. Yr oedd arno dair punt i ryw

ddyn, yr hwn oedd yn bygwth ei roddi yn ngharchar, neu roddi cyfraith arno, oni thalai ar y cyfryw ddydd; cyfyng iawn oedd arno, heb wybod pa le i gael yr arian, a'r dydd wedi dyfod; efe a aeth i ryw ystafell tu cefn i'r tŷ i weddio am waredigaeth, fel na chai yr efengyl ei amharchu trwyddo ef, &c. Yr oedd pobl y tŷ yn barnu ei fod wedi myned i weddio ar ryw achos. Tra yr oedd ar weddi galwodd un wrth y drws a gofynnodd am Mr. Jones. Atebwyd nad oedd ef yno ar y pryd, ond eu bod yn ei ddysgwl ar fyr. Dywedodd yntau fod ar Mr. B. eisieu ei weled ar frys. Pan ddaeth ef i'r tŷ o weddio, dywedwyd wrtho fod Mr. Sylvanus Bevan wedi anfon am dano. Un o'r Crynwyr oedd Mr. Bevan, a siopwr mawr yn y dref. Aeth Mr. Jones ato, a phan welodd y gwr ef dywedodd fel y canlyn, "A ddaethost ti, Morgan Jones; yr ydwyf wedi cael gorchymyn gan Ffrynd Picard, o Barnstaple, i dalu i ti a Lewis Thomas bob o ddwy bunt; mi roddaf i y pedair punt i ti, os gofalu di i dalu Lewis Thomas;" felly y rhoddodd efe hwynt iddo, ac efe a dalodd ei dair punt dyled wrth y dydd; a phan welodd ef Mr. Lewis Thomas efe a ddywedodd wrtho y cyfan, ac fel y darfu iddo wneud yn eon ar bunt o'i arian ef. Gorfoleddu a diolch a wnaethant eill dau. Yn amser Mr. Jones aeth amryw o'r aelodau i America. Pan y bu efe farw cafodd ei gladdu wrth addoldy y Presbyteriaid yn y dref.

JONES, SAMUEL, oedd weinidog gyda'r Annibynwyr. Ganwyd ef Gorphenaf y 10fed, 1817. Ei rieni, John a Margaret Prichard, oeddynt grefyddol, ac o herwydd hyny yn barchus. Gofalant am ddwyn eu plant i fyny mewn adnabyddiaeth o Dduw eu tadau. Samuel oedd yr ieuangaf o honynt. Ychydig iawn o fanteision dysgeidiaeth a gafodd i ddiwyllio ei feddwl pan yn blentyn, oddieithr yr hyn a dderbyniodd yn yr ysgol Sabbathol, ac yn y cyfeillachau teuluaid ac eglwysig. Dywedai am ei ddyddiau boreuaf, "Cefais y fraint amhrisiadwy o gael fy nwyn i fyny mewn teulur crefyddol, a'm magu ar fronau eglwys Dduw; yr wyf yn ddyledus i'r naill a'r llall am filoedd o gynghorion a chyfarwyddiadau gwerthfawr, y rhai na fydd i flynyddau fy oes eu dileu oddiar fy meddwl." Yr oedd seiat plant mewn bri mawr y pryd hwnw, ac efe a ystyrir yn flaenor, a llywyddai yn mysg ei gyfoedion drwy yr addfwynder a'r hynawedd a'i gwnaethant mor gu gan filoedd yn y byd crefyddol wedi hyny. Enillai serch ei gymydogion, ac anfwynych yr elai pregethwr dyaithr heibio i Ddolyddelen heb sylwi ar y bachgen penfelyn, llygad-siriol, a yfai yr ymadroddion mor awyddus o'u genau. "A'r bachgen Samuel a gynyddodd, ac a aeth yn dda gan Dduw, a dynion hefyd." 1 Sam. ii. 26. Derbyniwyd ef yn aelod eglwysig Ionawr 6, 1833. Ymaffodd yn ngwaith ei Arglwydd gyda difrifoldeb ac egni mawr. Bu yn llafurus i gasglu rhai i'r ysgol Sabbathol, a chymerodd ofal un o'r dosbarthiadau. Yr oedd

ei awydd mor angherddol am weled adfywiad ar grefydd, fel, pan nad oedd eto ond plentyn, y gwahoddodd aelododau yr eglwys i gyduno ag ef i dreulio pum mlynud o bob dydd i weddio am lwyddiant yr achos yn eu plith. Wrth ganfod ynddo gymaint o arwyddion duwioldeb diffuant, hwylusder dawn, a syched am wybodaeth, penderfynodd yr eglwys a'i gweinidog roddi anogaeth iddo i ddechreu pregethu; ac yn mis Mawrth, 1836, traddodd ei bregeth gyntaf yn gyoeddus. Yr oedd erbyn hyn rhwng 18 a 19 oed. Wedi iddo ddechreu troi mewn cylch mor gyoeddus, teimlai yn ddwys o herwydd ei ddiffyg mewn dysgeidiaeth. Ceir llawer mor ddiffygiol ag oedd yntau, ond ychydig sydd yn teimlo i'r un graddau ag ef oblegdy y fath anfanteision. Y mae gwyr ieuainc o gemeradyaeth a dawn derbyniol yn rhy dueddol i gymeryd eu denu gan eglwysi amddifad i'r weinidogaeth santaidd, gan gredu fod dawn yn ddigon i wneud i fyny am bob diffyg arall, ac yn gorfod teimlo effeithiau eu camsynied pan yn rhy ddiweddar. Gan nad oedd yn ddigon o ysgolaig i wynebu am dderbynid i un athrofa, penderfynodd gynilo ei arian er mwyn cael myned am flwyddyn neu ddwy i ryw ysgol nes tyfu i'r taldra gofynol i sefyll ger bron dirprwywyr coleg. Bu yn ddiwyd gyda'i alwedigaeth; ac wedi iddo gasglu y cwbl a feddai yn nghyd, ymadawodd a Llanberis yn Nadolig, 1837, a chyfeiriodd ei flordd tua Marton, ya swydd Amwythig, lle yr oedd ysgol flodeuog o dan ofal y diweddar Barch. John Jones. Yr oedd gan ei athraw barch mawr iddo; a'i farn am dano ydoedd, "ei fod yn dysgu yn gyflym, yn gwneud defnydd o foreu ei amser, ac yn debyg o wneud dyn defnyddiol." Y mae yr athraw hawddgar a'r myfyriwr serchog wedi ailgyfarfod erbyn hyn yn mro y llawenydd pur. Ar ol treulio eu dydd byr i ben, y maent yn cydfwynhau y wobr addawedig i'r gweision ffyddlon. Yn ystod y flwyddyn 1840, gwnaeth lawer o ymdrechuadau am dderbynid i athrofa Aberhonddu; ond er ei ddiwydrwydd diorphwys, methodd a llwyddo. Yr oedd ganddo lythyrâu cymeradwyaeth gwel na'r cyffredin; ie, llawer gwel na rhai a dderbyniwyd pan wrthodwyd ef. Yr oedd ei nodweddiad fel Cristion uwchlaw amheuaeth, ac yr oedd wedi cyraedd y gradd gofynol o ddysg. Profa gweddill ei oes fer mai anfwynych y bu ymgeisydd mwy teilwng yn curo am dderbynid wrth ddrws un coleg. Ymddengys ei deimladau, yn ngwynneb y siomedigaeth, yn y dyfynid canlynol:—"Derbyniais lythyr o Aberhonddu yn fy hysbysu nad oes derbynid i mi yno. Mae hyn yn siomedigaeth fawr iawn i mi, ac yr wyf yn isel iawn fy meddwl o'r herwydd. Yr oedd eu haddewidion mor deg i mi, fel nad oedd amheuaeth ar fy meddwl na chawn fy nerbyn, ond i mi ddyfod i fyny a'r cymwysderau gofynol. Ond ah! nid felly yr ymddygydd tuag ataf. Pe cawswn fy ngalw yno a'm holi, a minau yn analluog i'w hateb, buaswn yn ystyried

hyny yn garedigrwydd ynddynt hwy, ac ni fuasai genyf neb i'w feio ond fy hunan; ond, ysywaeth, yr oedd hyny yn ormod braint yn eu golwg i'w chaniatau i mi." Trodd wedi hyny i ymofyn am dderbiniad i athrofaâu ereill, ond ni ddygwyddodd fod lle yn un o honynt ar y pryd. Ymollyngodd mewn siomedigaeth; rhoddodd i fyny bob gobaith am gael derbiniad i athrofa, a phenderfynodd droi allan i'r maes fel yr oedd i chwilio am ryw gongl ynddo i lafurio. Cyn ei gwbl ymadawiad a Marion, bu yn lafurio yn Manchester, Dinasymawddwy, a Bethel gerllaw y Bala. Dychwelodd i'r ysgol, ac arcosodd yno ychydig wythnosau. Ymwelodd drachefn a Bethel, a derbyniodd alwad unfrydol gan y gynulleidfa yno i ymsefydlu yn eu plith. Yn Mehefin, 1840, aeth i Sirhowy. i weinyddu yn lle ei frawd, yr hwn fu yn treulio amryw wythnosau yn Manchester, ac yn ei wlad enedigol. Bu yn Sirhowy o Mehefin 19 hyd Medi 7. Yn ystod ei arosiad yno bu yn hynod o ddiwyd a llwyddianus, a bu yn foddion i adfywio teimladau yr eglwys a'r gynulleidfa; a chyn ei ymadawiad, cafodd yr hyfrydwch anrhaethol o weled agos i bedwar ugain yn dyfod yn mlaen i ymofyn am ei lle yn nhŷ Dduw. Ar ol ei ddychweliad o Sirhowy, treuliodd ddau fis yn Bethel. Yr oedd yn mawr hoffi y cyfeillion yno; ond gogwyddwyd ei feddwl, gan ddau neu dri o amgylchiadau, i fwrw ei goelbren mewn rhan arall o winllan ei Arglwydd. Credai y gallai fod yn fwy defnyddiol mewn rhyw le arall. Cafodd gymelliadau gan amryw eglwysi i dderbyn galwad ganddynt; ond yr oedd ei feddwl yn cael ei dueddu at Maentwrog a Llan Ffestiniog. Daeth yno Tachwedd 21ain, 1840, i aros dros ychydig; derbyniodd eu gwahoddiad; ac ar y 27ain o Ragfyr dechreuodd ei weinidogaeth yno. Dengys y dyfyniad canlynol ei deimladau yn ngwyneb yr amgylchiadau:—"Heddyw yr wyf yn dechreu fy ngweinidogaeth yn Maentwrog. O Arglwydd, rho dy sel ar fy lafur; rho lwyddiant i mi; llanw fi a'r Ysbryd Glân, fel y llanwyd y Blaenor mawr pan yn myned i'w waith; fel y llenwaist, y llwyddiaist, ac y bendithiaist yr apostolion, gwna a mi. Cymorth fi lle yr wyf yn wan, Dysg fi i ochelyd, lle yr wyf yn ryfygus. Corona fi a doethineb, deall, barn, ac addurniadau goreu yr efengyl, megys addfwynder, sel, pwyll, cariad, ysbryd cyoedus a hunanymwadol, fel y gellir dywedyd wrthyf yn y diwedd, 'Da, was, da a fyddlon.' Dyna fy nymuniad drwy Iesu Grist, y Ceidwad ac awdwr y cymod. Amen." Yr oedd hen gapel Maentwrog mewn lle mor ansanteisiol a phe buasai wedi penderfynu wrth adeiladu nad oedd neb i gael dyfod iddo ond yr ysgafn ei droed a'r hir ei anadl. Penderfynwyd adeiladu addoldy newydd yn mhentref Maentwrog. Yr oeddid newydd ddechreu adeiladu pan ddaeth ef yno, a gohiriwyd ei neilldud i waith y weinidogaeth hyd amser agoriad y capel newydd. Mai 26ain, agorwyd y capel. Gwelir ei deimladau ar y pryd

yn ngwyneb y dyfyniadau hyn:—"Mai 24ain, hwylusodod heddyw mewn myfyrdod. Nid wyf yn teimlo cymaint o wasgfa ar fy enaid ag a ddymuwn o lawer erbyn yr urddiad. O Arglwydd, dwg fi i'm lle; a bydded fy urddiad yn unol a'th feddwl." "Mai 26ain:—Dyma y diwrnod mawr wedi dod; meddyliais lawer am dano. Heddyw yr wyf yn grynedig yn meddwl cymeryd arnaf waith mawr y weinidogaeth, er cymaint yw fy llesgedd a'm hanherffeithrwydd." Rhaid i bob gweinidog dalu treth am fod yn ffyddlon, sef gwneud gelynyion iddo ei hun. Ni bu y cyfaill Jones heb gael teimlo hyn i raddau; ond yr oedd cymaint o ysbryd crefydd yn yr eglwys, a chymaint o wir ddoethineb yn ei swyddogion, fel yr edrychent am iddo fod yn ddiöfn wrth weinyddu cyfraith y tŷ. Ar y cyfan, gyrfa esmwyth a hyfryd a gafodd. Caniatawyd iddo gael marw cyn i wresogrwydd cariad cyntaf yr eglwys oeri. Gweithiwr difei ydoedd. Y mae yn awr wedi gorphwysu oddiwrth ei lafur, a'i hŷn yn felus. Yn mis Hydref, 1843, cymerodd daith drwy ranau o siroedd Amwythig a Threfaldwyn i gasglu at addoldy Saron, Ffestiniog. Pan ar y daith, teimlai ryw boen dyeithr wedi sefydlu yn ei ben; ac fel yr elai yn mlaen, chwanegai y gofid. Yr oedd yn teimlo ei hun yn wael iawn yn Nghroesoswallt, a phenderfynodd fyned i dreulio y Sabbath at Mr. James, Llan-saint-fraid; ac ar y Sabbath hwnw y pregethodd ddiweddaf. Ei destun y boreu oedd, "Rhaid i mi weithio gwaith yr hwn a'm hanfonodd, tra yr ydyw yn ddydd: y mae'r nos yn dyfod, pan na ddichon neb weithio." Am yr oedfa hon, dywed Mr. James, "Yr oeddwn yn cael fy nheimladau yn ddrylliog wrth wrando. Yr oedd ei ddull mor ddirifol ac effeithiol fel yr oedd ei wrandawyr bron yn foddfa o ddagrau." Treuliodd y prydawn yn yr ysgol, ac yn yr hwyr pregethodd oddiwrth Matth. vi. 10: "Deled dy deyrnas." Bu yn fyr iawn, oblegyd nerth ei gystudd. Wrth derfynu y bregeth hono, yr oedd yn gorphen gweinyddiad y swydd hono yr oedd ei enaid yn ymhyfrydu ynddi. Cyraeddodd gartref nos Fawrth ganlynol. Wedi i'r clefyd orphen ei waith, ni theimlai boen neillduol yn un rhan o'i gorff. Yna efe a ymollyngodd i ymddyddan a'i gyfeillion am ryw bethau angenrheidiol; "trefnodd ei dŷ;" gwastadhaodd ei gyfrifon; a dywedodd, "Nid oes dim arall o bwys." "Y mae pob peth yn dda." Goleuwyd ei wynebpryd a chafodd ddiwrnod cyfan i ganu ffarwel a'i gyfeillion. Yr oedd ei ystafell ar ddydd ei farwolaeth fel *levee*. Deuai y nail ar ol y llall o'i gyfeillion, a derbyniai hwynt a llaw estynedig, ac a gwen siriol dywedai wrthynt, "Ffarwel, gyfeillion; a brysiwch ar fy ol." "Yr wyf fi yn myned; cyfarfod da i ni yr ochr draw." "Byddwch byw n dduwiol iawn, a gwyliwch dynu un blotyn ar yr achos." Gan gyfeirio at ei weinidogaeth yn eu plith, dywedai nad llawer o bregethau a elwir yn bregethau mawrion a bregethodd efe

iddynt; ond ei fod wedi ymestyn at fod yn sylm ac yn hawdd ei ddeall, ei fod wedi gofalu am fod tuedd ymarferol yn ei holl weinidogaeth, ac os nad oedd tuedd yn ei bregethau i wneud lles i'w wrandawyr, nid oeddnt yr hyn a amcanai efi iddynt fod. Yr oedd efe yn gyfaill trwyadl a ffyddlon. Treuliai lawer o amser mewn gweddi. Yr oedd yn hawdd gwybod wrth weled yr eneiniaid santaidd ar ei lafur cyoeddus ei fod yn adnabod teimlad y Salmydd, "Minau nesau at Dduw sydd dda i mi." Yr oedd yn fyfyrwr diwyd. Treuliai lawer iawn o'i amser i ddiwyllio ei feddwl a chasglu gwybodaeth. Fel pregethwr, yr oedd yn dringo yn gyflym i enwogrwydd. Nid oedd dim hynod ynddo yn nechreu ei weinidogaeth. Yr oedd ei lais yn aflafar. Tueddai at fod yn gyflym ac amleiriog yn ei draddodiad; ond daeth *pathos* cuddiedig ei lais i'r amlwg, a dechreuodd prif flodau ei ddoniau pregethwrol ymagor. Cyfodai yn uwch uwch bob dydd mewn enwogrwydd, a rhyfeddai pawb wrth ganfod ei gynnydd fel pregethwr. Fel gweinidog yr oedd yn ffyddlon iawn; edrychai ar yr holl braidd ar yr hwn y gosodwyd ef yn fugail, heb ysu ei amser a'i ddefnyddioldeb mewn ymweliadau afreidiol o dŷ i dŷ. Yr oedd yr achos crefyddol yn ei holl ranau ar ei feddwl yn barhaus. "Bu farw yn nghanol ei ddefnyddioldeb o fynwes yr eglwys a'i gyfeillion. Yr oedd yr oes yn dysgwyl am dano i fod yn un o'i dynion penaf. O! cymylau a thywyllwch sydd o'i amgylch ef; cawn wybod ar ol hyn."

JONES, EDWARD, 2il, gweinidog gyda'r Wesleyaid. Ganwyd ef yn ymyl Corwen, sir Feirionydd, yn y flwyddyn 1775. Yr oedd ef yn un o flaenffwrthy y weinidogaeth Wesleyaidd yn Nghymru. Pan yn fachgen yr oedd yn hynod o wageddus, a dylunai amryw chwaraeon ofer a phechadurus; a dywed ef am dano ei hun i satan gael cryn golled trwy ei enciliad ef i deyrnas Crist. Dydd yr Arglwydd oedd yr amser nodedig a gymerid yn yr ardal hono i gario yn mlaen pob drwg; a byddai ef yn cymeryd rhan fawr a gweithgar yn nrygioni yr amseroedd hyny. Yr oedd ef yn elyn croes Crist! Wedi treulio blynyddoedd yn fath o flaenor mewn pechod, daeth Mr. Bryan i bregethu i Gorwen, a phenderfynodd gyoeddi Crist i dorf o oferwyr, yn yr hon yr oedd Mr. E. Jones yn uchder ei foddlonrwydd gwageddus. Y pregethwr a draethai am fawrion weithredoedd Duw, oddiar Actau ii. 11. Aeth amryw o gyfeillion y chwaraeuwr i wrando; pan ddeallwyd hyny digiodd amryw o'r cwmpeni pechadurus, a dechreuodd gwawd trwm ddisgyn ar Mr. Jones wrth wrando ar Mr. Bryan. Deallodd llawer o'r oferwyr fod y pregethwr wedi bod flynyddau yn ol yn dilyn amryw chwantau pechadurus fel hwythau, gan sefyll yn ffyddlon yn ngwasanaeth y diafol; ond trwy ras daeth cyfnewidiad mawr ar y galon a'r fuchedd. Dangoswyd "Fawrion weithredoedd Duw" arno ac ynddo. Cafodd hyn argraff ddofn

ar y gwrandawyr, ac yn neillduol ar Mr. Jones. Yn y flwyddyn 1801 y bu hyn. Ar ol treulio agos i flwyddyn heb glywed cymaint ag un bregeth, aeth i dref Corwen i wrando Mr. Bryan yr ail waith, er fod un o'i gyfeillion wedi dyfod a thestun iddo i wneud *interlude* newydd,—yr oedd ef yn gryn brydydd y pryd hwn; dywedodd wrth ei gyfaill ei fod yn bwriadu myned i wrando pregeth Mr. Bryan y Sabbath hwnw. Pwnc y pregeth oedd, "Y dyn heb y wisg briodas ganddo." Effaithiodd y gair yn fawr arno, a gwasgwyd ef i gyfyngder, nes yr ymfynodd, "Pa beth a wnaef fel y byddwyf gadwedig?" Ymwasgodd yn ddioced wedi hyn at ddysgybllion yr Arglwydd, er cael addysg pellach yn mhethau Duw. Ar ol adnabod yr Arglwydd yn y cymod sydd trwy gredu, efe a ai o le i le i weddio yn gyoeddus; ac wedi ei gymell i bregethu yn gynorthwyl, dechreuodd ar y gwaith yn 1803, ac aeth i'r weinidogaeth deithiol yn y flwyddyn 1804, pan y penodwyd ef i sir Fon. Yr oedd ei brofedigaethau yn fawrion oddiwrth ddiafol, a chymerai hwynt oll fel ceryddon am y ffyddlondeb mawr oedd wedi ddangos yn ngwasanaeth pechod. Disgynai y gelynddyn ato yn aml, a chanddo hid mawr yn ei erbyn ef; ond trwy ras gorchfygodd, gan ddiifodd holl bicellau tanllyd y fall. Un flynedd ar ddeg y bu yn alluog i deithio; ond yn ystod y tymor byr hwnw llafuriodd yn Neau a Gogledd Cymru gyda chymeradwyaeth. Yr oedd ei fiordd i deyrnas nefoedd drwy lawer o orthymderau. Gorfodwyd ef o herwydd diffyg iechyd i fyned yn uwchrif yn y flwyddyn 1815; a dyoddefodd gystudd trwm am 23ain o flynyddoedd. Gorphenodd ei daith mewn heddwch. Yr oedd o dymer naturiol, dawel, ddiymhongar, ac enciliedig. Dywedir ei fod yn bregethwr rhagorol, ond fod ei lais yn hytrach yn wanaidd. Ymddangosodd llawer o benillion o'i waith o bryd i bryd yn yr *Eurgrawn* a'r *Trysor* i *Blentyn*. Bu farw yn y Faeol Fawr, yn agos i Lanellwy, Ebrill 15fed, 1838, yn 63 mlwydd oed, ac wedi bod yn y weinidogaeth 34 o flynyddoedd.

JONES, MORGAN, oedd weinidog y Bedyddwyr, ac aelod o eglwys Mr. Myles. Y mae Dr. Walker yn dyweyd ei fod yn gwasanaethu eglwys Laleston, ger Penybont-ar-Ogwy. Tebygol yw iddo farw cyn amser yr adferiad, neu iddo gydfurfio, fel y gwnaeth amryw o'r pregethwr teithiol. Gwel Dr. *Rees's Nonconformity in Wales*.

JONES, EVAN, oedd bregethwr gyda'r Trefnyddion Calfniaidd. Yr oedd yn byw mewn tyddyn ardrethol yn mhlwyf Lledrod, yn sir Aberteifi. Efe ydoedd tad y Parch. W. Jones, gweinidog yr Annibynwyr yn Nhrwafnydd, sir Feirionydd, a'r Parch. Theophilus Jones, gweinidog y Trefnyddion Calfniaidd yn sir Aberteifi. Yr oedd Mr. Evan Jones yn bregethwr derbyniol a chymeradwy iawn, hynod o brofiadol ac ysgrythyrol. Dywedai y diweddar Baroh. J. Roberts, Llanbryn-mair, am dano: "Yr wyf yn

cofio ei glywed yn fynyoh, ac yr wyf yn cofio i mi gael fy anfon unwaith pan yn dair ar ddeg oed i'w gyfarfod, yn nghylch saith milltir o ffordd, pan yr ydoedd yn dyfod i dŷ fy nhad; ac y mae argraff rhai pethau a welais ac a glywais y tro hwn yn aros ar fy meddwl hyd heddyw." Byddai Evan Jones yn arfer dywedyd wrth ei feibion, William a Theophilus, am beidio dyweyd eu dychymygion eu hunain wrth bregethu, ond i egluro y gair i'w gwrandawyr. Efe a barhaodd yn fyddlon hyd ei farwolaeth; nid ydym yn hysbys o'r pryd y bu hyn.

JONES, DANIEL, gweinidog y Bedyddwyr yn Tongwynlas. Yr oedd yn enedigol o ardal Llanymddyfri, a chafodd ei dderbyn yn Nghwmsarnddu gan yr Hybarch Timothy Thomas, o Aberduar. Dechreuodd ef a'i anwyl gyfaill, y Parch. John Morgan, Talrynn, bregethu y flwyddyn ganlynol (sef yn 1808), a pharhaodd Mr. Jones yn fyddlaw'n a derbynol i bregethu gartref ac ar gylch. Yn y flwyddyn 1814, ar adeg corffoliad yr eglwys yn Nghwmsarnddu, cafodd Mr. Jones ei neillduo yn fugal iddynt. Ar ol eu gwasanaethu am dymor yn llwyddianus fel y cyfryw, ac wedi pridi â merch barchus o'r ardal, aeth, er mwyn rhagor o ddysg, i Athrofa y Fenni, yr hyn oedd yn beth anarferol, trwy ei fod yn briod ac yn ordeiniedig. Bu am gwpl o flynyddau yn fyfyrwr diwyd a llwyddianus yn yr Athrofa, o dan ofal yr enwog Mr. Micah Thomas, a bu gwasanaeth Sabbathol Mr. Jones yn fendith bwysig yn y cylchoedd am y tymor hwn. O'r Athrofa, mentrodd Mr. Jones ei hun yn llaw Rhagluniaeth i Liverpool, at nifer fechan o Fedyddwyr Cymreig, y rhai a adolent mewn ystafell anghyoeidd, ac nid oedd ond pob digalondid o'i flaen. Methodd y duwinydd enwog J. P. Davies, o Dredegar, a gwneud nemawr ddim yno; ond Daniel Jones oedd y *right man in the right place* gyda golwg ar Liverpool, yr hyn a brofwyd yn eglur. Yr oedd ei fydd yn gref, ei benderfyniad yn ddi-ildio, a'i gymhwysderau i enill dymion braidd yn anghymarol. Symudodd yr Arch o un man i'r llall yn ei amser ef, a chafwyd Ararat gyfeus i'w gosod i lawr yn y *Great Cross Hall Street*, lle y mae addoldy eang ac hardd yn gofaddail o ymdrechion Mr. Daniel Jones. Y mae erbyn hyn eglwysi ereill yn y dref a Birkenhead, fel ffirwyth wedi tori allan, i fesur mawr, ar ol yr had da hauwyd ganddo ef a'i olynwyr. Bedyddiodd yma ganoeidd lawer, yn forwyr a thirwyr, a bu yn hynod ofalus am y canoeidd dyfodiaid a ddeuent i Liverpool. Bu yn foddion i osod amrai mewn sefyllfaeod da, a daeth rhai trwyddo yn uchel yn y byd, a chawsant gwmorth i anghofio eu cymwynaswr caredig, tra y mae lluwais hyd heddyw yn anwlyo ei goffadwriaeth. Ni ddiangodd o Liverpool heb ei dralloedion; ond y penaf oedd claddu ei unig fab, Mr. Ebenezer Rowland Jones, yr hwn oedd ddyd ieuane tra galluog, dysgedig, a duwiol, ac wedi dechreu arfer ei ddawn fel pregethwr gyda derbynriad. Yr oedd colli Ebenezer i Mr. Jones yn gyf-

artal i golled yr enwog Gomer ar ol ei anwyl Ieuan Ddu, ac i Williams, o Drosnant, ar ol ei Bona o Ddyssail. Wedi llafur maith a llwyddianus, wle Mr. Jones yn ymadael, ac yn y flwyddyn 1841 neu 1842 yn ymsefydlu yn y Bontfaen, ac ar ol bod yno am tua dwy flynedd mewn parch, efe a symudodd i'r Felinfoel, o gylch 1844, lle y bu yn foddion i gael yr achos i agwedd flodeuog ar ol profedigaethau pwysig. Yn yr amser hwn y cyoeddodd gasgliad tra rhagorol o emynau at wasanaeth enwad y Bedyddwyr, yn nghyd a chyfrol fechan o'i bregethau, lle y mae yr iaith Gymraeg yn ei choethder a'i hegludr penaf yn cydgyfarfod. O'r Felinfoel eto, cawn Mr. Jones, yn 1853, yn symud i gymeryd gofal bugellaidd Aionon, Tongwynlas, lle y llafuriodd yn ddiwyd a pharchus gyda llwydd dymunol hyd ei farwolaeth, heb fod yn faich i neb, ond yn hyfrydwch i bod dyn da. Yma hefyd y llwyddodd i godi achos Seisnig gobethiol, a chapel hardd. Yr oedd Mr. Jones yn un o wir feibion yr awen, ac fe enillodd wobrwon lluosog am ei lafur. Fel dyn, yr oedd gyda'r mwyafrif caredig; fel Cristion, yn ddiargyoeidd; ac fel pregethwr, yr oedd yn anghymarol am ei feluser—ei bethau yn dda, a'i lais yn anarferol beroriaethus. Cysegrodd ei ddeall mawr, ei wybodaeth eang, ei ddoniau melys, a'i ysbryd boneddigaidd, yn nghyd ag amser hir, yn gwbl er daioni crefydd a'r byd. Ac er prawf nodedig o boblogrwydd Mr. Jones yn y weinidogaeth, cawn iddo bregethu mewn mwy o Gymanfacedd na neb arall yn ei amser ef. Yr oedd yn un o'r gweinidogion mwyaf gofalus am ei braidd, a chawsant ganddo o ddiwyll laeth y gair. Gadawodd weddw oedranus, ac un ferch, yn nghyd ag ŵyrion amryw, ar ei ol. Merch iddo ef ydoedd Mrs. Roberts, gwraig gyntaf y Parch. W. Roberts (Nefydd), Blaenau Gwent. Gorphenodd yr hen frawd doniol hwn ei yrfa hirfaith mewn tangnefedd a gorfoledd, ar ol ychydig oriau o gystudd, yn 75 mlwydd oed, ar ol pregethu y Sul blaenorol mor rymus a dylanwadol ag arferol. Darfu iddo ef a'r flwyddyn 1862 ganu yn iach i'r byd tua'r un amser. Y cyfryw oedd dylanwad, enwogrwydd, a pharch Mr. Jones yn ei fywyd, fel nad oedd petruder am gael iddo gynhebrwng lluosog, yr hyn a gymerodd le ar y 5ed dydd o Ionawr, 1863; pryd, yn y tŷ, y darllenodd ag y gweddiodd y Parch. J. Lloyd, Ebenezer, Merthyr, mewn modd toddedig iawn. Yna cludwyd ef o'r ty i gapel Aionon gan y diaconiaid, le y darllenodd ac y gweddiodd y Parch. W. Caledfryn Williams, Groesnewn, hen gyfaill profedig Mr. Jones am 40 mlynedd, ac i'w hunol ymdrech hwy y mae y cyhoedd yn ddyledus am arlun (*portrait*) hardd a wnaed i'r enwog Christmas Evans. Wedi hyn, pregethodd y Parch. Daniel Davies, D.D., Aberafon, yn Saesneg, ac yn Gymraeg y Parch. J. Richards, Caerffili, dwy bregeth hollol gyfaddasol i'r amgylchiad. Gweinyddwyd ar lan y bedd gan y brodyr parchus Evans, Dowlais, ac Evans

o Abercarnid. Yna gadawyd yr hen batriarch Jones i orphwys yn ei ystafell dawel hyd y dydd i gelwir ef i newid marwoldeb am anfarwoldeb bythol. Yr oedd Mr. Jones, ar lawer cyfrif, yn un o brif enwogion ei oes. Rhoddas ei lafur, ei boblogrwydd, a'i lwyddiant mawr am tua 25 o flynyddau, yn Liverpool, achlysur i'w enw fod yn berarogl am lawr oes a chenedlaeth.

JONES, D. W., Gweinidog yr Annibynwyr yn Nhrefynon, sir Fflint. Brodor oedd o ardal Llandyssul, sir Aberteifi. Ganwyd ef mewn lle o'r enw Gwern Newydd, tŷ fferm yn mhlwyf Llanfair o'r Llwyn, Hydref 14eg, 1800. Yr oedd efe yn wythfed o naw o blant, chwech o feibion a thair o ferched. Ymddengys fod crefydd wedi dyfod yn foreu i'r teulu hwn, a'i fod wedi parhau ynddo yn hir. Yr oedd wedi hanu o deulu cyfrifol yn y byd, a theulu synwrol a thra defnyddiol yn eglwys Dduw. Byddai y tad yn cadw llywodraeth, a'r fam yn eu hyfforddu yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd, fel nad oedd dim wedi ei adael ar ol er eu goeod ar ben y ffordd er iawn dreiddio at wirionedd yr efengyl. Anfonwyd ef i'r ysgol gyntaf at y Parch. John Jones, mab i'r Parch. Jonathan Jones, Rhydybont. Yr oedd Mr. Jones pan fu farw ei athraw tua deng mlwydd oed. Aeth wedi hyn i'r ysgol at y Parch. S. Griffiths, Horeb, yr hwn a gadwai ysgol yn Bwlchgroes ar y pryd, yn un o'r capeli oedd dan ei ofal, lle yr arosodd am tua dwy flynedd. Yr oedd hyn yn ystod 1821 a 1822. Yr oedd yn awr tua thair ar ddeg oed. Wedi hyn nid oes genym hanes am dano am tua dwy flynedd. Yr ydym yn barnu mai yn y cyfngw hwn y daeth at grefydd, ac y derbynwyd ef yn aelod o eglwys Horeb. Efe a ddywedai, mewn cyfeiriad at yr amgylchiad hwn, y modd y teimlai yn mhell cyn yr amser y daeth efe i undeb cyflawn a'r eglwys:— "Cefais, trwy drugaredd Duw, fy nghynysgaeddu a rhieni duwiol, y rhai a'm harweinai i dŷ yr Arglwydd i ymarfer a phob moddion o ras, ac a'm cynghorent beunydd i ofni ei enw a chilio oddiwrth ddyryioni. Dywedent wrthyf, 'Cadwed dy galon ein gorchymynion, a heddwch a chwanegant hwy i ti. Na âd i drugaredd a gwirionedd ymadael a thi; cylyma hwynt am dy wddf, ysgrifena hwynt ar lech dy galon. Gobeithia yn yr Arglwydd e'rh holl galon; ac nac ymddiried i'rh ddeall dy hun. Yn dy holl fyrdid cydnebydd ef, ac efe a hyffordda dy lwybrau.' Gwnaeth yr hyn a glywn yn wastadol, yn goeoddu a dirgelaid, argraffiadau ar fy meddwl na ddilêir byth. Gwnaethant i mi wlyo yn chwewr uwchben fy nghyflwr colledig fel pechadur ger bron Duw, a thafu fy hun i'r llwch at ei draed i erfyn am ei drugaredd a'i ras maddeuol trwy Iesu Grist. Wedi bod fel hyn am ryw gymaint o amser mewn gwasgfa am fy nghyflwr, arweinwyd fy meddwl at y geiriau, 'Deuwch ataf fi bawb ar sydd yn flinderog ac yn llwythog, a mi a esmwythaf arnoch.' Teimlais fy hun yn y fan yn cael rhyddhad, a'm baich yn myned i lawr, a

galluogwyd fi i gyflwyno fy enaid i'w law, i'w gadw yn ei drefn ogoneddus ei hun. Ynddo ef y mae fy holl obaith yn cyfarfod, ac ar haeddiant ei aberth yn unig yr ydwyf yn gorhwyys am faddeuant o'm pechodau, a chymeradwyaeth ger bron Duw." Y mae yn amlwg wrth yr ymadroddion blaenorol fod Mr. Jones er yn ieuanc yn greadur newydd. Nis gallai yr argraffiadau oedd ar ei feddwl gyfodi o honynt eu hunain, nac o hono ef ei hun, nac o unlle ond o Dduw, ac y maent i'w gwerthfawrogi fel arwyddion anwadadwy o bresenoldeb Duw yn y galon. Yn ystod yr amser y cyfeiriwyd ato yn barod, pan oedd efe mewn gwasgfa am ei gyflwr, ac ofn a gobaith yn ei ddiridynu oddifeun, y derbynwyd ef yn gyflawn aelod yn Horeb. Yr oedd hyn yn rhywle o'r flwyddyn 1823 i'r flwyddyn 1824, ac yntau o bedair ar ddeg i bum-theg mlwydd oed. Yr oedd efe, fel y dangoswyd yn barod, wedi cael manteision addysg o'r fath ag oedd i'w cael yn y cymydogeaethau cyfagos yn flaenorol. Ond dechreuodd feddwl yn awr am fyned i'r Neuaddlwyd, Rhydychain y parthau hyn o'r wlad, lle y byddai bechgyn ffarmwyr ac ereill yn myned i orphen eu haddysg. Rhywbryd yn nechreu Hydref yn y flwyddyn 1824, wedi i'r cynauaf fyned drosoed, a phob darpariadau angenrheidiol mewn ymborth a dillad ar gyfer y tri mis dyfodol gael eu gwneuthur i fyny, cychwynodd i'w daith ar gefn un o'r ceffylau, a holl angenrheidiolau y dyn oddiallan wedi eu pynorio mewn fietan o dano, ac un o'i frodyr yn ei ddylun. Y peth cyntaf oedd ganddo i'w wneud wedi gweled yr athraw, a thalu ymweliad a'r ysgol yn y tŷ a'r to gwellt, oedd chwilio am le cysurus i letya. Nis gallwn gofio ar hyn o bryd enw y drigfan i'r hon y disgynodd ei goelbren, na bod yn rhy sier o enw y triganydd; ond er mwyn cyfluedra ni a'i galwn yn Tomos. Yr oedd y Tomos hwn yn perthyn i'r sect fanylaf o'r Phariseaid, yn gwneuthur yn llydain ei phylacterau, yn caru y lle uwchaf yn y synagog, a degymu y mintis, a hir-weddio, a chadw llythyren y gyfraith i fyny yn ei holl fanylion. Yr oedd gwisgo côt o doriad Seisnigaidd a chodi y gwallt yn y talcen yn galw am i'r pechadur gael ei orfodi i ddwyn ei benyd, a chwiban neu lanhau dan yr ewinedd ar y Sabbath yn galw am farn ysgymundod i ddisgyn heb drugaredd ar ei ben. A byddai hyn yn ceisio dyweyd iddo grogi y gath ddydd Llun am fod mor anystyriol a dal llygoden ar y fath ddiwrnod! Pa fodd bynag, nid hir fu Mr. Jones dan ei gronglwyd cyn iddo, yn ddfieddlwl, ryw foreu Sul, dynu allan ei bin-gyllell i docio un o'i ewinedd ag oedd rywfodd neu gilydd wedi hollti. Cythruddodd hyn hen ddyrn Tomos yn aruthr, a gosododd droell ei naturiaeth yn fflam. Esgynodd Sinai ac Ebal i chwilio am y melldithion trymaf oedd ar glawr. Yr oedd y Sabbath wedi ei halogi, a'r troseddwr yn haeddu cael ei wneuthur yn esiampl. Ac oni b'ai neidio o'r wraig i'r adwy i droi ymaith ei lid, nid oes sicrwydd nad i'r heol y buasai y bachgen difeddwl

wedi ei fwrw. Ond nid oedd peth mor bwysig i dderfynu yma. Yr oedd yn rhaid ei roddi yn llaw yr athraw, er mwyn enaid y llanc a buched ddiargyoeidd yr ysgoleigion. Galwyd Dr. Phillips i'r tŷ, a gosodwyd yr achos ger ei fron gyda holl ddirifoldeb llys barn, tra y gwrandawai y Dr. gyda dirifoldeb brawdwr yn eistedd ar fater bywyd a marwolaeth y troseddwr o'i flaen; a chan droi at y cyhuddedig dan ffugio cymaint ag a allai o ddigofaint, dywedodd, "Daf, 'rwy'n rhyfeddu atoch; y chwi yn profesu crefydd yn gofalu am eich ewinedd ar y dydd Sabbath! Os ydych yn ddigon rhyfygus i dori eich ewin ar y Sul synwn i ddim na fydded yn ddigon anystyriol i godi y ddafad o'r ffos, neu fwyta cawl wedi ei ferwi ar y Sul? Ffeihonoch!" Er tewed oedd croen Tomos, ni fu y ffaim hon yn fyr o gyraedd y gwaed. A pha bryd y bu gwawdiaith, braich ddeau areithyddiaeth, o'i hiawn arfer, heb fod felly? Yr oedd y Doctor yn adnabod ei ddyd, ac yn gwybod pa gyffyr i'w weinyddu; a phe heb fod felly, yr oedd arwyddion y gwahanglwyf yn eithaf eglur i rai llai eu profiad nag ef, fel nad oedd perygl yn y byd gyfeiliorni. Nid yw profes fawr o gyfiawnder ond cochl i guddio twyll, a'r lle y mae yn gwneud mwyafr o ymfrost y mae fyfyr i'w hofni. Ond yr oedd awr Tomos heb ddyfod, er fod Dr. Phillips yn ei gweld er ys talm. Yr oedd efe yn awr ar ymgymeryd a'r swydd o brynu moch ar hyd y wlad, i fyned a hwy i Ferthyr a Thredegar i'w gwerthu. "Wel, Tomos," ebe yr hen Ddoctor, wedi gwawdgeryddu Mr. Jones, "ydych chwi yn meddwl myned i brynu moch hyd y wlad?" "Odw." "Wel, cymaint sydd genyf fi i ddywedyd wrthoch chwi ydyw, Cymerwch ofal nad ewch chwi ddim yn fochyn eich hun i'r canlyn hwynt." Sut bynag, yn fochyn yr aeth Tomos, yn gystal ag un a orwedodd mewn ffos. Bu Mr. Jones dan y gronglwyd hon am yn agos i fwyddyn, sef am ystod yr amser y bu efe y tro hwn yn y Neuaddlwyd, a chafodd allan i gyflawn foddlonrwydd fod Tomos yn well dyn a Christian yn mhob ystyr wedi ei fwrw dros y trothwy i Satan nag oedd ef wedi bod erioed cyn hyny pan yn nghymunde y saint. Yn ngwyliau yr haf canlynol ymadawodd Mr. Jones a'r Neuaddlwyd, heb un bwriad i ddychwelyd iddi mwy, gan nad oedd ganddo un golwg ar y gwaith o ddechreu pregethu, ac yntau eisioes, fel y gallem dybied, wedi cael hyny o addysg a ystyrid yn angenrheidiol er ymgymeryd a gorchwylion cyffredin bywyd. Ymrodd yn awr i weithio ar y ffarm, ac i ddyfod i adnabyddiaeth pellach ag egwyddorion garddwr-iaeth, gan mai hyn, yn ol pob golwg yn awr, oedd iddo i fod mwy yn alwedigaeth. Ond nid eiddo dyn ei ffordd, nac ar law gwr a rodio y mae llywodraethu ei gerddeddiad. Y mae argraffadau dystaw yn cael eu gwneuthur yn ddjarwybod ar ei feddwl, oddiwrth fil o droion sydd yn ei gyfarfod, ac yn pen-derfynu, dan ofal yr Hwn sydd yn gwneud pwys i'r gwynt, ei amserau rhagosodedig a

BRAN III.

therfynau ei breswylfod. Yr oedd efe yn awr yn y Neuadd wedi cael blas ar ddygeidiaeth. Nid oedd a foddlonai Mr. Jones ond cael myned i'r ysgol drachefn. Tua'r fwyddyn 1828, pan yn laelanc, yn gyru ar ei 19 oed, cawn ef yn cyfeirio ei gamrau eilwaith tua'r Neuaddlwyd, lle yr oedd wedi dyfod yn ddiwygiad trwyadl ar foesau a'r dull o ddwyn pethau rhagddynt er pan oedd efe wedi bod yno o'r blaen. Yr oedd hyn yn llawenydd nid bychan iddo wrth feddwl myned yno drachefn, yn gymaint a bod ei gysur personol a'i adeiladaeth ysbrydol yn debycach o fod yn fwy sicr. Yn mhen agos i ddwy flynedd wedi iddo ddechreu pregethu, sef yn mis Awst, 1831, efe a ymadawodd a'r Neuaddlwyd i fyned i Rotherham. Yr oedd ymadael a'r Neuadd yn pwysu nid ychydig ar ei feddwl. Yr oedd yn hoff ganddo ei gydfyfyrrwr yn gystal a'i athraw, a hwythau yn neillduol o hoff o hono yntau. Ni ymadawodd oddiyno un ag yr oedd mwy o chwihadod yn cael ei deimlo ar ei ol. Yr oedd hynawedd ei dymér a boneddigeddwrwydd ei ymddygiad wedi enill iddo serch yr holl ysgol; a phan ysgydwai law a'r hen Ddoctor wrth fyned ymaith torodd y ddau i wyo fel plant. Yr oedd efe yn awr yn myned i wlad arall, ac at genedl o wahanol iaith; ond yn ffodus yr oedd efe yn cario ei gartref i'w ganlyn. Yr oedd yr un elfenau a aesthai efe gydag ef i'r Neuaddlwyd i sicrhau yr holl ysgol yn gyfeillion iddo, gydag ef yn myned i Rotherham i wneud yr un peth. Heblaw ei fod yn un diniwaid a diargyoeidd, a hawdd yn mhob ffordd i'w giaru, yr oedd efe erbyn hyn yn ysgolaig gwych, mor bell ag yr oedd ef wedi ei wreiddio yn elfenau y Lladin a'r Groeg, yr hyn hefyd oedd yn fanteisiol iddo tuag at gael parch dyledus oddiwrth ei gydfyfyrrwr. Yn 1835, wedi i'w amser ddyfod i fyny yn Rotherham, caethod alwad unfrydol i Dref-fynon, yn yr hwn le yr urddwyd ef, ar y 26ain o Awst, yn weinidog ar yr eglwys Annibynol a gyferfydd i addoli Duw yn Heol y Capel, Trefynon. Cymerodd arno yn benaf arolygiaeth y rhan Seisnig o'r eglwys, a'r Parch. E. Hughes, o Goleg y Drefnewydd, y rhan Gymreig. Yn mhen ychydig flynyddau cymerodd rhaniad le, yr hyn a achosodd i Mr. Hughes a'i gyfeillion i ymadael. Parhaodd Mr. Jones yr unig weinidog am dros bedair blynedd ar ugain. Yn fuan ar ol ei sefydliad yn Nhreffynon dechreuodd ar y gwaith o barotoi amryw wyr ieuainc i'n hathrofeydd; a phryd na byddai ganddynt ddim i dalu, efe a fadduawai iddynt y cyfan. Nid oedd efe wedi derbyn yn rhad, ond yr oedd efe am roddi yn rhad, gan ymlawenbau fod ganddo allu i wneuthur hyny. Yn y fwyddyn 1841 ymddiriedwyd ysgol Dr. Daniel Williams, yr hon oedd yn flaenorol yn New Market i'w ofal; a thystiai Dr. Davidson, un o'r ymddiriedolwyr, nad oedd ganddynt ysgol o'i chyffelyb yn y chwech sir—dim un ag oedd y plant yn cael cymaint o chwaraeu teg, a'u gwreiddio mor sicr yn egwyddorion gramadeg a rhyfyddiaeth. Ac nid

q

rhyfedd, yr oedd yn deall ei waith, ac yn ei wneuthur yn gydwytbodol. Yr oedd yn ysgolaig da, ac yn eang ei wybodaeth yn mron ar bob cangen; ond eto yr oedd mor hunanymwadol a phlentyn. Deallai lawer, ond ni honai ddim. Gwasanaethodd y swydd o ysgrifenydd i gangen gynorthwyl o Gymdeithas Genadol Llundain dros Ogledd Cymru, a'r Feibl Gymdeithas, a'r Gymdeithas er taenu Gwybodaeth Grefyddol yn mysgr Iuddewon, am flynyddoedd lawer, ac enillodd radd dda o hyder ynddynt oll fel swyddog ffyddlon a gofalus, a'u llwyddiant yn agos at ei galon. Y llafur hwn a roddai efe yn rhad. Yn nghanol y gorchwylion hyn i gyd, nis esgeulusai ag ymbarotol yn helaeth a manwl ar gyfer y Sabbath, yr hyn sydd brawf o'i fod yn ddeheuig gyda threfniad ei amser, ac yn ddeheuig gyda chario y trefniad hwnw allan. Yr oedd ei bregeth bob amser yn gryno ac ymarferol, a'i ddull a'i lais yn ddigon goddefol; ond nid oedd y naill yn ddigon gwrol, na'r llall yn ddigon soniarus, i wneud cyfiawnder gerbron y bobl a'r meddyliau a gynywsai. Nid oedd ei iechyd yn dda am flynyddau, a hyny i raddau am na chymerai ddigon o ymarferiad corfforol. Yr oedd y pryf marwol wrth ei wraidd, a physurodd megys ar garlam yn y dyddiau diweddaf i'r Iorddonen; ond pan yr oedd hoelion ei babbell yn dyfod yn rhyddion o un i un, yr oedd angor ei onaid yn sicr wrth hen Gadernid Israel. Bu farw Tachwedd 7fed, 1861, pan yn 52 mlwydd oed, gan adael ei holl berthynasau a'u gyfeillion mewn galar trwm ar ei ol.

JONES, DANIEL, gweinidog y Bedyddwyr yn Llangenech; brodor oedd o ardal Bwlchgywynt, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1783; derbynwyd ef yn aelod yno gan y Parch. W. Williams, ac yno y dechreuodd bregethu. Treuliodd Mr. Daniel Jones beth o'i dymor crefyddol a phregethwrol yn ardal Blaenffos, ond yn ardal oedd Llanelli a Llangenech y treuliodd fwyaf o'i oes. Ni fu yn ymddibynu nemawr am ei gynaliath oddiwrth y weinidogaeth, ond dylunai ei gelfyddyd fel saer coed, a phregethodd hefyd yn ffyddlon air y bywyd mewn amser ac allan o amser. Neillduwyd ef i'r weinidogaeth mewn cyfarfod yn Sardis, fel y gallai weinyddu ordinhadau y cysegr. Bu yn un o sylfaenwyr yr achos yn Llangenech, lle wedi hyny y bu yn fugal gofalus, a chafodd cyn ei farwolaeth weled eglwys lewyrchus o dan ei ofal bugeilaidd. Cyn hyn, bu yn hynod o ddefnyddiol fel pregethwr yn eglwys Horeb. Yr oedd Mr. Jones yn ddyn llafurus, ac yn bregethwr goleu, efengyllaidd, a blasus iawn. Bu codiad cwrdd misol y dosbarth y perthynai iddo yn foddion iddo ddyfod allan yn enwocach fel pregethwr nag erioed. Rhoddodd bodolaeth y cyrddau hyn fywyd newydd yn yr hen frawd, fel mai tystiolaeth unol ei frodyr ydoedd, fod Daniel Jones, Llangenech, yn gwella yn ei hen oedran fel pregethwr. Yr oedd iddo barch cyffredinol yn ei ardal, yn gystal ag yn yr eglwys. Wedi

tymor o gystudd a gwanyohodod hunodd yn yr Iesu, Chwefror 2il, 1863, yn 80 mlwydd oed. Claddwyd ei weddillion marwol yn ymyl yr addoldy lle y gweinidogaethai, pryd y gweinioddod y Parchedigion Hughes a Morgan, Llanelli; Reynolds, Cydweli; a Williams, Llangyfelach.

JONES, JOHN, 1af, gweinidog y Wesleyaid. Ganwyd ef yn Nghorwen, sir Feirionydd, yn 1782. Yr oedd efe yn un o'r rhai cyntaf a ddychwelwyd at Dduw trwy lafur oenadon Cymreig y Wesleyaid, ac ymddengys mai efe oedd y gweinidog Wesleyaidd Cymreig cyntaf a gyfododd fel ffwrth eu llafur. Yr oedd Mr. Jones, Bathafarn, a Mr. Bryan, wedi eu dychwelyd at Dduw trwy weinidogaeth y Saeson, ac ymddengys fod Mr. J. Maurice yn grefyddol cyn uno a hwynt. Mr. Jones, gan hyny, ydoedd flaenffwrth y genadaeth Gymreig. Aeth i'r weinidogaeth yn y flwyddyn 1802, pan nad oedd yr achos yn Nghymru ond dwy flwydd oed. Ymddengys iddo gael ei ddychwelyd at Dduw yn y flwyddyn 1800. Wedi pregethu amryw flynyddau yn Gymraeg, aeth at y Saeson yn y flwyddyn 1817, a bu yn dra derbynol gyda hwynt mewn gwahanol glychdeithiau. Yr oedd ei bregethau yn eglur, syml, ymarferol, a nerthol, a chadwodd ei gymeriad uchel fel bugail. Yr oedd yn ddyn o ysbryd gweithgar neillduol, a byddai yn dra gofalus o'i holl ddyledswyddau fel arolygwr cylchdaith. Carai athrawiaeth a dysgyblaeth Wesleyaidd, a dangosodd ymlyniad deallgar wrth eu trefniadaeth. Aeth yn uwchrif yn y flwyddyn 1843, pan yr ymsefydlodd yn Hornsea, sir Gaerfrog, lle y llafuriodd, yn ol ei allu, yn y pulpud ac allan o hono. Ni chafodd ond cystudd lled fyr, ond yr oedd ei dŷ wedi ei drefnu, ac yr oedd yn barod pan ddaeth amser ei ymadawiad. Yr oedd efe yn esiampl teilwng o efelychiad yn ei gysondeb a'i ddefnyddioledeb. Bu farw Ebrill 3ydd, 1851, yn y 69 flwyddyn o'i oedran, ac yn y 41 o'i weinidogaeth.

JONES, WATKIN, oedd un o'r Ddwy Fil a drowyd allan o'r Eglwys. Yr oedd efe cyn hyny yn gurad i Mr. Walters, yr hwn oedd yn gwasanaethu eglwys y Ston yn y Casnewydd, ac eglwysi ereill yn y gymydogiaeth. Pan ddaeth gweithred Unffuriaid i rym, yn mis Awst, 1862, cawsant eu troi allan ill dau. Yna cymerodd Mr. Walters ofal eglwys Penmain, a chynorthwywyd ef gan Mr. W. Jones. Bu Mr. Walters farw tua'r flwyddyn 1868; yna cymerodd Mr. Jones ofal yr eglwys yn gwbl arno ei hun. Yr oedd ef yn ddyn dysgedig iawn, ac yn bregethwr rhagorol o dda; ond nid ymddengys i'r eglwys gynyddu llawer dan ei weinidogaeth. Pan gymerasant ofal eglwys Penmain, y mae yn debyg i'r ffyddloniaid a gasglwyd trwy eu gweinidogaeth yn eglwys plwyf Mynydd-iswlwn eu dylyn i'r lle, gan na fu eglwys Ymneillduedig yn y plwyf hwnw nes adeiladu hen gapel Penmain. Llafuriodd Mr. Jones yn ffyddlon yn yr eglwys am dros ugain o flynyddau ar ol iddo gymeryd gofal yr eg-

lwys yn gwbl arno ei hun. Efe a fu farw yn ddedwydd yn y flwyddyn 1692, er galar mawr i'r eglwys a phawb a'i hadwaenai, canys yr oedd efe yn ddyn a gerid gan bawb yn gyffredin. (*Palmer's Noncon. Mem.*, vol. iii.)

JONES, EDWARD, gweinidog gyda'r Trefnyddion Calfinaidd yn Aberystwyth, sir Aberteifi. Ganwyd ef Medi 11, 1790, mewn lle o'r enw Rhiwlas, yn mhlwyf Llanfiangelgenau'r-glyn, yn agos i Aberystwyth. Yr oedd ei rieni, Edward a Mari Jones, yn amaethwyr yn y lle uchod, ac yn barchus a chrefyddol iawn yn eu hoed; ac Edward oedd yr ieuengaf o wyth o blant. Nid oes o fewn ein cyraedd ddim neilluol i gofnodi am dano yn nhyrnor ei ieuentyd, ond ei fod yn wr ieuanc medrus a llafurus gyda phob peth yr ymadfai ei feddwl a'i law arno. Pan yr oedd yn ugain mlwydd oed yr ydym yn cael iddo fyned i Lundain, ac iddo aros yno tua chwech mis o amser. Ychydig cyn ymadael o'r brifddinas cafodd gyflie i wrandawr diweddar Barch. John Elias yn pregethu, a'i destun oedd, "Na fydd ry annuwiol; ac na fydd ffal: paham y byddit farw cyn dy amser?" a gwnai gyfeirio yn benaf at y bobl ieuainc annuwiol. Dyma y bregeth a fu yn foddion gyntaf oll i ddefroir ei feddwl i ystyriaeth o'i sefyllfa golledig, ac o'r ffolineb a'r perygl o fod yn annuwiol. Tra yr oedd ei feddwl fel hyn yn derfysgled yn mherthynas i'w gyfiwr, symudodd i Gaerodor. Ar y Sabath aeth i'r addoldy Cymreig oedd yn y lle hwnw, lle y dygwyddodd i'r hen efengylwr o Llwynyfortun fod yn pregethu, oddiar y geiriau hyny, "Pa hyd yr ydych yn cloffi rhwng dau feddwl?" Anghoñodd Edward Jones ei hun yn hollol o dan y bregeth hon. Yr oedd wedi aros ar ddechreu yr oedfa yn agos i'r drws, ond ar y diwedd cafodd ei hun a'i bwys ar y côr mawr, ac nis gwyddai pa fodd yr oedd wedi dyfod yno. Penderfynodd ar ol yr oedfa hono i fyned ar ol yr Arglwydd. Ymunodd a'r cyfeillion crefyddol yno, ac yn y cyfarfod eglwysig dywedai ei fod dan faich trwm, ac eisieu ei roddi i lawr. Nis gwyddom a gafodd y cynorthwy angenrheidiol i roddi ei faich i lawr gan y cyfeillion yno, ond gwnaed prawf o hono, ac yr oeddynt yn penderfynu ei gael yn ddigon ystwyth; oblegyd wrth ymddyddan ag ef, dywedodd hen flaenor wrtho os caffai ef grefydd dda y dysgai hi iddo y modd y dylai wisgo, y modd y dylai drwsio ei wallt, a'r modd y dylai ymddwyn yn mhob amgylchiad; a cheiswyd ganddo fyned i weddi ar ddiwedd y cyfarfod hwnw cyn myned o'r fan; a chlywsom iddo ufyddhau, a chynyg ar y gwaith o weddio yn gyoeddus yn y lle hwn am y tro cyntaf. Boreu dranoeth aeth at yr eilliwr i dori ei wallt, a newidodd bob peth yn ei wisgoedd oedd yn debyg o fod yn dramgwylid i'w frodyr; ac nid ydym yn meddwl fod neb wedi cael achos dywedyd dim wrtho mwyach. Derbyniwyd ef yn aelod yn mis Tachwedd, 1811, pan yn un mlwydd ar ugain oed. Arosodd yn Nghaerodor ddwy flynedd a haner wedi iddo ymuno a'r eglwys, a chaf-

odd dderbyniad mawr yn eu plith. Oherwydd gwaelder ei iechyd gorfu arno ddychwelyd adref i Geredigion. Sylwai ei hen gymydogion gyda rhyfeddod ar y cyfnewidiad mawr oedd wedi cymeryd lle ynddo; os oedd y dyn oddiallan wedi gwaelu, yr oedd y dyn oddifeun wedi ei adnewyddu; a daethant i feddwl yn bur fuan fod hynodwydd yn ei grefydd a ragddangosai y byddai yn wr mawr gydag achos yr Arglwydd. Yn mhen tua blwyddyn wediiddo ddyfod adref, sef Gorphenaf 20, 1815, dewiswyd ef yn ddiagon yr eglwys y Borth. Erbyn hyn yr oedd ei iechyd yn dechreu cryfhau, ei gynydd mewn gras yn eglur i bawb, a'i syched am wybodaeth yn fawr iawn. Nid oedd wedi dechreu eto ar waith y weinidogaeth efengylaidd; ond trwy daer gymelliadau ei gyfeillion cydsyniodd i roddi ei achos o flaen yr eglwys, a dywedwyd wrthym na chafodd neb dderbyniad mwy croesawus i waith y weinidogaeth. Fel y canlyn y mae ef ei hun wedi ysgrifenu gyda golwg ar hyn:—Ar alwad eglwys y Borth, dechreuais bregethu Mai 24, 1818. Y mis canlynol, Mahefin 9fed, yn nghyfarfod misol y Garn, derbyniwyd fi i bregethu trwy y sir; ac yn bregethwr y Cyfundeb yn Nghymdeithasfa Llangeitho, Awst 19, 1818. Neillduwyd fi drachefn i gyflawn waith y weinidogaeth Awst 7, 1829." Fel prawf ychwanegol o'i ymroddiad llwyr yn nechreu ei yrfa grefyddol i waith a gwasanaeth ei Grêwr, yr ydym yn cael yr ychydig linellau canlynol wedi eu hysgrifenu, a'u llawnodi ganddo ef ei hun:—“Caerodor, Mai 28, 1811. Yr ydwyf yn bwriadu, trwy gymorth yr Ysbryd Glân, dreulio tymor fy mywyd i ddarllen, cofio, a chwilio gair yr Arglwydd, yr hwn sydd abl i'm gwneuthur yn ddoeth i iachawdriath. E.J.” Ar y 23ain o Fai, 1827, priododd a Miss Davies, chwaer y diweddar Mr. Robert Davies, Aberystwyth. Gallen fanlyu, ac enwi llawer o bethau oedd yn fanteisiol iawn i Mr. Jones yn y fargen hon; ond efallai mai gwell peidio, rhag ofn anfoddloni y bobl hyny nad ydynt yn ymofyn cael eu molli ger bron dynion. Yr ydym yn cael Mr. Jones yn awr yn nghanol ei lafur yn y sir; ac fel yr oedd y rhai blaenaf gyda'r gwaith yn cael eu symud ymaith gan angeu, yr oedd y gofal yn diagyn yn benaf arno ef. Trwy ei ofal a'i ymroddiad dangosodd yn amlwg ei fod yn teimlo dros y gwaith, a bod ei holl enaid ynddo. Edrychid arno fel yr un mwyaf cymwys i ofalu am weithredoedd ac ysgrifurwmau yr enwad yn y sir. Efe a fyddai yn benaf yn gofalu am y casgliadau at y Gymdeithas Genadol Gartrefol a Thramor yn y sir. Yr oedd dau nodwedid amlwg ynddo, ac yn ei ddangos yn lled gyflawn a chywir. Yr oedd yn un oedd yn gweithredu wrth *reol*, ac hefyd yn gweithredu gyda *meddwl penderfynol*. Ai yn mlaen trwy barch ac anmharh, a phob gwrthwynebiadau, heb feddwl troi yn ol. Llafuriodd lawer er cael holl feddianau y Trefnyddion Calfinaidd yn y sir a manau ereill i'r sefyllfa fwyaf ddyogel ag yr oedd yn ddichonadwy eu cael. Nid hawdd fyddai

ganddo, ar ol unwaith ddechreu ar unrhyw orchwyl, newid ei gyfeiriad nes y byddai wedi cyraedd y nod y byddai wedi cyhawyn tuag ato. Cafodd unwaith ei alw i O—th i wneud ymfyniad i achos dyn ag oedd wedi rhedeg i ddyled, ac yn methu talu. Erbyn iddo edrych i mewn i'r achos gwelodd fod y y gwr wedi gwneud cam mawr ag anrwy, a bod ei sefyllfa y fath fel yr oedd yn rhaid ei ddiarddel neu fod crefydd dan gwmwl. Yr oedd yr eglwys hefyd yn cydolygu, a dangosasant hyny trwy godiad deheulaw. Gyda bod hyn drosodd, gofynoddd y cyhuddiedig am ganiatad i ddyweyd gair cyn myned allan. "Cewch, frawd," meddai Mr. Jones, "beth sydd genych chiwi i ddyweyd?" "Yr oeddwn am hysbysu nad wyf fi am gyflawnhau dim arnaf fy hun; yr wyf yn addef fy mod wedi myned yn isel iawn trwy y ddyled drom yma yr aethum iddi, ac yn warth mawr i'r achos, ac nid oes genyf ddim i ddyweyd yn erbyn ymddygiad yr eglwys tuag ataf; ond gallaf ddyweyd cymaint a hyn,—y mae ar amryw sydd yma ddyled i minau, a'r rhai hyny yn awr wedi codi eu llaw i fy nhori i allan; pe buasai pob un o honynt hwy yn talu eu dyledion i mi, gallaswn inau dalu fy nyled bob dimau i bawb." "A ydych chiwi yn sicr, frawd, o'r hyn yr ydych yn ddywedyd?" "Ydyf, yn eithaf sicr; gallaf eu henwi yn awr os ydych yn dewis." "Wel, mi a ddeuaf yma eto yn mhen mis, a bydded i bawb dalu eu dyledion i'r brawd yma yn ystod y mis hwn, onid e bydd rhaid tori allan y rhai a fyddant heb dalu, a'i gadw yntau i mewn." Cafodd y cyhuddiedig arbediad bywyd, a modd hefyd i dalu ei ddyledion. Cafodd Mr. Jones ei ran o erlidiau y saint. Gellir priodoli yr achos o hyn i'w lymder yn erbyn pechod, ac yn erbyn y rhai a ddiystyrent gyfansoddiad, athrawaeth, neu ddysgyblaeth y Trefnyddion Calfinaidd, y rhai a roddent bob drygair yn ei erbyn. Ond anfynych iawn y byddai yn cwyno yn herwydd hyny, ond gellid deall weithiau ei fod yn teimlo yn ddwys, yn enwedig pan fyddent yn ei enllibo, ac yn amcanu ei ddarostwng. Yr oedd unwaith wedi clywed neu wedi darllen am ryw un yn cyffelybu y dyn a fyddai yn cael ei enllibo i ddyn yn cael ei olchi a dwfr a sebon du; yr oedd yr olwg arno yn hynod o fudr tra yr oedd yr oruchwyliaeth o olchi yn cael ei dwyn yn mlaen, ond gwelid yn y diwedd fod y sebon du yn gwneud ei waith yn lân. "Felly finau," meddai Mr. Jones, "yr wyf yn fynych yn cael fy ngolchi a dwfr a sebon du; y mae yr olwg arnaf o draw yn frwnt dros ben i lawer, ond go-beithio yr wyf fy mod yn cael fy nglanhau, ac y caf ddeall fod goruchwyliaeth y sebon du yn troi yn ddaioni mawr i mi yn y diwedd." Yr oedd ei bregethau yn aml mor llawn o ddiffrifoldeb ac eneidiaid nes y byddai y gwrandawr yn gorfod teimlo a chywil-yddio wrth feddwl am danynt eu hunain. Byddai Mr. Jones bob amser yn pregethu yn dda, ond byddai weithiau yn dda iawn. Mae llawer yn cofio yn dda hyd heddyw am rai

o'i bregethau; fe, nis gallant eu hangofio tra byddont ar y ddaer. Ond er ei ddiwydrwydd, ei ofal, a'i ysbryd didderbynwyneb, aeth ymaith oddiwrth ei waith at ei wobr. Cafodd y glyn tywyll yn oleu ddydd. Faint bynag oedd ei fyddlondeb yma yn gostio iddo ef, yr oedd yn dawel yn angyu wrth feddwl ei fod wedi gweithredu yn gydwylbodol yn mhob peth a wnaeth. Bu farw Awst 29, 1860, yn 70 mlwydd oed. Cafodd gystudd maith, yr hwn a oddefwyd ganddo fel Cristion a phlentyn Duw. Bu yn pregethu am 45 o flynyddoedd. Fel yr ydym wedi darlunio yn y llinellau blaenorol, yr oedd o feddwl penderfynol, yn meddu gwybodaeth gyffredinol, ac yn cael ei gyfrif yn dywysog yn mysg ei frodyr. Claddwyd ei ran farwol yn nghladdle newydd Aberystwyth, ar y 4ydd o Fedi (ac efe oedd y cyntaf a gladdwyd yno), pryd yr oedd yn wyddfol oddeutu 35 o bregethwyr, a thua thair mil o gymydogion a chyfeillion galarus. Cymerwyd rhan yn y gwasanaeth angladdol gan y Parchedigion E. Hughes; J. Jones, Castellnewydd-Emlyn; J. Jones, Penmorfa; J. Rees, Tregaron; T. Edwards, Penllwyn; J. Saunders, gweinidog yr Annibynwyr, Aberystwyth; D. Davies, Aberporth; a J. Jones. Llanbedr-Pont-Stephan. Wedi gorphen, ymadawodd pawb, gan ystyried eu bod wedi claddu brawd ag oedd trwy ei fywyd, yn gystal a'i farwolaeth, wedi cael mwynhad helaeth o orfoledd yr Iachawdwriaeth.

JONES, NOAH, Brymbo. Yr oedd yn ddyn ieuaneu go obeithiol — yn adroddwr rhwydd, yn ysgrifenydd cywir, yn fardd lled alluog, ac yn Grision gweithgar. Cyoeddwyd rhai darnau o'u waith a'r enw "Bachgen Alltud Brymbo" wrthynt. Bu farw Hydref 24, 1851, yn 26 mlwydd oed. Claddwyd ef yn mynwent Brymbo, ac ar yr ail o Dachwedd traddododd y Parch. O. Owens, gweinidog y Bedyddwyr, ei bregeth angladdol, ac hydera ei gyfeillion

"Ei fod ef unllaf a llu
Dewisol ein Duw Iesu."

JONES, RICHARD, a fwrwydd allan o'r Ysgol Bydd yn Ninbych. Ganwyd ef yn Llansanan, sir Ddinbych. Yr oedd efe yn ddyn o gryn athrylith, o ddysg mawr, a duwioldeb nodedig; ac yr oedd yn ysgolfeistr hynod o ddefnyddiol a llwyddianus. Gwrthododd gymeryd ei urddo, ac ni fynai unrhyw ddyrchafiad, yr hyn a gynydd iddo pe byddai iddo gydymffurfio. Goddefwyd ef am dymor i gadw ysgol anghyoeidd yn Henllan, ger Dinbych, ond yn y diwedd gyrwyd ef oddiyno. Yr oedd yn feddianol ar yr wythien farddonol; cyfansoddai farddoniaeth yn Lladin, Saesnaeg, a Chymraeg. Bu farw yn Ninbych, Awst 15, 1873. Pregethodd y gweinidog Cydymffurfio yn y dref ei bregeth angladdol, oddiwrth eiriau y Salmydd,— "Gwae fi fy mod yn preswylu yn Mesech," &c. Efe a gyfeithodd amryw lyfrau i'r Gymraeg, megys "Cyfarwyddiadau Cristionogol i rodio gyda Duw," gan Gouge; "Yn

awr neu byth," gan R. Baxter; "Galwad i'r Annychweledig," gan yr un. Cyoeddwyd y llyfrau uchod gan y Parch. S. Hughes, a buont o les anhraethol i'r Cymru. Y maent eto i'w cael, yn enwedig "Galwad i'r Annychweledig," gan Baxter.

JONES, JACOB, diweddar o Melksham, a anwyd yn Nhalybont, Ceredigion, Mai 29ain, 1823. Efe a gafodd holl fanteision addysgiaeth grefyddol boreu oes; a mynych y crybwyllai am hyfforddiadau tiron a difrifol ei fam. Yn y flwyddyn 1838, derbyniwyd ef i athrofa y Parch. G. Brown, LL.D., o Llynelleifiad; ac yn fuan, mewn canlyniad, efe a ddaeth yn gynorthwywr i'w athraw. Tra yn yr athrofa hon dan Dr. Brown derbyniwyd ef yn aelod yn yr eglwys dan ofal y Parch. W. Williams, *Great Cross Hall Street*. Yn y flwyddyn 1842 yr oedd yn astudio yn Mhrifysgol Glasgow, ac hefyd yn gwrando darlithiau Dr. Wardlaw a'i gydswyddogion yn y sefydliad duwinyddol. Yn ystod ei arosiad yma efe a gadawd ysgol Sabbathol yn yr hwyr mewn lle diymgeledd o'r ddinas; ac y mae rheswm i greu bod ffurwythau daionus wedi canlyn ei lafur. Yn y flwyddyn 1843, efe a ddychwelodd i Dal-y-bont, ac a gychwynodd ysgol yno, yr hon a ddygodd yn mlaen gyda chryn lwyddiant; a'r pryd hwn y gwnaeth efe y prawf cyntaf ar bregethu. Yn 1846, derbyniwyd ef i goleg Spring Hill; ac yn 1851 efe a urddwyd yn fugail yr eglwys gynulleidfaol yn Melksham. Tros chwe blynedd caniatawyd i'w ddiadell ffynhau gweinidogaeth ag y mae adgofion am dani megys "enaint tywalltledig." Rhyfeddir gymaint o ddylanwad a arferai ac a adawodd ar ei ol, wrth ystyried mor fyr y bu ei arosiad. Arweinai ei wrandawr gan ryw allu ag nad oeddynt braidd yn ymwybodol o hono ar y pryd, ond llawer cryfach yn ei effeithiau na phe y dynod-oesid ef drwy ryw alluoedd dysglær areithyddol. Addysgydd ydoedd yn yr areithfa, ac addysgydd o'r radd uchaf. Gwreiddiollder ei addysgiaeth glasurol, a thueddiad naturiol ei feddwl, a'u cymysent i osod o flaen ei wrandawr eglurhadaeth ysgrhythrol gyda'r medr penaf. Beth bynag, nid oedd yn ymhyfrydu mewn manylion ieithyddol yn unig; eithr efe a osodai allan ei eglurhadaeth ysgrhythrol yn y fath fodd ag i beri gras i'r gwrandawr, ac a ddadlenai i'w wrandawr wirioneddau ag na welid mo honnynt yn gyffredin. Yn ol hyn hawdd dirnad nodebion ei ymarweddiad. Yn ei waith yr oedd yn dawel a diorchest, eto yn ffyddlon a di-ildio. Perchid ef braidd i eithafoedd gan bawb, a cherid ef yn anwyl gan y rhai a ymgyfeillachent ag ef. Yr unrhyw dueddiad ag a barai iddo hyfforddi ei bobl, a pheidio ymfoddloni ar ffurwythau arwynebol, a barai iddo hefyd gymeryd dyddordeb dwfn yn mhob math o addysgiaeth. Nis teimlid ei golled gan neb yn fwy na chan y sawl a ymyrent ag addysgiaeth grefyddol a gwladol yn y dref yr oedd yn byw ynddi. Yn y flwyddyn 1857, tynwyd sylw Mr. Jones at Awstralia,

trwy apeliad y Parch. J. L. Poore dros y drefedigaeth hono. Ar ol hir a dwys ystyr-iaeth, efe a benderfynodd ymholi a phwyllgor cymdeithas genadol y Drefedigaeth. Cafodd dderbyniad; ac wedi ymadael a'i ddeadeill yn Melksham, (yr hyn nis anghofir byth gan y rhai oeddynt yn bresenol,) efe a fordwyodd tua Sydney ar yr 20fed o Orphenaf, 1857, yn y *Catherine Adamson*, yn mysg taer weddiâu ei bobl. Aeth allan i'w waith gyda'r gobeithion a'r awyddfryd mwyaf. Ond Och! nis cyraeddodd byth mo'i le penodedig! Yn ngolwg y tir yr arfaethwyd iddo weithredu arno efe a gollwyd yn llwyr llongdrylliad y llestr, Hydref 24ain, 1857. Yr oedd yr arweinydd (*pilot*) ar y bwrdd; ac yn groes i ddymuniad y cadben, cynygodd am y porthladd pan oedd y gwynt yn rhy gryf. Methodd, a hyrddiwyd y llong gyda rhuthr arswydus ar graig y traeth. Trodd pob egni at achub y llong yn gwbl ofer; ac er i ychydig bersonau gael eu hachub yn y bywydfad, nid oedd Mr. Jones yn mhlith y nifer. Y mae agosrwydd y man y boddodd at y porthladd a ddymunasai yn ddigon i gyffwrdd a chalonn pob dyn. Ychydig i'r gogledd o'r man y dygwyddodd y llongdrylliad angeuol y mae llain werddlas hyfryd yn rhedeg gyda glan y môr, yr hon a ymddengys mor heddychol a swynol, fel mai prin y gellir credu bod cymaint ag ugain o fywydau wedi en colli mor agos iddi. Pan y'n gorfodir i ryfeddu darbodaethau y Rhag-luniaeth hono a ataliodd ddifrifol ymgais Mr. Jones rhag cael ei sylweddoli, eithr a'i diffoddodd yn ngolwg cylch gobeithiol ei lafur, rhaid i ni syrthio yn ol gydag ymddiried dysyml ar y sicrwydd bod y cyfryw ymgais mor gysegredig a sylweddol yn nghyfrif Pen Mawr yr eglwys a phe buasai wedi ei gyflawni drwy'r bywyd hwyaf a mwyaf defnyddiol. Er bod amgylchiadau torcalonus y llongdrylliad a marwolaeth Mr. Jones yn lluddias unrhyw dystiolaeth oddiwrth y byw gyda golwg ar ei ddull yn gwynebu ei elyn diweddaf, eto nis amheus neb am funyd nas gwynebodd efe fel Cristion. Ei hunanddysgyblaeth drwydd, ei dduwioldeb calonog, a'i hyder disigl, a'i cyfaddasent ef i'r dim i gyfarfod ag ergyd mor chwerw; ac er ein bod ni yn anwybodus o fanylion munydau diweddaf ei fywyd, eto y mae ei goffadwriaeth fry wedi ei gofnodi, yn gystal ag hanes llawer o fywydau ereill anhysbys ar y ddaear, gan ddwylaw purach, ac mewn dull perffeithiach na dim a ellir gyflawni gan feidrolion isoerawl. Mae yn gysurus meddwl iddo barhau hyd y diwedd yn ffyddlon i'w waith. Efe a bregethau bob Sabbath ar fwrdd y llong, a darlennai, gyda myfyriwr ar y bwrdd, ei anwyl epistol at yr Ephesaiad. Ni ddarganfuwyd dim gweddillion ar ol y llongdrylliad, oddigerth ysgrif-gist a roddwyd iddo pan gyda Dr. Brown, ar yr hon yr oedd ei enw yn gersiedig. Cafwyd amryw o'i bapyrâu yn y gist hon, y rhai ydynt yn Awstralia. Traddodwyd ei bregeth angladdol i gynulleidfa luosog, gan ei frawd a'i gyfaill,

y Parch. T. E. Fuller, gweinidog eglwys y Bedyddwyr yn yr un dref, a chan yr hwn y tynwyd y cofnodiad hwn. Yn y capel y mae cofeb wedi ei chyfodi iddo gan ei gyfeillion, yr hon, er nas geill gyfeirio at ei orphwysfa odditanodd, a gofnoda ei oer fedd mewn pell arall wlad.

JONES, JOB, o'r Wern, a fu farw Medi 29ain, 1861. Nid oedd ond 27 mlwydd oed, ac newydd ymgymeryd a gwaith y weinidog-aeth. Yr oedd yn enedigol o ymyl Arberth, sir Benfro. Derbyniodd ei addysg athrofaol yn ngholeg henadurol Caerfyrddin, ac efe a urddwyd yn weinidog i eglwys y Wern, Aberafon, Morgannwg, Rhagfyr 5ed a 6fed, 1861. Yn fuan wedi ei urddiad analluogwyd ef i gyflawni ei ddyledswyddau gweinidog-aethol gan anhwydeb dybryd, dan yr hwn yr ymgynaliodd mewn tawelwch ac amynedd nodedig. Ar ol iddo fethu yn ei ieochyd, amlygai ei eglwys y cydymdeimlad mwyaf ag ef, yn ei gweddian drosto, ac yn ei chyfraniadau tuag ato, hyd awr ei farwolaeth. Yr oedd wedi dychwelyd i dŷ ei dad, ger Arberth, cyn iddo farw, yr hyn a ddygwyrddodd ar ddydd yr Arglwydd, Medi 29ain, 1861. Mor fuan ac anamserol fu'r wys i orphwys! Prin y cafodd ddechreu y gwaith santaidd, tuag at yr hwn y bu efe mor ddiwyd yn ymbarotol. Gwened yr Hollalluog Dduw ar ei braidd cydymdeimladwy ac amddifad! Nis oyll yr un o honnynt ei wobr.

JONES, JOHN, Treffynon, gweinidog y Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd ef yn nhref Caergwrle, sir Fflint, Rhagfyr 18fed, 1763, ac yno y magwyd ef gan ei rieni, y rhai oeddynt o sefyllfa gyffredin. Yr oedd yn un o un ar ddeg o blant. Cafodd ei yru i ysgol Seisneg am rai blynyddoedd, lle y dysgodd ddarllen, a dysgodd ei dad ef i ddarllen Cymraeg, ond nid oedd neb yn yr adeg hono a allai ei ddysgu i fyw yn foesol na crefyddol, canys yr oedd pawb wedi ymroddi trwy yr ardal fel pe buasent wedi ymwerthu i wneuthur drwg; byddai yr hen a'r ieuanc wrth y canoedd drwy y dydd ar y Sabbath yn canu, dawnasio, chwareu pel, cicio pel droed, chwareu y *pitch and toss*, &c.; ond pan tua deg oed daeth yno ddyw o ardal arall i ddylyn ei alwedigaeth ag oedd yn profesu crefydd; ymdrechodd hwnw lawer i gael dynion i ddyfod yno i bregethu Crist i'r bobl bechadurus hyny, a llwyddodd i gael rhai o'r Trefnyddion Calfinaidd i ddyfod yno. Yn mhen amser enillwyd tad John Jones i fyned i wrando, ac wedi hyny i broffesu crefydd, ac ni adawodd lonydd i John heb ei gael i fyned gydag ef, ac effeithiodd y gair yn fuan ar ei feddwl nes ei ddwyn i ofni marw a myned i uffern, effeithiodd arno o'r diwedd nes iddo gael ei orfodi i losgi y cardiau oedd yn ei logell. Aeth yn lled annuwol ar ol hyn am flynyddau, hyd oni ddaeth Mr. Richard Tibbot, Llanbrynmair, i'r ardal i bregethu, ac aeth yntau i'w wrando, pan y chwallowd yr euogruydd o'r gydwybod, syrthiodd ei gadwynau oddi am dano, "Y fagl a dorwyd, ac yntau a ddi-

angodd byth gyda'i farnwr." Ni theyrnasodd pechod arno byth mwyach; a meddyl-iodd, fel y dywedai ef ei hun, y buasai yn cael mayned i'r nefoedd dan ganu heb gyfarfod a rhwystrau; ond buan y profodd yn wahanol, canys er iddo gael bywyd yr oedd satan a phechod yn fyw hefyd. Yn y flwyddyn 1787, cafodd wraig a chafodd grefydd hefyd. Yn mhen amser, teimlodd gymelliad nid bychan ar ei feddwl i ddyweyd wrth bechaduriaid am y mawr ddrwg sydd mewn pechod, a bod Iesu Crist wedi dyfod i'r byd i gadw pechaduriaid, ond nid oedd iddo foddlonrwydd; o'r diwedd, modd bynag, efe a gafodd ganiatad i ddywedyd ychydig, ond pan ddaeth yr adeg terfysgodd ei feddwl i'r fath raddau nes yr anghofiodd y mater yr oedd yn bwriadu dyweyd ychydig arno, caudd y llyfr, ac wrth ei roddi o'i law daeth y mater i'w gof, ac ail agorodd y llyfr, a llefarodd ychydig yn drwsgwl, ond nid i foddlonrwydd iddo ei hun na'i wrandawyr. Bu wedi hyn tua dwy flynedd heb gynyg pregethu yn gyoeddus. Cafodd gymhelliad wedi hyny i ail gynyg gan y pregethwyr mewn cyfarfod misol, a chydysniodd a'u cais, ac o hyny allan ni safodd yr olwynion byth mwy. Wedi hyn daeth galwad arno i fyned drwy wahanol barthau o siroedd y Gogledd. Yn y flwyddyn 1804, symudodd o Gaergwrle i Lanergain, lle y bu yn byw bedair blynedd, a lle mae ei goffadwriaeth yn fendigedig hyd heddyw. Treuliodd yr amser hwnw agos yn hollol i bregethu yn deithiol; a phan y byddai gartref, pregethai yn Seisneg i'r trigolion anwybodus a breswylant yn ngoror Clawdd Offa, a bu ei lafur yn eu plith o fendith. Yn 1808 priododd yr ail waith; ac yn mhen ychydig fisoedd wedi priodi symudodd i fyw i Dreffynon, lle y cartrefodd hyd ei fedd. Ganwyd iddo bedwar o blant, dygwyr hwynt i fyny yn yr eglwys, ac nid heb arwyddion gobeithiol eu bod yn ofni yr Arglwydd. Fel gwr, yr oedd yn ffyddlon a char-edig i'w briod; fel tad, yr oedd yn dosturiol; fel penteuulu, ymdrechai i lywodraethu ei dŷ ei hun yn dda, gan orchymyn iddynt gadw ffordd yr Arglwydd. Byddai yn ddiwyd iawn yn cyflawni dyledswyddau crefyddol yn ei deulu foreu a hwyr. Fel Cristion, yr oedd ei ymarweddian yn sobr ac yn ddiargy-oedd mewn gair a gweithred. Yr oedd ganddo ddawn gweddi nodedig, ac arferai daerineb nid bychan wrth weddio. Yr oedd wedi ei gynysgaeddu a synwyrâu lled gryfion, amgyffred cyflym, a meddwl treiddgar. Er nad oedd ei ddysegeidiaeth yn uchel, eto trwy ymdrech a llafur, cyraeddodd wybodaeth gyffredinol tuhwnt i lawer. Yr oedd yn gyfarwydd a goleu yn holl gangenau yr athrawiaeth sydd yn ol duwioldeb. Yr oedd efe yn nodedig yn ei ofal am achos yr Arglwydd, yn ei lafur ffyddlon a diffino gydag ef, ac yn ei ddiwydrwydd cyson gyda phob moddion o ras. Yr oedd yn ofalus i ddyfod i bob moddion yn brydlon. Fel cyfaill, yr oedd efe yn garedig a ffyddlon, yn cadw cyfrinach, ac yn onest i rybuddio neu gynghori

fel y byddai achos. Fel pregethwr, yr oedd ganddo lais eglur a pheraidd; pan y byddai yn llewyrchus ar ei ysbryd efe a ddyrchafai ei lais fel udgorn. Yr oedd yn meddu ar ymadrodd hyawdl a ffraeth; byddai ei ffraethineb ar amserau yn peri i'r rhai mwyaf difrifol wenu wrth wrando. Ni byddai yn arfer codi penau, ond ei lwybr cyffredinol fyddai sylwi ar ei destyn bob yn rhan, a chodi addysgiadau oddiwrtho. Yr oedd ei bregethau yn athrawiaethol ac yn brofiadol; yr oedd rhediad ei weinidogaeth yn gyffredinol at argyoeiddi y byd annuwiol ac at adeiladu'r saint yn y sainteiddiolaf fydd. Yr oedd yr achos yn isel ei wedd yn Nhrefynon pan aeth ef yno i breswyllo, er fod yno gapel wedi ei godi yn y flwyddyn 1802, ond ni ymddangosodd nemawr lwyddiant arno dros rai blynyddau ar ol ei fynediad yno; ond yn y flwyddyn 1817, tywynodd yr haul ar y lle wedi hir dywyllwch—torodd gwanwyn cyrsurus ar ol gauaf maith. Dynoethodd yr Arglwydd ei fraich a gwnaeth rymusderau. Rhoddodd hyn wedd arall yn fuan ar y gwaith wrth a fu, llanwodd y capel a gwraddawyr, a chwanegwyd llaweroedd at yr eglwys. Yn y flwyddyn 1820, neilldauwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth yn nghymdeithasfa y Bala. Treuliodd lawer o'i amser i bregethu yn deithiol; mynych y bu yn amryw o drefydd Lloegr, sef yr Amwythig, Caerlleon, L'erpwl, a Manceinion. Bu un waith yn Llundain am 13 wythnos. Teithiodd lawer o weithiau i bregethu trwy Ogledd a Deheudir Cymru, a mawr y galar a lanwai y trigolion ar ei ol wrth feddwl na chaent ei wrando byth mwy. Yn nechreu yr haf, 1829, cymerodd daith a chyfaill gydag ef trwy sir Gaernarfon, a dychwelodd adref heb nemawr o gyfnewidiad i'w weled arno. Bu drachefn oddeutu mis yn L'erpwl a Manceinion; ar ol dychwelyd oddiyno dywedai ei fod yn fwy gwan a lleeg nag oedd efe cyn cychwyn, ond efe a gryfhaodd wedi hyn. Tua dechreu y gauaf cymerodd daith a chyfaill gydag ef drwy wlad Môn, ond pan ddychwelodd yr oedd yr olwg arno yn wael a lleeg. Yr oedd ef yn meddu ar lawer o hynodion. Yr oedd mesur helaeth o ddigrifwch yn ei dymer naturiol, ond yr oedd hono wedi ei doli i raddau mawr gan adfyd y byd, ac wedi ei santeiddio gan ras Duw. Arferai lawer o gyffelybiaethau wrth bregethu, a brithai ei bregethau a ffraeth ymadroddion, y rhai weithiau a derfynent ar ddigrifwch ac ysgafnder; gwnai hyn, gan mor naturiol ydoedd iddo, yn mron heb yn wybod iddo ei hun. Pan oedd y Parch. D. Jones, gweinidog yr Annibynwyr yn y dref, yn bedyddio ei blentyn, gofynodd i'r tad i enwi y plentyn? A'i ateb oedd, "Galwch ef ar yr enw a fynoch eich hunan." "Na, rhaid i chwi ei enwi," ebe y Parch. D. Jones. "Wel," ebe yntau, "gelwch ef ar eich enw eich hunan." Ac felly y bu, galwyd ef Dafydd. Rhyw dro yr oedd rhyw rai wedi ei gyhuddo o'i fod wedi dywedyd ar ei bregeth, "Fod uffern wedi ei phalmantu a phen-

glogau plant bychain." Pan glywodd hyn dywedodd, "Na ddywedais i mo'r fath beth; pe buasai eisiau palmantu y lle hwnw, buaswn yn dywedyd ei fod wedi ei balmantu a phenglogau rhyw rai caletach na phenglogau plant bychain." Y boreu Sabbath cyn ei farwolaeth efe a ddywedodd wrth ei anwyl briod, "Wel, wel, Ann anwyl, dyma stori yr Amwythig bron ar ben—dyma oedd ei hyd hi yno, hyd angeu (yno yr oeddynt wedi priodi.) Yr wyf yn benderfynol fy mod yn diosg oddiamdanaf y waith olaf am byth; ond nid oes dim niwaid, bydd y tro yn elw i mi, a chofiwch chwithau hyn, Ann fach, mai Tad yr amddifaid a Barnwr y gweddwon i'w Duw yn ei breswylfa santeidd." "Wel, Ann, buom yn cydodyn am amynedd at amryw-bethau, a chawsom le i feddwl fod Duw yn ein gwrando; ond y mae genym fater newydd heddyw, sef gofyn am amynedd i farw. Caffed amynedd ei pherffaiith waith." Yr un Sabbath gofynodd ei ferch iddo, "Pa fodd yr ydych?" Atebodd yntau, "Sâl, Mary, ac yn iach hefyd; dyma, dyma iti farw. Y mae dy dad yn marw dan ganu." Yna efe a ganodd y penill hwn gyda llais bloeg:—"Mae'r iachawdwriaeth fel y mor." &c. Boreu dydd Llun dywedodd wrth gyfaill oedd wedi dyfod i ymwelod ag ef: "Ar Galfaria fe dynwyd colyn angeu—diolch byth am y gwaith a wnaethpwyd ar Galfaria; Calfaria i fyw, Calfaria i farw, Calfaria *for ever*." Drachefn dywedodd wrth rai oedd o'i amgylch, "Yr wyf fi yn myned o gyraedd eich breichiau chwi, ond odditanodd y mae'r breichiau rhygyddol." Yn ddiweddfall oll, ffarweliodd a'i anwyl briod, ac a ddywedodd yn floeg, "O Arglwydd, gollwg fi;" ac felly ef a fu farw, ac a aeth i dangefedd, Awst 2il, 1830. (Gwel y *Cofiant* am dano gan J. Hughes a W. Pierce.)

JONES, GEORGE. Galwyd y gweinidog rhagorol, ymroddedig, a llwyddianus hwn, i'w orphwysfa, Tachwedd 10fed, 1848. Ganed ef yn Nghroesoawallt, sir Amwythig, Mai 28ain, 1813, o rieni duwiol, aelodau yn yr eglwys gynulleidfaol oedd dan ofal y Parch. J. Whitridge. Efe a ymunodd a'r eglwys hono, pan yn 16 oed, Rhagfyr 31ain, 1828, yn ystod gweinidogaeth y Dr. Jenkyn. Yn y flwyddyn 1833, efe a ddechreuodd ar ei addysg ragbarotoawl tuag at y weinidogaeth, dan gyfarwyddyd y Dr. Jenkyn; ac yn mis Medi y flwyddyn hono derbyniwyd ef i goleg Homerton. Wedi treulio ei dymor yn y coleg, yn Mawrth, 1839, derbyniodd wahoddiad unfrydol oddiwrth yr eglwys Annibynol yn Lyme Regis, sir Dorset; ac efe a urddwyd i'r perwyl hwnw Awst 28 canlynol. Ar ol llafurio yno, gydag arwyddion o fendith Duw, ac yn dra dwfn yn serch ei bobl, dros bum mlynedd, efe a deimlodd yn angenrheidiol i symud, gan fod cyflwr ei iechyd yn ei wneud yn analluog i bregethu dair gwaith bob Sabbath; ac er y buasai ei bobl serchoglon yn foddlon i'w gadw ef ar y draul o gynnal dim ond un gwasanaeth ar y Sabbath, eto ystyriai efe yn angenrheidiol, tuag at

lwyddiant yr achos yno, i'r gwasanaeth prydawnol gael ei gynnal. Modd bynag, er tristwch mawr i'w bobl, efe a roddodd yr eglwys hono i fyny, ac a ymfudodd i Portsmouth, yn Mawrth, 1844, i gymeryd gofal y gynulleidfa newydd yn nghapel Highbury, dan nawdd cymdeithas y genadaeth gartrefol. Ffurfiwyd eglwys, yn cynwys tuag ugain o aelodau. Yn ystod ei weinidogaeth yma, dim ond pedair blynedd a haner, cynyddodd yr eglwys i fwy na 100 o aelodau; hefyd symudwyd dyled o £2,800 yn llwyr oddiar y capel; a sefydlwyd ysgol Sabbathol luosog, cyfarfoddyd gweddi wythnosol, cymdeithas addysg Gristionogol, a dwy ysgol ddyddiol flodeuog, un i fechgyn a'r llall i ferched; ac y maent yn myned yn mlaen yn effeithiol. Nis bu ei afiechyd ond o fyr barhad, er ei fod i raddau yn anhwylyus am oddeutu tair wythnos yn flaenorol. Derbyniodd y newydd gan y meddyg am ddynesiad awr ei ymddatodiad gyda thawelwch mawr; ac yn ystod ei gystudd efe a ddangosodd ei fod yn siriol ymroddi i ewyllys Duw, gan ymddyddan llawer a'i gyfeillion o'i gwmpas ar bynciau pwysig, ac egluro rhanau o'r ysgrythyrr a ddarllenid i'w glywedigaeth, a threfnu ei helyntion gyda'r fath gymodlonedd a phe buasai ddim ond ar fyned i daeth gyffredin. Dim ond un Sabbath y rhoddasai i fyny bregethu cyn ei farwolaeth. Wedi ei eni o rieni duwiol, efe a wyddai yr Ysgrythyrr Lan er yn blentyn. Ymroddodd yn ei ieuentyd at wasanaeth yr Arglwydd; ac yn nghanol ei ddyddiau a'i ddefnyddioldeb galwyd ef at ei wobwr gan sylweddoli yr ymadrodd yn nhestyn ei bregeth ddiweddar, yr hon a draddodd ar achlysur marwolaeth aelod oedranus yn yr eglwys—"Gwerthfawr yn ngolwg yr Arglwydd yw marwolaeth ei saint ef."

JONES, WILLIAM, gweinidog yr Annibynwyr yn Waungoleugoed, sir Fflint. Brodor oedd o Ddinbych. Cafodd ei urddo yn weinidog gan yr Eglwys Gynulleidfaol yn y lle uchod. Efe a symudodd oddiyno yn mhen amser i Fflint, lle y terfynodd ei yrfa yn y byd hwn. Nid oes genym ddim pellach i ddywedyd am dano. Y mae yn gof genym fod unwaith yn ei amser yn pregethu yn Fflint, ac yn lletya yn ei dŷ, ymddangosai yn wr parchus, ac yn neillduol o hawddgar a charedig dros ben.

JONES, REES, gweinidog yr Annibynwyr yn Ffaldybrenin ac Esgerdawe, sir Gaerfyrddin. Brodor oedd o ardal Troed-rhiwdalar; ganwyd ef tua'r flwyddyn 1780. Derbyniwyd ef yn aelod gan y Parch. David Williams, yn y Beilialog, plwyf Gwenddwr. Symudodd yn ol at ei dad, ac aelododd ei hun yn Nhroedrhwdalar, a dechreuodd bregethu yn y flwyddyn 1809. Cafodd alwad i weinidogaethu yn Ffaldybrenin ac Esgerdawe. Urddwyd ef yno yn 1818, ac arosodd yno hyd ddydd ei farwolaeth, a bu o ddefnydd mawr yn y lleoedd hyn. Gwyddai pawb a'u hadwaenent am ei ddiwylliedd, ei fyddlondeb, a'i onestrwydd gyda gwaith yr

Arglwydd, a'r awydd a ddangosai yn ei weinidogaeth i bawb feddianu crefydd yn y galon ac mewn ymarferiad. Efe a lafuriodd gyda fyddlondeb a llwyddiant mawr hyd ei farwolaeth yn yr eglwysi hyn. Llusoedd yr eglwysi hyn o 120 i fwy na chymaint dair gwaith yn nhyrnor ei weinidogaeth. Y mae'r ddau addoldy wedi eu hadeiladu a'u helaethu yn fawr, a'r holl draul wedi ei thalu heb ddim cymorth o un man arall, yr hyn a rydd anrhydedd dirfawr ar ymdrechion Mr. Jones, ac ar yr egwyddor wirfoddol, am ei fod yn effeithio mor rymus mewn haelioni mor fawr mewn ardal mor wledig a mynyddig, a hyny yn mhilith pobl nad ydynt mewn cymhariaeth yn berchenogion ond ar ychydig feddianau bydol. Sefydlwyd amryw ysgolion Sabbathol yn ei amser ef o fewn cylch yr eglwysi hyn, yn y rhai y mae ugeiniau lawer o bobl ieuainc a phlant yn derbyn addysg ysgrythyrol bob Sabbath. Efe a anogodd yr eglwysi hyn hefyd i gyfranu yn lled helaeth yn flynyddol at y cymdeithasau cenadol a Beiblaidd, a thuag at gynnal yr athrofeydd. Cymerodd ef hefyd yr eglwys a gyferfydd i addoli Duw yn nghapel yr Erw, Cellan, dan ei ofal am lawer o flynyddoedd, a daeth golwg lled gysurus ar yr achos yno o dan ei weinidogaeth ef. Ac ar ol bod yn llafurio yn y weinidogaeth sefydlog yn yr eglwysi hyn dros 44 o flynyddoedd, ac yn pregethu dros 53 o flynyddoedd, ymalfwyd ynddo gan angyd, ac nid ymollyngodd ei afael nes datod ei babell briddill, yr hyn a gymerodd le yn nechreu y flwyddyn 1862.

JONES, NOAH, gweinidog yr Annibynwyr yn Llanharan, sir Forganwg. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1747. Nid oes hanes o ba ardal ydoedd o ran genedigolaeth, na dim o'i ddyddiau boreuol. Mae genym hanes ei urddo pan yn 30 mlwydd oed, yn 1777, yn weinidog yn Rhydymardy a'r Cwmmawr, yr eglwysi a gyfarfyddant yn awr yn y Crwys a'r Brynteg, sir Forganwg. Efe a symudodd o'r lleoedd hyn ac a gymerodd ofal eglwysi y Taihirion a Llanharan yn yr un sir, lle y bu yn llafurus a llwyddianus iawn am lawer o flynyddoedd. Bendithiodd Duw ei lafur a llwyddiant mawr hyd derfyn ei oes, yr hyn a gymerodd le yn nghapel y Taihirion, ar ddydd Nadolig, y 25ain o Ragfyr, 1814, yn 67 mlwydd oed, ar ol bod am 37 mlynedd yn y weinidogaeth, a chladdwyd ef yn mynwent Bethlehem, Llanharan. Yr oedd yn weinidog cymeradwy iawn gan yr eglwysi a'r ardalwyr yn gyffredinol. Yr oedd iddo barch mawr fel ysgolfeistr; ac hefyd, fel meddyg, dywedir ei fod yn dra medrus. Gadawodd ar ei ol bump o blant i alaru eu colled; bu rhai o honynt yn aelodau defnyddiol a chymeradwy yn Llanharan.

JONES, OWEN, Llechfrith, rhwng Abermaw a Dolgellau, sir Feirionydd, a anwyd yn y flwyddyn 1779. Yr oedd yn un o flaenffwrthy y Genadaeth Wesleyaidd Gymreig yn y wlad. Yn y flwyddyn 1808 aeth i'r weinidogaeth, a pharhaodd yn ei gyflawnwaith hyd y flwyddyn 1835, pan y daeth yn

uwchrif. Yr oedd efe yn ddynd da, o ysbryd addfwyn a llonydd, ac yn ddiwyd a gofalus yn nghyflawniad ei ddyledswyddau fel gweinidog Crist. Mae pob lle i greu fod ei ddiwedd yn dangnefeddus, er i natur ei glefyd ei rwystro i draethu ei deimladau a'i obeithion i'w gyfeillion yn ei oriau olaf. Bu farw Gorphenaf 27, 1843, yn dringain a phedair mlwydd oed, wedi bod bumtheg mlynedd ar ugain yn y weinidogaeth efengylaidd.

JONES, WILLIAM, gweinidog yr Annibynwyr yn Glynarthen, yr Aberteifi. Ganwyd ef yn Llandrillo, sir Feirionydd, yn y flwyddyn 1801. Ni chafodd ei freintio ag addysg greffyddol gan ei rieni, nac a manteision dysgeidiaeth helaeth; er hyny, ei aml gyfrinach a'i ewythr, y diweddar hybarch Ddoctor Arthur Jones, o Fangor, a arweiniodd y llanc ieuanc i feithrin meddyliau difrifol, ac a'i tueddodd ef i gyfeillachau a dynion duwiol, ac yn y diwedd i ymuno ag eglwys Crist ac at y weinidogaeth. Pan yn bedair ar ugain oed, fe gafodd ei dderbyn yn aelod o'r eglwys Annibynol yn ei bentref genedigol, y pryd hwnw o dan ofal gweinidogaethol y diweddar Barch. Michael Jones, o Lanuwchllyn, yr hwn yn gyfnodol a ymwelai a Llandrillo, fel un o'i ragorsafon gweinidogaethol. Y dysgybl ieuanc yn fuan a gafodd anogaeth i ddechreu arfer ei ddawn yn y cyfarfodydd wythnosol a berthynai i'r gymdeithas; ac yn mhen amser efe a ddechreuodd lefaru yn gyoeddus. Yr oedd ganddo feddwl uchel am ei ewythr, Dr. Jones; yr oedd yn mawr hoffi clywed dynion yn dywedyd wrtho fod ei ddull o bregethu yn tebygu i'w ewythr, yr hyn oedd mawr ystyr yn eithaf gwir; a gellid yn naturiol gyfrif am y tebygolrwydd. Efe a ymroddodd i waith y weinidogaeth yn Hydref, 1831, a derbyniodd alwad oddiwrth yr eglwys Annibynol, yn Mwlheli, sir Gaernarfon, i gymeryd ei gofal gweinidogaethol, lle y cafodd ei gyflawn urddo y flwyddyn ganlynol. Yr oedd yr eglwys ar y pryd yn hynod o ranedig, ac mewn cyflwr tra anedwydd, nes peri iddo gryd ofid; ond trwy ei ymdrechion, yn cael eu hynodi, fel yr oeddynt, gan ddoethineb, amynedd, a challineb, galluogwyd ef, gan fod yr Arglwydd gydag ef, nid yn unig i lonyddu elfenau cynen ac ymryson, ond hefyd i ychwanegu yn fawr at nifer aelodau yr eglwys. Oddeutu pedair blynedd wedi hyny teimlai mai ei ddyledswydd oedd rhoddi fyny ei ofal gweinidogaethol yno, a chymeryd arno ofal yr unol eglwysai Hawen a'r Glynarthen, yn sir Aberteifi. Yn y lle mawr a phwysig hwnw efe a lafuriodd yn ddiwyd ac effeithiol; pregethai gyda ffyddlondeb a nerth, a holai yr ysgolion Sabbathol yn ystod rhyw ran o'r adolliad cyoeddus bob Sabbath. Pa mor lwyddianus y profodd ei weinidogaeth a ellir wled oddiwrth yr effeithiau canlynol:—Yn 1841, adeiladodd gapel a ffurfiodd eglwys yn Glandwr, a elwir yn awr Beulah, lle, yn 1860, y gorfododd nifer cynyddedig y gwrandawyr yr eglwys i adeiladu lle helaethach; ar y cyfryw amser

yr oedd capel Glynarthen yn cael ei adeiladu a'i helaethu, at yr hwn, yn 1848, yr ychwanegwyd ysgoldy, ac y sefydlwyd ysgol Frytan-aidd, yr hon sydd yn parhau i fodeuo hyd y dydd heddyw. Torwyd tir newydd i fyny mewn rhan o'r gymydogoeth a elwir i Brynmoriah, ac adeiladwyd yno gapel yn 1849. Yn y lle hwn planwyd cangen o'r fam eglwys wedi hyny, yr hon a gynyddodd yn y fath fodd ag i fynu, yn 1861, lle helaethach. Gan fod maes ei lafur yn myned yn rhy helaeth, efe a roddodd i fyny ofalu am Hawen, Bryngwenith, a Beulah, gan gadw y Glyn a Brynmoriah. Er ei fod yn aml eglwysog, megys llawer o'i frodyr, y rhai ydynt weithwyr caled yn y dywysogaeth, rhaid peidio meddwl fod y cyllid a ddeillia oddiwrth y fath esgobaethau yn dwyn unrhyw gyfartaledd i'r dyledswyddau a gynywysant. Efe a barhaodd fel yma yn ffyddlon yn ngwasanaeth ei Feistr hyd oddeutu tair neu bedair blynedd i'w farwolaeth, pan y dyoddefodd yn fawr oddiwrth anhwylder poenus a chynyddol ag oedd yn awr wedi cyraedd ei eithafnod, ac a'i gorfododd i fyned i Lundain er myned dan feddygwaith (*operation*) meddygon medrusaf yr holl fyd. Er iddo mewn rhan gael ei adferyd, ni chyr-aeddodd byth ei nerth arferol. Yr ydoedd wedi bod yn ddynd nerthol gyda chyfansoddiad digonol at unrhyw lafur, ac uwchlaw yn blinder. Ond yn awr yr oedd clo carreg y bwa wedi rhyddhau, a gwelwyd yn amlwg fod y cyfansoddiad cadarn yn ymollwng. Rhoddodd i fyny wasanaeth oedd efe yn garu mor fawr; modd bynag efe a barhaodd i bregethu agos hyd y diwedd. Efe a hunodd yn yr Iesu Mehefin y 7fed, 1865. Claddwyd ei weddillion marwol yn nghladdfa Glynarthen, yn nghanol dagrau gwraig a merch, a lluwys mawr o frodyr yn y weinidogaeth a chyfeillion crefyddol. Yr oedd ef yn cael ei garu yn gyffredinol gan ei frodyr. Yr oedd ei dduwioldeb y fath fel nad oedd neb yn ei ameu, eto yn hollol ddiymddangosiadol. Medrai fod yn llawen yn gystal a difrifol. Yr oedd yn wr o yohydig eiriau, ond yr oedd y rhai hyny yn bwysig. Rhagrith yn gystal ag ysgafnder a ffeiddiai i ddyfnder ei galon. Ei gyfeillgarwch a amddiffynai gyda phurdeb a gonestrwydd digyffelyb. Yr oedd yn ddynd hynod o weithgar a phenderfynol i fyned yn ei flaen er pob anhawsderau; nid oedd dim a'i digalonai ac a barai iddo ildio a rhoddi i fyny. Efe a amddiffynai ein holl sefydliadau, ymdrechai yn barhaus o blaid pob sefydliad daionus fel amddiffynwr a chyfranwr—megys y Gymdeithas Feiblaidd, y Gymdeithas Genadol, y Drysorfa Ddau Can Mlwyddol, a Thrysorfa yr Hen Weinidogion. Cafodd y rhai hyn oll ynddo ef gyfaill llwyr ymroddol. Yr oedd ei weinidogaeth yn cael ei hynodi gan amcan uniongyrchol at ddefnyddioldeb; ei bregethau oeddynt sylweddol yn hytrach nag yn fywiol, yn fwy addysgiadol na dychymycol. Yr oedd efe yn efrydol caled o'i Feibl. Nid oedd byth yn myned i'r areithfa heb fod wedi darparu

yn dda ar gyfer hyny; yr oedd ei bregethau bob amser yn cynwys cryn lawer o esboniadau ysgrythyrol—nid aml y clywid ei gyffelyb yn hyn. Yr oedd, fel ei ewythr, yn hoff o gyffelybiaethau, a medrai eu trafod yn ardderchog er budd i'w wrandawyr, ar y rhai y byddai ganddo berffaith lywodraeth. Efe a gafodd yr hyfrydwch o dderbyn i aelodaeth eglwysig dros fil o bersonau. Fel y bu y gwas ffyddlon hwn byw, felly hefyd y bu efe farw, efe a derfynodd ei ddyddiau heb un angen am dystiolaeth gwely anghau o'i gymwysder i'r nefoedd, ond yn unig y dysgleirdeb digwmwl cydfynedol a'i ymadawiad o'r byd trallodus hwn.

JONES, DAVID LEWIS, athraw clasurwl yn athrofa Caerfyrddin, oedd fab i Mr. W. Jones, Clyn Adda, yn agos i Lanpumpsant, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1788; mwynhaodd fanteision dysgeidiaeth o'i febyd. Derbyniwyd ef yn aelod gyda'r Annibynwyr, yn Mhencader, sir Gaerfyrddin. Wedi iddo ddechreu pregethu aeth i'r athrofa yn Nghaerfyrddin. Yr oedd yn anghawdd cyfarfod a dyn hynawsach a mwynach na Mr. Jones; yr oedd yn un o'r dynion callaf, yn ysgolaig rhagorol, o fywyd dichlynaidd a dirodres, ac yn gyfaill ffyddlon a hawddgar; ond o ran ei farn grefyddol yn Ariad professedig, os nad yn rhywbeth pellach. Yr oedd rhywbeth yn ei olygiadau ag oedd yn sychu ac yn anmhoblogi ei ddoniau pregethwrol. Yn fuan wedi iddo fyned i'r athrofa cawsom gyfleusdra i'w glywed, cyn iddo letya y golygiadau a bleidiai ar ol hyny. Yr oedd yn ddyd ieuanc o ddoniau hyfryd y pryd hwnw, yn tueddu at ddefnyddioldeb a phoblogrwydd mawr fel pregethwr. Ni chynddodd ddim ar ol hyny, os peidiodd a myned yn mhell i'r gwrthwyneb. Ar ol marwolaeth Mr. Gibbon, gweinidog capel Seion, sir Gaerfyrddin, yn 1814, rhoddodd yr eglwys alwad i Mr. David Lewis Jones i fod yn fugail iddynt, a bu yn ei bugeilio hyd ddydd ei farwolaeth. Gorphenodd ei weinidogaeth a'i yrfa yn y byd hwn Medi 8, 1830, yn 42 mlwydd oedd. Gadawodd briod yn weddw, a nifer o blant yn amddifaid i alaru eu colled am briod hawddgar a thad tirion. Claddwyd ei weddillion marwol yn nghladdfa capel Seion, lle y gosodwyd maen coffadwriaeth ar ei fedd.

JONES, THOMAS, Glanffrwd, plwyf Llannewydd, sir Gaerfyrddin, gweinidog yr Annibynwyr. Bu yn gweinidogaethu yn Nantylon, plwyf Cynwyl, (yn awr Hermon) a Phenlone; efe oedd y gweinidog cyntaf a fu yn gofalu am yr eglwys hon ar ei phen ei hun wedi iddi ymadael a gweinidogion Henllan a Threlech. Yn ei amser ef y symudodd yr eglwys o Benlone i'r Drefach, ac y mae yn debyg mai gorfod ymadael a Phenlone yr oeddynt y pryd hwnw. Cymerodd dy anedd yn y Drefach, o fewn llai na haner milltir i Benlone. Cymerodd hyn le yn y flwyddyn 1753. Dywedir fod dadd boeth wedi cyfodi yn eu plith yr amser hwn, ac i un ran o'r eglwys fyned i Penrhiw, a'r

rhan arall i'r Drefach, tua chwarter milltir oddiwrth eu gilydd. Arminiaeth oedd ac sydd yn cael ei bregethu yn Penrhiw. Sefydlodd y gangen hon yn Nghornel yr Allt. Yn y flwyddyn 1756, adeiladwyd addoldy bychan yn y Drefach; helaethwyd ef wedi hyny trwy osod oriel ynddo. Dywedir fod y Parch. Thomas Jones yn wr duwiol a llafurus iawn. Yr oedd yn meddu ysbryd tawel nodedig; byddai yn canu bob amser, pa un bynag ai cartref ai oddi cartref y byddai. Yr oedd yn gwneud ei artref yn Llannewydd, pedair milltir o Gaerfyrddin. Yr oedd ganddo ddeng milltir i fyned i'r Drefach; ond er ei holl ymdrech a'i ffyddlondeb daliodd henaint ef, fel yr aeth yn analluog i deithio llawer. Yn ganlynol i hyn, anogodd ef yr eglwys i edrych allan am gynorthwy; ac wedi i'r eglwys ac yntau gydymgynghori, rhoddasant alwad i un John Lewis, aelod o Henllan, i'w gynorthwyo ef, a'r hyn y cydsyniodd Mr. Lewis yn y flwyddyn 1761, a bu y ddau yn cydlafurio am bedair blynedd, ac felly yn y flwyddyn 1765 methodd Mr. Jones yn hollol gan henaint a phellder y ffordd. Yn fuan wedi hyn efe a derfynodd ei yrfa mewn llawenydd.

JONES, HENRY, Llaneurwg, sir Fynwy, oedd weinidog gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd ef yn Risca yn y flwyddyn 1772. Dechreuodd bregethu yn y flwyddyn 1801; yr oedd wedi ei dderbyn yn gyflawn aelod eglwysig pan yn ddeuddeg mlwydd oed, ac enillodd air da gan bawb a chan y gwirionedd ei hun. Efe oedd y cyntaf a ddechreuodd bregethu yn yr ardal ar ol Mr. Edward Collet. Nid rhyw lawer a wybu Cymru am dano fel pregethwr a deithiai lawer, nac ychwaith fel un nodedig o amlwg o ran ei dalentau; yr oedd yn fwy hynod am ei ffyddlondeb nag am ei dalentau. Dywedir na thorodd ef gymhoeddiad erioed; a pheth dy-eithr iawn ac anarferol oedd ei fod yn absenol o'r cwrdd misol. Efe a fu farw yn y flwyddyn 1843, pan yn 71 mlwydd oed. Pan ddechreuodd Mr. Henry Jones bregethu, yr oedd yn byw yn yr un ardal lanc o'r un enw ag yntau, llanc gwagsaw a gwamal; un prydawn Sabbath, efe a ddywedai wrth ei gyfeillion y medrai ef bregethu iddynt cystal a Harri o'r Dyffryn; "Paham," meddai, "nad yw y naill Harri cystal a'r llall." Yr oedd yn y fan a'r lle ryw hen foncyff pwr o dderwen, a thybiodd Harri y gallai yn gyfeus ei ddefnyddio ar y pryd fel pulpud, a chan ddringo yn brysur i ben yr hen geubren, efe a alwodd ar ei gymdeithion i wrando, gan fwriadu enill gradd o glod iddo ei hun am ei fedrusrwydd yn rhoddi difyrwch mawr i'w gymdeithion a bwrw an-fri cyfatebol ar Henry Jones, y pregethwr; ond troes y "ohwareu iddo yn chwero." Dygweddodd fod y llecyn o'r prôn lle y safai y ffug bregethwr arno yn rhy bwdr i'w ddal, ac yn lle rhoddi mantais i'r dyhiryn arddangos ei dalentau, gollyngodd ei safle o dan ei draed, a llyncwyd y llyncyn i grombil y geubren; ac nid hyny oedd y cwbl, ond troes yr hen

fonceff yn fagl twyllodrus iddo; derbyniodd ef yn lled rwydd i mewn, ond ni fynai ar un cyfrif ei ollwng ef allan; gan ei bwysau a'i godwm fe fynodd le i fyned i lawr yn lled rwydd, ond pan awd i gaisio ei godi allan nid mor hawdd ydoedd. Gorfu iddo aros yno am rai oriau, ac ni allai neb ei gael allan ond trwy ymosod yn ffyrnig ar yr hen geubren a bwyell, ac agor rhyw gymaint ar ei geudod, fel gellid tynu y carcharor yn rhydd; o hyny allan cafodd y llanc ei alw, "Harri o'r Ceubren."

JONES, ROBERT, gweinidog yr Annibynwyr yn Nghorwen, sir Feirionydd. Nid oes genym hanes i roddi o'r gweinidog ieuanc hwn, ond ei fod yn symud ei deulu o Gorwen i Kerry, lle yr oedd yn ddiweddar wedi ymsefydlu yn olynedd i'r Parch. M. Davies, ac wedi dechreu ar ei lafur gweinidogaethol gyda chryn arwyddion o ddefnyddioldeb; cafodd niwaid mor fawr drwy anhap gyda'r cerbyd yn agos i'r Trallwm, sir Trefaldwyn, fel y bu farw yn mhen tri diwrnod wedi hyny, gan ddyoddef yn dawel boenau corfforol mawrion.

JONES, WILLIAM, Llaethbwll, sir Drefaldwyn, oedd lesarwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1741. Yr oedd yn amaethwr cyfrifol, yn aelod o eglwys yn nghapel Pont Robert. Yr oedd hefyd yn bregethwr cadarn a chymeradwy. Nid oedd yn gyffredinol adnabyddus, am mai nid llawer a deithiodd oddicartref. Bu farw Gorphenaf 1818, yn 77 mlwydd oed.

JONES, WILLIAM, gweinidog yr Annibynwyr yn Horeb, Dwgyfylchi, sir Gaernarfon. Cafodd ei eni mae'n debyg yn Birmingham, a'i ddwyn i fyny yn ardal Penal, sir Feirionydd. Cymro oedd ei dad, a Seisnes oedd ei fam. Yr oedd yn un o'r rhai blaenaf yn sefydlu y gymdeithas grefyddol ymneilldusedig yn Mhenal. Derbyniwyd ef yn aelod eglwysig yn Machynlleth, lle y derbyniodd holl aelodau Penal y pryd hwnw. Derbyniiodd ei addysgiaeth athrofaol ar gyfer y weinidogaeth yn Ngwrecsam. Urddwyd ef i'r weinidogaeth yn Salem yn y flwyddyn 1809, pan yr oedd yn bresenol ac yn gweinyddu ar yr achlysur, y Parchedigion J. Lewis, Gwrecsam; G. Lewis, Llanuwchllyn; D. Jones, Dinbych; W. Williams, Wern; J. Roberts, Llanbrynmair; a J. Lewis, Bala. Llafuriodd Mr. Jones yn ffyddlon a diwyd iawn yn yr ardaloedd hyn hyd y flwyddyn 1838, pryd yr analluogwyd ef i gyflawni ei swydd gan hainent a methiant. Fel gweinidog ffyddlon a gonest, yr oedd iddo air da gan bawb a'i adwaenai. Wedi iddo ymuno a chrefydd, ystyridd ef yn ddiarebol grefyddol yn yr ardal; ac yr oedd gweled dyn ieuanc yn ymddwyn felly yn beth hynod yn y wlad hono y pryd hwnw. Parhaodd trwy ei holl yrfa yn hardd a diargyoedd fel Cristion. Fel pregethwr, yr oedd yn meddu deall lled gryf a chraffus, a'r oll a ddywedai yn dra synwrol. Yr oedd ei olygiadau ar egwyddorion yr efengyl yn gywir. Fel traddodwr, nid oedd yn hyawdl a ffracth,

o herwydd hyny nid oedd yn cael ei gyfrif, fel y dywedir, yn bregethwr poblogaidd. Yr Arglwydd a wnaeth ddefnydd mawr o hono i godi a dwyn yn mlaen ei achos yn yr ardaloedd tywyll y bu yn llafurio. Yr oedd ei fedrusrwydd i ymdrin ag achosion profiadol ac eglwysig pobl ei ofal yn rhagori ar ei ddawn cyoeddus fel pregethwr; ac nid yw y cyfryw ddawn y lleiaf angenrheidiol i weinidog sefydlog; a dylai pob dyn ieuanc yn y weinidogaeth ei feithrin. Yn ei amser ef y gorphenwyd adeiladu Salem, a thrwy ei ymdrechion ef yr adeiladwyd Horeb, Dwgyfylchi; efe hefyd yn benaf a ddechreuodd yr achos yn Llanfairfechan, y tu arall i'r Penmaenmawr. Efe a lafuriodd rhyw gymaint o flynyddoedd yn ffyddlon yn Salem, Henryd, a Dwgyfylchi, er fod cryn bellder rhyngddynt a'u gilydd. Wedi iddo ymadael a'r lle blaenaf cyfyngodd ei weinidogaeth yn benaf i'r lle olaf; ac wedi iddo roddi fyny ei ofal eglwysig yn hollol treuliodd weddill ei ddyddiau yn yr ardal hono. Bu farw mewn tangnefedd ar y 13eg o Fai, 1849, yn 80 mlwydd oed. Yn y flwyddyn 1812, ymbriododd a Miss Margaret Owen, Porthllwyd, ger Conwy, a bu iddynt ddaou blant. Cyn iddo roddi y weinidogaeth i fyny, yr oedd eglwys Horeb wedi ymadael yn heddychol ag eglwys Henryd.

JONES, DAVID, Adwyr Clawdd. Nid oes ond ychydig o hanes y gwr hwn ar gael; brodor ydoedd o'r Bala neu y gymydogoeth. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1723, a bu farw yn 1774, yn 51 mlwydd oed; claddwyd ef yn hen gladdfa yr Annibynwyr, yn Ngwrecsam. Yr hanes gyntaf a geir am dano yw ei fod yn erlidiwr mawr a chreulawn, a'i fod tua'r flwyddyn 1748 yn arllwys ei lid ar y Cradociaid, trwy erlid Lewis Evan pan yn ceisio pregethu yn Ninbych; ond dywedir eu bod yn gefeillion mawrion wedi hyny yn y Brynbugad, cartref Edward Parry, pryd y gofynai Dafydd, yr hwn oedd bellach yn bregethwr, i Lewis Evan, "A oedd efe wedi maddeu iddo?" "O ydwyf," meddai Lewis, "er ys llawer dydd." Nid oes un sicrwydd pa sawl blwyddyn y bu Dafydd Jones yn pregethu; gan ei fod yn erlidiwr yn y flwyddyn 1748, ac yn marw yn y flwyddyn 1774, ni allai fod yn pregethu nemawr dros 25 o flynyddoedd yn yr eithaf, ac ni allai fod wedi dechreu nemawr cyn yr ymranid rhwng Mr. Rolands a Mr. Harris. Yr oedd ef unwaith mewn cyfarfod misol a gynelid yn muarth tafarndy a elwid y Ty-coch, yn Henllan, ger Dinbych; pregothai oddiwrth y geiriau, "Canys daeth dydd mawr ei ddigter ef, a phwy a ddichon sefyll," Dat. vi. 14.—a bendithiwyd y bregeth hon er argyoeddi gwraig o'r enw Mary Jones, yr hon a ddychrynodd gymaint wrth ei gwrando nes peri iddi fyned ymaith o'r oedfa cyn ei diwedd, a myned i faes gerllaw afon oedd yn agos i edrych ai ni wnai swm yr afon yn ei chlustiau foddli swm y bregeth yn ei chydwybod. Terfynodd y tro yn ei gwir ddychweliad at Dduw. Yr oedd y wraig ar y

pryd yn weddw, ac oddeutu 30 mlwydd oed. Cafodd fyw hyd henaint teg, a pharhaodd yn nodedig ei diwydrwydd gyda holl ddyled-awyddau crefydd, a'i gofal am achos yr Arglwydd Iesu hyd ei marwolaeth. Bu yn profesu crefydd am tua 60 mlynedd, pan yr hunodd yn yr anghyng.

JONES, JOHN, gweinidog yr Annibynwyr yn *Common Hall-street*, Caerlleon Gawr. Yr oedd yn frodor o Bangor, sir Gaernarfon; ganwyd ef yn 1801; ac ymddengys ei fod wedi ei wir ddychwelyd at Dduw yn moreu ei ddyddiau. Efe a ddaeth yn efrfydd yn Hackney. Efe a sefydlodd yn gyntaf oll yn fugal ar gynulleidfa fechan o Gymry yn Liverpool. Nid arosodd yma ond blwyddyn neu ddwy; y pryd hwnw efe a symudodd i *Pleasant-hill*, ger Croesoswallt, lle y llafuriodd am tua saith mlynedd gyda chymeradwyaeth a llwyddiant, gan bregethu yn y gymydogiaeth yn Seisneg neu yn Gymraeg, yn ol fel y byddai'r gynulleidfa yn dewis. Y lle nesaf yr ymsefydlodd ynddo oedd Hindley, ger Wigan; ond pan ddeallodd nad oedd yr alwad mor gydnol ag y dysgwyliai, efe a ymadawodd yn fuan, ac wedi iddo bregethu am ychydig amser yn Horwich, yn yr un sir, efe a symudodd i Manceinion; ac yn benderfynol i dori fyny dir newydd, efe a agorodd ystafell fawr yn *Poland-street*, allan o'r hwn y cyfododd yr achos blodeuog sydd yn *Oldham-road*, dan ofal gweinidogaethol Mr. Bedell. Yn fuan wedi hyn derbyniodd wahoddiad i gapel y Iarlls Huntingdon, yn Runcorn, lle hefyd y llafuriodd gydag ymroddiad mawr. Ond marwolaeth boneddiges, i'r hon yr oedd y capel wedi ei wystlo er ys hir amser, a achosodd i'r capel gael ei werthu, a therfynodd y gynulleidfa mewn cysylltiad a'r enwad hwnw. Oddiyno aeth ef i gapel *Common Hall-street*, Caerlleon, ac yno therfynodd ei weinidogaeth. Yr oedd wedi dyoddef oddiwrth dueddiad i'r darfod-edigaeth, a than ei rym cynyddfawr teimlodd ei hun yn cael ei orfodi yn haf 1851 i roddi fyny ei weinidogaeth; yn hydref yr un flwyddyn aeth yn llawer gwanach, ac ar foreu Sabbath, Tachwedd 9fed, 1851, efe a fu farw. Yr oedd pawb a'i adwaenai yn credu ei fod yn wir dduwiol. Claddwyd ef yn nghladdfa capel *Queen-street*, Caerlleon, yn ngwydd tyrfa fawr o bobl a ddaethant yn nghyd er amlygu eu parch diffant iddo.

JONES, DANIEL, gweinidog yr Annibynwyr yn America. Urddwyd ef yn Baran, sir Forganwg, tua'r flwyddyn 1833, pan aeth oddeutu haner cant o bobl yr ardal i America, a rhoddasant alwad unfrydol iddo i fyned gyda hwynt fel eu bugail. Adeiladasant addoly yn y wlad newydd, a galwasant ef Baran, a bu yn gweinidogaethu iddynt hyd ei ymadawiad a'r byd hwn, yr hyn a gymerodd le Ebrill 12fed, 1850. Gadawodd weddw a dau o blant i alaru ar ei ol. Pregethodd y Parch. L. Williams, Carbon-dale, ei bregeth angladd, oddiwrth 2 Tim. iv. 7.

JONES, JOHN HARRIS, neu *Joan Celer*. Mab oedd i David Jones, saer coed o

Gastellnewydd Emlyn, sir Gaerfyrddin. Er nad oedd pan y bu farw gan chwech ar ugain oed, yr oedd yn brif werthydd mewn adran bwysig o fasnachdy mawr cyfanwerthol y Meistriaid Morrison, Dillon, a'u Cyf., Llundain, a phe buasai byw ychydig yn hwy buasai wedi cael ei wneud yn un o'r cwmpeini yn y fasnach. Yr oedd fel masnachydd yn meddu ar dalentau o'r radd uchelaf, trwy y rhai yr enillodd iddo ei hun barch a derchafiad mawr mewn amser byr yn y brif-ddinas. Yr oedd yn ddyn ieuanc mwynnaidd a hynaws, o wybodaeth eang, ac ymddygiad boneddigaidd. Yr oedd hefyd yn fardd rhagorol; cyfansoddodd amryw ddarnau prydyddol o gryn deilyngdod. Ond ymaflodd y darfod-edigaeth ynddo, ac ni ollngodd ei afael nes terfynu ei einioes yn anghyng, Mehefin 28ain, 1851.

JONES, THOMAS, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Hengoed. Ymddengys mai efe oedd y gweinidog cyntaf ar yr eglwys newydd. Y mae'n debyg iddo lafurio yn eu plith, a dyoddef gyda hwynt, ac yn eu hachos lawer o flynyddau, sef cyhad ag y bu ef byw. Wrth yr hyn y sonir am dano, mae yn debyg iddo farw, cyn dyfod yr erledigaeth, oddeutu 1673. Nid oes un hanes am dano ond sydd yn hen lyfrau eglwysi Llanwenarth a'r Blaenau.

JONES, CADBEN, oedd fab, fel y mae yn ymaddangos, i'r Parch. D. Jones, Llwynrhys, yn sir Aberteifi, a brawd i'r Parch. D. Jones, yr hwn a drowyd allan o Llanbadarn Fawr. Cafodd ei ddwyn i fyny yn Richmond, yn agos i Lundain, dan ofal ei frawd Samuel Jones, yr hwn oedd yn cadw ysgol o gryn enwogrwydd. Cafodd y Cadben Jones ei ddwyn i fyny yn swyddog yn nifynlu y brenin William; ac efe a fu am gryn amser ar y Cyfandir, lle y cafodd gyflusdra i ddyfod yn hyddysg o'r Ffrengaeg ac ieithoedd ereill. Cadben Jones a ygrifenodd hanes bywyd neu deyrnasiad y brenin William III., ac a gyfieithodd waith yr anfarwol a'r enwog Montieur Pezron, ar "Hynafiaeth Cenedlaethau," o'r Ffrengaeg i'r Seisneg, ac a wnaeth rai ychwanegadau ato. Hwn oedd y mab a gafodd y freinlen i'w dad i bregethu yn ei dy. Gwel hanes D. Jones, Llwynrhys.

JONES, DAVID, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Llanwenarth. Cafodd ei eni yn y flwyddyn 1748, yn sir Gaerfyrddin. Cafodd ei dderbyn i athrofa yr Annibynwyr yn y Fenni. Pan adawodd yr athrofa bu yn pregethu dros amser yn mhllith yr eglwysi yn sir ei enedigaeth. Nid oedd ganddo ond corff egwan, ond dywedir ei fod yn meddu grym duwioldeb. Cafodd alwad i amryw eglwysi i sefydlu, ond yr oedd eglwys Llanwenarth wedi ei rwympo, gan feddwl y buasai o fawr les, yn enwedig am y gallasai bregethu yn y ddwy iaith; ond ni bu ei yrfa ond byr, canys bu farw yn 1770, pan oddeutu 28 mlwydd oed.

JONES, DAFYDD, gweinidog y Bedyddwyr yn Nhrefdræth, sir Benfro. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1772, yn mhlyf Llanfair-

nant-gwyn, sir Benfro. Enwau ei dad a'i fam oeddynt John a Martha Jones. Ei rieni a berthynent i'r cyfenwad o Fedyddwyr yn Ebenezzer; dygent eu plant i fyny yn ofn eu Creawdwr, ond yr oeddynt o amgylchiadau rhy isel i roddi dysgeidiaeth iddynt, fel y gorfu arnynt yn ieuainc gyflogi mewn gwasanaeth. Wedi bod tua blwyddyn yn y sefyllfa hono, aeth gwrthdrysych ein cofiant pan yn 13eg oed i'r ysgol, dan olygiaeth Mr. Griffiths yr henaf, gweinidog yr Annibynwyr yn Glandwr, lle y bu am agos i flwyddyn yn nhŷ ei athraw—rhan o'r amser yn gweithio ar ei dyddyn, a'r rhan arall yn ei ysgol yn dysgu ysgrifenu a darllen Saesneg. Yr oedd yn cael ei ddysg a'i gynaliaeth am ei waith. Soniaf yn hynod o barchus trwy ei oes am ei hen athraw caredig. Yr oedd y diweddar Mr. Jones, Trelech, yn mysg ereill, yn yr ysgol yr un amser ag ef. Yn ysbaid ei arosfa yn Nglanwr derbyniwyd ef yn aelod. Am nad oedd alluog i gyraedd rhagor o ddysegeidiaeth, symudodd i waith haiarn Cyfarthfa, Merthyr Tydfil. Derbyniodd alwad oddiwrth eglwys Capel Seion, Merthyr, ac yn y flwyddyn 1796 cymerodd ei urddiad le. Am o glych chwec mlynedd bu yn ddiwyd, defnyddiol, a llwyddianus, fel gweinidog yr efengyl yn Merthyr, wrth ystyried can lleied oeddynt ei fanteision, a'i fod yn gorfod gweithio yn galed bob dydd er ei gynaliaeth tra yr arosodd yn y lle, oblegdyd gwanaidd oedd sefyllfa fydol eglwys Seion yr amser hyny. Cymerodd daith i bregethu (a chasglu at yr addoldy lle y gweinidogaethai, debyg-idd) i sir Benfro, a chafodd alwad unfrydol gan yr eglwys yn Nhrefraeth, yr hon oedd wedi ei hamddifadu o weinidog trwy symudiad Mr. J. Stephen i fyw i'r America, yn gystal a llawer ereill o'r un wlad ag ef, yn y flwyddyn 1800. Anhawdd iawn oedd ganddo ymadael a'i hen gyfeillion hawddgar yn Morganwg, ond ar ddydduniad taer amryw weinidogion, yn enwedig yr haeddbarch Titus Lewis, penderfynodd dderbyn galwad yr eglwys, a sefydlodd yn Nhrefraeth yn y flwyddyn 1802. Nid oedd yr aelodau yn lluosog pan aeth efe yno, ond buan y llwyddodd Ysbryd yr Addewid y weinidogaeth trwyddo, fel y derbyniodd driugain a deg y flwyddyn gyntaf o'i sefydliad—ymgynullai tyriaeddol i'w wrando, a chynyddodd yr eglwys mewn rhifedi a grym. Yn y flwyddyn 1804 unodd mewn priodas a Martha, gweddw J. Francis, Cilgwyn, tyddynwr, yr hon a fu yn serchog iddo a gofalus am dano hyd ei iedd. Llafuriodd yn galed yn ngwaith y weinidogaeth dros haner cant o flynyddau, a bu yn offeryniol i dychwelyd lluoedd o bechaduriaid at yr Arglwydd. Amryw weithiau coronodd Duw ei ymdrechion a llwyddiant neillduol, yn enwedig yn y flwyddyn 1816, pryd y derbyniodd ugain o bersonau yr un Sabbath; yr oedd yr ychwanegiad at yr eglwys yn erbyn y gymanfa yn agos i bedwar ugain; ac o'r canoedd lawer a dderbyniodd yn Nhrefraeth yn ystod ei dymor hirfaith, priodolent eu dychweliad yn y cyffredin i

nawdd y nef ar yr athrawiaeth a bregethai, a'r cyngorion a roddai efe iddynt. Trwyddo hefyd "dygodd yr Arglwydd dystiolaeth i air ei ras" yn Nhrefnach, Castellnewydd, Cwmfelin, a Hermon, Llanfrynach. Cyrchai am ran helaeth o'i oes i'r lleoedd a enwyd; i rai ohonynt bob dau fis, ac i ereill bob tri, fel y byddai yn gyfleus. Teithiodd lawer trwy Ddeheu, ac yn aml trwy Ogledd Cymru; ei ymweliadau fyddent dderbyniol iawn gan yr eglwys, a hynod o fendithiol mewn manau. Anfynych y byddai yn absenol o'r cyfarfodydd misol, chwarterol, &c; ei frodyr yn y weinidogaeth ac yntau a anwynt eu gilydd, —yr oedd yn awyddus am eu cymdeithas, a bod yn gyd-gynorthwywr a hwynt i'r gwirionedd, er esgeulus achosion bydol a alwent weithiau am ei gymorth gartref. Nid oedd o'r byd hwn, ei serch oedd ar bethau y llall. Gan fod cyfarfodydd gweddi wedi cael eu cynal yn ei dŷ dros ugain mlynedd, a llawer o aelodau yn byw yn yr ardal (tua dwy filltir o'r dref), teimlai ef ac ereill dueddiad cryf am gael addoldy yn y gymydogiaeth; a llwyddodd gyda ei feistr tir am gael lle cyfleus yn agos i'w anedde i adeiladu capel a chladdu y meirw. Y mae yno er ys blynnyddau gapel prydferth o'r enw Caersalem, ac eglwys gystrus yn addoli ynddo. Bu yma hefyd yn ymdrechol a llwyddianus yn mhrydnawn ei ddydd—"ni wrthododd ei Dduw ef yn amser henaint." Er ei fod yn hynod o wyliaidwrus ar air a buchedd, a phob amser yn ymdrechgu rhagweld canlyniadau pethau, eto ni ddiangodd heb ofidiau mewn llawer modd, "nes darostwng ei enaid ynddo;" "clwyfwyd ef yn nhy ei garedigion," gan bersonau y dysgwyliai bethau gwell oddiwrthynt. Nid oedd ef yn ddfai yn mhob peth, eithr nid gormodiaeth yw dyweyd na fwriadai ddrwg yn erbyn neb; a byddai y dichellgar a'r ymrysongar yn debyg o gymeryd mantais ar ei ddiwidrwydd. Ond yn awr mae wedi uno a chymdeithas berffaith, a gwisgo coron yn lle cario croes. Dyoddefodd yn ddirfawr oddiwrth y gymalwst yn ei aelodau dros amryw fisoedd olaf o'i oes, nes methu cyagu na gorwedd heb boen llymdost; er hyny, gan faint ei awyddfryd i wasanaethu yr Arglwydd, glynai wrth ei hyfrydwaith, sef pregethu y gair, hyd o fewn ychydig wythnosau i'w ymddatodiad, pan yn rhy egwan i gerdded na sefyll heb gymorth. Tra yr oedd yn crymu yn ymyl y beddrod, ymadodd twymyn ynddo; aeth i'w wely gan ddyweyd, "Os unwaith yr af lawr, ni chodaf cyn y dydd olaf;" ac felly y bu, canys yn mhen deg diwrnod, pan yn 74 oed, safodd olwynion blinedig bywyd yn llonydd, a daeth "cerbyd Israel a'i farchogion" i'w gyrchu i anfarwol fyd, Medi 26, 1846. O ran ei berson, yr oedd yn dalach na'r cyffredin, ac o gyfansoddiad cryf iawn; a mwynhaodd ischyd rhagorol hyd o fewn ychydig flynyddoedd idd ei farwol-aeth. Ei lygad oedd graffus a hynod o serchog—diniwidrwydd a difrifoldeb gweinidog i Iesu Grist oeddynt argraffedig ar ei wyneb-pryd, yn fynegydd ei galon fwyn, ac yn

achosi iddo barch* dyladwy lle bynag yr ymddangosai. Ei lais oedd dra nerthol ac effeithiol—ei lefariad yn wresog, yn enwedig yn y rhan olaf o'i bregeth. Fel penteulu, ei ofal penaf oedd ymddwyn yn mhob peth fel y gweddai i wr o'i alwad ef. Cofiai yn eithaf gyngor Paul i Timotheus, fod "yn rhaid i esgob lywodraethu ei dy ei hun yn dda, a dal ei blant mewn ufydd-dod, yn nghyd a phob gonestrwydd." Dangosai bob amser mor bryderus am leshad tymorol ac ysbrydol ei lysblant ag am ei eiddo ei hun, a meddent hwythau gymaint o anwydebu tuag ato yntau. Fel Cristion, yr oedd yn hynod o wyl-iadwrus a diargygoedd yn ei fuchedd; ei gyfeillach oedd ddigallwair; yr oedd yn meddu ar fesur dymunol o sobrwydd a sirolddeb. Heddwch oedd ei arwyddair, fyddlondeb ei nod, a bod o ddefnydd yn llaw yr Arglwydd oedd prif ymgais ei fywyd. Nid parod iawn oedd i ddywedyd ei brofiad fel Cristion, eithr yr hyder a dardd o wir grefydd a lanwai ei fynwes. Fel gweinidog, ei olygiadau crefyddol oeddnt Galfraindd; ac mewn duwinyddiaeth, Dr. Owen a Charnock oeddnt ei ddewis ddyinion. Er hyny, darllenai yr ysgrhythrau gyda meddwl heb ei lyfetheirio; gar Duw oedd y ffynon groyw a dihalog o'r hon y tynai i'w wrandawyr lluosog. Meddai ar ddeall cryf, yr oedd yn gadarn yn yr ysgrhythrau, ac wedi ei fendithio a chof hynod iawn o afaelus ac helaeth. Yn wahanol i'w frodyr yn eu pregethau, byddai yn arferiad gwastadol ganddo i grybwyll enw y llyfr, yn nghyd a rhif y benod a'r adnod yn y gyfrol ysbrydoledig, lle y cawsai brofion dwyfol i gadarnhau ei faterion; ac nid ychydig o weithiau y gwnai hyny yn yr un bregeth, eto ni wanychai ddim o ddylanwad ei sylwadau ar ei wrandawyr. Nid oedd arno angen mynegair; gwyddai er yn fachgen yr ysgrhythr lân, a pharhaodd yn rhyfedd gyfarwydd yn y cyfryw hyd derfyn ei oes—a hi oedd y "llusern i'w draed." &c.

JONES, RICHARD, oedd weinidog gyda'r Annibynwyr yn Milnthorpe, Westmoreland. Ganwyd ef yn Dolyddelen, yn Ngogledd Cymry, yn y flwyddyn 1798. Mewn rhyw gyfnod o'i fywyd ieuangaid, symudodd o'i ardal enedigol i'r Pandy, Treban, yn Ynys Môn, lle y cafodd lawer o gymdeithas ac hyfforddiadau da gan Edeyrn Môn a'i frodyr. O'r lle hwn aeth i'r ysgol at y Parch. W. Griffiths, Caergybi, ac wedi treulio rhyw gymaint o amser yno mewn efrydiaeth ragbaratoawl, derbyniwyd ef i Athrofa Blackburn; ac wedi treulio ei amser penodol yno, ym-afodd gydag egni yn ngwaith y weinidogaeth yn Milnthorpe. Gyda gofalu am y weinidogaeth, yr ydym yn ei gael er ys blynyddoedd yn ol ar faes *Y Dysgedydd*, dan yr enw R. Jones, Singrig. Bu yn llafurus a llwyddianus fel weinidog da i Iesu Grist dros lawer o flynyddoedd; ond yn gymaint a'i fod yn ddarostyngedig i'r gewyn-anhwyl-odd (*nervousness*), a hyny wedi effeithio cy-maint arno nes y tueddwyd ef i roddi ei ofal gweinidogaethol i fyny, ond nid rhoddi i fyny

pregethu, a gwneud ei oreu gyda'r achos hyd ddiwedd ei oes. Yr oedd Mr. Jones yn un o'r rhai llawnaf o hynawsedd a duwiolfrydedd y galledd cyfarfod ag ef, yn gyfaill didwyll, a phob amser yn arfer dywedyd y goreu am bawb. Yr oedd trwy ei undeb priodasol wedi cyraedd sefyllfa dymorol uwch-law pryder am fywioliaeth, a chafodd bob peth ag oedd yn ddichonadwy ei gael yn y byd siomedig hwn. Bu farw Mawrth 12, 1867, yn 69 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn mynwent y Llan yn mhlwyf Milnthorpe, yn ngwydd tyrfâ fawr o gyfeillion, perthynasau, a brodyr a chwiorydd crefyddol.

JONES, DANIEL, cenadwr perthynol i'r Trefnyddion Calfinaidd. Mab oedd i'r bardd enwog hwnw Edward Jones, Maesyplwm. Ganwyd ef Medi 12, 1813. Derbyniwyd ef yn aelod o'r Gymdeithasfa fel pregethwr yn y Wyddgrug, Mawrth 2il, 1842. Bu ei rieni yn ymdrechgar i wasgu pethau crefyddol ar ei feddwl, a'i ddysgu ynddynt. Wedi iddo gyraedd oddeutu 13 oed, byddai gryn lawer yn nghymdeithas plant annu- iol, yr hyn a fu yn foddion i'w lygru a'i wneud yn fwy gwyllt, ond cafodd ei gadw rhag cyflawni un pechod gwaradwyddus. Effeithiodd cyngorion ei dad a'r eglwys y perthynai iddi yn fawr ar ei feddwl, nes iddo benderfynu yn gwbl ac am byth i adael ei hen gymdeithion ofer; a daeth i gael mwy o hyfrydwch yn moddion gras, darllen ei Feibl, a gweddio ar yr Arglwydd. Yr oedd yn teimlo yn drallodus rhag ofn nad oedd ganddo wir grefydd, ac nad oedd wedi ei ail-eni, eto penderfynai arfer y moddion, gan ddys- gwyl am hyny. Y tro cyntaf y meddyliodd fod ei fater yn dda rhyngddo a'r Arglwydd oedd wrth ddarllen gwaith Boston ar y ddy- ledswydd o ymglyfiamodi a Duw wrth ym- pryddio. Y pryd hwn meddyliai ei fod yn derbyn yr Arglwydd Iesu Grist fel ceidwad i bechadur, ac yn ymddried am byth ynddo am fywyd tragwyddol. Yr oedd Daniel Jones, tua blwyddyn cyn hyn, wedi ysgrif- enu math o ymglyfiamodi difrifol yn y ffurf ganlynol:—"Yr wyf fi, Daniel Jones, fab Edward Jones, o Faesyplwm (gynt), yn awr, Ionawr 24ain, 1829, ar brydnawn dydd Sad- wrn, pan yr ydwyf wedi gadael fy 15 mlwydd oed, ac yn myned ar fy 16, ar ol i blant yr ysgol hon a'm tad inau fyned a'raf o'r capel, ac nad oes ond myfi fy hun o ddynolryw yn gweled, ond yn ngwydd fy Nuw mawr holl- bresenol, angylion santaid, a chythreuliaid uffern, yn y capel perthynol i'r Trefnyddion Cymreig yn Llyn-y-pandy, plwyf Wyddgrug, sir Fflint, yn cymoryd fy llw (trwy roddi cusan i'r Beibl a dodi fy llaw arno,) fy mod o hyn allan, tra byddwyf yn y byd, yn ym- roddi i fyw i Dduw mewn gwirionedd, a bod yn llestr cysegredig iddo, sef yn gyfiawn a santaidd ymarferol, yr hyn a ymddengys trwy gadw o honof y deg gorohymyn a'r ddeddf foesol (yr hon sydd yn ysgrifenedig yn yr 20fed benod o Exodus,) a'm corff a'm henaid hyd y gallaf, a byw yn eirwir, heb ddywedyd dim oelwydd na gwneuthur dim

allan o le i neb o'm cymydogion mewn masnach fyddol hyd eithaf fy ngwybodaeth; a hyn a wnaif trwy gymorth Duw, fel y byddo fy rhodiad yn y byd yn addurn i'm profes ac er gogoniant i Dduw o hyn allan; a'm holl ffaeolddau yr wyf yn erfyn ar Dduw eu maddeu. Amen." Yn mis Awst, 1839, cafodd ei ddewis gan yr eglwys y perthynai iddi (Pentref) i fod yn flaenor arni. Efe a ymosododd yn egniol ar y gorchwyl o gymhwyso ei hun at iawn gyflawniad o'r swydd y dewiasid ef iddi trwy ymgyraedd oreu y gallai am wybodaeth a deall ysbrydol; ac yn hyn eto gadawodd esiampl deilwng o'i hefelychu. Yn fuan wedi hyn teimlodd ddywyniad neu awydd at waith y weinidogaeth ar ei feddwl, ac yr oedd yn awyddus i gynyg ei wasanaeth i'r Gymdeithas Genadol Gymreig. Yn nghyfarfod misol ei sir anogwyd ef i arfer ei ddawn fel y byddai galwad am dano mewn cylch gosodedig. Y Sabbath canlynol cyoeddwyd ef am y tro cyntaf i bregethu yn nghapel y Pentref. Er maint ei ofnau cyn dechreu, cafodd gymorth i fyned trwy y gwaith gydag hyfrydwch iddo ei hun ac er boddhad ac adeiladaeth i'r gynulleidfa. Yn mis Mawrth, 1842, derbyniwyd ef yn aelod o'r Gymdeithasfa Chwarterol; a chan ei fod wedi dechreu pregethu oddiar awyddfryd at y gwaith cenadol, barnodd y brodyr y byddai yn well ei roddi ar unwaith yn Athrofa y Bala i dderbyn yr addysg angenrheidiol iddo fel ymgeisydd cenadol. Efe a ddechreuodd ymbarotoi i fyned yn ddiocydd; ac efe a aeth yno, lle y dylunodd ei efrydiau gyda diwydrwydd a dyfalwch canmoladwy. Yn 1843, yn Nghymdeithasfa y Bala, cafodd orchymyn i gymeryd taith trwy ranau o Ogledd a Deheu Cymru, fel y gallai ddyfod yn adnabyddus i gynulleidfa oedd y Cufundeb, yn gydunol a rheolau y Gymdeithas Dramor. Cychwynodd i'r daith gyda'r Parch. Owen Jones, Manchester, y pryd hyn o'r Wyddgrug, a dychwelodd yn ei ol i'r Bala yn fuan, gan ddyfal ddylyn ei efrydiau hyd y gwyliau. Yn mis Ionawr, 1844, aeth i Lundain i'r dyben o dderbyn hyfforddiant yn nghyfundrefn yr Ysgolion Prydeinig a Thramor, yr hon a ystyrid fel yn debyg o fod yn ddefnyddiol iddo yn mha ran bynag o'r maes cenadol y gosodid ef i lafurio. Arosodd yno hyd ddiwedd Mai. Wedi hyn y penderfynwyd ei gyflwyno i "Fwrdd Cenedlaeth Dramor y Cymundeb," yr hwn oedd i gyfarfod yn Aberystwyth yn mis Awst i'w anfon ar led fel cenadwr. Cyngorwyd ef ar yr un pryd i gymeryd taith trwy y Deheudir, gan ymweled a pharthau yr oedd heb fod ynddynt o'r blaen. Yn mhen ychydig wythnosau ar ol ei ddychwelyd adref, aeth, ar ddeisyfiad cyfarfod misol sir Fflint, i gyfan-eddu i Rosset, pentref rhwng Gwreccsam a Chaerlleon, un o orsafoedd Cenedlaeth Gartrefol y Gogledd, a bu yno yn llafurio yn ddiwyd a ffyddlon, gan gynyddu mewn ffafr gyda'r cyfeillion crefyddol a thrigolion yr ardal, hyd amser ei ymadawiad a'r wlad i fyned i Cassia. Yr Arglwydd a'i cyfarwydd-

odd i ddewis un fel cymhares bywyd a chydgenadydd ag y cafwyd profion diymwad o honi ei bod yn meddu cymwysderau na cheir eu cyffelyb yn mysg merched dynion ond anfynych iawn. Cafodd ei urddo Mehefin llog; a chymerodd ei briodas a Miss Ann Evans le Gorphenaf y 29ain, yn nghapel y Bedyddwyr yn Ngwreccsam, a chyflawnwyd rhanau o'r gwasanaeth gan y Parchedigion Henry Rees, L'erpwl; Parry, Caer; a Jones, Gwreccsam. Yn niwedd mis Awst cytunwyd am eu cludiad i Calcutta yn y llong *Cordelia*, yr hon a lywyddid gan frawd crefyddol. Ar y 9fed o Fedi cychwynasat i'w taith o wlad eu genedigiaeth i'r India Ddwyrainiol. Treuliasant Sabbath (y 25ain o Ionawr) yn Calcutta, yn gwrandao ar y Parch. J. Macdonald, gweinidog yr Eglwys Rydd. Ar yr 21ain o Chwefror daethant i olwg bryniau Cassia. Dyna'r bryniau cyntaf a welsant wedi gadael Môr yr Iwerddon, lle yr oedd bryniau yr Iwerddon a Chymru yn y golwg. Cawsant hyfrydwch nid bychan wrth edrych ar y wlad yn yr hon y bwriedd iddynt drigianu. Cyr-aeddasant yr orsaf genadol y noson hono tua deg o'r gloch, yn nghwmni llauws o'r Cassiaid, y rhai a anfonid i'w cyfarfod gan Mr. Lewis, wedi iddynt fod ar y môr yn agos i chwech mis. Ymosododd Mr. Daniel Jones yn ddiocydd ar y gorchwyl o ddyysgu y Gassi-aeg, yr hyn a gafodd, fel y tystiai yn ei lythyrau at ei gyfeillion, yn un pur hyfryd. Yn mhen ychydig fisoedd ar ol ei fynediad i'r wlad yr oedd wedi dyysgu cymaint arni fel ag i allu ymddiddan a'r Cassiaid ar faterion crefyddol; ac yn mis Medi dechreuodd fyned ar nosweithiau Sabbath i un o'r pentrefi i'r dyben hwnw, a chafodd ei galonogi yn ei waith trwy astudrwydd y bobl a ymgasglent o'i amgylch i wrando arno a'i holi yn nghylch y ddyysg newydd a ddyysgai iddynt. Tua dechreu mis Tachwedd aeth Daniel Jones a'i briod, yn nghyd a nifer o gyfeillion, ar daith i'r canoldir, i'r dyben yn benaf o chwilio am ryw le manteisiol i sefydlu gorsaf genadol newydd. Cychwynasant Tachwedd y 5ed. Ymddengys i'r teithwyr gael eu boddhau yn fawr gan yr amrywiol olygfeydd a ganfuasant yn ystod eu taith, a chyd-benderfynu o honyt o barth yr ardal oreu i Mr. a Mrs. Jones ymsefydlu ynddi; a dychwelasant i'w cartrefi ar y 13eg o'r un mis. Y dydd canlynol, yr hwn oedd yn Sabbath, aeth efe a Mrs. Jones, yn nghyd a llawer o blant yr Ysgol Sul ac amryw bobl mewn oed, i bentref Cherra, i ymddiddan am greffyd a'r efengyl. Nid oedd ar y pryd yn teimlo nemawr o anhwylddeb corfforol, nac yn tybied ei fod wedi derbyn unrhyw niwedd oddiwrth ei daith; ond gwelwyd yn fuan fod y *jungle fever* wedi ymalydd ynddo, yr hyn a achoswyd, debygid, trwy fod y teithwyr wrth ddychwelyd adref wedi myned trwy leoedd lleidiog ag oeddylnt heb eu harloesi. Modd bynag, ar ol teimlo am rai dyddiau raddau mwy na'r cyffredin o farweidd-dra a thrymder llygaid, torodd y dwymyn allan yn ei grym; ac er iddo wellhau gymaint yn mhen ychydig ddyddiau, o dan ofal a thriniaeth

ddoeth y meddyg oedd ar yr orsaf, fel ag y dysgwyliaf a'i gyfeillion y byddai yn fuan yn alluog i fyned yn mlaen a'i orchwyllion cenadol, ail ymaflodd y dwymyn ynddo, ac er i bob moddion meddygol gael eu defnyddio gwaethygu a wnaeth yn gyflym, a bu farw boreu dydd Mercher, Rhagfyr yr 2il, 1846. Claddwyd ef, y dydd canlynol i'w farwolaeth, yn y gladdfa genadol. Anfonwyd bedd-faen allan dan ofal y Parch. W. Pryse, ac arni y llinellau canlynol yn Saesneg:—"Cysegredig i goffadwriaeth y Parch. Daniel Jones, perthynol i'r Gymdeithas Genadol Gymreig, yr hwn a ddaeth i'r wlad hon Chwefror 23, 1846, ac a fu farw o'r *Jungle Fever* Rhagfyr yr 2il yn yr un flwyddyn. Yr oedd yn wresog yn yr ysbryd, ac yn gysegredig i'w Arglwydd a'i Feistr, yr hwn a'i galwodd ymaith pan oedd ar drothwy defnyddioldeb cyoeddus. 'Y mae fy marn gyda'r Arglwydd, a'm gwaith gyda Duw.'" Yma hefyd y gorweddai ei eneth fabanaidd, yr hon a fu farw ar yr un diwrnod. Ar yr un deryn o fynor gwyn y mae hysbysiad am y trancedig yn y Gassiaeg, yn nghyd a Dat. xiv. 13.

JONES, DAFYDD, Llwyn-rhys, plwyf Llanbadarn-odyn, Ceredigion, oedd bregethwr a gweinidog gyda'r Anghydfurfwyr, ac yn dad i'r Parch. D. Jones a drowyd allan o Lanbadarn-fawr, yn sir Aberteifi. Yr oedd ganddo hefyd fab yn filwr, am yr hwn ni dderbyniasai ei rieni un math o hysbysrwydd am lawer o flynyddoedd. Aeth y mab hwn pan yn ieuano i Lundain i wasanaeth y brenin; yr oedd mewn sefyllfa, yn ol yr hanes, a roddai gyfleusdra iddo i gyfeillachu yn bersonol a'r brenin, a chwasai unrhyw flafar a ddewisai geisio ganddo. Rhyw ddiwrnod fe ganfu Dafydd Jones wr o wedd foneddig yn marchogaeth ar farch glâs yn dynesu at y tŷ. Yn yr adeg erledigaethus hono nid oedd dyfodiad boneddwr dyeithrol o'r fath i'r wlad yn gyffredin yn argoeli dim ond drwg, fel y sylwaf Dafydd Jones wrth ei wraig ar waith y boneddwr yn dyfod at y tŷ. Tybiodd y ddau mai swyddog gwladol ydoedd, wedi ei ddanfôn i'w dwyn i afaelion y gyfraith am ryfygu addoli Duw yn amgen nag a orchymynasid. Penderfynasant, modd bynag, i gyfaddef y cwbl, heb gelu dim o'r gwir, deudde arnynt y canlyniad a ddeuai. Daeth y boneddwr at y tŷ, a gofynodd, "Ai hwn yw Llwyn-rhys?" Aeth yr hen wraig i'r drws, ac atebodd, "Ie." "Ai dyma lle y mae Dafydd Jones yn byw?" gofynai y gwr. Ar hyn, yn ddychrynedig iawn, syrthiodd yr hen wraig i'r llawr mewn llewyg, wedi ei llwyr orchfygu gan ofn. Ymaflodd y boneddwr ynddi i'w chodi. Pan ddaellodd yr hen wr hyn, daeth yntau yn araf at y drws, a dywedodd wrth y gwr dyeithr, "Peidiwch a gwneyd dim i'r hen wraig, canys y mae hi yn eithaf diniweid." Ar hyn ni allai y gwr ymatal yn hwy, gan fod ei ymysgaroedd wedi cyffron, a gwaeddodd allan, "O, fy nhad! ni wnaf fi un niweid iddi hi—fy mam yw hi!" Ac ar hyn dynesodd atynt i'w cofsidio, gan honi mai eu mab hwy oedd. Cod-

asid ef yn swyddog yn y fyddin o wyr meirch, a dywedir i'w dad a'i deulu gael eu cadw rhag llymder yr erledigaeth ar y pryd o barch iddo. Dywedir i'r brenin ofyn iddo a oedd rhyw flafar a ddewisai gael, ac iddo yntau ateb fod ganddo dad yn Nghymru, yn hen wr ac yn weinidog Anghydfurfiol, ac y byddai yn ddiolchgar i'w fawrydi am genad iddo bregethu, ac i'r brenin ganiatáu hynny ar yr amod iddo beidio pregethu yn un lle ond yn ei dŷ ei hun, a rhoddodd iddo freinlen i fyned i'w dad yn awdurdodi hynny. Ymddengys mai dyna oedd ei neges yn ymweled a'r lle yn ei ddillad milwraidd, yr hyn a barodd gymaint o fraw. Gan nad oedd y tŷ yn ddigon mawr a chyfleus, adeiladwyd ystafell groes o'r tu oesni i dŷ anedd Llwyn-rhys, lle y cedwid addoliad yn gyoeddus. Yr oeddynt wedi bod yn addoli yn ddirgelaidd yno tra y parhaodd yr erledigaeth, ond bellach yr oedd Llwyn-rhys o dan nawdd y gyfraith, a pharhaodd i fod yn lle addoliad ar ol y cofrestriad am dros 60 mlynedd. Y mae'r tŷ hwn yn sefyll eto. Y darn croes hwnn oedd y capel, ac mae cwbpwrdd yn awr yn ei dalcen lle yr oedd ffenestr y pulpud. Casglwyd yno gynulleidfa o'r hon yr hanodd Llwynypïod, Blaenpenal, Abermeurig, Cilgwyn, a Chiliau Aeron. Y mae hanes Llwyn-rhys yn cyrsedd yn mhell iawn yn ol. Yr oedd achos Ymneillduath yn y parthau hyn yn amser teyrnasiad Siarl I. a'r Archesgob Laud, pan y gosodasant allan eu cyfreithiau gorthrymus a'u gosodiadau anghyfiawn. Yr oedd yn amser blian iawn i ddynion cydwytodol, pan nad oedd rhyddid cydwytodol yn cael ei ddeall, na chaniatad yn cael ei roddi i'w fwynhau, gan gymaint oedd traha a gormes llywodraethwyr gwlad ac eglwys. Nid oes hysbysrwydd i'w gael pa bryd y bu yr hen bererin hwn farw, ond yr oedd rywbryd tua diwedd yr unfed ganrif ar bymtheg, wedi bod yn llafurus a diwyd dros ei Dduw am flynyddau lawer, yn ngwynob yr erledigaethau mwyaf creulawn.

JONES, DAVID, o'r Cribant, a JOHN JONES, Cwmcamarch, oeddynt frodyr, yn bregethwyr, a phregethent yn achlysurol yn Nthroedruhwadalar a Llanwrtyd, sir Frycheiniog. Yr oeddynt yn ddau foneddwr tra chyfrifol, ac yn berchenogion ar gryn diroedd eu hunain, ond nid oedd un o honynt wedi ei urddo. Y mae amryw o'r boneddwr mwyaf cyfrifol yn ddisgynyddig o'r ddau deulu yma. Y mae y Thomases o Wellfield, a'r Joneses, gynt o Llwyndraw, yn ddiagynyddig o David Jones, o'r Cribant. Mr. Lloyd, o'r Ddinas, ger Aberhonddu, sydd ddisgynyddig oddiwrth Mr. John Jones, Cwmcamarch. Yr oedd ei hen famgu yn ferch i John Jones, Cwmcamarch, ac yn wraig i Mr. John Lloyd, o'r Ddinas, yn Llanwrtyd; yr oedd hi hefyd yn selod gyda'r Ymneillduwyr yn yr hen gapel yno. Dywed y Parch. D. Williams, yr hen weinidog, ei fod yn cofio ei gwleed pan oedd yn blentyn bychan, a'i bod yn siarad yn hyawdl iawn am greffydd.

JONES, HUMPHREY, Iaf, gweinidog y

Wesleyaid, oedd frodor o ardal Penrad, sir Feirionydd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1783. Yr oedd yn un o flaenffwrth y weinidogaeth Wesleyaidd yn y sir hono. Aeth i'r weinidogaeth yn y flwyddyn 1809, a llafuriodd am 29 o flnyddau gyda ffyddlondeb, difrifoldeb, a sêl. Yr oedd yn ddyn o dduwioldeb diamheuol, o ymarweddiad diargyoedd, ac o dalent dda. Cofid am dano yn barchus gan lawer o'r aelodau a'i hadwaenent pan yr oedd yn byw yn eu mysg. Byddai yn dra manwl a chydwybodol yn y cyflawniad o'i ddyledswyddau fel gwas i Grist. Porthodd braidd Duw, gan fwrw golwg arnynt, nid trwy gymell, eithr yn ewyllysgar; nid er mwyn budrelw, eithr o barodrwydd meddwl. Byddai peth o'r ysbryd pruddglwyfus yn perthyn iddo, yn codi, mae'n debyg, oddiar dymher naturiol; ac ni ymlidiwyd y cymylau dy-chymybol hyn o'i feddwl, hyd yn nod gan awelon iachus a bywiol gwir grefydd. Byddai Mr. Jones yn aml yn dwyn beichiau trymion a llethol o ofidiau, y rhai y gellid meddwl nad oeddynt yn perthyn iddo ef, nac i un dyn ar y ddaear. Rhyfeddai llawer o'i gyfeillion goraf yn fynych wrth feddwl fod ei ofalon mor fawr a thrwm, ac yntau heb wraig, plant, na dim yn cyfodi o amgylchiadau teuluaid, i ddarostwng ei ysbryd ac i beri trallod ar drallod. Diameu fod y gelyn ddyn yn cymeryd mantais ar wendid naturiol o'r fath, ac yn codi cymylau tywyll ac ysbrydion ag oeddynt fel bwystfilod yn cyfodi o'r môr i aflonyddu a dyrysau plant Duw, yn enwedig y rhai dydynt yn oferynnau i siglo a dinystrio ei deyrnas ef. Y mae Duw, yn nirgelwech ei ragluniaeth, yn gwasgu dwfr phiol lawn o ofidiau i rai o'r bobl agos ato. Eto, yn drugarog, cadwyd Mr. Jones rhag rhedeg i eithafoedd dinystriol dan effeithiau meddyliau poenus. Efe a aeth yn uwchrif yn y flwyddyn 1838. Bu farw yn Llanfyllin yn yr un flwyddyn, a chladdwyd ef yn Mhenrad, sir Feirionydd, yn 55 mlwydd oed. Parhaodd hyd y diwedd mewn llawn feddiant o'r grefydd hono a fu yn gynalieth iddo am gynifer o flnyddoedd, ac a bregethwyd ganddo i ereill gyda chymaint o ddwysder.

JONES, JENKIN, oedd fab John Jones, neu John ap John Howell, Tymawr, o blwyf Llanddettty, sir Frycheiniog. Amser ei enedigeth sydd anhysbys. Bu farw ei dad yn y flwyddyn 1646; a'i fab henaf oedd atrydd Brycheiniog yn 1658. Derbyniodd ei ddysgidiaeth yn Rhydychain, ac a ddaeth yn bregethwr cyn y rhyfel, yn ol Calamy, (vol. ii. p. 732.) "Ar doriad allan y rhyfel cartrefol," medd *Jones's History of Breconshire*, vol. ii. p. 525. Gwelid ef a'r cleddyf yn un llaw â'r Beibl yn y llaw arall. Efe a gododd fyddin o feirch-filwyr, yn cynwys, fel y dywed Walker, chwech ugain, yn mhlith ei berthynasau, ei ddeiliaid, a'r rhai a ymddibynent arno, efe a'u harfogodd, gwisgodd, addurnodd, ac a'u diwallodd a defnyddiau rhyfel ar ei draul ei hunan. Y rhai hyn a reolodd ac a'u defnyddiodd yn wrol ac effeithiol i ddarostwng gwrthryfel peryglus,

yn yr hwn yr oedd llaw gan lawer o foneddigion Cymreig yn gystal a Seisnig. Yr oedd Mr. Jones yn foneddwr a chanddo lawer o feddianau; yr oedd yn briod ag un o'r Mansells, o'r Gower, yn sir Forganwg. Oddentu, neu yn fuan ar ol yr adferiad, cafodd ei fwrw allan o fywoliaeth Llangatwg, ger Castellnedd. Yn ol Walker, (Part ii. p. 409,) daeth yn beriglor Llanddettty, ei blwyf genedigol, yn y flwyddyn 1656. Y mae yn bosibl fod ganddo breswylfod yn Llanddettty a Llangatwg. Yr oedd ganddo yn debygol etifeddiaethau a gafodd gyda'i wraig, yn y lle olaf. Y mae Walker hefyd yn cofnau "Un Jenkin Jones, gwrth-fedyddiwr babanod ffyrnig," fel yn dal bywoliaeth Merthyr Tydfil, ar ol bwriad allan yr offeiriad esgobaethol, ond y mae yn eithaf annhebyg mai yr un gwrddoedd a'r Jenkin Jones hwn. Gan fod Mr. J. Jones yn berchen ar etifeddiaethau mawrion, yn un o gymeradwywyr neu brofwyr o'r gweinidogion hyn y gaent eu gosod ar waith yn yr achos mawr hwnw, a'i fod hefyd yn un o'r prif ddynion yn yr holl drafodiaethau cyoeddus y pryd hwnw. Nid yw yn debyg y byddai iddo gymeryd arno ofal neillduol tri o blwyf gwahanol o gryn bell-der oddiwrt h eu gilydd. Yr oedd Jenkin John neu John Jenkin, unlygeidiog, yn Merthyr Tydfil ryw amser ar ol yr adferiad, efe a aeth i blwyf Aberystroth, ac a aflonyddodd ar haddwech yr eglwys yno trwy ddarbwyllio y Bedyddwyr a'r Annibynwyr i ymranu, (*Jones's History of Aberystroth* p. 97). Mae yn dra thebyg mai at y gwr hwnw y cyfeiria Walker fel y "gwrth-fedyddiwr babanod ffyrnig." Yr oedd Mr. Jenkin Jones yn bregethwr galluog, diwyd, a thra llwyddiaus. Y mae yr eglwysi cynulleidfaol yn Nghastellnedd a Llangyfelach, yn sir Forganwg; Cefnarthen, yn sir Gaerfyrddin, ac yn fwyaf tebygol yr eglwys ienaf yn rhan ddeheuol o sir Frycheiniog, yn ddyledus am eu dechreuad i'w lafur diffino ef. Efe a wnaeth ei hun yn aml yn agored i beryglon, drwy ei ymdrechion duwiol a hunan-ymwadol i ledaenu yr efengyl. Fel ag yr oedd un waith mewn dysgwylid i bregethu, mewn lle a elwid Gelligrug, yn mhlwyf Aberystroth, sir Fynwy, dywedir i ddyn, o'r enw John James Watkin, fyned i'w gyfarfod ar y y ffordd, gyda chyflawn fwrdd i'w ladd mewn heol gul yn agos i'r eglwys blwyfol. Pan ddaeth Mr. Jones i'r lle, efe a gyfarchodd y milwr yn y modd serchocaf, a thynodd ymait h ei het wrth fyned hebio iddo. Y fath ymddygiad boneddigaidd, yn nghyd a thegwech a phryderfwrthwch ei berson, a'i dirymodd, fel nad allai gyflawni ei fwrdd dieffig. Efe a ganlynodd y pregethwr i'r cyfarfod, a'r bregeth a brofodd yn foddion ei argyocddiad; o'r dydd hwnw allan daeth yn ddyn cwbl wahanol, ac unodd a'r eglwys gynulleidfaol yn y gymydogiaeth, a pharhaodd yn aelod cyson hyd ddydd ei farwolaeth. Bu farw mewn oedran mawr. Dywed Dr. Calamy fod Mr. Jones yn wrth-fedyddiwr. Tebygol iddo gael ei arwain trwy

ei ymdrechion daionus i gymodi pleidiau gwrthynbol, ac uno yn yr unrhyw gymdeithasau bersonau o wahanol olygiadau ar fedydd, goleddu golygiadau cyffelyb i eiddo y Crynawyr mewn perthynas i'r ordinhad hono. Y mae rhai gwrth-fedyddwyr habanod wedi ceisio ei hawlio fel un o'u plaid hwy; ond nid oes yr un erioed wedi dwyn dim gwell na haeriad noeth er cyflawnhau ei hawliau. Ar amser yr adferiad, yr oedd Mr. Jones yn wrthddrych llawer o drallodion blin. Cafodd ei holl feddianau eu hatafaelau a'u gwerthu; aeth rhai o honynt i ddwyllaw un Edward Hughes, cyfreithiwr, yn Aberhonddu. Yr hanes ddiweddfaf sydd genym am y gwr da yma a gynwysir mewn llythyr oddiwrth Mr. Thomas Gwyn, un o aelodau ei eglwys, at Mr. Henry Jessey, dyddiedig Mehefin 29ain, 1660. Yr ydym yn cael yno fod Mr. Jones ac amryw o'i gyfeillion wedi eu carcharu yr haf hwnw am fis yn Nghaerfyrddin, am anghydfurfiaeth. Dygasant eu tystiolaeth mor gyflawn a'u dyoddefiadau mor amyneddgar a siriol, fel y mae genym lawer o achos i fendithio yr Arglwydd am ei ymddygiadau graulawn a thyner tuag atynt. Yr oedd eu cyfrinachau y fath, ac a wnaeth i'r rhai a dafasant geryg atynt, ac a floeddiasant o lawenydd pan ddygwyd hwynt yno, i ymadael mewn dagrau, gan gyfaddef eu bod yn dyoddef am wneud daioni, ac a'u barnasant yn ddedwydd yn hyny. (Gwel *Jessey's The Lord's loud call to England*, p. 14, 1660; *Dr. Rees's History of Nonconformity in Wales*.)

JONES, EDWARD, gweinidog y Bedyddwyr yn Mhenygarn, sir Fynwy. Brudor oedd o sir Fon; ganwyd ef yn y flwyddyn 1840. Daeth atynt trwy alwad arferol o sir Fon. Yr oedd yn wr ieuanc duwiol iawn, ac yn un o'r pregethwyr mwyaf cyson o ran trefn, a chynwysfawr o ran materion, ag a ewyllysiai dyn gael ei glywed. Yr oedd ei ddoniau fel y mêl; ond yr oedd ei gorff mor fychan, a'i iechyd mor ddiffygiol, fel yr oedd yn pregethu llawer mwy nas gallai ddal dano er cryfed ei dueddiad. Gorphennodd yntau ei yrfa fer ar y 14eg o Ragfyr, 1833, yn 29 oed, wedi gwasanaethu yr eglwys yn ffyddlon am dair blynedd.

JONES, REES, oedd un o weinidogion y Wir Anrhydeddus Arglwyddes Barham. Tu-a'r flwyddyn 1780 y ganwyd ef, yn Ynys Mon, o rieni duwiol, y rhai nad oeddynt mewn amgylchiadau uchel yn y byd, ond yr oeddynt yn gyfoethog mewn ffydd, ac yn etifeddiion bywyd tragryddol. Bu ei dad am lawer o flynyddau yn cyflawni y swydd o henadur yn nghyfundeb y Trefnyddion, yr hon a gyflawnodd yn y modd mwyaf cyson ac anrhydeddus. Yr oedd hefyd yn frawd i Mr. T. Jones, pregethwr gyda'r Trefnyddion yn Amlwch. Y rhai a'i hadwaenent oreu a dystient i'w dduwioldeb a'i sel yn ngwaith yr Arglwydd. Yr oedd ef a'i briod hawddgar yn gyfeillion cyneis i'r ysgolion Sab-bathol, yr oeddynt wedi sefydlu un yn eu tŷ eu hunain, ac wedi hyny, buont offerynol i

adeiladu capel yn agos i'w preswylfod. Efe a fu byw heb Dduw yn y byd hyd nes ydoedd tuag ugain oed. Wedi ei alw trwy ddwyfol ras, efe a ymunodd a'r Trefnyddion Calfinaidd yn ei ynys enedigol, a daeth yn efrwydd mwyaf ymroddgar mewn duwinyddiaeth. Ei dduwioldeb a'i alluoedd oeddynt y fath nad ellid yn hwy eu cuddio. Yn mhen ychydig flynyddau dechreuodd bregethu athrawiaethau gogoneddus a goruchel yr efengyl, y rhai a ffurient ei reol a'i oibaith mewn bywyd, yn gystal a'i gynaliaeth yn angeu. Yn y flwyddyn 1814, cafodd ei gymeradwyo gan y Parch. John Elias, a gweinidogion ereill i sylw y ddiweddar foneddiges dduwiol ac ardderchog Arglwyddes Barham. Yr oedd yn ol ei ddymuniad i dalu ymweliad a'r Gower, yr hyn a wnaeth, a daeth i drigianu yn mhentref Penclawdd, sir Forganwg, lle y dechreuodd ar y weinidogaeth. Wedi y pryd hwnw bu ei lwyddiant yn fawr iawn; cafodd llawer o gredinwyr eu hychwanegu at yr eglwys, a ffydd llawer o saint ei sefydlu a'i chadarnhau. Yr oedd y farn a ffurfiodd yr Arglwyddes Barham am dano fel dyn, Cristion, a gweinidog yn dra uchel ac anrhydeddus iddo ef a hithau. Am rai blynyddau cyn ei farwolaeth achwynai o herwydd ei anhwylddeb, a byddai ei iechyd yn graddol leihau a'i nerth yn darfod, a gorfu arno yn y diwedd roddi fyny ei holl ddyledswyddau gweinidogathol ac encilio i'w ystafell. Y tro diweddfaf yr anerchodd efe bobl ei ofal yr oedd o herwydd gwendid yn gorfod gwneud hyny o'i eistedd; ei destun oedd Rhuf. v. i. Yr oedd efe a'r bobl yn un foddfa o dagrau. Wedi hyny gweinyddwyd yr ordinhad o swper yr Arglwydd; cyfranai yr elfenau, ond nid oedd alluog i lesaru gair. Yn ystod ei afiechyd diweddfaf, byddai ei feddwl yn cael ei fawr brofi gan ofnau ac amhenion. Byddai ar y cyntaf yn cael ei fino yn fawr—ei enaid a drallododd, ei ragolygon oeddynt dra ohymylog; ond rhyngodd bodd i'r Arglwydd amlygu iddo ei wyneb grasol a gosododd lawenydd a gorfoledd yn ei galon. Gair Duw oedd ei gynaliaeth—Y benod gyntaf a'r ail o Ephesiaid, a'r drydedd a'r bedwar-odd o'r Rhufeiniaid, a roddent iddo fawr gysur. Pan ymwelai y Parch. W. Hamerton ag ef am y tro diweddfaf, cyn iddo weddio gydag ef, erfyniodd arno ddarlles Salm xxxiv, gan aros yn neillduol gyda'r adnodau 6, 7, 8, 9, a'r 10, gan gyfeirio at ddaioni Duw yn ei waith yn cyfodi cyfeillion i'w gynorthwyo. Yr oedd ei ymostyngiad yn ddiffrifol, efe a ddywedai, tra yr ymostyngai efe a wyddai, a theimlai mai ei ddyledswydd oedd i ddefnyddio pob' moddion i adferyd ei iechyd er mwyn ei wraig a'i blant; ac eto fod arno "chwant i ymadael, a bod gyda Christ;" ond ewyllys yr Arglwydd a wneler. Yr oedd ei ddyddiau yn awr wedi eu rhifo, a galwodd ei feistr ef adref. Bu farw ar y 18fed o Chwefror, 1829, pan tua 49 mlwydd oed; a chladdwyd ef yn yr addoldy ar y 26ain o'r mis, pan yr yngasglodd tyrfa fawr yn nghyd

o gymydogion a chyfeillion, i dalu iddo y gymwynas olaf; ac anerchwyd hwynt yn Gymraeg ac yn Seisneg ar yr amgylchiad galarus, oddiwrth Dat. xiv. 13.; a Jer. xii 5. Felly y bu byw ac y bu farw y Parch. Rees Jones. Yr oedd ef yn ddyn da, ei ymdrechion gyda gwaith yr Arglwydd yn fawr, a'i adnabyddiaeth o'r Baibl yn hynod; yr oedd ei feddwl yn gadarn, a'i farn wedi ei reol-eiddio yn rhagorol. Yr oedd yn briod serchiaadol, yn dad tyner, a chyfaill diffuant. Gadawodd weddw a phump o blant bychain, (oll o dan ddeng mlwydd oed,) yn gwbl heb un ddarpariaeth ar eu cyfer, ond cyfaill y weddw yn noddfa iddynt.

JONES, WILLIAM, gweinidog y Bedyddwyr yn Llanfairmuallt. Daeth at y Bedyddwyr oddiwrth y Trefnyddion Calfinaidd; derbyniwyd ef yn aelod yn Maesyberllan. Yr oedd yn byw yn Mhenyrheol, Cerygcdarn. Yr oedd wedi bod yn bregethwr pobl-ogaidd gyda'r Trefnyddion am flynyddau. Yn fuan wedi hyn dechreuodd gadw cyfeillachau neillduol, a chael pregethwr sefydlog yn Ngherygcdarn, a chorffolwyd yno eglwys reolaidd, a neillduwyd Mr. Jones yn fugail arni; ond yn mhen amser symudwyd yr achos yn hollol i Lanfairmuallt. Beth oedd yr achos i Mr. Jones symud yno nid ydym yn gwybod. Yn fuan dechreuodd bregethu a chadw cyfeillachau mewn ystafell yn y dref, hyd nes yr adeiladwyd yno addoldy bychan yn 1790, ond isel y parhaodd yr achos, canys nid oedd yr aelodau ond deunaw yn 1794, ond parhai Mr. Jones yn ffyddlon gyda'i waith yn ngwyneb llawer o ddi-galondid ac anhawdserau. Bu farw a'i goron ar ei ben yn hen wr, yn 1806.

JONES, DAVID, neu JOHNS, fel ei gelwid, er ei wahaniaethu oddiwrth un arall o'r enw yn yr un gymydogiaeth, ac o'r un swydd, sef cenadwr perthynol i'r Annibynwyr yn Madagascar. Brodor ydoedd o blwyf Llanarth, sir Aberteifi. Mab ydoedd i J. Jones, Llain. Derbyniwyd ef yn aelod o'r eglwys yn Neuaddlwyd, gan y Dr. Phillips. Yn fuan cafodd anogaeth i arfer ei ddawn fel pregethwr, yr hyn a wnaeth er boddlonrwydd mawr i'r eglwys a'r gweinidog. Aeth i'r ysgol at y Dr. Phillips, a sffurfiwyd ynddo awydd a phenderfyniad i fyned yn genadwr. Pan gyraeddodd y newydd galarus i Frydain, yn mis Tachwedd, 1819, fod Bevan a'i wraig a'i blentyn, a Mrs. Jones a'i phlentyn, wedi marw, a Mr. Jones yn glaf iawn, ac wedi ymadael i Mauritius, penodwyd Mr. Johns i fyned i ad-ddechreu y genadaeth dan amgylchiadau tra gobeithiol. Gyraeddodd yno tua diwedd y flwyddyn 1820, ac aeth i fyw i Antananarifo, y brif ddinas, y parth mwyaf iachus o'r ynys, dan nawdd ac ymgeledd Radama; ac am bumtheg mlynedd gwnaeth ymdrech difino i ddwyn y brodorion i wybodaeth o'r gwir a'r bywiol Dduw. Cyfarfyddodd â rhwystrau ar y dechreu; a meddyliai y trigolion mai hunan-les oedd yn ngolwg y bobl wnyion wrth ddyfod yno i'w dysgu. Rhai a feddylent fod y cenadwr am

gael y plant i'r ysgol i'w dysgu, er eu gwneud yn fwy eu gwerth fel caethion; ac yr oedd rhai mor ffol a meddwl mai bwriad y Seison oedd cael y plant i'w hanfon i Europ i'w bwyta. Ond diflanodd y pethau hyn yn raddol oddiar eu meddyliau; sffurfiwyd ysgolion yno, a llwyddwyd i gael nifer fawr o blant iddynt. Yn ystod y pumtheg mlynedd a nodwyd, cyfieithwyd ac argraffwyd yr Hen Destament a'r Newydd, yn nghyd â miloedd o draethodau crefyddol; a chyoddwyd geiriaduron D. Jones a D. Griffiths, dan olygiad Mr. D. Johns, yn gystal a llyfrau ereill, megys hymnau, &c. Ar y 10fed o fis Mai, 1831, terfynodd y 15 mlynedd a roddasai Radama y brenin i Mr. D. Griffiths i aros yn yr ynys. Yn ofni cyhuaddiadau gelynon, ac yn awyddus am fyw yn ddiramgwydd i'r llywodraeth, efe a ysgrifonodd i hysbysu y frenines fod yr amser a roddasai Radama iddo wedi dyfod i ben; ac am nad oedd yn dewis ymadael a'r wlad, ei fod yn foddlon gosod ei hun dan gyfreithiau y deyrnas. Hithau a ddanfododd ei phrif weinidog ato, i ddywedyd wrtho ei bod wedi derbyn ei lythyr, a'i bod yn ddiolchgar iawn iddo am ei hysbysu o'r hyn a gymerodd le yn amser Radama, a hyn heb gelu dim. Dywedodd y prif weinidog wrtho, fod yn rhaid iddo ymadael yn mhen tri mis. Cyn diwedd yr amser hwnw cafodd genad i aros blwyddyn; a chyn pen y flwyddyn, cafodd genad i aros cyhyd ag y mynai. Yn fuan ar ol hyn ataliodd y frenines weinyddiad yr ordinhadau o fedydd a swper yr Arglwydd; ond a ganiataodd ryddid i bregethu, a chadw cyfarfodydd gweddi, &c. Ar y dydd cyntaf o Fawrth, 1825, mewn cymansa fawr o dros 80,000 o bob graddau a sefylla, islaw y ddinas, gyferbyn a'r capel, gwaharddwyd y grefydd Gristionogol. Swm a sylwedd y gyfraith ydoedd—rhoddi i farwolaeth pwy bynag a ymadawai a chrefydd y wlad a derbyn y grefydd Gristionogol; neu a ddarllenent y llyfrau a gynwysent y geiriau Jehofa a Iesu Grist ynddynt, &c. Yn Medi, 1836, ymadaodd Mr. Johns a'i deulu, ac aethant drosodd i Mauritius. Anfonwyd llythyr at y cenadon, yn gwahardd iddynt roddi addysg grefyddol i'r brodorion, ond fod groesaw iddynt roddi addysg gelfyddydol i'r bobl. Cyn i'r cenadau ymadael â'r ynys, cyfieithwyd Taith y Pererin, gan Mr. Johns, i iaith y wlad; ysgrifonodd rhai o'r brodorion wyth copi o hono, ac argraffwyd mil o gopiau gan Gyndeithas y Traethodau Crefyddol yn Llundain. Aeth Mr. Johns ddwywaith drosodd o Mauritius i Tamatave, er gwybod helynt y Cristionogion erlidiedig, a'u cynorthwyo i ffoi. Cytunodd a chadben llong yn Mauritius i fyned i ymofyn y Cristionogion o Madagascar; yr hyn a wnaeth am £80, a chasglwyd yr arian yn y fan gan gyfeillion Cristionogol. Erbyn i'r llong gyraedd Tamatave, yr oedd y ffloedigion yn ei dysgwyl; ac megys yn wyrthiol aethant yn ddiogel iddi. Bore dranoeth hwyliodd tua Mauritius. Boddhawyd y cyfeillion yno yn fawr wrth weled effaith yr efengyl ar y

teulu bychan hwn, a erlidiwyd o'u gwlad am addoli eu Creawdwr. Penderfynodd y cyfeillion yn Mauritius fod i Mr. Johns fyned gyda chwech o'r foedigion i Benrhyn Gobaith Da. Y cyfeillion yn y Penrhyn a gasglasant ddeugain punt tuag at ddwyn traul y foedigion ar eu mordaith. Cyraeddasant Loegr ddiwedd Mai, 1839, lle y cawsant eu croesawi gan filoedd o fanllefa; a chyfrifid yn anrhydedd i ddangos caredigrwydd i'r cyfeillion erlidiedig, er mwyn yr hwn yr oeddynt yn gorfod ffoi. Yn y flwyddyn 1840, cyoeddodd Mr. Johns hanes erlidigaeth y Cristionigion yn Madagascar, yn nghyd a diangfa y foedigion i Brydain Fawr, yn Gymraeg. Dychwelodd Mr. Johns o Loegr i Mauritius yn Ionawr, 1841. Yn Mehefin, aeth drosodd i Madagascar, i edrych a fedrai fod o ryw wasanaeth i'r Cristionigion erlidiedig. Llogwyd llong er dwyn Mr. Johns o ochr orllewinol Madagascar i Mauritius, lle y cyraeddodd yn ddiogel yn mis Chwefror, 1842. Nid ydym wedi cael gwybodaeth pa le na pha bryd y bu farw.

JONES, WILLIAM, Penybont, Morgangwg, a aned yn y Bala, yn y flwyddyn 1784. Yr oedd ei rieni yn ddyinion cyfrifol, yn aelodau gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Enw ei dad oedd William, ac enw ei fam Elisabeth. Yr oedd ei dad yn flaenor gyda'r Trefnyddion yn y Bala; ac edrychid arno gan bawb fel dyn rhagorach na'r cyffredin. Yr oeddynt yn dra gofalus i osod eu mab bychan ar ben ei ffordd yn ieuanc; ac ymdrechent ei dueddu yn y cychwyniad cyntaf at bethau yn nglŷn â iachawdwriaeth ei enaid. Cymerent ef gyda hwynt i dy yr Arglwydd, i wrando ar genadwri yr efengyl yn cael ei chyhoeddi gan genadon heddi; a chymerent ef i gyfarfodydd neillduol yr eglwys, er ei wneud yn gydnabyddus a phethau crefyddol, a'i gadw rhag cael ei faglu mewn pethau llygredig, fel yr oedd yr arferiad yn y dref hono gan grefyddwyr o bob enwad i ymddwyn tuag at eu plant. Dechreuodd William sylwi yn fuan ar yr hyn a welai ac a glywai yn yr addoliad. Pan rhwng tair a phedair blwydd oed, byddai yn arfer cynull plant o'i gylch a phregethu iddynt. Anfonwyd ef i'r ysgol tra yr oedd yn ieuanc, a dangosai awydd mawr i gyraedd addysg, yn fwy na phlant yn gyffredin. Pan fyddai allan o'r ysgol, arferai bregethu i'w gydysgoleigion. Pan yn ddeuddeg mlwydd oed, arferai ymweled a hen bobl y dref, y rhai nid oeddynt alluog i fyned i'r addoliad cyoeddus, a phregethai yn eu tai. Yr oedd ei dad yn mawr ofidio oblegyd hyny, a cheryddai ef yn chwerw am hyny. Unwaith pan oedd yn eeryddu ei fab am yr hyn a farnai efe yn rhyfyg ynddo, aeth un o'i gyfeillion ieuanc at gloch yn y dref, yr hon a arferid pan ddygwyrddai i dân dori allan mewn rhyw dy, a chanodd hi nes cynhyrfu y trigolion, y rhai a redasant allan mewn dychryn mawr, i holi pa le yr oedd y tân, a hysbysid iddynt mai yn nhy William Jones yr oedd. Aeth llawer at y fan, ond ni welsant y fflamau yn

dyrchafu fel y dysgwylent, ond cawsant y tad yn gweinyddu dysgyblaeth chwerw ar ei fab am bregethu. Y tad, wrth weled y fath dyrfa wedi ymgasglu o gylch ei dy ar yr achlysur, a gywlyddiai yn fawr; a rhoddodd hyn derfyn ar ei waith o erlid William am bregethu o hyny allan. Pan oedd tuag yn ar bumtheg oed, efe a aeth i gapel yr Annibynwyr yn y dref hono, i wrando y Parch. T. Phillips, D.D., Neuaddlwyd, yn pregethu. Testun y Dr. oedd, "Dewiswn gadw drws yn nhy fy Nuw o flaen trigo yn mhebyll annuwioldeb," Salm lxxxiv. 10. Tynai golwg foneddigaidd, a dull sirol a dengar y pregethwr ei sylw, a theimlai yn fuan ddwfn argyoeiddiad yn ei feddwl mai ei ddyledswydd oedd peidio aros yn hwy tu allan i dy yr Arglwydd. O'r pryd hyny allan aethai i'r addoldy hwnw i wrando, a dechreuodd ddarllen llyfrau ar Annibyniaeth eglwys Crist, a chafodd ei argyoeiddi mai y drefn Annibynol oedd y drefn ysgrythyrol. Yn fuan ar ol hyny ymwasgodd â'r dysgyblion, a derbynwyd ef yn aelod o'r eglwys gynulleidfaol yn y Bala. Gan ei fod wedi enill y gweinidog a'r eglwys i feddwl yn dda am dano. Anogwyd ef y flwyddyn ganlynol i arfer ei ddawn trwy ddechreu pregethu—y gwaith yr oedd wedi rhoddi cymaint o'i fryd arno pan nad oedd eto ond plentyn, a chafodd dderbyniad gwresog fel pregethwr gan bawb a'i clywsant. Gan ei fod wedi cael manteision dysgeidiaeth yn ieuanc, efe a aeth i gadw ysgol am beth amser i le rhwng y Bala a Dinbych, a elwid Pentref Llancymmer. Pan oedd yn 22 oed, aeth i athrofa Wrexham, dan ofal y Parch. Jenkin Lewis, D.D., wedi hyny o'r Casnewydd, Mynwy; lle y dilynodd ei addysgiaeth am bedair blynedd gyda diwydrwydd mawr, ac er mawr anrhydedd iddo ei hun a'i athraw parchus. Gan ei fod wedi cael manteision addysg helaeth cyn myned i'r athrofa, efe a safai ar uwch tir na llawer o'i gydfyfyrwyr pan yn dechreu ei fyfyrddau. Ffynai cyfeillgarwch neillduol rhyngddo ef a'i hen athraw parchus, hyd oni chymarwyd y gwr mawr hwnw adref i dy ei Dad nefol. Yr oedd Mr. Jones yn ddyon ieuanc tra gobeithiol o herwydd ei ddoniau a'i ddysegeidiaeth, fel y gwnaed cynyg yr amser hwnw i'w enill i gymeryd ei urddo yn weinidog yn yr Eglwys Sefydledig, yr hyn a wrthododd yn y modd mwyaf penderfynol. Cafodd wahoddiad, cyn iddo ymadael a'r athrofa, i dreulio peth amser ar brawf yn Mhenybontarogwy a Brynmenyn. Daeth yno yn haf y flwyddyn 1810. Yr eglwys a'r gwrandawyr yn mawr hoffi ei lafur yn eu plith, a roddasant alwad wresog ac unfrydol iddo ddyfod atynt i gymeryd eu gofal; â'r hyn y cydsyniodd, a chafodd ei neillduo i fod yn fugail arnynt y gwanwyn canlynol. Yr oedd hefyd mewn cysylltiad a'r lleoedd a enwyd, i gymeryd gofal cynulleidfa fechan a gyfarfyddai i addoli Duw yn y Coity, lle y cafwyd, trwy lafur a diwydrwydd, yn mhen rhai blynyddau, ysgol Sabbathol ragorol o dda, yr hon a fu yn fendith fawr i'r pentref. Daeth yno hefyd

eglwys weithgar, yn yr hon y bu, ac y mae eto, ddynion tra rhagorol o ran eu gwybod-aeth a'u crefydd. Yr oedd yr eglwys fechan hon yn cael mwy o gyfeillach Mr. Jones na'r eglwysi ereill, gan ei fod yn preawlyio yn y lle. Yn mhen rhai blynyddoedd ar ol hyn, cafodd rhai personau nad oeddnt ar y pryd yn profesu crefydd, yn rhan uchaf y plwyf, eu cynhyrfu i ddechreu ysgol Sabbathol yn yr ardal; ceisient gan Mr. Jones ddyfod atynt yn achlysurol i bregethu, yr hyn a wnaeth yn ewyllysgar, a chafodd yr hyfryd-wch i weled yno gapel bychan wedi ei godi, ac eglwys wedi ei ffurfio; i'r hon gyda'r rhai ereill, y llafuriai yn ddiffino hyd ddiwedd ei oes. Ar ol iddo dreulio rhai blynyddoedd yn y weinidogaeth, cyfarfyddodd a phroffed-igaeth dra anhyfryd; yr oedd dau neu dri o bersonau perthynol i'r eglwys yn Mhenybont wedi anfoddloni wrtho, ac am ei symud. Rhoddasant eu penau yn nghyd i ffurfio cyn-llun bradwrs er dwyn eu hamcan i ben. Y cynllun oedd, ceisio gan ddyne ieuanc berthynol i'r ty yn mha un y lletyai efe, ei gyhuddo o fod yn euog o gyfeillach amhriodol â hi; yr hyn a wnaeth. Ond yn mhen ychydig ddyddiau, pan oedd yr achos i gael ei chwilio, y ddyne a addefodd fod y cyhuddiad yn hollol ddisail ac anwreiddus, yn ol fel y barnai y cymydogion yn gyffredinol ar y mater. Ni effeithiodd y peth yn y mesur lleiaf yn anffafriol i'w ddylanwad fel gweini-dog yn y gymydogiaeth. Yn y flwyddyn 1814, efe a briododd â Miss Turberville, Twandy, yr hon oedd yn aelod o'r eglwys dan ei ofal yn Mhenybont, ac yn ferch ieuanc dduwiol, o dymer addfwyn a gostyngedig. Bu yn ymgeledd gymwys iddo am lawer o flynyddoedd, a chafodd lawer o achos i edrych arni fel rhodd yr Arglwydd. Nid oedd neb yn fwy cymwys iddo, ac nid llawer o wragedd a lanwodd ei lle yn well tuag at ei theulu. Yr oedd wedi cymeryd arni ei hun ei holl ofal; yntau a adawai yr hyn oll oedd ganddo dan ei gofal, ac nid myrari â dim o faterion y ty, ond ymddiriedai yr oll iddi hi; a hithau mewn modd doeth a hynaws a ofalai am gysuron ei phriod, a hyny megys y gwnai y famaeth dyneraf am ei phlentyn hoff. Yr oedd yn neillduol o anwyl o'i briod; byddai yn aml iawn yn son am dani pan fyddai oddicartref; ac yn wir, nid hawid oedd cael ganddo fyned lawer oddicartref; a phan yr elai am ychydig amser, byddai yn hiraethu am yr amser i ddychwelyd i gael gweled Mary. Yn y cyfarfodydd chwarterol a misol perthynol i'w gyfundeb, pregethai yn aml y prydawn cyntaf, ac elai adref cyn gorphwys. Bu iddynt ddeg o blant, a chawsant weled amryw o honynt yn profesu crefydd Crist, ac mewn sefyllfacedd cysurus. Byddai Mr. Jones yn mwynhau iechyd da ar y cyfan trwy ei oes. Teimlai yn aml beth anhwylddeb ysgafn. Yr oedd ei Dad nefol yn amlygu tynerwch mawr tuag ato yn ei ragluniaeth, yn ei waith yn ei nerthu dros lawer o flynyddau i deithio amryw filldroedd o ffordd noeth bob Sabbath i'r gwahanol gapeli dan

ei ofal. Byddai yn pregethu dair gwaith bob Sabbath, ac yn gyffredin ddau Sabbath yn y mis pregethai bedair gwaith. Ar y 30 o Fai, 1847, y Sabbath olaf o'i fywyd, nerthwyd ef i bregethu bedair gwaith, a gweinyddu yr ordinhad o swper yr Arglwydd ddywyaith. Pan wedi myned trwy ei lafur caled, cwynai ei fod yn teimlo yn llesg, ond aeth tuag adref i orphwys. Y dyddiau canlynol dyoddef-odd boenau mawrion, yn cael eu hachosi gan afiechyd yr afu; a chyn diwedd yr wythnos nid oedd yn alluog i gyfeillachu ond ychydig. Ymostyngai yn gwbl i ewyllys ei Dad nefol, a mwynhai fesur helaeth o dawelwch meddwl. Prydnawn Sadwrn canlynol, Mehefin 5, efe a hunodd yn yr Iesu, yn 63 mlwydd oed. Dydd Mercher canlynol ymgasglodd tyrfa fawr o bobl barchus y cymydogiaethau cylch-ynol, i hebrwng ei ran farwol i gladdfa y Tabernacl, Penybont. Yr oedd holl fasnach-dai y dref o bob tu i'r heolydd trwy y rhai yr oedd yr angladd i fyned, wedi eu cau. Fel Cristion, yr oedd yn dra gofalus i feith-rin crefydd bersonol. Yr oedd ei dduwioldeb yn ddiamheul. Nid oedd neb a'i hadwaenai yn ameu ei grefydd. Arferai ddarllen llawer ar air Duw, ac ymroddai i fyw mewn cym-deithas ag ef. Byddai bob amser yn ymdrechu cynyddu mewn gab, ac ymestyn at wybodaeth gyffredinol, er ymbarotoi at gylohoedd pwyng mewn amser i ddyfod. Yr oedd ganddo y gydwybod fwyaf tyner. Ofnai yn fawr rhag iddo ddigio Duw, a dwyn gwara-dwydd ar ei achos yn y byd. Os dygwyrddai iddo fod yn ysgafn mewn rhyw gyfeillach, byddai yn teimlo gofid mawr am hyny yn ol llaw. Gofalai bob amser rhag chwareu â phechod, ac wrth hyny iddo galedu "trwy dwyl pechod." Byddai yn ofalus rhag iddo ddrygu neu ddolurio teimlad neb. Fel pregethwr, meddai ar lawer o ragoriaethau. Yr oedd ynddo ryw beth yn ardderchog o ran ei ymddangosiad allanol. Ei ystumiau oeddnt weddus a naturiol; a dywedir fod ei lais pan yn ieuanc yn eglur a hyfryd, a'i ymadrodd-iaid yn rhwydd; ond trwy iddo gael ei oesod i gysgu mewn gwely llaith, cafodd anwyd mawr, yr hyn a effeithiodd ar ei lais i'r fath raddau, fel na ddaeth byth wedi hyny fel yr oedd yn flaenorol. Yr oedd efe yn ysgolaig gwyg; nid oedd foddlon ar a ddysgodd yn yr athrofa, ond byddai yn ymdrechu dros ei holl fywyd i ychwanegu ei wybodaeth. Yr oedd yn dra chyfarwydd a'r Seisneg, y Llad-inaeg, y Groeg, yn nghyd a'r Hebraeg. Yr oedd hefyd yn Gymreigydd rhagorol. Gan ei fod yn ddarllenwr mor fawr, a myfyriwr mor galed, yr oedd yn esboniwr rhagorol. Yr oedd ei feddwl mor fywiog a chraffus; a thrwy ei fod yn treulio cymaint o'i amser yn ei lyfrgell, yr oedd yn meddu ar wybodaeth eang iawn, ac yn fedrus neillduol i egluro yr ysgrythyrau. Yr oedd ei holl bregethau yn adeiladol a derbynol. Arferai ei wrandawyr ddyweyd, "Y mae Mr. Jones yn pregethu yn dda yn wastad." Nid oedd llawer mor fedrus ag ef i drin gwahanol wirioneddau Cristionogaeth yn eu cysondeb a'u gilydd.

Pan gyfeiriai at yr athrawiaethau pwysig o etholedigaeth, a dylanwadau yr Ysbyrd Glan, ni osodai efe hwynt allan fel yn milwrio yn erbyn cyfrifoldeb dyn, a chymwysder ei allu-oedd naturiol i dderbyn yr efengyl. Pan gynygid unrhyw fesur cyoedd er dwyn oddi-amgylch ddiwygiad yn y wlad, ni byddai yn ei adael i fyned heibio yn ddiotal a disylw; ac yn ol fel y golygai efe ei fod yn gyson a'r dwyfol wirionedd, neu yn groes iddo, yr ymddygai tuag ato. Pan y dygwyd llwrym-wrthodiad & diod gadarn dan sylw, efe a deimlai yn ddwys wrth feddwl am gyflwr alaethus y wlad o herwydd canlyniadau dinystriol meddwod. Ei fynwes dynner a archollid, wrth weled fel yr oedd meddyliau ei gyd-ddynion yn cael eu llygru, eu nodwedd-iadau yn myned dan warth, a theuluoedd yn syrthio i ddwfn dlodi, ac achos y Gwardwr mawr yn cael ei niweidio yn fawr. Credai fod arno rwymau fel Cristion ac fel gweinidog i Grist, i wneud ei oren er darostwng y fath bechod dinystriol a meddwod, fel pob pechod arall. Ond yr oedd yn methu cydweled ag amrywiol o frodyr parchus gyda golwg ar y dull o ddwyn yr amcan oddiamgylch. Byddai yn mawr ofidio am nad allai gydweled & dynion a garai mor fawr, ac yr hoffai allu cydweithredu & hwynt. Yr oedd efe yn ystyried fod dyn fel creadur deallawl, cyfrifol i'w Greawdwr, i weithredu oddiar ystyriaeth o natur pethau, ac argyoeiddiad. Ystyriai efe fod cyfamod eglwysig yn rhwymo pob profeswr crefydd i ymddwyn yn weddus mewn bwyta ac yfed, fel yn mhob peth arall. Pan yr ymddyddanai ar y mater hwn a'i hen gyfaill y Parch. W. Williams, o'r Wern, efe a ddywedai, ei fod yn methu gweled fod y Beibl yn gwahardd cymeryd ychydig o win, &c. Mr. Williams a ddywedai, mai nid o herwydd fod ychydig o'r diodydd dan sylw yn niweidiol ac anghyfreithlon yr oedd efe yn dadleu dros eu rhoi heibio yn llwyr; ond am eu bod yn gymaint o fagl i'w gyd-ddynion, a bod llawer wrth gymeryd ychydig yn myned i ormodedd. Ond yr oedd Mr. Jones yn methu gweled fod y camarferiad o unrhyw beth nad yw ynddo ei hun yn bechadurus, yn rheswm digonol dros roddi heibio yr arferiad cymedrol o hono. Yr oedd efe yn credu pe buasai yr eglwysig yn gwneuthur eu dyledswydd gyda golwg ar y pechod o feddwod, ac yn defnyddio y moddion moesol a ymddiriedodd Duw i'w gofal, sef addysg, cyngor, a cherydd prydlon, mewn modd ffyddlon, yn ysbyrd yr efengyl, y buasid yn llwyddo, gyda bendith Duw, i ymlid y drwg dan sylw o blith profeswyr crefydd, mor bell ag yr effeithid diwygiad mawr yn y byd. Tra yr oedd efe yn barod dan ddeddf i Grist, fel aelod o'i eglwys, credai efe y byddai ei waith yn ymrwymo eilwaith i gymdeithas gymysgedig o ddynion, yn mha un y byddai llawer o bobl, y rhai na chymarent arnynt fod yn grefyddol, dim ond ymgadw oddiwrth ddiodydd meddwol, yn ddirmyg ar ei gymeriad fel crefyddwr. Barnai mai yr efengyl yw gallu Duw er iachawdwriaeth pechaduriaid. Can-

fyddai yn aml brofion galarus nad oedd ymrwymiaidau (*pledges*) yn effeithiol er diogelu yr amcan mewn golwg. Yr oedd hefyd dull ffol a chwerw rhai penboethiaid dirwestol, y rhai oeddynt newydd godi o laid a budreddi meddwod, yn colffarnu dynion da a duwiol, ag oeddynt wedi bod yn hardd o ran eu buchedd trwy eu holl fywyd, ac yn llafurus i ddiwygio y byd, yn peri iddo ef gadw draw oddiwrth y gymdeithas ddirwestol, tra yn anaml iawn yn y blynyddoedd diweddaf o'i fywyd y profai efe ddim diodydd meddwol o un math; ac ni welwyd erioed o hono yn cyfranogi o honynt ond yn y modd mwyaf cymedrol.—Yr oedd Mr. Jones yn rhagori fel ysgrifenydd. Pan oedd yn ieuanc efe a ysgrifennai lawer i *Seven Gomers*, ar y genadaeth. Cyoeddodd amryw draethodau bychain. Cyoeddodd amryw bregethau gwerthfawr ar Ioan iii. 14—21. Pregeth ragorol ar Dduwdod Crist; un arall ar Ddiaconiaeth; ond ei brif waith oedd y Geiriadur Duwinyddol. Cynwysa hwn ddarnau gwir ragorol ar dduwinyddiaeth, ac ystyriod ef gan y dynion mwyaf deallus a duwiol o wahanol enwadau yn y Dywysogaeth, yn un o'r trysorau gwerthfawrocaf yn yr iaith; ac nid oes genym un gwaith i'w gystadlu ag ef ar bynciau duwinyddol. Tra y parheir i ddarllen hwn yn ystyriol, bydd clod yr awdwr parchus yn uchel yn mysg ein cenedl. Rhoddodd yr Arglwydd iddo dawelwch meddwl mawr yn niwedd ei oes. Cafodd oleuni yn y glyn, a marw mewn tangnefedd. Byddai am beth amser cyn ei symud yn cael ei orlenwi gan deimladau nefolaidd wrth gyflawni dyledswyddau y weinidogaeth. Yr oedd ei brofiad yn wir grefyddol.

JONES, THOMAS, Dinbych, oedd weinidog gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, yn sir Dinbych. Brodor ydoedd o Gaerwys, sir Ffiiint. Ganwyd ef mewn lle a elwir Penuchaf, yn y flwyddyn 1756; yr oedd ei rieni yn byw yn y Penuchaf, yr hwn hefyd oedd drestadaeth iddynt. Dangosodd y mab yn gynnar fod ynddo athrylith i ddyysgu mwy na phlant yn gyffredin; bu farw ei fam pan ydoedd yn saith mlwydd oed. Ar ol hyn cafodd lysfam, yr hon a fu dirionach iddo na'i dad; a'r hon hefyd oedd yn lled ogwyddo i wrando y Trefnyddion Calfinaidd. Teimlodd ryw argraffiadau crefyddol, yn awr ac eilwaith yn nhyamor boreuaf ei oes, eto gwisgwyd hwynt ymaith yn mron yn hollol. Cafodd amryw wardigaethau yn ei ieuentyd; pedair gwaith y bu agos a chael ei frathu gan nadroedd. Bu unwaith mewn perygl o gael ei ladd, trwy i drawst mewn adeilad syrthio yn ei ymyl, a phryd arall drwy ddringo i grib hen glochdy, a phen ysgafnau. Dygwyddodd pa fodd bynag iddo ogwyddo un ffordd ac nid y llall, onide buasai yn ddrylliau gan y codwm. Dro arall yr oedd ef a bachgenyn arall wedi gwrthio i fwrthyn a godasid gan ryw oferechwareuwynt yn y dref, er mwyn gweled y chwareu a aesthan i'r bwrthyn; ac oni buasai iddynt gael eu codi o'r fan yr ymwrthiasant yn llechwraidd

iddo, gan ryw rai o'u cydnabod, buasai y ddau wedi eu llethu i farwolaeth; gan ddarfod i'r trawstiau gilio neu dori, ac i'r bwthyn a'r rhai a eisteddent ynddo syrthio yn bendramwnwgl, felly y diangodd y ddau fachgen rhag eu lladd. Tua diwedd y flwyddyn 1777, pan yn agos i 16 mlwydd oed, efe a ymadawodd a'r ysgol; yr oedd erbyn hyn yn ysgolaig da, ac ar fedr myned i'r brif ysgol wedi iddo ddyfod i oedran addfetach. Yr oedd teimladau crefyddol y pryd hwn yn hedeg trwy ei fynwes; ond pell iawn ydoedd oddiwrth feddwl ymuno gyda neb o'r Ymneill-duwyr, gan fod ei fryd ar yr offeiriadaeth yn Eglwys Loegr. Yn yr adeg hon daeth gwr i ymfyn am gael tŷ dan ardreth i bregethu ynddo yn Nghaerwys; a chan fod rhyw dynerwch yn y mab at y crefyddwyr, trwy wrando ryw dro ar Robert Lloyd, Plas-Ashpool, a thrwy ganfod effeithiau daionus crefydd ar rai dynion o'i gydnabod, efe a eiriolodd a'i dad i gydsynio a'r cais, a llwyddodd. Yr oedd y gwr ar y ffordd i wrando pregeth y pryd hwnw, a thrwy eisiamp brawd ieuengach nag ef, a lled gymelliad ei lysfam, efe a aeth gyda y gwr i wrando y bregeth. Y pregethwr ydoedd Robert Evans, o Lan-rwst; ei destun oedd Salm lxxxvi. 11. "Dysg i mi dy ffordd, O Arglwydd, &c;" a chafodd y bregeth gymaint o effaith arno, ac i'w dueddu i fyned yno dranoeth i wrando Edward Parry, Bryn-bugad. Y fan y cynelid yr oedfaon hyn oedd Ffynon-beuno, lle yn agos i Dremerchion, ar ffordd Bodfari. O hyn allan arferai wrando yn amlach a phroffai argraffiadau dwysach; a'i dad wrth weled gogwyddiad ei feddwl a'i cymellodd i fyned eilwaith i'r ysgol; ac er na wrthododd ufuddhau, eto rhoes ar ddeall i'w dad na atebai ei fynediad i'r ysgol mor dyben a amcenid. Yr oedd wedi llwyr gasau y meddwl o fod yn offeiriad, trwy ganfod pa mor anfacheddol oedd yr offeiriad adnabyddus iddo ef. Ymunodd hefyd a'r Trefnyddion Calfinaidd, fel y soniwyd o'r blaen, ac ymroddodd i ddarllen ac astudio y Beibl a llyfrau da ereill, yn nghyd ag ymarferiad dyfal a phob moddion o ras a fyddai yn ei gyraedd. Profodd Mr. Jones ar ol ymuno a'r eglwys lawer math o dywydd meddwl dros ysbaid saith mlynedd, a'r rhan amlaf teimlai ei hun yn isel a digalon; ymosodai arno lawer profedigaeth, ond yr Arglwydd a'i gwaredodd oddiwrthynt oll, a hysbys ydoedd i bawb ei fod yn cynyddu yn gyflym mewn gwybodaeth ac mewn profiad; ac yn rhoddi sail i obeithio fwy fwy ei fod yn cael ei barotwi er bod yn seren ddysglær, ac yn weithiwr defnyddiol yn eglwys Crist. Cafodd lawer ymosodiad arno ar ol hyn, ai nid ei ddyledsawdd oedd myned yn weinidog yn eglwys Loegr yn hytrach nag yn bregethwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Ofnai y byddai ei wylder a'i ddiffyg o rwyddineb ymadrodd ei anghymwysu i fod yn bregethwr; felly hefyd gwendid ei iechyd. Tybiai fod mawr angen gweinidogaeth efengyliaid yn yr eglwys wladol, ac anogid ef hefyd

gan un neu ddau o weinidogion duwiol i dderbyn urddau eglwysig gan esgob; Ie, ymgynghorodd a'i frodyr yn y gymdeithasfa chwarterol, a chafodd gymelliad o'r un natur yno; eto er hyn oll nid oedd yn gallu cael dim boddlonrwydd ynddo ei hun, y dylasai gymeryd y cam; ofnai na chai yr Arglwydd gydag ef, a phetrussai fyned yn mlaen. Yn y benbleth hon cafodd freuddwyd tra hynod, yr hyn a fu yn rhan fawr o'r moddion i ogwyddo ei feddwl i aros yn ddiddig gyda'r bobl yr ymunasai a hwynt yn barod. Y breuddwyd oedd fel y cawn yma ei adrodd yn ngeiriau Mr. Jones ei hun; "Gwelwn fy mod yn eistedd mewn tŷ gydag amryw ereill; clywn guro wrth y drws, a phan agorwyd y drws, daeth i mewn farch o liw gwelwlas, ar ei ol daeth ei farchogwr hefyd, a gwn yn ei law, daeth yn ebrwydd hyd ataf fi, ac anelodd ei ddrill at fy nwyfion. Ar hyn deffroais yn frawyclus; ond cyn hir mi hunais ychydig drachefn; yna gwelwn fy hun mewn tŷ fel o'r blaen; daeth ataf wr a charddo ddau *bistol*, un yn mhob llaw, ac a'u hanelodd ataf ar unwaith, yr hyn a'm deffrodd mewn braw eilwaith. Meddyliais yn ebrwydd, (fel ag yr wyf yn meddwl hyd heddyw,) er mor ddisylwedd yw llawer o freuddwydion, fod rhyw beth o law yr Arglwydd yn y rhai hyn; a syrthiais i'w deongli. Oddiwrth y cyntaf dechreuais feddwl (wrth gofio am y march gwelwlas yn Dat. vi. 8.) fod angeu neu ddwys fygythiad o hono yn agos ataf; oddiwrth y llall (heblaw cadarnhad i'r cyntaf,) meddyliais y gallwn fod yn cael fy rhybuddio am ddwy brofedigaeth oedd yn, neu ar ymosod arnaf; pa fodd bynag, fel hyn y bu, o'r noswaith hono, dechreuodd afiechyd fagu ynof, y mae heb fy ngadael hyd yn hyn, ac nid oes argoel y symudir ef y tu yma i'r bedd." Yr oedd Mr. Jones oddicartref ar y pryd, a hyny ar yr achos oedd mewn bwriad ganddo, sef ymuno ag Eglwys Loegr. Y noson hono cafodd anwyd tebygid, a effeithiodd arno i ryw raddau tra bu efe byw. "Aethum," meddai, "i'r gwely yn oer a rhyllid; a chan ei fod yn ysgafn o ddillad a'r hin hefyd yn dra oer, ni chynesais yn dda ar hyd y nos." Wedi bod dan deimladau poenus o betrusder a phenbleth am ddyddiau, ei afiechyd hefyd yn cynyddu, ac yn ben ar y cwbl, yn amddifad o fwynhad o Dduw; disgynodd i drallod meddwl annirnadwy. Wedi profi arteithiau uffern ei hun yn ol ei ddychymyg, ac yn methu sefyll ar ei draed yn hwy, syrthiodd ar y gwely mor fuan y medrodd ymlusgo i'r ystafell. O'r diwedd daeth i'w feddwl, ysgatfydd mai gwyr yr Arglwydd oedd hyn arno oblegyd ei fwriad, ac ymroddodd yn y fan i'w rhoddi heibio am byth, ac yn ebrwydd llonyddodd yr ystorm fel pe buasai Jonah wedi cael ei dafu o'r llong. Yn y flwyddyn 1783, dechreuodd bregethu, eto nid oedd yn gallu ymroddi i'r gwaith ond yn brin a chyda chryn ofal a gwyliadwriaeth. O herwydd ei aml afiechyd dyoddefodd lawer yn ystod yr ugain mlynedd cyntaf o'i weinidogaeth oddiwrth ddolur

y gareg; aml waith y bu ei arteithiau yn annyoddefol, a'i fywyd mewn enbydrwydd. Dwywaith y bu o dan ddtwylaw y llawfeddygon, a thynwyd oddiwrtio gareg o faintioli anferth; eto cynaliwyd ei ysbryd ac ataliwyd ei fywyd. Cafodd ei arbed am ysbaid dwy flynedd ar bumed drachefn, a bu yn llafurio gyda'r weinidogaeth yn ol ei gyfieusderau a'i allu, ond yn benaf trwy ei ysgrifeniadau i lesau ei gydgenedl. Yn y flwyddyn 1795 efe a sefydlodd yn gyntaf yn yr Wyddgrug, lle y priododd ei wraig gyntaf, a symudodd wedi hyny oddiyno i Ruthyn, lle yr oedd ei ail wraig yn byw; ac yn y flwyddyn 1800, efe a symudodd i Ddinbych, ar ol iddo briodi y drydedd wraig. Bu ei ddwy wraig gyntaf feirw yn lled fuan ar ol priodi pob un, ond efe a adawodd y drydedd yn weddw ar ei ol. Gwr aml ei ofidiau oedd Mr. Jones, eto tyner ei gydwybod. Yn y 64 o flynyddau y bu efe byw, ychydig iawn o'r amser hwnw y bu yn mwynhau perffaith iechyd. Cyfarfu a marwolaeth yn ei deulu, a galwyd ef i wneuthur llawer o symudiadau yn ei gartref. Yn y flwyddyn 1816, nid hir wedi marw ei gyfaill mynwesol, Mr. Charles o'r Bala, symudodd o Ddinbych i Stryor, lle na fu ond dwy flynedd yn trigo; a symudodd yn olaf i'w dŷ ei hun yn Ninbych, lle y trigodd ysbaid byr, ac yn mhen dwy flynedd drachefnysymudwyd ef gan anghydwyl i dŷ ei hir gartref. Nid oddiar anwastad-rwydd meddwl y cyfodai yn aml y symudiadau uchod, neu anfodlonrwydd tymer, ond oddiar anwadalwch yr amgylchiadau y gosodwyd ef ynddynt, y rhai ni allai, neu ni ddylasai Mr. Jones eu gwrthreoli. Yr oedd Mr. Jones yn gyfaill mawr i Mr. Charles; bu yn gydolygydd ag ef yn nghyoeiddiad y "Drysorfa" gyntaf. Cydymgyngorent lawer yn ngylichelyntion y cyfundeb. Pregethodd Mr. Jones yn angladd ei gyfaill, ac ysgrifennodd y "Cofiant Cymreig" am dano ar ol ei ymadawiad. Oddeutu yr amser y dechreuodd ef bregethu, neu yn fuan wedi hyny, yr ymunodd Mr. Charles a'r cyfundeb; ac o ran dysg a dawn, yr oedd y ddau yn nes at ei gilydd nac oeddynt at neb arall yn Ngwynedd; ganwyd hwy i'r byd o fewn blwyddyn i'w gilydd, daethant i sylw y cyfundeb tua'r un amser, buont ar y maes yn yr un tymor, a suddwyd y ddau o'r byd o fewn ychydig o flynyddau i'w gilydd. Fel y bu Mr. Jones byw y bu ef farw mewn heddwch a Duw, gan ymostwng yn ddiiddig dan ei law, a chan ymddiried yn sefydlog yn Ngwaredwr pechaduriaid. Cymerodd hyn le Mehefin 16eg, 1820, wedi bod yn pregethu 37 o flynyddau. Gwr corfol, llawn, o ddull-wedd boneddigaidd, pwylllog oedd efe. Yr oedd iddo barch felgwr cyfrifol a dysgedig gan hwb, yr oedd ei ymddangosiad, ei ddull, ei ddawn, ei lais, a'i iaith goethedig, ansawdd ei ysbryd, a sylweddolrwydd ei bregethau, yn deilwng i'r areithfa. Gwr tyner iawn ydoedd; er hyny pan fyddai rhywbeth yn galw, meddai iaith lem ac ymadroddion cyrhaedgar dros ben. Yn mlynnyddoedd

cyntaf ei weinidogaeth gyoeddus astudiodd yr Epistol at yr Hebreaid, a'r rhanau hyny o'r Hen Destament yr ymdrinid a hwynt yn yr Epistol hwnw, hyd oni fedrai ei adrodd agos oll ar ei dafod laferydd. Yr oedd efe o ran ei ymarweddiad nid yn unig yn ddiachwyn arno, ond yn peri i'r rhai duwiolaf ei garu ef yn fawr, a'i barchu yn fwy nag un dyn a adwaenid y pryd hyny; ac yr oedd y rhai digrefydd ac annuwiol yn gorfod rhoddi gair da iddo tra yr oeddynt yn ei ofni, ac ar achlysuron yn oillio o'i wydd. Aml y clywyd rhai pan byddai petrusder ar eu meddyliau, neu yn methu penderfynu yn achos unrhyw beth yn dywedyd, "Beth a ddywed Thomas Jones?" A derbynid ei benderfyniadau ef fel rhai yn ol yr ysgrythyr. Yr oedd efe yn rasol, gostyngedig, yn dangnefeddus ac yn dangnefeddwr o galon. Mewn amddiffyniad i'r gwirionedd, yr oedd efe yn hollol ddiroddi fyny. Yr oedd efe yn ddysgedig hefyd; cawsom gryn lawer o gynyrch ei ddysg a'i lafur. Ceir yn y llyfr cyntaf o'r hen *Drysorfa* bregethau o'i waith ar 2 Cor. ii. 15, 16. Cawsom hefyd ei bregeth genadol, ar "Daenellu cenedloedd lawer," yr hon a lefarwyd ganddo yn nghylchwyll flynyddol Cymdeithas Genadol Llundain. Ysgrifennodd "Hanes y Merthyron." Cyfieithodd hefyd waith Gurnal i'r Gymraeg. Cyfansoddodd Eirlyfr Seisneg a Chymraeg. Cyoeddodd amryw lyfrau dadleuol, mewn dadl a'r Parch. Owen Davies, Wesleyad, yr hyn a achlysuodd wrthwynebiad cryf iddo, ac ysgrifau chweron yn ei erbyn; parodd hyn rai cyhuddiadau annheg yn ei erbyn. Blinwyd ef gryn lawer gan rai personau, a dueddent yn ei farn ef i osod teryn ar anfeidr-oldeb gwerth aberth Crist; ond wedi anfon a derbyn rhai llythyron at ac oddiwrt y gymdeithasfa, ac oddiwrt bersonau neillduol, dybenodd y drafodaeth hono mewn heddwch i'r cyfundeb, a diddigrwydd iddo ef ei hun. Er y beid ef gan lawer ar y pryd, dichon iddo wneud lles ar y cyfan, canys cyoeddwyd amddiffyniad i'r gwirionedd mewn ffordd a roddai fantasia i'w deall na chwaisid mewn traethawd rhydd, ac o bosibl fod amgylchiadau y pryd hwnw yn ei galw am y peth. Yn y flwyddyn 1792, cyoeddodd llyfr o sylwadau ar llyfr "Undeb Crefyddol," o waith rhyw wr eglwysig, yr hwn sydd yn achwyn yn drwm ar "Sectwyr," yn enwedig ar y Trefnyddion Calfaidd, eu bod yn euog o *sism* ac o gyfeiliornadau trymion mewn athrawiaethau, &c. Yn ei sylwadau ar y llyfr hwn dangosodd ef yn amlwg ac yn wrthddadladwy beth yw *sism*, a pha fath rai sydd yn euog o hono. Dangosodd hefyd fod barn y cyfundeb o Drefnyddion Calfaidd o ran prif bynciau crefydd ac athrawiaethau mwyaf pwysig, yn unol a'r ysgrythrau a barn yr ysgrifenywyr goreu yr oesoedd cyntaf ar ol yr oes apostolaidd, a barn y diwygwyr lluoscaf yn mhob oes a gwlad, a daliadau y morthron yn gyffredinol, ac ar y cyfan ag erthyglau a homiliau Eglwys Loegr, &c. Yn y llyfr hwn cafodd y Cymry brawf o ddoniau

Mr. Jones fel ymresymydd cadarn, duwinydd a hanesydd enwog, ac fel gwr o ddysg a chyraeddidiadau tra helaeth; a hyn a fu o fawr foddhad i ewyllysyr da achos crefydd, ac a barodd eiddigedd, oenfigen, syndod a chywilydd mewn llawer o elynion crefydd. Pan ddarllenodd y Parch. N. Rowlands y llyfr uchod, dywedodd, "Ni fagwyd yn y Gogledd, os magwyd yn y Dehau, un o fath T. Jones. Ysgrifennodd "Ymddyddanion ar Brynedigaeth," a rhoddodd fwy o oleuni a boddlonrwydd i lawer na dim a ddarllenasant o'r blaen, ac o bosibl ar ddim a ddarllenasant wedi hynny. Yr oedd ef hefyd yn fardd rhagorol, gadawodd ar ei ol gryn lawer o gynrychion ei awen fel bardd da—Cywydd y Ffurfafen, Cywydd i'r Fronfraith, Galarnad am Ann Parry, gwraig dduwiol ac enwog mewn ffyddlondeb yn achos crefydd; mae y farwnad hon yn deilwng o gael lle yn y llyfrgell a'n cof hefyd. Oddeutu y flwyddyn 1791, cyfansoddodd farwnad ar farwolaeth y Parch. D. Rowlands, W. Williams, a Dafydd Morris; mae y farwnad hon yn rhagori o ran dwysder hediadau, meddwl bywiog, teimladol, drychfeddyliau ardderchog ac addas i'r achlysur tra dwys o'i chyfansoddi, ar nemsawr un a gyoeddwyd erioed o'r blaen yn Gy-mraeg neu Seisneg. Cyoeddodd farwnad ar ol ei gyfaill hoff Mr. Charles, o'r Bala. Ar-graffwyd hefyd gan o'i waith ar ol haf a chyn-saaf gwlyb y flwyddyn 1816. Cyoeddodd hefyd llyfr hymnau bychan, a'r rhai hynny y tebygaf o neb i eiddo yr hen emynwr o Bantycelyn. Er dangos ei dynerwch gos-tyngedig, gallwn nodi amgylhoiad a ddy-gwyddodd rhyngddo ef a phregethwr bychan ei ddawn yn Ninbych. Parodd presenoldeb Mr. Jones i'r pregethwr, druan, golli llyw-odraeth arno ei hun, a myned i waeddi cryn lawer, fel yr oedd yn lled arferedig hefyd gan hwnw. Deallodd Mr. Jones beth a barodd hynny, ac ar ddyfodiad y pregethwr o'r pul-pud, derbynai Mr. Jones ef gan ysgwyd llaw yn garegig a dywedai, "Wel Robert bach, chwi a ysbwylasoch bregeth dda a llais drwg heno." Byddai ef yn llefaru yn Seisneg yn lled fynych yn Ninbych, a hynny ar ddymuniaid Seison a gwyrr mawr y dref; ac yr oedd yr hen flaenor, John Roberts y canwr gwych hwnw, yr hwn oedd yn hynod am ei "amen" a'i "ddiolch" wrth wrando pregethau, yn gwneuthur hynny pan bregethai Mr. Jones yn Seisneg, er nad oedd yn deall ond pur ychydig o'r iaith. "John," meddai Mr. Jones wrtho ryw ddydd ar ol oedfa Seisneg, "a oeddych yn fy neall pan yn llefaru Seisneg?" "Pur ychydig Mr. Jones bach," meddai John, "Wel os felly," ebe yntau, "Pa fodd yr oeddych yn gallu dy-weyd Amen?" "Wel, yn wir Syr," ebe yntau, "yr oeddych yn son am *up and down* yn aml iawn, ac yr wyf yn deall hynny yn brofiadol." Fel pregethwr yr oedd yn dra sylweddol, a buddiol. Nid amcanodd erioed at gywreinrwydd mewn cyfansoddi, na dull tarawiadol mewn traethu; eto yr oedd yn ei bregethau yr hyn a borthai y meddwl a

gywbodaeth ac a deall, er na ogleisiai gyw-reinrwydd mympwy. Aeth Mr. Jones un-waith gyda dau gyfailli Waenesgor, lle rhwng Caerwys a Rhyi, lle y cynelid rhyw gampau, y fath a fyddai yn mhob man lle nad oedd pregethu, ar fedr darbwyllo y bobl i adael y gamp, a rhoddi clust i'r efengyl. Pan ddaeth y tri wyr at y lle, deallodd y campwyr yn y fan mai crefyddwyr oeddynt; a dechreuodd rhai waeddi mewn gwawd, "Deliwch yr Oen." Dynesodd Mr. Jones atynt a gwen ar ei wyneb, a gofnodd, "A wyddoch chwi gyfeillion, pwy yw'r Oen? Mab Duw yw yr Oen yr ydych chiwi yn son am dano. A welwch chwi fod yn dda roi eich celfi chwareu heibio am dipyn bach, er mwyn i mi gael dyweyd tipyn wrthych am Iesu Grist." Cydasyniwyd a'i gais yn y fan, a chafwyd llonyddwch gweddol ac ystyried pa fath oedd y gynulleidfa.—gorweddi rhai ar y llawr, cerddai ereill oddiamgylch, a dynes-ai rhai yn lled agos i wrando; ond meddai ein hysbysydd, ni chlywais erioed y fath ganu; ni fedrai y pregethwr na'r un o'r ddau gyfaill ddim ar y gwaith hwnw, tebycach i wartheg yn brefu nag i ddynion yn canu ydoedd; ond yr oedd y tri yn wylo! Parodd hyn sobrwydd ar lawer iawn; ond ni chy-nygwyd canu ond un waith. Ond y mae yr hen bererin duwiol heddyw yn ei or-phwysfa drgywyddol. Bu farw fel y clywid ef yn son am hynny yn ei fywyd, sef anadlu gweddi y Publican, "Trugaredd i bech-adur."

JONES, EBENEZER, gweinidog yr eglwys Annibynol yn Ebenezer, Pontypool. Brodor oedd o gymydogeath Llanymddyfri, sir Gaerfyrddin. Yr oedd yn fab i dyddynwr parohus. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1769, mewn amaethdy a elwir y Wernfelen. Yr oedd yn frawd i'r Parch. John Jones, Ll.D., o Lundain, yr hwn oedd yn awdwr geir-lyfrau a gramadega Groeg a Lladin, &c. Arferai fyned i wrando yr efengyl i'r Pen-tref-Tywyn o'i febyd, lle hefyd yr ymunodd a'r eglwys pan yn dra ieuanc; a chan ei fod yn foddianol ar fwy o wybodaeth na'i gyf-oodion, ei ddawn yn helaeth mewn gweddi, ac yn dra chrefyddol, nid hir y bu cyn cael anogaeth gan y gweinidog a'r eglwys i arfer ei ddoniau i bregethu yr efengyl i bechadur-iaid, yr hyn a wnaeth er mawr foddlonrwydd i bawb. Aeth i'r oleg i Abertawe, lle y treuliodd allan ei amser gyda chlod mawr iddo ei hun. Dywedir ei fod yn ysgolaig rhagorol. Ar ei ddyfodiad allan o'r oleg cafodd alwad oddiwrt h yr eglwys Annibynol yn Ebenezer, Pontypool, fel canlyniwydd i'r enwog Edmund Jones, "yr hen broffwyd," fel ei gelwid, yr hwn oedd wedi marw tua blwyddyn cyn hynny, a chafodd ei sefydlu yn fugail ar yr eglwys yn y flwyddyn 1795. Nid oes genym hanes yr urddiad, ond yn unig mai y Parch. Ebenezer Skeel, o Aber-gavenny, a weddiodd yr urdd-weddi. Felly urddwyd Ebenezer yn Ebenezer gan Eben-zer Skeel. Yr oedd rhywberth yn lled hynod yn ei ddyfodiad i'r lle, pan yr oedd y Parch.

T. Phillips, D.D., Neuaddlwyd, wedi bod yno ar brawf er ys misoedd rai, a holl ieu-enctyd yr ardal wedi ymglymu wrtho yn rhyfeddol, ac yr oedd yn cael ei fynwesu gan bawb, oddieithr un dyn, yr hwn oedd yn grefyddwr cyson, ac wedi bod yn ddiagon ffyddlon am hir flynyddau gyda Mr. Edmund Jones. Glynodd y gwr hwn wrth Mr. Ebeneser Jones o'r pryd y clywodd ef gyntaf, a phawb o unfryd o'r eglwys a gydunasant ag ef i geisio Mr. E. Jones yn weinidog. Dichon fod yr hyn a ddywedai yr hen broffwyd am ei olynydd wedi dylanwadu ar eu meddyliau. Pan oedd y bobl yn methu cydweled am enw y tŷ cwrdd, dywedodd Edmund Jones, "Peidiwch ymdraferthu, Ebeneser fydd enw y tŷ cwrdd, canys dyna enw y gweinidog a ddaw ar fy ol. Y mae yn debyg fod y bobl yn gyffredin yn credu fod Edmund Jones yn meddu dawn proffwyd. Yn Ebeneser yr arosodd Mr. Ebeneser Jones nes y gosododd angou derfyn ar ei yrfa ddaearol. Wedi cael ei urddo efe a ymroddodd a'i holl egni i'r gwaith. Cymerodd hefyd ofal yr eglwys Annibynol yn Brynbyga, lle y byddai yn llefaru yn yr iaith Seisneg unwaith ar y y Sabbath yn gyson, ac weithiau ddwywaith, a phregethu yn Ebeneser un neu ddwy waith yn Gymraeg. Ni ddaeth i'n rhan erioed i glywed un dyn a fedrai bregethu mor rwydd, hyawdl, ac effeithiol yn y ddwy iaith ag ef; gellid meddwl wrth ei glywed yn pregethu yn Gymraeg nad oedd yn gwybod dim Seisneg, a gellid meddwl o'r tu arall pan yn pregethu Seisneg nad oedd yn gwybod dim Cymraeg. Dywedai y Parch. G. Hughes, Groes Wen, am dano, "Pe buasai yr eglwys dan ei ofal yn alluog i'w gynnal ef a'i deulu lluosog heb achos iddo ymdrafferthu gyda ffarmio a negeseuon y byd hwn, fel y gallai gael hamdden i astudio a phregethu, buasai y llefarwr mwyaf yn yr holl fyd." Yr oedd yn ddyn defnyddiol yn yr ardal mewn llawer ystyr; yr oedd yn deall y gyfraith yn lled gywir fel y byddai dynion yn dyfod ato am ei farn ar lawer pwnc dyrus, yn lle myned at gyfreithiwr. Arbedodd i lawer wrth hyny dreuliau'r gyfraith, ac ataliai lawer rhag myned i gyfreithia. Bu am tuag ugain mlynedd yn gyfieithydd y Sesiwnau yn nhref Mynwy, ac ni bu erioed ei gywirach. Dywedir ei fod unwaith yn cyfieithu pan yr oedd prawf ar fywyd dau ddyn, a'i fod yn teimlo yn fawr o'u herwydd; yr oedd yn fwy gofalus a phwylllog nag arferol y tro hwn, yr hyn a berai i'r dadleuydd achwyn arno, ond ni wnaeth efe un sylw o hono. Yna gofynodd y barnwr, pa beth oedd yr achos ei fod mor araf? Yntau a ddywedodd, "Fy Arglwydd, y mae dau fywyd mewn perygl, yr wyf yn rhwym o fod yn bwyllog, rhag i mi drwy beidio cyfieithu yn gywir fod yn foddion i'r ddau garcharor gollu eu bywydau." Dywedir fod ei anerchiad i'r barnwr yn hynod o effeithiol fel y parai i ddagrau redeg dros ei ruddiau, ac i'r barnwr droi at ei gydfarnydd a dyweyd, "Gresyn fod y dyn yna yn

Anghydfurfiwr, efe a wnaethai esgob rhagorol." Unwaith torodd dau leidr i'w dŷ a lladratasant gryn lawer o'i feiddo. Chwiliwyd y lladron allan, a dygwyd hwynt i'r ddalfa; yr oedd un o honynt wedi bod yn was iddo, a'r llall a ddaethai gydag ef i'w gynorthwyo. Anfonwyd hwynt i garchar tref Mynwy. Llogwyd dadleuwr i'w hamddiffyn, ond dadleuodd ef ei achos ei hunan, a chafodd y ddau eu halltudio. Wedi i'r ddedryd gael ei chy-oeddi, gofynodd Mr. Jones am ganiatad i'r barnwr gael anerch y ddau garcharor; ac ar waith y barnwr yn caniatáu iddo ei gael, dywedir iddo eu hanerch ymor effeithiol fel nad oedd fawr o lygaid sych yn y llys. Yr oedd Mr. Jones yn barchus iawn gyda phob graddau. Ystyrif ef yn gyffredin yn un o'r amaethwyr goreu yn sir Fynwy. Yr oedd gan y diweddar C. H. Leigh, Yswain, Arglwydd Baglaw sir Fynwy, y fath feddwl am ei wybodaeth amaethyddol, fel na wnaethai na phrynu na gwerthu eiddo heb anfon am dano i roddi ei farn arnynt. Y tro diweddar y bu yn gwneud hyny, cyfarfu y boneddwr ag ef ar y ffordd, a dywedodd wrtho fod arno eisiau iddo ddyfod i edrych dros ran o'i eiddo. Dywedodd yntau ei fod mor wael fel nad allai esgyn na disgyn oddiar ei anifail heb gymorth. Mae yn wir ddrwg genyf, ebe y boneddwr, eich bod mor isel, ond disgynaf ac arweinïaf eich anifail yn fy llaw, ac ni bydd raid i chi ddisgyn, ac felly y gwnaeth. Parodd hyn i'r ystiward oedd dan y boneddwr ffromi yn fawr wrth Mr. Jones o herwydd y sylw a'r parch a ddangosai y boneddwr iddo; cyfarfu y gwr hwn ag ef ddydd Sadwrn canlynol yn Mhontypwl, a dywedodd wrtho ar ol ei gyfarh, nad oedd yn gwybod mwy am ffarmio na'i hat ef. Edrychodd Mr. Jones yn ei wyneb a dywedodd, "Syr,—Nid wyf yn gwybod am helaethrwydd gybob-aeth eich het am ffarmio, ond meddaf ar gryn lawer mwy o wybodaeth am ffarmio nag sydd o dan eich het chi i ffarmio." Yr oedd hefyd yn feddyg lled dda. Pan sefydlodd efe gyntaf yn Ebeneser aeth i letya i'r un tŷ ag y lletyai gweinidog y Bedyddwyr, y Parch. John Evans, (Benwyn, fel ei gelwid,) gweinidog Penygarn. Blinid Mr. Evans yn ddirfawr gan boenau blin yn ei ben. Cymerodd Mr. Jones arno wella y dolur a'i poenai cyhyd ac mor fawr. Un o'r moddion a ddefnyddiai oedd tywallt dwf oer o'r crochan te ar ei ben, gan ei ddal can uw ebed ag y gallai. Dywedir y byddai Evans yn gwaeddi allan yn aethus pan y tywelltid y dwf ar ei ben ef; modd bynag efe a'i gwellaodd yn holl iach. Byddai yn gosod brech y fuwch ar ganoedd o blant, a byddai yn hollol lwyddianus. Gallen enwi amryw welliadau a wnaeth, ond ni chaniata ein gofod. Yr oedd yn hynod o barchus gan foneddigion penaf sir Fynwy. Dywedodd Crawshay Bailey, Yswain, wrth y Parch. D. Stephenson, gweinidog yr Annibynwyr ar y Brynmawr, pan oeddynt yn adeiladu eu capel, Rehoboth, os byddai iddynt geisio Mr. Ebeneser Jones, Pontypwl, i bregethu

yn ei agoriad, y deuai ef yno i'w wrando, ac y rhoddai £10. at y draul oadeiladu. Ceisiwyd Mr. Jones i bregethu, a daeth Mr. Bailey i'w wrando; aeth a Mr. Jones gydag ef i giniaw, a rhoddodd ddeg punt yn ol ei addewid. Bu ef mewn llawer o beryglon yn ei fywyd, ond yr Arglwydd a'i gwaredodd ef allan o'honynt oll. Pan oedd efe unwaith yn myned drwy ryw gaeau i ymweled a chleifion, daeth yn ysturm ddychrynlyd o fellt a tharanau; yntau a aeth i gysgodi rhag y gwlaw o dan dderwen. Wedi bod yno ychydig amser yn cysgodi, meddyliodd a dywedodd wrtho ei hun, "Yr wyf fi heddyr ar lwybr fy nyledswydd—y mae'r Duw wyf fi yn ei wasan-aethu mor abl fy nghadw ar ganol y cae ag ydyw yn y fan hon; yna efe a gychwynodd i'w daith, ac erbyn ei fod wedi myned tua deg neu ddeuddeg llath y fellten a holltai y dderwen yn chwilfriw dan yr hon y cysgoda, yr oedd yntau yn ddiangol o'i gafael. Byddai yn myned yn aml i bregethu am fis i Lundain, Plymouth Dock, a Chaerodor. Dygywyddodd ei fod un tro yn y dref ddiweddar pan oedd yno gyfarfod mawr; efe a aeth i'r cyfarfod, cafodd ei wahodd i giniaw gyda'r gweinidogion. Yr ymddyddan ar ol ciniaw oedd yn nghylch doniau a thalentau y Seison a'u rhagoriaethau ar bob cenedl arall; a chyn hir teimlai y Cymro ei waed yn berwi yn ei wythienau wrth glywed y fath sawrhad yn cael ei roddi i'w estroniaid, ar y draul o ystyr-ied pawb ereill yn ddim, a dechreuodd lefaru gan ddywedyd, "Yr ydych yn son am eich doniau a'ch talentau, beth pe clywech rai o'n gweinidogion ni y Cymry yn llefaru; rhoddai Cymro yr holl fyd ar dan cyn y gallai un Sais oleu ei *fatches*;" a thrwy hir greffu arno i roddi iddynt gynllun o areithyddiaeth Gymreig, ac yntau yn ymesgusodi drwy geisio dangos yr anmhosibilrwydd iddo gyfieithu a gwneuthur cyfiawnder a'r Gymraeg mewn iaith mor ddinerth a'r Seisneg, rhoddodd y cynllun canlynol o un o bregethau y Parch. Christmas Evans, yr hwn a ymddangosodd wedi hynny mewn amryw goeiddiadau Seisneg. Y testun ydoedd yr "*Jawn*:" Frodyr, pe bawn yn darlunio mewn cyffelybiaeth gyflwr dyn fel pechadur, a'i adferiad trwy Groes Crist, mi a wnawn hynny ryw fodd yn y ffordd hon:—rhagdybiwch eich bod yn gweled mynwent anferthol helaeth wedi ei hamgylchu a mur uchel, a dim ond un fynedfa iddi, yr hon sydd drwy borth haiarn mawr, wedi ei foltio a'i fario o'r fath sicraf; tu fewn i'r muriau hyn y gorwedd miloedd o filoedd, a myrdd o fyrrdyynau o bob oedran ac o bob gradd, a hinsodd, ac o bob cenedl, ac o bob oedran, ac o bob llwyth ac iaith dan y nefoedd, trwy un afiechyd ymdaenol wedi plygu i'r bedd, yr hwn sydd yn agor ei safn idd eu llyncu hwy. Dyma gyflwr dyn fel pechadur. Pan oedd dyn wedi ei gloi i'fyny yn y cyflwr gresynol hwn, trugaredd, priodolodd anwylaf y Duwdod, a ddisgynnodd i waered o'r uchelder goleu, ac a safodd wrth y porth, a ffrydiau grisialaidd tosturi yn ei llygaid, a phardwn yn ei llaw. Edrychodd

ar yr olygfa ac a wylodd drosti; gwaeddodd a llef uchel, O, na chawn i ddyfod i mewn, myfi a rwymwn i'fyny eu doluriau, ac a esmwythawn eu cystuddiau, ac mi a achubwn eu heneidiau. Tra yr oedd trugaredd yn sefyll wrth y porth yn wyllo, wele genadwri o angylion wedi eu danfon o lys y nefoedd i ryw fyd arall. Wrth fyned heibio llaesasant eu hadenydd a safasant i edrych ar yr olygfa, (maddeuodd y nef eu gorphwysiad) a chan ei weled yn sefyll yno dywedasant, 'Trugaredd, Trugaredd, a elli di ddim myned i mewn? A elli di edrych ar yr olgfa heb dosturio? A elli dosturio heb achub?' Atebodd, Trugaredd, 'Mi allaf weled,' ac mewn dagrau hi a ychwanegodd, 'mi allaf dosturio, ond achub nis gallaf.' 'Paham na elli fyned i mewn?' Oh, meddai Trugaredd, 'Cyfiawnder a fariodd y porth yn fy erbyn, nis gallaf fyned i mewn, nis beiddiaf dynu y bar yn ol.' Ar y foment hon Cyfiawnder ei hun a ymddangosodd megys yn gwylled y porth. Yr angylion a ofynasant iddo, 'Paham na adawsai i drugaredd fyned i mewn?' Atebodd Cyfiawnder, 'Troseddwyd fy nghyfraith, ac y mae yn rhaid ei hanrydeddu; rhaid iddynt hwy farw neu i Gyfiawnder farw. Ar y foment hono ymddangosodd cyffelybrwydd i Fab Duw yn mysg yr angylion, yr hwn a anerchodd Gyfiawnder gan ddywedyd, 'Pa rai ydynt dy ofynion a'th amodau?' Atebodd Cyfiawnder, 'Fy nhelerau ydynt lymdost a manwl, rhaid i mi gael gofidiau am eu hiechyd, gwarth am eu hanrydedd, a marwolaeth am eu bywyd, heb ollwng gwaed nid oes maddeuant.' 'Cyfiawnder,' meddai Mab Duw, 'Yr wyf yn cyduno a'th amodau ac yn derbyn dy delerau, arnaf fi bydded y camwri hwn, eled Trugaredd i mewn.' 'Pa bryd,' meddai Trugaredd, 'y bydd i ti gyflawni dy addewid?' 'Yn mhen pedair mil o flynyddoedd ar fynydd Calafia, tu allan i byrth Caersalem, mi a'i cyflawnaf hi yn fy mherson fy hun.' Y weithred rwymedigol a barotwyd. Ysgrifenydd hi yn rholy llyfr, ac arwyddwyd hi yn mhresenoldeb angylion Duw. Cyfiawnder a foddlonwyd, a Trugaredd a aeth i mewn gan bregethu iechydwrriaeth yn enw Iesu; a'r weithred a draddodwyd i'r patriarchiaid, a chanddynt hwy i frenioedd a phroffwydi Israel; gyda hwy y cadwyd, nes i ddeg wythnos a thrugain Daniel gael eu cyflawni. Yno ar yr amser apwyntiedig ymddangosodd Cyfiawnder ar fynydd Calafia, ac yno yn uniondeg cyflwynodd Trugaredd y weithred bwysig iddo ef. 'Pa le mae Mab Duw?' ebe Cyfiawnder. 'Dacw ef obry,' ebe Trugaredd, 'wrth odre y mynydd yn dwyn ei groes ei hun.' Yna Trugaredd a giliodd ac a safodd draw. Ar awr sawr y taliad Iesu a ddringodd i'fyny y bryn, pan oedd yn ei ganlyn yr eglwys wylofus. Cyfiawnder yn ddioced a gyflwynodd iddo y weithred rwymedigol, gan ddywedyd, 'Dyma y dydd a'r awr ag y mae y *fund* i gael ei chyflawni.' Yna pan ym-aflodd Iesu ynddi, a dorodd efe hi yn ddarnau?

a'i gyru ymaith gyda gwyntoedd y nefoedd? Oh, na ddo! efe a'i hoeliodd wrth y groes, gan waeddi 'Gorphenwyd.' Cyfiawnder a alwodd y tân sanctaidd i lawr i losgi yr aberth. Bu yn amheus i ddynion pa un ai y tân neu yr aberth a fuasai yn cael y llaw uchaf, fel mai y tân oedd wedi trechu dros filoedd o flynyddoedd ar allorau Israel, yr oedd y fflam yn ei grym wedi troi yr ebyrth yn lludw, ac yn gwaeddi am ebyrth newyddion. Bu yr ymgyrch rhwng y tân a'r aberth ar y groes o'r chweched hyd y nawfed awr, yn ofnadwy ac yn arswydus; ond pan gyfyrddodd fflam tân Cyfiawnder a godrau y Dduodd, wedi llosgi allan fywyd y ddynoliaeth y fflam a ddiiffoddodd, y ddaear a grynodd, a bu tywyllwch ar yr holl ddaear. Erbyn hyn, Trugaredd a fwriodd ymaith ei llen gel, ac ymddangosodd ar y groes gan waeddi "Gogoniant yn y goruchafion i Dduw, ac ar y ddaear tangnefedd, i ddynion ewylllys da." Fe gafwyd aberth a ddiiffoddodd fflam y lliad fydd, gwaed ein Iesu wedi diffodd y fflam angerddol." Yr oedd Mr. Jones o ran ei farn gyda golwg ar athrawiaeth yr efengyl yn Galfin cymedrol; ceisiai gerdded ar hyd canol y ffordd rhwng Calfiniaeth ac Arminiaeth. Pan oedd un waith wedi bod yn gwranddo mewn cyfarfod chwarterol ar un brawd oedd wedi bod yn ngholeg Caerfyrddin, yr hwn a gedwid ar y pryd yn Abertawe, dan olygiseth ei frawd Dr. Jones, rhai o'r cyfeillion wrth fyned o'r cyfarfod a ofynent i Mr. Jones, beth oedd ei farn am bregeth y cyfryw frawd? I'r hyn yr atebai, "Un o fystechi Shon fy mrawd ydyw ef." Yr oedd ei frawd y pryd hwnw yn Armin, os nad yn Undodwr. Treuliodd Mr. Jones ei oes weinidogaethol yn llafurus ac yn llwyddianus iawn, yr hyn a fendithiwyd gan Dduw er achubiaeth eneidiau lawer. Efe a deithiai gryn lawer drwy yr ardaloedd i bregethu ar hyd yr wythnos. Bu yn foddion i sefydlu yr eglwys Annibynol yn Blaenafon a'r Varteg, yn nghyd a lleoedd ereill. Ond dygwed ef i farwolaeth, ac i'r tŷ rhagderfynedig i bob dyn byw, cyraeddodd ben ei daith, collwyd ef o'r eglwys, cipiwyd ef o ganol y gynulleidfa, colodd gwraig hoff ac anwyl briod hawddgar; colodd tri mab a phum merch dad ag oeddynt yn anwyl ganddo, rhifynodd yn nghroniol y meirwon, a gorphwysodd oddiwrth ei lafur a'i enaid ar fryn Seion, yn mwynhau cysuron y drem ar y gogoniant fry. Bu farw ar y 31ain o Ionawr, yn 1829, pan yn 60 mlwydd oed, ac wedi bod yn fyfodlon gyfranau gair y bywyd am 34 o flynyddau yn Ebenseser. Claddwyd ef yn y gladdfa wrth y capel, a gosodwyd cistfaen hardd ar ei fedd yn y gladdfa, a'r bedd argraff ganlynol yn gerfiedig arni: "Sacred to the memory of the Rev. Ebenezer Jones, Minister of this church, being a faithful friend, a sincere Christian, and an eloquent preacher of the gospel, who died January 31st, 1829, aged 60 years." Y mae hefyd oddifeu i'r addoldy gof-adail o fynor wedi ei osod ar y mur er cof am dano,

ac argraff briodol yn gerfiedig arni, yr hyn sydd yn anrhydedd i eglwys Ebenseser.

JONES, ABEL, gwandod y Bedyddwyr yn Ebenseser, neu y capel-isaf, Merthyr. Brodor oedd o sir Drefaldwyn; ganwyd ef yn y flwyddyn 1777. Treuliodd lawer blwyddyn yn weinidog yn Llanidloes, a'r tair blynedd ar hugain ddiweddfaf o'i fywyd yn Merthyr Tydfil. Yn y flwyddyn 1828 derbyniodd alwad oddiwrth eglwys y Capel-isaf, Merthyr, wedi ei harwyddo gan y Parch. Morris Jones, yr hen weinidog, i ddyfod i gydweinigogaethu ag ef, a chafodd ei sefydlu yn y Capel-isaf y flwyddyn uchod. Bu arwyddion amlwg o foddionrwydd y Pen-bugail ar y tro, canys derbyniwyd yr ail flwyddyn 52, a'r drydedd flwyddyn 102. Bu yr hen weinidog farw yn 1830, pan ddisgynodd holl ofal yr eglwys ar Abel Jones; ac o herwydd y llwyddiant a nodwyd gorfu arnynt dynu yr hen gapel i lawr ac adeiladu un mwy o lawer yn ei le, yr hwn a orphenwyd tua'r flwyddyn 1831. Yr oedd yn cael ei adnabod yn gyffredin fel Cristion cyson a thrwyadl, ac fel gweinidog ffyddlon a llafurus i Iesu Crist, ac fel y cyfryw enillodd lawer o sylw a pharch yn y lle. Cafodd ei gaethiwo o fewn ei dŷ am tua thair wythnos, ac ar y 17eg o fis Medi, 1851, efe a hunodd yn yr Iesu, pan yn 74 mlwydd oed, wedi gwasanathu ei Arglwydd yn ei ddydd. Yr oedd ei ddiwedd yn dangnefedd. Ychydig cyn ei ymadawiad, pan yn gofyn iddo pa fodd yr oedd ei feddwl? Atebodd yn siriol, ei fod wedi ymddiried ei achos er ys blynyddau i'r hwn a fedrai ei drefnu a gofalu am dano yn well nag ef. Ar ddydd ei gladdedigaeth areithiodd a gweddiodd Jones, o Seion, wrth y tŷ, a phregethodd y parchedigion, Davies, High-street, yn Seisneg, a Mr. Lloyd, canlyniedydd Mr. Jones, yn Gymraeg, ac areithiodd a gweddiodd Mr. Evans, o Ddowlais, wrth y bedd. Wrth sylwi ar y dorff lawr a ddaeth yn nghyd i'w angladd o bobl o wahanol enwadau crefyddol yn y dref, yn nghyd ag ereill digrefydd i dalu y gymwynas olaf iddo, yn nghyd ag agwedd alarus y dorff, gellid canfod mor barchus oedd yn rhaid ei fod gan bawb.

JOHN, THOMAS, Cilgeran, oedd weinidog gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, yn sir Benfro. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1817, a bu farw Tachwedd 27ain 1862, pan yn 46 mlwydd oed, wedi bod yn pregethu am 23 mlynedd. Yr oedd y brawd hwn yn ddyn duwiol ac hynod iawn; yr oedd hynodrydd neillduol yn perthyn iddo yn mhob cylch y bu ynddo. Yr oedd ei gorff yn hynod, yn gymaint felly fel nad oedd raid ond ei weled unwaith i'w adnabod am byth. Clywsom am dano unwaith mewn lle dweithr, pan ar daith yn pregethu, i ryw ddyn ei gyfarfod ar yr heol, yr hwn oedd ar y pryd dan effaith y ddiod feddwol i raddau. Tynodd yr olwg ar Mr. John ei sylw fel y safodd i edrych arno, a dywedodd wrtho, "Y mae yr olwg arnoch yn ddiagon i ddychrynu yr ysbryd drwg." "I hynny," atebai Mr. John, "y daethym oddicartref." Yr oedd ei feddwl

hefyd yn dra hynod. Fel pregethwr yr oedd hynodrwydd mawr yn perthyn iddo; yr oedd gymaint felly fel mai gwaith anhawdd fyddai ei anghofio ar ol ei glywed unwaith. Un hynod ydoedd fel Cristion, yr oedd yn sefyll yn y rhestr flaenaf yn hyn, gan nad pa nifer oedd uwch nag ef yn y pulpud, nid oedd yn hawdd cael neb yn fwy nag ef allan o hono. Nid oedd neb yn cario argyoeiddiad mwy trwyadl i feddyliau pawb oedd yn ei adwaen mai dyn duwiol iawn ydoedd, na Mr. Thomas John; ni chlywyd neb erioed yn ameu hyny, nac yn ceisio gosod y sail leiaf i ameu hyny oddiar ryw gamymddygiad o'i eiddo mewn unrhyw le erioed. Yr oedd ei ddyllan-wad fel dyn duwiol gartref yn anarferol, a'r parch oedd iddo fel y cyfryw yn fawr dros ben; yr oedd yn hawdd canfod hyny ar ddydd ei angladd megys pob peth perthynol iddo; yr oedd ei angladd yn hynod, yr oedd yn fawr iawn a phob un ynddo yn teimlo ac yn cwyno, colled oedd y don gyffredin. Yr oedd tyrfia fawr wedi ymgynull i dalu iddo y gymwynas olaf. Pregethwr ar yr achlysur gan y Parch. Daniel Davies, Aberporth, oddiar 2 Tim. iv. 7. 8; a'r Parch. J. Jones, Blaenannerch, oddiar Ioan vi. 39; a'r Parch. Abel Thomas, Capel Newydd, a adroddai ychydig o brofiad y brawd ymadawedig pan yn ei gystudd olaf. Hyfrydwch mawr oedd clywed ei fod mor gysurus yn y glyn o ran ei feddwl. Yn mhllith pethau ereill dywedai, "Bu arnaf ofn uffern ganwaith, a bron yn dysgwyl syrthio yno, ond nid oes mwy o ofn uffern arnaf heddyw na phe buasai yr un uffern yn bod; ac a wyddoch chwi paham?" meddai, "yr wyf yn cael gwirioneddau mawrion y Beibl yn brofiad i mi; y mae Duw yn ymhyfrydu mewn achub, a'r cyf- amod yn gadarn, &c." Colled fawr i'r byd yw colli y fath gymeriad.

JONES, JOHN, Hafod Efan, o blwyf Ysptyty Efan, sir Ddinbych, oedd bregethwr perthynol i'r Annibynwyr. Yr oedd efe yn un o'r rhai blaenaf a fu yn Mhentre'rfoelas, ar y grisiau yn ymyl y gwesty. Yn fuan ar ol hyn daeth y Parchedigion, Daniel Evans, Bangor, ac A. Shadrach, o Lanrwt, heibio. Ni chafwyd cymaint o wrthwynebiad oddi wrth y bobl yn gyffredin yn yr ardal hon ar y dechreu ag a gafwyd mewn llawer o ardaloedd ereill yn Nghymru; yr hyn a gafwyd oedd yn benaf oddiwrth nifer o wyr eglwysig, dynion o radd uwch na'r cyffredin. Pan oedd Mr. John Jones, Hafod Efan, yn pregethu yn Mhentre'rfoelas, daeth Mr. Ellis Wynne, offeiriad y plwyf yn mlaen i geisio ei ddyrysau a'i atal; ond methodd yn ei amcan. Yr oedd yr offeiriad hwn yn rhyw berthynas i awdwr y "Bardd Owsg." Tra y byddai Mr. Jones ac ereill yn pregethu, safai y bobl yn mhell oddiwrthyn, edrych- ent arnynt o'u ffenestri ac o'u gerddi, fel pe buasai arnynt eu hofn, neu o wyllder, neu rywbeth arall, ni ddeuent yn agos atynt. Nid oes genym ddim yn ychwaneg i ddy- weyd am y gwr da a defnyddiol hwn, ond ei fod yn bregethwr llwyddianus yn ei ddydd.

JONES, WILLIAM, Maethlon, oedd wei- nidog gyda'r Trefnyddion Calfinadd. Gan- ed ef yn agos i Down, Meirionydd, yn y fiwyddyn 1803. Yr oedd ei fam yn wraig grefyddol iawn, ac edrychid arni bob amser yn fam yn Israel; ond nid oedd ei dad yn grefyddol hyd o fewn ychydig flynyddau cyn ei farwolaeth. Dechreuodd William Jones broffesu yn Mryncrug, pan yn dra ieuanc, yn amser y diwygiad mawr ar grefydd, tua'r fiwyddyn 1819. Yr oedd plant Talybont, fel eu gelwid, yn rhagori braidd ar holl blant y diwygiad. Bu William Jones farw Mawrth 21, 1856, yn y lle crybwylledig, gerllaw Towyn, yn 52 mlwydd oed. Bu yn nychu oddeutu deunaw mis, nes ydoedd yn methu pregethu a myned oddicartref; ond yr oedd yn gallu dyfodi i foddion gras i'r capel. Byddai y cyfeillion yn myned ato i'w gartref i gadw moddion crefyddol wedi iddo fethu. Ar y cyfryw achlysuron byddai pob gair o'r pre- gethau a'r gweddiau yn ymddangos fel yn myned at ei galon. Yr oedd yn hawdd iawn pregethu a gweddio gydag ef bob amser. Yr oedd ei ddirifwch a'i ddwysder bron yn ddi- gyffelyb trwy ei holl afiechyd. Wedi cael ei ddyysu fel hyn am amser maith yn ysgol cystudd, daeth yr amser iddo gael ei symud i fwynhau ei wobr dragywyddol. Bore y dydd Llun olaf y bu fyw, dywedai yn floesg wrth y Parch. Humphrey Evans, gynt o'r Ystrad- gwyn, "Wel Humphrey bach, dyma fi wedi myned i'r cyfyngder mawr. Yr ydwyf yn rhoysdd Moab; byddaf yn yr Iorrdonen yn fuan bellach." Gofynnodd ei gyfaill pa fodd yr oedd ei feddwl yn teimlo yn ngwyneb y fath amgylchiad. "Y mae pob peth wedi ei *settle*," meddai yntau, "nid oes genyf ddim i'w wneud bellach ond marw. A wneuch chwi bregethu tipyn y diwrnod y byddont yn myned a'r hen babell yma i ffordd? Y mae arnaf ofn fod yr amser yn fyr, onide mi a roddaswn i chwi destun,—'Canys byw i mi yw Crist, a marw sydd elw.' Fy nymuniad yw ar i bawb a ewyllysio gael dyfod i'm claddu; a dywedwch wrthynt fod Crist yn byw i mi, a marw yn elw mawr." Y dydd Mercher canlynol bu farw, gan adael gwraig a phedwar o blant i alaru ar ei ol. Yr oedd ei gladdedigaeth yn un o'r rhai lluosocaf a welwyd yn Nhowyn er pan y mae neb yn cofio, ac yr oedd galar mawr a chyffredinol ar ei ol. Bu W. Jones am oddeutu wyth mlynedd ar hugain yn pregethu. Yr oedd yn ymadroddwr rhwydd, a chanddo lais mwynaidd ac ystyryth. Yr oedd ei ymddygi- iadau yn neillduol o serchog yn mhob man; ac yr oedd yn gymeradwy iawn gartref ac oddicartref. Pe cawsai hamdden i ymroddi i lafurio yn y weinidogaeth, gallasai yn ddiau gyraedd defnyddioldeb mawr, a chryn enw- ogrwydd; ond er na chynyddodd ryw lawer fel pregethwr, er y pryd y dechreuodd ar y gwaith, cadwodd ei boblogrwydd a'i barch hyd y diwedd. Bu yn lafurus dros ben gyda'i amgylchiadau bydol. Byddai yn gweithio a'i holl egni o'r amser y deuai ad- ref bore dydd Llun o'i gyoeddidd Sabbathol,

hyd yr amser y cychwynai drachefn dydd Sadwrn. Dywedai, "Rhaid addef fod y pwnc agos yn rhwym o droi ar ryw ochr neu gilydd gyda phregethwyr y Trefnyddion Calfinaidd yn Nghymru, yn ol fel y dygwyd pethau yn mlaen hyd yma. Os bydd y fantol yn troi o du y pulpud, bydd y tyddyn neu y fasnach yn colli; ac os ymroddir yn ddiwyd gyda'r maes neu y fasnach, bydd y pulpud yn cael cam. Y mae eisiau diwygiad yn hyn; a pha fodd y mae ddaen y diwygiad hwnw yn mlaen yn y modd esmwythaf a mywyf effeithiol, sydd eisiau ei benderfynu."

JONES, WILLIAM ELLIS, (Cawrdaf,) a aned mewn lle a elwir Tyddyn Sion, plwyf Abererch, ger Pwllheli, sir Gaernarfon. Pan oedd oddeutu 13 mlwydd oed, rhwymwyd ef yn egwyddorwas i'r alwedigaeth c argraffu, gyda Mr. Richard Jones, Dolgellau. Yr adog yma daeth Gweithiau Dafydd Ionawr, a'r argraffiad cyntaf o "Gorff y Gainc," gan D. Ddu, Eryri, i'r swyddfa; ac wrth ymdrin â hwy y daeth i'w feddwl gyntaf i geisio barddoni. Ar ol hyn symudodd i dref Caernarfon, at argraffydd o'r enw L. E. Jones, yr hwn oedd yn dechreu argraffu y llyfr a elwir "Dyddanwch Teuluaidd," sef casgliad o waith Goronwy Owain, Lewis Morris, a Hugh Hughes, dan olygiad D. Ddu, Eryri. Yr adeg yma daeth i gyfeillach D. Ddu, yr hwn fu ei athraw barddonol. Yn y flwyddyn 1817, aeth i'r brif ddinas, ac yno ymunodd â'r Gwyneddigion. Nid hir yr arosodd yno, oblegyd yr ydym yn cael ei hanes yn Nghymru yn cyfansoddi ei Awdl "Hiraeth Cymro am ei wlad," erbyn eisteddfod Wrexham, yr hon a gynelid yn y flwyddyn 1820. Yn eisteddfod Caernarfon, yn 1821, graddiwyd ef yn "Fardd yn ol braint a defod Beirdd Ynys Prydain." Yn y flwyddyn 1832, anfonodd Gywydd i eisteddfod freiniol Beaumaris, ar "Dafydd yn canu y delyn o flaen Saul," am yr hon y derbyniodd wobwr gan Dduges Caint a'r frenines Victoria. Ar ol bod yn Nghaerfyrddin, yn dilyn ei alwedigaeth, ymadawodd ac aeth i Gaerdydd; ac yn y flwyddyn 1837, aeth at Mr. J. T. Jones, yn ngwasanaeth yr hwn yr arosodd am un flynedd ar ddeg, sef hyd derfyn ei oes, yr hyn a gymerodd le yn Nghaerfyrddin, Mawrth 27, 1848, yn 52 mlwydd oed; a rhoddwyd ei gorff i orphwys yn mynwent Eglwys St. Pedr, yn y dref hono. Yr amser cyntaf y preswylai yn Nghaerfyrddin, yr oedd yn aelod ac yn bregethwr lleol gyda'r Trefnyddion Wesleyaidd; ond ymadawodd a'r cyfundeib hwnw gyda'r blaid a elwid Diwygywr Wesleyaidd; a chan na lwyddodd y blaid hono, terfynodd yntau ei ddyddiau ar dir gwrthgiliaid, ac anaml y byddai yn myned i wrando ar neb. Er ei fod yn feddianol ar gorff tal, yr oedd yn hynod o deneu; a diameu iddo niweidio ei iechyd yn sawr trwy fygu i raddau gormodol; byddai y bibell yn ei enau agos trwy y dydd. Oddeutu Nadolig 1847, gwanychodd ei iechyd i'r fath raddau, nes oedd arwyddion amrlwg yn ei wedd fod ei amser ar y ddaear ar derfynu. Fel bardd, yr oedd yn un o'r rhai

blaenaf. Cyfansoddodd un ar ddeg o awdlau, y rhai ydynt oll yn wreiddiol a thlws neillduol; o ran iaith, y maent yn goeth a grymus. Yn gyffredin cadwai at ei destun yn rhagorol, yn yr hyn yr oedd yn rhagori ar y rhan amlaf o feirdd ei oes. Y mae ei Awdl "Hiraeth Cymro am ei wlad," yn un o'r cyfansoddiadau goreu. Awdl arall a gyfansoddodd ydoedd "Cystuddiau, amynedd, ac adferiad Job," testun eisteddfod Llynlleifiad Mehefin, 1840. Y mae hon yn cynwys 1500 o linellau, gyda chynwysiad i bob dosran o honi. Darlunia yn odidog fel y darfu i awen y duwio a'r amyneddgar Job ddwyn anfarwolddeb ac adgyfodiad i oleuni allan o dywyllwch y bedd. Cyfansoddodd awdl arall i "Dduw;" un arall "Er coffadwriaeth am y Barwn Richards," yr hon sydd yn hynod orchestol a theimladwy. Yn ei awdl ar "Dderwyddon Ynys Prydain," testun eisteddfod Gwent a Dyfed, a gynaliwyd yn Nghaerdydd, yn y flwyddyn 1834, y canfyddir ol meddwl ymchwilgar, a hanes helaeth am ddull hen Dderwyddon Ynys Prydain. Y mae hon dros 600 o linellau. Yn ei awdl "Er coffadwriaeth am yr enwog Edward Williams, (Iolo Morganwg,) buddugol yn eisteddfod Cymrodorion Merthyr Tydfil, yn 1834, cawn fywgraffiaeth rymus o'r hynafiaethydd Iolo. Ceidw y bardd y gwrthddrych yn ei olwg trwyddi. Nid yw ei awdl "Er coffadwriaeth am Thomas Williams, athraw ysgol rifyddol a masnachol Pontfaen," mor dda ag ereill o'i waith. Nid yw ei awdl "Ar yr adgyfodiad" ond byr. Y mae ynddi rai darnau grymus. Yn ei awdl ar "Gerddoriaeth," y mae llawer o syniadau tlws, a theimlad caredig at hen gerddorion y byd. Ei awdl fuddugol ar "Raglawiaeth Sior y IV.," testun eisteddfod Aberhonddu, yn y flwyddyn 1824, a rydd hanes manwl am yr hen amseroedd; a'r nodiadau ar waelod y dail sydd hynod o werthfawr. Cyfansoddodd hefyd 5 o Gywyddau, dau o ba rai oeddynt fuddugol. Yn ei Gywydd ar "Oresgyniad Ynys Mon gan Suetonius Paulinus," testun eisteddfod y Trallwm yn 1824, ceir llawer o linellau cywraint a gorchestol. Cyfansoddodd amryw englynion er coffadwriaeth am enwogion a chyfeillion; a rhai anerchiadau buddugol yn eu mysg. Y mae ei englynion i'r "Enfys" yn hynod o naturiol, ac yn llawn o dlynsi. Dyfynwn rai o honynt:—

"Lluniau o foddau rhyfeddawl—luniwyd

Ar leni wybrenawl;
Taran o bont awyrawl,
Helaeth gylch o wllith a gwawl.

A'i lun cu o flaen cawod—go henlog
Gwelir bwa'r Drindod,
Gwar dri neu bedwar yn dod
O lechwedd cwmwl uchod.

Dolenaug bont o oleuni—camog
Trwy y cwmwl gwiagi,
A dinam faes gwyrrd dani,
A roes Ner o'i ras i ni."

Cyfansoddodd hefyd gryn llawer o bryddestau a chaniadau ar y mesurau rhyddion, ac yn

eu mysg "Nos Sadwrn y gweithiwr," "Pryddest ar waredigaeth ein tirion frenines Victoria," pan saethodd Edward Oxford dan ei Mawrydi a'r Tywysog Albert, Mehefin 10, 1840. Can ar "Ffolineb Swyngyfaredd;" un arall ar "Gyfeillgarwch, Cariad, a Gwri-ionedd," arwyddeiriau yr Odyddion. Cyfansoddodd Farwnad i'r cenadwr enwog y Parch. John Williams, yr hwn a laddwyd yn ynys Erromanga; yn nghyd ag amryw ereill o ganiadau crefyddol. Cyfansoddodd a chyeddodd hefyd lyfr dan yr enw "Y Bardd, nen y Meudwy Cymreig," yn cynwys hanes teithiau difyr ac addysgiadol y bardd gyda Rhagluniaeth.

JONES, GRIFFITH, gweinidog y Bedyddwyr yn Mhenyfai. Mab ydoedd i'r Parch. Morgan Jones, gweinidog y Bedyddwyr yn Abertawe. Ganed ef tua'r flwyddyn 1695. Dechreuodd bregethu tua'r flwyddyn 1714. Bu yn cynorthwyo gyda'i dad ac ereill hyd 1726. Dewiswyd ef yn weinidog yn Mhenyfai. Y pryd hyn symudodd i fyw i Nottais, yn mhwlwyf Drefnewydd. Yr oedd pobl Nottais pan aeth ef i'w plith i fyw, yn anwybodus ac yn dywyll iawn. Yr oedd efe yn wr tawel, mwynnaidd, a chymwynasgar. Efe a ymdrechodd fod mor ddefnyddiol ag y gallai yn y lle anwybodus hwnw. Bendithiodd Duw ei ymdrechadau, fel y daeth y trigolion yn foesol a gweddaiidd; a daeth rhai o'r anfoesolaf yn ddynion sylweddol a chrefyddol; er nad oedd llawer o wir dduwioledeb yn ymddangos yno tra fu efe byw yn y lle; eithr wedi iddo ymadael dechreuodd yr had egino a thyfu yn eglur. Yn hanes gweinidogion Cymru a ddanfonwyd i Lundain yn 1734, dywedir fel hyn:—"Mr. Griffith Jones yw bugail Penyfai. Gwr enwog, defnyddiol, a llwyddianus, ydyw. Nid yw yr eglwys ond ieuanc ac isel yn y byd, eithr y mae ar gynydd. Mae efe yn cael ei alw i bregethu i amryw leoedd o amgylch." Yn nechreu y flwyddyn 1740, symudodd Mr. Jones i Hengoed. Trwy gryn anhawsdra y darfu iddo ymadael a'i bobl hoff a charedig yn Mhenyfai; ond tebygol iddo symud er mwyn cadw'r eglwys gyda'u gilydd, gan fod dadl yn eu plith yn nghylch rhai o athrawiaethau crefydd. Nid hir wedi hyn y bu cyn son am fyned drosodd i Bensylania, America, yr hyn a barai flinder mawr i bobl Hengoed. Ond er y cyfan, yr oedd rhyw amgylchiadau yn ei dueddu i'fyned. Felly yn y flwyddyn 1749, aeth ef a'i deulu dros y mor. Bu yn pregethu yno mewn amryw leoedd. Yr oedd yn aelod yn eglwys Welsh Tract, ac yn cynorthwyo y gweinidog, y Parch. D. Davies, tra bu efe byw. Bu farw yn y wlad hono yn y flwyddyn 1754, yn 59 mlwydd oed. Canodd y Parch. B. Francis farwnad er coffadwriaeth am dano, yr hon o argraffwyd.

JONES, JOHN yr ail, gweinidog y Wesleyaid, a aned yn Amlwch, sir Fon, yn y flwyddyn 1781. Dychwelwyd ef at yr Arglwydd dan bregethiad y gweinidogion Wesleyaid cyntaf a ymwelasant ag Amlwch. Yn

fuan wedi hyn gwnaed ef yn flaenor; ac yn mhen rhai blynyddau dechreuodd bregethu. Llafuriodd yn gyntaf fel cenadwr Cymreig. Yn 1809, penodwyd ef i gylchdaith Aberystwyth. Bu ei lafur yn fawr ac amrywiol yn ngwahanol gylchdeithiau y Deau a'r Gogledd. Yr oedd efe yn un o'r dosbarth cyntaf o weinidogion ar ba rai y diagynodd y gorchwyl mawr o arloesi y tir a chodi ffordd yn y diffeithwch. Ychydig o gylchdeithiau a sefydlasid pan ddechreuodd efe ar ei lafur cyoeddus. Byddai y teithiau yn fawr a gwasgarog iawn, ac yr oedd yn rhaid treulio amryw wythnosau oddicartref yn fynych. Trwy ymdrech a nerth gras, a phenderfyniad, yr enillodd bob modfedd o dir. Nid oedd fawr o hamdden i ddarllen a myfyrio y pryd hwnw ond pregethu, adeiladu capeli, ffurfio cymdeithasau a chylchdeithiau, oeddynt y pethau pwysig a orphwyent ar ysgwyddau y tadau Wesleyaid yn Nghymru. Cyflawnodd Mr. Jones ei weinidogaeth gyda sef, dyfalwch, a gostyngeddwrwydd, chafodd weled ewyllys yr Arglwydd yn llwyddo yn ei law. Fel arolwygwr y cylchdeithiau a fuont dan ei ofal, yr oedd yn ofalus, prydlon, pwyllog, a ffyddlon neillduol. Talfwyd ef lawer gwaith i amgylchiadau poenus mewn cysylltiad ar ddysgyblaeth; ond ni phallodd ei bwyll a'i gallineb pan fyddai mwyaf o angen am danynt. Gallai wastadau pethau dyrus yn hynod o dangnefeddus; a gadawai y gylchdaith yn gyffredin yn well mewn ystyr ysbrydol ac arianol nag y cafodd hi. Meddai lawer iawn o'r gwrolder hwnw ag sydd mor dda i gario gweinidog yn ddiogel a chalonog trwy anhawsderau ei waith, yn enwedig yn ngweinyddiad cerydd a dysgyblaeth eglwysig. Y mae ofn dyn o un tu yn dwyn magl; ac y mae byrbwylltra o'r tu arall yn gwneud y drwg yn waeth, fel darn o hen ddilledyn ar y newydd. Yngadwai yn dra dedwydd ar ganol y ffordd, heb ogwyddo i ormodedd at yr ymylon peryglus. Fel pregethwr, yr oedd ei arddull yn syml, eglur, ac ymarferol. Dangosai ofal neillduol am ieuencryd y cynulleidfaoedd a'r ardaloedd yn y rhai y llafuriai. Yr oedd o ysbryd mwyn a thawel. Byddai yn barchus iawn gan ei frodyr a phobl ei ofal. O herwydd natur neillduol ei afiechyd gorfodwyd ef i orphwys cyn i'w nerth corfforol gilio. Yn y flwyddyn 1844, aeth yn uwchrif. Treuliodd amryw o'i flynyddau olaf yn ninas Caerleon, gan barhau i lafurio yn ol ei allu. Enillasai serch y cyfeillion yno, a theimlid yn ddwys pan ballodd ei nerth i weithio yn llwyr. Cystuddid ef yn fawr am gryn amser cyn iddo gael ei alw i roddi cyfrif o'i oruchwyliaeth. Dyoddefodd ymdrech mawr o helbulon, ac aeth trwy brofedigaethau tanlyd cystuddiau personol; ond cafodd y fraint o beidio dirmygu cerydd yr Arglwydd; ac o beidio ymollwng pan ei hargyoeddid ganddo. Y mae amryw o gyfeillion teilwng wedi dwyn tystiolaeth dda am dano yn ei waith a'i gystudd. Wedi iddo ddysegwyl holl ddyddiau ei filwriaeth hyd oni ddaeth ei gyfnewidiad, i'w ryddhad o bob

poen a chystudd. Bu farw yn Nghaerlleon, Medi 17, 1854, yn 73 mlwydd oed; wedi bod yn y weinidogaeth 45 o flynyddau. Yr oedd efe yn enghraifft nodedig o Gristion yn cael ei barffeithio trwy ddyoddefiadau.

JONES, JOHN, Gilfach Goronwy, ydoedd weinidog yr Annibynwyr yn Horeb, sir Aber-teifi. Yr oedd yn fab i amaethwr o'r gymydogeath, ac yn aelod o'r eglwys grybwylledig. Cafodd ei ddwyn i fyny mewn dysgeidiaeth yn athrofa Caerfyrddin. Pan ymadawodd y Parch. Thomas Griffiths o Horeb, i fyned i gynorthwyo ei ewythr i'r Drefnewydd a Hawen, rhoddodd eglwys Horeb allwad i J. Jones, yr hwn oedd newydd orphen ei dymor yn yr athrofa. Derbyniodd eu galwad, ac urddwyd ef yn fugail arni, tua'r flwyddyn 1814. Ond yn fuan gwaelodd ei iechyd; ac er eu bod mor hoff o'u gilydd, ac er ei fod yntau fel blodeuyn hardd, yn gyflawn o bob cymwysder i fod yn ddefnyddiol iawn yn yr eglwys, eto gwelodd Arglwydd y winllan yn addas yn ei ddoethineb diwyrzi, ei symud oddiwrth ei waith at ei wobwr, cyn bod dair blynedd yn y weinidogaeth. Yr oedd Mr. Jones yn Gristion mewn gwirionedd, ac yn ddyn a gerid yn fawr gan bawb a'i hadwaenent. Yr oedd yn feddianol ar ddeall da, yn bregethwr cymeradwy iawn. Yr oedd ei ddawn i draddodi yn lithrig, gyda llais peraidd. Diau pe cawsai amser hwy ar y ddaear, y buasai yn dyfod yn dra phoblogaidd.

JONES, THOMAS, Cilcun, sir Fflint, pregethwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Ganed ef yn y flwyddyn 1805; a bu farw Ebrill 13, 1845, yn 40 mlwydd oed, wedi bod yn pregethu gyda'r Trefnyddion Calfinaidd am wyth mlynedd. Ei afiechyd ydoedd diffyg anadl wedi troi yn ddirdyniadau. Ni bu ond pythefnos yn glaf. Pan gaffai ychydig hamdden oddiwrth ei boenau llymion, yr oedd ei ymadroddion yn amlygu fod ei enaid yn profi y tangnefedd sydd yn deilliaw oddiwrth obaith yr efengyl. Yr oedd yn bregethwr sylwedol a chymeradwy, ac yn ysgrifenydd medrus, fel y dengys ei waith, a elwir "Y Noe bres, neu Lythyrau hen weinidog at ei fab." Y llythyrau hyn a enillasant sylw mawr pan ysgrifenydwy hwy gyntaf i'r *Drysorfa*, yn y flwyddyn 1836-8. Efe hefyd a gyfieithodd Gorff Duwinyddiaeth y Parch. Thomas Watson. Yr oedd yn briod a merch y Parch. John Humphreys, yr hon, yn nghyd a thair o ferched, a adawodd ar ei ol.

JONES, MORGAN, gweinidog yr Annibynwyr yn Nghefnarthan a Phentretygwyn. Nid oes genym ddim o hanes boreuol y gwr da hwn. Ymddengys iddo ar ol ymadawiad y Parch. J. Davies oddiyno i'r Alltwen, yn y flwyddyn 1771, gael ei alw gan yr eglwys i'r weinidogaeth, ac iddo aros yno hyd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le yn 1787. Yn ol amryw dystiolaethau a gawsom, yr ydym yn deall ei fod yn wr call a hynaws, yn weinidog parchus a chyfrifol yn ei eglwys, ac yn mhllith ei frodyr yn gyffredin. Yn ystod ei weinidogaeth ef yr unwyd pobl Cefnarthan a phobl y Pentref yn un eglwys, ac y

maent yn parhau felly oddiar hyny. Bu y brawd hwn yn foddion i wneud llawer o ddaioni yn y lle, ac y mae llwyddiant wedi ei ddiogelu yno hyd yma.

JONES, ROBERT, yr ail, gweinidog y Wesleyaid, a aned yn Llanfechan, ger Llanfyllin, sir Drefaldwyn, yn y flwyddyn 1786. Bu farw ei dad pan oedd efe tua saith mlwydd oed, a symudodd y fam a'i phlant i dref Llanfyllin. Treuliodd ei egwyddoriaeth fel gwehydd, yn y dref hono. Ymunodd a'r Wesleyaid yn y Drefnewydd. Nid ydym yn gwybod dim am ei droedigaeth. Dechreuodd ei weinidogaeth yn y flwyddyn 1809, a bu yn teithio 17 o flynyddau. Yr oedd o dymer garedig, a pherchid ef yn fawr yn nghylchoedd ei lafur cyoedus. Bu farw yn ddisymwth, yn Amlwch, Gorphenaf 26, 1826, yn 48 mlwydd oed.

JONES, SAMUEL, gweinidog yr Annibynwyr yn Ty'r dwnyn, cyn codi capel y Mynyddbach, ger Abertawe, lle mae'r eglwys oedd yn Ty'r dwnyn y pryd hwnw. Ganed ef tua'r flwyddyn 1680. Ymunodd a chrefydd yn yr eglwys hono pan oedd y Parch. Lewis Davies yn weinidog yno. Nid oes hanes pa bryd y dechreuodd Mr. Jones bregethu; ond yr ydym yn cael i'r eglwys pan fu farw ei hen weinidog, yn un llais roddi galwad i Mr. S. Jones; a chafodd ei urddo yn weinidog yn Ty'r dwnyn, a'r cylch perthynol, oddeutu y flwyddyn 1741. Yr oedd y pryd hwnw yn agos i 60 mlwydd oed. Yr oedd eglwys Rhydymaerdy o dan ofal Mr. Jones. Dywedir ei fod yn ddyn call iawn, yn Gristion llewyrchus, ac yn bregethwr hynod o gymeradwy a defnyddiol. Llafuriodd yno nes oedd yn hen ac yn fethedig. Wedi iddo lesgau dan bwys henaint, penderfynodd ef ei'r eglwys roddi galwad i'r Parch. Lewis Rees, Llanbrynmair, i gydlafurio ag ef yn Nhy'r dwnyn a'r gymydogeath; ac yn 1759, symudodd Mr. Rees o Lanbrynmair i Dy'r dwnyn. Bu Mr. Jones farw, fel y tybir, oddeutu y flwyddyn 1764, yn 84 mlwydd oed, yn mhen pum mlynedd ar ol dyfodiad Mr. Rees yno.

JONES, ROBERT, y trydydd, gweinidog y Wesleyaid, oedd frodor o Lanarmon-yn-Ial, sir Dinbych. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1802. Cafodd ei ddychwelyd at yr Arglwydd yn fore, a dangosodd sel fawr gyda chrefydd. Dechreuodd ei weinidogaeth yn y flwyddyn 1829, a llafuriodd yn galed a llwyddianus mewn amryw gylchdeithiau yn y De a'r Gogledd. Meddai ar ddawn naturiol da, a llais grymus i draddodi y gwirionedd. Yr oedd yn byw yn serch cyneis ei frodyr yn y weinidogaeth. Yr oedd hefyd wedi enill ewyllys y bobl yn mysg pa rai yr oedd yn llafurio. Er ei fod o dymer ddytaw, yr oedd yn serchog a sefydlog. Yr oedd yn ddyn trwm o gorff. Dyoddefodd gystudd maith a phoenus, ond cadwodd ei hyder a gorfoledd ei obaith yn sicr hyd y diwedd. Bu farw yn nghanol ei ddyddiau, yn Nhrefriw, sir Dinbych, Ebrill 18, 1849, yn 47 mlwydd oed, wedi bod dros 18 mlynedd yn y weinidogaeth.

JONES, THOMAS, adnabyddus wrth yr enw barddonol *Thomas Gwynedd*. Cafodd ei eni yn Mhenywaun, yn agos y Dinbych, Gogledd Cymru. Nid yw amser ei enedigaeth yn hysbys; ac nis gwyddom ei oedran pan fu farw. Tebyg iddo gael ei eni yn agos i ddiwedd y ganrif flaenorol. Efe a fu byw am ugain mlynedd yn Llynlleifiad. Dywedir ei fod yn fardd athrylithgar, ac yn meddu gwybodaeth gyffredinol helaeth. Cymeradwyr ei weithiau barddonol yn fawr, er nad oes llawer o honynt wedi ymddangos trwy y wasg. Ymadawodd a'r fuchedd hon Tachwedd 1, 1836.

JONES, LEWIS, gweinidog y Weasleyaid, a anwyd yn Mhenywaun, plwyf Llanwynn, sir Feirionydd. Treuliodd y rhan foreuol o'i fywyd mewn anwybodaeth o bethau ysbrydol, ac ymhyfyrdai mewn gwagedd, yn enwedig yn y campau drwg a ddygid yn mlaen yn y lle ar ardal. Byddai arferion y trigolion mor llygredig fel y meddwent ac yr ymladdent ar ol claddu eu meirw. Yn Nollgellau a clywoddi of y Weasleyaid gyntaf yn pregethu, yn Ngorphenaf, 1805. Nid oes sicrwydd dan weinidogaeth pwy y cafodd ei ddychwelyd at yr Arglwydd, ac nid yw hynny o bwys, gan iddo gael ei droi o dywyllwch i oleuni plant Duw. Dywedir fod ei argyoddiad yn ddwfn a chyffrous iawn; ond wedi teimlo ysbryd caethiwed i beri ofn yn yr edifeirwch, cafodd ysbryd mabwysiad i ymlid ymaith ei holl drallod, ac i droi y nos yn ddydd, ymwasgodd at y dysgybllion yn ddi-ood; dechreuodd weddio yn gyooddus, ac efe a ai trwy gyfarfodydd gweddi ei hunan heb neb i'w gynorthwyo. O eisiau dechreu gweddio yn gyooddus yn ddiwed ar ol eu troedigaeth, y mae eglwys Crist yn methu plygu llawer un i roddi dim help cyooddus trwy weddio, &c; nid un felly oedd ef. Fel pregethwr cynorthwyl yr oedd yn dderbyniol neillduol, yn enwedig yn ei artref. Tua'r flwyddyn 1806 y dechreuodd alw pechaduriaid at Dduw. Traddodai wirioneddau Duw yn danllyd ac yn nerthol, a byddai pethau trymaf yr efengyl yn faterion ei bregethau. Yn y flwyddyn 1810, dechreuodd ei weinidogaeth deithiol, pryd y penodwyd ef i gylchdaith Caerphili, gyda Mr. D. Rogers ac E. Anwyl. Wedi llafurio gyda chymeradwyaeth, ac yn serch ei frodyr am ugain mlynedd, cymerwyd ef yn glaf a galwyd ef i fyned i mewn i lawenydd ei Arglwydd. Cadwodd ddydd-lyfr, yn yr hwn y nodai brif helyntion ei fywyd. Fel dyn, yr oedd ef yn sefydlog a phenderfynol. Nid corsen yn ysgwyd gan wynt ydoedd; meddianai nodion y dyn da i raddau uchel—yr hwn a dwng i'w niwaid ei hun ac ni newidia. Ymgadwodd yn ddihalog oddiwrth y byd, ac yr oedd ei fywyd yn un parhaus o burdeb digwmwl. Fel pregethwr, nid oedd yn feddianol ar y talentau uwchaf, eto meddai ar gymwysderau hanfodol gweinidogaeth lwyddianus; meddai brofiad dwfn o grefydd, cariad cynef at Dduw, a dawn rhwydd a diaddurn i fynegu mawrion weith-

redoedd Duw. Anfynych y cyffyrddai a phynciau dadleuol crefydd, er y byddai yn trafod prif bynciau yr efengyl. Yr oedd ei agwedd yn sofr, dwys, galarus, a theimladwy fel un yn teimlo ei bethau, ac fel gwas cyfrifol i ben yr eglwys am ei lafur. Yr oedd ei weinidogaeth yn tori, yn glynu, yn deffroi, ac yn creu dwysder trwy bob cynulleidfa. Cludwyd ef trwy gystudd trwm a marwol yn fwy na choncwrwr. Bu farw yn Llangollen Tachwedd, 1830. Ysgrifennodd Mrs. Jones, ei ail wraig, ei hanes effeithiol yn ei gystudd olaf.

JONES, MORGAN, gweinidog y Bedyddwyr yn Hampstead. Yr oedd yn fab i'r Parch. Griffith Jones, ac efe a ymunodd â chrefydd yn mis Mai, 1750, yn Mhensylfania; ysgrifennai ei dad hynny adref, a'i fod wedi tystio o flaen yr eglwys hono, mai trwy Mr. Miles Harry y dechreuodd ei argyoddiad pan yr oedd yn yr ysgol yn y Trosnant. Dychwelodd Mr Morgan Jones oddiyno i Gymru, ac yr oedd ef ar y daith hono pan bu farw ei garedig dad. Nid hir y bu ef wedi hynny cyn cael ei alw i'r weinidogaeth, a dewiswyd ef yn fugail i eglwys y Bedyddwyr yn Hampstead, yn sir Hertford, gerllaw Llundain.

JONES, DANIEL, oedd weinidog yr Anbinywyr yn Llangynidr. Ganwyd ef yn ardal Llanwrtyd, sir Fryscheiniog, yn y flwyddyn 1784. Dechreuodd bregethu o gylch y flwyddyn 1814. Symudodd wedi hynny i Cendl. Bu yn offerynol i ddechreu yr achos yn Llangynidr; ymdrechodd yn galed gyda'r gwaith; teithiodd ar ei draed yno am lawer iawn o flynyddoedd, ar bob math o dywydd, haf a gauaf, oerni a gwres, dros fynydd uchel a noeth; ond gan ei fod mor bell rhoddodd i fyny yr eglwys oedd wedi bod yn achos o'i sylfaenu, ac yn gofalu am dani fel ei bugail cyntaf. Bu am flynyddau yn cael ei boeni gan afiechyd, ond parhaodd yn ffyddlon gyda'r achos hyd oni roddodd angyu derfyn ar ei fywyd dwiwl, llafurus, a defnyddiol, Mai 12, 1853. Blin ydym am nad oes yn ein meddiant ddefnyddiau i wneud cofiant meithach i'r hen bererin ffyddlon hwn.

JONES, DAVID, gweinidog y Bedyddwyr yn Abertawe, ac yn Trowbridge wedi hynny. Brodor oedd o ardal Pantteg, ger Castellnewydd Emlyn, ac aelod o'r eglwys hono. Aeth i athrofa Caerodor; a phan dychwelodd yr oedd yn ddynd dysgedig a phregethwr rhagorol. Yr oedd eglwys Pantteg yn awyddus am iddo sefydlu yn eu plith, ond tueddwyd ef i fyned i Abertawe. Myfyrjai ei bregethau gyda llawer o fanylrywydd a chywreainrwydd, a thraddodai hwynt gyda llawer o hyawdledd naturiol, a byddent yn dra byrion bob amser. Yn y ddadl Arminaid yn 1799 a 1800, ymunodd ef a'r Bedyddwyr Cyffredinol. Dywedir ei fod yn fwy gonest a diddichell na neb o'r blaid hono yr amser hynny. Efe a symudodd yr amser hwnw i Trowbridge, sir Wilt, a sefydlodd yno ar eglwys o Fedyddwyr Cyffredinol o'r hen

gyfundeb, a bu farw yno tua 1805 neu 6. Yr oedd wedi priodi merch i'r Parch. Timothy Thomas.

JONES, MORGAN, oedd weinidog yr Annibynwyr. Brodor oedd o ardal Llanwrtyd, yn sir Frycheiniog. Cafodd ei fagu yn yr Egerlas, plwyf Llanfihangel Abergwesyn, a chafodd fanteision dysgeidiaeth yn ei ieuencyd, fel ag yr oedd yn gyfrifydd ac yn ysgrifenydd gwych. Yr oedd hefyd yn deall yr iaith Seisneg yn dda. Nid ydym yn gwybod pa flwyddyn y ganwyd ef; yr oedd yn rhyw le tua chanol y ganrif ddiweddar, efe a ddechreuodd ei grefydd yn wresog iawn; arferai weddio llawer yn ddirgelaidd a chycoedus, a byddai yn arfer molianu Duw gyda'i frodyr ar gyoeidd y werin. Yr oedd o amgyffrediauau cryfion iawn, yn astudiwr mawr, o ddoniau hyawdl, ac ymddygiad boneddigaidd, dylanwadol, a chyfeillgar. Cafodd eglwys y Cymar, sir Forganwg, eu cyfarwyddo ato, trwy Mr. Price o Benybont-arogwr, ei hen gyfaill. Yr oedd ef a Mr. Price yn cyd-ddechreu pregethu yn eglwys Llanwrtyd, o gylch y flwyddyn 1782 a 1783. Daeth atynt ar ei brawf; hoffwyd ef yn fawr gan yr eglwys a'r gwrandawyr, a rhoddasant iddo alwad unfrydol yn fugail arnynt. Cydsyniodd a'u cais, a sefydlodd yno yn weinidog o gylch y flwyddyn 1787; parhaodd i'w bugailio yn fyddlon a gofalus am ddeng mlynedd ar hugain, a bu ei weinidogaeth yn eu plith yn llwyddianus neillduol, a pherchid ef yn fawr gan yr eglwys a'r ardal yn gyffredinol. Bu farw ar yr 2il dydd o Hydref, 1817, a chladdwyd ef yn nghladdfa yr addoldy, lle y bu am gynifer o flynyddoedd yn cyoeddi Crist yn Geidwad i bechaduriaid colledig.

JONES, EDWARD, oedd wr enwog tra gobethiol yn eglwys Llanwrtyd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1751. Yr oedd yn ewythr brawd ei dad i'r diweddar Barch. J. Jones, o Dalgarth. Yr oedd yn cynorthwyo y Parch. Isaac Price yn y tair eglwys, Troedrhwdalar, Llanwrtyd, a Chrugybar, ac yr oedd yn dderbyniol neillduol ganddynt yn y tri lle. Ni urddwyd mo hono ef erioed, oblegyd cymerwyd ef yn glaf, a bu farw Mai yr 28, yn y flwyddyn 1779, pan nad oedd ond 28 mlwydd oed.

JONES, JOHN, Yswain, Gelliwig, dadl-euwr o'r gyfraith, &c., oedd drydydd mab i'r Parch. Humphrey Jones, perigol, Llanfaethlu, yn Môn, ac etifedd y Tŷ Newydd, Llanengan, sir Gaernarfon. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1743. Cafodd ei ddwyn i fyny mewn dysgeidiaeth er ei gymwysio i fod yn ddaedleuwr o'r gyfraith. Adnabyddid ef gan ei gydoeswyr yn gyffredin wrth yr enw "Counselor Jones." Efe a briododd Mrs. Jones, o'r Gelliwig, i'r hon yr oedd yn drydydd gwr. Ymddengys yn ol yr hanes sydd am dano ar gof a chadw yn ei wlad ei fod yn gyngorwr cyfreithiol o gryn enwogrwydd yn ei amser. Y mae dau lyfr yn ol yr hanes, a briodolir iddo ef fel eu hawdwr, sef y rhai canlynol: "The Illegality and impropriety

of preferring Clergymen, who are unacquainted with the Welsh Language to benefices in Wales, &c." Teitl y llall yw: "The Depositions, arguments, and judgments in the cause of the Church-wardens of Treŷfraeth, in the county of Anglesea against Dr. Bowles, &c." Yn ngweinyddiad ei alwedigaeth fel cyngorwr o'r gyfraith, dywedir nad oedd nemawr un o'i fath, y byddai bob amser yn sicr o'i bwnc. Y mae ar gof gwlad yn ei hen ardal, y dywediad canlynol o'i eiddo, sef, "Mai y Beibl oedd y cadarnaf i sylfaenu mater o bwys arno mewn cyfraith." Priodolir iddo arabedd a digrifwch fel nodweddion ei dymer a'i feddwl; fel yr oedd yn ddoniol ei hun mewn ffraethineb, hoffai yn fawr gyfarfod ag ereill o gyffelyb duedd a dawn. Un tro gofynodd i ffraethatebwr tra ar ei geffyl yn myned heibio iddo: "O yn wir, Richard, beth yw y peth tebycaf a fyddwch yn ei weled i wr boneddig ar gefn ceffyl?" "Teiliwr ar gefn caseg, Syr," oedd yr ateb. Dywedir fod llawer o chwedlau ffraeth fel hyn o'i eiddo ar gof yn ei ardal. Adroddir am ysmaldod plentynnaidd a chwareus ynddo, pan tua chartref, sef y byddai yn myned yn awr a phryd arall i ysgol yn y gymydogiaeth, ac yn trefnu yr ysgoleigion ganol dydd yn ddoesbarthiaidau, yn ol eu maint a'u hoedran i ymryson rhedeg. Wedi eu gosod mewn trefn cychwyn, eisteddai ar ben y clawdd, gan estyn allan ei droed, a dywedyd, "Pwy bynag a roddo ei law gyntaf ar fy nhroed efe a gaiff wobr." Wedi rhoddi arwydd, un, dau, tri, fwrdd a chwi. Cychwynai y dosbarth cyntaf, a'r emillwr a dderbynai y wobr o afal dimai neu geiniog, &c., hyd y dosbarth olaf. Llauer canol dydd difyr a gafodd y plant gydag ef fel hyn. Nid oes genym ddim ychwaneg o hanes am dano, heblaw iddo farw Ebrill 11eg, 1803, ac iddo gael ei gladdu yn Mangor, gerllaw clochdy yr Eglwys Gadeiriol, a thucefn i anedd y Deon, lle y gorchuddir y bedd ag *ever greens*. Mae'r argraff ganlynol ar y gôf-faen: "Here lieth the body of John Jones, Esq., Barrister at Law, and Bencher in the Middle Temple. He was the third son of the Rev. Humphrey Jones, Tŷ Newydd, in the parish of Llanfaethlu, by Mary his wife, and died on the eleventh day of April, 1803, aged 60 years.

JONES, SAMUEL, Llanedi, gweinidog yr Annibynwyr yn Nghapel Seion, sir Gaerfyrddin. Nid oes genym nemawr o hanes y gwr hwn i'w roddi. Deallwn mai efe oedd y cyntaf fu yn llafurio yn y gymydogiaeth hono, a bod eglwys Capel Seion yn ffirwy ei weinidogaeth ef yn ei dechreuad. Dywedir mai dan gysgod derwen dewfrig y pregethai yno am ryw gymaint o amser. Y mae cofiadwr-iaeth Mr. Jones a'i olynwyr mor anhysbys, fel nad ydys yn gwybod yn bresenol pwy fu yn gweinidogaethu yn Nghapel Seion o'r pryd yr adeiladwyd y capel hyd y flwyddyn 1752.

JONES, DAVID, oedd weinidog a fwrwyd allan o Lanbadarn Fawr, sir Aberteifi.

Dywed un hanes mai mab Llwynrhys ydoedd. Os felly, mae'n debyg mai mab ydoedd i'r Parch. David Jones, Llwynrhys, a brawd i'r Cadben Evan Jones, yn amser yr hwn yr adeiladwyd yr ystafell yn nghefn anedd-dy Llwynrhys, lle bu yr Ymneillduwyr yn ymgynull i addoli yn y modd mwyaf dirgel, ganol nos a phrydian ereill, dros y tymor blin y bu Siarls yr ail yn teyrnasu; ac ymddengys mai David Jones oedd eu gweinidog yn benaf yn y dyddiau blinion a gorthrymus hyny. Dywedir mai mewn coedwig, yn agos i hen ddraenen wen fawr, yn y lle anial hwn, heb fod yn mhell o'r fan y saif yr addoldy presenol, y ffurfiwyd ar y cyntaf yr eglwys a ymgwyferfydd yn bresenol yn y Cilgwyn. Dichon i hyn gymeryd lle ychydig o amser cyn adeiladu yr ystafell yn Llwynrhys; ac iddynt wedi adeiladu hono, gydymgyfarfod ynddi i addoli. Nid oes sicrwydd pa bryd yr adeiladwyd capel y Cilgwyn gyntaf; ond y mae yn eithaf sicr mai efe ydyw yr addoldy henaf yn y Dywysogaeth ar lyfrau y Bwrdd Henaduriaethol yn Llundain wrth ei enw priodol. Yr oedd Mr. Jones yn weinidog i'r eglwys hon yn y flwyddyn 1694. Parhaodd i bregethu yn y naill le a'r llall yn y sir hyd ddiwedd ei oes, a hyny can fynychod ag y gallasai gael cyfleusdra, yn wyneb yr erledigaethau creulon y gorfyddid ef a'i frodyr i'w dyoddef. Dywedir ei fod yn wr duwiol iawn, ac yn bregethwr ffyddlon a llwyddianus. Bu farw o'r darfodedigaeth, yn llawn gobaith a chysur. Wedi ei fwrw allan trwy ddeddf Unffurfiaeth, yn y flwyddyn 1662, arferai gynnal ei hun a'i deulu yn benaf trwy gadw ysgol ramadegol hyd ddiwedd ei oes. Bu mewn perygl yn fynych o gael ei ddal a'i draddodi i garchar. Dywedir ei fod yn ysgolaig rhagorol. Derbyniodd ei addysgiaeth yn Rhydychain. Urdaelodwyd ef Tach. 10, 1654, yn Christ Church. Cafodd ei urddo gan yr Henaduriaid. Nid yw amser ei farwolaeth yn hysbys.—(*Palmer*, vol. iii. p. 469; *Llyfr Eglwys Cilgwyn*.)

JONES, JOEL, gweinidog y Bedyddwyr yn Mhwhllheli, sir Gaernarfon. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1802. Dechreuodd bregethu yn Mlaenau Gwent, sir Fynwy. Symudodd oddiyno i Lwyngwrl, yn sir Feirionydd, lle y cafodd ei urddo fel cenadwr cartrefol yn y sir. Symudodd oddiyno i fugeilio yr eglwys Gymreig yn Nghaerodor. Wedi treulio peth amser yno aeth i Bwhllheli, lle yr arosodd hyd ddydd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le Gorphenaf 22, 1844, yn 42 mlwydd oed. Dydd ei angladd ymgasglodd tyrfia luosog i dalu iddo y gymwynas olaf. Yr oedd yno amryw bregethwr; a blaenorid y dor i'r addoldy gan yr Odyddion, i'r rhai y perthynai Mr. Jones. Yn yr addoldy pregethodd y Parch. W. Morgan, Caerwynbi. Nis gallwn roddi hanes pellach am dano, gan nad oes genym ddefnyddiau at hyny.

JONES, MORRIS, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Pitsburg, America. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1789, yn agos i Lanbrynmair, sir Drefaldwyn. Daeth at grefydd pan yn

ugain oed, mewn lle yn yr ardal grybwyllledig. Yn mhen tair blynedd wedi hyny dechreuodd bregethu, a bu yn ddiwyd yn cyoeddi gair y bywyd lle byddai galwad am dano. Yn y flwyddyn 1832, urddwyd ef yn fugeil ar yr eglwys yn Mhontillogell, lle bu yn llafurio hyd nes symudodd i America; ac wedi bod yno yn llafurus a ffyddlon am weddiill ei ddyddiau, efe a hunodd yn yr angou. Nid yw amser ei farwolaeth yn hysbys.

JONES, JOHN, gweinidog y Bedyddwyr yn Nefyn, ac yn flaenorol yn Mhwhllheli, sir Gaernarfon. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1793. Bu yn athrofa y Fenni am ddwy flynedd, lle yr enillodd barch mawr gan ei gydysgoleigion a'i athraw. Yr oedd yn rhagori mewn gwybodaeth ar y cyffredinolrwydd o'i gyfoedion; canys bu ei gynydd yn eglur i laweroedd. Bu yn dra llafurus yn y ddau le crybwyllledig, hyd oni welodd y Pen Bungal mawr yn dda ei gymyrd ato ei hun, er mawr alar i'w holl gyfaillion a'r eglwys dan ei ofal.

JOHN, HENRY, oedd fardd, a breswyliai yn agos i Bontypool. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1664. Ymddengys ei fod yn ddyen enwog iawn, yn perthyn i'r Bedyddwyr yn Mhenygar, sir Fynwy. Ymddengys ei fod wedi cael ei ddwyn i fyny yn Mlaenau Gwent, ac iddo symud i ardal Pontypool. Dywedir ei fod yn wr rhagorol mewn crefydd a duwioldeb; hynod ei ddeall yn yr efengyl, ac anghyffredin yn ei brofiadau. Yr oedd yn fardd da, sylweddol, a melus iawn, a'i waith yn gymeradwy. Argraffwyd llyfr o'i hymnau a'i ganiadau rai blynyddau cyn ei farwolaeth, ac ail argraffwyd ef yn ddiweddar. Cyfansoddodd y Parch. B. Francis farwn iddo, yn yr hon y dywedir fel y canlyn:—

"Gwr o achau enwog uchel,
A llawna' heddyw yn Llanhiddel;
Ca's ei godi mewn dysgeidiaeth.
Nes gwyh fedru tair tafodiaeth."

Gorphenodd y per ganiedydd hwn ei yrfa ddaearol yn y flwyddyn 1754, pan yn 90 mlwydd oed.

JOSEPH, WILLIAM, gweinidog yr An-nibynwyr yn Seaford. Ganwyd ef yn Nghaerfyrddin, Chwefror 12, 1832. Wedi ei fendithio â mam dduwiol, cyfeillach helaeth â chyfeillion Cristionogol, a chyflawnder o foddion gras, dygwyd ef yn fore, er yr raddol, dan argraff gadwedigol o wirioneddau yr efengyl. Pan yn 14 oed, efe a ddaeth yn ganlynwr penderfynol i'r Gwardwr, a derbyniwyd ef i gymdeithas yr eglwys yn Nghapel Heol yr Undeb, Caerfyrddin, Ebrill 13, 1846. Yn yr ysgol Sabbathol, ac yn y cyfarfodydd gweddi ar hyd y tai, efe a amlygodd yn fuan ei addasrwydd at wasanaeth ei Feistr mewn dosbarth arall; ac wedi cael anogaeth gan ei frodyr, yn ol ei ddymuniad amlwg am fyned i'r weinidogaeth, efe a ddechreuodd ar unwaith ar ei efrydiaeth ragbarotoawl, dan ofal y Parch. Dr. Lloyd, o athrofa Caerfyrddin. Treuliodd hefyd tua blwyddyn yn Iloegr, yn mwynhau addysg a thwyysiad ei

frawd, y Parch. T. Joseph, Arundel. Yr amgylchiad hwn a benderfynodd ei dueddgarwch at faes llafur Seisnig. Modd bynag, efe a ddychwelodd i Gaerfyrddin ar ddechreu y flwyddyn 1848; a'r haf dyllynol adgymerodd a'i efrydiaeth yn yr athrofa Henaduroi. Ei efrydiaeth a rwystrid gan afiechyd trwm, yn cyfodi oddiwrth gysgu mewn gwely llaith ar un o'i deithiau pregethwrol yn y Dywysogaeth. Gadawodd yr athrofa Nadolig, 1851; ac yn fuan wedi hyny adunodd a'i frawd, yr hwn oedd yn byw ar y pryd yn Upminster, Essex. Yn Tachwedd, 1852, derbyniodd yr alwad fwyaf unol i gymeryd gofal yr eglwys Gynulleidfaol yn Great Eversden, sir Gaergrawnt. Yn mis Mai y flwyddyn ganlynol cafodd ei urddo i'r swydd weinidogaethol yn Eversden a'r pentrefydd oddiamgylch. Cafodd ei galonogi yn fawr yn ei lafur gweinidogaethol a bugeiliol. Ond modd bynag, canfyddwyd yn fuan nad oedd ei nerth yn cyfateb i'w lafur. Yn nghanol ei ragolygon gobeithiol o ddefnyddioledeb, ei afiechyd dechreuol a wnaeth ei ymddangosiad mewn ffurf ysgyfeiniol. Taer anogwyd ef i geisio gweinidogaeth mewn sefyllfa mwy cydweddol ag ansawdd ei iechyd. Yn ngwanwyn y flwyddyn 1856, cymerodd agoriad le, a chafodd ei wahodd gan Undeb Cynulleidfaol Sussex i ymwele a Seaford gyda golwg ar sefydlu yma; a'i wasanaeth a brofodd yn dra derbyniol gan y bobl. Efe a drefnodd ei hun i gymeryd arno ofal yr orsaf hono dan nawdd yr Undeb; a dechreuodd ef ei lafur sefydlog yno yn mis Mai. Cafodd yr eglwys yma mewn angen o gael ei diwygio, a'r ysgol Sabbathol ei hadgyfunicio, a chyflawnder o weithredoedd ffydd a llafurus gariad, er rhwymo ei galon, a defnyddio ei ddwyfawr. Ei weinidogaeth a gasglai gynulleidfaoedd rhagorol; er fod ganddo i ymdrech yn erbyn elfenau tra gwrthwynebus, a phoenus o ddrwg. Er hyny cafodd amryw anogaethau, a rhai enghraiffiau nodedig o'r fendith ddwyfol er llawenhau ei enaid yn Seaford; a chan obeithio bywa gwasanaethu yr Arglwydd yno, efe a adgyweiriodd yr addoldy, gan wellau yr olwg arno yn fawr; ac ar ol llawer o bryder ac ymdrech, cafodd arian i dalu am yr hyn a wnaed. Tra yn dilyn ei wahanol ymrwymadau, a'i orlethu gan ofalon, ymosododd ei hen afiechyd arno yn fwy peryglus yn ei natur na chynt; ac yn Hydref, 1858, gorfodwyd ef i roddi ei ofal gweinidogaethol i fyny, a dychwelyd i ardal ei enedigaeth, mewn gobaiith y buasai newid awyr ac amgylchiadau yn foddion i adferu iechyd a bywiogrwydd; ond yr oedd yn rhy ddiweddar. Y darfordedigaeth a ostyngai ei nerth; ac yn mhen pum wythnos wedi gadael Sussex, bu farw yn Nghaerfyrddin, Ionawr 13, 1859, o fewn mis i fod yn 27 mlwydd oed. Ar y 18fed, ei weddillion a roddwyd yn ngladdfa Capel yr Undeb. Profai yr angladd lluosog, a phresenoldeb amryw weinidigion ar yr amgylchiad galarus, y parch oedd iddo yn y lle. Ni ddywedodd ond ychydig am dano ei hun yn ei gystudd byr diweddar. Yr oedd yn rhy

wan i lefaru yn ddioben; ac yr oedd yn eglur nad oedd efe braidd yn credu ei fod yn marw. Yr oedd efe yn dra thawel; ac yr oedd sefyllfa ei feddwl yn cael ei hamlygu yn y penodau a hoffai ddarllen, megys Rhuf. viii.; Eph. ii., &c. Yr oedd yn hoff iawn o glywed canu yr emynau, "Mae gwlad o wynfyd pur heb haint," "Begone unbelief! my Saviour is near," &c. Ei ddiwedd oedd tangneffedd. Ychydig cyn ymadael, efe a amlygodd ei berffiaith ymostyngiad i ewyllys ei Dad nefol, a gweddiodd ar fod i bawb o'i amgylch gydgyfarfod mewn gwlad well. Yr oedd efe yn hollol efengyllaidd yn ei olygiadau ar wirioneddau ysgrythyrol; ac yn ol ei oed yr oedd yn dra chyfarwydd mewn duwinyddiaeth. Yn ei bregethau yr oedd yn fywiog a difrifol; yn ymarferol yn hytrach nac athrawiaethol. Fel gweinidog, cymerodd fawr ddwyddordeb yn holl amgylchiadau ei ddiadell. Ei gydymdeimlad a'i gynorthwy a roddid yn briodol er dwyn yn mlaen lesad cymdeithasol y gymydogiaeth yn yr hon y preswyliai.

JOSEPH, THOMAS, Arundel, a aned yn Llanybri, sir Gaerfyrddin, Medi 6, 1816. Pan yn 14 oed, efe a deimlai ei fod yn bechadur, ac yr oedd arwyddion edifeirwch arno; ac yn y flwyddyn ganlynol efe a dderbyniwyd yn aelod i gymundeb yr eglwys, dan ofal y Parch. D. Peter, Caerfyrddin. Dan arolygiaeth yr unrhyw weinidog parchus efe a aeth trwy ei efrydiaeth athrofaol yn ngholeg Henaduroi y dref grybwyllledig. Tra yr ydoedd yn yr athrofa effeithiau cyflwr y byd paganaidd yn drwm ar ei feddwl; ac efe a benderfynai yn nerth Crist, ymgylfwyno at wasanaeth y genadaeth. Efe a ymfynodd a Chymdeithas Genadol Llundain, ac a lwyddodd—derbyniwyd ef fel y cyfryw, ac efe a urddwyd yn Nghaerfyrddin, Medi 21, 1837. Efe a hwyliodd i ffwrdd gyda'r diweddar Barch. John Williams, yn y "*Camden*," Ebrill 11, 1838. Hwylloedd "ar uniawn gyrch" i Sydney yn ddiatal. Arosodd Mr. Joseph yma, wedi i'r "*Camden*" hwylio tuag Ynasoedd Mor y De, dros amryw fisoedd, yn pregethu i'r eglwys ddiymgeledd, ac astudio iaith Tahiti, dan gyfarwyddiad yr hybarch genadwr, Mr. Crook. Yn y flwyddyn ganlynol, pan alwodd y Parchedigion Rowe, Pratt, a Harris, heibio i Sydney, efe a ymfudodd gyda hwynt yn y "*Nimrod*," gan fyned i'w fan penoddedig, Tahiti. Yma y llafuriodd gyda llawer o ddyfalwch a llwyddiant hyd ymosodiad dinystrïol y Ffrancod ar yr ynys, pan, ar ol ymgynghoriad dwys, y penderfynwyd ar fod pedwar neu bump o'r cenadon i ddyghegwelyd i Loegr. Yr oedd hyn yn brofedigaeth gref; ond nid oedd dim arall i'w wneud—yr oedd rhagluniaeth yn gofyn hyny. Cyraddodd y brodyr Loegr yn brydlawn; a cheisiwyd gan Meistri Howe a Joseph ymgymeryd a'r gorchwyl o adolygu a diwygio yr ysgrythyrau Tahitaid, dan arolygiaeth y Professor Iowett. Wedi gorphen y gorchwyl hwn, dychwelodd Mr. Howe i Tahiti; eithr afiechyd hir-barhaus a pheryglus Mr. Joseph a'i gorfododd ef i roddi i fyny, eto gyda chryn betrusder—

meddyliai pawb fod iddo gael dechreu ei waith yn Mor y De. Efe gan hyny a geisiodd ymsefydlu can gynted ag y gellid yn Lloegr. Wedi cael gwahoddiad calonog i ddod yn fugal yr eglwys yn Upminster, Essex, efe a'i derbyniodd, ac a ddechreuodd ei weinidogaeth yn y pentref hwnw, gyda phob rhag-olwg am lwyddiant; ac felly y bu. Yr oedd yr eglwys yn un a chytun, a'r gynulleidfa ar gynydd. Ymwelai Mr. Joseph a' gwahanol ranau y wlad, megys cenad dros Gymdeithas Genadol Llundain. Ymdrechion gormodol ar un achlysur yn yr Alban, a'i tafodd i dwymyn chwys fyfyrng; ac yn y cyflwr hwnw bu raid iddo deithio ar ol hyny mewn cerbyd agored, nes y cafodd anwyd trwm, yr hyn a ddygodd gaethder anadl arno; felly gorfodwyd ef i ymneilldwo oddiwrth ei waith am beth amser. Dechreuad gofidiau ydoedd hyn oll. Fel y mae yr afiechyd hwn (caethanadl) yn wastadol yn dychwelyd yn gyfnodol; felly y bu gydag yntau; caffai yn olynol ymosodiadau fyfyrng oddiwrtho; ac nid oedd yr un gobaith am waredigaeth, heb newid praeuwylfa, a chael hinsawdd mwy naturiol na hinsawdd Upminster. Efe a ymfudodd o ganlyniad i Arundel, yn Sussex, yn mis Awst, 1854; ond yma eto caffai ymweliadau mynych oddiwrth ei hen afiechyd; ac wedi treulio tair blynedd yn eithaf trallodus, gorfu arno roddi ei waith gweinidogaethol i fyny yn gyfangwbl. Ysgefyneist, manwynion, yn nghyd a chornwydon, oeddynt hefyd yn mwylhau ei ddyoddefiadau. Felly yn niwedd y flwyddyn 1861, efe a ymryddhaodd yn llwyr oddiwrth y weinidogaeth. Cynyddai ei boen yn ddirfawr. Clwyfau, nas gallasai neb ond ei anwyl wraig eu trin, a sugnent ymaith ei nerth. Dros amryw fisodd gorfodid ef gan ei glwyfau i orwedd yn yr un ystum; ac i ychwanegu at ei dralod, yr oedd ei ferch fechan yn gorwedd er ym pumtheg mis mewn ystafell gyfiagos, yn dyoddef oddiwrth yr unrhyw ddoluriau. Ymgynaliai ei feddwl yn dawel fynychaf; ond weithiau hiraethai yn fawr am ymadael a bod gyda Christ. Bob nos, pan orphenai Mrs. Joseph drin ei glwyfau, efe a ddywedai—"Now, give me 'Rock of Ages, clef for me,'" yr hyn a gaffai effaith anamgyffredadwy o foddhaol ar ei ysbryd, ar ol holl ddyoddefiadau y dydd; ac wedi cymeryd yr esmwythyr (*anodyne*) ysbrydol hwn, efe a ymdrechai ymlonyddu ac ymllwng i orphwys. Yn y modd hwn efe a ddihoenodd hyd ddydd Gwener, Ebrill 3, 1863, pan yr hunodd yn yr Iesu, yn 47 mlwydd oed. Claddwyd ef yn mynwent Arundel. Gadawodd weddwa a chwech o blant mewn galar a thrallod ar ei ol yn myd yr helbulon, heblaw lluwys mawr o gyfeillion yn mhob parth o'r byd. Dewisodd y Parch. T. Davey, ei olynnydd yn yr eglwys yno, destun priodol iawn i bregethu oddiwrtho yn ei angladd, sef, "Bu farw Lasarus;" ac, "Y mae efe wedi marw yn llefaru eto." Yr oedd y testun yn taro i natur afiechyd Mr. Joseph i'r dim. Fel hyn y terfynwyd gyrfa ddaearol dyn da a duwiol, a chenadwr dewr a ffyddlon, cyn

cyraedd o hono braidd nenbwnc bywyd. Yr oedd gwresogrwydd ei galon ac addfwynder ei dymer, yn ei wneud yn anwyl gan bawb; a'i ddull ditrifol, ymarferol, a chymeradwy o bregethu Crist, a fu yn offerynol i wneuthur lles amserol a thragywyddol i laweroedd.

JOSEPH, esgob Llandaf, yr hwn a enwogodd ei hun yn ei ymdrech diflino i ddiwygio ei esgobaeth. Urddwyd ef Hydref 1, 1022. Yn 1030, efe a gyoeddodd orchymyn yn erbyn dwyn yn mlaen unrhyw waith ar y Sabbathau a'r gwyliau; ac a barodd i'r offeiriad ddysgu'r bobl i ddarllen yr ysgrythyrau heb dal na gwobr; ac yntau a ymunai a hwynt, rhag y dygwyrddai dadleuon. Yr hanesydd Caradawg o Lancarfan, yr hwn a'i geilw yn esgob nodedig o ddoeth, duwiol, a dysgedig, a esyd ei farwolaeth yn y flwyddyn 1043, tra y dywed Goodwin iddo farw yn Augusta, ardaith tua Rhufain, yn 1046. (*Mys. Arch.* ii. 506, 510.)

JOSEPH, PETER, gwneidog yr Ariaid yn Llwynrhydowen, sir Aberteifi. Ganwyd ef Chwefror 8, 1824, yn y Ficeardy, Llanfihangel-ar-arth. Ymddengys wrth yr hanes fod ei fam yn wraig dduwiol iawn, yn aelod gyda'r Trefuyddion Calfniaidd. Dywedir fod gogwydd ei feddwl at y weinidogaeth o'i febyd; anfonwyd ef i'r ysgol pan yn ieuanc, at y Parch. John Thomas, Llandysul. Nid ydym yn gywbod am ddim hynod am dano yn y tymor hwn, ond un a dynai sylw cyffredinol fel bachgen yn yr ysgol; o ran ei olwg yn lanwedd, tarawiadol, a boneddigaidd neillduol. Yr oedd o ran ei feddwl yn gyflym a bywiog; o ran ei dymer yn ddengar iawn, a'i ymadroddion yn ffraeth a pharod. Bu yma nes ei dderbyn i'r ooleg Presbyteriaidd yn Nghaerfyrddin, yn 1842. Dywedir, er ei fod yn wanaidd ei iechyd ei fod yn fyfyrwr diwyd a di-ildio, na oddefai i ddim ei orthrechu. Yr oedd yn gyfaill mawr gan bawb yn y ooleg, ac ymddriedent yn ei air a'i ymddygiad. Wedi treulio yr amser arferol o bedair blynedd yn y ooleg a rhyw gymaint yn ychwaneg, bu flwyddyn gartref yn ymdrechu cryfau ei iechyd, a phregethu yn achlysurol. Yn 1848, cafodd alwad i fugeilio eglwysi Ciliau Aeron, a Cribyn, a chydsyniodd a'r alwad, er fod y ffordd yn mhell a'r rhan fwyaf o honi yn fynyddig iawn, efe a lafuriodd gyda chryn gymeradwyaeth yn y ddaul le am bedair blynedd; enillodd galonau dynion i'w garu. Yr oedd yn gyfaillgar iawn a phawb gan nad o ba enwad y perthynent. Yr oedd yn un a dafiai ei hun gorff ac ysbryd i'r gwaith mewn llaw ganddo heb arbed dim. Gan ei fod o gyfansoddiad gwan, a'r ffordd yn mhell iddo deithio yno ar bob tywydd, dechreuodd dafu gwaed o'r newydd o'r ysgyfaint, fel y gorfu arno roddi gofal yr eglwysi i fyny er mwyn gorphwys am ychydig. Bu yn isel am dro, ond trwy fod yn ofalus am dano ei hun cryfhaodd ychydig, a dechreuodd gadw ysgol i ddysgu plant yr ardal yn y canghenau arferol, ac i barotoi y sawl a ewyllysient ar gyfer myned i ryw golegau a galwedig-

aethau masnachol. Yn y flwyddyn 1853. trwy fod y Parch. David Evans wedi symud o Llwyrhydowen, fel nad oedd ond y Parch. John Davies, wedi ei adael i lafurio yn y pedair eglwys, sef Llwyrhydowen, Capel-y-fadfa, Penrhwi, a Phantteg, cafodd alwad i gydlafurio a Mr. Davies, a'r hyn y cydsyniodd ar ol ymgynghori a'i gyfeillion, a chael papur gan yr holl eglwysa wedi ei arwyddo eu bod am iddo ymgymeryd a'r gwaith. Cafodd ei gydnabod yn weinidog y lle un Sabbath yn y Llwyn, pryd y pregethwyd gan y Parch. Dr. Lloyd, Caerfyrddin; a'r Parch. Timothy Davies, Eversham, ac y rhanwyd yr ordinhad o swper yr Arglwydd ar y diwedd gan y gweinidog newydd. Ymgylfwynodd i'w waith gyda holl wresogrwydd ac egni ei natur, er cael ei gynghori yn aml i fod yn dirion wrtho ei hun. Bu ei ddyfodiad i'r lle yn lles mawr. Yr oedd ceisiadau wedi cael eu gwneud amryw weithiau i godi ysgol Sul, ond darfod oedd yn mhen ychydig bob tro; ond ymdrechodd ef a'i holl egni dros y mudiad, enillodd gydweithrediad ieuencyd yn nghyd a rhai henafgwyr, cychwynwyd yr ysgol, a throdd allan yn llwyddiant hollol. Yr oedd efe wedi gosod hyn i lawr ar ei ddyfodiad i'r lle fel un o amodau ei weinidogaeth, fod i bawb, yn enwedig yr ieuencyd, wneud eu goreu o blaid yr ysgol Sabbathol. Nid mewn llawer y ceir y cymwysder neillduol ag oedd ynddo ef tuag at osod bywyd mewn ysgol; yr oedd ei hyfrydwch gyda phobl ieuainc. Byddai ei holl natur yn ymagor ac yn ymloni yn eu cyfeillach. Trwy fod dau weinidog, ac yntau weithiau oblegyd cystudd yn analluog i bregethwr, yr oedd yn aml er mawr gefnogaeth i'r ysgol, yn ei gwneud yn gyfiens i roi ei breenoldeb ynddi, pan fyddai yr ysgol yn ymweled a rhai o'r eglwysa oymydogoethol megys Penrhwi, Ciliau, neu Alltplacea, ceid ef yn wastad yno yn nghanol y fintai, a'r llonaf gwr yn y lle. Fel pregethwr, meddianid ef yn gwbl gan ei fater, yr oedd bob amser yn fywiog, ac weithiau yn danlyd; byddai bob amser yn teimlo oblegyd ansawdd ansefydlog ei iechyd, ei fod bob amser ar gyffiniau y byd tragrwyddol.

Y mae clod mawr yn ddyledus iddo am ei aidd a'i lafur yn mhlaidd yr ysgol Sabbathol. Dengys yn hyn ei fod yn berohen ar welediad clir o un o'r diffygion penaf mewn cysylltiad a'r eglwysi. Efe oedd y gweinidog cyntaf o'i enwad a ymgymerrodd yn galonog ac effeithiol a'r gwaith o ddwyn yn mlaen ysgolion Sabbathol. Bumtheg mlynedd yn ol, ac yn ddiweddarach na hynny, edrychid yn gilwngus a diystyrlyd ar gynghonion i gyhochwyn ysgolion Sabbathol yn nghaneli yr Undodiaid a'r Ariaid, a'r croesnebb hwnw a deimlir fel achos o'r eiddilwch, y gwywder, a'r darfodedigaeth ag sydd yn prysur ledu dros rai o leiaf o'u cynulleidfaoedd yn awr. Ar ol iddo fod yn eiddil am flynyddoedd, ond bod ei ysbryd bywiog yn ei gadw i fyny, ac ar ol dyoddef bob amser mewn perygl oddiwrth ei afiechyd, gwaedlif o'r ysgyfaint, er syndod a galar i gyloch helaeth o'i gyfeillion, cyfarfyddodd a'i ddiwedd wedi'r cwbl mewn ffordd ddamweiniol a thrannysgwyladwy. Cododd oddiwrth ei ddech wedi boreufwyd, ar y 19eg o Fawrth, 1857, i fyned a'r ceffylau i'r dwfr, tua lled cae oddiwrth y tŷ, fel y byddai arferol o wneud ar brydiau, er mwyn ychydig ymarferiad corfforol; ac ar ei ddychwelid, pan nad oedd neb o gwmpas y tŷ i fod yn llygad-dyst o'r olygfa bruddaidd, ar darawiad amrant, wedi bod yn cael, yn ol pob tebyg, ei lusgo o amgylch am beth amser, trwy fod y *line* yn dyn o gwmpas ei law, cafodd ergyd angeuol ar ei ben gan ei *bony* dewisol ei hun, a bu farw fel y bernid yn y fan. Ymledodd y newydd galarus fel trydan trwy yr holl wlad. Dydd ei angladd ymgasglodd mwy yn nghyd nag a welwyd yn y parthau hyn gan neb erioed, er hebrwng ei weddillion marwol i dŷ ei hir gartref. Pregethwyd ar yr achlysur yn Llwyrhydowen, gan ei hen athraw, Dr. Lloyd, ac un oedd anwyl ganddo megys tad. Rhoddwyd ef i orphwys yn agos i fur y capel, a gosodwyd iddo gareg fedd hardd, ac yn argraffedig arni, "Dylynwch gariad." "Brodyr i mi ydych." "Gwyn eu byd y meirw sydd yn marw yn yr Arglwydd." "Ffarwel, cawn gwrdd ar fyfyrder."

K

KENFIN, THOMAS, gweinidog y Beddyddwyr yn Pisga, ger Pontypwl, sir Fynwy. Ganed ef yn y flwyddyn 1795. Cafodd ei urddo yn gyflawn i waith y weinidogaeth yn Pisga, Medi 17, 1828, pan anerchodd y Parch. Evan Jones, Casbach, y gweinidog; a'r Parch. Thomas Morris, Pontypool, yr eglwys, ar yr achlysur. Wedi lluosogiad y trigolion, a sefydliad Mr. Kenfin, aeth yr addoldy yn rhy fychan, a gorfodwyd hwynt i'w helaethu, a'i wneuthur yn gymaint arall, yr hyn a orphenwyd yn 1831; ac aeth y draul ato yn £400. Casglodd trwy y sir yn y flwyddyn

1836, £69, 5s. 8d. Bu llafur ac ymdrech Mr. Kenfin yn fawr iawn, a'r Arglwydd a goronodd ei lafur a llwyddiant. Yr oedd efe o ran ei farn ar athrawiaethau yr efengyl yn Galfinaid iawn, yr hyn a barodd i rai ei gymeryd i fyny a'i drin yn erwin, a cheisio creu oerfelgarwch yn yr eglwys tuag ato. Ond yr oedd ei barch yn yr eglwys gymaint, fel nad allent wneud iddo yr un niwaid; a'u cariad mor fawr at yr athrawiaeth a bregethai efe am yn agos i 30 o flynyddau, yn peri iddynt ymlynu yn fwy wrtho yn barhaus. Ar yr athrawiaeth hon yr ymorwedda Mr.

Kenfin yn dawel yn ei ddyddian'diweddaf Yr oedd efe wedi gwaelu yn ei iechyd er ys tro, ac am rai misoedd wedi methu cyflawni ei weinidogaeth. Ond yr oedd pob gobaith am ei wellad, hyd yn nod y dydd diweddaf y bu efe byw. Ond yn y prydawn torodd gwaed lestr ar ei ymenydd, fel ag y bu farw ar darawiad amrant, er colled dirfawr a galar dwys i'w weddw a'i deulu mawr, yn gystal a'r eglwys oedd dan ei ofal, yr hon a ddangosodd y parch a'r caredigrwydd mwyaf canmoladwy i'w parchus weinidog trwy ei hir gystudd. Bu farw ar y dydd cyntaf o Ragfyr, 1847, yn 52 mlwydd oed. Dydd ei angladd ymgynlodd tyrfa luosog, i hebrwng gweddillion marwol eu hen gyfaill i'r bedd a agorwyd iddo yn nghanol y capel. Ar yr achlysur gweinyddwyd gan Meistri Lewis, Blaenau Gwent; James Davies, Tabor; T. Thomas, Basaleg; a D. Edwards, Seion. Wedi gosod y corff yn y bedd, anerchwyd y gwyddfodolion gyda theimladau hiraethlon, gan Mr. S. Price, Abersychan; a Mr. M. Jones, gweinidog yr Annibynwyr yn y Farteg. Daeth Mr. Jones a Mr. Kenfin i'r gymydogiaeth yr un amser; buont fyw yn dawel, heddychol, a chyfeillgar hyd anghau; a gellir dywedyd, er parch i Mr. Jones, iddo fod yn gyfaill caredig i Mr. Kenfin yn ei gystudd. Yr oedd yr olygfa ar y dyrfa a'i hebr yngodd i dy ei hir gartref, pan yn gorffod ei adael ar ol, yn eglur ddangos eu parch dirfawr iddo.

KENRICK, EDWARD, oedd weinidog yr Annibynwyr yn sir Feirionydd. Ar ol marwolaeth Mr. John Owen yn 1700, Mr. Kenrick, yr hwn oedd wedi priodi un o'i chwiorydd, ac oedd hefyd wedi cael etifeddiaeth Bronclydwr, fel gwaddol ei wraig, a gymerodd ofal gweinidogaethol y cynulleidfaoedd hyn yn sir Feirionydd, ag oedd ei dad-ynghyfraith y Parch. Hugh Owens wedi gasglu yn Bronclydwr, Dolgelly, Bala, &c. Urddwyd ef Awst 17eg, 1702, gan Mr. James Owen, a Mr. Mathew Henry, ac ereill. Er fod Mr. Kenrick yn ddyd da iawn, nid yw yn ymddangos iddo fod yn weinidog mor llwyddianus a chymeradwy a'i ragflaenwyr ardderchog; modd bynag, rai blynyddau cyn ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le yn y flwyddyn 1742, wedi bod ddeugain mlynedd yn y weinidogaeth, cafodd yr hyfrydwech o weled yr achos yn adfywio, a llawer yn cael eu ychwanegu at yr eglwysi, yn benaf trwy weinidogaeth Mri. L. Bees, a J. Morgan, yn nghyd a diwygyr ereill o Ddeheudir Cymru.

KENRICK, JOHN, oedd weinidog yr Annibynwyr yn Wrecsam, sir Ddinbych. Nid oes genym ddim hanes i'w roddi am dano ond yn unig fod hanes yn nydd-lyfr y Parch. Phillip Pugh, iddo gael ei urddo i gyflawn waith y weinidogaeth yn y flwyddyn 1707, ac iddo farw yn y flwyddyn 1745 wedi bod yn y weinidogaeth am 39 mlynedd.

KENYON, LLOYD, ARGWLWYDD, ail fab Lloyd Kenyon, Ysw., a aned yn Gredington, sir Callestr, Hydref 6ed, 1732. Gwr boneddig gwledig oedd ei dad, yn byw yn annibynol, ac yn heddynad dros ei wlad

enedigol. Cafodd Arglwydd Kenyon ei anfon i ysgol ramadegol RUTHYN yn dra ieuanc, lle yr arosodd nes yn 15 oed, pan y rhwymwyd ef gyda Mr. Timkinson, cyfreithiwr enwog yn Nantwich; ac yno y bu dros rai blynyddau. Ar farwolaeth brawd henach iddo penderfynwyd ei osod i astudio gogyfer a'r bar; ac yn 1754 efe a gymerodd ystafelloedd yn y *Temple*, ac a aeth yn aelod o *Lincoln's Inn*. Yn 1761 galwyd ef i'r bar; eithr o herwydd diffyg cysylltiadau yn y broffes, ac yntau o nodwedd rhy arhwydeddus ac annibynol i ymostwng at ryw bethau bychain, aeth amryw flynyddau drosodd cyn iddo gael gwaith. Eto efe a lafuriai o hyd yn ddidor, gan fynychu llys y gyfraith gyffredin a llys cyfiawnder, (*courts of common law and equity*); eithr yn fwy neillduol yr olaf. Yr oedd ei gyraeddiadau yn yr holl gangenau, nid yn unig yn dda, ond yn gywir; ac efe a gyraeddodd yn raddol y clod o fod yn gyfreithiwr trwyadl. Yn 1773 efe a briododd ei gyfnither, Mary, trydedd merch George Kenyon, Ysw., o'r Peel, yn Lancashire. Oddeutu yr un amser y tynodd efe sylw Thurlow, wedi hyn Arglwydd Gangellydd. Yn 1780 efe a hynododd ei hun drwy ei amddiffyniad o Arglwydd George Gordon; ac yn 1782 efe a ddyrchafwyd i'r swydd o gyfreithiwr cyffredinol, ac a benodwyd yn brif ynad Caerlleon Gawr. Bu ddwy waith yn gyfreithiwr cyffredinol, y waith gyntaf ar ynddeoliad Iarll Shelburne a Mr. Pitt, yn 1782, ar y cyfuniad rhwng Arglwydd North a Mr. Fox. Ei ail benodiad a ddygwyddodd ar ddychweliad Mr. Pitt i awdurdod megys prif weinidog, yn 1783; eithr dros amser byr y cadwodd efe y swydd y tro hwn, gan fod ei iechyd yn dyoddef oddiwrth ormod llafur, gyda'i broffes ac yn y senedd. Yn 1784 efe a benodwyd yn *Master of the Rolls*, ac a wnaed yn farwn; ond yr oedd y buddianau deilliendig oddiwrth ei swyddogaethau uchel yn syrthio yn fyr o'r hyn a ddeilliassai iddo oddiwrth ei broffes fel dadleuwr cyfreithiol. Yn Mai, 1788, daeth yn olynwyd Arglwydd Mansfield fel prif ynad y fainc freninol, ac a ddyrchafwyd i'r gyfurddoriaeth dan yr enw Arglwydd Kenyon, Barwn Gredington. Efe hefyd a benodwyd yn un o'r gynghorfa er cynorthwyo achos y frenines Charlotte; ac yn 1796 gwnaed ef yn *Custos rotulorum*, ac yn Arglwydd Raglaw ei wlad enedigol. Efe a barhaodd i arfer ei swyddogaeth fel barnwr, a chymeryd rhan yn mhrif bynciau gwleidyddol yr oes, gan bleidebu yn wastadol o du y Toriaid, hyd ei farwolaeth, yr hyn a ddygwyddodd Ebrill 2, 1802, yn 70 mlwydd oed. Claddwyd ef yn naearegell y teulu, yn Hanmer, sir Callestr; a thra phriodol ydyw'r cerfiad ar ei gofodail, pan yn mynegi iddo "adael enw ar yr hwn yr edrych ei deulu gyda balchder gonet a serchus, a'r hwn a gofia ei wlad gyda diolchgarwch ac edmygedd, cyhyd ag y parhant i ddyledus werthfawrogi egwyddorion mawrion a chyfunol crefydd, cyfraith, a threfn gymdeithasol."

KYFFIN, MORRIS, ydoedd ail fab i Richard Kyffin, Ysw., Glasgoed, plwyf Llan-silin, sir Dinbych, lle yr ymsefydlai y teulu dros amryw genedlaethau. Yn more ei oes efe a gyfieithiodd yr "Andria of Terence" i'r Seisneg; ac yn y flwyddyn 1595, efe a gyoeddodd ei gyfieithad Cymreig o "Bishop Jewell's Apologia Ecclesiae Anglicance." Mae y gwaith hwn yn nodadwy o ran purdeb a cheinder ei ieithwedd, ac ystyrir ef gan yr ysgolorion penaf megys cynllun perffaith i ysgrifenywyr Cymreig. Adgyoeddwyd ef dra-

cheffn yn y flwyddyn 1671, gan Charles Edwards, Rhydycoesau; ac wedi hyny, yn 1808, gan y Parch. T. Charles, Bala. Yr oedd Mr. Kyffin yn fardd rhagorol hefyd; ac y mae amryw ddarnau o'i waith ar gael y dydd hwn. Ymddengys oddiwrth y rhagarweiniad i un o'i weithiau, fod ganddo fwriad i gyoeiddi cyfieithad newydd Cymreig o'r Salmau ar gân, yr hyn, modd bynag, ni chyflawnodd byth. Yn anfodus, nis gellir sicrhau amseriad ei onedigaeth na'i farwolaeth.

L

LAUGHARNE, BOWLAND, neu Rowland Lacharn, ydoedd enedigol o sir Benfro. Bu yn swyddog nodedig yn ystod y rhyfel gwladol. Pan yn ieuanc efe a aeth i wasanaeth Iarll Essex, trwy ddylanwad yr hwn efe a ddyrchafwyd yn gyflym yn myddin y Senedd. Wedi cyraedd y safle o filwriad a phen-cadfridog, efe a fu lawer gwaith yn llwyddianus i drechu pleidwyr yr achos breninol yn sir Benfro, a'r siroedd cylchynol; ac fel cydnabyddiaeth am wasanaeth mor glodfawr, cynysgaeddwyd ef a'i etifeddion ar ei ol ag etifeddiaeth Slebech, yn sir Benfro, trwy ddeddf seneddol yn y flwyddyn 1645. Yn gynnar yn 1648, ymunodd y cadfridog Laugharne a'r breiniolwyr, yn yr ymgeis diweddf a wnaed yn ystod y gwrthryfel i ategu hawliau y penadur cyfreithlon; ac ymddiriedwyd iddo lywyddiaeth y catrodau; felly, ar yr wythfed o Fai, gydag wyth mil o wyr, cymerodd ymladdfa le rhyngddo a byddin y Senedd, dan y milwriad Horton, ger St. Fagan, yn Morganwg, pan, ar ol ymrysonfa gyndyn, y gorchfygwyd ef yn hollol, a rhan fawr o'i fyddin, naill ai a laddwyd, neu a gymerwyd yn garcharorion. Diangodd Laugharne i gastell Penfro, lle y gwarchaewyd arno yn ddioces yn bersonol gan Cromwell. Daliodd Laugharne ei dir hyd Gor. 11, ar ol llawer ymrysonfa gyndyn, heb arbediad ar un tu; a chan ei fod yn y cyfyngder mwyaf—y ceffylau yn newynu o eisiau ymborth, &c., gorfodwyd ef yn nghyd a'r milwriaid Poyer a Powell i roddi eu hunain i fyny yn ddiamod; a chaniatawyd i'r swyddogion ereill alltudio eu hunain dros y mor. Eithr carcharwyd y tri uchod yn nghastell Windsor dros oddeutu blwyddyn; ac ar y 10fed o Ebrill, 1649, hwy a ddygwyd i'w prawf o flaen y cadgyngor yn Llundain, a deddfydwyd y tri i farwolaeth. Modd bynag, caniatawyd iddynt gael tynu cwtws; a hi a syrthiodd i ran Poyer, yr hwn a saethwyd yn Covent Garden ar y 25ain o'r mis hwn; er hyny nid heb ddrwgdybiaeth mai felly y bwriadwyd wrth drefnu y cwtwsau, o achos y gwasanaeth gwerthfawr a gyflawnasid yn flaenorol gan Laugharne a Powell i'r blaid seneddol. Eithr amddifadwyd Laugharne o etifeddiaeth Slebech, fel y gall-

esid dysgwyl, trwy weithred seneddol, dyddiedig Hydref 18, 1649. Rhaid rhoddi hanes y swyddog milwraidd dewr hwn heibio heb allu dyddio ei onedigaeth na'i farwolaeth.

LEWIS AB EDNYFED, bardd a flodeuai rhwng 1540 a 1570.

LEWIS AB EDWARD, bardd a flodeuai rhwng 1600 a 1630. Saif rhai o'i gyfansoddiadau mewn llawysgrif.

LEWIS AB HYWEL, bardd a flodeuai rhwng 1560 a 1600. Mae rhai o'i bryddestau ar gael mewn llawysgrif.

LEWIS AB IFAN AB SIENKYN, duwinydd a bardd o Fôn, a flodeuai rhwng 1570 a 1600.

LEWIS, DAVID, D.C.L., cyfreithiwr enwog, graddiedig yn ngholeg All Souls, Rhydychain. Wedi hyny daeth yn brif lywydd Coleg Iesu—yn farnwr Uchel Lys y Forlywiaeth—yn feistr Ysbyty St. Catherine, ger Twr Llundain—yn un o'r meistri yn y Cangell-lys, yn nghyd a swyddogaethau ereill. Bu farw Ebrill 27, 1584, yn Doctors Commons, a chلudwyd ei gorff i'r Fenni, lle y claddwyd ef ar y 24ain o Fai canlynol, yn nghanlegg ogleddol yr eglwys yno, oddifewn caeade bychan a elwir "Capel Lewis," lle mae cofadail hynod wedi ei gwneud o un darn o gareg. Ffurfiwyd y gotadail hon gan Mr. Lewis ei hun yn amser ei fywyd.

LEWIS LANG, *alias* Lewis Gig Eidion, bardd tra digrif, a flodeuai rhwng 1580 a 1620. Erys llawer o'i weithiau mewn llawysgrif.

LEWIS, THOMAS, Llechau, yn mhlwyf Llanharri, sir Forganwg, ydoedd fardd a flodeuai o 1590 i 1630. Mae rhai o'i bryddestau ar gael mewn llawysgrif; ac y mae un—Galareb i Sion Gruffydd, o Langrallo, yr hwn a fu farw yn y flwyddyn 1623—wedi ei hargraffu yn y *Greal*, tudal. 400.

LEWIS, JOHN, Ficer Llanrhystyd, sir Aberteifi. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1802. Dygwyd ef i fyny i'r offeiriadaeth; urddwyd ef i'r weinidogaeth pan yn 23 mlwydd oed, a bu yn was da a ffyddlon yn yr Eglwys Sefydledig am agos i ddeugain mlynedd. Yr oedd yn meddu cryn lawer o rinweddau a rhagoriaethau teilwng o'u hefelychu. Yr

oedd yn bregethwr doniol a phoblogaidd, ac yn fugal gofalus am y praidd oedd dan ei ofal; yr oedd yn eu porthi a bara y bywyd ar y Sabbath, ac yn ymweled a'r gweddwon a'r amddifaid ar hyd yr wythnos, gan gadw ei hun yn ddirycheulyd oddiwrth y byd. Yr oedd o deimladau tyner iawn, yn medru cydymdeimlo yn naturiol felly a phawb ag oedd yn galw am gydymdeimlad. Yr oedd yn fugal ar un o'r eglwysi mwyaf blodeuog yn Nghymru; yn dwyn mawr sel dros achos yr eglwys. Byddai yn gyffredin yn ei lawr hwyliu wrth bregethu, ac yn enwedig felly wrth fwrdd yr Arglwydd amser cymun. Yr oedd hefyd yn ffyddlon gyda'r ysgol Sabbathol a'r ddyddiol. Cafodd ei daro yn dra disymwath gan y parlys mud ar foreu Rhagfyr 21ain, 1863, ar ol cyfranogi o'i foreufwyd aeth allan i'r ardd, ac yno y cafwyd ef yn mhen ychydig amser wedi cael yr ergyd marwol. Anfonwyd yn uniongyrchol am y meddyg, ond cyu i'r genad fyned fawr o ffordd yr oedd angyd wedi gorphen ei orchwyl arno ef, er galar mawr i'w deulu, y plwyfolion a'r holl wlad oddiamgylch. Fel dyn yr oedd yn barchus iawn gartref ac oddicartref, ac fel gweinidog yr oedd yn dra chymeradwy gan bawb a'i hadwaenai. Fel hyn y mae, er wedi marw yn llefaru eto, a'i enw yn perarogli yn y gymydogoeth lle y bu yn preswyllo ac yn gweinidogaethu ynddi.

LEWIS, DAVID, y Fenni, sir Fynwy, a aned yn Mhentre'r-Athraw-Bach, neu Bant-yr-Athrow-Bach, Llanstephan, sir Gaerfyrddin, Chwefror 26, 1790. Yr oedd ei rieni mewn amgylchiadau tymorol cysurus, yn dra chyfrifol yn eu cymydogoeth, ac yn aelodau o'r Eglwys Sefydledig. Anfonwyd ef yn dra ieuanc i'r ysgol a gedwid yn yr ardal. Amlygodd yn foreu syched am addysg, a rhagorai yn ei ymroad a'i gynydd ar ei gydysgoleigion. Addysgwyd ef o'i febyd yn egwyddorion a defodau yr eglwys Sefydledig; ond pan ddaeth yn alluog i farnu drosto ei hun, dewisodd a phenderfynodd dafu ei goelbren yn mhilith yr Ymneilldwy. Mwynhaodd weinidogaeth sylweddol y Parch. D. Davies, un o athrawon coleg Hanaduroel Caerfyrddin; ac yn mis Mai, 1807, pan yn 17 oed, ymunodd a'r eglwys Gynulleidaol o dan ei ofal yn Llanybri. Teimlai duedd er yn blentyn i fod yn bregethwr; ac yn y mis Hydref canlynol i'w dderbyniad yn aelod; anogwyd ef gan ei weinidog a'r eglwys i arfer ei ddoniau yn gyoeddus. Mewn canlyniad efe a aeth yn ddioced i'r ysgol a gynelid yn Llanybri gan y Parch. John Jeremy; a'r flwyddyn ganlynol cafodd fyned i'r ysgol ramadegol a gynelid mewn cyswllt a'r coleg yn Nghaerfyrddin. Yn y flwyddyn 1809, cafodd dderbyniad i'r coleg, yr hwn oedd y pryd hwnw dan arolygiad y Parch. D. Peter, a'r Parch. D. Davies, gweinidog ei eglwys ef. Anryw fisoedd cyn ei wadawiad a'r athrofa, yr oedd Mr. Lewis wedi cael galwad unfrydol yr eglwys gynulleidaol yn yr Aber, Brycheiniog, i ymsefydlu yn eu plith; felly efe

a urddwyd i gyflawn waith y weinidogaeth yn y lle uchod, yn y flwyddyn 1813. Yn nghylch yr un amser ymbriododd a Miss Mary James, yr hon oedd yn aelod hardd a pharchus o'r eglwys gynulleidaol yn Heol Awst, Caerfyrddin. Llafuriodd Mr. Lewis yn yr Aber dros yspaid deunaw mlynedd, gyda chymeradwyaeth neillduol a llwyddiant cyson. Enillodd ddyllanwad anarferol ar yr holl gymydogoeth. Yn y flwyddyn 1830, derbyniodd alwad unfrydol oddiwrth yr eglwys Annibynol yn y Fenni, sir Fynwy, un o'r eglwysi cynulleidaol hynaf yn Neheudir Cymru. Cyfnodd pwysig oedd hwn yn ei fywyd. Anhawdd oedd ymddatod oddiwrth y cyfeillion yn yr Aber, a hwythau hefyd yn anewyllysgar i ymadael ag ef. Modd bynag, efe a benderfynodd gydsynio a'r alwad, a dechreuodd ei yrfa weinidogaethol yn y Fenni ar y Sabbath cyntaf yn 1831. Yn y dref boblog a chyfrifol hon efe a euillodd yn fuan barch cyffredinol, llafuriodd yn egniol a ffyddlon, a choronwyd ei ymdrechion a llwyddiant. Cynyddodd y gynulleidia, chwanegwyd ueginiau at yr eglwys, ac aeth yr addoldy yn rhy gyfyng i gynnwys y tyrfaoedd a chwenychent eistedd o dan ei weinidogaeth. Yn y flwyddyn 1836, gwahoddwyd ef fel *supply* i'r Tabernacl a Tottenham Court, Llundain, a phregethodd am chwech wythnos i'r cynulleidafoedd lluosog yn yr addoldai rhagsoniedig, gyda chymeradwyaeth mawr, yn gymaint felly fel y penderfynasant roddi gwahoddiad iddo i fod yn *supply* blyneddol. Yn y flwyddyn 1836, penderfynodd yr eglwys yn y Fenni ymbarotol tuag at helaethu y capel. Ond tua diwedd y flwyddyn hon dechreuodd Mr. Lewis ymglyfychu, a chytunwyd i ohirio y gorchwyl, nes gwybod pa beth a ddela i o hono. Yr oedd Mr. Lewis yn dra awyddus am weled hyn wedi ei gyflawni; eithr trefn y nefoedd oedd iddo ef fod yn offeryn i orlenwi yr hen addoldy, ac i arall gael y fraint o adeiladu addoldy newydd. Cynyddodd ei afiechyd, cryfhaodd yr awelon angeuol, fel, yn nechreu y flwyddyn 1837, yr oedd arwyddion amlwg fod amser ei ymddatodi yn nesau. Traddododd ei bregeth ddiweddfar ar y 12fed o Fawrth, oddiwrth Luc xxiii. 42; "Arglwydd, cofia fi pan ddelych i'th deyrnas." Terfynodd ei bregeth drwy adrodd drosodd drachefta a thrachefta y geiriau, "Arglwydd, cofia fi," a hyny gyda'r fath bwyslais a difrifoldeb ag nad anghofir byth gan y gynulleidia. Yr oedd ei afiechyd yn boenus; dyoddefodd loesion chwerwon; ond ni chlybuwyd ef yn grwgnach; a phan gyfeiriai cyfeillion at ei boenau, atebai yn wastad, "Yr ydwyf yn llaw Tad." Y Sabbath cyn ei farwolaeth, pan oedd brawd yn y weinidogaeth ac erell yn bresenol, dymunodd Mrs. Lewis arno i adrodd ei brofiad yn y rhagolwg ar dragywyddoldeb. Cydsyniodd yn ddiatreg, a chyda llais eglur dywedodd, "Hyderaf fy mod yn bechadur wedi ei achub; ac y mae yr hyder hwn yn seiliedig ar y iawn: ail nad anheuiais ei digonolrwydd am ddeg ar

hugain o flynyddau; ac yn wir nid amheuais erioed un o athrawiaethau sylfaenol yr efengyl. Y gwirioneddau a bregethais drwy holl yspaid fy ngweinidogaeth ydynt yn awr fy ategion yn yr ardem ar anghen. Yr ydwyf yn ymdeimlo yn hollol ymostyngol i ewyllys fy Nhad nefol, i fyw neu farw: er mwyn fy nheulu, ac er mwyn yr eglwys, gallwn amlygu dymuniad i fyw, ond ei ewyllys ef a wnelor. Mae caredigrwydd yr eglwys tu hwnt i ddarluniad; y fath garedigrwydd ni ddysgwyliais ei fwynhau; yn sicr, y mae'r bobl anwyl wedi eu cyfansoddi o gariad. Os ewyllys fy Nhad nefol yw fy adferu, tebygwn y pregethwn anchwiliadwy olud Crist gyda mwy o aidd nag erioed." Y nos Fawrth ganlynol efe a hunodd yn dawel yn yr Iesu, heb ymdrech nac ochenaid, yn y 47 flwyddyn o'i oed. Gadawodd wraig a dwy ferch mewn galar ar ol gwr caredig a thad serchog. Claddwyd ef yn gyfochrog a'r Parchedigion Ebenezer Skeel, a James James, Traddodwyd ei bregeth angladdol y Sul canlynol, gan y Parch. D. Davies, Penywaun, oddiwrth Phil. i. 21. "Canys byw i mi yw Crist, a marw sydd elw;" testun a roddasid gan y trancedig ei hun. Telid iddo y gymwynas olaf gan dorf luosog, ac yn eu plith o gylch 25 o weinidogion perthynol i'r gwahanol gyfenwadau. O ran ei gorff, yr oedd Mr. Lewis yn dal, llydan, a llawn, ac mewn cyfartaledd drwyddo. O ran ei feddwl, yr oedd yn grynodeb o'r oll a gyfansodda feddwl mawr a chyflawn. Fel gweinidog, yr oedd yn dduwinydd o wybodaeth helaeth a chywir, yn fugal tyner a gofalus i braidd Crist, a phregethwr trefnus ac efengylaidd. Fel cymdeithaswr, yr oedd yn siriol ac hynaws, yn gwneuthur ei gyfeillach yn hyfryd a gwerthfawr gan bawb. Yr oedd yn hollol rydd ac amhleidiol tuag yr holl gyfenwadau, ac o dduwioldeb tu hwnt i amheuaeth. (*Diwygiad, Mai, 1842.*)

LEWIS, LEWIS, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Waunclyndar, sir Gaerfyrddin, yno y derbyniwyd ef yn aelod eglwys, ac y dechreuodd bregethu, a bu yn gynorthwywr ffyddlon am rai blynyddau; yno hefyd y cafodd ei neillduo i waith y weinidogaeth yn 1809. Llafuriodd Mr. Lewis gyda diwydrwydd a ffyddlondeb am bedair o flynyddoedd. Nid oes genym fawr o hanes i'w roddi am y gwr da hwn. Dywedir ei fod o ysbryd tawel a gostyngedig iawn, o feddwl pruddaidd, ond eto yn meddu deall lled helaeth a chywir. Yr oedd o ymddygiad dilwgr, a'i dduwioldeb yn amlwg i bawb. Perchid ef gan yr eglwys a'r gymydogiaeth, a chan ei holl frodyr yn y weinidogaeth. Yr oedd ei iechyd yn wanaidd a'i gorff yn eiddilaidd, er hyn cyraeddodd yn agos oedran henafgwr.

LEWIS, JAMES, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Llanwenarth, sir Fynwy. Brodor oedd o sir Benfro; yr oedd yn fab i Mr. David Lewis, un o hen weinidogion Llangloffan; ganwyd ef yn y flwyddyn 1762, derbyniwyd ef yn aelod eglwysig yn 1787,

pan yn 25 mlwydd oed. Dechreuodd bregethu yn 1784. Urddwyd ef yn Langloffan gyda dau ereill, yn 1787. Sefydlodd yn weinidog yn Llanwenarth yn 1791; a bu farw Mawrth 5med, 1837, yn 75 mlwydd oed, ar ol gwasanaethu eglwys Llanwenarth 46 o flynyddoedd, a phregethu 53 mlynedd. Ni bu llawer o weinidogion yn Nghymru yn fwy llafurus yn eu cylch na Mr. Lewis; ac ni chyfranogodd nemawr fwy nag ef o weniadau rhag-luniaeth a gras. Bu yn briod a thair o wragedd, yr olaf, yr hon a adawodd i alaru ar ei ol oedd chwaer ei gydweinidog, y Parch. Francis Hilley. Yr oedd yn ddyn hollol dddiniwed, o dymerau mwynnaidd, yn gyfaill ffyddlon, ac yn weinidog poblogaidd, fel y gellir gweled wrth wahanol lythyrâu y gymafia, canys yr oedd agos bob amser yn pregethu yn y cymanfaeod. Y rhai a fwynhausant gyfeillgarwch mynweol y gwr da hwn, a dystiant na chwasant erioed eu bradychu ganddo. Claddwyd ef yn mynwent addoldy Llanwenarth, pryd y pregethodd y Parch. John Jones, Blaenafon, bregeth dra chymwysiadol. Ymgynullodd tyrfa luosog o alarwyr i'w hebrwng i'w wely llaith; yr oedd yn bresenol 16 o weinidogion. Yr oedd tristwch mawr i'w ganfod ar wynebau ei berthynasau, aelodau yr eglwys ag oedd wedi ei gwasanaethu cyhyd, a'r cymydogion yn gyffredinol; ac nid rhyfedd hyn o herwydd rhagoriaethau ei gymeriad fel priod tiron, tad tyner a gofalus, Cristion gwirioneddol, a gweinidog ffyddlon. Ni bu ond y ddau Sabbath olaf heb allu pregethu. Dadfeiliai ei nerth yn raddol, a syrthiodd fel twysen aoddfed. Yr oedd wedi erfyn ar ei Dad nefol lawer gwaith am gael cystudd byr, fel na chelai neb y drafferth o noswylio gydag ef, a chafodd ei ddymuniaid. Deffrodd o'i gwsg tua thri o'r gloch y boreu, a dywedodd wrth ei briod hoff fod syched arno; galwodd am both, ac yfodd ychydig, yna cyfododd peswch arno a'r diffyg anadl, a hunodd yn dawel yn yr Arglwydd am bedwar o'r gloch yr un boreu, gan adael ar ei ol dystiolaeth gysurus.

LEWIS, JENKIN, D.D., Casnewydd, Mynwy. Ganwyd ef Awst 12fed, 1760, yn y Brithdir, plwyf Gelligaer, Morganwg. Yr oedd ei rieni, Malachi a Cecilia Lewis, yn aelodau parchus o gynulleidfa Wesleyaidd, yn Nghoedycymer. Bu iddynt bedwar o feibion oll yn enwog mewn duwioldeb; tair gwaith yn y dydd y gweddient yn eu tŷ, a'r meibion, pob un yn ei gylch a gynorthwyent wrth yr allor deuluaidd. Jenkin oedd y mab hynaf. Arferai fendigo yr Arglwydd drwy ei oes, am rybuddion ffyddlawn ac addysgiadau crefyddol ei rieni tiron a duwiol. Pan yn dra ieuanc myfyrion a darllen oedd ei brif hyfrydwch; a darfu i'w rieni ar anogaeth eu gweinidogion a'u cyfeillion ei anfon i ysgol ramadegol yn Merthyr, lle y dysgodd egwyddorion cyntaf yr ieithoedd Groeg a Lladin. Pan yn ddwy ar bumtheg oed anfonwyd ef i athrofa y Fenni. Tra yno ar brawf cymaint oedd ei ragfarn yn erbyn Cal-

finiaeth fel na fedrai barotol cyffes ffydd a fyddai foddhaol i olygwyr yr athrofa; ac felly ar ol dwys lafur meddwl a dyfal weddi am ddwyfod gyfarwyddyd, gan nad oedd yn teimlo ei feddwl yn ddigon golen ar rai rhanau o'r athrawiaeth yn ol duwioldeb, penderfynodd mai ei ddyledswydd oedd ymadael a'r ysgol. Wedi deall am ei benderfyniad, darfu i'r athraw rhagorol y diweddar Barch. Dr. Davies, a rhai o'i gydfyfyrwyr, yn enwedig y diweddar Barch. B. Jones, Pwllheli, wrando gyda'r hynawsedd caredicaf ar ei brif wrth-ddadlun, ac ymresymu ag ef yn eu cylch gyda llawer o gariad a mwneidd-dra efengylaidd; ac felly pan ddaeth ei amser i gael cyflawn dderbyniad, teimlodd llawer o gysur a thawelwch wrth gyoedd arddel ei ddiysagog grediniaeth o brif athrawiaethau efengyl gras. Derbyniwyd ef i'r athrofa yn Mawrth, 1778, ond cyn terfyniad ei amser symudodd y Dr. Davies, er mawr gollid i'w gynulleidfa a'i ysgoleigion i Homerton. Yn fuan wedi hyn sefydlwyd yr athrofa yn Nghroesoswallt, dan olygiaeth y Parch. Dr. E. Williams. Erfyniodd Dr. Williams ar Mr. Lewis i ddyfod yn gynorthwyr iddo, ond o herwydd ei anwylddeb at ei gyfeillion yn ardal ei enedigaeth gwrthododd gydsynio; am hyn darfu i'r parchus Edmund Jones ei feio yn llym, a thaer weddiai am iddo gael ail alwad a chael ei ogwyddo i fyned. Effeithiodd gweddi a chyngor Mr. Jones yn ddwys iawn ar ei feddwl; a thranoeth daeth ail wahoddiad oddiwrth Dr. Williams; ac heb oedi dim, cydsyniodd yntau, a symudodd i Groesoswallt yn mis Mehefin, 1782. Felly, medd ef, croesawyd fi i deulu gwir grefyddol, ac i fod yn gyfaill mynwesol i un o'r Cristionogion mwyaf diwyd, difrifol, a phrofiadol; ac yn wir parhaodd Mr. Lewis drwy ei oes i fynwesu y parch uchelaf at gymeriad a llafur y Dr. Williams, fel athraw, awdwr, a gweinidog. Tra parhaodd ei arosiad yn Nghroesoswallt, arferai Mr. Lewis bregethu braidd bob Sabbath yn Ngwrecsam a manau ereill yn y gymydogiaeth. Treuliodd ei wyliau Nadolig y flwyddyn hono yn Worcester, a darfu i'r cyfeillion yno ei wahodd i sefydlu yn eu mysg fel gweinidog; ail ymwelodd a hwynt yn y Sulgwyn, ond ni ogwyddwyd ei feddwl i gyd-synio a'u gwahoddiad. O gylich yr un amser cafodd alwad i Wrecsam, ac mewn canlyniad i hynny symudodd yno yn mis Tachwedd, 1783; ac wedi llafurio yno gyda diwydrwydd a derbyniad mawr am ddeuddeg mis, urddwyd ef yn weinidog Tachwedd 3ydd, 1784, ar yr achlysur pwysig cynorthwydd Mri. Seat, o Droyton; Armitage, o Gaer; Williams, o Groesoswallt; Lloyd, o Ddinbych; a Jones, o Bwllheli. Canfyddir rhai o brif nodweddion ei gymeriad yn y dyfyniadau byrion canlynol o'i gof-lyfr:—"Wrth adfyfrio ar bwysig gyflawniadau ei urddiad dywedodd, "Hyd yma y tywysodd yr Arglwydd fyfi; yr wyf yn dymuno am i ddwys deimlad o'i ddwyfod ddaioni, a'r uchel aurhydedd a rddwyd i un mor anhehlwng, a'm hannigonoldeb at waith mor bwysig, o

fawr werth eneidiau, a sauteiddrwydd bywyd, ac o ddyuesiad tragwyddoldeb, barhaus effeithio fy meddwl, fel ym cynyrfer i fwy o ddiwydrwydd mewn darllen, myfyrio, a gweddio." Pan yn fynych yn ddarostyngedig i iselder ysbryd, ei iaith oedd "Paham fy enaid yr ymderfysgi, ac yr ymollyngi ynof? Yr achos yw fy mod mor bell oddiwrth ffynon pob daioni. Bwriwyd fi i lawr; ond am hynny nid allaf ryfeddu; mor egwan yw fy ymdrech yn erbyn llygredd y galon, mor ofer fy myfyrddau a'm hymddyddanion, mor ansefydlog wyf yn fy holl benderfyniadau, mor esgeulus wrth barotol gyferbyn a gwaith y cysegr! Arglwydd cryfha fy ffydd, sefydla fi ar Graig yr oosoedd; nis gallaf fyw i ti tra yn ymddiried yn fy nerth fy hun. Boed i'r cyfyng amserau hyn gyfoethogi fy mhrufiad am gwneud yn gymwysach i gysuro ereill. Yr wyf yn mawr hiraethu am agwedd meddwl mwy sefydlog, ond o mor anhawdd cyraedd hynny! O mor llon ac ysgafn yr ehadai y meddwl i fyny heb ei faich! O mor ddedwydd y rhaid bydd preswylwyr y nef, y nhai dydent heb lygredd na gofid." Wrth gyfeirio at ymweliadau achlysurol oddiwrth gyfeillion crefyddol y mae yn sylwi: "Yr wyf yn eu caru ac yn mawr hoffi eu gweled; ond mynych drwy hynny, y rhwystrir fi yn fy ngwaith, ac ofni yr wyf mai anfynych y treulir yr amser er ein cydlesad." Er cynorthwyr iddo iawn ddefnyddio ei amser, arferai neilldud dydd Llun i adfyfrio ar gyflawniadau y Sabbath; dydd Mawrth i ystyried y moddion goreu i adfywio crefydd yn ei enaid, ei deulu, ei eglwys, a'r ardal; dydd Mercher a dydd Gwener i lafurio am wybodaeth yn yr ysgrythrau; a dydd Iau a dydd Sadwrn i barotol ei bregethau. Dan ddwys deimlad o bwysafwrogrydd y cysylltiad oedd rhwng ei grefydd bersonol a'i lafur cyoeddus, mynych y dywedai, "Pe meddwn fwy o ysbryd gweddi byddai fy ngwaith cyoeddus yn llawer mwy hyfryd. Tangnefedd Duw yn y fynwes yw ffynon bywiogrwydd a defnyddioldeb. O am adnabyddiaeth eglurach o'm hawl yn Nghrist, ac am ymlyniad agosach o lwyryfryd calon yn ei wasanaeth. Boed i mi wrth fyfyrion gael golygiadau mwy cyflawn ac effeithiol ar ogoniant y Gwaredwr a rhyfeddodau yr iachawdwriaeth. Pan yn myfyrio er budd ac adeiladaeth eroill na foed byth i'm cyflwr fy hun gael ei anghofio. O am fod yn fwy rheolaidd a manwl yn y dyledswyddau teuluaid. Boed i'r meluser ydwyf yn brofi weithiau wrth bregethu argraffu y gwir yn ddwysach ar fy nghalon. Nid yw y bywyd hwn o ddim gwerth ond i fod yn ddefnyddiol dros Dduw. Nis gall creadur deallawl gael dedwyddwch ond wrth ei ogoneddu ef. O mor bwysig yr anrhydedd o gael bod yn weinidog i Crist, na fydded i mi byth ddewis testun heb lwyf argoeddiad ei fod yn gymwysiadol at y gwrandawryr; a bod i mi bob amser draddodi y genadwri dan ddwys ystyriaeth o fawrtydi ei hawdwr, o werth yr eneidiau sydd i'w dorbyn, ac o'r mawr augen

sydd am fendith y nef er sicrhau y llwyddiant." Ar ddechreu blwyddyn arferai ddywedyd, "Swm fy nymuniad yw cael bod yn eiddo yr Arglwydd. Yr wyf yn dewis Jehofah i fod yn unig ran fy enaid, a'i Grist ef i fod fy unig Waredwr, a'i Ysbryd ef i fod fy unig Santeiddiwr. Y mae fy meddwl fel y byd yn llawn cyfnewidiadau. Y mae yn llawn bryd i ddefffroi o gysgu. O mor ynfyd yw bod o hyd yn ceisio rhagorach cymwysderau i fod yn ddefnyddiol, a gwell cyfleusderau i wneuthur daioni; tra yn dysgwyl ac yn addunedu felly, y mae yr amser goreu yn cael ei gollu am byth; gan fod amser yn parhaus ddianc, O am fod yn fwy teimladwy o'i waith; a chan fod tragwyddoldeb beunydd yn agoshau, O am fod yn fwy ystyriol o'i bwysfawrogrwydd. Er cael yr anrhydedd bellach er ys llawer blwyddyn, o fod dan yr enw Cristion a gweinidog, nid wyf eto ddim pellach yn mlaen na'r publican. Nis gallaf wneuthur dim o honof fy hun, ac nis gallaf bwysio ar ddim o'm heiddo fy hun." Yn ngwynneb marwolaeth ei rieni dywedai, "Rhy anhawdd i mi ryfeddu fel y dylwn diriondeb rhagluniaeth y nef yn arbed eu bywydau, pan y buasai eu symudiad o fawr gollod, ac yn eu cymeryd ymaith pan oedd y dyddiau blin ac annyddanau wedi eu goddiwedd." Wrth fyfyrto ar gyfnewidiad sefyllfa bwysig oedd ganddo mewn golwg dywedodd: "Fy nymuniad yw cael cymhars bywyd wedi ei geni oddi uchod, un yn newynu ac yn sychedu am gyflawnder, un yn siarad iaith Canaan ac yn teithio tua Seion, un i weddio gyda mi a throsod, un i'm cysuro mewn adfyd ac i gydlawenhau a mi mewn hawddfyd. Boed iddi hi a minau gael ein cyfarwyddo gan yr Arglwydd. Nether ni i bwysio ar addewidion y cyfamedd, a gwybod a gwneuthur ewyllys y nef fyddo ein hamcan penaf." Priododd Ebrill 24ain, 1787, a Miss Jones, o Goedglyn, yn agos i Wrecsam, yr hon wedi bod yn ymgeledd dirion iddo am bumtheg mlynedd, a dawel ymadawodd a'r byd Mawrth 15fed, 1802. Pan yn adeiladu addoldy newydd yn Wrecsam yn y flwyddyn 1789, dywedodd, "O mor angenrheidiol yw i ni ymholi beth yw'r egwyddorion sydd yn ein cymell at y gorchwyl hwn; os ydym yn fwy ein gofal am hunan anrhydedd nag am ogoniant Duw, nis gallwn ddysegwyl ei fendith, ac felly siomir ein holl ddysegwyliaidau. O mor ofnadwy fyddai dianrhydeddu ei enw, a llygru ei wasanaeth ei gysegr ei hun." Pan un waith mewn dull ac ysbryd lled angharedig y darluniwyd ei weinidogaeth fel heb fawr duedd ynddi i ddefffroi y diofal, ac i argyoeiddi yr anystyriol, dywedodd gyda llawer o wylder efengylaidd; "Boed i mi wrth ddefnyddio y crybwylliad a wnaed, gael fy nerthu i lwyr anghofio yr ysbryd a'i cynhyrfodd." Yn mis Hydref, 1791, derbyniodd alwad oddiwrth yr eglwys yn Nghroesoswallt; ond wedi dwys ystyriaeth a dyfal weddi, dewisodd beidio symud yno. O gylich yr un pryd, ar symudiad y Dr. Williams i Birmingham, penodwyd ef i fod yn flaenor

yr athrofa, yr hon mewn canlyniad a symudwyd i Wrecsam yn Ionawr, 1792. Yn ngwynneb yr amgylchiad pwysig hwn ei daer weddi oedd ar iddo gael ei gymwysio at ei lafur ychwanegol, i'r athrofa fod o fendith i'r dref a'r ardal, ac i'r myfyrwyr ieuaine ag oedd yn parotio gogyfer a'r weinidogaeth gael profi cymaint o rym duwioldeb, nes llenwi eu mynwesau o sel at ogoniant Duw a lles eneidiau. Yn Nhachwedd, 1803, priododd Mrs. Armitage, gweddwr y diweddar Barch. W. Armitage, o Gaer; ac wedi dedwydd gydwethio yn yr anial o gylich pumtheg mlynedd, gorphenodd hi ei gyrfya yn dawel, a gadawodd ef i alaru ar ei hol. Yn mis Hydref, 1811, wedi arosiad o wyth mlynedd a'r hugain yn Ngwrecsam, rhoddodd i fyny ei ofal dyblyg yno fel athraw a gweinidog; a dewiswyd ef i fod yn arolygwr i athrofa obeihiol oedd newydd ei sefydlu y pryd hwnw yn *Leaf-square*, Manceinion. Yr amser a druliodd yno a ystyrid ganddo fel y rhan fwyaf helbulus a thywyll o'i fywyd. Nid allai mewn un modd gymeradwyo rhai o'r trefniadau perthynol i'r sefydliad. Anhawdd yn awr fyddai dywedyd a oedd yn ddoeth iddo symud o Wrecsam ai nad oedd. Yr oedd ei ymddygiad fel athraw yn rhoddi boddhad cyffredinol; ac fel gweinidog yr oedd yn cael ei barchu yn y dref a chan holl aelodau yr eglwys dan ei ofal. Yr unig achos o'i ymadawiad oedd ei ofid o eisiau gweled arwyddion eglurach fod ef weinidogaeth yn llwyddianus. Wedi ymddatodiad athrofa *Leaf-square*, yr oedd rhai o'i gyfeillion yn Ngwrecsam am iddo ddychwelyd; a darfu i'r gynulleidfa yn New Windsor ei wahodd i sefydlu yn eu mysg, ond ni roddodd y cefnogiad lleiaf i un o'r ceisiadau hyn. Yn Mawrth, 1815, wedi gweinidogaethu am chwech Sabbath i'r gynulleidfa yn Nghasnewydd Mynwy, cydsyniodd a'u dymuniad taer ac unfrydig, symudodd i fyw a llafurio yn eu plith, a derbynwyd ef yno gyda llawer o barch a serchogrwydd. Yn y flwyddyn 1821 gwahoddwyd ef fwy nag unwaith yn y modd taeraf gan yr anrhydeddus Lady Bevan, i arolygu y sefydliadau cenadol oedd ganddi yn Gower, sir Forgawg; ond wrth fod ei gynulleidfa yn amlygu y parch a'r anwyldeb mwyaf tuag at ei gymeriad, a'r ymlyniad cryfaf wrth ei weinidogaeth, ni dderbyniodd y cynnygiad, ond arosodd yn y Caennewydd hyd deryn ei yrfa, yn mwynhau cymeradwyaeth cynyddol ei gynulleidfa, ei gymydogion, a'i holl deulu. Yn nechreud mis Ebrill, 1821, darfu i un o brif ysgolion America, trwy bleidlais unfrydig ei roddi yn ddoctor mewn duwinyddiaeth, ond efe a ddewisodd beidio arddel yr urddas; a'i dymuniad oedd na wnelid unrhyw gyfeiriad at hyny gan neb o'i gyfeillion na'i ohebwyd. Yn ystod y deng mlynedd diweddar o'i fywyd, nid oedd yn gwbl rydd oddiwrth deimlo gradd o effeithiau y parlys. Yr oedd ei ddwyllaw mor grymedig fal nad allai ysgrifenu gyda chysur. Ei ddyfal weddi ar ei Dad nefol bob amser oedd, na

byddai iddo gael ei adael yn y byd i fod yn faich i'w gyfeillion pan yn analluog i gyflawni ei weinidogaeth; ac yn hyn caniatwyd ei ddymuniad; parhaodd, er yn wan bron hyd ei ddiwedd i allu pregethu ddwywaith y Sabbath, ac unwaith yn yr wythnos, heblaw cynorthwyo yn y cyfarfodydd gweddi. Ar y pedwerydd dydd ar ddeg o Orphenaf, pan yn pregethu oddiwrth Esay li. 11, yr oedd yn amlwg ei fod mewn hwyl mor nefolaidd fel y sylwodd rhai o'i gyfeillion ei fod bron a'u gadael hwy i fyned i wlad well. Ar y Sabbath canlynol gan fod ei gyfaill o Lanbrynmair yn gweini yn ei addoldy ef, pregethodd ef y nos yn addoldy y Bedyddwyr, yn y modd mwyaf bywiog a difrifol, oddiwrth Esay lv. 24. Y nos Wener ar ol hyny, dymunwyd arno gymeryd y gadair i lywyddu mewn cyfarfod enadol perthynol i Eglwys Loegr. Yn gwynweid y cais hwn dewisodd yn fonedigaidd gael ei esgusodi, ond anerchodd y cyfarfod mewn modd hynod o serchus ac effeithiol. Y Sabbath ar ol hyny cynorthwywyd ef yn y boreu gan gyfaill; ond yn yr hwyr pregethodd yn felus anarferol ar ddedwyddwch y gwardedigion, 1 Cron. xvii. 20, yr hon oedd ei bregeth ddiweddfaf. Nos Lun wedi hyny, ymddangosai yn neillduol ddedwydd yn y cyfarfod gweddi; ac ar y nos Fawrth, cadwodd gymdeithas grefyddol gydag ychydig o'i gyfeillion Cymreig; wrth derfynu yr oedfa hono, yr oedd, er yn hynod o wan, mewn hwyl mor hyfryd, fel yr oedd yn rhy anhawdd iddo orphen ei weddi. Yr oedd yno bawb yn wlo dan ryw hiraethlawn deimladau nad oeddynt i weled wyneb eu hen gyfaill hawddgar mwy ar y ddaear. Wrth fyned i orphwys y noson hono, dywedodd nad oedd yn teimlo yn gwbl mor iach ag arferol; ac yn foreu dranoeth aeth ei lysterch, Miss Hannah Armitage, (yr hon oedd wedi aralygu gofalon ei dy, a gweini er ei gysur yn y modd mwyaf trion ac ymgeleddgar dros bedair blynedd ar ddeg) i'w ystafell, a chafodd ef wedi cynfnewid llawer; galwodd ei feddyg i mewn yn ddi-oed, yr hwn a grybwyllodd ei fod yn barnu iddo yn ystod y nos gael ergyd ysgafn o'r parlys. Ar ol hyn parhaodd dros wyth diwrnod yn y dymer dawelaf, a gwén bron yn parhau ar ei wyneb hyd foreu dydd Iau, Awst 1leg, 1831, pan yr hyfryd anadlodd ei ysbryd dedwydd i ddwyllaw ei Brynwr gogoneddus a ffyddlon. Nos Sabbath, yr 28ain o'r un mis, anerchwyd cynulleidfa luosog a hiraethlawn ar yr achlysur, oddiwrth Salm cvi. 15, gan y Parch. J. Roberts, Llanbrynmair. Y Sabbath cyn ei farwolaeth, darfu i'r Parch. Mr. Davies, Penywaun, (yr hwn a weinyddai yn ei gapel) ofyn iddo, pa fodd yr oedd? Atebodd, "Nid wyf yn teimlo dim poen corfforol, ac y mae fy meddwl yn berffaith dawel." Yn wyneb hyn dywedodd ei gyfaill, "Y mae'r Arglwydd, Syr, yn dda iawn wrthyfch." Yna gydag edrychiad a phwyslais, nad ellir byth ei ddarlunio na byth ei anghosio, dywedodd, "Ydyw, y mae yr Arglwydd wedi bod yn dda iawn wrthyf—

y mae'r Arglwydd yn dda iawn wrthyf—ac fe fydd yr Arglwydd yn dda iawn wrthyf byth bythoedd."

LEWIS, WILLIAM, oedd bregethwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Brodor oedd o Glasinfryn, Mon. Nid oes genym hanes pa bryd y ganed ef; ond yr ydym yn cael iddo farw yn y flwyddyn 1821. Yn y flwyddyn 1774, cafodd ei anfon i Adwyr Clawdd; ac wedi bod yno am ryw dymor, yr ydym yn cael iddo fyned i Dinbych, ac iddo fod yn fendithiol iawn yno, trwy fod yn offeryn i ddiwygio y trigolion oddiwrth ryw arferion annheilwng a berchid yn ormodol, hyd yn nod yn myeg crefyddwyr. Un arferiad oedd, anfon eu dysgleidiau ymborth i'r pob-dai cyoeddus i'w pobi ar y Sabbath. Efe a ddy-noethai yr arferiad gyda llymder mawr; a phan ofynid iddo pa fodd y gwnaent; efe a atebai yn ei ddull trwsgl ei hun, "Berwch ef i'w grogi." Yn y flwyddyn 1788, symodd i Pflint, er mwyn cael cyfleusdra i ymdrochi yn y mor. Cafodd anogaeth i bregethu i'r trigolion tywyll a rhagfarnllyd; a'r hyn y cydsynniodd. Yr oedd W. Lewis yn ddyn cryf a gwrol, ac wedi gweled a phroff llawer o erlid. Unwaith efe a safai ar esgyn-fainc yn myl gwesty. Yr oedd o'i amgylch bump neu chwech o gyfeillion, a thyrfa lawr o elynion o'i flaen; a llawer o honynt a'u bryd ar aflonyddu y cyfarfod, a baeddu y pregethwr. Tafiai rhai geryg ar do y ty, fel y traiglent ar ben y pregethwr, nou y rhai oedd o'i amgylch. Yr oedd gan un arall hen badell rostio, yr hon a gurai yr orchestol; a chan y trydydd ddwy gareg, y rhai a gurai yn erbyn eu gilydd, ac yn barod i'w lluchio, os byddai raid. Ond nid ychydig o roddai daw ar y pregethwr, ac nid ychydig o swm a foddai ei lais. Dalodd ati i bregethu, a hwythau yn parhau i dincian a churo nes gorphen yr oedfa. Nid oedd neb o'r crefyddwyr yn dysgwyl llai nad rhuthr cyffredinol a wneid arnynt ar eu gwaith yn ymadael, gan yr olwg fgythiol a ffyrnig oedd ar y dorf. Ond yn well na'u dysgwyliad a'u hofnau y bu; canys hwy a gawsant ymadael heb i neb dderbyn un niwed.

LEWIS, TITUS, gweinidog y Bedyddwyr yn Nghaerfyrddin. Cafodd ei eni yn nhref Cilgeran, sir Benfro, Chwefror 21, 1773. Yr oedd yn fab i'r Parch. Lewis Thomas, gweinidog y Bedyddwyr yn Nghilfowyr, sir Benfro. Yr ydym yn deall oddiwrth y dystiolaeth a roddodd efe i'w frodyr a'i gyfeillion, ei fod yn teimlo cynhyrfaidau a thueddiadau yn ei feddwl at grefydd pan yn dra ieuanc. Byddai ar brydiau, pan o ddeg i bumtheg oed, yn profi hyfrydych mawr dan weinidogaeth y gair; a thueddid ef ar amserau i ymostwng ar ei liniau i daer weddio am drugaredd, a galw ar enw'r Arglwydd. Modd bynag, fel y cynnyddai mewn oedran, yr oedd y teimladau hyn yn cael eu dileu i raddau mawr; o herwydd fod gan wagedd y byd fwy o fantasia i ymlwio o'i flaen. Ond er cymaint oedd nifer yr hudoliaethau oedd yn y byd, ac er cryfied oedd tueddiadau ei anian

lygredig, ac er cyfrwysed oedd dichellion y gelyn, ymgadwodd yn nerth ei Arglwydd rhag syrthio i anfoesoldeb allanol, ac i bechodau gwaradwyddus. Pan tuag ugain oed, ymwelwyd a'i gyflwr yn fwy grymus ac effeithiol, a daeth i ddywedyd yn wirfoddol am bechod, "Y mae yn rhy drwm i mi." A dywedodd wrth eglwys Dduw, "Pa beth a wnaif?" Ar y dydd cyntaf o Fehefin, yn y flwyddyn 1794, cafodd ef yn nghyd a deu-ddeg ar hugain ereill, eu derbyn yn gyflawn i aelodaeth eglwysig yn Mlaenywaun. Gan fod yr eglwys yn gweled ynddo gymwysder i lanw cwlch gweinidogaethol yn nghysgr Duw, ni fuant yn hir heb ei gymell i bregethu. Felly rhwng pryder ac ofn dechreuodd bregethu. Traddododd ei bregeth gyntaf yn eglwys Blaenywaun, a pharhaodd yn ffyddlon gyda'r gwaith hyd Ionawr, 1798, pryd y neillduwyd ef trwy weddi ac arddodiad dwylaw yr henuriaid, yn weinidog yr eglwys yn Mlaenywaun, lle y derbyniwyd ef yn aelod crefyddol; a bu yn llafurio yno gyda diwydrwydd a llwyddiant am oddeutu tair blynedd. Yn niwedd y flwyddyn 1800, priododd â merch ieuanc dduwiol, o'r enw Elisa Havard, yr hon oedd yn aelod gyda'r Bedyddwyr yn y Porthtywyll, Caerfyrddin. Bu hyn yn foddion i'r ddwyn i breswyllo i'r dref hono, lle yr arosodd hyd ddydd ei farwolaeth. Wedi iddo ddyfod i breswyllo i Gaerfyrddin, cymerodd arno ofal gweinidogaethol yr eglwys oedd yn ymgynull yn y Porthtywyll; ond yr oedd yr undeb rhyngddo a'r brodyr a'r chwiriorydd yn Mlaenywaun y fath, fel na fyent ymadael ag ef mewn un modd; ac felly hwy a'i rhwymasant i addaw dyfod atynt yn fisol, sef Sabbath eu cymundeb; yr hyn a wnaeth gyda ffyddlondeb cyhyd ag y caniatawyd iddo iechyd a nerth, er fod y peller tua deg ar hugain o filldroedd. Llafuriodd yn galed yn y gwaith mawr oedd ganddo i'w gyflawni. Teithiodd trwy Dde a Gogledd Cymru, gan ymweled a'r eglwysi, a phregethu efengyl Crist iddynt. Tra y bu yn cartrefu yn Nghaerfyrddin, ysgrifennodd ac argraffodd amryw lyfrau, y rhai a fyddant yn drysor gwerthfawr yn nwyllaw y Cymry mewn oesoedd i ddyfod. Argraffodd rai er addysg a hyfforddiant i'r plant a phobl ieuanc, yn nghyd ag ereill. Cyfansoddodd ac argraffodd amryw lyfrynau bychain ar bynciau buddiol ac adeiladol, y rhai a ddarllenir gyda boddad hyd y dydd hwn. Anrhegodd hefyd ei gydwladwyr â Geiriadur Cymraeg a Seisneg, yr hwn yn ddiâu sydd wedi bod o wasanaeth mawr i'r Cymry. Mewn cydweithrediad a'r Parchedigion Christmas Evans a Joseph Harris (Gomer), cyfieithodd i'r Gymraeg Esboniad Dr. Gill ar y Pedair Efengyl, ac ar lyfr yr Actau; gan fwrriadu parhau hyd ddiwedd y Testament Newydd; ond bu ei farwolaeth yn foddion i'r gwaith sefyll ar ei haner y pryd hwnw. Hefyd ysgrifennodd ac argraffodd "Hanes Prydain Fawr;" a dios genym fod y lyfr hwn yn profi fod yr awdwr yn meddu trysorfa o wybodaeth gyffredinol, yn gystal a medrusrwydd

i osod llawer o hysbysrwydd mewn ychydig o le. Y mae hwn yn llyfr mor werthfawr, fel y mae ail argraffiad o hono wedi dyfod allan yn ddiweddar, dan olygiaeth Dr. Emlyn Jones. Cyfieithodd Keach, ar y "Cyfieilybiaethau." Argraffodd gasgliad da o emynau, a Thestament Newydd bychan, gydag ychydig nodiadau ar odre y dail. Bu hefyd yn ymwneud a dadl bedydd; a dywed Jones, awdwr "Hanes y Bedyddwyr," mai y bai mwyaf yn y llyfr yn hwn yw, peidio canlyn hen reol ragorol y Rhufeiniaid gynt, "Fortiter in re, sed suaviter in modo." Grymus yn y peth, ond tyner yn y dull, neu yr ymadrodd. Methodd Mr. Lewis yn sicr yn hyn; canys defnyddiodd ymadroddion nad oeddynt yn ddigon boneddigaidd, yr hyn sydd arferiad rhy gyffredin wrth ddadlueu. Eto y gwir yw, nad yw un pwnc yn cael ei gadarnhau wrth ddefnyddio geiriau caledion i'w amddiffyn. Yr oedd holl hyfrydwch ac awyddfydd Mr. Lewis mewn darllen a gweddio, myfyrto a phregethu. Byddai yn aml yn eistedd tua dwy ar bumtheg o oriau yn nghyd yn ei fyfyrfa, heb fyned allan, ond ychydig funydau i gymeryd ei ymborth; yr hyn a fu, yn ol barn llawer, yn foddion i'w ddwyn mor fuan i borth marwolaeth. Er na fu ei ddydd ond byr, eto gwnaeth waith mawr, ac yr oedd ei ymdrechadau a'i ddiwydrwydd braidd yn ddiwyffelyb. Fel gweinidog, yr oedd yn llawn aiddgarwch gweithgar; a phob amser yn llamu dros anhawd-derau; ac ni wna gwrthwynebiadau cryfion ei lwfrhau, na pheri iddo laesu dwylaw. Ei arwydd-wers wastadol oedd, "Na ato Duw i mi ymfrostio, ond yn nghroes ein Harglwydd Iesu Grist." Yn mlynnyddoedd diweddaf ei oes, bu yr eglwys lle gweinyddai yn ofidus o eisiau cael lle mwy cyfeus i addoli Arglwydd y lloedd, o herwydd fod y capel yn y Porthtywyll yn myned yn rhy fychan i addoli, gan fod y gwrandawr yn lluosogi. Modd bynag, ychydig wythnosau cyn marwolaeth Mr. Lewis, cafwyd tir cyfeleus i adeiladu addoldy, yn gystal a thyr i gladdu. Yr wythnos cyn ei farwolaeth, yr oedd yn awyddus am weled gweithredoedd pryniad y tir crybwylledig wedi eu gwneud, yr hyn a gafodd. yr oedd ei iechyd wedi gwanhau i raddau mawr yn y pum mlynedd olaf o'i fywyd; ond er y cwbl yr oedd yn parhau yn ffyddlon, a llafuriodd yn ngwllan Crist hyd ddechreu y flwyddyn 1811. Yn y cyfarfod trimisol a gynaliwyd yn Nghwmfior, ar y dydd cyntaf o'r flwyddyn grybwylledig, y pregethodd Titus Lewis ei bregeth olaf, oddiar Dat. xxii. 21, "Gras ein Harglwydd Iesu Grist fyddo gyda chwi oll, Amen." Ni bu yn alluog i bregethu o'r dydd hwnw allan, ond gwanychai o ddydd i ddydd; a threuliodd ymaith heb oddef fawr o boen. Crist oedd testun melus ei weinidogaeth yn y byd; ac efe oedd Craig ei iachawdwriaeth yn ei ddyddiau olaf. Ar y dydd cyntaf o fis Mai, 1811, hunodd yn dawel yn nghol yr iachawdwriaeth, pan yn 38 mlwydd oed, gan adael priod a phedwar o blant yn

myd y gorthrymderau ar ei ol. Canlynwyd ef yn y swydd weinidogaethol gan y Parch. D. D. Evans, mab y diweddar Barch. David Evans, Maesberllan; yr hwn a ddechreuodd ei yrfa weinidogaethol ar ddydd agoriad yr addoldy; a bu yno hyd ddiwedd y flwyddyn 1827, pryd y symudodd i Bontrhydyryn. Wrth gloddio bedd Mr. Lewis, cafwyd careg fawr yn y tir, yr hon a fu yn destun llawer iawn o ymddyddan ar y pryd; ac y mae hi wedi ei gosod yn y sylfaen dan y gongl ddwy-reiniol o'r adeilad.

LEWIS, EVAN, oedd un o hen bregeth-wyr y Trefnyddion Calfinaidd yn sir Dinbych. Nid oes genym hanes pa bryd y ganwyd ef, na pha bryd y bu farw. Cof genym fod mewn cyfarfod misol unwaith, pryd yr oedd yr hen frawd Evan Lewis yn pregethu y noson gyntaf; a chafodd well hwy! nag arfer. Wedi myned i'r ty o'r capel, ebe William Edwards, Ty'nyddol, (hen bregethwr arall), "Evan, chwi a bregethasoch yn lled dda heno, ond fod y bregeth yn lled hir." "Ha," ebe Evan Lewis, "nid oes gan rai yr un ffordd i fesur pregeth ond ar ei hyd." "Wele hai," ebe William Edwards, a dyna'r cyfan. Byddai yr hen bobl gyda'u glydd mor onest, ac eto mor frawdol, fel y byddai yn hyfrydwch mawr i sylwi arnynt a'u clywed. Yn Llynlleifiad y diweddodd Evan Lewis ei yrfa ddaearol. Pregethodd lawer, ac yr oedd yn pregethu yn dda iawn. Yr oedd yn dduwinydd gwych. Ceid pethau wrth ei wrando na cheid gan nemawr neb ond efe. Ac er iddo gyfarfod a llawer o flinderau trwy roddi cam chwith, nid oedd parch ei frodyr a'i gyfeillion wedi lleihau dim tuag ato. Yr oedd ganddynt gymaint o olwg arno yn ei ddyddiau olaf ag a fu ganddynt erioed. Ceid ganddo ambell sylw rhagorol. Ond y mae wedi blaenu i'r wlad sydd well i fyw.

LEWIS, DAVID, gweinidog y Bedyddwyr yn Llangloffan, a aned tua'r flwyddyn 1715. Cafodd ei dderbyn yn aelod yn eglwys Rhydylwylm, cyn ffurio eglwys Llangloffan. Yno hwyf y dechreuodd bregethu. Urddwyd ef i waith y weinidogaeth yn Llangloffan yn y flwyddyn 1749. Ystyrid ef yn ddyd duwiol iawn; yn bregethwr da; yn meddu dawn lliithrig, er nad oedd ei gyraeddiadau yn fawrion, eto yr oedd yn fyddlon yn ol y doniau a dderbyniasai. Gorphenodd ei yrfa ar y ddaear yn y flwyddyn 1799, pan oedd yn 84 mlwydd oed.

LEWIS, MORGAN JOHN, oedd y gweinidog cyntaf a fu yn y New Inn, sir Fynwy. Nid oes hanes pa bryd y ganwyd ef, nac yn mha le, ond iddo gael ei ddychwelyd at yr Arglwydd dan weinidogaeth Howell Harris, Trofeca; ac felly efo a lafuriodd yn deithiol am lawer o flynyddoedd gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Yr oedd Mr. Lewis yn wr da a duwiol iawn, ac yr oedd yn meddu ar dalentau helaeth i gyflawni ei swydd. Wedi iddo lafurio am bumtheg mlynedd yn yr eglwys yn New Inn, penderfynodd yr eglwys roddi galwad iddo i weinidogaethu iddynt; a'r hyn y cydasyniodd yntau. Felly ar ddydd Llun

y Sulgwyn, yn y flwyddyn 1756, ymgynullodd yr holl aelodau yn nghyd i'w urddo yn fugail arnynt. Wedi darllen rhanau o'r gair, canu, a gweddio, adroddodd y pregethwr grynodeb o'i greddo ar gyoedd yn y gynulleidfa. Ar ol hyny gofynwyd am arwydd gan y gynulleidfa, trwy godiad deheulaw, i ddy-nodi ei dewisiad o hono i fod yn weinidog dros Grist i eglwys New Inn, ac i gymeryd ei gofal yn yr Arglwydd. Treuliodd y gweddill o'r dydd mewn ympryd a gweddio, gan daer erfyn ar i gymeradwyaeth gael ei roddi megys eel wrth yr hyn a wnaed; ac i gawod-ydd bendith ddisgyn ar y pregethwr a'r gynulleidfa. Dywedir fod Mr. Lewis yn Gristion gwir ostyngedig, a bod ei ddirifoldeb yn fwy na chyffredin, gan na chlywyd o hono braidd un amser yn chwerrthin. Fel pregethwr, ystyrid ef yn fwy ei gymwysderau na'r cyffredin o'i frodyr; mwy ei wybodaeth dduwinyddol, a mwy ei fedrusrwydd a'i hyawldledd i gyfranu gwybodaeth i ereill; fel ag yr oedd yn sefyll yn un o'r dynion enwacaf yn ei ddydd, a'r mwyaf amlwg yn y weinidogaeth. Efo a fu yn offeryn i ddywyn llawer o eneidiau at yr Iesu yn y gymydog-aeth. Tra bu ef yn gweinidogaethu yn New Inn, teimlodd yr holl wlad i fesur mwy neu lai oddiwrt h ei weinidogaeth. Yngasglai dynion o bumtheg milldir o bellder i wrando arno. Ond ni chafodd oes hir; a rhoddwyd terfyn ar ei wasanaeth i eglwys Dduw mewn modd a ymddengys i ni yn dra amserol; amgylchiad ag y mae yn anhawdd gwybod paham y caniatwyd iddo gymeryd lle gan yr hwn y mae'r agoriadau yn ei law. Bore y Sabbath diweddar y bu yn pregethu yn New Inn, efo a aeth i bregethu yn yr hwyri i dy fferm rhwng Pontypool a Blaenafon; a lletyodd y noson hono yn y ty lle buasai yn pregethu. Dranoeth yn lled fore, cyn i Mr. Lewis godi, wle y boneddwr ag oedd yn berchen y tyddyn yn ymddangos, a rhyw fath o swyddog milwraidd gydag ef; a chan gyfarch gwr y ty, efo a ofynodd, "Pa le mae y pregethwr fu yn cadw cwrdd yma noith-iwr?" "O, Syr," atebai y gwr, "y mae efo yn y gwely." "Rhaidd i mi gael ei weled," ebe y boneddwr; y mae arnom eisiau ymddyddan ag ef." "Mi af fi, ynto, i'w alw i lawr atoch," ebe gwr y ty. "O na, ni ruid i chwi," ebe y boneddwr, "ni a awn ato ef i'w ystafell." Gan mai efo oedd perchenog y tyddyn, ni thybïai y tyddynwr yn gymwys ei rwystro; eto yr oedd yn teimlo yn ffin iawn, rhag fod drwg yn cael ei amcanu i'r pregethwr. Ar yr un pryd, barnai fod hyny yn dra annhebyg; a chaniatodd iddynt fyned i fyny. Wedi myned i mewn i'r ystafell, tynodd y milwr ei gleddyf, a safodd wrth y gwely uwchben y gweinidog, yr hwn oedd yn cysgu; a chan godi y cleddyf efo a waeddai allan, "Heretic, deffro." Ar hyn deffrodd y gwr duwiol; a'r olwg gyntaf a welodd oedd milwr a chleddyf noeth wedi ei godi uwch ei ben, fel un ar fedr ei ladd yn y fan! Yr oedd yr olwg mor arswydus, ac yn ymrithio o'i flaen mor ddisymwth, a hyny ar ei waith

yn deffro o'i gwsg, a chyn iddo gael amser i ymresymau ag ef ei hun, chwraithach a'i elynion, nac i ymgadarnhau i gyfarfod y brofedigaeth; fel y gallem ddysegwyl, os oedd teimladau dynol gan y pregethwr, yr oedd yr olygfa yn ddigon i ddyrusu ei synwyr, a gyru ei natur o'i lle; ac felly y bu. Syrthiodd arno fath fraw a dychryn, nes dyrusu ei synwyr. Ac er iddo gael ei adferu i raddau, eto ni ddaeth yn alluog i bregethu. Ymoll-yngodd ei natur, ac ni bu ynddo nerth mwyach. Bu fyw am ysbaidd blwyddyn wedi hyn, ond yr oedd ei gysur iddo ei hun, a'i ddefnyddoldeb i ereill, wedi eu colli yn llwyr. O ran ymddangosiad, y gelyn a gafodd yr oruchafiaeth; New Inn a sir Fynwy, Ie, a Chymru oll a gafodd y golled. Bu farw yn nghanol ei ddyddiau, wedi gwasanaethu achos yr efengyl mewn cysylltiad a'r Trefnyddion am 15 mlynedd; a 15 mlynedd woli hyny yn eglwys Annibynol New Inn. Yr oedd y fath ragfarn y pryd hyny yn erbyn crefyddwyr, fel y gallasai mawrion y wlad anturio cyflawni unrhyw sarhad arnynt, heb un perygl y gelwid hwy i gyfrif; ac yn enwedig gan nad oedd neb yn mysg y crefyddwyr eu hunain yn meddu cyfoeth; a llai na hyny o duedd ynddynt i ymyraeth a boneddwyr eu gwlad trwy gyfraith. Mwy dewisol oedd ganddynt oddef cam, nag amddiffyn eu hunain trwy gyfraith. Barnent mai eu lle hwy oedd bod yn oddefol, fel y gallent trwy hyny "ostegu anwybodaeth dnyion ffolion." Nid oes son am yr erlidwyr ar ol hyn; pa un a fu rhyw sylw cyfreithiol ar yr achos ai peidio. Y mae'r hanes yn hyn yn ddiffygiol; y mae yn naturiol dysgwyl na oddefai dialedd iddynt fyw; gan nad oeddynt amgen na dymion llawruddiog.

LEWIS, MORGAN, gweinidog y Bedyddwyr yn Cwmbach, Morganwg. Ganed ef o rieni parchus, yn Cilcwm, ger Llanymddyfri, yn y flwyddyn 1801. Ond pan yn dra ieuanc symudodd i weithiau Merthyr, lle yr arosodd am lawer o flynyddau, yn ddyd gwyllt ac annuwiol iawn. Ddylun y lluasw i wneuthur drwg oedd ei hyfrydwch y pryd hyny; ond gwelodd Duw yn dda yn ei ras ei dueddu i wrando y gair yn cael ei bregethu gan y Trefnyddion Calfinaidd yn y dref. Yn mhen rhyw ysbaidd o amser rhoddodd ei hun yn aelod yn eu plith, a bu yn selog a ffyddlon fel y cyfryw, hyd oni chymerodd cyfnewidiad le yn ei feddwl am yr ordinhad o fedydd. Mewn canlyniad ymadawodd yn heddychol a'i hen frodyr, ac ymunodd â'r Bedyddwyr yn Nghapel Seion, Merthyr. Yn fuan ar ol hyn dechreuodd arfer ei ddawn i bregethu yn yr eglwys a'i changenau; ac yr oedd iddo air da gan bawb. Yr oedd yn barchus gan yr eglwys a'i gweinidog. Yr oeddynt hwy yn ei hoffi ef, ac yntau yn eu hoffi hwythau. Yn mhen amser cafodd alwad gan yr eglwys fechan yn Nghwmfelin, tua phum milldir o Ferthyr, i ddyfod yn weinidog iddynt; a chydysniodd yntau a'u cais. Urddwyd ef yn y gyflawni waith y weinidogaeth. Ond o herwydd ei adwyddiant, ymadawodd yn

mhen tua dwy flynedd, ac ymsefydlodd yn Mhenrhyn Coch, sir Aberteifi, lle yr arosodd amryw flynyddau yn dra chysurus a llwyddianus. Yn y lle hwn y dechreuodd blodau ei weinidogaeth ymagor, fel yr oedd yn cael ei ystyried yn bregethwr da a chymeradwy. Pan yn Mhenrhyn Coch, efe a briododd ferch ieuanc gyfrifol yn Merthyr. O herwydd rhesymau digonol ymadawodd oddiyno i Salem, Llangyfelach, Morganwg; ac oddiyno i'r Cwmbach, Aberdar. Yn y lle hwn efe a bregethodd yn ddiwyd am ychydig flynyddau; ac yno y gorphenodd ei yrfa ar y 19eg o Orphenaf, 1849, yn 48 mlynedd oed, gan adael priod a phedwar o blant i alaru ar ei ol. Claddwyd ef yn y fynwent yn ymyl yr addoldy. Yr oedd Mr. Lewis yn Gristion da, ond nid heb ei golliaidau mwy nag ereill. Aeth i wlad lle na ddaw llygredd na gelyn i'w flino mwy. Yr oedd yn bregethwr derbyniol. Er nad oedd yn sefyll yu y rhes flaenaf o bregethwr, eto yr oedd yn gymeradwy a defnyddiol yn llaw Duw i droi llawer i'r ffydd. Yr oedd yn ddyd cymwynasgar, ac yn gyfaiil o ymddiried; er ei fod yn swrth ac afrywiog ei dymher weithiau, eto byddai yn hawdd ganddo gydnabod ei fai, a diwygio. Ond efe a fu farw.

LEWIS, WILLIAM, (*Automathes*), Trelech, a aned yn y flwyddyn 1778, mewn ty bychan ar dir Godredewi, yn mhlwyf Trelech ar Betws. Wedi cael ei fagu yno am ychydig flynyddau, symudodd ei dad i dy ar lan Dewi. Efe oedd yr ieuangaf o bump o blant—tair merch a dau fab. Efe hefyd oedd y diweddaf a fu byw o'r pump. Un bychan o gorrifolaeth ydoedd nes oedd rhwng tair a chwech ar hugain oed; ac yna megys yn ddisymwth tyfodd yn glamp o fachgen cryf. Wedi bod gartref am rai blynyddau, aeth i wasanaeth at amaethwr yn y gymydogoeth, lle yr arosodd hyd onid oedd rhwng chwech a saith ar hugain oed, pan ddaeth adref i ddysgu y gelfyddyd o saer maen, yr hon oedd celfyddyd ei dad; yr hon a ddylynodd hyd onid oedd yn tynu yn mlaen mewn dyddiau, ac yna rhoddodd hi heibio, am fod ganddo ddigon o fodd i'w gynal yn gysurus. Ysgrifennodd W. Lewis lawer iawn i'r cyoeddiadau misol Cymreig, megys y *Drysorfa Gynulleidfaol, Seren Gomer, &c.* Yr oedd yn ddarostyngedig i atal dywedyd i raddau helaeth, pe amgen gallasai gyflawni cylch mwy uchel o ddefnyddioldeb. Pan ydoedd mewn gwasanaeth, dangosodd awydd cryf at ddysgodiaeth; pob awr a allai hebgor, byddai yn wastad gyda'i lyfrau. Weli dyfod adref i ddysgu ei gelfyddyd, yr oedd ganddo fwy o amser. Treuliodd lawer hir nos gauaf a nos-weithiau ereill, i ymdrechgu cyraedd addysg. Ar y cyntaf yr oedd rhifyddiaeth fel yn brif gangen ganddo; ac wedi dilyn hon am dro, trodd at bethau ereill, megys hauesiaeth, &c. Gellir dywedyd am dano, ei fod yn meddu cyneddfur eneidol cryfion. Yr oedd ei gof yn rhagorol; yr oedd yn sicr o gofio yr hyn a ddarllenai, a glywai, ac a welai. Yn mhen ychydig wedi iddo ddyfod adref i ddysgu ei

gelyfddyd, derbyniwyd ef yn aelod yn Nghapel-y-Graig, Trelech; a pharhaodd i harddu ei broffes hyd y diwedd. Yr oedd wedi symud i Gaerfyrddin rai blynyddau cyn iddo gael ei gymeryd yn glaf; ac yno hefyd y bu farw, yn 71 mlwydd oed; a chladdwyd ef wrth Gapel Heol Awst.

LEWIS, SION ROBERT, a anwyd yn mhlwyf Llanaelhaiarn, gerllaw Clynog Fawr, yn Arfon, yn y flwyddyn 1751. Enw ei dad oedd Robert Lewis; a'i enw yntau oedd John, neu fel y gelwid ef yn gyffredin, Sion Robert Lewis. Cafodd un o bregethau yr hylod Howel Harris y fath effaith arno, fel y penderfynodd adael ei fro enedigol, a myned i Drefeca, er ymuno a'r gymdeithas a flurfieisid yno gan y gwr da hwnw, a bod yn aelod ffyddlon o honi holl ddyddiau ei fywyd. "Ymaith a mi," ebe efe, "dros eltydd a thrwy goedydd; dros afonydd a chreigiau, heb orphaws na dydd na nos, nes cyraedd pen y daith, yr hyn a ddygwyddodd ar y pryd yr oedd Mr. Harris yn esgyn i'r areithfa i roddi gair o gyngor i'w ddysgyblien cyn myned o honyt i'w priodol orweddleoedd. Ond oblegyd fod yr hin yn anarferol o frwd, a'm lludded inau yn fawr, mi a gysgais, er gwneud pob ymdrech galluadwy i beidio. A phan ganfu y gwr parchedig fi yn y cyflwr hwnw, efe a ddolefodd a'i holl nerth.—'Bobl, bobl! a weloch chwi! dyma'r cythraul wedi gyru dyn o'r Gogledd i'r lle santiaid hwn i gysgu!'” Gan nad pa un ai o herwydd yr anerchiad hwn, neu ynte o herwydd rhyw ddamwain arall y gadawodd efe Drefeca, nis gwyddom; ond felly y bu yn mhen ychydig wythnosau, yn ol ei gyffes ei hun, heb un lliad na digder. Ar ei ddychweliad i Llanaelhaiarn, ymunodd mewn cymdeithas ag ychydig o Drefnyddion, y rhai a arferent gynnal cyfarfodd cyfrinachol mewn ty anedd, nid yn mhell o dy ei dad. A chan y gyfrifid ef yn uwch o'i ysgwyddau mewn gyfbydaeth na neb braidd yn yr ardal, a'i fod yn ddyn o fywyd diohllynaidd a diargyөөdd, derbyniwyd ef gyda llawenydd. Nid hir y bu yn aelod cyn i'r frawdoliaeth farnu ei fod yn feddianol ar ddawn i gynghori yn gysoeddus, a chafodd anogaeth i ymaifd yn y gwaith yn ddiymaros; ac yntau a gydsyniodd. Ond yma teimlwn yn ddyledswydd hysbysu na bu efe erioed yn bregethwr rheolaidd, fel y dywedir, ond math o gynghorwr; a'r cynghorion a roddai yn tueddu yn hytrach er dadymchwel ofergoelion yr oes, yn nghyd a'r arferion diles oedd yn ffynu y pryd hwnw yn mhllith braidd bob gradd yn y tir, megys chware pel droed, y cardiau, *interludes*, nosweithiau llawen, &c., gan anog ei wrandawyr i dreulio yr amser oedd ganddynt i'w hebgor i ddysgu darllen y Gair, ysgrifennu, &c. At bethau fel hyn, yn hytrach nag at bethau mawrion yr efengyl, y galwai efe sylw. Oblegyd rhyw resymau nad gwiw eu cofnodi yma, ni pharhaodd efe yn aelod o'r cyfundeb a enwyd hyd ddiwedd ei oes; ond er hyn y parhaodd yn wrandawr cyson arnynt, ac yn noddwr ffyddlon, nid yn unig iddynt hwy, ond hefyd i'r

Bedyddwyr, yr Annibynwyr, a'r Wealeyaidd, gan gadw ty agored i bob gweinidog yr efengyl a ddygwyddai ddyfod i'r ardal y cyfaneddai, a hynny mewn amser nad edrychai neb braidd arnynt ond â llygad gwngus. Yn mhen ychydig amser wedi ei ddychweliad o Drefeca, gafaelodd rhyw afiechyd yn un o'i goesau, yr hyn a'i lluddiodd rhag dilyn ei alwedigaeth am gryn enyd; ond wedi iddo wellau, cafodd ar ei feddwl gadw ysgol; a phan oedd pethau yn myned yn mlaen yn lled ddeheuig, dyma wys yn dyfod iddo o lys Bangor am gadw ysgol, ag yntau heb ei drwyddedu i'r gwaith. I Fangor yr aeth, a chafodd yr anrhydedd o ymddyddan a'r "Gwir Barchedig Dad yn Nuw," yr hwn, ar ol maith ymgom o barth egwyddorion addysg, a ofynodd iddo, "Yn mha le y buoch chwi yn dysgu seryddiaeth?" "Ar fryniau Clynog, fy Arglwydd Esgob," ebe yntau, "wrth gadw defaid fy nhad, ac wrth ymfodyn am danynt pan y cyfeillorion." Ymddygodd yr esgob yn dra thirion tuag ato; ac ar ol talu y swm gofynedig, cafodd ei ryddhau o grafangau ei erlidwyr. Er nad oedd yn fedrus fel llefarwr, er y gallasai fod yn dra defnyddiol—ac iddo roddi heibio yn gynar ddyysgu ei genedl yn y modd cysoeddus hyny, gwelodd fantais i fod yn ddefnyddiol trwy y wasg. Yr oedd yn meddu dawn prydyddu lled rwydd a blasus yn y mesurau rhyddion, ac efe a'i defnyddiai yn gysylltiedig agos â phob peth a wnai, fel, os byddai congl neu ddalen wag yn niwedd rhagymadredd i lyfr, neu yn niwedd y lyfr, efe a'i llenwai â phenillion. Y llyfr cyntaf a gysoeddodd ydoedd "Rhai Hymnau, a gasglwyd yn nghyd er anogaeth a dyddanwch teulu Seion." Yr ail, "Traithawd byr, yn dangos beth yw'r enedigaeth newydd; yn nghyd a difrifol anogaeth i ymfodyn am dani. Argraffwyd yn y Bala, gan John Rowland, dros John Roberts." Y trydydd, "Drych y Cristion, neu gadwedigol ffydd wedi ei dadguddio, mewn ymddyddanion: 1. Rhwng y Carwr a'r Cymro, i'w gymell i addoli Duw yn ei dy. 2. Rhwng Iesu a'r Publican; i gyfarwyddo y pechadur sydd yn gweled ei anrheilyngdod. 3. Rhwng Iesu a'r Phariseaidd, i argyөөddi y rhagrithwr sydd yn pwysu ar ei waith ei hun. 4. Rhwng Iesu a'r credadyn amheus, i gysuro y gwir Gristion." Y pedwerydd, "Hymnau, neu Ganiadau er mwyl a gogoniant i Dduw; yn cynwys ocheneidiau, gruddfanau, ymdrechadau, a buddugoliaethau y pererinion, wrth ymdeithio tua'r bywyd." Y pumed, "Geirlyfr Ysgrythyrol; neu egwyddor, yn dangos arwyddocad y rhan fwyaf o eriau ac ymadroddion caled, a naturiaeth creaduriaid, a gynwysir yn yr Hen Destament a'r Newydd." Y mae yn ei raglaenu at y darlonydd a thri thudalen, yn nghyd a rhagymadredd i'r llyfr, ar fesur cerdd; a cherdd ragorol ydyw, yn cynwys 32 o benillion, ar "Ardderchogwydd yr Ysgrythyr Lan." Y chweched, "Caniadau preswylwyr y llwch, neu Hymnau ac Odiau y gwaredigion o wlad yr Aifft i Gaerusalem Newydd." Y seithfed, "*Arithmetic*,

neu Rifydddeg, yn gosod allan sylfaenau ac ymarferiad Rhifyddiaeth mewn amryw gangenau; a Mesuriaeth yn helueth wrth y lluosogiad deuddegawl, y degranau, a'r *sliding rule*; gyda darluniadau ac addysgiadau cymwys i'r unrhyw. Gyda'r wybodaeth gyffredinol ag ydoedd John Roberts wedi ei chasglu iddo ei hun, bu am flynyddau yn Mon, mewn galwad mawr i fesur llestri, llongau, muriau a phenau tai, coed o bob math, &c. Yr oedd efe yn meddu ymddiried y bobl, ac yn un o honynt, ond yn uwch mewn pob gwybodaeth o'i ysgwyddau i fynd na hwynt oll; a chydabyddid ef felly. Os byddai dadl rhwng neb a'u gilydd am fesuriad a gwir werth gwaith, cyfeirid i Gaergybi, at "Shon Robert Lewis," or tori y ddadl; ac yn gyffredin boddlonid y ddwy blaid. Yn wir, ystyrid ef, fel y dywedasom eisoes, fel orael gan y cyffredin, am agos bob peth yn ei oes, cysylltiedig a thraffodaeth dynion a'u gilydd. Ond y prif orchwyl a wnaeth—ac yn hyn yr oedd yn orgampus a chywir—ydoedd ei Almanaciau, neu ei "Gyfeillion," fel y gelwid hwynt. Bu y rhai hyn yn dyfod allan am beddar a deugain o flynyddau yn olynol. Yr oedd ei ffraethder yn ddiarebol. Gwelwyd hyn yn ei atebion i Esgob Bangor; ac y mae amryw esiamplau ereill ar gef a chadw, fel y dywed yr hen bobl. Gofynai rhyw offeiriad iddo unwaith, "Yn mha le yn y Beibl y ceir cefnogaeth i gynal 'Seiat Fisol?'" gan feddwl cymdeithasfaoedd, neu gyfarfodydd misol y Trefnyddion Calfinaidd. Atebodd yn ebrwydd, "Bydd hefyd o newydd loer i newydd loer, ac o Sabbath i Sabbath, i bob cnawd ddyfod i sefyll ger bron yr Arglwydd; ac y mae y loer yn newydd yn fisol, fel y dywedwch pan y gweloch hi gyntaf ar ol y newid, 'Dyna leuad newydd?'" Dywed ei fab ei fod ar un o'i helyntion trwy siroedd y Gogledd, yn sefyll ar bont, canfu ddyn yn cyferio tuag ato; yr hwn wedi ei gyfarch a ddywedodd wrtho ei fod ef yn wybodus yn y gwyddorion tywyll, ac y medrai ddangos pa anfodion a ddygyddent iddo, a rhoddi y cyfryw gynghorion fel y gallai ochel pob perygl, a'r cyfan am swllt. Pan glybu yntau eiriau y twyllwr, efe a ddywedodd, "Y gwr mwyn, a wyddoch chwi eich tynged eich hun?" "O, gwn," ebe y dyn, "yr wyf yn berffaith hysbys o bob amgylchiad a'm cyferfydd, ac yn gwybod pa fodd i ochel pob dyn a fyddo a'i fryd ar fy niweidd." "Gyda'r gar," meddai ei fab, "ymafodd fy nhad ynddo—dyn mawr o gorff, a chryf oedd fy nhad—a bwriodd ef bendramwnwgl dros y caellaw i'r dwfr; a phan gan ganfu ef wedi cael glân, dywedodd, 'Gwylia, dwyllwr, rhag dyfod i'm cyfarfod byth mwy â chenadwri fel hona, rhag dygwydd i ti yr hyn a fyddo gwaeth.'" Ychwanega Mr. Roberts eto—"Yr oedd gwraig foneddig yn byw nid can milldir o Gaergybi, gan yr hon yr oedd awrlais wedi anhwylyso; a chan fod fy nhad yn medru y gelfyddyd o drin y cyfryw beirianau, anfonwyd am dano i'w adgyweirio. Cyfrifid y foneddiges yn un gybyddlyd a chrintach-

lyd, ac yn un nad arferai roddi digon o ymborth i'r rhai a'i gwasanaethai. Wedi rhoddi yr awrlais mewn hwyll, cyrchwyd fy nhad i'r neuadd at y gwasanaethyddion i gael ei giniaw. Ac wedi i'r cyfan a ddodasid ar y bwrdd ddifianu, daeth y fenyw i mewn, a chan edrych ar fy nhad, dywedodd, 'John, a gawsoch chwi ddigon?' Edrychodd yntau arni hithau yn lled ffrochlyd, 'Digon,' meddai, 'do, Madam, mi gefais ddigon i godi y newyn oddiar ei nyth.' Dywedir i'r ateb byr, ond cynwysfawr hwn, gael y fath effaith ar y foneddiges, fel na chlybuwyd cwyn byth mwy yn ei phalaso o herwydd prinder ymborth. Denwyd ef unwaith gan un o'i gyfeillion Gwyddelig i addoldy Pabyddol, lle y canfu dyrfa fawr yn ymgynulleddig, oll yn dra defosynol a'u gwynebau tua'r dwyrain. Cydffurfiodd yntau. Ond wedi bod yn yr ystum hono am ysbaid maith, cododd ar ei draed yn nghanol y gynulleidfa, a phenlioniad eilwaith, yn groes i bawb, a'i wyneb tua'r gorllewin. Ei gyfaill ysonedig a erfyniodd arno ddychwelyd i'w ystum blaenorol. 'Na, na,' meddai yntau, 'dysgwyliais digon o hyd am oleuni o'r dwyrain, ond nid oedd dim; mi a droaf gan hynny, i edrych a oes gobaith o'r gorllewin.' Anogodd y gwr parchedig oedd wrth yr allor yn y gwemidogaethu, y gynulleidfa i ymdawelu; canys yr oedd yr annrhefn yn gyffredinol—"gan fod yn rhaid," meddai, 'fod y truan a blygai felly allan o'i bwyll.'" Gallam dybio, er fod John Roberts yn anghysylltiol a'r Trefnyddion cyn diwedd ei oes, ei fod yn dra pharchus o honynt, ac mai Calfiniad ydoedd yn ei olygiadau athrawiaethol; o leiaf dyna eilir gasglu oddiwrth ei ysgrieniadau; ond crybwyllia Mr. W. Thomas, Caergybi, y byddai yn amser y dadlu mawr, ar ddyfodiad y Wesleyaid Cymreig i Fon, yn ymblaseru dadlu gyda'r ddwy blaid. Os dywedai un mai Calfiniad a fyddai, Arminiad fyddai John Roberts; ond ond os Arminiad yr addafai un ei fod, Calfiniad fyddai yntau; a dywedir y rhoddi Calfiniad i lawr âg Arminiaeth, ac Arminiad i lawr â Chalfiniaeth; neu yn hytrach, yn ei ffordd gyfrwys ef o ddadlu, a chadw ei hunan heb i'r naill na'r llall wybod beth ydoedd. Ar y cyfan gellid meddwl mai math o rydd-dyb-iwr ydoedd y rhan ddiweddar o'i oes, o bellaf gyda golwg ar bynciau duwinyddol yr oes. Tua diwedd y flwyddyn 1803, canfyddodd argoelion amlwg fod ei babell briddlyd yn gwanhau; er hynny cyfansoddodd "Gyfaill" am 1804; ond nid heb ymdrech galed. Yn niwedd hwnw gosododd y llinellau canlynol:—

"Ffarwel gyfeillion mwynlan,
Yn gyfan oll i yd;
Eich anerch mwy nis gallaf,
Tra byddaf yn y byd;
Mae fy synwyrâu'n darfod,
Hawdd imi wybod hyn;
Ac mae y dydd yn nesu,
I'm claddu yn y glyn."

Bu farw Medi 19, 1806, yn 75 mlwydd oed,

gan adael ei gymhares, yr hon a fu yn ymgeledd gymwys iddo am yn agos i ddeugain mlynedd.

LEWIS, LEWIS, oedd weinidog y Bedyddwyr yn y Glasgoed, sir Fynwy, lle y trigianai hyd ddydd ei farwolaeth. Yr oedd yn aelod o eglwys Blaenau Gwent; yno hefyd y dechreuodd bregethu. Yn y flwyddyn 1816, cafodd ei ddewis gan eglwys y Glasgoed i fod yn weinidog arni. Nid oedd yno gapel ar y pryd y sefydlwyd ef, ond adeiladwyd un yno yn y flwyddyn 1820. Efe a fu yn ddiwyd yn ngwynn llawer o anfanteision, a'r Arglwydd a'i llwyddodd yn ei waith. Ychwanegwyd llawer at yr eglwys o dro i dro. Ryw amser yn y flwyddyn 1831, neu 1832, dechreuoddiechyd y gweinidog ieuanc amharu, a gwanhaodd yn raddol, nes ei lwyf analluogi i gyflawni ei waith. Gorphenodd ei yrfa filwriaethus yn mis Mai, 1832, er mawr alar i'r eglwys, a'i gyfeillion yn gyffredinol.

LEWIS, RICHARD, fferyllwyd, Bodedeyrn, Mon. Ganwyd ef tua'r flwyddyn 1803. Pan yn 27 oed, ymunodd a'r Trefnyddion Calfinaidd yn Modedeyrn. Gwasanaethodd swydd diacon yn yr eglwys am bedair blynedd ar ddeg; ac fel y cyfryw enillodd iddo ei hun radd dda; ac wedi iddo broffesu crefydd am 21 o flynyddau, bu y dyn, y llenor, yr hanesydd, a'r Cristion hwn farw yn ddedwydd yn nghanol ei ddyddiau. Ni bu yn oedi yn nychlyd ar lan yr Iorrdonen ddofn, ond croesodd hi megys ar darawiad amrant; aeth drosti rhag ei flaen, pan yn 28 mlwydd oed. Yr oedd gobeithion ei frodyr crefyddol yn uchel am dano, a'u dysgwyliadau yn fawr wrtho. Fel dyn o fasnach, cyfaill, priod, tad, a Christian, yr oedd yn ddigymhar. Fel cyfaill, yr oedd yn gywir a fyddlon, i.e. yn gyfaill yn mhob ystyr o'r gair. Pan yn ddyn ieuanc, aeth i aros i'r brif ddinas; a phriodolai ei gadwraeth rhag ei phroffedigaethau lluosog i'r cynghorion crefyddol a gafodd ar yr aelwyd gartref. Glynodd y rhai hyn yn ei feddwl, nes dygwyl ef yn weithredol i eglwys Crist, i'r hon y bu ei ymddyddanion fel y diliau mel filoedd o weithiau. Hefyd, y mae y byd llenyddol yn ddyledus iddo fel hanesydd, hynafiaethydd, a bardd. Ysgrif-enodd lawer o draethodau campus a meistrolgar i'r *Tvaethodydd*, y *Brython*, &c., ar wahanol bynciau; a deallwn fod ganddo lawer o'r fath bethau heb eu cyoeddi, yr hyn sydd yn profi ei lafur a'i ddiwydrwydd, pan ystyrion bwysigrwydd ei alwedigaeth. Yr oedd efe yn ddyd i bawb—i'r tlawd fel y cyfoethog, i'r annysgedig yn gystal a'r dysgedig. Byddai buddioldeb ei ddoniau, cywirdeb ei egwyddorion, a dichlyneiddwch ei ymarweddiad, yn denu pawb trwy y gymydogiaeth. Perchid ef gan bawb fel dyn o ymddiried yn ei alwad. Yr un egwyddor oedd ganddo i gyfarfod y plentyn a'r dyn a ddeuai i'w fasnachfa. Ni ddeallasom ac ni chlywsom fod iddo un gelyn. Mor fuan ag yr ymledodd y newydd o'i farwolaeth trwy Bodedeyrn, gwsgai pob anedd arwyddion o alar, a theyrnasai dystawrwydd synedig dros yr holl le. Yr oedd ei ysbryd

rhydd a diragfarn yn peri i bawb o bob enwad crefyddol, a phob dosbarth o bobl yn ddiwahaniaeth dalu gwarogaeth iddo, ac edrych arno fel gwr Duw.

LEWIS, JAMES, gwoidog yr eglwys Annibynol yn Mhencadair, sir Gaerfyrddin, a Phantycruddyn, sir Aberteifi. Ganwyd ef mewn lle o'r enw Dinas Cerdin, yn mhlywyf Llandysul, sir Aberteifi. Yr oedd o rioni cyfrifol a pharchus yn yr ardal. Urddwyd ef i gyflawni waith y weinidogaeth yn Mhencadair, plwyf Llanfihangel, yn y flwyddyn 1706. Nis gwyddom pwy oedd yn ei urddiad. Ymddengys iddo dderbyn addysgiaeth lled helaeth yn rhywle. Yr oedd yn wr nerthol yn yr athrawiaeth; yn ddadleuydd medrus dros y gwirionedd; ac yn weinidog ffyddlon a gofalus i'r praidd oedd dan ei ofal. Bu dadl lled frwd mewn ysgrifen rhyngddo a Mr. Jenkin Jones, Llwynrhydownen, yn nghylch y pynciau gwahaniaethol rhwng Arminiaid a Chalfiniaid; ac y mae amser erbyn heddyw wedi dwyn ei dystiolaeth i gywirdeb ei olygiadau, fel yr amlygwyd hwy ganddo yn y ddadl hono. Yr oedd yr eglwys a gyfarfyddai y pryd hwnw yn Mhantycruddyn, ond yn awr yn Horeb, yn gangen o Bencadair. Yr oeddynt yn dwyn mawr serch at eu gilydd, fel yr anogid hwy gan Mr. Lewis. Gwnaent ymdrechion lled fawr er llwyddiant a chynaliaeth eu gilydd. Arferent gynol cyfarfod mawr gyda'u gilydd bob yn ail Sab-bath, a pharhausant i'w gynal am lawer o flynyddau, er meithrin cariad a chydymdeimlad. Dygai Mr. Lewis yr egwyddorion a gredai allan yn ddigel yn ei bregethau, mewn ysbryd a thymer efengyllaidd, a bywyd duwiol a santaidd. Cyflawnodd ei weinidogaeth gyda doethineb, diwydrwydd, a dehyd-dioldeb, er mawr gymeradwyaeth yn mysg aelodau ei eglwys, a llwyddiant achos y Gwaredwr, yn yr un mlynedd a deugain y bu yno. Terfynodd ei daith, ei fywyd, a'i waith yn y byd, heb un cwmwl ar ei gymeriad na'i brofiad, Mai 23, 1747, yn 73 mlwydd oed. Claddwyd ef yn mynwent plwyf Llanllawddog, a chodwyd maen ar yr hwn y cerfiwyd y geiriau canlynol, yn Seisneg:—"O dan y gareg hon y gorwedd corff y Parch. James Lewis, gweinidog ffyddlon gair ac ordinhadau Duw; porthwr diwyd a pharhaus ei ddiadell yn Mhencadair. Ganed ef yn Ninas Cerdin, sir Aberteifi, o rioni duwiol ac elusenger. Yr oedd yn ostyngedig ac addfwyn tuag at Dduw a dyn. Yr hwn, ar ol ei lafur poenus, sydd yn mwynhau (gobeithiwn) coron o ogoniant anfarwol trwy ariolaeth ein Harglwydd Iesu Grist."

LEWIS, ENOCH, gweinidog y Trefnyddion Calfinaidd yn Abergwaun, sir Benfro. Ganwyd ef yn Abergwaun, yn y flwyddyn 1809. Yr oedd wedi treulio ei oes grefyddol gyda'r Trefnyddion yn y lle hwnw. Yr oedd yn meddu ar ddynoliaeth hynod fwynnaid a hynaws. Gelwid ef gan ddyinion yn "ddyn nice." Yr oedd yn Gristion profiadol a diragrith, ac yn un tobyg iawn i Grist ei hun. Yr oedd yn bregethwr poblogaidd iawn, ac

yn hynod o felus, buddiol, a chymeradwy. Gan mor fwyn oedd ei ysbryd, ac mor ber-aidd oedd ei lais, byddai yn wledd i wrando arno yn son am gariad a gras. Duw yn ymgeleddu pechadur trwy haeddiant ac aberth y groes. Ond y mae wedi tawi yn y dystaw fedd. Bu farw Mehefin 26, 1858, yn 49 oed. Claddwyd ef ar y 30, pan yr ymgynullodd ar yr achlysur galarus tua 15 o weinidogion a phregethwyr y Trefnyddion, heblaw enw-adau ereill. Gweddiodd y Parch. D. Evans, Woodstock; a phregethodd y Parch. John Lewis, yn briodol i'r amgylchiad, oddiwrth Heb. xi. 4. Claddwyd ef yn mynwent eglwys y plwyf. Ni welwyd cymaint o bobl erioed mewn angladd yn Abergwaun o'r blaen. Teimlai yr holl frawdoliaeth eu bod wedi colli brawd anwyl, a gweinidog ffyddlon; ac yr oedd trigolion y dref a'r gymydogiaeth yn gyffredinol yn teimlo fod "gwr Duw" wedi ei gymeryd o'u mysg. Yr oedd wedi dechreu gwaelu o ran ei iechyd er ys tro; ond nid oedd neb yn meddwl y collid ef mor fuan, a hyny feallai am nad oedd neb yn dewis i amgylchiad o'r fath gymeryd lle. Parhaodd y galar a'r hiraeth am dano dros amser hir trwy y cymydogiaethau; ac megys y dywedwyd yn briodol am Abia gynt, y gellir dywedyd am dano yntau yn awr, "A holl Israel a alarasant am dano ef."

LEWIS, THOMAS, Llanfairmuallt, sir Frycheiniog. Brodor ydoedd o sir Aberteifi, yn agos i Lanarth. Ganed ef mewn amaethdy cyfrifol o'r enw Nantgwynfynydd. Cafodd ei roddi dan ofal addysgiadol Dr. Phillips, Neuaddlwyd, a derbyniwyd ef yn aelod o'r eglwys Annibynol dan ei ofal. Wedi iddo fod rai blynyddau yn yr ysgol, anfonodd yr eglwys yn Mhwlheli at Dr. Phillips, i ofyn a oedd un yn mhllith y gwyr ieuano dan ei ofal, a allai efe gymeradwyo i fod yn gynorthwywr i'w hen weinidog oedranus, pan oedd cysgod-aur' hwy'r yn ymestyn, a maes ei lafur yn helaeth. Hysbysodd yntau iddynt am Mr. Lewis, yr hwn a farnai efe yn un eithaf cymwys i lanw y sefyllfa hono. Mewn canlyn-iaid ymwelodd Mr. Lewis a'r eglwys. Wedi iddo aros yn Mhwlheli a'r gymydogiaeth am ryw gyfaint o amser, rhoddwyd galwad iddo, ac urddwyd ef yno yn mis Hydref, 1819, yn gydweinidog a'r Parch. Benjamin Jones; a gwasanaethodd gydag ef yn ffyddlon hyd nes gorphenodd yr hen batriarch ei yrfa ddaearol. Cafodd y fraint o dderbyn tystiolaeth ddi-weddaf ei ragflaenydd, pan o fewn ychydig i'r afon; a chyoddiaid ei ddymuniaidau dwysion ar ei ran yntau fel ei gydweinidog. Wedi marwolaeth Mr. Jones, bu Mr. Lewis yn unig weinidog yr eglwys o hyny hyd y flwyddyn 1830, pryd y symudodd i Lanfairmuallt, lle yr arosodd hyd ei farwolaeth. Dechreuodd ar ei weinidogaeth yno tua di-wedd y flwyddyn 1830. Bu yn llafurio gyda diwydrwydd a ffyddlondeb yno am saith mlynedd, pryd y gorphwyssodd oddiwrth ei lafur yn nghanol ei ddyddiau a'i ddefnydd-ioddeb i olwg dynion. Yn ystod ei weinidog-iaeth ef adeiladwyd addoldy mewn cysylltiad

ag eglwys Llanfair, mewn lle a elwir Cefn-ybedd, yn agos i'r fan y lladdwyd ac y claddwyd y Tywysog Llewellyn, yr olaf o'r tywysogion Cymreig; a bernir mai oddiwrth yr amgylchiad hwn y cafodd y lle ei enw. Nid oedd amgylchiadau eglwys Llanfair yn dda pan gymerodd Mr. Lewis ei gofal, trwy ei bod newydd gladdu ei ragflaenydd yn y weinidogaeth pan oedd ar y gwaith o adeiladu yr addoldy, a thrwy hyny wedi myned i ddyled lled fawr. Ond efe a ymdrechodd i symud y baich hwn i raddau helaeth, os nad yn holl-ol, trwy gasglu gartref ac oddicartref tuag at hyny. Yn y flwyddyn 1834, ymunodd mewn priodas â Mrs. Williams, gweddw ei ragflaenydd yn y lle; yr hon ydoedd ddynef garedig a ffyddlon, yn gyflawn o bob rhinweddau, ac yn dra chymwys i lanw y sefyllfa bwysig y bu ynddi, er anrhydedd i'w gwyr, ac i grefydd Crist. Gorfur arno fyned trwy ranau o Gymru a Lloegr, i ofyn ewyllys da cyfeillion er cy-northwyo yr eglwys i symud y ddyled, cyn y gallasai fod o fawr ddefnydd yn eu plith. Yr oedd hyny yn fantais fawr iddo yn ei weinidogaeth gartrefol; ac nis dichon neb ond y profiadol ddirnad y fath anfantaision sydd yn gysylltiedig a myned oddicartref i gasglu arian er talu dyledion addoldai i bob gweinidog o feddwl astud, ac i'r eglwys o dan ei ofal. Bydd yn colli ei ddylanwad gartref wrth fod yn hir oddiwrth yr eglwys, ac wrth hyny fe dichon gollu ei ddefnyddioldeb a'i gysur am ei drafferth. Yr oedd Mr. Lewis yn wr o feddwl cryf a bywiog iawn o ran ei ysbryd. Byddai yn gwbl ymroddol i ba orchwyl bynag a gymerai mewn llaw. Fel dyn, yr oedd yn gadarn o gorff, ac ysbryd cyoedus iawn. Teithiai lawer i bregethu yr efengyl o amgylch yr ardal oedd lle yr oedd yn preswyllo, ac i gyfarfodydd misol y sir, a chyfarfodydd cyoedus ereill. Fel Cristion, yr oedd yn syml, dirodres, a dirag-rith, ac awyddus iawn i wneuthur daioni. Yr oedd o ymarweddiad da. Tystiai ei lety-wyr ei fod yn o'r rhai rhagoraf a welsant erioed o ran ei ostyngieddwrdd, ei addfwyn-der, a'i hynawsedd; a byddai bob amser yn agos iawn i'w le. Fel pregethwr, yr oedd yn efengylaidd ei syniaidau ar athrawiaethau crefydd. Fel traddodwr, yr oedd yn fywiog wrth oed allan ei feddwl. O ran ei athry-lith a'i hyawdledd, nid oedd yn un o'r rhai enwocaf, ond yr oedd yn dra chymeradwy. Yr oedd yn awyddus ac ymdrechgar iawn i gynyddu mewn gwybodaeth a phob darn ysbrydol. Yr oedd yn ddyn tra phender-fynol dros egwyddorion ei grefydd a'i weini-dogaeth, ac yn ymdrechu dwyn allan ei eg-wyddorion i ddylanwadu ar ereill yn ngwyneb anhawserau. Llwyddodd yr Arglwydd ei lafur er adfywio yr achos mewn llawer o fanau yn sir Gaernarfon. Anogai y bobl i adeiladu addoldai newyddion yma a thraw; ac ni leihaodd ei sel dros lwyddiant achos crefydd wedi ei ymadawiad o sir Gaernarfon. Nid hawdd yw cyfarfod â neb yn fwy ym-roddegid a llafurus yn ngwaith yr Arglwydd nag ef. Machludodd haul ei fywyd, ei glaf-

nyddioldeb, a'i wasanaeth i'r eglwys ar y ddaear, cyn iddo braidd gyraedd canolddydd ei nerth; ond machludodd gyda dysgleirdeb difrychau, a llawn o wrosoggydd. Bu farw ar ol bod yn y weinidogaeth ddeunaw mlynedd. Dywedir ei fod yn hynod o nefolaidd ei ysbryd, ac yn llawn o ymddyddanion crefyddol, ac am sefyllfa ddyfodol gyda'i gyfeillion ychydig amser cyn ei farwolaeth, er nad oedd un arwydd y pryd hwnw y cymerai hyny le yn fuan. Yr oedd rhyw beth hynod yn ei destun nos Fawrth diweddfaf y bu fyw, pan yn pregethu yn Nghefnybedd, sef Jos. i. 11, "Parotowch i chwi luniaeth; canys o fewn tridiau y byddwch chwi yn myned dros yr Iorddonen hon, i ddyfod i feddianu y wlad y mae yr Arglwydd eich Duw yn ei rhoddi i chwi i'w meddianu." Ymddangosai y pryd hwnw yn fwy bywiog, difrifol, a gwresog nag arferol. Pan yn cadw cymdeithas eglwysaig nos dranoeth yn y dref, yr oedd mewn rhyw deimladau ysbrydol, yn fwy felly na chyffredin, a'i ymadroddion yn llawn melusder, fel pe buasai rhyw argraff ar ei feddwl ei fod ar ymadael â hwynt. Yn fore dranoeth ehedodd ei enaid o'r ty o glai yn dra disymwth, pryd y gwirwyd ynddo ef destun ei bregeth ddiweddfaf yn Nghefnybedd; oblegyd efe a aeth dros yr Iorddonen, i feddianu gwlad yr addewid, oddeutu y flwyddyn 1837, pan oedd tua deugain mlwydd oed. Claddwyd ei ran farwol yn y gladdfa wrth addoldy Llanfair. Pregethwyd ar yr achlysur gan y Parch. D. Williams, Troedrhwdalar, oddiwrth Ddar. xxvii. 1; a gweddiwyd ac areithiwyd wrth y bedd gan y Parch. E. Jones, Crugybar.

LEWIS, GEORGE, DR. Ganwyd ef yn mhlwyf Trelech, sir Gaerfyrddin, yn y flwyddyn 1762, o rieni parchus a defosiynol, yn arfer myned i'r Llan yn gyson a rheolaidd. Yr oedd Dr. Lewis er yn fachgen yn gwybod yr ysgrythyr lan, ac yn caru darllen a myfyrio pob math o lyfrau o duedd foesol ac addysgiadol. Ni cheid byth mo hono gyda'r gwamal a'r penrydd yn cydreded i unrhyw ormod rhyseid mewn arferion gwag a diles. Os byddai eisiau dyfod o hyd iddo ef, byddai raid myned i rywle heblaw i gyngor yr annuwiolion, ac eisteddfa y gwtwarwyr, y rhai a lygrant eu genau â geiriau masweddol a halogedig, i edrych am dano. Yr oedd y geiriau a ddysgodd ei fam iddo, yn nghyda'i dueddfryd ei hun, yn peri iddo ymgadw yn mhell o bob gau lwybr cyffalyb, a chashau â chas cyflawn bob cyfeillach lygr-edig o'r fath. Ond er ei holl ddilonyrwydd, nid oedd eto wedi ei ddwyn i argyoeddiad am ei gyflwr fel pechadur ger bron Duw! ac nid ydym yn gwybod pa faint a wasgwyd arno am fater ei enaid gan ei fam, na pha faint a glywodd i'r perwyl hwn yn y Llan, lle yr oedd yn arfer myned yn rheolaidd i wrando gyda'i fam. Daeth pregethwr dylanwadol a llwyddianus heibio i Drelech, ac yn mhlith y tyrfaeodd oedd yn ymgynull i wrando arno, yr oedd y Llanwr dichlynaidd a defosiynol George Lewis, yn fachgen ieuanc tuag un ar bumtheg oed. Ni wyddis pwy

oedd y pregethwr, na pha beth oedd testun ei bregeth, na pha effeithiau neillduol a gynrychodd yn yr ardal. Ond o'r pryd hwnw allan ni rodiodd George Lewis mwyach gyda'r Llan. Yr ydym yn ei gael yn y flwyddyn 1779 yn wrandawr selog yn nghapel y Graig gyda'r Annibynwyr, lle y derbynwyd ef yn gyflawn aelod cyn pen y flwyddyn, gan Mr. Owen Davies, y gweinidog. Sut y gorweddaei ei symudiad at yr Ymneillduwyr ar feddwl ei rieni ar y pryd, nid ydym yn gwybod, ond dylynwyd ei esiampl gan ei dad yn mhen blynyddau wedi hyn, tra yr ymlynodd ei fam yn fyddlon a diysgog wrth Eglwys Loegr hyd ddydd ei marwolaeth. Ni newidiodd George Lewis ei enwad heb newid ei farn, ac ni newidiodd ei farn heb chwilio yn bwyllog a chydwybodol i egwyddorion Ymneillduaeth. Nid un gwyllt, cyfnewidiol, parod i ruthro ar ei ben i unepeth a ymgynygai i'w feddwl, ydoedd gyda dim, llawer llai gyda pheuthau crefydd a duwioledeb. Y prif lyfr a gymerai i chwilio i mewn i egwyddorion Ymneillduaeth, heblaw y Beibl, oedd "Holwyddoreg yr Ymneillduwyr," gan Samuel Palmer, un o'r llyfrau egluraf a chyflawnaf, o'i faint, a gyoeddwyd erioed ar y pwnc. Ni fuwyd yn hir wedi ei dderbyn i gymundeb yr eglwys cyn i'r gweinidog a hithau weled ynddo gymwysderau addas i'r weinidogaeth; a dywedai Mr. Davies, yr hwn hefyd oedd yn ei adnabod yn dda, pan yn ei dderbyn yn gyflawn aelod, ei fod yn ddyu ieuanc gobethiwl, ac yn debyg o fod yn ddyu defnyddiol iawn yn eglwys Crist. Gallem ni feddwl bod Dr. Lewis yn mhellach yn mlaen mewn dysg o lawer na'r cyffredin cyn son am iddo ddechreu pregethu. Yr oedd wedi bod yn yr ysgol gyda Mr. Davies, gweinidog Trelech, fel yr awgrymwyd yn barod, tra nad oedd eto ond lled ieuanc; a bu yn yr ysgol gydag un Mr. Prichard, person yr un plwyf, wedi hyn. Dywedir hefyd iddo fod yn Llanddowror, dan ofal y Parch. Thomas Evans; ac yn Glandwr, sir Benfro, dan ofal y Parch. J. Griffiths. Ac y mae yn eithaf dilys oddiar yr hyn a ddaeth i'r golwg wedi hyn am ei gymeriad addysgawl, na fwynhaodd efe yr holl fanteision hyn yn ofer ac am ddim, ac nad aeth llafur cynifer o athrawon teilwng arno i ddim dyben. Yr oedd ei ddiwydrwydd a'i fanylder fel gweinidog, athraw, ac awdwr, yn profi yn bendant ei fod yn gwybod gwerth amser, a sut i'w ddefnyddio. Ond i'r dyben i wneud ei hun yn addasach i fyned i'r coleg, aeth Mr. Lewis i Philic, at Davies, Castell Howell, yr athraw enwocaf yn ei oes yn Nghymru. Yr oedd y Dr. Lewis, cyn myned odditan ofal ei athraw yn Philic, wedi darllen y Testament Newydd, a Xenophon a Homer yn yr iaith Roeg, a Virgil a Horace yn Lladin. Wedi iddo fod flwyddyn a haner yn dysgu yr ieithoedd hyn dan ofal y bardd o Gastell Howell, derbynwyd ef yn Awst, 1781, i athrofa henaduriaethol Caerfyrddin, dan olygiaeth y Parchedigion Robert Gentleman, a Benjamin

Davies. Wedi bod o hono yn yr athrofa am dair blynedd, symudodd ei athraw, Mr. Robert Gentleman, i Gaewrangan, i gymeryd gofal eglwys Ymneillduol, lle bu farw yn y flwyddyn 1795. Mewn canlyniad i hyn bu yr athrofa am dymor heb un athraw, nes iddi gael ei sefydlu yn Abertawe, dan ofal Mr. Solomon Harries. Yn yr ysbaid hwn gadawodd Mr. Lewis yr athrofa i fyned ar gais yr hybarch hen broffwyd Edmund Jones, o Bontypool, ar daith i'r Gogledd, ac yn enwedig felly i Gaernarfon. Yr oedd sefyllfa Ymneillduath yn y dref pan ddaeth Dr. Lewis i'r lle yn isel. Ac er fod min y gerwdeb wedi ei dori, eto, nid oedd wedi ei dori ond y min—yr oedd ganddo ragfarn a gelyniaeth lawer i fyned yn eu herbyn, a gwaith mawr i'w wneud; a phan ystyriwn nad oedd efe ond dwy ar hugain oed yn myned yno, rhaid bod ganddo ras a hyder mawr yn y ffydd sydd yn Nghrist i allu gwneud yr hyn a wnaeth, a llwyddo i raddau mor bell. Efe a adeiladodd gapel Pendref, yr hwn yn awr sydd un o'r capeli harddaf a mwyaf cyfleus yn y Gogledd; a phan ystyriwn ragfarn y dref at Ymneillduath ar y pryd, nid oedd hyn yn un o'r gorcheinion lleiaf i wr ieuanc ei gyflawni. Ar ddyfodiad Dr. Lewis i Gaernarfon ymroddodd, fel yr hen weinidogion i gyd o'r bron, i gadw ysgol. Yr oedd hon, y mae yn fwy na thebyg, yn beth mwy o angenrheidrwydd nac o ddewis-iaid; canys nis gall cadw ysgol lai na bod yn rhwystr i'r weinidogaeth, ac ar y ffordd i wneud y daioni sy yn cael ei ddysgwyl oddiwrthi. Ond er bod hyn yn rhwymo dwylaw a thraed y weinidogaeth i raddau, eto yr oedd yn perthyn i'r gorchwyl hwn ei fanteision. Tra yr oedd yn galluogi y gweinidogion i fyw yn fwy urddasol, yr ydoedd hefyd yn eu dwyn i gylch adnabyddiaeth newydd, ac yn rhoddi iddynt ddylanwad ag na buasant byth yn ei gyraedd heb hyn. Tua'r pryd hwn priododd Mr. Lewis ag un Miss Jones, merch Thomas Jones, Ysw., Bodermid. Bu Mr. Lewis yn Nghaernarfon yn agos i ddeng mlynedd, ac yn ystod yr amser hwnw sefydlodd lawer o achosion yn yr ardaloedd oddeutu—Bethel, Bangor, Bethesda, a lleoedd ereill. Arferai ef tra yn Nghaernarfon ymweled â Bangor, Llendegai a Llanllechid; ac hyd yr ydym yn deall, efe a sefydlodd yr achos Ymneillduol cyntaf o Fangor i Bethesda. Tra yr oedd ef yn Nghaernarfon yn dyoddef poen a blinder oddiwrth elynion rhyddid ac Ymneillduath, daeth i'w feddwl yn gryf ymfudo i America. Yr oedd Mr. Jones o Gaer wedi cael ar ei feddwl yn y cyfamser i sefydlu chwech o ysgolion dyddiol yn y Gogledd, sef un yn mhob sir, ac i symud bob blwyddyn yn eu cychl o'r naill fan i'r llall. Ymgynghorodd â Dr. Williams ar y pwnc er trefnu mesurau at ddwyn y cynllun yn mlaen, a chael dyn cymwys i'w harolygu. Yr oedd y fath gynygiad yn y dyddiau hyn, pan oedd moddion addysg mor brin, o werth anhraethol i'r wlad, ac yn glod i ben a chalon y gwr haelionus a feddylodd am dano. Apel-

iwyd at Dr. Lewis i gymeryd yr arolygiaeth; ond yr oedd Dr. Lewis yn brysur yn parotoi at fyned i America, a Dr. Williams ei hun, yr hwn oedd yn awr yn apelio ato am iddo aros yn Nghymru, wedi bod yn un ag oedd wedi bod yn foddion i'w ddwyn i'r penderfyniad o'i gadael. Ond yr oedd y cynygiad gwerthfawr hwn o eiddo Mr. Jones ar ran Cymru wedi ei argyoeiddi am y priodoldeb iddo aros yn ei wlad i gymeryd arolygiaeth yr ysgolion crybwylledig, fel na wnaid dim y tro yn awr heb iddo roddi pob meddwl am ymfudo i fyny ar unwaith. Ac yn y cais hwn yr oedd ei frodyr yn y weinidogaeth yn Nghymru o un galon yn cyduno. Ac mewn cyfarfod a gynaliwyd yn y Bala yn mis Mai, 1794, yr hysbysodd Mr. Lewis, er mawr lawenydd i bawb, ei benderfyniad i gydsynio a'r cais oedd wedi ei wneud ato i wasanaethu ei gydgenedl mewn pethau santiaid yn ngwlad ei enedigaeth. Y pryd hwn cafodd alwad i fyned i Llanuwchllyn yn weinidog, a chydysniodd a'r alwad, a symudodd yno o Gaernarfon, dechreu mis Medi, 1794. Yr oedd efe wedi edrych yn ddyfal ar Lanuwchllyn, yn ei nerth a'i wendid, cyn dyfod yno; fel na phroffodd hen greigiau rhwystr ereill yn feini tramgydd iddo ef, a llywiodd y llestr rhwng pob traeth yn hollol lwyddianus i'r diwedd. A gwnaeth hyn yn onest ac egwyddorol, heb chwareu dim ystrywiau, na rhoddi un rhinwedd yn aberth dros y llall. Ystyrid ef yn gyffredin yn lled ddigyfeillach yn mhob peth ond a berthynai i'w swydd, ond hyn mewn gwirionedd oedd ei ogoniant. Ni byddai byth yn myned i gerdded tai ond pan fyddai achosion o afiechyd, neu ryw dralloed arall, yn galw am dano. Yr oedd ganddo fyfyrgeill i edrych ar ei hol, a dyna y lle bob amser y ceid ef. Nid oes ond y diog a'r penffeddal a ymyrdd i dreulio ei amser o dŷ i dŷ, ac ni welom na churad nac offeiriad yn cynal ei boblogrwydd ond dros ychydig wrth wneud hyn. Nid oedd y gyflog a addawid i'r Doctor wrth ddyfod yno ond un bunt ar bumthege, er fod yr eglwys dros bedwar ugain o rifedi ar y pryd, a llawer o honynt yn ddynion galluog o ran pethau y byd. Ac wedi cynyddu o honynt i ddau ganta haner o rifedi, ni feddylasant am wneud dim mwy! Er planu gwinllan, ni chai fwyta o'i ffirwyth; ac er porthi praid, ni chai yfed o'u laeth. Pan delai dyn o'r newydd yn aelod, nid y bugail oedd yn cael rhagor o laeth, ond y praid oedd i fewn o'r blaen oedd yn cael rhoddi llai iddo. Ac i'r graddau y cynyddent mewn rhifedi, yr oedd-ynt yn lleihau mewn doniau. Ac fel yr oedd crefydd gyoeddus yn cynyddu, yr oedd crefydd bersonol yn darfod. Melldith, ac nid bendith, oedd cynydd i eglwys fel hyn. Yr oedd y Doctor yn gynil a darbodus bob amser; ond nid cybydd-dod yw hyn ond yn ngeirlyfr y gwastraffus yn unig, yr hwn nad ydyw o un awdurodd yn y byd. I'r gwir dlawd, yr oedd ei fogell yn wastad yn agored; ond i'r diolaf a'r ysmala, byth. Pan apelid ato am gymorth, holai gyda manylirwydd am

yr achos, ac os cai ei fod yn effaith gwastraff, ni roddai iddo un ymwrandawiad; ond os byddai yn tarddu o afiechyd, neu o amgylchiad anocheladwy, ni byddai neb parotach i estyn ymwared. Effallai ei fod yn hyn yn rhy fanwl; canys nid yw un rhodd yn drugaredd ond lle bynag y mae annheilngdod. Yn mhob amgylchiad arall, dyled yw. Y man y mae y rhodd yn dyfod yn gefnogaeth i fai, ydyw yr unig fan i'r llaw gau. Ond pwy sydd yn ddigon craff i ganfod y llinell? A hyd hyny, y mae yr hawl i gau i fyny dosturi mewn barn yn waharddedig. Ond er mai ychydig a gafodd y Doctor at ei gynaliaeth yn Llanuwchllyn wrth a ddylasai gael, eto cafodd yno ddyddanwch a chysur mawr i'w feddwl yn ngwaith ei Arglwydd. Yr oedd ef yn hoffi y lle, ac yn hoffi y bobl, gan eu hystyried bob amser yn goron ei orfoledd. Yr oedd efe wedi ymgartrefu yma o ran ei ysbryd, ac yn ymddangos yn mhob modd fel wedi ei naturiolu yn y lle. Yma yr oedd wedi trenlio amser goreu ei oes. Yma yr oedd wedi magu mwyaf ar ei blant; yma oedd wedi bod yn lle genedigaeith ei "Ddrych Ysgrhythrol," a'i "Esboniad ar y Testament Newydd," yn nghyda'i holl gynrchion llenyddol ereill, mewn cysylltiad â pha rai yr oedd ei enw i fod ar gael tra bydd y Gyrraeg mewn bod; ac yma hefyd yr oedd efe yn meddwl marw. Cafodd alwadau aml a thaer i symud oddiyno i leoedd gwell a hyfrytach, canys yr oedd ei enw mor gyoeddus; ond ni wrandawai ar yr un. Cafodd alwad o Ddinbych ar farwolaeth Mr. Llwyd, wedi ei harwyddo yn enw yr eglwys gan John Davies, y gŵf, a John Williams, Tyddynuchaf; ac un arall o'r un lle yn y flwyddyn ganlynol, wedi ei harwyddo gan yr holl eglwys. Cafodd alwadau cyffelyb o Fachynlleth, a Llundain, a Llanfyllin, pob un o'r cyfryw leoedd oedd yn hyfrytach o ran sefyllfa na Llanuwchllyn, ac yn barotach i wneud gwell tal. Ond yma yr oedd ei galon yn gystal a'i waith. Yr oedd efe yn Llanuwchllyn fel Melchisedec yn Salem, yn frenin ac yn offeiriad ar yr un pryd, a hyny o'r bron heb yn wybod i'r bobl, ac heb yn wybod iddo ei hun. Yr oedd ei ddylanwad yn ymddangos mor naturiol ag eiddo y pen ar y corff. Nid oedd byth yn ymgyraedd at awdurdod, a thrwy hyny yr oedd yn cael mwy nag oedd arno eisiau. Nid oedd yn ceisio yr eiddo ei hun, a thrwy hyny yr oedd yn cael yr eiddo ereill hefyd. Yr oedd yn rhoddi parch, a thrwy hyny yr oedd yn cael parch. Y mae yn wir fod yr ystyriaeth fod ganddynt weinidog, tuag at yr hwn yr oedd Cymru bob amser yn edrych i fyny, ac i'r hwn yr ymddiriedid y prif bwnc ar ddydd y gymania, a gweinidogaeth yr hwn yr oedd eglwysi ereill yn ei hystyried yn frainit i'w chael, a thuedd ynddi i beri iddynt ei fawrhau. Ymgadwai y Doctor yn mhell oddiwrth gyflafar-eddu rhwng pobl a'u gilydd, ac ni ymyrai mewn mater o ddsygyblaeth ond pan fyddai wedi troi yn fethiant ar y diaconiaid, ac yma y byddai ei fedr a'i ddoethineb bob amser yn

dyfod i'r golwg. Yr oedd hen ferch, yr hon, yn niffyg ein cof am un enw arall, a alwn yn Lleng, yn byw yn Mhandy Llanuwchllyn, a'r aelod bychan ganddi yn ddrwg aflywodraethus tu hwnt i fesur. Yr oedd ganddi saeth a chawell yn wastad yn barod i bob nod, a llymder ei hymadroddion y fath fel nad oedd na diacon na henadur yn yr eglwys a feiddiai anturio ati i'w cheryddu am y bai. Ac er na byddai yn tyngu, nac yn mældithio, nac yn dyweyd celwydd, eto yr oedd ynddi gymaint o'r ystraen, fel yr oedd yn angenrheidiol, er mwyn y gymydogaeith, a'i henaidd ei hun, i alw ei ystyriaeth at y pwnc. Aed a'r mater at y Doctor, ac erfyniwyd arno i esgusodi y swyddogion, a'i gymeryd yn hollol yn ei law ei hun. Wedi i'r cyfarfod parotoad ddyfod oddiamgylch, dyma alw Lleng yn mlaen. "Wel," ebe y Doctor, "y mae yn ddrwg genyf fy mod dan yr angenrheidrwydd i siarad ar achos fel hyn ag un sydd yn deall ei Beibl ac yn profesu dilyn Crist; ond pan y delo un peth yn dramgwydd ar ffordd ein hiachawdwriaeth neu ein defnyddioldeb, rhaid gwneuthur aberth o hono ar unwaith. A ydych chiwi yn foddlon gwneud hyn? Ie, yr ydych? Wel, y mae rhai yn cael eu rhwystro i'r nefoedd gan eu dwylaw, ac ereill gan eu llygaid, ac ereill, yr ydwyf yn ofni, gan eu tafodau, ac y mae yr un oruchwyliaeth yn angenrheidiol at y naill fel y llall. Beth sydd yn ofynol i wneud i'r llaw pan ddelo yn rhwystr?" "Ei thori," ebe y Lleng. "Beth sydd yn ofynol i wneud i'r llygad?" "Ei dynu," "Beth sydd yn ofynol i wneud i'r tafod?" Dim ateb. "A ydych yn tybied y dylid bod yn dŷnerach wrth y tafod nac wrth yr aelodau ereill pethynol i'r corff?" Dim ateb. "Yr ydych yn meddwl fod yn well myned i'r nefoedd yn fudan nac i uffern yn siaradus, yn gystal y mae myned iddi yn unllgydeidiog yn well na myned i uffern â dau lygad! Yr ydwyf finau yn meddwl yn union yr un fath. Gweddwiwch na bo hyn yn dramgwydd i chi mwy. Ymdebygwch i Grist, ar wefusau yr hwn yr oedd gras wedi ei dywallt; yr hwn pan ddifenwyd, ni ddifenwodd drachefu; a phan ddyoddefodd, ni fygythiodd. Ond cofiwrch, i gael gwefus Crist, fod yn rhaid cael Ysbryd Crist, canys yno y mae agoriad y gwefusau yn nghanw." Dan ddylanwad y geiriau hyn a'u cyffelyb, yr oedd yr hen ferch wedi ei tharaw a mudandod, ac yn ymddangos fel pe buasai y rhywogaeth hono o ysbrydion aflan ag oedd wedi bod yn ei blino ar fyned allan o honi. Ond yr oedd rhai yn ofni mai yr ystom oedd yn cymeryd ei gwynt, ac y buasai wedi myned allan i dir anghysegredig yn fwy aflawen nac erioed, ac yn trin y Doctor yn annhrugarog. "Wel," meddent wrthi, "ti a'i cefais hi yn ofnadwy ganddo heno." "O, Mr. Lewis anwyl," ebe hi, "well gen i weled ol ei droed o yn y baw eto na wynebaw neb o honoch chiwr ddydd gwyl. Curodd fi, ond curodd fi yn garedig, ac ni thorodd ei olew penaf fy mhien." Yr oedd ef bob amser yn ysgrhythyrwr dial, ac

yn meddu ar allu i edrych ar ei fater o bob cwr yn ngoleuni y Beibl, tu hwnt, o'r bron, i neb yn ei oes, fel y mae pob peth a ddaeth o dan ei law yn brawf. Dygweddodd unwaith fod cyoeddiad yr hen Lewis Morris i fod yn y Bala, yn amser Mr. Charles, ac fel y dygweddodd, yr oedd y Doctor i fod yno yn pregethu yr un pryd; ac wrth fod y ddau i fod yno ar unwaith, fe benderfynwyd iddynt i bregethu gyda'u gilydd. Ond fe gadwyd Lewis Morris yn ddyeithr o'r ffaith nes ydoedd ar y sffordd i'r capel, pryd y dywedodd Mr. Charles wrtho fod yno Ddoctor Duwinyddiaeth i bregethu gydag ef, ond heb ddywedyd un gair wrtho pwy ydoedd. Tarawodd y newydd hwn yr hen Lewis a phetrusder, a mynai beidio myned i'r capel, neu beidio a phregethu yno ar ol myned. Ond ni wrandawai Mr. Charles ar y naill na'r llall. Ond wedi iddo fyned i'r capel, ac edrych o'i gwmpas, heb ganfod yno neb yn debyg i un a fyddai'n dwyn y fath enw, fe ddechreuodd ymgalonogi, ac esgynnodd i'r pulpud wedi ymadael a baich, gan feddwl nad oedd y cyfan ond tipyn o ddirgrifwch diniwed o eiddo Mr. Charles. Ond wedi iddo orphen, dyma wr gwladaidd, mewn cot lwyd, yn dyfod i fyny; ac os oedd yn barod i feddwl mai tipyn o ddirgrifwch diniwed o du Mr. Charles oedd y cyntaf, yr oedd yn tybio hyny yn fwy yn awr. "Ond bobl," ebe ef, "ni fusasai raid i Mr. Charles, na neb arall, ddywedyd wrthyf fi pwy oedd yn myned i bregethu gyda mi, o herwydd yr oeddwn i wedi fy argyoeiddi, cyn pen y deng mynudd, er gwaethaf y got lwyd, nas gallasai neb fod yn y pulpud ar y pryd yn amgen na Doctor, a dyna y tro cyntaf i mi gael y fraint o weled a chlywed yr haeddbarch Ddoctor Lewis." Nid oedd dim byd yn neillduol o olygus yn ei berson, yr hyn sydd fantais nid bychan i sefyll uwchben cynulleidfa, yn gymaint a'i fod yn myned yn mhell gyda llawer i dderbyn yr ymadroddion, ac yn myned ryw ychydig gyda phawb. Paham y mae golygiad allanol yn enill y naill yn ffafr y llall, neu yn eu tarfu yn ol gyda rhagfarn, sydd yn ddirgelwch. Cymaint a allwn ddywedyd ydyw, ei fod yn reddf berthynol i'r meddwl, am yr hon nas gellir rhoddi yr un cyfrif. Yr oedd efe o faintioli ychydig mwy na'r cyffredin, mae'n wir, a dyna y cyfan o'r hyn oedd ar y ddaear yn ddaearol yn perthyn iddo o ragoriaeth. Safai yn rhywle o bump ac unarddeg i ddwy lath o daldra, ond ei fod yn crymu ychydig yn ei ysgwyddau, yr hyn a barai iddo edrych yn fyrach nac ydoedd mewn gwirionedd. Tueddai yn hytrach yn fwy at fod yn deneu nac at fod yn dew, yr hyn yn ddiau, a darddai yn llawer o'i anian fyfyrar, a'i weithgarwch gwastadol yn y cyflawriad o'i ddyledswyddau cyoeddus, fel bugail a gweinidog; a gwyr pawb nad aml y mae tewder a gweithgarwch yn cydgyffarfod, na chnawd mawr ac efrydiaeth ddiwyd yn ymgusanu. Yr oedd ganddo dalcen llydan, llawn, er nad yn uchel, a dau lygad dwysgraff o dan amddiffyn dwy ael ddu

lled gydnerth, y rhai a roddai ystyr ac argraff i'r holl wynebyrd. Gallasid darllen yni a phenderfyniad yno fel wedi eu hargraffu mewn prif lythyrenau, a difrifoldeb tyner yn ei nawseiddio eu dau, yr hyn oedd yn rhoddi ton uchel o foesolrwydd dyrchafedig i'r cyfan, ac yn eich rhwymu yn naturiol i dalu iddo warogaeth o barch dauddyblyg. Buasai dyn ddyeithr, yr hwn nas gwelodd ef erioed yn flaenorol, ac na chlywodd erioed am ei enw, yn ei gymeryd yn union am ddyn call, dystaw, a mwy oddifewn i'w wasgu allan gan amgylchiadau, nac i redeg yn naturiol o hono ei hun, yr hyn a barasai iddo feddwl ddwywaith am unrhyw fater cyn cynyg am dynu y dorch ag ef unwaith. Yn y flwyddyn 1809, fe dorodd allan yn ddiwygiad yn Llanuwchllyn, fel yr ychwanegwyd at yr eglwys yn y lle ddau cant a haner o seolodau. Yr ydym yn tybio mai diwygiad lleol, cyfyngedig yn unig i Lanuwchllyn, oedd hwn, canys yr ydym yn methu a chael allan yn nghofrestr amherffraith y diwygiadau, ddim sydd yn meddu yr hawl leiaf i gael eu hystyried fel rhai cyffredinol, fod un wedi cymeryd lle yn ystod y flwyddyn 1809. Y diweddaf o'i flaen oedd yn 1804, a'r cyntaf ar ei ol oedd yn y flwyddyn 1812. O'r hyn lleiaf, dyna fel y dywed croniciwr yr hen bobl ag sydd yn myfyrio yn y pethau hyn. Pa fodd y dechreuodd y diwygiad hwn yr ydym yn methu a chael allan; y mae deunaw mlynedd a deugain wedi golchi ymaith yn llwyr bob manylion o'r fath. Y mae presenoldeb yr Arglwydd yn cael ei deimlo gan y bobl, fel y mae presenoldeb y gwanwyn yn cael ei deimlo gan y ddaear. Y mae yr hen, a'r ieuanc, a'r canol oed, yn adfywio fel yd, ac yn blodeuo fel y winwydden. Y maent yn fwy hael, madeugar, a theimladwy, ac edifeiriol am ddrwg. Y mae yr argraffadau crefyddol yn fwy dwfn, y gweddiau yn fwy taer, y pregethau yn fwy gwllithog, ac annuwioldeb a llygreddiaeth yn gostwng eu penau. Ac yn ychwanegol at hyn, y mae aml i un yn awr ac ailwaith yn troi i gael o fewn y tŷ ac o fewn y magwrydd le, a'r eglwys yn dyfod allan o honi ei hun am y tro cyntaf i edrych ar y weledigaeth, ac i ofyn, mewn syndod, "Pwy yw y rhai hyn? Myfi a adawyd fy hunan. O ba le y daeth y rhai hyn?" Yr oedd wedi esgor cyn gwybod o honi glafychu, a'i rhyddau ar feibion cyn dyfod arni wewyr. Dyma yn union fel yr oedd yn Llanuwchllyn. Syrthiai y bobl yn gelaneddau meirwon, heb un rhagymadrodd, fel pe buasai angel marwolaeth ei hun wedi rhoddi tro yn eu mysg a chyffwrdd a hwynt yn ddisymwth a gwynt ei adenydd wrth fyned heibio. Yr oedd pethau mor gynhyrfus, fel yr oedd yn rhaid i bob pregethwr a gweddiwr fod ar eu gwyliadwriaeth i beidio apelio at y teimlad, na dywedyd dim i'w cyffroi. Yn yr adeg hon o gynwrf a helynt, byddai y rhai a drywenid yn cael eu cludo o'r neilldu, neu eu gosod ar y meinciau mewn ystum ag a fyddai yn fwyaf ffafriol

iddynt i ymddadebru, pryd y diolchent am obaith, neu yr ocheneidient am eu hanwiredd, neu y gwaeddent am drugaredd, pob un yn ol mesur ei faich, yr hyn oedd yn dangos ei bod yn wir wasgfa arnynt cyn cwympo i'r bangfa, a'u bod wedi bod yn ymladd a hi yn ddystaw hyd yr eithaf cyn rhoddi i fyny. Tra yn y cyflwr hwn, byddai y diaconiaid ac ereill yn gweini arnynt, ac yn ymdrechu tywallt gwin a laeth i'w doluriau, a'u cynal i fyny o dan eu baich. Ond byddent yn aml yn methu yn eu hmgais, ac yn gorfod dyfod at yr athraw am gyfarwyddyd, yr hwn oedd bob amser yn fedrus a pharod at y gwaith, fel mai anfynych y gwelwyd ef ericed mewn petrusder. Yr oedd dynes unwaith, ar ei gwaith yn dyfod o'r cyflwr hwn o wasgfa, yn gwaeddi mewn cyfyngder, "Yr enaid a becho, hwnw fydd marw," a'r rhai oedd o'i deutu yn methu a'i llongyddu, na gweinyddu, gan eu cyffro, un feddyginiaeth at ei chlwyf. "Yr enaid a becho, hwnw fydd marw," meddai Bogws o hyd. Ar hyn, codai yr hen Ddoctor i fyny, fel meist'r y gynulleidfa, a gwaeddi, "Dywedwch wrth y ddynes yna, bobl, mai yr enaid a gredo fydd byw." Ac felly y gwnaethant, ac yn y fan y bu tawelwch mawr. Dengys hyn mor gyflym a chraff oedd efe ar gyfer unrhyw amgylchiad ag y byddai unrhyw anhawser ynddo i'w gyfarfod. Byddai Dr. Lewis yn cael ei barchu yn fawr gan hawb a berthynai i'r cyfundeb, oblegyd y modd galluog a chydwybodol y cyflawnai efe ei ddyledswyddau gweinidogaethol a cholegawl; ac y mae'r gweithiau a gyoddodd yn brawf digonol o'i alluoedd llynyddol helaeth, ac o'i ddwfn ddysgeidiaeth. Yn y flwyddyn 1796, cyoddodd gorrff o dduwinyddiaeth, dan yr enw "Drych Ysgrhythrol," wyth plyg; cafodd y llyfr hwn dderbyniodd mawr, fel yr aeth drwy amryw argraffiadau. Ei brif waith yw ei "Esboniad ar y Testament Newydd," mewn saith cyfrol wyth plyg, ar yr hwn y treuliodd lafur ugain mlynedd, a gwasgarwyd ef yn helaeth drwy Gymru. Heblaw y gweithiau uchod, yr oedd y Dr. yn awdwr amryw lyfrau ereill ar wahanol bynciau crefyddol, a'r oll yn cael eu dynodi gan iaith syml hawdd ei deall. Yr oedd hefyd yn eithaf gwybodus yn yr ieithoedd Lladin, Groeg, a Hebraeg; ac fel tystiolaeth o'i deilyngdod, derbyniodd y radd o Ddoctor mewn Duwinyddiaeth, oddiwrth un o brif athrofaau America, yn y flwyddyn 1810. Wedi iddo lasurio yn Nghaer-narfon o'r flwyddyn 1785 hyd 1795, symudodd i Lanuwchllyn, lle yr arosodd hyd 1812, pan ddeuwychyd ef yn athraw o'r coleg cynulleidfaol ag oedd yn Wrecsam. Yn 1816 symudodd y Dr. i gymeryd gofalyr eglwys yn Llanfyllin, sir Drefaldwyn, a'r bwrdd yn Llundain a roddasant ganiatad i symud y coleg yno gydag ef. Yn 1821, barnwyd yn addas i symud y sefydliad o Lanfyllin i'r Drefnewydd, yn yr un sir, yr hwn yn awr sydd yn Aberhonddu. Bu'r Dr. Lewis farw Mehefin 5ed, 1822, o fewn naw mis ar ol ei symudiad i'r Drefnewydd, pan yn ei

CYF. II.—RHAN IV.

bedwaredd flwydd ar bumtheg a deugain.

LEWIS, JOHN, gweinidog gyda y Trefnyddion Calfinaidd yn Llundain. Mab ydoedd i John a Mary Lewis, tyddynwyr bychain mewn lle a elwir Penybanc, yn mhlwyf Llanfihangel Creuddyn, yn sir Aberteifi. Ganwyd John Lewis yn ngwanwyn y flwyddyn 1775, ac yn yr oedran arferol cafodd ei anfon i'r ysgolion cyffredin oedd yn y wlad yr amser hwnw, hyd nes oedd mewn oedran priodol i ddysgu rhyw gelfyddyd er bywiolaeth ei oes. Dysgodd ddarlennu Cymraeg a Seisneg yn weddol o rwydd, ysgrifenu yn bur dda, a rhifyddog gyffredin er cadw cyfrifon. Wedi iddo ddarfod a'r ysgol rhoddodd ei rieni ef yn egwyddorwas i ddysgu y gelfyddyd o gylchwr, yr hon gelfyddyd a ddysgodd yn fedrus, a bu yn gweithio wrthi am lawer o flynyddoedd yn Nghymru, ac wedi myned i Lundain hefyd. Ond gan mai fel dyn duwiol a phregethwr neu weinidog yr efengyl y mae a fynom ni ag ef, ni wnawn son ond yn achlysurol am ei alwedigaethau bydol. Yr oedd mawr Mr. Lewis, y mae yn debyg, yn wraig grofyddol, syml, addfwyn a charuaid iawn ei thymerau, a diameu iddi weddio llawer dros ei holl blant, ac ymdrechu eu dwyn i fyny yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd. Pan oedd Mr. Lewis yn fachgen, yr oedd yn nodedig am ei agweddau sobr, moesol, a llednais; nid oedd braidd neb yn yr holl ardal o amgylch o'i oedran yn gyffelyb iddo; ei hoff waith oedd darllen y Beibl, a gwrandaw pregethau, ac yr oedd yn hynod am ei larioidd-dra, a'i ymddygiad syml a boneddigaidd yn mhob lle. Fel hyn, pan aeth yn nid oedd ganddo nemawr o "bethau bachgenaidd i'w rhoddi heibio;" a phan aeth yn grofyddol, nid oedd ganddo nemawr o arferion drwg i ymwrthod a hwynt, Er mor agos oedd Mr. Lewis at grefydd o'i febyd, ac er tebyced i grefyddwr oedd yn ei holl ymarweddiad allanol; yr oedd efe tua phedair ar hugain oedd cyn iddo roddi ei hun i'r Arglwydd, ac arddel ei Fab ef yn mysg teulu Seion. Arweiniwyd ef yn nhrefn rhag-luniaeth i Lundain, tua dechreu yr haf yn y flwyddyn 1799, a chafodd waith wrth ei gelfyddyd dan y llywodraeth yn Deptford, yn ymyl y brifddinas. Bu yn y sefyllfa hono ddwy flynedd ac ychydig fisoedd. Pryd hyn y nid oedd yn profesu crefydd, nac yn aelod eglwysig yn un man; ac yn yr wrd, nid oedd dim moddion nac achos crefyddol yn Deptford am rai misoedd wedi ei ddyfod ef yno. Ymunodd Mr. Lewis gyntaf a chymdeithas y Trefnyddion Calfinaidd yn Wilderness Row; ond pan flurwyd cymdeithas fechan o'r un enwad yn Deptford, yn y flwyddyn 1800, ymunodd a hono. Wrth feddlw am dymher lariaidd Mr. Lewis o'i febyd, mae yn debyg nad oedd unrhyw danbeidrwydd nodedig yn ei droedigaeth a dechreu ei grefydd. Pa fodd bynag am hyny, cafwyd digon o amlygrwydd mewn deng mlynedd ar hugain fod y gwaith da wedi ei ddechreu ynddo ef, ac yn cael ei ddwyn yn mlaen i orpheniad hefyd. Yn fuan wedi

iddo ymadael a Deptford, priododd, a chafodd ymgeledd gymwys a gwraig dirion a gofalus, yr hon a ymddug iddo saith o blant. Er nad oedd nemawr o duedd ynddo i ymwithio yn mlaen yn yr eglwys, na cheisio gwneud ei hun yn amlwg; eto, er cymaint ei wyledd a'i ddystawrwydd, ni bu yn hir heb i'r eglwys sylwi arno. Dewiswyd ef yn flaenor, a gwasanaethodd y swydd hono yn syml a ffyddlon iawn, er buddioldeb ac adeiladaeth y saint, ac yr oedd yn dra chymeradwy gan yr holl eglwys. Yr oedd yn un tirion iawn bob amser wrth y gwan a'r ofnus; gallai ddyweyd wrth y cyfryw, fel y dywedodd yr apostol, "Mi a roddais i chwi laeth i'w yfed." Er ei fod yn rhagori ar y rhan fwyaf yn hyn, eto nid hyn oedd ei unig ragoriaethau; medrai roddi "bwyd cryf" hefyd, i'r rhai y perthynai, a medrai sefyll yn wrol dros ddysgyblaeth ac iawn drefn yn y tŷ pan fyddai gorfod hyn; ond nid hoff ganddo un amser arfer toster, ac nid efe fyddai y blaenaf i ddywededy ei feddwl ar y cyfryw achlysuron. Yr oedd yn mron yn annichonadwy i neb ddigio wrtho ef, gan mor dirion a doeth y triniaf fater pawb, na mor ddyrus bynag y byddai. Rywbryd yn mis Awst yn y flwyddyn 1809, galwodd yr eglwys arno i ymafnyd yn y gorchwyl o bregethu yr efengyl. Mae yn wir nad oedd ei ddechrau ond bychan, ond cynyddodd mewn gwymbodaeth, deall, ac ofn yr Arglwydd, fel yr oedd ei weinidogaeth yn dyfod yn fwy fwy efengylaidd a chymeradwy fel yr oedd yn tyngu tua phen ei yrfa. Yr oedd Mr. Lewis yn ddyn o synwyrâu naturiol da, o ysbryd addfwyn a gostyngedig. Yr oedd hefyd wedi darllen llawer o waith y duwinyddion enwocaf yn Lloegr. Ei hoff destunau oedd cariad ac aberth y Cyfryngwr, gwaith yr Ysbryd Glân yn adgenedlu ac yn sant-eiddio pechaduriaid, gwahodd pechaduriaid euog i'r noddfa, ac anog y saint i gadw cymdeithas wastadol a Duw, ac i ymddwyn yn addas i'r efengyl. Yr oedd hefyd yn Gymreigydd da. Llefari yn wastad mewn iaith rwydd, llithrig, a hyawdl. Wedi bod yn ddyfal mewn amser ac allan o amser yn pregethu Crist croeshoeliedig am ddwy flynedd ar bumtheg, cafodd ei lwyrr neillduo i waith y weinidogaeth yn y Bala, yn Mehefin 1826. Yn haf y flwyddyn 1827, aeth Mr. Lewis ar daith pregethu trwy Ddeheubarth Cymru. Yr oedd er ys tro yn teimlo rhyw boen yn ei gefn, ond yr oedd ei gyfansoddiad yn hollol iach yn mhob lle arall. Wedi myned i Gymru a dechreu marchogaeth, teimlai y poen yn waeth; modd bynag aeth yn mlaen ar ei daith can belled a thŷ Mr. Harris, Brimstone Hall, sir Benfro. Pregethodd a lletyodd yno y noson hono. Ar ei waith yn cyfodi boreu dranoeth teimlodd ei gefn yn boenus iawn, nis gallasai gymaint a sefyll ar ei draed, a gorfu arno fyned yn ol i'r gwely. Yno y bu mewn poen dirfawr am o gylch pythefnos; ond nis gallasai gyfarfod a gwell lle nag oedd yno. Yn mhen y pythefnos cychwynodd oddi yno ac aeth mor belled a

phreswylfod y foneddiges grefyddol hono, Mr. Davies, Gamach Wen, ond nis gallasai fyned yn mhellach ar ei daith, gan nad allasai ddyoddef marchogaeth. Bu yno am tua dau fis, a chafodd ei ymgeleddu fel cenad Duw mewn cystudd; ond yn gymaint a bod ei deulu yn ofidus yn ei gylch, dychwelodd yn ol i Lundain. Gadawodd yno yn ddyn iach, a dychwelodd a'i wynebpryd hardd wedi gwaetu, ei gefn uniawn wedi crymu, ac yntau yn gorfod ymlwybro hyd ei ystafell ar bwys dwy ffon. Gwellhaodd lawer ar ol dyfod adref, a gallasai gerdded weithiau yn o lew heb ei ffon; ond ar gyfnewidiaid yr hin i wlybyrwhaf, byddai bob amser yn waelach. Yn yr haf canlynol, sef 1828, anturiodd drachefn ar daith i'r Deheudir, gan obeithio y byddai hyn yn adferiad iechyd iddo, ond i'r gwrthwyneb y bu, a gorfu arno ddychwelyd yn lled fuan. O gylch y Pasc yn y flwyddyn 1829, aeth Mr. Lewis yn waeth, ac nid oedd dim yn tycio, i'w adferu. Tua chanol mis Medi galwyd am feddyg i mewn ato, yr hwn nis gwelsai ef o'r blaen; yr hwn ar ol teimlo ei gefn, a gweled fod un o esgryn y cefn allan o'i le, a ddywedodd yn sicr mai ysgiad oedd ef wedi ei gael yn ei gefn trwy godwm, (Fe gafodd Mr. Lewis godwm felly trwy i'r warthol dori pan oedd yn disgyn oddiar farch wrth gapel Cilycwm. Dyma y canlyniaid o'r roddi hen gelfi breulyd i bregethwyr i deithio y wlad, pryd na byddo ganddynt bethau o'r fath at eu gwasanaeth eu hunain,) neu ryw beth cyffelyb; nad oedd gwiw iddo gymeryd nemawr o feddyginiaethau tumewnol, ac mai gorwedd yn nou ar y gwely, am ddau fis o leiaf oedd y peth mwyaf tebyg o'i gryfhau a'i feddyginiaethu ef lle yr oedd wedi cael briw. Ond yn mhen y ddau fis yr oedd wedi dianc am byth. Ond dydd Sadwrn cyn ei farw tua haner dydd cyfnewidioid yn amlwg iawn. Dyma ei eiriau olaf: "Fy anwyl gyfeillion, byddwch mewn undeb a'ch gilydd, oblegyd nid oes dim yn fwy boddhaol yn ngolwg Duw nac undeb; ac os ydych chiwi yn caru Duw, yna rhaid i chiwi garu eich gilydd; ond os nad yw eich cariad chiwi yn gywir, yna ychydig o gariad o unrhyw fath a ellir ddrwygwyl oddiwrthych chiwi." Wedi iddo draddodi y geiriau uchod, y rhai a ellir eu ystyried fel ei bregeth olaf, ac megis oddiar drothwy byd tragwyddol, dywedodd, "Nis gallaf helaethu yn bresenol, yr wyf yn bur wan, rhaid i mi fyned i orwedd ychydig." Cynorthwyodd ei ferch ef i'r gwely, ac yno y gorweddodd heb ddywedyd nemawr wedi hynny, na dim gair o gwbl wedi chwech o'r gloch yn yr hwyr; ac ar ddydd Gwener, Tachwedd 13eg, 1829, gadawodd ei enaid y tŷ o glai, ac ehedodd i'r wlad hyfryd, lle na ddywed neb o'r preswylwyr "Claf ydwyf." Claddwyd ef mewn daearegell yn y gymydogaeith gyda lluwys o'i gydfarwolon, lle yr huno yn dawel hyd floedd yr archangel, pryd yr adgyfodir y ffyddlon, yr ymdrechgar, diwyd, a'r duwiol John Lewis, pryd y daw i fyny o briddellau y glyn ar wedd yr hwn a'i prynodd.

LEWIS, WILLIAM, gweinidog yr Anbrynwyr yn Nhrefdraeth, sir Benfro. Brodor oedd o ardal Caerfyrddin. Ganwyd ef mewn lle a elwir Bola Haul, yn y flwyddyn 1791. Nid oedd ei rieni yn alluog i roddi iddo fawr o fanteision dysgeidiaeth. Cafodd ei dueddu i ymofyn am grefydd pan yn ieuanc, a derbyniwyd ef yn aelod yn eglwys Heol Awst, gan y diweddar Barch. D. Peter, ac anogwyd ef gan y gweinidog a'r eglwys i ddechreu pregethu; a chan nad oedd yn feddianol ar lawer o gyfoeth a byd hwn, cynorthwyodd y Parch. D. Peter ef i fyned trwy yr ysgol ramadegol, er ei gymwysio i fyned i'r athrofa. Derbyniwyd ef dan ofal Mr. Peter yn yr athrofa. Yr oedd yn yfed gwybodaeth megys yr yfa y sychedig ddyfroedd pur. Pan y daeth ei amser i fyny, yr oedd amryw fanau yn ei geisio i'w bugailio, ond penderfynodd gymeryd ei sefydlu yn Nhrefdraeth, fel cydweinidog a'r diweddar Henry George, yno, Brynberian, Felindre, Manlochog, a Bethesda. Dechreuodd ar ei lafur gyda sel angylaid; yr oedd ei ymadrodd yn dyferu fel gwlaw ar ei wrandawyr. Yr oedd ei olwg sobr, a'i fuchedd nefolaidd, ei gynghorion dwys, a'i goryddon llym, yn peri gras i'w wrandawyr. Dechreuodd yr hen bobl ail fwrw cangau fel planhigion, a'r do ieuainc ymwasgu at y dysgybllion; cariad yn ymdaenu trwy yr eglwysi, a phawb yn meddwl fod oes hir i'r gwas ffyddlon hwn i wasanaethu yn ngwinllan ei Arglwydd; derbyniwyd ugeiniau yn y tymor hwn o aelodau newyddion yn y gwahanol fanau, a chynyddodd y gwrandawyr yn fawr; ond yn nghanol ei lafur, ei ddefnyddioldeb, ei lwyddiant a'i fywyd, cafodd wely llaith, ymaffodd y darfod-edigaeth, y cleyd bachellog hwnw yn ei galon. Nid oedd Lewis ond fel seren foreu ddysglaer wedi ymddangos, nid i lewyrchu yn hir. Fel yr ebedydd ymgododd yn uchel gyda buandra mawr yn ffurfafen yr eglwys, ac ymhyfrydai clustiau'r saint i wrando arno. Ond nid hir y bu cyn ei ddisgyniad i ddy-stawrwydd gymeryd lle. Enillodd sylw cyffredinol yn fuan fel cenadwr heddi, gan feluser ei ddawn, a swynion ei ddull tarawiadol. Ond nid oedd o ran ei gorff wedi'r oyfan, ond fel planhigyn tyner a gwan, gyrodd angou ei wynt oer drosto, ac yn mhen ychydig o flynyddau wedi dechreu ei weindogaeth gwywodd ei degwch, gostyngodd ei nerth ar y ffordd, a byrhawyd ei ddyddiau; felly glyndodd un o'r tafodau oedd megys pin ysgrifeuydd buan wrth dafod ei enau, Ebrill 11eg, 1821, pan oedd yn 30 mlwydd oed. Pan ddaeth y newydd o'i farwolaeth i'r gwahanol eglwysi, cynhyrfodd ei wrandawyr wrth goffo ei ddagrau grisialaidd, ei daerni wrth orsedd gras ar eu rhan, ei wahoddiadau tyner a thaer, a'i athrawiaethau toddedig, nes i ddegau o'r newydd ddod i'r gyfeillach. Yr oedd Mr. Lewis yn ddyn gostyngedig o galon, ni byddai un amser am ddangos ei hun; byddai yn gwbl ddiotal mewn perthynas i bethau y byddai ereill yn rhoddi pwys mawr arnynt, ond yr oedd yn ofalus i ddangos yr

hyn oedd ganddo mewn llaw; ac ni buasai nemawr un amser yn methu gwneuthur hyn, wrth glywed ei ddawn yn llifo, a'i gedyrn resymau fel math o gadwynau yn rhwymo nid yn unig pob llygad i edrych arno, ond pob meddwl i ystyried yr hyn a lefarai. Fel cyfaill a chydymaith yr oedd yn un a enillai serch ac ymddiried gwresog a chyflawn. Yr oedd gwir elfenau, cyfeillgarwch, sirolddeb, callineb, cymwynasgarwch, ffyddlondeb, &c., wedi cydgyfarfod ynddo mewn modd hyfryd, ac yn cydymheru ei holl ymddygiadau. Ei sirolddeb a'i gwnelai yn gyfaill difyrus, ei gallineb yn un buddiol, ei gymwynasgarwch yn un gwerthfawr, a'i ffyddlondeb a'i gwnelai yn gyfaill ffyddlon; cyfaill ydoedd efe yn mhob ystyr i ddyddanu, cynorthwyo, a chadw cyfrinach; cyfaill ag y byddai yn dda gan ei gyfeillion bob amser ei weled, y teimlert werth a buddioldeb ei gyfeillach, a'r ymddiried llawnaf yn ei gywrdeb, a'i ffyddlondeb; cyfaill a gymerais achos ei gyfeillion fel ei achos personol ei hun, a llawenychai yn eu llwyddiant, ac a wir gydymdeimlai a hwynt yn eu hadfyd. Enillodd barch a chymeradwyaeth yr holl dref a'r gymydogoeth oddiamgylch; Eglwyswyr a phob enwad o Ymneillduwyr a gydystient yn dda am dano, ac a gydalarasant ar ei ol. Nid yn aml y cwympodd i'r bedd un y tywalltwyd mwy o ddagrau ar ei ol. Yr oedd yn gariadus ac anwyl yn ei fywyd, ac y mae ei enw a'i goffadwriaeth yn beraidd iawn yn nhir y rhai byw. Nid oedd neb a adwaenai Mr. Lewis yn ameu ei dduwioldeb, yr oedd ei pheraroglau ar ei holl fywyd. "Efe a aeth i dangnefedd," ac efe a orphwys yn ei ystafelloedd, wedi byw ddydd heulog o lafur caled a llwyddianus. Fel dyn, yr oedd o gorffolaeth lluniaidd, a golwg garuaidd a serchog yn ei wedd. Yr oedd yn feddianol ar alluoedd meddyliol tra eang; yr oedd hefyd yn ddiwyd iawn i gyraedd ac i ddefnyddio pob moddion cynydd. Yr oedd ei holl ysgogiadau fel dyn yn hardd a phrydferth; yr oedd bob amser yn foneddigaidd, ond byth yn falch. Fel Cristion, yr oedd yn un mawr mewn gweddi; dyma oedd yn ei hynodi yn benaf; ac at gael ereill felly hefyd y tueddai ei weindogaeth bob amser. Yr oedd yn ddifrifol, ond nid yn ffurfiol. Yr oedd wedi gwisgo santeiddrwydd fel dilledyn am dano, a hyn oedd yn cyfansoddi nerth ei ddyllanwad. Nid yn aml y ceir cyfaill mor serchog, brawd mor ddiwyll, a phregethwr mor nerthol, bugail mor ffyddlon, yn gwyllo mor ddyfal, ac yn gweddio mor daer. Bu yn offeryn yn llaw yr Arglwydd i droi llaweroedd at gyflawnder. Disgynodd i'r bedd yn wr coronog. Buasai yn dda gan lawer o bosibl allu dwyn ei goron oddiarno. Aeth i'r pridd a'i fiodau heb wywo. Yr oedd hyn yn destun diolch i'r eglwysi oedd dan ei ofal. Er fod ei farw yn gollod fawr iddynt hwy, Crist oedd wrth y llyw, gwyrddai ef pa beith oedd yn ei wneuthur; pan gymerth efe ef ymaith, yr oedd ef yn canfod un parod a chymwys i neidio i'r bwllch. Er fod y glas-

wellt yn tyfu ar ei fedd, a gwllth y nef yn diagyn yn eamwyth arno heb neb yn sylwi, yn rhinwedd y marw fu ar Galfaria gallwn edrych yn hyf yn ngwedd haer y gelyn sydd yn lladrata ein cyfeillion oddiar-nom, a gofyn yn ddiarswyd iddo, "Angeu, pa le mae dy gelyn?" O am barodrydd i fyw byth yn yr un nefoedd ag ef. Claddwyd ef yn barchus yn nghladdfa capel Heol Awst, Caerfyrddin, lle yr oedd beddrod y teulu, a dangoswyd parch mawr i'w weddillion mar-wol, yn nyfodiad torf fawr o'i berthynasau a'i gyfeillion yn nghyd i'w hebrwng i dŷ ei hir gartref. Y mae beddfaen wedi ei osod wrth ben ei fedd yn dynodi y fan lle y mae yn huno.

LEWIS, THOMAS, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Llanglofan. Aeth at grefydd yn dra iouanc. Gwasanaethodd y swydd ddiaconaidd rai blynyddoedd cyn dechreu pregethu. Anogwyd ef i waith y weinidogaeth o gylch 1755. Dywedai Mr. Henry Davies fel hyn, "Clywais fy nhad yn dywedd fod Thomas Lewis yn pregethu tuag ugain mlynedd o'i flaen ef. Yr oedd yn ddiniwaid braidd i ddiarsb, yn meddu syn-wyr cryf, ond yn farwaid anarferol pan yn pregethu; eto mewn cyfeillach byddai ei ymadroddion a'i atebion yn ffraeth a synwyr-gall. Nodwn un engraifft o hyn; pan oedd yn myned i bregethu ar brydnawn Sabbath i'r Felinganol, dywedodd un o'r aelodau wrtho, (nid ymddengys fod yr aelod hwn yn un o'r cryfaf ei synwyrâu.) "Thomas Lewis, a wyddoch chiw beth oedd fy meistyr yn ddywedyd pan y buoch yn ddiweddar yn y Felinganol?" "Nawna i," oedd yr ateb. "Dywedodd y buasai yn well i chiw fod gartref yn gwau na bod yn areithfa Felinganol." Safodd Mr. Thomas Lewis a dywedodd, "Os dywedodd hynny fe ddywedodd gelwydd, oblegyd ni fuasai yn well fy mod yn gwau ar y Sabbath, boed a fyno." Urddwyd ef yr un pryd a'm tad, a bu farw yn 1824. Byddid yn arfer dywedyd mai fy nhad ac yntau oedd y ddau ddyn mwyaf eu gras a adwaenid, am nad oedd poblogrwydd y blaenaf yn ei falchio, nac anmhoblogrwydd y llall yn ei ddigaloni, Cafodd ei urddo yn y flwyddyn 1780. Nid oedd pawb dros ei urddo oblegyd marweidd-dra ei ddawn, ac yr oedd ereill dros hynny oblegyd ei dduwioledeb a'i ymarweddiad dychlynaidd. Bu yn y weinidogaeth bedair blynedd ar hugain.

LEWIS, AMBROSE, o Wrecsam, oedd yn ymgeisydd am y weinidogaeth pan bas-riwyd Deddf yr Unffurfiaeth. Ni ddaru iddo gymeryd ei urddo yn offeiriad, yr hyn a brawf ei fod yntau megys ei frodyr yn teimlo y ddeddf yn ormod caethiwed arno. Yr oedd yn gyfaill calon i Mr. Phillip Henry, a phregethai unwaith yn y mis yn ei eglwys yn Worthenbury. Mewn llythyr oddiwrth James Owen at Mr. Henry, dyddiedig Tachwedd 6, 1691, crybwyllir fod Mr. Lewis yn pregethu ar yr amser hwnw yn Ngwrecsam; a hwn yw y crybwylliad diweddaf a geir am dano. Dywedai Mr. Henry am dano, "Y

mae Mr. A. Lewis yn ddyn duwiol, yn ysgol-aig, yn bwriadu am y weinidogaeth. Y mae yn gymeradwy gan y rhai sydd alluog i faru, a cheisiwyd yn aml ganddo bregethu gan Mr. Fogg ei hun, a chan ereill." (*Henry's Miscellaneous Works*, vol. i. pp. 29, 215.)

LEWIS, FRANCIS, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Llanwenarth, sir Fynwy. Ganwyd ef yn 1721; yr oedd yn perthyn i deulu cyfrifol, yr hwn oedd yn byw yn Llan-ofer, yn agos i'r Fenni. Dechreuodd bregethu tua'r flwyddyn 1745; pan yn bedair ar hugain oed, danfonwyd ef i'r athrofa i Gaerodor, o dan olygiaeth Meistriaid Foskett ac Evans. Wedi iddo dreulio yr amser arferol yno, sefydlodd yn Newburg, Berkshire, lle y bu farw mewn parch yn 1780, oedentu 59 mlwydd oed.

LEWIS, THOMAS, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Exeter. Yr oedd yn nai fab chwaer i Mr. Miles Harry, gweinidog Pen-y-garn, sir Fynwy. Derbyniwyd ef yn aelod o'r eglwys hono yn 1753, ac o gylch yr amser hynny dechreuodd bregethu; yn 1754 aeth i'r athrofa i Gaerodor, er mwyn ychwanegu manteision ac hyfforddiad tuag at y weinidogaeth, dan ofal Meistriaid Foskett ac Evans. Cafodd alwad oddiyno i Tiverton, yn sir Devon, lle y bu rai blynyddau, ond symudodd oddiyno i Exeter, lle y cafodd ef a'r eglwys, ac amryw ereill, beth blinder. Bu farw yno yn 1774. Yr oedd ef yn weinidog deallus, gobeithiol, a doniol; ond cafodd ei symud yn mlodau ei ddyddiau, wedi bod yn y weinidogaeth o gwmpas ugain mlynedd.

LEWIS, WILLIAM a JOHN, oeddnt ddau frwad yn pregethu gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd un yn y flwyddyn 1814, a'r llall yn y flwyddyn 1816. Yr oeddnt yn pregethwyr poblogaidd. Bu y ddau farw yn 1834, o'r darfodedigaeth, yn y Drefnewydd, ger Bancyfelin, sir Gaerfyrddin; gosodwyd hwynt yn yr un bedd yn mynwent, Llan-gynog, "Mewn gwir ddiogel obaith am adgyfodiad i fywyd tragwyddol." Pregethwyr yn angladd William, Mawrth 26ain, oddiwrth Phil. i. 21; ac yn angladd John, Ebrill 17eg, oddiwrth 2 Tim. iv. 7. i glywedigaeth tyrfaoedd lluosog iawn o wrandawyr, y rhai a weinyddent y caredigrwydd olaf i'r ddau frwad trancedig.

LEWIS, PETER, oedd weinidog gyda'r Bedyddwyr yn Llanfihangel Nantbran, sir Frycheiniog, yr hwn a ymddangosai yn dra gobeithiol o fod yn ddefnyddiol iawn yn ngwinllan Crist; ond erbyn i'r blaguryn agor, efe a gauodd am byth. Bu farw Mai 21, 1833, mewn llawn sicrwydd ffydd, ac ofn angeu wedi ei symud ymaith trwy rinwedd aberth y Cyfryngwr.

LEWIS, WILLIAM, Llaneurwg, oedd bregethwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd yn sir Fynwy. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1806. Dechreuodd bregethu pan yn ddeg ar hugain oed, a bu yn pregethu am bedair ar ddeg o flynyddoedd. Bu farw Medi 23, 1844. Yr oedd ei ofal am yr holl foddion crefyddol yn

ei ardal yn fawr iawn; ni byddai yn absenol o un oedfa ond ar gyffir rhyw achos gwir gyfreithlon. Goddefodd yn ei gystudd diweddf hir nychdod. Gadawodd wedd w a saith o blant i deimlo eu colled ar ei ol.

LEWIS, JOHN, oedd weinidog yr Annibynwyr yn Mhencadair a Phantycrëuddyn. Ganed ef yn Blaencervin, plwyf Llandysul, sir Abertefi, yn y flwyddyn 1717. Yr oedd yn aelod o'r eglwys yn Mhencadair, ac yn bregethwr. Pan fu farw y Parch. James Lewis, rhoddodd yr eglwys alwad iddo ddyfod yn weinidog iddnt; a'r hyn y cydsyniodd. Cafodd ei urddo i gyflawn waith y weinidogaeth Awst 3, 1743. Pregethwyd ar yr achlysur gan y Parch. John Harris, Capel Isaac; a rhoddwyd y cynghorion i'r gweinidog ieuanc, gan y Parch. Christmas Samuel, Pantteg. Wedi iddo weithio yn fyddlon am 25 mlynedd, efe a hunodd yn yr Iesu, yn 49 mlwydd oed. Gadawodd yr eglwys mewn heddwch, undeb, a chydweithrediad; a golwg dra gobethiol a llewyrchus arnynt.

LEWIS, DAVID, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Hengoed, sir Forganwg. Yr oedd yn enedigol o'r ardal, ac yn aelod o'r eglwys. Dywedir ei fod yn wr duwio iawn; yn iach yn y flydd. Dyoddefodd gryn lawer oddiwrt h rai drwg-ewyllysyr i achos crefydd. Yr oedd yn ddn yriadus, ac yn bregethwr da, deallus, a phrofiadol. Cyfarfu a llawer o groessau blinion am ran fawr o'i fywyd; ond yr oedd yn well arno tua diwedd ei oes. Yr oedd yn byw y rhan olaf o'i ddyddiau yn mhlwyf Merthyr Tydfil; ac arferai gadw cyfarfodydd yn ei dy ei hun unwaith yn y mis ar ddydd o'r wythnos, ac weithiau ar y Sabbath. Nid ymddengys fod un Bedyddiwr ond Mr. Lewis yn byw yn y plwyf y pryd hyn. Bu farw yn y flwyddyn 1763. (*Hanes y Bedyddwyr*, tudal. 580.)

LEWIS, LEWIS, gweinidog yr Annibynwyr yn Mhencadair a Phantycrëuddyn. Ganed ef yn y Ddolwen, yn mhlwyf Llanfihangel-ar-arth. Urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth Awst 2, 1759; pryd y pregethwyd ar yr achlysur gan y Parch. John Davies, Trelech; ac y traddodwyd y cynghorion i'r gweinidog gan y Parch. Thomas Morgan, Henllan. Nid oes un hanes pellach ar gael am dano; nis gallwn ddyweyd pa bryd ei ganwyd, pa bryd y daeth at grefydd, pa hyd y bu yn gweinidogaethu, na pha bryd y bu farw.

LEWIS, WILLIAM, Trelogan, gweinidog gyda'r Trefnyddion Calfnaid yn sir Fflint. Bu yn pregethu am 32 o flynyddoedd gyda gonestrwydd mawr. Nid oedd yn adnabyddus iawn tu allan i'w sir ei hun; ond yr oedd trwy ei dduwioldeb amlwg, ei ffyddlondeb, a'i ddiriodrwydd fel pregethwr, wedi enill y parch a'r serchogrwydd mwyaf diffuant gan bawb a'i hadwaenai. Bu yn gystuddiol am oddeutu dwy flynedd; ac yr oedd arwyddion amlwg er ys misoedd fod "amser ei ymddatodiad yn nesau." Yr oedd yn mwynhau cysuron cryffon yr efengyl yn ei aml a blin gystuddiau; ac yr oedd yn gallu dywedyd

yn ddfloesgni fod y ddamnedigaeth wedi ei symud. "Y mae'r addewidion," meddai, "yn swnio ac yn tincian yn fy nghlustiau wrth fyned i lawr i lyn cysgod angy; ac oblegyd hyny nid ofnaf niwed." Yr oedd yn dywedyd ar seiliau cedyrn, nad allasai neb ei rwystro ef i'r neioedd, gan iddo fod flynyddau yn ol yn yr *office*, yn *settle* a'r ddeddf trwy haeddiant gwaed y Meichiau, &c. Anfonodd Mr. Lewis i'r cyfarfod misol i Wrexham i ofyn caniatad i gael ei gladdu mewn darn o dir perthynol i'r capel; a rhoddwyd pob anogaeth i'r cyfeillion yn Nhreflogan neillduo y lle yn gladdfa berthynol i'r capel. Ar y 3ydd o Ragfyr, 1857, efe a hunodd yn yr Iesu; ac ar yr 8fed o'r mis, (bythefnos i'r dydd yr anfonasai i gyfarfod Wrexham,) ymgasglodd tyrfafawr i hebrwng corff y brawd hwn i'w fedd newydd, pan gyfarchwyd y dorf gan amryw weinidogion o wahanol enwadau. Ac ar ol cau y bedd ar weddillion y brawd ymadawedig, dymuniad y rhan amlaf o lawer oedd, "Marw a wnelwyf o farwolaeth yr uniawn, a bydded fy niwedd fel yr eiddo yntau."

LEWIS, JONATHAN, oedd weinidog yr eglwys Annibynol yn Llanybri, sir Gaerfyrddin; ond nid oes wybodaeth pellach am dano. Tebygol na bu efe yno ond oddentu dwy flynedd. Dywedir iddo fyned oddiyno i Benygraig, lle y bu farw, ac y claddwyd ef. Ond nid oes ychwaneg na thraddodiad am hyn.

LEWIS, JOHN, oedd weinidog gyda'r Annibynwyr yn y Drefach. Brodor ydoedd o ardal Henllan, sir Gaerfyrddin. Ganed ef yn y flwyddyn 1723. Derbyniwyd ef yn aelod eglwys yn Henllan pan yn 18 mlwydd oed, a pharhaodd yn aelod fyddlon am 77 o flynyddau, sef hyd ei farwolaeth yn 1818, yn 95 mlwydd oed. Claddwyd ef yn Hawen. Pregethwyd yn ei angladd gan y Parchedigion T. Jones, Saron; a M. Jones, Trelech, oddiwrt h Judas 21, a Galar. ii. 21. Wedi myned a'i gorff i Hawen, pregethodd y Parch. D. Thomas, Penrhiwgaled, oddiwrt Dat. xiv. 13. Yr oedd Mr. Lewis wedi cymeryd gofal yr eglwys a gyfarfyddai y pryd hwn yn y Drefach, ond yn awr yn Saron, plwyf Llangeler, yn y flwyddyn 1761, fel cynorthwyr i'r hen weinidog, Mr. Jones, Glanffrw; a buant yn cydlafurio am bedair blynedd, pryd y methodd Mr. Jones yn hollol o herwydd henaint a phellder ffordd. Yr oedd Mr. Lewis yn wr ieuanc, 38 oed; ac yn feddianol ar gorff cryf, a meddwl da. Preswyliai yn Nghastellnewydd, bedair milldir oddiwrt yr eglwys, ac yr oedd yn fasnachydd yn y dref hono. Yr oedd ei holl weinidogaeth yn athrawiaethol; a byddai bob amser yn mhob pregeth, yn gwrthwynebu Arminiaeth. Nid oedd achos crefydd yn y Drefach yn cynyddu dim, ond yn hytrach yn lleihau; ac yn y nawfed flwyddyn ar hugain o weinidogaeth Mr. Lewis, nid oedd nifer yr eglwys ond 12. Yn yr amser tywyll hwnw cydymgyngorodd y deuddeg pa beth a wnaent; pa un ai rhoddi i fyny gyfarfod a'u gilydd, am eu bod mor

lleied o rifedi, ac yn ddiffygiol o ddoniau gweinidogaethol, neu ynte ddal ati. Beth bynag, cyn rhoddi i fyny, penderfynasant geisio gan y Parch. D. Davies, wedi hyny o Abertawe, yr hwn oedd yn dechreu pregethu yn yr ardal, i ddyfod atynt yn fisol am ychydig amser; a'r canlyniad fu llwyddiant mawr yn yr eglwys. Urddwyd ef yn gydfugail â Mr. Lewis. Pan aeth Mr. Davies oddiyno yn 1795, arosodd Mr. Lewis yn yr eglwys, ac yr oedd arno fwy o angen cynorthwy yn awr nag o'r blaen; ac felly urddwyd dyn ieuanc o'r eglwys, o'r enw John Bowen, mab i offeiriad y plwyf, yn gynorthwywr iddo. Yr oedd yr eglwys a'r gweinidogion yn myned yn mlaen yn ddymunol iawn gyda'u gilydd. Yr oedd yno gydweithrediad; yr eglwys yn helaethu ei therfynau; llawer yn ymuno â hi; cariad yn blodeuo fel rhosyn, a'i arogl yn llenwi y lle, nes oedd yn hyfyrd bod yn eu cymdeithas. Ond yn mhen tua phum mlynedd, cododd yno gwmwl du. Methodd y gweinidog ieuanc a'r eglwys gydweled, ac mewn byrbwylltra mawr diaelododd o 20 i 40 o'r eglwys, a rhai o honynt yn ddynion da a duwiol, a thra ymdrechgar dros achos Iesu Crist. Pan welodd yr hen weinidog hyny yn cael ei gyflawni heb ymgynghori â'r eglwys, efe a gyoeddodd gymundeb yno yn mhen yr wythnos i'r rhai a ddiarddelwyd, ac i ereill o aelodau yr eglwys ag oeddynt yn methu cydweled â Mr. Bowen. Ac mewn canlyniad ymranodd yr eglwys, a rhanwyd yr amser i addoli hefyd. Erbyn hyn yr oedd yr oll wedi newid; yn lle haf wele auaf garw; ac yn lle cariad, cenfigen. Yn y sefyllfa hon yr oedd ar Mr. Lewis angen cynorthwy y drydedd waith; a daeth ef a'r eglwys i benderfyniad o neillduo Thomas Jones, Gilfach Isaf, yr hwn oedd wedi dechreu pregethu er ys peth amser. Ond er fod gan y ddwy blaid eu gweinidogion, nid oeddynt yn gysurus, gan eu bod yn amddifad o undeb a heddwch. Ond ni pharhaodd pethau felly yn hir. Llwyddwyd o'r diwedd i uno y ddwy gangen a'u gilydd, a'r tri gweinidog i ofalu am danynt. Gan fod Mr. Lewis yn byw yn Nghastellnewydd, ac wedi myned yn hen, nes oedd yn methu myned yn gysurus i Saron, cynygiodd le i adeiladu capel yn ymyl y dref hono, ar ei dir ei hun, am 999 o flynyddoedd, am ychydig iawn o ardreth. Cymerwyd gafael ar y cynygiad, a gwnaed ymdrech mawr i adeiladu y capel, yr hwn a lwyd Ebeneser. Cymerodd hyn le yn y flwyddyn 1808. Bu Mr. Lewis farw yr amser a nodwyd yn flaenorol, wedi cyraedd oedran teg.

LEWIS GLYN COTHI, neu Llewelyn Glyn Cothi, fel y gelwir ef weithiau. Nid oes genym y dydd, y mis, nac ychwaith y flwyddyn y ganed ef. Cyfrifa bywgraffwyr ei fod yn ei flodau o'r flwyddyn 1430 i 1470. Ond y mae digon o sicrwydd ei fod yn ei flodau gryn amser ar ol y flwyddyn 1470, gan ei fod wedi chwareu rhan mor bwysig yn helynt Harri, Iarll Richmond, yn ei fedd-ianiad o orsedd Lloegr; yr hyn a gymerodd le Awst 22, 1485. Mae yn debyg iddo gael

ei eni yn Nglyn Cothi, nid pell o Ddolau Cothi, sir Gaerfyrddin. Barna llawer ei fod yn perthyn i deuluoedd Dolau Cothi a Rhyddodyn; ond nid oes sicrwydd am hyny, er fod rhyw bethau yn ymddangos yn debyg i hyn. Bu fyw y rhan fwyaf o'i oes mewn ty o'r enw Pwll Tinbyd, yn Nglyn Cothi. [Arferir dywedyd mai enw cartref y bardd oedd Pwll Tinbyd; ond y mae pobl yr ardaloedd hyny yn dywedyd mai Pwll Cynbyd ydyw yr iawn enw. Y mae yn llyfr eglwys Llanfihangel Rhosycorn, hanes claddedigaeth Elinor Lewis, Pwll Cynbyd, yn y flwyddyn 1771. A ydyw yn ddichonadwy fod yr enw Lewis wedi aros yn y teulu hwnw oddiar amser y bardd? Ymddengys fod teulu Pwll Cynbyd yn rhai pur anrhydeddus. Os yr un ydyw a theulu y bardd, y mae yn cadarnhau y dybiaeth ei fod yn gyfoethog yn y rhan olaf o'i fywyd. Mynega hen gofnodion mai yn Abergwili y claddwyd ef; a dywed hen bobl yr ardal fod eiddo i'r teulu yn nghymydogiaeth Abergwili; yr hyn sydd yn dwyn rhyw debygolrwydd mai dyma deulu Lewis Glyn Cothi.] Mae y lle yn para i ddwyn olion o wychder yn y cynoesoedd. Y mae yn debyg i'r bardd gael oes hir. Bu fyw yn nheyrnasiad Harri VI., Iorwerth IV., Rhisiart III., a Harri VII. Ar ol chwareu ei ran bwysig fel bardd a gwladgarwr, bu farw yn agos i ddiwedd y bumthegfed ganrif, a chladdwyd ef yn mynwent Abergwili, ger Caerfyrddin, yn ol ysgrifiyfyr yn yr Amgueddfa Brydeinig. (*Gwel Brython*, Rhif. 18, tud. 137; *Cumbr. Quarterly*, vol. iii. p. 501.) Pa un ai tlawd ai cyfoethog oedd y bardd, o dylwyth, genedigaeth, a bywyd, nid yw gwbl sicr; ond y mae ymchwiliadau diweddar wedi tafu ychydig oleuni ar hyn. Y mae ysgrif mewn Greal Seisnig, yn hysbysu oddiar debygolrwydd, ei fod yn perthyn i'r teuluoedd cyfrifol a nodwyd. Hefyd yr oedd yn swyddog milwrol dan Jasper, Iarll Penfro; yr hyn sydd yn profi ar unwaith nad oedd yn ddyn tlawd a dinod yn ei wlad. Mae ei holl waith hefyd yn profi ei fod yn ysgolor, yn fardd, yn achyddwr enwog, yn gystal a hanesydd a hynafiaethydd cywir. Nid gorchwyl hawdd oedd cael dysg yn ei amser ef. Yr oedd agos, os nid yn hollol gyfyngedig i'r cyfoethogion, yr hyn a brawf yn eglur, fedyliem, ei fod o rieni cyfrifol. Yr oedd hefyd, fel y dengys ei waith, yn cael derbyniad i lysoedd prif bendeffigion y deyrnas. Y mae awdwr natur, mae'n wir, mor hael, os nid yn fwy felly, mewn cyfranu athrylith i deulu y bwth ag i deulu y llys; er hyny y mae manteision dysg wedi gwneud, ac yn parhau i wneud gwahaniaeth dirfawr rhwng y teulu dynol. Nis gellir gwybod am hyn yn hawdd yn yr oes euraidd a manteisiol ag ydym ni yn byw ynddi, pan y mae genym lawer yn ychwaneg o hyny nag ydoedd yn oes Lewis Glyn Cothi. Felly, peth anhawdd iawn oedd cael dysg gyffredinol, yn gystal a chael hyfforddriad mewn barddoniaeth yn ei oes derfysgelyd a gormesol ef. Y mae naturiaethwyr a beirniaid yn gyffredin yn barnu fod dylanwad pell iawn gan fynyddau cribog,

afonydd, a rhaiadrau brochwylt, yn ffurfiad ardymer y trigolion fyddo yn cael eu magu yn eu golwg; a thebyg yw fod llawer o wirionedd yn y syniad. Y mae trigolion gwledydd mynyddig yn fwy bywiog, ac yn hoffach o'u gwlad, nag ydyw trigolion gwledydd gwastad a diamrywiog yn eu golygfeydd. Meddylïem fod llawer o hyn i'w weled yn mhybyrwhc hen fardd Glyn Cothi. Cafodd ei fagu mewn llanerch ramantus o Gymru, yn swm rhaiadrau yr afon Cothi, yr hon sydd yn cael ei hamgylchu gan ffynyddau serth; ac ar amser gwlaw bydd yn chwyddo yn arswydus gan orlifad y nentydd cymydogoethol; a gorchuddia y dyffrynoedd a'i llif. Cychwyna i'w thaith yn y modd mwyaf aruthrol, a bydd yn berygl preswlyo ar ei glanau. Pe edrychem arni ar ol i'w dyfroedd loywi, y mae ei rhediad yn chwyrnwylt a mawreddog, nes adsain trwy y cymoedd; a phan wedi cymeryd ei chodwm rhaiadrol dros graig, mae ei gwely yn ddwfn, a'i golwg yn frochus a bygythiol; er hyn oll y mae ei dyfroedd yn dryloyw. Tebyg i hyn ydoedd awen yr hen fardd. Yr oedd ei galon yn llwyr ymlynedig wrth ei wlad a'i genedl. A phan yn cefwrd d a rhyw destun gwladol, byddai ei awen yn gorlifo dros y glenydd, fel rhaiadrau dros greigiau, ac yn adsain trwy holl Gymru. Nid allwn byth gael gwell engrafft o hyn nag yn y Cywydd canlynol i Siasper, Iarll Penfro. Beth sydd yn fwy rhaiadrol na—

“Dyro floedd, darw o Fleddyn,
Dyro gri, deaar a gryn;
Bedwyr o Dudur dadwys.
Byglodda Glawdd Offa ddwys,”

Edrychai y bardd ar Siasper fel diagynydd o Bleddyn ab Cynfyn ac Owain Tudur; ac yr oedd ei waed cenedlaethol yntau yn chwyddo a berwi, nes oedd ei awen yn orwylt fel yr afon Cothi. Yr oedd am i'r tarw fylgloddi Clawdd Offa, lle yr oedd arglwyddi y cyffindiroedd yn dal eu meddianau yn anghyfreithlon, yn y modd mwyaf gormesol. Marchogodd laweroedd o weithiau a'i gleddyf i faes y gwaed; a gorfodwyd o'r diwedd i ddianc yn floadur rhwng creigiau mynyddau, mewn perygl gan newyn; a chysegrodd ei awen yn benaf at wasanaeth ei wlad. Y mae ein calon yn llawen wrth feddwl iddo gael byw i weled amser gwell; a theimlwn barch annhraithadwy i'w enw am y rhan fawr a gonest a gymerodd yn helyntion ei genedl. Teilynga ei enw gael nofio ar wyneb mor cymdeithas tra'r byd yn bod. Mae'n debyg fod y rhan olaf o'i fywyd yn ddedwyddach na'r rhan flaenaf; eto nis gwyddom yn iawn pa faint a feddai o dda y byd hwn. Dywed rhai ei fod pan fu farw yn werth mil o bunau, yr hyn oedd gynysgaeth dda yn yr oes hono. Addefa haneswyr Seisnig, fod cyfnod y bumthegfed ganrif yn dra diffygiol mewn cyflawnder hanesyddol yn yr amser pwsyig hwnnw, pan oedd rhyfel cartrefol yn rhwygo'r deyrnas, dan yr enw “Rhyfel y Rhosynau.” Ond yn y cyfnod enbyd hwnw y mae gwaith y bardd o Glyn Cothi yn rhoddi llawer iawn o eglurder ar sefyllfa pethau yn Nghymru a

Lloegr ar y pryd. Y mae ei waith yn cynwys manylion hanesyddol ac achyddol tra gwerthfawr, nad ydynt i'w cael mewn un lle arall. Yr oedd yn hanes-fardd ac arwydd-fardd anghydmorol; ond nid oedd er hyn yn ddiffygiol o wir elfenau yr awen bur. Y mae yn ei waith rai o'r darnau mwyaf darluniadol a ellir weled nemawr un amser.

LEWIS, WALTER EDWARD, oedd fab y Parch. Walter Lewis, gweinidog yr Annibynwyr yn Nhredwstan, sir Frycheiniog. Enw ei fam oedd Abigail, merch Lewis Williams, Ysw., Pentwyn, Trosgoed, yn yr un sir. Ganwyd ef Tachwedd, 1806. Cafodd ei ddwyn i fyny yn yr ysgol er yn blentyn; a derbyniwyd ef yn aelod yn Nhredwstan pan yn ieuanc. Wrth weled ei alluoedd a'i ymroad gyda chrefydd, cafodd anogaeth i ddechreu pregethu. Ufuddhaodd yntau i gais yr eglwys. Peth anghyffredin y dyddiau hyn oedd gweled un yn pregethu mor ieuanc; felly ymgasglai tyrfaoedd i'w wrando o blith y gwahanol enwadau. Pan yn dyfod adref o'i wrando o Dredwstan un Sabbath, dywedai un foneddiges o'r ardal, yr hon oedd yn orselog dros yr Eglwys Sefydledig, “Pe buasai y pregethwr ieuanc yna yn yr Eglwys, buaswn yn credu fy mod yn y nefoedd wrth ei wrando.” Ysgrifonodd boneddiges arall ato ef a'i dad, ar ol ei glywed yn pregethu, yn dymuno arno fyned ar ei thraul hi i Rydychain neu Gaergrawnt, y buasai yn ei gynal yn anrhydeddus. Ond yr oedd yn well ganddo ef aros yn ysgol ramadegol ei dad yn hen golegdy Arglywyddes Huntington yn Nhrefeca. Aeth oddiyno i Athrofa Caerfyrddin, y pryd hwnw dan ofal y Parch. D. Peter; lle yr astudiodd yn galed am bedair blynedd, gan enill serch ei athraw a'i gydfyfyrrwyr yn gyffredinol. Oddiyno aeth i Athrofa Highbury, Llundain, lle bu am oddeutu dwy flynedd. Dychwelodd adref y gwyliau, ac aeth am daith; a phan yn sir Aberteifi, cafodd wely llaith, effeithiau pa un a'i dygodd ef fel llawer ereill, o ganol ei obeithion i'w fedd yn anamserol. Bu y meddygon goreu a allesid gael yn y cylchoedd yn gwneud eu goreu i'w adferu, ond yn gwbl ofer. Bu farw yn nhy ei dad yn Nhrefeca, yn 22 oed, gan deimlo yn dawel fod “Craig yr oesoedd” dan ei draed. Claddwyd ei weddillion marwol o fewn addoldy Tredwstan. Ymgasglodd tyrfa luosog i'w angladd, pryd y pregethodd y Parch. D. Lewis, Aber. Y Sabbath canlynol i'w gladdedigaeth, ymgasglodd torf luosog i Dredwstan; ond methwyd darllen, canu, a gweddio, gan deimlad o hiraeth ar ei ol. “Nid oedd yno ond wyl o gyd.” Yr oedd yn ysgolaig ardderchog, ac yn bregethwr derbyniol. Un o'r troion olaf y pregethodd oddicartof oedd yn nghymanfa Penmain, am ddeg o'r gloch, yn Seisneg, ar y goiriau hyn, “Dyro gyfrif o'th oruchwyliaeth, canys ni elli fod mwy yn oruchwylwyr.” Yr oedd iddo “air da gan bawb, a chan y gwirionedd ei hun.”

LEWIS, LEWIS, gweinidog y Beddyddwyr yn Waunglyndaf, sir Gaerfyrddin. Brodor ydoedd o bentref Llansadwrn, yn yr un sir.

Yr oedd ei rieni yn cadw tafarn. Yr oedd ei fam yn aelod gyda'r Trefnyddion Calfinaidd; ond nid oedd ei dad yn aelod gydag un enwad. Ganwyd ef yn mis Ebrill, 1779, yn y pentref crybwylledig. Cafodd ychydig ddysegeidiaeth yn y gymydogeath; eithr ni chafodd y fraint o gael ei ddwyn i fyny mewn un athrofa; ond er hynny cafodd y rhagor-fraint annrhaethol o fyned yn ieuanc i ysgol y Dysgawdwr a'r Athraw goreu, sef yr Arglwydd Iesu Grist. O fawr ddaioni Duw, tueddwyd ef at grefydd pan tua 19 oed; ac yn fuan ar ol cael arwyddion o gyfnewidiad yn ei gyflwr, derbyniwyd ef yn aelod gan y Parch. Timothy Thomas, Aberduar, yn Waunglyndaf; lle yr ymddygodd fel Cristion da dros amryw flynyddau; ac ni roddodd achos i'w hen frodyr a'i gyfeillion wylo o'i herwydd; canys yr oedd nid yn unig yn gwybod yr Ysgrhythr lan o'i ieuenclyd, ond hefyd, yn ol pob arwyddion, wedi teimlo a phrofi ei hawdurdod ar ei galon, fel yr oedd fyfodd crefydd yn hyfrydwch iddo, a'i holl lwybrau yn heddwch. Ymddangosai ynddo arwyddion o dduwioldeb a gwir grefydd, yn gystal ag o ddawn a chymwysderau i bregethu'r efengyl i'w gydgreudiariaid; a chymellwyd ef gan ei frodyr i wneud hynny; felly efe a benderfynodd gyda llawer o ofn a dychryn i ymosod ar y gwaith. Dechreuodd sefyll ar y muriau yn mhen tair blynedd wedi iddo gael ei dderbyn yn aelod pan yn 22 oed. Yr oedd Mr. Lewis fel dyn yn fwynnaidd a serchog o ran ei dymor. Fel Cristion, yn ostyngedig a hawdd ei drin; yn fawr dros "gadw undeb yr Ysbryd yn nghwlwm tangnefedd." Fel pregethwr, yr oedd o gyneddfau cyffredin, ond yn wllthog a melus ei ddawn, yn debyg i Apolos yn dyfrhau. Cadwai Grist a'i aberth yn wastad o flaen ei olwg wrth bregethu; ac ymdrechai gael meddyliau a chalonau ei wrandawyr at yr un canolbwnc. Cyoeddai athrawiaeth rhad ras, a dangosai rwyngedigaeth y creadur i'w Greawdwr. Cyflawnai ei ddyledyddau efengylaidd er gogoniant i'r hwn a'i "galwodd allan o dywyllech i'w ryfeddol oleuni ef." Yn mhen tua deng mlynedd wedi dechreu pregethu, derbyniodd alwad i fod yn fugal ar eglwys Waunglyndaf. Cydsyniodd a'r alwad, ac urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth pan yn 32 oed; a pharhaodd i gyflawni ei swydd nes i afiechyd ei atal; yr hyn a gymerodd le tua blwyddyn cyn iddo gael ei symud i'r wlad lle "na ddywed y preswlydd 'Claf ydwyf.'" Cafodd Mr. Lewis y fraint o fod yn dra defnyddiol yn yr ardal a'r eglwys yn ystod ei weinidogaeth; y rhai a'i hadwaenent oreu a allant dystio ei fod yn pregethu a'i draed a'i ddwyliaw yn gystal ag a'i dafod; fel y gallesid dywedyd, "Mor weddaidd ar y mynyddoedd yw traed yr hwn sydd yn efengylu, yn cyoeddi heddwch, yn dywedyd wrth Seion, 'Dy Dduw di sydd yn teyrnasu.'" Nid oedd ei fuchedd yn groes i'w bregethu; gan hynny ni bu yn foddion i droi y cloff allan o'r ffordd. Pan ymwelai ag eglwysi y Bedyddwyr, yn mhell ac yn agos,

ei frodyr a'i derbynient yn barchus; ac nid oedd yn un lle yn gadael arogl ddrwg ar ei ol, ond "perarogl i Dduw." Yr oedd yn cael ei flino yn fawr y blynyddau diweddaf o'i oes gan beswch a diffyg anadl, yr hyn ar amserau a ataliai radd o'i ddefnyddioldeb wrth sefyll i fyny yn gyoeddus; ond yr oedd yr ysbryd hynaws ac efengylaidd a feddai, yn gwneud y diffyg yn llai yn ngolwg pawb a'i hadwaenent. Yn ei holl gystudd cafodd y fraint o fod yn foddolawn, heb rwgnach, na rhoddi dim yn ynyfyd yn erbyn Duw. Gorphenodd ei yrfa Ohweifor 6, 1832, gan adael hawraig a merch i alaru eu colled ar ol priod gawddgar a thad tyner. Gellir dywedyd iddo ymdrechgu ymdrech deg; cadw y ffydd, a gorphen ei yrfa mewn llawenydd.

LEWIS, MORGAN, oedd weinidog yr Annibynwyr yn Nglynedd. Ganwyd ef mewn pentref bychan o'r enw Creunant, yn mhlwyf Catwg, sir Forganwg. Yr oedd ei dad yn ddyn crefyddol, ac yn aelod gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Bu farw pan oedd Morgan yn naw mlwydd oed, a thrwy hynny colodd lawer o fanteision mewn addysgiadau crefyddol, a dysgeidiaeth; oblegyd nid oedd o sefyllfa uchel yn y byd; ond trwy dosturi ewythr iddo, cafodd ysgol ddyddiol, yr hyn fu yn gymorth iddo ddarllen ac ysgrifenu. Yn fuan ar ol marw ei dad, wele ei fam yn cael ei chymeryd i ffordd yr holl ddaear. Yr oedd erbyn hyn yn hollol amddifad, heb nemawr o berthynasau yn gallu ei gynorthwyo. Tueddwyd boneddiges o'r enw Mrs. Llewelyn, Ynyscedwyn, i gymeryd sylw o hono, yr hon a'i hoffodd fel bachgen bach amddifad, serchog, a diniwed. Cafodd ei ddewisad ganddi o'r gelfyddyd a fynai; ac efe a ddeusiodd fyned at ddyn o'r gymydogeath i ddyysgu y gelfyddyd o ddilledydd; yr hyn a gafodd, a thalodd y foneddiges am ei ddysg. Yr oedd pawb a'i hadwaenai yn ei hoffi, gan ei fod o dymor fywiog, serchog, cyfaillgar, a chariadus. Pan oedd yn 16 oed, dechreuodd deimlo rhyw argraffiadau crefyddol ar ei feddl. Wedi rhoddi ei hunan i'r Arglwydd, rhoddodd ei hun i'w bobl, sef y Trefnyddion Calfinaidd, y rhai a gyfarfyddent i addoli yn ei bentref genedigol. Gan ei fod yn meddu ar ddawn gweddi neillduol, byddai yn cael ei anog i fyned gyda'r llefarwyr i deithiau i ddechreu yr oedfaon. Yn y flwyddyn 1784, penodwyd ef yn gyfaill i Mr. John Thomas, Risca, sir Fynawy, i fyned trwy y Gogledd. Pan ar ei daith byddai yn cael ei anog wrth ei glywed mor ddoniol ar weddi, i bregethu ychydig o flaen Mr. Thomas; ond yr oedd mor wan, ac ofnau bron a'i lethu. Yn Nhowyn, Meirionydd, gorchfygwyd ef yn hollol. Darllenodd adnod yn destun, a dywedodd ychydig oddiwrthi, ac aeth trwyddi yn lled wych. Aethant yn mlaen i sir Fon. Dygweddodd fod cyfarfod misol yno yn rhywle. Yn eu cyf-eillach penodwyd y ddau wr dyeirith o'r Deheudir i lesaru am ddeg dranoeth. Ar hyn torodd Morgan Lewis allan i wylo, gan y teimlad oedd yn ei orchfygu wrth feddl am ei wendid; a dechreuodd adrodd iddynt ei

hanes, pa fodd yr oedd wedi dechreu, a pha bryd. Wrth ei glywed yn adrodd ei hanes, a'i weled yn wylo, tosturiodd un gwr da wrtho, sef Mr. John Jones, Bottynolwyn, a dywedodd y cai efe ddechreu yr oedfa, ac y dywedai yntau ychydig yn ei le. Y bore a ddaeth; esgynodd i'r areithfa gyda'r gwr a enwyd, a gweddiodd yn wresog iawn. Wrth ei glywed mor danlyd, penderfynodd hwnw fynu ei glywed yn pregethu. Ac wedi iddo orphen gweddio, safodd Mr. Jones o'r tu oesfn iddo gan ei ddal i fyny, a gwnaeth iddo ddarllen testun a phregethu. Mynych y cofaodd am y nerth a gafodd y tro hwn i sefyll ar y mur yn ngwydd cewri y weinidogaeth. Ymddiriedodd yn y gwr oedd wedi addaw perffleithio ei nerth mewn gwendid; a phroffodd hyn yn amlwg y waith hon; cafodd nerth yn ol y dydd. Pregethai Mr. Lewis o hyd wrth ddechreuedd hyd oni ddaethant i sir Faesyfed, pryd y penderfynodd roddi i fyny, gan erfyn ar Mr. Thomas beidio son am yr anturiaeth wrth bobl y Deheudir. Cydayniodd yntau a'i gais, ac nid ynganodd ar wrth neb. Felly dychwelodd adref, wedi rhoddi i fyny feddwl am bregethu mwy; ac nid oedd neb yn gwybod gartref iddo fod yn pregethu trwy y Gogledd. Yn fuan daeth Mr. Jones, Bottynolwyn, i'r Deheudir; ac yn Nghastellnedd gofynodd am y pregethwr ieuanc oedd yno. Hwythau a atebasant nad oedd yno yr un yn eu plith. Meddyliodd yntau ei fod wedi digaloni, ac adroddodd iddynt yr holl hanes. Yna penderfynodd pobl Castellnedd ei gyoeiddi i bregethu yno y Sabbath canlynol. Hysbyswyd Mr. Lewis o hyny. Swniodd y newydd yn rhyfedd yn ei glustiau. Yna penderfynodd fod a fynai Duw ag ef; ac mewn gweddi a gostyngedidrydd mawr efe a ymroddodd er gwneyd ei hun yn ddefnyddiol. Dangosodd yn fuan trwy ei sel a'i danbeidrwydd, mai llestr etholedig i Dduw ydoedd, i ddwyn ei enw ger bron y byd. Yr oedd mor ostyngedig, anhunanol, a hunanymwadol, fel yr oedd pawb yn ei hoffi ac yn ei barchu; ac felly y parhaodd nes cael ei godi i anrhydedd y nefoedd. Byddai yn teithio llawer trwy Dde a Gogledd Cymru, i gyoeiddi efengyl ein Harglwydd Iesu Grist. Yn y flwyddyn 1791, priododd â merch ieuanc dduwiol o sir Gaerfyrddin, ac aethant i fyw i'r Bailidu, ger Llanynddyfri. Yn ol trefn y Trefnyddion y pryd hwnw, yr oedd yn gorfod bod oddicartref agos trwy y flwyddyn. Parodd hyn iddo feddwl ymadael a'r frawdoliaeth hono. Yr oedd hefyd yn cael ei flino am y cysylltiad oedd rhyngddynt a'r Eglwys Sefydledig, gan eu bod yn gorfod myned i'r eglwys i gymuno, a hyny pan fyddai eu cydwybodau yn tystio fod yr offeiriad yn ddyn annuwiol. Pan oedd Mr. Lewis yn Llanyfyddd un bore Sabbath, yr oedd yno offeiriad hynod o drwsagl, o'r enw Mr. Cobner. Ar ol yr oedfa yn y capel yr oeddynt yn myned i'r Eglwys i gymuno. Gwr ieuanc, perthynas i Mr. C. a weinyddai, ond yr oedd yr hen wr yno hefyd. Yr oedd diwygiad mawr y pryd hyny gyda'r Trefnyddion yn

Llanyfydd; a phan oeddynt o gylch y bwrdd yn coho anghu y Gwaredwr, dechreuodd pobl y diwygiad deimlo a chynesu yn ngwres cariad Crist, nes gwaeddi, molianu, a neidio, nes oedd yr holl le yn gynwrf trwyddo. Ar hyn cyffrodd yr hen berson; ac er ei fod wrth ei ddwy ffon, ac ar fin y bedd, gwaeddai yn groch, "Hwy ddrylliant y corau a'r eglwys. Gyrrwch y diawlaid allan; allan a hwynt; ewch allan. Beth mae'r diawlaid yn tori'r ty?" a llawer o ymadroddion cyffelyb. Yn y fan penderfynodd Mr. Lewis nad elai byth wedi hyny i'r Eglwys i gymuno; a thyma'r tro diweddaid iddo fod. Penderfynodd ymadael a'r bobl a aent yno ar y fath achos pwsig, er ei fod yn eu cyfundeber ys dwy flynedd ar hugain; pumtheg o ba rai yr oedd wedi bod yn pregethu. Yna efe a ymunodd a'r Annibynwyr yn Mhentretygwyn, pan oedd Mr. Evan Harris yn weinidog yno. Wedi ymuno a'r eglwys hono, cafodd gymelliadau i fyned i bregethu i'r eglwys cymydogathol yn fisol, yr hyn a wnaeth gyda gradd helaeth o dderbyniad. Ond yr oedd iddo gylch eangach a mwy neillduol mewn golwg gan ei Dad nefol. Yn mhen rhai misoedd aeth i ymweled ag ardal ei enedigath, a chafodd alwad gan eglwys Godrerhos, ger llaw y Creunant, sir Forganwg, lle y magwyd ef; a chafodd ei urddo yn fugail arnynt yn y flwyddyn 1801. Cymellwyd ef i gymeryd gofal eglwys Ty'nycoed a Hermon; a'r hyn y cydsyniodd. Erbyn hyn yr oedd ganddo faes eang, a llawer o waith a gofal. Bu yn fyddlon yn gweini iddynt, ac yn barchus iawn ganddynt. Yr oedd hefyd yn barchus iawn gan y gweiniogion. Ond ar ol mwynhau cysur eglwysig a theuluaidd am beth amser, wele gmylrau duon yn cyfodi. Bu farw ei anwyl wraig heb ddim rhybudd, yn y flwyddyn 1806, wedi bod gyda'u gilydd am 15 mlynedd, gan ei adael ef a'i bum plentyn bychain yn amddifaid o fam dyner ac anwyl. Yn mhen amser symudodd o ardal Godrerhos i ardal Hermon, gan adael yr eglwys yn y lle blaenaf, ac ymroddi i wasanaethu y ddwy arall. Yn 1810, efe a briododd yr ail waith, ag un o aelodau Ty'nycoed, yr hon yn ol ei manteision a'i galluoedd a fu yn ymgeledd gymwys iddo hyd ei fedd. Oddeutu yr amser hwn cododd rhyw ddiplasadod rhyngddo a phobl Ty'nycoed, fel y penderfynasant ymadael a'u gilydd, ac felly y bu. Erbyn hyn nid oedd ganddo ond eglwys Hermon yn unig i ofalu am dani. Yn amser hwn nid oedd un math o addoliad yn mlaen Cwmnedd ar y Sabbathau; ond rhodiana, chwareu pel, yfed diodydd meddwol, ymladd, &c. Cymellwyd Mr. Lewis i fyned at yr ychydig gyfeillion o wahanol fanau oedd yn gweithio yn yr ardal, ac yn cynnal cyfarfodydd gweddi yma a thraw mewn tai anedd. Felly efe a aeth atynt bob pythefnos. Yna oodwyd trwydded ar dy anedd, a symudodd Mr. Lewis i fyw i Abernant Fach, yn Nghwmnedd, yn hynod gyfleus i'r achos newydd. Torodd diwygiad allan yno cyn hir, a chafodd Mr. Lewis y fraint o dderbyn ugeiniau o bobl ieuainc a hen, y rhai a fuont

yn harddwch mawr i'r achos am eu hoes. Aeth y lle yn rhy gyfyng, gan fod torf luosog yn dyfod yn nghyd i wrando o'r holl ardal-oedd. Aeth Mr. Lewis at foneddwr yn y gymydogoeth, i erfyn arno ddefnyddio ei ddylanwad gyda'i gydfoneddigion, er cael cenad i addoli mewn ystordy helaeth yn y gymydogoeth, yn perthyn i Gwmpenni Cam-las Glynnedd; yr hwn oedd yn lle eang, yn mesur dros 1200 troedfedd. Llwyddodd i gael ei fenthyg, ac yr oedd y newydd yn dra gwerthfawr yn nghlustiau yr holl ardalwyr. Buont yn cyfarfod hwn i addoli am rai blynyddoedd, nes aeth hwnw drachefn yn rhy gyfyng; ond gorfu arnynt aros yno am beth amser yn mhollach, o eisiau lle i adeiladu. Ond cyfododd ymwared o le nad oeddynt yn dysgwyl am dano. Daeth W. Williams, Ysw., Aberpergwm, adref o Asia, a phrynnodd dir, a chynygiodd ddarn cyfeus at adeiladu addoldy, am 999 o flynyddau; a lle helaeth i gladdu y meirw. Adeiladwyd yno gapel helaeth a hardd, yn mesur 46 troedfedd wrth 32, oddifewn, ac oriel helaeth. Aeth y draul i'w adeiladu yn £1000, a thalodd y gynull-eidfa y ddyled oll eu hunain. Cafodd Mr. Lewis y fraint o bregethu tua phedair blynedd yn yr addoldy newydd, ond yr oedd yn bur lleeg, gan ei fod dros 80 oed, a'r ty yn fawr. Yr oedd ei lais yn rhy wan i'r gynull-eidfa ei glywed, ond yr oeddynt yn glynu wrtho. Rhoddodd i'fyny bregethu ar gais y gweinidogion, tua thair blynedd cyn iddo farw; eto byddai yn myned i'r moddion tra y gallodd. Yr oedd yn ddirwestwr rai blynyddau cyn sefydlu y gymdeithas ddirwestol. Rhagfyr 21, 1846, terfynodd ei daith, yn 85 mlwydd oed. Bu yn weinidog gyda'r Annibynwyr 46 o flynyddau. Bu yn pregethu 15 mlynedd gyda'r Trefnyddion Calfniaid; ac yn profesu gyda'r enwad hwnw 7 mlynedd cyn dechreu pregethu. Bu flwyddyn gyda'r Annibynwyr cyn ei urddo. Ymgasglodd torf luosog o'i hen gyfeillion i wneud y gymwynas olaf i'w ran farwol. Fel dyn, nid oedd efe ond bychan iawn o gorfoloeth; gwael ac oiddil ydoedd yn wastad, ac nid oedd hyn yn guddiedig rhagddo ef ei hun. Yr oedd yn ddyd bywiog a thanllyd iawn ei dymerau gyda chrefydd. Sicr yw y gwyddai am waith gras ar ei enaid, a'i fod yn meddu gwirionedd oddifewn, a'r ddoethineb sydd yn y dirgel. Yr oedd yn Grigion trwydd, yn "Israeliad yn wir, yn yr hwn nid oedd dwyll." Nid oedd ganddo ond ychydig o lyfrau Cymraeg, ac nid oedd ond ychydig i'w cael y pryd hwnw at sydd yn awr. Pregethodd i'r un bobl am ddegau o flynyddau, heb iddynt ddywedyd "mana gwael." Nid a'i dafod yn unig yr oedd efe yn pregethu; ond yr oedd yn dangos athrawiaeth Duw ein Iachawdwr a'i holl ymarweddiad. Pan fyddai y gwynt yn chwythu gydag ef, yr oedd yn cario y gwrandawyr o'i flaen fel prif lanw y mor. Arferai bregethu yn y cymanfaoedd yn mhell ac agos. Yr oedd un tro mewn cymanfa yn Abertawe, yn agos i'w gartref. Nid oedd fawr o lewyrch ar y cyfarfodydd, er fod yno rai o gedyn

Israel yn sefyll ar y mur; er hyny yr oedd y nefoedd yn bres, a'r ddaear fel haiarn. Nid oedd llef na neb yn ateb nac yn ystyried. Yr oedd gwedd anfoddds ar y dorf oblegdy y sychder. Yna y penderfynodd y Parch. D. Davies, roddi Mr. Lewis i bregethu. Aeth yntau rhwng bodd ac anfodd. Wrth ei weled yn myned i'fyny i'r esgynlawr, dywedai rhai yn uchel, "Beth y maent yn anfon yr un diolwg yna i'fyny?" Ac erbyn ei fod yn yr areithfa, y gair cyntaf a ddywedodd gyda bloedd uchel oedd, "Pa le y mae Arglwydd Dduw Elias?" A chyda'r gair dyna floedd o'r dorf, a'r nefoedd yn adsain, "Dyma Arglwydd Dduw Elias." Llefarai yn dra uchel; nid arbedai ei hun, ond chwythai yn ei gorn nes byddai yn gorffod tewi o eisiau nerth, ac yn barod i syrthio yn yr areithfa. Yr oedd yn barchus iawn gyda mawrion y cymydogoethau; yr oedd pawb yn ei gymeryd fel dyn didwyll, diniwed, gonest, a duwiol; ac nid gyda'r mawrion yn unig yr oedd efe yn barchus, ond yr oedd iddo air da gan bawb, a chan y gwirionedd ei hun.

LEWIS, y Chwareuydd. Sicrheir gan rai a wyddent yn dda, mai Cymro ydoedd y gwr hwn, wedi ei eni yn Nghymru; er y tybid yn gyffredin mai Gwyddel ydoedd. Yr oedd yn sicr yn ben ar ei broffes fel dynwaredwyr digrifol, trwy ystod yr amser y bu ar yr esgynlawr yn Llundain. Gwnaeth ei ymddangosiad cyntaf yn Chwareufa Covent Garden, tua'r flwyddyn 1774, gan sefyll lle y "West Indian," yn llawn ac i'r byw. Oddiwrt y cymeriadau a gymerai i'w dynwared, a'i ymddyddig boneddigaidd gwastadol, gelwid ef "Gentleman Lewis," i'w wahaniaethu oddiwrt Lee Lewis, yr hwn a fyddai yn gyffredin yn cynrychioli rhanau llai hynod. Yr oedd yn gampus fel dynwaredwyr "*Falkland*," yn y chwareu a elwid y "*Rivals*." Gallai hefyd chwareu rhanau mwy difrifol a dychrynlyd, i ganmoliaeth rhai galluog i'farnu, megys "*Percy*," gan Mrs. Hannah Moore. Yr oedd ei fywyd anghyoeedd yn feddianol ar nod-weddion amlwg pob rhinweddau teuluaid. Bu farw yn y flwyddyn 1811, yn 63 mlwydd oed. — (*Literary Panorama*, Feb., 1811, p. 402.)

LEWIS, WILLIAM, gweinidog y Bedyddwyr yn Aberdar, sir Forganwg. Brodor oedd o ardal Marcroes, Bro Morganwg. Ganed ef tua'r flwyddyn 1793. Daeth at grefydd yn ieuanc, a dechreuodd bregethu cyn hir. Cafodd ei urddo yn fugail ar eglwys y Bedyddwyr yn Aberdar yn y flwyddyn 1813; a bu cryn lewyrch ar yr achos hyd y flwyddyn 1815, pryd y rhoddwyd atalfa ar y gweithiau haiarn, yr hyn a barodd wasgarfa y trigolion, yn gystal ag aelodau yr eglwys. Achosodd hyn i Mr. Lewis ymadael, ac ymsefydlu mewn masnachdy yn Mhontypridd; ond deuai i Aberdar bob pythefnos, a thalai ardreth tir y capel, o'r ychydig a dderbynai o Drysorfa y Bedyddwyr yn Llundain; a bu agos a cholli yr hyn oedd yn gael oddiyno, am fod y Gorchwylwyr yn barnu ei fod yn camddefnyddio yr arian wrth eu rhoddi at yr

ardreth. Yr oedd yr achos y pryd hyn mor isel, fel y byddai yr un dyn yn gorfod cynnal cyfarfodydd wrtho ei hun, am nad oedd neb arall i weddio ynddynt; a phregethodd Mr. Lewis lawer gwaith i ddeuddeg neu ugain o wrandawyr. Yr oedd pob tebygolrwydd mai darfod wnai yr achos. Ond yn y flwyddyn 1819, adfywiodd y gwaith haiarn yn mherchenogaeth Mr. Fothergill, ac felly dychwelodd y trigolion, ac yn eu plith amryw o aelodau eglwys y Bedyddwyr. Yr oedd Mr. W. Lewis erbyn hyn wedi cymeryd gofal eglwys Penybontarogwy; ond byddai yn myned i Aberdar bob mis. Yn y flwyddyn 1826, dychwelodd i aros i Aberdar, wedi bod yn gofalu am eglwys Penybont am bum mlynedd. Bu ei weinidogaeth yn foddion i ychwanegu llawer at yr eglwys hono. Parhaodd i weinidogaethu fel o'r blaen yn Aberdar a Hirwaun hyd y flwyddyn 1834, pan gymerodd ofal cangen a ymadawodd o Ebeneser, Merthyr, yr hon sydd yn awr yn ymgynull yn y Tabernacl. Ond nid oedd yr eglwys hon yn foddion iawn i hyny, am fod gweinidogaeth Mr. Lewis yn llesol a llwyddianus; canys derbyniodd amryw aelodau cyn ac wedi corffoli yr eglwys; ond nid achosodd ei ymadawiad un ymrafael nac afonyddwch. Cymeroedd ef a'r cyfeillion le yn Merthyr i addoli, a byddai ef ac ereill yn gweinidogaethu iddynt fel cangen o eglwys Aberdar. Deuai llawer i wrando arno i'r lle hwn, fel y gwelwyd yn angenrheidiol ymofyn am le cyfius i adeiladu capel er gwasanaeth y gangen hon. Penodwyd ar fan cyfius, ac aed a'r adeiladaeth yn mlaen yn iddoed. Agorwyd y capel yn y flwyddyn 1836; ac y mae yno yn awr eglwys luosog a llewyrchus. Yr oedd Mr. Lewis yn un a berchid yn fawr gan yr eglwysi yn gyffredinol, yn gystal a chan ei frodyr yn y weinidogaeth. Er nad oedd yn bregethwr mawr, eto yr oedd yn bregethwr defnyddiol, a hynod o darawiadol. Ymadroddai yn rhwydd, a meddai lais peraidd, yr hyn a effeithiai yn fawr ar deimladau ei wrandawyr. Yr unig dro y cawsom yr hyfrydwch o'i glywed yn pregothu, gwnaeth argraff ffafriol arnom am dano fel pregethwr. Yn mhen rhyw amser wedi adeiladu y Tabernacl yn Merthyr, efe a symudodd i gymeryd gofal yr eglwys yn Tongwynlas, yn agos i Gaerfili, lle y treuliodd weddill ei oes yn llafurus a llwyddianus. Gorphenodd ei yrfa ddaearol ar nos Sadwrn, Rhagfyr 13, 1851, pan yn 59 oed, wedi bod agos i 40 mlynedd yn y weinidogaeth. Bu yn oruchwyliwr ffyddlon ar dda ei Arglwydd, yn dymorol ac ysbrydol; ac ni bu ei lafur yn ofer mewn un ystyr. Rhoddwyd ei gorff i orphwys mewn daearegell wrth ddrws capel Tongwynlas, ar y 18fed o'r un mis, pryd yr ymgaoglodd tyrfia luosog i weini y gymwynas olaf iddo. Ar yr achlysur darllenodd a gweddiodd Mr. O. Williams, Trefforest, yn y capel; a phregethodd Mr. W. Jones, Caerdydd, oddiwrth 2 Tim. iv. 7, "Mi a ymdrechais ymdrech deg," &c. Ar-eithiodd Mr. D. Jones, Caerdydd, wrth ddrws y gall; a gweddiodd Mr. D. Davies, Waun-

troda. Yna ymadawodd pawb yn alarus, gan adael yr hen gyfaill i huno yn ei ddydstaw fedd.

LEWIS, GEORGE, gweinidog yr Anni-bynwyr yn y Coed-duon. Ganwyd ef mewn amaethdy o'r enw Pantyrryn, ger Mynyddiawllyn, sir Fynwy, yn y flwyddyn 1800. Cafodd ei ddychwelyd at yr Arglwydd dan weinidogaeth y diweddar Barch. D. Thomas, Penmain, ac unodd a'r eglwys dan ei ofal, yn y flwyddyn 1812. Yr oedd yn un o ffurfwyr yr ysgol Sabbathol yn Nghapel Penmain. Cafodd ei urddo yn gyflawn i waith y weinidogaeth fel cynorthwyr i'r diweddar Barch. John Jones, Coed-duon. Ymdrechodd lawer i sefydlu ysgol ddyddiol yn agos i gapel Jerusalem, Coed-duon. Bu yn dra ffyddlon gyda phob peth da hyd derfyn ei daith. Bu farw yn y Coed-duon, Mawrth 28, 1864, yn 64 mlwydd oed, wedi bod yn pregethu ddeugain mlynedd. Ni bu erioed yn briod. Yr oedd yn gysurus o ran ei amgylchiadau, ac felly yr oedd yn gallu byw heb bwysio dim ar yr eglwys. Yr oedd yn ddirwestwr selog a chydwybodol. Yr oedd yn bregethwr da. Y bai mwyaf arno fel pregethwr oedd, ei fod yn methu dyfod i ben a'i bregeth mewn amser priodol. Ar ol iddo ddechreu nid oedd neb a wyddai pa bryd y terfynai. Byddai weithiau yn llefaru yn hynod o felus a dylanwadol. Pe buasai yn medru tynu tua'r terfyn yn agos mewn pryd, buasai yn llawer mwy derbynol a chymeradwy gan yr eglwysi a'r cynulleidfaoedd yn gyffredinol. Y tro diweddaaf y clywsom ef yn pregethu, yr oedd yn hynod o felus; ond yr oedd y pryd hwnw ar fyned i'r nefoedd.

LEWIS, JENKIN, Llanfyllin, a anwyd yn y flwyddyn 1749, yn agos i Gastell-nedd, sir Forganwg. Ni fwynhaodd, yn ei ddyddiau ieuangaf, nemawr gyflusderau i gyr-aedd dysgeidiaeth ddynol na chrefyddol. Nid oes genym ond ychydig hysbysrwydd i'w roddi mewn perthynas i'r argyoeddiadau crefyddol cyntaf fu yn ei feddwl; ond cyn ei fynediad i'r athrofa, bu yn aelod hardd o'r eglwys gynulleidiaol, dan ofal y Parch. J. Davies, Alltwen. Yr oedd yn neillduol o ran ei symlwrwydd a'i neillduad oddiwrth bob cymdeithas oferwag; a mynych y cyrchai i leodd dirgel i weddio Duw. Pan y bu farw ei dad gadawodd y teulu mewn amgylchiadau dyrus. Ataliodd hyn iddo gyr-aedd y budd o ddysgeidiaeth mor foreu ag yr ewyllysai; gan ei fod yn barnu mai ei ddyledswydd oedd aros nes gweled pob dyled wedi ei dalu, a'i frodyr ieuangaf yn gysurus, cyn canlyn ei dueddiadau ei hun. Fel yr oedd yn cael ei duedd i'w gyflwyno ei hun i waith y weinidogaeth, yr oedd ganddo awydd gwrosog i gyraedd gwybodaeth ddarpariadol; ond ni chrybwyllodd hyn wrth neb hyd oni ddarfu i'r Parch. Lewis Rees ei holi ar yr achos, yna amlygodd iddo ei feddwl, a chafodd anogaeth i fyned yn mlaen. Yn y flwyddyn 1780, cafodd dderbyniad i'r athrofa ag ydoedd y pryd hyn yn y Fenni, dan olygiaeth y Parch. Dr. Davies. Yr oedd

ef y pryd hyn dros ddeg ar hugain oed, ac mor anadnabyddus yn yriath Seisnig, fel na fedrai ateb ei athraw yn y gofyniadau mwyaf eglur. Ond cymaint ydoedd ei syched am wybodaeth, yn nghyda'i ymdrechadau a'i ddiwydrwydd, fel y cyraeddodd, nid yn unig adnabyddiaeth gyson o'r Seisneg, ond medrai gyda budd a phleser, ddarllen y Testament Groeg, a llyfrau duwinyddiaeth yn Lladin. Trwy yr amser hyn yr oedd mor fanol a chydwybodol yn nghyflawniad ei ddyledswyddau dirgel, fel na phrofodd ddim o'r sychder a'r diffwrthder ysbryd, ag y mae dysgu ieithoedd yn dueddol o ddwyn. Y tro cyntaf y derbyniodd ychydig arian at ei gynaliaeth yn yr athrofa, ni fedrai ymatal rhag wylu, o herwydd ei deimladau o ddiolcharwch i Dduw am ei ddaioni i greadur mor annheillwng, ac ofn pechu trwy gymeryd yr hyn, di-chon, fuasai yn ateb gwell dyben i'w roddi i arall. "Tarawodd yn gadarn i fy meddwl, (meddai ef,) nad oedd derbyn yr arian ddim gwng na chysegr-ledrad, os na ddefnyddiwn hwynt i'r dyben cysegredig ag ydoedd mewn golwg wrth eu rhoddi." Dymunol iawn pe byddai pawb sydd yn mwynhau yr unrhyw ragorfeintiau, yn meddu yr un teimladau. Cyn diwedd y flwyddyn 1781, rhoddodd y Parch. Dr. Davies ei ofal i'fyn yn y Fenni, a dewiswyd y diweddar Barch. Dr. Edward Williams, o Rotherham, ag ydoedd y pryd hyn yn Nghroesoswallt i lanw ei le. Symudodd yr athrofa i Groesoswallt yn y flwyddyn 1782. Trwy hyn arweiniwyd ef yn agos i'r fan yr ymsefydlodd i lafurio ynddo yn ol hyn. Trwy symudiad y Parch. J. Griffiths i Gaernarfon, gadawyd yr eglwys gynulleidfaol yn Llanfyllin yn ymddifad o weinidog; felly ar ol pregethu amrywiol weithiau yn achlysurol yn Llanfyllin, gadawodd ef Groesoswallt yn 1784, a sefydlodd yno, ac a urddwyd ar y Sulgwyn 1785. Nid oedd dim yn amgylchiadau allanol yr eglwys a'r gymydogiaeth a allasai fod yn anogaethol i Mr. Lewis sefydlu yn Llanfyllin. Nid oedd ond deg o aelodau yn yr eglwys, a darfu i bump o'r deg yn fuan droi eu cefnau ac ymadael. Hefyd yr oedd gan dringolion y dref a'r ardal yn gyffredin y gelyniaeth mwyaf i'r efengyl, a chafodd ef yn fuan brawfarswydus o hyn. Yn y cyntaf yr oedd yn anhawdd cael neb a anturrai ei gymeryd i'w tai, rhag ofn naill ai cael eu gyru o'u tai, neu eu tynu i lawr am eu penau. Wedi bod yno dros ryw amser aeth i ymwelod a gwr a'i wraig ag oeddynt yn nghylch ymuno a'r eglwys. Gwelwyd a chanlynwyd ef gan fileinlu ffyrnig, y rhai a amgylchasant y tŷ; a thrwy drais torasant i mewn ac a driniasant y teulu yn y modd creulonaf. Llwgasant Mr. Lewis wrth wallt ei ben gan ei guro yn annhugarog; a thebyg iawn y buasant yn ei ladd cyn i'r gymydogiaeth gael ei rhybuddio, oni buasai i'r blaenor gael ei dynern, a gorchymyn i'r lleill ymatal Nis gellir rhoddi cyfrif gwell o'r erchyllwaith hwn nag a geir mewn cyfies gyoeddus, wrth yr hon y rhoddodd rhai o'r terfysgwyr eu dwy-

law. "Yn gymaint ag ar brydnawn yr 22ain o Fedi 1787, i amryw bersonau o rifedi un ar bumtheg, neu ychwaneg, ymgasglu yn anghyfreithlon a therfysgld o amgylch tŷ John Hughes, yn mhlwyf Llanfyllin, sir Drefaldwyn, ac a dorasant i'r cyfryw, (rhai o honynt a hug ar eu gwynebau) ac a ruthrasant ar John Hughes ac Elisabeth ei wraig, yn nghyda'r Parchedig Jenkin Lewis, gweinidog yr Ymneillduwyr Protestanaidd yn Llanfyllin, yr hwn oedd yno ar ymweliad, ac a'u llwgasant hwy eu tri allan o'r tŷ. Ac wedi hyny a gurasant y cyfryw, Mr. John Hughes, a Mr. Lewis, i'r llawr ac a'u curasant ac a'u troediasant mewn modd creulon a chiaidd; a thebyg y buasant yn eu gwylltineb yn cyflawni llofruddiaeth, oni buasai i'r gymydogiaeth gyffroi a pheri iddynt ffoi ym-aith. A chan fod cyfraith wedi dechreu yn ein herbyn, y rhai y mae ein euwau wedi eu hysgrifenu isod:—ar ein cynygiad i wneuthur y gyffes gyoeddus hon am ein bai, ac ymrwymo i ymddwyn yn dda tuag at y cyfryw John Hughes ac Elisabeth ei wraig, a'r cyfryw Mr. J. Lewis (yr hyn a wnaethom eisoes) ac at dalu ychydig arian at ddwyn traul y gyfraith, darfu i'r rhai oedd yn dwyn yr achos hwn yn mlaen gydsyniaw yn garedigawl, na ddygid dim yn mhellach yn ein herbyn. Yn awr nyny, y rhai y mae ein heuwau isod, ydym yn cyfladdef yn gyoeddus ein galar am wneuthur terfysg, ac yr ydym yn ddirifol ofyn maddeuant gan y cyfryw John Hughes, Elisabeth ei wraig, a Mr. Lewis, am y niwed a wnaethom i'r naill a'r llall o honynt; yr ydym yn awr yn dyohwelyd ein diolchgarwch iddynt, ac i'r gymdeithas er amddiffyn rhyddid crefyddol, am eu hamodau tyner wrth atal llymder y gyfraith yn ein herbyn." Yr oedd y bobl gyffredin yn credu nad oedd y fath bregethwyr a'u gwrandawyr dan amddiffyniad y gyfraith; a thrwy eu annharchu y porthent eu cefnigen eu hunain, ac y boddhaent foneddigion yr ardal heb wneuthur eu hunain yn agored i un perygl. Ond cafodd eu camgymeriad ei adgyweirio mor effeithiol yn y tro uchod, fel y buont lonydd byth mwy; diflanodd yr ysbryd hwn, darfu rhagfarn, daeth lluaws i wrando, ac yr oedd Mr. Lewis yn cael ei barchu yn fawr yn niwedd ei oes. Darfu ei ymddygiad synwrol a chyson dros gynifer o flynyddau fwy na dystewi anwybodaeth dynion ffionl; enillodd iddo ei hun enw da gan rai oddiallan, a dywedodd amryw o honynt pan y bu farw, "Na chai pobl y capel neb cyffelyb iddo yn fuan." Yr oedd ei lafur ef yn ngwinllan ei Arglwydd yn fawr. Pregethai yn fynych ar ddydd yr Arglwydd dair gwaith a cherdded un filldir ar bumtheg. Yr oedd ei lafur ar ddyddiau yr wythnos, mewn pregethu a chynnal cyfarfodydd neillduol, yn helaeth; a thros ragor nag wyth mlynedd teithiai ar ei draed yn wastadol. Yr oedd bob amser yn hynod o ofalus i gadw ei amser, &c. fel na siomai y bobl fyddai yn dysgwyl wrtho. Cymaint oedd ei wylder fel na wnai un amser ymosod ar y

gwaith o'i fodd, pan y byddai gweinidogion ereill yn breesenol. Fel pregethwr, yr oedd ei egwyddorion yn Galfnasidd. Yr oedd ei bregethau bob amser yn dangos yn eglur ei fod wedi dwys ystyried y pethau ydoedd yn bregethu, er nad oedd yn ymddangos byth fel un a fuasai yn dysgu ffrasthineb fel oelfyddyd. Treuliodd y rhan fwyaf o'i amser yn ei lyfrgell, yn darllen, myfyrio, a gweddio, Llefarai bob amser fel yr oedd yn teimlo, ac fel yr oedd ei deimladau yn amrywio, yr oedd yn mwynhau graddau helaethach o ryddid y naill dro rhagor y llall. Pan fyddai ei ysbryd mewn agwedd dda, yr oedd yn anghyffredin o fywiog yn ei weddïau a'i bregethau—yr oedd ei holl enaid yn ymuno. Cynwysai ei bregethau ddarluniadau bywiog, sylwadau llymion, a chymhariaethau nodedig. Mewn ymdriniaeth gyfrinachol a dynion yn nghylch achos eu heneidiau, yr oedd ganddo y dull mwyaf serchiadol. Llauer fyddai yn son gyda hoffder am y budd a'r hyffrydwch a gawsant mewn cymdeithasau neillduol gydag ef; yr oedd ieuencyd ei gynulleidfa yn ei ystyried fel tad tyner, yr hwn a roddes iddynt gynghorion nad anghofir byth. Mae lle i greu na esgeulusodd efe ond anfynych un cyfeusdra i ymddyddan a phobl ieuainc mewn perthynas i'w cyfiraau ysbrydol, ac iddo wneuthur llawer o ddaioni yn y ffordd hon. Un prawf nodedig o hyn a roddir gan weinidog cyfrifol yn yr un sir: "Y tro cyntaf y daeth efe i dy fy nhad, brawd ieuanc y pryd hyny o gylich naw oed a ddanfongwyd i ddangos iddo y ffordd. Wrth fyned, rhoddodd Mr. Lewis iddo amrywiol ofyniadau cyfaddas; a chafodd yntau ei foddloni gymaint yn ei atebion, fel pa bryd bynag y galwai drachefn wrth y tŷ, gofynai yn ddoed am ei gydymaith ieuanc, a siaradai ag ef yn nghylch achos ei enaid. Pan yn agos i bedair ar ddeg oed, gadawodd fy mrawd dŷ ei dad, a chymdeithasodd a phobl ieuainc ofer, ac yn fuan dyegodd eu ffyrdd drygionus, a daeth yn mron yn flaenor iddynt mewn annuwioldeb; a pharaodd yn y cyflwr arswydus hwn yn agos i ddwy flynedd. Pan gylwydd Mr. Lewis am hyn yr oedd yn ymofidio yn fawr, ac yn dymuno cael ei weled unwaith yn rhagor, yr hyn a gafodd trwy ei gyfarfod yn achlysurol ar y ffordd. Mor gynted ag yr adnabyddwyd ef gan fy mrawd, cafodd ei ddal gan y fath dŷehryn, fel na feddai nerth i ffoi, na gwrolder i'w wynebu. Mr. Lewis cyn gynted ag y darfu iddo ei adnabod, a ddisgynodd i lawr, rheddodd ato, ac a'i cofleidiodd gyda thyrnerwch tad, a chyda llawer o ddagrau a ddywedodd, 'Ow! fy machgen! Ow! fy machgen! pa fodd y diengaist?' Mae lle i greu ddarfod i'r hyn a ddywedodd wrtho y pryd hyny, wneuthur arno argraffiadau parhaus, o herwydd yn fuan ar ol hyn rhoddodd arwyddion boddhaol i'r eglwys fod gwaith gras wedi ei ddechreu yn ei enaid; a derbyniwyd ef yn aelod, ac a gynorthwywyd hyd yn hyn i harddu yr efengyl, yr hon hefyd y bu efe wedi hyny yn bregethu." Ychwanega yr un gweinidog,

"Cefais unwaith y dedwyddwch o'i gyfeillach drwy y rhan fwyaf o siroedd Deheubarth Cymru; ac yr wyf yn meddwl fod ei gymdeithas a'i ymddygiad o fawr fendith i mi." Ymddyddanai a phobl ieuainc yn nheulu-oedd ei gydnabyddiaeth, gyda chymaint o gariad a thiriondeb, fel na fethai ond anfynych dynu dagrau, ac yr ydym yn meddwl ei fod lawer gwaith yn dra defnyddiol yn y modd yma. Pan yr oedd yn marw, sylwyd ar wr ieuanc yn wylo, a phan ofynwyd yr achos, atebodd, "Nid yn gymaint am fod Mr. Lewis yn marw, a fy mod inau yn ymddifad o grefydd, ond am ei fod ef yn arfer dywedyd, ei fod yn gobeithio cael fy ngwelled yn grefyddol cyn ei farw." Gellir gobeithio fod y dyn ieuanc yma wedi ymofyn a dyfod o hyd i'r hyn y gwelodd ei angen o hono, o herwydd ymunodd a'r eglwys yn fuan wedi hyny. Oddiwrth y nodweddiadau a enwyd, canfyddir yn hawdd fod nwydau naturiol Mr. Lewis yn gedyrn. Fel y dangosai ei gariad yn wresog at dda, dangosai ei anfoddlonrwydd yn danbaid at ddrwg. Hyn, rai gweithiau, a'i gwnaeth yn agored i'r achwyniad o fod yn ddigus a byrbwyll. Llefarai yn ddidderbyn wyneb fel y teimlai, a gallai ei adnabyddwyr ddarllen ei galon yn ei edrychiad. Er fod ei lynder yn fawr wrth geryddu bai, ni byddai neb yn tramgwyddo, herwydd gwyddid yn gyffredinol am ei onest-rwydd. Er na fedrai ganu ei hun, nid oedd neb yn mwynhau y rhan hyny o adoliad dwyfol yn well nag ef, yn enwedig pan ymddangosai pobl eu bod yn canu a'r ysbryd. Arferai ddywedyd, "Ni fedrai fiddim canu yn awr, ond caif ganu eto cyfuwch a neb o honoch chwithau." Priododd yn y flwyddyn 1798; ond ni bu iddo erioed un plentyn. Yr oedd Mrs. Lewis yn aelod o'r eglwys Annibynol yn y Bala. Fel yr oedd ef yn nesau at derfyn bywyd, yr oedd yn amlwg addfedu i ogoniant. Ei ddau brif ddymuniaid oedd-ynt, iddo gael ei gynal heb ddianrhydeddu achos Crist, a bod ei fywyd a'i ddefnyddioldeb yn cyd-ddarfod. O gylich pythefnos cyn ei farwolaeth, newidiodd a gweinidog cymydogaethol am un Sabbath, pregethodd ddwy waith, a phob tro yn y ddwy iaith; bedyddiodd blentyn, a gweinyddodd swper yr Arglwydd. Er ei fod yn ymddangos yn wanaidd tra allan o'r areithfa, yr oedd yn ymddangos ynddi mor gadarn a bywiog ag erioed, a sawyr y nefoedd ar yr hyn oll a ddywedodd. Y Sabbath olaf ond un y bu ar y ddaear, pregethodd oddiwrth 2 Thea. ii. 16; ond yr oedd ei glefyd y pryd hyny wedi mawr gynyddu. Ar y Gwener canlynol cyfarfu yr aelodau yn ei dŷ ei hun; ac oddiwrth ansawdd ei feddwl, penderfynodd ei gyfeillion ei fod bron a'u gadael. Mewn gweddi gorchymynodd hwynt oll i ofal y Pen-Bugail, gan ddiffrifol erfyn arno ddanfongwyd iddynt fugal wrth fodd ei galon. Dydd yr Arglwydd, Tachwedd 24, 1805, oedd yr olaf a dreuliodd ar y ddaear. Y prydawn hwnw eisteddodd yn ei gadair, ac ymddyddanodd a'r bobl mewn tymer anarferol siriol, ond yn

nechreu y nos aeth yn bur glaf; ac a barhaodd felly hyd ychydig wedi haner nos, pan yr ymadawodd a'r bywyd hwn i fwynhau tragrwyddol Sabbath. Canlynwyd ei gorrff i'r bodd, yn mynwent y plwyf, ar y dydd Mercher canlynol, gan ei gyfeillion galarus, yn nghyd ag amryw weidogion. Aeth y cyfeillion yn nghyd oddiwrth y bedd i'r addoldy, lle y traddodwyd pregeth gan y Parch. J. Lewis, Casnewydd, oddiwrth 1 Cor. xv. 50. Yn y prydawn, pregethodd y Parch. J. Roberts, Llanbrynmair, a'r diweddar Barch. Dr. Lewis, y pryd hwnw o Lanuwchlllyn.

LEWIS, SYR GEORGE CORNEWALL. Y mae y Lewisiaid o Harpton Court, yn un o hen deuluoddi sir Faesyfed. Yn nheyrnasiad Harri VIII. bu un o'r teulu hwn yn gwasanaethu swydd sirydd yn y sir. Y barwnig cyntaf oedd Syr Thomas Frankland Lewis, yr hwn a gynrychiolodd sir Faesyfed mewn tair senedd. Llanwodd yn olynol y swyddau o Ysgrifenydd y Trysorlys, Islywydd Bwrdd Masnach, Trysorlydd y Llynges, a Phrif Ddirprwywr Bwrdd Cyfraith y Tlodion. Yr oedd Syr Thomas, yn ddyn o egni mawr a nodwedd neillduol. Yn y flwyddyn 1806, priododd Syr Thomas, a Harriet, pedwerydd merch Syr George o Moccas, yn sir Henffordd, o'r hon y ganwyd iddo Syr George Cornwall Lewis, ar Hydref 21, 1806. Derbyniodd ei addysg barotoawl yn Eton, ac ar ol hyny aeth i Goleg yr Iesu, Rhydychain. Yr oedd yn ddyn o dueddiadau naturiol mewn myfyriaeth ac ysgoleigiaeth, a chyda y rhwyddineb mwyaf cyraeddodd y dosbarth blaenaf mewn clasuriaeth, a'r ail ddosbarth mewn rhifyddiaeth yn y flwyddyn 1828, pan yn 22 mlwydd oed. Yn fuan wedi hyn aeth i mewn i'r *Middle Temple*, a galwyd ef i'r Llys Dadleuol yn y flwyddyn 1831. Darfu i ddylanwedd seneddol ei dad roddi iddo ef yn fuan wasanaeth cyoeddus; a chafodd ei gyng yn Ddirprwywr i ymholi i weithrediadau hen ddeddf y tlodion. Yn y flwyddyn 1835, cafodd ei benodi i'r ddirprwyaeth ymweliadol yn mherthynas i'r Eglwys Wyddelig. Yn y flwyddyn 1836 yr oedd Syr George yn un o'r dirprwywr a benodwyd i ymholi i amgylchiadau Malta. Yn y flwyddyn 1839, cafodd ei benodi yn ddirprwywr deddf newydd y tlodion, ac yn hyn o orchwyl bu yn ffyddlon fel yn mhob peth arall yr ymastfai ei lawyddo. Yn y flwyddyn 1844, ymunodd mewn priodas a'r foneddiges Maria Theresa, chwaer i Iarll Clarendon. Wedi iddo gael ei ddychwelyd yn aelod seneddol yn 1847 dros sir Henffordd, yn mis Tachwedd y flwyddyn hono penodwyd ef yn ysgrifenydd y *Board of Control* yn ngweinyddiaeth Arglwydd John Russell, swydd a newidodd yn Mai, 1848, am yr un o is-ysgrifenydd yn y swyddfa artefrol. Yn Gorphenaf 1850, ymgymherodd a'r swydd o ysgrifenydd cyllidol y trysorlys, yr hon a gyflawnodd hyd diorad i fyny weinyddiaeth Russell yn y flwyddyn 1852. Yn y sefyllfa oedd hyn, ni chlywid ei lais yn y

Tŷ ond anfynych iawn, ond yr oedd ei ddiwydrwydd a'i ofal am wasanaethu y cyoedd yn cael ei gydnabod mewn modd cyffredinol. Yn yr etholiad cyffredinol yn 1852, bu yn aflwyddianus fel ymgeisydd dros sir Henffordd yn erbyn yr ymgeisywr Derbyaidd. Yn fuan ar ol hyny bu yn ymgeisydd am aelodaeth seneddol dros Peterborough; ond bu yma hefyd yn aflwyddianus, a thrwy hyny encilliodd am dymor o faes cyoeddus gwleidyddiaeth. Ar farwolaeth y Profesor Empsen, cafodd ei benodi yn Rhagfyr, 1852. yn olygydd yr *Edinburgh Review*, a pharaodd yn y swydd hono hyd ddechreu y flwyddyn 1855. Yn Chwefror y flwyddyn hono dylynodd ei dad yn y farwniaeth, ac hefyd yn nghynrychiolaeth bwrdeisdref Maesyfed. O'r braidd y cymerodd ei le yn y senedd cyn i weinyddiaeth Aberdeen fyned yn chwilfrw; a thrwy y dygwyddiad cafodd Arglwydd Palmerston orchymyn y frenes i ffurfio gweinyddiaeth, a gwahoddwyd Syr George Cornwall Lewis i ymgymeryd a'r swydd o ganghallydd y trysorlys. Nid rhyw orchwyl bychan oedd bod yn olynydd i Mr. Gladstone fel canghallydd. Nid oedd Syr George wedi cael ond ymarferiaeth fechan fel siaradwr cyoeddus, a galleisid dywedyd ei fod fel un ag angen arno fyned i'r ysgol fel areithiwr, pan saiodd i fyny yn Nhŷ y Cyffredin fel canghallydd y trysorlys. Nid oedd ei adroddiadau cyllidol yn 1856 yn addaw y tyntent ryw lawer iawn o sylw. O'r braidd y meddyliai neb y buasai mor fuan ar ol rhyfel y Crimea yn alluog i leihau unrhyw drethi, a bod ei gynllun i ateb i'r diffyg amcangyfrifiadol trwy echwyna 5,000,000 o bunau, a thrwy roddi allan 2,000,000 o *Exchequer Bonds* yn barod wedi cael eu hamlygu, ac am hyny methodd ei goden a galw yn nghyd dŷ llawn, a lled ddiater y gwrandawai y rhai oeddynt yn wyddfodol. Ac fel canghallydd newydd y trysorlys, yr oedd rhywodd yn wan ac aneffeithiol; modd bynag, enillodd ymddiriediaeth bob dydd, a gwnaeth ei hun yn feistr ar holl ddirgeledigaethau y gyllidiaeth. Yn y flwyddyn galwyd ar Palmerston gan lais y wlad i roddi fyny naw ceiniog y rhyfeldreth o'r dreth ar enill; ac i ran Syr George i wneud adroddiad cyllidol o'i goden yn gynar yn Chwefror. Ond yn ei ddull esmwyth gwnaeth hyn gyda ddehurwydd mawr, ac er boddlonrwydd y mwyafrif. Darfu i'r cyfyngder arianol a masnachol yn misoedd diwyddaf 1857 ddwyn ariandy Lloegr i ddibyn methdaliad. Ond profodd Syr George ei hun fel canghallydd y trysorlys yn ddigon cymwys a galluog i fyned trwy y cyfwng, ac enillodd ddiolchgarwch y masnachwyr ac ymddiried Tŷ y Cyffredin; a thebyg na thalwyd mwy erioed o anrhydedd gwrandawol iddo na phan ymgysfaryddodd y senedd yn Rhagfyr, 1857, i gymeradwyo ei waith yn nghysylltiad a'r ariandy. Aeth Syr George bid sicr allan gyda y Whigiaid yn Chwefror 1858. Ond pau ffurfiwyd ail weinyddiaeth Palmerston yn Mehefin, 1859, galwyd Gladstone i'r swydd o ganghallydd

ydd y trysorlys, a Syr G. O. Lewis a dderbyniodd seliau y swyddfa artrefol. Ar farwol-aeth Arglwydd Herbert, cafodd Syr George ei benodi yn ysgrifenydd swyddfa y rhyfel, a chyflawnodd y swydd sychlyd hono gyda dehurwydd mawr. Er ei holl lafur gyda swyddogaethau a gyflawnodd yn ngwasanaeth y llywodraeth, hebgorodd lawer o'i amser i ysgrifenu llawer i'r wasg ar faterion pwysig mewn gwleidyddiaeth, hanesyddiaeth, ac ieithyddiaeth lenyddol. Efe yw awdwr yr "Essay on the Use and the Abuse of Political Terms," a'r "Enquiry into the Credibility of Early Roman History." Dygodd hefyd trwy yr argraffwasg y gweithiau canlynol: "The Influence of Authority in Matters of opinion," "Methods of Observation and Reasoning in Politics," "The Government of Dependencies," "Local Disturbances in the Irish Church," a chyfieithad o "Chwedlau Babrius." Ei waith awdurol olaf oedd y llyfr hwnw a enwai "Historical Survey of the Astronomy of the Ancients." Bu farw Ebrill 13, 1863, pan yn 57 mlwydd oed. Yr hyn a gymerodd le mewn modd an-nysgwyliadwy. Gadawodd Syr George Llundain, i'r dyben o dreulio gwyliau y Pasc yn ei balas yn Harpton Court, yn sir Faesyfed, Ni fu ei iechyd yn dda iawn trwy y gauaf, ac ychydig ddyddiau cyn ei farwolaeth ymddangosai fel un wedi cael anwyd mawr, yr hyn a drodd allan yn angsu iddo. Er iddo dreulio yn mron ei holl fywyd cyoeddus mewn swyddau, eto nid dyn oedd ef i swyddogaeth yn unig. Yr oedd yn ddyn o chwaeth, yn profi ei fod yn ddyn o feddwl diwylledig a rhyddfrydig. Yr oedd ei farn yn hynod o gydbwys, yn hytrach yn tueddu at fod yn oohelgar, yn fwy felly nag o duodd anturiaethus. Yr oedd llai ynddo o ysbryd plaid na'r Whigiaid yn gyffredin; ond pa le bynag y byddai wedi rhoddi ei feddwl yr oedd yn mron yn ddiwrthdroi mewn penderfyniad. Cafodd y weinyddiaeth y pryd hwnw golled yn ei farwolaeth, a'r byd hefyd mewn modd cyffrodiol.

LEWIS, WILLIAM, ydoedd frodor o sir Feirionydd, ac yr oedd yn nai i'r enwog Theodore Price. Cafodd ei ddysgeidiaeth, yn benaf yn Ngholeg Oriol, Rhydychain, lle y cyraeddodd y graddau o B.A. ac M.A., a Mai, 1827, yn D.D., ac yn *Brevost* ei goleg. Crewyd ef fel hyn:—"William Lewis, er ys talm yn M.A., ac wedi treulio llawer o flynyddoedd yn efrydum duwinyddiaeth, gartref ac ar led, yr ydym, odiair ein profiad o'i ddiwydrwydd, a'i ddoniau mewn rhai an-gylchiadau pwysig, lle y darfu i ni ei roddi ar waith mewn parthau tramor; ac er defnyddio ei amser mewn rhyw wasanaeth pellach, a'i anrhydeddu a'r gradd o D.D., yr ydym, gan hynny, yn deisyf arnoch ei dderbyn a'i greu yn D.D." Wedi hyny efe a gymerodd urddau; ac er mai meistri ieuangaf ydoedd yn eu golwg, eto trwy blaid a mwyafiaith o Gymry, (meddai Wood,) a gafodd *Provostship* y lle hwnw yn 1817; ond efe a'i rhoddodd i fyny yn 1821, oblegyd ei fod yn

rhy ieuanc i'r swydd, ac a aesth dros y mor-oedd yn ngwasanaeth y brenin. Wedi dychwelyd yn ol efe a wnaed yn gapelwr i Duc Buckingham, gyda'r hwn yr aesth ar led eil-waith. Pan dychwelodd o'r neges-daith hono efe a ysgrifennodd, "*A general relation of a voyage to Rhe, under the command and conduct of the Duke of Buckingham*;" ond ni wyddai Wood pa un a gafodd ei argraffu ai peidio. Wedi hyny gwnaed ef yn feistr ysbyty St. Cross, ac yn brepandar yn Winchester; yr hyn nghyd a lleoedd ereill, a golodd yn amser y gwrthryfel, a diangodd dros y môr, lle y dywedir iddo ddyoddef llawer yn achos y brenin. Enillwyd ei feibion drosodd i Eglwys Rhufain. Wedi dychweliad y brenin Siarl II i'r orsedd, rhoddwyd iddo yn ol yr hyn a gollasai. Bu farw yn ysbyty St. Cross, Gorphnaf 7, 1667; a chladdwyd ef dan yr allor yn Nghapel y lle hwnw.—(Wood.)

LEWIS, DAVID, Caerfyrddin, oedd ddyn ieuanc sobr a llafurus iawn. Efe a dreuliodd ddwy flynedd mewn athrofa yn Llundain; ac aesth oddiyno i athrofa Caerfyrddin. Dywedir ei fod yn ysgolaig rhagorol. Gadawodd Caerfyrddin yn y flwyddyn 1745, a bu yn is athraw i'r ysgol yn French Hay hyd y flwyddyn 1749, pan y cafodd ei urddo yn weinidog ar eglwys Ashwick, yn Ngwlad yr Haf. Efe a briododd yno a merch un Joseph Griffiths, yn 1750. Yn 1760 dychwelodd i French Hay, lle yn ol pob tebyg y terfynodd ei ddyddiau; ond nid oes genym hanes pellach i'w roddi am dano.

LEWIS, LEYSHON, oedd yn ysgolaig rhagorol, a dygwyd ef i fyny yn ngholeg Caerfyrddin. Yr oedd yno yr un pryd a'r diweddar Thomas Morgan, o Henllan, yr hwn a ddywedai am dano, iddo fod o wasanaeth neillduol iddo ef pan oedd yn yr ysgol ramadegol yn Mhentwyn, a'i fod ef yn ystyried ei hun yn rhwym bob amser i edrych arno gyda pharch. Yn y flwyddyn 1750, efe a aesth yn offeiriad yn yr Eglwys Sefydledig, a chafodd fywiolaeth Caio, sir Gaerfyrddin, yr hon oedd yn werth tua £120 yn y flwyddyn.

LEWIS, DAVID, oedd weinidog gyda'r Annibynwyr yn Maesgwyn, sir Faesyfed. Brodor oedd o Abertawe. Derbyniodd addysg yn athrofa Caerfyrddin. Pan orphenodd ei amser yno, cafodd ei urddo yn Maesgwyn, yn y flwyddyn 1745. Yr oedd yn wr ieuanc difrifol iawn, ac yn bregethwr da, ond fod gormod o'r meudwy ynddo. Dywedai y Parch. Edmund Jones, Pontypool, am dano, iddo fod mor llwyddianus a dylanwadol ar y gynulleidfa, nes iddo eu pregethu oll allan o'r capel; ac nid oedd hyny yn un rhyfeddod, gan mai meudwy, neu ddyn anghyfeillgar hollol ydoedd.

LEWIS, J., gweinidog yr Annibynwyr yn Rhydybont, Llanybydder, sir Gaerfyrddin, oedd frodor o sir Abertawe. Yr oedd yn wr ieuanc siriol a duwiol, ond yn lled afiach. Yr oedd wedi bod yn efrydum yn y Neuadd-lwyd, dan ofal y Dr. Phillips, hyd oni chaf-

odd alwad oddiwrth eglwys Rhydybont i fod yn is-fugail i wylled a phorthi praid Crist yn y lle. Ar yr 8fed a'r 9fed o Awst, 1838, daeth amryw o weinidogion yn nghyd i gynorthwyo yr eglwys i'w sefydlu yn fugail arni. Y prydaawn cyntaf am dri gweddi-odd D. Anthony, Caerfyrddin; a phregeth-odd D. Evans, Penygraig; a J. Lloyd, Neuaddlwyd, oddiwrth Luc ii. 25—30; a Hosea xiii. 9. Am chwech, gweddiodd E. Jones, Neuaddlwyd; a pregethodd D. Thomas, Penrhiwgaled, ac S. Griffiths, Horeb, oddiwrth Hosea xiv. 5, 6, a Math. xi. 7—9. Dranoeth am ddeg, gweddiodd D. Thomas, Penrhiwgaled. Rhoddydd darluniodd o natur toyrnas Iesu Crist, gan D. Davis, athraw duwinyddol coleg Caerfyrddin. Yna rhoddydd y gweinidog ieuanc grynoedd byr o'i olygiadau personol ar bynciau sylfaenol crefydd. Yna gweddiodd R. Jones, Ffaldybrenin, am yr Ysbryd Glân i'w gynorthwyo i gyflawni ei swydd bwysig. Rhoddydd iddo lawer o gynghorion buddiol gan Mr. Rees, Pencadair, wedi eu sylfaenu ar 1 Tim. iv. 16; ac wedi hyny dangoswyd i'r eglwys pa fodd i ymddwyn tuag ato, gan J. Breese, Caerfyrddin; a da fyddai i'r eglwys pe nad anghofiai byth mo'r cyngor a gafodd mewn perthynas i'w nodweddiad ef. Sylwai os byddai iddi wneud cydwybod i weddio drosto, y byddai yn ofalus iawn am ei nodweddiad. Yr oedd y cyfarfod yn wllthog ac yn lluosog iawn, a dysgwylid y byddai effeithiau da i'w ddylyn. Ymosododd Mr. Lewis ar ei waith gydag egni; ond ni pharaodd ei weinidogaeth ond ychydig amser, sef oddeutu tair blynedd, canys bu farw Chwefror 1841; ac ar ddydd ei angladd ymgasglodd lluwaws mawr yn nghyd, er dangos eu parch i'w weddillion marwol trwy eu gosod i orwedd yn y dystaw fedd yn y gladdfa berthynol i'r capel.

LEWIS LEWIS, Tredegar, sir Fynwy. Ganwyd ef yn Machynlleth, sir Drefaldwyn, Mawrth 20fed, 1823. Derbyniwyd ef yn aelod eglwysig yn Saron, Tredegar, yn niwedd 1841. Treuliodd o gylch blwyddyn a hauer o dan ofal y Parch J. Roberts, Llanbryn-mair; ac ychydig fisodd gyda y Parch. Ll. R. Powell, Hanover. Derbyniwyd ef i goleg Aberhonddu Mehefin 17eg, 1844. Aeth i ymweled a'i hen gyfeillion yn Llanbryn-mair; ar ei ddychweliad adref gwanhaodd ei iechyd; deallwyd fod y darfodedigaeth wedi ymaffyd ynddo. Dyoddefodd hir gystudd yn dawel a buddlongar. Mynych y dywedai, "Os yr Arglwydd a'i myn, byddai yn hoff genyf wella er mwyn bod yn fwy fyddlon a gwneuthur ychwaneg gyda'i waith; ond os yw yn ewyllsio yn hytrach i mi farw, i hyny hefyd yr wyf yn foddlon." Bwytaodd cyntafanedig angyllion i'w gryfdrwr; ac ar y 13eg o Ionawr, 1846, tawel hunodd yn yr Iesu. Ar yr 16eg, gosodwyd ei weddillion yn mhriddellau y dyffryn. Traddododd Mr. Jones, Tredegar arraith angladdol, ac wedi canu ymwasgarodd y dyrfa gan ei adael i huno dan ofal angyllion. Er na bu ei oes

ond ber, bu yn oes lawn o ymdrech. Teiml-odd Lewis Lewis, dueddiadau cryfion i ymuno a chrefydd pan yn ddeug oed, ond ni chymerodd hyny le, trwy ei symudiad ef a'r teulu i ardal lle nad oedd achos gan yr Annibynwyr. Ymadauodd ei fwynder heibio fel y boreu; aeth wyth mlynedd heibio cyn iddo fwrw ei goelbren i blith y dysgyblion. Yr oedd efe yn grefyddwr diwyd, yn ofalus am yr holl foddion. Yr oedd wedi bod yn ddiwyd yn cyraedd gwybodaeth mewn darllen ac ysgrifenu er pan yn blentyn, a chyda yr un diwydrwydd ymroddodd i chwilio am wybodaeth grefyddol ar ei ymuniad ag eglwys Dduw. Dichon iddo lafurio gormod, a thrwy hyny niweidio ei babell, yr hon na bu un amser yn gref. Yr oedd ef yn grefyddwr cyson. Yr oedd ei yrfa yn wastad, a'i grefydd yn estyn drwy y flwyddyn. Nid oedd arno eisiau gorphwys, ond ei fwyd a'i ddiod oedd gwneuthur ewylls ein Tad yr hwn sydd yn y nefoedd. Ymfynodd yn foreu am wir wybodaeth. Treuliodd ei oriau hamddenol uwchben y Beibl yn lle yn y dafarn; a berthodd ei arian am lyfrau buddiol yn lle eu rhoddi am fyglys a gwagedd. Felly y cafodd ras a deall da, ger bron Duw a dynion. Yn ei awydd am wybodaeth yr oedd yn deilwng o efelychiad dynion ieuainc. Fel pregethwr nid oedd yn floeddiwr na chwawr, ac o ganlyniad, nid llawer o lawryf a blethwyd o amgylch ei ruddiau. Tyfai ei enaid yn rhy fawr i aros yn ei gorff, ac wrth fyned allan at Dduw yr hwn a'i rhoes, malwyr y babell bridd, hi a ddychwelodd i'r ddaear, o ba un ei cymerwyd. Carem weled holl bregethwyr ieuainc ein gwlad yn ei ddylyn yn ei ymdrech am ddyg, ac yn enisio eu gwybodaeth a gwlith y nefoedd. Ymddangosai yn eglur, pe buasai Lewis yn cael dyddiau ar y ddaear, y buasai ei weinidogaeth i gael ei gwneud i fyny odair elfen, sef deall, teimlad, ac ymarferiad, yna gyda benthith Duw gwelid afonydd eto yn y diffaethwch. Yr oedd ei bryder yn fawr am dderbyniad i goleg Aberhonddu; aeth drwy yr arholiad yn anrhydeddus iddo ei hun; ond yn lle efrydiaeth lwyddianus a chlodfawr yn y coleg, a gwainidogaeth lwyddianus yn yr eglwys, disgynodd i'r bedd; yn lle cyfeillach cydfyfyrrwr a dysgeidiaeth athrawon cafodd ei ddirychafu i ddinas y Duw byw, at fyrdiwn o angyllion, i gymansa a chynulleidfia y rhai cyntafanedig, ac at Iesu Cyfryngwr y Testament Newydd.

LEWIS, THOMAS, oedd weinidog y Bedyddwyr. Brodor oedd o blwyf Mynachlogddu, yn sir Benfro. Ymunodd a chrefydd yn Ebeneser. Efe oedd y cyntaf a gyfododd yn yr eglwys hon i waith y weinidogaeth. Wedi iddo ddechreu pregethu, danfonwyd ef i athrofa Caerodur yn 1774, lle y treuliodd yr amser arferol. Aeth oddiyno i Bridgewater, lle yr urddwyd ef yn fugail; ond nid arosodd yno dros oddeutu dwy flynedd, canys efe a symudodd i Ormond, yn yr Iwerddon yn 1780. Llafuriodd yno hyd derfyn ei oes.

LEYSION, THOMAS, ydoedd frodor o sir Forganwg. Cafodd ei ddysegeidiaeth yn Rhydychain, lle y graddiwyd ef yn B.C.L., yn 1510; ac yn mhen dwy flynedd yn B.D., o goleg St. Bernard, Gwnaed ef hefyd yn abad Mynachlog St. Mair, yn Nghastell Nedd, yr hon a berthynai i Urdd y Cisteriaid yn sir Forganwg. Yr oedd yr abadau hyn yn cael eu galw yn abadau Glyn Nedd, am mai yn Nglyn Nedd yr oedd, ac y mae eto falurion y Fynachlog hono. Ymddengys iddo gyraedd graddau uwch nag a enwir uchod, gan fod ar gael awdl iddo, o dan yr enw Dr. Thomas Leison, yr hon a gyfansoddwyd tua'r flwyddyn 1529, gan Lewys Morganwg. Efe oedd yr abad olaf ond un. Ei olynydd ydoedd Lewis Dafydd, yr hwn oedd mewn meddiant pan ei dadymchwelwyd. Efe a fu farw ryw bryd rhwng y flwyddyn 1520 a 1535. (*Wood.*)

LEYSON, THOMAS, prydydd enwog, a meddyg medrus yn ei oes, a aned yn Nghastellnedd, Morganwg. Bu yn ngholeg Winchester am dymor; ac oddiyno efe a dderbyniwyd yn gymrawd i goleg newydd Rhydychain, yn y flwyddyn 1569; ac wedi cymeryd ei raddio yn y celfyddydau, efe a ymroddodd i astudio meddyginiaeth; ac yn 1583, dewiswyd ef yn eglwysbrwy (*proctor*) i'r athrofa. Yn fuan ar ol hyn efe a gymerodd un graddiad mewn meddyginiaeth, ac a ymsefydlodd yn Nghaerbaddon, lle y daeth mor enwog yn ei broffes fel meddyg ag ydoedd eisoes fel bardi Lladin yn Rhydychain. Efe a ysgrifennodd byrdded yn Lladin, yn darlunio golygfa a phrydferthwch Castell Donat, yn Morganwg, preswylfan Syr Edward Stradling, yr hwn a gyfieithwyd i'r Gymraeg gan Dr. Sion Dafydd Rhys. Mae cryn lawer o'i farddoniaeth yn wasgaredig yn ngweithiau gwahanol awdwy, heb erioed eu casglu yn nghyd. Yr oedd gan Syr John Harrington, yr englynnydd enwog, ryw dybiaeth uchel iawn am ei ddysegeidiaeth, yn gystal a Syr Edward Stradling. Bu farw Leyson yn Nghaerbaddon, ryw amser wedi y flwyddyn 1607, a chladdwyd ef yn eglwys St. James, yn y ddinas hono. — (*Wood's Athen. Oxon.*)

LEYSHON, DAFYDD GRUFFYDD, o Briordy Caerfyrddin, a gafodd ei ddysg yn ngoleg Neuadd St. Edmund, yn Rhydychain, lle y graddiwyd ef yn D.L.L., Ionawr 24, 1632. Bu ganddo law, gydag un Dr. John Oliver, yn newisiad Stephen Gardener, Esgob Winchester. Yn amser Mair efe a drodd yn ei wrthol, ac a wnaed yn ustus yr heddwch ac yn sirydd dros sir Caerfyrddin: ac efe oedd yn y swydd, ac fel y cyfryw yn gweithredu yn egniol yn merthyrdod yr esgob Ferrar, yn 1555; ac ni adawai i'r esgob hwnw siarad pan wrth y pawl. Yr ydys yn ei enwi yma oblegyd ei radd mewn dysgeidiaeth, er yr ystyri'r y weithred hono yn an-enwog ynddo. Ond dywedir ei fod yntau, pan yn marw, yn dymuno siarad, ond nad allai; ac ystyrid hyn, gan y Protestaniaid gwresog, fel barn ddwyfol, am wadu y ffydd Protestanaidd, cofleidio Pabyddiaeth, a'i

greulondeb tuag at Ferrar. Bu farw yn 1557.

LODWIG, JAMES, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Nghilfowyr. Nid oes genym hanes pa bryd na pha le y ganwyd y gwr hwn. Yr oedd yn aelod yn yr eglwys grybbwylledig, a chafodd ei urddo yn weinidog arni yn y flwyddyn 1761; a bu farw yn 1762. Dywedir ei fod yn bregethwr derbyniol, a lle i obeithio y buasai yn ddefnyddiol. Bu yn pregethu yn yr eglwys am o gylch ugain mlynedd; ond ni bu ei fywyd gweinidogaethol ond byr iawn.

LORTE, ROGER, ydoedd fab henaf ac etifedd Henry Lorte, Ysw., o Stackpole, yn sir Benfro, lle y ganwyd ef yn y flwyddyn 1606. Pan yn 16 oed, efe a ddaeth yn "Gentleman Commoner" o goleg Wadheim, Rhydychain, lle y cymerodd efe un graddiad yn y celfyddydau, yn y flwyddyn 1627. Yna efe a ymadawodd a'r athrofa. Ystyrid ef yn fardd Seisnig da; ac o gylch y flwyddyn 1647 efe a gyroeddodd gyfrol o farddoniaeth, pedwar plyg. Yn 1662, efe a grewyd yn farwn. Wedi byw amryw flynyddau ar ol hyn efe a farw, yn y flwyddyn 1677, gan adael mab o'r enw John Lorte ar ei ol, mewn meddiant o holl olud ac anrhydedd ei dad. Sonir am aelod arall o'r un teulu, o'r enw William Lorte, yr hwn oedd yn byw dan deyrnasiad Iago I., ac a gyfrifid yn yr oes hono yn fardd lled dda; a cheir llawer o linellau o'i gyfansoddiad ef yn argraffedig mewn gwahanol lyfrau. — (*Wood's Athen. Oxon.*)

LOUGHER, ROBERT, D.C.L., gwladreithiwr enwog, clodfawr iawn o ran ei ddysegeidiaeth, a aned yn Tenby, sir Benfro. Graddolwyd ef yn ngholeg *All Souls*, Rhydychain; a chymerodd y graddiad o D.C.B., yn Chwefror, 1564. Yr oedd yn awr yn llywydd y *New Inn*; ac yn fuan ar ol hyn yn broffeswr y frenines o'r gyfraith wladol, a changellydd Exeter. Yn Mai, 1577, gwnaed ef yn swyddog eglwyslys Archesgob Caerfegrog, a'i *Vicar General*. Efe a fu farw yn Mehefin, 1583, yn ei dref enedigol, gan adael ar ei ol fab o'r enw John. (*Wood's Athen. Oxon.*)

LOVE, CHRISTOPHER, A.C., duwinydd Henadurol o gryn enwogrwydd, a aned yn Nghaerdydd yn 1618. Bwriedid ar y cyntaf ei ddwyn i fyny i ryw drafnidiaeth, ac efe a rwymwyd i'r perwyl hwnw yn Llundain; eithr darbwyllyd ei dad ar ol hyn i roi iddo addysg athrofaol; ac felly, mewn canlyniad, efe a dderbyniwyd i goleg y *New Inn Hull*, Rhydychain, yn 1635, ac efe y pryd hwnw yn 17 mlwydd oed. Wedi myned rhagddo mewn trefn drwy ei raddiadau o Wryf ac Athraw y celfyddydau, efe a urddwyd; ac yn fuan efe a gyraeddodd hynodrwydd yn ei waith yn gwrthod yn gyoeddus danysgrifio i'r canonau, yn ol gorchymyn yr Archesgob Laud, o herwydd yr hyn yr amddifardwyd ef o rai breiniau. Yn y cyfamser efe a aeth i Lundain, lle yr amlygodd ei hun yn wrthwynebydd ffyrnig i egwyddorion unben-aethol; ac efe a benodwyd yn bregethwr i'r gwarchodlu yn Nghastell Windsor, y pryd

hwnw dan lywyddiaeth y Milwriad Venn. Yn 1644, pan ymgylfarfu y prwyaduron oddi-wrth y brenin a'r senedd yn Uxbridge, traddododd Love bregeth iddynt, yn yr hon yr arferodd y fath eiriau chwervon yn erbyn y brenin, fel ag i beri i'r prwyaduron wneuthur achwyniad arno, mewn canlyniad o flaen y senedd. Ar ol hyn efe a wnaed yn weinidog eglwys St. Ann, ger Aldersgate; a thrachefn yn weinidog St. Lawrence, yn y Jewry, Llundain. Yr oedd efe yn un o'r gweinidogion hyn yn y brif-ddinas a law-nodasant ddeiseb yn erbyn rhoddi y brenin i farwolaeth; ac mewn canlyniad, efe a gym-erodd ran bwysig yn y cynllun a ffurfiwyd er gosod Siarl II. ar yr orsedd. Eithr Crom-well a ddarganfu yr amcan; a'r canlyniad fu, dwyn Love i'w brawf am deyrnfradw-iaeth, a thori ei ben ymaith ar Fryn y Twr, Awst, 1651. Yr oedd efe yn awdwr amryfal dreithodau gwleidyddol a dadleuol, yn nghyd ag amryw gyfrolau o bregethau, o'r rhai y ceir cyfres gan Mr. Wood yn ei hanes am dano yn yr *Athen. Ozon.* ii. 136.

LUCAS, RICHARD, D.D., duwinydd dysgedig o Eglwys Loegr, a aned yn Llan-andreas, Maesyfed, yn y flwyddyn 1648. Wedi cyraedd yr addysg gofynol mewn gramadeg, &c., efe a dderbyniwyd i Goleg Iesu, Rhydychain, yn y flwyddyn 1664. Graddiwyd ef yn G.C. yn 1668, ac yn A.C. yn 1672. Yn ganlynol efe a urddwyd; ac am ryw dymor bu yn feistr yr ysgol rydd yn y Fenni. Aeth oddiyno i Lundain, lle yr anwylied ei ddoniau gweinidogaethol yn fawr; a daeth yn ficer St. Stephen's, Coleman-street, a darlithydd St. Olave's, Southwark, yn 1683. Graddiwyd ef yn D.D. yn 1691; ac yn 1696 ef a sefydl-

wyd yn brebender Westminster. Yr oedd ei olygon yn graddol waethgu er pan oedd yn blentyn; ac yn anffodus, tua'r amser hwn efe a aeth yn hollol ddall. Bu farw yn 1715, yn nghylch 67 mlwydd oed. Edmygid ef yn fawr oblegyd ei ddysegiaeth a'i dduwioldeb; a diau y trosglwydda ei ysgrifeniadau gwerth-fawr ei enw gydag anrhydedd i'r oesau dy-fodol. Fel y mwyaf dyddorol o honynt gellid enwi ei "Enquiry after Happiness," mewn dwy gyfrol, Splyg. Mae y gwaith hwn wedi myned trwy nifer mawr o argraff-iaidau; ac yn ol ei deilyngdod, rhoddir gair da iddo yn gyffredinol. Cyfansoddwyd ef gan yr awdwr wedi iddo gollu ei olygon, a myned yn analluog at wasanaeth cyoeddus; ac y mae yn drueni mawr na chawsai fyw i gyflawni ei holl gynllun. Yr oedd efe yn awdwr y llyfrau canlynol; "Practical Christ-ianity, or an account of the Holiness which the gospel enjoins, with the motives to it, &c. 8vo. Sermons in five volumes, 8vo. The Morality of the Gospel, 8vo. Christian Thoughts for every day in the week, 8vo. A guide to Heaven, 8vo. The Duty of Ser-vants, 8vo. Translation into Latin of the whole Duty of Man, 8vo." yr hwn a argraff-wyd yn Llundain yn 1680. (*Wood's Athen. Ozon.*)

LUNTLEY, JOHN, offeiriad Llanstad-well a Nolton, sir Benfro; yr hwn a gafodd ei dafu allan o'r Eglwys am anghydfurfio yn ol ei gydwylbod. Wedi iddo gael ei dafu allan o'r Eglwys, bu yn cynorthwyo Mr. Peregrine Phillips yn yr eglwys Gynulleidfaoel yn Hwlfordd. Cymeradwyid ei weinidogaeth yn fawr. Bu farw tua'r flwyddyn 1672.

LL

LLANOVER, ARLGLWYDD, Barwn Llanover, Sir Benjamin Hall, o Lanover ac Abercarn, Barwnig, aelod o'r Cyfrin-gyngor, ac Arglwydd-Raglaw sir Fynwy, Gwent. Ganwyd ef Tachwedd 8, yn y flwyddyn 1802, a derbyniodd ei addysgiaeth yn Westminster, a Christ Church, Rhydychain. Enillodd y pendefig ymadawedig radd anrhyddeddus ynmys gwladweinwyr y deyrnas hon, a gweithiodd ei flodd i fyny i urddas y ben-defigaeth trwy rym teilyngdod. Aeth i Dŷ y Cyffredin fel Cynrychiolydd Trefynwy yn y flwyddyn 1831, pan yn 28 oed. Bu yn rhyddfrydwr cyson trwy gydol ei oes; ac fel prawf o hyn gellir nodi y ffaith iddo eistedd am lawer o flynyddoedd dros Marylebone, un o'r bwrdeisdrefi mwyaf goleuedig a rhyddfrydig. Trwy ei ffyddlondeb i egwyddorion rhyddid, fe wnaeth ei hun yn dra phoblog-aidd ynmys y werin, a derbynient ei bob amser ar yr *hustings* gyda chymerad-wyaeth a brwdfrydedd. Yr oedd hefyd yn ddiwygiwr eglwysig trwyadl, a gwnaeth was-

anaeth dda trwy ddangos yr amhriodoldeb o benodi Esgobion Seisnig i esgobaethau Cymru. Yr oedd yn Brotestant didwyll. Dangosai barch diffuant i Ymneillduwyr; col-oddai feddwl uchel am danynt, ac y mae genym awdurdod i ddyweyd fod ei arglwydd-iaeth yn arfer siarad am yr Ymneillduwyr fel y rhagfur cadarnaf yn erbyn ymosodiadau Pabyddiaeth yn y wlad hon. Ymneillduwaeth, yn ol ei farn ef, sydd i wrthweithio dylanwad Rhufain yn Mhrydain. Yr oedd yn hynaws a charedig. Erys ei enw mewn cof anrhyd-eddus yn Nghymru fel noddwr llên a llen-or-ion. Yr oedd yn teimlo dyddordeb mawr mewn pob peth Cymreig, ac yn barod bob amser i daenu ei aden dros feirdd, cantorion, a threithodwyr y genedl. Darfu iddo, mewn undeb a'r Arglwyddes wladgarol, ac mewn cydweithrediad a'r clodus Carnhuanawc, wneuthur gwasanaeth o bwys i lenoriaeth Cymru trwy eisteddfodau mawrion y Fenni. Bu yr eisteddfodau gogoneddus hyn yn foddion i ddadbllygu athrylithoedd lawer, ac i

ddyrchafu ein cenedl, ein llenyddiaeth, a'n cerddoriaeth â thelynau teir-rhes Cymru yn ngolwg y byd. Ond ni chyfranodd at y cyfarfodydd a gymerasant le y blynyddoedd diweddar, *dan yr enw* "National Eisteddfod." Fel gwilyddwr, yr oedd ei safle yn uchel; fel dyn, yr oedd ei air yn ddeddf; fel Cristion, yr oedd ei farwolaeth yn dangnefeddus. Dyoddefodd boen dirfawr yn ei gystudd olaf, ond aeth drwy y cwbl gydag amynedd Cristionogol. Yr oedd ei ysbryd yn hynod o addfwyn ac ymostyngar, a theimlai yn ddiolchgar am y gwasanaeth lleiaf a wnaed iddo. Rai misoedd cyn ei farwolaeth ymwelodd a'i Eglwys ei hun yn Abercarn, lle y mae y Parch. D. Charles, B.A., (wyr Mr. Charles, Bala,) yn gweini, a chyfranogodd ef a'r Arglwyddes o swper yr Arglwydd. Yr oedd Arglwydd Llanover wedi bod yn aelod o'r Eglwys Sefydledig o'i flynyddoedd boreuol, ond ni ataliodd hynny ef rhag dethol gweinidog Henadurol i'r eglwys oedd wedi adeiladu yn Abercarn, a'r hon a gynaliai ar ei draul ei hun *yn gwbl i'r Cymry*. Mor fuan ag y deallodd fod trwydded wedi ei gwrthod i weinidog Cymreig o'r Eglwys Sefydledig, oddieithr iddo gyflawni gwasanaeth Seisnig; ac wedi ei benodiad o'r Parch. Mr. Charles, parhaodd ei Arglwyddiaeth i fyned i'r gwasanaeth yn yr Eglwys hono pan yn Abercarn fel o'r blaen, ac yn nghyd a'r Arglwyddes derbyniodd y cymun yn Medi 30, cyn iddynt fered i Lundain, yn Nhachwedd, 1866. Nid oedd yn cymeradwyo y gwahaniaethau crefyddol, y rhai sydd yn bod i raddau galarus y dyddiau presenol, ac nid oedd yn canfod un rheswm paham nad allai Cristion difrifol gyfranogi o swper yr Arglwydd gyda'i gyd-Gristionogion, o law gweinidog Henadurol, neu weinidog o'r Eglwys Sefydledig. Yr oedd yn dymuno yn fawr i ddychwelyd i Lanover, *pe na buasai ond i farw*, ond yr oedd yn ymroddgar i ewyllys Duw. Pan ddeallodd nad allai ddychwelyd, derbyniodd ddyddanwch oddiwrth ymweliadau cyfaill a chyfathrach, y Parch. A. J. Ram, periglor West Ham, gyda'r hwn y derbyniodd y cymun ychydig ddyddiau cyn ei farwolaeth. Yr oedd hefyd yn faenorol wedi ei dderbyn gyda'r Parch. J. Evans, offeiriad yr Eglwys Gymreig yn Llundain. Ei weddillion marwol, yn nghyda'i briod galarus, ei oruchwyliwr ymlynedig, a'i feddyg fyddlon Dr. Jones, gyda dau gyfaill, a'r gwasanaethwyr Cymreig galarus, y rhai oedd wedi bod gydag ef yn Llundain, a gyraeddasant Llanover, Mai 7. Bu farw Ebrill 27, 1867, yn 64 mlwydd oed, yn ei breswylfod trefol, *Great Stanhope-street*, Llundain. Rhagflaenwyd ei farwolaeth gan boen dirfawr, a achoswyd gan ddwy driniaeth lem ar chwydd yn ei foch, yr hyn a achoswyd gan wrthdarwriad dryll newydd, yr hyn a gymerodd le ddwywaith o fewn ychydig amser i'w gilydd yn yr un man, ond ni thybiodd neb ar y pryd iod perygl ynddo. Pan yr aeth dan driniaeth feddygol yr ail waith ar yr 21ain o Ionawr, yr hyn fel y bernid i wellau y

gweddill o'r chwydd; ac er i'w iechyd a'i nerth ei gynal yn hir, eto ni wellaodd y clwyf; o'r diwedd dechreuodd ei nerth ballu gan boenau dirfawr, a gwanychodd ei gyfansoddiad nerthol nes y terfynwyd ef yn anghau. Yr oedd marwolaeth Arglwydd Llanover, yn achos o alar cyffredin yn mysg pob graddau. Ychydig o ddynion cyoeddus a fu yn fwy adnabyddus na'r Arglwydd anrhydeddus yn y byd gwleidyddol; ac ni theimlid mwy o alar ar ol neb nag a deimlid ar ei ol ef, yn nghymydogiaeth ei artref lle yr oedd yn gyfaill, cymwynaswr, a chefnogwr dirodres i bawb o'i amgylch. Yr oedd Arglwydd Llanover wedi derbyn ei addysg yn Westminster, ac aeth i mewn i goleg Iesu, Rhydychain, fel boneddwr ac ysgolaig o'r radd uchelaf. Wedi iddo gynrychioli tref Mynwy o 1831 i 1837, etholwyd ef dros Marylebone, yr hon a gynrychiolodd hyd Mehefin 1859, pryd y dyrchafwyd ef i Dŷ yr Arglwyddi. Yn 1854, derbyniodd y swydd o Lywydd Bwrdd Iechyd, a thra yn y swydd hono, torodd y geri marwol allan yn Llundain, ymadawodd agos pawb o'r brif ddinas oedd a modd i wneud hynny, ond Arglwydd Llanover, (Syr Benjamin Hall y pryd hwnw) glynodd ef yn ddiysgog gyda'i waith, gan ymweld a'r rhanau gwaethaf, a'r heolwyd lle y gosodid y faner ddu i fyny, i ddangos mai y lleoedd hynny oedd yn dyoddef waethaf oddiwrtho. Am ei wroldeb a'i hunanymwadiad yn adeg yr ymweliad hwn, cafodd ddiolchgarwch y cyoedd yn gyffredinol. Wedi hynny cafodd y swydd o Brif Ddirprwywr y Gweithiau, a thra y bu yn dal y swydd hono, efe a ddygodd fesur i mewn er rheoleiddio y brif ddinas, o dan yr hwn yr etholwyd bwrdd presenol gweithiau y brif ddinas; a gwnaeth welliantau dirfawr yn mharciau Llundain, y rhai a hir gysylltir a'i enw. Yr oedd pob plaid yn cytuno na ddarfu i neb erioed gyflawni y swydd o *Chief Commissioner of Works* yn fwy effeithiol na'r diweddar Arglwydd Llanover. Fel y dywed un o newyddiaduron Llundain, "Ni ragorwyd ar ei sel yn nghyflawniad ei ddyledswyddau erioed yn y swydd hono, nac yn unrhyw swydd gyoeddus arall, tra yr oedd ei alluoedd gweinyddol yn cyfateb i fwrriad ei sel. Dyn ydoedd yn meddu ar alluoedd gweinyddol o'r radd uchaf, a phrofwyd y ffaith hon gan y profion mwyaf argyoeiddiadol, sef eiddo caulyniadau ymarferiad. Fel dyn cyoeddus, yr oedd yn onest ac annibynol; ffeiddiai ysbryd cul a rhagfarnllyd yn nghysylltiadau cyffredinol bywyd; yr oedd yn "gyfaill fyddlon," tel y gall llawer dystiolaethu oddiar brofiad personol; ac ynddo ef y colodd y Cynny gymwynaswr arbenigol. Fel Arglwydd Iaglaw sir Fynwy, yr oedd bob amser yn egniol yn 'nghyflawniad ei holl ddyledswyddau, ac ni esgeulusodd un amser lesiant y gwirfoddolwyr, ond trwy gyfarwyddiadau a phresenoldeb personol mynych a osododd yr esiamplau goreu i'r rhai a lywyddai. Yn ystod ei gystudd byddai ei Mawrydi Victoria yn gwneuthur ymholiadau cyson ac arbenigol

am ansawdd ei iechyd, a gwnai Tywysog Cymru yr un fath; a phan y bu farw, y Frenines, yn nghyd a'i Uchelder Breninol Tywysog Cymru, a ysgrifenasant at Arglwyddes Llanover a'u dwylaw eu hunain, i ddadgan eu dwfn gydymdeimlad a hi, a'u dwfn ystyriaeth o'r golled am Arglwydd Llanover. Dangosai ei Uchder Breninol Duc Cambridge yr un modd ei barch tuag ati trwy ymholiadau personol ac mewn ysgrifen. Ei Huchelder Breninol Duges Cambridge, a Grand Duches o Mechlenburgh Strelitz, y Dywysoges Mary Adelaide, a Thywysog Teck, hefyd a ddangosodd eu teimlad mewn dull cyffelyb. Yr oedd Brenines y Netherlands yn ewyllysio i frys negesau pellebyrol gael eu hanfon iddi, ac yr oedd yn derbyn adroddiadau rheolaidd, gan ysgrifenu hefyd a'i llaw ei hun i ddatgan ei chydymdeimlad; ac ar dderbynnyd y neges pellebyrol yn mynegi ei farwolaeth, anfonodd ei Mawrydi genadwri llellebyrol o Amsterdam at Arglwyddes Llanover gyda'r geiriau hyn;—"Dwfn ofidia am y byth alaredig gyf-aill; boed i Dduw eich cysuro." Mewn gair. nid oedd ond un teimlad tuag at y pendefig edmygadwy, o'r uchelaf hyd yr iselaf yn y tir, a gweddiau cyson a thaer a offrymid ar ei ran, gan ei gydwladwyr hoffus drwy yr ardaloedd. Llauer oedd y gweddiau taer a offrymid am ei adferiad gan amaethwyr a bwthynwyr am y pedwar mis diweddf a'i fywyd, ond ni chaniatawyd i'w gydwladwyr ymroddgar gan ragluniaeth yr Hollalluog ond yn unig ei ganlyn i'r bedd, yr hwn ar yr 21ain o Dachwedd blaenorol a adawodd Llanover mewn perffaith iechyd ac ysbrydoedd, gan ddysgwyl dychwelyd cyn Nadolig. Dydd Iau, yr 16eg o Fai, cydawnwyd y dyledswyddau olaf i weddillion yr ymadawedig, drwy ei osod yn ei fedd yn gwbl ddirgel, gan ei bobl ei hun, yn ol y cyfarwyddiadau a adawodd efe mewn ysgrifen, ac mewn cydymffurfiad a'i ddymuniad. Offeiriad a gweinidogion—Parch. Joshua Evans, ficer Llanover; Parch. David Hywel, Parch. Robert Thomas, gweinidog Annibynol yn mhlwyf Llanover; Parch. David Charles, gweinidog Eglwys Abercarn; Dr. Jones a Dr. Davies. Un ar bumtheg o'r gweinyddesau henaf, (yn cynwys ei faethwraig ffyddlon Mrs. Carrol,) mewn galarwisgoedd. Y côr Cymreig bob yn bedwar. Wyth o'r deiliaid a'r gweithwyr bob yn bedwar, (cludyddion.) Milwriad Morgan Clifford, is-raglaw. John Johnes, Dolaucothi, Ysw.; Henry Freshfield, Ysw., ewylllys weinwyr. Pedwar o'r deiliaid a'r gweithwyr fel cludyddion yr elorwisg—Mr. Llewelyn, Mr. W. Jones, amaethwr, Mr. J. Thomas, eto, Mr. Lewis Lewis, goruchwyl-iwr mwnawl. Yna yr arch. Wedi hyny pedwar ereill o ddeiliaid a gweithwyr fel cludyddion yr elorwisg—Mr. Lyne, Mr. S. Harris, Gwennfrwd, amaethwr a gwehydd Cymreig, Mr. Ed. Jones, Cwrt, amaethwr, Mr. John Griffiths, goruchwylwr. Galarwyr ar draed, bob yn ddau—Y Wir Anrhydeddus Arglwyddes Llanover, yr Anrhydeddus Mrs. Herbert, Llanarth, Mr. Herbert, Llanarth,

Miss Herbert, Llanarth, Master Herbert, Llanarth, Miss Florence Herbert, Llanarth, R. C. Hall, Ysw., Parch. C. Ranken Hall, offeiriad Shirenewton, Cadben R. Morgan Hall, A. D. Berrington, Ysw., Mr. Ernest de Bunsen, Major Herbert, Parch. A. J. Ram, ficer West Ham, Parch. Hugh Williams, Cangellydd Llandaf, Alexander Waddington, Ysw., Mrs. Bishop, Cadben Ross, R.N., Mrs. Andrews. Deiliaid, gwasanaethyddion, a gweithwyr, mewn galarwisgoedd; y menywod yn gwisgo hetiau duon, capiau gwynion ac arffedogau gwynion, a gwarleni duon. Ni wnaed yn hysbys y dydd ei cleddi hyd y fynydd olaf, am na buasai yn bosibl cadw at ddirgeliad pe gwnaethid yr amser yn hysbys yn mlaen llaw. Yn ei gyfarwyddiadau, dyddiedig 1861, pan ydoedd mewn iechyd da, efe a ysgrifennodd yr ymadrodd nodedig a ganlyn, yr hyn a brawf fod ei olygiadau ar y dull y dylai angladdau gael eu dwyn yn mlaen, wedi eu ffurfio yn north bywyd, cyn myned ar wely cystudd:—"Mae fy angladd i fod mor syml a didraul ag y byddo yn bosibl. Y mae fy nghorff i gael ei gario gan y cyfryw o'm deiliaid a'm gweithwyr a gaffo eu dethol i'r perwyl, a'r rhai y dichon iddynt ddymunio ei ddwyn. Cludwyr yr elor-wisg i fod y deiliaid, goruchwylwr, &c. Dim rhwymyn am yr het, neu ysgwyddorau i gael eu defnyddio gan neb. Dim cerbydau llogedig; dim dynion llogedig; dim rhodres o filwyr. Hymnau Cymraeg i'w canu ar wahanol amserau, o'r pryd y byddo'r corff wedi ei godi allan o'r ty, hyd oni byddo wedi ei osod yn ei orphwysfa ddiweddf." Dymunodd hefyd na byddai dim camsyniaeth gyda golwg ar ymddygiad ei oroseswyr o berthynas i'w angladd; fod y cyfarwyddiadau uchod i gael eu gwneud yn gwbl hysbys. A'i eiriau gorphenol, oedd fel y canlyn: "Ein brenines dda a roddes i'w deiliaid esiampl, yr hyn y gwnant yn dda ei dilyn. Pan fu farw ei modryb, Duges Caerloyw, a phan fu farw ei mam, Duges Cent, dygwyd yn mlaen angladdau y personau urddasol hyn mor ddirgel-aidd ag oedd bosibl. Paham y gwnawn ni, ei deiliaid, geisio angladdau mawreddog? Y mae rhodres angladdol yn brawf ychwanegol i'r rhai a garant yr ymadawedig. Y mae yn cadw yn ol y meddyliau hyny a ddylent gael eu cyfeirio tua'r nef, ac nid at wagedd y byd." Ar ol gwneud darpariadau er dychwelyd i Lanover yn mis Mawrth, yr hyn a ddysgwydid i gymeryd lle o'ddeutu y Pasg, yr oedd wedi ei ordeinio, ar ol poenau dirfawr, y byddai iddo anadlu ei anadliad olaf am haner awr wedi 3 o'r gloch y bore, Ebrill 27, yr amser yr oedd efe wedi edrych yn mlaen am ddychwelyd i'w gartref hoff. Modd bynag, y mae wedi bod o ddyddanwch mawr i'r holl rai a'i carent ac a'i gwerthfawrogent, i wybod ei fod yn berffaith ymroddgar i ewylllys Duw, i'r hyn yr ymostyngodd gyda llwyr ymroddiad a ffydd, yr hyn oedd wir addysgiadol. Ni wrngnodd ddim, ond taer weddiad am amyneidd dan ei ddyoddeifiadau chwerveron. Pan roddodd i fyny bob dysgwyliaid am wellâd,

anfonodd i Lanover am y papurau oedd wedi eu gadael yno, gyda chyfarwyddiadau, y rhai oeddynt wedi eu hysgrifenu yn mhell cyn hynny; yn mysg pa rai yr oedd yr arysgrif a ganlyn yn ei lawysgrifen ef ei hun, i'w cherfio ar y llafr pres ar ei arch:—" Benjamin Hall, o Lanover ac Abercarn, Arglwydd Llanover, Arglwydd Raglaw sir Fynwy, ac aelod o'r Cyfrin-gyngor. Mab henaf Benjamin Hall, Yswain, A.S. dros sir Forganwg. Ganwyd ef Tachwedd 8, 1802. Bu farw dydd Sadwrn, Ebrill 27, 1867." Yr oedd wedi nodi yn y cyfarwyddiadau ysgrifenedig, fod ei arch i gael ei gwneud gan ei saer ei hun yn Llanover, odderwen Seisneg, neu un wedi tyfu yn Nghymru. Yr oedd wedi gosod y pren at hynny o'r neilldu. Yr oedd yr arch o dderwen a dyfasai ar dir Llanover, o'r gwneuthuriad godidocaf, yn hollol ddiaddurn, a'r ysgrifen flaenorol wedi ei cherfio ar y llafr pres. Dydd Iau, yr 16eg o Fai, dygwyd yr arch yn barchus, i gyntedd y neuadd. Wedi i'r offeiriad, y pregethwyr, a'r cyfeillion ymgynull a chymeryd eu lle-oedd, y Parch. J. Evans, offeiriad Llanover, a weddiodd yn gymwysiadol iawn ar yr achlysur, yn Gymraeg a Seisneg, yna canodd y cor Cymreig tuallan i'r porth, yr emyn angladdol "Gorphenwyd." Ac yna cychwynwyd a gweddillion yr hwn oedd wedi myned dros y trothwy hwnw mewn iechyd ac ysbrydoedd ar yr 21ain o Dachwedd cyn hynny, a chludwyd hwynt i'r bedd, a chanwyd emynau Cymreig yr holl ffordd, yr hyn oedd dri chwarter milldir. Yr oedd yr holl ffordd wedi ei thaeu a changau byth-wyrddion. Yr oedd nifer y deiladon, gweithwyr, a gwasanaethwyr yn braseinol oddeutu dau gant o gwbl, (oll mewn galar.) Yr oedd y gwasanaeth yn dra argraffadol, a gyflawnwyd gan offeiriad Llanover, yn old ymuniad Arglwydd Llanover; darllenwyd yr holl wasanaeth yn Gymraeg a Seisneg; a phan oedd yr arch yn cael ei osod yn y ddaeargell, yr hon sydd yn y fynwent, canodd y cor "Gorphenwyd." Yna ymadawodd pawb yn ddystaw ac mewn dagrau. Ar y Sabbath, traddodwyd pregeth angladdol yn Eglwys Llanover yn Seisneg, gan y Parch. A. J. Bam, offeiriad West Ham; yr un dydd traddodwyd pregeth angladdol Gymreig gan y Parch. D. Howel, offeiriad Caerdydd, i gynulleidfa orlawn, oddiwrth Dat. xiv. 13. Nid hawdd dychymygu yr helathrwydd y galeri am Arglwydd Llanover. Yn ei gymydog-aeth ei hun, y mae yr holl boblogaeth yn galaru megys un gwr ar eisol. Tri hwyrcyn ei gladdu, daeth ei wasanaethwyr a'i weithwyr yn nghyd o bob enwad crefyddol i'r llyfrgell, a gweddiasant yn uchel o gwmpas ei arch. Tra yn Ysgotland, Lloegr, ac uwchlaw pob peth yn Nhywysogaeth Cymru, o'r uchelaf i'r iselaf, nid oes ond un teimlad o alar am yr hwn sydd wedi myned, pa un ai fel aelod seneddol defnyddiol, fel gwleidyddwr uniawn a chyfaddasiadol, cyfaill dirgelaid ffyddlon, meistr caredig, neu noddwr y tylodion. Nid yw Arglwydd Llanover yn gafyn cofgolofn o fynor na goreurad i beri

i'w goffiadwriaeth fod wedi ei gerfio ar galonau goroeswyr. Ond y mae beddfaen yn cael ei barotoi gan Arglwyddes Llanover, i'w osod uwchben y ddaeargell yn Eglwys Llanover, gan yr enwog gerfedydd, Mr. Meredith Thomas, brodor o Aberhonddu. Bu tad Arglwydd Llanover, yr hwn fel y orwybwyllasom, oedd aelod dros Forganwg, farw pan nad oedd ond 39 mlwydd oed. Yr oedd yn wr o alluocedd a bywiogrwydd nodedig. Bu yn gadeirydd llysoedd chwarterol Gwent a Morganwg. Ystyrid i'w farwolaeth gael ei phrysuor drwy ormod sylw i'w ddyledswyddau cyoeddus. Cyfodwyd beddfaen mynor ardderchog i'w goffiadwriaeth yn Eglwys Gadeiriol Llandaf, gan bendefigion, boneddigion, a thirfeddianwyr, sir Forganwg. Yr oedd tadcu Arglwydd Llanover, y Parch. D. Hall, yn Gangellwr Esgobaeth Llandaf, lle y preswyliai ac y bu farw mewn oedran mawr, a chladdwyd ef yn Eglwys Gadeiriol Llandaf, a'r arysgrifen Gymreig, "Ni bydd marw yn dragywydd," a ddetholwyd ganddo ei hun, i'w osod ar ei fedd, ac y mae wedi ei gerfio ar faen mynor. Yr oedd henafiaid Arglwydd Llanover yn wreiddiol o sir Benfro; ond yn ganlynol o Gwent a Morganwg, lle yr oedd ganddo feddiant lawer. Bu iddo ddau fab, yr henaf, (Hanbury Stuart,) a fu farw yn 19 mlwydd oed; yr ieuengaf, (Caradoc Trefor) a fu farw yn bum mlwydd oed. Yr oedd gan ei Arglwyddiaeth un ferch, yr hon a'i goroesodd; priododd a J. Arthur Herbert, Yswain, Llanarth, a Thre' Owain a Phenllwyn Sarp, yn sir Fynwy, Gwent.

LLARY, mab Casnar Wledig, un o ryfelwyr Arthur.

LLARY, mab Eryf; ond mewn rhai llawysgrifau gelwir ef Llawr mab Eidrif, Llawr mab Eirif, a Llawr mab Erw. Darlunir ef yn y Trioedd megys llywydd un o'r tair "llynges cyniwair," (neu dair wibiog) Prydain Fawr—y ddwy ereill oeddynt Dignif a Dolor.—(*Mys. Arch.* ii. 8, 10, 70.)

LLAWDDEN, o Ynys Eiddin, yn y Gogledd, sydd un o'r Seintiau—enw yr hwn a gedwir yn "Achau Saint Ynys Prydain."—(*Iolo Manuscripts*, 145, 530.)

LLAWDDEN, neu Ieuan Llawdden, ydoedd fardd tra enwog, yn blodeuo o yn nghylch 1440 i 1480. Yr oedd yn enedigol o ddyffryn Llŵchwr, yn sir Gaerfyrddin. Treuliodd y rhan fwyaf o'i oes yn weinidog yn Machynlleth, sir Drefaldwyn; eithr yn ei hensaint efe a ymddeolodd i'w wlad enedigol, lle y bu efe farw. Efe a gladdwyd yn mynwent Llandilo-Talybont. Cedwir llawer o'i farddoniaeth mewn llawysgrifau. Cyfansoddwyd galareb iddo gan ei gyfoeswr, Iorwerth Fynglwyd, oddiwrth yr hon y deallir fod anrhydedd uchel yn perthyn iddo fel bardd. Y mae'r alareb, yn nghyd a chyfieithad Seisneg o honi, wedi ei chyhoeddi yn ddiweddar yn *Iolo Manuscripts*, 317, 696.

LLAWGAD TERWM BARGOD EIDDIN, a elwir mewn rhai llawysgrifau, Llawgad Grwm Fargod Eiddin, a ddarlunir yn y Tri-

oedd megys un o dri gwyr ffyrnig Ynys Prydain, y rhai a gyflawnasant y tri "anfad gyflafan." Y ddau ereill oeddynt Llofan ac Eiddyn. Cafodd Afaon mab Taliesin ei ladd gan Llawgad.—(*Myp. Arch.* ii. 9, 13, 65.)

LLAWR, un o feibion Llywarch Hen, yr hwn a laddwyd mewn brwydr, ac yr hiraethir am dano yn ngalareb henaint ei dad.

LLAWFRODEDD FARCHOG, ydoedd wr boneddig, a hynododd ei hun gymaint yn nechreu y chweched ganrif. Y mae rhai nodion am dano yn nghadw yn y Trioedd. Yn un o honynt gelwir ef yn un o'r tri "bueillydd gosgordd" Ynys Prydain. Efe oedd yn gwylied gwartheg Nudd Hael, mab Senyllt, y rhai oeddynt tua 21,000 o nifer. Gelwir ef hefyd Llawfrodedd Farfog, a Llawfrodedd Farchog Coch; ac ymddengys mai yr un yw efe a Llawgad Trwm Bargod Eiddyn, a Llawgad Grwm Fargod Eiddyn, mewn llawysgrifau ereill; oblegyd dyna yr enwau a roddir yn y Trioedd ar lofrudd Afaon, mab Taliesin. Y ddau "fueillydd gosgordd" ereill oeddynt Benren a Gwdion ab Don. Yr oedd gan y ddau hyn eto yr un nifer o wartheg bob un dan ei ofal i'w gwylied. Dywed un o'r Trioedd mai Cornillo oedd enw buwch Llawfrodedd ei hun, a'i bod yn un o dair prif fuwch Ynys Prydain. Yr oedd cylllell Llawfrodedd yn un o'r tri ar ddeg brenin-dlysau, neu gywreinion Ynys Prydain, oblegyd yr oedd yn meddu y fath deithi rhyfeddol, fel y gallai wasanaethu 24 o wyr a chig ar unwaith. Yn *Mabinogi Cilhwch ac Olwen*, gelwir ef Llawfrodedd Farfog.—(*Myp. Arch.* ii. 22, 70; *Jones's Bardic Museum.*)

LLECH LLAWYNIOG, a elwir hefyd Llwhc Llawyniog, ydoedd un o wroniaid y Mabinogion.

LLECHAU, mab Arthur, yr hwn a ddy-nodir yn y Trioedd megys un o dri "deifnogi-," neu wyddonwyr Ynys Prydain, i'r rhai nid oedd dim perthynol i elfenau natur yn anhybys. Y ddau ereill oeddynt Rhiwallon a Gwalchmai. Lladdwyd Llechau yn mrwydr Llongberth.

LLECHAU, un o feibion Brychan Brycheiniog, oedd Sant yn byw tua chanol y bumed ganrif. Dywedir iddo sylfaenu yr eglwys a elwir Llanllechau, yn Ewvas, sir Henffordd. Bu yn byw am beth amser yn Nhregaiian, Mon.

LLECHID, Santes, yn byw yn nechreu y chweched ganrif. Merch Ithel Hael ydoedd. Hi a sylfaenodd eglwys Llanllechid, yn sir Gaernarfon. Ei dydd gwyl yw Rhagfyr 2. Yr oedd yn chwaer i Gredifel, Fflawyn, Tegwyn, Trillo, Baglan, Tegai, Twrog, a Thanwg.

LLELAN, un o ferched, neu wyresau Brychan Brycheiniog, ydoedd Santes yn blodeuo yn y bumed ganrif. Yr oedd yn wraig i Gafran ab Dyfnwal Hen, o'r hwn y bu yn fam i Aeddan Fradawg. Gafran, wedi ei orchfygu yn mrwydr Arderydd, yn Ngogledd Prydain, a orfodwyd i ffoi am ddiogelwch i Ynys Manaw, a'i wraig gydag ef. Y mae Capel yn mhlwyf Llanarthney, sir Gaer-

fyrdin, o'r enw Capel Llanlleian, yr hwn, fel y tybir, a sylfaenwyd ganddi.

LLEIRWG, neu yn hytrach Lleurwg, mab Coel ab Cyffin Sant, a elwir hefyd Lleufer Mawr, (y goleuad mawr,) a Lles, neu Lucius, ydoedd yn Sant, ac yn dywysog y Prydeiniaid, ac yn byw yn yr ail ganrif. Yn ol y *Brutiau Cymreig*, efe oedd y cyntaf a ddyfeisiodd y ffordd i ddwyn Cristionogaeth i Ynys Prydain; ac i'r dyben hwnw efe a anfonodd at Eleutherius, esgob Rhufain, yn dymuno arno yru addysgwyr galluog mewn Cristionogaeth drosodd. Mewn canlyniad anfonwyd Dyfan, Ffagan, Medwy, ac Elfan drosodd, yn gydonol a'i gais. Ac yn un o'r Trioedd fe'n hysbysir mai Lleurwg a adeiladodd yr eglwys gyntaf yn Llandaf, yr hon oedd y gyntaf hefyd yn Ynys Prydain; ac iddo gynyg rhyddid gwlad a chenedl, gyda'r fraint a sicrwydd, i bawb a dderbynient y ffydd Gristionogol. Ar gyfrif hyn efe a reswyd gyda Bran a Chadwaladr, dan y cyfenwad o dri "menwedigion teyrnedd," neu dywysogion gwynfydedig Ynys Prydain. Triad arall, wrth son am dair archesgobaeth Prydain, a ddywed "mai yr henaf oedd Llandaf, o sylfaeniad Lleurwg ab Coel ab Cyllin, yr hwn a roddodd diroedd a breiniau gwladol i'r cyfryw a goffeidient gyntaf y ffydd yn Nghrist." (*Myp. Arch.* ii. 63, 68.) Lleurwg hefyd a sylfaenodd yr eglwys a elwir Llanlleurwg, yn awr St. Melon's, yn sir Fynwy. Am sylwadau manylgraff ar osodion ac adroddiadau Walter de Mapes a Geoffrey o Fynwy, ac haeriadau cyfeiliornus y Pabyddion, cyfeirir yr ymchwilar cywreimbwyll at *Rees's Welsh Saints; Liber Landavensis; Iolo Manuscripts.*

LLELA, MORUS, bardd a flodeuai o yn nghylch 1550 i 1600.

LLEMENIG AB LLAWEN, a elwir mewn rhai llawysgrifau Llwmnig, a Llwmhunig ab Mahawen, ydoedd benaeth yn byw yn nechreu y chweched ganrif. Cofnodir ef yn y Trioedd fel un o'r tri "trwyddedawg hanfodawg," neu rydd westeion llys Arthur. Y ddau ereill oeddynt Llywarch Hen a Heiddin Hir.—(*Myp. Arch.* ii. 16, 17, 73.)

LLEMNOD ANGEL, mab Pasgen ab Urien Rheged, ydoedd yn byw yn y chweched ganrif.

LLEON GAWR, yr hwn, yn ol y Brutiau Cymreig, a olynodd ei dad Brutus Tarianlas, fel brenin Prydain. Yr oedd yn frenin cyfiawn a diwyrni, ac yn noddw'r rhyddid ei ddeiliaid yn gyffredinol. Efe a sylfaenodd ddiras Caer Leon Gawr, (*Chester*) yn y Gogledd, (yr hon fyth sydd yn dwyn ei enw, yn ol iaith y Cymry,) "Oddeutu yr un amser ag yr ydoedd Solomon yn adeiladu y deml yn Jerusalem, ac yr ymwelwyd ag ef gan frenines y De er clywed ei ddoethineb." Teyrnasodd Leon 25 mlynedd; ac yn ei ddyddiau diweddaf efe a aeth yn dra egwan; a chan ei fod yn analluog i ofalu am helyntion ei deyrnas, fe dorodd gwrthryfel allan mewn canlyniad. (*Myp. Arch.* ii. 124.)

LLES (AB COEL,) neu Lucius; 73ain

brenin Prydain; yr un a Lleirwg, neu Lleurwg.

LLEUDDAD, yn gyffredin a elwid Lleuddad Llydaw, ydoedd fab Alan ab Emyr Llydaw. Yr oedd yn sant o goleg Iltyd, yn nghylch canol y chweched ganrif. Ar farwolaeth Cadfan efe a benodwyd yn abad o fynachlog Ynys Enlli (*Bardsey Island*,) a chydag ystyriaeth o'i urddas, efe a elwid hefyd yn esgob. Ystyrif ef yn sant gwar-cheidiol yr ynys; ac y mae awdlau ar gael yn folawd iddo am ei nodded i bererinion ar eu mynediad i'w claddfa gysegredig. Y mae amryw loedd yn dwyn ei enw hyd y dydd hwn, megys Gardd Lleuddad yn Enlli; Ogof Lleuddad yn Aberdaron; a Ffynon Lleuddad yn mhwlwf Brynroes. Y mae'r ymadrodd canlynol am dano ar gael yn Chwedlau y Doethion:—"A glywaist ti ddywediad Lleuddad yn nghylch addysgu dyn anfodog? Angharedig yw pob un anhawddgar, ("Unloved is every unamiable person;)" neu yn fwy diamwys—Nis cerir neb anhawddgar. (*Myv. Arch.* i. 360; *Rees's Welsh Saints*)

LLEUDDAD, mab Dingad ab Nudd Hael, *alias* Llawddog, oedd sant yn byw tua dechreu y seithfed ganrif. Enw ei fam oedd Tefrian, neu Tanwy, merch Llawddyn Llwyddog, o Ddinas Eiddyn. Efe a aeth gyda'i frodyr Baglan, Gwytheryn, Tygwy, Tyfriog, a'i chwaer Eleri, o goleg Catwg, gyda Dyfrig i goleg Enlli. Efe a sylfaenodd eglwys Llanllawddog, Cenarth, a Phenboyr, yn sir Gaerfyrddin; a Chilgeran, yn sir Benfro. Ei ddydd gwyl yw Ionawr 15. (*Rees's Welsh Saints; Iolo Morganwg's Welsh MSS.* 498. 550.)

LLEVOED WYNEBGLAWR, neu gyda gwyneb gwastad. Bardd a flodeuodd rhwng y tlynnydoedd 900 a 940. Y uae un o'i gyfansoddiadau yn ddernyn moesol, a elwir "Gossyndaith, or the Journey of Life," wedi ei argraffu yn nghyrol gyntaf y Myvyrian Archaiology.

LLEW AB CYFARCH, penaeth y Prydeiniaid gogleddol yr hwn a fu byw ddechreu y chweched ganrif. Yr oedd yn frawd i Urien ac Afon. Gwneir cofiad am dano yn Englynion y Gorugiau. Gorchestwaith Llew, mab Cynfarch y bardd, oedd penodiad croen y ddafad i fod yn Ystorfia dysgeidiaeth a chofnodiad cân. (*Iolo Morganwg's Welsh MSS.* 264, 671.)

LLEWELYN, JOHN, gweinidog y Beddyddwyr yn Rhydwylym, sir Benfro. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1758. Ymunodd â'r eglwys yn y flwyddyn 1782. Bu yn pregethu yn Rhydwylym, yn gynorthwyol am lawer o flynyddau, ac urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth, i gydweini â'r Parch. Gabriel Rees, Mehefin 17, 1801. Bu farw yn 1852, yn 94 mlynedd oed. Treuliodd o hyn y tua thri ugain a deg yn ngwinllan ei Arglwydd; ac agos yr un faint yn pregethu; a bu yn y weinidogaeth dros haner can mlynedd. Yn ei angladd areithiodd y Parch. O. Griffiths, Blaencynyn. Yn y capel darllanwyd a gwe-

ddiwyd gan Mr. Gwynne; a phregethodd y Parch. H. Price, gweinidog y lle; ac ar lan y bedd areithiodd y Parch. Abodnego Jenkins, (A.) Maenclochog. Yr oedd ei ymarweddiad gyda chrefydd o'i ddechreu i'w ddiwedd, fel llwybr y cyfiawn, yr hwn a lewyrcha fwy fwy hyd ganol dydd. Nid oedd ei oleuni, ei lafur, a'i ddiwydrwydd fel gweinidog, yn gyfyngedig i'r eglwys yn unig, ond llewyrchai hefyd ger bron dynion. Ac fel Samuel gynt, yr oedd yn cael gair da gan Dduw a dynion. Pan fyddai yn cyflawn ei swydd fel oenad dros Griest, yr oedd yn ymddangos yn ddewr a hyf, fel pe yn cael ei ddylanwadu gan sel dros y gwirionedd, a chan rym a threiddgarwch ei lais. Nid dyferu yr oedd ei eiriau, ond megys yn cael eu hanfon gydag awdurdod at y gwrandawr. Dichon iddo bregethu cymaint a neunawr yn ei oes mewn angladdau, a hyn y mwy gwahanol enwadun, heblaw ei enwad ei hun. Hefyd, dylid hysbysu y nodwedd deilwng hono o wir grefydd perthynol iddo, sef ei aml ymweliadau â'r cleifion, nid yn unig y rhai oedd o deulu y fydd, ond ereill hefyd. Nid gormod o bosibl, yn yr ystyr hyn fyddai dywedyd, yn ngwyneb y rhan amlaf o weinidogion ei ddydd, "Ti a ragoriaist arnynt oll." Cafodd y fraint o dreulio ei ddefnyddioldeb yn achos ei Waredwr trwy ei oes; ac mewn henaint efe a ddisgynodd i'r bedd, "fel y cyfyd ysafn o'f yn ei amser."

LLEWELYN, THOMAS, Glyn Eithinog, Rhigos. Yr oedd yn farfdd da, yn bregethwr rhagorol, ac yn ysgolaig mawr. Cafodd drwydded i bregethu gan yr Archesgob Grindal. Daeth yn bregethwr tra phoblogaidd; a golygai Iolo Morganwg ef yn dad, neu sylfaenydd Ymneilldueth yn Nghymru. Ceir hanes T. Llewelyn yn y llyfr a elwir "*The Scenery, Antiquities, and Biography of South Wales*, by Benjamin Heath Malkin, Esq., M.A., F.A.S., vol. i. p. 292. Dywedir ei fod yn byw yn amser Edward VI. ac Elisabeth, mewn ty a elwid Glyn Eithinog. Yr oedd yn Brotestant o nodwedd uchel iawn, ac o dduwioldeb mawr, a moesoldeb o'r fath fanylaf. Dywedir iddo gyfieithu y Beibl i Gymraeg da, o gyfieithad Seisneg Tyndal, o gylch y flwyddyn 1540, yr hyn oedd tua 48 mlynedd cyn i'r cyfieithad Cymreig a arferir yn awr gael ei wneud gan Dr. William Morgan. Yr oedd ei gyfieithad ar gael yn ddiweddar iawn, os nad yw ar gael yn awr, mewn ysgrifen. Byddai yn aml yn cymal gwasanaeth dwyfol mewn tai anghyoeidd, yn gystal ag mewn eglwysi; a ffurfiodd amryw gymdeithasau crefyddol bychain. Nid oedd y rhai hyn wedi eu ffurfio ar y cyntaf gydag un bwriad i ymneillduo oddiwrth yr Eglwys Sefydledig. Yr oedd ynt mewn llawer o bethau yn debyg i'r Trefnyddion presenol, ac yn goeod eu hunain allan fel aelodau o'r sefydliad, fel y mae y blaid ddiweddar yn parhau i gymeryd arnynt eu bod yn perthyn iddo. Yr oedd ynt fynyachaf yr arfer y gwasanaeth cyoeddus; ond darfu i'w hafreoleidd-dra yn cyfarfod mewn tai cyffredin, yn nghyd a'u

gweddiau a'u progethau anysgrifenedig yn achlysurol, roddi lle i waradwydd a thram-gwydd. O herwydd hyn drwgdybiwyd hwy yn afreidiol o fod yn elynol i'r Eglwys; a dyoddefasant radd o erledigaeth oddiwrth yr Archegob Laud. Darfu i hyn eu dwyn i beidio cyddfurfio. Ac yn fuan ar ol hyn dechreuasant ymranu, ac i ddewis gwahanol enwadau yn eu mysg eu hunain. Yr oedd rhai yn fedyddwyr babanod, ac ymunasant a'r Presbyteriaid. Ymunodd ereill a'r rhai a arferent fedyddio dynion mewn oed. Gelwid trydydd plaid yn anfedyddwyr. A phan ffurfiodd George Fox ei ddysgybllion yn blaid wahanol, ychwanegwyd eu rhifedi gan yr anffyddwyr Cymreig hyn, y rhai a gyfarfyddent i addoli yn Mynwent y Crynwyr. Ymddengys fod llythyr yn llyfrgell Syr Thomas Mostyn, yn sir Fflint, oddiwrth Thomas Llewelyn, Rhigos, at Richard Davies, ail esgob Protestanaidd Tyddewi, yn ei anog i gyfieithu y Beibl i'r Gymraeg, ac yn rhoddi rhyw hanes am ei ymgais ei hun. Ni hysbysir ddarvoud i Dr. Davies a Mr. Salisbury wneud defnydd o gyfieithad Thomas Llewelyn; ond y mae rhesymau cedyrn dros i ni gredu hyn. Dywedir fod Cymraeg ei gyfieithad mor hollol a neillduol yn nhafodiaith Morganwg, neu Essyllwg, yn holl briodoleddau cystrawiad gramadegol, geiryddiaeth, treigliad berfau, a phriod-ddulliau lluosog, fel nas gellir llai na rhyfeddu pa fodd y derbyniodd y fath gymeriaid, os na arferwyd ac na ddylynwyd cyfieithad yr hen fardd yn dra manol. Yr oedd Dr. Davies a W. Salisbury eu dau o Ogledd Cymru, ac heb fod erioed yn byw yn Mynwy, Morganwg, nac un ran arall o'r Dywysogaeth lle yr arferir y dafodiaith Essyllaidd. Yr oedd ac y mae y cyfieithad hwn o'r Testament Newydd yn bur annealladwy i drigolion Gogledd Cymru. Wedi i'r Esgob Laud esgymuno T. Llewelyn a'i bobl, ymddengys mai prif orsaf y symudiad gwerthfawr hwn yn y diwedd oedd yn Mlaencanaid, neu Gwm-y-glo, ger Merthyr. Torodd y cynulliad hwnw allan yn dair cangen; un yn Bresbyteriaid, a sefydlaasant yn Ynysgau, Merthyr; un arall, sef y Crynwyr, a sefydlaasant yn Mynwent y Crynwyr; ac un arall yn Fedyddwyr, ydynt yn awr yn Hengoed.

LLEWELYN, MOSES, oedd weinidog y Bedyddwyr yn y Blaenau. Nid oes genym hanes pa bryd y ganwyd ef. Derbyniwyd ef yn aelod crefyddol yn y flwyddyn 1699. Bu yn hir yn y weinidogaeth fel gynorthwywr. Dechreuodd bregethu yn y flwyddyn 1701. Yn hanes y gweinidogion a ddanfonwyd o Gymru i Lundain yn 1734, dywedir am dano, "Ei fod yn gynorthwywr oedranus yn y weinidogaeth, ac yn deilwng o ran o haelioni pobl Llundain." Yr oedd yn fynych yn y cymanfaoedd. Y mae hanes am dano yn llyfr yr eglwys mor ddiweddar a'r flwyddyn 1744. Bu farw yn y flwyddyn 1745.

LLEWELYN, JOSHUA, ydoedd wyr i Moses Llewelyn, gweinidog y Blaenau. Cafodd ei ddysgidiaeth yn Nghaerodor. Galwyd ef i'r weinidogaeth yn y flwyddyn 1768, i

gynorthwyo yr eglwys yn Dublin, Iwerddon. Bu yno ar brawf am flwyddyn; ac yna dewiswyd ef i fod yn gynorthwywr i'r gweinidog oedd yno ar y pryd, ar farwolaeth pa un efe a'i canlynodd yn y weinidogaeth. Bu farw yn nghnal ei ddyddiau, yn y flwyddyn 1780.

LLEW LLAWGYFFES, neu y Llew a'r Llaw Ddiysgog, ydoedd benaeth yn byw tua diwedd y bumed ganrif. Cofnodir ef yn y Trioedd fel un o dri "rhuddfawg," neu ryfelwyr gwaedliw yn Ynys Prydain. Y ddau ereill oeddynt Rhun ab Beli a Morgan Mwynfawr. Mewn Triad arall fe'i gelwir yn un o dri "eurgrydd" Ynys Prydain, yr hon alwedigaeth a ddylynai pan yr aesth gyda Gwdion ab Don i geisio enw ac arfau gan Arianrod ei fam. Hanes arall a fynega iddo fyned gyda Gwdion ab Don mewn cerbyd aur i geisio enw ac arfau gan Rhianon ei fam, ar gyfrif yr hyn fe'i gelwid yn un o dri phenaeith yr eurgerbyd yn Ynys Prydain. Y ddau ereill oeddynt Caswallon a Manawydan. (*Cam. Bio.* p. 217.) Rhoddir tarddiad ei enw, yn nghyd ag ystyr Triad y "tri eurgrydd," yn gyflawn yn Mabinogi Math ab Mathonwy. Crybwyllir am ei fedd yn *Englynion y Beddau*, fel yn cael ei amddiffyn gan y mor. Cofnodir ceffyl Llew Llawgyffes, dan yr enw Melyngan Mangre, neu Gamre, yn "Nhriceidd y Ceffylau," fel un o'r penaf o gadfeirch Ynys Prydain.—(*Mvg. Arch.* i. 80., ii. 13, 16, 18, 20; *Lady Guest's Mabinogion*, iii. 257.)

LLEWAI, merch Seithwedd Seidi, a gofnodir yn y Trioedd fel un o dair "gwrforwyn" (*viragoes*) Ynys Prydain. Y ddwy ereill oeddynt Rhore, merch Usber, a Mederaid Badellfawr.—(*Mvg. Arch.* ii. 12, 15.)

LLEWELYN, WILLIAM, ydoedd fab i Thomas a Mary Llewelyn, gynt o Benffordd, sir Benfro. Ganwyd ef ar y pumed o Fawrth, 1788. Yr oedd ei dad yr amser hwn yn byw ar dir Ffynongain, cyn iddo symud i blwyf Trefollen. Yn y plwyf hwn y bu William yn byw gyda'i rioni nes oedd tuag ugain oed. Dysgodd gelfyddyd ei dad, sef dilledydd, a gweithiodd wrthi am flynyddau. Er na reddod efe gyda'r lluaws i ddyrgioni yn gyoeddus iawn, eto yr oedd yn fachgen balch ac anystyriol. Byddai yn arfer myned gyda'i gymdeithion i'r amryw gapeli oddiamgylch i weled a chael ei weled. Ond ni bu hyn yn hir; canys pan oedd tua deuddeg mlwydd oed aeth i gapel Woodstock, ar Sabbath cymundeb, fel y tybir; ac oddiyno dychwelodd yn brydlawn; a'r olwg gyntaf gafodd ei dad arno ar ol dyfod o'r oedfa oedd, yn yr ydian, yn gorwedd ar y ddaear, mewn gofid a thralod dwys. Yr oedd llygaid ei feddwl wedi eu hagar i weled ei gyflwr colledig. Wrth yr olwg bryderus a dyeithr hon arno, gofnodd ei dad iddo beth oedd yn achlysur o'i drallod; ac yntau a atebodd, "O, fy nhad, yr wyf yn ddyd colledig, ac uffern odditanodd a gynhyrfodd am danaf." Bu y diwrnod hwn yn ddechreuad bywyd ysbrydol iddo. Yn fuan ar ol hyny ynwsgodd am le yn nghymdeithas y Trefnyddion Calfinaidd. Efe a ym-

unodd a hwynt pan yn ymgynull mewn ty amaethwr, sef Forhill, yn mhlwyf Moat. Derbyniwyd ef yn groesawus yn aelod i'w plith, canys yr oedd arwyddion eglur fod llaw yr Arglwydd yn gweithio ar y dyn ieuanc, a hwnw yn waith a fyddai yn destun moliant a llawenydd tragwyddol iddo. Hyd yr amser hwn yr oedd yn byw gyda'i dad, ac yn gweithio wrth ei gelfyddyd; ond pan oedd tuag ugain mlwydd oed, symudodd i ardal Casgwys, i fyw gyda'i gyfaill hoff, David Williams, ac aeth gydag ef i Hookshill, lle y preswylodd hyd amser ei briodas. Yno y dechreuodd bregethu, a chafodd pawb a'i hadwaenai le i greu ei fod wedi cael anfoniad oddiwrth yr Arglwydd. Cafodd dderbyniad i galon ei frodyr, a bu ei lafur a'i ffyddlondeb o fendith fawr i lawer o'i gymydogion annuwiol ac anystyriol; a dywedai pawb, "Duw yn rhwydd" wrtho. Yn y flwyddyn 1821, efe a briododd â Martha, trydedd merch y Parch. Evan Harris, Treamlod. Buont fyw gyda'u gilydd fel cyd-estfodion gras y bywyd, hyd y flwyddyn 1862, pan yr amddifadwyd ef o'i chymdeithas hi, ac erbyn hyn y maent wedi uno yn y wlad lle y bydd llawenydd tragwyddol ar eu pen. Wedi byw amryw flynyddau yn nghymydogiaeth Casgwys, tua'r flwyddyn 1829, symudodd oddiyno, ar ddeisiyfiad y gymdeithasfa, i fod yn genadwr cartrefol yn Begelly, a'r cylch a osodwyd iddo. Bu yno yn llafurio yn agos i 20 mlynedd, gyda pharch a chymeradwyaeth mawr; a diameu iddo fod, trwy santeiddrwydd ei ymarweddiad, a symlwydd ei weinidogaeth, yn fendith a lles mawr yn yr ardal hono. Er nad oedd yn bregethwr doniol, fel y dywedir, yr oedd bywyd yn ei bregethau, ac ar amserau byddai ef a'i wrandawyr dan gynhyrfaidau nerthol. Yr oedd yr hyn y llafuriodd i'w draethu i ereill yn ddefnydd bywiolaeth iddo ei hun. Yr oedd ei galon yn llawn o gariad at ei Athraw bendigedig; ac yr oedd pawb a'i hadwaenai yr un feddwl am dano, ei fod yn ddyn dirodres, ac yn filwr ffyddlon i Iesu Grist. Bu am amryw o flynyddoedd olaf ei oes, wedi rhoi i fyny ei swydd fel cenadwr, yn teithio gyda'r weinidogaeth, yn ol rheolau y Corff y perthynai iddo; a pha le bynag yr elai, yr oedd argraff ei ddirifwch yn amlwg i bawb, a diameu yn fendith i lawer. Yr oedd yn adnabyddus trwy holl siroedd Cymru—De a Gogledd; a derbynid ef fel angel Duw, am yr ystyriai pawb ef yn was ffyddlon i Grist. Wedi rhoi ei law ar yr aradr, nid edrychodd yn ol nes dybenu y grwn. Er fod ei ddiwrnod, fel llawer ereill, yn llawn o drallodion, dybenodd hwynt mewn tangnefedd, ac aeth i mewn i lawenydd ei Arglwydd. Yn ei gystudd olaf clywyd ef yn gofyn, "Iesu anwy! cymer i'w adref." Bu yn glaf am ychydig wythnosau, ac yn y rhan olaf o'i glefyd yr oedd yn analluog i siarad. O'r diwedd daeth yr ergyd olaf. Bu farw a'i enaid yn ymorphwys lle ygorphwysodd floedd o weithiau, sef ar fynwes ei Arglwydd. Cymerodd hyn le Awst 7, 1865. Fel hyn aeth y gwas adref oddiwrth ei lafur a'i ofidiau, i

fod byth gyda'i Arglwydd. Byddai yn arfer gweddio fel un yn mhresenoldeb ei Dad nefol—ei ysbyrd yn ddrylliog—mewn teimladau cryf o'i eisiau fel pechadur, ac o effeithioldeb enw yr hwn a osododd Duw yn iawn. Yn briodol y gellir dywedyd am dano, ei fod yn un o heddychol ffyddloniaid Israel. Yn mhob ymdriniaeth â dynion, yr oedd ei ymddygiad yn tueddu at drugaredd. Gwyddai yn brofiadol am weinyddiad trugaredd i'w enaid ei hun. Mynych yr arferodd y weddi hono gyda'r publican, "O Dduw, bydd drugarog wrthyf, bechadur!" Rhedodd yr yrfa a'i lwynau wedi eu gwrogysu, a'i ganwyll wedi ei goleu, nes dyfod i'r wlad lle y sychir pob dagrau, ac y caiff fod yn wastadol gyda'r Arglwydd.

LLEWELYN, THOMAS, LL.D., gweinidog y Bedyddwyr yn Nghaerludd. Ganed ef mewn lle a elwir Penarthle-isaf, yn mhlwyf Gelligaer, gerllaw Hengoed, sir Forganwg. Tebygol i hyn gymeryd lle y flwyddyn 1724, neu 5. Yr oedd ei dad yn dal y fferm a grybbwyllwyd uchod. Plentyn olaf ei rieni oedd, a llawer ieuengach na'r lleill. Efe a ddangosodd chwaeth yn ieuanc at ddysgeidiaeth a syched mawr ar ol gwybodaeth; ond meddylir nad oedd ei dad yn awyddus i'w ddwyn i fyny mewn dysgeidiaeth, ac o bosibl nad oedd yn alluog iawn i wneud hyn. Ond ymddengys iddo modd bynag, gael ei ddanfôn yn lled fuan i ryw ysgol, naill ai yn ei blwyf ei hun, neu ryw blwyf cymydog-aethol, lle nad oedd ei gyfleusderau mae'n debyg i gyraedd dysgeidiaeth yn fawrion. Wedi hyn, ar ol iddo ddyfod i oed addas, penderfynodd ei dad ei osod i ddysgu celfyddyd, ond nid yw hysbys pa un a wasan-aethodd ei amser allan i gyd neu beidio; ond i'r gwrthwyneb, ymddengys yn hytrach na wnaeth hyn; modd bynag, efe a dueddwyd yn fuan at grefydd a duwioldeb; ac yr oedd felly, mae'n debyg, i ryw fesur cyn iddo gael ei osod yn egrwyddorwas. Ymddengys hefyd fod ei feistr yn yr crefyddol o'r un enwad, os nad yn aelod o'r un eglwys a'i dad, fel nas gallai gwrdd yno ag un gwrthwynebiad neu anghefnogaeth i ddirifoldeb a duwioldeb. Ymddengys iddo ymuno a'r eglwys pan oedd yn ieuanc oddeutu 15 neu 16 mlwydd oed. Ei ymddygiad syml a duwiolfrydig yn fuan a dynodd sylw yr eglwys, fel y barnodd mai ei dyledswydd oedd ei gefnogi gyda golwg ar ei ddefnyddioldeb gweinidogaethol. Yr oedd ei awydd am ddysgeidiaeth yn fawr iawn, ac nid oedd ei rieni na'i gyfeillion yn anghymeradwyo hyn. Ond pa fodd i gael hynny oedd yn anhawsdra. Eithr symudwyd yr anhawsdra hwnw yn dra buan. Yr oedd y pryd hwnw athrofa fechan wedi cael ei sefydlu yn Nhrosnant, ger Pontypool, lle gosodid amryw wyr ieuanc a fwriedid i'r weinidogaeth i gael addysg, dan ofal athraw o'r enw Mathews, yr hwn oedd yn ysgolaig rhagorol. Aeth Mr. T. Llewellyn yno, mae'n debyg tua'r flwyddyn 1740, o'r hyn lleiaf yr oedd yno yn 1741, yn nghyd ag amryw ereill, y rhai fuont wedi

hyny yn weinidogion defnyddiol a chyfrifol. Ar ol i Mr. Thomas Llewelyn dreulio cy-maint o amser yn Nhrosnant ag a ystyrid yn rheidiol, danfonwyd ef i Gaerodor, dan ofal y Parch. Bernard Foskett, athraw cyntaf athrofa y Bedyddwyr yn y ddinas hono. Gwr o ddyasg a chymeradwyath mawr. Treuliodd ei amser yn ddiwyd iawn, a chynyddodd yn rhagorol mewn dysgeidiaeth tra y bu ef yno. Wedi gorphen ei amser yn Nghaerodor, efe a aesth i Gaerludd, a chafodd ei dderbyn trwy effeithiolaeth ei gydwladwr, David Rees, i'r athrofa glodfawr hono, y pryd hwnw o dan ofal y Doctoriaid Walker, Marriatt, a Jennings, lle y gorphenodd ei ddysg-eidiaeth, ac y daeth yn ysgolaig rhagorol, fel yr ystyrid ef wedi hyny gan farnwyr galluog yn un o'r rhai penaf yn mysg yr Ymneillduwyr Seisnig. Rhoddodd ei hun yn aelod yn Llundain, o'r eglwys o dan ofal Samuel Wilson; ac ar ei ol ef Abraham Booth, yr hyn a barhaodd i fod hyd ddydd ei farwolaeth. Ni bu efe yn weinidog ar yr eglwys hono nac un eglwys arall, ond yr oedd yn pregethu yn aml dros amryw flynyddau, fel pregethwr achlysurol, yn, ac oddeutu Caerludd. Er mor ddysgedig a synwrol oedd, ac y cyfaddefid fod ei bregethau, nid oedd ei ddoniau gweinidogaethol yn boblogaidd, yr hyn, yn nghyd ag iddo briodi ryw amser wedi hyny a boneddiges gyfoethog, a'i gosododd mewn sefyllfa an-nibynol, ac a'i hataliodd, mae'n debygol, i gymeryd gofal gweinidogaethol un eglwys. Wedi iddo briodi cymerodd amryw wyr ieu-aine dan ei ofal i'w haddysgu ar ei draul ei hun; ond ar ol hyny gosodwyd ef gan yr eglwysy yn Nghaerludd, yn athraw ar athrofa fechan; ac yn mysg y myfyrwyr yr oedd y diweddar Ddoctor Jones, o Hamersmith, a Mr. Newton, o Gaerodor, y rhai a ddaethant ill dau yn ysgoleigion rhagorol, ac yn ddy-nion enwog. Tra yr oedd Mr. Thomas Llew-elyn yn myned yn mlaen yn y athrofa, an-rhydeddwyd ef gan brif ysgol Aberdeen, yn yr Alban, a'r gradd o athraw y celfyddydau; a rhyw amser wedi hyny â'r gradd o Ddoctor yn y gyfraith, ac nis gellid dywedyd i'r brif ysgol ddiraddio ei hun wrth wneuthur hyny. Yr oedd Dr. Llewelyn yn hynod o ymlynedig wrth ei wlad enedigol hyd y diwedd. Yn ei flynyddau diweddaf arferai ranu ei amser rhwng Caerludd a Chymru, gan dreulio yn gyffredin y ganaf yn y cyntaf, a'r haf yn yr olaf; a phob amser yn cymeryd gafael yn mhob cyfle a gynygiai ei hun i fod yn was-anaethgar i'w gydwladwyr. Bu yn ofsternol i gael i'r Bedyddwyr ag Ymneillduwyr ereill ran fawr o'r argraffiad o'r Beibl Cymreig, a gyoeddwyd yn 1769, yr oedd Beiblau Cy-mreig y pryd hwnw yn brin iawn; yr oedd yn argraffiad da mewn wythplyg mawr, ac ymyl-nodiadau lluosog ynddo. Dywedir hefyd iddo ymdrechu yn llwyddianus i gael argraffiad llawer mwy lluosog nag a fwriedid ar y cyntaf. I ddwyn hyny yn mlaen, efe a ysgrifonodd, ac a gyoeddodd yn 1768, "An Historical Account of the British, or Welsh

Versions and Editions of the Bible, with an Appendix, containing the Dedications prefixed to the first impressions." Y mae'r llyfr hwn wedi ei ysgrifenu yn dda, helaeth, a synwrol; a dywedir iddo fod yn foddion i raddau mawrion i ddwyn yn mlaen y dyben oedd mewn golwg gan yr awdwr dysgedig. Y flwyddyn gyntaf wedi i'r Dr. Llewelyn gyoeddi y gwaith a grybwyllwyd uchod, sef yn 1769, efe a gyoeddodd draethawd arall, a elwid, "Historical and Critical Remarks on the British Tongue, and its connection with other languages, founded on its state in the Welsh Bible." Mae yn draethawd cywrain a dysgedig, ac eglura wybodaeth fanol a beirniadol yr awdwr, nid yn unig o'r Gym-raeg, ond hefyd o'r Lladin, Groeg, a'r He-braeg. Mae yn dra haeddianol o gael ei ddarllen gan bawb ag ydynt am gynyddu yn ngwybodaeth o'r iaith Gymreig. Yn 1776, gosododd Dr. Llewelyn mewn undeb ag ereill, ar droed, genadiaeth i Ogledd Cym-ru, yn neillduol i siroedd Meirionydd, Caer-narfon, a Mon; nid oedd yno cyn hyny ond ychydig o Fedyddwyr, ac nid llawer o Ym-neillduwyr. Caaglwyd amryw eglwysy yn y parthau hyny, y rhai a gynyddasant, ac ydynt yn cynyddu yn barhaus. Arferai yn gyffredinol dros amryw flynyddau fyned i'r cymantfaeod, ac yr oedd ei bresenoldeb yn gysur a llawenydd i'w frodyr. Ychydig cyn iddo farw efe a lwyddodd gyda Mr. Ross, argraffydd allyfrwerthydd cyfrifol yn Nghaer-fyrddin, i gyoeddi argraffiad cymwys i'r llogell o'r Testament Newydd yn y Gymraeg, yr hwn a fu yn ddefnyddiol iawn i'r Cymry. Hwn oedd un o'r cymwynasau olaf a wnaeth i'w gydwladwyr. Dyoddefodd lawer o boen oddiwrtf afiechyd y gareg, ac o'r diwedd cariodd ef ymaith yn nechreu y flwyddyn 1783, er mawr alar i'w gyfeillion lluosog, a cholled dirfawr i'r eglwysy Cymreig. (*Dr. Richard's Non. Con. Memoir, page 278.*) Yr oedd Dr. Llewellyn yn un o'r prif sefydlwyr a chefnogwyr cymdeithas y Cymrodorion, ac ar ol hyny cymdeithas y Gwyneddigion yn Llundain, fel y dengys y nodiad canlynol yn hanes y cymdeithasau hyny. (Tudal. 14.) "Dr. Llewelyn was one of the first members, and continued actively to assist the society for many years. He resided in Queen's Square, where he occasionally very handsomely entertained the leading members. He was president in 1775." Ni a gawn ei enw yn fynych, yn mhliith tanysgrifwyr y sefydliadau hyn, a'r holl rai ereill oedd yn perthyn i'r Cymry. Yn ei draethawd gwerth-fawr, yn cynwys hanes cyfieithadau ac ar-graffiadau y Beibl Cymreig o'r dechreuad, efe a roddes y clod haeddianol i'r gymdeithas er lledaenu gwybodaeth Gristionogol, am ei gweithredidiadau tuag at Gymru; a gwnaeth ddeisyfiad parchus am iddynt argraffu pumb neu chwech o filoedd yn ychwaneg nag oedd ganddynt mewn golwg ar y cyntaf, ac y byddai iddo ef eu cymeryd oddiar eu dwylaw. Tebygol mai y traethawd hwn fu yn ach-lysur i gael yr argraffiad yn 1769; felly y

dywed Gwallter Mechain yn y "Gwyllydd," Gorphenaf, 1828. Tebyg hefyd fod y Dr. Llewelyn yn cynorthwyo y gymdeithas i olygu dros yr argraffiad hwn, gan mai ei argraffiad ef ydoedd ar ryw ystyr, a bod hwn yn rhagori ar y lleill. Fel hyn casglodd arian gan foneddigion yn Lloegr a Chymru, a chyfranodd yn haelionus ei hun; a dyma y pryd y cafwyd yr argraffiad lluosocaf o Feiblau, y papur goreu, yr argraff fwyaf destlus, yn cynwys nodion gwerthfawr ar eiriau, &c., mewn gair, y llyfr goreu mewn llawer ystyr a wnaethai ei ymddangosiad erioed yn y Dywysogaeth ydoedd. Yr oedd y Dr. Llewelyn mor rhyddfrydig, fel nad ydym yn cael ar ddeall iddo wneud un gwahaniaeth rhwng enwadau yn y dosbarthiad o'r llyfrau gwerthfawr hyn. Welu again mil o Feiblau i Gymru. Ni fuasai y gymdeithas yn argraffu fawr dros haner hyny, oni buasai i'r Dr. Llewelyn gyfryngu, canys nid oeddnt yn bwriadu argraffu ond digon ar gyfer angen Eglwys Loegr yn unig, cyn iddo ef gymeryd y peth mewn llaw. Crybwyllwyd am "Hanes y Cyfieithiadau," &c., gan y Dr. Llewelyn, yr hwn a gyoddwyd gyda nodiadau ar y iaith Gymreig yn 1768; argraffiad rhagorol ydyw, gan R. Holt, Llundain; cyoddwyd ail argraffiad o hono yn 1793, yn yr Amwythig, gan J. a W. Ed-dows. Nid yw hwn crystal a'r argraffiad cyntaf; ar hwn yr ymddibynir yn bonaf gan ein holl haneswyr am hanes yr argraffiadau Gymreig o'r Beibl. Dyma sail Charles o'r Bala, yn ei "Eiriadur;" Brutus, yn "All-wedd y Cysegr; gohebwy'r y "Gwladgar-wr," yn 1840; y Parch. W. Rowlands, yn y "Traethodydd," &c. Y mae y rhan gyntaf o'r traethawd yn cynwys sylwadau gwerth-fawr ar esgeulusdra yr awdurdodau yn y deyrnas yn gohirio cyfieithiad y Beibl i'r Gymraeg, a diffygioldeb y gyfraith a wnaed tuag at hyn gan y senedd yn 1563; yna ceir hanes y cyfieithwyr, yr argraffwyr, a'r cyoddwyr o amser W. Salisbury, yn mlaen hyd 1752, yn nghyda chrybwyllion am am-ryw awdwyr a chyoddwyr llyfrau Cymreig ereill. Yn y rhan olaf o'r traethawd rhagorol hwn, rhodda y Dr. gerydd llym anarferol i'r Seison oedd yn blaenori yn y deyrnas yn ei amser ef, yn gystal ag argraffwyr y brenin, y rhai oeddnt yn meddu bainteb (*patent*) i argraffu y Beibl, am esgeulus cadw rhai o honynt ar law am brisiau rhesymol, ac yn neillduol am ddwyn fel rheswm dros hyny, "Fod yn well i'r Cymry beidio cael y Beibl yn eu hiaith, fel yr esgeulusont ac yr anghofiont eu hiaith, ac y dysgont Seisneg, fel na byddo ond un iaith yn y deyrnas." Ysgrifennai y Dr. yn amddiffynol i'r genedl a'r iaith yn anwyl a meistrolsaidd ar y pwnc yma, ac yn wir ar bob pwnc a gymerai mewn llaw. Nid rhyfedd i'r enwog Gwallter Mechain ddy-weyd am y Dr. fel hyn: "Gwr o ddoniau a chyneddau canmoladwy ydoedd, ac yn haeddu parch i'w enw, gan ei wlad a'i genedl tra byddo Cymry yn medru ymddyddan a'u gilydd yn eu hiaith gynhenid." "Gwyllyd-

ydd," Gor., 1828. Dadleua yn erbyn y drychfeddwl o geisio cael gan y Cymry i anghofio eu hiaith yn dra galluog, ac yn erbyn y dull uchod i gyraedd yr amcan hyd yn nod pe byddai yn dda. Llyfr arall a gy-oddodd yn 1769, a gynwysa "Nodiadau Hanesiol a Beirniadol ar yr Iaith Gymreig a'i chysylltiad ag ieithodd ereill." Gresyn na byddai y ddau draethawd yn Gymraeg.

LLEWELYN, WILLIAM, a aued yn sir ardal y Coity, ger Penpontarogwy, yn sir Forganwg, oddeutu dechreu y flwyddyn 1735. Enwau ei rieni oeddnt Thomas ac Alice Llewelyn. Eu hamgylchiadau oeddnt isel, ac ar brydiau yn gyfyng; er hyny llafurient yn ddiwyd er dwyn eu plant i fyny mewn rhinwedd a daioni. Dylynai Thomas y gelfyddyd o wneuthurwr esgidiau; a dywedir iddo un wythnos weithio mor galed, fel y gwnaeth saith pâr o esgidiau o fore dydd Llun cyn rhoddi heibio nos Sadwrn. Pan yn llafurio fel hyn am y bwyd a dderfydd, nid oedd yn anghofio y Bara a ddaeth i waered o'r nef. Yr oedd yn aelod o'r hen eglwys Henadurol yn Mhenybont. O herwydd tlodi amgylchiadau ei rieni, gorfu i William ym-adael a thy ei dad pan yn ieuanc. Bu yn ngwasanaeth un Morgan, sferyllydd a bragwr yn Mhenybont. Pan ar ei wasanaeth cyrchai i ysgol nosawl a gedwid yn y dref, gan y Parch. Lewis Jones, fel y tybir, gweinidog yr eglwys Henadurol. Wedi i William Llewelyn ddechreu cael blas ar addysg a gwybodaeth, talodd sylw neillduol i egwyddorion ac ad-noddau lawnion hen iaith ei wlad enedigol. Ar ol cael prawf o'i alluoedd a'i gymeriad moesol, cymeradwyodd y Parch. L. Jones ef i athrofa y Fenni, yr hon y pryd hwnw oedd dan ofal Mr. Jardine, mab yn nghyfraith Mr. Jones. Yr un sefydliad yw yr athrofa oedd yn y Fenni y pryd hwnw, a'r coleg Annibynol a gynelir yn Aberhonddu yn bresenol. Wedi i Mr. Llewelyn orphen ei amser yn yr athrofa, gwahoddwyd ef i lenwi areithia eglwys fechan o Annibynwyr yn Henffordd. Hoffodd y gynulleidfa ef—rhoddasant alwad iddo ddyfod i lafurio yn eu plith, a chydysniodd yntau a'r cais. Gomeddodd aelod roddi ei eisteddle i fyny er gwneud rhyw gyfnewidiadau yn y capel. Gadawodd Llewelyn y creadur pengam hwn a'r eglwys yn y fan, ac ymadawodd i Henffordd, wedi bod yno ddwy flynedd, ar nos Sadwrn, heb ddywedyd gair wrth neb, na darparu un math o bregethwr erbyn y Sabbath. Sefydlodd am beth amser yn Walsall, sir Stafford. Symudodd oddiyno eilwaith i Bewdly, sir Gaerwrangon, lle yr arosodd am grym amser. Rhwng 1765 a 1772, symudodd i Lanllieni. Oddeutu yr amser hwn efe a briododd; ond ymddengys i angeu dori y cysylltiad dedwydd hwn yn dra buan. Teimlodd Llewelyn yn anarferol ar ol ei wraig, ac effeithiodd ei ofid ar ei holl gyfansoddiad, ond yn neillduol ar ei ben. Pan symudodd i Lanllieni, ni chymerodd ofal gweinidogaethol unrhyw eglwys, eithr ymddengys iddo symud yn bonaf er mwyn cyfarwyddyd meddygol. Pan ddaeth

ychydig yn well, pregethai yn achlysurol mewn gwahanol leoedd, ac aml iawn ymddangosai yn areithfa y Parch. Joshua Thomas, gweinidog y Bedyddwyr. Yn mhen amser rhoddodd yr eglwys Henadurol yn nhref Llanllieni alwad iddo; yr hon oedd yn eglwys barchus iawn ar y pryd. Arferai holl aelodau y fwrdeisdref fynychu y capel yn eu gwisgoedd swyddol. Cyn hir priododd Llewelyn yr ail waith â merch i Gymro cyfoethog yn Llanllieni. O'r cysylltiad hwn bu iddo bump o blant—tri mab a dwy ferch. Fel gweinidog, yr oedd yn ddysgyblwr llym iawn. Yn ei amser ef yr oedd y llwgrwobrwo yn amser etholiadau yn ddiarebol o ddrwg yn Llanllieni. Penderfynodd Llewelyn ymladd a'r drwg, a diarddelai yn ddiseremoni bob aelod a gawsid yn euog o gymeryd ei brynu. Yr oedd ef yn mhob ystyr o'r gair, yn ddyn glan a golygus, o ran ei ffurfiad, ei ymddangosiad, a'i gerddediad. Meddai ar lais swynol, ac yr oedd yn ganwr rhagorol. Gwisgai hugan las, a het dri choc. Pan gerddai ar yr heol, byddai pob llygad yn cael ei dynu ato. Ymwelai yn aml a'i aelodau, gan holi yn fanol i'w sefyllfa a'u hamgylchiadau. Mewn cymdeithas, yr oedd yn llon a difyr. Byddai yn gynil yn ei dreuliau, ond cyfranai yn helaeth i'r tlawd. Aml y prynai werth pum punt o gig i'w ranu rhwng y tlodion; a llawer tro bu yn foddion i adloni y fynwes orlwythog. Yr oedd yn ddiarebol o garedig i'w wraig, ond yn ddysgyblwr creulon ar ei blant. Estynodd ei ymchwilladau am wybodaeth i faesydd eang ac amrywiol. Yr oedd yn gydnabyddus iawn â'r Groeg a'r Italaeg, ac yn bur gyfarwydd yn ysgrifeniadau y Rabbinaid Iuddewig. Medrai siarad yn gynnes a champus, a byddai ei iaith bob amser yn dda. Cyfarfyddai elfenau goruchelaf y bardd a'r areithydd yndo, a meddai ar wir wir athrylith. Ond wedi y cyfan, yr oedd rhyw haner gwallgofrwydd arno. Perthynai iddo fesur helaeth o hynodrwydd er yn fachgen; ac er pan gafodd y boen arswydus a nodwyd yn ei ben, byddai yn aml yn gwbl benwan. Hyn yn ddiau fu yr achos iddo goleddu ac amddiffyn syniadau mor wrthun. Aeth yn fath o ddyn-addolwr. Dalai fod y Duwdod ar agwedd ddynol, a bod saith o bersonau yn hanfodi yn yr Anfeidrol. Nid mewn duwinyddiaeth yn unig yr aeth ei feddwl mawr ar grwydr, ond yr oedd o farn wahanol i Newton a Hutchison am ddeddfau natur; ac yr oedd ei olygiadau athronyddol, os yn ddichonadwy, yn fwy cyfeiliornus na'i syniadau crefyddol. Yn nghanol y tryblith mwyaf cymysglyd ceid rhai meddyliau ardderchog, fel profion o nerth cawraidd ei gyneddffau. Ysgrifonodd lawer o lyfrau; ond nid ymddengys iddynt, o herwydd gwylltineb a chabledig llawer o'r syniadau, gael fawr o glychdaeniad. Llong fawr, fawr, wedi taro yn erbyn craig, nes gollwng pob peth i fewn, oedd athrylith Llewelyn; ac yn y diwedd suddodd ei gwasanaethgarwch i ddyfnder du a dwfn gwallgofrwydd.

LLEYN, neu yn hytrach Llëyn, mab Baran, oedd "benadur call a chalonog." Bu yn ymladd yn erbyn brenin Gwynedd, a gorchfygodd ran o'i lywodraeth, yr hon wedi hynny a elwid Llëyn, yr mharth gorllewinol sir Gaernarfon. Cafodd oes ddirfawr o hir fêl ei dad Baran, yr hwn a fu farw yn 187 mlwydd oed. (*Iolo's MSS.* 346.)

LLEYN, HUW, ydoedd fardd yn blodeuo rhwng 1640 a 1680. Mae peth o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifen.

LLEYN, ROBERT, ydoedd fardd yn blodeuo rhwng 1680 a 1620.

LLEYN, WILLIAM, bardd tra enwog, a aned yn nghylch 1640, yn Llangian, Lley, yn Arfon. Yn ol traddodiad, dywedir mai plentyn ordderch ydoedd i un o'r Grifffithsai, Cefnamlwch, gan yr hwn yr addysgwyd ef gogyfer a'r offeiriadaeth. Addysgwyd ef mewn rheolau barddoniaeth Gymreig, gan yr enwog fardd Gruffydd Hiraethog, yr hwn a goleddai y farn uwchaf am ei alluoedd. Yr oedd yn gydefrydwr a Simwnt Fychan, William Cynwal, a Sion Tudyr. Rhagorai William Lleyrn ar holl feirdd ei oes, mewn arucheidd meddwl a than awenyddol; ac efe a edmygdyd yn fawr am fywio-rwydd ei arabedd. Cynwysa ei gyfansoddiadau hefyd lawer o ddirifoldeb a gwrebiion cedyrn mewn gwleidyddiaeth a moesoliaeth. Bu ymryson prydyddol enbyd rhyngddo ag Owain Gwynedd, ei gyfoeswr; ac y mae'r darnau hynny, a thros ddeugain o ddarnau barddonol ereill, o hyd ar gael; ond fyth heb eu cyoeddi. Yr oedd y dysgedig Edmund Prys, Archddiacon Meirionydd, yn ddyledus iddo am lawer o addysgiadau mewn mydryddiaeth Gymreig. Cafodd William Owen, (cansy dyna ei briod enw) ei benodi yn ficar Croesoswallt yn 1583; ond efe a fu farw yn 1587, yn mhen pedair blynedd wedi ei benodiad. Cyfansoddodd Rhys Cain, alareb ar ei ol, yr hon sydd ar gael mewn llawysgrifen; ond fyth heb ei hargraffu.

LLIANA, un o'r seintiau, heb ddim i'w gofnodi am y cyfryw, yn unig cynelir yr enw.

LLIBIO, un o feibion Seithenyn, mab Selthin, yr hwn gyda'i frodyr, ar ol gorchuddio o'r môr wastadedd Gwyddno yn y cheched ganrif, a aethant yn seintiau yn Mangor Dunawd yn Maenor, ar lan y Dyfrdwy. Efe a sylfaenodd eglwys Llanllibio yn Môn. Ei ddydd gwyl yw Chwefror 28. (*Iolo's MSS.* 545.)

LLIDNERTH, mab Nudd Hael, a brawd Dingad, oedd sant yn byw yn y cheched ganrif.

LLIOS AB NWFYFRE, tywysog oedd yn byw tua chanol y ganrif nesaf o flaen y cyfnod Cristionogol, a brawd yn nghyfraith Caswallon, gan ei fod wedi priodi Arianrod, merch Beli, o'r hon y cafodd efe ddau fab, Gwenwynwyn a Gwanar, y rhai a grybwyllir yn y Trioedd yn myned gyda'u hewythr Caswallon yn ei ryfelgyrch i gynorthwyo y Gaeliad yn erbyn Caisar. (*Myv. Arch.* ii. 60.)

LLIFER, un o feibion Llywarch Hen, crybwyllledig yn ngalareb ei henaint.

LLIFON, HUW, bardd a flodeuodd rhwng 1570 a 1600.

LLOEGRIN, neu Locrinus, yn ol y Brutiaid Cymreig, ydoedd fab hynaf Brutus, a dderbyniodd fel ei gyfran o lywodraeth ei dad y parth hwnw a felw y Cymry fyth yn Lloegr neu Lloegr. Y parth y tu gorllewinol i'r Hafren a syrthiodd i ran Camber, ac oddiwrth ei enw ef fe'i gelwir Cambria; a'r gweddill, ar y gogledd i'r Humber, a gymrwyd gan Albanactus, ac oddiwrtho ef fe'i gelwir Albany neu Alban. Priododd Locrinus Gwenddolen, merch Corineus, ac a'i gadawodd drachefu er mwyn y brydweddol Essyllt; eithr y wraig a sarhawyd a ddychweledd i Gernyw; ac wedi codi byddin, hi a gyfarfu a byddin Locrinus mewn brwydr, yn yr hon y lladdwyd ef. (*Myo. Arch.* ii. 118.)

LLOFAN LLAWDINO, neu fel y llythyrenir ef weithiau Lawdifo, ydoedd benaeth yn byw tua chanol y chweched ganrif. Cofnodir ef yn y Trioedd fel cyflawnwr un o dri "anfad gyflafan" Ynys Prydain, yn lladd Urien Rheged. Y ddau ereill oeddynt Llonfrodedd ac Eiddyn. Cofnodir ei feddrod hefyd yn englynion y beddau. "Y mae beddrod Llofan Lawdifo ar draeth Menai, lle'r ymluchia'r don gyda sarug swm." (*Myo. Arch.* i. 78; ii. 9, 65.)

LLONIOW LAWHIR, mab Alan Fyrgan, mab Emyr Llydaw, ydoedd sant yn byw tua dechreu y chweched ganrif. Yr oedd yn aelod o goleg Illyd, ac ar ol hyny yn gyffeswr neu ddeon yn ngholeg Padarn yn Llanbadarn Fawr. Efe a sylfaenodd eglwysi Llandinam, yn sir Drefaldwyn, a Llanllwini, yn sir Gaerfyrddin. Claddwyd ef yn Ynys Enlli. (*Iolo's MSS.*, 497, 504, 535, 536.)

LLORIEN, un o feibion Llywarch Hen.

LLOYD, WILLIAM, Ysw., Henllan, Ganwyd ef yn y flwyddyn 1741, mewn lle a elwir Blaenclawdd, yn mhlwyf Conwil Gaio, yn sir Caerfyrddin. Cafodd ei ddwyn i fyny mewn dysgeidiaeth dan addysg athrawol y Parchedig Owen Davies. Nid oes dim neillduol wedi ei gofnodi am dano yn nyddiau boreuol ei ieuentyd, ond ei fod yn ol ei dystiolaeth ei hun dan ddylanwad ystyriaethol o'i golledigaeth fel pechadur, er pan oedd yn saith mlwydd oed; a phan yn ddeunaw mlwydd oed i'r cleddyf bywiol ei drywanu dan weinidogaeth y diweddar Barchedig Peter Williams. Yn flaenorol i hyn nid oedd yr argraffiadau crefyddol ond meirwon a dieffaith yn ei ddangos a'i farnu yn euog, heb fawr o ymgais i ffoi rhag y lliad a fydd, ac heb y waedd yn ei ysbryd, "Beth sydd raid i mi ei wneuthur fel y byddwyf cadwedig." Ond effeithiodd gweinidogaeth y llafurus Peter Williams yn fywiog ac yn danllyd arno, nes oedd dyfnder ei bechadurusrwydd a'i drueni heb un llen yn ei olwg, a chadwedigaeth enaid y peth mwyaf ei bwys a'i ganlyniadau. Bu dros flwyddyn, er nad yn llwyr ddiobaith, eto mewn brawychion a dychrynyffedd y rhan amlaf o honi, heb adnabod noddfa na rhyddid gogoneddus yr efengyl. Y flwyddyn gan-

lynol dan weinidogaeth Mr. Evan Jones, o Ledrod, Ceredigion, ymwelodd yr Arglwydd a'i enaid mewn modd neillduol; tynwyd ymaith y gorchudd, a difawyd y llen, fel y cafodd edrych ag wyneb agored ar ogoniant yr Arglwydd, er dyddanwch, a gorfoledd anhreithol i'w ysbryd. O hyn allan yr oedd yn ddyn gwahanol iawn i'r hyn oedd o'r blaen, santeiddiwyd bywiogrwydd naturiol ei ysbryd, dygwyd ef i gerdded llwybrau cyflawnder yn fywiog ac yn egniol iawn, a chychwynodd ar yrfa na throydd yn ol mo hono nes ei gorphen mewn llawenydd. Dywedir iddo ymuno ar y cyntaf gyda chynulleidia o Ymneillduwyr yn yr ardal. Tebyg mai Crugyrbar. O ddeutu y flwyddyn 1760, ffurfiwyd cymdeithas neillduol gan y Trefnyddion Calfnaid yn y plwyf hwnw; yr oedd y gymdeithas hono ar y cyntaf yn gynwysedig o ryw gymaint a dwsin o bobl ieuainc, a chwech o hen bobl, ac yr oedd Mr. William Llwyd yn un o honynt. Nid yw yn hysbys i ni paham y gadawodd yr Annibynwyr gan ymuno a'r Trefnyddion; ond cawsom dystiolaeth ei fod ar delerau heddychola a charedig a'r eglwys hono a'i gweinidog tra y bu yn fyw. Pan oedd yn ddwy ar hugain oed, cafodd ei alw a'i neillduo i bregethu yr efengyl yn mysg y Trefnyddion Calfnaid. Wedi gweled gogoniant yr efengyl ei hun, yr oedd yn hoffi ei thraethu i ereill, fel yr unig feddyginiaeth sydd gan Dduw i iachau clwyfedigion y cwrddm mawr. Cychwynodd gyda y gwaith mewn modd tanllyd, a chydya bywiogrwydd anarferol. Gwnaeth yr Arglwydd ddefnydd mawr o hono, a byddai torfeydd lluosog yn tyru i'w wrando lle bynag yr ai. Daeth yn fuan yn un o'r pregethwyr mwyaf poblogaidd yn Nghymru yr amser hwnw. Yr oedd ei weinidogaeth mor danllyd yn aml, nes y byddai y difraw yn deftroi, a llochesau celwyddog rhagrithwyr yn cael eu datguddio. Gellir dywedyd am dano:

"Tangnefeddwr, carwr heddwch,
Meddyg mwyn at glwyfau'r gwan;
Ond dwn o blwm ar ben rhagrithwr,
I'w guro lawr, i'w gael i'r lan.

Ond testun hyfryd a hoff ei weinidogaeth oedd Crist a'i iachawdwriaeth, person a gwaith y Cyfryngwr, golud gras, eangder yr addewidion, a pharodrydd trugaredd ddwyfol i dderbyn ac ymgeleddu y pechadur gwaelfaf a thruenusaf. Yr oedd ei weinidogaeth yn wllthog, ac yn effeithio yn rymus ar bechaduriaid. Yr oedd Mr. Llwyd, yn hytrach yn arwynebol, ond yn efengylaidd ac yn doddedig iawn; a pheth sydd yn fwy ac yn coronni y cwbl, yr oedd Duw yn ei arddel. Teithiodd i draethu y genadwri werthfawr trwy y dywysogaeth dros ddeun gain mlynedd gyda llafur a lludedd mawr, fel y dywedai yr hen brydydd o Gayo:

"Llawer gwaith trwy daith y teithiodd
Holl diroedd oer y Gogledd dir;
Ei unig neges oedd hysbysu,
Holl gyngor Daw mewn goleu clir."

Yn yr holl flynyddoedd meithion hyn, ni bu fawr o atalfa arno yn ei lafur oddiwrth atfechyd corfforol na negesau y byd. Priododd ferch Mr. John Jones, o arwydd y Llew Du, yn Llansawel, Yr oedd hon yn ddynes dduwiol, a bu o fawr ymgeledd i'w phriod, ac yn llawer o anogaeth iddo i ddyfalfarwydd yn ei waith pwysig, yn ngwynneb digalonidd oddiwrth amrywiol o achosion; cefnogai ef yn hawddgar ac yn dirion i gy-chwyn yn ei deithiau yn ngwynneb iselder meddwl. Bu iddo chwech o blant, pedwar o feibion a dwy o ferched. Yn ystod ei weinidogaeth gwelodd bump o ddiwygiadau neillduol o hynod, a chafodd llawer eu galw trwy ei weinidogaeth, yn ei ardal ei hun ac mewn ardaloedd ereill, yn yr amseroedd hyfryd hyn. Dechreuodd y diwygiad cyntaf tua'r flwyddyn 1773; yr ail, yn 1780; y trydydd, yn 1789; y pedwerydd yn 1790; a'r pumed yn 1805. Yn y rhai hyn bu yn dadmaeth tyner a ffyddlon, yn maethu yr ieuencyd â didwyll laeth y gair, yn gwylid drostynt fel bugail da, ac yn cadw dysgyblaeth fanwl y gair arnynt yn ofn yr Arglwydd. Yr oedd ei bwyll, ei arafwch, ei dnyrwrch, a'i ddoethineb, yn nghyda'i ffyddlondeb yn ymdrin a chyfflyrau dynion, yn ei wneud yn neillduol o werthfawr ac yn anwyl gan bawb. Yr oedd ei fwyneidd-dra, ei heddychlonrwydd, a'i ddoethineb yn ei gymydogoeth, yn gystal ag yn yr eglwys, yn bethau nodedig ynddo dros ei holl fywyd. Yr oedd yn dangnefeddwr neillduol yn yr eglwys trwy ei oes; a gorchymynodd i'w frodyr crefyddol yn ei oriau diweddf, am iddynt fod yn wylidwrus ac yn ymdrechgar i feithrin brawdgarwch, a chadw undeb yr Ysbryd yn nghwlm tangnefedd. Yn nghanol llawer o gyfnewidiadau ar yr eglwys parhaodd ei boblogrwydd a'i ddefyddioldeb yn y weinidogaeth; ac yn ei flynyddoedd diweddf yr oedd yn cael ei olygu fel un o dadau ffyddlonaf yr eglwys. Y Sabbath y tarawyd ef a'r cleddyf a fu yn angeu iddo, yr oedd yn pregethu yn Llanddeusant a Llansadwrn; daeth adref, a bu yn gorwedd am bum niwrnod, a gorphenodd ei yrfa Ebrill 17, 1808, yn 67 mlwydd oed, heb fod ynfaith yn glaf. Yn ystod pum niwrnod ei glefyd, yr oedd ei feddwl yn dawel a chy-surus, gan bwyso yn gwbl ar haeddiant a ffyddlondeb Iesu Grist. Cafodd ei gynal o ddechreuad ei yrfa grefyddol, er pob curo oddifewn ac oddiallan yn ddiddolur i'r eglwys yn mhob ystyriaeth. Yn hyn yr oedd yn cydnabod neillduol ofal yr Arglwydd am dano a'i ffyddlondeb tuag ato. Dygwyd yr hyn oedd farwol o hono o Henllan, lle y bu byw, i fynwent Conwil Gayo, lle y mae y beddargraff canlynol i'w ganfod y dydd heddyw ar ei fedd. "Mewn coffadwriaeth am William Llwyd, Yswain, o Henllan, yn mhlwyf Conwil Gayo, yn swydd Gaerfyrddin. Ganed o A.D. 1741. Galwyd ef trwy ras yn y 18fed flwyddyn o'i oed. Bu yn bregethwr ffyddlon efengyl Iesu Grist yn mhlith y Trefnyddion Calfinaidd dros lawer o flyn-

yddoedd. Bu farw mewn tangnefedd Ebrill 17, 1808 yn drugain a saith mlwydd oed."

LLOYD, HUMPHREY, D.D., trydydd mab Richard Lloyd, D.D., ficer Rhuabon, dysgynedig oddiwrth hen deulu y Llwydiaid Dulasau. a anwyd yn 1610, yn Bod y Fuddan, plwyf Trawsfynydd, Meirionydd. Ei fam oedd ferch i Rhydderch Hughes, cofiadur, o Faesypany. Derbyniwyd ef i goleg Oriol, Rhydychain, ac yna i goleg Iesu, ac oddiyno drachefn y dychwelodd i goleg Oriol, lle y daeth yn gymrawd yn 1631; ac yno y bu yn athraw enwog dros lawer o flynyddau. Pan ymsefydlodd y brenin a'i lys yn Rhydychain, efe a ddaeth yn adnabyddus i'w gyd-wladwr Archesgob Williams, yr hwn a'i gwnaeth ef yn gaplan iddo, ac a roddodd iddo brebendiaeth Ampleford, yn esgobaeth Caerefrog, yn feddiant hyd ei farwolaeth. Ar farwolaeth ei dad yn 1653, cyflwynwyd ef i ficeriaeth Rhuabon; ond amddifadwyd ef yn fuan o honi, yn nghyda'r brebendiaeth hefyd gan y galluodd awdurdodol hyd yr Adferiad. Yn 1661 gwnaed ef yn ganon Llanelwy, a graddiwyd ef yn D.D. Yn Rhagfyr, 1663, sefydlwyd ef yn ddeon Llanelwy; ac yn 1673 efe a ymsymudodd o Ruabon i ficeriaeth Gresford, yr hon oedd yn wag oddiar marwolaeth ei frawd, Samuel Lloyd. Tachwedd 16, 1673, urddwyd ef yn esgob Bangor. Efe a lwyddodd i gael archddiaconiaethau Bangor a Môn, yn nhyda segur-swydd Llanrhaiadr yn Nghinmerch, i'w cyeylltu ag esgobaeth Bangor, yn 1685, a dwy ran o dair o gynysgaeth Llandinam, er cadw yr hen adeilad mewn cyflwr gweddus a chynal cor Bangor, a'r drydedd ran arall er cynaliaeth ficeriaeth Llandinam. Efe a fu farw yn 1688, ac a gladdwyd yn ei eglwys gadeiriol ei hun. (*Wood's Athen. Oron.*)

LLOYD, DAVID, D.C.L., a aned yn hen anodde ei hynafiaid, a elwir y Berthlwyd, plwyf Llanidloes, sir Drefaldwyn, yn y flwyddyn 1598. Pan yn 14 oed efe a benodwyd i ysgoloriaeth Coleg All Saults, Rhydychain; ac yn 1617, etholwyd ef yn gymrawd protianol y ty hwnw; a'r flwyddyn ganlynol yn gymrawd parhaus. Yn 1623, efe a aeth rhagddo gyda'r gyfraith lëyg. Wedi hyn penodwyd ef yn gaplan i Iarll Derby, ac yn oruchwyliwr ei deulu. Yn y flwyddyn 1641, efe a sefydlwyd yn mherig-loriaeth Trefdraeth, yn Mon, yr hon a roddodd i fyny ar ei sefydliad yn Llangynhafal, sir Dinbych, Gorphenaf, 1642. Yn Rhagfyr yr un flwyddyn, efe a wnaed yn ficer Llanfair, Dyffryn Clwyd, a gwarden Rhuthyn. Yr oedd efe hefyd yn brebendur Caerleon Gawr; eithr o'r holl ddyrchafiadau hyn efe a ddfeddianwyd gan y "Senedd Hir;" ac efe a ddyoddesodd hir gaethiwd ar gyfrif ei freninoddeb. Gyda'r "Adferiad" fe adferwyd iddo yntau ei feddianau, ac efe a ddyrchafwyd i ddiaconiaeth Llanelwy, Medi 24, 1660; ac yn fuan ar ol hyny efe a gyflwynwyd i un o gynysgaethau Llansanan. Efe a fu farw Medi 7, 1663, yn Rhuthyn, lle y claddwyd ef, heb gymaint a cherfiad na chof-

adail er dynodi ei fedd. Ystyrir ef yn ddyn cywrain, ac yn fardd da. Cyfansoddodd amryw bryddestau, canïadau, &c., y rhai sydd yn wasgaredig mewn gwahanol lyfrau; eithr ei gampwaith, ag y gwyddys am dano, yw "The Legend of Captain Jones, in two parts," a gycoeddwyd gyntaf yn Llundain, yn y flwyddyn 1856; ond wedi hyny argraffwyd ef lawer gwaith. Y mae y cyfansoddiad tra darllenadwy hwn wedi ei ysgrifenu mewn arddull digrifeg ragorol; a dywedir mai efl-ychiad ffyddlon ydyw o "Awdl Richard John Greulon."—(*Wood's Athen. Oxon.; Walker's Sufferings of the Clergy.*)

LLOYD, DAVID, A.C., ydoedd fab Hugh Lloyd, ac a anwyd yn y Pantmawr, plwyf Trawsfynydd, sir Feirionydd, yn y flwyddyn 1635. Cafodd ei addysg foreuol yn ysgol Rhuthyn, o'r hon yr aeth i Goleg Oriol, Rhydychain. Yn 1652, efe a raddiwyd yn G.C.; ac yn 1658, penodwyd ef yn beriglor Ibston, Whatlington, yn esgobaeth Rhydychain. Ni chadwodd y fywiolaeth hon yn hir; eithr wedi ei raddio yn A.C., y flwyddyn ganlynol efe a aeth i Lundain, ac a benodwyd yn ddarllenwr y *Charter-house*. Wedi hyny efe a ymneillduodd i Gymru, ac a benodwyd yn gaplan i Dr. Isaac Barrow, Esgob Llan-elwy, yr hwn a'i hanregodd & chanonïaeth yn 1670, heblaw amryw ddyrchafiadau ereill o fewn ei esgobaeth. Yn Awst, 1671, efe a benodwyd i ficeriaeth Abergele, ac ar yr un pryd yn brebendur Faynol, yn Eglwys Ga-deiriol Llanelwy. Yn 1675, efe a gyfnewid-iodd Abergele am Northop, yn sir Cal-lestr, lle bu yn cadw yr ysgol rydd dros lawer o flynyddau, a hyny o fewn chwe mis i'w farwolaeth, pan y dychwelodd i'w le gened-igol, gan y teimlai ei iechyd yn gwanhau. Bu farw Chwef. 16, 1691. Yr oedd yn frwd-frydig a diwyd yn nghyflawniad ei ddyled-swyddau offiriadol, ac yn arfer darllen y gwasanaeth bob dydd yn ei eglwys ei hun yn Northop. Hefyd canmolid ef yn gyffredinol am ei hynawsedd a'i garedigrwydd i'r tlawd a'r anghenus, ac am ei barodrwydd i gyflawni unrhyw swydd ddaionus yn y gymydogaeath. Yr oedd yn awdwr amryw lyfrau, o'r rhai y rhoddir cyfres gan Wood yn ei *Athen. Oxon.* Eithr y mwyaif hysbys ydyw ei "Statesmen and Favourites of England since the Reforma-tion," yr hwn a gycoeddwyd yn Llundain yn gyfrol drwchus, wyth plyg, yn 1665, ac a ail gycoeddwyd wedi hyny.—(*Wood's Athen. Oxon.*)

LLOYD, DAVID, periglor Llanbister, sir Faesyfed, a aned ac a fu byw y rhan fwy-af o'i oes yn y plwyf y gweinidogaethai. Cyraeddodd beth gwybodaeth o'r Lladin a'r gwyddorau, o'r rhai yr oedd yn dra hoff, yn yr ysgolion cymydogaeathol; eithr hunan-ddysgwr yn hollol ydoedd yn y Roëg. Efe a urddwyd i guradaeth Llanbister yn 1778; ac a ymsymudodd i Putley, sir Henffordd, yn 1785, yr hon guradaeth a wasanaethai, yn nghyda churadaeth Aylton, plwyf cyfagos. Yn 1789, efe a gyflwynwyd i ficeriaeth Llan-bister, lle y parhaodd i lafurio hyd derfyn ei

oes, yr hyn a ddygwyddodd Mawrth 3, 1838, ac efe yn 86 mlwydd oed. Yr oedd yn meddu galluoedd naturiol da, a phe cawsai foddion priodol i'w gwrteithio yn more ei oes, y mae yn debyg y cyraeddasai enwogrwydd mawr. Yr oedd yn hoff o allofyddiaeth (*mechanics*), a chyfansoddodd beiriauau tuag at amryw ddybenion, yn mhlith y rhai yr oedd yn tuag at symudiad parhaus (*perpetual motion*), yn yr hwn, yn faldodus, y tybiai ei hun yn llwyddianus. Yr oedd yn gerddor lled dda; a medrai chwareu y crwth, yr organ, ac am-ryw offerynau cerdd ereill. Cyfansoddodd hefyd amryw ddarnau; eithr dim ond un a gycoeddwyd, sef "The Loyal Cambrian Vo-lunteers' March," yr hwn a hoffid yn fawr. Yn 1792, efe a gycoeddodd "The Voyage of Life," sef pryddest, yn naw llyfr; ac yn 1812, daeth ail argraffiad allan, yn ddeg llyfr, gydag enw ychwanegol o "Characteristics of Men, Manners, and Sentiments." Efe a gycoeddodd bregeth a elwir "England's Pri-ileges," a bregethwyd ar ddydd penodedig er diolchgarwch cyffredinol, yn y flwyddyn 1797. Ei gyfansoddiad diweddar oedd "Horoæ Theologicæ, or a Series of Essays on sub-jects interesting and important, embracing Physics, Morals, and Theology," 1823.

LLOYD, DAFYDD, a aned yn y flwydd-yn 1800, mewn amaethdy o'r enw Ynysgain Ganol, yn mhlwyf Cricieth, Eifionydd. Ni chafodd lawer o fanteision yn ei febyd i yfed o ffynonau gwerthfawr gwybodaeth; ond gwneid y diffyg hwn i fyny gan ragoroldeb ei athrylith; ac mewn oed cyfaddas rhwym-wyd ef yn egwyddorwas i wneud esgidiau. Perthynai ef i'r dosbarth hwn a chwenychai roddi yn hytrach na derbyn; ac yr oedd yn ei nodweddiad nifer fawr o ragoriaethau, y rhai nis gellir eu cael ond anaml yn yr un person. Arferai ohebu i amryw gylchgronau a ymdroent yn fuffafes Cymru yn ystod ei oes, a theimlai ddedwyddwch yn sain odiau melusion meibion medrus yn nghyfreithiau Llys Ceridwen, yn chwareu yn lawer a chrebwyll yr awen, heb droseddau nwyd ar reolau Mediaidd barddas. Ond ymddengys fod ei gyfansoddiadau gan mwyaf, yn gyf-yngedig i'r cyloch llawysgrifol. Ymbriododd, a bu iddo ddwy ferch ac un mab, a elwir Richard Llwyd, yr hwn sydd yn meddu enaid cyfnawsaidd a'r eiddo yntau, ac yn haeddu clod daudyblyg am goethder ei chwaeth, a gwedduswydd ei syniadau a'i ymadroddion. Y clodfawr Dafydd Llwyd a gyfaneddai y rhan fwyaf o'i oes yn nhawel-wch Llanystumdwy, lle yr huodd ei hun ddiweddar Hydref 24, 1839. Claddwyd ef yn mynwent Capel Penymaes, Cricieth, lle bu yn fugail, fel y mae cofnodiad ar ei feddfaen yno yn dangos.

LLOYD, GEORGE, D.D., mab Meredydd Lloyd, o sir Gaernarfon, a anwyd yn y flwyddyn 1560. Cafodd ei addysg yn athroia Caergrawnt; ac wedi cael ei urddo, rhoddwyd iddo fywiolaethau Thornton a Bangor, yn esgobaeth Caerlleon Gawr; ac yn 1600, efe a ddyrchafwyd i esgobaeth Sodor a Manaw.

Troswyd ef i esgobaeth Caerlleon Gawr yn 1604, a bu farw yn Thornton Awst 1, 1615, yn 53 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn ei eglwys gadeiriol ei hun.

LLOYD, HENRY, ydoedd fab i offeiriad yn Nghymru, lle y ganed ef yn y flwyddyn 1729. Derbyniodd ei addysg foreuol gan ei dad, yn cynwys y clasurol a'r gwyddonol yn lled dda. Gan y bwriedid ef i'r fyddin efe a aeth i ffwrdd; ac yr oedd yn mrwydr Fontenoy. Wedi hyny teithiodd trwy yr Almaen, ac arosodd rai blynyddau yn Awstria, lle y penodwyd ef yn gadweinydd i'r maeslywydd Lasey, ac y cafodd ddyrchafiad uwch. Yn y flwyddyn 1760, efe a lywyddai ddosbarth mawr o wyr meirch a gwyr traed, y rhai oeddynt i wylid ysgogiadau y Prwsiaid. Efe a gyflawnodd y gorchwyl hwn gyda llwyddiant anarferol; i swyddu fuan wedi hyny efe a roddodd ei swyddogaeth i fyny gyda dirmyg, o herwydd rhyw reswm. Yn nesaf cymerwyd ei wasanaeth gan frenin Prwsia; a bu yn gwneini mewn dan ryfelawd nes aeth yn heddwch. Ar doriad allan y rhyfel rhwng y Tyrciaid a'r Rwsiaid, efe a gynygiodd ei wasanaeth i Catherine II., yr hon a'i gwnaeth yn bencadfridog; ac efe a enwogodd ei hun yn ddirfawr yn ngwarchaeod Siliastria yn y flwyddyn 1774; mewn canlyniad fe gafodd lywyddiaeth 30,000 o wyr yn y rhyfel â Sweden. Wedi dychwelyd o hono i Loegr, efe a ysgrifennodd amryw lyfrau ar helyntion milwrol, y rhai a gymeradwyir yn uchel, ac y maent yn ei ddychrafu yn fawr fel ysgrifenydd milwrol. Y cyntaf a ymddangosodd ydoedd ragarweiniad i hanes saith mlynedd o ryfel, ac a elwir "Memoirs Military and Political," yr hwn a gyfieithwyd i'r Ffrancaeg gan swyddog o'r enw Sant Memon. Yr ail, "The History itself," mewn dwy gyfrol; y gyntaf yn cynwys pob rhyfelawd am y blynyddau 1756-7, a gyfieithwyd i'r Ffrancaeg gan Rouz Fazillac. Y trydydd, "Memoir on the Invasion and Defence of Great Britain," cyfieithedig gan Imbert. Geill trefn gyfansoddol y cyntaf fod yn gynllun anmhrisiadwy i gyfansoddwyr ereill. Cynwysa sylwadau cyffredinol ar y gelfyddyd o ryfela, yn ol y trefniant presenol. Orlheinia yr awdwr, mewn crynodeb byr, sefyllfaoedd perthynasol, gwleidyddol, y galluocedd rhyfelgar; a dadblyga weithrediadau pob rhyfelawd. Rhydd olygiad cyffredinol ar faes y rhyfel, yn nghyd a neillduolion o olygfaoedd y gwahanol frwydrau—adrodda y cyfan gyda chywirdeb a medr perthynol yn unig i ymbrawf a barn addfed. Bu farw y Cadfridog Lloyd yn Huy, yn y Netherlands, yn 1783, pan oedd a'i fryd ar gyfansoddi hanes cyffredinol o'r rhyfeloedd yn Fflanders, yr Almaen, a'r Ital, yn ystod y ddau ganrif flaenorol.—(*Andriossi's Observations on the Art of War.*)

LLOYD, HUGH, D.C.L., duwinydd ac ysgolaig clasurol clodfawr, genedigol o Leyn, sir Gaernarfon. Addysgwyd ef yn Ngholeg Winchester, ac a dderbyniwyd yn gymrawd parhaus o Goleg Newydd Rhydychain yn y

flwyddyn 1564. Dyrchafwyd ef i gangelloriaeth Rochester yn 1578, ac efe y pryd hwnw yn G.C.L. Wedi hyny penodwyd ef yn feistr Coleg Winchester; ac yn 1588, efe a lawr raddiwyd yn ol ei broffes yn D.C.L., gan yr ystyrid ef, nid yn unig yn rhagori mewn duwinyddiaeth a chyfraith leys, ond hefyd yn meddu gwybodaeth drwyadl yn yr ieithoedd Groeg a Lladin. Efe a ysgrifennodd amryw lyfrau. Bu farw Hydref 17, 1601. (*Wood's Athen. Oxon.*)

LLOYD, HUGH, D.D., a aned yn sir Aberteifi, yn y flwyddyn 1589. Derbyniwyd ef i Goleg Oriol, Rhydychain, yn 1607, lle y graddiwyd ef yn y celfyddydau; ac yn ganlynol efe a ymsymudodd i Goleg Iesu, o'r hwn y daeth yn gymrawd. Yn y flwyddyn 1638, graddiwyd ef yn D.D., ac efe y pryd hwnw yn beriglor Llangadog, sir Frycheiniog, ac yn archddiacon Tyddewi. Yn ystod y gwrthryfel mawr efe a ddyoddefodd lawer yu achos y brenin. Difeddianwyd ef o'i uchel swyddau, a gorfodwyd ef i ffoi o le i le am ddiogelwch. Dan yr ystyriaeth o'i ddyoddefiadau a'i deithi goruchel, efe a urddwyd yn esgob Llandaf, Rhagfyr 2, 1660, gan Archesgob Caerefrog, yn nghyd ag Esgobion Llundain, Rochester, Salisbury, a Worcester. Urddwyd chwech ereill yn esgobion ar yr un pryd. Efe a fu farw yn y flwyddyn 1667.—(*Wood's Athen. Oxon.; Willis's Survey of Llandaff.*)

LLOYD, EVAN, gweinidog yr Annibynwyr yn Hebron, sir Gaernarfon. Ganwyd ef yn Mhentref Llyncymwr, sir Dinbych, yn y flwyddyn 1823. Pan yn dair ar hugain oed aeth i goleg Gogledd Cymru, ond nid arosodd yno i orphen yr amser arferol o efrydiaeth. Efe a ymroddodd yn benaf at ddyledswyddau ysgolfeistr. Bu am lawer o flynyddau yn arolygu yr ysgolion Brytanaidd yn Llanbrynmair, a lleoedd ereill. Gan ei fod yn bregethwr derbyniol, gwerthfawrogid ei wasanaeth yn fawr fel efengylwr pentrefol, a chynorthwyr achlysurol i weinidogion y gymydogiaeth. Yn y flwyddyn 1863, gwahoddwyd ef i dalu ymweliad ag amryw eglwysi gweigion, megys Hebron, Nebo, ac Aberdaron, ar derfyn gorllewinol sir Gaernarfon, ar gyfer Ynys Enlli. Dewiswyd ef yn weinidog yr eglwysi crybwylledig, a chafodd ei urddo i waith y weinidogaeth ar y 12fed o Awst, yr un flwyddyn. Gan ei fod yn weithgar, amyneddgar, a chyfrwysgall, yr oedd yn hynod o gymwys i'r sefyllfa yr oedd wedi cael ei sefydlu ynddi. Gobeithid fod tymor maith o lwyddiant yn ei aros yno; ond yr oedd y Meistr mawr wedi bwriadu yn wahanol; canys rhyngodd bodd iddo gymeryd ato ei hun y brawd anwyl hwn, yn 42 mlwydd oed, wedi bod flwyddyn yn y weinidogaeth. Yr oedd ei farwolaeth yn hynod ddisymwth. Oddeutu un ar ddeg o'r gloch y nos, Medi 23, 1864, cafwyd ef yn farw ar y ffordd fawr. Yr oedd wedi bod yn y cyfarfod eglwysig yn Aberdaron; ac ar ei ffordd adref galwodd gyda chyfaill, yr hwn a'i hebryingodd am ychydig ffordd; ac oddeutu dau

cant o latheni o'r fan lle yr ymadawsant, cafoedd ei alw oddiwrth ei lafur i fwynhau ei wobr. Rhaid fod ei farwolaeth yn uniongyrhol; oblegyd nid oedd un arwydd o ymdrech yn y fan y cafwyd ef. Ymddangosai i'r rheithwyr mai achos ei farwolaeth oedd afiechyd y galon. Claddwyd ef yn y gladdfa berthynol i'r addoldy. Dylynwyd ef i'w fedd gan dyrfa fawr o bobl, yn mysg pa rai yr oedd amryw weinidogion perthynol i'r gwahanol enwadau crefyddol yn yr ardal.

LLOYD, JOHN, gweinidog yr Annibynwyr yn Henllan. Ganed ef mewn lle a elwir Dolmaen, ger Pencadair, yn mhlwyf Llanffangel, sir Gaerfyrddin, yn y flwyddyn 1777. Yr oedd ei rieni yn dra chrefyddol, a llafurient gyda hyfrydwch i ddwyn eu plant i fyny yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd. Yr oeddnt yn amaethwyr cyfrifol, ac mewn amgylchiadau lled dda, am hyny cafodd John fwy o ddsygeidiaeth na'r cyffredin yn nyddiau ei ieuentyd. Gan ei fod wedi cael ei ddwyn i fyny yn grefyddol o'i febyd, ac yntau o duedd sobr, ddifrifol, a meddylgar, nid hawdd oedd iddo wybod pa bryd y dechreuodd pethau ysbrydol wneud argraff ar ei feddwl. Efe a ymunodd a'r eglwys Annibynol yn Mhencadair, pan yn un ar bumtheg oed. Canfu yr eglwys yn fuan fod ynddo gymwysder i fod yn ddyrn cyoedus fel cenad dros ei Arglwydd at bechaduriaid, ac i fod yn weinidog yr efengyl. Cafodd anogaeth ganddynt i arfer ei ddawn i bregethu yn achlysurol o fewn cylch yr eglwys. Pan oedd yn ngain mlwydd oed, anfonwyd ef i athrofa Caerfyrddin, yr hon oedd y pryd hwnw dan ofal y Parch. D. Peter. Wedi treulio yr amser arferol yn yr athrofa, ac enill uchel gymradwysaeth ei athraw, yn gystal a phawb a'i hadwaenai, derbyniodd alwadau o amryw fanau, yn deisyf arno ddyfod yn fugal arnynt. Yn mhlith manau ereill cafodd alwad unol a thaer oddiwrth yr eglwys Annibynol yn Machynlleth; a themlai a cyfeillion yno yn siomedig am lawer o amser am na chydysniodd a'u cais. Cafodd alwad hefyd oddiwrth eglwys Horeb, sir Aberteifi, a'r hon y cydysniodd. Urddwyd ef yno i gyflawn waith y weinidogaeth Tachwedd 2, 1802. Nid arosodd efe yno ond tair blynedd cyn derbyn galwad oddiwrth eglwys Henllan. Barnodd mai ei ddyledsrydd oedd cydsynio â hi. Symudodd yno, lle bu yn llafurio yn ffyddlon a llwyddianus hyd derfyn ei oes. Yr oedd Mr. Lloyd, nid yn unig yn dwyn arwyddion eglur o dduwioledd a didwylledd calon, fel Cristion o radd uchel, ond yr oedd hefyd yn meddu ar ddigon o synwyr, yn nghyd a chyflawnder o rinweddau ag oedd yn ei wneuthur yn weinidog cymwys y Testament Newydd. Yr oedd yn meddu ar ddeall bywiog a gweithgar ar bethau ysbrydol, ac yn astudwr diwyd o'r ysgrifysrau trwy ei oes. Yr oedd yn wr o feddwl rhydd a diragfarn i ymofyn am y gwirionedd, ac yn dra galluog i amgyffred, barnu, a dosranu y pethau a ymgynygient i'w feddwl, aci wahaniaethu pethau gwahaniaethol, pa mor debyg

bynag y byddent yn ymddangos. Dichon nad oedd efe yn meddu ar feddwl mor eang a rhai; er hyny yr oedd ei fanyldra, ei fedd i osod pethau allan yn drefnus, yn nghyd a'i ddyfialwch, yn odidog rhagorol. Cynwysiad cyffredin ei weinidogaeth oedd pethau eglur ac ymarferol; eto mynai weled fod yr hyn a draddodai yn tarddu o brif egwyddorion Cristionogaeth; a gorphwysai yn gyson arnynt. Ni byddai efe un amser yn pregethu rhywbeth ar antur; ond byddai y cwbl yn sylfaenedig ar seiliau teilwng o weinidogaeth yr efengyl. Ni byddai efe megys rhai, yn enwi gras, Crist, a'r Ysbryd Glan, yn fynych yn ei bregethau, tra na byddai yn ei osodiadau, a'i ymdriniaethau â phethau yn ngwahanol ranau ei bregethau, yn rhoddi ond ychydig neu ddim lle i'r cyfryw yn ei weinidogaeth. Ond y pethau hyn, a'r egwyddorion a ddeillia oddiwrthynt, oedd bywyd, nerth, a chysondeb ei weinidogaeth, yn eu cysylltiad a chrefydd ymarferol. Er na byddai ond anfynych yn enwi y pethau hyn yn ei bregethau, eto byddai yn ymdrech yn egniol eu gwasgu at feddyliau ei wrandawyr. Y mae pregethu'r efengyl yn cynwys mwy nag enwi gras yn ffynonell achubiaeth dyn colledig; Crist yn bob peth yn hyny; a'r Ysbryd Glan yn unig effeithiolydd o hyny; oblegyd gellir mynych enwi y pethau hyn mewn pregeth, a'r bregeth hono yr un pryd yn gwbl anefngyliaid. Yr oedd pregethau Mr. Lloyd yn gynwysedig mewn dwyn y pethau a enwyd i mewn yn eu cysylltiadau priodol â phob cangen o'i weinidogaeth; a'r egwyddorion a ddeillia oddiwrthynt a ansoddent bob rhan o'i bregeth, fel yr oedd ei chysondeb â hwy, yn amlwg i bob dyn meddylgar. Yr oedd ei gymeriad gweinidogaethol yn dyfod i fyny i hyn mor agos a neb yn Nghymru. Yr oedd ei nodwedd bersonol a gweinidogaethol yn gynwysedig mewn gonestrwydd a didwylldra yn mhob peth a wnelai. Yr oedd callineb, doethineb, a phwyll, yn ei holl ymddygiadau; sel dros ogoniant ei Arglwydd, a llwyddiant ei achos yn y byd,—gostyngeddrwydd a hunanymwadiad yn ei ymwneud a'i gyd-ddynion, a medr i gael allan feddwl Duw yn ei air, a'i draddodi i ereill. Pan gymerodd efe ofal eglwys Henllan, yr oedd ynddi amryw ddysgybllion ffyddlon i'w ragflaenydd, Mr. Morgan. Yr oeddnt yn uchel iawn eu golygiadau am athrawiaethau yr efengyl; er fe ddichon nad oeddnt yn medru eu deall yn eu tueddianau ymarferol cystal a Mr. Morgan. Yr oedd Mr. Lloyd yn un o'r rhai a ystyrir yn gymedrol yn eu syniadau. Yr oedd yn deall cyfundrefn egwyddorol yr enwog Dr. Williams, Rotherham, a'r Parch. Andrew Fuller, mor gyson a pherffaith a neb yn Nghymru. Byddai yn ei hegluro mewn cyfeillachau neillduol tua haner canrif yn ol. Ond trwy ei ddoethineb a'i bwyll yr oedd yn pregethu yr egwyddorion hyny i glywedigaeth pobl o syniadau hollol groes iddynt, heb eu tramgyddo, na dolurio eu teimladau, nag achosi ymryson na therfysg

yn yr eglwys yn nghylch y golygiadau hyn, nes iddo yn gwbl enill yr holl eglwys i'r un golygiadau ag ef ei hun. Fel pregethwr, nid oedd efe yn meddu llais cryf, na llawer o flodau areithyddol yn ei bregethau. Nis gellir ychwaith ei ystyried yn ymadroddwr celfyddgar, mewn brawddegau, ysgogiadau, a geiriau mawreddog a chwyddedig, o ddoethineb ddydol. Ond yr hyn a gyfansoddai ei wir fawredd a'i ogoniant fel pregethwr, oedd ei symledd duwiol, eglurder, difrifoldeb, a medrusrwydd yn y gelfyddyd o lefaru wrth galonau, a chymwysio y gwirioneddau at gydwybodau dynion, a'u henill at y Gwardwr. Nid oedd trwst y daran, rhyferthwy y corwynt, na thanbeidrwydd dychrynnydd y fellten, yn gynwysedig yn ei weinidogaeth ef; ond cynwysai yn fwy neillduol dywyniad yr haul ar ddydd hafaid a thesog. Yr oedd yn un hynod o dreiddiol, heb fod yn anhwyfryd i'w wrando; ac yr oedd yn fwy tueddol i wneud a gadael argraff ddwys ar feddyliau y gwrandawyr, nag i foddhau eu clustiau a chynyrfu eu teimladau. Byddai pob rhyw gymmendod ac ymddangosiadau chwyddedig mewn dull wrth draddodi, yn bethau pell iawn oddiwrth ei feddwl, ac yn gwbl groes i'w amcan; er hyny gellid gweled yn hawdd yn edrychiad ei lygaid ac agwedd ei wynebpryd, natur yr hyn a fyddai dan ei sylw, ac a draddodai i'w wrandawyr. Yr oedd yr ymddygiadau hyn yn gwbl naturiol a diymgais iddo. Ni byddai efe byth yn gwneud rhyw ystumiau ar ei gorff a'i wynebpryd, ond yr oedd ei holl ysgogiadau a'i agwediadau yn naturiol oddiar deimladau ei galon yn wyneb yr hyn yr ymdriniai ag ef. Yr oedd yn draddodwr cynes a bywiog; ac yr oedd ei holl bregethau yn llawn o sylwedd, yn drefnus, ac yn ffrwyth llafur a myfyrdod; a chymellid ei bregethau i sylw a chymeradwyaeth ei wrandawyr gan fuchedd santaidd, ddoeth, a chyfeillgar y llesarwr. Am ei dduwioldeb ni hanfodai yr amheuaeth leiaf yn meddwl neb a'i hadwaenai. Aml y dywedai y rhai mwyaf annuwiol yn yr ardal, "Os nad yw Mr Lloyd, Henllan, yn ddyn duwiol, pwy sydd felly?" Yr oedd ei ymadroddion yn gyffredin yn ffræth. Ryw dro cyfarfu a'r Parch. B. Davies, gweinidog y Bedyddwyr yn Ffynon-well-na-buwch; yr hwn oedd egwan o gorff fel yntau. Dywedai Mr. D. wrtho, "Mae yn dda genyf eich cyfarfod. A fyddwch chi mor garedig ag enwi i mi y llyfr, y benod, a'r adnod yn y Beibl, sydd yn dywedyd mai ar dalcen y plentyn y dylech roddi y dwr wrth ei fedyddio, ac nid ar ei gefn, neu ryw fan arall." Atebai Mr. Lloyd, "Yn yr un llyfr, a'r un benod, a'r adnod nesaf i'r hon sydd yn dywedyd wrthyoh chi mai ar eu cefnac y mae i chi osod dynion wrth eu trochi, ac nid ar eu gwynebau." Ar hyn aeth Mr. Davies i'w flordd. Fel bugail ar y ddiadell luosog oedd dan ei ofal neillduol, yr oedd yn dra gwyliadwrus, gofalus, diwyd, ffyddlon, a thirion iawn, yn eu porthi a bara'r bywyd, megys y meithrina tad ei blant anwyl ganddo. Safai yn uchel neill-

duol yn nghymeradwyaeth yr eglwys, fel un gwir deilwng o'u cariad, eu parch, a'u hymddiried, fel cenad dros Arglwyd y lluoedd; oblegyd rhoddai iddynt amlygrwydd, yn nghyflawniad ei weinidogaeth, ei fod yn byw yn agos at Dduw, ac yn wastadol dan ystyr-iaeth o'i gyfrifoldeb iddo a'u cyflawniad o'i swydd. Yn mhen ychydig amser wedi ei sefydlid yn Henllan, efe a ymunodd mewn priodas â Miss Morgan, aelod o'r eglwys, yr hon oedd yn ferch ieuanc gyfrifol a duwiol, a chyflawn o bob cymwysder i fod yn gymar-es bywyd i weinidog yr efengyl o urddas Mr. Lloyd. Hanai ei briod ieuanc o un o'r teulu-uoedd enwocaf a mwyaf crefyddol—teulu oedd wedi bod yn ddefnyddiol iawn yn eglwys Henllan, ac at achos y Gwardwr yn gyffredinol. Ei thad, Mr. Morgans, Forge, a'i brawd, oeddynt yn adnabyddus i holl weinidogion y De a'r Gogledd; ac y mae eu coffadwriaeth o herwydd eu haelfrydedd, eu ffyddlondeb, eu duwioldeb, a'u gwasanaethgarwch i achos Crist, yn wir deilwng o'i gadw, ac o'i gofrestru yn mhlith ewngion yr oesau. Disgynnedd miloedd o fendithion ar ben eu hil-iogaeth. Cafodd Mr. Lloyd, yn ystod y pum mlynedd a deugain y bu yn gweinidogaethu yn Henllan, weled angyu yn dwyn ymaith i'r dystaw fedd y rhai a flagurent yn yr eglwys pan ddechreuodd efe lafurio yno; er hyny cafodd y fraint o weled yr eglwys yn luosocach, ac yn fwy blodeuog pan y gadawodd hi, i fyned adref at ei wob'r i'r eglwys orfoleddus fry, ac i gydgyfarfod a'i hen gyfeillion fuont yn cyd-deithio ac yn cydlafurio ag ef yn yr eglwys ar y ddaear. Yn ystod ei weinidogaeth ef ychwanegwyd at yr eglwys yn Henllan, fel ag yr oedd ynddi lawer o ganoedd o aelodau; ac adeiladwyd yr addoldy y drydedd waith, gan ei helaethu yn fawr bob tro, fel y mae yn awr yn un o'r addoldai harddaf a helaethaf yn Nghymru. Adeiladwyd hefyd addoldy newydd a elwir Bethel, o fewn tair mildir i'r deau o Henllan; ac un arall a elwir Soar, yn ardal y Forge, lle yr oedd pregethu er ys amser maith cyn hyny. Agorwyd yr addoldy hwn Mawrth 2, 1842. Adeiladwyd Carfan a Llanboidy ychydig cyn ei farwolaeth. Yr oedd y rhai hyn oll yn gangenau o Henllan yn ei amser ef; ond y mae gweinidogion ynddynt oll yn awr ond Llanboidy, yr hon sydd eto mewn cysylltiad a Henllan. Bu Llandilo a Llansilio dan ofal Mr. Lloyd am rai blynyddau. Nid oedd Mr. Lloyd yn feddianol ar gorff cryf; yr oedd un ochr iddo yn wanach na'r llall, fel nad oedd yn alluog i gerdded llawer. Rai blynyddau cyn ei ymadawiad gwanhaodd ei nerth a'i iechyd yn fawr iawn, trwy iddo golli ffrwyth ei gluniau, o herwydd effeithiau y gymalwst yr hwn oedd wedi ymaflyd ynddo, fel nad oedd yn alluog i gerdded cam, na sefyll ar ei draed. Gwnaeth hyn ef yn analluog i gyflawni ei weinidogaeth yn y cylch eang a berthynai i'r eglwys. Dan yr amgylchiad hwn cafwyd cynorthwy iddo. Rhoddwyd galwad unfrydol i Mr. Joshua Lewis, myfyriwr yn ngholeg Caerfyrddin, i fod yn gydweinidog

a Mr. Lloyd ar eglwys Henllan a'i changenan. Urddwyd ef i waith y weinidogaeth Hydref 3, 1838. Bu y ddaau o hynych allan yn cydlafurio mewn undeb a heddwch, ac er mawr gysur i'w gilydd, hyd nes terfynodd Mr. Lloyd ei daith a'i weinidogaeth yn y byd hwn. Wedi iddo golli defnydd ei aelodau, trefnodd yr eglwys le iddo yntau yn yr areithfa, fel ei ragflaenydd, Mr. Morgan, fel y gallasai bregethu yn ei eistedd, ac yn y sefyllfa hono gyoeddi ei genadwri o drugaredd yn llawn mor effeithiol ag erioed. Dywedai un gwr enwog, ag oedd yn ddyon o farn, yr hwn a adnabyddai Mr. Lloyd yn dda, "Nad oedd efe wedi eiddgeddu am ymdebygoli i unrhyw bregethwr erioed ond Mr. Lloyd, Henllan." Hynodid ei gymeriad gweinidogaethol trwy ei fod yn gyflawn a difwlch, yn ddrych dedwydd i ni weled bugail a phregethwr. Un o'i brif ragoriaethau ydoedd doethineb. Yr oedd yn ddyon gwir dda, a rhoddai brofion eglur o synwyr cyffredin cryf. Gwnaeth lawer o ddaioni yn ei oes, a bu farw heb un owmwl ar ei gymeriad. Efe a hunodd yn yr Arglwydd Medi 21, 1850, yn 74 mlwydd oed, a'i wythfed flwyddyn a deugain o'i weinidogaeth. Yr oedd Mrs. Lloyd wedi marw rai blynyddau o'i flaen ef. Claddodd hefyd fab goeithiol iawn ychydig amser o'i flaen. Y nae y plant oll wedi dewis Duw eu rhieni i fod yn Dduw iddynt hwythau, gan rodio yn ei ffyrdd a chadw ei orchymynion.

LLOYD, WILLIAM, o Ddolwllf, oedd weinidog gyda'r Annibynwyr. Yr oedd yn gydoeswr a'r Parch. Stephen Hughes, ac yn gynorthwyr iddo yn Llanybri. Ond nid oes genym ychwaneg i ddyweyd am dano, ond ei fod yn bregethwr cymeradwy a defnyddiol.

LLOYD, DAVID, D.D. athraw coleg Presbyteriaid Caerfyrddin. Ganwyd ef yn Llanybri, yn y flwyddyn 1805. Efe a dreuliodd flnyddoedd cyntaf ei oes yn y lle hwnw, dan addysgiaeth y Parch. John Thomas, gweinidog yr Undodiaid yn Mhantymdefaid. Derbyniwyd ef yn fyfyrwr i athrofa Caerfyrddin pan oedd oddeutu ugain oed, lle y treuliodd yr amser arferol gyda gradd o enwogrwydd fel ysgolaig. Aeth o Gaerfyrddin i brif ysgol Glasgow. Ar ei ymadawiad oddiyno cafodd ei anrhydeddu a'r teitl o Athraw y Celfyddydau. Yr amser hwnw, ar symudiad athraw clasurol coleg Caerfyrddin, etholwyd y Dr. Lloyd i lanw ei le, yn y flwyddyn 1834. Rai blynyddau wedi ei ethol yn athraw, anrhegodd prif ysgol Glasgow ef â theitl ychwanegol, sef LL.D.; ac oddiar hynych gelwid ef Dr. Lloyd. O ran ei dymerau naturiol yr oedd yn lled gyffrous; ond yn hollol gymodlawn mewn amser byr. O ran ei gorfolaeth, yr oedd pan yn ieuanc yn denu o gnawd, ac o faintioli cyffredin, ac yn gloff o un droed er yn blentyn. Yn ystod yr ugain mlynedd olaf o'i oes yr oedd wedi myned yn lled gorffol. Cafodd ei analluogi am y pedair neu y pum mlynedd diweddar gan gloffi, i fod mor llafurus yn ei gylch cyoeddu ag yr arferai fod; ond parhaodd yn alluogi i bregethu yn

ei addoldy ei hun yn Nghaerfyrddin hyd o fewn tua dau fis i'w farwolaeth, gydag ychydig eithriadau. Adeiladodd Dr. Lloyd, trwy gynorthwyr rhai ereill, gapel hardd yn Nghaerfyrddin, ac ymdrechodd yn egniol i gymell a sefydlu ei syniadau, yn ngwyneb rhagfarn gref y trigolion yn ei erbyn. Yr oedd yn dwyn mawr sel dros Undodaeth, a phob pwnc arall a gredai fod yn wirionedd. Soniai yn aml yn ei bregethau am niwed cyfeiliornadau y gwahanol enwadau, ac yn enwedig yr Eglwys Sefydledig; a chyfeiriai yn aml at yr hyn a farnai efe yn dwyll gwirfoddol o du y rhai mwyaf dysgedig, sef yr esgobion. Cafodd pob sefydliad da a dyn-garol yn y dref ac allan o honi, yr hyn a allai o gefnogaeth a chynorthwyr ganddo, megys yr Ysgol Lancasteraidd, y Clafdy, y Ddarllenfa, adeiladu capeli, &c. Yr oedd yn islywydd yn rhai o'r sefydliadau hyn er eu dechreuad. Nid gorchwyl hawdd oedd cael un i lanw ei le fel athraw yn y coleg. Yr oedd a'i holl egni yn cymell y rhai oedd dan ei ofal i ymdrechu i ddysgu, ac i ffurfio eu cymeriad yn addas i'r alwedigaeth bwysig yr oeddynt yn paratoi eu hunain iddi, sef y weinidogaeth Gristionogol. Dysgodd lawer am ddim; ac ymddygai megys tad i'r tlawd ei amgylchiadau yn y coleg; a bu yn foddion i gynorthwyo llawer o'i gydnabyddiaeth, y rhai fyddai mewn amgylchiadau isel, allan o drysorfaedd cyoeddu i'r pwrpas hwnw. Nid oes angen dwyn ar gof i'r sawl a adwaenent y Dr. Lloyd, ei fawr serchogrwydd a'i garedigrwydd. Diau fod y rhinweddau hynych yn hynodi ei gymeriad yn gymaint, os nad yn fwy na dim arall. Hir gofir gyda pharch am ei ddysg a'i alluoedd meddyliol, am ei egni a'i lafur difin a llwyddianus fel athraw y coleg; am ei weithgarwch a'i sel yn y weinidogaeth Gristionogol; ei ymdrechion cyne o blaid yr hyn a gofseidai efe yn anwyl fel gwirioneddau yr ofengyl, ac yn achos dyngarwch yn gyffredinol. Cofir hefyd gyda hynych, os nad yn benaf oll, fel un o'i brif nodweddau, ei hoffder i gael gwnouthur cymwynas i'r angenog, ac yn enwedig i'r cleifion. Yr oedd ei elusengarwch a'i garedigrwydd yn ddiarebol. Fel y dywedwyd, yr oedd y Dr. yn dra selog dros egwyddorion Undodaeth, ac yn wresog gyda phob ymdrech dros eu lledaeniad; ond nid oedd hynych yn un tramgwydd i'r nifer luosog o weinidogion o wahanol enwadau, y rhai oedd a wnelai â hwynt yn ei swydd kolegol, nac ychwaith yn un tramgwydd i'r myfyrwyr; gan y canfyddent fod y sel a'r awyddfryd a amlygai yn ei gylch enwadol, yn cyfodi yn gwbl oddiar argyocddiad cydwybod, ac nid oddiar bleidgarwch; a'u bod hefyd mewn undeb a gwir barch i gydwybodaau y sawl a wahaniaethent oddiwrtho, ac wedi eu tymeru i raddau helaeth a'r hynawsedd Gristionogol sydd yn "dyoddef pob dim, ac yn gobeithio pob dim." Ar y 7fed o fis Gorphenaf, 1863, tarawyd y Dr. gan y parlys, nes ei analluogi i siarad i raddau helaeth; a gwanhaodd ei ochr aswy gymaint, fel na allai symud nemawr, ac ni

allai siarad dim am y pedwar diwrnod olaf o'i fywyd; ac ar y 13 o Fedi, 1863, bu farw yn dawel ac esmwyth. Gadawodd weddw yn alarus iawn ar ei ol, yn gystal a mab a merch. Ar ddydd ei angladd dangoswyd fod iddo wir barch, a theimlai masnachwyr, a phawb trwy y dref, yn alarus ar yr amgylchiad. Ym-gasglodd torf fawr o weinidogion o wahanol enwadau, blaenoriaid y dref, &c., i'r angladd. Claddwyd ef yn y fan a benododd efe ei hun, yn nghladdfa y dref. Pregethodd y Parch. Mr. Hunter, un o athrawon y coleg, yn ei angladd, yn Seisneg, a'r Parch. Titus Evans, yn Gymraeg. Ychydig ddyddiau cyn ei gymeryd yn glaf, bu cryn ymddyddan rhyngddo a chyfaill, am "natur a phwysigrwydd y gadwedigaeth sydd trwy ffydd yn Nghrist, ac-anghymharol werth y ffydd hono." Cawsant lawer o ymddyddan ar bethau ereill hefyd. Nid oedd yr un o honynt yn meddwl mai y siarad hwnw oedd i fod yr olaf rhyngddynt. Collodd y Clafdy yn marwolaeth Dr. Lloyd un o'r cyfeillion goreu a ffyddlonaf. Teithiai gryn lawer o fan i fan, a darlithiai ar wahanol destunau. Ymwelodd â gweithfeydd Morganwg yn ei achos; a chasglodd lawer o arian o bryd i bryd tuag ddwyn yn mlaen amcanion clodfawr y sefydliad. Nid ydym yn gwybod i Dr. Lloyd gyoeddi un math o lyfrau. Yr oedd yn teimlo yn fywiog, ac yn ysgrifenu yn gryf; ond byddai yn ysgrifenu yn rhy frysiog, heb ofalu digon o bosibl i bwysio ei eiriau, yr hyn weithiau a'i gwnai yn agored i gael ei gam ddeall. Ysgrifennodd gryn lawer i'r *Ymofynydd* o bryd i'w gilydd. Ond y mae bellach wedi canu yn iach i bawb a phob peth ar y ddaear. Yr oedd wedi priodi er ys amryw flynyddau ag un Miss Tardrew, o dref Caerfyrddin, yr hon a ymddygodd yn dyner iawn tuag ato yn ei anhwylderau mynych. Ynddi hi y cafodd ymgeledd gymwys hyd derfyn ei daith yn ngwlad y cystudd mawr.

LLOYD, DAVID, oedd gweinidog cyntaf yr Annibynwyr yn Brynberian, sir Benfro. Ganed ef mewn lle o'r enw Machongle, yn y flwyddyn 1703. Enw ei dad oedd George Lloyd, yr hwn oedd wr parchus, ac yn un o'r rhai oedd yn adeiladu y capel cyntaf yn Brynberian. Ymunodd David Lloyd a'r achos yn y lle, a dechreuodd bregethu yn y flwyddyn 1734; ac urddwyd ef yn weinidog yno, yn ol dyddylyfr y Parch. Phillip Pugh, Llwynpiod, yn y flwyddyn 1743. Cyn ei amser ef byddai y Parchedigion David Sais a Thomas Beynon, Llechryd, yn myned i bregethu i'r Bryn. Dechreuwyd yr achos yn y lle yn 1690. Bu D. Lloyd yn llafurio hefyd yn Nhrefdraeth a Threwyddel. Efe a fu farw yn y flwyddyn 1764, yn 61 mlwydd oed. Ymddengys ei fod yn wr o ymddygiad addas i'r swydd oedd wedi gymeryd arno; a'i fod yn bregethwr ysgrhythol a chymradwya iawn gan yr eglwys a'r gynulleidia yn gyffredinol. Blin genym na feddwn ddefnyddiau i'n galluogi i roddi hanes mwy cyflawn o'r hen Lwydiaid fu yn gweinidogaethu yn Brynberian.

LLOYD, JOHN., D.D., perthynas agos i Humphrey Llwyd, a anwyd yn nhref Dinbych. Cafodd ei addysg yn ngholeg Winchester, ac a dderbyniwyd yn gymrawd parhaus o goleg Newydd Rhydychain, yn 1579, ac y graddwyd ef yn y celfyddydau; ac yn fuan wedi hynny efe a ddaeth yn bregethwr enwog. Yn 1596 efe a raddwyd yn D.D., ac a gyflwynwyd i ficeriaeth Writtle yn Essex, yn 1598. Yma, yn gystal ag yn yr athrofa efe a berchid yn fawr ar gyfrif ei ddysgeidiaeth arbenig, a'i ddull ardderchog o bregethu. Efe a gyoeddodd "Interpretatio Latina, cum scholiis in Flav. Josephum de Maccabæis, seu de rationis unperio," &c. 8vo. Oxon. 1590. Efe hefyd oedd y cyntaf a gyoeddodd "Barluamus de Papæ Principatu, Grace et Latine." Oxon. 1592. Efe a fu farw yn Writtle yn y flwyddyn 1603.

LLOYD, JOHN, D.D., mab Morgan Lloyd, a aned mewn hen deulu parchus yn Pentaine, sir Gaerfyrddin, yn 1638. Aeth yn aelod o goleg Merton yn 1655, lle yr arosodd nes y graddwyd ef yn G.C. Wedi hynny efe a aeth yn gymrawd o goleg Iesu, ac a ddewiswyd yn benaeth ar roddiad i fyny ei swydd gan Leoline Jenkins. Yn y flwyddyn 1682 a'r ddwy flynedd ganlynol, bu yn gwasanaethu y swydd o rag-ganghellydd yn yr athrofa; ac ar farwolaeth Dr. L. Womack fe'i penodwyd gan Iago II. i esgobaeth Tŷ-ddewi; ac a urddwyd i'r swydd hono yn Lambeth Hydref 17, 1686. Eithr yn fuan efe a ddychwelodd i Rydychain yn afiach, a bu farw Chwefror 13 canlynol, yn ngholeg Iesu, yn ei nawfed flwyddyn a deugain oed, a chladdwyd ef yn nghapel y coleg. Cyfodwyd cofadai i'w goffiadwriaeth; a cheffir y cerfiad sydd arno yn "Willis's Survey of St. David's." (*Wood's Athen. Oxon.*)

LLOYD, JOHN, cyfreithiwr enwog, a mab hynaf Hugh Lloyd, Ysw., o'r Berth, plwyf Llanbedr, sir Dinbych, o Ursula, ail ferch Howel Lloyd, Ysw., o'r Wigfair, sir Calcestr. Ganwyd ef yn 1746. Derbyniodd y rhan fwyaf o'i addysgiaeth yn ysgol ramadegol Rhuthyn, lle yr addysgwyd Arglwydd Kenyon, Mr. Maddocks, barwniaid Perryn a Richards, a chyfreithwyr enwog ereill; eithr bu dros ryw ychydig yn Amwythig. Dechreuodd astudio y gyfraith pan yn dra ieuanc; a thrwy ei alluoedd naturiol treiddgar efe a gyraeddodd gryn fri ac enwogrwydd yn ei alwedigaeth. Yr oedd yn hynod am ei barodrwydd i ateb gofyniadau cyfreithiol rhag blaen yn ddiyfyr; a chan ei fod mor gyfarwydd a'r gyfraith yn ei gwahanol gangenau, nis ceid ef byth yn amharod i ateb unrhyw ofyniad a ddygwyddid roddi iddo. Byddai personau yn fynych yn ei wylid pan yn marchogaeth ac yn cyddeithio ag ef, ac ymddyddan, er mwyn cael ei farn ar bynciau, a byddai yntau bob amser mor hynaws a chydarnio a'u cais gyda'r parodrwydd mwyaf. Yr oedd ei lwyddiant i'w briodoli yn unig i'w deilyngdod a'i wybodaeth yn ei broffes. Hyn yn unig a'i cyflwynodd ef i Arglwydd Thurlo, yr hwn

a'i anrhegodd ef a gwn sidan ac ag yndiaeth Gymreig. Yr oedd ei ymlyniad wrth Dywysogaeth Cymru yn ddiysogog a brwdfrydig; ac efe a siaradai y Gymraeg mor rhugl a'r Seisneg; a dywedai yn fynych bod hyny yn un o'r manteision mwyaf iddo ef fel prif ynad yn nghylchdaith Caerfyrddin. Ystyridd ei farn mewn pynciau cyfreithiol o gymaint pwys gan y wlad yn gyffredinol, fel yr ymgynghorid ag ef gan Arglwydd Eldon, Syr James Mansfield, Arglwydd Redesdale, Syr Thomas Plumer, Sergeant Hill, yn nghyd ag enwogion ereill, mewn achos o ryw anhawser a dyruswch. Bu farw Medi 9, 1806, yn 60 mlwydd oed.

LLOYD, NICHOLAS, A.S., a anwyd yn Holton, sir Ffint, yn 1634. Yr oedd ei dad, George Lloyd, yn weinidog Wonsington ger Winchester; ac efe a oesodd ei fab yn ngholeg Winchester. Derbyniwyd ef i Hart Hall, Rhydychain; oddiyno fe'i penodwyd i ysgoloriaeth coleg Wadham yn 1653, ac ar ol hyny i gymrodoriaeth. Yn 1665, pan ddyrchafwyd Dr. Blandford, gwardydd y coleg hwnw, i esgobaeth Rhydychain, daeth Mr. Lloyd yn gaplan iddo, ac efe oddeutu y pryd hwnw yn beriglor eglwys St. Martin, Rhydychain; ac yn 1672, efe a'i cyflwynodd ef i berigloriaeth Newington St. Mary, ger Lambeth, yn Surrey. Efe oedd awdwr "Dictionarium Historicum, Geographicum, Poeticum, gentium, hominum, deorum gentilium, regionum, insularum, locorum, civitatum, &c., ad sacras et profanas historias, poetarumque fabulas intelligendas necessaria, nomina, quo decet ordine, complectens et illustrans," &c. Oxon. 1670, folio. Tynwyd hwn yn benaf o Eiriaduron C. Stephanus a P. Terrarius. Ond gwnaeth yr awdwr ef yn gyfansoddiad hollol newydd, drwy chwaneu ato yn agos gymaint ag a gynnwysai yn flaenorol, gyda llawer o wellianau, &c. Cyoeddwyd yr argraffiad newydd hwn yn 1686, yn Llundain, yn gyfrol unplyg. Bu farw Mr. Lloyd yn Newington yn 1680. (*Wood's Athen. Oxon.*)

LLOYD, RICHARD, G.D., ydoedd fab i David Lloyd, Ysw., o'r Henblas yn Mon, ac a aned yn 1574. Cafodd ei addysg gartref dan arolygiaeth ei dad; a phan yn 17 oed anfonwyd ef i goleg Oriol, Rhydychain. Wedi ei raddio yn y celfyddydau, ef a urddwyd, ac a gafodd berigloriaeth Sonning, a ficeriaeth Tilehurst, yn Berkshire. Dyoddefodd lawer yn ystod y gwrthryfel yn 1642, ar gyfrif ei frwdfrydedd yn achos y brenin, gan gael ei garcharu bedair neu bum waith; ac o'r diwedd difuddiwyd ef o'i ddyrchafiadau eglwysig. Wedi cael ei ddarostwng i dylodi yn y modd hwn, efe a ddychwelodd i Rydychain, lle y bu yn cadw ysgol anghyoeedd dros amryw flynyddoedd. Y pryd hwn efe a ysgrifennodd, er mwyn ei efrydwyd, "A Latin Grammar, or a compendious way to obtain sufficient knowledge of the Latin Tongue, and the use of it, both in prose and verse;" Rhydychain, 1658, y trydydd argraffiad. Cyfansoddodd rai llyfrau ereill.

Bu farw Mehefin 1659, gan adael mab o'r enw William ar ei ol, yr hwn a ddaeth wedi hyny yn esgob Llanelwy.

LLOYD, DAVID, Ysw., o'r Henblas, yn Mon, tad y rhagenwedig Richard Lloyd, ydoedd yn wr tra dysgedig yn ysgolor cyflawn. Cafodd ei addysg yn Rhydychain; ond wedi hyny efe a ymneillduodd i fyw ar ei ystad yn Môn, gan ymddifyru yn yr awen. Yr oedd yn fardd tra chywrair; ac efe a gyfansoddodd amryw ddarnau, y rhai ydynt o hyd ar gael a chadw mewn llaw ysgrifau, yn gystal ag Aeniadur, neu Beolau Barddoniaeth, yn yr iaith Gymreig. Yr oedd hwn wedi ei gyfansoddi o flaen eiddo Dr. Sion Dafydd Rhys. Yr oedd yn ieithydd rhagorol, deallai saith iaith yn eithaf rhywyd, heblaw y Gymraeg, megys y tystiolaetha Hugh Roberts, Aberffraw, yn ei alareb ar ei farwolaeth. Yr oedd hefyd yn dra chyfarwydd a manol fel beirniad ysgrhythrol, megys y deallir wrth ei nodion ar ymyl y dail yn y Salmau Hebreig, a'i Feibl hefyd. Efe a ddygodd ei holl feibion i fyny mewn dysg gartref; tri o'r rhai addygwyd i fyny yn offeiriad; sef, John Lloyd, yr hwn a ddaeth yn beriglor Beaumaris; William Lloyd, periglor Llanelian yn Mon, gwr tra dysgedig, merch ac etifeddes yr hwn a ddaeth yn wraig Dr. Robert Morgan; a Richard Lloyd a grybwyllir uchod. Eu mam ydoedd Catherine, merch Richard Owen Tudor, Penmynydd; ac yr oedd hi yn medru barddoni megys ei gwr, fel y deallir wrth y darn Cymreig a anfonodd yn gyngor i'w meibion yn ngholeg Oriol. (*Wood's Athen. Oxon.*)

LLOYD, RICHARD, marchog Ecclesham, ger Wrecsam, a Dulasaun, yn sir Gaernarfon, ydoedd gynrychiolydd teulu parchus henafol, a pherchenog ystad helaeth yn sir Gaernarfon, sir Feirionydd, a sir Dinbych. Yr oedd yn brif ynad yn nghylchdaith Brycheiniog; ac yn ystod y Gwrthryfel yr oedd yn ymlynwr gwresog wrth blaid y brenin. Hydref 7, 1642, ymddengys i'r brenin, wedi dyfod o Amwythig i Wrecsam, er cyfarfod a'r prwyaduron o ddinas Caerlleon Gawr, alw gyda Syr R. Lloyd, ac iddo yntau geisio ei ddarbwylio i aros hyd dranoeth yn Ngwrecsam, o achos y tywydd; a dywedir i'r brenin ei ateb ef, a'r boneddigion ereill gydag ef, yn y geiriau syml a serchus canlynol: "Foneddigion, ewch chwi, a gorphwyswch; oblegyd y mae genych gartrefi ac aneddau i fyned iddynt, a gwelyau yn eich meddiant i orphwys ynddynt, a chaniataed Duw i chwi eu mwynhau yn hir. Yr wyf fi wedi fy ymddifadu o'r cysuron hyn. Rhaid i mi feddwl am yr helyntion presenol, a dychwelyd heno i'r lle ag y daethum o hono." (*Dr. Barwick's Life, from Simond's Parallel, p. 242.*) Bu farw Syr Richard Lloyd ar y pumed o Fai, 1676, yn 71 mlwydd oed, ac a gladdwyd yn Ngwrecsam; ac y mae cofadail hardd ac addurnedig wedi ei wneud iddo yn mharth deheul yr eglwys; ond heb un cerf-argraff.

LLOYD, SIMON, o'r Bala, G.C., oedd

gynrychiolydd un o'r teuluoedd hynaf a mwyaf hybarch yn Meirionydd. Ganwyd ef yn 1756. Derbyniodd ei addysg athrofaol yn ngholeg Iesu, Rhydychain, lle y graddiwyd ef yn G.C.; ac wedi ei urddo gwasanaethodd amryw guradaethau yn Ngwynedd. Tua'r flwyddyn 1803 penodwyd ef gan Syr W. W. Wynne, barwn, i guradiaeth barhaus Llanuwchllyn, yn Meirionydd; eithr wedi gwasanaethu y guradiaeth dros beth amser, gwrthododd esgob Horsley gadarnhau y penodiad, am y dywedid bod rhyw anghysonderau yn perthyn iddo, ag oeddynt yn tueddu at Drefnyddiaeth. Gan fod Mr. Lloyd yn wr boneddig o feddianau, nis ymofynodd am un fywiolaeth yn mhellach yn yr eglwys sefydledig, er bod y cyfryw wedi ei gynyg iddo ar ol hyny; eithr yn fuan efe a ddechreuodd lafurio yn mhlith y Trefnyddion Calфинаidd Cymreig, mewn chysylltiad a'i gyfaill y Parch. Thomas Charles, o'r Bala. Yn y cyfamser nid oedd y Trefnyddion Calфинаidd wedi dechreu urddo gweinidogion eu hunain; eithr hwy a dderbyniwyd y cymun o law yr offeiriaid, y rhai hefyd a weinyddent yr ordinhad o fedydd yn eu plith. Parhaodd Mr. Lloyd gyda'r Trefnyddion hyd derfyn ei oes. Efe a fu farw yn ei gartref ei hun yn y Bala, Tachwedd 6, 1836, ac efe yn 80 mlwydd oed, ac a gladdwyd yn meddrod y teulu yn eglwys Llanycil. Y mae yn awdwr gwaith clodfawr a buddiol iawn ar frudiaeth ac hanesiaeth ysgrhythrol, a elwir "Amseryddiaeth Ysgrhythrol," a argraffwyd gyntaf yn y Bala yn 1816, yn gyfrol 3plyg. Bu hwn yn destun ei astudiaeth am uwchlaw 30 mlynedd cyn ei gyoeddi. Argraffwyd ef drachefn wedi hyny. Cyfansoddodd hefyd waith a elwir "Esboniad Byr ar Lyfr y Datguddiad," 3plyg, Bala, 1828. Argraffwyd hwn drachefn. Ar ol marwolaeth Mr. Charles, efe a ddygodd allan ddwy gyfrol o'r cyfnodolyn Cymreig a elwid "Y Drysorfa." Yr oedd Mr. Lloyd wedi ymuno a'r Trefnyddion Calфинаidd rhwng y flwyddyn 1785 a 1790, efe oedd yr ail offeiriad a wnaeth hyny yn y Gogledd. Bellach, yr oedd y ddau, a'r unig ddau yn Ngwynedd a weinyddai y Sacramentau yn mysg y Trefnyddion, yn byw yn nhref y Bala. Bu Mr. Lloyd am ryw dymor byr yn gwasanaethu yn Llanbryn-eglwys, sir Dinbych; ac efe, meddir, oedd y cyntaf ag arwyddion amlwg o dduwioldeb arno a fuasai yno er cyn cof. Yr oedd Mr. Charles o'r Bala ac yntau yn gyfeillion eisoes, a naturiol ydoedd dysgwyl yr ymwelsai y naill a'r llall yn ol y cyfleuserau a roddid iddynt; nid oedd y flordd yn mhell o'r Bala i Fryneglwys, ac yn ystod yr amser yr oedd ef yn gurad yno, aeth Mr. Charles, yr hwn oedd bellach wedi ymuno a'r Trefnyddion i edrych am dano, gofynai ef iddo wieni yn y Llan y diwrnod hwnw, gan fod Mr. Charles fel yntau ei hun wedi derbyn urddau esgobol, a chan y gwyddai hefyd y byddai offeiriad y Deuheudir ar ol ymuno a'r Trefnyddion, yn arfer pregethu yn fynych yn y Llanau plwyfol. Cydeyniodd Mr. Charles a'i gais a

phregethodd y Sabbath hwnw yn Llanbryn-eglwys. Ymddengys fod gradd o anniddigrwydd eisoes wedi meddianu rhyw rai o'r plwyfolion, o herwydd fod buchedd Mr. Lloyd yn fwy manol, a'i bregethau yn fwy efengylaidd na'r rhai a fuasant yn rhagflaenwyr iddo; hyn yn ychwanegol at a gymerasai i ganiatau Mr. Charles bregethu yn y Llan oedd yn ddigon i enyn y marwor o anniddigrwydd yn fflag o wrthwynebiad. Yr oedd yn yr ardal y pryd hwnw ryw fonedd-wyr yn byw, yn dra gelyinol i'r efengyl, a phenderfynol yn erbyn pob dim ac yn erbyn pawb y byddai dim sawr ddiwygiedig arno. Yr oedd y gwyr hyn yn ddyg y rhai mwyaf eu cyfoeth a'u dylanwad y pryd hwnw o neb yn yr ardal. Penderfynodd y gwyr hyn na oddefid y newyddbeth hwn oddiwrth y curad ieuanc; ac erbyn y Sabbath canlynol yr oedd drws y Llan wedi ei gloi yn ei erbyn ac ni adawyd iddo fyned i mewn er iddo daer geisio hyny; a chan na chaniateid iddo fyned i mewn, penderfynai ef bregethu allan ar y fynwent. Ac wedi iddo ddechreu y gwasanaeth, daeth cyfaill ato i ddeisyf arno i roddi heibio ei fwriad, gan hysbysu fod yno nifer o ddynion wedi penderfynu rhuthro arno a'i faeddu. Rhoes yntau heibio y gwasanaeth, gan gilio o'r lle, a chilio ar yr un pryd o wasanaeth y sefydliad crefyddol yr oedd wedi ei urddo iddo. Preswyliodd o hyn allan yn Mhlas-yr-dre, ei drefnadaeth ei hun; a llafuriai hyd ddiwedd ei oes mewn undeb a'i gyfaill Mr. Charles yn nghyfundeb y Trefnyddion. Yr oedd Mr. Lloyd yn ieithydd da, yn hanesydd rhagorol, ac yn Gristion unplyg a dirodres. Nid oedd ei ddoniau gweinidogaethol yn boblogaidd, eto bu yn ffyddlon yn ei dymor i deithio Cymru fynyddig, a chymerei y byd a gaffai gyda'r efengyl mewn tai tlodion yn ddiuidd; yr oedd hyn iddo ef yn fwy chwth nag i lawer, gan ei fod yn wrboneddig, yn berchen etifeddiaeth helaeth, ac wedi ei ddwyn i fyny yn gyfatebol. Dywedir na fu sawr o lewyrch byth ar ei wrthwynebwyd; gwywodd eu cyfoeth a diwreiddiwyd eu teuluoedd allan o'r fro.

LLOYD, WILLIAM, D.D., ydoedd ail fab i'r Parch. Edward Lloyd, A.C., periglor Llangower, yn Meirionydd, o 1645 hyd 1685, Ei frawd henaf oedd Ellis Lloyd, Ysw., o Benylan, yn mlwyf Rhuabon, ryw amser yn gyfreithiwr yn Llys y Cyfinau yn Llwydio. Yn 1659, efe a briododd Elisabeth, merch ac etifeddes Edward ab William, o Dynhyulle, plwyf Rhuabon. Cafodd William ei addysg yn ngholeg St. John, Caergrawnt; ac wedi cymeryd ei urddo anrhydeddwyd ef ag amryw ddyrchafiadau, a phenodwyd ef yn gaplan i Siarl II. Yn Ebrill, 1675, cafodd ei urddo yn esgob Llandaf, ac a droswyd i Peterborough, yn Mawrth, 1679, ac oddiyno i Norwich, yn Mehefin, 1685. Yn 1691 efe a gollodd ei esgobaeth, o herwydd nacau o hono gymeryd y llywodlw (*oath of allegiance*) i'r brenin William III. a'r frenines Mary, ac efe a ymneillduodd i Hammer-smith, ger Llundain, lle yr arosodd yn anghy-

oedd dros ugain mlynedd; eithr parhaodd i gyflawni swyddau esgobol hyd y diwedd. Wedi goroesi ei holl frodyr esgobol ag na thyngasant, efe a fu farw yn 1710, ac a gladdwyd yn nghlochdy yr eglwys hono yn ol ei gais. Mae ardeb o'r esgob yn ei wisgoedd esgobol yn cael ei gadw yn Mhenlan.

LLOYD, WILLIAM, D.D., ydoedd ail fab i'r Parch. Richard Lloyd, G.C., o'r Henblas, yn Mon, periglor Sonning, a ficer Tilehurst, yn Berkshire, lle y ganed ef yn 1627. Pan yn 11 oed efe a aeth i goleg Oriol, Rhydychain, ac oddiyno i'r Coleg Newydd, ac ar ol hynny i goleg Iesu, lle y daeth yn ysgolor ac yn gymrawd. Yn 1654 cyflwynwyd ef i berigloriaeth Bradfield yn Berkshire, yr hon a roddodd efe i fyny yn fuan; ac yn 1660 gwnaed ef yn brebender Ripon. Yn 1666 gwnaed ef yn gaplan i Siarl II.; a graddiwyd ef yn D.D. yn 1667. Yn Rhagfyr yr un flwyddyn efe a wnaed yn brebender Willsford ac Woodford, yn esgoblan Salisbury. Oddeutu y pryd hwn, ac hefyd yn 1673, efe a gyoeddodd rai Treithodau rhagorol yn erbyn Pabyddiaeth. Yn 1667 cyflwynwyd ef gan y goron i ficeriaeth St. Mary's, yn Reading; ac ar y 13eg o Fehefin canlynol efe a sefydlwyd yn archddiacon Meirionydd. Yn Mai, 1672, efe a wnaed yn ddeon Bangor; ac yn 1674 yn eglwyswr cyfarosol (*residentiary*) o Sarum. Yn 1676 efe a gyflwynwyd i ficeriaeth St. Martin's yn Westminster. Ar y 3ydd o Hydref, 1680, efe a urddwyd yn esgob Llanelwy. Efe a gyoeddodd yn 1685, "The History of the Government of the Church, as it was in Great Britain and Ireland, when they first received the Christian Religion." Ar yr 8fed o Fehefin, 1688, yr oedd efe yn un o'r chwech esgob, y rhai, gyda Sancroft, archesgob Caergaint a draddodwyd i'r Twr, am lawnodi a chyflwyno i'r brenin Iago II. ddeiseb, yn yr hon y dangosent y mawr gasineb a deimlent vnddynt eu hunain i ddoesbarthu a chycoeddi yn eu holl eglwysi Fydegiant ei fawrydi yn nghylch rhyddid cydwbybod, yr hyn (yn y ddeiseb) a alwai y llys yn "ddyfeisio, gwneud, a chycoeddi athrawd bradwrus yn erbyn ei fawrydi a'r llywodraeth." Ond hwy a rhyddawyd, er mawr lawenydd i'r werin yn gyffredinol, ar y 30ain o'r un mis, ar ol prawf difrifol yn llys y freninfainc. Tua therfyn y flwyddyn 1688, esgob Lloyd, gan ei fod yn cyduno yn galonog yn y gwrthryfel, a wnaed yn Arglwydd elusenwr i'r brenin William III., ac yn 1692 efe a droswyd i esgobaeth Lichfield a Coventry; ac yn 1699 i esgobaeth Worcester. Efe a fu farw Awst 30, 1717, yn 91 mlwydd oed, yn ei balas ei hun, castell Hartlebury, yn Worcestershire, ac a gladdwyd yn eglwys Fladbury, ger Eversham, yn yr hon yr oedd ei fab yn beriglor. Yr oedd Esgob Lloyd yn awdwr llawer o lyfrau; wele gyfres o'r prif rai:—"Five Tracts against Popery." "The History of the Government of the Church." "A Chronological Account of the Life of Pythagoras." "Nine

occasional Sermons." "A Letter to Dr. Wm. Sherlock, 1691." "A Discourse of God's ways of disposing Kingdoms," 1691. "The Pretences of the French Invasion examined." "Explanation of Daniel's Seventy weeks." "An Exposition of the same, never published." "A system of Chronology." "Harmony of the Gospel." "The Chronology of the Bible." Cyfieithodd hefyd i'r Lladin a'r Seisneg, Epistol Groeg Jeremy, offeiriad o Eglwys y Dwyraïn. Gadawodd mewn llawysgrif draethawd ar y Tair Urdd yn y weindogaeth. "History of the Church of England." Bn yn cynorthwyo esgob Wilkins yn ei draethawd gyda golwg ar Wir Nodwedd a Iaith Athronyddol; a thybir mai gydag ef yr oedd y llaw benaf yn y "Series Chronologica Olympiadum," &c. Efe hefyd a gynorthwyodd Wharton yn ei "Anglica Sacra." (*Wood's Athen. Ozon.; Biographia Britannica; Le Neve's Faste.*)

LLOYD, EVAN, oedd fardd talentog yn y iaith Seisneg. Ail fab ydoedd i John Lloyd, Yswain, o'r Fronderw, ger y Bala, yn sir Feirionydd, wedi hanu o'r Llwydiaid Bryn-hir, yn Nhrwafsfynydd, ac felly o Robert Lloyd, o Rhiwgoch, A.S. dros sir Feirionydd yn nheyrnasiad Elisabeth a Iago I. Ganwyd ef yn 1734, a derbyniodd ei addysg foreuol dan y Parch. Thomas Hughes, LL.B., o Neuadd y Drindod, Caergrawnt. Amlygodd alluoedd mawrion pan yn ieuanc, a'i rigymau boreuaf a amlygent duedd oganus ei feddwl. Ar ei waith yn gadael yr ysgol, daeth yn aelod o goleg yr Iesu, Rhydychain, o'r hwn yr etholwyd ef yn ysgolor yn y 1755; ac aeth rhagddo at y radd o A.C. Wedi iddo gael ei urddo gwasanaethodd am beth amser amryw Eglwysy yn Llundain, ac wedi hynny rhoddwyd iddo ficeriaeth Llanafair Dyffryn Clwyd, yn sir Dinbych. Y caniaidau canlynol a gyoeddwyd ar y cyntaf, mewn pedwarplyg; y cyntaf a elwid, "The powers of the pen," a ddaeth allan yn y flwyddyn 1765; ac ail agraffiad gyd ag ychwanegiadau a ymddangosodd yn 1768. Y nesaf a ganlynodd, "The Curate and the Methodist," y ddau yn y flwyddyn 1766, "The Convocation," a gyoeddwyd yn 1767, a'r diweddaf o'i ganeuon, yr "Epistol at David Garrick, Yswain," yn 1773. Yr oedd efe yn gydoeswr a Churchill, Garrick, Wilkes, Colman, a dynion enwog ereill o arabedd mawr y dyddiau hyny, ac a'r rhai y dygai efe yn mlaen ohebiaeth helaeth. Ymddengys ei fod yn neillduol wedi mwynhau cyfeillach y Treiswawdydd mawr oddiwrth yr hwn y derbyniodd amryw brawfiadau o hyny; yn mysg ereill ymwelwyd ag ef ganddo yn ei artrefle tadol, ac anrhegwyd ef ganddo a phen Shakespeare, wedi ei gerfio yn odidog mewn flurf o gwpan yfed, wedi ei addurno ag arian, ac yn gerfiedig arno, "Y cwpan a wnaed o'r pren clodfawr merwydden, wedi tyfu yn ngardd yr anfarwol fardd, ac sydd yn awr yn meddiant Rice Hugh Anwyll, Yswain, o'r Bala." Mr. Lloyd yn ei nodiadau gwawdus ar yswain cymydogathol, yn ei

gan "The Methodist," a ddarostyngodd ei hun i gynghaws am gabldraeth, am yr hyn ei carcharwyd yn ngharchar y frennes, ar yr un adeg a'r enwog John Wilkes. Ei dir-oedd, Brynhir, ger Trawsfynydd, a'r Fron-dderw, ger y Bala, ydynt yn awr yn eiddo Thomas Pryse Anwyl, Ysw., o Hengar. Bu farw Ionawr 26, 1776, pan yn 42 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn nghladdfa y teulu yn Eglwys Llangil, sir Feirionydd, lle y mae cofgolofn a llun y bardd yn gerfiedig mewn mynor gwyn a gyfodwyd i'w goffawriaeth, a'r ysgrifon ganlynol, gan ei gyfaill Wilkes :

"Oh! pleasing poet, friend for ever dear,
Thy mem'ry claims the tribute of a tear;
In thee were joined what'er mankind admire,
Keen wit, strong sense, the Poet's, Patriot's fire,
Tempered with gentleness, such gifts were thine,
Such gifts with heartfelt anguish we resign.

LLOYD, BENJAMIN, un o ddiaconiaid a phregethwr cynorthwyol eglwys y Bedyddwyr Cymreig yn Llundain, a aned yr 2il o fis Mawrth, 1814, mewn lle adnabyddus wrth yr enw Glantylwch, plwyf Landinam, gerllaw Llanidloes, sir Drefaldwyn. Yr oedd ei rieni yn ddynion gwir grefyddol, ac yn aelodau gyda'r Bedyddwyr yn eglwys y Nantgwyn. Yr oedd rhyw fawredd a hynod-odrydd mewn crefydd a duwioldeb yn perthyn i'r teulu yr hanodd efe o hono. Y mae yn ymddargos na chafodd efe lawer o fan-teision dysgeidiaeth yn nyddiau ei ieuentyd. Ni fu ragor na thri mis mewn ysgol ddyddiol erioed, ond er hynny cyraeddodd wybodaeth helaeth mewn rhifyddiaeth, hanesyddiaeth, a gramadegau Seisnig a Chymreig, trwy lafur ac ymdrech personol, fel y medrai gyda rhwyddineb gyfansoddi, ysgrifenu, a thraddodi pregethau yn y iaith Seisnig, heb achos iddo gywilyddio na dychrynu. Yr hyn oedd brawf eglur ei fod yn ddyn o alluoedd meddyliol helaeth a bywiog; y pe buasai ond cael gwrtiaith a manteision boreuol, buasai wedi cyraedd safon llawer uwch yn eglwys Crist. Dywedir ei fod yn medru darllen ei Feibl gyda rhwyddineb pan yn bum mlwydd oed, ac wedi ei ddarllen drosodd cyn ei fod wedi cyraedd ei bump. Pan gyraeddodd ei ddwy ar bumtheg oed, gadawodd ei artref a gwlad ei enedigaeath, (fel Abraham gynt,) ac a hwyliodd ei gamrau tua Llundain, i ymofyn am sefyllfa a ffordd er enill bywiolaeth. Bu rhagluniaeth yn dyner iawn o hono fel bachgenyn ieuanc yn y tro hwn; darparodd wasanaeth iddo gyda meist'r da, ac yn ddyn crefyddol. Ac wedi iddo ddechreu ymsefydlu yn Llundain, yn mhlith dynion dyeithr, braidd i gyd iddo ef, yr oedd yn aml yn ad-goffo ei hen artref melus, a chynghorion pwysig, a gweddiau taerion ei rieni duwiol ar ei ran. Yr oeddynt wedi eu hargraffu mor ddwfn yn ei fynwes nes y methai gael esmwythad na dydd na nos, nes y rhoddodd ei hun i'r Arglwydd, ac i'w bobl yn ol ei ewylllys ef. Fel pregethwr, yr oedd yn ddarlennydd mawr, a chanddo gof gafaelgar, a drychfeddyliu toreithiog. Yr oedd ei bre-

gethau yn llawn o synwyr, ac yn addysg-iadol iawn i ddynion o chwaeth dda; er nad oedd yn meddu ar lais peraidd, na dawn llithrig i ddenu y glust, er hyny byddai pob gwrandawr ymofyngar yn sicr o fod yn enillwr wrth ei wrando. Yr oedd yn ddyn hynod o ddiwyd a llafurus gydag achos crefydd. Nid oedd ei le ef byth yn wag yn nhŷ yr Arglwydd mewn cwrdd gweddi na phregeth, oddigerth fod rhywstr anorod yn ei luddias. Nid oedd neb yn fwy parod i osod ei ysgwydd o dan bob rhan o'r achos nag efe. Os buasai eisiau ceryddu, cynghori, ymweled â'r cleifion, dechreu canu, gweddio neu bregethu, yr oedd efe yn wastad yn barod i wneuthur un peth a allasai heb rwgnach. Yr oedd ganddo fath o ymfroest wastadol o Grist fel Craig ei iachawdwriaeth. Ac yn dawel efe a hunodd yn yr angeu, Medi 19, 1847, yn 33 mlwydd oed; gan ddymuno pregethu ei bregeth angladdol oddiwrth Math. vii. 25. Dyma destun y tafodd angor ei enaid i'w afael lawer gwaith yn nydd y storon fawr.

LLOYD, THOMAS, oedd weinidog yn yr eglwys Annibynol, yn Nhrewyddel, sir Benfro. Yr oedd yn frawd i'r Parch. David Lloyd, Brynberian, yn yr un sir, a chafodd ei urddo yn gydweinidog ag ef yn Brynberian, a bu yn cydlafurio ag ef am ryw dymor; ond o herwydd rhyw wahaniaeth barn am Berson Grist, efe a ymadawodd gan lafurio yn benaf o hyny allan yn Nhrewyddel, lle y bu yn llwyddianus i gasglu cynulleidfa yn nghyd, yr hon sydd yn parhau yn dra llewyrchus hyd y dydd heddyw.

LLOYD, STEPHEN, oedd weinidog yn yr eglwys Annibynol yn Brynberian, sir Benfro. Mab ydoedd i'r Parch. David Lloyd, y gweinidog cyntaf. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1744. Derbyniwyd ef yn aelod o'r eglwys yn Brynberian. Urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth yn yr eglwys yr oedd yn aelod o honi yn 1770; mewn canlyniad ymroddodd i lafurio a'i holl egni i blannu eglwysi newyddion a'u dwrfhau, yn Velindre, Tref-draeth, Maenclochog, Bethesda, &c. Llafuriodd hefyd gryn lawer er lledu terfmau yr achos goreu yn mysg Seison paranaidd sir Benfro; a llwyddodd yr Arglwydd ei lafur yn y ddwy iaith i raddau helaeth iawn. Clywsom lawer o'i hen wrandawr er yn agos i haner canrif o flynyddau yn ol, yn dyweyd am Stephen Lloyd, ei fod yn un o'r dynion mwyaf siriol ac enillgar yn ei gyfeillach, a'r mwyaf diniwed a diddichell yn yr holl wlad oddiamgylch, a'i fod yn bregethwr neillduol o gymeradwy a llwyddianus. Yr oedd yn wr deallus, o gyneddffau cryfion, ac o ran ei dymer naturiol y fath, nad allai neb a'i had-waenai lai na'i garu. Bu yn foddion yn llaw y Pen Bugail i enill ugeiniau o afradloniaid i'w gorlan, y rhai oedd wedi crwydro yn mhell yn yr anialwch. Arweiniodd feddwl ei wrandawr at yr arfaeth foreu, ac at yr addewid wïw yn Eden. Edrychau mewn syndod ar gysgodau gwaelyd goruchwyliaeth Moses; yna efe a'u dygai mewn gorfoledd i

ymyl y groes, lle y canfyddent ddreigiau fyrrd yn ffoi o'r frwydr, wedi cael eu hollol orohfygu gan y Llew o lwyth Juda. Efe a weddai yn daer am i lewyrch gwawr gogoniant dywynu ar y gynulleidfa, ac am i anadl gynyes y deheu chwythu aroglau peraid y groes i winllan y gwin coch, ac am i Ysbryd y bywyd gynesu eneidiau, hyd oni chenid yr hen delynau oeddynt wedi eu crogi ar helyg afonydd Babilon. Yn y wedd hon yr aethai yn mlaen gyda'r weinidogaeth am flynyddoedd. Yr oedd pawb yn ei garu, y gynulleidfa oll yn ei hoffi, a'r gymydogoeth yn gyffredin a siaradent yn barchus am dano. Ni ohlywyd fod unrhyw anweddeidd-dra yn ei fywyd na'i gyfeillach; ond yr oedd y gelyn ar y pryd wedi gwau ei rwydau a chyflen ei faglau ar lwybrau Stephen Lloyd. Yn awr y brofedigaeth, drwy anwyliadwriaeth a diffyg gweddi daliwyd ef yn y gadwyn, ac efe a ddygwyd i gaethiwed; diflanodd ei heddwch fel gwllth y boreu, a'i fynwes a lanwyd o donau terfysg. Ymlododd y si yn fuan drwy yr ardaloedd, fod Stephen Lloyd wedi ei drochu gan ryw ddaleila yn y gymydogoeth, ond nid oedd neb yn barod i gredu y newydd; eithr ei gyfaddefiad ef ei hun a seliodd y gwirionedd galarus, hyd nes oedd pawb mewn syndod a gofid o'i herwydd. Y gyfeillach a gafodd glwyf hyd adref, ac erioed ni fu y fath ddagrau o fewn muriau addoldy Brynberian a'r pryd y diarddelwyd ef o'r eglwys. Yr oedd Stephen Lloyd, yn awr yn y dymestl fwyaf, y môr yn berwi, y tonau mawrion yn ymluchio o amgylch iddo, ac yntau yn wlyo yn chwerw yn ngwaelodion y dyfnderau, ac wrth odreunio y mynyddoedd tywyll; yr heddwch wedi cilio o'i fynwes, y tangnefedd wedi ymadael; ac yntau fel llwdd cneifedig yn y cenllysg a'r gwlawogedd trymion. Yr oedd gofid yn ysgrifenedig mewn llythyrenau amlwg yn ei wedd, nes oedd yr olwg arno yn ddigon i waedu y galon galestaf. Yr oedd ei ooheneidiau fel morthwylion gof ar yr eingingion yn canlyn eu gilydd yn ei fynwes, a'i ddagrau gloywion yn rhedeg dros ei ruddiau fel ffrwd risialaidd. Syrthiodd i edifeirwch a galar ger bron tirion Dad y trugareddau; cyfaddoedd ei fai ger bron yr orsedd fawr, a gwaedda drwy ffydd am drugaredd; ei ruddfanau a esgyntent yn mwg yr aroglarth i'r cysegr; Duw o'r nef a'i clybu, a'r gwin a'r olew nefol a ollyngwyd i'w archollion, a theimlai folttau drws ei garchar yn cilio yn ol drwy rinweddau y myrr a ddiferai oddiwrth frysedd Mab y Brenin. Ond, er i'w edifeirwch fod yn ddwfn a difrifol, ie, yn bob peth y gellid erfyn iddo fod, yn llawn mor amlwg i bawb ag oedd ei droedd wedi bod, yr oedd yn yr eglwys gymaint a deuddeg o bersonau, y rhai a safasant yn groes iddo gael ei dderbyn yn ol i'r eglwys ar ei edifeirwch. Clywsom anryw ddynion geirwir yn tystio na bu i'r un o'r deuddeg hyny fyned allan o'r byd cyn i ryw gwmwl ddyfod drosto; yr hyn a edrychid arno fel arwydd o anffodlonrwydd yr Hollalluog tuag atynt,

o herwydd eu hysbryd anfaddengar ac anghristionogol. Nid hir wedi hyn y bu efe byw; effeithiodd yr amgylchiad mor ddwys ar ei feddl, a diamen genym iddo brysuero dydd ei ymddatodiad, yr hyn a gymerodd le yn mis Hydref, 1810, pan yn 67 mlwydd oed, ac wedi bod yn y weinidogaeth am un flynedd ar ddeg ar hugain. Yr ydym yn coffau hyn fel rhybudd i'r rhai sydd yn sefyll edrych na syrthiant, ac er awgrym i'r eglwysi, ar waith y troseddwr yn edifarhau ac yn cyfaddef ei fai, y dylent wneyd derbyniad o hono, gan edrych arno o hyny allan megys fel pe na throeddasai.

LLOYD, JOHN, gweinidog y Bedyddwyr, yn Llanrhystyd, Ceredigion. Ganwyd ef yn 1810. Bu farw ei dad pan oedd efe yn dra ieuanc, yr hyn nas gallai lai na bod yn golled nid bychan iddo. Efe a gafodd gyfran o addysg tra yr oedd yn blentyn, ac a wnaeth gystal cynydd a alleisid ddysgwyl yn hyny yn ol ei fanteision. Yn mhen ychydig amser cafodd ei oesod i ddysgu y grefft crydd, wrth yr hon gelfyddyd y bu yn ddiwyd ac ymdrechgar dros rai blynyddau. Yr oedd pregethu wedi bod gan y Bedyddwyr yn Llanrhystyd lawer bliwyddyn cyn hyn, ond yr oedd megys wedi diffodi; ond o hyn allan cynaliwyd addoliad mwy rheolaidd yno. John Lloyd y pryd hwnw ni chollai un oedfa; ac yr oedd ef yn nghyd ag amryw o'i gyfoedion yn gynorthwyol iawn yn y canu, y rhai wedi hyny a dderbyniwyd yn aelodau; yn fuan iawn ar ol ei dderbyn yn aelod, ymddangosodd ynddo arwyddion gobethiol iawn, ac anogwyd ef i arfer ei ddawn i bregethu, yr hyn a wnaeth i foddlonrwydd neillduol. Yr awydd a deimlai am fod yn ddefnyddiol dros Grist, a'r pleeser a brofa wrth lafurio, yn nghyd ag anogaeth ei gyfeillion a'i cymellai yn mlaen, eithr ei feddyliau parchus, a'i syniadau cywir am waith y weinidogaeth, a'r teimlad adnabyddus oedd ganddo o'i anghymwysder ei hun, oeddynt yn peri iddo fod yn wylaidd a gochelgar, rhag ei fod yn rhuthro i'r hyn nad oedd wedi ei alw iddo. Gwyddai mai un o'r canllawiau goreu a allai gael i'w gynorthwyo fyddai ychydig ddysg; hyn a'i tueddodd i fyned ar ei draul ei hun i'r ysgol dros ychydig i Neuaddlwyd, dan olygiaeth y Parch. Dr. Phillips. Bu hyn yn foddion i'w wrteithio yn rhyfeddol; ond gan fod ei arian yn treulio yn nghyda bod galwad neillduol am dano i lafurio gartref; parodd hyn iddo ddychwelyd yn gynt nag y gwnelai oni buasai hyny. Yn y flwyddyn 1827, cytunodd yr eglwys i wneyd dewisiad o hono i fod yn fugal arnynt; a'i urddiad a gymerodd le Ebrill 25, 26; ac o hyny hyd ei farwolaeth bu yn eu plith gyda derbyniad mawr. Ei bregethau yn gyffredin a brofent ei fod wedi eu myfyrio yn dda, cyson, a rheolaidd; traethai hwynt yn eglur, bywiog, a threfnus, mewn iaith fonoddigaidd, ac ymadrodd priodol. Yr oedd yn gas ganddo bob ffugiau ac ystumiau ffol wrth weddio a phregethu, megys bloeddio north ceg, troi y llais, ac ysgrachain, megys pe byddai yr

Hollbresenol yn drwm ei glywed, neu galon pechadur i'w dwysbigo â swm; yr oedd hefyd yn casau pob gwaelderau ac ysgafnder cellweirus; ond gweddai ar, a rhybuddiai dros Dduw, gyda'r symlrwydd mwyaf; doethineb a gwedeidd-dra a lywodraethent ei ymddygiad personol, crefyddol, a gweini-dogaethol. Cofiai yn wastad mai pregethwr oedd efe; cyfrifai ei swydd fel gweinidog yn un orchel a chysegredig iawn, ac ymdrechai i ymddwyn dan effaith y cyfryw olygiadau yn ddfrycheulyd yn ngolwg pob dyn. Bu yn sfyddlon iawn i gynol cyfarfod-ydd misol, yn y parthau uchaf o sir Aberteifi, gan y byddai efe ynddynt yn golofn dda, ac yn barod bob amser i wneud ei ran yn ewyllysgar, heb na diogi, rhith, nac ymfrost. Hoffai yn fawr gymdeithas hen weinidogion profiadol. Ei gystudd diweddfaf ni bu ond byr, eto yn drwm iawn, fel yr ymddangosodd arwyddion brawychus o barth ei adferiad yn dra buan; ymaflodd clefyd ynddo ar y 18fed o Fai, tra yn ei lafur Sabbathol, yn Swyddffynon, ond nid mor drwm ag i'w analluogi i fyned trwy waith y dydd, Un o'i destunau y dydd hwnw oedd Ioan ix. 4.; ac yn y bręgeth hono yr oedd yn gosod allan trwy esiampl Crist, yr angenrheidrwydd am ymroddiad a diwydrwydd gyda chrefydd, gan fod y nos yn dyfod mor fuan, er nad oedd efe ei hun na'r bobl chwaith yn meddwl fod angen mor agos ato, ac mai dyna y tro diweddfaf iddo ef gael pregethu; eto felly yr ordeiniwyd gan y Penllwydd nesol. Dydd Llun, yr ail o Fehefin, 1828, efe a anadlodd yr anadl olaf pan yn saith ar hugain oed, Claddwyd ei gorff yn y gladdfa wrth yr addoldy lle yr oedd yn weinidog.

LLOYD, THOMAS, o Goedllanau, sir Aberteifi, yr hwn a ddygwyd i fyny yn Nghaerfyrddin, dan otal Mr. Gentleham, ac wedi hyny yn Llundain, a gafodd ei ddewis yn gydathraw â Mr. W. Howell, o Chilwood, yn Abertawe, tua'r flwyddyn 1786. Bu farw yn flwyddyn 1789.

LLOYD, RICHARD, Beaumaris, gweinidog y Trefnyddion Calfinaidd yn Mon. Ganwyd of Ebrill 12fed, 1771, mewn lle a elwid Nantannog, plwyf Llantrisant, Mon. Yr oedd yn blentyn a hoffai pawb a'i had-waenai, yn rhagori o ran tymer ac ymddygiadau mwyn a thirion. Byddai yr Arglwydd yn ymryson ag ef yn foreu iawn. Efe a ddywedai ei fod yn profi rhyw ragduediadau yn ei feddwl pan oedd tua naw neu ddeg oed. Yr oedd ynddo rai teimladau dwysion iawn, nes y byddai yn gorffo wlo llawer mewn lleoedd dirgel, oblegyd ei bechodau. Yr oedd yn barnu os ymollyngai yn ormod i ddylyn difyrwch cnawdol yn yr wythnos, y dylasai gilio oddi wrthynt ar ddydd yr Arglwydd; ond er hyny cnawd a phechod yn eu rhwysg mawr a enillodd ei wasanaeth, trwy ei hudo i gydfynd a hwy am dymor maith. Dyna yr olwg oedd ganddo arno ei hun, er cael ei ystyried gan ei gymydeogion yn fachgen hardd a rhinweddol. Ymddengys oddiwrth rai ysgrifau a adawodd ar ei ol,

ei fod wedi bod o dan argyoeiddiadau dyfnion, a thralodau mawrion yn achos ei enaid, ac yn nghylch ei gyflwr a'i sefyllfa ger bron Duw. Dygwyd ef trwy lawer o dralodion dyfnion yn ei feddyliau yn lled fuan i dawelwch mawr; lle y mae'r Arglwydd yn clwyfo y mae yn iachau, ac yn gwneud "Dyffryn Achor yn ddrws gobaith;" y mae efe yn arwain ei bobl heibio i Sinai i Galfaria, ac yn eu hysgwyd fel uwchben uffern wrth eu cychwyn tua'r nef. Pan yn gwrando pregethau a draddodid gan Dafydd Parry ac Ebenezer Morris, dau bregethwr o'r Deheudir, daeth i benderfyniad i gynyg ei hun yn aelod eglwys; ac yn y flwyddyn 1789, cafodd y fraint o gael ei dderbyn yn aelod o'r eglwys oedd yn ymgynull yn y Gwalchmai. Ar ol cael lle yn nhŷ Dduw nid aeth allan mwyach, ond cafodd drigo yn nhŷ yr Arglwydd holl ddyddiau ei fywyd; a chafodd edrych ar brydferthwch yr Arglwydd yno lawer gwaith. Wedi iddo ymuno a'r gymdeithas yn Gwalchmai cafodd yn fuan ofid mawr, trwy i ryw rai yn y cyfarfod neillduol, yn absenoldeb y blaenoriaid ymrafaelio a'u gilydd yn nghylch rhyw beth. Bu y tro yn brofedigaeth chwerr iddo, oblegyd dyn tirion, mwynnaidd, ac o ysbryd heddychol iawn oedd efe; un o feibion tangnefedd, ie, tangnefeddwr oedd ef; gwyddai mai dinas heddwch oedd eglwys Dduw, ac mai tywysog tangnefedd yw Crist, Pen a Phriod yr eglwys. Felly bu yn gyfyng iawn ar ei feddwl; teimlai y fath undeb a'r eglwys fel nad allai feddwl ymadael a hi, a'r fath gasineb at ymrafael, fel na wyddai pa fodd i aros gyda rhai ymrysongar. Yn mhen tua blwyddyn wedi iddo ef ymuno a'r eglwys bu farw un o'r ddau flaenor, a symudodd y llall o'r wlad i fyw. Y pryd hyn yr oedd yr eglwys fechan fel defaid heb fugail. Tueddwyd meddwl yr eglwys i ddewis R. Lloyd er ei fod yn ieuanc mewn oed a phroffes, i fod yn flaenor arni. Ufuddhaodd yntau, er mor wan ydoedd yn ei feddyliau. Ymddygodd yn ddoeth, gostyngedig, a thirion iawn at bawb. Yr oedd yr holl eglwys yn ei garu yn fawr, ac yn cael llawer o leshad ac adeiladaeth trwyddo. Yr oedd cryn drallod ar ei feddwl yn nghylch ei deulu; nid oedd ei dad yn nghyfraith yn grefyddol; a'i fam, er cael ei magu mewn teulu crefyddol, nid oedd yn yr eglwys, hyd ychydig o'i blynyddoedd diweddfaf. Yr oedd ef yn hoff iawn gan bawb yn y teulu, ond yr oedd yn methu cael codi addoliad teuluaid yn y tŷ; ond daeth Rhagluniaeth a thro rhyfedd i gael y diffyg hwn i fyny. Pan oedd efe unwaith mewn cymdeithasfa yn Llanerchymedd, yr ymddyddan gan y pregethwyr a'r henuriaid yno, oedd yn nghylch addoliad teuluaid; a sylwodd un o'r hen frodyr yno mai peth trwm oedd bod yn aelod o deulu diweddi. Cyraeddodd hyny ei galon. Ar ol myned adref ymddyddanodd a'i fam am addoliad teuluaid; cydsyniodd hi yn fuan iddo ddarllen penod a gweddio yn y teulu; ond pan y dechreuodd anfodlonodd ei dad yn nghyfraith yn fawr iawn. Bu dros ychydig

yn arfer gwneyd swm a chynwrf i'w aflonyddu, ond gorchfygwyd ef yn fuan; daeth yr hen wr nid yn unig yn foddlon i gynnal addoliad teuluaid, ond yn anfoddlon i fod heb hyny, ac o hyny allan cawsant addoliad yn ddiwarafun. Yn nghylch pedair blynedd wedi iddo gael ei dderbyn yn aelod o'r eglwys, anogwyd ef yn daer i geisio llefaru ychydig yn gyoeddus wrth y bobl. Y waith yntaf y ceisiodd bregethu, oedd ar ddydd ymryd, a gyoeddwyd gan y llywodraeth yn mis Mawrth, 1794. Cafodd y brodyr foddlonrwydd yn fuan iawn yn Mr. Richard Lloyd, fod yr Arglwydd yn foddlon i'w gwaith yn ei anog ef i bregethu. Bu rhyw ddyllanwadau nerthol yn canlyn rhai o'i bregethau cyntaf. Yr oedd ei ddull a'i agwedd yn pregethu yn gymradwy iawn gan y gwrandawyr yn gyffredinol yn fuan ar ol iddo ddechreu pregethu, a pharhaodd felly heb gwmwl arno hyd derfyn ei oes. Yr oedd yn anwyl iawn gan ei deulu; byddent yn hiraethu yn fawr am dano pan elai oddicartref ychydig ddyddiau i bregethu. Yr oedd yn hynod am roddi cynghorion doeth a buddiol i'w gyfeillion a'i gymydogion, yn neillduol y rhai ieuainc. Yr oedd yn sobr, gwyliadwrs, a gweddus iawn, yn agwedd ei feddyliau a'i eiriau, fel gwr ieuanc. Byddai yn dda i lawer o ieuencyd aydd yn profesu crefydd y dyddiau hyn, efelychu ei esiampl. Crefydd a'i phethau oedd yn llenwi ei feddyliau, fel nad oedd ef a'i gyfeillion yn cael fawr o flas ar ymddyddan am bethau byd, na chnawd, lawer o amser ar ol dechreu profesu crefydd. Ar y 13eg o fis Mai, 1800, efe a briododd ferch i Mr. John Roberts, o'r Garneddwen, plwyf Llanfair Pwllgwyngyll, sir Fôn; wedi hyny efe a syniodd o ardal Gwalchmai i Beaumaris. Yn fuan ar ol hyny bu farw ei fam, yr hon oedd yn aelod o'r gymdeithas grefyddol yn Gwalchmai, yn ei blynnydoedd olaf. Yr oedd yr achos crefyddol yn isel iawn yn mhlith y Trefnyddion Calfnaid yn Beaumaris. Pan aeth Richard Lloyd yno i fyw, nid oedd dros dri neu bedwar o frodyr, ac ychydig chworiydd yn y gymdeithas fechan yno, a thŷ bychan gwael iawn oedd ganddynt i bregethu ynddo; ond aeth y gwaith yn ei flaen yn fuan ar ol iddo ef fyned yno i fyw. Cafodd le ychydig amser wedi hyny i adeiladu capel yno. Cynyddodd y gwrandawyr yn fawr. Yn mhen rhai blynnyddau aeth y capel yn rhy fychan; ail adeiladwyd ef yn llawer helaethach. Bu cynydd mawr ar yr eglwys a'r gwrandawyr, fel yr aeth y capel yn rhy fychan drachefn. Y flwyddyn ddiweddaf o fywyd Mr. Lloyd, mynodd gael helaethu y capel drachefn, a mawr oedd ei ymdrech a'i lafur i'w gael i fyny, fel pe buasai brys arno i gael ei orphen cyn ehedeg ymaith! Bu Mr. Lloyd yn ffyddlon iawn gyda'r achos crefyddol yn Beaumaris dros ei holl dymor yno, nid yn unig drwy ei lafur ei hun fel gweinidog yno, ond hefyd yr oedd ei dŷ, ie, ei galon hefyd yn agored i letya a chroesawi y cenadon a fyddent yn dyfod yno o lcoedd ereill o Dde-

heudir a Gogledd Cymru. Gan nad oedd gan y Trefnyddion Calfnaid drefn na modd i roi cyflog i gynnal eu gweinidogion, yr oedd efe o dan angenrheidrwydd i ymarfer a galwedigaeth fydol i gynnal ei deulu. Bu efe a'i briod yn llafurus, gofalus, a ffyddlon iawn gyda'u hachosion bydol, eto yn rhagorol mewn cyfiawnder ac uniondeb yn eu holl ymdriniaethau a'r byd; a bu i'r Arglwydd eu benthithio hwynt, a'i fendith ef a'u cyfoethogodd. Yr oedd addfwynder ac ysbryd pwylllog gyda phob peth yn ei wneud yn barchus yn mhob man, ac nid yn fwy felly yn un man nag yn ei ardal ei hun, a hyny yn cael ei amlygu yn mhlith pob graddau, oedran, a sefyllfa. Nid oedd neb yn fwy parchus a gofalus o'i holl frodyr yn y weinidogaeth nag ef. Yr oedd yn barchus neillduol o bregethwyr ieuainc hefyd, yn gartrefol a dy-eithriol, llawer o ba rai ar y cyntaf wedi dyfod i'r dref a ryfedent i raddau, oblegyd yr olwg barchedig a gaent arno; pan ddeallai yntau hyny, defnyddiai yn fuan ryw lwybr doeth i symud eu hofnau, ac i godi eu meddyliau, fel cyn nemawr fynudau y byddent fel Jonathan a Dafydd yn annichonadwy eu gwahanu. Yn fynych iawn pan welai angenrheidrwydd, cynygiai o hono ei hun i ddechreu yr oedfa i'r llefarwr dyeithr, yr hyn a fu yn offerynol i siriol meddwl llawer un oedd cyn hyny yn dra isel, ac wedi dychwelyd i'r tŷ; nid oedd un math o waith yn ormod, nag uurhyw wasanaeth yn rhy wael ganddo eu cyflawni er eu gwneud yn gwbl gysurus. Mor nodedig yr ydoedd yn llawyrchu yn y gras rhagorol o ostyngieddrwydd. Yr oedd Mr. Lloyd yn ffeiddio rhodres yn mhob man lle gwelai gan mor nodedig o ddirodres ydoedd ef ei hun. Dydd Sabbath, Mai 25ain, 1834, bu farw y gwr duwiol, ffyddlon, a llafurus Mr. Lloyd, Beaumaris, Môn, ar ol treulio oes siriol yn nhŷ ei Dduw, a blynnydoedd moithion yn ngwintillan Crist. Y mae coffadwriaeth am fuchedd grefyddol ac ymarweddiad hardd yr hen bererin hwn, fel perarogl yn ffroenau byd ac eglwys. Yr oedd ei holl oes grefyddol yn addurn i'w broffes o efengyl Crist. Nid aml y gwelid dyn mwy diragfarn nag ef, na neb a fu byw bywyd mwy dichlynnaidd a diachos gofid i eglwys Dduw yn ei oes mewn un wlad.

LLOYD, DANIEL, gweinidog yr Annibynwyr yn Ninbych. Yr oedd yn enedigol o Droedrhwdalar, sir Frycheiniog. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1745 mewn lle a elwir Penybanc, plwyf Llanwrtyd; efe oedd y gweinidog cyntaf a gyfodwyd yma. Wedi iddo ddechreu pregethu anfonwyd ef i athrofa y Fenni yn mis Mawrth, 1766, a sefydlwyd ef yn weinidog yn nhref Dinbych, yn 1770. Nid oedd rhifedi yr aelodau yno ar y pryd ond 13, a'r gwrandawyr yn 40; cyraeddodd yr aelodau erbyn y flwyddyn 1790 i 60. Yn ol yr hanes a gawn am Mr. Lloyd, yr oedd yn Gristion gloyw, yn feddyliwr grymus, yn weinidog ffyddlon, ac yn dra llwyddianus i enill pechaduriaid at yr Iesu. Yr oedd iddo barch mawr gan gyfoethog a thlawd.

Cadwai ysgol ddyddiol a chyfranai addysg o radd uchel i'r ieuentyd a ddeuent ato. Gadawodd ei fyfyrgeill at wasanaeth ei olwynydd pwy bynag fyddai. Nid oedd ynddi fawr o lyfrau defnyddiol a gwerthfawr; ond dangosent fod Mr. Lloyd yn ddysgawdwr uchel yn yr oes hono. Gadawodd yn ei ewyllys ddiweddfaf bump o dai anedd a gerddi helaeth yn y dref tuag at gynnal y weinidogaeth yn y lle y bu ef yn weinidog, ar ol marwolaeth Mrs. Lloyd, y rhai a gynyrchant yn awr ddeunaw punt yn flynyddol, tra pery y byd. Efe a orphenodd ei yrfa ddaearol Gor. 13eg, 1800, yn 55 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn meddrod Mr. Jardine. Dywedir i Mr. Lloyd wedi iddo sefydlu yn y weinidogaeth, briodi un Ann Edwards, yr hon oedd aelod o'r eglwys dan ei ofal, ac yn ferch i Mr. John Edwards, o ben isaf y dref, yr hon a fu yn ymgeledd gymwys iddo am ei oes, ac yn weddw yn nhŷ y capel am rai blynyddoedd ar ol ei gladdu. Yr oedd yn ei amser ef Ysgotiaid a Seison yn aelodau o'r eglwys dan ei ofal. Byddai Mr. Lloyd yn cynnal gwasanaeth Seisnig a flaen yr un Cymreig, bob boreu Sabbath, ac weithiau yn y pryd-nawn hefyd. Yr oedd milwyr Ysgotiaid, (*cavalry*) a fu yn aros yn y dref dros amser yn dyfod i'r gwasanaeth Seisnig; yr oedd yr olwg ar y capel yn ddyeithr, eto yn hardd. Deuai y Cymry i mewn y boreu, pan y byddai y Seison yn myned allan. Yr oedd y gynulleidfau a pryd hyny yn fwy lluosog yn y boreu nag un amser arall yn y dydd. Prif fari bywyd gweinidogaethol Mr. Lloyd oedd gormod o arafwch i symud gydag angenrheidiâu yr oes. Yr oedd teimlad yr oes yn gofyn am fywyd a than yn y weinidogaeth, ond cadwai efe at yr hen drefniadau oeraidd a difywyd, ac mewn canlyniad ciliodd llawer o'r prif aelodau, ymadawodd lluaus o'r gwrandawyr i fanau lle y caent weinidogaeth fywiog, a gwanychodd yr achos yn ddirfawr. Dywedir fod Thomas Edward, o'r Nant, pan yn wr ieuanc, yn arfer gwrandao yn y capel hwnw, ac iddo ddiog wrth Mr. Lloyd y weinidog, fel y gelwid ef gynt, am iddo omedd cenad iddo i ganu carol yn amser y gwyliau. Byddai pobl yn edrych ar aelodau yr eglwys hono dringain mlynedd yn ol, fel pe byddent ryw hen eglwyswyr parchus tra llym dros eu trefniadau a'u ffurfiau, ond yn hynod o sychlyd. Nid oeddynt yn cydfyned fawr a'r oes, pan oedd achos y Methodistiaid yn un tân i gyd. Yr oedd cryn wrthwynebiad mewn rhai o honynt i folianu a gorfoleddu, llawer a adawsant y lle, ac a aethant at y Methodistiaid yn amser Mr. Lloyd mewn canlyniad i hyny. Yr oeddynt hwy am gael eu defodan fel pobl yr eglwys blwyfol, yn barchus, heb roddi nemawr ryddid i'r teimladau dori dros y llestri. Bernir mai at gapel Lon y Swan, Dinbych, y mae Thomas Edwards, o'r Nant, yn cyfeirio yn y llyfr a elwir "*Banau y Byd*," pan y dywed:—

"Mi es yn mlaen ar fy nhrasel, mi welwn gapel Lile yr oedd y *Presbyterian Dissenters* mewn cyfran,

A chanddynt athrawiaeth o deilwng dystiolaeth Nad oedd dim i'w ddywedyd, ond eu bod yn lled sychlyd."

LLOYD, ROGER, oedd weinidog gyda'r Trefnyddion Calinaidd, yn sir Fflint. Mab ydoedd i Roger ac Ann Lloyd, gynt o Langgollen, ganwyd ef tua'r flwyddyn 1786. Symudasant yn 1801 i Ruabon pan oedd ef yn bumtheg oed. Dechreuwyd ysgolion nosol yn y gymydogoeth, a *Society* plant a phobl ieuanc yn Rhoellanerchrugog; ymunodd R. Lloyd a'r ddwy gymdeithas, ac ymroddodd a'i holl egni i gyraeddyd rhyw gymaint o ddysg a gwybodaeth; yn y rhai hyn y dysgodd ddarllen y Beibl ac ysgrifenu; yn yr ysgol nos y dechreuodd ddysgu Seisneg, fel y gallodd ar ol hyny ddefnyddio llyfrau y duwinyddion Seisnig, er ei adeiladaeth ei hun ac ereill, a phregethu yn Seisneg i breswylwyr goror Clawdd Offa. Yn mysg y plant a'r bobl ieuanc yn Rhos yr oedd eto yn rhagori yn fawr mewn dysgu penodau, ateb cwestiynau, a chanu, fel y dywedodd un hen fraud am dano pan y daeth i'r gyfeillach, "*Mae i hwn rywbeth i wneud*." Wedi bod am flwyddyn yn y gyfeillach cynygiodd ei hun yn aelod eglwysig yn y Rhos; yr oedd y pryd hwnw yn 16 mlwydd oed, a dechreuodd bregethu pan yn 23 mlwydd oed, a bu yn ffyddlon gyda'r gwaith pwysig hwn yn ol ei ddawn a'i amser am 38 o flynyddau. Llafuriodd yn benaf yn ei gymydogoeth yn mhlith y Cymry a'r Seison. Bu hefyd rai gweithiau yn teithio trwy amryw o siroedd y Deheu a Gogledd Cymru. Yr oedd yn ddarllenwr mawr; y llyfrau oedd fwyaf hoff ganddo heblaw y Beibl, oedd ysgrifeniadau y Puritaniaid a'r anghydfurfwyr, megys y Dr. Owen a'i gyfoeswyr. Er na chyfrifid ef yn bregethwr mawr, yr oedd yn pregethu mewn modd rhwydd a bywiog, ac yn gyffredin mewn dull rheolaidd o ran materion, ac yr oedd llawer o bethau gwreiddiol yn nglyn ag ef. Yr oedd athrawiaeth rhad ras yn cael arbenigrwydd mawr yn ei bregethau, fel y bu rhai o'r Seison yn ei alw, "*The election of grace preacher*;" eto galwai ar bawb yn ddiwahaniaeth i edifarhau a chredu yr efengyl. Yn nghyfarfod misol Gwreccsam, tua thair wythnos cyn ei farwolaeth, yr oedd ar y fainc yn adrodd ei brofiad, pan y tystiai yn hyderus fod ganddo heddwch tuag at Dduw, trwy ei Arglwydd Iesu Grist. Dydd Mawrth, y 4ydd o Ragfyr, 1855, y bu farw Mr. Roger Lloyd, Ruabon, yn 61 mlwydd oed. Yr oedd ei ieuchyd wedi gwanhau er ys rhai blynyddoedd, ond yndrechai er ei lesegdd i fyned i'w goyddiadau. Sadwrn, Rhagfyr 8, aeth tua Mynydd Buckley, gan frwriadu pregethu yn y daith hono y Sabbath canlynol. Aeth i'r oedfa boreu y Sabbath i'r Mynydd Isaf, ger y Wyddgrug. Pan yn y pulpud yn dechreu y cyfarfod, gwnaeth gais i ddarllen a gweddio; ond ni ddeallwyd dim a dywedai; yr oedd llaw anghu wedi ymaflyd ynddo ef. Ceisiodd y cyfeillion gerbyd a hebryngwyd ef adref y dydd hwnw, ac ymddangosodd yn fywiog

yehydig wedi hyny, ond marw yr oedd. Y peth diweddaf a glywodd ei deulu ganddo, oedd canu y penill—

“O fryniau Caersalem ceir gweled,” &c.

LLOYD, LEWIS, a aned mewn lle a elwir Cwrt Henry, sir Gaerfyrddin, yn y flwyddyn 1768. Enw ei dad oedd William Lloyd. Lewis oedd yr hynaf o'r plant. Anfonwyd ef i'r ysgol pan yn ieuanc, ac yn fuan daeth yn wrthddrych argraffiadau crefyddol. Wedi ei dderbyn yn aelod, a chael prawf o'i gymwysder anogwyd ef i bregethu gyda'r Annibynwyr. Wedi mwynhau addysg athrofaol sefydlodd yn y weinidogaeth yn Manceinion, trwy gymeradwyaeth Dr. John Jones, brodor o Gefntelych, ger Llanymddyfri. Nid ydym yn gwybod pa un ai yno yr urddwyd ef ai peidio. Cyn hir wedi ei sefydlu yn Manceinion, ymunodd mewn priodas ag unig ferch i John Jones, masnachwr cyfoethog yn y ddinas hono, yr hwn oedd yn Gymro trwyadl. Gan fod ei dad yn nghyfraith yn gweled ei fod yn ddyn o feddwl treiddgar, trefnus, a chyflym; ac hefyd yn ysgolaig rhagorol, ond pregethwr gwanaidd iawn, heb un arwydd y byddai iddo ddyfod yn un o ser y pulpud, er y gallasai ddyfod yn haul y byd masnachol, anogodd ef i roddi i fyny pregethu, ac ymroddi yn hollol at fasnach. Cydsyniodd yntau; a thebygol nad pechod mawr ydoedd hyny, gan fod lle i farnu nad oedd wedi ei fwiadu i'r alwedigaeth bwysig o bregethu'r efengyl. Boddlonodd Lewis Lloyd ei dad yn nghyfraith i'r fath raddau, fel y gwnaeth ef yn rhanog ag ef yn y fafnach. Cyn iddo gael y gefnogaeth hon, yr oedd Lloyd wedi dangos ei hun yn ddyn o allu ac o ymddiried; ond yn ei gylch newydd teimlodd ei hun mewn maes eangach, ac yn anadlu awyr mwy ysgafn a phur; ac felly ymagorodd ei alluoedd gyda chyflymdra ac i helaethrwydd mawr. Ar ol iddo dreulio rhai blynyddau yn y sefyllfa hon, anfonwyd ef i Lundain, i sefydlu a dwyn yn mlaen ariandy, dan yr enw "Ariandy Jones, Lloyd, a'r Cyl." Cyn hir daeth hwn yn un o'r ariandai mwyaf dylanwadol yn y brif ddinas; ac y mae yn aros hyd heddyw mewn sefyllfa gref ac iachus, a hyny yn benaf o athrylith mab Cwrt Henry, sir Gaerfyrddin. Daeth Mr. Lloyd yn un o'r dynion cyfoethocaf yn y deyrnas; a daeth y bachgen bychan a ddechreuodd ei yrfa fel pregethwr Ymneillduol, i gael groesawiad cynas gan fawrion y Senedd a'r llys. Dyrchafwyd ei fab, Samuel Jones Lloyd, trwy ei wneud yn aelod o Dy yr Arglwyddi, dan yr enw Arglwydd Overstone. Mewn materion arianol y mae y Cymro hwn yn y rhes flaenaf yn mysg pendefigion y deyrnas. Profodd Lewis Lloyd fod y meddwl Cymroaidd yn alluog i belydru dysgleirdeb yn y cylch hwnw, sef masnach-aeth ac anturiaeth; cylch ag y myn y Seison nad oes neb yn meddu cymwysderau ato ond hwy. Y mae parchusrwydd ei fab yn mysg yr Arglwyddi yn brawf nad oes ar athrylith eisiau dim ond cyfleusdra a chwareu teg er

ymgystadlu ag eiddo unrhyw genedl pa bynag. Gwelodd Lewis Lloyd ddyddian lawer, a chyraeddodd oedran teg. Fel dyn o onestrwydd ac ymddiried, safai ei nodwedd gyda'r dysgleiriaf yn y deyrnas. Casglodd bentfyrâu o arian, a phrynodd diroedd llydain. Meddai balasau gwychion, ac eisteddai gyda phen-defigion y bobl. Ond yr un peth a ddamwain i'r cyfoethog ag i'r tlawd; ac felly, er ei holl enwogrwydd a'i gyfoeth, efe a fu farw, yn mis Mai, 1858, yn mhalas ei fab yn sir Northampton, yn 90 mlwydd oed. Yr oedd ei onestrwydd diwyrni, ei anrhydedd ymddiriedadwy, ei ofal manylgraff, a'i ddyfal barhad, yn bethau ag y dylai ein darllenwyr ieuanc eu hefelychu, os am ymgodi mewn cymdeithas, a dyfod yn mlaen yn y byd. Nid oes y fath beth a llwyddo yn ein hymwneud ag ereill heb fod yn eirwir a thellwng o ymddiried. Gwamalrwydd, dauwynebedd, a diofalwch, ydynt yr elfenau mwyaf dinystrïol i lwyddiant dynion ieuanc. Nis gwaeth pa mor gryf fydd y galluoedd, pa mor fywiog y dymer, na pha mor ddyddan fydd y dawn siarad, os bydd twyll, dichell, a brad yn eilunod y galon. Gwell gan bawb ddyn unplyg diddawn, na dyn doniol twyllodrus. Cywirdeb moesol yn unig a sicrha ymddiried a pharch; er y gall dysg a dawn, a medr, roddi rhyw fath o ddiwyrwch cymysgylid am ychydig amser. Gwell cymeryd amser i ffurfio nodwedd sefydlog, na bod yn wageddus ac awyddus am glod anhaeddianol, heb gymwysder i'w ddal i fyny. Ychydig feddyliodd Lewis Lloyd am glod dynion; ond gan iddo ddangos ei hun yn ddyn sefydlog ac ymddiried, efe a gafodd anrhydedd a chyfoeth. Ei hoff waith pan tua 88 mlwydd oed, yn ei balas pendefigaidd yn Overstone, oedd adrodd hanes ei fywyd fel myfyrwr yn Abertawe. Ei gydfyfrwyr yn y coleg oedd ynt y Parchedigion W. James, Caerdydd, a David Jones, Maesyronen, sir Faesyfed. Yn eu tro yr oedd galwad am i'r myfyrwyr ddechreu gwaith y dydd trwy weddi gyoeddus yn y ffyrgell; ond ymddengys mai lled fyr ei ddawn oedd efe fel gweddiwr, a llawer tro y talodd efe chwe cheiniog i arall am weddio yn ei le. Ymddengys mai bachgen duwiol a doniol oedd y gweddiwr, ond nad oedd yn llawer o ysgolaig. Adroddai Lloyd yr hanes hon, yn nghyd a'r eiddgedd a deimlai y pryd hwnw wrth sylwi ar ddawn gweddi y cyfaill crybwylledig, er na chyr-aeddodd wedi hyny ond cyflog ag y gwnaeth-ai ei gogydd neu ei drulliad ef ei gwrthod gyda ffroenucheledd teilwng o draws deyrn y dwyrain. Mewn ystyr arianol neu dymorol, yr oedd gwahaniaeth annrhaethol rhwng gwobrwyon bydol y ddau gydfyfrwyr yn y coleg. Yr anrhydedd uwchaf a gyraeddodd un oedd cael bod yn bregethwr deg o'r gloch mewn cymansa; ond y lllal a ddyrchafwyd i'r cyfoeth a'r anrhydedd mwyaf; ei roddi i breswylion un o'r palasau mwyaf pendefigaidd yn y gwledydd, a phawb yn mhob lle yr elai yn plygu glin ac yn ymostwng iddo.

LLOYD, HUGH, Towyn, Meirionydd, a

aned mewn amaethdy bychan, o'r enw Bryngoleu, ger y Bala, yn y flwyddyn 1790. Pan yn blentyn antonwyd ef i ysgol gyffredin yn y gymydogaeath; a thra nad oedd eto ond plentyn efe a ddangosai ryw arwyddion o'r hyn oedd efe i ddyfod yn ol llaw. Arferai yn fynych bregethu i'w gydchwareuwy'r a'i gydysgoleigion. Yn mheneu ychydig efe a ymfudodd i gymydogaeath Manceinion, lle yr arosodd o gylch tair blynedd, a lle hefyd yr ymunodd â phobl yr Arglwydd. Yn fuan wedi iddo ddechreuoddi i'w ardal enedigol efe a ddechreuodd bregethu yn eglwys Penystreyd, Trawsfynydd. Yn ganlynol efe a ymsefydlodd am beth amser yn y Groeslon, Ynys Mon, lle y cadwai ysgol. Yn y flwyddyn 1816, derbyniodd alwad i'r weinidogaeth oddiwrt h yr eglwys yn Llwyngwril; ac yn y flwyddyn ganlynol efe a neillduwyd i fod yn fugal arni. Cymerodd hefyd ofal yr eglwys yn Llanegryn a Thowyn. Yn fuan efe a ychwanegodd eglwys yn Llanfihangel a Saron. Efe hefyd a fu yn offeryn i adeiladu capeli yn yr holl leoedd hyn, oddigerth Llwyngwril. Gan fod yr ardaloedd hyn yn lled isel a thlodion eu hamgylchiadau, bu dan yr angenrheidrwydd o fyned lawer oddi cartref i gasglu, er cyfateb y treuliau. Gan nad pa mor auhyfryd y gallasai hyn fod, yn gystal iddo ef ag i ereill, nid oedd dim ond un o ddau beth am dani—naill ai myned i gasglu, neu ynte gadael y capeli heb eu hadeiladu, neu o leiaf, heb dalu am danynt. Ychydig oedd iddo ddysgwyl oddiwrt h yr eglwys dan ei ofal, gan eu bod yn weinlon. Nid oedd ei gyflog oddiwrt h dros ddeg punt yn y flwyddyn, ar gyfartaledd. Er hyn yr oedd llwyddiant ar ei lafur, fel y daeth yr eglwys yn mheneu amser yn ddigon cryfion i'w rhanu yn ddwy fugeiliaeth. Y fugeiliaeth a barhaodd dan ei ofal ef oedd Towyn a Saron. Yn y flwyddyn 1849, urddwyd Mr. Isaac Thomas i fod yn gydfugal ag ef; ac yn ganlynol efe a roddodd ei lafur am ddim. Gellid gofyn gan hyn y pa fodd yr oedd yn gallu byw felly. Dim ond trwy gadw siop fechan a thyddyn, yn nghyd a thwy ddiwydrwydd a chynlludde ei wraig, yr hon a gydnabyddid yn gyffredin yn un o ragorolion y ddaear. Yr oedd Mr. Lloyd hefyd yn ddyon o riniau rhagorol. Yr oedd yn drwyadl wyneb agored a theg, ac yn foueddwr o'r iawn ryw. Ei nodwedd fu trwy ei holl fywyd yn ddiargyoeidd. Er dechreuad y mudiad dirwestol, efe a barhaodd yn llwyr-ynwrthodwr, yn yr ystyr fanylaf o'r gair, hyd ei fedd. Efe a wasanaethodd y Feibl Gymdeithas yn ffyddlon a deheuig fel cofiadur lleol dros 40 mlynedd. Ymdrechodd yn galed iawn y flwyddyn ddiweddfaf o'i oes, yn erbyn gwrthwynebiadau lawer, er cael Ysgol Brydeinaidd i dref fechan Towyn, a gorphwysai cwblad yr adeilad yn agos iawn at ei feddwl pan ar ei wely anghu. Dau beth a barent iddo ddymunio cael byw yn hwy—fel y gallai fyw yn well dyn, a gweled yr ysgoldy ar ben. Bu farw mewn cysondeb a'i fywyd. Bu fyw i Grist, a'i ddiwedd oedd

tangnefedd. Bu Mr. Lloyd rai blynyddau yn brwydro ag anhawaderaau cyn cael ei draed oddidano. Y diffyg mawr cyntaf a deimlai oedd cael man cyfleus i addoli. Gwelodd cyn hir lanerch o dir pwrpasol ar werth. Ond pa le yr oedd y £74 i'w brynu? Ie, a'r tri chant a haner arall i adeiladu arno? Nid oedd rhif yr aelodau oedd ganddo rhwng y tair eglwys nemawr dros haner cant, a'r rhai hyn gan mwyaf, os nid oll, yn ddigon tlodion. Ond "lle y mae ewyllys y mae gallu." Yr oedd gan Mr. Lloyd ewyllys, ac nid hir y bu heb y gallu. Aeth ar hyd y gymydogaeath a chasglodd £50. Ystyrid hyn yn gryn orchest y pryd hyn. Yr oedd wedi gwneud penderfyniad i beidio dechreu adeiladu heb fod ganddo mewn llaw o leiaf £200. Nid oedd efe yn un o'r rhai hyn y adeiladai dwr heb yn gyntaf fwrw'r draul, er gweled a oedd ganddo a'i gorphenai. Yr oedd bob amser yn hynod o ofalus cyn dechreu ei gynlluniau i weled eu bod yn gyraeddadwy; ac nid ydym yn cofio ei weled erioed yn ymgynyg ar unrhyw orchwyl a'i adael ar ei haner. Ond gwelwyd ef rai troion, o herwydd ei ofnau a'i oehelgarwch, yn ymatal oddiwrt h rai pethau oedd i'n tyb ni, yn angenrheidiol a chyraeddadwy. Rhy fach o'r anturiaethus oedd ynddo; ond dichon ei fod ar y cwbl yr ochr ddiogelaf. Aeth i Loegr a llwyddodd i gasglu y £200, ac yna dechreuodd o ddiffir ar y gorhwyl o adeiladu; a daeth y cwbl i ben yn llawer cynt nag y dysgwylodd. Prynodd y tir yn y flwyddyn 1819; ac yr oedd wedi agor addoldy eang a chyfleus yn gynar yn 1820; a chyn diwedd y flwyddyn yr oedd wedi talu yr hatling olaf o'i ddyled. Ond nid yn ddi-arwybod iddo ef y gwnaed hyn. Teithiodd lawer yn mhell ac yn agos, a'i "Chapel case" yn ei law; a pha faint bynag o rwystrau a gafodd yn ei ymweliadau annerbyniol, dychwelodd yn ei ol yn galonog cyn diwedd yr un flwyddyn, a digon o arian yn ei logell i gyfarfod holl ofynion y ddyled drom a adawodd ar y lle pan gychwynodd oddi cartref. Bu dan yr un anfanteision am leoedd cyfleus i addoli yn y manau ereill hefyd; a dywedir i'r arch fod o dy i dy yn Llanegryn dros amryw flynyddau. O'r diwedd llwyddwyd i gael capel a chryn dipyn o ddyled arno, a bu raid i Mr. Lloyd eto wynebu am gymorth wledydd estronol. Efe a adeiladodd gymaint o gapeli, mewn nifer o leiaf, a nemawr o weinidogion yn Nghymru, a throsglwyddodd hwy oll i ofal ei olynyddion heb genioig o ddyled yn aros arnynt. Yn y flwyddyn 1849, barnodd Mr. Lloyd yn oreu i anog yr eglwys yn Towyn a Bryncreg, i gael gwr ieuanc gydlafurio ag ef, yr hyn a wnaethant. Parhaodd Mr. Lloyd eto i ymweld yn fisol a'r hen eglwys hyd y flwyddyn 1852, pan y teimlodd fod henaint wedi ei oddiwes, ac yn ei luddias i fod mor ddefnyddiol iddynt ag y carai. Felly ymneillduodd, gyda hiraeth mawr o bob tu, oddiwrt h y gongl yma o faes ei lafur dros gynifer o flynyddoedd. Wedi hyn cyfyngodd ei ymdrechion yn benaf i Towyn, Saron, ac Aberdyfi. Ychydig cyn

ei farwolaeth, tarawyd ef a'r parlys, yr hyn a effeithiodd ar ei lafar nes ei anaddasu fel siaradwr cyoeddus. Ond yr oedd ei galon gymaint yn y gwaith, fel y mynodd lanw ei gylch fel y gallai hyd y diwedd. Tua diwedd Awst, cymerwyd ef yn glaf, a pharhaodd i waethygu hyd y 25ain o Fedi, 1861, pan y rhoddodd angen derfyn ar ei holl boenau a'i ofidiau, yn 71 mlwydd oed. Fel dyn, yr oedd iddo ei ragoriaethau. Yr oedd ganddo synwyr cyffredin cryf; a galleid ymddiried i briodoldeb ei gyngor a'i gyfarwyddyd mewn wyth o bob deg o enghreifftiau. Er ei fod yn naturiol o dymor lled wyllt a byrbwyll, yr oedd ei gynghorion bob amser yn dangos meddwl a phwyll. Yr oedd yn ddyn i'r cyoedd. Pob mudiad o bwys a gymerai le yn y dref a'r gymydogiaeth, edrychid ato ef am arweinydd gan y bobl yn gyffredin. Cymerai ran flaenllaw yn yr etholiadau yn wastadol. A phan flurfiwyd y Bwrdd Iechyd yn Nhowyn ac Aberdyfi, yr oedd ef yn wastad yn llygadu am y diwygiadau a allesid wneud; tra o'r tu arall yn dra gofalus am gynildeb yn y treuliau. Nid oedd un gymdeithas ddyn-garol na chrefyddol nad oedd ef yn cymeryd y dyddordeb mwyaf ynddynt. Colodd y Feibl Gymdeithas nodwr a phleidiwr gwresog ynddo. Un o'r golygfeydd diweddf a gawsom arno oedd wedi ymgladdu yn mhapurau a chyfrifon y Gymdeithas, yn paratoi yr adroddiadau erbyn yr adeg benodedig. Fel Cristion, nid ydym yn meddwl i neb, yn ystod y tymor maith o 45 mlynedd a dreuliodd yn y weinidogaeth yn mysg yr un pobl, gael achos i ameu didwylloedd ei grefydd. Credai y gwirionedd, teimlai y gwirionedd, ac yr oedd holl radiad cyffredin ei fywyd yn cyd-ddwyn tystiolaeth i'r gwirionedd. Fel pregethwr, nis gellir ei resu yn mysg y dosbarth blaenaf fel pregethwr i'r cyoedd; ail raddol oedd ei ddoniau a'i dalentau. Ond fel pregethwr i'r un gynulleidfa, yr oedd ynddo ragoriaethau. Yr oedd ganddo yn wastad bregeth dda, bwrpasol, wedi ei hastudio yn fanwl. Anaml, os byth, y gwelid ef yn y pulpud ag arwyddion fod diolfalwch ac esgeulusdra wedi bod yn flaenorol yn y fyfyrgeill. Yr oedd yn weinidog sefydlog defnyddiol. Y mae yn eithaf posibl bod yn bregethwr poblogaidd a chymeradwy, heb fawr o gymwysder fel gweinidog sefydlog. Nid bob amser, fel y mae mwyaf yr anffawd, y mae'r pregethwr a'r bugail yn cydgyfarfod yn yr un person. Pa faint bynag o allu ac athrylith fyddo yn y pulpud, os bydd diffyg *oddidano*, teimlir yn fuan fod un o hanfodion y weinidogaeth sefydlog yn eisiau. Yr oedd yn hynod ffyddlon hefyd yn y cylchoedd yr ymdroai ynddynt. Teithiai trwy bob tywydd pa le bynag y byddai galwad am ei wasanaeth. Clywsom ef yn dywedyd mai dim ond unwaith yn ei oes y methodd gyraedd ei gycoeddiad, a hynyr wrth fyned i Lanfihangel ar luwch o eira oedd wedi cuddio yr heol o glawdd i glawdd; a gwnaeth gynyg teg arni y tro hwnw; aeth rai milldroedd yn mlaen, nes o'r diwedd y suddodd ei anifail oddidano

hyd fon ei gluniau yn yr eira, a bu mewn penbleth ryfedd i'w gael yn rhydd. Gorfu arno droi yn ei ol, a mawr oedd ei alar a'i ofid o herwydd hyny. Parhaodd yn ei ffyddlondeb hyd y diwedd. Wedi i'w beiriau llafar gael eu hanaddasu gan y parlys at lanw ei gylchoedd cyoeddus gydag un gradd o effaith, yr oedd trwy y cwbl yn dra selog dros gadw ei gylch ar y Sabbathau. Mynai bregethu yn aml pan nad oedd ei wrandawyr ni deall nemawr fwy o hono na phe llefarasai mewn tafodiaith ddyweithr wrthynt. Ac un o'r pethau diweddf a ddywedodd wrthym oedd, y carasai yn fawr i haul ei ddefnyddioldeb a haul ei fywyd fachludo yr un pryd. Fel hyn y bu fyw y Parch. Hugh Lloyd, ac yn y modd yna y bu farw.

LLOYD, THOMAS, YSW., Bronwydd, sir Aberteifi, ydoedd wr o gyfoeth mawr, yn fwy felly na nemawr yn yr ardal lle'r oedd yn preswyllo. Treuliodd y rhan flaenaf o'i oes yn gwbl ddfeddwl am ei ddiwedd. Fel y rhan amlaf o foneddigion, dylynai y cwn hela, a difyrwch cyffredin y dosbarth yr ysgogai ynddo; ond trwy ba foddion y cymerodd cynnewidiad le ynddo, yr oedd yn gyfnewidiad mawr ac amlwg. Rhoddodd heibio ar unwaith ac am byth bob arferion a farnai yn ddiles. Ymadawodd a'r cwn hela, ac ymroddodd i wasanaeth ei Dduw a'i genedlaeth, mewn llwybrau mwy sylweddol. Yr oedd ef a Mrs. Lloyd yn meddu arwyddion amlwg o wir dduwioledeb, fel y dywedai y Parch. Thomas Jones, Caerfyrddin, yr hwn a gyfeillachai lawer a hwynt, na chyfarfu efa gwr a gwraig dduwioleach na hwy yn ei oes. Yn y flwyddyn 1794, yn mhen dwy flynedd ar ol ei ddychweliad at grefydd, efe a benderfynodd adeiladu addoldy ar ei dir ac ar ei draul ei hun, yr hwn a alwodd "Capel y Drindod," gan awgrymu ei fawr wrthwynebiad i syniadau yr Undodiaid, y rhai oeddynt ac ydynt eto yn y cymydogiaethau hyny. Yr oedd y capel hwnw ar y pryd yn un o'r rhai harddaf o gapeli y sir. Wedi ei gwbl orphen aeth y boneddwr ei hunan i gyfarfod misol y Trefnyddion, a gynelid yn Mhenymorfa, mewn amaethdy o'r enw Esgor; a chyflwynodd ef yn anrheg i'r cyfundeb ag oedd y pryd hyn dan aden yr Eglwys Sefydledig, yr hyn a wnaoth mewn modd gostyngedig a hunanymwadol iawn. Yr oedd y milwriad hwn yn fwy ei gyfoeth ac yn uwch ei swydd na'r canwriad gynt, ond yn gyflyb iddo o ran ansawdd ei ysbryd, a'i uchel ymeriad; am yr hwn y dywedodd yr Iuddewon, "Y mae efe yn caru ein cenedl ni, ac efe a adeiladodd i ni synagog." Ac nid adeiladu y capel oedd yr unig arwydd a roes y milwriad Lloyd o'i barch i'r ofengyl, ond efe hefyd a ddewisodd weinidogion cymwys i bregethu yn y capel bob Sabbath ar gylch, a chyfranodd yn llaeth at gynul y weinidogaeth yn y lle. Y rhai cyntaf a ddewisodd oedd dau o'r Trefnyddion, sef y Parchedigion Samuel Lloyd, Abertawe; a John Williams, sir Benfro. Dau o'r Annibynwyr, sef y Parchedigion Benjamin Evans, Drefwen; a Morgan Jones, Trelech.

Un offeiriad—y Parch, Mr. Hughes. Ar ol marwolaeth Samuel Lloyd, dewisiwyd y Parch. Thomas Jones, Caerfyrddin; a'r Parch. Ebenezer Morris, i gyflawni y Sabbath hwnw bob yn ail. Rhoddai Mr. Lloyd haner gini i'r pregethwr a wasanaethai y Sabbath, a thri swllt tuag draul yr oedfa a gynelid yn y capel bob bore dydd Mercher. Ac er fod Mr. Lloyd a Mrs. Lloyd yn aelodau yn yr Eglwys Sefydledig, ac yn cymuno ynddi, yr oeddynt yn arfer cymuno hefyd yn y capel hyd ddydd eu marwolaeth. Tuag at barhau y weinidogaeth yn y lle ar ol er farwolaeth, gadawodd £600 yn ei ewyllys, dyddiedig Gorphenaf 2, 1795, i ofal ymddiriedolwyr, i'w gosod allan ar log, a'r llog hwnw i gael ei ddefnyddio yn flynyddol i gynnal pregethiad yr efengyl ddwy waith bob Sabbath, ac i dalu treuliau ereill a ddygwyddent, na thelid gan deulu Bronwydd eu hnnain. Yn y flwyddyn 1808 bu farw y boneddwr caredig a duwiol hwn. A chan fod Mrs. Lloyd yn feddianol o'r un ysbryd a'i phriod, ac yn wraig ragorol am ei synwyr cryf, yn gystal ag am ei duwioledeb, rhoddodd hi hithau £600 yn ychwanegol at y swm a roddasai ei phriod o'i blaen, i ofal yr ymddiriedolwyr, i'w gosod allan yr un modd, ac i'r un dyben. Y mae y £1,200 yn awr dan ofal yr ymddiriedolwyr, a'r llog yn cael ei ddefnyddio gyda chysondeb at y dybenion gosodedig; a'r capel hefyd yr un modd yn cael ei wasanaethu yn ol yr hen drefn, a gweinidogaeth gyson. Ni themlodd yr Annibynwyr ddyddordeb mawr erioed yn y lle, er eu bod yn gwneud defnydd o hono yn Sabbathol ac wythnosol. Nid oes yn awr ond un Sabbath yn cael ei gyflawni gan Annibynwr, gan fod yr enwad hwnw wedi adeiladu iddynt eu hunain addoldy yn y gymydogogaeth, lle y teimlant yn fwy cartrefol ar eu penau eu hunain. Bu y milwriad Lloyd farw dair blynedd cyn i'r ymranidol gymeryd lle rhwng y Trefnyddion a'r Eglwys Sefydledig. Yn mhen dair blynedd wedi yr amgylchiad hwnw, ymadawodd tua haner y gynulleidfa o'r capel i'r eglwys.

LLOYD, SAMUEL, oedd weinidog gyda'r Trefnyddion Calfinaidd yn Abertawe. Ganed ef yn sir Aberteifi, yn y flwyddyn 1742. Bu am rai blynyddau yn perthyn i gyfundeb Iarlls Huntington. Yr oedd yn brogethwr deallus, a gwresog iawn. Yr oedd yn gyfarwydd a'r ddwy iaith. Bu unwaith yn filwr yn y fyddin; a daeth yn filwr da i Iesu Grist. Unwaith ymwelodd a thref Machynlleth i bregethu. Safai ar risiau ty gerllaw neuadd y dref. Ymwisgai yn ngwisgoedd ei swydd, ac ymddangosai yn fwy boneddigaidd na chyngorwyr bychain a dirmygus y Trefnyddion yn gyffredin y pryd hwnw. Ymgyngulodd llu o erlidwyr hefyd, y rhai, gan sefyll wrth gefn tai bychain gerllaw, a luchient y ceryg yn gyntaf ar nen y ty, y rhai a ddisgynont oddiyno yn gawodydd i'r lle y safai y pregethwr arno. Ond yr oedd cryn wroldeb yn y pregethwr. Dywedai yn eithaf digyffro, iddo ef gynt fod dan gawodydd mwy peryglus na chawodydd o geryg, ac iddo gael

ei waredu oddiwrth ynt oll. Felly hefyd y tro hwn. Er maint oedd cynddaredd ei wrthwynebwyr, a pherygl ei sefyllfa gan y ceryg, ni ddygwyddodd un math o niwed. Yr oedd Mr. S. Lloyd yn o'r pregethwyr a ddewisasai Mr. Lloyd, Bronwydd, i bregethu yn Nghapel y Drindod, yr hyn a barhaodd i wneuthur tra fu byw. Bu farw yn y flwyddyn 1823, yn 61 mlwydd oed.

LLOYD, JOHN, Tan-y-rhiwiau, Llan-sanan, sir Ddinbych. Mab ydoedd i Risiard a Mary Lloyd, y rhai oeddynt yn byw mewn tyddyn bychan a elwid y Bryndu Isaf, yn y plwyf uchod. Ganwyd ef yn mis Gorphenaf, 1751. Pan ydoedd tua dwy flwydd oed bu farw ei dad; ac nis gallai ei fam roddi iddo ond ychydig o ysgol. Dywedir fod rhyw ddirifolwrwydd neillduol yn ei feddianu pan yn dra ieuanc am y bod o Dduw; a'i fod yn gofyn llawer o gwestiynau i'w fam pan tua phump neu chwech oed, megys pwy a wnaeth yr haul, a'r lleuad, a'r ser, &c. Yr oedd ei fam, yn nghyd a thri o'i frodyr, Dafydd, Robert, a Phedr, yn profesu crefydd, ac yn aelodau gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, y rhai oeddynt y pryd hwnw yn ymgynull yn y Bryn Bugad. Ty yw Bryn Bugad, yn agos i addoldy Tanyfron, lle yr arferid pregethu cyn adeiladu yr addoldy yno. Ond er hyny, gwyllt a direidus y parhaodd John Lloyd, ac yn nodedig am ei gastiau dichellgar hyd y flwyddyn 1765, pan y dygwyddodd iddo ef ac ereill o'i gyfoedion, ar brydnawn Sabbath teg yn yr haf, fyned i oedfa, yr hon oedd yn cael ei chynnal ar fin y ffordd yn agos i'r Dafarn-newydd, rhwng Llansannan a Nantglyn, heb ganddynt ddim gwell dyben mewn golwg nag i aflonyddu yr addolai! Wedi dyfod o honnynt i'r lle efe a glywai y pregethwr yn adrodd ei destun, a pharodd yr Arglwydd i'w eiriau lynu yn ei feddwl fel saethau, ac i'w oleuni lewyrchu yn ei galon yn y fath fodd, nes ei rwymo i wrandaw yn ddirifol a sobr, ac y dygwyd ef i ganfod graddau o ddrwg ei gyflwr truenus, a'i ddwyn i benderfynu gadael ei ffyrdd drygionus am byth. Yn fuan wedi hyny ymunodd a'r Trefnyddion Calfinaidd yn nghyndeithas neillduol y plant, yr hon a gynelid ar yr un amser a chymdeithas y rhai mewn oedran, ac yn yr un tŷ, ond eu bod mewn gwahanol ystafelloedd; eithr yn mhen rhyw yspaid o amser, bu gorfod iddynt symud hon i dŷ cyfagos, yr hwn a elwid Rugor Isaf, o herwydd fel y tybid fod y naill yn rhwystr i'r llall, trwy eu bod yn tori allan i lefain haleluiah, ac i orfoleddu yn ddirfawr gyda'r plant cyn i'r hen bobl ond yn brin ddechreu weithiau. Bryd arall, enynai y tân nefolaidd gyda'r hen bobl; a phan ddygwyddai felly, beth bynag fyddai gan y naill gymdeithas i ymdrin ag ef, byddai raid iddi ei roddi heibio yn y fan; canys nid oedd modd eu hatal rhag myned i gydwlleda a'r llall. Fel yr oedd John Lloyd yn cynyddu daeth yn aelod o gymdeithas yr hen bobl, ac i fod yn gyfranog o'r holl freintiau a'r ordinhadau ag oedd yn perthyn iddynt. A chan

ei bod yn fraint i un allu dal ei ffordd a chwanegu cryfder yn y dyddiau terfysgelyd hyn, pryd yr oedd erlid a gwawdio mawr ar broffeswyr crefydd, trwy estyn bys a dywedyd chwedlau am danynt, gan eu galw yn "bobl y weddi dywell," &c., "Er hyny arhodd ei fwa ef yn gryf, a breichiau ei ddwyllaw a gryfhasant trwy ddwyllaw grymus Dduw Jacob." Ac ni wnai na gwawd na dirmyg beri iddo droi yn ol na digaloni; ei benderfyniad diysgog oedd glynw ac aros gyda'r achos hyd ei fedd. Yn y flwyddyn 1769; ond dywed ereill mai yn y flwyddyn 1773, dechreuodd ar y gwaith pwysig o bregethu. Oddeutu yr haf yr amser hwnw, sylwodd ar waith rhyw wragedd oedd yn mayned ar hyd y wlad i gadw cyfarfodydd neillduol, ei fod yn groes i'r ysgrythrau; yn ddioed aeth i'r Bala i ddywedyd ei feddwl yn eu cych, ac i ymgynghori â'r hen dad parchus, John Evans, a chydwlent fod y peth yn groes i drefn yr apostolion, yn ol 1. Cor. xiv. 34; a chymerodd y gwr uchod eu hachos mewn llaw. Gwelodd John Lloyd ddyddiau duon i broffesu crefydd Crist, wrth eu cymharu â'r dyddiau presenol, y rhai yr ydym ni yn fwynhau. Er na bu dim llawer o garharu a baeddu yn ei amser ef; eto dywedir i ddau ddyhiryn, o lid a chenfigen at Ymneillduwr, godi gwarant i'w anfon ef a phregethwr arall i garhar Rhuthyn; a chyn iddynt gyraedd i Henllan, lle yr oeddynt i bregethu, canfyddent yr hwn oedd yn dwyn y warant ac ereill gydag ef, yn cyfeirio atynt. Yntau gan wybod eu cais, a ddywedodd wrth y blaenaf, "Ho, hwn a hwn, tyr'd yn nes, yr oeddw yn dysgwyl dy weled er ys amser; y mae genyf warant i dy ddal di yn fy mhoced yn enw brenin y nefoedd. Oymer di ofal na ddywedydych air o dy ben." Ar hyn dychrynodd hwnw yn enbyd; a da oedd ganddo allu ffoi i rywle rhag cael ei ddal â'r fath warant a hono. Felly cawsant fyned yn mlaen yn ddirwystyr; a'u gelymion a gawsant eu siomi y tro hwnw. Yn y flwyddyn 1779, priododd ag Ann Davies, merch Efan a Mari Davies, o'r Pwllmawr, yr hon oedd yn perthyn i'r un gymdeithas ag yntau. Ganwyd iddynt chwech o blant, sef tri o feibion a thair o ferched. Bu llawer amgylchiad digon gwael ac isel arno oran pethau y bywyd hwn; ond gofalodd yr Arglwydd am dano ef a'i deulu, a bendithiodd eu llafur a'u diwydrwydd fel na bu arnynt eisiau dim; a chawsant ddiangfa o bob cyfyngdra heb waradwyddo eu profes na'r achos. Cafodd ryw dyddyn neu gilydd i'w drin ar hyd ei oes; ac yn ei ddiwedd yr oedd ganddo un yn ei feddiant ei hun wedi ei gau a'i godi ganddo ar odreu mynydd Hiraethog, yr hwn a alwai Tan-y-rhiwiau. Bu yn un gofalus iawn am yr achos crefyddol yn ei holl ranau ar hyd ei oes, gan ymdrechgu trwy bob rhwystrau i fod yn mhob cyfarfod misol yn y sir; a dywedir na cholodd ond un o gymanfaodd y Bala o'r dydd yr unodd â chrefydd hyd ei farwolaeth, a hono oedd yr un yn y flwyddyn ddiweddar y bu byw. Fel y nodasom

yn barod, ni chafodd nemawr o fanteision dysgeidiaeth; eto fel pregethwr yr oedd yn felus a gwllthog, a chafodd y fraint o fod yn ffyddlon iawn ar yohydig. Mae yn hysbys i bawb a'i gwrandawodd ei fod yn gadarn yn yr ysgrythrau, ac yn hyddyeg iawn yn holl hanesyddiaeth y Beibl. Ei ddull cyffredin o bregethu ydoedd, nid manylu gyda dim, ond bras nodi ei faterion yn fyr a chynwysfawr, ac anog ei wrandawyr i ystyried a myfyrio yn mhellach arnynt, gan sierhau fod llawnder o drysorau yn y maes; ac am iddynt hwythau eu codi, a rhwbio rhai o honynt. Felly wedi iddo ddwyn y naill bwnc i olwg ei wrandawyr, dychwelai yn ddiymaros at y llall yn y modd mwyaf difyrus ac adeiladol; fel yr oedd yn debyg i wenyen gref yn disgyn ac yn esgyn o'r naill ffoeduyn i'r llall, gan sugno y mêl puraf a melusaf, a gwasgaru y peraroglau hyfrydaf. Yn y gymdeithas neillduol, rhadau yn wrol gyda'r hen bererinion a brofodd fwyaf o'r nefoedd; rhodiai hefyd gyda y plant bach, gan eu cymeryd erbyn eu breichiau, a dysgu iddynt gerdded; ac felly yr oedd yn gyfaill i'r rhai oll a ofnent yr Arglwydd, fychain a mawrion. Ac yn niwedd ei yrfa wasanaethol, yr oedd fel tywysen iawn yn addfed i fyned adref i'r ysgubor dragywyddol. Yn Ninbych y pregethodd ei bregeth olaf ar y Sabbath cyntaf o fis Rhagfyr, 1825. Erbyn iddo ddychwelyd adref dydd Llun, yr oedd yn lled glaf, a dywedodd wrth ei deulu, "Wel, wel, yr wyf fi wedi darfog a theithio." Parhaodd i waelu yn raddol o'r amser hwnw hyd ddydd ei ymddatodiad. Rhagfyr 27, aeth dau o'i gyfeillion i edrych am dano, a dywedodd wrthynt yn siriol, "Wel, frodyr, mae yn dda genyf eich gweled; dyma chwi heno yn gwneud eich dyledswydd, sef ymweled â'r claf a gweddio drosto. Nac anghofiwch hyn, frodyr anwyll, tra byddoch yn y byd." Yna gofynodd un o'i gyfeillion iddo, "Beth sydd genych, John bach, i'w ddywedyd wrthym ni." Dywedodd yntau, "Yr wyf fi wedi darfog fy ngwasanaeth; ac er i mi gael bod ar y maes am un flynedd ar bumtheg a deugain, nid oes genyf ddim i'w ddywedyd heno am danaf fy hun, ond gwas anfuiddiol; a fy holl gysur yw fod iachawdwriaeth yn tarddu yn gwbl o ras i'r penaf o bechaduriaid. Nid yw yn edifar genyf i mi roddi fy llaw ar yr aradr; mae y gwasanaeth wrth fy modd yn hollol, ond nid wyf fi wrth fy modd fy hun yddo." Trwy ystod ei gys-tudd, ymddangosai bod ei feddwl yn cartrefu gyda'r Arglwydd a'i achos. Yn ei ddyddiau olaf yr oedd yn lesaru rhywbeth yn ddiour, ond nid oedd neb yn gallu deall un gair ond, "Diolch." Bu farw Ionawr 7, 1826, yn 76 mlwydd oed. Ar ei ol canai yr enwog Gwilym Hiraethog fel y canlyn:

"Och ! lees, och ! dduloes, och ddolur,—a gwall,

O'r golled mae mawrgur ;

Colli gwiwlad henadur,

Dewr wron, ffyddlon a phur.

"Hen gallwr, hwn a gollwyd,—dyeithr yw
Ein da athraw ddygwyd;
Gorwydch wron garcharwyd
Yn y llawr yr huna Llwyd."

LLOYD, WILLIAM, Caernarfon, gweini-dog gwda'r Trefnyddion Calfinaidd. Yr oedd Mr. Lloyd yn fab i Mr. Robert Lloyd, o Benymaes, Nefyn, o Eleanor, ei wraig, yr hwn oedd brif swyddog y cyllid yn Mhorth-dinllaen. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1771. Derbyniodd ei addysg foreuol mewn ysgol ramadegol yn Botwnog; ac y mae yn debyg iddo fyned i goleg yr Iesu yn Rhydychain, tua'r flwyddyn 1797. Wedi iddo fyned yno, rhoddodd brawf yn fuan o allu meddwl i ym-gymeryd a dysgeidiaeth. Cynyddodd yn ysgolaig dwfn, hyddysg mewn gwahanol ieithoedd, yn enwedig y Lladin, ar ba un y gallid dywedyd yn ddibetrus iddo enill hollol feistrolaeth; a darllena i fwy yn yr iaith hono hyd ddiwedd ei oes nag yn un iaith arall, os nad yn mhob iaith a ddysgodd yn nghyd. Yn y cyfnod hwn enillodd sylw amryw fon-eddwr yr a swyddogion, uchel eu galwad yn yr Eglwys Esgobaethol. Yn fuan ar ol ei ddychweliad adref o'r athrofa, cafodd yr urdd offeiriadol gan William Cleaver, D.D., Esgob Bangor, yr hyn a gymerodd le Medi 20, 1801; ac ar y seithfed o Hydref, yn yr un flwyddyn, derbyniodd awdurdod gan yr Esgob i weinidogaethu yn Rhoscolyn, Llan-fair-yn-Neubwll, a Llanfihangel, yn sir Fôn. Yn ol fel y dywedai ei hun, treuliodd y rhan fwyaf o'i yrfa weinidogaethol yn yr Eglwys Esgobaethol, sef tuag yspaid pedair blynedd yn gwbl anwstyriol o bethau ysbrydol, ac na fu nemawr o amser heb ymuno a'r Trefnyddion Calfinaidd, wedi iddo gael ei argy-oceddi o'i gyflwr truenus wrth natur, ac o ogoniant person yr Arglwydd Iesu, a'r pryn-edigaeth trwy waed ei groes ef. Er iddo gael ei anfon i goleg yr Iesu yn Rhydychain, gorphenodd ei amser yno heb ddyfod i ad-nabyddiaeth o'r Iesu, na chael un syniad priodol o grefydd Crist yn ei hysbrydolrwydd. Tuag at ganfod mawredd rhad ras yn ny-chweliad Mr. Lloyd, rhaid i ni gofio am ei ddyeithrwrch a phellder ei feddwl oddiwrth Dduw, a theimladau crefyddol dros y rhan flaenaf o'i fywyd, yn nghyd ag amlygrwydd a chysondeb y cyfnewidiad a weithiwyd arno, yn ol fel yr adroddai efe ei hun, yr oedd yr offeryn a fu yn foddion i'w ddychwelyd at Dduw yn achosi cryn ryfeddod, fel yr oedd ei holl adnabyddion a'i gyfeillion yn synu, a rhai yn dywedyd, "O ddyfnder golud, doethineb a gwybodaeth Duw! mor anchwil-iadwy yw ei farnau ef! a'i ffyrdd mor anol-rheinadwy ydynt." Mynych yr adroddodd wrth ei gyfeillion hanes amgylchiad ei droedigaeth, ac am yr hyn a ddechreuodd argraffu ar ei feddwl i'w ddwyn i ystyried ei gyflwr, yr hyn a adroddodd lawer gwaith gyd ag hyfrydwch mawr, a chyd ag arwydd-ion amlwg ei fod yn rhyfeddu ffyrdd an-ol-rheinadwy a grasol Ysbryd Duw. Dy-wedai iddo ryw bryd gael benthycy cefyl, gan Mr. John Williams, Lledwigan, Mon, i

fyned i feddydd, lle yr oedd llawes o wyr urddasol a boneddigion ar yr achlysur, yn cydgyfarfod i wledda ar y dydd Sabbath; gan yr arferai gael gwahoddiad i'r fath gyf-arfodydd, os dygwyddai iddynt fod yn agos i'w gyffiniau. Treuliodd yr amser heibio yn ddiairywod iddo yn y gwmniaeth o dan swyniad y difyrwrch llygredig; ond cyraedd-odd adref yn hwyr y noson hono, a gor-chymynodd i'r gwas roddi llyffethair ar y cefyl, rhag ofn ei fod yn un drwg a barus. Wedi i'r gwas ei arwain i'r cae, a sicrhau y llyffethair am un egwydd, a chyn cael amser i'w gau am egwydd y droed arall, diangodd yr anifail o'i afael, a rheddodd yn orwyllytma a thraw, a chadwyn y llyffethair yn ei guro mor erchyll nes tori amryw friwiau dyfn-ion; a pharaodd i redeg mor arswydus hyd oni thorodd y ddolen haiarn o fewn ychydig ddolenau i'w droed. Pan hysbyswyd am yr helynt i Mr. Lloyd, ac y daeth iolwg yr anifail, a'i weled yn llawn archollion dyfn-ion a gwaedlyd, syrthiodd ei feddwl i dralloed dirfawr, yn benaf am mai benthycy oedd. Nis gwyddai pa beth i'w wneuthur, na pha fodd i feddwl am anfon y cefyl adref i'w berchenog caredig. Yn y brofedigaeth, meddyliodd a allasai fod rhyw beth yn galw am y fath anffawd, a pha beth a allasai fod yr achos o honi. Wrth ymchwilio ac ym-holi ynddo ei hun am y pethau hyn, daeth i benderfyniad fod yn rhaid fod rhyw beth yn galw am dani, ac fod yn rhaid fod hyn ynddo ef ei hun, ac nid yn yr anifail di-niwed, nac yn neb arall. Pan yn chwilio iddo ei hun am achos yr helbul, troes ei feddwl yn ddioced i edrych natur y daith y bu ynddi gyda'r anifail. Fel hyn, wrth ym-ymchwilio pa beth oedd yn ei daith a allasai fod yn galw am y fath dralloed ddyfod i'w gyfarfod, y daeth i ganfod ac ystyried gyntaf erioed y ddyledswydd bwysig o gadw y dydd Sabbath, yn nghyda phechadurus-rwydd y gwmniaeth lygredig a gynalid o dan yr enw cyfarfod crefyddol. Tra y parhaai i fyfyrion ar y pethau hyn, canfyddai fwy fwy o bwys ynddynt, ac ychwaneg o hyd o bech-adurusrwydd yn halogi dydd yr Arglwydd, a dylun y gwmniaeth dra llygredig, yn en-wedig i un a honai ei hun yn weinidog i Grist, ac a ddylasai roddi siampl o dduwiol-deb i'r praidd. Ychwanegodd hefyd dra-lloed a gofid ei feddwl wrth ystyried fod y creadur direswm a diniwed o dan y fath dralloedion, archollion, a phoenau, yn achos ei bechod ef. Dyma yr amser y dechreu-odd ymdeimlo a'r symbylau dwyfol y bu yn rhy galed iddo wingo yn eu herbyn; dyma y prydd y dechreuodd ystormydd trymion ar-ddangosiad drygedd ei gyflwr, y rhai na pheidiassant a'u cyffro nes ei gael i gysgod Ceidwad. Ymdrechodd trwy bob dull i dawelu ei feddwl, ac i geisio gweithio ei hun i'w hen esmwythdra cyntefig, ond yn gwbl ofer. Yr oedd pob ymgais o'i eiddo i ddianu o'r rhwyd yn ei yru yn mhellach iddi, a phob ymdrech i ddiffodd ffamian cydwybod euog yn troi yn wynt i enynu yr eirias yn fwy

tanlyd. Ar ol cymeryd taith er ymweled a'i gyfeillion llygredig, er ymdrechu esmwythau ei boenan, deuai adref bob tro a'i feddwl yn fwy dolurus. I'r dyben hwnw, aeth unwaith i Nefyn, i ymweled a'i berthynasau; ond gorfu iddo ddychwelyd adref heb gael tafu ei faich i lawr. Pan oedd unwaith wedi cymeryd ychydig daith i edrych a roddai rhyw un gynorthwy i'w feddwl i ymysgwyd oddiwrth ei ofid; a chanfyddai o draw ryw wraig yn cerdded i'w gyfarfod. Disgynodd oddiar ei geffyl mewn adfywiad meddwl y gallasai ei hymddyddanion am ei digrifwch annuwiol gynt wasgar ymaith y gorlwyth o wasgia oedd ar ei feddwl. Cyfarhodd y wraig gyda y sirioldeb mwya; ond y wraig a'i cyfarchai yn weddaidd, yn yr agwedd fwyaf difrifol. Ar hyn onfodd ei fod wedi ei changymeryd, a dywedodd wrthi, "Maddeuwch i mi, meddyliaid mai hon a hon oeddych; dichen fy mod wedi camgymeryd." Hithau a'i hatebodd yn hynod syml, "Naddo, hono ydwyf." Gofynnodd iddi, "Pa beth yw yr achos eich bod yn edrych mor sobr? a oes rhyw drallod wedi eich cyfarfod, neu ryw un o'ch perthynasau wedi marw?" I'r hyn yr atebodd, "Nac oes dim felly, Mr. Lloyd, ond gwelod a wnaethym fy mod i yn bechadures fawr, wedi gwrthryfela llawer yn erbyn yr Arglwydd; a rhaid i ni ein dau, Mr. Lloyd bach, gael edifeirwch a maddeuant am ein rhodiadau ysgafn a chellweirus, ac am ein ffoledd yn myned i'r cymdeithasau, a'r chwaeuon annuwiol y buom ni ynddynt." Pan glywodd hyn, siomwyd ei ddysgwyliad am esmwythdra i'w feddwl, ac enynnodd ei drallod yn fwy ofnadwy o lawer nag erioed. Yn y modd yma yr oedd pob peth yn ychwanegu ei ofid ac yn trymhaeu ei faich, hyd nes y daeth o'r diwedd yn gwbl anobeithiol o gael profi yr esmwythdra meddwl a fwynhaodd efe gynt. Wedi iddo am dymor ymwibio yma a thraw, er ceisio ymryddhau oddiwrth ddyllanwad y gweithrediadau dwyfol; ym-ostyngodd o'r diwedd yn ufudd i'w hawdurdod, gan roddi y fuddugoliaeth iddynt yn ngwydd ei holl gydnabyddion, trwy fyned i chwilio am ddyd agos at Dduw i ddyweyd ei drallod wrtho. Yn y cyfamser yr oedd yn adnabyddus â hen wr tlawd, yn ardal Rhosgolyn, yr hwn oedd yn aelod gyda y Trefnyddion Calfniaidd, yr hwn oedd yn hynod am ei dduwioldeb, a thorodd trwy bob rhwystrau i gymdeithasau a'r gwr tlawd hwnw, yr hyn, yn ol pob tebygolrwydd, a fu yn foddion i'w ddwyn at yr hwn sydd yn esmwythau ar eneidiau blinderog a llwythog. O hyn allan yr oedd cyfnewidiad amlwg yn ei wasanaeth gweinidogaethol. Chwiliai yr ysgrythrau a gweddiar lawer yn y dirgel ar ei ben ei hun, fel yr oedd yn ddyd arall yn ngolwg ei holl gydnabyddion, oblegyd yr oedd (yn ol ei dystiolaeth ei hun) ymarwedd- iad a rhybuddion yr hen wr hwnw wedi effeithio arno, nes peri iddo feddwl gyda dwysder am fater ei enaid; o ganlyniad daeth cyfnewidiad amlwg arno yn ei ym-

ddygiad a'i ymarwedd- iad, ac ymneillduodd o gyfeillach rhai llygredig, a byddai yn cyfeillachau a chrefyddwyr; a dechreuodd y son fyned am dano ei fod yn pregethu yn fywiog a thanlyd. Yn fuan wedi hyn ymunodd â'r Trefnyddion. Yr oedd cynulleidfa fechan o honynt yn Rhosgolyn, yr hon ydoedd yn gangen o gynulleidfa Caergeiliog, ac nid oedd y; ddwy pan yn un ond ychydig o nifer. Ar ddydd Gwyl Mihangel, yr oedd cyfarfod neillduol gan y Trefnyddion yn Nghaergeiliog, ac yr oedd Mr. Lloyd yn myned i ddarllen gwasanaeth yr un diwrnod i Lanfihangel; ac wrth fyned yno daeth i'r gyfeillach neillduol yn Nghaergeiliog; ac er nad oedd yno ond gwondid, anturiodd rhyw un ofyn i Mr. Lloyd ei olygiadau arno ei hun fel pechadur, &c.; a chafwyd ynddo foddolourwyd mawr. Wedi ymddyddan ychydig ag ef, gofynwyd meddwl y gynulleidfa am eu rhyddid i Mr. Lloyd gael derbyniad i fod yn aelod o honi; ac yr oedd pawb yn unfrydol yn rhoddi derbyniad ewyllysgar iddo. Wedi hyn anogwyd ef i fyned i'r cyfarfod misol, ac yr oedd Rice Lloyd, Treflysg, a Thomas Jones, Amlwch, yn myned gyd ag ef i gyfarfod misol sir Fon, y waith gyntaf i bob un o honynt ymddangos yn y cyfryw gymdeithasfa. Pan oedd yn cyd-deithio â chyfaill i'r ail gyfarfod misol yr aeth iddo, dywedai ei gyfaill wrtho, "Y mae cyfarfod gweddi yn ein cymydogaeith ni heno." Dywedai yntau y gwai lefaru ychydig ynddo os caniateid iddo, yr hyn a wnaeth. Nid oedd caniatad i neb o bregethwyr y Trefnyddion Calfniaidd, oddieithr yr offeiriaid ydoedd wedi ymuno â hwy i weinyddu bedydd a swper yr Arglwydd y pryd hwnw; ac yr oedd y rhai mwya duwiol o honynt yn Mon yn ei gydnabod yn fendith iddynt gael Mr. Lloyd i weini yn eu mysg, a chytunasant â Mr. Owen Jones, y Cwyr, am le iddo i letya a chadw ei geffyl, er mwyn cael ei wasanaeth yn y wlad; ond anfoddlonodd i gyneryd cadwraeth o'r fath, ac am hyn ymadawodd o sir Fon, ac aeth i Gaernarfon at ei frawd i ddwyn yn mlaen y fasnach o farcer. Wedi bod yn gweithio gyda'i frawd dros ryw ysbaid o amser, ymadawodd o Gaernarfon ac aeth at ei deulu i Nefyn. Yn ol tystiolaeth Mr. D. Wilson, bu yma am flynyddoedd gyda'i fam a'i chwaer, gan edrych ar y tipyn tir oedd ganddynt. Aeth o Nefyn i Brynaera, gerllaw Clynog, i gadw ysgol, ac oddi yno symudodd i Gaernarfon drachefn, yn y flwyddyn 1817, lle y bu yn cadw ysgol flo- deuog am lawer o flynyddoedd. Yn y flwydd- yn 1826, ymunodd mewn priodas â Miss Jane Roberts, yr hon a fu yn foddion i'w gadw yn gysurus ac ymgeleddgar hyd derfyn ei oes, ac yn ol ei addefiad ei hun, a fu yn fendith fawr i'w deimladau crefyddol. Yn mhen tua haner blwyddyn wedi priodi rhoddodd hebio y gorchwyl o gadw ysgol, ac ymroddodd yn fwy llwyr i waith y weinidogaeth. Bu dyfodiad Mr. Lloyd i fyw i Gaernarfon yn llawenydd i'r cyffredinolrwydd o'r dinasydd- ion. Gan fod ei droedigaeth mor nodedig,

a'i ddull yn pregethu mor gyffrous ac effeithiol, ymgyrodd lluoedd o bobl i'w wrando nad arferasant erioedd ddyfod i'r capeli nac i unrhyw foddion cyoeddus o ras yn un lle; a pharasant yn gyson trwy eu hoes i wrando gweinidogaeth yr efengyl. Dygai arwyddion amlwg ei fod yn teimlo yn ddwys bwysigrwydd gwaith y weinidogaeth. Nis gallai oddef ei gydnabod yn genad Crist heb ddwyn arwyddion o wylder. Ofnai yn wastadol nad oedd wedi ei anfon gan Dduw i bregethu yr efengyl, oblegyd iddo gael ei neillduo i'r gwaith hwnw pan y dygai arwyddion amlwg o ddyn annuwiol. Cwynai yn fynyoh ei fod yn ynguro ac yn nychu o dan yr ofnau hyn; ond pan lewyrochai yr Arglwydd ei wyneb ar ei ysbryd, ac y cyfodid ei feddwl o'r dyfnder i uchelfanau y maes, ymollyngai yn fwy rhydd, deuai ei ddawn ymadrodd yn rhwydd, a'i ysbryd yn fywiog a thanlyd. Diau mai hyn oedd yr achos o'r gwahaniaeth dirfawr rhyngddo yn pregethu y naill dro ragor y tro arall. Yr oedd ofnau a digalonidid rai prydiau yn llwyr guddio ei ddawn naturiol, ac yn ei ddarostwng yn mhell islaw iddo ei hun; ond pan lewyrochai yr Ysbryd Glân i ddwyn ei feddwl o'r cyfryw gaethiwed, dylifai ei ddawn naturiol allan yn ei lawm rwyddineb, ac wedi ei wisgo ag addurniadau dwyfol. Un o rai rhagorol y ddaear oedd Mr. Lloyd; ond er hyn oll dechreuodd ei natur adfeilio dan ei afiechyd angeuol, oddeutu blwyddyn a haner cyn ei farwolaeth. Gwanhaodd yn raddol hyd oni aeth yn analluog i fyned oddiamgylch i bregethu yr efengyl ar y Sabbathau, ac yna yn rhy wan i bregethu gartref, nes o'r diwedd y cafodd ei lwyr orchfygu. Aeth ychydig o'r brodyr i edrych am dano y dydd Mawrth olaf y bu ffyw, ac nid hawdd y gallant anghofio ei ymddyddanion melusion, a'i ysbryd nefolaidd. Yr oedd ar uchelfanau y maes, ac yn hynod siriol. Dywedai wrth y cyfeillion, "Bu Satan yn euro yn drwm arnaf y dyddiau o'r blaen, gan haeru fy mod yn rhagritiwr, ac na thalai fy nghrefydd ddim. Yr oedd Jane fy ngwraig yn dywedyd wrthyf, ac yn taeru a mi mai satan oedd yn fy nghuro, ac na ddylwn ei goelio; ac erbyn heddyw yr wyf yn gwled mai hi oedd yn dywedyd y gwir. Yr wyf yn credu yn awr fod genyf wir grefydd, ac y mae gwreiddyn y mater ynof." Mae yn dda iawn oddifeewn, oedd ei arwyddair, wrth orphen ei daith yn yr anialwch, ie, wrth gollu ei olwg ar y byd, a myned drwy yr afon, "mae yn dawel iawn oddi mewn." Ond er holl ragoriaethau y dyn da hwn, ar foren dydd Gwener, Ebrill 16, 1841, ehedodd ei ysbryd o'r tŷ o glai i breswyllo gyda Christ dros byth yn y nef. Dydd Mawrth canlynol hebryngwyd ei weddillion marwol i tŷnwent Llanbeblig.

"Hawddgar y newidiodd ei gernodion I gyd yn gariad, a'r gwawd yn goron; Darfu ei wylw ei dwrf ei alon, Darfu rhyfelu, a'r hir ofalon. Yn mro'r hedd mae'r awr hon—uwch ofnau, A'i ran yn ngoleu yr Oen a'i angylion."

LLOYD, EVAN, gweinidog y Bedyddwyr Undodaidd yn y Wig a'r Nottage, yn sir Forganwg. Ganwyd ef yn mhlwyf Nefern, sir Benfro, yn y flwyddyn 1765. Yr oedd yn y militia pan diriodd y Ffrancod yn agos i Abergwaun, yn 1797, ac ar farch yn un o'r fyddin dan Arglwydd Cawdor i gymeryd i fyny arfau y Ffrancod ar eu gwaith yn rhoddi eu hunain i fyny yn garcharorion. Nid oedd y pryd hwnw ond 32 mlwydd oed. Ymunodd â chrefydd yn foreu gyda'r Bedyddwyr yn Aberteifi, a galwyd ef yn fuan gan yr eglwys i arfer ei ddawn yn gyoeddus. Bu am gryn amser yn gynorthwyrwr i'r gweinidog, Mr. Williams, yr hwn, y mae yn debyg, oedd yn wr cyfoethog ac haelionus. Dan ei nawdd ef y cafodd gyfeusderau a chynorthwyy amgenach na'r cyffredin yn ei amgylchiadau ef, tuag at ei gynorthwyo i waith y weinidogaeth, ac yn neillduo o ran darllen llyfrau, fel y gallai farnu drosto ei hunan. Parhaodd ynddo yr awydd i ddarllen a'r ymdrech i ddyysgu, gan gynyddu yn hytrach na lleihau hyd at ddiwedd ei oes. Diwedd y ganrif ddiweddaraf a dechreu yr un bresenol, cyfododd ystym o'r newydd yn ngwersyll y Bedyddwyr yn nghylch athrawiaeth y Drindod a'r Iawn, gyda B. Phillips, Salem; W. Richards, o Lynn, ac ereill a lyncasant yr *heresy* newydd, yr oedd Evan Lloyd yn un. Ar ol yr ymranid galwyd yr eglwysi ymneillduedig dan yr enw Bedyddwyr Cyffredinol; yr oedd E. Lloyd yn un o'r pregethwyr cyntaf a mwyaf selog. Tua'r flwyddyn 1811, cafodd ei urddo yn weinidog yn Ffynon Henry, ger Caerfyrddin; a deallwyd yn mhen ychydig fisoedd ei fod yntau yn Armin, a chafodd ei ddystewi yno. Y pryd hwnw efe a aeth i sir Forganwg i gymeryd gofal yr eglwysi yn y Wig a'r Nottage, a buont dan ei ofal hyd derfyn ei oes. Yr oedd yn ei flnyddau diweddaraf wedi myned yn rhy analluog i weinyddu yr ordinhadau yn y Wig, gan hyny urddwyd ei fab, Titus Lloyd, i fod yn weinidog yno; ond parhaodd yr hen wr i bregethu yn Nottage, hyd o fewn mis i'w farwolaeth. Meddai aralluoedd meddwl cryfach na'r cyffredin. Yr oedd yn cadw ei feddwl yn agored i oleuni newydd hyd ei farwolaeth, yr oedd yn bregethwr cymeradwy ac yn barchus gan bawb yn ei gymydogiaeth. Terfynodd ei yrfa ddaearol Gorphenaf 30ain, yn 83 mlwydd oed, ar ol bod yn llafurio dros 60 mlynedd yn y weinidogaeth. Yr oedd ei amgylchiadau yn y byd yn lled gyfyng pan y colodd yr ychydig gyflog a gawsai yn Ffynon Henry, gan fod ganddo ar y pryd wraig a phlant i ofalu am danynt. Yn yr amgylchiad hwn derbyniodd lythyr oddiwrth ysgrifenydd y gymdeithas yn Llundain, yr hon sydd yn estyn cynorthwyo i weinidogion isel eu hamgylchiadau. Yr oedd ymddygiad Mr. E. Lloyd, ar yr amgylchiad hwn yn ganmoladwy iawn. Nid oedd y gymdeithas hono yn cynorthwyo neb ond y rhai a law nodent gyffes y Bedyddwyr neillduol gyda golwg ar y Drindod, &c. Yr oedd ei amgylchiadau cyfyng yn

gryn demtasiwn iddo osod ei law wrth y gyffes er cael cynorthwy, ond efe a wrthododd roddi ei law wrth gyffes nad oedd yn gallu yn gydwbybodol ddyweyd ei fod yn ei chredu. Yn hyn yr oedd yn esiampl i lawer i'w efelychu yn yr Eglwys Sefydledig yn gystal â'r gwahanol Ymseilldwywr.

LLOYD, JENKIN, A.C., oedd fab hynaf ac etifedf David Lloyd, Yswain, o Fairdref Fawr, yn mhlwyf Ilandysul, sir Aberteifi. Yr oedd yn un o'r cymeradwywyr yn y weithred er lleadaenu yr efengyl. A dywed Meyrick ei fod yn gaplan i Oliver Cromwell. Yr oedd yn weinidog ei eglwys blwyfol, ac yn bregethwr teithiol, dros ysbaid y rhwngdeyrnasiad. Nid yw amser ei farwolaeth yn wybodus i ni; ond galwyd ef i'w orphwysfa ryw bryd cyn ysturm dydd Bartholomew, 1662. Yn y flwyddyn 1658, cyoeddodd gyfrol fechan yn Seisneg, dan yr enw "Christ's Valediction, or Sacred observations on the last words of our Saviour delivered on the Cross." Dyna yr unig waith, debyg, a ysgrifennodd efe erioed. Y mae'r dull llyfn a naturiol yn mha un ei ysgrifenydd, yr egluriadau tarawiadol, o ba rai y mae yn orlawn o dân efengylaidd, a'r eneniad santiaid a dreiddia drwyddo, yn profi yn eglur fod yn rhaid bod yr awdwr yn weinidog galluog a chymwys yr efengyl.

LLOYD, THOMAS, YSW., oedd fab i'r diweddar filwriad Lloyd, Bronwydd. Yr oedd yn foneddwr a gerid yn fawr yn ei gymydogiaeth. Efe oedd tad y presenol Syr Thomas Lloyd, A.S. dros sir Aberteifi. Yr oedd yn bleidiol iawn i grefydd, ac yn barchus o bobl dduwiol o ba enwad bynag y byddent. Yr oedd yn llywydd i gangen y Feibl Gymdeithas yn ei ardal; ac ar ei chylchlywl efe a areithiai yn wresog o'i phlaid. Arferai ef a'i foneddiges fyned i wrando agos bob Sabbath i Gapel y Drindod tra bu efe byw. Yr oedd yn wr hynaws a chrefyddol. Bu farw yn dra disymwth, yn y flwyddyn 1849, er mawr alar i'r gymydogiaeth, ac er colled dirfawr i laweroedd.

LLOYD, DAVID, Brynlefrith, oedd weinidog yn Llwynrhydowen, sir Aberteifi. Yr oedd yn nai fab brawd i Mr. D. Lloyd, Llwynrhydowen, ac yn dadcu i'r Parch. Dr. Lloyd, athraw coleg Caerfyrddin. Yr hanes cyntaf a gawsom am D. Lloyd yw, ei fod yn yr ysgol ramadegol a gadwai y Parch. Samuel Thomas, gweinidog eglwys Heol Awst, Caerfyrddin. Enwai y Parch. Thomas Morgan, gweinidog yr Annibynwyr yn Henllan, Mr. D. Lloyd, Llwynrhydowen, fel un o'i gydfyfrwyr, yn y flwyddyn 1743. Nid ymddengys iddo fod yn yr athrofa a gynelid ar y pryd yn Hwlfordd. Yr oedd yn ei ddydd yn cael ei ystyried yn ddyd dysegedig ac enwog; ond fel amryw o'i gydoeswyr yr oedd yn Arminiad professedig; a chyn ei farwolaeth yr oedd yn Ariad. Yn y flwyddyn 1745, yr ydym yn cael ei urddiad yn weinidog yn Llwynrhydowen. Byddai y Calfiniaid a'r Arminiaid yn goddef eu gilydd mewn cariad trwy yr ardaloedd, hyd y flwyddyn 1772,

pryd y daeth Mr. Lloyd, Brynlefrith, i'r Cilgwyn, yn gynorthwywr i'r Parch. Timothy Davies, Cwmbedw. Ymddengys fod Mr. Lloyd y pryd hyn wedi cofseidio egwyddorion Ariaeth, os nad oedd wedi myned yn mhellach. Parodd hyn derfysg nid bychan yn yr eglwys. Ymresymodd Mr. Davies, y gweinidog, a'r terfysgwyr, ac addawodd na byddai i Mr. Lloyd gael ei alw yno drachefn; yr hyn a dawelodd y cynwrf am ychydig. Ond yr oedd yno foneddwr o gyfoeth a dylanwad mawr yn yr eglwys, ac yn berthynas i Mr. Lloyd, yr hwn ni chytunai i'w gau allan rhag dyfod yno i bregethu, ond yn hytrach anogodd ef i ddyfod yno ar Sabbath cymuned yr eglwys. Y pryd hwnw troed 50 o aelodau allan o'r eglwys ar unwaith, sef y rhai nad oeddynt yn cydweled a'r golygiadau newyddion oedd yn ymdaenu trwy yr eglwys Henaduriaethol. Y rhai hyn oedd dechreuad yr eglwys Annibynol a gyferfydd yn Ebeneser, yn dra llewyrchus hyd heddyw. Yr oedd Mr. Lloyd hefyd yn fardd da. Cyoeddodd J. Ross, Caerfyrddin, lyfr o'i waith, yn y flwyddyn 1785, dan yr enw, "Gwaith Prydyddol y diweddar Dafydd Llwyd, gweinidog eglwys Llwynrhydowen, yn sir Aberteifi." Dywedir iddo gyfansoddi englyn yn yr iaith Boeg cyn ei fod yn 18 mlwydd oed; a ganlyn sydd rydd gyfieithiad o hono:—

"Duw y dauiau! mawr pob mawredd,
Arwain di fi hyd y diwedd;
A rho imi rodd pob rhoddion,
Nerth i farw'n dda fy nghalon."

Ysgrifennai farddoniaeth lithrig yn Lladin hefyd. Ceir llawer o'i farddoniaeth yn argraffedig yn "Mlodau Dyfed," gan I. ab Hywel. Bu farw yn ddisymwth, Chwef. 4, 1779, wedi bod yn gweinidogaethu yn Llwynrhydowen a Phenrhiri rhwng 36 a 37 o flynyddau; 22 yn Ngalltplaca, a 9 yn y Ciliau. Dywedir y clywid ei lais weithiau lawn fildir o ffordd pan fyddai yn pregethu. Am nad oedd tir claddu yn perthyn i'r eglwys hono, aed a'r corff i addoldy cyfagos, lle pregethodd y Parch. D. Jones, Preecot, ar yr amgylchiad, oddiwrth Act. xx. 32, 33. Yna cyohwynwyd a'r corff, a chladdwyd ef yn mynwent eglwys Llanwenog.

LLOYD, THOMAS, Abergole, gweinidog gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Ganed ef yn mhlwyf Gyffylliog, sir Dinbych, mewn ffermdy a elwid y pryd hyny Plas Meredydd. Y ty sydd yn sefyll ar fron lechweddog, ychydig oddiar y dreflan, a'i wyneb at godiad haul. Ganed ef yn y flwyddyn 1776. Enw ei dad oedd John Llwyd, saer wrth ei gelfyddyd, ac un o'r rhai a elwid y pryd hyny "Seiri Talyllyn." Enw ei fam oedd Ann, merch i un John Edwards, Bryn Llanarth, yn mhlwyf Llanrhaidr, Dyffryn Olwyd. Yr oedd hi yn chwaer i dad Mr. Edward Jones, Maesyplwm. Felly yr oedd Thomas Lloyd a'r Bardd o Faesyplwm yn gefnderwyr. Wedi priodi sefydlodd tad a mam Thomas Lloyd yn y fferm a nodwyd. Bu iddynt chwech o blant, y pedwerydd o ba rai oedd Thomas. Eglwyswyr oeddynt ei rieni, pe

buasant yn rhywbeth ; a chadwent drem gilwgs ar Ymneillduwyr. Y pryd hyny yr oedd gorchestion a champiau annuwiol yn codi dyn i sylw, ac yn ei enwogi ; y rhai erbyn hyn, pan y mae wedi dyfod yn ddydd mor oleu, a gyfrifir yn ddarostyngiad. Am Thomas, cawn ei fod pan yn fachgen, yn un heinyf, bywiog, chwareus, ac agos bob amser yn bencadben ei gyfoedion yn eu chwareuon. Yr oedd ei law ddeau yn anafus o'i enedigaeth, nid oedd iddi ond bys bach a bawd ; ac o herwydd hyny yr oedd ei law yn fechan. Byddid rywfodd er hyny yn edrych ar yr anaf hwnw yn rhywbeth a ychwanegai at ei foneddigeiddrwydd. Gwisgai am dani faneg ddu, wedi ei gwneud yn gymwys ; a byddai ei ymddygiad gyda'r llaw yn foneddigaidd hynod, yn enwedig yn yr areithfa. Trwy ei fod fel hyn yn analluog i ymaflyd yn ngalwedigaeth ei dad, nac unrhyw alwedigaeth arall a ofynai ddwy law i weithio, a bod ei rieni yn lled gysurus o ran eu hamgylchiadau bydol, penderfynasant roddi dysg iddo yn yr ysgolion goreu oedd i'w cael y pryd hyny ; gan feddwl ei gymwysu i drin y gyfraith wladol, neu'r efengyl, mewn cysylltiad a'r Eglwys Esgobaethol. Bu am ryw ysbaid yn Llanrhaidr, dan ofal athrawol yr hyglod John Jeffreys, gwr y gwyr cantorion yn dda am ei enw, yn gymaint a'i fod yn awdwr llawer o donau, y rhai ydynt arferedig yn yr eglwysi plwyfol hyd heddyw. Am ryw ysbaid wedi hyny bu yn Ninbych, gydag un o'r enw Minshull ; ac ar ol hyny yn yr Ysgol Fawr, yn Rhuthyn ; yr hon sydd ysgol o radd uchel, mewn cysylltiad ag Eglwys Loegr, ac amryw o bryd i bryd yn cael eu hanfon o honi i'r prif athrofa'u. Yr ydym yn credu mai yn Ruthyn y bu ddiweddaf. Y mae lle i feddwl fod yr Ysbryd Glan yn cynrchu tueddiadau yn ei feddwl, ac awydd-fryd at bethau crefyddol yn lled fore, a hyny yn nghanol anfantaision lawer. Dywedai hen wr, i'r hwn y byddai Thomas Lloyd yn gofyn hanes amser moddion gras, ei fod ef o'r farn ei fod yn cael blas ar wrandaw prepetahu pan yn dair ar ddeg oed. A phan y deallom mai dianc y byddai i'r moddion, a bod myned i oedfaon wedi tynu sfnodiau ei dad arno lawer gwaith, a'i orfodi i sefyll allan lawer noswaith, nis gallwn lai na ohredu tystiolaeth yr hen wr o Gyffyllog am dano. Beth bynag oedd amcan ei rieni yn ei gylch, gogwyddwyd ei feddwl ef at gadw ysgol ; a thybir mai yn Llansantior, gerllaw Abergele, y dechreuodd ar y gorchwyl. Aeth yno yn y flwyddyn 1794, pan yn 18 mlwydd oed ; ac mewn ystafell groes, mewn cysylltiad a hen dy bychan a elwid High Gate, neu High Garth, yr agorodd ei athrofa fechan. Daeth yr ysgol i sylw yn fuan, oblegyd cawn ar ddeall, fod plant y rhai mwyaf cyfrifol yn y fro hono ynddi. Nid hir y bu yr ysgol yn High Gate cyn i'r lle fyned yn rhy fychan iddi. Er cyfarfod a'r anfantais hono, ymddengys i amryw wyr parchus yn y plwyf feddwl am adeiladu ysgoldy yn ymyl, ac mewn cysylltiad ag eglwys y plwyf. Felly

codwyd yr ysgoldy y tu gogleddol iddi, y fan lle mae beddfaen Arglwydd Dinorben a'i deulu. Adeiladwyd yr ysgoldy trwy roddion gwirfoddol, a rhoddodd Mr. Hughes, tad y diweddar Arglwydd Dinorben, £10 tuag at y draul. Bu Mr. Lloyd yno hyd ryw amser yn y flwyddyn 1799 ; canys yn Mehefin y flwyddyn hono y ceir v cofnodion cyntaf ar ei lyfrau yn Abergele. Yr ydym yn cael fod 149 wedi eu cofresn ar ei lyfrau yn yr ysbaid y bu yn Llansantior. Yn awr deunw at ei hanes foesol a chrefyddol. Enw y gwr oedd yn byw yn High Gate oedd Robert Parry, gwr oedranus a chrefyddol iawn. Gyda hwn y lletyai Mr. Lloyd tra bu yr ysgol yn High Gate, ac am ychydig wedi symud yr ysgol i'r eglwys. Diau i gymdeithas Robert Parry fod yn un moddion arbenig, a'r moddion cyntaf foallai, i gysylltu ei feddwl wrth wrandod pregethau ; a diameu hefyd y byddai yr ymddyddanion yn troi cryn lawer ar y pregethau ar ol eu gwrardo. Ceir hefyd ei fod yn ddarllenwr mawr yn y cyfnod hwnw o'i oes. Darllen y byddai hyd yn nod wrth fwyta ei brydiau ymborth, a dyma'r fan y difyrai ei feddwl. Nid ydym yn cael ei fod wedi ymgysylltu â chrefydd am ddwy flynedd ar ol iddo fyned i Llansantior. Nid ydys yn gwybod pa bryd na pha fodd y darfu iddo benderfynu dyfod at grefydd. Modd bynag, gallwn gasglu ei bod yn wasgfa drom, ac yn ergyd llym a dwys iawn, ar amryw gyfrifon. Yn un peth, yr oedd ef yn un araf, pwyllog, lled gryf ei feddwl, hwyrffrydig yn ei benderfyniadau ; ac nid un penchwiban, byrbwyll, a hawdd ei droi. Nid un oedd efe a gylcharweinid gyda phob awel dysgeidiaeth. Yr ydym yn awr yn ei ddylyn yn dyfod i ymfodyn am le yn nhŷ yr Arglwydd. Ymunodd â chrefydd mewn modd gwleddig yn y Bryngwyn, ty bychan ar fin y ffordd rhwng Abergele a'r Betws. Yr oedd addoldy bychan ar y pryd yn Abergele, a phregethu yn ardal Penbrynllwyni, islaw Llansantior, ac yn Nghefn Meiriadog ; ond yn y Bryngwyn y cynelid y cyfarfodydd eglwysig, er mantais i'r ychydig frodyr o'r Betws, Llan-elian, a Llystfaen i ddyfod yn nghyd. Yn yr un lle y daeth yr hen bregethwr hygof Thos. Edwards, Le'rpwl, i'r gymdeithas grefyddol ag y daeth Mr. Lloyd. Dyma fan surfiad aelodaeth eglwysig Mr. Lloyd ; ac o hyny allan yr ydym yn ei gael yn dra gwahanol. Aeth y son allan fod T. Lloyd wedi myned at *Garadocs* y Bryngwyn. Aeth y gair o hyn i glustiau yr offeiriad a gwr yr blaenaf y plwyf ; ac hefyd i glustiau Mr. Hughes, Kimmel, yr hwn oedd hefyd yn wr eglwysig, ac yn dra anffafriol i'r bobl a elwid *Caradocs*. Deallodd Lloyd yn lled fuan fod cymylau yn ymgasglu yn ei awyrgyloch, ac mai ofer fuasai iddo ddysgwyl hir dawelwch yn Llansantior. Ond yr oedd yr Arglwydd yn darparu ar gyfer hyny, ac ymwared yn codi o le arall. Arosodd yn Llansantior flwyddyn neu ychydig yn ychwaneg ar ol hyny. Erbyn hyn yr oedd ganddo gyfeillion newydd, er iddo trwy uno a chrefydd golli yr hen gyfeillion. Un

a fu iddo yn gyfaill oedd un John Hughes, Penybryn, Abergale, yr hwn oedd wr crefyddol a pharchus. Un arall oedd John Jones, o'r Nant. Tueddwyd rhai o Ruabon, Llan-elwy, ac ardal Cefn Meiriadog, i fod yn ofalus am dano, ac yn ffyddlon iddo. Felly hefyd y bu y swyddogion eglwysig cartrefol; yr oedd ou gofal yn fawr am yr ysgolfeistr ieuanc oedd newydd ddyfod at grefydd. Gellir caaglu fod ei gynydd mewn crefydd yn ddi-rodres, dystaw, a sylweddol. Yr oedd yn ddarllenwr mawr ar y Boibl, ac yn weddiwr dyfal yn y dirgel. Cawn iddo symud o Lansantior i Abergale yn y flwyddyn 1799; gan mai ar yr 16 o Fehefin y flwyddyn hono y dyddiodd ddechreu chwarter cyntaf ei ysgol yno. Y mae yn fwy na thebyg mai yr achos iddo symud o Lansantior oedd yr anghysur-ou a'r erledigaethau a'i cyfarfu o herwydd ymuno â'r Trefnyddion Calfinaidd. Wedi ei fyned i Abergale, cafwyd prawf ei fod wedi ei adblanu mewn lle cymwys i'w elfen. Yr oedd yn ei le, ac agwedd gwr yn ei le oedd arno tra y bu byw. Er nad oes genym sicrwydd pa bryd y dechreuodd ar ei dymor gweinigogaethol, y mae genym le i gasglu ei fod wedi dechreu pregethu cyn iddo symud o Lansantior, ac mai fel pregethwr ac ysgolfeistr y symudodd i Abergale. Cawn ddyddiad rhai o'i bregethau yn y flwyddyn 1801, a'r rhai hyny y fath, nas gellir barnu mai llafur pregethwrol y flwyddyn gyntaf ydynt. Heblaw hyny, mewn taith Sabbathol yn Llan-elwy, Cefn Meiriadog, a Brynllwyni, y pregethodd y diweddwr Barch. R. Roberts, gynt o Lanelwy, y tro cyntaf erioed, a hyny ar gais Mr. Lloyd. Wrth gyferbynu y naill beth a'r llall, gallwn farnu iddo ddechreu pregethu yn gynar y flwyddyn 1799, os nad y flwyddyn flaenorol. Gan na theithiodd ond ychydig ar hyd ei sir ei hun am y pum mlynedd ar hugain olaf o'i oes, tybia llawer mai cartrefol iawn a fu trwy ei fywyd, yr hyn sydd gamgymeriad pwysig. Yn y flwyddyn 1809 y cawn y cofnodiad cyntaf o'i lafur. Ceir ef y flwyddyn hono yn sir Drefaldwyn, yn nghymdeithasfa y Bala, ac yn sir Gaernarfon, ar adegau gwyliau yr ysgol. Dywedai yn ei ddyddlyfr y flwyddyn hono, ei fod wedi pregethu 208 o weithiau, wedi gwranddo 104 o bregethau, a bod mewn 63 o gymdeithasau neillduol. Wrth olrhain ei hanes hyd y flwyddyn 1820, cawn ef wedi bod deirgwaith trwy siroedd Caernarfon, Meirionydd, a Mon. Bu trwy sir Aberteifi yn 1813; yn Llandrindod yn 1814; ac yn Lerpwl yn 1816. Yn y flwyddyn 1819, neillduwyd ef i holl waith y weinigogaeth yn un o bump, sef y Parchedigion James Hughes, Lley; William Roberts, Clynog; H. Gwalchmai; ac Owen Jones, Gelli. Gwr diwyd oedd Lloyd mewn darllen, myfyrdod, a gweddi. Mae lluosogrwydd ei bregethau, manylrywyd y cyfeiriadau ynddynt, a'r defnyddiad priodol a wneid ganddo o'r ysgrythyrau, yn broffion iddo fod yn ddiwyd. Gofalaf am yr achos yn ei holl ranau. Yr oedd yn gydwytbodol mewn cydweithio a'i frodyr

yn y sir, ac yn y cymdeithasfa oedd; er nad oedd yn gallu eu dilyn yn gyson. Yr oedd yn wr llafurus iawn gyda'r ysgol Sabbathol, ac yn weithiwr difeif o'i phlaid. Byddai yn fanwl iawn yn y cyfarfodydd eglwysig, a thyner wrth y rhai gweiniaid yn Seion; ac os byddai achos ceryddu, nid mynych y coid neb i wneud hyny yn llymach nag ef. Trwy ei fod yn ymgadw mor rhwym gyda'r ysgol, yn llafurio cymaint oeddeutu cartref, a'i deithiau oddicartref, a hyny yn dygwedd bod ar yr adegau oeraf yn y gauaf, a phoethaf yn yr haf; a'i fod yn eistedd yn hwyr i ddarllen, magwyd ynddo yr anhwylddeb a elwir y lled-ewigwst yn drwm, yr hyn o'r diwedd a drodd yn fath o ddolur rhydd. Cawn ef yn cwyno yn herwydd hwnw yn y flwyddyn 1813; ac yn Hydref 1817, bu yn gorwedd am wythnosau yn glaf, ac mewn poen dirfawr; ac yn 1820, gorfu iddo fyned dan driniaeth feddygol. Yn y flwyddyn 1844, ymaflodd y ddaffaden wyllt, neu y cancr, yn ei wyneb. Defnyddiwyd pob moddion cyraeddadwy er stal y drwg hwnw; ond er pob moddion trymhu wnaeth yr afiechyd; ac yr oedd ei boenau o herwydd y cancr yn fawr iawn. Ni allasai siarad nemawr, canys gwaedai y briw yn llif ar yr ysgogiad lleiaf; ac nid amcanai neb ei demtio i siarad o dosturi ato. Felly nid oes genym ddim o'i ddywediadau olaf, ragor nag iddo ddywedyd wrth un o ynddiriedolwyr ei ewyllys un bore pan yn rhoddi gofal yr ewyllys iddo: "Pan oeddwn yn gorphen selio hwn, daeth yr hen benill hwnw i fy meddwl, a gallaf ei adrodd fel un cymwys i mi fy hun:—

"Rwy'n morio tua chartre'm Ner,
Rhwnng tonau mawr 'rwy'n byw;
Yn ddyd heb neges dan y ser,
Ond 'mofyn am ei Dduw."

Felly yr wyf finau. Nid oes genyf bellach ddim i'w wneud ond dyoddef, a dysgwyl yr amser y gwel yr Arglwydd yn dda roddi i mi dragywyddol waredigaeth o bob poen, a phechod, a phla." Cafwyd yn ol ei ewyllys tua £600 i ddyegu plant mewn ysgol ddyddiol yn Abergale. Ond er na chafwyd, fel y dywedasom, nemawr o'i ddywediadau olaf, yr oedd yno emau a pherlau i'w cael yn y dystawrwydd duwiol hwnw—serch ar bethau sydd uchod—ymarweddai yn y nefoedd—edrych ar ogoniant yr Arglwydd—chwynychu gwlad well—a dyfal hiraethu am dani. Yr oedd dyddanwch yr ysgrythyrau yn cynrychu gobaith cryf yn ei fynwes. Collai och euogrwydd yn helaethrwydd trefn gras. Lleddiai pryddor meddwl uwch ben anwiredd pethau santaid, yn rhinweddau gwaged y groes. Ymlonyddai uwchben y gwirioneddau a bregethodd i ereill, fel creigiau gobaith iddo ei hunan. Credai yn nghariad Duw dan ei gerydd, os cerydd hefyd. Yn ei boen edrychaf ar boenau yr Iesu, nes anghofio ei ofid. Diau fod gogoniant person Crist, rhyfeddodau ei gyfryngod, trososodiad ei iawn, ac addasrwydd ei iachawdwriaeth anfeidrol, yn wleddoedd melus iddo. Dan y tomludau hyn y bu farw Thomas Lloyd, ar y 16fed o

Orphenaf, 1848, yn 72 mlwydd oed. Aeth adref ar ddydd Sadwrn i fwynhau Sabbath tragwyddol yn y nef. Claddwyd ei ran farwol y dydd Mawrth canlynol, yn Abergele, lle y tawel hun a hyd ddydd bloedd yr arochangel, pryd y credwn y daw i fyny yn wr cyflawn, at fesur oedran yr hwn a bregethodd trwy ei oes yn Geidwad i bechaduriaid.

LLOYD, RICHARD, gweinidog Heol Awst, Caerfyrddin, ydoedd ail fab y Parch. David Lloyd, Llwynrhydowen. Ganed ef yn y flwyddyn 1760. Cafodd bob manteision dysgeidiaeth pan yn ieuanc. Dewiswyd ef yn weinidog ar yr eglwys (Henadurol y pryd hwnw) yn Heol Awst; a sefydlwyd ef yno tua'r flwyddyn 1784, yn lle y Parch. Robert Gentleman. Yr oedd R. Lloyd yn feddianol ar alluoedd a phoblogrwydd ei dad. Yr oedd efe yno yn mlodau ei ddyddiau ac uchder ei boblogrwydd. Yn y flwyddyn 1791, efe a ymadawodd, ac a aeth i fod yn gydweinidog a'r Parch. D. Davies, yn Nghastellhywell. Bu farw Medi 27, 1797, yn 37 mlwydd oed. Ymddengys mai efe a gycoeddodd weithiau barddonol ei dad.

LLOYD, POSTHUMUS, oedd frawd ieuengaf y Parch. D. Lloyd, Llwynrhydowen. Yr oll a wyddom am dano yw, ei fod yn weinidog yn rhywle yn Lloegr trwy ei oes.

LLOYD, DR. CHARLES, gweinidog yn Llundain, oedd fab i'r Parch. David Lloyd, Llwynrhydowen. Nid oes genym hanes pellach am dano, ragor na'i fod yn ddysgedig a pharchus.

LLOYD, JOHN, (*Einion Mon*), a anwyd yn Mhwl y Gynau, Mon, yn y flwyddyn 1788. Yr oedd yn hoff o lyfrau er yn ieuanc, a'i rieni yn hoff o'u hunig fachgen; eithr gadawyd ef a'i ddwy chwaer yn ymddifaid, heb na thad na mam, cyn ei fod ond ychydig dros 14 oed. Tybiai llawer fod cynaliaeth ddigonol i'r plant rhwng y tyddyn a'u bewythr, yr hwn oedd wr lled gyfrifol mewn byd ac eglwys. Arferai'r ewythr wahodd John i'w dy llawn; a pherswadiad ef i gymeryd ei gyfnither a'i gwr i fyw gydag ef yn Mhwl y Gynau. Merch oedd y gyfnither hon i'r ewythr a nodwyd. O'r diwedd cafwyd gan y bachgen ysgrifenu ei enw wrth rol o femrwn; ac yn fuan ar ol hyny trowyd y bachgen a'i ddwy chwaer dros y drws, o herwydd iddo roddi ei enw wrth weithred a drosglwyddai y tir i'r gyfnither, i'r hyn yr hudwyd John gan yr ewythr. Aeth y chwirydd i wasanaethu gyda boneddigion. Cy-chwynodd John o Fôn, a chanddo gryg a hosanau mewn cadach yn y naill law; sfon yn y llaw arall; gwisg gref a gwledig am dano; a phum swllt yn ei logell. Aeth hyd Dinbych, a chyfarfyddodd a'r Dr. W. O. Pugh, awdwr y Geiriadur Cymraeg a Seisneg, yr hwn oedd berthynas iddo; a chafodd bum punt gan y boneddwr caredig hwnw; yr hyn a dybiai John yn *fenhgg*, o herwydd mai am *fenhgg* arian y gofynodd. Aeth gyda'i arian i Fanceinion, a chafodd waith mewn cadwfa gotwm. Cadwodd ei hun yn

yr ysgol nos; enillodd a chynillodd ugain punt, ac aeth i Lundain, gan dybied y caffai well gwaith yn y ddinas fawr hono. Wedi cyraedd y brif ddinas, ymwelodd a'r Dr. W. O. Pugh, a chynygodd iddo'r pum punt a ystyriai yn ddyledus arno, am a gafwyd yn Ninbych; eithr hysbysodd y boneddwr dysgedig ef, mai rhodd oeddynt. Ymroddodd i ddarllen, dododd ei hun yn yr ysgol nos, a chwiliodd yn aflwyddianus am waith, hyd oni ddaeth ei ugain punt, er byw yn gynil, i'r isder o un darn chwe cheniog. Yn ol treulio boreu gwaith heb ymborth, prynodd werth tair ceniog o gig eidion, oddentu un o'r gloch, gan gigydd yn Fore-street; talodd iddo y chwechyn, a rhoes hwnw chwech a thair ceniog yn newid trwy gamsynied. Dywedai wrth y cigydd iddo ei demtio, gan fynegi ei amgylchiad ar y pryd; cymerodd y cigydd y naw ceniog yn ol, a rhoddodd iddo ddarn dau swllt a chwe cheniog. Ar hyn, dygodd y mab ieuanc ei gig i dŷ tafarn i'w goginio; ac wedi bwyta, darlenodd newyddiadur, a gwelai fod eisiau ysgol feistr, yn y lle a elwir "Sir John Cash's School, 1, Church Row, Aldgate Street, London;" ac heb oedi, ceisiodd foddion i ysgrifenu llythyr at y Dr. W. Owen Pugh; a'r canlyniad a fu cael y swydd! Wedi blynyddoedd, dodwyd yr ewythr, yn ngharchar y "King's Bench," am ddyled; ymwelodd Mr. Lloyd ag ef, a chan dynu aur, llonaid llaw, o'i logell, cyfrifodd bum gini, a dododd y naill ar ol y llall yn llaw ei ewythr; a dywedodd, "Yr wyf yn awr yn canu'n iach a chwi, ac nid oes genyf fwriad i ymweled a chwi mwy; byddwch wyoh." Cafodd yr ewythr gini am bob swllt a gawsai John wrth gychwyn o Fôn. Bu yn athraw i amryw feohgyn pendefigion; ac yn eu mysg, i ddau fab y Dug Wellington. Cyfansoddodd gan Seisneg i'r ddau, yr hon a gyfieithwyd gan Mr. Robert Owen, "Eryron Gwylt Walia." Y cais cyntaf o eiddo Arglwydd Newborough, wedi ei fyned i'r senedd, tros sir Gaernarfon, oedd myned a'u tai oddiar bobl weithgar, yn mhilwyf Llandwrog; y rhai a gawsant dir i adeiladu arno gan dad yr aelod seneddol hwnw; ond trwy ymdrech wladgarol Griffith Davies, Ysw., "Guardian Assurance Office, Lombard Street," a chynorthwyon Mr. John Lloyd, ataliwyd y trais. Gwladwriaethwr, yn caru rhyddid cydwybod pleidiau crefyddol, oedd Mr. Lloyd, ac o herwydd hyny, ysgrifennodd amryw lythrau i'r *Times*, o blaid rhyddfreniad y Pabyddion, yn gyfeiriedig at Syr Robert Peel; ac ar gais Syr Robert, argraffwyd hwynt yn llyfyrnau i'w dosbarthu yn mhliith mawrion y wladwriaeth. Yr oedd ef yn ysgolaig campus; yn hynod barod mewn mesureg, daearyddiaeth, seryddiaeth, Ffrancaeg, Italaeg, Eilmynaeg, Groeg, Lladin, Seisneg, a Chymraeg; medrai bob math o ysgrifen addurniadol; ac ysgrif un o'i ysgoleigion, yn unol a'i gynllun ef, yw yr un hardd sydd ar bared ystafell y Cymreigyddion yn Llundain, am Elusengarwch. Yr oedd ef yn hoff o gyfansoddi aml i ddarn

barddomiaeth; gwnaeth gan dda i'w chwaer Jane, pan yr oedd hi yn yr Idal; ac wrth ei ganiadau y dodai'r flug enw, "Einion Môn." Darlithiodd yn gampus lawer tro yn y "Literary Institute, Aldersgate," ac yn nghyfarfodydd y Cymreigyddion. Bu farw yn 1838, yn 50 mlwydd oed; a bu i'w ysgoleigod mawr, ei lwyddiant bydol, ei sefyllfa uchel, a'r daioni a wnaeth mewn amrywiol ddull iddynionadael dangosiad i ni, mai llawer a ddichon diwydrwydd, cymeriad da, dyfal barhad, a bendith y nef ar synwyr cyffredin. Hedd a fyddo ar bawb a berthyn i "Einion Môn," y cyfaill a'r boneddwr nodedig a mwyn. Un peth da ynddo ydoedd gwrando yn hytrach na siarad, am gangenau dysgedig, hyd nes deallai gyda pha fath ddynion yr eisteddai. Ceir gwyr trymion hynod, mewn pob cyfeillach barohus yn Llundain. Aethom gydag; "Einion Môn" i ddangos y ddinas i wr ieuanc o Gymru; ond pan mewn cyfeillach, dechreuodd hwnw ddadlen ar bwnc yn y gyfraith gyda boneddwr, hyd nes iddo gael ei ffordd iddo ei hun; eithr nis gwybu, hyd nes dyfod allan gyda ni o'r neilldu, mai dadlu yr oedd gyda Mr. Temple, Bar-gyfreithwr enwog, a berthynai y pryd hyny i gylhdaith Caerlleon Gawr. Ond agorodd yr amgylchiad y ffordd i'r gwr ieuanc gael swydd enillfawr, trwy i "Einion Môn" ei gofyn gan gyfreithwr nodedig. A chan obeithio y llesolir rhyw rai, adroddwn yma y cyngor a roddodd "Einion Môn" i'r baehgen ar y pryd; sef, "Be always more anxious to be taught, than to teach others, when in public company." Byddwch fwy awyddus bob amser i gael eich dysgu, nag i ddyegu ereill, pan mewn cyfeillach gyoeddus.

LLOYD, MORGAN, gweinidog yr An-nibynwyr yn Wrecsam, oedd bregethwr enwog, ac awdwr Cymreig goreu perthynol i'r oes oedd efe yn byw ynddi. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1619, mewn lle a elwir Cynfal, plwyf Maentwrog, sir Feirionydd. Bernir ei fod yn agos berthynas, tebygol yn wyr, i'r enwog fardd Hugh Lloyd, o Gynfal, ac iddo gael ei ddychwelyd o dan weinidogaeth Mr. Walter Cradock, yn Wrecsam, yn y flwyddyn 1635. Yr oedd yn ddyon o alluoedd meddyliol rhagorach na'r cyffredin, ac yn ysgolaig coethedig, ond nid yw yn hysbys pa le y derbyniodd ei addysgiaeth. Yr oedd hefyd yn brydydd ac yn ysgrifenydd da. Megys llawer o'i frodyr anghydfurfiol yr oedd yn ffoadur yn Lloegr yn ystod y rhyfel cartrefol. Mewn llythyr annyddiedig at ei fam a ysgrifnodd o Gaerloyw, yr ydym yn cael ei fod ef a'i gyfeillion wedi bod yn agored i beryglon mawrion; ond amlyga efe ei obeith yn y llythyr hwnw, y byddai i Ragluniaeth yn fuan agor y ffordd iddynt ddychwelyd i Gymru. Yr oedd M. Lloyd yn un o'r cymeradwywyr yn y weithred er lledaeniad yr efengyl yn Nghymru. Er ei fod yn weinidog sefydlog i'r eglwys yn Ngwrecsam, eto gwnaeth lawer taith bregethwrol trwy wahanol ranau o'r Dywysogaeth, yn neillduol y siroedd gogleddol. Y mae tra-

CYF II.—RHAN V.

ddodiad iddo ymweled ynaml a thref Pwllheli, i bregethu yno ar ddyddiau marohnad, a'i fod yn arfer cerdded drwy y farohnad a'i ddwyllaw ar ei gefn, a'r Beibl yn un o honnynt, ac y byddai y bobl yn cilio o'i ffordd rhag ei ofn, fel pe buasai cerbyd a meirch yn carlamu trwy yr heol. Bu y gwr rhagorol hwn farw ar y 3ydd o Fehefn, 1669, a chladdwyd ef yn Ngwrecsam. Gan ei fod wedi cael ei alw i'w orphwysfa cyn yr adferiad, efe a ddiangodd rhag yr ystoriwydd ag yr aeth ei frodyr a fuont byw ar ei ol ef drwyddynt; ond dengys y ffaith ganlynol y driniaeth fusasai iddo gael pe buasai yn fyw. Un o'i gydoesolion a ddywed, "Hyfforddwyd fi gan dyst oredadwy, a breewyliai yn Wrecsam y pryd hwnw, i flwr, yr hwn mewn cynddeiriogrwydd a lliid mawr, a drywanodd ei gleddyf can belled i lawr ag y medrai i fedd Mr. Morgan Lloyd, syrthio yn glaf, ac iddo mewn byr amser farw." Fel awdwr, nid oedd Morgan Lloyd yn ail i neb yn Nghymru; bydd i burdeb ei ddullwedd, dyfnder a mawredd ei ddrychfeddyliau, yn nghyd a'r athrylith nodedig a amlygodd yn ei holl gyfansoddiadau, siorhau darllenwyr i'w weithiau cyhyd ag y bydd y iaith Gymreig yn cael ei deall. Yr oedd a'r rai prydiau yn hoff o lesaru mewn iaith dra ifugurol ac aneglur; ond gydag eithriadau o rai o ymadroddion yma a thraw byddai ei ysgrifeniadau yn gyflawn o gyfeiriadau mwyaf eglur ac anwrthwynebadwy at ddeall-dwriaeth a chydwybod ei ddarllenwyr. Er ei aneglurder yr oedd yn eithaf uniongred; o'r hyn lleiaf nis gall neb brofi i'r gwrthwyneb. Yr oedd yn ddyon o feddwl dwfn a gwybodaeth helaeth, a braidd yn ymhoi i serddewiniaeth, ac y gallai ragddywedyd pethau i ddyfod; cymerai pethau le weithiau megys y rhagddywedai, fel y nodir un ffaith am Ffestiniog; pregethai un tro yn y pentref, ac yr oedd yno ddyon ieuanc yn fwy afreolus na'r cyffredin, fel y tynodd sylw y pregethwr, a dywedodd wrtho mai efe o bawb oedd yn bresenol ddylasai fod y sobraf, oblegyd mai ei gorff ef fyddai y blaenaf a gludd i'r fynwent hono, ac felly y bu. Pregethai dro arall yn Machynlleth; yr oedd y bobl yn lled gynhyrfus, a phlant yn dringo y coed gerllaw iddo. Dywedodd y byddai i'r efengyl adael y dref hono am hir amser cyn y byddai i'r plant crybwylliedig ddyfod i oedran gwyr; ac felly y bu, ni phregethawyd yr efengyl yno yn ei phurdeb am amser maith. Dywedir ei fod wedi awgrymu yn lled eglur, ond yn ddamegol, am y diwygiad mawr a ddechreuodd yn America, ac a fu yn yr Alban, Lloegr, a Chymru, yn y rhan gyntaf o'r ddeunawfed ganrif; a golygaf efe y byddai y milfwyddiant yn canlyn hwnw yn uniongyrhol. Dywedir fod rhyw drymder neillduol ar ysbryd Mr. Vassor Powell y nos y bu Mr. Lloyd farw, ac iddo waeddi allan, fod rhyw seren ddysglaer wedi syrthio dan gwmwl y pryd hwnw, ac nad oedd efe yn meddwl llai nad Morgan Lloyd, o Wynedd, ydoedd; a throdd y gair allan mai tua'r

amser hwnw y bu efe farw. Cyoeddodd Mr. Lloyd amryw lyfrau yn Gymraeg, rhai o'i gyfansoddiad ei hun, ac ereill wedi eu cyfieithu o'r Seisneg. Yn mhlith y rhai a gyfansoddodd ef ei hun y mae "Llyfr y Tri Aderyn," yr hwn a dderbyniodd gymeradwyath mawr; y mae wedi ei wneud mewn ffordd o ymddyddan rhwng yr eryr, y golomen, a'r gigfran—y blaenaf, yn arwyddo Cromwell; yr ail, y Cristionogion dduwiol; a'r trydydd, yr Eridwyr Creulawn. Llyfr arall o'i eiddo ydoedd, "Dirgelwch i rai i'w ddeall, ac i ereill i'w watwar." Un arall a gyraeddodd gryn enwogrwydd, oedd "Cyfarwyddyd i'r Cymry." "Yr Ymroddiad," oedd lyfr arall. "Gwaedd yn Nghymru yn ngwyneb cydwybod," oedd un arall; ac un arall a elwir, "Y Lleferydd anfarwol." Y mae Mr. Baxter yn ei "Catholic Communion Doubly Defended," tudal. 39, yn son am waith Seisneg gan Mr. Lloyd, a elwid, "A Dialogue between Martha and Lazarus about his soul;" ond ni ddygwyrddoddi i ni ei weled erioed. Y mae amryw o'i lythrau ar gael wedi eu hargraffu mewn gwahanol gyfoeddiadau Cymreig, a thri yn Seisneg, yn y gyfrol a elwir, "Erbury's Testimony left upon Record." Y mae hefyd ddau o'i lythrau wedi eu dyogelu yn mhlith ysgrifeniadau Baxter, yn "Redcross-street Library." Pe buasai Meistriaid W. Caradock, V. Powell, a'u cydoeswyr yn dilyn osiampl Mr. Lloyd mewn meithrin llenyddiaeth grefyddol yn yr iaith Gymreig, buasai iddynt wasanaethu eu cenedlaeth yn llawer mwy effeithiol nag y gwnaethant drwy gyfoeddi gweithiau Seisneg. Ymddengys i Mr. Lloyd breswyllo yn Ngwreosam dros holl amser y werinlywodraeth; ond nid ydym wedi cael allan pa un ai efe oedd y gweinidog plwyfl, neu ynte weinidog yr eglwys gynulleidfaol ag oedd efe wedi ffurfio yno. Yr oedd ei waith o fod yn gymeradwywr o dan weithred er lledaenu yr efengyl yn Nghymru, yn ein harwain i dybied ei fod yno yn y ddwy sefyllfa. Y mae enw Morgan Lloyd wedi bod er ys dwy ganrif, fel gair teuluaid drwy yr holl Dywysogaeth. Edrychid arno gan ei gydwladyr fel wedi ei gynysgaeddu a doniau profffydoliaethol; ei dduwioldeb dysglær, a'i alluoedd digyffelyb fel pregethwr, ysgrifenywr, a bardd, nid allai lai nag anfarwoli ei enwogrwydd. Gadawodd un ag oedd yn bersonol adnabyddus o hono, y dystiolaeth a ganlyn am ei gymeriad: "Yr oedd Mr. Morgan Lloyd yn ddyrn, am gymeriad yr hwn nid allwn braidd fnyed yn rhy bell drwy roddi iddo gymeriad rhy dda, nac ychwaith rhy fawr. Yr oedd yn anarferol o ran ei gariad tuag at ei gydwladyr, at wasanaeth eneidol pa rai yr oedd wedi llwyr ymroddi, ac at yr hyn yr oedd wedi ei gymwysu yn odidog. Gan ei fod y Cymro dyfnaf a ffyddlonaf, a'r areithydd Prydeinig mwyaf arbenig, efallai a fu erioed yn yr alwedigaeth weinidogaethol, a hynny heb unrhyw rwystr i'w hyawdledd Seisneg. Yr oedd efe yn hynod am rymusrwydd ei ddychymys, a

gafaelgarwch ei gof, ac aeddfedrwydd boreu ei alluoedd. Nid oedd ond deugain mlwydd oed pan fu farw. Yr oedd yn anarferol o ran ei ryddfrydedd, yr hyn oedd yn gyffredinol; ac nid oedd yn gyfyngedig i unrhyw bleidiau neu enwadau am santeiddrwydd ei fywyd, diwydrwydd ei efrydiaeth, ei ffyrddod diffin, ysbrydoli pob peth, ac am ymofyniad diduedd a diragfarn ar ol gwirionedd; nodedig hefyd am ei oestyngeiddrwydd, ei lareidd-dra, ei amynedd mawr, a'i haelioni parhaus i'r tlawd, yr hyn fel yr haul a dywynai ar y drwg yn gystal a'r da. Yr oedd efe yn nodedig am addysgiaeth fanwl ei blant, am ei ddiffrifoldeb, yr hyn nad oedd ffurfiol na thrahaus, ond yn wirioneddol a hynaws, trwy yr hyn y creai sobrwydd yn mhob cymdeithas y deuai iddi, ac am ei fawredd nodedig ac anarferol yr hyn a wisgai yn yr areithfa, yr hyn nad oedd annaturiol a choegaidd, ond naturiol, ac eto yn dra nefolaidd ac ysbrydol; mewn gair nid oedd dim da cyffredin ynddo ef, ond yr oll mewn ffordd o ragoroldeb. Y fath wr oedd Mr. Morgan Lloyd; ac y mae yn sicr nad allai y fath un fod yn ddyrn mor beryglus ag y mae Mr. Baxter yn ei osod allan; na, yr oedd mewn llawer ffordd yn ddefnyddiol i'r byd, ond ni wnaeth erioed ei ddrwygu na'i golledu oddieithr mewn un peth, ac ni allai efe oddiwrth hynny, sef ei adael yn rhy gynar. (*Baxter MSS.*, vol. i. no. 15; *Baxter's Deed*, pp. 11, 12; *Dr. Rees Non. Con.* 123—127.)

LLOYD, GRUFFYDD, ab Goronwy Gethin, ydoedd fardd yn blodeuo o 1390 i 1420. Cedwir rhai o'i gyfansoddiadau mewn llawysgrif.

LLOYD, GRUFFYDD, ab Gruffydd ab Ifan ab Einion, ydoedd fardd yn blodeuo rhwng 1470 a 1600.

LLOYD, GRUFFYDD, ab Ifan, ydoedd fardd yn blodeuo o 1500 i 1530. Mae rhai o'i weithiau ar gael mewn llawysgrifau.

LLOYD, (neu LLWYD) HUW, ydoedd fardd o fri, yn byw yn Cynfael, plwyf Ffestiniog, Meirionydd. Yr oedd yn dal swyddogaeth yn y fyddin, a gwasanaethodd dros amryw flnyddau ar y Cyfandir; ac wedi iddo ddychwelyd i'w wlad enedigol, efe a fu farw tua'r flwyddyn 1620, ac efe uwchlaw 80 oed. Claddwyd ef yn Maentwrog; a'i hen gyfaill a'i gyfoeswr, Archddiacon Prys, rheithor y plwyf, a gyfansoddodd englyn ar yr achlysur, yr hwn sydd ar gael o hyd. Cynelir coffadwriaeth Huw Lloyd hefyd drwy golofn fawreddog o graig a ymddyroha o'r afon Cynfael, ac a elwir "Pulput Huw Llwyd Cynfael." Ystyrid ef gan y werin gyffredin yn ddeuin ac yn berchen galluoedd goruwch naturiol, a'i fod yn traddodi ei gyfaredd yn nosweithiol o'r pulpud hwn. Modd bynag, yr oedd efe yn meddu galluoedd naturiol mawrion fel bardd; ac yr oedd ei deithiau drwy wahanol wledydd y byd wedi rhoddi cyfle rhagorol iddo ystorio ei hun ag helaethach gwybodaeth na neb o'i gyfoeswyr. Mae amryw o ddarnau o'i eiddo ar gael mewn llawysgrifau; a'i feddargraff, ysgrifenedig

ganddo ef sydd argraffedig yn y *Greal*.

LLOYD, HYWEL, bardd enwog o Forganwg. Blodeuai o 1640 i 1570. Mae rhai darnau o'i waith yn nghadw mewn llawysgrifau.

LLOYD, IORWERTH, bardd a flodeuai rhwng 1300 a 1360.

LLOYD, LLEUCU, boneddiges o brydferthwch mawr, yn byw yn Mhennant, Meirionydd. Yr oedd yn gariadferch anwyl gan Llewelyn Goch ab Meurig Hen, o'r Nannau; ond yn groes i ewyllys ei rhieni a'i chyfeillion. Pan aeth ei chariadfab ar daith i Ddeheubarth Cymru, dywedwyd wrthi gan ei thad, er mwyn tynu ei serch oddiar ei chariadfab, ei fod ef wedi priodi dynes arall; gyda chlywed hyny hi a syrthiodd i lawr, ac a fu farw yn y fan. Ei chariadfab, ar ei ddychweliad tua chartref, a gyfansoddodd alareb dra hiraethus a serch-gynyrfiol ar ei hol, y gwreiddiol o'r hon sydd a'r gael mewn llawysgrif, a chyfieithiad o honi yn argraffedig yn "*Jones's Bardic Museum*." Dygwyddodd hyn o gylch y flwyddyn 1390.

LLOYD, RHYS, brydydd, a elwid hefyd Yr Hen Fardd Llwyd o Forganwg, neu Rhys Llwyd ab Rhys ab Ricart, ydoedd yn byw yn Blaencynllan, ac yn blodeuo rhwng 1450 a 1500. Efe oedd tad Lewis Morganwg. Mae rhai o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau.

LLOYD, RHYS, ab Rhys ab Rhisiart, ydoedd fardd rhagorol, yn byw yn Llanharan, Morganwg. Blodeuai rhwng 1420 a 1460.

LLOYD, RICHARD, yr hwn a adnabyddid yn gyffredin wrth yr enw Bardd yr Wyddfa, neu Eryri, a anwyd yn Beaumaris, yn 1752. Morwr oedd ei dad, yn trafndio ar y gororau mewn llestr bychan o'i eiddo ei hun; eithr ar fordaith i ryw le yn sir Gaerwerydd, ymaflwyd ynddo yno gan y frech wen, o'r hon y bu efe farw. Y dygwyddiad anhwyryd hwn, yn nghyd a drylliad y llestr wrth ddychwelyd tua chartref a dafasant y teulu i'r cyfyngder mwyaf. Tlodi y weddw oedd yn ddiog i'w hatal i roddi unrhyw addysg i'w mab; eithr ei awydd diorhwys ef am wybodaeth a ymddangosai mewn amryw ffyrdd; ac er gwaethaf pob anhawsderau, efe a roddodd brawf yn ieuanoc fod ganddo gynneddau naturiol cryfion. Yn ffodus iddo ef, yr oedd ysgol yn Beaumaris, wedi ei sefydlu gan un Mr. David Hughes, yr hwn, fel yntau, a aned mewn amgylchiadau isel; eithr wedi hyny a ddaeth yn wr mawr, ac yn fendith i'w ynys enedigol. "Yma," ebe ef, yn un o'i nodau i Gayton Wake, "y derbynias addysg dros naw mis; ac yr wyf yn cydnabod y fendith hon gyda gostyngedig ddiolchgarwch, gan iddi fod i mi yn ffynonell annyspyddadwy o ddedwyddwch." Pan yn 12 mlwydd oed, derbyniodd ei fam, gyda llawenydd, swydd iddo yn ngwasanaeth Henry Morgan, Ysw., o'r Henblas. Arosodd yma dros amryw flynyddau, a defnyddiai bob mynudd hamddenol i ddiwallu ei syched am ddarllen a chyraedd gwybodaeth. Yn

wastad efe a gyfodai yn dra boreu, a chysegrai yr amser a enillai fel hyn i astudio; ac yr ydoedd yn hynod drwy ei holl fywyd maith am ei gymedroldeb a'i gynildeb. Yn y flwyddyn 1780 efe a aeth i wasanaeth Mr. Griffith, Caer Rhun, ar lan Conwy, fel ar-olygwyr tiriogaeth eang a theulu. Gweinyddai hefyd fel ysgrifenydd i'w feistr, yr hwn oedd yr unig ynad gweithredol mewn cylchdaith dra helaeth. Arosodd yma hyd farwolaeth Mr. Griffith, pan y daeth yn alluog, drwy ei gynilion, yn nghyda rhoddion bychain oddiwrth ddau gyfaill, i ddychwelyd i Beaumaris, a byw yn annibynol. Yn 1800 efe a gyoeddodd ddarn barddonol ar borthladd Beaumaris, yr hwn a dderbyniwyd gan y cyoedd gyda'r arwyddion amlycaf o gymeradwyaeth; ac y mae y nodach cysylltiedig ag ef yn cynwys cryn lawer o hyfforddiadau lleol ac hanesyddol, ac wedi sefydlu enwogrwydd yr awdwr fel hynafiaethydd. Nid yn unig fe wnaeth y cyfansoddiad hwn Richard Lloyd yn adnabyddus i'r cyoedd, eithr ei werthiad a chwaneodd grym swm at ei adnoddau arianol. Yr oedd yn dra chynefin yn hynafiaethau gwlad ei enedigwch ac achwyddiaeth (*heraldry*) yr hyn, yn nghyda'i fywiogrwydd cynwypol, ei arabedd, a'i dymherdd, a barent i'w gyfeillach fod yn hyfryd a boddus gan y teuluoedd uwchaf yn y dywysogaeth, yn mhalasau y rhai yr oedd efe yn westwr croesawus. Yn 1804 efe a gyoeddodd ei "*Gayton Wake*," yn nghyda dwy gyfrol o farddoniaeth, sef "*Odes, Tales, Sonnets, Translation from the British*," &c., a chawsant gymeradwyaeth mawr yn mysg y cyoedd. Yn 1814 efe a ymbriododd a Miss Bingley, merch y diweddar henadur Bingley, o ddinas Caerlleon Gawr, gyda'r hon y bu efe byw yn ddedwydd mewn annibyniaeth gysurus; ac wedi ei goroesi hi oddentu deuddeg mis, efe a fu farw Rhagfyr 29, 1835, yn ei drigfan ei hun yn Bank-place, Caerlleon Gawr, ac efe yn 84 mlwydd oed. Caaglwyd ei weithiau yn nghyd, ac ailgyoeddwyd hwynt mewn cyfrol dlos, gyda chofiant dyddorus ac ardeb o'r awdwr, gan Mr. Edward Parry, y llyfrwerthidd gwladgarol, yn Nghaerlleon Gawr, 8vo., 1837.

LLOYD, EDWARD, yr hynafiaethydd enwog a'r anianyedd clodfawr, ydoedd fab i Edward Lloyd, Ysw., o Lanforda, ger Croeso-wallt, ac a aned yn y flwyddyn 1660. Gosodwyd ef yn ngholeg Iesu, Rhdychain yn 1682; a chan y dangosai dueddiad cryf at efrydau anianeg, efe a fu mor ffodus a chael isgeidwadaeth yr Amgueddfa Ashmoleaidd dan ei lywodraeth yn 1684, yr hon swydd a ddaliodd hyd y flwyddyn 1690, pan y cafodd y swydd o benceidwad, yr hon a aethai yn wag ar waith ei gyfaill a'i noddwr, Dr. Platt, yn ei gadael. Cysegrai y rhan fwyaf o'i amser at astudio anianeg a ieithog Geltaidd; ac y mae llawer darn o'i waith ar y pynciau hyny wedi eu hargraffu yn y "*Philosophical Transactions*" y pryd hwnw. Yn 1693 efe a gymerodd y gorchwyl o gasglu defnyddiau perthynol i Gymru tuag at argraffiad newydd

o "Camden's Britannia," gan Gibson; ac yn 1699, efe a gycoeddodd ei "Lithophylacii Britannici Iconographia," o'r hwn y mae ail argraffiad wedi ei gycoeddi yn 1760, gan J. Huddesford. Yr oedd efe wedi ffurfio dyfais ragorol, digon eang er eglurhau yr hen ieithoedd a'r hanesion Prydeinig; ac er ei alluogi i ymgymeryd â'r anturiaeth, a'i chwblhau yn anrhydeddus, agorwyd tanysegrifiad cycoeddus yn 1696, ac i barhau am bum mlynedd. Yn y cyfamser efe a aeth i fwrdd i Gymru; wedi hyn ymwelodd â'r Iwerddon, yr Alban, Cernyw, a Llydaw. Cymerodd y teithiau hyn yspaid pum mlynedd i'w cyflawni; ond efe a gynullodd gryn lawer o byfforddiadau pwysig, oddiwrth lawysgrifau, a chofnodion ereill, gyda golwg ar bynciau ei ymchwiliad. Ar ol ei ddychweliad i Rhydychain yn 1701, efe a raddiwyd yn A.C. gan Lwyseisteddfod yn Ngorphenaf yr un flwyddyn. Yr oedd efe yn awr a'i holl egnï yn paratoi ffurthy ei lafur i'r waeg. Modd bynag, o herwydd musgrellni yr argraffwyr, nid ymddangosodd yr "Archæologica Britannica" cyn y flwyddyn 1707. Y gwaith canmoladwy hwn, er yn cael ei fwriadu megys y gyfrol gyntaf yn unig, yn ol cynllun helaeth yr awdwr, a gynwys ddeg o wahanol bynciau:—1. "Comparative Etymology." 2. "Comparative Vocabulary of the Languages of Britain and Ireland." 3. "An Armoric Grammar, translated out of the French." 4. "An Armoric English Vocabulary." 5. "Some words omitted in Dr. Davies's Dictionary." 6. "A Cornish Grammar." 7. "MSS. Britannicorum Catalogus." 8. "A British Etymogicon." 9. "A brief Introduction to the Irish or ancient Scottish Language." 10. "An Irish English Dictionary, with a catalogue of Irish MSS." Ei asfechyd cynar ac anamserol a'i lluddiodd yn ei fwriad i gycoeddi cyfrol arall, yr hon oedd i gynwys "Lexicographical History of British persons and places that are to be found in ancient records." Yn y flwyddyn 1708, etholwyd of yn gymrawd o'r Gymdeithas Freninol. Yn y gwanwyn canlynol rhoddodd yr athrofa brawf o'i pharch tuag ato, ar gyfrif ei ddyseidiaeth uchel, trwy ei ethol i'r swydd o "Esquire Beadle" mewn duwinyddiaeth. Ond nis cafodd efe fwynhau y swydd yn hir, gan iddo farw, ar ol ychydig ddyddiau o gystudd, yn niwedd Mehefin, 1709. Claddwyd ef yn eglwys plwyf St. Michael, yn y de, neu y "Welsh aisle," fel ei gelwir, gan mai yno y mae claddfa yr aelodau o goleg Iesu. Ei gasgliadau llawysgrifol o hynafiaethau Cymreig a Gwyddelig, a gynwysent uwchlaw 40 cyfrol yn plyg, 10 cyfrol pedwar plyg, ac uwchlaw 100 o rai llai eu maint. Oddeutu pedair blynedd ar ol ei farwolaeth, cynygiwyd y rhai hyn i'r athrofa, ac i goleg Iesu; eithr o herwydd rhyw gweryl a fusas rhwng Lloyd a Gwynne, y pryd hyn yn gymrawd o goleg Iesu, ac wedi hyn yn aegob Llanelwy, gwrthodwyd eu prynu. Mewn canlyniad gwrthwyd hwynt i Syr Thomas Seabright, o Beechwood, yn Hertfordshire,

yn llyffrgell yr hwn yr arosasant hyd 1807, pan werthodd Syr John Seabright hwynt, ac yr aethant i feddiant Syr Watkyn Williams Wynne, Barwnig. Yn mhen rhai blynyddau wedi hyn trosglwyddwyd y rhan fwyaf a gwerthfawrocraf o honynt i Lundain, er eu rhwymo; eithr yn anffodus hwy a ddyfethwyd yno gan dân a dorodd allan yn nhy y person oedd yn eu cadw. Trwy y trychineb yma colledwyd y perchenog, ac amddiffadwyd y byd o'r cwbl yn mron, o ffurthy llafur diwyd Edward Lloyd. Fodd bynag, dywedir i ryw ychydig o'i lyfrau gael eu gadael yn Wynnstey heb eu hanfon gyda'r rhai uchod; ac os gwir hyn, y mae y gyfran hono yn aros eto yn ddiangol; ond ni allasom gael sicrwydd ar ba faterion yn neillduol y mae y rhai hyn yn traethu. Ar y cyfan, y mae yn achos o alar nid bychan i'r byd—i'r Cymry o leiaf, ac o anghlod i bobl Rhydychain, na buasant yn dangos mwy o awydd am feddianu a diogelu yr ysgrifeniadau hyn yn mysg eu trysorau, gan fod gwyr o gyffelyb athrylith a gwybodaeth i Mr. Edward Llwyd yn dygwyydd mor anfyfyr yn mysg ein cenedl ni, nac un genedl arall. Ond er cymaint o glod a dalwyd iddo ar ol marw, mwyaf yn y byd ydyw yr anghlod annileadwy i'w gyd-oeswyr am na buasant yn ddigon craff i ganfod ei werthfawrogrwydd yn ei fywyd, ac yn ddigon haelionus i'w gynorthwyo yn ei ymdrechadau; canys oni buasai eu crintachrwydd gwarthus hwy, y mae yn ddiadl y buasai y byd wedi cael ychwaneg o ffurthy ei lafur yn argraffedig. Pa fath warth i oes a gwlad oedd gadael y fath wr a hwn i dreulio ei nerth, ei iechyd, a'i amser, yn gwbl yn achos dysg a gwybodaeth, heb fawr dros ugain punt o elw blynyddol. Pa bryd y daw y byd i ganfod y ddyledswydd o gefnogi llenyddiaeth? Am ei nodweddiad fel gwr dysgedig, gallasem gasglu llawer iawn o ganmoliaethau gan enwogion o fri; ond i gyflawni lle y cwbl, rhoddwn y sylwadau a ganlyn o eiddo yr hyglod Lewis Morris:—"Mr. Edward Llwyd nid ydoedd islaw i un gwr yn Mrydain o ran ei wybodaeth o hanesiaeth anianyddol, ac mewn ieithoedd yr oedd ganddo athrylith aruthrol. Nid oedd ganddo ddim gwybodaeth am farddoniaeth Gymreig; canys y mae genym wrth law rai cynygiadau o'i waith yn y ffordd hono, oddiwrth y rhai y mae'n eglur nas ganwyd ef yn brydydd, mwy na Cicero. Hyn a fu yn ataliad iddo wneuthur dim defnydd o waith y beirdd, canys nid oedd ganddo fawr archwaeth am eu gorchestion na'u tystiolaethau. Ond ei "Archæologia Britannica" sydd yn drysorfa werthfawr o'i iaith Geltaidd, ac a fusai yn fwy felly oni buasai fod ganddo ormod o haryrn yn tan." O ran ei nodwedd personol, dywedir ei fod yn hynod o siriol a chyfaillgar; yn awyddus iawn i dderbyn gwybodaeth, ac nid yn llai parod i gyfranu yr unrhyw i ereill. Ni foddlonai ar un wybodaeth a gaffai am ddim, os meddyliai fod yn bosibl cael gwell; ac yn lle cymeryd hysbysrwydd am bethau trwy ddarllen yn unig, mynai,

os gallai mewn un modd, gael eu gweled a'i lygaid ei hunan. I brofi mor wresog ydoedd ei genedlgarwch, adroddir y chwedl ganlynol am ddamwain a ddygyddodd nid yn hir cyn ei farwolaeth. Yr oedd y nodedig Dr. Sacheverel, (gynt periglor Selatyng gerllaw Croesoswallt,) yn cael ei feddianu gan ryw ysbryd o gasineb mawr at y Cymry, ac efe a roddodd ddyn o'r enw Holdsworth ar waith i ysgrifenu gogangerdd i'r genedl, a hyny a wnaeth; a phan ddaeth y cyfansoddiad allan o'r waag, dan yr enw *Muscipula*, Sacheverel a gyflwynodd gopi i Mr. Lloyd, gyda'r cyfarchiad canlynol:—"Hwdiwech, Mr. Lloyd, dyma i chi wân o wawd i'ch gwlad, ac mi a roddaf her i'ch holl gydwladyr ei hateb." Hyn, fel y mae yn naturiol meddwl, a gyn-yrfodd dymerau ein Cymro gymaint, fel y penderfynodd gymeryd yr achos mewn llaw, ac anogodd Mr. Thomas Richards, yr hwn y pryd hyny oedd yn un o ysgoleigion Coleg yr Iesu, ac a fu wedi hyny yn beriglor Llan-fyllin, sir Drefaldwyn, i gymeryd y maes yn erbyn Holdsworth; ac ar yr un pryd diwall-odd ef â helaethrwydd o ddefnyddiau i'r per-wyl. Yn mhen tuag wythnos ar ol hyn, Richards a ddog allan ei gan yntau, dan yr enw *Hoglandia*, yr hon a ystyrir yn un o ragoroldeb nid bychan. "Gwnaeth Mr. Lloyd rai diwygiadau ynnddi, ac hefyd ysgrifennodd iddi ragymadrodd ysplenydd, yn Lladin. Ond cyn i'r gwaith gael ei argraffu, bu farw Mr. Lloyd, a'i ragymadrodd, o herwydd ei lymdoetedd, a ataliwyd, ac ysgrifennwyd un llar-ieiddiach yn ei le; ac felly daeth y gwaith o'r wasg, ac ni chlywsom ddarfod i neb anturio myned a'r ymgeiraeth yn mlaen ddim yn mhellach. Yr hanes cyflawnaf a mwyaf awdurdodedig o Mr. Edward Lloyd a geir yn "Owen's British Remains," 8vo, London, 1777. Diangodd hyn rhag sylw Humphreys, pan yn casglu ei gofiant yn y *Cambrian Plu-tarch*; ac nid yw efe yn gywir ychwaith gyda golwg ar amser ei enedigaeith. Ceir hefyd rai hanesion am dano yn y "*New and General Biographical Dictionary*," 8vo, London, 1798, vol. 9, y rhai a yrwyd i fewn gan y Parch. David Jones, curad Dr. Young, yn Welwyn.

LLOYD, (LLWYD) SYR GRUFFYDD, gwr tra chlodfawr mewn hanesiaeth Gymreig, ydoedd fab i Rhys ab Gruffydd ab Ednyfed Fychan. Crewd ef yn farchog gan y brenin Iorwerth I. am iddo ddwyn y newydd o flaen neb i'r brenin, yr hwn ar y pryd oedd yn cynnal Senedd yn Rhuddlan, fod y frenines wedi diogel roddi genedigaeith i fab yn Nghastell Caernarfon. Efe a barhaodd dros lawer o flynyddau ar y telerau goreu â brenin Lloegr; ond o'r diwedd, gan nas gallai ddyoddef yn hwy y gorthrymder a'r gormes a arferid gan y swyddogion Seisnig, yn enwedig Syr Roger Mortimer, Arglwydd Chirk, ac ynad Gogledd Cymru, tuag at ei gydwladyr, efe a ymdorodd allan mewn gwrthryfel cyoeddus yn erbyn y Seison; ac er mwyn cyflawni ei amcan yn well i dafu ymaith iau y gorechfygwyr, efe a ymgynghorodd â Syr

Edward Bruce, brawd Robert, brenin yr Alban, yr hwn a orchfygasai Iwerddon, gan ddymunio arno ddwyn neu anfon rhai catrod-au i'w gynorthwyo yn ei amcan. Gan nas llwyddodd yn hyn, Syr Gruffydd a gasglodd yn nghyd gynifer o wyr ag a allai, ac a ddechreuodd ryfel ffyrnig, gan redeg dros holl Ogledd Cymru, a'r cyffiniau, a chymeryd i'w feddiant y gwahanol gestyll a'r gorsafoedd milwrol trwy y wlad. Modd bynag, gorchfygwyd ef a'i wyr yn fuan gan fyddin gadarn y Seison, ac efe ei hun a gymerwyd yn gar-charor. Dygwyddodd hyn yn y flwyddyn 1322. Carcharwyd ef yn Nghastell Rhuddlan; a chyfansoddwyd awdl anerchiadol iddo yno gan Gwilym Ddu, yr hon sydd argraffedig yn y *Myceyrian Archaeology*. Mae yn debygol iddo gael aros yn ngharchar hyd dertyn ei oes, gan nad oes dim hanes ar gael am ei ddienyddiad. Ei brif gartref oedd Tregarnedd, yn Mon, yr hwn a barhaodd yn meddiant ei hiliogaeth hyd y flwyddyn 1750, pan gafodd ei werthu.

LLOYD, (neu LLWYD) GRUFFYDD, mab Dafydd ab Einion Llygliw, ydoedd fardd clodfawr, yn blodeuo rhwng 1380 a 1420. Mae amryw o'i gyfansoddiadau yn nghadw mewn llawysgrifen. O'r un anerchiadol i Owain Glyndwr, ac sydd yn argraffedig yn *Jones's Welsh Bards*, y mae aralleiriad bywiog yn *Pennant's Tours in Wales*. Cyfansoddodd hefyd awdl ar y *comet* a ymddangosodd yn y flwyddyn 1402; ac awdl anerchiadol i Morgan Dafydd Llewelyn, oddeutu y flwyddyn 1390, pan osodwyd ef ar ei brawf am ladd prif ynad Caerfyrddin, pan ar ei fainc yn y dref hono, y rhai ydynt wedi eu cyoeddi, gyda chyfieithad Seisnig, yn *Iolo Manuscripts*.

LLOYD, GRUFFYDD, ab Dafydd Caplan, ydoedd fardd yn blodeuo o 1450 i 1480. Ychydig o'i weithiau sydd ar gael mewn llawysgrifen.

LLOYD, HUMPHREY, oedd enedigol o Dinbych. Ganed ef yn y flwyddyn 1527. Yr oedd yn deilliaw o du ei dad, o hon deulu Rosindale, Foxhall, neu Fouke's Hall; ac o du ei fam odidwrth Einion Efell, un o ferched enwog Gogledd Cymru, yn y ddeuddegfed ganrif. Ymddengys iddo pan yn fachgen gael manteision y cyfryg ysgolion ag oedd i'w cael y pryd hwn yn y gymydogaeith; a phan yn ugain oed ni a'i cawn yn y brif ysgol yn Rhydychain. Cawn ei enw yn mhilith efrydwyr Coleg Brasenose, yn y flwyddyn 1547. Tra yn y brif ysgol efe a enwogodd ei hun fel efrydydd diwyd, galluog, a llwyddianus. Yn y flwyddyn 1551, cymerodd ei radd fel Athraw y Celfyddydau. Physygyrwrwriseith oedd y gelfyddyd a ddewisodd; a chymaint oedd ei lwyddiant fel meddyg, fel y cawn ef tra yn yr ysgol yn cael ei ddewis gan Arglwydd Arundel, yr hwn oedd gangellydd y brif ysgol, yn feddyg touluaidd iddo ef ac aelodau ei deulu. Bu yn llanw y swydd anrhydeddus hon am bumtheg mlynedd. Yn ystod y blynyddau hyn talodd y sylw manyl-af i'w swydd fel meddyg; ac hefyd dangos-

odd ddiwydrwydd mawr fel efrydydd llenyddol. Ei waith cyntaf fel awdwr a ddaeth i'r amlwg yn ystod y tymor yma. Cyoeddodd lyfryn ar Seryddiaeth, dan yr enw "Almanec a Chalender, yn dangos y dydd, yr awr, a'r fynyd y cyfnewidiau y lloer am byth, a'r arwydd y bydd ynddo am y tair blynedd nesaf; yn nghyd ag enwau ac arwyddion y planedau." Yn fuan ar ol hyn cyoeddodd gyfieithad o "Farn Urines," yr hwn a argraffwyd yn Llundain, yn y flwyddyn 1561. Dylynodd hwn ag argraffiad o "Drysor Iechyd," gan Petrus Hispanus; at yr hwn yr ychwanegodd Lloyd "Achosion ac arwyddion clefydau, yn nghyd a dywedadau byrion Hippocrates." Yr oedd yr oll o'r rhai hyn wedi eu hygrifenu yn Seisneg, ac wedi eu dwyn allan pan oedd ef yn feddyg teuluaid i Arglwydd Arundel. Tua rhan ddiweddfaf y cyfnod hwn daeth yn gyfarwydd ag Arglwydd Lumley; ac yn fuan wedi hyn cymerodd chwaer Lumley yn wraig iddo. O gylch y flwyddyn 1563, penderfynodd ymadael a rhwyg a mawredd arglwyddi Lloegr, yn nghyd a'r cymdeithasau urddasol y bu yn troi ynddynt am flynyddau yn ardal y brif ddinas, er mwyn dychwelyd i'r hen wlad, a mwynhau golygfeydd ei ieuentyd yn hoff wlad ei enedigaeth. Felly efe a symudodd yn ol i hen dref Dinbych, a chymorodd ei breswylfa o fewn yr hen gastell. Treuliai ei amser yma am y blynyddau cyntaf rhwng cyflawni ei swydd fel meddyg i drigolion y dref a'r gymydogiaeth, ac ymbleseru yn ei oriau hamddenol mewn peroriaeth a chaniaethau, yn nghyda chwilio i henafiaethau ei wlad enedigol. Yn mhon rhai blynyddau wedi iddo ail sefydlu yn Ninbych, cafodd ei ethol gan ei gydwladwyr i'w cynrychioli yn y Senedd Brydeinig, yr hon swydd bwysig a lanwodd am flynyddau gyda boddlonrwydd mawr i'r bobl, a'r anrhydedd mwyaf iddo ei hun. Yn ystod ei yrfa seneddol, daeth i gymeradwyaeth fawr gyda llawer o brif enwogion y deyrnas. Daeth hefyd yn adnabyddus a'r daearyddwr Ysbaenaidd enwog Ortelius. Yr oedd Ortelius y pryd hwn yn Llundain, yn casglu defnyddiau at ei waith mawr, yr hwn a gyoeddwyd yn fuan wedi hyn, dan yr enw "Daearyddiaeth Henafol." Bu Mr. Lloyd o wir wasanaeth i Ortelius, gan mai efe a roddodd iddo ddarlunleni o Loegr a Chymru, yn nghyd ag ysgrifau o ddau o'i lyfrau ag oedd yn barod wedi eu hygrifenu ar "Henafiaethau Prydain," a gwnaeth Ortelius llawer o ddefnydd o'r ysgrifau hyn er rhoi hanes yr ynys hon. Ymddengys i Lloyd dreulio ei holl amser am y blynyddau diweddfaf o'i oes i chwilio i henafiaethau a phrif nodweddau ereill gwlad ei enedigaeth. Mae auryw o gynrychion ei feddwl mawr ar gael hyd heddyw; ac y mae lle i feddwl fod amryw o'i ysgrifau, fel llawer ereill, wedi myned am byth i dir ebergofiant. Heblaw gweithiau pwysig ereill, y mae rhai yn perthyn yn neillduol i'r Dywysogaeth; yn eu plith gallwn enwi ei "Hanes Cymru," (*History of Cambria*). Yr oedd hwn yn sylfaenedig ar

hen Groniolan Cymreig Llancarfan. Dywed J. H. Parry, Ysw., am hwn,—"Mae yn ddiagon am enwogrwydd y gwaith, i ddywedyd ei fod yn sylfaen yr holl 'Hanesion Cymru' a gyoeddwyd ar ei ol." Ei "Ddegrifiad o Brydain," a gynwys ddarluniad manwl o Loegr, yr Alban, a Chymru. Mae yn waith tra dysgedig, ac yn flwyth llafur mawr iawn; nid oes dim llai na thriugain ac wyth o awduron dysgedig yn cael eu dyfynu gan yr awdwr er profi ei osodiadau. Cawn hefyd gyfrol ar "Henafiaeth Ynys Mon," yr hon sydd yn dangos galluedd o'r radd uchelaf, a llafur difin, er cael allan nodweddau Gwylt Walia. Bu y llyfrau hyn yn foddion i ddwyn Cymru i sylw dysgedigion, nid yn unig yn y wlad hon, ond hefyd ar Gyfandir Europ; ac ystyriwn i Humphrey Lloyd trwy hyn wneud gwir wasanaeth i lenyddiaeth yn gyffredinol, ac i wlad ei enedigaeth yn neillduol. Nid oes genym ond ychydig iawn o ddefnyddiau er ffurfio bywgraffiad iddo; ond y mae yr ychydig a ddywedir am dano gan ei gydoeswr Camden, o duedd barchus a boneddigaid. Dywed ef fel hyn:—"Brython dysgedig; ac am ei wybodaeth henafiaethol yr oedd yn dwyn gydag ef yr holl glod a'r anrhydedd." A dywed ysgrifenydd yn yr *Athena Oxonienses*,—"Ei fod yn feddianol yr hawlddedd mawr, yn ymresymydd ardderchog, ac yn athronydd dyfnddysg." Ac yr ydym wedi gwled yn barod ei fod yn Gymro glau gloyw; canys pan oedd mewn bri ac anrhydedd yn ngwlad y Seison, dewisai drigianu yn nhref fechan Dinbych, a gwasanaethu ei genedl—chwilio i mewn i nodweddau ei wlad, a dwyn ei theilyngdod i sylw gwyr dysgedig Europ. Gwnaeth hyn a rhagor. Bydd ei enw yn barchus gan bob Cymru sydd yn caru y wlad a'i magodd.

ILLUCHED, ansawdd benywaidd crybwyllledig yn y "Mabinogion" mewn cyswilt a Nefed.

LLUDD, mab henaf Beli Mawr, a brawd Caswallawn. Olynodd ei dad ar orsedd Prydain, ac a wnaeth Llundain yn brif gartref, yr hon a amgylchodd efe a' chwaer, ac a adeiladodd dai mawreddog oddifewn y ddinas, ac a sefydlodd dir helaeth oddiamgylch iddi, y tu allan i'r caeru, tuag at amaethyddiaeth a lle pori. Wedi ei gwneud fel hyn yn rhagorach nag un ddinas arall ag y gwyddid am dani, efe a roddodd iddi yr enw Caer Ludd, yn ol ei enw ei huu. Mewn cyfnod diweddarach galwyd hi Caer Llundain. Blinwyd ef yn fawr gan y Coraniaid, tylwyth dyeithr a ymsefydlasant yn yr ynys; ac y mae y dull cyfaredus y gorchfygodd efe hwynt yn cael ei oed allan yn gyflawn yn y Brudiaid Cymreig, a chyfeirir at yr unrhyw hefyd yn y Tricoedd. Claddwyd ef yn agos i'r porth a elwir Porth Lludd, a chan y Seison Ludgate. Ei ddau fab oeddynt Afarwy a Theneufan. Y mae dau hen fydr, cyfrifedig i Daliesin, a elwir Molawd Lludd, yn argraffedig i y "Myvyrian Archaeology." (*Gwel vols. i. 70, 76; ii. 9, 76, 168.*)

LLWCH LLAWYNIOD, ansawd a geir

yn y "Mabinogion." Efe a elwir hefyd Llech Llawyniog.

LLWCHAIARN. Sant a flodeuai yn y chweched ganrif. Yr oedd yn fab i Hugarfael ab Cyndrwyn, ac yn frawd i Aelhaiarn a Ohynhaiarn. Efe a sylfaenodd eglwys Llanllwchaiarn, a Llanmerewig yn sir Drefaldwyn; a Llanychaiarn a Llanllwchaiarn, yn Ngheredigion. Cedwid ei ddydd gwyl Ionawr 11. (*Iolo's Welsh MSS.*, 501, 558.)

LLWYBYB, mab Caw, un o ryfelwyr y brenin Arthur.

LLWYDIAU. Sant a flodeuai yn y seithfed ganrif. Efe a sylfaenodd yr eglwys a elwir Heneglwys, yn Mon. Ei ddydd gwyl yw Tachwedd 19.

LLWYR, FAB LLWRION, sydd answad a geffir yn y "Mabinogion."

LLYGAD GWR, neu Gruffydd Llygad Gwr, ydoedd fardd nodedig, ac yn blodeuo o 1220 i 1270. Y mae pump o'i gyfansoddiadau yn argraffedig yn y gyfrol gyntaf o'r "Myvyrian Archaeology;" sef, 1. awdl i Gruffydd Maelawr. 2. I Llywelyn ei fab. 3. Arall, anerchiadol i Gruffydd Maelawr. 4. I Llywelyn, Tywysog Gwynedd. 5. Galareb i Hywel, mab Madog.

LLYNAB, mab Alan ab Emyr Llydaw, ydoedd sant yn blodeuo yn y chweched ganrif. Daeth gyda Cadvan i Brydain, ac fel ei frodyr, aeth yn aelod o goleg Illydr. Wedi hynny bu yn rhagesgob yn esgobaeth Llandaf; a than yr enw Lunapeius y sonir am dano yn y "Liber Landavensis." Yn ei hen oedran efe a ymneillduodd i ynys Enlli. (*Iolo's Welsh MSS.*, 499.)

LLYNGEDWY, un o feibion Llywarch Hen. Hiraethir am dano yn ngalareb Henaint ei Dad, lle y mynegir bod ei fedd yn nsear Amarch, lle fel y tybir, sydd yn sir Drefaldwyn.

LLYB LLEDIAETH, neu o ymadrodd anwaraid, ydoedd dywysog yn blodeuo yn nechreu y chweched ganrif, ac yn daid i'r clodfawr Garadawg. Yr ydoedd yn fab i Baran ab Ceri ab Caid ab Arch ab Meirion ab Ceraint, ab Creidiol. Yn ol "Achau y Saint," bu yn ymladdwr galluog ag amryw genedloedd. Fe alltudiodd y Rhufeiniaid o'r Deheubarth, y Gwyddelod o Wynedd, a'r Llydawiaid o Gernyw. Efe a unodd y diweddfaf (Cernyw) â Chymru, ac aeth i breswyllo yno, gan roddi Siluria, (enw Morgannwg y pryd hwnw,) i Bran ei fab henaf. Wedi ei ddwyn ef a'i deulu yn gaethion i Rufain, cofnodir ef yn y Trioedd, fel un o dri "goruchel garcharawr" (*illustrious captives*) Ynys Prydain. Y ddau ereill oedd ynt Mabon ab Medron, a Gair ab Geirion. (*Myv. Arch.* ii. 6, 12, 18; *Iolo's Welsh MSS.* 346.)

LLYB LLUYDDOG, or of the *Numerous Host*, ydoedd benaeth yn byw tua dechreu y chweched ganrif. Cofnodir ef yn y Trioedd fel un o dri "Cadfarchawg, (*Chief of cavalry*) Ynys Prydain. Y ddau ereill oeddynt Caradawg Freichfras, a Menwaed o Arllechwedd. (*Myv. Arch.* ii. 5.)

LLYB MERINI, mab Einion Yrth'ab Cunedda Wledig, ydoedd sant yn byw tua diwedd y bumed ganrif. Efe ydoedd sylfaenydd eglwys Llanlllyr, yn Maesyfed, a elwir yn awr Llanyre, a Llanlllyr, yn Ngheredigion, yr hon ydoedd yn lliandy. Efe oedd tad Caradawg Freichfras. Cofnodir ef hefyd yn y Trioedd fel perchenog un o dri "tarw elyll" (*spectre bulls*) Ynys Prydain. (*Myv. Arch.* ii. 16, 17; *Iolo's Welsh MSS.*, 523.)

LLYB, mab Bleiddyd, ydoedd yr 11eg brenin yn Mhrydain; a dywedir ei fod yn byw yn y nawfed ganrif o flaen y cyfnod Cristionogol. Mynegir yn y Brutiau Cymreig ei fod wedi cynnal yr heddwch cyoeddu dros 40 mlynedd drwy ei ymdrechion gwrol. Adelladodd ddinas ar lan yr afon Soram, a elwir Caer Lyr yn y Gymraeg, (*S. Leicester.*) Efe oedd tad Gonorilla, Rhegasu, a Chordella, ymddygiad y rhai tuag ato a roddodd i Shakespeare destun *tragedy* y brenin Lear. (*Myv. Arch.* ii. 127.)

LLYFNI, DAVYDD, ydoedd fardd o sir Gaernarvon, ac yn blodeuo tua diwedd yr 16eg ganrif. Mae rhai darnau barddonol iddo ar gael mewn llawysgrifau.

LLYWARC AB BRAN, ydoedd benaeth un o bumtheg llwyth yn amser Owain Gwynedd, ac yn frawd yn nghyfraith i'r tywysog hwnw — eu gwragedd yn ddwy chwaer, merched Grono ab Owain ab Edwyn, Arglwydd Tegengl. Yn ol rhai hanesion yr oedd efe yn oruwchwyliwr i'r Tywysog. Yr oedd Llywarch yn Arglwydd Cwmwd Mennai yn Mon, ac yn byw mewn treddegwm, a elwir yn awr "Tref Llywarch," yn yr hon y mae Caerhybi, a thri darn o dir yn cael eu galw yn ol enwau ei dri mab; sef, "Gwely Iorwerth ab Llywarch," "Gwely Cadwgan ab Llywarch," a "Gwely Madog ab Llywarch," y rhai a grybwyllir yn Nghobnestyn (*Extent*) Gwynedd. Ei eirfbais oedd "Argent, between three crows with ermine in their bills, a chevron sable." Mae llawer o deuluoedd o hyd yn olrhainio ei ddisgyniad oddiwrtho ef. (*Pennant's Whiteford and Holywell.*) Bran ydoedd fab Dyfnwal ab Eunydd ab Aelfyw (neu Alan) ab Alsor ab Tudwal Gloff ab Rhodri Mawr.

LLYWARC AB CALCHFYNYYDD, a gofnodir yn achyddiaeth Iestyn ab Gwrgant, fel y cyntaf a adelladodd amddiffynfeydd â cheryg a chymrwd. Bu rhyfel ffyrng rhyngddo ef a'r dyeithriaid Saesonaid, neu y Coraniaid, y rhai a ddaethant i Ynys Prydain yn ei amser ef. Ei dad, Calchfynydd, neu Calchfynydd yr Oedranus, mab Enir y bardd, ydoedd y cyntaf a wnaeth galch. Efe a ddarganfu y wyddor drwy sylwi bod y ceryg llosgedig a dafasai efe ymaith o hen ffwrn pobty yn myned yn llwch ac yn llaid yn y gwlaw; a thrachefn, wrth sychu, yn myned yn galed iawn. A pheth o'r calch efe a wyngalchodd ei dŷ; ac oddiwrth yr amgylchiad hwn y cafodd efe yr enw "Calchfynydd," neu "Calchwynydd." (*Iolo's Welsh MSS.*, 338.)

LLYWARC AB LLYWELYN, neu

Llywarch Prydydd y Moch, ydoedd un o feirdd godidocaf y canol oesau. Blodeuai o 1160 i 1220. Y mae uwchlaw 30 o ddarnau barddonol cyfansoddedig ganddo ef yn awr ar gael, ac yn argraffedig yn y gyfrol gyntaf o'r "Myvyrian Archaeology." Mae y rhai hyn yn arddangos athrylith awenyddol rhagorach na'r cyffredin; a chan eu bod yn cynwys anerchion i'r gwahanol dywysogion oeddynt yn teyrnasu yn ei amser ef, y maent yn anmhrisiadwy o fuddiol yn eu cyfeiriadau at feithiau hanesyddol y cyfnod hwnnw. Yn mysg y darnau y mae un yn dra chywraint a dyddorol, yn cynwys dymuniad ar bob un, pan holid ef, i ymddangos yn hollol anwybodus o helynt Madog, mab Owain Gwynedd, yr hwn y dywedir iddo ymfudo yn 1172 i wlad bell yn y Gorllewin, a ddarganfuasid ganddo ar fardaith flaenorol, yn 1170.

LLYWARCH BENTWRCH, ydoedd fardd yn blodeuo o 1450 i 1480. Y mae rhai darnau prydyddol o'i eiddo ar gael mewn llawysgrif.

LLYWARCH HEN, ydoedd fardd tra rhagorol, mab Elidr Lydanwyn, tywysog Gwynedd, yr hwn ydoedd fab Meirchion, mab Grwat, mab Cenau, mab Coel, brenin Prydain. Ei fam ydoedd Gwawr, merch Brychan Brycheiniog. Llywodraeth etifeddol Llywarch oedd Argoed, yr hon fel y tybir a wnelai i fyny ran o'r sir a elwir yn awr Cumberlawn, yn ymylu ar fforest fawr Celyddon, neu Caledonia; ac y mae yn eglur oddiwrth y Trioedd, ei fod ef yn arfer llywodraeth dros y diriogaeth hon, pan y dywedir ei fod ef yn un o "dri thywysog anfoddus Prydain Fawr." Oddiwrth yr un awdurdod yr ydym yn deall iddo dreulio rhan o'i ddyddiau boreuol yn llys Arthur; eithr dygwyyddodd iddo ymadael mewn dirmyg. "Tri gwesteion anfoddog llys Arthur, oeddynt Llywarch Hen, Llw-hunig, a Heledd, merch Cyndrwn." Ymddengys hefyd oddiwrth un o'i ddarnau barddonol, ei fod yn rhyfela dan Arthur yn mrwydr Llongborth, oddeutu y flwyddyn 530 o oed Crist. Wedi dychwelyd o hono i'w wlad ei hun i gynorthwyo yn ei hamddiffyniad yn erbyn rhuthriadau y Saxonïaid, efe a aeth i gytundeb â'i berthynas Urien, tywysog Rheged, a'i fab Owain, er mwyn gyru i ffordd y gormeswyr, y rhai oeddynt eisoes wedi cymeryd meddiant o'r gwledydd ar y tu dwyrain, a elwid Deifyr a Brynaich, neu Deira a Bernicia. Ar farwolaeth Urien, yr hwn a fradladdwyd gan Llofan; ac wedi colli ei drefnadaeth, a'r rhan amlaf o'i feibion, yn y rhyfeloedd yn erbyn y Saxonïaid, gorfodwyd ef i ffoi i Gymru, a chafodd noddod yn llys Cynddylan, tywysog rhan o Bowys. Ar ol gorchfygiad a marwolaeth ei noddwr, Llywarch a ymneillduodd i fwth unigol yn Aber Cuawg, sir Drefaldwyn; ac oddiyno efe a ymysmudodd i blwyf Llanfor, ger y Bala, Meirionydd, lle y dangosir y dydd hwn anedd a elwir Pabell, neu Fwth Llywarch Hen. Ceir darluniad cyffrous o'i gyflwr yno yn ei Alabre ar Henaint. Yno, mae'n debygol, y bu efe farw oddeutu y flwyddyn 646, wedi

goroesi ei holl blant, o'r rhai y mae enwau 24 o'i feibion, a thair merch, yn cael eu cadw. Mae enwau y meibion yn addurnedig â thyrch euraidd am eu gwrhydri mewn rhyfeloedd. Cyduna yr hen draddodiadau i oesod allan fod Llywarch Hen yn 150 mlwydd oed pan yn marw. Claddwyd ef yn eglwys Llanfor, lle mae carreg gerffiedig yn y mur yn dynodi ei 'argel wely." Y mae cofnodion ereill am dano yn nghadw yn y Trioedd; megys, "Tri chynghoriaid farchawg" (*counselling warriors*) llys Arthur oeddynt, Cynon ab Clydno Eiddyu; Arawn ab Cynfarch; a Llywarch Hen ab Elidr Lydanwyn. "Tri lleddf unben" (*unambitious princes*) Prydain oeddynt Manawyddan ab Llyr Llediaith; Llywarch Hen; a Gwgawn Gwrawn, y rhai a wrthodent awdurdod penadurool, ac a ymroddent at farddoniaeth. "Tri doethion beirdd" llys Arthur oeddynt, Catwg ab Gwynlliw; Tali-iesin Ben Beirdd; a Llywarch Hen. (*Mgv. Arch.* ii. 4, 15, 18, 64, 73, 74, 76, 79.) Darnau barddonol Llywarch Hen ag sydd yn awr ar gael ydynt ddeuddeg o nifer—chwech o honynt o ansawdd hanesyddol, a'r gweddill ar bynciau moesol. Mae y rhai hyn oll yn argraffedig yn y *Mgv. Arch.* Cyoeddwyd hwynt hefyd gan Dr. W. O. Pugh, gyda chyfieithiad a nodion, yn wyth plyg—Llundain, 1792. Dichon y bydd y neillduolion canlynol, fel chwanegiad, gyda golwg ar Llywarch Hen, yn dra derbynol gan lawer: Ei ach a'i fonedd. Nis gwyddys yn iawn darddiad y gair Llywarch; efallai mai yr ystyr yw Llyw penaf neu flaenaf, (*Arch-lyw*;) na phaham y rhoddwyd y cyfryw enw ar y dyn hwn, oddigerth ar y dybiaeth y buasai yn dyfod yn enwog fel llywydd yn y wladwriaeth. Cysylltwyd y gair hen â'i enw er ei wanaiaethu oddiwrth ereill o'r un enw; ac, hwyrach, yn anfwriadol, i ddyynodi yr oed mawr a gyraeddodd. Yr oedd yn diagyn oddiwrth hynafiaid anrhydeddus, o ran ei dad a'i fam. Gallasai gyfrif yn mhlieth ei hynafiaid, freninoedd galluog, tywysogion enwog, gwronïaid dewrion, a seintiau clodfawr; y rhai y bydd eu henwau fel deddf-wyr, rhyfelwyr, gwladgarwyr, a phleidiwyr rhinwedd, yn barchus ac mewn bri tra pery Cymru, Cymro, a Chymraeg. Yn mhlieth ei hynafiaid o du ei dad gellir nodi Elen ferch Coel Godebog; yr oedd hi yn hen fodryb iddo. Dynes brydwedd a glân odiaeth ydoedd, yn santes enwog, ac yn hynod o ran ei serchogrwydd a'i duwiolfrydedd. Ymbriododd â Constantius Chlorus, yr ymerawdwr Rhufeinig. Priodolid iddi gan y mynachod gaffaeliaid y wir groes, ar yr hon y croeshoeliwyd Crist; a chanai un o'r hen feirdd fel hyn ar y pwnc:

"Diboen ferch Coel Godebog,
I gred a gafas y Groz;
Ugain trichant, a'i w'ranta,
Oedd oed Iesu Dduw Dywysawg."

Yr oedd Cystenyn Fawr yn gefnder i hendaidd Llywarch Hen. Gwnaed ef yn maerawdwr yn 306 O. C. Cofleidiodd Cristionog-

aeth yn 311 O.C. Galwodd yn nghyd gymanfa yn Arles, yn 314 O.C. Yn 325 O.C., efe a alwodd yn nghyd gyngor Nicea, yn yr hwn yr oedd 318 o eogobion. Symudodd y llys ymerodrol o Rufain i Byzantium, a rhoddodd yr enw Caerystenyn ar y lle. Efe a sefydlodd Archesgobaeth Caerfrog, yr hon a gyfrifid yn un o dair Archesgobaeth Ynys Prydain, y ddwy ereill oedd ynt Llundain a Llandaf. Bu farw yn 337 O.C., yn 62 mlwydd oed, wedi llywodraethu yn llwyddianus dros 31 o flynyddau. Yn mhlith ei hynafiaid o du ei fam, gellir crybwyll Tewdric ab Teithfallt, brenin Morganwg, Gwent, a Garthmathrin, (hen enw Brycheiniog) yn orhendaidd iddo. Hen frenin clodfawr oedd hwn; Cristion brwd, gwladgarwr trwyadl, a rhyfelwr dewr a llwyddianus. Adeiladodd eglwys yn Llandaf yn yr un man ag y bu yr eglwys a adeiladwyd gan Lles ab Coel. Trwy ei haelioni ef y cyfodwyd corau Iltyd a Garmon, yn Llanilltyd Fawr a Llan-carian, yn Morganwg, y rhai a fuont gynt yn glodfawr am eu seintiau a'u dysgedigion. Clwyfwyd ef yn farwol mewn brwydr a ymladdodd â'r Seison yn agos i Dyndeyrn, ar lan yr Wy. Adeiladwyd addoldy yn y man hwnw ar ei ddymuniad ef, a galwyd ef yn Ferthyr Dewdric, yr hwn yw Mathen yn bresenol. Yr oedd Brychan yn daid i Llywarch Hen o du ei fam. Gwnaeth hwn lawer er adfywio crefydd yn Nghymru. Bu iddo dair o wragedd, Prawst, Eurbrawst, a Rhybrawst. Yr oedd yn dad i 50 o blant, 24 o feibion a 26 o ferched. Ond y mae gwahanol farnau yn nghylch eu nifer; a bernir fod rhai o'i wryon yn y nifer uchod. Cyfrifid teulu Brychan yn un o "Dri theulu bendigaid," ac yn un o "Dair gwelygordd gysegredig Ynys Prydain." Ceffir enwau y rhan fwyaf o'i blant a'i wryon, mewn cysylltiad â lleoedd cysegredig yn Nghymru hyd y dydd hwn. Yr oedd Tudfyl, merch Brychan, yn fodryb i Llywarch Hen, chwaer ei fam. Laddwyd hi wrth Bont Rhuon; ac oddiwrthi hi y cafodd Merthyr Tudfyl ei enw, yr hwn sydd yn awr yn un o'r lleoedd mwyaf ei boblogaeth a'i fasnach yn Nghymru. Yr oedd hi yn wraig i Cadell Deyrnllwg, ac yn fam i Brochwel Ysgythrog, yr hwn oedd mor enwog fel ainddiffynwr ei wlad a'i genedl rhag gormes a thrawsfeddiant y Seison. Rhoddir yma linell achyddol Llywarch Hen, o ran ei dad a'i fam, yn ol fel y ceir hi yn yr achau Cymreig:—Llywarch Hen ab Elidir Lydanwyn ab Meirchion Gul ab Gwrwst Ledlwn ab Cenau ab Coel Godebog. Llywarch Hen ab Gwawr ferch Brychan ab Marchell ferch Tewdric ab Teithfallt. Ymddengys bod hyn yn lled gywir am ei haniad yn ol yr hanesion Cymreig. Gwelir ei fod yn disgyn o achau anrhydeddus, pa un ai fel llywodraethwyr, rhyfelwyr, gwladgarwyr, neu seintiau.—Ei gyfnod a'i wlad.—Cyfrifir ef yn perthyn i'r chechedd a'r seithfed ganrif. Blinderus a thrafferthus iawn ydoedd hi ar y Cymry y prydd hwnw, mewn ymdrechion parhaus yn erbyn ymosodiadau goresgynol,

gormesol, a threisiol gelynion estronol. Yr oedd y Seison eisoes wedi meddianu rhanau helaeth o ddeheubarth yr Ynys, y rhai a alwent "Essex, Middlesex, a Sussex," a llywodraethwyr Sacsonaidd arnynt. Yr oedd yr Eingyl a'r Brithwyr yn ymgyrfhau yn y parthau Gogleddol, ac yn enill tir yn faunyddiol, a'r Cymry naill ai yn cael eu lladd, neu eu gyru ymaith i chwilio am loches yn rhwyle fel y gallent. Bu y cyfnod helbulus hwn o gyfyngder a gormes yn foddion i godi dynion o'r fath ysbryd gwladgarol, dewr, ac ymroddgar yn Mhrydain, na welodd y byd mewn un oes mo'u rhagorach. Un o brif ddynion y cyfnod hwn oedd Llywarch Hen; yr oedd yn wr mawr, pa un ai fel tywysog, neu filwr, neu fardd, yr edrychir arno. Argoed y gelwid y wlad yn yr hon yr oedd ei drefadaoth a'i feddianau yn aros. Bu ganddo awdurdod lywyddol arni fel tywysog neu frenin dros ysbaid o amsor. Yr oedd dwy Argoed, sef un Calchfynydd, ag oedd yn sefyll rhwng yr afon Trent a'r Tain; ac un Derwenydd, yr hon oedd yn ymylu ar goeddir mawr y gogledd. Yn hon y bu Llywarch Hen yn aros am dymor, yn mwynhau etifeddiaethau eang a chyfoethog, yn aneddu yn gysurus, yn rheoli yn hwylyus, ac yn rhyfela yn fedrus dros ei wlad a'i ryddid, hyd oni orfu iddo o'r diwedd roddi y goreu i'r gelynion. Wedi ymdrechau yn ddewr a chaled i gadw ei diriogaethau, gorchfygwyd ef gan y gorchfygwyr, syrthiodd y wlad i'w dwylaw, a gorfu arno yntau i ffoi am nodded. Yn yr adeg gyfyng hono trodd ei wynob tua Chymru, a chafodd nodded gan Cynddylan ab Cyndrwyn, tywysog Powys. Bu llys Pengwern yn nodded ac yn gartref iddo tra Cynddylan byw. Wedi marwolaeth y tywysog hwnw, bu Llywarch yn trigianu yn Ngwynedd, mewn lle a elwid Aeruawg, a'r lle hwnw yn Maldwyn a elwir Dolgriog.—Ei gyfoeswyr.—Yn mhlith y rhai a fuont yn cyfoesi mewn rhan ag ef, gellir crybwyll y breninoedd, y tywysogion, a'r beirdd canlynol:—Arthur y brenin, yr hwn oedd wedi ei ethol i'r benllywyddiaeth yn ol rheol unbenaeth Prydain. Coronwyd ef yn nghylch 516 O.C. gan Dyfrig, yr Archesgob, yn Nghaerlleon ar Wysg. Priodolir llawer o wrolgampau a gorchestion i'r brenin hwn. Yr oedd yn rhyfelwr dewr, ac enillodd lawer o fuddugoliaethau gogoneddus ar y Seison. Ymladdodd ddeuddeg o frwydrau penodolig â hwynt o fewn cylch ychydig flynyddau; a daeth o faes y frwydr bob tro yn orchfygwr anrhydeddus. Yr oedd Llywarch Hen yn un o farchogion llys Arthur. Priodolir yr hen dripan canlynol i Arthur, fel ei awdwr:—

Sei ynt fy Nhri chadfarohawg,
Mael Hir a Llyr Lluyddlawg,
A cho'ofn Cymru Caradawg.

Collodd Arthur ei fywyd yn nghad Camlan, yn nghylch 542 O.C. Yr oedd Urien Rheged, yn gefnder i Llywarch Hen. Yr oedd hwn yn frenin doeth, yn flaenor medrus, yn rhyfelwr dewr, ac yn un gwrolwylch mewn

rhuthr a'r faes y gad; ac o herwydd hyn cyfrifid yn un o "Dri tharw Cád Ynys Prydain." Bu Llywarch Hen a'i feibion yn cydweithredu ag ef mewn brwydrau yn erbyn y Seison. Lladdwyd ef mewn brad gan Llafan Lawdifo, a chyfrifid y weithred ys-geler hono yn un o "Dair Anfad Gyflafan Ynys Prydain." Yr oedd y brenin Cadwallon ab Cadfan yn cyfoesi a Llywarch Hen. Gorchfygwyd hwn unwaith gan Edwin, brenin y Seison, mor llwyr, fel y gorfu arno ffoi o Brydain i'r Iwerddon, lle y bu dros saith mlynedd fel alltud; oithr wedi hyn, drwy gynorthwyo brenin Llydaw, adonillodd ei diriogaethau a'i lywodraeth; a lladdodd Edwin yn mrwydr Hadfield. Bu 14 o frwydrau rhyngddo a'r Seison a'r Eingyl, heblaw llawer o fan ymladdau, yn y rhai y bu efe fynychaf yn orchfygr. Cyfrifid ei deulu ef yn un o "Dri theulu diwair Ynys Prydain." Lladdwyd ef mewn brwydr a'r Seison yn Northumbria, yn 634 O.C. Yr oedd y tywysog Geraint ab Erbin yn cyfoesi ag ef. Tywysog Dyfnaint y gelwid ef yn un o "Dri wyr Llyngesawg Ynys Prydain." Yr oedd yn bleidiwr gwresog ac yn amddiffynwr galluog i'w wlad, ei ryddid, a'i grefydd; a rhesir ef yn mhlith y seintiau. Yr oedd yn elyn anghymodlon i'r Seison; ac yr oedd efe a Llywarch Hen yn cydymlladd dan lywyddiaeth y brenin Arthur yn erbyn y Seison, yn mrwydr Llongborth, yn nghylch 530 O.C., yn yr hon y lladdwyd Geraint, a chyfansoddodd Llywarch Hen alareb iddo. Yr oedd Cynddylan ab Cyndrwyn, tywysog Powys yn cyfoesi ag ef. Cynaliai hwn ei lys yn Mhengwern, ger yr Amwythig. Yr oedd yn elyn anghymodlon i'r Seison; a dygai yn mlæen ryfel yn egniol a pharhaus yn eu herbyn. Bu yn noddwr i Llywarch Hen pan orfu arno encilio o'i wlad ei hun rhag gormes y Seison. Buont eill deuoedd yn cydymlladd yn yr un brwydrau dros eu gwlad a'u rhyddid. Cwmpodd Cynddylan mewn brwydr yn nghylch 577 O.C.; a galasai Llywarch Hen yn fawr o herwydd trancoedigaeth ei gyfaill a'i noddwr. Yr oedd Thalesin Ben Beirdd yn cyfoesi ag ef. Yr oedd hwn yn frodor o Wynedd; bu yn ofrydydd o gor Catwg, yn Llancarfan; treuliodd lawer o'i oes yn llys Arthur, ac efe a adeiladodd eglwys Llanhymog, ger Caerlleon ar Wysg, yn Ngwent. Blodeuodd rhwng 520 a 570 o O.C. Yr oedd efe yn un o "Dri beirdd cred a bedydd Ynys Prydain." Yr oedd Aneurin Gwawdrudd hefyd yn perthyn i'r un cyfnod; yr oedd hwn yn un o'r yohydig a ddiangasant yn fyw o frwydr waedlyd ac anfodus Catraeth. Bu yn ngharchar un tro gan ei elynion mewn daeard; ond cafodd ei waredu oddiyno gan Cenau ab Llywarch Hen. Lladdwyd ef drwy ergyd bwyell gan Eiddyn ab Eiddygan; a chyfrifir y fwyellawd hono yn un o "Dair anfad fwyellawd Ynys Prydain." Myrddin ab Morfryn neu Myrddin Wyllt, oedd berthynol i'r un cyfnod a Thalesin a Llywarch Hen. Brodor ydoedd o Ystrad Clwyd, yn yr Alban.

Bu yn gyfranog yn mrwydr Arderydd dan Gwentolan ab Ceido yn erbyn Rhydderch Hael. Treuliodd wedi hyn ran ddiweddf ei oes yn llys Rhydderch Hael, yr hyn a ddengys ei fod wedi ymheddychu a'r brônin hwnw ar ol brwydr Arderydd. Perthynol i'r un cyfnod hefyd oedd Golyddan: Eiddo y beirdd hyn yw y gweithiau barddonol Cymreig hynaf sydd ar gael. (*Iolo Morgangwg's Welsh MSS.*, 110; *Rees's Welsh Saints*, 271; *Diwygiwr* am Ebrill, 1860, tudal. 110—114.)

LLYWARCH LLAETY, ydoedd fardd yn blodeuo o 1290 i 1340. Mae un darn barddonol o'i waith, yn anerchiadol i Llywelyn ab Madog ab Meredydd, wedi ei argraffu yn y gyfrol gyntaf o'r *Myvyrian Archaeology*.

LLYWARCH FYR, oedd fardd a flodeuodd o 1460 i 1500. Mae peth o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau.

LLYWARCH Y NAM, bardd a flodeuai rhwng y blynyddoedd 1320 a 1360. Y mae un o'i ddarnau prydyddol, ag sydd yn anerchiadol i Llywelyn ab Madog ab Llywelyn, wedi ei argraffu yn y gyfrol gyntaf o'r *Myv. Arch.*

LLYWELYN O LANGEWYDD, neu Llywelyn Sion, ydoedd fardd enwog o Forganwg, hynod o ran ei benodiad i gasglu yn nghyd safon Barddas, fel yr oedd ar gael mewn traddodiad yn ngorsedd Morgangwg, i'r hon yr oedd efe yn arlywydd yn 1580. Efe a gyflannodd ei swyddogaeth gyda chrym ddiwydrwyd a fyddlondeb; a chyflwynwyd ffrwyth ei lafur i sylw y beirdd mewn cyfarfodydd dylunol; ac awdurdodwyd Edward Dafydd i wneuthur rhai chwanegiadau. Mae y casgliad a wnaed yn y modd hwn ar gael yn meddiant Mr. Turburville, o Lanharan. Bu farw Llywelyn Sion yn 1616. (*Cam. Biog.*)

LLYWELYN THOMAS, o Rhagoes, oedd fardd yn blodeuo rhwng 1540 a 1580. Yr oedd yn bresenol yn ngorsedd Morgangwg yn 1560.

LLYWELYN FARDD, mab Cywryd, ydoedd fardd clodfawr yn blodeuo o 1230 i 1280. Y mae saith o'i gyfansoddiadau, yn benaf rhai anerchiadol ab bersonau enwog mewn hanasiaeth Gymreig, yn argraffedig yn y *Myvyrian Archaeology*.

LLYWELYN FOELRHON, mab Dafydd Foel ab Dafydd Benfras, ydoedd fardd yn blodeuo o 1270 i 1300. Yr oedd ei dad a'i daid yn feirdd galluog.

LLYWELYN FYCHAN, mab Llywelyn Foelrhon, ydoedd fardd yn Môn, ac yn blodeuo o 1300 i 1330. Mae rhai o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifen.

LLYWELYN, mab Tegonwy ab Teon, a brawd Mabon, ydoedd sant o'r chweched ganrif. Adeiladodd dy crefyddol yn Nhraillwng; a gorphenodd ei yrfa yn mynachlog Ynys Enlli. Cedwid ei wyl Ebrill 7. (*Iolo Morgangwg's Welsh MSS.*)

LLYWLOG LAW EUROG, ansawd a gyfarfyddir mewn chwedloniaeth Gymreig.

LLYWYN, sant a flodeuai tua dechreu y chweched ganrif. Yr oedd efe yn un o'r

dysgedigion a ddaethant gyda St. Cadvan o Lydaw i Ynys Prydain, ac a aethant yn aelodau o goleg Iltyd, ac ar ol hyny a ymysmudasant i Ynys Enlli.

LLYWELYN GOCH Y DANT, ydoedd fardd o Wynedd, a flodeuai o 1440 i 1480. Erys rhai o'i gyfansoddiadau mewn llawysgrifen.

LLYWELYN MOEL Y PANTRI, bardd a flodeuai o 1400 i 1430. Claddwyd ef yn Ystrad Marchell; ac y mae ei alareb gan Guto'r Glyn yn argraffedig yn y Cymrodorion Transactions, ii. 260. Saif amryw o'i weithiau mewn llawysgrifen.

LLYWELYN AB CYNWRIG DDU, bardd o Fon, yn blodeuo o 1460 i 1500. Mae rhai darnau o'i waith ar gael mewn llawysgrifau.

LLYWELYN AB EDNYFED, bardd a flodeuai rhwng 1480 a 1520. Y mae ychydig ddarnau o'i waith ar gael mewn llawysgrifau.

LLYWELYN AB GRUFFYDD AB GWILYM, bardd o Fon, yn blodeuo rhwng y blynyddoedd 1550 a 1590.

LLYWELYN AB GUTYN, bardd o alluoedd da, a flodeuai rhwng 1460 a 1500. Yr ydoedd hefyd yn grythwr i Dafydd Llwyd ab Llywelyn ab Gruffydd. Mae rhai darnau barddonol o'i waith ar gael mewn llawysgrifen.

LLYWELYN AB GWRGANT, brenin Dyfed, neu Demetia, o yn nghylch 1140 i 1170. Yr oedd efe yn un o'r cyffion achyddol ag y mae tauluoedd y wlad hono yn olrhain eu disgyniad oddiwrthyt.

LLYWELYN AB HWLCYN, bardd a flodeuai rhwng 1540 a 1570.

LLYWELYN AB HYWEL AB IEUAN AB GORONW, bardd a flodeuai o 1500 i 1540. Mae peth o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifen.

LLYWELYN AB IORWERTH, tywysog Cymru, ydoedd y mab henaf i Iorwerth Drwyndwn, yr hwn a gauwyd allan, fel penadur, ar gyfrif anaf ar ei wyneb, a chyflwynwyd y llywodraeth i'w frawd, Dafydd ab Owain Gwynedd. Mam Llywelyn ydoedd Marred, merch Madog ab Meredydd, tywysog Powys. Wedi cyraedd oedran addfed, efe a hawliodd Dywysogaeth Gwynedd, o'r hon yr oedd ei ewythr yn anghyfiawn yn ei gadw allan; a chan fod ei ewythr wedi gwneud ei hun yn adgas yn ngolwg y bobl o herwydd ei greulondeb, ni chafodd Llywelyn unrhyw anhawsdra i adferu ei hawliau. Dechreuodd Llywelyn ddyrnasu yn y flwyddyn 1194. Nid oedd ei ewythr, modd bynag, yn foddlon gadw iddo fwynhau y dywysogaeth heb wneud rhyw ymdrech i'w hadfeddianu drachefn. I'r perwyl hwnw efe a gynullodd yn nghyd fyddin fawr o Seison a Chymry, ac a ymosododd ar Llywelyn yn y flwyddyn 1197, gan yr hwn efe a lwyr orchfygwyd, a chan ei gymeryd yn garcharor, efe a osodwyd mewn eithaf caethiwed. Yn 1202, hawliodd Llywelyn wriogaeth oddiwrth agos holl dywysogion Cymru, yr hyn hefyd a dderbyniodd, fel goruchdeyrn, yn ol cyfreithiau Rhodri Fawr

a Hywel Dda. Yn yr un flwyddyn efe a briododd Joan, merch John, brenin Lloegr, gyda'r hon y cafodd arglwyddiaeth Ellesmere ar y cyffiniau, yn waddol. Yn 1211, ymruthrodd y brenin John ar Wynedd gyda byddin gref; ond llwyddodd y tywysog i dori ei adgyfienwadau oddiwrtho, fel y gorfu arno encilio gyda cholled fawr. Yn mis Awst canlynol, modd bynag, gwnaeth y brenin John ail ymruthriad ar Gymru; ac wedi llosgi Bangor, efe a lwyddodd i ddarostwng Llywelyn. Yn y flwyddyn 1214, ymunodd tywysog Cymru â'r barwniaid Seisnig mewn cyngrair yn erbyn John, am yr hyn yr esgymunodd y Pab ef; ond ni luddiodd hyn ei elyniaeth barhaus. O'r pryd hwnw hyd derfyn ei oes efe a barhaodd mewn rhyfel bywiog yn erbyn Harri III., ac yn gyffredin yr oedd ei arfau yn llwyddianus. Yn 1237, pan yn teimlo pwys henaint, gwahoddodd yn nghyd holl dywysogion a boneddigion Cymru, i'w gyfarfod ef yn mynachlys Ystrad Fflur, yn Ngheredigion, lle yr adnewyddasant eu llywoddlon, ac y talasant wriogaeth i'w fab Dafydd, o'r dywysoges Seisnig, rhagor Gruffydd, ei fab o'i wraig gyntaf Tangwystl. Yr oedd ganddo hefyd ferch o'r enw Gwladus o'r wraig gyntaf, yr hon oedd wedi priodi Syr Ralph Mortimer. Bu farw Llywelyn Ebrill 11, 1240, wedi teyrnasu am 46 o flynyddau, ac a gladdwyd yn Aberconwy. Hynodid ei gymeriad o ran ei anturiaethau a'i wladgarwech; a'i doniau a'i rinweddau a roddasant iddo yr enw "Llywelyn Fawr." Clodfwr ef yn ddirfawr gan ei gyfoeswyr y beirdd; ac y mae amryw ddarnau mewn porthynas iddo yn y gyfrol gyntaf o'r *Myyryian Archaeology*. Efe a sylfaenodd fynachlog Aberconwy yn 1185, ac a'i gwaddolodd hi â thiroedd lawer yn siroedd Caernarfon a Môn; ac yn 1237, efe a sylfaenodd fynachlog Llanfaes, Mon, uwch beddrod ei wraig Joan.

LLYWELYN AB MADOG AB DAFYDD AB EDNYFED, ydoedd fardd yn blodeuo rhwng 1470 a 1500.

LLYWELYN AB MEREDYDD AB EDNYEED, ydoedd fardd yn blodeuo rhwng 1390 a 1420. Mae rhai o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau.

LLYWELYN AB OWAIN AB CYNWRIG MOEL, ydoedd fardd yn blodeuo rhwng 1480 a 1520. Mae rhai o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifen.

LLYWELYN AB RHIYS, prydydd a ysgrifennai o 1470 i 1500. Mae rhai o'i weithiau ar gael.

LLYWELYN AB SITSYLLT, oedd un o dywysogion enwocaf Cymru, mab Trawst merch Elis, ail fab Anarawd, yr hwn oedd fab henaf Rhodri Mawr. Yn y flwyddyn 994 O.C., pan nad oedd ond 14 oed, efe a briododd Angharad, unig ferch ac etifeddes Meredydd ab Owain, trwy hawliau yr hwn y daeth efe yn dywysog Deheubarth Cymru a Phowys, yn 998. Yn y flwyddyn 1015, honodd ei hawl i dywysogaeth Gwynedd, fel yn deillio trwy ei fam; foily efe a arweiniodd fyddin yn erbyn Aeddan ab Blegwryd, yr

hwn trwy drawsedd a lywodraethai yno; ac yn y frwydr hon Llywelyn a'i lladdodd ef, yn nghyd a'i bedwar mab; ac yn y modd hwn efe a ddaeth yn dywysog holl Gymru. O'r amser hwn allan bu llywiadaeth Llywelyn yn foddion i ddwyn y wlad ar gynydd mewn llwyddiant; a mynega y *Brudiau Cymreig*, i'r bobl yn ystod y blynyddau hyn gynyddu yn ddirfawr mewn cyfoeth a nifer. Wedi teyrnasu ar Gymru mewn heddwch a llwyddiant hyd y flwyddyn 1021, dyma fyddin o Wyddelod dan Awlaff, yn ymruthro i'r Deheubarth; ac wedi cyraedd Caerfyrddin, ymunwyd â hwynt gan Hywel a Meredydd, meibion Edwin ab Einion, teulu yr hwn er ys blynyddau a gauasid allan o gyfres yr ol-yniaeth i dywysogaeth y Deheubarth. Modd bynag, fe gafodd Llywelyn llyr oruchafiaeth ar ei elynion; eithr yn fuan ar ol hyny efe a syrthiodd trwy law brad-lofrudd; a phriodolir ei farwolaeth i fraŵriaeth Madog Min, esgob Bangor. Gadawodd un mab o'r enw Gruffydd ar ei ol, yr hwn a deyrnasodd o 1037 i 1064. Y Llywelyn hwn a adeiladodd gastell Rhuddlan, yn yr hwn y cyfaneddai efe fynychaf; ac ar ol hyny efe a barhaodd i fod yn balas breninol yn ystod bywyd ei fab.

LLYWELYN AURDORCHOG, o Ial, un o gantrefi sir Dinbych. Yr oedd yn foneddwr

o enwogrwydd, ac yn byw tua diwedd y ddeuddegfed ganrif. Ei feibion oeddynt Ithel Felyn, Iorworth, Idris, Dolphin, ac Endy-wain, oddiwrth yr hwn y mae amryw deuluoedd yn sir Dinbych yn olrhain eu digynydd.

LLYWELYN BRYDYDD HODNANT, bardd clodfawr o Forganwg, yn blodeuo o 1280 i 1330. Y mae dwy gerdd anrchedig i Ieuan ab Gruffydd Foel, yn argraffedig yn y gyfrol gyntaf o'r *Myvyrian Archaeology*.

LLYWELYN CELL, IFOB, bardd a flodeuai o 1370 i 1400.

LLYWELYN DDU, bardd a flodeuai o 1290 i 1340. Y mae un o'i gerddi ag sydd yn anerchiadol at Llywelyn ab Gwilym ab Hywel, yn argraffedig yn y gyfrol gyntaf o'r *Myvyrian Archaeology*.

LLYWELYN GOCH AB MEURIG IEN, bardd enwog o Feirionydd, yn byw yn y Nannau, ac yn blodeuo o 1330 i 1370. Efe ydoedd cariadfab Lluen Llwyd, o Pennal, ar farwolaeth athrist yr hon efe a gyfansoddodd alareb dra serchgynyrfiol, yr hon sydd ar gael mewn llawysgrif; ac y mae cyfieithad rhyddieithol o honi i'w gael yn *Jones's Bardic Museum*. Y mae llawer ereill o'i gyfansoddadau ar gael, o'r rhai y mae chwech yn argraffedig yn y *Myv. Arch.* Ysgrifenydd ei alareb gan Iolo Goch.

M

MAB Y CLOCHYDDYN, ydoedd fardd a flodeuai o 1340 i 1380. Mewn llawysgrif o eiddo Edward Llwyd, a gedwir yn yr *Ashmolean Museum* yn Rhydychain, dywedir mai genedigol o blwyf Llanafan Fawr, yn Mrycheiniog, ydoedd, ac mai yr un oedd ef a Mabclaf ab Llywarch; er y rhoddir y ddau onw ganddo ef, fel yn perthyn i bersonau gwahanol, yn ei gyfres o ysgrifenyddwyr Cymreig. Yr un modd hefyd y cyfneir gan Moses Williams yn ei *Index Poematum*. Ysgrifennodd Mab y Clochyddyn gerdd o glod i Gwenhwyfar, gwraig Hywel ab Tudyr ab Gruffydd, yr hon sydd argraffedig yn y gyfrol gyntaf o'r *Myvyrian Archaeology*. Darnau ereill ydynt ar gael mewn llawysgrifau.

MABON AB MEDRON, (mewn rhai llawysgrifau Mabon ab Mellt, a Madog ab Modron, a gofnodir yn un o'r Trioedd fel un o "Dri goruchel garcharawr" Ynys Prydain. Y ddau ereill oeddynt Llyr Llediaith a Gair ab Geirion. Triad arall a fynega i Mabon yn nghyda'i holl deulu gael eu cadw yn gaethion gan y Gwyddyl Ffichti yn yr Alban. Y mae cyfeiriad at gaethiwed cyfriniol Mabon i'w weled hefyd yn Mabinogi Cilhwch ac Olwen. Yn yr ymddyddan rhwng Arthur, Cai, a Glewlwyd, ymddengys mai ato ef y cyfeirir megys Mab a Mydion, gwas Uthyr Bendragon. Crybwyllir hefyd am

Mabon ab Mellt yn yr un lle. Yn ol Beddau y Milwyr, yr oedd bedd Mabon y didwyll yn ucheldir Nanllau. (*Myv. Arch.*, i. 78; ii. 6, 18; *Guest's Mabinogion*, ii. 361.)

MABON, mab Enllech ab Hydwn, ydoedd sant o'r chweched ganrif. Gelwir ef hefyd Mabon Wyn a Mabon Hen. Yr ydoedd yn frawd i St. Teilo; ac yn mhlwyf Llandeilo Fawr y mae dwy faenor, a elwir Maenor Deilo a Maenor Fabon, gyda golwg ar yr hyn y mae Professor Rees yn sylwi, bod yma enghraifft o'r modd y mae enwau lleoedd yn fynych yn cyfeirio at ffeithiau mewn hanes personau. Mabon a sylfaenodd eglwys Llanfabon, yn Morganwg, am yr hon, mewn un ysgrif, y mynegir iddi gael ei hail adeiladu gan Maenarch, Iarll Henffordd. Y mae ymadrodd o eiddo Mabon ar gael yn "Chwedlau y Doethion."—"A glywaist ti ymadrodd Mabon pan yn addysgu ei feibion? Nid chwiliwr y galon ond Duw." (*Rees's Welsh Saints; Iolo's MSS.*, 505, 514, 553, 657.)

MABON, mab Tegonwy ab Teon, a brawd i St. Llywelyn, ydoedd sant o'r chweched ganrif. Iddo ef y priodolir sylfaeniad eglwys Rhiw Fabon, neu Rhuabon, yn sir Dinbych. (*Iolo's MSS.*, 631.)

MACHES, santes yn byw tua chanol y chweched ganrif; yr oedd yn ferch i Gwynlliw Filwr, ac a ddyoddefodd ferthyrddod

mewn lle a elwir wedi hyny Merthyr Maches, neu Llanfaches, yn sir Fynwy. Arferai St. Maches roddi elusenau i'r holl dlodion a ymofynent am y cyfryw; ond rhyw Sacsoniad digred a dieffig a aeth ati mewn rhith cardotyn, i'r man lle y gwyddai efe yr oedd hi yn arfer cyfranu, ac a'i gwanodd yn ei bron a phicell! (*Inlo's MSS.*, 533.)

MACHNO, HUGH, bardd a fodeuai tua 1590. Ei briodol enw oedd Hugh Owen. Ceffir rhai o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau. Bu mewn dadl fardddon ag Archddiacon Prys. Preswyliai yn Mhenmachno, sir Gaernarfon, ac a gladdwyd n mynwent yr eglwys hono, lle y ceir y cerfiad canlynol yn eglur ar ei gareg fedd y dydd hwn:—"H. M. obiit 1637."

MACHRAITH, sant yn byw yn y seithfed ganrif. Efe a sylfaenodd eglwysi Llanfachraith, yn Meirionnydd a Mon. Ei ddydd gwyl oedd Ionawr 1.

MACHUTUS, neu Maclofius, fel y gelwir ef weithiau, oedd enedigol o Lancarfan, sir Forganwg. Yr oedd yn fab i Caradawg ab Ynyr Gwent, o Derwela, chwaer Amwn Ddu. Efe a aeth drosodd i Ffrainc; ac yn y flwyddyn 541 O.C. efe a benodwyd yn esgob Aletum, yr hwn le a alwyd wedi hyny Maclovium, a Maclopolis, oddiwrtho ef; eithr yn awr a elwir St. Malo. Dywedir fod St. Machutus, trwy ei ddirfawr santeiddrwydd a'i dduwioledd, yn alluog i ostegu tymestl-oedd, rhoddi golwg i'r dall, bywyd i'r marw, bwrw allan gythreuliaid, a thynu gwenwyn o seirff.

MADOCKS, WILLIAM ALEXANDER, oedd drydydd mab John Madocks, Ysw., o Fron Iw, yn sir Dinbych, yr hwn ydoedd un o uchel reithwyr enwocaf y Cangell-llys yn ei ddydd; ac am lawer o flwyddau yn A.S. dros fwrdeisdref Westbury. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1774. Addysgwyd ef yn Rhydychain; a graddiwyd ef yn A.C. yn 1799, wedi cael cymrodiaeth yn ngholeg All Souls. Yn 1802 dychwelwyd ef i'r Senedd dros Boston, yn sir Lincoln; ac efe a barhaodd i gynrychioli y fwrdeisdref hono hyd y flwyddyn 1820, pan gymerodd ei sedd fel aelod dros Chippenham. Cymerai ran fywiog mewn gwladyddiaeth o du y Whigiaid. Dygodd gyhuddiad yn mlaen yn erbyn Arglwydd Castlereagh, o gelwobrwyfaeth, fel gweinidog y goron. Eithr yr enwogrwydd mwyaf a'i hynoda ef, ag sydd yn dwyn ei enw mewn bri ac edmygedd i'r oes hon, ydyw ei gampwaith yn adferu tir a orchuddiasid gan y mor. Mor gynar a'r flwyddyn 1825, dychymygasid cynllun gan Syr John Wynn, o Wudir, er adenill o'r mor y maes tywod eang sy rhwng siroedd Caernarfon a Meirion, a elwir y Traeth Mawr a'r Traeth Bychan. Y cynllun arbenig hwn a osodwyd mewn gweithrediad gan Mr. Madocks, yr hwn, wedi prynu etifeddiaeth Tanyrallt, yn ymyl y lle, yn 1798, a lwyddodd yn 1800, i adferu darn o dir da, yn mesur yn agos dwy fil o erwau, y pryd hwnw i gyd o dan y mor ar ben y llanw, ac yn myned wrth yr enw Penmorfa. Cynyrcha y tir hwn

yn awr gnydau rhagorol o yd a phorfa. Wedi llwyddo mor dda yn yr anturiaeth hon, efe a ddechreuodd ar orchwyl o galetach, sef adferu y tir o fewn i'r Traeth Mawr. Yn 1807 efe a gafodd rodd oddiwrth y goron, wedi ei chadarnhau gan ddeddf seneddol, yn ei freinio ef a'i etifeddiion a'r holl dywod sy rhwng Pont Aberglaslyn a phwynt neu ben Gest. Er yr holl anhawsderau anweledig mewn cysylltiad a'r fath anturiaeth, llwyddodd Madocks o'r diwedd i gyfansoddi morglawdd anferth ar draws y Traeth Mawr, tua milldir o hyd, yn amrywio mewn trwch o gant i bedwar cant o droedfeddi yn y gwaelod, ac yn lleiau yn raddol i 30 troedfedd yn y pen uchaf, yr hwn sydd gan troedfedd o uwchder. Mae ffordd ardderchog wedi ei gwneud ar hyd y morglawdd, yn linell tramwyaeth rhwng y ddwy sir; ac y mae y gledrffordd hefyd o gloddfeydd llechi Pfestiniog i Borthmadog yn myned ar hyd-ddo. Gorphenwyd y gorchwyl erfawr hwn yn 1811, trwy fwy na £100,000 o draul. Y mae yn cau i fewn arwynebedd o bum mil o erwau, yr hwn sydd yn graddol gynyddu mewn gwyrddlesni porfaol, o'r fath ag a berthyn i forlaoedd heilltion yn gyffredin; ac er fod y mor yn gwneud ei ffordd trwy amryw dyllau yn y morglawdd, y mae y llaid drachefu yn llenwi y cyfryw dyllau yn flynyddol; ac yn mhen yohydig flynyddau eto bydd y morglawdd wedi llwyr effeithio ataliad y dwfr. Nis galleisid dysgwyl llai na bod rhai ageni a thyllau wedi eu gadael, gan y gollyngid y ceryg i ymdreiglo tua'r gwaelod heb drefn arnynt—dyna'r arferiad wrth wneud morgloddiau, neu atalfeydd cyffelyb. Sylfaenydd Tremadog ar ddarn o'r tir a adferwyd gyntaf o'r mor; ac y mae croes wedi ei chodi yn nghanol y farchnadau, ar ysmotyng ag oedd naw troedfedd islaw gwyneb y dwfr ar y gorlanw. Y mae eglwys hardd, mewn arddull Gothig, wedi ei hadeiladu yno ar draul Mr. Madocks, heblaw adeiladau cyoeddus ereill. Mae yn Nhremadog a Phorthmadog yn awr lawer o dai ardderchog, a'r boblogaeth tua 2000, yn ol cyfrifiad 1851, ond yn awr tua 6000; ac oblegyd y drafniadaeth fawr mewn llechi, y mae y lle hwn yn cynyddu mewn pwysigrwydd bob blwyddyn. Gorphenodd Madocks ei yrfa lafurawr yn 1828, yn 54 mlwydd oed, gan adael ar ei ol un ferch.—(*Williams's Eminent Welshmen.*)

MADOG AB BRWYN, ydoedd benaeth yn byw tua chanol y chweched ganrif. Cofnodir ef yn y Trioedd fel un o "dri eurgelain" Ynys Prydain; oblegyd pan laddwyd hwynt mewn rhyfel, cynygwyd eu pwysau yn aur am eu cyrff. Y ddau ereill oeddynt Ceugant Beilliaug a Rhuawn Befr.—(*Myr. Arch.* ii. 15, 16, 69.)

MADOG AB GRONW GETHIN, bardd a fodeuai o 1390 i 1430. Y mae rhai o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifen.

MADOG AB GRUFFYDD MAELOR, tywysog rhan o Bowys, yn cynwys Bromfield, Iâl, Hopedale, Nanheudwy, Mochnant is Rhaiadr, Chirk, Cynllaith, a Glyndwrdu.

Efe ydoedd unig fab Gruffydd Maelor, o Angharad, merch Owain Gwynedd, tywysog Gwynedd, ac a olynodd ei dad yn 1190. Bu Madog yn cynorthwyo y brenin John yn ei ddau ryfelgyrch yn erbyn y Cymry; ond wedi hyny efe a gymodwyd â Llywelyn ab Iorwerth, yr hwn a gynorthwyodd yn alluog yn ei ryfeloedd â'r Seison; ac yn gyffroddin efe a weithredai ei hun yn beronol yn yr ymdrech. Yn 1199 efe a sylfaenodd Abatty Llanegwst, neu *Valle Crucis*, ger Llangollen, sir Dinbych; ac yn 1236, claddwyd ef yn eglwys ei Abatty ei hun. Cyfansoddwyd galareb iddo gan Einion Wan, yr hon sydd argraffedig yn y *Myo. Arch.* Olynwyd ef gan ei fab, Gruffydd ab Madog, yr hwn, o herwydd lle ei breswyl, a elwid Arglwydd Dinas Bran.

MADOG AB GWALLTER, neu y Brawd Fadog ab Gwallter, oedd fynach a bardd, ac yn ei flodau o 1250 i 1280. Y mae rhai darnau barddonol o'i waith ar gael mewn llawysgrifen.

MADOG AB HYWEL, bardd a flodeuai o 1370 i 1400. Ceir rhai o'i gyfansoddiadau mewn llawysgrif.

MADOG AB IDWAL, bardd o'r ddegfed ganrif. Nid oes dim o'i farddoniaeth ar gael; eithr coir ymadrodd o'i eiddo yn *Chwedlau y Doethion*:—"A glywaist ti ymadrodd Madog ab Idwal, y bardd hawddgar? 'Nid oes lwyddiant i'r annwryn."—(*Iolo Manuscripts.*)

MADOG AB IDDON, brenin Gwent, yn Neheubarth Cymru, yr hwn a laddwyd trwy ergyd a gafodd gan ei frawd Thomas, pan mewn cyflwr o feddwod, yn 1184. Dywed yr hanesydd Caradog o Lancarfan, fod Madog yn hyfedr mewn amryw gelfyddydau a gwyddorau; ac yn rhagori felly ar ei gyfoeswyr. Yr oedd yn rhagorol fel bardd, a'r penaf yn Nghymru am ysgrifenu moeswersi. (*Myo. Arch.* ii. 579.)

MADOG AB MEREDYDD AB BLEDDYN, ydoedd fab henaf Meredydd ab Bleddyn, tywysog Powys, o Hunydd, merch Eunydd, penaeth un o bumtheg llywyth Gwynedd, ac Arglwydd Dyffryn Clwyd ac Allington. Ar farwolaeth ei dad yn 1129, olynodd Madog ef i haner tywysogaeth Powys; a'r rhan hono, oddiwrtho ef, a elwid yn ganlynol Powys Fadog, tra y gelwid y rhan arall Powys Wenwynwyn, oddiwrth Gwenwynwyn, wyr ei frawd Gruffydd. Ymunodd Madog â Henry II. yn ei ymruthriadau ar Gymru yn 1163; ac yn ystod rhyfelgyrch cyntaf ac aflywyddianus yr archdeyrn hwnw, efe a gymerodd lywyddiaeth y llynges Seisnig, ac ymruthrodd ar Ynys Mon, lle y gorchfygwyd ef gyda cholled fawr; ac ni bu efe yn fwy ffodus chwaith yn erbyn ei gydwladwyr yn mrwydr Consyllt. Dywed Powell am dano:—"Yr oedd efe bob amser yn gyfaiil i frenin Lloegr—yn un ag oedd yn ofni Duw, ac yn cynorthwyo y tlodion." Yr oedd efe yn dywysog uwch ei ddoniau na'r cyffredin, ac yn cael ei ddirchafu yn fawr gan ei gyfoeswyr, yn feirdd ac haneswyr. Yn mhllith ereill y

mae Cynddolw a Gwalchmai wedi cyfansoddi amryw gerddi yn dra chlodus iddo, y rhai ydynt argraffedig yn y *Mygyrian Archaiology*. Arferai breswyllo yn fynych yn Lloegr; ac efe a fu farw yn Winchester, yn y flwyddyn 1159; ac oddiyno fe symudwyd ei gorff i Meitod, sir Drefaldwyn, ac a gladdwyd yn eglwys St. Mair, yr hon a adeiladasai efe ychydig flnyddau cyn hyny. Efe a briododd Susanna, merch Gruffydd ab Cynan, tywysog Gwynedd, o'r hon y cafodd dri o feibion—Gruffydd Maelor, Owain, ac Elice; ac un ferch—Marred, gwraig Iorwerth Drwyndwn, a mam Llywelyn Fawr. Efe a adeiladodd gestyll Croesoswallt, Caereinion, ac Overton, yn yr hwn y bu yn preswyllo, a'r hwn wedi hyny, a gafodd enw Madog yn nglyn ag ef.—(*Yorke's Royal Tribes*, 53; *Guest's Mabinogion*, ii. 419.)

MADOG AB RHIRYD, boneddwr o Bowys, ydoedd wyr Bleddyn ab Cynfyn. Yr oedd yn weithiwr diwyd yn helyntion terfysgylt ei oes. Yn y flwyddyn 1109, wedi cynull haid o herwyr, efe a ymruthrodd ar ei ewythr Iorwerth ab Bleddyn, yn Nghaereinion, ac a'i lladdodd ef; ac yn fuan ar ol hyny, yn ddisymwth, efe a ymosododd ar ei ewythr Cadwgan ab Bleddyn, tywysog Powys, ac a'i lladdodd ef. Er fod Cadwgan yn cael ei gynorthwyo gan Henry I, llwyddodd Madog i gaol rhodd o diroedd gan warchodwr y cyffiniau, a chaniatawyd iddo gadw meddiant tawel o'i holl diroedd, trwy dalu can punt o ddirwy i'r brenin. Ei ewythr Meredydd ab Bleddyn, modd bynag, yn benderfynol i'w gosbi am lofruddio ei frodyr, a'i cymerodd yn garcharor, yn 1110, ac a anfonodd at ei nai, Owain ab Cadwgan, i benderfynu ei dynged. Y tywysog hwnw, wrth ystyried iddo fod mewn amryw anturiaethau yn gydymaith i Madog, a'u bod wedi ymuno trwy lw i'w gilydd mewn rhwymau cyfeillgarwch, a ymfodlonodd ar beidio gwneud ychwaneg iddo na'i ymddifadu o'i olygon. Yn ganlynol Meredydd ac Owain a ranasant ei diroedd rhyngddynt, yn cynwys Caereinion, Aber-rhiw, a'r drydedd ran o Deuddwr. Gadawodd Madog ar ei ol fab o'r enw Meirig. (*Brut y Tywysogion*; *Myo. Arch.* ii. 539.)

MADOG AB RHUN, penaeth yn byw tua diwedd y chweched ganrif. Yr oedd yn gwasanaethu dan Brochwel Ysgythrog yn mrwydr Bangor, yn 607 O.C. Cofnodir ef yn y Trioedd fel un o "dri phorthawr gwaith Perllan Fangor." Y ddau ereill oeddynt Gwgan Gledddyfrudd, a Gwion ab Cyndrwyn. (*Myo. Arch.* ii. 15.)

MADOG AB SELYF, bardd yn blodeuo rhwng 1270 a 1300.

MADOG, mab Llywelyn ab Gruffydd, tywysog olaf Cymru. Yn 1293 penodwyd ef gan wyr Gwynedd yn arweinydd iddynt yn y gwrthryfel yn erbyn Iorwerth I.; ac efe a orchfygodd y Seison dan lywyddiaeth brawd y brenin. Aeth y gwrthryfel rhagddo mor arswydus, fel y daeth y brenin ei hun yn arweinydd byddin i Gymru, ond a fothodd wrth gyfarfod a Madog, yr hwn, ar en-

ciliad byddin y brenin, a ymruthrodd ar y cyffiniau, ac a fu yn fuddugol mewn amryw frwydrau; eithr o'r diwedd ei fyddin a orchfygwyd gan Arglwyddi y Cyffiniau yn 1295, ar fryniau Cefn Digoll, yn sir Drefaldwyn, ac yntau ei hun a gymerwyd yn garoharor, ac a gauwyd dros weddill ei oes yn Nhwr Llundain.

MADOG BENFRAS, bardd a fodeuai o 1300 i 1350. Yr oedd ei frodyr, Ednyfed a Llywelyn, yn feirdd hefyd, ac yn byw yn Marchwiall, yn Maenor, sir Fflint. Eu tad oedd Gruffydd ab Iorwerth ab Einion Goch o Sonlli yn Maenor, ab Ieuaif ab Ilywarch ab Nynnaiw ab Cynwrig ab Rhiwallon ab Dingad ab Tudyr Trefor, Iarl Henffordd. Bu y tri brodyr hyn yn ddysgyblion i Llywelyn, mab Gwilym Emllyn; ac yn eu hamser hwynt y cynaliwyd yr eisteddfod fawr yn Marchwiall, yn nheyrnasiad Iorwerth III., dan nawdd Arglwydd Mortimer, i'r hon yr oedd beirdd o Wynedd, Deheubarth Cymru, Powys, a Morganwg, wedi ymgynull, er mwyn adnewyddu mewn cof gelfau a dirgelion cerdd dafod, ag oedd wedi myned braidd ar goll yn Ngwynedd a Phowys. Ychydig oeddynt gyfarwydd a chelf a gyddiant cerdd dafawd, oddigerth yn Morganwg, Ceredigion, a Mon, mewn canlyniad i goll y tywysogion a noddent y beirdd. Eisteddfod Ifor yn Maesaleg, eisteddfod Llywelyn ab Gwilym yn Nol Goch, yn Emllyn, ac eisteddfod Marchwiall, a elwid yn "Dair Eisteddfod Adgenedliadol y Beirdd." Mae rhai o gyfansoddiadau Madog Benfras ar gael mewn llawysgrifau. (*Iolo's MSS.*, 490.)

MADOG DWYGRAIG, bardd enwog a fodeuai o 1300 i 1370. Mae deg o'i gynrychion yn gyoeddodig yn y *Myvyrian Archaiology*.

MADOG MIN, esgob Bangor, a gofnodir mewn hanes ar gyfrif ei ymddygiad bradychlyd. Mab Cywryd, fab Ednowain Bendew, brenin Tegeingl, ydoedd; a thrwy ei fradwriaeth ef y lladwyd y tywysog Llywelyn ab Sitsyllt yn 1021. Wedi hynny efe a fradychodd Gruffydd fab Llywelyn ab Sitsyllt am dri chan pen o wartheg, yr hyn a addawsid iddo gan Harold, brenin y Sacsoniaid am ei fradwriaeth. Wedi llwyddo yn ei fradwriaeth, gwrthododd Herald dalu yr anifeiliaid; ar hynny "Madog a hwyliodd mewn llong tua thref Dulyn, yn Iwerddon; eithr y llong a suddodd, heb gollu neb ond Madog Min ei hun; ac fel hyn y syrthiodd dialedd Duw arno am ei fradwriaeth; ac felly y byddo i bob bradychwr ei wlad a'i frenin drwy yr holl fyd. Ac yr oedd Madog yn ddyn mor gyfrwys a thwyllodrus fel y galwyd ef Madog y cadnaw. Felly y mwyaf bradwrs o'r holl fradwyr oedd Madog Min." (*Iolo's MSS.*, 611; *Greal*, 188.)

MADOG MORFRYN, oedd sant o gynull-eidiaf Illtyd, yn byw tua diwedd y bumed ganrif. Mab oedd i Morydd ab Mor ab Ceneu ab Coel, a thad Merddin Wyllt. Cofnodir ef yn y Trioedd fel un o "Dri Gwynfebydd" (*holy teachers*) Ynys Prydain. Dein-

iol a Chatwg oeddynt y ddau ereill; a'r tri yn feirdd. (*Myv. Arch.* ii. 71.)

MADOG, mab Gildas y Coed Aur, ydoedd sant o'r chweched ganrif; yr oedd yn aelod o goleg Cennydd yn y Gower; ac efe a sylfaenodd eglwys Llanfadog, yn nghymydogaeith Llangennydd. (*Achau y Saint; Iolo's Manuscripts.*)

MADOG, mab Lloegrin neu Llocrinus, yn oly Brutiau Cymreig, ydoedd bedwerydd brenin Prydain. Pan gyraeddodd oed i deyrnasu, efe a gafodd y llywodraeth gan ei fam Gwendolen, yr hon a ymneillduodd i fyw ar ei chynysgaeth yn Nghernyw. Yr oedd gan Madog ddau fab, Membyr a Muel, Wedi teyrnasu mewn heddwch dros 40 mlynedd, efe a fu farw. (*Brat. Gr. ab Arthur, Myv. Arch.* ii. 120.)

MADOG, mab Owain Ffindu fab Macsen Wledig, oedd sant o'r bumed ganrif.

MADOG, AB OWAIN GWYNEDD, tywysog Gwynedd. Cymeriad godidog, i'r hwn yr honir yr anrhydedd o ddarganfod Cyfandir America yn gyntaf. Madog a'i frawd Rhiryd, wedi diflasu ar y golygfeydd o drawsedd a chreulonedd yn eu gwlad enedigol, rhwng eu brodyr yn nghylch yr orsedd, a gasglasant rai llestri yn 1170, ac a hwyliasant i'r Gorllewin, gan adael yr Iwerddon yn mhell ar y gogledd; a hwy a darawsant wrth wlad anhysbys, lle y gwelsant lawer o bethau dweithr. Wedi dychwelyd, a darlunio y gwledydd ffrwythlon a welsent, Madog a barotodd ail fordaith, ac yn 1172 efe a hwyliodd drachefn i'r Gorllewin, gyda deg llong a thri chant o bobl; ac ni chlywyd dim am danynt fyth wedi hynny. Cyfeirir at yr amgylchiad hwn yn y Trioedd fel un o "Dri difancoll" (*disappearance*) Ynys Prydain. Y ddau ereill oeddynt fordeithiau Gofran a Merddin. Crybwyllir am fordeithau Madog gan dri bardd oeddynt yn cydoesi ag ef, sef Cynddelw, Llywarch Prydydd y Moch, a Gwalchmai; hefyd gan Meredydd ab Rhys, mewn cerdd a gyfansoddwyd rai blynyddau cyn bod son am Columbus. Amryfal hanesion a gyoeddwyd yn ystod y 70 mlynedd diweddaf yn nghylch darganfodiad llwythau o Indiaid yn dwyn enwau Cymreig, ac hyd yn nod yn siarad y Gymraeg yn pur. Modd bynag, nid yw y fath osodion yn hawlio mynydd o ystyriaeth. Eto y mae y tebygolrwydd yn ffaf hawl Madog, megys y cadarnhawyd yn ddiweddar gan Mr. Catlin, y teithiwr Americaidd, yr hwn sydd yn argyhoeddedig ei fod wedi cael allan ddisgynyddion yr ymfudwyr Cymreig yn y Mandaniaid—llwyth gwar-eiddiedig a hawddgar, gyda'r rhai y bu efe yn aros gryn amser, ac â'r rhai y daeth efe yn dra chyfeillgar. Darlunia yr un boneddwr yn fanol eu moesau, eu harferion, eu defodau, a'u holl neillduolion. (*Catlin's Manners and Condition of the North American Indians*, 2 vol. 8vo. 1841; *Powel's Historie of Cambria; Greal*, 40.)

MADOG, mab Uthyr, tywysog a gofnodir yn y Trioedd fel un o "Dri marchogion aurdafodigion," (*golden-tongued knights*) llys

Arthur. Y ddau ereill oeddynt Gwalchmai ab Gwyar a Drudwas ab Tryffin. Mewn un darlleniad o'r Trioedd ceir Eiliwlod ei fab yn lle Madog. (*Myv. Arch.* ii. 17, 47.)

MADRYN, merch Gwrthefyr Fendigaid, ydoedd santes o'r bumed ganrif. Yr oedd yn brawd a'g Yvyr Gwent. Yn nghyswllt a'i llawforwyn Anhun, hi a sylfaenodd eglwys Trawsfynydd, yn Meirionydd.

MAEDDWYS, ansawd a grybwyllir yn y Mabinogion megys un o wronaid Arthur.

MAEL, tywysog, yn ol y Brutiau Cymreig, yr hwn oedd fab Madog, brenin Prydain. Efe a'i frawd Memyr ar ol marwolaeth eu tad a ranasant y llywodraeth rhyngddynt; eithr pob un mewn awydd am yr orsedd yn gwbl iddo ei hun, hwy a ymyronasant am dani; a Mael, wedi ei wahodd i gynadledd gan ei frawd, dan yr esgus o benderfynu y pwnc yn heddychol, a lofruddiwyd ganddo yn y man mewn brad. (*Bruia Gr. Arthur, Myv. Arch.* ii. 120.)

MAEL, sant a ddaeth gyda Cadfan o Lydaw i Brydain yn nechreu y chweched ganrif. Daeth yn aelod o goleg St. Illtyd, ac ar ol hynny efe a ymysmudodd i Ynys Enlli. Mael yn nghyswllt a Sulien a sylfaenodd eglwysi Corwen yn Meirionydd, a Chwm yn sir Ffifnt. Cedwid eu gwyl Mai 13. (*Iolo's Manuscripts*, 499, 558.)

MAEL AB MENWAED, o Arllechwedd, sir Gaernarfon, a gofnodir yn y Trioedd megys un o "Dri chadfarchoigion" (*knights of battle*) Ynys Prydain. Y ddau ereill oeddynt Caradawg Freichfras, a Llyr Merini. Rhagorent ar bawb ereill fel swyddogion gwyr meirch; felly y caniateid iddynt deyrnoledd didor, a hwy a'i harferent gyda chyfiawnder yn mhob gwlad yr elent iddi. (*Myv. Arch.* ii. 62.)

MAEL MAELIENYDD, mab Cunedda Wledig, a ymladdai gyda'i frodyr er gyru y Gwyddelod o Gymru. Yn wobr am ei waith efe a gafodd diriogaeth yn sir Faesyfed, a galwodd hi Maehonydd, er cofiad am ei waith yn gwaredu y wlad. (*Iolo's Manuscripts*, 522.)

MAELDAF AB DYLAN DRAWS, ydoedd benaeth o'r chweched ganrif, ond nid oes dim neillduolion am ei orchestion ar gael.

MAELDERW, oedd ryfelwr enwog, yn byw yn y chweched ganrif. Crybwyllir am dano gan Aneurin yn y *Gododin*, a chan Taliesin.

MAELDDA HYNAF AB YNHWCH, penaeth y tybir ei fod yn byw yn y chweched ganrif; ond nid yw ei hanes ar gael.

MAELGWN GWYNEDD, mab Cuswallon Law Hir, a brenin enwog y Prydainiaid. Olynodd ei dad yn frenin Gwynedd yn 517 O.C., ac etholwyd ef yn benadur y Prydeiniaid yn 546, ar farwolaeth Gwrthefyr. Crybwyllir am dano yn y *Brutiau Cymreig*, ei fod yn gall, hyf, a gwrol, ac yn ddarostyngwr amryw freninoedd. Efe oedd olynydd cyntaf Arthur, yr hwn a enillodd feddiant o chwech gwlad, ac a'u dygodd dan deyrnged i Brydain; sef Iwerddon, Ynys y Ia, Alban,

Orkney, Norway, a Denmark. Maelgwn a gododd goleg Bangor yn esgobaeth, ac a'i gwaddolodd yn helaeth; efe hefyd y sylfaenodd briordry Penmon, a choleg Caergybi, yn Mon. Efe a adeiladodd gestyll Caerdigoll, (Anwythig,) Caercollwyn, (Harlech,) Caer-gyffin, (Aberconwy,) &c. Ei brif breswylfa oedd castell Dygawwy, ar lan ddwyreiniol yr afon Conwy. Efe a fu farw yn eglwys Llanrhos, lle y caodd efe ei hun i fyny rhag y "Fad Felen," (*yellow pestilence*), yr hyn a barodd y ddiareb, "Hun Maelgwn Gwynedd yn Eglwys Llanrhos." Claddwyd ef yn Ynys Seiriol, (*Priesholm*.) Gadawodd ar ei ol fab a merch—Rhun ac Eurgain.—(*Myvyrian Archaeology*, ii. 359.)

MAELGWN FYCILAN, penaeth yn Nyfed, yr hwn a osodwyd gan wyr Gorllewinbarth Cymru yu arweiaidd iddynt yn y gwrthryfel yn erbyn Iorworth I., ar yr un pryd a'g yr oedd Madog yn arwain y gwrthryfelwyr yn Ngwynedd. Wedi yspello trwy siroedd Peniro a Cherodigion, cymerwyd Maelgwn o'r diwedd yn garcharor yn 1294, ac a ddionyddiwyd yn Henffordd.—(*Maiheu of Westminster*.)

MAELGWN, mab Owain Gwynedd, yr hwn, gan wrthod ymostwug i'w frawd Dafydd, a gymerasai feddiant o'r orsedd, a gadwodd feddiant o Ynys Fôn am dair blynedd o 1173. Dafydd o'r diwedd a adfeddianodd yr Ynys, ac a osododd Maelgwn yn ngharchar; ond efe yn fuan a ddiangodd, ac a ryddhaodd ei frodyr a phorthynasau ereill, y rhai a gadwosid dros hir amser yn ngharchar, a hwy a ffoasant—rhai i Forganwg a rhai i'r Iwerddon.—(*Myv. Arch.* ii. 575.)

MAELOG, un o feibion Caw, ydoedd sant o gynulleidfa Cutwg, ac yn byw yn y chweched ganrif. Yn Mywyd Gildas mynegir iddo gael ei arfacthu gan ei dad i astudio llenyddiaeth gysegredig, yn yr hon yr addysgwyd of yn dda; a chan adael ystad ei rieni, efe a ddaeth i Llowes, yn uhiriogaeth Eilfael, sir Foesyfed, lle yr adeiladodd fynachlog, yn yr hon, wedi gwasanaethu Duw yn ddidor gydag emynau ac aroithiau, mewn gwyliadau ac ymprydiau, efe a orphwysodd mewn heddwch, yn enwog am ei rinweddau a'i wyrthiau. Mae log a sylfaenodd eglwys Llanfae'og, yn Mon: Llandyfaelog, (Llandyfeiliog) yn sir Gaerfyrddin; Llandyfaelog Fach, a Llandyfaelog Trei y Graig, yn Mrycheiniog. Ei ddydd gwyl yw Rhagfyr 31.—(*Rees's Welsh Saints*.)

MAELOG GRWM, o Archellwedd Isaf a Chreuddyn, yn sir Gaerna-fon, ydoedd foneddwr yn cyfoesi i Dafydd ab Owain Gwynedd, tywysog y parth hwnaw, oddoutu'r flwyddyn 1175. Yr oedd efe yn fab i Cnwes Ddu ab Cillin Ynad ab Peredur Teirnoc, ab Meilyr Eryr Gwyr Gorsodd ab Tudair Tydfodedd ab Marchwyn ab Bran ab Pill ab Meilir Meilirion ab Gwrn ab Cunedda Wledig. Yr oedd efe yn benaeth un o bum-theg llwyth Gwynedd; ac y mae ychydig deuluoedd o hyd yn olrhain eu dygyniad oddiwrtho ef. Yr oedd efe yn dwyn "Ar-

gent, on a chevron sable, three angels or." (*Pennant's Whiteford and Holywell*, p. 299.)

MÆLBYS, ydoedd sant yn byw tua dechreu y chweched ganrif. Mab ydoedd i Gwyddno ab Emyr Llydaw, ac a ddaeth gyda'i gefnder Cadvan i goleg Ynys Enlli. Efe a sylfaenodd eglwys Llanfaelrys yn sir Gaernarfon. Ei ddydd coffa oedd Ionawr 1. Mewn llawysgrifau ceir ei enw yn amryddull; megys, Mælerw, Maelryd, a Maelrys.

MÆLOR, SYB THOMAS, ysgrifenydd a flodeuai rhwng 1449 a 1480. Efe oedd cyfieithydd "Mort d'Arthur" i'r Seisneg, yr hwn a orphenodd yn y nawfed flwyddyn o deyrnasiad Iorwerth IV., fel yr arddengys nodyn yn niwedd y cyfansoddiad cywraïn hwnw. (*Cam. Biog.*)

MAENWYN, ydoedd bonaeth yn byw tua diwedd y chweched ganrif. Mae yn nghadw yn mysg cerddi Llywarch Hen, gan anerohiadol iddo, yn yr hon yr ymddengys bod Maenwyn wedi cael gorchymyn i ymgymodi a rhoddi i fyny ei arfau; ac y mae y bardd yn ceisio ei galonogi i wrthod cydsynio, a dangos ei ffyddlondeb i'r tywysog.

MAETHLU, mab Caradawg Freichfras o Tegai Eurfron, oedd sant o'r chweched ganrif. Efe a sylfaenodd eglwys Llanfaethlu, yn Mon. Ei ddydd coffa yw Rhagfyr 28.

MAGLORIUS, sant Cymreig gorenwog, ydoedd fab Umbrafel, brawd Amwn Ddu, ac Affralla, ohwaer Anna. Dygwyd ef i fyny yn ngholeg St. Iltyd, ac a aeth oddiyno i Ffrainc, lle gwnaed ef yn Abad Dol, ac wedi hyny yn esgob talaethol yn Llydaw. Yn ganlynol efe a sylfaenodd fynachlog yn ynys Jersey, lle bu efe farw Hydref 14, 575, oddeutu 80 mlwydd oed. Symudwyd ei weddillion oddiyno i faesdref St. Jacques, ac a osodwyd yn mynachlog Benedictines, yr hon a droswyd i dadau yr areithfa (*oratory*) yn 1528. Athrofa St. Magloire ydyw yn awr, yr hon sydd mor enwog ar gyfrif y dysgedigion y mae wedi gynrychu. Medrai y sant wrteithio barddoniaeth gyda chryn lwyddiant. Yr emyn a genir ar wyl yr Holl Saint a gyfansoddiwyd ganddo ef, "Cœlo quos eadem gloria consecrat."

MAIG MYGOTWAS, bardd sydd a'i enw ar gael yn "Chwedlau y Doethion." Ceffir yno a ganlyn yn nghyswllt ag ef: "A glywaist ti ddywediad Mygotwas, y bardd o wybodaeth fawr? Drwg y ceidw y diawl ei was." (*Iolo's Manuscripts*, p. 357.)

MALLEN, ansawd yn chwedloneg y Derwyddon, yr hwn hefyd a elwir "Andras," neu yr "Ysbryd Drwg," ac "Y Fall," a "Mam y Drwg." Crybwyllir yn y Trioedd mai y tri ellyll a gydnybwyddid yn yr ynys hon oeddwynt, "Ellyll Benwag," "Ellyll Ednyfedawg Drythyl," ac "Ellyll Malen." (*Myo. Arch.* ii. 16, 17, 71; *Davies's Mythology of the British Druids*, p. 135.)

MALLT, ansawd mewn chwedloneg Gymreig, cyfystyr ag ysbryd drwg, ac a elwir hefyd "Y Mwci Mallt," (*The Blasting Gloom.*)

MANAWYDAN, mab Llyr Ilediaith, tywysog Eswyllwg, yn nechreu y ganrif gyntaf. Crybwyllir am dano mewn dau o'r Trioedd. Yn un o honynt gelwir of yn un o "Dri Eurgyrdd" Ynys Prydain. Y ddau ereill oeddnt Caswallawn ab Beli, a Llew Lawgyffes. Yn y llall y gelwir of yn un o "Dri Ileddfunben" Ynys Prydain; oblegyd wedi iddo gwrteithio corrdoriaeth ar ol caethgludaid ei frawd Bran, nis adgymerai efe ei le drachefn, er y gallasai wneud hyny. Crybwyllir am Manawydan yn yr ymddyddan rhwng Arthur, Cai, a Gwlewyd; y cheir ei enw yn nghyswllt â Phryderi yn "Ngherdd Meib Llyr," gan Taliesin. Crybwyllir hefyd am dano yn "Englynion y Gorugiau," "Gorchestedd Manawydan y Doeth, ar ol galarnad a llid tanllyd, ydoedd adeiladu amddiffynfa o esgyrn Ooth ac Anoeth." Testun un o'r Mabinogion a gysoeddiwyd yn ddiweddar yw Manawydan. (*Myo. Arch.* i. 67, 167; ii. 15, 17, 64, 75; *Guest's Mabinogion*, vol. iii; *Iolo's Manuscripts*, 670.)

MANOGAN, brenin y Prydeiniaid, tad Beli Mawr, a thaid Caswallawn. Gelwir ef yn y Brutiau Cymreig, yn wr cyfiawn ac haelionus. Bu farw oddeutu can mlynedd cyn y cyfnod Cristionogol. Rhed ei achyddiaeth yn ol i Aedd Mawr, brenin cyntaf Ynys Prydain.

MANSETI, FRANCIS, D.D., ydoedd trydydd mab Syr Francis Mansel, o Muddlescomb, sir Gaerfyrddin, lle y ganwyd ef yn 1588. Cafodd ei adywg yn Henffordd, a choleg Iesu, Rhydychain. Daeth yn gymrawd o goleg "All Souls," ac yn 1620 efe a etholwyd yn flaenor coleg Iesu. Yn 1624 efe a raddiwyd yn D.D. Ar yr ymweliad seneddol yn 1648 efe a drowyd o'i swydd; ac yntau a ddychwelodd i Gymru, ac yno efe a gynorthwydd yr achos breninol gyda'i holl egni, ac felly gwnaeth ei hun yn agored i'w erlid gan y blaidd seneddol. Ar farwolaeth Syr Eubule Thelwall etholwyd ef drachefn yn flaenor coleg Iesu, i'r hwn yr oedd efe yn gryn noddwr, ac a chwaneodd yn fawr ei fuddianau; ac heblaw hyny efe a fynodd lyfrau gwerthfawr iddo. Bu farw yn Mai, 1665.

MAPES, WALTER DE, ysgrifenydd godidog, a flodeuai tua chanol y deuddegfed ganrif. Mab ydoedd i Blandel de Mapes, yr hwn a ddaeth gyda Robert Fitzhamon i Forganwg, ac a gafodd diroedd Gweirydd ab Seisyllt, Arglwydd Llancarfan; ond efe a briododd ffur, yr unig blentyn ag oedd yn fyw gan Gweirydd, ac o honi fe gafodd ddau fab, Herbert a Walter. Gan i Herbert farw yn ddiblant, daeth Walter yn etifedd o'r cyfan, ac efe a adeiladodd y pentref a elwir Tref-walter, yn nghyda phalas iddo ei hun. Efe a adferodd y rhan fwyaf o'r tir a feddianasai efe i'r perchenogion gwreiddiol; ac efe a adeiladodd eglwys Llancarfan, fol y mae yn sefyll yn awr. Yr oedd yn archddiacon Rhydychain, ac yn gaplan i Henry I. Efe a gyfieithodd y Brutiau Cymreig o'r Gymraeg i'r Lladin; ac yn ol ei osodiad ei

hun, efe a drodd ei gyfoithiad i'r Gymraeg drachefn yn ei amser diweddar. Mae yr un Cymraeg gwreiddiol, yn nghyda'r cyfieithiad yn argraffedig yn y "Myvyrian Archaiology." Efe a ysgrifonodd hefyd draethawd yn y Gymraeg ar amaothdydieth, yr hwn sydd ar gael mewn amryw lawysgrifau. (*Cam. Bioq.*)

MARCH AB MEIRCHION, ydoedd bon-aeth yn byw tua diwedd y bumed ganrif. Gesyd rhai; hanesion ei diriogaethau yn Nghernyw, ac ereill yn Ngogledd Prydain. Crybwyllir am dano yn y Trioedd fel un o "Dri pherchenogion llynges Ynys Prydain;" pob un a chanddo chwech ugain llong, a chwech ugain dyn yn mhob llong. Y ddau ereill ooddynt Gwenwynyn a Geraint. Dychoymygai y beirdd fod ganddo glustiau ceffyl, a bod pob peth y cyffyrddai ag of yn cael ei droi yn aur, wrth yr hyn y golygid ei fod yn dra chyfoethog ac yn gybydd mawr, ac yn goddef ei ddianrhyddedu gan ei wraig Eayllt, a'i nai, Trystan ab Tallwch. (*Myv. Arch.*, ii. 5, 13, 68.)

MARCHELL, merch Arwystli Gloff ab Seithenin a Thywanwedd, merch Amlawdd Wledig. Hi a sylfaenodd Ystrad Marchella, ger y Trallwm, sir Drefaldwyn, lle yr adeiladwyd mynachlog wedi hyn, y elwir Strata Marcella. Yr oedd capel yn mhlywf Llan-rwst, sir Dinbych, a elwid Capel Marchell; ond yn awr wedi diflanu.

MARCHELL, merch, ac unig etifeddes Tudyr, brenin Garthmadrin, yn awr sir Frycheiniog. Ymbriododd ag Aulach Mac Gormuc, mab Cormach mab Carbery, un o freninoedd Iwerddon, oddeutu y flwyddyn 382, o'r hwn y bu yn fam i Brychan Brycheiniog, pen un o deuluoedd Prydain.

MARCHELWYS, esgob Llandaf, olynnydd Libiau. Yn 926, efe a Blegwryd a Martin a aethant gyda Howel Dda, o Rufain, er mwyn ymgynghori yn nghylch diwygio y Deddfau Cymreig. Bu farw yn 943. (*Myv. Arch.*, ii. 488.)

MARCUDD, Arglwydd Abergele yn Dulas, sir Dinbych, ydoedd bendefig yn byw yn amser Rhodri Mawr, tua'r flwyddyn 846. Ei balas oedd Brynffanigl, yn mhlywf Bet-tws Abergele. Yr oedd yn Fab i Cynan ab Elfyw ab Mor ab Mynan ab Ysbwys Mwyn-tyrch ab Cadrod Calchfynydd ab Cynwyd Cynwydion ab Cynfelyn ab Arthwys ab Mor-udd ab Cenua ab Coel Godebog, brenin Prydain. Yr oedd efe yn ben un o bumtheg llwyth Gwynedd, oddiwrth yr hwn y mae amryw deuluoedd yn uniawn ddisgyn. Ei eirfbais oedd "Gules, a Saracen's head erased proper, wreathed or."

MARCHWEITHIAN, Arglwydd Isaled, yn sir Dinbych, ydoedd foneddwr yn byw dan deyrnasiad Henry II. Ei diroedd ooddynt Carwedd Fynydd, Dincadfael, Prees, Beryn, Llyweni, Gwytherin, yn nghyda llawer cwmwd oddifewn i gantref Isaled, fel yr ymddengys oddiwrth helaethder trefad-aeth ac urddoniant Dinbych, a wnaed yn yr wythfed flwyddyn i Iorwerth III., ar y

pryd yr oedd Cynwrig Fychan, y nawfed ach o Marchweithian, yn fyw. Ei balas oedd yn Llyweni. Rhed ei linach yn ol fel hyn: Marchweithian ab Togwel ab Lludd ab Leon ab Llymunod Angel ab Pasgen ab Urien Rheged ab Cynfarch ab Meirchion Gul ab Gwrwst Ledlwm ab Cenua ab Coel Godebog, brenin Prydain. Yr oedd efe yn ben un o bumtheg llwyth Gwynedd; ac y mae amryw deuluoedd yn y parth hwn o'r wlad yn disgyn yn gywir oddiwrtho. Dygai "In a chief gules a lion rampant argent, armed azure."

MARGAN, mab Arthal, yn ol y Brutiau Cymreig, a olynodd Gorfyniawn, fel brenin y Prydeiniaid. Cafodd deyrnasiad heddychol, ac fel canlyniad addysg dda, bu yn llesiol i'w deyrnas; ond efe a fu farw gyda'i fod yn gorphon y flwyddyn gyntaf. (*Myv. Arch.* ii. 164.)

MARSIA, tywysoges dra dysgedig, gwraig Cuhelyn mab Gwrgant, brenin Prydain; felly drwy y cysylltiad hwn daeth hithau yn frenines Prydain. Gosodir ei ddyddiad yn y chweched ganrif o flaen y cyfnod Cristionogol. Yn ol y Brutiau Cymreig yr oedd hi yn bendefiges o fonedd uchel, a chanddi synwyr cryf, ac yn dra dysgedig mewn gwyddoreg. Heb grybwyll enghreifftiau ereill o'i challineb a'i hathrylith, digon yw son mai hi a ffurfiodd ac a drefnodd y deddfau hyn ag sydd yn adnabyddus i'r Prydeiniaid wrth yr enw "Deddfau Marsia," y rhai wedi hyn y gyfieithiodd y brenin Alfred o'r Gymraeg i'r Seisneg, dan yrenw "Marchen-lage." Cyn y cywreinaeth hwn nid oedd galluoedd Marsia yn hysbys. Ar farwlaeth Cuhelyn safodd awenau y llywodraeth yn nwyllaw Marsia, yr hon mewn undeb a'i mab Seisyllt, a deyrnasodd mewn doethineb hyd ei marwolaeth. (*Myv. Arch.*, ii. 158.)

MARTIN, esgob Ty-ddewi, yr hwn, yn nghyda Marchlwys, esgob Llandaf, a Blegwryd, a aethant gyda Hywel Dda i Rufain yn y flwyddyn 926, er mwyn diwygio cyfreithiau Cymru.

MATH AB MATHONWY, ansawd arbenig yn chwedloneg yr hen Gymry, yr hwn a ystyrir yn rhagori yn ei alluoedd mewn cyfaredd. Crybwyllir am dano mewn dau Driad, lle y darlunir ef yn ddydd o "hud a lledrith," a lle y priodolir iddo un o brif gyfaredion yr ynys. Efe a ddysgodd Gwddion ab Don yn yr unrhwy gelfyddyd. Ymddengys i'r celfau cyffredinol ddisgyn i Math oddiwrth ei dad, hudlath (*magic wand*) yr hwn a glodforir yn fawr gan Taliesin yn fynych hefyd am alluoedd Math ei hun. (Gwel "Cad Goddeu" a "Marwnad Aeddon o Fon.") Mae Math ab Mathonwy yn destun un o'r Mabinogion a goeoddydd yn ddiweddar, gyda chyfieithiad a nodiadau gwerthfawr, gan Arg. Charlotte Guest. (*Myv. Arch.*, i. 30, 70; ii. 7, 12.)

MATHAIARN, un o feibion Brychan Brycheiniog, ydoedd sant o'r bumed ganrif. Yn ol "Achau y Saint" efe a gladdwyd yn Ngheredigion. (*Iolo's Manuscripts*, 618.)

MATHEW AB LLEWELYN GOCH, ydoedd fardd a fodeuai rhwng 1360 a 1400. Mae rhai o'i gynrychion ar gael mewn llawysgrifau.

MATHEWS, THOMAS, swyddog llyngesol enwog, ydoedd ddisgynydd oddiwrth hen deulu yn Llandaf, lle y ganed ef o gylch y flwyddyn 1670. Wedi myned i'r llynges efe a ddaeth yn gadben yn 1703, ac mewn gwaith a'i holl egni. Yn 1709 fe lwyddodd, ar ol ymrysonfa gethin, i ymeryd y llong Ffrengig "Glorieux" a 11 gwn, heb ond ei hunan. Yn niwedd 1711 efe a ddychwelodd i Loegr, a chan fod heddwch wedi ei sefydlu, ni bu raid wrth ei wasanaeth hyd y flwyddyn 1718, pan y cymerodd lywyddiaeth y Kent a 70 gwn, un o'r cadlongau a orchymynwyd i For y Canoldir, dan Syr George Byng. Yn y frwydr fythgofiadwy a'r Yspañiaid tuhwnt i Messina, efe a lwyddodd i gymeryd y St. Carlos a 60 gwn, a bu yn gryn gynorthwywr i gymeryd llong y llyngesydd Yspañig. Yn 1719, pan wedi ei adael gyda llyngesig fechan i wibio tuhwnt i Pontemelia, i'r perwyl o atal yr ol-lyngesydd Camock i ddianc, yr hwn a gymerasai ei loches yn Messina, efe a lwyddodd i gymeryd cadlong ysgrafu o eiddo y gelyn, ac i yru ar y traeth un o'i gadlongau goreu, y Santa Rosalia, a 64 gwn. Yn 1722, anfonwyd ef i ffwrdd gyda llyngesig fechan, tuag India'r Dwyrain, dychwelodd yn 1724; ac wedi hir tymor o anweithgarwch efe a benodwyd yn 1736 yn brwyadur y llynges arosol yn Chatham. Yn 1742 efe a benodwyd yn rhaglyngesydd y coch, a chadlywydd yn Mor y Canoldir, a gweinidog teyrngenanadol brenin Sardinia a thalaethau Itali. Efe a gadwodd yn rhwym yn mhorthladd Toulon, gyda gwylhadwriaeth ddibaid dros yspaid 18 mis, llyngesoedd cyfunedig Ffrainc ac Yspañ, y rhai, o'r diwedd a orchymynwyd i hwyllo yn Chwefror, 1744. Mae y frwydr fythgofiadwy a ganlynai a'r gelyn yn ffurfio rhyw ddygyddiad tra hynod yn hanes llyngesol Prydain; a methiant ymosodiad arwrol y llyngesydd Mathews a briodolir i eiddigedd ei oillydd mewn llywyddiaeth, yr ol-lyngesydd Lestock, yr hwn ni ail roddodd yr arwydd i ymladd. Yr oedd Mathews mor anfoddlon wrth ymddygiad Lestock yn hyn o beth, fel y trodd ef ymaith; a Lestock mewn canlyniaid a gyhuddodd Mathews o fyrbwylledd a brys, drwy ymosod ar y gelyn cyn i linell y frwydr gael ei ffurfio. Felly y dygwyd Mathews a Lestock i'w prawf ger bron y llys milwrol, a Syr Chaloner Agle yn llywydd. Parhaodd prawf Mathews o Hydref, 1745, i Mehefin, 1747, pan farnodd y llys ef yn anghymwys i ddal un swydd yn mhellach yn ngwasanaeth y brenin. Nid oedd y ddeddfryd mewn un modd yn foddhaol gan bobl Lloegr, ymdeimlent yn ddigllawn wrth weled Lestock, yr hwn nad ymladdodd, yn cael ei rhyddhau, tra yr oedd y dyn a ymladdodd yn cael ei droi o'r gwasanaeth. Efe a dreuliodd weddill byr ei fywyd mewn ymneillduedd, ac a fu farw yn y flwyddyn

1751. Gan ei fod yn ddisgyblwr llym ei hun efe a dalai y parch mwyaf i'w uwchswyddogion, ond a ddisgywyliai yr unrhyw sylw i'w orchymynion ei hun oddiwrth ei israddwyr. Dywedir bod ynddo grynn falchder; ond nid oedd yn ddim amgen na syniad dyn gwir ymwybodol o'i urddas ac anrhydedd ei swydd. Nid annheud fyth ei ddewredd, hyd yn nod gan ei elynion gwaethaf.

MAURICE, HENRY, D.D., duwinydd tra dysgedig a doniol, ydoedd fab Thomas Maurice, curad Llangristiolus, yn Mon, lle y ganwyd ef yn 1648. Ei addysg boreuol fu yn ysgol rydd Beaumaris, o'r hon yr aeth i goleg Iesu, Rhydychain, yn 1664; ac wedi ei raddio yn G.O., etholwyd ef yn gymrawd o'r frawdoliaeth hono, pan y tynodd ei ddisgeidiaeth anarferol sylw y penaeth, Syr Leoline Jenkins. Pan anfonwyd Syr Leoline fel teyrngenanadr i Cologne yn 1673, aeth Maurice gydag ef megys caplan, ac fe arosodd gydag ef am yspaid y tair blynedd y bu efe oddi cartref. Ar ei ddychwelliad i Loegr, yr oedd yn aros weithiau yn nheulu Syr Leoline yn Doctors Commons, a phryd arall yn ngholeg Iesu, hyd 1680, pan y penodwyd ef yn gaplan teuluaidd i archesgob Caer-gaint. Y dyrchafiad cyntaf a dderbyniodd efe oddiwrth yr archesgob oedd rheithoriaeth Chevening, yn Kent; a chanlynwyd hyn gan reithoriaeth Llandrillo yn Rhos, yn esgobaeth Llanelwy, a thrysoryddiaeth Chichester, yn yr hon y sefydlwyd ef Ionawr 7, 1681. Wedi hyny cyflwynwyd ef i reithoriaeth Newington, sir Rhydychain, yn 1685, ac efe y pryd hwnw yn D.D. Yn 1691 etholwyd ef yn broffeswr duwinyddiaeth i goleg Margaret, ac yn mraut y swydd hon efe a sefydlwyd yn brebendur Worcester; ond efe a fu farw yn sydyn yn yr un flwyddyn, Hydref 30. Yr oedd efe yn awdwr amryfal weithiau dadleuol, cyfres o'r rhai a roddir gan Wood gyda'i gofnodiad am dano yn yr *Athena Oxonienses*, yr hwn a chwanaeg "ei fod yn ddyn o ddisgeidiaeth anghymarol, a rhinwedd difrycheulyd. Ei fywiogrwydd a'i gyflymder mewn undeb a'i farn drwyadl, a'i gwneulent ef yn rhyfeddol; at yr hyn y chwanaegid, cof anghyffredin; ac arabedd clae'r pharod. Mewn pregethu, ychydig a ragorai arno o ran hyawdledd a grym rheswm; eithr uwchlaw y cwbl ei gof a ddylid edmygu am ei frwdfrydedd a'i serch tuag at athrawiaeth a dysgyblaeth sefydledig Eglwys Loegr, a'i ddewredd anorhfygadwy i'w hamddiffyn a'i chynal, unrhyw bryd ag y byddai achlysur yn galw."

MAURICE, WILLIAM, boneddwr o berchion tir ac o deulu da a pharchus, ac yn hynafiaethydd dysgedig, yn gasglwr ac adysgrifwr diwyd hen lawysgrifau Cymreig, ydoedd yn byw yn Nghesnybraich, plwyf Llansilin, sir Dinbych, lle yr adeiladodd lyfrgell, dair llofft o uchder, yn nghyswllt a'i dŷ, yn yr hwn y treuliai efe fywaf o'i amser i astudio llenyddiaeth Gymreig. Mae ei gasgliad gwerthfawr o lawysgrifau Cy-

mreig yn awr ar gael yn mhalas Syr W. W. Wynne, Barwn, Wynnstay, sir Dinbych. Mae hanes y gwrthryfel yn Ngwynedd, o'i nodlyfr ef, wedi ei gyoeiddi yn y gyfrol gyntaf o'r "Archaiologia Cambrensis." Bu farw rhwng 1680 a 1690.

MAURICE, JOHN, oedd weinidog yr Annibynwyr yn Nhynygwndwn. Mab hynaf ydoedd i'r Parch. Phillip Maurice. Mwynhaodd fanteision addysg o'i febyd. Wedi iddo ymroddi ei hun i fod yn aelod eglwysig, a'i gymoll i ddechreu pregethu, anfonwyd ef i'r athrofa i Gaerfyrddin, lle y bu yn efrynu gyda diwydrwydd mawr dros yr amser penoddedig. Yr oedd Mr. Maurice yn wr ieuanc gobethiol iawn, yn ysgolaig rhagorol; ac yn meddu ar lawer o gymwysderau athrawol; a chan fod gweinidogion yr Annibynwyr ar y pryd y daeth allan o athrofa Caerfyrddin, yn bwriadu codi athrofa ramadegol a duwinyddol, er mwyn y rhai oeddynt yn debyg o fod yn ddefnyddiol fel pregethwyr, ond yn rhy hen i gael myned i un o'r colegau rheolaidd, am fod eu telerau yn gofyn i'r ymgeiswyr fod yn feddianol ar fesur o wybodaeth o'r ieithoedd Seisneg, Lladin, a Groeg, ac hefyd er paratoi dynion ieuanc o gymwysderau gweinidogaethol a fyddent yn ymgeiswyr am fanteision uwch, yn yr athrofaâu sydd yn bresenol yn Aberhonddu, Caerfyrddin, neu rai o colegau Lloegr, penodwyd ar Mr. J. Maurice i fod yn athraw; ond oblegyd gwylder ei foddwl gwrthodai gymeryd arno y fath orchwyl, oddieithr i'r Dr. Phillips ymrwymo cyd-ddwyn rhan o'r gwaith; ac yn unol a thaer ddymuniad ei frodyr efe a gydsyniodd. Tua'r flwyddyn 1810, urddwyd ef i fod yn gydweinidog a'i dad yn Nhynygwndwn, yn gystal ag yn athraw y coleg oedd newydd gael ei sefydlu yn Neuadd-lwyd. Ond buan y torodd angu y blodeuyn hardd hwn i lawr er mawr alar i'w gydnabod. Yr oedd ef yn wr ieuanc ag oedd yr eglwys yn ddyysgwyl y byddai iddo fod yn seren oleu yn ffurfafen yr eglwys. Ymddygleiriau llawer o ratoriaethau yn y bywyd byr a gafodd fwynhau yn y byd trallodus hwn, ond symudwyd ef i wlad well cyn pen dwy flynedd wedi ei urddiad.

MAURICE, PHILLIP, oedd weinidog yr eglwys Annibynol yn Ebenezer a Thynygwndwn, sir Aberteifi. Brodor oedd o ardal Glandwr, sir Benfro; ganwyd ef yn 1739. Mwynhaodd fanteision addysgiaeth yn Glandwr, ac anfonwyd ef i'r athrofa oedd y pryd hwnw yn y Fenni. Yn amser yr ymranid a gymerodd le yn eglwys y Cilgwyn yn nghylch yr athrawiaeth, yn y flwyddyn 1772 trodd deg a deugain o aelodau allan o'r eglwys a'r unwaith, sef y rhai nad oeddynt yn cydweled â'r golygiadau newyddion oedd yn ymdaenu trwy yr eglwys henaduriaethol. Y deg a deugain hyny a gawsant dir i adeiladu capel newydd, ac ymroddasant yn egniol a ffyddlon i adeiladu yr addoldy. Daeth i ben yn y flwyddyn 1772, a galwasant ei enw Ebenezer. Cyn gorphen yr adeilad, daeth Mr. Phillip Maurice heibio yn wr

ieuanc o'r athrofa, a rhoddasant alwad iddo ddyfod i weinidogaethu iddynt. Derbyniodd eu galwad, ac urddwyd ef yn y flwyddyn 1775. Llafuriodd yn eu plith hwy ac yn Nhynygwndwn gyda mesur helaeth o lwyddiant am 47 o flynyddau, sef hyd ddydd ei farwolaeth. Yr oedd ef yn wr duwiol, hardd iawn ei ymddygiadau, a chymeradwy yn ei ardal fel Cristion didwyl a doeth. Fel pregethwr nid oedd yn fawr a phoblogaidd, eto yr oedd yn dra synwyrllawn, bywiog, ac agos at ei wrandawyr, yn feirniad rhagorol a manol ar ei destun, ac felly yn adeiladol i'w wrandawyr. Cymeroedd dyddyn bychan yn agos i Ebenezer, lle y trigodd yn nghanol ac yn mynwes ei bobl dros ei holl ddyddiau. Y testun diweddfaf y pregethodd oddiwrth oedd Saln xxxvii. 2, 5. Bu farw ar y 30ain o Dachwedd, 1820, yn 81 mlwydd oed, claddwyd ef yn mynwent Ebenezer, yn yr un beddrod a'i anwyl briod, yr hon a gladdwyd yno yn y flwyddyn 1818. Pregethodd y Parch Dr. Phillips ar yr achlysur oddiwrth Act viii. 2.

MAURICE, MICHAEL, oedd weinidog yr Annibynwyr yn Ninbych. Brodor oedd ef o Drelech, sir Gaerfyrddin. Derbyniodd ei addysg athrofaol yn Nghaerfyrddin. Pan orphenodd ei amser yn yr athrofa derbyniodd alwad oddiwrth yr eglwys gynulleidfaol yn Ninbych. Urddwyd ef yno yn y flwyddyn 1853; ond ni bu ei arosiad yno yn faith. Dywedir mai pregethwr lled sychlyd oedd. Nid oes genym wybodaeth pellach am dano, i ba le yr aeth, na pha bryd y bu farw.

MARC, CHARLES, oedd un o hen bregethwyr y Trefnyddion Calinaidd yn Lleyn, sir Gaernarfon. Nid ydym yn sicr o'r amser y dechreuodd bregethu, nac ychwaith yr amser y bu farw. Cafodd y gwr hwn ei ddonio yn helaethach na'i gydlafurwyr, a gelwid ef yn bregethwr pryd nad ystyrid y lleill ond cynghorwyr. Dywedai Robert Jones, Rhoslan, iddo gael ei ddeffroi yn more ei ddyddiau. Yr oedd o synwyr cyffredin cryf, ac yn gadarn yn y wir athrawiaeth, a chanddo ddoniau eglur i draddodi y genadwri. Perchid ef yn fawr yn ei ardal; ac yr oedd yn dderbyniol gan yr eglwys; a'i rodiad yn addas i'r efengyl. Yr oedd yn dra chyffrous, yn enwedig yn ei ddyddiau olaf. Dywedir iddo orfod ffoi noson ei briodas; gan iddo ddeall fod haid o erlidwyr wedi penderfynu dyfod yn ddisymwth ac ymosod ar y ty. Ond trwy iddo gael hysbysiad prydlon o'u bwriad, diangodd ef a sionwyd hwythau. Efe a gollodd ei olwg yn hir cyn ei farwolaeth; eto parhai i bregethu. Bu yn gystuddiol ac yn cadw ei wely am amser maith; eto yr oedd ei ysbryd yn irraid a nefolaidd. Cyfansoddodd amryw hymnau, ac yn mysg ereill yr un a ganlyn:—

"Tegwawriodd arnom ddydd
A welwyd gynt trwy ffydd,
Gan rai sydd 'nawr
O'r cystudd mawr yn rhydd;
Ac os oedd dyled arnynt hwy,
Foliann'r Oen a'i farwol glwy'.

Mae'n dyled ni'r cenedloedd,
Fil miloedd foli mwy."

MASON, EDWARD, Rhiwbwys, sir Aberteifi. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1798; a bu farw Hydref 11, 1860, yn 62 flwydd oed, 33 o ba rai a dreuliodd i bregethu'r efengyl gyda y Trefnyddion Calfinaidd. Gan fod cofianwyr enwogion Cymru yn esgeulus iawn gyda'r gorohwyl o nodi lle genedigol, yn nghyd a dygiad i fyny y rhai a gofnodant, yr ydym wedi ein gadael yn y tywyllwch am fore oes y gwr enwog hwn. Ond wedi ei ddygiad at grefydd, bu yn wr cadarn a ffyddlon, gan ymdrechou a'i holl allu i wneud rhwygiadau yn nheyrnas y tywyllwch. Ni chafodd ond cystudd byr. Yr oedd yn y cyfarfod eglwysig yn Rhiwbwys nos Fawrth, yr ail o Hydref; ac ar yr unfed ar ddeg gorphwysodd oddiwrth ei lafur. Yr oedd ymwybyddiaeth yn mhawb o'i gydnabyddion ei fod wedi myned trwy y byd drwg presenol heb lychwino ei wisg; a'r dystiolaeth ddiysog yn mhob mynws oedd, ei fod wedi cael mynediad helaeth i mewn i lawenydd ei Arglwydd; yr oedd hyn yn peri iddynt ddywedyd fod un o gedyrn, a gwr mawr yn Israel wedi syrthio. Gadawodd weddw a dau o blant ar ei ol. Fel priod a thad nid aml y ceid ei well. Yr oedd yn gyfaill cywir a charedig—yn Gristion diamheuol, ac yn bregethwr cyson ac iachus o athrawiaethau y gair; a theimlwyd colled fawr ar ei ol yn ei holl gyloedd crefyddol, cymydogol, a gwladol.

MATHIAS, DAVID, gweinidog y Bedyddwyr yn Aberteifi a'r Ferwig. Yr oedd yn wr o deulu cyfrifol a pharchus yn Aberteifi. Ganwyd ef Gorphenaf, 1798. Derbyniwyd ef yn aelod eglwys Tachwedd 10, 1816, pan yn ddeunaw oed. Dechreuodd bregethu Hydref 26, 1818; a chafodd ei gyflawn urddo yn gydweinidog a'r Parch. John Herring, Mehefin 18fed, 1821. Yr oedd yn ddyd cyflawn o ddawn parod a gwresog, ac o gynneddfau naturiol cryfion. Ond gan ei fod mewn masnach fyddol nid oedd yn gallu treulio ond ychydig amser i ddarllen a myfyrio, am hyny nid oedd yn eang ei wybodaeth, nac yn dreiddgar ei amgyffrediaid fel duwinydd; eto yr oedd yn dra derbyniol fel pregethwr yn mhob man. Byddai yn pregethu yn aml yn y cyfarfodydd misol a chwarterol, ac weithiau yn y cymaifaoedd. Yr oedd o dymeran serchog, ac yn gyfaill anwyl a ffyddlon; cafodd llawer brawf o hyny. Wedi ymboeni mewn cystudd am rai misoedd, bu farw, yn y flwyddyn 1834. Gadawodd weddw afiach, a saith o blant bychain i alaru ar ei ol; ac nid oedd ei amgylchiadau mor gysurus a dymunol ag y galleisid dysgwyl. Nid oedd yn ddigon gofalus gyda'i gyfrifon arianol, a cholodd lawer trwy hyny. Nid oedd modd cyffwrdd a meddianau ei weddw, a thrwy hyny yr oedd gan ei deulu fodd i'w cynal yn gysurus. Wedi marwolaeth y Parch. John Herring, a dyfodiad y Parch. W. Jones i'r lle, symudodd Mathias ei aelodaeth i eglwys y Ferwig, a chymerodd ei gofal gweinidog-aethol hyd ei farwolaeth.

MATHIAS, THOMAS, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Rhydwylym, sir Benfro. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1672. Derbyniwyd ef yn aelod crefyddol yn 1701. Wedi iddo ddechreu pregethu rhoddodd i fyny am dymor; ond ail ddechreuodd drachefn. Dywedir ei fod yn wr o ddysgeidiaeth, yn barod ei ymadrodd, ac yn anghyffredin yn ei gof. Yr oedd ganddo ddawn rhagorol i adrodd pregeth Seisneg yn Gymraeg, ar ol Sais, pan ddygwyddai galwad am hyny, gan mor gyflawn y cofiai hi, ac mor fedrus oedd i gyfieithu yn gywir a threfnus. Dywedir mai yn Prendergest, ger Hwlfordd, y pregethodd ddiweddar. Nodir yn hanes Castellnewydd, i Enoch Francis, cyn marw nodi Thomas Mathias i bregethu yn ei angladd, yr hyn a gymerodd le yn y flwyddyn 1739, neu 1740, oddiwrth Phil. i. 21. Yr oedd yntau hefyd yn tynu tua therfyn ei daith, yr hon a orphenodd yn y flwyddyn 1745, yn 73 mlwydd oed, fel y gwelir wrth y ceriad ar ei gareg fedd yn Rhydwylym, lle y dywedir,—“Yma y gorwedd corff Thomas Mathias, diweddar weinidog cynulleidfau o Fedyddwyr yn Rhydwylym a Llangloffan; yr hwn a ymadawodd a'r bywyd hwn Mai 23, 1745, yn 73 mlwydd oed” Yn yr hanes o weinidogion Cymru a ddanfonwyd i Lundain yn y flwyddyn 1734, dywedir am y gwr hwn, ei fod yn bregethwr bywiog a thra defnyddiol.

MATHEWS, MORMADUKE, oedd un o'r offeiriad a drowyd allan o'r Eglwys Sefydledig. Mab ydoedd i Mathew Mathews, Abertawe. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1606. Yr 20fed o Chwefror, 1624, aeth i goleg All Souls, Rhydychain. Nid oes genym hysbysrwydd pa le y sefydlodd gyntaf ar ol gadael y coleg; ond yr ydym wedi gwleed ei fod yn offeiriad yn Penmain, ger Abertawe, yn 1636, ac yn pregethu yn “erbyn cadw yr holl wyliau, yn nghyd ag amryw bethau ersill, fel dychymygion ffol ac ynyd.” Pan ddygwyd owyn yn ei erbyn yn llys yr uchel ddirprwyaeth, efe a fiodd i New England. Pa fodd na pha le y treuliodd ei amser yn ystod ei ymraith yno nis gwyddom. Ond ryw amser ar ol darostyngiad y marchoglu yn Nghymru, efe a ddychwelodd o America, a chafodd ei benodi yn weinidog St. John, Abertawe, o'r lle y cafodd ei furw allan yn 1662. Efe a adawodd fywiolaeth dda er mwyn cydwylbod, er nad oedd ganddo ddim arall mewn golwg at ei gynaliaeth. Wedi hyny efe a bregethodd, trwy ganiatad yr ynadon, mewn capel bychan yn mhun y dref. Yr oedd efe yn ddyd selog a duwioel iawn. Byddai yn arfer myned oddiamgylch o dy i dy er hyfforddi y bobl. Yr oedd agos ei holl ymadroddion yn nghylch pethau ysbrydol. Ni byddai yn gwneud ymweliadau ond yr hyn oedd briodol i'w weinidogaeth. Pan ddeuai rhywrai i ymweled ag ef, ar ol y cyfarchiad cyffredinol, byddai iddo yn fuan fyned i ryw gyfrinach yn nghylch pethau crefyddol. A phan ddygid rhywbeth iddo i'w yfed, byddai yn arfer cymeryd y gwydrwn i'w law, gan ddiolch yn ddiurifol i Dduw; yna yfai at ei

gyfaill, gan ddyweyd fod iddo gyflawn roeso. Byddai yn myned allan yn aml ar ddyddiau marchnadoedd, at bobl y wlad, a llefaru wrthynt yn nghylch pethau ysbyrdol. Rhai o'r cyfryw a'i derbynient gyda pharch; ac ereill gyda dirmyg a diystyrwch. Yr oedd yn byw uwchlaw y byd, gan ymddibynnu yn hollol ar ragluniaeth am ei gynaliaeth ei hun a'i deulu. Yr oedd yn byw trwy dduwioledeb ei blant, (o ba rai yr oedd dau neu dri yn Anghydfurfwr difrifol,) a thrwy garedigrwydd perthynasau a chyfeillion; yr hyn a wnai iddo rai gweithiau ddywedyd yn ysmala, ei fod yn cael ei gynal yn gysurus, gan blant Duw, ei blant ei hun, a phlant y byd. Bu fyw i oedran teg, a pharhaodd yn ddefnyddiol hyd y diwedd. Bu farw tua'r flwyddyn 1683.—(*Calamy's Account*, vol. ii. p. 732, 1713.)

MAURICE, HENRY, ydoedd weinidog gyda'r Annibynwyr. Mab ieuangaf ydoedd i Griffith Maurice, o Methlon, yn Lley, sir Gaernarfon. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1642. Urddaelododd ei hun yn ngholeg Iesu, Rhydychain, yn y flwyddyn 1652. Ei febyd a'i ieuentyd oedd gwbl wagedd. Pan ddechreuodd bregethu, yr oedd ei boblogrwydd gymaint fel yr oedd yn brofedigaeth iddo; ac achwynai yn ol llaw, gan alw ei hun yn ddyn coegfâlch, gwagogoneddgar. Yr ydym yn cael yn ol ei dystiolaeth ysgrifenedig ei hun, ei fod am beth amser wedi myned i'r weinidogaeth, o gymeriad rhydd ac anfoeol. Ei erlidwyr yn ganlynol i'w argyoeiddiad, a amlygent eu tuedd satanaidd, trwy edliw iddo ef a'i gyfeillion afreoleiddiuch eu hymddygiad. Cyfeiria at hyn yn deimladwy iawn yn ei ddyddlyfr am Orphenaf 20fed, 1672. "Mr. Kinaston a ddywed wrthyf, fod esgob Bangor, a rhyw rai ereill, yn fy nghyhuddo o ryw feiau a chamymddygiadau yn fy mywyd yn flaenorol, cyn rhyngu bodd i'r Arglwydd o'i drugaredd ymweled â mi; a chefais yr Arglwydd (yr waf yn tybied) yn cynal fy ysbyrd rhag digaloni trwy hyny. Ond yr wyf yn dymuno tosturio wrth y rhai a eiddgedda wrthyf o herwydd gras Duw." Efe a ysgrifenua Mehefin 18fed, 1672, fel y canlyn, ar yr un peth:—"Mewn cyfrinach heno â Mrs. King, (yn sir Faesyfed,) yn nghylch Mr. Lloyd. Effeithiwyd yn fawr arnaf trwy glywed am ei ymddygiadau anllad a gwael; ac edrychais arnaf fy hun, ac ar fy ffridd blaenorol. Ystyriais yr hyn oedd Duw wedi wneud i mi, a'r hyn fuasai wedi dyfod o honof pe buasai yr Arglwydd wedi fy ngadael i mi fy hun. Y pethau hyn a gyffroisiant fy nghalon, nes gorfu arnaf fyned allan i'r goedwig i weddio, lle y ceisiais yr Arglwydd gyda chryn daerineb, i raddau yn ddrylliog, ond nid yn gymaint ag a ddymunwn, oblegyd yr oedd fy nghalon ar dori, eto nis gallwn wylo yn rhydd." Cafodd ei urddo ryw amser cyn yr adferiad, a sefydlodd yn Bromfield, ger Ludlow, lle y cydymffurfiodd yn 1662. Efe a symudodd wedi hyny i Church Stretton, yn sir Amwythig, i fywiolaeth o £140, a thy cyfeus. Daliodd y fywiolaeth hon hyd oni

ryngodd bodd i'r Arglwydd ymweled a'r dref a thwymyn ddinystriol, trwy yr hon yr ysgubwyd llawer o'r trigolion i'r byd tragrwyddol. Bu hyn yn foddion i'w ddefffroi yntau i ystyriaeth ddirifol o'i gyflwr ysbyrdol, ac i beri iddo arswydo rhag cytarfod ag anghu yn amharod. Mewn canlyniad daeth yn dra anesmwyth, ac ni allai fod yn dawel ei feddwl nes iddo benderfynu rhoddi ei fywiolaeth i fyny, er ei fod mewn dyled o £300, yr hyn a dynasai yn benaf wrth adgyweirio y persondy. Cadwodd yr achos o'i ofid iddo ei hun, nes i'w wraig, yr hon oedd yn casglu oddiwrt h ei agwedd bruddaidd ei fod mewn gofid, ddyfod un diwrnod yn ddisymwth ato i'w ystafell, ac amlygu ei phenderfyniad i beidio myned oddiwrt h yd oni fynegai iddi yr achos o'i anesmwythder. Dywedodd wrthi mewn canlyniad, nas gallasai efe aros yn dawel yn hwy yn weinidog cydffurfiol y plwyf hwnw; a bod cynaliaeth ei deulu yn ol llaw yn gofidio ei feddwl yn fawr. Dymunodd hithau arno ymddwyn yn hollol yn ol goleuni ei gydwybod, gan sicrhau y medrai hi ymddiried ei hun a'i phlentyn i ofal rhagluniaeth, heb unrhyw betrusder yn mherthynas i'r canlyniad. Rhoddodd yr ateb hwn o eiddo cymhars ei fywyd lawer o galondid a thawelwch i'w feddwl; ac mewn canlyniad amlygodd ddyruswch ei feddwl i Mr. Quarrel, un o'r ddwy fil a drowyd o'u bywiolaethau yn achos cyfraith unfurfiath. Hwn a'i cynghorodd i eistedd yn gyntaf a bwrw'r draul cyn penderfynu ar sefyllfa ddyfodol. Atebodd yntau na oddefai cydwybod iddo gadw ei fywiolaeth yn hwy. Yn ganlynol traddododd bregeth ymadawol yn eglwys y plwyf, oddiwrt h Luc xxiii. 8; a derbyniodd wys oddiwrt h gangellydd yr esgobaeth yn ei chylch, yn cynwys cyhuddiadau yn ei erbyn am feio ar lywodraeth yr eglwys. Sicrhaodd yntau iddo mewn atebiad, nad oedd yr hyn a draddodwyd ganddo wedi ei fwrriadu i aflonyddu na thersygu neb; eithr yn unig i ostegu llais cydwybod ddefffroedig. Dangosodd ei holl feddianau i'w ofynwyr, a chafodd ei ymddifadu ganddynt o bob gwerth ceiniog a foddai; a'r rhai na chwastu eu boddloni a'i rhoddasant yn ngharchar, lle y llonwyd ef yn fynych mewn angenocnyd mawr, âg anrhegion oddiwrt h bersonau anadnabyddus iddo ef. Trwy ei offerynoliaeth ef cafodd gwraig oeidwad y carchar, yr hon a ymddygasai tuag ato yn dra afrywiog ar y cyntaf, ei dychwelyd at yr Arglwydd. O'r diwedd cafodd ei ryddhau, trwy i ryw gyfeillion carodig ymrwymo i dalu ei ddyledion; yn mysg pa rai yr oedd Mr. Orton, tadcu yr enwog Job Orton. Bu Mr. Maurice byw am beth amser yn yr Amwythig. Arweinir ni i gasglu oddiwrt h wahanol amgylchiadau iddo roddi i fyny ei fywiolaeth yn Church Stretton tua'r flwyddyn 1666. Tua diwedd y flwyddyn 1672 efe a symudodd i'r Fenni, a dywedir iddo gael ei ddewis yn weinidog ar yr eglwys a arferai ymgynull yn Llanigon, ger y Gelli. Brycheiniog, ac yn Merthyr Tydfil, Morgangwg. Yr oedd aelodau yr eglwys hon, y rhai

nis gallent fod lawer dan fil, yn wasgaredig dros holl Frycheiniog, a'r siroedd cyfagos, sef Mynwy, Morganwg, Caerfyrddin, a Maes- yfed. Yr oedd gorsafodd prgethu, neu leoedd i'r gvahanol gangenau o'r eglwys ymgynull i addoli, rhwng pumtheg ag ugain mewn rhif. Rhaid fod llafur y gweinidog, er yn cael ei gynorthwyo gan dri neu bedwar o ddysgawdwyr, yn fawr iawn. Er hyny ni chyfyngodd efe ei lafur i'r cangenau hyn yn unig, eithr symudai ei enaid mawr mewn cylch llawer eangach. O'r pryd y daethai Mr. Maurice i'r parthau hyn, treuliodd lawer o'i amser i deithio trwy Gymru, gan bregethu yr efengyl i'r mewn conglau tywyllion; a Duw a fendithiodd ei lafur er argyoeiddi a dychwel- yd llawer o oneidiau. Y bobl a ymgasglent o bellter mawr i wrando arno; yr hyn a wnaent gyda chryn ddirifoldeb. Cyfarfydd- odd a llawer o galedi trwy deithio ar bob math o dywydd dros yr ardaloedd rnyddig hyny; a chyfarfyddai yn aml a gwely gwael ac ymborth canolig iawn ar ei deithiau. Yr oedd efe yn awyddus iawn am lesoli pawb; am hyny efe a deithiai i bregethu trwy wa- hanol barthau o Gymru, yn ystod ei arosiad yn yr Amwythig, yn gystal ag wedi hyny. Arferai esbonio yr ysgrhythrau gartref ac oddicartref, mewn teuluoedd fore a hwyr; a chafodd yr hyfrydych o weled bendith yn cydfyned a'i ymdrechion yn y ffordd hono. Os deallai fod un o'i wrandawyr, mewn teulu neu gynulleidfa, yn anwybodus o'r iaith yn yr hon y llefarai neu y gweddai, ni byddai un amser yn ol o lefaru neu weddio yn yr iaith a ddeallid gan hwnw hefyd; canys ar- ferai ddywedyd, "Nad oedd efe yn ewyllsio fod cymaint ag un enaid yn analluog i dder- byn lles oddiwrth y gwasanaeth." Efe a ym- welai yn aml a'i sir onedigol wedi ei sefydliad yn Neheudir Cymru; ac mewn gwirionedd, efe oedd bywyd yr achos Anghydfurfiol yno. Trwy ei ddylanwad ef y cafodd pobl Pwllheli gan Mr. James Owen ymsefydlu yn eu plith am beth amser; ac wedi hyny Mr. Daniel Paillips. Yn ei wahanol deithiau trwy y Dywysogaeth, er nad oedd ond fel ei Feistr dwyfol, yn myned oddiamgylch i wneuthur daioni, eto yr oedd yn gwneud ei hun yn agored i berygl. Mynych y cynllwynodd ei elynion i'w ddal; ond yr Arglwydd a'i cudd- iodd yn ngheudod ei law. Chwiliwyd ei dy unwaith pan oedd newydd fod yn pregethu ynddo, i'r dyben i'w gymeryd yn garcharor; ond efe a ymguddiodd mewn coll yn ymyl yr ystafell lle y cynellid y cyfarfod, ac felly efe a ddiangodd rhag crafangau ei erlidwyr. Dro arall daeth ceisbwl i'r ystafell lle yr oedd yn pregethu, a gorchymynodd iddo adael ei waith. Ond yn lle ufuddhau, Mr. Maurice gydag eofndra diarswyd, a archodd i'r ceis- bwl, yn enw a Duw Goruchaf, i'r hwn yn fuan y buasai raid iddo roddi cyfrif am ei ymddygiad, na byddai iddo ei aflonyddu pan yn traethu y gair. Ar hyny y dyn yn ddy- chrynedig a eisteddodd i lawr; ac wedi iddo wrando arno yn amyneddgar hyd ddiwedd yr oedfa, efe a ymadawodd heb gyffwrdd ag ef.

Ni chafodd ei gymeryd i fyny ond unwaith, a'r tro hwnw cafodd feichiau; ac ar ei ym- ddangosiad, trwy flafur rhai o'r ynadon, y rhai oeddynt ei gyfeillion a'i berthynasau, cafodd ei ryddhau. Darostyngwyd ef lawer gwaith i amgylchiadau cyfyng pan yn byw yn yr Amwythig; ond cafodd ei gynorthwyo yn aml mewn modd rhyfeddol iawn. Wedi bod mewn trallod meddwl unwaith tra ar weddi gyda'i deulu, ac yn cyfaddasu ei ddeisyfiadau at eu angenion, wele glydydd yn curo wrth y drws, yn gofyn am dano, ac yn ei anrhegu â dyrnaid o arian oddiwrth ryw gyfeillion, y rhai y gomeddai ddyweyd pwy oeddynt; a dywedir i'r un gwr dro arall ddwyn cymorth arianol cyfamserol iddo. Yr oedd gan ei wraig, yr hon oedd etifeddes y Gwynfryn, ger Pwllheli, etifeddiaeth o werth £40 y flwyddyn, yr hon oedd yn dyfod i'w meddiant oddeutu amser eu hymadawiad â Church Stretton, ond a gadwyd mewn modd anghyf- iawn oddiwrthi am ddeng mlynedd. Modd bynag, yr oedd yn ddiwyd a sirol yn y cyf- lawniad o'r gwasanaeth gwaelaf, gan ym- foddloni i'r fywiolaeth iselaf; gan awyddu os yn bosibl, ryddhau y meichiau o'u rhwym- edigaethau; yr hyn, trwy diriondeb rhag- lumaeth y cafodd yr hyfrydych o fyw i'w weled, er iddo farw yn fuan wedi hyny. Yn y rhan ddiweddar o'i fywyd efe a amlygai ostyngeddwrdd mawr, amynedd, addfwyn- der, ac ymroddiad hollol i'r ewyllys ddwyfol; ac amlygai fawr dosturi tuag at ei elynion. Eu henllibiau, yn lle aflonyddu ei feddwl, a'i cynysgaeddent a chyffusdra i dosturio, a gweddio drostynt. Yr oedd ei dawelwch dan ei holl ddyoddefiadau, pa un ai oddiwrth ddynion, neu yn uniongyrchol oddiwrth Dduw, y fath, fel na byddai siroldeb arferol ei wynebpryd yn lleihau dim. Yr oedd gan- ddo feistrolaeth arno ei hun i raddau helaeth. Ei dymer naturiol oedd wyllt, yn gymysg â sarugrwydd, (fel yr arferai efe ddywedyd); ond trwy ras efe a'i llywodraethodd fel yr oedd yn gweddu i ddyn, Cristion, a gweini- dog. Yr oedd yn garedig a hynaws tuag at bawb; yn llawn tosturi at yr anghenus a'r trallodedig. Cyfaill cywir a chyson ydoedd, yn serchiadol yn mhob perthynas; yn dad tyner, ond nid yn rhy faldodus. Yn achly- surol efe a arferai physygwriaeth; ac wrth ei gweinyddu defnyddiai bob cyffusdra i wneud lles ysbrydol i'r dyoddefwyr. Un prawf nodedig o hyn oedd amgylchiad merch fechan saith flwydd oed, i foneddwyr, yr hon oedd efrydd. Ei thad a anfonodd am dano i ymweled â hi; trwy yr hyn, er i'w han- hwylded corfforol barhau, hi a dderbyniodd lesad llawer mwy na iachad corff, gan iddi gael ei dwyn mewn modd anarferol i gofio ei Chreawdwr a'i Gwaredwr. Ceir y cofnodid canlynol yn ei ddyddlyfr am Mehefin 13, 1672:—"Bore heddyw, daeth mab i weddw o'r enw Jones, o Stretton, sef gwelydd, i geisio fy nghyngor yn nghylch cryniad y galon. Dywedais rywbeth wrtho am ei enaid. Y bachgen tlawd a'm galwai o'r neilldu, a dywedai wrthyf fod rhyw feddyliau rhyfedd

yn ei feddianu, sef ei fod yn dragywyddol gollodig; yr hyn oedd wedi achosi curiad y galon. Effeithiodd hyn yn ddwys ar fy meddwl." Y fath oedd ei awydd i wneuthur daioni, fel na wnai fyned heibio i ddydd tlawd, neu blentyn ar yr heol, heb ymddyddan ag ef am ei enaid. Yn ei bregethau, yr oedd efe yn gyffredin yn cyfeirio at sylfaen iachawdwr-iaeth trwy Iesu Grist. Yn y rhan flaenaf o'i bregethau, eglurai un o bynciau sylfaenol ar bynciau athrawiaethol mewn dull cymwysiadol ac ymarferol. Yr oedd yn hynod o fedrus i ddadguddio meddyliu a gweithred-iaidau dirgelaidd calonau dynion; ac yn dra argyoddiadol yn ei gymwysiadau at gydwy-bodau ei wrandawyr. Pan gynghorid ef gan ei gyfeillion i arbed ychydig arno ei hun, dywedai wrthynt, "Y mae yn llawn bryd i'r hwn sydd wedi treulio y rhan fwyaf o'r dydd yn segur, pan wel yr hwyr yn dyfod, ddyblu ei ergydion." I lafur gormodol, a theithiau hirion, wedi gwanhau ei gyfansoddiad a brysurasant deryniad ei fywyd naturiol. Yr oedd ei ymddygiad ar wely cystudd yn cyd-nuo a'i fuchedd flaenorol. Dangosai ystyr-iaeth ddwys o ddaioni Duw taug ato ef a'i eiddo. Pan ddywedai ei wraig wrtho ei fod wedi cael noswaith fin. Atebai yntau, trwy ddywedyd, "Beth am hyny, cafodd Job lawer o nosweithiau blinion." Pan welai y bobl yn wylu o'i amgylch, gofynai i'w briod, "A wyt ti yn gwelod tiriondeb yr Arglwydd tuag atom ni ddyethriaidd tlodion, yn cyfodi i ni gynyfer o gyfeillion. Y mae cariad Duw yn Nghrist Iesu yn ddyddanwch mawr i'm honaid i. Bendigedig fyddo Duw, yr hwn a'n gwnaeth ni ein dau yn gyfranogion o'r un gras." Yr oedd efe yn mhell iawn o ddechymygu fod ynddo ef un teilyngdod neu haeddiant; eto yr oedd tystiolaeth ei gydwybod yn ddyddanwch mawr iddo. "Nid oes genyf," ebe fe, "un sail i ymddiried mewn dim o'm gwaith a'm llafur fy hun; eto caf gysur a llawenydd, hyd yn nod oddiwrth hwnw." Bu farw y gwas ffyddlon hwn o eiddo Iesu Grist, Gorphenaf, 1682, yn 40 mlwydd oed; ac felly gorphwys-odd oddiwrth ei lafur ar y ddaear.

MAURICE, MATTHIAS, o Rowell, sir Northampton, a anwyd yn fwyddyn 1684, yn mhylwyl Llanddewi-felfrey, yn sir Benfro. Nid oes genym ddim hanes am ei rieni yn mhellach na'u bod yn rhinweddol, ac yn meddianu gwir dduwioldeb, pa ragorfrant sydd fwy o anrhydedd na phe buasant yn meddu y llawnder mwyaf o bethau y byd hwn, ac heb yr un addasrwydd i wasgo y goron anllygredig; o herwydd hyny cafodd y mab y fraint fawr o gael ei ddwyn i fyny mewn modd crefyddol. Pa bryd y cafodd olwg arno ei hun fel pechadur collodig, nid yw yn hollol hysbys. Cafodd ei ddwyn i

ffyn i'r weinidogaeth efengylaidd yn athrofa yr Ymnoillduwyr yn Nghaerfyrddin, yr hon oedd y pryd hwnw dan olygiaeth y Parch. William Evans. Pa faint o wybodaeth a gyraeddodd yn y gwahanol ganghenau ag oedd yn cael eu dysgu yno sydd anhawdd i ni allu ei benderfynu, ond ni a allwn ddeall oddiwrth ei ysgrifeniadau iddo gyraedd gwybodaeth llod helaeth o'r tair iaith a ysgrif-enwyd ar groes ein Harglwydd Iesu Grist; sef, y Lladinaeg, y Groeg, a'r Hebraeg. Yr oedd yn myfyrio llawer yn ngweithredoedd ei Dduw, yn ol siampl y Salmydd duwiol; ac ni byddai un amser yn ffol llwio ei bregethau, nac yn myfyrio ar bethau ag sydd yn annheilwng o santeiddrwydd gosiadol yr areithfa; ond ei brif ymdech oedd i fod yn dduwinydd cadarn, yn weinidog ffyddlon, ac yn ysgrifenydd buddiol ac adeiladol. Ar ol iddo orphen ei fyfyrdodau athrofaol, bu yn pregethu i'r eglwys Annibynol ag oedd yn cyfarfod yn Henllan. Ond ar ol iddo fod yno yn pregethu am ryw gymaint o amser, bu i ymraniaid gymeryd lle yn yr eglwys; pa beth ydoedd yr achos dechreuol o'r ymraniaid hwn nid yw yn hysbys, ond y mae yn debygol mai rhywbeth perthynol i ddysgybl-iaeth eglwysig. Yn yr ymrafael hwn rhed-odd ysbryd pleidiol yn uchel, a hollol ymadawiad fu y canlyniad; ac yna efe yn nghyd â llawer ereill a ffurfiasant eu hunain yn eglwys wahanol yn Rhydyceisiaid, a bu yr eglwys hon yn hir dan ei ofal gweinidog-aethol ef. Yn amser ei arsoiad yn Rhydyceisiaid, yn nghylch y flwyddyn 1712, ffurfiwyd cymdeithas arall yn Glandwr, yr hon a ystyrid yn gangen o eglwys Rhydyceisiaid; ac ar ol hyny cynyddodd yr eglwys yn Glandwr yn fwy nag eglwys Rhydyceisiaid, ac wedi hyn ystyrid Rhydyceisiaid yn gangen o Glandwr. Yma y gallwn sylwi, fod yr hwn sydd yn ddoeth ac yn goruwob-lywodraethu pob peth, yn peri fod yr hyn sydd yn ymddangos i ni yn annymunol, yn foddion i ddwyn ei achos mawr ei hun ar gynydd; yma y gallwn weled fod y tair eglwys uchod yr eglwysi mwyaf lluosog, felly, yn Nheubarth Cymru. Coronwyd ei lafur tra yr arsoedd yn Glandwr a Rhydyceisiaid â llwyddiant mawr; ac o herwydd hyny, mae yn debygol, cyfododd ei elynion yn ei erbyn, gan ei alw yn bregethwr crochfloedgar, (*ranting preacher*) ond ni bu ei elynion yn foddion ar hyn yn unig, ond ymgeisiant am lwybr i'w draddodi i'r *pressgang*, (rhai ag awdurdod i fyned a dynion o'u hanfodd i wasanaethu y brenin ar y môr,) yr hyn a wnaethant. Parodd hyn ifug-lawenydd i'w elynion; ond yr hwn a ofalodd am y tri llanc, pan yn ei wasanaethu, a ofalodd hefyd am Mr. Maurice, trwy drefnu llwybr iddo ddyfod o wasanaethu y brenin ddaerol, i wasanaeth Brenin y breninoedd, ac ar ol hyn aeth ef i Onley, yn Buoks. Ar ol i'r cyfeillion yno gael prawf o'i gymwysderau gweinidog-aethol, a'i fuchedd santiaidd, meddyliasant ei gael yn weinidog sefydlog yn eu plith; ond rhyw bethau anwybodus yn braseinol a

rwystrodd i hyn gymeryd lle; ac ar ol hyn derbyniodd alwad oddiwrth yr eglwys Annibynol yn Rowell, lle y darfu iddo dreulio gweddill ei ddyddiau. Gan nad ydwy yn arferol yn mhlith yr Annibynwyr i dderbyn yr un gweinidog o le arall i weinidogaethu iddynt hwy, heb lythyr o ymadawiad oddiwrth yr eglwys flaenorol; felly y cafodd ef lythyr o ymadawiad oddiwrth yr eglwys yn Ehydyceisiaid at yr eglwys yn Rowell, Tachwedd 1, 1714. Y mae yn debygol mai yn gynorthwyol i'r Parch. Richard Davies, yr oedd y pryd hwn, ond dros ba faint y bu Mr. Davies byw ar ol sefydliad Mr. Maurice yno nid yw yn wybodus. Ond gan mai Rhagluniaeth a drefnodd y rhan hon o winllan Iesu Grist iddo i lafurio ynddi, bu yn ddefnyddiol iawn yn llaw ei Dduw i gael llawer o bechaduriaid oddiwrth eu pechodau, ac i ganlyn yr Uen a laddwyd; felly "chwagnegwyd beunydd at yr eglwys o nifer y rhai a fyddent cadwedig." O ddyddiau hyfryd! Pwy na waeddai, "Deued dy deyrnas." Ond fel y mae y gauaf yn canlyn yr haf, felly hefyd y cyfarfu ef a llawer o ofidiau, yn benaf oddiwrth y rhai ag oedd yn canlyn o hirbell, at ba rai yr ymddygodd yr eglwys mewn cywirdeb efengylaidd, trwy eu dysgyblu yn ol Beibl Duw. Llwyer o ofidiau a gwrthwynebiadau a gyfarfu efe o achos rhai ag oedd yn perthyn i'r eglwys, y rhai oedd yn dal yn dra phoeth droe y cyfeiliornad (yr hwn sydd wedi niweidio llawer ar eglwys Dduw mewn gwahanol fanau) niweidiol a gwenwynlyd hwnw, sef, Nad oes yr un ddyledswydd ar bechaduriaid annychweledig i greu yn Nghrist; ac ar yr achlysur hwn cyoeddwyd rhai *pamphlets* o bob tu i'r ddadl. Y blaenor yn y cyfeiliornad hwn ydoedd un Mr. Lewis Wayman, yr hwn oedd yn seol yn ei gynulleidfa, ac a dynodd lawer ar ei ol i greu yr un egwyddorion gwenwynig ag yntau; ac er bod Mr. Maurice yn cofeidio yn wresog iawn yr athrawiaeth, mai o ras y mae cadwedigaeth pechadur, eto nis gallasai mewn un modd oddef penrhyddid, a gadael i Feibl Duw gael ei seithu dan draed cyfeiliornwyr; felly ystyr-iodd mai ei ddyledswydd oedd gwrthsefyll y fath gyfeiliornadau. Wedi ei ddylun mor bell a hyn yn ei amgylchiadau fel gweinidog, efallai y byddai yn fuddiol ei ddylun ychydig yn mhellach yn mlaen, gyda golwg ar ei grefydd personol. Yr ydoedd yn Israeliad yn wir; yn rhagori mewn duwioldeb, mewn buchedd, ac mewn bywyd; a phawb a'i hadwaenai oeddynt yn tystiolaethu, ei fod yn gadarn yn y ffydd a roddwyd unwaith i'r saint; ac yr ydoedd bob amser yn wresog yn ei amddiffyn, yr hyn a ymddengys yn amlwg oddiwrth ei ysgrifeniadau, trwy ba rai y mae efe eto yn llefaru. Byddai duwioldeb yn ymddangos iddo bob amser y peth hawddgaraf, yn gystal ag yn beth angenrheidiol; ac am hyn yr oedd yn hiraethu yn barhaus am fod yn gymeradwy ganddo ef, ac y mae yn sicr hefyd y gwyddai fod ei enaid yn cael ei gyfnwyd gan Ysbryd yr Arglwydd, i fod

yn un ffurf a delw ei Fab ef. Yr oedd yn caru yn fawr weled pethau ysbrydol yn cael eu dwyn yn mlaen mewn trefn; yn neillduol yr oedd dysgyblaeth eglwysig yn gorwedd yn agos at ei feddwl, yr hyn a ymddengys yn amlwg i bawb a ddarlleno ei lyfr rhagorol, yr hwn a eilw efe, "Crefydd gymdeithasgar yn cael ei harddangos." Ymdrechai bob amser i fod yn siampl i'r bobl trwy ei fuchedd santiaid a'i ymarweddiad duwiol. Ymdrechai lawer i osod crefydd gymdeithasgar ar ei thraed yn mhlith ei bobl. O na welid y dyddiau yn Nghymru ag y byddai yr hen chwedlau yn cael eu gadael ar ol, (yn neillduol ar y Sabbath) gan y rhai ag y dysgwylid eu bod yn siampl i'r bobl. Gan fod hanes y gwr duwiol hwn wedi myned ar goll trwy esgeulusod, neu ddamwain, fel nad oes fawr ychwaneg i'w gael; ac am hyn cyn terfynu ni a roddwn ychydig o'i hanes yn ei berthynas a'i deulu, yn nghyda'i ysgrifeniadau. Bu yn briod a dwy wraig. Ei wraig gyntaf oedd Elisabeth Humphreys; un o ba le ydoedd hon nid yw yn wybodus. Cafodd amryw o blant o hon, y rhai a fuont feirw pan yn ieuainc. Ei ail wraig oedd un Elisabeth Buck, o Saffron Waldon, yn Essex, o ba un y cafodd dri o feibion ac un ferch. Nid oes genym hanes fod ei blant yn enwog gyda phethau crefyddol. Felly y darfu iddo wasanaethu Duw yn ei genedlaeth ei hun, gan ddwyn tystiolaeth i'r gwirioneddau a bregethodd, gan orphen ei yrfa mewn llawenydd, pan yr hunodd yn yr Iesu, Medi 1, 1738. Rhoddwyd ei farwol ran i orwedd hyd ganiad yr udgorn odditan fwrdd y cy-mundeb yn Rowell. Gwelodd eglwys Henllan fod yn Matthias Maurice, pryd nad oedd ond lled ieuanc, dalentau at waith y weinidogaeth, ac felly anogodd a chynorthwyodd ef i fyned i'r athrofa oedd y pryd hwnw newydd gael ei sefydlu yn Nghaerfyrddin, dan ofal y Parch. William Evans. Mae genym bob sail i gasglu oddiwrth yr ysgoleigiaeth addfed a amlyga yn yr amrywiol lyfrau a ysgrifennodd, iddo wneud y goreu o'i amser tra y bu yn yr athrofa. Pan yr oedd ei dymor yn yr athrofa agos ar ben, yr oedd sefyllfa pethau yn ei fam eglwys yn Henllan yn dechreu myned yn dra annymunol. Yr oedd yno ddadleuon wedi cyfodi yn nghylch yr athrawiaeth, y ddysgyblaeth, a ffurfiwydraeth eglwysig. Yn 1710, cyfododd ail ymryston yn yr eglwys, pryd y darfu i Mr. Maurice ac ereill ymneillduo ac ymuno a'r blaidd yn Rhydyceisiaid. O'r pryd hwnw, ymroddodd a'i holl egni i amddiffyn ei olygiadau fel Calfniaid, ac Annibynwr. Yn y flwyddyn 1711, cyoeddodd gyfeithiad o'r llyfr a elwir "Yr athrawiaeth yn ol Duwioldeb," gan y Dr. Isaac Chauncey." Corff o dduwinyddiaeth yn ffurf ceteisim ydyw; ac yr oedd yn un o'r llyfrau pwysicaf ar athrawiaethau crefydd a gyoeddesid yn y Gymraeg hyd y pryd hwnw. Mae Matthias Maurice yn adnabyddus trwy Gymru a Lloegr fel awdwr. Diameu genym y bydd cofres gyflawn o'r llyfrau a ysgrifennodd yn

dderbyniol gan y darlennydd, gan hyny amcanwn ei roddi, gan ddechreu gyda y llyfrau Cymreig. Crybwyllasom eisoes am ei gyfieithiad o'r "Athrawiaeth yn ol Duwioldeb," gan Dr. Chauncey, yr hwn a gyoeddwyd yn y flwyddyn 1711. Yn 1720, cyoeddodd gyfrol fechan dan yr enw "Cywir a Ffyddlon;" mae yn gynwysedig o amryw ymddyddanion ar brif athrawiaethau yr efengyl rhwng y ddau gyfaill, Cywir a Ffyddlon. Yn y flwyddyn 1727, anrhegodd ei genedl a llyfryn a cilw y "Wir Eglwys yn cyrchu at y nod nefol." Yn 1733, cyoeddodd gyfieithiad o dair pregeth ragorol y Parch. Thomas Bradbury, ar "Ddyoddefaint Crist," sylfaenedig ar Rhuf. viii. 32. Yn y flwyddyn ganlynol cyoeddodd gyfieithiad o'r "Hyfforddiad byr yn addoliad Duw," gan y Dr. John Owen, gyda rhai sylwadau gan y cyfieithydd, yn nghyda nodiadau wedi eu casglu ganddo o weithiau awdwyr ereill. Hwn yw y llyfr diweddar a ysgrifonodd Matthias Maurice yn iaith ei fam. Mae yr holl lyfrau a ysgrifenydd yn y Gymraeg, yn gyfansoddiadau rhwydd, naturiol, a darlennadwy iawn, ond eu bod o herwydd cael eu hargraffu gan Seison, a llawer o wallau argraffyddol yn eu hanffurfio. Buont o wasanaeth dirfawr i'r Cymry yn yr oes y cyoeddwyd hwynt, ac nid oes un o honynt yn anheilwng o gael ei ail argraffu yn yr oes hon. Nis gall neb cyfarwydd a'i hanes lai nag anwylo yr awdwr ar gyfrif ei wladgarwch, heb son am ei dduwioldeb a'i ragoriaeth fel duwinydd. Cyfansoddai a chyoddai lyfrau Cymraeg yn mhen mwy nag ugain mlynedd wedi iddo sefydlu yn nghanol Lloegr. Nis gallasai ddysgwyl unrhyw elw nac enw oddiwrth ei lafur—llafur cariad oedd y cwbl. Y rhai canlynol yw y llyfrau Seisneg a ysgrifonodd efe; 1. "Gwaith yr Yspryd mewn gweddi." Cyoeddwyd yn y flwyddyn 1725. 2. "Y Dull o Fedyddio â Dwfr yn cael ei egluro." 1726. 3. "Ffydd yn cael ei chalonogi" mewn ffordd o esboniad ar Hebreaid vi. 4, 5, 6; 1. Ioan v. 16; a phregeth ar 1 Tim. i. 15. Mae hon yn gyfrol wythpelyg o 262 o dudalenau, ac yn waith galluog a dysgedig. Cyoeddwyd yn 1726. 4. "Nad yw suddo mewn dwfr yn ddull ysgrythyrol o fedyddio," mewn atebiad i'r Doctor Gill. Cyoeddwyd yn 1727. 5. "Ffydd yn gweithio trwy gariad, neu natur a'r angenrheidrwydd o fydd yn Nghrist, a Chariad at yr holl Saint," yn cael eu hystyried mewn pedair pregeth oddiwrth 1 Ioan iii. 23. Mae y gwaith hwn yn gyfrol fechan deuddeg plyg, o 128 o dudalenau. Cyoeddwyd yn 1728. 6. "Cofgolofnau Trugaredd," a gyoeddwyd yn 1728. 7. Llwythau yr Arglwydd yn ymddangos ger ei fron ef;" sef pregeth oddiar Salm cxxii. 4, yr hon a draddodwyd ar agoriad y capel newydd yn Rowell, Tachwedd 9, 1735. 8. Y pwnc diweddar yn cael ei egluro yn wylaidd; sef fod y "Duw tragwyddol yn ei air santaidd yn ei gwneud yn ddyledswydd ar bechaduriaid tlodion annychweledig, y rhai a wrandawant yr efengyl, i'w chredu."

Cyoeddwyd yn 1737. 9. "Crefydd Gymdeithasol." Dechreuwyd cyoeddi y gwaith hwn yn rhifynau, yn y flwyddyn 1728, ychydig cyn marwolaeth yr awdwr, ond ni ddaeth y rhan ddiweddar allan cyn 1740.

MATHIAS, JAMES, oedd bregethwr gyda y Trefnyddion Calinaidd yn Nghastellnewydd Emlyn. Ganwyd ef yn y dref hono yn y flwyddyn 1740. Dechreuodd bregethu tua'r flwyddyn 1774. Efe a dreuliodd oes hir yn yr eglwys filwriaethus. Bu farw yn 1833, yn 93 mlwydd oed. Yn ardal Bwlchygroes, sir Benfro, y pregethodd y tro cyntaf. Yr oedd cyoeddiad gwr dyeithr i fod yn pregethu yn y gymydogiaeth, yr hwn oedd adnabyddus fel un helaethach ei ddawn na'r cyffredin; ond ni ddaeth at ei gyoeddiad, a chymellwyd James Mathias i lanw ei le. Yntau a uffuddhaodd; ac ar ganol yr oedfa duodd yr awyr i raddau anarferol; cymylau duon a thewion a ymdaenent uwchben yr holl wlad oddiamgylch, fel na chaniateid braidd i oleuni yr haul dreiddio trwyddynt. Y mell t a ehedent a'r taranau a ruent yn arswydus; a disgynai y gwlaw mawr a nerthol, nes oedd pob calon wedi ei llenwi ag ofn a dychryn, gan gwbl gredu fod diwedd y byd wedi dyfod. Y bobl a odrychent ar eu gilydd, fel yn dysgwyl am ymddangosiad y Barnwr. Yr oedd yr amgylchiad yn dra mawreddog ac ofnadwy, a than fendith yr Arglwydd, parodd wrandawriad astud a difrifol i genadwri y pregethwr; a bu yr oedfa yn foddion i ddychwelyd lluaus o bechaduriaid, ac ychwanegwyd at yr eglwys fechan gryn nifer o wyr a gwragedd. Pregethai hyd o fewn tair blynedd i'w farwolaeth; pryd y gorfu arno roddi heibio o herwydd llesgedd a henaint. Yr oedd ei dymer yn farwaidd a sychlyd trwy ei oes; ond yn ei henaint yr oedd yn fwy gostyngedig ac iraidd. Fel y traddododd ei bregeth gyntaf i lenwi diffyg o bregethwr oedd wedi tori ei gyoeddiad; felly hefyd ei bregeth olaf. Tua thri mis cyn ei farwolaeth, y tro olaf y bu yn y capel, ar fore y Sabbath yr oedd y gynulleidfa wedi ei siomi am y pregethwr, a phenderfynwyd cynal cyfarfod gweddi. Wedi darllen a gweddiio gan ar o'r brodyr, dyma yr hen bererin 93 oed yn codi ar ei draed, ac heb neb yn gofyn iddo yn pregethu darn o hen bregeth oedd ganddo ar ei gof, gyda mwy o egni nag arferol, a chydag ymddangosiad o lawn cymaint o fwynhad iddo ei hun ag erioed; ond yn hollol ddfudd i'r gwrandawr, am fod ei ffoesgni yn rhwystr iddynt i'w ddeall. Yr oedd efe wrth ei ailwad yn adeiladydd ac arolygydd dros bontydd. Dywedir iddo unwaith ar ei daith gyfarfod ag un o hen weinidogion onwocaf yr Annibynwyr, yr hwn oedd yn ei adnabod ef fel pont adeiladydd, er nad adwaenai Mathias ddim o hono ef. Yr oedd yn gwneud yn fwy efn ar y gweinidog nag y barnai efe yn briodol, trwy ofyn cwestiynau, &c. Yn mhlith pethau ereill gofynai i'r gweinidog am ei brofiad; a'r ateb a gafodd oedd:—"Y mae fy mhrofiad i yn debyg iawn i bontydd Siams Mathias, orbyn y byddaf ar lan yr ydwyf ar lawr." Rhoddodd hyn der-

fyn ar y gyfrinach, ac ymadawodd y ddau yn heddychol.

MAWAN, sant ag y dywedir iddo ddyfod gyda Bran ab Llŷr i Brydain, oddeutu 70 O.C., gydag Ilid, Cyndaf, ac Arwystli Hen, a'i fod yn un o brogethwyr cyntaf yr efengyl yn y wlad hon. Gesyd un awdurdod ef yn fab Cyndaf.

MAWAN, mab Cyngen ab Cadell Deyrnllwg, tywysog Powys. Dygwydd ei enw yn llechres y saint Cymreig; eithr ni sonir dim yn mhellach am dano. Yr oedd yn byw tua dechreu y chweched ganrif.

MAWDDWY, SION, bardd o fri, a floaduai o 1560 i 1590. Yr oedd yn un o'r beirdd gwyddfodol yn ngorsedd Morganwg yn y flwyddyn 1580; ac y mae llythyr dyddorol o'i eiddo, dyddiedig yn y flwyddyn hono, wedi ei argraffu yn y *Greal*, 207. Y mae rhai o'i gynyrchion ar gael mewn llawysgrifau.

MAWDDWY, SYR LEWIS, duwinydd a phrydydd a floaduai rhwng 1580 a 1620, yn ol y *Cam. Biog.*; ond Moses Williams, yn ei *Index Poematum*, a'i gesyd yn 1460. Mae rhai o'i gerddi ar gael mewn llawysgrifau.

MAXEN WLEDIG, yw yr enw Cymreig ar Clemens Maximus, yr hwn a lywyddai y byddinoedd Rhufeinig yn Mrydain, ac a wrthryfelai yn erbyn yr ymerawdr Gratian, yn 383 O.C. Yn ol yr hanesion Cymreig efe a briododd Elen, merch Eudaf, neu Octavius, boneddwr galluog, yr hwn a elwir yn y *Brutiau*, Iarl Ergyng ac Ewas, tiriogaethau a gynwysir yn awr yn sir Fynwy a sir Henffordd. Nai Eudaf oedd Cynan Meiriadog, yr hwn a ganlynodd Maxen i Gaul (Ffrainc) gyda byddin fawr o'r Prydeiniaid, ac a'i cy-northwyodd ef i orchfygu Gratian, ac yn fuan wedi hyny rhoddwyd ef i farwolath. Maxen wedi cael meddiant fel hyn o Brydain, Gaul, ac Ysbaen, a arferodd ei allu ymerodrol hyd 385, pan ei gorchfygwyd ac y rhoddwyd ef i farwolath gan Theodosius. Adroddir llawer o gywreinion hynod am Maxen yn y *Brutiau Cymreig*, a cheir ef yn destun chwedl gywrain yn y Gymraeg, a elwir "Breuddwyd Maxen Wledig," megys y mae yn argraffedig yn y *Greal*. Adroddir hefyd yn y Trioedd am ymgyrch Maximus i Gaul, fel un o'r tri chyf-orddwy, neu ymfudiad, o Ynys Prydain, heb byth ddychwelyd. Yn ol un adroddiad, argraffedig yn y *Greal*, gosodir Maxen yn fab i Llwydrod ab Trahaiarn, yr hwn oedd frawd i Elen Llwyddaw, mam Cystenyn. Maxen a sylfaenodd y tair dinas a elwir Caer Sallog, neu Gaernarfon; Caer Alun, neu Hwlffordd; a Chaer Myrddin, neu Gaerfyrddin. Bu iddo o'i wraig Elen dri mab—Pebelig, Cystenyn, ac Owain.—(Gwol *Hanes Cymru Carnhuan-awc*, 133; *Myo. Arch.*, ii. 3, 60, 218, *Greal*, 7, 18, 289.)

MECHELL, merch henaf Brychan Brycheiniog, ydoedd santes o'r bumed ganrif. Hi oedd gwraig gyntaf Gynyr o Gaer Gawch.

MECHELL, a yegrifonir hefyd Mechyll, a Machudd, ydoedd sant o'r seithfed ganrif. Yr oedd yn fab i Echwydd, neu Echwys,

Mochwys, neu Arthwys, fab Gwyn Gohoew, fel y ceir yr enw yn amryddull. Efe a sylfaenodd eglwys Llanfechell, yn Mon, lle yr ydoedd gynt goleg i gant o seintiau. Claddwyd ef yn mynwent Penrhos Llugwy, yn yr un sir, lle yr oedd yn ddiweddar gareg a'r cerfiad canlynol arni:—"Hic iacit Macevg ecceti." Ei ddydd gwyl yw Tachwedd 15. (*Iolo Manuscripts*, 557, 558; *Rowland's Mona Antiqua*, 156.)

MECHYDD, ydoedd sant o'r chweched ganrif; mab Sandde Bryd Angel, fab Llywarch Hen.—(*Achau y Saint*; *Iolo Manuscripts*, 529.)

MEDERAI BADELLFAWR, dynes a grybwyllir yn y Trioedd fel un o dair gwrforwyn, neu wrones Ynys Prydain. Y ddwy ereill oeddynt Llewai, merch Ieithwedd Seidi, a Rhore, merch Usber.—(*Myo. Arch.* ii. 12.)

MEDRAWD, neu Medrod, mab Caradawg Freichfras, ydoedd sant o'r chweched ganrif, a brawd Cathan ac Iddew.

MEDRAWD, mab Llew ab Cynfarch, ydoedd wr arbenig yn hanes y Prydeiniaid, ac yn byw tua dechreu y chweched ganrif. Yn ol y *Brutiau Cymreig*, tra yr ydoedd ei ewythr Arthur gyda'i fyddin yn Gaul, cododd Medrawd wrthryfel, gan ymarddelwi coron teyrnas Prydain, heblaw dianrhydeddu gwely ei ewythr, trwy hudo Gwonhwylfar ynaith gydag ef. Mewn trefn i amddiffyn ei hun yn ngwyneb y gosb oedd yn ei haeddu, efe a wahoddodd drosodd lu mawr o'r Saxoniaid, ac a wnaeth gyngrair a'r Brithwyr, yr Ysgotiaid, a'r Gwyddelod, a phob gelyn arall i Arthur; ac yn y modd hwn efe a gododd fyddin o 80,000 o wyr, a chyda hwynt efe a aeth i gyfarfod Arthur a'i wrthsefyll ar ei laniad. Gorchfygwyd Medrawd yn y frwydr, ac efe a fodd gyda chynifer o'i wyr ag a allasai, i Winchester, lle y canlynwyd ef yn ddioc gan Arthur. Medrawd, heb lwfrhau dim, a gyfarfu a'i ewythr ar y maes drachefn; ond ar ol brwydr gyndyn efe a orchfygwyd yn yr un modd, ac a ddiangodd i Gernyw. Gan fod Arthur yn ei erlid, efe a'i gwrthsafodd eto ar lan afon Camlan, gyda byddin o 60,000; a bu ynladdfa ofnadwy rhwng y ddwy blaid, yr hyn a fu agos yn gyfartal ddinystri'r naill a'r llall. Ceir crybwyllion am Medrawd yn amryw o'r Trioedd. Sonir am dano fel un o dri *chzrafradwyr* Ynys Prydain, o herwydd ymuno a'r Saxoniaid, yr Ysgotiaid, a'r Gwyddelod yn erbyn Arthur. Y ddau ereill oeddynt Gwrgi ac Aeddán. Sonir hefyd am dano fel un o'r tri yr ymddifadwyd eu teuluoedd o'u hawliau a'u breiniau am byth, o herwydd iddo dreisio Arthur o'i lywodraeth, a thrwy hyny beri brwydr Camlan yn y flwyddyn 542 cyn Crist, ac felly rwystro y Prydeiniaid rhag effeithiol wrthsefyll y Saxoniaid. Y ddau ereill oeddynt Afarwy a Gwrtheyrn. Sonir yn mhellach am dano fel cyflawnwr un o dri difrod creulon Ynys Prydain, sef ar etifeddiaeth Arthur. Yr ail oedd ad-daledigaeth Arthur iddo yntau. Y trydydd oedd yr hyn a wnaeth Aeddán yn erbyn Rhydderch Hael. Dywedir hefyd mai

un o dri chyfarfod bradwrs Ynys Prydain a gynaliwyd gan Medrawd ac Iddog, pan gynlluniwyd y brad yn erbyn Arthur. Y ddau ereill a gynlluniwyd gan Afarwy a Gwrtheyrn. Rheisir Medrawd hefyd gydag Afarwy a Gwrtheyrn fel tri dyn cywilyddus Ynys Prydain, am iddo dreisio Arthur o'i goron, ac ymuno â'r Saxoniaid. Yn nghyfnod boreuol ei fywyd yr oedd Medrawd yn enwog gyda Morgan Mwynfawr a Hywel ab Emyr Llydaw, fel tri thywysog llys Arthur; y rhai, er yn anorchfygol mewn brwydrau, oeddynt mor enwog am eu moesau a'u hymadroddion hawddgar, a hynaws, fel nas gomeddid iddynt gan neb unrhyw gais a ddymunent.—(*Myv. Arch.* ii. 4, 8, 11—13, 18, &c.)

MEDWY, sant a flodeuai tua diwedd yr ail ganrif. Yr oedd efe yn un o'r pedwar esgob a anfonwyd o Rufain gan yr esgob Eleutherius, i brogethu. Cristionogaeth i'r Prydeiniaid ar ddymuniaid Lleurwg ab Coel. Y tri oreill oeddynt Dyfan, Ffagan, ac Elfan. Hanesion oreill a fynegant mai Brythoniaid oedd Medwy ac Elfan, ac wedi cael eu hanfon gan Lleurwg ar neges i Rufain, iddynt ddychwelyd a Dyfan a Ffagan gyda hwynt. Medwy a sylfaenodd eglwys Llanfedwy, yn Morganwg, yr hon a ddinystriwyd gan ryfel- oedd Iestyn.—(*Iolo Manuscripts*, 495, 514.)

MEDDLAN, un o ferched Cyndrwyn, tywysog Powys, yr hon y galerid am dani gan Llywarch Hen yn ei alareb ar ol Cynddylan, mab Cyndrwyn.

MEDDWYL, merch arall i Cyndrwyn, enw yr hon a ddygwydda mewn cyeylltiad a Meddan.

MEIGANT, sant a elwir hefyd Meugan, neu Meigant Hen, yr hwn a osodir yn nghyffres y Sentiau Cymreig yn fab i St. Cyndaf, a gelwir ef yn "wr o Israel." Tybia rhai mai yr un yw a Mawan, yr hwn y dywedir ei fod yn fab Cyndaf. Mewn cae ger Beaumaris y mae safle capel a sylfaenwyd gan Meugan Hen ab Cyndaf, dan eglwys Llandegfan.

MEIGANT, neu Meugan, mab Gwynnaf Hen ab Emyr Llydaw, a Gwenonwy, merch Meurig ab Tewdrig, brenin Morganwg, ydoedd sant o'r chweched ganrif. Yr oedd ar y cyntaf yn aelod o goleg Illyd; ac oddiyno ymymudodd i goleg Dyfrig, yn Nghaerlleon, lle yr oedd ei dad yn llywydd. Yn ei henaint efe a ymaddeolodd i Ynys Enlli, lle y bu farw, ac y claddwyd ef. Efe oedd sylfaenydd eglwys Llanfeugan, yn Mrycheiniog; a St. Moughan's, yn sir Fynwy. Y mae dwy gerdd ar gael, cyfansoddedig gan Meigant, a thybir mai yr un ydyw a'r sant. Y mae y cerddi yn argraffedig yn y *Myv. Arch.*, ac un o honynt yn alareb am Cynddylan. Y mae ymadrodd o'i eiddo ar gael yn *Chwedlau y Doethion*:—"A glywaist ti ymadrodd Meigant pan yn ymadael a'i elynion? Am blant y drwg, drwg a ddywedir."—(*Iolo Manuscripts*.)

MEIGEN, RHYS, bardd a flodeuai o 1340 i 1360. Yn nghyfarfod y beirdd o fewn preswyl Llywelyn o Emlyn, efe a ymosododd ar Dafydd ab Gwilym. (i'r hwn, fel yr ymadengys, yr oedd ya elyn ffyrnig,) yn y dull

mwyaf didrugardd, pan yr adroddodd Dafydd ab Gwilym, fel ad-daliad am y driniaeth oedd wedi gael, y fath gerdd akwerw ffaethlem, fel y syrthiodd Rhys Meigan yn gorffyn marw ar y llawr. Y mae y gerdd hon yn argraffedig yn nghasgliad barddoniaeth D. ab Gwilym, cyoeddedig gan Owen Jones a William Owen, wyth plyg, 1789.—(*Iolo Manuscripts*, 484.)

MEIGYR, mab Gwron ab Cunedda Wledig, tywysog a sant, ag oedd yn byw tua diwedd y bumed ganrif. Adroddir yr hanes ganlynol am dano yn *Achau y Saint*:—"Meigyr a'i frodyr, Cynyr a Meilyr, a aethant gyda Chaswallon Law Hir, eu cefnder, i erlid y Brithwyr Gwyddelig o Ynys Mon, lle yr oeddynt wedi encilio rhag meibion Cunedda, ac wedi ymgadarnhau. Ar ol ymladdfa ffyrnig hwy a yrasant y Gwyddelod o Fon, a Chaswallon a laddodd y Gwyddel Serigi yno a'i law ei hun. Y Serigi hwn ydoedd dywysog y Brithwyr Gwyddelig a ymsefydlasant yn Ngwynedd, ac a gadwent feddiant o'r wlad oddiar amser Maxen Wledig. Wedi gyru y dyeithriaid o Fon, fe ymgalonogodd y Cymry, ac a'u gyrasant ymaith o bob parth arall o Wynedd, ac ni adawyd neb o honynt yn y wlad, oddigerth cynifer ag a wnaed yn gaethion."—(*Iolo Manuscripts*, 523.)

MEILIG, un o feibion Caw, a sant o'r chweched ganrif. Yn more ei oes bu yn gwasanaethu dan Arthur yn y rhyfeloedd; eithr wedi hynny efe a ymroddodd at bethau crefyddol. Rhai awduron a briodolant sylfaeniad eglwys Llowes, yn sir Faeysfed, i'w frawd Maelog; ac ereill, gyda mwy o reswm, a'i priodolant i Meilig, gan fod lle a elwir Croes Feilig i'w gael yn mhlydf Llowes y dydd hwn. Ei ddydd gwyl yw Tachwedd 14. (*Rees's Welsh Saints*, 231; *Iolo Manuscripts*, 558.)

MEILYR AB GWALCHMAI, bardd enwog a flodeuai rhwng 1170 a 1220. Y mae wyth o'i gerddi, y rhai ydynt dduwiolfrydig, wedi eu hargraffu yn y *Myv. Arch.*

MEILIR BRYDYDD, bardd rhagorol, yn blodeuo o 1120 i 1160. Y mae tri o'i gyfansoddiadau yn argraffedig yn y *Myv. Arch.* Y mae dau o'r cyfryw yn alarebion am Gruffydd ab Cynan, ac am Trahaiarn ab Caradawg a Meilir ab Rhiwallon Cynfyn. Gelwir y llall "Marw ysgrafn, neu wely angetu tawel Meilir Brydydd."

MEILIR, mab Gwron ab Cunedda, ydoedd sant yn byw tua diwedd y bumed ganrif. Yr ydoedd yn frawd Meilyr a Chynyr, a bu yn ymladd gyda hwynt dan Caswallon Law Hir, er gyru y Brithwyr Gwyddelig o Wynedd. (*Gwel Meilyr*.)

MEILYR, mab Gwyddno ab Emyr Llydaw, a chefnder St. Cadfan, ydoedd sant yn byw tua dechreu y chweched ganrif.—(*Achau y Saint*; *Iolo Manuscripts*.)

MEIROHION GUL, penaeth y Brythoniaid yn y Gogledd, a breswylent Cumberland. Yr oedd yn byw tua dechreu y bumed ganrif, ac yn daid Urien Rheged a Llywarch Hen.

MEIRIG, mab Arcol Law Hir ab Pyr y

Dwyrain ab Llion Hen, brenin Dyfed, neu Dimetia, a floaduau tua diwedd y seithfed ganrif.

MEIRIG, mab Arthfael ab Blegwryd, tywysog Morganwg, yr hwn a gododd wrthryfel yn erbyn Llywelyn ab Sityllt, yn 1020; ond ei fyddin a lwyrr orchfygwyd, ac yntau a laddwyd gan Sityllt a'i law ei hun.—(*Brut y Tywysogion*; *Myo. Arch.*, ii. 504.)

MEIRIG, mab Gweirydd, ac yn ol y *Brutiau Cymreig*, efe a olynodd ei dad fel penadur y Prydeiniaid, tua chanol y ganrif gyntaf. Yn ei amser ef y daeth Roderic, brenin y Brithwyr, gyda llu mawr o honynt o Scythia i Brydain, ac a ymosododd ar Alban. Can gyntod ag y clybu Meirig am hyn, efe a gynlodd ei filwyr, ac a ruthrodd arnynt, ac a'u gyrodd ar ffo, a lladdwyd Roderic yn y frwydr. Rhoddodd Roderic genad i'r rhai a weddill-asiad o honynt aros yn yr Alban; eithr wedi ymsefydlu o honynt, gan nad oedd merched yn eu plith, hwy a ddymunasant ar y Prydeiniaid am roddi iddynt eu merched yn wragedd; a chan na chaniateid hyny iddynt, hwy a briodasant Wyddelesau; ac oddiwrth-ynt hwy fel hyn y mae'r Ysgotiaid wedi disgyn. Wedi i Meirig ddwyn yr Ynys i gyflwr o dawelwch, efe a ganiataodd o'i wir hael-frydedd heddwch i'r Rhufeiniaid, ac a adnewyddodd y cyfreithiau trwy ei holl deyrnas; ac felly efe a fwynhaodd heddwch a dedwyddwch dros y gweddill o'i oes. Olynwyd ef gan ei fab Coel. Yn ol rhai, efe oedd 71ain brenin Prydain.—(*Brut Tysilio*; *Myo. Arch.* ii., 194.)

MEIRIG, mab Hywel, brenin Morganwg, yr hwn a laddwyd gan Berthrid, brenin Mercia, tra yn cynorthwyo Rhodri Mawr, yn y flwyddyn 843.—(*Brut y Tywysogion*; *Myo. Arch.*, ii. 478.)

MEIRIG, mab Tewdrig, olynwyd ei dad fel brenin Gwent a Morganwg. Yr oedd yn frenin da, ac yn noddwr haeltrydig i'r eglwys. Dan ei nodded ef y sylfaenwyd esgobaeth Llandaf a mynachdy Llancaetan. Efe a gynysgaeddodd yr esgobaeth hono a thiroedd ac eglwysi. Y mae y gweithredoedd sydd yn caniatu ac yn sicrhau y cynysgaeddau hyn, yn nghyd a breiniau ereill, i'r esgob a'i olynwyr, wedi eu cyoeddi yn ddiweddar yn y *Liber Landavensis*. Efe a fu farw yn 575, yn 90 mlwydd oed. Rhai hanesion a fynegant iddo gael ei ladd yn Ngheredigion, lle y cysegrwyd eglwys i'w goffadwriaeth—Ystrad Meirig, tebygol.—(*Achau y Saint*; *Iolo Manuscripts*, 354, 519, 539.)

MEIRIG AB IORWERTH, bardd a floaduau rhwng 1320 a 1370. Y mae rhai o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifen.

MEIRIG, DAFYDD, bardd enwog o Forganwg, yr hwn oedd lywydd Gorsedd Morganwg yn y flwyddyn 1560. Bu farw yn 1600. Ceir rhai o'i gerddi mewn llawysgrifau, a llythyr o'i waith yn y *Greal*, tudal. 208.

MEIRION, yn ol y *Brutiau Cymreig*, a olynodd Gorwst fel brenin Prydain, ac olynwyd yntau gan Blaidydd.

MEIRION, sant, yn byw yn y chweched

ganrif. Yr oedd yn frawd i Einion Frenin, ac yn fab i Owain Danwyn ab Einion Yrth ab Cunedda. Efe a sylfaenodd eglwys Llanfeirion, yn Mon. Ei ddydd gwyl yw Chwefror 3.

MEIRION, mab Tybiawn ab Cunedda, ydoedd benaeth yn byw yn y bumed ganrif. Lladdwyd ei dad pan yn ymladd gyda'i frodyr yn erbyn y Gwyddelod, y rhai oeddynt wedi ymsefydlu yn Ngwynedd. Wedi eu llwyr erlid o'r wlad, cafodd Meirion y gantref a elwir oddiwrtho ef hyd y dydd hwn Meirionydd. Derbyniodd ei ewythrod hefyd arglwyddiaethau mewn tiriogaethau ereill fel gwobrwyon am eu gwasanaeth.

MEIRION GOCH, boneddwr o Edeyrnion yn Meirionydd, yn byw tua diwedd yr unfed ganrif ar ddeg. Cofnodir ef mewn hanes, fel un wedi bradychus draddodi Gruffydd ab Cynan, brenin Gwynedd, i ddwyllaw y Seison, yn y flwyddyn 1079, y rhai a'i cadwasant yn ngharchar am flynyddau.—(*Hanes Gruffydd ab Cynan*; *Myo. Arch.* ii. 594.)

MEIRION, SION, bardd a floaduau rhwng 1610 a 1650.

MEISYR, un o ferched Cyndrwyn, tywysog Powys, crybwylledig gan Llywarch Hen.

MEIFOD, bardd a floaduau rhwng 1630 a 1670. Ceir rhai o'i gyfansoddiadau mewn llawysgrifau.

MELANGELL, santes o'r chweched ganrif, merch Cywloch Addwyn, a elwir hefyd Cwlech a Ricwlff, mab Tudwal Tudclud ab Cedeg ab Dyfnwal Hen ab Ednyfed ab Maxen Wledig. Rhai awduron a wnant Cywloch yn fab Ceredig ab Ednyfed ab Maxen Wledig; ac ereill a wnant Melangell yn ferch Tudwal Tudclud. Yr oedd yn chwaer i Rhydderch Hael, ac enw ei mam oedd Ethni, ac a gyfenwid hefyd y "Wyddes." Dydd ei choffad oedd Mai 27. Yn y Seintlyfr Lladin gelwir Melangell yn St. Monacaella; a mynegir yno mai merch brenin Gwyddelig ydoedd, yr hwn a benderfynasai ei phriodi a phendefig perthynol i'w lys. Yr oedd y dywysoges wedi addunedu gwyrtyfaeth; mewn canlyniad hi a fodd o lywodraeth ei thad, ac a wnaeth ei noddfa yn Mhennant, lle y bu yn byw bum-theg mlynedd heb weled wyneb un dyn. Adroddir y chwedl—Fod Brochwel Ysgrythrog, tywysog Powys, yn y flwyddyn 604, ar ryw ddiwrnod yn hela ysgyfiarnog, ac yn erlyn ar ol y pryf nes y daeth at ddyruslwyn tew, pan darawyd ef a syndod wrth weled gwyrtyf o gryn brydferthwch mewn duwiolfrydedd mawr, a'r ysgyfiarnog ag oedd efe wedi bod yn ei herlyn, o dan ei gwiag, gan hyf wynebu y cwn, y rhai oeddynt wedi encilio o'r neilldu dan gyfarth, er holl ymdrech yr helwyr i gael ganddynt ymosod ar y pryf. Pan gynygiai y cŷnydd chwythu ei gorn, efe a ymlynai wrth ei wefusau. Adroddodd y wyrtyf ei hanes wrth Brochwel; ac efe a gyflwynodd i Dduw ac iddi hithau ddarn o dir i fod yn noddfa i bawb a ffoent yno. Efe a ddymunodd arni sylfaenu abaty ar y fan. Hi a gydsyniodd a'i gais, ac a fu farw yno yn abades, mewn oedran teg. Hi a gladdwyd

yn eglwys Pennant, yr hwn le fyth ar ol hyny a elwir Pennant Melangell, yn sir Drefaldwyn. Dangosir yn awr ei gwely caled mewn agen yn y graig yn ymyl; ac y mae cerfiad ar bren am dani, wedi ei osod ar wyneb yr oriel yn yr eglwys hono. Ystyrid hi yn noddes ysgyfarnogod, y rhai a elwid "Wyn Melangell." Hyd o fewn i'r ganrif ddiweddaraf yr oedd cymaint ofergoedd yn ffynu yn y plwyf, fel na laddai neb ysgyfarnog o fewn y terfynau; ac hyd yn nod yn ddiweddarach, pan erlynid ysgyfarnog gan gwn, credid yn gadarn, pe gwaeddai rhywun ar ei hol, "Duw a St. Monacella gyda thi," y byddai yn sicr o ddianc. Mae ei buchdraeth, yn nghyd a chyfieithad, yn argraffedig yn y drydedd gyfrol o'r *Archæologia Cambrensis*, yr hwn hefyd a gynwys grifelliad rhagorol o'r cerfiad ar y pren yn nhalcen yr oriel.

MELWAS, tywysog Gogledd-barth Prydain, yr hwn a gafodd gyfrinach â Gwenhwyfar, merch Gwythyr ab Greiddil, gwraig y brenin Arthwr. Yn ystod absenoldeb ei gwr Arthur yn y rhyfel, Gwenhwyfar a gymerodd y cyffe i adnewyddu ei chyfeillgarwch â Melwas, ac felly i rwyddhau ei chelffod. Wedi myned allan i'r coed ar fore teg yn Mai yn ol yr arferiad, i gasglu dail a blodau i groesawu yr haf, fe gyttunwyd ar fod i Melwas ymguddio yno i aros y frenines: ac fel yr oedd hi a'i gosgorddlu yn dynesu at y fan, efe a neidiodd i ffyn yn dra dyeithr ei ymddangosiad, mewn gwsg wedi ei gwneuthur o ddail gwyrddion, ac a'i cipiodd hi ymaith yn ei freichiau at ei gymdeithion, tra y floai ei holl osgorddion i fwrdd mewn dychryn, gan dybed mai gwyddan, neu ellyll y coed oedd efe. Efe a ddygodd y frenines i fwrdd i'r Alban. Cyfeirir at orchestion Melwas gan yr hen feirdd Cymreig, yn enwedig yr orchest a grybwyllwyd. Sonia Dafydd ab Gwilym am dano, gan ddywedyd, "Melwas yn y glas glog," gan gyfeirio at y campwaith rhag-grybwylledig gyda Gwenhwyfar. Ceir y sylwad hynod canlynol gan Edward Llwyd, dyfynedig o *Kirkwood Manuscript of Highland Rites and Customs*, yr hwn a dystiolaetha yr un peth: "Y frenines Gwenhwyfar, gwraig Arthur, brenin y Prydeiniaid, tua'r flwyddyn 500, a syrthiodd i warth ar y dyb o odineb, a ddedfrydwyd i'w darnio gan gwn; eithr gan ddianc hi a fodd i'r Alban; ac wedi hyny a fu farw ar fryn Stormont, lle y buasai yn byw dros ryw hyd, a chladdwyd hi yn Meigle, yn sir Perth. Oddeutu tair mill-dir oddiwrth y mynydd lle y claddwyd hi y mae caredg uwch na phen dyn wedi ei gosod, a'i llun hi wedi ei gerfio arni. Ar un tu y mae llun y cwn yn ei darnio, ac ar y tu arall lun dynion yn ei herlyn. Y mae caredg arall hefyd wedi ei gosod lle y claddwyd ei gweinyddion."—(*Caradoc's Life of Gildas; Jones's Bardic Museum*, 20.)

MELYN, bardd a flodeuai rhwng y blynyddoedd 1390 a 1430.

MENAI, LEWIS, bardd a flodeuai rhwng 1550 a 1580. Mae rhai o'i ysgrifau ar gael.

MENW, a elwir hefyd Menw Hen, a Me-

nw ab Teirgwaedd, (*Tair Gwaedd*), sydd ansawd mewn chwedloniaeth Gymreig, ag sydd a'i briodolddau, fel y darlunir hwynt yn y *Mabinogion*, a gweddillion ffugiol ereill y Cymry, yn cyfateb mewn modd tra hynod i *Ménu* yr Ilindooaid. Mewn un o'r Trioedd gelwir ef yn un o dri phrif hyfforddwr Ynys Prydain. Y ddau ereill oeddynt Tydain a Gwrhir. Mewn un arall cysylltir ef â Choll ab Collfrewi a Drych ail Cibdar, i dri "phrif lledrithiawg," neu brif swynwyr Ynys Prydain, y rhai a allent wneud eu hunain yn anweledig y pryd y mynent. Mewn un arall fe'n hysbysir mai y tri "gwyr hud a lledrith" oeddynt Math ab Mathonwy, Menw ab Teirgwaedd, a Rhuddlwm Gawr. Y mae Menw yn ansawd pwysig iawn yn *Mabinogi Cilhwch ac Olwen*. Yn y Treithawd ar Goolbren y Beirdd gan Mr. Taliesin Williams, (*Ab Iolo*), buddugol yn eisteddfod Llanymddyfri, yn 1840, adroddir chwedl hynod, yn cysylltu Menw â darganfodiad y wyddor hono—Coelbren y Beirdd. Mae yn debyg i hyn:—Gwelodd Einigan Gawr dri phaladr o oleuni, ar y rhai yr oedd pob math o wybodaeth a gywddoriaeth yn argraffedig. Ac efe a gymerodd dair gwialen gerddin, ac a argraffodd yr holl wyddorau arnynt, megys yn ddynewarediad o'r tri phaladr goloumi. A'r sawl a'u gwelsant a ddwyfolasant y gwial, yr hyn a ofidiodd Einigan gymaint, fel y torodd efe y gwial, ac yna a fu farw. Ac yn mhen yspaid un dydd a blwyddyn, Menw ab Teirgwaedd a welodd dair gwialen yn tyfu allan o enau Einigan, ac arnynt yr oedd pob math o wybodaeth a gywddorau yn argraffedig. Yna y cymerth Menw y tair gwialen, ac a ddysgodd yr holl wyddorau, oddigerth enw Duw, yr hwn yw gwraidd tarddiad dirgelwch Coelbren y Beirdd, a gwynfydedig yw yr hwn a'i meddo.—(*Myv. Arch.* ii. 7, 12; *Iolo Manuscripts*, 424, 668; *Guest's Mabinogion*, ii. 332; *Davies's Mythology*.)

MENWAED, penaeth Arllechwedd, yn sir Gaernarfon, yr hwn oedd yn byw yn y bumed ganrif, ac a gofnodir yn y Trioedd, gyda Llyr Lluyddog a Charadawg Freichfras, fel un o dri "cadfarchawg" y brenin Arthur. (*Myv. Arch.* ii. 5.)

MERDDIN EMBRYS, bardd Emrys Wledig, neu Ambrosius, ydoedd fardd enwog, yn blodeuo tua chanol y bumed ganrif. Yr ydoedd yn wyddonydd cywreingraff; a dywedir mai efe ydoedd yr archadeilydd a gynlluniodd ac a gyfansoddodd "Waith Emrys," neu "Waith Ambrosius," a elwir gan y Seison "Stonehenge," ar wastadedd Caer Caradog. Dywedir am dano yn un o'r Trioedd, iddo fyned i'r môr gyda'i naw "Cilfeirdd," mewn ty gwyr, ac na chlywyd dim am danynt byth wedi hyny, yr hwn amgylchiad a elwir yn un o dri "difancoll" Ynys Prydain. Y ddau ereill oeddynt Gofran a Madog. Mewn Triad arall gelwir ef yn un o dri "Prif fardd bedydd" Ynys Prydain; y ddau ereill oeddynt Taliesin a Merddin ab Madawg Morfryn. (*Myv. Arch.*, ii. 29, 59, 75.) Cynwysa y Brutiau Cymreig

a Nennius amryw neillduolion chwedleuol am enedigaeith a phroffwydoliaethau Merddin yn nghyswllt â Gwrtheyrn, neu Vortigern. Crybwyllwn yn fyr ychydig o honynt:—Cyngorwyd Gwrtheyrn gan ei ddewiniaid, wedi iddo orfod gadael ei orsedd, i fyned i le anghysbell ac adeiladu castell, er dyogelu ei hun rhag ei elynion. Mewn canlyniad, efe yn nghyd a'i ddoethion a dramwyasant lawer, a rhwng mynyddau Eryri yn Ngwynedd hwy a gawsant fan addas i'r perwyl. Dechreuwyd adeiladu; ond cymaint ag a weithid yn y dydd a lyncid i'r ddaear yn y nos; ac felly yn olynol am dri diwrnod. Ymgynghorodd y brenin a'i ddewiniaid; a hwy a ddywedasant, pe cymysgasid gwaed mab heb dad a'r defnyddiau, y safasai y gwaith. Yna anfonwyd yspiwyr drwy yr holl wlad i chwilio am blentyn o'r fath: a hwy a ddaethant i Faesaleg, lle yr oedd plant yn chwareu pêl; a chlywsant un o'r bechgyn yn danod i'r llall nad oedd ganddo un tad. Ar ol ymholi cafwyd allan nad oedd un tad i'r bachgen hwnw, oddigerth mai un o'r ellyllon ydoedd ei dad. Deallasant mai Merddin y gelwid ef, ac mai mynaches oedd ei fam yn "Eglwys Bedr, yn Nghaer Fryddyn." Weithian y cenanod a ddychwelasant at y brenin, a'r bachgen gyda hwynt, fel y lleddid ef. Wedi hysbyau y bachgen o'u hamcan, efe a eglurodd iddynt y rheswm na safasai y gwaith, gan ddywedyd, "Os cloddient dan y sylfaen, y caent llyn o ddwr, ac yn y llyn gist, ac yn y gist hono ddwy ddraig yn cysgu; 'A phan ddeffront, ymladd a wnant, a chan y cyffro hwnw y syrth y gwaith.' Ar ol cloddio i'r ddaear cafwyd y llyn megys y dywedai y bachgen." Archodd y brenin iddynt ollwng y llyn; ond nis gallent; yna "Myrddyn o'i gelfyddyd a'i gollyngodd hi yn bymffrwd yn rhedeg;" ac yno y cafwyd yn ol gair Myrddyn. "Ac o'r dreigiau, yr oedd un yn goch a'r llall yn wen." "A'r dreigiau a ddihunasant, ac a ddechreusant ymladd â'u gilydd mewn modd tra ffyrnig" ger eu gwydd hwynt oll. "A'r ddraig wen a ymddangosodd yn gryfach na'r llall, ac a'i gyrodd dair gwaith hyd at ymyl y llyn, yr hyn a barodd iddi ddolurio a lldio yn fawr, Ond o'r diwedd y ddraig goch a ymgniodd, ac a ddaeth yn gryfach na'r llall, a chan ei gwrthladd yn rymus, a'i gyrodd at ymyl y llyn. A'r ddraig wen a fodd allan, ac a ddiiflanodd. Yna Myrddyn a ddangosodd iddynt fod y ddraig goch yn arwyddocau y genedl Frytanaid, a'r ddraig wen, cenedl y Seison. Ac a draethodd yno broffwydoliaeth dra hynod, yr hon sydd yn gynwysedig yn y Brut, eithr yn rhy hir iddei rhoddi yma." Ar ol y pethau hyn cynghorodd Myrddin Gwrtheyrn i ymadael â'r lle hwnw, am nad allai adeiladu castell yno. Yna y brenin a roddodd y lle i Myrddin, yn ngysa meddianau helaeth o'i amgylch, ac ymaith ag ef. Gelwir y lle hwnw "Dinas Emrys," gerllaw Boddgelert, yn Eryri. Gelwir y lle hefyd, "Dinas Ffaraon. Yn y Brut dywedir mai

Caerfyrddin oedd y lle y cafodd yr yspiwyr y bachgen heb dad yn chwareu pêl; ond Nennius a ddywed Maesaleg. "Pa fodd y daeth y gwahaniaeth rhwng Nennius a'r Brut nis gwyddom; ond y mae yn amlwg mai Maesaleg a feddylir gan y cyntaf; mewn un ysgrif, *Campum Electi* yw'r ymadrodd. Tybia y Brut i Gaerfyrddin dderbyn ei henw oddiwirth yr amgylchiad o enedigaeith Myrddin, (Sillebir yr enw yn amryddull "Myrddyn," "Merddyn," a "Merddin," yn ogystal) ynddi; ac y mae amryw draddodiadau yn cysylltu enw ac hanes Myrddyn a'r lle;" ond tystia hanesiaeth fod y dref henafol hono yn dwyn yr enw *Maridunum*, yn, ac wedi y goresgyniad Rhufeinig, ac yn mhell cyn geni Myrddin. Yn mhlith ei ddaroganau yn nghyswllt â Chaerfyrddin, priodola traddodiad iddo y canlynol:

"Caerfyrddin cei oer fore

Dacar a gryn—daw llyn i'th le!"

Neu,

"Caerfyrddin gaiff oer fore

Dacar a'i llwuc—daw dwr i'w lle."

(Gwel *Hanes Cymru Carnhuanawc*, 252—254; *F Brutiau Cymreig*; *Nennius*.)

MERDDIN WYLLT, ydoedd fab Morfryn, neu Madog Morfryn, fel y gelwir ef mewn rhai llawysgrifau—bardd enwog, yn blodeuo rhwng 530 a 580; ac yn y Trioedd efe a resir gyda Merddin Emrys a Thaliein fel tri "prif fardd bedydd," neu feirdd Cristionogol, Ynys Prydain. Mae ohwch o'i gerddi ar gael yn argraffedig yn y *Myvyrian Archæology*; ac oddiwirth y rhai hyn, er eu bod yn dra chyfriniol, ac yn perthyn i chwedloniaeth Brydeinig, yr ydym yn deall ei fod yn cael ei nodi gan Gwenddolen, mab Ceidio, tywysog tiriogaeth yn Ngogledd Prydain, tua chymydogaeith y Clyde, yr hwn oedd mewn rhyfelgyrch yn erbyn Rhydderch Hael, brenin y Prydeiniaid gogleddol. Dywed Merddin ei fod yn bresenol yn mrwydr Arderydd yn 577 O.C., ac yn a'wigo y tyrchau aur. Yn yr ymrysonfa angeuol hon, heblau colli ei noddwr Gwenddolen, efe a fu mor anffodus a ladd yn anfwriadol ei nai, mab ei chwaer Gwenddydd. Parodd y trychineb hwn gymaint gofid iddo, nes dyrysau ei feddwl; ac efe a ymneillduodd o blith dynion, ac a wnaeth ei breswyl yn fforest Celyddan. Am fanylion pellach yn nghylch y dynsawd hwn, gwel *Davies's Mythology of the Druids*.

MEREDYDD, THOMAS, oedd lefarwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Brodor oedd o ardal Llanbrynmair, sir Drefaldwyn. Tua'r flwyddyn 1767, symudodd ei rieni i blwyf Llanwyddelen, yn yr un sir. Yr oedd ei dad a'i fam yn rhai amlwg iawn gyda chrefydd a duwioldeb. Yr oedd yn bregethwr parchus a defnyddiol iawn dros lawer o flynyddau. Bu hefyd yn cadw ysgol rad, dan arolygiad Mr. Charles, o'r Bala, yn Llanwyddelen; a bu ei ymddyddanion difrifol yn fendithiol i lawer o'i ysgoleigion. Aeth un ferch ieuanc wyllt ac annuwiol iawn ato i'r ysgol am bythefnos; ac ymroddodd yntau i alw ei

hystyriaeth at achos³ ei henaid. Effeithiodd yr ymddyddan yn fawr arni, yn gymaint felly, fel y meddyliodd ei chyfoedion ei bod yn gwallgof. Bu hon yn aelod hardd dros driugain mlynedd, a'i rhodiad mor gyson, fel na fu dan un math o gerydd eglwysig dros yr holl amser. Terfynodd ei daith, a hunodd yn yr Iesu tua diwedd y ganrif ddiweddf. Methasom gael amser ei enedigaeth na'i farwolaeth.

MEREDYDD, WILLIAM, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Llanwenarth. Ganwyd ef tua dechreu yr erledigaeth yn amser y brenin Charles; a derbyniwyd ef yn aelod eglwys yn Llanwenarth o gylch y flwyddyn 1687. Nis gellir gwybod pa faint o galedi a ddvoddefodd yn y dyddiau blinlon hyny. Yn 1700 enwir ef yn llyfr yr eglwys yn mhllith yr aelodau cyffredin; gan hyny tobygol nad oedd wedi dechreu pregethu y pryd hyny; ond bernir na bu efe yn hir wedi hyny heb arfer ei ddawn gweinidogaethol. Efe a fu yn gynorthwyr i J. James dros lawer o flynyddau. Ni chymerai efe ofal bugeiliol yr eglwys. Yn 1733 yr oedd yn cynorthwyo yn urddiad ei fab. Efe a orphenodd ei bererindod ar y ddaear yn mis Mawrth, 1742, neu 1743.

MEREDYDD AB BLEDDYN, tywysog Powys, a ddaeth i'r dywysogaeth hono yn olynol i'w dad, Bleddyn ab Cynfyn, tywysog Cymru, ar ei farwolaeth yn 1072 O.C. Bradychwyd ef i ddwyllaw brenin Lloegr, yn 1101 O.C., drwy ddichell ei frawd Iorwerth; wedi bod yn rhwym dros bedair blynedd efe a ddiangodd, ac a adenillodd ei feddiant o Bowys, ac a'i hadferodd i'w chyffiniau cymtef, drwy adgymeryd tiriogaethau ei frodyr Iorwerth a Chadwgan, y rhai a laddwyd yn 1109. Dywedir iddo gael ei ddfeddianu yn 1108 gan Madog ab Rhiryd; ac iddo yn mhen dwy flynedd gymeryd Madog yn garcharor, ac adferu ei feddianau drachefn. (*Cam. Biog.* 350.) Wedi ymosod o Harri I. ar Gymru yn 1118, amddiffynai Meredydd y tramwyfoedd i Bowys gyda doethineb a llwyddiant mawr, er ei fod wedi ei adael gan Gruffydd ab Cynan, tywysog Gwynedd; a tharawyd y brenin a saeth yn ei fron, a rhagoriaeth ei gadwiag yn unig a'i hataliodd i fod yn farwol; yr hon a anelwyd, ebe efe, nid oddiar fwa Cymro ond bwa Sais. Ar hyn llwyddodd Meredydd yn rhwydd i gael heddwch, gyda thalu swm fechan o arian, a mil o wartheg. Yr oedd efe yn dywysog o gryn ysbryd a chyneddfau; eithr ei uchelgais i uno gwahanol raniadau Powys a'i harweiniodd ef i gyflawni creulonderau a gormesion dybryd; llawer o berthynasau agosaf a roddwyd i farwolaeth ganddo. Amseryddir ei farwolaeth yn amryfath: dywed *Brut y Tywysogion* i hyny ddygwydd yn 1124, yn ei henaint, "Amgylchiad tra anghyffredin yn nheulu Bleddyn ab Cynfyn." Un arall o'r Brutiau a'i gesyd yn 1129. (*Myp. Arch.* ii. 556.) Bu Meredydd yn briod ddwy waith. O'i wraig gyntaf, Hunydd, merch Eunydd ab Gwernwy, penaeth un o bumtheg llwyth

Gwynedd, efe a gafodd amryw blant. O'i ail wraig, Efa, merch Bledrws ab Ednywain, ac wyres Ednywain Bendew, efe a gafodd fab a elwid Iorwerth Goch, yr hwn a briododd Maud, merch Roger de Manley, drwy yr hon y bu ef yn dad i Syr Gruffydd Fychan, Arlwydd Ceredigion a Bergedwyn. Ar farwolaeth Meredydd, rhanwyd Powys drachefn gan Gavelkind rhwng ei fab henaf Madog, a'i wyr Owain Cyfeiliog, mab ei fab ieungaf Gruffydd, yr hwn a fu farw o'i flaen ef. Galwyd adran Madog, yn Bowys Madog, yn ol ei enw; a'r adran arall yn Bowys Wenwynwyn, oddiwrth Gwenwynwyn, mab Owain Cyfeiliog.

MEREDYDD AB DAFYDD FYCHAN, bardd a flodeuai rhwng 1520 a 1550.

MEREDYDD AB LLYWELYN AB EDNYFED, bardd a flodeuai rhwng 1470 a 1500. Mae rhai o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau.

MEREDYDD AB RHOSSE, ydoedd fardd yn blodeuo rhwng 1450 a 1480. Yr oedd yn Llywydd Gorsedd Morganwg yn 1470. Mae rhai o'i gerddi ar gael mewn llawysgrifau.

MEREDYDD AB RHYS, bardd tra enwog a flodeuai rhwng 1430 a 1460. Ofeiriad ydoedd, yn byw yn Rhuabon, sir Dinbych. Bu yn athraw cerdd i Dafydd ab Edmund. Mae rhai o'i gerddi mewn llawysgrifau eto, a dwy o honynt, gyda chyfieithad yn argraffedig yn *Iolo's Welsh MSS.*

MEREDYDD, brenin Dyfed, yr hwn a laddwyd gan y Sacsoniaid tua'r flwyddyn 800, yn nghyflafan Morfa Rhuddlan, pan y syrthiodd Caradawg ab Gwyn hefyd, brenin Gwynedd. (*Myp. Arch.*, ii. 474.)

MEREDYDD, mab Edwyn ab Einion ab Owain ab Hywel Dda, tywysog a lywodraethai ar ran o'r Deheubarth, yn nghyswllt â'i frawd Hywel. Yn 1021 hwy a ymladdasant frwydr â Llywelyn ab Sitsyllt, yn yr hon y laddwyd y diweddf. Wedi cael eu difeddianu o'u tiriogaethau gan Rhydderch ab Iestyn, tywysog y Deheubarth, hwy a huriasant gorfflu o'r Ysgotiaid Gwyddelig, ac a wnaethant frwydr â Rhydderch yn 1031, ac a'i lladdasant ef, a thrwy hyny hwy a enillasant lywodraeth y Deheubarth, yr hon a reolasant yn unfrydol. Modd bynag, ni chawsant ond ychydig dawelwch, gan i feibion Rhydderch gynull byddin yn nghyd er dial marwolaeth eu tad; eithr Meredydd a Hywel a'u cyfarfuant yn Hiraethwy; ac ar ol ymladdfa gynydd am hir amser, hwy a orchfygwyd, yn nghyda'u taid, Iestyn ab Gwrgant, ac a'u gyrasant ar ffo. Yn y flwyddyn ganlynol laddwyd Meredydd ac Hywel yn marwyr Machwy, gan feibion Cynan, brawd Llywelyn ab Sitsyllt, er dial marwolaeth eu hewythr. (*Myp. Arch.*, ii. 560.)

MEREDYDD, mab Gruffydd ab Llywelyn, tywysog, yr hwn, yn nghyswllt â'i frawd Ithel, a amcanodd, yn y flwyddyn 1068, adferu llywodraeth Gwynedd, yr hon a dreisiasid oddiarno gan Bleddyn a Rhiwallon ar

farwolaeth eu tad. Wedi oodi byddin gref ymladdwyd brwydr yn Mechain, sir Drefaldwyn, yn yr hon y lladdwyd Ithel o un tu, a Rhiwallon o'r tu arall; a Meredydd wedi ei yru ar ffo, a erlwydwyd mor gyfyng gan Bleddyn, fel y gorfu arno newynu i farwolaeth drwy oerfel ac angen ar y mynyddau. (*Myo. Arch.*, ii. 517.)

MEREDYDD, mab Owain ab Edwyn, tywysog a ddaeth fel olynnydd ei dad, Gruffydd ab Llywelyn, ar ei farwolaeth yn 1062, yn rheolwr tywysogaeth y Deheubarth. Efe a fwynhaodd y llywodraeth hyd 1069, pan y cafodd Caradawg ab Rhydderch ab Iestyn gymorth byddin gref o Normaniaid, ac ymladdwyd brwydr yn Llanfedwys, a lladdwyd Meredydd. (*Myo. Arch.*, ii. 518.)

MEREDYDD, mab Owain, ab Hywel Dda, tywysog a ddaeth drwy olyniaeth i lywodraeth Dyfed a Cheredigion, yn y Deheubarth, yn 970. Yn 985 efe a arweiniodd fyddin fawr i Wynedd, ac mewn brwydr efe a laddodd Cadwallawn ab Ieuf y tywysog, ac a arddelwodd lywodraeth Gwynedd iddo ei hun. Yn y flwyddyn ganlynol efe a yrrwyd o Wynedd gan Godfrid mab Harold; ac yn 987, ar farwolaeth Owain ei dad, efe a gymerodd feddiant o dywysogaeth y Deheubarth, heb wneud un cyfrif o iawnderau Edwyn a Thewdwr, meibion ei frawd henaf Einion. Yn yr un flwyddyn yr oedd Meredydd yn cael ei flino gymaint gan y Daniaid, fel y cydsyniodd i dalu teyrnged iddynt er mwyn cael eu gwared; nid oedd hyn yn ei eysaedd uwchlaw oeniog ar bob dyn yn ei diriogaeth. Galwyd y deyrnged hon yn "deyrnged y fyddin ddu." Yn 990, a'r flwyddyn ganlynol, efe a anrheithiodd Faesyfed a Morgannwg; a'i unig fab Cadwallawn a lladdwyd. Wedi iddo golli Gwynedd yn 992 drwy etholiad Idwal ab Meirig i'r orsedd hono, efe a gynygodd ei hadferu yn y flwyddyn ganlynol; ond llwyr orchfygwyd ef yn murwydr Llangwm, sir Dinbych. Gorphenodd y tywysog gwrol ac aflonydd hwn ei yrfa yn 994, gan adael ar ei ol ei unig ferch Angharad, yr hon a briodas yn gyntaf Llywelyn ab Sitsyllt; ac wedi ei farwolaeth ef hi a briodas Cynfyn ab Gwerystan, trwy yr hwn y daeth yn fam i Bleddyn ab Cynfyn. (*Myo. Arch.*, ii. 498.)

MEREDYDD, ROWLAND, prydydd yn byw o 1600 i 1640.

MEREDYDD, RICHARD, D.D., ydoedd enedigol o sir Dinbych, ac yn fab i Robert Meredyth ab Gronw, yn disgyn oddiwrth Ithel Felyn o Ial, drwy Margaret, merch William John ab Gronw, yn disgyn oddiwrth Llywarch Holbwrch. Yr oedd efe o'r un tylwyth, ac yn berthynas agos i Richard Davies, esgob Tyddewi. Derbyniwyd ef i Rydychain yn 1568, ac a raddiwyd yn A.O. fel aelod o goleg Iesu yn 1575. Yn 1584, aeth drosodd i'r Iwerddon, fel caplan yr Arlwydd Raglaw Syr John Perrott, gan yr hwn y penodwyd ef yn 1586 yn Ddeon St. Patric, yn Nulyn. Yn Ebrill, 1589, urddwyd ef yn esgob Leighlin a Ferns; ac efe a ddaliai

ddeoniaeth St. Patric yn lwyafudd iddo ei hun a'i etifeddion dros fyth, fel ad-daledig-aeth oddiwrth y frenines Elisabeth, o herwydd cam-garchariad hir a llymdost yn y Twr, dros yspaid deng mlynedd. Bu farw yn Ebrill, 1597, a claddwyd ef yn nghadeir-lan St. Patric. Cafodd bum o blant, yr henaf ydoedd y Gwir Anrhydeddus Syr Robert Meredyth, marchog o Greenhills a Shrewdlands, yn sir Kildare; a Chyfrin Gynghor-ydd a Changellydd y Trysorlys yn yr Iwerddon; ac yn 1647, un o'r prwyaduron penodedig i weinyddu yn y llywodraeth yn lle Ardalydd Armond. Oddiwrth yr esgob hwn mewn cywir linell y disgyna dau deulu y Barwniaid Meredyth yn siroedd Kildare a Meath. Mae y cyntaf yn dal o hyd y cyswneiriau Cymreig Cyntefig, "Heb Dduw, heb ddim—Duw a digon." (*Wood's Athen. Oxon.*; *Bishop Humphreys's Additions to ditto*; *Burke's Peerage and Parentage*.)

MERIN, mab Merini ab Seitheny, brenin gwastadedd Gwyddno, tir yr hwn a orlfiwyd gan y môr, ydoedd sant o'r chechedd ganrif. Efe a sylfaenodd eglwysi Llanferin, neu Llanfetherin, yn Ngwaenllwg, Meirionydd; a Bodferin, (yn arwyddo ei breswylfod) yn Lleyn, sir Gaernarfon. Ei ddydd gwyl, Ionawr 6. (*Achau y Saint*; *Rees's Welsh Saints*.)

MERFYN, trydydd mab Rhodri Mawr; ar farwolaeth ei dad yn 877, daeth tywysogaeth Powys i'w ran, tra y cafodd ei ddau frawd arall, Cadell ac Anarawd, un dywysogaeth Gwynedd, a'r llall dywysogaeth Deheubarth Cymru, yn ol ewyllys eu tad. Felly galwyd hwynt y "Tri thywysog taleithiawg." Nid hir y mwynhaodd Merfyn ei diriogaeth, gan i'w frawd Cadell ei ddi-fuddio o honi; er bod lle i gasglu iddo ei hadferu drachefn, gan y mynega yr hanesydd Caradawg o Lancarfan i Merfyn, brenin Powys, gael ei ladd gan ei wŷr ei hun yn y flwyddyn 892. Nid yw awduron yn cyduno gyda golwg ar ei epil; rhai a haerant nad oedd ganddo yr un, tra yr haera ereill bod ganddo feibion o'r enwau Triffin a Llywelyn, a merch o'r enw Afandreg.

MERFYN FRYCH, brenin Ynys Manaw a Phowys o iawnder ei hun, ydoedd fab Gwriad ab Elidr ab Sandde ab Algwn ab Tegid ab Gwyar ab Diwyg ab Llywarch Hen. Enw ei fam oedd Nest, merch Cadell ab Elisian, tywysog Powys. Efe a briododd Eysyllt, unig ferch Cynan Tindaethwy, ar farwolaeth yr hwn yn 817, Merfyn ac Eysyllt a ddaethant drwy olyniaeth i benaduriaeth Gwynedd. Yn neohreu eu teyrnasiad, Egbert, brenin y Sacsoniaid Gorllewinol a oresgynodd Gymru gyda byddin gadarn, ac a anrheithiodd y wlad mor bell a mynyddau Eryri, ac a atafaelodd yn arglwyddiaeth Rhyfoniawg, yn nhir Dinbych. Yna efe a aeth rhagddo tua Môn, ac a ymladdodd frwydr waedlyd a'r Cymry yn Llanfaes, ger Beaumaris, yn 819. Modd bynag adferwyd yr ynys yn fuan gan Merfyn, a bwriwyd allan y Sacsoniaid. Ar yr achlysur hwn y galwyd

Ynys Môn gyntaf yn *Anglesey*, neu *Englishmen's Isle*, (*Anglia Isle*). Gyda bod yr adfy hwn braidd drosodd, Kenulph, brenin Mercia, (*Y Mers*), a ymosododd ddwy waith ar Orllewinbarth Cymru a Phowys, ac a anrheithiodd y wlad yn fawr. Yr oedd Merfyn mewn rhyfel parhaus ag Egbert, yr hwn yn 835, a lwyddodd i gymyrd meddiant o Gaerlleon Gawr, yr hon hyd yma oedd yn meddiant y Cymry, ac a ystyridd yn orsaf bwysig ar y cyffiniau. Yn 843, Berthred, brenin Mercia, a ymruthrodd ar y Cymry mewn lle a elwir Ketell, ac ar ol brwydr fyrnig, a'u gorthrechodd hwynt, a cholodd Merfyn ei fywyd yn yr ymdrech, gan adael ei orsedd i'w fab henaf, Rhodri Mawr.

MERYCK, DR. JOHN, prelad dysgedig, ydoedd fab Owen ab Huw ab Owen ab Meyric, Ysw., o Bodeon, yn Ynys Môn, o Gwenllian, merch Evan o Benrhyn Deudraeth, ac haner brawd (o ran tad) i Syr Hugh Owen, Marchog, (y cyntaf,) o Orieltton, sir Benfro. Anfonwyd ef i'r ysgol a sylfaenwyd gan William o Wykeham, yn Winchester, o'r hwn le yr etholwyd ef ar sylfaeniad Coleg Newydd Rhydychain. Yn 1557, gwnaed ef yn gymrawd parhaus; ac yn 1558 graddiwyd ef yn G.C. Yn 1561, cymerodd y graddiad o A.C. ac yn 1565 gweinyddai y swydd o "Junior Proctor." Yn mhen pum mlynedd ar ol hyn anrhegwyd ef a ficeriaeth Hornchurch yn Essex, rhodd ei goleg ei hun. Enwogrwydd ei alluoedd llenyddol a dynodd sylw Henry, Iarlwr Derby, drwy nawdd yr hwn cymeradwywyd ef yn 1575 fel gwr cymwys yn olynydd i'w gydwladwr, John Salesbury, yn esgob Ynys Manaw. Cysegrwyd ef yn esgob Sodor a Manaw yn Ebrill, 1576.

"Yr oedd esgobaeth Manaw yn nhalaeth Caer Efrog; a chan fod Caer Efrog yn awr yn wag, cyflawnodd archesgob Caergaint y cysegriad gyda thrwydded arbenig oddiwrth y franines." Ceffir y gweithred oedd a gyoeddwyd ar yr achlysuron hyn yn "Rymer's Folders." Daliodd yr esgob ei urddas dros 23 o flynyddau, a bu farw yn sir Gaer Efrog yn 1599, ac olynwyd ef yn ei esgobaeth gan Gymro arall, Dr. George Lloyd. Mynega Wood iddo adael ar ei ol ryw llythron parth helyntion eglwysig a phethau ereill, "y rhai a welais i (eb efe) yn y *Cottonian Library* dan ddarlun *Julius F. 10*." Modd bynag, nid oedd y llythron hyn namyn un llythyr, yr hwn a ysgrifenyddwyd ganddo at Camden, yn nghylch henafiaethau Ynys Manaw. Mae yn ysgrifenedig yn Lladin, ac yn arddangos dysgeidiaeth aruchel. Yr oedd gan yr esgob amryw frodyr; ac un o honynt, Maurice Meryck, oedd dad Syr William Meyrick, barnwr y Llys Breiniol o flaen Syr Leoline Jenkins. (*Wood's Athen. Ozon*; *Bishop Humphreys's Additions to ditto*; *Sir William E. Meyrick's in the Gentleman's Magazine for May, 1825*.)

MERYCK, SYR WILLIAM, ydoedd fab henaf Maurice Owen, yr hwn a gymerodd arno yr enw Meryck, gan ei fod wedi ei

addysgu yn Winchester a choleg newydd Rhydychain, dan arolygiaeth ei haner brawd, esgob Meryck. Bu William hefyd yn ysgol Winchester; ac oddiyno yr aeth efe i goleg newydd Rhydychain, yn 1612. Gan fod ei gynneddau o ansawdd fywiog a dyglaer, teimlai duedd i astudio y gyfraith, a'r cyfryw gangen o honi ga oedd fwyaf chwaethus y pryd hwnw gan y clerigwyr Cymreig, sef y gangen eglwysig. Efe gan hyny a gymerodd ei raddiadau yn y gyfraith leyg. Yn 1625, graddiwyd ef yn D.C.L.; ac mewn cydsyniad â Laud, archesgob Caergaint, efe a benodwyd yn ddadleuwr yn Archlys Caergaint ar yr ail o Chwefror y flwyddyn ganlynol. Yr oedd efe yn dra enwog am ei ddysgeidiaeth a'i dalentau; ac o herwydd hyny, ar farwolaeth Syr Hary Martin, Hydref, 1641, penodwyd ef yn farnwr y Llys Breiniol. Crybwylla Wood ei fod yn arddangos cryn ffyddondeb a brwdfrydedd dros y Siarliad, I. ac II., yn eu helbulon gartref ac oddicartref; ac efe a fu yn gydymaith i'r diweddaf ar y cyfandir. Ar yr adferiad adsefydlwyd ef yn ei swyddogaeth; ac ar yr 8fed o Dachwedd, 1661, anfonwyd am dano i'r llys, anrhydeddwyd ef a gradd marchog yn ystafell wely ei fawrhydi. Efe a briododd Sarah, merch Mr. James Dadwell, o Rydychain, o'r hon y cafodd ferch, yr hon a fu farw o'i flaen. Bu farw yn y flwyddyn 1668; ac olynwyd ef yn ei swydd gan Syr Leoline Jenkins.

MEYRICK, SYR GELLY, ydoedd fab henaf y Gwir Barch. Dr. B. Meyrick, esgob Bangor, o Catherine Barrett. Ganed ef oddeutu 1556; ac wedi colli ei dad pan yn naw mlwydd oed ymneilldmodd ei fam ac yntau i Hascard, sir Benfro. Efe a ddewisodd fywyd milwraidd; ac yn ystod ei yrfa yn yr iseldiroedd efe a enwogodd ei hun yn fawr. Yn 1583 cydnabyddwyd ef am ei wroldeb, drwy ei anrhydeddu a bathodyn, neu helmaddurn, ac arno yn gerfedig eiriau a nodebion yn arwydd ei ddewrder. Ar ei ddychweiliad efe a briododd Elizabeth, gweddw ieuanc John Gwyn, o Lanelwedd, sir Faeysyfed, a merch ieuengaf Evan Lewis, o Lanfihangel Nantmelan, yn yr un sir. Y pryd hwn y daeth efe i gydnabyddiaeth â'r boneddwr ieuanc Robert Devereux, wedi hyny Iarlwr Essex; a dechreuodd cyfallgarwch rhygddynt a barhaodd dros y gweddill o'u hoes. Yr oedd efe yn un o'r pum can boneddwr a fuont yn gymdeithion y Iarlwr i Flushing yn y flwyddyn 1585, ac a ddangosasant y fath ddewrder yn y flwyddyn ganlynol. Ar ei ddyfodiad i Loegr, y boneddwr hwnw a roddes iddo y swydd gonfigenur o fod yn oruchwyliwr i'w deulu; ac addurnwyd ef a chadwen sur mewn canlyniad. Yn mhen dwy flynedd ar ol hyn efe a aeth gyda'r Iarlwr ei draul ei hun mewn rhyfelgyrch i Torres Vedras—lle tra enwog yn ein hoes ni am weithrediadau Wellington; ac ar ol hyny i Lisbon, lle yr arddangoswyd llawer iawn o wroldeb heb nemawr o elw. Yn 1691 penodwyd Iarlwr Essex i lywyddu pedair mil o wyr a

anfonid gan frenines Lloegr er cynorthwyo Hari IV., pan y ffynai afechyd mawr yn mhllith ei ganlynwyr; olegyd mewn llythyr oddiwrth Anthony Bagot at Richard Broughton, Ysw., "from the wars," y ceir y canlynol, ac a gyfleir yma yn air a llythren, er dangos cyflwr yr orgraff Seisonig y pryd hwnw:—" Mr. Reymonds and I are all the officers my Lord hath; Mr. Meyrick sycke, at Deepe; but 4 of his gard came with us, and 3 of them sycke." Yn ol awgrym ei noddwr, caniatodd y frenines Elisabeth, yn Nhachwedd, 1592, rhyngddo ef a Henry Lindley, goruchwyliwr arall y Iarll, fwrdeisdref, castell, ac urddas Wigmore, yr sir Henffordd, yn nghyda'r parciau a'r maenoriau perthynol i'r cyfryw, yr hyn a gynwys yn awr ystad Iarll Rhydychain. Yr oedd y fath rodd, mor agos i feddianau ei wraig, yn dra chyfamserol. Bydd y flwyddyn 1596 fyth yn gofiadwy am ei ymosodiadau dewrych a llwyddianus ar ddinas Cadiz. Ar yr achlysur hwn dyrchafwyd Cadben Meyrick yn rhaglaw-flwriad yn myddin Syr Conyers Clifford, ac yn gydbwyriadur yr ystorfydd. Ei ymddygiad rhagorol yn y rhyfelgyrch hwnw a barodd gofreus ei enw yn mhllith yr ychydig a anrhydeddwyd yn farchogion yn y farchnadle yn ddioced ar ol y gorchfygiad. Wedi i'w fyddin aros tua phytnefnos yn Cadiz hi a ddychwelodd. Yn 1597 ymgymerwyd a rhyfelgyrch arall yn erbyn yr Yspañiaid dan lywyddiaeth Iarll Essex, a Syr Gelly yn llywyddu llong ei Mawrhydi y *Swiftsure*, o bedwar can tynell. Tywydd y stormus ar y cychwyniad, yn nghydag ymrysonau rhwng y Iarll a Syr Walter Raleigh, a luddiasant bob mantais a allasai ddygwyllydd; ond cafodd Syr Gelly gyfle drachefn i ddangos ei wrolder yn Fayal. Gan fod gelynyon y Iarll wedi ei yru i ddigalondid, efe a gastellodd ei balas ger y Strand, ac a'i rhoddes yn ngofal Syr Gelly, tra yr elai efe gydag yohydig ganlynwyr i'r ddinas. Efe a ddiffynnodd y lle yn wrol, nes gorohymynwyd iddo gan ei arlywydd i'w roddi i fyny i fyddinoedd ei Mawrydi. Er mai amcan yr ymrysonfa hon oedd darbwyllo ei Mawrydi i newid ei chyngorwyr, eto ystyriwyd y dull hwn i effeithio hyny yn deyrnfrad, yr hwn a gostiodd ei fywyd i Syr Gelly yn gystal ag i'r Iarll. Atafaelwyd yn holl feddianau Syr Gelly gan y llywodraeth, ac anurddwyd ei fab a'i ferch. Iago I., wedi hyny a ganiataodd ei ystad i Mr. Harley, henafiad Iarll Rhydychain, ac adferodd y senedd y teulu o ran gwaedolaeth. Dienyddiwyd Syr Gelly yn 1600, pan y dangosai yr unrhyw wroldeb ar yr esgynlawr ag ar faes y gad.

MEYRICK, SYR JOHN, cadfridog yn y fyddin, ac aelod o'r "senedd hir" dros Gastellnewydd dan y Llin, ydoedd bumed mab Syr Francis Meyrick, o Fleet, plwyf Monkton, sir Benfro, o Ann, merch Francis Laugharne, Ysw., o St. Bride's, yn yr un sir. Bu farw ei dad yn 1603, ac mewn etelychiad o hono ef, a'i ewythr, Syr Gelly Mey-

rick, dewisodd Syr John fywyd milwrol. Y cyfeillgarwch a fuasai rhwng ei deulu a'r anffodus Iarll Essex, a sicrhaodd iddo noddod ei fab. Bu yn gydymaith i'r swyddog enwog hwnw yn Flanders yn 1620, a thrachefn, bedair blynedd wedi hyny, yn gadben i'r Taleithiau Unedig. Yr oedd efe yn y rhyfelgyrch i Yspañ yn 1625; ac ar ei ddychwelid anrhydeddwyd ef yn farchog. Yn 1630 bu yn gwasanaethu fel gwirfoddolwr dan Gustavus Adolphus, brenin Sweden; ac yn y rhyfelawd hwnw efe a gafodd lawer o ymroffion milwrol pwysig. Oddiwrth Cadben "*Hexham's Journal of the sieges of Venlo, Roermond,*" &c., dealir i Syr John gael ei glwyfo Awst 17, 1630, yn ngwarchaead Maestricht, mewn rhuthr a wnaed gan y gelyn. Yn yr annedwydd ryfel cartrefol, pan osododd y brenin ei luman i fyny yn Nottingham yn 1642, cododd y senedd fyddin o 15000 o wyr traed, a 4500 o farchogion, a Iarll Essex yn gadlywydd cyffredinol, a thano ef Iarll Bedford, cadfridog y meirch, yn cael ei gynorthwyo gan Syr William Balfaur; Iarll Peterborough yn gadfridog y cyflegrau, a Syr John Meyrick yn gadweinnydd cyffredinol y byddinoedd, heblaw ei fod yn flwriad ar fyddin o ddeg catrawd. Yr oedd yn bresenol yn mrwydr Edge Hill; a phan ymgymerodd Iarll Essex a gwarchaead Caerloyw, (ac efe wedi ei ddyrchafu yn llywydd y cyflegrau,) yr oedd ei gyflegrau ef ar fryniau Presbury yn dra effeithiol, ac yn yr un modd yn mrwydr Newbury. O hyn allan bu yn gymdeithaswr cyson a Iarll Essex, heb ymadael a'r fyddin nes yr ymddeolodd y llywydd hwnw; ac efe oedd yn cario yr helm yn angladd cyoedus y pendefig hwnw. Gan ei fod yn un o'r gwyr hyny a bleidleiasant dros ddigonolrwydd amodau y brenin er sefydlu heddwch yn y wlad, efe yn nghyd ag amryw ereill a ddaliwyd trwy drais gan Cromwell, tra y dygid allan fesurau gwaahanol. Syr John Meyrick a briodes, yn gyntaf, Alice, merch Syr Edward Fitton, o Gawsorth, sir Gaerlleon, o'r hon y cafodd efe fab a enwid Essex Meyrick, a dwy ferch. Ei ail wraig oedd Jane, gweddw Syr Peter Wyche, teyrngenaswr yn Nghaercysteny, a merch William Meredith, o Wrexam, sir Dinbych. Nis cafodd yr plentyn o honi; a dim ond blwyddyn y bu hi byw ar ei ol ef. Gan iddo farw yn 1659, nis cafodd weled yr adferiad wedi cymeryd lle. Mae ei lun yn ei arfogaeth o hyd i'w weled yn y Bush, preswyl ei hiliogaeth.

MEYLER, JAMES, gweinidog yr Anni-bynwyr yn Rhosycaerau, sir Benfro. Ganwyd ef yn yr ardal hono mewn lle a elwir Penysgwarn, plwyf Llanwnda, o deulu cyfrifol a chyfoethog, yn y flwyddyn 1761. Cafodd ei ddwyn i fyny mewn ysgolion da, y fath ag oedd i'w cael y pryd hyny. Yr oedd yn ysgrifenydd rhagorol; hawdd ydoedd adnabod ei lawysgrifen yn mhllith mil. Wedi gorphau ei addysgiaeth, aeth yn ysgrifenydd at gyfreithiwr am gryn amser. Bu hyn yn lles i achos crefydd yn ol law; canya bu yn

offerynol lawer gwaith yn ei oes i amddiffyn hawlian Ymneillduwyr pan fyddai rhywrai am eu gorthrymu. Ond yr oedd gan yr Arglwydd friwd i'w godi o fod yn fyfyrwr y gyfraith i fod yn fyfyrwr yr efengyl. Ymunodd a'r eglwys yn Rhosycaerau. Wedi iddo ddechreu pregethu aeth i athrofa Wrexham, yr hon oedd dan ofal y Paroh. Jenkin Lewis. Ar ol gorphen ei amser yno, penderfynodd eglwys Rhosycaerau, aelod o ba un ydoedd, roddi galwad iddo i gymeryd ei gofal gweinidogaethol; a chafodd ei neillduo i gyflawn waith y weinidogaeth Hydref 20, 1795. Y gweinidogion oedd yn bresenol ar y pryd oeddynt y Parchedigion J. Griffiths, Glandwr; T. Davies, Panteg; B. Evans, Drewen; S. Lloyd, Brynberian; J. Thomas, Llangathen; J. Evans, Hwlfordd; P. Morris, Ebeneser; M. Jones, Trelech; J. Phillips, Trewyddel; a J. Lewis, Wrexham. Pregethodd Mr. Lewis yr anerchiad i Mr. Meyler, oddiwrth Phil. ii. 20, "Canys nid oes genyf neb o gyffelyb feddwl, yr hwn a wir ofala am y pethau a berthyn i chiwi." Yn fuan wedi i Mr. Meyler gael ei urddo, efe a benderfynodd ddechreu achos yn nhref Abergwaun; a chafodd ddarn o dir gan y diweddar Gadben Thomas, Wallies, yn nghyd a'i briod Mrs. Thomas, ac adeiladwyd arno gapel yn y flwyddyn 1796. Bu Mr. Meyler yn llafurus a llwyddianus iawn yn y weinidogaeth, ac yn neillduol o barchus gan bawb o'i gydweinigogion. Llafuriodd gryn lawer yn mhlith y Seison yn mharthau isaf sir Benfro; a thrwyddo ef, yn nghyd a Morgans, Henllan, a Jones, Trelech, dechreuwyd yr achos, a phlanwyd eglwys yn St. Florence, Lamphey, a Rosemarket. Teithiodd i'r lleoedd hyn am lawer o amser. Bu yn y weinidogaeth am 30 o flynyddoedd. Pan ar ei daith i bregethu cafodd ei daro gan y parlys, a bu yn dihoeni am ddwy flynedd. Bu farw yn y flwyddyn 1825, yn 64 blwydd oed, er galar mawr i filoedd o'i gyfeillion trwy y wlad oddiamgylch. Ei destun diweddar yn Rhosycaerau y Sabbath cyn ei daro yn glaf, oedd Deut. xiii. 4, "Ar ol yr Arglwydd eich Duw yr ewch, ac ef a ofnwch, a'i orchymynion ef a gedwch, ac ar ei lais ef y gwardewch, ac ef a wasanaethwch, ac wrtho ef y glynwch." Yr oedd o ran ei berson yn hynod o hardd a boneddigaidd yr olwg. O ran ei feddwl yr oedd yn gryf, craff, a threiddgar, braidd yn anorchfygol mewn dadl. Yr oedd yn gyfaill fyddlon a di-ildio i'r neb fyddai yn cael cam mewn byd ac eglwys. Efe a gyflawnodd ei weinidogaeth yn fyddlon hyd angau. Yr oedd efe a'r Paroh. Henry Davies, gweinidog y Bedyddwyr yn Llangloffan, yn gyfeillion mawr. Byddai Mr. Davies yn aml yn dyfod i wrando Mr. Meyler pan na byddai yn llefaru ei hun. Clywsom un hanesyn am dano fel y canlyn:—Yr oedd yn arferiad i ddiarddel aelodau am ddrwg yn gyoeddus ar y Sabbath. Pan fyddai efe yn diarddel rhywrai am gamymddygiad, byddai Mr. Davies yn eu derbyn y mis canlynol yn Llangloffan, heb son gair wrth Meyler am hyny. Cymer-

odd hyn le amryw weithiau. Un Sabbath pan oedd efe yn diarddel aelod, dygwyddodd Mr. Davies fod yn bresenol; pan ddywedodd Mr. Meyler, "Ni wnaif draddodi hwn, yn ol cyngor yr apostol, i Satan; ond mi a'i traddodaf i Mr. H. Davies, Llangloffan." Gan fod Mr. Meyler yn llafurus mor aml yn mysg y Seison, ac yn pregethu gyda hwynt, a'r eglwys gartref trwy hyny yn cael ei hymddifadu o'i lafur, cydunodd ef a'r bobl dan ei ofal, i roddi galwad i ddyn ieuanc o'r enw William Davies, yr hwn oedd yn aelod yn eu plith, i fod yn gydweinigod ag ef yn Rhosycaerau, Abergwaun, a Keyston, yr hwn sydd yn aros hyd heddyw, yn dysgwyl am y wfs i'w alw o'r eglwys isod, i blith y dyrfa war-edigol, pan gaiff weled Iesu fel y mae, a bod yn dragwyddol debyg iddo.

MEYLER, DAVID, Abergwaun, a aned yn y flwyddyn 1790. Ymunodd yn fore a'r Trefnyddion Calfinaidd. Dechreuodd bregethu yn y flwyddyn 1815; a pharhaodd yn fyddlon gyda'r gwaith am 51 o flynyddoedd. Urddwyd ef i waith y weinidogaeth yn 1834. Yr oedd yn dra adnabyddus yn mysg y Trefnyddion, trwy Dde a Gogledd Cymru, yn gystalt a threfydd Lloegr; ond yr oedd ei natur wedi lleogau er ys blynyddau, nes oedd yn methu myned oddicartref oddieithr i ychydig fanau; eto parhaodd i bregethu hyd o fewn ychydig amser i'w farwolaeth, yr hyn a gymerodd le Rhagfyr 18, 1865, yn 76 mlwydd oed. Yr oedd yn Galfin cadarn, ac yn Drefniedydd o'r hen ddull. Yr oedd wedi ardstyio erthyglau athrawiaethol a chyfansoddiad y Corff i fanylrywydd. Yr oedd yn ei elfen pan yn ymdrin a'r cyfamod gras, trefn y prynedigaeth, ac yn enwedig pan yn rhoi tro heibio i'r cysgodau a'r aberthau, ac yn cyfeirio at yr oen yn aberth yn lle'r asyn, yr aner goch, y bwch diangol, &c. Duwinydd o'r hen argraff ydoedd, wedi darllen llawer ar weithiau y Dr. Owen, a'r tadau Anghydfurfiol ereill. Cofia llawer iddo ysgrifenu amryw erthyglau i'r *Drygoerfa* flynyddau yn ol, ar ddechreuad Anghydfuriaeth, a dyoddefiadau yr Anghydfurfwyr. Ac at ei fedr mewn duwinyddiaeth, yr oedd rywfodd wedi cyraedd llawer o graffder cyfreithiol; a bu o wasanaeth mawr i gyfarfod misol ei sir gyda'r ysgrifurymau, a materion ereill yn nglyn a chyfraith y tir. Ond nid oedd o herwydd gwendid yn alluog i ymwneud a phethau o'r fath er ys blynyddau. Dichon nad oedd efe ar y goreu yn nodedig iawn am ei fedr parod i arddangos serchogrwydd tymer a charueiddwch meddwl, a bod ynddo fwy o'r profwyd i fynegu ei gamwedd i dy Jacob, nag o'r dysgybl anwyl i gyddwyr a'r gweinidau a'r plant byohain. Wedi i'w afiechyd ei rwystro i fynyed oddicartref fel cynt, aeth i farnu yn lled gul am bob peth ar y ddaear; ac nid oedd ganddo ymddiried mawr yn nghrefyddwyr yr oes bresenol, o herwydd ei dueddrrwydd naturiol, ac afiechyd ei ddyn oddiellan. Edrychai bob amser ar yr ochr dywell; ofnai fod crefydd yn dirywio, a'r "gogoniant yn ymadael." Ond pan y troai oddiwrth y dynol at y dwyfol, siriolai ar

unwaith. Os nad oedd ganddo ffydd mewn un peth a welai, efe a gredai yn Nuw a'i air, ac a ddywedai, "Pan ddoloi y tywalltiadau nerthol i waered, fe ddaw pethau i'w lle. Fe ddaw yr ieuentyd diorchwyliaeth i deimlo gryn a dylanwad y gwirionedd ar eu meddyliau; dyna a'u hystwytha." Anogai ei frodyr i weddio am gael y tywalltiad cyn y byddom yn myned oddiyma; ac yn gyffredin ar ol y cyffelyb sylwadau, efe a adroddai yr hen benill anwyl hwnw,—"Fe gwypm yr addewid ar ddinas a gwlad," &c. Ar ddydd ei angladd ymgasglodd tyrra fawr o'i hen gyfeillion, ac yn ol plith weinidogion ac offeiriad. Aed a'i gorff i'r capel, lle gwnaed sylwadau pwrpasol i'r achlysur gan amryw frodyr; a gosodwyd ef i orwedd yn mynwent eglwys y plwyf hyd fore yr adgyfodiad.

MEYRICK, JOHN, prif ynad Gwynedd, ydoedd fab henaf Essex Meyrick, onw yr hwn a ymddengys fel un o farchogion bwr-iadedig y Royal Oak, o Jane, merch Robert Corbet, Ysw., o Ynyamaengwyn, sir Feirionydd. Efe a briododd Mary, merch John Williams, Norchard, sir Benfro, o'r hon y bu iddo ddau fab—Essex Marychurch Meyrick, yr hwn a fu farw yn ddiabiant; a John, yr hwn a briododd Miss Adams, etifeddes Patrickchurch, adnabyddus yn awr wrth yr enw Pater, sir Benfro, mab yr hon a werthodd i'r llywodraeth y tir, ar yr hwn yn awr y saif y llongadeilia freiniol. Bu farw y prif ynad yn 1732.

MEYRICK, ROWLAND, LL.D., ydoedd ail fab Meyrick ab Llewelyn o Bodorgan, Ynys Mon, o Margaret, merch Rowland ab Hywel, rheithor Aberffraw, yn yr un ynys. Ganed ef yn y flwyddyn 1505; ac yn ol Wood, addysgwyd ef yn St. Edward's Hall, ger St. Edward's Church, Rhydychain. Yr oedd yn byw yn oes hynod y Diwygiad, athrawiaethau yr hwn a lyncasai yn fiae. Y dyrchafiad cyntaf a gafodd yn nheyrnasiad Harri VIII., pan dderbyniodd reithoriaeth Stoke, ger Neyland, yn sir Norfolk; ac yn fuan ar ol hyny gwnaed ef yn brif gantor Llanddewi Brefi, yn Ngheredigion. Tua'r flwyddyn 1533, efe a raddiwyd yn Wryf Cyfraith Leyg (G.C.L.) yn athrofa Rhydychain; ac yn fuan daeth yn flaenor New Inn Hall. Ionawr, 1538, graddiwyd ef yn Ddoethor. Yn nesaf penodwyd ef yn gangellydd Tyddewi, yna Wells. Yma hefyd yr oedd yn flaenor swyddogol dewisedig. Modd bynag, cafodd yr yrfa gyflim hon ryw faint o'i hatal yn 1549, pan lwyddwyd gydag Edward VI. i ganiatau gwarant yn ei erbyn ef a'i esgob, yn nghyd ag ereill. Eto, gan nad oedd a fynai efe yn bersonol a'r trosedd, ni pharodd y sirydd fyth ddwyn y warant i weithrediad. Er hyny efe a roddes i fynd ei swyddogaethau yn esgobaeth Wells; ac yn 1550, sonir am dano fel cangellydd Tyddewi, canon arosol a phrif gantor Llanddewi Brefi, a rheithor yn ei blwyf genedigol, Llangadwaladr, yn Mon. Yn 1554, efe a briododd Catherine, merch Owen Barret, o Gellyswick a Hascard, sir Benfro. Bu hyn yn rhithes-

gus dros ei ddifuddiad; ac yn ddioced efe a ddiswyddwyd gan ymgynghorfa y cyfnod hwnw. Ar eegyniad Elisabeth i'r orsedd, penodwyd ef yn un o'r prwyaduron i ymwel-ed a'r eglwys cadeiriol ac esgobaethau Tyddewi, Llandaf, Bangor, Llanellwly, Henffordd, a Chaerwrangon. Gan i Dr. Glyn farw y flwyddyn hono, cymeradwydd y frenines ef i esgobaeth wag Bangor; ac efe mewn canlyniad a gysegrwyd i'r swydd hono Rhagfyr 21, 1559, ac efe yn 54 mlwydd oed. Heblaw yr esgobaeth, efe a ddaliai brebendariaeth Trefnodau, a rheithoriaethau Llanddewi Brefi a Llanddewi Felfre. Penodwyd ef hefyd yn un o gynghorfa Cyffiniau Cymru. Bu farw Medi 25, 1565, a chladdwyd ef y tu deheuol i'r allor yn ei eglwys gadeiriol ei hun, gan adael ar ei ol weddw, pedwar mab a dwy ferch.

MEYRICK, SYR SAMUEL RUSH, K.H., yr henafiaethydd enwog, ydoedd yn llinachol oddiwrth Dr. Rowland Meyrick, esgob Bangor, a Syr Gelly Meyrick. Tad Syr Samuel ydoedd John Meyrick, Ysw., Great George-street, Westminster, a Peterborough House, Fulham. Ei fam ydoedd Hannah, merch Samuel Rush, Ysw., Ford House, Herts, ac o Chislehurst, Caint. Bu hi farw yn y flwyddyn 1832, a'i dad yn 1805. Samuel Rush Meyrick, eu hunig blentyn yn fyw, a aned Awst 26, 1783. Derbyniodd ei addysg athrofaol yn ngholeg y frenines, yn Rhydychain, lle y graddiwyd ef yn G.C., ac ar ol hyny yn LL.D. Trwy iddo briodi yn ieuengach nag y dymunasai ei dad, (er ei fod yn 20 oed,) tybir iddo felly ei dramgwyddo gymaint, fel y trefnodd i lawer o'i feddianau gael eu trosi i'r âch ddyfodol. Trwy farwolaeth gynarol ei unig fab, goroesodd Syr Samuel y rhagdreffiad hwn o eiddo ei dad. Gan deimlo y dyddordeb mwyaf yn henafiaethau gwlad ei dadau, efe a gyoeddodd yn 1810, yn un gyfrol bedwar plyg, "*The History and Antiquities of the County of Cardigan.*" Gan iddo yn fuan wedi hyny fabwysiadu proffes o'r gyfraith yn y llysoedd eglwysig a llyngesol, efe a ymarferodd am flynyddau fel dadleuwr. Preswyliai yn Sloane Terrace, Chelsea; ac ar ol hyny yn Upper Cadogan-place, lle y casglodd yn raddol gryn lawer o arfogaeth, neu arfau rhyfel, y rhai a orlanwent bob ystafell yn y ty, fel mai prin y ceid lle i gyagu. Gan fod cymaint ag a brynwyd o'r crynodeb hwn wedi ei gyraedd trwy arian ei fab, gelwid y casgliad hwn bob amser yn gasgliad Llywelyn Meyrick, Ysw. Yn 1812, ymafodd Dr. Meyrick yn ei waith hanesyddol, yn ol cynllun Dr. Henry, yn nghyswllt a'r cyfnod hwnw o hanesyddiaeth Prydain cyn gadawiad y benaduriaeth gan y teyrniaid o'r gwaedoliaeth Prydeinig yn 703. Helaethrwydd bwriadedig y gwaith hwn a ellir ddirnrad wrth ei gynnygiad i'w gyoeddi, naill ai yn bedwar plyg, neu yn chwech cyfrol wyth plyg. Yn 1814, efe a ymunodd a'r Cadben Charles Hamilton Smith, i ddwyn allan waith ar wisgoedd cynfrodorion yr Ynysoedd Prydeinig, yr hwn a gyoeddwyd

yn bedwar plyg, gyda darluniau lliwiedig. Yr oedd ei waith llafurfawr ar Eirfarwyddion a Chadeirf (*Arms and Armour*), yn ol yr un cynllun. Cyoeddwyd y gwaith hwn mewn tair cyfrol bedwar plyg, yn 1824, dan yr enwad, "*A Critical Inquiry into Antient Armour, as it existed in Europe, but particularly in England, from the Norman Conquest to the Reign of Charles II., with a Glossary of Military Terms of the Middle Ages.*" Cyoeddwyd argraffiad newydd o'r gwaith hwn yn 1843, gydag ychwanegiadau a diwygiadau pwysig, gan Albert Way, Ysw. Tua'r fiwydd-yn 1825 bu Dr. Meyrick o gynorthwy mawr i Fosbroke yn ei *Encyclopædia of Antiquities*, ar y pwnc o gadarfau henafol. Wedi hyn bu yn gynorthwyl i Joseph Skelton, F.S.A., yr hwn a ymgymerodd â'r anturiaeth o gyoeddi cyfres o ddarluniau o gasgliad Meyrick o eirfarwyddion a chadeirf. Ysgrifenydd yr holl ddesgrifiadau gan Dr. Meyrick ei hun, yr hyn sydd yn gwneud y gwaith felly o gymaint awdurdod a'i lyfr blaenorol. Gorphenwyd ef mewn dwy gyfrol pedwar plyg, yn y fiwyddyn 1830. Oddeutu y fiwyddyn 1827, bu Dr. Meyrick yn ceisio prynu adfeilion Castell Goodrich, ar lan yr Wy, yn sir Henffordd; ond gan y gofynid rhyw swm anferth am y cyfryw, tueddwyd ef i brynu y bryn cyferbyniol, ac adeiladu palas arno, yr hwn a alwedd efo Goodrich Court. Yr adeiladydd oedd Mr. Blore; ac yma y ceir yr arddangosiad penaf o gadarfau ag a ellid ddymuno. Yn 1826, ymgynghorwyd ag ef gan awdurdodau Twr Llundain, gyda golwg ar drefniad y casgliad cenedlaethol o eirfarwyddion a chadeirf; ac yn 1828, yn ol gorchymyn Sior IV., efo a wnaeth yn un gwasanaeth gyda golwg ar y casgliad yn Nghastell Windsor. Yn Ionawr, 1832, mynegwyd bod Gwilym IV. wedi anrhydeddu Dr. Meyrick â'r Urdd Hanoferaidd, fel cydnabyddiaeth am y gwasanaeth a wnaeth yn nhrefniad y cadarfau, &c., yn Nhwr Llundain a Chastell Windsor. Mewn canlyniad efo a grewyd yn Farchog Wryf yr 22ain o Chwefror dylunol. Yn 1834 llanwodd y swydd o uchel sirydd dros sir Henffordd, pan yr hynododd ei swyddogaeth ag arddangosiad adnewyddol o'r hen ddefod o "wyr y gwaywffyn," wedi eu harfogi i'r dim, gyda phob rhodres. Gwaith diweddar a phwysicaf Syr Samuel oedd "*Lewis Dwnn's Heraldic Visitations of Wales*," yr hwn a ddechreuwyd ganddo yn 1840, tuag at Gymdeithas y Llwyysgrifau Cymreig, ac a orphenwyd yn 1846, ac a gyoeddwyd yn Llanymddyfri, mewn dwy gyfrol fawr bedwar plyg. Etholwyd ef yn gymrawd o Gymdeithas yr Henafiaethwyr (F.S.A.) yn 1810; a bu dros lawer o flynyddau yn un o'i gohebwyr penaf a ffyddlonaf; ac y mae amryw ddarnau ganddo yn argraffedig yn yr *Archæologia Cambrensis*. Bu dros amryw flynyddau yn ohebydd mynych i'r *Gentleman's Magazine*; a cheir cyfres o'i ohebiaethau yn y greal hwn mewn cysylltiad a'i fuchdraeth. Wedi cymeryd ei breswyl ar gyffiniau Cymru, cyflwynodd Syr Samuel ffurth ei lafur llenydd-

ol i gyfnodolion y Dywysogaeth, megys y *Quarterly Magazine*, yr *Archæologia Cambrensis*, &c. Pan yn llywydd yr *Hereford Mechanics' Institution*, efo a draddododd 40 o ddarlithiau ar Hanesyddiaeth Seisnig, y rhai a fwriedid gyoeddi mewn cyfrol rad; eithr gan na chafwyd nifer digonol o danysgrifwyr, rhoddwyd y bwriad heibio. Hydref 3, 1803, efo a briododd Mary, merch James Parry, Ysw., Llywynhywel, sir Aberteifi, brawd T. Parry, Ysw., Lldiardau. Bu iddynt un mab, Llewelyn Meyrick, Ysw., yr hwn a aned yn 1804. Yr oedd y mab yn gymrawd o Gymdeithas yr Henafiaethwyr, ac yn un o Farchogion ei Uchder Breninol, y Dug o Sussex. Bu farw Chwefror 14, 1837. Bu farw Syr Samuel Rush Meyrick, Ebrill 2, 1848, yn Goodrich Court. — (*Gentleman's Magazine for July, 1848; Williams's Eminent Welshmen.*)

MEYRIG, neu MAURICE, ysgrifenydd dysgedig, yr hwn oedd drysorydd yn Llandaf. Bu farw yn y fiwyddyn 1290. Yr oedd efo yn awdwr gwaith a elwid "Y Cwta Cyfarwydd o Forganwg," yr hwn sydd o hyd ar gael mewn llawysgrif. Heblaw y gwaith a nodwyd, ysgrifenydd "Grynoded o Hanes Morganwg." Cynwysa y gwaith hwn amryw fath o erthyglau ereill, o'r rhai y ceir cyfres gan Edward Llwyd, yn yr *Archæologia Britannica*, 257. Efo a ysgrifenydd "Hanes holl Ynys Prydain;" "Llyfr Diar-ebion;" "Rheolau Barddoniaeth;" a "Duwinyddiaeth Gymreig." Cyfieithodd hefyd Efenngyl Ioan o'r Lladin i'r Gymraeg, gydag esboniad. Yr oedd y rhai hyn hyd yn ddiweddar i'w gweld yn Abermarlais, sir Gaerfyrddin.—(*Iolo Manuscripts*, 638.)

MICHAEL, WILLIAM, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Llandybie, sir Gaerfyrddin. Brodor ydoedd o gymydogiaeth Castellnewydd Emlyn. Ganwyd ef yn y fiwyddyn 1789. Yr oedd yn aelod a phregethwr yn y Drefach. Aeth i Landybie i gadw ysgol. Cafodd ei neillduo yno i waith y weinidogaeth; a bu yn ymdrechgar iawn gydag achos yr Arglwydd tra fu byw; ond byr iawn fu ei ddydd gwaith; canys bu farw yn 1824, yr un fiwyddyn ag yr urddwyd ef, yn 35 mlwydd oed. Claddwyd ef yn ymyl y capel, a gosodwyd maen hardd ar ei fedd. Yr oedd Mr. Michael yn ddyn o ysbyrd llariaidd, o galon gywir, o ymddygiad addas, ac o ddoniau gweinidogaethol tra defnyddiol; ac y mae yn ddiamaheul ei fod yn mwynhau y wobr gysylltiedig a chyflawn ymroddiad i wasanaethu ei Waredwr.

MIDDLETON, SYR THOMAS, oedd drydydd mab Richard Middleton, llywydd Castell Dinbych, yr hwn a etholwyd yn Faer Llundain yn y fiwyddyn 1613. Oddiwrotho ef y deilliodd teulu cyfrifol a gwladgarol presenol Castell y Waun, sir Dinbych. I'r gwr bonedig hwn y mae y Cymry yn ddyledus am fod o hono yn offerynol i'w anrhegu â'r argraffiad cyntaf erioed o'r Beibl Cymraeg o faintioli hylaw—wyth plyg. Cyn hyn nid oedd gan ein cydwladwyr yr un argraffiad

o'r Beibl ond yr un plyg mawr a arferid yn yr eglwys. Argraffodd ef y Beibl Cymraeg yn llyfr wyth plyg er budd i deuluoedd yn gyffredinol; yr hyn a fu yn foddion i gynyddu gwybodaeth yn mhllith y Cymry.

MIDDLETON, SYR HUGH, dyfeisydd enwog dygiad yr "afon newydd" i Lundain, a aned yn mhlwyf Henllan, ger Dinbych. Efe oedd chweched mab Richard Middleton, llywydd Castell Dinbych dan deyrnasiad Edward VI., Mary, ac Elisabeth, o Jane, merch Hugh Dryhurst, o Ddinbych. Yn ieuanc iawn dangosai arwyddion nodedig o athrylith ac ysbryd anturiaethol, yr hyn a amlygodd yn gyntaf trwy wneuthur dyfal ymgais i godi glo yn ei gymydogiaeth enedigol, tuag at wasanaeth tref Dinbych; ond yn hyn ni lwyddodd; yr oedd pethau mwy ar ei fedr. Aeth i Lundain, lle y cymerodd alwedigaeth gof aur, yn yr hyn y ffynodd i raddau helaeth; eithr gan fod ei ysbryd ef o duedd ry eang i gael ei gyfyngu gyda galwedigaeth mor gynwys, efe a geisiodd gymmeriad ar ryw weithfa oedd mwn yn sir Aberteifi; a'r rhai hyn a ddygasant iddo elw nid bychan; a thrwy'r naill beth gyda'r llall, daeth yn feddianol ar gyfoeth helaeth; gwnaethpwyd ef yn aelod o gymdeithas yr eur-ofaint, ac yn rhydd-ddinasydd Llundain. Yn y dyddiau hyn yr oedd y brif ddinas yn dyoddef anghyfleusdra dirfawr drwy brinder dwfr, y rhan fwyaf yn cael ei gario ar droliau o'r afon Tafwys (*Thames*). Yn y flwyddyn 1236, dygwyd rhyw ychydig o ddwfr i Lundain drwy bibellau plwm o bentref Tyburn; ac wedi hyn y Islington, Hackney, Hoxton, &c. Yr ydoedd agos yn ddiwedd yr unfed ganrif ar bumtheg cyn i ddim peirianau gael eu defnyddio i godi dwfr o'r Tafwys. Eto, er yr holl foddion hyn o weini dwfr i'r ddinas, yr oedd y cwbl yn rhy brin o lawer i gyflawni eisiau y trigolion, yr hyn ddiffyg a deimlid yn adfyds tua diwedd teyrnasiad y frenines Elisabeth, ac yn enwedig erbyn dyfodiad ei hollynwr, James I., i'r orsedd, pan yr ydoedd y prinder dwfr mor fawr fel y dywedir i gycoeddiadau gael eu rhoddi allan i wahardd bod i ddim adeiladau newyddion gael eu chwaneu at y ddinas. Yn y cyfryw amgylchiadau cynlluniwyd amryw ddyfeisiau i ddwyn dwfr i Lundain, a phasiwyd gweithred seneddol i awdurdodi y dinaswyr i dori camlas i gyrcu dwfr o'r parthau a fynent o siroedd Middlesex neu Hertford: ond dros amryw flwyddoedd ni cheid neb yn ddigon gwrol-fryd a gwladgarol i anturio y fath orchwyl. O'r diwedd daeth Syr Hugh yn mlaen, a chynygiodd gymeryd y peth mewn llaw, os byddai i swyddogion y ddinas ei gynysgaeddu ef a'r awdurdod seneddol darparedig i'r perwyl; ac a hyn y cydsyniwyd. Y ffrydiau y penderfynodd arnynt i'w trosglwyddo i Lundain oeddynt y Chadwel a'r Amwel, gerllaw Ware, yn sir Hertford, yr hyn oedd bellder o yn agos i ddeugain milldr o'r tu gogleddol i Lundain. Yr anhawsderau i ddwyn y dwfr mor belled o ffordd, drwy galon mynyddoedd, ac ar

draws dyffrnoedd, oeddynt rwystrau yn gofyn annhraethol draul a llafur i'w gorfyddyd. Y fath atalfeydd a barent i lawer wawdio yr anturiaeth fel peth ynfyd i gynyg arno, ac annhoabl i'w gwblhau. Ond er yr holl anghefnoctyd, aeth ein cyd-wladwr, yn mlaen a'r gorchwyl yn ddiffin, hyd yn mhen rhyw yspaid o amser iddo ddyfod i ddeall y byddai yn debygol o lyncu ei gyfoeth yn gwbl oll; yr oedd yr holl elw a dderbynai oddiwrth ei weithydd mwn yn sir Aberteifi, sef tua dwy fil o bunau yn y mis, yn cael eu treulio yn gyson i gario y gwaith yn mlaen. Felly yn mhen rhyw hyd o amser, gwelai nas gallai efe ei hun ddim ateb i'r draul yn hwy; am hyn y byddai raid iddo ymorol am gymorth o rywle arall, neu roddi fyny ei amcan. A chan ofni mai dyna fyddai y diwedd, dinasyddion Llundain a nacant ei gynorthwyo. Yn y cyfyngder hwnw, dododd yr achos ger bron y brenin, sef James I., a'i fawrydi, yn lle rhoddi gorchymyn seneddol am ganiatau iddo swm digonol i fyned yn mlaen ag anturiaeth ag ydoedd mor debygol o leshau cymaint ar ei ddeiliaid, a gynygai ei gynorthwyo i orphen y gwaith, ar yr amod o fod i Syr Hugh ymrwymo i roddi iddo ef haner yr elw a ddeiliai oddiwrth yr anturiaeth ar ol ei gorphen. Ar y telerau hyn aeth y gwaith rhagddo yn gyflym, ac yn mhen pedair blynedd gorphenwyd ef yn llwyddianus, ar ol traul o gylch pum can mil o bunau! Ar Wyl Mihangel, 1613, gollyngwyd y ffrwd risialaidd i'r gronfa (*basin*) yn Pentonville, yn ngwydd maer y ddinas, a lluaus mawr o edrychwyr gorfoleddus, ac er annhraethol foddhad yr anturiaethwr gwrolwch, Syr Hugh Middleton. Ac i wneuthur y diwrnod hwn, a'r achlysur, yn fwy nodedig fyth, dygwyddodd mai yr un dydd yr etholwyd Syr Thomas Middleton, brawd Syr Hugh, i fod yn Arglwydd Faer Llundain am y flwyddyn oedd yn canlyn. Cyn agor y dyfrddorau i ollwng y ffrwd, cylchroddodd y gweithwyr dair gwaith o gwmpas y gronfa, yn nghanol peroriaeth a thabyrddau, ergyd-iaid magnelau a llawen floedd yr edrychwyr. Hwn oedd ddiwrnod dedwydd i drigolion Llundain, fel ag yr oedd yn ddwthwn y dygwyd iddynt yr elfen fuddiol o ddwfr glân, yr hon sydd mor angenrheidiol tuag at gysur ac iechyd naturiaeth, yn enwedig yn y fath ddinas eang a phoblog ag ydyw Llundain, yr hon sydd yn mwynhau cynrych llafur Syr Hugh hyd y dydd heddyw. Eithr efe, er mor ddaionus ei amcan, yn lle derbyn taledigaeth ac elw oddiwrth ei lafur, ni chafodd ond gweled fod ei gyfoeth blaenorol wedi ei ddifa, ac i gynal ei hun a'i deulu rhagllaw, bu orfod arno droi a dylun galwedigaeth peirianydd o hyn allan. Ac mor ddiastad ydoedd y gymwynas yn ngolwg trigolion Llundain ar y cyntaf, fel am y 30 mlynedd blaenaf nid oedd aelodau cymdeithas yr afon newydd yn cael dim ond £5 yn y flwyddyn am bob un o'r 72 o ranau i'r rhai yr oedd y berchenogaeth wedi ei dos-

barthu. Gwerthid y rhanau hyn ar y cyntaf am gan punt yr un. Ond o hyn allan cynyddodd yr elw yn ddirfawr; fel erbyn y flwyddyn 1790, ystyridd pob rhan yn worth £10,000; a gwerthid rhai am £15,000 bob un. Yn ol cyfrif swyddogol a wneid yn 1828, oesglid fod dwfr yr afon newydd yn gweini i uwchlaw 66,000 o deuluoedd, gan wehynu dros 13,000,000 o alwyni o ddwfr bob dydd. Felly, a bwrw fod y 66,000 o deuluoedd crybwylledig yn talu dim ond dwy geiniog yn y dydd am y dwfr, fe wnaid hyny mewn blwyddyn uwchlaw £200,000! Felly yr oedd y dwfr o'r afon newydd yn fwy na'r hyn a weinyddid gan y pedair dwfr gymdeithas ereill o'r ddinas; a thrwy y cwbl, yr hyn sydd yn gwneud tua 29,000,000 o alwyni i gael eu treulio bob dydd gan y trigolion, ac yn cael eu dosbarthu rhwng yn nghylch 125,000 o aneddu ac adeiladau ereill, yn ol 200 galwyn yn y dydd i bob tŷ. Yn y flwyddyn 1822 anrhydeddwyd ein cydwladwr hwn â theitl barwnig; a chynrychiolydd bwrdeisdref Dinbych yn y senedd am y blynyddoedd 1603, 1614, 1620, 1623, 1625, a 1628. Bu farw yn 1631, gan adael ei wedd a'i fab mor isel eu hamgylchiadau, fel y bu gorfod iddynt erfyn cymorth cymdeithas yr eur-ofaint tuag at eu cynaliath! A rhai o'u hiliogaeth wedi gwneuthur cyfelyb gais oddiwrt h gymdeithas yr afon newydd, a gawsant nacad hollol! Dyma wobrwyaed pobl Llundain i'r penaf o'u holl gymwynaswyr!

MIDDLETON, WILLIAM, bardd ac ieithydd rhagorol, ydoedd ail fab i Richard Middleton, o Dinbych, a brawd henach i Syr Hugh Middleton. Derbyniodd addysg athrofaol yn Rhydychain; ond ei dueddiad at y fyddin yn fuan a'i harweiniodd oddicartref, ac efe a ymunodd â chatrodau y frenines Elisabeth. Oddiyno efe a ymunodd â'r llynges; a thrwy ei deilyngdod efe a ddyrchafwyd yn gadben llong, yr hon a lywyddodd dros amryw flynyddau. Trwyddo ef yr achubwyd y llynges Seisnig a anfonwyd yn 1591, i'r Azores er rhwystro llongau Ysbaen, pan anfonodd Phillip II. llynges arall, ddeg cryfach na'r siddom ni, i'n cyfarfod, a diddymu ein hamcan. Aeth cadben Middleton i fysg y gelynyon, a bu yn ymgyfeillachu â hwynt dros dri diwrnod, er mwyn gwybod eu nerth; yna y gadawodd hwynt mewn pryd i hysbysu yr arlywydd Thomas Howard, yr hwn a ddeallodd mai callach oedd encilio. Y gwaith awdurol cyntaf a gyoddodd oedd llyfr ar reolau barddoniaeth Gymreig, pedwar plyg. Llundain, 1593. Hysbysair gan yda hwn megys pe byddai yn llyfr neu ran gyntaf, a bod yn mryd yr awdwr i gyoeiddi ychwaneg ar y testun. Ei gampwaith yw ei gyfieithad o'r Selmau yn y Mesurau Caethion. Cyflawnodd y gorchwyl hwn pan yn ngwasan-aeth ei Mawrydi y frenines. Deallir wrth y nod yn ei ddiweddglo, iddo gael ei orphen Ionawr 24, 1595, pan oedd efe yn yr India Orllewinol:—"Apud Scutum insulam occidentatum Indorum." Ar ol marwolaeth yr

awdwr y cyoeddwyd y gwaith, gan Thomas Salisbury, yn 1603. Cyoeddwyd ail argraffiad o hono yn 1827, gan y Parch. Walter Davies, A.C., (Gwallter Mechain.) Cyfansoddodd Cadben Middleton amryw ddarnau barddonol ag sydd yn aros mewn llawysgrif. Efe hefyd yw awdwr yr Atodiad i Ramadeg Dr. Sion Dafydd Rhys, o dan ei enw barddol, *Gwilym Ganoldref*, yr hyn sydd Gymraeg llythyrenol am William Middleton. Dywedir mai Cadben Middleton, yn nghyda'r Cadben Thomas Price, Plas Iolyn, a'r Cadben Koet, oedd ynt y cyntaf i chwifio mygllys yn gyoeddus yn Llundain. Yr oedd y Llundainiaid wedi cael eu taro a'r fath syndod wrth eu gweled, fel yr ymdyrent atynt o bob parth. Nid oeddid wedi dyfeisio pibelli y pryd hwnw, ond hwy a chwiffent y dail wedi eu nyddu, fel y gwneir yn awr a cigars.—(*Pennant's Tours in Wales; Wood's Athen. Ozon.; Bishop Humphreys's Additions to do.*)

MILES, JOHN, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Ilstone, ger Abertawe. Yr oedd yn fab i Walter Miles, yr hwn oedd yn byw ar gyffiniau sir Henffordd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1621. Aeth i'r athrofa i Rydychain pan yn bumtheg oed. Nid yw yn hysbys pa hyd y bu yn yr athrofa, a pha un a gafodd efe ei raddio yno ai peidio. Y mae ei hanes o'r pryd yr aeth i'r athrofa hyd y flwyddyn 1649 yn eisiau. Y flwyddyn hono aeth i Llundain gyda'i gyfaill Thomas Proud, lle yr unasant â chymdeithas o Fedyddwyr a gyfarfyddent yn Glasshouse, Broad-street. Pan ddychwelasant i Gymru, sfurfiasant eglwys o Fedyddwyr yn Ilstone, ger Abertawe, ar y dydd 1af o Hydref, 1649. Yr ydym yn cael enw Mr. Miles fel profiedydd yn y weithred er lledaenu yr efengyl yn Nghymru. Y mae hyn yn profi ei fod yn weinidog o barch ac uchel gymeradwyaeth gyda'i frodyr. Ymddengys iddo fod yn nodedig o weithgar a llwyddianus o'r flwyddyn 1649 i 1660 yn lledaenu ei olygiadau neillduol ar fedydd a chymundeb caeth, drwy holl ranau gorllewinol Deheudir Cymru. Ysgrifonodd lawer o lythyrau at yr eglwys i'w cyfarwyddo yn eu bucheddau a'u hathrawiaeth. Edrychid arno yn hyn fel blaenor yn mysg deg neu dri ar ddeg o weinidogion o'r un golygiadau, a thrwy eu cydunol ymdrechadau yr oedd pump o eglwys wedi eu sfurfio a'u huno yn un gymdeithasfa. Ymddengys i Mr. Miles allu dal ei fywiolaeth yn Ilstone fel gweinidog y plwyf hyd yr adferiad. Er ei holl lafar a'i ofalon yn sefydlu a threfnu, yn nghyd ag ymwelwedd o'r cyfundeb newydd oedd wedi sfurfio, bwriwyd ef allan o'r eglwys yn y flwyddyn 1660. Yn fuan wedi hyn, o herwydd poethder yr erledigaeth yn y wlad hon, efe a symudodd i America, yn nghyda llawer o aelodau ei eglwys, a sefydlassant yn Rehoboth, yn nhiriogaeth Massachusetts, lle y sefydlodd eglwys yn 1693. Ond yno nid oedd allan o afael erledigaeth yn gwbl, oblegyd ar yr 2il o Orphenaf, 1667, yn y llys a gynelid yn Plymouth, o flaen Thomas Prince, llywydd, ac ereill, Mr. Miles a Mr.

Brown, am droseddu ar iawn drefn, drwy osod i fyny addoliad cyoeddus yn anwybodus ac heb ganiatad y llys, ac aflonyddu heddwch y lle, a ddirwywyd i'r swm o bum punt yr un, a Mr. Tanner i'r swm o un bunt; a barnwyd fod eu harosiad yn Rehoboth yn niweidiol i heddwch yr eglwys hono, ni chaniatai y dref hono iddynt, ac am hyny y maent yn gorchymyn i bawb a berthynent i'r addoliad i ymgadw yn hollol rhag cyfarfod yn y lle neu'r cwmwd hwnw o fewn un mis; ond ar yr amod iddynt symud eu cyfarfod i ryw le arall, lle na byddai iddynt ddrygu unrhyw eglwys arall, a rhoddi iddynt hwy unrhyw foddhad rhesymol am eu hegwyddorion, nid oeddynt yn gwybod llai na wnaai y llywodraeth hono ganiatáu iddynt wneud hyny. Ar y 30ain o Hydref nesaf, y llys a ganiataodd iddynt ddarn mawr o dir ar yr hwn yr adeiladasant dref a alwent Abertawe. Rhanodd Mr. Miles ei lafur gweinidogaethol rhwng Abertawe a Boston; ond yn y flwyddyn 1678 efe a sefydlodd yn Abertawe, lle y bu farw Ohwefror 3, 1683. Y mae ei goffadwriaeth yn parhau yn werthfawr yn mysg y Bedyddwyr. Dywedir iddo unwaith wedi cael ei ddwyn o flaen yr ynadon, erfyn am Feibl, ac ar ei waith yn ei gael efe a drodd at y geiriau hyny yn Job xix. 28; "Eithr chwia ddylech ddywedyd, paham yr erlidwn ef; canys gwreiddyn y mater a gaed ynof." Ac wedi iddo eu darllen efe a eisteddodd i lawr; a chafodd y geiriau y fath effaith dda ar eu meddyliau nes eu cynyrfu i ymddwyn tuag ato gydag hynawsedd os nad gyda charedigrwydd. Ei fab a ddychwelodd i Loegr, a'i wŷr, Mr. Samuel Miles, oedd weinidog esgob-yddol yn Boston, yn y flwyddyn 1724. Y mae Dr. Cotton Matther yn enwi Mr. Miles yn mhilth duwionion America, ac yn dywedyd fod iddo air da gan yr holl eglwysi yn y wlad hono. (*Buckus's History of New England*, p.p. 363, 354, 506, 507.)

MILES, NATHANIEL, gweinidog y Bedyddwyr yn Nghilfowyr, efe a aeth yn aelod o'r eglwys hono pan yn dra ieuanc; anogwyd ef i ddechreu pregethu cyn hir amser wedi ei dderbyn yn aelod. Panwr ydoedd wrth ei alwedigaeth, yn byw heb fod yn mhell o'r ardal. Cafodd ei urddo yn gydweinidog yn Nghilfowyr, a'r Parch. B. Davies, Nantyrerid, yn y flwyddyn 1812, a buont yn cyd-lafurio am flwyddau lawer. Ychydig a deithiodd Mr. Miles yn ei oes. Yr oedd yn wr cymeradwy gan yr eglwysi yn gyffredinol. Bu farw mewn oedran mawr, yn y flwyddyn 1866. Nid oes genym ddefnyddiau i'n galluogi i roddi hanes pellach am dano.

MILES, WILLIAM, gweinidog yr Annibynwyr yn Tyrhos, ger Aberteifi. Yr oedd yn fab i amaethwr o'r enw Miles, yr hwn oedd yn byw yn Mhenywern, plwyf Clydan, sir Benfro. Ganed ef yn y flwyddyn 1795. Ymunodd â chrefydd yn fore. Priododd â dynes ieuanc o'r gymydogaeath, merch y Ffynonau Gleision. Yn fuan wedi hyny dechreuodd bregethu; a chafodd ei neillduo

i gyflawn waith y weinidogaeth, yn gynorthwyol i'r Parch. Daniel Davies, Aberteifi, yn Tyrhos a Llechryd; lle yr arosodd dros lawer o flynyddau. Wedi iddo roddi gofal y weinidogaeth i fyny, aeth i fyw at ei fab, John Miles, i St. Clears, lle yr arosodd nes ei symud gan angeu, yn y flwyddyn 1864. Nid oedd yn bregethwr mawr, fel y dywedir; ond yr oedd yn hynod o felus i'w wrando, ac yr oedd yn barchus gan yr eglwysi a'r gweinidogion yn gyffredinol. Yr oedd yn ddyn o ysbryd gostyngedig a hunanymwadol. Fel cymydog, yr oedd yn ymestyn at fod yn heddychol a phawb. Fel priod, yr oedd yn serchog; ac fel tad yn dynwr a charedig. Er hyny nid aeth trwy y byd, mwy nag ereill, heb gryn lawer o ofidiau a thralodion, yr hyn a ddygodd yn hynod o amyneddgar a dirwgnach.

MILLMAN, WILLIAM, a fwrwyd allan o blwyf Magwyr, sir Fynwy. Nodir ef yn "Lambeth MSS." fel "Sabatarian Baptist," sef y Bedyddwyr a gadwant y seithfed dydd yn santaidd. Dr. Calamy a ddywed iddo ymsefydlu ryw flwyddau wedi ei fwrw allan yn Nhintern, ac iddo farw yno. Cymeroedd ei farwolaeth le rywbryd ar ol y flwyddyn 1690, oblegyl sonir am dano y pryd hyny fel cynorthwywr i Mr. Quarrell yn Llantisant a Llangwm. (*Hanes y Bedyddwyr*, tudal. 315; *Thomas's History of the Association*, p. 22.)

MILLWARD, JOHN, gweinidog y Wesleyaid, a anwyd yn Cadoxton-Justa-Burry, sir Forganwg, yn 1811. Yr oedd ei rieni yn ddynion crefyddol, a naturiol ydyw meddwl ddarfod iddo gael hyfforddiant boreuol mewn pethau crefydd. Dychwelwyd ef at yr Arglwydd dan weinidogaeth y Parch. John Lloyd, yn ysedod yr adfywiad ar grefydd yn nghylchdaith Caerdydd. Yn 1832 y dechreuodd ef bregethu. Dangosai dwioldeb mor ddysglair ynddo er amser ei droedigaeth, fel yr enillodd barch a serch bron pawb a'u hadwaenai. Yn Awst, 1836, galwyd ef i gynorthwyo yn nghylchdaith Pwllheli, sir Gaernarfon. Tynai ei lafur yno sylw mawr; mynych y teithiai, y pregethai, ac y canai; yr oedd pawb yn ei hoffi i ba le bynag yr elai. Yn ei bregethau ymgadwai oddiwrth bynciau dadleuol, yr hyn oedd un rheswm paham y cerid of gymaint gan enwadau ereill. Y Trefnyddion Calinaidd a gauasant eu capeli i roddi cyflousdra i'w holl wrandawyr fyned i'w glywed ef yn y pregethu, ac yn enwedig yn canu. Trwy gysynio a deisyfiad taer y bobl, yr oedd lafur y pregethwr ieuanc hwn yn fawr ac afresymol; byddai mewn chwys a lludded o foreu y Sabbath hyd nos Sadwrn. Yn ngwyliau, 1837, galwyd ef i waith rheolaidd y weinidogaeth i gylchdeithiau Llanrwst a Dinbych, a rhanai ei lafur rhyngddynt. O'r pryd hwn hyd ei gystudd olaf, bu ei lafur yn fawr. Cononid ei lafur a llwyddiant; pregethai dair neu bedair gwaith yn y dydd, a phedair gwaith ar y Sabbath, a cherddai lawer o filldroedd i'w gyoeddiadau. Traddodai ei genadwri

yn y prif-fyrrd, ar ben y cloddiau, ac mewn anedd-dai, yn gystal ag mewn capeli; pregethai mewn amser ac allan o amser, a hyny tu hwnt i'w nerth. Nis gall y peiriant haiarn a phres o'r fath oreu weithio yn hir heb adgyffenwad o olew a thriniaeth briodol. Gwell o lawer marw mewn gorlafur na threngu mewn diogi. Nid gwiw oedd i Mr. Millward gwyno anhwydeb corfforol wrth y bobl; yr oeddynt mor awyddus am gael ei lafur. Yn y diwedd, ar ol gyrfa fer o gryn lafur a defnyddioldeb, syrthiodd yn aberth i ormod llafur. Ymaflodd y dwymyn ddu (*typhus fever*) ynddo yn ffyrnig iawn, a methodd pob gallu meddygol i'w darostwng a'i symud, a bu ef farw yn Nghroesoswallt, Ionawr 7fed, 1858, yn 27 mlwydd oed, ac yn yr ail o'i weinidogaeth. Ei brif nodweddion oeddynt ei dduwioldeb diamheuol, sel danlyd dros ogoniant Duw, a dawn rhagorol i ganu. Y pwnc mawr ydyw i bawb fod yn ddefnyddiol yn ei ffordd ei hun; pa safiad bynag a gymer yn y byd o ran dawn a meddwl, un o brif elfenau gweinidogaeth nerthol yw dylanwad ac eneniad oddiwrth y Sантаidd hwnw. Ni ddylai gweinidog esgeuluso unrhyw is gynorthwy megys myfyrio, darllen, &c., oblegyd y rhai sydd yn poeni yn y gair a'r athrawiaeth sydd weithwyr difell yn iawn gyfranau gair y gwirionedd.

MODRON, merch Afallwch, a gwraig Urien Rheged. (*Myo. Arch.*, ii. 13.)

MON, LEWIS, bardd rhagorol o Ynys Mon, a flodeuai rhwng 1480 a 1520. Ceffir rhai o'i weithiau mewn llawysgrifau.

MOR, mab Ceneu ab Coel Godebog, ydoedd sant yn byw yn y bumed ganrif. Efe a sylfaenodd eglwys Llanfor, neu Llannor, yn Lley, sir Gaernarfon; a Llanfor, yn Mhenllyn, Meirionydd. Mewn rhai llawysgrifau gelwir ef Mor ab Morydd ab Ceneu ab Coel ab Myr ab Morydd. Efe oedd tad Arthwys. (*Iolo's Welsh MSS.*, 527; *Rees's Welsh Saints*, 117.)

MOB, mab Morien, sant a flodeuai tua dechreu y bumed ganrif. Cofnodir ef yn "Achau y Saint;" fel dygiedydd ffydd a bedydd i'r wlad hon; ond ni fynai ddwyn bedydd i Wynedd. Y cyntaf a wnaeth hyny oedd Gwydion ab Don, brenin Llychlyn, yr hwn oedd frenin Gwynedd, yn y cyfnod yr oedd y Gwyddelod a llywodraeth yn Ngwynedd. Ar ol hyny fe aeth Mor i Rufain a Jerusalem. Crybwyllir yn Englynion y Gorugiau; "Gorchestgamp Mor mab Morien oedd sefydlu breiniau i wlad anrhydeddus Cymru, rhyddid i'r aradr a'r ffydd Gristionogol. (*Iolo's Welsh MSS.*, 551, 872.)

MOB, ab Pasgen ab Urien Rheged, ydoedd sant o'r chweched ganrif. Claddwyd ef yn Ynys Enlli. (*Iolo's Welsh MSS.*, 530.)

MORACH, MORFRAN, penaeth, a'i diriogaethau yn Maelor, ardal ag sydd yn awr yn ffurfio rhan o sir Ffaint. Gwneir crybwyllion mynych am dano gan y beirdd isod yn ngwaith Owain Cyfeiliog:—

"Cygleu yn Maelawr gawr fawr fuan.
A garw ddisgyr gwy'r a gwyth erwan;
Ac ymgynull am drull, am dramwyan,
Mal y bu yn Mangor am ongyr dan:
Pan wnaeth dau deyrn uch cyrn cyfrdan,
Pan fu gyfeddach Morach, Morfran."

O'i gyfieithu, y sylwedd yw hyn:—"In Maelor the great, the hastening shout was heard, and the dreadful shrieks of men with gashing wounds in pain, and together thronging to seek a cure, round and round they strayed, as it was in Bangor for the fire of the brunt of spears: when over horns two princes caused discord, while in the banquet of Morach Morfran."

MORDAF, esgob Bangor, yr hwn yn nghyda Marchllys a Blegwryd a benodwyd i fyned gydag Hywel Dda i Rufain yn y flwyddyn 926, er mwyn ymgynghori yn nghylch diwygio y deddfau Cymreig.

MORDAF HAEL, penaeth o'r bumed ganrif, a mabi Serfan ab Dyfnwal Hen ab Ednyfed ab Macsen Wledig. Cofnodir ef yn y Trioedd, yn nghyda Rhydderch Hael a Nudd Hael, o dan yr enwad "Tri Thywysog Hael Ynys Prydain." Yr oedd wedi ymroddi at grefydd; a cheffir ei enw yn nghyfrës y Seintiau Cymreig. Yr oedd eglwys gynt ger Croesoswallt, o'r enw Llanforda, neu Llan Mordaf, a allai darddu oddiwrth ei enw ef, fel sylfaenydd. Modd bynag, amheuir y dybiaeth hon gan Reyner, esgob Llanellwyr, yr hwn fu farw yn 1224. Mae yr adeilfan hwnw o hyd yn amlwg, ac y mae y gantref lle yr erys, yn yr un modd, yn dwyn yr enwad Llanforda. Sonir am Mordaf yn Chwedlau y Doethion:—"A glywaist ti ymadrodd Mordaf, yr hwn oedd un o'r Tri Gwr Haelaif? O bob drwg y goreu yw'r lleiaf." (*Myo. Arch.*, ii. 14; *Iolo's Welsh MSS.*, 542, 654.)

MORDEYRN, sant o ddyddiad annilyd. Efe oedd sylfaenydd eglwys Nantglyn, sir Dinbych; ac yr oedd adfalon capel Mordeyrn ger yr eglwys i'w gweled yn 1698. Ei ddydd coffa sydd Gorphenaf 25.

MORDDAL, GWR GWEILGI, a gofnodir yn y Trioedd fel adeiladydd Ceraint ab Greidol, ac fel addysgwyr cyntaf y Brythoniaid i adeiladu a cheryg a chalch, tua'r amser yr oedd Alexander yn darostwng y byd. Ar gyfrif hyny rhesir ef gyda Chorfinwr a Choel ab Cyllin fel tri Madgyrfynydd (*benevolent artisan*.) Ynys Prydain.—(*Myo. Arch.*, ii. 71.)

MORGAN, RICHARD, o Henllan. Y gweinidog rhagorol hwn a anwyd yn yr Ystrad-Isaf, yn mhlwyf Ystradgunlais, sir Frycheiniog, yn y flwyddyn 1713. Dysgodd Richard pan yn ieuaoc y gelfyddyd o wneud llestri, a bu dros dro yn dilyn y gelfyddyd; ond y mae yn sicr fod Duw wedi ei neillduo o groth ei fam i waith mwy pwsais. Pan yn nghylch deunaw oed, gwelodd Duw yn dda mewn atebiad i weddiau ei fam dduwiol, ei ddwyn o dan ystyriaeth ddifrifol o bwysfawrogrwydd pethau crefyddol, a derbyniwyd ef yn aelod o'r eglwys yn Blaenau Glynataw,

dan ofal bugeilaidd Mr. William Evans. Dechreuodd yn fuan brofi awydd i ymroddi i'r weinidogaeth, a meithrinwyd yr awydd yma gan ei weinidog a'r eglwys o'r hon yr oedd yn aelod. Gyda golwg ar hyn aeth i'r ysgol, yn gyntaf at Mr. Evans, gweinidog y lle; a derbyniwyd ef i athrofa yr Ymneillduwyr yn y Fenni, dan ofal yr athrawon enwog, Mr. Jardine, a Dr. Davies. Efe a dreuliodd bedair blynedd yn yr athrofa hon gyda diwydrwydd anarferol. Yn wir ymroddai i fyfyrio yn fwy nag y dylasai; oblegyd trwy aros yn ormodol gyda'i lyfrau, heb fyned ond ychydig dan yr awyr, a gwylio yn hwyr y nos, niweidiodd ei iechyd yn fawr, a chenedlwyd y dolur a fu yn y diwedd yn foddion i derfynu ei oes. Yr oedd yn meddianu meddwl cryf a bywiog; dylunai yr hyn a gymerai mewn llaw & holl nerthoedd ei enaid; ac yr oedd ei gynnydd mewn gwybod-aeth ddefnyddiol ac iachusol yn gyfatebol. Yn y flwyddyn 1768, y gynulleidfa o Ymneillduwyr yn Henllan, wedi cael eu hamddifadu o Mr. Powell, a roddasant alwad i Mr. Morgan i gymeryd eu gofal yn yr Arglwydd. Yr oedd yr eglwys yno yn gynwysedig o amrai ganghenau, fel nas gallasai ef fod yn Henllan fwy na dau Sabbath yn y mis; a byddai y ddau Sabbath ereill yn Bethlehem a Llandeilo. Llesarai hofyd yn gyffredinol unwaith yn y mis yn Canerw, Cilgryman, Carfan, a Llanboidy. Yn y rhan amlaw o'r lleoedd uchod ychwanegwyd llawer at yr eglwys trwy fendith Duw ar ei lafur. Ailadeiladwyd tri o'r tai cyrddau, ac adeiladwyd dau o dai cyrddau newyddion, yn mha rai y ffurfiwyd cymdeithasau crefyddol. Ar y Sabbathau hyn ag na fyddai ef yn Henllan, cyflawnid ei le gan amrai frodyr ag oeddynt yn yr eglwys fel cynorthwyyr iddo, bob yn ail, y rhai a ymdrechent i gryfhau dwylaw eu gweinidog yn ei waith pwsyfawr; ac yr oedd eu llafur yn gymeradwy gan y bobl. Yn yr un drefn yr oedd moddion gras yn cael eu cynal yn y lleoedd ereill bob Sabbath, a chafodd ef yr hyfrydwech neillduol o welod llwyddiant helaeth ar weinidogaeth y gair. Yr oedd yn ysgrifeydd wedi ei addysgu yn dda i deyrnas Dduw, yn meddianu meddwl treiddgar ac amgyffred cang. Yr oedd wedi darllen yr awdwyr dyfuaf ar dduwinyddiaeth, ac yn adnabyddus a'u hathrawiaethau mwyaf drys, a phregethai arnynt pan fyddai amgylchiadau yn gofyn; ond ei bregethau yn gyffredinol oeddynt ar bethau eglur ac ymarferol. Yr oedd yn naturiol o gyfansoddiad gwresog, a hyn yn gysylltiedig a duwiol-frydedd neillduol, a wnaid ei ddull o bregethau yn dra effeithiol; ac er (oddieithr pan fyddai ar bynciau dadleugar) y byddai yn gydfynedol a'i lafur yn y pulpud hael-dywalliad o ddagrau, ni fyddent un amser yn ei ymddifadu o oiriau addas, neu yn ei atal i fyned yn mlaen yn rhwydd yn ei waith. Yr oedd y fath eneidiaid sant-aidd megys yn llenwi ei weinidogaeth ag nad ydyw yn perthyn i neb ond rhai onwog mewn duwioldeb. Dan ei bregethau ni afl-

asai neb fod yn esgeulus nac yn wamal. Ei wedd ddifrifol a darawai bawb a gradd o arswyd, ac a dueddai yn hynod i rwymo ei wrandawyr i fod yn astud. Yr oedd pob peth arall yn eu cyfateboli i ddull ac agwedd ei weinidogaeth. Ni dderbynai neb i'r eglwys heb gael ei holi yn gyooddus ger bron y gynulleidfa yn nghylch ei wybodaeth a'i brofiad; eto nid ydys yn gwybod i'r dull manwl yma o dderbyn aelodau, prin un amser ddiagonaloni neb i gynyg ei hun i'r eglwys. Mor gynted ag y byddai un yn profesu duwioldeb, byddai rhaid iddo ystyried ei hun yn rhwym i ymuno gyda'i frodyr mewn cymdeithasau crefyddol. Ni fyddai penteulu byth yn cael ei dderbyn i'r eglwys heb addoli Duw yn ei deulu foreu a hwyr. Gweinyddid dysgyblaeth eglwysig heb dderbyn wyneb, gyda golwg gydwybodol ar gyfreithiau y tŷ. Yn mhen ychydig flynyddau ar ol sefydlu yn Henllan, efe a briododd Miss Sara Morgan, merch ieuanog dduwioldeb mawr a gwybodaeth helaeth. Dywedir fod ei hymddygiad mor fwy'n a hawddgar, fel ag y byddai pawb o'i hamgylch yn rhoddi iddi ddyledus barch. Pan yr ymadawodd ef a'r athrofa, nid ymadawodd ag un gangen o wybodaeth ddefnyddiol a fuasai yno o dan ei sylw, er cymaint oedd ei lafur. "Cyfrifid ef," medd Mr. Phillips, yn un o'r ieithyddion goreu yn mhlith yr Ymneillduwyr yn y dywysogaeth. Nid oedd yr hyn a ddysgasai yn yr athrofa yn ei foddion; ei brif amcan drwy ei fywyd oedd, nid yn unig peidio colli dim o'r trysorau a gasglasai, ond i ychwanegu atynt. Arferai addoliad teulu-aidd yn y Seisneg foreu a hwyr, fel y gallai fod yn fwy hyddysg yn yr iaith, a phregethu ynddi yn fwy rhwydd, yr hyn yr oedd achos iddo wnouthur yn mron bob wythnos. Ac er mwyn bod yn hyddysg yn yr ieithoedd gwreiddiol, arferai ar ddyledswydd bob boreu gyfieithu rhan o'r Testament Groeg i'r Seisneg yn y toulu, ac yn yr hwyr gyfieithu rhan o'r Beibl Hebraeg yn yr un modd. Gwyddai yn dda werth dysgeidiaeth i weinidog yr efengyl, ac ystyriai fod y gyfran a gafodd o honi yn dalent i'w defnyddio yn ngwasanaeth crefydd a duwioldeb." "Fy marn yw," medd Mr. Jones, o Drelech, "nad oedd nemawr, os neb, yn Nghymru yn rhagori arno fel Cristion, ysgolaig, a duwinydd. Y cyfeillgarwch a fu rhyngom yr wyth neu deng mlynedd olaf o'i fywyd a roddodd i mi gyfeusderau aml i sylwi ar ei ymddygiad dirgel a chyoodd. Yr oedd ein cyfeillach o'r fath ag yr agorem ein mynwasau yn ddirgel i'n gilydd. Yr oedd yn barhaus ar ei foddwl argraff o werth amser, fel na threuliai un rhan o hono yn ysgafn. Nid hir y byddai mewn cyfeillach ag un o'i frodyr heb ofyn, 'Atolwg, pa beth yw eich golygiadau chwi ar yr ysgrifthy'r a'r ysgrifthy'r?' &c., fel mai o'r braidd y treuliais fy amser gydag un gweinidog arall mor ddefnyddiol." Yr oedd Mr. Morgan yn un craff iawn i ddirnad gwir gymeriad dyuon. "Mae rhai yn meddwl," eba efe, "fy mod yn rhy

ddrwygdybus, ond yn gyffredin mae amser yn dangos fod fy nhybiau yn gywir." Nis gallasai ef gymeradwyo gwaith un o'r cynulleidfaoedd a fuasai gynt yn gysylltiedig a Henllan yn ei dewisiad o ddyng ieuanc pobl-ogaid i fod yn fugal arnynt. Meddyliai ei fod yn eon, fod rhyw beth yn ei ysbryd a'i gymeriad a fyddai mewn amser yn wreiddyn chwerveidd i achos crefydd. Gomeddodd gynorthwyo yn ei urddiad, gan arwyddo ei fod yn ofni na fyddai bendith Duw ar y gwaith. Yn hyn trodd pethau allan yn ol ei ddysgwyliaid, yr hyn a barodd i un o'r gweinidogion ddywydedd y dylasant wneud mwy o sylw ar farn Mr. Morgan ar y mater, am nad oedd ef erioed wedi cefnogi y gwr ieuanc. Yr oedd ef o'r un farn am un arall a ddygwyd i'r weinidogaeth. Pan y taenwyd y gair trwy y wlad fod y gwr hwn wedi marw, dywedodd Mr. Morgan, "Nid wyf yn credu ei fod wedi marw, nac ychwaith y bydd ef farw heb ddatguddio yr hyn ag ydyw." Deallwyd yn fuan ei fod yn fyw, ond byw a fu i waradwyddo crefydd, ac i flino yr eglwys. Er fod y pethau hyn a'u cyffelyb, yn tueddu y rhai a'i hadwaenent yn mron i gredu ei fod yn meddu ysbryd proffwydol-iaeth, eto diau ei fod yn sylfaenu ei dybiau ar egwyddorion rhesymol ac ysgrythyrol, gan gredu na allai dim droi allan yn dda mewn pethau crefyddol, pan na byddai y galon yn union ger bron Duw. Dywedai yn fynych "fod y dyn ag ydoedd yn gyfaill i bawb, heb fod yn gyfaill i neb." Yr oedd ei ymddibyniaeth mor ddiysgog a nemawr o ddyngion ar ddwyfol ragluniaeth, ond nid oedd hyn yn ei wneuthur yn rhyfygus. Wrth ymddyddan ar y mater yma, byddai yn ofalus iawn i ddangos yr angenrheidrwydd i ni fod ar lwybr dyledswydd. "Dylwynwch," meddai efe, "y cyfarwyddiadau ag y mae Duw wedi roddi yn ei air, a gadewch drefniad y cwbl iddo ef." Yn ei bregethau, pan yn llefaru am y byd a ddaw dywedai, "Pa beth yw y nefoedd? Absenoldeb pob drwg, a phresenoldeb pob da." Gofalus iawn ydoedd i arwain ei wrandawyr at Grist, Oraig yr oesoedd, ac i adeiladu eu gobaith am fywyd yn unig arno ef; eto hwy a allant ddwyn tystiolaeth i'w awyddffryd yn dadlu dros santeiddrwydd calon a bywyd. Yn fynych y cofiai iddynt "mai fydd heb weithredoedd marw yw," gan ddwys wasgu ar eu meddyliau bwysfawrogrwydd crefydd ymarferol. Pawb o'adnabyddwyr Mr. Morgana i'cyfriferol ef yn un o rai ardderchog y ddaear. "Yr argraff boreuol o'i radoroldeb a wnaed ar fy meddwl," medd Mr. Phillips, o Harpenden, "sydd yn parhau yn ddileidhad hyd heddyw; ac y mae genyf yn awr y fath barch i'w enw fel ag yr ydwyf yn ei gyfrif yn mhllith y goreu a'r mwyaf o weision yr Arglwydd ag ydoedd yn y deyrnas. Yr oedd ei ymlyniad wrth, a'i wroldeb o blaid athrawiaeth sylfaenol yr efengyl yn ddiysgog. Pe buasai holl Gristionogion y wlad yn ei adael, safasai i fyny ei hunan o'u plaid, gan ddywydedd, "Bydded Duw yn eirwir, a phob dyn yn

gelwyddog." Tra yn wresog i amddiffyn holl ranau y gwirionedd, ei fywyd santiaidd a ddangosai ei brydferthwch. Yr oedd holl ranau ei gymeriad yn gyson a'u gilydd, yn bur ac yn santiaidd yn ei fuchedd, yn elyn penderfynol i gyfeiliornad a phechod, yn gwrthod pob cymdeithas a phersonau, egwyddorion ac ymddygiadau y rhai nad allasai eu cymeradwyo. Ond dichon ei fod yn myned yn rhy bell yn hyn, ac nad oedd mor barod ag y dylasai i gydymddwyn â gwendidau dynolryw, ac y mae yn bosibl ei fod yn dueddol i roddi gormod ar rai daliadau ag nad ydynt yn effeithio egwyddorion sylfaenol Cristionogaeth. Er i Dduw weled yn dda anrhydeddu eglwys Henllan ag amrai fugeiliaid y rhai a fuont ffyddlon a defnyddiol iawn yn eu dydd, eto y mae yn debyg na fuont mor ddedwydd yn neb a Mr. Morgan. Ei lafur a'i sel oeddynt yn cynyddu gyda'i flynyddau. Ei lwybr oedd lwybr y cyfiawn fel yr haul yn codi, ac yn llewyrchu fwyfyr hyd haner dydd. Meddylir fod ei gyfeillach â Mr. Jones, Trelech, y rhan olaf o'i fywyd, yn fuddiol iddo, yn tueddu i'w wresogi yn ei waith. Yr oedd Mr. Jones y pryd hwnw yn ieuanc, ac yn cael ei arddel yn fawr gan Dduw yn nychweiliad pechaduriaid, ac adfywiad achos crefydd. Gydag ef aeth Mr. Morgan allan o'i glych arferol i ymwelad a'r Saeson yn sir Benfro, a buont yn foddion i wneuthur llawer o les trwy eu llafur teithiol yn eu plith. Y gweinidogion enwog hyn, mewn cysylltiad â'r Parch. Arnold Davies, a gawsant eu hanrhydeddu i fod yn offerynol i ffurfio eglwysi mewn amrai fanau lle y mae yr efengyl yn awr yn cael ei phregethu yn rheolaidd, a llafur y gweinidogion sefydlog yn y lleoedd yn cael ei goroni â llwyddiant. Ond y gwas oedranus hwn o eiddo Iesu Grist ydoedd yn nesáu tua therfyn ei yrfa. Yr oedd wedi hir ddyoddef gan anhwyly yn ei arenau; a thua diwedd ei oes ei boenau oeddynt chwerveon iawn. O'r diwedd analluogwyd ef i sefyll ar ei draed i draethu gair y bywyd, ac arferai eistedd ar ystol yn yr areithfa i bregethu. Ei destun olaf ydoedd Galar. v. 19. "Ti Arglwydd a barhai byth." Fel hyn y gweinidog hybarch hwn a orphenodd ei yrfa, Chwefror 10, 1805, yn ddwy flwydd a thriugain oed. Gwasnaethodd eglwys Henllan 37 o flynyddoedd, a chafodd y boddlonrwydd o adael yr eglwys mewn hedd a llwyddiant.

MORGAN HEN, a elwir hefyd Morgan Mawr, ydoedd dywysog penadurolog Morganwg, olynnydd ei dad Owain, mab Hywel ab Rhys. Dywedir ei fod yn frenin dewr a chalonog; a mawr tu hwnt i feusur mewn haelioni, cyfiawnder, a thrugaredd, o ba herwydd yr ystyrir ef yn ail Arthur. Efe a briodas Llwen, neu Elen, merch Rhodri Mawr. Bu anghydfod rhyngddo ag Owen, mab Hywel Dda, yn nghylch tiriogaethau Ystrad Yw a'r Ewys, yr hyn o'r diwedd, a gyflwynwyd i farn y brenin Seisnig Edgar, ac esgobion Llandaf a Thyddewi. Etholwyd deuddeg dyn doeth o'r wlad gan y brenin

Edgar i farnu yr achos yn ol cyfraith Morgan Mwynfawr; hyny yw, deuddeg dyn o'r Deheubarth, gwlad Owen; a deuddeg o For-ganwg, gwlad Morgan, y brenin ei hun yn llywyddu y cyngor yn eu penderfyniad; a dyma fel yr oedd: Bod Morgan wedi cyflawn sefydlu ei hawl o Ystrad Yw ac Ewya, y rhai a adferwyd mewn canlyniad. Yr oedd gan Morgan balas yn Nghaerdydd, ac hefyd yn Margam a Brigant, lle yr arferai gynal ei lysocedd llywodraethol a chyfreithol. Bu farw yn 1001, yn yr oedran mawr o 129 mlwydd, wedi byw i weled y llywodraeth yn cael ei meddu gan ei blant, a phlant ei blant, i'r rhai yr oedd efe wedi ei chyflwyno amryw flynyddau cyn ei farwolaeth, o herwydd ei hensaint. (*Iolo's Welsh MSS., 373; Liber Landavensis, 512.*)

MORGAN, WILLIAM, D.D., a aned mewn lle a elwir Ewybrnant, yn mhlwyf Penmachno, sir Gaernarfon. Gwibernant y myn rhai alw y lle. Ei dad ydoedd John Morgan, o'r lle hwnw; a'i fam Lowry, oedd ferch William ab John ab Madog ab Evan Tegin, o'r Betws. Cafodd ei ddwyn i fyny yn ngholeg St. John, Caergrawnt; a'i ddyrchafiad cyntaf yn yr eglwys ydoedd, i ficeriaeth y Trallwng, lle y sefydlwyd ef Awst 8, 1675. Wedi llafurio yno am dair blynedd, symudwyd ef i ficeriaeth Llanrhaidr Mochnant, yn sir Dinbych, lle y gorphenodd efe ei orchestwaith o gyfieithu y Beibl i'r Gymraeg. Nid oedd ei fwriad ar y cyntaf ond i gyfieithu pum Llyfr Moses yn unig; ond oblegyd rhyw dadl fu rhyngddo a'i blwyfion, bu raid iddo gyrohu at Whitgift, archezog Caergrawnt, i Lambeth. Canfyddodd yr archezogob yn fuan ei fod ef yn meddianu talentau dysglaer, ac anarferol, a phenododd ef yn gapelwr iddo; a thaer anogodd ef i gymeryd y gorchwyl o gyfieithu yr holl Feibl i'r Gymraeg, ac felly y bu. Tua'r flwyddyn 1587, aeth i Lundain, i'r dyben o gyflwyno yr holl waith i'r waeg. Ac am ystod y flwyddyn y bu efe yno yn golygu yr argraffwaith, yr oedd yn preswyllo gyda Dr. Gabriel Goodman, deon Westminster, am gareidgrwydd yr hwn yn yr achos pwysig, yn nghyda'i letygarwch tuag ato, y mae yn crybwyll mewn iaith gref a pharchus yn y cyflwyniad sydd yn gysylltiedig a'r gwaith. Dyma y cyfieithiad cyntaf a wnaed o'r holl Feibl i'r Gymraeg, yr hwn a argraffwyd yn y flwyddyn 1688. Yn y flwyddyn hon dyrchafwyd ef i bersoniaeth Llanfyllin, ac hefyd i bersoniaeth Pennant Melangell; ac yn y flwyddyn 1594, ychwanegwyd personiaeth Dinbych at ei freintiau. O'r diwedd, fel gwobr ei lafur, ei fedrnarwydd, a'i fyddlondeb, dyrchafwyd ef i esgobaeth Llandaf, i'r lle y neillduwyd ef yn y flwyddyn 1596, yn ol gorchymyn y frenines Elisabeth. Dyrchafwyd ef drachefn i esgobaeth Llanelwly, yn mis Medi, 1601; a bu farw yno Medi 10, 1604, wedi bod yno dair blynedd; a chladdwyd ef yn yr eglwys gadeiriol dranoeth wedi ei farwolaeth; ond nid oes yno yr un cerfiad na chofadail i ddynodi y fan hyd heddyw. Diau na ddylai

hyn fod. Y mae yn warth arnom fel cenedl, ac fel pobl grefyddol, heb son am Eglwysyddiaeth nac Ymneillduwaeth, fod gweddillion gwr mor enwog, a wasanaethodd ei genedl mor ffyddlon, yn ol ewyllys Duw, heb gymaint a beddadail fel anrhydedd i'w goffadwriaeth. Y mae gohebiaeth bur hynod a fu rhwng yr esgob Morgan a Syr John Wynne, o Wydir, wedi ei chysoeddi yn *York's Royal Tribes of Wales*. Ymdengys mai Syr John a fu yn foddion i ddyrchafu Morgan i fan-teision a sylw dysgeidiaeth y byd gyntaf. Haera Morgan, ar yr un pryd, nad oedd y ffafrau a gafodd efe oddiar law ei noddwyd, yn gymaint ag yr oedd efe yn ewyllysio eu darlunio yn yr ohebiaeth. Modd bynag, ar gyfrif y caredigrwydd yr oedd Syr John wedi ei ddangos i Morgan, bu yn daer arno ar iddo gyflwyno amodrwym iddo ef ar bersoniaeth Llanrwst; i'r hyn yr atebai Morgan yn barod a phenderfynol, nad allai ef wneud y fath beth ar un cyfrif, a hyny yn benaf oddiar deimlad cydwybod. Dywedai pe gwnaethai hyny, y profai ei hun yn ddyan anonest, anghydwybodol, ac anghrefyddol iawn. Yn ei atebiad, arferai yr iaith gref a phenderfynol a ganlynol:—"Chwi yn gysegr-ysbelliwr fy eglwys, yn ddiynystriwr diarbod ar fy esgobaeth, ac yn rhwystrwr annaturiol pregethwyr ag ysgoleigion da; byddai yr ystyriaeth o'r fath beth yn ddychryn, ac yn ohd parhaus i'm cydwybod." Methodd Syr John ymatal rhag dangos chwerwder ei deimlad oblegyd y siomedigaeth a gafodd yn y tro, ac oblegyd y gwrthodiad a gafodd i'w gais, megys y gwelir yn y bywgraffiad a gysoeddwyd yn ddiweddar, yn yr atodiad i argraffiad Angharad Llwyd, o "Hanes teulu Gwydir." Lle y dywed ef, pan yn cyfieithu yr Hen Deostament i'r Gymraeg, ei fod wedi cael cymorth yr esgob Davies, a gwaith William Salisbury, y rhai oedd wedi gwneud rhan fawr o'r gorchwyl; eto ei fod wedi cymeryd yr enw oddiwrth y cyfan yn gwbl iddo ei hun. Ychwanega hefyd, iddo adgyweirio a llechdoi cangell prif eglwys Llanelwly, yr hon ydoedd yn adfeiliau. Yr oedd y Doctor Morgan yn ysgolaig rhagorol yn yr ieithoedd Groeg a Hebraeg, yn gystal ag yn iaith ei fam. Bydd ei enw fel perarogol yn mhob teulu yn Nghymru tra byddo y Gymraeg yn iaith llafar. Yn nghyfieithad y Beibl i'n iaith, cododd iddo ei hun gofadail a fydd ar gael pan y byddo yr holl gofadailiau pres a mynor wedi eu chwlfriwio. Y mae ei gyfieithad yn hynod o naturiol, ac mewn llawer o ymadroddion yn llawn mor ddedwydd, os nad yn fwy felly, na'r cyfieithad awdurdodedig. "Coffadwriaeth y cyflawn sydd fendgedig." "Yn mhob gwlad y megur glew." Fel hyn y gwelwn fod ardal ddinod Penmachno wedi cael yr anrhydedd o gynrychu un o'r dynion enwocaf a fedd y genedl i'w ddangos mewn hanes i'r byd. Hawdd fyddai i'r teithiwr dyeithr wrth fyned heibio, a thremio ar y gymydogsaeth ddiadurn hono, ond yn unig yr addurn naturiaethol sydd i'w ganfod yn ei mnyddoedd, ei nentydd, ei glynoedd, ei

hafonydd, a'i llynoedd, ofyn, "A ddaw dim da o Benmachno?" Y mae yr ateb yn barod gan bob un sydd yn gwybod rhywbeth am hanes ei wlad, a'r Beibl Cymraeg. A phwy sydd yn ein broydd, wedi cael meithrinaeth yr ysgol Sabbathol, nad yw enw y Doctor Morgan mor hysbys iddo ag enw ei dad a'i daid. Yr oedd wedi hynodi ei hun fel dyn llafurus, diwyd, a gweithgar dros achos crefydd a rhinwedd, a gwir garwr ei wlad a'i genedl.

MORGAN AB RHYS O DDYFYNOG, bardd a flodenai rhwng 1550 a 1580. Mae rhai o'i ganiadau ar gael mewn llawysgrif.

MORGAN, GEORGE CADOGAN, oedd frodor o Benybont, Morganwg, a anwyd yn y flwyddyn 1754. Yr oedd ei dad yn llawfeddyg parchus yn y dref hono; a'i fam ydoedd chwær i'r enwog Dr. Price. Bwriedid ef i'r Eglwys Sefydledig; eithr gan nad oedd ei herthyglau yn ei foddhau, aeth yn efrdydd i'r athrofa Ymeillduol, y pryd hwnw dan ofal y Doctoriaid Savage, Kippis, a Rees. Yn 1776, ymsefydlodd yn weinidog i gynulliaidfa yn Norwich. Yma yr arosodd hyd 1785, pan yr ymadawodd i Yarmouth; ac oddiyno ymadawodd y flwyddyn ganlynol, er ymuno â'i ewythr yn Hackney. Yma efe a ddaeth yn bregethwr prydawnol yn nghyfarfod y Gravelpit, a darlithydd yn y coleg newydd. Tua'r flwyddyn 1792, rhoddodd i'fyny y swyddi hyn, a defnyddiodd ei dalent i addysgu rhyw nifer dewisol o ysgoleigion yn ei dy ei hun. Bu farw yn Southgate, yn mis Tachwedd, 1798, yn 44 mlwydd oed. Odeutu pedair blynedd cyn ei farwolaeth, cyoeddodd ddwy gyfrol, dan yr enw "Lectures on Electricity," y rhai a gawsant dderbyniad croesawus. Adnabyddir ef hefyd fel awdur enwog y llythyr gwerthfawr a dyddorol hyny a gyflwynodd efe i'r Gymdeithas Freninol, yn 1785, yn cynwys, "Observations and Experiments on the Sight of Bodies in a State of Combustion." Cyoeddwyd y papur hwn yn y *Philosophical Transactions*, vol. lxxxv. Yr oedd efe yn amddiffynydd egwyddorion Stahl, yn wrthwynebol i gyfundrefn Savoisier a'r Fferyllwyr Ffrengig. Yr ydoedd yn wr o ymarferiad dibaid—yn codi yn dra bore, ac yn fynych yn astudio yn hwyr iawn. Mewn archwiliadau gwyyddorol yr oedd yn awchus a brwdfrydig; ac yr oedd yn dra dedwydd yn y gelfyddyd o blanu yn meddyliau ereill yr yni h deimlai yn ei feddwl ei hun.—(*Encyc. Lond.*)

MORGAN, HENRY, LL.D., prelad dysgedig, genedigol o sir Benfro. Aeth yn fyfyrwr i athrofa Rhydychain yn 1515, lle y graddiwyd ef yn y Rheithiau Llen a Lleyg; ac yn Ddoethor cyflawn yn 1525. Yn fuan wedi hyny daeth yn llywydd hen neuadd i leygion, a elwid St. Edward's Hall; a pherchid ef fel y gwr lleyg a llen rhagoraf. Bu dros amryw flynyddau yn gymedrolwr gwastadol i bawb yn eu hymarferiad am raddau yn y gyfraith leyg, yn yr ysgolion perthynol i'r frodoriaeth hono. Yn 1563, pan oedd yn brebendydd St. Margaret, yn

Leicester, yn nghadeiriau Lincoln, ar gyfrif ei ddysegeidiaeth aruchel penodwyd ef gan y frenines Mary i esgobaeth Tyddewi, ac urddwyd ef yn Ebrill, 1554. Bu yma hyd 1559, pan y difuddiwyd ef gan y frenines Elisabeth, o herwydd ei ymlyniad wrth eglwys Rhufain. Yna efe a ddychwelodd i Wolvercote, ger Rhydychain, lle yr arosai perthynasau iddo, yn enwedig teulu yr Owens, o Gadstow House, yn y plwyf hwnw, lle bu efe farw yn Rhagfyr, yn yr un flwyddyn, a chladdwyd ef yn eglwys Wolvercote.—(*Wood's Athen. Oxon.*)

MORGAN, JOHN, LL.D., neu Yong, esgob Tyddewi, a ddygwyd i'fyny yn athrofa Rhydychain. Gwnaed ef yn ddeon Windsor yn y flwyddyn 1484, ac o goleg Leicester. Yr oedd hefyd yn offeiriad y brenin. Yn 1493, penodwyd ef yn archddiacon Caerfyrddin; pan oedd ar yr un pryd yn rheithor bywiolaeth werthfawr Hanslope, yn sir Buckingham. Daliodd y dyrchafiad hwn hyd 1496, pan ei rhoddodd i'fyny, ar ei ddyrchafiad i esgobaeth Tyddewi. Parhaodd yn yr esgobaeth hono hyd ei farwolaeth yn 1504, yr hyn a gymerodd le yn Mhriordy Caerfyrddin. Claddwyd ef yn ei eglwys gadeiriol ei hun; ac efe a archodd yn ei ewyllys ar fod capel i gael ei adeiladu ar ei fedd yn y dull goreu, yn ol barn ei gymunweinwyr. Modd bynag, nid yw ei gofadau yn ychwaneg na beddrod o geryg nadd, gyda'i lun yn ei faint, mewn gwedd esgobawl. Mae y gwyneb a'r cerfadau ar yr ochrau erbyn hyn wedi eu hanafu yn fawr.

MORGAN, PHILIP, D.O.L., hanedig o deulu tra henafol a pharchus yn sir Gaerfyrddin, ydoedd yn gyfreithiwr a llysgenadwr enwog. Penodwyd ef yn ganglellwr Normandy, Ebrill 8, 1418; ac urddwyd ef yn nghadeiriau Bowen yn esgob Caerwrangon, Rhagfyr 3, 1419. Ymddengys oddiwrth *Rymer's Fœdera*, ei fod yn Normandy o 1414 hyd 1420. Dywed Rapin ei fod yn wr o alluoedd mawrion, ac yn wastadol ar waith gan Harri V. yn y cynnalddau pwysicaf yn nghylch cytundebau heddwch, priodasau breninol, &c., ac fel prwyadur y brenin, a dadleuydd a changellydd Normandy. Ymddengys ei fod yn gweithredu fel y cyfryw ar ol ei ddyrchafiad i esgobaeth Caerwrangon, gan fod ei enw fel tyst wrth rodd freninol, dyddiedig Mawrth 24, 1420. Lle y mae wedi tanygrifio "*Phillippo Wigorniensis, Cancellario nostro Normandia.*" Troswyd ef i esgobaeth Ely yn 1425, gan y Pab Martin V. Yn 1430, y dygwyddodd y ddadl gofnadawdy hono rhwng yr esgob hwn ac athrofa Caergrawnt yn nghylch awdurdod eglwysig neu esgobol, pan oedd John Holbrooke yn ganglellydd yr athrofa. Hawliai yr athrofa yr awdurdod yn hollol iddi ei hun, trwy effaith dau archlythyr pabol, oddiwrth Honorius I. yn 624, ac oddiwrth Sergius I. yn 689, adysgrifau o'r rhai yr haerent eu bod ganddynt; er nas gellid cael y gwreiddiol. Safai yr esgob yn dyn ar ei awdurdod ymwehiadol fel esgob, fel y cadarnheir gan arferiad a defod.

Apeliodd yr athrofa at y Pab Martin V., yr hwn, gan nad oedd yn berffaith gyfarwydd a'r mater, a benododd Brior Barnwell a John Dopping, Canon Lincoln, neu un o honynt, o dano, i benderfynu y ddaid. Gwrandawyd yr achos gan y Prior—ni ddaeth y llall—a phenderfynodd ef o du yr athrofa; ac yn 1433, cadarnhawyd y cyfryw ddedfryd wedi hyny gan Eugenius IV.; felly cyoeddwyd fod yr athrofa yn rhydd oddiwrth awdurdod esgobol yn gystal ag archesgobol. Bu farw yr esgob Morgan yn Hatfield, Hydref 25, 1435, a chladdwyd ef yn ol ei ewyllys, yn eglwys fynachol y Charter House, Llundain; ond heb un gofadaid hyd y dydd hwn yn dynodi ei lwch.—(*Thomas's Survey of Worcester; Bouthman's History and Antiquities of Ely.*)

MORGAN, ROBERT, D.D., prelad enwog, a aned yn y flwyddyn 1608, yn Mronfraith, plwyf Llandysul, sir Drefaldwyn. Yr oedd yn drydydd mab i Richard Morgan, Ysw. o Fronfraith, (yr hwn am ryw amser a gynrychiolai fwrdeisdref Maldwyn yn y Senedd,) a Margaret ei wraig, merch Thomas Lloyd, Ysw., Gwernbnarth. Cafodd ei addysg foreuol yn ysgol Lloyd, tad Simon Lloyd, archddiacon Meirionydd. Aeth oddiyno i Goleg Iesu, Caergrawnt, lle y bu nes graddiwyd ef yn A.C. Ar ddyrchafiad Dr. Dolben i esgobaeth Bangor, efe a aeth yn gaplan iddo; a thrwy yr esgob dyrchafwyd ef i ficeriaeth Llanwnnog, sir Drefaldwyn, yn 1632, ac oddiyno i reithoriaeth Llangynhafal, Dyffryn Clwyd. Ar farwolaeth Dr. Dolben efe a ddychwelodd i Gaergrawnt, ac ymsefydlodd yn Ngholeg St. Ioan, gyda'i gyfaill anwyl, Dr. Beale, lle dechreuodd ymbarotoi am y G.D. Ar ddyrchafiad Dr. William Roberts i esgobaeth Bangor, yn 1637, efe a ddychwelodd i Gymru, fel ei gaplan, a gwnaed ef gan yr esgob yn ficer Llanfair, Dyffryn Clwyd. Rhoddodd i fyny Llangynhafal, ac ymsefydlodd yn Nhrefdraeth, Mon, yn 1642. Yr oedd y pryd hwnw yn G.D. Rhoddodd i fyny hefyd yn yr un flwyddyn Lanfair, ac ymsefydlodd yn Llanddyfnan, Mon. Nid oedd y fywiolaeth hon y pryd hwnw ond £38 y flwyddyn. Yr oedd y degwm wedi ei amodrwymo dros 90 mlynedd, i'r Bulkeleys, o Baronhill. Ond prynodd Morgan y term hwnw, o'r hwn yr oedd tua 15 mlynedd yn ngweddill; a phan ddiffuddiwyd ef o'i ddyrchafiadau ereill, efe a gadwodd hwn, trwy gytundeb trosiad yr amodrwym hwnw. Costiodd y trosiad hwn uwchlaw £300 iddo; ond gadawodd ef yn rhydd i'r eglwys; ac y mae yn awr yn un o'r bywiolaethau goreu yn yr esgobaeth. Yn ystod y weriniaeth efe a ddyoddefodd lawer; a chyfaneddai yn benaf yn yr Henblas, plwyf Llangristiolus, Mon. Wedi adferiad y brenin adferwyd yntau i'w ddyrchafiadau blaenorol, ac a wnaed yn archddiacon Meirionydd, ac yn D.D. yn 1660; ac yn Ngorphenaf yr un flwyddyn gwnaed ef yn gyfranor o Landdinam. Ar farwolaeth Dr. Robert Price, penodwyd ef yn esgob Bangor, ac urddwyd ef Gorphenaf 1, 1666. Efe a

gymerodd archddiaconiaeth Bangor yn lwyfudd i'w law ei hun, ar farwolaeth archddiacon Mostyn yn 1672, gan ofalu ei sicrhau i'w olynydd, yr hwn a'i cafodd, ac a'i cysylltodd a'r esgobaeth trwy weithred seneddol. Bu farw Medi 1, 1673, a chladdwyd ef yn yr eglwys gadeiriol, yn medd esgob Robinson, ar du dehau yr allor. Efe a briododd Ann, merch ac etifeddes William Lloyd, rheithor Llanellian, o deulu yr Henblas, ac ewythr Dr. William Lloyd, esgob Llanelwly, o'r hon y cafodd bedwar mab a phedair merch. Gadawodd amryw ysgrifau ar ei ol yn addas i'r wasg; eithr o herwydd nad oeddynt wrth ei fodd ni fynai eu cyoeddi. Gorchymynodd ar fod i'r tu fewn i'r gorgell gael ei adnewyddu ag eisteddleoedd i'r deoniaid, y prebendiaid, &c.; ac a'r gymunrodd a adawyd gan esgob Roberts, yn nghyda chyfraniadau amryw foneddigion, efe a gynysgaeddodd yr eglwys gadeiriol ag organ ardderchog, ac a'i hadgyweiriodd yn dda. "Yr oedd efe yn wrtra chall yn ei orchwyl; yn ysgolaig da; yn bregethwr hyawdl—yn ei iaith enedigol yn gystal ag yn y Seisneg—ac efe a dreuliodd ei hun allan yn llwyr trwy ei ddibaid bregethau."—(*Bishop Humphreys's Additions to Wood's Athen. Oxon.*)

MORGAN, SION, neu Sion Morgan Ofalus, ydoedd fardd yn blodeuo rhwng 1590 a 1630.

MORGAN, THOMAS, a aned yn Nghymru, ac a addysgwyd yn Rhydychain. Wedi gadael yr athrofa heb ei raddio, cymerwyd ef i wasanaeth Mary, brenines yr Ysgotiaid, a gwnaed ef ganddi yn un o'i chofiaduron. Gan fod ei ffyddlondeb i'r frenines gymaint, anfonwyd ef ganddi i Ffrainc, i dderbyn y cyllid yno, fel brenines waddlog Ffrainc. Efe a barhaodd yn y swydd hon lawer o flynyddau, gan aros weithiau yn Ffrainc, lle y perchid ef yn fawr gan ei gydwladwr Dr. Owen Lewis, llywydd y coleg Seisnig yn y ddinas hono. Yn fuan wedi hyny, pan oedd y pab Sixtus yn penderfynu gwneud cyniadur (*cardinal*) Seisnig, bu ymryson mawr am yr urddas hwnw rhwng Dr. Lewis a Dr. W. Allen; ac enwogodd Morgan ei hun yn fawr trwy ei ymdrechion dros ei gyfaill, o achos yr hyn efe a wnaeth ei hun yn dra adgas yn ngolwg y Iesuaid, (*Jesuites*), y rhai o'r diwedd a lwyddasant i'w ddiffuddio o'i swyddogaeth, a'i garcharu yn Paris. Modd bynag rhyddawyd ef trwy orchymyn pendant y Pab, yr hwn a chwythai yn chwerau yn erbyn ei elynion am y cam a wnaethant ag ef. Tua'r amser hwn ymddangosodd llyfr yn Paris, yn yr hwn yr achwynid yn gyoeaddus ar y Iesuaid, ac y cyhuddid hwynt o amryw arferion drygonus, a'r annuwioldeb mwyaf gwarthus a maleisus. Drwgdybid yn union mai efe oedd yr awdwr; a phrofwyd wedi hyny mai felly yr oedd. Er mwyn ymddial arno, cynlluniodd y Iesuaid i'w ladd mewn brad; ond er idde gael ei glwyfo, efe a ddiangodd a'i fywyd gydag ef. Trwy eu hystriwiau carcharwyd ef yn hir gan Dug o Parma, ar gamgyhuddiad; ac nid cyn marwolaeth y

Dug y rhyddawyd ef, pan ddychwelodd at Dr. Lewis, ac yr arosodd gydag ef. Bu farw ryd bryd ar ol y flwyddyn 1693.—(*Wood's Athen. Ozon.*)

MORGAN, THOMAS, awdwr y "Moral Philosopher," ydoedd frodor o Gymru, ond pa fan nis gellir penderfynu. Rhaid ei fod wedi gadael ei wlad enedigol yn dra ieuanc, oblegyd ceir ef yn more ei oes yn llencyn tlawd mewn ffermdy ger Bridgewater, Gwlad yr Haf. Yr oedd ffrwythlondeb ei athrylith yn eglur pan yn ieuanc; o ba herwydd y cynnygiar y Parch. John Moore, yr hwn a gadwai athrofa yn y dref hono, ei addyg am ddim iddo, os caffai efe gyfeillion i'w gynorthwyo i dalu am ei gynaliaeth. Bod cyfeillion o'r fath wedi eu cael a brofir oddiwrth y ffaith ei fod yn y flwyddyn 1717 yn cael ei urddo yn Marlborough, yn Wiltshire, fel gweinidog Henadurol; ac yma dros ychydig flwyddau efe a gyflawnodd ei ddyledswyddau er clod iddo ei hun a boddhad i'w wrandawyr. Yn Marlborough efe a briododd Mary, merch henaf Nathaniel Merriman, un o brif gynorthwywyr yr achos Ymneillduol yn y dref a'r gymydogeath, yr hon oedd y pryd hwnw yn safu amryw Henaduron cyfoethog a pharchus. Ar ol y flwyddyn 1720, am nad oedd ei dybiau duwinyddol yn foddus gan ei gynulleidfa, esgymunwyd ef o'r weinidogaeth. Trodd yn awr ei astudiaeth at feddygiaeth; ac wedi cael ei raddio yn D.M. efe a ymsefydlodd yn Nghaerodor, mewn gobaith am waith yn ei alwedigaeth; ond yn aifwyddianus yn y ddinas hono, efe a ymsymudodd i Lundain. Ni bu ei lwyddiant yn fawr fel meddyg. Cyfansoddodd a chyhoeddodd ddau waith meddygol—"The Philosophical principles of Medicine," yr hwn a aeth trwy dri argraffiad. Y llall—"The Mechanical Practice of Physick;" aeth hwn trwy ddau argraffiad; oddiwrth yr hyn y deallir fod ei olygiadau yn rhesymol, a'i ymarferiad yn egniol. Surni ei dymer yn ei "Theological Disputations," a barodd anghydfod rhyngddo a'i frodyr profesol ei hun. Yn 1737, efe a gydoedd "The Moral Philosopher," yr hwn a gynhyrfodd sylw mawr, ac ymosodwyd ar ei athrawiaeth gan lawer o wrthwynebwyr galluog. Ymddangosodd ail gyfrol o hono yn 1739, a'r drydedd yn 1740. Er fod ei ysgrifell yn barod, a'i atebion yn llymion, yr oedd ei resymeg yn dwyllodrus ac anargydoedd. Gan fod y dyb goyddus yn ei erbyn ar gyfrif ei syniadau anfyddol, efe a gollodd ei waith, ac a aeth yn druenus mewn blinder a siomiant. Bu farw yn 1743, gan adael gweddw ac unig fab ar ei ol.—(*Monthly Repository for 1818, p. 735; Gentleman's Magazine, 1832, vol. 102.*)

MORGAN, mab Cadwgan, tywysog gwyllt a ffyrnig, yr hwn a laddodd ei frawd Meredydd a'i ddwyllaw ei hun, yn 1122. Hanes arall a fynega i Iorwerth a Chadwgan, brodyr Meredydd, gael eu lladd yn 1109; a *Brut y Tywysogion* a esyd farwolaeth Meredydd ab Bleddyn, brawd Iorwerth a Chadwgan, meibion Bleddyn, yn y flwyddyn 1124, mewn

oedran teg. (*Cambrian Biography; Williams's Eminent Welshmen.*) Yn ol yr hanesydd Caradog o Lancarfan, "Wedi bod a llaw gadarn yn y gwaith o ladd, a thynu llygaid, ymddeffrodd ei gydwybod; ac yn ei edifeirwch aeth ar ei bererindod i Jerusalem; ac wrth ddychwelyd bu farw yn Cyprus, yn Mor Groeg, yn y flwyddyn 1126."—(*Mgw. Arch. ii. 555.*)

MORGAN, ABEL, oedd weinidog gyda'r Bedyddwyr yn Mlaenau Gwent. Ganwyd ef yn yr Alltgoch, plwyf Llanwenog, sir i Aber-teifi, yn y flwyddyn 1673. Pan yn ieuanc efe a symudodd i gymydogeath y Fenni, a dechreuodd arfer ei ddawn i bregethu yn Llanwenarth, a manau ereill pan yn 19eg oed. Yn 1697, derbyniodd alwad oddiwrth eglwys Blaenau Gwent, i ymsefydlu yn eu plith fel gweinidog; ond oblegyd rhyw resymau ni chydysniodd a'u cais hyd 1700, pan gafodd ei urddo yn weinidog yno. Ymddengys ei fod yn meddu talentau rhagorol, ymroddiad neillduol, o gymeriad da, ac yn rhydd oddiwrth yr ysbryd cul a hyndai amryw o'i frodyr yr amser hwnw, llai eu galluoedd nag ef. O herwydd rhyw ofid yn yr eglwys, yn nghyd a rhesymau ereill, gwnaeth ei feddwl i fyny yn 1711, i ymfudo i Benysifania, America, lle yr oedd amryw o'i berthynasau a'i gyfeillion wedi ymsefydlu. Ar yr 28ain o fis Medi, aeth ef a'i deulu, a rhai o'i gyfeillion crefyddol, i'r llong yn Nghaerodor. Ond aeth yr hin yn wrthwynebus; gorfu arnynt dranoeth droi i Aberdaugleddyf, yn sir Benfro, lle yr ataliwyd hwynt dros dair wythnos. Yna hwyliasant oddiyno; ond gyrwyd hwy gan dymestl i Cork, yn yr Iwerddon, lle buant bum wythnos, yn flin eu cyffwr ar lawer o ystyriaethau; ac amryw o honynt yn gleision yn agos i farw. Eithr hwyliasant oddiyno drachefn yn fyw, ar y 19eg o Dachwedd; ond yn fuan aethant yn glaf iawn, a bu farw un o'i feibion a'i wraig ar y mor. Ei gyfeillion yn Mhensylvania a'i derbyniasant gyda ohalonau agored; a'i sefydliad yn eu plith a brofodd yn dra bendithiol i'r eglwys ieuanc yn y sefydliad hwnw, yr hon a wneid i fyny yn benaf o ymfudwyr o Gymru. Ar ol bod o wasanaeth mawr i achos yr Arg-lwydd, a'r enwad i'r hwn yr oedd yn addurn, yn ei wlad enedigol yn gystal ag yn ei wlad fabwysiedig, efe a hunodd yn yr Iesu yn y flwyddyn 1722, yn 49 mlwydd oed. Mewn llythyr a ddanfonodd i'r Blaenau o America, y mae yn dangos mor anhawdd oedd gosod eglwysi mewn trefn yn y wlad hono; ac mor wresog oedd ei galon at y gwaith, er nad oedd ef y pryd hyny ond newydd fyned drosodd; eto yr oedd wedi bod mewn cymanfa yno, ac wedi cael ei benodi i fyned yn fuan i osod eglwys mewn trefn o gylch 120 milldir i Philadelphia. Yr oedd yn un o'r rhai penaf yn America i osod eglwysi y Bedyddwyr mewn trefn efengylaidd. Cyn iddo ymadael o Gymru efe a gyfieithodd Gyffes Ffryd y Bedyddwyr i'r Gymraeg; a Chatecism y Gymanfa, gyda'r cwestiwnau a'r atebion wedi eu cyfnewid er cyfarfod golygiadau ei gyfenwad ei

hun. Ei ragymadrodd i'r gwaith hwn a brawf ei duedd haelfrydig tuag at frodyr o wahanol enwadau, yn nghyd a'i daer ddy-muniad i ddwyn yn mlaen grefydd, ac addysgiaeth grefyddol yn mysg ei gydwladyr. Dywedir iddo adael amryw ddarnau ar ei ol mewn llawysgrifen. Ond y llyfr mwyaf defnyddiol o'i waith oedd y "Cydgordiad Cymreig," yr hwn a adawodd ar ei ol mewn ysgrifen. Ond gofalodd ei gydweiniogion a'i gydwladyr yn y wlad hono am dano; ac yn y flwyddyn 1730 argraffwyd ef yn Philadelphia.—(*Hanes y Bedyddwyr*, p. 220, &c.) Pan yn ymadael a'r Blaenau, gadawodd y cynghorion canlynol gyda'r eglwys:—1. Na byddai iddynt ofidio eu gweiniogion, y rhai oeddnt yn llafurio yn y gair a'r athrawiaeth; ond yn hytrach eu cynorthwyo.—2. I garu eu gilydd, heb esgeuluso eu cydgynulliad eu hunain; ond aros yn ofalus yn y fydd, gan gydymdrech yn eu proffes. Phil. i. 27; Heb. x. 25.—3. Ar iddynt ofalu anog yn y blaen bob doniau a fyddai yn obeithiol tuag at y weiniogaeth.

MORGAN AB HUW LEWIS, prydydd a flodeuai rhwng 1580 a 1620. Yr oedd yn weinidog yn Llanwnda, yn Lleyn, sir Gaernarfon. Cedwir rhai o'i gyfansoddiadau mewn llawysgrif.

MORGAN AB HYWEL AB TUDYR, bardd a flodeuai o 1660 i 1580. Cedwir rhai o'i gerddi mewn llawysgrif.

MORGAN, ELFAEL, bardd a flodeuai rhwng 1580 a 1610. Ceffir rhai o'i gyfansoddiadau mewn llawysgrif.

MORGAN MWYNFAWR, a elwir hefyd Morgan Morganwg, enwog frenin Morganwg, ydoedd fab Adras, neu Athrwys ab Meurig. Dywedir ei fod yn hynod hardd a char-edig; ac mor hawddgar, llon, a thrugarog, fel, pan elai allan i ryfel, na safai neb gartref, hen nac ieuainc, os yn alluog i ddwyn arfa. O herwydd ei diriondeb a'i fwynder digyffelyb, efe a gafodd yr enw Morgan Mwynfawr; ac oddiwtho ef y cafodd sir Forganwg ei henw, yr hwn tabyngol, a fydd yn feddiant iddi tra byddo ei dyfroedd yn rhedeg. Nid yw y Seisneg, *Glamorgan*, chwaith, namyn llygriad o "Gwlad Morgan." Mor fawr oedd y tywysog hwn yn cael ei anwyo am hawddgarwch ei dymer, fel y daeth yr ymadrodd, "Mwynder Morganwg" yn ddiareb drwy yr holl wlad. Efe a sefydlodd gyfraith i'r perwyl, Fod deuddeg dyn doeth, dysgedig, duwiol, a thrugarog, yn cael eu penodi, er penderfynu pob hawl neu gyngbhaws, y brenin ei hun yn brif gynghorwr. Efe a drefnodd hefyd, Nad oedd tystiolaeth neb i gael ei derbyn ar unrhyw fater, gwladol nac eglwysig, os byddai ymddygiad y cyfryw yn annwviol drahaus, ffyrnig, neu greulon at unrhyw greadur byw, pa un ai cymydog ai estron, cyfaill ai gelyn, Cymro ai alltud; ac nad oedd unrhyw grediniaeth pa bynag i'w rhoddi i'w dystiolaeth cyn pan un dydd a blwyddyn ar ol iddo ymdyngedu ymwrthod a'r cyfryw ymddygiad, a dwyn prawf o'i edifeirwch a'i ymddygiad cyflawn

2 L

tuag at bawb; yna efe a gaffai ei adsefydlu yn ei hawliau cenedlaethol. Adeiladodd y tywysog hwn lysdy yn Margam, yr hwn yn raddol a ddyrchafodd efe yn esgobaeth. ac a barhaodd felly yspaid oes pump o esgobion, pan yr unwyd ef a Llandaf. Yr oedd Morgan pan yn ieuanc yn un o dymer wyllt a ffyrnig; a chofnodir rhyw ddirtra o'i waith yn y *Liber Landavensis*, page 396; ond efe a fabwysiadodd yrfa ragorach wedi hynny; a chan edifarhau am ei afresymoldeb a'i gam-syniadau, efe a ddaeth yn frenin o'r fath oreu ag a fu erioed. Efe a fu farw yn 560. Y mae crybwylliad am dano mewn dau o'r Triad. Mewn un o honynt gelwir ef yn un o "Dri Rhuddfaog," neu ryfelwyr gwaedlyd, Ynys Prydain. Y ddau erill oeddnt Rhun ab Beli ac Arthur. Mewn darlenniad arall o'r un Triad y mae Llew Llaw Gyffes yn lle Arthur. Mewn Triad arall gelwir Morgan Mwynfawr o Forganwg, Elystan Glodrudd, a Gwaithfoed, brenin Ceredigion, yn dri "Hualogion Teyrnedd" Ynys Prydain. Yr oedd Car neu Gadair Morgan Mwynfawr yn ffurfio un o dri "Brenindlysau" Ynys Prydain. Ei rhinwedd arbenig oedd, y caffai y sawl a eisteddai ynddi ei hunan yn lle bynag y dymunai fod. (*Myv. Arch.*, ii. 5, 13, 64; *Jones's Bardic Museum*, 48.)

MORGAN TALAI, bardd a flodeuai rhwng 1540 a 1580.

MORGAN, neu *Pelagius*, yn ol ei enw Lladinaidd, a aned yn Nghymru tua chanol y bedwaredd ganrif. Gelwir ef yn fynach; a dywedir gan rai iddo fod yn aelod o fynachlog enwog Bangor Iscoed, sir Fflint. Gan iddo syrthio i gyfeiliornad wrth erlyn ei astudiaeth, efe yn nghyda Calesius, gwr o'r Iwerddon, a aeth i Rufain, ac a ddechreuodd daenu ei athrawiaeth yn y ddinas hono oddeutu y flwyddyn 400. Dalai yr erthyglau canlynol:—1. Bod Adda wedi ei greu yn greadur marwol; ac y buasai efe farw, pe heb bechu. 2. Nad oedd pechod Adda o un anfantais ond iddo ei hun yn unig. 3. Bod y gyfraith yn cymwysu dyn i deyrnas nefoedd, ac wedi ei seilio ar ogyfuwch addewidion a'r efengyl. 4. Bod rhai dynion cyn dyfodiad Crist yn ddi-bechod. 5. Bod babanod yn yr un cyflwr ag Adda cyn y cwymp. 6. Mai nid trosedd Adda ydyw'r achos o farwolaeth holl ddynolryw; ac nad yw'r adgyfodiad cyffredinol yn deilliau drwy rinwedd adgyfodiad Crist. 7. Pe ymdrechai dyn, y gallai gadw holl orchymynion Duw, a chadw ei hun mewn cyflwr o ddi-niweid-rwydd perffaith. 8. Er i gyfoethogion gael eu bedyddio, a byw yn rhinweddol, ras gallent fyned i'r bywyd heb ymadael a'u holl olud. 9. Nad yw gras a chymorth Duw yn cael eu rhoddi tuag at gyflawni pob rhinwedd moesol; ond bod rhyddid yr ewyllys a gwybodaeth o ddyledswydd yn daigon i'r perwyl hwnw. 10. Bod gras Duw yn cael ei roddi yn gyfatebol i haeddiant dyn. 11. Nad ellir galw neb yn blant i Dduw, oddigerth eu bod yn berffaith ddi-bechod. 12. Mai drwy ryddid ei ewyllys, ac nid drwy gy-

morth Duw mae i ddyng gael buddugoliaeth ar brofedigaethau. Gwnelid cyfrif mawr o hono er mwyn ei dduwioldeb a'i ddyseidiaeth, a manyldeb ei fuchedd. Gan hyny efe a enillodd luaws mawr o ganlynwyr; a chan fod ei athrawiaeth yn ymledu gymaint, bu raid iddo adael Rhufain, yr hyn a wnaeth yn 409, ac a aeth i Sicily, a Celestius, ei brif ddysgybl a'i gydlafurwr gydag ef. Oddiyno aethant i Affrica, lle y cawsant fwy o ryddid. Ymsymudodd Morgan, (gan adael Celestius yn Carthage,) wedi hyny i Baletina, lle derbyniwyd ef yn groesawus gan John, esgob Jerusalem; a thrwy ei ddylanwad e rhyddhawyd Morgan mewn dau gynghorfa er gwaethaf gwrthwynebiad Jerome. Cymerodd hyn le yn 415. Yn y flwyddyn ganlynol cynullodd Awstin drachefn gynghorau yn Affrica, a cholllarnwyd yr athrawiaethau. Troswyd safle yr ymrysonfa weithian i Rufain, ar gais Pelagius; a Zosimus, yr hwn oedd newydd gael ei ddyrchafu i'r esgobaeth, a gyoeddodd ddiiniweidrydd y cyfryw athrawiaethau. Yn mis Mawrth, 418, gyrwyd Teyrnarch allan o Gaercystenyn, yn alltudio Pelagius a Celestius o Rufain, gan fygwth alltudiaeth barhaus, a forffetiad meddianau, ar bawb a ddalient eu hathrawiaethau mewn unrhyw le. Yn mis Mai canlynol cynaliwyd cyngor arall yn Carthage, lle yr ymgynullodd dros ddau cant o esgobion, gyda bwriad i orphen y fuddugoliaeth; ac yna y llwyddwyd gydag esgob Rhufain o'r diwedd, mewn cysylltiad a'i glerigwyr, i osod ei ael ddefnydol ar dybiau Pelagius fel cyfeiliornad. Modd bynag, nid oedd tybiau Pelagius i farw o'r clwyfau hyn; eithr ymdaenasant i'r Dwyrain a'r Gornllewin; ac a ymwreiddiasant yn ddfwn, fel yr ymddangosasant drachefn yn fynych mewn gwahanol agweddau a ffurfiau; ond nid ymddengys i'w hawdwyr gwreiddiol wneud un cynyg pellach i'w lledaenu. Ymddengys na ddychwelodd Morgan fyth i Brydain; ond lledaenwyd ei gredu yma gan y gweinidogion hyny ag oeddnt gyfunfarn ag ef; yn enwedig Agricola, mab Servianus, esgob o Ffrainc. Yr oedd Pelagius yn awdwr amryw gyfansoddiadau, yn mysg y rhai y mae, "A Treatise on the Trinity;" "A Commentary on St. Paul's Epistles," yr hwn a atodwyd wrth eiddo St. Jerome, ac a ystyriwyd yn hir fel ei eiddo ef. Yr oedd hefyd yn awdwr "A Book of Eclogues, or Spiritual Maxims;" amryw lythyron, yn mhlith y rhai y mae un yn anerchedig i wryf o'r enw Demetrias, ac sydd yn argraffedig yn ngwaith St. Jerome; amryw ddarnau amddiffynol; a threithawd, "De libero Arbitrio." Y Cardinal Noris a ysgrifennodd yr "History of Pelagianism." Ceir y nodiadau canlynol am dano yn hen gofnodau Cymreig:—Morien (Morgan, tebygol.) mab Argad y bardd, a flodeuai oddeutu 380. Efe oedd y dysgedicaf o bawb yn y byd. Gwadau feddyd ac aberthiad corff Crist; oddiwrth yr hyn fe ymgododd casineb mawr, ymrysonau, afryfeloedd. Twyll Morien a gynwysai un o dri

"Thwyll collachosol" Ynys Prydain. Y cyntaf oedd twyll Yrp Luyddog o Lychlyn, yr hwn a ddygodd ymaith agos bawb a allent ymarfogi ac ymladd yn Mrydain, gan eu harwain i ddinystro drwy y gwledydd oddeutu y Môr Marw. Yr ail oedd twyll Morien, drwy yr hwn y peidiodd bedydd ac aberth yn Mrydain, lle'r aeth yr holl bobl yn Iuddewon difedydd. Y trydydd oedd twyll Gwdion ab Don yn Ngwynedd, yr hwn a feddianodd drwy dwyll hawl i goron ac arlwyddiaeth Mon, Arfon, a'r Gwmwd, oddiar yr ymerawdwr Rhufeinig, am alltudio cenedl y Cymry oddiwrth eu meddianau, y rhai a roddodd efe i'r Gwyddelod a'r Llochllynod. Rhoddodd gwybodaeth ragorol Morien achlysur i'r ymadrodd "Morienddyg." (*Myv. Arch.*, i. 410; *Hanes Crefydd yn Nghymru*, 40, 47.)

MORGAN, MORGAN, Merthyr Cynog, a aned yn 1814, yn Blaenywom, plwyf Abergweesyn, Brycheiniog. Cafodd droed at Dduw ar amser adfywiad mawr dan weinidogaeth yr Hybarch D. Williams, Troed-rhiwdalar, hen batriarch y pulpud Cymreig. Yr oedd y cyfnwidiad ynddo ar ol ei droedigaeth yn amlwg i bawb. Yn fuan wedi y dygwyrddiad hwn, daeth yn aelod o'r eglwys yn Beulah, yr hon oedd dan ofal y rhagsoniedig batriarch, o Droed-rhiwdalar. Daeth yn amlwg yn mhob cylch o ddefnyddioldeb ag oedd yn agored iddo; megys yn yr ysgol Sabbathol, y cyfarfodydd gwedd, &c. Yn y flwyddyn 1842, efe a neillduwyd yn fugail ar eglwysi Bethania ac Ebenezer, Methyr Cynog. Er yn amddifad o addysg golegol, efe a ddangosodd ei hun yn weinidog effeithiol i Grist. Cynyddodd a blodeuodd yr eglwys o dan ei ofal, gan brofi drwy hyny ei fod ef wedi ei alw gan Dduw i waith y weinidogaeth. Gorphenodd ei yrfa Chwefror 12, 1862, ar ol cystudd byr a ddygwyd arno drwy oerfel. Ei ddiwedd oedd tangnefedd. Claddwyd ef yn mynwent capel Ebenezer, pan oedd yn nghyd luaws mawr o bobl, a brodyr iddo yn y weinidogaeth, anerchion y rhai ar yr achlysur a ddygent dystiolaeth i'w dduwioldeb, ei frwdfrydedd, a'i ymgyfwyniad i'r gwaith a ddylynasai. "Ac efe wedi marw sydd yn llefaru eto."

MORGAN, EVAN, Caerdydd, oedd weinidog gyda'r Trefnyddion Calfniaidd yn Morganwg. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1809. Cafodd y fraint o ymuno ag eglwys y Trefnyddion yn ieuanc, a bu yn y weinidogaeth dros fwy nag ugain mlynedd. Dyoddefodd gystudd mawr am hir amser gydag amynedd a dystawrwydd; cafodd ei analluogi i wneud dim yn ei swydd am yspaid y ddwy flynedd olaf o herwydd ei afiechyd. Collodd ei lais agos yn hollol am flwyddyn neu ychwaneg cyn ei farwolaeth; ac ar y degfed dydd o fis Awst, yn ei dy ei hun, yn Nghaerdydd, bu farw y gwas ffyddlon a duwiol hwn i Grist, a chladdwyd ef yn barchus ac anrhydeddus wrth gapel y Trefnyddion Calfniaidd, yn Nghaerdydd, gyda ei berthynasau; a threddodwyd pregeth Gymraeg ar yr achlysur,

gan Mr. Robert Thomas, sir Fynwy; a'r Parch. William Evans, Tonyrefail. Yr oedd llawer iawn yn bresenol o bregethwyr a gweinidogion y Trefnyddion, yn nghyd ag amryw o'r enwadau ereill yn y dref a'r wlad, fel y gellir dyweyd na welwyd un claddedig-aeth gweinidog yr efengyl yn fwy parhaus yn y dref hon er ys amser hirfaith. Cyfrifid ef yn ddyd hynod o fedrus yn trin gor-chwylion ei swydd, ac yn fwy felly na'r cyffredin, am drefnusrwydd yn mhob peth perthynol i'r weinidogaeth. Yr oedd yn berchen ar alluoedd cryfion a deheuder mawr i draethu ac ysgrifenu ar ei fater. O ran iaith dda a geiriau cryfion a champus. Ymgymerodd ag ysgrifenu cofiant y Parch Morgan Howells, a chafodd gymorth i fyned drwy y gorhwyl mewn modd teilwng nes ei orphen, er maint ei gystudd a'i wendid.

MORGAN, JOHN, gweinidog y Trefnyddion Calfnaidd yn Mhenybont, Morgangwg. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1786, a dechreuodd gyda chrefydd yn foreu iawn, a daliodd ei ffordd hyd y diwedd yn anrhydedd i achos ei Dduw, a diwarth i'w enw ei hun. Bu yn aelod gyda'r Trefnyddion Calfnaidd tua 66 o flynyddoedd, ac yn bregethwr yn eu plith 52 o honynt. Efe oedd yr henaf yn y swydd o fewn y sir. Yr oedd yn mysg y goreu o'r holl frodyr o ran ei rodiad diargoedd fel Cristion a dyn duwiol; ac fel pregethwr, er nad oedd yn mysg y rhai mwya'f doniol a medrus, yr oedd yn mysg y ffyddlonaf a theilyngaf i'r swydd o bawb yn y cyfenwad. Yr oedd yn ddyd sobr yn mhob ystyr o'r ymadrodd, yn mhell oddiwrth bob math o ysgafnder, cellwair, ac ofer siarad. Yr oedd yn weddus yn ei holl ymddygiad i'r areithfa, pan na byddai ynddo, yr oedd bob amser yn dangos gofal mawr am fyw bywyd santiaidd. Yr oedd yn eglur i bawb ei fod yn prisio ei swydd yn uchel, a'i fod yn ddrych arni yn un bwysig, ac felly yr oedd yn wir ofalus a gwyliadwrus na byddai dim yn ei ddyweddiadau na'i ymddygiadau, a fyddai yn tueddu i ddarostwng y weinidogaeth. Amcanai ddwyn ei offrwm mewn llestr glân. Gellid ymddiried yn Mr. John Morgan yn ei holl fyned a dyfod gyda'r gwaith a'r goreuon o'i holl frodyr. Byddai bob amser yn ofni rhag tynu anair ar achos crefydd, yn nghyflawniad holl orchwylion ei swydd. Dyn dystaw, gostyngedig, a diymhongar ydoedd y gwr hwn. Yr oedd fel dyn yn ceisio ymlwybro gyda chrefydd fel heb neb yn ei weled. Ni chafodd ef mwy na llawer oreill o'i gyfoedion ddim manteision allaygiaeth tuag at eangu ei wybodaeth. Nid allai ddarllen Seisneg nag ysgrifenu dim yn Gymraeg. Yr ydoedd mewn cryn lasur pan ydoedd yn llanc i ddyegu darllen Cy-mraeg, am nad oedd ysgol Sabbathol wedi dechreu oddieithr mewn rhai manau. Bu yn ddefnyddiol iawn i'r enwad fel pregethwr, ac yn gymeradwy iawn yn mysg y frawdoliaeth. Ni byddai un amser heb le i fyfed ar y Sabbathau, ac ni chai rhwystrau cyffredin byth ei atal rhag dylun ar ei gyfoeddiadau.

Gellid ei resu yn mhllith y ffyddlonaf yn hyn. Ni byddai yn dysgwyl i neb gymeryd yn drafferth gydag ef, drwy ei hol a'i hebrwng. Yr oedd yn deall ei faint, ei bwysau, a'i le yn eithaf da, fel nad oedd angen dyweyd wrtho un amser, "Dyro le i hwn," ond yn hytrach, "Gyfaill eistedd yn uwch i fyny." Credai ef nad oedd yn werth rhoddi lle uwch iddo. Ni ystyrir ef un amser yn bregethwr mawr, ond ystyrir ef yn dra defnyddiol. Medrai ddwyn allan ei feddyliau yn drefnus a chryno, er nad oedd ganddo le i gadw yr un o honynt, ond drwy eu cerfio yn ddwfn yn ei gof; hwnw yn unig oedd ei gawell caethau. Nid oedd ei ddull o siarad yn gyffrous a chynryfiol, ond ymddyddanai yn agos yn yr un cywair o'r dechreu hyd y diwedd; ac yr oedd hyny yn anfantaisol iddo gadw sylw meddyliau y gwrandawyr. Ni byddai un amser yn pregethu yn hir, yn enwedig yn ei flynyddoedd olaf; byddai yn myned drwy yr holl wasanaeth mewn ychydig fwy nag awr o amser. Cafodd hir gystudd, Bu am fwy na dwy flynedd yn analluog i fyned oddicartref; a dim ond ychydig i'r capel y perthynai iddo, er fod hwnw yn ei ymyl. Ei glefyd ydoedd y parlys, yr hwn a achosodd wendid ar ran o'i gorff, a diffyg ar ei leserydd. Cafodd diriondeb mawr drwy ei gystudd hirfaith drwy diriondeb ei anwyl briod, a chafodd ei gynal yn ei fethiant o drysorfa y pregethwr yn y Deheudir, ac mewn rhan gan drysorfa cyfarfod misol y y sir, ac amryw gyfraniadau oddiwrth yr eglwysi. Mwynhaodd lawer o gysuron crefydd bersonol. Yn ei ymddisadwydd o foddion cyoeddus pethau crefydd oedd ymborth parhaus ei feddwl. Yr oedd yn hiraethu am ei ymddatodiad er ys tymor cyn ei symud; yr oedd ei fywyd wedi myned agos yn faich iddo, er fod hyny y peth croesaf mewn natur. Nid oedd dim dyddanwch ond o'r pethau uchod. Ofnai rhag bod yn faich i oreill o ran y drafferth o'i wasanaethu, ac o ran ei gynaliath, fel yr ydoedd pethau wedi cydweithio i'w ddwyn yn foddlon ac aeddffed i gwrdd a'r amgylchiad oedd yn ei aros. Ar y Sabbath, y 14eg o Orphenaf, 1861, bu yr hen frawd duwiol a ffyddlon farw yn y goleu a llonaid ei fynwes o dangnefedd yr efengyl, gan ymddiried yn ddiysgog yn ffyddlondeb ac anghyfnawidoldeb addewidion Duw. Fel hyn y terfynodd un o hen bregethwyr sir Forganwg ei yrfa ddaearol, wedi gwasanaethu achos crefydd, ac wedi bod yn goron ac yn anrhydedd i ras yr efengyl, gan gyfarfod angur ar derfyn oes heb nemawr o ddychryn yn ei feddianu. Claddwyd ef yn barchus yn ngladdfa Salem, un o gapeli yr enwad lle y mae llawer o seintiau y Trefnyddion yn huno.

MORGAN, JAMES, gweinidog yr An-nibynwyr yn Emsworth, oedd frodor o gymydogoeth Hwlfordd, sir Benfro. Ganwyd ef yn 1806. Bu farw ei fam pan oedd efe yn ieuanc ac nid oedd ei fanteision boreuol ond ychydig; modd bynag, ymddengys ei fod yn holl iawn o ddarllen er pan ya ieuanc,

oblegyd clywid ef yn dyweyd yn aml, pan oedd efe yn fachgen bychan, os gwelai efe lyfr yn ffenestr siop yr hoffai efe ei gael, os na byddai ganddo ar yr pryd fodd i'w gael yn ei logell yr elai i mewn i geisio gan y siopwr ei roddi o'r neilldu iddo ef, hyd oni byddai ganddo ddigon o arian i dalu am dano. Cafodd ef ei ddwyn yn foreu i adnabyddiaeth o'r gwirionedd, ac ymunodd a'r eglwys gynulleidfaol yn y Tabernacl, Hwlfordd. Yr oedd yn arferol o bregethu yn y pentrefydd o gwmpas er ys peth amser cyn iddo fyned i'r athrofa. Ar dser gais y diaconiaid yn y Tabernacl, y penderfynodd efe i gyflwyno ei hun yn gwbl i'r weinidogaeth Gristionogol. Efe a aeth i goleg Hackney, yn 1833, a gadawodd ef yn 1835. Yn ystod y rhan fwyaf o'r amser hwnw, pregethai yn sefydlog ar amserau yn Harting, yn Sussex, ac urddwyd ef yno yn Awst, 1836. Yn fuan ar ol hyn ymunodd Mr. Morgan mewn priodas a gweiddw y Parch. W. H. Guy, o Hope Chapel, Clifton, yn yr hon y cafodd gynorthwy gwirioneddol yn ei holl lafur fel gweinidog Cristionogol. Wedi llafurio yn Harting am agos i ugain mlynedd, efe a symudodd yn Hydref, 1855, i Emsworth, Hantsire, lle y cafodd yr achos mewn amgylchiadau isel iawn. Cafodd ei lafur ef a'i briod lwyf ymroddgar eu bendithio yn fawr, yn neillduol yn mysg teuluoedd y pysgodwyr a'r morwyr; ac yn 1860 helaethwyd y capel agos i gymaint arall a'i faintioli dechreuol. Yn 1863, cyfarfyddodd Mr. Morgan a thrallod mawr drwy farwolaeth ei wraig anwylaf ag oedd wedi bod am gynifer o flynddoedd yn adolygyddes y cyoeddiad bychan defnyddiol hwnw, "The Mothers Magazine." Nid adferwyd efe byth yn iawn ar ol yr ergyd hwnw, efe a bregethodd yn mlaen fel arferol hyd y Mehefin canlynol, yna y gorfodwyd ef i geisio gorphwysfa, ac o'r pryd hwnw ni phregethodd efe fawr. Amgylchiadau ereill yn gysylltiedig a'i waelder iechyd a'i gwnaeth i deimlo ei bod yn iawn iddo roddi fyfny ei swydd yn Rhagfyr, 1864, a'r gweddill o'i fywyd a dreuliodd mewn dyoddef yn hytrach nag mewn gweithio, ond efe a ddyoddefodd ei hirfaeth gystudd yn y modd mwyaf amyneddgar. Ar foreu y 5ed o Fai, 1867, a hwyf y 12fed, efe a bregethodd yn nghapel y Bedyddwyr yn Emsworth, lle yr oedd efe a'i deulu wedi bod yn addoli am ddwy flynedd a haner. Ar ol y gwasanaeth diweddfachwynnai ei fod yn teimlo ychydig yn anhwyliu, ond ei amgylchiadau a wahanisethent gymaint, fel nad ystyrid ychydig boen mwy nag arferol yn achos o'n dychryn yn meddyliau y rhai oeddynt o'i amgylch. Yn ystod yr wythnos aeth yn raddol waeth, ond ni feddylwyd fod yr un perygl cyn boreu y Sadwrn. Efe a ddihoenai hyd foreu dydd Mercher, Mai 26ain, 1867, ac yna yn araf a gysgodd ymaith ei fywyd. Yr oedd yn gwybod gwerth ei fywyd. Yr oedd yn gwybod oddiwtho ei hun hyd o fewn ychydig oriau i'w farwolaeth, ac er na ddywedodd ond ychydig, yr oedd yn eglur ei fod yn

gwybod ac yn llawenhau yn y meddwl ei fod ar ad-uno a'r un ag oedd efe wedi galaru cymaint ar ei hol. Maent yn awr yn huno yn yr un bedd yn nghladdfa Hawant. Pregethodd y Parch. W.T. Morrison, o Gosport, yn nghapel y Bedyddwyr. Efe a adawodd fab a merch i alaru eu colled anadferadwy.

MORGAN, WILLIAM, A.C.F., a aned yn Mhenybont-ar-Ogwy, Morganwg, ar y 6fed o Fehefin, 1750; a dygwyd ef i fyfny i'r un alwedigaeth a'i dad, sef oedd hono, meddygyniaeth. Trwy gariadus gynorthwyo ei ewythr frawd ei fam, y Dr. Risiart Price, o Lundain, medrodd gael myned i Ysbytai Guy a St. Thomas, yn y brif ddinas. Bu yno am dair blynedd yn dilyn ei fyfyrion meddygol yn ddiwyd, yn ddyfal, ac yn llwyddianus. Yn y flwyddyn 1770 cyoeddodd y Dr. Price yr argraffiad cyntaf o'i waith ar *Reversionary Payments*. Parodd y gwaith hwn i lawer o'r cymdeithasau yswiriol ymgynghori a'r awdwr gyda golwg ar amryw o'r pynciau y traethir arnynt yn y llyfr; ac awgrymodd y Dr. Price i'w nai y buasai, hwyrach, yn fuddiol iddo droi ei sylw at y materion hyn; a'r canlyniad fu, i Mr. Morgan ymroddi i fyfyrion meidroniaeth a'i holl egni, a gwnaeth gynydd rhyfeddol a chyflwm yn yr wybodaeth hono. Yn mis Chwefror, 1774, penodwyd ef, ar gymeradwyaeth y Dr. Price, yn ysgrifenydd cynorthwyol i'r *Equitable Society*, a daeth yn brif ysgrifenydd i'r gymdeithas hono yn mis Chwefror, 1775. Yma efe a gafodd gyffe teg i ddylyn ei athrylith, ac ymroddodd i'w fyfyrion meidronawl a gwyddorol gyda'r dyfalwch a'r gwresogrwydd mwyaf. Yn 1779 cyoeddodd waith dan yr enw, *The Doctrine of Annuities*; ac yn 1781 ymddangosodd ei *Examination of Dr. Crawford's Theory of Heat and Combustion*. Yn y flwyddyn 1783, efe a anfonodd, trwy law ei ewythr, ei bapur cyntaf i'r Gymdeithas Freninol, ar *Probability of Survivorships*. Am y papur tra rhagorol hwn dyfarnodd Llywydd a Chyngor y Gymdeithas Freninol y tlws aur o roddiad Sir Godfrey Copley; ac yn fuan ar ol hyny etholwyd ef yn aelod o'r Gymdeithas A.C.F. Yn mhen ychydig amser ar ol hyn efe a gyflwynodd bapur arall i'r gymdeithas ar destun cyffelyb; a rhai ereill, o'r un ansawdd yn 1791, 1794, a 1799. Diwygiodd y papurau hyn wedi hyny, a chycoeddodd hwynt yn yr ail argraffiad o'i *Doctrine of Annuities*, yr hwn a ymddangosodd yn 1821. Cyfroddodd hefyd i'r Gymdeithas Freninol bapur ar "Allu anarweiniol Gwagder." Yr oedd Mr. Morgan hefyd yn awdwr y gweithiau canlynol; *A Review of Price's Writings of Finances, &c.*, 1792. *Facts addressed to the Serious Attention of the People of Great Britain*, 1796. *A Comparative View of the Public Finances*, 1803. *Memoirs of the Life of Richard Price*, D.D., 1816. Ysgrifennodd hefyd yn "Ngyddoniadur y Dr. Rees" lawer o erthyglau ar yswiriant bywyd, a'r pynciau cysylltiedig a hyny, y rhai yr oedd efe mor hoff o honynt

ao yn gymaint meistr arnynt. Gwnaeth ymdrechion ac ysgrifeniadau Mr. Morgan ddaioni dirfawr i'r cymdeithasau yswiriol yn gyffredin, ac yn bendifaddau i'r *Equitable*, y gymdeithas yr oedd efe ei hun mewn cysylltiad a hi. Pan aeth efe yn ysgrifenydd iddi, yn 1774, nid oedd ei thrysorgyff ond £33,000 gydag oddeutu saith cant o aelodau; ond cyn ei farwolaeth yr oedd ei thrysorgyff dros £9,000,000 gydag amryw filoedd o aelodau. Bu ef farw yn Stamford Hill, Middlesex, ar y 4ydd dydd o Fai, 1833, yn 83 mlwydd oed. Yr un fath a'i ewythr, y Dr. Price, Undodiad o'r drefn henadurol ydoedd o ran ei olygiadau.

MORGAN, JOHN, gweinidog y Bedyddwyr yn Blaenyffos, sir Benfro. Ganwyd ef mewn pentref bychan a elwir Pontybeldan, yn mhlwyf Nefern, yn yr un sir, Mawrth 24, 1772, o deulu isel eu hamgylchiadau tymorol. Crydd wrth ei gelfyddyd oedd ei dad; ac yr oedd John yn un o 14 o blant, y rhai ol a fuan feirw yn eu babandod ond pump. Yn ol fel yr ydym yn cael yn ei adroddiad ef ei hun, nid oedd wedi cael dysgu gair ar lyfr nes oedd yn 12 mlwydd oed; ac nid oedd wedi cael haner blwyddyn o ysgol o gwbl; a hyn wythnos yn awr a phryd arall. Pan gafai fyned i'r ysgol, dysgai yr oll a ddeuai o hyd iddo, a hyn gyda hyfrydwch mawr. Ond gorfodwyd ef i fyned yn wasanaethu yn lle myned i'r ysgol, yr hyn, fel y dywedai, oedd yn ofid iddo. Wrth fyned o hono i wasanaethu, cymerodd ei gopi ysgrifenu a'i gopi rhifyddu gydag ef yn ei flwch, am ei fod yn awyddus iawn am ddyegu rhifyddiaeth. Ond er ei awydd am ddyegu wrth fyned i'w wasanaeth, syrthiodd "Shaci Morgan," fel y galwai ei hun, i blith ieuencydd annuwiol, a daeth yn fuan yn bencampwr mewn digrif-wich a chanu maswedd; ac ni ystyrid un gyfeillach yn llawn os na byddai efe yno. Arferai yn y cyfnod hwnw o'i fywyd fyned i wrando pregethau i Brynberian, yr hon eglwys oedd y pryd hwnw dan ofal gweinidogaethol y Parch. Stephen Lloyd. Er ei fod yn myned yno neu i Benygroes fynychaf bob Sabbath, nid oedd pregethiad y gair yn cael un dylanwad arno, am mai ei amcan wrth fyned yno oedd cael cwrdd a'i gyfeillion llawen a digrif wrth fyned adref, fel y tystiai efe ei hun. Wedi treulio ei oes hyd nes oedd yn 22 mlwydd oed, efe a ymunodd a'r Bedyddwyr yn Nghilfowyr, ar y 13eg o Ebrill, 1794, Anogwyd ef yn fuan i weddio yn gyoeddus, a cheiswyd ganddo ddechreu pregethu. Ar ol iddo ddechreu, byddai yn pregethu ddau Sabbath yn Blaenyffos a Ohilfowyr; y bore yn un a'r prydawn yn y llall. Byddai yn fisol yn Nhrefdraeth a Sychnant; ac un Sabbath yn Mlaenywaun a'r Hendre. Cyn hir wedi iddo ddechreu pregethu bu cryn gyfnewidiad yn ei amgylchiadau tymorol. Daeth boneddwr i fyw i'r gymydogiaeth, a chymerodd ef i'w wasanaeth. Dysgodd fod yn arddwr yno; a bu yn y swydd hono tua dwy flynedd. Wedi hyn gwnaed ef yn oruohwyl-iwr i edrych ar ol y fferm; a byddai yn cael

ceffyl i fyned i bregethu ar y Sabbathau. Rhoddodd eglwys Cilfowyr alwad iddo ddyfod yn weinidog arni hi a'r cangenau perthynol iddi. Ac ar y 13eg o Orphenaf, 1803, cafodd ei gyflawn urddo yn Mlaenyffos, pan oedd yn gangen o Gilfowyr. Yr oedd yr achos y pryd hwnw yn isel iawn yn Mlaenyffos; nid oedd ond tri neu bedwar o gwbl yn dyfod i'r cyfarfodydd gweddi. Ond yn mhen amser torodd y wawr, a bu yntau yn ymdrechgar i godi capel newydd, a chasglu arian i dalu am dano, heb fyned yn mhell i'w ceisio. Yn yr amser hwnw Sabeliaeth oedd barn y gweiniogion yn gyffredinol; ac yr oedd yn berrygl dywedyd "Tri Pherson." "Ond," meddai Morgans ei hun, "ryw fodd nis derbynias i Sabeliaeth. Byddwn yn ddigywilydd yn dyweyd "Tri Pherson" yn gyoeddus mewn cyfarfodydd misol a chwarterol; eto diengais rhag cael fy ngalw i gyfrif; gwenu y byddent ar eu gilydd, a'm galw yn "Drintariad mawr." Ond byddwn yn gorfod dyoddef dadleu caled ag un hen aelod yn Blaenyffos." Peth arall oedd yn wahanol ynddo i'r hyn a bregethid yn gyffredin yr amser hyn oedd, Helaethrwydd Iawn Crist; a bod galwad yr efengyl ar bawb yn ddiwahaniaeth i greu yn Nghrist. Byddai rhai yn ei alw yn Faxteriad. Nid oedd son y pryd hyn am Fulleriaeth. Efe a ddywedai, "Nid wyf yn gwybod am un peth ag yr wyf wedi cyfnewid yn hollol yn ei gylch ond am deyrnasiad personol Crist ar y ddaear am fil o flynyddoedd cyn adgyfodiad yr annuwiol. Bum yn hoff iawn o'r pwnc hwnw. Byddai yr hen weinidogion yn pregethu llawer iawn arno. Yr wyf yn awr er ys blynyddau wedi newid fy meddwl ar y mater." Yr oedd wedi rhoddi gofai y weinidogaeth i fyny o herwydd henaient a methiant rai blynyddau cyn ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le ar y 7fed o Fehefin, 1855, yn 83 mlwydd oed. Nid oedd yn ddwfn ei gyraeddiadau. Ni chymerai byth arno fod yn ddoeth a mawr. Yr oedd yn meddu ar ddawn ymadrodd naturiol; ac yr oedd yn wastad yn dderbyniol, trwy ei fod yn dyner, gwresog, a thoddedig; a byddai y dagrau ar brydiau yn liffo o'i lygaid, fel y byddai ei fater a'i feddyliau yn ymglymu ac ymeangu. Byddai ei ddull sobr a phwyllog yn enill sylw a pharoh ei gydwladwyr yn gyffredinol. Efe a draethai y gwirionedd heb ddim rhagrith, "yn eglurhad yr Ysbryd a nerth," yn ol y galluedd naturiol, rhesymol, a grasol, a roddes Duw iddo. Arwyddair ei fywyd o'i ddechreu i'w ddiwedd oedd, "Minau a arferaf weddi;" a bu yn fendithiol i laweroedd. Bydd llawer yn dioloh byth i Dduw pob gras am iddynt erioed glywed lais ei "was da a ffyddlon" hwn.

MORGAN, DAVID, Llanfyllin. Y dyn rhyfedd hwn, yn gystal o ran corff a meddwl; nerth annyddol a nerth moesol; maintioli corfforol a maintioli eneidol, a aned yn Nolwen, yn agos i Dalymbont, Ceredigion, Rhagfyr 27, 1779. Yr oedd yn diagyn oddiwrth henafiaid parchus, y rhai a etafeddent dros amryw genedlaethau yr un ystad ag y gan-

wydf ar arni. Yr oedd yn dueddol yn more ei oes i ddylyn yr unrhyw orchwylion a difyrion ag a ddylynid yn y parthau gwledig hyny; eithr ar ail bridodas ei dad ymadawodd a chartref er ymbarotoi gogyier a chylch masnachol. Bu chwe mis yn ddigon o brawf iddo yn yr alwedigaeth hon; ymawyddai am alwedigaethau mwy iachus, ac amrywiaeth amaethyddiaeth; ac efe a ddychwelodd tua thref, lle yr arosodd nes cyraeddodd ei 26 oed, pan yr ymbriododd, ac yr ymsefydlodd yn amaethydd. Y tymor byr a dreuliodd efe yn Machynlleth, gyda golwg ar gylich masnachol, a fu yn drobwnc yn ei hanes fel crefyddwr. Ei gymdeithas oedd wedi bod gyda'r Eglwys Sefydledig—ei grefydd yn nacael i'r eithaf. Eithr ar y noswaith gyntaf o'i arosiad yn Machynlleth, dygwyddai fod yr enwog Barch. J. Roberts, Llanbrynmair ar ymweliad â'r teulu, ac yn cysgu yn yr un ystafell a Mr. Morgan. Treuliydd rhan o'r nos mewn ymddyddan am bethau crefyddol, yr hyn a ddefrodd feddyliau difrifol a phryderus yn ei galon, gan ei ddwyn i goleddu Annibyniaeth, er yn dra dirmygedig y pryd hwnw; ond wedi hyny a fwriedid mor gynorthwyl i gynydd crefyddol y Dywysogaeth. Yn y flwyddyn 1807, efe a'i gydweidd ieuanc, er gwaethaf pob rhagfarn yn erbyn yr Annibynwyr, ac er gwaethaf unrhyw elyniaeth mewn ystyr deuluaidd a allai achlysuru, a benderfynasant ymuno â'r blaid Gristionogol hono dan ofal y Parch. A. Shadrach, yn Nhalybont. Yn fuan ar ol hyn, mewn cyfarfod eglwysig, galwyd Mr. Morgan yn hollol annysgwyladwy a dirybudd i lesaru gair oddiwrth ryw ddarn o'r Ysgrhythyr, yr hyn a wnaeth mor hyawdl a nerthol, fel y rhyfeddodd pawb o'r gwrandawyr, a gwelsant ar unwaith nad amaethyddiaeth oedd y gwaith cymwys iddo. O hyny allan caffai wahoddiadau yn olynol i bregethu yn y cylchoedd cyfagos. Ar ol llafurio gyda'i waith amaethyddol trwy y dydd, gwelid ef yn marchogaeth ei geffyl yn yr hwyr tua rhyw dy, neu faes, neu gapel, i bregethu. Ar ddydd yr Arglwydd yr oedd yn wastadol yn rhwym yn ngwasanaeth ei Feistr yn Nhowyn, Meirionydd. Dros amryw flynyddau efe a deithiai tua 40 mill-dir, ac a bregethai ar ei draul ei hun lawer gwaith yn yr wythnos. Yn y flwyddyn 1812, gwahoddwyd ef gan yr eglwys yn Machynlleth i ddod yn fugail arni; ac yn ol cyngor ei gyfaill, y Parch. J. Roberts, ac ereill, efe a gydsyniodd; ac am 22 o flynyddau efe a gyflwynodd ei holl egnion yn ddfiino at yr achos cysegredig yr ymrwymasai iddo. Bu ei lafur trwy fendith Duw, yn dra llwyddianus. Yn lle dau gapel bychan yn y dref a'r gymydogaeith, megys yr oeddynt ar ei ddyfodiad yno, efe a adawodd un capel mawr yn Machynlleth, a chwech ereill yn y plwyfydd cymydogol. Efe a ychwanegodd 600 o aelodau at yr eglwys, a gadawodd yno 400 mewn cymundeb. Yn ystod ei holl gyfnod yno ni bu ei gyflog uwchlaw £30 y flwyddyn; er bod yr eglwys pan ymadawodd efe wedi ymrannu yn bedair, a phob un o honynt yn

alluog i ddyblu y swm hono i'w gwahanol weinidogion. Yn 1836, efe a ymfudodd i Fanceinion, i ofalu am yr eglwys Gymreig yno; ond nid oedd bywyd dinesig yn ei daro ef; efe a hiraethai am y bryniau cribog, y cornentydd grisialaidd, a'r rawelon iachus, yn nghyd a lafur teithiol trwy faesydd gwledig yn ei wlad enedigol. Felly efe a ymadawodd a Manceinion yn 1839, a chan dderbyn gwahoddiad o Lanfyllin, (gwasanaeth yr hon a gynygasid iddo 25 mlynedd yn ol,) efe a ymsefydlodd yno, a pharhaodd i lafurio yno dros 18 mlynedd, pan ddaliodd gwendid a henaid ef, gan ei analluogi at ddyledsyyddau trymion y weinidogaeth; felly efe a roddodd ofal yr eglwys i fyny, ac ymneillduodd oddiwrth waith cyoeddus. Efe a ymfudodd o Lanfyllin i Groesoswallt, gan fwriadu treulio gweddill ei oes yno. Ond cyflawnwyd ei fwriad yn gynt nag y meddyliasai. Dim ond tua thair wythnos y cafodd fwynhau ei breswyl newydd cyn i alwad o'r llys fry ei wysio ar y 15fed o Fehefin, 1858, i esgyn i'r parthau nefol oddiwrth ei waith at ei wobr. Yr eglwys Cymreig, yn cael eu cynorthwyo gan y cyfeillion yn Lloegr, a ddarparasant flwyddoseb (*annuity*.) go dda i Mr. Morgan, fel y gallasai fyw yn gyssurus am y gweddill o'i oes. Ond ni chafodd efe fwynhau dim o'u haelfrydedd a'u caredigrwydd—bu farw cyn i'r taliad cyntaf ddyfod yn ddyledus iddo. Da y gwnaeth y cyfeillion er hyny. Yr oedd ac y mae y weithred yn dystiolaeth arbenig ac urddasol o'u parch a'u anrhydedd iddo. Llawenychai galon y derbynnydd bwriadedig. Ond boddlon oedd efe i adael yr oll ar ol, gan weled fod "anchwiliadwy olud Crist" yn dod yn eiddo anhrosoglywyddadwy a thragwyddol iddo. Er amled a dyrusedd oedd ei lafur cyoeddus, eto yr oedd efe yn astudiwr caled yr un modd. Y mae ffrwyth ei astudiaeth yn dra hysbys trwy ei amrywiol dreithodau, pregethau, &c. Ysgrifennodd lawer i'r cynodolion Cymreig ar wahanol destanau, yn enwedig y *Dysgedydd*. Bu yn ysgrifenu erthygl bob mis yn rheolaidd i'r cyoeddiad hwnw, dan y peniad "Hanes yr Eglwys;" a'r darnau hyn, o ran sylwedd, a gyoeddwyd ganddo yn y diwedd yn ddwy gyfrol dros 8 plyg, dan yr unrhyw enw. Mae ol archwiliadau manol, meddwl craffus, barn annibynol, yn nghyda dysg a gwybodaeth eang, yn y gwaith caumoladwy hwn. Cyfansoddodd hefyd "Draethawd ar Ymneillduaeth;" "Hanes Ymneillduaeth yn Nghymru;" "Cyflwr Gwreiddiol Adda, a'i Gwmp, yn nghyd a'i nodweddiad fel Cynrychiolydd ei Hiliogaeth;" "Eboniad ar y Dadguddiad;" yn nghyda gwmp fân dreithodau, pregethau, &c. Mae yr holl weithiau yna, fel pob peth arall cynryhdedig gan ysgrifell Mr. Morgan, yn arddangosiad o feddwl cryf a threiddiol—barn addfed a llwyr annibynol—medr a chraffier rhagorol mewn rhesymeg—iaith bur a choethedig, eto nerthol a chadarn, os nad yn rhy lem wrth ymdrin â phleidiau o wahanol dybiau. Yr oedd ei nodweddiad pregethwrol agos yr un fath a'i nodweddiad

awdurol. Yr oedd diwydrwydd a dyfalwch yn nglyn a'i natur; ni wyddai beth oedd diogi. Gwyddai yn dda pa fodd i brynu yr amser. Yr oedd yn fynych yn ei fyfyrgeall am 3 o'r gloch yn y bore, a hyny hefyd ar ol dydd o lafur caled mewn pregethu. Dyn ydoedd o gyfansoddiad haiarnaidd—o ddeall grymus—o ddyfalbarhad anwrthwynebadwy—yn amddiffynwr cyndyn o'r egwyddor wirfoddol, fel yr enillodd iddo ei hun trwy y Dywysogaeth y llysenw "Morgan yr Ymneillduwr mawr." Eto, ar yr un pryd, yr oedd yn Gristion twymngalon a charedig—yn gymwynaswr i'w wlad a'i genedl—yn bregethwr difrifol a serchog o'r efengyl—yn fendith i'r eglwys, ac yn addurn arbenig i'r cyfundeb Cynulleidaol. Yr oedd golygiadau tra gostyngedig ganddo am dano ei hun. Amlygai ei farn am ei gymeriad ei hun yn ngeiriau yr apostol—"Y penaf o bechaduriaid—llai na'r lleiaf o'r holl saint."—(*The Congregational Year Book*, 1859.) Mae yn debyg mai efe a ddaeth yn olynnydd y Parch. James Griffiths, diweddar o Dyddewi, yn Machynlleth; ond nid i'r eglwys hono yr urddwyd ef gyntaf, canys dywed Mr. Griffiths—"Bu mesur o gynydd mewn rhifedi ar yr eglwys yn Machynlleth yr holl amser y bum yno. Yr oedd heddwch a chydweithrediad dymunol yn eu plith, a rhwng y cangenau yn Aberhosan a Phennal. Yr oedd Towyn hefyd, a Llanegryn, a Llwyngwrl, dan fy ngofal gweinidogaethol i yn benaf yr amser hwnw. Yn mhen rhai blynyddau, cydunodd y tri lle olaf a enwyd, ar fy nymuniaid, i roddi galwad i Mr. Morgan, Talybont, (y Parch. D. Morgan, Llanfyllin, yn awr,) i gymeryd eu gofal, a sefydlwyd ef yn Towyn, a'r ddau le arall (Llanegryn a Llwyngwrl) mewn cysylltiad."—(*Cofiant y Parch. J. Griffiths*.)

MORGAN, ROBERT, o Landilo Talybont, oedd gydweinidog a Lewis Thomas. Yr ydym yn cael ei fod yn nghofnodion cymanfa y Bedyddwyr mor gynar a'r flwyddyn 1653. Bu farw yn y flwyddyn 1711, yn 90 mlwydd oed.—(*Hanes y Bedyddwyr*, p. 319.)

MORGAN, OWEN, oedd un a friwyd allan o Lanferin, sir Fynwy. Nodir ei enw yn yr *Ezomen et Purgamen Vavasoris*.

MORGAN, DAVID, Trallwm, gweinidog gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd ef Tachwedd 27, 1794, yn mhlwyf Llanrhytyd, sir Aberteifi. Gosodwyd ef yn freintwas, pan mewn oedran cyfaddas, i'r gelfyddyd o saer llongau; a thra yn dilyn y gelfyddyd hono yn Abergwaun, sir Benfro, pan yn ngain oed, dygwyd ef i olwg Sinai. Ymddengys i hyn gymeryd lle yn mis Awst, 1816; a chan yr ymddengys fod amgylchiadau braidd allan o'r cyffredin yn nglyn a'i ddygiad i weled ei sefyllfa fel pechadur colledig, hwyrach mai gwell iddo gael llefaru ei hun:—"Fe ddaeth profiadau bore fy nghrefydd yn felus i'm golwg, y rhai oeddynt ryfedd. Mi a ddysgais fy hun i fyny hyd yn ngain oed yn Pharisead gloyw, fel nad oedd gan hen nac ieuano ddim bai i'w roddi yn fy erbyn

ond fy ngalw yn Pharisead penboeth. Gallaswn ddywedyd fel y gwr ieuanc yn yr efengyl am yr holl orchymynion, i mi eu cadw yn llythyrenol o'm hieuencyd, yr hyn oedd ddigon, yn fy marn i; ac yr oeddwn yn benderfynol i wynebu y farn yn fy nghyfiawnder fy hun, heb ddim o eiddo Crist. Ond rhyfedd ras! Yn Abergwaun, (lle yr oeddwn yn gweithio), yn yr oedfa ar fore Sabbath, mi a gefais fy nharo fel nad allwn edrych yn ngwyneb neb; ac yn yr oedfa y nos yn waeth fyth. Dyma y tro cyntaf y teimlais elyniaeth wreiddiol fy nghalon. Penderfynais os na thawai y pregethwr, yr awn i'r mor i foddri fy hun, i gael diwedd ar boenau fy meddwl, a chael prawf ar y byd tragywyddol. Gan symud o fan yn agos i'r areithfa, aethum allan i gael myned i'r mor i foddri fy hun. Yr oedd hi yn fath o uffern ar fy meddwl, fel nad allwn ddyoddef nac ymostwng i drefn yr efengyl. Yr oeddwn yn benderfynol *na wnaewn byth*; gan farnu os oedd uffern waeth na'r un oeddwn i yn brofi, fod yn rhaid i mi ei dyoddef; ond yn barnu ar yr un pryd y buasai Duw yn *delio* yn anghyfiawn iawn â mi, a wnaethai fy ngoreu i roddi ufudd-dod iddo yn mhob peth ond ceisio cyfiawnder ei fab, sef y cyfiawnder sydd o ffydd. Bore dydd Llun aethum at fy ngwaith i'r llong, ac i le ar fy mhen fy hun, am nad allwn ddal cymdeithas â'r gweithwyr ereill, gan ryfeddu eu gweled a'u clywed mor llawen, a minau yn y fath ing a gofid; a gwaeth waeth yr oedd arnaf, nes i mi roddi fy mhenderfyniad yn y capel nos Sabbath mewn gweithrediad. Gadewais fy arfa yn y llong, ac aethum ar hyd llwybr cul oedd ar ochr yr allt, yn arwain i ben y graig wrth y mor, gan benderfynu y mynwn wybod fath fydd oedd y byd tragywyddol—ai gwaeth ai gwell na'r un yr oeddwn ynddo. Ond syndod! o fewn ychydig i ben y graig syrthiais ar y llwybr, pa fodd, na phwy a'm tafodd i lawr ar fy wyneb, nis gwn; ond teimlwn ryw allu anweledig yn ymaffyd ynof; a chydya hyny dyma ystom fawr ac ofnadwy Sinai yn dechreu, taranau y ddeddf yn rhuo, meltt yn sflamio, a minau yn dysgwyl cael fy ngollwng i uffern bob eiliad. Gwelais fy hun y penaf o bechaduriaid, heb le yn yr holl fydd i ddianc am waredigaeth. Pa hyd y bum fel hyn nis gwn; ond yn fuan clywais lais eglur, effeithiol, yn dywedyd wrthyf, 'Gwaed Iesu Grist ei Fab ef sydd yn ein glanhau ni oddiwrth bob pechod.' Credais, ac ymddiriedais yn y gwaed—*aeth yr ystom yn ddystaw*, a mwynheais heddwch a chyneur nas gallaf ei ddarlunio. Cyn hir daeth *foreman* fy gwaith ar fy ol; ymaffodd yn fy mraich, gan ofyn, 'Fy machgen anwyl, beth yw y mater?' Cododd fi i fyny, a chymerodd fi wrth fy mraich i'm llety. Mae of a minau yn gyfeillion anwyl byth oddiar deg o'r gloch y dydd Llun hwnw yn Awst, 1816." Yn mhen ychydig ddyddiau wedi yr amgylchiad blaenorol, cafodd le yn eglwys Dduw yn Abergwaun. Cyn hir cododd awydd pregethu arno, ac ymddengys iddo ddechreu ar y gorohwyl hwnw ar y

29ain o fis Mawrth, 1818. Gan nad oedd wedi derbyn llawer o fanteision addysg pan yn ieuanc, yn y mis Mehefin canlynol aeth am dymor at Dr. Phillips, Neuaddlwyd, i'r athrofa. Ymddengys i ysbryd cenadol ymafflyd ynddo mewn modd nerthol oddeutu yr amser hwn, a theimlai awydd cryf am gael bod yn rhyw fath o offeryn i ledaeu y gwirioneddau am ddybenion anghyngedig y groes yn niffeithleoedd barbaraid ac eilunaddolgar y ddaear. Bu yn llafurio am beth amser fel cenadwr cartrefol yn Mhenybont, sir Faes-yfed; a meddylir mai efe oedd y cyntaf o genadol heddwch yn nghanadaeth artrefol y Trefnyddion Calffinaidd ar yr oror hono. Yr oedd trwy ei oes yn cymeryd dyddordeb neillduol, ac yn llafurio yn ddyfal a fyddlon gyda'r achos yn y Goror. Gadawodd Benybont er myned i goleg cenadol Hackney, ac arosodd am ryw gymaint o amser yno, i'r dyben o ymgysgru a chyfaddasu ei hun i'r gwaith cenadol mewn gwledydd tramor; ond o herwydd rhyw anghydwlediad rhwng y Trefnyddion Calffinaidd a Chymdeithas Genadol Llundain, ni chymerodd hyny le. Yn dra buan wedi iddo ddychwelyd i'r Dywysogaeth, sef ar yr ail ddydd ar hugain o Orphenaf, 1822, priododd a Mary, merch y diweddar John Bebb, Trallwm, a dechreuodd fasnach yn y dref hono, yr hon a ddygwyd yn mlaen ganddo yn llwyddianus hyd o fewn pedair blynedd i'w farwolaeth, pryd y rhoddodd ei fasnach i fyny. Cafodd chwech o blant, o ba rai nid oes ond dau yn fyw pan mae yr hanes yn cael ei hysgrifenu. Wedi rhoddi ei fasnach i fyny, addawsai iddo ei hun y cawsai gyfleusdra i fod yn fwy selog a fyddlon gyda y gorchwyl pwysig o bregethu'r efengyl. Darllennai a myfyriai lawer, ac felly addawai iddo ei hun well cyfleusdra i fod yn ddefnyddiol nag a gafodd erioed o'r blaen. Ond yn neohreus y gauaf, yn y flwyddyn 1862, ymaffodd afiechyd y galon ynddo, a darostyngwyd ef mewn amser byr iawn i wendid anarferol. Ychydig iawn a allodd godi fyth wedi hyny, o herwydd gwendid a diffyg anadl. Bu yn nychu am ddau ar bumtheg o fis oedd, nes i anghyfydd i'w ryddhau ar ddydd Llun, Mawrth 14, 1864. Yr oedd yn hynod siriol trwy y rhan fwyaf o'i afiechyd hirfaith, ac amlygaf bob amser yr hyder a'r sicrwydd mwyaf fod ei gyflwr yn dda, a bod "gwreiddyn y mater" wedi ei gael ynddo. Ei eiriau olaf oedd ynt, "Y mae pob peth yn iawn." Claddwyd ef yn mynwent y Trallwm, ar y 18fed o Fawrth, 1864. Yr oedd yn ddydd serchog, cyfeillgar, caredig, a boneddigaidd. Yr oedd tynerwch a gwroldeb yn cyd-drigo ynddo. Meddyliai drosto ei hun, ac yr oedd yn ddigon gwrol i ddywedyd ei feddwl yn eofn. Yr oedd hefyd yn un a allai ddal cael ei wrthwynebu heb dramgwyddo. Gallai ef gytuno i anghytuno. Fel Cristion, yr oedd o'r hen argraff. Fel gweinidog, yr oedd wedi ei feddyddio yn helaeth a'r Ysbryd Glân. Fel y nodwyd, yr oedd yn llawn o ysbryd cenadol trwy ei oes. Ond yn awr y mae wedi ei luddias gan farwolaeth i barhau, ac wedi

myned i mewn i lawenydd ei Arglwydd.

MORGANS, JENKIN, pregethwr gyda y Trefnyddion Calffinaidd. Ganwyd y gwr hwn yn y flwyddyn 1742, mewn lle a elwir Peny-gareg-fawr, yn mhlwyf Llanilar, yn sir Aberteifi. Pan oedd yn 19 mlwydd oed, cafodd y fraint o uno a theulu yr Arglwydd Iesu Grist, trwy roddi ei hun yn aelod o'r eglwys yn mysg y Trefnyddion Calffinaidd yn Lledrod, Ceredigion; a ohan ei fod o ran ei ddeall yn oleu, ei brofiad yn ysbrydol, a'i rodiad yn hardd a manwl; dechreuodd gynghori a phregethu ychydig yn mhen dwy neu dair blynedd wedi ei uniad a'r eglwys. Bu farw yn y flwyddyn 1824, yn 82 mlwydd oed. Bu tua 63 mlynedd yn profesu crefydd, a 60ain o'r cyfryw yn pregethu Crist yn geidwad pechaduriaid. Yr oedd Jenkin Morgans yn cael ei ystyried yn wr iach yn y ffydd, yn hardd a manwl o ran ei fuchedd, yn dra llafurus yn holl ranau gwaith yr Arglwydd, ond yn enwedigol mewn pregethu a chadw cyfeillachau neillduol. Teithiodd lawer gwaith trwy holl Gymru, a rhai o drefydd Lloegr hefyd, a hyny yn yr amser pan nad oedd teithio gydag achos Crist mewn un modd yn hyffryd, yn hytrach yn anhyffryd. Yr oedd yn feddianol ar gorff cryf ac iachus, a meddwl gwrol a dianwadal, yr hyn a fu yn gymorth iddo ochelyd y gwamallrwydd sydd wedi bod yn warth i ereill. Nid oedd neb o'r rhai a'i hadwaenai nad oedd ynt yn canfod yn eglur fod addewidion dwyfol wedi cael eu cyflawni ynddo mewn modd rhyfeddol. Adnewyddwyd ei ieuencyd fel yr eryr; le, dychwelodd at ddyddiau ei ieuencyd. Ffrwythodd yn ei henaint, tîrf ac iraid ydoedd, i fynegu mai uniawn yw yr Arglwydd ein Craig, ac nad oes anwriedd ynddo. "Canys diwedd y gwr hwnw oedd tangnefedd."

MORGAN, BEES, gweinidog gyda y Trefnyddion Calffinaidd, yn Esgairnant, plwyf Talyllychau, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1764. Yr oedd ei dad, Morgan Bees, Capelhir, yn amaethydd parchus a chyfrifol yn y gymydogeath; ac yr oedd ef i'w chydweidd ei fywyd yn bobl grefyddol, a seiliau digonol i greu eu bod yn wir dduwiol. Bu farw ei dad, pan ydoedd Rees Morgan tua 12 mlwydd oed. Tra y bu ei dad byw, arferai fyned a'i blant gyd ag ef i foddion gras, yn ol y cyfleuserau a'r manteision a geid yn yr amseroedd tywyll hyny; felly cafodd Rees Morgan y fraint o fyned gyda'i dad a'i fam i'r lleodd cyfagos, y ceid cyffe ambell waith, i wrando rhywun neu gilydd yn pregethu gultodeodd gras Crist i bechaduriaid, yr hyn beth oedd y pryd hwnw yn dra anaml. Yn mhlith ereill o genadau y deyrnas gyfryngol, byddai y Parch. D. Rowlands, Llangeitho, yn dyfod yn awr ac eilwaith yn achlysurol i le yn y gymydogeath a elwid Glanyrafon-ddu-ganol i bregethu. Un Mrs. Griffiths, oedd yn byw yno y pryd hyny. (Gwraig gyfrifol, gyfoethog, dduwiol, ac haelionus iawn, oedd y Mrs. Griffiths hon. Dangosodd yn ei byw-

yd lawer o garedigrwydd i achos crefydd, trwy fod ei thŷ yn agored yn wastad i letya a diwallu llawys o'r pererinion wrth fyned a dychwelyd o Langeitho. Y mae ei charedigrwydd hefyd yn dyfod ger bron bob blwyddyn, ac i barhau felly hyd ddiwedd amser. Rhoddodd mewn gweithred briodol dŷ a thyddyn o'i heiddo, gwerth haner cant punt y flwyddyn, i'r dyben i'w ardreth flynyddol ond pum punt, i gael eu rhanu rhwng tlodion pum cymdeithas perthynol i'r Trefnyddion Calfniaidd, pedair o ba rai ydynt yn nghymydogaeithau Talylychau, a'r llall yn sir Aberteifi; a'r gweddill, sef y pump punt, i'w rhoddi tuag at addysg i blant y cyfryw tlodion, yn y naill fan a'r llall yn gylchynol. Byddai Morgan Rees yn myned yno i wrando pregethau, a byddai yn ofalus iawn ar fod ei deulu yn gylchynol yn cael y fraint o glywed yr efengyl. Felly yn eu plith byddai Rees Morgan, yn cael ei ddwyn yno yn llaw ei dad, pan ydoedd tua saith mlwydd oed. O hyn yd nes oedd yn ddeog oed yr oedd yn awyddus iawn am fyned i wrando pregethau; a than y weinidogaeth yn yr oedran hwnw byddai yn aml yn penderfynu bod yn fachgen da, a hiraethai yn fawr am gael yr un peth ag y gwelai ereill yn ei gael y pryd hyn yn y pregethau; a chafodd yr hyn a ddymunai i raddau mawr. Wedi hyn, rhwydwyd ef gan arferion ieuentyd llygredig yr oes, nes yr aeth i ddylyn y cyfarfoddyd llygredig, y dawne a'r nosweithiau llawen, nes iddo gael ei enwi yn bencampwr yn y gymydogaeith gyda y pethau hyn. Ond yn nghanol ei rwsyg gyda'i chwantau a'i lygredigaethau, pan yr oedd noswaith fawr o lawenydd wedi ei phenodi; yn lle bod yn y cyfarfod llawen fel y bwriadai, daeth Duw i gyfarfod ag ef ar y ffordd. Ymwelodd ag ef a chystudd blin, yr hyn a ddygwyddodd pan oedd tua dwy ar bumtheg oed. Teimlodd fod soriant yr Hollalaug fel ar gael ei dywallt arno. Dygwyd ef o ran ei feddwl i ymyl anobaith; cafodd deimlad dwys yn awr o ddrwg ei gyflwr, dwfn lygredigaeth ei natur, ac ysgelerder pechod yn wahanol iawn i ddim a deimlodd o'r blaen. Dygwyd ef i swm taranau Sinai, ac i olwg y mwg a'r tân, nes yr oedd ei holl nerth yn pallu. Crynai ac ofnai rhag mai yn ddisymwth y tarewid ef a dyrnod digofaint yn is na'r bedd. Fel hyn y bu dros ddyddiau, llawer o nosweithiau blinion a osodwyd iddo, a gwnaethpwyd iddo feddianu camweddau ei ieuentyd. Gwellaodd yn raddol o'i gystudd corfforol, ond trallod ei ysbryd yn hytrach a gynyddai, a drygedd ei gyflwr a ddyfnhai yn ei galon. Yn y cyfamser aeth i Lansawel, i wrando Mr. Llwyd, o Henllan, yn pregethu, ac yn y cyfarfod hwnw y torodd gwawr ymward arno. Trodd y rhod a chanai wrth fyned tuag adref;—

“Gras sy'n gwneud yr aflan, ffeiddiaf, ddyun yn lan,

Gras safodd, do Rees Morgan, rhag myn'd i uffern dan.”

CYF II.—RHAN VI.

O hyn allan rhoddodd ei hun i'r Arglwydd ac i'w bobl yn ol ewyllys Duw. Ymunodd a chynulleidfa y Trefnyddion Calfniaidd yn Llanawel. Yn fuan wedi hyn, dechreuwyd yr achos yn Esgairnant, Talylychau, ac yr oedd yntau yn mysg y rhai a ddechreuasant gyfaneddu y drigfa hono o fynydd Seion; ac yno y parhaodd yn ffyddlawn a defnyddiol, yn barchus ac yn anwyl, hyd ddydd ei farwolaeth. Yr oedd yn ddyun siriol a serchriadol, ac o dymer dyner, ac felly yn hawdd ei ddigaloni a'i dafu i lawr; ac o'r tu arall, os byddai y gwynt yn deg, a'r awel yn ffafriol, codid ef i fyny yn uchel, a byddai yn siriol iawn. Wedi iddo ymuno a chrefydd, yn ngrwm y dylanwadau nefol ar ei ysbryd gwelid ynddo ffyddlondeb mawr. Teithiai yn mhell ac yn agos i wrando pregethau, a daeth i fod yn gyfaill mynweol iawn i'r enwog Mr. Llwyd, o Henllan. Byddai yn myned gydag ef i'w deithiau ar hyd a lled y wlad, a byddai yn dechreu yr addoliadau trwy weddio. Byddai y tân nefol weithiau yn disgyn pan y byddai yn gweddio, nes y byddai y cynulleidfa oedd yn tori allan yn un floedd, gan folianu Duw, ac yn gorfolleddu yn ei iachawdwriaeth ef. Wrth weled y pethau hyn, meddylodd llawer o'i frodyr crefyddol fod ynddo gymwysder at waith y weinidogaeth; ac yn mysg ereill, anogai Mr. Llwyd, o Henllan, ef i ymroddi at y gwaith pwysig. Ryw dro pan yr oeddynt gyda'u gilydd trwy ranau o sir Forganwg, wedi dyfod o honynt i Benybontarogwy, dywedodd Mr. Llwyd wrtho fod yn rhaid iddo bregethu yno. Wedi tipyn o siarad o'r ddau tu, ufuddhaodd i gais Mr. Llwyd, gan ddymunio yn ddirifol arno i weddio drosto. Cafodd ryw arwydd fod a fynai yr Arglwydd ag ef i'r gwaith y cyfarfod hwnw; a'i fod wedi cael gradd o nerth dwyfol a chyfarwyddyd yr Ysbryd Glan; ac felly aeth yn mlaen yn raddol a chynyddol hefyd, nes y daeth galwad am dano i bregethu yn agos ac yn mhell. Teithiodd Ddeheu a Gogledd Cymru, gan bregethu efengyl Crist, a bu ei weinidogaeth yn y dyddiau hyn yn fendithiol iawn i laweroedd. Er nad oedd pregethau y Parch. Rees Morgan o ran cyfansoddiad mwr gampus a llawer, ac er nad oedd delw myfyriaeth arnynt mor amlwg ag y gwelir ar rai, eto yr oeddynt yn ysgrythryol, yn brofiadol a theimladol iawn; a rhyngodd bodd i'r Arglwydd i ddwyn tystiolaeth i'w lafur. Trowyd llawer i gyfiawnder o bryd i bryd trwy ei weinidogaeth, a chafodd llawer o bererinion Seion eu dyddanu a'u gwroli ar eu taith trwy ei ymadroddion blasus—Iesu Grist yn ei Berson anfeidrol, a'i waith gogoneddus fel Cyfryngwr yn nhrefn yr iachawdwriaeth, truenys gyflwr dyn wrth natur, gwaith gras yn y rhai sydd yn credu, proswylind yr Ysbryd Glan ynddynt yn ei ddylanwadau nefol a saentaidd. Dyma a fyddai swm a sylwedd ei bregethau bob amser. Cafodd yntau gyfran o'r triniaethau a ddyoddefodd pregethwyr y Trefnyddion Calfniaidd yn nechreud ei weinidogaeth. Un

tro pan ar ei daith trwy ran o sir Fynwy, bu mewn enbydrwydd am ei einioes, oni buasai i'w feistr ofalu mewn modd neillduol ar. dano, trwy hynawsedd, gwroldeb, a o etaineb gwr a gwaig y tŷ y dygwyddodd iddo fod yn cysgu y noswaith hono. Daeth dyhirod yno yn hwyr o'r nos i ymofyn am dano i'w anfon o'u cyffiniau hwynt, os nad oeddynt yn meddwl ychwaneg. Yr oedd eu hymadroddion erlidgar ac annuwiol yn ei gylch wrth wr a gwaig y tŷ, (ac yntau yn clywed, er na wyddent hyny,) yn ymddangos fel be buasent yn meddwl ei ddi-fetha; ond trwy ddaionus ofal rhagluniaeth diangodd a'i einioes yn ysglyfaeth ganddo. Yn mlynnyddoedd diweddfaf ei oes ni oddefai ei iechyd iddo fyned yn mhell oddioartref, ac felly cyfyngwyd ei lafur gweinidogaethol yn ei gylch cymdeithasol; ac anfynych iawn y gwelid ef yn eisiau yn nghynulladau yr eglwys gartref. Bu ffyddlawn trwy ei oes, gan ymdrech hardd deg ymdrech y ffydd. Ni bu ei gystudd diweddfaf yn faith, nac yn boenus iawn. Dim ond am ychydig wythnosau y cyfyngwyd ef i'w wely. Yn y dechreu ymddangosai yn ddigalon, ond cafoedd north heb fod yn hir i ymysgwyd o'r llwch, a gwisgo gwisgoedd ei ogoniant. Rhoddodd Duw iddo warau ei elynion. Dangosai yn amlwg fod ei draed ar y Graig safawy. Yn ngoleu y nefoedd gwynebodd yr hen bererin y glyn. Bu farw Ebrill 6, 1847, yn 83 mlwydd oed. Treuliodd 65 mlynedd o'i oes yn ngwinllan ei Arglwydd, a 63 o'r cyfryw i bregethu efengyl Crist. Claddwyd ef y Mawrth canlynol yn mynwent y Llan yn Nhalyllychau; ond yn yr adgyfodiad cyffredinol daw i fyny i fod yn wastadol gyda'r Arglwydd.

MORGAN, THOMAS, gweinidog yr Annibynwyr, yn Henllan, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef Ionawr 7fed, 1820, yn y Dyffryn Uchaf, ger y Groeswen, yn mhlwyf Eglwys Elian, sir Forganwg. Pan yn yr athrofa yn Nghaerfyrddin, ysgrifenedd rai cofnodion gwerthfawr yn ei ddydd-lyfr. Dywed, "Yn nechrea mis Ionawr, 1744, rhoddais dro i'r wlad, a phregethais yn Nhrelech, Llanwinio, a Henllan. Yr oedd pobl y parthau hyny yn rhyfeddol o garedig i mi y tro hwn, ac yr wyf yn gobeithio y gallaf ddyweyd fod Duw wedi fy nghynorthwyo i raddau mawr i bregethu y gair, yn enwedigol yn Henllan." Y mae tudalenau y dydd-lyfr wedi eu cymeryd i fyny yn lled aml gan gyfeiriadau dydderol at y Trefnyddion Calfinaidd, y rhai nad oeddynt y pryd hwnw ond newydd ymddangos. Gan mai trwy weinidogaeth Howell Harries y cafodd Thomas Morgan ei ddychwelyd at yr Arglwydd, nid yw yn un rhyfeddod ei fod yn fwy ffafriol iddynt nag i'r rhan fwyaf o Ymneillduwyr yr oes hono; a phan yn nodi allan eu diffygion, fel cyfeillion y mae yn gwneyd hyny. Efe a ddywed yn mhellach, "Dydd Iau, Mai 17, 1744, tra yr oeddwn yn ymddyddan a Mr. D. Williams, Caerdydd, daeth i mewn amryw o bobl Henllan, i'r gymanfa fawr a gynelid yn Nghaer-

fyrddin, y rhai a ddywedasant wrthyf eu bod wedi dyfod i'r dref i ofyn cymeradwyaeth y gweinidogion i mi ymsefydlu yn eu plith hwy. Yn y gynadledd a gynelid ar ol ciniaw dywedodd Mr. George Palmer, fod pobl Henllan yn dymuno rhoddi galwad i mi ymsefydlu yn eu plith, os buasai y gweinidogion yn cymeradwyo hyny. Ar hyny dywedodd Mr. Evan Davies fod Mr. John Davies wedi cael galwad oddiwrth bobl Castellnedd, ac os y symudai ef yno o Lannant, (sef Penygraig ger Caerfyrddin,) ei fod ef yn meddwl y buasai yn well i mi dderbyn galwad oddiwrth bobl Glannant. O'r diwedd, cytunwyd fy mod i fyned i lawr i Henllan unwaith bob pythefnos, a'm bod i bregethu yn Glannant mor fynych ag y buasai galwad am ddeuddeg mis o leiaf, er i mi gael mwy o amser i weled i ba le y trefnai rhagluniaeth i mi fyned." Yn mis Mehefin, 1746, cydsyniodd a galwad eglwys Henllan, a neillduwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth. Cofnoda ei urddiad fel y canlyn: "Mehefin 25, pregethais ger bron y gweinidogion yn Henllan y prydawn hwn, oddiwrth Ioan xx. 31, pryd y cefais gymorth lawer. Mehefin 26. (dydd Iau) Heddyw y cefais fy neillduo i waith y weinidogaeth yn addoldy Henllan. Y mae addunedau Duw arnaf yn awr i fod yn ffyddlon a diwyd yn yr ymddiriedaeth a roddwyd i'm gofal. Duw a'm cynorthwyo i gyflawni fy swydd er ei ogoniant ef a lles yr eglwys. Dechreuwyd gwaith y dydd gan Mr. George Palmer. Traddodwyd y bregeth gan Mr. David Williams, Caerdydd, oddiar Heb. v. 3, a phregeth ragorol ydoedd. Gweddwyd yr urdd weddi gan Mr. Phillip Pugh. Traddodwyd y siars i mi gan fy athraw, Mr. Evan Davies, oddiwrth Rhuf. xi. 13, a diweddyd drwy weddi gan Mr. William Maurice, o Drefgarn." Ar y cyntaf o Awst, 1746, symudodd o Gaerfyrddin i dŷ Mr. Lewis Phillips, ger Henllan, lle y bu yn lletya am ddwy flynedd, a bu ddwy flynedd drachefn yn nhŷ David John, o'r Lan. Ar y 18fed o Fai, 1750, ymunodd mewn priodas ag un o ferched y Parchedig Daniel Phillips, o Bwllheli, o'r hon y cafodd ddau o blant. Wedi priodi bu yn byw mewn lle o'r enw Gwauntrebeddau, ger Henllan, hyd Hydref 26ain, 1752, pryd y symudodd i Lacharn, lle y parhaodd i gyfaneddu hyd Ebrill 14eg, 1760, pan yr ymadawodd o Henllan ac y symudodd i Loegr. Ymddengys iddo fod yn dra llafurus a llwyddianus am y pedair blynedd ar ddeg y bu yn gweinidogaethau yn Henllan. Byddai fynyachaf bob boreu Sabbath yn Henllan, ac yn y prydawn ar gylch yn Llandeillo, St. Clears, a Lacharn. Cawn yn ei ddydd-lyfr enwau saith a deugain a dderbyniwyd ganddo i gymundeb eglwysig yn Henllan o fis Gorphenaf, 1746, hyd ddiwedd y ffwydd-yn 1751. Nid oes cofnodion ar gael am yr ychwanegiadau at yr eglwys, o 1751 hyd ei ymadawiad i Loegr, ymddengys fod y dail hyny wedi eu colli o'r dydd-lyfr ar y 5ed o Awst, 1748. Er fod eglwys Henllan

yn un o'r eglwysi lluosocaf a chyfoethocaf yn y Dywysogaeth y pryd hyny, yr oedd ei chyfraniadau at gynaliaeth y gweinidog yn gywilyddus o isel, o £20 i £32 y flwyddyn oedd y cwbl a dderbynai Mr. Morgan, ac yr oedd yn agos haner y symiau bychain hyn yn dyfod iddo o'r *funds* yn Llundain. Ysgrifnodd yn ei ddydd-lyfr am Bhagfyr, 1764; "Gan nad wyf yn cael digon oddiwrth y weinidogaeth i gynal fy nheulu, ac yr wyf ar ol ymgynghori ag amryw gyfeillion yn Lloegr a Chymru wedi penderfynu cadw ychydig o fasnach, ac yr ydwyf wedi cael boddlonrwydd i'm meddwl ei bod mor gyfreithlon i weinidog fod yn fasnachwr pan y byddo ei amgylchiadau yn galw am hyny ag ydyw iddo ddal fferm." Ymddengys oddiwrth ryw grybwyllion a welir yn ei ddydd-lyfr, i'r fasnach, gan nad beth ydoedd, droi i raddau yn aflwyddianus iddo, ac am hyny penderfynodd symud er anwyled oedd pobl Henllan ganddo, i le y cawsai gynaliaeth oddiwrth y weinidogaeth yu unig. Yn niwedd y flwyddyn 1759, ysgrifena, "Gan fy mod yn gweled nas gallaf fyw a chynal fy nheulu, yr wyf wedi cael fy ngorfodi yn erbyn fy nhuedd i feddwl yn ddirifol am symud o Henllan; ac yn gymaint a'm bod wedi derbyn galwad oddiwrth yr eglwys yn Delph, Saddleworth, Yorkshire, lle mae golwg obeithiol i mi fod yn ddefnyddiol, a chael cynaliaeth gysurus, yr wyf wedi penderfynu yn ol gweddol ac ystyried llawer i dderbyn ei galwad; ac yr wyf yn gobeithio mai ewyllys Duw yw hyny. Mae yu wir, fod pobl Henllan yn awr wedi cynyg codi fy nghyflog i £40 y flwyddyn, pe aroswn yn eu plith; ond gan fy mod wedi cael fy mher-swadio yn fy meddwl fod yr alwad o Delph yn alwad oddiwrth Dduw, mewn atebiad i'm gweddiau, yr wyf yn rhwym o ufuddhau i'r llef. Yr wyf yn gobeithio na ddarfu i mi wneuthur dim yn fyrbwyll yn yr achos hwn. O Dduw, par i'th bresenoldeb fyned gyda mi i'm cynorthwyo, i'm cyfarwyddo, ac i'm bendithio yn ngwaith y weinidogaeth, i'm harwain i a'm heiddo yn ein holl ffyrdd. Caniata hyn er mwyn Crist, Amen." Ar y 13eg o Ebrill, 1760, ysgrifena, "Heddyw bum yn ceisio traddodi fy mhregeth ymadawol yn Henllan, oddiwrth Dat. iv. 11; ond yr oedd yr amgylchiad yn effeithio gormod ar fy nheimladau i mi allu dywyed nemawr ar bwnc fy nhestun, a chyda llawer o ddagrau y dywedais yr hyn a ddywedais. Y pryd-nawn yn nhŷ James Palmer, yn mhlwyf Llangan, bum yn dywedyd ychydig oddiar Esaia, lv. 1. Ebrill 14eg, 1760. cychwynais i a'm teulu o Lacharn tua Delph, yn Yorkshire. O Dduw, gwneler dy ewyllys di; caniata dy fendith a'th bresenoldeb i mi." Felly ymadawodd y gweinidog talentog hwn a gwlad ei enedigaeith, ac ni ddychwelodd i ymsefydlu ynddi byth mwyach. Er i Thomas Morgan wellhau ychydig ar ei amgylchiadau wrth symud i Delph, cyfarfyddodd yno a gofidiau ereill llawn mor anhawdd i'w dyoddef ag amgylchiadau

gwagedig. Cafodd er ei ddirfawr siomedig-aeth, fod yr eglwys mewn cyfwr truenus iawn, rhai o'r aelodau yn Antinomiaid, ac ereill yn Arminiaid penboeth, os nad yn Ariaid, a'r rhan fwyaf o honynt yn anfoesgar a bryntion eu hymarweddiad. Penderfynodd yn fuan ymadael a'r lle annymunol hwnw; a chan gynted ag y gwnaeth ei fwriad yn hysbys derbyniodd amryw alwadau o Gymru a Lloegr, megys Pwllheli, Penybontarogwy, Devizes, Lidiste, Warley, ger Halifax, a Morley, ger Leeds. Symudodd i Morley yn mis Hydref, 1763. Yr oedd yr eglwys hono drachefn mewn sefyllfa dra annymunol o herwydd amrywiaeth barn am athrawiaethau yr efengyl, rhai yn Belagiaid, ac ereill yn uchel Galfiniaid. Ar sefydliad Mr. Morgan yno, ymneillduodd y blaid uchel Galfinaidd, a chyfododd achos newydd yn y dref. Cyn pen blwyddyn wedi symud i Morley, sef Medi 18fed, 1764, bu farw ei auwyl wraig ar ol cystudd o fwy na dwy flynedd o barhad. Yn mhen pedair blynedd wedi colli gwraig ei ieuenctyd, cawn ef yn dychwelyd i ardal Henllan, i edrych am ail wraig. Cofnoda ei ail briodas fel y canlyn: "Medi 14eg, 1768, priodwyd fi heddyw yn eglwys Llanboidy, a Mrs. Phillips, gweddw y Parchedig Mr. Phillips, o Benpontbren, yr hwn a fu yn gydweinidog a mi yn Henllan amryw flynyddau. O Dduw, bendithia ni yn y berthynas newydd hon, a gwna ni yn gysur y naill i'r llall." Treuliodd efe ei flynyddau diweddaf yn hynod o barchus yn Morley. Cofnoda ryw dri neu bedwar o ychwaneg-iadau at yr eglwys bob blwyddyn, a chafodd y fraint o gadw y gynulleidfa rhag myned yn Sosiniaid, fel yr aeth llawer o'r hen gynulleidfa oedd tua diwedd y ganrif ddiweddaf. Yn y flwyddyn 1795, cafodd ei daro a'r parllys, fel y gorfu iddo roddi y weinidogaeth i fyny; ac ar yr 2il ddydd o Orphenaf, 1799, bu farw yn ddedydd, yn agos i 80 mlwydd oed. Yr oedd ef yn ddyd o ddysgoidiaeth helaeth. Dywedai un a'i hadwaelai yn dda ei fod yn ddyd hardd nodedig ei ymddangosiad, fod ei lais yn hynod soniarus, a bod ei bregethau yn eglur a tharawidiol iawn. Y mae yn eithaf anlwg ei fod yn ddyd craffus a meddylgar. Yr oedd yn rhagori mewn doniau a hyawdledd, yn ymadroddwr ffracth a nerthol yn y ddwy iaith. Yr oedd wedi enill lle dwfn iawn yn serchiadau y bobl fel na fedrent ymddyddan am dano am hir amser ar ol ei ymadawiad heb dywallt dagrau o herwydd eu colled. Ysgrifnodd amryw erthyglau i'r *Gentleman's Magazine* ar wahanol faterion, yn benaf ar athronyddiaeth naturiol. Y maent i'w gweled yn gyfrolau am y blynyddoedd canlynol o'r cylchgrawn hwnw, o 1749 i 1765. Ysgrifnodd hefyd ddau lyfrlyn yn erbyn golygiadau Sosinaidd Dr. Priestley, a phregeth mewn urddiad yn Leeds. Yr oedd Mr. Morgan yn Henaduriaethwr o ran ei farn am drefn eglwys. Ysgrifnodd draethawd i amddiffyn y drefn hono, yn ngwyneb cyhuddiadau a ddygid yn ei herbyn ei bod yn tueddu i Sosiniaeth ac

Ariaeth. Ymddengys oddiwrth y traethawd ei fod yn ddyn o feddyliau diwylliedig, o ddrychfeddyliau cryfion a choethedig, ac yn medru gosod allan ei olygiadau yn drefnus ac mewn iaith dlos a hyrwydd. Nis gwyddom am ddim arall o'i eiddo a ymddangosodd drwy y waag.

MORGAN, THOMAS, oedd weinidog yr Annibynwyr yn Aliffe-street, Goodman's Field, Llundain. Mab ydoedd i Mr. T. Morgan, Henllan, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn y gymydogogaeth hono yn y flwyddyn 1752. Cafodd ei ddwyn i fyny i'r weinidogaeth. Derbyniodd ei addysg athrofaol yn athrofa Hoxton, dan ofal y Doctoriaid Kippis, Savage, a Rees. Bu am ychydig amser yn weinidog yn Abington, Berkshire, ac wedi hyny yn Aliffe-street. Yn 1804 rhoddodd ei weinidogaeth i fyny a dewiswyd ef gan ymddiriedolwyr Dr. Daniel Williams, yn llyfngellydd yn Redcross-street. Yn 1819 graddiwyd ef yn LL.D., gan brif athrofa Aberdeen, a bu farw Gorphenaf 21, 1821, yn 61 mlwydd oed. Claddwyd ef yn medd y Dr. Daniel Williams, yn Bunnhill Fields, Llundain. Ni bu erioed yn briod.

MORGAN, SYR CHARLES, Barwnig Tredegar, sir Fynwy. Ganwyd ef Chwefror 4ydd, 1760. Ni bu boneddwr yn Nghymru erioed yn fwy haelionus na'r barwnig clod-wiw hwn, a threuliai ganoedd o bunau yn y flwyddyn i gefnogi amaethyddiaeth; ac yr oedd yn noddwr mor fawr i feirdd a llenyddiaeth Gymreig fel yr oedd wedi cael ei gyfenwi yn "Ifor Hael" yr oes bresenol. Yr oedd yn un o wladgarwyr enwocaf y Dywysogaeth. Pan oedd yn un o'r gwahoddedigion yn mkrionas Miss Hall, efe a gymerwyd yn glaf yn yr *influenza*; ond er nad oedd ei anhwylder yn peri dim gofid i neb ar y cyntaf, efe a waethygodd yn fuan, ac yn mhen ychydig ddyddiau aeth ei gyflwr yn anobeithiol; ac ar y 5ed dydd o Dachwedd, 1847, oddeutu dau o'r gloch y prydawn, bu farw yn dawel a diboen yn mhresenoldeb ei ferch, y Foneddiges Rodney, a'i feibion, oddieithr Syr C. M. B. Morgan, ei fab henaf, ag oedd yn absenol trwy afiechyd. Yr oedd Syr Charles Morgan ar y pryd yn agos gorphen ei 86 mlwydd oed, gan adael ar ei ol chwech o blant, sef tri mab a thair merch. Ei feibion ydynt y presenol Syr Charles Morgan Robinson Morgan, yr hwn oedd aelod seneddol dros dref Aberhondu ar y pryd; y Parch. Augustus Morgan, ofseiriad yn eglwys Loegr; Mr. Octavius Morgan, un o'r aelodau seneddol dros sir Fynwy; a bu iddo un mab arall, sef Mr. George Morgan, yr hwn a fu farw ychydig amser o flaen ei dad. Ei ferched oeddynt Mariah Margaret, yr hon a briododd a'r Milwriad Millman; ac Angelina Cecilia, yr hon a briododd Mr. Hugh Owen, mab henaf Syr John Owen, o Orielton, sir Benfro; a Charlotte, yr hon a briododd ag Arglwydd Rodney, yr hon oedd wedi ei gadael yn weddw ar y pryd.

MORGAN, JOHN, gweinidog y Trefnyddion Calfinaidd yn sir Benfro. Ganwyd

ef yn Nhrefdraeth, sir Benfro, yn y flwyddyn 1817. Efe a ymunodd a chrefydd pan yn ieuano gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Yr oedd fel dyn yn neillduol o hynaws a char-edig; yr oedd ganddo galon fawr a chynnes; fel Cristion, yr oedd yn ddiargycoedd a dirag-rith; ac fel pregethwr, yr oedd yn sylweddol, defnyddiol, a chymeradwy. Yr oedd ei sel a'i fywiogrwydd gyda phethau crefyddol y fath, fel y teimld colled a hiraeth mawr ar ei ol pan y terfyniodd ei ddyddiau, yr hyn a gymerodd le Mai 28in, 1858, pan yn 41 mlwydd oed, ar ol byr gystudd, yn nghanol ei ddyddiau, ei lafur, ei ddefnyddioldeb, a'i obeithion. Yr oedd wedi ei benodi i gael ei neillduo yn nghymdeithasfa mis Awst canlynol, i weini yr ordinhadau; ond aeth ef cyn hyny o dan neillduad arall, sef o'i dy i'w fedd, ac o'r byd i'r nef. Dyma un prawf ychwanegol wedi ei gael, mai nid fel y meddylia dyn y meddylia Duw. Yr oedd ef a'r brawd Epoch Lewis, Abergwaun yn "gu ac yn anwyl" iawn o'u gilydd yn eu bywyd, ac "yn eu marwolaeth nis gwahanwyd hwynt" oddieithr dros enyd fechan. Ar ddydd claddedigaeth Mr. John Morgan, yr oedd tyra luosog wedi ymgasglu, nos oedd yn debycach i gladdedigaeth un o fawrion y byd na dyn o amgylchiadau canol radd. Cyn cychwyn o'r tŷ darllenodd a gweddiodd y Parch. Thomas Lamb, Abergwaun; yna awd gyda y corff i gapel y Trefnyddion, lle y gweddiodd y Parch. S. Lewis, Hall, ac y pregethodd y Parch. B. Sadrach, Trefdraeth, a therfynwyd trwy weddi, gan y Parch. G. Williams, Tyddewi. Yna cychwynwyd tua mynwent y llan, lle y rhoddwyd ei gorff i orwedd hyd y dydd mawr. Cyn ymadael oddiwrth y bedd, rhoddodd y Parch. Llewelyn Thomas, ficer y lle y penill canlynol allan—

"Mi gysgaf hun yn dawel
Dros enyd yn y gravel, &c."

MORGAN, THOMAS, cenadwr Wealeyaid yn yr India Orllewinol. Ganwyd ef yn Neheudir Cymru. Yn moreu ei oes cafodd ei ddychweled at Dduw; ac er ei gyfansoddiad ofnus ac yn tueddu i enciliaeth, cymellwyd ef gan gariad Crist i fyned i'r weinidogaeth gyoeddus, yn yr hon y llafuriodd gyda dyfalwch difin bum mlynedd ar hugain, saith mlynedd yn Lloegr a deunaw yn mhllith yr Affricaniaid caethion yn Ynysoedd yr India Orllewinol. Yr oedd ef yn ddyn o'r cywirdeb manylaf ac o ymddygiad un-iawn, yn dirion a serchog fel cydlafurwr ac arolygwr; ac fel Cadeirydd y Taleithau Tramor; yn hynod am gywirdeb ac eglurdeb yn ei gyfrifon cyllidol, ac am gynildeb yn gwario arian y cyffredin. I'w gydweithrediad gwresog ef a'r ddirprwyaeth genadol yn eu trefniadau yr oedd yn ddyledus am eu galluogrwydd i helaethu terfynau eu defnyddioldeb a chynyddu nifer llafurwyr y rhan hono o'r maes cenadol. Bu farw yn sydyn iawn ar ei daith i gynadledd; ond yr oedd ei waith wedi ei orphen; yr oedd ei enaid yn added i ogoniant; a bydd ei goff-

adwriaeth yn hir yn werthfawr i'w gyfeillion yn Lloegr, ac i'r miloedd o negroaid a ddychwelwyd at Dduw, neu a adeiladwyd yn y ffydd trwy ei weinidogaeth, yn yr India Orllewinol.

MORGAN, JENKIN, gweinidog gyda'r Annibynwyr yn Cefnarthan, Bethel, a Phen-tretygwyn. Ganwyd ef yn mhlwyf Llan-ddewi Aberarth, yn sir Aberteifi, Chwefror 24, 1762. Yr oedd ei rieni pan anwyd ef, ac am ddeuddeg mlynedd wedi ei enedigaeth, yn aelodau yn yr Eglwys Sefydledig; ond wedi hyny ymunasant a'r eglwys Bresbyteriaidd yn y gymydogoeth, lle buont yn aelodau ffyddlon hyd eu marwolaeth. Bu Jenkin Morgan pan yn blentyn, am ryw hyd yn yr ysgol; ond nid ymddengys iddo gael nemawr o fanteision addysg; eto trwy ddiwydrwydd daeth i gryn wybodaeth o'r Seisneg, a hyny mor bell ag i ddeall yn rhwydd esboniadau, geiriaduron, a llyfrau da ereill, yn yr iaith hono. Rhoddwyd ef i ddysgu y gelfyddyd o wau, yr hon a ddylynodd am rai blynyddoedd, ac enillai ei fywiolaeth trwy weithio a'i ddwyllaw am ysbaid fawr o amser. Yn ngweinyddiad rhagluniaeth symudodd Mr. Morgan pan yn ddyn ieuanc o Geredigion i gymydogoeth Ffaldybrenin, sir Gaerfyrddin; a phan ydoedd rhwng 23 a 24 oed, priododd ag un Eliasbeth Jonathan, rhieni yr hon a berthynent i'r eglwys Gynulleidaol yn Esgairdawe. Yn ol y dystiolaeth a adawodd efe ar ei ol mewn ysgrifen, ymddengys ei fod yn meddwl rhywbeth am grefydd er yn blentyn, o leiaf, er yn dra ieuanc. Dywedai ei fod pan yn ddeuddeg mlwydd oed, mewn gofid a thrallod mawr yn herwydd ei bechodau; a pharhaodd felly trwy flynyddoedd ei ieuentyd ar amserau, ac ar brydiau ereill byddai yn hollol ddideimlad. Weithiau elai allan oddiwrt h ei waith i'r coed, i dywallt ei enaid mewn gweddi, ac i ymdrechgu gyda Duw; ond wedi hyny efe a anghofiai ei enaid, ac esgeulusai orseddfaine y gras am ddiwrnodau. Wedi iddo briodi daeth i fwy o deimlad am ei gyflwr. Dangoswyd llwybr ei ddyledsawd yn fwy goleu o'i flaen, ac ystyriai ddaioni yr Arglwydd tuag ato, nes byddai yn teimlo ei fynwes yn llawn cynesrwydd ato ef, ei ffyrdd, s'i bobl; ac yn mhen tua thri mis wedi iddo briodi, derbyniwyd ef a'i wraig yn aelodau o'r eglwys Annibynol yn Esgairdawe, lle y buont yn aelodau am oddeutu ugain mlynedd. Yr oedd yr eglwys y pryd hwnw dan ofal gweinidogaethol y Parch. Phillip Morris. Yn mhen blwyddyn a haner wedi ei dderbyn yn aelod, neillduwyd ef yn henuriad llywodraethol, yr hon swydd oedd y pryd hwnw yn bodoli yn yr eglwysi Annibynol yn dra chyffredinol. Cyflawnodd y swydd hon er boddlonrwydd i'r eglwys, hyd oni symudodd o'r gymydogoeth. Yn mhen oddeutu deng mlynedd, dechreuodd bregethu yn gynorthwyo i'r Parch. David Morgan, yr hwn oedd yn gweinidogaethu y pryd hwnw yn Esgairdawe; ac yn ol fel y dywedai ef ei hun, nid oedd yn meddwl wrth ddechreu pregethu, fyned mewn un modd

allan o gylch yr eglwys y perthynai iddi; ond yn fuan cafodd alwad i Dy'nygwndwn a Chilcenin yn fisol, yn nghyd a Rhydybont a Gwernogle; a bu yn pregethu yn y lleoedd crybwyllodig hyd oni symudodd i Bentretygwyn, wedi cael o hono alwad i ymgymeryd a gwaith cyflawn y weinidogaeth yno. Neillduwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth yn Mhentretygwyn Ebrill 16, 1807, pryd yr oedd y gweinidogion canlynol yn wyddfodol ar yr achlysur:—Parchedigion David Morgan, Esgairdawe; Jonathan Jones, Rhydybont; Peter Jenkins, Brychgoed; D. Davies, Sardis; David Williaws, Llanwrtyd; Daniel Evans, Rhaiadrwgwy; Daniel Jones, Crugbar; a David Powell, Casbach. Yma y bu Mr. Morgan yn llafurio hyd ddydd ei farwolaeth. Gyda golwg ar ei daith grefyddol, ni ddiangodd rhag cael ei guro yn nhrigfa y dreigiau; a bu ei fynwes weithiau yn dra therfysgelyd yn herwydd y tonau a ymluchient o'i mewn. Clywsom ef yn dywedyd a dagrau ar ei ruddiaid, am ei dralod o herwydd meddyliau atheistaidd, y rhai fel picellau tanllyd a saethid i'w galon. Ymosododd y gelyn arno a'r arfau hyn yn fuan wedi iddo ymuno a'r eglwys, ac achosasant iddo ofidiau a gwasgfeuon mawrion. Yn y cyfyngder mawr cyfodai o'i wely i weddio am i'r Arglwydd ei waredu rhagddynt, a'i gadw allan o fagl y brofedigaeth lawr hon. Yn yr adeg hono aeth i wrando y Parch. David Morris, i Henllan, a bu y bregeth o fendith neillduol iddo. Rhwng y bregeth hono a darllen gwaith Gurnal, galluogwyd ef i wrthsefyll rhuthr y gelyn, a chafodd lonydd rhag llaw gan atheistaeth. Cafodd ffinder mawr oddiwrt brofedigaeth arall, sef ofni ei fod wedi fforsfedu pob ffafr oddiwrt yr Arglwydd, am ei fod wedi pechu yn erbyn goleuni cydwytod. Ond daguddiodd yr Arglwydd ei hun yn Dduw'r gras a'r maddeuant iddo trwy y Cyfryngwr; a chafodd dastu ei faich i lawr, ac anadlu yn ymyl croes ein Harglwydd Iesu Grist. Rhodiodd yn ol deddfau glân y nefoedd, gan harddu athrawiaeth Duw ei Achubwr trwy ei oes. Gyda golwg ar ei weinidogaeth, rhoddodd yr Arglwydd arwyddion o'i foddlonrwydd arni, a bendithiwyd hi i gan-oedd. Nid oedd ei bregethau yn ardderchog o ran eu cyfansoddiad; ond yr oeddynt yn neillduol am eu tuedd santaidd, ac i gynesu meddyliau y rhai a'i gwrandawent mewn cariad at Dduw a'i waith. Llafuriodd yn ddiwyd yn ngwinllan ei Arglwydd hyd ei fedd. Yr oedd yn un o deimladau drylliog iawn, fel y gwelid ei wedd yn cyfnewid pan ddywedai neu pan wrandawai am gariad Duw at ddyn colledig. Yr oedd yn fawr dros athrawiaethau gras—difyrwech ei enaid oeddynt. Nid oedd mewn un modd yn Antinomiad. Yr oedd yn lletygar tu hwnt i'r cyffredin—yr oedd canoedd a dystient hyn; yn mhob ystyr yr oedd yn Gristion trwyadl. Yn y blynyddoedd diweddaf o'i oes yr oedd yn dra agored i anhwylderau, a gwelid arwyddion amlwg o ddadfeiliad yn ei babell; eto galluogid ef i gyflawni ei weinidogaeth,

ac ni fethodd ond un Sabbath cyn ei farwol-aeth. Cymerwyd ef gan ei afiechyd diwedd-af bore dydd Gwener, a chyfododd enynfa yn ei wddf a'i ben; a dydd Mercher canlynol, Tachwedd 13, 1833, rhoddodd yr anadliad Jlaf, ac mewn mynydyn cyrhaeddodd wlad yr hedd, lle'r oedd y delyn a'r gân yn ei aros; ac y mae yn awr yn mysg y gwared-igion sydd wedi eu selio ar Fynydd Seion. Gadawodd ar ei ol weddw, a merch yn weddw, yr hon a fuasai yn wraig i'r diweddar Jonathan Davies, ac a briododd wedi hyny ag un Prydderch. Mab iddi hi, ac wraig Jenkin Morgan, yw y Parch. Jenkin Morgan Prydderch, gweinidog llafurus y Wern a Phen-ycae, Ceredigion.

MORGAN, JOHN, gweinidog y Bedydd-wyr yn Llanymddyfri. Ganwyd ef yn Tal-yryn, gerllaw y dref hono, yn y flwyddyn 1794. Yr oedd ei rieni yn bobl grefyddol, a chafodd yntau ei enill at grefydd pan yn bumtheg mlwydd oed. Derbyniwyd ef yn aelod eglwys yn Bwlchyrliw, gan y diweddar Barch. D. Saunders, wedi hyny o Ferthyr, yn y flwyddyn 1806. Efe a'i berthynasau yn bonaf a fu yn foddion i sefydlu achos yn Nghwm Sarnddu, yn y flwyddyn 1808. Cawn ef a'r Parch. Daniel Jones, Tongwynlas wedi hyny, yn dechreu pregethu gyda derbyniad mawr. Ar ol hyn bu am ddwy flynedd yn mwynhau manteision addysg athrofaol yn Nghaerodor. Ac yn mis Mai, 1816, neillduwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth yn Nghastellnewydd Emlyn a'r Drefach; lle y bu yn hynod boblogaidd a llwyddianus am dair blynedd, pryd y symudodd i Narberth. Yn mhen ychydig fisoedd wedi ymsefydlu yn Nghastellnewydd, daeth yn dra derbyniol o ran ei ddawn, ac yr oedd ganddo fantais i hyny, gan iddo gael cryn lawer o ddysgeidiaeth yn ei ieuentyd. Sefydlwyd ef yn fugail ar yr eglwys yn Narberth Ebrill 21, 1817. Bu yno am bedair blynedd, a derbyniodd yn ystod yr amser hwnw 76 o aelodau. Ymadawodd yn ngwanwyn 1822. O hyny hyd yr Hydref yr un flwyddyn, bu yr eglwys mewn sefyllfa drallodus ac isel, hyd oni ddaeth y Parch. Benjamin Thomas i gymeryd ei gofal. Cymerodd John Morgan yn awr ofal yr eglwys yn Ngharesawdde, ger Llangadog, am rai blynyddau. Gyda llawer iawn o ddigalondid o herwydd methu llwyddo, rhoddodd ei wasanaeth i fyny. Tua'r flwyddyn 1828, efe a briododd ferch henaf Mr. Williams, Ddysgwylfa, ger Abergorlech, yr hon ar y pryd ydoedd weddw, ac yn byw yn Pantglas, Llanfynydd. Cymerodd ofal yr eglwys fechan yn y lle hwnw, yn nghyd a chapel arall o'r enw Smyrna, yr hwn y bu efe yn llafurio i'w adeiladu. Yn mhen rhai blynyddau dychwelodd i'w hen arthef, Tal-yryn. Efe oedd gweinidog cyntaf yr eglwys yn Llanymddyfri, nes ei hanalluogyd ef gan y parlys. Yr oedd amryw bethau yn gwneud Mr. Morgan yn ddyn. Yr ydoedd o gynneddfau naturiol cryfion—o ddoniau tra emillgar a phoblogaidd; yn ddyn hawddgar a hardd ei wedd; yn medru ar y ddwy iaith;

a'i enw yn uchel a pharchus trwy y wlad. Yr oedd yn un o gedymr ei dymor. Bu ei ymadawiad yn golled i'r eglwys. Oddeutu wyth mlynedd cyn ei farwolaeth cafodd ergyd gan y parlys, yr hyn a'i cwbl analluogodd i bregethu; eithr bu yn alluog i ddylyn moddion gras hyd y tair wythnos olaf o'i oes. Bu farw Tachwedd 12, 1864, yn 76 mlwydd oed. Claddwyd ef yn meddrod ei wraig wrth gapel Ebeneser, Llanymddyfri; pryd y gweinyddodd y brawd John Williams, Smyrna, ar yr achlysur.

MORGAN, JOHN, YSW., meddyg, Llundain, a anwyd yn mis Mawrth, 1780, mewn pentref bychan a elwir Talsarn, ar lan Ayton, yn sir Abertseifi. Efe oedd yr henaf o chwech o blant. Ac er nad oedd ei dad ond saer coed cyffredin, eto ymdrechodd yn ganmoladwy iawn i roddi dysgeidiaeth dda i'w holl feibion, fel yr aeth dau o honynt yn feddygon, a'r llall yn offiriad. Bu John, gwrth-ddrych y nodiadau hyn, yn dysgu yr alwedigaeth feddygol gyda'r diweddar Edwards, o Abermeurig; lle hefyd yr ymunodd efe ag eglwys Dduw, yr hon oedd y pryd hwnw dan ofal y diweddar enwog a'r Parchedig Thomas Gray, yr hwn y mae ei glod yn yr holl eglwys, a'i goffadwriaeth yn fendigedig. Wedi iddo orphen ei amser fel breintwas meddygol, a myned trwy yr ysbytai yn Llundain, yn ol y drefn i feddygon ieuainc, efe a ymsefydlodd yn Nghastellnewydd Emlyn, fel cynorthwywr i feddyg enwog y lle hwnw, o'r enw Morgans, ac wyr o du ei fam i'r diweddar Rowlands, Llangeitho. Yno priododd â Miss Morgans, chwaer ei feistr. Yn fuan ar ol priodi, symudodd ef a'i wraig i Dyddewi, sir Benfro. Efe a ddaeth yn fuan i barch ac enwogrwydd mawr trwy yr holl gymydog-aeth hono; ac nid yn aml y bu meddyg yn Nghymru yn uwch ei gymeriad, nac yn hel-aethach ei ymarferiad. Yr oedd efe yn deilwng o hyn oll, nid yn unig am ei fedrusrwydd meddygol, ond hefyd o herwydd ei ymddygiad Cristionogol, addfwyn, a boneddigaid tuag at bob dyn, a phob graddau o ddynion. Yn y bythod gwaelaif, yn gystal ag yn y palasau goreu, nid oedd neb mor gymeradwy ag ef fel meddyg. Clywyd ef yn dywedyd y byddai yn derbyn tua thri chant o blant i'r byd bob blynyddyn gyda'u gilydd, tra bu yn aros yn sir Benfro, yr hyn oedd nifer fawr mewn gwlad felly. Aflraid yw i ni ddywedyd fod ei amgylchiadau yn gwellau gyda chymaint o ymarferiad. Yr oedd ef a'i briod yn aelodau gyda'r Trefnyddion Calfinaidd yn Nhyddewi; a byddai llawer o hen bregethwyr teithiol y Corff yn adgofio gyda llawenydd, fod eu ty yn agored i'w derbyn, ac i'w lletya yn gysurus pan yn aros yn Nhyddewi. Tua'r amser yr ymsefydlodd yno, dygodd ei frawd ieuangach nag ef, i fyny yn yr alwedigaeth feddygol; yr hwn wedi hyny a ymsefydlodd yn Llundain, ac a ddaeth i ymarferiad mawr, ac i feddianau lawer. Y gwr hwn wrth ystyried fod ei frawd a'i addygydd yn tynu yn mlaen mewn oed, ac yn llafurio yn galed ddydd a nos, a

hyny ar hyd gwlad eang a noeth, a geisiodd ganddo ddyfod ato efi'r brif ddinas, i gymeryd rhan o'i alwedigaeth ar y dechreu, a'r cwbl yn mhen ychydig. Tafiodd y cynyg hwn ef i gryn betrusder a chyfyng-gyngor. Ni fynai ei gyfeillion lluosog yn Nyfed iddo ymadael a hwy, ac nis gwyddai yntau beth i'w wneud. Modd bynag, o'r diwedd penderfynodd ufuddhau i gais ei frawd; a thua diwedd y flwyddyn 1822, symudodd ef a'i deulu—gwraig a chwech o blant, i Lundain, ar ol bod yn Nhyddewi am ddeunaw mlynedd. Yr oedd ei ymadawiad yn achos o alar trwm i holl drigolion Dyfed. Dywedai pawb am dano, eu bod wedi colli cyfaill didwyll, a Christion teimladwy. Bu ei frawd crystal a'i air—rhoddodd yr alwedigaeth i fyny iddo ar ryw amodau, ac ymneillduodd i gymydogoeth arall. Ond gwaelodd ei iechyd yn raddol, a bu farw tua phum mlynedd o flaen ei frawd. Tua blwyddyn a haner cyn ei farwolaeth, rhoddodd yntau hefyd ei alwedigaeth i fyny i'w fab henaf, ac ymneillduodd ychydig allan o'r dref; yn un peth er mwyn iechyd ei briod, a chan feddwl ymarfer ychydig a'i alwedigaeth yn y gymydogoeth boblogaidd lle y preswyliai. Ond cafodd ei symud yn fuan i wlad lle nad oes neb o'r preswylwyr yn dywedyd "Claf ydwyf." Nid oedd neb parotach nag ef i gynorthwyo yn holl achosion crefydd, a gwneud cymwynasau i'r saint. Dyn gwylaidd oedd efe yn mhob man, esgud i wrando, ond diog i lefaru. Yr oedd yn hawdd gwybod fod ei galon gyda Duw. Yr oedd llwyddiant yr achos yn llawenydd iddo ef, a'i aflwyddiant yn dristwch iddo. Nid oedd dim yn gasach ganddo na dynion beilchion, cynenus, tra-arglwyddaid, a dynion cyfrwys yn eglwys Dduw. Gwr syml a diddichell oedd efe, ac a dynion felly yr ymhoffai gyfeillachu. Hoffai yn fawr ymddyddan am yr hen amserau da a welodd ar grefydd, ac am yr hen bregethwyr enwog a thanllyd oedd efe wedi bod yn eu gwrandao yn ngwlad ei enedigaeth. Ond er ei holl ragoriaethau fel dyn, meddyg, a Christion, rhaid dywedyd am dano fel am bawb ereill, "Efe a fu farw," ar haner nos, Mehefin 25, 1839, a chladdwyd ef Gorphenaf 2, mewn claddfa newydd ychydig allan o Lundain.—(*Y Drysorfa am 1839.*)

MORGAN, JENKIN, gweinidog cyntaf yr Annibynwyr yn sir Fon. Efe hefyd oedd sylfaenydd yr eglwys a ymgwyferfydd i addoli Duw yn Rhosymeirch. Ymddengys mai brodor ydoedd o gymydogoeth Caerfili, sir Forganwg; ac iddo gael ei dderbyn yn aelod eglwys yn Watford, yn yr un gymydogoeth. Cawn iddo fyned i'r ysgol i Landdowror, a chael ei anfon gan y Parch. Griffith Jones i gadw ysgol gylchynol rad yn ngwahanol gymydogoethau y Gogledd. Dywedir ei fod yn y flwyddyn 1741, yn cadw ysgol rad yn agos i'r Bala, ac yn cynghori ar hyd y cymydogoethau yn gyffrous a llwyddianus iawn. Ei arfer oedd myned i dai yn yr ardaloedd cylchynol ar y nosweithiau. Un o feibion y daran oedd efe, megys y rhan amlaf

o'r pregethwyr cyntaf; a chafodd lawer o brofion fod yr Arglwydd yn dwyn tystiolaeth i'w weinidogaeth er dychwelyd llawer o bechaduriaid at Dduw. Meddai lawer o gymwysder mewn ysbryd a medrusrwydd i'r gwaith o bregethu; a bu o fawr ddefnydd yn ei dymor yn y parthau hyny o'r wlad y llafuriai ynddynt. Rhoddai yr hybarch a'r anfarwol John Evans, o'r Bala, hanes un oedfa o'i eiddo yn yr ardal hono:—"Un o'r oedfaon mwyaf hynod a glywais am dani erioed oedd hono. Yr oedd noswaith ganu a dawnsio, (fel y byddai yn fynych yn y wlad y pryd hyny,) gan ieuentyd y gymydogoeth, yn ysgubor Ty'nybont, ger y Bala, yn cael ei chynnal bob nos Sadwrn. Yr oedd yr ysgubor dan yr un to a'r ty. Cafodd hen wr perthynol i'r Annibynwyr, yn ddwys ar ei feddwl roddi cais am genad i Jenkin Morgan ddyfod i'r ty yn ymyl yr ysgubor i bregethu ar un o'r nosweithiau, ac ar yr un pryd ag y byddai y bobl ieuainc yn yr ysgubor wrth eu dawns. Cafwyd cenad yn rhyfodd, ac aeth Morgan a'r hen Annibynwr gydag ef at y ty. Daethant yno erbyn bod y bobl ieuainc wedi dyfod yn nghyd. Aeth Jenkin i'r ty, a Duw Gorchuchaf gydag ef, ac a ddechreuodd ar ei waith. Aethant hwythau a'r telynwr, a satan, at eu gorchwyl hwythau i'r ysgubor. Gan fod y ty a'r ysgubor mor agos i'w gilydd, yr oedd llais y naill blaidd yn cyraedd y llall. Dechreuodd y bobl ieuainc ar eu dawns gydag awydd ac egni mawr, gan feddwl boddi y sain a llwyr orchfygu y gwaith oedd yn myned yn mlaen yn y ty. Ond llaw yr Arglwydd fu arnynt mewn ffordd ddirgelaidd, fel na chwasant na hwyll na thymor ar eu dawns, er eu holl ymdrech. Yr oedd Morgan erbyn hyn wedi dechreu ar ei waith er ys enyd, ac yn cael ei gynorthwyo ynddo. Un o'r dawns-wyr a gilodd oddiwrth ei gymdeithion at ddrws y ty i ymwrando, a glynodd y gair ynddo, fel y bu raid iddo dynu yn mlaen i'r ty. Yn y man un arall a'i canlynodd, a'r trydydd, a'r pedwerydd, a'r pumed, nes y daethant o'r diwedd oll i'r ty, a'r hen delynwr gyda hwy; a gorfu arnynt ymlonyddu i wrando. Tra yr oeddynt yn gwrandao, syrthiodd y fath ysbryd grymus o argoeddiad arnynt oll, nes llesasant allan fel y tair mil gynt yn Jerusalem, (Act. ii. 37,) os nad yn yr un geiriau, eto mewn geiriau ag oedd yn arwyddo yr un dychryn a gofid yn achos eu heneidiau. Wedi yr oedfa aethant allan dan wylo ar hyd y ffyrdd a'r caeau tua'u cartrefi." Dywedai Mr. Evans, "Myfi a adwaenwn bump o'r bobl hyn a gawsant eu galw felly yn yr oedfa hono, y rhai a barhaodd yn syml a sylweddol yn eu profes grefyddol hyd eu marwolaeth." Gwelodd yr Arglwydd yn dda ddefnyddio Jenkin Morgan i roddi cychwyniad i ddiwygiad nerthol, effeithiau pa un a welwyd dros amser maith, ac ar wrth-ddrychau lawer. Pan oedd y Parch. Lewis Rees, Llanbrynmair, yn Mhwllheli a Chapel Helyg, yn pregethu, efe a ddywedodd wrth y cyfeillion yno fod dyn o'r enw Jenkin Morgan yn cadw ysgol yn y Bala; ei fod

yn bregethwr doniol a bywiog iawn, ac y gwnai les mawr pe caent ef i'r ardal. Dywedai mai cadw ysgol rad dan y Parch. G. Jones, Llanddowror, yr oedd, dan aden yr Eglwys Sefydledig. Ond pe gallent gael rhyw wr cyfrifol yn yr ardal yn caru crefydd, heb gymeryd arno yr enw Ymneillduwr, fe allai y llwyddai hwnw gyda'r person i gael derbyniad i'r ysgol i'r Eglwys. Dydd Llun canlynol aeth un Francis Evans, Cae'rtyddyn, ar ei farch i'r Bala, a llwyddodd yn ei amcan i gael ganddo ddyfod gydag ef adref ar hyd y nos. Nos dranoeth aeth ag ef i'r Glasfryn Mawr, ac aeth William Richard, yr hwn oedd Eglwyswr, at offeiriad y plwyf, i ofyn cenad i Jenkin Morgan gadw ysgol yn yr Eglwys; yr hyn a wrthododd yr offeiriad yn benderfynol. Dywedodd W. Richard wrtho, "Os oes genych chwi awdurdod ar yr Eglwys, y mae genyf finau awdurdod ar fy nghegin, a gallaf ei rhoddi i gadw ysgol;" ac felly y bu. Daeth lluoedd o blant ac ereill i'r ysgol. Bu yntau yn ddiwyd iawn gyda'i orchwyl yn dysgu iddynt ddarllen, yn eu hegwyddori, ac yn gweddio gyda hwy fore a hwyr. Trefnwyd cyfarfodydd iddo bregethu, a byddai llawer yn dyfod i'w wrando, ac ni bu ei lafur yn gwbl ofer ychwaith. Un tro daeth dyn i'r oedfa a cheryg yn ei logell gyda bwriad i luchio y pregethwr â hwy; eithr Duw a anelodd ei air at ei galon, fel y gorfu arno dafu ymaith y ceryg o un i un, fel yr oedd ei enaid yn plygu i awdurdod y gwirionedd. Dangosodd y gwr hwn arwyddion amlwg o dduwioldeb mewn canlyniad; a throdd allan yn bregethwr bendithiol i lawer o'i gydwladwyr. Ei enw oedd Richard Davies. Dechreuodd rhyw rai yn fuan godi rhagfarn yn meddyliau y bobl yn erbyn yr ysgol, a lledaenent chwedlau celwyddog am dani, nid yn unig trwy ddywydd fod yr ysgolfeistr yn dysgu cyfeiliornadau a defodau nad oeddynt rydd, ond hefyd ei fod ef a William Richard yn bwriadu gwerthu y plant yn gaethweision; a bod llongau yn dyfod i un o'r aberoedd yn fuan i'w cymeryd ymaith i wledydd dyaethr, fel na chai eu rhieni eu gwelod mwyach. Haerai ereill eu bod am ddenu pobl o'u plaid er codi gwrthryfel yn y wlad. Ereill a ddywedent mai ymgasglu yr oeddynt i fyw mewn afendia a thrythyllwch, a llawer ychwaneg o anwiredau disail. Lleihaodd yr ysgoleigion i raddau mewn canlyniad. Nid oes un peth yn rhy ffol gan ddynion i'w gredu pan dan lywodraeth rhagfarn yn erbyn y gwirionedd. Ond cefnogwyd Mr. Morgan trwy roddi galwad iddo i bregethu. Cadwent eu cyfarfodydd mor ddirgelaidd ag oedd bosibl, rhag ofn yr erlidwyr. Wedi gadael yr ysgol yn Glasfryn, llwyr ymroddodd i waith y weinidogaeth yn mhlith yr Annibynwyr; ac efe ydoedd y gweinidog sefydlog cyntaf yn eu plith yn sir Fôn. Yr oedd agor ty i dderbyn pregethwr iddo y pryd hwnw yn amgylchiad difrifol iawn, ac yn fynych yn dwyn anghysur a cholled fawr i'r neb a wnai hyny. Parai hyn gryn anhawser i gael caniatad i gadw cyfarfod cref-

yddol yn eu tai. Pan yr agorid drws i dderbyn gwr i bregethu, rhaid fyddai cadw hyny yn ddirgelaidd i fesur mawr, a gwahodd y cymydogion hyny a dybid yn hoff o'r efengyl i'r oedfa. Felly y gwneid yn amgylchiad Jenkin Morgan. Yr oedd yr efengyl bellach yn dechreu gwneuthur ei hol ar smyrwersonau trwy ei lafur ef. Yn mhen amser efe a briododd ag un o ferched y Tyddyn Mawr, ger Capel Helyg, yr hon oedd wedi ei galw dan weinidogaeth Howel Harris. Ryw amser wedi hyn ymadawodd a'r ardal, ac ymsefydlodd yn sir Fôn, a bu yn foddion i sefydlu eglwys yno, yr hon a adwaenir yn awr wrth yr enw eglwys Rhosymeirch. Yr oedd hyny tua'r flwyddyn 1744. Y mae yn bresenol ar gael yn hen ddyddlyfrau yr anfarwol Baroh. Thomas Morgan, Henllan, sir Gaerfyrddin, gofnodiad o'r gwahanol urddiadau y bu efe ynddynt, ac yn mysg ereill efe a gofnoda urddiad y Parch. Jenkin Morgan, Rhosymeirch, yr hyn a gymerodd le yn Watford, lle yr oedd efe wedi cael ei dderbyn yn aelod eglwys. Cymerodd hyn le yn y flwyddyn 1746, pan bregethodd y Parch. Lewis Rees, ar yr achlysur; ac y traddododd y Parch. Edmund Jones, Pontypool, yr anerchiad i'r gweinidog. Efe a nodu yn mhellach, i Jenkin Morgan fod yn weinidog yn Rhosymeirch am fwy nag ugain mlynedd.

MORGAN, BENJAMIN, oedd weinidog y Bedyddwyr. Yr oedd yn enedigol o ardal Rhydwylym, lle hefyd y derbyniwyd ef yn aelod crefyddol yn mis Ebrill, 1750. Yr oedd gan y gweinidog olwg fawr arno fel un gobethiol i'r weinidogaeth. Felly efe a fu yn dyner a charedig iawn o hono, gan ei anog i weddio yn gyoeiddus yn yr oedfaon. Dechreuodd bregethu yn y flwyddyn 1761. Trwy gydsyniad yr eglwys aeth i'r ysgol i Gaerodor, at Mr. Evans, yn 1762. Bu yno ac yn pregethu oddiamgylch, heb ymsefydlu hyd y flwyddyn 1765, pan aeth ar brawf i Kingstanley, yn sir Gaerloyw. Derbyniodd tuag ugain o aelodau y flwyddyn gyntaf y bu yno. Rhoddasant alwad iddo i ymsefydlu yn eu plith; ac urddwyd ef yno yn mis Mai, 1767. Ond nid hir y parhaodd pethau yn gysurus; gan hyny ymadawodd yn 1770, a bu yn Nghernyw yn pregethu ychydig gyda blwyddyn. Symudodd oddiyno i Gambling, lle'r oedd cangen o eglwys yr enwog Bunyan, gynt, pan oedd yn byw yn Bedford. Nid cysurus iawn y bu efe yno yn hir. O'r diwedd barnodd yn oreu i ymadael; ac felly y gwnaeth yn 1776. Yn 1777, yr ydym yn cael ei fod mewn lle a elwir Ashford, Kent. Nid oes hanes ar gael pa bryd y ganed ef, na pha bryd y bu farw. Dywed un hanes mai yn Bridgewater y terfynodd ei yrfa.— (*Hanes y Bedyddwyr*, tudal. 177.)

MORGAN, ENOCH, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Mhensylfania, America. Yr oedd yn frawd i'r Parch. Abel Morgan, yr hwn hefyd a aeth i America. Ganwyd ef yn yr Alltgoch, plwyf Llanwenog, sir Aberteifi, yn y flwyddyn 1676. Cafodd ei urddo yn weinidog yn y flwyddyn 1780, yn Mhensyl-

fania, lle bu yn llafurio yn ffyddlon am ddeng mlynedd. Gorphenodd ei yrfa yn 1740, yn 64 mlwydd oed.

MORGAN, JOHN, gweinidog y Bedyddwyr yn Ngllufowyr, sir Benfro. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1686; a derbyniwyd ef yn aelod yn Cilcam, lle y pregethid cyn adeiladu Cilfowyr; felly efe a fu yn aelod o gylch 55 o flynyddau. Bu farw yn y flwyddyn 1760. Yr oedd yn preswyllo yn Aberteifi. Ni byddai efe un amser yn gweinyddu yr ordinadau, ond yn unig pregethu; a byddai ar brydiau yn myned oddiamgylch i ymweled a'r eglwysi. Nid oedd ei ddoniau gweinidogaethol yn helaeth. Pan ar ei daith ddiweddaf yn 1760, cymerwyd ef yn glaf yn Blaenafon, sir Fynwy, ac yno y bu farw, a chladdwyd ef yn Llanwenarth.

MORGAN, ROBERT, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Abertawe. Brodor ydoedd o air Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1621. Ymddengys ei hanes yn y cymanfaoedd yn 1653-4, yn llyfr y Fenni. Yr oedd ef yn genad yn mhob un o honynt dros eglwys Caerfyrddin. Yr oedd y pryd hyn yn wr ieuanc, ac y mae yn debyg nad oedd yn weinidog ar y pryd. Tebygol ei fod yn byw yn y tref, neu yn agos iddi. Ond yn amser yr erledigaeth yr oedd yn byw yn agos i Bontypool; a dywedir ei fod yn pregethu yn ei dy ei hun, a lleoedd ereill. Efe a barhaodd i dystiolaethu y gwirionedd trwy yr holl erledigaeth, ac yn hir wedi hynny. Yr oedd yn y gymanfa fawr yn Llundain yn y flwyddyn 1689, yn genad o eglwys Abertawe. Mae ei ddyoddefiadau, ac o bosibl ei garcharau, wedi eu claddu gan mwyaf mewn angof; ond y maent oll wodi eu cofnodi yn llyfr Duw, a chant eu dadguddio "yn y dydd hwnw." Y mae enw Robert Morgan yn llyfr eglwys Abertawe yn 1710. Tebygol iddo farw yn y flwyddyn 1711, yn 90 mlwydd oed. Claddwyd ef yn mynwent Llandlofach, gerllaw y lle yr oedd yn preswyllo yn sir Gaerfyrddin. Yr oedd wedi myned yn rhy wan i allu pregethu am lawer o flynyddau cyn iddo farw. Yr oedd yn aros gyda'i ferch, yr hon a aeth i America ychydig amser cyn ei farwolaeth, fel y crybwyllir yn Hanes Abertawe. Bu yn aelod crefyddol rhwng 60 a 70 o flynyddau. Dywedir ei fod yn brydydd gwyth iawn.

MORGANS, DAVID, gweinidog y Wesleyaid, oedd frodor o ymyl Llangadog, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1793. Ymddengys iddo gael ei ddychweled at yr Arglwydd, dan weinidogaeth Mr. Jones, Bathafarn. Yr oedd yn un o'r rhai cyntaf a ymunodd a'r Wesleyaid yn Llangadog, yr hyn oedd gryn amser cyn adeiladu yno gapel, dechreuodd bregethu tua dechreu y flwyddyn 1811. Pan yn Abertawe yn yr ysgol, llafuriodd am flyddyn fel pregethwr cynorthwyl poblogaidd ac effeithiol; ac yn y flwyddyn 1822, y dechreuodd ei weinidogaeth deithiol. Gwelodd ewylls yr Arglwydd yn llwyddo yn ei law yn y Gogledd a'r Deheu; tynai ar ei ol gynulleidfaoedd mwy na

chyffredin, a byddai y gair o'i enau fel gwlaw ar gnu gwlan, ac fel cawodydd yn dwrfhaw y ddaear. Deallai Seisnez yn well na llawer o'r gweinidogion ag oeddynt yn gyfoedion ag ef. Yr oedd yn gyfaill cyne ac yn hyfforddwr parod pregethwyr ieuanc. Yr oedd ei ddawn mewn cwmpeini yn barchus, ac nid oedd achos iddynt fod mewn angen testun siarad, os byddai ef yn un o honynt. Ni adawodd unrhyw gofion o'i fywyd ar ei ol, ac o ganlyniad nid all oi hanes fod yn fanwl iawn. Yr oedd yn ddyn gwyneb agored, tew, a lluniaidd; oi wynebpryd a ddyndolai lawer o sirioldeb a thymwr dda. Perchlid enw a choffadwriaeth Mr. Morgans yn fawr gan bawb a'i hudwacnont, ac yn enwedig yn Llangadog, Llanymddyftri, a'r cylchoeddi. Byddai bendith gyffroddinol ar y gair o'i enau. Os nad oedd ei faterion yn cael eu trin gyda llawer o ddyfnder maddwl, yr oedd oi bregethau yn wastad yn ddefnyddiol, yr hyn yr yw coron pob gweinidog. Yr oedd yn Wesleyad trwydd, ac yn deall eu trefn eglwysig yn dda. Yn y flwyddyn 1848, ymosododd cystudd arno, ond adfywiodd beth, eto mynai y brodyr iddo fynd yn uwchrif, gan obeithio y gwnai gorphwysiant ei adnerthu; ond atebodd i hynny gyda thoinlad dwfn; "Y mae yn well genyf farw yn nelysllawn waith y weinidogaeth a dderbynias gan fy Nuw, na chael fy ngosod yn *supernumery* ." Ni wellaodd efe yn gwbl o'r cystudd hwn. Bu farw yn Mhontfaon, Morgannwg, Rhagfyr 3, 1848, yn 55 mlwydd oed, wedi bod yn y weinidogaeth 26 o flynyddoedd.

MORGAN, JOHN LLOYD, mab i Mr. Morgan, Forge, ger Henllan, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yr 2il ddydd o Ebrill, 1816. Pan yn ieuanc iawn dangosai arwyddion o gyneddffau cryfion. Ymunodd a'r eglwys yn Henllan, Tachwedd 22, 1829. Cedwid ef yn barchus yn yr ysgol, oblegyd mewn adlysg yr oedd ei holl hyfrydwch. Nid yn aml y ceid dyn ieuanc ag oedd yn deall natur uniondeb llywodraeth ddwyfol mewn cysondeb a gras penarglwyddiaethol yn gystal ag ef. Yr oedd yn mawr hoffi yr iaith Gymreig, a deallai ei gramadeg yn well na nemawr o'i gyfoedion. Cynysgaeddwyd ef o chryn radd o ddawn prydyddol. Cyfansoddodd amryw emynau ar wahanol destunau ac ar wahanol fesurau. Wrth sylwi ar ei rodiad crefyddol a'i lafur dibaid am bob gwybodaeth fuddiol, tuoddwyd yr eglwys i'w anog i arfer ei ddawn i bregethu, yr hyn a ganiataodd gyda llawer o arswyd duwiol, ac ofn nad oedd Duw wedi ei alw i waith mor bwysig. Nid oedd ei bregethau ond byrion ond yn dra sylweddol, a'u sail ar y testun, a phob gair yn ei le fel y galleid eu hargraffu. Hawdd oedd deall mai ffurwyth ei fyfyrddau oedd ei bregethau, ac nid wedi eu dysgu. Barnai dynion o sylw pe cawsai fyw, y buasai yn ymresymydd ardderchog ac yn bregethwr godidog, gan ei fod yn benderfynol i ymroddi i holl waith y weinidogaeth, awyddai am bob cynorthwy er ei addasu i hynny. Cafodd dderbyniad i athrofa Homerton; aeth

yno ar brawf yn ddounaw oed. Ar ddiwedd ei brawf dywedodd cadeirydd yr eisteddfod fod yr athrawon a'r eisteddfod wedi eu cwbl foddhau yndo, a'i fod wedi cael ei dderbyn yn aelod o'r coleg. Nid oedd neb yn perthyn i'r coleg o ddeall cyflymach. Dywedai ei athrawon fod ganddynt feddwl neillduol am ei alluoedd a'i dduwioldeb. Ni chafodd fawr iechyd tra bu yn Llundain. Gweddiai yn daer, fel y gwelir oddiwrth ei ddydd-lyfr am iechyd i ddylyn ei efrydaieth, ond gorfu iddo ddychwelyd adref, ac nid hir y bu yr egiyn tra gobeithiol hwn cyn cael ei ddeifio gan yr anghu. Hunodd yn dawel yn yr Arglwydd Mai 4, 1835, yn 19 oed, a chladdwyd ef yn Henllan.

MORGAN, DAVID, gweinidog yr efengyl yn Esgairdawe, Ffaldybrenin, a'r Gwernogle, oedd o gymydogeath Rhydybont, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef tua'r flwyddyn 1756. Aelod ydoedd o eglwys Rhydybont, ac urddwyd ef yn weinidog yn Nghroftycyff, yn y flwyddyn 1789. Yn ystod amser ei weinidogaeth ef y symudodd y gynulleidfa i addoldy newydd, a elwir Ffaldybrenin, yn yr un gymydogeath, ond yn llawer mwy cyfleus i'r holl ardalywr yn gyffredinol. Ar ol i Mr. Morgan fod yn llafurus am ychydig dros ugain mlynedd yn y lleoedd hyn cymerwyd ef ymaith gan anghu, Chwefror 28, 1800. Yr oedd Mr. Morgan yn yr call, yn Gristion eymal, o ymarweddiad duwiol, yn bregethwr cadarn a goleu yn athrawiaethau yr efengyl, ac yn weinidog diwyd a ffyddlon i Grist. Dylwynwyd ei weinidogaeth a mesur helaeth o lwyddiant, yn enwedig yn ei ddyddiau diweddar. Yr ydoedd yn byw mewn lle a elwir Pantyfedwen, ger Llanybydder, yn dra phell oddiwrth ei eglwys. Nis gellir cymeradwyo hyn yndo ef na'r un gweinidog arall. Yr oedd yn dra siroli ei feddwl yn ei gystudd diweddar. Mwynhai dangnesedd yn ei fynwes er cymaint ydoedd poenau ei gorff gan ei gystudd. Yr oedd dysgogrwydd ei ymddiried yn nghadernid addewidion ei Dduw yn Nghrist y Gwarderwr, yn syndod i'w gyfeillion a'i hamgylchynent, ac yn destun diolchgarwch iddo ei hun ac ereill. Traddodwyd dwy bregeth angladd iddo, sef un gan y Parch. T. Phillips, D.D., Neuaddlwyd; a'r llall gan y Parch. M. Jones, Trelech, oddiwrth Heb. iv. 10, 11; Salm xc. 10. Yr oedd dagrau eglwys ymddifad, a niferi y personau parchus a ddaethant yn nghyd i'w angladd yn uchel gyocedi ei werth a'i ddefnyddioldeb fel dyn, Cristion, a gweinidog yr efengyl.

MORGAN, JOHN, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Abertawe. Yr oedd yn fab i'r Parch. Robert Morgan, oedd yn weinidog yno o'i flaen. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1679, Yr oedd wedi cael ei ddwyn i fyny mewn dysgeidiaeth ac yn bregethwr doniol ac enwog. Gwr ieuanc wrth y naill lygad oedd John Morgan. Cafodd alwad i fyned i Warwick i fod yn weinidog. Efe a aeth i'r lle, ond er galar i laweroedd, bu farw yno yn mhert yr wythnos, yn ol yr hanes, sef 1703. Mae'r

cerfiad caulynol ar ei fedd yn yr iaith Seisnig: "Er coffadwriaeth am Mr. John Morgan, o Landilo, sir Gaerfyrddin, gweinidog yr efengyl. Ymadawodd a'r bywyd hwn ar y 12fed dydd o Fai, 1703, yn y bedwaredd flwydd ar hugain o'i oedran.

MORGAN, PHILLIP, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Maesyberllan, Brycheiniog. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1693. Mae ei enw yn llythyr y gymanfa, 1723. Yr oedd yn wr deallus, parod iawn ei ymadrodd. Yr oedd yr hen weinidog, ac ereill yn yr eglwys, yn ofni ei fod yn rhy hunanol i fod yn ddefnyddiol iawn. Cafodd alwad i'r weinidogaeth yn Nhrwsgoed, ac urddwyd ef yn 1731, yr oedd y pryd hyn yn 37 mlwydd oed. Wedi hyn bu mesur o lwyddiant a chysur yn yr eglwys dros flynyddau. Derbyniwyd yno amryw yn aelodau. Yr oedd Phillip Morgan yn llafurus iawn yr amser hyn drwy yr holl eglwysi. Yr oedd ef yn ddyd o ddeall da yn athrawiaethau yr efengyl; ond yr oedd yn lled dwym ei dymmer naturiol, ac yr oedd dros hir flynyddau wedi cael ei gystuddio gan lewygfydd, y rhai a'i cymerent yn ddisymwrth yn y ty neu allan; byddent ar brydiau yn gryffon iawn, ac yn ei ddal enyd o amser; ond trwy fawr drugaredd cadwyd ef rhag syrthio i'r dwfr na'r tân, pan mor ddirybudd y syrthiai fel yn farw. Gwnaeth hyn, a rhai blinderau ereill wanbau ei gymydsderau gweinidogaethol; tafodd yn raddol oerfelgarwch rhyngddo a rhai o'r eglwys, fel nad oedd mor ddefnyddiol yn ei le ag y buasai; felly rhwng un peth a'r lall, barnwyd yn oreu iddo roddi fyny ei le fel bugail. Yna efe a symudodd i ardal y Fenni, a chafodd lythyr ei fod mewn cymundeb yn Llanwenarth. Nid aml y gallodd bregethu wedi iddo symud i'r parthau hyn. Parhaodd ei gystudd nes iddo derynu ei yrfa fel gwasanaethwr Iesu Grist, ac fel gwir Gristion, yn 1776, pan yn 83 mlwydd oed, wedi bod yn y weinidogaeth am oddeutu triugain o flynyddoedd yn dra diwyd a llafurus.

MORGAN, JOHN, Caernarfon, a aned yn Beaumaris, Mon, Mehefin 10, 1786. Cafodd ysgol dda yn more ei oes, nes dyfod o hono yn ysgolaig gwych yn y Seisneg, Lladin, &c. Ymunodd a chrefydd yn ieuanc, oblegyd cawn iddo ddechreu pregethu yn y flwyddyn 1806, a chafodd ei neillduo i gyflawn waith y weinidogaeth yn Beaumaris, yn 1807. Bu yn boblogaidd iawn yn ei gychwyniad allan, ac yr oedd yndo lawer o ddefnyddiau at hyn. Meddai ar ddygeidiaeth helaeth, corff cadarn a golygu, llais soniarus ac awdurdodol, ysbyrd angerddol a meistrolgar, a digon o hyder yndo ei hun, fel nad oedd un perygl yn ddigon i beri iddo lwfrhau. Ysgrifennodd lyfr ar ddygeiblaeth eglwysig tua 30 mlynedd cyn ei farwolaeth. Symudodd i Gaernarfon yn y flwyddyn 1828, lle bu farw mewn undeb, fel aelod a phregethwr, a'r eglwys o Feddyddwyr yn y lle, Rhagfyr 14, 1863, a chladdwyd ef yn mynwent Llanbeblig, Caernarfon.

MORGAN, HENRY, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Llanglofan, sir Benfro. Yr oedd yn aelod gwreiddiol o Rydwilym. Ganwyd ef tua'r flwyddyn 1720. Wedi iddo ddechreu pregethu anogwyd ef i fyned i'r athrofa yn Nghaerodor, dan ofal y Parchedigion Foskett ac Evans. Aeth yno yn 1744. Wedi bod yn yr athrofa dros yr amser angenrheidiol, efe a ddychwelodd adref. Yr oedd ei gynydd mewn gras a doniau yn amlwg i bawb, a llygad yr eglwys arno i fod yn weinidog arni. Ond nid felly y meddyliai yr hwn y "mae ei ffyrdd yn y mor;" canys terfynodd ei daith y flwyddyn 1747—ddwy flynedd cyn marwolaeth yr hen weinidog, David Richards. Claddwyd ef yn Rhyd-wilym, a gosodwyd carreg ar ei fedd, er dynodi y fan y mae yn gorwedd, a'r geiriau canlynol yn gerffiedig arni:—"Yma y gorwedd corff Henry Morgan, pregethwr; yr hwn a ymadawodd a'r fuchedd hon Awst 6, 1747, yn 27 mlwydd oed." Cyoeddwyd dwy farwnad iddo; a ganlyn sydd ran o un o honnynt:—

"Rhagorol weinidog gwyth, enwog, a chu,
Dysgleirwyth oleud i fagad a fu;
Un tirion naturiaeth, difariaeth a dof,
Arweinydd, wr uniawn, yn gyflawn ei gof.
Bu Henry o'i febyd a'i fywyd yn fwyn,
Da oeswr dewisel am dduwioi ymddwyn;
A mwy gwerthfawr ganddo oedd prisio bob
pryd,

Y grefydd noeth, rasol, na thrysor y byd."

MORGAN, THOMAS, gweinidog y Presbyteriaid yn Blaengwrach, Cwmnedd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1737, mewn ty bychan yn y rhan ogleddol o blwyf Llanon, sir Gaerfyrddin. Nid oes ond ychydig o hanes ar gael am ei ddyddiau boreuol. Nid yw yn debygol iddo gael nemawr o fanteision dysgeidiaeth cyn ei fod o ddeuddig i bumtheg oed, pryd y dywedir iddo gymeryd hyfrydwch mewn dysgu darllen ac ysgrifenu wedi gadael ei waith. Ymddengys mai gwehydd oedd ei dad, ac iddo yntau ddyysgu a dilyn yr un gelfyddyd; a dywedir ei fod yn fedrus iawn ynddi. Y cynllun a gymerodd er dyfod yn ysgolaig oedd ymroi i weithio am oddeutu chwe mis; ac yna wedi enill ychydig sylltau, elai i'r ysgol am fis neu ddau, hyd oni threuliai yr ychydig arian oedd efe wedi eu cynilo. Mae'n debyg ei fod yn arfer myned i addoli ar y Sabbath i hen addoldy Capel Seion, ger Porthyrhyd. Yr oedd dyn ieuanc yn y gymydogiaeth, o'r enw David Lloyd, yn cyrchu i'r ysgol i Gaerfyrddin, yr hwn a fu wedi hyn yn weinidog yn Llwynrhadowen, Ceredigion; a chan eu bod eill dau yn dra hoff o farddoniaeth Gymreig, daethant yn fuan yn gyfeillion mynwsol. Y mae yn amlwg wrth yr hyn a wnaeth ei fod yn meddu gradd helaeth o wybodaeth mewn physygyriaeth. Ymunodd a chrefydd yn Nghapel Seion, ac yno y dechreuodd bregethu; a pharhaodd i arfer ei ddoniau yno fel pregethwr cynorthwyol am hir amser. Wedi treulio hir flynyddau rhwng ardal Llanon a sir Aberteifi, ac wedi ychwanegu yn ddiau at ei ddyeg, fel

bardd a meddyg, yn y flwyddyn 1779 efe a gafodd alwad i fyned yn weinidog i Blaengwrach; a'r hyn y cytunodd ar frys, ac a ddechreuodd ei weinidogaeth tua dechreu yr haf hwnw. Gwr gweddwydd yr amser y daeth i Blaengwrach, ac felly y parhaodd am ei oes; ac nid oes hanes ar gael fod ganddo na brawd na chwaer, ragor na bod rhai yn barod i haeru mai mab o ordderch ydoedd, a thyna y rheswm fod mor lleied o'i hanes yn more ei oes ar gael. Y mae y modd neu y llwybr canmoladwy a gymerodd i ddechreu trysori gwybodaeth yn amser ieuentyd yn cadarnhau y golygiad yma. Y lle cyntaf y ceir ei fod yn cartrefu yn ardal Nedd oedd Glynbyont, gydag un Thomas Edwards a'i deulu, pan oedd o gylich 42 oed. Dywedir mai dyn bach o gorffolaeth oedd Mr. Morgans, bywiog ei gerddeddiad, ond lled wanaidd ei gyfansoddiad; ei edrychiad yn syml, ac yn fwy parod i fygwth y wialen na'i defnyddio. Ond pan y byddai yn ceryddu, yr oedd yn rhoddi pwys y wialen a nerth y penelin. Wedi iddo ddyfod yn gyfarwydd yn yr ardal, dechreuai enill seroh y cymydogion yn gyffredin. Nid oedd mor enwog o ran dawn ac athrylith a llawer; ond yr oedd ei bregethau yn wastad yn drefnus, yn oleu, ac yn llawn o synwyr. Yr oedd yn wastad yn trin ei destun gyda symlrywydd, gan egluro ei syniadau yn deg, goleu, a phwyllig. Ni feddai ar allu i waeddi, ond yr oedd ei eiriau yn dyfod allan fel pelydrau tanbeidiol yr haul, megys dan wraidd ei destun; ac yn aml adroddai ddarn o farddoniaeth yma ac acw, yr hyn beth sydd yn gyffredin yn cyffroi sylw y gwrandawyr, nes peri fod y geiriau fel had yn disgyn ar dir gwrteithiedig. Afraid yw dywedyd iddo ddyfod yn enwog a chymeradwy yn ngolwg y gynulleidfa, oblegyd y mae ei hir arosiad yn eu plith yn brawf digonol o hyn. Yn mhen amser, am fod ei gymeriad wedi myned ar led yr ardal fel meddyg, daeth galwadau m ei gynorthwy meddygol trwy'r cymydogiaethau pell ac agos. Yr amser hwn yr oedd y frech wen yn ymdaenu, ac yn ysgubo teuluoedd cyfain agos, o ieuentyd Cymru i ffordd yr holl ddaear, fel yr oedd dychryn ac arswyd wedi gorlenwi mynwsol miloedd o'r trigolion. Y pryd hwnw gorfu i Mr. Morgans roddi i fyny yr ysgol yn Mlaengwrach, ac ymdrechu, yn ol pob gallu a medrag oedd ynddo, i ragflaenu y clefyd dinystrïol hwnw. Dywedir mai efe oedd y cyntaf yn Morganwg a gafodd allan yr hyn a elwir y frech ddodi, neu frech y fuwch, (*cowpox*), ac iddo ei rhoddi ar 101 o blant yn y flwyddyn 1784. Wedi rhoddi yr ysgol i fyny, yr oedd ei dueddiad gymaint at ddiwydrwydd, fel nas gallai fod yn esmwyth heb wneuthur rhyw orchwyl yn barhaus. Felly efe a gymerodd ystafell fechan gan un o'i gyfeillion am ychydig neu ddim, yn agos i'r man y lletyai, sef Glynbyont. Yn yr ystafell hon dylunai y gelfyddyd o wehydd; a phan y byddai galwad am ei gynorthwy meddygol byddai felly yn fwy parod i ateb i'r alwad,

ac i bregethu yn achlysurol mewn angladdau. Dywedir ei fod mor rhad gyda golwg ar ei brisoedd am ei waith moddygol, fel mai anaml iawn y cyfarfyddai a nob yn cynyg rhy fach iddo am ei drafferth, ei ofal, a'i gyffyr- iau. Yr oedd y fath gyfoillach wedi ei ffurfio rhyngddo ef a'r diweddar Mr. Thomas Ed- wards, Glynlybont, fel naid oedd yn hawdd ar un amgylchiad eu gwahanu oddiwrth eu gilydd. Yr un modd hefyd oedd y teinladau cynes hyn yn ffynu rhyngddo ef a'r gynull- eidfa yn Blaengwrach, a'r ardal yn gyffred- inol, fel yr oeddynt wedi eu cylymu aros galon wrth galon. Yn mhên rhai blynyddau symudodd Mr. Edwards o Glynlybont i le a elwir Cefnperthi, yn mluwyf Cattwg, ger Pontnedd Fochan; a chan eu bod wedi treulio cynifer o flynyddau gyda'u gilydd, aeth Morgans gydag ef. Rhentodd Edwards dy bychan iddo ger y Bont, at weithio ei gelfyddyd; ac oddiyno efe a gyrchai bob nos a bore, tua'r Cefn, oddentu haner milldir o ffordd. Yn awr yr oedd ganddo o gyloch dwy filldir a haner i gyrchu i Blaengwrach; a chan ei fod yn arfer eistedd wrth y gwŷdd, cyfrifai y daith bob Sabbath yn gystal peth kido a gorphwys. O gyloch y flwyddyn 1786, dygwddodd iddo fyned ar daith i ardal Rhyd- ypare, cysylltiad sir Gaerfyrddin a sir Benfro; ac mae'n debyg fod yn yr ardal amryw o'r cyffelyb ddaliadau crefyddol ag ef ei hun; felly galwyd arno i ddyfod i dy yn yr un gymydogaeith i fedyddio baban, yr hyn a wnaeth yn ewyllysgar; ond yr oedd y dull a gymerodd wrth gyflawni yr ordinhad yn ymddangos yn ddyeirth iawn i berthynasau y plentyn, sef bedyddio i enw ein Harfgywydd Iesu Grist, yn lle i enw y Tad, y Mab, a'r Ysbryd Glan; ac am fod y ffordd hono yn ymddangos i'r bobl yn anhyfryd, anfonasant am y Parch. D. Davis, Castell Hywel, i ddyfod i ail fedyddio yr un baban. Ond pan ddaeth yr hen ddysgawdwr, a chael fod Mr. Morgans wedi bedyddio fel y crybwyllwyd, dywedodd, "Wel, y mae Mr. Morgans wedi ymddwyn yn ddoeth trwy esfelychu trefn apostolion Iesu Grist, ac am hyny nid wyf finau yn dewis bedyddio i un enw ond efe." Cafodd yr ateb effaith ar feddyliau y bobl, ac ni ofynasant mwy am ail fedyddio eu baban. Yn niwedd y flwyddyn 1810, symud- wyd ef at gyfaill a pherthynas iddo, Morgan Williams, Alltycham, ger Pontardawe. Bu yno ychydig gyda dwy flynedd, yn derbyn pob caredigrwydd ar law Morgan Williams, a'r toulu haelfrydig a chymeradwy, y Rees- iaid, o'r Golligron. Yr oedd Mr. Morgans o dymer mor fwyn a charedig, fel y dywedir gan y rhai a'i hadwaenai, mai lloaid ty o ddyddanwch oedd efe yn wastad. Bu farw yn y lle uchod ar yr 17eg o fis Hydref, 1813, yn 76 mlwydd oed. Claddwyd ef yn myn- went addoldy Gellionen, lle gwelir ei goffa- dwriaeth wedi ei gerfio ar ddarn o farmor ardderchog.

MORGANWG, LEWIS, bardd enwog a fiodenai rhwng 1500 a 1540. Yr ydoedd yn llywydd Gorsedd Morganwg yn 1520. Mae

amryw o'i gyfansoddiadau i'w cael mewn ysgrifan; ac un cywydd, a elwir "Cywydd St. Illtyd," yn argraffedig, gyda chyfieithiad, yn *Iolo's Welsh MSS.* Ysgrifennodd hefyd Hanes Tair Talaeth Cymru. (*Jones's Welsh Bards*, 87.)

MORGENAU, esgob Ty-ddewi. Yn y flwyddyn 996, y Daniail, mewn cysylltiad â Iestyn ab Gwrant ac Aeddan ab Ilegwyd, a losgasant Dyddewi, ac a laddasant Mor- genau yr esgob. Mynega Giraldus mai efe oedd esgob cyntaf Tyddewi a fwyti gig; ac iddo ymddangos i ryw esgob yn Iwerldon y noson cyn ei farwolaeth, gan ddangos ei glwyfau, a dywedyd, "O achos i mi fwyta cig, yr ydys yn fy ngwneud yn cig." (*Brut y Ty- wysogion; Myr. Arch.*, 601.)

MORLED, ydoedd benaeth a ymladdai yn mrwydr Catraeth. Sonir am dano gau An- eurin yn y Golodin.

MORLEN FARFOG, a gofnodir yn y Tri- oedd fel un o dri "Estron Deyrn" Ynys Prydain. Y ddau ereill oeddynt Gwrddylad Gawr a Chystenyn Fendigaid. Sonir am benaeth o'r un enw lawer gwaith gan An- eurin yn y Gododin. Tebygol mai yr un a feddylir. (*Myr. Arch.*, i. 6; ii. 64.)

MORRIS, DAVID, oedd weinidog y Bed- yddwyr yn y Porthtywyll, Caerfyrddin. Brodor oedd o ardal Cilfowyr, sir Benfro. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1749, yr oedd yn aelod gwreiddiol yn Nghilfowyr, ac yno y dechreuodd bregethu. Aeth yn genadwr oddiyno i ran dde-orllewinol o sir Gaer- narfon; ond cafodd ei duedd i ddyfod i Gaerfyrddin; a bu o fawr fendith i'r eglwys a'r cymydogaeithau amgylchynol. Yr oedd yn bregethwr gwresog a bywiog iawn, ac o dymerau naturiol poethion. Yr oedd yn hynod ofalus fel bugail am ei braidd; ym- welai a hwy yn aml, a chlywsom y byddai yn myned yn y nos at dai rhai o honny, a ddrwgdybiai eu bod yn esgeuluso y ddyled- swydd deuluaidd, ac arosai oddiallan yn ddirgel hyd oni chwasai ddigon o brawf pa un a oedd y ddyledswydd yn cael ei chyf- lawni neu peidio, a cheryddai yr esgeulus- wyr gyda sobrwydd a llymder mawr. Priod- odd a gweddw gyfrifol, yn cynal fferm o'r enw Danyrallt, yn agos i Gaerfyrddin, o'r hon y cafodd ddau fab. Ni bu gyrfa Mr. Morris yn faith; terfynodd hi yn afon Towy wrth geisio ei chroesi ar gefyl, wrth fyned adref o'r dref, Mehefin 3, 1791, er mawr alar i'w deulu, i'w eglwys, ac i'r wlad yn gyf- fredinol. Canwyd marwnadau iddo. Dan ei olygiaeth ef y cyfodwyd yr addoldy yn uwch, gosodwyd lloftydd codiadol ynddo, a chorau trefnus trwyddo, felly yr oedd yn dy bychan hardd a chryno iawn. Bu hefyd yn llafurus iawn i gasglu at dalu y draul. Pan y bu ofo farw yr oedd yr eglwys dan ei ofal yn cynwys 70 o aelodau. Terfynodd ei yrfa ddaearol, ar ol bod yn Nghaerfyrddin yn llafurus am un ar bumtheg o flynydd- oedd, gan adael gweddw alarus ar ei ol.

MORRIS, EDWARD, un rhagorol am wneyd caneuon, ydoedd yn byw yn Mherthi

Llwydion, ger Ceryg y Drudion, sir Dinbych. Mae llawer o'i gyfansoddiadau ar gael. Cyfansoddiwyd galargan iddo gan ei gyfaill a'i gyfoeswr, Hugh Morris, o Bontymeibion, wrth yr hon y deallir iddo farw yn Essex, yn y flwyddyn 1689.

MORRIS, HUGH, bardd rhagorol, ac un o'r caneuwyr goreu a ymddangosodd erioed yn Nghymru, a aned yn y flwyddyn 1622, yn mhlywyf Llansilin, sir Dinbych. Yr oedd yn drydydd mab i amaethwr cyfrifol, yn byw ar ei etifeddiaeth, yn Montymeibion, yn nyffryn arluniol Ceiriog. Gan ei fod y mab ieuengaf rhwymwyd ef gyda chrwynwr, yn byw yn Ogeron, sir Fflint; ond wedi treulio term ei rwymiad, efe a ddychwelodd tua chartref at ei dad i Bontymeibion, gyda'r hwn, ac wedi hyny gyda'i frawd honaf, ei ddylonydd, yr arosodd hyd ei farwolaeth. Y cynrychion cyntaf a'i dyrchafasant i fri, fel y prydydd blaenaf yn ei oes, oeddynt ganeuon cariadol, neu riangerddi, ar wahanol fesurau telydol. Ei glod, a'i barodrwydd i lunio penillion byrffyr, a sylwid gan bawb drwy y wlad; ac, o'r herwydd, byddai yn fynych yn westywr croesawus yn Nghastell Chirk, Porkington, Glasgoed, a Phlasnewydd. Yn Porkington ymgysaru unwaith a Dr. William Lloyd, esgob dygedig Llan-elwy; ac y mae y penillion cyfansoddedig ar yr achlysur yn goyddedig gyda'i waith. Mewn gwladyddiaeth yr oedd yn ymlwynr cadarn wrth y benaduriaeth, ac yn gyfaill brwdfrydig i achos Siarl I.; ac yn ystod y rhyfel cartrefol, efe a ymgniodd a'i holl allu o blaid y brenin, mewn amryw gyfansoddiadau gwawdlyd, yn amlygiad o'i egwyddorion, mewn eglwys a gwladwriaeth, y rhai sydd yn awr yn argraffedig. Er ei fod o dan lywyddiaeth plaid, eto y mae rhyw wythien o hynawedd a natur dda yn amlwg drwy ei holl weithiau goganol. Eu prif nodweddiad yw ardymeredd. Mewn rhanau o honynt efe a lachia ragrith a chrefydd ffrigiol yr oes gyda ffrwd o arabedd llym a gwawdiaith, yn gystal a dim ag y geir gan Butler ar yr un pwnc, os nad rhagorach. Er cymaint o chwaredud a ddangosid gan ei awen yn ei ddarnau ieuaine, eto yr oedd yn ddyn o ymarweddiad moesol dylunwiv. Arddengys ei ysgrifeniadau yn mhob man galon dan argraffiadau syniadau rhinweddol; ac nid ychydig boen a gymerai i hau egwyddorion crefydd bur yn mysg ei gydwladwyr; ac o herwydd y bni a'r parch a gysylltid a'i olygiadau, yr oedd gan ei gyfansoddiadau ddylanwad mawr er daioni ar foeseu ac arferion y werin. Afreidiol dywedyd ei fod drwy bleidio y goron fel y crybwyllwyd, yn dwyn ei hun yn agored i ddialedd pleidwyr y senedd; eto ni chlywom ddarfod iddo ddyoddef o'r herwydd ddim o'r fath gyfyngderau ag a gyfarfu rhai o'i gydwladwyr o'r un blaid ag ef mewn parthau eraill o'r Dywysogaeth. Ond nid drwy ei ymdrechiau gwladwriaethol yn unig y peryglodd ei hun; eithr bu mewn enbydrwydd mwy uniongyrchol trwy iddo arfer ei awen yn erbyn trais ac

anghyfiawnder mwy cartrefol. Un o'r cyfryw amgylchiadau a achlysurwyd trwy ryw hoodwaith budr a ddygwyddodd yn nghymydoegaeth Rhiwabon, lle yr oedd etifeddiaeth wedi ei gwyr-dynu oddiwrth y cyfiawn etifedd drwy flug-ysgrifeniad ewylllys, wrth ba un y defnyddiwyd llaw y marw i ysgrifonni ei enw; ac wedi hyny gwnaed llwon i gudarnhau mai ysgrifen y marw ei hun ydoedd yr unrhyw. Daeth si am y weithred erchyll hon i glustiau y bardd, a defnyddiodd ei awen i fflangellu yr hoodwyr mewn dull tra diarbed trwy bedair o ganiadau helaeth ar y mater, y rhai dynt yn argraffedig yn y casgliad o'i waith, dan yr enw "Cerddi Tiroedd y Taerion," yn mha rai y defnyddiai y dybiaeth fod clychau eglwys Rhiwabon yn seinio o honynt eu hunain yn nhyrmyder y nos pan oedd y weithred adgas yn cael ei chyflawni. Pan glywodd yr hoodwyr fod y fro yn dyspedain gan y caneuon edliwus, cydfwriadasant i fyny gafaal yn y cyfansoddiad, a gwyr i'r dyben hwnw a ddaethant at Bontymeibion, a'r dyn cyntaf a gyfarfuant yno oedd y bardd ei hun. Ond gan nad adwaenent ef, gofynasant a oedd Huw Morris gartref. Yntau, gan led-ddyfalau eu neges, a atebodd yn nacael, gan gynyg ar yr un pryd eu cyfarwyddo i'r lle yr ydoedd. Ar y ffordd, cafodd gyfle i'w gadael yn ddarwybod, gan eu siomi hwy ac achub ei hunan. Heblaw arfer ei ddoniau fel hyn tuag at atal anonestrwydd a gorthrymder, ymdrechai yn ddyfal i feithrin y gwrthwyneb dueddiadau trwy daenu moesol gyfarwyddiadau, yn mhlethiad ei ganeuon, yn mysg ei gydwladwyr, gan eu hanog i fucheddu yn syberlan ac yn frawdgarol; a bernir mai nid ychydig o'r effeithiau hyn a weithredwyd ar ei gydgenedl drwy offeryniaeth ei gyfansoddiadau luosog. Mynych iawn hefyd y rhoddiad fenthgwg ei ddawn i gynhyrfu tosturi ei gymydogion cyfoethog i ddangos eu helusenau ar ran y weddwr, yr amddifai, a'r rheidus. Mawr iawn, drachefn, a fyddai awyddfryd ei gydwladwyr i gael un o'i garolau newyddion erbyn pob Nadolig, a byddai yn cael cais am y rhai hyn o bob parth o Wynedd; ac ni leihaodd y taerineb am danynt, na'i athrylith yntau i'w cyfansoddi hyd y Nadolig olaf o'i oes. Yr oedd ganddo dueddwrwydd rhagorol tuag at y fath yma o gyfansoddiadau, ac y mae ei garolau yn amlygu ei hyddegrwydd helaeth yn yr ysgrythyrau, a'i syniadau cywir am drefn iechydwriaeth dyn drwy yr unig Geidwad, a'r Ceidwad hwnw yn unig. Crybwyllwyd yn flaenorol ddarfod iddo fyw dan chwech o benau coronog yn olynol, ac felly hefyd y gwelodd chwech o fioeriaid olynol yn gweindogaethau yn eglwys ei blwyf, sef Llansilin, lle y byddai efe yn wrandawr cyson o bryd bwy gilydd, oddieithr iddo gael ei luddias gan atiechyd neu erwindeb tywydd, er fod iddo bum milddir o daith, a llawer o hono dros fryniaw oerllyd Berwyn. Adroddir chwedlau lawer am dano, yn dangos ei barodrwydd ar bob achlysur, yn mhllith y rhai

y mae hon: Fel yr ydoedd ryw Sul yn marchogaeth tua'r eglwys ar geffyl gwyn, ddarfod i ryw ddyn ar y ffordd gyfeirio at y bardd, gan ddywedyd wrth ei gyfaill, "Dyna Huw Morris." I hyn yr atebodd y llall, "Ai'r hwrdd yna yw efe?" Hyn a gip-glywodd Huw, a dywedodd yn ddioced:

"Dyn wyf fi, nid wyf fi hwrdd;
Gwn fy hun nad wyf fi hardd:
Dywed i fi os wyt ti fardd,
P'le mae colofnau cangau cerdd?"

Ac yma y mae yn naturiol iawn dwyn i mewn chwedl nodedig am dano: Y mae'n hysbys fod yn arferiad yn llawer o gynulleidfaedd eglwysig Cymru, ar ddiwedd yr addoliad, fod trefn y bobl i fyned allan yn ol y graddau o barch a ystyrier yn ddyledus iddynt; ac felly mor uchel yn y raddoliaeth hono yr oedd cynulleidfa Llansilin yn golygu Huw Morris, fel y byddai hyd yn nod ficer y plwyf yn barnu yn weddus rhoddi y flaenoriaeth iddo! Un o henafgwyr y plwyf, yr hwn a croesodd Huw Morris lawer o flynyddoedd, ond wedi bod yn gydnabyddus ag ef yn ei ieuentyd, ac yn cofio yn dda, a'i darluniai i'w wŷr yn ol y desgrifiad canlynol: "Yr oedd ef yn ddyn tal, a gwyneb hir, gwelw ei wedd, ac ol y frech wen arno." Un o'i fywgraffwyr Seisnig a ddesgrifiai ei ddoniau i'r perwyl a ganlyn: "Mae Huw Morris i'w restru yn mysg y rhai penaf o'r prydyddion Cymreig. Ei syniadau oeddynt ffyrthlonus, amrywiaethol, a hedegog. Yr oedd y cwbl yn dylifo o'i ysgrifell gyda'r fath rwyddineb diboen, fel y gellir golygu ei gyfansoddiadau megys ysbrydoliaeth ei hunan. Nid oes i'w gael ynddynt ddim cymell-waith, na dim yn bradychu ymdrech llafurus, ond y cwbl fel cynyrch diledryw yr awen. Yr oedd efe yn tra rhagori yn y ddawn a elwir digrifwch, ac ar yr un pryd heb fod yn ddim llai ei fedrusedd mewn teimladrwydd ac ucheledd. Yn brofion o hyn cymerer ei "Farwnad Gwyr Oliver," "Cerdd i ofyn Feiol," "Cyffes Dic y Dawns," a "Charol Gwyliau yn amser rhwysg Oliver." Yn y dull teimladol hefyd anhawdd cael dim yn fwy tynerol ac effeithiol na marwnad Mrs. Middleton, o'r Plas-newydd, mewn dull o ymddyddan rhwng y drengedig a'i phriod goroesol. Y ddau gyfansoddiad prydfferthaf o'r fath yn y Seisneg ydyw "Galar-gan yr Arglwydd Lytton ar farwolaeth ei Arglwyddes;" ac un arall "Er Coffadwriaeth am Foneddiges ieuanc, gan Mr. Shaw;" ond pwy bynag a'i cydmaro a'r un crybwyll-edig, bydd raid iddo addef ddarfod eu cyfar-talu os nid eu rhagori gan y bardd cynenid Cymreig. Ei "Gyffes ar ei glaf wely" hefyd sydd gyfansoddiad trylawn o syniadau dyrchafedig a godidog. Efe a driniai destunan crefyddol gyda chyffelyb ardduniant, ac erioed ni chyffyrddodd a'r arch gyda dwylaw anghysegregedig. Fel ysgrifenydd telynganau, mor dra rhagoriaethol y golygwyd ef, fel y darfu i awdwr diweddar ei gyffelybu i "wib-seren aruthrol, yn ymddang-

os ar ol cylch-droad o 300 o flynyddoedd," sef amseriad ymddangosiad Dafydd ab Gwilym yn y ffurfafen farddonol. "Yr oedd yr awdwr hyn ill dau," medd y bywgraffwr uchod, "yn dryllawn o naturiaeth ddigymysg, ac heb fod fel y mae yn debygol, dan un math o rwymanau i gelfyddyd. O'r diwedd yr hybarch fardd, yn llawn o ddyddiau, ac yn fawr ei anrhydedd, a wŷrodd i'w weryd drwy raddol ddihocniad henaint; a'i ddyddiau olaf a dreuliodd efe mewn ymbarotoad erbyn y cyfnewid pwsyig hwnw, gan ddyrchafu ymbiliau difrifol at orsedd trugaredd, a'r rhai hyny mewn dull cyngahaneddol hyd ei fynudau olaf. Bu farw ar yr 31ain o Awst, 1709, yn 87 oed; a chladdwyd ef wrth fur deheuol eglwys Llansilin, lle y cyfodwyd cof-faen hardd gan ei nai, perchenog Pontymeibion. Rhai carolau a cherddi o waith Huw Morris a gy-oeddwyd yn mhlith caniaadu ereill, gan un Ffoulk Owen, yn Rhydychain, yn y flwyddyn 1686; ac ereill gan un Thomas Jones, yn yr Amwythig, yn y flwyddyn 1696. Dewi Fardd, (fel y galwai ei hun) o Drefriw, a chwanoedd at y rhifedi yn ei lyfr a elwir "Blodau-Gerdd Cymru."—Ond yn nghylch 25 mlynedd yn ol, yr hyglod i'r hybarch fardd ac offeriad, y Parch. Walter Davies, a gymerodd mewn llaw y gorohwyl clodwiw a chymwynasgar i'w gydwladwyr, o gasglu yn nghyd waith Huw Morris, gan ddewis y rhai goreu o honynt, a diwygio y rhai hyny oddiwrth lawer o wallau oedd wedi ymlithro iddynt drwy olynol ysgrifeniaeth rhai anfedrus. Dosbarthodd hwynt hefyd yn drefnus. Gan eglurhau llawer o bethau anamlwg a nodiadau campusfawr, y rhai, ond odid, na buasai neb ond efe ei hun yn alluog i'w had-ddodi. A daeth y cwbl o'r waeg yn y flwyddyn 1823, yn ddau lyfr helaeth hylaw, gyda dangoseg gyflawn o'r testunau, ac eglurhad o'r mesurau, &c. Yn ei ragymadredd i'r gwaith y mae'r cynullwr llafurus yn rhoddi swm y casgliad fel y canlyn: cywyddau, 18; carolau a cherddi, 129; englynion, 229; ac wedi hyny rhoddodd restr o 70 o "Garolau a Cherddi a esgeuluswyd eu cyoeddi rhag chwyddo y llyfr i ormodedd o faint."

MORRIS, DAVID, ydoedd fab i John ac Ann Morris, Felin Glynhir, yn mlwyf Llandybie. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1787. Ni chafodd ddim addysg grefyddol pan yn ieuanc, oblegyd yr oedd ei rieni yn hollol annuwiol y pryd hwnw. Ymroddodd i ddylun ffyrdd llygredig yr oes, a byddai yn ymladdwr heb ei fath. Nid oedd nemawr trwy y fro a'i gorchfygai os cai chwareu teg; ond dywedir nad oedd yn ymyrgar os cai lonydd; os na chai, gorchfygu wnai cyn ildio. Yn yr amser hwnw byddai yn arferiad gan bobl ieuanc y cymydogathau, a llawer hefyd o wyr priod, i fyned i Gapel Cross Inn ar ben y mis, bore Sabbath, ac oddiyno i'r dafarn, i dreulio gweddill y dydd santaidd yn ngwasanaeth y diafol; a byddai yntau yn gyffredin yn eu plith. Ond ar ryw Sabbath—Sabbath

a gofir byth, aeth yno fel arfel gyda'r lluwars, er mwyn cael treulio gweddill y dydd yn ngwasanaeth ei feistr. Ond pan oedd gweiniog y lle, sef y Parch. Rees Powell, yn pregethu; "yn yr oedfa hon," ebe D. M., "wele yr Arglwydd yn dywedyd wrth D. Morris, 'Er cymaint o bechadur ydwyf, wele fi, wrth un nad oedd yn ymofyn am dano.'" Gwasanaethu pechod a satan oedd bwriad David Morris wrth fyned i'r oedfa, ond yr oedd gan Dduw waith arall iddo, sef pregethu'r efengyl. Pryd hyn aeth y saeth i'w galon. Clwyfwyd ef gan air yr Arglwydd, nes troi allan ar unwaith o blith y rhai drygionus; ac yn lle myned gyda hwy i'r dafarn, adref yr aeth can gynted ag gallasai, gan feddwl fod y ddaear yn ymagor i'w lyncou yn fyw i uffern. Fel hyn y bu am lawer o ddyddiau dan daranau Sinai, bron gwallgofi, nes daeth y geiriau hyn i'w feddwl:—"A gwaed Iesu Grist ei Fab ef, sydd yn ein glanhau ni oddiwrth bob pechod." O hy, y allan wele ef yn gweddill. Daeth goluni newydd i'r deall, ufudd-dod newydd i'r ewyllys, ffordd newydd, gwaith newydd, a chyfeillion newydd. Yn lle ymuno a'r An-nibynwyr yn Nghross Inn, cafodd ar ei feddwl ymwasgu â'r ychydig ddysgybllion oedd gan y Trefnyddion yn y Betws, pan oddeutu 23 oed. Yn mhen ychydig ar ol hyn ymunodd â'r cyfeillion yn Nghapel yr Hendre, o herwydd ei bod yn fwy cyffus iddo; ac yma y treuliodd weddill hirfaith ei oes. Wedi iddo ymuno â chrefydd, yr oedd yn amlwg i bawb ei fod wedi cael troedigaeth drwyadl; ie, fe gafodd y fath gyfnwyddiad nas gallasai neb ei wneyd ond yr Ysbryd Glân yn unig. Pryd hwn nis gallasai ddarllen gair yn y Beibl, na nemawr adnod yn gywir pan ddechreuodd bregethu. Nid ydym yn meddwl i neb erioed ddechreu ar y gwaith dan fwy o anfanteision na'r gwr hwn. Er pan gafodd dro arni, (ei chwedl ei hun) daeth arno awydd mawr am i bawb ereill ddyfod i deimlo yr un peth ag yntau, yn enwedig y rhai y bu ef yn cydbecku â hwynt, sef eu "troi o dywyllwch i oleuni, ac o feddiant satan at Dduw." Wedi cael anogaeth daer gan y brodyr yn Hendre, dechreuodd ymaflyd yn y gwaith pwsyig o gynghori ei gyd-greaduriaid i ffoi rhag y lliad a fydd. Cymerodd hyn le yn mhen oddeutu chwech mlynedd wedi dyfod at grefydd. Er nas gallasai ddarllen yn gywir, fel y dywedwyd, eto ym-oododd ati yn nerth gras Duw, a'i holl egni. Llefa'i a'i geg heb arbed, gan fynegi i'r bobl eu camwedd. Yr oedd ganddo lais da, per-aidd, a soniarus, ar ei darwriad cyntaf allan. Byddai weithiau yn dra tharanlyd, er nad oedd ganddo fawr o drefn ar ei bregethau; er hyny yr oedd *myn'd* ynddynt—yr oeddynt yn finiog ac awchus. Nid oedd ei bregethau yn aml ond bychain o ran maintioli; ond yr oedd tân ynddynt; a phan byddai yn cael y gwynt o'i ochr, byddai pechaduriaid yn cael eu llorio nes tafu eu harfa i lawr. Y mae yn ymddangos na fu neb yn ei oes ef yn sir Gaerfyrddin, os nid yn Neheudir Cymru, yn

fwy offerynol yn llaw yr Arglwydd i droi pechaduriaid. Nid oes nemawr o ardaloedd yn y Deheudir, lle bu ef yn pregethu, nas gallir dywedyd, "Y gwr a'r gwr a aned yno." Yr oedd iddo luocedd o blant a ddychwelwyd trwy ei weinidogaeth, nid yn unig yn y Dehau, ond hefyd yn y Gogledd, yn enwedig Ynys Mon, a Lleyl, yn sir Gaernarfon. Y mae dau le yn y Deheudir—yn un o honynt dychwelwyd 31 trwyddo; ac yn y llall 24. Dywedir fod rhai gweinidogion enwog iawn wedi eu dychwelyd trwyddo yn mlynnyddoedd cyntaf ei weinidogaeth. Yr oedd achub pechaduriaid ar ei galon, a gweddiai lawer am hyn. Yma yr oedd "cuddiad ei gryfder." Yr oedd yn daer ac aml gyda'r Arglwydd am i bechaduriaid gael eu hachub. Siomi satan oedd ei brif neges pan fyddai yn teithio i bregethu. Bu y bregeth hono o'i eiddo yn llwyddianus iawn—"Melldigwch Meros," &c. Cofia llawer am dani byth. Yn y blynyddau cyntaf o'i weinidogaeth, ac yn hir wedi hyny, nid oedd ei fath yn sir Gaerfyrddin at holi yr ysgol Sabbathol; yr oedd ei ddull yn effeithiol dros ben. Yr oedd yn rhaid ei gael ef i bob cyfarfod o'r fath, onide ni fuasai y cyfarfod o fawr gwerth yn ngolwg llawer. Mae yn ddiameu i'r dull effeithiol oedd ganddo i holi fod yn foddion i ddwyn llaweroedd o ieuencyt at grefydd. Yr oedd fel dyn yn gyfaill didwyll, yn Gristion dysglauer, ac yn bregethwr llwyddianus. Yr oedd wedi cael ei benodi i gael ei neillduo yn Nghymdeithasfa Llandilo, yn mis Awst y flwyddyn y bu farw; ond cyn i hyny gymeryd lle, neillduwyd ef gan y nefoedd i le gwell, ac i fod yn aelod o berffeithiach cymantfa. Iddo ef y mae y Cymry yn rhwymedig am yr argraffiadau diweddaf o amryw gyfansoddiadau prydyddawl a rhyddieithawl yr hybarch Williams, Pantycelyn. Nid oedd ei gystudd ond byr, ac yn anhysbys i lawer yn yr ardal. Aeth adref megys heb wybod i amryw o'i gyfeillion yn y gymydogiaeth lle yr oedd yn byw. Gadawodd dystiolaeth ar ei ol fod ei farn a'i fater yn dda. "Er fod y *passage yn rough*," ebe fe wrth frawd a aeth i ymweled ag ef yn ei oriau diweddaf, "y mae y cwbl yn ddiogel i fyned trwyddo." Er iddo gyfarfod a llawer o ofidiau, y mae heddyw yn ddiangol o'u gafael, ar fryniau Caersalem, wedi bod gyda chrefydd am 48 o flynyddoedd. Goddiweddodd lawenydd a hyfrydwch, a chystudd a ffodd ymaith. Bu farw Mehefin 19, 1858, yn 71 mlwydd oed, wedi bod yn pregethu yr efengyl am 42 o flynyddoedd. Dydd ei angladd ymgaoglodd tyrfia fawr iawn i'w hebrwng i'w fedd newydd yn mynwent Capel yr Hendre. Dechreuwyd trwy weddi gan y Parch. H. Davies, Bethania, (A.) a phregethodd y Parchedigion J. Evans, Cydweli, a Joshua Phillips, Bancycelin. Wedi rhoddi ei gorff yn y bedd, rhoddodd y Parch. D. Hughes, Cross Inn, gyngor dwys, difrifol, a phriodol i'r amgylchiad. Yna ymwasgarodd y dorf yn brudd a galarus, ar ol hen frawd oedd yn anwyl iawn ganddynt. Yr oedd yn un a gerid yn fawr

yn mhllith pob graddau. Meddai ar ddyneiaeth dyner ac addfwyn. Nid adwaenai ddi-chell—nid oedd yn perthyn iddo; a thebyg nad oes neb a all ddyweyd am un tro dichellgar a gyflawnwyd ganddo. Hoffid ef yn fawr yn y tai lle byddai yn arfer myned. Yr oedd yn Gristion profiadol a diragrith, bob amser a'i bleser a'i hyfrydwch yn yr efengyl a bregethai.

MORRIS, DAVID, Lledrod, oedd lefarwr gyda'r Trefnyddion Calfnaid. Ganwyd ef tua'r flwyddyn 1744. Dechreuodd bregethu pan yn 21 mlwydd oed, a buan y cyraeddodd enwogrwydd mawr yn y weinidogaeth; oblegwr yr oedd ei enw a'i boblogrwydd yn y gogledd, mor hynod a nemawr a ddeuai yno. Ni chafodd ddim manteision dysgeidiaeth yn ei ieuonctyd, eto efa gyraeddodd fesur helaeth o wybodaeth dduwinyddol, ac a ddisgodd ddeall awdwyr Seisneg yn dda. Yr oedd hefyd yn medru ysgrifenu yn dda, ac felly yn rhagori wrth llystyried yr oes oedd yn byw ynddi ar lawer o'i gydwladwyr. Yr oedd golwg barchus arno o ran ei wyneb-ryd; yn ei ieuonctyd yn llyfneg ei wedd, ei wallt yn wineu-felyn, ac yn disgyn yn denau ar hyd ei dalcen. Yr oedd ei lygaid yn fawrion ac yn fywiog, a'i lais yn gryf, eglur, a soniarus. Daliodd tewder mawr ef pan yn ddyng ieuanc, a chynyddodd arno i raddau anarferol, nes oedd yn anghysurus iddo ei hun ac yn syndod i ersall. Parhaodd felly hyd ei farwolaeth—amgylchiad a'i goddiweddodd yn nghanol ei ddyddiau. Prif nodwedd ei weinidogaeth oedd grymusder; nid oedd neb yn cyfrif iddo gywreirwydd neillduol yn nghyfansoddiad ei bregethau, er fod mwy o hyn fe ddichon nag oedd yn mhregethau llawer o'i gydoeswyr, am yr ysgrifennai ef ei brif faterion ynddynt, yr hyn nis gwnai ond ychydig y dyddiau hyny. Ymddengys oddiwrth y pregethau ysgrifenedig sydd ar ei ol nad oedd un math o gywreirwydd ynddynt, o ran eu trefn nac yn eu cyfansoddiad; ond ymddengys ynddynt fod y pregethwr yn arfer defnyddio llawer o ysgrythrau, ac mai nodiadau dysglaer a llewyrchus ar yr adnodau hyny, gyda chymysiad deffrous o honynt at gydwybodau ei wrandawyr, oedd prif arddorchogrwydd ei bregethau. Yr oedd cymwysder neillduol yn ei weinidogaeth i ddeffroi dynion cysglyd a diofal, a'u gwneud i ffoi at Grist y Gwardwr am eu bywyd. Byddai yn arfer cyfansoddi llawer o bregethau ar hyd ei oes. Ymddengys ei fod yn wr o feddwl bywiog a dychymyg parod, ac hefyd yn arfer cryn lafur. Dywedai y diweddar Barch. Christ-mas Evans am dano, "Yr oedd David Morris yn bwysig a thra deffrous yn ei anerch-anerchiad at gydwybodau a serchiadau ei wrandawyr. Nid hawdd yw darlunio yr effeithiau oedd yn canlyn ei ddawn yn y dyddiau tanbaid a deffrous hyny, trwy sir-oedd Caernarfon, Môn, Dinbych, &c. Yr oedd dwysder yn nodwedd berthynol i'w ddawn, yr hwn oedd yn dra chyffrous. Gellir gwleud ei ddellw yn ei fab, Mr. Ebenezer

Morris." Yr oedd gweinidogaeth danlyd a nerthol Dafydd Morris, pan yr elai i Wynedd, yn gyffelyb i adeg y mellt a'r taranau. Safai dynion anystyriol yn syn, a delid hwy gan ddychrynfeydd, fel pe byddai y barnwr yn ymddangos; ac ai y rhuthr heibio gyda chawodydd bendithiol o'r gwlaw gras-lawn. Mawr oedd y son am flynyddoedd am bregeth o'i eiddo yn Mon, yn agos i Bont Rippert, yr hon a elwir hyd heddyw, "Pregeth y golled fawr;" ei destun oedd "Pa lesad i ddyng, os enill efe yr holl fyd, a cholli ei enaid ei hun, a pha beth a rydd dyn yn gyfnewid am ei enaid?" Torai y pregethwr allan mewn gwaedd groch a dolefus, "O bobl y golled fawr," nes oedd y gwrandawyr yn plygu o'i flaen, fel y gwna y gorsen gan bregeth y gwynt. Chwanegwyd llawer iawn at yr achos mewn canlyn-iaid, a hir a hyfryd fu y son am y bregeth gan yr hen bobl tra buont byw. Mawr fyddai y gwahaniaeth ar wedd llawer un cyn ei bregeth ag a fyddai ar ei hol. Cyn yr oedfa, weithiau fe'i derbynid yn lled oer-aidd, yn enwedig pan y dygwyrddai ymweled ag ardal y tro cyntaf erioed; ond ar ol ei wrando fe ddaingosid iddo y serchogrwydd mwyaf. Yr oedd unwaith tua dechreu ei weinidogaeth ar daith yn sir Ddinbych, ac yn dyfod o'r Bontuchaf i Adwyr-clawdd, y ddau le nesaf at eu gilydd; nid oedd yno neb yn ei adnabod, gan mai hwn oedd y tro cyntaf iddo fod yn y wlad hono. Cyfarfu modd bynag, a rhai o'r gwragedd ag oedd yno yn profesus, i'r rhai yr hysbysodd ei hun, a'i fod wedi dyfod yno i bregethu, ac yn gofyn a oedd dim modd anfon y gair ar led y gymydogeath a chynull rhyw nifer o bobl yn nghyd. Gyda hyn wele y blaenor yn dyfod i'r lle, ac yn edrych ar y pregethwr dyeithr yn lled chwith, gan ofyn iddo pwy oedd efe, ac a oedd efe yn werth i anfon allan am wrandawyr iddo? Ymddangosai hefyd yn afrywiol ddigon ei dymer a bustlaidd ei ysbyrd; ond yr oedfa a ddaeth, a deallwyd yn bur fuan nad dyn cyffredin oedd y pregethwr, disgynai ei weinidogaeth ar ei wrandawyr gyda nerth anarferol; llyncwyd hwy i fyng gan ryfeddod; ac yn fuan rhoddid arwydd o deimladau y galon yn y dagrau a redent yn llifogydd ar ruddiau pob gwyneb, ac nid oedd amgen ar yr hen flaenor talgryf. Wedi yr oedfa daeth hwn ato gan ymesgusodi a dyweyd, "Dafydd Morris bach, gobeithio y maddeuwch i mi am fy ymddygiad atoch cyn yr oedfa." Ebe yntau, "mi welaf mai ci wyt ti; dangos dy ddanedd a wneit cyn yr oedfa, ac ysgwyd dy gynffon yr wyt ti yn awr." Un felly hefyd y dangosodd y blaenor ei fod. Yn fuan ar ol hyn, fe droes ei gefn ar yr achos, gan ymrabaeddu mewn an-fuchedd cyoeddus, ac mewn gwrthwynebiad i achos yr efengyl. Sonir am bregeth hynod iddo hyd heddyw yn Llanarmon Dyffryn-Ceirion—pregethai dan goeden frigog, ar y gair, "Dyro gyfrif o'th oruchwyliaeth, canys

ni alli fod mwy yn oruchwyliwr." Dan y bregeth hon torodd pawb yn mron yn y lle i waeddi neu i wyllo—i folianu neu i weddio. Yr oedd Duw yn ei lef, a chyraeddai galonau—nid oedd anystyriaeth rhai na gwrthwynebiad ereill, yn gallu dal; toddai calonau creiglyd fel cwyr o flaen y tân. Golygfa ydoedd na welsid erioed ei chyffelyb yn y wlad hono; ac nid oedd gan edrychwyr paganaidd yr ardal un cyfrif i roi am y fath beth, ond fod chwïw o wallgofrwydd wedi disgyn yn ddisymwrth ar y gwrandawyr. Teithiodd Dafydd Morris lawer trwy Ogledd a Deheu, ac edrychid am ei ddyfodiad trwy y wlad gyda llawer o lawenydd a dysgwyliad, fel un a fendithid yn fawr gan yr Arglwydd i droi pechaduriaid o gyfeiliorni eu ffyrdd. Anaml y cynelid cymdeithasfa yn ei ddydd na fyddai Dafydd Morris yn un o rai a arferai bregethu ynddi. Yr oedd yn un o'r llegywyr grymusaf ei weinidogaeth yn mysg ei frodyr. Yr oedd mor adnabyddus yn y Gogledd ag oedd yn y Deheu, gan ei fod yn teithio can gymaint yn y naill ag ydoedd yn y llall, yn ol y son sydd eto am dano yn mysg gweddillion o'r henafiaid ar hyd y gwledydd. Yr oedd Dafydd Morris yn un o'r pregethwyr hyny a gysegrodd ei oes i lafur teithiol gyda gweinidogaeth y gair. Fe wnaeth hyn hefyd pan yr oedd dan anfantais fawr, o herwydd ei faintioli corfforol. Yr oedd mor dew o gnawd fel y profai anhawsdra yn fynych i fyned trwy ddrysau y pulpudau. Yr oedd mor dew a braisg fel yr oedd dan demtasiwn i gysgu wrth farchogaeth ei geffyl, neu pan y byddai brawd yn dechreu yr oedfa iddo. Defnyddiai glustog o'i flaen ar y cyfrwy i'w alluogi i farchogaeth gyda gradd o esmwythder. Tynai lygaid pawb ato ar hyd y ffordd a gyniweiriai, gan ei faintioli. Yr oedd y fath dewder yn anghyfleusdra mawr iddo i deithio, eto cysegrodd ei oes i hyny. Edrychid arno fel un o'r cynghorwyr galluocaf ei ddawn a grymusaf ei weinidogaeth o neb yn ei amser, a chroesawid ei ddyfodiad drwy y gwledydd gyda dysgwyliad a hoffder mawr. Yr oedd ei bregethau pan y deuai drwy y wlad yn achlysurol, yn effeithio fel y gwna pylor wrth ergydio craig i'w dryllio, pryd y byddai pregethwyr oreill llai eu talentau yn dyfod ar ei ol, a'u pigau bach i godi y meini a ddrylliasid ganddo ef. Yr oedd ei lais yn gryf a soniarus iawn, deall da, a dychymyg cyflym, fel pan dywynai llewyrchiadau ar ei feddwl, fel y gwneid yn fynych, yr oedd nerth anarferol yn ei weinidogaeth, cymaint felly a nemawr yn ei oes; a chan iddo aberthu ei oes i deithio y gwledydd, nid oes amheuaeth na fu ei lafur gweinidogaethol o ddefnydd tra mawr i achos y Cyfryngwr yn mhilith y Trefnyddion Calfinaidd, mewn adeg yr oedd dirfawr angen. Ni fu ei oes yn faith, ond bu yn effeithiol a chyffrous pan oedd y wlad mewn trwm-gwasg pechod—anfonwyd saeth argyoeiddiad i lawer calon anystyriol, a chyfeiriodd gamrau llawer ffoadur ofnus i'r ddinas noddfa; eto nid oedd

y pregethwr grymus hwn heb ei waeleddau mwy nag oreill o blant Adda. Yn y flwyddyn 1774, symudodd o Ledrod i ardal y Twrgwyn i breswyllo, a hyny ar gais y gynulleidfa fechan yn y lle hwnw. Gallwyd ef i roddi heibio ei alwedigaeth, ac i ymroddi ei hunan yn llwyr i bregethu ac i gynal cyfarfodydd eglwysig ar hyd yr wythnos, a chydnyddent ef yn flwyddol am ei lafur. Yn fuan ar ol ei ddyfodiad i aneddu yn yr ardal hon, dilynwyd y weinidogaeth ag effeithiau grymus, nes ychwanegu lluaws at yr eglwys; rhoddwyd gwedd siriol ar yr achos; cododd Trefnyddiaeth i olwg yr ardal, darostyngwyd gradd helaeth ar ragfarn y trigolion, a chymaint oedd chwangiad rhif y gwrandawyr fel y bu raid helaethu y tŷ yn y flwyddyn 1778. Ar foreu Sabbath, yn y flwyddyn 1784, dan weinidogaeth Dafydd Morris, torodd adfywiad gwresog iawn yn y lle, a chyraeddodd y gwrandawyr yn gyffredinol, a lluaws mawr o honynt a argyoeiddwyd ac a ddychwelwyd at Dduw. Parhaodd yr adfywiad hwn am hir amser. Bu y gwr defnyddiol hwn farw yn ardal Twrgwyn, lle yr oedd wedi bod yn byw am ychydig o amser ar ol iddo symud o Ledrod, yn nghanol ei ddyddiad, ar y 17eg o Fedi, 1791, yn 47 mlwydd oed, wedi bod yn pregethu tua chwech ar hugain o flynyddoedd. Yr oedd wedi claddu ei wraig dair blynedd o'r blaen, a dau o'i feibion, Theophilus ac Eliezer, yn nyddiau eu hieuencyd, ond gadawodd ar ei ol un mab, yr hwn oedd eisoes wedi dechreu pregethu, sef Ebenezer, yr hwn a lewyrchodd yn ddysglaer yn ffurfiolen Trefnyddiaeth am lawer o flynyddoedd. Yr oedd y galar ar ol David Morris yn drwm iawn gan yr eglwys i a chan y wlad yn gyffredinol; oblegys yr oedd ei weinidogaeth wedi tynu sylw yr holl wlad oddiamgylch, a'r preswylwyr a ddeuent yn lluoedd i wrando arno. Gresyn fod y defnyddiau am y gwr hwn mor brinion; nid yw yn ymddangos fod neb wedi ysgrifenu dim o hanes bywyd iddo, a hyny y mae yn debyg, o herwydd anharedrwydd i gefnogi y gwasg Gymreig yn yr oesoedd a aethant heibio.

MORRIS, MORRIS, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Llangloffan. Yr oedd yn onedigol o'r ardal. Ymunodd a'r eglwys, a bu yn bregethwr cynorthwyl am flynyddau. Urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth yn y flwyddyn 1807, i fod yn gydweinidog a Meistri Gabriel Rees a John Llewelyn; ac wedi penodi y dydd, a gwahodd y gweinidogion i ddwyn y gwaith yn mlaen, bu farw y Parch. Gabriel Rees, yr hwn oedd yn glaf er ys misoedd; a gorfu ei gladdu ar ddydd yr urddiad, am na allesid ei gadw yn hwy, yr hyn oedd amgylchiad gofidus i lawer. Yr oedd Mr. Morris yn ddyn rhinweddol a duwiol iawn, o ysbryd tawel a hedychol, yn cael ei wir barchu gan bawb, er nad oedd yn cael ei ystyried yn un o'r pregethwyr rhagoraf. Efe a glafychodd, a bu farw yn y flwyddyn 1831, er mawr alar i'w deulu, yr eglwys, a'r gymydogiaeth yn gyffredinol. Methasom a

chael gwybodaeth o'r amser y ganwyd ef, ac felly nis gwyddom o ba oedran y bu farw.

MORRIS, EBENEZER, o'r Twrgwyn, gweinidog gyda y Trefnyddion Calfniaidd. Ganwyd ef yn mhlwyf Lledrod, yn sir Aberteifi. Yr oedd ei dad, y Parchedig David Morris, yn bregethwr enwog yn mhlith y Trefnyddion Calfniaidd, gweinidogaeth yr hwn a fu yn fendithiol i ddwyn llawer i wybodaeth o'r gwirionedd. Ebenezer oedd yr hynaf o bedwar o blant. Nid oes dim o hynodrwydd neillduol yn cael ei adrodd am dano yn nyddiau boreuaf ei oes. Pan yn ddwy flwydd ar bumtheg oed, gadawodd dŷ ei dad, er myned i fyw i Drefcastell, yn sir Frycheiniog, lle y bu yn cadw ysgol am ryw faint o amser. Hyd yn hyn yr oedd y pethau a berthynent i heddwch ei enaid yn guddiedig oddiwrtho; ond bu pregeth o eiddo y pregethwr teithiol duwiol hwnw, D. W. Rees yn dra bendithiol iddo; ac yn fuan ar ol hyny, ymunodd a chymdeithas y Trefnyddion Calfniaidd, yn Nhrefcastell. Wedi cael prawf bodhaol o'i dduwioldeb, ac arwyddion dyladwy o'i gymwysderau, anogwyd ef i ddechreu pregethu, pan oedd yn bedair blwydd ar bumtheg oed. Yn fuan wedi iddo ddechreu pregethu, darfu iddo gymeryd taith gyda y Paroh. Dafydd Parry, o sir Frycheiniog, trwy Ogled Cymru, gan bregethu gyda'r gweinidog hybarch a duwiol hwnw trwy yr holl daith. Yn mhen dwy flynedd wedi hyn bu farw ei dad, a gadawodd yntau Drefcastell, a symudodd i fyw i Ffermdy ei rieni yn mhlwyf Troedyraur, yn sir Aberteifi. Yr oedd Mr. Morris yn nodedig am ei symlrydd, a'i ddianwadwlach, a pha beth bynag a farnai yn ddyledus ac yn fuddiol, ni fyddai arno ddum o'r diffyg eonder i'w gyflawni, yr hyn a ddangosodd yn fynych yn ei ymdrechriadau i gyraedd yd y chynnal yr ymarferiad dyladwy o ddysgyblaeth eglwysig, a hyny hyd yn nod pan fyddai llygredd a childynrwydd am ei wrthsefyll. Yn ei waith gweinidogaethol hefyd yr oedd ei ddoniau ar gynydd parhaus, a dylanwadau duwiol yn cydfyned a'i bregethau, er bendith i'r torfeydd a ddylifent i'w wrandaw. Yr oedd ei boblogrwydd yn helaeth anarferol o ddechreuad ei weinidogaeth, a pharhaodd yn ddiaball drwy bob parth o Gymru hyd ei ddiwedd. Yr oedd yn feddianol ar helaethrwydd o'r cymwysderau hyny ag sydd yn gwneuthur areithydd yn boblogaidd, sef amrywiaeth ag eangder. Yr oedd yn nodedig am rymusder ei lais, ac am ei fedrusrwydd i'w gyweirio a'i bereiddio. Nid oedd un amser ball ar ddull ei areithiad i enill a sefydlu sylw ei wrandawyr, a hyny gan ei amrywiaeth, ei hyawdledd, a'i fywiogrwydd. Ei gof gafaalgar, ei barodrwydd, a'i fraethineb a barent syndod pan y sylwid fel yr arweinid ef drwy ymadroddion maith eu hyd, eang eu cynwysiad, egniol eu dull, ac eto yn berffaith eglur a dychlynaidd. Ei wresogrwydd ydoedd tu hwnt i'r cyffredin, ond eto yn addas ac yn unol a phwysfawrog-rwydd yr hyn a draddodai. Ei ysgogiadau

oeddynt amrywiol, ac eto bob amser yn fawreddus ac yn wastadol yn cyd-ddangos natur y mater y byddai yn traethu arno. Nid cogwaith a fyddai gan Mr. Morris yn yr areithfa; o ddechreu ei bregeth hyd ei diwedd byddai a'i holl egni yn ymdrechu i ddefro'i y gdw-wybod, ac effeithio ar y meddwl. Dangosai lawer o fedrusrwydd yn y cyfaddasiad o'i weinidogaeth at amgyffred ei holl wrandawyr, gan osod yr unrhyw ger gwydd eu meddwl yn ol eu hamrywiol ansoddau, gyda y parodrwydd cyflymaf. Nid mynych y clywid gan neb bregethau mor hawdd i'w hamgyffred gan y werin yn gyffredinol, ac ar yr un pryd mor dduwinyddol, a llawn o sylwedd, ac mor lan oddiwrth amwysedd, ac mor gyred a rheolau hyawdledd o ran meddylddrych a threithiad. Yr oedd yn hynod o gelfydd i egluro yr ysgrythrau mewn dull cynefnol cyfaddasol i'r hyn a fyddai ganddo mewn llaw, ac ar yr un pryd, heb na gŵyr-dyniad na thwyllresymaeth. Ei ddull o alleirio ydoedd eglur, cymwysiadol, a thra difyrus. Os gellir enwi rhyw gangen o weinidogaeth ag a drinid ganddo yn fwy destlus nag un arall, feallai mai pan y treithai ar berson Crist, y rhagorai mewn cywreindeb a gwresogrwydd. Y nodwedd-iaid goruwchlywodraethol yn ei bregethiad ydoedd grymusder. Yr oedd ehadiaidau ei feddyliau, mawrwychedd a chadernid ei iaith yn gorchfygu ac yn gorlenwi y meddwl, ac yn sboreiddio teimladau ei wrandawyr. Pan y cyfeiriai ei ymadroddion at y diofal a'r digrefydd, o ba rai y cynwysid y rhan fwyaf lluceog o'i gynulleidfaeod, byddai ei ddoniau i'w canfod yn neillduol gyfaddas i'r perwyl, a byddai ei araeth megys yn ymdori uwch eu penau, gan eu gorchfygu a'u dylenwi mewn modd annysgwyliadwy; ond i arferdy iaith yr ysgrythyr, "Ei galon ef a gyffrodd, a chalon ei bobl, megys y cynyrfa prenau y coed o flaen y gwynt." Yr oedd Mr. Morris yn un cynwyrall a chymen yn ei ymddyddanion cyfeillgar. Eithr er ei fod yn meddu llawer o barodrwydd ymadrodd, eto ni wnai iselhan ei hun fel gweinidog drwy ymollwng ei ysgafnder a chellwair. Wrth ymddyddan am bethau crefyddol, dygai allan bob amser ryw wirioneddau o bwys, ac a wasgai ryw ystyriaethau difrifol, a hyny gyda dull ac effaith anwrthwynebol. Byddai y symlrydd dwysaf a'r gwresog-rwydd tanbeidiaf yn cydfyned a'r hyn yr ymdriniai ete ag ef, yr hyn a ddangosai fod y peth a draethai yn deilwng o ystyriaeth mwy na chyffredin, ac i gael argraff arosol ar y meddwl. Yr anhwylded a fu yn foddion i gymeryd ymaith fywyd y gwr defnyddiol hwn, ydoedd clwyf yr ysgyfaint, arwyddion o ba un a ymddangosasant i'w fino yn fuan ar ol ei ddychweliad o Lundain yn y flwyddyn 1824, lle yr oedd wedi bod dros ychydig Sabbathau yn gweinyddu yn addoldy y Trefnyddion Cymreig yn heol Jewin. Pan yr oedd yn teimlo llawer o anhwylded, ei awydd i wneuthur daioni a'i cymellai i

deithio ac ymgnio mwy nag yr oedd ei anesawdd gorfforol yn ei ganiatau iddo. Cynyddodd ei anhwylydeb yn fuan i raddau brawychus, nes cyn hir nad ellid braidd dysgwyl iddo gael adferiad. Y pregeth olaf a bregethodd yn nghapel y Twrgwyn, ger y lle y preswyliai, ydoedd oddiar Salm xxx. 5. Y testun nesaf y bwriadai sylwi arno, fel yr ymddangosai ar ei golyfr ydoedd Salm lxxi. 9. Nid oedd wedi pregethu erioed oddiar y testun hwn; ond ymddengys yn y canlyniad ddarfod iddo gael ateb i'r weddi gynwysedig ynddo, a marw yn y mwynhad o'r unrhyw. Mynych y galarai oblegyd ei analluogrwydd i wneuthur daioni i'w gyd-greaduriaid, pan yr oedd efe ei hun yn mwynhau cymaint o gynaliaeth ysbrydol a dyddanwch. Dywedai, "Nid oes genyf un dymuniad am fyw, oni bai i mi allu bod o ryw gymorth yn y gwaith mawr." Ei ddeisyfiad parhaus yn ei weddiau, ydoedd na byddai iddo fyw yn hwy nag y parhai i fod yn alluog i weithio y gwaith yr oedd i'w wneuthur, gan ad-ddylu yr ymadrodd, "Pan allan o waith, allan o'r byd." Yn nghylch naw diwrnod cyn iddo ymadael a'r byd, ohwencyhai adrodd ansawdd ei feddwl, ac efe a lefodd allan, "Fy nymuniad penaf yn awr ydyw i'm datod a bod gyda Christ." A phan grybwyllwyd wrtho fod yn fraint fawr iddo gael y fath brofiad mewn awr mor gyfyng; ei atebiad oedd, "Ie, braint fawr i'r fath bechadur a myfi;" gan ychwanegu, "Cadwyd fi enyd yn ngolwg fy annheilyngdod a'm trueni, nes y'm mawr ddigalonwyd; ac ar yr un pryd wrth ystyried y swydd bwysig, a difrifol i roddi cyrif o honi, y gosodwyd fi ynddi gan yr Arglwydd, O! yr oeddwn yn cywilyddio oblegyd lleied o ddaioni a wnaethum gydag achos mawr fy Mhrynwyr. Mae yn chweth genyf feddwl am yr ychydig o wasanaeth a wnes i'm Meistr; ond y mae yn ddilys genyf ddarfod i mi, trwy gynorthwy yr Ysbyrd Glân, ymdrechgu i wneud rhyw faint." Mewn teimlad gogoneddus a nefolaidd, hunodd yn yr Iesu, Awst 15, 1825, yn 56 mlwydd oed. Boreu dydd Iau, y 18fed o'r un mis, ymgynullodd tyrfa fawr iawn yn nghyd, i'r dyben i arweddu ei gorff i'r tŷ rhagderfynedig i bob dyn, a gweinyddwyd gan y Parchedigion D. Griffiths, sir Benfro; Ebenezer Richards, Tregaron; a D. Charles, Caerfyrddin; a chladdwyd ef yn mynwent Troedraur, yn ymyl ei Barchedig dad; ac yno yr erys hyd nes y byddo llef yr archangel i'w alw i fyny o lwch y bedd, i aduno a'i enaid i fyw yn oes oesoedd, mewn digrifwch, purdeb, ac anllygredigaeth.

MORRIS, JOHN, gweinidog yr Annibynwyr yn Glastonbury, a anwyd yn Nimbych, Tachwedd 10, 1788. Ei rieni oeddnynt aelodau o'r Eglwys Sefydledig. Bu farw ei dad pan oedd efe yn ieuanc; cafodd ef a dau frawd un gadael dan ofal mam weddw. Pan yn bedair ar ddeg oed, gosodwyd ef yn egwyddorwas yn Manceinion, gyda theulu ag oedd yn myned yn rheolaidd i'r Eglwys

Sefydledig. Gwahoddwyd ef gan gyfaill i fyned i wrando y diweddar Barch. Mr. Roby. Ar ol pregeth oddiwrth y geiriau, "Y mae yn amser i geisio yr Arglwydd," efe a benderfynodd i broffesu ei hun yn Cristion. Mr. Morris, yn nghyd a nifer o wyr ieuanc o'r gynulleidfa a dreulient eu nos Sabbathau i bregethu, ac a elwid gan Mr. Roby, "Y deuddeg Apostol." Oddiwrth lafur yr efengylwyr ieuainc hyn y dechreuodd amryw gapeli yn nghymydogaeith Manceinion. Mr. Morris yn mhen amser a aeth i athrofa Hoxton; ac wedi treulio ei amser yno, cafodd y Parch. Mr. Freeman, (diweddar genadwr i Madagascar,) ac yntau eu gwahodd i bregethu i'r eglwys yn Olney, gyda bwriad iddynt i gydweinigogaethu a'r Parch. Thomas Hilliard. Mr. Freeman a benderfynodd fyned yn genadwr, a Mr. Morris a dderbyniodd alwad unfrydol oddiwrth yr eglwys, yr hon a dderbyniodd, ac urddwyd ef yn weinidog yn Olney. Ar farwolaeth Mr. Hilliard daeth yr unig weinidog; yr oedd ei lafur yn Olney yn helaeth; pregethai dair gwaith ar y Sabbath, a dygai yn mlawn ei wasanaeth hwyrol ar hyd yr wythnos ac yn y pentrefydd am filldroedd o gwmpas, efe a gyoeddai efengyl Crist. Ei gyfaddasrwydd i ddyegu a ymddangosodd yn fuan drwy ei waith yn casglu o'i amgylch nifer fawr o bobl ieuainc, rhai o'r cyfryw wedi hynny a ddaethant yn bregethwyr yr efengyl. Ar farwolaeth yr enwog Barch. Leigh Richmond, o Turvey, amryw o'i aelodau yn cael eu hamddifadu o ddysgidiaeth grefyddol, a wahoddasant Mr. Morris i bregethu iddynt mewn ysgubor, hyd oni ellid adeiladu capel. Hynny a wnaeth; yn fuan ffurfiwyd yno eglwys, a daeth y Parch. Richard Cecil yn weinidog iddynt. Terfynodd llafur Mr. Morris yn Olney, ar ol gweinidogaeth lwyddianus o bum mlynedd ar hugain, ac efe a symudodd i Lundain, ac wedi hynny i Letherhead, Surrey. Yn 1851, derbyniodd alwad unni oddiwrth yr eglwys yn Glastonbury, Gwlad yr Haf, yr hon a dderbyniodd, a lle y parhaodd i lafurio hyd 1858, pan y rhoddodd i fyny ei weinidogaeth sefydlog; o'r pryd hwn hyd ei farwolaeth Pregethai yn achlysurol yn areithfa Glastonbury, ac yn y trefydd oddiamgylch. Ar y Sabbath Medi 2il, 1866, pregethodd yn Wells; y Sabbath nesaf dynion bucheddol a'i dygasant i'w fedd. Ychydig wythnosau cyn ei farwolaeth, yr oedd y geri marwol yn ffynnu yn Glastonbury. Gwelid y galarwyr agos bob dydd yn myned o gwmpas yr heolydd, a dangosai pob peth yr agwedd fwyaf pruddaidd. Cynelid gwasanaeth neillduol yn yr holl addoldai. Cynelid cyfafodydd gweddi unol ar yn ail yn addoldai yr Annibynwyr a'r Wesleyaid. Yr oedd Mr. Morris yn bresenol yn y cyfarfod nos Lun, a thraddododd anerehiad; aeth drachefn nos Fawrth, nos Fercher, a nos Iau, ac anerechodd dorf fawr yn ysgoldy yr Annibynwyr, oddiwrth ddamag y "Deng Morwyn." Nid anghofiodd llawer oeddynt yn bresenol byth

y taerni a'r gwresogrwydd, gyda'r hyn y gwasgai efe adref eiriau yr Iachawdwr, "Byddwch chwithau barod, canys yn yr awr ni thybnoch y daw Mab y Dyn." Dranoeth ymddangosai arwyddion o'r geri marwol. Cafodd yn fuan ei osod i orwedd ar ei wely. Anfonwyd gweddiau taerion ar ei ran, yn nghyfarfod yr hwy am ei adferiad. Yr oedd yr Anfeidrol ddoeth, modd bynag wedi bwriadu yn wahanol. Yr oedd yn eglur yn fuan fod awr marw yn agoshau. Efe a lefarodd ychydig eiriau o gariad a thynnerwch wrth ei ddwy ferch, ac yna yn esmwyth, a ymroddodd ei hun i farw. Arosodd y gweinidog ac un o'r diaconiaid gydag ef drwy y nos. Am bump yn y boreu derbyniodd angeu ei gomisiwn, ac efe a hunodd Sadwrn, Medi 5ed, 1866. Nos Sabbath yr oedd y capel yn orlawn o bobl wedi dyfod yn nghyd i wrando pregeth angladd yn cael ei thradodi gan ei olynydd, y Parch. J. Lambert, oddiwrth 1 Thea. iv. 13, 14. Yr oedd Mr. Morris yn Anghydfurfiwr cadarn, eto ni wnaeth ei flaenoriaeth enwadol genedlu dallbleidiaeth; yr oedd yn caru dynion da o bob cyfenwad. Yr oedd ei wybodaeth yn amrywiol a helaeth. O ran ei olygiadau duwinyddol, yr oedd yn perthyn i ysgol y Puritaniaid, yr oedd ei olygiadau yn ysgrythyrol ar wahanol athrawiaethau. Fel un o ysgrifenyddion lleol y Gymdeithas Feiblaidd Artrefol a Thramor, lafuriodd lawer er taenu yr ysgrythyrau, a byddai bob amser ar yr esgynlawr ac yn yr areithfa yn cadarn bleidio Gair Duw.

MORRIS, LEWIS, gweinidog yr efengyl gyda'r Trefnyddion Calfinaidd yn agos i Downy, sir Feirionnydd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1760. Yr oedd yn anghrefyddol ac anlythyrenol hyd nes y cyrseddodd 29 mlwydd oed, pan yr argyoeddwyd ef yn dra rhyfedd yn Machynlleth, nid mewn cymdeithasfa, ond mewn rhedegfa geffylau. Yr oedd Lewis Morris, fel y dywed ef ei hun, wedi cael ei fagu yn gyffelyb fel y magid pawb y pryd hwnw, yn ddyeithr i grefydd oddieithr y ffurf yn unig o fynes i'r eglwys yn achlysurol a dysgu iddo y catecism, y credo, a'r bader. Treuliodd yntau ei ddyddiau boreuaf gyda'r campiau ffol a'r chwaeuon llygredig ag oeddynt yn fawr eu rhwysg y pryd hwnw yn mhob parth o'r wlad, ac yn yr oferedd hyn y bu yn ymrwyfo am y naw mlynedd ar hugain cyntaf o'i oes. "Byddai ambell oedfa," meddai ef ei hun, "yn cael ei chynnal y pryd hyn gan y Trefnyddion Calfinaidd mewn lle a elwir Gwastadedd, tŷ un Sion William; ni byddai ond ychydig iawn yn dyfod i wrando, a'r pregethwyr a'r gwrandawyr oeddynt yn cael eu herlid yn fawr. Taffwyd Sion William allan o'i dy am ei fod yn caniatu pregethu ynddo, ac efe a symudodd i le a elwir y Gors, a daeth pregethu yno hefyd. Yn mysg y lluaws yr oeddwn inau yn gwrthwynebu y pregethu newydd a'm holl egni. Nn pryd-nawn Sabbath, daeth ychydig o grefyddwyr o Abermaw, a phregethwr, sef John Ellis, i

Lwyngwrl, gyda'r bwriad o gadw oedfa yno, a chawsant addewid am le i bregethu mewn tafarny yn y pentref. Daethum i'r pentref y Sabbath hwnw yn ol fy arfer i ddylun gwag ddfyrwch, pan y dywedwyd wrthyf fi a'm cyfeillion, nad oedd wiw i ni fynes i'r dafarn i yfed owrw y Sabbath hwnw, gan fod yno bregethu. Pan glywais hyn, aethum yn llawn gwylltineb at y ty tafarn, a gelwais am y gwr ddyfod i'r drws, a dywedais wrtho os oedd am roddi ei dy i bregethwyr a chrefyddwyr ac nid i ni, yr atalwn i ef i werthu cwrw o gwbl, gan yr awn a phob achos neu gwrdd i dy arall yn y pentref. Dychrynodd y dyn wrth hyn, gan y gwyddai fod genyf y dylanwad mwyaf ar fy nghymydogion, ac efe a rwystrodd yr oedfa, a gorfu i'r crefyddwyr fynes ymaith yn siomedig." Ond nid hir y bu y gwr hwn hefyd heb ei ddal. Yr oedd gwylmabsant, un o wyliau llygredig y wlad, a rhedeg ceffylau i fod yn Machynlleth, yn mhen y flwyddyn ar ol y tro uchod, sef yn y flwyddyn 1789; aeth Lewis Morris yno ar nos Sadwrn. Y Sabbath a dreuliodd fel y gellid dysgwyl iddo gael ei dreulio gan y rhai a ddaethai yno i'r wylmabsant; ond wrth ddychwelyd ddydd Llun, wedi bod yn edrych y rhedegfa, clywai ganu gwresog mewn ty bychan, yn heol y Maengwyn; canu ar ddiwedd yr oedfa ydoedd. Dafydd Morris, o sir Aberteifi, gwr nid anenwog, oedd wedi bod yn pregethu. Daeth i'w feddwl fel pe buasai saeth lem yr edliwiad hyn, "Y maent gyda gwell gwaith na thi." Glynodd hyn yn ei feddwl, nes ei arafu yn nghanol yr holl wylltineb—Cofiodd iddo rwystru yr oedfa yn Llwyngwrl, a disgynodd arno y ddedfryd, mai gelyn Duw a phob daioni ydoedd. Methodd dadwrdd y tafarnai, methodd digrifwch ei gymdeithion, na'r gwarthrudd iachau ei friw; yr oedd saeth argyoeddiad yn gorsedu ei galon. Yr oedd bellach wedi penderfynu dychwelyd adref, ac ni allai ei gyfeillion er pob ymdrech ei luddias, er mai trancoeth yr oedd y camp i fod; ond addefai wrthynt fod ei gyflwr ef a'r eiddynt hwythau yn ofnadwy ei berrygl, a'i fod o'r dydd hwnw allan yn ymadael a'i hen gyfeillion gwag, a'i hen arferion llygredig am byth mwy. Mawr fel y synai ei rieni a'i gymydogion ar ei ddychweliad; prin y gallent goelio fod y fath gyfnewidiadau dysymwth a diachos yn eu tyb hwy yn bosibl. Mynent ei berswadio nad oedd cynddrwg ag yr haerai ef weithiau ei fod, ond yr oedd y cwbl yn ofer. Yr oedd goleuni bellach wedi tywynu ar ei farn, a deallai yn well na hwy pa fath oedd ei gymeriad gyda Duw. Efe a ymroddai bellach i fynes i'r llan ar y Sabbathau, a theithiai yn mhell ac agos, lle y clywai fod pregeth gan neb o'r Trefnyddion, i edrych a oedd dim modd cael ymwared oddiwrth ing ei ysbryd. Bu am enyd "dan Sinai mewn anobaith, ond cafodd wawr wrth wrando ar y Parch. Mr. Williams, o Ledrod, yn Abermaw, ac yn y dref hono yr ymunodd a chrefydd. Yn mhen y ddwy flwydd wedi hyn yno efe a ddechreuodd bregethu, ac yn

bregethwr y parhaodd hyd derfyn ei oes, sef am yr yspaid maith o 64 mlynedd. Dywed Mr. Lewis Morris yn "Adgofion Hen Bregethwyr," yn y *Traethodydd*, fod gwr boneddig erlidgar wedi gosod ei fryd ar ei ddal, ac nid yn unig ei ddirwyo, ond ei anfon i'r fyddin, gan fod awdurdod wedi ei roddi y pryd hwnw i'r ynadon ddal rhywfath o ddyinion a'u gorfodi i fod yn filwyr. Wedi tyngu nifer o ddyinion i fod yn heddegeid-waid, gorchymynodd iddynt ddwyn Lewis Morris o'i flasn. Daethant hefyd, meddir, i Fryn-crug, lle yr oedd i bregethu mewn ty yno gyda'r bwriad hwn, ond oddiar ryw deimlad neu gilydd, dychwelasant heb wneud hyny, a chymerasant arnynt wrth y boneddwr mai ofn a barodd iddynt beidio. Dranoeth wedi dal a dirwyo un William Pugh, pregethwr arall am bregethu, anfonwyd i ddal Lewis Morris hefyd, ond dygweddodd ei fod eisoes wedi cychwyn oddi cartref i gyoeddiad yn sir Drefaldwyn. Ar ei ddychweliad gartref, gwnaeth ei ffordd drwy y Bala, lle yr oedd Mr. Charles a John Evans, ac ereill yn bryderus yn ei gylch, gan faint y twrf oedd ar hyd y wlad fod cynifer o filwyr yn amcanu ei ddal, a'i anfon i'r llynges. Yr oedd yn byw ar y pryd foneddwr yn sir Benfro, yr hwn oedd ynad heddwch, ac yn aelod gyda'r Trefnyddion; a barnwyd mai gwell fyddai i Mr. Lewis Morris fyned allan o gyr-aedd ei erlynwyr trwy gilio i sir Benfro, a doddi ei hun yno dan nodded y gyfraith trwy ymfodyn am drwydded i bregethu fel Ymneillduwyr ereill. Ar ei ffordd yno o'r Bala, yr oedd yn myned drwy Lanymow-ddwy, ac er ei fod o fwriad wedi gadael i'r nos ei orddiwes, yr oedd yn ddigon enbyd iddo gael ei adnabod, gan fod yn haws i'w adnabod na llawer un oblegyd ei faintioli, a rhaid oedd iddo arfer gradd o gyfrwysdra i allu myned drwy y toll-byrth heb iddo ddyfod i'r amlwg, a chael ei fradychu; gwaeddodd yn led groch, gan hyny, wrth dollborth Llanymowddwy, am ei hagar iddo. Cododd y tollwr o'i wely i agor y tollborth, a gofynodd i ba le yr oedd yn myned? "Yn mlaen," ebe yntau. "Y mae hi yn fyd garw tua Thowyn yna," ebe y tollwr. "Y mae hi aie," ebe Lewis Morris, "pa beth sydd yno?" "Meistr hwn a hwn sydd yn erlid pregethwyr y Methodistiaid—y mae yn cynnyg deugain punt am ddal un o honynt, sef Lewis Morris, ac y mae y milwyr allan yn chwilio yn ddyfal am dano." Ond er cymaint yr awyddfryd i'w ddal, fe gyraeddodd y pregethwr Lwynygwair yn ddiogel, a chafodd loches a chroesaw caredig yno gan Cadben Bowen; ac yn mhen enyd daeth y gwr boneddig gydag ef i Gaerfyrddin, a chafodd yno y drwydded angenrheidiol. Yr oedd Mr. Lewis Morris wedi cael ei gaethiwo i'w dy gan fethiant a henaint, er ys tua dwy flynedd, ond byddai weithiau yn pregethu yn ei dy o'i eistedd i'w gymydogion. Un o'i destunau diweddfar ydoedd, "Ac at ysbrydoedd y cyfiawn, y rhai a berfeithiwyd." Dywedai, "Gwelais a chlywais lawer

o esboniadau ar y geiriau hyn, ond ni bum erioed yn eu deall yn iawn hyd yn ddiweddar; dyma yn awr yw fy mhrofiad, gyda fy hen frodyr a thadau sydd wedi myned adref yr ydwyf ddydd a nos. Nid oedd amheuan am ei gyflwr, nac ofn marw yn blino nemawr arno. "Ni wn i, meddai, pa bryd y daw yr alwad i'm cyrchu adref oddiyma, ond y mae y pac yn barod. Yr wyf o hyd gyda'r hen orchwyl o roddi y colledig i'r Ceidwad." Yr oedd ei ysbryd yn iraidd ac ieuanc yn ei hen ddyddiau. Arferai ddywedyd, "Yr wyf wedi bod yn llafurio gyda thair oes o bregethwyr, ac yr wyf yn awr wedi gwleddechreu y bedwaredd oes, ond y mae'r achos yn gwella o hyd." Gwelodd gladdu to ar ol to o'i frodyr, ond o'r diwedd a welodd farwolaeth; do, o'r diwedd treuliodd ei ganwyll i'r pen, ac efe a aeth mewn tangnefedd i dangnefedd. Dywedodd wrth gyfaill ychydig cyn marw, fod yr Arglwydd wedi rhoddi iddo ddau beth a addewr yn niwedd Salm xci., ei ddigoni a hir ddyddiau a dangos iddo ei iechydwrfaeth. Bu farw Mawrth 12, 1855, a chladdwyd ef wrth gapel y Trefnyddion, yn Nolgellau, a phregethodd yn ol ei ddymuniaid ar yr achos, Mr. Humphreys, Dyffryn, oddiwrth Heb. ii. 16.

MORRIS, THOMAS, gweinidog y Beddyddwyr yn y Casnewydd, a aned ar y 10fed o Chwefror, 1786, yn sir Gaerfyrddin. Gyda golwg ar ei ddygiad i fyny, ni chafodd ond etifeddu yr anfantaision hyny a berthynant i deulu digrefydd, ac ardal braidd anllythyrenog. Yr oedd ei dad wedi cael dysgeidiaeth, ac yn ysgolaig da; ond nid oedd yn gwerthfawrogi y rhagorfraint hono, o herwydd ei fod yn gaethwas i anghymedroldeb; ac o ddiffyg ei gwerthfawrogi ei hun, esgeulusodd roddi y ddysgidiaeth a allasai i'w blant. Bu hyn yn golled ddirfawr i Thomas, yr hwn ni chafodd ond cyfran brin o amser mewn ysgol wledig yn ei ardal. Cafodd ychydig ysgol yn Llandilo, yr hyn fu yn wir werthfawr iddo, er ei alluogi i ddeall rhifyndiaeth a mesuryddiaeth, yr hyn oedd angenrheidiol yn y gelfyddyd a arferai ei dad, ac yn yr hon y dygwyd yntau i fyny. Saer coed oedd efe wrth ei gelfyddyd, yr hon yr oedd yn ei deall yn dda; ac i'r wybodaeth a feddai am adeiladu, a'r chwaeth oedd ynddo tuag at ei gelfyddyd, y gellir priodoli ei barodwrydd, os nid mewn rhan ei sel, dros adeiladu, a chynfynd ac addurno yr addoldai y llafuriai ynddynt, yr hyn a ffurfiodd ran dra phwysig a chofiadwy yn ngweithrediaidau ei fywyd. Yr oedd Thomas tua saith mlwydd oed pan glywodd y bregeth gyntaf erioed. Ei frawd William ydoedd y cyntaf a broffesodd greffydd yn y teulu. Yr hyn a effeithiodd arno gyntaf mewn perthynas i'w enaid oedd clywed ei fam yn canu rhai o ganiadau Llyfr y Ficer. Er ei bod y pryd hwnw yn hollol ddigrefydd, byddai weithiau yn canu Salm-au, &c., ac yr oedd yn gantores ragorol. Derbyniwyd ef yn aelod gan y Parch. Moses Williams, Llandyfaen, yn Mhontprenaraeth, pan tuag un ar ddeg oed. O herwydd dadl

fawr Arminiaeth, yr hon oedd yn ffynnu tua'r amser hyn, ac a gynyddodd yn bwysig yn y miscioedd dylunol, bu cynwrf yn mhllith eglwys ieuanc Pontbrenaraeth. Yr oedd Moses Williams, y gweinidog, yn Arminiad trwyadl, ac yr oedd wedi enill y rhan fwyaf o'r eglwys hon, a'r un yn Llandyfaen, yr hon oedd dan ei ofal, i'w olygiadau ei hun. Yn y cynwrf hwn aeth tad Mr. Morris at yr Annibynwyr i Bethlehem, a William ei frawd i Gwmifor at y Bedyddwyr Calfinaidd; ond arosodd ef gyda'i fam eglwys am fwy na dwy flynedd, ac ymdrechodd yn ol ei allu i amddiffyn golygiadau ei weinidog. "Ond," medd efe, "fel yr oeddwn yn cynyddu mewn deall, yr oeddwn yn dyfod i weled anghysondeb y gyfundraeth, ac felly ymadewais inau â hwy, ac aethum gyda fy mrawd William i Gwmifor." Yn ystod y ddwy flynedd gyntaf wedi iddo ymuno a chrefydd yr oedd ei gynydd mewn dawn gweddi yn eglur i bawb, yn gymaint felly, fel pan oedd rhwng deuddeg a thair ar ddeg oed, gosodid ef i ddechreu cyfarfodydd yn aml o flaen pregethwr. I'r dyben hwn gosodid y naill ystol ar ben y llall, neu codid ef i ben bwrdd, er rhoddi cyflusdra i'r gwyddfodolion i'w weled; a rhyfedd yr hyfrydwch a fwynheid yn swm ei lais plentynaidd peraidd, a'i ddeisyfiadau synwrol syml. Dechreuodd arfer ei ddawn i bregethu yn Nghwmifor, pan oedd o gylch dwy flywydd ar bumtheg oed. Am rai blynyddau wedi hyn bu yn defnyddio ei alluoedd yn yr ardal lle y preswylhai, a bu ei lafur o wasanaeth gwerthfawr. Yr oedd dros ugain oed pan gymerodd ei daith gyntaf oddicartref, yr hon a fu gyda'i anwyl gyfaill Timothy Jones, Cwmpedol. Ymwelsant y tro hwn â Brycheiniog, Mynwy, a Morganwg. Yr oedd yn daith dra rhyfedd, canys arddelodd yr Arglwydd eu llafur i argyoeiddi llawer. Ar y 19eg o Orphenaf, 1810, cafodd ei urddo yn weinidog ar eglwys y Bedyddwyr yn Mhenrhiwgoch, ar Gaerfyrddin. Ar yr achlysur hwn pregethodd y Parch. David Saunders, oddiwrt 2 Tim. iv. 5. Pregethodd y Parch. Joshua Watkins ar ddyledswydd yr eglwys, oddiwrt 1 The. v. 13. Ymosododd Morris ar ei weinidogaeth gyda phryder, ond ar yr un pryd gyda phenderfynoldeb teilwng o'r gwaith; ac yn mhen ychydig cafwyd lle i gredu fod y Pen Bugail wedi rhagordeinio y gweithrediadau. Canlynodd llwyddiant helaeth, ac ychwanegwyd yn fawr at nifer y dysgybllion. Yn mhen tua thair blynedd wedi ei sefydliad fel gweinidog, daeth galwad am helaethu yr addoldy yn Mhenrhiwgoch, yr hwn orchwyl yr ymosododd efe arno gydag egni a llwyddiant. Yn ystod y tymor hwn hefyd, a'r tair blynedd ganlynol, bu yn offerynol i adeiladu addoldy Saeron, Porthyrhyd; a Sitim, Felin Gwm. Yr oedd ei deulu erbyn hyn wedi lluosogi, ac fel priod a thad yr oedd gofal am ei deulu yn gorphwys yn agos at ei feddwl pryderus; ond nid oedd hyn yn cael gormod o ystyriaeth yn mhllith y praidd, porthiant y rhai oedd yn galw am ei lafur beunyddiol. Rhoddodd dro

i ymweled a'r eglwysi trwy ranau o'r wlad, a chafodd amryw alwadau; ond yn y Casnewydd y penderfynodd ymsefydlu. Y mae yn sylwi fel y canlyn ar yr amgylchiad pwysig hwn:—"Yr achos o fy symudiad yn fwyaf neillduol oedd esgeulusdra a difaterwch y brodyr yn Mhenrhiwgoch a'i changenau yn eu cyfraniadau. Nid wyf yn cofio i mi erioed gael mwy nag o dair i bedair punt yn y chwarter am fy ngwasanaeth. Yr oedd fy rheulu inau yn amlhau, fel yr aethum i gryn ddyled. Wrth ymadael gwerthais y cwbl oll ag a feddwn, a thelais bob hatling oedd yn ddyledus arnaf; ac nid oedd genyf ond deg punt yn dyfod i'r Casnewydd i ail ddechreu byd. Talodd eglwys y Casnewydd draul fy symudiad." Symudodd yno yn Medi, 1827. Pan aeth at yr eglwys hon nid oedd yn cynwys ond 56 o aelodau; ond trwy fendith Ior ar ei lafur cynyddodd yr achos, a chafodd ugeinau eu hychwanegu atynt. Llafuriodd Mr. Morris yn ddiwyd iawn mewn cysylltiad a'r eglwys hon. Nid gwr diog oedd unrhyw amser; ond tra yr oedd yr achos yn llewyrchus, yr oedd yn wr diffin neillduol. Bu yn gweinidogaethu i eglwys Charles-street am bedair blynedd ar ddeg; ond yn mlynedd-oedd diweddaf ei arosiad yno canfyddai nad oedd ei weinidogaeth mor llwyddianus ag yn y blynyddoedd blaenorol, yr hyn a'i digalonai yn fawr, yn ol ei dystiolaeth ei hun. Tybiai fod ei waith yno yn agos a dirwyn i ben, a themlai duedd gref i edrych am orchwyl mewn rhyw ran arall o'r wlad. Yn ol yr olwg gyffredin, yn y Casnewydd y dylasai efe aros. Yr oedd wedi bod yn ddefnyddiol neillduol yno, ac nid oedd dim yn ymddangos yn ngweithrediadau rhagluniaeth yn cyflawnhau yn gyflawn ei symudiad oddiyno. Aeth i breswyllo i Gaerodor yn mis Medi, 1831. Wedi cael ar ddeall fod yn ddichonadwy adfeddianu hen addoldy Pithay, yr hwn fuasai yn meddiant y Bedyddwyr Seisnig am yn agos i ddau cant o flynyddoedd, ymosododd i gynllunio at ddwyn hyn i ben. Cafodd gan amryw weinidogion Cymreig addaw rhoddi eu henwau gydag ef am y swm angenrheidiol i brynu yr addoldy. Ond er ei fawr siomedigaeth, wedi iddo wneud pryniad o'r capel, a gosod pob peth yn barod o ran gweithredoedd, &c., trodd y brodyr hynny eu penderfyniad yn ol, a gwrthodasant sefyll at y cytundeb, yr hyn a flinodd ei feddwl yn fawr, ac a'i digalonodd yn hollol, yn enwedig o herwydd ei fod eisoes wedi cymeryd meddiant o'r addoldy, yr eglwys yn ymgynull ynddo, a thraul bwysig wedi myned ato i'w osod mewn cyflwr gweddus a chysurus i addoli Duw ynddo. Bu tymor ei arosiad yn Nghaerodor yn un profedigaethus a thralod-us iawn iddo. Nid oedd nemawr o lewyrch ar ei weinidogaeth; yr oedd y gynulleidfa yn ymddangos yn fechan mewn addoldy mor fawr; ac yr oedd yn anhawdd i'r eglwys roi cynaliaeth gysurus iddo ef a'i deulu. Ond yn nghanol ei ddigalonid a'i drallod yno, aeth i rodidi tro i'r brif ddinas. Yr oedd ei fynediad yno yn dra chyffelyb i ddyd yn ffoi

rhad gorlif o drallodion, y rhai oeddynt wedi ei amgylchynu. Arosodd rai Sabbathau yn Llundain. Yr oedd J. T. Rowlands newydd roddi ei weinidogaeth i fyny yn eglwys Moorfields. Yn swn dawn melus a gwresog Mr. Morris, teimlodd yr eglwys fechan hon awydd mawr i roddi galwad iddo aros yn eu plith, a buant yn daer arno gydeynio a'u cais. Penderfynodd fyned yno, a symudodd yno Medi 26, 1832. Mawrth 1, 1835, symudodd i breswyllo i Bontypool, Mynwy. Nid oedd neb yn synu wrth glywed ei fod yn cael galwad gan yr hen eglwys hon i ddyfod yn weinidog iddi. Yr oedd yma amryw hen gyfeillion iddo, y rhai oeddynt wedi bod megys cydlafurwyr ag ef yn yr un sir, a braidd yn yr un ardal, tra yr oedd efe yn preswyllo yn y Casnewydd. Yr oedd ef yn hollol adnabyddus iddynt hwy, a hwythau yn adnabyddus iddo yntau. Wedi ei ddyfodiad i Bontypool, fel i'r lleoedd blaenorol y bu ynddynt, yr oedd ei lygad yn sefydlog at wneuthur rhyw beth tuag at fynediad yr achos yn mlaen. Nid oedd yn foddlon os na fuasai yr achos yn symud rhagddo. Cafodd y fraint o weled pechaduriaid yn troi o gyfeiliorni eu ffyrdd, ac yn ymofyn am le yn mhllith plant yr Arglwydd. Yr oedd lluosogrydd yr aelodau yn byw yn y dref, ac yn ymgynull ar forenau Sabbath yn addoldy Penygarn. Nid oedd dim ond hen arferiad, a serch at hen addoldy, a allasai fod yn gymelliad iddynt gyrchu bob Sabbath grym ffordd allan o'r dref, i ben ucheldir cyfagos, lle'r oedd y ty cyfarfod a elwid yn briodol oddiwrt h ei sefyllfa, Penygarn. Gan hyny, yn hollol resymol, penderfynwyd i brynu darn o dir gan Mr. Probyn, yn Heol y Three Cranes, i adeiladu arno, a gwerthu Sardis i'r Annibynwyr. Gosodwyd careg sylfaen y ty newydd i lawr ar y 25ain o Fehefin, 1835, gan Mr. Morris ei hun, yn cael ei gynorthwyo gan Andrew Williams, ac ereill; ac ar y 26ain o Fedi, 1836, cafodd ei agor at wasanaeth crefyddol. Yn ystod ei arosiad yn Mhontypool cafodd beth amser hyfryd a bodhaol iawn iddo ei hun. Yr oedd yr achos mewn sefyllfa gysurus, a phob peth yn myned yn mlaen yn rhagorol. Eithr bu y flwyddyn 1839 yn un mor ffurwythlon mewn gofidiau a blinderau pwysig iddo ef, fel y cofnodai ar ddechreu y flwyddyn 1840:—"Yr wyf wedi cael mwy o glefyd a gofidiau y flwyddyn hon nag a gefais yn fy holl fywyd, a gosod y cwbl yn nghyd." Wedi myned trwy lawer o flinderau yn yr eglwys yn y Tabernacl, rhoddodd rybudd i ymadael Awst 16, a gafal yr eglwys yn hollol i fyny ddechreu mis Hydref, 1840. Ar yr 8fed o Dachwedd caulynol cymmerodd ofal yr eglwys yn y Bontfaen, Morganwg. Synodd llawer at y dewisiad hwn o'i eiddo, canys yr oedd pob peth yn anfan- teisiol iddo feddwl ymsefydlu yno. Yr oedd yr eglwys yn cwynfan dan faich o ddyled ar yr addoldy, a hwythau yn wan i sefyll dano. Yr oedd yr achos wedi bod yn dra dilewyrch am flynyddau. Gyda golwg ar y lles amgylchiadol y bu Morris yn oferyn i'w ddwyn

i ben yn yr eglwys hon, y mae rhyddad yr addoldy o ddyled yn sefyll yn benaf. Dyma y baich trwm oedd yn gwasgu ar yr eglwys. Yn ystod ei arosiad yn y lle hwn, yr hyn oedd tua dwy flynedd, yn lle blwyddyn, fel y nodai y trefniad cyn ei fynediad yno, bu yn ddiwyd neillduol, a chafodd ei ymdrechion eu bendithio i raddau mwy yn mhob ystyr nag mewn un man arall yn yspaid yr un hyd o amser. Symudodd oddiyma i Gaer-salem Newydd, yn agos i Abertawe, lle y bu yn gweinidogaethu oddeutu blwyddyn, ac y derbyniodd rai ugeiniau. Cyn diwedd y flwyddyn 1842, yr ydym yn ei ganfod yn rhoddi gofal yr eglwys hon i fyny, ac yn cymeryd bugeliaeth yr eglwysi bychain yn y Pil a Chorntown, yn yr un sir. Ni bu ei arosiad yn y lleoedd hyn ond ychydig iawn o amser, canys yr ydym yn cael ei hanes yn pregethu y tro cyntaf gyda'r brodyr a ymadawsant o Charles-street, ar y 30 o Ebrill, 1843. Ni bu ganddo ef na rhan na chyfran yn yr ymranïad; ni roddodd unrhyw anogaeth na chymorth iddo. Eithr wrth ganfod pwysigrwydd rhesymau y brodyr hyn dros eu hymadawiad, yn gystal a heddychlondeb y mesurau a fabwysiadasant i ymadael, ni phryderodd dderbyn eu gofal pan roddasant alwad iddo. Yr oedd sefydliad a llwyddiant yr achos yn y Deml (yr addoldy newydd) yn agos at ei galon. Pa le bynag y buasai, ymddyddan am y Deml oedd ei brif bwnc. Ysgrifennodd lawer ar y mater, a theithiodd lawer yn yr achos. Gweddiodd fore a hwyr dros lwyddiant crefydd yn y Deml. Nid esgeulusodd ddim ag oedd yn tueddu at les a chynnyd y frawdoliaeth yn y lle. Cafodd fwynhau, i raddau pell iawn, yr hyn a ddymunodd, ac edrych ar y gweithrediadau yn ol yr olwg gyffredin. Gwelodd yr eglwys wedi cynyddu i nifer ddigonol i ddal baich traul yr adeiladaeth, cynnal y weinidogaeth, a dwyn yn mlaen holl drefniadau a dysgyblaeth yr eglwys mewn modd gweddaiid, ac undeb, cariad, a chydweithrediad yn ffynnu yn eu plith. Yr oedd dadfeiliad ei babell ddaearol erbyn hyn yn amlwg. Achwynai boen yn ei draed, yr hyn nis gadawodd ef yn llwyr hyd angu. Medi 28, 1846, aeth tua Chaerodur, a dau ddyben mewn golwg ganddo, sef cael cymorth meddygol, a gosod dyled y Deml dan sylw y gymdeithas gynorthwyol i adeiladu addoldai yn y ddinas hono. Bu yn ddiwyd gyda'r amcan olaf tra bu yn alluog i symud y tu allan i drothawy ty ei fab, gyda'r hwn yr oedd yn lleiya. Ar y 30 o Hydref dychwelodd i'w breswylfod yn y Casnewydd; ond ychwanegodd ei wendid braidd bob awr hyd y dydd Mercher canlynol, Tachwedd 4, 1846, pryd yr anadlodd ei enaid i ddwylaw ei Waredwr a'i Dduw, yn 60 mlwydd oed, wedi bod dros 42 mlynedd yn y weinidogaeth. Yr oedd Mr. Morris fel dyn yn sefyll i raddau pell yn uwch na'r canolradd. Cydaabyddid ef yn ddyn o feddwl gwreiddiol a galluog; ac nid oes lle i ameu pe buasai wedi cael addurniant dysgeidiaeth, y buasai yn un o ddynion penaf yr oes. Ni

buasai wedi meddianu y gradd o wrtaith meddylion, na'r defnyddioldeb gweinidogaethol a gyraeddodd, oni buasai ei fod wedi arfer diwydrwydd neillduol. Nid esgeulusodd dymor ieuencyd at gynyddu mewn gwybod-aeth. Ymroddodd nid yn unig i fod yn hddysg yn y Gymraeg, ond hefyd yn y Seisneg. Ymawyddai am fyned i athrofa, a chafodd ei gais dderbyniad yn athrofa Caerodor; eithr llwyddodd rhai cyfeillion yn Nghwm Ifor i'w atal, am yr hyn y galarai trwy ei oes. Nid yn yr areithfa yn unig y dangosodd efe ei alluocedd; gwnaeth ddefnydd hefyd o'r wasg. Cyoeddodd amryw bregethau, a chofiant neu ddau; ac y mae y llyfr Seisneg a ysgrifennodd ac a argraffodd yn Llundain, yn dangos meddwl treiddgar, bywiog, dychymybol, difyrgar, ac adeiladol. Ei enw yw, "*London and Country scenes, with various passing events, evangelically illustrated.*" Eithr ni ddiangodd efe mwy nag ereill heb ddrygair oddiwrth frodyr gau. Dyoddefodd lawer yn yr ystyr hyn; ac fel ag yr ydym yn deall, dyoddefodd yn ddiachos ac anghyfiawn.

MORRIS, WILLIAM, gweinidog yr Annibynwyr yn Abergwili, ger Caerfyrddin, a aned yn ardal Cydweli, yn y sir hono. Ganed ef tua'r flwyddyn 1800. Derbyniwyd ef yn aelod yn Nghapel Sul, Cydweli, gan y Parch. D. Griffiths; a thebygol mai yn ei amser ef y dechreuodd bregethu. Crydd ydoedd wrth ei alwad; a phriododd pan yn dylun yr alwedigaeth hono. Aeth ar daith trwy y Gogledd, a derbyniodd alwad oddiwrth yr eglwys Annibynol yn Nebo a Hebron, sir Gaernarfon, a chafodd ei urddo yn weinidog yno. Bu graddau o lwyddiant ar ei weinidogaeth, ac ychwanegiad at yr eglwysi. Cyn hir adeiladwyd ganddo ef a'r eglwysi addoldy newydd yn Aberdaron. Goddidewyd ef gan gystudd blin; a gwrthododd ei briod fyned i'r ardal hono i fyw, yr hyn a effeithiodd mor drwm ar ei feddwl, fel y darfu iddo adael maes ei lafur tua'r flwyddyn 1830. Bu farw ei wraig; ond gwellaodd ef i raddau ar ol hyn, ac ymsefydlodd yn Abergwili, ger Caerfyrddin, a bu yno amryw flynyddau. Yn nhymor ei weinidogaeth helaethwyd yr addoldy, a bu Mr. Morris yn ffyddlon i symud ymaith y ddyled. Er ei fod yn ddyng bywiog a diniwed, yn gyfaill gwresog, ac yn bregethwr doniol a llafurus, eto yr oedd mor ddarostyngedig i'r duedd gyffrous, fel y byddai ychydig ofid, blinder, neu wrthwynebiad, yn ei yru yn gwbl wallgof. Dangosodd tra yn y Gogledd fod tuedd yn ei gyfansoddiad at hyn, fel y bu yno am amser mewn gorphwylledd. Pan yn y cyflwr hwn, Mai 8, 1850, rhoddodd derfyn ar ei fywyd trwy ymrogi yn ei dy ei hun yn Abergwili. Y mae'r amgylchiad yn dysgu i ni wers bwysig am waelder dyn pan wedi ei adael iddo ei hun. Pan unwaith y collo rheswm ei lywodraeth ar y meddwl, yr ydym mewn perygl o gyflawni gweithredoedd anaf. Nid oedd gwaith Morris yn rhoddi terfyn ar ei fywyd fel y gwnaeth, yn ei ymddifadrwydd

o'i synwyr, yn peri i ni ameu ei dduwioldeb, mwy na phe buasai wedi marw o'r dardodedigaeth, neu ryw anhwylydeb cyffredin arall ag sydd yn agored i'r natur ddydol. Yr hyn sydd yn gosod argraffar nodweddiad dyn yw yr hyn a wna efe yn y mwynhad o ddefnydd ei synwyr. Gan fod bywyd Mr. Morris yn fywyd o ymroddiad i'r efengyl, ac o anrhydedd iddi, er mor chwth ac athrist oedd y dull y bu efe farw, nid oes ynom un petrusder am ddiogelwch ei gyflwr oblegyd hyn.

MORRIS, EDWARD, oedd weinidog perthynol i'r Trefnyddion Calfinaidd yn Llanarmon, sir Feirionydd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1826. Nid oes genym ychwaneg o hanes bore ei oes. Yn nghymdeithasfa Llanerchymedd, mis Mawrth, 1854, arwyddwyd cymeradwyaeth y gymdeithasfa iddo fel pregethwr ieuanc o ddoniau a chymeriad teilwng, a fwradiad ymfudo i America. Yr oedd ef a'i gyfeillion yn dysgwyl hir ddyddiau iddo fod yn ddefnyddiol gyda'r Cymry yn Unol Daleithiau. Ond nid hyn oedd meddwl Duw. Cafodd dirio yn y wlad hono; ond gyda'i fod yn dechreu llafurio fel pregethwr gyda'i frodyr yno, ymaflodd afiechyd ynddo, ac efe a fu farw Medi 22, 1854, yn nhy ei gefnder yn Illinois, yn 28 oed, ar ol pum niwrnod o glefyd yr ymysgaroedd. Dywed y "*Cyfaill o'r Hen Wlad*," iddo fod yn pregethu mewn dwy gymanfa o eiddo y Trefnyddion Calfinaidd yn sir Oneida; ac yna am dymor yn gweinidogaethu i eglwys y Trefnyddion yn Carbondale, Pennsylvania. Yr oedd ar y ffordd i Wisconsin pan welodd yr Arglwydd yn dda ei alw ato ei hun. Cafodd y fantasia o dderbyn addysg yn athrofa y Bala; a bu am ryw ysbaid yn athraw ysgol Frytanaid Beddgelert. Pan oedd yno dygwylledd i Arglwydd John Russell ddyfod trwy y wlad, ac efe a ymwelodd â'r ysgol, a dywedai ei fod yn cael ei synu a'i foddhau yn fawr wrth weled ysgol mor rhagorol yn y fath le mynyddig a Chymreig. Yr oedd E. Morris yn feddianol ar feddwl cryf, a dawn rhywyd a chymeradwy. Yr oedd ei grefyddolrwydd yn ddiamaheul; a byddai yn ei ymarweddiad yn rhodio mewn doethineb tuag at bawb. Paham y cymerwyd ef ymaith mor ebrwydd, ac yr arweiniwyd ef o Gymru, gwlad ei enedigaeth, ac ymfudo i America, dim ond i farw braidd, sydd ofyniadau nad ellir eu hateb yr awrhon; ond caiff ei berthynasau a'i gyfeillion "wybod ar ol hyn."

MORRIS, THOMAS, gweinidog y Beddyddwyr yn Nghaerffili a Chroesygar. Yn Medi, 1791, derbyniodd alwad yr eglwys yn Nghaerffili i'w bugeilio. Nid oedd rhif yr eglwys ar y pryd ond 30. Yn mhen haner blwyddyn wedi ei sefydlu, cydsyniodd trwy ganiatad yr eglwys, i wasanaethu Croesygar haner ei amser—dau Sabbath yn y mis yn mhob un o'r ddau le. Hen dy anedd wedi ei wneuthur yn gyflens at gynal addoliad oedd y capel. Yr oedd efe yn boblogaidd iawn. Llenwid y capel o wrandawyr, fel y gorfodid ef weithiau i fyned i'r areithfa trwy

y ffenestr. Cymerodd rhyw amgylchiadau le yn ei deulu ag oeddynt yn tueddol i leihau ei gymeradwyaeth. Mewn canlyniad gadawodd y wlad ac aeth drosoedd i America, lle y bu farw.

MORRIS, CALEB, gweinidog yr Annibynwyr yn Llundain. Ganwyd ef Awst 5, 1800, yn Parcgyd, wrth droed Foel Triggarn, yn mhlwyf yr Eglwyswen, sir Benfro, o rieni oeddynt mewn amgylchiadau cysurus. Pan yn blentyn amlygai hoffder mawr i ddarllen, a myfyrio. Ei brif lyfrau oeddynt "Taith y Pererin," ac "Esboniad Burkitt." Nid oedd fawr o lyfrau ereill o nodwedd grefyddol yn adnabyddus y pryd hwn yn yr ardal, ac nid oedd y rhai hyn ond ychydig a phrin. Gosodwyd ef yn ieuanc mewn ysgol ramadegol barchus yn Aberteifi, lle yr amlygodd ddawn neillduol at ddysegu. Ar farwolaeth ei feistr teilwng, ofeiriad o'r eglwys sefydledig, symudwyd ef i ysgol gyffelyb yn Hwlfordd, gyda golwg ar ddarparu ei hun i astudio y gyfraith. Y pryd hwn argraffwyd yn ddwys ar ei feddwl drwy gyfrinach grefyddol dyn duwiol a letyai yn yr un ty ag yntau. Mewn canlyniad efe a ymunodd a'r eglwys Annibynol yn Mhenygroes, pan yn bedair ar ddeg oed, ac yn dra buan hynododd ei hun drwy gymeryd rhan yn y cyfarfodydd cymdeithasol a gynelid yn yr ardal er addysg grefyddol; un o'r rhai hyn y bu efe yn foddion i'w sefydlu mewn amaethdy a elwir Maesgwyn, lle y mae'r bobl o gwmpas yn parhau i gyfarfod i gatecisio eu gilydd yn yr ysgrythyrau. Y dalent, y sef, a'r duwioldeb a amlygai mewn cysylltiad a'r cyfarfodydd hyn a'i nodai allan fel un cymwys i'r weinidogaeth. Yr oedd pan yn fachgen yn prynu amser i ddarllen llyfrau, ac yn hynod ddefosiydol ei feddwl. Yn lle bod yn ofni y fynwent yn y nos, elai yn nyfnder y nos i hen gapel Pynygroes, fel man i ddal cymundeb a Duw, ac ymunodd a'r eglwys yno pan yn wrieuanc. Ei weinidog y pryd hwn oedd y Parch. William Evans, a'r cyfeillion yno a'i hanogasant i bregethu. Wedi cael ysgol ragbarotoawl yn Aberteifi, derbyniwyd ef i'r athrofa Bresbyteriaid yn Nghaerfyrddin, dan ofal y Parch. D. Peter, lle y treuliodd ei amser o bedair blynedd, gan gynyddu mewn dawn a chymeradwyaeth. Parhaodd drwy ei oes i deimlo parch i'r hen athrofa, a chyfranai dair puwt yn ffynydol yn ei ddyddiau diweddfaf at gynnal y myfyrwyr Annibynol yn Ngholeg Caerfyrddin. Yn mis Ebrill, 1823, urldwyd ef yn weinidog ar eglwys Tabernacl, Arberth, lle y treuliodd bedair blynedd, ac y gwnaeth iddo lawer o gyfeillion. Yn y flwyddyn 1827 symudodd i Lundain, yn gydweinidog a'r Parch. George Burder, yn Fetter Lane; ac ar ol marw Mr. Burder, syrthiodd y gwaith yn drwm arno, a chyraeddodd safle uchel yn mysg pregethwyr y brif ddinas. "Ychydig eglwysi," meddai y *Pulpit Observer* am Mawrth, 1859. "a godasant gymaint o weinidogion i lafur cartrefol a thramor, ag eglwys Fetter Lane, yn ystod

ei weinidogaeth ef." Bu yn glaf iawn yn 1835, a threuliodd hanner blwyddyn yn ei ardal enedigol. Dychwelodd, ond nid i'w nerth blaenorol; ac ar ol ymdrechadau afwyddianus, rhoddodd Fetter Lane i ffyny. Ymgymerodd ar ol hynny a chapel newydd Eccleston; a bu wedi hynny, fel Paul yn Rhufain, yn dysgu yn ei dŷ ardrethol ei hun yn Mechenburgh-square. Yna dychwelodd adref a threuliodd ddeng mlynedd olaf ei oes yn gydmorol ddi-ddenydd, er ei fod wedi parhau i ddylanwadu yn nerthol ar y meddyllian a elent i'w gwmi. Llauer a feid arno gan ddeyithriaid am hyn; ond teg yw hysbysu fod ei wendid yn gyfansoddiadol ac etifeddiathol. Cofia yr ysgrifenydd am ei fam yn treulio ei holl amser yn ei gwely, ond yr amser yr elai i'r cyfarfodydd crefyddol, a byddai yn bresenol bob Sabbath. Yr oedd yno ryw bruddglwyfder yn ei chadw yn ei gwely. Byddai ymweliadau achlysurol ei mab yn ei symbylu i ddyfod i lawr am ddiwrnod neu ddau, yna syrthiai yn ol i'w hen sefyllfa. Tegwch a'r cyoedd yw hysbysu hyn o ffaith deuluol er dangos fod anefnyddioldeb diweddar y gwr mawr hwn yn tarddu o ffynonell amianyddol ac nid mesol. Aethai er gwell iechyd i Gwbert, lle ar lan y môr, yn agos i Aberteifi, yn haf 1864, a mwynhaodd ei hun yn fawr yno am dymor, ond daeth yn mlaen arno y dyfrglwyf, ac ar ol hynny a clefyd melyn nes y methodd ddychwelyd adref, ac o'r diwedd yr hunodd yn yr Iesu ddydd Mercher, Gorphenaf 26ain, y Parch. Caleb Morris, dyn sydd a'i enw yn *household word* mewn llawer teulu, ac y pery ei goffadwriaeth am oesoedd lawer. Y dydd Llun canlynol y claddwyd ef yn ymyl ei rieni yn mynwent Pynygroes. Ymgynullodd lluwys yn nghyd i'w hebrwng i dŷ ei hir gartref. Arweinwyd y gwasanaeth crefyddol yn y Gwbert gan y Parch. E. Lewis, Brynberan. Cyraeddodd yr orymdaith Benygroes tua thri o'r gloch. Gweddiodd yn y capel y Parch. S. Evans, Hebron; a phregethodd y Parch. D. E. Davies, Aberteifi, oddiar Mat. xii. 35, "Y dyn da yn dwyn allan o'i drysor bethau da." Ar lan y bedd, crybwyllodd y Parch. J. Davies, Glandwr, rai adgofion dyddorol am yr ymadawedd, a sylwodd am un hynodrwydd yn neillduol yddo, sef buddioldeb mewn cyfeillach. Yr oedd yn naturiol rwydd o siarad, ac o feddwl di-wylliedig; ac felly, gwnaeth lawer o les. Tynodd cyfaill iddo y darlun hwn o hono: "If the outer man always reveal the inner, in his case it is the exact copy of it. Whoever looks at him, plain person or cultivated, child or adult, is struck with him at first sight; while the student of man finds everything belonging to him recorded there. What freshness and brightness are upon him! The dew and morning light of youth! One can never think of him as old. What a rich product of nature he is corporeally! How his princely bounty is expressed in every lineament of his frame, up to the rich hair on his head. A frame, all sensibility,

yet full of command; yes, of softness and of fire. The glory of his personal exterior, as of his entire mind and character, is the perfect symmetry of it. No excess, no defect, nothing wanting. The man, the whole man, and nothing but the man there." Cydneb-ydd y rhai a'i hadwaenent gywirdeb y darlun. Y myfyrwyr a fuont dan ei arholiad yn Aberhonddu, pan ddelai i lawr dros y "Congregational Fund Board," a deimlent ei fod yn llawn caredigrwydd a mwynseidd-dra, ac eto yn awdurdodol. Yr oedd yn feddwl nas gellid cellwair ag ef; a phan gyffroid, ni feddai nemawr *nervous power* can gryfed. Meddyliai yn gyflwm a thrwyadl. Cymerau ei fater gwbl feddiant o hono. Ychydig iawn a ysgrifennai o'r pregethau a gymerent oriau i'w traddodi, ond yr oedd yn eu meddwl yn drwyadl. Yr oedd yn feddyliwr gwreiddiol, ac yn bregethwr fel efe ei hun yn unig. Yr oedd yn meddu rhyw allu i swyno meddyliau ymchwilar i hongian wrth ei eiriau ac i fyned allan ar ei ol yn yr un ymchwiliad am wirionedd, ac y mae dylanwad ei eiriau yn cael eu teimlo gan ugeiniau o weinidogion Annibynol Prydain heddyw. Fel y gwelwom yn ei hanes boreuol, yr oedd yn dra defosynol. Teimladau ei galon oeddynt ddwfn. Ei feddwl pur a ddaliai gymdeithas gyson a'r ysbrydol. Rhodiodd gyda Duw. Cofiw'n byth rai o'i weddiau cyoeddus pan yn urddo gweinidogion, yn agor capellau, ac yn claddu y marw. Yr oedd yn ddy'n llawn o garedigrwydd a chydymdeimlad. Cynorthwyodd ei hunan a mbylodd ereill i gynorthwyo yn helaeth weinidogion mewn cyfyngder, a chasglwyr at achosion Cymreig yn Llundain. Teimlodd yr ardaloedd hyn lawer o'i garedigrwydd yn mlynnydoedd olaf ei oes, yn enwedig eglwys Penygroes. Bu y prif offeryn i ad-drefnu yr addoldy hwnw a garai mor fawr; ac fel y dywedodd Mr. Davies, Aberteifi, ddydd yr angladd, y mae ol ei haelioni yn weledig ar yr addoldy yr awr hon. Astudiasai gryn lawer ar physygyriaeth yn yr ugain mlynedd diweddar, a bu yn barod iawn i gynghori a rhoddi cyffyrion yn ei ardal ar ol iddo ddyfod adref i aros. Er iddo fod cyhyd yn gweini yn yr iaith Seisnig yn unig, yr oedd yn dra hoff o'r hen iaith, a phregethai ac esboniai ynddi yn y blynyddoedd diweddar tua Threstraeath a Phenygroes; weithiau gyda pheth o dan yr hen amser gynt. Cyoeddodd bregeth angladdol i'w gyfaill Mr. Morgan Harry. Ei theitl yw "*The servant of the age.*" Cyoeddodd hefyd gasgliad o dystiolaeth y Beibl am hawliau y tlodion, dan yr enw "*The Noble and the Poor.*" Heb law hyn, nis gwyddom iddo roddi dim i'r cyoedd trwy y wasg. Y mae ereill wedi dyfod o'u cof a'u hygrifau lawer braslun o'i bregethau yn yr *Homilist*, ac y mae efe mewn llawer flordd wedi marw yn llefaru eto. Meddai ryw faint o ddawn barddoni. Cyfansoddodd farwnad i'w hen weinidog William Evans, Hebron, ac eiddo ef yw y penill:

"Ar y byd ac ar yr eglwys
Dnw dywallto'i Ysbryd Glan;
Miloedd eto ddelo i brofi
Pur effeithiau r bedydd tan;
Tyr'd i lawr, yma 'nawr,
Yn dy ddylanwadau nawr."

Yn ei gyfeillachau y rhagorai. Nis gellid aros yn ei gwmmi heb deimlo fod rhinwedd yn myned allan o hono; ac crys rhai brawddegau o'i eiddo fel trysorau dyfnaf calonau ei luaws cyfeillion. Ond efe a fu farw. Terfynwn gyda chyffieithiad o'i eiriau ei hun ar achlysur cyffelyb—"O fy mrawd, ni'th gollwyd—byw ydwyt gydag ysbrydoedd y perffaith a'r dedwydd. Ie, wyt gyda Christ, yr hyn sydd lawer iawn gwell. Ein calonau a edrychant at y dydd y'th gyfarfyddwn eto, ac yna y byddwn yn wastadol gyda'r Arglwydd. Gadawn fedd ein brawd heddyw yn benderfynol i fyfyrion yr efengyl, i wasanaethu yr eglwys, ac i ledanu gwirionedd, rhyddid a thangnefedd dros y ddaear, gyda mwy o allu, o dynnerwch, ac o benderfyniad, nag erioed. Bydded i ysbryd Duw ein puro oddiwrth bechod, cyfeiliornad, a gwendid, ac o'r awr hon allan ein codi uwch, uwch, tuag at y goleu, a'n perfeithrwydd a losgant oddi amgylch gorsedd Duw."

MORRIS, WILLIAM, oedd frawd i Lewis Morris, o Fon, yr hwn oedd llysiu-ydd godidog iawn, ac athronydd anianol rhagorol. Trwy gyfyngiaeth ei frawd Lewis cafodd sefyllfa o ymddiried dan y llywodraeth, sef cyfarchwylwyr y cyllidau, a chasglydd toll yr halen yn nhref Caergybi. Yno y mae'n debyg y treuliodd y rhan fwyaf o'i fywyd, ac y gorphenodd ei yrfa yn y flwyddyn 1764. Yr oedd athrylith Mr. W. Morris, yn gryn helaeth hefyd, ac yn cyraedd i amryw gangenau o wybodaeth a dysg. Bu yn ddiwyd a llafurus iawn, yn casglu ac yn adysgrifenu gweithiau y prif feirdd, &c. Yr oedd ganddo wybodaeth a difyrwch mewn peromath, canys dywedir yr arferai hyfforddi ieuencydy Caergybi yn y gelfyddyd hon. Yr oedd efe hefyd yn ol ei eiriau ei hun yn ei lythyr at Mr. Hugh Hughes, y bardd Coch, yn arfer ymddifyru yn y gorchwyl o *ffoilita*, neu gasglu amryw fath o feteloedd cloddiedig, cregyn cywreiddull, &c. Drachefn cangen arall o'i wybodaeth a'i ddiwyfwrch ydoedd garrdwriaeth a llysiu-aeth. Cyfrifid ei ardd yn Nghaergybi yn un o'r gerddi harddaf a thirionaf yn Ngwynedd. Ac am dano fel llysiuwr dywed Mr. Evan Evans, yn ei gywydd marwnad:

"Brasgamu, llamu y llwybr
Linnæus yn lan ewybr."

Ac fel crynodd o ragoriaethau yr un gwr, y mae y bardd crybwylledig wedi doddi yr hyn a ganlyn o flaen ei awd marwnad iddo: "Llysiu-ydd godidog a rhagorol am ei wybodaeth yn amryw gangau philosophyddiaeth anianol, celfydd yn iaith yr hen Frytaniaid a'r beirdd, a hynod am amryw gampiau gorchestol, a rhinweddau da ereill nad ydynt yn aml yn Nghymru y to yma."

MORRIS, RICHARD, oedd frawd arall i Mr. Lewis Morris, o Fôn, henach nag ef, oedd ysgrifenydd yn y Fôr-Swyddfa, Llundain. Yr oedd yn nodedig am ei loywyder cyneddau, cywreindeb greddf-duedd, a threidd-dra craffineb. Yr oedd ynddo yntau duedd diffino i ymfyrio ac i ymddifyru, i gasglu ac i chwilio dyag a hanesiaeth ei wlad enedigol a'i genedl. Pa orchwyl bynag a gymerai mewn llaw, efe a'i cyflawnai yn ddichlynaidd a chywreindeg. Hyn yn nghyda chyfryngaeth ei frawd Lewis, a enillodd iddo yntau sefyllfa dan y llywodraeth, sef prif ysgrifenydd yn y Swyddfa Fôrawl, yr hon swydd a gyflawnodd dros lawero flynyddoedd. A phan aeth yn hen, oed-freiniwyd ef. Bu yn dra llafurus i wneud y gwasanaeth a allai i'w genedl mewn pethau tymorol ac ysbrydol. Yn ei ddyddiau ef y cafodd bywiolaeth plwyf Trefdraeth, yn Môn, ei phenodi i offeiriad o Sais. Y plwyfolion yn rhesymol ddigon a wrthwynebasat y penodiad; bu Mr. B. Morris yn gefnogwr iddynt yn yr achos, a hwy a enillasant y gyfraith, ac ataliwyd y Sais oddiwrth y fywiolaeth. Bu y y gwr hwn hefyd yn wasanaethgar iawn i arolygu diwygiad dau argraffiad (os nad mwy) o'r Beibl Cymraeg, sef rhai y blynyddoedd 1746 a 1762. Am y gwaith yma y mae yn dywedyd mewn llythyr at gyfaill:— "Ystyriais yr iaith Gymreig er ys mwy na haner cam mlynedd, ac felly y mae genyf gyfarwyddyd cyflawn o'i mydryddiaeth, modd y gallaf wrth ei rheolau anhysfeth gyweirio pob cam ysgrifenyddiaeth yn ngwaith yr hen feirdd, ac wrth ddiwygio y wasg yn y ddau argraffiad o'r Beibl yn 1746 a 1752, bum ofalus iawn i sylwi ar y pethau lleiaf mewn ysgrifenyddiaeth gywir; ac ysgrifenyddion godidocaf yr oes hon, yn nghylch hyn, a unasat fod fy amcan yn iawn, sef y Parch. Edward Samuel, y Parch. William Wyn, y Parch. Evan Evans, y Parch. J. Thomas, a fy nau frawd Lewis a Gwilym Morris." Er mwyn dangos ychwaneg o'i farn am y gorchwyl o ddiwygio argraffiadau y Beibl, tybiem nad peth diwerth y cyfrifir y llythyr canlynol yr hwn a anfonodd efe at y Parch. John Evans, golygydd argraffiad y flwyddyn 1770, o ba un yr argraffwyd ugain mil:— "Twr Gwyn, 2il Chwefror, 1760.—Anwyl Gyfaill.—Mynegodd Mr. Evans, yr argraffydd i mi, fel y bu rhyngoch y dydd arall mewn eisteddfod, (*committee* mae'n debyg), aelodau pa un oeddynt Dr. Worthington, Dr. Owen, Parch. J. Evans, &c., yn iaith a threfn y Beibl Cymraeg, a'ch bod wedi barnu yn oreu Beibl yr Esgob Llwyd, 1690; ac i rywun ddywedyd, fod yr Esgob hwnw yn amgenach Cymreigiwr na'r Dr. Davies, awdr y gramadeg a'r geirlyfr, a sefydlwr iawn ysgrifenyddiaeth yr iaith, drwy brofiadau allan o waith y beirdd, y rhai yn unig a'i cadwasant heb ei cholli. Wifft i chwi oll! Gwendid mawr yw hynyna ysywaeth! Fy nghymydog, Mr. Prys Lewis, o golog yr Iesu, ac wedi hyn o Lanfachreth, Môn, oedd coledwr yr argraffiad hwnw (nid yr Esgob

Llwyd), drwy yr hwn y cafodd yr enw *Welsh Rabbi*, yn Rhydychain. Myfi a welais yn ei dy yn Llanfihangel Tre'r Beirdd, yr holl ddalenau prawf a ddaethant o'r wasg yn y gwaith hwnw. Yr oedd tad yr Esgob Llwyd o dylwyth yr Henblas, yn Môn, ond; Sais oedd yr Esgob, wedi ei eni yn Berkshire, ac ni wyddai fwy oddiwrth y Gymraeg, er ei fod unwaith yn Esgob Elwy, na'r Esgob Newcombe y sydd yno yr awrhon, yn ymdrechu hyd y geill am ddeol yr iaith oddiar wyneb y ddaear; felly tra anghymwys i hyfforddi iawn ysgrif y Beibl. Erchwn arnoch gymeryd trugaredd ar iaith eich mam, a pheiddio tori ei hesgryn eilwaith. y rhai sydd yn awr wedi eu gosod yn eu lle priodol, dan boon ysgymundod Cymdeithas y Cymrodorion, y rhai ydynt oi-hamddiffynwyr yn erbyn pawb a'u drylliant, o'r esgob i'r cardotyn. Fe wyddai wrth y chwedl yma eich bod chwi wedi anghosio y cyfamed rhyngoch a'r gymdeithas pan eich derbynwyd yn aelod o honi, ar fod i chwi goledd eich mam iaith hyd eithaf eich gallu; canys yn ol yr hanes hwn, yr ydych wedi cymeryd mewn llaw ei drygu yn ddirfawr. Os chwi a ddirmygwch y rhybudd yma, gwae chwi nas ganesid chwithau yn Berkshire! Canys beth a ddywedwch pan ddarllenoch mewn rhyw lyfr a gyoeiddir ar ol hyn, ddarod i Moses Williams a Rhisiart Morris wneud ansirif o welliadau yn iaith ac orgraff y y Beibl a'r Llyfr Gweddi Cyffredin, yn 1718, 1746, a 1752; ond yn 1768 fe adferwyd yr holl feiau drwy fawr boon a llafur. Pwy a enwir yma? Ffeio rhag cywilydd! Na souier am fath beth yn heolydd y ddinas. Oni welwch chwi fel y mae y Dr. Davies yn profi y geiriau, "bore," "daear," &c., drwy awdurdod y beirdd? A phwy yn yr oes hon sydd yn rhyfygu gwrthsefyll yr awdurdod hwnw? Mae cantoedd o feiau man yn orgraff y Beibl mawr, y rhai a ddiwygiwyd, yn y rhai canlynol, megys dyblu y cydseiniaid heb achos, cam osodiad ereill yn wrthwyneb i reolau y gramadeg, &c., y rhai wrth gydmaru y llyfrau yn nghyd a ymddangosant ar yr olwg gyntaf; ond nid oes neb mor ddall a'r rhai ni fynant weled—Mi wyf yr eiddoch,—Rhisiart Morris." Dywedd hefyd ddarod i'r gwr hwn ddangos parodrwydd ewyllysgar a haelionus i gynorthwyo y diweddar Barch. Peter Williams, yn y gorchwyl llafurus a llesfawr o gyoeiddi y Beibl Cymraeg, gyda nodiadau a sylwadau ar bob penod. Ymddengys hefyd fod ganddo raddau o'r ddawn farddonol, ac y mae peth o'i waith yn argraffedig, i wirio hyn heblaw tystiolaeth yr ardderchog fardd Goronwy Owain, yr hwn yn nghywydd marwnad ei fam ef, a dywed:—

"Rhisiart am gerdd ber hoywsain,
Hatal ni fedd Gwynedd gain."

Bu farw Mr. Rhisiart Morris yn y flwyddyn 1779, a chladdwyd ef yn Eglwys St. George in the East, Llundain; a gadawodd ar ei ol wraig a phlant. Aeth mab iddo a elwid

Richard i fyw fel masnachwr gwladol i'r India, ac yr oedd dwy ferch iddo yn byw yn Llundain rai blynyddoedd yn ol.

MORRIS, JOHN, oedd frawd arall i'r brodyr crybwylledig. Yr oedd yn wr talentog. Eernid mai hwn oedd y gloywaf ei gynneddfau o'r brodyr oll. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1706. Y sefyllfa yr ydoedd efe ynnddi oedd s-lywydd, (*mate*) ar fwrdd y llong filwrol, a elwid Torbay. Pan ar ryfelgyrch yn erbyn Carthagena, lladdwyd ef yn y flwyddyn 1740, pan nad oedd eto ond 34 mlwydd oed.

MORRIS, WILLIAM, gweinidog yr Annibynwyr yn Trefgarn a Rhosycaerau, sir Benfro. Ganwyd ef tua'r flwyddyn 1694. Ymunodd a'r achos yn Nhrefgarn; dechreuodd bregethu yn fuan, ac urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth yn yr eglwys hono yn nghylch y flwyddyn 1720. Aeth i bregethu i ardal Pencae, lle y mae'r capel yn awr a elwir Rhosycaerau. Y testun y llesfarodd arno oedd Act. xviii. 10, "Mae i mi bobl lawer yn y ddinas hon." Safai Mr. Morris ar garnedd o gerys, i draddodi ei bregeth ar brydnawn Sabbath. Buwyd wedi hyn yn pregethu mewn tŷ anedd am bedair blynedd. Yr oedd pregethu y pryd hyn yn beth newydd a dyeithr, a chryn lawer yn dyfod i wrando o ran cywreinerwydd. Yn y flwyddyn 1724, adeiladwyd y capel cyntaf, ar ddernyn o dir a gafwyd gan J. Perkins, Ysw., Llandridian, yr hwn dir a sicrhwyd trwy rwym-weithred dros 999 o flynyddoedd; ac yn gysylltiedig a'r capel mae mynwent helaeth at gladdu. Yn fuan wedi hynny corfforwyd eglwys yn cynwys chwech o aelodau, pump o wyr ac un ferch; a mawr oedd y rhyfeddod drwy yr ardal fod merch yn myned yn aelod, fel pe na buasai gan ferch un enaid i'w achub. Dywedir pan oedd y ferch hono unwaith yn myned adref o gwrdd eglwys, iddi gyfarfod a dyn lled anystyriol, iddo ofyn, "Mary, pa le y buoch heddyw?" Atebodd hithau, "Mewn cwrdd eglwys." Dywedodd yntau, "Nis gwn beth all fod genych o hyd yn eich cwrdd eglwys?" Atebai hithau, "Ni pherthyn i chiwy wybod ychwaith, a sicrhaf i chiwy, nad oedd yno air o son am eich enw chiwy." Yr oedd hyn yn deilwng o efelychiad holl ferched yr holl eglwys, fel y byddont mor ddoeth yn eu hatebion, yn lle tafu y pethau santaid i'r own, a gemau crefydd i'r moch. Pan oedd Mr. W. Morris wedi bod yn llesaru am flynyddau lawer yn Nhrefgarn a Rhosycaerau, a'i fod bellach yn tynu tua therfyn ei oes, dewiswyd un Mr. Morris Griffiths i fod yn gynorthwyol iddo fel cydweinidog ag ef, ond bu Mr. Griffiths farw o'i flaen ef wedi hynny. Ymddengys i Mr. Morris fod amser maith yn y weinidogaeth, o gwmpas triugain mlynedd. Yr oedd yn hynod hoff o swm plant yn mhob teulu ag yr elai iddo, ac arferai ddyweyd fod swm plant yn beroriaeth i'w glustian. Bu yn briod a dwy wraig, oesfodd un ar ddeg o blant gan y wraig gyntaf, ac un ar ddeg wedi hynny gan yr ail wraig. Tebyg yw fod rhai o'i feibion yn weinidog-

ion yn Lloegr, ac hefyd wyr iddo ef oedd y y diweddar Thomas Harris, Penfro; ac wyr hefyd iddo ef oedd y diweddar Barch. Thomas Mortimer, Solfach. Nid gorchwyl hawdd yw gyru crefydd allan o deulu lle byddo wedi gwreiddio ynddo, sef o deuluoedd y rhai cyflawn; ond terfynodd ei ddydd yntau er cyhyd ydoedd; galwyd ef adref oddi-wrth ei waith at ei wob. Bu farw mewn lle a elwid Tonbant, ei anedde, yn y flwyddyn 1778, a chladdwyd ef yn yr un bedd a'i wraig olaf, yn mynwent Llanrhan, ac arnynt y gorwedda cofgolofn hardd. Dywedir ei fod yn ddyfn call, yn llesfarwr rhagorol, yn ddyfn mwynaid a gostyngedig, ac na ddiogodd, ond llafuriodd yn galed am ei oes hyd nes y daeth ei amser i noswyllo.

MORRIS, WILLIAM, gweinidog Bryngwran, sir Fon. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1796, yn Nhreforis, ger Abertawe, sir Forganwg. Dechreuodd bregethu pan yn ugain mlwydd oed, yr hyn a brofodd iddo ef yn allu Duw er iechydwrtaeth, a'r hyn byth wedi hynny a garodd mor anwyl. Efe a ddaeth yn foreu yn aelod o'r eglwys Annibynol yn Llanelli, sir Gaerfyrddin, gan yr hon yr anfonwyd ef i'r coleg Annibynol yn Nogledd Cymru, y pryd hwnw dan ar-olygiaeth y Parch. George Lewis, D.D. Yr eglwys Annibynol yn Llanfyllin, sir Drefaldwyn, yn canfod fod ei dalentau areithfaol a'i gymwysderau gweinidogaethol o nod-wedd uwch na'r cyffredin, a rhoddodd iddo alwad i ddyfod yn fugail arni, yr hyn ar derfyn ei efrydiaeth a dderbiniodd. Urddwyd ef yno Ionawr 2il, 1822, ac yno y llafuriodd am ddwy flynedd ar bumtheg, gyda derbyniad a chymradwyaeth mawr, yn nghyda mesur helaeth o lwyddiant. Yn 1839, efe a symudodd i Glandwr a Threforris, ger Abertawe, sir Forganwg, lle y treuliodd wyth flynedd a haner yn dra dedwydd iddo ei hun a buddiol i ereill ag oedd dan ei ofal gweinidogaethol. Y cam nesaf o'i eiddo oedd myned i Birkenhead i gymeryd gofal yr eglwys ieuano hono yn ei mabandod, yn y lle ag oedd ar y pryd yn fyfhan ei boblogaeth Gymreig. Rhoddwyd ataf ddisymwth ar y dref oedd ar y pryd yn cyfodi i fyny—cymerodd newyn le, gwasgarwyd ei gynulleidfa; ac wedi llafurio yno am ddwy flynedd a haner, daeth lle arall yn fwy gobeithiol iddo lafurio ynddo, sef yr eglwys Annibynol yn Salem, Bryngwran. Ei enwogrwydd hir sefydlog a sicrhodd iddo ar unwaith roesaw cyffredinol yn yr ynys; a'i frodyr a ystyriant ei ddyfodiad yn ychwanegiad mawr a bendith neillduol oddiwrth yr Arglwydd, ac ni siomwyd hwynt. Am dair blynedd ar ddeg a naw mis efe wnaeth brawf cyflawn o'i weinidogaeth, a dangosodd ei hun yn ei faes o ddefnyddioldeb, megys yn mhob un arall, yn weithiwr nad oedd achos iddo gywilyddio, gan iawn gyfranu gair y bywyd. Yr oedd yn un a hoffid yn gyffredinol. Ei natur gymdeithasol, ei ymddygiad caredig, ac uwchlaw pob peth ei daerri Cristionogol a'i gwnaeth yn anwyl gan bawb a'i hadwasa.

Cerid a gwerthfawrogiad ef gan enwadau ereill o Grigionogion yn gystal a'r eiddo ei hun. Yn 1864, o herwydd ei fynych wendid yr oedd dan yr angenrheidiol poenus o roddi fyny ei ofal gweinidogaethol. Rhoddwyd iddo dysteb werthfawr ar y pryd gan ei bobl a'i gyfeillion caredig; ar yr amgylchiad hwnw efe a ysgrifennai, "Myfi a fwynheais iechyd agos didor hyd Ebrill, 1858, pan gefais wely llaith yn—ac ni fum byth yn iach wedi hyny. Yr amser hwnw efe a symudodd gyda'i deulu i Lanfyllin, ei artref mabwysiedig cyntaf, a lle genedigol Mrs. Morris, gan obeithio y buasai i awyr dynerach y lle cysgodfawr hwnw brofi yn fwy llesiol, ond nid hyny oedd ewyllys Duw. Efe a ysgrifennai at gyfaill gan ddywedyd, "Nid wyf wedi bod yn alluog i fyned i dŷ Dduw un waith er pan ddaethum yma; ond O mor felus ydyw mwynhau yr addewidion bendigedig; oblegyd er cael fy amddifadu o'r ordinhadau cyoeddus gyda'r dyrfa fawr, ein Tad Nefol, yn ei bresenoldeb dwyfol, trwy aberth iawnol Crist, a fedr ddiwallu yn gyflawn bob diffyg. Yr wyf yn hyderu y gallaf ddwyn fy nhystiolaeth i'w ffyddlondeb, na phroffais i erioed wirionedd ei air sicr yn fwy helaeth nag yn fy hir amddifadwydd o foddion allanol gras. Diolch i'w enw santiaidd ef." Efe a gyfnewidodd yn sydyn ar ddydd yr Arglwydd, Hydref 29ain, ac ymadawodd yr hwyr canyol. Ei eiriau eglur diweddfaf oedd, "Ffarwel, ffarwel." Yr oedd ei ymlyniad wrth ei gyfeillion ac aelodau ei deulu yn angerddol. Wrth ei anwyl gydmares bywyd, achwynodd fod y cwllwm yn drallod mawr iddo ef wrth farw, er hyny fod yn well ganddo fyned nag aros. Yr oedd cwllwm arall annatodol yr hwn a'i galluogai i lawenhau mewn gobaieth o ogoniant Duw. Yr oedd Mr. Morris yn un o'r ser dysgleiriaid a addurnai ac a fendithiai ffurfafen yr eglwys yn rhan Ogleddol Tywysogaeth Cymru. Yr oedd ganddo y llais mwyaf peraisidd, ac yn hynod o ddoniol, hyny yw, yr oedd ganddo yn odidog y swniad neillduol hwnw o eiddo y llais, yr hyn pan fyddo y pregethwr oll ar dân gyda'i bwnc, a ystyrir yn radd uwchaf o hyawdled Cymreig. Yr oedd yn ddoniol neillduol mewn gweddi, ac yn ddedwydd neillduol mewn cyfrinach llythyrol. Gadawodd ddau fab yn y weinidogaeth Grigionogol, un yn nghapel Brunswick, Caerodur, a'r llall yn Tirpror, India.

MORRIS, LEWIS, o Fon. Ganwyd ef, yn ol yr hanes mwyaf tebyg o fod yn gywir, mewn man a elwir Tyddyn Melyn, yn mhlwyf Llanfihangel Tre'r Beirdd, sir Fon. Dengys costyfr eglwys y plwyf hwnw, mai ar y deuddegfed dydd o Fawrth, 1702, y ganwyd ef. Mab henaf ydoedd i Morris ab Rhisiard Morris, yr hwn a ddylynai y gelfyddyd o gylchwr. Dywedir i'w dad yn ei amser diweddfaf, dael y gelfyddyd hono, a throi yn ydfasnachwr, ac iddo fyned i fyw i bentref Eirianell, yn mhlwyf Penrhos Llygwy, yr Mon. Nid oedd mewn amgylchiadau i allu rhoddi i'w blant nemawr o fanteisia-

on dysgeidiaeth, amgen na'r hyn a gefid yn y mân ysgolion yn y wlad yn gyffredin. Er hyny daethant oll yn enwog mewn dysgeidiaeth, gwybodaeth, defnyddioldeb, a chymeriad. Gelwid Lewis Morris gan y beirdd, "*Llywelyn Ddu o Fon*," prif feddianydd yr athrylith, noddwr, athraw, a chynllun ei frodyr, yn nghyd a holl athrylithwyr ei oes, llen a lleegy. Dywedir iddo am ryw amser yn ei ieuencyd ddylyn celfyddyd ei dad, sef cylchwr; ac yn hyn fel mewn gorchwylion cywraint ereill, ni bu yn ol o ddangos ei fedrusrwydd. Chwedl gyffredin am dano yw, y medrai wneuthur telyn a'i chwaraeu; gwneuthur llong a'i hwylio; a gwneuthur cywydd a'i ganu ar dant. Y mae yn debygol na ddarfu iddo ef ddylyn yr alwedigaeth a nodwyd yn hir, eithr troes ei fyfyrddod at y gorchwyl o fesur tir; ac yn yr ymarferiad o hyny efe a ddangosodd gymaint o gywreinerwydd, fel mewn amrywion ereill o gangenau dysg a gwybodaeth, nes enill sylw a chymeriad bonedigion y gymydogiaeth, trwy y rhai yn ganlyniol y cafodd ei ddyrchafu i ryw swyddogaeth dan y llywodraeth, yn perthyn i gasgliad y cyllid a tholl yr halen yn mhorthladd Caergybi. Yn mhen rhyw ysbaid o amser symudwyd ef oddiyma i ddylyn cyffelyb alwedigaeth yn mhorthladd Aberdyfi, ger Machynlleth. Yn y flwyddyn 1737, darfu i gyfarwyddwyr y Morlys ei benodi ef i arolygu, mesur, a darlunio, porthladdoedd ac arfordiroedd Cymru. Hyn a gyflawnodd yn y modd mwyaf cywraint a gorchestol, ac a fawr gymeradwywyd, a chycoeddwyd ffurth ei lafur yn y flwyddyn 1748, mewn llyfr a elwid "*Plans of Harbours, Bars, Bays, and Roads in St. George's Channel*." Mae y llyfr hwn yn cynwys uwchlaw ugain o ddarlunleni, yn dangos ansawdd amrywiol aberoedd, porthladdoedd, &c., perthynol i Gymru. Ac er mwyn dangos natur y gwaith hwnw i'r rhai nas gwelasant ef, cymerwn ryddid i ddyfynu rhai llinellau allan o ragymadrodd y llyfr:—"Yr athrist hanesion am longdrylliadau a cholledion, yn dygwedyd mor fynych ar dueddau Cymru, y rhai yn ddiaw a achlysurwyd yn benaf oblegyd diffyg gwybodaeth, ac amherffithrwydd y darluniadau a roddwyd o'r pethau hyny, a gymellodd gyfarwyddwyr y Morlys i gymeryd yr unrhyw dan eu hystyriaeth, ac i benderfynu ar fod i arolygiad mesurol gael ei gymeryd mewn llaw; ac yn y flwyddyn 1737, rhyngodd bodd iddynt fy mhenodi i at y gorchwyl, a dechreuais arno wrth y Penmaen Mawr, yn Ngwynedd, gerllaw bar Caerlleon. Ar ol cyflwyno gorchwyl blwyddyn, archwyd i mi fyned rhagof. Ond gan na ddarparasid y cyfreidiau a'r defnyddiau angenrheidiol i'r perwyl, gohiriwyd y gwaith hyd y flwyddyn 1742. Y pryd hwnw caniatodd y cyfarwyddwyr i mi lestr wedi ei ddarparu yn gyfiro, a thrywy moddion hyn aethum a'r gwaith yn mlaen gyda gofal a manylrywydd mawr, hyd nes cyraedd y mynediad i For Hafren; ond yn y flwyddyn 1744, torodd y rhyfel allan rhwng y deyrnas

hon â Ffrainc, a llesteiriwyd y gwaith; a minau a orphenais fy narluneni, ac a gyflwynais fy arolygiad i'r Morlys. Y darluniadau o'r porthladdoedd, &c., ag sydd yn awr wedi eu cerfio, ac yn cael eu gosod allan yn y traethawd hwn, a ffurfiwyd yn y dechreu mewn llyfryn bychan a wnaethum i'm gwasanaeth fy hun, er mwyn cynorthwyo fy nghof, pan ddygwyddai timestloedd neu ryw anffawd ddisymwth a allai ddygwydd yn ystod y gwaith. Ond dygwyddodd i mi ddangos y gwaith hwn i arglwyddi y Morlys, a rhyngodd bodd iddynt ei gymeradwyo, gan anog fod iddo gael ei gyoeddi er budd i forwyr; yn nghyd a rhai crybwylliadau a wnaethum yn mherthynas i'r gwelliantau a ellid wneuthur yn y porthladdoedd hyny, gan na thybrid yn addas cyoeddi yr arolygiad o'r holl arfordir nes myned a'r gorchwyl yn mlaen hyd at Bentir Cernyw, sef gorphen fod yno o For Hafren. Gallaf anturio honi fod un peth anarferol yn y darluniadau hyn nas ceir mewn nemawr, os mewn un o'r lleill, hyny yw, fod enwau y lleoedd wedi eu gosod i lawr yn ol eu gwir orgraff, yr hyn mewn darluneni ereill o'r arfordiroedd hyn sydd yn gyffredinol yn cael ei wneuthur yn y fath fodd, fel nas clywodd trigolion y lleoedd hyny erioed son am danynt, ac nad ydynt gan mwyaf amgen na ffugddyfeisiau cyfieithwyr anwybodus, a oherfwyr esgeulus. Eithr yr oedd fy adnabyddiaeth o iaith a hynafiaeth y Brytaniaid yn rhoddi mantais i mi yn hyn." Ysgrifennodd Mr. Morris ddarluniad hanesyddol o fwnyddiaeth y parthau hyny o'r Dywysogaeth ag oedd dan ei sylw; ond ni chyhoeddwyd byth o'r gwaith hwnw. Ni a welwn oddiwrth yr hyn a nodwyd eisoes am dano, ei fod wedi cael ei orlwytho gan gynifer o helbulon y byd, fel nas gallasai gael ond ychydig hamdden i goledd nac i ganlyn ei dueddiad mwyaf naturiol, sef hynafiaeth, barddoniaeth, &c. Yn yr hyn, er y cwbl, y pelydrodd gyda gradd mawr o ragoroldeb. Gellir canfod ei athrylith mewn llenyddiaeth oddiwrth ei lythyr at Mr. Page, yr hynafiaethydd, dyddiedig Chwefror 11, 1761, efe a ddywed:—"Yr hyn sydd wedi enill fy sylw penaf er ys amser maith yn ol, yw gwneuthur ychwanegiad at Eiriadur Cymraeg a Lladin yr Athraw Davies; ac hefyd Geirlyfr arall o'm heiddo fy hun, ar gynllun Marenî; yr hwn sydd wedi cymeryd fy oriau hamddenol er ys amryw ffynyddau. Yr wyf yn ei alw "Gweddillion Celtaidd," neu yr hen ymerodraeth Geltaidd yn cael ei darlunio yn yr iaith Seisnig, sef cynulliad buchdraethol, beirniadol, hanesyddol, cyfiachyddol, a daearyddol, o ddefnyddiau Celtaidd, tuag at hanes Brytanaidd yn yr hen oesoedd, mewn dwy ran. Y rhan gyntaf a gynwys hen enwau Cymreig a Cheltaidd pobl, lleoedd, brwydrau, &c., mewn trefn egwyddorol, yn yr hon, nid yn unig y mae'r hen enwau Celtaidd, cywir a chysefin yn cael eu hegluro yn y llythraeth hen a diweddar, a'u profi allan o awduro'n Brytanaidd, ac enwau lleoedd yn bresenol,

&c., ond hefyd camsyniadau a chyfeiliornadau, pa un ai gwirfoddol ai dygwyddiadol, yr amrywiol ysgrifenywyr a dreithasant am hen amgylchiadau Prydain mewn unrhyw iaith pa bynag, yn cael eu hegluro a'u hunioni. Y mae hwn yn waith tra llafurus a maith. Yr ail ran a gynwys enwau Celtaidd pobl a lleoedd, y rhai a Ladineiddiwyd, a ddefnyddir gan awduro'n Lladinaidd, y rhai a'u troisant i'w hiaith eu hunain, gyda chynnygiad er dangos beth oeddynt yn y Geltaeg gysefin, trwy eu cyffelybu â hen hanesion ac iaith y prif gangenau, neu amryw ieithoedd y genedl hono, sef y Gymraeg, y Wyddelae, y Llydawae, a'r Gernywaeg. Y mae y gyfran hon i radd helaeth yn dadogaethol lle mae dychymyg yn cael ei rhyddid, ond yn cael ei chadw o fewn terfynau gymaint ag sydd yn alluadwy. Nid yw yn ddichonadwy i neb ffurfio barn ddigonol am fraethineb ei ddawn na chraffineb ei amgyffrediaidau oddiwrth hyny o fân ddyffyniadau a fedrwn gyfleu yma; ond gellir cael rhyw radd o gynorthwyo i wneuthur hyny trwy ddarllen yr ychydig lythyrâu a chyfansoddiadau rhyddieithol a mydryddol o'i waith sydd wedi eu cadw ar gof yn y llyfr a elwir "Dyddanwch Teuluaid," yr hyn yw'r cwbl o'i waith, debyg, sydd yn argraffedig o fewn cyraedd y Cymro uniaith; er fod llawer o'i ysgrifeniadau ar gael yn llyfrgell yr ysgol Gymreig yn Llun-dain, dim llai, meddir, na 80 o ysgrifyfrau; ac hefyd gynysgrifau, neu adysgrifau o lawer o'i lythyrâu, yn llyfrgell y Plasgwyn, Môn. Treuliodd Lewis Morris ran ddiweddar ei oes mewn tyddyn o'i eiddo ei hun, a elwid Penybryn, yn sir Aberteifi, yr hwn a ddaeth i'w feddiant trwy ei briodas a'i ail wraig. Ei wraig gyntaf, yr hon a briododd Mawrth 29, 1729, ydoedd Elisabeth Griffiths, etifeddes Tydwyn, ger Caergybi, Môn; o'r hon y ganwyd iddo fab a elwid Lewis, pan nad oedd ei wraig ond 16 mlwydd a 6 diwrnod oed. Bu y mab hwn farw yn ieuanc. Bu iddo hefyd ddwy ferch o'r wraig hon. Hydref 20, 1749, priododd ei ail wraig, sef Ann Lloyd, etifeddes Penybryn, o'r hon y bu iddo naw o blant—pum mab a phedair merch. Yr amryw o'r plant feirw yn ieuainc, a bu farw ei ail wraig Mawrth 30, 1786. Tua hwyrddydd ei fywyd dyoddefodd lawer o anhwylddeb corfforol, fel yr ymddengys oddiwrth amryw grybwylliadau yn ei lythyrâu o'r ysbaid hwnw. Felly trwy ryw anhwylddeb neu gilydd, neu fe ddichon trwy gydgyfarfyddiad amryw anhwylderau, terfynwyd ei einioes Ebrill 11, 1765. Claddwyd ef yn Llanbadarn Fawr, sir Aberteifi. Pan gyraeddodd y newydd galarus am ei farwolaeth giustiau y Paroh. Goronwy Owen, yr hwn y pryd hyny ydoedd yn trigianu yn Virginia, America, efe a gyfansoddodd awdl marwnad orchestol ar ei ol, ar y pedwar mesur ar hugain. Yn yr awdl hono, yn nghyda'r nodau eglurhaol cysylltiedig a hi, efe a osododd allan yn helaeth lawer o ragoriaethau ei gyfaill a'i athraw, fel y cydnabyddai efe ef:—

"Ni fu'n unig i Fon Ynys,
Loes am arwyl Lewis Morys,
Ond erys yn oed wyrion;
Yn mhob gwlad achwyniad chwith
O'i ran yn mhlith cy wreinion."

MORRIS, WILLIAM, Tyddewi, gynt o Gilgeran, gweinidog enwog gyda'r Trefnyddion Calфинаidd. Ganed ef yn Nghilgeran, pentref poblogaidd ar lan Teifi, yn ngoror uchaf sir Benfro; ac yno y treuliodd y rhan fwyaf o'i oes. Yno yr ymunodd ag eglwys Dduw—yno y dechreuodd bregethu; ac fel William Morris, Cilgeran, yr adwaenid ef oreu gan y mwyaf i'r gydnabod trwy y Dywysogaeth, ac yn neillduol felly gan y Trefnyddion Calфинаidd, hyd derfyn ei oes. Dechreuodd ar y gwaith o gyngori ei gyddyniaid i ffoi rhag y lliad a fydd pan nad oedd ond hogyn ieuanc iawn. Myn rhai ei fod wedi dechreu ar y gorchwyl cyn ei fod yn ddeunaw mlwydd oed. Ond ni byddai efe ei hun yn ystyried ei fod wedi dechreu mor ieuanc. Ni byddai yn foddlon cydnabod fod yr hyn a wnaethai y pryd hwnw yn bregethu o gwbl. Byddai yn wir yn dywedyd na wnaeth ddim teilwng o'r enw erioed. Dywedai, "Beth allasai llanc diddysg fel myfi ei wneud a'r fath orchwyl goruchel? Ni wnaethum ddim ond gwaeddi ar fy nghymydogion, 'Arosweh i gael siarad â chwi, cyn i chwi syrthio dros y geulan i uffern.' Ac wedi i mi ryfygu dechreu gwneud hyn, tu-eddwyd fy nghyfeillion i oddef i mi barhau." Nid ydym i gasglu oddiwrth hyn mai efe o hono ei hun a ymaflodd yn y gwaith o bregethu, heb yr un alwad arno gan ei frodyr. Yr ydoedd yn ei achos ef, fel y dylai fod yn wastad—y cymwysder i'r gwaith yn amlwg ynddo; ac ni bu yr hen bobl yn Nghilgeran a'r gymydogiaeth yn esgeulus o'u dyledswydd hwythau o'i alw at ei waith. Un o'r rhagorfreintiau ag y parhaodd i ddiolch am dani tra fu byw oedd, iddo gael rhieni crefyddol a duwiol. Yr oedd ei dad, y Parch. Thomas Morris, yn weinidog gyda'r Trefnyddion Calфинаidd; ond esallai na bu efe mor enwog a William ei fab, ac ni fu yn pregethu mor hir, am nad oedd wedi dechreu mor ieuanc. Ystyriai William fod cael rhieni duwiol wedi sicrhau iddo fod yn wastad yn moddion gras, ac hefyd yn rhoddi iddo y fraint o gael bod yn y cyfarfodydd eglwysig ar dymor pan nad oedd hyn yn cael ei ganiatau i blant. Gofynnodd un o'r hen bobl iddo, "A wyt ti William yn dewis cael bod gyda ni yma yn y *society*?" "Ydwyl," meddai yntau. "Wel, nis gallwn yn iawn dy droi di allan o dy dy dad, ond gofala di am fod yn fachgen da, gan dy fod yn y *seit*." Yr oedd yn olrhain dechreuad ei grefydd yn ol i'r amser hwn, ac yn adrodd gyda hyfrydwch am ymddyddanion yr hen saint yn y gegin, yn gystal ag am rai o'r oedfaon cyoeddus, pan y torai allan yn orfoledd. Mynych yr adroddai am un cyfarfod, pan oedd un o'r enw John Edwards, o sir Aberteifi, yn pregethu, ac yr aeth yn orfoledd mawr trwy y lle. Aeth pawb i'r hwyl; ac yn y diwedd daeth y pregethwr i

lawr o'r areithfa i ganol y dorf i gydorfoleddu, ac yno y bu am amser wedi anghofio ei hun. Dranoeth y caed gafael yn ysbardynau y pregethwr, wedi eu haner claddu yn y llawr pridd. Adroddai hefyd y byddai yn arfer myned gyda'i dad ac ereill i'r addoldai cymydogiaethol i wrando pregethau, ac yn enwedig i'r Capel Newydd, yr hwn am lawer o flynyddoedd a fu yn Jerusalem y cymydogiaethau hyn, am mai yno y cyrchai y saint bob misi dderbyn y swper santiaid o law un o'r offeiriaid. Yr ymddyddanion crefyddol ar hyd y ffordd oeddynt y prif bethau y soniai efe am danynt ar hyd ei fywyd. Yr oedd mor ieuanc y pryd hwnw, fel nad oedd yn cofio llawer am y pregethau a wrandawai. Ond er mor ieuanc oedd, yr oedd ymddyddanion yr hen frodyr ar hyd y ffordd wedi peri i'w galon losgi ynddo, ac wedi gadael arni argraff annileadwy. Wedi iddo ddechreu pregethu, daeth yn boblogaidd iawn yn fuan. Yr oedd ynddo elfenau poblogrwydd, a daliodd am fwy na haner can mlynedd i ddyfod yn fwy poblogaidd yn barhaus. Er crystal pregethwr oedd yn ei darawiad cyntaf allan, nid oedd y pryd hyn yn ei gyflawn faintioli; ond efe a ddaliodd i gynyddu yn agos hyd y diwedd. Er dysgleiried seren oedd pan welwyd ef gyntaf yn y ffurfafen, nid dysgleirio am ryw dymor a wnaeth, ac yna fel comed i gilio yn fuan i dywyllwch; ond parhaodd i fyned yn fwy fwy dysglair hyd nes collwyd ef yn mhelydrau y "ddinas ag iddi sylfaeni, saer ac adeiladydd yr hon yw Duw." Bu fyw yn Nghilgeran gyda'i dad amryw flynyddoedd wedi iddo ddechreu pregethu. Dysgodd gelfyddyd ei dad, sef archenydd, a bu yn gweithio yn galed wrthi, gan fod yn gynorthwy mawr i fagu y lleill o'r teulu. Clywsom rai hen bobl yn dywedyd, y byddai ef a'i dad yn myned weithiau i daith bregethwrol gyda'u gilydd. Mynai yr hen wr bregethu yn mlaenaf; ac yna byddai yn troi o'r ffordd "i roddi lle i'w *frawd*." Adwaenid y mab gyntaf fel William, mab Thomas Morris; ond ar ol hyn adwaenent y tad fel Thomas Morris, tad William Morris. Wedi iddo briodi, ymroddodd yn fwy llwyr i waith y weinidogaeth; ac yn mhen ychydig flynyddau, nid oedd nemawr ardal yn y Dywysogaeth nad oedd wedi bod yno yn pregethu. Bu yn cydlafurio a David Griffiths, a Thomas Richards, yn sir Benfro trwy ei oes. Nid yn aml y cafodd y Trefnyddion Calфинаidd yn yr un sir, y fath "dri chedyn" a hwy am gy-nifer o flynyddoedd i gydweithio. Tua'r flwyddyn 1836, bu farw priod Mr. Morris, yr hyn a fu iddo ef yn brofedigaeth lem iawn. Gadawodd y ddyrnod hon argraff ddwys arno. Ond yn mhen ychydig amser ail ymaflodd yn ei waith, ac ymroddodd yn fwy llwyr nag erioed i wasanaeth ei Arglwydd. Cysegrodd ei hunan bellach, gorff ac enaid, i achos yr efengyl; ac nid arbedai y naill na'r llall yn y gwaith pwysig. Yr oedd rhagoroldeb ei bregethau yn dangos nad arbedai ei feddwl; yr oeddynt oll yn dwyn arwyddion o "ymboeni yn y gair a'r athraw-

iaeth." Yr oedd ei deithiau mawrion a pharhaus, yn nghyd a'i ddull gwresog o draddodi, yn brofion digonol nad arbedai ei gorff, ond y rhoddai ef yn aberth byw ar allor y weinidogaeth. Y mae miloedd yn dystion o hyn yn awr trwy y Dywysogaeth. Yn mhen tua dwy flynedd ar ol claddu ei wraig gyntaf, yn y flwyddyn 1835, priododd eilwaith a Miss Bowen, Trelethyn, yn agos i Dyddewi, yr hon a'i goroesodd ef. Yn yr un flwyddyn symudodd o Gilgeran, a gwnaeth ei artref yn hen ddinas Dewi Sant, fel y byddai ef yn arfer ei galw. Wedi dyfod i Dyddewi, ni roddodd heibio ei lafurwath gweinidogaethol, ymhyfyrdai yn y gwaith gartref ac oddicartref. Ni chawn yn awr ond yn unig cyfeirio at flynyddau diweddaei oes, gan y meddylw'n y bydd ei hen gyfaillion yn hoffi gweled a chlywed pa fodd y bu wedi iddynt gollu ei ymweliadau, ac iddo gael ei gyfyngu i'w ardal a'i gartref ei hun. Yn ystod haf y flwyddyn 1854, aeth i Lundain; ac ar ol Sul o lafur caled, cafodd lewyg y noson hono, yr hyn oedd dechreuad ei afiechyd. Bu yn Llundain am oddeutu dau fis wedi hynny, ac nid ydys yn gwybod iddo gael un llewyg arall. Ond wedi iddo ddychwelyd i'r wlad, byddai yn syrthio i lewygfeydd yn awr ac eilwaith, ac yn wastad yn y nos, ac ni byddai efe ei hun yn gwybod dim am danynt. Nid ydys yn gwybod iddo gael llewyg yn y dydd ond unwaith, pan syrthiodd oddiar ei anifail yn agos i Nefern, sir Benfro. Meddyliai y sawl ddaeth o hyd iddo ei fod wedi marw; ond efe a ddadebrodd yn raddol, ac a aeth rhagddo yn ei daith bregethwrol i sir Aber-teifi. Hwn oedd y tro olaf iddo fod yno. Daeth yr anhwylder hwn yn amlach amlach; ni byddai ychwaneg na thair wythnos neu fis rhwng y naill ymosodiad a'r llall, a byddai yn cael o dair i chwech, ac weithiau saith o lewygfeydd yn y dydd. Byddai yn arfer dywedyd ei fod wedi cael ei wneud o glai gwydn; ac felly yr oedd; cafodd angeu gryd drafferth i dynu y babell i lawr. Yr oedd ganddo bob amser ofal mawr am blant yr eglwys; a chafodd gyfle yn ei flynyddoedd olaf i dalu mwy o sylw iddynt nag o'r blaen. Cadwai gyfeillach grefyddol iddynt hwy ac yntau yn unig. Yr oedd yn ngolwg rhai o honynt fel "angel Duw," oblegyd gwyddent mor agos at ei galon oedd achos eu heneidiau. Bu agos i ddwy flynedd heb bregethu nemawr. Gofynai i'w gyfaillion yn aml pa esboniad oedd ganddynt ar ei achos. "Carwn wybod," meddai, "paham na chawswn weithio fy niwrnod i ben, a marw yn fy ngwaith. Carwn gyraedd rhyw gymydog-aeth lle y mae goleuni ar y fath bwnc dyrus." Dywedai fod y peth mawr rhyngddo a'i Farnwr wedi ei *settle* er ys llawer bliwyddyn. "Os bydd pawb gyda'u pobl," meddai, "gwn inau pa le y byddaf." Dywedai weithiau nad oedd yn ofni uffern, ond ei fod yn arswydo wrth feddwl am santeiddrwydd y nef. Nis gallasai ddywedyd un gair am y pythefnos olaf y bu byw; ond yr oedd yn deall y ewbl. Pan ddywedid rhyw both wrtho am

yr Eneiniog bendigedig, neu y darllenid iddo ranau o'r Beibl, torai allan i wylu. Bore y dydd y bu farw, bu cyfnewidiad mawr er gwaeth ynddo. Bu trwy y dydd heb sylwi ar ddim; a'r nos hono collwyd efar y ddaear, a chafwyd ef mewn gogoniant. Claddwyd ef Rhagfyr 13, 1862, yn mynwent eglwys gadeiriol Tyddewi, yn medd ei anwyl ferch. Gweinyddwyd ar yr achlysur gan y Parch. Mr. Richardson, un o ganoniaid Tyddewi, a'r Parch. T. Richardson, ei nai. Fel hyn y claddwyd y rhagorol a'r defnyddiol William Morris, yr hwn a wasanaethodd ei genedlaeth a'i Dduw gyda fyddlondeb.

MORRIS, THOMAS, Cilgeran, pregethwr ffyddlon a defnyddiol gyda'r Trefnyddion Calfniaidd, a thad y Parch. William Morris, gynt o'r un lle. Dywedir fod Thomas Morris mor enwog yn ei grefydd, fel yr edrychid i fyny ato gan bob dosbarth. Byddai boneddigion yr ardal, gan nad pa mor ddiystyr y byddai rhai o honynt o grefydd yn gyffredinol, yn talu y parch mwyaf iddo, yn unig o herwydd ei grefydd. Er nad oedd ond crydd wrth ei gelfyddyd, ac yn gweithio yn galed trwy ei oes i fagu teulu o blant, yr oedd ei grefydd yn rhoddi iddo ddyllanwad nad oedd ond ychydig yn ei feddu. Yr oedd efe hefyd yn feddianol ar synwyr cryf, a llawer o fywiogrwydd ysbryd, fel William ei fab; yn nghyd a medr i siarad yn naturiol, ac felly yr oedd yn bregethwr cymeradwy a llwyddianus. Nid oedd y pryd hynny un addoldy gan y Trefnyddion Calfniaidd yn Nghilgeran, ac am hynny yr oedd y cyfarfodydd gweddio a phregethu, a'r cymdeithasau eglwysig yn cael eu cynal yn ei dy ef. Gellir dywedyd am dano ei fod yn ffyddlon a llwyddianus yn ngwaith ei Dduw trwy ei oes; a phan bu farw, iddo gael mynediad helaeth i mewn i lawenydd ei Arglwydd. Claddwyd ei ran farwol yn mynwent Cilgeran, o'r lle y cyfyd ar wedd ei Brynwr bendigedig.

MORSE, EDWARD, a anwyd yn mhlwyf Penderyn, sir Frycheiniog, Medi 9, 1816. Dyfodiad oedd ei dad, Sais o sir Henffordd. Enw morwinoel ei fam ydoedd Margaret Rees, merch y Gelli, yn mhlwyf Penderyn. Pan oedd Edward yn nghylch dwy flwydd oed, symudodd ei dad o Bendor yn y gymeryd gofal tyddyn o dir yn y Cortwn, yn mro Morgangwg. Pan ddaeth yr amser anfonwyd Edward gan ei rieni i ysgol yn yr ardal, a dywedid iddo yfed yn helaeth o'r ddysg a gyfrenid. Nid oes dim i'w ddywedyd am dano yn ei ddyddiau bachgenaid. Daeth i'r penderfyniad "mai gwell dau nag un," a dygodd y penderfyniad i weithrediad, tra nad oedd efe na'i gydmares fabwysiedig ond yn dra ieuainc. Yn mhen rhyw gymaint o amser wedi iddynt briodi, ymsefydlu, a dechreu byw, gan gadw tyddyn, gogwyddwyd ef yn nghyda chydwydd ei fywyd i roddi eu gyddfa dan iau crefydd, a rhesu eu hunain yn myddin y Gwardwr; cawsant aelod-aeth eglwysig eill dau ryw Sabbath yn y flwyddyn, 1840. Nid hir y bu yr eglwys cyn cafnod ynddo addasrwydd pregethwrol,

a chymellwyd ef i wneud prawf o'r gwaith. Cyn pen pump mlynedd ar ol ei dderbyn yn aelod eglwysig, cafodd alwad unfrydol i gymeryd gofal gweinidogaethol yr eglwys yr oedd yn aelod o honi, a neillduwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth Mehefin 4, 1845. Parhaodd i lafurio yn ddyfal a llwyddianus yn y Cortwn hyd nes y treuliodd ei nerth allan, yr hyn a gymerodd le tua dwy flynedd cyn iddo orphen ei yrfa yn y byd hwn. Yn ystod y ddwy flynedd hyn o wendid mawr, gwnaeth gynyg fwy nag unwaith i bregethu, am ei fod yn hoff o'r gwaith; ond er cryfed ei ddyuniadau, ac er puredd ei ddybenion, yr oedd yn rhaid rhoddi fyny a marw. Anadlodd ei anadliad olaf ar foren y Sul, Mai 27, 1860. Claddwyd ef y dydd Iau canlynol, yn yr un beddrod a'i ail wraig a'r hynaf o'i ddau fab, yn nghladdle Eglwys Eweni. Ar y ffordd o'r Cwrt i'r eglwys, trowyd i'r addoldy lle yr arferai addoli, pryd y gweddiodd y Parch. B. Davis, Penytai; a phregethodd y Parchedigion H. Jenkins, Parau; a T. Francis, Wotton-under-Edge. Gadawodd ar ei ol luaws o gyfeillion a pherthynasau i alaru am dano, ac un mab, yr hwn oedd yn ymdrechu am ddyseidiaeth, gan fwriadu ymglyfwyno ei hun i waith y weinidogaeth. Yr oedd o ran ei gorff yn dalach na'r cyffradin, yn denau ac egyrnog; cerddai yn araf a phwylog, gan fesur pob cam a roddai; dynodai ei lygaid dreiddgarwch, ac yn ei holl wedd gellid yn hawdd ddarllen pwyll, caredigrwydd, a siriolddeb dwysweddaiidd. Pregethai yn bur ddiwallau mewn Seisneg yn gystal ag yn y Gymraeg, er nad oedd wedi mwynhau rhyw lawer o fanteision addysg; ac am wyddoniaeth a dwyfyddiaeth, gwyddai fwy am danynt na llawer oeddynt wedi cael helaethach manteision. Yn ei flynyddoedd diweddar; yr oedd o ran ei farn yn dra rhyddfrydig; yn marn llawer, yr oedd ar un pwnce yn neillduol felly, yn marn rhai yn fwy nag oedd y gwirionedd yn ganiatau. Pa fodd bynag, dylid ystyried ddarvoud i'w ryddfrydigrwydd ef gyd-gynyddu a'i ddyddiau; a'i wybodaeth, ac a'i brofiad crefyddol. Yn moreu ei fywyd crefyddol yr oedd y cyfyngaf o'r rhai cyfyng, ac fel amryw, yn barod i "farnu gwan arall." Yr oedd yr amser hwnw yn troi yn nghymdeithas brodyr a ymfawrygent mewn bod yn uwch Galffiniaid. Ar ol i swyn y gymdeithas hono ddi-flann, ac iddo yntau ddechreu ymeoni, ac ymchwilio drosto ei hun am y gwirionedd, cyraeddodd yn raddol hyd at ryddid efengyl Crist, ac yn y rhyddid hwnw y nosiodd hyd ei fedd. Mewn perthynas i'r rhan a gymerodd yn nadl y cymundeb cymysg, nid ydym yn chwenych dywedyd ychwaneg, ond ei fod yn gwbl gydwbybodol, ac iddo lesaru am ei fod yn credu. Fel crefyddwr, yr oedd yn gyson a dianwadol. Parodd ei oiygiadau ar y cymundeb i rai oeri tuag ato. Nid oedd dim yn brofedigaeth iddo i wahaniaethu oddiwrth ei frodyr; a phe buasai, nid efe oedd y dyn i roi ffordd. Pelydrai ei grefydd allan

yn ei holl ymdrafodaeth a'i gyd-ddynion. Yr oedd yn garedig, gonest, a gwir ffyddlon. Nid oedd ei ymddygiadau ar hyd yr wythnos ddim yn dda ei ddylanwad fel pregethwr ar y Sabbath. Treuliodd ei fywyd yn y gymydogiaeth lle cafodd ei fagu. Daeth yn athraw cyfoedion ei febyd, ac yn weinidog yr eglwys o ba un yr oedd yn aelod; er hyn oll yr oedd yn barchus gan bawb. Fel pregethwr, yr oedd yn syml, synwryol, a dylanwadol. Yr oedd tua naw ar hugain oed pan ddechreuodd bregethu, er hyny yr oedd yn bregethwr dylanwadol. Gellir dywedyd fod iddo air da gan bawb, a chan y gwirionedd ei hun.

MORTIMER, THOMAS, Solfach, sir Benfro. Ganwyd ef Medi 1, 1788, yn Nhrefwellwell, plwyf Dewi. Ei fam ydoedd ferch i'r diweddar Barch. William Maurice, Trefgarn a Rhosycaerau. Pan oedd efe yn ugain neu un ar hugain oed efe a ymunodd â'r eglwys Annibynol yn Rhodiad, y pryd hwnw dan ofal gweinidogaethol ei ewythr, y diweddar Barch. William Harris. Cafodd ei ddwyn i fyny yn amaethwr; ac ar farwolaeth ei dad, daeth fferm ei henafaid yn eiddo ef, lle bu efe byw a marw. Derbyniodd ei addysg foreuol mewn ysgol ramadogol yn Nhyddewi. Yn mhen ychydig flynyddau wedi ei dderbyn yn aelod eglwysig, anogwyd ef i ddechreu pregethu, gan ei weinidog a'r eglwys. Ar yr 28ain o Fai, 1824, urddwyd ef yn eglwys Solfach, yn gydweinidog a'i ewythr. Ar ol marwolaeth Mr. Harris daeth i fod yr unig weinidog. Dan ei weinidogaeth ffyddlon ef cynyddodd yr eglwys a'r gynulleidfa i'r fath raddau, nes oedd yn angenrheidiol i dynu i lawr yr hen addoldy, ac adeiladu un newydd, helaethach a mwy cyfleus. Llanwyd y capel newydd yn fuan, nid yn unig o wrandawyr, ond hefyd o gymunwyr. Oddentu dwy flynedd cyn ei farwolaeth, cafodd ergyd gan y parlys, yr hyn a'i gwnaeth yn analluog i gyflawni ei ddyledswyddau fel gweinidog. Ond yn nghanol ei gystudd yr oedd ei feddwl yn dawel a siriol, gan ymorphwys ar wirioneddau yr efengyl, yr hon a bregethasai mor selog am gyhyd o amser. Efe a hunodd yn yr Iesu Gor. 16, 1859, a chladdwyd ef yn nghladdfa Tyddewi. Yr oedd Mr. Mortimer yn feddianol ar feddwl bywiog a deallgar, a chyflwynodd ei holl alluoedd a'i ymdrechion er llesad dynolryw. Cyngorai y tlawd a'r cystuddiol, a gweinyddai gyffyrniau meddygol yn rhad i'w gyfeillion a'i gymydogion. Yr oedd yn gyfaill ac amddiffynnydd rhyddid gwladol a chrefyddol. Yr oedd yn ddiysgog yn ei egwyddorion, ac yn selog a gweithgar i amddiffyn hawliau Ymneillduwyr. Fel pregethwr, yr oedd yn hynod yn mysg ei frodyr, a gwrandewid arno gyda dyddorddeb a hyfrydwech pa bryd bynag y cawsent gyflie i'w wrando. Cerid ef gan ei donu a'i eglwys; a symudwyd ef oddiwrth ei lafur at ei wobr yn nghanol gofid a galatr yr holl rai anwyf trwy gysylltiadau naturiol ac ysbrydol. Yr oedd efe yn Ymneillduwr cydwbybodol a selog; ond nid oedd ei ymneilldueth yn ei rwystro i ganfod a chyfaddef rhagoroldeb

rhai o wahanol farn. Yn ei ddyledswyddau bugeiliol yr oedd fel tad i'w bobl; eu llesiant a'u llwyddiant a orphwysai yn agos at ei galon, yn dymorol ac ysbrydol. Cymerai ofal i borthi wyn a defaid ei Feistr nefol; tra ar y llaw arall, ac efe "yn gwybod ofn yr Arglwydd, yr oedd yn perswadio dynion; gan rybuddio pob dyn, a dysgu pob dyn yn mhob doethineb; fel y cyfiwynai bob dyn yn berffaith yn Nghrist Iesu." Fel duwinydd, astudiai ei Feibl; ni chymerai ddim ar goel ac yn ganiataol. Ni alwai neb yn feistr ar y ddaear. Yr oedd yn hynod o ffraeth, ac yn barod a synwrylwm iawn. Anaml y cymerid ef trwy syndod; ac mor anfynych a hyny y byddai arno eisiau ateb, pa un bynag ai i'r ynyf yd yn ol ei ynyfdrwydd, neu i'r ymgeucus a amcanai ddirmygu a maglu. Yr oedd yn ddynd caredig, haelionus, a lletygar iawn. Blin genym na allasem roddi braalun mwy cywir o ddynd mor rhagorol a hawddgar. Fel y bu fyw felly y bu farw. Yr oedd yn fawr yn angeu, yn dawel, llonydd, a diderfysg, heb ei lethu gan ddychrynfeydd, ond yn cael ei gynnal gan ffydd ddiysgog, a gobaith cadarn. Croesodd ddyffryn tywyll cysgod angeu mewn perffaith dawelwch.

MORUS AB HYWEL AB CADWAL-ADRE, ydoedd fardd yn byw rhwng 1490 a 1520.

MORUS AB HYWEL AB TUDYR, ydoedd fardd a floaduai rhwng 1520 a 1550. Ceir rhai o'i ganiadau mewn ysgrifen.

MORUS AB IEUAN AB EINIION, neu yn fwy cyffredin, **Morus Dwyfach**, ydoedd fardd enwog o Leyn, sir Gaernarfon, ac yn byw rhwng 1540 a 1570. Ceir rhai o'i gerddi mewn ysgrifen.

MORUS AB LLEWELYN, a elwir hefyd **Morus Mawddwy**, a **Morus Meudwy**, ydoedd fardd yn byw rhwng 1540 a 1570. Y mae rhai o'i ganiadau ar gael.

MORUS BERWYN, ydoedd fardd yn byw rhwng 1560 a 1590. Mae rhai o'i ganiadau ar gael mewn ysgrifen.

MORUS, DAFYDD, ydoedd fardd a floaduai rhwng 1580 a 1620. Yr oedd yn ficer yn Llanfynydd, sir Gaerfyrddin. Erys rhai o'i ganiadau mewn ysgrifen.

MORUS GETHIN, bardd a floaduai rhwng 1470 a 1570. Ceir rhai o'i gynryhion mewn ysgrifen.

MORUS LLWYD AB WILLIAM, oedd fardd yn byw rhwng 1560 a 1690. Cyfanddai yn Mhrys Iorwerth, Ynys Mon. Erys rhai o'i ganiadau mewn ysgrifen.

MORFAEL, enw a geir yn nghyfres y **Seintiau Cymreig**. Ni wyddys ychwaneg am dano.

MORFRAN AIL TEGID, bardd a floaduai tua dechreu y chweched ganrif. Hynodir ef yn y Trioedd gyda Gwgan Gleddyfrudd a Gilbert, dan yr enw "Tri ysgymydd aeru" Ynys Prydain. Mewn Triad arall cofnodir ef yn un o'r tri rhyfelwr a ddiangasant o frwydr Camlan, o herwydd hynod-rwydd o'r personau. Yr oedd diogelwch **Morfran** yn ddyledus i'w hagrwrch anferth;

oblegyd ffoai pawb rhagddo, gan feddlwl mai y diafol ydoedd. Y ddau ereill oeddynt **Glewlywd** a **Sandde**. **Crybwyllir** am dano yn *Mabinogi Cillwoch* ac *Olwen*, ei fod yn orchuddiedig drosto a blew megys carw. Deallir hefyd wrth *Hanes Taliesin*, fod **Morfran** yn fab i **Tegid Foel** a **Cheridwen**.—(*Myv. Arch.* ii. 6, 15, 18, 70; *Guest's Mabinogion*, ii. 338.)

MORFYDD, merch ac unig etifeddes **Gwrwaldeg**, brenin **Garthmadryn**, (yn awr sir **Frycheiniog**.) **Priodwyd** hi â **Teithall** ab **Anwn Ddu**, oddeutu 160.

MORFYDD, merch **Urien Rhaged**, oedd yn byw yn y chweched ganrif. **Cofnodir** hi yn y Trioedd fel cariadferch **Cynan** ab **Clydno Eiddyn**. **Crybwyllir** am dani hefyd yn *Englynion y Gorugiau*:—"Gorchestgamp **Morfydd** merch **Urien** ydoedd cyoeddi gwybodaeth lenyddol, ac arbrofi haner athrylith." (*Myv. Arch.* ii. 13; *Iolo Manuscripts*, 671.)

MORFYDD, cariadferch **Dafydd** ab **Gwilym**, hynod am ei henwogrwydd yn nghywyddau y bardd hwnw, ydoedd ferch **Madog Lawgam**, o **Fon**. Yr oedd y bardd wedi ei hudo gymaint gan swynion ei thegwch, fel y cyfansoddodd 147 o gywyddau anerchiadol iddi, y rhai ydynt argraffedig yn mysg ei weithiau. Er iddi ddychwelyd i'r bardd ei serch yn gyfatabol, eto gorfodwyd hi gan ei pherthynasau i briodi hen ddynd **methianus**, o'r enw **Cynfrig Cynin**, golud yr hwn oedd ei unig gymeradwyaeth.—(*Gwel y Rhaglith i Weithiau Dafydd ab Gwilym*.)

MORYDD, mab **Dan**, neu **Daned**, yn ol y **Brutiau Cymreig**, oedd olynnydd ei dad ar orsedd **Prydain**. Buasai yn dywysog o werth anghyffredin pe ymgadwasai oddiwrth greulonderau; oblegyd yn fynych yn ei lid efe a ymollyngai i lofruddiaeth. Yr oedd yn hardd yn ei berson, rhyddfrydig yn ei haelioni, ac mor gryf o gyfansoddiad, fel nad oedd neb trwy yr holl deyrnas a allai ei wrthsefyll. Yn ei amser ef brenin y **Morini** a ymruthrodd gyda llu mawr ar y **Gogledd**, ac a ddechreuodd anrheithio. **Morydd** gyda holl nerth ei deyrnas a aeth yn ei erbyn i ymladd ag ef. **Gwnaeth** ef ei hun fwy yn y frwydr na'r rhan fwyaf o'r fyddin; ac wedi y fuddugoliaeth ni adawodd i neb ddiano yn fyw; canys gorchymynodd ar iddynt gael eu dwyn ato ef, un ar ol y llall, fel y gallai foddhau ei greulondeb wrth eu gwaled yn cael eu lladd; a phan flinodd ar hyn, gorchymynodd ar i'r gweddill gael eu blingo yn fyw, ac yna eu llosgi. Yn ystod y gweithredoedd erchyll hyn o greulondeb, ac ereill cyffelyb, cymerodd dygwyddiad le ag a roddodd derfyn ar ei anafdwai. Yr oedd angh-enfil anferth o'r fath greulonafr yn dyfod o'r mor **Gwyddelig**, ac yn parhau i ddyfetha y bobl gyda glanau y mor. Can gynted ag y clywydd **Morydd** am hyny, efe a frysiodd ei hunan i'w gyfarfod; ac wedi iddo yn ofer ddinystrio ei holl arfaul yn yr ornest, ymruthrodd yr anghenfil arno, ac a'i llyncodd yn fyw, fel pe buasai yn bysgodyn bychan.

Gadawodd Morydd bum mab ar ei ol, a Gorfyniwn, yr henaf o honynt, a'i holynodd ef. (*Myv. Arch.* ii. 159.)

MORYDD, mab Llywarch Llwyd, brenin Ceredigion, marwolaeth yr hwn a gofnodir wedi dygwyyd ar yr un dydd ag yr oedd y lleuad dan ddiffyg, Rhagfyr 8, 830. — (*Myv. Arch.* ii. 477.)

MORGYNYDD, esgob Ty-ddewi, am yr hwn ni sonir mwy nag iddo farw yn 1023. Yn ol Giraldu, Morgynydd a ddylynodd Argustal, a dilynwyd yntau gan Erfin. (*Brut y Tywysogion*, ii. 505; *Hoare's Giraldu Cambrensis*, ii. 4.)

MORRIS, THOMAS, o'r Down, oedd weinidog yr eglwys Annibynol yn Llanybri, sir Gaerfyrddin. Ymddengys mai efe oedd y gweinidog cyntaf a ddaeth yno ar ol y Parch. Stephen Hughes. Nid oes genym hanes o bale yr ydoedd o enedigaeth, na pha faint o amser y bu yn y weinidogaeth. Yr oedd yn wr dysgedig, yn llefarwr cymeradwy, ac yn weinidog llafurus a llwyddianus. Preswyliai mewn lle a elwir Down, yn agos i bentref Llanstephan; a phan fu farw, claddwyd ef yn mynwent plwyf Llanstephan.

MOSES, WILLIAM, gweinidog yr Annibynwyr yn Cefncoedycymer, sir Frycheiniog. Ganwyd ef Tachwedd 15, 1808, mewn lle o'r enw Rhiwlas, yn mhwlwyf Llanfynydd, sir Gaerfyrddin. Yr oedd ei dad yn bregethwr lleol gyda'r Trefnyddion Calfinaidd yn y lle hwnw. Cafodd Mr. Moses hyfforddiant crefyddol bore yn nghymdeithas y plant, a chafodd ei dderbyn yn gyflawn aelod pan oedd yn ieuanc iawn. Yn y flwyddyn 1830, efe a ymunodd a'r Annibynwyr yn Siloam, Pont-argothi; a dechreuodd bregethu yn yr un flwyddyn. Oddiyno aeth i athrofa Caerfyrddin, dan ofal y Parch. D. Peter. Urddwyd ef yn Libanus, ger Aberhonddu, Medi 26, 1833. Symudodd i Gefncoedycymer yn y flwyddyn 1848. Bu farw Mehefin 27, 1857; a chladdwyd ef yn agos i'w gapel. Gadawodd ar ei ol bump o blant, a rhai o honynt yn dra ieuanc. Yr oedd yn wasanaethwr llafurus yn ngwaith ei Arglwydd, mewn ardal fynyddig, yn mysg poblogaeth wasgaredig, ac am gyflog fechan iawn. Efe a fu trwy ras Duw yn weinidog tra llwyddianus. Llafuriodd gyda chrym gymeradwy-aeth a llwyddiant, mewn modd diwyd a fyddlon yn Libanus am bumtheg mlynedd, pan y rhoddodd ofal yr eglwys i fyny mewn heddwch, ac y dechreuodd ar ei faes newydd o lafur, yn Nghefncoedycymer, lle parhaodd i lafurio hyd ei farwolaeth, sef am naw mlynedd. Er cyfarfod a llawer o ofidiau fel ereill o weision yr Arglwydd, cafodd nerth i ddal ei ffordd hyd ei ddiwedd, a chafodd lawer o arwyddion fod a fynai yr Arglwydd a llwyddo ei air o'i enau er lles i laweroedd.

MOSES, THOMAS, oedd weinidog y Beddyddwyr yn y Blaenau, Mynwy. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1733. Yr oedd yn aelod a phregethwr yn y Trostant, ger Pontypool. Tua'r flwyddyn 1787 cymerodd arno gynorthwyo yr eglwys yn y Blaenau ddau Sabbath

yn y mis. Dechreuodd yr achos adfywio; eto nid oedd neb wedi eu derbyn yn 1788, tra yr oedd pedwar wedi marw. Y flwyddyn ganlynol yr oedd pedwar wedi marw, un wedi ei ddiarddel, a dim ond un wedi ei dderbyn. Yn 1790, derbyniwyd deg, a bu dau farw. Yn 1791, derbyniwyd tri, adferwyd un, a bu farw dau. Yn 1793, derbyniwyd pump-theg, a bu pump farw. Gwelir wrth hyn fod cynydd graddol ar ei weinidogaeth. Gan fod nerth yr hen weinidog yn pallu, byddai Moses yn gwasanaethu yr eglwys dri Sabbath yn y mis. Yr oedd ganddo ffordd fawr i deithio bob Sabbath o Abergwyddon i'r Blaenau, sef naw milldir. Yr oedd erbyn hyn yn teimlo methiant a henaint. Efe a fu farw Mehefin 10, 1803, yn 70 mlwydd oed. Claddwyd ef yn mynwent eglwys y Trostant, er mai yn y Blaenau yr oedd yn weinidog; ac y mae careg hardd ar ei fedd. Yr oedd yn ddyn da, ac yn bregethwr defnyddiol; a gellir dywedyd i'w fywyd fod yn fendith fawr i eglwys Iesu Grist. Gwnaeth yn ei ewyllys £80 at gynnal yr achos yn y Trostant.

MOSES, EVAN, Bala, oedd un o hen bregethwyr y Trefnyddion Calfinaidd yn y dref hono. Gof ydoedd wrth ei alwad. Tua'r flwyddyn 1744, anogwyd ef gan y cyfeillion i ddechreu pregethu yn gyoeddus. Yr oedd yn un o ysbryd effro a gwresog iawn gyda chrefydd. Ei dduwioledeb ydoedd amlwg, a pharhaodd yn fyddlon yn ngwasanaeth ei Arglwydd hyd derfyn ei oes. Anhawdd y pryd hwnw ydoedd cael llonyddwch i addoli, gan mor danbaid oedd yr erledigaeth; am hyny cynallient eu cyfarfodydd crefyddol dros ryw amser cyn dydd, cyn i'r bleiddiaid ddyfod o'u llochesau. Byddai ei bin, ei inc, a'i bapur yn ei ymyl bob amser yn yr efaill, i ysgrifenu hymnau a gyfansoddai wrth guro ar yr haiarn; neu ryweth arall a ddeuai i'w feddwl. Yr oedd ei sylmwrwyd yn nodedig iawn, ac yn argyocddiad i baw a ddeuent ato a'u gwaith. Cyocoddodd ei hun i bregethu am bump o'r gloch bob bore tra byddai byw. Cadwodd ef at hyny ei hun, er na byddai ei gynulleidfa ond bechan iawn yn aml. Galwai yn fynych wrth ffenestri ei gyfeillion, gan ddywedyd, "Codwch, frodyr, at yr Arglwydd, a phaidiwch gwranddo ar y onawd." Ni ddiffygiodd nes gorphen ei yrfa, yr hyn a wnaeth gyda llawenydd a chysur mawr. Gellir meddwl ei fod yn un o'r rhai ffyddlonaf yn ngwaith yr Arglwydd. Cyfarfu â llawer o ddygasedd chwerau oddiwrth erlidwyr y dref a'r gymydogiaeth. Ond er pob ystryw a ddefnyddid i'w lethu a'i lwfrhau, parhaodd yn wrol hyd y diwedd.

MOSES, SION, ydoedd fraidd i'r crybwyll-edig Evan Moses, ac yn bregethwr arall perthynol i'r Trefnyddion Calfinaidd yn y Bala. Yr oedd o ymadrodd llithrig a chymeradwy; a pharhaodd i lafurio dros amryw flwyddau. Yn y rhan olaf o'i ddyddiau yr oedd arogl peraidd ar ei eiriau a'i ymarweddiad. Dywedir iddo ef ac un arall sefyll yn wrol o blyd Howel Harris, pan ymosodwyd arno mor greulon gan yr eolidwyr, ac ymdrechent ei

achub o'u dwylaw. Bernir y buasant wedi ei ladd oni buasai i'r gwyr hyn osod eu hein-ioes mewn enbydrwydd er achub ei fywyd. Daliwyd ef a'i fam am gadw Howel Harris yn eu ty; a daliwyd dau ereill am wrando arno. Rhwymwyd y rhai hyn i ateb y brawd-lys canlynol. Gorfui w'fam dalu ugain swllt am dderbyn pregethu i'w thy; a'r tri ereill bum swllt yr un am wrando arno. Yr oedd Sion Moses wedi dechreu pregethu agos yr un amser a'i frawd. Yr oedd yr hen lefarwyr yn gorfod cyllunio llawer o ddyfeisiau yn nhymor yr erledigaeth, er cael hamdden i draethu eu cenadwri yn ddirwystwr wrth y bobl. Adroddir y chwedl ganlynol am Sion Moses, y gof:—Pan oedd unwaith yn myned i Lanfair, Dyffryn Clwyd, sir Dinbych, ger Rhuthyn, i bregethu, cloffodd ei anifail ar y daith cyn iddo gyraedd Llanfair, trwy fod ei bedol wedi ei hoelio yn rhy dyn. Galwodd gyda gof gerllaw y lle yr oedd yr oedfa i gael ei chynal, i wella y drwg. Yr oedd nifer o erlidwyr eisoes wedi ymgasglu i'r lle, gan fwriadu baeddu y llefarwr pan safai i fyny i'w hanerch. Yr oedd ganddynt hefyd eu blaenor, yr hwn oedd ddynd cryf, ymladdgar, ond yn fyr o gorffolaeth. Pan aeth Sion Moses at y gof, tybiodd blaenor y terfysgwyr mai efe oedd y llefarwr; a thra yr oedd y gwr dyeithr yn dysgwyl am ei anifail, daeth yr erlidwr ato, gan ofyn iddo, "Ai chwi yw y pengrwn sydd i bregethu yma heddyw?" "Ni wn i ddim fod fy mhen yn grwnach na phen rhywun arall; edrychwch chwi," ebe Sion, gan ogwyddo a dynoethi ei ben. "Mi doraf eich pen chwi, os beiddiwch ddyweyd gair wrth y bobl yma heddyw," ebe'r erlidwr. "Byddaf yn dalach na chwi wed'yn," ebe y llefarwr, yr hwn oedd ddynd tal. Ac ebe fe, "Tyr'd i'r dafarn, a chymerwn beint o ddiod gyda'n gilydd." Aeth y ddau i'r dafarn; a phan yn yfed, trodd y llefarwr at yr erlidwr a gofnodd iddo mewn dull cyf-aillgar, "Pa les fydd i chwi fy nghuro i mewn difrif—ni bydd yn arhedydd yn y byd i lawer o honoch fy maeddu; ac ni wna y wlad ond chwethin am eich penau am eich gwaith." "Ni chaiff neb gyffwrdd a chwi, myn y gwr drwg," ebe'r erlidwr; "cewch bregethu faint a fynoch, a llonydd-wch hefyd." A hyny a gafodd.

MWROG, sant o amseriad ansicr. Efe a sylfaenodd eglwys Llanfwrog, yn Mon. Ei ddydd gwyl yw Ionawr 6.

MYDAN, mab Pasgen ab Urien Rheged, ydoedd sant yn byw tua diwedd y chweched ganrif. Yr oedd yn aelod o gynulleidfa Catwg.—(*Achau y Saini; Iolo Manuscripts*, 497.)

MYGNACH, sant oedd yn byw tua chanol y chweched ganrif. Mab ydoedd i Mydno o Gaer Seont, neu Seon, ger Aberconwy, yr hwn oedd fab i Gwron ab Arch ab Gwr-ddyled ab Eginir ab Owain Finddu, mab Maxen Wledig. Bu Mygnach dros ryw amser yn gofnodydd coleg Cybi, yn Nghaergybi, ac wedi hyny yn llywydd iddo. Mae ym-gom mewn mydr rhyngddo ef a Thaliesin yn

argraffedig yn y *Myv. Arch.* i. 46. Ugnach y gelwir ef yno.—(*Iolo Manuscripts*, 507, 543.)

MYLLIN, sant o amseriad ansicr. Efe a sylfaenodd eglwys Llanfyllin, yn sir Drefaldwyn. Ei ddydd gwyl yw Mehefin 17. (*Iolo Manuscripts*, 558.)

MYMBYR, mab Madog, yn ol y *Brutias Cymreig*, ydoedd bumed brenin Prydain. Ar farwolaeth Madog, ei feibion, Mymbyr a ymrysonasant a'u gilydd am y benaduriaeth; a Mymbyr, mewn dichell, a wahoddodd Mael i gynadledd er mwyn penderfynu y pwnc yn heddychol, ac yno a'i lladdodd ef, ac felly daeth yn feddianol ar y benaduriaeth ei hun. Ymddygodd Mymbyr mor dreisiol, fel y torodd efe ymaith bawb o urddas, rhag iddynt ymawyddu am y llywodraeth. O'r diwedd, ar ol teyrnasu ugain mlynedd, ac efe yn hela mewn coedwig ychydig bellder oddiwrth ei gymdeithion, efe a ddyfethwyd gan fleiddiaid. Mynegir i Mymbyr adeiladu dinas hardd ar lan yr afon Tafwys, yr hon a alwodd efe Caer Fymbyr, yn ol ei enw. Ar ol hyny gelwid hi Caer Basso; ond yn awr Rhydychain. Yr oedd efe yn ei ogoniant yr amser y teyrnasai Saul ar Israel, ac Eurystheus yn Lacedaemonia.—(*Myv. Arch.* ii. 121; *Greal*, 3.)

MYNYDDOG EIDDYN, ydoedd benaeth y Prydeiniaid Gogleddol, ac yn byw yn nechreu y chweched ganrif. Mae yn enwog yn y *Gododin*, ac hefyd yn y *Trioedd*, fel penaeth un o dri "Gosgordd addwyn Ynys Prydain," yr hwn a hynodd ei hun yn mrwydr Cattrath. Gelwid hwynt felly am y canlynet eu penaethiaid o'u hewyllys da eu hunain, ac ar eu traul eu hunain, heb dderbyn unrhyw dâl oddiwrth frenin na gwlad. Penaethiaid y ddau ereill oeddynt Belyn a Drywon ab Nudd.—(*Myv. Arch.* ii. 8, 12.)

MYFANWY FECHAN, ydoedd fonedd-iges yn disgyn o deulu Tudyr Trefor, ac yn enwog am ei glendid; yr hon, yn y flwyddyn 1390, a gyfanoddai yn Nghastell Dinas Brân, yn Llangollen. Hi a swynodd Hywel ab Einion Llygliw, y bardd, mewn cariad â hi; ac efe a gyfansoddodd gerdd ragorol iddi, yr hon sydd argraffedig yn y *Myv. Arch.* i., ac yn *Evans's Specimens of Welsh Poetry*; a chyfieithiad mydryddol o'r cyfryw gan y Parch. R. Williams, o'r Fron, yn *Pennant's Tours in Wales*.

MYFENYDD, ydoedd fardd o'r ddegfed ganrif; ond nid oes dim o'i waith ar gael.

MYTTON, THOMAS, a nid yw Halston, sir yr Amwythig, yn y flwyddyn 1608. Ei thr gan ei fod o waedoliaeth Gymreig, a darfod i'w orchestion milwrol gael eu gweithredu gan mwyaif yn Nghymru, aed yw ddim yn amhriodol ei gofrestru yn mhllith enwog-iod y wlad hon. Ei waedoliaeth Gymreig ydoedd yn tarddu o William, pedwerydd mab Gruffydd ab Gwenwywyn, tywysog Powys. Y William crybwylledig a elwid yn gyffredin gan y Cymry "Wilcoek Mawddwy," o herwydd i'w dad, wrth ddeparthu ei etifedd-iaethau rhwng ei chwe mab, roddi arglwydd-

iaeth Mawddwy, yn sir Feirionydd, iddo of. Ac wyres iddo, a'i unig etifeddes, a briododd Syr Hugh de Burgh, mab yr hyglod Hugh, prif ynad Lloegr. Mab o'r briodas hono, a elwid Syr John, a adawodd bedair o ferched, ac un o'r rhai hyny a briododd un o'r Mytoniaid o Halston, hynafiaid y cadfaenor Mytton, am yr hwn yr ydym yn son. Bu arglwyddiaeth Mawddwy yn meddiant y teulu hwnw hyd o fewn ychydig o flynyddau yn ol, pan y bu gorfod ei gwerthu, o herwydd afradlonedd yr etifedd diweddaf. Yn amser y rhyfel cartrefol yn Lloegr, a achlysurwyd trwy yr anghydfod rhwng y brenin Siarl a'i seneddwyr, y cadfaenor Mytton a ochrodd yn fawr gyda'r blaid olaf, ac a fu yn offerynol i gefnogi achos y blaid hono yn Nghymru, lle yr oedd y trigolion gan mwyafl yn bleidwyr gwresog i'r goron; ac o herwydd hyny a gawsant Mytton yn wrthynebwrtanbaidd, fel y canfyddir oddiwrth yr adroddiadau canlynol o'i fuddugoliaethau:—Un o'i anturiaethau cyntaf yn yr achos crybwylliedig ydoedd cymeryd tref yr Amwythig, yr hon oedd y pryd hwnw yn cael ei chadw gan warchawdwyf y brenin, y rhai a'i cadarnhasant yn ddurfawr, gan osod amddiffynfa gref uwchlaw Frankwel, sef y rhan o'r dref sydd rhwng yr afon Hafren a Chymru. Syr Michael Earnly ydoedd rhaglaw y lle dan y brenin, a'r Cadben Crowe yn llywydd y castell. Yn y cyfamser yr oedd Mytton a chanddo warchodlu bychan yn Wem, a pha un y gwnaethai ruther afwyddianus ar y dref; ond ar yr 21ain o Chwefror, 1644, ar ol crynoi yn nghyd gynifer o wyr a fedrai gael, adnewyddodd ei ymgyrch. Anfonodd fyddin o wyr traed gyda glan yr afon, y rhai trwy gynorthwy rhyw seiri a dorasant i lawr y cledrgae oedd rhwng y castell a'r afon, ac felly a gawsant fynedfa i'r dref. Yn nghylch 40 o wyr meirch a ddisgynasant, gan ddringo dros y mur gerllaw y cynghordy, a chan gael eu cefnogi gan yn nghylch 350 o wyr arfog, ymosodasant ar y prif warchodlu yn y farchnadfa, a lladdasant eu cadben. Yna diogelasant ragborth y castell, ac agorasant yr ysgrogell, (*draw-bridge*), fel y delai y meirch-filwyr i mewn. Ac yn nghylch un o'r gloch brydnawn, rhoddwyd y dref yn gwbl i'w dwylaw, ar yr amod fod i'r Gwyddelod gael eu rhoddi yn garcharorion, ac i'r Seison adael y lle, ac ymsymud i Lwydlow. Yn fuan wedi hyn crogwyd y llywydd Crowe am ei ddichell neu ei lwfdrira, a Syr Michael Earnly, ac amryw ereill o wyr cyfrifol y sir, a wnaed yn garcharorion; a'r dref a anrheithiwyd, er i Mytton addaw gwobr heliaeth i'w filwyr os ymtalient oddiwrth y fath orthrais. Wedi hyny gwnaed ef yn rhaglaw y dref, a phleidleisiwyd diolchgarwch y senedd iddo am ei wasanaeth. Cyn diwedd y flwyddyn 1645, deallodd Mytton fod pleidwyr y brenin wedi cynull byddin gref o Gymry a Gwyddelod, dan arwainiad Syr Wm. Fychan, i'r dyben o waredu Caerlleon, yr hon oedd y pryd hwnw dan warchae. Felly Syr W. Brereton, pan wybu hyn, a anfonodd

y rhyfelwr gwrol Mytton, a chydag ef y Milwriaid Jones a Louthian, a byddin o 1400 o wyr meirch, a 1000 o wyr traed, i atal bwriad y fyddin grybwylliedig yn nghymydogiaeth Dinbych, lle yr ymosodwyd arnynt yn ffyrnig, a gorchfygwyd hwynt yn hollol, gan gymeryd 500 o wyr meirch, a 400 o wyr traed, yn garcharorion, heblaw gwasgaru y gweddill mor llwyr fel na adawyd cynifer a chant o honynt gyda'u gilydd; mor effeithiol y cyflawnwyd y gorchwyl gan Mytton. Cymerodd hyn le yn nechreu mis Tachwedd, 1645. Yn gynar yn y flwyddyn ganlynol, gwnaed darpariaeth i gymeryd castell Rhuthyn, yr hwn a warchaeidd gan bleidwyr y brenin; ac yn mis Chwefror, Mytton a warchaeodd arno mor effeithiol, fel y rhoddwyd y lle i fyny i'w ddwyllaw yn Ebrill canlynol. Am hyn drachefu cafodd ddiolchgarwch y seneddwyr, y rhai hefyd a roisant wobr o £50 i'w gaplan, Mr. Fogge, am ddwyn y newydd iddynt. Yn fuan ar ol hyn, sef yn mis Mehefin canlynol, anfonwyd ef i gymeryd castell Beaumaris, yr hwn hefyd oedd yn meddiant plaid y brenin, dan ofal y Milwriad Richard Bulkeley; a rhoddwyd y lle, ar delerau anrhydeddus, i ddwyllaw y Cadfaenor Mytton, yr hwn a beudodd y Cadben Evans yn rhaglaw. Yn y mis canlynol cymerodd hefyd gastell Rhuddlan i feddiant y seneddwyr, y rhai yn ebrwydd a roisant orchymyn am ei ddigaeru, yr un modd ag amryw ereill o gestyll Cymru. Yr oedd castell Dinbych eto yn parhau yn meddiant y goron, dan raglawiaeth y Milwriad William Salisbury, o Fachymbyd, yr hwn a adnabyddid yn gyffredin wrth y llysenw o "Hosanau Gleision." Yn yr un mis anfonwyd Mytton i osod gwarchae arno; ond mor wrol y gwrthasafwyd ef, fel na roddwyd y lle i fyny hyd y 3ydd o Dachwedd, a'r pryd hwnw nid heb delerau anrhydeddus iawn. Yr oedd yr archesgob Williams wedi ei osod yn geidwad castell Conwy dan y brenin, a darfu i bleidwyr y brenin, mewn rhyw ddull led fradwrs, drosglwyddo y meddiant o'r castell hwnw drachefu i'w pleidiwr selog, Syr John Owen, Clunennau. Yn yr amgylchiad dyrus hwnw, pan ddaeth y cadfaenor Mytton i osod gwarchae ar y lle, yn mis Mehefin, 1648, yr archesgob, o herwydd cael ei sarhau gymaint, a ymgysylltodd ei hun â phlaid y senedd, gan gefnogi Mytton i gymeryd y castell, yr hyn a gyflawnodd trwy ruther egniol, ar y 15fed o Awst; ac yn yr ymdrech cafodd Williams ei glwyfo yn ei wddf; yr hyn a greulonodd dymerau Mytton i'r fath raddau, fel y daliodd gynifer o Wyddelod ag a allodd gael yn y lle, ac a'u rhwyddodd gefn yn nghiefa, ac a'u tafodd i'r afon. Eto efe, yr hwn a gyfrifid o dymerau mwy mawreddus na dialgar, pan roddwyd y dref yn hollol i'w ddwyllaw ar y 10fed o Dachwedd, a adferodd i bawb yr eiddo a ymddiriedasid i'r archesgob pan oedd efe yn cadw meddiant o'r dref. Am y gwasanaeth hwn y seneddwyr a ddychwelasant eu diolchgarwch i'r archesgob, gan faddau iddo yr holl drosodau blaenorol yn eu her-

byn. Yn y flwyddyn ganlynol, Mawrth, 1647, aeth Mytton drachefn yn erbyn castell Harlech, yr hwn hefyd a amddiffynid dros y brenin, gan Mr. Wm. Owen. Ond er holl wroldeb y gwr hwnw i gadw meddiant o'r lle, gorfu iddo ei roddi i fyny i Mytton ar delerau anrhydeddus; a thyma'r amddiffynfa olaf yn Ngwynedd a ddaliodd allan dros y

brenin. Fodd bynag, ar ol yr holl wasanaeth yma, pan ddeallodd Mytton fod gan Oliver Cromwel ryw ddyben pellach mewn golwg nag amddiffyn rhyddid ei gyd-ddeiliaid, efe a roddodd i fyny y swyddogaeth filwrol. Bu farw yn Llundain, yn y flwyddyn 1656, a chladdwyd ef yn eglwys St. Chad, yn yr Amwythig, ar y 29ain o Dachwedd.

N

NANNEY, RICHARD, oedd offeiriad Clynog Fawr, sir Gaernarfon. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1688. Dywedir ei fod yn ficer y plwyf, ac yn ddyrn rhagorol. Yr oedd yn byw yn Fforchwen, ac yn wr hynaws a thirion. Rhagorai yn ei weinidogaeth ar bawb yn mron o'i frodyr urddasol yn yr holl wlad. Dywedir ei fod wedi ymddiog mor llwyr oddiwrth y byd a'i ofalon, fel nad adwaenai ei anifeiliaid ei hun, oddieithr yr un a farhogai; er hyn, ymddengys ei fod wedi parhau i lafurio dros dymor maith, heb nemawr lwyddiant, ond tua diwedd ei oes ymddangoedd megys goleuni yn yr hwyr; coronwyd ei weinidogaeth ag arddeliad mawr; diferodd fel gwlaw ar ddaear gras, a phrofid hi fel olew a gwin yn archollion eneidiau tralodedig; parodd hyn at-dyniad a sugn rhyfeddol i wrando arno, a chrynhoi lluaws mawr o ddyinion o'r wlad oddiam-gylch, nes oedd eglwys fawr Clynog, yr hon sydd fel eglwys gadeiriol o faintiol, yn orlawn o wrandawyr astud a thoddedig. Gan ei henaint a'i lesgeidd yr oedd yn angenrheidiol ei gynorthwyo i'r pwlpu. Ar ol pregethu eisteddai yn y pwlpu i aros i'r gynulleidfa i ganu Salm neu hymn, a mynych medd yr hanes y byddai tywalltiadau o orfoledd yr iachawdwriaeth yn gorlenwi llawer o'r gwrandawyr, a'r adeilad mawr a ddadseiniat yn hyfryd gan Halleluia i Dduw a'r Oen. Dywedir mai yn Ebeneser, plwyf Llanaelhaiarn yr oedd ef yn byw am haner can mlynedd, yn fawr ei barch a'i gyfrifiad gan drigolion yr ardal. Yr oedd y wlad o ben bwy gilydd newydd fod yn gruddfan dan iau Oliver Cromwell, ac yn awyddus iawn am gael rhyw rai fel y gwr hwn i fwrw olew ar ddyfroedd terfysgelyd yr oes, ac nid rhyfedd fod ei goffadwriaeth yn fywiol yma hyd y dydd heddyw. Bu farw Mr. Nanney yn hen ac yn gyflawn o ddyddiau, yn y flwyddyn, 1878, pan ydoedd dros bedwar ugain mlwydd oed. Yr oedd ef yn 1723, yn ficer Clynog ac yn berson Llanaelhaiarn.

NANNTON, DAVID, gweinidog y Beddyddwr yn yr Ynysfach, Ystrad-dyfodwg, sir Forganwg. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1777. Daeth at grefydd yn foreu, cafodd anogaeth i fyned i'r weinidogaeth, a'r hyn y cydsyniodd, a bu yn fendithiol iawn gan y nefoedd yn ei oes i ddwyn amryw o'r tywyll-

wch i'r goleuni yn amser ei weinidogaeth. Ond terfynodd ei oes yn dra sydyn, ac annysgwylhadwy iddo ei hun ac ereüll; meddyliai yn ddiameu wrth godi y boreu blaenorol fyned i'r capel i bregethu fel arferol, ond yn fuan iawn teimlai ei hun yn anhwylyd, a mwyhau a wnaeth ei anhwylydeb nes yr ymddatododd yn angu. Teimlai yr eglwys dan ei ofal golled fawr ar ei ol, ac yn dra galarus un ac oll o honynt. Yr oedd Mr. Nannton yn barchus iawn gan yr eglwys a'r gymydogiaeth, a chofiant gyda galar am y degfed dydd ar hugain o Orphenaf, 1849, pan yr ehesodd ei ran anfarwol o'r ty o glai i wlad yr hedd. Dydd yr angladd ymgynullodd torf luosog o bell ac agos, er talu y gymwyns olaf i'w weddillion marwol. Ar yr amgylchiad, darllenodd a gweddiodd y brawd E. Jordan yn y capel, a phregethodd y Parch. T. Hopkins, Cwmgarw, oddiar Rhuf. viii. 18; yna gadawyd yn ei wely llaith weddillion y cysaill ymadawedig hyd y dydd mawr.

NANMOR, DAFYDD, bardd enwog a breswyliai yn Nanmor, plwyf Beddgelert, ond yn sir Feirionydd. Mae llawer o'i gynyrchion ar gael mewn ysgrifen; ac y mae llinellau cyntaf o 31 o'i gywyddau yn argraffedig ar glawr y *Great*. Bu farw tua'r flwyddyn 1460, ac a gladdwyd yn Meddgelert.

NANMOR, RHYS, bardd enwog a flodeni rhwng 1440 a 1480. Yr oedd yn fab i Dafydd Nanmor, ac yn byw yn Maenor Fynwy, yn sir Benfro. Mae rhai o'i gynyrchion i'w cael mewn ysgrifen.

NANNAU, GRUFFYDD, bardd yn byw rhwng 1520 a 1560. Ceir rhai o'i gynyrchion mewn ysgrifen.

NASH, RICHARD, tra adnabyddus wrth yr enw Beau Nash, a aned yn 1674, yn Abertawe. Yr oedd ei dad yn foneddwr, cynysgaeth penaf yr hwn a ddeilliai oddiwrth gyfranogaeth (*partnership*) mewn gwydrdy; a'i fam oedd nith i'r Milwriad Poyer, yr hwn a ddiffynai gastell Penfro yn erbyn y senedd yn 1648, ac a saethwyd gan Cromwell. Addysgwyd ef yn ysgol Caerfyrddin; ac oddiyno aeth i goleg Iesu, Rhydychain, er addasu ei hun i'r gyfraith; eithr bu ei ymddygiad mor afreolaidd yn y coleg, fel y prynodd swyddogaeth yn y fyddin. Yn fu-

an efe a gafodd ddigon ar hyn; ac a werthoddi ei swyddogaeth, er mwyn arwain bywyd seegur, dan enw o fod yn astudiwr y gyfraith yn y "Temple." Yma efe a ymroddodd yn hollol i bleser a ffasiwn; a phan ymwelodd y brenin Gwilym a'r "Inn," efe a ddewiswyd yn flaenor y rhodres a arferid i groesawu y peudur. Boddhawyd y brenin gymaint yn y groesawiad, fel y cynygiodd yr anrhydedd o farchogaeth (*knighthood*) i Nash; yr hyn a wrthodwyd ganddo, gan ddywedyd, "Rhynged bodd i'ch Mawrydi, os ydych yn bwriadu fy ngwneud yn Farchog, i mi gael bod yn un o farchogion tlodion Windsor; ac yna byddai genyf gynysgaeth, o leiaf yn gyfagos i gynal fy urddas." Modd bynag, ni chymerwyd yr awgrym; ac er na enillodd Nash gyfoeth yn ei swydd ddiweddar, efe a enillodd lawer o gyfeillion. Oddeutu'r flwyddyn 1703, fe ddaeth Caer Baddon, i raddau, yn fynychle pobl o enwogrwydd. Yr oedd amryw feddygon yn canmol iachus-rwydd y lle, ac amryw o honynt yn canmol iachusrwydd y ffynonau; ac yr oedd difyrion yr ymwelwyr wedi ei gosod dan gyfarwyddyd meistr a defodau. Yr ail berson dewisedig i'r swydd hon oedd Mr. Nash, yn y flwyddyn 1704; ac efe yn ddiweddar a sefydlodd gyfres o reolau, mor nodedig am eu manylrydd ag am eu cyfaddasrwydd i angenion cymdeithas yn y lle. Trwy ei ddyfalwch fe ddaeth Caer Baddon yn fuan yn gynullfan difyrion yn yr haf i bawb o'r bobl uchradodd; a chynnyddai y lle mewn gwelliant o bob difyrion o dan ei arolygiaeth. Tra yn nghyflawndd ei awdurdod a'i boblogrwydd, yr oedd yn byw yn y dull mwyaf ysblenydd, gan gynnal ei dreuliau drwy ei olynol lwyddiant wrth y chwareufwrdd (*gaming table*.) Yr oedd ei wisg yn addurnedig ag ysnodiennau drudfawr; ac ar ei ben "hat walcioc" wen fawr Lluagid ei gerbyd gan chwech ceffyl llwyd, a gosgordd fawr o weision yn ei ganlyn—rhaf ar geffylau, a rhaf ar draed, tra y cyoeddiad ysgogiad ei orymdaith drwy yr heoludd gan seindorf o gyrn Ffrengig ac offer ereill. Ei enw cyffredin drwy yr ardal oedd "Brenin Caer Baddon." Parhaodd rhwyg ei lywodraeth yn y modd hwn yn anamheul a dileihad dros yr yspaid hir o 60 mlynedd; ac y mae yn deilwng o sylw ei fod yn cael ei ddiufant barchu, er cymaint oedd rhodres gyrfa ei fywyd. Yr oedd yn wr o garedigrwydd annherfynedig; ac yr oedd ei roddion a'i elusenau yn gyfartal i'w dreuliau ereill. Ei deimladau dwysion dros yr anfodusion, a'i ddiurfoldeb i'w cynorthwyo, a ddyrchafant ei nodweddiad, ac a orchuddiant ei wendidau a llen annhreithadwy. Yn ystod y gauaf gerwin 1730, yr oedd ei ymdrechion yn rhagorol; canys mynychai lawer o dai y tlodion a dybiai efe yn rhy falch i ddod allan am elusen, ac a gyfranai yn haelionus iddynt felly. Eithr o bob engrafft o'i haelfrydedd, nid oes un, hwyrach, yn dwyn gymaint o anrhydedd iddo, a'r traferth y cymerodd i sefydlu clasdy yn Nghaerbaddon. Er hyn

oll, gofidus yw mynegi, ei fod ef, cyn terfyn ei oes ag angen yr unrhyw garedigrwydd arno ag a gyfranodd efe lawer gwaith i ereill, heb wrthod i neb. Amryw achosion ereill hefyd a gydweithient i chwermu prydnawn ei fywyd. Bu farw mewn oedran teg, Ohwefstr 3, 1761, yn 87 mlwydd, a chladdwyd ef yn mynachlog Caerbaddon. Galerid yn ddwys a diffuant ar ei ol gan yr holl ddinas ag y bu efe cyhyd o amser yn gymwynaswr iddi. Claddwyd ef gyda gorwychedr ysplenydd ac anrhydedd, braidd, dial, gan y gorfforaeth ar ei thraul ei hun; ac y mae ei fedd-argraff, teyrnged ddillyn i'w goffawriaeth, wedi ei ysgrifenu gan Dr. Harington. (*Life of Beau Nash, 8vo. London, 1762.*)

NEB, un o feibion Caw. Enwogodd ei hun fel rhyfelwr dan Arthur.

NEFAL, un o feibion Brychan Brycheiniawg, yr hwn, yn nghyda'i frodyr Pasgen a Pabiali, a aned o Yspaenes o'r enw Prosoiri, trydedd gwraig Brychan. Hwy a aethant drosodd i Yspaen, lle y daethant yn seintiau a boneddigion. Blodeuant yn y bumed ganrif. (*Williams's Eminent Welshmen.*)

NENNIUS, hanesydd Prydeinig o'r wythfed ganrif. Tystiolaetha ei hun ei fod ef yn ddygybl i Elfod, yr hwn yn 755 O.C., a ddaeth yn archesgob Bangor Deiniol, sir Gaernarfon. Efe oedd awdwr yr "*Historia Brittonum*," o'r hwn y mae amryw lawysgrifau ar gael, a'r hwn a cyoeddiwyd gyntaf gan Gale yn 1691, ac wedi hyn gan Bertram. Mae yr ysgrif oreu yn nghadw yn Llyfrgell y Vatican, gyda pharhad gan Marc y Meudwy, yr hwn oedd yn byw yn y ddegfed ganrif. Cyoeddiwyd hwn yn 1819, gan y Parch. W. Gunn, gyda chyfieithiad a nodiadau helaeth, at yr hyn y cyfranodd y Dr. W. O. Pughe hyfforddiadau gwerthfawr. Er bod argraffiadau Gale a Gunn yn amrywio llawer mewn trefniad a geiriadaeth, y mae y sylwedd yr un. Y rheswm am hyn yw, mai gwahanol gyfieithiadau ydynt o'r un gynysgrif; a gellir profi hefyd, oddiwrth ei arddull, mai Cymraeg oedd y cyfansoddiad cyntefig. Cyoeddiwyd argraffiad newydd o'r un Lladin yn 1838, gan Stevenson, yn gyrol 8plyg. (*Williams's Eminent Welshmen.*)

NEFED, dynes y sonir am dani yn y *Mabinogion* yn nghyswllt a Lluched.

NEFYDD, un o feibion Llywarch Hen.

NEFYDD, un o ferched Brychan Brycheiniog, ydoedd santes, ac yn byw tua chanol y bumed ganrif. Priodwyd hi a Thudwal Befr; a mynegir yn *Monedd y Saint* iddi fod yn santes yn Llech Gelyddon, yn Mhrydain Ogleddol. (*Myv. Arch. ii. 49.*)

NEFYDD, mab Rhun Dremrudd ab Brychan Brycheiniog, ydoedd sant yn byw tua diwedd y bumed ganrif. Dywedir yn *Achau y Saint* mai efe a sylfaenodd eglwys Llanefydd yn Rhyfoniog, neu sir Dinbych; ac iddo wedi hyn fod yn eogob yn Mhrydain Ogleddol, lle y lladdwyd ef gan y Sacsoniaid paganaidd a'r Brithawyr. (*Iolo's Welsh MSS. 519, 521.*)

NEFYDD, mab Nefydd Ail, mab Rhun Dremrudd, ydoedd sant yn byw tua dechreu y chweched ganrif. Yr oedd yn dad i Dew-dwr Brycheiniog. (*Iolo's Welsh MSS.* 521.)

NEFYDD, HARDD, ydoedd foneddwr o Nanconwy, sir Gaernarfon, ac yu byw tua chanol y 12fed ganrif. Yr oedd yn fab i Garadawg ab Gwrydyr ab Maelog Dda ab Greddf ab Cwnws Du ab Cillin Ynad, yn diagyn mewn llinell union oddiwrth Cunedda Wledig. Yr oedd mewn bri mawr gan y Tywysog Owain Gwynedd, yr hwn a roddodd ei ofal i'w faethu; ond Nefydd a barodd i'w fab ei hun, Dunawd, ladd y tywysog ieuanc mewn lle a elwir fyth wedi hyny, "Cwm Idwal." O herwydd y camwedd hwn diraddiwyd hiliogaeth Nefydd o fod yn foneddigion i fod yn gaethion. Felly ystyrir gwerinwyr Nanconwy o uwch urddas cyntefig nag unrhyw werinwyr ereill. Rhun, mab Nefydd, er mwyn gwneud iawn am yr anfadwaith crybwyllidig, a roddes y tir i adeiladu eglwys Llanrwst. Yr oedd Nefydd Hardd yn Benaeth un o Bumtheg Llwyth Gwynedd; a'irfarwyddion yr hwn oeddynt—"Argent, three spears' heads imbrued sable pointed upwards." Awduron ereill a roddant—"Argent, a chevron between three javelins sable, pointed upwards gules." (*Pennant's Whiteford and Holywell*, 298; *Great*, 153.)

NEFYDD NAF NEIFION, ansawd chwedlofyddol, a gnofodir yn y Trioedd Cymreig, fel un draddodiadol o'r dylif. Tri "Prif orohestwaith" Ynys Prydain oeddynt Adeiladu llong Naf Neifion, yr hon a gludai ynddi wryw a benyw o bob rhywogaeth anifeilaidd, pan dorodd Llyn y Lliferiant (Llŷon) allan—llyso y afanc gan ychain Hu Gadarn—a cheryg Gwyddon. (*Myv. Arch*, ii. 71, 578.)

NEFYD, santes o'r bumed ganrif. Yr oedd yn un o ferched neu wyrion i Brychan Brycheiniog, ac a briodes Cynfarch Oer, o'r hwn y daeth yn fam i Urien Rheged. Cofnodir yr enedigaeth hon yn y Trioedd fel un o "Dri Gwyn Dorllwyth Ynys Prydain." Tebygol mai Nefyd a sylfaenodd eglwys Nefyd yn Lleyn, sir Gaernarfon. (*Myv. Arch*, ii. 13; *Iolo's Welsh MSS.* 520.)

NICHOLAS, JOHN DAVID, gwneidog y Bedyddwyr yn Pantteg, sir Gaerfyrddin. Yr oedd yn enedigol o ardal Castellnewydd Emlyn. Dywedir mai efe oedd yr aelod cyntaf a dderbyniwyd yn Nghastellnewydd. Ar farwolaeth Mr. Enoch Francis, nid oedd un gwneidog yn yr holl eglwysy wedi ei urddo, ond cytunwyd i urddo Mr. J. D. Nicholas, a dau ereill, y rhai oeddynt wedi bod yn pregethu yn hir o'r blaen. Urddwyd ef yn Nhy Danyrallt, yn mis Mai, 1740. Pan ymadawodd eglwys Castellnewydd a'r Pantteg, urddwyd un Mr. Griffith Thomas i'w gynorthwyo. Bu J. D. Nicholas farw yn y flwyddyn 1763.

NICHOLAS AB GWREGANT, brawd Iestyn, tywysog Morgannwg, a wnaed yn esgob Llandaf yn y flwyddyn 1149, a pharhaodd

ynddi hyd ei farwolaeth yn 1183. Mynega yr hanesydd am ei dduwioledeb, a'i serch tuag at y Cymry. (*Myv. Arch*, ii. 578.)

NICHOLAS, DAFYDD, o Ystrad Dyfodwg, ydoedd fardd a fu farw yn y flwyddyn 1777.

NIDAN, sant yn byw tua dechreu y seithfed ganrif. Mab oedd i Gwryfw, ab Pasgen ab Cynfarch; ac yr oedd yn gyffeswr i'r seintiau yn ngholeg Penmon, Ynys Mon. Efe a sylfaenodd eglwys Llannidan, yn y sir hono. Ei ddydd gwyl oedd Medi 30. (*Achau y Saint*; *Iolo Manuscripts*, 403, 528, 558.)

NINIAN, neu Sant Ninias, ydoedd berson o fonedd goeudigol, ac athrylith ardderchog, ac yn frodor o Wynedd. Wedi derbyn gartref yr addysg oreu a allasai ffordio, efe a deithiodd trwy wahanol fanau er cael gwelliant ychwanegol; ac a dreuliodd amryw flynyddau yn Rhufain, yr hon oedd y pryd hwnw yn brif orsaf dysegeidiaeth. Oddiyno dychwelodd i Brydain, ac a ymroddodd i bregethu'r efengyl yn y rhanau mwyaf anwaraidd o honi, gyda'r unrhyw egni a llwyddiant ag y dylunasai ei ddysegeidiaeth. Yn gyntaf efe a ddychwelodd y Brithwyr at Gristionogaeth, yn ystod teyrnasiad Theodosius yr ieuaf. Hysbysa Bede nid iddo adeiladu eglwys o geryg, yr hyn nad oedd yn arferiad y pryd hwnw yn mysg y Brythoniaid, a'i chyflwyno hi i'w gyfaill St. Martin, esgob Tours, yn Witherne, Galloway, yr hon a ddaeth yn y diwedd yn esgobaeth. Ysgrifennodd St. Ninias esboniad ar y Salmau. Bu farw yn 432, ac a gladdwyd yn ei eglwys ei hun. Ceir amryw eglwysy yn yr Alban yn dwyn ei enw, cyfres o ba rai a welir yn *Chalmers's Caledonia*, 315.

NIWL, ansoddair chwedlofyddol a grybwyllir yn y *Mabinogion*.

NON FENDIGAID, ydoedd santes enwog, yn byw tua diwedd y bumed ganrif. Yr oedd yn ferch i Gynyr o Gaer Gawch, yn Menevia, ac a briododd Sandde, mab Caredig ab Cunedda, o'r hwn y daeth yn fam i Dewi Sant. Y mae yr eglwysy caulynol wedi eu cyflwyno iddi:—Llanuwchaeron a Llannon, yn Ngheredigion; Llannon, yn sir Gaerfyrddin; a chapel St. Nun, yn mhlwyf Tyddewi, yn sir Benfro. Cedwid ei gwyl Mawrth 3. Y mae ymadrodd o'i heiddo ar gael yn *Chwedlau y Doethion*:—"A glywaist ti ddywedriad Non? mam Dewi Sant ydoedd hi;—Nid oes ynfyrwydd tebyg i ymrison."—(*Rees's Welsh Saints*; *Iolo Manuscripts*, 545, 558, 661.)

NOTT, SYR WILLIAM, G.C.B., a aned yn Nghastellnewydd, sir Forganwg, Ionawr 20, 1782. Yr oedd yn fab i wr tra pharchus yn y lle hwnw. Ei dad wedi hyny a ymsymudodd i Gaerfyrddin, lle bu yn cadw yr Ivy Bush Inn, ac yn berchen llythyr-gerbyd yno. Cafodd Nott ieuanc ei addysg foreuol yn Mhontfaen, neu Bont y Fon, yn ei sir enedigol; ac ymddengys nad oedd dim yn addawol ynddo y pryd hwnw, o'r galluoedd hyny a'i henwogasant gymaint mewn amser diweddarach. Yn y flwyddyn 1800, pan yn 18 mlwydd oed, efe a aeth i wasanaeth yr

East India Company; ac nid hir wedi dechreu ei yrfa y bu cyn arddangos arwyddion o enwogrwydd mewn amser dyfodol. Yn Ngorphenaf 1804, pedair blynedd wedi ei diriad yn Calcutta, y Rhaglaw Nott a hwyliodd yn llywydd ar fintai o wirfoddolion Bengal, ar ryfelgyrch o dan y Cadben Hayes i Muckie, er ceryddu brodorion y lle hwnw am y driniaeth anwaraidd a roddasant i ddwyllaw y llong Seisnig *Crescent*, a'r cynyg a wnaethant mewn canlyniad, i fradlofruddio y genad anfonedig o Fort Marlborough atynt i goisio boddlonrwydd ganddynt am y sarhad a wnaethant. Crybwyllir am y Rhaglaw Nott yn arbenig gan y Cadben Hayes, yn ei hanes am ysgafaeliad (*capture*) y lle hwnw, gan ddywedyd:—"Y gwasanaeth pwysig hwn i'r Llywodraeth, ac er llesiant Prydain yn gyffredinol, a gyflawnwyd mewn deugain awr gan ddyrnaid o wyr, gyferbyn a llu mawr o yspeilwyr beiddgar fyfyrnig, mewn llawn arfogaeath, yn cael eu cadarnhau gan res o weithiau a wnaed mor gedyrn gan natur a chelfyddyd, fel ag i herio unrhyw genedl i wneud cynnygiad, pe yn amddiffynedig gan Brydeiniaid." Wedi dychweliad Nott i Calcutta, efe a barhaodd yn ngafael a'i ddyledswydd gyda'r fyddin hyd y flwyddyn 1811, pan y penodwyd ef yn arolygdd taliadau teuluaid, yr hon swydd a roddodd i fyny yn 1822. Dychwelodd i Gymru yn 1826, mewn iechyd amharus, gyda dyrchafiad yn uchgadben, a chynysgaeath, yr hyn a'i galluogodd i Brynu ychydig ystad, a elwir Ffynon Job, ger Caerfyrddin. Gallasai derfynu ei yrfa yma, yn ol pob tebygolrwydd, oni buasai rhyw ddygywddiadau, y rhai nas geill y mawr mwy na'r bychan er rhagweled na'u rhagreoli. Methiant ariandy yn Calcutta a niweidiodd ei gyfoeth yn fawr, fel y gorfu iddo werthu Ffynon Job. Efe a dychwelodd i India'r Dwyrain drachefn; ac yn 1837, a benodwyd yn llywydd y 38 gatrawd frodorol yno, yr hon a ddygwyd ganddo yn fuan yn lled dda o ran dysgyblaeth a medr. Yn 1838, penodwyd ef yn frigadier o'r ail ddoabarth, ac a etholwyd i lywyddu yr ail adran o fyddin yr Indus. Yn fuan ar ol hyny ceir canmoliaeth uchel iddo gan Syr W. Cotton, am ei ddull rhagorol yn arwain ei wyr dros fwy na mil o filldroedd. Yn 1839, cafodd lywyddiaeth yr holl gatrodau yn Scinde ac Affghanistan Isaf, pan y dangosodd, ar yr achlysuron mwyaf peryglus, y cadernid, y penderfyniad, a'r medr mwyaf. Y gorchwyl cyntaf o bwys o gyflawnodd oedd ysgafaelu tref ac amddiffynfa Khelat. Yr oedd y Cadfridog Nott yn Ionawr, 1841, wedi sefydlu ei ben-cadlys yn Candahar; a thua diwedd y flwyddyn hon y torodd y gwrthryfel allan yn Cabool, yr hyn a barodd ysbryd ac ymddiriedaeth adnewyddol i'r anoddusion drwy yr holl wlad. Ymgynullodd llu mawr o'r gelynyion terfysglyd yn nghymydogaeath Candahar, ac a wnaethant eu hymddangosiad ar y 12fed o Ionawr, 1842, tua'r pelllder o wyth milldir oddiwrth y dref. Cymerasant, safle gadarn, a chors ddofn o'u blaen, yr hyn a

barai anhawder mawr i'n catrodau ni fyned yn agos atynt. Modd bynag, y Cadfridog a ddaeth allan gyda'r dewrffrydedd mwyaf, ac a ymruthrodd arnynt, ac a'u gorchfygodd, gan eu gyru ar flo yn mhob cyferiad. Ar yr achlysur hwn yr oedd ganddo 12,000 o elynion i'w gwrthsefyll a dim ond 5000 o wyr. Yn nuis Mawrth drachefn, gwnaeth y gelynyion gynnygiad ar Candahar, a'r Cadfridog Nott yn awyddus am eu dwyn i frwydr benderfynol, a aeth allan ar y 7fed o'r mis yn eu herbyn, ac a'u herlynodd hwynt o gwm-pas yn nghylch 30 neu 40 milldir, gan eu llwyr ddimchwelyd a'u gorchfygu. Yn ystod rhyfelgyrch am bum niwrnod, yn erbyn tua 12,000 o elynion, gyda'r rhai yr oedd tua 6000 o farhogion, ni cholliwyd cymaint a chamel, neu'r sypyn lleiaf. Oddeutu'r amser hwn cafodd y Cadfridog Nott gyfarwyddyd oddiwrth Lywydd Cyffredinol India i adael Candahar. Ymdeimlai yn dra dyrusedig yn ngwyneb y cyfarwyddyd hwn; modd bynag, ei ddylodswydd oedd ufuddhau. Archwyd iddo alw yn ol warchodlu Khelat-i-Ghilzie; ac i gyflawni hyn, efe a anfonodd y Milwriad Wymer, gyda'r rhan fwyaf o'i wyr tuag yno. Y gelynyion yn ystyried fod ei fyddin yn llai o herwydd hyn, a benderfynasant i wneyd cynyg cynddeiriog arall i'w orchfygu. Y tywysog Kester Jung, gydag adgyfnerth o dair mil o wyr dan Akbar Khan, penaeth Zemindawur, ar y 29ain o Fai, a ddynesent o fewn milldir i'r ddinas mewn llawnfryd am lwyddiant. Y Cadfridog Nott, yn barod i bob cyfyngder, a aeth allan i'w cyfarfod. Ei gatrodau dewrion a gymerasant eu holl safleoedd, ac a'u gyrasant yn yr anhrefn mwyaf o'r maes. Yr oedd y gelynyion y tro hwn tua 10,000, tra nad oedd ganddo ef ond 1200. Daeth yn awr yn bwnc gydag ef, a oedd yn rhaid iddo, mewn difrif, ufuddhau i'r hyn a dderbyniasai oddiwrth y Llywydd Cyffredinol; penderfynodd ysgrifenu ato, gan awgrymu, er bod y gwrthryfel a dorasai allan yr Cabool yn dra thrychinebus, eto, nad oedd y fyddin o dan ei lywyddiaeth ef wedi gwanhau gymaint ag y tybid ei bod; ac awgrymai, gyda phob parch, y gallai fyned yn mlaen yn gystal a dychwelyd; ac yn ei farn ef, y byddai y blaenaf yn rhwyddach iddo. Y fath oedd effaith y dull doeth, call, a dewrgalon a gymerodd, er y gorchymyn blaenorol a roddasid, fel y deallai y Llywydd Cyffredinol, gan wybod yr hyn a gyflawnasai y Cadfridog, y gallai efe effeithio yr oll ag oedd angenrheidiol tuag at lwyddiant ein harfau, ac amddiffyniad ein hanrhydedd; ac felly penderfynodd ei adael i ddylyn ei gwrs. Awst 8fed, efe a gychwynodd allan ar ei ryfelgyrch anturus o Candahar, gydag oddeutu pum mil o wyr. Aeth rhagddo heibio i Khelat-i-Ghilzie yn erbyn Ghuznee. Ar y 18fed o Awst cyfarfu a llu dirfawr o'r gelynyion, lawer mwy na'r eiddo ef, ac a'u gorchfygodd. Aeth rhagddo drachefn; ac ar y 30ain o Awst, pan o fewn 38 milldir i Ghuznee, daeth i'w gyfarfod tua

deuddeg mil o'r gwrthryfelwyr mewn llawn arfau, dan lywyddiaeth Shumsodeen Khan, oafuder Akbar Khan. Gwynebodd hwynt ag haner ei filwyr, ac wedi ymrsonfa fer a chyndyn, efe a'u llwyr orchfygodd, gan ys-gafaelu yn eu gynau, eu pebyll, a defnyddiau ereill, a'u gwasgaru hwythau yn mhob cyfeiriad. Ar y 6fed o Fedi yr oedd y Cadfridog wedi cyraedd yn lied agos i amddiffynfa Ghuznee; ac yn ddiweddi ymosododd arni, ac a'i cymerodd, ar ol gorchfygu y gelynydd, y rhai oeddynt yn llu mawr yn gwersyllu yn y gymydogiaeth. Wedi dinystrio Ghuznee a'i chastell, a'r holl weithiau perthynol iddo, efe a aeth rhagddo tua Cabool. Ymosodwyd arno drachefn wrth gullfordd Mydan, lle gwnaed cynyg ffyrnig arall i'w atal yn ei ymdaith, gan Shumsodeen, wedi ei adgyferthu a llu mawr, yn cael ei lywyddu gan bennaethiaid Affghanaid; ond yma, yr un modd, a'u gorchfygodd. Yn mlaen ag ef drachefn; ac ar y 17fed o Fedi efe a ymunodd a'r Cadfridog Pollock yn Cabool. Er bod tynged y gwrthryfel yr amser hwn yn amrywio mewn gwahanol fanau o'r wlad, eto yr oedd gyrfa y Cadfridog Nott yn barhaus yn llawn llywyddiant a buddugoliaethau. Yr oedd ei ysbyrd yn bywiocau pob milwr yn ei fyddin; a goruchafiaeth oedd y canlyniad. Ar yr 2il o Ragfyr, 1842, gwnaed y Cadfridog yn Farchog Croes Fawr Caerbaddon, (*Knight Grand Cross of the Bath*), gan dderbyn di-olchgarwch dau dy y senedd am y "Glew-der, y dyfais, a'r dyfalwch," a ddangosodd yn yr amryw weithrediadau a gyflawnasai; ac yn Medi, 1845, pleidebodd Llys Cyfarwyddwyr Cymdeithas Anrhydeddus India'r Dwyrain, ar fod iddo gael y blwydd-dal o £1000, yn dechreu o'r dydd y gadawodd efe India, fel cydnabyddiaeth o syniad y llys am y rhagwelediad, y farn, y penderfyniad, a'r gwrolder, a ddangosid gan Syr William Nott, dros holl yspaid ei lywyddiaeth yn Candahar, ac yn ystod y rhyfelgyrch yspen-ydd a llwyddianus oddiyno drwy Ghuznee i Cabool, yr hyn a effeithiodd mor rhagorol ar amddiffyniad buddugol anrhydedd cenedl y Prydeiniaid, a chynaliaeth ei bri. Oddiar yr ail flwyddyn o'i wasanaeth yn Affghan-istan, dechreuai iesych Syr William Nott ymollwng; ac o'r diwedd fe aeth mor amharus tua therfyn y gwrthryfel, fel y teimlai yn angenrheidiol iddo ddychwelyd i Loegr. Yr oedd yn hynod eiddil pan gyr-seddodd y wlad hon; a thybid fod y cyffroad

a achosid drwy ei dderbyniad a'i groesawiad cyoeddus a buddugol yn Nghaerfyrddin, wedi cynyddu yn fawr ei afiechyd, yr hwn oedd ymlediad y galon. Bu farw yn Nghaer-fyrddin, ar ol yr arosiad byr o bedwar mis, ar ddydd calan, 1846, yn 63 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn eglwys henafol St. Pedr, yn y dref hono. Bu Syr William Nott yn briod ddwy waith. Yn gyntaf, yn 1805, a Letitia, merch Henry Swinhoe, Ysw., o'r hon y caf-odd 14 o blant, pump o honynt yr fyw ar ei ol. Yn ail, yn 1843, a Rosa Wilson, merch Cadben Dore. Yr oedd ganddo serch mawr at Gaerfyrddin. Adbrynodd ei ystad flaen-rol, Ffynon Job; ac yr oedd tua chant o ddynion yn adgyweirio y tŷ ar amser ei far-wolaeth. Y mas colofn hardd wedi ei had-eiladu yn Nghaerfyrddin i'w goffadwriaeth, a'i safdeilw (*statue*) mewn gwronwag ar ei phen, yn y man a elwid gynt yn "Hen Groes y Farchnad," ond yn awr "*Nott's Square*."

NUDD, sant o'r chweched ganrif. Yr oedd yn fab Ceidio ab Arthwys ab Myr ab Morydd ab Ceneu ab Coel Godebog. Yr oedd efe a'i frodyr Gwenddolan a Chof, yn aelodau, o goleg St. Illyd.—(*Iolo's Welsh MSS.* 503, 530.)

NUDD HAEL, boneddwr o'r chweched ganrif. Yr oedd yn fab Senyllt ab Cedig ab Dyfnwal Hen ab Ednyfed ab Maccan Wledig. Cofnodir ef yn y Trioedd fel un o "Dri Haelion Ynys Frydain." Y ddau ereill oeddynt Rhydderch a Mor Hael. Mewn Triad arall mynegir ei fod yn berchenog mintai o anifeiliaid, yn cynwys 21 mil o wartheg blithion, ac yn cael eu cadw gan Llawfrodedd Farfog. Cyfrifir Nudd Hael yn mhlith y saintiau Cymreig; a dywedir iddo fod yn aelod yn ngholeg Illyd, ac iddo sylfaenu eglwys Llysfondd. (*Myr. Arch.* ii. 3, 14, 70; *Iolo's Welsh MSS.* 542, 553.)

NWYTHON, weithiau Noethan, oedd sant o'r chweched ganrif, ac yn fab Gildas y Coed Aur. Yr oedd efe a'i frodyr, Dolan, Cennydd, a Gwynnog, yn aelodau o golegau Catwg ac Illyd. Yr oedd dau gapel wedi eu sylfaenu gan Gwynnog a Nwython, yn agos i eglwys Llangwm Dinmael, yn sir Dinbych; ond yn awr wedi eu troi, un yn felin a'r llall yn odyr. Cedwid dydd gwyl y ddau ar yr un pryd, sef Hydref 23.—(*Myr. Arch.* ii. 41; *Iolo Manuscripts*, 497, 516, 558.)

NYF, un o ansodau chwedlofyddol ben-ywaidd y *Mabinogion*.

O

OLIVER, THOMAS, a anwyd yn mhlwyf Tregynon, sir Drefaldwyn, yn y flwyddyn 1725. Yr oedd ei rieni yn byw mewn cyflwr lled barchus, ac yn berchen ychydig ystad; ond gan iddynt feirw pan nad oedd ef ond plentyn, disgynodd ei ofal ar ei ewythr, yr

hwn ni wnaeth nemawr fwy drosto na'i rwymo i ddysgu celfyddyd. Meddai gyn-eddfau da; ac ymunodd â John Wesley; ac yr oedd efe yn un o'r pregethwyr lleyg a ddewiswyd i'w gynorthwyo. Yn y flwyddyn 1753, penodwyd ef yn bregethwr teithiol; ac

wedi llafurio yn yr alwedigaeth hono dros lawer bliwyddyn, yn Lloegr, Iwerddon, ac Ysgotland, dewiswyd ef gan Mr. Wesley i arolygu y wasg yn Llundain, lle bu farw yn y flwyddyn 1799. Yr ydoedd yn awdwr y llyfrau canlynol:— 1. "Twelve reasons why the people called Methodists ought not to buy or sell uncustomed goods." 2. "An answer to a Pamphlet entitled, 'A few thoughts on matters of fact concerning Methodism,' offered to the consideration of the people who attend, encourage, and support Methodist teachers, in a letter to the author." 3. "A full reply to a Pamphlet entitled, 'An answer to a late pamphlet of Mr. Wesley against Mr. Erskine.'" 4. "A letter to the Rev. Mr. Toplady, occasioned by his late letter to Mr. Wesley." 5. "A scourge to Calumny, in two parts, inscribed to Richard Hill, Esq." 7. "A full defence of the Rev. J. Wesley, in answer to the several personal reflections cast on that gentleman by the Rev. Caleb Evans." 7. "A rod for a Bevilor, or an answer to Mr. Rowland Hill's letter to the Rev. John Wesley." 8. "An account of the life of Mr. Thomas Oliver, written by himself." 9. "A full refutation of the doctrine of unconditional perseverance, in a discourse on Hebrews ii. 3." Mae y gwaith hwn hefyd wedi ei gyfieithu i'r Gymraeg. 10. "A defence of Methodism delivered extemporary in a public debate, (either yn awr gyda chryn ychwanegiad,) held in London, December 12, 19, and 26, 1785, on the following question:—Have the Methodists done most good or evil?" 11. "A descriptive and plaintive elegy on the death of the late Rev. John Wesley." 12. "An answer to Mr. Mark Davies's thoughts on dancing, to which are added, Serious considerations to dissuade Christian parents from teaching their children to dance." Yr oedd hefyd yn awdwr rhai emynau, y rhai ydynt yn argraffedig yn y llyfrau emynau Wesleyaidd.

OLIVER, JOHN, Llanfynydd, a anwyd Tachwedd 7, 1838, o rieni parchus. Derbyniodd ei addysg foreuol yn ysgol y pentref. Pan yn 12 neu 13 oed, aeth i Gaerfyrddin, lle bu am ychydig amser dan ofal ei frawd, y Parch. Henry Oliver, G.C., yn awr o'r Casnewydd, nes i'r olaf adael y coleg yn 1850. Wedi hyny bu dan ofal addysgiadol y Parch. Titus Evans, yr hwn a arferai edrych arno fel un o'r bechgyn mwyaf gobeithiol a fu erioed yn ei ysgol. Yn y flwyddyn 1853, pan yn bumtheg oed, derbyniwyd ef i'r coleg, lle, er ieuenged oedd, y bu yn fyfyrwr o enwogrwydd mawr am chwe mlynedd. Yr athrawon ar y pryd oeddynt y Parch. D. Davis, Panteg; Dr. Lloyd, yn nghyd a'r Dr. Davison. Ond cyn iddo orphen ei dymor, cymerwyd lle y blaenaf gan Dr. Nicholas, ac eiddo yr olaf gan Dr. Davies, Ffrwdyfal. Efe a enillodd serch a sylw ei athrawon a'i gydfyfyrwr, yn ystyal a'r arholwyr. Parhaodd i ddylyn ei efrydiaethau am y tymor a nodwyd, er gwaned oedd ei iechyd, a

gweithiodd yn ddiwyd a llwyddianus. Daeth allan o'r coleg yn haf y flwyddyn 1859. Yr oedd yn perthyn iddo fel myfyrwr lawer o ragoriaethau. Yr oedd ganddo barch mawr i lenyddiaeth ei wlad. Gwnaeth ei hun yn dra chyfarwydd a phob peth a berthynai i Gymru a Chymraeg, yn foesol a llenyddol. Yr oedd ganddo y chwaeth fwyaf coethedig. Meddai serch mawr at ei Feibl yr holl amser y bu yn y coleg; a gellir dywedyd am dano ei fod yn fyfyrwr crefyddol. Yr oedd yn dra sefydlog ei farn ar wahanol bethau; ond yr oedd mor ystyrbwyll ac amyneddgar, fel y gwrandawai yn dawel a diduedd ar ereill yn traethu eu barn. Ceisiai wneud cyflawnder â golygiadau gwrthwynebol i'r eiddo ei hun. Byddai yn gymedrolwr rhagorol rhwng pleidiau mewn dadd: ac os dygwyrddai iddo fyned i ddadleu ei hun, diarfogai bob tymer herfeiddgar, drahaus, neu enllibog, yn ei wrthwynebydd, trwy ei ysbryd mwyn a hynaws. Ei ysbryd boneddigaidd oedd yn llythyr cymeradwyaeth iddo yn y coleg, y dref, a phob man yr elai. Ni byddai un amser air croes o'i enau, ac ni byddai gwg byth ar ei wyneb. Byddai bob amser yn garedig a chymwynasgar. Yr oedd yn aumhosibl ei adnabod a pheidio ei garu. Yn ei ddsbarth yr oedd yn uwch o'i ysgwyddau na phawb. Fel siaradwr cyoeddus, nid oedd neb cyfelyb iddo yn y coleg; ac anhawdd cael dyn ieuanc i'w gydmaru ag ef. Yr oedd bob amser yn goeth, syml, a rhwydd, weithiau yn llawn teimlad a hyawldedd. Yr oedd ei bregethau yn dda, ac yn llawn o synwyr, ymresymiad, a theimlad, a'r traddodiad o'honynt yn rymus ac ymarferol. Yr oedd arwyddion yn dangos y daethai yn un o ser dyngleiriaf y weinidogaeth. Ond pallu yr oedd ei nerth, a gorchymynwyd iddo gymeryd hollol orphwysdra. Treuliodd y saith mlynedd olaf o'i oes gartref, heb ei adael ond ychydig, yn enwedig y pe-dair blynedd diweddf. Bu yn astudiwr caled hyd ddiwedd ei oes. Darllenai, ysgrifennai, a meddyliai yn ddiorthwys; nid oedd modd ei ddarbwyllio i beidio. Ni buasai bywyd yn fywyd iddo ef heb hyny. Yr oedd brwdfrydedd ei enaid am wybodaeth yn anniffoddadwy. Y mae llawer o'i gyfansoddiadau wedi ymddangos yn y gwahanol newyddiaduron a'r cyfnodolion, a llawer heb eu cyoeddi erioed. Bu yn fuddugol ar y penillion i'r "Iachawdwriaeth," yn eisteddfod Iforaidd Caerfyrddin, yn y flwyddyn 1863. Bu farw Mehefin 24, 1866, yn 28 mlwydd oed. Nid oedd ond byr o gorffolaeth, teneu, crwm, gwasgedig. Gwallt du, gwawr dywyll, llygaid gleision, yn llawn serchogrwydd a thynnerwch. Ond yn awr y mae y gwr ieuanc athrylithgar hwn wedi myned i orphwys mewn llanerch o'i ddewisiad ei hun.—Wedi ysgrifenu yr hanes flaenorol, daethom i ddeall fod ei holl waith wedi ei gyoeddi yn gyfrol hardd, gwerth tri swllt a chwe cheiniog, dan yr enw "Cerddi Cystudd." Bu yn fuddugol mewn rhai eisteddfodau; a chyfrifir ei farddoniaeth o radd uchel.

OLWEN, answyd nodedig yn rhamanteg y

Cymry, ydoedd ferch Ysbyddaden Ben Cawr, tywysog y Brythoniaid Gogleddol, ac yn byw yn y chweched ganrif. Yr oedd hynod-rwydd ei thlysi yn ddiarebol; a mynych y cyfeirir at ei swynion gan yr hen feirdd, yn enwedig Dafydd ab Gwilym. Sion Brwynog hefyd yn ei anerchiad mydryddol i ferch ieuanc, a ddechreu a drwy ei chydmaru i Olwen. Mynegir hefyd am dani fod pedair meillionen wen yn tarddu i fyny lle bynag y dodai ei throed arno, oddiwrth yr hyn y gelwid hi yn Olwen, (Ab-wén). Yr oedd hi yn wrthddrych serch Cilhwch; ac y mae hanes ei helyntion yn ffurfio un gyfres o'r *Mabinogion* a gyoeddwyd gan Arglwyddes Charlotte Guest, dan y penawd, "Cilhwch ac Olwen," neu y Twrch Trwyth.

ONEN GREG, merch Gwallawg ab Llen-awg, ydoedd yn byw yn y chweched ganrif. Hi a briodes Meirig ab Idno ab Meirchion, o'r hwn y daeth yn fam i St. Elaeth.

OSBER, neu Osbwrn Wyddel, ac a elwir hefyd Osborn Fitzgerald, ydoedd impyn o gangen y Desmond, deilliedig o gyff mawr Gwyddelig y Geraldiaid. Daeth i Gymru tua chanol y 13eg ganrif. Mr. Robert Vaughan, o'r Hengwrt, henafiaethydd dysgedig Meirionydd, a dybiai mai oddeutu y flwyddyn 1237 y daeth yma; ond mwy tebygol ei bod ychydig flynyddau yn ddiweddarach. Gadawodd Iwerddon, yn ol traddodiad, oblegyd lladd o hono ryw berson o urddas; a dywedir iddo ddwyn byddin o gan wr gydag ef, yn arfog ar geffylau llwydion, a chynyg ei wasanaeth i Llywelyn, tywysog Cymru y pryd hwnw, yr hwn a'i derbyniodd ac a ddangosodd garedigrwydd mawr iddo yntau o'r herwydd mewn canlyniad. Yn ol hanes arall, yr oedd mewn bri uchel gan Iorwerth I., ac a wnaed yn Oruchwyliwr Gwynedd ganddo; ond y mae y gosodiad hwn yn dra amheus, gan nad yw yr enw "Osber" i'w gael yn un o roliau cyfrifon y gweinidogion dan y teyrnasiad hwnw. Lle cyntaf ei arosiad yma oedd Berlllys, a elwir Berdir—talfyriad o "Osberdir, hwyrach. Yr oedd efe hefyd yn berchen Corsygedol, drwy iddo briodi etifeddes y lle hwnw, fel y dywedir. Mae olion amddiffynfaeodd i'w canfod eto yn y Berlllys. Mae Syr William Betham, Rhaglaw Ulster, yn ei sylw ar y mater hwn, yn mynegi iddo gael sicrwydd, ar ol ymchwiliad manwl yn ei gasgliadau erfawr o hanesion Geraldidd, bod Osber Wyddel yn fab i John Fitz Thomas Fitz Maurice Fitz Gerald, Arlwydd cyntaf Decies a Desmond. Yn mysg yr enwocaf yn llinell ddiagyndeg Osber oedd Dafydd a Jafan ab Eimion, ceidwad dewrwyd Castell Harlech. Ond y mae amryw deuluoedd yn Meirionydd yn olrhain eu disgyntiad yn y llinach gywir oddiwrtho ef. O'r rhai hynyd oes yn awr ond dau yn unig yn aros—Gwynniaid Peniarth, a'r Nanneyaid—gynt, Gwynniaid Maesyneuadd. Rhesid Osber gyda Cantelli ac Amabon, fel penafiaethiaid y tair llinach ddiweddar. (*Williams's Eminent Welshmen.*)

OSFRAN, boneddwr yn byw tua diwedd y bumed ganrif. Yr oedd ganddo fab a laddwyd yn mrwydr Camlan.

OSWAL, neu Oswael, un o feibion Cunedda Wledig, ac yn byw tua dechreu y bumed ganrif. Efe a'i frodry a arweiniasant y Cymry yn erbyn y Gwyddelod oeddynt wedi ymsefydlu yn Ngwynedd a Cheredigion, ac a'u llwyr alltudiasant. Cafodd Oswal gryn lawer o dir am ei wasanaeth, yr hwn a elwid oddiwrtho ef, Osweiliyng; a gelwid yntau Oswal o Osweiliawn. Yn y diriogaeth hon y mae tref bresenol Croes Oswallt, oddiwrth yr enw.—(*Iolo Manuscripts*, 522.)

OUDICIOUS, sant o enwogrwydd mawr, ydoedd fab Budic, a brodor o Cornugallia, yn Armorica, (Llydaw), ac yn perthyn i'w thywysogion; ond a orfuwyd i adael ei wlad enedigol, a ffoi i Ddyfed, neu sir Benfro. Gan i Budic gael ei groesawu mor dda gan Aercol Lawhir, tywysog y diriogaeth hono, efe a briododd Arianwedd, chwaer Teilo Sant, o'r hon y cafodd ddau fab, Ismael a Thyfei. Tra yr arosai yn Nysfed daeth cenadon o Cornugallia, yn ei hysbysu am farwolaeth y brenin, a bod y bobl, gan ewyllysio ethol olynnydd o'r un teulu, wedi ei ddewis ef. Cydsyniodd Budic a'r cynygiad; a chan gymeryd ei wraig a'i deulu gydag ef, efe a ddychwelodd i'w wlad, ac a sefydlodd ei lywodraeth dros yr oll o Lydaw. Yn fuan wedi hyn y mae a gafodd fab arall, a elwid Oudocous, yr hwn, mewn cydsyniad ag addeidd a wnaed yn flaenorol i Sant Teilo, a fwriadwyd, megys ei frodry ereill, i broffesiaeth grefyddol. Yr oedd Oudocous er yn blentyn yn rhagori mewn dysgeidiaeth a hyawdledd, yn gystal ag mewn purdeb a santeiddrwydd bywyd; a phan ymwelodd St. Teilo a Llydaw, yr oedd ei rinweddau yn dysglaerio fel goleuni llachar. A phan ddychwelodd ei ewythr i Gymru, daeth gydag ef; ac ar ei farwolaeth penodwyd ef i esgobaeth, neu archesgobaeth Llandaf, dros yr hon y bu yn gafalu hyd ei farwolaeth, yr hyn a ddygwytddodd tua 664. Cedwid ei ddydd gwyl gynt Gor., 2, sef y dydd y dywedid iddo farw. Ceir hanes bywyd y sant Oudocous yn *Llyfr Llandaf*, lle priodolir gwrthiasu lawer iddo. (*Rees's Welsh Saints; Willis's Survey of Llandaff.*)

OWAIN, mab Cadwgan ab Bleddyn, tywysog Powys, ydoedd ansawd hynod am ei derfysg a'i arferion difrodus. Yn ngwyliau y Nadolig, 1107, rhoddid gwledd gan ei dad yn Aberteifi i'r penafiaethiaid cymydogol; a chan y siaradid gyda'r fath syndod ac edmygedd am brydferthwch a glendid Nest, merch Rhys ab Tewdwr, a gwaig Gerald de Windsor, ceidwad Castell Penfro, ymgynhyrfodd Owain mewn awydd am ei gweled; a chan fod gradd o berthynas rhyngddynt, caniatwyd hyn iddo yn rhwydd; a'r canlyniad fu i Owain osod y Castell ar dan, a dwyn Nest ymaith gydag ef; a chyda chryn anhawser y diangodd Gerald rhag dynystr. Bu y weithred anaf hon yn achos o'r gofid mwyaf i'w dad, yr hwn, mewn ofn rhag

dialedd brenin Lloegr, a sfodd gyda'i fab i'r Iwerddon. Modd bynag, wedi profi ei ddi-niweidrwydd, dychwelodd Cadwgan i'w wlad; a'r mab, yn ddirgelaid, yn fuan ar ei ol. Daeth i feddiant o ran o Bowys ar farwolaeth ei dad yn 1110; ac wedi hyny derbyniwyd ef i ffaf Harri I., gyda'r hwn yr aeth efe i Normandy, ac a wnaed yn farchog ganddo. O'r diwedd lladdwyd Owain gan Gerald de Windsor, yn 1114. (*Brut y Tywysogion*; *Mgv. Arch.*, ii. 546.)

OWAIN, mab Edwyn, ac a elwid hefyd Owain Fradwr, ydoedd foneddig o Wynedd, yr hwn oedd brif weinidog a chwegrwn Gruffydd ab Cynan, yr hwn a briodasai Angharad, ei ferch ef. Efe a ymunodd ag Hugh, Iarll Caerleon, mewn brad yn erbyn ei dywysog, ac a lwyddodd gyda byddinoedd Gruffydd i ymuno a'r gelyn, yr hyn a barodd i'r tywysog ffoi i'r Iwerddon. Fel hyn ymsefydlodd Owain yn dywysog Gwynedd yn 1096; ond nid hir y cafodd fwynhau ffurwyth ei fradwriaeth, gan i Gruffydd ddychwelyd yn mhen dwy flynedd, ac adferyd ei diriogaethau. Gelwid Owain yn frenin Tegengl, yr hon sydd adran o sir Gallestr, yn cynwys cantrefi diweddar Rhuddlan, Coleshill, a Phrestatyn. Bu farw Owain o'r nychglwyf yn 1103, a chanlynwyd ef yn ei feddianau gan ei fab Gronw. Yr oedd Owain ab Edwyn yn benaeth un o bumtheg Llwyth Gwynedd, ac yn dwyn yr eirfarwyddion, "Argent, between four Cornish choughs armed gules, a cross fleury, engrailed sable." (*Williams's Eminent Welshmen*.)

OWAIN, mab Hywel Dda, tywysog Ceredigion yn olynol i farwolaeth ei dad yn 948. (*Mgv. Arch.*, ii. 480.)

OWAIN, mab Macsen Wledig, a elwid hefyd Owain Finddu, dynsawd hynod mewn hanes Prydeinig. Deallir wrth y Trioedd iddo gael ei ethol mewn cynadledd genedlaethol i benaduriaeth Prydain, yn niwedd y bedwaredd ganrif, a bod Prydain wedi ei hadferu o dano i gyflwr o annbyniaeth; ac i'r deyrnged flynyddol a ddaesid i'r Rhufeiniaid oddiar amser Iwl Caisar gael ei hatal. Mynegir hefyd i'r Rhufeiniaid, mewn rhith gydsyniad a hyn, gymeryd ymaith eu catrodau, a goreuon y Prydeiniaid, a allent ddwyn arfau gyda hwynt, drwy yr hyn y gwanhawyd y wlad gymaint, fel y daeth yn ysglyfaeth rwydd i'w gelynyon. Un o'r Trioedd a fynega i Owain gael ei ddyrchafu i urddas prif benadur y Prydeiniaid, er nad oedd yn henafydd brodorol, gan fod ei dad o wraidd estronol. Dywedir mai yn Nanhwynyn, yn nghoed Ffaraon y claddwyd ef, wedi ei ladd gan Eurnach Gawr, i'r hwn y rhoddodd yntau glwyf marwol ar yr un pryd. Cyfrifir Owain hefyd yn myeg y seintiau Cymreig; ond heb eglwys ar ei enw. Rheisir ef gyda Chaswallon a Charadog, dan yr enwad o "Dri Ohenadwr penaduroi Ynys Prydain," y rhai yr oedd yr holl Ynys o wir ewyllys yn barod i'w gwasanathu yn erbyn y gelyn

cyffredin. Ar gyfrif yr un peth rhesir ef gyda Phrydain a Charadog o dan yr enwad o "Dri Thywysog cynadleddol Ynys Prydain; canys yno yr etholwyd ef gan lais y genedl, ymgynulledig mewn cymansa o bob parth o'r Ynys." (*Mgv. Arch.*, ii. 4, 12, 61, 63; *Great*, 7; *Rees's Welsh Saints*, 107.)

OWAIN, mab Urien Rheged, o Madron, merch Afallwch, tywysog a enwogodd ei hun yn fawr wrth amddiffyn ei wlad yn erbyn y Sacsoniaid. Yr oedd yn byw tua dechreu y cheweched ganrif; a deallir wrth Alareb, yr hon sydd o hyd ar gael, ac a briodolir i Taliesin, iddo ladd Ida, brenin arswydus Northumberland, yr hwn a elwid Fflamddwyn gan y Cymry. Cofnodir ef yn y Trioedd gyda Rhun ab Maelgwn a Rhufon Befr, dan yr enwad o "Dri Gwyndeyrn Ynys Prydain." Triad arall a rydd enwau Owain, Cadwallawn, a Gwgan Gledlyfrudd, fel perchennogion "Tri Anrheithfarch;" euw maroh Owain oedd Carnafawg. Triad arall a'i geilw yn un o "Dri Chadfarchawg Llys Arthur;" y ddau ereill oedd ynt Cadwr, Iarll Cernyw, a Lancelot du Lac. Dyma oedd eu nodod, ni encliant o'r frwydr, er picell, saeth neu gledddy; ac ni fyddai cywilydd i Arthur fyth mewn brwydr y dydd y gwelai efe eu gwynebau hwynt yno; a galwyd hwynt yn farohogion y frwydr. Cyfeirir at Owain yn fynych gan y beirdd Cymreig; ac y mae efe yn berson pwysig yn y cyfansoddiad boreuol Ffrengig, a elwir *Lays* a *Fabliaux*, ac yn Rhamantegau y Ford Gron. Efe yw arwr y Mabinogi a elwir "Iarlles y Ffynon." Efe a adeiladodd eglwys a chastell Aberllychwr, megys y crybwyllir yn Englynion y Gorugiau: "Gorohestwaith Owain mab Urien oedd sefydlu yn Aberllychwr gyfraith barn, clawdd cyflawnder, a chastell gwyn, yn erbyn niwed." Sonir am ei gladdfa yn Meddau y Milwyr; "Bedd Owain ab Urien sydd o ffurf ysgwar dan dywarchen Llan Morfael." (*Mgv. Arch.*, ii. 3, 13, 20, 80; *Guest's Mabinogion*, i. 88; *Iolo's Welsh Manuscripts*, 553, 671.)

OWAIN, mab Ieua' Morfydd, brenin y Brythoniaid, yn ol y Brutiau Cymreig, yr hwn yn nghyda'i frawd Peredur, gyda byddin fawr, a ymruthrasant ar eu brawd henaf, Elidyr y brenin, ac a'i gorchfygasant ef, ac a'i caasant yn Nhwr Llundain. Yna hwy a ranasant y wlad rhyngddynt, fel y cafodd Owain yr oll tu'r Gorllewin o'r Humber, yn cynwys Lloegr, Cymru, a Chernyw; a Pheredur yr oll o'r Humber i wlad y Gogledd, ac holl wlad y Gogledd hefyd. Bu farw Owain yn mhen saith flynedd, a'r holl deyrnas a ddaeth i feddiant Peredur. Amseryddir ei deyrnasiad yn y bumed ganrif. (*Mgv. Arch.*, ii. 163.)

OWAIN ab Bradwen, neu fel ysgrifenisir ef weithiau, Ednywain ab Bradwen, ydoedd foneddig o Wynedd, yn byw yn y 12fed ganrif, dan deyrnasiad Gruffydd ab Cynan. Gelwir ef gan rai haneswyr yn Arlwydd Meirionydd; ond yn anghywir, gan fod y

tywysogion a'u meibion bob amser yn Arglwyddi Meirionydd. Modd bynag yr oedd gan Bradwen a'i hiliogaeth gryn lawer o feddianau yn y sir hono, yn cynwys holl gantref Talybont, oddigerth Nannau, a meddianau y Tywysog, yn nghyda'r rhan fwyaf o gantref Ystumener. Mae safle ei balas, neu fel y gelwid ef, Llys Bradwen, i'w ganfod o hyd yn nghwmwd Crogenau, yn Nhalybont Iscregenau, yn ymyl Dolgellau. Esgynai llinach Owain, yn ol rhai awdurdodau fel hyn:—Bradwen mab Idnerth ab Dafydd Esgid Aur ab Owain Aurdorchog ab Llywelyn Aurdorchog ab Coel ab Gweryd ab Cynddelw Gam ab Elgyd ab Gwerysnadd ab Dwyw Lythyr Aur ab Tegawg ab Dyfnrath ab Madog Madogion ab Sandde Bryd Angel ab Llywarch Hen. Awdurdod arall a esyd Bradwen yu fab Mael ab Bleddyn ab Morudd ab Cynddelw ab Cyfnerth ab Cadifor ab Rhun Mergynawg ab Cynfawr ab Hefan ab Cadifor ab Mael-daf Hynaf, ab Unwoh Unarchen ab Ysbwys ab Ysbwch; y cyfryw Ysbwch ac Ysbwys—tad a mab, a ddaethant i'r ynys hon o'r Ysopaen, gydag Emrys Wledig (*Aurelius Ambrosius*), ac Uther, yn 466, ac yn gyntaf hwy a breswylasant yn Moelysbyddion, (*The Stranger's Mount*), a phan adferodd Emrys ei goron oddiwrth Gwrtheyrn y treis-iwr, efe a wobrywodd y gwyr hynny (ei osgordd) a chantref Talybont a rhan o Ystumener. Yr oedd Owain ab Bradwen yn bennaeth un o bumtheg llwyth Gwynedd; a'i arwyddion oeddynt "Gules, three snakes enowed in a triangular knot argent." (*Williams's Eminent Welshmen; Heraldic Visitations of Lewis Dwnn*, ii. 238.)

OWAIN, AB DAFYDD, bardd a fodeuai rhwng 1540 a 1570. Ceir rhai o'i gynyrchion mewn ysgrifen.

OWAIN AB GWILYM, SYR, o Dal-yllyn, ydoedd fardd enwog yn byw rhwng 1530 a 1560. Mae rhai o'i gerddi ar gael mewn ysgrifen.

OWAIN AB IEUAN AB RHYS, bardd a fodeuai rhwng 1570 a 1600. Ceffir rhai o'i gynyrchion mewn ysgrifen.

OWAIN BROGYNTYN, boneddwr nod-edig oedd yn byw tua diwedd y ddeuddegfed ganrif. Basdardd oedd i Madog ab Meredydd ab Bleddyn, tywysog haner Powys, o ferch y Maer Du o Rug, yn Edeyrnion. Ei dad a ganiataodd iddo arlywyddiaeth Edeyrnion yn Meirionydd, a thiriogaeth arall yn ymyl, a elwir Dinmael. Preswyliai Owain yn Mrogyntyn, ger Croesoswallt, yr hwn le a elwir yn awr Porkington, llygriad o "Brogyntyn," oddiwrth yr hwn y cymerodd efe ei gyfenw; ac y mae rhyw weddillion amddiffynfa, a elwir Castell Brogyntyn, yn dynodi safle ei breswyl hyd y dydd hwn. Amryw deuluoedd yn siroedd Meirionydd a Dinbych a ddisgynant yn llinell gywir oddiwrtho. Mae ei ddaer a'i gwpan ar gael o hyd yn Rug. Priododd Owain ddwy waith; yn gyntaf, Sioned, merch Hywel ab Madog ab Idnerth ab Cadwgan ab

Elystan Glodrudd; ond ni chafodd blant o honi. Yn ail, Marred, merch Einion ab Seisyllt o Fathafarn, o'r hon y cafodd dri mab, Gruffydd, Bleddyn, a Iorwerth. (*Heraldic Visitations of Lewis Dwnn*, ii, 109.)

OWAIN OYFELIOLG, tywysog, mor enwog fel rhyfelwr ag fel bardd, ydoedd fab Gruffydd ab Meredydd ab Bleddyn ab Cynfyn, tywysog Powys. Ar farwolaeth ei daid, tywysog Meredydd, yn 1130, olynodd Owain ef i ran fawr o Bowys, yn cynwys, yn mysg eraill, y diriogaeth sydd yn awr ar ei enw yn sir Drefaldwyn, "Tiriogaeth Cyfeiliog." Yn y flwyddyn 1162 bu mewn rhyfel ag Hywel ab Cadwgan ab Elystan Glodrudd. Arlywydd y wlad rhwng yr Wy a'r Hafren; ond mor afwyddianus ag i Hywel ymosod ar Gastell Tafalwern, neu Walwern, yn Nghyfeiliog, lle preswyliai Owain yn gyffredin, a'i ddymchwelyd i'r llawr. Yn y flwyddyn ganlynol ymosododd Owain ar gastell Careghofa, ger Croesoswallt, ac a'i dinystriodd. Yn 1165 ymunodd ag Owain Gwynedd, yn flaenor byddinoedd Powys, ac a ymenwogodd gymaint yn mrwydr Crogen, fel yr encilioedd Harri II. o'r maes gyda cholled fawr. Yn y flwyddyn ganlynol efe a ddi-feddianodd Iorwerth Goch o'i diroedd yn Mhowys, yr hyn a dramgwyddodd Owain Gwynedd, a Rhys, tywysog y Deheubarth, yn fawr iawn, fel y darfu iddynt ymuno yn 1167 i ddwyn eu byddinoedd i Bowys, ac amddifadu Owain o'i holl diroedd. Owain fodd bynag, a ddychwelodd yn fuan, a thrwy gymorth byddin Seisniog, a adenillodd ei etifeddiaeth. Yn 1176, efe a gafodd warant oddiwrth Harri i'w gyfarfod yn Rhydychain, er ymgynghori yn nghyfeiliol helyntion Cymru. Efe a briodas Gwenllian, merch Owain Gwynedd, o'r hon y cafodd un mab, Gwenwynwyn, yr hwn a etifeddodd ei holl ystad, oddigerth cymydiau Llanerchudol a Broniarth, y rhai a benodasid gan ei dad i'w fasdardd Caswallawn. Owain Cyfeiliog a sylfaenodd abaty Ystrad Marchell, ger Trallwm. Bu farw yn 1197 mewn gwrth o oedran. Yr oedd yn noddwr rhyddfrydig i Gynddelw, a beirdd ereill cyfoesog ag ef; ac yr oedd yn sefyll yn y radd flaenaf ei hun yn eu plith. Y mae dau o'i gynyrchion yn argraffedig yn y *Myvyrian Archaiology*; ac y mae y darn uchelyrw a elwir "Hirlas Owain" wedi ei gyoeddi gan Evans yn ei "Gynyrchion o'r Beirdd Cymreig," gyda chyfieithiad rhyddiaethol. Hefyd, y mae cyfieithad mydryddol gan y Parch. R. Williams, o'r Fron, yn *Pennant's Tours in Wales*. (*Williams's Eminent Welshmen*.)

OWAIN, SYR DAFYDD, offeiriad a bardd, a fodeuai rhwng 1540 a 1570. Preswyliai yn Maenan, sir Dinbych.

OWAIN, THOMAS, Llanfechell, Mon, ydoedd fab hynaf y diweddar Barch. Owen Thomas, Carog, Llanbadrig, Mon. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1791. Bu yn weinidog defnyddiol ac effro ar ol ei hybarch dad yn eglwysi Ebenezer, Llanfechell; Bethel, Cemaes; a Seion, am oddeutu 25 mlynedd.

Nid yn aml y gwelir gweinidog mor weithgar, llwrymroddgar, hunanymwadol, a gofalus ag ydoedd efe. Yr oedd beunydd yn yr ysbryd, a'i fryd ar wneuthur daioni. Lles ei gyd-ddynion ydoedd ei brif fyfyrdd. Treuliodd ei nerth a'i arian hefyd i gyraedd yr amcan clodwiw hwn. Gallasai ei dalentau ddwyn iddo lawer o elw; ond dewisodd yn hytrach wasanaethu ei Arglwydd yn rhad, na marchnata ei ddoniau i'r uchaf ei geiniog. Pregethu Crist—"Iesu Grist, a hwnw wedi ei groeshoelio," er achubiaeth pechaduriaid, ydoedd prif destun ei fywyd fel efengylwr. Cymell y pechadur i edifeirwch—dadleu rhinwedd iawn a chyfryngod y Messia, a chariad annherfynol y Duwddod, ydoedd y gwythienau mawrion o ba rai y dylfai ei hyawdled. Nid aeth efe i wastraffu ei amser uwchben na Lladin na Groeg, i bregethu Cymraeg i beohaduriaid; ac nid aeth efe ychwaith i bendroni ac ymddadlu yn nghylch Arminiaeth, Calfiniaeth, Wesleyaeth, nac unrhyw aeth arall, amgen na *Christianogaeth*, ac *ieohyd-wriaeth* i bechaduriaid, yr hyn ydoedd yn rhoddi grym a dylanwad yn ei bregethau. Yr oedd annibyniaeth meddwl hefyd yn nodwedd arbenig yn ei fywyd cyoeddus. Traethai ei farn yn eon a didderbyn wyneb, ac ni chelai y gwirionedd er undyn, tramgwydded a dramgwyddai. Ei arwyddair oedd,—

"O'm lleddir am wir, ba waeth?"

Bu hyn yn achos i rai droi yn elynion llechwraidd, a pheri gofid iddo amryw droion. Ni ddiangodd Crist, ein Hathraw mawr, heb ei elynion a'i athrodwyr; pa wedd gan hynny y dysgwylir i'w ddysgyblion fyned yn ddi-angol? Ni lwfrhaodd ysbryd ein cyfaill yn ngwynneb hyn, eithr teimlai angenrhaid arno i bregethu y gair, a gwneuthur daioni. Teithiodd lawer ar bob math o dywydd, a thrwy lawer o anhawdserau, i gadw ei gy-oddriad. "Y mae cyoeddiad," meddai, "yn amod ag eglwys Dduw; a pha lwyddiant, tybed, a ddysgwylia pregethwr a fyddo yn euog o dori amod a'i frodyr?" Bu yn offeryn yn llaw yr Arglwydd i godi allorau lawer i Dduw, ac i adeiladu eglwysi newyddion mewn llawer man yn Mon, nad oedd gynt odid un o fewn y lle yn adnabod ffordd yr Arglwydd. Y rhai hyn dynt golofnau coffadwriaethol o hono, llawer mwy anrhydeddus a pharhaol na cherfwaith cywraïn, ac na meini gwerthfawr. Bu yn weithgar iawn gyda'r ysgol Sabbathol. Os na byddai efe yn pregethu, byddai yn sicr o fod yn yr ysgol; a mawr oedd ei lafur gyda'r rhai byohain, yn eu dwyn i fyny, ac yn eu meithrin yn "addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd." Iddo ef y mae llawer o blant Mechell a'r cymydogoethau yn ddyledus am Feibl i'w meddiant. Cyfranodd air Duw yn rhad i laweroedd. Bu yn llafurus ac egniol gyda'r Feibl Gymdeithas, i'r dyben o gael llyfr y bywyd i'r rhai nad oedd ganddynt fodd i'w gael. Ymholai yn mhob bwrthyn, "A oes genych chiwi Feibl yma?" Os na byddai un, ni chelai y ty hwnw fod heb y Beibl ddiwrnod

yn hwy. Fel y deuai plant yr ysgol Sabbathol i allu darllen, gofalai Thomas Owen yn wastad fod gan bob darllenwr Feibl yn eiddo iddo ei hun. Yr oedd hyn yn bwnc neillduol ganddo, oblegyd ei ewyllys a'i daer weddi ar Dduw ydoedd, cael—

"Beibl i bawb o bobl y byd."

"Dyma ewyllys Duw," meddai; "y mae trysor gwerthfawr wedi cael ei adael i chiwi, ac eifeddiaeth anmhrisiaidwy; os mynwech chiwi wybod sut i gael meddiant, wele, dyma i chiwi yr ysgrifeniadau—dyma i chiwi y gweithredoedd, ac wele, dyma i chiwi yr ewyllys; y mae hi wedi ei phrofi, ac y mae enwau y tystion wrthi; cymerwch hi, darllenwch hi, ac ufuddhewch iddi, a chiwi a ddeuwch i feddiant o anchwiliadau olud Crist. Ewyllys eich Tad sydd y nefoedd ydyw; mawrygwch hi, a thrysorwch hi yn eich meddwl, rhag i ddim o'r elw fyned ar goll." Ei hoff rodfeydd yn nghorff yr wythnos fyddai talu ymweliad â'r cleision, yr amddifaid, a'r gweddwon, a chyfranau at eu hangenheidiau yn ol a roddodd Duw i'ddo. Colodd y rhai hyn un o'u cyfeillion goreu yn ei farwolaeth. Gwenai y tlawd a'r anghenus pan welent ei draed yn dyfod dros y trothwy. Agorai yr ysgrythyrau, ac â'i weddi daer, wresog, ysbrydoledig, agorai y nefoedd, nes peri llawenydd a chysur. Fel cymydog, nid oedd modd cael un mwy hynaws a charedig nag ef; yn barod i gynorthwyo ac i roddi benthyc. Gan ei fod ef yn amaethwr mawr, yr oedd llawys yn gofyn oddiar ei law gymwyn-asgarol yn barhaus. Nid oedd ond eisiau gofyn, ac nis gallai nacau. Yr oedd y Cristion cywir i'w weled yn amlwg ynddo yn holl gysylltiadau ei fywyd, yn dymorol ac ysbrydol; ac fel y cyfryw anwyld i pherchid ef gan bawb, yn brofeswyr a dibroffes, oblegyd—

"Diall un i'w ardal oed,
Dyn i'w wlad, anwyld ydoedd."

Cafodd hir gystudd, yr hwn a ddyoddefodd yn dawel a dirwngnaoh, gan roddi tystiolaeth eglur ei fod yn myned "i wlad sydd well i fyw." Bu farw Medi 18, 1859, yn 68 mlwydd oed. Hebryngwyd ei weddillion marwol gan gynulleidfa luosog, o bell ac agos, i fynwent Ebeneser, Llanfdechell, lle yr ers hyd ddydd yr adgyfodiad mawr. Gweinyddwyd yn ei wynnos, ac ar ddydd ei gladdedigaeth, gan ei gefnder, y Parch. H. Williams, gweinidog y Bedyddwyr, Betws, Cemaes.

OWEN, RICHARD, gweinidog y Bedyddwyr yn Abergwaun, sir Benfro, ydoedd frodor o Beaumaris, Mon. Ganwyd ef Chwefror 20, 1799. Yr oedd ei rieni, a'i berthynasau gan mwyaf, yn perthyn i'r Eglwys Sefydledig. Efe oedd y cyntaf o'r teulu a ymunodd a'r Bedyddwyr. Yn fuan wedi ei ymuniad a chrefydd, cafwdd gymellion cryfion i arfer ei ddawn i bregethu; ac yn y fan nid ymgynghorodd a ohig a gwaed; ac efe a bregethodd Crist gyda derbynriad mawr, a llawer a gredasant oblegyd ei eiriau ef. Yn y flwyddyn 1822, cafwdd dderbynriad i athrofa y Fenni, yr hon oedd y pryd hwnw dan ofal

y Parch. Micah Thomas; ac yn mhlith ei gydyfyrwyr yr oedd Dr. Morgan, Caergybi, a Dr. Thomas, Pontypool. Wedi treulio yr amser arferol yn yr athrofa, gyda chryn ddiwydrwydd a llafur i gasglu pob gwybodaeth fuddiol, derbyniodd alwad unfrydol oddiwrth eglwys Horeb, Blaenafon, sir Fynwy, ac ymsefydlodd yn eu plith gyda rhagolygon anogaethol. Urddwyd ef yno Ionawr 6, 1826. Bu ei ddyfodiad i'r lle yn adfywiad mawr i'r eglwys; yr oedd yn cael ei anwylu yn fawr ganddi, a'i barchu gan bawb yn gyffredinol. Ar ol bod yno yn barchus, gweithgar, a llwyddianus am saith mlynedd, a diamen mai dyna y saith mlynedd fwyaf dedwydd o'i weinidogaeth, yn mis Mawrth, 1833, symudodd i Bwllheli, i gymeryd gofal yr eglwys yno. Bu ei weinidogaeth yn Blaenafon yn dra llwyddianus; efe a dderbyniodd yno 132 o aelodau, a bu yn foddion i ledu yr achos i'r Farteg a Thalywaun. Wedi aros yn Mhwlheli am chwe mlynedd, yn y flwyddyn 1839 derbyniodd alwad oddiwrth eglwys Hermon, Abergwaun, sir Benfro, i ymsefydlu yno yn ganlyniedd i'r Parch. J. Richards, yr hwn oedd wedi symud i Bontypridd, Morganwg. Llafuriodd Mr. Owen yma gyda chryn lwyddiant am yn agos i ugain mlynedd; a chafodd seiliau lawer i'w weinidogaeth. Yn fuan ar ol rhoddi yr eglwys hon i fyny, tarawyd ef ag ergyd o'r parlys, yr hyn a effeithiodd yn fawr ar ei leserydd, ac a'i cwbl analluogodd i bregethu. Yn ei wendid mawr, a'i anhwyldeb gwasgedig, penderfynodd symud at ei chwaer a'i frawd yn nghyfraith, Mr. a Mrs. Evans, London House, Trefdraeth, lle y treuliodd y ddwy flynedd ddiweddar o'i oes, yn derbyn pob tynerwch a gofal ag oedd yn bosibl eu dangos tuag ato; ond nid oedd modd bwrw arfaa yn y rhyfel ag angou; ac felly parhaodd i waelu yn raddol, gan ymollwng yn gwbl i ewyllys ei Arglwydd. Dyoddefodd yn dawel a siriol, hyd nes yr ehedodd i ogoniant. Machludodd ei haul heb un cwmwl ar awyrgylch ei enaid, yn ysbryd yr apostol, a chwant i'w ddatod arno, i gael bod gyda Christ, yr hwn a bregethasai am gynifer o flynyddoedd. Fel hyn aeth y gwas ffyddlon hwn i Grist i dangnefedd ar fore y Sabbath, Awst 4, 1867, yn 68 mlwydd oed, i ddechreu Sabbath tragywyddol yn y nef. Y Mercher canlynol ymgynullodd tyria luosog i hebrwng ei weddillion marwol i dy ei hir gartref yn mynwent Caersalem, pan y gweinyddwyd gan y Parohedigion J. Jenkins, Trefdraeth; a D. George, Jabes.

OWEN, HENRY, oedd offeiriad Harpsden, sir Rhydychain. Yr oedd yn orwyr i'r barwn Lewis Owen, o'r Llwyn, gerllaw Dolgellau, yr hwn oedd ragystafellydd Gwynedd, ac yn un o farwniaid trysorlys Cymru. Cafodd Henry Owen ei ddwyn i fyny yn mhrif ysgol Rhydychain, lle, wedi iddo aros rai blynyddau, y cafodd urddau eglwysig. ac aeth i weinidogaethu mewn lle a elwid Stodham, sir Rhydychain. Wedi hyny cafodd berigloriaeth Harpsden, yn yr un sir. Yr Henry Owen hwn oedd tad yr anafrol Ddr.

John Owen, yr hwn o herwydd ei fawr ddiwydrwydd yn y cyflawniad o'i swydd gysegr-edig, a elwid mewn ffordd o wawd yn un o'r "Puritaniaid." Efe a briododd wraig grefyddol, o'r hon y cafodd dri mab ac un ferch; ei ail fab ydoedd John. Wedi bod am ysbaid hir yn weinidog llafurus yn ngwinllan ei Arglwydd, bu farw ar y 18fed o Fedi, 1649, yn 63 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn nghanell eglwys Harpsden.

OWEN, WILLIAM, gweinidog y Bedydwyr yn Felinganol, sir Benfro. Brodor o Lanllyfni, sir Gaernarfon, ydoedd. Cafodd ei neillduo i'r weinidogaeth ar y 3ydd o Orphenaf, 1833. Yr oedd pob arwyddion y buasai yn llanw lle yr hybarch Reynolds am hir flynyddau. Ond ymaflodd y darfodedigaeth yn ei gyfansoddiad, yr hyn a barodd iddo wywo a syrthio i'r bedd megys yn anamserol, yn Ionawr, 1835, er mawr alar i'r eglwys, a'i gydnabyddiaeth yn gyffredinol. Claddwyd ef yn ngladdfa y Felinganol. Yr oedd y gwr ieuanc hwn yn meddu doniau a galluocedd gweinidogaethol da iawn, ac yr oedd yn cael ei fawr barchu gan yr eglwys a'r ardal.

OWEN, WILLIAM, Penygroes, Llandegai, sir Gaernarfon, oedd un o weinidogion y Trefnyddion Calfnaid yn y sir hono. Efe a anwyd yn y flwyddyn 1816. Dechreuodd bregethu tua diwedd y flwyddyn 1845, a bu yn pregethu am yn agos i 20 mlynedd. Urddwyd ef i holl waith y weinidogaeth yn nghymdeithasfa Bangor, yn y flwyddyn 1859. Yr oedd Mr. Owen yn un o rai rhagorol y ddaear fel meddyliwr, fel un hynod o gofus, ac fel Cristion cywir, cyfaill ffyddlon, a phregethwr sylweddol. Er nad ystyrid ef yn bregethwr hynod boblogaidd, eto gwerthfawrogid ei weinidogaeth yn gyffredinol, yn enwedig gan y dosbarth mwyaf deallgar yn mhob cynulleidia. Yr oedd efe hefyd yn un hynod yn y cyfarfodydd eglwysig. Nid hawdd i ddyngael gwell amheuthyn na chlywed Mr. Owen a'r brawd o Dre'r garth yn cadw *seiat* yn Mhenygroes. Ond efe a'u gadawodd am byth; ac er fod colled y cyfeillion yn enill iddo ef, nis gallent lai nag wylo ar ei ol. Ymadawodd a'r fuchedd hon Ebrill 7, 1865. Gadawodd weddwa a dwy ferch i alaru ar ei ol. Y nos flaenorol i'r anglaidd, traddodwyd pregeth yn Tanyrallt, ei breswylfod, gan y Parch. Griffith Jones, Tre'r garth, oddiwrth 2 Tim. iv. 7, 8. Dranoeth ymgasglodd tyria luosog yn nghyd i hebrwng ei weddillion marwol i fynwent Llandegai. Ar ol canu penill, darlennodd y Parch. Robert Ellis, Dysegwylfa, ran o'r bedwaredd benod yn ail Theosaloniaid; a gwnaeth amryw sylwadau oddiwrth yr adnodau, ac ar nodwedd Mr. Owen fel Cristion a phregethwr. Wedi i ereill anerch y gynulleidia, cychwynodd y dyrfa yn araf tua'r fynwent, lle y gosodwyd ef yn y bedd; ac ar ol canu emyn, bu raid ei adael yn y "fan lle gorweddodd yr Arglwydd."

OWEN, WILLIAM, gweinidog y Wesleyaid, a anwyd yn Amlwch, sir Fon, yn y flwyddyn 1812. Daeth at grefydd yn fore, a

chafwyd arwyddion tra gobeithiol ynddo pan yn dra ieuanc. Derbyniwyd ef i'r Sefydliad (*Institution*), yn y flwyddyn 1834; ac yr oedd yn un o'r rhai cyntaf a gafodd y frainc hono. Yn yr un flwyddyn agorwyd ysgol Dduwinyddol y Wesleyaid yn Hoxton, Llundain. Cyn hyny nid oedd gan eu gweinidogion fanteision addysg golegol fel corff o bobl; ond o'r flwyddyn hono allan, cafodd llawer o'u gweinidogion Cymreig flwyddyn, dwy, a rhai dair, o fanteision addysg yn un o'r ddwy ysgol grybwylledig. Y mae pob enwad crefyddol yn meddu eu rhagfarnau i raddau mwy neu lai, yn erbyn y fath sefydliadan, yn enwedig yn nghyfnod eu cychwyniad. Dywed rhai, "Bu y tadau Cymreig yn llwyddianus cyn sefydlu y fath ysgolion uchel, a phabam na ellwch chwithau eu dilynwy'r wneud heb ysgolion yn perthyn i'r corff? Ond gyda chynnydd gwybodaeth a lleadaeniad lled gyffredin goleuni deallol, nid gweddus ydyw fod athrawon y bobl yn ol mewn dim. Gwir yw fod llawer un yn gwneud i fyny mewn ngain mlynedd y diffyg o addysg ffreuol i gryn raddau; ond trueni yw cadw y gweithiwr cyhyd i hogi ei gryman, pan y dylai fod yn medi ac yn casglu yr ysgubau. Nid yw y Wesleyaid Cymreig wedi eu deffroi i ystyriaeth briodol o'r pwys o addysgu eu gweinidogion. Bu arosiad Mr. Owen yn yr ysgol yn fendith fawr iddo, a chydabyddai hyny mewn modd diolchgar. Tuedd yr addysg a gafodd ydoedd ei wells. Ond yr oedd llawer yn gorphwys arno ef ei hun yn yr ysgol, ac yn enwedig wedi ei gadael. Creodd y manteision hyny arferion o ddiwydrwydd, prydlondeb, dyfalwch, a gwylder; a gweithiodd y pethau hyn allan mewn bywyd a llafur dyfodol; yr oedd ynt yn elfennau ei nerth a'i ddefnyddioldeb gweinidogaethol. Yr oedd ei dduwioldeb yn ddwfn, a'i ymroddiad yn llwyr i wasanaeth yr Arglwydd. Cafodd ei fendithio & galluocedd meddyliol cryfion; a thrwy efrydiaeth ofalus daethant yn nerthol, a chyraeddodd ystorfa helaeth o wybodaeth. Gwnaeth gryn gynydd mewn Groeg a Lladin. Yr oedd ei bregethau yn oleu, dengar, ac effeithiol iawn, a thoddai cynulleidfaeodd dan ei weinidogaeth. Mynegai ffordd iachawdwriaeth yn hynod o eglur, a gwasgai y cyfan at y gydwybod mewn modd arbenig. Gwelodd gryn lwyddiant yn coroni ei lafur. Gan ei fod yn meddu tymer ddymunol, a chyfoeth o wybodaeth, yr oedd yn gyfaill tra swynol, a ffurfiol gyfeillgarwch yn dra buan trwy ei ysbryd siriol a mwyn. Bu yn uwchrif am ddwy flynedd, ond yr oedd o hyd yn siriol a dedwydd, gan lafurio yn ol ei allu i ddwyn yn mlaen deyrnas ei Arglwydd. Dywedai yn aml nad oedd ganddo ef ddim gorfoledd, ond fod ganddo hyder cryf yn ei Waredwr, a'i fod yn meddu teimlad llawn o gymeradwriaeth a chymdeithas Duw. Bu farw yn Nghaerlleon Ebrill 17, 1860, yn 48 mlwydd oed, wedi bod 25 mlynedd yn y weinidogaeth. Y mae ei goffawdriaeth yn y lleoedd yr adnabyddid ef fel perarogl.

OWEN, ELLIS, YSW., ydoedd amaethwr cyfrifol, yn byw yn Nghefnynmaesydd, plwyf Ynys Cynhaiaran, sir Gaernarfon. Yn y lle hwn y ganwyd ef, yn y flwyddyn 1789. Yr oedd o deulu cyfrifol, a gwaedoliaeth barchus o du ei dad a'i fam. Yr oedd yn amaethwr llwyddianus, llygadog wrth brynu a gwerthu; diwyd, deffrous, a doeth y tu hwnt i gyffredin. Efe a gasglodd yn ei ymdriniaeth â materion amaethyddol, lawer o olud. Yr oedd yn nodedig yn ei ardal am uniondeb ei ymddygiad, a manylrydd ei gyfrifon. Fel amaethwr, yr oedd yn y dosbarth uchaf o ran ei wybodaeth, ei gallineb, ei gyfiawnder diwyrni, a haelioni caredig ei gymwysgarwch fel y cyfryw i'w gymydogion. Yr oedd cyfiawnder anhyblyg ei fuchedd, a sirioldeb a mwynedd-dra ei dymer, yn ei wneuthur yn wrthddrych hoffder a pharch anrhydeddus pawb a'i hadwaenent. Nid oedd ond ychydig o bobl a gerid ac a anrhydeddidd yn fwy nag ef. Mae y gair *pareh* yn air rhy eiddil i osod allan deimladau dynion tuag ato; *anrhydedd* yw y gair priodol. Yr oedd gair da, mawr, a gair uchel iddo gan bawb yn gyffredinol. Yr oedd pawb a'i hadwaenent yn barod i'w addoli agos, yn anad yn dyn a welsom erioed, o herwydd ei berffaith gywirdeb a'i hawddgarwch. Yr oedd yn ddyn hollol ddiweniaeth a didderbyn wyneb; ac nis gellir yn hawdd grybwyll enw neb ag oedd iddo fwy o gyfeillion personol yn mhllith pob gradd o ddynion, o'r sefyllfaeodd isaf hyd yr uwchaf. Yr oedd y galar o herwydd ei gollu yn alar cyffredinol. Cymaint oedd ei wybodaeth a'i ddoethineb, fel yr oedd yn fath o gynghorwr cyffredinol yn ei ardal, i bawb a fyddent mewn petruader neu amheuaeth yn nghylch materion pwysig o natur deuluaidd neu blwyfol. Gwasanaethodd ei blwyf am lawer o flynyddau gydag anrhydedd mawr fel gwarcheidwad eglwysig. Yr oedd yn un o'r gwarcheidwaid goreu a fu yn Nghymru erioed. Ond fel llenyddwr yr oedd ei ragoroldeb mwyaf. Ar lawer golygiad, efe oedd y mwyaf nodedig o holl feibion athrylithgar Eifionydd. Yr oedd yn hynafiaethydd ac yn achyddwr anghymarol. Nid oedd dim yn perthyn i hynafiaethau nac achyddiaeth ei wlad nad oedd efe yn hysbys o hono; megys ein hen ffyrdd Rhufeinig, ein hen gestyll, ein hen balasau, ein hen deuluoedd, ein hen ryfeloedd a'r Seison a'r Normaniaid, hen faesydd ein brwydrau, a'n holl hen olion hynafiaethol o bob natur; yr oedd ynt oll ganddo megys ar benau ei fysesd, megys o anian, yn hytrach na thrwy ei fod wedi talu rhyw astudiaeth bendant i'r cyfryw faterion. Yr oedd ei wybodaeth mor fanol ac mor amrywiol yn mhob cangen o wybodaeth lenyddol, nes yr oedd yn anmhosibl gwybod i ba cangen yr oedd wedi talu y sylw mwyaf. Ac yr oedd ei gof yn nodedig o gywir a gafaelgar. Clywsom ef o dro i dro yn adrodd hen farddoniaeth ag a fuasent yn llenwi amryw gyfrolau. Ac nid oedd henaint yn effeithio dim ar ei gof a'i ddeall, os nad oedd yn eu gwneuthur yn fwy dysglær. Pan oedd o

fewn blwydd i bedwar ugain oed, yr oedd mor ffraeth, mor gofus, mor wreiddiol, ac mor loyw a dysglauer ei gynneddau ag erioed. Yr oedd ei haul pan ar fin machludo, yn myned yn fwy goleu a phelydrog. Yr oedd wedi bod yn ei ieuentydd mewn ysgol yn yr Amwythig; ac yr oedd yno wedi dysgu Seisneg yn dda; ac efe a goledodd y iaith hono ar hyd ei oes. Yr oedd yn hynod o hysbys yn ngwaith y beirdd Seisnig, yn enwedig Milton, Young, a Cowper; ac yr oedd yn gyfansoddwr gwych ei hun yn yr iaith hono. Gwelsom ddarnau campus o'i waith ynddi mewn rhyddiaith a barddoniaeth. Fel bardd Cymreig, yr oedd yn odidog dros ben. Ni byddai un amser yn cyfansoddi darnau hirion. Nis gwyddom a gyfansoddodd efe erioed yr hyn a elwir *Awdl*; ond yr oedd yn gelfydd, yn ffraeth, ac yn wreiddiol mewn darnau bychain, penillion, cywyddau, ac yn enwedig englynion. Byddai yn ysgrifenu ei gyfansoddiadau o un i un mewn llyfr pwrpasol ag sydd yn awr yn Nghefnmaesydd. Bwriadai gyoeddi ei waith barddonol; ond daeth anghen ar draws yr amcan; er hynymaele i obeithio y cyoeddir ef eto. Mae ganddo ugeiniau lawer o englynion beddargraffiadol, oll yn wreiddiol, oll yn gywraint a tharawiadol, ac oll yn gwbl annhebyg i'w gilydd. Ac y mae ganddo luaws mawr o fan draethodau campus ar destunau crefyddol a moesol. Nis gwyddom am un llyfr Cymraeg mor ddifyr a gwych ag a fyddai llyfr yn cynwys gwaith llenyddol Ellis Owen. Hyderwn y bydd i'w nith a'i etifeddes, Anne Thomas, wneuthur rhyw drefniad buan i gyoeddi llyfr mor werthfawr. Yr oedd eangder ei wybodaeth lenyddol, a chywirdeb dillyn ei chwaeth, yn ei wneuthur yn un o'n beirniaid rhagoraf. Efe a Ieuan Glan Geirionydd oedd beirniaid awdl y gadair yn eisteddfod y Gorddfigion yn Lerpwl, pan enillodd Eben Fardd ar "Job." Cynygiwyd iddo fod yn un o feirniaid y gadair yn un o'n heisteddfodau diweddar; ond gomeddodd gymeryd y swydd; yr oedd ei barch i eisteddfodau wedi llwyr ddarfod er ys rhai blynyddau. Pan oedd yn ieuanc efe a lanwodd y swydd o ysgrifenydd Cymdeithas Ysgolion Sabbathol Eifionydd am lawer o flynyddoedd. Bu am hir amser yn gadeirydd ac ysgrifenydd y Feibl Gymdeithas yn Nhremadog; ac hefyd yn ysgrifenydd a chadeirydd y Gymdeithas Eifionyddol er cosbi lladron; a bu am rai blynyddau dan y llywodraeth yn arolygydd pwyssau a mesurau yn ei ardal enedigol. Yr oedd wedi ffurfio Cymdeithas Lenyddol Eifionydd er ys llawer o flynyddau. Cyfarfyddai yn Nghefnmaesydd bob pythefnos yn y gauaf. Ni chlywyd erioed ddarllen gwell traithodau, na gwychach areithio nag yn ei chyfarfodydd hi, gan wyr ieuainc talentog y gymydogaeith. Rhai o aelodau y gymdeithas hon, ar ei ddymuniad ef, oedd yn ei roddi yn y bedd ar ddydd yr angladd. Yr oedd Cefnmaesydd yn fath o *half-way house* i lenyddion Cymru. Nid oes odid lenor o ddim nod yn y Dywysogaeth nad yw wedi bod yn Nghefnmaesydd ar ei dro, yn ymweled a'r

dyn mawr, ac yn cael ei groesawu ganddo. Bu mwy o dalent lenyddol yn y ty enwog hwn am yr haner can mlynedd diweddar nag odid dy yn y Dywysogaeth, oddigerth ty Carnhuanawc. Yn ddiweddar, yr oedd yn ddyon o nawlweddiad crefyddol a defosiynol; yn arfer cadw dyledswydd bob amser yn ei deulu. Nid llawer oedd a chanddynt gymaint parch i bethau santaid a chysegredig. Bu farw mewn hollol grradrired yn ei Dduw, ac yn nisigl gyfamod ym yr efengyl. Yr oedd Mr. Ellis Owen yn ei ddyddiau goreu, yn ddyon tal, cryf, ac o gorrffolaeth mwy hardd na'r cyffredin. Ni buasai modd i ddyon dy-eithr, wrth ei weled mewn ffair neu farchnad, neu gyfarfod cyoeddus, beidio gofyn i'r nesaf ato, "Pwy, atolwg, yw y dyn golygus acw?" Yr oedd ei wynebpryd fel wynebpryd ustus neu seneddwr, yn llawn o argoelion deallwriaeth dwfn a myfyrgar; trwyr lled gribog, talcen llydan, a genau penderfynol. Yr oedd ei lygaid yn leision, a'i edrychiad yn graff a llym. Ond pan fyddai yn chwertthin, neu wrth ei fodd, byddai ei lygaid yn serenu yn fywiog fel gemau yn ei ben. Yr oedd ei lawysgrifen yn fan ac yn fechan, ac mor hardd ac unfurf a *copper-plate*; ac fel yr oedd yn heneiddio, yr oedd ei lawysgrifen yn myned yn fanach ac yn dlysbach. Bu farw Ionawr 27, 1868, yn 79 mlwydd oed, wedi byr gystudd, o'r *bronchitis*, er mawr deimlad calon i bob bardd a llenor a'i hadwaenai. Bu ei hir fywyd diargyoedd, a gwastad fucheddol yn godiad i lenyddiaeth ei wlad; a'i achles i blant athrylith Eifion a manau ereill, y fath ag a ad gofadaid barhaus ar ei ol yn yr oes a ddel, yn gystal a'r oes bresenol. Rhoddwyd ei ran farwol i orwedd yn yr ysmotyn a nodasai iddo ei hun yn mynwent Ynyscynhaiarn. Diau genym y bydd yr englynion canlynol o waith y llenor trengedig, pa rai a ymddangosasant yn y Cronicl am Mai 25, 1867, o ddyddordeb neillduol ar yr adeg bresenol:—

"PEN FY MLWYDD, MAWETH 31, 1867."
 "Saith neg wyth, chwaneq rhowch chwi—a gefais
 Yn gyfan o flyddi;
 Annyddan fy oedran i,
 Poen a henaint, penwyni.
 Er cryfder na chyfferi—ni chaf fyw,
 Nychaf mwy, rhaid imi
 Ddwyn rhyw boen, a dhoeni;
 Dyma gaf tra fyddaf fi.
 Ffarwel oes, einioes anwyl—am y gaf,
 Mwy gefais na'm dysgwyl;
 Brysio yr wyf i breswyl,
 Gwedi gwaith, i gadw gwyl.
 Gwyl heb un anhwyl, mewn bedd—a gwedi
 Gadael byd a'i wagedd;
 Y fan y bydd fy anedd,
 O dwrw byd, ydyw'r bedd."

"ELLIS OWEN."
 "Cefnmaesydd, Mai 20fed, 1867."
 OWEN, JOHN, offeiriad Llanor a Denis, ger Pwllheli, sir Gaernarfon, a changellydd Bangor, oedd frodor o Lanidloes, sir Drefaldwyn. Daeth i swyddau anrhydeddus ae

uchel mewn gwlad ac eglwys. Yr oedd hefyd mewn awdurdod a dylanwad mawr; ac nid oedd yn amddifad o alluoedd naturiol, a doniau helaeth fel llesfarwr; ond yr oedd yn un o'r erlidwyr mwyaf creulon a barbaraidd ar grefydd a chrofyddwyr. Efo oedd Boner y ddeunawfed ganrif. Mae a lwyddodd i anog yr offeiriad, a thrwyddynt hwy y werin trwy yr holl esgobaeth, i gynddaredd. Ei arferiad oedd, yn yr hyn y dilynai yr offeiriad ei eniamp, tywys y terfysgwyr i bob man y byddai yr Anghydfurfwyr neu y Trefnyddion yn bwriadu cynal cyfarfod. Yr addolwyr ddiwedd a drinid yn y modd mwyaf barbaraidd. Lluchid ceryg atynt, olwyfid hwynt a chleddyfau a chyllyll; saethid atynt; diosgid meibion a merched yn noethion yn ngwydd y dorf; anfonid dynion galluog i'r fyddin neu y llynges, gyrid hwy ymaith oddiwrth eu teuluoedd a'u cyfeillion; fel anifeiliaid i wahanol barthau o Loegr. Daeth Howel Harris i Bwllheli ar nos Sadwrn. Bore y Sabbath gofynodd pa le yr oedd y pregethwr goreu yn yr Eglwys yn y parthau hyny. Dywedwyd wrtho fod y Cangellwr Owen yn Llanor, yn agos yno. Aeth yntau i'r lle i'w wrando, a chlybu y fath bregeth na chlywsai ei chyffelyb o'r blaen. Mae'n debyg fod y Cangellydd wedi clywed fod y fath un yn cael ei ddysgwyl i'r ardal hono; a thybiodd yn addas rybuddio ei wrandawr o'u dirfawr berygl. Gosodai Mr. Harris allan yn ei bregeth fel cenad satan, a gelyn Duw a holl ddynolryw. Dynodaf fel gweinidog dros y cythraul, yn dwyllwr, a gaubroffwyd, ie, yn waeth na'r diafol ei hun; oblegyd, ebe fe, "nis gall hwnw weithredu yma yn mhlith dynion ond trwy y cyfryw offerynau. Galwaf arnoch gau hyny, o gariad at Dduw a'i eglwys, ac at eich gwlad, i ymuno yn erbyn y fath ddyn ofnadwy, yr hwn a ddwg gydag ef y fath wenwyn marwol ag a ddinystriai, nid personau dynion a'u meddianau yn unig, ond hefyd eu heneidiau dros byth bythoedd." Y modd hwn y llesarai y Cangellwr Owen wrth ei blwyfolion, heb wybod fod yr anghenfil a ddyncoethai felly yn y lle. Ar ol darfod y gwasanaeth, aeth Mr. Harris ato i ymddyddan ag ef yn nghylch gosod i fyny ysgolion Cymreig yn y wlad; ac ymresymu ag ef hefyd yn nghylch ei bregeth. Ar hyn deallwyd mai hwn yn wir oedd y dihyryn y mynai y person iddynt fod mor oohelgar rhagddo; ac yn fuan ymbarotoisant i ddangos eu tuedd erlidgar, trwy ymosod ar y gwr dyeithr. Rhai a geisient gymeryd ei geffyl odditano, ac ereill a luchient geryg at ei ben; ond er hyn oll medrodd ddianc o'u dwylaw heb gael fawr niwed. "Fel hyn y bum, (meddai Mr. Harris ei hun,) mewn mawr beryglon yr holl wythnos hono, a thybiais lawer gwaith na chawn byth genad i ddychwelyd yn fyw o'r parthau hyny." Diau pe buasai llywodraeth y Pab heb ei diddymu o'r wlad, y buasai ef gyda hyfrydych mawr, fel Boner gynt, yn llusgo y crefyddwyr yn ddirugaredd i'r ffamau. Danfonodd rai i garchar; ac yn ei gynddaredd, pan ddygwyd y Parch. Lewis

Rees, Llanbrynmair, wedi hyny o'r Mynyddbach, ger Abertawe, o'i flaen gan y gelynyon am bregethu yn Mhwllheli, efe a rwygodd ei wisg yn ddarnau a'i gleddyf, fel nad oedd werth dim. Yr oedd pregethu mewn lle a elwid Bryntani, yn mhlwyf Llanor, yn fuan ar ol cychwyniad y diwygiad; a byddai y Cangellydd Owen, a'i fintai erlidwyr, yn ddyfal yn eu hymosodiadau ar y crefyddwyr; ac ymdrechent wybod yr amserau y byddai moddion crefyddol yn cael eu cynal, er mwyn eu herlid. Yr oedd yn y plwyf wr boneddig, o'r enw Mr. Lloyd, Tynewydd, yr hwn oedd ysgolaig rhagorol; ac yr oedd y Cangellydd ag yntau mewn llid anghymodlon at eu gilydd. Pan ddeuai y Cangellydd a'i blaid i erlid, byddai y boneddwr yn sicr o fod wrth y drws, a gofynai iddo, "Beth yw dy neges di yma, John Owen?" Yna troent i ymgecru yn Seisneg, a thrachefn yn Lladin, ac wedi hyny yn y Roeg; a phan na allai y Cangellydd ddal i fyny yr ymddyddan yn yr iaith hono, gwawdiai y boneddwr ef yn y modd mwyaf trahaus, a dywedai, "John, Gollyngais yn angof fwy nag a ddysgaist ti erioed." A thra byddai y gwyf hyn yn ymryson oddi-allan, cynelid y cyfarfod crefyddol oddifewn mewn heddwch, ac o dan fendith. Yr oedd gan y Cangellydd arddwr, yr hwn oedd wr medrus, yn ysgolaig, yn brydydd, ac hefyd yn glochdydd iddo yn Llanor. Yr oedd hwn yn byw yn gysurus, ac yn gyfaill mawr i'w feistr, trwy anogaeth yr hwn y cyfansoddodd fath o goeg-chwareu, (*interlude*;) i wawdio a dirmygu crefydd a chrefyddwyr; yn mha un y dygodd i fewn enwau Whitfield, Harris, ac amryw ereill o ddiwygwyr yr oes hono, gan eu darlunio yn y modd mwyaf gwarthus ag y medrai. Casglodd y Cangellydd lawer iawn o arian i'r clochdyd, er ei alluogi i'w hargraffu. Mewn cyfarfod o amryw offeiriad a boneddigion, ger Pwllheli, casglodd haner can gini iddo. Pan oedd y clochdyd yn myned a'r gan i'w hargraffu i'r Amwythig, aeth i letya i ryw dy ar y ffordd, a gofynodd y teulu iddo pa beth oedd ganddo. Dywedodd yntau mai cerdd oedd ganddo i wawdio y Cradociaid. Cyffrodd hyn y teulu, (er na wyddent fwy am grefydd nag yntau,) fel y gwaedasant, "Y dystryw mawr, pa beth a wnaethant i ti? Pa le mae y rhaff, fechgyn, ni a'i crogwn ef yn y fan yma." Dychrynodd y dyn gymaint, fel y dangodd ymaith am ei fywyd. Yn fuan ar ol hyn ymrfaeliodd y clochdyd a'r cangellydd a'u gilydd, ac ri bu heddwch rhyngddynt yn ol llaw. Y sawl fyddont anffyddlon i Dduw fyddant anffyddlon hefyd i'w gilydd; ac felly y bu rhwng y cangellydd a'i was. Cymerodd amryw anffodion le ag ooddynt yn amlygu anffodlonrwydd Duw tuag at y cangellydd. Dywedir iddo adeiladu molin wynt; a chyn iddo gael un elw oddiwrthi, daeth corwynt dychrynllyd a drylliodd hi yn ddarnau. Adeiladwyd llong iddo ger Pwllheli, ond methwyd ei chael i'r mor mewn un modd tra fu efe byw; ond wedi ei farwolaeth cyflawnwyd y gorchwyl yn rhydd. Dygwyddodd anffawd arall i'r

Cangellydd. Trwy ryw amgylchiad cymerodd ymrafael le rhyngddo a rhyw hen ferch ddrwg ei thymor, ag oedd yn byw yn mhylwyl Llanor, o'r enw Dorothy Ellis, neu "Dorty Ddu," fel y difenwid hi yn gyffredin. Ni adawai hon lonydd i'r Cangellydd yn un man, pan yn mysg boneddigion na gwreng; ond rhegai a melliithiai ef yn ddiarbed, gan haeru ei fod yn ceisio ei threisio. Safai ar ei gyfer yn yr eglwys pan fyddai yn pregethu, gan ei fellidithio a'i holl egni, a thrwy gryn orchest y gellid ei chael allan. Rhwymid hi weithiau wrth bost yn y fynwent, er ei hatal i aflonyddu yr addoliad. Ond mor gynted y gollyngid hi yn rhydd, rhuthrai i gyfarfod y Cangellydd, gan syrthio ar ei gliniau noethion i'w regu, ac ni ellid mewn modd yn y byd ei dofi. Cyoeddwyd ysgymundod yr eglwys arni, a gosodwyd cadair bwrpasol iddi yn yr eglwys, i ddwyn ei phenyd a chyfaddef ei bai. Hithau yn lle adrodd y geiriau ar ol y person, a ddywedai yn y gwrthwyneb; ac yr oedd bellach yn fwy cythreulig nag o'r blaen, os oedd bosibl. O'r diwedd gwaelodd iechyd y Cangellydd, am ei bod yn ei boeni yn ddibaid; a therfynodd ei daith yn anghysurus, yn nghanol ei ddyddiau; a chymerwyd pob gofal rhag i'w gorff gael ei anmharchu ganddi; ac yr oedd yntau wedi gorchymyn iddynt ei gladdu yn Llanidloes, ei le genedigol, fel na chai Dorty Ddu, na neb yn Llanor, ei sathru dan eu traed. Tra yr oedd ei gorff yn aros heb ei gladdu, oedwid gwyliaidwriaeth ofalus arno rhag yr hen Dorty. Ond er eu holl ofal, cafodd gyfle yn rhyfodd i fyned i'r ystafell lle yr ydoedd, ac ymaflodd yn ei drwyn, gan ei ysgwyd yn dra ffyrnig. A chan na allai gael cyfleusdra i ddangos ei chynddaredd tuag at yn mhellach, ar ol ei gladdu aeth yn unswydd i Lanidloes, tua 80 milldir o ffordd, er dangos y dirmyg ffeiddiaf a allai iddo yn ei fedd. Gweddus yw gweddio gyda Dafydd, "Na syrthiwyf yn llaw dyn."—(*Drych yr Ameroedd*, tudal. 81; *Methodistiaeth Cymru*, cyf. 1. 101, 375, 377; *Ymneilldwaeth Morgans*, 250, 251; *Dr. Rees's Non. Con.* 399.)

OWEN, THOMAS, pregethwr gyda'r Trefnyddion yn y Wyddgrug. Mab ydoedd i Richard Owen, o'r Bala. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1781. Yr oedd ei dad a'i fam yn bryderus iawn am ei ddwyn i fyny yn grefyddol; ac yn ei flynyddoedd boreuol yr oedd yn dra hoff o'r capel, ac o ymarferiadau crefyddol. Dywedai oesfnder iddo, "Cof genyf pan oedd Thomas Owen oddeutu naw mlwydd oed, byddem, gyda rhai hogiau ereill, yn myned i gadw cyfarfod gweddi bychan i goed y Fron; a hoff iawn fyddai gan ein rhieni ein gwled gyda'r fath orchwyl. Yr wyf yn cofio ein bod un tro yn myned gyda'n gilydd i gadw cyfarfod gweddi, haibio i blant oedd yn ymlithro ar ryw bwl yn ymyl Tomen y Bala; a phwy oedd yn edrych arnom trwy y ffenestr ond tad a mam Thomas Owen. Dywedai Ann wrth Richard, 'Gadewch i ni edrych yn awr, i weled a basia nhw y plant sydd yn ymlithro heb fyned stynt.' Eu pasio

a wnaethom heb wneud dim sylw o honynt. Yn fuan ar ol hyn, colodd Thomas garedigrwydd ei ieuentyd, a dechreuodd wyltlio, a myned i ddylyn hogiau drwg y dref, er gofid mawr i'w rieni. Byddai weithiau ar brydnawn dydd yr Arglwydd, yn encilio heb yn wybod i'w rieni, i chwareu gyda'i gymdeithion, yn lle myned i'r addoldy; eithr gofalai am gael gwybod testun y bregeth gan ryw un fyddai yn dychwelyd o'r cyfarfod, i'r dyben o dwylo yr hen bobl. Ond yr oedd symbylau arddyg tad, a chyfraith mam, yn ei bigo yn arswydus yn nghanol ei gyfoedion llawen, nes yr oedd ei bleserau yn costio yn lled ddrud iddo. Pan oedd tua phedair ar ddeg neu bumtheg mlwydd oed, arferai fyned i dafarn dy a elwid y *Bull Back*, i ddawnsio. Ar y ffordd teimlodd gryn anesmwythder wrth foddwl am y pechadurusrwydd o fyned i'r fath gynulliad. Ond ei ohwant a drechodd, a myned a wnaeth. Ar ol myned yno, a dechreu ar y digrifwch ffol, dyna'i gydwybod wedi myned yn dan byw o'i fewn. Cofiai am adnodau o'r Beibl, am bregethau oedd wedi wrando, ac am ei dad duwiol, nes oedd y lle yn fath o uffern iddo; ac allan yr aeth i gongl cae, ar ei ben ei hun, i wylu yn hidl. Ond cynygodd frwydr a'i gydwybod drachefn cyn ildio. Yr oedd ei falchder yn dywedyd wrtho am sefyll fel dyn gyda'i gymdeithion yn y dawns; ac yr oedd ei gariad yntau yn gryf at y difyrwch onawd-ol, fel yr aeth i mewn eilwaith i ystafell y dawnsio, gan benderfynu boddi y llais oedd yn llefaru yn ei fynwes, a mynu pleeser y tro hwnw fel y cawesi droion o'r blaen. Ond nid oedd yno rith o bleser i'w gael; yr oedd y *sport*, fel y dywedai, wedi ei *ysbwylio* iddo am byth. Gorfu iddo fyned allan yr ail waith; a'r tro hwnw efe a aeth i gae cyfagos, a syrthiodd ar ei liniau i weddio o ddirif am drugaredd a maddeuant. Penderfynodd yn y fan ymadael a'i bleserau, a chafodd gymorth i gadw ei benderfyniad yn ddiysgog. Yn fuan wedi hyn, cafwyd diwygiad grymus iawn ar yr achos crefyddol yn y Bala, pryd yr ymunodd llawer o ddynion ieuainc, y rhai a fuont wedi hyny o ddefnydd mawr gyda gwaith yr Arglwydd; ac yn eu mysg yr oedd Thomas Owen. Wedi iddo wneud profies o grefydd, ni bu yn segur na diffwrth yn ngwybodaeth ein Harglwydd Iesu Grist. Dechreuodd ar fywyd o ddefnyddioldeb. Bu yn llafurus iawn, gyda gwyr ieuainc ereill, mewn ymwelad a'r cleision yn y dref a'i hamgylchoedd. Pan glywai fod rhywun yn glaf, byddai yn myned yno i ddarllen a gweddio gyda'r cyfryw; ac y mae rhai hen bobl a dystiolaethant fod Thomas Owen yn moreudddyd ei grefydd, trwy ei ymweliadau a hwy, wedi bod yn foddion i'w henill at Grist. Dygwyd ef i fyny yn nghelfyddyd ei dad, sef crydd; ond cafodd ei gymell gan Mr. Charles i fyned yn athraw i un o'i ysgolion cylchynol a sefydlwyd ganddo; ysgolion dyddiol i ddysgu plant a phobl ieuainc mewn cymydogathaethau tlodion i ddarllen gair Duw yn Gymraeg, ac i'w hyfforddi yn egwyddorion

crefydd; a bu yn gwasanaethu ei genedl yn y swydd hono mewn amryw leocedd am chwec neu saith mlynedd; a bu yn ddiau yn offeryn trwy hyny i enill llawer o eneidiau at Griat. Pan yn pregethu trwy y parth dwyreiniol o sir Feirionydd flwyddyn neu ddwy cyn ei farwolaeth, cyfarfu yn y daith hono ag amryw oedd yn ei gyfarch yn serchog, nid yn unig fel eu hen ysgolfeistr, ond fel eu tad yn Nghrist. Bu am un tymor yn cadw yr ysgol a nodwyd yn Waun y Bala, mewn ty a elwir Caerlleon. Bu hefyd yn ei chadw am ysbaid yn eglwys Llanfor, ger y Bala, lle bu yn dra llywyddianus. Dysgai egwyddorion mawrion Cristionogaeth, heb fod mewn un modd yn seotol; er hyn daeth yr offeiriad i droi yr ysgol allan o'r eglwys, am ei bod, meddai ef, yn dwyn Trefnyddiaeth i mewn iddi. Un prydawn dyma yr ysgolfeistr ieuanc a'r plant, yn cael eu gyru allan o'r eglwys ar ffrwst, ac wela y ffarwelio mwyaf cynhyrfus yn cymeryd lle; y plant o amgylch eu hathraw yn wylu yn dost, ac yntau yn wylu gyda hwy, ac yn gweddio drostynt. Tua'r adeg hon y dechreuodd bregethu. Yr oedd cymelliadau cryfion ar ei feddwl i gynyg ar y gorchwyl difrifol hwn pan oedd tuag ugain oed, a dysgwylid gan ei gydnabyddion a'i gyfeillion, ei weled yn cychwyn gyda'r gwaith. Traddododd ei bregeth gyntaf yn nhy hen wraig o'r enw Shan Llwyd, yn Llanfor, yn y flwyddyn 1802. Yr oedd yn anhawdd iawn ei berswadio i bregethu yn nghapel y Bala, gan fod yno gynifer o "rai a dybid eu bod yn golofnau," ac yntau yn teimlo yn llwfr ac ofnus. Ond ryw Sabbath, pan oedd Mr. Charles i bregethu, efe a anfonodd at Thomas Owen, i geisio ganddo fyned yno i ddechreu yr oedfa brydnawn; ac yntau a aeth. Ond wedi iddo weddio, nid oedd Mr. Charles yno i bregethu; yr oedd ef wedi peidio dyfod o bwmpas, i'r dyben i Thomas Owen bregethu; a pharodd yr hen frodyr iddo fyned yn mlaen a'r gwaith. Yn mhen rhyw yspaid wedi iddo ddechreu pregethu, ymadawodd a'r Bala, ac aeth i Dregeiriog, o fewn wyth milldir i Croesoswallt, i gadw ysgol. Bu yno yn dra llafurus a defnyddiol gydag achos crefydd, a dyoddefodd gerfyn lawer o'i erlid rai troion pan yn pregethu mewn lleocedd paganidd yn ardaloedd Croesoswallt. Ar wyliau yr ysgol, byddai yn myned i bregethu trwy barthau gogleddol y Dywysogaeth. Pan yn byw yn Nhrefeiriog efe a aeth i'r sefyllfa briodasol. Priododd a Mary, merch Thomas Hughes, amaethwr cyfrifol yn yr ardal hono, o'r hon y cafodd saith o blant. Tua'r flwyddyn 1807, wedi bod am ychydig enyd ar ol priodi yn Nhrefeiriog, aeth i gyfaneddu i Adwy'r Clawdd, ger Wrexham, lle bu yn trigianu am 30 o flynyddau. Pan aeth i'r lle hwnnw yr oedd yn wr heinyf, bywiog o gorff a meddwl; yn siroli mewn cyfeillach, ac yn wastad yn arddangos teimladau crefyddol, ac ymarweddiad santiaidd. Yr oedd yn amlwg ei fod wedi ei egwyddori yn dda yn yr "athrawiaeth sydd yn ol duw-roldeb;" yn hyddyg a chadarn yn yr ysgry-

thyrau, ac yn bregethwr efengylaidd, trefnus, bywiog, a selog. Wedi bod rai blynyddau yn yr Adwy yn lled gysurus, cafodd broffion o wirionedd yr ymadrodd, "Yn y byd gorthrymder a gewch." Boddodd plentyn bychan iddo mewn pwll o ddwfr ychydig latheni o ddrws ei dy. Yn fuan wedi hyn bu farw ei wraig; ond gofalodd yr Arglwydd am dano yn yr holl dywydd i gyd. Yn y flwyddyn 1822, priododd eilwaith a Margaret, merch John Roberts, garddwr, Bala, yr hon a fu yn ymgeledd gymwys iddo. Blinid ef yn aml gan effeithiau clefyd y dduog, neu y pruddglwyf. Ond yn nghanol yr iselerau hyny gofalai am y ddyledswydd deuluaidd yn ddifwlch. Yn raddol chwalwyd cymylau duaf ei glefyd oddiar ei feddwl, a daeth dra-chefn at ei frodyr i dy Dduw. Ymroddodd i fod yn athraw ffyddlon yn yr ysgol Sabbathol, a byddai yn dra drefnyddiol yn y cyfarfodydd eglwysig, er ei fod wedi rhoddi heibio bregethu er ys amryw flynyddau. Yr oedd yn ymddangos i'w gyfeillion fel wedi rhoddi i fyny yn llwyr bob meddwl am bregethu mwyach. Ond os felly yr ydoedd gyda golwg ar draddodi pregethau, yr oedd yn parhau i astudio, cyfansoddi, ac ysgrifenu pregethau, yn ei dy yn feunyddiol. Byddai hefyd y pryd hyny yn anfon rhai traithodau a gohebiaethau duwinyddol o werth i *Oleuadau Cymru*, dan yr enw "Pelican yr Anialwch." Yn mhen amser llwyddwyd i gael ganddo ddechreu yr oedfaon yn awr ac eilwaith, i bregethwyr a geisient hyny. A phan ymwelodd y diwygiad dirwestol a Chymru yn y flwyddyn 1836, yr oedd Thomas Owen yn un o'r rhai cyntaf i'w roesawu; ac yr oedd bywiogrwydd, ystyrtwyther, a ffrastineb ei ddawn, yn ei wneud yn areithiwr dirwestol tra difyr a chymeradwy. Yn haf y flwyddyn 1837, symudodd ef a'i deulu o Adwy'r Clawdd, i gadw tollborth yn Ngwernymynydd, ger y Wyddgrug. Derbyniwyd ef gan y cyfeillion yno ac yn y Wyddgrug gyda serchogrwydd mawr, a theimlai ei hun gartref yn eu mysg. Yr oedd yno lawer yn ei gofio fel pregethwr da, synwryol, a gwresog; a chan ei fod yn awr yn ymddangos wedi cael ei ryddhau o graffangau y pruddglwyf, nid hir y bu cyn cael ei anog yn daer i ail ymaflyd yn y gwaith pwysig o bregethu'r efengyl. Cafwyd ganddo bregethu ar y Sabbath, Tachwedd 12, 1837, y bore yn Ngwernymynydd, a'r hwyr yn y Wyddgrug; a pharhaodd yn bregethwr ffyddlon o hyn yd hyd drefn ei oes. Cafodd dderbyniad rhwydd gan gyfarfod misol sir Fflint, a chan eglwys i sir yn gyffredinol. Yn fuan ar ol hyn, ar anogaeth ei gyfeillion yn y Wyddgrug, rhoddodd i fyny gadw y tollborth, a symudodd i fyw i dref y Wyddgrug. Adeiladwyd yno dy perthynol i'r capel, ac yn hwn y trigianodd Thomas Owen hyd ddydd ei farwolaeth. Nid llawer a deithiodd allan o'r sir yn ei flynyddoedd diweddfaf, ond byddai yn lled fynych am Sabbathau yn Le'rplw a Manceinion. Am oddeutu dwy flynedd cyn ei farwolaeth yr oedd ei gyfan-soddiad yn gwanhau yn amlwg, a'i iechyd

yn gwaethygu yn fawr iawn. Tua diwedd yr haf yn 1851, yr oedd ei wendid yn cryfhau yn gyflym, fel yr ofnid gan ei gyfeillion y collid ef yn fuan, "Crist ein bywyd ni oedd ganddo i fyw, a chyda hyn y bu farw, yr hyn a gymerodd le Rhagfyr 8fed. 1851, pan oedd yn 71 mlwydd oed. Yr oedd yn bregethwr sylweddol ac ysgrythyrol. Yr oedd yn ddarllenydd mawr. Ei hoff lyfrau oeddylt Geiriadur Charles, Ysgrifeniadau Dr. Owen, ac esboniad Trapp. Yr oedd o ran gwybod-aeth, tuedd a pharodrwydd duwinyddol, yn addasach i gael ei alw yn D.D., na llawer un a raddiwyd a'r radd hwnw. Yr oedd o ran ei syniadau duwinyddol yn cael ei gyfrif yn Galfin trwyadl, heb fod neb, ar a wyddom ni, yn ei olygu fel y cyfryw, yn rhy isel na rhy uchel. Yr oedd ar un llaw yn dra eiddig dros anrhydedd penarglwyddiaethol ras Duw, yn trugarhau wrth y neb y myno; ac ar y llaw arall yn ofalus am adael drws trugaredd yn ddigon llydan i bob pechadur fyned i mewn trwyddo. Pan yr oedd unwaith wedi bod yn gwrando ar ryw bregethwr yn pregethu oddiar Ephesiaid v. 25—27, Carodd Crist yr eglwys, &c.; sylwai mewn ymddyddan am y bregeth; "Yr oeddwn i," meddai, "wrth wrando ar y gwr yn pregethu, yn dychymygu fy mod yn gweled yr eglwys megys mewn *cage* mawr yn yr awyr, yr hwn oedd yn cael ei ddal i fyny gan law y Brenin mawr. Mae pawb sydd yn y *cage*, meddai y pregethwr yn ddyogel am byth, ond ni ddywedodd gymaint ag unwaith pa fodd y gallasai ei wrandawyr fyned atynt yno; nid oedd ganddo ddim ond y hi a hwy o ddechreu i ddiwedd ei bregeth; ond yr oedd arnaf fi awydd i waeddi, 'Bobl anwyl, mae yr eglwys ar drefn i'w chadw yn eich ymyl chwi; mae y drws yn agored i chwithau, mae yr olchfa ddwfr yn eich ardal, ymdeffwch iddi; a chwi a fyddwch, lan.'" Gwnaeth ddaiaion mawr yn ei ddiwrnod gwaith—wynebodd y glyn yn ngoleuni Haul Cyfiawnder, a thiriodd adref yn ngerbyd Calfaria yn ddyogel, lle y mae asey bydd am byth yn:—

"Moli ar ororan hedd,
Am rinwedd gwaed y groes."

OWEN DWN, bardd a thelynor. Yr oedd yn gadben ar fyddin o farchogion, ac a ymenwogodd yn fawr yn yr Iwerddon tua'r flwyddyn 1460. Dywedir iddo fod yn Arlwydd Raglaw yno wedi hyny.

OWEN GRUFFYDD, bardd yn byw rhwng 1600 a 1630.

OWEN GRUFFYDD, ydoedd fardd a ieithydd o Efonydd, yn sir Gaernarfon, yr hwn a fu farw yn 1730, yn 87 mlwydd oed.

OWEN GWYNEDD, bardd yn byw rhwng 1550 a 1690. Yr oedd yn fardd i Lewis Owen, Ysw., Rhagystafellydd a Barwn Trysorlys Gwynedd, yr hwn a lofruddiwyd yn 1555; ac efe a gyfansoddodd ei alar-gan. Ceffir rhai o'i gynyrchion mewn ysgrifen.

OWEN, SYR SION, ydoedd offeiriad a

bardd yn byw rhwng 1560 a 1600. Ceffir rhai o'i gynyrchion mewn ysgrifen.

OWEN SION THOMAS, bardd yn byw rhwng 1600 a 1640.

OWEN, CHARLES, ydoedd dduwinydd Ymneillduol, genedigol yn sir Drefaldwyn yn 1654, ac a ddysegwyd yn athrofa Amwythig. Urddwyd ef yn weinidog i eglwys Gynulleidfaol yn Bridgenorth; eithr ffyrnig-rwydd yr amseroedd enbyd hyny a'i gyrodd oddiwrth ei bobl, a bu raid iddo ymofyn am loches yn Llundain, lle yr osodd nes cyoeddodd y brenin Iago ei "oddefiad," pan y dychwelodd i Bridgenorth drachefn; ac wedi hyny ymsymudodd i Ellesmere, yn sir Amwythig. Yno y parhaodd i weinidog-aethu hyd derfyn ei oes, yr hyn a ddygwyddodd yn 1712. Ysgrifennodd amryw draethodau dadleuol o blaid Ymneillduaeth. (*Williams's Eminent Welshmen.*)

OWEN, GORONWY, A.C. un o feirdd blaenaf Cymru, a aned yn mhlwyf Mathafarn Eithaf, yn Môn, Ionawr 1af, 1722. Ei dad, Owain Goronwy, oedd wr o amgylchiadau cyffredin; ac yn lle oesfogi ei fab yn ei awydd am ddyseidiaeth yn moreu ei oes, fel y dylasai, yr oedd yn wastad yn ei drin yn erwin a sarug o herwydd hyny. Modd bynag, drwy ddylanwad ei fam, efe a gafodd ddylyn ei ysgol; a phan yn bumtheg oed yr oedd yn gymwys i'r swydd o gynorthwywr mewn ysgol ramadegol yn Mhwillheli. Trwy haelioni Mr. Edward Wynn, o Bodewryd, fe'i galluogwyd i fyned i Rydychain yn 1741, a chafodd ei raddio yn Ngholeg Iesu. Mae efe ei hun wedi ysgrifenu rhyw yohydig o hanes ei fywyd mewn llythyr at Mr. Richard Morris, o swyddfa y Llynges, yn 1752, yr hwn sydd argraffedig yn y *Cambrian Register*, vol. i. Deallir wrth hwn iddo gael ei urddo yn ddiakon yn 1745, a chael ei benodi gan gaplan esgob Bangor i guradiaeth ei blwyf genedigol; ond ni chafodd aros yno fwy na thair wythnos; tafwyd ef ymaith gan yr esgob, er mwyn cael ei le i wr ieuanc arall o gyfoeth, yr hwn oedd awyddus am guradiaeth yn yr esgobaeth. Er nad oedd y guradiaeth ond ugain punt yn y flwyddyn, eto gyda chryn betrusder yr ymdeimlai i ymadael a'i enedigol wlad, lle y mwynhai, fel y dywedai, barch a sylw neillduol gan uchel ac isel. Gan na wyddai am un agoriad o'i flaen yn Nghymru, ymsymudodd i sir Amwythig, a bu yn gurad Croesoswallt am dair blynedd; ac yno yr ymbriododd yn 1747. Gadawodd Croesoswallt yn 1748, ac aeth i Donnington, lle'r oedd ganddo ysgol, yn nghyda a churadiaeth Uppington; ond nid oedd cynyrch y ddau uwchlaw £26 yn y flwyddyn, yr hyn a barai iddo achwyn llawer o herwydd yr anhawsder o gynnal teulu yn Lloegr a swim mor fychan. Yr oedd yn awr ganddo ddau fab, a'r ieuaf o'r un enw a'i dad. Yn gynar yn 1753 ymsymudodd i guradiaeth Walton, yn sir Lancaster; ac yn ngwanwyn 1755 yr ydym yn ei gael yn gurad Northolt yn Middlesex, lle yr oedd yn cael £50 yn y flwyddyn. Dyddiedig Tachwedd 2, 1767,

efe a gyflwynodd anerchiad i gymdeithas y Cymrodorion yn Nhaerludd, yn dymuno cymorth i'w alluogi ef a'i deulu i ymfudo i Amerig; ac er na thalwyd sylw i'w gais ganddynt fel corff, eto cyfranodd amryw o'r aelodau iddo yn bersonol, yr hyn a'i galluogodd i gyflawni ei amcan. Wedi cyraedd y tu draw i'r Werydd, ymsefydlodd yn gyntaf yn Williamsburgh, Virginia, lle y cafodd swydd mewn coleg, gyda chyflog o £200 yn y flwyddyn. Gan ei fod wedi claddu ei wraig gyntaf, efe a briododd yma ei ail wraig, chwaer llywydd y coleg, yr hon oedd yn weddw, gyda phump neu chwech o blant o'i gwr blaenorol, y rhai y rhwymwyd ef gan y llywydd i'w cynal oll o'i gyflog ei hun. Yr hanes diweddfaf gwarantedig am dano a geir mewn llythyr at Richard Morris, gyda galareb ar farwolaeth Lewis Morris, yr hwn a fuasai yn gyfaill a noddwr gwasatadol iddo tra yn Lloegr. Mae y llythyr hwn yn ddyddiedig Gorphenaf 23, 1767, o sir Brunswick, yn Virginia, lle'r oedd ganddo fywiolaeth St. Andrew's. Deallir hefyd wrth y llythyr rhagsoniedig, ei fod yn awr yn briod a'i drydedd gwraig, o'r hon y cafodd dri o blant. Yr oedd wedi colli ei blant a aned yn Lloegr, oddigerth ei fab henaf, Robert. Tybir i'r bardd enwog a diail hwn farw ar estron dir tua'r flwyddyn 1770. Anfonwyd llythyr gan rai o'i edmygwyr at ei fab yn 1798, er mwyn cael rhyw hysbysiaeth am dano, a'r unig atebiad a gafwyd oddiwrtho oedd, bod yn rhaid iddo ef yn gyntaf gael gwybodaeth pwy fyddai yn ei dalu am hyny. Yr oedd Goronwy Owen yn ysgolor clasurol ardderchog; ac yn gynefn a'r Hebraeg a'r Galdaeg; eithr fel bardd Cymreig yr oedd yn sefyll gyda'r blaenaf, os nad y blaenaf o bawb yn ei amser mewn rhyw bethau. Mae rhyw geinder ac arddunedd diail mewn rhai o'i gynrychion, yn enwedig "Cywydd y Farn." Y crynodeb goreu a gyoeddwyd gyntaf o'i weithiau a geir mewn cyfrol a elwir "Dyddianwch Teuluaid, neu Waith Beirdd Môn," argraffedig, gyntaf yn 1763. Cynwysa y gyfrol hefyd rai darnau Lladin o'i waith. Heblaw hyn, y mae ei weithiau i'w cael yn wasgaredig mewn amryw gasgliadau ereill, fel mai prin y tawwir wrth gasgliad barddonol na byddo peth o waith Goronwy Owen ynddo. Amryw o'i fywgraffwyr a ymddangasant yn ofidus o herwydd ei ymdeolliad i estron wlad, ac a briodolant yr achos o hyny i'w uchraddolion eglwysig; ond efallai eu bod wedi dirgelu rhywbeth yn ei nodweddiad ag a allasai fod yn ddigonol achos o'i helbul. Modd bynag, y mae yn ofidus meddwl fod y fath athrylith oruchel wedi cael ei llethu gymaint gan amgylchiadau bydol. Ei haul a fachludodd megys ar haner dydd i Gyfodwyd cofadail hardd am dano yn eglwys gadeiriol Bangor, yn 1831, gan rai o edmygwyr ei athrylith.—[Yn y flwyddyn 1860, cyoeddwyd ei holl weithiau barddonol, ei llythrau, &c., pris 5s. 6d., dan yr enw *Gronoviana*. Argraffedig yn Llanrwst.]

OWEN, JOHN, y penillwr enwog, a elwid yn Lladin, *Audoenus*, ydoedd drydydd mab Thomas Owen, Ysw., o'r Plas Du, yn mhlywyl Llanarmon, sir Gaernarfon. Dygwyd ef i fyny yn ysgol Winchester; ac yn 1584, ar ol dwy flynedd o brawf, derbyniwyd ef yn gymrawd parhaus o goleg newydd Rhydychain. Graddiwyd ef yn B.C.L., yn 1590; a chan adael ei gymrodoriaeth yn y flwyddyn ganlynol, efe a aeth i gadw ysgol yn Nhryleg, ger Trefynwy; ac ooddeutu'r flwyddyn 1594, dewiswyd ef yn athraw yr ysgol rydd yn Warwick, lle dangosodd ei hun yn ysgolor Lladin rhagorol, ac yn enwedig fel mydrdydd ynddi. Daeth ei benillion Lladin i enwogrwydd neillduol yn ddi- oed, a chaent eu hedmygu yn gyffredinol. Enwogrwydd oedd ei unig wobwr; oblegyd parhaodd yn dlawd drwy gydol ei oes, gan gael ei gynal yn benaf gan ei gydwladwr a'i gâr, Arlywydd Williams, esgob Lincoln y pryd hwnw. Yr oedd ynddo ddysgwyliad mawr oddiwrth ryw ewythr cyfoethog; ond rhyw benillion pigog yn erbyn eglwys Rhufain a fuont yn achos o dynu ei enw allan o'i ewyllys; a gosodwyd llyfr y penillion hyny gan y chwil-lyswyr Rhufeinig yn yr *Index Expurgatorius*. Bu farw yn y flwyddyn 1622, a chladdwyd ef yn eglwys gadeiriol St. Paul, lle y cyfododd yr archezog Williams gofadail iddo. Cyoeddwyd ei benillion yn y drefn ganlynol; 1. "Epigramatum Lib. 3. ad Mariam Nevill committis Dorcestriae filiam dicati;" 8 plyg, Llundain, 1606, ac argraffwyd ddwy waith y flwyddyn hono. 2. "Epigrammatum Liber singulares ad doctissi mam heroinam D. Arabellam Stewart." 3. "Epigrammatum Lib. 3. ad Hen Principem Cambriae duo; ad Carolum Ebor unus." 4. "Epigrammatum ad tres Mæcenates libri tres," &c. 5. "Monastica quaedam Ethica et Politica veterum sapientum." Yr oll yn dyfod allan fel chwaneigiadau olynol at yr amryw argraffiadau o'r tri llyfr cyntaf o'r penillion, ac a gyoeddwyd o'r diwedd yn un gyfrol, 8 plyg a 12 plyg, nid yn unig yn Lloegr, eithr hefyd mewn gwledydd tramor. Cyfieithwyd nifer dewisol o honynt i fydr Seisnig gan John Vicars, "Usher of Christ's Hospital" yn Llundain, ac a gyoeddwyd yn 1619, 8 plyg. Thomas Pecke hefyd, o'r "Inner Temple," gyfieithodd chwech cant o honynt i fydr Seisnig, ac a gyoeddwyd mewn gwaith a elwid "Parnasi Puerperium." 8 plyg, Llundain, 1659. Cyfieithwyd hefyd y rhan fwyaf, neu yr oll o honynt gan Thomas Harvey. Cyoeddwyd hefyd gyfieithad Ysphaenig o honynt yn Madrid, yn 1674, a 1682, yn ddwy gyfrol 4 plyg; a chyfieithad Ffrengig o ran o honynt, yn Paris, yn 1709, 12 plyg. (*Wood's Athen. Oxon.*; *und Hist. Ant. Univ. Oxon.*)

OWEN, BENJAMIN, ydoedd fab hynaf yr hybarch William Owen, Pantllin, ger Llanrwst. Nid ydym yn gwybod am ne-mawr o ragorion a hynodent ddyddiau ei ieuentyd, namyn ei awydd didor am lyfrau, ei ymddyddanion difrifol a sobr, a'i ym-

arweddiad dychlynaidd a difrycheulyd. Cafodd ei ddwyn i fyny gan ei rieni duwiol yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd, ni ymollngai gyda dylif gwylltedd a thrachwant y dyddiau hyny, ni ymgymysgai gyda chymdeithion annuwiol a gwatwarus, eithr dangosai lledneiarwydd ei fywyd a'i ymlyniad parhaus wrth ddarllen, a chyda moddion gras, fod a fynai Duw ag ef, a bod ganddo waith iddo. Pan oddeutu 19 oed, llwyr argyoeddwyd ef o'r angenrheidrwydd o roddi ei wddf dan iau Crist, a chafodd ei dderbyn yn aelod crefyddol gan y Paroh. John Thomas, gyda y Bedyddwyr yn Llanrwst, yr un flwyddyn a'r Parch. E. Jones, hybarch weinidog y Casbach. Yn y flwyddyn 1810, yr un flwyddyn a'i gydymaith Mr. Jones, dechreuodd bregethu, a buont tra yn yr un gymydogiaeth fel Jonathan a Dafydd. Myfyriodd yn ddwys ar athrawiaethau bendigedig trafrn gras, hyd nes daeth cyfundrefn y cymod fel llyfr agored o'i flaen. Yr oedd yn nodedig yn ei awydd am wybodaeth o bob natur, a chaslodd ystor ddirfawr yn feddiant iddo. Nid oedd nemawr gelf na gwyddor heb fod i raddau yn wybodus iddo, ac yr oedd ei gywreinerwydd mewn dyfeisiadau yn anghyffredin. Yr oedd yn un o ohebwyrr ffyddlonaf *Seren Gomer*, ar ei chyfodiad cyntaf yn Abertawe, gan yr anfarwol Harris. Yn y flwyddyn 1821, priododd ag Elizabeth, merch Thomas Burchinshaw, Ysw., Llansannan, yr hon a fu iddo yn briod serchus, ac ymgeledd gymwys trwy ystod ei fywyd. Yn mhen ychydig wedi priodi symudodd i fferm gerllaw Dinbych, ac yn y flwyddyn 1826, neillidwyd ef yn fugail ar eglwys y Bedyddwyr yn y dref hono; a pharhaodd i'w gwasanaethu hyd o fewn ychydig i'w farwolaeth. Yr oedd ynddo awydd ers blynyddoedd i ymfudo i'r America, ac ar y 23ain o Fai, 1840, cychwynodd i'r fordaith beryglus hono, mewn llawn gobaith i wellhau ei amgylchiadau mewn ystyr dymorol, a bod o fwy o ddefnydd yn y byd newydd dros ei Dduw. Ond, Och! yn mhen ychydig ddyddiau cymerwyd ef yn glaf gan enynfa y coluddion, yr hwn glefyd a fu yn angeu iddo pan uwch berw trochionog y dyfnder, ar y 6fed o Orphenaf canlynol. Bu farw mewn heddwch, yn nghanol dirdyniadau poenus ei glefyd, wedi gorchymyn ei briod a'i bump plentyn i ofal Tad yr amddifaid a Barnwr y gweddwon. Dywedir ei fod yn "marw a'i bwys ar y Caidwad a bregethodd i ereill." Efe a hunodd yn yr Iesu, yn 52 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn eigion y môr mawr. Fel dyn, yr oedd Benjamin Owen yn gyfaill cywir, yn briod ffyddlon, ac yn dad tyner a hoff. Fel Cristion, yr oedd yn ddiidwyll o galon, ac yn ddiddechell o ran ei ysbryd; yn bregethwr difrifol a gonest, yn "iawn gyfrannu gair y gwirionedd." Nid oedd yn arfer geiriau chwyddedig, ac yn blooddio ei wrandawyr allan o'u pwyll, eithr yn ysbryd a thymwr yr efengyl yn "mynegi holl gyngor Duw." Bu y gair o'i onau yn llymach na ohleddyf llym dau-

finiog, a gadawodd ar ei ol dystion byw iddynt dderbyn trwy ei weinidogaeth drysorau a fydd yn eu meddiant am byth.

OWEN, WILLIAM, Ysw., cyfreithiwr dysgedig o'r unfed ganrif ar bumtheg, oedd frodor o sir Benfro, ac aelod o deulu parhaus a henafol. Yr oedd yn berthynas agos i'w gydwladrwr dysgedig Syr Thomas Eliot; ac yn y Middle Temple, yr oedd yn ystafellydd i Syr Anthony Fitzherbert, un o ynadon y *Common Pleas*. William Owen oedd awdwr y Talfyriad o Gyfreithiau Lloegr, cyoeddedig yn gyntaf yn 12 plyg. Cyoeddwyd argraffiad arall yn 1528. George Owen, yr hanesydd o sir Benfro, a fynega fel hyn am dano, geiriau yr hwn a gyfeir yma yn eu horgraff gyntefig:—"He also wrote other workes, yet, notwithstanding his hard studie in his youth, and continuall toyle and travell, all his tyme, he carried to his grave so many yeares as that he sawe in ripe yeares, the fifth issue male, by descent of the body of his god-father, and was present at the coronation and proclamation of thirteen kings and queens of England, and lived under the fourteenth. He also saw eight bishops in St. Davids; and all his life tyme, was never sick but once, and at his dying day, which was on the 29th of March, 1574, wanted not one tooth."—(*Cambrian Register*, ii. 208.)

OWEN, HUMPHREY, llefarwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, yr oedd yn frawd i Mr. John Owen, Berthen-gron. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1736, naw mlynedd ar ol ei frawd. Bu Humphrey hefyd yn pregethu amryw flynyddau cyn ei farw, ar ddau hyn mae yn debyg oeddynt bregethwyr cyntaf y Trefnyddion Calfinaidd yn sir Pffint. Yr oedd Humphrey yn meddu ar lais periaidd rhagorol, ac yn ganwr campus. "Byddai yr hen bobl," meddai ei ŵyr Joseph Williams, Liverpool, "yn ninas Caerlleon, yn arfer dyweyd pan glywent ei goeoddi, wel, ni gawn ganu da y Sabbath nesaf, mae Humphrey Owen yn dyfod atom." Byddai yn aml ar ei goeoddiad yn dechreu y canu ei hunan; ac ystyrid y pregethwr hwn yn un hapus iawn y dyddiau hyny, a allai arwain y canu yn gystal a phregethu. Ymddengys fod Humphrey Owens am ryw nifer o flynyddau cyn ei farw yn oruchwyliwr neu yn arolygwr ar weithiau mân, yn nghymydogiaethau Treffynon, dros Hugh Humphreys, Ysw. Dygwyddodd i oruchwyliwr arall ddyfod unwaith at y boneddwr hwn ar ddydd Sadwrn, a gofyn a oedd Humphrey Owens gartref? Nac ydyw, oedd yr ateb, y mae wedi myned i gyngori y bobl, ac y mae ar y diawliaid eisiau eu cyngori; y maent yn tori fy ngwrychoedd, ac yn gwneud pob math o gastiau ar fy nhir." Mae yn ddigon tebyg fod y rhai cythreulig, y cyfeiriai y boneddwr atynt, yn tori gorchymynion Duw, yn gystal a'i wrychoedd yntau; ond yn ei olwg ef yr oedd y gwrychoedd o fwy o bwys na'r gorchymynion, a'r tiroedd o fwy gwerth nag eneidiau dynion. Cyfarfu Humphrey Owen a llawer o anfri a sarhad wrth

fyned oddiamgylch i bregethu yr efengyl, Pan unwaith yn gweddio ar ddechrau oedfa yn Gronant, pentref wrth lan y môr yn ngogledd sir Fflint, tafodd rhyw un ddall-huan i'w wyneb, gan fwrriadu atal yr oedfa trwy derysgu y pregethwr; ac er na lwyddodd yn hollol i rwystro yr oedfa, eto archollwyd peth ar y pregethwr. Mynych iawn y lluchwyd ef a thom ac ag wyau clwicion, am ddim ond ceisio lleshad ysbrydol ei gyd-wladwyr. Dygweddodd tro tra hynod iddo yn Nghonwy. Nid oedd un capel y pryd hwnw o fewn y dref, na nemawr o grefyddwyr yn perthyn i un enwad o Ymneillduwyr. Aeth Humphrey Owens yno i bregethu, ac ar yr heol y safai. Cyn iddo orphen ei bregeth daeth ato gwnstabl, gan orchymyn iddo ddyfod gydag ef yn ddiymaros at yr heddyriad, yr hwn a'i hanfonasai i'w gyrchu, yr hwn hefyd oedd berson y plwyf. Ufuddhaodd y pregethwr yn y fan ac a aeth. Wedi dyfod i wydd y gwr parchedig bu yr ymddyddan canlynol rhyngddynt:— "Beth yw yr achos," gofynai y person "fod eich bath chwï yn dyfod ar draws gwlad i aflonyddu y bobl?" "Yn siwr Syr," ebe y pregethwr, "yr oedd perffaiith lonyddwch yn ein plith ni nes daeth y cwnstabl atom oddiwrthych chwï, hyn, Syr, yn unig a barodd yr aflonyddwch." "A fedrdech chwï Boeg?" gofynai y person. "Yn wir Syr, mae yn hynod dda genyf fod Iesu Grist yn deall Cymraeg yn dda; ac yn yr iaith hono yr oeddwn yn llefaru," oedd yr ateb. Ebe y gwr mawr wrth y cwnstabl, gan fwrriadu peri arswyd blin ar y pregethwr:—"Gwna dy hun yn barod i fyned a'r dyn yma i Gaernarfon i'w roi yn nwyllaw y *press-gang*." Felly ymadawodd yr ynad a'i was hefyd, gan adael y truan wrtho ei hunan, ac nid oedd y gwr boneddig yn meddwl dim llai na fyddai y pregethwr allan o law yn awyddus iawn i ymostwng, ac i addaw na throeddai efe byth yr un modd drachefn. Ond wedi hir ddysgwyl, ac heb un deiseb gostyngedig o'r fath yn dyfod, tybiodd y person mai gwell fyddai ei ollwng yn rhydd, ac anfonodd y cwnstabl ato i ddyweyd, "Mae fy meist'r yn dyweyd y gellwch fyned i ffrwd." "Ewch chwithau at eich meist'r," ebe Humphrey Owens, "a dywedwch wrtho nad af fi ddim i ffrwd oddieithr iddo ef ei hun ddyfod a fy ngollwng i yn rhydd." Felly y bu; gorfu ar y gwr boneddig ddyfod yn ol a gollwng y gwr yn an rhydeddus i ffrwd. Yntau a aeth ymaith tua Llanrwst erbyn yr hwyr yn ol ei addewid. Bu Humphrey Owens farw yn Nhreffynon, yn y flwyddyn 1796, ugain mlwydd ar ol ei frawd, pan oedd oddeutu 60 mlwydd oed. Claddwyd ef yn mynwent plwyf Ysgofig, yn ymyl ei frawd.

OWEN, JAMES. Ganwyd y gwr duwiol hwn mewn lle a elwir Bryn, yn mhlwyf Abernant, gerllaw Caerfyrddin, Tachwedd y 1af, 1854. Yr oedd ei rieni yn barchus, ac yn Eglwyswyr selog; ond trodd y plant oll yn feibion ac yn ferched yn Ymneillduwyr

CYR. II.—REAN. VII.

goleuedig ac egwyddorol. Dyoddefodd ei dad lawer yn anser y rhyfel cartrefol oedd yn y wlad y pryd hwnw, o herwydd ei fod yn tueddu yn gryf o blaid y bronin. Yr oedd ei dad yn amaethydd lled gyfrifol. Dechreuodd James Owen ei yrfa addysgol mewn ysgol rydd gyda Mr. Picton, yn Nghastell Caerfyrddin, ac wedi hyn gyda Mr. Phillips, o'r un dref. Yr oedd ei awydd am ddysgidiaeth yn fawr iawn; glynai yn ddyfal wrth ei lyfrau. Pan oedd yn yr ysgol goleuwyd ei feddwl yn nghylch mawr bwys gwirioneddau y Beibl. O hyn allan addurnwyd ef a grasau yr efengyl, fel y bu yn addurn i grefydd yr Arglwydd Iesu Grist holl ddyddiau ei oes. Tueddwyd ei feddygiau yn gryf at waith mawr y weinidogaeth Gristionogol. Pan ganfu ei dad ynddo deuddfryd duwiol, yn nghyd ag awydd a medrusrwydd nododig at ddysgidiaeth, yndrechodd, er fod ganddo wyth ercill o blant, ac nad oedd yn berchen liawer o dda y byd hwn, i roddi iddo ddysg addas at y swydd santuidd. Yn mhen rhyw gymaint o anser, symudodd o Gaerfyrddin i athrofa yr enwog Samuel Jones, Brynllwarch, o dan nawdd ac arolygiaeth yr hwn y dysgodd athronaeth a duwinyddiaeth. Wedi iddo ymadael ag athrofa Brynllwarch, efe a aeth at ei dad-bedydd y Parch. James Howell, clerigwr. Pan oedd efe yno, ymroddodd gydag egni i chwilio i mewn i'r ddadl boethlyd ag oedd ar droed y dyddiau hyn yn nghylch cydfurfaeth ac anghydfurfaeth, ac o herwydd rhyw gaethiwed cydwylbod a deimlai, tueddwyd ef at yr Ymneillduwyr. Ymresymodd ei rieni lawer iawn ag ef ar yr achlysur hwn, cans yr oeddant hwy yn gadarn yn y ffydd esgobaethol. Ymdrechai Mr. Howell yn nghyd ag amryw o'i gyfeillion i'w ogwyddo at yr Eglwys Wladol. Gwyddai yn dda fod yr Ymneillduwyr dan raddau mawr o ddirmyg, a'u bod yn cael eu hamgylchynu gan wrthwynebwyr galluog, ac os gwnai efe ymlynu wrthynt, nad oedd iddo ddysgwyl dim llai na dirmyg a thlodi. Ond yr oedd ei wrthwynebrwydd i gydymffurfio a'r Eglwys Wladol y fath, nad ellid ei symud ymaith a gobaith elw na dyrchafiad. Ac wedi hir a dwys ystyriaeth o'r achos hwn, anturiodd fwrw ei goelbren yn mysg y blaid erlidiedig a dirmygedig. Dechreuodd ar waith y weinidogaeth, (pan yn dra ieuano) yn Abertawe, fel cynorthwyr i'r Parchedig Stephen Hughes, "Apostol y Diwygiad yn sir Gaerfyrddin." Buan y teimlodd ddyrnodiau erlidiaeth o herwydd ei anghydfurfaeth, fel y gorfu iddo ffoi am noddfa, yr hon a gafwyd iddo am ryw hyd yn Bodwal, sir Gaernarfon. Pan fyddai yn rhydd oddiwrth ei lafur gweinidogaethol efe a astudiai dros un awr ar bumtheg y dydd, gan faint ei awydd am gyraedd gwybodaeth. Yn y flwyddyn 1876, cafodd wahoddiad i Sweeney, ger Croesoswallt, fel pregethwr teuluuidd i foneddiges o'r enw Mrs. Baker; ac yn mhen tua thair blynedd ymunodd mewn priodas a dynes grefyddol a pharchus, a

symudodd i fyw i Groesoswallt, yn y flwyddyn 1679. Wedi ei symudiad llwyr yno, ymroddodd i daenu gwybodaeth o'r efengyl gydag aiddgarwch mawr, am yr hyn yr erlidid ef yn greulawn. Cymeryd of i fyny am bregethau, a gosodwyd ef ac amryw o'i wrandawyr yn y carchar yn Nghaerwys, sir Fflint; ond trwy ryw gamgymeriad, canfuwyd nad oeddid wedi ei garcharu yn ol rheol y gyfraith, ac o herwydd hyny fe'i cyngorwyd ef i ddefnyddio y gyfraith i gosbi ei wrthwynebwyr. Pan glywodd ynadon yr heddwch hyny, hwy a ofnasant yn ddifawr, a gollyngasant ef a'i gyfeillion yn rhydd. Ond ni ddefnyddiodd Mr. Owen y camgymeriad i wnoud iddynt un niwed. Pan welodd yr ynadon mai gwr tawel ac heddwch oedd Mr. Owen, hwy a dalasant iddo ddrwg am dda, trwy ei ddirwyo ef a'i gyd-garcharorion. A phan nad oedd ganddynt ddim arian i dalu y ddirwy, hwy a yspelliasant eu tai a'u dodrefn, ac a'u gwerthasant hwy i dalu. Bu yn gweinidogaethu yn Nghroesoswallt am lawer o flynyddoedd, ac yno y dyoddefodd efe lawer o erledigaethau. Pregethodd yn gyson i gynulleidfa fechan dan lawer o anfanteision. Bu hefyd yn ffyddlon iawn i daenu gwybodaeth yn mysg y Cymry yn amrywiol barthau tywyll o'r dywysogaeth; ond pa fwyaf y llafuriai yn y gwaith da hwn, mwyaf oll o wrthwynebiadau oedd yn gael; a mynych y cyflawnai ei ddyledswydd mewn perygl am ei fywyd. Pwy a ddichon beidio a galaru wrth feddwl am bleidgarwch erledigaethus yn rhodeg mor bell ac i orthrymu gwr mor dduwiol a llafurus ag oedd Mr. Owen, yn unig am ei fod yn gwahaniaethu oddiwrth ei erlidwyr yn mhethau allanol crefydd. Mae sylw Iarll Mansfield ar y mater hwn yn deilwng iawn o'i gadw mewn cof. "Diameu," meddai, "nad oes diin yn fwy afresymol, yn fwy anghyson ag iawnderau y natur ddynol, yn fwy gwrthwyneb i ysbryd a gorchymynion y grefydd Gristionogol, yn fwy drygonus ac anghyflawn, nac yw erlidigaeth. Mae yn wrthwyneb i grefydd naturiol, yn wrthwyneb i grefydd ddadguddiedig, ac yn wrthwyneb i wir lywodraeth wladwriaethol." Tra y bu Mr. Owen yn Nghroesoswallt, daeth yn adnabyddus a'r gwr duwiol hwnw Mr. Phillip Henry, yr hwn a wnaeth sylw neillduol o hono; a thrwy eu mynych ymgyfeillachu a'u gilydd, bu yn offeryn i gadarnhau Mr. Owen mewn egwydderion o arafwch a mwynedd-dra, yn y rhai yr oedd Mr. Henry a'i deulu yn rhagori ar y cyffredinolrwydd yn eu hoed. Perai dysgeidiaeth, duwioldeb, a llafur Mr. Owen iddo gael ei barchu yn sawr gan y gwir dduwiol, ac a'i gwnaeth yn bregethwr poblogaidd yn y Dywysogaeth, yn mhob man lle yr oedd efe yn adnabyddus. Yr oedd y flwyddyn 1681 yn un hynod yn oes James Owen. Dyma y flwyddyn, sef ar y 27ain o fis Medi, y bu dadl bwysig yn neuadd tref Croesoswallt. Darfu i Dr. Lloyd, esgob Llanelwy, wedi hynw esgob Caerwrangon, yr hwn oedd yn

elyn i erledigaeth, ymdrechu drwy diriondeb i symud ymaith y rhwystrau oedd yn meddwl yr Ymneillduwyr yn erbyn cydymffurfio a'r Eglwys Wladol. I'r dyben hwn, ymwelodd a'r holl drefydd mwyaf yn ei esgobaeth, ac yn mysg ereill, Croesoswallt. Wedi ymddyddan law-law a Mr. Owen amryw weithiau, darfu iddo benodi y 27ain o Fedi i ddadleu mewn cyfarfod cyoeddus ar yr achlysur hwn yn neuadd y dref, lle yr oedd Mr. Owen i roddi cyfrif yn ngwydd y dorf gynulledig, pa sail oedd ganddo i ymafnyd yn ngwaith y weinidogaeth heb gael urddau esgobawl. Felly y bu. Daeth yr enwog Mr. Henry Dodwell gyda'r esgob; a Mr. Phillip Henry, a Mr. Jonathan Roberts, o Lanfair, sir Dinbych, gyda Mr. Owen. Daeth hefyd amryw o offeiriad a boneddigion y wlad, ynadon y dref, a lluwys mawr o bobl, i'r cyfarfod i wrando ar y ddadl. Dechreuodd y ddadl am ddau o'r gloch yn y prydawn, ac a barhaodd hyd yn agos i wyth o'r gloch yn yr hwyr. Yr oedd yr esgob yn ymdrin a'r ddadl gyda phwyll ac arafwch mawr; ac er na lwyddodd y ddadleuaeth i enill Mr. Owen i'r un meddwl ag ef, eto bu y cyfarfod yn llesiol i symud ymaith gryn radd o'r rhagfarn oedd rhwng y ddwy blaid, ac i gynyddu cariad brawdol yn mysg y gwrandawyr. Yn y flwyddyn 1699, cafodd Mr. Owen wahoddiadau i fyned i Manceinion a'r Amwythig, a hynw ar yr un amser, ond tueddwyd ef i ufuddhau i'r alwad o'r Amwythig, ac yno yr aeth i gynorthwyo y Parch. Francis Telents, un o'r Anghydfurfwyr yn y dref hono. Tra y bu efe yno, bu yn ddefnyddiol yn y sefyllfa o arlywio dygiad gwyr ieuainc i fyny i waith y weinidogaeth. Dyma y dosbarth olaf o'r willan y bu efe yn llafurio ynddo. Yr oedd yn ysgolaig rhagorol yn ei iaith gynenid—y Gymraeg, yn yr hon yr ysgrifenedd efe amryw o lyfrau, megys "Bedydd plant o'r nef," yn nghyd ag atebiad i lyfr a gyoeddwyd gan Keach fel sylwadau ar ei lyfr ef. Argraffodd hefyd y lyfr tra dyddorol hwnw a elwir "Trugaredd a Barn." Cyfieithodd hefyd "Gatecism y Gymanfa," gyda rhai ychwanegiadau o'r eiddo ei hun: Dygodd hefyd allan drwy y wasg draethawd bychan ar "Ddyledswydd Gweinidogion ac Eglwysi at eu gilydd." Argraffodd amryw lyfrau yn Seisneg, ac yn eu plith y rhai canlynol:—

1. Amddiffyniad i urddiad ysgrythyrol, gan brofi trwy air Duw a hanesiaeth eglwysig, y gall urddiad fod yn iawn ac ysgrythyrol, er na fu gan esgob taleithol ran na chyfran ynddo.
2. Pregeth ar Waredigaeth y Brenin William.
3. Amddiffyniad i'w lyfr blaenorol ar urddiad yn ngwyneb ymosodiad Thomas Gipps.
4. Nodiadau ar bregeth o eiddo yr un Gipps.
5. Amddiffyniad yr Ymneillduwyr yn ngwyneb cyhuddiadau Gipps.
6. Atebiad i lythyr Gipps at Gyfaill.
7. Rhagymadredd i waith M. Delme ar y dull o bregethu.
8. Cymedroldeb yn Rhinwedd.
9. Amddiffyniad i'r llyfr blaenorol.
10. Hanes Cysegriad allorau, temlau, ac eglwysi.

11. Amddiffyniad i Hen Brydain, mewn atebiad i nodiadau esgob Caerwrangon. 12. Hanes urddiad fel defod. Mr. Owen hefyd a ysgrifennodd i Dr. Calamy hanes gweiniogion a drowyd allan yn Nghymru. Heblaw y pethau a nodwyd, yr oedd yn lled fedrus yn yr Arabaeg, Syriaeg, Sacsonaeg, a'r Ffrancaeg. Ond er ei fod yn ymhyfrydu yn fawr mewn darllen llyfrau mewn hanesiaeth eglwysig, ac mewn amrywiol ganghenau o wybodaeth a dysgeidiaeth, y Beibl oedd ei brif fyfyrfaeth. Yr oedd yn ymhoffi cymaint yn yr ysgrifthyrau, fel y trysorodd y rhan fwyaf o honnynt yn ei gof. Yr oedd Mr. Owen yn wr llariaidd, gweithgar a defnyddiol yn ei oes; yr oedd yn goryddwr llym iawn am bechod, ac er hyny arferai diriondeb, yn enwedig tuag at y rhai edifeiriol. Yr oedd yn ofalus iawn yn newisiad ei gyfeillion, ac yn adeiladol yn ei gyfeillach. Yr oedd yn gyfoethog mewn gweithredoedd da, gan gyfrannu at angenrheidiâu y tlodion, ac at achosion da ereill y ddegfed ran o'i gyflog, bob blwyddyn yn rheolaidd. Yr oedd yn hynod yn ei grefydd deuluaidd. Ni oddefai i neb o'i deulu son am bethau y byd ar ddydd yr Arglwydd; ac os dygwyrddai i neb o honnynt wneud hyny, efe a ddywedai "Gadewch y pethau yna hyd y foru." A mynych y sylwai, "Mai un o arwyddion cyntaf gwaith gras yn y galon, ydyw gwneud cydwobod o gadw dydd yr Arglwydd." Er fod Mr. Owen yn Ymneillduwr, eto parchai wyr urddasol a duwiol yn yr Eglwys Wladol, ac yrddygai tuag atynt fel brodyr. Tra yr oedd efe o gydwybod yn anghymeradwyo ordeiniad esgobol, er hyny ni ddirmygai, ac ni cholffarnai y cyfryw a fyddent o wahanol farn, gan roddi yr un rhyddid iddynt hwy i farnu drostynt eu hunain ag oedd efe yn ddymunio iddo ei hun. Fel gweinidog, yr oedd Mr. Owen yn bregethwr buddiol ac effeithiol. Ei bregethau oeddylt eglur, synwrol, serchiadol, a chynwysfawr. Ei dduill yn pregethu, oedd rydd, naturiol, a sobr; a'i faterion yn gyfadda a chyraeddgar. Fel athraw i'r gwyr ieuaic oedd dan ei ofal athrawol, bu yn ddiwyd, ffyddlawn, a llafurus iawn; ie, yn ei holl fywyd yr oedd Mr. Owen yn dduwiol, yn ffyddlon, a gweithgar yn ngwinllan ei Arglwydd, gan ddefnyddio ei holl dalentau er gogoniant ei feistr a lleshad i ddynion. Ond o herwydd ei fod yn eistedd cymaint i ddarllen, ac ar brydiau ereill yn teithio drwy bob hin i lafurio yn galed i bregethu, cafodd ei flino gan glefyd y gareg am lawer o flynyddoedd, yr hyn yn y diwedd a roes derfyn ar ei fywyd. Wedi dyoddef llawer fellly am ddeng mlynedd ar hugain, nes difa grym ei gorff, er pob dyfais a doethineb meddygol, efe a fu farw drwy ddirfawr boen. Gwynebodd frenin y dychryniadan gyda gwroldeb, arafwech, a phwyll. Wedi galw ei deulu yn nghyd at ei glaf wely dywedodd wrthynt, "Ni fynaswn i er deng m.ii o fyddoedd dreulio fy mywyd yn amgen nag y treuliais ef; yn awf yr wyf yn mawynhau dyddanwech na ddichon neb ei

brisio." Gan archwaethu blaenbrawf o law-enydd yr hyfryd wlad, efe a hunodd mewn tangnefedd Ebrill 8fed, 1706, yn ddeuddeg mlwydd a deugain oed. Pregethodd y Parch. Mathew Henry yn ei angladd y dydd Iau canlynol, oddiar Actau xx. 38. Bu farw pan nad oedd wedi myned fawr dros ganolddydd bywyd; a phan feddyliom am ei deithiau aml, ei ofalon eglwysig, teuluaid, ac athrofaol, nis gallwn lai na synu at ei ddiwydrwydd, a rhyfeddu at ei alluoedd cryfion, wrth feddwl am ei lafur llenyddol a'r amrywiol lyfrau buddiol a ddygodd trwy yr argraffwag. (Gwel *Dr. Richards's Welsh Nonconformist Memorial*, 1820; *Dr. C. Owen's Life of his brother, James Owen*, by *Dr. J. B. Williams, Shrewsbury*.)

OWENS, OWEN, Bwlchnewydd, ger Caerfyrddin, a aned yn y ffrwyddyn 1809, mewn lle o'r enw Penalltygwin, Troedyraur, Ceredigion. Enw ei rieni oedd William a Sarah Owen, eill dau yn grefyddol. Bu farw ei dad pan oedd Owen tua thair blwydd oed. Yn mhen pedair blynedd wedi hwy ymfudodd ei fam i dyddyn o'r enw Blaengurog, yn mhlwyf Brongwyn, yn yr un sir. Ni pherthynai dim yn wahanol i blant yn gyffredin i Owen pan yn blentyn; eithr pan yn 13 oed efe a ymrosodd yn mysg byddin yr Oen yn Nhrewen, ger Castell Newydd-yn-Emlyn; ac efe a ddechreuodd fod yn ddiwyd, ffyddlon, ac ymdrechgar iawn; a dangosodd yn fuan nad oedd efe i aros yn hir fel milwr cyffredin, ond fod gan Dduw amcan i wneud cadben o hono, i arwain rhan o'i fyddinoedd ef i faes y gād. Dechreuodd bregethu mewn anedd-dy a olwir Porth-yfynwent, gerllaw preswylfod ei fam. Ei destun oedd Esa. xxviii. 16, "Wele fi yn sylfaenu maen yn Sion," &c. Yn y flwyddyn 1826, cafodd dderbyniad i athrofa Neuaddlwyd, o dan arolygiaeth y Dr. Phillips, a threuliodd yno yn nghylch tair blynedd a hanor. Perchid ef yn fawr tra bu yn yr athrofa gan ei athraw a'i gyd-fyfrwyrr, a phawb a'i hadwaenent ef yn yr ardal. Bu yma yn darllen Seisneg, Groeg, a Lladin; ond nid eystal yr hoffai efe y Groegiaid a'r Rhufeiniaid, ac nid rhyw gymaint o addysg ieithyddol a gyraeddodd; eto yr oedd ynddo lawer o gymwysderau i droi yn y cych a fwrriadasu efe o'i flaen—mwy, efallai, na llawer o wyr clasurol. Yn ngwyliau yr haf, ymwelodd a pharthau o'r Gogledd, a chafodd gymmoliad i aros yn Llaniestyn, sir Gaernarfon; felly efe arosodd yno dros naw mis; yna efe a ddychwelodd i'r Deheudir, a derbyniodd alwad oddiwrth yr eglwys gynull-eidfaol yn Mwlchnewydd, a'r hon y cydsyniodd; ac yn mis Chwefror, 1830, efe a urddwyd yn gyoeddus i'r swydd, pan y gweinyddwyd gan y gweinidogion canlynol: Jones, Trelech; Bowen, Saron; Griffiths, Hawen; Peter, Caerfyrddin; a Dr. Phillips, Neuaddlwyd, oll wedi marw. Dangosodd yn ddioed mai gweithiwr difoll oedd, ac nid segurwr—lafuriodd gyda gwonau y nef ar ei ymdrechion. Cynyddodd y gwrandawyr,

luosogodd yr eglwys, tynwyd yr hen gapel i lawr ac adeiladwyd capel newydd helaeth ac hardd yn ei le. Bu yn offeryniol hefyd i adeiladu ysgoldy, yr hwn a elwir yr Aber, yn ymyl ei gartref, ac yn yr hwn y cynelir ysgol Sul, ac y pregethir yn achlysurol. Bu eglwys Hermon dan ei ofal am rai blynyddau; a chafodd y fraint o roddi deheulaw cymdeithas i groesawi tegeiniau i mewn yno. Ond ar baner dydd ymgasglodd caddug dros wyneb yr haul, a gorfodwyd ef i roi gofal gweinidogaethol Hermon heibio o herwydd palliant iechyd, ac ymgfyngodd ei wasanaeth i Bwlchnewydd yn unig; ond o'r diwedd dygwyddodd yr un anffawd yma drachefn; gosodasai y gelyn diweddfaf ei law arno. Yn raddol yr ymollyngodd i'r gweryd. Am fisoedd bu rhagredegwyr angeu yn mynych guro wrth ei ddrws, cenadon angeu yn galw heibio iddo, a chynatfanedig angeu yn araf fwyta ei gryfder heb yn wybod iddo, ei gnawd yn cael ei ddiffa, ei esgyrn yn hyll-dremu drwy ei groen, ei nerth yn pallu, ac angeu yn llygadrythu yn ei wyneb. Gwnaeth ei oreu i amddiffyn ei fywyd. Ymdrechodd meddygon, porthynasau, a chyfeillion i wneyd yr un peth, ond yn gwbl ofer. Pe buasai cywreinerwydd a medr meddygon, car-edigrwydd a dagrau perthynasau a chyfeillion, yn gwneud y tro, ni fuasai ei gorff yn y ddaear heddyw; ond cafwyd prawf "nad oes bwrw arfau yn y rhyfel hwnw." Eithr yn ei gystudd efe a fu yn ymostyngol i ewyllys ei Dad nefol. Arferai yn fynych yn ystod ei gystudd gyngori ei berthynasau a'i gyfeillion yn daer a difrifol iawn. Mewn cyfarfod gweddi a gynelid yn ei dy ychydig cyn ei farwolaeth, efe a anerchodd y ieuentyd ac ereill yno yn hynod o gyffrous a difrifol. Diau nad anghofir byth ddim o'i gynghorion a'i rybuddion y tro hwn gan lawer, yr oeddynt yn arddangos un mewn teimlad gwir nefolaidd, un ar fyned i'r nef i fyw. Ar y Sabbath wlythnos cyn ei farwolaeth, yr oedd mewn hwyll ornelolaidd. An-erchai ei briod, ei fam, ei dad a'i fam yn nghyfraith, ei chwaer yn nghyfraith, bob yn un, gan eu rhybuddio a'u cynghori yn y modd difrifolaf, i ymbarotoi i'w gyfarfod ef mewn byd arall. Ar y Sabbath canlynol, Gorphenaf 25, 1842, yn 34 mlwydd oed, wedi bod yn y weinidogaeth dros 13 mlynedd, efe a fu farw yn yr Arglwydd. Ymdrechai yn fynych yn ystod ei gystudd ganu yr hen benill hwnw:—

"Dal fy mhen i'r lan wrth farw—
Cadw 'ngolwg ar y wlad," &c.

Dydd Mercher canlynol, ymgynullodd tyrfa luosog yn nghyd i Aberhenllan erbyn 10 o'r gloch, ac yn mhllith y cyffwr yr oedd y gweinidogion canlynol:—Jones, Ffynon-bedr; Breesse, Caerfyrddin; Davis, Pantteg, &c. Gosodwyd ei gorff i orphwys yn ei wely pridd yn mynwent Bwlchnewydd hyd alwad y Barnwr. Yn mis Mawrth, 1832, ymunodd Mr. Owens mewn priodas ag Elisabeth Thomas, merch Mr. Esau Thomas, Talfan-

isaf, plwyf Abernant; a bu iddynt bump o blant. Bu Mrs. Owens yn gydwedd serchog, garuaidd, a ffyddlon iddo yn ei iechyd, ac yn famaeth dyner iddo yn ei holl gystudd. Fel dyn, yr oedd Mr. Owens yn meddu ar gorff lluniaidd, o wneuthuriad cadarn, o daltra canolig, ac o agwedd serchoglawn. Fel Cristion, yr oedd yn meddu ar y nodau hyny wrth y rhai yr adnabyddir pob gwir Gristion. Fel pregethwr, yr oedd yn efengylaidd, synwrol, bywiog, pwysig, a derbynol iawn. Fel gweinidog, yr oedd pobl ei ofal yn gor-phwys yn agos at ei feddwl yn wastad. Fel cyfaill, Pwy fel efe? Yr oedd y rhiniau hyny a gyfansoddant wyr gyfaill ynddo ef, braidd yn ddiail. Fel aelod o gyfundeb y sir, yr oedd yn llawn ffyddlondeb ac ymdrechion i ymbresenoli yn mysg ei frodyr yn y gwa-hanol gynulliadau.

OWEN, DAVID, gynt o Aberteifi, a anwyd yn Ffoshering, ger Aberteifi, yn y flwyddyn 1802. Cafodd ei dueddu at greffydd yn lled ieuanc. Derbyniodd ei addysg golegol yn y Drefnewydd, a chafodd ef a'r Parch. W. Miles, eu neillduo i gyflawn waith y weinidogaeth, i gydlafurio a'r diweddar Barch. Daniel Davies, yn Aberteifi, Llechryd, a Thyrrhos. Bu Owen yn cydlafurio â Mr. Davies am flynyddau, ond yn y flwyddyn 1845, symudodd i Silo, yn sir Benfro, lle y bu yn gweinidogaethu am chwech mlynedd, gyda chymradwyaeth a llwyddiant; ond gorfu iddo, o herwydd ei iechyd, ddychwelyd drachefn i Aberteifi; a bu yn ddefyddiol iawn yno hyd ddiwedd ei oes. Nid oedd ganddo ond corff eiddil, ac yr oedd gwendid yn un ochr iddo. Fel dyn, yr oedd yn haelfrydig, addfwyn, a sobr. Fel Cristion, yr oedd arwyddion amlwg o waith gras ar ei gyflwr. Yr oedd ei eiriau bob amser yn rasol, wedi eu tymeru a halen, ac yn peri gras i'r gwrandawyr. Meddai ar ddawn ac ysbryd gweddi helaeth—mwy na'r cyffredin; ac yr oedd yn hynod am ei ostyngeidrwydd. Ni ddywedai air drwg am neb; os na fuasai ganddo ryw dda i ddywedyd, gosodai y ffrwyn yn ei enau. Fel cyfaill, yr oedd yn ffyddlon, serchog, a charedig. Fel pregethwr, yr oedd yn ddoniol a dylanwadol; hoffid ef gan fyd ac eglwys o herwydd purdeb ei ymarweddiad. Yr oedd iddo air da gan bawb, a chan y gwirionedd ei hun. Bu farw Mehefin 28, 1854, yn 52 mlwydd oed. Gadawodd weddw a dau o blant i deimlo eu colled ar ei ol. Nid oedd Mr. Owen yn hoff iawn o deithio llawer oddi-cartref; ac ni byddai un amser yn anfon ei gyoeddiadau ar draws yr eglwysi; er y buasai yn dda gan yr eglwysi yn gyffredin ei weled a'i glywed. Cyoeddodd bregeth ar y geiriau, "Cofia yn awr dy Greawdwr yn nyddiau dy ieuentyd." Aeth y pryd hwnw ar daith trwy Forganwg, a rhanau ereill o'r Deheudir. Byddai yn gaeth iawn gyda'i ysgol ddyddiol, trwy yr hyn y cynal-iai ei hun a'i deulu; ond byddai yn ymdrechu yn galed i ddarparu ar gyfer y weinidogaeth Sabbathol, fel y gallai gael pethau buddiol i adeiladu yr eglwysi.

OWENS, OWEN, Rhesycae, a anwyd yn Maesyngared, tyddyn bychan, ger Dolgellau, sir Feirionydd, Awst 21, 1792. Pan ddaeth y Parch. C. Jones i Ddolgellau, byddid yn arfer pregethu hefyd yn Islaw'r dref, a byddai Owen yn dyfod i wrando yno ac i'r dref yn gyson. Yr oedd yr ychydig Annibynwr perthynol i Ddolgellau yn gwneud cryn sylw o hogyn Maesyngared, fel y gelwid ef; a meddylient fod rhywbeth ynddo yn fwy na'r cyffredin. Wedi iddo eistedd yn y capel, edrychai gryn lawer o'i ddeutu, fel pe buasai yn penderfynu mynu gwybod pwy oedd y gwrandawyr oll; a galleid meddwl wrth ei ymddygiad nad oedd yn rhoddi ond ychydig sylw i'r hyn a draethid o'r areithfa. Beth bynag am hyn, gwasgu yn mlaen yr oedd yr hogyn, ac yn lled fuan daeth i'r gyfeillach grefyddol. Ymddydenid ag ef yno am yr olwg oedd ganddo arno ei hun fel pechadur, ac am drefn Duw i'w gadw, yn nghyd'r awydd a deimlai i fyw i Dduw, a chanlyn Crist, &c.; ac er y cyfan, wrth ymddyddan ag ef yn y gyfeillach, ymddangosai i'w gyfeillion ei fod yn mhellach yn mlaen mewn gwybodaeth grefyddol, a phrosiad, nag y tybid ei fod. Yn mhien ychydig wedi dod i'r gyfeillach, ymfynai am ei le fel aelod eglwysig, a chafodd ei dderbyn yn gyflawn aelod Mai 23, 1811. Yn gymaintag nad oedd angen neillduol am iddo fod gartref gyda'i rieni yn trin y tyddyn, byddai ar rai amserau o'r flwyddyn yn myned i gadw ysgol yn ei ardal. Yn y flwyddyn 1817, ymbriododd â Mrs. Anne Jones, Dolgellau, yr hon oedd weddw ieuanc barchus, ac yn aelod gyda'r Annibynwr yn y dref. Wedi hyn aeth i Ddinas Mowddwy i gadw ysgol, ac yno y dechreuodd arfer ei ddoniau yn gyoeodus fel pregethwr, er y dywedai ychydig mewn cyfarfodydd gweddio, mewn ffordd o esbonio ambell benod, neu dynu addysgiadau byrion oddiwrthi, cyn ymadael o Ddolgellau. Wedi treulio cryn dymor yn y Ddinas, symudodd i Besycae, Mai 23, 1821, ac urddwyd ef i fod yn weinidog i'r eglwys Annibynol ar y 30ain o Hydref canlynol. Fel dyn, yr oedd Mr. Owen yn meddu ar gof nodedig. Byddai yn arferiad ar nosweithiau Sabbathau yn Nolgellau, fyned dros y pregethau a draddodid i gywedigaeth y gwrandawyr; hyny yw, y prif faterion, neu y penau, a hyny gan bawb a arosai yn y gyfeillach, yn feibion a merched, pryd y ceid gafael ar gorf y pregethau. Er fod yn perthyn i'r gyfeillach amryw lled gampus am gosio, a deall trefn pregethau, yr oedd yr hogyn yn rhagori arnynt oll; efe oedd y cofwr goreu, a'r mwyaf trefnus o bawb, er lleied o sylw a ymddangosai fod ganddo wrth wrando. Yr oedd yn lled an-hawdd ei berswadio i unrhyw beth, os na byddai yn llwyr argyoeodedig am yr angenrheidrwydd o hono. Ni bu mewn un athrofa erioed, dim ond yr ychydig ysgol gartrefol a gafodd gan ei rieni yn ei ddyddiau boreuol; eto yr oedd wedi dysgu digon er cymwyso ei hun i fod yn ysgolfeistr i blant yn y pethau mwyaf arferol ac angenrheidiol iddynt eu

dysgu. Deallai Mr. Owens, a phregethai yn yr iaith Seisnig yn lled wych, pan fyddai galwad arno. Nid oedd yn gofalu cymaint am gadw at reolau gramadeg yr iaith, am y gallai wneud i'w wrandawyr ddeall ei feddwl. Yr oedd yn rhaid fod ganddo gof rhagorol, a diwdrwydd helaeth mewn darllen a myfyrio, cyn y gallasai gyraedd y graddau a gyraeddodd yn y wybodaeth oedd ganddo. Unwaith, wedi sefydlu yn Rhesycae, daeth am Sabbath i Ddolgellau, ac yn yr hwyr, ar ddymuniad athraw enwog un o athrofydd Lloegr, yn nghyd a chyfeillion oedd gydag ef, traddododd sylwedd ei bregeth yn Seisnig; ac er fod ganddo lawer o wallau ieithyddol, a chamgymeriadau yn ei waith yn ei thraddodi, dywedai yr athraw fod yn "hyfrydwch neillduol ganddo ef a'i gyfeillion glywed a gweled fod mēr yr efengyl ganddo yn cael ei gymell i'w wrandawyr, a hyny gydag eonder a hyf-dra dibetrus." Dywed "Cefn Bethel" am dano yn y *Cenadwr Americanaid*, "Yr oedd Mr. Owens megys yn archesgob Rhesycae. Efe a fedyddiodd agos yr holl blwyfolion, ac a briododd y rhan amlaf o'r penau teuluoced; ac ni byddai angladd yn yr ardal na byddai efe yn cymeryd rhan yn y gwasanaeth." Pan oedd dyled lled drom yn aros ar ychydig ysgwyddau, efe a aeth i Lundain i gasglu at gapel Waundymerech, yn y flwyddyn 1825; ac wedi adeiladu capel Salem yn 1826, aeth drachefn yn 1827, i gasglu ato i Lundain, Le'rplw, a Manceinioa; a thrwy gymorth Undeb Cynulleidfaoel siroedd Dinbych a Fflint, tynwyd y ddyled oddiar y ddau gapel i £35. Yr oedd yn nghylch £15 yn aros ar gapel Salem hyd y flwyddyn 1843, neu 1844, pryd yr anfonodd Thomas Lloyd, Ysw., marsiandrwr o Leghorn, brawd i R. Lloyd, Ysw., Hendrefigilt, i ofyn pa faint o ddyled oedd yn aros, y talai efe hi bob hatling; ac felly y gwnaeth. Bu hyn yn llawenydd mawr, nid yn unig i'r cyfeillion yn Salem, ond hefyd i Mr. Owens; llawenydd ei galon oedd gwel-edyr yr achos da yn myned ar gynydd, yn neillduol yn yr ardaloedd lle y llafuriai. Yn y flwyddyn 1832, bu yn casglu at gapel Mostyn, yn Birmingham, Llundain, &c. Byddai yn hynod o ffyddlon yn wastad, nid yn unig yn ei gymydogeithau ei hun, ond hefyd yn ei berthynas a'r achos yn siroedd Fflint a Dinbych yn gyffredinol; ac yn wir cafodd lwyddiant helaeth yn wobwr am hyny. Os bydd gweision Duw yn ffyddlon yn eu tymor, odid na chofia eu Duw am danynt, i raddau mwy neu lai, yn y fuchedd hon, ac yn y diwedd rhydd iddynt fywyd tragwyddol. Yr oedd Mr. Owens wedi bedyddio dros 1,000 o blant, ac wedi derbyn tua 7 o aelodau bob blwyddyn am y 40 mlynedd y bu yn llafurio yn Rhesycae. Y mae hefyd amryw benau teuluoced ag y mae eu rhieni wedi bod yn blant ysgol gydag ef; derbyniodd hwy yn aelodau eglwysig, priododd hwy drachefn, a bedyddiodd amryw blant i rai o honynt. Cafodd fyw i weled y drydedd genedlaeth yn Rhesycae a Salem. Yn y flwyddyn 1830, bu farw Mrs. Owens, ei wraig gynt-

af, a bu yn weddw gydag un plentyn am o gwmpas tair blynedd, y rhai a dreuliodd mewn hiraeth trwm a digalondid,—hiraeth ar ol ei anwyl briod, yr hon a gydymdeimlai ag ef yn holl amgylchiadau crefydd, yn nghyda'r pethau perthynol i'r fuchedd hon; a digalondid wrth edrych yn mlaen ar yr amserau dyfodol a allai ei gyfarfod ef a'i unig blentyn. Modd bynag, gofalodd rhagluniaeth y nef am dano ef a'i ferch fechan, tu hwnt i'w ddysgwyliaidau, trwy ddarparu drachefn briod addas, dyner, ac ymgeleddgar iddo ef a'i blentyn tra buont byw. Ymbriddodd a'i ail wraig, Barbara Humphreys, yn mis Hydref, 1833. Wedi treulio tua 12 mlynedd gyda'u gilydd, bu farw ei unig ferch, Hydref 20, 1845, yn 25 oed, yr hyn drachefn a fu yn ergyd trwm iawn iddo, ac effeithiodd ar ei feddwl am lawer o flynyddoedd. Yn 1849, cymerodd atynt nith i Mrs. Owens, yr hon a fabwysiadwyd ganddynt. Ar y cyfan, efe a fwynhodd iechyd lled wych trwy dymor ei oes, hyd Mehefin 13, 1861, pryd y cwympodd oddiar ei ferlen wrth ddyfod o gymanfa Rhosllanerchrugog. Effeithiodd hyn arno fel y gorfu iddo roddi i fyny y weinidogaeth yn Tachwedd y flwyddyn hono. Yn y cyfyngder hwn ymddyddog yr eglwys yn Rhesycae a Salem yn garedig iawn tuag ato, trwy ei anrhegu â'r swm o £53 15s. 11c. Dyoddefodd ei holl gystudd yn dawel a dirwgnach, fel Cristion cywir yn cydnabod dwyfol law yn y cyfan a'i cyfarfu. Ystyriai fel Job, mai yr "Arglwydd a roddodd ac a gymerodd ymaith; a bendithiai ei enw am y cwbl. Y prif beth y cwyuai am dano yn ei gystudd oedd moddion gras gyda phobl Dduw. Aml y dywedai, "Yno y mae fy hyfrydwch a'm pleser i." Ymddangosai yn yr ymarferiad â gwaith ei Arglwydd fel un yn ei elfen naturiol. Cadwodd y ddyledswydd deuluaidd yn barhaus hyd y nos Werner olaf cyn ei farwolaeth, pryd yr ymadawodd a holl ofidiau corff ac ysbryd, am ddi-fyrwch a llawenydd y nef, Hydref 13, 1862. Claddwyd ef yn Nannerch y dydd Gwener canlynol, yn mynwent eglwys y plwyf. Bu Mr. Owens yn cadw ysgol ddyddiol am tua 50 o flynyddoedd. Ymddibynai ar hyn am ei gynaliaeth i raddau helaeth. Nid peth bychan ydoedd cadw ysgol i ddysgu ac enill serch plant a rhieni am gymaint o amser. Y mae gweinidogaethu hefyd yn gymeradwy a pharhaus am gynifer o flynyddoedd, yn gweunus y gwaith yn llawer iawn mwy. Yr oeddynt yn gysylltiedig gan Mr. Owens agos trwy holl dymor ei weinidogaeth; a chyflawnodd y ddau yn anrhydeddus, ac er lles i laweroedd. Yr oedd hefyd yn gyfaill calon i'r Cymdeithasau Beiblaidd a Chenadol; a bu yn ysgrifenydd manol a didwyl i'r flaenaf am lawer o flynyddoedd. Ni bu heb ei ran o ofidiau yn ei dymor gweinidogaethol, mwy nag ereill o'i frodyr yn yr un swydd; a dychon iddo weithiau gael ei feio gan rai o'i frodyr yn y weinidogaeth, am na buasai yn cydweithredu â hwy yn mhob peth; modd bynag am hyn, credwa yn ddiysgog ei fed

ef bob amser yn ymddwyn yn gydwylbodol yn ei holl ymwneud a phethau crefyddol, yn gystal a gwladol; a daeth trwy yr holl amgylchiadau a'i cyfarfu yn anrhydeddus iddo ei hun fel gweinidog, ac i'r grefydd a broffesai. Yr oedd yn bregethwr synwryol a defnyddiol; yn amcanu yn wastad at bethau o werth i'w wrandawyr ymborthi arnynt, a bucheddu dan eu hargraffiadau, a gadael y byd hwn a'u pwys arnynt. Ei olygiadau ar y Beibl oeddynt yr un a'r cyffredin o'i frodyr yn y weinidogaeth yn mhlith yr Annibynwyr, sef yr hyn a elwir "Calfiniaeth Gy-medrol." Fel hanesydd, yr oedd yn bur gyfarwydd, yn enwedig yn hanesion Anghydfurfiaeth, &c. Yr oedd ganddo fantasiau fawr i fod yn hanesydd da, oblegyd fod ei gof mor rhagorol. Cofiai sylwedd y pethau a ddarllenai. Fel gohebydd, gellir dywedyd iddo ohebu llawer a'r Parch. C. Jones, yn ysbaid yr amser o 31 o flynyddoedd y bu yn golygu y *Dysgedydd*. Derbyniai erthyglau teilwng yn fynych oddiwrth Mr. Owens, a byddent yn wastad yn gymwrth i ymddangos trwy y wasg heb nemawr newidiadau. Fel cyoeddwr ac awdwr, gallwn ddywedyd am dano, ddarfod iddo gyoeddi un o'r Holwyddoregau buddiolaf, sef "Holwyddoreg yr Ymneillduwyr Protestanaidd, gan y Parch. S. Palmer, a'i helaethu gan O. Owens, Rhesycae." Teifi hwn olygfa eang iawn ar sefyllfa Ymneillduwyr dan frenioedd a breninesau y deyrnas hon—yr anfantaision y llafuriodd yr Ymneillduwyr danynt—y dewdrd a ymddangosodd ynddynt, &c. Cynwysiad y llyfrun yw a ganlyn,—“Anerchiad y cyoeddydd at y darllenwyr; rhagdraethawd; hanes yr Anghydfurwyr mor bell ag yr aeth Palmer; parhad yr hanes gan y cyoeddwr wedi ei amser of hyd y flwyddyn 1850; rhesymau dros Ymneilldueth oddiwrth yr Eglwys Sefydledig; ansawdd a chyfansoddiad Eglwys Loegr; ei swyddogion gosodedig; ei ffurwasanaeth; ei seremoniau; tanygrifiad erthyglau; dewisiad ei gweinidogion; ei dysgyblaeth; casgliadau oddiwrth y cyfan; diddymiad y deddfau bwrdeisiol a phrawfol; ffeithiau a dygwyllyddau; taflen o'r geiriau mwyaf anadabyddus.”

OWENS, DAVID, gweinidog y Bedyddwyr yn Llanelli, sir Gaerfyrddin. Dechreuodd bregethu yn Felinfoel, o gylch y flwyddyn 1726. Bu am flynyddau yn cynorthwyo yr eglwys yn Llanyfellach ac Abertawe. Efe oedd gweinidog cyntaf yr eglwys newydd yn Llanelli. Yr oedd yn byw yn eu plith, ac wedi bod yn pregethu o gylch deng mlynedd. Yn yr hanes o weinidogion y Bedyddwyr yn Nghymru, a anfonwyd i Lundain yn y flwyddyn 1734, dywedir am David Owens:—“Ei fod wedi ei urddo, ac yn perthyn i eglwys Abertawe a Llanelli; ei fod yn wr cymeradwy a derbynol iawn yn yr eglwys, ac yn llafurus yn ei fel gweinidog yr efengyl, ac yn gofalu am ei dy ei hun.” Ymddengys ei fod wedi ei urddo ryw amser cyn i'r eglwys newydd ei ddewis yn weinidog iddi. Efe a lafuriedd yn ddiwyd a ffyddlon

am lawer o flynyddau; a phan oedd yn dechreu heneiddio a gwanhau, barnwyd yn briodol urddo dau wr ieuanc o bregethwyr cynorthwyl yn yr eglwys, er mwyn bod yn fwy o gynorthwy iddo. Nid hir wedi hyny y bu yn eu plith; ond amser ei ymddatodiad a nesaodd—gorphenodd ei waith, ac aeth i orphwys. Bu yn ddefnyddiol iawn hefyd mewn eglwysi ereill. Dywedir ei fod o ysbryd enillgar yn ei weinidogaeth, yn gystal ag yn ei ymddyddanion a'i ymddygiad. Yr oedd Duw yn ei arddel; byddai amryw yn yr eglwysi yn tystio mai trwy ei weinidogaeth ef y cawsant eu hargyoeddi. Rhoddodd esiampl dda i ereill, a harddodd yr efengyl a'r weinidogaeth. Ymadawodd a'r anialwch, ac aeth trwy yr Iorddonen, yn y flwyddyn 1765, yn 72 mlwydd oed. Claddwyd ef wrth y ty cyfarfod, ac y mae careg ar ei fedd, ar yr hon y mae y cerfiad canlynol:—"Yma y gorwedd corff y Parch. David Owens, gweinidog yr efengyl, o'r plwyf hwn, (Llanelli); yr hwn a ymadawodd a'r fuchedd hon Mehefin 19, 1765, yn 72 mlwydd oed."

OWENS, JOHN, pregethwr gyda'r Trefnyddion Calfniaidd, oedd fab i Owen Thomas, Lley, sir Gaernarfon. Ganwyd ef tua'r flwyddyn 1727. Symudodd ei rieni i sir Fflint tua'r flwyddyn 1729, i dyddyn o'r enw Mwr-cwd, plwyf Ysgeifiog. Pan oedd oddeutu 25 oed, aeth i wyl mabsant i Langwyfan, Dyffryn Clwyd; ac wrth fyned yno yr oedd yn ei fryd gael cyfle i ymddyddan a merch ieuanc, o'r enw Mary Edwards, Plas Llangwyfan, yr hon hefyd a briododd yn fuan wedi hyny. Yr oedd Mr. Rowlands, Llangeitho, yn pregethu gerllaw y noswaith hono, ac yr oedd y ferch ieuanc a hoffid ganddo wedi myned i wrando y bregeth; aeth yntau hefyd yno ar ei hol; a than y bregeth hono y tywynodd goleuni argyoeiddiad gyntaf ar ei feddwl. Ac weithian wele y ddau yn gyfiawn gerbron Duw, ac yn rhodio yn ei orchymynion. Ar ol priodi aethant i fyw i le a elwir Berthen Gron, plwyf Ysgeifiog, sir Fflint. Cyfrifid John Owens yn ddynd dichlynaidd. Arferai fyned i'r Eglwys bob Sabbath cyn ei argyoeiddiad. Ystyrid ef yn brydydd tra enwog; ac yr oedd yn wr poblogaidd yn mysg ei gydoeswyr fel un a fedrai gyfansoddi *Interludes* a'u canu. Ond yn nghanol yr holl rwysegdd hyn, dywedir ei fod yn teimlo oddiwrth anesmwythder ei gydwybod ac ymrysoniadau yr Ysbryd Glân. Yn ganlynol i'w argyoeiddiad efe a lwyf ymroddodd i fod yn eiddo yr Arglwydd. Nid hir wedi ei ddychweliad y bu heb ddechreu llefaru gair dros Ddau, sef tua'r flwyddyn 1755; a bu yn llafurio felly tuag ugain mlynedd cyn ei farwolaeth. Ar ol iddo ddechreu pregethu, un o'r moddion a ddefnyddiwyd gan ei gyd-blwyfollion i'w flino a'i ddyrusu oedd ei osod yn warcheidwad eglwys. Penderfynodd yntau, gan iddo gael ei orfodi i gymeryd y swydd, y gwasanaethai efe hi yn ffyddlon.

Felly un o'r pethau cyntaf a wnaeth oedd rhoi gorfodaeth ar yr offeiriad ddyfod i'r gwasanaeth bore y Sabbath mewn pryd. Arferai y gwr parchedig fyned i hela ar fore y Sabbath yn aml, a mynych y byddai ar ol ei amser yn dychwelyd. Yr oedd unwaith ar ol haner dydd arno yn dychwelyd, pryd yr oedd John Owens yn mysg y bobl a ddysgwyliant am dano i gyflawni y gwasanaeth. Ond gan fod y bore wedi myned heibio, ni oddefai y gwarcheidwad iddo ddarllen y *boreuol* wasanaeth, ond rhwymodd ef i ddod mewn pryd i'r gwasanaeth prydawnol; ac i barhau felly. A rhag ofn y gwarcheidwad, bu raid iddo fod yn fwy gofalus. Yr oedd John Owens unwaith gyda John Evans, o'r Bala, wedi myned i gwr o blwyf Llanfachreth, sir Feirionydd, ar fedr pregethu. Aethai rhyw nifer o gyfeillion crefyddol gyda hwynt o'r Bala. Ymddengys modd bynag, i'w bwriad ddyfod yn hysbys i'r gwrthwynebwyr cyn eu dyfodiad i'r lle, neu yn fuan wedi hyny; oblegdyd daeth torf o honyat ar warthaf y pregethwyr, a dechreusant eu baedd yn ddirugaredd. Diangodd John Evans heb nemawr niwed, trwy ei fod yn fwy gwisgi a chyflwm na neb o'r erlidwyr. Yr oeddynt yn flin am eu bod wedi eu siomi, a bygythient ymlid ar ol y "cythraul halog," fel y galwent ef, a dial arno. Yr oedd John Owens yn y cyfamser wedi syrthio i lwyg gan y driniaeth a gawsai; a thybiodd yr erlidwyr eu bod wedi ei ladd. Parodd hyn ddychryn arnynt hwythau, a diangasant ar ffwrst, gan adael y truan i ddadebru neu i farw, o'u rhan hwy, fel y dygwyddai; ac anghofiasant erlid ar ol John Evans. Wrth weled y gwaith yn llwyddo yn y Berthen Gron, ymosododd John Owens a'i frawd ar y gorchwyl o gael lle helaethach i addoli. Cafwyd tir dan amodurwym, gan foneddiges o'r enw Mrs. Lloyd, yr hon oedd perchenog y Berthen Gron. Dechreuwyd adeiladu yn y flwyddyn 1776, a gorphenwyd ef y flwyddyn ganlynol. Disgynnodd y draul, mae'n debyg, ar Mr. Owens ei hun, oddieithr yr ychydig gymorth i gludo defnyddiau ato. Pan oedd yr addoldy agos a bod yn barod, aeth Mr. Owen tua Llangeitho, prif gartref y Trefnyddion Calfniaidd y pryd hwnw, i ymfyn Mr. Rowlands, apostol Cymru, i'w agor. Dywedai wrth y saer cyn cychwyn, "Nid wyf yn dysgwyl dychwelyd yn fy ol yn fyw. Ond gweithia di dy oreu i gael y capel yn barod, gan y daw Mr. Rowlands i'w agor, hyderaf." Aeth i Langeitho, a chafodd addewid gan Mr. Rowlands i ddyfod i agor y capel. Ond wrth ddychwelyd cymerwyd ef yn glaf, a methodd cyraedd yn nes adref na Llangurig, pum milldir o Lanidloes, sir Drefaldwyn, lle y bu farw. Cymerodd hyn le yn y flwyddyn 1776. Dygwyd ei gorff i'w gladdu i fynwent Ysgeifiog, ei blwyf ei hun. Ymddangosai wrth y dyria luosog a daeth yn nghyd i'w angladd, fod iddo barch mawr yn ei artref, er mor erledigaethus oedd y tymor. Dywedir fod yr orymdaith yn cyraedd oddeutu milltir a haner o flodd.

OWEN, CADWALADR, Dolyddalen, gweinidog gyda'r Trefnyddion Calfnaid yn sir Feirionydd, a anwyd yn y flwyddyn 1793. Bu farw Mai 24, 1856, yn 63 mlwydd oed, wedi bod yn pregethu'r efengyl oddeutu 30 o flynyddoedd; ac wedi bod yn weinidog urddedig am 23 o flynyddoedd; a gwasanaethodd ei swydd gyda chymeradwyaeth mawr. Yr oedd yn achwyn er ys tro o herwydd gwendid corfforol a difyng treulid ymborth. Bu yn pregethu yn Le'r pwl, Manceinion, a manau ereill, mor ddiweddar a Mawrth ac Ebrill; ond yr oedd yn cwyno y pryd hwnw. Y tro diweddar y pregethodd oedd yn Nolyddalen, y Sabbath cyntaf yn Mai. Testun y brogeth hono oedd, "A maddeu i ni ein dyledion." Sylwai mai ymadrodd melus oedd y geiriau "A maddeu. Dyma y gair fydd gan y Cristion pan yn wynebu glyn cysgod angeu. Bydd yn sibrdw hwn mewn ochenaidd, pan yn rhywan i dori geiriau. Fe rydd ochenaidd trwy y gwendid mawr, a dyma a fydd, 'A maddeu.'" Wedi hyny cwynai fwy iwy o herwydd anhreulid y cylla; ac yn mhen ychydig ymddangosai fod y cryd cymalau arno. Ymfynodd ag amryw feddygon, ond yn gwbl ofer. Gwaelu yr oedd yn feunyddiol; ond yr oedd yn codi o'i wely bob dydd hyd ei farwolaeth. Yn ei holl wendid yr oedd yn dangos pryder mawr yn nglylch ei gyoeddiadau. Nid oedd yn galw ond un cyoeddiad yn ol, sef yr un y Sabbath nesaf, gan obeithio y buasai yn alluog i fyned erbyn yr ail; ond galw yn ol yr oll fu raid. Yn ei oriau olaf dyweiai ei fod yn cael pleser mawr yn y darn o'i bregeth olaf ar faddeuant. "Er nad wyf yn ymddiried dim yn fy hen bregethau," meddai, "y mae y gair hwnw yn felus iawn genyf, 'A maddeu.' Dyma fy llais inau mewn ochenaidd heno, 'A maddeu.'" Ar ddydd ei angladd ymgynullodd tyrfa lusoog o wahanol ardaloedd i hebrwng ei gorff i'w fedd. Gwasanaethodd ar yr achlysur y Parchedigion Roberts, Llanrwt; a Davies, Penmachno. Yna aed yn araf o'r ty i'r llan, dan ganu penillion priodol. Darllenwyd y gwasanaeth angladdol gan beriglor y plwyf.

OWEN, CHARLES, D.D., oedd frawd ieuangaf y Parch. James Owen, o'r Amwythig, a'i fywgraffydd. Bu tua haner canrif yn weinidog yr eglwys Bresbyteriaidd yn Warrington; yr oedd hefyd yn athraw coleg yno. Heblaw cyoeddi a gorphen rhyw weithiau ag oedd wedi eu gadael gan ei frawd mewn ysgrifen, efe hefyd a ysgrifennodd hanes bywyd ei frawd; amryw dreithodau dadleuol; yn nghyd a chyfrol werthfawr a elwid "The Wonders of Redeeming Love." Bu farw mewn henaint teg ddechreu y flwyddyn 1746.

OWEN, DAFYDD, gweinidog yr Annibynwyr yn Henllan, sir Gaerfyrddin, oedd frawd henaf y Parch. James Owen, Amythig, Ganwyd ef yn y Bryn, plwyf Abernant, yn yr un sir, yn y flwyddyn 1651. Nid oes dim o'i hanes boreuol yn ein meddiant, megys ei ddygiad i fyny, ei ddysegeidiaeth, cymeriad ei weinidogaeth, &c. Yn y flwyddyn 1696,

urddwyd ef yn weinidog yr eglwys yn Nghefnarthan, (y flwyddyn cyn adeiladu capel Henllan gyntaf.) Er na wyddom ond ychydig o'i hanes ef, eto y mae y niwl a'r tywyllwch a orchuddiai hanes eglwys Henllan, yn diflanu yn ystod ei dymor gweini-dogaethol. Yr hyn a ddygodd eglwys Henllan i sylw a hynodrwydd, oedd y ddadl boeth a hirfaith a fu ynddi am flynyddau y pryd hwnw. Parhaodd y ddadl am dair blynedd, sef o'r flwyddyn 1707 hyd ddiwedd y flwyddyn 1710, yn ei nerth a'i phoethder, pan y bu agos i'r eglwys gael ei llwyr ddi-fodi, a chafodd eglwys y gymydogath deimlo yn fawr yn yr amgylchiad galarus. Testun y ddadl oedd athrawiaeth, a dysgyblaeth eglwysig. Yr oedd eglwys Henllan yn Henaduriaethol o ran ei chyfansoddiad yr amser hwnw. Rhaid i'r fath gyfansoddiad eglwysig effeithio, nid yn unig ar y ddysgyblaeth, ond hefyd ar yr athrawiaeth a brogethir; oblegyd y mae Henaduriaeth yn amddifadu y bobl o'u rhyddid i faru pa athrawiaeth a wrandawant; ond rhwymir hwynt i wrando a derbyn yr hyn a drefnir iddynt gan yr henaduriaid. Bu Mr. D. Owen farw Hydref 7, 1710, yn 59 mlwydd oed, wedi bod yn weinidog yr eglwys Henllan am 14 o flynyddau.

OWEN, JEREMI, gweinidog yr Annibynwyr oedd yn fab i'r Parch. David Owen, Pwllhwyaid, gweinidog yr efengyl yn Henllan. Blin genym nad allem gael hanes holaethach i'w rhoddi am y gwr onwog a dysgedig hwn. Ymddengys iddo gael ei ddwyn i fyny mewn dysgeidiaeth o dan ofal ei ewythr, y Parch. James Owen, yn yr Amwythig; ac ar farwolaeth ei dad yn y flwyddyn 1710, cafodd ei urddo yn weinidog ar ol ei dad; ond ni bu ei arosiad yn dros bedair neu bum mlynedd. Nis gwyddom yr achos o'i ymadawiad, clywsom mai rhyw annoethineb ynddo ei hun ydoedd. Yn ei atebiad i Mr. Matthias Maurice, cyfeiria at ei ollyngod. Beth bynag oedd yr achos o hono, y mae yn rhyddhau yr eglwys o unrhyw fiai yn y mater, ac yn priodoli yr oll iddo ei hun. Yn y flwyddyn 1727, yr oedd yn Barnet, yn sir Henffordd, ac yn 1746 yr oedd yn Rochdale, yn Lancashire. Dyma yr oll a wyddom o'i hanes; methasom gael hanes pa bryd y ganwyd ef, pa bryd na phle y bu farw. Yr oedd yn un o'r dynion mwyaf talentog. Heblaw y nodiadau a nodasom yn barod am Mr. M. Maurice, ar gyfrif y ddadl yn Henllan, yn amser ei dad, efe a gyoeddodd hefyd yn 1733, draethawd ar-dderchog yn y iaith Gymreig, ar Ddyledswydd yr eglwys i weddio dros eu gweini-dogion. Efe a gyoeddodd amryw draethodau yn y iaith Seisnig hefyd, yn mhlith ereill bregeth angladd i'w ewythr, Dr. Charles Owen, a brogethodd yn Warrington, Chwefror 23ain, 1746.

OWENS, DANIEL E., Carmel, sir Fynwy. Cafodd ei eni Tachwedd 23ain, 1803, yn Nhrefraeth, sir Benfro. Ei rieni, oeddynt ddynion duwiol, ac yn ol eu sefyllfa

o gymeriad parchus gan bawb a'u hadwaenai, yn aelodau eglwysig yn mhllith yr Annibyn-wyr. Buan y deallwyd nad oedd Mr. Owons o gyfansoddiad cryf o ran ei gorff, ac nad oedd yn debyg y buasai yn hir-hoedlog ar y ddacar; a thra bu efe yn y byd cafodd ei fynych boeni gan y dychlamiad neu galon-gur (*palpitation*). Bu gofal mawr am hyfforddi ei feddwl yn mbethau Duw pan oedd yn faban, ac efe a ddangosodd yn foreu ei fod yn meddu ar alluoedd tra bywiog ac eang. Yr ydoedd yn medru darllen ei Feibl yn Gymraeg a Seisneg pan yn bum mlwydd oed. Byddai gweddiau a chynghorion ei rieni yn cael argraffiadau tra neillduol ar ei feddwl y pryd hwn, ac wrth yr hanes a adawodd mewn ysgrif ar ei ol, yr ydym yn deall y byddai efe yn wylo yn aml wrth wrando y gair; ond nid yw yn rhoddi un hanes neillduol am awdurdod gadwedigol y gair ar ei feddwl hyd nes ydoedd tua naw mlwydd oed, pan trwy Ragluniaeth dirion yr Arglwydd, yr arwiniwyd ef i wrando pregeth ar adenedigaeth yr hon a brogethwyd yn Nhreffraeth, mewn cyfarfod misol gan un o'n brodyr y Bedyddwyr; ac wrth wrando ar y llefarwr yn egluro natur y cyfnewidiad grasol hwnw, yn nghyda thrueni y rhai oedd yn ymddifad o hono, yr oedd ef fel pe buasai yn gweled ei drueni yn argraffedig ar y pared o'i flaen, ac yr oedd yn moddwl fod pawb yn y lle yn sylwi arno, a bod uffern megys yn barod i'w lyncu. Aeth adref a'i galon yn friw; trodd i'w Feibl, ond nis cafodd un cysur y tro hwnw. Yn dra buan wedi hyn cafodd ei ddal dros chwe mis gan gystudd caled iawn, a'i feddwl yn dra thralloeddig hyd nes dechreuodd wolla, pan y gofnodd am y Ceibl; ac wrth ddarllen am ddyoddefaint y Ceidwad bendigedig, yn y seithfed ar hugain o Fathew, tywynodd goleuni yr efongyl i'w feddwl, gorlifodd gorfoledd annhraothadwy i'w fynwes, hyd onid oedd ei deimladau yn mron a'i orchfygu; gwelodd mai trwy ffydd yn Nghrist yr oedd pechadur ouog yn cael ei gyfiawnhau ger bron Duw; trodd at yr Arglwydd mewn gweddi am iddo roddi y cyfryw ffydd iddo yntau. Yn yr amser yma yr amlygodd i'w fam oi fod yn mawr chwonych cyflwyno ei hun i'r Arglwydd ac i'w bobl, yr hwn newydd a dderbyniwyd gyda llawer o ddagrau, diolchgarwch, a dychryn. Pan hysbyswyd hyn i'r brodyr, deanthant ato i ymddyddan ag ef. Ac wedi iddo gryfhau o'i gystudd a chael prawf boddlongar o hono gan yr eglwys, derbyniwyd of yn aelod rhoelaidd i'w plith; rhoddodd y Parch. H. George ddoheulaw cymdeithas iddo yn y flwyddyn 1813, pan oedd yn ddeg oed. Yr oeddi y pryd hwn yn fychan o gorffolaeth, ond o feddwl tra eang. Yn fuan ar ol hyn syrthiodd i oorfelgarwch a gwrthgiliad ysbyrd; ond er oi wendid, ac er deniadau ei ysfodion, cafodd ei gadw rhag dianrhydeddu ei broffes mewn gair na gweithred. Anogwyd ef y pryd hwn i arfer ei ddawn mewn gweddi, ac yn y darluniad y mae yn roddi o'i deiml-

adau, y mae yn eglur eu bod yn dra isel, ac mai gauaf oedd hi arno y pryd hwn; ac hyny y mae yn canmol ei hen dadau, fel y gailw ef hwynt, fod eu tynerwch yn fawr tuag ato ef. Gan ei fod yn egwan o gorff barnwyd nas gallasai ganlyn oelfydddy ei dad, sef saer coed. Pan oedd yn ddeuddeg oed rhoddwyd ef dan ofal un o'r brodyr crefyddol yn y lle i'w ddysgu yn grydd; ond yn mhen ychydig amser dangoswyd gan ei Dad nefol, trwy ei gynysgaeddu a dawn, deall, a sobrwydd duwiol, yn nghyda myfyrdodau treiddgar, ie, dangosodd Duw trwy ei ras, ei fod wedi ei fwrriadu i waith anfeidrol mwy ei bwys a'i ganlyniadau. Yn y flwyddyn 1817, oymellwyd ef gan yr eglwys i arfer ei ddawn i lefaru yn y cyfarfodydd gweddi yn eu plith pan yn 14 oed, ac o herwydd bychandra ei gorff, ei ieuentyd, helaethrwydd ei ddawn a'i wybodaeth, cryfdwr ei lais, yn nghyda'i neillduol sobrwydd, cynyddodd ei boblogrwydd nes byddai yn gorffod llefaru yn aml ar y maes, yr hyn a fu o ganlyniad niweidiol iddo. Yn gynar yn y flwyddyn 1819 daeth i ymweled ag ewythr yn sir Aberteifi, a thrwy neillduol Ragluniaeth Duw cymerwyd sylw neillduol o hono gan foneddiges o'r ardal hono, a thrwy ei chynngor a'i chymorth hi anfonwyd ef i Gaerfyrddin, i'r ysgol ramadegol dan ofal y Parch. Mr. Peter, lle yr ymroddodd i ddysgu, gydag awydd mawr. Bu yno mewn cymeriad neillduol gan foneddigion a chyffroddin, a byddent yn ei gymeryd of allan ar y Sabbath yn eu cerbydau, i bregethu yn yr addoldai oddiamgylch i'r dref. Byddai yn cael ei alw y pryd hwn, y "Pregethwr Bach," "Rhyfodod Cymru," "*Spencer of Wales*," &c. Ond yn y gauaf, y flwyddyn 1820, pan yn myned o Gaerfyrddin i bregethu dros y Sabbath, o herwydd yr eira a gerwindob yr hin, ac yntau o gorff gwanaidd, effoithiodd yr anwyd mor boll ag y trodd yn glefyd trwm iawn arno, fel y barnodd y meddyg oedd yn gwasanaethu iddo nad oedd un gobaiith am ei fywyd. Dygwyd ef yn yr agwedd hono mewn cerbyd o Gaerfyrddin i'r Drowen, lle bu yn gorwedd amser hir, a lle cafodd ymgolodd nid bychan gan Mrs. Evans, ac wrth weled oi ymddygiad tawol dan alluog law Duw, cylymodd ei serohiadau ag ef yn i'w nag eriodd o'r blaen. Wedi hyn gwelodd yr Arglwydd yn dda ei adforyd o'i gystudd caled, daeth yn ddigon cryf i ddychwelyd at ei rieni i Dreffraeth; lle y bu yn aros mewn sefyllfa o wendid, er yn graddol gryfhau, hyd ddechreu y flwyddyn 1822. Pan anfonwyd ef i'r ysgol ramadegol, dan ofal y Parch. Mr. Phillips, Neuaddlwyd, lle yr ymroddodd i ddysgu a'i holl ogni hyd Mehefin, 1824; treuliodd yr ysbaid hwn o amser yn hyfryd iawn, yr oedd yn gysurus o ran ei ysgol, ei loty, a'i gydletywr. Mynych y byddai yn son am y Cae Haidd, ac am gynghorion duwiol a thynerwch neillduol Gwenllian iddo pan oedd yn lletya yno; ac am y Parch. Eliacim Shadrach, ei gydletywr, a buont yn gyfoillion neillduol hyd ddydd ei farwolaeth. Yn

Mai yr 17eg, 1822, dechreuodd gadw dydd-lyfr, lle y gwelir ei sylw neillduol ar ymddygiadau yr Arglwydd tuag ato yn ei ragluniaeth a'i ras; y wyladwriaeth fanol oedd ganddo ar ei galon, ac mor ofalus yr oedd yn trefnu a threulio ei amser. Pan y gadawodd yr ysgol yr oedd yn dra hyddyag yn y Seisneg, y Lladin, a'r Groeg, ac yn ysgrifenydd da, ac yn medru ar radd o ddawn prydyddol yn Gymraeg a Seisneg. Gadawodd yr ysgol yn nechreu Mehefin, ac aeth i Carmel ar gais y brodyr yno. Ar y 10 o Orphenaf, cafodd alwad reolaidd gan yr eglwys hono. Treuliodd y dydd diweddaf o Awst mewn myfyrdod a gweddi; ymgyfmodd a'r Arglwydd yn y modd mwyaf difrifol, a chyflwynodd ei hun i'w wasanaeth hyd ei fodd. Y 1af a'r 2il o Fedi cafodd ei neillduo i holl waith y weinidogaeth. Yn fuan ar ol hyny, tua diwedd y flwyddyn 1826, ysgrifennodd reolau iddo ei hun pa fodd i drefnu a defnyddio ei amser i fyfyrto, i bregethu, ac i weddio. Hyn a fu yn foddion neillduol iddo i gynyddu mewn dawn, medr, a defnyddioldeb. Pryd hwn hefyd ysgrifennodd enwau yr holl aelodau oedd tan ei ofal, eu trigfanau, a'u galwedigaethau, yn nghyda nodweddiau lled helaeth ar gymeriad amryw o honynt. Gofalai yn neillduol am ymddwyn yn weddus yn eu teuluoedd. Aeth yn mlaen yn llwyddianus gyda'i waith hyd Mai, 1826, pan ar daith o gycoeddiadau i gymanfa Llanedi, ac oddiyno i ymweled a'i berthynasau. Cafodd rwyddineb mawr, ac arwyddion o wenau gwynb yr Arglwydd, hyd oni ddaeth i'r Drefen, ar yr 20fed o Fehefin, pan nad oedd neb yn meddwl fod ei haul mor agos i fyned tan gwmwl. Wrth lefaru y noson hono cafodd ddyrnod ysgafn o'r parlys; ond gorphenodd yr oedfa heb i neb ddeall fod dim arno. Ar y 29ain, cymereodd cyfnewidiad mor fawr le yn nghyfansoddiad ei gorff; dyma'r dydd y cafodd ddyrnod mor gadarn o'r parlys fel ag y bu yn fud a dideimlad dros naw diwrnod, a'i gyfeillion yn dysgwyl yr anadliad olaf bob awr; ond o drugaredd yr Arglwydd efe a gafodd ei leferydd drachefn, a chryfaodd ei gof yn raddol gyda'i gorff, ond nid i'r cryfdwr oedd o'r blaen. Bu yn gorwedd yn hir yn Nhrewen, a chafodd bob ymgeledd a allasai meddychon a chyfeillion wneud iddo. Derbyniodd garedigrwydd nid bychan oddiwrth bobl ei ofal; ni esgeuluswyd dim o hono mewn un modd gan yr eglwys dyner a chydwybodol hono. Bu amryw o honynt yn ymweled ag ef er pelled y ffordd; talasant arian ei weinidogaeth bob mis yn rheolaidd. Gwnaeth y gwrandawyr cyffredin a hwythau, fe lawer o honynt o'u dwfn dlodi, £20 o gaegliad i'w gynorthwyo i dalu i'r meddychon, a phob traul arall. Gwnaed gweddi daer drosto ddydd a nos, am i'r Arglwydd ei adferyd yn ol iddynt drachefn. Bu Mr. Owens yn analluog i gyflawni un rhan o waith y weinidogaeth hyd yr 20fed o Dachwedd, 1827. Dychwelodd yn ei ol y pryd hwn i dŷ ei serchog letywr, Mr. Joseph Neidham.

O'r amser hwn hyd Ebrill, 1828, bu yn llafurio gyda mesur o rwyddineb a llwyddiant yn mhlith pobl ei ofal, ac mewn manau ereill, hyd nes daeth drachefn i ymweled a'i fam a'i frodyr, a'i chwiorydd. Daeth yno nos Iau mor iach ag arferol, gweddiodd gyda'r teulu y nos hono a boreu dranoeth; ond yn hwy'r nos Wener, pan oedd ei frawd John ar wedd yn y teulu, cafodd ddyrnod chwerw iawn o'r parlys, fel y bu yn fud dros ddeuddeg awr. Rhoddodd hyn derfyn ar ei ddefnyddioldeb cyoeddus. Bu gartref gyda'i fam yn wael ac eiddol hyd ddechreu Hydref, 1828. Yr oedd yr eglwys yn dra gofidus yn ei gylch yr amser hwn, ac yn mawr chwenych ei weled, gan obeithio y buasai y daith yn llesol iddo; o ganlyniad penderfynodd ymweled a hwynt unwaith drachefn. Aeth a'i chwaer gydag ef mewn cerbyd o Gaerfyrddin, a daethant i dŷ Mr. Neidham ar y 9fed o Hydref. Ond ni wnaeth y daith hon ddim llesad iddo, a bu yn farw mewn llewyg dros oddeutu haner awr y prydawn hnuw. Wedi aros yno ddau fis gyda'i gyfeillion, a chyfranogi o'u cariad gwresocaf a'u tynerwch mwyaf, barnwyd mai gwell oedd iddo ddychwelyd yn ol i fynwes ei fam. Fel hyn ffarwelodd a phobl ei ofal, gyda llawer o ddagrau a thristwch o'r ddau du, hyd y dydd mawr pan ddalo y Penbucail i'w casglu ato ei hun. Bu gartref gyda'i fam yn wael o gorff ac ysbryd, ond yn gwbl dawel a boddlon i drefnu yr Arglwydd, a'i ymddiried yn hollol ynddo fel Duw'r gras. Parhaodd fel hyn hyd ddiwedd y flwyddyn 1829; yna cafodd ergyd gan y parlys drachefn, yr hwn a roddodd derfyn i'w fywyd gofidus dan haul, ar y 4ydd o Ionawr, 1830, yn 27 oed.

OWEN GWYNEDD, yn ol pob tebygolrwydd, a aned tua therfyn yr unfed ganrif ar ddeg. Ei dad, Gruffydd ab Cynan, fu y moddion (trwy iddo orchfygu y gorneswr Trahaiarn), o ddychwelyd yr arglwyddiaeth i'r linach gyfreithlon. Daliodd Gruffydd ei iawnderau am bumtheg mlynedd a deugain; ac er iddo ar ei gychwyniad cyntaf fod yn lled aifwyddianus, eto, tua diwedd ei oes, buddugoliaethai ar ei holl elynion, ac am ryw ysbaid a yrodd yr holl Seison ar ffo o'i diriogaethau. Owen ei fab a ddygwyd i fyny o'i febyd mewn hyniau milwraidd, yr hyn oedd angenrheidiol anheggorol i dywysogion yn y dyddiau terfysgled hyny. Herwydd yr ydym yn cael ei fod yn ngwasanaeth ei dad yn y flwyddyn 1121, ac mewn cysylltiad a'i frawd Cadwallon, yn gwneuthur ymgyrch yn erbyn Meredydd ab Bleddyn, Tywysog Powys, er adenill rhai tiriogaethau yn ol i feddiant rhai o neiaint Gruffydd. Y ddau dywysog ieuanc a lwyddasant er cyflawni arch eu tad, ac a arnheithiasant drefedigaethau Meredydd. Canlynwyd marwol-aeth Rhys ab Tewdwr ag annhrefn fawr; oblegyd byddai y penderfion naill ai yn ymladd a'u gilydd, neu mewn rhyfel a'r Normaniaid, y rhai a ddygwyd i'r wlad gan Iestyn ab Gwrgant. Dygwyddodd damwain yn y flwyddyn 1106, er mwyhau y terfysg-

oedd. Gorfiodd y mor dros ranau o Holand, ac amryw o drigolion yr iseldiroedd a orfuant ymddeol, er preswyllo yn mha le bynag y ceffynt le; ac amryw a ddaethant drosoedd i Loegr, i erfyn am breswylfeydd gan Harri I. Harri a gofeidiodd y cyfeusdra, ac a yrodd y Fflemiaid i barthau goreu sir Benfro, a bu yr estroniaid yn gynorthawyon mawr i'r brenin, ac yn ddrain am oesau yn ystlysau y Cymry. Dyma sefyllfa pethau yn Neheudir Cymru tua'r flwyddyn 1136, pan yr hwyliodd dau fab Gruffydd ab Cynan eu byddinoedd i'r wlad, er ymlid yr estroniaid ymraith. Wedi eu dyfod, gan lywyddu byddin gref, i sir Ceredigion, llwyddasant i gymeryd amrywiol o gestyll y barwniaid Normanaidd; ac wedi i amrai o bendeffigion Cymru ymgysylltu a hwynt, ymdaenasant dros y wlad, gan wasgaru difrod yn mhob bro y cyniweirient drwyddi. Ond oblegyd rhyw achos anhysbys ar hyn o bryd, dychwelasant yn ol i Wynedd, heb gyflawni yr amcan bwriadol o ymlid yr estroniaid o Ddyfed, ond yr oedd ganddynt ysbail fawr. Daethant yr un flwyddyn i'r Deheudir, a chanddynt chwe mil o wyr traed, a dwy fil o wyr meirch, a thrwy gydymdrechiad mawrion y wlad, darostyngasant y gelyn hyd at furiau castell Aberteifi. Pan yr oedd Owen a'i gydryfelwyr yn medi llwyddiant fel hyn, dychrynodd y llywydd Seisnig yr Aberteifi i raddau mawr iawn, ac a gynullodd yr holl Seison, y Normaniaid, a'r Fflemiaid yn nghyd, er rhoddi cad i Owen Gwynedd ar ei ddyfodiad i Aberteifi. Gwyr Gwynedd a'u cyfarfuant; ac ar ol ymladd dewr, ac ymdrechu yn galed o'r ddau tu, gorfu i'r llywydd Seisnig ffoi, a gadael y maes i'r buddugoliaethwyr, yn nghyda thair mil o laddedigion. Effaith y frwydr hon fu deoliad yr estroniaid o'r wlad, a gosod y meddianwyr Cymreig yn eu trefedigaethau eu hunain. Owen a'i frawd wedi hyn a ddychwelasant yn ol i'w gwlad eu hunain, mewn anrhydedd a gorfoledd mawr. Y flwyddyn ar ol hyn bu Gruffydd ab Cynan farw, ac Owen ei fab henaf a osodwyd ar orsedd Gwynedd; ac felly fe gafodd faes helaethach yn awr i'w athrylith, ac i ddangos ei orchestion. Can gynted y bu farw ei dad, ymwelodd Owen y drydedd waith a'r Deheudir, mewn cysylltiad a'i frodyr. Y tro hwn fe ddinystriodd gastell Caerfyrddin, yn nghyd ag amddiffynfeydd Normanaidd ereill, ac yna a ddychwelodd i'w wlad enedigol. Am flnyddau wedi hyn, nid oes ond ychydig o hanes Owen i'w gael; ond gellir barnu oddiwrth ei ymddygiadau cyn a chwedi, nad ydoedd yn llonydd. Ond yn y flwyddyn 1142, yr ydym yn ei gael eto mewn arfau, ond oddiar achlysur teuluaid, y rhai yn aml yn y dyddiau boreuol hyn a roddent y dywysogaeth mewn goddaith. Ei frawd Cadwaladr, yr hwn oedd mewn meddiant o rai tiriogaethau yn y Deheubarth, mewn rhyw amrafael a'i frawd Anarawd, a achosodd ei farwolaeth, naill ai trwy ei ddwy-law ei hun, neu trwy offerynliaeth rhyw un arall. Can gynted y cyraeddodd y newydd

hwn Owen, penderfynodd ddial ei frawd ar Cadwaladr. Felly, gyda'i fab Hywel, efe a ymruthrodd i diriogaeth Cadwaladr, yn mha le y gwnaeth y difrod mwyaf trychinebus; ac i goroni ei fuddugoliaeth, rhoddodd gastell Aberystwyth ar dân. Cadwaladr wedi ei wneuthur yn hysbys o amcan Owen, a ffordd i'r Iwerddon, ac a ddarbwyllodd, trwy addewidion teg, a geiriau denu, amrai o'r Gwyddelod i ymrestru dan ei luman. Wedi cael o hono ryw nifer o Wyddelod, dychwelodd i Gymru, a glaniodd yn Abermenai, sir Gaernarfon. Ond wedi i'r ddwy fyddin ymgysylltu, ymbeddychodd y ddau frawd, yr hyn a achosodd i'r Gwyddelod ffromi, a Chadwaladr a roddes iddynt ddwy fil o anifeiliaid, yn nghyd ag arhegion ereill. Ond yn eu gwaith yn dychwelyd yn ol i'w gwlad eu hunain, ymruthrodd Owen arnynt, ac a'u rhifodd i'r cleddyf, ac a'u hysbelliodd o'u holl feddianau. Yr oedd y Seison o bryd i bryd, wedi ymsefydlu ar gyffiniau Cymru, yn neillduol Gwynedd, ac wedi adeiladu amrywiol gestyll; ac yn eu plith yr oedd castell y Wyddgrug, yn Nghâl-lestr, yn un o'r rhai cadarnaf. Y rhai hyn oeddynt neillduol ofidus i'r Cymry; oblegyd o honnynt yr ymruthrai y gelyn allan, ac a ddifrodai y wlad oddiamgylch. Yn y flwyddyn 1146, meddianwyr y castell hwn a ysbeiliasant ac a ddifrodasant yn ysgeler; yr hyn a gynryfodd Owen i'r penderfyniad o ddinystrio y castell hwn er pob gwrthwynebiadau. Efe a'i bobl a'i gwarchaasant; ac wedi hir ymladd, dymchwelodd ef i'r llawr, a chynifer o'r gwarchawdlu a ddiangasant rhag y cleddyf, a wnaed yn garcharorion. Y Seison, er ymddial ar Owen a benderfynasant atal ei rwyg, a'i lwy'r ddarostwng; ac yn y flwyddyn 1149, Bandulph, Iarll Caerlleon Gawr, a lywyddodd fyddin gref yn erbyn Owen, ac a wnaeth gynghrair a Madog ab Meredith, tywysog Powys, yr hwn yn eiddigeddus o herwydd llwyddiant Owen, a ymunodd a Bandulph. Pan ddaeth y galluoedd hyn i Gallestr, ymgysylltu Owen a hwynt, nid yn nepell o dref Ffaint, ac a'u dymchwelodd yn hollol, fel na adawodd ond ychydig i ddychwelyd yn ol i Gaer i adrodd y gelanedd. Fel hyn y gwaredwyd Cymru unwaith yn rhagor oddiwrth beryglon y gelyn, ac, oni buasai yr ysbryd drygionus oedd o hyd yn cyniwa'r i'w gorphwysfa gartrefol, gallasai prydawn teyrnasiad Owen fod yn un o daweilwch digwmwl. Yr unig ddygwyddiad gwiw-gofus arall a hynododd yria y pensaeth hwn, oedd enilliad castell Rhuddlan, yr hwn a barhasai yn nwyllaw y Seison fyth er amser ymgyrch cyntaf Harri. Ond, mor gadarn oedd y gwarchawdlu, ac mor gyndyn yr amddiffyniad a wnaed, fel na bu unol-luoedd Owen a Rhys yn alluog i gyflawni eu gwrth-ddrych nes ar ol gwarchae arno am dri mis. At y llwyddiant hwn hwy a ychwanegasant ddarostyngiad amddiffynfa arall yn y gymydogiaeth, yr hyn, ymddengys, a gwbl orphenodd eu buddugoliaeth ar y Seison, y rhai oeddynt yn

awr wedi ou hollol ddiletya o'u gorfod-aethau yn Ngwynedd. Yr oedd teyrnasiad ac einioes Owen yn awr yn tynu yn agos at eu terfyn. Ni orfucheddodd efe y fuddug-olaeth olaf hon ond tair blynedd, a bu farw yn y flwyddyn 1169, gan adael y wlad yn y fath gyflwr o dawelwch ag na phrofasai ond anfynych o'r blaen, ac nad oedd yn awr wedi oi harfaethu i'w fwynhau yn hir. Efe a arferasai ei awdurdod pen-arglwyddiaethol ar Wynedd am 32 o flynyddoedd, yn ystod pa amser maith ni phroffodd of bron unwaith aflwyddiant yn oi anturiaethau; ac yr oedd yr onwgrwydd a adawodd efe, megys yn ei lythyr cymun i'w wlad, yr un hwnw o eiddo un o'i thywysogion mwyaf dewr a llwyddianus. Ei blant, gan gynnwys y rhai ag oeddnt anghyfreithlon, yn gystal a'r rhai hynny a anwyd iddo o'i wraig briod oeddnt yn lluosog. Y mae yr hanesyddion Cymreig wedi cadw enwau ugain o honnt; ac o'r rhai hyn, dywedir i 17 oroesi eu tad. Rhoddwyd gweddillion daearol Owon yn nghadw yn Eglwys esgobol Bangor, yn sir Gaernarfon. Ond nid oedd doniau milwraidd a theilyngdod cyoeddus Owen yn gwnenthur i fyny ei unig ganmoliaeth. Y mae efe yn sefyll yn onwog yn mysg llywodraethwyr Cymru am y gefnogaeth a roddodd i'r rhai a gysegasant eu hunain i'r awen. Er na foddwn un dystiolaeth hanesol a chyfeiriol at y pwnc hwn, eto nid yw nifer y beirdd a ffoeuanasant yn ystod oi amser ef, a'r iaith wrosog o foliant, yn mha un y clodforir of ganddynt, hyd yn nod yn y darnau sydd eto i'w cael, yn gadael dim amheuaeth mewn perthynas i'r gwirionedd hwn. A gollir ei ystyried fel cadarnhad o'r haoriad hwn, i un o'i feibion ef, fel y sylwyd eisoes yn ddamweiniol ymddygleirio yn mhlith y frawldoliaeth ddoniol hon. Pa beth bynag, ynte, a allasai fod colladau anianol Owen Gwynedd, i ba ormodedd bynag y gallasai effaith amgylchiadau neillduol ei hudo, rhaid ei ystyried of fyth fel un o'r cymeriadau mwyaf ardderchog yn Nghymru, yn ystod amser ei hannibyniaeth. Ac fel gwrthwynebydd llwyddianus o fwriadau rhyfelgar y Seison, ni fodd ef un cymar yn hanes ei wlad.

OWEN, LEWIS, awdwr bagad o gyfan-soddiadau yn erbyn yr Iesuaid (Jesuits) ydoedd frodor o Feirionydd. Derbyniwyd ef i goleg Christ Church, Rydychain, yn 1590, ac efe yn 18 mlwydd oed; ond ymadawodd a'r athrofa heb un graddiad. Wedi hynny efe a deithiodd lawer trwy wahanol wledydd y cyfandir, a chan aros am ryw hyd yn Ysbaen, efe a ymunodd a chymdeithas o Jesuaid yn Valladolid, lle y bu yn aros yn sylwedydd cywraim a manylgraff yn eu plith. O'r diwedd, wedi ei lwyri foddloni gyda golwg ar eu cynllwynion, fel o amcan gwladyddol yn hytrach na chrefyddol, efe a ddaeth yn elyn chwerau yn eu herbyn. Y cyntaf o'i gynyrchion yn eu herbyn a elwid, "The running Register—recording a true relation of the state of the English colleges,

seminaries, and cloysters in all foreign parts, together with a brief discourse of the lives, practices, &c., of English Monks, Friars, Jesuits, &c. London, 1626, 4to." Canlynwyd hwn gan un arall o'r enw, "The unmasking of all popish Monks, Friars, and Jesuits. Or a Treatise of their Genealogy, Beginnings, Proceedings, and present State, &c. London, 1648, 4to." Y nesaf oedd, "Speculum Jesuiticum, or The Jesuits' Looking-glass, wherein they may behold Ignatius (their patron), his progress, their own pilgrimage, his life, their beginning, &c. London, 1629, 4to." Trachefn cyoeddodd "A true Catalogue of all their colleges, &c., and a true number of the fellows of their society." Mae hwn, yn nghyda'r "Speculum Jesuiticum," yn argraffedig yn niwedd yr "Europæ Speculum, 1629," o waith Syr Edwin Sandys. Bu farw Lewis Owen ryw faint wedi'r flwyddyn 1629. (*Wood's Athen. Oxon.*)

OWEN, LEWIS, DR., neu Owen Lewis, canys ysgrifenis ef yn y ddaau ddull, ydoedd esgob Cassano, ac yn fab i berchen tir parchus yn mhlwyf Llanfeirian, Môn, lle y ganwyd ef yn 1533. Dygwyd ef i fyny yn ysgol Caerwnt, (*Winchester*.) ac a wnaud yn gymrawd parhaus o Goleg Newydd Rhydychain yn 1553. Yn 1558 graddiwyd ef yn B.C.L., ac a wnaeth gynydd pollaach yn y gelfyddyd hono, gyda bwriad i fynydd rhagddo; oithar gan nas goddefai ei dybiau crefyddol iddo wneud felly, efe a adawodd yr athrofa tua'r flwyddyn 1561, er na chyoeddwyd ei gymrodoriaeth yn wag hyd 1563; ac a aeth i Douay, lle y gwnaed ef yn *Regius Professor* yn ei gelfyddyd. Mewn llyfryn o'r enw, "The state of the English fugitives under the king of Spain and his Ministers, &c. London, 1596, 4to," mynegir fod cryn anghydfod a chynwrf wedi ymdori allan yn y coleg Seisnig yn Rhufain—Dr. William Allen yn bennaeth un blaidd, a Dr. Lewis Owen yn bennaeth y llall, yr hwn, moddir, "oedd wr tra doeth a dysgedig; ac ar gyfrif ei oed, ei ddifrifoldeb, a'i arosiad yn y parthau hynny, ystyried of awdurdod uchel yn llys Rhufain." Gan fod y Pab yn benderfynol i benodi cardinal i Loegr, ystyried Dr. Owen fel y teilyngaf o'r anrhydedd hwnw; eithr o herwydd dylanwad yr Iesuaid, yn erbyn y rhai oedd ganddo yr elyniaeth fwyaf, sicrhawyd y swyddogaeth hono i Dr. Allen, ac efe, mewn canlyniad, a urddwyd felly yn 1587. Penodwyd Dr. Lewis yn esgob Cassano, yn Naples, gan Phillip II., brenin Ysbaen; ac efe a gysegwyd i'r perwyl hwnw yn Rhufain Ohwefor 3ydd, 1588. Wedi arolygu ei eegobaeth am oddeutu saith mlynedd, yn llawn cymeradwyaeth a pharch, bu farw Hydref 14eg, 1594, a chladdwyd ef yn y capel perthynol i goleg y myfyrwyr Seisnig yn Rhufain, lle y gosodwyd maen mlynor ar ei fedd, a'r cerdded canlynol arno, yn cynwys rhyw fanlylion ohwaelog:—"D.O.M. Audaeno Ludovico Cambro-Britanno, I.V.D. ac Professori Oxonii in

Anglia, ac Regio Duaci in Flandria, Archidiacono Hannoveræ & Canonico in Metropolitana Cameracensi, atque Officiali Generali. Utrinsque signaturæ Referendario, Caroli Cardinalis Barromæi Archiepiscopi Mediolanensis Vicario generali, Gregorii xiiij. & Sexti v. in congregatione de consultationibus Episcoporum & Regularium a secretis, Episcopo Cassanensi, Gregorii xiv. ad Helvetios nuncio, Clementis viij. Apostolicæ visitationis in alma urbe adjutori, Anglos in Italia, Gallia, & Belgio omni ope semper juvit, ac ejus imprimis opera hujus collegii ac Duacensis & Rhemensis fundamenta jecit. Vixit annos lxi. Menses ix. dies xiiij. Exul a patria xxxvi. Obiit xiv. Octob. mdxciv. Ludovicus de Torres Archiepiscopus Montis Regalis amico posuit." Yr oedd gan Dr. Owen nai o'r enw Hugh Griffith, yr hwn a fu yn faer Cambray. (*Wood's Athen. Oxon.; Bishop Humphreys's Additions to ditto.*)

OWEN, DAVID, (*Brutus*), oedd unig fab David Benjamin Owen, clochdydd plwyf Llanpumsaint, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1795; a chafodd ei ddwyn i fyny yn ofalus yn egwyddorion ac ymarferiadau yr Eglwys Sefydledig. Yr oedd yn llano gwrol, yn llawn difyrwch a chwareu; a dangosodd arwyddion yn frou ei fod yn feddianol ar alluoedd mwy na'r cyffredin. Cafodd ei rwymo yn egwyddorws i ddysgu y golyddyd feddygol, dan ofal Mr. Thomas, Aberduar, lle byddai yn gyffredin yn nghyfoillach y Bedyddwyr; ac yn y diwedd a aeth yn aelod o'r cyfundeud hwnw. Cyn terfyniad ei egwyddoriaeth efe a drodd ei sylw oddiwrth y broffes feddygol at y weinidogaeth, ac aeth i athrofa y Bedyddwyr yn Nghaerodur, dan ofal yr enwog Dr. J. Royland. Oddiyno efe a symudodd mewn amser cyfaddas i'r Aber, ger Penmaenmawr, Gogledd Cymru, lle bu yn cadw ysgol am dair blynedd, yn nghapel y Bedyddwyr. Wedi hyny cafodd ei unido yn weinidog ar eglwys y Bedyddwyr yn agos i Bwlheli, lle y gwasanethodd am beth amser. Tua'r flwyddyn 1820 efe a bridododd Ann, merch Mr. Jones, amaethwr, ger Abersoch, saith milldir o Bwlheli. Parhaodd yn weinidog y capel uchod, ac ar yr un pryd yn cadw ysgol. Nid oedd un o'r ddwy alwad yn debyg o ganiatau iddo lawer o gyfleusdra i amlygu ei alluoedd naturiol, oddieithr pan y byddai ar deithiau pregethwrol gyda'r Parch. O. Evans. Yn y flwyddyn 1824, efe a gafodd ryw achos tramgwydd oddiwrth rai o flaenorïad y Gymdeithas Gymreigyddol yn Lleyl; ac er mwyn poeni y cyfryw efe a ysgrifennodd ertlhyg ffyrnig yn erbyn y beirdd a'r Gymraeg yn *Seren Gomer* am fis Mawrth, dan yr enw "Brutus." Hyn a osododd yr oll o'r Cymdeithasau Cymreigyddol mewn cythrwf mawr; a chafodd Brutus weled yn fuan ei fod wedi cynhyrfu y fath lu o elynion, fel mewn ychydig fisoedd, yn lle bod agos yn anadnabyddus a dinod, daeth ei ffugen yn un mwyaf hynod ac amharhous yn y Dywysogaeth, a gwarthruddid ef fel pen-bradwr yr iaith Gymreig, a phentyrid pob math o enllib

ar ei ben. Y Parch. T. Price (*Carnhuanawc*), oedd y cyntaf i amddiffyn y Gymraeg. A'r Parch. Joseph Harris, Golygydd *Seren Gomer*, a ddywedai nad oedd braidd angen atebiad i Brutus; gan nad oedd ei geograeth ond adsain o'r hyn oedd wedi ymddangos flwyddyn yn flaenorol yn y *Cambrian* a'r *Carmarthen Journal*, a ysgrifenedd gan D. W., Rumsey; a'r hyn oedd wedi ei wrthbrofi mor allung gan ysgrifenywyr ereill. Ni wnaeth hyn, modd bynag, dawlet pethau, ac ymddangosodd atebion ffyrnig yn rhifyn Mai o *Seren Gomer*, oddiwrth "Isaac o Dreflys" a "Cymro Diddig;" wyth o englynion i Brutus, gan "Anti-Brutus;" a gofynion gan "Camber ab Brutus;" ac yn y mis dylynol gan "y Parch. David Jones, o Le'r-pwl." Yn *Seren Gorphenaf*, ymddangosodd difyrdraeth, (*squib*) yn cyoeddi "Damwain Echrysalawn," fod Brutus ab Dic wedi cyflawni hunanladdiad trwy grogi ei hun; gan ddesgrifio holl amgylchiadau y dygwyddiad; a bod ei gorff i gael ei gladdu ar groeaffordd rhwng Llundain a Chaerdybi! Credid yr amgylchiad arswydus hwn gan amryw fel gwirionedd hyd y mis nesaf, pan ymddangosodd llythyr maith a nerthol gan Brutus, wedi ei gyffroi gan yr hysbysiad o'i farwol-aeth; yn yr hwn y dangosai y fath alluoedd ag a sefydlodd ei gymeriad fel ysgrifenydd Cymraeg o'r radd flaenaf. Achosodd hyn wrth-atebiad oddiwrth "Gedeon," yr hwn hefyd a amlygai gryn alluoedd; ac atebiad oddiwrth M. Antwn, gyda'r hwn y caodd y Golygydd y ddadl yn *Seren Gomer*, oddieithr i ryw ysgrifenydd dyfodol ddwyn rhyw resymau newyddion. Hyn a wnaed gan "Carnhuanawc," mewn llythyr mwy'n a boneddigaidd; yr hwn, er ei fod yn colffarnu y golygiadau a gyoeddwyd gan Brutus, a ddywedai, "Eithr mewn perthynas i resymau Brutus am ddilead y Gymraeg, (os gellir galw y fath haeriadau yn rhesymau,) gan ys pa fodd yr ymddangosent iddo ef ei hun, eto pan ddy-noethwyd hwy gan "Gedeon" ac ereill, ymddangosai eu gwegi, a gwelid nad oes dim ynddynt yn haeddu y sylw lleiaf, oddieithr yr iaith hyawdl a pha un eu gwiaowyd hwy gan fedrnsarwydd eu hysgrifenydd; ac yn hyn braidd nas galaraf am eich penderfyniad i derfynu y ddadl; o herwydd bydded amcanion Brutus y peth a fyddont, y mae ei ddull o ysgrifenu mor dlws a llyfn, fel na allwn lai na dywedyd y buasai ei ddoniau yn anrhydedd i'w wlad, oni bai fod ei egwyddorion mor adgas." Y modd yma y terfynodd y ddadl nodedig a sefydlodd gymeriad Mr. Owen fel ysgrifenydd Cymraeg campus a thalentog; er ar yr pryd hwnw y mwyaf gwrthgenedlaethol yn ei egwyddorion. Yn fuan wedi hyny efe a ysgrifennodd draethawd byr ar fedydd, yr hwn a alwai, "Vox Scriptorum, Vox Dei;" yr hwn a ysgrifenasai er ei ddiffyrwch ei hun, ac a ddangosai i rai o'i gyfeillion, a chafodd rhai o'r cyfryw gopiau ysgrifenedig o hono; ac yr oedd un o honynt yn awyddus am iddo gael ei gyoeddi; ac heb yn wybod i Mr. Owen a'i cymerodd i gyfar-

fod misol y Bedyddwyr yn air Fon, lle y llywyddai y Parch. Christmas Evans, yr hwn a wrthwynebai iddo gael ei gyoeddi, am nad oedd y pwnc ar y pryd yn cael ei ddadleu yn y wlad. Y canlyniad o'r sylw a wnaeth efe i'r pwnc o fedydd pan yn ysgrifenu y traethawd crybwylledig, oedd ei ddwyn i chwilio yn ddyfnach i'r mater, a chafodd allan nad oedd y tir y safai arno yn ddiffynadwy; ac mewn ychwanegiad at hyn yr oedd amgylchiadau annymunol wedi cyfodi, yr hyn a derfynodd mewn toriad o'r cysylltiad oedd rhyngddo â'r Bedyddwyr. Yn fuan ar ol hyn, rhoddodd gyoeddusrwydd i newidiad ei farn, mewn traethawd a alwai "Athrawiaeth Bedydd Babanod." Mewn canlyniad derbyniwyd ef i gyfundeb yr Annibynwyr fel aelod a phregethwr. Argraffwyd y traethawd hwn yn Aberystwyth, gan Mr. Samuel Thomas; ac yn fuan achosodd gryn gynwrf yn mysg darllenwyr Cymraeg, ac adfywiodd lawer o ysbryd pleidiol rhwng yr Annibynwyr a'r Bedyddwyr. Un o'r blaidd ddiweddar, Mr. Benjamin Jones, Caerdybi, (P. A., Mon,) a barotodd waith, yr hwn oedd i ddiidymu gwaith Brutus, yr hwn a alwai "Athrawiaeth Bedydd," i'r hwn yr oedd y rhagymadrodd Seisneg mwyaf athrodus; yn nghyd a rhes o benillion Cymreig, cywyddau, ac englynion, oddiwrth gynifer a 32 o brif feirdd a phrydyddion Cymru, yn collfarnu Brutus, ac yn canmol P. A., am ddyfod allan i ymladd a'r "Hen Fradwr." Yn y flwyddyn 1828, Mr. S. Thomas, argraffydd, Aberystwyth, a brynodd hawlysgrif *Yr Oes*, cyoeddiad misol a gychwynasid gan J. A. Williams, Abertawe; yr hwn y newidiwyd ei enw wedi hyn yn *Lleuad yr Oes*; ac mewn modd doeth sicrhaodd Mr. Thomas wasanaeth Brutus fel Golygydd; o ganlyniad efe a symudodd i Lanbadarn Fawr, lle y cadwai ysgol, ac y gofalai hefyd am y cyoeddiad, hyd oni werthwyd ef yn mhen tua deunaw mis, i Jeffrey Jones, argraffydd, Llanymddyfri; yr hwn oedd newydd sefydlu swyddfa argraffu yn y dref hono; a chan ei fod yn edmygu galluoedd Brutus, cytunodd ag ef i barhau yn Olygydd. Wedi hyn symudodd ef a'i deulu i Bentrefyngwyn, ger Llanymddyfri, yn y flwyddyn 1829, lle y preswylodd tua naw mlynedd. Yma yr ysgrifennodd atebiad i'r traethawd ar fedydd, gan P. A., Mon, yr hwn a alwai "Breiniau Babanod," cyoeddiad edig yn Llanymddyfri, yn 1830; yr hwn a gafodd werthiad helaeth; yn mha un yr amddiffynai ei hun rhag gwaradwyddiadau ei ymosodydd. Bu Jeffrey Jones farw yn 1830, a chafodd hawlfraint *Lleuad yr Oes* ei gwerthu drachefn i bwyllgor o weinidogion yr Annibynwyr, y rhai, mewn cysylltiad a Meistri D. R. a W. Rees, Llanymddyfri, a oodasant i fyny gyoeddiad newydd, a elwid *Yr Efynglydd*, a fwriedid i fod yn fath o Drysorfa Efyngylaidd Gymfeig, dan olygiaeth Brutus, y Parch. J. Rowlands, Cwmllynfell, ac ereill. Modd bynag, daeth yn mhen amser yn fwy gwleidyddol nag y bwriedid iddo fod ar y cyntaf gan ei ffurfwr. A

chyn terfynu pum mlynedd ysgrifennodd Brutus amryw erthyglau arweiniol hytrach o olygiadau mwy ceidwadol nag y mynai amryw iddynt fod, yn neillduol gan fod gwleidiadaeth yn rhodog yn uchel ar ol pasio ysgrif y diwygiad yn 1832. Awgrymai rhai o'r gweinidogion i Brutus y byddai iddo gael ei droi o'i swydd fel Golygydd y cyoeddiad, tra y gweithiai ereill yn ddirgel i sefydlu cyoeddiad gwrthwynebol. Mr. Rees, yn canfod pethau yn myned hytrach yn anhyfryd, a werthodd ei ewyllys o argraffu yr *Efynglydd* i Mr. E. Griffiths, Abertawe, yr hwn oedd wedi gwneud cas at rai o'r gweinidogion am dano, ois byddai cynewidiad yn y golygydd a'r argraffydd i gymeryd lle. Mr. Rees y pryd hwn a benderfynodd sefydlu Cylchgrawn Ceidwadol dan yr enw *Yr Haul*, a Brutus i fod yn brif olygydd arno. Cyoeddodd Mr. Rees y Cylchgrawn hwn am fwy nag ugain mlynedd. Ac yn y flwyddyn 1856, pan oedd am ymryddhau oddiwrth fasnach, efe a roddodd yr hawlfraint i Brutus, yr hwn a wnaeth drefniadau gyda Mr. W. Spurrell, argraffydd, Caerfyrddin, gan yr hwn y mae wedi ei argraffu a'i gyoeddi er hynny hyd yn awr. Cydfurfiodd Brutus â'r Eglwys Sefydledig, yn yr hon yr oedd wedi cael ei ddwyn i fyny, a daeth i fod yn aelod yn Eglwys Llywel. Y Parch. D. Parry oedd offeiriad y plwyf y pryd hynny. Pan aeth Brutus gyntaf i'r cyfarfod cyfrinachol, teimlai y gweinidog yn annedwydd i siarad â dyn ag yr oedd ei enwogrwydd fel ysgrifenydd mor adnabyddus. Modd bynag, darfu i Brutus ei ryddhau oddiwrth bob pryder, trwy hysbysu iddo ddyfod yno fel pechadur gwirioneddol, gan ymddiried yn unig yn haeddiant ei Waredwr am fywyd ysgwyddol; a rhoddodd yr amlygiad mwyaf boddhaol o'i deimladau, ei argyoeiddiadau, a'i brofiad. Efe a symudodd o Bentrefyngwyn i dy bychan ar ochr y ffordd o Lanymddyfri i Drecastell, lle yr ymwelid ag ef gan amryw lenorion o gryn enwogrwydd; yn mysg pa rai yr oedd yr ysgolaig Celtaidd Dr. Meyer, yr hwn wedi hynny a fu yn ysgrifenydd cyfrinachol i'r diweddar Dywysog Albert, yr hwn a almygai syndod mawr wrth weled yr ysgrifenydd Cymreig blaenaf a mwyaf talentog, yn cael ei ofodi i fyw mewn bwthyn mor wael. Bu fyw yno am 11 o flynyddau, yna symudodd i dy gwall o eiddo Mr. D. R. Rees, a elwid Bron Arthan, lle trigodd 18 mlynedd, sef hyd ei farwolasth yn y flwyddyn 1866, yn 71 oed. Llafuriodd yn galed i ddwyn i fyny deulu o ddeg o blant, a hynny yn benaf a'i ysgrifell, yn cael ei gynorthwyo trwy gadw un o ysgolion Mrs. Bevan am rai blynyddau. Cafodd brofi i'r iaith Gymreig, yr hon a ddirmygasai ac a anmharchasai gynt, fod mewn gwirionedd y moddion penaf o'i gynaliaeth; ac yn yr iaith hono yr anfarwolwyd ei enw. Fel Golygydd *Yr Haul* cyfarfyddodd a llawer o wrthwynebiad oddiwrth amryw oeddynt unwaith yn gyfeillion cynef iddo. Ei weithiau llenorel ereill oeddynt "Allwedd y Cysegr," a gyoeddwyd yn rhifynau. Y mae hwn yn

un o'r llyfrau goreu yn y Gymraeg. "Christ-masia," oedd waith bychan a ysgrifennodd ar farwolaeth Christmas Evans; yr hwn oedd yn dra gwerthadwy, gan ei fod yn ddarlun- iad mor dda o gymeriad y pregethwr enwog arhagorol hwnw. [Dylunwyd hwn gan waith cyffelyb ar farwolaeth John Elias, dan yr enw "Eliasia."] Hefyd, "Gweithrediadau yr Eglwys Sofydledig," Aberystwyth, 1841. Pan gynygiodd Dr. Layard, darganfyddwr Ninife, yn 1852, gyoeddi cyfieithad o hanes ei ddarganfyddiadau, cytunwyd â Brutus i'w gyfieithu; yr hyn a wnaeth gyda'i allu- oedd arferol, ac enillodd gymeradwyaeth y wasg Gymreig, am y modd medrus y gor- phenodd y gwaith. Anogwyd ef gan amryw o'i gyfeillion i gyoeddi detholiad o'i brif ys- grifeniadau, gan ymgadw oddiwrth yr hyn oedd ddadlugar a phersonol. Hyn a wnaeth. Cyoeddodd gyfrol fawr a hardd, argraffedig yn Llanymddyfri, yn 1855; cyoeddedig trwy danysgrifiadau. Ond o herwydd na chymer- odd amryw o'r tanysgrifwyr eu copiau, ni bu y gwaith teiwlwng hwn o newawr fudd iddo mewn ystyr arianol.

OWEN, JOHN, Maenclochog, a anwyd yn Nhrefdraeth, sir Benfro, Awst 12, 1802. Ei rieni oeddynt William a Mary Owen. John oedd yr henaf o bump o blant. Yr oedd o gyfansoddiad corfforol cryf ac iachus. Cafodd addysg foreuol yn ysgolion y dref, lle daeth yn gyfarwydd a'r iaith Seisnig, ys- grifenyddiaeth, a rhifyddiaeth. Pan oddentu 14 oed, dechreuodd ddyagu celfyddyd saer gyda'i dad. Pan symudodd ei dad i sir Fynwy i weithio, meddylwyd gwneud mor- wr o John. Rhwymwyd ef gydag un Daniel Evans, cadben y llong *Valiant*. Yr oedd twymyn boeth yr amser hwnw yn y dref, yn tori degau o'r dynion dewraf i lawr ar y de a'r aswy mewn byr amser; a daliwyd John gan yr un clefyd, fel y methodd fyned i'r mor y gwanwyn hwnw. Wedi iddo wella ymadawodd â Threfdraeth, ac aeth at ei dad i Chepstow. Wedi bod yno am rai misoedd, aeth i'r mor, mewn llong o'r enw *William & Anne*, cadben Thomas Morris. Daeth adref dros y gauaf, a dechreuodd weithio ei gelfyddyd; eithr aeth i'r mor drachefu yn y gwanwyn, gyda'r cadben William Evans, yn y llong *Jupiter*. Bu ar y mor yn y llong hon trwy yr haf. Wrth ddyfod adref ddi- wedd y flwyddyn, cawsant dywydd gerwin iawn, nes dygwyd oddiwrthyt bob gobaith y byddent gadwedig. Yn nghanol yr ystorm syrthiodd un o'r *blocks* o ben yr hwylybren ar John, ac anafodd ef yn enbyd ar ei ben, nes oedd megys marw ar y bwrdd. Ofnai pan ddaeth ato ei hun, fod ei amser i fyny; a dychrynodd yn fawr wrth feddlwl am ei gyflwr drwg. A rhwng yr ergyd, y dychryn, y dymestl, a'r oerfel, braidd y gallasai ei fam a'i berthynasau ei adnabod y bore y daeth y llong i mewn trwy y tonau cynddeiriog i Drefdraeth, pan oedd y mor yn rhuo, a'r "mynyddoedd yn crynu gan ei ymchwydd ef." Yr oedd ei fam yn y modd dwysaf, a'i dagrau yn rhedeg dros ei gruddiau, yn anfon

gweddiau fwy na rhif at yr hwn oedd abl i achub. O'r olygfa wael oedd arno pan ddaeth adref! ei wrid coch wedi diflanu—ei gryffwr wedi pallu, a phob arwyddion arno ei fod yn cyflimu tua'r bedd. Parhaodd felly dros gryn amser; ond trwy ofal, ymdrech, a ben- dith Duw, dechreuodd wella. Cynghorai ei fam ef yn fynych i "geisio yr Arglwydd tra gellid ei gael ef, a galw arno tra fyddai yn agos." Mynych yr adroddai iddo y geiriau, "Gwr a gerydder yn fynych ac a galedo ei war, a ddryllir yn ddisymwth fel na byddo meddyginiaeth." Wedi ei adferiad efe a ddechreuodd ddylyn gwaith saer drachefn. Pan gyraeddodd y newydd am farwolaeth yr enwog William Lewis, cydweinidog yr hy- barch H. George yn eglwysi Brynberian, Felindre, Maenclochog, Bethesda, a Thref- draeth, y lle diweddaf, effeithiodd yn ddwys ar yr hen wrandawyr, a daeth ugeiniau o honynt i'r gyfeillach, ac yn eu plith John Owen. Buan wedi ei dderbyn yn aelod, aeth i Bontypwl at ei dad i weithio. Cyn hir de- chreuodd feddlwl am bregethu; darllenai a myfyriai lawer wedi rhoi heibio y gwaith, a chyn myned ato yn y bore. Aeth ei dad ac yntau i'r Casnewydd i weithio; ac efe a ym- unodd yno â'r eglwys yn Heolyfelin. Ond nid hir y bu yno cyn i'w anwyd dad gael ei symud i fyf arall. Felly dychwelodd John gyda'i fam alarus i Drefdraeth. Dylunodd ei alwedigaeth drachefn, a chymerodd ei frawd ieuaf ato, i'w ddyagu yn yr un gelf- yddyd. Anogwyd ef i arfer ei ddawn yn gyoeddus; a bu yn pregethu am dymor trwy yr eglwysi oddiamgylch. Cafodd alwad i gydweinidogaethu a'r hybarch H. George, yn yr eglwysi dan ei ofal ef; ac efe a urdd- wyd yn Brynberian Ionawr 15, 1834. Yna efe a ymfudodd i Lysyfran, at deulu John Bowen, lle cafodd lawer o dynerwch yn ei aml gystuddiau. Yn 1836, daeth Trefdraeth o fewn cylch ei lafur, yr hon eglwys oedd heb weinidog ar y pryd, o herwydd yr ym- ryson gofidus a fu rhwng T. Jones a hi. Wedi bod am chwe blynedd yn cydlafurio a'r Parch. H. George, symudwyd yr hen batri- arch oddiwrth ei waith at ei wobwr. Syrthiodd yr holl waith twy y pum eglwys yn awr ar John Owen. Gan y teimlai yr holl eglwysi yn ormod iddo allu gwneud chwareu teg â hwynt oll, efe a roddodd dair o honynt i fyny, ac a gyfyngodd ei lafur i Maenclochog a Bethesda. Ond nid hir y parhaodd ei lafur —dechreuodd ei iechyd raddol ymddadfeilio, o herwydd colliant gwaed; canys y flwyddyn 1826, torodd un o redweliau ei waed gerllaw yr ysgyfaint, oddiwrth yr hyn y teimlodd trwy ei oes; oblegyd rhedai ei waed yn fy- nych, ac ni thyciai dim i'w atal, ond gwaedu yn y fraich. Fel hyn gwanheid y cyfan- soddiad i'r fath raddau, nes yr ymddangosai yn ddim amgen ysgerbwad, a chan waned a phlentyn. "Yn nghanol ei fywyd yr oedd mewn angydd." Dyoddefodd ddifrawr boen yn ei flinyddau diweddaf wrth ymdreohu gwella yr archoll fewnol, yr hyn yn nghyda cholliant cymaint o waed, a effeithiodd ei

ymddatodiad. Ymadawodd â'r byd hwn a moliant Duw yn ei enau, Rhagfyr 22, 1842, yn 40 mlwydd oed, a'r 8fod o'i weinidogaeth. Claddwyd ef yn mynwent Ebeneser, Trof-draeth, yn ymyl ei frwad, y Parch. D. B. Owen, a'i fam. Yr oedd y dorf yn ei angladd yn dra lluosog, ac yn eu plith y gwelidogion canlynol:—Thomas, Llansilio; Davies, Narberth; Davies, Aberteifi, yn nghyd ag ereill. "Heddwch i'w lwch."—(*Diwygiar*, Ebrill, 1845.)

OWEN, SYR JOHN, y teyrnolwr enwog, ydoedd fab henaf John Owen, Ysw., Clenenney, sir Gaernarfon, ac a anwyd yn y flwyddyn 1600. Ei dad, yr hwn oedd bedwerydd mab Robert Owen, Ysw., Bodsilin, yn yr un sir, a fuasai yn gofiadur i'r enwog Walsingham, ac a bentyrodd gynysgaeth o ddeng mil o bunau yn ei wasanaeth, yr hyn oedd yn swm anferth y dyddiau hyny. Odddeutu y flwyddyn 1597, efe a briododd Ellin Maurice, Clenenney a Porkington. Bu eu mab, Syr John Owen, yn flwriad yn y fyddin, ac yn rhaglyngeydd Gwynedd. Efe a hynododd ei hun yn ddifawr yn ngwarchaeod Caerodur, pan gymorwyd hi gan y tywysog Rupert, ac a glwyfwyd yn enbyd yn y rhuthr. Yn 1645, penodwyd ef gan y tywysog yn lle archezog Williams, yn llywydd Castell Conwy; ond rhoddwyd yr amddiffynfa i fyny i'r cadfridog Mytton trwy ddyfais y prolad a'i gyfeillion. Ar hyny dychwelodd Syr John Owen i Clenenney. Yn 1648, efe a ymarfogodd unwaith drachefn mewn egni dros ei foistr cwympodig. Ond ymosodwyd arno yn fuan gan William Lloyd, y sirydd, yr hwn a orchfygwyd, a glwyfwyd, ac a wnawd yn garcharor ganddo. Yna efe a warchaeodd Gaernarfon; oithr yn clywed fod y milwriaid Carter a Twistleton gyda byddin y Senodd, ar eu taith i ymosod arno, efe a frysiodd i'w cyfarfod, ac a gymerodd y sirydd gydag ef ar garthglwyd. Ymgyfarfu y ddwy blaid ger Llandegai; a bu ymladdfa ffyrnig rhyngddynt, yn yr hon yr oedd Syr John a'i wyr yn rhagori ar y dechreu; oithr o horwydd adgyfnerthion ei wrthwynebwyd trodd y fantol yn ei erbyn. Mewn ymorchest bersonol a chadben o'r enw Taylor, tynwyd ef oddiar ei geffyl ac a wnawd yn garcharor; a'i wyr wedi eu digaloni trwy golli eu llywydd, a fisoiant am ou bywyd. Bu farw y sirydd ar yr un dydd. Ystyrid y fuddugoliaeth hon o gymaint pwys a chanlyniad, fel y derbyniodd cadben Taylor y swm o ddau cant o bunau oddiwrth ystad Syr John yn wobrw am y newydd. Yna fe'i dygwyd i gastell Windsor, lle y canfu bodwar boneddwr arall yn rhwym am gyffolyb drosodd. Gosodwyd ef ar ei brawf gyda'r Dug o Hamilton, Iarll Holland, ac Arglwyddi Goring a Capel. Dywodai wrth y barnwyr ar y faine, mai "boneddwr dysymml oedd ofo o Gymru, yr hwn a ddysgwyd yn wastadol i ufuddhau i'r brenin; ei fod of wedi ei wasanaethu yn ffyddlon a gonest yn ystod y rhyfel; a chan y sylwai fod llawer o wyr gonest yn ymdrechu codi byddinoedd, gydag

amcan i'w ryddhau o garchar, ei fod yntau wedi gwneud yr un peth." Modd bynag, yn y diwedd dedfrydwyd ef i golli ei ben, am yr hyn efe, gyda'r eonder mwyaf, a ymgrymmodd i'r llys, ac a ddiolchodd yn oestynedig. Gofynai un yn ei ymyl iddo pa beth oedd yn ei feddwl wrth ddyweyd felly. Atebai yntau yn hyglyw, "mai anrhydedd mawr i foneddwr tlawd o Gymru fyddai colli ei ben gyda'r arglwyddi urddasol; oblegyd ofnai mai oi grogi a gaffai." Modd bynag, siomwyd ef o'r anrhydedd hwn; ac ar ol ychydig fisoedd o garchariad cafodd faddouant, a chaniatad i ddychwelyd i Gymru, ei wlad enedigol, lle y bu farw yn y flwyddyn 1666; ac a chladdwyd ef yn eglwys Penmorfa, sir Gaernarfon. Perohenogir ei etifeddiaeth gan ei ddisgynyddion; ac y mae llawer o weddillion hynod ar ol y marchog arwraidd i'w cael eto yn Porkington; yn mysg y rhai y mae ei sel swyddogol fel rhaglyngosydd Gwynedd, a chleddyf a roddwyd iddo gan arglwydd Capel y dydd cyn ei ddienyddiad, yr hwn a ddywodai wrth ei gyflwyno i Syr John, y credai y defnyddid ef ganddo gydag anrhydedd. Yno hofyd y mae ei ddarlun, corfiad o'r hwn a geir yn argraffiad pedwar plyg o *Pennant's Tours in Wales*.—(*Williams's Eminent Welshmen*.)

OWEN, JOHN, D.D., oedd brelad enwog, ac yn fab henaf i Owen Owen, ail fab Owen ab Robert, Bodsilin, yn mhlwyf Aber, sir Gaernarfon. Yr oedd ei dad, Owen Owen, A.C., yn archddiacon Mon, ac yn rheithor Burton Latimers, yn sir Northampton, lle ganwyd gwrthddrych yr erthygl hon, yn y flwyddyn 1580. Dygwyd ef i fyny yn Nghaergrawnt, lle daeth yn gymrawd o golog Iesu, ac y graddiwyd ef yn D.D. Penodwyd ef yn gaplan y brenin Iago I. cyn iddo esgyn i'r orsodd; ac yn 1618 cyflwynwyd ef i roithoriaeth Burton Latimers. Ar farwolaeth esgob Haumer, ei waedoliaeth Gymreig a'i wir deilyngdod yn ngolwg y brenin, a'i tuoddasant i'w ddyrchafu i esgobaeth Llanelwy, gyda' llawn gydsyniad yr archezog Laud, gan yr hwn yr oedd efe yn barchus iawn; oblegyd ar y ddau ymgeisydd arall, hawliau y rhai ni allai yr archezog benderfynu, efe gafodd y flaenoriaeth, ac yn hollol groes i'w ddysgwyliad ei hun hefyd; canys dywedai Fuller am dano, ei fod "yn wr gwyliadd, ac na chyfaddefai ei werth ei hun; a chan hyny ymdeimlai oreill yn fwy awyddus i roddi iddo ei barch haeddianol." Urddwyd ef Modi 20, 1629. Yr oedd y dewisiad yn mhob ystyr yn un rhagorol; oblegyd efe a enwogodd ei hun trwy ei fedd anghymharol yn yr iaith Gymreig, a'i frwdfrydedd dros lesiant ei esgobaeth. Yn ddi-oed wedi ei ddyfod i Lanelwy efe a ymosododd ar amryf weithiau pwysig; a chofnodir rhai o honynt yn y llyfr a elwir *Cwtta Cyfarwydd*, gan ddechreu yn 1600, a pharhau am oddeutu 50 mlynedd. Dyma'r esgob teilwng a sefydlodd brogethu Cymraeg gyntaf yn eglwys blwyfol Llanelwy, yn 1630. Treuliodd symiau dirfawr o arian i adgyweirio ac

addurno yr eglwys gadeiriol. Yn y flwyddyn 1636 gosododd i fyny ynndi yr organ newydd fawr. Dyoddefodd yn fawr pan dorodd y gwrthryfel allan; ac fel un o'r esgobion ar-dystiol, fe'i carcharwyd yn y Twr; a bu raid iddo dalu pum cant o bunau gogyfer a'i dymorolion, neu ei feddianau eglwysig. Bu farw yn Aberkinsey, ger Llanelwy, Hydref 16, 1651, ac a gladdwyd, heb unrhyw gerfiad na chofadaid, dan yr orsedd esgobol yn ei eglwys gadeiriol ei hun, yr hon yn y tymor terfysgelyd a dilywodraeth hyny a halogid yn gywilyddus gan ryw ddyhiryn o'r enw Milles, ag oedd yn cadw y llythyrda, ac yn byw yn nhy yr esgob, gan werthu gwin a gwirod yno. Cadwai yr adyn hwn ei goffylau a'i wartheg yn nghorff yr eglwys, ac a borthai ei loi yn nghadair yr esgob, a rhanau ereill o'r gangell. Symudodd y bedyddfaen i'w glôs, (*yard*,) ac arferai ef yn gafn moch, neu i fwyda rhyw greaduriaid ereill, yn ol yr achos. Priododd mab yr esgob Owen ferch o Bagillt, plwyf Treffynon, sir Fflint; merch yr hwn drachefn trwy briodi Mr. Fitzherbert, a ddygodd Wepre i'r teulu hwnw. Tystia Browne Willis iddo weled, yn 1724, ddarlun paentiedig o'r esgob yn nhy T. Cartwright, Ysw., Bloxham, sir Rhydychain.—(*Williams's Eminent Welshmen.*)

OWEN, BENJAMIN, gweinidog yr An-nibynwyr yn Soar, Merthyr, a anwyd yn Nhrefdraeth, sir Benfro, Awst 28, 1810. Efe oedd mab ieuangaf William a Mary Owen. Saer coed oedd ei dad, a dysgwyd Benjamin yn yr un gelfyddyd. Yr oedd o gyfansodd- iad corfforol cryf o'i febyd. Yn hyn yr oedd yn wahanol iawn i'w frodyr; eiddil a llosg oeddynt hwy; ond yr oedd Benjamin, an- wylyd ei fam, o wneuthuriad cadarn, a thrwy hyny yn gallu dyoddef oerni a gwres, yr ystorn a'r gwlaw, heb deimlo dim oddiwrth eu dylanwad. Cyn iddo ddechreu gweithio yn yr alwedigaeth a ddysegodd ei dad iddo, efe oedd bronin holl chwareuon plentynaidd y dref. Bu am ychydig mewn ysgol ddydd- iol. Dangosodd yn hono nad un o alluoedd cyffredin oedd pe cawsai fanteision priodol i'w dadblygu. Amddifadwyd ef o'i dad pan nad oedd ond 14 oed, a thrwy hyny ni chaf- odd, o herwydd amgylchiadau isel ei fam, fawr addysg i'w gynorthwyo i ddadblygu ei alluoedd enediol pan yn ieuanc. Pan tuag un flwydd ar ddeg oed, rhwymwyd ef yn freintwas i ddysgu ei gelfyddyd, ac ymaffodd yntau yn egniol yn y gorchwyl. Nid ym- foddlonai ar wybod y rhan ymarferol o honi yn unig, ond ymdrechodd ddeall rheolau mesuriaeth, ac egwyddorion adeiladwaith. Cynyddodd yn fawr yn y cangenau hyn pan yn ieuanc iawn; a bu y wybodaeth a gasgl- odd y pryd hwnw o wasanaeth mawr iddo yn y dyfodol. Yn mysg ereill o'r colofnau a adawodd ar ei ol i brofi hyn, y mae Soar, Merthyr, i'w gweled gan bawb a chwenycho edrych arni. Dysgodd rifyddiaeth hofyd yn lled dda, a hyny heb gymorth un athraw. Moddai dalent arbenig at fesuroniaseth. Nid gwr segur ydoedd pan gyda'i alwedigaeth.

Gweithiai yn galed ac egniol yn yr oriau gweithio, a defnyddiai ei oriau hamddenol i gasglu gwybodaeth, trwy ddarllen llyfrau goreu ei dymor ieuonaidd. Ar ol gorphen diwrnod o waith caled, gallasai cistodd oriau drachefn yn y nos i ddarllen a myfyrio, a hyny heb deimlo yr un fantais dranoeth. Hynodid ef er yn ieuanc fel *dadleuwr*, yr hyn a hoffai hyd derfyn ei oes. Trwy ei wybodaeth o'r ysgrythyrau, cadernid ei res- ymau, manylder ei sylw, a ffracther ei ym- adroddion, deuai allan bob amser yn fuddug- ol, yr hyn a barai gryn ofid i'w wrthwyneb- wyr. Gwnaeth hyn ef yn boblogaidd yn y dref; yn wrthddrych dygaseidd ei wrthwy- nebwyr, y rhai oeddynt yn benaf yn mysg y Bedyddwyr, ac yn orael a gwron ei blaidd ei hun. Yr oedd hefyd er yn ieuanc wedi gwawdresymu llawer ar ofergoelion drychiol- aethol yr oes. Gwrthwyneodd y llifeiriant hwn mor egniol, trwy ymresymu annichon- olrwydd bodolaeth gwrthddrychau felly; a phrofi trwy yr ysgrythyrau i'r neb a wran- dawai arno, mai yn nychymyg llygredig y bobl y bodolai yr ysbrydion a'r canwyllau cyrff, ac nid yn nghreadigaeth y Duw mawr. Hyd yn hyn bachgen ar faes y byd oedd Benjamin; ond nid ymollyngai i bechodau rhyfygus. Nid oedd yn cymeryd enw Duw yn ofer, nac yn hoff o gyfeddach a diota. Gwelid ef yn ei le yn yr addoldy bob Sab- bath. Darllenai lawer ar oi Feibl, a chwiliai ef yn fanol am oleuni ar y pwnc a fyddai dan sylw ar y pryd; ond nid oedd wedi ei lwyd ddychwelyd at yr Arglwydd. Amgylch- iad dibwys mewn ymddangosiad fu yn fodd- ion ei ddychweliad. Pan oedd yn gweithio mewn llong ar y traeth, ymroliodd y llestr ar ei hochr, nes ei dafu ef i gryn bellder. Diangodd heb un anaf i'w gorff, ond braw- ychwyd ei feddl, a gadawodd hyny argraff ddofn arno. Dygwyd ef i ystyried ei ffordd; a thrwy yr ystyriaeth bwyllus hono y gweith- iodd Ysbryd Duw ddylanwadau gras i'w feddl. Daeth yn gymeriad penderfynol, ac ymglyfwynodd yn llwyr i'r Arglwydd ac i'w bobl. Derbyniwyd ef yn roesawgar gan yr eglwys; ac yr oedd ei llygad craff wedi canfod ei dalent. Byddai ysgol Sabbathol Trefdraeth yn hoff o ddysgu "pwnc," a Ben- jamin a'i lais cryf ac oglur oedd eu harwoin- ydd yn awr yn hyny o orchwyl; ac yn hyn gyda'i lafur diflino gyda phethau oreill, yr oedd yn ymaddedu i gylch eangach. Yn y flwyddyn 1833, pan yn 23 mlwydd oed, an- ogwyd ef gan yr eglwys i ddechreu progethu, i'r hyn yn wylaidd yr ufuddhaodd. Hoffid ef yn fawr fol progethwr ieuanc, a gwasan- aethai yn fynych mewn eglwys cymydog- aethol. Fflaohiai ambell feddylddrych gwylt a barddonol allan y pryd hwnw. Gweithiai ei gelfyddyd yn rheolaidd bob dydd, a chyf- ansoddai ei brogethau wrth oleu canwyll wan yn oriau y nos. Yr amser hwn meddylwyd am ei anfon i'r athrofa, ond o herwydd rhyw amgylchiadau ni ddaeth y bwriad hwnw i bon. Modd bynag, i'r weinidogaeth y trofn- wyd iddo fyned, a throdd allan "yn woithwr

difefl" hyd derfyn ei oes. Yn y flwyddyn 1836, cychwynodd ef a Lewis Griffiths, gwr ieuanc o Brynberian, [Gorphenodd Griffiths ei yrfa yn fore.] ar daith brogethwrol trwy ranau o siroedd Caerfyrddin, Morganwg, a Myrwy. Pan ar y daith hon y bu Benjamin gyntaf yn Merthyr Tydfil. Yn mysg manau ereill, pregethodd yn Soar, oddiar y geiriau hyny, "Hwn ydoedd y gwir oleuni," &c. Syrthiodd yr eglwys mewn cariad ag ef ar unwaith. Yr oedd ganddynt lygaid i weled mai ef oedd y dyn iddynt hwy. Anfonwyd Evan Thomas, un o'r diaconaid, ar ei ol i Cendl, i ddymunio arno ddychwelyd a phregethu am ychydig ar "brawf" yn Soar. Ond efe a wrthododd yn benderfynol nes cael ymddyddan a'i ewythr, y Parch. T. Griffiths, Hawen, a'i weinidog. Wedi cael boddlonrwydd y rhai hyn, dychwelodd i Ferthyr, lle bu yn pregethu am rai wythnosau gyda chymradwyaeth fawr; yr hyn a derfynodd yn ngalwad unfrydol yr eglwys iddo i gymeryd ei gofal gweinidogaethol; a neillduwyd ef i'r gwaith dydd lau, Chwefror 11, 1836; pryd y gweinyddwyd ar yr achlysur gan y Parchedigion T. Davies, Trefdraeth; J. Ridge, Cendl; T. Griffiths, Hawen; Mr. James, Caerdydd; D. Griffiths, Castellnedd, ar natur eglwys Gristionogol. Holwyd ef yn athrawiaethau yr efengyl gan y Parch. H. George, Brynberian, yr hwn hefyd a weddiodd am fendith ar ei lafur gweinidogaethol. Pregethwyd ei ddyledswydd iddo gan y Parch. T. Griffiths, Hawen; a'r Parch. H. Jones, i'r eglwys. Gweinyddwyd hefyd gan y Parchedigion J. Hughes, Dowlais; T. Rees, Aberdar; Davies, Llantrisant, wedi hyny o Lanymddyfri; Jones, Penmain; J. T. Jones, Carnarfon; a L. Powell, Caerdydd. Yn awr ymosododd Mr. Owen yn uniongyrohol ar ei waith; adnabyddodd faes ei lafur, yr hwn oedd yn cael ei wneud i fyny, ran fawr o hono, gan ddyfodiad o Ddyfed, Caerfyrddin, a Cheredigion. Tua'r cyfnod hwn daeth llawer o rai rhagorol y ddaear i Ferthyr, y rhai oeddynt o wir worth i'r lle, a chanddynt barch mawr i grefydd y profiad, a bendith fawr oedd eu cael. Ond yr oedd hefyd ddynion o gymeriadau drwg yn cychwyn yno. Yr oedd, ac y mae eto, gymysgedd dirfawr yn y boblogaeth. Mewn cymhariaeth i'r rhai drwg ychydig oedd nifer y duwiolion. I ganol maes cymysglyd fel hyn yr arweiniodd rhagluniaeth Benjamin Owen i lafurio, fe, i ddechreu a diweddu ei weinidogaeth. Teimlai gryn wahaniaeth rhwng Trefdraeth a Merthyr. Yr oedd wedi dyfod o ganol gwlad iachus glan y mor, i ganol mwg a tharth llychlyd y "mynyddau." Fel hyn gadawodd lu o gyfeillion, a disgynodd i ganol estroniaid; ond gyda difrifoldeb gweinidog da i Iesu Grist, dechreuodd ar ei waith mewn difrif. Darllenai lawer, myfyrjai yn ddwys, pregethai gyda dylanwad; ac yr oedd ei ffraeth-eiriau yn y gyfeillach grefyddol yn fywyd i'r lle. Ymddyddanai yn dynor a'r gweiniaid, a chroesawai y frafradlon gyda thosturi tad. Ceryddai yr afreolus

gyda doethineb henafgwr; ac ymwelai yn rheolaidd â'r cleifion. Daeth yn fuan i adnabod y rhan amlaf o'r eglwys a'i wrandawyr; ac nid oedd raid ei symbolu i edrych am danynt pan yn glaf, neu mewn trallod. Gwelai ei waith heb angen ei ddangos iddo gan ereill. Trwy ffyddlondeb felly enillodd iddo ei hun air da gan yr holl saint, a bu yn gyfrwng bendith ysbyrdol i lawer enaid. Yn y flwyddyn 1840, Mai 26, ymunodd mewn priodas â Miss Evans, merch i'r diweddar Barch. S. Evans, gweinidog blaenorol Soar, yr hon fel priod serchog, a mam dynor, a'i gadawodd ef mewn galar ar ei hol Awst 11, 1860. Gellir dywedyd am dani ei bod yn mhob ystyr yn briod cymwys i weinidog yr efengyl. Addoldy cyffredin, bychan, ac anghyfleus oedd gan yr eglwys pan gymerodd Mr. Owen ei gofal. Yn lled fuan wedi ei sefydliaid yn Merthyr, cynyddodd y gynulleidfa i raddau annysgwyladwy. Yr oedd ei ddiwydrwydd fel bugail, ei uniondeb fel dyn a Christian, a'i ddwysder fel pregethwr, yn dywedyd gyda dylanwad ar y boblogaeth. Gwnaeth i Ferthyr deimlo ei fod yno, ac aeth yr hen addoldy yn rhy fychan, a thynwyd ef i lawr; ac ymddiriedodd yr eglwys y gorchwyl o adeiladu yr addoldy newydd yn benaf i'r weinidog; ac efe a ymgymerodd a'r gwaith gydag egni. Efe oedd y cynlluniwr a'r adeiladydd. Ac wedi misoedd o lafur caled gorphenwyd yr adeilad yn anrhydeddus, a saif heddyw yn gogolofn hardd o goffadwriaeth am Mr. Owen fel penser celfydd, yn 70 troedfedd wrth 50. Rhwng pryniad y tir a'r adeiladwaith, costiodd £2,300. Pan agorwyd ef yr oedd £1,800 o ddyled yn aros arno. Nid oedd yn Soar y pryd hwnw, ac nid oes yno eto ychwaith, ond ychydig o'r cyfoethogion; gweithwyr yn byw ar gyflog eu diwrnod gwaith yw nifer lluosocaf yr aelodau. Ond er calondid mawr i Mr. Owen a'r eglwys, lluosogodd yr aelodau yn fawr wedi myned i'r addoldy newydd. Gwelwyd yn fuan fod yr anturiaeth yn dechreu talu, oblegyd ychwanegwyd canoedd at rif yr eglwys. Bu gweinidogaeth Mr. Owen yn y tymor hwn yn hynod lwyddianus; torodd llawer cwmwl ar y gynulleidfa; disgynai gwllith Hermon i ireiddio y planigion ieuainc; a chyfododd y llan yn ddigon uchel i nifio llawer hen lestr fu ar y traeth am flynyddau, allan i gefnfor mawr gras. Trwy ymdrechion Mr. Owen a'r eglwys, talwyd yr holl ddyled mewn llai nag ugain mlynedd. Casglwyd ganddynt yn yr yspaid hwnw at wahanol achosion y swm o *wyth mil o bunau!* Heblaw hyn, adeiladwyd dau ysgoldy—un yn y Caedraw, a'r llall ar ben yr *incline*, a threuliau y rhai hyny yn £350. Yr oedd Mr. Owen yn un hynod am gydymdeimlo âg eglwysi gweinion, ac yn un doeth a medrus i'w dwyn allan o'r dyruswch. Yr oedd fel dyn cartrefol yn hyn. Talai sylw lled fanol i wleidyddiaeth; darllenai newyddion gwleidiadol gyda manylrywydd. Craffai yn fanol ar weithrediadau y Senedd; ac ymlawenhai yn rhyddad y caethion yn mhob lle. Yr

oedd yn wron rhyddid crefyddol; yn Ymneill-dwrw cadarn a dilwgr; a gwnaeth ei ran yn addysgiant y genedi ieuanc yn egwyddorion Ymneillduaeth; ac aml y byddai yn pregethu ar ysbrydolrwydd teyrnas Crist. Pan fyddai rhyw bwnceglwysig yn cyffroi y wlad, dygai ef ger bron ei gynulleidfa mewn rhyw ddull neu gilydd, gan ddal bob amser ar y cyfleusdra i ddangos Ymneillduaeth fel egwyddorion teyrnas Crist. Nid oedd yn ysgrifwr helaeth, er i ni ddarllen amryw ddarnau o'i eiddo yn y cynfodolion Cymreig; nid ydym yn cofio am ychwaneg o'i gyfansoddiadau wedi eu dwyn trwy y wasg na'r cofiant a gyfansoddodd am y Parch. T. Griffiths, Hawen; ond yr oedd yn arfer darlithio, ac enillodd boblogrwydd mawr yn hyn o orchwyl. Bu yn darlithio ar "Job," y "*Maine Law*," "Ymneillduaeth," a "Dr. T. W. Jenkin." Yn y flwyddyn 1860, cyfoddodd cymylau duon a bygythiol yn yr eglwys, yr hyn a ffinai ysbryd Mr. Owen yn fawr. Pan y mae dynion anhywaith yn codi terfysgoedd mewn eglwysi, ychydig a feddylant am yr archollion anwladwy a roddant i galon y gweinidog. Pan oedd helbulon felly yn Soar, aeth Mr. Owen, trwy wahoddiad taer, at ei hen gyfeillion, Mr. a Mrs. Davies, Victoria-street, y rhai oedd y pryd hwnw yn cadw tyddyn a gwaith haiarn yn ardal Caerdydd, a derbyniodd gareidgrwydd mawr ar eu dwylaw. Er hyn, y rhan byrddferth hono o'r wlad, yn nghanol pob tynerwch, cafodd rywbeth tebyg i ergyd o'r parlys, ac ni bu o hyn allan fel cynt. Cafodd gymorth y meddygon goreu, ond ni fedrent wneud nemawr ychwaneg nag amlygu gobaith y byddai i amser ddileu yr effeithiau. Gwell-aodd ychydig yn raddol; ond cyn ei fod braidd o'i wely, cymerwyd ei briod yn glaf, a bu farw. Gwaethygodd ei ieuchyd yn gyflym wedi claddu Mrs. Owen. Yr oedd teimlad o ddyledswydd tuag at y plant yn ei gymell i fyw; ond yr oedd arno "ohwant i'w ddatod." Hiraethodd ac wyllodd lawer ar ol ei anwyl Mary Anne. Yn Hydref 1862, rhoddodd i fyny ei ofal gweinidogaethol. Ar yr amgylchiad gwnaeth yr eglwys dysteb anrhydeddus iddo. Mae y ffaith hon yn ogoniant iddi. Parod ydoedd bellach i weddio a dywedyd, "Yr awr hon, Arglwydd, y gollwyngi dy was mewn tangnefedd." Trwy ei holl gystudd blin am fwy na phedair blynedd, dangosodd yr ysbryd mwyaf boddlongar i drefn ei Dad nefol. Pan gollodd ei briod yr oedd yn barod i ddywedyd fel y Salmwydd, "Aethum yn fud, ac nid agorais fy ngenau, canys ti a wnaethost hyn." Wedi iddo ddyoddef cystudd blin, a phoenau annesgrifiadwy am yr amser maith a nodwyd, daeth ei Waredwr o'r diwedd trwy ei genad, i'w ollwng yn rhydd o'i garchar. Bu farw bore dydd Mawrth, Awst 23, 1864; yn 54 mlwydd oed, wedi bod yn weinidog llafurus, llwyddianus, a difeifl am 28 o flynyddau. Claddwyd ef y dydd Gwener canlynol yn nghladdfa Cefn-coedcymer, pryd yr oedd yn bresenol luaws mawr o weinidogion, a chanoedd lawer o'i

gyfeillion, yn talu y gymwynas olaf i weddillion marwol eu cyfaill, a gweinidog da i Iesu Grist.—(*Cofiant y Parch. B. Owen, gan y Parch. B. Williams, Dinbych.*)

OWEN, LEWIS, y Barwnig, fel ei gelwid yn gyffrediu, oedd yn fab i Owen ab Hywel ab Llywelyn, Ysw., o dref Dolgellau, yn sir Feirionydd, oedd ben un o'r teuluoedd mwyaf henafol yn y Dywysogaeth. Treuliodd ei fywyd mewn bri ac awdurdod fawr; ac yn gymaint a'i fod yn meddu etifeddiaeth gwerth tri chant o bunau yn y flwyddyn, cafodd ei benodi yn is-ystafellydd, a barwn y trysorlys i Ogledd Cymru. Bu yn sirydd Meirionydd yn y blynyddoedd 1546 a 1555; ac aelod seneddol dros yr un sir yn y seneddau a ymgynullent am y blynyddoedd 1547, 1552, a 1554. Ar ol rhyfeloedd teuluoedd Efrog a Chaerwerydd, yr oedd lluoedd o herwyr a lladron yn preswyllo ardal y Mawddwy, y rhai a fuont am lawer o amser yn finteioedd yn yspellio a llofruddio, yn herio yr awdurdod wladol, a gyru gyrfaoedd o anifeiliaid o un sir i'r llall ar ganol dydd, yn hollol ddi-gosb. Er gosod atfala ar eu gweithrediadau ysgeler, rhoddwyd awdurdod i John Wynn ab Meredith, o Wydir, a Lewis Owen, i adsefydlu heddwch y wlad, a chosbi y drwgweithredwyr oll. Wedi derbyn yr awdurdod hon, cyfodasant fintai o wyr cryfion; ac ar noswyl Nadolig daliasant yn nghyloh pedwar ugain o'r ysbeilwyr a'r lladron, ar y rhai y cynaliasant garchar-wysiad, a darfu iddynt eu cosbi yn ol eu haeddiant. Darfu i'w cymdeithion ystrywgar benderfynu dial am hyn, a gwylient gyfleusdra pan fyddai y barwn yn myned trwy y rhanau hyn o sir Feirionydd i'r brawdlysoedd, i'w gynllwyn yn nghoeddydd tewfrig Mawddwy, mewn lle a elwir oddiar hynny hyd y dydd hwn "Llidiard y Barwnig," lle y torasant i lawr lawer o goed yn groes i'r ffordd, er rhwystro ei fynediad. Wedi ei gael yn y sefyllfa hon, saethasant ato gawod o saethau, un o ba rai a lynnodd yn ei wyneb, yr hon a dynodd a thorodd hi. Ar ol hyn ymosodasant â gwayffyn a chlybiau, a gadawsant ef yn gelain, dan fwy na deg ar hugain o glwyfau. Amddiffynwyd ef gan ei fab yn nghyfraith, Ioan Llwyd, o Ceiswyn, hyd y diwedd; ond ei weinyddwyr a ffoisant ar yr ymosodiad cyntaf. Darfu i'r weithred haerllug ac anfad hon gynrychro heddwch i'r wlad; oblegyd gosodwyd gweinyddiad o'r gyfraith mewn gweithrediad yn y modd mwyaf llym, fel y darfu i'r holl nythaid ystrywgar a lladronllyd gael eu dystrywio. Dyoddefodd llawer o honynt weinyddiad cyfiawnder; a fodd y lleill i beidio dychwelyd mwy. Llofruddwyd y Barwnig Owen ar yr 11 o Hydref, 1555. (*Pennant's Tours in Wales; Lewis Dwnn's Heraldic Visitation, by W. W. E. Wynne, Esq., vol. ii. 236.*)

OWEN, JOHN, oedd fab i O. Owen, Cil-yr-wysg, yn mhlwyf Llanfihangel-yr-ystrad, yn Nghersdigion. Ganwyd ef yno yn nechreu y flwyddyn 1788. Derbyniodd lawer o addysg mewn ysgol gyffredin yn ei ardal

enedigol; ac wedi y rhagbarotoad angenrheidiol, gosodwyd ef yn ysgol Ystradmeurig. Derbyniodd ei urddau offeiriadol gau esgob Llanelwy, yn y flwyddyn 1811, pryd y derbyniodd berigloraeth Hirnant, yr hon a wasanaethodd yn ffyddlon am yn agos i ddwy flynedd. Yn y flwyddyn 1814, neu ddechreu 1815, cafodd ei benodi i berigloraeth St. Martin, yn Leicester; ac heblaw cyflawni ei wasanaeth gweinidogaethol yno, bu yn rhoi llawer o'i wasanaeth mewn amryw o'r eglwysi cylchynol. Oddiyma symudodd i uchberigloraeth Thrusington, lle y llanwodd ei swydd weinidogaethol gyda diwydrwydd mawr, fel gweinidog da i Iesu Grist. Yno hefyd y llanwai y swydd o ddeon gwladol, ac yn hon yr oedd ei ffyddlondeb i'w welod yn amlwg, fel mewn pob peth arall. Yr oedd Mr. Owen yn dduwinydd mawr, manol, a threiddgar; ac fel awdwr yr oedd yn rhagorol. Cyfansoddodd llawer o lyfrau o wir werth, mewn amddiffyniad i'r Eglwys Esgob-athol, yn ngwyneb yr ymosodiadau arni. Yr oedd efe o'r dosbarth efengylaidd o'r eglwys. Cyflwynwyd i ni y gyfros ganlynol o'i weithiau awdurol, gan gyfaill iddo, sef:— "Llythrau ar ysgrifeniadau Tadau y ddwy gaurif gyntaf." "Cofiantau y Parch. T. Jones, Creaton, a'r Parch. D. Rowlands." "Darlithoedd ar Babyddiaeth." "Cyfieithiad newydd o ysgrifeniadau Luther ar y Galatiaid." Cyfieithodd hefyd weithiau Calvin ar y Proffwydi Lleiaf, Rhufeiniaid, Jeremi, Hebraeid, a'r Epistolau Cyffredinol, oll yn Seisnog. Er ei holl ddefnyddioldeb, efe a fu farw, yn llawn o ddyddiau, sef 80 mlwydd oed, yn nhy ei fab yn nghyfraith, y Parch. H. Smith, Gorphenaf 25, 1867. Er ei farw y mae ei ysgrifeniadau gwerthfawr yn gogolofn fawreddog o hono ar hyd a lled y wlad.

OWEN, ROBERT, Llanrwst, pregethwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, a aned yn y flwyddyn 1765. Ymunodd a chrefydd pan oedd tuag 28 oed; a dechreuodd bregethu yn y flwyddyn 1809, pan yn 44 mlwydd oed. Nid ydym yn deall i'r hen frawd hwn gael nemawr o fanteision addysg yn ei ieuenotyd, na'i fod ychwaith wodi ei gynysgaeddu a galluodd cryfion i gymeryd dysg pe cawsai fanteision helaethach. Fel y gollid dysgwyl i ddyn a ddaethai at grefydd yn yr oed hwnw, ac a ddechrouasai bregethu yn 44 oed, ni chyroeddodd fawr o enwogrwydd gyda'r weinidogaeth. Eto yr oedd, fel y dywed y Parch. Roger Edwards am dano, yn ddyn dirodres a diddichell; yn Gristion cywir a thra phrofiadol; ac yn nodedig mewn gweddi. Ac er nad oedd ei wybodaeth yn eang, yn enwedig yn ei henaint, byddai ei brysurdeb naturiol, yn gysylltiedig a'i ddiffyg cof, yn peri iddo yn fynych wrth bregethu wneud amryfuseddau digrifol. Er hyny perchid ef gan bawb o herwydd ei ddiniweidrwydd, a'i dduwioldeb. Ac ar yr amserau y caiffai "yr hwyll," fel y dywedir, byddai yn pregethu yn hwylys ac effeithiol. Yr oedd yn wir elyn i ddiabol a phechod, ac yn wir eiddigus

am gynnydd santeiddrwydd. Ni chafodd efe dymor hir ar y maes fel pregethwr. Gwr hoff gan ei frodyr oedd Robert Owen, ac o fynwes ei frodyr yr aeth efe i fynwes Abraham. Bu farw yn niwedd y flwyddyn 1852, yn 87 mlwydd oed. Claddwyd ef yn Llanrwst ar yr un dydd ag y claddwyd Dug Wellington yn Llundain, ond gyda chrym llawer llai o rwyg a mawredd daearol. Yr ydym yn barod i feddwl, os yw y nefoedd yn ymyraeth a chladdedigaeithau, fod mwy o'r nefoedd yn ngladdedigaeith Llanrwst nag oedd yn ngladdedigaeith Llundain.

OWEN, MORGAN, D.D., ydoedd frodor o sir Gaerfyrddin, a'i dad yn offeiriad yn y sir hono. Derbyniwyd ef i goleg Iesu, Rhydychain, yn 1608, ac efe yn 23 oed; ac ar ol hyny daeth yn gaplan y coleg newydd. Yn 1613 graddiwyd ef yn G.O., ac yn 1616, yn A.O., ac efe y pryd hwnw yn aelod o Hart Hall. Cafodd ddyrchafiad eglwysig da yn ei enedigol wlad; a chan ei fod yn wr defnyddiol a brwdfrydig dros yr eglwys, pan ddaeth Dr. Laud yn esgob Ty-ddewi, efe a'i penododd yn gaplan iddo; a graddiwyd ef yn D.D. pan wnaed yr esgob yn ganghellydd yr athrofa. Fel arwydd o gydnabyddiaeth a diolchgarwch am yr anrhydedd hwn, efe a gauodd fynwent ddeheuol eglwys St. Mair a mur o goryg nadd, ac a adeiladodd borth prydforth ar yr un tu iddi, gyda thraul o £230, yn 1637. Yn mysg yr amryfal gerlluniau perthynol i'r porth hwn, yr oedd y Fair Fendigaid, a baban yn ei breichiau, yr hyn a ffoiddid yn fawr gan y Puritaniaid, ac a ddinystriwyd yn 1642 gan filwyr y senedd, a'r hyn a achlysuodd un o'r erthyglau yn erbyn ei noddwr, archezog Laud, ar ei brawf, yn y geiriau hyn: "Mai efe a rwymodd y dywededig Dr. Morgan Owen i'w hadeiladu—fel canghellydd yr athrofa a ganiataodd iddo, ac a gyd-ddygodd a'i owbl pan orphenwyd ef." Urddwyd ef yn esgob Llandaf yn 1639; a daliai hefyd reithoriaethau Bedwas a Rudry ar ei enw. Yr oedd efe yn un o'r esgobion a ardystiasant yn 1641, am yr hyn y carcharwyd ef yn y Twr; a bu yno tua phedwar mis. Ar ol ei ryddhad efe a ddychwelodd i'w wlad enedigol, lle y dyoddesodd llawer o herwydd ei deyrngarwch, a'i fod yn esgob, ac wedi ei ddyrchafu gan Laud. Ymosodwyd ar ei balas yn Methern, ger Caerwent, (Chepstow) gan ryw Green o Gaerdydd, a chymerwyd ef yn nghyda'i holl feddianau yn y parth hwnw, a manau ereill hefyd. Ei olynydd cyntaf yn Bedwas oedd rhyw Henry Nichols; ac ar ol hwnw, rhyw Watkin Jones, o Mynyddialwyn, yr hwn, yn ei blwyf ei hun, oedd ail-fedyddiwr; ond yn Bedwas a Rudry yn henadur professedig. Rhyw Reese John David, y goruchwyliwr a'r gorfodogwr, oedd yn byw yn y persondy, yn gofalu am yr eglwysdir, ac yn derbyn y degwm; hwn a symudodd y bedyddfaen hardd oedd yn eglwys Bedwas; a chan na allai efe a'i gydymaith ddryllio y cyfryw yn ddarnau fel yr amcanent, efe a barodd iddo gael ei ddwyn o

dan yr ywen yn y fynwent, lle y defnyddiwyd ef yn gafn i ddyfrhau a bwyda ei anifeiliaid. Bu farw esgob Owen yn Nglasallt, sir Gaerfyrddin, yn Ionawr, 1644—5, ac a gladdwyd yn oglwys Llanfihangel, Myddfai. Meddianai gryn lawer o dir, yr hwn a etifeddwyd gan ei nai; ac efe a gynysgaeddodd ysgol rad Caerfyrddin a £30 yn y flwyddyn, i'w talu gan blwyf St. Ismael, yn y sir hono. Yr oedd y wlad yn forwedig drwyddi y tymor hwn; y brenin a'i blaid o un tu, a'r senedd a'i phlaid o'r tu arall. "Yr oedd yr anghydfod rhwng y senedd a'r esgobion yn cynyddu fwy-fwy, a chafodd deuddeg o honynt eu cyhuddo o deyrnfradwriaeth, a danfonwyd deg o honynt yn garcharion i Dwr Llundain; yn mhllith y rhai yr oedd Dr. Morgan Owen, esgob Llandaf, fel y soniwyd eisoes; Dr. J. Owen, esgob Llanelwly; a Dr. Roberts, esgob Bangor. Wedi anfon yr esgobion i Dwr Llundain, cytunodd y senedd na byddai i'r esgobion o hynny allan nac eistedd na rhoi eu llais yn Nhŷ yr Arglwyddi. Yn ol gwneuthur y gyfraith hon, rhyddhawyd yr esgobion o Dwr Llundain, ac a aethant lle y gwelent fod yn dda, a dyoddodd rhai o honynt lawer o galedi. Bu y pethau hyn yn achos o gynwrf mawr yn Nghymru, oblegyd fod rhai yn gyfeillion i'r esgobion, ac ereill yn bleidiol i'r senedd. Archesgob Laud, wedi bod yn garcharor yn Nhwr Llundain yn agos i dair blynedd, a gafodd ei brofi gan y senedd, a'i farnu yn euog o ymdrechu dymchwelyd y cyfreithiau, a'r grefydd Brotestanaidd, yn nghyda rhagorffant y senedd; a rhoddwyd ef i farwolaeth yn y 72 flwyddyn o'i oedran, wedi bod ddeuddeg mlynedd yn archezog Caergaint. Pan glybu Dr. Morgan Owen, esgob Llandaf, fod archezog Laud wedi ei osod i farwolaeth, efe a syrthiodd o'i gadair, ac a fu farw yn y Glasallt, yn sir Gaerfyrddin, lle yr oedd wedi cilio yn amser y rhyfel cartrefol. Yr oedd Dr. Owen yn wr o sir Gaerfyrddin, wedi ei ddwyn i fyny yn gyntaf yn ysgol rydd Caerfyrddin. ac wedi hynny yn athrofa Rhydychain. (*Williams's Eminent Welshmen; Hanes Crefydd yn Nghymru gan Peter*, 219, 221.)

OWEN, RICHARD, D.D., ydoedd fab y Parch. Cadwaladr Owen, unwaith yn gymrawd o goleg Oriol, Rhydychain, ac wedi hynny rheithor Llanfechain, sir Drefaldwyn, lle y ganwyd ef yn 1605. Derbyniwyd ef i goleg Oriol, pan yn bumtheg oed, ac yn 1627 gwnaed ef yn gymrawd o hono, ac efe yn G.C. y pryd hwnw. Wedi derbyn urdd ei feistr yn y celfyddydau, efe a dderbyniodd urddau eglwysig; ac yn 1635, anrhegwyd ef gan athrofa Rhydychain a ficeriaeth Etham yn Nghaint. Yn 1638 rhoddodd i fyny ei gymrodoriaeth, a chymerodd yr urdd o G.D., ac efe y pryd hwnw yn rheithor St. Swthin's London Stone. Pan dorodd y gwrthryfel allan yr oedd yn ymllyndd ffyddlon wrth y brenin; ac amddiffadwyd ef o'i holl fywiolaethau, ac a ddyoddefodd lawer yn achos y brenin am yspaid 17eg o flynyddau.

Ar ol dychweliad Siarl II. adferwyd iddo ei fywiolaethau; ac ar ol hynny efe a gafodd bröbendiaeth Reculverland, ger St. Paul's, a bywiolaeth St. North-Cray, yn Nghaint, ac a wnaed yn D.D. "Yr oedd mewn bri mawr am ei fuchedd a'i ymarweddiad santaid; am iachusurwydd ei farn; am ei gydymffurfiaid ag athrawiaeth a dysgyblaeth henafol eglwys Loegr, ac am ei ymlyniad teyrngarol wrth ei fawrydi cysegredig yn ystod y chwylyfaoedd blaenorol." Efe a gyoeddodd ddwy bregeth, un o'r rhai a ymddangosodd yn 1666, 4 plyg. Efe a gyfieithodd hefyd i'r Seisneg duchangorddi Juvenal. Bu farw yn Ionawr, 1682. (*Wood's Athen. Oxon.; Walker's Sufferings of the Clergy.*)

OWEN JOHN, D.D., oedd yn ail fab i'r Parch. Henry Owen, gweinidog yr efengyl yn Stadhaun, ac wyr i Griffith Owen, Ysw., Talybont, Ceredigion. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1816. Wedi iddo dderbyn cryn lawer o addysg gan ei dad, anfonwyd ef i athrofa yn Rhydychain, yr hon a gedwid gan ysgolaig rhagorol o'r enw Edward Sylvester; ac yr oedd ei gynydd mor gyffym mewn dysgeidiaeth, fel yr ystyrid ef pan yn 12 mlwydd oed yn un cymwys i'w dderbyn i'r brif ysgol, a chafodd y pryd hwnw ei restru yn ngholeg y frenines, yn Rhydychain, ac yn athraw iddo yr oedd yr hyglod Dr. Barlow, a chafodd ei raddio yn B.A. pan yn 19 mlwydd oed, a gwnaed ef yn M.A. yn y flwyddyn 1835. Gan fod teulu mawr gan ei dad, nid oedd trwy hynny yn alluog i gynal ei fab yn y modd y dymunai; ond trwy gar-edigrwydd Hugh Owen, Talybont, ei ewythr, yr hwn wrth weled ei alluoedd a roddodd iddo ddefnyddiau cynaliaeth cyusurus, tra yn dylyn ei efrydiaethau; ac yn ngwynneb nad oedd ganddo blant ei hun, ac yn berchen llawer o gyfoeth, bwriadai fabwysiadu John yn etifedd iddo. Cyn iddo adael y brif ysgol, yr hyn a ddygwyddodd pan yn 21 mlwydd oed, ymddengys fod dylanwadau crefyddol yn gweithredu yn rymus ar ei feddwl; am yr achlysur o hynny nid ydym yn hysbys. Diamesu iddo gael ei ddwyn i fyny yn grefyddol pan o dan gronglwyd ei dad, a dichon mai argraffiadau o hynny a adnewyddwyd y pryd hwnw ar ei feddwl. Pa fodd bynag, ar y pryd hwnw gadawodd y brif ysgol, tua'r flwyddyn 1836. Yr amser hwnw darfu i'r brenin Siarl ddyrohafu y Dr. Laud i'r archezogobaeth, ac yn yr awdurdod uchel hono efe a ataliodd weinidogaeth llawer o'r offeiriad mwyaf llafurus, a dygodd i mewn amryw drefniadau newyddion a defodau afreidiol a chaethiws i brif ysgolion Rhydychain, a pha rai ni allasai John Owen o gydwybod gydymffurfio, oblegyd yr oedd ei ofal gymaint am anrhydedd a phurdeb addoliad Duw yn ol ei air, fol na allai ymostwng i un gosodiad anysgrythyrol, ac felly ymddiddolodd oddiwrth y sefydliad. Yn y cyfamser yr oedd yn gapelydd i ddau deulu ardderchog, hyd ddechreuad y rhyfel cartrefol, yna pleidiodd achos y senedd. Yn ngwynneb yr ymddygiad hwnw o'i eiddo, casawyd ef gan

ei gyfeillion fel Puritaniad penboeth. Ystyria ef hyn fel dyoddefiadau er mwyn cydwyr bod, ac o hyny allan bu yn wrthwynobwr i'r eglwys wladol. Ataliwyd yn awr y cynorthwy a roddai ei ewythr iddo; ond parhaodd i fod yn gapelydd i Syr Robert Dormer, o Ascot, ac athraw i'w fab henaf; ac wedi hyny i Arglwydd Lovelace, o Hurley. Ar ei ymadawiad a phreswylfod Arglwydd Lovelace, aeth i fyny i Lundain, lle yr oedd efe yn hollol estronol, a chymerodd ei lety gerllaw y Charter House. Er bod yr argyoddiadau tostlym a grybwyllwyd yn flaenorol wedi lliniaru i raddau y pryd hyn, eto yr oedd ei fynwes heb gael ei thawelu mewn modd cyfreithlon; ond wedi myned i Lundain, aeth ef unwaith i eglwys Aldermanbury, gan ddysgwyl clywed Mr. Calamy yn pregethu; ond darfu i ryw amgylchiad rwystro Mr. Calamy rhag dyfod i bregethu y noson hono yn y lle, ond aeth pregethwr anadnabyddus i'r areithfa, a phregethodd oddiar Math. viii. 26. Bu y bregeth hon yn foddion yn llaw yr Arglwydd i symud ei ofnau, a rhoddi iddo y fath oleuni, cysur, a heddwech sefydlog, yr hyn a gafodd fwynhau i raddau dros y gweddill o'i oes. Ohyn allan yr oedd yn llwyr argyoddedig o wirionedd egwyddorion anghydfurfiaeth. Yn y flwyddyn 1642, ysgrifennodd ei lyfr cyntaf, yr hyn a alwai yn "Dadblygiad Arminiaeth," a dygwyd ef yn fuan drwy yr argraffwasg yn un gyfrol 4 plyg. Cafodd y gwaith hwn o'i eiddo dderbyniad cyffredinol, a chymeradwyaeth lluaws o ddsygedigion duwinyddol, heblaw dwyn yr awdwr i sylw gwyr o enwogrwydd ac awdurdod. Yr amser hwn darfu i'r pwyllgor ag oedd i buro a glanhau yr eglwys oddiwrth weinidogion anfucheddol ei arnhegu a bywiolaeth eglwys Fordham, lle y priododd a boneddiges o'r hon y cafodd amrywiol o blant, y rhai y gwelodd efe eu claddu oll. Ar ol bod yn Fordham tua blwyddyn a haner cyflwynwyd iddo fywiolaeth Coggeshall, a bu ei lafur gweinidogaethol yn y lleoedd hyn yn llwyddianus. Yr oedd ei barch a'i gymeriad yn awr y fath, fel yr oedd yn cael ei wahodd a'i apwyntio yn fynych i bregethu o flaen y senedd, a chymellwyd ef i fyned gyda Cromwell yn gyntaf i'r Iwerddon, ac wedi hyny i'r Alban. Ond can gynted y cafodd ei ryddid, dychwelodd yn llawen at ei bobl i Coggeshall, ond ni oddefwyd iddo aros yno yn hir, am fod y senedd eisoes wedi ei benodi i ddeoniaeth Eglwys Crist yn Rhydychain, yr hwn benderfyniad a hysbyswyd yn y wedd a ganlyn: "Ar y 18fed o Fawrth, 1651, y Tŷ hwn wrth ystyried gwerthfawrogrwydd John Owen, M.A., o goleg y frenines, a archodd fod iddo ef gael ei osod yn Neon-iaeth Eglwys Crist, yn lle y Dr. Reynolds." Yn y flwyddyn ganlynol, cafodd ei anrhydeddu a'r graiddiad o D.D., a'i ddewis yn rhaganghellwr yn y brif ysgol yno; a parhaodd yn y swydd bwysig hono mewn anrhydedd a pharch am bum mlynedd. Yn y flwyddyn 1654, pan oedd Cromwell wedi

dadgorffori y senedd a elwid "Y Senedd Hir," ac yn gweled angenrheidrwydd i wysio yn nghyd gorff newydd o seneddwr, dewiswyd y Dr. Owen yn gynrychiolwr y brif ysgol, ac o dan y nodweddiad hwnw aeth i Lundain; eithar o herwydd i gyfeistoddiad y gorfreiniau farnu nad cyfaddas oedd i wr mewn urddau gweinidogaethol eistedd yn y senedd, ni fu yn y sefyllfa hono ond am ychydig o amser; er fod Cromwell a'i etholwyr yn cefnogi ei eisteddiad yn y Tŷ, ac mewn uffudd-dod i'r rhai hyny yn unig y cydsyniodd efe fyned yno. Yn hanes bywyd y gwr enwog hwn yr ydym yn cael iddo ymwrthod a'r drefn eglwysig esgobyddol, ac am dymor fabwysiadu yr un Bresbyteraidd; ond barnodd mai y dull mwyaf cyson a'r ysgrythrau ydoedd yr un Annibynol; ac eto y fath ydoedd helyntion y deyrnas y pryd hwnw, fel nad oedd y cyfryw olygiadau yn difeddianu gweinidogion o freiniau eglwysig, fel y mae digon o enghreifftiau yn dangos, ond nid neb yn fwy nodedig na'r Dr. Owen. Yn rhyw fodd trwy i Cromwell ddeall nad oedd y Dr. Owen yn ffatriol iddo ef gael y goron a'r deyrnwialen, yn lle bod yn *Protector*, anffodlonodd gymaint fel y rhoddodd i fyny ei swydd o Ganghellydd y brif ysgol, a neillduodd Richard ei fab i'r swydd yn ei le, yr hwn mewn chwech wythnos a ddiswyddodd y Dr. Owen o'r is-ganghelloriaeth, gan roddi ei le i'r Dr. John Conant, Presbyteriad, a pheriglor coleg Exeter. Felly wedi pum mlynedd o wasanaeth llafurus, rhoddodd ei swydd i fyny, a thraddododd gyfarchiad pwyysig i'r canghellydd a'r is-ganghellydd newydd, gan ofalu na wnai y crybwylliad lleiaf er sarhau ei olynwyr, nag o eiddigedd o herwydd ei ddiswyddiad ei hun; ond rhoddodd ddesgrifiad helaeth a manwl o'r annhrefn a gafodd efe yn y brif ysgol ar ei ddyfodiad yno, ac o'r diwygiadau a ddygodd efe oddiamgylch yn y lle yn ystod ei swyddogaeth. Yr ydym wedi olrhain bywyd y Dr. Owen hyd ei ddiswyddiad o fod yn ganghellydd i brif-ysgol Rhydychain; rhaid i ni droi yn awr at y gweddill o'i oes lafurus. Yn nesaf yr ydym yn ei gael yn colli deoniaeth Eglwys Crist trwy gynydd Presbyteriaeth, y rhai a gyfyngent ar freiniau yr Annibynwyr, un o ba rai oedd y Dr. Owen. Cafodd ei ddi-feddianu o'r ddeoniaeth trwy benderfyniad y senedd ar y 13eg o Fawrth, 1660, a'i ragflaenydd, y Dr. Reynolds a benodwyd yn ei le. Darfu hyn derfynu pob perthynas rhwng y Dr. Owen a helyntion gwladwriaethol ei oes. Yn fuan ar ol y dygwddiad hwn, ymneillduodd i Stadham, lle yr oedd efe wedi prynu etifeddiaeth; a thrwy ei fod wedi arfer wrth gyrchu yno, pan yn Rhydychain i bregethu ambell waith i'r trigolion, trwy hyny yr oedd cynulleidfa fechan o honynt wedi ymuno yn nghyd, ac i'r rhai hyny yr aeth efe y pryd hwnw i weinidogaethu; ond ni parhaodd hyny ond am ychydig; canys daeth Meiwyr Rhydychain, a gwasgarasant y gynulleidfa; ac mor boeth

oedd yr erledigaeth oedd wedi cyfodi, fel y gorfu i'r Dr. grwydro o le i le er mwyn dyogelwch. Ffurfid yn awr gyfreithiau i gyfyngu ar ryddid crefyddol crefyddwyr, fel nad oedd modd i Dr. Owen mwyach brogethu heb ddwyn ei hun yn agored i gosb. Eto o herwydd ei enwogrwydd diweddar, chwenychid ei arbed hyd y gellid; ac i'r dyben hwn anfonodd yr Arglwydd Ganghellydd Clarendon am dano, ac yn hynaws iawn a'i hanogodd, os nad allai o gydwybod gydfurfio a'r cyfreithiau oedd y pryd hwnw mewn gweithrediad, am iddo ddefnyddio ei amser i ysgrifenu yn erbyn Pabyddiaeth, a pheidid cynal cyfarfodydd anghyfreithlon, ac addawodd yntau wneuthur felly; ond cafwyd ef yn fuan yn pregethu i bobl Stadham; ond gan nad oedd yn dal yr un fywiolaeth eglwysig, nid oedd un gafael gan y gyfraith arno. Cyn hir ar ol hyn, cyflawnodd ei addewid trwy ysgrifenu yn erbyn y Pabyddion, a darfu i'w waith foddhau Arglwydd Clarendon mor fawr, fel y cynygodd iddo ddyrchafiad yn yr eglwys Sefydledig os cydfurfai a'i gosodiadau a'i threfniadau; ond ni wnaeth felly. Yn fuan wedi hyn, sef tua diwedd y flwyddyn 1663, cafodd wahoddiad taer i gymeryd gofal eglwys Gynulleidfaol yn Boston, yn America, ac amcanodd gydsynio a'r gwahoddiad hwnw; ond trwy ryw amgylchiadau anhysbys, fe'i llesteiriwyd. Dywed rhai mai trwy orchymyn y senedd. Yn ngwyneb nas gallasai brogethu mwyach yn Stadham, symudodd i Lundain, ac wedi myned yn pregethai yn achlysurol mor fynych y ceir gyfleusdra. Ymddengys ei fod ef y pryd hwn yn pregethu yn lled reolaidd, a chanddo gynulleidfa wedi ymuno dan ei weinidogaeth, ac yn mysg ei wrandawyr yr oedd amrywiol o swyddogion milwrol, a'r rhai yr oedd yn flaenorol mewn cydnabyddiaeth. Sefydlodd hefyd lithwriaeth reolaidd i'r hon y cyrchai nifer luosog o bersonau o enwogrwydd. Yn y flwyddyn 1668 bu farw ei gefnder, Mr. Martin Owen, gan adael iddo bum cant o bunau, yr hyn gyda'i etifeddiaeth ei hun, a'r elw oddiwrth y llyfrau a ysgrifennai, a'i galluogent i fyw yn lled gysurus, er nad oedd yn cael nemawr o elw oddiwrth ei weinidogaeth. Ar y 7fed o Chwefror, 1673, bu farw yr enwog Joseph Caryl, cyfaill y Dr. Owen, a gweinidog i eglwys luosog yn heol Leadenhall; a chan fod Caryl ac Owen mor gydnaws o ran eu hegwyddorion, cytunwyd fod eu dwy gynulleidfa i uno yn un dan ofal y Dr. Owen, yr hon oedd yn cael ei gwneud i fyny o brif ddyinion enwog

y dyddiau hyn; yr hyn yn ddiau a barodd i'r erlid i'w erbyn dreio. Ar yr 28ain o Ionawr, 1676, claddwyd ei wraig, ac yn mhen tua blwyddyn a haner ar ol hyny priododd a gweddw Thomas D'Oyly, Yaw., Chiselmhampton, gorllaw Stadham, yr hon oedd yn foneddiges o dduwioledeb nodedig ac o gyfoeth mawr, yr hyn a wnaeth ei amgylchiadau tymorol yn gysurus. Yn nghylch y pryd hyn yr oedd Bunyan yn garcharor; ac un o'i gyfeillion a daeth at y Dr. Owen i ddeisyf arno eiriol drosto. Ysgrifennodd at Dr. Barlow, ei hen athraw, a chyfarwyddodd yr esgob ef i anfon erfyniad at yr Arglwydd Ganghellydd, yr hyn a wnaed, ac yn y dull hwnw cafodd Bunyan ei ryddhau. Dyoddefodd y Dr. Owen yn ei flynyddoedd olaf lawer o anhwylddeb, megys dolur y gareg, diffyg anadl, &c., y rhai a gawsant fagwrfa fawr trwy ei flin lasur gwmeinidogaethol, a'i ddyfal fyfyrddod gyda'i ysgrifeniadau meithion. Yn awr yr oedd pen ei daith yn agoshau, ac yntau yn dywedyd ei fod yn myned at yr hwn yr oedd ei enaid yn ei garu; a boreu dydd ei farwolaeth dywedodd wrth ei gyfaill, Mr. Payne, "O frawd anwyl, y mae y diwrnod y maith hiraethais am dano wedi dyfod o'r diwedd, pan y caf weled person gogoneddus y Cyfryngwr yn eglurach nag y gwelais, ac nag y gallaswn ei weled yn y byd hwn." Felly aeth i ganfod yr olygfa ogoneddus hono ar y 24ain o Awst, 1683, yn 67 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn nghladdfa Maesydd Bunhill. Y mae nodweddiad y Dr. Owen wedi cael ei roddi mewn gwahanol ddulliau, yn ol meddwl ei ysgrifenywyr, ond y mae pawb yn cytuno ei fod yn ddyon o alluoedd anghyffredin, ac o ddysgeidiaeth tu hwnt i'r cyffredin. Dywedir ei fod yn feistr ar yr ieithoedd Hebraeg, Groeg, a Lladin, ei fod yn athronydd mawr, ac yn hynod o hyddysg yn y gyfraith wladol, yn hanesydd gwir fawr, yn neillduol mewn hanesyddiaeth eglwysig. Fel awdwr, yr ydym wedi cael iddo ysgrifenu 80 o gyfrolau o lyfrau gwir ddefnyddiol, o'r rhai y mae y cyfrolau canlynol wedi ymddangos mewn gwisg Gymreig, sef "Escol, neu Beolau Cymdeithas Eglwysig," "Yr Athrawiaeth o barhad y Saint mewn gras," "Pechod preswylledig mewn credinwyr," "Esboniad ar yr Hebreaid," "Traethawd ar Berson a Gwaith yr Ysbryd Glan," "Traethawd ar Berson Crist," yn nghyd ag ereill. Ychydig flynyddoedd yn ol, argraffwyd ei holl waith gan R. Baynes, Llundain, mewn 28 o gyfrolau unffurf 8 plyg. (*Life of Dr. Owen.*)

P

PABIALI, sant yn byw tua chanol y bumod ganrif. Yr oedd yn fab i Brychan Brycheiniog. Efo, yn nghyd a'i frodyr Pasgen a Nefai, a anwyd o Phosori, Ysphaens, yr

hon oedd drydedd gwraig Brychan. Hwy a aethant drosodd i Ysphaen, lle y daethant yn seintiau ac yn bendefigion. Mewn rhai cyfresi gelwir Pabiali yn Papai; a chan y Gwy-

ddeled yn Pianno, Pivannus, a Piapponus. (*Bonedd y Saint; Achau y Saint; Myv. Arch. ii.*)

PABO, neu fel y golwir ef yn gyffrodin, Pabo Post Prydain, ar gyfrif ei wroldeb i ymladd yn erbyn gelynyon ei wlad, ydoedd fab Arthwys ab Mor, yr hwn oedd fab Morfydd ab Ceneu ab Coel Godebog. Yn gyntaf efe a enwogodd ei hun fel rhyfelwr yn erbyn y Brithwyr Gwyddelig; eithr yn y diwedd bu raid iddo adael ei diriogaethau yn y Gogledd, a dychwelyd i Gymru. Derbyniwyd ef yn groesawus gan Cyngen ab Cadell Deyrnllwg, brenin Powys, oddiwrth yr hwn, yn gystal a'i fab, Brochwel Ysgythrog, y derbyniodd Pabo anrheg o diroedd. Efe a briododd Gwenaseth, merch Rhufon Rhufon-iog. Wedi hyny efe a arweiniodd fywyd santaidd; a chyfrifid ef yn sant yn yr eglwys Brydeinig. Efe a sylfaenodd eglwys Llanbabo, yn Mon, lle mae careg yn aros o hyd, a'i lun arni, gyda'r cerfiad canlynol:—*Hic Jacet Pabo Post Prud Corporis-te-Prima*. Y gareg hon a ddarganfuwyd yn y fynwent yn amser teyrnasiad Siarl II. Ceir cyflun o'r cerfiad yn *Rowland's Mona Antiqua*. Ei gofwyl a gedwid Tachwedd 9.—(*Achau y Saint; Iolo Manuscripts, 503, 527, 558.*)

PADARN, ydoedd sant enwog, ac yn fab i Pedrwn, neu Pedredin, mab Emyr Llydaw, a chefnider Sant Cadfan, gyda'r hwn y daeth efe i Brydain, yn ol Usher, yn y flwyddyn 516. Yn ol *Achau y Saint*, ar ol ei ddyfodiad i Brydain aeth yn aelod o goleg Illtyd, ei gofnider, a bu yn esgob yno. Ymseymudodd o goleg Illtyd i Geredigion, ac mewn lle a elwid wedi hyny Llanbadarn Fawr, efe a sefydlodd gynulleidfa o 120 o aelodau, ac a fluriodd esgobaeth yno, yn yr hon yr oedd efe yn ben, neu yn archezog. Mewn rhai hon ysgrifau gelwir ef yn archezog Llanbadarn. Efe oedd sylfaenydd eglwysi Llanbadarn Tref-eglwys, neu Llanbadarn Fach, a Llanbadarn Odyn, yn Ngheredigion; a Llanbadarn Fawr, Llanbadarn Fynydd, a Llanbadarn y Gareg, yn sir Faesyfed; ac y mae safleoedd rhai o'r plwyfi hyn yn dangos helaethrwydd ei esgobaeth tua'r De, gyda'r ffin a benodwyd i esgobaeth Tyddewi. Mae ei helaethrwydd tua'r Gogledd yn ansicr; er y mae yn debygol y cynwysai gryn lawer o sir Drefaldwyn. Pa hyd y bu Llanbadarn yn brif safle yr esgobaeth nis gellir bod yn sicr, gan mai ychydig iawn o hanes a geir ar y mater. Y sylw diweddar a geir ar y peth yw y *Brutiau Cymreig*, a hyny mor bell yn ol a'r flwyddyn 720, pan y sonir fod amryw o eglwysi Llandaf, Mynyw, (Tyddewi,) a Llanbadarn—tair esgobaeth Deheubarth Cymru, wedi eu anrheithio gan y Saxoniaid. Modd bynag, mynegir i'r esgobaeth hon golli ei breiniau trwy ymddygiad terfysgus y trigolion, y rhai a lofruddiasant yr esgob; mewn canlyniad ychwanegwyd yr esgobaeth at un Tyddewi. Oddiwrth benillion chwebanog Johannes Sulgenus, deallir i Padarn weinyddu yn ei esgobaeth 21 o fynyddau, a'i fod yn ystod yr amser hwn yn ymarferu â'r

dyledswyddau crefyddol hyny a gymeradwyid yn yr oes hono; a mynega y Trioedd ei fod yn myned oddiamgylch trwy y wlad, gan bregethu y ffydd yn Nghrist, heb gymaint a thal na gwobr, i bob graddau o ddynion yn ddiwahaniaeth, ac yn cynorthwyo y tlodion a'r rheidus yn eu hangenion, o'i haelioni ei hun yn unig; ac oblegdyd hyn galwyd ef yn un o "Dri Gwesteion gwynfydedig" Ynys Prydain; Teilo a Dewi oedd ynt y ddau ereill. Crybwyllir gan John o Teignmouth i Padarn adeiladu mynachlogydd ac eglwysi trwy holl barthau Ceredigion, ac iddo geryddu Maelgwn Gwynedd, oddiwrth yr hwn y derbyniodd efe rai niweidiau yn ngwibdaith y tywysog hwnw i'r Deheubarth. Ar derfyniad yr 21 mlynedd efe a ddychwelodd i'w wlad enedigol, lle y gwnaed ef yn esgob Vannes. Modd bynag, torodd ymrafael allan rhyngddo ef ag esgobion ereill Llydaw, o herwydd yr hyn galwyd cynalodd yn nghyd, ac effiothwyd cytundeb. Er hyn oll efe a barhaodd mewn arswyd o'u gelyniaeth, ac a ymddeolodd at y Ffrancod, yn mhlith y rhai yr arosodd hyd derfyn ei oes. Efe a danygriffodd benderfyniadau Cyngor Paris, a gynaliwyd yn y flwyddyn 557, ac a ganmolir yn fawr fel mynach ac fel esgob yn ysgrifeniadau Venantius, prydydd Lladin o Ffrainc, yr hwn oedd ei gyfoeswr. Dywed un o'i fywgraffwyr boreuol, dyfynedig gan Usher, fod tri diwrnod yn cael eu cadw yn gysegredig iddo—dydd ei farwolaeth, Ebrill 15; dydd ei urddiad yn esgob, Mehefin 20; a dydd y cytundeb rhyngddo ag esgobion Llydaw, Tachwedd 1. Yn ol yr awdurdodau Cymreig, dim ond dwy gofwyl oedd iddo—Ebrill 16, a Tachwedd 12. Y mae ymadrodd o'i eiddo ar gael yn *Chwedlau y Doethion*: "A glywaist ti ddywediad Padarn, y pregethwr cyflawn a galluog? A wnelo dyn a farna Duw."—(*Cam. Biog.; Myv. Arch. ii. 10, 472; Iolo Manuscripts, 449, 513.*)

PADARN, neu Pedr, esgob Llandaf, oedd olynnydd Marchllys yn 945. Cynaliodd gynnafaoedd yno yn y blynyddoedd 950 a 955. Bu farw yn 961.

PADARN BEISRUDD, mab Tegid ab Iago, a dywedir ei fod yn feudwy ac yn esgob. Cymysgir y Padarn hwn yn fynych a Phadarn ab Pedrwn neu Pedredin; yn hytrach na dim arall, y mae yn debyg nad yw ond ansawd mewn rhamanteg Gymreig. Yr oedd Pais Padarn Beisrudd, neu Padarn Beisgoch, yn un o 13 o engreiff firain o golgwaiht Ynys Prydain. (*Jones's Bardic Museum, 48.*)

PADRIG, mab Alfydd, mab Goronwy, mab Gwydion ab Don, o Gwardog, yn Arfon, ydoedd sant o'r seithfed ganrif. Yr oedd yn gydoeswr a sant Elfod, ac yn aelod o goleg Cybi yn Môn. Efe a sylfaenodd eglwys Llanbadrig yn yr ynys hono. (*Iolo's Welsh MSS., 500.*)

PADRIG, mab Mawon, apostol euweg y Gwyddelod, yn ol yr awdurdodau Cymreig, ydoedd enedigol o Gŵyr neu Browyr, (Gower,) yn sir Forganwg. Gelwir ef hefyd

Padrig Maenwyn. Oddentu y flwyddyn 420, yr oedd Cymru yn cael ei phoeni yn ddirfawr gan wibiaid Gwyddelig yn ymosod ar y gororau, ac yn ysglyfaethu pob peth ag y gallent osod eu dwylaw arno; a thorf o honynt, wedi ymosod ar goleg Theodosius yn Nghaerworgorn, neu, fel y gelwir y lle yn awr Llanilltyd Fawr, a'i dymchwelasant, ac a tdygasant Padrig ymaith gyda hwynt, yr hwn oedd yno yn ddysgawdwr yr athrawiaethau Cristionogol. Wedi ei gymeryd fel hyn i'r Iwerddon, efe a ymdrechodd a'i holl egni i blanu Cristionogaeth yn meddyliau y brodorion, yn Wyddelod a Llochllynod, neu Lychlynod; ac nis bu ei lafur yn ofer; canys trowyd nifer mawr o honynt i'r ffydd. Ni ddychwelodd Padrig fyth i Brydain. Heblaw *Achan g Saint*, y mae traddodiadau ereill yn cysylltu ei enw a Chymru. Y mae Ricemarchius, Giraldus Cambrensis, a John o Teignmouth, yn mynegi iddo unwaith ymsefydlu mewn dyffryn bychan a elwid Vallis Rosina, yn Menevia, (Mynyw, neu Dyddewi), lle yr adeiladodd fynachlog, gan fwrriadu treulio gweddill ei oes mewn ymneillkuedd crefyddol; ond i angel ymddangos a gorchymyn iddo fyned a phregethu'r efengyl yn yr Iwerddon, gan ddangos iddo mewn gweledigaeth yn eglur yr holl wlad hono o'r man yr oedd yn sefyll arno. Yr oedd capel gynt yn mhlwyf Tyddewi, sir Benfro, a elwid Capel Padrig, yn sefyll yn agos i'r man yr ymddangosodd yr angel iddo, yn ol tystiolaeth John o Teignmouth. Dywedir hefyd fod eglwys wedi ei chyflwyno iddo yn agos i le ei enedigaeth, yn Aberllychwyr. Ceffir y sylwad hynod a ganlynt yn Achau y Saint Prydeinig: "Gogoniant yr Amerawdwr Theodosius, yn nghyswilt a Chystenyn Llydaw, a gyfenwid y Bendigaidd, ydoedd sylfaenu, yn gyntaf o bawb, Goleg Illtyd, yr hwn a reolid gan Balerus, gwr o Rufain; a Phadrig fab Mawon yn llywydd arno, cyn ei gaethgludo ymaith gan y Gwyddelod." (*Iolo's Welsh MSS*; 435, 500, 534; *Rees's Welsh Saints*.)

PALMER, HENRY, oedd weinidog yr Annibynwyr yn Henllan, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1679, mewn amaethdy o'r enw Llwyndrysi. Yr oedd yn aelod gwreiddiol o eglwys Henllan. Pan gyfododd dadl yn yr eglwys hono yn nghylch athrawiaeth a dysgyblaeth eglwysig, eglwys Henaduriaethol oedd y pryd hwnw o ran ei chyfansoddiad, fel y rhan amlaf, os nad yr holl eglwys a sefydlwyd gan y gweinidogion a drowyd allan o'r Eglwys Sofyddelig, er na osodwyd i fyny Henaduriaeth erioed yn gyflawn yn ei chynllun a'i threfniadau yn Nghymru na Lloegr; eto yr oedd yn nghyfansoddiad yr eglwysig gydnabyddiaeth o'r egwyddorion hyny, trwy eu bod yn ystyried llywodraethiad yr eglwys yn hollol yn llaw rhyw nifer o honi, a bod penderfyniad pob peth i gael ei ddwyn yn mlaen mewn cyng-horfa o honynt hwy, ac nid mewn un eglwys neillduol trwy bleidlais ei haelodau. Yr oedd yn rhaid i'r fath gyfansoddiad eglwysig

2 w

effeithio ar yr athrawiaeth a bregethid, yn gystal ag ar y ddysgyblaeth a weinyddid; oblegyd amddifadid y bobl trwy Henaduriaeth o'u rhyddid i farnu pa athrawiaeth a wrandawent; a rhwymid hwynt i wrando a derbyn yr hon a drefnid iddynt gan yr Henaduriaid. Dechreuodd y ddadl yn Henllan yn nghylch yr athrawiaethau a wahaniaethent rhwng Arminiaeth a Chalfiniaeth. Dygai rhai o'r aelodau gwyn yn erbyn y gweinidog ac amryw o'r aelodau oeddynt o'r un golygiadau ag ef, nad oeddynt o'r un farn am yr athrawiaethau hyny a sylfaenwyr yr eglwys; a'u bod wedi myned yn fusrrell iawn gyda'r ddysgyblaeth. Yr oedd Mr. Palmer yn mysg y rhai a flaenorent yn y ddadl yn erbyn y gweinidog a'i bleidwyr. Yr oedd yn ddyn duwiol, syml, a brwdfrydig iawn gyda chrefydd; yn Gristion gwresog a ffyddlon, ac yn ddyn o synwyr naturiol cryf, er nad oedd yn areithydd fraeth, ac ymadroddwr hyawdl; ond yr oedd ei sylmrwydd, ei brofiad efengylaidd, a'i ymddygiad hardd, yn nghyd a'i ffyddlondeb, ei ddoethineb, a'i ofal fel gweinidog, yn gwneud i fyny ei ddiffygion mewn talentau a hyawdledd areithyddol; ac felly bu yn weinidog defnyddiol a llwyddianus yn yr eglwys. Er fod Mr. Palmer yn un o'r rhai a ymadawant a Henllan yn mhoether y ddadl, ac a ffurfiasant eglwys Rhydyceisiaid, ychydig filldroedd oddiyno, efe a ddychwelodd drachefn, a chafodd ei urddo yn weinidog yno yn y flwyddyn 1721, a llafuriodd yn ddiwyd hyd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le Rhagfyr 12, 1742, yn 62 mlwydd oed. Ail adeiladwyd Henllan yn y flwyddyn 1724, a gwnaed ef yn llawer helaethach na'r capel blaenorol. Y mae yn awr yn un o'r capeli mwyaf yn y wlad.

PANA, mab Pyd, ansawd dychymygod yn chwedloneg y Cymry.

PANTON, PAUL, Ysw., o'r Plas Gwyn, yn Mon, ydoedd foneddwr hyuod o gynafin ag hanesiaeth ac hynafiaethau ei wlad enedigol, ac un tra theilwng o grybwylliad anrhydeddus am dano o herwydd ei barodrydd a'i haelfrydedd i gynorthwyo ereill yn yr unrhyw archwiliadau. Efe a gynullodd gynodeb gwerthfawr o lawysgrifau Cymreig, at y rhai y chwanegegyd eiddo y Parch. Evan Evans, (*Ieuan Brydydd Hir*), awdwr dysgedig y "*Dissertatio de Burdis*," y cwbl tua chan cyfrol. Mr. Panton mewn canlyniad i hyn, canys ffrwyth cytundeb oedd, a osododd ugain punt i'r bardd hyd derfyn ei oes. Bu farw Mr. Panton yn 1797, yn 67 mlwydd oed. (*Williams's Eminent Welshmen*.)

PARRY, RICHARD, D.D., ydoedd un o'r wyth enwogion Cymreig a urddwyd yn olynol i esgobaeth Llanelwy. Efe oedd fab henaf ac etifedd John Parry, Ysw., o Bwllhalog, yn Ruthyn, sir Dinbych, yn 1560. Addysgwyd ef yn ysgol Westminster dros amser dan yr hanesydd enwog Camden; ac oddiyno dewiswyd ef yn astudiwr yn ngholeg Eglwys Crist, Rhydychain, yn 1579. Mynegu Wood yn yr *Athenæ Oxonienses*, ac

esgob Humphreys yn ei Atodiad i'r unrhyw, iddo fod dros ryw amser yn brif athraw yegol Rhuthyn; ond y mae hyn yn amheus, fel y deallir wrth *Newcome's Memoir of the Goodmans*; eithr iddo fod yn is-athraw yno, sydd fwyaf tebygol. Yn y flwyddyn 1592, gwnaed ef yn ganghellydd Bangor; a chafodd ficeriaeth Grosford yn yr un flwyddyn; ac yn 1599 gwnaed ef yn ddeon Bangor, wedi ei raddio yn D.D. y flwyddyn flaenorol. Pan esgynodd y brenin Iago i orsedd Lloegr, gan fod ganddo gryn olwg ar ddysegeidiaeth Dr. Parry, efe a'i dyrchafodd ef i esgobaeth Llanelwy, ac urddwyd ef Rhagfyr 30ain, 1604. Bydd enw esgob Parry fyth yn barchus gan y Cymry fel awdwr y cyfieithiad diwygiedig o'r Beibl, yr hwn waith a gymerodd arno yn hollol ddigymelliad, er llesiant ei gydwladwyr, ac yr oedd yn dra chymwys at y gorchwyl. Argraffwyd y Beibl hwn yn gyfrol unplyg, yn y flwyddyn 1620; a chynwysa gynifer o amrywiaethau a diwygiadau, fel y mae yn amheus na ddylid ei ystyried yn gyfieithad newydd trwyadl. Gyda golwg ar y gwahaniaeth rhyngddo a chyfieithad y Dr. Morgan, efe a ddywed—“*Quaedam cum proceessoris laudi retinui; quaedam in Dei nomine mutavi atque sic compegi, ut et hic sit 'amphidochoumenou paradeigma,' et dictu sit difficile num vetus an nova, Morgani an mea dicenda sit versio.*” Pery y cyfieithad Cymreig hwn o'r Beibl yn safon hyd yma; dyma yr un a ystyrir yn awdurdodedig; ond y mae digon o le i ddiwylliadu yn hwn eto; ac y mae cyflwr presenol y iaith Gymreig yn galw am hyny. “Nis gellir yn briodol ystyried y Dr. Parry yn un o gyfieithwyr y Beibl; oblegyd ni wnaeth efe ond cyoeddi ailargraffiad o Feibl y Dr. Morgan, yr hwn a gyfnewidiodd mewn amryw fanau, ac a ddiwygiodd mewn ereill. Cynorthwywyd ef yn hyn gan y Dr. John Davies, o Fallwyd, ei gaplan. Mae y cyflwyniad i'r brenin Iago I., wedi ei ysgrifenu yn y Lladin gan yr esgob Parry.” (*Llyfr y Jubili, Phillips.*) Bu farw esgob Parry yn ei dŷ ei hun yn Diserth, yr hwn a feddianai fel archddeon, Medi 26ain, 1623; a chladdwyd ef yn ei eglwys gadeiriol ei hun, heb yr un cerfiad na chofadaid ar ei ol. Y flwyddyn cyn ei farwolaeth efe a drefnodd fod chwech punt y flwyddyn i'w talu oddiwrth ei ystad gan ei fab Richard, a'i etifeddion dros fyth, tuag at gynal ysgolaig tlawd yn Ngholeg Iesu, Rydychain, a fyddo yn unedigol o dre Rhuthyn neu esgobaeth Llanelwy. Wedi ei farwolaeth cyoeddwyd yn ei enw “*Concio ad Clerum on Rev. iii. 4.—1628 8vo.*” (*Williams's Eminent Welshmen.*)

PARRY, WILLIAM, LL.D., ydoedd ddynsawd enwog yn nheyrnasiad y frenines Elizabeth, ac yn frodor o Northop, sir Gall-estr. Mynega ei hun mewn llythyr at Arglwydd Burleigh, ei fod yn fab i foneddwr o deulu henafol, yr hwn oedd dad i 30 o blant o ddwy wraig, ac a fu farw yn 108 mlwydd oed; ac mai ei fam oedd Conwy o Bodryddan. Mewn bywgraffiad cyoeddedig gan

ei elynion yn fuan ar ol ei ddiennyddiad gwedwr yr ymhoiad ymfrostgar uchod, a dywedir iddo ddisgyn o linach eithaf dinod. Bod ei dad, enw yr hwn oedd Harri ab Dafydd, yn cadw gwesty cyffredin yn Northop. Rhwymwyd ef ar y cyntaf gyda chyfreithiwr yn Nghaerlleon Gawr, oddiwrth yr hwn y ffordd ymaith, ac yr aeth i Lundain i ddilyn ei ffawd. Ar ol llawer o anhawderna, efe a lwyddodd i gael lle yn rheulu Iarl Ll Penfro; ac yno yr arosodd hyd farwolaeth y pendeig hwnw yn 1569. Gan ei fod yn meddu galluoedd lled dda, byddai ar waith mewn rhyw bethau cyoeddus, anhysbys o ran eu natur, er y gwrolid crybwylliad mynych o'r ffaith yn ei ohebiaethau ag Arglwydd Burleigh. Yn y cyfamser graddiwyd ef yn LL.D.; a chan fod ei wraig wedi marw, efe a briododd weddw gyfoethog, ac a wasgarodd ei meddianau, gan fyw yn afradlon, nes dwyn ei hun i angen a chaledi. Yn 1588, cyflawnwyd gweithred dreisiol ar foneddwr o'r enw Hare, un o'i ofynwyr, yr hyn a barodd iddo adael Lloegr, a myned i Ffrainc, gan gael ei achub rhag canlyniadau ei gollfarniad drwy faddauant a gafwyd iddo yn ol erfyniadau ei gyfeillion. Tra yn Ffrainc yr oedd yn gweithredu fel casglwr gwybodau dirgel dan Arglwydd Burleigh, yr hwn oedd a chryn ymddiried ynddo. Dywedir fod ei alwedigaeth yn awr fel yspiwr yn un o'r rhai mwyaf gwael a chywilyddus; a chan wneud ei hun yn gynefin a dirgelion y Pabyddion Seisnig yno, efe a'u bradychai yn y man. Modd bynag, enillid ef o'u tu gan y Pabyddion Rhufeinig; a chan ddychwelyd i Loegr yn gynar yn y flwyddyn 1583, yr ydym yn ei gael yn eistedd yn Nhŷ y Cyffroddin fel aelod dros Queenborough, ac yn gwrthwynebu yn egniol arferu llymder chwanegol tuag at y Catholiciaid Rhufeinig. Tafiwyd y Tŷ i gymaint syndod wrth haerllugrwydd ei araeth, fel y traddodwyd ef i ofal rhingyll y brenin, (*sergeant at arms*;) ond rhyddhawyd ef dranoeth ar gais y frenines, yr hon a ddywedai ei fod wedi traethu ei barn hi i raddau yn foddfaol. Yn mhen chwech wythnos ar ol y dygwyddiad hwn, traddodwyd ef i'r Twr dan y cyhuaddiad o deyrnfradwriaeth—amcanu cuddlofruddio y frenines, am yr hyn y profwyd ef yn Westminster Chwefror 26ain, 1584—5. Wedi ei dwyllo i wneud cyffesiad mewn gobaith o gael maddeuant, cafwyd ef yn euog, a gweinyddwyd arno ddedfryd y gyfraith gyda'r llymder mwyaf yr 2il o Fawrth canlynol, yn Nghlos Palas Westminster. Er cyffesiad Dr. Parry, y mae rheswm cryf i ameu a friadodd efe erioed yn ddirifol i lofruddio y frenines; ac efe a wadai hyny yn y dull mwyaf dwys a phendant yn y dienyddle. (*State Trials; Strype's Annals; Lingard's History of England*)

PARRY, WILLIAM, paentiwr o gryn deilyngdod, a aned yn 1742. Derbyniodd yr hyfforddiadau cyntaf mewn arluniad yn athrofa Shipley. Wedi hyny bu yn astudio oddiwrth y darluniau plaestr yn oriel y Duc

o Richmond. Fel na byddai dim yn niffyg i gyflawni ei addysg yn y gelfyddyd, efe a aeth yn efrfyddid at Syr Joshua Reynolds; a thua'r un amser derbyniwyd ef i athrofa St. Martin's Lane. Wedi derbyn amryw wobrywon oddiwrth y Gyndeithas er Cefnog-aeth Celfyddyd, galluogwyd ef trwy nawdd ac haelfrydedd Syr Watkin William Wynn, Barwn, i ymwelod ag Itali, lle yr arosodd o 1770 hyd 1775; ac yn ystod yr amser hwn efe a baentiodd adlun o'r "Gweddnewidiad" gan Raphael. Yn 1776 dewisiwyd ef yn gymrodor o'r athrofa freniniol; eithr gan na chaffai waith fel y dysgwylasai yn Llundaïn, efe a ddychwelodd i Rufain, lle yr arosodd dros lawer o flynyddau, gan fod mor llwyddianus ag y dymunai. Yn 1791 gorfuwyd ef gan afiechyd i ymwelod a'i wlad enedigol, lle y bu farw ar y 13eg o Chwefror y flwyddyn hono. Yr oedd William Parry yn fab i John Parry, o Ruabon, sir Dinbych, yr hwn a adnabyddid yn gyffredin wrth yr enw y "Telynor Dall Clodfawr. Efe oedd y cyntaf yn mhlith ei gydoeswyr a fedrai chwaraeu yn unigol neu yn gyngerddol ar delyn deir-res Gymreig, offeryn a fuasai yn ngholl yn hir i'r byd Seisnig, adferiad yr hon sydd ddyledus i athrylith a diwydrwydd y chwaraeuwr cywraïn hwn. Bu yn delynor i'r barwniaid - Syr Watkin William Wynn, y cyntaf a'r ail; ac a gyoelddod gyfrol o Alawon Cymreig, yn nghyswllt a thelynor arall o'r enw Evan Williams. Bu farw John Parry, yn Ruabon, yn 1782.

PARRY, THOMAS, gweinidog y Bedyddwyr yn Olchon, sir Frycheiniog. Yr oedd yn gyfaill mawr i Mr. V. Powell, ac arferai fyned gydag ef ar droion yn ei deithiau pregethwrol. Yr oedd yn byw mewn lle a elwid Wenallt. Bu yn golofn anrhydeddus yn y rhan hon o'r eglwys dros hir amser. Ei drigfa ef oedd y tŷ anedd, lle buwyd yn cadw y cwrdd yn yr amser peryglus hwnw, ac yn hir wedi hyny. Dywedir iddo yn ei ieuentyd gael ei gystuddio a chlefyd lled drwm, ac iddo yn ei glefyd freuddwydio, ei fod yn canfod dau le gwahanol iawn, un o honynt yn lle ofnadwy a dychrynlyd; ond y llall yn lle rhagorol, hyfryd, a dymunol. Yr oedd ef i fyned i un o'r ddau le yma, ond a ymbiliodd am gael myned i'r lle dymunol. Atebwyd na chai efe ddyfod yno y pryd hyny. Yna y llefodd "O Arglwydd, a gaf ddyfod yna ryw bryd?" Atebwyd iddo, "y cai, ond fod yn rhaid iddo yn gyntaf fyned i brynu bara." Efe a ofynnodd yn mhellach, "Arglwydd pa bryd y cai fi ddyfod?" Atebwyd, "ar ol deg niwrnod." Ar hyn efe a ddeffrodd, a'r breuddwyd a wnaeth argraff mawr ar ei foddlwl ef, ond ni wyddai beth i wneud, eithr efe a ddechreuodd wella yn oi fywyd a diwygio, a myned i'r eglwys, &c. Yn fuan wedi y breuddwyd, fel yr oedd efe yn myned i'r Llan, dygwyddodd iddo gyfarfod a dechreu ymddyddan a hen wraig, yr hon oedd yn myned i gwrdd y Bedyddwyr; hi a'i hanogodd i fyned gyda hi, ac yntau a aeth; ond pan y daeth yno, testun y gwei-

nidog oedd "Myf yw bara y bywyd." Cofiodd ei freuddwyd diweddar; synodd yn fawr, a gwnaeth iddo wrando yn ofalus. Cafodd y bregeth y fath effaith arno, fel y meddyliodd fyned drachefn i wrando i blith y bobl. Y testun meddir y tro hwnw oedd, "Chwi a gewch gystudd ddeng niwrnod," Dat. ii. 10. Felly deonglwyd ei freuddwyd iddo er ei fawr foddlonrwydd, a dangoswyd iddo beth oedd bara y bywyd, a'r blinder i'w ddysgwyl yn ffordd Duw; y pethau hyn a fuont foddion yn llaw Duw i'w wir ddychwelyd at yr Arglwydd. Wedi hyny efe a lynodd gyda y Bedyddwyr, ac a ymroddodd i ddyoddef adfyd gyda hwy, a phob gwarth a ddygwyddai. Yn mhen amser derbyniwyd ef yn aelod; ac yr oedd mor obeithiol a doniol, fel na bu yn hir nes ei alw i'r weinidogaeth. Cafodd Mr. Thomas Parry hir amser i ddwyn ei dystiolaeth dros Grist. Yr oedd yn y gymanfa yn y Fenni, yn 1653, ac yn y gymanfa yn Llanwenarth 1705. Yr oedd deuddeg mlynedd a deugain rhwng y ddau gyfarfod; a meddylir ei fod yn profesus crefydd oddiar y flwyddyn 1640, deuddeg mlynedd cyn hyny neu ychwaneg. Efe a fu farw mewn oedran teg a llawn o ddyddiau, oddeutu 1709. Gwr duwiol a heddychol iawn oedd Mr. Parry, a gwir ddefnyddiol mewn llawer o ffyrdd; ond nid ymddengys iddo ef un amser fod yn fugail yr eglwys, eithr yn gynorthwyl yn y weinidogaeth a phethau oreill. Dyn gwledig yr olwg arno ydoedd, yn dal tir bychan, ac weithiau yn dylun ei alwedigaeth. Ni byddai yn myned fawr oddicartref; cadwai y cyfarfodydd yn ei dy ei hun. Yr oedd yn ddyn gwir ddefnyddiol ac o gymeriad da. Y mae rhai o'i hiliogaeth yn aelodau hyd heddyw gyda'r Bedyddwyr yn Lloegr a Chymru. (*Hanes y Bedyddwyr, gan Thomas, tudal. 79. 80; Jones, tudal. 768; History of Welsh Associations, page 34.*)

PARRY, JOHN, Caerlleon. Ganwyd Mr. Parry yn sir Gaernarfon, yn y flwyddyn 1775; ac o herwydd bywiogrwydd a grym ei alluoedd, ymdrechodd ei dad i roddi mwy o fanteision dysgeidiaeth iddo ef nag oedd dynion ieuainc o'i sofyllfa yn arfer gael, yn enwedig yn y blynyddoedd hyny. Pan yn ddwy ar bumtheg oed, ymwelodd Duw ag ef drwy ei ras; ac yn fuan ymunodd a'r Trefnyddion Calfniaidd, parai ei ragoriaeth mewn doniau a duwioldeb i'r dyn mwyaf llygadog ac ysbyrdol yn eu mysg ddechreu darogan am dano ef ac ereill o'i gyfoedion, fod iddynt ryw beth mwy na chyffredin i'w wneuthur yn ngwinllan eu Harglwydd; ac felly yn ol proffwydoliaethau ag oedd wedi cerdded o'r blaen am dano ef, dechreuodd yn lled gynar yn ei oes ar waith y weinidogaeth. Wedi ei arwain oddiamgylch o fan i fan yn y dywysogaeth dros ryw dymor, dygodd Duw ef yn ei ragluniaeth i Gaerlleon, lle y bu yn myned i mewn ac allan o flaen y praid, mewn cymeradwyaeth a pharch mawr dros ddeugain mlynedd. Yr oedd yn wr o foddwl gwastad, o dymer gymdeithasol, ac o arferion da. Ar yr un pryd tybiwn fod math o

ddwysder meddwl mewn cysylltiad a gordynnerwoh ei deimladau yn peri fod ei ysbryd yn ddarostyngedig i gythruddo, pa bryd bynag y cyfarfyddai ag ymddygiad haerllug neu wrthwynebiad disymwth gyda'r achos a fyddai ganddo mewn llaw; ac os na safai yn ddewr dros ei bwne, eistoddai i lawr, hwyrach yn ddigofus weithiau; pa fodd bynag yn drist ac archolledig ei feddyliau. Hawdd er hyny ydoedd i'r doeth ei enill, os nad i'r cyfrwysgall ei gamarwain ar rai achlysuron; canys yr ydym yn tueddu i feddwl, er ei fod yn gall fel y sarff, yn gystal a diniwed fel y golomen, eto fod y rhinwedd olaf yn gorbwyso y llall yn ei gymeriad. Mae enw a nodwedd Mr. Parry mor hysbys trwy yr holl dywysogaeth fel gweinidog parohus, pregethwr llafurus, ac awdwr hyfedr, fel nas gallwn yn yr erthygl hon wneud ei enw yn fwy hysbys. Bu yn argraffydd ac yn olygydd i *Oleuadau Cymru* am flynyddoedd iawer; a dygai hwn yn mlaen yn fedrus er coethi chwaeth ei genedl, pan yr oedd yn llawer tlotach o ran misolion nag yw yn awr; ac o ufydd-dod i gais ei frodyr rhoddee y *Goleuadau* i fyny, fel y dygai hen gyceddiad y corff, y *Drusorfa*, (yr hon a atalisid am flynyddoedd cyn hyny) yn mlaen yn fisol; a mawr fu ei ofal hyd ei farwolaeth, am wasanaethu ei frodyr yn hyn, fel mewn pethau ereill, heb goll na gwall hyd y gallai. Yr oedd Mr. Parry yn sylwgar iawn ar arwyddion yr amserau; a myfyriai lawer ar lyfr y Datguddiad. Hanesion am lwyddiant y genadaeth a wna i'w enaid siriolu yndo; ac yr oedd yn dwyn y fath eiddigedd cryf dros ledaeniad achos Crist yn mhellderau y byd, nes y meddylid weithiau ei fod yn barod i ymgyfiwyno i'r gwasanaeth ei hunan, hyd oni orfodid ef i ddyweyd "Ond, wel, wel, yr wyf fi yn rhy hen." Pan glywodd gyntaf am y "Cyngrhair Efengylaidd," bu yn destun gorfolodd i'w ysbryd, a dywedai yn fynych mai dechreuad dyddiau hafaidd y mil blynedd-oedd oeddynt, a phriodas y sectau gwahanol er dinystrio y butain Rufeinig. Edrychai ar ledaeniad Puseyaeth ac egniad Pabyddiaeth at adfeddianu y wlad, gyda galar a thristwch; a mawr oedd ei awyddfyd, os gwelai yr Arglwydd yn dda estyn ei ddyddiau i ysgrifenu "Holwyddoreg," a llyfrau bychain ereill, er ymdrech u gwrth-weithio y lesain oedd yn dechreu suro y wlad. Llywodraethai ei holl achosion wrth farn, gan brynu yr amser drwy foreu godi ac arfer diwydrwydd. Os nad ydym yn camgymeryd, un o'i ragoriaethau gyda negeseuau y bywyd hwn ydoedd y rheoleidd-dra a'r manyldra hwn yn eu dygiad yn mlaen, pa un a'i dysegai i gadw pob peth yn ei lle priodol, ac i wneuthur pob peth yn ei iawn bryd. Mewn gair, dyn i'r fynyd ydoedd yn nghyflawniad ei holl orchwyllion, fel na welid braidd byth ddim o hono ef yn colli y cerbyd trwy ddiofalwch, yn tori ei amod a'i gwsmeriaid, nac yn dwyn ei lythyr yn rhy ddiweddar i'r llythyrfa. Ei gas bethau oeddynt athrod ac

enllib; ac oddiar wir ofu anghydfyddiaethau byddai ambell waith fel yn awyddus i ysgoi testunau ymrafaelion, pan fe ddichon y byddai angenrheidrwydd am eu trin; prysurai yn mlaen at ryw fater arall, ac nid anfynych y triniau hwnw gyda y fath londer a difyrwch, nes gwneud pawb o leiaf am y tro, yn rhy ddigrif a hapus i ymrafaelio a'u gilydd. Yr oedd tymer ei ysbryd fel olew oemwyth yn lleddfu teimladau blinion y galon, ac yn dirymu dyn i ymladd ag ef; yn wir, ymddangosai megys yn ormod o drueni i folestu ysbryd mor llednais, a sathru ar gymaint o ddiniweidrwydd a duwioledeb. Nid ydym yn meddwl fod hynodrwydd mawr ar ei feddwl o ran eangder na threiddgarwch, ac eto yr oedd rhyw neillduolrwydd yn perthyn iddo; gosodai ei ddelw ar ei holl gynyrchion; pa un bynag a wnelai ai pregethu ai ysgrifenu, yr oedd rhyw beth gymaint arno ei hun yn ei holl waith, fel yr oedd yn hawdd i'r cydnabyddus a'r doeth benderfynu mai yr eiddo Mr. Parry o Gaer ydoedd, ac nid neb arall. O ran ei gymeriad gweinidogaethol, yr ydoedd yn dwyn mwy o synwyr a phwyll y dyn, mwy o amynedd a ffyddlondeb yr ych nag o wroldeb y llew, na threiddgarwch a hediadau cyflym ac uchel yr oryr. Eglurhau a dysgu oedd ei amcan ef. Nid bob amser, fe ddichon, yr edrychai ar bob ochr i'r pwnc, eto ni fethodd un amser a'i ddeall. Y pethau a drinid mor fedrus a goleu ganddo fel y gwelid ei olygiad yn eglur. Yr oedd ganddo ddawn arbenig i ddeongli geiriau y Beibl ac i drin ei hanesion esantaidd ef, er buddioldeb i'r rhai a wrandawent arno. Dygai allan ei addysgiadau ar brydiau felly, drwy siarad a'r gwahanol bleidiau y cyfeirid atynt yn ei destun, a gwnaed iddynt hwythau siarad ag yntau ac a'u gilydd; a thra yr ymgomiai yn y modd yma ger bron ei wrandawyr, arferai gyfaddasu ei lais, dull ei wynebpryd, a holl ysgogiadau ei gorff mor berffaith at yr amgylchiad, nes y byddai yr holl hanes yn olygfa fywiol o flaen eu dychymyg; a'u meddyliau ar unwaith yn derbyn difyrwch ac adeiladaeth. Prif bynciau ei weinidogaeth oeddynt, cyflwr andwyoal a holl lygredigaeth natur dyn drwy y cwmp; iachawdwriaeth pechadur o benarglwyddiaeth a gras Duw trwy gnawdoliaeth ac iawn yr Emauwl; cyflawnhad trwy fydd, a gwaith yr Ysbryd Glân. Yr oedd y ddeddf a'r efengyl yn cael eu lle priodol yn ei weinidogaeth. Tra y gofalai am roddi arbenigrwydd dyladwy i brif bynciau yr athrawiaeth iachus, gofalai hefyd am bethau oedd yn gweddu iddi, trwy egluro a chymell dyledswyddau crefydd. Yn gyffelyb i'r apostol Paul yn ei lythyrâu, diagynai yn nghyflawniad ei weinidogaeth, megys oddirhwng bryniau yr arfaethau tragwyddol dros feusydd toreithiog Bethlehem a Chalfaria, i lawr i ddolydd tlyision buchedd dduwiol; ac felly dysgai ei wrandawyr i feddwl am "ba beth bynag sydd wir, pa bethau bynag sydd onest, pa bethau bynag sydd gyflawn, pur, a hawdd-

gar, a chanmoladwy. Ond er ei holl gymysderau yn ei gyhoedd gweinidogaethol fel pregethwr, bugail eglwys Dduw, treithadur a golygydd, nid oes i'w ddywedyd am dano, ond bu farw Ebrill 28, 1846, yn 71 oed, ac fel dyn wedi ei adnewyddu gan ras y nef, dygwyd ef gan angyllion i fynwes Abraham er mwynhau dedwydd y nef hyd byth. Claddwyd ei gorff yn mynwent St. Ioan, Caerlleon, ar ddydd Gwener, y 1af o Fai canlynol.

PARRY, HENRY, (*Glan Erch*.) Ganwyd H. Parry ar y 10fed o Ragfyr, 1836, mewn tyddyn o'r enw Tir Bach, Llangybi, Eifionydd. Ni chafodd efe nemawr o ysgol ddyddiol pan yn ieuanc, o herwydd yr hon reswn cynefin fod yn rhaid i'w rieni wrth ei wasanaeth. Ond ni fu yn hir cyn dangos y mynai efe ddysg a gwybodaeth; ymroddodd i efrydu y Gymraeg a rheolau ei barddoniaeth, a chyfansoddodd lawer o ddarnau mewn rhyddiaeth a barddoniaeth pan nad oedd ond bachgenyn. Daeth hefyd yn ysgolaig da mewn rhyfddiaeth, ac yn y Seisneg yn fuan, a hyn oll trwy hunan-addysgiant, bron yn hollol. Yr oedd ei ymarweddiad pan yn ddyun ieuanc yn nodedig ddysglaer; ond pan ydoedd tuag 20 mlwydd oed yr ymunodd a chrefydd, yr hyn a wnaeth gyda y Trefnyddion Calfinaidd, yn Mhencae Newydd. Meddyliwyd yno yn fuan am ei anog i gyflwyno ei hun i'r weinidogaeth. Anogwyd ef i fyned i'r ysgol i Glynog, at yr hylod Eben Fardd. A dyma fel yr ysgrifennai y gwr galluog hwnw am dano:— "Yr oedd yn dyfod i'r golwg fwy-fwy o hyd, fel gwr ieuanc duwiol, cydwytbodol, yn ofni Duw." Yn ddylynol, daeth i gadw ysgol ddyddiol i gapel Pencae Newydd, a chadwai yno ysgol nos hefyd i ddynton ieuainc, gan efrydu yn galed ei hunan. Ond llafuriai yn rhy galed, a dechreuodd ei natur ymollwng—aeth yn aberth i'r darfodedigaeith. Yr oedd yn ddyun ieuanc o'r fath gadarnaf, gallasai meddwl, yn llawn dwy lath o uchder, gyda gwyneb gwridog, a chorff praff; ond ni bu y darfodedigaeith ysol ond ychydig fisoedd yn llwyr ddinystrio ei babel gref. Ei eiriau tlysiion ef ei hun oeddynt,—

└ "Mwynhau y byd ni chaf mewn hedd—yn
Ar fyr daw y diwedd; [faith,
Rhaid gadael pob anrhydedd
Cyrchir fi i'r carchar fedd."

Er ei fod yn wr ieuanc cyfeillgar a hynaws, dywedir na chlywyd ef erioed yn gwneud chwerthiniaid uchel. Yr oedd hefyd yn un nodedig o wylaidd, yr hyn a barai iddo fod yn llawer mwy anghycoedd mewn llawer cylch nag y dylasai fod wrth ystyried ei wybodaeth a'i dalentau dysglaer. O dro i dro ymddangosodd lluwars o'i gyfansoddiadau barddonol yn y cyfnodolion, ac yn y flwyddyn 1865, gwnaed detholiad o honynt, yn ffurfio cyfrol dlos, yr hon a gyoeddyd gyda chofiant o'r awdwr. Mae ei emynau yn nodedig dyner a nefolaidd, a'i ganiadau oll yn bur. Safai tŷ ei rieni mewn nant isel

swynol ar fin afon Erch, oddiwrt h yr hon y cymerodd efe ei enw barddonol "*Glan Erch*," a dywedir mai ar hyd ei glanau dirgel hi y cyfansoddodd y rhan fwyaf o'i emynau a'i ganeuon. Addefodd yn ei gystudd y byddai hefyd yn treulio llawer rhan o noswaith i gymdeithasu a'i Dduw yn y manau swynol hyn. Ei eiriau olaf oeddynt "Mae genyf gydwybod bur wedi ei phuro yn ngwaed y groes." Bu farw ar yr 2il o Fai, 1863, yn 26 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn mynwent Llangybi, gerllaw bedd yr anfarwol Dewi Wyn o Eifion.

PARRY, JOHN, gweinidog yr Annibynwyr yn Gomer, yn sir Allen, Ohio, America. Ganwyd ef mewn ffermdy bychan a elwid Penycofn, plwyf Llanfor, ger y Bala, Mawrth 12, 1810. Yr oedd ei dad a'i fam yn aelodau o'r eglwys Annibynol yn Rhydywernen, cyn adeiladu capel Bethel. Cafodd ei ddwyn i fyny yn y gymdeithas eglwysig er yn blentyn, ond ni dderbyniwyd ef yn gyflawn aelod nes ydoedd rhwng un a dwy ar bumtheg oed. Galarai yn barhaus am na chwasai ei anog yn foreuach i lwyr ymroddi i grefydd, ac ymuno ag eglwys Dduw. Ar unol ddymuniaid swyddogion ac eglwys Bethel, dechreuodd arfer ei ddawn fel pregethwr. Cyn hir wedi hyn aeth i'r ysgol i Lanuwchlllyn, yr hon oedd dan ofal y Parch. M. Jones. Wedi bod yno am haner blwyddyn, anogai ei athraw ef i fyned i ysgol i Loegr, fel y gallai gael gwell cyfleuedra i ddeall Seisneg. Felly efe a aeth at y Parch. J. Jones, Marton, sir Amwythig. Wedi bod yno flwyddyn, derbyniwyd ef i athrofa y Gogledd, yr hon oedd y pryd hwnw yn y Drefnewydd. Bu yno am dair blynedd a haner, dan addysg y dysgedig a'r addfwyn athraw, y Parch. Edward Davies, M.A. Derbyniodd alwad oddiwrt h yr eglwys Gynulleidfaol yn Machynlleth, a'r eglwys cysylltiedig yn Pennal, Llanwrin, ac Achor, y rhai oeddynt yn amddifad o weinidog trwy ymadawiad eu gweinidog enwog, y Parch. D. Morgan. Neillduwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth yn Machynlleth Hydref 1, 1838, pryd yr oedd 12 o weinidogion yn bresenol. Ar farwolaeth y Parch. W. Williams, Wern, derbyniodd alwad unfrydol i fugeilio yr eglwys hono, mewn cysylltiad ag eglwys Brymbo. Wedi llafurio yno am oddeutu chwe mlynedd, rhoddodd yr eglwys hyn i fyny, a derbyniodd alwad oddiwrt h yr eglwys a'i gyfeillion yn Machynlleth. Symudodd yno, a bu yn weinidog iddynt yr ail waith am bedair blynedd. Yn yr amser hwn ymadawodd awydd cryf ynddo am ymfudo i America, fel na adewid llonydd iddo gan y teimlad hwn nos na dydd. Rhoddodd yr eglwys i fyny i'r dyben hwnw; ond oblegdyd afiechyd trwm yn ei deulu, yr hwn a derfynodd yn marwolaeth ei unig blentyn, ataliwyd ef rhag rhoddi ei benderfyniad mewn grym y flwyddyn hono. Yn ystod yr amser hwn, pan yn paratoi i'r fordaith fawr i dir y gorllewin, bu yn llafurio yn Llanystumdwy, Rhosylan, a Thabor, sir Gaernarfon, ac oddiyno yr ymfudodd i America gyda'i briod, yn y flwyddyn

1850. Wedi bod am ychydig amser yn Efrog Newydd, cafodd alwad oddiwrth yr eglwys Gynulleidfaol yn Racine, Wisconsin, lle bu yn llafurio am ychydig dros dair blynedd, a chafodd y fraint o weled achos yr Arglwydd yn llwyddo yno. Pan yn Racine cafodd ei dderbyn yn genadwr i wasanaeth y Gymdeithas Genadol Gartrefol, a bu yn llafurio dan nawdd a thrwy gynorthwy y gymdeithas hono mewn amryw fanau yn nhalaeth Wisconsin, megys Cambria, Milwaukee, &c. Synudodd o Milwaukee i Big Rock, Illinois, a bu yno ddwy flynedd. Derbyniodd alwad oddiwrth yr eglwys Gynulleidfaol yn Gomer, sir Allen, Ohio; ac ymsefydlodd yno Mai 15, 1861. Bu farw Medi 20, 1863, yn 53 mlwydd oed, pan yn mynwes anwyllaf yr eglwys, a'r eglwys yn ei mynwes yntau. Tua naw diwrnod cyn ei farwolaeth, yr oedd mor iach a siriol ag y bu erioed; ond sangodd yn ddamweiniol ar ystyllen yn yr ardd, ac aeth hoel i'w droed. Cododd enyniad yn ei aelod, a therfynodd yn angau iddo. Yn y flwyddyn 1839, ymunodd mewn priodas â Jane Owen, merch henaf Thomas a Jane Owen, Machynlleth. O fysg ei hynodion gallwn nodi y rhai canlynol:—Yr oedd yn benderfynol a diysgog i weithio allan yr hyn a gymorai mewn llaw. Yr oedd felly er yn blentyn. Pan y meddyliai gyraedd rhyw ddyben, nid oedd dim ond annhosiblwydd ei hun a'i rhwystrai i'w gyraedd. Meddyliodd am addysg, ac er ei fod wedi ei gadw yn ol nes oedd agos yn rhy ddiweddar i gyhwyn ar ol y fath wrthdwydd amhrisiadwy, mynodd ef. Pan feddyliai fyned yn mlaen, nid oedd dim a'i cadwai yn ol. Yr oedd yn weithiwr dichlynaidd a diffino. Ni wyddai ddim am ddiogi, yn gorfforol na meddyliol. Yr oedd er yn fachgen wedi arfer gweithio. Codai yn fore bob dydd o'i fywyd, os byddai yn iach, ac ni wybu ond ychydig erioed am afiechyd. Yr oedd yn barod i gydweithredu gyda phob achos daionus. Pa symudiad bynag fyddai ar droed yn y gymydogiaeth lle byddai yn aros, yr oedd ef bob amser yn barod i gydweithredu, a byddai fynychaf ar y blaen. Yr oedd pwys gwaith y weinidogaeth yn agos at ei feddwl. Mewn llythyr a ysgrifonodd at frawd yn y weinidogaeth yn fuan ar ol y gymanfa yn Allen, efe a ddywed, "Dal yn lled galed y mae y gwrandawyr yn wir, ond y mae llawer o'r bai yn aros wrth ein drysau ni yn ddiaw. O! na byddem fel crefyddwyr yn byw yn fwy duwiol, yna cai y byd annychweledig ganfod ein hesiamplau, a'r Iesu anwyl ei ogoneddu ynom ni. Pa fwyaf yr wyf yn ei fyfyrio ar drefn achub pechadur, mwyaf wyf yn ei weled o'm colladau fy hun mewn cysylltiad a'r weinidogaeth. Nid wyf yn gweled fy mywyd yn debyg i'r peth y dylai fod fel gweinidog Duw." Yr oedd yn bregethwr synwrol a dylanwadol. Fel pregethwr ni chyfrifid ef yn y dosbarth blaenaf, er ei fod yn mhell yn mlaen ar y rhan amlaf a arferent y gwaith hwn, ac yr oedd ynddo ragoriaethau na pherthynant ond i ychydig. Nid oedd ei ddoniau

areithyddol yn llifeiriant nerthol, yn ysgubo y gynulleidfa o'i flaen; ond yr oedd yn hytrach o arddull deniadol, yn arwain ei wrandawyr ar ei ol i faesydd mawrion yr ysgrythyrau. Nid oedd ei bregethau yn fynych yn codi syndod ei wrandawyr; ond anfynych y pregethai heb enill eu teimlad, ac yn hyn yn benaf yr oedd cuddiad ei gryfder. Ni byddai ei bregethau wedi eu dosbarthu yn drefnus iawn. Cyn diweddau ei bregeth, byddai ei sylwadau fynychaf wedi gafaelu yn meddyliau dynion fel hoelion wedi eu sicrhau gan feistriaid y gynulleidfa.

PARBY, JOHN HUMPHREY, YSW., ydoedd henafiaethydd dysgedig, ac ysgrifenydd ardderchog. Ganwyd ef yn y Wyddgrug, sir Fflint, yn y flwyddyn 1787; ac yr oedd yn fab i'r diweddar Mr. Parry, perigol Llanferris, yn sir Dinbych. Ar ol mwynhau dysgeidiaeth yn y brif ysgol, daeth yn aelod o'r Temple yn y flwyddyn 1807; ac mewn amser priodol galwyd ef i'r llys dadleuol, sef yn y flwyddyn 1810. Cyraeddodd raddau helaeth o enwogrwydd yn ei swydd, a chafodd lawer o glod yn herwydd iddo gyfansoddi ac argraffu y *Cambro Briton*, cylchgrawn ag oedd yn cynwys llawer o adroddiadau gwerthfawr yn mhertynas i hanesiaeth a henafiaethau Cymru. Daeth allan yn rhifynau misol, yn dair cyfrol wyth plyg. Gorphenwyd y gyfrol gyntaf yn 1820. Ei lyfrwaith nesaf oedd y *Cambrian Plutarch*, yn cynwys cofiantau rhai o brif enwogion y Cymry, o'r cyfnod boreuaf hyd ei amser ef. Yr oedd hefyd yn awdwr amryw dreithodau arobryn; a phenodwyd ef yn olygydd gweithiau Cymrodorion Caerludd, a daeth y gyfrol gyntaf allan dan ei arolygiaeth ef. Darfu i lenyddiaeth ei wlad gael colled fawr yn ei angeu anamserol, yr hyn a gymerodd le yn Llundain ar y 7fed o Chwefror, 1825, trwy law lofruddig, ar un o heolydd Llundain. Gadawodd wraig a phump o blant i wylu yn nglyn wylofain ar ei ol. Y ffordd y colodd ei fywyd oedd, trwy i ddydd meddw ei daro i lawr ar yr heol, pryd y syrthiodd ar ei ben yn erbyn y palmant, a bu farw yn y fan. Brawd iddo oedd y Parch. Thomas Parry, D.D., yr hwn oedd yn esgob Barbadoes yn y flwyddyn 1852.—(Gwel *Golevad Cymru* am 1825, tudal. 72.)

PARBY, DAVID, gweinidog y Trefnyddion Calfinaidd yn sir Frycheiniog. Brodor ydoedd o Gaio, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1790. Dechreuodd bregethu yn ddeunaw mlwydd oed. Yn fuan wedi hyn y aeth i athrofa y Iarlles Huntington i Drefeca. Nid hir modd bynag y bu yno; y mhen tri mis dychwelodd adref i ymwled a'i berthynasau, gan lwyb benderfynu myned i'r athrofa ailwaith; ond cynghorion ei gyfeillion a orfuant, ac yntau a ymroddodd i weinidogaethu i'w gymydogion tlodion gyda hyn o ddysegeidiaeth a feddai eisoes. O'nai yntau ei hun rhag i'r cynauaf fyned heibio tra byddai efe yn hagi ei gryman. Pan yn 24 mlwydd oed, priododd â merch o blwyf Llanwrtyd; yr hyn mae'n debyg fu yn ach-

lysur i'w arwain yn mhen blynyddan ar ol hyny i ymsefydlu dros y gweddill o'i oes yn y Gillsach, yn y plwyf crybwylliedig. Y mae pob tystiolaeth am dano yn cyd-daro i'w osod allan yn un o'r pregethwyr mwyaf nodedig a fu yn preswyllo sir Frycheiniog; prif nodweddiad ei weinidogaeth, yn ol yr hyn a allwn gasglu, ydoedd *toddedig*. Beth bynag fyddai y mater a driniai, yr oedd ei wrandawyr yn toddi wrth ei wrando. Yr oedd rhyw swyn anarferol ynddo i ddenu pob math o bobl i'w wrando; ac anaml y gallai y rhai caletaf beidio tywallt dagran yn hidl. Yr oedd ei lais yn beraidd, a'i ysbryd yn efengyllaidd; fellv yr oedd ei athrawiaeth yn defnyddu fel gwlaw, ac yn dyferu fel gwllith. Edlwiwai un wraig grefyddol unwaith i'w chymydog, gan ddywedyd, "Wel, Thomas, dyna beth nad ydych chi byth yn meddwl am dano, sef mater eich enaid." "Yr ydych yn camsynied," atebai Thomas; "yr wyf yn gorfod meddwl am fy enaid bob amser y gwrandawyf ar Dafydd Parry yn pregethu." Yr oedd ganddo ddull toddedig i drin pob pwnc, ac i gyfarch pob math o wrandawyr. Nid peri i ddynion synu fyddai yr effaith, ond eu toddi. Nid dyfnder ei ollygiadau oedd ei ardderchogrwydd, ond y wedd efengyllaidd a roddai i bob mater, a'r teimladau tyner a gynrochai ei ymadroddion. Mewn cymanfa yn sir Forganwg unwaith, ar ol i lawer o enwogion draethu eu cenadwri, daeth adeg Dafydd Parry i ddadgan yr eiddo yntau; a rhyfeddol y llewyrch a ganlynai ei ymadroddion, yn gymaint felly nes i Ebeneser Morris dori allan i ddywedyd, "Mae yr Arglwydd fel pe byddai yn arddel yr hyn a ddywed Dafydd Parry." Bu farw yn y flwyddyn 1821, yn 61 mlwydd oed, wedi bod yn y weinidogaeth am 43 o flynyddoedd.

PARRY, WILLIAM, athraw duwinyddol coleg Wymondly. Yr oedd yn enwogol o Abergafenny, sir Fynwy. Symudodd oddi-yno gyda'i dad i Lundain, lle y sefydlodd gyda'i deulu. Wedi hyny cafodd dderbyniad i athrofa Homerton, lle y dilynodd ei gylch o efrydiaeth i'r weinidogaeth gyda diwyrwydd mawr. Ar ol arosiad o 6 mlynedd yn y sefydliad ardderchog hwnw, galwyd ef i'r swydd weinidogaethol yn Little Badrow, Essex. Daeth yno yn oleuni dysglaer, yn llewyrchu, ac am lawer o flynyddoedd llanwodd gyfngwng eang ysgolaig y cycedd yn mhllith yr Ymneillduwyr yn y parth hwnw o'r deyrnas, fel gweinidog o'r radd uchaf o ddoniau, y rhai a gysegrodd efe i amcanion crefydd ddiifrifol ac efengyllaidd. Ei nodwedd oedd weinidog ffyddlon a doeth yr efengyl, yn llafurio yn ddiwyd yn ei gylch. Yr oedd yn hynod am eglurder, ac yn meddu gwahanol wybodaethau a dwfn ddysgeidiaeth. Wedi dal y swydd hon am agos ugain mlynedd, efe a symudodd i Wymondly, Herts, i gymeryd arno y swydd bwysig o brif athraw yn y coleg oedd wedi ei sefydlu yn Northampton er dyddiau Dr. Doddridge, yr hwn oedd yn awr wedi ei dori i fyny, fel y byddai iddo gael ei adsefydlu mewn lle new-

ydd, gydag athrawon gwahanol. Yr oedd Mr. Parry wedi ei enwog gymwysu at y swydd bwysig hon, nid yn unig oblegyd ei alluoedd a'i ddysgeidiaeth, ond hefyd trwy ymlyniad goleuedig a sefydlog wrth wirioneddau yr efengyl mewn cysylltiad a'u dylanwad bywiog a santiaid ar holl gangenau duwioldeb a moesoldeb Cristionogol. Yr oedd llafur y sefyllfa newydd hon y fath ag i bwysu yn drwm ar ei gyfansoddiad gewynog, yr hon oedd yn barod wedi ei hysgwyd gan efrydiaeth ddyfal ac egniol. Yr oedd ei iechyd er ys blynyddan wedi ei amharu, ac yn aml dyoddefai oblegyd ymdrechion blaenorol. Ei afiechyd diweddfad oedd rai misoedd o barhad; ond cafodd ei gynnal gan obeithion yr efengyl hyd ei fynyddau olaf. Bu farw yn orfoleddu, Ionawr 8, 1819, er mawr alar i nifer lucosog o gyfeillion.

PARRY, THOMAS, pregethwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd yn Llanrug, sir Gaernarfon. Ganwyd ef Chwefror 3, 1818. Cafodd ei ddwyn i fyny yn yr eglwys gyda'r Trefnyddion, ac arosodd ynddi hyd ei ddiwedd. Gellir dywedyd am dano ei fod yn ei ieuencyd yn arwain bywyd dychlynaidd. Nid oedd un amser yn ymgymysgu a phlant drwg annuwiol y gymydogoeth; ond byddai bob amser yn ymneillduo oddiwrthyt; ac yr oedd yn hynod hoff o neillduoeth ac unigrwydd. Ei gymdeithion ef oedd llfyrâu da, y rhai a fenthyciai gan ei gyfeillion. Darllenai hwynt yn fanol, a medrai ymddyddan am eu cynwysiad yn rhagorol, ac ystyried ei oedran ar y pryd. Anfonodd ei rieni ef i'r ysgol yn lled ieuanc, lle y dysgodd ddarllen Seisneg ac ysgrifenu. Yr oedd y pryd hyny hefyd yn hoff iawn o rifyddiaeth; a difyrai ei hun yn fawr gyda'r gangen hon o ddysgeidiaeth hyd ddiwedd ei oes. Ymgymerau ei feddwl a rhyfyddiaeth yn fwy nag un gangen arall o ddysgeidiaeth. Wedi iddo fod tua dwy flynedd yn yr ysgol, aeth i weithio i'r gloddia at H. Morris, Fachwen, gwr duwiol, a diacon defnyddiol yn eglwys Dinorwig. Bu ymddyddanion y gwr duwiol hwnw yn fendithiol iawn iddo; ac addefai yn rhwydd mai yr ymddyddanion hyny fu y moddion i ddwyn ei feddwl gyda gradd o ddiifrifoldeb at grefydd a'i phethau daionus. Dywedai yr hen wr wrtho, "Wel, Thomas bach, y mae yn rhaid i ti gael profiad o Grist; a welaist ti dy angen am dano?" Gwnaeth hyn y fath argraff ar ei feddwl nes ei ddwyn yn ymofynydd pryderus am iachawdwriaeth. Oddeutu yr amser yma adroddai ei brofiad yn yr eglwys gyda brwdfrydedd a theimlad neillduol; a buan y canfyddwyd diwygiad mawr ynddo. Yn y flwyddyn 1838, cafodd ei ddewis yn ddiagon yn yr eglwys ymgynulleddig yn Llanrug. Er ei fod yn ieuanc, ymalfodd yn y gwaith gyda'r fath egni, fel y rhoddodd gyflawn foddlonrwydd i'r eglwys, ei bod wedi gwneud yn iawn pan yn ei ddewis i'r swydd. Gan fod ei awydd gymaint am wybodaeth, a'i bryder yn fawr am ychwaneg o funteision i gyraedd hyny, yn y flwyddyn 1839 aeth i athrofa'r Bala, a bu yno am ysbaid haner

blwyddyn. Tua diwedd y flwyddyn ganlyn-ol dechreuodd ar y gorchwyl o bregethu, trwy iddo gael ei daer anog i hyn gan yr eglwys. Teimlai yn awr fwy o angen am wybodaeth a dysgeidiaeth nag a deimlodd erioed o'r blaen; am hyny aeth drachefn yn y flwyddyn 1841, i'r athrofa grybwylledig. Yr oedd pawb a'i hadwaenai yn gweled yn amlwg fod ganddo dalent i ddysgu; a byddai yn fanol iawn gyda'i wersi pan yn yr athrofa. Bu fel hyn yn dilyn ei fyfyrfaeth yn ddyfal ac egniol hyd wanwyn 1843. Elai i'r teithiau Sabbathol amgylchynol i bregethu, a cherddai fwy na nemawr o'i gydfyfyrrwy. Byddai yn fynych yn myned 15 neu 20 milldir, ac weithiau ychwaneg o daith ar y Sabbath, yr hyn yn ddiau a effeithiodd yn fawr i wanbau ei gyfansoddiad; ond byddai yn gwneud hyn yn ddirwgnach, rhag rhoi achlysur i rai parod i feio i ddywedyd mai "rhodres a diogi oedd yn peri i wyr ieuaine ddysgwyl cael eu cyrohu a'u hanfon." Yn y gwanwyn a grybwyllwyd cafodd anwyd trwm iawn, ac o herwydd ei wendid blaenorol ymddangosodd arwyddion lled sicr ei fod wedi ymalfyd ynddo yn beryglus. Trodd yn fuan yn anhwylded ar yr afu. Aeth adref yn mis Mai; ond ni thyciai awyr ei wlad enedigol i ymlid ei afiechyd ymaith. Bu yn gorwedd mewn cystudd trwm; ac ar y trydydd ar ddeg o Dachwedd, 1843, ehedodd ei enaid i'r trigfanau dedwydd, lle ni theimla na galar, gofid, olwyf, na phoen mwyach. Claddwyd ei weddillion marwol yn mynwent eglwys Llanrug, i orphwys hyd y bore—

"Y naid i'r lan o'i fan fel
Glain engwr a glân angel."

Yr oedd yr efengyl a bregethodd i ereill yn ei gynorthwyo i fod yn foddlon a thawel, er ei fod yn gwybod fod y daearol dy o'r babell hon yn daddfeilio ac yn cael ei datod yn gyflym iawn. Nis gallai angu ei hyny ei amddifadu o obaith bywyd tragywyddol. Fel dyn, yr oedd yn meddu gwroldeb meddwl tu hwnt i'r cyffredin. Fel Cristion, yr oedd yn mhell oddiwrtb bob rhodres. Byddai bob amser yn barod i wneud yr oll a allasai gyda'r achos crefyddol mewn modd syml a dirodres. Nid oedd yn gweled unrhyw orchwyl yn rhy fawr, na'r un yn rhy fach iddo ymalfyd ynddo. Yr oedd tuedd ei holl bregethau bob amser at fuddiolder. Ond er iddo gael ÷i gymeryd ymaith yn ieuane, nid aeth ymaith cyn bod o fendith i achub llaweroedd; ac ni wnaeth angu ond ei drosglwyddo o ardal sydd yn llawn o lygredigaeth a thrueni, i ardaloedd gwynfyd, lle ni ddywed neb o'r preswylwyr "Claf ydyf."

PARRY, LEWIS PUGH, gweinidog y Bedyddwyr yn Llanfangel-Crouddyn a Moria, sir Aberteifi. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1814. Ymunodd a'r Trefnyddion Wesleyaidd, a bu am beth amser yn pregethu gyda'r cyfenwad hwnw. Wedi hyny ymadawodd ac ymunodd a'r Bedyddwyr. Wedi bod am ychydig amser yn fyfyrwr gyda'r Parch. John Williams, Drefnewydd, ar gais yr eg-

lwys sydd yn ymgysfardod yn Moria, daeth yn fugail arnynt, a bu gyda hwy am fwy na blwyddyn o amser. Ond oddeutu tri mis cyn ei farwolaeth cafodd anwyd mawr, yr hwn o leiaf a fu yn achlysur, os nad yn achos o'i farwolaeth; yr hyn a gymerodd le Ionawr 18, 1843, pan yn 29 mlwydd oed. Hebryngwyd ei gorff i fynwent y Bedyddwyr yn Aberystwyth; pryd y traddododd y Parch. E. Williams, gweinidog y lle, ei bregeth ang-laddol. Nid oedd ond ychydig amser er pan oedd wedi cael ei urddo yn weinidog ar yr eglwys yn Moria. Yr oedd yn un o'r cyfeillion mwyaf didwyll a gwirioneddol a allesid gyfardod. Fel cymydog, yr oedd yn gariadus a heddychol i bawb. Fel ysgolaig, yr oedd uwchlauw y cyffredin. Deallai y Seisneg yn dda, ac felly hefyd y Gymraeg. Yr oedd hefyd yn ramadegydd rhagorol; ac fel rhifyddwr nid oedd neb yn yr ardal yn deilwng i'w cydmaru ag ef. Fel pregethwr, yr oedd yn feirniadol ac ysgrythyrol; a myfyriai ei bregethau yn dda. Yr oedd yn profi ar y Sabbath nad yn segur y treuliodd yr wythnos. Traddodai hwynt mewn iaith eglur a rhwydd, gyda ohwaeth uchel. Yr oedd tuedd ei bregethau i oleuo y deall, ac ychwanegu at wybodaeth ei wrandawyr; ac fel y cyfryw byddai yn dderbyniol iawn gan bawb a'i hadwaenai. Fel Cristion, addurnai y grefydd a broffesai mewn buchedd addas, ac ni allasai y gelynyon mwyaf i'w egwyddorion ddywedyd llai nad oedd efe yn Gristion trwyadl yn ei ymarferion. Ond er galar a thristwch i'r eglwys oedd dan ei ofal, i'w weddw amddifad, i'w berthynasau, ei gyfeillion, a'i frodyr yn gyffredinol, cafodd ei gymeryd ymaith yn mlodau ei ddyddiau, o ganol ei lafur a'i ddefnyddioldeb.

PARRY, EVAN, gweinidog y Wesleyaid, a anwyd yn Helygain, sir Eflint, yn y flwyddyn 1782. Daeth at grefydd pan yn 18 oed. Ddefrowyd ef i feddwl am ei gyflwr dan weinidogaeth y Parch. Edward Jones, Bethafarn. Dechreuodd bregethu yn fuan wedi hyny. Aeth yn bregethwr teithiol yn y flwyddyn 1806. Wedi llafurio yn y De a'r Gogledd hyd y flwyddyn 1817, aeth at y Seison, yn mysg y rhai y treuliodd weddill ei oes. Yr oedd yn ddyn o deimladau cynes, rhyddfrydig at enwadau ereill, ond yn sefydlog yn ei ymlyniad wrth ei bobl a'i enwad. Enillodd radd dda yn y gwahanol gylchdeithiau y llafurioedd ynddynyt. Yr oedd ei bregethau yn eglur a gwreiddiol, yn aml mewn nerth, ac yn wastad i bwrpas. Yr oedd am gyfeirio y saeth i'r galon. Cariai allan lythren ac ysbryd goiriau y gwr doeth,— "Geiriau y doethion sydd megys symbylau, ac fel hoelion wedi eu sicrhau gan feistriaid y gynulleidfa, y rhai a roddir oddiwrtb un bugail." Yr oedd efe yn fugail ffyddlon a mwyn i'r praudd a oedd dan ei ofal. Wedi myned yn uwchrif yn Abertawe yn y flwyddyn 1845, ymwelai a'r cyfeillion yn aml, a byddai ei ymddyddanion wedi eu tymeru a halen, fel y parent ras i'r gwrandawyr. Byddai yn dda gan y cyfeillion ei weled bob

amser. Cymerodd ei farwolaeth le yn dra disymwth; ond ni chafodd angou ef yn os-gulus, ac heb ddysgwyliad beunyddiol am dano. Aeth allan yn y bore, a dychwelodd i'w dy, ac yn ol ei arfer ymnoilluodd i weddio yn y dirgel cyn ciniaw, a chafwyd ef yn farw ar ei liniau. Aeth oi ysbryd gydag aroglarth ei weddi i'r cysegr nid o waith llaw. Bu farw yn Abertawe, Rhagfyr 19, 1850, yn 69 mlwydd oed. Bydd dynion annuwiol yn aml yn marw mewn mynydyn, a llwon a rhegfeydd yn eu genau; ond dyma weinidog yn marw, wedi gostwng ar ei liniau i orchymyn ei enaid i law ei Geidwad.

PARRY, MOSES, Dinbych, oedd weinidog gyda'r Trefnyddion Califfinaidd, yn sir Dinbych. Cafodd ei eni yn y flwyddyn 1785. Yr oedd efe yn ddyn o synwyr cryf, call, doeth, pwylllog, ac yr oedd ynddo gyfrwysder mawr, ac arddrych y cynoddffau hyn yn eistedd ar ei wynebpryd; hwyrach y byddai yn arfer ei gyfrwysdra mor bell ar amserau nes pori i rai foddwl fod yn anhawdd cael ei waelod, ac mai un anhawdd ymddiried ynddo ydoedd; ond camgymeriad mawr iawn oedd hyny, yr oedd yn rhy gall i ymagor y fynydd gyntaf i neb, ond wedi yr adnabyddid ac y deallid ef, ceid ei fod yn gywir i'r eithaf. Yr oedd y dyn ynddo or mai pechadur oedd; anhawdd iawn oedd taro with neb a roddai well cyngor yn n'ha amgylchiad bynag. Cristion trwyddo ydoedd hofyd. Byddai bod yn llon, digrifol, yn both mor naturiol iddo ag anadlu; yr oedd mor hawdd iddo hyny nes cadw pawb o'i gwmpus mor ddi-grifol ag yntau, ag y byddai i delynor chwaraou y delyn; ond ni welom mo hono yn gadael i hyny erioed fynyed i wasanaethu a chynrychu rhyw ansawdd lygredig. Ond pan elai at wasanaeth y cysegr ni byddai dim tebyg i hyny arno, byddai wedi ymddiosg yn llwyr o bob digrifwech; yr oedd ei weddiau ei ymddyddanion yn yr eglwys ac yn y gongl, y dull Cristionogol y daeth trwy brofedigaethau chwerauon bywyd, ie, a rhai o honynt oddiwrth frodyr, yn dwyn tystiolaeth i'w dduwioldeb; nid aml, os erioed y gwelwyd ef mewn nwyd o fyrbwylldra. Bu llawer yn synu at ei gydwybodolrwydd gyda phlethau crefyddol. Llauer gwaith yr elai i'r cyfarfodydd misol, chwarterol, &c., i'r cyfarfodydd gartref, ac ymwelai a'r eglwysi bychain oddeutu gartref o gydwybod; ac nid oedd dim yn nes at ei foddwl nag achos Mab Duw hyd ddiwedd ei dymor. Yn y flwyddyn 1838, penderfynwyd yn nghymdeithasfa y Bala fod i'r Parch. H. Rees, a'r Parch. Moses Parry, i'fyned i'r America i dalu ymweliad a'r eglwysi Trefnyddol yn y wlad hono, yn ol taer erfyniad y cyfoillion yno. Pelly y cychwynasant o Liverpool Ebrill 20fed, 1839, cawsant lawer o diriondeb ar hyd y fordaith, a chyraeddasant Now York yn ddygogel. Toithodd Mr. Parry a H. Rees, ganoced o filldiroedd wedi cyraedd America dan lawer o anfanteision na wyddom ni yn Nghymru ddim am danant; ond er pob peth a'i cyfarfyddai mewn afiechyddac anghy-

suron oreill, cadwai Moses Parry ei foddwl yn lled ddiygog, wrth ymnerthu yn ei Dduw. Ysgrifennai adref yn aml tra fu yno, a chychwynasant oddiyno i' ddyfod adref Awst 25ain. Ymddongys i'r ymweliad hwn fod yn lles mawr i eglwysi y Trefnyddion Califfinaidd yn America. Toithodd yno 2,292 o filldiroedd mewn naw wythnos a dau ddiwrnod, a bu yn sal iawn yno, yn debyg i farw yn y *bilious fever*, ond gofallodd yr Arglwydd am dano, a dychwelodd ef yn iach i hen wlad ei enedigaeath. Yr oedd Moses Parry yn gyfaill ffyddlon a chywir; tywalltai gyfrinach, a dorbynnai gyfrinach, a chadwai hi. Ni byddai raid ofni profedigaeath y flordd hono oddiwrtho ef. Byddai yn wir fanol a gofalus iawn yn cael allan gyfaill, ond wedi ei gaol yr oedd pob peth yn eithaf da. Yr oedd yn weinidog cymwys y Testament Newydd.—Bugail hynod ydoedd. Nid dyn y pwlpud yn unig ond dyn i'r holl waith yn ei holl ranau; yr oedd yn gelfydd gyda phob peth, “Moses yn wir a fu ffyddlon yn ei holl dy.” Dywedai gwr o Lundain am dano wedi iddo fod yno y waith gyntaf, “Ni bu yma neb i'n cof a dawn mor fuddiol, bendithiol, a chymeradwy yn y gyfeillach a Moses Parry ond Mr. Elias, o Fon.” Y Parch. T. Jones, o Ddinbych, gynt a ddywedai, “Moses Parry a'i pia hi o ddigon am weddio, holi yr ysgolion, a chadw *societ y*.” Ac yn y cyfarfod misol yr oedd yn llywydd campus a medrus; gellid ymddiried y llywyddo ef. Yr oedd Moses Parry yn un o'r rhai mwyaf medrus a buddiol o ran dawn, dull, bywiogrwydd, buddioldeb ac effeithiolrwydd yn holwyddori yr ysgolion; yr oedd ei ddull yn holi yn tyru sylw yr holl gyrunlloidia, ac yn eu difyru. Medrai groes-holi mor fywiog a sydyn fel y byddai raid ei wlyio yn dyfod. Byddai weithiau megys un trwm ei glyw, ac yn hurt; bryd arall, woegys un anhous iawn, yr hyn a gynyrfai enni i ateb. Medrai eu dwyn i ddystawrwydd heb eu digalonni a'u tramgywddo; a gallai godi yr ysgol wedi hyny i fywiogrwydd, fel po na buasai pall wedi bod. I osod ger bron ryw ddarlun o'i fedrusrwydd a'i arabodd gyda hyn, nodwn ei fod yn Dinbych, yn y pwlpud yn myned i holi yr ysgol ryw Sabbath, a'r ysgol o'i flaen yn llu mawr, a'r “Hlyfforddwr” gan y nifer fwyaf yn eu dwylaw. Wedi darfod canu, gofynai Moses Parry i'r hon flanon a'r arolygwr, gan ddywedyd, “John Roberts, pwy sydd yn myned i holi heddyw?” “Y chwî, Moses Parry.” ebe yntau. “O purion,” ebe Moses Parry, “yr oeddwn yn methu a deall, canys yr wyf yn gwled y llyfr gand lynt Lwy, ac yn barod i betruso.” Hawdd casglu mai rhoddi hoibio y llyfrau a fu yr effaith o hyny dan wenu, ac mewn tyme'r dda hefyd o herwydd digrifwech yr argywoeddiad. Dywedir dro arall ei fod yn myned i dref yn sir Effint i gyfarfod ysgolion. Wedi cyraedd y lle cafodd achlysur i gasglu fod yno ychydig yn barnu eu hunain yn ddigon o gewri iddo o a phawb oreill a'u holi. Y Sabbath a ddaeth, a'r cy-

farfod a ddechreuodd, ac ymafwyd yn yr holwyddori. Wrth holi ai yn ddyfnach, yn ddwysach, yn galetach, a phwysid ar eu hanadl; ac er rhoddi yr holl egni ar waith aceth yn ddystawrwydd; bu rhaid edrych i'r llofft a'r sêd fawr am oleuni, ond nid oedd i'w gael yno; ar hyny bu dystawrwydd, methai pawb, ac yntau yn edrych fel dyn yn synu atynt eu bod yn methu, ac eto yn gallu eu cadw mewn tymer dda. Y pryd hwn gofynodd, "Wel, oni fyddai yn well i chwi gyfaddef na wyddoch chwi ddim, er fod hyny yn beth digon cas?" "Byddai" ebe rhyw un, "Byddai yn wir" ebe yntau, "ac ni wn iddim fy hunan ychwaith; ac eisieu eich cael chwi i feddwl hyny oedd arnaf fi." Yna ail ymafwyd mor fywiog yn yr holi a'r ateb a phe na buasai dim dyrus wedi bod. O ran ei arddull corfforol, un o daldra cymedrol ydoedd, ac yn perthyn i'r dosbarth tewion yn hytrach na'r eiddil o blant dynion. Yr oedd o arddull lluniaidd, o safiad syth, ac yn heinyf o ran ysgogiad; yr oedd ei ben yn foel er ys llawer blwyddyn, yr oedd ei wallt wedi britho hefyd er ys tro. O ran tuedd gyffredinol yr oedd yn un destlus, glanwedd, ac yn mhell oddiwrth fod yn asfer ac afrosgo ar y naill law, pryd nad oedd dim ar y llaw arall yn fwy dirmygus yn ei olwg na bod yn goeg a mursenaidd; ac ni byddai dim a wnelai efe a neb o'r dosbarth hwnw, am y cyfrifai fod hyny yn wastad yn dangos fod y dyn yn fyehan. Yr oedd yn ddyd cydw-ybodol o'i holl dyledswyddau fel Cristion, a hyny yn peri cysonedd ynddynt; nis gallai odddef gwoniaeth neb. Dywedai y gwir wrth bawb am eu beiau, yn ol y byddai yr achos yn galw, heb ofal am y canlyniadau. Yr oedd yn meddu ar lygaid craff a threiddgar i adnabod dynion. Yr oedd callineb a diniweidrwydd wedi cydgyfarfod ynddo. Yr oedd yn feddianol ar ysbryd tyner o gydymdeimlad a'r tralodedig. Yr oedd fel pregethwr bob amser yn ei ddillad ei hun. Yr oedd ar bob amgylchiad yn ddiysgog dros ei egwyddorion. Bu farw yn addurn i grefydd ac yn anrhydedd i'w blant. Yr oedd ei ofal am yr achos mor fawr, ac anwylddeb at ei frodyr mor gryf a chynes yn ei ddyddiau olaf ag erioed. Fel ag yr oedd ei ddyddiau yn nesau i farw, yr oedd yntau yn ei ddysgwyl ac yn aeddfedu erbyn ei ddyfodiad. Am dano fel pregethwr, mae'n wir nad oedd ei bregethau yn ffirwyth meddwl manylaidd na threiddgar, er ei fod yn ddyd ag oedd wedi meddwl cryn lawer ar egwyddorion crefydd; canys pan elem i holi caem ddeall hyny; eto yn ei bregethau, ymarferol oedd, dygai i'r golwg seiliau cryfion gobaith trefn iechydgwriaeth o flaen y byd, a chymellai ddydion i'w derbyn; medrai hefyd olrhain teimladau amrywiol y saint, cyfarfol ag ofnau a digalondid, ymresymu oediad y rhai cyndyn ac amheus, a chyfeiriai saethau llymion at y rhai rhyfygus. Yr oedd ei ddull yn foneddigaidd, ei lais yn fwynaid, ei iaith yn weddaidd, ac ireidd-dra ysbryd yn naww trwy y cyfan. Cwynid weithiau

fod ei bregethau yn hen; cwynai yntau hyny hefyd a dagrau lonaid ei lygaid. Ond pan gofid am ei fyned a dyfod gyda'r achos, sef oddicartref yn fynych iawn ar ryw achlysuron neu gilydd; a phan y delai adref fod ganddo deulu i'w cadw, gwelid nad oedd ganddo amser i astudiaeth lonydd; yn mlyn-ydoedd diweddarach ei fywyd, bu afiechyd a gofalon teuluaidd yn anfantais fawr iddo; ond yr oedd rhyw newydddeh yn ei bregethau er hyny, byddai blas arnynt, ac yr oedd llewyrch yn eu dilyn. Byddai naww efengylaidd arnynt, a son am danynt gan y saint yn yr eglwysi, yr hyn ydd well prawf am bregeth na molawd y lluaus. Yr oedd ysbryd iraidd a chrefyddol y pregethwr yn peri rhywbeth yn y bregeth, nad allwed ei gael heb hyny; a diau i'w weinidogaeth fod yn allu Duw er iechydgwriaeth i lawer- oedd. Ond ar foreu Sabbath, Chwefror 11eg, 1855, cymerwyd ef yn glaf; cwynai oddiwrth anhwylddeb yn ei ymysgaroedd, a methai fyned i'w goeoddiad. Boreu dydd Llun, ciliodd ei afiechyd, a thybid fod y perygl drosodd; yr oedd yn myned oddi-amgylch ddyddiau Llun a Mawrth fel arferol, ond boreu dydd Mercher, ymosododd ei afiechyd arno eilwaith, ac er pob ymdrech bu farw nos Iau, Chwefror yr 8fed, a'i enaid yn mawrhau yr Arglwydd. Dyna fu diwedd y brawd Moses Parry, ar ol iddo gynal cymundeb a gwrthddrychau bywyd am fwy na deng mlynedd a thriugain, a bod am ddwy flynedd a degain yn llestr etholedig i ddwyn trysorau teyrnas Crist ar hyd a lled Cymru, Lloegr, ac America. Cafodd ddychwelyd i'w ddinas ei hun, ac at ei bobl ei hun i farw.

PARBY, THOMAS, gweinidog yr Annibynwyr yn Dover. Yr oedd efe yn frodor o Abergele, sir Dinbych; ganwyd ef yn y flwyddyn 1811. Ymunodd a'r eglwys Gynulleidfaol yn Moelfro, sir Ddinbych, dan ofal gweinidogaethol y diweddar Barch. Thomas Jones, a derbyniodd addysgiaeth i'r weinidogaeth yn Wymondley, sir Herts. Urddwyd ef i'r weinidogaeth yn Blackburn, sir Lancaster; symudodd oddiyno i'r Casnewydd, sir Fynwy. Nid oedd ond wedi dechreu ar ei ofal gweinidogaethol yn Dover, Chwefror, 1844, a bu farw Mehefin, 1844, yn 33 mlwydd oed. Yr oedd Mr. Parry yn feddianol ar gryn lawer o gymwysederau, a pherchid ef yn fawr gan ei frodyr yn y weinidogaeth ar gyfrif ei ragoriaethau gwylaid.

PARBY, JOHN LEWIS, gweinidog yr Annibynwyr yn East Cowes, oedd frodor o Abergele, sir Ddinbych. Yr oedd ei rieni yn grefyddol. Marwolaeth sydyn mam dyner, yn nghyd ag ymddydanion ac esiampl dduwiol ei frawd hynaf, (y diweddar Thomas Parry) a fendithiwyd fel moddion uniongyrchol ei argyoeddiad. Y pryd hwnw nid oedd eglwys Gynulleidfaol yn Abergele, a'r ddau frawd a gerddent gyda'u gilydd bob Sabbath amryw filldroedd dros fynyddoedd i addoli yn y dull yr oddynt hwy wedi eu

dysgu i addoli yn y capel mewn pentref cymydogoethol. O'r eglwys hon daeth John yn aelod, ac yn fuan wedi hyny canlynodd ei frawd ef fel oen yn canlyn y bugail; a byddent wedi hyny yn arfer myned i'r capeli oddiamgylch, lle byddent yn cael eu gwahodd, yr hynaf i bregethu, a'r ieuengaf i ddechreu yr addoliad drwy weddi. Ymddangosodd yn eglur i'r gweinidogion cymydogoethol, ac i'r eglwys o ba un yr oedd John yn aelod, y dylasai efe gyflwyno ei hun yn hollol i'r weinidogaeth efengylaidd. Pan yn ddwy ar bumtheg oed cafodd ei dderbyn i athrofa Blackburn, ac ar ol pum mlynedd o efrydiaeth ddidor, derbyniodd alwad oddiwrth yr eglwys gynulleidfaol yn East Cowes, lle y llafuriodd am saith flynedd gyda llwyddiant mawr. Hir gofir ef fal bywgraffydd y Parch. T. S. Guyer, o Ryde; a phregeth ar "Anghrist mewn Proffwydoliaeth ac Anghrist mewn gwirionedd," a bregethodd mewn cymanfa yn Hants, ac enillodd iddo fawr gymeradwyaeth fel dyn ieuanc o dalent a duwioldeb diamheuol. Efe a gyoeddodd hefyd bregeth, er cof am y diweddar Barch. R. Adams, a rhyw bethau ereill llai. Ei fugeiliaeth yn Lewes oedd yn nodedig o ddedwydd; yr oedd parch serchiaidol yr hen, hoffder cynef yr ieuanc, yr edmygiad cynyddfawr o'i gymeriad goleuedig a sefydlog, ond gwirioneddol wylaidd, yn addaw gyrfa o ddefnyddioldeb gweinidogaethol enwog; ond yn mhen yohydig fwy na dwy flynedd efe a suddodd i'r bedd, yn yr oedran boreu o ddeuddeg ar hugain, symudwyd ef oddiwrth bobl ei ofal gan ddarfededigaeth ysgyfeiniyllyd addygywyd oddi amgylch wrth bob tebyg drwy astudio gormod. Bu farw ar y 4ydd o Awst, 1849. Efe a ddyoddefodd ei gystuddiau oorfforol gyda ffydd ddihafal ac amynedd mawr; ar y rhagolwg o ymadael a'i briod hoff, ei fabanod anwyl, a'r eglwys dan ei ofal, efe a ddywedodd wrth farw, "Yr wyf yn teimlo sicrwydd bodhaol fod Duw yn cymeryd fy enaid ato ei hunan." Teimlid ei gollti yn fawr; y mae ei nodwedd ddiargyoedd a'i fywyd bywiog wedi taenu perarogl o gwmpas ei fedd.

PARROT, JAMES, neu Perrot, gwainidog y Bedyddwyr yn Hengoed. Brodor oedd o ardal Olchon, sir Frycheiniog, ac aelod dechreuol o eglwys Olchon; yno hefyd y dechreuodd bregethu yn 1795. Cafodd ei sefydlu yn weinidog cynorthwyol i'r Parch. Lewis James yn eglwys Hengoed; ond ni bu ei arosfa yno yn hir nac ychwaith yn gysurus; cymerodd anghydfod le mewn perthynas i ddygyblaeth. Yr oedd yma wr a merch ieuanc a gyhuddid o anlladrwydd, ond yr oeddynt yn gwadu gwiredd y cyhuddiad, a'r rhan amlaf o'r eglwys yn eu credu; a chredai Mr. Parrot eu bod yn euog, ac anogai yr eglwys i weinyddu dysgyblaeth gyfiawn arnynt, a chynaliwyd amryw gyfarfodydd i ymdrin a'r peth; ond yr oeddynt yn methu dyfod i benderfyniad, a nifer fawr yn chwariwrth wrth Mr. Price, Rhoddwyd gwa-

hoddiaid i weinidogion i ddyfod yno i'r dyben o wneuthur heddwch, ond buont yn hollol afwyddianus, a chyngorasant Mr. Perrot i ymadael gan nad oedd yn debyg y gallasai fod yn gysurus yno. Yn fuan wedi ei ymadawiad daeth gwirionedd y cyhuddiad i'r amlwg, a chafodd y ddau eu dialodi. Y mae amgylchiadau o'r natur yma yn dangos mor ofalus a phwylllog y dylid bod i gael allan y personau a fyddont yn y camwedd, fel na chollfarer y dieng. Yn y flwyddyn 1809, aeth Mr. J. Perrot yn weinidog i Groesyparc, sir Forganwg; a phan ymgorffolodd Cadoxton, cangen o Groesparc, yn eglwys ac ei phen ei hun yn 1814, cymerodd Mr. Perrot ofal eglwys newydd; Cadoxton, gan adael y fam eglwys; ond nid hir yr arosodd yno, canys priododd wraig yn y Casnewydd-ar-wysg, a symudodd yno i fyw; a chan fod y ffordd oddiyno i Cadoxton dros ugain milldir, ac yntau yn myned yn oedranus, ni chafodd yr eglwys hon fawr o'i wasanaeth wedi hyny. Efe oedd sylfaenydd yr achos yn Nghaerdydd pan oedd yn weinidog Croesyparc; byddai ef yn myned yno bob mis i bregethu a gweinyddu yr ordinadau hyd 1815, pan y rhoddodd efe hi i fyny. Yn fuan wedi hyny ffurfiwyd y gangen hono o Groesyparc yn eglwys ar ei phen ei hun, yn y Tabernacl, Caerdydd, lle y mae eglwys fodeuog yn awr. Bu Mr. James Perrot farw yn Nghasnewydd, sir Fynwy, yn y flwyddyn 1826, a chanddo gydwybod dawel gan ei fod wedi gwasanaethu ei swydd yn ffyddlon a llwyddianus.

PARRY, EDWARD, Brynbugad, plwyf Llansanan, sir Dinbych, a anwyd mewn lle a elwir Llysbychan, gerllaw Llansanan, yn y flwyddyn 1723, ac a ddygwyd i fyny yn ofalus ac anwyl. Ni ddysgodd ar y cyntaf ond Cymraeg, gan fod ei rieni yn bwriadu ei anfon oddioartref wedi hyny i dderbyn ychwaneg o ddyseg. Yr oedd rhai o'r henafiaid wedi gadael tir tuag at ddysgu eu plant yn olynol, i'r hyn yr oedd hawl na Edward Parry. Ond yn gymaint ag na chafwyd lle gwag iddo mewn pryd, efe a ddaeth i fyny i oedran ag yr oedd yn angenrheidiol iddo feddwl am ymsefydlu yn y byd, ac felly esgeuluswyd ei addysg; ond dysgodd ddarllen ac ysgrifenu Cymraeg yn rhagorach na chyffredin; a chyraeddodd y fath ruddau o wybodaeth fuddiol, nes y medrai ymadroddi yn synwryol ar bob mater y soniai am danu. Bu Edward Parry yn gweithio fel amaethwr hyd nes oedd yn 18 mlynedd oed, pryd y rhwymwyd ef yn egwyddorwas i ddysgu y gelfyddyd o saer coed. Yn y flwyddyn 1742, bu eira mawr ar yr 17 o Fai, ac yr oedd E. Parry yn ei fësuar ar ei fuarth yn 16 modfedd o ddyfnder, o eira gwastad. Cyfansoddodd ddau neu dri o benillion ar yr achlysur, y rhai nid ydynt ar gof yn bresenol; ond diweddai un o honynt fel y canlyn:—

"O rhyfedd fel trefnodd ef gelloedd yr iâ!
Paham y daeth eira y pumed o'r ha?"

Dyma y tro cyntaf y sylwyd fod y ddawn

farldonol ynddo. Aeth ar amserau wedi hyn gyda Thomas Edwards, (*Tum o'r Nant*), i chwerau digrif-ganau; ac wrth fod ei ddawn yn cynyddu, dy wedir iddo fyned yn fwy digrif nag un o'i gymdeithion. Cyn hir darfu iddo adael ewmniaeth y bardd o'r Nant, a throdd i wneud rhai ei hun, a daeth dynion cyfrifol ato i'w chwarcu; ond nid er eu helw eu hunain, ond i'r dyben o gynorthwyo pobl dloedion, neu dafaruwyr gweiniaid. Clywyd T. Edwards yn dywedyd na welodd efe neb a dawn mor barod ag ef—y canai ar y testun a fynid yn uniongyrchol. Tua'r flwyddyn 1746, ymunodd mewn priodas a Gwen, merch Dafydd Hughes, o Blas Pigod, plwyf Llansanan, ac ar yr achlysur cafodd dipyn o gynorthwy i drin y ddaear. Cymherodd dyddyn bychan, a elwir Cefnbyr, yn agos i Llansanan. Ond eto yr oedd efe yn parhau i ddylyn ei ofergampau gyda'i gyfeillion llawen. Ac fel yr oeddant yn nghyd ryw dro (ar y dydd Sabbath) wedi clywed o honnynt fod oedfa yn cael ei chynnal yn yr Henlys, yn mhlwyf Llanfair-Talhaiarn, dywedai y naill wrth y llall, "A ddowch chiwi yno?" Felly myned a wnaeth 8 neu 10 o honnynt; ond nid ydys yn meddwl mai i'r dyben o erlid, ond er mwyn digrifwech. Pa fodd bynag, dychwelodd pob un o honnynt adref dan ryw radd o ofid meddwl yn herwydd eu pechodau. Beth bynag am y lleill, ni wisgodd Edward Parry byth o'r hyn a brofodd yno ymaith. Dafydd William Rhys oedd enw y pregethwr, yr hwn yr arferai Parry o hyny allan ei alw "Fynhad." Nid oedd y pryd hwnw oddiyno i Adwy'r Clawdd, gerllaw Gwrexam, un lle i bregethwr ddisgyn; ac yr oedd yn bur derfysglyd ar feddwl Edward Parry dranoeth, fel yr oedd yn gweithio ar ei fuarth, ac yn dysgwyl y pregethwr heibio. Yr oedd yn bwriadu myned i ymddyddan ag ef. A phan ei gwelodd yn dyfod yn araf, a'r firwyn ar war ei gefyl, a llyfr yn ei law yn darllen, cychwynodd i'w gyfarfod; eithr wrth ystyried pa beth a ddywedai wrtho, efe a aeth yn rhy ddigalon i fyned ato. O hyny allan ymadawodd a'i hen gyfeillion cellweirus, gan fyned i wrando pregethau ar bob cyflousdra a gaffai. Yn fuan wedi hyny cymellodd bregethwr o'r Deheudir i ddyfod i'w dy i bregethu; enw yr hwn nis gwyddom. Yn mhen enyd cafodd Dafydd William Rhys hefyd i'w dy; a dyma y drws cyntaf a agorwyd i bregethwyr yn mhlwyf Llansanan a'r amgylch- oedd. Yn herwydd hyn tynodd arno ei hun anfoddlonrwydd offeiriad y plwyf; canys yr oedd y wlad yn terfysgu, a llawer yn cyrchu i'r Cefnbyr i wrandaw pregethau. Yn herwydd yr un achos llidodd ei feistr tir wrtho, a gyrodd ef ymaith o'i dyddyn; ond cynygiwyd iddo gael aros, ar yr amod na byddai iddo gynnal pregethu yno yn rhagor. I hyn yr atebodd Parry, "Nid yw eich tir chiwi, Syr, ond dros amser, ond crefydd i barhau byth." Tua chwech wythnos cyn Calanmai, sef yr amser yr oedd i symud, dygwyddodd iddo gyfarfod ag un John Foulks, Wenallt, plwyf Llansanan, gwr ar ei dir ei hun, wrth

yr hwn y dywedodd ei gwyn. Gofynnodd yntau iddo, "Am ba beth yr ydych yn cael eich troi allan?" Atebai Parry mai am dderbyn pregethu i'w dy. "Onid gwaith da yw hyny?" ebe Mr. Foulks. "Nid oes genyf yn awr un ty gwag i chiwi; ond gan eich bod yn saer, os codwch dy, mi a osodaf le i chiwi, a thir mewn rhwymiad." Felly fe gymerodd bedwar cae ar lan yr afon Deunant, lle mae Capel-y-ffron yn sefyll yn awr, tua dwy filldir o Lansansau. Yno yr adeiladodd dy gyda brys, a bu rai nosweithiau ynddo cyn ei wydro a'i gwbl orphen. Yr oedd darn serth o dir cyffredin uwch ben, a elwid "Y Fron Ddafydd;" o herwydd paham y galwyd ei aneddlo of "Tanyfron" hyd heddyw; ac yno y derbyniodd efe bob moddion o ras oedd yn gyraeddadwy, a llwyddiant nid bychan a ddylynodd y cyfryw. Tua'r amser hyn daeth Mr. Howel Harris i gynyg pregethu yn nhref Dinbych; ond ni fynai y dref na'r wlad mo'i wrando, eithr ei erlid yn annhrugarog. Yr oedd gwraig yn byw mewn lle a elwid Bryn-aulloch, yn mhlwyf Llansanan, wedi cael ei thuoddu at grefydd; a chafodd hi ac Edward Parry eu rhan o ystormydd yr erledigaeth oedd y pryd hyny yn Niubych. Byw Sabbath ar ol i'r ystormydd erlidgargael eu codi yn orbyn yr hen bregethwyr Lewis Evan, Howel Harris, Edward Oliver, yn nghyd ag amryw ereill, daeth rhyw un i bregethu drachofn i Ystryd Henllan, a daeth Edward Parry ac amryw gyfeillion yn nghyd, ac yn eu plith yr oedd y wraig grybwylledig o Frynannlech. Daeth yr erlidwyr am eu penau, gan gau o'u hamgylch a'u hel i ffordd Nantglyn, a rhoi pob amharch o wad a dirnyg arnynt. Tynasant y wraig oddiar ei cheffyl, gan rwygo ei dillad yn ddarnau, nes daeth rhyw wr cyfrifol yn mlaen, a gofyn iddynt paham y gwnaent felly a'r ddynes. Hwytiau a atebent mai putain oedd hi. Ond dwrdiwyd hwy gan y boneddwr, ac anogodd hi i fyned at swyddog y dref i gael ganddo ef gosbi y bobl hyn, ac os gomeddai, y gwnai efe eu cosbi. Felly cawsant lonydd yr amser hwnw i wneud y goreu o'u ffordd. Dro arall cawsant driniaeth arw ar ffordd Llansanan. Tua lliidiard Gwaunynog ymaffasant yn E. Parry, gan geisio ganddo ymladd; ond efe a wrthododd y fath beth. Wedi iddo symud o Danyfron i Brynbugad, y pen arall i'r plwyf, gwnai Margaret Hughes, Brynannlech, dderbyn amboll oedfa a chyfarfod gweddi i'w thy, am yr hyn y tynodd anfoddlonrwydd mawr; ac ar anogaeth offeiriad y plwyf, tafodd ei meistri hi o'i thy; a bu raid iddi hi a'i dodrefn, a'i hanifeiliaid, fod ar y mynydd, dan ryw fath o gysgod, hyd ddiwedd y flwyddyn; a byddai Edward Parry a'i gyfeillion yn myned yno i gynnal ambell oedfa a chyfarfod gweddi. Pan ddaeth ystorom yr ymrafael rhwng Howel Harris a Daniel Rowlands o berthynas i ryw bynciau crefyddol, yr oedd Parry wedi dechreu pregethu tua blwyddyn neu ddwy cyn hyny, ac yr oedd Hugh Davies, brawd ei wraig, wedi ymuno a Howel Harris, ac yn myned trwy y wlad

i gynghori y bobl i fyned i Drefeca; a llawer o Lansanar, a rhai manau ereill a aethant yno. Ond nid ai Edward Parry yno er dim, er ei fod yn parhau yn gadarn gyda phlaid Harris, gan dderbyn ei ddylwynwyr i'w dy, t-a y parhasant i ddyfod trwy y wlad; ond yr oedd of ei hun wedi peidio pregethu. Ei dad hefyd oedd yn derbyn pobl Mr. Rowlands; ac nid aent i wrando eu gwrthwyneb bobl. Tua'r pryd hwn peidiodd pobl Harris a dyfod trwy y wlad; ac yr oedd pregethwyr y Deheudir, y rhan amlaf o honynt, wedi glynu wrth Rowlands; ond y rhan amlaf yn y Gogledd yn fwy pleidiol i Harris. Y pryd hwn aeth Edward Parry at Eglwys Loegr; a thybiodd ofeiriad y plwyf ei fod wedi cael ei lwyr adferu, am hyny esof a'i gwraeth ef yn wareidwad eglwysig; a thrwy ei fod yn byw yn mholl oddiwrth yr oglwys, efe a ddarllenai wasanaeth ar brydnawn Sabbathau yn ei dy ei hun, gan esbonio y Salmau a'r lliithiau penodol, &c. Yr oedd ar hyd y plwyf y pryd hyn amryw fath o chwaraeon, dawnsio, &c., yn cael eu cynnal ar brydnawn Sabbathau; a phan gaffai Edward Parry wybod pa le y byddent, efe a gynlliai wasanaeth mewn ty gerllaw, gan anog y chwaraeuwyr i ddyfod yno dan berygl o gosbedigaeth. Trwy y moddion hyn efe a ddileodd y chwaraeon ar y Sabbathau yn lled lwyr o'r gymydogoeth. Nodwyd yn flaenorol am ei symudiad i Frynbugad, yr hyn a gymerodd le tua'r flwyddyn 1761. Yr oedd yn parhau i weithio ei gelfyddyd yno fel o'r blaen. Yn y flwyddyn 1763 bu farw ei wraig. Yr oedd yr ail ddiwygiad y pryd hyn yn tori allan yn wan yn y Deheudir, ac yn sir Gaernarfon; a derbyniodd Edward Parry bregethwyr ieuaine o'r sir hono (y rhai ni chwasant eu briwio yn yr ymranuad,) ac ereill o'r Gogledd i bregethu i'w dy. Yn y flwyddyn 1765, yn mhen dwy flynedd wedi claddu ei wraig gyntaf, priododd ei ail wraig; ac ychydig yn flaenorol i hyn yr oedd wedi ail ymalfydd yn y gwaith o bregethu; a'r Sabbath ar ol eu priodas daeth gwr dyeithr i bregethu i Brynbugad; a'r un noswaith yr oedd yntau yn pregethu yn nhy ei wraig. Oddentu yr amser yma daeth Mr Hughes, offeiriad, o'r Ysbyty, trwy y wlad i bregethu, yr hwn a elwid hefyd Hughes, o sir Fon; a chafodd dderbyniad i'r Arllwyd, ty ail wraig Edward Parry, yr hwn le oedd yn gyfagos i derfynau Llanसानan, Llanefydd, a Henllan. Taonwyd y son am hyn trwy yr holl wlad, a daeth yn nghyd bobl lawer i wrando o bob parth, fel nad oedd modd myned yn agos i'r ty, ac ar riniog yr ysgubor y safai Mr. Hughes i bregethu. Wrth hyn lliiodd offeiriad plwyf Llanसानan drachefn, ac anfonodd at offeiriad Henllan, yr hwn oedd yn gyfaill mawr iddo, ac yn feistr tir i Parry; ac felly llwyddwyd i'w yru o Arllwyd, lle yr oedd efe yn bwriadu byw o hyny allan yn hytrach nag yn Brynbugad, am ei fod yn well tyddyn. Ar ol i'w briod ddyfod i fyw ato i Frynbugad, yn y flwyddyn 1767, aeth y diwygiad yn mlaen gyda llwyddiant rhyfeddol. Yn fuan darfu

i ychydig nifer yngysylltu i gadw moddion neillduol o ras yn nhy Brynbugad bob nos iau. Dyma y gymdoithas neillduol gyntaf a sffurfiwyd yn y cymydogoethau hyny. Bu eu cynydd mor gyflym, fel mewn ychydig amser yr aeth y ty yn rhy fychan i gynwys yr aelodau. Hyd yn hyn yr oedd Edward Parry wedi dwyn yr holl drouliau ei hun, gan nad pa fodd y bu o hyny allan. Yr oedd Brynbugad yn awr fel athrofa; byddai pobl o wyth neu ddeg o blwyf yn cyrchu yno; a chafodd llawer iawn eu dwysbigio dan y weinidogaeth. Byddai Edward Parry hefyd yn myned i'w tai i bregethu, ac i agor drysau i bregethwyr ieuaine oedd yn dyfod i fyny dan ei nodded. Yr oedd efe yn awr yn dysgwyl am orchymyn i fyned allan i'r gwaith, gan barotol y ffordd a symud y rhwystrau. A phan ddaeth yr alwad, aeth heb rwgnach i chwythu yn y cyrn hyrddod, a hyny i leoedd mor annhebyg i lwyddo a phe buasai wrth gaerau Jericho; ac nid cwympo y caerau yn unig a wnaeth efe, ond aeth allan fel Joshua gyda'r byddinoedd. Wynebodd y oewri, darostyngodd y oedryn, aeth yn mlaen gan godi costyll, a gosod y gwylwyr mewn trefn; llwyddodd, omillodd dir, yr hwn sydd yn etifeddiaeth i bobl y ffydd hyd heddyw. Efe oedd y gyntaf a bregethodd yn y Petmal, wrth yr efail, yn agos i Langernyw; ac yn Brynhafof, yn agos i Wytherin. Efe hefyd a bregethodd gyntaf yn Nantglyn, ar brydnawn Sabbath, ar fin y ffordd, lle y mae addoldy hardd yn bresenol. Efe hefyd a bregethodd gyntaf yn Llanrhaidr Dyffryn Clwyd, yn nhy John Jones, y gof, yr hwn a ymunodd a'r eglwys yn Brynbugad. Dywedir hefyd mai efe neu Robert Llwyd, Plasaswrn, a bregethodd gyntaf yn Gellifor, Dyffryn Clwyd, lle mae addoldy hardd yn awr, a chynulleidfa luosog. Efe oedd yr hynotaf o neb braidd am fyned i bregethu i leoedd anial a digrefydd; a gwnai bregethu mewn modd mor eglur, fel y gallasai y rhai mwyaf hurtaidd ei ddeall. Yr oedd ei wybodaeth mor helaeth yn yr ysgrythyrau, fel y byddai llawer yn meddwl ei fod wedi llwyr drysori y ddau Destament ar ei gof. Yr oedd ganddo bob llyfrau Cymraeg braidd ag oedd yn adnabyddus y dyddiau hyny. Ni ddarfu iddo ysgrifenu llawer fel awdur; ond cyfieithodd un llyfr trwy gynorthwy Dafydd James, athraw ysgol yn Llanसानan; sef "Treithawd ar y ddau Gyfamod." Ysgrifennodd hefyd lythyr at y Parch. Mr. Price, offeiriad Llanसानan, yn yr un ddull a lythyr Robert Jones, Rhoslan, at wr urddasol, yr hwn a argraffwyd. Cyfansoddodd amryw hymnau a marwnadau, a byddai yn son am eu casglu yn nghyd a'u hargraffu; ond ni ddaeth hyny i ben. Yn mysg manau ereill ar hyd Lloegr, bu yn pregethu yn Llundain, a'r bobl yn Brynbugad yn gweddio am ei lwyddiant. Byddai yn dda efelychu y drefn hon yn fwy aml. Ni byddai efe yn astudio llawer pa fodd i drefnu ac i ranu y pynciau yn ei bregethau, oddieithr pan fyddai yn pregethu mewn priodas neu gladdedigaeth.

Tua'r fwyddyn 1784, sylwyd ei fod yn gwan-yochu o ran ei gorff, a'i wraig oedd yn afiach hefyd. Felly penderfynodd adael i'w deulu drin tyddyn Brynbugad, ac i'w wraig ac yntau fyned i fyw i'r ty oeddynt wedi adeiladu wrth yr addoldy, a myned oddiamgylch i brogethu ychydig lle y gallai. Ond erbyn hyn yr oedd ei waith agos ar ben. Ni bu ei glefyd diweddfaf yn faith. Arferai gwyno er ys tro o herwydd dolur y gareg a'r lledewig-wat; a thua'r amser hwn daeth clefyd trwm i gymydogaeith Llansanan, yr hwn a ymaflodd ynddo yntau, a throdd yn dwymyn ysmotiog, ac ni allasai ymddyddan a neb; ond clywyd ef yn sibrawd, "Ffyddlon yw yr hwn a addawodd." Medi 16, 1786, yn 63 mlwydd oed, diffoddodd fel dyn yn syrthio i freichiau cwsg, heb na phoen na chur i olwg ei deulu. Dyma ni wedi manylu hanes un o gedyrn Israel, yr hwn a wnaeth waith mawr yn ei ddydd. Gwnaeth wasanaeth pwysig i achos crefydd. Cadwodd ei arfau yn loywar y maes; a phan yn gadaw yr anial, cafodd fynediad helaeth i mewn i lawenydd ei Arglwydd. Claddwyd ef yn mynwent eglwys blwyfod Llansanan, lle yr erys ei gorff hyd ddydd mawr yr adgyfodiad cyffredinol, pryd y daw i fyny yn anlygreddig ar wedd ei Bryniawdwr bendigedig.

PASGEN, oedd un o feibion Urien Rheged, a phenaeth yn byw tua dechreu y chweched ganrif. Cofnodir ef yn y Trioedd fel un o dri "phenaeth trahawg." Ynys Prydain. Y ddau ereill oeddynt Rhun ab Einion a Sawl Benuchel.—(*Myv. Arch.* ii. 6.)

PASGEN, sant yn byw tua chanol y bumed ganrif. Yn ol *Bonedd y Saint*, yr oedd Pasgen, Nefai, a Pabiali, yn feibion i Brychan Brycheiniog, o Proseri, Ysbaenes. Aeth Pasgen a'i frodyr i'r Ysbaen, lle gwnaed ef yn esgob. Gan fod awdurdodau ereill yn son am Pasgen mab Dingad, ac wyr Brychan, y mae yn rhaid fod dau sant o'r un enw—ewythr a nai. Yr oedd gynt yn mynwent Towyn, Meirionydd, gareg a'r llythyrenau PASCENT yn gerffedig arni, yr hon y tybid ei bod er cofiad am Pasgen mab Dingad.

PAWL HEN, neu Paulinus y Gogledd, oedd sant enwog, yr hwn oedd yn byw tua diwedd y bumed ganrif. Yr oedd efe yn fab i Meurig Dewdrig. Mewn rhai hen lawysgrifau gelwid ef Pawl Hen o Fanaw; a Palcen o Fanaw; yr hyn a ddangosai ei fod yn frodor o Ynys Manaw. Bu ar y cyntaf yn gymrawd o goleg Illtyd, yn Nghaerworgorn, a darfu iddo yntau sefydlu cyffelyb sefydliad yn Tygwyn-ar-Daf, tua'r fwyddyn 480 o'r cyfnod Cristionogol; yr hwn le a elwir yn gyffredin yn awr Whitland, sir Gaerfyrddin; o'r hwn yr oedd efe yr abad cyntaf, a'r lle y gelwid ef hefyd yn esgob. Daeth ei sefydliad yn lle yn enwog yn fuan fel lle o ddysg-eidiaeth grefyddol; ac yn gymaint a bod Pawl Hen yn gyfarwydd iawn a'r ysgrythyrau, gwnaeth Dewi a Teilo, a llawer o seintiau enwog ereill, symud i'r Tygwyn, er cael mwynhau ei addysgiadau. Gosododd ef Gredifael a Ffewyn yn athrawon y sefydli-

iad. Efe yw nawdd Sant Llangors, yn Mrycheiniog, a Chapel Peulin, yn sir Gaerfyrddin. Bu efe yn y synod a gynaliwyd yn Llanddewibrefi, yn y fwyddyn 519, ac er syndod, y mae rhai traddodiadau am dano wedi eu cadw yn yr ardal hyd heddyw. Y mae Capel Paulin sydd yn dwyn ei enw, ar ororau Llanddewibrefi, yn mhlwyf Conwil Gaiu. Yn gysylltiedig a'r olaf y mae careg, yr hon sydd yn awr i'w gweled, a'r hyn a ganlyn yn gerffedig arni:—"Servator fidæi patrieq; Semper amator hic Pavlinvs iacit Cvltor pient. Simvs aeqvi." Efe oedd tad Peulan, Gwynegneu, a Gwenfaen. Cedwid gwylddydd iddo Tachwedd 22, dan yr enw Esgob Polin, neu yr Esgob.—(*Rees's Welsh Saints*.)

PEACOCK, REGINALD, D.D., oedd esgob dysgedig, yr hwn a anwyd yn Lacharn, yn sir Gaerfyrddin. Derbyniodd ei addysg golegawl yn Rhydychain, lle y derbyniodd y gradd o D.D. Yr oedd yn gaplan i Humphrey, Dug Caerloyw, ewythr ac amddiffnydd Harri VI, a derbyniodd ganddo esgobaeth Llanelwy drwy ddarbodaeth pabaidd. Yr oedd y wysysgrif wedi ei dyddio Ebrill 22, 1444. Cysegrwyd ef yn Crocydon ar y 14eg o Fehefin canlynol. Troswyd ef oddi-yno i Chichester yn y fwyddyn 1449, a bu yno hyd 1467, pryd yr amddiffadwyd ef o'i esgobaeth am ei opiniynau, y rhai a gon-demniwyd fel heresiau, mewn cymanfa a gynaliwyd yn Lambeth, gan Thomas Bourchier, archezog Caergaint. Yn Llyfr Hanes y Merthyrion gan Fox y mae amddiffyniad maith wedi cael ei wneud iddo, ar gyfrif yr athrawiaethau a broffesai, a'r modd yr ymddygydd tuag ato. Wedi iddo gael ei amddiffad o'i esgobaeth, cadwyd ef yn gaeth iawn yn Mynachlog Thorney, yn sir Caergrawnt, a rhodwyd deugain punt i'r abad am ei gynaliaeth; ond o'r braidd ni fu ei garchariad yn fwyddyn, pryd y rhyddhawyd ef gan angeu. (*Williams's Eminent Welshmen*, tudal. 394.)

PEBLIG, un o seintiau y bumed ganrif, a mab i Maxen Wledig, neu yn ol ereill, ei wyr, a mab Owain Finddu. Efe a sylfaenodd eglwys Llanbeblig, yr hon yw eglwys blwyfog Caernarfon. Cedwid ei ddydd gwyl Gorphenaf 3. (*Iolo Manuscripts*, 512, 541, 558.)

PEDR, oedd yn un o seintiau dechreu y chweched ganrif. Yr oedd ef yn fab i Corun ab Caredig ab Cunodda. O'r holl eglwysi yn Nghymru a elwir Llanbedr, nid oes genym yr un sicrwydd a oes un o honynt wedi cael eu sylfaenu ganddo ef, neu a ydynt wedi eu cysegru i Sant Pedr yr apostol. (*Williams's Eminent Welshmen*, tudal. 394.)

PEDROG, oedd sant, yr hwn yn ol "Bonedd y Saint," oedd yn fab i Clement, tywysog Cornwall; ond y mae awdurdodau ereill yn taeru ei fod wedi ei eni yn dywysog o deulu tywysogaidd yn Nghymru. Aeth ef drosodd i'r Iwerddon, er cael ei addysgu yn y gwyddonau dysgedig, a bu yno am ugain mlynedd, o'r hwn le yr aeth drosodd i Cer-

nyw yn y flwyddyn 518, ac ymsefydlodd ei hun yn agos i fôr yr Hafren, mewn arawn, (*oratory*) fechan, a elwid Petroc-stow, gorsaf neu breswylfod Petroc, yr hwn yn awr mewn modd llygredig, a elwir Patstow, lle y dygwyd i fyny dan ei addysgiaeth ef amryw o ysgoleigion enwog. Ysgrifennodd lyfr o'r enw "Solitary Life," i'r hyn yr oedd efe wedi yn mron llwyr ymroddi. Bu farw yn nghylch y flwyddyn 364, a chladdwyd ef yn Bodmin, yn mha le yn ol rhai awdurodau, darfu iddo sefydlu esgobaeth. Efe yw sant noddawl Llanbedrog, neu St. Petrox, yn sir Benfro; St. Petrox, yn Exeter; Petrock-stow, yn sir Devon. Cedwid gwylddydd iddo Gorphenaf 4. (*Leland de Scriptoribus Britannicis.*)

PEDROGL PALADRDELLT, yr hwn a nodweddiid mewn modd hynod yn y Ffug-Chwedlau Cymreig. Cofresir ef yn y Trioedd gyda Chattwg a Blas, fel un o'r tri Marchawg Cyfiawnbwys" yn llys Arthur. Ond y mae y Sais yn ei adnabod yn well yn y ffurf gyfieithadol o'i enw, sef Lancelot du Lac. (*Myv. Arch. ii. 18.*)

PEDRWN, ydoedd sant ag oedd yn byw yn y rhan flaenaf o'r chweched ganrif. Mab oedd efe i Corun ab Caredig ab Cuneda, a brawd i Tyssul, Pedr, Tyrnog, a Corannog. Yr oedd sant arall o'r enw hwn, yr hwn a ysgrifenedd weithiau yn Pedryn, a Pedredin, yr hwn oedd yn fab i Emyr Llydaw, a thad Sant Padarn. Yr oedd efe yn gymrawd o goleg Iltyd. (*Williams's Eminent Welshmen.*)

PEIBIO, ansawdd mewn rhamanteg Gymreig.—(*Guest's Mabinogion, ii. 349.*)

PEILYN, GRUFFYDD, bardd a flodeuai rhwng 1570 a 1600. Yr oedd yn frodor o sir Dinbych.

PEILLAN, santes yn byw tua dechreu y chweched ganrif. Yr oedd yn un o ferched Caw.—(*Iolo Manuscripts, 516.*)

PEIBIO, mab Caw, ydoedd sant yn byw tua dechreu y chweched ganrif. Yr oedd yn aelod o goleg Iltyd, ar farwolaeth yr hwn etholwyd ef yn llywydd y sefydliad hwnw; ond dywedir iddo farw dranoeth, ac iddo gael ei ddylun yn ei swydd gan Samson ab Amwn Ddu. Efe yw sant-noddwr Rhosbeirio, yn Mon.—(*Iolo Manuscripts, 499, 514.*)

PEITHIEN, santes a flodeuai tua dechreu y chweched ganrif. Merch Caw, a chwaer Peillan a Peirio. Nid oes eglwys ar ei henw.

PENAL, HUGH, bardd yn byw rhwng 1550 a 1680. Mae peth o'i gynyrchion i'w cael mewn llawysgrifen.

PENARD D, RHYS, bardd a flodeuai rhwng 1460 a 1490. Mae rhai o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifen.

PENARWEN, merch Culfanawyd Prydain, a gwraig Owain Urien. Cofnodir hi yn y Trioedd gyda'i chwiorydd Bun ac Essyllt yn dair "Anniweirwraig" Ynys Prydain.—(*Myv. Arch. ii. 14, 73.*)

PENDARAN, DYFED, a gofnodir yn y Trioedd fel penaeth un o dri llwyth arbenig Cymru; a'i lywodraeth yn cyraedd dros Ddy-

fed, neu sir Benfro; Browyr, yn Morgannwg; a Cheredigion. Mynegir hefyd mewn Triad arall fod ganddo gefniant aruthrol o foch, yn cael eu gwylio gan ei fab maeth Pryderi yn nyffryn Cuch yn Emllyn. Sonir am dano hefyd fel un o'r cymeriadau yn Mabinogi Pwyll Pendefig Dyfed.—(*Myv. Arch. ii. 6, 20, 21, 72, 77; Guest's Mabinogion, iii. 69.*)

PENLLYN, TUDYR, bardd enwog a flodeuai rhwng 1440 a 1470. Ceir rhai o'i gynyrchion mewn ysgrifen.

PENLLYN, WILLIAM, bardd a flodeuai rhwng 1550 a 1590. Cofnodir ef fel ymgeisydd llwyddianus ar y delyn yn eisteddfod Caerwys, yn y flwyddyn 1568, pan yr etholwyd ef yn un o'r prif feirdd a'r dysgawdwy'r caneuon telynol. Gadawodd ar ei ol gasgliad ysgrifenedig o gerddoriaeth Gymreig, am yr hwn y dywed Dr. Burney yn ei *History of Music*, "y cynwysa ddarnau i'r delyn mewn llawn cynganedd—wedi eu hysgrifenu mewn nodiant neillduol, mor hen, fel y tybir, a'r flwyddyn 1100 o leiaf. Y fath yw henafiaeth amryw o'r caniadau sydd yn y casgliad."—(*Williams's Eminent Welshmen.*)

PENNANT, DAFYDD, bardd a flodeuai tua therfyn yr unfed ganrif ar bumtheg. Y mae rhai o'i gynyrchion ar gael mewn ysgrifen.

PENNANT, SYR HUW, offeiriad o wybodaeth eang mewn hanesiaeth a henafiaethau, a chasglwr mawr ysgrifau Cymreig. Yr ydoedd hefyd yn fardd galluog; ac y mae rhai o'i gynyrchion ar gael. Nid yr un yw hwn a'r Huw Pennant oedd yn byw dan deyrnasiad Harri VIII. ac Elisabeth, ac a fu yn yr eisteddfod a gynaliwyd yn Nghaerwys, yn 1568, lle y graddiwyd ef yn ail athraw cerdd dafoed. Yr oedd Syr Huw Pennant yn frawd i Thomas Pennant, abad Basingwerk, ac yn fab i David Pennant, Ysw., Bychton, ger Treffynon, sir Fflint, oddiwrth yr hwn y cywir ddisgynodd Thomas Pennant, y naturiaethwr enwog. Yr oedd Syr Huw yn gyfoeswr a Gutyn Owain, yr hwn a fu farw tua'r flwyddyn 1480.—(*Williams's Eminent Welshmen.*)

PENNANT, RICHARD, Barwn, Penrhyn, ydoedd y nawfed mewn disgyniad oddiwrth Thomas Pennant, abad Basingwerk, yn 1480, yr hwn, gan adael yr abaty, a briododd Angharad, merch Gwilym ab Gruffydd, Ysw., o Benrhyn. Yr oedd efe hefyd yn drydydd oddiwrth Giffard Pennant, yr hwn a oeth i Jamaica yn amser Oliver Cromwel, ac a ddaeth i lawer o dir yno. Dychwelwyd ef yn aelod seneddol dros Petersfield yn senedd gyntaf Sior III.; ac yn 1767 etholwyd ef yn aelod dros Llynlleifad. Bu hefyd yn cynrychioli y fwrdeisdref hono yn y blynyddau 1768, 1774, a 1784. Pan yr ystyrir ei ymbrawf trafudiol, a'i farn ddiwall, y mae'n ddilys na chynrychiolwyd y dref fawr fasnachol hono er oxl yn fwy galluog a ffyddlon; ac ni fu Ty y Cyffredin erioed yn cynwys aelod mwy didwyll ac annibynol nag Arglwydd Penrhyn. Yn 1765, efe a briododd Anne Susannah, unig ferch ac etifeddes yr isgadfridog

Warburton, o Wiumington, sir Gaerlloon; a thrwy ei main, Anno, ail ferch a chydetfeddos Syr Robert Williams, o Lônryhyn, Barwn, hi a ddaeth yn gyfranog o haner yr ystad hono. Yr oedd yr haner arall wedi ei brynu gan ei dad, John Pennant, Ysw., oddiwrth deulu Yonge, y rhai a'i meddiansant trwy briodas Gwen, merch ieuaf Syr Walter Yonge, Barwn, o Escot, yn Nyfaint. Folly daeth yr ystad bwysig hon yn un drachefn. Pan ddaeth efe i feddiant o'r ystad, yr oedd olion esgoulusdra a thlodi mawr arni. Yr oedd y cloddfeidd llechi, y rhai sydd yn awr yn ddiog i daro y teithiwr a syndod, y pryd hwnw mewn cyflwr gwael ac aiferw iawn; ac nid oedd yn troi allan dros fil o dunelli yn y flwyddyn o'r nwydd gwasanaethgar hwn. Mor helaeth a synwyrall y bu ei lufur mewn planu, cloddio, adeiladu, diwyllio a gwneuthur ffyrdd, fel y cafodd y boddinob o weled ei ystad mor byrferth a swynol o ran ymddangosiad ar wyneb sir Guernarfon, ag ydyw ei fuchedd ddylyniw ar wyneb dail hanesyddiaeth. Yn 1793 dyrchafwyd ef i'r bendeigath; ond darfu yr urddas hwnw gydag ef, gan iddo farw yn ddiblant, yr hyn a ddygwyddodd Ionawr 21, 1808. - (*Williams's Eminent Welshmen.*)

PEREDUR, mab Elifer Gorgorddfawr, ydoedd yn byw tua diwedd y bumed ganrif. Yr oedd efe a'i frawd Gwrgi yn aelodau o goleg Illyd, ar farwolaeth yr hwn daeth Peredur yn llywydd. Cyfrifir Gwrgi a Pheredur gyda theuluoedd Goronwy Befr ac Alan Forgan, megys "Tri anniwair deulu Ynys Prydain," oblegyd iddynt adael y penaethiaid y noson cyu y frwydr ag Ida, yn yr hon y lladdwyd Gwrgi a Pheredur. (*Myo. Arch.*, ii. 16, 70; *Iolo Manuscripts*, 503, 530.)

PEREDUR, mab Efrawg, ydoedd benaeth yr byw tua dechreu y chweched ganrif. Crybwyllir am dano gan Aneurin yn y Gododin dan yr enw "Peredur arfau Dur," yr hwr a gwmpodd yn mruwyr angeuol Catteraeth. Ceffir crybwyllion mynych am ei arwrodd gan feirdd y canol oesau. Mae yn ansawd nodedig hefyd mewn rhamanteg Gymreig. Cofnodir ef yn y Trioedd fel un o "Dri Marchog llys y brenin Arthur," y rhai fuont ar waith yn chwilio y "Grael." Yr oeddynt yn enwog am eu diweirdeb. Y ddau ereill oeddynt Bort, mab y brenin Bort, a Galath, mab Lancelot du Lac. Anturiaethau Peredur ab Efrawg a fluriant un o gyfresi dyddorus y Mabinogion a goeodwyd gan Arglwyddes Charlottee Guest. Mae ymadrodd i Peredur ar gael yn "Chwedlau y Doethion;"—"A glywaist ti ddyweddiad Peredur, penadur yn Ynys Prydain? Caletach yw'r ddeur na llafn o ddu." (*Myo. Arch.*, ii. 14; *Iolo Manuscripts*, 662.)

PERIS, un o feibion Hebrg at Glanawg, ydoedd sant yn byw tua eianol y seithfed ganrif. Gelwir ef yn "sant ac yn gardinal o Rufain," yn "Mouedd y Saint." Efe a sylfenodd eglwys Llanberis yn sir Guernarfon; efe hefyd yw santur ddwr Llangian, yn

yr un sir, yr hon a sylfaenwyd gan ei was Cian. Cofwyl St. Peris oedd Bhagfyr 11. (*Myo. Arch.*, ii. 50; *Willis's Survey of Bangor.*)

PERROT, SYR JAMES, ydoedd fab anghyfreithlon Syr John Perrot, o sir Benfro, lle y ganed Syr James, yn 1571. Pan yn bumtheg oed, derbyniwyd ef fel boneddwr lleyg i goleg Iesu, Rhydychain; ond gadawodd yr athrofa cyn cael ei raddio; ac am amser ymddeolodd i'r "Inns of Court." Wedi hyny aeth ar daith drwy y Cyfandir; ac a ddychwelodd yn foneddig trwyadl; ac a fu byw ar ei ystad yn Haroldston, yn sir Benfro. Crewyd ef yn farchog, ac etholwyd ef yn fardoisydd dros amryw dymorau seneddol dan deyrnasiad Iago I. "Yn y rhai y dangosai ei hun yn fynych yn llel hyf, os nad yn nwydwyllt, fel llefarwr, yn y sonedd hono a ymddatododd Ionawr 6, 1621, o ba herwydd y cyfrifwyd ef yn mysg y rhai nwydwyllt yno, fel y galwai y brenin hwynt. Ni charcharwyd mo hono yn Llundain na Southwark, megys y gwnaed a rhai o hon- ynt; ond anfonwyd ef gyda Syr Dudley Digges ac ereill i'r Iwerddon i'w oespi. Efe a ymunodd mewn prwyadaeth a rhyw borsonau ereill o dan sel fawr Lloegr, er mwyn gwneyd archwiliad i ryw futerion cysylltiedig a gwasanaeth ei fuwrydi, yn gystal mewn llywodraeth eglwysig a gwledig, megys gyda golwg ar y oyllid a phethau ereill oddifeu y deyrnas. Efe oedd awdwr, 1. "The first part of the consideration of the humane conditions wherein is contained the moral consideration of man's self; as what, who, and what manner of man he is." Oxon. 1600, 4to." 2. "Meditations and prayers on the Lord's Prayer and Ten Commandments, 1630, 12mo." 3. "A Book of the birth, education, life, and death, and singular good parts of Sir Phillip Sidney." Bu farw yn Haroldston Chwefror 4ydd, 1636—7, a claddwyd ef yn eglwys plwyf Hwlfordd. (*Wood's Athes. Oxon.*)

PERROT, SYR JOHN, ydoedd wleidiadwr rhagorol, a mab i Syr Thomas Perrot, o Haroldston, ger Hwlfordd, sir Benfro, lle y ganwyd ef yn y flwyddyn 1527. Wedi cael ei ddwyn i fywy yn gyfatebol i'w sefyllfa, yn ol arferiad yr oes, anfonwyd ef pan yn 18 oed at Ardalydd Winchester, pryd hwnw yn Arglwydd Drysorydd Lloegr, er mwyn gorphen ei addysg, yn ol cyfarwyddyd y gwleidiadwr galluog hwnw. Yr oedd efe yn un o farchogion Caerbaddon yn ansor coroniad Iorwerth VI., yr hwn oedd yn bleidiol iawn iddo. Pan esgynodd Mary i'r orsedd, anfonwyd Syr John Perrot i garchar anlochesu y Protestaniaid yn ei dy yn Nghymru; ond gan fod iddo amryw gyfeillion, ac hoffid mawr ynddo yn beronol gan ei mawrydi hefyd, efe a ryddhawyd yu fuan. Ar esgyniad Elisabeth i'r orsedd, ymddangosai drachefn yn y llys, a derbynid ef gyda'r croesaw mwyaf. Yr oedd efe yn un o'r pedwar marchog a gludent y deyrn fydlon (*canopy of state*) ar ddydd ei choroniad; ac

yn yr un flwyddyn dewiswyd ef yn flaenor y coegrodres yn Greenwich er croesawiad y teyrngonadwr Pfrangig. Yn y flwyddyn 1572, gwnaeth y frenines ddefnydd mwy anrhydeddus o'i dalentau drwy ei anfon i'r Iwerddon, fel Arglwydd Lywydd Munster, yr hon oedd mewn cyflwr o wrthryfel; a thrwy ei gynlluniau medrus a pharod dygwyd yr holl wlad yn fuan i gyflwr o ufuddod a thawelwch trwyadl. Yn nesaf penodwyd ef yn Llyngesydd nifer o longau rhyfel ar ororau Iwerddon, yr hon a fygythid ei goresgyn gan yr Yspaeniaid; ond wedi gwibwylho dros yr yspaw, a deall bod yr anturiaeth wedi ei rhoi i fyny gan yr Yspaeniaid, efe a ddychwelodd i'w dy ei hun yn Nghymra. Yn 1582, wedi ymgynghori gyda golwg ar y dull goreu i ddarostwng gwrthryfel y Iarll o Desmond yn Iwerddon, a sefydlu y deyrnas hono mewn gwell trefn o ran llywodraeth, efe a dynodd ei gynllun ar bapur, yr hwn a gymradwywyd mor dda, fel y penodwyd ef yn 1583 yn Arglwydd Baglaw Iwerddon. Ei brofiad o'r wlad a'i ddiwylliedd adnabyddus a'i cyfaddasent ef yn neillduol i'r swyddogaeth bwysig hono. A thelid sylw arbenig hefyd i'w ddeuwedd bywiog, a'i yspryd diofn, yr hyn a ystyridd yn wir angenrheidiol er darostwng cyndynrwydd trahausfalch, a fyrrnigrwydd anwariaid y rhan wrthryfelus hono o'r wlad. Yn fuan wedi iddo fyned i'r swydd, penderfynodd gymeryd gwibdaith drwy y wlad, ac ymwelod a phob talaith yn bersonol, drwy yr hyn y gallai fabwysiadu y feddyginiaeth angenrheidiol tuag at bob tiriogaeth. Modd bynag, parodd y dull egniol hwn lawer o elynion iddo; ac achwynid ar lymder ei weinidogaeth, a'i drawsaawurdod swyddol. Yr achwynion hyn o'r diwedd a barasant ei alw yn ol oddiwrth ei swydd yn 1588, pan yr hwyliodd o Dilyn, ac yr ymsefydlodd yn ei gastell yn Carew, sir Benfro. Er hyny nid hir y mwynhaodd lonyddwch melus ei ymdeoliad, canys dygwyd cwyn o deyrnfrad yn ei erbyn, a thraddodwyd ef i garchar; ac wedi bod yn rhwym am ryw hyd yn nhy yr Arglwydd Drysorwydd, traddodwyd ef i'r Tŵr; ac oddiyno Ebrill 27, 1592, dygwyd ef i'w brawf o flaen prwyadaeth arbenig yn Neuadd Westminster, lle y gwnaed yr archwiliad mwyaf llymddost a chreulon i'w weithrediadau, ei eiriau, ac hyd y nod ei feddyliau, yn ol cyfraith a ddilewyd wedi hyny, a chafwyd ef yn euog, a chyhoeddwyd dedfryd marwolaeth arno yr 16eg o Fehefin canlynol. Modd bynag, oedwyd y ddedfryd gan y frenines, yr hon a wyddai yn dda am yr anghyfiawnder a wnaed ag ef. Eithr yn fuan tarawyd ef gan afiechyd, yr hwn a derfynodd ei holl helbulon drwy anghu naturiol yn y mis Medi canlynol. (*Williams's Eminent Welshmen.*)

PERROT, ROBERT, cerddor enwog yn ei ddydd, ydoedd ail fab George Perrot, Ysw., o Haroldston, ger Hwlfordd, yn sir Benfro. Yn 1515, ac efe y pryd hwnw yn *Bachelor of Music*, yr oedd yn orgauydd

coleg Magdalen, Rhydychain, ac a aeth rhagddo nes cyraedd y graddiad o docteur yn y gelfyddyd. Gwfansoddodd amryw ddarnau eglwysig a gweithiau ereill; ac yr oedd yn noddw'r i'r coleg, fel y bu ei weddwr a'i fab henaf, Simon, ar ei ol. Oddiwrtho ef y diaggyna Perrots Northleigh, yn sir Rhydychain. Bu farw yn 1550. (*Wood's Athen. Oxon.*)

PERRY, HENRY, isethydd dysgedig, ydoedd frodor o sir Gallestr, ac aelod o deulu henafol parchus, yn diaggyn oddiwrth Ednowain Bendew—un o'r pumtheg llwyth, pais arfau yr hwn a wisgai. Addysgwyd ef yn Gloucester Hall, Rhydychain, lle graddiwyd ef yn y celfyddydau; a graddiwyd ef yn B.D. yn 1597, fel aelod o goleg Iesu. Teithiodd lawer ar led; ac a ymsefydlodd o'r diwedd yn Môn, lle daeth yn gyntaf yn gaplan i Syr Richard Bulkeley; ac ar farwolaeth ei wraig gyntaf efe a briododd ferch Robert Vaughan, Ysw., o Beaumaris, pan y cyhuddid ef o fod y wraig gyntaf yn fyw ganddo. Ymryddhaodd oddiwrth y cyhuddiad hwn drwy brawf o'i marwolaeth, ac a ddangosodd mai malais oedd yr achos o hono. Henry Perry, neu Parry, canys ysgrifenisir ef yn y ddau ddull, ydoedd awdwr y gwaith dysgedig ar ramadeg Cymreig, dan y penawd, "Egluryn Ffrasithineb, sef Dosbarth ar Retoreg, un o'r saith Gelfyddyd, yn dysgu lluniaeith ymadrodd a'i pherthynasau." Y braslun cyntaf o'r gwaith hwn a gyfansoddwyd gan Gwilym Salisbury, ac a orphenwyd gan Perry yn 1580. Modd bynag ni chyhoeddwyd mo hono cyn y flwyddyn 1595, pan y daeth allan yn bedwar plyg, ar draul Syr John Salisbury, o Llewenni. Parotodd Perry Eiriadur Cymreig hefyd, yr hwn ni chyhoeddwyd erioed; ond a grwbwyllir gan Dr. Davis yn ei ragymadrodd i'w Eiriadur ei hun, gan alw yr awdwr yn "Vir linguarum cognitione insignis." Ymsefydlodd yn rheithoriaeth Rhoscolyn, Môn, yn y flwyddyn 1601, ac yn Nhrefdraeth yn 1606, gan adael Rhoscolyn. Yn 1612 gwnaed ef yn ganon eglwys gadeiriol Bangor; a sefydlwyd ef yn rheithoriaeth Llanfachreth yn 1613. Bu farw yn y flwyddyn 1617. Yr oedd Henry Perry yn daid i'r dysgedig Dr. Henry Maurice. — (*Williams's Eminent Welshmen.*)

PERWYR, a elwid hefyd Penfyr, ydoedd ferch Rhun Rhyfeddfawr, ac a gofnodir yn y Trioedd fel un o dair "Gorhoew Rian" Ynys Prydain. Y ddwy ereill oeddynt Angharad Felen, merch Rhydderch Hael; ac Annan, merch Maig Fygodwas. Yr oedd yn byw tua chanol y chweched ganrif. — (*Mys. Arch.* ii. 16.)

PERYF AB CADIFOR, ydoedd fardd yn blodeu rhwng 1160 a 1200. Mae un o'i gynyrchion ag eydd yn anerchiad i Hywel, mab Owain Gwynedd, yn argraffedig yn y *Mys. Arch.* i.

PERBOT, THOMAS, gweinidog yr Anni-bynwyr, ac athraw y coleg yn Heol Awst, Caerfyrddin, ydoedd frodor o Lanymbyr, yn y

air grybwylledig. Dygwyd ef i fyny yn yr ysgolion, dan ofal Mr. Griffiths, yn y Fenni; Mr. James Owen, yn yr Amwythig; ac yn Nghaerfyrddin, pan oedd yr athrofa yno, dan olygiaeth y Parch. William Evans. Wedi iddo orphen ei amser yn yr athrofa, urddwyd ef i waith y weinidogaeth yn Knutsford, sir Gaerlleon, gan y Parch. Mathew Henry, yn y flwyddyn 1706. Yn hanes bywyd Mr. Henry, gan Mr. Tong, cawn yr hyn a ganlyn o hanes ei urddiad:—"Awst 6, 1706, urddasom Mr. Thomas Perrot, o New Market, sir Fflint. Cymerwyd ei gyffes ffydd y nos o'r blaen. Gweddiodd Mr. Argur; a phregethodd Mr. Lawrence, oddiwrth 2 Tim. ii. 2. Derbyniodd Mr. Tong ei gyffes ffydd a'i ymrwymadau urddol; a thraddododd anerchiad i'r gweinidog. Yr ooddym yn 18 o weinidogion yn bresenol, a darfu i ni fwynhau diwrnod cysurus, a gobeithiaf i lawer gael eu llesoli." Gwel tudal. 264. Yn fuan wedi hyn symudodd i Newmarket, lle yr arosodd hyd y flwyddyn 1720, pan symudodd i Gaerfyrddin, ar farwolaeth y Parch. W. Evans, i arolygu yr athrofa, a chymeryd gofal yr eglwys Gynulleidfaol yn y dref. Dywedir am Mr. Perrot ei fod yn ddyrn duwio iawn; ond ei fod yn rhy dyner, ac o natur rhy dda i gadw llywodraeth briodol ar yr efrydwy, llawer o ba rai yn mlyneddau olaf ei fywyd a aethant yn druenus o rydd o ran eu moesau, ac yn annuwaidd yn eu golygiadau. Cafodd y rhan amlaf o offeiriad esgobaeth Tyddewi, yn gystal a'r gweinidogion Anghydffurfiol, eu dwyn i fyny dan addysgiaeth Mr. Perrot a'i olynwyr yn Nghaerfyrddin, llawer o ba rai na wnaent gymeryd arnynt fod yn grefyddol. Bu Mr. Perrot farw Rhagfyr 26, 1733, er mawr alar i'r eglwys, a cholled i efrydwyr ieuainc. Yr oedd yn wr dysgedig, yn weinidog da, ffyddlon, ac efengylaidd o ran ei egwyddorion, ac yn athraw medrus, diwyd, a llwyddianus. Cafodd llawer eu dwyn i fyny dan ei ofal, y rhai a fuant weinidogion defnyddiol yn eu dydd. Nid oes genym hysbysrwydd pa bryd ei ganwyd, na dim hanes pellach am dano.

PERKINS, WILLIAM, oedd weinidog yr Annibynwyr yn Mhencadair, sir Gaerfyrddin. Nid oes hanes am y gwr hwn hyd oni ddaeth i'r weinidogaeth yn Ninbych. Yr ydym yn cael ei fod yn weinidog yno yn y flwyddyn 1776; a symudodd yn fuan ar ol hyn i Bencadair. Dywedir ei fod yn ddyrn corffol iawn, yn hardd neillduol o ran ei ymddangosiad; gwrol a chryf o ran ei feddwl; yn gyflawn o ran doniau; ac yn weinidog llafurus a gwresog. Meddai ar lais cryf a pheraidd; a rhwng pob peth yr oedd yn dra phoblogaidd. Bu yn gweinidogaethu am oddeutu saith mlynedd yn gymeradwy, llwyddianus, a phoblogaidd iawn. Cymerodd rhyw anghydfod le rhwng yr eglwys ag yntau; ond methodd ei wrthwynebwyr ei droi allan o'r addoldy. Ymranodd yr eglwys yn ddwy blaidd; glynodd llawer wrtho ef, ac adeiladasant addoldy newydd yn agos i'r New Inn, ddwy filldir o Bencadair, yr hwn a alwasant Salem. Ond gan fod gweithred addoldy Pencadair wedi ei

gwneud yn ol trefn yr Henaduriaethwyr, ac felly yn rhoddi meddiant o'r addoldy i'r gweinidog ac nid i'r eglwys; a thrwy fod y weithred hono yn llaw yn o bleidwyr Mr. Perkins, efe a ddaeth yno ac a gymerodd feddiant o'r addoldy drachefn, a throdd y rhai oedd yn aros yno allan, er eu bod y rhan luosocaf o lawer. Penderfynodd y rhai hyn adeiladu addoldy newydd. Wrth weled eu penderfyniad diysgog, gwerthodd Mr. Perkins ei hawl yn yr hen addoldy i'r eglwys, ac yna efe a ymadawodd i Gydweli, lle bu yn gweinidogaethu am beth amser; wedi hynny efe a symudodd i Gaerludd, lle y terfynodd ei daith hebblus.

PETER, DAVID, gweinidog yr Annibynwyr ac athraw y coleg Henadur yn Nghaerfyrddin. Ganwyd ef yn Aberystwyth, sir Aberteifi, ar ddydd Llun, Awst 5, 1765. Yr oedd ei dad yn enedigol o Landudoch, sir Benfro; a'i fam o dref Machynlleth, sir Drefaldwyn. Er nad oeddynt o waedoliaeth uchel, yr oeddynt yn hynod o ran eu gonestrwydd, diwydrwydd, gostyngeiddrwydd, ysbryd heddychlawyn, yn gystal a rhinweddau ereill, y rhai a addurnant y natur ddydol yn mhob gradd a sefyllfa; ac yn aelodau selog o'r Eglwys Sefydledig. Mor fuan ag y daeth yn alluog i siarad, anfonwyd ef i'r ysgol; ond o herwydd creulondeb yr ysgolfeistr, ni wnaeth ond cynydd bychan; a fufurfiwyd y fath gasineb ynddo at lyfr, fel nad ai i'r ysgol am flynyddau wedi hynny, ond gyda gwrthwynebiad mawr. Eto profodd cofadwriaeth o'r hyn a deimlai y pryd hwn yn llesiol iawn iddo pan ddaeth i fod yn ddysgawdwr ei hun. Ymaffodd yn y swydd hono yn llwyr argyoeddedig mai ymddygiad penderfynol, cysylltiedig a thymor addfwyn a charedig, oedd y ffordd sicraf i enill serch a pharch yr ysgoleigion, a dwyn yn malaen ddiwylliad eu meddyliau a'u moesau. Yr oedd tref Aberystwyth y pryd hwn yn berffaith baganaidd, heb ynddi nag eglwys na chapel gan unrhyw enwad crefyddol. Yr oedd anwybodaeth a rhagfarn y prif ddyinion yn y dref y fath, fel na chai ond ychydig iawn o bregethwyr fyned i'r dref heb gael eu herlid a'u lluchio a phob math o fudreddi. Ond yn y flwyddyn 1772, rhyngodd bodd i Dduw symud ei dad a'r teulu o'r lle annuwiol hwn i'r Ceinewydd, i fyw wrth ei alwad fel saer llongau, yr hyn a brofodd yn fendith o'r pwys mwyaf iddo ef yn y dyfodol. Cytunodd ei dad a rhyw rai adeiladu llong, a daeth yn adeiladydd llongau parohus yn y lle crybwylledig. Nid oedd D. Peter y pryd hwn ond saith mlwydd oed, er hynny yr oedd wedi dysgu rhegu a chymeryd enw Duw yn ofer yn Aberystwyth. Wedi ymsefydlu yn y Ceinewydd, anfonwyd ef i'r ysgol at un Evan Davies, yr hwn oedd wedi ei ddwyn i fyny i'r offeiriadaeth, ond ni chafodd erioed ei urddo. Bu yn yr ysgol hono am 6 mlynedd. Yr oedd Mr. Davies yn hyddyng yn yr ieithoedd Groeg a Lladin; ond byddai yn caniatu i'r ysgoleigion siarad Cymraeg, o ganlyniad nid oeddynt yn gwneud fawr o gynydd

yn y Seianeg. Yr oedd yn cael cyfleusdra weithiau i wrando pregethau, a byddai yn aml dan ddwys argyoeiddiad pan tua deg neu un ar ddeg oed, ond yn anwybodus am Grist a ffordd iachawdriaeth trwyddo; ond byddai yr argraffadau hyn yn gweithio i ffordd yn raddol drachefn. Ei addunedau a'i benderfyniadau i ddiwygio y pryd hwnw a gyfodent yn fwy oddiar ofn cost nac oddiar gasineb at bechod. Pan yn 14 oed, teimlai awydd mawr i fyned i'r mor; ond gan fod ei rieni yn wrthwynebol iddo, rhoddodd i fyny bob meddwl am hyny, ac amlygodd ddymuniad i gael ei ddwyn i fyny yn ngalwedigaeth ei dad. Ond nid oedd hyny drachefn yn foddhaus gan ei dad. Efe a ddywedodd wrtho y gwnai ei oreu i'w ddwyn i fyny i well galwad; ac i'r dyben hwnw fod yn rhaid iddo lynu yn ddyfal wrth ei lyfrau, a pheidio meddwl am bethau mor groes i ewyllys ei rieni. Cafodd ar ddeall mai eu bwriad oedd ei ddwyn i fyny i'r weinidogaeth yn yr Eglwys Sefydledig. Pan yn bumtheg oed, bu farw ei fam, yr hon oedd gyflawn o ddynoliaeth a thymor dda; a galerid yn fawr ar ei hol gan bawb a'i hadwaenai. Gan nad oedd yn foddhaol i'r ysgol yn Nhroedyrhiw, tua dechreu y flwyddyn 1782, llwyddodd gan ei dad i'w osod yn yr ysgol dan ofal y Parch. D. Davies, Castell Hywel. Daeth i wybod ychydig am Ymneillduath, a theimlai ryw hoffter at egwyddorion yr Ymneillduwyr; a phan glywodd y Parch. B. Evans, Drewen, yn pregethu yn Mhenrhiwgaled, ffurfiodd y fath feddwl ffabrigol am yr Annibynwyr, fel y penderfynodd mai ewyllys Duw oedd iddo dafu ei goelbren i'w plith. Amlygodd ei feddwl yn rhydd i'w dad ar y mater, yr hwn a gymeradwyodd ei olygiadau pan ddywedodd wrtho na allai yn gydwybodol fod yn offeiriad yn yr Eglwys Sefydledig. Ei ateb oedd, ei fod at ei ryddid i ddewis drosto ei hun; mai ei dymuniad ef oedd iddo fod yn ddefnyddiol a dedwydd. Yn mhen ychydig ddyddiau wedi hyny cymerwyd ei dad yn glaf, a bu farw mewn twymyn boeth. Y pryd hyn rhoddodd i fyny bob meddwl am y weinidogaeth, gan benderfynu dilyn rhyw alwedigaeth. Yn Ngwanwyn y flwyddyn 1783, rhyngodd bodd i'r Arglwydd ymweled ag ef a dwyn argyoeiddiad, gan ddangos iddo yr angen am Waredwr, a llwyr ymroddiad i'w wasanaeth. Mis Mawrth, yn y flwyddyn 1783, ymunodd a'r eglwys Annibynol yn Mhenrhiwgaled, y pryd hwnw dan ofal y Parch. B. Evans, Drewen. Cyn hir wedi hyny teimlai awydd cryf i fyned i'r weinidogaeth; a chydafar bwriad hwnw aeth i'r coleg yn Rhydygors, ger Caerfyrddin, yn mis Awst, 1783, a chynaliodd ei hun yno. Ond gan nad oedd gan Mr. Gentleman un athraw cynorthwyol ar y pryd, ac yntau ar ymadael a Chymru, dychwelodd David Peter adref y Nadolig; ac yn haf 1784, aeth i St. Ishmael, yn sir Benfro, i gadw ysgol, lle yn arosodd am flwyddyn. Llafuriodd yno gyda chrym anhawdra fel Cristion; nid oedd ganddo neb i gyfrinachu ag ef ar bethau crefyddol, ac anaml y clywai bregeth; ond byddai

yn myned i Hwlfordd bob Sabbath cyntaf yn y mis. Wedi iddo ddychwelyd o sir Benfro, cafodd lawer profedigaeth i gydymffurfio a'r Eglwys Sefydledig; ond trwy ddyfal chwilio a darllen y Llyfr Gwedi Cyffredin, a gweddi daer ar Dduw am gyfarwyddyd, efe a ddaeth yn Ymneillduwr mor benderfynol, fel na theimlodd byth y tueddai lleiaf i gydymffurfio, yn ol ei dystiolaeth ei hun. Er i amryw gynygion manteisiol gael eu gwneud iddo, teimlai yn gadarn a diysgog yn ei ymlyniad wrth Ymneillduath, a phenderfynodd os byddai i Dduw roddi iddo ymborth a dillad, a'i wneud yn ddefnyddiol i ddwyn yn mlaen ei ogoniant, a iachawdriaeth pechaduriaid, y byddai iddo lwyr ymroddi iddo, ac i wasanaeth ei eglwys. Efe a wnaeth felly, a phrofodd lawenydd a boddhad mawr. Yn fuan ar ol hyn darfu i Mr. Evans a'r eglwys yn Mhenrhiwgaled, ei daer gymell i arfer ei ddawn i bregethu; ond oblegyd ei wyleiddra naturiol, a'i ddiffyg gwroldeb, methodd am rai wythnosau ffurfiog digon o benderfyniad i gydsynio a'u cais. Modd bynag, yn mis Ionawr 1786, aeth gyda'r diweddar John Evans, Amlwch wedi hyny, ar daith bregethwrol yn ystod gwyliau Nadolig; ac ar y daith hono y traddodd ei bregeth gyntaf yn Bronddeiniol, lle y cyfarfyddai un o eglwys Mr. Evans y pryd hwnw. Ei destun oedd geiriau Iesu Grist wrth Mathew, "Dylun fi." Bu i'w wyleiddra, ac ystyriaeth o bwysigrwydd y gwaith agos a'i orchfygu; ond yr Arglwydd oedd ei gymorth; a'i gynyg cyntaf, er gwaeled ydoedd, nid oedd yn amnerfyniol gan y gwrandawrwr. Pregethodd amryw weithiau ar y daith hono, a pharhaodd i bregethu agos bob wythnos hyd nes iddo fyned i'r coleg yn mis Awst, 1786. Wedi iddo fyned i'r coleg, talodd sylw neillduol i'r clasuron. Yr oedd ganddo hyfrydwch mawr i astudio hanesyddiaeth; a daeth yn hynod barchus gan ei athrawon. Bu Mr. Lloyd, yr athraw clasurol farw yn ngwanwyn y flwyddyn 1789, a dewiswyd Mr. Peter gan y Bwrdd Henadurol i lanw ei le yn y flwyddyn olaf o'i efrydiaeth. Yr oedd yn efrydidd ac yn athraw, a gorfodid ef i lasurio yn galed. Cafodd gryn oddiwrth rai o'r efrydwr, y rhai oddiar ddybenion anaddas a amlygasant eu hanghymeradwyaeth o ymddygiad y Bwrdd, yn ei osod mewn sefyllfa uwch na hwynt; ar gyfrif yr hyn y cafodd dau eu troi allan o'r coleg. Cafodd Mr. Peter y boddhad yn mhen blynyddau wedi hyny o fod yn dyst o'u hedifeirwch, a'u clywed yn tystiolaethu nad oedd neb yn fwy cymwys nag ef i'r swydd. Ar ol gorphen ei efrydiaeth parhaodd yn athraw clasurol yn y coleg am ddwy flynedd, a phregethu bob Sabbath yn rhai o'r eglwys cymydogaeathol. Un amcun oedd ganddo wrth gymeryd arno y swydd o athraw oedd, fel y byddai iddo ymberffieithio yn y cangenau hyny o'r celfau ag yr oedd wedi bod yn eu hastudio. Wedi gorphen hyny yr oedd yn awyddus i ymsefydlu yn y weinidogaeth; hyny oedd y prif amcun oedd ganddo bob amser mewn golwg. Ar ol i'w amser der-

fynu, derbyniodd alwad i ymsefydlu fel gweiniog yn Newmarket, air Pffint; ac hefyd yn Nhrefynon. Ond efe a ddeiwodd aros yn Abertawe. Gan fod yr eglwys yn Heol Awst, Caerfyrddin, yn amddifal o weinidog trwy ymadawiad Mr. Richard Lloyd i Lwynrhydowen, tua diwedd y flwyddyn 1791, amlygasant eu bwriad o roddi galwad iddo yn weinidog iddynt. Pan ddeallodd eu penderfyniad, tybiodd yn angenrheidiol, gan eu bod yn hen eglwys Henadurol, a chan nad oedd wedi pregethu dros bum Sabbath yn eu plith, a hyny heb fod yn olynol, i wneud amlygiad cyoeddus o'i olygiadau. Ymddangosent eu bod o'r un golygiadau ag yntau, a rhoddasant alwad iddo ddyfod yn weinidog iddynt. Yr oedd hwn yn gyfngw pwsig yn ei fywyd. Yr oedd yr achos yn y lle wedi bod yn lleihau er ys blynyddau. Nid oedd y pryd hwnw ond 40 o aelodau yn y lle, a thua chant o wrandawyr. Ar ol iddo geisio dwyfol gyfarwyddyd, ac ymgynghori a'i gyfeillion ar yr amgylchiad pwsig, teimlodd duedd i gydymffurfio a'u galwad. Yn Rhagfyr 1791, cymerodd arno ofal yr eglwys, mewn gobaith y byddai i'r Bwrdd Henadurol ganiatáu iddo roddi i fyny ei ymrwymiadau fel athraw yn Abertawe, a symud yn ddioed i Gaerfyrddin. Ond gan fod y Bwrdd yn anfoddlon i ymadael ag ef cyn gwyliau yr haf, yr oedd dan yr angenrheidrwydd o weinyddu i'r eglwys yn Heol Awst tra yn Abertawe, o Ragfyr 1791, hyd y Mehefin canlynol. Ar yr 8fed o Fehefin, 1792, urddwyd ef yn Nghaerfyrddin. Yr oedd 27 o weinidogion wedi ymgynull ar yr amgylchiad; a chan fod yr eglwys wedi bod mewn cysylltiad a'r Henaduriaid, ac yntau yn athraw y coleg, bernid yn ddoeth i geisio gweinidogion yr Henaduriaid a'r Annibynwyr i weinyddu ar yr achlysur. Y rhai a ganlyn a weinyddasant yn yr urddiad:—Dechreuwyd y gwasaneth gan Mr. Griffiths, Llechryd, yn Gymraeg; dyrchafwyd yr urddwedi gan Mr. J. Griffiths, Fenni, yn Seisneg; traddodwyd y bregeth urddiadol gan Mr. Evan Davies, Llanelid, yn Gymraeg, oddiwrth 2 Cor. v. 20; gofynwyd y gofyniadau yn Seisneg, gan Mr. W. Howell, Abertawe; gweddiwyd yr urddwedi yn Gymraeg, gan Mr. D. Davies, Llwynrhydowen; a thraddodwyd y cyfarchiad i'r gweinidog, yn Seisneg, gan Mr. B. Evans, Drewen. Yn y flwyddyn 1796, symudwyd y coleg drachefn o Abertawe i Gaerfyrddin; a dewiswyd Mr. Peter a Mr. D. Davies, Llanybri, yn athrawon. Wedi iddynt fod yn gydathrawon am 18 mlynedd, ymadawodd Mr. Davies, a disgynodd yr holl ofal arno ef am flwyddyn. Yn 1814, cafodd David Jones, o Lwynrhydowen, yr hwn oedd wedi ei addysgu yn Nghaerfyrddin, ei benodi yn lle Mr. Davies. Nifer yr efrydwyr oeddynt 12; ac ni dderbynid neb, oddieithr iddo gael ei gymeradwyo fel gwr ieuanc o dduwlldebb' ac o dalentau helaeth. [Gwel *Hanes Crefydd yn Nghymru*, gan D. Peter, tudal. 682 i 686.] Y gwaith crybwylledig yw yr unig waith a gyoeddodd efe, oddieithr rhai pregethau unigol. Y mae

yn ddyledus i'r awdwr i ddywedyd, fod y casgliad a nodwyd yn dangos ymchwilid mawr, yn nghyd a llafur diflin, ac ystyried ei ddyledswyddau pwsig ereill fel athraw a gweinidog eglwys luosog. Erys y gwaith yn goffiadwriaeth sefydlog o'i fawr ddiwydrwydd. Hwn yw yr unig waith o'r fath yn y Gymraeg. Y mae'r ffynonellau lluosog a gwirioneddol o ba rai y casglodd yr awdwr ei wybodaeth ar bob mater a ddug efe yn mlawn yn y gwaith, yn profi nad arbedodd efe lafur na thraul i geisio y ffeithiau mwyaf anwrthwynebol er gwneud y gwaith yn ddyddorgar i'r rhan ddarllengar o'r Cymry. Ychydig o weinidogion fu yn fwy dedwydd nag ef yn eu dewisiad o gydmares bywyd, fel y gwelir yn y *Supplement to the Evangelical Magazine* for 1820. Priododd yn Hydref 1796, ac ni fu erioed briodas fwy dedwydd. Ond ar ol treulio agos i 25 o flynyddoedd yn gysurus, ymaflwyd ynddi hi gan anghydwed, ac ni ollyngodd ei afael nes malurio ei daearol dy, ar y 19 o Ebrill, 1820, yn 63 mlwydd oed. Wedi iddo fod yn weddw am ddwy flynedd, ar y 18fed o Orphenaf, 1822, efe a briododd farch henaf Mr. Nott, Pontgareg, chwæer y Cadfridog Syr William Nott, G.O.B. Tua'r flwyddyn 1831, dechreuodd brofi arwyddion o adfeiliaid iechyd, er hyny parhaodd i gyflawni ei ymrwymiadau beunyddol, a'i ddyledswyddau swyddogaethol arferol. Nid oedd ei bregethau wedi colli dim o'u bywiogrwydd a'u heffeithiau; ond nid oedd mwyach y bywiogrwydd meddwl, a'r gweithgarwch corfforol, yr hyn a arferai wneud ei lafur yn ysgafn, a'i ddyledswyddau yn esmwyth. Yr oedd iechyd Mrs. Peter hefyd yn dechreu dadfeilio; ac ar y 6fed dydd o Fai, 1834, bu farw, yn 61 mlwydd oed. Yr oedd Mr. Peter yn dduwinydd o'r radd uwchaf. Yr oedd ei olygiadau crefyddol yn unol a'r eiddo yr enwogion Jonathan Edwards, Andrew Fuller, a Dr. Edward Williams, ar brif athrawiaethau y grefydd Gristionogol. Y Beibl oedd ei ffynonell o ddwyfol wybodaeth; ei brif a'i feunyddiol destun myfyrdod, a'i holl wybodaeth yn yr ieithoedd dysgedig, a phob cangen o lenyddiaeth, oeddnyt wasan-aethgar i'w gyraeddiadau mewn adnabyddiaeth o ddireddigaethau teyrnas nefoedd. Croes Crist oedd y canolbwynt at ba un y tynai sylw ei wrandawyr. Yr oedd yn llwyr argyoeiddedig fod y testunau a gynnwysai yr amlygiadau mwyaf eglur o holl berffeithderau y cymeriad dwyfol. Pregethai athrawiaethau yn ymarferol; ac fel pen saer celfydd cyfarwyddai y meddwl gyda thae'rni argraffiadol at y "Maen a osodwyd yn Seion." Yr oedd yn dra awyddus am i'r oruwchadelladaeth beidio cynwys "coed, gwair, sofr;" ond defnyddiau parhaus—"aur, arian, meini gwerthfawr." Efe a wnaeth brawf cyflawn o'i weinidogaeth, ac ni egeuluoedd unrhyw ddyledswyddau, pa un ai personol, perthynasol, teuluaid, gwladol, neu eglwysig; ffurfiai pob un o honynt ran yn ei gynlluniau cynwysfawr. Yr oedd ei lais yn llawn a pheraidd, ei olwg yn foneddigaidd, a phan byddai ei holl oaid

wedi ei dafu i'w bwnc byddai yr effaith yn annesgrifiadwy o argraffiad a sobr. Yr oedd ei ofal yn fwy am ogoniant ei Feistr na'r eiddo ei hun. Ymddibynai fwy ar ddyllanwadau yr Ysbryd Glân yn nghyfansoddiad a thraddodiad ei bregethau, nag ar ei gymwysderau meddyliol ei hun. A'r Duw yr hwn a wasanaethodd yn efengyl ei Fab, a'i hanrydeddodd a llwyddiant agos digyffelyb mewn amseroedd diweddar. Yn 1802, ail adeiladwyd yr addoldy, gan ei fod yn llawer rhy fychan i'r gynulleidfa gynyddfawr. Ac oddeutu y flwyddyn 1824, yr oedd yn amlwg i bawb a brŷent ddyddordeb yn llwyddiant yr eglwys, fod yr achos yn dyoddef yn fawr trwy ddiffyg lle. Nid oedd braidd ddim eisteddeuoddy rhyddion yn yr addoldy; ac yn yr hwyr byddai yn orlawn ac anghysurus. Yn 1825, prynwyd ty a gardd yn ymyl yr addoldy, am £604, heb yr hyn nis gallesid ei helaethu; ac ar yr ail o Fai, 1826, gosodwyd y gareg sylfaen i lawr, gan Mrs. Peter, yn cael ei chynorthwyo gan foneddigesau ereill o'r gynulleidfa; a thraddodwyd anerohiad rhagorol gan Mr. Peter ar yr achlysur. Aeth pob peth cysylltiedig a'r adeiladaeth yn mlaen yn llwyddianus, heb i un ddamwain gymeryd lle. Trwy ei ymdrech difino ef, a haelionusrwydd y rhai y gwnaeth efe gais atynt am gynorthwy, cafwyd arian er talu y draul feunyddiol. Gorphenwyd yr adeiladaeth yn yr amser byr o un mis ar ddeg. Wedi gwneud pob darpariaeth, cafodd ei agor ar y 5ed o Ebrill, 1827. Ar y 15fed o Ebrill, 1831, gorphenwyd talu y draul, sef £2,590 5s. 6d. Nid peth bychan oedd i ddyon o oedran Mr. Peter adael cartref, a gwynebu ar yr anhawsderau cysylltiedig a chasglu arian. Er hyny efe a deithiodd trwy siroedd y Deheudir; cyfranodd o'i logell ei hun y swm o £247, a gwnaeth Mrs. Peter y swm i fyny yn £330. Y bregeth ddiweddaraf a draddododd yn yr ail addoldy oedd ar y 6fed o Fai, 1826, oddiwrth Gen. xxii. 14, "Jehofajire." Y gyntaf a bregethodd yn y trydydd, ar y 15fed o Ebrill 1827, oedd oddiwrth Barn. vi. 24, "Jehofa-shalom." Yn y cyfarfod gweddi cyntaf a gynaliwyd yn y capel newydd, efe a draddododd anerchiad oddiwrth Salm cxv. 1. "Nid i ni, O Arglwydd, nid i ni; ond i'w enw dy hun dod ogoniant." Ar y 24 o Ebrill, 1831, traddododd bregeth o ddiolchgarwch, wedi gorphen talu y ddyled, oddiwrth Salm cxxvi. 3, "Yr Arglwydd a wnaeth i ni bethau mawrion, am hyny yr ydym yn llawen." Ar yr 8fed o Fehefin, 1834, aeth i'r areithfa yn y bore, ond cyn iddo allu myned yn mlaen nemawr yn ei bregeth cymerwyd ef mor glaf, fel y gorfu arno roddi i fyny, ac erfyn ar un o'r myfyrwyr gymeryd ei le. Cymerwyd ef adref yn ddi- oed. Canfu Mr. Nott, ei frawd yn nghyfraith, ar unwaith yr hyn oedd wedi cymeryd lle, a gwelodd yr angen i ddefnyddio mesurau pen- derfynol. Dywedodd wrtho, "Fy anwyl Syr, rhaid i mi ddywedyd yn eglur wrthyoh, yr ydych wedi cael egryd o'r parlys. Nid oes arnaf fawr o ofn i ddywedyd hyn wrthyoh

chwi, gan y gwn eich bod yn barod." Efe a atebodd gyda chryn wrolder, "Ydyw, y mae hyny wedi ei benderfynu er ys dros ddeugain mlynedd," gan gyfeirio yn ddiu at ei ymrwymiad cyfamodol a'r Arglwydd ei Waredydd. Anfonwyd am y meddyg, yr hwn mewn modd dedwydd a roddodd atalfa ar yr anhwylddeb y pryd hwnw; ond yr oedd yn ymwybodus o natur y rhybudd a dderbyniasai, fel y dechreuodd drefnu ei dy, a gwneud y trefniadau ag oedd wedi dyfod yn angenrheidiol ar farwolaeth Mrs. Peter. Parhaodd wedi hyn i gyflawni ei ddyledswyddau fel gweinidog ac athraw am y flwyddyn hono. Teimlodd ei bod yn ddyledswydd arno geisio un i fod yn gydweinidog ag ef, ac wrth hyny ddarparu yn heddychol weinidog i'w gynulleidfa erbyn ei ymadawiad ef, ac felly ochelyd y tebygolrwydd o ymraniad, yr hyn yn aml a gymer le mewn eglwysai amddifaid o weinidogion; a chafodd ei feddwl ei gyfeirio at Mr. Breese, Le'rwpwl, a chynygiodd ef i'r eglwys fel ei gydweinidog, yr hyn a gymerodd le ddechreu y flwyddyn 1835; ac ar y 30 o Fai, rhoddodd ei ofal fel athraw i fyny i'r Bwrdd Henaduriaethol. Parhaodd yn hynod o wan trwy y flwyddyn 1836, ac analluog i gerdded heb gymorth. Yn Ebrill 1837, dechreuodd suddo yn gyflym; ac ar y 4ydd o Fai, pan yn 72 mlwydd oed, ehododd ei enaid o fyd o amser i dragywyddoldeb. Ddydd ei angladd ymgasglodd tyrfaf fawr yn nghyd, pryd y gweinyddodd y Parch. J. Phillips, Bethlehem, yr hwn hefyd a bregethodd y Sabbath canlynol, yn ol cais Mr. Peter, oddiar Sech. iii. 2, "Onid pentewyn yw hwn wedi ei achub o'r tân." Fel hyn y cauwdd y bedd ar weddillion marwol un o'r addurniadau mwyaf o ddysgeidiaeth a duwioldeb a anwyd erioed yn Nghymru. Amlygodd eglwys Heol Awst eu hystyriaeth alarus o'i werth, a'i cholled fawr, trwy osod cofeb o faen mynor hardd ar y naill du i'r areithfa, ar ba un y mae yn gerfiedig yr hyn a ganlyn:—
 "Er coffadwriaeth am y Paroh. DAVID PETER, gweinidog yr Eglwys hon am 45 mlynedd, ac Athraw Duwinyddol y Coleg Henadurrol yn y dref hon. Bu farw Mai 4ydd, 1837, yn 72 mlwydd oed. Yr eglwys, yr hon pan urddwyd ef ni chynwysai ond 40 o aelodau, a chyfrifai dros 600 ar ei farwol- aeth, a una i gofnodi y dysteb ostyngedig, ond ffyddlon hon o'u serch a'u parch."
 PETERS, JOHN, gweinidog y Trefnyddion Calfinaidd yn Trawsfynydd. Ganwyd ef Tachwedd 20fed, 1779, yn y Wenallt, plwyf Llangower, sir Feirionydd. Cafodd ei fagu gydag ewythr iddo yn y Bala. Cafodd ysgol dda yn ol ei sefyllfa, fel yr oedd yn dra hyddysg yn yr iaith Seisnig. Ei brif hyfrydwch pan yn ieuanu oedd y bel droed (yn ei thymor.) Pan gyda'r gwagedd hwnw unwaith taifodd gymal yn ei droed o'i le, ac ni roddwyd byth mo hono yn ei le fel y dylasid. Efe a ddywedodd lawer gwaith fod yr arwydd hwnw yn ei gorff i ddwyn i'w gof wasanaeth Satan ag oedd efe wedi bod mor ffyddlon ynddo. Pan ddaeth i oedran

cafodd ei rwydo i ddysgu y gelfyddyd o gyfrwyfr gydag un o henuriaid y Trefnyddion Calwinaidd yn y Bala. Pan oedd yno daeth i wrando yr efengyl, ac o hyny allan bu llawer brwydr galed o'i fewn rhwng cydwybod a'i dueddidiadau llygredig. Bu am gryn amser yn dyfod i wrando pregethiad y gair, ac ar ol hyny at ei gyfeillion llawen a difyrus; byddai y gwirionedd y pryd hyny rai gweithiau yn gadael argraff ddwys ar ei feddwl. Pan glywai gyoeddi Mr. Robert Roberts, Clynog, i fod yn y Bala, dywedir y byddai yn ymroi i fyw yn dda nes delai y gwr hwnw, ac y byddai yn methu ym-ollwng gyda'r ffrwd o lygredigaeth am wythnosau ar ol gwrandaw ei bregeth. Ar un nos Sadwrn aeth i wrando y Parch. John Evans, New Inn, i le a elwir Pontyrnonen, plwyf Llangower. Tebygol i Ysbryd Duw ddyweddy mewn effaith wrtho y pryd hwn, "Hyd yma yr ai mewn annuwioldeb, ac nid yn mhellach." Gwelwyd agwedd ac ymddygiadau tra sobr arno o hyny allan; ymunodd yn fuan a'r gymdeithas eglwysig yn y Bala, a derbyniwyd ef i fynwes yr eglwys; yr oedd tuag un ar hugain oed y pryd hwnw. Enillodd ei ddawn gweddi sylw yr eglwys. Byddai amryw o aelodau yr eglwys yn myned o'r Bala i gadw cyfarfodydd gweddi ar nos Sabbath a nosweithiau ereill i'r ardaloedd cymydogaeithol, a byddent yn myned â John Peters ac ereill gyda hwynt. Yn mhen ychydig amser dechreuodd John Peters ar y gwaith pwysig o bregethu yn ol dymuniad a dysgwyliaid llawer o'i gyfeillion. Lle y cyoeddwyd ef i bregethu gyntaf oedd Bryniangoleu, yn mhlwyf Llangower. Yr oedd ynddo gryn lawer o bethau i enill sylw ei wrandawyr i'w barchu; agwedd serchiadol o ran ei berson. Yr oedd ei ddawn yn felus a'i holl faterion y pryd hyny agos oedd am Grist a'i aberth, yn nghyd a'i rinweddau ar gyfer y penaf o bechaduriaid; ac felly i raddau mawr trwy ei oes, er nad yn hollol. Ni byddai byth yn pregethu na byddai gwlith yn disgyn ar ryw gwr o'r gynulleidfa; byddai ganddo bethau addas at ei holl wrandawyr; ond yr eglwys oedd ei brif wrthddrych, a byddai yn ofalus am roddi cyfran helaeth bob amser i'r gweiniaid yn Seion. Bu taerineb ei frodyr am ei gyoeddiadau, yn nghyd a'i dynerwch yntau yn ufuddhau, yn foddion i'w wneuthur yn gwbl annefnyddiol at ei alwedigaeth, yr hyn a fu yn achos gofid mawr i'w feddwl lawer-odd o weithiau yn ystod gweddill ei oes. Efe a deithiodd lawer i bregethu yr efangyl drwy y Deheu a'r Gogledd, ond ni byddai byth yn myned ond ar anogaeth neu ganiatâd y brodyr yn ei sir ei hun. Byddai yn dra gofalus tra byddai gartref am fyned i gyfarfodydd misol ei sir, ac ni byddai absenol os byddai ei iechyd yn caniatâu; a byddai yn anog cryn lawer ar amryw o'i frodyr i ymdrechu trwy rwystrau i fod yn ofalus am y cyfarfodydd hyny, ag y byddai hyn yn fantais fawr, er mwyn canlyn y gwerysll a rhag digalonni ffyddloniaid Israel. Yr oedd Mr.

John Peters yn meddu ar dymherau siriol a gwaestad, yn gyfall nodedig mewn ffyddlondeb. Nid hawdd oedd ganddo son am ddim yn ei frodyr ond eu rhinweddau; byddai bob amser yn gobeithio daioni am danant. Yr oedd callineb y sarff a diniw-eidrwydd y golomen yn ymgysarfod ynddo. Ni byddai byth yn beio un bregeth na phregethwr; nid oedd un amser mewn nwydau drwg. Tua dechreu y flwyddyn 1823, priododd Mr. John Peters Mrs. Roberts, gweddw Mr. Thomas Roberts, o Drawsfynydd, ac a symudodd o'r Bala i Drawsfynydd i fyw, lle y cartrefodd y deuddeg mlynedd diweddaf o'i oes. Dewiswyd ef gan y sir, yn eu blaenoriaid, i weinyddu yr holl ordinadau, ac felly yn 1827, neillduwyd ef yn y Bala, ac y mas lle i feddwl fod galwad ei frodyr yn mhellach arno i'r maes yn un galwad y nefoedd; bu yn y rhanau hyny o'r gwaith yn fendith i laweroedd. Teithiodd lawer fel o'r blaen i bregethu yr efengyl trwy Ddeheu a Gogledd Cymru, ac weithiau i drefydd Lloegr; a phan y rhoddai gyoeddiad trwy rai o siroedd y Gogledd, efe a'i trefnai agos bob amser i ddyfod adef i gyfarfod misol ei sir ei hun. Yn mis Mehefin, 1832, pan oedd wedi newydd ddychwelyd adef o Gymdeithasaf y Bala, wrth fyned a'i gefyll i'r cae syrthiodd careg ar ei goes, ac a dorodd ychydig friwiau arni; lliidiodd a chwyddodd ei aelod, ac a aeth yn bur ddolurus, fel yr analluogwyd ef i deithio nemawr dros amryw fisoedd; ond yn mhen ysbaid lled faith o amser gwellhaodd ei goes fel y gallodd deithio ychydig drachefn yn y sir, yr hyn oedd yn llawenydd mawr i'w gyfeillion yn mhob ardal, lle yr ydoedd yn gallu dyfod i'w plith; ond yr oedd ei iechyd wedi amharu cymaint yn y tro, fel nad allodd deithio llawer trwy ei oes fel y byddai o'r blaen, eto byddai yn pregethu yn lled fynych yn ei daith 'Sabbathol gartrefol, yn nghyd a'r teithiau agosaf ati ar hyd ddiwedd ei oes, a hyny mewn gwendid a gwaelled mawr. Cafodd lluoedd fendith a phleser mawr wrth wrando arno; yr oedd ei faterion yn bwysig, a'i ddawn yn felus a serchiadol; nid oedd yn dynwared neb, byddai yn arfer ei ddawn naturiol ei hun, yr oedd ei agwedd a'i ystum yn yr areithfa yn addas i'r mater y traethai arno; pan y byddai yn treithu am ddrwg pechod, ei effeithiau a'i ganlyniadau, y farn a phoenau uffern, byddai ei edrychiad yn sobr a difrifol iawn. A'r ochr arall, pan yn traethu am drefn iachawdwriaeth, anchwil-iadwy olud Crist, ei barodrydd i dderbyn pechaduriaid, dyogelwch cyflwr y rhai duw-ol yn eu hundeb a Christ, a dedwyddwch y saint yn y nef, byddai gwen siriol ar ei wynebpryd. Byddai ei rybuddion yn ddwys, ei anogaethau yn ddiffrifol, a'i waith yn cymell pechaduriaid at Grist yn dirion a serohiadol iawn. Byddai ei faterion yn oleu ac eglur, yn tarddu yn naturiol o'i destun, er na byddai yn arfer rhoio penau ei bregethau, yn gyntaf, yn ail, &c. Yr oedd yn ofalus rhag dyweddy dim a roddai dram-

gwydd i neb o wahanol farn yn mysg ei wrandawyr. Defnyddiai amryw ymadroddion byrion hynod awchlym. Unwaith pan oedd yn llefaru am undeb a Christ, galwodd sylw y gynulleidfa yn y geiriau canlynol:—"Bobl, y mae ffordd i uffern o bob man ond o Grist; ond os cewch undeb a Christ, chwi gollwch y ffordd i uffern am byth." Dro arall pan yn pregethu ar ddamag y deng morwyn, dywedai, "Bobl, edrychwch am fod eich crefydd yn un a ddeil ei thrwsio." Byddai yn aml ddyllanwadau grymus ac effeithiol yn canlyn ei weinidogaeth, nes byddai llawer o'i wrandawyr a'u gruddiau yn wlybion gan wylo, a rhai yn dyrchafu eu llais mewn moliant. Y tro diweddfaf y pregethodd oedd yn Maentwrog, Ebrill 12, 1835. Ei destun oedd Luc xv. 22. Y Sabbath hwnw pan oedd yn diolch am yr ymborth, dywedodd air a effeithiodd yn ddwys ar un o'i frodyr, sef, "Y mae yma rai fydd yn fuan iawn bellach mewn gwlad na bydd i'w cyfarfod na newyn mwyach, na syched mwyach." Pan oedd brawd o Lanillyd yn dymuno yn daer iawn arno ddyfod i gyfarfod pregethu oedd i fod yn fuan. "Na," meddai yntau, "nid ydyw o un defnydd i mi roddi fy nghyoeiddiad; yr wyf yn dra sicr y byddaf y diwrnod hwnw dan latheni o bridd." Ac felly yr oedd. Yr oedd John Peters yn hynod o ddiabesen am bawb—yn barchus o'i holl frodyr; ac felly gan ei frodyr. Un hynod am heddwch a thangnefedd ydoedd efe yn mhob man yn y gymydogaeth, ac yn enwedig yn yr eglwys. Oddiar hyn byddai rhai yn meddwl ei fod yn rhy dyner wrth ddysgyblu. Ond ni bu neb o'r hil ddynol yn berffaiht yn y byd hwn; felly dyn oedd yntau, ac nid dyn heb ei wendidau; ond rhai i'w cuddio oedd-ynt, ac nid i'w cyoeiddi. Yr afiechyd a'i blinai yn benaf yn ei ddyddiau olaf oedd anhwyldeb yr afu. Bu yn ddyoddefgar iawn yn ei gystudd. Wrth ymddyddan a'r cyfeillion yn y cymdeithasau eglwysig y troion olaf, cyngorhau hwy yn ddirifol i gyfeirio yn union trwy bob peth at Grist, yr unig fan am fywyd a diogelwch. Oddeutu wyth o'r gloch bore dydd yr Arglwydd, Ebrill 26, 1835, ymadawodd ei enaid o'i dy pridd, i gyduno a'r dyrfa waredigol i foli'r Oen heb flino byth. Claddwyd ef yn mynwent Trawsfynydd.

PEULAN, sant yn byw tua dechreu y chweched ganrif. Yr oedd yn fab i Pawl Hen, neu Paulinus, o Dy Gwyn ar Daf. Efe a sylfaenodd eglwys Llanbeulan, yn Mon.

PHILLIPS, ELLIS, Gwrexham, gweinidog gyda'r Trefnyddion Calfniaidd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1792, yn Ngwrexham, neu y gymydogaeth. Ychydig iawn sydd genym o'i hanes yn ei faboed; ond yr ydym yn cael iddo gymeryd iau Crist arno cyn ei fod yn 14 oed, a bwrw ei goelbren yn mysg y Trefnyddion Calfniaidd; ac iddo gael cymorth i harddu ffyrdd crefydd hyd deryn ei oes. Dywedai yr hwn a gofnododd hanes ei farwolaeth, fod tystiolaeth yn nghydwytodau ei gymydogion mai dyn Duw ydoedd. Yr oedd yn un a ymroddodd lawer i ddarllen a deall y Beibl; nesai yn fynych at ei orsedd

i ofyn cymorth yr Arweinydd nefol i'w gyfarwyddo i'w ddeall. Ymddyddanai lawer am Iesu Grist, a gorphenodd ei yrfa a'i holl ymddiried ynddo ef. Bu yn pregethu gair y deyrnas am oddeutu 41 mlynedd. Neillduwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth yn y flwyddyn 1834, pan yn 42 oed. Byddai ei bregethau bob amser yn rheolaidd, eglur, a sylweddol. Yr oedd wedi easglu helaeth-rwydd o wybodaeth gyffredinol. Bu yn nhymor ei ieuentyd yn athrofa yr Annibynwyr, dan ofal athrawol y Dr. Lewis, yn Ngwrexham. Ymddifadwyd yr eglwys o'i weinidogaeth i raddau mawr y blynyddau diweddfaf o'i oes, o herwydd ei afiechyd a'i fynych wenddi; a theimlai yntau yn dra galarus yn herwydd hyny. Cwynai yn aml ei fod yn waelach nag yr oedd neb yn tybied; a chollwyd ef, cyn bod braidd neb yn meddwl fod amser ei ymddatoddiad wedi dyfod. Bu yn ffyddlon a diwyd trwy ei oes er enill cloffion ac anafusion y cwmp y ymofyn am Geidwad a Meddyg; a bu farw yn nhangnefedd Duw, Gorphenaf 28, 1853, a chladdwyd ef Awst 3, yn hen fynwent yr Anghydffurfwyr yn y Rhosdu, gerllaw Wrexham, pan wnaeth y Parch. Henry Rees, Le'rplw, sylwadau priodol ar lan y bedd, ac y gweddiodd; yna yr ymadawodd pawb yn yr hyder Cristionogol hwnw o'i weled—

"Mewn heidd

Yn codi o'i fedd,

Ar ddysglaer wedd ei briod"

Yr oedd ei grefydd bersonol goruwch ei hameu. Yr oedd iddo air da gan bawb, a chan y gwirionedd ei hun. Ni ddarfu i'r alwad arno i wlyio dros eneidiau ereill, beri iddo anghofio yr angen am ymgeledd oedd ar ei enaid ei hun; a theimlai nas gallasai ddyfrhau ereill ond trwy ei ddyfrhau ei hun. Rhoddid arbenigrwydd mawr i grefydd ganddo yn ei chyhylltiad teuluaid. Yn ei gysylltiad eglwysig yr oedd yn onest, nid yn ddau eiriog. Ymdrechai gydymffurfio a'i rheol auraid, sef rhybuddio y rhai afreolus, dyddanu y gwan eu meddwl, cynal y gweinid, a bod yn ymarhous wrth bawb. Yr oedd lledaeniad a llwyddiant teyrnas Iesu Grist yn agos at ei galon. Tystion o hyn oeddynt ei ymdrechion diffino i godi trigolion y gymydogaeth i'r ysgol Sabbathol, a moddion ereill o ras. Ond er ei holl ddefnyddioldeb, efe a fu farw, a dygwyd ei enaid i fynwes Abraham, i foli y Drindod mewn Undod byth, am drefn y puro, y golchi, a'r canu trwy waed yr Oen.

PHILLIPS, JAMES, gweinidog yr eglwys Annibynol yn Bethlehem a St. Clears, sir Gaerfyrddin. Mab ydoedd i'r Parch. J. Phillips, Trewyddel, sir Benfro. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1787. Cafodd ei anfon yn ieuanc i'r ysgolion cymydogathol, i ddysegu darllen ac ysgrifenu. Tueddwyd ef yn foreu at grefydd. Derbyniwyd ef yn aelod o'r eglwys Gynulleidfaol yn Nhrefyddel, yr hon oedd dan ofal ei dad. Gan yr ymddangosai yaddo gymwysederau neillduo i lenwi cylch

nchel yn yr eglwys, anogwyd ef i arfer ei ddawn i bregethu; yr hyn a wnaeth er mawr foddlonrwydd i'r eglwys a'r gynulleidfa. Wedi hyn aeth i'r ysgol i Neuaddlwyd, yr hon oedd dan ofal y Parchedigion J. Morris, Ty'nygwndwn, a T. Phillips, D.D., Neuaddlwyd. Pan orphenodd ei amser yn yr athrofa, derbyniodd alwad i gydweinigogaethu a'r Parch. Phillip Maurice, yn Ty'nygwndwn, Ebeneser, a Chellan, sir Aberteifi, lle cafodd ei sefydlu yn weinidog; ond ni bu ei arosiad yno ond byr, oblegyd symudodd i Bethlehem, St. Clears. Yr oedd yn wr ieuanc hawddgar a mwynaid; yn gyfaill cywir a hynaws iawn; yn Gristion o ymarweddiad syml a duwiol; yn bregethwr uwch na'r cyffredin o ran ei ddoniau, ei hyawdledd, a'i athrylithrwydd; ac yn weinidog effro, diwyd, a chymeradwy iawn. Wedi ei symudiad i Bethlehem, ymunodd mewn priodas â Miss Edwards, o'r lle hwnw, yr hon oedd yn meddu cryn lawer o eiddo. Trwy hyn daeth i ymwneud llawer a masnach, yr hyn a fu, fel yr addefai, yn fawr rwystr iddo gynyddu mewn gwybodaeth dduwinyddol, a phethau angenrheidiol ereill perthynol i'w alwedigaeth fel gweinidog yr efengyl. Bu yn dra defnyddiol a llyyddianus yn nhymer byr ei weinigogaeth. Gweithiodd ei ddiwrnod yn hynod fywiog a diddiogi; er nad oedd ei iechyd yn gryf, yr oedd yn un effro, tanllyd, a selog. Yr oedd ei weinigogaeth yn gyffredin yn un dra effeithiol, ac yr oedd yn barchus a phobl-ogaidd iawn. Gwnaeth yr Arglwydd lawer o les trwyddo mewn gwahanol ardaloedd, yn enwedig yn yr ardal lle yr oedd yn byw. Ond gwnaeth anghydwyl yn fuan arno, a symudodd ef o blith y byw yn nghanol ei ddyddiau a'i ddefnyddoldeb; i.e. machludodd ei haul yn nghanol ei yrfa, Mawrth, 1839, yn 52 mlwydd oed, ar ol bod yn gweinidogaethu yn Bethlehem a St. Clears am 25 o flynyddoedd. Cymerwyd ef adref i breswyllo yr ardal hono yr hoffai yn fawr son am dani bob amser.

PHILLIPS, EDWARD, gweinidog gyda'r Trefnyddiyn Calfinaidd yn yr Eglwys Newydd, ger Caerdydd. Ganwyd ef yn 1777. Nid rhyw lawer o hynodion ei flynyddoedd ieuengaid, mwy na llawer ereill o'i gyfoedion tua chanol y ddeunawfed ganrif, sydd wedi ein cyraedd ni. Cawn iddo ymafilyd yn ngwaith crefydd pan oedd yn 18 mlwydd oed, ac iddo am 64 o flynyddau fod yn ganlynwr ffyddlon i'r Iesu o Nasareth; 56 o'r rhai hyn y bu yn weinidog ffyddlon gyda'r Trefnyddion Calfinaidd; a therfynodd ei oes yn mynwee ei frodyr. Er nad oedd wedi derbyn cymaint o alluoedd meddyliol ag amryw oedd yn cydlafurio ag ef ar faes y weinigogaeth; eto ceid ynddo ryw hynodrwydd, yr hyn a'i gwnaeth yn wir barchus yn ngolwg yr eglwys. Yr oedd ei dduwioledeb uwchlaw amheuaeth yn nghyfrif pawb a'i hadwaenai. Ni thybiai neb yn wahanol am dano, ond edrychid arno fel dyn mwy na'r cyffredin mewn crefydd; i.e. yn Gristion o'r radd uchaf. Yr oedd crefydd wedi ffurfio ei delw arno, yn enwedig mewn

diniweidrwydd, gostyngeddwrwydd, a hunanymwadiad. Byddai bob amser yn mawrhau y fraint o gael gwneud y gwasanaeth gwaelaf a lleiaf gydag achos ei Dduw. Yr oedd gyda'r blaenaf o bawb yn ei ufudd-dod i wneud yr hyn a geisid ganddo. Yr oedd yn wresog iawn o ran ei ysbryd yn yr ymarferiad a gorchwylion y weinigogaeth, os nad oedd yn ormodol felly weithiau, hyd onid ai ei ddywediadau yn annealladwy, trwy ei fod yn llefaru yn rhy frysiog, brwd, a diatal, fel y methai y gwrandawyr ei ddylyn. Cafodd lawer iawn o oedfaon llewyrchus a grymus ar hyd ei oes; a bu yntau yn foddion i gy-suro a phorthi praidd Crist; ac yn offerynol i alw ereill i fod yn saint. Ychydig o ysbryd teithio allan o'i sir a ddangosodd trwy ei oes, hyd yn nod pan oedd hyny fwyaf ar ei draed yn mysg ei enwad; er y byddai ei frodyr gartref yn ddiagon bodlon iddo fyned, ac nid ofnid cael cwylydd oddiwrtho mewn un modd. Erys ei goffadwriaeth yn barchus yn Morganwg tra byddo cof am dduwion ar y ddaear. Cafodd ymadael a'r byd hwn yn y goleu, ac mewn gwir sicrwydd am ei gyflwr; a diau iddo gael mynediad helaeth i mewn i lawenydd ei Arglwydd. Ond er ei holl ratoriaethau fel Cristion gwirioneddol, ar y pumed o Dachwedd, 1859, efe a fu farw, pan yn 82 mlwydd oed. Claddwyd ef yn mynwent Bethel, ger Caerdydd, o'r hwn le ar ddydd bloedd yr archangel, y daw i fyny o'r bedd ar wedd yr hwn ni wnaeth gam, ac ni chaeft twyll yn ei enau.

PHILLIPS, JOHN, Trewyddel, sir Benfro, a anwyd yn Mhengarnfach, yn yr un sir, yn nghylch y flwyddion 1760. Ei rieni oedd-ynt Thomas ac Ann Phillips, oeddynt o amgylchiadan cyffredin; felly gorfu ar John droi allan yn fore i wasanaeth, heb gael ond ychydig o fanteision addysg. Wedi bod am ychydig amser mewn gwasanaeth, a chynilo peth arian, aeth i ddyysu oelfyddyd crydd; a phan yn dylun yr alwedigaeth hono y dechreuodd astudio y modd i adnabod clefydau trwy sylwi ar ddwfr y claf; ac yn hyn y bu yn llyyddianus iawn; a chyrasodd y fath enwogrwydd yn y gorchwyl, fel y cyrchid ato o bob parth. Yr oedd ganddo yr ieuanc o gyfaill, a elwid Thomas Bydyr, yr hwn a ymdrechai ymgystadlu a John yn mhob peth; ond gorfu iddo roddi i fyny, a chyfaddef fod John yn rhy galed iddo o ddigon. Creodd y son am fedr John Phillips eiddgedd yn rhai o'r meddygon dysgedig, ac ymdrechent ddarbwyllo y wlad i greu na fedrai efe wybod y gwahaniaeth rhwng dwfr dyn a dwfr ceffyl. Unwaith mynasant wneud prawf o hono, trwy anfon dyn ato yn foneddigaidd iawn a dwfr ceffyl, mewn potel fechan, gan ddymuno arno wneud brys, fod y gwrth-ddrych yn glaf iawn. Edrychodd yntau ar y dwr, ac addefodd fod rhywbeth yn afiechyd y gwrthdrysach hwnw yn wahanol i ddim a ymddangasai ger ei fron ef yn flaenorol; ond dywedai ei fod yn meddwl y gallai ragnodi cyffyrion a fyddent yn debyg o'i wellau. Aeth o'r neilldu am ychydig fynyddau, a llanw-

odd fychaid o geirch, a rhwymodd ef i fyny yn hardd, ac ysgrifnodd nodyn (dan sel) yn dangos pa fodd i ddefnyddio y moddion. Yna aeth y genad ymaith, a mawr oedd y dysgwyl am dano. Agorwyd y blwch a'r llythyr, a gwelwyd y ceirch a'r cyfarwyddyd—yn gorchymyn rhoddi tair *feed* dda bob dydd o'r moddion i'r gwrthddryoh y perthynai y dwfr iddo, a'i gadw mewn porfa dda, ac yna y byddai yn debyg o wella yn fuan. Ac er na byddai ond anfynych yn codi dim am ei gyfarwyddiadau, eto efe a gododd haner coron ar y dyn hwn, yr hyn a dalwyd yn llawen, gan feddlw am fuddugoliaeth. Ond erbyn agor y blwch, a gweled ei gynwysiad, a'r cyfarwyddyd i'w ddefnyddio, trodd yn gryn siomedigaeth i'w wrthwynebwy, ac yn fawr lawenydd i'w gyfeillion. Er nad oedd efe wedi cael dim manteision ond yr hyn a gyr-aeddodd trwy ddarllen, myfyrio, ac ymarferiad, yr oedd ganddo radd helaeth o wybodaeth am anhwylderau y corff dynol, ac yr oedd yn hynod fedrus a llwyddianus i'w symud. Pan fethai y meddygon goreu wneud un llesad i'r claf, llwyddai efe yn fynych i symud yr afiechyd yn llwyr. O lawer, gellir crybwyll yr enghraifft ganlynol:—Yr oedd gwraig wedi bod am saith wythnos yn gorwedd yn glaf, a meddyg rheolaidd yn ymwelw â hi bob dydd, ac yn gwneud ei oreu trwy bob moddion i'w gwella, ond yn gwbl offer—waeth waeth yr oedd hi yn myned o hyd, nes o'r diwedd iddi fyned yn analluog i syflud yn o'i haelodau. Yn ngwyneb hyn dywedodd y meddyg yn onest wrth ei gwr nas gallai efe wneud un lles iddi, a'i fod yn ei rhoddi i fyny, a dymunodd arno anfon am un arall. Nid oedd dim yn awr ond angeu yn ymddangos o'i blaen. Ysgrifnai y gwr yn ddioed at feddyg, graddiedig ag M.D.; ond dygweddodd fod hwnw oddicartref. Ar hyn dywedodd y wraig, y byddai yn dda ganddi hi cyn ceisio cyngor neb arall, i gael barn yr hen Phillips, Trewyddel. Cydsyniodd y gwr yn union, ac aeth ato bore dranoeth. Dychwelodd yn yr hwyr, a'r moddion gydag ef, a rhoddwyd un ddostran i'r claf, yn ol y cyfarwyddyd. Cyn 12 o'r gloch y nos hono, galwodd y wraig ar y gwr, gan ddywedyd fod yn ddrwg ganddi ei aflonyddu, ond nas gallai lai na'i hysbysu ei bod yn alluog i symud ei chluniau; ac er prawf o hyny tynodd hwynt i fyny yn y gwely. Gallwn feddlw nad oedd y gwr yn anfoddlon iawn am gael ei aflonyddu a'r fath newydd. O'r awr hono allan hi a wellaodd yn ddiatalfa, a chyraeddodd ei hiechyd a'i nerth arferol; a bu fyw amryw flynyddau wedi hyny. Derbyniwyd J. Phillips yn aelod pan oedd mewn gwasanaeth; ond pan gyda'i alwedigaeth fel crydd y dechreuodd bregethu. Wedi bod yn pregethu yn achlysurol am bum mlynedd, neillduwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth oddeutu y flynyddyn 1785, pan tua 25 oed. Y gweinidog o'i flaen yn Nhrefnyddel oedd y Parch. Thomas Lloyd, Fachangle, yr hwn a ystyrid yn gogwyddo at Arminiaeth. Tybiwyd unwaith, gan fod J. Phillips yn Galfin

uchel, y gwrthodid ef; ond buan yr aeth pob dadwrdd heibio, a derbyniwyd ef mewn undeb a thangnefedd. Gweinyddwyd ar yr achlysur gan y Parchedigion Griffiths, Glandwr; Evans, Dremen; Lloyd, Brynberian; yn nghyd ag ereill. Yn fuan wedi ei urddiad, ymunodd mewn priodas ag Elisabeth, merch Owen Phillips, Tre'riffith, plwyf Trewyddel; a diameu i'r undeb hwn fod yn foddion i ychwanegu llawer at ei gymeradwyaeth yn yr ardal, fel dyn ac fel gweinidog. Yr oedd duwioldeb, brwdfrydedd, a haelfrydedd Elisabeth mor amlwg, fel y perchid hi gan bawb o'i chwmpas. Trwy ei undeb â'r ferch hon daeth i feddiant o dyddyn bychan a elwid Tynewydd, o fewn llai na milldir i'r addoldy; ac yno y treuliodd y gweddill o'i oes. Gellir dywedyd yn ddibetrus, nad adwaenem neb a berchid yn fwy gan yr eglwys a'r ardalwyr yn gyffredin. Edrychid arno gan foneddig a gwreng, fel Crision ac fel gweinidog yr efengyl gyda pharch mawr. Clywsom fod iddo 11 o blant; ond nid ydym yn gwybod a oes rhai o honynt yn fyw yn awr ai poidio. Er nad oedd dim yn neillduol ynddo fel pregethwr, eto yr oedd o ymarweddai hardd, ac o ysbryd heddychol, ac yn dra chymeradwy fel gweinidog yr efengyl. Bu am lawer o flynyddau yn fugal ar eglwys luosog Trewyddel. Yohydig flynyddau cyn ei farwolaeth, neillduwyd un o'r eglwys, y Parch. L. Rees, i fod yn gydweinigod ag of. Gellir dywedyd, ar y cyfan, na bu nemawr yn fwy llwyddianus fel gweinidog na Mr. Phillips. Cof genym ei fod yn derbyn 34 o aelodau yr un Sabbath, 45 yn mhen mis; ac nid mynych yr elai mis heibio heb ryw ychwanegiad at yr eglwys; ac yn mysg yr holl rai a ychwanegwyd, trodd 11 allan yn weinidogion yr efengyl, y rhai y rhoddir eu hanes yn eu lloedd priodol.

PHILLIPS, HENRY, ydoedd frodor o blwyf Treloch, sir Guefyrddin. Gauwyd ef tua'r flynyddyn 1719. Ymunodd a chrofydd pan yn 18 mlwydd, dan athrawiaeth Howell Harris. Fisteddodd dan weinidogaeth Mr. Griffith Jones, Llanddowror, yn yr Eglwys Sefydledig, pan oedd yn cadw ysgol, ac yn progethu gyda'r Trefnyddion, yn nghyfundeb Mr. Whitfield. Yn y flynyddyn 1750, ymunodd a'r Bedyddwyr yn Mhenyngarn. Dechreuodd ei addysg dan olygiaeth Mr. Miles Harris, yr hwn ar y pryd oedd brif athraw coleg y Bedyddwyr yn Trosnant. Y flynyddyn ganlynol daeth i feddiant o sefyllfa fwy manteisiol i'w fywiolaeth yn Nghaerodwr, dan ofal y Parchedigion Bornard, Foscott, ac Evans. Wedi marwolaeth Mr. Evan Jenkins, yr hwn a ymadawodd a'r fuchedd hon ar y 23ain o Fawrth, 1752, gweinyddodd Mr. Phillips i'r eglwys amddifad yn Ngwrexham, sir Diubych. Yn ganlynol gweinyddodd i'r bobl, yn Namptwich, sir Gaerlleon Gawr; a phregethai yn achlysurol yn Nghaerludd, ac yn Whitechurch a Broughton, Hants, hyd y flynyddyn 1757, pryd yr hwyliodd i'r Iwerddon. Yn Waterford y pregethodd gyntaf yn y wlad hono; ac urddwyd ef yno yn y flynydd-

yn 1758, gan y Parch. Morgan Edwards, A.C., wedi hyny bugail eglwys y Bedyddwyr yn Philadelphia. Arosodd yn Waterford rhwng pedair a phum mlynedd; ond gan nad oedd ef na'i briod yn cael iechyd da yno, mudasant i Dilyn, yn 1763. Ar ol llafurio dwy flynedd a haner yn y lle hwnw, yn mhllith y brodyr a gyfarfyddent yn y Back Lane, iechyd ei wraig a waethygodd, a chyngorwyd hwy gan eu cyfeillion i ddychwelyd i'w gwlad enedigol. Yn 1763, dychwelodd i Bontypool, lle yr erfyniwyd arno aros. Ond wedi ymweled a'r eglwys yn Exeter, yr hon oedd y pryd hwnw yn amddifad o weinidog; a'r eglwys yn Tiverton, wedi ymadawiad Mr. Lewis o honi i Exeter, cymellwyd ef gan ei gyfaill, Hugh Evans, i fyned at y brodyr yn Sarum. Yr oedd ei sefydliad gyda'r bobl hyn yn un o'r dygwyddiadau mwyaf deddydd o'i holl fywyd; ac yn y gyfeillach hon y dangosodd mai "yr hael a ddychymyg haelioni." Yn nesaf at ei swydd weinidogaethol, nid oedd dim yn fwy difyrus i'w feddwl na dysgu plant anwybodus, a chyfranu llyfrau defnyddiol iddynt. Wrth weled y bobl, yn enwedig y tlodion, yn marw o eisiau gwybodaeth, efe a agorodd ysgol rad. Ar un amser yr oedd ganddo dros 150 o ysgoleigion, pa rai a ddysgai i ddarllen, ysgrifenu, a rhifyddu. Deuai rhai o honynt ato rhwng eu horiau gweithio, a'u hymboth yn eu dwylaw; ac wedi darllen neu sillebu, aent at eu gorchwylion. Mor hyfryd oedd gweled un ysgolaig tlawd yn arwain y llall yn ei law at ei feistr, gan ofyn, "A fyddwch ohwi crystal, Syr, a rhoddi i fy mrawd bychan, chwaer, neu gymydog, yohydig ddysgediaeth?" A phob dydd Llun dywedent eu gwersi, y rhai a gymerid o Ganiadau y Dr. Watts i blant. Llolyddoregan y Bedyddwyr, neu ryw ddarnau addysgiadol ereill. Cyfraniad roddion i'w ysgoleigion yn ol eu cynydd. I un y rhoddai Destament, ac i arall Feibl. Cafodd yn fuan ei gynorthwyo gan foneddig, yr hwn a anfonai iddo lyfrau i'w cyfranu, gyda gorchymyn yn ei lythyrâu o flywyddyn i flywyddyn, i gadw ei enw yn guddiedig. Y noddwr hwnw oedd y diweddar John Thornton, Ysw., dyn a garai bob enwad o bobl dda, a dyn-garwch pa un a brofwyd agos yn mhob parth o'r byd. Er mai Annibynwr ydoedd, eto byddai yn cyfranu i bob enwad yr un fath a'u gilydd. Fel trysorydd i'r gwr haelionus hwn y cyfranodd dros flynyddau oddentu gwerth £500 o lyfrau, coffadwriaeth o'r hyn a gadwodd ei weddw. Ni feddai efe gyflawnder digonol o eiriau er gosod allan ei feddwl parchus am Thornton. A pharhaodd eu cyfeillgarwch tra bu efe byw. Pan ddaeth efe i Sarum, nid oedd yno fwy na 30 o wrandawyr; ond yn y flywyddyn 1775, yr oedd yno o ddau i dri chant; a bu cryn ychwanegiadau hefyd at yr eglwys. Ar yr 20fed o Awst, 1789, efe a hunodd yn yr Arglwydd, yn 70 mlwydd oed, er mawr alar i'r eglwys dan ei ofal.

PHILLIPS, THOMAS, D.D., gweinidog

yr Annibynwyr yn y Neuaddlwyd, sir Aber-teifi. Ganwyd ef Mawrth 29, 1772, mewn amaethdy o'r enw Scythlyn, yn mhllwyf Llanfihangel-ar-arth, sir Gaerfyrddin. Yr oedd ei rieni yn bobl barchus iawn, ac yn aelodau o'r eglwys Gynulleidfaol yn Mhercadair. Thomas ydoedd eu hail fab, a'u pedwerydd plentyn. Bu ei dad, a'i daid o'i flaen yn swyddwyr yn yr eglwys uchod am flynyddau. Yr oedd Thomas er yn blentyn o dymor a thuedd fyfyrgar, a sylwari yn fanol ar yr hyn a welai ac a glywai. Yr oedd argraffiadau dwysion ar ei feddwl am bethau byd tragywyddol er pan oedd yn 7 mlwydd oed, pan yn gwrandao Mr. Evans, Drawen, yn pregethu tua'r amser hwnw, oddiar 2 Cor. x. 4. Teimlai duedd ddiysgog i fod yn bregethwr er yn blentyn, ac nid oedd ynddo un gogwyddiad at ddim arall, er nad oedd yn alluog i ddeall natur, a theimlo pwys y gwaith. Arferai weddio llawer y pryd hyn, ond yn lled ddidrefn. Tua dang mlwydd oed, teimlodd argraffiadau a chyffroadau grymusach ar ei feddwl, wrth ganfod amryw bobl ieuainc yn ymuno a'r eglwys yn Mhencadair, yn enwedig y Parch. D. Davies, Abertawe, ag oedd y pryd hwnw yn wr ieuanc; ond efe a safodd allan yn hir wedi hyny. Bu llawer math o dywydd ar ei feddwl yn ystod yr amser hwnw. Teimlai weithian raddau o deimlad ac awydd at bethau crefyddol, ac i ymuno a phobl yr Arglwydd; ar amsorau ereill dygid ef ymaith megys gan liferiant o deimladau a fflineb ieuencyd, i angof o Dduw a'i bethau. Byddai ei feddwl weithian yn cael ei lanw gan ofnau, amheuaeth, digalondid, a pharodrwydd i ymrwystro wrth y naill beth a'r llall. Trallodwyd ef yn fawr pan yn gwrandao pregeth gan y Parch. Henry George, Brynberian, ar y pechod yn erbyn yr Ysbryd Glan; pryd y meddylodd ei fod yn euog o'r pechod hwnw. Cafodd ei ddal yn y fagl hono am lawer o amser. Ond yn ngwyneb y trallod meddwl hwn, parhaodd i chwilio am wybodaeth, gan ddarllen pob llyfr y deuai o hyd iddo, gan fyned i wrandao pob pregeth o fewn ei gyraedd; ond yr oedd yn methu dyweyd ei dywydd a'i deimladau wrth neb. Yr oedd fel y dywed y Salmydd, wedi ei ddal a synder, fel na allai lesaru. Ond pan oedd y Parch. Jonathan Jones, Rhydybont, yr hwn hefyd a weinyddai yn Mhencadair, ar un bore Sabbath wrth y bwrdd yn gweinyddu swper yr Arglwydd, efe a edrychodd i fyny i'r llofft, lle'r oedd Mr. Phillips, a dywedodd, "A ddeui di ddim at grefydd eleni?" Ac atebai yn iaith y pechadur, "Deuaf y flywyddyn nesaf." "Hwyrach," ebe yntau, "y byddi farw cyn hyny." Ymaffodd hyn yn ei feddwl gyda'r fath ddwyser, fel y penderfynodd yn y fan, ac y dywedodd wrtho ei hun, "Deuaf yn awr;" a thrwy gymorth y nef cyflawnodd ei addewid. Yn fuan wedi hyn ymunodd a'r eglwys yn Mhencadair, pan tua deunaw mlwydd oed, lle y cafodd dderbyniad crossawus. Yr oedd ei wybodaeth yn helaethach mewn dysgediaeth na'r cyffredin o'i gyfoedion, gan ei fod wedi

mwynhau llawer o fanteision yn ieuanc mewn ysgolion, ac yntau yn sychedu mor fawr ar ol gwybodaeth. Yn fuan wedi iddo wneud profes o grefydd, ymddengys i'w duedd flaenorol o ymroddi i waith y weinidogaeth Gristionogol, ymwelod ag ef gyda nerth ychwanegol; a'i fynwys mewn canlyniad a lanwyd o deimladau cymysglyd. Weithiau ef e a dybiai fod ei ieuentyd yn ei anghymwysio i waith pwysig y weinidogaeth. Bryd arall ofnai ei fod yn ddiffygiol o ddoniau priodol, addysg, a gwybodaeth; a'i fod yn amddifad o brofiad digonol yn ei enaid. Y pethau hyn a'i digalonent yn fawr. Ystoriai yn barhaus ei bod yn llawer mwy o ffrainc ac anrhydedd i fod yn weinidog tlawd i Iesu Grist, na bod yn wr boneddig, yn meddu llawer o gyfoeth y byd hwn. Ond yn mhen amser daeth i'r penderfyniad doeth a dedwydd o adael ei achos yn llaw Duw, ac i'r eglwys benderfynu dros-to, ac na wnai ef symud llaw, na dywedyd gair wrth neb am ei deimladau, na myned i un man ond fel y byddai yr eglwys yn ei alw ac yn ei gyfarwyddo, gan nad beth fyddai y canlyniad. Gwelodd yr eglwys yn Mhoncadair yn fuan fod ynddo gymwysder i'r weinidogaeth gyoeaddus; a rhoddwyd anogaeth unfrydol iddo arfer ei ddawn i bregethu; a cheisiasant gan y Parch. Jonathan Jones wneud eu golygiadau yn hysbys iddo; yr hwn yn ei ddull hynod arferol a ddywedodd wrtho, "Y maent yn dyweyd, fy machgen i, fod yn rhaid i ti fyned yn drothwy iddynt." Nid oedd hwn yn ddull calonogol nac anogaethol i wr ieuanc ddechreu ar y gwaith. Ond ef e a gydymffurfiodd a chais yr eglwys, heb ameu dim nad llais pen mawr yr eglwys ydoedd. Yr oedd yn barod wedi cael llawer o fanteision dysgeidiaeth, gan iddo fod y flwyddyn flaenorol yn derbyn addysg dan y dysgawdwr enwog, y Parch. D. Davies, Castell Hwyl; ond nid oedd y cyfan amgen codi awydd ynddo am ychwaneg, megys y gwna yn mhob dyn ieuanc meddylgar, sydd am godi yn uwch na bod yn gorach trwy ei oes. Anfonwyd ef i athrofa Caeferfyrddin, dan ofal y Parch. D. Peter, lle y treuliodd tua dwy flynedd a haner. Tra yr ydoedd yn yr athrofa, derbyniodd wahoddiad odd wrth eglwys Ebeneser, Pontypool, yr hon ar y pryd oedd wedi ei hamddifadu o'i gweinidog trwy farwolaeth y Parch. Edmund Jones; a thrwy gydsyniad ei athraw ufuddhaodd i'w cais. Bu yno yn nghylch 6 mis, ond ni chydnodd yr eglwys i roddi galwad iddo ymsefydlu yn eu plith fel gweinidog. Wedi dyfod adref, bu mewn petrusder yn nghylch myned i Homerton; ond ar daer gymelliadau y Parch. B. Evans, Drewen, ac ereill, ef e ymwelodd a Neuaddlwyd; ac wedi aros yno am ychydig amser, rhoddodd yr eglwys alwad unfrydol iddo ddyfod yn fugail arni. Ond yr oedd ef e y pryd hwnw a'i fryd yn fawr ar fyned i athrofa Homerton, fel na roddodd iddynt ateb cadarnhaol hyd wanwyn y flwyddyn 1796. Urddwyd ef Ebrill 6fed y flwyddyn hono, pan yn 24 mlwydd oed. Parhaodd i lafurio yn Neuaddlwyd a lleoedd ereill am

46 o flynyddau, sef hyd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le Rhagfyr 23, 1842. Ymunodd mewn priodas a merch ieuanc rinweddol iawn, gyda'r hon y cafodd lawer o gyfoeth. Efe a briododd ar yr un dydd o'r flwyddyn ag y ganwyd ef. Bu Mrs. Phillips yn ymgeledd gymwys iddo, gan ei bod yn wraig hynaws, dawel, a haelionus, ac yn dilyn lletygarwch. Yr oedd ef yn un o ysbryd cyoeaddus, ac yn un o'r rhai mwyaf felly yn ei oes. Arferai ddywedyd yn fynych nad da oedd i weinidog aros o fewn ei gylch cartrefol, pan fyddai eneidiau o fewn ei gyraedd mewn angen ymgeledd. Ymwelodd ag ardal Talybont a Llanbadarn Fawr, a bu yn foddion i sefydlu achos yn y ddau le. Tua dechreu y flwyddyn 1810, penderfynwyd gan weinidogion yr Annibynwyr i godi athrofa ramadegol a duwinyddol, yn benaf er mwyn y rhai oeddynt yn debyg o fod yn ddefnyddiol fel pregethwyr, ond yn rhy hen i gael derbyniad yn y colegau rheolaidd; ac hefyd er paratoi dynion ieuanc o gymwysderau gweinidogaethol, a fyddent yn ymgeiswyr am fanteision uwch yn yr athrofa ereill yn Nghymru a Lloegr. Yr oedd Mr. Phillips ar y pryd yn adeiladu yn agos i'w drigfa yn Mhenybanc, le i'w blant ei hun gael addysg; a dywedodd y gollid gwneud rhan o hwnw yn lle i'w chadw nes y ceid ei well. Ar hyn penodwyd y Parch. J. Maurice, mab henaf y Parch. Phillip Maurice, yn athraw. Ond oblegyd gwyllder ei feddwl gwrthodai gymeryd arno y fath orchwyl heb i Mr. Phillips ymrwmo i gyddwyn rhan o'r gwaith; ac yn unol a thaer ddymuniad ei frodyr ef e a gydsyniodd. Ychwanegodd hyn lawer at ei lafur am weddill ei oes; oblegyd bu farw ei gydweithiwr hoff yn fuan, a syrthiodd y gwaith yn gwbl arno ef. Yn y flwyddyn 1831, derbyniodd y radd o D.D., neu Ddoctor Duwinyddiaeth, oddiwrth goleg Jersey Newydd, America, fel arwydd o barch i'w alluoedd a'i gymwysderau. Yn ystod tymor ei weinidogaeth derbyniodd rhwng dwy a thair mil o bersonau i gymundeb eglwysig; a bu dros ddau cant o'r rhai a fu dan ei ofal yn yr athrofa, yn weinidogion defnyddiol yn Nghymru a Lloegr. Treuliodd fywyd hynod o weithgar a llafurus rhwng darllen, myfyrio, pregethu, ysgrifenu, teithio, ac addysgu dynion ieuanc. Cymerodd feddiant o faesydd newyddion a disathr; planodd eglwysi; bu yn offerynol i argyoeddi pechaduriaid lawer, ac adeiladu y saint; a choronwyd ei ymdrechion â bendith y nef. Bu yn offerynol i adeiladu amryw addoldai mewn lleoedd nad oedd addoliad yn cael ei gynnal yn flaenorol, a chasglwyd cynulleidfaoedd lluosog iddynt. Yr oedd maes ei lafur gweinidogaethol unwaith yn cyraedd o ymyl afon Llyfnant, terfyn sir Drefaldwyn, hyd Llanllwchhaiarn, yn isol yn sir Aberteifi. Efe ydoedd yr eangaf ei derfynau yn y Dywysogaeth. Rhanwyd ei esgobaeth cyn ac wedi ei farwolaeth yn bum talaeth, ac urddwyd pump o weinidogion i lafurio ynddynt. Fel dyn, yr oedd o ran gwneuthuriad ei gorff a'i ymddangosiad personol, yn hynod hardd

a boneddigaidd, yn rhagori o ran ei ddull a'i agwedd ar bawb agos a welsom erioed. Yr oedd tua chwech troedfodd o daldra. Ei bryd a'i wedd yn dra hoffus. Ei lygaid yn dduon fel y fran, ac yn llewyrchu diniweidrwydd, hynawsedd, mwyneidd-dra, a sirioldeb. Yr oedd ei fynwes yn llawn o deimladau tyner. Yr oedd yn hollol rydd oddiwrth unrhyw uchelgais, hunanfawredd, a rhwysg. Yr oedd yn gydostyngedig a'r rhai isel radd, ac yn hollol wrth ei fodd yn eu mysg. Er hyn y'r oedd ganddo feddwl gwrol i sefyll yn ngwyneb profedigaethau a gwrthwynebiadau. Yr oedd yn gwbl ddi-dderbyn wyneb. Safai yn ngwyneb gelynon, a medrai argyoeidd ei gyfeillion o fai yn effeithiol a didramgwydd. Fel Cristion, gosodai y pwys mwyaf ar bethau pwysicaf crefydd. Cariad at Dduw, cadw ei orchymynion, a bod yn ddefnyddiol dros achos Iesu Grist, ac achubiaeth eneidiau, oeddynt y pethau yr ymddygeleiriai ei grefydd ef fywaf ynddynt. Yr oedd yn fawr am roddi eu lle priodol i bethau crefydd.—Fel pregethwr, yr oedd yn rhagori mewn amryw bethau ar neb a glywsom erioed. Meddai ar ddawn a dull priodol iddo ei hun. Yr oedd yn meddu ar lais peraidd a swynol, heb swn uchel. Nid oedd ganddo y radd leiaf o dôn canu wrth bregethu. Ei eiriau oeddynt "megys symbylau, ac fel hoelion wedi eu sicrhau gan feistriaid y gynulleidfa," yn sicrhau sylw y gwrandawr at yr hyn a draddodai; yn archolli eu meddyliau, ac yn enill eu teimladau i gydfynd a'r hyn a amcanai. Ei weinidogaeth ydoedd dra efengylaidd; y prif beth ynddi oedd Crist a'i groes. Yr oedd yn un o'r areithwyr mwyaf naturiol; newidiai ei wedd gyda newidiai ei fater. Ni wnai unrhyw symudiau corfforol, oddieithr ychydig ar ei law ddeau weithiau. Anaml y pregethai yn faith, a gofalai bob amser derfynu mewn eithaf blas.—Fel duwinydd, yr oedd yn fanol a chywir iawn ei olygiadau; ond yr oedd ei feddwl a'i amser yn cael ei gymeryd yn ormodol gan bethau ereill, megys yr ysgol, a theithio o fan i fan. Diameu genym y buasai yn un o'r rhai helaethaf o ran gwybodaeth dduwinyddol yn ei oes, oni buasai i'w natur wanychu i raddau yn an-amserol; a'i waith yn cymeryd arno ofal yr ysgol, ac felly yn gorffod treulio ei amser, a defnyddio egni ei feddwl grymus a threiddgar yn ormodol i ddyngu hen awduron paganau i'r gwyr ieuainc dan ei ofal, yr hyn nad oedd yn hyfryd na chyson i dduwinydd tua ceugain mlwydd oed. Y mae mwy o'r Dr. Phillips i'w weled yn ei bregeth ragorol ar "Natur y ddeddf," a'i "Holwyddoregau i blant yr Ysgolion Sabbathol," nag sydd yn ei "Esboniad ar y Testament Newydd," yr hwn nid yw yn cyfateb i rym a threiddgarwch meddwl yr awdwr, pa mor ddefnyddiol bynag y dichon iddo fod. Rhai o brif ragoriaethau y Dr. Phillips oedd ei wresogrwydd, ei ddiwydrwydd, ei lafur gyda'r Gymdeithas Genadol, a'i deimlad dwys dros sefyllfa y byd paganau; ac anrhydeddwyd ef a braint uwchlaw neb yn Nghymru, trwy i dri o ael-

odau ei eglwys gael eu codi i fod yn genadau i lafurio yn mharthau pell y byd, sef Jones, Bevan, a Johns; heblaw dwy o ferched o'i eglwys a anfonwyd allan, y rhai a fuant feirw ar faes eu llafur. Dyoddefodd aml a blin offidiau ar ei daith; cyfarfu a llawer ysturm. Ni ddiangodd rhag saeth yr athrodwr. Yr oedd wedi cynefino a chroesau; gwyddai beth oedd siomedigaethau; ond glynodd yn ei broffes. Ymdrechodd ymdrech deg. Yr oedd goleuni yn yr hwyr. Nid oedd iddo ddim niwed yn nglyn cysgod angeu, a bu yn rhodio yn hir ar lan yr Iorddonen, nes oedd wedi cynefino a swm ei dyfodol, a medrai edrych yn ddiogf ar ymchwydd ei thonau; anturiodd iddi, a glaniodd yn ddiogel yn Nghaersalem Newydd.

PHILLIPS, DAVID, gweinidog y Bedyddwyr yn Mlaenywaun, sir Benfro. Ganydd ef yn y flwyddyn 1772. Nid oedd ond isel ei amgylchiadau yn y rhan foreuol o'i oes. Ni chafodd ddim dysgeidiaeth, ond yr hyn a'i galluogai i ddarllen ei Feibl Cymraeg, yr hyn a fedrai wneud cyn ei fod yn ddeuddeg oed. Am ryw gymaint o amser wedi iddo ddyfod i oedran a maintioli, ni ddangosai un tuedd at ddaioni; eto cafodd ei gadw rhag pechodau rhyfygus o un math. Pan oedd mewn oedfa un tro, daeth y gair ato mewn nerth, nes gorfu iddo blygu wrth draed yr Iesu i lefain am drugaredd; tafodd ei holl arfau i lawr, ac unodd ag eglwys y Bedyddwyr yn Mlaenywaun, cangen y pryd hyn y Gilfowyr. Cymerodd hyn le yn 1793. Yn y flwyddyn 1795, aeth i Ferthyr Tydfil, a rhoddodd ei hun yn aelod achlysurol yn Nghapel Seion. Wedi bod yno am ryw hyd, anogwyd ef i ddechreu pregethu; a thrwy ei ymdrech efe a gyraeddodd fesur o wybodaeth o'r Seisneg; a dysgodd ysgrifenu yn weddol, trwy gymorth hen wr oedd yn byw yn agos iddo; a thyna yr holl addysg a gafodd trwy ei fywyd. Yn y flwyddyn 1804, ymwelodd a'i hen frodyr yn Mlaenywaun, heb feddwl am aros yno. Ond gan fod y Parch. T. Lewis wedi symud i Gaerfyrddin, ac felly yn analluog i wneud fawr gyda'r weinidogaeth yn y lle blaenaf, dymunodd yr eglwys arno aros i bregethu iddi ar brawf dros amser, fel gallai wybod pa fodd y byddai i bethau droi allan; yr hyn hefyd yr ufuddhaodd yntau yn ewyllysgar. Yn mhnen rhyw ysbaid o amser cafodd alwad i ymsefydlu yn eu plith, i gyd-lafurio a'r Parch. T. Lewis; a'r hon y cydsyniodd; a phan bu farw Mr. Lewis, cafodd Mr. Phillips fugeiliaeth yr eglwys yn hollol iddo ei hun. Cymerodd ei urddiad le Ionawr 24, 1805. Yn fuan wedi ei urddo, priododd ag Elisabeth Bees, o'r Hendref, plwyf Llandudoch; o'r hon y cafodd amryw blant. Trwy ei briodas galluogwyd ef, nid yn unig i wasanaethu yr eglwys heb bwyso llawer ar y weinidogaeth, ond hefyd i fod yn ddefnyddiol i'r achos mewn amryw ddull a modd. Cadwodd ef a'i briod ffyddlon ddrws agored cyson i weision Crist, pell ac agos, tra buont byw. Wedi ei ddyfod i'r Hendref, cafodd tlodion ei ardal hefyd, yn gystal ag ereill, brawf o'i

elusengarwch, oblegyd yr oedd ei law bob amser yn agored i bwy bynag a wynebai ar ei ddrws; a chyda phriodoldeb y gellir dywedd am dano yn ngeiriau y Salmydd, "Gwasgarodd, rhoddodd i'r tlodion; a'i gyfiawnder sydd yn parhau byth." Yn mis Ebrill, 1822, cychwynodd i'r America. Methodd ei holl gyfeillion ei ddarbwyllo i beidio myned. Arosodd yno ryw ychydig gyda'i gyfeillion yn y *Cardigan Settlement*; a dychwelodd yn yr un llong ag yr aeth drosodd. Cyraeddodd gartref ar y 3ydd o Awst, yn yr un flwyddyn, wedi bod tua phedwar mis oddicartref. Bwriadai fyned ymaith drachefn, a'i deulu gydag ef; ond yn hyn ni chafodd ei ddymuniad, am na fynai y Penllywydd mawr, mae'n debyg, i hyny gymer-yd lle. Ymwelwyd a'i deulu y gauaf canlynol a thwymyn drom iawn; cymerwyd ymaith ddau o'r plant yn lled fuau ar ol eu gilydd. Nid ymddyddanodd gyda hyfrydwch am fyned i America byth mwyach. Yn mis Gorphenaf, 1831, dechreuodd ei iechyd waeth-ygu; ac ar y pedwerydd dydd ar ddeg o'r un mis bu farw yn dra disymwth, yn 59 mlwydd oed, wedi bod yn y weinidogaeth am 26 o flnyddau. Claddwyd ef yn Blaenywaun, yn ymyl ei fab Benjamin. Nid oedd efe fawr o deithiwr ond yr hyn fyddai yn wir angenrheidiol. Ei brif ymgais oedd adeiladu, cysuro, a hyfforddi yr eglwys dan ei ofal; ac ni bu ei ymdrechiau yn ofer, oblegyd bu ychwanegiadau mawrion at yr eglwys yn ei amser. Derbyniodd tua thri chant yn ystod ei weinidogaeth; a bu yn foddion i adeiladu capel yn Llandudoch. Adeiladodd addoldy arall yn agos i'r Creigiau, Cemes; a thrwy ei ymdrechion ef ac ereill talwyd yr holl draul heb fyned fawr o'r ardal i geisio cymorth. Yr oedd efe o dymer frwd a dwfn. Fel priod, yr oedd yn garuaidd; fel tad, yn ymgeleddgar; fel meist, yn dirion; fel cymydog, yn gymwynasgar; ac fel cyfaill, yn ddiwyll. Nid oedd ei ddawn fel pregothwr yn boblogaidd, er hyny yr oedd yn ysgrythyrol ac adeiladol. Er ei fod yn Fedyddiwr selog, nid oedd mewn un modd yn gul tuag at ereill o wahanol olygiadau. Yr oedd yn ddiwyd iawn i fod yn bresenol yn holl gyfarfodyd yr eglwys, ar yr wythnos yn gystal a'r Sabbath.

PHILLIPS, JOHN, gweinidog yr Anni-bynwyr yn y Drewen, sir Aberteffi. Mab ydoedd i'r diweddar Ddr. Phillips, Neuadd-lwyd, yn yr un sir. Gdnwyd ef yn Mhenybanc, plwyf Henfenyw, Mehefin 30, 1805. Yr oedd John er yn blentyn yn garuaidd iawn, ac felly yn cael ei garu gan bawb. Yr oedd o dymer hynod fwyn a hynaws, a pharhaodd felly trwy ei oes. Ni ddywedai gelwydd un amser, ac anfynych iawn y gwelid arwyddion o anuffudd-dod ynddo i'w rieni. Haner gair oedd yn ddigon i beri i John gyffesu y gwir yn ngwyneb unrhyw gyhuddiad. Gwell ganddo gyfaddef, er gwybod fod y fflangel yn ei aros. Da fyddai i blant a phobl ieuainc yn gyffredin ymdebygoli iddo yn hyn. Rhinwedd fawr mewn plant a phobl

ieuainc yw dyweyd y gwir yn wastad; oblegyd os na arferant ddyweyd y gwir yr amser hwnw, nid hawdd fydd peidio dywedd celwydd wedi myned yn hen. "Hyffordda blentyn yn mhen ei ffordd, a phan heneiddio nid ymedy a hi." Cafodd ei ddwyn i fyny dan aden crefydd o'r crud—magwyd ef yn swm gweddiau dwysion tad, ac yn nghanol cynghorion buddiol mam, y rhai a'i dyllynsant hyd ei fedd; ac aml y dywedai fod cynghorion a gweddiau ei rieni wedi effeithio yn fawr arno, er ffurfio meddyliau parchus ynddo am grefydd er yn fachgen. Cafodd y fraint o uno a'r eglwys yn Neuaddlwyd pan yn 13 oed. Yr oedd yn teimlo gofid o herwydd ei gyflwr pan tua 7 mlwydd oed; ac wrth wrando ar anerchiad diweddar Mr. a Mrs. Bevan, cenadau i Madagascar, yn cael ei ddarllen yn Neuaddlwyd, daeth i hollol benderfyniad i uno a phobl Dduw, yr hyn a wnaeth yn mis Mawrth, 1818. Yr oedd arwyddion dymunol arno fel Cristion; teimlai yn fawr o dan y weinidogaeth, a dangosai barch mawr i grefydd yn ei holl gangenau. Nid oedd ei wybodaeth a'i brofiad mewn pethau crefyddol yn fyr pan yn ieuainc; ac nid oedd hyn yn rhyfedd, wrth foddwl am ei fan-teision teuluaidd ac eglwysig. Yr oedd ynddo duedd mawr yn ieuainc i fod yn ddefnyddiol dros ei Arglwydd yn ei dymor. Teimlai awydd ar brydiau at waith pwysig y weinidogaeth; a phryd arall wrth foddwl am fawredd a phwysigrwydd y gorchwyl, yn nghyda'i annigonolrwydd ei hun, penderfynai droi mewn cylch llai. Cafodd gymelliadau yn fynych gan ei frodyr crefyddol i arfer ei ddawn yn gyoeaddus. Ac wrth ail fyfyrion ar gynghorion Mrs. Bevan pan yn gadael ei gwlad er cychwyn i Madagascar, llwyf benderfynodd wneuthur ei oreu, ac arfer pob dawn oedd ynddo dros Iesu Grist yn ei oes. Ar yr amser hwn cymerodd amgylchiad le, trwy yr hyn y bu agos a cholli ei fywyd. Pan oedd llong newydd yn cael ei gwtio i'r mor; aeth yntau yn nghyd ag amryw gyfeillion ieuainc o athrofa Neuaddlwyd i gael gweled yr olygfa, yr hon oedd yn ddyeithr i lawer o honynt, ac i wrando eu hathraw yn pregethu ar frwd y llestr. Penderfynodd amryw o honynt fyned yn y llong o'r fan y gwtid hi i'r dwfr i'r Cei Newydd, tua thair milldir o bellder. Ar ol i'r llong gyraedd yr angorfa, brysiodd pawb i fyned tua'r lan yn y cwch. Aeth y cychaid cyntaf i'r lan yn ddiangol; ond yr ail, yn yr hwn yr oedd J. Phillips, a suddodd, a boddodd pedwar—dau o fyfyrwyr Neuaddlwyd, a dau ereill. Yr oedd un John Medlicat, o sir Frycheiniog, cyfaill mawr i Phillips, yn eistedd yn ei ymyl ar ochr y cwch. Aethant i lawr i'r dyfnder law yn llaw; boddodd Medlicat, ond arbedwyd ef. Cafodd gryn drafferth i ymryddhau o asaelion ei gyfaill yn y dwfr, er gwneud ei oreu am ei fywyd ei hun; a thrwy ei fod yn gallu nosio ychydig, a bod gan raglun-iaeth waith iddo i'w wneud, cafodd ei hun yn rhydd o'r perygl; ac ni pheidiodd diolch i Dduw yn gyoeaddus am ei arbediad ar ol

iddo allu cyraedd bwrdd y llong. Bu yr amgylchiad hwnw o fendith fawr iddo, er cadarnhau ei feddwl i wneud a fedrai dros ei Arglwydd yn ei dymor. Yn fuan ar ol hyn dechreuodd bregethu anchwiliadwy olud Crist i'w gydbechaduriaid. Dechreuodd ar y gwaith hwn Chwefror 21, 1822, yn nghlyw ei gyfeillion gartref. Mwynhaodd fanteision dysegeidiaeth yn helaeth. Bu am flynyddau yn yr athrofa gyda'i barchedig dad; ac yn y flwyddyn 1824, aeth i athrofa y Drefnewydd, dan ofal y Parch. A. Davies. Bu yno am bedair blynedd, lle y cyrhaeddodd wybodaeth helaeth mewn ieithoedd a phethau ereill, ag oedd yn dda er ei gymwysu at waith y weinidogaeth. Cerid a pherchid ef yn fawr gan ei gyd efrydwy, a phawb a'i hadwaenai yn y dref a'r ardaloedd. Ar ei ymadawiad a'r athrofa, derbyniodd alwad unol oddiwrth yr eglwys yn y Drefnewydd—eglwys yn cynwys tua 600 o aelodau. Cafodd ei neillduo i holl waith y weinidogaeth yno Gorphenaf 31, 1828, yn mhresenoldeb 26 o weinidogion. Llafuriodd yn ddiwyd a ffyddlon yno am yn agos i bum mlynedd. Byddai yn aml ar y Sabbath yn pregethu dair gwaith, yn Seisneg a Chymraeg. Yr oedd y Seison yn y gymydogoeth yn ei fawr hoffi, a derbyniodd rai o honynt yn aelodau. Yr oedd yn bleidiwr cynes i'r rsgol Sabbathol, a meddai ddawn neillduol i'w holi. Cerid a pherchid ef yn fawr gan y plant, o herwydd ei ofal am dan-ynt, a'i fedrusrwydd i'w hegwyddori. Bu yn foddion i sefydlu achos newydd yn agos i Bontarseli, lle yr adeiladodd addoldy a elwir Bryn Seion. Daeth yzo yn fuan eglwys luosog. Yr oedd yn fedrus iawn fel dyn ieuanc i drin pynciau dyrus, ac athrawiaethau dyfnion; ac ar yr un pryd mdrnai roddi llaeth i'r gwan. Nid aml y ceid neb mor fedrus i amlygu pethau dyrus, ac hefyd mor llawn o ddawn poblogaidd, ag ydoedd efe. Dyrchafai ei lais fel udgorn wrth gyoeddi anchwiliadwy olud Crist, nes llenwi y saint o lawenydd. Ei destun hoff oedd Crist a'i groes. Yr oedd yn hyfryd ganddo droi o gylch y groes, a dadleu haeddiant annherfynol yr aberth mawr, yn nghyd ag anfeidrol rinwedd y gwaed ar gyfer y penaf o bechaduriaid. Cymellai bawb i greu yn Nghrist. Nid oedd yn un o'r dynion iachaf a chryfaf ar y goreu; ond ni bu ei afeichyd yn rhwystr mawr iddo gyda'r weinidogaeth hyd y flwyddyn 1833, pan aeth yn rhy egwan ei lais i allu dywedyd dim gydag un pleser iddo ei hun, na budd i ereill. Felly trwy gael ei gynghori gan y meddygon, yn nghyd a'i frodyr yn y weinidogaeth, rhoddodd ofal yr eglwys i fyny, ac aeth adref i dy ei dad. Wedi iddo wellau ychydig, teimlai awydd i droi mewn rhyw gylch defnyddiol drachefn; ac ar y pryd cafodd gymelliad gan y Parch. Mr. Luke, o Wlad yr Haf, i fyned i Loegr i gadw ysgol; a'r hyn y cydsyniodd. Gadawodd Benybanc Gor. 31, 1833, ac aeth i Wiviscomb. Dechreuodd yno ar y swydd o athraw; a thebygol y buasai yn dra llwyddianus pe cawsai fywyd ac iechyd. Ar yr 8fed o Hyd-

ref canlynol ymunodd mewn priodas a Selina Davie, merch ieuangaf Gibs Davie, Ysw., Lime Regis, sir Dorset. Symudasant i fyw o Wiviscomb i Lime Regis, ar lan y mor, gan dybied y buasai ei iechyd yn well. Bu iddynt un mab, yr hwn a fu farw o flaen ei dad; a dichen i hyn ei yru yn gyflymach i'w fedd. Gwaethygodd ei iechyd yn raddol, nes o'r diwedd iddo ddeall nad oedd i fod yn breswlydd amser ond am ychydig iawn. Ymgynghorodd a'r meddygon gorau, y rhai a dystient nad oedd modd i'w wellau. Rai dyddiau cyn traw, dywedai wrth ei anwyl wraig, fod ei fam wedi dywedyd wrth ei gynghori i fod yn fachgen da, y byddai yn well ganddi ganu yn ei angladd nag iddo wadu y ffydd. "Dywedwch wrth fy anwyl fam, (meddai) i mi ei chadw. Ond rhaid dywedyd, 'Nid i ni, O Arglwydd, nid i ni, ond i'th enw dy hun dod ogoniant.'" Efe a hunodd yn yr Iesu yr un amser o'r dydd ag y cafodd ei eni, Tach. 23, 1834, yn 30 mlwydd oed. Claddwyd ef yn mynwent Lime Regis, yn ymyl rhai fu yn enwog yn eu dydd gyda chrefydd Crist.

PHILLIPS, THOMAS, gweinidog y Bedyddwyr yn Nghaerlleon. Brodor ydoedd o Benyngarn, ger Pontypool. Yr oedd yn aelod yno tua'r flwyddyn 1765, dan ofal y Parch. Miles Parry, ac yr oedd hefyd yn pregethu; felly efe a ymwelai ar brydiau a Chaerlleon. Pregethai gartref yn aml am flynyddau, ac yr oedd yn dra derbynol. Tachwedd 13, 1771, ffurfiwyd eglwys yn Nghaerlleon. Yr oedd amryw weinidogion yn bresenol ar yr achlysur, a dygwyd gwaith y dydd yn mlaen fel canlyn:—Dechreuwyd gan Mr. Evan Henry, trwy weddi; a phregethodd Mr. Edmund Watkins, oddiar Salin xxxiv. 8. Cyn hir barnasant mai buddiol fuasai iddynt urddo T. Phillips yn weinidog arnynt, yr hyn a gymerodd le Mawrth 25, 1772. Dechreuodd Mr. Evan David yr addoliad trwy weddi, a chanlynwyd ef gan Mr. Job David. Yna amlygodd Mr. Hugh Evans, Caerodor, natur a threfn yr urddiad; a rhoddodd Mr. T. Phillips gyffes o'i ffydd. Yna pregethodd Mr. H. Evans i'r gweinidog, oddiar Luc xii. 22, 23. Wedi hyn y pregethodd Mr. Caleb Harris, oddiar 1 Pedr v. 10. Parhaodd T. Phillips yn barchus a defnyddiol gyda'r eglwys hyd Hydref, 1778, pryd y cafodd wahoddiad i fugeilio yr eglwys yn Abertawe, a thuoddwyd yntau i fyned yno. Ymadawodd mewn heddwch a chariad, a thraddododd bregeth ymadawol dra seerchiadol a chyffrous, oddiar Deut. xxxviii. 18. Ymsefydlodd yn Abertawe yn y flwyddyn 1779. Bu am rai blynyddau yn dra llwyddianus yno. Derbyniodd y flwyddyn gyntaf 9 o aelodau; yr ail, 18; y drydedd, 15; a'r bedwaredd, 13. Ond yn y flwyddyn 1782, aeth pethau yn hynod o anghysurus. Dywedir nad oedd ymddygiad yr eglwys tuag ato mewn un modd yn deg. Cyoeddent ei wendidau, a diraddient ei gymeriad. Felly ymadawodd yn y flwyddyn 1783, ac aeth i Gaerodor. Anfonodd y Dr. Evans ef at yr eglwys yn

Malmesbury, sir Wilts, yr hon ar y pryd oedd yn amddifad o weinidog. Arosodd yno dros ryw amser, pryd y symudodd at yr eglwys yn Borey-Tracey, sir Dyfnaint. Ond ni bu yno yn hir cyn dychwelyd i Gaerodur, lle bu gryn amser yn cadw ysgol rad. Gwaelodd ei iechyd yno; ac wedi marwolaeth y Dr. Evans, aeth i ymweled a'i berthynasau, a chyraeddodd Lanllieni ar ei ffordd, lle y gorphenodd ei daith drafferthus, yn y flwyddyn 1792.

PHILLIPS, DANIEL, oedd weinidog yr Annibynwyr yn Mhwlheli, sir Gaernarfon. Bernir mai brodor ydoedd o sir Gaerfyrddin, a'i fod yn hynod o ofer a gwyllt yn more ei oes. Un bore Sabbath, pan oedd efe ac un o'i gymdeithion mewn oferedd yn ymgynghori a'u gilydd pa le yr aent y dydd hwnw i gael difyrwch, daeth i'w meddwl fod rhyw un yn pregethu gerllaw yno. "Awn yno," meddai un wrth y llall, "hwyrach y cawn ryw ddiffyrwch yno," ac aethant i wrando y bregeth. Ar yr oedfa daeth ei gydymaith ato, gan ofyn iddo a ddeuai efe i ryw fan arall, lle yr oedd rhyw chwaraeu yn cael ei ddwyn yn mlaen, er mwyn gorphen y dydd mewn difyrwch. "Na," ebe yntau, "oni chlywsoc chi y pregethwr yn dywedyd y fath beth ofnadwy yw pechu yn erbyn Duw, a'r fath ganlyniadau dychrynlyd sydd o hyn? Yr wyf fi yn penderfynu cymeryd rhyw ffordd arall i fyw o hyn allan." Felly y gwnaeth; ac ymwasgodd a dysgyblion yr Arglwydd Iesu, a chynyddodd yn gyflym mewn gras a gwybodaeth, fel yr anogwyd ef i ddechreu pregethu. Yriddengys ei fod wedi mwynhau graddau helaeth o ddysgeidiaeth yn flaenorol i'w ddychweliad. Derbyniodd ei addysg athrofaol yn Brynllwarch, dan ofal yr hyglod Samuel Jones. Daeth yn fuan yn gydnabyddus a Mr. Henry Maurice, yr hwn a'i hanogodd i fyned i'r Gogledd, ac i ardal Pwllheli. A'r hyn y cydsyniodd. Bu am ychydig fel cwnorthwywr i Mr. Henry Maurice yno. Ond bu farw y gwas fyddlon hwnw i Grist yn lled fuan. Arosodd Mr. Phillips yn Mhwlheli, ac urddwyd ef yno yn y flwyddyn 1684. Tebygol mai efe oedd y cyntaf a urddwyd yn yr eglwys hono yn ol trefn yr Ynnwllidwyr; yr oedd y rhai fu yno o'i flaen wedi eu hurddo cyn dyfod yno. Daeth ychydig o weinidogion yn nghyd er cynnal cyfarfod yr urddiad; ond yr oedd yr erlidwyr mor gyuddseiriog, fel y barnent ei bod yn enbydrwydd o'r mwyaif i neb sefyll i fyny i gynni pregethu. Pan oeddynt yn ymgynghori yn nghylch y peth, dywed traddodiad i Phillips ddywedyd y cymerai efe y gwaith arno, ac yr anturiai bregethu, bydded y canlyniadau y peth a fyddent. Pan yn dechreu ar ei waith pŵysig, gollyngodd un o'r erlidwyr belen o'i lawdryll trwy y ffenestr at ei ben; ond aeth heibio i'w glust i'r pared o'r tu cefn, heb wneuthur iddo un niwed. Ar hyn gwaeddodd allan yn y geiriau hyn, "Yn nghysgod dy law y'm cuddiaist." Yna aeth yn mlaen yn rhwydd a ebalonog hyd ddiwedd y cyfarfod. Yn hyn

rhoddodd yr Arglwydd dystiolaeth eglur i'w ffydd, er calondid iddo ei hun ac ereill. Yr oedd Mr. Phillips yn ddyn nodedig o enwog yn ei oes. Gweddw yr enwog Henry Maurice oedd ei wraig gyntaf. Cafodd chwech o blant o'r ail wraig, sef dau fab, a phedair merch. Aeth y ddau fab i'r weinidogaeth; y phriododd tair o'i ferched a gweinidogion yr efengyl, sef David Williams, Dinbych; Thomas Morgan, Henllan; a Richard Thomas, Pwllheli. Dywedir ei fod yn ddyn duwiol iawn, o ym-arweddiad santaidd; yn bregethwr enwog tra chymeradwy a llafurus. Efe ddechreuodd yr achos yn nhref Caernarfon. Ond bu am ffynyddau wedi hyn y dra isel, os nad oedd wedi llwyr ddiffodd. Preswyliai Mr. Phillips yn Gwynfryn, ger Pwllheli. Yr oedd rhagfarn y wlad yn erbyn gwir grefydd a'i phroffeswyr y fath, fel yr oedd yn anhawdd iddo gael neb i'w wasanaethu. Yr oedd y bobl wedi eu harwain gan eu huwchraddolion a'r offeiriaid, i foddwl mai rhyw reibwyr a chythreuliaid oedd yr Ynnwllidwyr, a bod y perygl mwyaf o fyned yn agos atynt, ac i fyw yn yr un lle a hwynt. Yr oedd merch yn y gymydogogaeth yn fwy annuwiol a melldigedig na'r cyffredin, yr hon a anturiodd i wasanaeth Mr. Phillips. Yr oedd ei moesau yn waeth na chyffredin am beth amser wedi myned yno, yn unig er ei boeni ef. Sylwodd fod ei meistyr yn myned bod dydd i ryw ystafell ddirgel, a dywedai ynddi ei hun, "Beth sydd gan yr hen dd—l yn y fan yna ar ei ben ei hun;" ac aeth at y drws i wrando. Clywai ef yn dymuno mewn dagrau, ac yn taer weddio dros ei gymydogion, ac yn mhlith ereill dros ei forwyn wyllt ac annuwiol. Gafaelodd hyn yn ei meddwl yn y fath fodd, nes ei dwyn fel yr afradlon, ati ei hun. Daeth i afael gwir grefydd, ac i'w phroffesu mewn harddwch hyd ddydd ei marwolaeth. Nid yw yn hysbys pa cyhyd y bu Mr. Phillips yn weinidog yn Mhwlheli a'r cylchoedd, na pha ba bryd y bu farw. Y mae yn eglur iddo dreulio ei fywyd hyd ei ddiwedd yn y weinidogaeth yn Mhwlheli a'r ardal; a thebygol yw mai tua'r flwyddyn 1722 y bu efe farw; oblegyd yr ydym yn cael mai yn y flwyddyn 1723 yr urddwyd y gweinidog nesaf yn Mhwlheli a'r ardaloedd.

PHILLIPS, GEORGE, M.A., Windsor Newydd, ger Manceinion. Cafodd ei eni yn Hwlfordd, sir Benfro, Tachwedd 15fed, 1784. Yr oedd ei hynafiaid yn hynod am eu duwioldeb drathheuol, ac yn gadarn yn eu hymlyniad wrth egwyddorion y Puritaniaid. Yr oedd tad Phillips yn henuriad llywodraethol (swydd oedd yn bodoli y pryd hwnw yn yr hen eglwysi Annibynol,) yn hen addoldy Annibynol St. Thomas's Green. Yr oedd ei dad o fywyd diargyoedd, a bu farw yn ddedwydd yn yr egwyddorion a broffesai, yn 80 mlwydd oed. Gan fod Mr. Phillips wedi cael y fath fantais o hanu o deulu mor grefyddol, a thrwy hyn y gael ei hyfforddi yn mhen ei ffordd gan dad a duwiol, yr oedd ganddo achos i lawenhau a bod yn ddiolohgar i Dduw am y fath fraint. Trwy

ddwyfol fendith ac hyfforddiadau ei rieni, ymaffodd argyoeiddiad meddwl ynddo yn dra ieuanc ei fod yn ddyrn colledig wrth natur. Er profi hyn nodwn un amgylchiad a gymerodd le pan oedd tua phum mlwydd oed, a pha un a dynodd sylw neillduol arno. Pan oedd y tro hwn wrth ei orchwyl arferol o adrodd ei *gatechism*, gofynwyd iddo, "Pa beth a ddaw o honoch chwï os byddwch yn fachgen drwg?" Gorchafygywyd ei deimladau, fel o'r braidd y gallasai adrodd ychwaneg, a dangosai trwy ei ddaagrau, y rhai oeddynt yn ymgywllt o'i lygaid, fod y gwirioneddau pwysig oedd wedi bod yn eu dysgu wedi gadael argraff briodol ar ei feddwl ieuanc. Sylwid arno ei fod yn wyllo yn aml pan yn siarad am bethau crefyddol, ac o'r braidd y gwnai ymhyfyddu yn chwaraeon plentynnaidd ei gyfeillion ieuainc, a mynych y gwrthodai uno a hwynt, yr hyn oedd yn profi yn amlwg fod ei addysgiadau crefyddol yn cadw o'i fewn gydwybod dynyr, yr hyn oedd yn fanteisiol iawn er i ras cadwedigol ymafflyd yn ei galon. Pan yn mwynhau y fantais o ysgol gyffredin dangosodd hoffder mewn, a serch mawr at lyfrau, a chafodd ei gyfeillion a'i berthynasau weled fod tueddiadau crefyddol yn cynyddu ynddo. Er hyny nid oedd ynddynt y tueddfryd lleiaf o droi ei sylw at waith y weinidogaeth efengylaidd, hyd oni awgrymwyd iddynt yn y modd canlynol:—Nid oedd ei dad erioed wedi gweled hanes Dr. Calamy o'i hynafiaid parchus, o hil yr hwn yr oedd ef wedi deillio, ond cafodd foddlonrwydd mawr yn ei waith yn derbyn adysgrif o'i hanes, oddiwrth un o'i feibion hynaf, yr hon oedd wedi ei chymeryd allan o'r *Nonconformist Memorial*. Wedi dangos hon i'w weinidog, y diweddar Barch. John Evans, cymerodd ymddyddan le rhyngddynt ar y pwnc, pryd y dywedodd Mr. Evans, "Yr wyf yn meddwl, Mr. Phillips, y dylech ddwyn George eich mab i fyny i'r weinidogaeth; y mae yn fachgen addawol a difrifol, a gall fod yn anrhydedd i egwyddorion, a choffadwriaeth y dyn da hwn." I hyn ni ddangosodd ei dad un gwrthwyrnebiad, gan fod hyny yn ymddangos yn gyson ag athrylith a thueddfryd Phillips ieuanc. Wedi hyn cymerodd Mr. Evans ofal arbenig am ei ddysgeidiaeth, a gosododd ef pan yn dair ar ddeg oed dan ofal athrawol y Parch. James Phillips, yr hwn oedd yn cael ysgol ieithyddol y pryd hwn yn Hwlfordd. Wedi i'w athraw symud i Clapham, aeth Mr. Phillips i'r ysgol ramadegol, a bu am rai misoedd dan addysgiadau athrawol y Parch. James Thomas. Pan yn yr ysgol ni leiaodd yr argraffiadau crefyddol oedd wedi ymafflyd yn ei feddwl. Derbyniwyd ef yn aelod crefyddol yn eglwys Capel y Green, a thrwy ei synwyr a'i dduwioledeb, dangosodd fod yr amcan yn ei gylech yn iawn. Yn Medi, 1801, ar gymeradwyaeth Mr. Evans, a Mr. Phillips, ei athraw cyntaf aeth i athrofa Weymondley, o dan ofal athrawol y Parch. W. Parry. Wedi gorphen ei fyfyrfaeth yn Weymondley ymadawodd ef a'r athrofa yn

barchus iawn gan bawb yno; a bu am ryw gymaint o amser yn gweinyddu yn Kidderminster ac yn Enfield; ond dychwelodd yn ol i Hwlfordd. Oddiyma aeth eiwlwaith yn y flwyddyn 1806 i Glasgow. Wedi iddo fyned i Glasgow, cafodd ei ddwyn i gydnabyddiaeth a'r Parch. Mr. Ewing, yn mhreswylfod yr hwn y lletyodd hyd nes y daeth i feddiant o lety cyfeus. Yma daeth yn mlaen yn rhyfeddol mewn dysgeidiaeth; enillodd y gwobrau blaenaf yn yr holl ddosbarthiadau athronyddol; ac ar ddiwedd ei drydedd flwyddyn cafodd ei raddio yn M.A. Yn 1808 cafodd gynyg i fyned yn athraw ieithyddol yn Weymondley, ond gwrthododd y cynygiad. Ar farwolaeth Mr. Evans, ei gynweinigod cafodd gynyg i fod yn ganlyniedd iddo yn ngwaith y weinidogaeth yn Hwlfordd, ond gwrthododd hyn hefyd. Wedi darfod a'i efrydiaeth golegawl yn Mai, 1809, bu Mr. Phillips yn gweinyddu mewn eglwys oedd heb weinidog yn Lerpwl. O'r lle hwn cymerodd daith trwy Ogledd Cymru, ac am unwaith yn yohwaneg talodd ymweliad a Hwlfordd. Gan fod ei fam eglwys ar y pryd yn amddifad o weinidog, boddlonodd weinyddu iddynt mewn pethau ysbrydol, hyd oni ddaeth y Parch. Josiah Hill gyda bwriad i ymsefydlu yn eu plith. Yn yr Hydref canlynol, ymwelodd drachefn a Lerpwl. Yn Tachwedd ymwelodd a Kidderminster, a phregethodd am ryw gymaint o amser yn yr hen dy cwrdd. Oddiyma aeth i weinyddu i gynulleidfa barchus yn Southampton, lle y cyfarfyddodd a rhwystrau, ac o'r diwedd ymadawodd a'r lle. Tua'r amser hyn yr oedd y *Lancashire Independent Academy* wedi cael ei sefydlu yn Leap Square, yn agos i Fanceinion; ac yn Mehefin, 1810, cafodd Mr. Phillips wahoddiad i fod yn athraw ieithyddol yn y sefydliad. Wedi iddo ymsefydlu yn Leap Square cafodd wahoddiad i gyflawni gwaith y weinidogaeth, yn nghapel Windsor Newydd, yr hwn oedd yn agos i'r athrofa. Yma dechreuodd lufurio yn mis Medi, a derbyniodd yr alwad weinidogaethol yn fuan, a llwyddodd nes llanw yr addoldy. Yr oedd yn un oedd yn fanol iawn gyda gweinyddu dysgeidiaeth i'r myfyrwyr dan ei ofal, eto yr oedd eu sefyllfa ysbrydol yn agos iawn at ei feddwl; ac anogai hwynt gyda difrifwch parhaus, am feddwl am yr un peth angenrheidiol. Wedi iddo gael ei gyflawn neillduo i waith y weinidogaeth yn y flwyddyn 1811, yn mhen ychydig wythnosau yngymerodd a'r sefyllfa briodasol, gan foddwl y buasai hyny yn foddion i rwyddhau ei ffordd i fod yn fwy defnyddiol; ond yn fuan ar ol iddo briodi dechreuodd ei iechyd gilio. Yr oedd ei lafur fel athraw athrofaol, a gwaith y weinidogaeth yn fwy nag a allasai ei gyfansoddiad ddal. Dechreuodd ei gyfeillion ofni, a phenderfynodd yntau fyned yn ol cyfarwyddyd ei feddyg i sir Devon, pryd y dywedodd, "Gan fod iechyd yn sylfaen ein cysuron yn y fuchedd hon, rhaid cynyg." Yn y sefyllfa meddwl yma, ymadawodd a Manceinion ya

nghwmpeni Mrs. Phillips, ar y 17eg o Hydref, gan fwrriadu teithio o orsaf i orsaf i Sydmouth. Wedi iddnt ddyfod i Glastonbury, yr oedd Mr. Phillips yn hynod o siriol, ac yn meddwl ei fod lawer yn well, ac yn bwriadu cychwyn oddiyno dranoeth; ond tuag wyth o'r gloch y boreu, achwynodd fod rhyw bendarredd disymwth wedi ymaflyd ynddo, ac wedi dywedyd ychydig eiriau wrth ei briod ymorphwysodd yn ei breichiau, ac mewn llai na deg mynyd, yr oedd wedi marw. Felly ymadawodd a'r fuchedd hon Hydref 4ydd, 1811, yn 27 mlwydd oed. Fel pregethwr, yr oedd efe yn dyfod yn fwy fwy yn feunyddiol yn ngolwg ei wrandawr. Pan yn fyfyrwr, ei brif amcan oedd cymwysu ei hun i waith parhaus y weinidogaeth, ond yn nghanol ei obeithion torwyd ef ymaith fel tywysan addfed.

PHILLIPS, JOHN, D.D., esgob Sodor a Manaw, ydoedd frodor o Wynedd. Cafodd ei addysg yn Rhydychain; a graddiwyd ef yn A.C., fel aelod o St. Mary's Hall yn 1584. Wedi ei urddo dyrchafwyd ef i reithoriaeth Thorp-Basset, yn sir Gaerfrog; ac yn 1591 i reithoriaeth Slingsby, yn yr un sir. Yn 1601, ac efe yn gaplan Henry, Iarll Derby, penodwyd ef yn archddiacon Cleveland, yr hon swydd a ddaliodd hyd 1619. Yr oedd hefyd yn archddiacon Manaw; ac yn 1624, efe a urddwyd yn esgob yr unrhyw. Yr oedd Dr. Phillips yn un o'r pregethwyr enwocaf yn ei oes; ac nid oedd yn llai enwog o ran rhiniau hynaws ac hawddgar ei natur. Yr oedd mor gynefin a'r Fanaweg fel y cyfieithodd iddi y Beibl a'r Llyfr Gweddli Gyffredin. Ni argraffwyd yr un o honynt, fodd bynag, o herwydd ei farwolaeth, yr hyn a ddygwyddodd yn 1633. (*Williams's Eminent Welshmen.*)

PHILLIPS, MORGAN, a aned yn sir Fynwy, ac a dderbyniwyd yn Rhydychain yn 1533. Cynyddodd gymaint yma mewn rhesymeg ac athroniaeth, ac mewn dadleu-aeth hefyd, fel y gelwid ef yn gyffredin "*Morgan the Sophister*," pan y graddiwyd ef yn G.C.. Yn y flwyddyn 1538 etholwyd ef yn gymrawd o goleg Oriol; ac wedi ei raddio yn A.C. derbyniodd urddau santaidd. Yn 1546 gwnaed ef yn llywydd St. Mary's Hall; ac yn mhen tair blynedd wedi hyny yr oedd yn un o'r tri a gymerasant a dadlgyoeddus yn yr ysgol dduwinyddol yn erbyn Peter Martyr. Yn 1550 efe a roddes i fyny lywyddiaeth St. Mary's Hall, ac efe y pryd hwnw yn G.D.; ac yn 1553, gwnaed ef gan y frenines Mary yn brif gantor eglwys gadeiriol Tyddewi. Yn y flwyddyn 1559, yn fuan wedi esgyniad y frenines Elisabeth i'r orsedd, efe a adawodd ei holl ddyrhaf-iadau eglwysig, ei gyfeillion, ei wlad, er mwyn crefydd, ac a ymsefydlodd mewn lle anghysbell, yn benaf yn Douay. Yr oedd yn awdwr amryw lyfrau, yn mhlith y rhai y mae "*Disputatio de Eucharistæ Sacramento in Univ. Oxon. habita contra D. Pet. Martyrem, 31 Maii, 1549.*" London, 4to. "*Defence of the Honour of Mary, Queen of*

Scotland, with a declaration of her right, title, and interest to the Crown of England," Leige, 1571, 8vo. "A Treatise, shewing that the Regimen of Women is conformable to the Law of God and Nature," Leige, 1571, 8vo. Wedi traulio 17 mlynedd fel alltud, bu farw yn Douay, yn y flwyddyn 1577.—(*Wood's Athen. Oxon.*)

PHILLIPS, JOHN, oedd weinidog y Bedyddwyr yn y Dinas, ger Pontypridd. Yr oedd yn ddynd dysgedig, duwiol, ac ymdrechol i ddwyn gwaith ei feistr mawr oddiamgylch, er lles i'r eglwys dan ei ofal, a'r gymydogiaeth yn gyffredinol, y rhai a alarent yn ddwys ar ei ol pan fu farw ar yr 22ain o Ffehfin, 1856. Gadawodd weddw a merch fechan i alaru ar ei ol.

PHILLIPS, SHEM, gweinidog y Bedyddwyr yn Beaumaris, Mon. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1832, yn Nhrefelyn, Dyfed. Derbyniwyd ef yn fore yn aelod o eglwys y Bedyddwyr. Dechreuodd bregethu yn fuan, ac aeth i athrofa Hwlfordd. Wedi gorphen ei amser yno, urddwyd ef yn fugail ar yr eglwysi yn Beaumaris a Llangoed, Mon, Awst 10fed, 1856. Dychwelodd i sir Benfro yn ol cyfarwyddyd y meddyg, er adferiad ei iechyd, yn mis Tachwedd yr un flwyddyn, gyda llawn fwiad i ddychwelyd yn mhenn mis. Ond gwaelu a gwaethygu a wnaeth, fel y bu farw yn orfoleddus o'r darfodedigaeth yn nhy ei dad, dydd Lun, Chwefror 9fed, 1857, yn 25 oed. Yr oedd pwys ei enaid ar y gwr a bregethodd mor ffyddlon yn Waredwr i'r penaf o bechaduriaid. Claddwyd ef yn mynwent Blaenllyn, lle yr erys hyd y bore rhyfeddaf erioed. Gweinyddwyd ar yr achlysur gan y Paroh. T. E. THOMAS, Trehale. Yn ystod yr amser byr y bu gofal yr eglwysi crybwylledig arno, osafodd y fraint o dderbyn wyth yn aelodau i'r eglwysi. Felly y gwywyd y blodeuyn hwn cyn haner dydd, ac y caodd yn angen.

PHILLIPS, DAVID, Cana, sir Gaerfyrddin, a aned Mehefin 14, 1810, yn Mhenyban, plwyf Hen Fenyw, Ceredigion. Trydydd mab ydoedd i'r enwog Ddr. Phillips, Neuaddlwyd. Yr oedd ei rieni yn ofni Duw, ac yn cilio oddiwrth ddrygioni; ac felly yn ofalus i "hyfforddi eu plant yn mhen eu ffordd." Cafodd Phillips bob manteision addysg, yn grefyddol, moesol, a gwladol, yn more ei oes. Yr ydoedd yn wrthddrych argyoeiddiadu crefyddol er yn ieuanc iawn; a derbyniwyd ef i gyfundeb yr eglwys Gynulleidfaol yn Neuaddlwyd, dan ofal ei barchedig dad, yn y flwyddyn 1824, pan yn 14 oed; a dechreuodd bregethu pan yn 18 oed. Treuliodd ei amser boreuol dau addysgiaeth ei dad yn yr athrofa, nes yr aeth i goleg y Drefnewydd, yn 1829, pan oedd yn 19 oed; ac felly yr oedd yn lled gyfarwydd a'r awdwr clasurol pan dderbyniwyd ef i'r Drefnewydd. Wedi treulio ei dymor yno, cafodd wahoddiad oddiwrth eglwysi Sardis a Myddfai i ddod yn weinidog iddynt; ac efe a urddwyd i'r perwyl hwnw yn y flwyddyn 1838. Nid mor llwyddianus yn mhob ystyr

y treuliodd efe ei dymor yma ag y tybiasid ar y cyntaf y buasai yn gwneud; ond yn ffodus cafodd wahoddiad i Cana, ger Caerfyrddin, lle y gorphenodd efe weddill ei oes mewn gwell llwyddiant. Wedi treulio 13 mlynedd yma, efe a orphwysodd oddiwrth ei lafur Tachwedd 29, 1856, yn 46 oed.

PHILLIPS, J. Penpontbren, gweinidog yr Annibynwyr yn Henllan, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1699. Boneddwr o'r gymydogeaeth ydoedd, wedi cael ei urddo i fod yn gynorthwyl i weinidogion yr eglwys hono. Yr oedd yn rhoddigei wasanaeth yn rhad iddynt; a gadawodd yn ei ewyllys ddiweddar dyddyn bychan tua deg erw o dir, a elwir Bwchmelyn, at wasanaeth gweinidogion Henllan tra paro y byd. Nid oes genym ddaefnyddiau pellach er rhoddi hanes manylach o hono, gyda golwg ar ei alluoedd fel dyn, ei gymeriad fel Cristion, na'i ddoniau fel pregethwr. Tebygol iddo orphen ei yrfa ddaearol Hydref 26, 1767, yn 68 oed. Tybia rhai iddo farw yn ddisymwth, oddiwrth y testun a gymerwyd i bregethu yn ei angladd, mae'n debyg, sef Math. xxiv. 44. Ond nid ydym yn gweled sail ddigonol i'r cyfryw dyb; oblegdy pregethwyd llawer ar y cyffelyb destunau mewn angladdau rhai wedi eu cystuddio yn hir.

PHYLIP, HOPKIN THOMAS, oedd fardd yn byw rhwng 1590 a 1630. Ceir rhai o'i gynyrchion mewn ysgrifen.

PHYLIP, HUW, bardd yn byw rhwng 1680 a 1620.

PHYLIP, GRUFFYDD, bardd o'r ail ganrif ar bumtheg. Yr oedd yn frodor o Arduw, Meirionydd, a mab i'r prydydd enwog Sion Phylip, ar farwolaeth yr hwn yn y flwyddyn 1620, efe a gyfansoddodd alareb, yr hon, yn nghyd a chynyrchion ereill o'i waith, sydd ar gael mewn ysgrifen. Cyfansoddodd hefyd bryddest ar briodas Owen Wynne, Ysw., o'r Glyn, yn 1661.—(*Williams's Eminent Welshmen.*)

PHYLIP, PHYLIP SION, ydoedd fab y bardd enwog Sion Phylip, ac yn gyfranog o'r athrylith farddonol, am yr hyn yr hynodir llawer o aelodau y teulu hwn. Mae ei gynyrchion ar gael mewn ysgrifen, yn mhlith y rhai y mae galareb ar farwolaeth Maurice Wynne, Ysw., Moel y Glo, yr hwn a fu farw yn mis Hydref, 1673.—(*Williams's Eminent Welshmen.*)

PHYLIP, WILLIAM, ydoedd fardd enwog, ac yn frawd i Sion Phylip, yn byw yn Hendre Fechan, yn Arduw. Gan ei fod yn deyrngarwr gwresog, efe a gyfansoddodd alargan dra theimladwy ar farwolaeth Siarl I., yr hyn a'i gwnaeth yn agored i anfoddlonrwydd fyfyrnig y galluoedd llywodraethol. Atafaelwyd ei feddianau, a gorfu arno yntau, yn 73 oed, ymdeol ac ymlochoesu yn mysg eithyn a chreigiau mynyddoedd Arduw. Ei gyflwr gresynus, a'r achos o hono, a gofnodir ganddo mewn rhai penillion a gyfansoddodd ar yr achlysur. Gan flino ar fywyd fel hyn, efe a gytunodd yn rhyfodd a'i erlidwyr, ac a ddychwelodd i'w dy

yn yr Hendre. Gan y dangosai ei gynyrchion dylynol nad oedd ei ysbryd te; rnarol wedi ei ddarostwng trwy flinderau, ac er mwyn ei gythruddo yn fwy fyth, penodwyd ef yn gasglwr treth trwy yr ardal i'w Uchelder y *Protector*—Cromwell; o bob swydd, nis gallasai yr un fod yn fwy poenus ganddo. Ceir llawer o'i gynyrchion mewn ysgrifen, ac ychydig yn argraffedig yn y *Blodeugerdd*. gan David Jones, yn 1779. Claddwyd ef yn mynwent Llanddwywe, lle mae ei gareg fedd—os yn perthyn iddo ef mewn gwirionedd— a'r cerfiad canlynol arni yn awr:—"W. PH. 1669, FE. XI." Prawf hyn iddo fyw i'r oed o 90 mlwydd.—(*Williams's Eminent Welshmen.*)

PHYLIP BRYDYDD, bardd rhagorol yn byw rhwng 1200 1250. Ceir chwech o'i gynyrchion yn argraffedig yn y *Myv. Arch.* 1. Anerchion yw y rhai hyn i Rhys Ieuanac a'i fab, Rhys Gryg, tywysogion Deheubarth Cymru; ac y mae un yn alargan ar farwolaeth Rhys Ieuanac, yr hwn a fu farw yn y flwyddyn 1222.

PHYLIP O EMLYN, SYR, ydoedd offeiriad a phrydydd, yn byw rhwng 1440 a 1470. Ceir rhai o'i gynyrchion mewn ysgrifen.

PHYLIP FEDDYG, sef meddyg o Myddfai, sir Gaerfyrddin—un o'r llinell hir ac enwog hono o feddygon a ymarferent yn y lle hwnw. Yr oedd yn disgyn oddiwrth Rhiwallon, yr hwn oedd y cyntaf ag y gwyddys am dano a ysgrifennodd dreithawd ar y gelfyddyd feddygol yn Gymraeg; hofyd diwygiodd a chwanoedd waith ei henafiaid. Ceir y ddau waith yn awr mewn ysgrifen yn yr Amgueddfa Brydeinig, a llyfrgelloedd ereill yn Nghymru. Byddai yn gaffaeliad mawr pe argreffid hwynt; nid yn unig o ran cywreirwydd eu cynwysiad, ond o ran gwerth yr wybodaeth a geir ynddynt. Bu Phylip Feddyg fyw o yn nghylch 1330 i 1380. (*Cam. Biog.*)

PHYLIP, RHISIART, ydoedd fardd yn byw tua diwedd y ganrif 16 a dechreu yr 17. Yr oedd yn frawd i'r enwog fardd Sion Phylip. Mae rhai o'i gynyrchion ar gael mewn ysgrifen, yn mhlith y rhai y mae galareb ar farwolaeth Maurice Jones, Penymorfa, yr hwn a fu farw yn 1624.

PHYLIP, SION, ydoedd fardd enwog o Arduw, Meirionydd. Efe oedd fab henaf Phylip ab Morgan ab Risiart Palcws, o deulu parchus a henafol yn ac oddeutu Harlech. Yr oedd yn frawd i William, David, a Richard Phylip; ac yn dad i Gruffydd a Phylip Sion Phylip. Mae llawer o'i gynyrchion ar gael mewn ysgrifen. Bu farw yn y flwyddyn 1620, yn 80 mlwydd oed. Ceir ei linach yn *Lewis Dwnn's Visitations*, a'r nodiadau i'r unrhyw gan W. W. E. Wynne, Ysw.

PIBYDD MOEL, a gofnodir yn y *Trioedd* gyda Cholwyn a Gwesyn, fel y Tri "Defaidydd Gosgordd" Ynys Prydain. Gofalai pob un o honynt am ddeadeloedd llwyth cyfan yn nghyd, yn ol arferiad cyntefig yr Hen Frythoniaid; a nifer y defaid o dan ofal pob un (gyda 300 o gaethion yn eu cynorthwyo.)

oedd 120,000, dan nawdd cenedl y Cymry. Gofalai Pibydd Moel am ddeadelloedd pobl Tegerin, o lwyth Llwydiarth, yn Mon.— (*Myo. Arch.* ii. 71.)

PICTON, SYR THOMAS, a anwyd yn mis Awst, 1758, mewn lle a elwir Poyston, yn sir Benfro, anedde ei henafaid, yn gystal a'i dad ef ei hun, Thomas Picton, Yswain, i'r hwn yr ydoedd yn ail fab. Dywedir i'r teulu gymeryd eu henw oddiwrth le oedd yn eu meddiant yn y sir a grybwyllwyd, a elwir Castell Picton. Er mai *ail* fab ydoedd, ac felly heb hawl uniongyrchol i dreftadaeth y teulu, eto yr oedd etifeddiath helaeth ar ei gyfer o ochr ei fam; a chan iddi hi farw yn ei ddyddiau ef, nid oedd mwyach yn ddibynol ar un math o gynaliaeth alwedigaethol; eto yn ei ddyddiau boreuol yr oedd yr etifeddiath hon yn ymddangos mor bell ac ansicr, fel y bernid yn addas iddo ddarparu ei hun i ryw alwedigaeth gyfatebol i'w sefyllfa; ac nid oedd dim mor gydnaws a'i dueddiad, a dewisol yn ei fryd, a bywyd milwrol; ac felly gyda llwyr benderfyniad i gymeryd y cyfryw yrfa, parotoai ei hun mewn pob dysg a darpariaeth angenrheidiol i'r fath alwedigaeth. Ar ol cyraedd gradd helaeth o addysg gyffredinol, aeth wedi hyny i dderbyn addysg mwy perthynol i fywyd milwrol, mewn athrofa a gedwid gan Ffrancwr o'r enw Lachee, lle yr ychwanegodd lawer at ei gyraeddiadau blaenorol. Yn mis Rhagfyr, 1771, pan ydoedd tua 13 oed, cafodd swyddogaeth banieriudd (*ensign*) yn y 12fed gatrawd o wyr traed, dan llywyddiaeth ei ewythr, yr is-filwriad William Picton, a'r arglwydd Cornwalis yn uch-filwriad; a chafodd ei drwydded i'r sefyllfa hono ar yr 22ain o Ionawr canlynol. Ond wedi hyn parhaodd Picton iouane i gymeryd ei addysg filwrol yn mhellach dan Lachee am ddwy flynedd yn ychwaneg cyn iddo fyned at ei gatrawd, yr hon oedd ar y pryd yn gwarchod amddiffynfa Gibraltar. A thra yno dechreuodd gynefino ei hun â dyfais-gampau milwriaeth; a chan fod ganddo grym lawer o amser segur, dysgodd hefyd yr iaith Ysopaenaid, yr hon a fu yn dra gwasanaethgar iddo wedi hyny. Yn mis Mawrth, 1777, dyrchafwyd ef i radd isgadben yn y gatrawd grybwyllledig. Ac wedi bod o hono yno tua phum mlynedd, blinodd gymaint ar y bywyd diwaith o gadw gwarchodfa, fel y deisyfodd ar ei ewythr am gael ei drosglwyddo i ryw gatrawd arall a fyddai yn debycach o gael ei galw yn fuan i'r maes; ac yn hyn o gais efe a lwyddodd. Yn mis Ionawr 1778, penodwyd ef yn gadben y 75ain catrawd, yr hon oedd y pryd hwnw yn Lloegr. Ond cafodd Picton achos i edifarhau am hyn lawer gwaith, am iddo trwy hyny gollu yr anrhydedd o fod yn ngwarchae Gibraltar, yr hyn a gymerodd le yn fuan ar ol ei ymadawiad oddiyno, pryd yr enillodd catrawd ei ewythr enwogrwydd nid bychan, tra yr oedd y 75ain yn flonydd gartref. Gan mai yn ngrwm ei awdurdod swyddogol ei hun yr oedd Syr John Vaughan wedi dyrchafu Picton yn gadben ar 17 gatrawd o wyr traed yn India, pan fu farw y

gwr hwnw, y Llywodraeth yn Lloegr a anfonodd y cadflaenor Knox i gymeryd ei le, ac yntau a feddyliodd am ddychwelodd i Frydain. Ond dygwyddodd i hen swyddog o'r enw Leigh ei berswadio i aros hyd oni ddelai Syr Ralph Abercromby i lenwi lle Syr John Vaughan. Felly wedi dyfod Syr Ralph, ac i Picton gael ei ddwyn ger ei fron, ac adrodd iddo ei wasanaeth blaenorol, a'i fwrriad i ddychwelyd i Loegr, Abercromby a'i cymerodd erbyn ei law, ac a ddywedodd wrtho yn y dull caredicaf, y cai fod yn gynorthwydd iddo ef yn y rhyfelgyrch oedd yn nesau; ac o hyny allan ni phallodd eu cyfeillgarwch tra buant byw. Dyben dyfodiad Syr Ralph ydoedd enill y trefedigaethau oedd yn parhau yn meddiant y Ffrancod. Ar yr 22 o Ebrill, 1796, ymosodwyd ar ynys St. Lucia; ac wedi llwyddo i gymeryd hono, ymosodwyd yn nesaf ar Morne Fortune, a chyn diwedd Mai, enillwyd yr ynys hono hefyd. Gwasanaeth Picton ar yr achlysuor hyn ydoedd i'ra nodedig; a chymaint oedd hyder Syr Ralph arno, fel ar ol cymeryd Morne Fortune, y rhoddodd hysbysiad allan i'r perwyl canlynol:—" Mae pob gorchymyn a ddelo trwy yr isflwriad Picton i'w ystyried fel pe bai oddiwrth y prif swyddog ei hun." Ac yn ychwanegol at hyny, penododd ef i isflwriadaeth yn y 56ain catrawd. Y rhyfelgyrch nesaf ydoedd yn erbyn ynys St. Vincent, yr hon antur hefyd a derfynodd yn fuddugol. Ac wedi tymor mor llwyddianus, cymerodd Abercromby y milwriad Picton adref gydag ef Loegr; ond yn mhen dau fis cychwynasant allan gyda'u gilydd drachefn tua'r India Orllewinol; ac erbyn diwedd Ionawr, 1797, yr oeddynt wedi cyraedd i Martinique, ar yr amcan o wneuthur ymosodiad uniongyrchol ar Trinidad. Ar nos yr 16eg o Chwefror, y llyngesydd (Abercromby) a roddai gyfarwyddiadau i ymosod ar y llongau Ysopaenaid oedd yn yr angorfa yn fore y dydd canlynol; ond yn y nos aethant oll ar dân fel pe buasai o ddamwain! ac felly cymeryd yr ynys gan y Seison yn ddirwystr; a'r milwriad Picton, heb un ymgais o'i waith ei hun, a benodwyd gan Syr Ralph i fod yn llywydd arni. Ac ar ol iddo ei gyflawn awdurdodi a'i gyfarwyddo yn mherthynas i bwysigrwydd y swydd, efe a adawodd holl helyntion yr ynys i'w ofal. A chyn bod o hono yno nemawr o amser, cafodd oddiwrth frenin a llywodraeth Lloegr gydnabyddiaeth garedicaf o'i wasanaeth, a'r gymeradwyaeth fywaf o'i ddull yn cyflawni ei swydd; ac fel tystiolaeth o hyny, hysbysid iddo yn mis Mawrth, 1798, ei fod i gael cyflog blynyddol o £1200, yr hyn a ddyblwyd cyn dechreu y flwyddyn 1800. Ac yn fuan daeth y trigolion eu hunain mor hoff o hono, ac o'i ddull yn eu llywodraethu, fel yr anfonasant erfyniad i ddeisyf na byddai iddynt mwyach gael eu rhoddi i fyny drachefn i llywodraeth Ysopaen. Tra yn dal y penodiad hwn, ceisiodd ynad Ysopaenaid ganddo law-nodi archiad, er gwneud caeltes o'r enw Louisa Calderon yn ddarostyngedig i gael ei phoenydio. A phan ei hysbyswyd ei bod yn

ddedod arferol, efe a'i llawnododd, heb ymholi dim yn mhellaach. Y weithred hon oedd yr achos iddo gael ei ddwyn i brawf yn y flwyddyn 1806. A'r rheithwyr oddiar yr hyn a glywsent cyn dyfod i'r llys, yn nghyd a dichellion y cyfreithwyr, a ddygasant ddedfryd o euogrywydd yn erbyn Picton. Eithr wedi i'w gyfreithiwr (Mr. Dallas) ddangos mor annheg fuasai y prawf, caniatawyd i'r mater gael ei ail chwilio. Ac ar ol maith holi ac ymofyn, a defnyddio pob twyll a dichell, methwyd cadarnhau y cyhuddiadau yn ei erbyn; eithr pa ddyfnaf y treiddid i'r mater, mwyaf diargyoeodd yr ymddangosai ymddygiadau Picton. Costiodd y prawf-chwiliad hwn iddo £7000; yr hyn a fuasai yn ei andwyo, oni buasai i'w ewythr, y cadflaenor W. Picton, dalu y cwbl drosto, tra yr oedd traul ei wrthwynebwyr yn cael ei dalu gan y Llywodraeth. Yr oedd Dug Queensberry hefyd mor argyoeodedig o'i ddiniweidrwydd, fel y gwnaeth yntau gynyg cyffelyb, a cheisai adnabyddiaeth bersonol o Picton. Y prawf-chwiliad maleisus i'w nodweddiad a barhaodd i'w gythruddo am hir amser, ac a brofodd serch ei berthynasau, ac a enillodd lawer o gyfeillion. Yr oedd ynys Trinidad wedi dyfod dan lywodraeth Picton mor arswydus mewn cydymgais masnachol a'r cyfandir cymydogaeathol, fel y cynygiodd llywyddion Caracas a Guyana wob'r ugain mil o ddoleri am ei ben. Yn y flwyddyn 1809, yr oedd efe yn ngwarchae Flushing; a phan gymerwyd hi, gwnaed ef yn llywydd arni. O Flushing efe a ddychwelodd i Loegr yn glaf mewn twymyn, ond a adferwyd yn fuan, ac a unodd a byddin y Gorynysoedd. Yr oedd ei wroldeb a'i ddewrder yn llewyrchu ar bob amgylchiad, a byddai bob amser yn ei elfen lle byddai y frwydr boethaf a mwyaf peryglus. Ei dosbarth ef a adnabyddid mwr dda fel y *dosbarth ymladdol*, y rhai a ddyoddefasant y tralodau mwyaf, a chyflawnasant weithredoedd o wroldeb rhyfeddol; a'u dewrder agos goruwch-ddynol yn rhuthr-gyrch Badajos, trwy gymeryd meddiant o'r amddiffynfa, a drodd dynged amheus y dydd dychrynlyd hwnw. Yn y brwydrau mawrion ereill—Busaco, Victoria, Ciudad Rodrigo, &c., yr oedd yn arwainydd buddugoliaethus; ac y mae ei orchestion yn ddefnydd hanesiaeth. Yn cael ei orfodi i ddychwelyd i Loegr er adferiad ei iechyd, cafodd y derbyniad mwyaf canmoliaethus gan y twysog rhaglywyddol, a phenododd ef i swyddogaeth anrhydeddus yn y fyddin; ond efe yn fuan a ddychwelodd i faes y rhyfel. Ar derfyn y rhyfel Gorynysoel derbyniodd ddiolchgarwch tailwng y Senedd am ei wasanaeth llafurus ar yr achlysur. Ar hyn efe a ddychwelodd i'w etifeddiaeth yn Nghymru. Gwaith cyntaf y flwyddyn 1812, oedd cymeryd amddiffynfa Ciudad Rodrigo; a'r gorochwyl hwn a ddaeth yn benaf i ran y dosbarth dan Picton, a hynod o bybyr oedd y dull y cymerasant y lle, er i lawer o fywydau gwerthfawr gael eu colli yn yr amgylchiad. Arglwydd Wellington, yn yr hanes o'r rhuthr hwn a anfonodd i Loegr yn ganlynol

i'r dygwyddiad, a sylwai:—“Ymddygiad pob cangen o'r 3ydd dosbarth yn ngorchwylion anturiaethus tywyllwch nos y 19eg o Ionawr, a ddug y prawf cadarnaf o fedrusrwydd Picton a Mackinnon, dan gyfarwyddyd pa rai y cyflawnid yr ymgyrch.” Yn gynar yn mis Mawrth, cyfarwyddodd Wellington ei filwyr i wneuthur cais drachefn ar amddiffynfa Badajos, ac ymddiriedwyd yr anturiaeth i'r cadflaenoriaid Beresford a Picton, y rhai a ymosodasant ar y lle y 15fed o'r mis hwnw; ond yr oedd yr amddiffynfa wedi ei darparu mor gadarn gan y Ffrancod, fel y buwyd o hyny hyd y 6ed o Ebrill yn gwneud y parotoadau angenrheidiol i gymeryd y lle trwy ruthr. A'r noswaith hono ydoedd un o'r nosweithiau erchyllaf a ddesgrifwyd erioed yn nghoffadwriaethau rhyfeloedd. Y mae pob hanesydd a ysgrifenedd am dani, yn addef fod ei desgrifio yn anhosibl. A phe na roddid dim yn ychwaneg o hanes Picton na'i wrhydri yn yr ymgyrch yma, prin y meddyliem y gellid dwyn llawer a'i rhagorai mewn pybyrwh. Cafodd ergyd bwleden ychydig uwchlaw ei oriadur; acer na ddarfu iddo syrthio na gwaedu, eto bu yn llewygol iawn am tuag 20 mynyd. Yr hanes o'r fuddugoliaeth hon a daenodd fraw trwy holl Ffrainc, ac a barodd ymfrost yn Senedd Prydain. Arglwydd Liverpool yn Nhy yr Arglwyddi, ar y 27ain o Ebrill, a ddywedai: “Y mae ymddygiad y cadflaenor Picton wedi dylenwi y fyddin ag eondra, ac wedi gosod y fath esiampl o gelfyddgarwch a gwroledd, na ragorwyd gan un swyddog milwrol arall erioed. Ei egnion yn ymgyrch y 6ed o Ebrill, yn Badajos, nis dichon lai nag enill iddo y ganmoliaeth wresocaf.” Yn y flwyddyn 1815, dyrchafwyd ef i'r gradd o *Knight Grand Cross*, yr anrhydedd diweddaf a gafodd efe, tra yr anrhydeddwyd amryw o'i gymdeithion mewn arfogaeth a phendefigaeth fel gwobr am wasanaeth, a dywyd y lleiaf am dano, nid yn fwy enwog na'r eiddo ef. Pan ddychwelodd Napoleon o Elba, yr oedd yn amhosibl i Picton fod yn llynydd a diwaith, a chafodd ei benodi i lywyddu y 5ed dosbarth. Efe a syrthiodd mewn mynydyn o ogoniant yn Waterloo, wedi iddo yru yn ol un o'r ymosodiadau pwysicaf a wnaed gan y gelyn. Nid oedd yn hysbys nes oedd wedi marw, iddo fyned i'r frwydr mewn cyflwr analluog. Yr oedd wedi tori dwy o'i aenau y dydd blaenorol; ond yr oedd wedi cuddio yr amgylchiad oddiwrth bawb, oddieithr ei hen was, yr hwn a rwymodd i fyny ei archoll iddo, rhag yr erfynid arno absenoli ei hun o'r frwydr. Dygwyd ei gorff i Lundain, a chladdwyd ef yn meddrod y teulu, yn ngladdfa St. George's, Hanover Square. Penderfynwyd gan y Senedd ar fod cofadaill i gael ei chodi iddo yn eglwys gadeiriol St. Paul; ac un arall yn ganlynol trwy danysgriaf, yn Nghaerfyrddin. Cyoeddwyd Hanes Bywyd Syr Thomas Picton gan H. B. Robinson, yn ddwy gyfrol wyth plyg. Llundain, 1835. Gwel hefyd yr adolygiad yn yr *Athenaeum Journal* am 1835.

PIERCE, JOHN, oedd lefarwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Brodor oedd o sir Gaerfyrddin; ganwyd ef tua chanol y ganrif ddiweddar. Pan yn llencyn ieuanc disgynodd rhyw drafferth ar ei feddwl yn nghylch ei enaid. Yn ei helbul a'i betrudedr, yr oedd fel dyn wedi lledwallgofi; cerddai yma a thraw, gan ymofyn a oedd neb a fedrai roddi cyfarwyddyd iddo, pa fodd y diangai rhag y lliad a fydd. Clywodd gan ryw rai tua'r Traeth Mawr, fod pobl grefyddol yn Llangeitho, yn y Deheudir, a allai ei gyfarwyddo. Yr oedd 80 milldir rhyngddo a'r lle hwnw; ond beth er hyny, cyfeiriodd ei gamrau tuag yno yn y fan. Cyraeddodd ben ei daith, a chlybu yno er ei ddirfawr gysur beraidd sain efengyl heddi. Teimlai y fath ymlyniaid wrth y breintiau a fwyneid yno, fel na allai gefnu ar y lle, ond ewyllysiai artrefu yno. Ond pa fodd y gwnei hyny? Estron anadnabyddus ydoedd yn mhell o'i artref, ac heb ddim i ymgynnal arno ond llafur ei ddwyllaw. Yr oedd llygad rhagluniaeth ar y llanc, a'r Duw a barodd aflonyddwch ar ei feddwl yn nghylch ei gyflwr a dywalltodd olew a gwin i'w enaid archolledig, ac a ddanfonodd lety ac ymgeledd iddo. Deallwyd yn y fan fod y llanc dan orchwyliaeth gras, a'i fod yn pryderu am ei bechod; felly ar ei waith yn ymofyn am le, cafodd ef gyda boneddwr crefyddol yn y gymydogoeth. Cymerwyd ef i fewn i'r teulu hwnw wrth weled ei awyddfryd a'i syched am foddion gras a chyfeillach pobl grefyddol. Nid oedd arno olwg enillgar; edrychai yn lled hurt-aid a syfrdanllyd, eto pryder ei feddwl, yn ngyd a'i wylder, a'i ofn fel dyeithryn a barent hyny. Cynelid cyfarfod gweddi yn aml mewn tai yn y gymydogoeth ar nos Sabbathau, pryd'nad oedd moddion yn yr hwyr yn y llan neu yn y capel, ceid y llanc dyeithr yn gyson ynddnt oll; ond ni feddyliai neb gan yr olwg syfrdanllyd a gwyl-aid oedd arno, i alw arno ef i gymeryd yn rhan gyoeddus yn y cyfarfodydd hyn; ond ar un noswaith pan oedd gwedd dywyll ar y cyfarfod gweddi, cafodd rhyw un ar ei feddwl i anog y gwr ieuane i fyned i weddi, yntau a ufuddhaodd, a deallwyd yn lled fuan mai nid llanc cyffredin ydoedd, a bod rhyw ar-geol gwawr yn tori; dysgleiriaid pelydrau nerthol gyda'i weddi, ac ymddangosai fod ganddo afael yn Nuw, na allai lai na llwyddo. Torodd y bobl allan i wylu ac i folianu Duw. Efe a drodd allan wedi hyn yn un o bregethwyr grymusaf a hynotaf ei oes. Yr oedd yn dra darostyngedig i dymerau isel a phruddglwyfus, yr hyn a barai ei fod yn llai ei gysur iddo ei hun, ac yn llai defnyddiol i ereill. Dechreuodd bregethu yn Llangeitho, y lle hefyd y daeth ef gyntaf i sylw fel Cristion, ac y bu yn gwneini fel gwas cyfflog. Wedi iddo gael ei ddwyn i sylw ac iddo ymddangos yn gyoeddus, fe fu yn llafurus iawn i gyraedd gwybodaeth; ac er maint ei anfanteision dechreuol efe a ddysegodd yr iaith Seisneg, fel y gallai gyf-ieithu rhyw gyfran o lyfr Gurnal i'r Gym-

raeg, mewn cysylltiad a Robert Jones, Rhoslan, a hyny trwy lafur caled a than anhawd-derau dirfawr. Wedi treulio rhyw gymaint o amser yn ei wlad ei hun arweinwyd ef trwy briodi i Lanidloes i fyw, lle y danfonasai rhagluniaeth iddo ymgeledd gymwys a sefyllfa barchus. Yn y wedd hon rhoddwyd iddo rwyddineb i deithio llawer heb fod galwedigaeth a gofalon bydol yn ei rwystro. Ei gyfaill fynychaf fyddai Edward Watkin. Yr oedd John Pierce yn wr trymaidd a phruddglwyfus, darostyngedig i ddychymygion ac ofnau, ond dimiwaid a phlentynaidd. Adroddir llawer chwedl ddigrifol am y ddau gydymaith hyn. Pan oeddynt un waith a'u cyoeddiad yn sir Fflint syrthiodd ofn cwn ar John, fel nad ellid cael ganddo gychwyn o'r lle yr oedd i fyned rhagddo i'w gyoeddiad er dim. "Y mae yn syn genyf atoch John," ebe Edward Watkin, gan droi ato yn brysur, "fod eich ffydd chwi mor wan, gan fod addewid wedi ei roddi, yn erbyn neb o blant Israel ni symudai ci ei dafod." "O'r goreu Ned," ebe John Pierce, "gan fod gair fel yna yn y Beibl, ni a gychwynwn heb ddim ychwaneg o siarad. Pa beth yw cwn i ni mwy?" Llauer o chwedlau cyfelyb a ddywedir am y ddau, ond digon efallai yw yr un uohod i ddangos diniweidrydd plentyn-aid y naill a fraethineb y llall. Yr oedd John Pierce yn nghanol yr holl ddychymygion a'i blinau yn amlygu llawer o dnyerwch cydwybod, deheurwydd mawr i droi cyffyrach dynion, ac ymroddiad ewyllysgar i wasan-aeth yr Arglwydd. Bu farw yn Llanidloes Chwefror Iaf, 1793.

PIERCE, THOMAS, gweinidog yr Annibynwyr yn Llynlleifiad, a anwyd yn Mai, 1801, ac a fu farw Mai 30, 1857, ac felly yn 56 mlwydd oed. Arferai er yn blentyn wrando yn Nghapel Swan-lane; ac yn dra bore efe a gafodd droedigaeth dan weinidogaeth y Parch. D. Roberts. Wedi ei dderbyn yn aelod o'r eglwys hono, efe a ddaeth i gymaint sylw a pharch trwy ei ymarweddiad da fel crefyddwr ieuane, nes i'r eglwys ei anrhydeddu a'r swydd o henadur; yr hon swydd a lauwoedd efe mor foddhaol, fel y cafodd ei gymell i arwain y cor. Eithr gyda golwg ar hyn Mr. Roberts a ddywedodd, "Nage, frodyr, y mae genyf uwch gwaith iddo ef i'w gyflawni—rhaid iddo arfer ei ddoniau i bregethu'r efengyl," yr hyn y dechreuodd efe ei gyflawni pan yn 24 oed. Yn mis Rhagfyr, 1831, derbyniodd alwad unfrydol oddiwrth eglwys yr Annibynwyr Cymreig, ymgyngulledig yn nghapel Greenland-street, Llynlleifiad, ar iddo gymeryd y swydd o'u bugellio. Efe a gydsyniodd a'r cais, ac a ddechreuodd ei weinidogaeth yn y lle newydd ar yr 8fed o Ionawr, 1832; ac ar y 24 o Ragfyr, yn yr un flwyddyn, efe a urddwyd yn rheolaidd yn fugail arnynt. Yr oedd yr eglwys y pryd hwnw yn ei mabandod—dim ond 35 o aelodau. Ond gyda bendith y nef ar lafur dyfal a difrifol Mr. Pierce, aeth y capel, yn mhenc chwe blynedd, yn rhy fychan i'r gynulleidfa; ac yn Mai, 1838, agorwyd

capel newydd, dan yr enw Bethel, yn Bedford-street, Toxteth Park, at wasanaeth dwyfol; ac er y pryd hwnw hyd yn awr y mae yr eglwys wedi bod yn parhau gynyddu, a llewyrch y nefoedd arni. Yma hefyd y gorphenodd Mr. Pierce ei lafur, yn gystal a'i yrfa ddaearol. Bu "yn ffyddlon ar ychydig"—bu yn ffyddlon yn ei ofal dros ychydig; ond caniatodd y nef iddo yr hyfrydych o weled yr ychydig yn dyfod yn llawer—yn graddol gynyddu mewn rhifedi, hyd nes symudwyd ef gan anguo o faes ei lafur "i mewn i lawenydd ei Arglwydd." Yr oedd Mr. Pierce yn dra hysbys yn y Dywysogaeth fel duwinydd trwyadi, a phregethwr pur gyffrous a difrifol. Yr oedd yn myfyrio ei bregethau yn dda, ac yn eu trefnu yn gyson; nid oedd byth yn cynyg dim i'w wrandawyr na chostiodd rywbeth iddo ei hun. Wrth fwrdd y cymundeb yr oedd yn nodedig am ei ddirifoldeb, a'i deimladau. Gwyddys trwy y wlad am dano fel bardd Cymreig o radd uchel. Cariodd ymaith yn fuddugol droion lawer o'r prif wobrwon yn yr eisteddfodau. Ond ei brif amcan oedd bod yn fugail da i'w braidd. Yr oedd yn hynod ofalus am yr ieuainc, y tlodion, a'r cystuddiedig. O herwydd adfeiliad iechyd, gorfu arno roddi ei ofal gweinidogaethol i fyny yn Ngorphenaf 1856. Ond yr eglwys, o'i haelioni a'i char-edigrwydd am ei wasanaeth ffyddlon am ys-baid 25 mlynedd, a ganiatodd iddo haner ei gyflog blaenorol—£52 yn y flwyddyn, dros y gweddill o'i oes. Yn ystod ei afiechyd yr oedd yn amyneddgar a gostyngedig, yr hyn oedd arddangosiad o'r ysbryd Cristionogol hwnw a ymdrechai efe yn aml ei argymell mewn ereill. Am y mis diweddar cafodd ei gyfyngu i'w wely; ac yn raddol ymddangosai yn gollwng ei afael yn mhob peth daearol; cyfarfu ag anguo yn dawel a digryn, gan ymorthwys yn hollol ar ddianwadalwch cyfamod Duw. Ei eiriau diweddar oeddynt, "Cyfamod tragywyddol a wnaeth efe â mi, wedi ei luniaethu yn hollol ac yn sicr." Ac felly y bu efe farw, megys ag y bu byw, gan ymddiried yn ngolud gras y nef. Claddwyd ei weddillion marwol ar y 4ydd o Fehefn, yn nghladdfa Smithdown-lane, Toxteth Park, a thraddodwyd pregeth angladdol ar yr achlysur yn Nghapel Bethel, prydawn Sabbath, Mehefn 14, gan y Parch. W. Rees, oddiwrth 2 Sam. xxiii. 4, sef geiriau diweddar y trengedig.

PIGOT, THOMAS, esgob Bangor, oedd yn enedigol o sir Dinbych. Cafodd ei raddio yn LL.B. o brif ysgol Rhydychain, a chysegwyd ef yn esgob yn y flwyddyn 1500. Dalai hefyd abadaeth Chertney, yn Surrey, fel gwag eglwys-fudd gyda'i esgobaeth, hyd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le Awst 15, 1504.

PIOZZI, HESTHER LYNCH, ydoedd ferch ac etifeddes John Salisbury, Ysw., Bachygraig, ger Dinbych, ac a aned yn Bod-fel, sir Gaernarfon, yn y flwyddyn 1739. Gan ei bod yn foneddiges o dalentau bywiog, wedi eu diwyllio ag addysg, yn gystal ag o

brydferthwch rhagorol, hi a gyrhaeddodd enwogrwydd mawr yn fuan, yn ol arferion dilyn y brif ddinas, yr hyn a derfynodd yn ei phriodas, yn y flwyddyn 1763, â Mr. H. Thrale, darllawydd cyfoethog yn Southwark, a'r pryd hwnw yn un o'r aelodau dros y fwr-deisdref hono. Oddeutu dwy flynedd ar ol ei phriodas dechreuodd ei chydabyddiaeth â Dr. Johnson; ac y mae'r dull y parheid ef yn mlaen dros gynifer o flynyddau er boddhad i'r ddwy ochr, yn rhoddi iddi safle uchel mewn hanes llenyddiaeth. Pan fu farw Mr. Thrale, yn 1781, dychwelodd ei weddw a'i phedair merch i Gaerbaddon; ac yno hi a syrthiodd mewn cariad ag athraw cerddorol o Itali, o'r enw Gabriel Piozzi, a phriodasant yn 1784. Yr amgylchiad hwn a barodd rwygiad hollol rhyngddynt ychydig cyn marwolaeth Dr. Johnson; canys yr oedd efe wedi ymdrechu yn ddirifol i'w darbwyllo i ymatal. Modd bynag, ni bu hyn yn rhwystri i Mrs. Piozzi gyoeddi cyfrol wyth plyg o Chwedlau, yn 1786, dan y peniad, "Anecdotes of Dr. Samuel Johnson, during the last twenty years of his life." Cynwysai y gyfrol hon lawer o bethau tramgwyddus i Boswell a chyfeillion ereill y Dr., y rhai a ystyr-ient mai yr amcan yn benaf oedd arddangos malais a llid benywaidd. Er nad oedd y syniad hwn, hwyrach, yn mhell o'i le, eto, yr oedd hefyd sail am ryw ad-daliad oddiwrth yr ochr arall; a gellir canfod barn y cyoedd am y dygasedd hwn rhwng y pleidiau yn nghan ddiryf Dr. Walcot, dan y penawd, "Bozzy and Piozzi." Yn y cyfamser canlynodd Mrs. Piozzi ei lyfr cyntaf ag un arall, yn 1788, dan y penawd, "Letters to and from Dr. Samuel Johnson," mewn dwy gyfrol wyth plyg. Eithr yr oedd hi cyn hyn wedi myned gyda'i gwr i Florence; ac yno yn nghyswllt a thri boneddig a elwid Merry, Greathead, a Parsons—enwog gynt, ond yn awr prin ar gof, fel ysgol farddonol Della Crusca—yr argraffodd yn y flwyddyn 1786, gasgliad o ddarnau barddonol a rhyddieithol, dan y penawd, "The Florentine Miscellany." Ei chynrychion hynotaf ereill oeddynt "Observations and Reflections made in the course of a journey through France, Germany, and Italy," mewn dwy gyfrol wyth plyg, 1789. "British Synonymy, or an Attempt at regulating the choice of words in familiar conversation," dwy gyfrol wyth plyg, 1794. "Retrospection, or a Review of the most striking and important events, characters, situations, and their consequences, which the last eighteen hundred years have presented to the view of mankind"—dwy gyfrol wyth plyg, 1801. Dywedir ei bod yn gyru llawer yn rhyddieithol a barddonol, dan ffugenwau, i wahanol gyfnodolion yr oes. Ond bernir yn gyffredin nad oedd dim o'i chynrychion diweddar cystal a'r rhai yn more ei hoes, yn enwedig "The three warnings," argraffedig yn y "Miscellanies," cyoeddiedig gan Anna Maria Williams, yn y flwyddyn 1765. Goroesodd Mrs. Piozzi ei hail wr drachefn, yr hwn a fu farw yn y flwyddyn 1809;

a bu farw hithau ar yr ail o Fai, 1821, mewn oedran teg.—(*Williams's Eminent Welshmen.*)

PLENNYDD, a gofnodir yn y Trioedd fel un o'r tri a sefydlasant drefn a breiniau barddas. Y ddau ereill oeddynt Alon a Gwron. Mynegir yn "Englynion y Gorugiau" mai gorchestwaith Plennydd, mab Hu Gadarn, oedd ffurfio cofnodion, drwy gylymau o'r un hyd, ac arwyddion i'r cof wedi eu gosod ar farau coed. Mae y trefniant dychymygol uchod ar farddas yn cyraedd lawer yn mhellach yn ol na chylch helaethaf hanesyddiaeth, oddigerth y traddodiadau triawl, y rhai yr arferid eu hadrodd yn holl gynadleddau pwysig y beirdd, y derwyddon, a'r ofyddion. Rhaid ei fod wedi dygwydd, o leiaf, uwchlaw mil o flynyddau cyn y cyfnod Cristionogol. (*Gwel Alon a Gwron, Cam. Biog.: Iolo's Welsh MSS.* 671; *Myo. Arch.*, ii. 67.)

POWEL, GABRIEL, ydoedd ysgolor rha-gorol, ac yn drydydd mab i Dr. David Powel. Ganed ef yn Rhuabon, sir Dinbych, yn y flwyddyn 1575. Aeth i Goleg Iesu, Rhydychain, yn 1592; ac wedi ei raddio yn G.C., efe a ymadawodd a'r athrofa dros amser. Dychwelodd wedi hyny i Rydychain, a daeth yn aelod o St. Mary's Hall; ac yn ystod ei arosiad yno efe a gyoeddodd amryw o'i gynyrchion, yr hyn a'i gwnaeth yn enwog, ac yn dra chymeradwy yn ngolwg ei gydwladwr Dr. Richard Vaughan, esgob Llundain. Cymerodd yr esgob ef i'w deulu, ac a'i penododd ef yn gaplan teuluaid iddo; ac nid oes amhenaeth na wnaethai lawer erddo pe busasai byw; eithr bu yr esgob a'i gaplan farw eill dau yn yr un flwyddyn—1607, heb ond ychydig amser rhyngddynt. Cyfrifid Gabriel Powel yn rhyfeddol o ran ei ddysegeidiaeth yn ei amser—dim ond ychydig dros 30 oed pan yn marw, a dysgwylid pethau mawr oddiwrtho. Cyfansoddodd tuag un ar ddeg o gyfrolau ar faterion pwysig, heblaw gweithiau ereill, y rhai ydynt gofologfau oesol o'i ddoethineb, ei ddysegeidiaeth, a'i wybodaeth.—(*Wood's Athen. Oxon.*)

POWEL, GRIFFITH, oedd fab iouangaf Thomas Powel, Ysw., o Lansawel, yn sir Gaerfyrddin, lle y ganwyd ef yn y flwyddyn 1561. Pan yn ugain mlwydd oed, aeth i Goleg yr Iesu, Rhydychain; ac wedi hyny etholwyd ef yn gymrawd o'r coleg. Wedi iddo gymeryd ei urdd-raddiadau yn y Celfyddydau a'r Gyfraith Wladol, o'r diwedd dewiswyd ef yn brif athraw ei goleg, yn y flwyddyn 1613; a chyfrifid ef y pryd hwnw gan bawb yn athronydd a dadleuydd enwog, ac yn ddyfeisgar iawn fel athraw. Yn y flwyddyn 1594, argraffodd ei "Analysis Analyticorum posteriorum, seu librorum Aristotelis de Demonstratione, cum Scholiis." A'i "Analysis libri Aristotelis de Sophisticis Elenchis," yn y flwyddyn 1594; yr hwn a ail argraffwyd yn 1664. Bu farw yn Mehefin, 1620, yn 59 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn eglwys St. Michael, Rhydychain. Yn ei ewyllys gadawodd ei holl feddianau i'r coleg,

yn dyfod i'r swm o £648 17s. 2d. A'r rhai hyn, yn gystal ag arian ereill, y prynwyd tiroedd er cynnal un cymrawd o'r coleg.—(*Wood's Athen. Oxon.*)

POWEL, THOMAS, duwinydd dysgedig, oedd yn fab i'r Parch. John Powel, rheithor Cantref, yn sir Frycheiniog, lle y ganwyd ef yn y flwyddyn 1608. Aeth i Goleg Iesu, Rhydychain, yn 1625, a dewiswyd ef yn ysgolor o'r gymdeithas hono yn y flwyddyn 1627; ac wedi cymeriad ei urdd-raddau cyrhaeddodd frawdoriaeth. Wedi hyn derbyniodd yr urddau eglwysig; ac yn y flwyddyn 1635, gosodwyd ef yn rheithoriaeth ei blwyf genedigol. Yn ystod y rhyfel gwladol dyoddefodd dros y freninoliaeth, a difuddiwyd ef o'i fywiolaeth gan daenwyr yr efengyl yn Nghymru, am ei ymliniad wrth y brenin, a darllen y Llyfr Gweddiau. Wedi ei droad allan, efe a giliodd i'r Cyfandir, lle yr arosodd hyd yr adferiad breninol; ac ar ei ddychwelhad adferwyd ef i'w fywiolaeth. Wedi cymeriad ei urdradd o D.D., penodwyd ef yn lwysreithydd Llandaf; ac yn ol fel y dywed Browne Willis, enwyd ef gan Siarl II. i esgobaeth Caerodor; ond bu farw Rhagfyr 31, 1660, cyn iddo gael ei ethol, a chladdwyd ef yn St. Dunstan. Dywed Wood am dano: "Yr oedd ef yn ddyn athrylithgar a hawddgar, yn hynod ddysgedig yn amryw gangenau dysgeidiaeth; yn athronydd galluog, yn feirniad cywrain; yn hyddysg mewn llawer o ieithoedd; ac nid oedd i'w ddirmygu am ei wybodaeth dduwinyddol. Cyfansoddodd 1. "Elementa Opticæ," &c. 2. "Quadriga Salutis," neu bedwar pen cyffredinol y grefyddol Gristionogol yn cael eu harolygu a'u hegluro. Yn niwedd y llyfr y mae rhai nodiadau o eiddo yr awdwr, yn Gymraeg. 3. Argraffodd "Holwyddoreg ar Weddi yr Arglwydd, a'r Deg Gorchymyn, yn Gymraeg a Seisneg, gyda nodiadau ac egluriadau." 4. "Gweithgarwch dynol, neu hanes y rhan amlaf o'r celfyddydau llaw-weithiol." Ei waith mwyaf pwysig a adawodd mewn llawysgrifen, a thybir yn awr ei fod ar goll, yr hwn a enwai yn "Fragmenta de Rebus Britannicus," neu hanes byr o fywydau, moesa, a chrefydd y Derwyddon a'r beirdd Prydeinig. Yr oedd Thomas ei fab hefyd yn rheithor y Cantref.—(*Walker's Sufferings of the Clergy; Jones's History of Breconshire.*)

POWELL, DAVID, D.D., duwinydd dysgedig ac hynafiaethydd enwog, am yr hwn y dywedai ei gyfoeswyr ei fod "*in omni literarum genere maxime versatus,*" ydoedd fab i Hywel ab Dafydd ab Gruffydd ab Ithel, yn disgyn yn gywirlin oddiwrth Llywelyn Eurdorchog. Ganwyd ef yn sir Dinbych, tua'r flwyddyn 1552, a phan oddeutu pumtheg oed anfonwyd ef i orphen ei addysg yn Rhydychain. Nid ymddengys i ba goleg yr aeth gyntaf; eithr yn 1571, ymaysmudodd i goleg Iesu, yr hwn oedd newydd gael ei sefydlu, a graddwyd ef yn G.C., yn 1572, ac yn A.C., yn 1576. Wedi cael ei urddo, gwnaed ef yn ficer Rhuabon, yn ei sir enedigol yn 1570, ac yn brebendur Llanelwy; ac

yn y flwyddyn ganlynol cafodd reithoriaeth Llanfyllin, yr hon a roddwyd i fyny ganddo ar ei ddyrchafiad i ficeriaeth Meifod, yn 1579. Yn 1588 chwangwyd iddo rectoriaeth segur Llansantffraid yn Mechain. Yr oedd yn awr wedi dyfod yn enwog am ei ddysgidiaeth, a graddiwyd ef yn G.D. yn 1582, ac yn D.D. yn 1583. Yn 1584 penodwyd ef yn gaplan Syr Henry Sidney, Arglwydd Lywydd Cyffiniau Cymru, yr hwn oedd ganddo yn ei feddiant gyfieithiad anorphenedig yr enwog henafiaethydd Humphrey Llwyd o Hanes Cymru Caradawg—"Brut y Tywysogion." Ar ddyrniad ei Arglwyddiaeth yngymherodd Dr. Powel a'r gwaith o'i orphen, ac a chwangodd ato lawer o wybodau gwerthfawr. Argraffwyd y gwaith hwn yn 4plyg, yn y flwyddyn 1584. Ei waith nesaf oedd "Annotationes in Itinerarium Cambriae, scriptum per sil. Giraldum Cambrensem." Cynwysa yr un gyfrol hefyd "Annotationes in Cambriae descriptionem per S. Giraldum," a "De Britannica Historia recte intelligenda Epistola." Argraffwyd hwn gyntaf yn Llundain yn gyfrol 8plyg. 1585, gyda chyflwyniad i Syr Philip Sidney; ac ailargraffwyd ef gan Camden yn yr "Anglica, Normannica, Hibernica, Cambria," &c.—unplyg—Francfort, 1603. Cyoeddwyd argraffiad arall yn 1806, gan yr henafiaethydd enwog Syr Richard Hoare, barwn. Cyoeddodd Dr. Powel hefyd yn y flwyddyn 1585, "Historia Britannica," neu Hanes Prydeinig, llyfr 8plyg. Crynodeb yw hwn o waith Geoffrey o Fynwy, ag sydd yn ailargraffedig yn y "Rerum Britannicarum Scriptores Vetusiores, &c., Lugduni, 1587, folio." Bu y Dr. Powel yn gynorthwyr arbenig i Dr. Morgan yn ei gyfieithiad Cymreig o'r Beibl, yr hwn a gyoeddwyd yn 1588. Gadawodd ar ei ol rai ysgrifau yn barod i'r wasg, ond ni chyoeddwyd byth mo honynt. Yr oedd hefyd wrth y gwaith o ddarparu Geiriadur Cymrseg, pan y terfynwyd ei lafur yn angu, yr hyn a ddygwyddodd yn 1598. Claddwyd ef yn eglwys Rhuabon. Bu iddo chwech o feibion Daniel, Samuel, Gabriel, Raphael, Michael, a John, a chwech o ferched. Dylynodd ei fab Samuel ef yn ficeriaeth Rhuabon; ac yr oedd Gabriel ef yn ysgolor enwog. (*Williams's Eminent Welshmen.*)

POWELL, EDWARD, D.D., ydoedd frodor o Gymru, ac a ddygwyd i fyny yn Rhydychain, lle y gwnawd ef yn gymrawd yn y flwyddyn 1495 o goleg Oriol yno. Ar ol ei raddio yn y celfyddydau efe a ymroddodd yn hollol at dduwinyddiaeth; ac yn y gangen hono o wybodaeth efe a ddaeth yn ymresymwr galluog, a graddiwyd ef yn D.D. Yn 1501 dyrchafwyd ef i reithoriaeth Bledon, yn esgobaeth Wells; ac yn 1508 cyflwynwyd ef i brebendiaeth yn esgobaeth Salisbury. Y Dr. Edward Powel hwn oedd y person, o herwydd ei ddysgidiaeth aruchel a'i ddewrder diguro, a gafodd a swydd o ddadleuwr gan y frenines Catherine, pan oedd Hari VIII. yn ceisio achos ysgariaeth oddi-

wrthi; a'r unrhyw yn flaenorol a hynodasai ei hun gymaint o ran ei frwdfrydedd wrth ysgrifenu a dadlu yn erbyn Luther a'i athrawiaeth. Penawd ei lyfr ar y pwnc hwn yw "Propugnaculum summi sacerdotii Evangelici ac septenarii sacramentorum adversus Mart. Lutherum fratrem fumosum & Wiclefistum insignem," 4 plyg, Llundain, 1523. Yr oedd iddo y parch mwyaf gan athrofa Rhydychain; a phan ysgrifenasant at y brenin Harri i'w sicrhau pa ddoethorion duwinyddol o'u corff hwy a ysgrifenasant yn ddiweddar, bob un ei lyfr, yn erbyn M. Luther, crybwyllasant yn arbenig am Dr. Powel a'i waith:—"Editionem tamen Doctoris Povelii, tanquam praecipuam, et lucidam quandam gemmam visum est nobis seligere; is siquidem, ut est vir summa gravitate et eruditione, praeter immensos labores, frequentiaque ejus itinera, tantam in hac re exhibuit vigilantiam ut nisi eum eximia efferemus laude, videamur plane injuri aut potius inhumani." Ei draethawd arall a elwir "Tractatus de non dissolvendo Henrici Regis cum Catherina matrimonio." Dilys i'r traethodyn hwn gynyrfu lliid Harri yn erwin. Yr oedd Dr. Powel yn bregethwr penboeth dros uchafiaeth y Fab; ac o herwydd iddo wadu, o'r diwedd, uchafiaeth y brenin yn Lloegr, drwy yr hyn yr anfodlonodd efe Harri yn fwy o lawer nag y boddonodd efe ef o'r blaen drwy ysgrifenu yn erbyn Luther, ac hefyd am wrthod y llw o olyniaeth, efe a draddodwyd i garchar, ac ar ei brawf dedfrydwyd ef i farwolaeth, a dienyddiwyd ef yn Maes y Gofaint, Mehefin 30ain, 1540 (*Wood's Athen Oxon.*)

POWELL, SYR JOHN, marchog, oedd fab John Powell, Ysw., Pentre Meirig, yn Llanwrda, sir Gaerfyrddin; hanedig o Meirig Goch, Arglwydd Cilcwm a Cayo. Ei fam oedd Mary, merch Bennett Fortescue, ail fab Syr Henry Fortescue, marchog Tallapill, sir Devon, un o farchogion y Trysorlys. Cafodd ei ddwyn i fyny i'r bar; a chafodd ei ddyrchafu i fod yn un o farnwyr Lloegr, o flaen yr hwn y cymerodd prawf cofadwy y saith esgob le yn 1688, pan y traethodd y barnwr Powell yn hy fod y gweinyddiad a'r cyoeddiad o'faddauant a wraed gan y brenin Iago II. yn groes i'r gyfraith. Dygodd hyn i waered arno anfodlonrwydd y llys. Y brenin a amddifadodd Powel o'i swydd, ac yr oedd yn benderfynol i ymddial ar bawb a'i gwrthwynebant mewn gwlad ac eglwys. Yr oedd gwaith Syr John Powell a'i gydswyddogion yn penderfynu o blaid yr esgobion, yn cael ei ystyried gan y cyoedd mewn goleu gwahanol, ac felly yn y diwedd arweiniwyd i'r chwyldroad a osododd William III. a'r frenines Mary ar orsedd Lloegr, gan ba rai y cafodd y barnwr Powell ei adferyd i'r uchel lys, yr hyn a ddaliodd hyd gylchdaith y 1696, pan y bu efe farw ar y 26ain o Fedi, yn Exeter, ac a gladdwyd yn Lacharn, sir Gaerfyrddin. Yr oedd dau Bowell arall yn farnwyr yn Lloegr yn gydoeswyr ag ef, sef Syr Thomas Powell, marchog, Nanteos,

sir Aberteifi; a Syr John Powell, barwn, o sir Gaerloyw. Syr John Powell a breswyliai yn achlysurol yn Mhentre Meurig, gan mai Broadway, ger Lacharn, oedd ei breswylfan ddewisol, a lle hefyd y bu byw ei fab Syr Thomas Powell, yr hwn a wnaed yn farwn yn 1698, ac yr oedd yn aelod seneddol dros sir Gaerfyrddin yn 1713, a chyn hyny dros Fynwy yn 1705.

POWELL, HOWEL, gweinidog yr Annibynwyr. Yr oedd yn frawd i'r Parch. Jonathan Powell, o sir Fon. Ganwyd ef yn ardal y Brychgoed, a derbyniwyd ef yn aelod o eglwys Brychgoed, sir Frycheiniog. Tra yr oedd ond ieuanc iawn, anogwyd ef i ddechreu pregethu, yr hyn a wnaeth er mawr foddlonrwydd i'r holl gyfeillion. Derbyniodd alwad oddiwrth yr eglwys Annibynol a gyfarfyddai y pryd hwnw yn Llofft-y-cyff, ond a elwir yn awr Ffaldybrenin, sir Gaerfyrddin. Bu yno yn llafurio gyda mesur helaeth o gymeradwyaeth a llwyddiant dros ysbaid tair blynedd, pan y symudodd i Langatwg Crughywel, lle y llafuriodd am beth amser. Symudodd oddi-yno i'r Casnewydd, lle y llafuriodd gyda llwyddiant. Tua'r pryd hwn, dechreuodd ychydig o gyfeillion o'r Groeswen a manau ereill achos newydd yn Merthyr Tydfil, yr hwn yw yr achos sydd yn awr yn Soar. Ymwelid a'r gangen hon gan amryw weinidogion, ac yn mhllith ereill gan y Parch. Howel Powell, Casnewydd. Wedi bod yn pregethu yn fisol yn y lle am ysbaid, cafodd Mr. Powell, alwad gan yr eglwys i ddyfod i'w bugelio fel eu gweinidog, a daeth atynt tua'r flwyddyn 1808. Yr oedd ei weinidogaeth yno mor llwyddianus fel yr aeth y lle yr ymgyfarfyddent ynddo i addoli yn rhy fychan i gynwys y gwrandawr, a thueddwyd meddwl yr eglwys i adeiladu capel at eu gwasanaeth, a dechreuasant ar y gwaith o adeiladu y Soar cyntaf, oddeutu y flwyddyn 1802; ond yn fuan aeth trysorfa yr eglwys yn wag, a'r bobl yn dylawd yn gyffredin. Nid oedd dim i wneud ond anfon y gweinidog allan i gasglu. Yn amgylchiad y casglu at y capel, cymerodd anghydfod le rhwng y gweinidog a'r eglwys. Ynadawodd Mr. Powell, ac ymsefydlodd yn yr Aberthin, yn weinidog ar yr eglwys a ymgyferfydd yn awr yn y Maendy, ac aeth oddiyno drachefn i'r America, lle y bu efe farw mewn gwth o oedran. Dywedodd y Parch. Mr. Williams, o Droedrihwaldar, wrthym, ei fod yn adua-byddus iawn a Mr. Powell, a'i fod yn un o'r pregethwyr rhagoraf yn Nghymru, ac iddo ymadael a gwlad ei enedigsoeth er mawr alar i'w gyfeillion a'r eglwysi yn gyffredinol, ac iddo fod yn dra llafurus a llwyddianus yn yr America i gasglu llawer o eneidiau at y Ceidwad.

POWELL, DAVID, gynt o'r Caebach, a aned yn Nhy'nyclun, ger Troedrihwaldar, Brycheiniog, Hydref 11eg, 1771. Ei rioni oedd David a Catherine Powell, yn dal tyddyn lled dda yn yr ardal. Meddai ei dad ar alluoedd cryfion, gwyddai Gymraeg

a Seisneg yn dda, darllennai gryn lawer, a meddai ar wybodaeth gyffredinol helaethach na neb yn y cyfhoedd. Arferai y teulu dderbyn cenadon Duw yn fynych, a phregethent yn aml yn y tŷ. Yr oedd David yn un o bump o blant, ac ymunasant oll ag achos Duw; a diamheuol y dylid priodoli hyn, i raddau pell, i'r arferiad o letya cenadon hedd a phregethu yn y teulu. Yn y flwyddyn 1845, ymfudodd dau frawd a chwaer iddo i America, ac ymsefydlasant yn agos i New Radnor, yn ystad Ohio. Yr oedd David, er boreu oes, yn un o ymddygiad gweddus, ac yn cael ei anwylu gan bawb o'i gydnabod; ond eto yn ddeythr i oruchwyliaeth Ysbryd Duw ar ei gyflwr. O gylch y flwyddyn 1792, yr oedd adfywiad mawr ar grefydd yn ardal Troedrihwaldar, ac yn mhllith ereill, daeth yntau, dan gerdded ac wylo, i ymofyn y ffordd tua Seion. Wrth ganfod ei gyflwr fel pechadur colledig, a digonolrwydd aberth Crist ar ei gyfer, efe a dorodd allan i fendithio a molianu Duw ar gyoedd y gynulleidfa. Wedi bod yn gynef, diwyd, a llafurus gyda'r gwaith dros rai blynyddau, anogwyd ef gan yr eglwys i bregethu; a bu hefyd yn ddefnyddiol iawn yn eu plith. Yn mhon ychydig cafodd dderbyniad i athrofa Gwrecsam, dan olygiad y Parch. Dr. Jenkyn Lewis. Ymddygodd yno yn deilwng o Gristion; a chynyddodd yn rhagorol yn y iaith Seisneg. Dywedai y Parch. W. Griffiths, Glandwr, wrtho unwaith, pan oedd efe yno yn is-athraw,— “Beth bynag a wneuch yn chwaneq, yr wyf yn barnu y gwneuch Sais da.” Medrai swnio a pharablu y Seisneg yn rhagorach na'r rhan fwyaf o'i gyd astudwyr. Wedi treulio ei dymor yn yr athrofa, cafodd alwad i weinidogaethu yn Elomer, sir Amwythig; ond aeth yn glaf iawn, a gorfu arno ddychwelyd adref at ei rieni. Bu am fiseodd yn glaf yn nhref; ond pan ymadferodd, cafodd alwad unfrydol gan yr eglwys yn y Caebach, i fod yn fugal arnynt, a hyny oddeutu y flwyddyn 1804; a bu yn dderbyniol a defnyddiol iawn yno, dros y tymor yr arosodd. Awst 6fed, 1813, efe a briododd Mrs. Parry, Lluswen, yr hon oedd ddynes dduwiol, ac addfwyn iawn ei thymor; a hi a fu yn ymgeledd gymwys iddo hyd ei farwolaeth. Wedi rhoddi gofal yr eglwys hon i fyny ymfudasant i Castle Wood, yn agos i Lluswen, lle o'r eiddynt eu hunain; a buont yma yn gyorthwyr mawr i'r achos yn y Waen, Brechfa. Er iddo roddi yr eglwys yn y Caebach i fyny, ni roddodd efe y weinidogaeth i fyny—yr oedd bob amser, tra y gallai, yn bared i lenwi bwch, a'r cwbl i bawb mor ihad a'r iechydwrriaeth. Bu hefyd yn ddefnyddiol iawn am flynyddau yn nhf William Yswain, o'r Argoed, yn pregethu ac yn gweinyddu'r ordinhadau i amryw gyfeillion a ymgyfarfyddent yno. Ei ymfudiad diweddfaf oedd i Clairw, yn agos i'r Gelli, lle y trigodd flwyddyn, a lle hefyd y gorphenodd ei yrfa ddaearol. Mwynhaodd iechyd lled dda drwy ei oes hyd auaf 1848, pan ymadaodd

clefyd grymus ynddo, gan amharu ei gyfansoddiad yn enbyd. Ymadferodd drachefn yr haf canlynol, er cyrsur i'w berthynasau a'i gyfeillion; ond yr ail auaef, yn yr un modd, ymaffodd yr unrhyw glefyd ynddo yn ffyrnicach, nes gwneud i obaith dyn ballu; ac efe a orphenodd ei yrfa Gorphenaf 1, 1850, yn 79 mlwydd oed, wedi bod yn y weinidogaeth dros 46 mlynedd. Claddwyd ef y Gwener canlynol yn monwent capel yr Annibynwyr yn Nhalgarth, pan y gweinyddwyd ar yr achlussur gan y Parchedigion Brown, o'r Gelli; Henry Griffith, a Chaleb Guion, o Aberhonddu; Thomas a Jones, o Dalgarth. Traddodwyd ei bregeth angladdol gan Mr. Jones, o Dalgarth, ar un o'r Sabbathau carlynol, oddiwrth 2 Tim. iv. 7, 8,—“Mi a ymdrechais ymdrech deg,” &c. Gweddwyd Mrs. Powell pan briododd Mr. Powell hi, wedi bod yn briod â Mr. Parry, Lluswen, a chanddi un ferch o hono, yr hon a briododd Mr. David Thomas, Llanyddyfri; ond yn awr sydd wedi gorphen ei gyrfa. Bu i Mr. a Mrs. Powell bump o blant, y rhai, gan mwyaf, a ganlynasant lwybr eu rhieni mewn rhinwedd. Fel Cristion, yr oedd Mr. Powell ag arwyddion amlwg o law yr Arglwydd ar ei gyflwr yn ei ddychweliad cyntaf; a diau y gellir dywedyd yn ddiberygl bod ganddo grefydd bur a dihalogedig ger bron Duw a'r Tad. Fel cyfaill, yr oedd yn dra ffyddlon, yn wastad yn serchog i'w frodyr yn y weinidogaeth, ac yn siarad yn barchus am danynt. Yr oedd hefyd yn siroli ac haelionus iawn i'r tlodion. Pan oedd efe unwaith, ac offeiriad, cefnder iddo, yn nhy modryd iddynt, Mrs. Evans, Erwyddol, daeth hen wreigan dlawd i mewn, a elwid Nelli Rowland, yr hon nid oedd mor galed ei synwyr a'r cyffredin, ac yn lled rydd ar ei meddwl; “Wel,” ebe hi, “dyma bregethwr ac offeiriad; ni wn i pa un sydd well gan Dduw, ond gwn pa un sydd well gen i, gwel gen i y pregethwr.” Nid oedd dim yn peri iddi hi garu y naill yn fwy na'r llall, ond yn unig am fod y naill yn fwy serchog ac haelionus iddi hi na'r llall. Fel pregethwr, y mae yn ddiau bod llawer yn uwch eu galluoedd a'u hyawdledd nag ef; eto yr oedd yn pregethu y Crist ag oedd yn anwyl ganddo ei hun yn dra gwresog i ereill. Ei brif amcan yn wastad oedd gosod allan ogoniant rhad ras. Yn ei gystudd diweddar, er trym-ed oedd, yr oedd yn hynod dawel a dirwgnach; a dywedai, ei fod yn foddlon dyoddef chwaneag, os ewylls ei Dad nefol oedd hyny. Ymorphwysai mewn ffydd ar addewidion y Beibl, gan eu mynych goffau; ac yn aml ymdrechai ganu yr hen Emynau Cymreig ag oedd efe wedi cael cymaint hyfryd-wch ynddynt yn more ei oes. Pan geisid ganddo i beidio treisio ei natur yn ormodol wrth siarad, &c., dywedai, “Mor naturiol yw i blentyn oddi cartref feddwl a siarad am ei gartref yn barhaus! a dyma fy holl hyfryd-wch inau yn awr.” Pan ofnyd iddo gan ei ferch ieuangaf ychydig cyn iddo farw, a fynai efe ddyferyn o win, ei ateb oedd, “Na

fynaf, hyd onid yfwyf ef yn nowydd yn nheyrnas fy Nhad.” Ei eiriau diweddar oeddent, “Amen! Haleliwia!” Gellir dywedyd am dano yn ddbetrus, ei fod wedi byw yn dda, marw yn ddeddwyd, a chael myned i mewn i Gaersalem yn ngleuni yr Haul. (*Diwygiwr*, Gorphenaf, 1851.)

POWELL, JOHN, gweinidog yr eglwys Annibynol yn Henllan, sir Gaerfyrddin. Ymddengys mai brodor oedd o blwyf Llanelly, sir Frycheiniog, a chafodd ei eni, medd yr hanes, mewn tafarndy, yn Nthroedyrhiw, yn y flwyddyn 1720, a'i fod ar ol tyfu fyny wedi bod yn gweithiogwaith crydd yn Nghwm Ebbw Fawr. Tystia yr hen broffwyd o Bontypool, mai wrth ei wrando ef y dychwelwyd John Powell oddiwrth ei ffyrdd pechadurus at Dduw, pan yn pregethu ar Giceion Jonah. Rhoddwyd galwad iddo i bregethu, a phregethodd am beth amser yn Ebenezer, Pontypool, yn nghyda lleoedd ereill yn y gymydogeath. Fel yr oedd yn sychedig am fwy o wybodaeth a manteision addysg, efe a aeth i athrofa Gaerfyrddin. Wedi iddo orphen ei amser yno, aeth am ryw gymaint o amser i weinyddu i ryw eglwys yn Ngorllewin Lloegr; a dychwelodd oddi yno i gymeryd gofal bugeiliol yr eglwys luosog yn Henllan, sir Gaerfyrddin, lle y gorphenodd ei yrfa ar y ddaear. Bu efe bywyd difrycheulyd. Yr oedd yn ddyn doeth a gonest, ac o feddwl treiddiol i bethau, yn brydweddol a hardd o ran ei gorff, ac yn bregethwr da a rhagorol yn ei ddyddiau diweddar. Dywedai y Parch. Lewis Rees, o'r Mynyddbach, am dano, na bu arno erioed fwy o gywilydd o hono ei hun fel pregethwr na phan yn gwrandao ar y Parch. John Powell yn pregethu; a phawb oedd adnabyddus o dalentau Mr. Rees fel pregethwr, nid allent na meddwl yn uchel am ragoroldeb Mr. Powell yn ngwyneb y dystiolaeth uchod. Yn ystod y pum mlynedd y bu yn gweinidogaethu yn Henllan ychwanegwyd 59 o aelodau at yr eglwys, ac yn eu plith rai o'r teuluoedd mwyaf cyfoethog a chyfrifol yn yr ardal. Sefydlwyd ef Gorphenaf 4ydd, 1761, a bu farw Gorphenaf 4ydd, 1766, yn 46 mlwydd oed. Pregethodd Mr. Griffiths, Gobedog, ei bregeth angladdol, oddiwrth Num. xxiii. 10, “Marw wnelwyf o farwolaeth yr uniawn, a bydded fy niwedd fel yr eiddo yntau.”

POWELL, REES, gweinidog yr eglwys Annibynol yn Crossinn, Llandybie, a Gwernogle, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn Cefn-arthen yn yr un sir yn Ngorphenaf, 1782. Derbyniwyd ef yn aelod eglwys yn bumtheg oed yn Pentretygwyn, y pryd hwnw dan ofal gweinidogaethol y doniol Evan Harris, o Lanymddyfri. Yn fuan wedi hyny efe a ddechreuodd arfer ei doniaun fel pregethwr. Ar ol bod yn astudio am ryw dymor dan ofal y Parch. David Peter, o Gaerfyrddin, efe a briododd ferch ieuanc deilwng, mewn amgylchiadau cysurus, unig ferch mam weddw yn nghymydogeath Capel Isaac, ger Llandilofawr, lle y trigianodd hyd ddydd ei farwolaeth, tymor o dringain mlynedd. Wedi i

Mr. Powel bregethu yn dra derbynol am amryw flynyddau yn Crossinn, efe a urddwyd yno i gyflawn waith y weinidogaeth yn y flwyddyn 1811, a pharhaodd i fod yn weinidog hoffusaf a pharchusaf yr eglwys hono hyd oni orfodwyd ef gan ddiffygion henaint i roddi ei gofal i fyny, oddeutu pum mlynedd cyn marw. Yr oedd hefyd yn weinidog yr eglwys yn Gwernogle mewn cysylltiad a Chrossinn am agos i ddeugain mlynedd. Y mae yr eglwys yn Llandilofawr a Phenbanc yn ddyledus i'w lafur ffyddlon ef am eu dechreuad. Er nad oedd ei ddoniau fel pregethwr ond o'r radd fwyaf cyffredin, nid oedd ond ychydig o'i gydoeswyr yn fwy defnyddiol nag ef. Gwnaeth cysondeb ei fywyd, ei synwyr cyffredin cryf, hawddgarwch ei dymor, yn nghyd a phereidd-dra ei lais, sicrhau iddo radd fawr o boblogrwydd. Dygodd i'fyny deulu o naw o blant, a gadawodd saith o honynt, yn nghyd a'u mam weddw, ar ei ol. Yr oedd ei blant, oddieithr un o honynt, yn aelodau eglwysig. Yr oedd tri o'r meibion yn bregethwyr defnyddiol er ys blynyddau, Rees, John, a Thomas; aeth Rees a John drosodd i'r America yn 1838, lle y cawsant ofal eglwysi Cymreig yn nhir-iogaeth Ohio. Bu John farw tua'r flwyddyn 1858, er mawr alar i'w deulu lluosog a'i eglwys serchiadol. Ymadawodd Mr. Powel a'r fuchedd hon ar ol wythnos o gystudd, ar y 15 o Fedi, 1865, yn 84 mlwydd oed, gan ymorfoleddu yn holl ddigonolrwydd y Gwaredwr oedd efe wedi bregethu am yn agos i ddeugain a deg o flynyddau. Ar yr 21ain o'r un mis, gosodwyd ei weddillion marwol yn nghladdfa yr eglwys gynulleidfaol yn Nghapel Isaac. Dr. Rees, o Abertawe, yn unol a chais yr ymadawedig, a bregethodd yn ei angladd, oddiwrth Act. xx. 24, a'r Parch. John Davies, Crossinn, canlyniodydd Mr. Powel, a draddododd anerchiad wrth y bedd. Nid oedd yn bosibl cyfarfod a dyn mwy diddichell na Mr. Powel, cymydog mwy heddychlon, cyfaill mwy cywir, na gweinidog mwy ymdrechgar, ac yn cael ei garu yn fwy gan bobl ei ofal nac efe. Ond terfynodd ei daith a'i waith ar y llawr; y mae heddyw yn huno yn dawel yn ei fedd.

POWEL, THOMAS, gweinidog yr Annibynwyr yn Aberhonddu, &c. Brodor oedd o Dreacastell, sir Frycheiniog. Derbyniodd ei addysg yn athrofa Gwreosam. Urddwyd ef i'r weinidogaeth yn Ninbych Hydref 27ain, 1808. Bu yn gweinidogaethu yno am chwe blynedd; yr oedd yn bregethwr da a defnyddiol; ni ystyrir ef yn un o'r blaenaf, ond yr oedd ei bregethau yn neillduol o ymarferol ac agos at y gwrandawyr. Efe a lafuriodd gyda ffyddlondeb neillduol i godi achos crefydd i sylw yn y dref a'r ardaloedd oddi-amgylch. Efe oedd y prif offeryn i ddechreu yr achos Annibynol yn Llanelwy a Waun-goleugoed. Priododd foneddiges ieuano o gynyddogaeth Aberhonddu, yr hon oedd unig blentyn ei thad a'i mam, ac yn berchen cyfoeth mawr. Nid oedd ei rhieni yn foddlon iddi fyned i broswyllo mor bell oddi wrthynt

a Dinbych. Yr oedd yr eglwys Annibynol yn Aberhonddu yn wag ar y pryd hwnw, a rhoddodd, alwad i Mr. Powell i ddyfod i'w bugelio; hyn a fu yr achos iddo i ymadael a Dinbych. Yr oedd maes ei lafur yn bwysig yn y ddau le. Yr oedd yn naturiol i Mrs. Powell ddymuno myned i Aberhonddu, gan fod ei rhieni yn yr ardal a hithau eu hunig blentyn. Ymdrechodd Mr. Powell yn galed a chyda ffyddlondeb mawr am flynyddoedd yn Aberhonddu, gyda gwahanol ranau o'r gwaith. Yr oedd ef a'r Parch. J. Jones, Talgarth, yn gyfaillion mawrion; gwnaethant gydymdrechu yn egniol gyda'r ysgolion Sabbathol, a byddai eu gydymdrech gyda'r ysgolion yn creu brwdfrydedd mawr yn yr ieuentyd, ac iddynt trwy eu ffyddlondeb yn dwyn yn mlaen y gwaith mor effeithiol fod o fendith fawr i'r ardaloedd oddi amgylch yn gyffredinol. Yn ystod yr amser y bu Mr. Powell yn Aberhonddu, bu farw ei anwyl briod, a phriododd wraig arall. Yn mhen amryw flynyddau wedi bod yn llafurio yn y lle hwn gyda mesur helaeth o lwyddiant a ohymradwyaeth, efe a symudodd o Aberhonddu i Brynbyga, yn sir Fynwy, lle y gwasanaethodd yn y swydd santaidd o fugeilio eglwys Dduw am bedair ar ddeg o flynyddoedd. Bu farw Chwefror 24ain, 1842. Gellir dywyd am Mr. Powell ei fod yn Gristion o ymddygiadau difrycheulyd, yn gyfaill mwynnaidd, yn bregethwr talentog a doniol; yr oedd ei iaith yn dlos a'i gyfansoddiaid yn dda. Yr oedd yn wr o gryn gyfoeth, eto yn ddyn gostyngedig; ac nid ymddangosai fod pethau y byd hwn yn cael llawer o ddylanwad ar ei feddwl; felly y tystia y sawl a gawsant eithaf manteision i'w adnabod yn bersonol. Efe a gyoeddodd bregeth gwerth chwe cheiniog ar rith a grym duwioldeb; a llyfryn arall gwerth chwe cheiniog ar fedydd; heblaw hyn nid ydym yn gwybod iddo erioed gyoeddi dim arall.

POWELL, WATKIN, oedd fardd, yr hwn a dderbyniwyd i orsedd Morganwg yn 1560, yr hwn oedd yn llywydd yn y flwyddyn 1620.

POWELL, WILLIAM, o Gastell Madog; cyfrifid ef yn fardd enwog, ac yn byw rhwng y blynyddoedd 1580 a 1620. Y mae rhai darnau o'i weithiau barddonol ar gael a chadw mewn llawysgrifau.

POWELL, JOHN, A.C., oedd offeiriad a fwrwyd allan o Landuthan. Yr oedd ef yn fab i Howell Howell, o Tythelston, ger Penybont. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1617. Yn y ddeunawfed flwydd o'i oedran aeth i athrofa Rhydychain, ac selododd ei hun yn Edmund Hall, ar yr 8fed o Fai, 1635. Trowyd ef allan yn 1660, am beidio claddu mab i foneddwr yn ol y Llyfr Gweddi Cyffredin. Dr. Lloyd, esgob Llandaf, wedi hyn y gynygiodd iddo ei ddewis o ddau le os gwnelai gydymffurfio, i'r hyn nid allasai efe fod yn foddhaus i gydymffurfio. Parhaodd i bregethu yn y Casnewydd-ar-wysg a'r wlad oddi-amgylch, lle y caffai gyflusdra, ac a ddyoddefodd lawer. Gan fod Annibynwyr

yn y Casnewydd-ar-wysg y pryd hyn, tebygol yw mai yn eu plith hwynt yr oedd of yn llafurio. Yr oedd Mr. Powell yn wr llariaidd, hunan-ymwadol, ac yn bregethwr deniadol. Efe yn fyddlon a gyflawnai ei ddyledswyddau gweinidogaethol yn ystod yr erledigaeth both yn mhlwyfydd Llanedean, Eglwysilan, Bedwas, Mynyddislwyn, a lleoedd ereill yn siroedd Mynwy a Morganwg. Yr ydym yn cael ei enw yn cael ei goffhau fel henuriad athrawiaethol yn yr eglwys gynulleidfaol yn Mynyddislwyn yn 1875. Dyoddefodd lawer o erlid, ond angen a'i rhyddhaodd ef i fydd gwell ar y 30ain o Ebrill, 1891, yn 74 mlwydd oed. Rhai o'i blant a etifeddant y fendith. (*Palmer*, vol. iii. p. 532.)

POWELL, RICHARD, offeiriad Llanigan, sir Frycheiniog, oedd un o'r profwyr yn y weithred er lledaenu yr Efenngyl yn Nghymru. Ymddengys iddo fod yn y weinidogaeth fel offeiriad esgobiddol am rai blynyddau cyn y rhyfel. Y mae y dyn da hwn yn cael ei gamgyhuddo yn y modd haerllucaf gan Walkin, ar awurdodol Alexander Griffiths. Cyhuddir ef o goeoddi yn ei bregeth fod Gweddii yr Arglwydd yn weddi bwdr, ac mai nid Duw oedd Craewdwr y byd—o dderbyn tal o gant punt y flwyddyn oddiwrth y dirprwywr mewn ychwanegiad at feddianau bywiolaeth Llanigan, a thri phlwyf cymydaethol ereill, a'r hyn sydd eto yn waith o farhogaeth o flaen ei blwyfion ac ereill yn erbyn galluoedd Syr William Waller. Gwna y darlennydd gymeryd y cyhuddiadau hyn am yr hyn ydynt yn werth, wedi ystyried cymeriad y blaid a'u dyfeisiodd. Yn y flwyddyn 1653, cafodd Mr. Powell ei anrhegu a bywiolaeth Glasbury yn Brycheiniog, o'r hwn le yr oedd ei enllibwr, A. Griffiths, wedi ei fwrw allan yn 1650. Y mae Mr. Thomas Watkins, unad heddwch dros sir Frycheiniog, yn nodweddu Mr. Powell fel pregethwr gonest a fyddlon o'r efenngyl. Bu farw yn ei ardfef, Penywerneithin, yn sir Faeysfed, yn y flwyddyn 1658. (*Walker's Sufferings of the Clergy*, part i. 159; *The Lambeth Manuscripts*, vol. 1027.)

POWELL, ROBERT, offeiriad Llangatwg, ger Castellnedd, oedd fab i foneddwr o sir Amwythig. Byddai yr iaith Gymreig yn yr eilfed ganrif ar bumtheg yn cael ei siarad mewn parthau eang o sir Amwythig a Henffordd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1599, a derbyniodd ei addysgiaeth yn y White Hall, Rhydychain. Yr amser yr aeth yno oedd Hydref 25ain, 1616. Daeth yn offeiriad Llangatwg, ger Castellnedd, sir Forganwg, tua'r flwyddyn 1622, neu yn fuan wedi hyny. Nid oes prawf ei fod yn anghydfurfiwr cyn y rhyfel cartrefol, ond yr oedd yn offeiriad efenngylaidd, ac yn bregethwr doniol a diwyd yr efenngyl. Dywedir ei fod yn gyfaill mawr i'r enwog Bees Prichard, Llanymddyfri, ac iddo yn benderfynol wrthwynebu darllen Lyfr y Chwareuyddiaethau. Dywed Mr. Charles, o'r Bala, iddo farw yn 1648, (*Trysorfa Ysbrydol* am 1799, pp. 322-3,)

ond yr oedd hyny yn amlwg yn anghywir, oblegyd y mae yn mhlith y profwyr yn y weithred er taenu yr efenngyl yn Nghymru yn 1649. Bu farw rhyw bryd cyn yr adferiad, ond yn mha le nis gwyddom.

POWELL, JOHN, oedd weinidog yr eglwys Annibynol yn Aberhonddu a Thredwstan. Cafodd alwad gydunol oddiwrth yr eglwys hyn yn y flwyddyn 1708, a chafodd ei neillduo yn fugail ar y ddwy eglwys, a pharaodd i'w gwasanaethu hyd derfyn ei oes. Bu y gwr hwn yn llafurus a llwyddianus iawn yn y cymydogathau hyn hyd y flwyddyn 1728, pan y bu efe farw, er mawr alar i'r eglwys dan ei ofal. Nis gwyddom pa bryd na pha le y ganed ef.

POWELL, DAVID, gweinidog y Bedyddwyr yn y Felinfoel, ger Llanelli. Derbyniwyd ef yn aelod o'r eglwys hon, ac yn 1782 dechreuodd bregethu yma, a gwasanaethodd yr eglwys yn fyddlon, fel cynorthwywr i'r gweinidog, hyd oni chafodd ei ddeuis i fugeilio yr eglwys yn Nottage, sir Forganwg, yn Medi, 1789. Cafodd yno lawer iawn o'i ofidio gan Arminiaeth a Sociniaeth; ond bu efe byw dros y gwirionedd, a diangodd ar ei holl drallodion tua 1796. Cafodd ei argycoeddi o'i gyflwr truenus yn y Felinfoel dan bregeth gwr dweithr, o'r enw Rees Davies, oddiar Actau xvii. 31. Derbyniwyd ef yn aelod eglwys yn mhen ychydig fisoedd ar ol hyny gan Mr. Morgan Rees, pan oddeutu deunaw oed. Pan oedd yn nghylch tair ar hugain, barnodd yr eglwys fod ganddo ddonia gweinidogaethol, ac anogwyd ef i bregethu. Wedi gwneud hyny ar brawf dros bedair blynedd, neillduwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth i gydweinyddu a'r hen weinidog. Pan yn 33 oed, symudodd i'r Nottage, a bu yno yn llafurus a llwyddianus dros saith mlynedd, pryd y terfynodd ei daith a'i waith mewn llawn hyder fod ei farwolaeth yn elw iddo, yn 40 mlwydd oed.

POWELL, THOMAS, oedd bregethwr gyda'r Annibynwyr yn Ty'nycoed. Preswyliai yn yr Ongyr Uchaf. Yr oedd yn aelod o'r eglwys a arferai addoli cyn adeiladu capel Ty'nycoed mewn dau dy anedd o'r enwau Ty'nybont a Heolgywyddesach, y rhai sydd oddeutu dwy filldir oddiwrth eu gilydd. Byddai Mr. Powell yn pregethu yn achlysurol. Tybia rhai ei fod yn weinidog urddedig iddynt. Yr oedd o ran ei amgylchiadau bydol yn lled gyfoethog. Ar ei dir ef yr oedd Ty'nybant; ac yn agos i'r lle y preswyliai. Pan y bu efe farw, gadawodd yn ei ewyllys ddiweddf £50 at yr achos yno, yr hwn a symudodd wedi hyny i Ty'nycoed. Gadawodd hefyd £50 at gynnal yr achos yn Brychoed; a £50 at hen gapel Blaengwrach, Cwmnedd, yr hwn oedd yn meddiant yr Annibynwyr; llog y cyfryw symiau a dderbynir gan y cynulleidfa oedd uchod yn bresenol. Wedi bod o honynt felly am tuag 21 o flynyddau, llwyddasant i gael tir i adeiladu capel. Nid ydym yn gwybod pa un ai byw ai marw oedd Mr. Powell pan adeiladwyd y capel.

POWELL, JONATHAN, oedd weinidog yr efengyl yn Rhosymeirch, Paradwys, a Bodfordd, yn sir Fon. Brodor ydoedd o sir Frycheiniog. Ganwyd ef yn Defynog, yn y flwyddyn 1764. Symudodd oddiyno i Godrethos, Morganwg, o'r lle y daeth yn weinidog i Raiadrgrwy, sir Faesyfed, yn y flwyddyn 1790. Bu yno yn llafurio yn galed am saith mlynedd, yn dra thlawd a digysur. Dywedir mai yr achos iddo ymadael oddiyno oedd, fod amryw yn yr eglwys yn Sabelliaid. Mynai ef ddyrchafu Iesu Grist fel person, trwy ddiarddel y rhai a ddalient nad oedd Crist, neu yr ail berson, ddim ond enw ar un o'r dulliau hyny yn mha rai yr eglurodd y Bod daionus ei hun i ddynion er mwyn eu hachub, ac nid enw ar berson gwahanol oddiwrth y Tad. Gwrthododd yr eglwys gydsynio, am hyny efe a benderfynodd fyned i edrych am ryw gyfeillion mwy hoff o'r gwirionedd fel y mae yn yr Iesu; ac ymddengys mai yn Rhosymeirch, yn sir Fon, y syrthiodd ei goelbren. Yr oedd yn Rhaiadr, mae'n debyg, y pryd hwnw lawer a ystyriant ei gais i ddiarddel dynion am gyfeilhornadau, neu droseddau o unrhyw fath, fel y pechod gwaethaf y gallai gweinidog fod yn euog o hono, ac yn tueddu yn fwy na dim arall at ddinystrio achos crefydd. Ond Mr. Powell, yr ochr arall, a ystyriaf fod gweinyddu dysgyblaeth oddiar ystyriaeth bwylllog yn angenrheidiol er gogoniant Duw a llwyddiant crefydd; ac nad teimlad, ond y Beibl, oedd i'w ddylyn mewn amgylchiadau o'r fath. A chan fod yr eglwys yn dewis pleidio rhyw nifer fechan o ddynion drwg, er iddynt trwy hyny amddifadu eu hunain o'u gweinidog, efe a roddodd eu gofal i fyny ac ymadawodd, gan ymsefydlu yn Rhosymeirch, a'r capeli crybwyllledig, yn y flwyddyn 1797, lle yr arosodd hyd oni alwyd ef oddiwrth ei llafur i fwynhau ei wob, ar ol bod yno yn llafurio am bum mlynedd ar hugain. Efe a hunodd yn yr Iesu Gor. 6, 1823, yn 59 mlwydd oed. Claddwyd ef yn ngladdfa Rhosymeirch. Y mae beddfaen ar ei fedd, ac arno yn gerfiedig y geiriau canlynol:—"Odditanodd y gorphwys gweddillion marwol y Parch. Jonathan Powell, diweddar weinidog yr efengyl yn Rhosymeirch; yr hwn a ymadawodd a'r fuchedd hon ar y 6fed o Orphenaf, 1823." Y mae yn ddrwg genym nad allem roddi hanes mwy cyflawn o fywyd Mr. Powell, yr hwn oedd yn llawn o drallodau a chystuddiau. Bu yn gystuddiol iawn yn mlynnyddau olaf ei fywyd. Nid dyn cyffredin oedd efe. Clywsom ei fod wedi ysgrifennu hanes ei fywyd yn lled gyflawn, a bod hwnw yn awr yn meddiant rhai o'i olafiaid yn ei lawysgrif ei hun. Yr oedd yn bur hoff o ysgrifennu. Cyfieithodd rai llyfrau rhagorl i'r Gymraeg; a chlywsom fod amryw ysgrifau gwerthfawr o'i eiddo yn meddiant rhywrai. Yr oedd yn bregethwr da iawn; yn hynod o ffrath ei ymadroddion. Yr oedd unwaith mewn cyfarfod misol gyda'r Trefnyddion Calfinaidd yn y gymydogoeth, pan oedd cryn gynwrf yn eu plith, am y mynai rhai o'r aelodau fyned i neithorau,

yr hyn oedd yn groes i'w rheolau fel cyfenwad. Yr oedd amryw ar y pryd wedi cael eu diarddel am fynychu y cyfryw leoedd. Traddodwyd pregeth gan un o'r gweinidogion yn cyflawnhau y diarddeliad. Y Sabbath canlynol cymerodd Mr. Powell yn destun Ioan ii. 1, 2, "A'r trydydd dydd yr oedd priodas yn Cana Galilea, a mam yr Iesu oedd yno. A galwyd yr Iesu hefyd a'i ddisgyblion i'r briodas." Yna gofynai i'r Iesu, "A eist ti a'th ddisgyblion i'r briodas?" "Do." "Wel yn wir, pe buaset ti a'th ddisgyblion yn perthyn i gyfundeb y Trefnyddion yn sir Fon, buaset yn eich diarddel bob un o honoch." Pan oedd y Parch. Lewis Powell, ei fab, yn cael ei sefydlu yn y Orwys, Morganwg, yr oedd ei dad yn pregethu ar yr achlysur. Mae'n debyg mai gobaieth gwan oedd yn weled am iddo gael ei gynaliaeth yn y lle, am nad oedd parodrwydd mawr yn yreglwys na'r gynulleidfa y pryd hwnw i gyfranu yn helaeth at gynaliaeth y gweinidog; efe a sylwai y buasai yn well iddynt o lawer geisio angel o'r nef yn weinidog iddynt; yna ni buasai angen am ddim ond ei gael i lawr bob bore Sabbath, a'i anfon yn ol wedi gorphen ei waith yn yr hwyr.

POWELL, VAVASOR, a anwyd yn y Cnwoglas, sir Faesyfed, yn y flwyddyn 1617. Yr oedd ei dad, Mr. Richard Powell, yn foneddwr parchus yn y sir hono. O du ei fam, disgynai o'r Vavasors, teulu dechreuol o sir Gaerefrog; eithr a ymfudasant ac a ymsefydlasant yn Nghymru. Dengys hyn fod ei gysylltiad yn foneddigaidd a phwysig. Dygwyd ef ifyny i fod yn offeiriad o'r Eglwys Sefydlledig; ac er ei gynhwysu at hyn rhoddwyd iddo bod manteision addysgol ag oedd yn gyraeddadwy yn Maesyfed y dyddiau hyny. Ar ol derbyn yr addysgiad rhagddarparawl angenrheidiol, derbyniwyd ef i goleg yr Iesu, yn mhriaf ysgol Rhydychain. Nis gwyddom pa flwyddyn y derbyniwyd ef yno, nac ychwaith pa bryd yr ymadawodd oddiyno. Wedi gadael yr athrofa, dywed Ab Ithel iddo ymsefydlu gyntaf fel ysgolfeistr mewn lle o'r enw Clun, yn swydd Amwythig. Wedi hyny cafodd weinyddu fel cynorthwywr i'w ewythr, Erasmus Powell, yn y swydd offeiriadol. Er ei fod wedi derbyn addysgiadau crefyddol er yn blentyn, eto ymddengys nas gwyddai ddim am gyfnewidiad cyflwr pan ddechreuodd ei waith fel offeiriad. Cymerodd ei droedigaeth le mewn dull lled hynod. Un Sabbath ar ol bod yn gweinyddu yn yr Eglwys, safai allan gan ymbleser wrth edrych ar dorf o bobl yn chwaraeu eu gwahanol gampiau wrth dalcen yr Eglwys, neu o leiaf yn ei hymyl. Yr oedd gan yr offeiriad ormod parch iddo ei hun i chwaraeu gyda hwynt, ond nid oedd sel dros y Sabbath, teimlad dros werth eneidiau, nac aidd am ogoneddu Duw, yn ei gynhyrfu i'w coryddu na'u hargyoeddi. Y bobl a fu yn yr Eglwys yn rhith addoli oeddynt yn awr mewn llawn hwynt yn chwaraeu eu campiau, a'r offeiriad oedd newydd fod yn eu cynghori a edrychai arnynt gyda boddineb mawr. Pan oedd pethau

yn y sefyllfa druenus hon y tu allan i furiau yr eglwys, yn ddisymwth daeth hen Buritan duwiol heibio; parodd yr olygfa iddo synu, a theimlo i'r byw. Yna trodd yn ddirifol a oharedig at Vavasor Powell, a gofynodd iddo, "Syr, a ydyw yn beth gweddus i chwi, yr hwn sydd yn yagolaig, ac yn un ag sydd yn dysgu ereill hefyd, dori y Sabbath fel hyn?" Atebodd yr offeiraid ieuanc yn llym a thaeogaidd, gan ofyn, "Yn mha beth yr wyf fi yn ei dori?" "Yr ydych yn cael difyrwch a boddioni eich ewyllys wrth edrych arnynt," ebe'r Puritan, "ac y mae yr Arglwydd yn gwahardd hyn yn ei Air." Gyda hyn agorodd y Beibl, a darllenodd Esaia lviii. 13, "Ac heb wneuthur dy ewyllys dy hun." Cyraeddodd y geiriau hyn i'w galon, a buant yn foddion i'w rwystro rhag cefnogi campiau o hynny allan. Eto nid oedd wedi gweled echryslonrwydd ei gyflwr wrth natur, na theimlo yr angen am Geidwad. Yn mhen oddeutu blwyddyn ar ol hyn, aeth i wrando dyn duwiol iawn yn pregethu. Pwy ydoedd y pregethwr hwnw? Ai Walter Caradoc? Tebygol taw e. Ond pwy bynag oedd, efe a fu yn foddion yn llaw yr Ysbryd Glân i lwy'r ddefroir un o'r dynion goreu a fagodd ein gwlad. Megys y bu ar John Bunyan, a llawer o'i flaen ac ar ei ol, bu yn helbulus iawn ar enaid Powell am ddiwrnodau. Ond o'r diwedd gostegodd yr ystern, ymgliodd y cymylau, a thywynodd goleuni efengyl y tangnefedd yn dragywyddol ddydd ar ei enaid. Myfyrio yr ysgrythrau, cyfrinachau a Duw yn ddirgelaidd, a darllen "Corseu Ysaig" Dr. Sibbes, a llyfr bychan arall o waith Mr. Perkins, a fu yn foddion i ddwyn ei feddwl i lwy'r ymorphwys ar Grist. Dydd bythgofiadwy i Gymru oedd troedigaeth Vavasor Powell. Friodol iawn y darlunia ei dywydd yn amser ei ddychweliad yn y geiriau hyn,—

"Ar fin uffern ces fy nala,
Yn safn angyces i fyw;
Dan daranasu mynydd Sinai
Gynta' des i gwrdd a'm Duw."

Yn 1632, yr aeth Walter Caradoc i Wrecsam; ond nid hir y bu cyn cael ei fwrw oddiyno o herwydd ei sel dros y gwirionedd; ac felly, os mai efe a fu yn foddion i argyoeiddi Vavasor Powell, rhaid i hynny gymeryd lle pan oedd yr olaf yn dra ieuanc. Ar ol ei argyhoeddiad, ymunodd Powell yn dra buan a'r Puritaniaid ymneillduol. Ymgysgrod i'w waith gyda sel ac egni apostolaidd—teithiai yn ddidor, gweddiad yn barhaus, a phregethai oddeutu ngain o weithiau yn yr wythnos. Anhawdd cael tref, na phentref, nac eglwys yn holl Gymru lle ni bu efe yn cyoeddi efengyl tangnefedd i'r rhai a eistedd-ent mewn tywyllwch a chysgod angyces. Yn y flwyddyn 1642, o horwydd erledigaethau creulon ei elynion arno, efe a symudodd i Lundain, lle y bu yn pregethu am ddwy flynedd. Yn 1644, neu y flwyddyn ganlynol, aeth o Lundain i Dartford, yn swydd Kent, lle y treuliodd flwyddyn a haner i wneud

daioni mawr. Yr amser hwn, torodd pla dyochrynllyd allan yn Dartford, ysgubai angyces a canoedd i'r bedd, ymafodd braw yn mynwesau pawb, a rhwng angyces ac ofn, yr oedd y lle agos a bod yn wag. Ond angel yr Arglwydd a gastellodd o amgylch Powell a'i deulu—nid ymgliodd o'r lle; ond gweinyddai yn dymorol ac ysbrydol er cynorthwyo y trueiniaid helbulus, hyd eithaf ei allu. Yn y flwyddyn 1646, pan oedd yr erledigaethau yn Nghymru wedi llacio yohydig, cymellodd ei genedl efi ddychwelyd. Ni bu anufudd i'r cymelliad, a rhoddodd y gweiniogion yn Llundain y gymeradwyaeth ganlynoliddo: "Hyn sydd i hysbysu a sicrhau i bawb y perthyn iddynt, fod y Dygiedydd, Mr. Vavasor Powell, yn ddyon o gymeriad crefyddol a diargoedd, ac o alluoedd cymwys i waith y weinidogaeth, ac wedi ei brofi yn ffyddlawn yn ei waith. Yn hyn yr ydym ni, y rhai y mae ein henwau isod, yn sicrhau, rhai o honom oddiar dystiolaeth gredadwy; am hynny, gan ei fod yn awr yn cael ei alw, ac yn dymuno defnyddio ei ddoniau yn ei wlad ei hun, yn Nghymru, yr ydym yn ei gyfrif yn deilwng i'r gwaith, ac yn deilwng o bob cefnogaeth ynddo. Er sicrhau o hyn yr ydym yn llawnodi ein henwau. Medi yr 11, 1646." Gyda y dystiolaeth rymus hon, wedi ei harwyddo gan ddeunaw o'r gweinidogion goreu a feddai yr oes, dychwelodd i'w wlad ei hun. Yr oedd yn ddyon o gorff cryf a heinyf, ac o feddwl cyflwm a bywiog. Pregethai weithiau am haner diwrnod yn ddidor, ac eto heb ddi-ffygio. Yr oedd yn gwybod y Beibl braidd oll yn ei gof; medrai gael pob adnod allan ar darawiad amrant. Pregethai yn olau, hyawdl, a thanllyd, nes y byddai y genadwri fel tân y toddydd a sebon y golchyddion o'i enau. Dyoddefodd Mr. Powell erledigaethau chwerwon yn achos y gwirionedd; mae hanes llawer o'i helbulon gofidus ar gael yn awr; ond diau na fynegwyd agos y blinderau a ddyoddefodd yn achos crefydd. Unwaith ymrwymodd pedwar o ddynion mewn llw y mynent ei ladd ef; ond mynodd Duw ei gadw yn fyw er eu gwaethaf. Y cyfarfod apwyntiedig i ladd y pregethwr a fu yn foddion i argyoeiddi un o'r llofruddion bwr-iadedig. Unwaith aeth dyn i'w wrando i odfa cynaledig yn y Drefnewydd, gyda bwr-iad i'w ladd cyn ymadael; ond yn hir cyn gorphen o'r cyfarfod yr oedd ei elyniaeth ef at Dduw a'i genad wedi ei ladd gan ras, a'r llew erlidgar mor ddof ac hyfoel ag oen bach. Bwriadwyd ei ladd hefyd yn y Tra-llwm, yn Machynlleth, ac yn Nolgellau. Yn y lle blaenaf, dyn a goleddai y bwriad mil-einig tuag ato; yn yr ail, gwraig oedd yr offeryn yn llaw y galyn; ac yn y trydydd, torf gynddeiriog a ymruthrai arno; ond pan fydd egyll y Goruchaf yn amddiffyn ei blant, nis gwaeth pa un ai dyn ai dynes, ai ynte dyrfa gynddeiriog, fo yn cyllwyno yn ei erbyn, mae anfeidroldeb rhyngddynt a phe-rygl. Cyflogwyd hen grythor meddw i'w wanu i farwolaeth. Pan yn sefyll o flaen y

fainc i'w brofi, yn Nolgellau, cynygiodd yr adyn hwn ei drywanu ddwy waith; ond, drwy drugaredd, bu ei bicell mor ddiniwed a'i grwth. Buwyd bron ei ladd yn Mallwyd; ond cofia, ddarllenwyd hoff, peth i ni yw y "bron" yna; pan oedd llaw Duw rhyngddo ag anghau, yr oedd yno beth cryfach na mynyddau y ddaear. Pan yn edrych allan un diwrnod drwy ffenestr carchar Trefaldwyn, saethodd milwr uffernol ato; ond gofalodd Rhagluniaeth arwain y belen farwol yn hollol ddiniwed heibio iddo. Unwaith yn sir Ffint, pan ar ei daith bregethwriaethol, colodd ei flodd yn nhywillwch y nos; ar ol hir grwydro, canfu oleuni mewn ffenestr a brysiodd ato. Palas boneddwr erlidgar oedd hwn; dywedodd y forwyn wrtho bod ei meistyr yn gynndeiriog yn erbyn Caradociaid, ond bod ei meistres ychydig yn fwy tyner. Rhoddodd y feistres lety iddo yn ddiarwybod i'w gwr; ar ol myned o'r boneddwr i'r gwely, ymddyddanodd Powell mor ddwys a'r foneddiges am ei chyffwr fel y penderfynodd i'w wrando dranoeth. Felly y bu, wedi cychwyn o'r pregethwr, aeth y foneddiges i'r cwrdd ar ei ol; clywodd hen wrach o'r gymydogiaeth am hyn, ac ni orphwysodd nes cario y gleo i glustiau y boneddwr. Eynodd y newydd fel llosgiad uffern yn ei galon gythreulig. Cyfrwyodd ei farch, a gyrodd ymaith, gan benderfynu lladd y pregethwr. Ar y flodd daliodd Mr. Powell, ond gan nad oedd yn ei adnabod, dywedodd wrtho i ba le yr oedd yn myned, a pha beth oedd yn fwrriadu wneud; dywedodd Mr. Powell y deuai gyd ag ef, ond y byddai yn well gwrandao ar y pregethwr cyn ei ladd, fel y cawsent reswm dros eu hymddygiad; cydsyniodd y boneddwr a'r cynllun; aethant eu dau i'r cwrdd, ond er syndod i'r boneddwr, pwy ddechreuai lefaru ond ei gydymaith; a llefaru a wnaeth, nes bod yn foddion yn llaw yr Arglwydd i argyoeiddi y boneddwr a'i briod. Buont eu dau wedi hyn yn noddfa a lloches i genadau yr Ymneillduwyr am lawer o amser. Erlidiwyd Mr. Powell i fesur gan weinyddiaeth Oliver Cromwell. Yn amser y rhyfel gwladol, yr oedd ef yn bleidiwr i Siarl, ac yn gapelydd yn sir Fon; a phan y cyoeddwyd Cromwell yn Arglwydd Amddiffynnydd, dadleuodd Powell yn ei erbyn yn gyoeddus. Am hyn bwriwyd ef dros ychydig i garchar; ond y syndod mwyaf yw, wedi adferiad Siarl yr ail i'r orsedd, Mr. Powell oedd un o'r rhai cyntaf i ddyoddef. Ar yr 28ain o Ebrill, yn 1660, cyn dydd, daeth byddin o filwyr at ei dŷ, yn y Goetra, plwyf Ceri, sir Drefaldwyn, ac a'i cymerasant ef yn ddirydbudd a hollol ddiachos i garchar y sir. O hyn allan am flynyddau tefid ef o garchar i garchar, cauid ef yn yr ystafelloedd duaf a mwyaf afiachus; bu yn ngharchar Trefaldwyn, Amwythig, Llundain, a Portsmouth. Wedi marw o'i brif elyunion, rhyddhawyd ef ar ol saith mlynedd o garchariad blin. Wrth ddychwelyd, daeth drwy Bath, Bryste, a Chasnewydd, nes y cyraeddodd Merthyr Tydfil; cyfarfu tyfa

fawr i'w wrando yn mynwent Merthyr, darllenodd, a phregethodd ar y geiriau "Bendigedig fyddo'r gwr a ymddiriedo yn yr Arglwydd." Ond tra yr oedd yn pregethu, gyrodd George Jones, offeiriad meddaw ac anniwair Merthyr, genadau at yr ynadon i Gaerdydd, yn ei gamgyhuddo. Daeth swyddog i Ferthyr i'w ddal, cymerwyd ef i garchar Caerdydd; wedi bod yno am beth amser dygwyd ef o flaen yr ynadon i'r Bontfaen. Ar ol rhith o brawf, hanes yr hwn sydd ar gael, anfonwyd ef yn ei ol i Gaerdydd, a symudwyd ef eilwaith i garchar Llundain, lle y cadwyd ef hyd nes y daeth galwad ei dad i'w gyrchu adref; cymerodd ei farwolaeth le Hydref 27ain, 1678. Ryw amser cyn ei farwolaeth newidiodd ei olygiadau am ddull gweinyddiad yr ordinhad o fedydd, ac hefyd am ddeiliaid bedydd, a choffeidiodd syniadau y Bedyddwyr. Eto yr oedd yn cydweithredu yn egniol ac yn cydymuno o galon a brodyr gwahanol yn eu barn iddo ef ar y pwnc hwn. Yr oedd ei dduwioldeb personol yn ddiarebol; a bu ei ymdrechion a'i lwyddiant yn foddion i wneud les annileadwy i wlad ei enedigiaeth. Pan anghofio Cymru Vavasor Powell, bydd yr Wyddfa wedi neidio oddiar ei seiliau, a Chader Idris wedi ymgladdu yn môr y Werydd. Bu Mr. Powell yn awdwr amryw lyfrau, yr oll o ba rai, oddigerth un, a gyoeddodd yn Seisneg, Teitl ei lyfr Cymreig yw "Canwyll Crist." Claddwyd ef yn Bunhill Fields, yn Llundain, lle y mae rhan fawr o ardderchog lu yr Anghydfurfwyr yn tawel ddysgwyl boreu udgarniad yr udgorn diweddfaf.

POWYS, LEWIS, un o feirdd dechreu y ddwyfod ganrif ar bumtheg; yr oedd yn byw rhwng y blynyddoedd 1580 a 1620.

PRICE, JOHN, gweinidog gyda'r Trefnyddion Calfinaidd yn sir Drefaldwyn. Mab ydoedd i Richard ac Ann Price, Cefnarnedd, plwyf Llandinam. Ganwyd ef Mai 10, 1808. Yr oedd ei dad yn aelod ffyddlon a didwyll gyda'r Trefnyddion yn Llandinam; a chafodd John ei ddwyn i fyny mewn mwynhad o freintiau crefyddol o'i febyd. Hudwyd ef unwaith gan ei frawd i anuffuddhau i anogaeth ei dad, sef i omedd aros yn y cyfarfod eglwysig, yr hwn a gedwid y tro hwnw ar ol pregeth, yr hyn a'i gofidiodd yn fawr lawer gwaith wedi hyn, wrth gofio am ei ymddygiad; a dyma yr oll sydd hysbys o'i bechodau gweithredol. Yr oedd yn ddywediad cyffredin gan ei gyfeillion am dano, nad oedd ganddo ond un pechod gweithredol i edifarhau o'i blegyd. Derbyniwyd ef yn gyflawn aelod yn eglwys Llandinam pan oedd rhwng 16 a 17 oed. Dechreuodd ar waith y weinidogaeth yn y flwyddyn 1825, pan yn agos i 20 mlwydd oed. Yn mhben rhyw yspaid ar ol marwolaeth ei dad, symudodd gyda'i fam i fyw i bentref a elwir Caersws, yn nghylch dwy filldir o Landinam, a bu yn ddefnyddiol a pharchus yn yr eglwys fechan sydd yn y pentref hwnw. O glych dechreu yr haf, yn y flwyddyn 1836, priododd ag Ann, merch Daniel Jerman, Glangwadan, yr hwn oedd

amaethwr parchus rhwng Trefeglwys a Llanidloes. Yr oedd yn aelod cymeradwy gyda'r Trefnyddion yn Llanidloes er ys llawer o flynyddau. Yn nghymdeithasfa y Bala, Mehefin, 1837, neillduwyd ef, yn ol dewisiad yr henuriaeth yn siroedd Gwynedd i holl waith y weinidogaeth. Calanmai yn y flwyddyn 1838, symudodd ef a'i deulu i dyddyn a elwir Birchin House, ger Trefeglwys. Yn ngauaf 1838, yr oedd rhyw arwyddion o ddadfeiliad yn ei iechyd, er nad oedd yn meddwl fod ei anghau mor agos. Pregethodd dair gwaith y Sabbath olaf y bu byw. Bu yn y Drefnewydd ar ryw amgylchiad y dydd Mawrth cyn y Sabbath y bu farw. Yr oedd golwg lled wanaidd arno yno, er hynny nid oedd neb yn meddwl ei fod yn ymwl anghau; ond dywedai ef wrth amryw gyfeillion yno, ac wrth ddod oddiyno, ei fod yn myned adref i farw; ac yn fore y Sabbath canlynol, Mawrth 31, oheddodd ei ran anfarwol o'i babbell bridd i'r nefol drigfan. Y geiriau olaf a ddywedodd oedd "Ni ddwg neb hwynt allan o law fy Nhaid," gan ddymuno cymorth i roddi ei hun yn y llaw hono. Claddwyd ef y dydd Iau canlynol, Ebrill 4ydd, yn mynwent Llandinam. Nid oedd ond lled wan o gyfansoddiad corfforol; ond yr oedd wedi ei gynysgaeddu â chyneddffau cryfion, wedi eu haddurno yn helaeth a grasau yr Ysbryd Glan. Fel Cristion, yr oedd ei dduwioldeb yn amlwg i bawb. Yr oedd ei symlwydd, ei ostyngheidrwydd, ei diriondeb, a'i addfwynder, yn hynod, a'i ymddyddanion yn sobr a buddiol. Yr oedd ei dduwioldeb ef yn amlwg yn y gongl, ar hyd y sfordd, cystal ag yn yr areithfa. Fel gweinidog yr efengyl, yr oedd yn gadarn yn yr Ysgrhythrau, yn gryf ac iachus, a threiddgar ei olygiadau ar bethau mawrion yr athrawiaeth sydd yn ol duwioldeb. Person Crist, a'i aberth yn iawn i Dduw dros holl bechodau pawb a godwir i fywyd tragywyddol, yn nghyd a'r angenrheidrwydd am iawn ac am fydd ynddo, oedd ei hoff bethau, a'r pethau hyn oedd yn gorlenwi ei holl bregethau. Yr oedd ei ddull yn traddodi yn lled araf, cadarn, eglur, a chynwysfawr. Yn y cymdeithasau neillduol yr oedd ei sylwadau a'i ymddyddanion yn dra buddiol. Priodol yw dywedyd am dano, "Y brawd anwyl, a'r gweinidog ffyddlon."

PRICE, CHARLES, oedd offeiriad a drowyd allan o Aberteifi. Brodor ydoedd o sir Paeysted; ac efe a bregethodd am rai blynyddau yn y sir hono fel pregethwr teithiol. Yr oedd yn hynod o ddiwyd yn ei waith cyoeddus, ac efe a aeth i Loegr, ac a fu byw a marw yn Hammersmith. Efe ydoedd ffurfiwr a gweinidog cyntaf yr eglwys Gynulleidfaol yn Llechryd, ger Aberteifi.—(*Palmer's Nonconformist's Memorial*, vol. iii. p. 496.)

PRICE, CHRISTOPHER, o Lanfoist, ger Abergavenny, oedd wr rhagorol o gyfenwad y Bedyddwyr. Meddyg ydoedd wrth ei alwedigaeth; a gelwid ef yn gyffredin Dr. Price. Nid yw yn ymddangos iddo fod erioed yn dal un fywiolaeth fel gweinidog unrhyw blwyf; ond efe a ddechreuodd bregethu tua'r

flwyddyn 1650; a glynodd wrth ei egwyddorion fel Anghydfurfiwr trwy holl boethder yr erledigaeth, hyd anghau, yr hyn a gymerodd le yn y flwyddyn 1697. Nid ymunodd erioed a phlaid y cymunwyr caeth, yr hon a lywyddid gan Mr. Milos; er ei fod yn cyduno a'u golygiadau ar ddeiliaid a dull beddydd.—(*Thomas's History of the Association*, p. 28.)

PRICE, SYR JOHN, LL.D., oedd ail fab Rhys ab Gwilym Gwynn, boneddwr o sefyllfa uchel yn sir Frycheiniog. Derbyniodd ei addysgiaeth yn Rhydychain. Wedi cymeryd ei raddio yn yr athrofa, cafodd ei alw i'r *bar*; ac yn fuan tynodd sylw y brenin Harri VIII. Efe a briododd Joan Williams, nith Morgan Williams, o'r Eglwyswen, un o henafiaid Oliver Cromwel. Yn ystod toyrnasiad Harri VIII. yr oedd yn barchus iawn yn y llys. Ar ddiddymiad y mynachdai, penodwyd ef yn un o'r dirprwywyr er eu diddymiad, ac ymaflwyd yn eu meddianau at wasanaeth y goron. Y gwasanaeth hwn dros sir Frycheiniog a syrthiodd i ran Syr John Price. Am ei gymeriad crefyddol nid oes dim yn wybyddus; ond fel cyfieithydd y rhan gyntaf o air Duw, yr hyn a argraffwyd yn y Gymraeg, ni ddylai ei enw gael ei adael allan yn hanes crefydd yn y Dywysogaeth. Yn y flwyddyn 1546, cyoeddodd lyfr bychan, yn cynwys cyfieithad o Weddi'r Arglwydd, y Deg Gorohymyn, a'r Credo; a chyfieithad William Salisbury o'r Salmu, yr Efengylau, a'r Epistolau, fel eu penodid i'w darllen yn yr eglwysi ar gyfranogiad o'r cymundeb; ac ar y Sabbathau a dyddiaid gwyl. Dyma'r llyfrau cyntaf a goeyddwyd yn y Gymraeg.—(*Jones's History of Breconshire*.)

PRICE, SAMUEL, gweinidog yr Annibynwyr yn Llanedi, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn Penhenwenfawr plwyf Llangamarch, sir Frycheiniog, ar yr 28ain o Ionawr, 1785. Yr oedd wedi hanu o achau 'enwog mewn duwioldeb a rhinwedd. Enwau ei rieni oeddynt Dafydd ac Elizabeth Price, ac ŵyr ydoedd o ochr ei dad i'r hybarch Isaac Price, o Lanwrtyd. Dygwyd ef i'fyny yn nhŷ ei daid, Penhenwenfawr. Yr oedd pregethu yn fynych iawn yn y tŷ hwnw; a chan fod ymweliadau neillduol ar grefydd y pryd hynny, a'r bobl yn gyffredin o dan ddyllanwadau uchel a gwresog yn dra gorfoleddus yn yr ardal hono, daeth Mr. Price yn ddeiliaid y cyfryw deimladau pan nad oedd uwchlawnw mlwydd oed. Pan welodd yr eglwys fod ynddo gymwysderau o ran dawn, duwioldeb, ac ymstyriad at wybodaeth, rhoddwyd iddo anogaeth i ddechreu pregethu yn yr ardal pan yn ieuanc iawn. Mwynhaodd bob manteision dysg a allasai y wlad roddi iddo yn foreu, ac wedi hynny anfonwyd ef i athrofa Caerfyrddin, ac oedd y pryd hwnw dan ofal y Parch. D. Peter, a'r Parch. D. Davies, y pryd hynny o Lanybri. Bu yno yn llafurio yn dra egniol i gyraedd a chynyddu mewn gwybodaeth am dair blynedd, ac yr oedd mewn cymeradwyaeth uchel gan ei athrawon, ac mewn undeb a chariad a'i gydfyfyrywyr.

Ymadawodd a'r athrofa yn gynt na'r amser arferol i efrydwy'r ymadael ar gais ei ewythr, brawd ei dad, ag oedd yn weinidog yn Mhenybont-ar-ogwy, i'w gael ato yn gynorthwywr. Wedi iddo aros yno am ychydig amser, anghymeradwyai y sefyllfa, a phenderfynodd i ymadael. Wrth ddechreulwyd arei daith i Gaefyrddin rhoddodd bregeth i eglwys Llanedi. Hoffwyd ef gan gymaint fel y rhoddwyd iddo alwad i fod yn weinidog iddi, a thueddwyd yntau i'w derbyn. Urddwyd ef yn Llanedi ar y 14eg o Awst, 1811, pryd y traddododd y Parch. T. Davies, Panteg, araeth ar natur eglwys, ac y derbyniodd y gyffes. Y Parch. D. Davies, Llanybri, a draddododd siars i'r gweinidog oddiwrth 2 Tim. iv. 5; a'r Parch. David Williams, Troedrhwdalar, siars i'r eglwys, eddiwrth Ephes. v. 16. Er fod eglwys Llanedi ar y pryd yn rhanedig ac afonydd iawn, ar ol rhyw ystwm gynddeiriogwyllt oedd wedi ymosod arni—"Y badd o'r coed wedi dyfod i mewn i dwrio, a bwystfil y maes i'w phori," a llawer o hen gwyfau heb eu gwella, a hen deimladau chwerw heb eu symud, yr oedd ei eiriau mor fwynaid a'i lwybr mor heddychlawn a dengar fel y toddodd hwynt i gyd i'r un ysbryd efengylaidd, siriol, ag ef ei hun. Yr oedd pawb o honynt yn ei garu heb yn wybod iddynt, daeth llawer oedd yn methu cydweled i gydrodio llwybrau glwysaidd tangnefodd ac ewyllys da; carthwyd cryn lawer allan o'r hen lesain, a chydiodd pob un yn ei orchwyl, fel yr ymadnewyddodd yr eglwys oedd wedi bod yn barchus a blodeuog am flynyddau lawer. Cafodd yr hen bobl dduwiol a gawsant eu porthi a bara gofid, a'u diodi a dagrau wrth fesur mawr, ganu megys yn y dyddiau gynt, a chydorfoleddu fod y gauaf wedi myned hebio; tyrodd y bobl yn nghyd yn fuan, llewyrchodd yr ysgol Sabbothol a'r cyfarfodydd gweddi yn yr ardal, a bu llaw yr Arglwydd yn amlwg iawn gyda'r weinidogaeth, oblegyd ychwanegwyd llawer iawn at yr eglwys yn ei amser ef. Er na fu adfywiadau poeth a thanllyd iawn yn Llanedi o'r fath a ffynent yn yr eglwys cymydogoethol, eto byddai ychwanegiadau giaddol trwy ystod y blynyddoedd, fel yr oedd eglwys Llanedi yn amser marwolaeth Mr. Price yn flodeuog ac mor gyfrifol ag un eglwys yn y wlad. Yn mhen ychydig wedi i Mr. Price sefydlu yn Llanedi ymunodd mewn priodas a merch Mr. Roberts, masnachwr, Llanelli, yr hon a fu iddo yn ymgeledd gymwys hyd ddydd ei farwolaeth. Bu iddynt saith o blant, yr oedd chwech o honynt yn fyw ar farwolaeth eu tad, wedi eu gadael yn ymddifaid, pan na allent wneud fawr drostynt eu hunain. Ar ol iddo fod yn llafurio yn ddiwyd a llwyddianus am ugain mlynedd yn Llanedi, Bethania, a Phontyberem, efe a dorwyd o blith y rhai byw yn nghanol ei ddyddiau a'i ddefnyddioledeb yn ol golwg ddinol. Tybir mai anwyd trwm a gafodd pan yn dychwelyd adref ar ol bod yn pregethu yn Bethania a achosodd ei afiechyd, yr hwn trwy ei es-

geuluso ar y cyntaf a drodd yn fflameg (*inflammation*) ar ei ymysgaredd, a methodd pob dyfais meddygol ei atal i gyneryd ymaith ei fywyd gwerthfawr. Ni feddyliodd ef na neb arall fod niweid hyd nes i fflameg ar yr ymysgaredd i ddechreu, ac er pob cymorth meddygol methwyd ag atal y llosgfa rhag enyn; ac ar ol naw diwrnod o gystudd hunodd yn dawel ar y 23ain o Chwefror, 1831, yn chwe mlwydd a deugain oed. Ar ddydd ei angladd ymgaoglodd tyrfa fawr yn nghyd. Wedi cludo ei gorff i gapel Llanedi gweddiodd y Parch. D. Rees, Llanelli, a phregethodd y Parch. D. Davies, Panteg, yn gyfaddas iawn i'r amgylchiad, i'r dyrfa alarus. Yna rhoddwyd ei ran farwol i orwedd yn y dystaw fedd. Fel ydyl, yr oedd yn feddianol ar y tymerau mwyneiddiaf a serchocaf. Cerid ef yn fawr gan bawb a'i adwaenai. Medrai wneud ei hun yn bob peth i bawb; medrai "shibolet" y tlawd a'r cyfoethog, fel pe na buasai wedi gweled dim ond y rhai hyny; pan elai i blith boneddigion, ymddangosai mor esmwyth a boneddigaidd fel y gallasid meddwl mai hwnw oedd ei gylch; felly yr oedd mewn parch gan bawb, ac edrychiid i fyny ato gan wreg a boneddig am gyngor a chyfarwyddid. Yr oedd yn feddianol ar y: hyn ddylai pob gweinidog ymestyn ato, sef gwybodaeth gyffredinol. Fel Crision, yr oedd yn drwyadl, gellid dywedyd am dan: "Wele Israeliad yn wir yn yr hwn nid oes twyll." Yr oedd yn caru gwaith a phobl yr Arglwydd yn fawr. Fel gweinidog, yr oedd yn gyflawn a ffyddlawn yn mhob cylch, dangosai nad oedd dim yn ddiffyg ynddo; yn y cyfarfod gweddi a'r cyfrinachau yn yr ardal yr oedd yn rhagori, ac nid ychydig fuasai yn ei rwystro rhag bod yn brasenol; i hyn, dan fendith yr Arglwydd, oedd llawer o'i lwydd i'w bridoli. Yr oedd yn dimon i'r gwan ac yn adnabod y ffroenfalch. Cyfododd Duw eto lawer o'i fath.

PRICE, JOSEPH, gweinidog y Bedyddwyr yn Blaenafon, Mynwy. Brodor ydoedd o Lanwenarth. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1764. Derbyniwyd ef yn aelod o'r eglwys yn y lle crybwylledig yn y flwyddyn 1789, a bu yn aelod ffyddlon yno am 54 o flynyddau. Yn mhen ychydig amser ar ol ei dderbyniad, anogwyd ef i arier ei ddawn i bregethu; ac mewn cydsyniad a'u cais ymaflodd yn y gorchwyl pwysig o gyoeiddi Crist yn Geidwad i bechaduriaid colledig; a gall ugeiniau dystio iddynt dderbyn lleshad dan ei weinidogaeth. Cafodd ei urddo yn fuan wedi iddo ddechreu pregethu yn Mlaenau Gwent, lle y llafurioedd gyda ffyddlondeb mawr. Pregethai hefyd yn fisol yn Lanwenarth a'r cymydogoethau gyda'r derbyniad mwyaf. Cyn ei ddychweliad yr oedd ei gymeriad yn annuwiol iawn, ac hyn ystyrir ef gan ei gyfeillion yn un o'r campwyr cywreinaf mewn drwg; ond ymwelwyd ag ef gan Dduw yn ffordd ei ras. Plygwyd ef yn ewyllysgar i geisio trugaredd, fel nad oedd y rhai a'u hadwaenent yn amou ei droedigaeth oddiwrth y cyfnewidiad amlwg a welid ynddo. Pryd hyn

canodd yn iach i'r hen gyfeillion a'r hen ffordd, ac ymunodd a'r bobl ddiystyrai gynt; mewn canlyniad, byw gyda'r saint oedd ei brif hyfrydwch, adrodd gweinidogaeth y cymod oedd ei bleser penaf, ac ymgais at ogoneddu Duw oedd ei amcan penaf, ond o'r diwedd teimlodd ergydion marwol brenin braw yn dryllio ei babell, a'i cholofnau yn ymollwng nes cwmpo yr dfaill faluriol. Llafuriodd am flynyddau o dan effaith clefyd poenus, yr hwn a'i analluogodd i gyflawni ei ddyledswyddau fel cynt, a thrwy ei glefyd hirfaith, cafodd serchogrwydd mawr gan ei brid a'i blant gofalus a thyner. Ar y 4ydd o Awst, 1834, yn 70 oed, bu farw y gwas ffyddlon hwn i Grist. Fel dyn, yr oedd Mr. Price yn hynod am uniondeb yn ei holl fasnach fydol. Manwl ymofynai a oedd wedi talu am bob peth yn ei feddiant. Ni byddai foddlon byth i fwyta ymborth na gwisgo dillad nes y byddai wedi talu am danant; yn hyn yn neillduol, carwn ei osod o flaen holl Gristionogion Cymru, fel enghraifft iddynt i'w efelychu. Gorfod iddo ymdrechu llawer i wthio yn y blaen drwy y byd. Yr oedd ganddo deulu mawr, heblaw llawer o anhawd-derau ereill yn ei ffordd, ond trwy drugaredd, nid oedd neb a allai ddyweyd pan y bu efe farw ei fod yn ei ddyled am ddimai. Nid y lleiaf o'r rhinweddau Cristionogol yw gonest-rydd. Yr oedd trigolion yr ardal lle y treuliodd ei holl fywyd yn alluog i ddwyn eu tystiolaeth i wirionedd yr hyn a ddywedir. Fel pregethwr, yr oedd yn dderbyn- iol, a gall ugeiniau dystio iddynt dderbyn lles sylweddol dan ei weinidogaeth syml a ffyddlaw. Bu yn offeryn dedwydd i droi llawer o bechaduriaid o dywyllwch i oleuni, ac o feddiant Satan at Dduw. Cafodd ei urddo yn eglwys y Blaenau, yn y flwyddyn 1798, a pharaodd i wasanaethu yr eglwys gyda llawer o ffyddlondeb a llwyddiant hyd 1827, pryd y tarawyd ef a'r parlys, yr hyn a'i analluogodd ef i wasanaethu yr eglwys yn hwy.

PRICE, THOMAS, oedd bregethwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Brodor oedd o ranau uchaf sir Frycheiniog. Nid oes sicr- wydd pa un ai yn Llanfairmuallt ai yn y Gorwydd y dechreuodd efe bregethu, ac nid yw hynny o fawr pwys. Nid oedd efe yn feddianol ar dalentau enwog fel pregethwr. Yr oedd yn ddarostyngedig i amrywio cryn lawer; pan fyddai yr awel o'i dy pregethai yn dra llewyrchus, ond gwir dlawd a fyddai heb hynny. Bu yn gyfaill pan yn henafwr i'r Parch. William Havard; a phan oedd unwaith ar daith gydag ef, dy- gwyddodd iddo yn rhyw fan lle yr oedd Siencyn Penhydd yn mhlith y gwrandawyr gael y rhan gyntaf o'i bregeth yn dra llew- yrchus, ond ddarford iddo dywyllu fel y fagddu arno tua chanol y bregeth; ac o hyny hyd y diwedd prin iawn yr oedd yn gallu ymlusgo yn mlaen. Wedi myned i'r ty ar ddiwedd yr oedfa, tra yr oedd Thomas Price yn ymofidio am ei ddarostyng gy- maint yn y pwlpud, gofynodd i Siencyn pa

reswm a allai efe roddi am gyfnewidiad mor fawr a disymwth o fewn cylch yr un bre- geth? "Mi a ddywedaf i ti," ebe Siencyn. "Pan oedditi yn yn pregethu yn dda, daeth y diafol ac a gurodd dy gefn, gan ddyweyd *Well done*, Tom Price, yr wyt ti yn ei gwneud hi yn wych. *Well done*, Tom Price, ebe tithau gyd ag ef; trwy hyn digiodd y Feistr, ac a gymerodd y llewyrch oddiarnat."

PRICE, JOHN, o'r Trallwm, sir Dre- faldwyn, gweinidog yr eglwys Annibynol yn y lle. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1842, yn Merthyr Cynog, sir Frycheiniog. Ymunodd a'r Eglwys Gynulleidfaol yn Bethania, addol- dy yn ei bentref genedigol. Aeth oddiyno i'r Coleg Annibynol yn y Bala, yn Mawrth, 1863, ac urddwyd ef yn Ionawr, 1865, fel gweinidog y gynulleidfa Gymreig yn y Trallwm, a'r un Seisneg yn y Groeslwyd, yn y gymydogath hono, perthynol i'r un enwad crefyddol. Nid cynt y neillduwyd ef i waith y weinidogaeth nag y dechreuodd ei ieohyd ddadfeilio, ac ar y Sabbath, Hydref yr 22ain, oddeutu naw mis wedi ei urddiad, efe a dawel hunodd yn yr Iesu; y dydd Iau can- lyrol, claddwyd ef yn nghladdfa yr Eglwys Newydd Trallwm. Yr oedd ef yn bregethwr derbyniol yn y ddwy iaith, yn weinidog ffyddlon, ac yn dra awyddus i wnouthur daioni; ond rhedodd ei yrfa allan yn fuan, ac y mae yn awr yn mwynhau ei wobwr ogoneddus yn y nef.

PRICE, WILLIAM, gweinidog y Bed- yddwyr yn Merthyr Tydfil. Brodor oedd o sir Frycheiniog. Arferai ddyfod yma yn achlysurol o sir Frycheiniog, a dewiswyd ef i fod yn weinidog yn Nghapel Seion, a chafodd ei urddo, ond safodd rhai yn ei erbyn, ac ymranodd yr eglwys yn ddwy, a bu llawer o flinder o'r ddau tu. Yn y flwyddyn 1792, ar ddiwrnod penoddeg, ym- gasglodd gweinidogion i'w urddo, ond pan ddaeth y dydd, clowyd y drws gan y gwr y cafwyd cymaint gofid oddiwrtho yn Nghapel Seion. Awd yn mlaen a gwaith yr urdd- iad allan yn y fynwent o flaen y capel, ac ymadawodd y gweinidog a'i blaid yn union- gyrchol, sef oddeutu deugain, a chymerasant dy anedd yn ddioed gyferbyn a'r capel ar Dwyn yr Odyn. Buont yno hyd 1794, pryd yr adeiladwyd capel Ebenezer. Yr oeddylt erbyn hyn wedi cynyddu llawer, fel nad oedd lle iddynt yn y ty anedd. Corffolwyd hwynt yn eglwys reolaidd, a chymerwyd hi yn aelod o'r gymanfa a gynaliwyd y flwyddyn hono yn Oichan. Bu Mr. Price yn lled lwyddianus y blynyddau cyntaf; derbyn- iodd amryw aelodau a llanwodd y ty o wrandawyr; ond buan cyfododd anghydfod rhyngddo a'r bobl yn nghylch rhyw amgylch- iadau arianol, a chydunodd i ymadael ar eu gwaith yn talu yr hyn oedd ddyletws iddo, yr hyn a wnaethant. Nid oes genym hanes pellach am dano, pa le yr aeth, na pha bryd y bu efe farw.

PRICE, THOMAS, (*Carnhuanawc*.) Ganwyd yr anwyl Carnhuanawc yn mhlwyf bychan Llanfihangel Bryn Babuan, ger

Llanfairmuallt, yn sir Frycheiniog, yn y flwyddyn 1788. Pum cant a chwech o flynyddau cyn geni Carnhuanawc, a cher llaw y fan lle y derbyniwyd ef i'r byd, y bu ymdrechfa olaf ein cenedl am gadwraeth ei gorsoedd, ei choron, ei gwlad, a'i hannibyniaeth; yno y syrthiodd ein dewr a'n hoff Llewelyn, yno bu milwyr Edward yn meddwi mewn gorfoledd, wrth feddwl am y boddhad a gawsai brenin Lloegr wrth gael ei anrhegu a phen gwaedlyd Tywysog Cymru. Gerllaw yno y gorwedd yn dawel gorff di-ben Llewelyn, hyd y borsu pan y gwysir gwyr mawr, breninoedd, a phenaethiaid y ddaear i roddi cyfrif am eu trais, eu lledrad, a'u difrod ar ddiwiweidiaid y ddaear. Am hir oesau galwyd pobl sir Brychan yn "Bradwyr Brycheiniog;" ond gan mai yno y preswylhai Dr. John David Rhys, gan mai yno y ganwyd John Penry, gan mai yno y cyfansoddwyd Drych y Prif Oesoedd, gan mai yno y magwyd Theophilus Jones, a chan mai yno y ganwyd, y preswylhodd, ac y bu farw yr anfarwol Carnhuanawc, yr ydym yn gwyso Cymru benbaladr i gyfarfod mewn llys, i ddewis rheithwyr goleuedig, ac i ddwyn i mewn ddedryd o ddiueogrwydd yn erbyn Brycheiniog, ac wedi derbyn y dyfarniad uniawn hwn eled y barnwr yn awdurdod unllaf, unllais gwlad, ac oddiar binacl uwchaf yr hen Fannau bydded iddo ryddhau Brycheiniog yn oes oesoedd oddiwrth y cyhuddiad hwn. Yr oedd Thomas Price yr ieuangaf o ddau fab i'r Parch. Rice Price, offisiarid Llanwithol, ger Rhaidr ar Wy. Ar ol derbyn ychydig addysg yn ysgolion y gymydogeath, anfonwyd ef i ysgol ramadegol colegdy Llanfaes, yn nhref Aberhonddu. Bu Mr. Price yma am rai blynyddau, ac yr oedd yn ofrydiwr diwyd, llawen, a chyfeillgar. Yn, neu oddeutu y flwyddyn 1812, urddwyd ef yn ddiagon, ac aeth i weini fel curad i ddau o blwyfydd amhoblog ger llaw ffynon iachusol Llandrindod. Bu Mr. Price yn y lleoedd unigol a neillduedig hyn am oddeutu tair blynedd, pryd y symudodd i wasanaethu fel curad i blwyf Llanganey, i ddyffryn prydforth y Grwyne, gerllaw Crughywel. Bu wedi hwy yn gwasanaethu yn Llanelli, Brycheiniog, ac yno clywsom amryw o hon breswylwyr yn siarad yn uchel am dano fel dyn hynaws, caredig, a diragfarn. Pan oedd yr Ymneillduwyr heb un lle addoli yno, aeth un hen frawd i gyfarfod a Mr. Price, pan yn myned i'r eglwys ar foreu y Sabbath; dywedodd ei gwyn wrtho, a'i fod yn teimlo yn awyddus am le mwy canolog a chyffus i'r ysgol Sabbathol, ac i gyfarfodydd ymneillduol achlysurol; atebodd Mr. Price ef, "Byddaf heddyw yn ciniawa gyda Mr. Scale, percheuog y gwaith, deuwch yno, a mynaf weled beth a allaf wneud drosoch." Aeth y cyfaill yno, a chafodd Mr. Price yn llawen, am ei fod wedi llwyddo gan y boneddwr i gael mangre gyffleus i'r Ymneillduwyr wersyllu yno. Nid oes eisieu rhagor na hyn i esbonio ysbyrd rhyddgarol, a meddwl diragfarn Mr. Price,

er y gallwn yn rhwydd ychwanegu amryw ffeithiau anwadadwy ereill o gyffelyb natur. Mae creigiau Llanelli wedi peri i bob pren a phlanigyn y lle braidd i wisgo agwedd wahanol i'w brodyr coedog a llysiouog yn yr ardal oedd amgylchol; mae cangenau rhai o'r coedydd wedi cymeryd yn eu penau i groesi deddfau naturiaeth, gan dyfu i lawr ac i fyny, ar hyd ac ar led, igam ogam fel danedd llawlif. Heblaw hyn, neu trwy hyn feallai, edrychant can henedi a phe y byddent yn weddillion cynddluwiadaid. Yr oedd henafiaeth, hynodrwydd, a Chymreigrwydd yr hen goed hyn, wedi enill ei ganon i'w caru, a chan ei fod ef mor hoff o honynt gwnaeth eu perchenog anrheg o honynt iddo am ei oes; ac yr oedd yn gwylio rhag bwyll a llawlifau y preswylwyr gyda manylwoh cysegredig a haner santaidd. Er mai un o ddynion llareiddiaf y ddaear oedd ef, eto os cawsai neb yn euog o osod offeryn awch ar y coed hyn, nid boddlon iawn oedd iddynt i gael maddouant yn y byd hwn na'r byd a ddaw. Yr oedd yr unrhyw ymlyniad angherddol ynddo at bob math o weddillion henafol, yn neillduol os buasai traddodiadau cenedlaethol a hanesiol yn gysylltiedig a hwynt. Edrychai ar lawer tiffeddianydd a thyddinwr, fel bodau anghysegredig, anfarddonol, dichwaeth ac anwladgar, am osod y gaib a'r rhaw i aflonyddu gweddillion hen gaerau, hen wersylloedd, hen ffyrdd, hen geryg, hen gestyll, a hen balasau; a llawer gwaith y bu ei gyfryngiad taer a'i ymbiliau cyffrous ef yn foddion i gadw amryw o honynt rhag difodiant du ac anghofus. Ar ol gweini o le i le fel curad am dair blynedd ar ddeg, yn y flwyddyn 1825 anrhegwyd ef a ficeriaeth Cwindu, rhwng Crughywel a Thalgarth. Yn mhen amser, derbyniodd hefyd guradiaeth barhaol hen gapel eglwysig Tretwr. Oddiwrth y ddau le hyn derbyniaid ef ryw beth oddeutu dau cant o bunau yn y flwyddyn. Am hir flynyddau ni bu ei gyflog ond bychan iawn; ac yn y diwedd nid llawer o'r brasder a gafodd, gan fod brawd i Dduc lled euwog yn gofalu am yr hufen iddo ei hun. Meddai Mr. Price ar athrylith ystwyth, yr hon a wnelai bob peth yr ymaflai ynddo gyda ddehurwydd mawr, ond siarad yn hyawdl. Pan yn ieuac, yr oedd yn arluniwr ardderchog; wedi i Theophilus Jones ddeall hyn, gwnaeth ddefnydd mawr o hono i dynu yr arluaiuau cywir a ymddangosodd yn ei hanes o sir Frycheiniog. Er nad oedd Mr. Price ond prin un ar hugain oed yn amser cyoeddiad cyfrolau enwog Theophilus Jones, eto bu yn gymorth u awr iddo gasglu a thallenu yr achyddiaeth orchestol a ymddangosodd yn "Hanes Brycheiniog." Yr oedd yn dal a thenau, yn wladaid yn ei wisg, ac yn dywysogaidd yn ei lygaid a'i wynebpryd. Gwelsom a chlywsom of yn yr eisteddfod ddiweddfaf ag y bu ynddi. Safai ar yr esgynlawr fel patrwn o Gymro, edrychai fel yn teimlo taw bod yn Gymro ac yn Gymreigaidd oedd yr anrhydedd daearol mwyafr. Yr oedd ei ddillad yn

crogi yn llaes am dano, a'i het o dan ei gesail, ei llygaid yn fywiog a chyffrous, a'i dalcen yn llydan ac uchel; yno siaradai mor ddiöfn a dibryder a phe buasai yn eistedd ar ei aelwyd ei hun, yn hen Bersondy y Cwmdu. Un o'i gas bethau oedd dillad newydd, ac y mae y traddodiad yn amgylchoedd Crughywel na wnelai byth eu gwisgo^o heb eu plethu, eu gwasgu, ac eistedd arnynt yn gyntaf, er tynu pob ystiffrwydd a balchder allan o honynt; ac wedi eu cael yn ddigon gwladaidd ac ystwyth, buasai yn eu hanrhydeddu drwy osod Carnhuanawc ynddynt, ac yr oedd hyny yn ddigon o dal iddynt am bob anmharch blaenorol a ddangosodd tuag atynt. Yr oedd hefyd yn gerddor ardderchog, a chan ei fod yn dal a hoew, yr oedd ei gam yn hir a chyflym. Nid oedd byth yn gofyn cymorth na cheffyl, na cherbyd, na rhes (*train*) os gallai ei ddwy goes wneud y gwasanaeth. Yn 1829 cymerodd daith ar draed drwy Lydaw, er ymchwilio i ansawdd y dangen o'r teulu mawr a breswylia yno. Cyoedda ei sylwadau ar y wlad a'r preswylwyr yn y *Cambrian Quarterly Magazine*. Bu hefyd yn foddion i gael y Testament Newydd wedi ei gyfieithu i'r Llydawaeg, a'i daenu yn mysg y preswylwyr ofergoelog a Phabyddol. Gallasai ef gerfio mewn cwyrr a choed, gyda chwaeth a medrusrwydd neillduol. Efe a dynodd allan y rhan fwyaf o'r arluniadau a gyoeddwyd yn ngeithiau y *Welsh Manuscripts Society*. Gwnaeth delyn ragorol, bob ergyd a phwyth a'i law ei hun; ac yr oedd mor hoff o offeryn cerdd Cymru fel yr oedd yn dysgu tonau henafol y genedl ar ei gof, fel y gallasai chwareu unrhyw don heb gymorth llyfr nodau. Yr oedd yn adnabyddus o bob llysiuyn a phren ag oedd yn gynenid a brodorol i Gymru, ac yn gwylio drostynt gyda sel ac aiddgarwch angherddol. Ymhyfyrdai yn yr helygen Gymreig, a phlanai hi gyda chysegroldeb yn amgylchoedd y ty a'r Eglwys. Yr oedd yr erifnen wyllt hofyd yn werthfawr yn ei olwg, ac ofnai yn ddwys rhag i'r cloddwyr penrydd a dideimlad ei gyru o'r wlad. Yn 1829 cyoeddodd Mr. Price lyfr dyddorol ar "Wynebryd a ffurf gorfforol preswylwyr presenol Prydain," gan brofi trwy yr ymddangosiadau hyn eu tarddiadau gwreiddiol o'r Celtaid, neu y Gothiaid. Yn 1842, dygodd allan ei brif waith awdurol, sef "Hanes Cymru," yn mha un yr olrhinia gyda gofal a manylwlch hanes y genedl o'r oesau boreuaf hyd gwmp Llywelyn ap Gruffydd, gan wneud nodiadau byrion ar helyntion gwladol y genedl o hyny hyd ei amser ef. Gwnaeth ef fyned i draul a thrafferth anghredadwy er cyfansoddi a dwyn allan hanes ei genedl a'i wlad; ni adawodd neb na dim cyraeddadwy ac adnabyddus heb ymgyngori ag ef, er cael yr hanes yn llawn a chywir. Mae yr holl waith yn arddangos ymchwyliad manwl a barn bwylog; ond nid yw y cyfansoddiad mor dlys, a'r iaith mor swynol ac ystwyth ag y buasai yn ddymunol iddo fod er gwneud y llyfr gwerth-

fawr hwn yn ddarllenadwy. Gwnaeth swyn iaith a chyfansoddiad "Drych y Prif Oesoedd" y llyfr hwnw yn eilun gan y genedl; mae yn anmhosibl peidio darllen y llyfr hwnw; tra mae yn gofyn sel wladgarol cryf i symbylu dyn o duodd farwaidd i ddarllen llyfr Mr. Price. Am wir wybodaeth a gwir deilyngdod mae y "Drych Prif Oesoedd" yn cilio i'r cysgodion pellaf yn ymyl "Hanes Cymru," ac am dlynsi iaith a swyn cyfansyddiadol, mae "Hanes Cymru" yn gorffod plygu glin a phen i "Ddrych y Prif Oesoedd." Wedi y cyfan, llyfr nad anghofir yn Ngwalia yw "Hanes Cymru," mae yn un o hanfodion y genedl, a bydd ef a'i awdwr mewn cofiadwriaeth cysegredig tra Cymru yn bod. Yn 1846, cyoeddodd y traethawd hwnw a adnabyddir wrth yr enw "Y Cyffrawd," yn mha un y daliai bod rhyw ddyllanwad anianyddol yn symud yn yr awyr neu rhywle, ac y mai y bobl a fyddo mor ffodus a bod o dan y fan y bydd y cyffrawd hwnw yn sefyll fydd yn rhagori yn y celfau a'r gwyddorau. Enillodd lawer o wobrwyon eisteddfodol yn y Dehau a'r Gogledd; ac ysgrifnodd lawer i'r cyoeddiadau Cymreig a Seisnig ar hanes, llenoriaeth, arfer, a cherddoriaeth y Cymry. Hyn oedd ei hoff bwnc, arno y myfyriai ddydd a nos, ac am dano y meddyliai hwyrr, boreu, a chanol dydd. Yr oedd wedi gosod ei genedl goruwch ei lawenydd penaf, ac wedi argraffu ei llesiant ar gledd ei law. Er mai Eglwyswr ac offeiriad oedd ef, eto ymgyngysgai a Chymry didwyll, goleuedig, a selog, gyda arioldeb a chalonogrwydd, beth bynag fuasai eu daliadau ar bynciau crefyddol. Yr oedd yn enghraifft ardderchog o'r hyn a allai llafur, ymroddiad, a dyfal barhad ei wneud. Ni chafodd fanteision addysg helaeth, ni ddygwyd ef i fyny yn Caergrawnt na Rhydychain. Nid oedd ganddo etifeddiaeth; ac hyd o fewn ychydig ffynnyddau cyn ei farw, ni dderbyniodd ond tal bawaid a dirmygus gan yr Eglwys; eto efe a ymroddodd at, ac a ymlnodd wrth ei hoff destun nes yr enillodd sylw a pharch gwreng a bonedd, dysgedig ac annysgedig, Eglwyswyr ac Ymneillduwyr. Daeth yr hynafiaethydd a'r hanesydd goreu yn Nghymru; a bydd yn rhaid i'r galon Gymreig golli ei brwdfrydedd a'i thwymgarwch cyn anghofir enw anwyl Carnhuanawc. Gwnaeth yn fwy na neb arall yn ei oes i droi sylw y Cymry atynt eu hunain, a llwydodd i greu cenedlgarwch ac ysbryd annibynol yn hen breswylwyr yr ynys. Ar ol gwasanaethu ei genedl yn dda, efe a fu farw ar y seithfed o Dachwedd, 1849, pan yn drugain mlwydd oed. Gosodwyd ef i orwedd yn mynwent yr eglwys a wasanaethai. Buom dro ar ol tro yn sefyll uwch ben ei fedd, a braidd na themlem ryw sel ac ysa genedlgarol yn enyn drwyddom wrth gollu dagrau uwch ben ei orweddle. Mae llawer o siarad y dyddiau hyn am gogolofnau; ond nid ydym wedi clywed neb eto yn sibrd am gogolofn i awdwr enwog "Hanes Cymru;" diau ei fod yn ei thei-

lyngu; a diau hefyd, os yw yr oes hon yn rhy ddfater ac anwladgar i wneud y fath beth, y daw adeg pan fydd Cymru yn falch i gael adeiladu cofgolofn i Carnhuanawc. A oes neb yn amgylchoedd Crughywel a'r Cwmdu a digon o dan Cymreig ac o deimlad diolchgar ynddynt i ysgogi y mater hwn? Diau y ceid cydweithrediad buan ac ewyll-ysgar.

PRICE, RICHARD, D.D. Mab oedd Richard Price i'r Parch. Rice Price, gweini-dog Henadurol neu Annibynol Penybont a'r Betws. Ganwyd ef mewn lle ger Penybont o'r enw Tynton, yn y flwyddyn 1723. Dywedir i'w dad gymeyd cryn ofal i ddwyn ei blentyn i fyny yn yr un golygiadau athrawiaethol ag ef ei hun. Derbyniodd Richard gymaint o fanteision dysgyblaeth feddyliol pan yn blentyn ag a ellesid ddys-gwyl iddo gael. Gartref rhoddai ei dad bob cyfarwyddyd ac anogaeth iddo ag oedd yn ei allu i'w roddi, ac nid bychan oedd hyny, oblegyd dyn galluog a dysgedig oedd y Parch. Rice Price, canlynnyd yr anfarwol Samuel Jones; heblaw hyn, mwynhaodd freintiau yr ysgolion cyffredin, o'r fath ag oedd i'w cael yn y gymydogiaeth y tymor hwnw. Pan oedd Richard yn 18 mlwydd oed, bu farw ei dad; ac yn fuan wedi hyny, aeth i athrofa ymneillduol yn Llundain, lle yr efrydiodd gyd ag ymrodd didor a llwyddiant mawr, y gwyddorau o fesuroniaeth, athroniaeth, a duwinyddiaeth. Yn y flwyddyn 1743, aeth yn gydymaeth ac yn gaplan i deulu Mr. Streathfield, o Stake, Newington. lle y parhaodd am y tair blynedd ar ddeg dyllynol. Oddentu yr amser hwn bu Mr. Streathfield farw, a'r fath oedd ei serch at, a'i werthfawrogiad o, Mr. Price, fel y gadawodd ychydig gynysgaeth iddo yn ei ewyllys; a chan fod cysuron a helbulon fynychaf yn ymweled a dynion yn finteioedd, ac nid yn unigol a digymeiriaid, felly y dygwyrddodd ar yr adeg hon i Mr. Price. Tua'r amser gosododd Streathfield gyfoeth iddo, bu ei ewythr farw, ac ni bu yntau yn anghofus o hawliau ei nai, pan yn rhanu ei dda rhwng ei etifeddion. Penodwyd Mr. Price yn bregethwr boreuol yn nghapel Newington Green, Llundain; nid yw y defnyddiau sydd genym wrth law yn ein galluogi i fuffio barn pa foddlonrwydd a roddodd Mr. Price fel pregethwr yn y cylch hwn. Ei ymgais awdurol gyntaf oedd "Adolygiad ar brif bynciau ac anhawsdarau Moesoldeb." Daeth y gwaith hwn allan yn 1758; parodd ei ymddangosiad gryn gyffro yn mysg dynion meddylgar, a bu yn foddion i ddyrchafu enw yr awdwr yn uchel fel arddansoddwr ac athronydd moesol. Yn y flwyddyn 1767, gwnaed cais ato gan bwyllgor o foneddigion, y rhai a ddylent alwedigaethau cyfreithiol, megys cyfreithwyr, dadleuwyr, ac ysgrifenyddion, am iddo roddi ei farn iddynt hwy ar gynllun oeddynt wedi fabwysiadu er sicrhau blwydd-dal i'w gweddwon. Mae y flaith i bwyllgor o ddynion mwyaf dysgedig Llundain wneud cais

o'r fath, at fab hen weinidog Penybont, yn brawf digonol o'r safle uchel a fwynhëai fel ysgolaig ac athronydd. Arweiniodd yr amgylchiad hwn feddwl gofalgwr ac eangfawr Mr. Price i astudio yr egwyddorion hyny ar ba rai y gellir dyogelu bywydau, sicrhau cymorth mewn cystudd, a mwynhau symiau blynyddol ar ol cyraedd i ryw oedran neillduol ag a gydunir arno. Yn y flwyddyn 1769, cyoeddodd ffurwyth pwysig ei ymchwylion manylaidd ar y mater dyddorol hwn. Bu dygiad ei lyfr allan drwy y wasg yn angen uniongyrcholi lawer o'r cymdeithasau darbodawl ac yswirol a fodolent ar y pryd. Profodd Mr. Price nad oedd eu seiliau yn dda, a'r canlyniad fu i bawb ddynion deallgar a gofalus eu gadael. Gosodwyd y cymdeithasau a safasant rhag syrthio o flaen ei ysgrifell nerthol ar egwyddiorion mwy cadarn a boddhaus. Aeth y gwaith hwn o'i eiddo trwy bump o argraffiadau, y diweddaf o ba rai a ddaeth allan o dan olygiaeth W. Morgan, yn 1803. Mae cynyrfiadau gwladol gan fynychaf yn effaithio cynyrfiadau meddyllyliol, ac yn dwyn dynion yn aml i'r golwg na wyddai y byd fawr neu ddim am danynt o'r blaen. Hwyrach na buasai Mr. Price yn enill cymaint o sylw mor fuan, oni buasai y cyffro a deimlid o barthed rhyfel America. Yn y flwyddyn 1776, cyoeddodd draethawd galluog o dan yr enw, "Sylwad- au ar Ryddid Gwladol," ac ar briodoldeb y rhyfel ag America. Y fath oedd poblogrwydd y llyfr hwn gan bleidwyr Annibyniaeth yr America, fel y dymunasant ar yr awdwr ddwyn allan argraffiad rhatach o hono, a gwerthwyd yn agos i dri ugain mil mewn ychydig fisodd. Anrhydeddodd dinaswyr Llundain ef a blwch aur, yn cynwys gweithredoedd a roddent holl hawliau dinaswr iddo. Yn mhen dwy flynedd ar ol ymddangosiad ei draethawd, ysgrifenedd sendd America ato i erfyn am ei gymorth i drefnu eu cyllidau, anogent ef yn daer i symud ei hun a'i deulu yno, ac ymrwyment i'w dalu yn dda am ei waith; ond wedi ystyried y mater, barnodd yn oreu i wrthod y cynyg, gan ddewis treulio gweddill ei oes yn y wlad ag yr enillodd ei boblogrwydd ynddi. Yn y flwyddyn 1765, dewiswyd ef yn aelod o'r Gymdeithas Freiniol; ac yn mhen pum mlynedd wedi hyny, anrhydeddodd prif ysgol Glasgow ef a'r teitl "Athraw Duwinyddiaeth." Newidiodd ei farn ar bynciau crefydd, gan gyoeddi yn gyfeil-iornus, lawer o olygiadau a ystyrir gan rai yn wirioneddau diymwad ac hanfodol. Bu farw yn Llundain, yn y flwyddyn 1791, pan yn dri ugain ac wyth oed. Yr oedd yn un o'r ysgrifenywyr mwyaf cyflym a feddai y ganrif ddiweddar. Heblaw y llyfrau a nod- asom, cyoeddodd ddegau o gyfrolau ereill, o bob math a maint ar wahanol bynciau athroniaeth, gwladwriaeth, a chrefydd. A gadael allan ei olygiadau duwinyddol, nid llawer o feibion Cymru sydd wedi enill drwy north eu diwydrwydd a'u dyfal barhad eu hunain y fath enwogrwydd ag a enillwyd

gan fab y Parch. Rice Price, hen weinidog Penybont-ar-ogwy.

PRICE, BENJAMIN, (*Cymro Bach*), oedd weinidog y Bedyddwyr a goruchwyliwr dros y genadaeth yn Nghymru. Mab ydoedd i'r diweddar Barch. Joseph Price, Blaenau Gwent. Yr oedd Mr. B. Price yn un o feibion mwyaf nodedig natur; ynddo ef yr oedd wedi cyfarfod natur, dysg, a gras, yr hyn ni cheir yn holl blant Adda. Ganwyd ef yn ardal Llanwenarth, yn y flwyddyn 1792. Yn ei flnyddoedd boreuaf yr oedd yn hynod o ran ei anystyriaeth a'i annuwioldeb; eithr ymwelwyd a'i enaid mewn modd achubol gan yr Ysbryd Glân, o dan bregeth y diweddar Barch. Francis Hiley; cymerodd hyn le yn Mlaenafon, pan oedd ef yn 24ain mlwydd oed. Ymunodd yno a'r dysgyblion yn Horeb, cangen eglwys y pryd hwnw rhwng Llanwenarth a Phengarn, lle y derbyniwyd ef yn aelod gan y Parch. James Lewis, o Lanwenarth. Cymerodd hyn le yn y flwyddyn 1817. Yn mhen rhyw enyd dechreuodd bregethu, a chymeradwywyd ef i athrofa y Fenni, lle y treuliodd dair blynedd o dan ofal y Parch. Micah Thomas. Neillduwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth yn yr eglwys Seisneg yn Aberhonddu, lle y bu o'r flwyddyn 1823 hyd 1828, yn hynod o barchus a llwyddianus. Symudodd oddiyno i'r Drefnewydd, i gydlafurio a'r diweddar Barch. J. Jones, gweinidog yr eglwys yn y dref hono a'r canghenau perthynol iddi. Yr oedd anwyldde mawr rhwng Mr. Jones a Mr. Price. Wedi marw Mr. Jones yn 1831, yr oedd yr holl waith yn gorphwys ar ysgwyddau Mr. Price, hyd oni ddaeth ato y Parch. George Thomas i gydlafurio, y rhai a gydymdrechasant dros Crist mewn modd ffyddlon ac anwyl hyd oni dderbyniodd Mr. Thomas alwad i gymeryd y swydd o athraw ieithyddol yn ngholeg Pontypool; a symudodd Mr. Price i Dudley, lle yr aroedd am beth amser. Oddiyno symudodd i Dredegar, er gofalu am yr achos Seisneg yn y lle; ond nid yn hir y parhaodd y cysylltiad hwnw, nes y cydsynniodd a chais dirprwywyr y gymdeithas genadol er bod yn oruchwyliwr dros y gymdeithas yn Nghymru, ac i ddarparu y mynegiad blynyddol. Gwnaeth hyn am rai blynyddau gyda chymeradwy-aeth a llwyddiant, hyd oni phallodd ei nerth. Bu ei gysylltiad ar gymdeithas ddaionus hon yn foddion i luosogi llawer ar ei chefnogwyr yn y dywysogaeth, ac i enyn mwy o ysbryd cenadol yn yr eglwysi. Sefydlodd hefyd gymdeithas er cynorthwyo hen weinidogion yn eu henaint a'u methiant; ond diflanodd y gymdeithas o ddiffyg oefnogaeth briodol, ar ol ei sylfaenydd parchnus. Efe a ysgrifennodd lawer i'r gwahanol gofnodolion, a'r oll o'r duedd oreu at lesiad ei gydgenedl, a chasglwyd hwynt ar ol ei forwolaeth yn nghyd mewn cyfrol fechan. Efe oedd yn un o brif ohebwy'r *Seren Gomer* am lawer o flnyddau. Yr oedd yn gyfaill mwyaf myn-wesol, ac yn un o'r brodyr anwylaf yn y weinidogaeth. Dechreuodd deimlo ei an-

hwyldde oddeutu blwyddyn cyn ei farwol-aeth, ond nid oedd ei gyfeillion yn ofni un perygl hyd tua mis Medi, pan ddechreuodd ei boenau gynyddu a'i ysbryd gwrol lesghau. Ar ol bod am rai misoedd dan law meddyg, gan obeithio cyfarfod a medruswydd mwy, efe a aeth i Gaerodor, ac a gymerodd lety yn nhy y Parch. Thomas Jenkins, gweinidog y Bedyddwyr Cymreig yn y ddiinas hono; yno y bu yn dihoeni ac yn gwywo yn raddol dan bwysau cystudd hyd nos Sabbath Mehefin 25ain, 1854, yn 64 mlwydd oed, pan yr aeth ei enaid dedwydd adref yn y cerbyd dysglaer i'r nef at ei Brynwr a'i Dduw. Ar y Gwener canlynol dygwyd ei gorff drosodd o wlad y Seison i'w gladdu yn Llanwenarth, yn ol ei ddymuniad, wrth ochr ei rieni. Ei afechyd oedd caledwch annaturiol, os nad canseraidd, yn y bledren. Y mae enw a chymeriad y *Cymro Bach* yn gysegredig yn ein cyfrif. Bydded i'r hwn a'i oododd o'r pwll glo i fod mor ddefnyddiol yn yr areithfa ddiwallu eglwysi y wlad o rai cyffelyb.

PRICE, ELLIS, LL.D., oedd yr ail fab i Robert ab Rice, o Plas Iolyn, yn sir Ddinbych. Derbyniodd ei addysg yn Caergrawnt, lle y derbyniodd ei raddiadau, ac yr oedd efe yn un o aelodau Caergrawnt a ddadleuai a Throgmorton, gyd ag ereill o Rydychain a Chaergrawnt, yn y flwyddyn 1532, a phryd, yn ol Caius yn y llyfr cyntaf o *Hynafiaethau* Caergrawnt, y cafodd y goreu arno. Bu yn cynrychioli sir Feirionydd yn senedd y Frennes Mair, a senedd flaenaf a'r ail i'r Frennes Elisabeth; a bu saith waith yn sirydd Meirionydd, unwaith dros sir Caernarfon, dwywaith dros sir Fôn, ac amryw weithiau dros sir Ddinbych. Dywed yr hanesydd Pennant am dano, ei fod "yn greadur laril Caerludd, ac yn ymroddgar i'w holl amcanion drwg, yr oedd y gwaethaf o'n dyhirod yn yr oes yr oedd yn byw; y gormeswr gwaethaf ar ei gymydogiaeth, a gweniaethwr adgasedd." Y mae darlun o hono ar gael yn Bodysgallen, ger Aberconwy, dyddiedig 1605.

PRICE, HUGH, D.C.L., sylfaenydd gwladgarol Coleg yr Iesu, yn Rhydychain. Yr oedd yn enedigol o Aberhonddu, a derbyniodd ei addysg athrofaol yn Mhrifysgol Rhydychain, lle y derbyniodd ei D.C.L. yn y flwyddyn 1525. Gwnaed ef yn un o gorweinyddion cyntaf Rochester yn nghylch y flwyddyn 1542, ac hefyd yn drysorydd Dyddewi. Pan wedi myned yn mlaen mewn gwth o oedran, bu yn meddwl am ffordd i sefydlu coleg ag a fyddai yn estyn llesianau dysgeidiaeth i frodorion Cymru, mantais, cyn ei amser ef, nad oedd ddarbodaeth o honi wedi cael ei gwneud yn Rhydychain. Gyda bwriad i gael hyn oddiamgylch, dymunodd ar y Frennes Elisabeth, am ryngu bodd yn ei golwg i sefydlu coleg, ar yr hwn y gallai efe ddyroddi eiddo neillduol. Yn gyd-unol a hyn, rhoddodd y frennes freintlen sylfaenol, dyddiedig Mehefin 27ain, 1573, gan ddynodi y buasai i'r coleg i gael ei adeiladu wrth yr enw "Coleg yr Iesu oddifewn i

ddinasa Phrif Ysgol Rhydychain, o sylfaeniad y Frenines Elisabeth;" fod y gymdeithas i fod yn gynwysedig o brif athraw, ac wyth cymrawd; ac er eu cynal, yr oedd y Dr. Price yn cael caniatad i sefydlu etifeddiaeth yn werth 160 o bunau yn flynyddol, at yr hyn yr ychwanegodd y frenines gyfran o goed o goedwigoedd Shotover a Stow. Yr oedd etifeddiaeth y sylfaenydd, pa un a roddodd drosodd ar y 30ain o Fehefin, yn sir Frycheiniog, a rhoddodd fwy na 1500 o bunau at yr adeilad, gan adael heblaw hynny swm o arian, y rhai yn nechreu y ddwyfed ganrif ar bumtheg oeddynt wedi dyfod i'r swm o saith cant o bunau. Bu farw y Dr. Hugh Price yn Awst, 1574.

PRICE, ISAAC, gweinidog yr Annibynwyr yn Llanwrtyd a Throedrhiwdalar. Ganwyd ef tua'r flwyddyn 1735, mewn ty a elwir Gelllicrugion, lle o fewn dwy filldir i gapel Llanwrtyd. Mab ydoedd i Mr. Bees Price. Yr oedd yn aelod o'r eglwys, a byddai y pregethwyr a arferent deithio y dyddiau hyn yn lletya yn ei dŷ. Cafodd Isaac Price ei dueddu at grefydd yn iouano iawn, a dechreuodd bregethu yn bedair ar bumtheg mlwydd oed. Urddwyd ef yn Troedrhiwdalar yn gynorthwyr i'r hen weinidog y Parch. Thomas Morgan, cyn iddo farw. Er na chafodd fanteision athrofa, cafodd ddysg ragorol o dda, gan mai unig blentyn ei rieni ydoedd, a chafodd orphen ei ddysegeidiaeth er ei gymwysu i'r weinidogaeth dan olygiad y Parch. Mr. Simons, Cwmllynfell. Yr oedd ef o ran cyfansoddiad ei gorff yn wr prydferth iawn, ei ruddiau yn deg a rhosy-naidd; byddai yn gwisgo yn lanweddd ac yn gyfatebol i'w swydd. Sylwai un dyn unwaith yn ardal Crugybar nad oedd yn un rhyfeddod bod cynifer o bobl yn myned i wrando ar Isaac Price, gan na welodd efe lanach dyn erioed nag ef. Yr oedd hefyd o ran ei dymor naturiol yn addfwyn iawn, yn caru ac yn cael ei garu braidd gan bawb a'i adwaenai. Yn ei berthynas a'r weinidogaeth, gellir dywedyd am dano ei fod yn fab y daran, ac yn fab dyddanwech. Fel mab y daran byddai yn drychafu ei lais fel udgorn yn erbyn pechodau yr oes; yr oedd yn ail i Howel Harris a Daniel Rowlands yn ei weinidogaeth. Sobreiddiwyd a diwygiwyd yr holl gymydogaeithau trwy ei weinidogaeth; a rhoddwyd heibio chwaryddiaethau ofer a dawnsio braidd yn hollol drwy y wlad. Pan oedd Mr. Isaac Price unwaith yn myned drwy bentref Llangamarch, galwodd Thomas Price y *fiddler* ar ei ol, "Isaac Price, aros-wch." "I ba beth?" ebe yntau. "I chwi gael y *fiddle*, yr ydych wedi myned a'r bobl eisioes." Yr oedd hefyd yn fab dyddanwech yn ei weinidogaeth; byddai yn cyoeddi iachawdwriaeth rad trwy angyu y groes nes byddai calonau ugeiniau yn toddi trwy y lle, ac yn molianu Duw am oriau wedi i'r bregeth ddarfod. Mewn amser o adfywiadau grymus byddent yn molianu Duw o un lle o addoliad i'r llall. Bu ef am haner oen mlynedd yn y weinidogaeth, ac yn myned am

wyth a deugain o honynt bob mis i Grugybar, sir Gaerfyrddin. Yr achlysur a'i dygodd yno oedd hyn. Yr oedd Dafydd Jones, o Gaio, cyfieithydd Salmu a Hymnau Dr. Watts, yn aros dros y Sabbath yn ardal Troedrhiwdalar, ac aeth i wrando Mr. Isaac Price, a chafodd gyoeddiad ganddo i fyned i Grugybar, ac felly y paraodd i fyned dros ei fywyd. Yn ganlyniol i hyn bu yno adfywiad anghyffredin, yr oedd hi yn glodfori a molianu Duw trwy yr holl le, yn debyg i Langeitho. Bu ychwanegiad mawr at yr eglwys yr amser yma, a byddai yr holl ardalywyr yn ceisio Mr. Price i'w tai i bregethu, ac o herwydd hynny canodd Dafydd Jones fel hyn:

Y Price pan ddaeth e' gynta'
Cawn ganddo ambell oedfa,
Ond 'nawr mae pob professwr neis
Yn myn'd a Phrice oddi yna.

Yr oedd Crugybar yn amser gweinidogaeth Mr. Price, ac wedi hynny, yn ddiarebol am wres a hwyliu crefyddol; weithiau byddai pobl Crugybar yn talu ymweliad a Llanwrtyd, a phryd arall byddai pobl Llanwrtyd yn ymwelod a Chrugybar, er fod ganddynt tuag ugain milldir o ffordd i deithio, byddent weithiau yn canu ac yn molianu ar hyd yr holl ffordd. Yn y ddwy flynedd ddiweddaraf o'i oes gwanhaodd ei iechyd i raddau mawr, trwy iddo gael ei daro gan ergyd o'r parlyis; neillduwyd ei ganlyniedydd y Parch. D. Williams, Troedrhiwdalar, yn gynorthwyr iddo yn mis Awst, 1803, o gylch blwyddyn a haner cyn iddo farw. Wedi iddo am gyntaf o flynyddau ymddwyn yn deilwng o'r weinidogaeth a bod yn ddefnyddiol iawn dros Dduw, ymadawodd yn ngolau yr Haul a'i bwys ar iawn digonol Crist, Chwefror 26ain, 1805, pan tua 70 mlwydd oed, ac wedi ei urddo er ys dros haner cant o flynyddoedd. Diweddyd y gwr hwnw oedd tangnefedd. Yr oedd Mr. Price yn un o hynodion ei oes, yn un o brif enwogion y byd, ac yn addurniant mawr i eglwys Dduw. Gwnaeth yr Arglwydd ddefnydd mawr o hono i ledaenu ei achos y dyddiau hynny, nid yn unig yn Nbroedrhiwdalar a Llanwrtyd, ond hefyd mewn manau ereill; obleyd efe a fu yn offeryniol i godi yr achos ymdeithiedig mewn llawer o fanau ereill. Yr oedd wedi bod yn adeg isel iawn ar grefydd yr amser hwn trwy Gymru yn lled griffredin, pob moesau drwg ac arferion llygredig yn uchel iawn, a thywyllwch ac anwybodaeth yn gorchuddio y werin. Yn fuan wedi dechreuad ei weinidogaeth ymwelodd yr Arglwydd trwyddo ef ac ereill a'n gwlad; mewn modd neillduol, a thorodd diwygiad grymus iawn allan mewn manau, yr hwn a ymdddaenodd trwy y rhan fwyaf o Gymru yn fuan, ac nid ydyw ei effeithiau daionus wedi eu dileu hyd heddyw. Yr oedd ef yn deall arwyddion yr amserau, gwyddai pa beth a ddylai Israel ei wneuthur yn y naill amser a'r llall, a meddai ysbryd i frwr ei hunan yn egniol i'r gwaith, yn mha ddull bynag y mynai rhaguniaeth y nef ei ddwyn yn

mlaen, a gwnaeth yr Arglwydd ddefnydd mawr iawn o'phono yn ei oes. Yr oedd nid yn unig yn un o dduwioldeb mawr, o ymarweddiad santaidd a doeth, a doniau anghyffredin, ond hefyd yn un o ysbryd cyoeddu, egniol, a ffyddlon yn nghyflawniad ei swydd. Yr oedd yn feddianol ar lais cryf a pheraidd; a phan yn cyoeddi y farn a'r drygfyd sydd yn aros yr annycheledig byddai yn daranllyd iawn; ond ei hoffus le a'i felus destun oedd Calfaria, ac aberth iawnol y groes, er dyddanu cydwybodau drylliedig; ei wrandawyr ac enill eu calonau at y Gwarddwr.

PRICE, SAMUEL, oedd weinidog yr Annibwyr yn Mhenybont-ar-ogwy; efe oedd fab i'r Parch. Isaac Price, o Lanwrtyd; dechreuodd bregethu yn y flwyddyn 1782. Cafodd ei ddwyn i fyny i'r weinidogaeth yn athrofa Caerfyrddin; a phan oedd yn agos a threulio ei amser yn yr athrofa, talodd ymweliad a'i rieni, a chafodd alwad i fyned i bregethu i Bantycelyn, capel yn perthyn i'r Bedyddwyr. Y boreu Sabbath hwnw yr oedd yn dywyll arno, meddyliodd nad oedd Duw erioed wedi ei alw i'r weinidogaeth, ac ofnai ei fod yn ddyd annuwiol, yr hyn a effeithiodd ar ei feddwl yn rhyfedd iawn. Y nos Sabbath hwnw yr oedd ei dad i bregethu yn Llawesholy, lle yn agos i'w dy ei hun. Wedi dyfod i gyfarfod a'i dad yno, dywedodd wrtho y gwnai ef ddechreu y cyfarfod os ewyllysiai, ac felly y guwaeth. Rhoddodd y gair hymn hwn allan:

"A oes neb o'm hen gyfeillion
A ddaw'n ddiddig gyda mi,
Ac a orwedd wrth fy ochr.
Obyr yn y ddaear ddu." &c.

Dechreuodd bregethu, ac aeth yn un floedd trwy y tŷ, rhai yn gwaeddu am drugaredd, a rhai yn diolch am dani, a buont yno am oriau yn molianu. Yn yr amser yma bu adfywiad rhyfeddol ar grefydd yn yr ardal, ac ychwanegiad mawr at yr eglwysai. Yr oedd ef fel mab y daran, yn deffroi yr holl wlad, a'r bobl wrth y canoedd a'r miloedd yn cyrchu i'w wrando. Gan fod y tai anedd yn rhy fychain i'w cynwys byddai yn aml yn pregethu ar y maes. Yr oedd ef yr amser hwn heb orphen ei amser yn yr athrofa, aeth yn ol wedi hyn am ryw ychydig o amser. Buan ar ol hyn cafodd alwad i Benybont-ar-ogwy, a bu yno yn gweinidogaethu yn llwyddianus iawn, a chadwodd ei wres boreuol hyd y diwedd. Bu farw Ionawr 6fed, 1806. Nid oes genym hanes pa flwyddyn y ganwyd ef, gan hyny nis gwyddom ei oedran yn marw.

PRICE, DAVID, oedd weinidog yr Annibwyr, yn Nhalybont, Brycheiniog. Yr oedd yn fab i David Price, Penhenwen, ac wyr i'r Parch. Isaac Price, ac yn frawd i'r Parch. Samuel Price, Llanedi. Dechreuodd bregethu yn 1822, a neillduwyd ef i'r weinidogaeth yn Salem, sir Gaernarfon, Hydref 28ain, 1830. Symudodd oddiyno i Berea, Talybont, Brycheiniog, lle y bu yn ddefnyddiol iawn nes ei symud trwy anghy. Yr oedd ei wraig yn byw yn Aberystwyth, ac

heb symud ato i Dalybont. Wedi iddo fyned yn glaf, aeth un o'r cyfeillion o Dalybont i'w hebrwng i'r Rhaisadr, a bu farw yno nos dranoeth, cyn cyraedd ei artref. Pan ofynodd y Parch. D. Williams, o Droedrhwi-dalar, iddo y dydd o'r blaen, pa sut yr oedd ar ei deimladau, dywedodd wrtho a'r dagrau yn treiglo dros ei ruddiau, ei bod mor oleu a'r haul ar ei feddwl.

PRICE, REES, gweinidog yr Annibwyr, yn Chalfont, yn Buckinghamshire. Ganwyd a magwyd ef mewn lle o'r enw Abernant, plwyf Llanwrtyd. Yr oedd yn ewythr, brawd ei fam, i'r Parch. Mr. Price, Cwmllynfell. Nid oes genym wybodaeth am amser ei enedigaeth. Dygwyd ef i fyny i'r weinidogaeth yn athrofa y Fenni. Cafodd alwad oddiyno i halfont yn 1775. Bu farw Mawrth 5ed, 1815, wedi treulio deugain mlynedd yno yn y weinidogaeth, a chladdwyd ef yn Bunhill's Field. Mae'r geiriau hyn yn argraffedig ar ei gareg fedd:—"Yr oedd ei gyraeddiadau helaeth, purdeb ei egwyddorion, uniondeb ei gymernad, mwynedd-dra ei ymddygiadau, a dyngarwch ei galon, yn gyflawn enill iddo barch gan bawb a'i adwaenai."

PRICE, DAVID, oedd weinidog yr Annibwyr yn Maesyronon, sir Faesyfed, a thebygol yn y Gelli hefyd. Gerllaw y lle hwn y mae Llwynllwyd, yn mha le y codwid athrofa led enwog gan Mr. Price. Yn fuan wedi dechreu y ddeunawfed ganrif, dygwyd anrwyd wyr enwog a chyoeudus i fyny ynddi, megys Howell Harris, Trefeca; William Williams, o Bantycelyn, per ganiedydd Cymru; Hugh Evans, taid y Dr. Caleb Evans, o Fryste, yr hwn oedd yn athraw mewn athrofa perthynol i'r Bedyddwyr yn y lle uchod, ac ereill. Nid oes genym hanes pa le na pha bryd y ganwyd ef, nac yn mha athrofa y derbyniodd addysgiaeth, er ei gymwys i'w swydd. Nid oes genym fwy i ddywedyd am dano na'i fod ef wedi marw tua'r flwyddyn 1741.

PRICE, SAMUEL, gweinidog yr Annibwyr yn Llundain, oedd enedigol o'r Betws, ger Penybont-ar-ogwy, sir Forganwg. Yr oedd yn frawd i'r Parch. Rice Price, neu Rhys Prys, o'r Tynton, yn yr un gwyndogaeth, ac yn ewythr, brawd ei dad i'r Dr. Richard Price, o Lundain. Bu yn cydweindogaethu a'r Parch. Dr. J. Watts am yspaid deugain mlynedd, a saith mlynedd yn olynedd iddo. Trwy ei ddylanwad ef y cafodd Dr. Price ei dderbyn i athrofa yr Ymseillduwyr yn Llundain, a phan y bu efe farw efe a adawodd rhyw gymaint o feddianau i'w rhoi i Dr. R. Price. Bu farw yn y flwyddyn 1766. (*Wilson's Dissenting Churches.*)

PRICE, RICE, neu Rhys Prys, oedd weinidog yr Annibwyr yn Penybont-ar-ogwy a'r Betws, yn sir Forganwg. Yr oedd yn byw yn Tynton, yn ardal y Betws. Yr oedd yn Galfniaidd iawn o ran ei olygiadau duwinyddol, ac nid arbedodd unrhyw boen i ddwyn i fyny ei fab Dr. Richard Price, o Lundain, yn yr un athrawiaeth ag oedd ef

ei hun yn grodu ac yn ei phreogthu gyda chryn gymeradwyaeth a llwyddiant. Bu farw tua'r flwyddyn 1740. Yr oedd efe hofyd yn fardd; cafodd dderbyniad yn ddygybl o orsedd Morganwg yn y flwyddyn 1730. (*Williams's Eminent Welshmen.*)

PRIOE, JOHN, oedd enedigol o rieni Cymreig yn Llundain, yn y flwyddyn 1600. Derbyniodd ei addysgiaeth yn ysgol Westminster, a Ohrist Church, Rhydychain. Bu yn aros rai blynyddoedd yn Mharis, lle y cyoeddodd rai gweithiau; ond gadawodd yno mewn atgasrwydd yn 1646, pan y dychwelodd i Loegr. Wedi teithio am lawer blwyddyn efe a ymneillduodd i Florence, lle yr aeth yn Babydd, a chafodd yno ei wneud yn ddoctor yn y gyfraith. Cafodd yno ei benodi yn swyddog yn y weinyddiaeth; ac yn ganlynol daeth yn broffeswr o'r iaith Roeg yn Pisa. Yr oedd efe yn feirniad deallgar a dysgodiad iawn, fel y tystia ei esboniadau ar y Testament Newydd a'i "*Notes on Apuleius.*" Cyoeddodd y cyntaf yn Mharis, yn 1636, 4plyg, a'r diweddaf yn Tergou, yn 1666, wyth plyg. Bu farw mewn monarchdy yn Bhufain, yn 1676.

PRIOE, OWEN, oedd enedigol o str Drefaldwyn. Yn 1648 gwnaed ef yn ysgolor o Goleg yr Iesu, Rhydychain, gan senedd y coleg, lle yr arosodd am bedair blynedd, yna penodwyd ef yn feistr ysgol gyoeddus yn Nghymru, lle y cymerodd drafferth i addysgu ei ysgolheigion yn yr egwyddorion Presbiteriaid. Yn 1655 dychwelodd i Rydychain, a gwnaed ef yn efrdydd o Eglwys Crist. Wedi iddo gymeryd ei raddio yn y celfyddydau, daeth yn feistr yr ysgol rydd ger coleg Magdalen, lle y gwnaeth ei ddehurwydd i addysgu ddwyn niifer fawr o ysgolheigion. Ar ol adferiad y brenin taffwyd ef allan am ei anghydfurfiaeth, a chadwodd ysgol yn Devonshire, wedi hyny yn Berkshire a lleoedd ereill. Efe yw awdwr y "*Vocal Organ,*" neu ddyfais newydd i ddyngu llythyreniaeth, &c., Rhydychain, 1665. Cyoeddodd waith arall ar Lythyreniaeth, yn Rhydychain, yn 1670. Bu farw yn Rhydychain, yn 1671. (*Wood's Athen. Oxon.*)

PRIOE, ROBERT. Carwr gwlad ei enedigiaeth. Ganwyd ef yn Gilar, plwyf Ceryg y Drudion, sir Ddinbych, Ionawr 14eg, 1653; mab ydoedd i Thomas Price, Yswain, o Gilar, a Margaret Wynne, merch ac etifeddes Thomas Wynne, Yswain, Bwlchlybudy. Derbyniodd ei addysgiaeth yn ysgol ramadegol Wrecsam, ac anfonwyd ef oddiyno i Cambridge, lle cafodd ei dderbyn yn aelod o Goleg St. Ioan; aeth yn efrdydd o Lincoln's Inn tua'r ugeinfed flwyddyn o'i oodran; ac yn mhen byr amser wedi hyny trodd allan ar ei deithiau, a gwnaeth ymchwiliadau arbennig o Ffrainc ac Itali; bu yn absenol o Loegr o gwmpas dwy flynedd. Yn 1679, ofo a briododd ferch henaf a chyd-otifeddes Robert Road, Ysw., o Foxley, sir Henffordd, gyda'r hon y cafodd gyn swm o waddol. Yn 1682, gwnaed ef yn gyfreithiwr cyffredinol Deheudir Cymru, ac etholwyd ef yn

henadur dinas Henffordd, a'r flwyddyn ganlynol dewiswyd ef yn gollyfrydd sir Faesyfed. Yr oedd ei gywirdeb a'i farn yn nghyfreithiau Lloegr wedi enill iddo barch mawr, fel ar farwolaeth Siarls yr ail gwnaed ef yn ystiward i'r Frenines Dowager, yn 1684; hefyd yn ygrifenydd dinas Gloucester, yn 1685; ac yn gynghorwr y brenin yn Ludlow yn 1686. Ond ar ddyfodiad y brenin William ar amser y gwrthryfel yn 1688, colodd ddwy o'i swyddi, sef cyfreithiwr cyffredinol Morganwg, ac ysgrifenydd dinas Gloucester. Yr oedd y brenin newydd yn nodedig am ddyrchafiad a rhoddi anrhegion dirfawr i'w gyfeillion tramor; am wrthwynebu y cyfryw anrhegion y cafodd Robert Price yr enw "*Carwr gwlad ei enedigaeth*" yn 1695. Yn y flwyddyn 1700, gwnaed ef yn farwr Cymreig. Yr oedd wedi bod yn aelod seneddol am ugain mlynedd, sef o 1682 hyd 1702, pan y rhoddodd i fyny i'w fab Thomas Price. Y flwyddyn hon gwnaed ef yn *Sergeant at Law*, mewn trefn i'w gymwysu i'r anrhydedd a gyfranodd y frenines Anne arno ar ei gwaith yn dyfod i'r orsedd, drwy ei wneud yn un o Farwniaid y Trysorlys; gwasanaethodd yn y llys hwnw dros bum mlynedd ar hugain. Dywedodd y prif weindog wrtho y cawsai efe unrhyw beth ag oedd yn ei allu ef i roddi, yntau a ddywedodd na chymera i efe ddim, ond yr hyn ag oedd natur ei swydd yn ei ofyn oddiwrtho, a'r hyn oedd gyson a'r gwasanaeth oedd ddylodus arno i'w wlad. Yn 1726 gwnaed ef yn Ynad yn Llys y Dadleuon Cyffredin. Bu farw Chwefror 2il, 1732, yn ei 79 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn Eglwys Yazor, sir Henffordd. Bu iddo ddau fab ac un ferch. (*Life of Robert Price, Esq., 8vo., Llundain, 1734.*)

PRICE, ROBERT, LL.D., oedd esgob enwog, yr hwn oedd bedwerydd mab John Price, Ysw., o Bhiwlas, sir Feirionydd, lle y ganwyd ef yn 1607. Cafodd addysgiaeth yn ysgol Westminster, ac oddiyno etholwyd ef yn efrdydd Christ Church, Rhydychain. Yn 1625, cymerodd un graddiad yn y celfau, ac yno dechreuodd astudio y gyfraith; yn y cyfryw gollyfrydd cafodd ei wneud yn wryf yn 1632. Urddwyd ef yn ddiakon, yn Bangor, Mehefin 1af, 1634; ac yn fuan wedi hyny gwnaed ef yn ficer Towyn, Meirionydd, ac yn 1635 gwnaed ef yn ganghellydd Bangor, yr hyn a roddodd i fyny yn 1636. Wedi cael ei benodi yn gaplan i Iarll Stafford, Arglwydd Raglaw Iwerddon, cafodd ei anrhegu ganddo a deoniaeth Conior, yn y doyrnas hono; ar yr amser hwnw ystyrdd ef yn dra adnabyddus yn y deddfau oglwysaig. Ar y 30ain o Ebrill, 1639, gwnaed ef yn ddoctor o gyfreithiau athrofa Dublin; a chan fyned yn fuan wedi hyny i Loegr, corfforwyd ef yn ddoctor o'r gyneddf hono yn Rhydychain. Yn amser y gwrthryfel yn Iwerddon efe a gollodd y cyfan yno, a dyoddefodd lawer dros yr achos breninol; ond wedi ei adferu i'r hyn oedd wedi golli, mewn canlyniad i ddyrchafiad ei fawrhydi,

cafodd ei urddo yn esgob Ferns a Leighlin, Ionawr 27ain, 1660. Ar farwolaeth Dr. William Roberts, cafodd ei enwi i esgobaeth Bangor; ond cyn y gellid cwlhau ei etholiad bu farw, Mawrth 26ain, 1666, a chladdwyd ef yn Eglwys Gadeiriol St. Patrick, Dublin, heb unrhyw ysgrifau neu goffiadwriaeth. (*Wood's Athen. Oxon.*)

PRICE, THEODORE, D.D. Ganwyd ef yn Bronyfoel, plwyf Llaneuddwyn, Dyffryn Ardudwy, sir Feirionydd. Yr oedd yn fab Rhys ab Tudor ab William Vaughan, o Gilgenau. Wedi deillio o ran ei dadolaeth o Osborn Wyddel, o'i briod Margery Stanley, merch Edward Stanley, Ysw., Penceidwad Castell Harlech. Derbyniodd ei addysgiaeth yn Rhydychain, lle y daeth yn gymrawd o Goleg yr Iesu; ac wedi hyny, yn 1604, yn Benaeth Hart Hall. Wedi iddo gymeryd ei raddio yn y celfau, cafodd ddyrchafiad yn ei wlad enedigol, a'i wneud yn berson Llanfair, ger Harlech, yn 1581. Yr oedd hefyd yn berson Llanrhaiadr yn Nhinimeirch, ger Dinbych. Yn 1596 gwnaed ef yn gorweinydd Winchester, ac yn 1623 yn Westminster. Bu farw Rhagfyr 15fed 1631, a chladdwyd ef yn Westminster. (*Wood's Athen. Oxon.*)

PRICE, THOMAS, oedd fardd enwog. Yr oedd yn fab henaf i Dr. Ellis Price, o Blas Iolyn, yn sir Dinbych, a daeth i feddiant yr etifeddiaeth ar ol ei dad. Priododd Margaret, merch William Griffiths, o Gaernarfon, yr hwn oedd fab i Syr William Griffith, o Penyryn. Gan ei fod yn feddianol ar etifeddiaeth, efe a fynodd wiblong, yn yr hon y gwibforiodd yn erbyn yr Ysopaeniaid, ac mewn un frwydr cyfarfyddodd a'r fath wrthwynebiad, a chafodd ei drin mor chwerw fel y gorfu iddo ffoi ymaith. Efe a rydd hanes yr amgylchiad hwn yn dra chywraim mewn can, yn yr hon y mae yn dwyn i mewn nifer o enwau morol Seisnig, yn hollol yr un fath ag sydd yn awr yn ngenau morwyr. Ymddengys hefyd oddiwrth un o'i ganiadau ei fod wedi hyny yn swyddog yn y tir wasanaeth, a'i fod yn bresenol yn Tilbury pan arolygodd y Frenines Elisabeth y fyddin oedd wedi ymgynull yno. Efe hefyd a ddywed mai efe a chadben William Mydleton, a chadben Thomas Koet, oeddynt y rhai a fygasant dybaco gyntaf yn Llundain, yr hon a gafodd ef a'i gyfeillion mewn llong yr hon a gymerasant rhwng Ynysoedd y Canary ac Affrica, er ei fod yn son am beth wedi cael ei ddwyn yn flaenorol i Loegr, gan Syr F. Drake a Syr W. Raleigh. Y mae caniadau Cadben Thomas Price wedi cael eu dyogelu mewn ysgrifen wedi eu hysgrifenu a'i law ei hun, ac yn cynwys tua mil o dudalenu; y maent yn ffurfio cyfrol pedwar plyg, y rhai ydynt wedi eu symud o lyfrgell yr Ysgol Gymreig i'r *British Museum*.

PRICE, WILLIAM. Cafodd ei ddygeidiaeth yn *Christ Church*, Rhydychain, lle y cymerodd ei radd o A.C. yn 1619. Efe oedd ddarlennydd cyntaf athroniaeth foesol ar ol i'r ddarlith gael ei sefydlu gan Dr. Thomas

White; ac efe a gycoeddodd "Oratio Funerbris habita Oxonia, Apr. 22, 1624, in Laudem Doctoris White lecture moralis philosophiae apud Oxoniensis fundatoris," Oxon., 1624, 4 plyg. Cafodd William Price ei sefydlu i ficoriaeth Dolgellau, sir Feirionydd, yn Chwefror, 1631, lle y preswyliai wedi hyny, a phriododd Margaret, merch Robert Vaughan, o Hengwrt, yr hynafiaethydd enwog. Bu farw yn Dolgellau, 1646, a chladdwyd ef yn ei Eglwys. (*Wood's Athen. Oxon.*)

PRICHARD, EVAN, nou *Ieuan Lloyn*. Ganwyd ef yn Tymawr, plwyf Brynroes, yn Lloyn, sir Gaernarfon, yn 1770. Bu fyw mewn gwahanol fanau yn Lloegr fel cyllid-ydd; ond wedi hyny efe a ddychwelodd i'w le genedigol, lle y bu farw Awst 14eg, 1832, a chladdwyd ef yn nghladdfa Brynroes. Yr oedd yn fardd a hynafiaethydd rhagorol. Efe oedd golygydd y "Greal, sef Trysorfa Gwybodaeth," a gycoeddwyd yn Nghaernarfon yn 1800, i'r hwn yr ysgrifennodd rai erthyglau. Y mae llawer o'i gynrychiol wedi eu cyoeddi mewn gwahanol fisolion; ac y mae amryw eto yn aros mewn ysgrifen. Y mae ei gyfieithiad o Burns' "Cotter's Saturday Night," a argraffwyd yn y *Gwyllydydd*, yn orchwyl rhagorol o'i eiddo.

PRICHARD, MICHAEL, oedd fardd o gryn alluoedd. Ganwyd ef yn mhwlwyf Llan-lyfni, sir Gaernarfon, tua'r flwyddyn 1710. Bu farw yn 21 oed, yn 1731, gan adael amryw gyfansoddiadau o gryn werth, y rhai a ddyogelir mewn ysgrifau.

PRICHARD, WILLIAM, gweinidog cyntaf y Beddyddwyr yn Llanwenarth, ger y Fenni. Yr oedd efe yn un o driarddeg yn ffurfio yr eglwys hono yn 1652, yn y Fenni; tebygol ei fod yn pregethu y pryd hyny, ond nad oedd eto yn gweini yr ordinhadau. Yn 1653 yr oedd y gymanfa yn y Fenni, pan y cydunwyd i urddo Mr. William Prichard, a chydunwyd i eglwys y Gelli gynorthwyo y Fenni i gynal ei gweinidog, Mr William Prichard. Cyn diwedd y flwyddyn 1654, cydunasant yn eu plith eu hunain, gan fod nifer wedi cael eu hychwanegu atynt, i gasglu deg punt ar hugain i'w gweinidog, Mr. William Prichard. Yr oedd yr erledigaeth y pryd hwn yn boeth iawn ar y Cristionogion; ond er pob anfantais, tywyllwch, ac anghof, daliodd eglwys Llanwenarth a'r Fenni allan yn enwog trwy yr holl erledigaeth, a'i pharohus weinidog, Mr. W. Prichard, a ddyoddefodd trwy y cyfan fel Cristion dewr. Yn hanes Rhydwilym, sir Benfro, nodir i'r eglwys hono ymgorffoli yn 1668; y cyfarwyddwr penaf yno oedd Mr. William Prichard, o'r Fenni, fel y gwelir yn yr hanes yno. Nid yw yn ymddangos iddo ef oll fyned i'r llan. Efe a barhaodd yn ddiwyd a defnyddiol yn mhell ac yn agos drwy yr hollerledigaeth; efe a aeth i Lundain i ddwyn ei dystiolaeth yn y gymanfa yn 1669. Er chwilio, nid oes fodd gwybod pa bryd y bu farw.

PRICHARD, REES, hen Ficer Llanym-ddyfri. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1579, a

chafodd ei ddwyn i fyny yn ysgolion y wlad hon nes ydoedd yn ddeunaw mlwydd oed. Yn 1597 aeth i Goleg yr Iesu, Rhydychain; a chafodd ei urddo yn offeiriad yn Wytham yn Essex, gan Ioan, Esgob Colchester, ar y pumed dydd ar hugain o Ebrill, 1602; cafodd ei raddio yn Mehefin ar ol hyny yn B.A., neu Wryf y Celfyddydau, ac yn mis Awst, yn yr un flwyddyn, cafodd berigloriaeth Llandinigad, gan Anthony, Esgob Tyddewi, y plwyf y ganwyd ef ynddo, yn yr hwn blwyf y mae tref Llanymddyfri, ac am hyny y galwyd ef y "Ficer o Lanymddyfri." Cyflwynodd y brenin Iago y Cyntaf bersoniaeth Llanedi iddo Hydref 28ain, 1613, a gwnaed ef yn Gapelydd i Robert, Iarll Essex, ar Hydref 29ain, 1613. Gwnaeth Anthony, Esgob Tyddewi, ef yn beriglor o'r Eglwys Gadeiriol yn Aberhonddu, ar yr ail ddydd ar bumtheg o fis Mai, 1614, pan hefyd ei cymellwyd gan Dr. Laud i gymeryd y radd o M.A., neu athraw yn y celfyddydau; ac i derfynu y cwbl am ei ddyrchafiadau yn yr eglwys filwriaethus yma, cafodd ei wneud yn Ganhellydd Tyddewi, wrth ba un y mae perigloriaeth Llawhaden yn nglyn, ar y 14eg o Fedi, 1626, pan ymadawodd R. Baylie a'r lle hwnw. Yn yr hanes fer hon am dano, ni a'i canfyddwn yn ieuano mewn cymeriad mawr gyda blaenoriaid yr Eglwys esgobaethol, ac yn cael ei ddyrchafu yn foreu i anrhydedd nid bychan. Er nad yw dyrchafiad yn brawf bob amser o ddoniau a rhinweddau neillduol, eto nis gallwn yn y mesur lleiaf ameu cyneddfau rhagorol y gwr enwog hwn, pa beth bynag am ei foesau yn ei ddyddiau boreuol. Dywedir ei fod yn dueddol i yfed yn anghymedrol, ac mai trwy fwch gafr y sobrodd yr Arglwydd ei feddwl ar y cyntaf. Byddai y bwch, meddant, yn arferol o'i ganlyn yn ei rodfeydd, ac felly i'r tafarndai, lle y byddai cyrchfa Mr. Prichard yn rhy fynych. Ar ryw awr ynfyd, rhoddodd ef, neu rai o'i gyfeillion afradlon, gwrw i'r bwch nes ei feddwi; ond wedi sobri o'r bwch unwaith, nis galleid ei hudo mewn un modd i brofi y trwyth hyny drachefn, yr hyn a gafodd y fath effaith arno o'r blaen. Trwy gymedroldeb y bwch y gwelodd ei anghymedroldeb ei hun. Dywed ereill mai trwy gymedroldeb ei farch, yn nacau yfed wedi tori ei syched, y gwelodd ynyfdrwydd ei chwant anghymedrol a phechadurtus. Y mae yn wir fod yr Arglwydd yn ei air santaid yn ein hanfon at y creaduriaid direswm i gael addysg, megys yr ych, yr asyn, y morgrugyn, &c.; ond nid ydym yn sicr pa un o'r ddwy oruchwyliaeth uchod a fu yn foddion i'w ddiwygio, ond gwnaed hyny, nid yn unig i weled drwg y pechod fliaidd hwnw, ond hefyd fliaidd-dra drygedd, pechadurtusrwydd, a halogrwyddd ei natur drwy y cwmp. Dywed ereill ag oeddynt yn ddiweddar wedi ysgrifenu hanes bywyd y Ficer Prichard, na ddygwyddodd y pethau hyn iddo ef, ond mai i arall, sef Syr Philip —, offeiriad Pabaidd, Aberystroth, sir Fynwy, y bu y

dygwyddiad; ond nid oes genym sicrwydd i ba un o'r ddau y perthynai, namyn traddodiad yn unig. Ond nid yw hyn o gymaint pwys, gan nad pa lwybr a gymerodd yr Arglwydd i'w enill o afaelion damnedigaeth, gwnaed hyny, ac yr oedd bywyd y Ficer o Lanymddyfri yn berarogl ei oes, a'i ysgrifeniadau efengylaidd wedi ac yn bod yn gysur i lawer o bererinion Seion, ac yn deffroi llawer o gwsg pechod i rodio ffyrdd santeiddrwydd. Gellir dywedyd am dano fel gweinidog efengyl, ei fod yn iach yn y ffydd, a'i athrawiaeth yn oleu ac efengylaidd. Yr oedd yn ei ddull a'i agwedd yn traddodi oenadwri y groes yn fywiog a thanlyd, yn arddangos yn ffiniog, ac yn dyddanu yn siriol. Yr oedd ei ddull yn weddaidd, yn addas i foneddig a chyffredin, ac yn amlygu mawr gariad at eneidiau, yn nghyd ag yndrechion mawr am eu hachub. Yr oedd parch mawr iddo yn y wlad, a'i glod fel dyn duwiol a gweinidog ffyddlon wedi lledu drwy holl Gymru. Yr oedd tyrfaoedd mawrion, a llawer o honynt yn ddyeithriaid, yn pentyru i'w wrando, nes oedd y gynulleidfa yn fynych yn Llanedi mor lluosog fel nad allasai y Llan eu cynwys, ac am hyny pregethai iddynt yn y fynwent. Y mae cofia parchus hyd heddyw am ei weinidogaeth gyffrous. Y mae yn dra hysbys iddo ysgrifenu llawer, a gadael ar ei ol yn ei lyfrgell lawer o bregethau ac ysgifeniadau ereill o werth a defnyddioldeb mawr; ond gan na ofalodd ei deulu am danynt, aethant ar ddfancoll yn rhyw fodd neu gilydd, er mawr golled i'r Cymry. Nid oes genym ddim yn argraffedig ond *Canwyll, y Gymry*, neu, fel yr adnabyddir ef yn gyffredin, *Llyfr y Ficer*; ond mae y cyfansoddiadau yn hwnw mor ddefnyddiol a gorchestol, fel y bydd parch iddo o'u herwydd tra pery Cymro, Cymro, a Chymraeg. Y mae awenyddiaeth prif-fardd i'w weled mewn amryw o honynt; a diameu ei fod yn feddianol ar gymwysderau i brydyddu yn gelfyddgar a rheolaidd. Yr oedd Mr. Prichard yn ysgolaig mawr, yn ieithydd da, ac yn brydydd rhagorol. Ond nid dangos ei gywreinrwydd oedd ei amcan ynddynt, eithr hyfforddi ac adeiladu ei gydwladwyr anwybodus, ac yn hyn llwyddodd i raddau helaeth; bu, ac y mae, a bydd, ei ganiadau yn fendith gyffredinol i'r Cymry. Y mae yn gynwysedig ynddynt athrawiaeth iachus, wedi ei gosod allan mewn prydyddiaeth ysgafn, ddengar, mewn dull addas i amgyffredion y mwyaf anwybodus; ac hefyd fe welir ynddynt helaethrwydd ei wybodaeth, iachusrwydd ei ffydd, ac ysbrydolrwydd ei brofiad yn mhethau Duw. Y mae gwirioneddau dwyfol wedi cael eu heglurhau ynddynt heb eu hiselu; nid ydynt yn colli eu mawredd a'u parch dyladwy, nac yn cael eu gosod allan i warch a dirmyg; y maent wedi eu cyfansoddi yn agos iawn i ysbryd ac iaith y Beibl, a chywreinrwydd neillduol yn ymddangos yn eu dull yn cydblethu yr ysgrythyr, ac yn coffhau hanesion ysgrythyrol mewn modd hynod addas er eglurhad a cha-

darnhad o'r mater a drinir. Y mae ei gniadaw ar enedigaeth Crist, ei swyddau, ei gyflawnder a'i addasrwydd fel Cyfryngwr i bechaduriaid, yn rhagorol ddysglaer, goruchel, a godidog. Y mae rhyw ucheledd diaddurn ynddynt priodol i'r awdwr hwn ei hun; y mae godidogrwydd y person mor ddyglaer ger bron y darlennydd nes y byddo yn peidio sylwi ar y wisg sydd am dano. Y mae mawredd ac iselder y Cyfryngwr yn ein llenwi a syndod heb adael lle i'r anmheuaeth leiaf am dano—y mae ar unwaith yn goleno ein hysbrydoedd. Y mae y gân a elwir "Rhybudd a Ohyngor i dref Llanymddyfri," a'r gân arall o'r un natur a elwir "Achwyn Eglwyswr," mewn dull cwynfanus a galarus iawn, yn rhagori mewn ysbryd ac ymadrodd addas ar ddim a welson erioed mewn unrhyw iaith ond Galarnadau Jeremiah, a rhyw ranau ereill o'r Beibl. Y mae yn annichonadwy i ni na neb arall eu darllen yn ystyrion heb deimlo ein hunain yn tueddu i gyd-gwynfan a chydalaru a'r gwr duwiol. Y mae tua phumtheg o wahanol argraffiadau o *Llyfr y Ficer* wedi dyfod trwy yr argraffwasg; casglwyd y cyntaf gan Stephen Hughes, ac argraffwyd ef yn Llundain yn 1646, a dilynwyd y rhai hyn gan drydedd ran yn 1670. Daeth ail argraffiad gydag ychwanegiad o bedwerydd ran yn 1672; ac erbyn ei fod wedi cael ei argraffu, yr oedd wedi ei werthu oll. Diau mai yr argraffiad olaf yw y mwyaf cywir, ac yn mhob modd yn deilwng o le yn llyfrgell pob Cymro; yr hwn a ddygwyd allan dan olygiaeth y Professor Rees, ac a argraffwyd gan ei frawd yn Llanymddyfri yn lyfr deuddeg plyg, yn y flwyddyn 1841, yr hwn sydd wedi myned trwy y wasg ddwy waith wedi hyny mewn argraffiadau 8plyg, gydag ychwanegiadau. Yr oedd yr hen Ficer yn enwog o ran ei weinidogaeth. Fel gweinidog, fel priod, fel tad, ac fel cymydog, ie, yn ei holl nodweddau, yr oedd ei ymddygiad yn addas i'r efangyl. Tystiolaeth o hyn oedd ei gynghorion tyner a dwys i "Sami Bach." Yr oedd yn wr elusengar, ac yn ymddwyn fel tad tyner a thirion i bawb o'r tylodion. Sefydloedd ysgol rad a thy i'w chadw yn nhref Llanymddyfri, ond y mae yn ofidus dywedyd fod ei amcan rhagorol yn hyn wedi myned yn ofer er ys llawer bliwyddyn, trwy egeulusdra ac anffyddlondeb y rhai y perthynai iddynt edrych ar ei hol a'i chynal yn y blaen. Yr oedd wedi gadael tyddyn o werth ugain punt yn y flwyddyn at gynnal yr ysgol. Bu pedwar o ysgolfeistriaid olynol yn cyfaneddu yn y ty, ac yn derbyn ardreth y tir; ond yn mhen amser, darfu i Mr. Thomas Mainwaring, yr hwn a briododd Elisabeth, unig ferch Samuel, mab y Paroh. Rees Prichard, gymeryd meddiant o'r tyddyn, a thalu cyfflog yr ysgolfeistr dros ychydig; ond cyn pen hir ataliodd y cwbl, ac aeth yr ysgol i'r dim. Darfu hefyd i ffrwd lifaeriol y Tywi ysgubo y ty ymaith, fel nad oes yno ddim o'i ol yn bresenol. Bu yn briod, a ganwyd iddo fab a elwid Samuel, ond nid ydym yn deall iddo

gael llawer o gysur yn ei deulu, mwy na chan ei blwyfolion. Bu farw yn mis Tachwedd, 1644. Ehedodd ei enaid duwiol at ysbrydoedd y cyflawn, y rhai a herffeithiwyd trwy ffydd; a rhoddwyd ei gorff i orphwys yn mynwent Llandinogad, hyd y boreu hwnw pryd yr adgyfyd o fro marwoldeb yn anllygreddig, ac yr una am byth a'i enaid glân i foli yn dragywyddol am y prynu, y golchi, a'r glanhau.

PRIOHARD THOMAS, Garnfadryn, Lleyrn, gweinidog y Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1781, mewn annedd-dy bychan o'r enw Tymawr, yn agos i Blas Madryn. Enw ei dad oedd Richard Thomas, a'i fam ydoedd Mary Rowlands merch Cadair Elwa, Eifionydd. Pan oedd Thomas yn chwech wythnos oed, symudodd ei rieni i dyddyn bychan o'r enw Nant, yn mhlwyf Llanfihangel Bachylleth, ac yn y tyddyn hwn y bu yntau yn treulio ei oes, ond rhyw ychydig tua diwedd ei yrfa. Y mae yn ymddangos i mi nad oedd ei rieni yn feddianol ar grefydd, nac yn meddwl fawr am dani, ac felly ni chafodd fawr o fanteision yn moreuddydd ei oes i'w ddwyn i feddwl am fyddu dragywyddol. Anfonid y plant oddiar y ffordd, fel y dywedid, ar ddydd yr Arglwydd, i ddylyn rhyw chwareuyddiaeth lygreddig, gan rieni yn y dyddiau hyny; ond fe allodd Duw dnyu daioni o'r drwg yma; oblegyd pan oedd Thomas Prichard ar ryw brydnawn dydd yr Arglwydd gyda phlant ereill yn chwareu y bêl ar y tŷ, dygwyddodd iddo sefyll ar ben y tŷ, a phan oedd yn edrych ar y bêl, yr oedd y lloer o flaen ei lygaid, a meddyliodd ei bod yn edrych yn ddig arno am chwareu ar ddydd yr Arglwydd, a phenderfynodd na wnai byth ar ol hyny, hyd nes yr ymunodd ag achos mab Duw, yr hyn a wnaeth pan yn 17eg mlwydd oed, yn addoldy y Nant. Yr oedd yr adeg hon yn amser pur isel ar grefydd; ond yn mhen tua dwy flynedd, aeth yn ddiwygiad grymus trwy y wlad, a theimlodd yntau beihau mwy nerthol nag o'r blaen, yr hyn a'i ododd i ymaflyd yn nyledswyddau crefydd yn fwy egniol nag yr oedd wedi gwneud cyn hyny. Yn fuan ar ol hyn teimlai awydd am fod yn bregethwr, a dywedir y byddai yn pregethu llawer yn y Nantmawr, (lle digon adnabyddus yn y gymydogiaeth lle yr oedd); a chan faint ei awydd ei hun am bregethu, tybiai fod yr un peth yn cynhyrfu rhai ereill, a gofynai i hwn a'r llall a fyddai dim awydd arnynt fyned i bregethu. Daeth hyn i glustiau yr hen bobl, a theimlent wrthwynebid cryf iddo fyned i bregethu. Gwrthwynebid ef gan rai, nid am ei fod yn dal athrawiaethau cyfeiliornus, nac ychwaith am ei fod yn anallnog i oed allan yr athrawiaeth a gredai, ond am ei fod (meddynt) yn lled ddiafael yn ei alwedigaeth fydol. Nid ydym yn gwybod a oedd efe ryw llawer mwy felly na rhyw un arall, ac os oedd, gallasai, efallai, fod y bai hwnw yn fwy wrth ddrws y rhai oedd yn ei feio nag wrth ddrws neb arall; oblegyd pan

yr ystyriom yr ysfu pregethu oedd ar ei feddwl, yn nghyd a'r gwrthwynebiad oedd yn ei gael oddiwrthyn hwythau, yr oedd yn llod anhawdd iddo beidio ag ymollwng o ran ei feddwl gyda'i alwedigaeth. A phaham y gofynir i'r pregethwr fod yn — neu yn — da mwy nag y gofynir i'r meddyg, neu y cyfreithiwr, fod y peth hwn neu y peth arall? Ac os pregethu ydyw prif orchwyl y pregethwr, paham y mae yn cael ei feio am ei gymeryd felly, er i bethau ereill gael eu heageuloso mewn rhan o herwydd hyny? Gwrthwynebid ef gan ereill, feallai, am ei fod yn glochydd, ond rhoes y glochyddiaeth heibio er mwyn pregethu. Nid gorchwyl hawdd ydyw penderfynu pa bryd y dechreuodd ar ei yrfa weinidogaethol, oblegyd nid rhyw seremoniau dynol, megys arddodiad dwylaw esgob, na derbyn i'r cyfarfod misol, nac i'r gymanfa, fydd yn gwneud y dyn yn bregethwr. Tybir yn gryf gan y rhai hynaf yn y gymydogiaeth lle yr oedd, mai mewn ysgol a gynelid yn ardal Garnfadryn y dechreuodd. Oynelid yr ysgol mewn tai, ac yr oedd pob peth yn gyffredin ynddi. Byddai yr hen wr oedd yn arfer dyfod iddi yn gweddio yn nechreu yr ysgol yn ei dro, fel rhyw un arall, er nad oedd wedi ymuno ag un blaidd grefyddol. Ac yn yr ysgol hon nid oedd neb yn cael ei adwaen yn ol llan na chapel; ac o herwydd hyny, pan ddenai Thomas Prichard iddi byddai yn rhoddi gair o gyngor, er ei fod ar y pryd yn glochydd; a'r pryd hwn y tybir, y cafodd y fath fias ar y gwaith o bregethu fel nad oedd dim ond anghu a'i ataliai rhag ei gyflawni; ond pa bryd bynag y dechreuodd, cafodd lawer iawn o wrthwynebiadau cryfion, a hyny am amser maith. Yr oedd awydd pregethu arno pan oedd tuag un ar huggain mlwydd oed; ond bygythiwyd ef, a cheiswyd ei ddychrynu i ddystawrwydd, eithr pregethu a fynai er pob peth. Pan yn 28ain oed galwyd ef yn ddiagon, gan feddwl y boddlonid ef a'r swydd hono; ond nid oedd ef fel llawer un yn cadw twrw am y pregethu, a'i lygaid ar yr un pryd am y flaenoriaeth. Na, anesmwyth oedd ef wedi hyny, oblegyd yr oedd ei hoff waith yn cael ei gadw oddi wrtho. Yn mhyn y pedair, blynedd cafodd ganiatad ganddynt i roddi gair o gyngor; ac yn mhyn y pedair blynedd ar ol hyny cafodd ei dderbyn i'r cyfundeb fel pregethwr. Felly yr ydym yn gwelod ei fod yn ymladd ag anhawdierau am tua plumtheg mlynedd cyn cael caniatad ei frodyr i ymalyd yn y gwaith o bregethu yr efengyl. Y mae yn debyg mai rhai o'i bethau hynod ydoedd ei gydnabyddiaeth digyffilyb a'r ysgrythrau, ei fyddlondeb i gyflawni ei addunedau pregethwrol, a'i ysbryd gweddi. Yr oedd mor gydnabyddus a'r Beibl fel y gwyddai yn mha lyfr, penod, ac adnod y byddai pob gair yn agos. Bu rhai o'i deulu yn rhoddi prawf arno pan na byddai efe yn gwybod dim am hyny, a byddent yn ei gael yn fynegair perffaith braidd i'r ysgrythrau. Am ei fyddlondeb

i fyned i'w gylohddeithiau pregethwrol yr oedd yn ddiareb. Teithiai y rhan amlaf ar ei draed, ac yr oedd wedi myned mor lleeg flynyddoedd cyn ei farw fel mai prin iawn y gallai roddi y naill droed heibio y llall; ond er yr holl leogrwydd yna, aethai i'w fanau penodedig, hyd y nod ar ddryghin a fyddai yn cadw dynion ieuaino cryfion yn eu cartrefi. Yr oedd rhywbeth hynod ynddo fel gweddiwr, yn enwedig ar rai pryddan. Bydd ei weddi yn nghyfarfod trimisol Boduan a Chwmcoryn mewn cof byth gan y rhai oedd yno. Nid ydym am ddywedyd ei fod ef, mwy nag ereill o'r hil ddynol, heb ei wendidau; ond meddyliem y gellir symio ei holl wendidau i'r hyn a ddywedodd brawd parchus yn y weinidogaeth am dano, sef mai gwondid pen oedd ei holl wendidau, ac nid gwendid neu ddichell calon. Gyda phriodoldeb y gellir dywedyd am dano, fod ei galon yn uniawn gyda Duw. Bu am y tair blynedd ddiweddar o'i oes yn analluog i fyned oddiartref fel arferol, a blywyddyn a haner heb fyned i'r addoldy o gwbl; ond yr oedd ei feddwl yn dal yn fywiog gyda'r gwaith yn barhaus, le, yr oedd ei feddwl mor fywiog nes oedd yn dysgwyl yn gryf y cai fyned a dyfod fel cynt gydag achos ei Arglwydd mawr, pan oedd pawb ereill wedi ei roddi i fyny. Pan welodd nad oedd gobaith y cai fyned oddiamgylch i wneuthur daioni trwy bregethu, pregethai yn ei wely i ryw un a ddygwyyddai fod yn y clyw. Er ei fod wedi dyrsu gyda rhyw bethau, yr oedd ei feddwl mor oleu ag erioed am bethau mawrion trefn cadw pechadur. Bu am tuag wythnos cyn ei farwolaeth heb nemawr o gymdeithas rhyngddo a neb yn y byd hwn, oblegyd tarawyd ef a math o fudandod; ond bu farw mewn tangnefedd, Tachwedd 23ain, 1852, yn 71 mlwydd oed, wedi bod yn pregethu yr efengyl am tua 36 o flynyddoedd. Ei brif deunau ar y ddaear oedd iawn a chariad y Cyfryngwr, ac yn rhin yr iawn a nerth cariad y Pryniawdwr y glaniodd yn Nghaersalem, a thrwyddynt yr ymorfoledda yn dragywyddol yn ngwyddod Duw a'r Oen.

PRICHARDD, DAVID, Ysw., Ceniarth, ger Machynlleth. Yr oedd David Prichard yn ddiagynydd o deulu a fu yn trigianu yn Ceniarth yn ddigoll er dyddiau William y Gorchfygwr. Yr enw cyntefig a berthynai i'r teulu oedd Richard, ac efallai i'r gair Prichard ddyfod i'r teulu trwy lygriad o Ab Richard. Nid gorchwyl hawdd i ni ddyfalu y gwahanol agweddu a fu ar y teulu mewn cyfnod mor faith ag wyth cant o flynyddoedd. Mwy na thebyg eu bod yn sefyll yn uchel fel milwyr, ac yn dwyn mawr sel dros y grefft hono. Yr oedd eu hamser yn gyfnod y rhyfela, a'u dyddiau yn dymor o dywallt gwaed; y cleddyd oedd i ddwyn pob dadl i deryniad, a'r waewffon yn deryn ar bob ymryson. Yn ol fel y clywsom, cafodd ei eni yn Ceniarth yn y flwyddyn 1790. Nid oes gouym wybodaeth fod crefydd Crist wedi bod yn uchel iawn yn ei deulu, na bod yr un wreichionen o egwyddorion a than ym-

neillduaeth wedi bod erioed ar allor calon ei hynafiaid, ond meddylwn eu bod yn dwyn mawr sel dros yr Eglwys Sefydledig, ac fel bonedd o'u gradd yn gyffredin, yn meddwl mai eu dyledswydd fel gwladyddion oedd ategu crefydd y wlad. Yn rhymer arosiad y teulu hwn yn Ngheniarth, gwelwyd llawer gwedd ar y grefydd wladol; ond eto yn mhob gwedd yr oedd yn wladol. Er fod David Prichard wedi cael ei fagu yn hollol ddyeithr i grefydd ysbrydol, a'i ddwyn i fyny a'i ddysgu yn nghampiau llygredig yr oes, eto dygwyd ef i weled a phrofi crefydd yn ei hysbrydolrwydd a'i gwerth, a phechod yn ei ddrwg a'i ganlyniadau. Yr oedd ychydig o grefyddwyr isel eu hamgylchiadau, a phrin eu manteision, ond yn uchel eu hegwyddorion a mawr eu sel, yn byw yn yr un gymydogiaeth ag ef. Cynaliai y rhai hyn gyfarfodydd gweddi o dŷ i dŷ, ac yn mysg y gweddiwyr yr oedd yno lanc ieuanc, a son am dano fel gweddiwr dylanwadol iawn. Daeth son am y gweddiwr hynod i glustiau Mr. Prichard, a phenderfynodd fynu gwleud a chlywed y gweddiwr, a pheth oedd yn hynod yn y bachgenyn hwn rhagor rhyw fachgen arall. Nosen y cyfarfod gweddi a ddaeth, ac aeth ef yno yn ddyw ieuanc i wrandaw y llanc yn gweddi ei weddi; ac yr oedd hyn yn ddechreuad gorchwyliaeth fawr gras Duw i gadw enaid i fywdd tragwyddol, a chychwyniad tro yn agwedd foesol y teulu. Wedi ei wrando ni thybiodd Mr. Prichard fod un cyfnewidiad arno nac ynddo; ond eto yr oedd rhywbeth yn ei fynwes, ac ychwanegai y rhywbeth hwnw nerth yn ei fynwes yn barhaus, nes ei ddwyn i ymwasgu at yr ychydig grefyddwyr oedd yn yr ardal, a derbynwyd ef yn aelod gyda'r Annibynwyr yn Machynlleth. Wedi ei dderbyn yn aelod crefyddol ymroddodd a'i holl egni i geisio gwybodaeth o egwyddorion y grefydd Gristionogol, yn gystal a threfn yr eglwys Annibynol. Dangosodd awydd mawr yn fuan ei fod am wneud rhyw wasanaeth gyda chrefydd, trwy ei ffyddlondeb yn moddion gras, a'i barodrwydd i gymeryd rhan ymarferol yn ngwasanaeth tŷ yr Arglwydd. Daeth ef i'r winllan i weithio, nid i fod yn segur. Ymroddodd a'i holl egni i gydweithio a'r ychydig frodyr a chwirydd yn ei ardal o blaid ffydd yr efengyl; a daeth ei gynydd yn fuan yn eglur i bawb oedd yn ei adwaen. Yr oedd amgylchiadau Mr. Prichard, ei alluoedd, ei ddawn, a'i ras, yn rhoddi iddo y lle blaenaf yn mysg ei frodyr crefyddol. Nid un yn chwenychu y blaen oedd efe. Wedi iddo lafurio am rai blynyddoedd gyda'r ysgol Sabbathol, y cwrdd gweddi, y gyfeillach neillduol, yn nghyda phob moddion o ras, teimlodd duedd i ymroddi i'r gwaith o bregethu yr efengyl i'w gyd-ddynion. Credwn nad oedd yn meddwl dim yn mhellach yn ei waith yn dechreu pregethu na bod yn bregethwr cynorthawol, yr hyn oedd yn wir angenrheidiol yn ei ddyddiau ef. Nid ydym yn meddwl i Mr. Prichard gael derbyn iad fel pregethwr mawr a phoblogaidd, ac ni fyddem

allan o le pe dywedem nad amcanodd yntau erioed at hyny, er ei fod yn hynod o ran ei boblogrwydd. Nid un yn adrodd ei wers wrth bregethu oedd, ond llefarai o helaethrwydd ei feddwl. Nid ydym yn meddwl iddo gyfansoddi llawer o bregethau erioed, ond yr oedd yn ddyw oedd yn darllen llawer, ac ymdrechai i ddeall pob pwnc, ac yna gadawai ar y ymadroddion gael eu rhoddi y pryd hwnw. Edrychid arno bob amser fel boneddwr a phregethwr deallus, yn hytrach na rhyw yswr a siwr teimladau. Yr oedd ganddo ef olwg fawr ar bregethu, a pharch mawr i bregethwyr er mwyn eu swydd. Nid parchu personau yn gymaint oedd, ond parchu y swydd. Rhoddi gymaint o barch i bregethwr bychan ag a roddai i'r un mawr. Yr oedd un peth yn hynod ynddo, hyny yw, ni wnai guddio ei hun fel pregethwr pan yn mysg boneddigion, ond achubai y cyfensdra i ymarfer y pregethwr heb lychwino ei fonedd, ac ni wnai y mawrion edrych ar ei fonedd fel peth wedi ei halogi gan ei swydd fel pregethwr, er ei fod yn pregethu mewn capeli, tai anedd, a lleoedd anghysegregedig. Yr oedd bob amser yn achub y cyfensdra i ddyrchafu ei egwyddorion fel ymneillduwr yn mysg y rhai a gredent yn wahanol iddo. Pan ddeuai i gyffyrddiad ag eglwyswyr ac offeiriad, dangosai ei fod yn ymneillduwr goleuedig, a gwnai hyny yn y modd mwyaf didramgwydd. Cydnabyddai ei fod wedi cael ei fagu yn mynwes yr Eglwys Sefydledig, ond er hyny fod yr hyn a gredai oedd wirionedd yn ei wneud yn Annibynwr. Dygodd ei sefyllfa ef fel pregethwr i brofedigaeth fawr, yr hyn a barodd iddo lawer o flinder a gofid meddwl. O herwydd helaethder y weinidogaeth daeth i feddwl rhai o'r brodyr mai buddiol fyddai rhanu y cylch gweinidogaethol, er mwyn gwell trefn ac adeiladaeth yr eglwysi, a phenderfynwyd arno ef fel y cymwysaf i amlygu hyny; ond edrychid ar ranu y freniniaeth yn deyrnfradwriaeth o'r fath waethaf; a chan mai efe a ddygodd y pwnc i sylw edrychid arno fel y troseddwr mwyaf. Pan welodd ei gyd-gynygwr fod hyn yn dwyn drygfyd, ciliaasant, gan ei adael ef a'r gynulleidfa y perthynai iddi yn yr helbul annymunol a ddechreuasant hwy; ni thybiai ef ei fod yn unig, ond fod lles egwyddorion a threfn Annibyniaeth gyd ag ef. Yr oedd ei feddwl yn oleuedig gyda'r hyn a geisai, a'r buddlondeb o hono. Myfyriodd drefn Annibyniaeth a hawliau eglwysi Annibynol yn fanol, a daeth yn wr cadarn yn y gyfundrefn hono. Ond o herwydd ei ymlyniad ef a'r gynulleidfa yn Soar wrth y drefn Annibynol yn ol fel y deallent hwy hi, aethant yn rhy annibynol yn ngolwg y fam eglwys, a diarddelwyd hwy fel rhai afreolaidd, nid yn gymaint o herwydd yr ystyrid eu cais yn anffuddiol, ac nad oedd ganddynt hawl iddo, ond oblegdyd na ofnyent am hyny, yn ol eu barn hwy am reolaidd-dra yn rheolaidd. Yn awr nid oedd ganddo ef a'i gyfeillion yn y cyfwng hwn ddim i'w wneud ond syrthio dan eu bai, neu

fyned yn mlaen eu hunain; edifarhau nis gallasant, oblegyd ni chydabyddent fai; a rhwyfo yn mlaen oedd yn anhawdd, oblegyd nid oedd neb gyda hwynt, a llawer yn eu herbwn. Gwnaeth ef ei oreu i fagu teimlad da rhyngddo a'i frodyr a chael eu cydweithrediad, ond bu pob ymgais yn aflwyddianus; am hyny neillduwyd ef gan yr eglwys yn Soar i fod yn fugail arnynt, a bu am flynyddoedd yn llafurio yn eu plith gyda gofal a diwydrwydd mawr, a chariad ac undeb yn ffyn yn eu mysg. Nid oedd ond ychydig o'i frodyr crefyddol a ddywedent "Duw yn rhwydd iddo" yr amser hwn; a'i gyfeillion penaf oedd ei wrthwynebwyr cryfaf. Edryohid arno y pryd hwn fel gelyn y weinidogaeth, a dinystrydd heddwch yr eglwys. Ond diau genym na cham ddeallwyd neb eirioed yn fwy, a ohredwn i'w wrthwynebwyr penaf weled cyn eu marw ei fod yn gyfaill didwyll i'r weinidogaeth, ac yn amddiffynydd cadarn i undeb yr eglwys. O herwydd cyfnewidiadau yn amgylchiadau yr achos yn y gymydogoeth tueddwyd ef i roddi ei ofal gweinidogaethol i fyny, er adfer brawdgarwch crefyddol yn yr ardal. Er iddo roddi ei ofal gweinidogaethol heibio, parhaodd i bregethu, ac ni phallodd yn ei ffyddlondeb crefyddol. Nid oedd neb yn barotach nag ef i bregethu os byddai angen; ac nid hawdd fuasai cael neb yn teimlo yn ddedwyddach i orphwys pan fuasai rhyw un arall i'w gael yn ei le; ac fel gwrandaer, yr oedd yn nodedig am fod yn gymorth i bregethwyr ieuaino ac ofnus. Nid hawdd oedd cael pregethwr cyfartal iddo mewn galluedd a gwybodaeth gyffredinol o bynciau crefyddol a gwladol; ond nid oedd ei wybodaeth yn ddychryn i'r gwan. Ar y cryf gwrandaerai yn sych a dystaw, ond pan yn gwrandao yr ieuanc a'r gwylaidd rhoddai ochenaid gynorthwyl. Ymadawodd Mr. Pritchard a'i drigfa yn Ceniarth, ac aeth i fyw i Lundain am tua deng mlynedd. Dygwylf ef yno gan amgylchiadau teuluaid, a bu ei fynediad i'r brif-ddinas yn chwaneigiad mawr at ei gyfoeth heb leihau dim ar ei grefydd. Ymunodd gwno a'r eglwys Annibynol ag oedd dan ofal gweinidogaethol y Parch. J. Stoughton. Pan yn byw yn Llundain yr oedd ei deimlad yn agos at yr eglwys yn Soar, a chyfranai at gynal yr achos yno, nid fel y gwnaethai efe cyn hyny, ond lawer yn helaethach. Pan yn rhoddi tuag at y weinidogaeth yn Soar rhoddai swm penodol yn flynyddol, ar yr amod iddynt hwythau roddi swm penodol i gyfarfod hyny. Dywedai nad oedd arno ef rywmau i roddi dim tuag at yr achos yn Soar, gan ei fod yn aelod mewn eglwys arall, ac yn cyfranu tuag at y weinidogaeth yno. Ond daeth terfyniad i'w amser i aros yn y brif-ddinas i fyny, a dychwelodd i'w hen broswylfa, lle yr arosodd am y gweddill o'i oes. Braidd nad ofnai rhai y buasai rhwysg y brif-ddinas a sychder y Sais yn difa ei archwaeth at grefydd yn y drefn Gymreig, ond yn lle hyny yr oedd ei archwaeth yn fwy nag yr oedd cyn iddo

fyned yno. Yn fuan wedi iddo ddychweloid i Gymru ymwelodd Duw a'r gymydogoeth mewn adfywiad nerthol a thywalltiad helaeth o'r Ysbryd Glân, a bedyddwyd ef yn helaeth o hono; dyma oedd testun ei ymddyddan gwastadol a'i fyfyrddod yn barhaus. Hir-aethai yn ddwys am i eglwys mawrion a chyfoethog Llundain gael profi o effeithiau yr ymwelhad. Ysgrifennodd lythrau i'r *British Standard* ar yr adfywiad yn Nghymru, gyd ag apeliad difrifol at yr eglwys am uno mewn gweddi am dywalltiad helaeth o'r Ysbryd Glân. Cafodd ef y llawenydd o weled llawer yn ei flwyddyn olaf yn troi at yr Arglydd eu Duw, ac yn adnewyddu eu nerth fel cryrod, heb gael y tristwch o weled eu blodau yn gwywo a'u nerth yn pallu; oblegyd symudwyd ef o'r eglwys ar y ddaear i'r eglwys orfoleddus yn y nefoedd pan yr oedd Seion yn gorfoleddu, ac yn llawen fam plant. Croesodd yr Iorddonen pan oedd ei dwfr yn iael ac mewn lle cul arni. Yn y cyfnod hwn yr oedd yn amlwg ei fod ef yn cael ei dynu gan ddau allu—daearol a nefol, y daearol yn tynu y corff i'r ddaear lle y bu, a'r ysbrydol yn tynu "yr Ysbryd at Dduw yr hwn a'i rhoes." Y corff mawr cadarn, hardd, a bywiog yn cael ei wanhau; a'r ysbryd cryf, deallus, a meddylgar yn cael ei godi mewn hiraeth am y "tŷ nid o waith llaw, tragwyddol yn y nefoedd." Ychydig wythnosau cyn iddo farw ymwelid ag ef a chyfarfodydd gweddi o phregethu yn dra aml. Teimlid hi yn nefoedd ar y ddaear yn y cyfarfodydd hyn. Ymddangosai yn nofio yn ysgafn yn nyfroedd yr iechyd-wriaeth. Bu farw Rhagfyr 29ain, 1859, yn 69 mlwydd oed. Yn ei gymeriad fel dyn, yr oedd natur a gras mewn undeb a chyd-gordiad neillduol ynddo. Fel dyn, yr oedd natur wedi ei gynysgaeddu a'r hyn oedd gymeradwy gyda dynion; ac fel Origion, yr oedd gras wedi ei wisgo a'r hyn oedd werthfawr gyda Duw. Un o neillduolion Mr. Pritchard oedd hunan-feddiant. Modrai lywodraethu ei ysbryd yn ngwyneb pob rhyw brofedigaeth. Cadwai ei ysbryd ar yr adegau mwyaf cyffrous, a meddianai ei enaid mewn amynedd yn ei brofedigaethau mwyaf. Bu ei hunan-feddianiad yn darian ac yn aestalch iddo yn awr ei brofedigaeth, ac yn nydd yr ystorm. Yr oedd ei bwyll a'i arafwch yn hysbys i bawb. Trwy ei bwyll yr oedd yn gallu dwyn allan holl nerth ei ddeall a'i wybodaeth at unrhyw fater a ddygid i'w sylw, ac ystyrid ef yn nodedig fel gwr o gyngor mewn achosion gwladol a chrefyddol. Yn y llys gwladol, ger bron y rheithwyl, ac o flaen y barnwr, medrai ddal yr un pwyll ac arfer yr un arafwch a phe ar ei esmwythfainc yn ei balasdy. Yr oedd yn fab tangnefedd yn yr eglwys. Dysgai yr afreolus mewn arafwch. Yr oedd yn brydlon yn y manau y chwyliid am dano. Dywedai un a'i hadweinai yn dda fel y canlyn am dano: "Un o hynodion Mr. Pritchard ydoedd annibynolrwydd, gwroldeb, a gonest-rwydd ei feddwl." Yr oedd yn wr mawr

mewn gweddi, yn haelionus a gwir grefyddol. Ond er ei holltragoriaethau efe a fu furw, a chladdwyd ei gorff gyda'i dadau, a dychwelodd yr ysbryd yn orfoleddus at Dduw yr hwn a'i rhoes ef.

PRIEHOARD, WILLIAM. Er nad oedd y gwr da hwn yn weinidog na phrogethwr, yn fardd nac yn gymeriad llenyddol, y mae mor deilwng o gofnadwriaeth barchus ag unrhyw o'i gyfoeswyr mwyaf nododig, ar gyfrif ei dduwioledeb angerddol a'i ddefnyddioledeb digyffelyb, ei ymlyniad diysgog wrth ei egwyddorion a'i ddyoddefiadau anghydmorol. Ganwyd ef yn Brynrhydd, plwyf Llanarmon, sir Gaernarfon, yn y flwyddyn 1702. Cafodd well addysgiaeth na'r cyffredinolrwydd o feibion amaethwyr yr amser hwnw. Dywodir ei fod yn ysgolaig Cymreig a Seisnig da, ac wedi cyraedd cryn wybodaeth o'r Lladin hefyd. Ar ol iddo briodi efe a sefydlodd fel amaethwr yn y Glasfrynawr, plwyf Llan-gybi, ger Pwllheli. Yr oedd y pryd hyn yn ddyrn bydol, ac yn cydymffurfio ag arferion pechadurus. Dygwyd ei argyhoeddiad oddi-amgylch fel y canlyn:—Yr oedd amaethwyr yr ardal y dyddiau hyny yn yr arferiad o fyned ar y Sabbathau o'r gwasanaeth pryd-nawnol yn y llan i'r tafarny yn y pontref, lle y cydunent i yfed am lawer o oriau. Arosodd Mr. W. Prichard yn y tafarn un nos Sabbath nos oedd yn hwy. Ar ei ffordd adref, trwy fod y nos yn dywell, efe a gollodd ei lwybr ac ymddyrysoedd, fel nas gwyddai yn mhia le yr oedd. Gwelodd oleuni mewn ffenestr gerllaw, ac aeth tuag yno. Erbyn myned at y ty, gwybu mai ty cymydog lled agos iddo oedd hwnw, a dechreuodd hwylio ei gamrau oddiyno tua'i dy ei hun; tybiai oi fod yn hollol gyfarwydd a'r ffordd, ond collodd ei ffordd drachefn, ac er ei fawr syndod dychwelodd at yr un ty ag o'r blaen. Dechreuodd drachefn gychwyn adref am y drydedd waith, yr hyn a brofodd yn gyfartal a'fnyddiantus; ac wedi cerdded yn ol ac yn mlaen nes oedd wedi diffygio, efe a ganfu oleuni drachefn, yr hwn a dybiai yn sicr fod yn wahanol i'r un o welai o'r blaen, ond pan ddaeth yn agos ato canfu mai yr un ydoedd. Erbyn hyn dechreuodd feddwl beth allasai fod yn achos o'r pethau hyn, ac aeth at y ffenestr i wrando pa beth oedd yn y ty, a do-allodd fod gwr y ty yn cynal addoliad teulu-aidd. Y benod a ddarllenai oedd Mathew xxv., ac wedi gwneud rhai sylwadau addas ar ranau o honi aeth i weddi. Yr oedd Mr. Prichard yn clywed ac yn deall pob gair; gweddiai yn daer dros ei deulu a'i gymydogion annuwiol ac anystyriol; soddai hyn yn ddwfn i galon W. Prichard. Daeth i'w feddwl fod ganddo yntau doulu lluosog, ond na bu erioed yn gweddio drostynt hwy na'i gymydogion. Mewn canlyniad gwelodd ei ffordd adref yn eithaf da, ac nid ymadawodd yr argyhoeddiadau oeddnt wedi gafaelyd yn ei foddwl byth ag ef. Gwelwyd yn fuan fod cyfnewidiad amlwg yn oi fywyd; torodd bob cysylltiad a'r unwaith a'i hen gyfeillion annuwiol; ymwelai ar manau yr oedd y

bobl yn ymgrynhoi i ddwyn yn mlaen eu campiau gwageddus ac annuwiol, ac argyhoeddi hwy yn llym nes iddo eu dileu o'r ardal. Enillodd ddau o'r gwasanaeth-ddynion yn fuan i ymfyn am grefydd, drwy sylwi arno yn ymneillduo i le dirgelaidd i weddio. Parhaodd am gryn amser wedi ei argyhoeddiad i fyned i'r Llan; ond cyfeillachai gryn lawer ag aelodau yr Annibynwyr yn Mhwllheli. Pan ymwelodd y Parch. Lewis Rees, Llanbryn-mair, a Pwllheli, tua'r flwyddyn 1738, dywedodd wrthynt am wr ieuanc oedd wedi dyfod i gadw ysgol Gymraeg i'r Bala, yr hwn oedd wedi dechreu pregethu; anogodd hwynt i anfon am dano i'r gymydogiaeth, lle yr oedd mawr angen am ei wasanaeth. Aeth Mr. Francis Evans, y gwr oedd Mr. Prichard yn gwrando arno yn gweddio, yr holl ffordd i'w ymfyn, a llwyddodd i'w gael gydag ef i sir Gaernarfon. Gan oi fod yn un o ysgolfeistriad Mr. G. Jones, Llanddowror, barnwyd yn gymwys i wneud cais at offeiriad y plwyf am ganiatad iddo gadw ysgol yn y Llan, neu yr ysgoldy oedd yn dal cysylltiad a hi. Yr oedd Mr. Prichard hyd hyny yn Eglwyswr, a phonodwyd ef fol yr un cymwysaf i fyned at yr offeiriad. Ar ol gosod yr achos o'i flaen, a bod offeiriad o'r Dehudir wedi anfon ysgolfeistr i'r plwyf i gadw ysgol Gymreig, yr hyn oedd fawr eisieu ar y tlodion a'u teuluoedd, ac y teimlai efe a llawer ereill o'r plwyfollion yn ddiolchgar iawn am ganiatad iddo gael cadw ysgol yn yr Eglwys. Yr offeiriad, yn lled-dybied fod yr ysgolfeistr yn un o'r crefyddwyr, mewn modd lliedus a wrthododd ar unwaith. Atobodd Mr. Prichard, Os oes genych chwi awdurdod ar yr Eglwys, y mae gonyf finau awdurdod ar fy nghegin; caiff gadw ysgol yno. Ac felly y bu, daeth iddi lawer o blant a rhai wedi tyfu i fyny. Y pryd hyn ymadawodd ef a'r Eglwys, ac ymunodd a'r Eglwys Annibynol yn Mhwllheli. Dechreuodd rhai yn fuan godi rhagfarn yr erbyn yr ysgol, a thaenau chwedlau mwyaf disail a chelwyddog am Mr. William Prichard a'r ysgolfeistr, eu bod yn bwriadu gwerthu y plant yn gaethweision, a bod llongau yn dyfod i un o'r aberoedd yn fuan i'w cymeryd ymaith i wloydd dyeithr, eu bod yn cyflawni godineb a phob math o aflonid yn eu cyfarfodydd, &c.! Tua'r amser hwn aeth Mr. W. Prichard i wrando y Canghellydd John Owen, offeiriad Pwllheli, yn pregethu, ac wrth ddyfod allan o'r Llan gofynodd rhyw un iddo a oedd efe yn cymeradwyo y bregeth? Dywedodd yntau nad oedd, am fod ynddi lawer o bethau cyfeiliornus ac anwir-eddus. Aeth y gwr hwn at y canghellydd, a dywedodd y pethau hyn wrtho. Yn fuan cafodd Mr. W. Prichard ei wasanaethu a chwyn o Lys Esgobol Bangor, am athrodiaeth yn orbyn yr offeiriad yn ei fynwent, a bu am flynyddau yn gorfod ateb yn y llye eglwysig, ac ni allai gael neb i'w amddiffyn. Yn mhens amser codwyd yr achos o'r llye hwnw i'r llye gwladol, a chymerodd yr hyglodus Williams, o'r Tyfry, sir Fon, yr

achos amddiffynol i'w law, a buddugoliaeth-odd. Dywedai y dadleuydd medrus y gallai Mr. Prichard ddiswyddo y canghoffydd os ewyllysiai gahyn arno, ond ni chwonychmai efe wneud hynny gan ei fod yn wr heddychol. Ymdrechodd y canghellydd yn mawredd ei lid droi Mr. Prichard o'i dyddyn, drwy adrodd chwedlau arno wrth y perchonog, ac ni orphwysodd nes llwyddo yn ei amcan. Ar hyn efe a symudodd i sir Fôn, i le a elwir Plas Penymynydd. Pan yr aeth yno yr oedd y swm wedi myned o'i flaen fod ganddo ryw grefydd newydd ddeythr, a'i fod mor beryglus i gymdeithasu ag ef fel y byddai i bwy bynag a wnaethai hynny gollai ar ei synwyrâu; byddai torfeydd o bobl yn dyfod yn y nos; ac yn dryllio ei erydr a'i ogedi, yn nghyd ag offerynau ereill at drin y tir, a byddai ei gymydogion yn gyru eu hanifeiliaid i'w wair a'i fd, a byddent yn saethu at ei wasanaeth-ddynion. Yr oedd ef a'i deulu yn dyoddef hyn oll yn amyneddgar heb geisio ymddial, gan gyfrif yn fraint iddynt ddyoddef yn achos yr ofengyl. Llwyer o gollodion ereill a wnaud iddo, a dinstyr ar ei feddianau, heb un achos ond ei fod yn ofni Duw ac yn cilio oddiwrth ddyrgioni. Un nos Sadwrn, rhai o'u erlidwyr a dybiasant ei weled yn dyfod a phregethwr gyd ag ef tuag adref, a daethant yn lluoedd, tua 250 o honnynt at y ty dydd Sul; yr oedd Mr. Prichard y Sabbath hwnn yn sir Gaernarfon; yr oedd y gwasanaeth-ddynion hefyd wedi myned i Eglwys y plwyf, fel nad oedd yn nhref ond Mrs. Prichard a baban dau fis oed yn ei ohol, ac un forwyn, i wynebu y fath haid o greuloniaid. Yr arweinydd, pan ddaethant at y drws, a ddywedodd wrth y wraig grynedig, tan fytheirio llwon arswydus, "Yr ydych chi yn dyfod i ladd dy bengwyn di a'i bregethwr." "Os pengwyn ydych chi ei alw," ebe hithau yn byllog. "nid yw efe gartref yr awrhon." "Celwydd ydwyt ti yn ei ddywedyd," moddent hwythau. Gofynnodd y forwyn gened i'w meistres i gan y drws. "Paid, gadllydnt," meddai hithau, ac felly ni ddaethant i'r ty; ond drylliasant yr holl ffenestri, a dystrywiasant bresebaw y meirch a'r gwartheg, a phob peth a allasant gael gafael arno, gan fyned i'r ysgubor a chymysgu yr haidd a'r ceirch am ben eu gilydd, a thyngu yn echrystlon y laddent pwy bynag a'u gwrthwynebai. Pan ddychwelodd Mr. Prichard, a gweled y difrod a wnaethid ar ei feddianau, penderfynodd nad oedd modd byw felly mewn enbydrwydd am ei einioes ei hun a'i deulu heb gael rhyw un o'i blaid i'w amddiffyn. Yr oedd cyfreithiwr yn byw yn sir Ddinbych ag oedd yn ewyllyswr da i grefydd; rhoddodd Mr. Prichard enwan y rhai penaf o'r terfysgwyr i'r cyfreithiwr hwnn, a gorfu iddynt ateb i'r gyfraith yn seisiwn y Myrthig, a thalu yn llawn am y golled a'r ormes a wnaethant; sfodd ereill o'r wlad rhag ofn y crogbren; ond nid oedd ei drallof otn yn agos trosodd. Llwyddwyd gan ei feistr tir i'w droi allan o'i fferm, yn 1745. Ond gan

fod ganddo eto fwy o wasanaeth i'w wneud dros achos ei Dduw yn sir Fôn, ni chafodd ei elynion eu dymuniad i'w anfon o'r ynys; symudodd o blas Penymynydd i Bodleufawr, plwyf Llandaniel. Yn y gymydogion hono drachefn, cafodd fod ei gymydogion newyddion yn llawr mor greulon a'r rhai oedd wedi adael. Y fath oedd ei berygl, fel na feiddiai fyned allan o'i dy heb fod ganddo gi mawr i'w amddiffyn. Gwnaeth un gwr brynu cylllell fawr yn Nghaernarfon unwaith i gael lladd Mr. Prichard a hi, ac aeth at ei dy un boreu gyda'r bwriad o ddwyn ei amcan gwaeddyd i ben. Pan aeth i'r ty, yr oedd Mr. Prichard yn cynal addoliad teuluaid. Eisteddodd y gwr yn llonydd hyd nes y gorphenai; ond ar y cyfryw bryd effeithiodd ei weddi arno i'r fath raddau fel nad allai feddwl gwneud iddo un niwed. Cysaddefodd ei fwriad miloinig, ac erfyniodd bardwn Mr. Prichard, gan ddywyd ei fod wedi cael ei arwain i feddwl ei fod yn ddynt tra gwahanol i'r hyn oedd efe wedi ei gael, ac na byddai iddo tra byddai byw wneud iddo ef na neb arall ddim gofid oblegdyd ei grefydd. Y peth nesaf a wnaethant iddo oedd darbwyllo ei feistr tir i'w droi o Fodleufawr, Calangauaf, 1750. A chan nad oedd cynyg am le i fyw yn Môn ac Arfon, clywoddi fod lle o'r rhydd gan William Bulkley, Ysw., o'r Bryndu; aeth at y gwr boneddig, gofynodd hwnwiddo yn barchus, "Pa beth yw yr achos eu bod yn eich troi allan o'ch tyddyn—ai methu talu yr oeddech?" "Nage, nage," meddai yntau, "o achos fy marn mewn pethau crefyddol, ac am fy mod yn ymneillduwr oddiwrth yr Eglwys Sefydledig." "Onid oes rhywboth heblaw hynny yn eich erbyn, gosodaf i chiw ddigon o dir." Felly efe a gymerodd Glwchdermog, a'r lleoedd oedd i'w ganlyn mewn amodrwm (*Lease*), ac aeth yno i fyw Calangauaf, 1750. Bu cyfeillgarwch mawr rhyngddo a'i feistr tra y bu hwnn byw, mewn pethau crefyddol a gwladol. Yr oedd yn aelod o'r eglwys Annibynol yn Mhwllebi, ac elai yno bob mis i gymundeb hyd onid aeth i'r lle diwedda i fyw. Yna neillduwyd ty ar y tir yn lle i addoli Duw yn ol cyfroithiau y deyrnas. Treuliodd yn y lle hwnn weddill ei oes heb ddyoddef fawr ychwaneg o drallodion. Yr oedd ei ymarweliad sobr a diargyhoedd mewn gair a gweithrod yn po'i i'w gymydogion annuwialaf addof ei dduw-ioddeb; byddai arswyd pechu yn rhyfygus ar drigolion yr ardal os meddyliant ei fad yn agos, yn enwedig yn ei ddyddiau olaf. Yn nechreu 1773 cafodd glefyd trwm; ymddygodd tano yn dra amyneddgar a thawel. Bu farw Mawrth 9fed, 1773, yn 71 oed. I'r iddo gael ei boeni yn nghwrt yr esgob am flynyddau, a'i erlid gan elynion crefyddol o fan i fan, a'i fawr golled i'w ei amgylchiadau bydol, cafodd fyw i weled cynauaf toreithog oddiwrth yr had a hauodd efe mewn dagrau. Yr eglwys yn Rhosymeirch, yn nghyd a'i hamrywiol ganghenau yn ngwahanol barthau o'r wlad, a gynwysai dros 800 o bersonau ar amser marwolaeth Mr. W. Prichard. Ei

hanes ef ydyw hanes anghydfurfaeth yn Mon.

PRITCHARD, HUGH, clochydd Llanir-yn-rhos, a phregethwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, yn sir Faesyfed. Nid oes genym gofnod teg am y cyfnod y bu y gwr hwn yn llafurio, ond tua diwedd y ganrif ddiweddar yr oedd yn byw. Nid ymddengys iddo deithio fawr drwy y Gogledd, oddieithr rhai lleoedd yn sir Drefaldwyn. Yr oedd yn bregethwr effro a ohymeradwy, gymaint felly yn ei ardal ei hun ag un lle. Yr oedd wedi llwyddo i grynhoi cymdeithas eglwysig o gryn nifer; dywedir ei bod ar un tro yn 60 o rifedi. Gwasanaethai swydd clochydd yn Llanir, er bod yn bregethwr; yr oedd hyn yn beth hynod iawn, fod y llanwyr yn caniatu i bregethwr fod yn glochydd; a pha fodd, ar y llaw arall, y caniateid i'r glochydd fod yn bregethwr gan y capelwyr. Rhyfedd na roddasai yr offeiriad orfod arno i roi heibio pregethu os mynai glochydd; a rhyfedd hefyd na ddewisai yntau roddi heibio cloch-yddiaeth gan y mynai bregethu; ond gwasanaethodd Hugh Pritchard y ddwy swydd, a'r unig un a wnaeth hyn yn Nghymru o ran dim a wyddom ni yn amgen. Gwnaed hyn ganddo ef mewn modd a enillodd iddo barch mawr ac enw da yn mysg ei gydwladwyr. Y boreu Sabbath yr oedd yn y llan yn cadw lle yr anghyfarwydd, ac yn y prydawn yn g tai ac ar y twmpathau yn cadw lle yr athraw, ac yn cyoeddi newyddion da yr efengyl. Dywedir iddo mewn rhyw gymanfa yn y Deheudir gael ei osod i bregethu gyda Mr. Jones, Llangan; dygwyrddodd hefyd y tro hwn iddo gael mwy o hwyl i bregethu na Mr. Jones. Craffodd Mr. Jones ar hyn, ac mewn llythyr at gyfaill cyfeiriad at y tro hwn yn y dull fraeth ag oedd briodol iddo: "A wyddoch chiw pwy ddarfu nhwy gyplysu yn y gymanfa a'r hen offeiriad ponllwyd—clochydd Llanir, os gwelwch fod yn dda; ac os dywedir y cyfan, mae yn rhaid addef i'r clochydd guro y 'ffeiriad o ddigon." Pan oedd pregethu yn Ty'nywlad, yn mysg ereill a ddeuai yno i bregethu yr oedd Hugh Pritchard, clochydd Llanir, yn un, a hynod mor ddfyr yr adroddai ei helyntion ar dde-ohreu ei weinidogaeth; yn mysg pethau ereill yr oedd y chwedl a ganlyn yn un: "Yr oeddwn flynyddau yn ol yn glochydd yn Muallt, ac ar un Sabbath yn yr haf, pan ar y fynwent daeth yr offeiriad ataf cyn myned i'r eglwys, a dywedodd, 'Yr wyf wedi cyfarfod a phrofedigaeth anghyffredin.' 'Pa beth ydyw,' gofynais inau. 'Yr wyf wedi colli fy mhregeth,' ebe yntau, 'ac nis gwn pa both a wnaif; da tithau, dos i ben wal y fynwent a phregethais dipyn i'r bobl goreu y gelli.' Felly bu, pregethais iddynt fel y gallwn, a chefais y boddlonrwydd i ddeall fod y bobl yn dywyed wrth ddychwelyd adref, eu bod wedi cael llawer gwell cwrdd i maes nag a gawsant lawer gwaith i mewn."

PRITCHARD, DAVID, Pentir, Arfon, oedd lesarwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1787. Cafodd ei

ddwyn at grefydd ar adeg un o ddiwygiadau nerthol yr hen amser; ni fu, odid, un o'i gyd ddychweledigion yn fwy yn ngafael dychrynsfeydd meddwl, ond cafodd dawlwech a llawenydd trwy gredu. Daeth yn amlwg yn mysg ei frodyr gyda'r Ysgol Sabbathol a'r cyfarfodydd gweddi; a chyn hir, o herwydd prinder cenadon, tueddwyd ef i gyngori ei gyd-bechaduriaid mewn ffordd o bregethu; ac yr oedd ei weinidogaeth yn rhyw adlais o'r hyn a deimlasai efe ei hun ar ei ddychweliad. Ni chafodd fawr o fan-teision addysg foreuol. Ymroddodd yn fwy i goeiddi cenadwri yr efengyl yn y dull syml a gwrsog y dechreusasai nag i lafurio am ychwaneg o wybodaeth. Yr oedd pregethu teithiol y pryd hwnw yn ei fri, a threuliodd yntau lawer o amser i deithio gyda phregethwyr enwog fel cyfaill; ac yr oedd yn llanw y lle hwnw yn rhagorol, gan y pregethai yn fyr, a chan y meddai y callineb a'r diniweidrwydd a wnai ei ymddygiad yn y tai yn anrhydedd iddo. Yr oedd yn ei adnabod ei hun, ei fesur a'i bwysau, a thrwy hyn osodd lawer profedigaeth iddo ei hun a'i frodyr. Teithiodd drwy y Deheudir wyth ar hugain o weithiau. Parhaodd i bregethu am naw a deugain o flynyddoedd. Cyfansoddodd hefyd amryw beillion da, megys—

"Ar fy nhaith yr wyf er't dyddiau,
Tua'r bryniau gwastrai ffol, &c."

Gorphenodd ei yrfa Ebrill 17eg, 1867, pan yn bedwar ugain oed. Yr oedd ei dduwioledd tuhwnt i amheuaeth. Dywedodd ychydig cyn ymadael ei fod yn myned i le gwell.

PROBERT, THOMAS, Felinnewydd, sir Frycheiniog. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1784, a bu farw Ionawr 20fed, 1860, yn 76 oed. Yn amser ei farwolaeth efe oedd y pregethwr hynaf o lawer yn mysg ei frodyr yn ei sir ei hun, ac un o'r rhai hynaf yn y Deheudir yn mysg y Trefnyddion, Calfinaidd. Bu yn pregethu am yr ysbaid mawr o haner cant o flynyddoedd. Yr oedd yn adnabyddus a pharchus iawn yn hyd a lled y Dywysogaeth yn mysg y Trefnyddion ac ereill hefyd. Bu trwy y Gogledd yn nghymdeithas y diweddar Baruch. William Havard ac ereill, am yn nghylch ugain o weithiau. Yr oedd ei dduwioledd yn ddiamaheuol, ac yr oedd yn Gristion gostyngedig aphrosiadol. Nid oedd ei ddawn ymadrodd yn fraeth na hyawdl; ac ni chafodd ychwaith nemawr fanteision mewn diwylliad dealldwriaethol; ond er y cwbl pregethai bob amser yn sylweddol, buddiol, a nerthol, ac weithiau yn effeithiol iawn. Mynych, yn ei deithiau oddicartref yn gystal a chartref, y byddai yn cael oedfaon llewyrchus a grymus iawn, y rhai a gofir yn hir gan luaws. Bu ei weinidogaeth ysgrythyrol a syml yn dra defnyddiol, ac o fendith i lawer. Byddai yn myned i'w deithiau wythnosol a Sabbathol fel gwr flyddlon, a dylunadi gyfarfodydd misol y sir yn gyson rhyfeddol, a byddai yn llanw lle nodedig a phwysig ynddynt hefyd. Yr oedd yn barch-

us ac anwyl gan y frawdoliaeth yn gyffredinol, yn enwedig yn ei sir ei hun, lle yr adnabyddid ef oreu, a lle y mwnyheid ei lafur fwyaf. Ymadawodd a'r byd hwn hytrach yn ddisymwth; ni chafodd ond cystudd byr iawn; gwnaeth anghu ei waith arno yn chwyrn ei wala, ond yn hynod o esmwyth a diboen. Gorchfygwyd ei gyfansoddiad oedd yn naturiol gryf a iachus yn gyflym rhyfeddol gan ddadfeiliad ac angen; ond bu farw mewn henaent teg. Pregoethodd dair gwaith y Sabbath olaf ond un y bu byw. Gadawodd ei dŷ a'i deulu y boreu hwnw byth i ddychwelyd iddo ac atynt mwy, heb feddwl fawr o hyny ar y pryd, er ei fod, meddir, fel pe buasai rhyw gyndybiaeth o hyny yn ei ymddygiad. Yr oedd, mae yn debyg, yn ddeythr ac anghyfrifol o hwyr-frydig rywfodol i adael ei artref y boreu hwnw gwahanol i arfer. Heblaw hyn, peth eydd yn dra nodedig yw mai ei destun y boreu hwnw oedd hyder y Salmydd, "Ie, pe rhodiwn ar hyd glyn cysgod angen, nid ofnaf niwed," &c. Pregoethodd am ddau a chwech yn Brynllys, ac ymadawodd boreu dranoeth oddiyno i fyned i Treacastell i'r cyfarfod misol, lle y dechreuodd ei gystudd ddyfod yn mlaen. Dyoddefodd gryn boen yno oddiwrth waew yn ei ymysgaroedd. Modd bynag, dechreuodd yr oedfa am ddau o'r gloch dydd Mørcher, fel pe na fuasai dim allan o le arno, ond yn unig ei fod mewn ysbryd gweddi anghyffredin. Aeth y noson hono i'r Bailli-du, i gadw oedfa, lle y gorphenodd ei yrfa ddaearol yn mhen ychydig gydag wythnos o amser. Gafaelodd cryndod mawr ynddo na themlodd ei gyffelyb erioed o'r blaen. Galwyd cynorthwy meddygol, ond ni thyciai; yr oedd bywyd yn treio gyda buandra, ac ymadawodd i fod gyda Christ. Cydgyfarfu amrywiol o bethau yn marwolaeth yr hen frawd nas gellir llai nag edrych arnynt fel arwyddion o ffaftr noillduol Duw iddo, yn enwedig iddo gael y fath adfywiad mor amlwg a hyfryd yn ei ysbryd y misoedd diweddaf. Yr oedd yr adfywiad crefyddol bendigedig a fwyneid yn mhell ac yn agos y dyddiau hyny, yn enwedig yn ei ymweliad a sir Frycheiniog, wedi lloni ei feddwl a gwreogei ei galon mewn modd rhyfeddol. Adfywiwyd ef yn nodedig. Ymddangosai fel un yn cyfranogi yn helaethach na nemawr o'i frodyr o'r llawenydd, y diolchgarwch, a'r ysbryd gweddi a ddylasi hyn gynrychu. Wrth ei weled dan y dylanwadau hyn ychydig feddylid ei fod yn addfedu yn brysyr i'r nefoedd, ac y collasid ef mor gynted o frys ei frodyr. Nid oedd nac ysbryd na nerth ynddo i ddywedyd llawer ar ei wely angen; ond rhoddodd dystiolaeth eglur cyn ei ymadawiad y cai, ie, ei fod yn cael, mynediad helaeth i mewn i lawenydd ei Arglwydd ac i deyrnas orfoleddus Crist ein Fryniawdwr. Ymdrechodd ymdrech deg, gorphenodd ei yrfa, cadwodd y ffydd; o hyn allan rhoddwyd coron cyfiawnder i'w chadw iddo.

PROSSER, WALTER, a fwrwyd allan o

Drecllynog, yn sir Fynwy. Yr oedd yn wrthfedyddiwr babanod. Efe oedd weinidog yr eglwys oedd wedi newydd gael ei ffurfio yn y Gelli, sir Frycheiniog, yn 1653, ond a farwyd yn anghymwys i fod yn weinidog yno, am nad oedd yn gallu pregethu yn Seisneg. Yr oedd yr eglwys y pryd hwnw wedi ymdaenu i blith y Seisneg; cydunwyd gan hyny iddo fyned i'r Fenni. Ymddengys ei fod yn ddyn call, duwiol, a chymradwy, ond gan nad oedd yn ddigon hyddydg o'r Seisneg fel y gallai egluro ei feddwl yn rhydd, nid oedd yn gymwys i'r ardal. Bernir iddo farw tua'r flwyddyn 1670, neu yn fuan wedi hyny, oblegyd ni chofnodir ei enw yn un man yn ddiweddarach na'r flwyddyn 1669. (*Hanes y Bedyddwyr*, tudal. 315.)

PROTHEROE, JOHN, gweinidog yr Annibynwyr yn Sardis, Llangynydr, sir Frycheiniog, oedd un o bedwar o blant i Mr. David ac Elisabeth Protheroe, Llanymddyfri. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1806; ei dad oedd ysgolfeistr parchus, yn cynal ysgol ddyddiol yn nghapel Salem, Llanymddyfri, am rai blynyddau, lle yr oedd ef a'i wraig yn aelodau. Bu farw ei dad pan nad oedd John ond pedair blwydd oed; a chan nad oedd ei fam yn alluog i roddi ond ychydig o fanteision dysg iddo pan yn ei febyd, ymroddodd i ystorio ychydig o'i enill er cael manteision dysg; byddai yn gweithio un haner blwyddyn, ac yn myned i'r ysgol yr haner arall, fel y daeth yn fodrus iawn yn fuan yn y Gymraeg a'r Seisneg, yn nghyd a llaw-ysgrifen gystal a llawer un ag oedd wedi cael manteision llawer mwy. Derbyniwyd ef yn aelod eglwys yn Salem, Ebrill y 5ed, 1824, yn 18eg oed. Bu yn llafurus a diwyd yn y cyfarfodydd gweddi a'r cyfrinachau, yn nghyd a'r Ysgolion Sabbathol; a thrwy lafur a diwydrwydd, yn nghyd a'i fywyd duwiol, cynyddodd ei dalentau mewn areithio yn y cyfarfodydd gweddi a'r Ysgolion Sabbathol, yn nghyd a'i ddoniau a'i ysbryd gwreog mewn gweddi; fel yr oedd yn fywiog a nerthol. Yn y flwyddyn 1829, cafodd gymelliad gan ei weinidog a'r eglwys i arfer ei ddawn i bregethu; a phregethodd y bregeth gyntaf yn Salem, lle, wrth bob tebyg, y derbyniodd y fendith gyntaf i'w enaid; a pharhaodd felly i bregethu yn fisol, ac achlusurol drwy yr ardaloedd, ac mewn modd tra derbyniol a llwyddianus, hyd nes iddo gael galwad yn Sardis, Llangynydr. Cafodd ei neillduo yno i gyflawn waith y weinidogaeth ar yr 11eg o Fehefin, 1841. Oddiar amser ei neillduad i gyflawn waith y weinidogaeth, llafuriodd yn ddiwyd a llwyddianus; derbyniodd amryf i gymundebyr yr eglwys; ffurfiodd gymdeithas gynulleidduol yn Nyffryn Crawnog; adeiladwyd yno un amser ei weinidogaeth ef addoldy cyfleus i'r ardal; olriodd yr eglwys fechan, yn nghyda charedigion yr ardal, y draul oll erbyn dydd ei agoriad. Heblaw yr ymdrechion a wnawd er olrio Soar y Dyffryn, casglodd Mr. Protheroe yn agos i 150 o bunau yn amser ei

weinidogaeth, er lleihau y ddyled oedd yn aros ar Sardin, Llangynydr. Wrth dafu golwg ar yr ymdrechion a wnaed ganddo, gellir yn hawdd barnu ei fed yn weithiwr llafurus a llwyddianus yn ngwllan-ei Arglwydd. Ni chuddiodd y dalent a dderbyniodd yn y ddaear, ond rhoddodd hi yn ewyllysgar i fwrdd y cyfnewid. Yn adeg ddiweddar ei oes llafuriodd hefyd yn Trivil, ger Tredegar, ac ar Twynffin, lle y derbyniodd amryw i gymundeb eglwys Crist; a ahyda theimlad a pharoh y coffeir ei lafur yn y lleoedd hyn hyd y dydd heddyw. Yn y flwyddyn 1844, barnodd Mr. Protheroe mai nid da bod y dyn ei hunan: penderfynodd i chwilio am ymgeledd gymwys. Ar yr 11eg o Ebrill, 1844, ymgysylltodd yn anrhydeddus mewn priodas a Miss Elisa James, merch i Mr. John James, swyddog ardrethawl (*excise officer*) yn Crughywel. Yn ei gystudd diweddar ychydig oriau cyn ei ymadawiad, gofynwyd iddo pa un ai tywyll ai goleu oedd arno yn bresenol? Atebai, "Mae wedi bod yn lled gymylog, ond mae yn goleuo, mae'r nefoedd yn dechreu yn y mwynhad o honi yn fy mynwes i yn awr; a'r fynud nesaf dywedei, "Y mae yn gwbl oleu, gwelaf y farn yn amlwg, a minau yn dianc heb fy nghondemanio." Yna colodd ei lais, a hunododd yn yr anghau, Ionawr 1af, 1848, yn 42 oed.

PROTHEROE, DAVID, offeiriad Llan-dilofawr, sir Gaerfyrddin, a Phenboyr. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1773. Nid oes genym fawr o hanes y gwŷ rhagorol hwn, ond ei fod yn gyfaill mawr i'r tylodion yn y gymydogiaeth, ac yr oedd yn cyfranu yn haelionus iddynt. Yr oedd fel cymydog yn gymwynasgar, yn feistr da i'w ddeiliaid, yn fugal rhagorol i'w blwyfolion, ac yr oedd yn un o ynadon heddwch yn y sir yr oedd yn byw ynddi; ond er fod ei rinweddau yn lluosog, ac er gellir dywedyd am dano ei fod yn mahob ystyr yn un o rai rhagorol y ddaear, daeth anghau i'r ty, ymaffodd ynddo, ac nid olyngodd ei afael nes dryllio ei babell briddlyd ar y 23ain o Dachwedd, 1837, pan oedd yn 64 mlwydd oed, er galar cyffredinol.

PRYDAIN. Dywedir yn y Trioedd mai mab Aedd Mawr oedd Prydain, ac mai oddi-wrtho ef y cafodd ein hynys yr enw ag yr adnabyddir hi wrtho hyd y dydd hwn. Gwir fod llawer o wahanol darddiadau yn cael eu rhoddi i'r gair Prydain, a bod llawer o dybiau wedi eu cynyg fel esboniad arno; ond dylid cofio fod estroniaid wedi gymeryd y fath hyfdrâ ar hanesiaeth ein gwlad ni na feiddient gymeryd ag eiddo nemawr wlad arall dan haul y nefoedd. Yn lle astudio ein gweddillion hanesyddol, neillduolion ein hiaith, a'n traddodiadau hynafol, ffurfiant dybiau o'u heiddynt eu hunain, a dysgwylant i ni gymeryd y cyfryw fel hanes cywir o honom. Caniateir fod rhyw gymaint o wirionedd, fel is haen, yn gorwedd o dan draddodiadau cenedloedd ereill, gan nad faint o'r oruwchadeiladaeth fydd yn dwyllodrus. Derbynir gyda llawenydd a diolch-

garwch weddillion hanesyddol pobloedd ereill, a gwneir y goreu o honynt. Paham; ynte, na wneir yr un peth a'r eiddom minau? Dywedir yn nghofnodion hanesyddol y Cymry, sef y Trioedd, mai Prydain a gyfansoddodd wahanol lwythau ein hynys yn un wladwriaeth gyntaf, ac felly gelwir ef yn un o dri "Phost cenedl" Ynys Prydain. Oyn ei amser ef, yr oedd y gwahanol lwythau yn ymddwyn fel y mynent, ac heb ddeddfau i reoleiddio eu trafudiadaeth a'u gilydd; ac felly yr oedd y gwan yn cael ei aml yspellio a'i erlid gan y cryf. Teimlai Prydain yr annhegwch o hyn, ac ymgysgrogodd i effeithio cyd-ddealltwriaeth, ac er ei glod oesol, corffolodd elfenau y cyd-ddealltwriaeth hwnw mewn deddfau rhwymedig ar bawb fel eu gilydd. Yr oedd y weithred hon o eiddo Prydain yn fwy rhinweddol fyth, pan ystyriom ei ddisgyniad o schau tywysogol, a phan gofion nas gallasai ei safie wladyddol lai na bod yn uchel, awdurdodol, a dylanwadol, oyn y gallasai lwyddo i gael ei gynllun olodwïw i weithrediad. Am y weithred hon gelwir Prydain hefyd yn un o dri "Bancenyddion Teyrnedd" Ynys Prydain. Bancenydd yw trefn wneuthurydd, neu awdwr cyfundrefn; a Bancenydd Teyrnedd, yw un yn ffurio trefn i'r Penadur neu i'r Benaduriaeth. Ac felly ymddengys fod rheolau teg y dyn mawr hwn yn cael eu gweinyddu at y Penadur neu y Penaduriaid, yn gystal ag at y werin. Neu, feallai y gelwir ef yn Bancenydd Teyrnedd, am ei fod wedi gosod y tywysogion yn gyfrifol am gadwraeth y deddfau. Hwyl yn fynychaf oedd yn arwain y llusws i gyflawniad anghyfiawnder; ac yr oedd eu gosod hwy o fewn terfynau priodol, a'u gwneud yn gyfrifol am gadwraeth y cyfreithiau, yn arddangos doethineb uchel. Mewn un arall o'r Trioedd, dynodir Prydain fel un o dri "Unben Dygynull" ein gwlad. "Unben" oedd hen air syml ein tadau am yr hyn a alwn ni yn awr "Unbenaeth." "Dygyvaull" oedd caggliaid cynrychiolwyr y bobl at eu gilydd i ddewis yr "Unben." Felly neillduwyd Prydain gan lais rhydd a phriodol ei wlad i fod yn Unbenaeth arnynt. Gwyddom yr amoenir gwahanau y caggliaid hwn, drwy ddywedyd nad yw yn debygol y buasai y gwahanol lwythau a'u gwahanol dywysogion yn ymostwng yn dawel i lywodraeth un dyn. Grymusir yr wrthddadl hon hefyd, drwy ddywedyd fod genym broffion diamheul o annibyniaeth y llwythau a'r tywysogion mewn oesau ar ol hyn. Ein hateb i hyn yw, fod feithiau hanesiol anwadadwy yn profi i'r fath beth gymeryd lle mewn gwahanol wledydd, ac yn mysg gwahanol genedloedd, yn y dyddiau gynt yn gystal ag mewn oesoedd diweddarach. Ac am annibyniaeth diweddarach y tywysogion a'r llwythau, os yw hyn yn brawf na bu Prydain, o loiaf, mewn ystyr gyfyng, yn "Unben," prawf hefyd na bu Alexander gael ei rhanu wedi colli llywyddiaeth ei ewyllys

gref, a'i feddwl penderfynol ef; ac na bu Rhufain erioed yn feistres y byd, am nad yw felly yn awr. Dywedir hefyd fod Prydain yn un o dri "Gwrthrym Ardwy" ein gwlad. "Ardwy" yw gormes; a "Gwrthrym Ardwy," yw grym yn taraw yn erbyn gormes. Cyflawhir yma eto yr un gwirionedd, neu yn hytrach gyngod arall o hono, sef fod Prydain yn elyn trais, a dalydd gormes drwy holl gonglau yr Ynys. Gwirir yr un syniad pan y gelwir ef yn un o dri "Madoreilitiwr Prydain." "Madoreilitiwr" yw erlynydd neu wrthwynebydd gwiwglodus. Nid ymrydd diachos oedd mab Aedd Mawr, ond "Madoreilitiwr," neu elyn trais a dalydd gormes. Nis gallwn benderfynu yr amser y blagurodd Prydain, rhagor na dywedyd ei fod yn ei lawn nerth yn ddiameuol cyn i'n gwlad gael ei bedyddio a'r enw ag yr ymfrostia ynddo yn bresenol, a'i fod wedi ei gludo i feddrod tawel ei dadau cyn i lygaid Julius Cæsar agor eu hamrantaau i syllu ar wynebryd teg ei fam.

PRYDERI, oedd yn fab i Dolor, penaeth gwyr Deifyr a Brynaich. Cofresir ef yn y Trioedd fel un o "dri gwrdd-faglawr" Ynys Prydain. Y ddau ereill oeddylnt Tangwn a Tynwedd. Yr oedd yn byw yn agos i ddiwedd y chwechfed ganrif. (*Mys. Arch.* ii. 5.)

PRYDERI, mab Pwyll Pen Annwn, tywysog Dyfed, ac yn un o nodweddiad rhyfeddol fel ei darlunir yn y Chwedlau Cymreig. Gelwir ef yn un o'r "tri gwrdd-feichiad" Ynys Prydain. Y ddau ereill oeddylnt Trystan a Coll. Yr oedd Pryderi yn geidwad moch Pendaran, ei dad maeth, yn Nyffryn Cuch yn Emlyn. Yn y "Mabinogion" gelwir Pryderi yn Gwri Gwallt Euryn, a rhoddir ychydig o neillduolion ei fywyd boenol yn "Mabinogi Pwyll Pendefig Dyfed, a Chulhwch ac Olwen." Adroddir ei anturiaethau a'i enbydweithiau yn mlynnydoedd ei nerth yn "Mabinogi Manawddan," a'r hwn y cyeylltir ei enw mewn darn o'r gerdd am feib Llyr, yr hon a priodolir i Taliesin. Yn "Mabinogi Math ab Mathonwy," dywedir i Pryderi gael ei ymddifadu o'i fywyd gan Gwydion ab Don, yr hwn a alluogwyd trwy gelfyddydau swynol i'w orchfygu mewn un frwydr, wedi iddo trwy yr un ddyfais ei amddifadu o rai o'r mooh dan ei ofal, y rhai a anfonodd Annwn, y rhai a werthfawrogid yn fawr ganddo ef a'i bobl. Cymerodd yr ymdrechfa le yn agos i Melenydd, sef rhyd yn yr afon Cynfael, yn sir Feirionydd. Mae yr un awyrdard yn lleoli ei fedd yn Maen Tyriawg, yn agos i Ffestiniog; ond dywedir yn Englynion y Beddau mai mewn cymydog-aeth arall y claddwydd ef:—"Yn Abergennoli y mae bedd Pryderi, lle y mae y tonau yn curo yn erbyn y graig-oror." Crybwyllir yn aml gan y beirdd am Pryderi, a gelwir Dyfed gan Lewis Glyn Cothi yn "Wlad Pryderi," a chan Dafydd ab Gwilym yn "Pryderi dir," ac weithiau "Gwlad yr Hudd." (*Guest's Mabinogion*, vol. iii. 7.)

PRYDYDD BREUAN, oedd fardd enwog

yn niwedd y bedwarydd ganrif ar ddeg. Dywedir fod rhai o'i gyfansoddiadau ar gael hyd heddiw.

PRYDYDD BRYCHAN, oedd fardd enwog yn Neheudir Cymru, yr hwn oedd yn byw rhwng y blynyddoedd 1210 a 1260. Y mae un ar hugain o'i gyfansoddiadau barddonol wedi eu hargraffu yn y gyfrol gyntaf o'r *Myvyrian Archaeology*. Y mae pump o honynt yn gyflwynedig i Meredydd ab Owain, i'r hwn y cyfansoddodd farwnad. Y mae y cyfansoddiadau ereill o'i eiddo agos oll yn farwnadan i nodweddiadau enwog a thywysogion ei oes.

PRYS, EDMWND, oedd dduwinydd dysgedig a bardd enwog. Ganwyd ef yn nghylch y flwyddyn 1541, yn y Gerddi Bluog, yn mhlwyf Llandecwyn, yn sir Feirionydd. Derbyniodd ei ddysegiadaeth yn Ngholeg St. Ioan, Caergrawnt, lle y derbyniodd y graddiad o M.A. Wedi derbyn urddau eglwysig, sefydlwyd ef yn rheithoriaeth Ffestiniog, yn sir Feirionydd, yn y flwyddyn 1572, yr hon a ddaliai gyda rheithoriaeth Llanddwy, yn yr un sir, yr hon, sef yr olaf, oedd yn ei feddiant yn 1580. Penodwyd ef yn archddiacon Meirionydd, yn y flwyddyn 1576, a chorgeiniad Llanelwy, yn 1602. Yr oedd efe yn byw yn y Tyddyn Du, yn mhlwyf Maentwrog, addolfa perthynol i Ffestiniog. Yr oedd efe yn un o'r beirdd mwyaf enwog yn ei oes, ac y mae llawer o'i gyfansoddiadau ar gael, y rhan fwyaf mewn llawysgrifau. Yn mysg ereill y mae 54 o'i ganeuon dadleuol rhyngddo ef a William Cynwal. Dywedir i'r olaf syrthio yn ysglyfaeth i lymder goganedd yr archddiacon. Ei gân olaf yw marwnad serchiadol a chyffrous a gyfansoddwyd gan yr archddiacon ar ol iddo gael y newydd fod ei wrthwynebydd wedi marw. Efe hefyd oedd awdwr y cyfieithiad mydrol Cymreig o'r Salmau, y rhai ydynt eto mewn ymarferiad. Dywedir iddo gyfansoddi y Salmau yn ollynol at wasanaeth ei eglwys ei hun, ac iddynt gael eu canu oll yno cyn eu cyoeddi. Heb-law y Salmau, cyfansoddodd amryw emynau, y rhai a geir yn gyffredin ar ddiwedd ei Salmau. Cynwysa y Salmau a'r Emynau hyn amryw bouillion tlws ac ystywyth iawn, tra y mae rhai o'i gyfansoddiadau yn hynod glogyrnaidd ac anystwyth; ond gan mai yn nghanol tywyllwch yr unfed ganrif ar bumtheg yr ygrifonodd, a chan mai efe oedd y cyntaf a dorodd y garw yn y rhan hon o wasanaeth Duw, rhaid i ni fod yn dirion wrtho. Buasai yn gwneud ei waith yn llawer mwy gwasanaethgar pe buasai yn amrywio mwy yn y mesurau; y mae agos yr holl o'i waith gydag ychydig iawn o eithriadau wedi eu canu ar yr un mesur, yr hwn, ar gyfrif hyn mae yn debyg, a adwaenir yn gyffredin yn awr wrth yr enw "Mesur Salm;" ond ei brif fai, debygwn, yw ei fod yn cadw yn rhy gaeth at eiriau y Salmydd, yn lle canu y Salmau yn fwy yn iaith y Testament Newydd; gan fod llawer o'r Salmau, yn ol tystiolaeth Crist a'r apostolion, wedi cael eu hysgrifenu am dano ef,

yr oedd yn anweddus i fardd Cristionogol eu haralleirio heb wreuthur un defnydd o'r goleuni a dafia y Testament Newydd arnynt; ac y mae yr esgob Morgan yn ei ragymadrodd, yn dangos ei rwymedigaeth iddo am ei gynorthwy, pan yr oedd yn cyfieithu y Beibl i'r Gymraeg. Yn ddarnodol i Ramadeg Cymraeg y Dr. John Davis, yr hwn sydd wedi ei gyflwyno i'r archddiacon, y mae copi o benillion Lladin rhagorol, fel cymeradwyaeth i'r llyfr, lle y mae yn crybwyll ei fod y pryd hwnw yn 80 mlwydd oed. Dyddir y pouillion hyn 1621. Bu farw yn y flwyddyn 1624, yn 83 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn eglwys Maentwrog. Rhaid i ni weithian ganu yn iach i'r hen archddiacon, gan ei ganmol er ei holl ddiffygion; agorodd lwybr drwy anialwch disathr; iddo ef y perthyn yr arnyddedd o fod y blaenaf ar lechres yr emynwyr Cymreig, nid am na thra ragorodd llawer o'i ddylynnyddion arno, ond am mai efe wrth bob tebyg oedd y Protestant cyntaf a gyfansoddodd Salmau ac emynau yn y Gymraeg addas i'w canu yn addoliad yr Arglwydd, am amryw ugeiniau o flynyddoedd cyn i'w olynwyr ddechreu hwylio eu telynau, a chenir llawer o'i benillion eto gyda blas tra byddo meibion Gwalia yn addoli Duw yn iaith eu hynafiaid. Heddwch i'w lwech.

PRYS, FOWC, oedd fardd enwog, ac yn fab i Edmwnd Prys, Archddiacon Meirionydd, ac yn byw yn y Tyddyndu, yn mhlwyf Maentwrog. Yr oedd hefyd yn Ficer Clynog, yn sir Gaernarfon, a thybir iddo farw tua'r flwyddyn 1664, yn mhen tuag ugain mlynedd ar ol ei dad.

PRYS, RHYS, o'r Tynton, yn sir Forgawg. Yr oedd Prys yn fardd o gryn enwog-rydd; a derbynwyd ef yn ddygybl Gorsedd Morganwg yn y flwyddyn 1730. Efe oedd tad yr enwog Dr. Richard Price.

PRYATHERCH, BEES, Ystradwalter, oedd weinidog yr Annibynwyr. Dywedir iddo gael ei eni, ei urddo, a'i alw o'r byd, ar wyl St. Paul, sef Ionawr 26ain, mewn lle a elwir Ystradwalter, ger tref Llanymddyfri, sir Gaerfyrddin, lle y cadwodd ysgol ardderchog am dros ddeugain mlynedd. Nid oedd yn y weinidogaeth pan y daeth Gweithred Unffurfiaeth mewn grym yn 1662, ond yr oedd yn ddyoddefydd y pryd hwnw yn ei swydd o ysgolfeistr. Rhyw amser wedi hyny dechreuodd arfer ei allu-oedd fel pregethwr yr efengyl er chwerved yr eledigaeth, ac yn mhell cyn ei farwolaeth daeth yn un o'r gweinidogion mwyaf enwog a helaethaf ei ddefnyddioldeb yn y dywysogaeth. Cafodd ei ddewis gan yr Anghydfurfwyr yn ac oddiamgylch Llanymddyfri, yn y flwyddyn 1675, i fod eu gweinidog; ond o herwydd peryglon yr amser ni chafodd ei urddo yn gyoeaddus hyd y flwyddyn 1688. Ei gynulleidfa am hir amser yn ystod teyrnasiad y Stiwardiaid a orfodid i gyfarfod i addoli mewn ogof fawr, a elwir Castell Craigrwyddon, oddeutu pum milldir i'r dwyrain o Llanymddyfri. Ni chyfyngodd

ei weinidogaeth i'w gynulleidfa ei hun, ond taithiai yn mhell ac agos i bregethu yr efengyl. Ymgasglai y bobl yn nghyd o bellder mawr i wrando arno, o Lanwrtyd, Troedriwaldalar, Brychgoed, Myddfai, Llanymddyfri, &c., fel nad oedd gan rai o honynt lai nag ugain milldir i'w teithio. Ymgyfarfyddent yn nyfnder y nos, rhag i'w gelynion eu dal a'u hafonyddu. Dyma lle gwelir crefydd yn ei phrawf yn y byd hwn, ac yn dwyn ei pherchenogion yn fuddugoliaethus trwyddu. Nid oes amheuaeth nad oedd y gynulleidfa luosog a ymgyfarfyddai yno y pryd hwnw yn firwyth llafur y gweinidogion duwiol a anfonwyd trwy Gymru i bregethu yr efengyl yn amser y Senedd Hir a Chromwel; ond pan ddefeddianwyd hwynt o'u breintiau a'u rhyddid trwy gyfrithiau gormesol Siarls yr Ail, ymgrwydrent o'r naill le i'r llall i wrando geiriau y bywyd. Yn yr amser yma byddai Rees Prytheroh, Ystradwalter, yn gofalu am eglwys Llanwrtyd, Troedriwaldalar, a llawer o eglwys ereillyn y cylchoedd, ac yn gweini yr ordinhadau yn eu plith. Ei lwybr cyffredin oedd cymeryd taith bob chwarter blwyddyn, gan fyned trwy Dyfnog, Aberhonddu, Talgarth, a sir Faesyfed, a rhan o sir Drefaldwyn, can belled a Llanbrynmair. Byddai yn dychwelyd adref drwy Rhaiadr, Troedriwaldalar, a Llanwrtyd. Yr oedd teulu Mr. Prytheroh yn berchenogion ar lawer o ddaear yn ardal Troedriwaldalar, a bu yn eu meddiant hyd yn ddiweddar; yr oedd Llwynicus yn un o honynt, a byddai yn gweini yr ordinhadau o Fedydd a Swper yr Arglwydd yno pan y byddai yn dychwelyd. Yn ei amser ef yr oedd y dynion mwyaf cyfrifol yn yr ardal yn perthyn i'r ddwy eglwys yma; yr oedd y Joneses, Dolaucoed, a'r Llwydiaid, o'r Ddinas, yn perthyn i Lanwrtyd; a'r Prices, Dolyfelin, a'r Joneses, o'r Orbant, yn perthyn i Droedriwaldalar. Drygwyd Rees Prytheroh i fyny yn Rhydychain, a dywedir ei fod yn un o'r ysgoleigion mwyaf yn y cylchoedd hyn; enw y tŷ lle yr oedd yn cadw yr ysgol oedd Aberorychan, lle yn ymyl Ystradwalter, yr anedd brydferth yr oedd efe yn cyfaneddu ynddi. Gan ei fod yn ysgolaig mor rhagorol, cafodd blant holl iawriog y wlad dan ei olygiad; a chan ei fod yn ddyd mor dduwiol, dylanwadodd ar lawer o honynt er eu tywys at achos crefydd yn mhlith yr Ymneillduwyr. Ychydig cyn ei farwolaeth, sylwodd wrth ei gyfeillion fod ei fywyd wedi bod yn fywyd o ryfeddod. Wedi bod yn llafurus fel ysgolfeistr, ac yn eglwys Dduw fel pregethwr enwog am un flynedd ar bumtheg ar hugain, hunodd yn yr Iesu, Ionawr 26ain, 1698. Y dydd y syrthiodd yn glaf yr oedd ganddo gyfarfod yn ei dŷ ei hun, ac wedi iddo orphen y gwasanaeth ymadawodd a'i gyfeillion yn garedig; dywododd wrth un o honynt nad oedd yn iach, a dymunodd gymorth i fyned fyny i'r grisiau lle yr oedd ei wely, ar yr hwn y gorweddodd, ac ni lefarodd mwy, ond efe a hunodd yn y fan. Drwy ei farwolaeth cafodd yr

eglwysi fawr gollod, amddifadwyd hwynt o un o'u gweinidogion gwerthfawrocaf, yr athraw enwocaf wedi marwolaeth Mr. Samuel Jones yn Neheudir Cymru. Aeth llawer o'i ysgol-eigion i'r weinidogaeth a galwedigaethau ereill; yr oedd llawer o honynt yn ysgol-eigion tra rhagorol, a daethant yn ddyinion defnyddiol yn yr eglwysi a'r wladwriaeth. Fel pregethwr, yr oedd yn serochiadol ac yn ddeffrous, ac arddelwyd ei weinidogaeth yn fawr gan yr Arglwydd er achubiaeth eneidiau. Yr oedd yn cael ei fawr baroth gan bawb a'i hadwaenai, fel boneddwr, ysgolaig, a gweinidog yr efengyl. Byddai Dr. Thomas, Esgob Ty-ddeuwi, bob amser yn ymddwyn tuag ato gyda'r paroh mwya, a gwnaeth iddo gynygion pwysig pe gwnaethai ond cydymffurfio. Gadawodd Mr. Prytherch mewn ysgriflen yn barod i'r agraffwaag waith gwerthfawr yn yr iaith Gymreig; cyoeddwyd ef yn y flwyddyn 1714 dan yr enw "Geman Doethineb," yn nghyd a rhagymadrodd gan Mr. William Evans, athraw coleg Caerfyrddin, ac un o efrydwyr Mr. Prytherch cyn hynny; cynwysa y gwaith saith cant o ymadroddion detholedig, yn nghyd a thraethodau byrion yn erbyn pechodau ac arferion ofergoelus yr amserau hynny. Y mae'r gyfrol ddigymar hon wedi myned drwy amryw argraffadan, ac y mae yn un o'r llyfrau anysbyrdoledig goreu yn yr iaith Gymreig. Bydd enw Rees Prytherch yn air teuluaidd am byth yn Neheudir Cymru.

PRYTHERCH, REES, gweinidog yr Annibynwyr yn Watford, sir Forganwg. Yr oedd yn wr dysgedig, wedi cael ei ddwyn i fyny, mae'n debyg, o dan ofal y Paroh. James Owen, neu ei frawd y Paroh. Dr. Charles Owen. Cafodd ei urddo ar yr 16eg o Fehefin, 1702, yn Warrington, gan y Paroh. Mathew Henry, Dr. C. Owen, Paroh. D. Jones, o'r Amwythig, ac ereill, i fod yn weinidog yn Broggington. Llanfyllin, a lleoedd ereill yn sir Trefaldwyn. Yn 1712 symudodd oddiyno i Gaerdydd, a bu farw yn 1733. Y mae yn dra thebyg fod y gwr hwn yn fab, neu ryw berthynas agos i'r enwog Rees Prytherch, o Ystradwaller.

PRYTHERCH, JOHN, Trecastell, oedd pregethwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1742, yn Nghwmtowy, sir Aberteifi. Rhoddodd ei dad ef yn Ysgol Ystradmeurig yn ei ieuenctyd, gyda'r bwriad o'i ddwyn i fyny i'r offeiriadaeth, a bu yn yr ysgol hono nes oedd yn agos yn 20 mlwydd oed. Yn yr adeg y gadawodd yr ysgol, efe a chyfaill iddo a aethant can bell a Llangeitho, i weled a ohlywed y peth y clywsent gymaint o son am dano, sef y gorfoleddu a'r neidio, gyda'r bwriad o wneuthur gwawd o ereill, a chyda'r dysgwylid o gael mesur o ddifyrwrch a thestynau chwyrthin iddynt eu hunain, ond yn groes i'w dysgwylid ac yn annhraethol well na'u haeddiant y bu; clywsant Bowlands yn pregethu, ac anfonwyd y gair at galon John Prytherch gyda nerth mawr, nes oedd y llenocyn gwamal yn ddigon difrif; anmhosibl

oedd gwawdio neb mwyaoh, yr oedd ef ei hun yn mysg y rhai dirmygedig; weithian ymddangosai pob peth iddo yn newydd. Ymunodd yn fuan a'r Trefnyddion yn Mronyrhelm, lle yn agos i'w gartref. Gyda'r newidiad ynddo ef newidiodd y pethau tuag ato ef—newidiodd ei dad ei wedd a'i ymddygiad tuag ato, trodd yn elyn iddo, a dywedodd, "Os Methodist mynu fod, ni chai un diwrnod ychawneg o ysgol." Felly ymadael fu raid ag Ystradmeurig, a dechreu ymaffyd yn ngalwedigaeth y tyddyn; ond ni effeithiodd hyn fawr ar y llanc, yn mlaen, bellach, yr oedd wedi penderfynu myned, ac yn mlaen yr aeth. Pan oedd yn 21ain mlwydd oed, sef ychydig fwy na blwyddyn ar ol iddo ymaffyd mewn profes, fe ddechreuodd bregethu, yn y flwyddyn 1763. Yn fuan wedi iddo gychwyn ar ei weinidogaeth cymerodd ymryson ffyrnig le rhwng ei dad a'i ewythr; yr oedd y ddau frawd yn berchen ar lawer o ddefaid, ac yn nghylch rhedfa y defaid yr oedd yr ymrafael; cyfarfuant un diwrnod ar ben y mynydd, a chyffrodd eu hen ddyn i'r fath raddau nes y rhuthrasant fel cwn i'w gilydd, ac ni ddibenodd yr ymladdfa cyn fod un wedi ouro y llall i lawr i waelod y mynydd. Parodd hyn i dad John Prytherch, yn lle byw mewn ymryson gwastadol, symud ei gartref, ac aeth i breswyllo i le a elwir Blaensawdde, yn mlaen plwyf Llanddeusant, sir Gaerfyrddin. Yr oedd y mab er hyn yn parhau yn ei broffes, er newid ei gartref, a buan y cafodd yr holl blwyf ddeall fod pregethwr weithian yn trigo yn eu plith; daeth yn fuan i radd helaeth o barch a dylanwad, a chan nad oedd un ysgol o fewn y plwyf, cymellwyd ef yn daer i ymaffyd yn y gorchwyl, gan y deallid ei fod ef wedi cael mesur helaeth o ddyageidiaeth. Cydsyniodd yntau a chais y plwyfolion, a chaniatawyd iddo eglwys y plwyf i'w chadw. Dros rai blynyddau cadw yr ysgol y bu, a chodasid ysgoldy iddo ar draul y plwyf, oni buasai i'w dad ac offeiriad y plwyf i ddyrysu yr amcan. Aroseodd John Prytherch yn Llanddeusant nos oedd yn 46 mlwydd oedd, pryd y priododd un Miss Catherine Winstone, o gymydogaoth Pentre-felin, sir Frycheiniog, a symudodd i dyddyn bychan o'r enw Ffoeddu, yn nghymydogaoth Trecastell; symudodd drachefn i'r dref yn mhben pun mlynedd, ac yn mhben dwy flynedd ar ol hynny symudodd y drydedd waith i dyddyn bychan o'r enw Pantorafog-ncha, lle y treuliodd weddill ei oes. Bu farw yn y flwyddyn 1802, yn 60 mlwydd oed, ac wedi bod yn pregethu yn agos i ddeugain mlynedd. Ymddengys i John Prytherch enill lle mawr yn meddwl ei frodyr am ei onestwydd a'i lafur. Arferai ymwled a'r Gogledd unwaith yn y flwyddyn dros amser maith, a bu mown perylgon lawer yn rhai o'i deithiau cyntaf yno. Llauer gwaith y cafodd ei archolli gan geryg, a'i ddiwyo gan wyaol elwion, a bu unwaith mewn enbydrwydd am ei fywyd, a'i ladd yn ddiau a wnaethid oni buasai i oruchwylwr masnachol o Loegr gymeryd ei blaidd. Yn

yr amser y bu John Prytherch farw yr oedd rhyw ddrwg dybiaeth a rhagfarn wedi codi yn erbyn y Trefnyddion Califfaidd yn mysg yr offeriaid, a chafodd y rhagfarn hwn achlysur i ddangos ei hun ar gladdodigaeth yr hen bererin; gwrthodai y Parch. Mr. Evans, Llywel, ganiatau i weddillion neb o honynt ddyfod o fewn muriau y llan, a gwrthodai hefyd ddarllen ar lan y bedd. Gweddillion John Prytherch oedd y cyntaf y gwrthodwyd defodau claddu iddynt. Yr oedd yr ymddygiad hwn yn fwy trahaus gan ei fod yn drais ar deimladau y plwyfolion yn gyffredinol, yn gymaint a bod pawb yn coleddu syniadau tynwr a pharchus am yr hen bregothwr; eto ni oddeid i'w gorff of ddyfod o fewn i'r adeilad cysegredig, ac ni halogai y gwr parchedig mo'i wefusau trwy ddarllen ychydig eiriau wrth y bedd. (*Methodistiaeth Cymru*, cyf. iii., tudal. 362.)

PUGH, PIILLIP, gweinidog yr Annibynwyr yn Llwynpiod, Cilgwyn, Caer-onwen, &c. Ganwyd ef yn nghymydogiaeth Llangeitho, sir Aberteifi, yn y flwyddyn 1679. Bu yn efrfyddig amryw flynyddau dan ofal Mr. Jones, Brynllwarch; ond tobygol iddo orphen ei efrfydiaeth yn y Fenni, dan Mr. Roger Griffiths, yr hwn a ganlynodd Mr. Jones, fel athraw coleg Cymru. Ar ei waith yn ymadael a'r coleg efe a ddychwelodd i'w sir enedigol. Wedi pregethu yno am rai blynyddau gyda chymeradwyaeth cyffredinol, urddwyd ef yn Hydref 1709, pan yn ddeg ar hugain oed, fel oyd-weinidog a'r Parch. D. Edwards a Mr. Jenkin Jones i eglwysi Cilgwyn, Caeronen, Llwynpiod, &c. Efe a lafuriodd yn y maes helaeth hwnw gyda ffyddlondeb a pharch cynyddfawr am hir amser o un ar ddeg a deugain o flynyddoedd. Bu yn byw y rhan fwyaf o'i oes yn Mlaengwern, plwyf Llanfairelydogau; yr oedd y gadair ar yr hon yr arferai eistodd yno hyd yn ddiweddar. Yr oedd yn berchen ar gryn gyfoeth mewn tiroedd ac arian; ond ei enwogrwydd a orphwysai ar y sylfaen lawer mwy anrhydeddus—ei dduwioldeb seraphaidd, ei lafur diffino yn y weinidogaeth, a'i ddefnyddioldeb maith a helaeth. Yr oedd yn ysrolaig rhagorol. Y mae rhanau o'i ddyddlyfr wedi ei ysgrifenu mewn llaw fer hardd, ac yn yr ieithoedd Lladin a Groeg, a'r cyfan heblaw hyn mewn iaith Seisneg rwydd a rheolaidd. Gweinyddai yr ordinhadau yn gylchynol yn Abermeurig, Ciliau Aeron, a Llwynpiod. Adeiladwyd addoldy Llwynpiod yn fuan wedi iddo ddechreu ei weinidogaeth. Yn nghofiadur yr eglwys yn Cilgwyn yr ydym yn cael ei fod wedi bedyddio 680 o blant, o'r flwyddyn 1709 hyd y flwyddyn 1760, yr hyn sydd braidd yn hynod ac ystyried nad oedd ef ond un o dri ag oeddynt yn fugeiliaid ar yr eglwysi a pha rai yr oedd yn dwyn cysylltiad, a'i fod ef yn byw mewn oes pan oedd y bobl yn gyffredinol drwy y wlad yn rhagfarnllyd yn erbyn ymneilldunaeth; a dengys hefyd ei fod yn barchus iawn gan ei gyfeillion. Yr oedd ef yn Anghydfurfiwr cadarn,

ac yn *orthodox* anhyblyg. Cyfeiriai yn aml yn ei ddyddlyfr y flwyddyn ddiweddar o'i fywyd at gynydd annuwiaeth yn yr eglwysi Cymreig, mewn iaith a arwyddia fod ei galon yn ofidus o herwydd hyny. Bu y gwr enwog a defnyddiol hwn farw mewn oedran teg, tua'r flwyddyn 1760, wedi cytraedd un mlynedd a phedwar ugain o'i oedran; treuliodd 52 o'r cyfryw mewn gweinidogaeth lafurus. Gan fod dyddlyfr Mr. Pugh wedi cael ei ddibrisio, mao llawer o'i ddechreu a'i ganol wedi ei gollu, fel nad ellir gwybod pa bryd y dechreuodd ysgrifenu ei deimladau crefyddol a'i olygiadau ar bethau. Y dyddiad cyntaf sydd ynddo ydyw y flwyddyn 1743, a phara yn dra chyson hyd y flwyddyn 1756; ac y mae yr hyn a ysgrifonodd yn drysor gwerthfawr iawn, se, yn berlau amhrisiadwy, ac fel diliau mol o ran eu meluader, yn llawn o'r hyn sydd wir iachus a defnyddiol. Er mor ddefnyddiol a nefolaidd oedd yr hen bererin hwn yn byw, eto nid oedd heb ei brofedigaethau, a'r rhai hyny yn drymion ac anhawdd eu dwyn heb ymollwng yn eu hwyneb. Yr oedd wedi claddu ei dad a'i fam er ys amser yn ol mae'n debyg; ond ymddengys iddo gladdu ei holl blant a'i briod anwylaidd a serchog yn yr un flwyddyn, ar ol bod yn briod yn agos i ddeugain mlynedd. Ymddengys iddi fod o fewn gynorthwy iddo yn ei holl lafur. Nis gellir gwybod pa nifer o blant oedd ganddo, ond y mae euwau dau o honynt ar ei ddyddlyfr, sef John a Dafydd; ymddengys eir bod wedi sefydlu yn y byd mewn sefyllfaoedd parchus heb fod yn mhell iawn oddiwrtth yn byw. Yr oedd un o honynt yn wr crefyddol iawn, ond nid oes dim gwybodaeth i'w gael am y llall. Yr oedd Mr. Pugh yn ymneillduwr ogwyddorol—nid o gyfneustra, ac yn Annibynwr o ran trefniadau eglwysig; eto yr oedd yn ddyn rhydd yn ei feddwl, ac yn llawn o gariad at ereill o wahanol farn iddo; a dymunai lwyddiant pawb a bregethent yr athrawiaeth a farnai ef ei bod yn ol duwioldeb. Mae yn eglur oddiwrtth ei holl ysgrifeniadau ei fod yn wrosog iawn ei onaid dros yr athrawiaeth o ras Duw yn hollol yn nghadwediogaeth pechaduriaid yn Nghrist Iesu. Yr oedd fel pe buasai wedi ei lynu fyfyr yn hollol mewn nefolrwydd ac ysbryd-olrwydd meddwl cyn diwedd ei oes, ac yn ymddyveithro yn hollol oddiwrtth y byd hwn a'i bethau. Yr oedd yn ddyn o gyfansoddiad corfforol cryf; un Sabbath yrataliwyd ef gan gystudd oddiwrtth ei hoffus waith i fyned i bregethu yn ysbaid yr amser y bu yn y weinidogaeth. Arferai deithio weithiau drwy ranau o'r Deheudir, ac aeth unwaith drwy ranau o'r Gogledd. Dengys nefolrwydd ei ysbryd yn fawr yn ei adolygiad ar y teithiau hyn wedi dychwelyd adref; cydnabyddai law yr Arglwydd yn ei gadw yn mheryglon ei daith, yn rhoddi iddo fesur o gynorthwyoa i fod yn ddefnyddiol, ac am y caredigrwydd a dderbyniodd oddiwrtth gyfeillion. Medrai droi pob peth a'i cyfarfyddai fel hyn yn ddefnyddiau meddyliol, ac yn destunau

mawl a gweddi gerbron ei Dduw. Ei ddy-muniad a'i weddi oedd, na byddai ganddo wrthddrych ar y ddaear wedi iddo gladdu ei berthynasau i osod ei feddwl arno ond ei Dduw, a'i Crist, a'i bethau tragwyddol. Efe oedd yn bob peth, ac yn lle pob peth, er ei ddedwyddwch a'i gysur, oblegyd yr oedd ef ei hun yn holl-ddigonol i lenwi lle pob perthynas, ac am hyn yr oedd ei gwbl o hono, a'i gwbl arno, a'i gwbl iddo, tra y bu efe byw yn y byd ac am dragwyddoldeb.

PUGH, WILLIAM, o Lanmiangel y Penant, yn sir Feirionydd, pregethwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd ef Awst 1af, 1749. Nid oes fawr i'w hysbysu am W. Pugh yn ei ieuentyd, ond ei fod yn rhagori ar lawer o'i gyfoedion yn ei athrylith a'i awydd am wybodaeth a dysgeidiaeth. Un boreu Sabbath aeth i wrando y Paroh. Benjamin Evans, mewn lle yn agos i Abermaw; aeth oedfa y boreu heibio heb iddo ddeall un gair o honi, na gwybod yn nghyloh pa both yr oedd; a chan fod Mr. Evans yn aros yno i lefaru drachefn yn y prydawn, ym-rododd W. Pugh i'w ail wrando; ei destun oedd, "Canys nid oes arnaf gywilydd o efengyl Crist, oblegyd gallu Duw yw hi er iachawdwriaeth i bob un ar sydd yn credu." Datguddiwyd i'w foddwl trwy gyfrwyng y bregeth hono, fod pethau yn gynwysedig yn efengyl Crist er cadw a gwarded pechaduriaid na feddyliaasai ei galon of am danynt erioed o'r blaen. Cerddodd rai gweithiau ar hyd nos Sadwrn i'r Bala i wrando dwy bregeth ar y Sabbath, ac adref y nos ganlynol; yr oedd ei daith rhwng myned a dychwelyd tua 45 milldir o ffordd. Efe a ymunodd a'r ychydig aeolodau oedd yn Nolgollau, a chafodd ei dderbyn yno i fod yn gydgyfranog a'r gynulleidfa fechan o Swper yr Arglwydd. Pan oedd William Pugh oddeutu 40 mlwydd oed efe a ddechreuodd ar y gwaith o bregethu yr efengyl; gellir yn ddibetrus ddywedyd na fu ei lafur yn ofer yn yr Arglwydd. Bu am ysbaid o amser yn cadw ysgol rad a gynelid o fan i fan, o dan olygiaeth y diweddar Barch. T. Charles; bu trwy hyn yn foddion i ddysegu llawer i ddarllen gair yr Arglwydd, ac hefyd i hau egwyddorion ymadroddion Duw yn meddyliau llawer o ieuentyd. Wedi i Mr. William Pugh fod yn pregethu am tua phum neu chwe mlwydded dygwyllydd-odd iddo gadw oedfa yn Nhowyn, a'r canlyniad fu i ryw rai wneud achwyniad erlynedig yn ei erbyn of gerbron ynad heddwch yr hwn oedd yn proswylio yn agos i Dywyn, ac a gadwai y pryd hwnw nifer o filwyr; pan glybu yr ynad yr achwyniad rhoes orchymyn i ddeuddeg o filwyr i fyned i'w ddal a'i ddwyn ger ei fron ef. Aethant yn arfog at ei breswylfod, yn foreu ar ddydd Gwener yn nechreu haf y flwyddyn 1795, ac a'i daliasant yn ei wely. Dywedasant wrtho o ba le ac i ba beth y daethent. Yna wedi derbyn y genadwri efe a ymbarotodd ac aeth gyda hwynt, a chyraeddasant llys yr ynad rhagddywededig, yr hwn a'i dwrddiodd yn enbyd, ac a'i dirwyodd yn y swm o £20;

bu yn alluog i'w talu o fewn oerff y dydd hwnw, a gollyngwyd ef yn rhydd. Bu hyn yn achlysur i'w atal rhag llefaru yn gy-oeddus yn ngwaith yr Arglwydd am rai wythnosau; ond yn mhen rhyw enyd aeth i Ddolgellau i ymwelod a'i gyfeillion crefyddol yno, y rhai, pan ei gwelsant, a fu lawen ganddynt o'i blegyd, wrth ystyried y tywydd yr oedd newydd fyned trwyddo; ac o herwydd eu sirioldeb ato, a'u hanwylddeb o hono, mynasant iddo roddi gair o gyngor iddynt phre-modd cyoeddus; ufuddhaodd i'w casu, a phre-gethodd yno. Yn ganlynol i hyn, bu i ail achwyniad arno mewn amser byr gyraedd clustiau yr ynad rhagddywededig; ond rhyw-fodd cafodd William Pugh wybodaeth o hyn cyn iddo gael ei ail ddal, yna nid oedd ganddo ddim i'w wneud er dyogelu ei hun ond ffoi oddicartref a'i gymydogiaeth hyd yr amser y cynelid y chwarter sesuwn nesaf yn ei sir, ag oedd y tro hwnw i gael ei gynnal yn y Bala. Pan ddaeth yr amser oddi amgylch, gwnaeth ef ac ereill o'i frodyr yn sir Feir-ionydd yn dymuniad yn hysbys ger bron y llys, sef bod iddynt gael eu cyfaddasu yn ol darpariaeth y gyfraith wladol i fod yn bregethwyr ac yn athrawon Protestanaidd heb fod mewn undeb a'r Eglwys Sefydledig. Pan oedd William Pugh yn ieuanc mewn crefydd, cafodd raddau lled helaeth o wg a gwawd rhai o'i berthynasau a'i gyfeillion; dywedai rhai wrtho ei fod yn gwallgofi; dywedai ereill, "Nid oedd neb yn well genym amser yn ol ei weled a'i gyfarfod na thydi, William, pa le bynag y byddem; ond yn bresenol, gan i ti droi yn grefyddol, y mae arnom gywilydd dy weled yn unrhyw fan." Er fod rhai o honynt yn barchus a hoff ganddo eu cymdoithas fel dynion a pher-thynasau, eto cafodd "nerth i farnu dirmyg Crist" a duwioledeb yn fwy golud na chym-deithas diddirgwydd ac ewyllys da ei berthynasau a'i gyfeillion penaf. Fel cymydog, yr oedd Mr. Wm. Pugh yn gywir a chyfiawn o ran ei egwyddor a'i ymarweiddiad, yn ddiwyd a ffyddlon yn nghyflawniad ei ddyledswyddau ysbrydol a thymorol tuag at ei gymydogion. Fel doiliad gwladwriaethol yr oedd yn gywir galon, yr oedd yn caru ac yn mawrhau y llywodraeth, yn rhoddi parch i'r hwn y mae parch. ofa i'r hwn y mae ofn, teyrnged i'r hwn y mae teyrnged yn ddy-lodus. Yr oedd ganddo feddyliau parchus ac caug am frodyr crefyddol o wahanol farnau iddo ei hun o berthynas i bothau allanol crefydd, a threfn llywodraeth Eglwys Crist dan oruchwyliath y Testament Newydd; ond yr oedd yn eiddigeddus yn erbyn cy-failionnadau a filwrient yn erbyn unrhyw gangen sylfaenol o'r athrawiaeth sydd yn ol duwioledeb. Fel priod, tad, a phonteuyl, yr oedd yn garedig, ffyddlon, a chydymdeiml-adol. Y mae yn addas ddywedyd am dano, nad esgeulusai hyd y gallai wneuthur daioni i'w deulu mewn pethau perthynol i'r fuchedd hon; eto y mae yn llawn mor briodol dy-wedyd fod hyn yn cael ei guddio i raddau ya ei ofal am sefyllfa ysbrydol ei deulu. Fel

pregethwr, yr oedd o ran ei ddull a'i ystum yn syml a dirodres, ei lais yn boraidd ac eglur. Yr oedd yn ofalus na byddai iddo fod yn achlysur i dramgywyddo rhai gweinidai a allai fod yn gwiando arno. Traddodai ei genadwri mewn modd eglur, hawdd i'r byraf ei amgylfirod ei ddeall, gan ofalu na ddefnyddiai ymadroddion o daeddiadau isel wrth lesaru am bethau mawrion yr ysgrythryrau. Bu yn offeryn defnyddiol er dwyn achos Crist yn mlaen yn ei ardal er amser dechreuad ei grefydd bersonol ei hun; llafuriodd i gael pregethwyr yno cyn iddo ddechrau pregethu ei hun, ac ar rai achlysuron bu yn achles iddynt rhag cynddeiniogrwydd orledigaeth. Bu yn dadmaeth tirion hofyd i'r Ysgol Sabbathol, ac ar un achlysur, drwy bregethu ar Zec. iv. 10., bu yn foddion i ailenyn awydd a sel yn ei frodyr o barth yr Ysgol Sabbathol, yr hon oedd bron a diflanu. Bendithiwyd y bregeth hono mewn modd neillduol, a diflanodd y caddug o ragfarn fel tarth boreuol o flaen pelydr yr haul. Yr oedd nodweddau Cristionogol yr hen Gristion hwn yn hawdd i hawb cydnaabyddus ag ef eu canfod—yn ei sel dros enw acachos yr Arglwydd yn y byd, ei gasineb at bechod, ei gydnabyddiaeth o'i annheilyngdod ei hun, ei ddiolchgarwch i'r Arglwydd am ei amrywiol drugareddau tuag ato, ei ddyfal ymarferiad, a'i ddyledswydd o weddio, cartrefiad ei fryd ar y pethau sydd uchod, ei hyfrydwech diwyd o ddarllen a myfyrio, yr hyn a wnaeth tra y parhaodd ei nerth a'i synwryau i fod yn wasanaethgar iddo; pan ballasant, ei ddywediad aml iawn ydoedd, "Y mae arnaf chwant i'm datod, a bod gyda Christ, canys llawer iawn gwell ydyw." Cymerwyd ef yn glaf o'r parlys, yr hwn a ymsefydlodd yn ei ben; cyfyngwyd ef i'w woly Ionawr 1906, 1829; o hynny allan ni fedrodd sefyll ar ei draed, ac ar ddydd Llun, Medi 14eg, prysurodd angu ei gyflawni ei orchwyl arno, a chasglwyd ef at ei bobl; rhifedi ei ddyddiau oeddynt 80 mlynedd, un mis, a dwy wythnos, oddeutu 50 mlwydd o ba rai a dreuliodd yn grefyddol, a thua 40 mlynedd bu yn llafurio yn gyoeddus yn y gair a'r athrawiaeth. Dygwyd ei ran farwol i Lanmiangel, lle y claddwyd ef. Ar ol y gladdedigaeth, yn nghapel yr Annibynwyr, yr hwn a fonthyciasid ar yr achlysur, pregethodd Mr. Owen Williams yn fiasus ac addysgiadol ar Dat. xiv. 13. Felly y bu fyw, ac felly y bu farw, y gwas hwn o eiddo Crist.

PUGH, H. D., gweinidog yr Annibynwyr yn y Drefnewydd. Ganwyd y gweinidog hwn i Grist yn Brynecrug, ger Towyn, sir Feirionydd, yn y flwyddyn 1820, a derbyniwyd ef yn aelod eglwys yn nghapel Saron, pan oedd oddeutu deunaw mlwydd oed. Enillodd yn fuan serchiadau a meddwl da ei gyd-aelodau, ac erfyniasant arno arfer ei ddawn yn eu plith yn fwy cyoeddus. Efe a draddododd ei bregeth gyntaf yn y capel uchod pan oedd ond un ar hugain oed. Yn fuan wedi hynny cafodd dderbyniad i'r coleg

Goglodol, o dan ofal y Parch. Michael Jones. Yr oedd yn efrfyddig diwyd am dair blynedd. Ystyrid ef yn ysgolaig Cymreig rhagorol. Dechreu 1845 derbyniodd alwad i gymeryd gofal yr eglwysi Cynulloiddfaol yn Main a Meifod, sir Drefaldwyn, ac urddwyd ef yn gyoeddus yn mis Tachwedd, yr un flwyddyn. Yr oedd achos crefydd yn dra isel yno y pryd hwnw; efe a gadwai ysgol ddyddiol er cynal ei hun. Efe a lafuriai yn galed er lledaenu yr efrfyddig, a'r Arglwydd a fendithiodd ei weinidogaeth er adeiladaeth yr eglwysi, a dychwelodd llawer o bechaduriaid. Yn Maerth, 1849, gadawodd Meifod a derbyniodd alwad unfrydol i gymeryd gofal gweinidogaethol yr achos Cymreig yn ei babandod yn y Drefnewydd, yn yr un sir, ac arosodd yno hyd ei farwolaeth. Ar y 19eg o Hydref, 1850, efe a fu farw, ar ol dyoddef cystudd trwm am chwe wythnos, o'r *typhus fever*. Yr oedd ei farwolaeth yn orfoleddus a dedwydd. Yr oedd yn wr ieuanc o feddwl, cof, a thalent fwy na'r cyffredin. Ei fywyd oedd fyr ond ei ddefnyddioldeb oedd yn fawr.

PUGH, WILLIAM OWEN, D.C.L. Mae amryw bethau wedi cyduno i wneud Dr. William Owen Pugh yn dra adnabyddus i'r Cymry yn gyffredinol, yn mysg pa rai gellir enwi y canlynol:—Diweddarwch yr amser y bu ef byw. ei efrfyddig dyfal ar iaith ei genedl, y lles dirfawr a wnaeth i lenoriaeth ei wlad, yn nghyd a'r egni a'r cyfeirnod newydd a roddodd iddi. Ganwyd ef ar y 7fed dydd o Awst, 1759, yn Nhy'nybryn, yn mhlwyf Llanfiangel y Pennant, sir Feirionydd. Yr oedd newid preswylfeydd yn cael ei effeithio gan orfoadaeth neu ddeuasiaid yr amser hwnw, fel yn bresenol. Felly y bu gyda rhieni y dyn mawr yr ydym yn ysgriho ychydig o'i hanes. Yn fuan wedi ei eni ef, symudasant i Egryn, yn Ardudwy, sir Feirion. Yma y dechreuodd meddwl William ymddadbylgu, yma y dechreuodd sylwi ar hynodion mawrion anian yn ngwlad ei dadau, ac yma hofyd y dechreuodd serch at yr Omeraeig ymwrthio drwy holl deimladau ei natur. Pan oedd yn lled ieuanc anfonwyd ef i'r ysgol yn Altringham, gerllaw Manchester. Bu yno am beth amser, a rhoddodd foddlonrwydd ei fod yn meddu ar feddwl cryf a chyflym. Pan yn ddwy ar bumtheg oed, ymsefydlodd yn Llundain. Wedi myned i'r brif ddinas, teimlai ei sel dros wlad ac iaith ei genedl yn gryfach nag erioed. Yr oedd yn wahanol iawn yn hyn i lawer Cymro a aeth i Lundain. Aml un o'n brodyr a ymlwybrasant tua Chae'rllud; ac wedi syllu ar rialtwech y ddinas, a defosiyntau y preswylwyr, yr oeddynt wedi anghofio eu Cymraeg, yn dirmygu eu gwlad, ac yn gwadu eu porthynas a'u cenedl. O holl ddirmygedigion y ddaear, y cymeriadau hyn yw y rhai mwyaf dirmygedig. O bob peth sydd yn iselhau ein gwlad, y dynion hyn sydd yn ei hiselu fwyaf; ac o bob peth fhaidd ac adgas, Cymro yn dychwelyd o Lundain wedi anghofio ei Gymraeg, heb

ddyagu Seisneg, ond eto yn rhy faloh i osod sodlau ei draed i gyffwrdd a hen dir oysegr-edig Gwalia, yw y ffeiddiaf a'r oasaf. Rhaid nad yw y dynion tensesu hyn, pan yn aros yn Llundain, byth yn myned i ben pinaclau St. Paul, neu ynte byddai y gwynt yn eu cipio ymaith gan mor ysgafn ydynt. Yr oedd holl feddwl William Owen Pugh yn y brif ddinas yn cael ei gymeryd i fyn gan lyfrau yn traethu ar lenoriaeth ei wlad. Rheolai ei holl ddarlleniad a barn bwylllog, oleuedig, ac annibynol. Yn aml iawn yn hanes y byd, ceir fod meddyliau amryw yn naturiol ymduedd at yr un efrfydiaeth. Ni yddai Pugh fod neb yn holl Llundain yn astudio yr un pethau ag ef, hyd y flwyddyn 1782, pryd y cyfarfyddodd a "Robyn Ddu o Fon," neu Robert Hughes. Gwnaeth Hughes ef yn adnabyddus o Owain Myfyr, ac amryw Gymry enwog ereill, y rhai, er ei bod yn Llundain, a ddygent sel fawr dros hen iaith urddasol eu henafiaid. Rhoddodd hyn gymorth ac egni newydd iddo yn ei ymchwiliion. Penderfynodd, os yn ddichonadwy, i ddyrchafu ei genedl, ei iaith, a'i wlad, i uwch parh, ac i fwy o sylw. Yn 1789, golygai argraffiad newydd o gyfansoddiadau barddonol Dafydd ab Gwilym. Yn y gorchwyl hwn rhoddai ei gyfaill profedig, Owain Myfyr, bob cymorth iddo. Yn mhen tair blynedd ar ol hyn, cyoeddodd farddoniaeth Llywarch Hen, yn nghyda chyfieithiad Seisneg o'r unrhyw. Er ys amser cyn hyn yr oedd wedi cynllunio prif orchwyl ei fywyd, sef dwyn allan ei Eiriadur, ac wedi dechreu casglu defnyddiau ato. Parhaodd yn awr ac eilwaith gyda y gorchwyl hwn am ysbaid hirfaith o ddeunaw mlynedd. Darllenai bob math o lyfrau argraffedig, a chwiliai yr holl law ysgrifau Cymreig, er gwneud y Geiriadur yn gyflawn. Pan ddaeth ei lyfr allan, cynwysai dros gan mil o eiriau Cymreig, ac oddeutu deuddeg mil y ddyfyniadau. Yr oedd yn Ngeiriadur Dr. Pugh uwchlaw deg mil ar hugain o eiriau fwy nag oedd yn Ngeiriadur Seisneg Webster. Yn 1832, daeth ail argraffiad allan, yn cynwys amryw o filoedd o eiriau yn ychwaneg. A diau fod y lyfr hwn yn cynwys un o'r cronfeydd llawnaf o eiriau ar y ddaear. Mewn cysylltiad a Iolo Morganwg ac Owain Myfyr, cyoeddodd Dr. Pugh dair cyfrol fawr o hen lawysgrifau Cymreig gwerthfawr, dan yr enw, "Myfyrian Archaeology." Cysmerodd chwe mlynedd i'r tri wyr hyn ddwyn y gwaith pwysig hwn allan. Dechreuwyd yn 1801, a dibenwyd yn 1807. Yn mhen dwy flynedd wedi dechreu ar hwn, cyoeddodd ei *Fuchraeth Gymreig*. Golygai hefyd y *Cambrian Register*, a'r *Greal*, ac ysgrifonai yr un amser lawer o erthyglau i *Wyddionadur* Dr. Abraham Rees, i *Hanes Cymru* gan Warrington, ac i lu mawr o gyoeddiadau ereill Cymreig a Seisneg. Yr oedd erbyn hyn yn adnabyddus fel ysgolaig a llonor, i brif ddynion y deyrnas. Nid oedd un Sais goleuedig yn ei ddiystyru o herwydd ei fod yn Gymro llawn a selog;

ond o'r tu arall, ymgynghorid ag ef, fel dyn mawr, gan rai o ysgrifenywyr blaenaf yr oes. Yn y flwyddyn 1806, daeth etifeddiaeth fechan yn eiddo iddo gerllaw hen dref Dinbych. Yn mhen amser aeth i fyw i'w etifeddiaeth ei hun. Pan yn aros yma, taenodd yr awen ei haden gled a swynol drosto o'r newydd; a'r canlyniad fu dygiad allan gyfieithiad campus a gorchestol o *Goll Gwynfa* yr anfarwol John Milton. Rhaid bod nerth meddyliol mawr, a phenderfyniad diallynddo, cyn y buasai yn ymgymeryd a'r gorchwyl pwysfawr a pheryglus hwn. Hwyrach y gallasai gael ei duedd at hyn gan dri o bethau.—1. Hyfyrdwch naturiol yn y gorchwyl. 2. Anrhegiad ei wlad a'r cynyrch barddonol goreu a fedd y Seison. 3. Dangos cyflawnder diysbydd yr hen iaith Gymreig—y gallasai lapio Milton yn ei mantell, a chael digon o honi dros ben i lapio Milton arall ynddi wedi hyn. Pan oedd Dr. Pugh ar orphen ei *Eiriadur*, gwnaed ef yn aelod o "Gymdeithas yr Henafiaethwyr:" ac yn 1826, anrhydeddwyd ef gan brif ysgol Rhydychain a'r teitl o Ddoctor, fel cydnabyddiaeth o'i lafur dirfawr, a'i enwogrwydd llenyddol. Ar y pedwarydd dydd o Fehefin, yn y flwyddyn 1835, bu farw y Cymro dysgedig hwn, yn Nolydd y Cae, ger godre Cadair Idris, pan wedi cyraedd yr oedran urddasol o dri ugain ac un ar bumtheg oed. Can wired a bod copa Cadair Idris yn uchel pan ogwyddodd Dr. Pugh ei ben, bydd ei enw yn fendigedig fel llenor tra Cymru, Cymro, a Chymraeg. Mae perygl i bob dyn mawr pan yn dyrchafu a rhyddhau ei genedl, ar yr un pryd ei rhwymyo;—os edrychir arno fel perffieithrwydd, os oistedd i lawr byth a hefyd o dan ei wersi unigol ef, os cyoeddir gwae uwchben pawb a wahaniaethant oddiwtho, os edrychir ar ei osodion fel oraclau anffaeledigrwydd, rhwymir meddwl y werin, ac atolir cynydd ychwanegol. Mae Dr. William Owen Pugh wedi gwneud gwaith mawr, ac yn haeddianol o bob parh; ond ni ddiysbyddodd drysorfeydd y Gymraeg, ni roddodd yr ergyd olaf ar deul ein lenoriaeth, ac ni ysgrifenyddwyd ar y man y safodd ef, "Hyd yma yr ai, a dim yn mhellach." Chwareu teg i'r Dr. urddasol, ni awgrymodd ef erioed y fath beth; gwyddai ef fod tir lawer i'w feddianu eilwaith, a dymunai i'w genedl barhau i ymberffieithio hyd byth. Ereill sydd yn dal y cleddyfau ysgwydedig, gan fygwth pawb a ryfngant amrywio oddiwth y Dr. Bydded i lenorion ieuanc efolychu y dyn mawr hwn mewn sel dros eu biaith, ac mewn ymogniad diorphenwys er dyrchafu eu gwlad mewn dysg, celfyddyd, llenoriaeth, a chrefydd. Nid dyn mawr ydyw y dyn sydd yn anghofio ei wlad enedigol. Nid dyn call ydyw y dyn sydd yn dirmygu iaith ei fam; ac nid dyn da ydyw y dyn sydd yn gwawdio pethau anwylaf ei genedl ei hun.

PUGH, ANEURIN OWEN, oedd unig fab Dr. Owen Pugh, yr enwog Eiriadurwr Cymreig. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1792.

Bu am beth amser yn ysgol Bangor; ond yr oedd yn ddyledus i dalentau ei dad a'i allu-oedd ei hunan am y rhan fwyaf o'r cyflawniadau a gyraeddodd—ei ddwfn wybodaeth o'r iaith Gymreig, a'i adnabyddiaeth o hanesyddiaeth henafol Brydain, a enillodd iddo benodiad o olynydd i John Humphrey, Yew., yn narpariad yr hanesiaeth foreuol o'r Ynys- oedd Prydeinig; gwaith oenodlaethol a gymerodd y llywodraeth mewn llaw, er eu dwyn allan trwy y wasg. Mewn cysylltiad a hyn efe a gyfieithodd i'r Seisneg "Gyfreithiau Hywel Dda," brënin Cymru yn y ddegfed ganrif. I'r perwyl hwn yr oedd iddo fynediad at y copiau mwyaf awdurdodedig mewn ysgrifen wedi eu dyogelu yn yr Amgueddfa Brydeinig, a llyfrgelloedd anghyoeidd, a gyda chymorth amhrisiadwy Geiriadur ei dad efe a orphenodd y gwaith a benodid iddo gyda y modrusrwydd mwyaf. Y gwaith pwysig hwn, dan yr enw *Ancient Laws and Institutes of Wales*, a gyoeoddwy yn un gyfrol unplyg, ac yn ddwy gyfrol wythplyg, 1841. Ei benodiad fel cynorthwywr prwyadur degymol, yn uniongyrochol ar waith y gyfraith yn dyfod i weithrediad er gosod y degwm am dal sefydlog mewn arian, a brofodd y farn uchel am ei alluoeidd a goleddid gan y llywodraeth, a'r dull y cyflawnodd efe ddyledsuyddau anhawdd a manwl y swydd a hollol gadarnhaodd briodoldeb y dewisiad. Ar farwolaeth y Milwriad Wade, cynorthwywr prwyadur cyfraith y tlodion, cynygwyd iddo, a derbyniodd y penodiad o'i olafydd, ac efe a roddodd y boddhad mwyaf yn ystod yr amser byr y daliodd efe y penodiad hwn. Profodd llafur y ddwy swydd yn ormod i'w north, a gorfodwyd ef i roddi y swydd olaf i fyny. Fel y daeth dyledsuyddau y ddirprwyaeith ddegymol yn ysgafnach, penodwyd ef yn ddirprwywr dan y weithred er caud i mewn gwminsoedd; ac efe a roddodd y boddhad mwyaf yn y cyflawniad o'i ymddiriedaith. Yr oedd yn teistr perffaith o'r iaith Gymreig yn ei holl ieithweddau a'i nodweddau lleol; a byddai yn cael ei ddewis yn aml fel beirniad o deilyngnod cyfansodd-iadau cydymgeiswyr yn yr iaith hono. Efe hefyd a gydymgeisiai yn aml, ac enillodd amryw wobrau mewn gwahanol eisteddfodau. Yr oedd hefyd yn ysgolaig clasurol da, yn dra adnabyddus o ieithoedd diweddar; ac yn mhliith ereill o'i ddiwyliadau oedd ei ddwfn wybodaeth o gerddoriaeth a llysiu-aeth. Bu farw yn ei artref yn Troseyparc, ger Dinbych, Gor. 17eg, 1851, yn 59 oed.

PUGH, HUGH, gweinidog yr Annibyn-wyr yn y Brithdir. Mab ydoedd i Robert a Mary Pugh o'r Perthi-llwydion, Brithdir. Ganwyd ef Tachwedd yr 22ain, 1779. Ni bu ei oes ond ber; ond tra y parhaodd ei dymor cafodd yr anrhydedd o fod yn hynod o ddefnyddiol. Addfwynder, hawddgarwch, a thiriondeb, oeddynt nodweddau penaf ei gymrieiad er yn blentyn. Treuliodd amryw o flynyddau ei ieuentyd mewn ysgol gyffredin yn Nolgellau; ond pan o gylch tair- ar-ddeg oed, anfonwyd ef i ysgol yn High Arcol,

sir Amwythig, lle yr arosodd dros flwyddyn. Pan yr ymadawodd o'r ysgol hon, yr oedd yn deall Seisneg yn dda—yr oedd hefyd yn gyfarwydd iawn mewn rhifyddiaeth, ac yn gryn hyddysg mewn daearyddiaeth, hanesyddiaeth, ac amrywiol ereill o gangenan buddiolaf dysgeidiaeth. Yn mhen amser yr oedd cyfnewidiad amlwg yn ganfyddadwy yn ei ymddygiad. Ymroddodd i dreulio llawer o'i amser mewn darllen a myfyrdod. Derbyniwyd ef yn aelod eglwysig gan y diweddar Barchedig Dr. Lewys yn y Brithdir, pan o gylch un ar bymtheg oed. Wedi ymuno â'r eglwys dangosodd awydd a diwydrwydd mawr i rodio yn holl orchymynion yr Arglwydd yn ddiargyoeidd, ac yr oedd ei gynydd mewn gwybodaeth a doniau yn amlwg i bawb. Cyn cyraedd deunaw oed, anogwyd ef gan yr eglwys i arfer ei ddoniau mewn modd mwy cyoeiddus; a doehreuodd bregethu yn y cymydogoethau oddiamgylch y Brithdir gyda derbyniad anghyffredin. Yr oedd cymeriad ei deulu mor barchus yn yr ardal, ei ddull yntau o bregethu mor hynod o dden-gar, ei lais mor beraidd, ei wresogrwydd mor danbaid, a'i edrychiad ieuangaid mor hawddgar, nes yr ydoedd yn neillduol o dderbyniol a phoblogaidd. Pan o gylch ugain oed aeth i'r athrofa, yr hon oedd y pryd hyny yn Ngwrecsam, dan ofal y Parch. J. Lewys. Yn mis Hydref, yn y flwyddyn 1802, pan yn agos i dair ar hugain oed, cafodd ei neillduo i gyflawn waith y weinidogaeth yn y Brithdir. Gwanegwyd cryn nifer at yr eglwys oeddynt o dan ei ofal, yn mhliith y rhai y cafodd yr hyfrydwch o dderbyn ei unig chwaer a'i dad i'r eglwys. Ar y Sab-bath y derbyniodd ei dad, testun ei bregeth oedd *Joana xxiv. 15*, "Ond myfi, myfi a'm tylwyth a wasanaethwn yr Arglwydd." Pan yn aneroch ei dad wrth y bwrdd, cyn rhoddi iddo ddechoulaw y gymdoethas, llwyr-orchfygwyd ei deimladau, fel ag y bu dros onyd yn analluog i ddywedyd gair. Anrhydeddwyd ef a'r fraint o fod yn ddefnyddiol mewn manau ereill. Efe fu yn offeryniol i ddechreu yr achos yn mhliith yr Annibynwyr yn Nolgellau; yn ei amser ef y prynwyd y capel lle y maent yn awr yn addoli oddiwrth y Trefnyddion Calfinaidd. Yn Llanelltyd, hefyd, efe a ddechreuodd yr achos yn mhliith yr Ymneillduwyr. Arferai bregethu, cyn cael yr addoldy, mewn ystordy. Yr oedd cyfeillion iddo yn byw yn agos i'r Citiau, gerllaw Aber-maw. Aeth yno i bregethu iddynt; ac yn fuan daeth yehydid nifer i ymroddi i'r Arglwydd, ac i'w gilydd mewn cyfamed eglwysig. Bu hefyd yn offeryniol i gyhowyn achos oddeutu tair milldir islaw Dolgellau, yr hwn sydd yn parhau yno hyd heddyw. Efe hefyd fu yn offeryniol i ddechreu yr achos yn Llwyn-gwrl i Llanegryn. Yr oedd iddo berthyn-asau yn byw yn y cymydogoethau yma, a hyn a achlysuodd ei ddyfodia iddynt i bregethu. Yn sturfiad yr eglwys ymneillduedig yn Nhowyn, yr oedd Mr. Pugh, a Mr. Roberts, Llanbryn-mair, yn bresenol, a chanddynt hwy y gweinyddwyd Swper yr Arglwydd y

tro syntaf yn y dref, yn ol trefn yr Annibyn-wyr. Yr oedd hyn tua'r flwyddyn 1803. Ond pan oedd gwen y nefoedd mewn modd neillduol yn coronni llafur Mr. Pugh, a'i gyfeillion yn meddwl nad ydoedd ond megys yn dechreu ei ddiwrnod gwaith, gwelodd Llywydd mawr y bydoedd yn dda ei gymeryd ymaith yn sydyn oddiwrth ei waith at ei wobr. Yr haf diweddaf y bu ar y ddaear, treuliodd rai wythnosau yn Llundain. Daeth adref yn nghylch yr 20fed o Awst. Yn mis Medi bu yn Nhrefynon mewn cymansa. Dychwelodd adref o Dreffynon; ac yn mhen o gylch pythefnos aeth i gyfarfod gwneidogion i Llynleifiad. Hon ydoedd ei daith olaf ar y ddaear. Dychwelodd ar ddydd Iau, y 18fed o Hydref. Y nos Wener ganlynol cadwodd gyfeillach neillduol gyda phobl ei ofal yn y Brithdir, ac yn niwedd y gyfeillach rhoddodd allan i ganu y penill canlynol,

"Os gwelir fi bechadur," &c.,

ac unodd gyda'i gyfeillion i ganu gydag awch neillduol, a buwyd yn eilio y geiriau dros gryn amser. Ar y nos Sadwrn ganlynol ymddangosai yn fwy pruddaidd nag arferol, a gofynodd Mrs. Pugh iddo paham yr ydoedd felly; a ydoedd yn teimlo yn anhwylyus? Atobodd yntau fod argraff ddofn ar ei foddwl na byddai ond ychydig ar y ddaear, ac nad allai lai na bod yn isel wrth foddwl am ei hamgylchiadau hi a'r plant wedi eu hamddifadu o hono. Y Sabbath canlynol, sef ei olaf, pregethodd yn y Brithdir yn y boreu, oddiwrth Salm i. 1. Dywedodd gydag awdurdod am drueni y rhai oeddynt yn eistedd yn eisteddfa y gwatwarwyr. Ar ol y bregeth rhoddodd allan i ganu y penill canlynol o waith y Dr. Phillips, Neuaadlwyd,—

"Pan ddelo dial Duw,
Fel dilaw mawr o dân." &c.

Pregethodd y prydawn a'r hwyr yn Rhydymain, oddiwrth Zeoh. ix. 12—"Trowh i'r amddiffynfa," &c.; a Salm li. 10—"Orea galon lân ynof, O Dduw," &c. Ac yn niwedd yr oedfa olaf, cadwodd ei gyfeillion i ganu yn hwy nag arferol bron y cwbl o'r emyn felus hono o eiddo y Dr. Watts,—

"Ffynon fy holl lawenydd yw," &c.,

ac unodd gyda hwynt yn y gan a'i holl egni. Daeth adref o Rhydymain y noswaith hono (yn nghylch pedair milldir o ffordd) mor iach a diflino ag arferol. Boreu dydd Mawrth dechreuodd deimlo ei hun yn anhwylyus. Y dydd Mercher canlynol yr oedd y Jubili, sef y dydd a benodasid i'w dreulio mewn gorfodedd a diolhgwrch, am fod y brenin duwiol Sior y Trydydd wedi teyrnasu y pryd hwnw dros Brydain haner oant o flynyddau. Yr oedd yn fawr iawn ei fryd i bregethu i'w bobl ar yr achlysur. Ond nid oedd yn alluog i godi o'r gwely; eto nid oedd ei gyfeillion mewn nemawr fraw y byddai ei afiechyd yn torfynu yn ei angu. Ond cyn dydd boreu y Sadwrn canlynol, cyn cwbl gyraedd deg ar hugain oed, rhyddhawyd ei ysbryd dedwydd o'i babell bridldyd i fwynhau Duw yn ngwlad

yr hedd, wedi bod yn y weinidogaeth dros saith mlynedd. Ar y dydd Mawrth canlynol hebryngwyd ei gorff i fynwent Dolgellau. Er fod ei edrychiad yn wylaidd, yr oedd gwroldeb neillduol yn perthyn i'w dymer, yn enwedig pan yn ngwaith ei Feistr. Nid oedd nemawr yn byw fwy uwchlaw ofn dyn. Ar ol cael ei urddo, arferai fyned yn fynych i dai yn y gymydogiaeth i bregethu a bedyddio plant. Byddai ei gyfeillion yn ymdrechgu i'w atal i wneuthur hyn, rhag iddo anfoddloni rhai, a chael ei ddirwyo, fel y cawsai rhai cyn hyny. Nid oeddidd heb ei fygwth, ond yn wyneb y cwbl dywedai yn wastad na pheidiai byth a phregethu yr efengyl, yn un man y cai alwad, rhag ofn dyn. Yr oedd gonestrwydd a diragrithrwydd hefyd yn prydfertu ei gymeriad mewn modd hynod. Er nad allai neb fod yn ffyddlonach i'w gyfaill, nid oedd neb yn barotach i'w geryddu yn llym am ei fai. Yr oedd wedi cyraedd gwybodaeth helaethlawn o bethau Duw, ac o wahanol gangenau yr athrawiaeth fawr sydd yn ol duwioldeb. Heblaw fod cryffder ei alluoedd naturiol yn sicr uwchlaw y cyffredin, yr oedd ei awydd i wybod y gwirionedd megys ag y mae yn yr Iesu yn ddirfawr a pharhaus. Nid oedd neb yn ymhyfrydu yn fwy mewn ymddiddan crefyddol. Gwrth-ddrych ei fanwl ymfofyniad oedd y gwirionedd. Ni chafodd neb erioed un lle i foddwl ei fod yn dymuno fod un peth yn wirionedd yn hytrach na pheth arall. Ei awydd oedd i chwilio yn ddiwedd pa both oedd wirionedd. Byddai ei sylwadau bob amser ar amrywiol ranau o Air Duw, ac ar wahanol gangenau athrawiaethau gras, yn bwysig ac addysgiadol.

PUGH, JOHN, Motyguido, yn mhlwyf Llanarth, Ceredigion, ac offeiriad Llanllwch-haiarn, yn ymyl y Ceinewydd, yn yr un sir. Nis gwyddom pa bryd y ganwyd Mr. Pugh, nac o ba le yr ydoedd yn enedigol, ai o Lanarth neu o ryw ardal arall. Y tebygolrwydd yw, meddai wyres iddo, mai yn Motyguido y cafodd ei eni, gan fod y lle hwn yn eiddo iddo, ac yntau yn byw ynddo. A fu iddo chwaneog o blant na dau o feibion sydd i ni yn anhysbys. Y peth ag sydd yn awr yn fwyaf adnabyddus am Mr. Pugh yw ei ysgol. Bu yn cadw ysgol gartref yn Motyguido agos trwy ei oes weinidogaethol, a ni a gawn brofion ei fod yn Llanllwch-haiarn yn y flwyddyn 1730 i lawr hyd Ionawr 1763. Yr oedd yn ysgolaig rhagorol, ac yn athraw enwog. Blin, ond hyfryd, oedd gan yr ysgrifenydd rai blynyddau yn ol weled gweddillion ei lyfrau, yn cynwys llawer o hen ddysgeidiaeth Groeg a Rhufain, yn gystal a llyfrau yn rhai o'r ieithoedd dwyreiniol, megys Geiriadur Hebraeg a Chaldeaeg Buxtorf, a Gramadeg Erpenius o hen iaith Arabia. Gwelai yno hefyd "Gorff Duwinyddiaeth Leigh," a chyfieithad o Esboniad Italaidd Diodati ar y Beibl, gwyddoniadur mawr Lladin, yn gystal a Geiriadur Cymraeg a Lladin Dr. Davies o Mallwyd. Y mae amryw o'i restrau priodi a bedyddio wedi eu

hysgrifenu yn Lladin, fel hyn—"A. B. et C. D. in matrimoniam juncti," yna yn canlyn y dydd o'r mis a'r flwyddyn, ac enwau y tystion ac yntau; "A. filius (neu "filia"), B. baptizat, fuit Feb.," &c. Y mae ereill yno yn Gymraeg, ac ereill yn Seisneg. Dywedir iddo, pan unwaith ar giniaw gyoeddus gydag amryw o offeiriad, "ofyn bendith" yn Gymraeg. Cyfrifid hyny dipyn yn hynod, a gwledig hefyd, gan y gwyr dysgedig; ac ar y diwedd ceiswyd ganddo drachefn i dalu diolch. Deallodd yntau y rheswm o'r cais, ac i ragflaenu unrhyw sylw pellach am anwybodaeth neu wledigedd, er syndod i bawb diolchodd yn Hebraeg. Nid da aflonyddu ar ddynion esmwyth a dirodres. Gall fod ynddynt fwy nag a ddangosant, nes peri cywil-ydd i'r sawl a feddiantant lai nag a honant. Ni welson ond un hen wr ag oedd yn adnabod Mr. Pugh, ac nis gwyddom ei oedran yn marw; ond gwyddom iddo farw yn niwedd Mai, ac iddo gael ei gladdu ar y 3ydd o Fehefn, yn y flwyddyn 1763. Cafodd ei gladdu yn eglwys Llanarth, dan gôr Moty-gido; ond nid oes na maen na mynor yn son gair am dano, nac hyd y nod yn dangos ei fedd, dim ond y côr dystaw. A phaham hyny? Dangosir beddau personau, a siar-edir am danynt oddiar feini teg a mynor drud, ag oeddylt yn llawer llai teilwng na Mr. Pugh, am ou bod yn llawer llai defnyddiol. Blin fod pobl deilwng fel efe yn cael myned yn anghof, a'u cofadwriaeth yn darfod. Ac eto feallai mai nid rhyfedd yw hyn ar y cwbl. Yn Nghymru nid oedd newyddiaduron wythnosol na llyfrau misol, na *Geiriadur Bywgraffyddol* yn sicr ynte, yn ei amser ef fel ag sydd yn awr, i gronico pob peth am y meirw. Yn mis Ionawr, 1763, wrth briodas, y gwelwn ei law ddiweddaf ar Lyfr Eglwys Llanllwch-haiarn; ac ar y 3ydd o Fehefn canlynol, ar Lyfr Eglwys Llanarth, fel y sylwyd eisioes, ni a gawn ei enw yn mhlith y rhai a gladdwyd yno, fel hyn—*June 3, Rev. Mr. Pugh*. Byddai dwy linell o'i eiddo yn cael eu coffau mewn ysgol gymydogeaethol yn y Coinewydd,—

"*Jupiter in recto facit Jovis in genitivo,*
So says Pugh of Motyvido."

PUGH, DAVID, gweinidog y Bedyddwyr yn Ffynonhenry, sir Gaerfyrddin. Un o'r ardal hon ydoedd. Ar ol ei dderbyn yn aelod ymddangosai fod ynddo ddoniau gwoinidogaethol. Gwnaed ef yn ddiagon yn yr eglwys, ac yr oedd yn hynod o barchus gan y byd a'r eglwys. Yr oedd yn ddyng call, ac yn ysgolaig da. Yr oedd yn neillduol o ddefnyddiol mewn trafod dysgyblaeth yn yr eglwys, ond nid oedd ei ddawn yn yr areithfa yn boblogaidd. Urddwyd ef yn weinidog ar yr eglwys yn Ffynonhenry yn y flwyddyn 1812. Ond ni bu erioed yn alluog i gyflawni yr holl swydd, o herwydd anallu corfforol ac afiechyd, yr hyn a derfynodd ei hoedl yn y flwyddyn 1818. Bu iddo fab o'r enw John Pugh, yr hwn oedd wr ieuanc doniol a go-beithiol. Bu yn gynorthawyr yn yr eglwys

dros amryw flynyddau; ond clafychoddi, a bu farw yn ddyng ieuanc.

PUGH, HUGH, oedd weinidog yr Annibynwyr. Derbyniodd ei addysgiaeth o dan yr Paroh. Samuel Jones, Brynllwarch. Cafodd ei urddo yn gyd-weinidog a'r Paroh. Thomas Quarrell. Yr oedd Mr. Pugh yn un o'r pregethwyr mwyaf poblogaidd yn ei oes. Bu farw yn dra ieuanc, tua'r flwyddyn 1709.

PUGH, HUGH, gweinidog yr Annibynwyr yn Mostyn, sir Fflint. Ganwyd ef yn nghymydogeaeth Towyn, sir Feirionydd, yn y flwyddyn 1802. Pan yn blentyn gosodwyd ef o dan ofal ei nain, yn ardal Towyn, gyda'r hon y magwyd ef hyd nes oedd yn 13 oed. Anfonwyd ef gan ei nain i'r ysgol at Mr. John Jones, Penparc, ger Towyn, yr hwn a gyfrifid yr ysgolfeistr goreu yn yr holl wlad. Daeth yno yn fedrus yn y Seisneg, y Gymraeg, a rhifyddog, a medrai ysgrifenu yn rhagorol yn y ddwy iaith. Yr oedd hefyd wedi derbyn addysg forenol dda, fel yr oedd yn hynod yn ieuanc fel bachgen rhagorol mewn moesau. Ni chlywid ef un amser yn arfer iaith anaddas, ac nis gwelwyd ef gan neb yn chwareu gyda phlant ereill ar y Sab-bath. Os temtid ef i ddyweyd anwirodd, ni wnai hyny hob wrido, ac anfynoch y gwnai hyny o gwbl. Pan yn 13 oed anfonwyd ef i Llundain i fod yn *glerk* cyfreithiwr, ac aros-odd yno am chwoch mlynedd. Arferai fyned i'r swyddfa tua naw o'r gloch y boreu, ac arosai yno hyd saith o'r gloch y prydawn. Byddai yn cael dwy awr at ei giniaw ganol dydd. Diameu mai dyma lle y dysgodd y dehurwydd a berthynai iddo i drafod pob math o achosion. Yr oedd Mr. Pugh yn enwog fel *man of business*; ac fel pwyllgor-wr, anfynoch y cyfarfyddid a'i gyffelyb. Yr oedd yn hynod am ei reoleidd-dra gyda phob peth, a chadwai gofnodion manwl o bob peth a ddygwyddai. Yr oedd tuoddiad cryf ynddo at ddarllen er yn foreu, ac wedi myned i Llundain cafodd bob cyfousdra i foddloni ei duoddiad; yr oedd llyfrgell ei foistr at ei wasanaeth, ac yr oedd digon o lyfrgelloedd cylehdaenol (*circulating libraries*) o fewn ei gyraodd. Ar ol dyfod o'r swyddfa am saith o'r gloch y prydawn, eisteddai i fyny yn ei letty yn aml hyd ddaou nou dri o'r gloch y boreu i ddarllen, nes yr aumharodd ei iechyd. Dyma yr adeg y casglodd y wybodaeth hanesiol a chyffredinol eang a foddianai. Yn ystod y chwech mlynedd y bu yn Llundain y perffoithiodd ei hun yn y iaith Seisnig. Yr oedd holl newyddiaduron ei foistr yn cael eu darllen ganddo gyda brwdfrydedd. Yr amser hwnw y ffurfiodd y chwaeth at wloidyddiaeth a'i hynododd wedi hyny. Yr oedd tuoddiad moddwl Mr. Pugh yn fwy rhesymegyddol na barddonol, dychymygol, a rhamantus. Y mae yn ei ysgrifeniadau geinion lawer, ond nid ceinion y dychymyg dynt. Yr oedd yn hysod am reswm neu ffaith yn sail gadarn i bob peth. Cymaint o ddechymyg ag oedd ganddo o gwbl a goid yn y ffurf o arabodd (*wit*); ac mewn arabedd nid oedd ei fath. Er hyn oll, trwy offerynoliaeth llyfr dy-

chymyngol iawn y cafodd ei argyroddiadau crefyddol cyntaf, sef "Taith y Pererin" yn Gymraeg. Pan aeth i Lundain prynodd argraffiad Seisnig o hono, a darllenodd ef yn hynod o fanwl lawer gwaith, a themlai awydd mawr am fod yn wir Cristion, er nad oedd y pryd hwnw yn cyflawn ddeall pa beth oedd bod felly. Tra yr oedd yn y swyddfa gyfreithiol yn Llundain trindid ef gydag ymddiried gan ei feistr. Ymddiriedai ganoedd o bunau yn aml i'w ofal cyn iddo fod yn 18 oed. Yr oedd Mr. Pugh yn falch iawn fod ei feistr unwaith wedi ymddiried mil o bunau iddo i fyned i Fanc Child, yn Fleet-street. Yn Mehofin, 1822, dychwelodd o Lundain i Towyn, a'i iechyd wedi anmharu. Ymunodd a'r eglwys Annibynol yn Nhowyn, danofal y Parch. H. Lloyd, a hyn yn niwedd 1822. Yn nechreu 1823 aeth i gadw ysgol yn Llanfiangel-y-Pennant, ger Towyn. Yn niwedd y flwyddyn hono dechreuodd bregethu. a'i destun cyntaf oedd Hagai i. 5, "Ystyriwch eich ffyrdd." Yr oedd y pryd hwnw o gylch 20 oed. Yn 1824 aeth i gadw ysgol i Lwyn-gwrl, a bu o gryn ddefnydd yn yr Ysgol Sabbathol, yr hon a adfywiodd ar ol ei ddyfodiad. Yn Mai, 1826, daeth i Bethel, ger y Bala, i gadw ysgol; ac urddwyd ef yn Llandrillo ar ddydd Mawrth, y 3ydd o Orphenaf, 1827, pan weinyddodd y rhai a ganlyn:—Pregethodd y Parch. C. Jones, Dolgellau, ar natur eglwys gristionogol, 1 Cor. xiii. 40; gweddiodd Mr. D. Roberts, Dinbych, yr urdd weddi; pregethodd Mr. H. Lloyd, Towyn, i'r gweinidog oddiwrth 1 Tim. iv. 15, a Mr. E. Davies, Trawsfynydd, i'r eglwys, oddiwrth 1 Theos. v. 13; gofynwyd y gofyniadau gan Mr. Michael Jones, Llanuwchllyn. Yr oedd yno gryn lawer o weinidogion ereill, y rhai a weinyddasant ar wahanol amserau yn y cyfarfod. Yr oedd Mr. Pugh yn cydwainidogaethu a Mr. Michael Jones, Llanuwchllyn, yn Bethel a'r cylchoedd, a pharhaodd y cyfeillgarwch mwyaf rhyngddynt tra fuont byw. Yr oedd gan Mr. Jones farn uchel am Mr. Pugh, a chan Mr. Pugh farn uchel am Mr. Jones. Ar ei ymadawiaid i Fostyn pregethodd Mr. Jones yn Bethel oddiar Phil. ii. 22, "Eithr y prawf o hono ef chwi a'i gwyddoch, mai fel plentyn gyda thad y gwasanaethodd efe gyda myfi yn yr efengyl." Coffeid yn aml yn yr ardal am yr oedfa hono. Yr oedd llawer iawn o bethau yn y ddau yn debyg i'w gilydd. Ni foddlonai dychymyngion disail y naill mwy na'r llall, ac yr oedd y ddau yn neillduol o ymlynol wrth wirionedd pur. Yn ystod arosiad Mr. Pugh yn nghylchoedd Bethel a Llandrillo—dros 12 mlynedd—adeiladwyd y capelau canlynol: Capel Rhyd-ywernen, a agorwyd Gor. 9, 1828; Capel Soar, a agorwyd yn niwedd 1827, yr hwn a werthwyd yn ddiweddar gan Syr Watkin Wynn; Capel Llandderfel, yr hwn a agorwyd Mawrth y 4ydd, 1829, ond pregethodd Mr. Pugh ei bregeth gyntaf ynddo Dydd Nadolig, 1828. Blodau oes weinidogaethol Mr. Pugh oeddant yr un mlynedd ar ddeg a dreuliodd yn Bethel a Llandrillo. Gwoith-

iodd fel cawr yno, gyda'r Ysgol Sabbathol yn enwedig, ac ysgrifenu. Ei hoff bwnc oedd crefydd rydd. Dysgodd ei onwad yn egwyddorion ymneillduoeth yn llawn cyrnaint a neb o'i gydoeswyr. Creodd lu o ddisgyblion o'i amgylch, y rhai a ddeallent egwyddorion rhyddid yn dda, ac adnabyddid hwy wrth yr enw "disgyblion Mr. Pugh." Sefydlodd gymdeithas rhyddid crefyddol yn Mhenllwyn ac Edeyrnion, a thrwy ei lafur diflino ac ysgrifeniadau nerthol gwnaeth argraff anniloedwy ar ei enwad, ac enwadau ereill hofyd, lawer o flynyddoedd cyn bod enw Edward Miall na'i *Nonconformist* yn adnabyddus. Cynelid cyfarfodydd ganddo ar gylch, weithiau i egwyddori ac weithiau i areithio, ac hefyd i ymresymu ar y pwnc. Yn y tymor hwn y cyoeddodd ei draethawd campus ar "Hawl a chymwysder pob dyn i farnu drosto ei hun," ac hefyd "Gatchism yr Ymneillduwyr," a thraethodau ereill. Yn y tymor hwn edrychid arno gan rai fel bachgen rhyfygus a pheryglus yn y wlad; gosodid ef allan fel gelyn llywodraeth, cablwr urddas, a therfysgwyr cymdeithas. Taenid pob drygair am dano, a phasiwyd pondorfyniad cymanfaol, unwaith o leiaf, i osod crefyddwyr, beth bynag, ar eu gocheliad rhag ymyraeth a'r rhai anwastad ac anesmwyth gyda golwg ar drefniadau llywodraeth wladol; ond dywedai Dafydd Rolant, mai Mr. Pugh oedd yn iawn. Yr oedd Mr. Pugh yn ddyrn o dueddiad meddwl pur grefyddol, fel y dengys ei lyfr "Drych y Cymunwr," a argraffwyd gan Mr. J. T. Jones, yn Nghaernarfon. Nid oes ei ragorach yn ein iaith fel safon dullwedd brydferth o ysgrifenu Cymraeg; ac y mae yr ysbryd dwfn grefyddol sydd ynddo yn dangos fod yr ysgrifenydd yn brofiadol beth oedd dal oymdeithas a Duw. Da fyddai gweled ei holl weithiau yn argraffedig, am y byddent yn drysor gwerthfawr yn ein hiaith. Treuliodd dros 30 mlynedd yn Mostyn; cyn hir wedi symud yno cafodd gystudd trwm, yr hwn a effeithiodd i raddau mawr ar ei weithgarwch fel ysgrifenydd. Nid ydym yn cofio iddo gyoeddi unrhyw lyfr yn Mostyn, oddi-gerth y Dyddiadur enwadol. Bu farw y gwr mawr hwn yn Israel Bhagfyr 23, 1868, a chladdwyd ef yn nghladdfa Seion, ger Treffynon, yn ngwydd tyrfa fawr ag oedd wedi ymgasglu yn nghyd i dalu y deyrnged olaf o'i barch iddo. Yr oedd yn bresenol lawer o'i frodyr yn y weinidogaeth, a siaradodd amryw o honynt yn bur doimladol ar yr achlysur. Yr oedd Mr. Pugh wedi cyraedd ei chweched flwydd a thri ugain; bu ar y maes lawn deugain mlynedd, yn amddiffyn rhyddid a chydraddoldeb crefyddol; a thybiwn y gallai ddywedyd wrth ei frodyr yn y weinidogaeth ar y pen hwn, yn ngeiriau yr Apostol Paul—"Mi a lafuriais yn helaethach na hwynt oll." Ni fu cystudd Mr. Pugh ond byr ac ysgafn, ond yr oedd yn ddigon nerthol i weithredu tragywyddol bwys gogoniant iddo ef. Yn ei farwolaeth y mae Cymru wedi colli un o'i dynion goreu a galluocaf, ac y mae enwad yr Annibynwyr wedi ei amddifadu o un o'i

addurniadau penaf. Yr oedd yn un o'r dynion cadarnaf yn nghyngorau yr undeb y perthynai iddo, yn bregothwr grymus a synwrol, yn gyfaill cywir a diffuant; ac fel ysgrifenydd, nid oedd genym ei ragorach yn Nghymru. Cyfranodd lawer iawn o ysgrifau campus i'r *Dysgedydd*, yn nghyd ag amryw fisolion ereill. Pregelthod y Parch. W. Rees, Liverpool, ei bregoth angladdol, yn Mostyn, Ionawr y 3ydd, 1869, i dyrfa luosog iawn o'i gyfeillion, ei gymydogion, a'i gydnabyddiaeth.

PWYLL PEN ANNWN, yr hwn hefyd a elwid Pwyll Pendefig Dyfed, yr hwn oedd yn fab i Argoel neu Aircol Law Hir, mab Pyr y Dwyrain, yr hwn oedd yn byw yn y seithfod ganrif. Y mae efe yn nodwedd-

iad hynod fol un y sonir am dano yn y chwedlddysgiadau a flug-ohwedlau Cymroig, ac y mae ei anturiaethau yn gwneud i fyny gyfros o "Fabinogion," a ddygwyd allan yn ddiweddar drwy y wasg, gyda chyfieithiad a nodiadau gan y foneddiges Charlotte Guest. (*Guest's Mabinogion*, vol. 3.)

PYLL, oedd yn un o feibion Llywarch Hen, yr hwn oedd yn hynod am ei weithred- oedd rhyfelgar a'i dad. (Gwel *Marwnadau Arwraidd Llywarch Hen*, gan William Owen, tudal. 137.)

PYR, yn ol y Brut Cymroig a ganlynodd Sawyl Benuchel fel brëin Prydain. Ni wyddom ychwaneg am dano, ond iddo gael ei ganlyn ar yr orsodd gan Capoir.

R

RAF AB ROBERT, oedd fardd enwog, yn ol fel y dywed Moses Williams, yn nghylch y flwyddyn 1630. Y mae rhai o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau.

RECORDE, ROBERT, oedd rifydddegwr enwog a anwyd yn Ninbych y Pysgod, sir Benfro. Yr oedd yn fab i Thomas Recorde, Ysw., o'r lle hwnw, o Rose, merch Thomas Jones, o Machynlleth, Trefaldwyn. Aeth i Bydychain tua'r flwyddyn 1525, a dewiswyd ef yn Gymrawd o Goleg *All Souls* yn y flwyddyn 1531, y pryd hwnw yn B.A. Gan ei fod yn ymroddi at y gorchwyl o fyfyrio physigwriaeth, aeth i Gaergrawnt, lle y cymerodd y radd o M.D. yn y flwyddyn 1545, ac yr oedd yn wr parchus iawn gan bawb a ddeuai i gydnabyddiaeth ag ef o herwydd ei wybodaeth helaeth yn y celfau a'r gwyddorau. Yn ol fel yr ydym yn cael ei hanes gan Mr. Wood, dywedir am dano tra yn aros yn Ngholeg *All Souls*, ac ar ol iddo ymadael o Gaergrawnt ei fod yn dysgu rhifydddeg yn gyoedus, ac hefyd sylfeini meidroniaeth a'r gelfyddyd o wir gyfrifyddiaeth. Gwnai yr oll yn amlwg ac oglur, i.e. yn fwy felly nag y gwnaeth neb o'i flaen yn nghof neb ag oedd yn fyw yn ei amser ef. Y gwirionedd yw, yr oedd wedi ei gynysgaeddu a'r fath wybodaeth yn nghyfarfaledd rhifydddegol a mesuregol, athroniaeth naturiol, seryddiaeth, neu fel y dywedid y pryd hwnw sordduwiniaeth, a phythoneg (*cosmography*), &c., yn nghyd a dysgeidiaeth ddefnyddiol a moeswch yr oes hono, fel yr oedd y rhan fwyaf o awdwyr yn rhoddi iddo gymeradwyaeth fawr. Robert Recorde oedd yr ysgrifenydd cyntaf ar rifyddiaeth yn y Seisnog, y cyntaf ar fesur; y cyntaf a ddygodd y wybodaeth am alsodlog i Loegr; yr ysgrifenydd cyntaf ar seryddiaeth yn Seisnog; y person cyntaf yn y wlad hon a fabwysiadodd y gyfundrefn Gopernicanaidd; dyfeisiwr y drefn bresenol o ddedholranu arsoddiath; dyfeisiwr yr arwydd o gydraddwch (=); dyfeisiwr y drefn

o ranobu arsoddiath dogneddau amlenwog alsoddegol. Yr oedd efe yn byw yn Llundain yn y flwyddyn 1547. ac yn dilyn ei alwedigaeth fel meddyg. Trwy i'w amgylchiadau fyned yn ddyrlyd, caroharwyd ef yn y *King's Bench*, lle y bu farw yn y flwyddyn 1558, nid llawer o amser wedi iddo wneud ei ewylllys, yr hon oedd wedi ei dyddio Mehefin 28. Yn ystod ei dymor yn y byd ysgrifenydd y llyfrau canlynol, oll yn y iaith Seisnog: 1. "Sylfaenau y Celfau," yr hwn a aeth trwy laweroedd o argraffiadau. 2. "Y Llwybr i Wybodaeth." 3. "Castell Gwybodaeth." 4. "Whetstone of Witto." 5. "The Urinal of Physic." Ysgrifonodd amryw o lyfrau ereill, yn mysg y rhai y mae traethodau ar "Y Cymun," "Cyffesiadau Dirgelaid," "Difyniaeth," a "Gwir Ddelw Gweriniaeth." *Halliwell's Connerion of Wales with the Early Science of England. Cambrian Quarterly Magazine*, vol. v. 116.

REES, LEWIS, Mynyddbach, ger Abergawo. Ganwyd ef Mawrth 2il, 1710, mewn tŷ a elwir Glynrhwdro, plwyf Glynoorwg, sir Forganwg. Yr oedd ei dad, Rees Edward Lewis, yn fab i offeiriad plwyf Penderyn. Yr oedd ei dad a'i fam yn aelodau gyda'r Ymneillduwyr yn Mlaengwrach, ac yn gysurus o ran eu hamgylchiadau bydol, yn dal tyddyn bychan o dir. Pan oedd Mr. Rees yn blentyn cafodd ei roddi yn yr ysgol gyda y Parch. H. Davies, gweinidog Blaengwrach. Dygwyd meddyliau Mr. Rees dan argraffiadau crefyddol pan yn dra ieuanc, a chafodd ei dderbyn yn aelod yn Blaengwrach. Yn fuan ar ol ei dderbyn cafodd yr eglwys y fath foddlonrwydd yn ei dduwioledeb a'i gynydd mewn gwybodaeth, ac yn neillduol ei ddawn rhagorol mewn gweddi, fel yr anogasant ef i fyned i'r ysgol at Mr. H. Davies, eu gweinidog, er ei gymwyso at y weinidogaeth, gan addaw i ddwyn ei draul ef: wedi hynny aeth i'r ysgol at Mr. Simons, gweinidog yr Ymneillduwyr yn Nghastell-

nodd; aeth wedi hyny i'r ysgol dan ofal Mr. Price, o Tynton, ger Ponybontarogwy, tadcu yr enwog Dr. Price, o Lurdain; cafodd ei gymeradwyo gan Mr. Price i fyned i athrofa dan ofal y Parch. Vavasor Griffiths, yn y Maesgwyn, sir Faesyfed. Ar ol bod yn yr athrofa hono rai misoedd, ei athraw, wrth weled ei ddoniau a'i gymwysderau rhagorol, a'i fod yn feddianol ar gryn radd o ddysgeidiaeth, a'i cynghorodd i beidio aros yn yr ysgol, ond ymroddi ar unwaith i waith y weinidogaeth. Ar y pryd daeth yr enwog Edmund Jones heibio o'r Gogledd, a dywedodd fod angen am weinidog yn Llanbrynmair, ac anogodd Mr. Rees i fyned gydag ef yno i aros am ychydig ar brawf; & hyn y cydsyniodd ef, ac aethant yno. Dychwelodd Mr. Jones yn ei ol i Fynwy, a gadawodd Mr. Rees yn ei faes newydd. Llwyddodd i gasglu cynulleidfa, a chynyddodd y cymunwyr fel y gorfu iddynt adolladu yno gapel. Llafuriodd yno ac yn Aberhafesb bedair blyn odd cyn cael ei urddo. Ebrill y 12fed, 1838, cafodd ei urddo yn Blaengwraoch, er mwyn cyfleusdra gweinidogion, y rhai oeddynt amlach yn y Deheu na'r Gogledd. Yn 1739, agorwyd capel Llanbrynmair, a chapel arall yn mhlwyf Llandinam. Yn 1740, priododd Mr. Rees a Miss Penry, merch Mr. Abraham Penry, gwr boneddig o sir Frycheiniog. Pan ofynodd Mr. Rees ewyllys da Mr. Penry am ei ferch, gofynodd y boneddwr hwnw iddo, — "Pa feddianau sydd genych?" Yntau a ymaflodd mewn Beibl oedd yn ei ymyl, a dywedodd, "Syr, y trysor penaf ag wyf yn feddianu yw y llyfr hwn." Boddlonodd Mr. Penry i'r etifeddiaeth, a chaniataodd iddo yn rhwydd gael ei ferch, gyda yr hon y bu efe byw mewn rhwymyn priodasol, yn hynod o gysurus eu dau, am bedair blynedd ar ddeg a deugain. Ar lafur a diwydrwydd Mr. Rees nid oedd dim pall, yn mhob flordd, i wneuthur daioni ac i onill oneidiau at Grist. Yr oedd golwg alarus iawn ar Ogledd Cymru gyda golwg argrofydd pan ddaeth efe gyntaf i Lanbrynmair; nid oedd ond chwech o addoldai ymneillduol o un enwad mwy na'r leall yn holl Ogledd Cymru. Nid oedd ond ychydig o Feiblaau, a llai mewn cydmariaeth yn modru eu darllen, ac yr oedd pob math o annuwioldeb yn uchel ei ben. Byddai yn ymdrechgar iawn i brogothu yr ofengyl mewn ardaloedd heblaw yn y manau ag oeddynt yn neillduol dan ei ofal gweinidogaethol. Yr oedd ychydig Ymneillduwyr yn y Bala, a byddai Mr. Rees yn myned yno weithiau i brogothu iddynt. Efe a ddechreuodd brogothu yn Llanuwchllyn; pan oedd yn dechreu a myned yno yr oedd llawer o ysbryd erlid tua Dinas Mawddwy a Llanymawddwy; a mynych y bu megys a'i fywyd yn ei ddwyllaw yn myned trwy y manau hyny. Byddai yn aml yn gorfod myned ar hyd nos y Sadwrn o Lanbrynmair i Lanuwchllyn, 30 milldir o flordd, am ei fod yn ofni myned yno liw dydd. Unwaith, pan oedd yn golygu ei fod mewn perygl mawr, ymddythrodd, trwy gicio ei hot,

gyru oi geffyl, galw am gwr yn y tafarn, a gwahodd y terfysgwyr o'i amgylch i yfed. Barnwyd wrth hyn yn sier mai nid efe oedd y pregethwr, ac yn ganlynlod cafodd fyned ymaith. Yr oedd cynulleidfa fechan o Ymneillduwyr yn Mhwllheli, sir Gaernarfon; daeth boneddwr o'r enw Walter Williams, o Benrhos, gwr crefyddol a duwiol iawn, o Bwllheli i Lanbrynmair i erfyn ar Mr. Rees fyned dros Sabbath neu ddau i'w cynorthwyo; aeth yno ar ei ddymuniad. Daeth llawer iawn i wrando arno, yr hyn a achosodd gryn ysbryd erlid a chenfigon yn y gymydogoeth, fel ag y dalwyd Mr. Rees; cafodd ei ddwyn yn gyntaf o flaen Mr. Parry, o'r Wern, ynad yr heddwch, yr hwn a fygythiodd ei roddi yn y carchar; ond y gwr cyfrifol a aethai gyda Mr. Rees, a dywedodd wrth yr ynad nad oedd waeth iddo beidio ei roddi yn y carchar, oblegyd os gwnai, y deuai un arall yn union yn ei le. Dywedodd yr ynad wrth y gwr "Cymer, o cymer o gyda thi; rhwyma ef wrth ehwyn dy woly." Felly cafodd fyned ymaith; ond ei elynion a'i dygasant ef yn uniongyrohol oddiyno o flaen un Owens, yr offeiriad, yr hwn oedd yn ganghollwr Bangor. Ymddygodd hwnw tnaeg ato fel dyn gorwyllt a chynddeiriog; ymaflodd mewn oledf, a bygythiodd ei ladd ar ei law ei hun, ac yn ei gynddaredd yn orbyn yr Arglwydd a'i achos, torodd ei got lawr yn gareion a'i gleddyf, fel na thalai byth ei gwisgo mwy. Sier yw mai daioni goruwchlywo'raethol Duw a ataliodd y cledd a larpodd y got rhag trywanu y galon; ond cafodd ef fyned ymaith yn ddiwri, a thawelwch mawr yn ei galon. Efe oedd y cyntaf o bawb, heblaw yn yr Eglwys Sefydledig, a fu yn progothu yn sir Fon. Yr oedd gwr o'r enw Mr. W. Prichard, yr hwn oedd aelod o eglwys Pwllheli, wedi myned i fyw i sir Fon; ar ddymuniad y gwr hwn, yn nghyd a thri neu bedwar ereill, aeth Mr. Rees ac ychydig o gyfeillion o Bwllheli gydag ef; ond yr oedd torf o ddynion wedi ymgasglu gyda llawn fwriad i ladd y pregethwr. Rhoddodd Mr. Rees air allan i ganu—

"Dysgwyliaf o'r mynyddoedd draw," &c.

Tybiodd yr erlidwyr fod byddin arfog ar ddyfod drosodd o fynyddoedd Caernarfon i bleidio y pregethwr, yr hyn a'i dychrynodd i'r fath raddau fel nad aflonyddasant tra buont yn canu; ac yna aeth Mr. Rees i weddio, ac ar y weddi dygwyd eu meddyhiau dan y fath argraffiadau dwysion a sobr fel ag yr oeddynt yn debyg i ddynion wedi colli eu dwylaw. Cafodd Mr. Rees lonyddwch a thangnefodd i brogothu; a thebyg fod argraff wedi cael ei wneud ar foddyliau rhai o honynt. Yr oedd ereill o honnynt wedi cymdeiriogi cymaint erbyn y prydawn fel y barnwyd mai gwell oedd iddo beidio progothu, a diangodd o'u dwylaw yn ddiwri. Yn 1745, cymorodd Mr. Rees ofal eglwys Maesyronon, sir Faesyfed, a symudodd i'r ardal hono i fyw, ond ni thorodd ei berthynas ag eglwys Llanbrynmair; byddai yn

mynedd yno yn aml i bregethu yr efengyl a gweinyddu yr ordinhadau. Ar ol bod oddeutu tair blynedd yn Maesyronen efe a ddychwelodd yn ol i Llanbrynmair i gymeryd ei gofal megys cynt. Y blynyddoedd diweddlaf y bu yn Llanbrynmair, yr oedd ei feddwl yn ofidus, oblogyd fod achos yr Arglwydd mor isel yn ardal Abertawe, ac yn ardal ei enedigaoeth; hyn a barodd iddo gwbl benderfynu ei feddwl i gymeryd gofal yr oglwys sydd yn awr yn cydgyfarfod i addoli yn y Mynyddbach, ger Abertawe. Wedi bod yn Llanbrynmair am 25 mlynedd, yr oedd cryn anhawdra o'r ddau tu i ymadael a'u gilydd, ac wedi bod yn llwyddianus hynod yn eu plith, efe 'a symudodd i'r Mynyddbach yn 1759; ond dangosodd hyd ei fedd fod daioni a llwyddiant achos y Gwardwr yno, yn nghyda manau ereill yn y Gogledd lle bu yn llafurio, yn agos at ei galon; pan ymwelai a'r manau lle yr oedd wedi bod yn llafurio ynddynt yn y wlad, byddai yr holl gymydogeathau yn gyfain yn dyfod i'w wrando. Bu ei weinidogaeth yn dra llwyddianus yn ei wlad ei hun; yr oedd lluoedd yn ymgasglu i wrando arno, a nerth mawr yn cydfyned a'r gair o'i enau, a llawer a ddychwelwyd at yr Arglwydd trwy ei lafur ef. Wedi bod yn llafurio yn ardal y Mynyddbach tua blwyddyn a haner, gorfu iddynt adeiladu capel yn 1761; yr oedd yr achos wedi dechreu yno yn 1648. Adeiladwyd capel Treforis yn 1780; agorwyd capel Yscetty, dwy filldir o Abertawe, yn 1770. Ei bregeth olaf yn y Mynyddbach oedd oddiar 1 Cor. ii. 2, "Canys ni fernais i mi wybod dim yn eich plith ond Iesu Grist, a hwn wedi ei groeshoelio." Yr oedd pawb yn y lle yn barnu oddiwrth ei fethiant, irder ei ysbryd, a nefolrwydd ei deimladau, fod awr ei ymddatodiad yn agoshau; hunodd yn yr Iesu, a'i lygaid yn gweled yr iachawdwr iaeth, Mawrth 21ain, 1800. Casglwyd ef at ei ddau mewn tangnefedd mawr ac oedran teg. Ei oes, yr hon a lanwyd a'r fath lafur llwyddianus dros ei Arglwydd, a barhaodd 90 o flynyddau a 19 o ddiwrnodau. Bu yn pregethu yr efengyl am oddeutu pedair blynedd, fel gwr ieuanc yn meithrin ei ddoniau, yn Blaengwrach a manau ereill; bu bum mlynedd ar hugain yn Llanbrynmair, ac un mlynedd a deugain yn y Mynyddbach. Llafuriodd felly yn y weinidogaeth o gwbl am dri ugain a deg o flynyddau. Claddwyd ef yn Mynyddbach, yn yr un bedd a'i anwyl briod o'i flaen. Yr oedd ef o ran ei gorffolaeth yn fwy na'r cyffredin, yn olygus ei wedd, a chyfartal ei wneuthuriad. Yr oedd yn feddianol ar fawredd ac annibyniaeth eneidol goruwch y cyffredin. Ni weniaethau; yr oedd ei air yn ddrych cywir o'i feddwl ar bob achos. Yr oedd yn hynod gareddig a diniwed, yn gymwynaswr parod iawn—gwneud da i bawb oedd ei amcan. Yr oedd yn ddyn tra gweithgar, a threuliodd ei oes mewn llafur mawr. Yr oedd yn wr gonest ac union yn ei holl ymwneud a'i gydgreaduriaid. "Darparodd," hyd y gallai,

"bethau gonest yn ngolwg pob dyn," a gellid credu ei air a phwyso ar ei addewid. Yr oedd yn ddyn gorlawn o ffracthineb, yr oedd yn ddiarebol am ei ffracthebau yn ei oes: rhoddwn yma un nou ddwy o enghreifftiau. Unwaith pan yn chwilio am ei goffyl ar y Mynyddbach, a ffrwyn yn ei law, cyfarfu ag of dri o ddynion ieuanc o efrydwyr perthynol i'r Eglwys Sefydledig. Penderfynodd y tri ei anerech mewn dull dweithr; y cyntaf a'i cyfarchodd fel hyn:—"Pa fodd yr ydych chiwi heddyw, y tad Abraham?" Yr ail a'i cyfarchodd:—"Pa fodd yr ydych chiwi heddyw, y tad Isaac?" A'r trydydd a'i cyfarchodd:—"Pa fodd yr ydych chiwi heddyw, y tad Jacob?" gan wenu arno. "Ho, ho, o felly yn siwr," ebe Mr. Rees; "gyfeillion ieuanc, yr ydych wedi camsynied yn fawr, nid wyf fi nac Abraham, nac Isaac, na Jacob; eithr Saul mab Cis ydwyf fi, yn dyfod allan i chwilio am asynod fy nhad, a mi a fum yn hynod o ddedwydd; dyma fi wedi cael tri o honynt gyda'u gilydd yn i fan hon; dyma'r ffrwyn a thyna yr asynod!" Ffwrdd yr aethant, wedi cael digon ar hyn o bryd. Ar ryw dro goddiweddwyd ef gan gyfreithiwr coegfalch yn nghyfeillach offeiriad y plwyf; y cyfreithiwr, wedi clywed am ei synwyr parod ar bob achlysur, i'r dyben i'w brofi, a gyda llaw i ddangos ei synwyr ei hun, a ofynodd iddo—"Mr. Rees, a fyddwch chiwi cystal ag ateb gofyniad neu ddau a ofynai i chiwi?" Atobodd Mr. Rees, "Oes medraf mi wna?" "Wel, Mr. Rees, a oes priodi yn y nefoedd?" Atobodd Mr. Rees, "Syr, nac oes dim o'r fath beth yno." "Wel," ebe y cyfreithiwr, "pa fodd y gwyddoch chiwi hyny?" I'r hyn yr atobodd yntau, "Am nad oes yno offeiriad yn y swydd o briodi neb, nac un cyfreithiwr i seino y weithrod." Dyma ddigon ar hyn o bryd i'r coegddyn hwn. Gellid llenwi cyfrol helaeth o lyfr a ffracthebau o'r fath hyn. Yr oedd ei grefydd yn gynwysedig mewn duwiolfrydedd, gonestrwydd calon, a syml-rwydd efengylaidd ger bron dynion. Fel Cristion, yr oedd yn ddiargyoeidd; bu yn ngwinllan Crist dros 76 o flynyddau, ac ni chlywyd erioed ei gyhuddo o un ymddygiad anaddas. Yr oedd yn meddu mynws ddi-ragfarn. Yr oedd yn parchu dynion o wahanol enwadau, nid yn ol eu daliadau, ond yn ol eu duwioldeb. Yr oedd yn nodedig am ei dymher gareddig. Yr oedd yn fanol a chydwybodol iawn yn y cyflawniad o ddyledswyddau pwysig yr ystafell ddirgel; arferai ymneillduso dair gwaith yn y dydd i gyfrinachu a'i Dduw. Yr oedd yn ofalus iawn i beidio pechu a'i dafod. Yr oedd yn anaml ei eiriau. Yr oedd iddo enw mawr fel gweddiwr, yn gystal a phregethwr, gan bawb a'i adwonaai.

REES, ABRAHAM, LL.D. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1742. Mab ydoedd i'r Parch. Lewis Rees, yr hwn oedd y pryd hwn yn weinidog yr Ymneillduswyr yn Llanbrynmair, sir Drefaldwyn, wedi hyn yn y Mynyddbach, ger Abertawy. Dr. Abraham Rees

a fwriadwyd yn ieuanc i waith y weinidogaeth, ac i'r perwyl hwnw dodwyd ef yn Athrofa Caerfyrddin, yr hon a arolygid y pryd hwnw gan y Dr. Jenkin Jenkins, gynt o Lanfyllin, yn swydd Drefaldwyn; ac oddi-yno efe a symudwyd i athrofa Hoxton, y naill du i Lundain, ac yno y cynyddodd mor gyflym mewn dysgeidiaeth, fel, pan nad oedd eto ond ugain oed, y cafodd ei ddewis yn athraw rhifyddol yr ysgol hono, a pharhaodd yn y swydd hono am 22 mlynedd. Yn 1768 dewiswyd ef, yn ddylynol i Mr. Read, yn weinidog i gynulleidfa o Bresbyteriaid, y rhai y pryd hwnw a arferent ymgyfarfod yn St. Thomas's, Southwark, ac wedi hyn yn Heol Stanford, yn Llundain; a pharhaodd yn y sefyllfa hon hyd 1783, pan, ar farwolaeth Mr. White, y cydsyniodd a gwahoddiad a gafodd i fyned yn weinidog i gynulleidfa a ymgyfarfyddent yn Heol Jewin Cripplegate, lle y parhaodd i weinidogaethu hyd ei farwolaeth. Yn y cyfmaser, ar sefydliad athrofa yr Ynnwlliduwyr yn Hackney, yn y flwyddyn 1786, y Dr. Rees, yr hwn, yn nghyd a'r Doctoriaid Savage a Kippis, a ymddiolasai oddiwrth athrofa Hoxton yn nghylch dwy flynedd o'r blaen, a etholwyd i swydd athraw cartrefol yn y celfyddydau anianyddol yn yr athrofa grybwylledig yn Hackney, lle y parhaodd hyd ddadgorfforiad y sefydliad hwnw, yr hyn a ddygwyrddodd ar farwolaeth y Dr. Kippis. Eithr o ran ei nodweddai dysgeidiaethol neu lenyddol, yn hytrach na gweinidogaethol, yr ydym yn hynodi y Dr. Rees, a than y nodweddai hwn y mae yn cael ei gofiadwriaethu yn bonaf yn mysg y cyoeddolion. Y prif orchwyl llenyddol trwy yr hwn yr enillodd ei enwogrwydd ydoedd y rhan lafurus a gymerodd yn nghyfansoddiad y gwaith helaethfawr a elwir y *Cyclopaedia*, neu Gorff o Ddysgeidiaeth, sef llyfr, neu yn hytrach gydrif o lyfrau, yn traethu am bob celfyddyd a gwybodaeth adnabyddus. Yr achlysur iddo gymeryd y gorchwyl hwn mewn llaw oedd fel y canlyn: Yn y flwyddyn 1776 yr oedd perchennogion y gwaith a elwid "*Chambers's Cyclopaedia*" yn chwenych cyoeddi argraffiad helaethach o'r unrhyw, a gofynasant i Dr. Rees a wnai efe arolygu yr anturiaeth, ac â hynny y cydsyniodd; ac ar ol naw mlynedd o lafur dibaid cwblhaodd y gwaith, gan ei ddwyn allan yn bedwar llyfr unplyg mawr. Y gymeradwyaeth helaeth a roddwyd i'r gwaith hwn a gynyrfodd ei berchennogion i helaethu y gwaith yn fwy fyth, a chydsyniodd y Doctor i wneuthur hynny drachefn; a dechreuodd ar wyddoniadur newydd ar ddull llawer eangach, ac o faintioli pedwarplyg, ao yn gwneuthur yn y cwbl bum cyfrol a deugain o'r maintioli hwn. Enillodd y gwaith yma enwogrwydd anarferol i'r awdwr; ac yn gymaint a bod yr unrhyw o hynny allan yn adnabyddus wrth ei enw ef, diau y pery yn gofarwydd arbonig o'i ddysg a'i ddoniau trwy yr oesoedd i ddyfod. Y llyfrau ereill a ysgrifenyd ganddo oeddynt—"Economy Illustrated and Recommended," yr hwn a ddaeth o'r wasg yn 1800;

"Antidote to the alarm of Invasion," yn 1805; "Practical Sermons," yn ddau lyfr, rhwng 1809 a 1812; "The Principles of the Protestant Dissenters stated and vindicated," ac amrywiol draithodau achlysurol ereill. Cafodd y teitl o Ddoctor o Brifysgol Edinburgh, ar anogaeth benodol y Dr. William Robertson, yr hanesydd. Yr ydoedd heblaw hynny yn aelod o'r Gymdeithas Freninol, ac o'r Gymdeithas Linnæaidd. Yr oedd efe hefyd yn gyfaill neillduol a Duc Sussex, yr hwn a amlygodd gymaint o barch iddo fel y mynodd ddarlun o hono, gan ei osod yn ei balas yn Kensington, yn ochr darlun y Dr. Parr; a'r breninoll Ddug, yn ei anerohiad o flaen yr Eisteddfod fawr yn Ninbych yn y flwyddyn 1828, a wnaeth grybwylliad anrhydeddus am "ei gyfaill y Dr. Rees." Bu farw ar y 9fed dydd o Fehefin, 1825, wedi cyraedd yr oedran teg o 82 mlwydd.

REES, THOMAS, gweinidog yr Annibynwyr yn Huntington, sir Faesyfed. Ganwyd ef yn Melino, sir Benfro, ar y 12fed o Chwefror, 1744. Yr oedd ei rieni yn enwog iawn am eu duwioledeb. Ychydig a wyddis am ei febyd heblaw ei fod wedi derbyn addysgiaeth dda; a phan nad oedd eto ond llano agorwyd ei lygaid ysbrydol i weled truenusrwydd ei sefyllfa wrth natur, ac mewn canlyniad daeth yn aelod o'r eglwys yn Brynberian, dan ofal y Parch. H. George. Pan yn 1769 oedd dechreuodd ar y gwaith o bregethu. Mewn canlyniad i gymeradwyaeth wrosog eglwys Brynberian, pan yn 22 oed aeth i Goleg Caerfyrddin, dan ofal y Parch. D. Peter, yn nghyd a'r Parch. D. Davies, a chyn torfyniad ei amser yn y coleg gwasanaethodd fel athraw cynorthwyol. Tra yn yr athrofa hynododd ei hun am ei gyraeddiadau mewn dysgeidiaeth glasurol, yn nghyd a chelfyddydau rhif a mesur. Yn gynar yn 1802, sylfaenydd ysgol Huntington, yn bryderus am gael yr athraw goreu a chymwysaf am y tâl gosodedig, a ddeisyfodd ar athrawon Athrofa Caerfyrddin i gymeradwyo y person addasaf i'r swydd. Taser wasgwyd yr alwedigaeth ar Thomas Rees, yr hwn, gyda chryn anewyllysgarwch, a gyd-syniodd o'r diwedd i ymweled a Huntington yn Ebrill, 1802, ond a'i gadawodd gyda phenderfyniad i beidio ymweled â'r lle byth mwy. "Eithr nid ar law gwr a rodio y mae llywodraethu ei gerddodiad; canys ffyrdd dyn sydd yn ngolwg yr Arglwydd." Tueddyd ef i fyned yn ol yn Mehefin; ac ar y 13eg o'r mis hwnw pregethodd am y waith gyntaf yn yr ysgoldy, yr hwn wasanaeth a barhaodd i gyflawni am ysbaid 56 o flynyddau. Ei lafur fel ysgolfeistr a dechreuodd ar yr 21ain o'r mis rhagnoddedig, a gwasanaethodd yn bersonol yn y swydd am 42 o flynyddau, pryd y daeth yn o'i feibion yn gynorthwywr iddo, yr hwn oedd wedi cael ei ddwyn i fyny yn Athrofa Highbury, Llundain. Yn nechreuad ei arosfa yn Huntington yr oedd yr ardal, o ran moesau, mewn sefyllfa druennus iawn. Ni phregethid yr efengyl yn yr eglwysi plwyfol cylchynuol.

Offeiriad ac hedd-ynadon oeddynt noddwyr y Gwyl-mabsantau aml a godwid, a'r Sabbath yn benaf ydoedd y dydd ar yr hwn y cynelid y gloddestau hyn. Yr oedd dynes ieuanc o dalentau noillduol yn pregethu yn mysg y Wesleyaid, yr hon oedd y pryd hwnw yn brif golofn yr achos yn Rington. Edrychodd Mr. Rees ar yr olygfa dywell o'i amgylch—toddodd ei galon gan dosturi wrth welod y rhai a eisteddent mewn tywyllwch a chysgod angu. Gyda holl sêl a brwdfrydedd ei natur ymroddodd i'r gwaith o bregethu yn ardal ei gartref newydd. Pregethai dair, ac yn aml bedair gwaith ar y Sul; ac hefyd bedair neu bum gwaith yr wythnos, gan gordded yn aml naw milldir oddicartref ar ol gorphen dyledswyddau yr ysgol, gan ddychwelyd yn yr hwyr o bod yn barod i waith y dydd canlynol. Hyn a wnaed yn aml, er nad yn ddiethriad, i bobl y rhai ni phrsient ac ni cheisient o'i lafur. Yn nechreud ei weinidogaeth mynych y dychwelai gartref ar nos Sabbath heb dderbyn unrhyw luniaeth heblaw a ddarparasai efe ar ei draul ei hun. Weithiai deuai pregethwr ar draws y wlad wedi ei anfon ar genadaeth gan y Trefnyddion Calfinaidd, ond ni chafai y cyfryw ond sarhad ac erledigaeth ar eu dwylaw. Un dyn, yr hwn a dybir ei fod yn porthyn i'r enwad hwnw, a laddwyd tra yn pregethu. Gorwedda ei gorff yn mynwent eglwys Cusop, ac fe ddichon wrth ochr y rhai a gynlluniodd ac a achosodd ei farwolaeth. Er gwaethaf ysbryd erledigaeth anturiai Mr. Rees, yn nghwmpeini Miss Thomas, i ymwelod â'r gloddestau Suliol, a phregethu Gair y bywyd yn y lleoedd ac ar yr adegau y cynelid y Gwylmabsantau annuwiol. Pan safai y ddau yn ymyl eu gilydd, gwridiai hyd y nod ysbryd erledigaeth, a syrthiai y gwahanol offerynau a fwriedid dalu atynt i'r llawr. Ar yr achlysuron hyn ni ddygid yr erledigaeth i raddau pellach na thrwy achosi ychydig annhrofn. Fel yr edrychent ar agwodd eiddaidd a gwynebpryd llwyd Mr. Rees, dywudent, "Gadewch lonydd iddo, ni bydd byw yn hir i'n blinc—gadewch i ni glywed y ddynes." Ond nid yn wastad yr arddangosid cymaint o ymataliad pan wrtho ei hun. Yn Llanfair Llaethonwy (*Gladestry*) ar un achlysur, pan yn pregethu allan, gyrwyd tarw i fyseg y gynulleidia, ond ni niweidiwyd neb. Yn nesaf, canwyd clychau yr eglwys blwyfol er ceisio boddi llais y pregethwr, a chymaint oedd north ac angerddoldeb eu hymdrechion fel y torodd y rhaffau, ac felly dystawodd y clychau. Hon oedd y saeth olaf yn nghawell erledigaeth, a pharhaodd y pregethwr i siarad yn mlaen. Pan yn pregethu yn Eardisley, Chwefror 23ain, 1804, saethwyd ato o lawdryll. Aeth y belen heibio, a threiddiodd trwy ganolfur oedd yn yr adeilad. Aeth yn mlaen â'r gwasanaeth fel pe na buasai dim neillduol wedi dygwydd. Mewn canlyniad i hyn erfynai ei gyfeillion arno i roddi heibio llafurio yn Eardisley; ond parhaodd i bregethu yno hyd nes y daeth oreill i lanw ei le. Cyfarfyddodd â llawer

gwrthwynobiad yn Bryngwyn a Chastell-paen. Y mae gan yr Annibynwyr ddau o gapelau yn bresenol yn yr ardal hon, y rhai a sylfaenwyd ganddo ef. Llafuriodd dros gylch o ddeg milldir oddiwrth ei ysgol, gan ymwelod a phob maesdref a phentref, yn nghyd â threfi y Gelli, Kington, a Maesyfed Newydd; i'r rhan fwyaf o'r lleoedd hyn efe oedd yr offeryn a bregethodd wirioneddau yr efengyl ynddynt gyntaf. Yn y cymydog-aethau hyn y mae yn bresenol oddeutu ugain o gapelau wedi eu cyfydi, mewn canlyniad i'w offerynuoliaeth ef yn benaf. Y mae pump o'r rhai hyn yn perthyn i'r corff Annibynol. Y mae podair o eglwysi Annibynol yn awr yn prydferthu y gymydog-aeth yr hon mor ddiwoddar a orchuddid gan gaddug du anwybodaeth ac annuwioldeb. Yr eglwys Annibynol yn y Gore, yr hwn le sydd oddeutu pum milldir o'r ysgol, a roddasant alwad iddo i ddyfod i weinidogaethu yno yn y flwyddyn 1803; ac ar yr 28ain o Orphenaf yn yr un flwyddyn y neillduwyd ef i'r swydd. Ar yr 20fed o Fai, 1804, furfiwyd yr eglwys yn Huntington, yr hon a barhaodd i addoli yn yr ysgoldy hyd 1828, pryd yr adeiladwyd y capel presenol. Yr adeilad hwn, at ba un ni ofynwyd unrhyw gynorthwy oddiwrth eglwysi oreill, a gliriodd oddiwrth weddiill y ddydd ychydig o wythnosau cyn ei farwolaeth. Human-foddiant a gallu i gyfaddasu ei hun i bob rhyw amgylchiad, yn nghyd â phenderfyniad a sêl, yr hon ni ddiffygai i wneuthur daioni, oeddynt y prif deithi a nodweddent ei gymeriad, ac i'r hyn y gallwn briodoli ei lwyddiant i gyflawni cymaint yn ystod ei oes. Yr oedd yn feddianol ar ddeall hynod o dreiddgar, a ohoel neillduol o dda, yr hyn a'i galluogai i bregethu gyda bywiogrwydd, symlwrwydd, ac amrywiaeth, heb fawr o ragbarotod, i'r hyn ni chaniatiai ei alwedigaeth hamdden iddo. Yr oedd bob amser yn wresog iawn o blaid y Gyndoithas Feiblaidd—ei hamcan, yn gystal a'i hysbryd dyngarol a chrefyddol. Efe a gafodd yr anrhydedd o ffurfio y gymdeithas gynorthwyol gyntaf yn y sir. Gwrandawid ar ei araith ef yn nghyfarfodydd y Gyndoithas Feiblaidd gyda dyddordeb am lawer o flynyddoedd. Yr oedd brodor o'r sir, ond yn drigianol yn Llundain, yn dymuno cynorthwyo y gymdeithas yn ei sir enedigol, ac anfonodd, yn ddi-enw, rodd o £25 i drysorfa gynorthwyol sir Henffordd; ac i'r perwyl gwnaeth ddewisiad o Mr. Rees idd ei chyflwyno mewn cyfarfod cyoeddus. Gorfu arno i gymeryd ei lety am y noswaith mewn gwesty. Aeth i fewn i'r *commercial room*, lle yr oedd dyeithr-ddyn yn eistedd, yr hwn a ddywedodd wrtho, ar ol ychydig ymddiddan, ei fod yn ddillad-fasnachydd, ac y byddai yn dda ganddo gael ei fesuriad am bâr o ddillad, ond gomeiddodd Mr. Rees roddi iddo archeb. Eithr y dyn dyeithr a daer wasgodd y mater, ac o'r diwedd llwyddodd i gymeryd ei fesur. Yn mhen ychydig amser daeth y pâr dillad i'r ysgol, a thâl-ysgrif (*receipted bill*) gyda hwynt, yn nghyd â dymuniadau goreu yr anrhegwr

dienw. Prynwyd capel y Gore, yr hwn nad oedd ar y cyntaf yn eiddo cyoeddus, ac all-adailadwyd ef; ac or clirio y ddyled arosol arno cymerodd daith i Lundain i gasglu ato. Galwodd wrth un tŷ yno, a daeth y meistr i'w gyfarfod i'r drws. Can gynted ag y dealodd mai *begio* at gapel oedd, dywedodd, "Ni roddaf ddim i chwi; gwel i chwi fyned fwrdd; nid ydyw ond colli amser i siarad." "Os na roddwch, gobeithiaf y gwrandewch air gonyf," oedd yr ateb. "Yr wyf wedi dyfod o bell ar fy nhraed, ac yr wyf yn teimlo yn flin a lluddedig iawn; byddai cwpanaid o de yn elusen i fi fy hun." "Deuwch i mewn," ebe y boneddwr. Arweinwyd ef i'r parlwr, lle yr oedd ffrwyth y ddeilen wedi ei ddarparu, ac yr oedd amryw ymwelwyr yn wyddfodol. Dechreuodd ymddiddan tra dyddorol rhyngddo ef a rhai o'r ymwelwyr mewn perthynas i Gymru a Chymry, yn nghyd a'i gapel a'i lafur ef ei hunan. Ym-ochelodd rhag gofyn am unrhyw rodd at ei gapel, gan dybied fod y cyfryw ymddygiad yn gweddu yn well iddo yn y fath amgylch- iad. Pan gyfododd i ymadael tynodd un o'r boneddigesau ei harian gôd allan ac a roddodd iddo dderbyn o aur at ei gapel, a dilynwyd y siampl gan ereill; a phan adawodd yr ys- tafell yr oedd ganddo £5 wedi eu derbyn yno at y capel. Yr oedd nifer dychwelodigion ei weinidogaeth foreol yn lluosog, a pharhaodd y bendithion dwyfol i orlhaws ar ei lafur hyd ei ddyddiau olaf. Llawer argyoeddiad a gymerodd lle mewn canlyniad i ymddiddan personol a fu rhyngddo a'i gymydogion. Hen filwr, yr hwn oedd yn berchen cyfoeth, pan unwaith yn ymddiddan ag ef am y rhyfel Ffrengig, ei wrolgampiau a'i orchestion ei hun, yn nghyd â chanlyniadau gogoneddus yr ymdrech hirfaith hono, gan siarad am y pethau hyn fel y gall milwr yn unig wneud, a anerchwyd gan Mr. Rees fel y canlyn: "O, Mr. C., y mae i chwi un gelyn eto i frwydro ag ef, ac ni chaiff hwnw ei orchfygu mor hawdd." "Na, na," oedd yr ateb, "nid oes gonyf un gelyn byw." "Oes y mae, ac un sydd yn sicr o fod yn feistr arnoch oni fydd i chwi ddygu arfer arfaun nad ydych wedi gwybod eto am danynt." "Pwy ydyw? Pa both yw ei enw?" "Ei enw yw angeu; nis gellwch ddianc rhagddo ef. Bydd yn sicr o fod yn ddinystr i rhai os na fydd i chwi i ragbarotoi trwy arfogi eich hun a chyflawnder yr Arglwydd Iesu Grist, a dyegu arfer cleddyf yr Ysbryd." Gwnaeth y sylwadau cyfeiriadol hyn, dan fendith Duw, glwyfau dyfnion yn nghalon yr hen filwr, y rhai a feddyginaethwyd trwy waed Crist. Am lawer o flynyddoedd wedi hyn cyfrifai Mr. Rees fel ei gyfaill goreu, a hoffai yn fawr i ymddiddan am dano fel y dyn a'i harbed- odd, nid yn unig o ofn angeu, ond o safn marwolaeth dragywyddol. Gorphenodd ei lafur gweinidogaethol Ebrill yr 2il, 1868; ar y diwrnod hwnw pregethodd ddiwy waith. Pregethodd yn y boreu oddiar Eosaiah liii. 10, "Efe a wel ei had, efe a estyn ei ddyddiau;" ac yn yr hwyr oddiwrth Rhuf. viii. 34, "Pwy

yw yr hwn sydd yn damnio; Crist yw yr hwn a fu farw." O'r amser hwn dadfoillodd ei babell yn raddol, ac ar y 14eg o Fai croes- odd yr Iorddonen, gan gyfnewid marwoldeb am fywyd. Yr oedd ei oriau olaf yn orlawn o heddwch a thangnefedd.

REES, WILLIAM JENKIN, M.A., F.S.A., o Lanymddyfri, oedd hanedig o Blethyn ap Maerach, arglwydd Brycheiniog yn yr unfed ganrif ar ddeg. Ganwyd ef yn y dref uchod ar y 10fed o Ionawr, 1772. Ei fam oedd Sarah, merch a chyd-etifeddes a'r Parch. William Jenkins, o Benywaun, yn Rhandir-isaf, Llanfair-ar-y-bryn. Derbyni- iodd Mr. Rees olfenau cyntaf dysgoideaeth mewn ysgol a gedwid yn eglwys Llanfair-ar- y-bryn, ger Lanymddyfri. Anfonwyd ef wedi hyny i Ysgol Caorfyrdin, o dan ofal Mr. Barker. Oddiyno aeth i Goleg Wadhams, Rhydychain. Derbyniodd y radd o B.A. yn 1795, a'r flwyddyn ganlynol derbyniodd yr urdd ddiaconaidd yn Henffordd, oddiwrth Esgob Butler, yr hwn a'i trwyddedodd i guradiaeth Stock Edith a West Hide, yn sir Henffordd; y'n y lle diweddaf i ymgyddu. Urddwyd ef yn offeiriad yn 1797, a chafodd y radd o M.A. yr un flwyddyn. Bu fyw yn West Hide am lawer blwyddyn; ac yr oedd mor nodedig am ei dduwiolfrydedd a'i as- tudrwydd yn nyledswyddau ei weinidogaeth, fel, yn y flwyddyn 1806, y rhoddwyd iddo gan Dr. Burgess, Esgob Tyddewi, a hyny heb geisio, fywiolaeth Cascob, sir Faesyfed. Symudodd i'r lle neillduedig hwn y flwyddyn ganlynol. Yn ystod ei arosiad yn West Hide amlygodd ei chwaeth naturiol at lenoriaeth yn ei waith yn cyoeddi "Hanes byr ac ym- arferol o brif athrawiaethau Cristionogaeth," 12 plyg, 1803. Daeth galwad am ail argraff- iad o hwn wedi hyny. Cyoeddodd hefyd yr "Hereford Guide;" y diweddaf hwn a gy- oeddwyd heb onw yr awdwr, ac aeth trwy dri o argraffiadau. Yn fuan ar ol symud i Cascob cyoeddodd waith ar "Hyawdledd Offeiriadol, neu Dreithawd ar Draddodiad Pregethau," 12 plyg, 1809; a dygodd allan y flwyddyn ganlynol "Etholedigaeth Ddi- amodol, a'i Hathrawiaethau yn cael eu chwilio a'u gwrthbrofi," yn cynwys crynoded o bregethau y Dr. Whitby ar y pum pwnc. Cafodd hwn ei argraffu yn Nghaorfyrdin, dros Gymdeithas Undeb Eglwysig. Ei waith nesaf oedd "Pregeth ar yr angenrheidrwydd mewn Gweinidog Cristionogol o sylw i'w ddyledswyddau," a bregethwyd yn Aberhon- ddu ar adeg ymweliad Esgob Tyddewi yn 1811. Yn 1812 penodwyd ef yn *Rural Dean* Milenith-Sub-Ithon, sir Faesyfed; ac yn y flwyddyn ganlynol cafodd ei benodi i fywiol- aeth Heyop yn yr un sir, yr hon, gan nad oedd ond ychydig o filldroedd oddiyno, a ddaliodd gyda Cascob hyd ei farwolaeth. Yn 1819 cafodd ei wneud yn ynad dros sir Hen- ffordd, ac yn Ddirprwywr Esgobaeth Ty- ddewi. Cafodd hefyd, yn yr un flwyddyn, gynyg ar fywiolaeth Nantmel, yr hon a wrthododd, er ei bod yn rhagori yn mhell mewn gwerth ar Cascob a Heyop. Dywedodd

nad oedd yn caru beichio ei hun a'r drafferth o ail-adeiladu vicar-dy Nantmel mor fuan wedi iddo adgyweirio ac adnewyddu persondy Cascob. Ysgrifennodd hefyd fywgraffiad o'r diweddar Barch. Dr. Napleton, dan yr hwn yr oedd wedi cael ei guradiaeth flaenorol; y maes hwn wedi ei osod gyda'i ddarlithiau a'i bregethau. Yn yr un flwyddyn, mewn cysylltiad ag Arglwydd Dinefwr, Esgob Tysydd, Parchodigion P. Roberts, J. Jenkins (Kerry), D. Rowlands (Caerfyrddin), D. Lewis (Cynwyl), Iolo Morganwg, ac amryw ereill, bu yn sefydlu y *Cambrian Society* yn Nysfed er dyogelu gweddillion llenoriaeth Brydeinig hynafol a chefnogi cerddoriaeth gonedaethol y Dywysogaeth, yr hon gymdeithas a gynaliodd Eisteddfod fawreddog yn Nghaerfyrddin yn Ngorphenaf y flwyddyn hono, yr hon a brofodd yn neillduol o lwyddianus, fel yr ymosododd Mr. Rees yn selog yn nghylch sefydlu Gymdeithas y Cymrodorion yn Mhowys, Gwent, a Gwynedd. Yn yr ardal oedd hyn cynaliwyd Eisteddfodau yn y blynyddoedd dilynol, ac yn y cyfryw cymerodd Mr. Rees ran helaeth. Rhai o'i anerchiadau gwladgarol yn yr Eisteddfodau hyn a wrthwynebwyd yn ffyrnig gan y Parch. D. Williams, o Ramsey, yn y *Carmarthen Journal*, i'r hyn yr atebodd mewn modd tawel a boneddigaidd; ond nid felly y gwnaed gan amryw Gymry talentog croill, y rhai a driniasant Mr. Williams yn ffyrnig, ac a ddystawsant ei geirioeth. Bu Mr. Rees, hefyd, yn offerynol i adfywio Gymdeithas y Cymrodorion yn Llundain, ac ymwelodd â Paris fel cenadwr oddiwrthi at Gymdeithas Freiniol Hynafiaethwyr Ffrainc. Heblaw bod yn un o'r prif ysgogwyr i gadw yn fyw ddyddordeb mewn Eisteddfodau Cymreig, gwnaeth Mr. Rees gryn wasanaeth i achos llenoriaeth Gymreig trwy ei gyfraniadau i'r *Cambro Briton*, cylchgrawn a gy-oeddid yn Llundain dan olygiaeth y diweddar J. Humphreys Parry, Ysw. Yn 1820 cyflwynwyd Mr. Rees i gor-gadair Llandilo Graban yn Eglwys Golegol Aberhonddu. Yn Eisteddfod Wrecsam, a gynaliwyd yn 1827, efe a gystadlëuodd yn llwyddianus am y wobr a gynygiwyd am yr hanes orau o'r sylwadau a wnaed ar Brydan gan hen awduron, a chafodd y tlws arian mawr a roddwyd ar yr achlysur. Yr oedd hefyd yn un o feddianwyr a dygwyr yn mlaen y cy-oeddai misol Cymreig a elwid *Y Gwylied-ydd*, hyd y flwyddyn 1827, pan y rhoddodd i fyny ei gysylltiad ag ef. Mewn cysylltiad a'i gyfaill Dr. Owen Pugh, a Mr. Jenkins, o Kerry, cymerodd lawer o drafferth i ffurfio pwyllgor i ddwyn allan argraffiad newydd o'r *Myerian Archaeology* gyda chyflrolau ychwanegol, yr hwn gynllun a syrthiodd i'r llaw o herwydd diffyg cefnogaeth ddigonol. Cymerodd hefyd gryn ddyddordeb yn sefydlu y *Cambrian Quarterly Magazine*, a gy-oeddwyd ar anturiaeth P. B. Williams, Ysw., o Lundain, ac anfonodd amryw ertthyglau i'w golofnau, yn neillduol hanes ei gyfaill hoff y diweddar Barch. Edw. Davies,

awdwr y *Celtic Researches*, yr hwn, yn ei ewyllys, a roddodd iddo yr oll o'i gasgliad gwerthfawr o Ysgrifau Cymreig ac ereill. Ar farwolaeth ei dad, yn 1826, dilynodd Mr. Rees ef i etifoddiaeth Penywaun a Maes-y-gwaelod, y rhai oeddynt yn meddiant y tenlu er cyn cof. Yr oedd yn un o ffurfwyr Gymdeithas yr Ysgrifoniadau Cymreig, a chafodd ei ethol yn un o'r pwyllgor; ac ar farwolaeth ei nai, y diweddar Barch. Professwr Rees, B.D., Coleg Dewi Sant, Llanbedr, yn 1839, cymerodd arno, yn ei le, i olygu y *Liber Landavensis*, yr hwn a gyfeithodd, ac a gy-oeddwyd gan y gymdeithas uchod yn 1840. Yn fuan wedi hyny etholwyd ef yn aelod o Gymdeithas yr Hynafiaethwyr; ac yn 1842 daeth yn aelod o'r Gymdeithas Ieithyddol yn Llundain. Cyoeddodd, hefyd, bregeth a draddododd yn agoriad yr eglwys newydd yn Llanfangel-Rhyd-Ithon, yr hon a argraffwyd ar ddymuniad y gynulleidfa; ac yn 1843 golygodd y 4odd ran o Weithrediaidau y Cymrodorion, yr hwn oedd gyoeddiad di-woddaf y gymdeithas hono. Bu hefyd yn offerynol i gael yr holl hon Ysgrifoniadau Cymreig perthynol i'r gymdeithas hono ag oeddynt wodi eu hesgeuluo yn sawr wedi eu trosglwyddo i ddyogel ofal y *British Museum*, lle y byddant bob amser yn hygyrch i ysgoleigion Cymreig. Ei waith llenorol nesaf oedd y gyfrol o *Lives of Cambro British Saints*, gyda chyfiocthad Seisnueg a nodiadau. Cyoeddwyd y llyfr hwn gan Gymdeithas yr Ysgrifoniadau Cymreig yn 1853. Cynorthwyodd, hefyd, y diweddar Syr Samuel Rush Meyrick i adolygu Llinach sir Faesyfod o Lewis Dwnn, cyoeddodid y yn yr *Heruldic Visitations of Wales*, a ysgrifenyddwyd neu a adolygwyd gan Syr Samuel. Yr oedd Mr. Rees yn eithaf cynwys at roddi cynorthwy yn y gwaith hwn, gan iddo fod am lawer blwyddyn yn casglu defnyddiau at hanes cyflawn o sir Faesyfod, yr hwn na chy-oeddwyd erioed. Yr oedd efe hefyd yn aelod gweithgar o'r Gymdeithas Hynafiaethol Gymreig, ac a ddiwylliodd golofnau yr *Archaeologia Cambrensis* a hanes ddyddorger o Fynachdy Cwmhir, yr hwn gy-oeddwyd wedi hyny mewn dull gwahanol gan Mr. Mason, o Dinbych-y-Pysgod. Ar ol bywyd llafurus, wodi ei dreulio yn ngwasanaeth llenoriaeth ei wlad, yn nghyd a dyledswyddau pwysicach y weinidogaeth, ac wodi goroesi ei holl gymdeithion yn adfywial yr Eisteddfodau a llenoriaeth Gymreig, ymadawodd a'r fuchedd hon ar Ionawr y 18fed, 1855, yn 83 mlwydd oed. Cafodd ei daro gan y parlys, yr hyn a derfynodd ei einioes mewn pum diwrnod; cadwodd ei alluoedd meddyliol yn eu cyflawn rym hyd y diwedd. Gadawodd ei lyfrgell a'i ysgrifoniadau gwerthfawr, yn nghyd a swm ei foddianau, i'w nai, Mr. W. Rees, o'r Tonn, gor Llanymddyfri. Gwaddolodd ysgolion, hefyd, yn mhlywfaau Cascob a Heyop, y rhai ydynt yn awr mewn cyflawn weithrediad. Claddwyd ei weddillion marwol, yn ol ei ddy-muniad ei hun, yn mynwent Cascob.

REES, JOHN, Llundain. Ganwyd ef yn

mhlwyf St. Pedr, Caerfyrddin, Ebrill 20fed, 1770. Yr oedd ei fam yn porthyn i gyfundeb y Wesleyaid, a byddai yntau yn arfer er yn blentyn i fyned gyda hi i wrando pregethau. Yr oedd er yn ieuanc iawn yn teimlo argraffiadau crefyddol ar ei feddwl. Pan oedd John yn un ar dde; oed, bu farw ei dad. Yn fuan wedi hyny efe a ddywedodd wrth ei fam fod arno awydd sefydlu a chynnal i fyny addoliad touluaid; hithau a gyd-syniodd; a thra y bu ef gartref parhaodd i weddio yn gyson yn y teulu. Dygwyd ef i fyny yn y gelfyddyd archenyddol. Rhag bod yn faich ar ei fam, yr hon yr oedd ganddi blant ereill i ofalu am danynt, efe a adawodd dŷ ei fam ac a aeth i weithio i Gaerodor. Yr oedd yno yn focsol ei fuchedd, ac yn gwranddo yn gyson ar weinidogaeth y Wesleyaid. Yn mhen ychydig fisoedd symudodd oddiyno i Lundain. Ar y cyntaf yr oedd yn y ddinas fawr yn cadw at ei arferion da. Bu yn fynych yn gwranddo ar Mr. Wesley yn pregethu am bump o'r gloch y boreu. Yr oedd ar ei wely anghu yn cofio yn dda un o'i bregethau, oddiar y testun, "Gwyn ei fyd y dyn a ofno yn wastadol." Yr oedd yn ceisio ymryson a phechod yn ei nerth ei hun, heb feddwl dim am roddi ei hunan yn bechadur tylawd i Iesu Grist. Ond dygwyddodd i'r traethodyn a elwir "Dyferyn o fêl o'r Graig—Crist," gan Mr. Wilcox, ddyfod i'w law, yn yr hwn y darllenodd, "Edrych, broffeswr sydd wedi dy lanhau oddiallan, ar fod Crist wrth wraidd dŷ grefydd, onide ni bydd ond fel canwyll oleu i'th oleuo yn ddyfnach i uffern." Gwnaeth hyn argraff ddfon ar ei feddwl; daeth i ddeall nad oedd dim ond undeb â Christ yn dyogelu rhag colledigaeth dragwyddol. Wedi hyn, ryw ddiwrnod wrth rodio ar yr heol, daeth y gair hwnw gyda grym i'w feddwl, "trwy ras yr ydych yn gdwedig," a dechreuodd gobaith wreiddio yn ei galon. "Os trwy ras y maes cadw," meddai ynddo ei hun, "yna fe all fod trugaredd i mi, i e i mi." Yn mhen ychydig wedi hyn, fel yr oedd efe a chyfaill ieuanc yn dychwel-yd o fod yn rhodio ar y maes ar forou dydd yr Arglwydd, daethant heibio i addoldy yn hool Titchfield, ar yr hwn yr oedd yn gerfiedig, "Capel Bhagluniaeth." Hwn ydoedd addoldy y nodedig William Huntington. Denwyd sylw Mr. Rees yn fawr gan yr onw "Capel Bhagluniaeth;" ac ebe ef wrth ei gyfaill, "gadewch i ni fyned adref ac ymlanhau, a chymeryd ein boreufwyd, a ni a dychwelwn i wrando i'r addoldy hwn;" ac felly y gwnaethant. Yr oedd Mr. Huntington yn pregethu "yn nghanol yr efengyl," meddai Mr. Rees, "ac yn cael ei gario yn mlaen yn y modd mwyaf grymus ac effeithiol." Cafodd y ddau gyfaill deimlo dan y bregeth, ac enillwyd hwy yn llwyr at Grist; ac wedi hyny galwyd y ddau i'r weinidogaeth. Ymunodd Mr. Rees â chy-nulleidfa eglwysig Mr. Huntington. Yn y flwyddyn 1789 priododd a'r wraig gyntaf; ac yn 1791 ymadawodd o Lundain ac aeth

yn ol i Gaerodor, lle yr ymunodd a chynulleidfa yr Arglwyddes Huntington. Yr oedd yn awr yn cael y blas mwyaf ar ordinhadau ac athrawiaeth gras yr efengyl, ac yn gwneuthur a allasai fel aelod ffyddlon a gweithgar. Byddai yn fynych yn gweddio yn y cyfarfodydd gweddi cyffredinol, ac yn ymweld a'r cleifion, ac yn myned gyda y pregethwr i'r pentrefi cymydogathol. Wedi myned un tro i le yn y wlad i wrando pregeth, dygwyddodd i'r gynulleidfa gael ou siomi o'r gweinidog, a dywedent, "Mr. Rees, rhaid i chiwi fyned i fyny i bregethu i ni." Gyda hwyrfrydigrwydd mawr cydsyniodd a'r cais, a bu y cyfarfod hwnw mor fendithiol fel nad oedd wiw iddo omedd pregethu ar ol hyny; ac wedi iddo roddi ei law ar yr aradr efengyliaidd yr oedd arno ofn edrych o'i ol. Ar-oesodd yn Nghaerodor am bodair neu bum mlynedd, gan barhau i bregethu mewn am-rywiol leoedd oddi amgylch. Tua'r flwyddyn 1796 daeth of i fyny i Gaerfyrddin, ei le genedigol, pan ddechreuodd gadw maelfa. Ymunodd a'r Trefnyddion Calfniaid Cymreig, a chafodd ei dderbyn i bregethu yn eu mysg. Byddai ef yn ddyfal gyda'i alwed-aeth trwy yr wythnos, ac ar nos Sadwrn byddai yn ladirata oriau oddiwrth gwsg i barotoi ei bregethau, ac yn fynych byddai wedi myned bum neu chwech milldir ar ei daith cyn toriad y dydd boreu Sul, i bregethu. Adroddai iddo unwaith gerdded dwy filldir ar hugain ar foreu dydd yr Arglwydd, a chyraeddyd yn brydlawn orbyn y cyfarfod boreu; wedi hyny yr oedd ganddo chwech milldir i gerdded i'r lle yr oedd i bregethu yn y prydawn a'r hwyr; ac eto boreu dydd Llun ei fasnachdy ef oedd y cyntaf a agorid yn nhref Caerfyrddin; ac nis gallai ei gymydogion ddeall oddiwrtho ei fod wedi bod yn cerdded milldir. Yn 1804, cymerwyd ei wraig yn glaf iawn, a pharhaodd felly am lawer blwyddyn. Yr oedd hyn yn flinfyd chwero iddo. Cynghorwyd ef gan y meddygon i symud i'r wlad, ac yr agos i'r môr. Mewn canlyniad rhuddodd ei fasnach i fyny, a symudodd i le rhwng Llacharn a Dinbych-y-pysgod. Yr oedd yma faes eang iddo lafurio. Cylchynid ef gan bentrefi yn amddifaf o'r efengyl, lle nad oedd y bobl yn deall y Gymraeg; a llafuriodd yn ddyfal i efengylu iddynt, gyda graddau mawr o lwyddiant. Yr oedd hefyd yn pregethu yn fynych yn mysg y Cymry, yn benaf yn siroedd Caerfyrddin a Phenfro. Bu farw ei wraig yn y flwyddyn 1807, mewn modd sydyn, pan oedd efe yn pregethu yn Aberteifi. Yn mhen amser wedi hyn symudodd gyda'i deulu i Gaerodor, ond parhaodd i deithio a phregethu fel o'r blaen. Yn 1808, bu yn gweinidogaethu am dymor gyda'i frodyr Cymreig yn Llundain, y rhai a ymgynullient y pryd hyny yn *Wilderness-row*. Hwn oedd ei ymweliad cyntaf a'r brif ddinas yn y cymeriad o'r weinidog yr efengyl. Dywedir fod yr ymweliad hwn wedi cael ei wneud yn fendith i laweroedd o eneidiau. Yn y flwyddyn 1810, cafodd ei sefydlu yn

Casnewydd-ar-Wyseg, yn sir Fynwy, ac yr oedd ei weinidogaeth yno yn Gymreig a Seisneg yn hynod gymoradwy. Yn mis Tachwedd y flwyddyn hono aeth yr ail waith i'r ystad briodasol. Y mae y flwyddyn 1811 yn un arbenig o hynod yn hanes y Trefnyddion Calfinaidd Cymreig, fel y flwyddyn yn yr hon y neillduwyd gweinidogion gyntaf yn y cyfundeib hwn i weinyddu yr ordinhadau. Neillduwyd tri ar ddeg o frodyr yn Nghymdoithasfa Llandilo-fawr y flwyddyn hono, ac yr oedd Mr. Rees yn un o honynt. Yn 1814, aeth i weinidogaethu i fysg y Seison, yn Rodborough, sir Gaerloe. Bu llwyddiant mawr ar ei weinidogaeth yn y lle yma. O Rodborough byddai ef yn talu ymweliad blynyddol a Llundain, a'r pryd hwnw nid oedd nomawr o bregethwyr mwy poblogaidd nag ef yn y brif ddinas. Byddai yr addoldai mwyaf yn mysg yr Ymneillduwyr, megys y Tabernacl, Totenham Court, Spafield, a Sion, wedi eu llwyr lenwi yn mhell cyn dechreu yr oedfaon pan y byddai ef i bregethu ynddynt. Cafodd ei alw gyntaf i Llundain, fel gweinyddwr cynorthwyol Seisneg, trwy y Parch. Mathew Wilks, Annibynwr. Yr oedd Mr. Wilks a gweinidog arall wedi bod yn lletya am amser gyda Mr. Rees yn Rodborough, pan ar daith dros Gyndeithas Genadol Llundain. Yr oedd Mr. Rees yn y cyfamser i bregethu mewn pentref cymydogoathol, ac aeth cydymaith Mr. Wilks yno gydag of. Wedi iddynt ddychwelyd gofynodd Mr. Wilks i'w gyfaill, "Pa fodd pregethodd y Cymro." "O," meddai yntau, "efe a bregethodd yn y fath fodd fel ag y gwnaeth i mi gywilyddio o honof fy hun; yr oeddwn yn meddwl wrth ei wrando na cheisiwn i byth bregethu drachefn. Rhaid fod y fath weinidogaeth dan fendith y Goruchaf." Yna gwnaeth Mr. Wilks iddo addaw dyfod i bregethu i'w addoldai ef yn y brif ddinas. Wedi bod yn Rodborough am naw mlynedd, symudodd yn 1823 i weinidogaeth yn nghapel Heol y Goron, Soho, Llundain. Gwelodd fod llaw yr Arglwydd yn amlwg yn y symudiad hwn drachefn. Coronwyd ei weinidogaeth yn Heol y Goron a llwyddiant tra helaeth. Heblaw ei gynulleidfa ei hun, byddai amryw o wahanol onwadau Ymneillduol ac o'r Eglwys Esgobaethol yn dyfod i'w wrando yn aml, gan yr hyfrydwech a'r adeiladaeth a fwynhaent o dan ei weinidogaeth. Yn mysg ereill, yr oedd y pendefig urddasol a duwiol, Iarl'r Roden, yn wrandawr mynych arno, ac yn gyfaill fyddlon iddo. Yr oedd ei lais yn eglur a grymus, ac yr oedd hyn, yn nghyd a'i ddull pwysig yn traddodi gwirioneddau mawrion yr efengyl, yn sicrhau sylw astud ei wrandawyr. Yr oedd ei weinidogaeth yn cynwys ynddi "holl gyngor Duw." Gosodai allan grefydd yr efengyl yn ei rhagorffontiau a'i dyledswydd mewn ymadroddion diarebol, cynwysfawr, a tharawiaeth, gan apelio yn gymwysiadol at ddealltwriaethau, cydwybodau, a serchiadau y rhai a'i gwrandawent.

Bendithiwyd of a iechyd da am faith flynyddoedd. Ar ei ddydd gonedigaeth yn 1828, sylwai ei fod heb ddiwrnod o afiechyd er ys 36 o flynyddoedd. Ond pan oedd ei waith ar ben, buan y gwelodd mai corff gwael a marwol oedd ganddo. Tua chanol 1832, pan yr oedd yn dychwelyd wedi bod yn traddodi pregeth, ymaflwyd ynddo gan yr afiechyd a fu yn angau iddo. O'r pryd hwnw allan, yr oedd yn llafurio dan anhawsdarau mawr i anadlu. Yn Awst 1832 aeth mewn agerlong i Devonport, lle yr arferai fyned bob haf er ys blynyddoedd, a dyoddefodd lawer oddiwrth glefyd y môr, fel yr oedd yn wan iawn pan aeth i ben ei daith. Gweinyddwyd yn ffyddlon arno gan ei foddgy, ond gwaelach yr oedd yn myned. Yn nghanol ei wendidau bu yn gweinyddu yn un o addoldai Devonport am bum wythnos, er nad oedd yn alluog i orwedd un noson. Dywedodd oi feddyg wrtho o'r diwedd fod yn rhaid iddo ddychwelyd adref, oblegyd os arosai yno yn hwy gallai na fyddai yn alluog i ddychwelyd byth; ei anhwydeib oedd clefyd y galon. Wedi dychwelyd i Llundain teimlai ei hun yn well, ond buan y profodd yr angou. Yr oedd o ddechreu ei glefyd yn hollol ymostyngol i ewyllys ei Arglwydd, pa un bynag ai byw ai marw a wnelai. Yr oedd y Parch. Dr. Leifchild yn gymydog agos iddo, ac ymwelai ag ef yn fynych yn ei gystudd diweddar, pryd yr adroddodd Mr. Rees ei holl hanes iddo o'i febyd, ei deimladau pan gyda'r weinidogaeth, a'i gysuron yn ei gystudd. Yn yr olwg agos ar farwolaeth, Dr. Leifchild a'i anerchai am y waith olaf: "Mr. Rees, gadewch i mi wybod eich teimladau yn hollol fel y maent, oblegyd y mae y mynudau hyn yn rhy ddirifrol i betruso na chelu dim; dywedwch y cwbl wrthyf, fy anwyl syr, mor gryno ag sydd ddichonadwy, ac ni aflonyddaf chwi mwyach." Mi welais fy mod wedi cyffwrdd a'r ysbryd; yr oedd ei gyfansoddiad corfforol wedi crebachu gan hir anhwydeib a chaethiweid, a'i goesaau chwyddedig yn boenus iawn iddo; curiedig oedd oi rudd, a soddedig ei lygaid; ond yr apeliad hwn at anrhydedd ei grefydd a'i doffrodd yn drwyadl. Ei lamp oedd ar ddi-fodd a adlowyrchodd, dychwelodd ei liw, adlonodd ei lygaid, a chan ymgyfodi, edrychodd yn fy ngwyneb, a chlyda grym ac urddas, a phwyll mawr, treithodd y geiriau canlynol; 'Crist yn ei berson, Crist yn ei swyddau, Crist yn nghariad ei galon, a Christ yn north oi fraich, ydyw y Graig ar ba un yr ydwyf yn ymorphwys; ac yn awr angou, taraw!' 'Aeth y geiriau hyn i lech fy nghoffadwriaeth, ac yno y maent yn aros yn sefydlog. Fy nymuniad ydyw ar iddynt fod yn droithiad o'm syniadau a'm teimladau inau yn y cyffelyb amgylchiad; felly y byddo i minau farw.' Yn y teimladau hyn, ar nos Sabbath, Ionawr 6fed, 1833, ei enaid dedwydd a ehedodd ymaith i ddechreu ar y Sabbath tragwyddol yn y nofoedd, a hyny hyd byth.

REES, DAVID, a anwyd mewn amaethdy

o'r enw Broadlay, yn mhlwyf Llanishmael, ger Glanyfferi, ychydig o filldroodd islaw Caerfyrddin, Chwefror 13eg neu y 14eg, 1796. Gyda golwg ar ei fywyd bachgenaidd, hynodid ef yn benaf gan sirioldeb, moesoldeb, ufudd-dod i rieni, a thra chariadus gan bawb o'i gymydogion. Gyda golwg ar fan-teision addysg, nid oeddynt ond cyffredin. Dysgwyd ef i ddarllen yn dda yn y Gymraeg a'r Seisneg, ac i ysgrifenu yn y ddwy iaith. Pan yn 14 oed, dewisodd ddysgu y gelfyddyd o grydd, yn hytrach na dylun amaethyddiaeth gyda'i dad; ac, felly, rhwynwyd ef i fod yn egwyddorwas i grydd yn y gymydogoeth. Yr oedd Mr. Rees, "er yn fachgen, yn gwybod yr ysgrythyr lân;" ac ar ol gwrandio ar weision Ior am rai blynyddau yn traddodi geiriau y bywyd tragwyddol, tuoddwyd ei foddwl i ymofyn am grydd. Y ffordd a ddefnyddiodd yr Ysbryd Glân i'r perwyl sydd i ni yn anhybys; eithr digon yw dyweyd, efe a ddychwelwyd. Ymwsgodd a'r ychydig ddysgyblion yn Nglanyfferi, er llawenydd iddynt oll, yn y flwyddyn 1814, pan yn 18 oed. Nid hir y bu yr eglwys heb farnu ei fod yn llestr etholedig er cario cenadwri bywyd tragwyddol i drueniaid y codwm mawr. Hyn hefyd oedd barn ei weinidog llygadgraff am dano. Ei ymarweddiad gostyngedig ac addas i'r efengyl, ei ddoniau gweddi rhagorol, a'i awyddfyd dibaid am wybodaeth, oeddynt bethau ag a'i gwnelai yn dra gobeithiol yn ngolwg yr eglwys a'r gymydogoeth, ac yn enwedig i'r gweinidog. Cafodd anogaethau taerion a gwresog i gyoeiddi yr anchwiliadwy olud, a'r hyn y cydsyniodd yn wylaidd tua diwedd y flwyddyn 1816, neu ddechreu yr un ganlynol, pan o gylch ugain mlwydd oed. Gweithiai yr amser hwn wrth ei gelfyddyd yn nhŷ ei dad, wedi treulio ei egwyddor-waenaeth; a mynych y pregethai gyda chymeradwyaeth gartref ac yn yr eglwysi cymydogoethol. Ymwelodd a llawer o lecedd, hefyd, tu allan i'w gylch cartrefol gyda'i weinidog; a ohafodd y fantais i wybod trwy hyn y ffordd i ymddwyn yn deilwng yn nhai dyeithriaid, yr hyn a fu yn fantais iddo erbyn ei addfedu i gylch pwysicach; ac ni chymerodd neb y ddysg hon yn well nag ef. Yn y flwyddyn 1819, talodd ef ymweliad a rhanau o Ogledd Cymru, lle y tuoddwyd ef i aros am tua thair blynedd i gynorthwyo Mr. Simon James, yn Lleyn, &c., yn sir Gaernarfon. Daeth Mr. Rees i'r maes eang hwn, lle y llafuriodd er cynorthwy i Mr. James am tua thair blynedd, gyda gwir gymeradwyaeth; ac y mae ei glod yn uchel yno yn awr gan yr aelodau. Bu y diweddar haeddglodus Evan Jones (*Gwrust*), Casbach, a Mr. D. Owen (*Brutus*), yn Lleyn yr un amser a Mr. Rees; a pharhaodd ei gyfeillgarwch ef a hwy hyd ddiwedd ei oes. Ar y 23ain o Fai, 1824, ffurfiwyd eglwys Gymreig newydd o Fedyddwyr Neillduol yn Neuadd y Pabyddion, Caerodor; a neillduwyd Dafydd Rees, gynt o Lanyfferi, sir Gaerfyrddin, yn fugal arni. Llusoegodd y gwrancyr. II. BILAN IX.

dawyr, a chynyddodd yr aelodau dan ei weinidogaeth, fel ag yr oedd yn mhob ystyr yn ateb y lle yn dda. Ei fuchedd santiaid, ei bregethau efengylaidd, ei gyfeillach serchoglaw, a'i gwnelai yn dra derbynol yn mhlith ei gydwladyr yn Nghaerodor. Cynyddodd yma yn fawr mewn gwybodaeth o'r iaith Seisneg. Bu yma yn agos i ohwe mlynedd, lle y derbyniodd o gylch trigain o aelodau. O Gaerodor efe a symudodd yn 1830, i gymeryd gofal yr eglwys yn Nghaernarfon, lle yr oedd ei enw yn dra uchel eisioes, er pan y bu yn cynorthwyo Mr. Simon James; ond ni throes pethau allan mewn ffordd o gynaliaeth iddo yn ol yr addewid. Yr oedd gweinidogion, ac ereill o fanau gwahanol, wedi addaw cynorthwyo; ond ychydig o honynt a gofiasant yr addewid; o ba herwydd, methodd Mr. Rees ag aros yma ond chwe mis yn unig. Yr oedd mawr angen am weinidog yn Nowlais y pryd hwnw, yr hwn le o'r blaen ydoedd gangen o eglwysi Seion ac Ebeneser, Merthyr, a gofelid am yr areithfa gan yr enwogion D. Saunders a Maurice Jones, a'u cynorthwyr. Barnai yr hen weinidogion parohus hyn yr atebai Mr. Rees y lle newydd yn rhagorol, a dyna oedd barn unfrydol eglwys Dowlais ei hun. Bu yn Nowlais yn weinidog o gylch pum mlynedd, lle y derbyniodd o gylch 140 o aelodau, ac mewn un flwyddyn efe a dderbyniodd 79 o'r cyfryw. Cerid ef yn wresog yma fel gwr Duw gan bob gradd ac enwad. Ond canlynwyd y tymor hafaid gan auaf du, drwy symudiad y gweinidog ffyddlon i gymeryd gofal yr eglwys Gymreig yn Llundain, yr hyn a gymerodd le yn 1835; ond amlwg yw, mai nid yma y meddyliai Pen yr eglwys iddo orphen ei ddydd llafurus. Rhywbryd yn y flwyddyn ganlynol ymwelodd ef a'r Paroh. J. H. Hinton, o Lundain, a gwahanol ranau yn stroedd Morganwg, Penfro, Caerfyrddin, a Cheredigion, yn achos y genadiaeth dramor. Yn y cyfamser galwasant heibio i Aberteifi ar yr achos cenadol, pryd yr oedd er eglwys yn amddifaf o weinidog. Rhoddasant alwad unfrydol iddo, yr hon hefyd a dderbyniodd yntau yn yr Arglwydd; ac ymsefydlodd ef yn y dref, a dechreuodd ar ei lafur sefydlog yn Ebrill, 1837, pan y cawn gyfarfod sefydliad yn cael ei gynal. Ymddengys i'w lafur fod yn dra llwyddianus yma, canys derbyniodd i'r eglwys yn ystod yr amser y bu yma, sef 12 mlynedd, 273 o aelodau newyddion, ac adferwyd 71 o dir gwrthgiliaid. Ar ol iddo dreulio rhai blynyddau mewn parch a llwyddiant yn Aberteifi, derbyniodd alwadau o fanau ereill, ond ni phetrusodd ddim yn eu cylch. Yn y flwyddyn 1846 daeth yr eglwys i'r penderfyniad o adeiladu capel mewn lle mwy cyfleus yn y dref. Yr oedd yn anturiaeth bwysig, gan ei fod yn un o'r addoldai goreu yn y wlad yn mhob golygiad. Llafuriodd ef yn galed i leihau y ddyled, ymwelodd a sir Benfro, a rhanau o Geredigion a Chaerfyrddin. Ar y daith hon y cytarfyddodd ag achlysur y dolur a droes allan yn

angeuol iddo; cafodd wely llaith, yr hyn a fu yn angeu iddo ef a lluoedd o'i flaen. Cafodd bob cymorth meddygol ag oedd ddichonadwy, ond ni thyciodd dim er adfer ei iechyd. Y tro diweddaf y pregethodd yn Aberteifi oedd Mai y 26ain, 1850, oddiar Isaiiah lviii. 11. Ychydig wythnosau cyn ei farw caethiwyd ef yn gwbl i'w dy, ac yn y diwedd i'w wely. Hunodd y gwr ffyddlon hwn i Grist ar ddechreu nos dydd Sadwrn, Gorphenaf 27ain, yn 54 mlwydd a 6 mis oed. Claddwyd ef wrth gapel Penybryn, pan y pregethwyd ar yr achlysur gan y Parchedigion N. Thomas, Caerfyrddin, a Daniel Davies, gweinidog yr Annibynwyr yn y dref, yr hwn oedd yn gyfaill mawr iddo. Felly y terfynodd einioes y gwr ffyddlon hwn, fel y bu efe byw y bu efe farw. Bu fyw er addurn i grefydd, a bu farw yn ei mynwes, heb dynu y cwmwl lleiaf ar ei broffes Gristionogol.

REES, OWEN, gweinidog y Wesleyaid. Ganwyd ef yn Llanymddyfri, sir Gaerfyrddin, yn y flwyddyn 1788, a phan oedd efe yn lled ieuanc ymunodd a'r Bedyddwyr Arminaid ag oedd yn y dref hono ar y pryd. Bu yn pregethu am beth amser gyda hwynt, ond wedi hyny ymunodd a'r Wesleyaid; bu hyny yn y flwyddyn 1807. Yn fuan ar ol hyny dechreuodd bregethu gyda'r Wesleyaid, a bu yn dra selog yn y gwaith; meddai ddawn swynol anghyffredin. Yr oedd ei lais yn fwyn a thoddedig, a'i ddull yn dra enillgar. Cymerodd Mr. Jones, Bathafarn, ef gydag ef trwy sir Forganwg a manau creill yn y Deheudir. Pan oedd Mr. Botten a Mr. Lot Hughes ar gylchdaith Llanidloes, yn y flwyddyn 1809, y galwyd Mr. Rees i'r weinidogaeth deithiol. Gan ei fod yn wr priod cyn cychwyn i'r weinidogaeth, derbynwyd ef yn bregethwr teithiol ar yr amod fod i Mrs. Rees ei chadw ei hun yn Llanymddyfri; ac aeth tri o'r cyfeillion yn feichiau i'r gynadledd y cerid y cydundeb allan i fanylwch y llythyren. Bu yn gweinidogaethu am un mlynedd ar ddeg yn mysg y Cymry; yna aeth yn genadwr i *Gibraller*, lle y bu am ddwy flynedd. Dechreuwyd conadaeth yn nechreu y ganrif hon, i gyfarfod yn benaf ag angen y milwyr Prydeinig, a ffurient y gwarchodlu yno fyth wedi i'r lle gael ei gymeryd oddiar y Ffrancod yn y flwyddyn 1800. Teithiodd Mr. Rees yn Lloegr am un ar ddeg o flynyddoedd. Darostyngwyd ei north yn fawr gan lewygfeydd trymion; ac yn y flwyddyn 1832, bu gorfod arno ympeillduo fel uwchrifad i Gaerfyrddin, lle y bu farw Awst 22ain, 1832, yn 44 mlwydd oed, a'r 23 o'i weinidogaeth.

REES, GABRIEL, gweinidog y Bedyddwyr yn Rhydwylym, sir Benfro. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1767, yn Mhenbontbren, plwyf Llanboidy, yn agos i Bontllanlwydwen, o rieni crefyddol, &c. Yr oedd ei dad yn aelod yn Rhydwylym, a'i fam gyda'r Annibynwyr yn Glandwr, dan weinidogaeth y dysgedig J. Griffiths. Ymunodd a'r Bedyddwyr yn Rhydwylym yn y flwyddyn 1778,

pan yn 21 oed, ac ni bu yn hir cyn dechreu pregethu. Wedi bod yn aelod a phregethwr cynorthwyol am ryw dymor, urddwyd ef yn gydweinidog a Mr. George Rees, Mehefin 15fed, 1789; felly y buont yn cydlafurio dros chwe mlynedd pan y gorphenodd yr olaf ei daith filwriaethus. Bu ef yn briod a thair o wragedd, y gyntaf oedd Esther Thomas, merch Mr. John Thomas, o'r Wernleyrig, yr hon a fu farw ar enedigaeth ei phlentyn cyntaf, yr hwn hefyd a fu farw. Ei ail oedd wraig weddw, ger Rhydwylym; ni chafodd blant o hono. Ei drydd oedd gweddwr Mr. Benj. Thomas, Cilgrymanfach, Llanwinio, yr hon a ddygodd iddo chwech o blant, ac a fu fyw flynyddau ar ei ol ef. Bu yn fugal ar yr eglwys hon ddeunaw mlynedd, a deg cyn hyny yn bregethwr cynorthwyol. Yr oedd o faintioli corfforol mwy na chyffredin, ac yn ddyn gwrol a chadarn. Yr oedd o ran pryd a gwedd yn hytrach yn dywyll, er hyny yr oedd yr olwg arno yn hardd; ei lygaid oeddnyr siriol a threiddgar. Wrth bregethu, dywedir y byddai ei wallt yn ymsymud o'i dalcen tua'i wegil, ac yn ol drachefn, fel pe buasai croen ei ben yn rhydd oddiwrth ei siol. Fel pregethwr, meddianai ar gryn lawer o ragoriaethau, megys llais cryf soniarus, a medrai ei ddefnyddio yn y modd goreu; er na pherthynai i'r rhes flaenaf o dduwinyddion, eto nid oedd nemawr yn ei ddydd a mwy o lywodraeth ganddynt ar eu gwrandawry, a bu ei weinidogaeth yn dra llwyddianus i achub pechaduriaid. Yr oedd yn ddyn llafurus iawn yn y byd a gyda chrefydd. Pregethodd lawer yn Nghastellnewydd, y Drefach, Llandyssul, Ffynonhenry, Caerfyrddin, Tycoch, Llanarthney, Penrhigoch, Llanelli, ac Abertawe. Byddai bob amser yn marchogaeth anifail rhagorol. Dywedir y byddai rai gweithiau yn gadael ei gartrefe, sef Panthylwyl, yn mhllwyf Trelech, ar foreu Sabbath, a myned can belled ag Abertawe erbyn yr amser yr oedfa foreuol yno, ac wedi pregethu trwy y dydd, dychwelai yn ei ol cyn gorphwys; felly yr oedd ei daith o leiaf yn 84 o filldroedd. Yr oedd yn rhaid fod ei gorph yn dra chadarn; er hyny y mae yn debyg iddo ei amharu trwy y fath orchestion; canys bu farw Mai 21ain, 1807, cyn cyraedd hen oedran, o'r clefyd melyn a'r dwfrglwyf, yn 50 oed. Claddwyd ef yn Glandwr gyda'i rieni duwiol. Pregethodd y Parch. Titus Lewis yn ei angladd. Cyoeddodd y Parch. Mr. Watkins, Caerfyrddin, farwnad er cofiadwriaeth am dano, yn yr hon, dywedir, y rhoddai ddarluniad teg o'i lafur a'i gymeriad gweinidogaethol. Bu Mr. Rees yn glaf am rai misoedd cyn iddo huno yn yr angeu.

REES, MOSES, oedd weinidog yr Annibynwyr yn y Groeswen, Morganwg. Brodor oedd o ardal y Ceinewydd, yn sir Aberteifi. Arddelodd Fab Duw yn gyoddus er yn ieuanc. Wedi iddo ddyfod at grefydd nid hir y bu cyn dechreu pregethu. Bu yn efrfydu yn y Neuaddlwyd, dan ofal y Parch. T. Phillips, D.D. Wedi ei ymadawiad a'r

ysgol, rhoddodd yr eglwys Annibynol yn Nhalybont alwad iddo i gymeryd eu gofal gweinidogaethol, a'r hon y cydymfurfiodd, ac urddwyd ef yno yn 1822; ond ni bu ei arosiad yno ond dros ychydig fiscedd. Yr amser hwn efe a briododd ferch i'r Parch. Dr. Phillips. Yn y flwyddyn 1824 rhoddodd oglwys Pencader alwad iddo, a chafodd ei sefydlu yno ar y 10fed o Chwefror, 1826, pryd yr oedd y Parchedigion canlynol yn brwsenol: T. Jones, Saron; J. Jones, Troed-rhiw; D. Peter, Caerfyrddin; T. Griffiths, Hawen; D. Davies, Panteg; D. Thomas, Penrhiwgaled; B. Jones, Ffaldybrenin; W. Jones, Rhydybont; S. Griffiths, Horeb; a Dr. Phillips. Wedi ei ddyfodiad ef i Ben-cader cynyddodd y gwrandawyr yn fawr, fel y gorfu i'r eglwys helaethu y capel yn 1827, yr hwn mewn canlyniad oedd addoldy helaeth a chyffus; aeth y draul dros chwe chant o bunau. Bu ef yn gweinidogaethu yn ffyddlon a llwyddianus yn Mhencader a Throedrhwi Alltwalis, am un mlynedd ar bumtheg, pryd y chwanegegyd llawer at yr eglwys. Bu yn offerynol i ddiwygio yr eglwys mewn rhai pethau yr oedd yn feisus. Er onghraifft, yr oedd yn arferiad cyffredin i'r gwrandawyr, cyn ei ddyfodiad yno, i ruthro allan ar ol y brogeth ar Sabbath y cymunedeb, yr hyn sydd arferiad rhy gyffredin mewn llawer o fanau eto. Efe a lwyddodd i gaol gan y gynulleidfa i aros yn llyondyd yn eu lleoedd tra byddid yn cyflawni y rhan bwysig ac addysgiadol hon o waith y cysegr. Dechreuodd rhyw bersonau yn yr eglwys chwilio am feiau yn Mr. Rees heb un cysgod o sail i'r hyn a ddywedent am dano. Parodd hyn iddo ddyfod i'r ponderfyniad i ymadael a'r lle. Ofnid y buasai ei ymadawiad yn achosi terfysg yn yr eglwys, ond aeth y cwbl heibio yn well nag yr ofnid ar y pryd. Yn y flwyddyn 1842 ymadawodd ef a Phencader, ac aeth i Groeswen, sir Forganwg, lle y bu yn gweinidogaethu hyd ddydd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le Awst 31ain, 1856, pan yn 60 mlwydd oed. Cafodd ei gystuddio am amser maith, a bu tua saith mis heb allu pregethu. Yr oedd ef yn wr cymwys iawn i'w swydd, mewn gwybodaeth, dysg, a chymeriad da. Claddwyd ef mewn dacargell wrth addoldy y Groeswen, pan weinyddodd gweinidogion yr ardal ar yr achlysur. Yr oedd ef yn feddianol ar gymwysderau i gyfansoddi ac ysgrifenu. Cyoeddodd hanes bywyd y Dr. Phillips, ei dad-yn-nghyfraith, ac ysgrifennodd gryn lawer i'r gwahanol fsiolion, yn neillduol i'r *Esfanglydd* a'r *Diwygiwr*; y mao yn y rhai hyn dreithodau campus o'i eiddo ar wahanol destunau.

REES, DAVID, Ffrogol, gweinidog y Bedyddwyr, sir Benfro, ydoedd fab henaf Mr. Thomas Rees, Pontroff Ifan, yn agos i Dreffraeth, Dyfed; yr oedd ei dad a'i fam yn aelodau yn Nghilfowir; ganwyd ef yn y flwyddyn 1758. Am ei fabandod a'i ieuentyd ni chrybwyllwn noma'r yn brwsenol. Efe a ddisgwyd drwy ras i gofio ei greawdwr yn nyddiau ei ieuentyd. Derbyniwyd ef

yn aelod yn Blaenywaun, gerllaw Llandudoch, pan oedd o gwmpas deunaw oed. Nid hir y bu cyn cael galwad i arfer ei ddawn fel pregethwr. Nid oedd ei ddawn ymadrodd yr hyn a gyfrifid yr amser hwn yn boblogaidd, eto yr oedd yn dra efengylaidd, a chynyddodd beunydd mewn efengyleiddrwydd, poblogrwydd, a defnyddioldeb. Pan ydoedd tua dwy ar hugain oed cymerodd ei dad fferm helaeth iddo, o'r enw Ffrogol, tua chwech milldir o Hwlfordd; ac yn ganlynol priododd yn fuan a Miss Ann Harris, o'r Tygwyn, plwyf Nefern, a threuliasant weddill eu dyddiau yno. Llwyrehasant hefyd yno megys goleuadau yn y byd; yr oedd eu llwybr fel goleuni, yn llewyrchu fwyfwy hyd ganol dydd. Yr oedd cymydog-aeth Ffrogol yn Seisnig, ac yn llawn o ddygn dywyllwch ac anwybodaeth o Dduw, ond bu dyfodiad Mr. Rees i'r ardal yn fendith fawr. Gan mai Cymro oedd efe heb gael ond dysg cyffredin, nid oedd yn gallu llefaru fawr wrth y Saeson ar y cyntaf yn eu hiaith eu hunain, eto yr oedd ei fuchedd grefyddol yn ei gymeradwyo ef i lawb a'i adwaenai fel dyn duwiol iawn, ac yn dymuno gwir lesad amserol a thragywyddol pawb o'i gydgreduariaid; a pharhaodd y dyb hon am dano, a chynyddodd hyd ddydd ei farwolaeth. Yr oedd cyflwr truenus ei gymydogion yn gwasgu ar ei feddwl fel yr ymroddodd a'i holl egni i ddysgu Seisneg, ac nid hir y bu cyn dyfod yn alluog i lefaru yn ddealladwy yn iaith y wlad hono. Efe a ymdrechodd lawer i gyoeddi yr efengyl i'r Saeson tylodion, a lwyddodd Duw ei lafur yn fawr; efe a gyrchai, nid i dai y cyfoethogion, ond i fwthod y tlodion, a phregethai iddynt Crist croeshoeliedig gyda chymaint o hyfrydwch a phe buasai yn mhallasau breninoedd y ddaear. Yr oedd yn ddydd hynod o dosturiol a chymwynasgar i'r cleifion tlodion o bob math; ymwelai a hwynt yn aml yn eu bwthod gwael, a chyfranai iddynt angenrheidiau bywyd. Nid allai gysgu y nos yn esmwyth, na mwynhau ei ymborth ei hun yn gysurus, heb anfon rhywbeth i'r claf tlawd yr hwn yr ofnai ei fod mewn eisieu. Bendith y rhai ar ddarod am danynt a ddaeth yn helaeth arno ef. Dywedodd Mr. Rees lawer gwaith y buasai yn well ganddo fod yn hollol dlawd ei hun na meddianu cyfoeth ac heb galon i gyfranu o hono i'r tlawd a'r angenus, &c. Yr oedd yn cyfranu yn helaeth at addoldai; rhoddodd tua chant a haner o bunau at gapel yn Marloes, ac oddentu yr un faint at gapel Hwlfordd, ac adeiladodd gapeli Bethlehem a Salem agos yn hollol ar ei draul ei hun, heb law sylviau llai at addoldai ereill; ni fethodd orioed a chyfranu penadur at bob addoldy ag y cai wybod am dano. Yr oedd yn barod bob amser i gyfranu at bob achos crefyddol arall a ddeuai yn adnabyddus iddo. Yr oedd yn hynod o barod i gynorthwyo pregethwyr tlodion; am hynny anfonent ato, neu deuent ato yn eu cyfyngderau, ac ni fethent un amser a llwyddo. Yr oedd ei dy ef bob

amser yn agored i dderbyn pob un o weision cyoeddus Iesu Grist, a'i law yn barod i gyfranau iddynt, nid yn ol eu poblogrwydd, ond yn ol eu hangen a'u teilyngdod. Yr oedd ei dy ef yn agored i dderbyn teithwyr ereill a thlodion, y rhai a letyent yn gysurus o dan ei gronglwyd ef. Unwaith pan oedd cynaliath at ymborth dynion yn brin iawn, yr oedd deuddeg o dlodion wedi bod yn lletya ac yn bwyta hyd ddigon yn Ffregol; gellir dywedyd am dano fel am y wraig rinweddol, "llawer meroh a weithiodd yn rymus, ond ti a ragoraist arnynt oll." Pan ddechreuodd Mr. a Mrs. Rees fywioliaethu yn Ffregol, nid oedd eu cynygaeth bydol yn helaeth iawn; am hyny nid oeddnt yn ddibryder pa fodd yr ymdarawent gyda sferm mor fawr, ond yr Arglwydd a'u llwyddodd hwynt yn anghyffredin, ac ni cheisiasant ymgyfoethogi trwy gysylltu tŷ at dŷ, a chydio maes wrth faes, fel y gwnae llawer, nag ychwaith trwy brynu a gwerthu anifeiliaid er elwa arnynt, ond yr hyn a godent ar y tyddyn. Ni ddangosodd Mr. Rees erioed awydd i ymgyfoethogi. Ni byddai un amser yn gyru ac yn prysuro ei weithwyr a'i weision i beryglu eu hiechyd ar hin anwadal. Eto byddai ei wair a'i ŷd wedi eu dyogelu cystal a neb yn y wlad; ac er ei fod yn dderbyn ac yn bwyda mwy o ddyeithriaid o bob math na neb yn y gymydogaeath, ie, mwy na nemawr o dyddynwyr yn Nghymru, yr oedd cyfoeth yn gorlifo iddo, ac yr oedd yntau yn ddiwyd yn ei ddefnyddio er gogoniant Duw a lleihad dynion. Bu iddo ddau fab ac un ferch, heblaw un a fu farw yn faban; efe a gafodd hyfrydwech mawr oddiwrth ei blant tra y gwelodd Duw yn dda eu gadael hwy gydag ef, ie, ni chafodd ddim gofid oddiwrth yr un o honynt nes iddo ef gwrrd a'r gofid o'u claddu, yr hyn, er hyny, a ddygodd gyda thawelwch ac ymroddiad mawr. Bu ei ddau fab farw o'r darfodedigaeath, yn fuan y naill ar ol y llall; clafyhoedd yr henaf pan farw yr ieuengaf, a chladdwyd hwynt yn Mlaenywaun. Yr oedd claddu y ddau fab yn golled fawr iddo, am eu bod fel bechgyn sofr, call, a gofalus, yn bob peth iddo of yn nhrafodaeth y sferm; nid oedd raid iddo ef fyned i ffair na marchnad, prynu na gwerthu, gan eu bod hwy yn gwneud pob peth mewn modd doeth a da, fel nad oedd galwad arno ef ofalu dim am bethau bydol, ond llwyr ymroddi i ddarllen, myfrio, pregethu, ac ymweled a'r cleifion tlodion, yr hyn a wnaeth gyda phob hyfrydwech. Ar ol eu claddu hwy gorfu arno megys ail ddychwelyd i'r byd, gan nad oedd ganddo neb mwy i ofalu drosto am achosion y sferm. Nid oedd ei feibion wedi gwneud profles gyoeddus o grefydd, er hyny rhagorent ar laweroedd o broffeswyr y dyddiau hyny. Rhoddasant dystiolaeth dda o'u fydd a'u hymddiried yn Nghrist yn eu horiau diweddaf. Yr oeddent yn credu yn yr hwn sydd yn cyfiawnhau yr annuwiol. Ei unig ferch a briododd a'r Farch. Henry Davies, ieuengaf, o Langloffan, er cysur nid

bychan i'w rhieni; ond ni bu hyny, ond fel y mae pob cysuron daearol, ond byr ei barhad, canys symudwyd hi gan anghen yn mhen blwyddyn a haner wedi iddi briodi. Y modd hyn efe a gladdodd ei holl blant yn yr ysbaid byr o lai na phedair blynedd; ond er cymaint gorchwyl oedd claddu ei blant, yr oedd yn llariaidd ac amyneddgar o dan y owbl. Ond efe a gyfarfyddodd a phrofiad arall mwy tanllyd a blin iddo ef, oddiwrth gyfeillion crefyddol a therfyaglyd yn yr eglwys yn Hwlfordd; anhawid yw amgyffred y dirmyg a ddyoddefodd yn llwyr ddiachos, yr hyn a barodd iddo dori yn ei gorff, os na bu hefyd yn achos o afiechyd trwm a'i farwolaeth ddisymwryth. Yr oedd wedi gweled amser da rhagorol yn yr eglwys yn Hwlfordd tra fu byw ei gyd-weinidog rhagorol, y Parch. Benjamin Davies, Denant. Ond wedi marw y gwr da hwnw fo gafodd ryw ddynion therfyaglyd ac ymrysongar yn yr eglwys, y rhai a fu yn wanhad mawr i'r achos, ac yn glwyf calon i Mr. Rees; ac yn hyn fe ddangosodd yn eglur fod achos ei Arglwydd yn agosach at ei feddwl na'i achos ei hun. Gellid ychwanegu llawer yn rhagorol am rasau a rhinweddau Mr. Rees fel priod, a thad, a phenteulu; yr oedd yn tra ragori ar lawer o weinidogion duwiol; fel cymydog bydd ei goffadwriaeth fyth yn fendigedig yn y gymydogaeath; a thra y byddo careg ar gareg o addoldŷ Bethlehem a Salem cofir mai trwy lafur difino Mr. Rees y casglwyd y gynulleidfa, ac mai ar ei draul ef, agos yn llwyr, yr adeiladwyd yr addoldai. Ar y 26ain o Fehefin, 1829, pan yn 70ain oed, mewn modd tra sydyn, y gollyngodd breinin y dychryniadau ei saeth wenwynig ato, pan yn eistedd yn ei dŷ, mor iaoh ag arferol, yn darllen rhyw lyfr; syrthiodd y llyfr o'i law a gogwyddodd ei ben yn ol ar y gadair yr eisteddai arni, ac anadlodd ddwy waith, yna gyda buandra anarferol, fel Elias, "a aeth i'r nefoedd yn y corwynt." Gan y meddyliant mai mewn llewyg ydoedd, anogwyd dyn oedd wrth law a arferai ollwng gwaed i agor gwythien yn ei fraich, a diferodd rai defnyddau yn gwbl ddieffaith, oblegyd fod gwreichionen bywyd wedi esgyn i'w helsen i'r byd ysbrydol. Amser a ddengys oreu faint o golled a gafodd achos crefydd ar ol y gwr duwiol a haelionus hwn. Yr oedd ei ymdrech fel pregethwr yn fawr, a'i ddoniau, er nad yn hyawdl, eto yn wllthog a deftrous yn y ddwy iaith yr arferai bregethu ynddynt; anfyach y gwelid y gynulleidfa heb fod yn wylo dan ei weinidogaeth dodeddig. Y modd yma y terfynodd bywyd un o'r dynion mwyaf mwynaid a gostyngedig a rodiar y ddasar.

REES, LLEWELYN, Trewyddel, a aned yn Nhrefoeth, ger Trewyddel, sir Benfro, yn y flwyddyn 1773. Yr oedd manteision addysg yn led anaml yn ardal Trewyddel pan ymddangosodd Llewelyn ar y ddasar; er hyny rhoddodd ei rieni iddo ef ac i'r plant ereill gymaint o ysgol a neb o'u sefyllfa

hwynt yn yr ardal ar y pryd hwnw. Wedi troulid ei ddyddiau boreol yn ysgolion y gymydogiaeth, anfonwyd ef i Hwlfordd, er cael hyfforddiadau uwch, a dyegu Seisneg, &c. Ar ol gorphen ei dymor yno efe a ddychwelodd at ei rieni, er mwyn ymarfer â'r ychydig ddysg oedd wedi gyaeddyd. Ac er na chafodd efe fanteision clasurol yr oes hon, eto gwnaeth ddefnydd mawr o'r hyn a gafodd. A'i bunt efe a enillodd *bun* punt, os nad *deg*. Gwnaeth Llewelyn Rees gystal defnydd o'r addysg a dderbyniodd a neb yn ei oes. Gosododd yr ychydig a loffodd yn yr ysgolion mewn ymarferiad gyda gwaith da; ac felly cynyddodd beunydd drwy ei oes mewn gwybodaeth a gwasanaethgarwch. Yr oedd yn ddeiliad argraffiadau crefyddol er yn ieuano iawn. Pan yn yr ysgol gyda'i wersi cyfarfu ryw dro â'r gair *consider*; ac wedi ei sillibu, *con-si-der*, darllonai ef; ond nid oedd y cwbl drosodd drachefn—arosai rhyw ystyriaeth yn ei feddwl o hyd yn nghylch y gair; ymdrochai ei anghofio er myned yn mlaen fel arferol, ond methai—glynai yn ei gof yn barhaus, yn ei ddeall, yn ei gydwybod, yn ei ewyllys, ac yn ei serch; ac fel yr oedd y gair *consider* yn glynu wrtho ef, y glynai yntau wrth y gair. Daeth y gair *consider* ac yntau yn gyfeillion trwyadl, ac felly y parhausant tra fu efe byw. Ryw dro cymerodd ei ddeno gan ei gyfeillion iouainc i fyned gyda hwynt ar y Sabbath i chwilio am nythau gwyfanod yn nghreigiau y mor. Dygwyddodd iddo fyned i le peryglus iawn yn mysg y creigiau, a neidiodd y gair *consider* i'w feddwl, gan ofyn iddo, "Paham y daethost i'r fath le? Beth wnei di dros dy fywyd?—edifarha am dy ryfyg—efallai y daw gwaredigaeth i ti yn rhywfodd o ryw le." Ymdrochai edifarharu am ei drosedd—ymdrechai weddio am faddeuant, ac addawai ddiwygio os cawsai ei gadw yn fyw y tro hwnw; ac efe a gafodd waredigaeth brydlon gan Ragluniaeth. Bu y tro hwn yn gymorth mawr i'w hen gyfaill *consider* i gario ei waith yn mlaen—dyfnaodd yr hen argraffiadau crefyddol, a gwnaeth rai newyddion hefyd. Erbyn hyn efe deimlai chwant i ddod yn broffeswr crefydd; ond ymgodai rhwystrau ar ei ffordd, fel y cadwyd ef yn hir yn esgoreddfa y plant; eithr pan oedd rhwng 14 a 15 oed, efe a benderfynodd drwy gymorth gras i ymofyn am grefydd, gan ymwithio i mewn i deyrnas nefoedd. Ryw ddydd Sadwrn, pan yn bugeilio, efe a drodd y praidd i tu oefn i'r anialwch, er mwyn myned i'r cwrdd parotoad i gapel Trewyddel; dyma y tro cyntaf iddo fod mewn cyfarfod eglwysig. Canfuwyd ef yno, a siaradwyd ag ef yn nghylch mater ei enaid, a rhoddwyd iddo gynghorion a chyfarwyddiadau; ac yn fuan efe a dderbyniwyd yn aelod cyflawn yn yr eglwys hono, dan ofal y Parch. J. Phillips. Ymdrochai yn fawr yn ei sefyllfa newydd i gynyddu mewn gwybodaeth, profiad, a defnyddioldeb crefyddol. Y gweinidog a'r eglwys wrth sylwi ar hyn a dybias-

ant y gellid gwneud pregethwr o hono, ac a'i cymellasant at y gwaith. Er mwyn ymgadw rhag y *militia* bu gorfod arno i ymofyn am drwydded oddiwrth yr ynadon; canys ni fynai fod yn filwr ar un cyfrif. Gwir iddo fyned yn mysg y dorf tua Phencaer, Abergwaun, i wrthwynebu y Ffrancoed gyant. Tybiai rhai fod ei drwydded yn rhoddi iddo ryw awdurdod goruchel i gyflawni ei waith fel pregethwr; ond nid felly yr ystyriai efe. Pan yn 27 oed ymbriododd â merch ieuauc, o'r enw Jane Phillips, merch Thomas a Margaret Phillips, Cwmconell, tyddyn mawr yn mhlwyf Llandudoch. Ar ol eu priodas aeth ef a'i wraig i fyw i'r Tygwyn, ar ran o'r tyddyn rhagsoniedig. Buont yno am rai blynyddau; yna hwy a ymfudasant i Beuywaun, lle yn yr ymyl; ac yno y freuliasant weddill eu hoes. Bu iddynt ddog o blant—wyth o ferched a dau o feibion, y rhai a ymunasant oll ag achos y Gwaredwr. Wedi bod yn pregethu yn achlysurol dros dymor yn y cylchoedd cymydogasthol, efe a urddwyd yn gynorthwywr i'r hen weinidog yn Nhrefyddel, yr hwn o horwydd methiant ac afiechyd oedd wedi myned yn lled analluog. Nid peth cyffredin yw urddo dyn yn weinidog sefydlog yn yr un ardal ag y ganwyd ef, y magwyd ef, y derbyniwyd ef yn aelod eglwysig, y dechreuodd bregethu, ac y bu efe yn arfer gwneud hyn am ysbaid ugain mlynedd. Yn ddilys dyma dymor hir o brawf—*again mlynedd!* Urddwyd Ll. Rees yn Nhrefyddel yr wythnos gyntaf yn mis Gorphenaf, 1820, pan oedd yn nghyd y gweinidogion canlynol:—J. Phillips, Bethlehem, St. Clears; J. Evans, Penygroes; T. Griffiths, Hawen; W. Griffiths, Glandwr; a H. George, Brynberian. Yn ol ymsefydlu yno yn weinidog, nis ymddiogodd, eithr ymadnewyddodd mewn ysbryd, llafur, ac egni chwaneogol, gan gael arwyddion "nad oedd ei lafur yn ofer yn yr Arglwydd." Fel pregethwr a gweinidog yr oedd ganddo ei dalent, ei ddawn, a'i drefn ei hun, fel y mae gan bob un arall. Yr oedd dau beth rhagorol ynddo fel llefarwr cyoeddus—llefarai yn *eglwyr* fel y gallai pawb ei ddeall, a llefarai yn *agos iawn*, fel y teimlai dynion dan ei weinidogaeth. Pregethai yr ysgrythyrau gymaint a neb. Dygai enghreifftiau a rhesymau ysgrythyrol i egluro a phrofi ei bynciau yn wastad. Yr oedd yn dra chofus a chyfarwydd yn hanesion y Baibl. Fel duwinydd, yr oedd yn Galfin cymedrol, ŵch felly nag ambell un. Bu unwaith mewn hebwl meddwl mawr o barthed athrawiaeth y Drindod. Cafodd gymorth i ymyrddhau o'r dyrswch wrth ddarllen gwaith y Dr. J. Trapp ar y pwnc. Yr oedd yn hynod darawiadol wrth weinyddu bodydd. Bu lawer gwaith yn offerynl, wrth fedyddio plant rhieni dibroffes, i enill y cyfryw rieni at grefydd. Wrth weinyddu y cymunedeb yr oedd yn ddrylliog a thoddedig iawn ei deimladau. Fel pregethwr anghladdol, gofalai am destunau priodol ac anerchion cyfaddas. Ond wrth orseddfainc y gras y byddai efe

yn rhagorol iawn. Yr oedd yn graffus ei olygiadau, yn dreiddiol ei ddeall, yn afaelgar ei gof, ac yn dwym ei galon. Cafodd groes drom yn y flwyddyn 1838, yn symudiad Jane, ei anwyl wraig, oddiwrtho i fyd arall. Ar ol treulio 11 mlynedd yn weddw, darfu i'w ferch olaf ef briodi; mewn canlyniad penderfynodd yntau ymofyn am rywun yn ymgeledd iddo yn ei henaint; ac efe a briododd Hannah Gardon, gwraig weddw, o'r ardal hono. Fel yr oedd yn honeiddio yr oedd ei ysbyrdolrwydd, ei ddirifoldob, ei grediniaeth, a'i dawelwch meddwl yn cynyddu fwy fwy. Arferai godi a rhodio ychydig allan hyd y dydd Sul diweddaf yn Chwefror, 1861, pryd y tarawyd ef yn glaf iawn ar ol boroufwyd; a gwaothygodd hyd y dydd cyntaf o Fawrth canlynol, pan yr ymadawodd yn dawel, gan huno yn yr Arglwydd, mewn oedran teg, ac yn gyflawn o ddyddiau, wedi ei lwyr ddigoni â hwynt, yn 88 mlwydd oed. Claddwyd ef yn mynwent capel Bethel, Trewyddel, pan oedd y gweinidogion canlynol yn nghyd:—E. Lewis, Brynberian; D. Jones, Pnygroes; J. Davies, Gideon; a D. Davies, Aberteifi. Ar y trydydd Sabbath wedi ei farwolaeth traddodwyd ei bregeth angladdol gan ei hoffus gyfaill, y Parch. W. Davies, Abergwaun, oddiwrth Heb. xiii. 7, 8, "Meddylwch am eich blaenoriaid," &c. Dywedai ryw ychydig cyn ei farwolaeth— "Nid oes arnaf ofn marw mwyach—tynodd Iesu golyn angu. Bum yn prgethu'r efengyl yn ardal Trewyddel dros 60 mlynedd. Nid i mi, nid i mi, ond i enw Iesu Grist y byddo'r gogoniant yn oes oesoedd."

REES, DAVID RICE, ail fab Mr. Rice Rees, o Lanymddyfri, a anwyd yn y dref hono yn Awst, 1787, ac arosodd gartref hyd nes symudodd am addysg i Gaerfyrddin ac Aberhonddu; bu fyw wedi hyny beth amser yn Birmingham, Bilston, a Llundain; ond oblogwyd gwaelledd iechyd dychwelodd i Lanymddyfri, lle y dilynodd yr alwad o lyfrwerthwr, is-ddosbarthwr *stamps*, ac wedi hyny postfeistr. Yn 1829, aeth i gyd-fasnachu a'i nai, Mr. W. Rees, fel argraffyddion a chyoeoddwyr, hyd oni therfynodd y gyd-fasnachaeth yn 1835, pan yr enciliodd o'r alwedigaeth a daeth yn oruchwylwr cangen o'r Ariandy Cenedlaethol, yn Lanymddyfri. Yn ystod ei gyd-fasnachaeth, yn mhllith gwoithiau bychain a chyoeoddodd yr oedd detholiad o Salmu a Hymnau i'r Eglwys Sefydledig, gan y diweddar Barch. David Rees, o Nantyglo; Gwinllan y Berdd, gan Daniel Ddu; yr Efangelydd, cyoeddiad misol, dan olygiath Mr. D. Owen (Brutus), a ddechreuwyd yn Ionawr, 1831, ac a barhaodd hyd Mehefin, 1835; hefyd Cylchgrawn y Gymdeithas er taenu Gwybodaeth Lesiol, yn cael ei olygu gan y diweddar Barch. J. Blackwell (Alun). Trwy y gwaith diweddaf hwn, a gariwyd yn mlaen am ystod y flwyddyn 1834, colodd y Meistriaid Rees dros £200. Wedi iddynt hwy ei roddi fyny, dygwyd ef yn mlaen gan Mr. Evans, Gaerfyrddin, ac yna terfynodd. Rhoddodd Mr.

Rees i fyny ei oruchwyliaeth yn yr ariandy, a bu fyw ar ei feddianau, yr hyn a ddaeth i'w feddiant ar farwolaeth ei dad yn 1826. Yr oedd yn aelod gwoithgar o Ymddiriedaeth y Tollbyrth yn Llanymddyfri, Llanbedr, a Llangadog, ac yn ddygydd selog yn mlaen o'r gwelliantau mawrin a wnaed gan eraill yn y ffyrdd a'r pontydd yn yr amgylchoedd, ac nid oedd braidd unrhyw welliant yn ei dref enedigol yn y 30 mlynedd diweddaf o'i fywyd nad oedd yn dra dyledus i'w ymdrechion dibaid ef, megys cwmpeini y farchnad a phwyso, y rhai a ffurfiodd, ac a ddaeth eu hysgrifenydd anrhydeddus; hefyd cymdeithas amaethyddol Llanymddyfri, yr hon, cyhyd ac y cadwodd efe y swydd o ysgrifenydd anrhydeddus, a flodeuodd gyda llwyddiant digyfelyb, ac yn ystod y cyfryw amser anfonodd gyfresau o ertthyglau ar amaethyddiaeth i'r *Farmer's Magazine*, Llundain, hefyd yn Gymraeg i'r *Haul*, yn Llanymddyfri. Yr oedd yr ystyriaeth o rwymedigaeth iddo ef mor fawr fel y cyflwynwyd iddo fwy nag unwaith dystob werthfawr drwy danysgrifiad cyoeiddus. Yr oedd yn aelod dylanwadol o'r fwrdeistiaeth, ac fel cynghorydd a henudur efe a lanwodd yn ei dro y swydd o Faer yn y modd mwyaf boddhaol. Dros ystod ei flnyddoedd diweddaf cymerodd ddyddordeb mawr yn adeiladaeth sefydliad colegol yn Lanymddyfri, ac yn neillduol yn nhrefniad a chofrestriad y llyfrgell werthfawr a roddwyd i'r sefydliad gan y sylfaenydd, Thomas Phillips, Ysw., o Brunswiek Square, Llundain; efe a dreuliodd hefyd gryn lawer o amser mewn llafur llenorol, a pharotodd yn barod i'r wasg gyfrol o "Grefyddau'r Byd," yr hyn o herwydd ei farwolaeth na chyoeoddwyd mo hono. Ymddiriedwyd yr ysgrifau wedi hyny i Brutus, yr hwn a fwrriadai eu cyfieithu oll i'r Gymraeg a'u cyoeddi; ond methodd gyflawni ei waith, o herwydd ei farwolaeth annysgwylidwy. Yr oedd Mr. Rees yn eglwyswr cadarn, a llanwodd y swydd o warcheidwad eglwys Llandinad, am lawer o flnyddau; yn ystod yr amser gosodwyd amryw ffenestri newyddion ynddi, a'r adeilad a godwid mewn cywair trwyadl. Bu farw yn ei dy ei hun ar y 25ain o Fai, 1856, a chladdwyd ef yn Llandinad.

REES, DAVID, Llanfynydd, oedd weinidog gyda'r Trefnyddion Calfinaidd yn sir Gaerfyrddin. Mab oedd i Rees Rees, o'r Gymrig, amaethydd yn mhllwyf Llanfynydd; ganwyd ef yn y flwyddyn 1751, a dygwyd ef i fyny gan ei dad a'i fam yn y tydd, yn rhagddywodedig; yr oedd ei dad yn wr chofyddol, ac felly cafodd yntau ei ddwyn i fyny i wrando prethiath y gair; cafodd ychydig o ddysgidiaeth pan oedd yn lled ieuanc; yr oedd er yn blentyn yn syml, ac yn rheddu ar gynoddau cryfion, yn ddysgwr rhagorol, yn blaenori ar ei gydiouenctyd yn gyffwrddol. Pan oedd yn yr ysgol byddai yn ymneillduo oddiwrth y plant oroll, ac ni welid mo hono un amser yn mhllith y lluaws. Po'i clywyd ef yn dywedyd lawer gwaith ei fod wedi

teimlo argyoeddiadau am ei gyflwr pan oedd yn blentyn, ac fel y nodwyd yr oedd yn wrandawr cyson er yn fachgen, ac yn meddu ar wybodaeth helaeth o'r ysgrhythrau; ei oed pan ddechreuodd broffesu nid yw yn sicr. Nid oedd Dafydd Rees yn nghychwyniad ei grefydd yr un fath a'r crefyddwyr yn gyffredin yn yr amser hyny; ni welwyd mo hono ef dan hwyll neillduol neu gyffro eriood; mae lle i feddwl iddo ddyoddef aml ergyd am hyny oddiwrth frodyr henach nag ef, gan y barnet ef yn un o'r rhai "esmwyth yn Sion;" er hyn oll dangosodd fod gwreiddyn y mater ganddo, a chydnebyd of yn ei broffes hyd y diwedd. Wedi bod flynyddau lawer yn profesu yn dra syml, fe ganfyddwyd ei fod wedi dorbyn gwybodaeth helaeth yn yr athrawiaeth, ac yn hyddysg iawn yn egwyddorion y profwyd Gristionogol, fel y rhyfeddai ei frodyr a'i chwariydd crefyddol at rym ei wybodaeth a'i gof, a dywedent wrth eu gilydd, "Y mae yn dra sicr fod gan yr Arglwydd waith mawr iddo i'w wneud." Ac mewn canlyniad nid hir y bu cyn cael anogaethau gan ei frodyr i arfer ei ddawn trwy gyoeddi y cyfoeth sydd yn Nghrist ar gyfer tlodi pechaduriaid, a hyn oedd ei hoff bwne ef bob amser. Fe ddechreuodd ar y gwaith pwysig yma, sef pregethu yr efengyl, yn y flwyddyn 1782. Y drws agored cyntaf a gafodd oedd i wr dweith fethu dyfod at ei gyoeddiad i Lanfynydd; y pryd hyny anogwyd Dafydd Rees i roi cyngor i'r bobl oedd wedi dyfod ynghyd; wedi i'r eglwys gael prawf o'i ddawn am ychydig amser, bu, cyn myned yn bregethwr teithiol, yn barchus a defnyddiol i'r eglwysi cymydogaeithol; wedi cael amlygiad pellach o'i ddefnyddioldeb, cafodd gymelliad gan y Parch. W. Williams, Pantycelyn, i fyned gydag ef i gyoeddiad am rai wythnosau, a diameu iddo gael magwriaeth yn ngeiriau y ffydd a phrofiad ysbrydol pan gyda Mr. Williams yn y daith hono, a thystiai y diwygiwr mawr hwnw iddo gael ei foddioni yn fawr ynddo. Yn y flwyddyn 1786, aeth i daith trwy Gwent a Morgannwg; yn fuan wedi iddo ddychwelyd adref fe gladdodd ei dad, ac yn mhen rhyw ysbaid o amser wedi hyny unwyd ef mewn priodas ag Esther Rees, Llwynpatris, merch i amaethwr cyfrifol yn mhlwyf Llandilofawr, yr hon oedd ferch ieuane grefyddol, ac felly y parhaodd hyd y diwedd, pan fu farw mis Mawrth, 1842, yn 83 oed. Y flwyddyn gyntaf wodi priodi daeth enw Dafydd Rees allan i fod yn filwr i'r bronin, pan y codid milwyr wrth goel-brenau; yn yr amser hwnw y bu arno drafferth fawr iawn cyn cael dyfod yn rhydd; o herwydd ei fod yn wr mor dal o gorffol-aeth fe omeddodd y goruchwyliwr gymoryd un dyn yn ei le, a thrwy hyny fo orfu arno gymeryd ei lw a myned dan arfau; pan yr oedd yn pallu gyda dynion yr oedd yn bosibl gyda Duw; fe gafodd dau frawd crefyddol, sef David Evan, o'r Brisken, a John Williams, Nantyrhiw, lythyr gan wr boneddig, sef R. Jones, Ysw., Pantglas, yr hwn oedd

ustus hoddwch, i'w roddi i'r goruchwyliwr, Lloyd, Cilgadau, yn dymuno arno roddi Dafydd Rees yn rhydd, ac os na wnai trwy ewylllys rydd, y mynai Mr. Jones ef yn rhydd. Felly fe lwyddwyd ganddo; ac oddeutu yr amser hyny y cafodd Dafydd Rees drwydded i bregethu trwy gynorthwyr Mr. Jones. Wedi iddo ddyfod yn rhydd, fo fu yn ffyddlon iawn yn ngwaith y weinidogaeth; yr oedd wedi derbyn dawn helaeth iawn fel duwinydd, ac yn un rhagorol yn y cymdeithasau neillduol. Yr oedd yr athrawiaeth a bregethai yn gadarn a golen, wedi ei sylfaenu ar dystiolaeth yr ysgrhythrau bob amser. Gairiau y Beibl a arferai. Mewn gwirionedd, *pregethwr y gair* ydoedd. Ei lwybr cyffredin o bregethu fyddai sylwi ar yr adnod bob yn rhan, ac yn y dull yma y byddai y rhan fwyaf o'r pregethwyr yr amser hyny. Y mae yn dra amlwg ei fod wedi bod yn llafurus iawn yn ymboeni yn y gair a'r athrawiaeth mewn amser ac allan o amser; wedi bod yn ddyfal i wneuthur ei hun "yn brofedig gan Dduw," yn "weithiwr difell" i iawn gyfranau gair y gwirionedd. Yr oedd ef yn bregethwr teithiol cydwbybodol. Yr oedd ei olwg bob amser ar yr holl achos; cyfranai ei weinidogaeth i holl gangenau yr eglwys, gan eu hadelladu yn y santeiddiaf ffydd; a da fyddai pe byddai yr holl bregethwyr yn ei efelychu ef yn hyn. Yr oedd ei lafur a'i ffyddlondeb gydag achos ei feistr yn ddiifino. Yn y flwyddyn 1791, fe gymerodd sferm i fyned i fyw iddi, o'r enw Cilcanwr. Bu iddo bump o blant, sef pedwar mab ac un ferch. Yr oedd ef yn gymydog gonest a diniwod; yn briod caredig a thirion; yn dad tyner, yn dwyn ei blant i fyny yn "addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd." Fel Cristion, ei agwedd gyffredin fyddai yn syml, caredig, a serchog i bawb, yn enwedig y rhai a fyddai "o deulu y ffydd." Yr oedd of yn hynod o ran ei dymerau siriol bob amser. Fel pregethwr, cartref ac oddi-cartref, byddai ei wrandawr yn lluosog iawn; a byddai yn myned unwaith bob blwyddyn i'r Gogledd, a hyny dros lawer o flynyddoedd. Fo fu amrywiol o weithiau yn Nghaerodur, a rhai troion yn Llundain. Yr oedd ei ofal yn fawr iawn am yr achos yn ei sir ei hun. Byddai yn teithio yn aml iawn drwy siroedd y Deheudir; ond fe fyddai yn sicr o ofalu am drefnu ei gyoeddiadau fel y gallai fod yn bresenol yn nghyfarfod misol y sir. Gofalai am fod un Sabbath o bob mis yn pregethu gartref, os na fyddai ar daith yn y Gogledd, neu yntau yn rhai o drefydd Lloegr. Yr oedd yn hynod o eidd-igedduas a selog gyda phob gwaith da, ac arddangosai ddoniaid nodedig wrth ddadleu achos y Feibl Gymdeithas, gan osod allan yr angenrheidrwydd o anfon y Beibl i bob dyn, ac anfon ceunadon i bregethu ei gyn-wysiad i bob gwlad a chenedl. Yn y flwyddyn 1811, cafodd ei neillduo i weinyddu y sacramentau, fel y gwelir yn nghyffes ffydd yr onwad, tudal. 34. Yn y flwyddyn 1816, rhoddodd ei sform i fyny, a symudodd

i fyw i ymyl apel Llanfynydd. Yn y flwyddyn 1818, ar gais y cyfarfod misol, aeth i Gaerodor, ac ar ei ddychweliad adref drwy sir Forganwg, pan ddaeth i Bontypridd, cyfarhodd ei gyfeillion ef yn garedig iawn, gan ddywedyd, "Yr ydych chiwi, Dafydd Rees, yn dda iawneich golwg er eich bod yn heneiddio." "Ydwyf," ebe yntau, "yn iach ragorol;" ac ar y noson hono tarawyd ef gan anghen a phoen dirfawr oddi-fewn, yn agos i driugain mildir o'i gartref. Galwyd am feddyg ato; ond wedi iddo sylwi arno, dywedodd wrtho ei fod yn ofni fod yn rhaid ei agor ef. Boddlonodd i hyny yn dawel iawn; ac er iddo gael ei gau i fyny drachefn ac arwyddion o wellhad yn ymddangos arno am ddiwrnodau, er galar i'w berthynasau a miloedd o'i gyfeillion, "efe a fu farw," ar y 18ed o Fedi, 1818. Wedi i'w enaid ohedeg i fynwes Abraham, gwnaeth y brodyr yn Morganwg aroch iddo, a hobryngwyd ef i Ferthyr Tydfil, a danfonwyd ef oddiyno i Dreacastell, ac oddiyno i Lanymddyfri; anfonodd y cyfeillion o Landilofawr angladd-gerbyd i'w gyroch o Lanymddyfri i Lanfynydd i'w dy ei hun, a thyrfa fawr o'i berthynasau a'i gyfeillion yn ei ganlyn; yr oedd hyn ar ddydd Sadwrn. Claddwyd ef dydd Llun yn mynwent eglwys y plwyf. Yr oedd y Parch. D. Rees, Llanfynydd, yn sefyll yn uchel iawn yn marn pawb a'i adwaonai fel gwr Duw, a diwyd yn ngwasanaeth ei feistr ac eglwys Crist, hyd oni ddaeth galwad arno i ymadael a'r eglwys filwriaethus i ymddangos yn yr eglwys orfol-eddus fry, lle y mae heddyr mewn undeb a'r holl lu saantaid, yn dywedyd a llef uchel, "Teilwng yw'r Oen."

REES, THOMAS DAVID, o Foyddyn, oedd weinidog gyda'r Bedyddwyr yn eglwys Rhydwylym; yr oedd yn byw yn mhlwyf Llanarwl, sir Aberteifi. Bu y gwr hwn dros ychydig amser yn aelod o eglwys yr Annibynwyr yn sir Aberteifi, ac yn gynorthwywr i'r Parch. Stephen Hughes; ond ymddengys iddo dddigio wrth Mr. Hughes ac ymadael â'r Annibynwyr am yr achos a ganlyn: Pan oedd y gyfraith wedi ei gosod i orfodi pawb i fyned i lan y plwyf ar amser y gwasanaeth cyoeddus, neu fod yn agored i ddirwy am beidio, yr oedd Mr. Hughes i bregethu yn Llandyssul un boreu Sabbath, ond ar ei waith yn dechreu yr addoliad canodd cloch y llan; rhoddodd yntau yr oedfa heibio, gan fyned i wrando yr offeiriad cyn pregethu ei hun, gan addaw y denai i bregethu iddynt ar ol y gwasanaeth. Cymerodd Mr. Thomas Dafydd Rees hyn fel peth allan o le yn Mr. S. Hughes, ei fod yn talu y fath barch i'r offeiriad ag oedd yn eu herlid hwy yn mhob lle; ar ei ddychweliad, ymddiddanodd Mr. T. D. Rees ag ef dros y lleill. Gan na oddefai fod hyny yn feius ynddo, ac na addawai beidio gwneuthur felly o hyny allan, Mr. Thomas David Rees ac ereill a ymadawsant a'r Annibynwyr ac a unasant ag eglwys y Bedyddwyr ag sydd yn awr yn cyfarfod yn Rhydwylym y flwyddyn y corff-

olwyd yr eglwys hono. Yn fuan ar ol i Mr. T. D. Rees uno a'r Bedyddwyr cafodd ei urddo yn weinidog, a bu yn cydweinigod-aethu â'r Parchedigion William Jones a G. Howells dros lawer o flynyddoedd, gan fod yr eglwys hono mor wasgaredig. Dywedir fod Mr. T. D. Rees yn blaenori yn y gangen ag oedd yn cyfarfod yn Glandwr, gerllaw lle yr oedd yn byw. Dywedir iddo gael ei ddirrwyo lawer gwaith am beidio myned i wrando i eglwys y plwyf, ac iddo hefyd gael ei garcharu. Ymddengys ei fod yn wr o enwogrwydd, yn berchen cryn lawer o bethau'r byd hwn, yn bregethwr doniol a llafurus, ac yn un dewr i fyned trwy lawer o dywydd garw gyda'i grefydd; atafaelwyd ei feddianau rai gweithiau am na pheidiai bregethu Crist i bechaduriaid; a gorfu arno amgau darn o dir ar ei etifeddiaeth ei hun i gladdu y meirw, am na oddofid iddynt gael eu claddu yn mynwent y plwyf. Gelwir y lle yr arferai yr Ymneillduwyr gladdu eu meirw yn mhlwyf Llanarwl yn Penlan-noeth, ger Moyddyn, ac y mae un arall yn agos i lo a elwir Bwlchog, ger Llandyssul. Y pregethwr blaenaf a berthynai i'r Bedyddwyr yn sir Aberteifi oedd T. D. Rees, yr hwn a ffurfiodd yr eglwys gyntaf yn Glandwr, gerllaw ei broswylfa, yn y flwyddyn 1696, ac mewn canlyniad efe oedd dochreud yr amrywïol eglwysi a ddoilliodd oddiwrthi trwy yr holl wlad o amgylch afon Teifi, ac oddiyno hyd Gaerfyrddin. Nid oes genym wybodaeth llawn a ddygwyd ef i fyny yn un o'r ddwy brif ysgol a'i naddo, ond eglur yw ei fod wedi derbyn mwy o ddysg na'r cyffredin, oblegyd yr oedd yn bregethwr cynorthwyol i Mr. Hughes cyn ei ymadawriad a'r eglwysi oedd dan ei ofal ef. Yr oedd yn grefyddwr ac yn ymneillduwr gwresog, dewr, a chalonog y pryd hwn; a phan newidiodd ei blaidd (oblegyd ni ellir credu fod ymadawriad mewn tramgwydd yn newid barn neb dynion) ni cholodd mo'i sel a'i ymgniad crefyddol yn y cynfnewidiad, ac ni ellir dywedyd iddo ychwanegu ei ddoniau ysbrydol trwy fyned dan y dwfr. Ymroddodd Mr. Rees megys cynt i bregethu efengyl y deyrnas trwy ranau o siroedd Aberteifi a Chaerfyrddin, a diau iddo onill rhai o'i berthynasau a'i gymydogion oedd o'r blaen yn aelodau gyda'r Ymneillduwyr i gymeryd eu hailfedyddio ac i fod yn aelodau yn Rhydwylym, ac wedi hyny yn Glandwr, megys y cydnebydd y Parch. Joshua Thomas yn "Hanes y Bedyddwyr." Terfynodd ei ddyoddefadau, ei waith, a'i lafur, a gorphwysodd yn dawel mewn gwith o oedran, tua'r flwyddyn 1700. Nid yw yn hysbys i ni pa le y claddwyd ei ran farwol—pa un ai yn Mhenlan-noeth (y lle a neillduodd efe i gladdu Ymneillduwyr pan y gwrthodid eu claddu yn monwentau y plwyfau) a'i mewn rhyw le arall.

REES, GEORGE, oedd weinidog y Bedyddwyr, yn Llangloffan a Rhydwylym wedi hyny; ganwyd ef yn 1727. Dechreuodd bregethu tua'r flwyddyn 1749, ac yn y

flwydyn 1758, cafodd ei urddo yn fugail ar yr eglwys yn Llangloffan; yn y flwyddyn 1769, dymunodd eglwys Rhydwlwm arno gymeryd eu gofal, ond nid oedd eglwys Llangloffan yn llwyr foddlon i hyny. Darfu iddo ef a chymydogion eraill ddyfod atynt yn gylchunol dros amser; ond gan eu bod yn erfyn yn barhaus' arno i gymeryd eu gofal, yn 1776 cafodd olyngdod, a chymerodd arno eu gofal bugeilaidd. Gwasanaethodd Mr. Rees yr eglwys gyda llawer o fyddlondeb a diwydrwydd dros ei fywyd, er ei fod yn byw gryn ffordd oddiwrthynt. Yr oedd yn wr o gymeriad moesol, difrychau, o ddeall da, o dduwioldeb eglur, o benderfyniad didroi-ynol, o ddoniau tra dorbyniol, ac o ymddygiad boneddigaidd iawn. Cafodd ei daro a'r ergyd angeuol wrth fyned i gymanfa Aborduar, yn 1795, a math o dwymyn, yr hon a derfynodd ei fywyd gworthfawr ar y 19eg o Fehofin y flwyddyn hono, yn 68ain ood. Dywedir i ryw dri o weinidogion alw heibio iddo wrth fynod adref o'r gymanfa a nodwyd, a gofynasant iddo pa fodd yr oedd ar ei foddwl, ac atobodd yntau, "Caled iawn ydyw yn wir; y mae'r gelyn wedi cael conad i ruthro arnaf yn dra galluog, a finau heb rym i'w wrthwynebu. Y mae yn rhaid i chwi oieh tri ymdrochu a'r Arglwydd ar fy rhan, canys gall efe orchfygu fy ngelyn creulawn." Folly aeth y tri i woddii yn olynol, a chyfodasant i fyny oddiar eu gliniau. Dywoddodd wrthynt, "Gweddiiwch eto, y mae y tywyllwch yn aros, a'r wawr heb dori." Gweddiodd y tri yr ail waith heb un effaith ddymunol ar foddwl y claf. "Ymdrechwech unwaith eto," moddai of, "pwy a wyr na lwyddir, er mor galed yw." Ymgrymasant drachefn, a gweddiodd un o honynt, a dechreuodd yr ail; ond pan yr oedd yn tywallt ei ddymuniaid taerion dros ei frawd cystuddiodig, gwaeddodd y claf allan, "Rhoddwch i fyny bellach; y mae y fuddugoliaeth wedi ei chael, canu fydd y gwaith o hyn allan;" felly aeth yn fuan trwy y dyffryn tywyll, a Haul Cyflawnder yn dysgleirio ar ei enaid gworthfawr.

REES, BENJAMIN, Chippenham, oedd weinidog yr Annibynwyr yn y dref hono; ganwyd ef yn ardal Caerfyrddin; cyflwynodd oi hun i'r Arglwydd yn more ei oes, a bu amser yn bregethwr teithiol gyda'r Trefnyddion Calfniaidd. Ymunodd a'r Annibynwyr, a chafodd ei gyflawn urddo yn Chippenham, Wiltshire, lle y lafuriodd fel gweinidog Annibynol gyda llwyddiant mawr am dros ddeugain mlynedd. Dechreuodd ei weinidogaeth yno yn y flwyddyn 1822; ac urddwyd ef yn mben dwy flynedd wedi hyny. Hanfodai cyfeillgarwch rhyngddo ef a'r Parch. Bowland Hill, a'r Parch. W. Jay, o Bath. Yr oedd ef yn ymluno yn y modd cynesaf a mwyaf diysgog wrth wirioneddau bywiol Cristionogaeth. Ni chafodd ei addysgu i'r weinidogaeth, o'to yr oedd yn fawr dros roddi addysgiaeth briodol or sicrhau medrusrwydd i egluro ac amddiffyn y gwirionedd. "Cof-iwch," moddai unwaith, "nid wyf yn dyweyd dim yn erbyn dysgeidiaeth ar un gylch-

iad," gan ofni o bosibl y byddai i sylw neu ddau o'i enau gael eu cam ddeall. Yr oedd yn hoff iawn o blant, a sylwai yn gareddig ac anwylaidd arnynt yn aml, ac fel prawf o'i ofal am danynt y mae'r adeilad cadarn a pharhaus, yr Ysgoldy Brytanaidd eang y bu efe yn foddion yn benaf i'w adeiladu, yn brawf amlwg. Efe a bregethodd am lawer o flynyddoedd mewn pump neu chwech o bentrefydd. Rhoddodd i fyny ofal y weinidogaeth yn 1861; ond pregethai yn achlysurol hyd ychydig wythnosau i'w farwolaeth; o'r diwedd ei fywiawgrwydd a gilgai, a'i gorff gwrol a ddaeth yn ddirym, a gorphenodd ei yrfa ddaearol Rhagfyr 13, 1864.

REES, THOMAS, gweinidog yr Annibynwyr yn Nghaswent, Myuwy; ganwyd ef Gorphonaf 23, 1788, yn mhlwyf Llansamled, ger Abertawe. Y cof cyntaf oedd ganddo am oi fam dduwiol oedd ei gwaith yn ei arwain gorffydd ei law pan oedd yn dair blwydd oed, a gweddio drosto wrth ei enw; hi a fu farw yn ieuanc, ond ei gweddiau wedi hyny a atebwyd yn argyocddiad ei mab. Pan yn dra ieuanc, o'r braidd y diangodd rhag boddi; ofo a syrthiodd i'r gamlas, ac oni buasai i ryw ddyd neidio yn amserol yn mlaen, yr hwn oedd wedi ei weled o bell yn syrthio i'r dwfr, buasai yn ddiameu wedi colli ei fywyd; cadd ei arbod nid yn unig er ei fwyn ei hun, ond er lloshad llaweroedd, y rhai a ddygwyd at Dduw drwy ei bregethiad a'i addysgiadau. Yr oedd Thomas yn fachgen llawn bywiawgrwydd a llawenydd; gallasai ei fywiawgrwydd a'i dymor lawen ei arwain i lawer magl oni buasai ei hyfforddiant boruol. Nid allasai gyduno mewn gwagddifrywch Sabbathol ag oedd mor gyffredin yn ei ddyddiau boruol, a'r rhai, nid yn unig y gynulleidfa, ond hyd y nod yr offeiriaid rai gwoithiau a gydunent cyn ac wedi y gwasanaeth. Pan oedd tua 19 mlwydd oed, dygwyd ef i benderfyniad dros Grist drwy bregethiad y Parch. Ishmael Jones. Efe a ymunodd ag eglwys Annibynol yn Merthyr Tydfil, dan ofal gweinidogaethol y diweddar Barch. Samuel Evans, ac yn fuan dechreuodd bregethu mewn gwahanol fanau yn y dywysogaeth. Efe a ddaeth yn weinidog Llanfapley ger y Fenni, lle yr arosodd ddeuddeg mis, ac yn 1833 daeth yn weinidog i'r eglwys fochan yn Nghaswent, ag oedd y pryd hwnw yn addoli mewn hen chwaredy. Adeiladwyd yno gapel newydd, drwy ei ymdrechion diflino ef yn 1834. Efe a lafuriodd yn selog, nid yn unig y dref, ond hefyd yn pentrefydd oddiamgylch. Nid ychydig oedd ei anhawderau, yn neillduol oddiwrth symudiadau ei wrandawyr o'r lle drwy loihad y gwaith o adeiladu llongau. Yr oedd un teulu ar ol y llall yn gorfod myned oddiyno am fywiolaeth. Er hyny efe a ddaliai ei ffordd, a chafodd yr hyfrydwch o weled y gynulleidfa yn bywiocau a chynyddu. Hir gofir ei weinidogaeth gan ei ddiadell, ei daer weddiau, ei bregethau eglur a nerthol, a'i lais mor gyflawn a pheraidd, yn dwyn arwyddion henaint. Ei ddiwedd oedd dangnoff-

odd. Ar y 27ain o Ebrill, 1865, cafodd ei gymeryd yn glaf a'i gasglu at ei dadau, mewn tangnefedd perffaith, a chladdwyd ef Mai 5ed, wedi bod yn y weinidogaeth dros 44 mlynedd.

REES, JOSEPH, gweinidog gyda y Trefnyddion Calfinaidd yn Pontfendigaid, Ceredigion. Ganwyd ef Ionawr 27, 1795, yn Tygwyn, plwyf Llanfair-Orllwyn, Ceredigion. Cafodd ei ddwyn i fyng gan ei daid o du ei fam gerllaw Horeb, addoldy yr Annibynwyr, yn mhlwyf Llandyssul. Yr oedd ysgol yn cael ei chadw yn addoldy Horeb, a chafodd fantais i gael ychydig ddysegeidiaeth, gan ei fod, pan gyda ei daid, mor agos iddi. Dywedir ei fod yn darllen ei Feibl, ac yn dysgu ysgrifenu pan oedd yn saith mlwydd oed; ac ystyriai ei fod wedi cael braint fawr, yr hyn a fu yn lleihad iddo, oi fod wedi cael ei ddwyn i fyng yn ymyl yr addoldy. Yr oedd yn cofio llawer o'r hyn a wrandawodd pan oedd yn ieuanc iawn. Pan oedd yn un ar ddeg oed, cyrchodd ei rieni ef i gael aros gyda hwynt. Yr oedd ganddynt lawer o lyfrau, y rhai a gawsant ar ol ei daid, ac yn eu mysg agos bob math o lyfrau Cymreig ag oeddynt i'w cael y pryd hwnw; a darlenodd Joseph Rees lawer o honynt pan oedd yn ieuanc, megys gwaith Gurnal, gwaith Bunyan, pregethau y ddau Erskine, Mer Duwinyddiaeth Iachus, &c. Yn y flwyddyn hono, pan yn dair ar ddeg oed, gosodwyd ef yn brentis i ddyysgu y gelfyddyd wehyddol; ac yr oedd y cytundeb ei fod i gael myned i foddion gras ar hyd yr wythnos, gwrandaw pregethau, &c. Pan oedd rhwng pumtheg ag un ar bumtheg oed, aeth i weithio i blwyf Llandyssul, lle nad oedd fawr o sylw ar grefydd. Ymgaledodd yntau i raddau mawr, fel yr aeth pob cyflawniadu crefyddol yn bethau dyeithr iddo. Byddai yn cael llawer o ddifyrwch wrth ddadlun a'r Undodiaid am Dduwdod Crist, a byddent yn rhyfeddu pa fodd yr oedd bachgenyn o'r fath wedi cyraedd y fath wybodaeth a medrusrwydd i ddadlun mor rhesymol a grymus. Pan oedd tua deunaw oed, methodd a dylun ei alwedigaeth wehyddol, gan ddoluriau ar ei goesau. Aeth at ei dad, a bu yn dysgu y gelfyddyd o saer oed gyda hwnw, a thrwy hyn daeth i fwynhau moddion gras eilwaith. Yn fuan ar ol hyn cymerodd ymranid le yn eglwys Capel Drindod, fel y bu y pryd hwnw mewn eglwys ereill; un blaid yn dadlun dros yr offeriaid, mai hwy yn unig oedd i weini yr ordinhadau, a'r blaid arall am gael gweinidogion. Yr oedd ei dad o blaid yr offeriaid, a'i fam o blaid y gweinidogion. Cafodd hi fanteision yn ei dygiad i fyng i ddeall egwyddorion Ymneillduaeath yn dda, ac yr oedd yn eu cymeradwyo. Bu yr ymranid yn achlysur i Joseph Rees i ymgaledu fwy fwy, ac i'w feddwl ymddyethirio oddiwrth bethau crefyddol, fel nad elai i'r ysgol Sabbathol. Eto yr oedd yn chwilio egwyddorion Ymneillduaeath; darllenodd waith Palmer yn fanwl, a gwaith y Parch. B. Evans, Drenwen, ac amryw o ddau tu y ddad; yr oedd

ei fam hefyd yn ei hyfforddi, a daeth i gymmeradwyo egwyddorion Ymneillduaeath; ac felly y parhaodd dros ei holl oes. Yr oedd ei lafur yn fawr iawn am wybodaeth gyffredinol yr amser hwn. Darllenodd lawer o awduron ar ddaeardraith. Pan oedd yn un ar hugain oed, bu yn yr ysgol yn dysgu rhifyddiaeth, a'i feddwl yn ymawyddu am fawredd bydol. Yr oedd y pryd hwn yn bwriadu myned yn gyllidydd, ond diau fod yr Arglwydd yn bwriadu ei osod mewn swydd mwy anrhyddodus. Rhwystrowyd of yn ei amcan, trwy i'r bonoddwr farw oedd yn addaw ei gynorthwyo i gael swydd dan y llywodraeth wladol. Un Sabbath aeth i wrandaw y Parch. Lewis Powell, Capel Isaac, wedi hyn y Gaerdydd; a phan oedd yn darllen y geiriau hyn yn dostun, "A wrthodwyd gan ddyinion," gwelodd mai gwrthod Crist yr oedd yntau; ac fel yr oedd y gweinidog yn sylwi ar addasrwydd Crist i bechadur colledig, a'r Arglwydd yn ei raslonrwydd anfoidrol yn parhau i'w gnyng, penderfynodd nweuthur derbyniad o hono, a rhoddi ei hun yn eiddo iddo. Yr oedd yn myned adref a thangnefedd Duw, trwy waed y groes, yn llonwi ei enaid. Yr wythnos hono bwriadodd ei goelbren gyda phobl yr Arglwydd yn Capel Drindod; cafodd dderbyniad croesawus, a dangosodd ei fod yn ganlynwr i'r Arglwydd Iesu Crist. Darllenodd lawer ar y pryd hwn, sef y "Cywir Dychwolwr," "Llun Agrippa," "Corff Duwinyddiaeth" y Dr. George Lewis, "Troedigaeth y wraig o Samaria," "Marw i'r Ddeddf," &c., ond methodd a chael adnabyddiaeth foddlonol o hono ei hun; ond penderfynodd llynu, deued hi fel y delai. Wedi uno a phobl yr Arglwydd, dechreuodd feddwl am fod yn ddefnyddiol. Llafuriai yn ddiwyd gyda yr ysgol Sul, ac yr oedd ei enaid wedi ymglymu â hi. Llafuriai am wybodaeth, ac wedi ei chael trosglwyddai hono i ereill. Dechreuodd bregethau yn y flwyddyn 1829, pan oedd yn 34 mlwydd oed. Wedi dechreu ar waith y weinidogaeth, bu yn llafurus a ffyddlon yn y sir yr oedd yn aros ynddi; ni theithiodd rhyw lawer allan o'r sir hono, canys barnai y gallasai fod mor ddefnyddiol yno a phe buasai yn teithio llawer. Cafodd alwad gan eglwys Pontfendigaid, a dymuniad taer am iddo symud i'r ardal hono, fel y gallasai bregethau a chadw cyfarfodydd eglwysig bob wythnos—cadw cyfarfodydd dirwest, ac ar y Sabbathau i bregethau yn ei gylch teithiol. Wedi ymgyngori a'r Arglwydd, ac a'i frodyr, cydsyniodd â chais yr eglwys; ac yn y flwyddyn 1830, symudodd ef a'i deulu yno. Bu yn ffyddlon a llafurus; yr oedd gair da iddo gan bawb, a bu ei weinidogaeth yn fendith i'r eglwys a'r gymydogaeath. Yn y flwyddyn 1845 ymosododd graddau o afiechyd arno, ac er na fethodd yn hollol gyda y weinidogaeth, eto yr oedd yn ymdrochu mewn graddau mawr o wendid a llesgedd y buasai llawer wedi methu danynt. Byddai yn dywedyd yn aml yn amser ei gystudd, nad oedd yn

gwoled nac yn clywed am ddim oedd yn addas iddo ond Crist a'i iachawdwriaeth. Parhaodd ei asfochyd am tua dwy flynedd a haner. Nid oedd yn y dechreu ond tipyn o effaithiau oerfol, ond trodd allan yn ddarfod-edigaeath. Yr oedd yn gwaetu yn barhaus; ac ar y 30ain o Fedi, 1847, ymadawodd ei enaid â'r babell bridd y bu yn preswyllo ynddi, yn 52 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn nghladdfa y Trefnyddion Calfinaidd yn Tregaron. Fel dyn, yr oedd yn bwylllog ac arafaid, yn gweithredu yn fwy oddiar farn nag oddiar deimladau. Fel Cristion, yr oedd i raddau helaeth wedi ei lunio gan yr efengyl. Yr oedd wedi dysgu bod yn foddlon yn mha gyflwr bynag y byddai. Byddai yn pleidio rhinwedd, ac yn gwrthwynebu llygredigaeth yn mha ffurf bynag y byddai yn ymddangos. Yr oedd yn ddirwestwr selog; yr oedd yn gymeradwy gan ei frodyr, a chan y digrofydd hofyd; meddianid y rhai hyn gan ofn parchus o hono. Fel gweinidog yr efengyl, ei brif amcan oedd bod yn ddefnyddiol a ffyddlaw, ac nid ymhoffai yn y gwaith o farnu a chondemnio ereill. Yr awdwyr mwyaf hoff ganddo oedd Dr. Lewis, Charles, Hughes, Dr. Owen, Jonathan Edwards, Charnocke, Brown, Boston, Robert Hall, ac ereill. Casglodd lawer o hanes crefydd yn sir Aberteifi, pwy fu yn pregethu gyntaf yn y gymydogaeath, pwy oedd yn blaenori gydag achos yr Arglwydd, pa bryd y sefydlwyd eglwys yno, &c. Chwiliodd yn fanwl, ac ysgrifennodd y cwbl, ac yr oedd y cofnodau yn meddiant ei deulu ar ei ol, a bu iddynt gael eu trosglwyddo i'r diweddar Barch. J. Hughes, L'orpwl, yr hwn oedd ar y pryd yn paratoi hanes Trefnyddiaeth yn Nghymru.

REES, DAVID, gweinidog y Bedyddwyr yn Limehouse, Caerludd, oedd frodor o ardal Hongood, sir Forganwg; ganwyd ef yn y flwyddyn 1683; amaethwr cyfrifol oedd ei dad, yn cael ei barchu, fel y gellid dysgwyl, gan y rhai mwyaf rhinwoddol yn ei gymydogaeath. Bu yn ofalus i ddwyn ei blant i fyny yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd, ac ymddengys na bu ei lafur tuag atynt yn ofer. Dangosodd David Rees yn foreu awydd am ddysgeidiaeth, yr hyn yn ddedwydd a gefnogwyd gan ei dad. Yr oedd yr amser hwnw athrofa dra chyfrifol nid yn mhell o drigfa ei dad, lle y gallasid cael yr addysg orou heb lawer o draul. Yr oedd yn cael ei chynnal mewn amaethdy o'r enw Brynllwarch, yn Morganwg; y prif athraw oedd y Parch. Samuel Jones, A.C. Nid oes hanes pa bryd yr aeth efe i'r athrofa hono, na pha bryd yr ymadawodd; ymddengys ei fod ar ei ymadawiad wedi ei sylfaenu yn dda mewn dysgeidiaeth awdurol ac ysgoleigaidd. Ni ddywedir wrthym pa fodd y defnyddiodd ei amser am rai blynyddau wedi iddo adael yr athrofa hono. Y mae yn debyg iddo droulio ei amser i cfrdydu gartref goreu y gallasai, oblegdyd nid oes genym hanes iddo gael ei anfon i unrhyw ysgol arall. Dywedir iddo wneud profes gyoedd o grofydd pan

oedd yn ieuanc, ac uno â'r eglwys o ba un yr oedd ei rieni duwiol yn aelodau. Nid yw yr amser y cymerodd hyn yn wybodus hollol, ond meddylir ei fod oddeutu yr amser y dechreuodd Morgan Griffith ei weinidogaeth yno, sef oddeutu 1701; felly, gellir ei ystyried ef yn mysg blaenffwrth ei lafur a chynydd canlynol yr eglwys hono. Ei dymer hynaws, ei gymeriad rhagorol, ei ddeall eang, a'i gyraeddiadau anghyffredinol, yn fuan a dynasant sylw a pharch ei weinidog teilwng a'r lleill o'i gydaelodau; ac ymddengys na buont yn hir cyn iddynt ddechreu meddwl am ei ddwyn yn mlaen i ymarfer ei ddoniau yn gyoeddus, ac felly ei ddarparu i'r weinidogaeth; ac ni chawsant un achos erioed i feio eu hunain am y farn dda a goleddasant am dano, na'r mesurau a gymerasant i'w ddwyn i'r weinidogaeth Gristionogol. Ei lafur cyoeddus a gyfarfu a chymeradwyaeth gyffrodinol, a daeth yn fuan yn destun ymddiddan a chammoeliaeth yn mhell ac agos. Nid hir y bu cyn cael galwad daer i ymweled a Chaerludd. Oddeutu 1706 neu 1707 efe a wynebodd yno, ac wedi iddo brogethu mewn gwahanol loeodd gyda derbyniad, efe a gafodd alwad unfrydig oddiwrth eglwys y Bedyddwyr yn Limehouse i ddyfod yn weinidog iddynt, yr hon, ar ol ystyriaeth ddydladwy, a dderbyniodd; ac oddeutu 1709 neillduwyd ef i waith cyflawn y weinidogaeth, yr hyn a gyflawnwyd gan Joseph Stenett a John Piggot, dau o'r weinidogion mwyaf cyfrifol yr amser hwnw yn Nghaerludd; parhaodd yn weinidog derbynol ar yr eglwys hono dros weddill ei ddyddiau, yr hyn oedd yn agos i ddeugain mlynedd, gan fwynhau yn y cyfryw amser barch cyffredinol a pharhaus yr eglwysi oll, yn gystal a'u gweinidogion, yn mysg y rhai y daeth efe ei hun yn un o'r rhai mwyaf doniol a chyfrifol. Ond er i'w drigfan fel yma gael ei phenodi yn y brifddinas, ac mor bell o le ei enedigaeath, eto yr oedd yn parhaus goleddu y serch gwresocaf at ei gydwladwyr, ac yn neillduol y Bedyddwyr Cymreig, a phob amser ac ar bob achlysur yn amlygu parodrwydd i'w gwasanaethu hyd eithaf ei allu. Dangosodd bob parch i'w heu weinidog a'i gyfaill Morgan Griffiths; ac i'r gweinidogion a'r eglwysi cymydogaeathol, yn nghyd ag achos y Bedyddwyr yn y rhanau hyn yr oedd yn gymwynaswr gwirioneddol ac aml. Nid ydym yn gwybod iddo gyoeddi dim ond llyfr ar fodydd, wyth-plyg, 300 neu 400 o dudalonaau. Arferai ar amserau i dalu ymweliad a Chymru dros amryw flynyddau wedi iddo ei gadael, a dangosodd bob carodigrwydd tuag at ei hen gyfeillion yn y rhan olaf o'i fywyd. Ei iechyd a wanaodd dros amryw flynyddau, ac aeth i lesgedd mor fawr o'r diwedd fel yr arferai aros yn yr areithfa a chiniawa yno rhwng gwasanaeth y boreu a'r prydawn, er gochelyd yr auhawsdra poonus oedd iddo fyned i ac o'r areithfa, a gorfu iddo roddi fyny y gwaith o brogethu o'r diwedd. Yn 1748, y gwr rhagorol hwn a orpheuodd ei yrfa ddaearol, a

therfynodd fywyd llafurus a defnyddiol mewn tangnefedd, yn 69 mlwydd oed.

REES, THOMAS, gweinidog Blaengwrach, oedd fab i Rees a Mary Rees o Gilgell-Isaf, ger Llanbedr, sir Aberteifi. Wedi treulio yr amser arferol yn Ngholeg Caerfyrddin, bu am ychydig yn feistr cynorthwyol mewn ysgol gerllaw Birmingham, cyn dyfod i Blaengwrach. Rhoddodd ei wasanaeth, yr ychydig amser y bu yn Blaengwrach, gryn foddlonrwydd. Ond nid hir y bu cyn colli ei iechyd. Dychwelodd i Gilgell yn Mehefin, 1840, a bu farw yno Hydref 5, yn 27 oed. Claddwyd ef Hydref 7, yn Nghapel y Groes, ger Llanwnnen, y Parchn. J. Thomas ac E. Davies yn gwasanaethu ar yr achlysur. Traddodwyd pregeth angladdol ar y 25ain o Hydref, yn Blaengwrach, gan y Parch. J. Jones, Aberdar, ei frawd yn nghyfraith. Cyoeddwyd y bregoth hon wedi hyn.

REES, MORGAN JOHN, o Bontypool, oedd un o'r gweinidogion mwyaf talentog a gweithgar perthynol i'r Bedyddwyr; yr oedd yn hynod o ymdrechgar i sefydlu ysgolion yn y Deheudir. Mynodd lyfrau ysgol wedi eu hargraffu yn Gymraeg, ac yna ymwelodd a gwahanol ardaloedd pell ac agos, er sefydlu ysgolion nosol er lles i'r radd weithgar, ac Ysgolion Sabbathol yn ogystal a hyn; ond er mawr golled i Gymru, efe a ymfudodd i'r America yn 1794, ac yno y parhaodd i lafurio tra parhaodd ei oes ar y ddaear.

REES, JOHN, gweinidog yr Annibynwyr yn Cholfort; ganwyd ef yn y flwyddyn 1795; derbyniodd ei addysgiaeth i'r weinidogaeth dan ofal y diweddar Barch. George Lewis, D.D., yn Llanfyllin, ac urddwyd ef yn Sarnau, sir Drefaldwyn, Mai 17eg, 1825. Rhoddodd ei ofal gweinidogaethol yn Sarnau i fyny yn 1833, a symudodd i Cholfort, sir Gaerloe, lle yr arosodd hyd 1847, yn fyddlon gyflawni dyledswyddau ei swydd. Afiechyd a'i gorfododd i roddi fyny ei swydd ddwy flynedd cyn ei farwolaeth, a symudodd i'r Amwythig, ac oddiyno ymadawodd i'w orphwysfa mewn gogoniant.

REES, RICE, B.D. Ganwyd ef yn y Ton, amaethdy prydferth ar lan afon Tywi, ger tref henafol Llanymddyfri, ar yr 31ain o Fawrth, 1804. Enwau ei rieni oeddynt David a Sarah Rees, y rhai oeddynt eu dau yn ddeilliedig o achau tra pharchus a thalentog. Meddent ar allu a thuedd i roddi pob manteision addysgol i'w mab; felly anfonwyd ef pan yn ieuanc i ysgolion goreu tref Llanymddyfri. Pan yn bumthog oed derbyniwyd ef i'r ysgol ramadogol yn Llanbedr, yr hon oedd yr amser hwnw dan arolygiaeth fedrus y Parch. Eliezer Williams. Cafodd ei athrawon yn Llanbedr foddlonrwydd mawr ynddo fel dyn yn feddianol ar athrylith fywiog a nerthol. Yn y flwyddyn 1822, pan yn 18 oed, aeth i Goleg yr Iesu, yn Rhydechain. Yma ymddadbylgodd ei allu-odd i'r fath raddau fel ag i synu y rhan fwyaf o'i gydysgoleigion. Gwnaed ef yn

Ysgolor yn mis Rhagfyr, 1825; ac yn Gy-mrawd yn Rhagfyr, 1828. Graddodd yn Wryf y Celfyddydau yn 1826; yn Athraw y Celfyddydau yn 1828; ac yn Wryf Duwinyddiaeth yn 1837. Ar sefydliad Coleg Dewi Sant, yn Llanbedr, penderfynwyd fod un o'r athrawon i fod yn ddysgedig yn llenoriaeth ei wlad ei hun. Ac o ddifrif, onid oedd eisieu peth fel hyn? Beth feddyliai y Seison am goleg i gymwysu dynion ieuainc i waith y weinidogaeth yn eu plith, lle byddai yr athrawon oll heb wybod dim am ddefodau, llenoriaeth, hanes, na theimladau y genedl? Neillduwyd Rice Rees i fod yn Athraw Cymreig a Chlasurol, yn gystal a Llyfngellydd Coleg Dewi Sant. Dechreuodd ei waith ar ddydd agoriad y coleg, sef Mawrth y 1af, 1827—dydd gwyl genedlaethol y Cymry, ac oddeutu yr amser pan oedd Rees ieuanc yn cyraodd ei dair ar hugain oed. Fel athraw, hynodid ef gan ddiwyrwydd difino, gan y manylwydd mwyaf gofalus a chydwybodol, a chan y llodneisrwydd mwyaf boneddigaidd, yr hyn a barodd i'w gyd-athrawon, yn gystal a'r holl fyfyrwyr, i'w garu o galon bur yn helaeth. Yn fuan wedi hyn, penododd esgob Ty-ddewi ef yn arholydd yr offeiriad a benodid i Eglwysi Cymreig. Yn hyn eto enillodd y fath gymradrwyiaeth, fel yr oedd arholiad yr holl fyfyrwyr yn cael ei ymddiried braidid yn hollol iddo am y ddwy flynedd ddiweddaf y bu fyw. Yn y flwyddyn 1838, penodwyd ef yn Gapelydd teuluaid yr esgob. Cynygiodd pwyllgor Cymdeithas Gymreigyddol y Deheubarth wobwr am y treithawd goreu ar yr "Enwogion gan y rhai y seilid yr Eglwysi Cymreig." Yn eisteddfod Caerdydd, yr hon a gynaliwyd yn 1835, cyoeddwyd treithawd Rees yn fuddugol, ac anogid ef yn daer i'w gyoeddi. Ac ar ol iddo ei ail ysgrifenu, ei ddiwygio, a'i helaethu, cyoeddwyd ef yn llyfr hardd, yn y flwyddyn 1836. Ystyrir ef yn ddernyn pwysig mewn hanesiaeth Gymreig; a delir ef mewn bri mawr hyd y dydd hwn. Cynwysa ymchwilion manylaidd a choethedig, ac y mae yn orlawn o wybodaeth bwysig. Ar gyfrif ei wybodaeth drwyadl o'r Gymraeg, a'i adnabyddiaeth o'n llenoriaeth gyffredinol, penodwyd ef yn un o'r personau etholedig i ddiwygio y cyfieithiad o'r Llyfr Gweddi Cyffredin. Efe oedd yr ieuengaf o'r personau hyn; ond perai ei wybodaeth, a'i ysbyrd boneddigaidd, i'r lleill oll edrych arno fol y mwyaf medrus yn eu plith. Yr oedd y gor-chwyl hwn ar gael ei orphen, pan y galwyd Rees oddiwrth ei waith at ei wobwr. Yn yr amser ag y cymerai ef ran yn niwygiad y Llyfr Gweddi Cyffredin, adolygai argraffiad newydd a hardd o hen ganiadau bythgofiad-wy Ficer Pritchard, Llanymddyfri. Yr oedd wedi myned hyd y canfed tudalen, pan osododd angeu, yn ddichellgar ac annysgwyl-iadwy, derfyn ar ei fywyd gwerthfawr. Dyma'r argraffiad mwyaf cywir a hardd o ddigon o "Llyfr Ficar," oblegyd dyna ei enw gan yr hen bobl oll, yn mhob man o'r Deheubarth. Teimlai Cymdeithas yr Ysgrif-

lyfrau Cymreig nad oedd neb yn Nghymru mor addas yn mhob dull ag ef i adolygu a chyooddi hen ysgriafau pwysig ein tadau; ac felly apelwyd ato am ymgymeryd a'r gor-chwyl. A chymaint oedd ei sel dros ei wlad fel y cydysniodd, er ei fod eisioes ar gael ei llethu gan waith. Nid oedd ond newydd ddechreu ar y llyfr a elwir y *Liber Llandavensis*, pan ei cymerwyd yn glaf yn ddi-symwth, fel yr oedd yn teithio ar gefyl. Yr oedd ergyd anegu mor nerthol fel ag y bu y Cymro ieuanc ac anwyl hwn farw ar y ffordd fawr, gerllaw Pontnewydd ar Wy, sir Frycheiniog, ar yr 20fed o Fai, yn y flwyddyn 1839, pan nad oedd ond 36 oed, nid pell o'r fan y croesodd Llewellyn, tywysog olaf y Cymry, ar ei farch unigol, yr afon Wy, wodi ei fradychu gan adyn o'i genedl ei hun. Bwriadai Rees gyooddi hanes Prydain yn yr oesoedd boreuaf, a dwyn allan ramadeg o hen iaith ei wlad. Truoni na adawsai anegu lonydd iddo hyd nes gorphen y bwriadau pwysafawr hyn. Ond nid felly y but Gweithiodd Rees yn enwog, ac feallai mai gormod gwaith a derfynodd ei oes cyn cyraedd canolddydd bywyd. Yr oedd Cymreigrwydd yn enaid Rees,—carai ei genedl gyda chariad cryf fel anegu, ac ymgysgrnai i ddwyn allan i barchusrwydd ei defnyddiau llenyddol. Clywsom am rai boneddigion yn ardal Llanymddyfri wodi pallu rhoddi dim at yr Athrofa Gymreig, o horwydd fod hen iaith y dref yn cael ei dysgu ynddi, boneddigion hefyd nad oes dim tair oes wodi myned heibio er yr amserau y buasai eu hachau heb un iaith, oni buasai fod y Gymraeg yn dafod leferydd iddynt. Wrth gynyg dirmygu y Gymraeg nid ydynt ond dirmygu eu hunain yn ngolwg pob dyn synwyr-gall. Yr oedd yr hen iaith mewn bri floedd o flynyddau cyn eu geni hwy; a bydd bechgyn a merched Glan Tywi yn ei siarad a'i chanu eto, yn mhén oesau wedi iddynt hwy fynodi i orphwys i briddellau y dyffryn. Rhoddodd Rees Rees gychwyniad newydd yn yr iawn gyfeirnod i lenoriaeth ein gwlad; a thra byddo Llanfair-ar-y-bryn a'i phen yn uwch na Thingad, bydd y Cymry yn anwylu ei goffawriaeth.

REES, DAVID, Capel Garmon, oedd weinidog gyda'r Trefnyddion Calfinaidd yn sir Ddinbych. Nid oes genym gyfrif o'r amser y ganwyd ef. Bu farw dydd Iau, Ebrill 7fed, 1842, er mawr dristwch i'w deulu a'r eglwys. Yn ol ei ddymuniad claddwyd ei ran farwol yn ngladdfa y Trefnyddion Calfinaidd yn Llanrwst. Yn mhlith rhagoriaethau amlwg y gwr hwn gellir nodi ei ostyngaidrwydd,—un di-chwydd, heb goledd na dangos ryw wag dybiau gorchestol am dano ei hun—gwael yn ei olwg ei hun; yr oedd ei ostyngaidrwydd yn blodeuo yn ei gystudd; er ei fod yn awyddu cael byw a'i adferu i iechyd ar rai cyfrifon, eto yr oedd fel tywysen addfed yn plygu ei ben mewn ymostyngiad i owyllys Duw: oi gyweirdob fel Cristion, yr hwn ydoedd uwchlaw am-beuaeth ei gydnabod; enaid gras ydyw ei

ddiragrithrwydd; enaid ffydd ydyw ei bod yn ddiffuant; enaid cariad ydyw ei burdeb, a gwirionedd, ydyw gwregys ein holl arfogaeth; ni photruswn ddyweyd, mai Cristion ydoedd y brawd hwn, ac "Israeliad yn wir, yn yr hwn nid oedd dŵyll." Bu yn pregethu am ddeuddeg mlynedd. Yr oedd ei gymysderau gweinidogaethol yn helaeth; ac yn Mehefin, 1841, noilduwyd ef i weinyddu yr ordinhadau yn mhlith y Trefnyddion Calfinaidd. Addefir yn rhwydd nad oedd yn hynod mewn hyawdledd a ffracthineb, eto yr oedd ei olygiadau ar y Beibl yn dra chywir, goleu, synwrol, a gwreiddiol; ac yr oedd ei weinidogaeth yn gymreredwy gan yr eglwys. Er nad oedd ei ddiwrnod yn y winllan ond byr, eto gweithiodd yn ffyddlon a difell; tynodd ei gwys fer yn wastad a diwro; tebygodd i'w Feistr mawr yn myned oddiamgylch i wneuthur daioni; achubodd bob adog i wasgaru yr had a roddwyd yn ei lestr dros holl faes ei lafur, a gadawodd y maes a'i arfau yn loywon. Gweithiwr oedd, ac nid segurwr. Nid gogleisio y glust oedd ei amcan, ond argyoddi y gydwybod ac archolli y galon; nid boddhau ei wrandawyr, ond eu lleshau; nid ceisio canmoliaeth gan ei wrandawyr, ond iachawdwr iaeth eu heneidiau. Ac yn symudiad y gwas ffyddlon hwn colodd y cymdeithasau dirwestol a diwairdeb ddadleuwr a phloidiwr gwresog ac ymdrechgar. Yr oedd ei ddiysgogrwydd fel amddiffynwr y gwirionedd yn nododig; nid corsen yn ysgwyd gan wynt ydoedd, ond un o golofnau y gwirionedd; un diysog mewn amserau cyfnewidiol; ac fel y bu fyw y bu farw hefyd, a phwys ei enaid am ei fywyd ar yr athrawiaeth a bregethodd ac a amddiffynodd.

REES, WILLIAM, gweinidog yr An-nibynwyr yn Bethel, ger Llanymddyfri. Ganwyd ef yn Caregyfoelgam, plwyf Llan-gadog, yn y flwyddyn 1806. Yr oedd ei rieni yn grefyddol, ac felly cafodd ei fagu yn y ffydd. Derbyniwyd ef yn aelod eglwysig yn Bethlehem tua'r flwyddyn 1826, gan y Parch. D. Davies, Sardis, pan yr oedd adfywiad crefyddol grymus yn y lle. Bu Mr. Rees yn dra ffyddlon ac ymdrechgar gyda'r gwahanol gyfarfodydd gweddi, canu, y cyfeillachau eglwysig, a'r ysgol Sabbathol, o'r pryd y derbyniwyd ef yn aelod hyd yr amser yr anogwyd ef i ddechrau pregethu yn 1839. Yr oedd bob amser yn ewyllysgar ac ymdrechgar i wneud ei oren o ddaioni mewn cylch isel, ac felly ymddiriedwyd iddo am yr hyn oedd fwy pwysig. Yn 1842, urddwyd ef yn weinidog ar yr eglwys fechan yn Bethel, lle y bu yn llafurio hyd nes y galwyd ef oddiwrth ei waith at ei wobwr, yr hyn a gymerodd le ar ol byr gystudd ar y 19eg o Fai, 1852. Bu tymor byr ei weinidogaeth yn amrywiol. Mwynhaodd gysuron, a phroffodd ofidiau. Tua dechrau ei weinidogaeth cafodd y pleser o welod lluaus yn dyfod i goisio tu lle yn nhy Dduw. Ar ol hyny cafodd y gofid o weled llawer o honynt yn cilio, yr hyn nas gall lai na gofidio meddwl

pob gweinidog da i Iesu Grist. Efe a weddi-odd lawer ar ran y rhai hyn. Pan y cymerodd efe ofal eglwys Bethel yr oedd dyled lled drom ar yr addoldy; ond trwy ei lafur a'i ffyddlondeb cafodd fyw i weled y ddyled wedi ei thalu. Yohydig; cyn ei farwolaeth cymerodd dy anedd yn Nghilcwm, pentref o gylch pedair milldir o Lanymddyfri; praegethodd yno gyda chryn lwyddiant, a ffurfiwyd yno eglwys, a chasglwyd cryn gynulleidfa o wrandawyr yn y lle. Nid oedd sefyllfa ei iechyd ar y pryd yn dda, ond efe a lafuriodd tra y eallodd, a chafodd yr achos yn Nghilcwm fawr gollod ar ei ol pan y bu farw. Yr oedd o ran ei dduwioldeb yn ddi-amheuol; byddai y digrefydd yn dywedyd eu bod yn credu ei fod yn ddydd da; fel dyn, fol Cristion, ac fel gweinidog, yr oedd yn hynod o gydwybodol. Yr oedd yn hynod o ddiddorbyn wyneb; pa le bynag y gwelai fai byddai yn sicr o ddyweyd wrth y trosoddwr pwy bynag fyddai. Barnai rhai oi fod yn duoddol i fyned yn rhy bell; gweinyddai gerydd llym pan y buasai cyngor caredig yn ateb y dyben cystal, os nid gwell. Yr oedd efe yn barnu fod eglwys fechan yn well nag eglwys luosog, a bod yn well cadw drws yr eglwys yn rhy gauedig na'i agor yn rhy lydan.

REES, REES, gweinidog yr Annibynwyr yn Nghapel Isaac, a anwyd yn y flwyddyn 1826, yn Llandybie, sir Gaerfyrddin. Yr oedd ei rieni yn aelodau gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, o ganlyniad cafodd ei ddywyn i fyny yn y "gymdeithas eglwysig" yn Nghapel Hendre. Yr oedd yn wrthdrysych argraffiadau crefyddol or yn blyntyn; ac arweiniwyd ef yn ieuanc iawn i wneud profes gyoeddus o grefydd trwy ymuno a'r Eglwys Gynulleidfaol yn Mhenygroes, y pryd hwnw dan ofal y Parch. Mr. Jenkins, un o'r pregethwyr mwyaf gwroiddiol ac effeithiol yn ei ddydd. Ei serch at Mr. Jenkins o bosibl oedd y rheswm paham y dewisodd furw ei goelbren gyda'r Cynulleidfaolwyr, yn hytrach na chydya'r enwad y perthynai ei rieni iddo. O dan dywysiad a chyfarwyddid ei weinidog, efe a benderfynodd i gyflwyno ei hun i waith y weinidogaeth Cristionogol; ac wedi iddo dreulio dwy neu dair blynedd i ymbarotoi yn ysgol Ffrwdal a lleoedd oreill, derbyniwyd ef yn efrydidd i Goleg Caerfyrddin, yn haf 1843. Ei gynnydd fel efrydidd a rwystrid yn fawr trwy ei welediad diffygiol; ond fel y mae un peth yn gyffredin yn cael ei oesod gan ddwyfol ragluniaeth ar gyfer y llall, y diffyg hwn a wnaed i fyny drwy gof anarferol cryf a gafaelgar. Y mae ei hen gydfrydwyr yn colio eto y modd y synai efe yr arholwyr yn yr arholiad blynyddol, drwy adrodd heb lyfr ddarnau meithion o awdwyr clasurol. Nid ymddengys iddo dalu fawr o sylw at bregethu yn ystod ei amser athrofaol; aeth amryw fisoedd heibio wedi iddo ymadael a'r athrofa cyn iddo sefydlu yn y weinidogaeth. Yn 1848, derbyniodd alwad oddiwrth yr eglwys oedd newydd gael ei ffurfio yn Zoar,

Abertawe, a'r hon y cydsyniodd, ac arosodd yno dros saith mlynedd. Yn ystod ei arosiad yno efe a briododd un a broffod iddo yn ymgeledd gymwys, yr hon, trwy ei gofal a'i diwydrwydd, a wnaeth i fyny am ei ddifffyg golygon. Yn Rhagfyr, 1856, efe a symudodd i Gapel Isaac, lle yr achosodd ei bregethiad yr effeithiau mwyaf nerthol. Torodd allan ddiwygiad nerthol, ac ychwanegwyd canoedd at yr eglwys. Yr hyn oedd dra anarferol yn y deffroad hwn oedd ei fod yn cael ei gyfyngu yn gwbl at olygfa ei weinidogaeth bersonol ei hun, pan oedd yr holl eglwysi oddiamgylch yn hollol dawel, am ystod y rhan fwyaf o'r amser y cymerodd yr adfywiad le yn Nghapel Isaac a manau oreill dan oi weinidogaeth. Mae yn wir fod llawer o'r rhai a wnaethant broffes y pryd hwnw wedi tynu yn ol, ond arosodd y rhan fwyaf yn ffyddlon. Y lafur yr aeth Mr. Rees drwyddo yn yr adfywiad hwnw oedd yn ormod i'w nerth; efe a ddyoddofodd am hir amser oddiwrth ddolur gwddf, ac yn y diwedd oddiwrth yr ysgyfaint, yr hyn a'i cwbl amddifadodd o'i alluoedd lleisiol; efe a ymdrechodd yn hir a gwrol yn ei erbyn, ond yn raddol efe a gwbl orchfygwyd, fel yr oedd yn gorfod ymddibynu yn gwbl ar wasanaeth gweinidogion y gwyndogaeth, caredigrwydd y rhai a hir brofid, ac ni fethodd iddo dros ystod ei afiechyd hir barhaol. Bu farw yr y 16eg o Ragfyr, 1864, a chladdwyd ef ar yr 21ain, pan draddododd y Parch. J. Davies, Cwmaman, bregoth dra argraffiadol yn y capel, a llefarodd amryw weinidogion yn fyr ar lan y bedd. Y nifer fawr o weinidogion, a'r dyrfa fawreddog o bobl o bob enwad o'r holl wlad oddiamgylch, am gryn bellder o Gapel Isaac, y rhai a ddaethant i'r angladd, a dystiolaethant i'r dwfn barch oedd i'r ymadawedig yn mynws pawb a'i adwaenai.

REES, MORGAN, oedd weinidog gyda'r Bedyddwyr yn y Felinfoel, ger Llanelli, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1725. Derbyniwyd ef yn aelod yn eglwys Felinfoel, lle y parhaodd ei aelodaeth drigain a deg o flynyddoedd. Dechreuodd bregethu yn y flwyddyn 1774. Urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth yn y flwyddyn 1760. Bu farw yn y flwyddyn 1809, yn 84 mlwydd oed. Yr oedd yn Gristion trwyadl, yn bregethwr diwyd a ffyddlon, ac yn weinidog tra gofalus. Yr oedd yn byw yn sir Forganwg, nid yn mhell o Fryn Salem. Yr oedd hefyd o wasanaeth mawr i'r eglwys hono; ond ni phregethodd yn aml y pedair blynedd diweddaf o'i fywyd, o herwydd ei fawr wendid. Bu farw mewn heddwch a gorfoledd.

REES, OWEN, gweinidog y Bedyddwyr yn y Porthtywyll, Caerfyrddin. Efe oedd y cyntaf a dderbyniwyd yn aelod yn Nghaerfyrddin y ganrif ddiweddar. Yr oedd eglwys gan y Bedyddwyr yn y lle hwnw yn amser Oliver Cromwell, wedi ei ffurfio o bosibl tua'r flwyddyn 1649, ond a wasgarwyd yn atid nifer yr erledigaeth dan Siarl yr Ail. Y diwedd lar Timothy Thomas, Aberduar, a ardrethodd

dy yn y dref oddentu y flwyddyn 1787. Derbyniwyd Owen Rees yn aelod yn 1763. Dechreuodd bregethu yn fuan, ac urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth tua'r flwyddyn 1787. Yr oedd yn yr sobr a doeth, amddiffynwr selog o athrawiaethau gras, nefolaidd ei gyfrinachau, a hir fwynhaodd y dwyfol bresenoldeb yn ei hirfaith gystudd cyn ei farwolaeth, o'r hwn yr adferwyd ef i ryw raddau, fel y pregethodd efe bythefnos cyn ei farwolaeth yn Glanyfferi, naw milldir oddicartref. Ar y Sabbath diweddaf o'i fywyd efe a bregethodd yn y Porthrwyll. Y Sadwrn canlynol gorphenodd ei yrfa mewn llawenydd yn 68 mlwydd oed. Claddwyd ef yn ngladdfa Penuel, Heol y Prior, Caerfyrddin, pan bregethodd ar yr achlysur y Parch. Titus Lewis, oddiwrth Phil. iii. 21.

REES, OWEN, oedd weinidog Presbyteriaid yn Hen Dŷ Cwrdd, Aberdar, Morganwg. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1717. Nid oes yn ein gallu i ddywyd fawr am hanes y gwr hwn. Dywed y Parch. D. Peter, yn ei *Hanes Crefydd yn Nghymru*, iddo gael ei urddo yn rhywle yn Morganwg, yn y flwyddyn 1743; ond dywed y Parch. Philip Pugh, Llwynpiod, yn ei Ddyddiadur, mai yn y flwyddyn 1742 yr urddwyd ef, a meddylir mai ei hanes ef yw y cywiraf, am ei fod yn ysgrifenu yn ei ddydd-lyfr ar yr amser y cymerodd hyny le. Pa le y bu ef yn aros hyd y flwyddyn 1751 nid oes hanes gonyrn, pan y cawn ef yn weinidog i'r eglwys newydd a sefydlwyd y flwyddyn hono yn Aberdar. Bu yno hyd ei farwolaeth ar y 14eg o Fawrth, 1768, yn y 51 mlwydd o'i oedran. Cyfansoddodd amryw emynau i'w canu mewn addoliad cyoeddus, y rhai sydd i'w canfod amryw o honynt yn nhasgliad ei fab, y Parch. Josiah Rees, gweinidog Gelli-onen. Mae careg fodd i'w gweled ar dalcen gorllowinol hen eglwys y plwyf, ar yr hon y mae y ddau benill canlynol, a llythyren haenaf pob llinell yn gwneud i fyny ei enw, o waith y Parch. Edward Evans:—

O ddyd, ar derfyn, bron darfod,—ystr

W ir destan myfyrded;

E lw i'r byw ni welir bod,

N a sylfaen hir breswylfod.

R hybuddiais ddyfais wir ddwyfol—orchwyl

E rchais ar fy mhobol,

E r neb, i drysori 'n ol

S ail addas a sylweddol.

REES, WILLIAM, a anwyd Tachwedd 7fed, 1822, yn Llanrhaidr, ger Croesoswallt, ac addysgwyd ef mewn ysgol yn y pentref. Yr oedd yn ei ieuentyd o gymeriad moesol da, o dymher lawen a chymdeithasol. Ymunodd a'r eglwys Gynulleidfaol yn y Tabernacl, yn Llanrhaidr, yn 1839, dan y Parch. D. Price, yn awr o Newark a Granville, yr Unol Daleithiau. Daeth yn aelod defnyddiol o'r eglwys, ac yn ddysgawdwr ffyddlon yn yr Ysgol Sabbathol. Dechreuodd lefaru Rhagfyr 19eg, 1846. Yr oedd yn lefarwr hyawdl. Cymerodd arno ofal ysgol yn Llanrhaidr, wedi hyny yn Dolanog, ac yn fuan

wodi hyny yn Rhuddlan. Derbyniodd alwad oddiwrth yr oglwysai Cynulleidfaol yn Nghorris, ac Aberllofeni, gor Machynlleth, ac urddwyd ef Ionawr 3ydd, 1858. Efe a brofodd ei hun yn was ffyddlon i Dduw, a'i lafur ni bu yn ofer yn yr Arglwydd. Yn niwedd y flwyddyn 1865, efe a gladdodd ei anwyl briod, ac yn Ebrill, 1866, rhoddodd i fyny ofal ei weinidogaeth yn Nghorris ac Aberllofeni. Efe a aeth ar daith bregethwrol trwy Ddeheudir Cymru, lle y cafodd ei gymeryd yn sal iawn. Efe a ddychwelodd i Llanrhaidr, ei bentref genedigol, a bu farw yno Mai 14eg, 1866; gadawodd un plentyn wyth mlwydd oed, heb dad na mam, dan ofal nain oedranus.

REINALIT, HYWEL, bardd enwog ag oedd yn byw rhwng 1460 a 1490.

REUTER, ADAM, oedd yn ysgrifenydd dysgedig ac enwog. Ganwyd ef yn sir Ddinbych. Yn y flwyddyn 1608 aoth i Bydychain, i'r dybon o fod yn efrdydd yn drwyddedol i bob un o'r cyfreithiau. Bu yn aros yn y Brifysgol dros lawer o flwyddoedd, ac yr ydoedd wedi ei dderbyn yn aelod o Golog Exotor. Yr oedd yn bur gydnabyddus a llawer o'r prif ysgoleigion, ac yr oedd yn gyfarwydd iawn yn y Lladin. Ysgrifennodd lawer o lyfrau tra gwerthfawr, y rhai ydynt oll wedi eu henwi yn Lladin. *Wood's Athen. Oxon.*

RHAIN, a gyfenwid Dremrudel, oedd un o feibion Brychan Brycheiniog, yr hwn oedd yn byw yn y bumed ganrif. Dewisodd fywyd milwraidd, ac aeth tua rhanau dwyreiniol tiriogaethau ei dad, y rhai a drosglwyddodd i'w olafiaid; ac yn ol fel y dywed Mr. Theophilus Jones, claddwyd ef yn Llanddefaelog-fach, ger Aberhonddu. Dywedir yn "Achain y Saint" iddo gael ei ladd gan y Sacsoniaid paganaidd. Gwel *Rees's Welsh Saints*, a *Jones's History of Breconshire*.

RHAWIN, oedd yn un o seintiau y bumed ganrif, a mab i Brychan Brycheiniog, a golwir ef gan Llewellyn Offeiriad Rhwfan, yr hwn a ddywed ei fod wedi ymosod yu yn Ynys Mynaw, lle y mae eglwys wedi ei chysegro iddo. Ar ol hyny dychwelodd i Gymru, a lladdwyd ef a'i frawd Rhun, ar bont a elwir Ponrhun, yn Merthyr Tydfil, pan yn ei hamddiffyn yn orbyn ymosodiadau y Sacsoniaid.—(*Williams's Eminent Welshmen.*)

RHEDIW, oedd sant, ond nid ydym yn gwybod nemawr o'i hanes. Claddwyd ef yn Llanllyfni, yn sir Gaernarfon, o'r hon eglwys yr oedd efe yn sylfaenydd. Dungosid yno hefyd ei ffynon, ei eisteddle, argraff troed ei farch, a llun ei fawd ar gareg.—(*Bonedd y Saint.*)

RHIALLU, mab Tudwalch Carnau, tywysog Cerniw; y mae ei enw yn nghofresi y Seintiau Cymreig, ond nid oes yr un eglwys yn adnabyddus wedi ei chysegro ar ei enw, na'i sylfaenu ganddo. Ei fam oedd Dyfanwedd, merch Amlawdd Wledig, penaeth ag oedd yn byw tua dechreu y chweched ganrif. (*Iolo's Welsh MSS.*, 503.)

. RHIAN, sant, am yr hwn nid oes ychwanog o hanes am dano, na'i fod wedi sylfaenu oglwys Llanrhian, yn sir Benfro; oed-wid gynt ei wylddydd ar Mawrth 8.

RHIANON, merch Hefeydd Hen, nodweddiad enwog yn y Ffughanesion Cymreig. Priododd y tro cyntaf a Pwyll, brenin Dyfed, a'r amgylchiadau mewn perthynas i'w dyweddiad a adroddir yn helaeth yn Mabinogi Pwyll Pendefig Dyfed. Ar ol marwolaeth Pwyll, y mae Rhianon yn cael ei dyroddi gan ei mab Pryderi ar Manawydan mab Llysa, a'i hanes ddylynol a adroddir yn y Mabinogi sydd yn dwyn ei enw. Ei hadar oeddynt ryfeddol, caniadau y rhai oedd mor bor nes oedd rhyfelwyr yn aros yn swynedig am bedwar ugain mlynedd yn ddiror i wrandaw arnynt; y rhai oeddynt yn fynych dreithdestynau gan y beirdd. Crybwyllir hefyd am danynt yn y Triad canlynol:—"Tri phoeth na chlywir yn fynyoch. Can adar Rhianon, can ddoeth o enau Sacsoniaid, a gwahoddiad i wloedd oddiwrth gybydd." *Myv. Arch. III.*, 245; *Guest's Mabinogion*, vol. 3.

RHIDIAN, sant, ar na wyddis yn iawn ei ddyddiad; yr oedd yn aelod o Goleg Cennydd, yn Llangennydd, yn Gower, Morganwg, ac yn sylfaenydd eglwys Llanrhidian yn yr un sir. (*Achau y Saint.*)

RHIEINGAR, un o santesau y bumed ganrif. Yr oedd hi yn un o ferchod Brychan Brycheiniog, a dywedir ei bod yn santes yn Llech yn Maellienydd. Dyma hon onw ardal yn sir Faesyfed, dadran o'r hon, neu y dosran cymydogathol o Elfael, a elwid unwaith Llech Ddgyfiog; ac or fod sefyllfan yr olaf yn ansicr, mae yr adroddiad sydd ar gael fod Cynadr wedi ei gladdu yn Glasbury efallai yn gynorthwy i benderfynu hyn; y mae Llangynydd ac Aberyscir, dwy eglwys yn Mrycheiniog, y rhai efallai a sylfaenwyd gan Cynadr, wedi eu cysgru iddo of yr nghyd â'r Forwyn Fair, ac o dan y flaenaf yr oedd unwaith gapel a elwid Eglwys Vosei. (*Jones's History of Breconshire. Rees's Welsh Saints.*)

RHIERI, mab Tangwn, penaeth ag oedd yn byw yn agos i ddiwedd y chweched ganrif. Cofrosir ef yn y Trioedd fel un o "dri gwrdd faglawg Ynys Prydain." Y ddau oroll oeddynt Tynwedd a Prydori. (*Myv. Arch.*, ii. 5.)

RHIRYD, un o feibion ordderch y Tywysog Owain Gwynedd. Yr oedd efe yn Arglwydd Clochran yn yr Iwerddon, a chynorthwyodd Hywel ei frawd yn yr ymdrech i sicrhau iddo benaduriaeth Gogledd Cymru. Yr oedd efe yn bresenol yn mrwydr y flwyddyn 1170, lle y clwyfwyd Hywel yn farwol, ac wedi hyn y gymerwyd gan Rhiryd drosodd i'r Iwerddon. Yn y fl. 1172 aeth gyda Madog ei frawd i wlad bell yn y gorllewinbarth, yr hon oedd Madog wedi ei gweled mewn mordaith flaenorol, a mwy na thebyg, ie, y mae genym reswm digonol i feddwl, mai y wlad hono oedd cyfundir America, lle y tirlasant, ac yn ol yr hanesion a glywsom yn ddiweddar o enau pregethwr

credadwy, y mae eu hiliogaeth yno yn aneddyr y coedwigoedd, er wedi cadw eu Cymraeg.

RHIRYD FLAIDD. Cymerodd ei gyfenw Blaidd oddiwrth ei henafid o dy ei fam, Blaidd Rhudd, neu Flaidd Gwaedlyd, o Gest, ger Penmorfa. Yr oedd efe yn fab i Gwrgenau ab Collwyn, o ferch Bloddyn, tywysog Powys. Yr oedd Rhiryd yn Arglwydd Penllyn, yn sir Feirionydd, ac yn byw yn Rhiwaedog, ger y Bala. Yr oedd ei diroedd yn cynwys y pum plwyf canlynol: Penllyn ac Eifionydd, yn sir Gaernarfon; Pennant, Melangell, a'r Glyn, yn Mhowys; ac un ar ddeg o drefi yn sir Amwythig. Yr oedd yn byw tua chanol yr unfed ganrif ar ddeg. Y mae llawer o'r feuluoedd henaf yn Ngogledd Cymru yn olrhain ou hachau oddiwrtho ef. (*Williams's Eminent Welshmen*, tudal. 435.)

RHISIART AB HYWEL AB DABEINON, oedd yn un o feirdd yr unfed ganrif ar bumtheg. Yr oedd yn byw yn Hengaer. Y mae rhai o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau.

RHISIART AB RHYS, o Llanharan, yn sir Forganwg, yr hwn oedd yn un o feirdd enwog yn nechreu yr unfed ganrif ar bumtheg, oblegydd dywedir ei fod yn byw rhwng y blynyddoedd 1480 a 1520. Yr oedd yn fab i Rhys Llwyd, neu Rhys Brydydd, ac yn byw yn Merthyr Fawr. Yr oedd efe yn athraw i Iorwerth Fynglwyd; ac y mae rhai darnau o'i weithiau barddonol ar gael mewn casgliadau llawysgrifau. Yr oedd ganddo ddau fab, un Llewellyn, yr hwn a elwid yn Ngogledd Cymru Lewis Morganwg, a'r llall yn Rhys, a elwid mab Rhisiart Brydydd o Wig. (*Jolo's MSS.*)

RHISIART AB IORWERTH FYNGLWYD, un o feirdd enwog diwedd y bumthegfed ganrif; dywedir ei fod yn byw yn y blynyddoedd 1460 hyd 1500; y mae darnau o'i weithiau barddonol ar gael mewn llawysgrifau.

RHISIART GELE, yr hwn hefyd a elwid "Y Prydydd Brith," yr hwn hefyd y gwelir wrth ei onw llynyddol ei fod yn nghorlan y beirdd, ac yn byw yn y rhan olaf o'r unfed ganrif ar bumtheg.

RHISIART IORWERTH, oedd fardd a fioduodd rhwng y blynyddoedd 1470 a 1500. Yr oedd efe yn fab i Iorwerth Fynglwyd. Y mae darnau o'i gyfansoddiadau barddonol ar gael mewn hen law ysgrifau.

RHISIART FYNGLWYD, un o feirdd dechreu yr unfed ganrif ar bumtheg; y mae darnau o'i farddoniaeth ar gael mewn hen law ysgrifau.

RHISIERDYN, oedd fardd enwog yn Mon, yr hwn oedd yn nghanol ei enwogrwydd rhwng 1290 a 1340. Y mae dwy o'i awdlau crynfaith, cyflwynedig i Hywel ab Gruffydd a Goronwy ab Tudur, wedi eu hargraffu yn y gyfrol gyntaf o'r *Myvyrian Archaiology*.

RHITTA GAWR, oedd ormel-leiddiwr rhyfeddol, am yr hwn y mae yr hanes can-

lynol yn cael ei roddi yn yr Adgofion Cymreig:—Mewn un o'r Trioedd gelwir ef yn un o'r tri "Gwrthrymardwy," a gwnaeth fantell iddo ei hun o farfau y breninoedd, y rhai a wnaeth efe yn ddfarf, neu gaethion, oherwydd eu gorthwrw a'u traha. Y ddau ereill oeddnt Hu Gadarn a Phrydain ab Aedd Mawr. Mewn Triad arall y mae yn cael ei osod gyda Phrydaina a Oharadawg, odan y cyfenwad o un o'r tri "madoreilitiwr," ar gyfrif ei fod wedi erlyn trahauser ac anghyfiawnder y tywysogion anrheithus. Yn *Brut y Breninoedd* y mae Arthur yn dywedyd am ysgarnes ofnadwy a fu rhyngddo ef a Rhitta Gawr yn mynyddoedd yr Wyddfa am ei fantell; ac ychwanegir fod Rhitta wedi addurno ei fantell a barfau y breninoedd, a gadael y man uchaf yn wag, er gosod croen gen a barf Arthur arno, yn gymaint ag mai efe oedd y brenin mwyaf uchelfalch. Am hyn ynonfodd genadwri at Arthur am iddo anfon croen ei en a'i farf iddo ef, neu ddyfod ac ymladd ag ef, ar yr amod fod y gorchfygwr i gael barf y gorchfygodd. Enillodd Arthur y fantell, a gorchfygodd ef Rhitta. Y mae bryn yn agos i'r Towyn, yn sir Feirionydd, a elwir *Rhiw y Barfau*, lle, yn ol y traddodiad, y darfu i'r brenin Arthur ladd Rhitta Gawr. (*Jones's Bardic Museum*, 24.)

RHIWALLON, un o fedygon enwog Myddfai, yn sir Gaerfyrddin, yr hwn oedd yn byw yn nechreu y drydedd ganrif ar ddeg. Mewn cyfuniad a'i dri mab, Cadwgan, Gruffydd, ac Einion, gwnaeth ef gyflawn adroddiad o'r ymarfer o fedyginiath oedd yn wybyddus iddynt hwy y pryd hwnw, ac mae yn debygol mae y llawysgrif wreiddiol yr hon a ysgrifennodd efe oedd yr un a drosglwyddwyd er ys ychydig flynyddoedd yn ol o lyfrgell yr Ysgol Rad Gymreig yn Llundain i'r Amgueddfa Brydeinig, o'r hon y mae llawer o hen gopiau. Y mae yn deilwng o'n sylw i hiliogaeth Rhiwallon barhau yn ddiol fel ymarferwyr a meddyginiath yn Myddfai hyd tua chanol y ganrif ddiweddar. (*Owen's Cambrian Biography*.)

RHIWALLON, mab Cynedda, yr hwn, yn ol y "Brut Cymreig," a ganlynnodd ei dad ar orsedd Prydain. Gan ei fod yn ieuanc a thynor o ran ei gynneddau, cafodd ef deyrnasiad heddychol. Yn ei ddyddiau ef y bu yn gwlawio gwaed am dri diwrnod, a bu ar ol hyn farwolaethau lawer, y rhai a achoswyd gan frathidau y pryd gwenwynllyd a fagwyd gan y gwlaw. Yn ol rhai hanesion awdurdodol, bu ef yn teyrnasu am chwe' mlynedd a deugain, a chladdwyd ef yn Nghaerfrog. (*Myv. Arch.* ii. 136.)

RHIWALLON, mab Cynfyn, yr hwn, ar farwolaeth y Tywysog Gruffydd ab Llewelyn, yn 1062, a addurnwyd yn rhanol a Bleddyn ei frawd a phenaduriaeth Gwynedd a Phowys, yr hyn sydd yn gwneud y rhanid presenol o Ogledd Cymru. Dygwyd hyn oddiamgylch drwy gynorthwy Iorwerth y Cyffeswr, i'r hwn yr oedd y tywysogion hyn wedi cymeryd llw o fydldondeb, a than rwyman i dalu teyrnged gyflawn, yr hyn na thalwyd

i'w olynwyr. Yn y flwyddyn 1068, unodd Rhiwallon a Bleddyn, yn ystod absenoldeb y brenin William o Normandy, ac unasant ag Edric Iarll Mercia mewn gwibdaith ddarn-eidiol ar y gororau, ac anrheithasant sir Henffordd mor bell a'r Wyebridge. Yn 1068, cyfododd Meredydd ac Ithel, meibion Gruffydd ab Llewelyn, fyddin er cael adfeddiant o benaduriaeth Gogledd Cymru oddiar y tywysogion llywodraethol, a chymerodd brwydr ofnadwy le yn Mechain, yn sir Drefaldwyn, lle y lladdwyd Rhiwallon ac Ithel. (*Brut y Tywysogion*, *Myv. Arch.* ii. 517.)

RHIWALLON, mab Urien, a gofrosir yn y Trioedd fel y prif un o dri "hueilogion deulu" ynys Prydain. Y ddau lwyth ereill oeddnt eiddo Caswallon Law Hir a Belyn o Lleyn; gelwid hwy felly am iddynt rwympo eu hunain yn nghyd â llyfetheirian eu meirch er cyd-oddef ymosodiadau eu gelynyon, ac o ganlyniad cawsant eu rhyddhau i beidio cydnabod unrhyw benarglwyddiaeth yn eu tiriogaethau, namyn yn y gyfraith genedlaethol a chyffredin. Yr oedd Rhiwallon yn byw yn y rhan flaenaf o'r chweched ganrif, ac yr oedd yn ymladd yn erbyn y Saesoniaid pan gymerodd hyn le. (*Williams's Eminent Welshmen*, tudal. 347.)

RHIWALLON WALLT BANADLEN, yr hwn oedd un o benaethiaid y chweched ganrif. Cofresir ef yn y Trioedd fel un o'r tri "deifnogion" ynys Prydain; y ddau ereill oeddnt Gwalchmai ab Gwyar, a Llechan ab Arthur. Mewn Triawd arall unir ef a Rhun ab Maelgwn a Chadwaladr, o dan y cyfenwad o dri *awrhualogion* ynys Prydain, am fod cylchau o aur o amgylch eu breichiau, penliniau, a'u gyddfau, fel nodau o hawlfreintiau breninol. Ond yn ol rhai copiau o'r Trioedd, gelwid hwy felly am eu bod yn rhy dal i farchogaeth yn y ffordd gyffredin, ac am hyn yn defnyddio panaur i ddal eu penliniau, tra yr oedd eu traed yn cael eu cadw yn ol a rhwymu: yn croesi pystylwyni (*cruppers*) eu meirch.—(*Myv. Arch.* ii., 3, 5, 17, 62, 69.)

RHOBERT, HUW IEUAN, oedd yn un o feirdd diwedd yr unfed ganrif ar bumtheg, a dechreu y ddwyfed ar bumtheg. Gelwir ef gan Moses Williams, Syr Huw Robert Len. Y mae rhai o'i gyfansoddiadau wedi eu cadw mewn llawysgrifau.

RHODRI, mab ieuengaf Idwal Foel, tywysog Gogledd Cymru, yr hwn a laddwyd gan y Gwyddelod yn Môn, yn y flwyddyn 966. Dialwyd ei farwolaeth gan Iago ei frawd, yr hwn a ymosododd ar y Gwyddelod, y rhai oeddnt wedi ymsefydlu yn dra lluosog ar holl ororau Gogledd Cymru. Darfu iddo eu difa mor ofnadwy, fel na ddarfu i'r un hiliogaeth mwyach wneuthur un math o ymsefydliad yn Nghymru. (*Brut y Tywysogion*.)

RHODRI, mab Owain Gwynedd, tywysog Gogledd Cymru, o Orisiant, ei ail-wraig, merch Gronw ab Owain ab Ednywain. Yn y flwyddyn 1174, gosodwyd Rhodri yn ngharchar gan Dafydd ei frawd, a chadwyd ef yno

hyd y flwyddyn 1177, pryd y diangodd, a chafodd feddiant o Ynys Mon. Yr oedd yn cadw ei feddiant o honi yn y flwyddyn 1188, pan oedd Giraldus Cambrensis gyda yr Archezog Balwin ar ei daith trwy Gymru; a phan ddarfu iddynt groesi cyfyngfor Menai, cyfarfuwyd hwy gan Rhodri a'i feibion, ac yn mron holl breswylwyr yr Ynys. Er holl ymdrechion yr Archezog i berswadio ei feibion i gymeryd y groes, methodd mewn un modd i wneuthur hyny, i'r hyn amgylchiad y priodola Giraldus yr achos o farwolaeth rhai o honynt yn fuan ar ol hyny, ac hefyd ymlydiad Rhodri o'r Ynys, yr hyn a gymerodd le yn fuan iawn.

RHODRI, mab Morgan Mawr, brenin Morganwg, yr hwn a wnaed yn esgob Llandaf yn y flwyddyn 961, yn groes i ewyllys y Pab, am ei fod yn wr priod; a chafodd ei wenwyno yn fuan ar ol hyny. Cafodd y cynnygiad i arosod gweddwdod ar y clerigion y fath wrthwynebiad yn Neheudir Cymru fel y meddylwyd mai doethineb oedd rhoddi eu ffurdd iddynt, a chaniatawyd iddynt briodi fel o'r blaen. (*Brut y Tywysogion.*)

RHODRI FAWR, oedd ryfelwr enwog, a thywysog Cymru, a mab i Merfyn Frych, ar farwolaeth yr hwn, yn y flwyddyn 843, gwnaed ef yn benadur Ynys Mynaw. Enw ei fam oedd Essyllt, unig ferch Cynan Tindraethwy, yn hawl pa un a cafodd benaduriaeth Gwynedd a Phowys, a Deheudir Cymru, trwy hawlfraint Angharad ei wraig, merch Meuryg ab Dyfnwal ab Arthen Sitsyllt, brenin Ceredigion. Yn y flwyddyn yr esgynodd i'r llywodraeth anhreithwyd ei dirogaethau gan Berthred, brenin Mercia, yr hwn yn y diwedd a orchfygodd efe, gyda cholled fawr, trwy gynorthwy Meuryg ab Hywel, brenin Morganwg, yr hwn a laddodd yn y frwydr. Yn y flwyddyn 855, gorchfygodd lu mawr o'r Daniaid, a lladdodd Gormund, eu blaenor. Yn y flwyddyn 872, gorchfygodd y Daniaid ddwywaith gyda lladdfa fawr, yn Mon, yn mwrwdrâu Bargolau a Manegid. Yn y flwyddyn 877, darfu i'r Seison anrheithio Mon gyda byddin alluog a dinystriol, y rhai a wrthwynebwyd gan Rhodri yn ei ysbryd dewraidd arferol; ond efe yn y diwedd a syrthiodd yn anrhydeddus, pan yn ymladd dros ac yn amddiffyn ei wlad. Lladdwyd Gwriad ei frawd, a Gweirydd mab Owain Morganwg, yn yr frwydr. Gadawodd Rhodri Fawr dri mab, sef Anarawd, Cadell, a Merfyn, ar ei ol, rhwng y rhai y rhanodd ei lywodraeth; rhoddodd Gwynedd i Anarawd, yn nghyda'i breswylfod freninol yn Abermaw, yn Ynys Mon, i'r hwn le y symudwyd hi o Caer Seiont, ger Caernarfon; eisteddle wreiddiol lywodraeth Gwynedd oedd yn arfer bod yn Dyganwy, ar y Conwy. Cafodd Cadell dywysogaeth Deheubarth Cymru, gyda phalas Dinefwr; a rhoddodd Powys i Merfyn, gyda phalas Mathrafal. Gelwid y tri thywysog hyn "Y tri thywysog taleithiol," am eu bod yn gwisgo coronblethau neu deyrngoronau o aur, yn y rhai yr oedd perlau gwerthfawr; ond yr oedd

Anarawd, fel y mab hynaf, yn cael y titl o "Frenin Cymru oll," ac yn derbyn teyrneged flynyddol oddiwrth dywysogion Deheubarth Cymru a Phowys.

RHODRI MOLWYNOG, oedd dywysog gwrol a rhyfelgar, ac yn fab i Idwal Iwrch, mab Cadwaladr. Ar farwolaeth Ifor ab Alan, yn y flwyddyn 720 o'r cyfnod Cristionogol, esgynodd i lywodraeth y rhan orllewinol o Brydain; ac mor fuan ag y darfu iddo gymeryd meddiant o honi, bu raid iddo amddiffyn ei diriogaethau yn erbyn ymosodiad y Sacsoniaid, y rhai oeddynt yn ymosod arnynt dan lywyddiaeth Addeled, yr hwn a anhreithiodd sir Dyfnaint, a phan yn myned rhag eu blaen i anhreithio Cerniw gorchfygwyd hwynt gan y Brythoniaid o dan Rhodri, a gorfodwyd hwy i gilio yn ol. Yn yr un flwyddyn darfu i Rhodri orchfygu y Sacsoniaid yn Ngogledd Cymru, a thrachefn yn Morganwg. Yn y flwyddyn 728, dinystriodd fyddin fawr o'r Sacsoniaid yn mynydd Carno, ger Crughywel, a thro arall yn mwrdr Henffordd yn y flwyddyn 735. Yr oedd mewn brwydrau parhaus a'r Sacsoniaid hyd yn agos i ddiwedd ei oes, a bu farw yn y flwyddyn 755, gan adael ar ei ol ddau fab, sef Cynan Tindaethwy a Hywel, a'r hynaf a esgynodd i orsedd Cymru, dros derfynau yr hon y bu Rhodri Molwynog mewn ymgyprys parhaus a'r Sacsoniaid.

RHORE FAWR, merch Usber Galed, yr hon a gofresir yn y Trioedd fel un o dair "gwrforwyn" Ynys Prydain; y ddwy ereill oeddynt Llewai merch Seithwedd Seidi, a Medarai Badell Fawr.

RHUDDLAD, oedd yn un o seintiau y seithfed ganrif. Yr oedd hi yn ferch i frenin Leinster yn yr Iwerldon, a sylfaenodd eglwys Llanrhuddlad, yn Mon. Cedwid ei gwylddydd gynt ar Medi 4. (*Rowlands Mona Antiqua.*)

RHUDDLWM GAWR, sydd nodweddiad dychymygl. Cofresir ef yn y Trioedd, gyda Math ab Mathonwy, a Menw, fel tri rhagorol yn y gelfyddyd ledrithiol a drychiolaethol, i'r hyn y dysgwyd ef gan Eiddilig Cor.—(*Myv. Arch. ii. 7. 12.*)

RHUDDWYN GAWR, oedd wron Prydeinig boreuol, traddodiadau am yr hwn ydynt wedi cadw ychydig o gofianau. Rhoddodd efe yr enw Caer Rhuddwyn i amddiffynfa ar ben bryn Pentregaer, yn mhlwyf Croesoswallt, yn uniongyrch o dan yr hwn mae llyn mawr, a elwir Llyn Rhuddwyn. Crybwyllir yn y Chwedlau Cymreig am dri chawr o frodyr, Cawr Myfyr, Cawr Rhuddwyn, a Chawr Berwyn. (*Gwel y Greal, tud. 240. Cambro Briton, i, 342.*)

RHUFAWN, un o feibion Cunedda Wledig, yr hwn a ryfelodd gyda'i frodyr yn ngyriad ymaith y Gwyddelod o Ogledd Cymru. Fel anrheg am hyn cafodd gantref yn sir Ddinbych, a elwid Rhufoniog. Gelwid ef Rhufawn Rhufoniog, ac hefyd Rhufawn Hael, am ei fod y dyn mwyaf haelionus yn Nghymru yn ei amser ef. (*Williams's Eminent Welshmen, 440.*)

RHUFAWN BEFR, neu y Teg, yr hwn, yn ol rhai awdurdodau hanesyddol, oedd yn fab i Gwyddno Garanhir, tra y mae ereill yn dywedyd mai mab Deurath Wledig oedd. Yr oedd yn byw yn y chweched ganrif, ac yr oedd yn un o'r gwroniaid a ymladdodd yn mrwydr Cattraeth, a dywed Aneurin fel y canlyn am dano; "Y penaeth hwn a ruthrai trwy luoedd; syrthiodd pump o gadfyddin-oedd trwy fin ei gleddyf. Rhoddodd ef aur i'r allor, a rhoddion o feini gwerthfawr i'r ffilyrdd." Lladdwyd ef mewn brwydr, a rhoddwyd ei bwysau o aur am ei gorff, ac am hyny y gelwir ef yn y Trioedd yn un o'r tri "eurgelain" Ynys Prydain, ac un o'r tri brenin bendigaid Brydain, ac y mae un arall yn ei resu yn un o'r tri treiawg. Y mae crybwylliad am ei fodd mewn awdl a gyfansoddwyd gan Hywel mab y tywysog Owain Gwynedd, yn nghylch y flwyddyn 1160, yr hon a argraffwyd yn y *Mygyrian Archaeology*. Ar ol mwy na chanrif wedi hyn, yr ydym yn cael heddi Rhufawn yn cael ei grybwyll gan Gwilym Ddu, y bardd, yn y fath fodd ag y gallwn benderfynu fod y fan lle gorwedda i yn eithaf gwybodus y pryd hwnw. (*Guest's Mabinogion*, ii. 259.)

RHUN, mab Beli ab Rhun ab Maelgwn, oedd dywysog, ac yn byw a bod yn y rhan flaenaf o'r seithfed ganrif. Cofresir ef yn y Trioedd fel un o dri "rhuddfrawg" Ynys Prydain. Y ddau ereill oeddynt Llew Llaw-gyffes a Morgan Mwynfawr. (*Williams's Eminent Welshmen*, 439.)

RHUN, mab Brychan Brycheiniog, oedd sant, ac yn byw yn y bumfed ganrif, yn agos i Mara, neu Llyn Llanygors, yn sir Frycheiniog. Lladdwyd ef a Rhawin ei frawd gan y Sacsoniaid paganaidd ar Bont Rhun, yn agos i Ferthyr Tydfil, pan oedd efe yn amddiffyn y bont yn eu herbryn. Efe oedd tad Nefydd ac Andras. (*Iolo's Welsh MSS.*, 518.)

RHUN, mab Einion, oedd benaeth yn niwedd y seithfed ganrif. Cofresir ef yn y Trioedd fel un o dri "trahaawg" Ynys Prydain; y ddau ereill oeddynt Sawl Benuchel a Pasgen ab Urien. (*Myv. Arch.*, ii. 6.)

RHUN, mab Euryr y Coed Aur, yr hwn oedd yn fab Caw o'r Twr Celyn. Yn ol *Achau y Saint*, yr oedd Rhun ab Euryr yn sant yn Ystumllwynarth; yr oedd yn byw yn y chweched ganrif. (*Iolo's Welsh Manuscripts*, 543.)

RHUN, mab Maelgwn Gwynedd, oedd dywysog rhyfelgar a esgynnodd i'r orsedd freninol ar ol ei dad fel brenin y Brythoniaid, yr hyn a gymerodd le yn mlwyddyn ein Harglwydd 560. Cafodd ryfel maith a gwaedlyd â'r tywysogion gogleddol, y rhai a wnaethant ruthrygrog i sir Gaernarfon, a llosgasant bob peth rhag blaen; y ddial am hyny, yr aeth Rhun a byddin i ogledd Cymru, ac fel tal i wyr Arfon am eu dewrder mawr, ac am eu bod wedi cael eu cadw cyhyd oddiwir yn eu teuluoedd, rhoddodd iddynt bedwar ar ddeg o hawl-freintiau, y rhai a elwir "Broiniau Gwyr Arfon," ac y mae y rhai

hyn ar gael yn Neddf-lyfr y Cyfreithiau Cymreig. Y mae rhai adgofion am Rhun ab Maelgwn ar gael a ohadw yn y Trioedd; mewn un gelwir ef yn un o dri "Gwyndeyrn" Ynys Prydain. Y ddau ereill oeddynt Rhufawn Befr, ac Owain ab Urien. Mewn Triad arall y mae yn cael ei resu gyda Rhiwallon Wallt Banadlen a Chadwaladr Fendigaid i wneud tri "Aurhualogion," y rhai a elwid felly am eu bod yn y gwiso cadwyni o aur oddiamgylch eu breichiau, penllinau, a'u gyddfau, fel arwyddion o allu goruchel yn mhob talaeth o Brydain. Prif breswylfod Rhun oedd y *Roman Conovium*, ar oror orllewinol yr afon Conwy, ac oddiwrtho ef y cafodd yr enw Caer Rhun. Bu farw yn y flwyddyn 586, a chanlynwyd ef yn y llywodraeth gan Beli ei fab. (*Ancient Laws and Institutes of Wales*, i. 104.)

RHUN, mab Peredur, yn ol y "Brut Cymreig," a adferwyd i benaduriaeth Prydain ar farwolaeth Idwal, a chyfrifir i hyny gymeryd lle yn y bumfed ganrif cyn Crist. (*Myv. Arch.*, ii., 124.)

RHUN BALADR FRAS, yr hwn, yn ol y "Brut Cymreig," oedd y nawfed brenin Prydain, ac esgynnodd i'r orsedd ar farwolaeth Leon Gawr, ei dad. Teyrnasodd un a deugain o flynyddoedd; yn ystod yr amser hyn gosodwyd i lawr ofidiau y deyrnas, a chafodd heddwch ei adferu. Efe hefyd a adeiladodd Caergaint a Chaerwynt, a'r ddinas ar fynydd y Gaer (Shaft), yr hon a elwid Caerbaladrin, a Chaersepton, ond yn awr a elwir gan y Seison, Shaftsbury, lle y profwydodd yr Eryr dynged Prydain, pan oedd y ddinas yn cael ei hadeiladu. "Tua'r amser hwn y gorphenodd Solomon adeiladu y deml yn Ierusalem." (*Myv. Arch.*, ii. 124.)

RHWYDRYS, oedd sant yn y chweched ganrif. Yr oedd efe yn fab i Rhwydrim neu Rhodrem, brenin Connaught, ac efe a sylfaenodd eglwys Llanrhwydrys yn Mon. Cedwid gwylddydd iddo gynt ar Tach. 1.

RHYCHWYN, un o'r seintiau yn nghanol y chweched ganrif. Yr oedd efe yn un o ddeuddeg mab Helig ab Glanawg, y rhai oeddynt wedi llwyr ymroddi i fyw yn greffyddol, pryd y distrywiwyd tiriogaethau eu tad gan orllifiad y môr. Efe a sylfaenodd eglwys Llanrhychwyn, yn sir Gaernarfon. (*Achau y Saint*.)

RHYDDERCH, esgob yn Nhyddewi, yr hwn a fu farw yn y flwyddyn 961. (*Brut y Tywysogion*.)

RHYDDERCH, brenin Prydain, yr hwn, yn ol y "Brut Cymreig" aganlynodd Rhyddion yn y freniniaeth, yr yr ail ganrif cyn Crist.

RHYDDERCH, brenin Dyfed, yn Neheubarth Cymru, yr hwn a fu farw yn y flwyddyn 804. (*Brut y Tywysogion*.)

RHYDDERCH, JOHN, Brampton Hall, oedd bregethwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, yn sir Bentro. Gauwyd ef yn 1771. Bu y brawd hwn yn llafurio yn galed a flyddlon gyda'r achos am 39 o flynyddau. Bu farw Gorphenaf 18fed, 1846. Cyfrifid ef yn wr cadarn yr yr ysgrythrau, a pherchid

ef gan bawb a'i adwaenai fel un ffyddlon a difrifol. Arferai bregethu yn y ddwy iaith, ac oherwydd hyny yr oedd yn fwy cymwys i wasanaethu ei genedlaeth yn y parth hwn o'r wlad, gan ei fod fel ar y ffin rhwng Cymry a Seison sir Benfro.

RHYDDERCH, mab Caradog ab Iestyn, yr hwn a esgynodd i orsedd Morganwg yn y flwyddyn 1070, trwy farwolaeth ei gefnder, Caradog ab Rhydderch ab Iestyn. Yn y flwyddyn 1071 gorohfygodd fyddin o'r Normaniaid, gyda lladdfa fawr, y rhai oeddynt yn anrheithio Deheudir Cymru. Ar farwolaeth Bleddyn ab Cynfyn, yn y flwyddyn 1072, cafodd benarglwyddiaeth Deheubarth Cymru yn gysylltiedig â Rhys ab Owain, yr hyn ni fwynhaodd am fawr o amser, oblegyd iddo gael ei ladd mewn modd bradwrus gan Meirion ab Rhydderch, ei gefnder, yn y flwyddyn 1074. (*Williams's Eminent Welshmen*, tudal. 441.)

RHYDDERCH, mab henaf Iestyn, brenin Morganwg, oedd yn arglwydd Gwynllwg, a chafodd breswylfod freninol Caerlleon-ar-Wyseg; ond yn y flwyddyn 1021, ar farwolaeth Llywelyn ab Sitsyllt, cafodd feddiant o benaduriaeth Deheubarth Cymru, yr hon a gadwodd trwy rym arfau am ddeg mlynedd. Yn y flwyddyn 1031, darfu i Hywel a Meredydd, meibion Edwyn, y rhai a yohwanegasant eu galluoedd milwrol trwy gyflogi milwyr Gwyddelig, ymosod arno, a'i ladd yn y frwydr. (*Brut y Tywysogion*.)

RHYDDERCH AB RHISLART, oedd yn un o'r beirdd enwog yn niwedd yr unfed ganrif ar bumtheg, a ddechreu y ddwyfed ar bumtheg. Yr oedd yn foneddwr o gyfoeth mawr, ac yn byw yn Myfyrian, yn sir Fon. Y mae ychydig o'i gyfansoddiadau ar gael yn awr mewn llawysgrifau.

RHYDDERCH AB SHON, oedd yn awenydd enwog yn haner olaf yr unfed ganrif ar bumtheg. Dywedir yn *Williams's Eminent Welshmen*, fod rhai o'i gyfansoddiadau ar gael a chadw mewn llawysgrifau.

RHYDDERCH HAEL, oedd yn fab i Tudwal Tudglud ab Cedig ab Dyfnwal Hen ab Edryfed ab Macsen Wledig. Yr oedd efe yn frenin y Brythoniaid a elwid y *Stradclyde Britons*, tua'r flwyddyn 560, ac yn preswyllo yn Aelclwyd, yr hwn a elwir yn bresenol Dunbarton. Yr oedd hefyd yn frenin Ynys Rynaw. Perchid ef yn fawr fel y dyn mwyaf rhyddfrydig a'r rhyfelwr penaf yn ei oes. Ymladdodd yn y frwydr fawr fythgofiadwy a elwid brwydr Arderydd, yn y flwyddyn Gristnogol 577, yn erbyn Aeddan Fradawg, a Gwenddolan ab Ceido, yn yr hon yr enillodd Rhydderch y fuddugoliaeth, ac y lladdwyd Gwenddolan a niferi lluosog o'i ganlynwyr. Yn y Trioedd y mae Rhydderch yn cael ei resu gyda Nudel Hael, a Mordaf Hael, o dan y cymeriad anrhydeddus o "Dri Thywysog Hael" Ynys Prydain. Yn mysg y tri ar ddeg "frenindlysan," neu addurniadau breninol Prydain, yr oedd dau perthynol i Rhydderch Hael; un oedd ei gleddyf, yr hwn a elwid *Dyrnwyn*, a phryd bynag y

tynid ef o'r wain gan neb un ond ei berchenog, byddai yn ymddangos fel un llafn llosgedig o dân yn ei law; y llall oedd ei liain bwrdd, neu yn ol rhai darlleniadau ei phiol, ar yr hon y byddai yn ddioced unrhyw fath o gig a ddymunid. Yn *Chwedlau y Doethion* yr ydym yn darllen:—"A glywaist ti ddywediadau Rhydderch, y trydydd un hael a orseddwyd, ac yn un addfwyn? Yn fynyoh yr ydym yn gweled casineb atgasaf ar ol cariad digyffelyb." Bu Rhydderch Hael fyw nes yr oedd yn bedwar ugain a phump mlwydd oed, a bu farw yn y flwyddyn 601, a chladdwyd ef yn Abererch, yn sir Gaernarfon. (*Jones's Bardic Museum*, 48.)

RHYDDERCH, JOHN, y bardd a'r gramadegydd enwog, yr hwn oedd o ran ei alwedigaeth yn argraffydd, ac yn byw yn yr Amwythig, lle yr argraffodd amrywiol o lyfrau Cymreig. Yn y flwyddyn 1718 argraffodd Ramadeg bychan yn Gymraeg, o dan yr enw "Gramadeg Cymraeg o gasgliad, myfyrdod, ac argraffiad T. R., ac ar werth gantho ef yn y Mwyrthig." Darfu iddo hefyd gasglu Geiriadur Seisnig a Chymreig, a dygodd argraffiad o hono allan yn yr Amwythig yn y flwyddyn 1725. Nid oes genym sicrwydd pa flwyddyn y bu farw, ond tebygol ei fod wedi marw cyn y flwyddyn 1731, yn yr hon flwyddyn y dygwyd allan argraffiad arall o Eiriadur Seisnig a Chymreig gan Thomas Durston, ar ddalen enwol yr hwn y dywedir iddo gael ei ddechreu gan John Rhydderch, a'i adolygu a'i orphen gan y Paroh. John Williams, periglor Willey, Shropshire.

RHYDDERO, GEORGE, gweinidog yr efengyl yn Rhiw, sir Ddinbyoh. Ganwyd ef mewn amaethdy o'r enw Penyrheol, ger Caerfyrddin, ar y 26ain o Fawrth, 1790. Anrhydeddwyd ef o'i febyd ag adysg greffyddol, a chafodd ei dderbyn yn aeol o'r Eglwys Gynulleidfaoel yn Heol Awst, Caerfyrddin, pan yn dra ieuanc, gan y Paroh. D. Peter, gweinidog y lle. Anogid ef yn fuan i arfer ei ddawn fel pregethwr lleol, yr hyn a wnaeth yn ewyllysgar, "megys i'r Arglwydd," ac yr oedd y ffaith o'i fod yn cael gwahoddiadau oddiwrth eglwysi i bregethu iddynt, yn Sabbathol ac yn wythnosol, yn brawf o'i fod yn gymeradwy. Am beth amser efe a fu yn yr ysgol barotoadol ag oedd yn gysylltiedig a'r Athrofa Henadurol. Yn y flwyddyn 1823, aeth i'r ysgol yn y Nenaddlwyd, o dan dywysiad y gweinidog galluog, a'r pregethwr enwog, y Paroh. T. Phillips, D.D. Aeth oddiyno i Ogledd Cymru. Yn siroedd Mon ac Arfon efe a gadwai ysgol ddyddiol, yn nghyda gwasanaethu rhyw eglwys fechan; a theithiai yn aml ugain, a deg ar hugain o filldroedd ar ei draed i bregethu dair gwaith ar y Sabbath. Yn 1838, efe a sefydlodd yn Nazareth, ger Caernarfon, lle y cymerodd arno i leihau y ddyled drom oedd ar y capeli yn Mhontglas a Drwsycoed. Ar y 19eg o Ragfyr, 1839, urddwyd ef yn Drwsycoed. Ar ol llafur caled a llwyddianus yn yr ardal hono am dair blynedd, efe a ym-

neillduodd i Fynydd y Cilgwyn. Yr oedd ei iechyd mewn rhan wedi methu o herwydd ei wasanaeth gwahanol a pharhaus i'r eglwysy bychain dan ei ofal. Ar ymadawiad Mr. Griffiths i America yn 1846, Mr. Rhyddero a ddygai yn mlawn wasanaeth yn yr un lle. Gan fod yr achos yn llwyddo efe a gymerodd arno yn 1849 yr atebolrwydd mawr o adeiladu capel Gosen; ac yn 1851, cafodd yr hyfrydych o'i weled wedi ei orphen a'r holl draul oedd wedi myned at ei adeiladu wedi ei dalu hyd at ddeg punt, a hynny agos yn gwbl drwy ei ymrechadau a'i lafur ef ei hun, drwy gasglu cyfraniadau. Yn haf 1855, efe a symudodd i Rhiw, sir Ddinbych, lle y llafuriodd yn ffyddlon hyd Mehfin, 1864, pan y gorfodwyd ef gan henaint a methiant i roddi fyny gwasanaeth gyoeiddus, ac aeth i fyw at ei fab yn Manceinion. Bu farw Mawrth 10fed, 1867. Efe a sicrhodd wrth ei fab a'i gyfeillion o'i amgylch, y rhai a ymwelent ag ef drachefn a thrachefn, yn wanaudd, ond yn hyderus, fod pob peth yn dda, a'i fod yn myned adref, a'i fod yn "hir-aethu am fod gyda Christ." Ei ddiwedd yn wir oedd dangnefedd. Y Parch. E. T. Davies, o Abergole, yr hwn a bregethodd ei bregeth angladdol y Sabbath canlynol yn Nghapel Booth Street, Manceinion, oddiwrth Dat xiv. 13. Nid ystyrid Mr. Rhyddero yn bregethwr mawr, nac yn ddyan mawr, ond yr oedd tuhwnt i bob amheuaeth yn ddyan da ac yn was ffyddlon i Iesu Grist. Ni chuddiodd efe ei dalent mewn napkin, ond gwasanaethodd ei feistr a'i holl galon, a'i holl enaid, a'i holl nerth; a gwnaeth ei gorff yn aberth byw, cymeradwy gan Dduw. Y blinder, yr aberth a wnaeth o hono ei hun, yn nghyd a'r sarhad a oddefodd yn y swydd anghenfigenadwy hono o geisio cymorth at adeiladu capeli, sydd hysbys yn unig i'r hwn sydd yn gwrandao oohenaidd y careharor. Nid oedd y cyflenwad a gafodd oddiwrth ddyon yn yr ddaear am wasanaeth fawr a gwerthfawr ond bychan iawn yn wir,—ei wobwr yn y nef sydd dra mawr. Y mae gyrfia y gwas da a ffyddlon hwn wedi ei rhedeg. "Wele Israeliad yn wir, yn yr hwn nid oes dwyll."

RHYDDION, yn ol y "Brut Cymreig," a ganlynnodd Eidol fel brenin Prydain, tua dwy ganrif cyn Crist. Ni ddywedir ychwaneg am dano ond iddo gael ei ganlyn yn y freniaeth gan Bydderoh.

RHYDDMARCH, mab Sulien, Esgob Tyddewi, yr hwn a ddaeth i'r esgobaeth hono ar farwolaeth ei dad, yr hyn a gymerodd le yn y flwyddyn 1088. Desgrifir ef gan Caradawg fel un tebyg i'w dad, nad oedd gyffelyb iddo mewn doethineb a dysgeidiaeth. Derbyniodd ef, gyda llawer ereill, eu dysg gan ei dad. Bu farw yn y flwyddyn 1098. Y mae ysgrif ardderohog o'i siddo ar gael yn mysg y casgliad Cattonaidd yn yr Amgueddfa Freniol, ac yn cynwys yn benaf hanes bywydau y Seintiau Cymreig. (*Myo. Arch.*, ii. 553.)

RHYOD AIL MORGANT, oedd benaeth,

ac yn byw yn y rhan flaenaf o'r chwechfed ganrif. Cofresir ef yn y Trioedd fel un o "dri beirdd afroolaidd" Ynys Prydain; y ddau ereill oedd Arthur, a Cadwallawn mab Cadfan. Rheisir ef hefyd gyda Thyrstan a Dalldaf mab Cynin Cof, fel un o dri cyfordd-wyr llys Arthur. Yr ydym hefyd yn cael ar ddeall mewn Triad arall enw ei farch, yr hwn a elwid ganddo yn Rhuddfrych.

RHYS, EVAN THOMAS, o Lanarth, sir Aberteifi, ydoedd fardd enwog. Gan nad oes ei hanes mewn ysgrifenlaw, a chan fod tua chan mlynedd llawn er pan y mae wedi ei roddi yn nhy ei hir gartref, a rhyw esgeulusdra cywilyddus wedi bod gyda golwg ar goffadwriaethau enwogion Cymru, y mae mantell anghof wedi goblygu y rhan fwyaf o'i daith yn y fuchedd hon dan y lleni, fel nad oes ond y peth lleiaf ar gof a chadw ar hyn o bryd. Enw ei dad oedd Thomas Rhys Siams, crydd, o Lwyndafydd, yn mhlwyf Llandysiliogogo, sir Aberteifi. Yn Llwyndafydd hefyd y ganwyd Evan Thomas Rhys, ac yn ol yr hanes traddodiadol cafodd ysgol dda gan ei dad, ond nid oes gwybodaeth yn mha le y bu yn yr ysgol, na phwy oedd ei athrawon. Dywedir fod yn mwrriad ei dad i'w ddwyn i fyny i fod yn offeiriad, ac i'w farwolaeth luddias yr amcan hwnw; y mae hyn yn dra thebyg, oblegyd yr oedd yn deall llawer o'r ieithoedd Lladin a Groeg. Gan nad oedd ond 18 oed pan bu farw ei dad, gorfu arno lynu wrth y gelfyddyd o wneud esgidiau; a thrwy rhyw foddion efe a sefydlodd yn Llanarth. Ymddengys i'w awen dori allan pan oedd efe yn ieuanc, ac iddo yn nyddiau ei ieuencytd gyfansoddi ueginiau lawer o bryddestau ag ydynt wedi myned ar ddfancoll am byth. Yr oedd yn ddyan llai o faintioli na'r cyffredin, ac felly yn bur ddi-olwg; ond er ei fod yn fyr o ran ei gorff, yr oedd fel Caswallon-law-hir, oblegyd datodai fotynau penliniau ei glos pan yn sefyll yn syth. Rhaid y tynai bwythyn hir wrth yr esgid! Pan fyddai yn prydyddu yr oedd gwythien las fawr yn cyfodi ac yn chwyddo uwch un o'i lygaid fel gele fawr, nes byddai rhyw olwg ryfedd arno! Yr oedd ei gorff o wneuthuriad cadarn, er ei fod yn fychan, ac mor sionc a heinif fel y dywedir y byddai yn arferol o gerdded o Lanarth i Lundain mewn tri diwrnod, sef yn nghylohdau cant a thair ar hugain o filldroedd. Yr oedd yn barchus a chymeradwy iawn yn ei ardal, oblegyd ei ymddygiadau cyffredinol a'i synwrau cryfion, y rhai yn fynych oedd-ynt o fawr wasanaeth i'r ardalwyr ar achosion o bwys, pryd yr ymgynghorid a Evan Thomas Rhys, er mwyn cael ei gynghorion a'i gyfarwyddiadau. Yr oedd yn sefyll yn uchel yn ei ardal, ac ystyried nad oedd yn ddyan cyfoethog, oblegyd cyfoeth yn gyffredin sydd yn enill parch, ac nid synwyr. Yr oedd offeiriad Llanarth ar y pryd, mae yn debyg, yn gwneud sylw mawr o Evan Thomas Rhys, ac yn barchus iawn o hono; a byddai Evan yn prydyddu cryn lawer ar gais yr offeiriad, a byddai yn cael ei dalu yn dda

ganddo am gollod ei amser. Gohebai ryw ychydig a'i gydoeswyr barddonol. Yr oedd yn dra chyfeillgar a Sion Siencyn, o Aber-teifi, adnabyddus wrth yr enw "Shon y Crydd Bach;" a gohebai gryn lawer â Nathaniel Siencyn, brawd Sion. Dywedir iddo fod droion yn Llundain ar achos barddonol, a'i fod wedi bod yn y Gogledd unwaith mewn eisteddfod, os nad mwy. Dywedir mai Armin oedd o ran ei olygiadau duwinyddol, fel y profir yn rhai o'i gerddi, a dywedir y byddai yn dadlu dros ei farn. Yr oedd yn aelod yn Llwynrhydowen. Bernir wrth "Gan y *Witches*" a gyfansoddodd, ei fod yn credu mewn ofergoellion; ond y mae crybwyll am achlysur cyfansoddiad y gan yn ddiagon o ymddihaerad dros y bardd. Dygwyddodd iddo fyned o'r ty a darn o ffol bren ganddo i ymfyn tân, ond cyfarfyddodd a chyfaill, a rhyw fodd neu gilydd aeth y ddau i Aberaeron, lle y buont yn eistedd mewn cyfeddach am noswaith a diwrnod. Yn y cyfng hwn yr oedd Shan, gwraig y bardd, yn ofidus iawn rhag bod y "*Witches*" yn ol ei chred, wedi cael gwall ar ei berson a'i gymeryd i'w gwlad eu hunain. Y bardd, ar ei flordd adref, a glywodd am ofnau Shan yn ei herwydd, a phenderfynodd ddefnyddio ofnau Shan, ei anwlyd, er mwyn osgoi y ceryddon y gwyddai ei fod yn haeddianol o honynt, a'r rhai hefyd y dygwyliat ei gweinyddiad trwy gyfrwng tafod Shan. Pan aeth i'r ty dywedodd yn union am ei helynt gyda'r "*Witches*," iddynt ei gymeryd ymaith, ac mai wrth y groes yn Nghaerfyrddin yr adnabu lle yr ydoedd! Derbyniodd Shan yr hanes fel credadyn; a thebygol mai er mwyn ei hadoiladaeth hi yn benaf y cyfansoddodd efe "*Gân y Witches*." Y mae crynodeb o weithiau awenyddol y bardd hwn o Lanarth, yr hwn a flodeuodd tua chanol y ddeunawfed ganrif, wedi cael ei gasglu gan William Hughes Griffiths, Tyben, Llandysiliogogo, a'u hargraffu gan D. Jenkins, Aberystwyth, yn 1842, dan yr enw "*Diliau yr Awen*." Y mae ei gyfansoddiadau yn ddiau yn orchestol, yn feddylgar, yn ystywyth, ac yn ddifyr iawn; a diameu na roddant bob boddlonrwydd i'r rhai hyny ag ydynt yn yr arferiad o addoli yn nheml yr awen. Byddai yn ddymunol pe byddai "*Diliau yr Awen*" yn nwyllaw pawb; dichon y byddai yn foddion i anog ereill i gasglu yn nghyd weddillion beirdd gwahanol gymydogoethau Cymru, a'u cyfleu ger bron y wlad. Y mae yn awr gerddi rhagorol ar gof rhai personau o gyfansoddiadau dynion anghyoeidd, oes neu ddwy yn ol, a ant ar fyrdor i ebargofiant oni achubir hwynt ar frys.

RHYS THOMAS DAFYDD AB HY-WEL, oedd fardd a flodeuodd rhwng y flwyddyn 1560 a 1600.

RHYS WYN AB CADWALADR. Bardd a flodeuodd oddeutu 1580 i 1640.

RHYS, DR. JOHN DAFYDD, oedd fab i Dafydd Rhys, yr hwn oedd yn ngwasanaeth Syr William Griffiths o Llanfaethlu, yn Mon.

Ganwyd ef yn y flwyddyn 1534. Dywed rhai hanesion am dano, fod ei fam wedi bod yn ngwasanaeth y foneddiges Jane Stradling, St. Donats, yr hon, yn nghylich y pryd hwnw, oedd ar ddyfod yn wraig i Syr W. Griffiths. Pan yn ddeunaw mlwydd oed aeth i Goleg Eglwys Crist, yn Rhydychain; ond wedi bod yno am dair blynedd, gadawodd y brifysgol heb dderbyn yr un graddiad, ac aeth ar led i wledydd estronol yn y flwyddyn 1555. Ymsefydlodd am ryw dymor yn Sienna yn Tuscany, lle yr oedd prif-ysgol enwog, a'r lle, yn ol ei dueddrrwydd ei hun, y bu yn astudio physgwriaeth, lle y cafodd ei raddio yn M.D., a'r lle hefyd y cyraeddodd wybodaeth gyflawn o'r Italaeg. Ar ol hyn cafodd ei neillduo yn gymedrolydd cyoeddus o'r ysgol yn Pistoia, dinas arall yn Tuscany. Ysgrifonodd yn yr Italaeg "*Reolau er cyraedd gwybodaeth yn y Lladinaeg*," y rhai a argraffwyd yn Venice. Cyfrifid y llyfr hwn o werth mawr gan yr Italiaid. Wedi iddo ddychgwelyd i'r wlad hon, ymarferodd a'i alwedigaeth gyda llwyddiant mawr, a thua diwedd ei oes ymsefydlodd yn sir Frycheiniog, mewn ffermdy a brynodd wrth droed Banau Brycheiniog, yn feddiant iddo ei hun. Yma yr ysgrifonodd ei brif orchest lyfr, sef ei Ramadeg Cymraeg yn Lladin, yr hwn a argraffwyd yn Llundain, yn un gyfrol unplyg, yn y flwyddyn 1592, cyflwynedig i Syr Edward Stradling, o Gastell St. Donat's, yn sir Forganwg, ar draul yr hwn, mae'n debyg, y cafodd ei argraffu. Deallwn hefyd yn ol ewyllys Syr Edward, dyddiedig yn Mai, 1610, fod yr holl argraffiad yn cynwys 1250 o gopiau. Y mae y Rheolau Barddoniaeth sydd ganddo yn fanwl ac yn gywraint iawn. Y mae yn gosod gerbron gynllun o farddoniaeth Italaidd, yr hwn sydd wedi ei gyfansoddi ar reolau tebyg iawn i'r mesurau cynghaneddol Cymreig. Y mae'r hen lyfr yn dechreu gyda chyflwyniad Lladin o eiddo yr awdwr, yr hwn a ddylynir gydag anerchiad Lladin gan Humfrodus Prichardus, ac yna y mae yn dilyn gydag anerchiad Cymraeg hirfaith ganddo ef ei hun. Yn yr anerchiad hwn y mae yn trin y rhai hyny a ddfiferant yr hen Gymraeg yn llym iawn. O'r braidd y mae yn gallu myned yn mlaen heb roddi tafod. Y mae y llyfr hwn yn waith o ddysegeidiaeth ddwfn, ac wedi ei ysgrifonau yn Lladin a Chymraeg. Y mae yn dangos nid yn unig o' llafur mawr, ond hefyd wybodaeth gyflawn o'r iaith y mae yn ymddrin a hi, nid yn unig o'i rheolau gramadegol, ond hefyd mesurau cerdd-dafod yr iaith a'u cyn-gadwyniad, y rhai y mae wedi cymeryd traferth fawr i'w heglurhau. Y mae yn rhoddi i ni ddfinyant o rai caniadau Italaidd yn ymdebygu i'r rhai Cymreig, ond dywedai nad ooddynt haner mor dlws. Ysgrifonodd y Dr. John Dafydd Rhys, neu fel y byddai weithiau yn ysgrifenu ei enw, "*John Dafys*," hefyd yn Gymraeg, gryn-odeb o Athroniaeth Aristotle. Ni chafodd y llyfr hwn ei argraffu erioed, a bu yr ysgrif-lyfr unwaith yn llyfrgell Coleg yr

Iesu, yn Rhydychain, er nad ydyw i'w gael yn awr. Yn y llyfr hwn dywedai yr awdwr fod y Gymraeg mor doreithiog o eiriau cyngweddol ag yw y Groeg, neu unrhyw iaith arall, os nad yn fwy. Ysgrifennodd hefyd lyfrau ereill, y rhai ydynt yn awr ar goll. Dywed Wood iddo farw, fel y bu byw, yn Babydd, yn neu yn agos i Aberhonddu, yn nghylch y flwyddyn 1609; ond y mae yn anhawdd credu y dywediad yna, oblegyd yn rhagymadrodd ei Ramadeg, yr hwn a ysgrifenyd gan Humphrey Prichard, yr hwn oedd offeiriad protestanaidd, dywedir mai prif amcan y llyfr hwn oedd dwyn yn mlaen well dealltwriaeth o'r ogyf-ieithiad rhagorol a wnaed o'r Beibl i'r Gymraeg, ac hefyd er mwyn y gweinidogion, a gwneud yr Ysgrifthyrau yn fwy dealladwy iddynt hwy a'r bobl. Dywedir yno hefyd ei fod yn *ymdrechol iawn i ledau creffydd bur*, wrth yr hon yn ddiau y golygai Mr. Prichard y greffydd Brotestanaidd. Yr oedd ganddo fab o'r enw Walter Davids, yr hwn a fu yn beriglor yn Aberhonddu. (*Jones's History of Breconshire. Stradling's Correspondence.*)

RHYS, mab Caradog ab Iestyn, oedd foneddwr yn Morganwg, yr hwn a laddwyd gan y Normaniaid yn Gower yn y flwyddyn 1099, pan y cymerasant feddiant o'r wlad hono o dan lywyddiaeth Henry Beaumont. (*Mgs. Arch. ii. 533.*)

RHYS, mab Cynfig Goch, yr hwn hefyd a elwid Rhys Goch Glyndwrdu; yr oedd y Rhys hwn yn cael ei resu yn mysg meib yr awen, ac yn byw tua'r blynyddoedd 1400 a 1430. Addysgwyd ef yn y cynghaneddion gan Iolo Goch, yr hwn oedd yn ewythriddo, brawd ei dad. Y mae darnau o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau.

RHYS, mab Gorfyniawn, yr hwn, yn ol y "Brut Cymreig," a ganlynodd ei ewythr Elidr Wâr ar orsedd Prydain, a gwnaeth gymeryd cynllun doeth ei ewythr yn nygiad yn mlaen y llywodraeth. Yr oedd yn un ag oedd yn ffeiddio gormes, ac am hyn ymarferodd a chyfiawnder ac a thynerwch yn ei ymwneyd a'i ddelliaid, oblegyd ni chiliodd i'r ddeheu na'r aswy yn ngweinyddiad cyfiawnder a gwirionedd.

RHYS, mab Gruffydd ab Rhys, yr hwn a ganlynodd ei dad fel tywysog Deheubarth Cymru, yn y flwyddyn 1136. Yn nechreu ei deyrnasiad yr oedd mewn brwydrau parhaus â'r Seison o dan Harri II., ac adfeddianodd yr oll oedd y Seison wedi enill yn Neheubarth Cymru, a dinystriodd neu daliodd afael yn yr holl gastelli oeddynt wedi adeiladu. Gorfu arno ymostwng i'r brenin Seisnig yn y flwyddyn 1164, a thalodd warogaeth iddo yn Woodstock, gan roddi iddo foddlonrwydd am ei fyddlondeb dyfodol. Modd bynag, ni allasai ymostwng ynfaith iawn i'r sarhad a roddid arno, ac yn y flwyddyn 1165 unodd a'r tywysogion Cymreig ereill mewn rhyfel cyffredinol yn erbyn y brenin. Wedi iddo gadw ei annibyniaeth am amrywiol flynyddau, trwy nerth arfau, gwnaeth

heddwch anrhydeddus â Harri yn y flwyddyn 1172, a derbyniwyd ef fel ymwelydd yn un o'r palasau breninol, sef Ty Gwyn ar Daf, yn sir Gaerfyrddin. Yr oedd Rhys o'r amser hwn yn fath o gaethwas i'r brenin Seisnig, ac ymfoddlonodd i'r enw a'r swydd o fod yn brif ynad Deheubarth Cymru. Efe oedd tywysog olaf y Deheubarth, a gelwid ef yn gyffredin yn Arglwydd Rhys. Yn y flwyddyn 1195, darfu iddo drachefn gyfodi gwrthryfel, a llwyddodd i gael amrywiol o'r castelli o afael y galluodd Seisnig, ond darfu i'w lwyddiant gael ei luddias gan angeu; bu farw yn y flwyddyn 1196. Oladdwyd ef yn Eglwys Gadeiriol Ty Ddewi, lle y mae ei gofadaill luniol hyd heddyw i'w gweled mewn sefyllfa lled dda. Er ymostyngiad Rhys ab Gruffydd i frenin Lloegr, y mae Caradwg, yr hanesydd, yn ei alw y tywysog mwyaf dewr, doethaf, a mwyaf rhyddfrydig o dywysogion y Deheubarth. Priododd a Gwenllian, merch Madog ab Meredydd, Arglwydd Bromfield, o'r hon y cafodd amryw o feibion a merched, sef Gruffydd, Cadwallawn, Maelgwn, Meredydd, a Rhys. Gwenllian, un o'i ferched, a briododd ag Ednyfed Fychan. (*Williams's Eminent Welshmen.*)

RHYS, mab Owain ab Edwyn, oedd yn nodweddiad hynod yn hanes Cymru. Bu gorfod arno ffoi am ddyogelwch i Ynys Mynaw, ond dychwelodd oddiyno yn y flwyddyn 1072, ac wedi codi byddin gref o wyr Ystrad Tywi a sir Frycheiniog, ymladdodd frwydr â Bledwyn ab Cynfyn, brenin Cymru, yn yr hon y lladdwyd Bledwyn. Wedi iddo fuddugoliaethu yma, arweiniodd ei fyddinodd i Ddeheubarth Cymru yn erbyn Rhydderch ab Caradog; ond yn lle brwydr, cytunwyd mewn modd heddychol i gydlywodraethu ar dywysogaeth y Deheubarth. Ni fwynaodd Rhys ab Owain y gallu hyn nemawr o amser, oblegyd lladdwyd ef gan Trahaiarn ab Caradog yn y flwyddyn 1074. (*Brut y Tywysogion.*)

RHYS, ab Dafydd ab Einion, oedd fardd enwog rhwng y blynyddoedd 1460 a 1490. Y mae rhai o'i weithiau barddonol ar gael yn awr mewn llawysgrifau.

RHYS, ab Dafydd Llwyd ab Llywelyn Llygliw, un o feirdd yr unfed ganrif ar bumtheg. Y mae rhai o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau.

RHYS AB EDNYFED, oedd fardd ar binacl uchaf ei enwogrwydd tua'r blynyddoedd 1560 hyd 1600.

RHYS AB EINION, oedd fardd o'r radd uchaf tua chanol yr unfed ganrif ar bumtheg.

RHYS AB GWILYM AB THOMAS, oedd fardd; nid ydym wedi cael yr un hanes am dano, rhagor na'i fod yn enwog rhwng y blynyddoedd 1520 a 1550.

RHYS AB HYWEL LEN; nid oes genym hanes am hwn, ond yn unig ei fod fel bardd yn byw rhwng y blynyddoedd 1500 a 1540.

RHYS, ab Ieuan ab Meredydd Ddu, bardd a enwogodd ei hun rhwng y blynyddoedd 1440 a 1480. Y mae rhai o'i gyfansoddiadau ar gael yn bresenol mewn llawysgrifau.

RHYS, ab Ifan ab Llywelyn ab Hywel, oedd fardd o gryn enwogrwydd rhwng y blynyddoedd 1490 a 1630.

RHYS, ab Llwlwyn ab Gruffydd ab Rhys, un o feirdd diwedd y bumthegfed ganrif, ac yn byw hefyd yn yr unfed ganrif ar bumtheg; tebygol iddo farw tua y flwyddyn 1520.

RHYS BRYDYDD. Ei enw priodol oedd Rhys Llwyd, yr hwn oedd yn byw yn Llanharan tua'r blynyddoedd 1450 hyd 1490. Yr oedd yn trigianu mewn ty o'r enw Blaen Cynllan, yn y plwyf a enwasom. Efe oedd tad Rhisiart Brydydd a Iefan ab Rhys, y rhai oeddynt fynachod yn Mynachlog Margam. Gelwid Rhys Brydydd yn "Rhys Llwyd Brydydd," neu "Rhys Llwyd ab Rhys ab Rhisiart," ac hefyd yr "Ifen Fardd Llwyd o Forganwg." Y mae rhanau o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau. (*Iolo Morgunwg's Welsh Manuscripts*, tudal. 613.)

RHYS GOCH EBYRI, neu Rhys Goch ab Dafydd, yr hwn oedd yn fardd enwog a chlodfawr; yr ydoedd yn byw rhwng y blynyddoedd 1330 a 1420. Yr oedd yn foneddwr o gyfoeth mawr, ac yn byw yn Hafod Garegog, ac yn berchen ar yr hen balas a'r faroniaeth hono yn sir Feirionydd, er eu bod yn gwneud i fyny ran o blwyf Beddgelert. Y mae ei hen eisteddell yn cael ei ddangos eto ar fryn yn agos i'r ty, yn cael ei wneud i fyny o geryg mawrion ar ddull cadair. Bu farw tua'r flwyddyn 1420, a chladdwyd ef yn Meddgelert, pan tua 100 mlwydd oed. Y mae tua deg ar hugain o'i gyfansoddiadau barddonol ar wahanol destunau ar gael yn awr mewn llawysgrifau.

RHYS GOCH AB RHISIART AB EINION AB COLLWYN, oedd yn un o feirdd enwog y Coity, yn sir Forganwg; bu farw oddeutu y flwyddyn 1170. Yr oedd ef yn wyr i Einion ab Collwyn, yr hwn a adnabyddid fel arweinydd y Normaniaid i sir Forganwg. Y mae rhai o'i gyfansoddiadau ar gael eto mewn llawysgrifau.

RHYS GRUFFYDD, bardd enwog a fu farw tua'r flwyddyn 1630.

RHYS GRYG, oedd yn fab i Rhys ab Gruffydd, tywysog y Deheubarth. Yn y flwyddyn 1219, priododd a merch Iarll Clare. Bu farw yn Llandilo-fawr, yn sir Gaerfyrddin, yn 1233, a chladdwyd ef yn anrhydeddus yn Eglwys Gadeiriol Tyddewi, lle y mae delw goffiadwriaethol am dano fel am ei dad. Yr oedd Rhys Gryg yn rhyfelwr enwog, ac ymladdodd frwydrau olodfawr yn y rhyfelodd oedd y pryd hwnw yn cael eu dwyn yn mlaen yn Nghymru. Y mae amrywion o awdlau a gyfeiriwyd ato gan y beirdd Ilywarch ab Llywelyn, Phylip Brydydd, a Dewi Mynwy, ar gael yn y gyfrol gyntaf o'r *Myvyrian Archaeology*, a chyfansoddodd y ddau olaf a enwasom farwnadau iddo.

RHYS O GARNO, neu, fel y gelwid ef, Syr Rhys o'r Drewen, a Syr Rhys ab Hywel Dyrnor, oedd yn glerigwr a bardd enwog, yr

hwn a fu farw tua'r flwyddyn 1470. Y mae rhai o'i gyfansoddiadau ar gael eto mewn llawysgrifau.

RHYS AB TEWDWR. Yr oedd Rhys yn Dywysog y Deheubarth, ac yn ddiagynedig yn y bedwaredd ach mewn llinell uniongyrchol o'r enwog Hywel Dda. Syrthiodd Tawdwr, tad Rhys, mewn brwydr waedlyd, yn y flwyddyn 997, gan adael ei ddau fab, Rhys a Rhydderch, i drugaredd terfysg-oedd blinion y dyddiau enbyd hyny. Pa cyhyd yr arosodd Rhys, y mab hynaf, yn ei wlad enedigol wedi marw o'i dad, nis gwyddom yn gywir; ond mae yn sicr i ryfeloedd a chreulonderau ei gyd genedl, yn nghyd a'r ysbeiliad o'i drestadaeth gyfreithlon, ei yru yn iouanc iawn i ymofyn am nodded at Frytaniaid Llydaw yn Ffrainc. Bu Rhys yn Llydaw am o haner cant i drugain mlynedd. Am y tymor hirfaith hwn o fywyd Rhys, nid oes dim hanes adnabyddus ar glawr yn bresenol. Yn y flwyddyn 1077, y cawn yr hanes cyntaf am Rhys wedi ei fynediad i Lydaw. Yr amser hwnw bu farw Rhys ab Owen, yr hwn a ladrataodd arglwyddiaeth y Deheubarth, yr hon a berthynai yn briodol a chyfiawn i Rhys ab Tawdwr. Pan glywodd ab Tawdwr fod ab Owen wedi marw, dychwelodd yn ol i'w wlad, a honodd ei hawl deg i benogaeth y Deheubarth. Rhaid fod Rhys yr amser hwn oddeutu pedwar ugain oed, ac felly yn hollol anghymwys o ran dyddiau i wynebu ar y tywydd blin a gyfarfu. Yr oedd hawl Rhys mor gyfreithlon, a'i gymeriad am dynnerwch, doethineb, ac arafwch, yn sefyll mor uchel, fel y pleidleisiodd y wlad yn unfrydol dros ei sefydlu yn y benogaeth a feddienid gan ei gyndadaw. Pan ddychwelodd Rhys, yr oedd penogaeth Gwynedd hefyd yn meddiant aughyfreithlawn Trahaiarn ab Caradog. Y Trahaiarn yrra fu y prif foddion i ddiorsedd Rhys ab Owen; ac wedi effeithio hyny meddyliai am gael penogaeth y Deheubarth i'w law anonest, yn gystal ag eiddo Gwynedd. Pan welodd Trahaiarn wyr y De yn rhoddi y freniniaeth yn ol i'w iawn berchenog, cynhyrfodd ei lid yn ddirfawr yn erbyn Rhys ab Tawdwr. Yr oedd Gruffydd ab Cynan, gwir etifedd gorsedd y Gogledd, wedi gwneud llawer cynyg at adenill ei hawliau, ond wedi bod yn afwyddianus yn ei holl ymdrechion; ac felly gwnaeth apelid at Rhys ab Tawdwr i ddyfod allan yn gynorthwy iddo. Ar ol i Rhys a Gruffydd ideall eu gilydd, gwnaethant barotoadau uniongyrchol er ymosod ar y treisiwr Trahaiarn, yr hwn o hono yntau nid oedd yn cyegu nac yn hepiant. Cyflogodd ei gefnderwyr, Caradog a Meilyr, i fod yn gynorthwywyr iddo. Cyfarfu y byddinoedd ar fynydd Carno, yn swydd Drefaldwyn, agos yn nghydid terfynau y Deheubarth a Gwynedd a'u gilydd. Yma, ar hen fynydd Carno, y bu un o'r brwydrau mwyaf gwaedlyd a gofnodir mewn hanesiaeth Gyfreig. Yr oedd yr ymosodiadau o'r ddwy ochr yn fyrrnigwyllt ofnadwy; ac am gryn amser yr oedd yn amheus

o ba ochr y troisai y fantol; ond yn y diwedd cyfiawnder a drechodd. Syrthiodd Trahaiarn a'i ddau gefnder, yn gystal a'r rhan fwyaf o'u byddinoedd, yn farneiddau ar gopa gwaedlyd Carno. Cymerodd y frwydr hirgofiadwy hon le yn y flwyddyn 1079, a'r canlyniad o honi oedd sefydlu penogaeth dau ddosbarth y Dywysogaeth yn nwyllaw yr etifeddion priodol. Ar ol y frwydr fawr hon bu tawelwch; ond drwg genym yw ychwanegu, mai tawelwch twyllodrus oedd, a thawelwch o fyr barhad. Yn ystod arosiad Rhys yn Llydaw, yr oedd teulu Iestyn ab Gwrgant, tywysog Morganwg, wedi lled dybiau y gallasant hwy feddu penogaeth y Deheubarth; ac felly cododd Iestyn faner gwrthryfel yn erbyn Rhys, yn lled fuan ar ol yr ymgyrch ar fynydd Carno. Yr oedd Iestyn yn ddyon o ysbryd gwrol a gweithgar, yn llawn o anturiaeth ac uchelgais; ond nid oedd yn meddu un mymryn o egwyddor, na gwir wladgarwch. Yr oedd o dymer sarug, geintachlyd, a bradychlyd. Gwnaeth hyn ef mor anmhoblogaidd gyda gwyr Morganwg, fel y penderfynwyd, ar farwolaeth ei dad, na chawsai ef fod yn ddylynnydd iddo. Ond yn mhen amser, wedi marw o'i ewythr, efe a gafodd feddiant o'r awdurdod. Dyna oedd prif nodwedd y dyn a heriai Rhys ab Tewdwr, iawn etifedd arglwyddiaeth y Deheubarth. Teimlai Rhys mai pwnc mawr mewn rhyfel oedd taro ergyd yn uniongyrchol; ac felly, er ei fod yn hon iawn, cychwynodd i Forganwg, difrododd lawer ar y wlad, yn ol hen arfer y dyddiau hyn; a chymerodd feddiant o gastelli Llanilltyd, Dindryfan, a Dinas Powys. Ar y llaw arall, nid oedd Iestyn yn segur; gweithiodd yntau ei ffordd i derfynau Rhys yn Mrycheiniog ac Ystrad Tywi, a gwnaeth yno ddfrod a galanadra mawr. Parhaodd yr ymgyrchion hyn rhwng y pleidiau am gryn amser. Yr oedd i Rhys elynion heblaw Iestyn. Cyngreiriodd meibion Bleddyn ab Cynfyn, Tywysog Powys, yn ei erbyn; casglasant lu mawr o ddynion anfoddog ac anwladgar, ac ymosodasant mor nerthol ar fyddinoedd Rhys fel y gorfu iddo unwaith yn rhagor ymgilio o'r wlad. Aeth yr hen Dywysog y tro hwn i'r Iwerddon, ac ni bu yno yn hir cyn cyfodi byddin gref, er ail ymosod ar derfysgwyr ei wlad. Yn amser ei fynediad i'r Iwerddon, gwnaeth Iestyn a meibion Bleddyn ddfrod dychrynnyd ar ei derfynau, drwy ladd a llosgi y ffordd y cerddent. Ar ddychwelid Rhys a'i fyddin Wyddelig, rhedai ei ddeiliaid ffyddlon wrth y canoedd a'r miloedd, er ymresu dan ei faner. Amcanodd Iestyn a'i gyfeillion hudo yr hen Dywysog i frwydr cyn ei fod yn eithaf parod; ond yr oedd ei lygaid yn rhy graffus, a'i ben yn rhy hir i gael ei dynu i fewn fel hyn. Cyn hir cyfarfu y byddinoedd yn Llechryd, nid pell o Aberteifi. Yno y bu brwydro gwaedlyd am gryn amser; ond o'r diwedd syrthiodd dau o feibion Bleddyn, ac aeth byddinoedd y terfysgwyr yn annhrefnus, tra yr ymladdai Rhys a'i wylr gyda dewrder dihafal. Syrthi-

iodd y rhan fwyaf o ganlynwyr Iestyn, a diangodd yntau am ei fywyd. Ar ol y fuddugoliaeth hon, gwasgarodd Rhys ei fyddin Wyddelig, ar ol ei thalu yn anrhydeddus, ac ail ynaefydiodd yn mhenogaeth y Deheubarth. Pe buasai oedran teg, hawl gyfreithlon, ac ysbryd llariaidd, yn ddigon i beri lloyddwch, cawsai Rhys esmwythder bellach, ond nid felly y bu. Oddeutu y flwyddyn 1088, cyfododd Llewelyn ac Einion, meibion Cadifor ab Collwyn, arglwydd Dyfed, a'u hewythr Einion, wrthryfel yn erbyn Rhys. Cyfarfu y byddinoedd yn Llandudoch. Yno drachefn bu ymladd dychrynnyd,—rhedai gwaedd dynol yn ffrydiau, a gorweddai cyrff dynion a cheffylau blith draphlith ar wyneb y maes; ond trodd y fuddugoliaeth eto o oohr Rhys. Syrthiodd meibion Cadifor ar y maes; ond ffodd eu hewythr Einion at Iestyn ab Gwrgant. Yr oedd Iestyn yn barod yn ddiog wrth Rhys, a gwnaeth Einion ei oreu i'w gynhyrfu yn fwy digllawn. Ac yn hyn ni bu adfwyddianus. Gwnaeth Iestyn ac Einion amryw ymosodiadau ar derfynau Rhys; ond yr oedd ab Tewdwr yn ddigon trech na hwy. Gyrai hwy yn eu hol gyda gwarth a cholled fawr bob cynyg. O'r diwedd, gan fod Einion wedi bod yn gwasanaethu yn myddinoedd Lloegr, gyda'r Normaniaid, archodd Iestyn i'w awdurdodi ef i fyned i Loegr i ofyn cymorth y Normaniaid. Cydsyniodd Iestyn; cychwynodd Einion. Gwrandawodd canlynwyr y Concwerwr gyda blas ar y cais. Daeth haid o honynt i lawr i Gymru—ymunasant a byddin Iestyn, a chyfarfu milwyr y ddwy blaidd wrthwynebol yn mhlwyf Aberdar, lle bu un o'r brwydrau mwyaf erchyll a ymladdwyd yn y Deheubarth. Mae dau le o'r enw "Gadlys," neu Llys y Gad, gerllaw tref Aberdar yn awr, lle y meddylir y gwersyllai y byddinoedd gwrthwynebol. Mae yr enwau sydd ar y caeau, y brynau, y nentydd, a'r ffyrdd, oddiyno i Hirwaun, yn profi fod yno ymladd arswydus wedi bod. Ar Hirwaun Wrgant colodd mab dewr Tewdwr y dydd. Ffodd Rhys i Gwm y Rhondda, a bu yn llwyddianus i guddio ei hun am ronyn; ond cafodd ei elynion atael arno, a thorwyd ei ben yn ddirugaredd a diseremoni. Mae tyddyndy o'r enw Penrhys, yn yr ardal hyd heddyw, lle, medd traddodiad, y laddwyd y Tywysog enwog Rhys ab Tewdwr. Dyma'r dydd y colodd Morganwg ei hannibyniaeth; a thrwy orchfygu Rhys gorchfygodd ei hun yr un pryd. Talodd Iestyn y Normaniaid mewn aur mellyn, mewn lle yn mro Morganwg a elwir y Filldir Aur hyd y dydd heddyw. Ar ol cael yr aur, aeth y Normaniaid tua Chaerdydd, gan fyned i'w llongau er dychwelyd. Ond torodd Iestyn ei amod ag Einion, ac aeth Einion ar ol y Normaniaid; cododd ei faner ar y traeth, er eu cymell yn ol. Dychwelodd y llongau—adroddodd Einion ei gwyn, ac anogodd i godi yn erbyn Iestyn. Melus i'r Normaniaid oedd y gwahoddiad; ac ymosod ar Iestyn a' wnaethant, a'i orok-

fygu gerllaw Caerdydd. Ar ol hyn, rhanasant y wlad rhyngddynt eu hunain, gan roddi darn bychan a mynyddig i'r brodor Einion. Dyna ychydig yn fyr o hanes Rhys ab Tewdwr, ac o'r amserau blinion y blagurodd.

RHYS, MORGAN, oedd enedigol o gymydogoeth Llanymddyfri, yn sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef rywbryd tua dechreu y ddeunawfed ganrif, ond ni wyddom pa flwyddyn na pha fis. Ymddengys iddo gael ei alw at grefydd drwy weinidogaeth Howel Harris neu Daniel Rowlands. Bu yn bregethwr derbynol iawn yn mysg y Trefnyddion Calfinaidd am flynyddau, ond enillai ei fywioliaeth yn benaf wrth gadw ysgol ddyddiol. Digon tebyg iddo fod am ryw ysbaid yn un o ysgolfeistri Griffith Jones, Llanddowror. Treuliodd y rhan ddiweddaf, os nid y rhan fwyaf, o'i fywyd i gadw ysgol yn ardal Capel Isaac, gerllaw Llandeilo. Clywsom hen wraig yn dyweyd iddi hi, pan yn eneth fechan, fod yn un o'i ysgoleigion am lawer o fisoedd. Mae hen adfeilion y bwthyn bychan lle y preswyliai ac y bu farw yr hen fardd yn sefyll ar gwr tyddyn bychan o'r enw Owmgwenyndy, yn mhlwyf Llanfynydd. Dywedwyd wrthym gan hen wr o'r gymydogoeth hono, a fu farw yn 1849, yn bedwar ugain a phedair oed, iddo ef, pan yn llencyn tua deuddeg oed, gael ei anfon ar neges dros ei dad, ac wrth fyned iddo droi i mewn i dŷ Morgan Rhys i ofyn y ffordd i'r lle yr oedd i fyned iddo, ac ar y fynydd yr aeth i'r tŷ yr oedd yr hen ganiedydd, yn ol ei ddyweddiad ei hun, yn—

“Ymado â'r babell y trigai ynddi 'nawr.”

Felly, yn ol tystiolaeth yr hen wr hwn, mae Morgan Rhys wedi ymadael â'r fuchedd hon er ys tua'r flwyddyn 1776. Claddwyd ef, wrth bob tebyg, yn mynwent Llanfynydd, ond nid oes un beddfaen i nodi allan fan gorphwysiad ei lwch; ac nid oes cymaint o wahaniaeth am hyn, gan iddo gyfodi cofgoflofn fwy parhaus iddo ei hun na'r marmor goreu. Bydd ei “Olwg o Ben Nebo” yn cadw ei enw mewn coffadwriaeth barchus oesoedd ar ol i enwau miloedd o'i gydoeswyr ddisgyn i ebargofrwydd bythol. Methasom, ar ol holi a chwilio llawer, a dyfod o hyd i un copi cyfan o un o'r argraffiadau cyntaf o'r “Golwg o Ben Nebo.” Ymddengys mai y trydydd, os nid y pedwerydd argraffiad, yw yr hwn a gyoddwyd yn Merthyr yn 1831. Mae yn llyfryn tlws deuddeg-plyg, cynwysedig o 92 o dudalenau, ac yn cynwys 86 o emynau o bump neu chwech penill bob un, a llawer o'r rhai hyn y penillion melusaf a mwyaf grymus a ddarllenasant erioed. Un o hoff destunau y bardd oedd bydrda ei fywyd, a'i agoswydd i ben y daith. Cynwysa ei lyfr ugeiniau o benillion melus ar y testun hwn. Er cryfed a melused y canai y bardd am ei dywydd yn y byd hwn, a'i obaith am fywyd gwell, nid oedd ei awen yn tanio i bwrpas nes yr elai i awyrgylch Calfaria, ac i ddechreu canmol ei Waredwr.

Byddai yn chwareu ei hadenydd yn seraffaidd uwchben y testun hwnw. Greesyn na fuasai y rhai a gymerasant mewn llaw y gorchwyl o ddethol emynau, yn gwneud mwy o ddefnydd o gynrych awen nefolaidd yr hen ganiedydd melus hwn.

RHYS AB THOMAS, SYR. Gerllaw Llandeilo-fawr, sir Gaerfyrddin, mae palas urddasol, parc eang, a chastell henafol teulu uchelwaded Arglwydd Dynefwr, yr hwn sydd ddisgynydd o Rhys ab Thomas, testun yr erthygl hon. Mewn palas rhwng Llandeilo-fawr a Llanymddyfri, o'r enw Abermarlais, yn y flwyddyn 1451, y ganed Rhys ab Thomas, un o feibion mwyaf calonddewr Gwyllt Walia. Yr oedd Syr Rhys yn fab i Thomas ab Gruffydd, ac yn wyr i Gruffydd ab Nicholas, yr hwn a fu yn noddwr neillduol i feirdd a cherddorion Cymru. Disgynai Syr Rhys ab Thomas, o ran achau ei dad, o'r dewr Urien Rheged; ac o ran ei fam yr oedd yn ddeiliaidig o Elystan Glodrydd, un o batriarchoiaid pum breninllwyth Cymru. Dengys hyn ei fod o fonedd uchel, a bod teulu presenol Arglwydd Dynefwr gyda'r mwyaf urddasol yn y Deheubarth, os nid yn holl Gymru. Yr oedd i Syr Rhys ddau o frodyr henach nag ef, y rhai a syrthiasant mewn brwydr waedlyd pan nad oedd-ynt ond ieuanc. Pan anwyd gwrthdrrych ein hysgrif bresenol, syrthiodd crediniaeth rymus ar ei dad, fod ei fab i fod yn hynod a phwysig yn ei wlad. Ai damwain oedd hyn, ai y dyfodol oedd yn taflu cysgodion yn ol, barned y darlennydd drosto ei hun; ond mae yn ffaith i ryw syniad hynod syrthio ar Thomas ab Gruffydd, pan anwyd ei fab Rhys, y byddai iddo fod yn bwysig yn y wladwriaeth. Gosodwyd Rhys, pan nad oedd braidd ond maban, dan ofal addysgawli Dr. Lewis, meddyg, genedigol o Ogledd Cymru, a'r hwn oedd wedi cael manteision diwylliol prif ysgol Padua. Bu ef am flynyddau dan ofal Dr. Lewis; ac nid bychan fu ei gynydd pan yn mwynhau gwersi ei athraw Cymreig. Symudodd ei dad i Burgundy, a chymerodd ei fab gydag ef i'r Cyfandir, er perffeithio ei ddysg a'i adnabyddiaeth o'r byd. Enillodd Rhys yn fuan yr enwogrwydd blaenaf yn Burgundy, fel ysgolaig, marchogwr, a chwareuwr pob math o gampiaw. Cymerodd y Dug o Burgundy ef dan ei ofal, a gwnaeth ef yn brif gydymaith i'w fab. Erbyn hyn yr oedd yn un o'r personau mwyaf clodfawr drwy yr holl wlad, a phyrth anrhydedd megys yn ymagor ohonynt eu hunain o'i flaen. Ond dychwelodd ei dad, a'i fab gydag ef, yn ol i Gymru. Ber iawn fu oes Thomas ab Gruffydd ar ol dychwelyd i'w wlad, gan iddo syrthio yn yr un frwydr ag y syrthiodd ei ddau fab y cyfeiriasom atynt eisioes. Drwy y dygwyddiadau hyn gwnaed Rhys yn feddianydd holl gyfoeth ei dad pan nad oedd ond cymharol ieuanc. Y weithred gyntaf a wnaeth ef pan yn meddu rhyddid i ymddwyn fel y mynai, oedd dewis personau cymwys o ran cymeriad a doethiaeth i fod yn gyngorwyr iddo yn nyddiau

ei ieuencyd. Ymunodd ef mewn glân bridodas ag Efa, etifoddes Owrt-henry. Bu y cysylltiad hwn yn foddion i ychwanegu ei gyfoeth ac eangu ei ddyfanwad. Yn fuan wedi iddo briodi, trefnodd ei amgylchiadau teuluiaidd gyda deheurwydd mawr. Ar y naill law arferai y cynildeb mwyaf; ac ar y llall, agorai ddrws lletygarwch o led y pen. Ar brydiau ymgyfarfyddai holl foneddigion y wlad i gyd yn Abermarlais. A phan byddai Syr Rhys yn troi allan yn ei lawn anrhydedd, y fath oedd nifer ei ganlynwyr fel yr oedd yn debycach i etifedd y goron na boneddwr cyffredin. Awyddai ef hefyd am ddyrchafu crefydd a moesau ei gydgenedl. Apeliodd ag ef, er cael ei gymorth i gymorth, yr hyn a ganiatawyd yn rhwydd, a rhyngddynt eu dau gwnaed cyfnewidiad mawr drwy y wlad oll. Yr oedd mor boblogaidd fel y gallasai alw allan y pryd y mynasai, o bedair i bum mil o wyr ceffylau er ei bleidio. Pan oedd Dug Buckingham ac ereill yn cynllunio er diorseddu Richard III., a gosod y goron ar ben Iarll Richmond, yr oedd gelyniaeth rhwng Dug Buckingham a Syr Rhys ab Thomas. Wedi i'r Dug ffurfio ei fradwriaeth yn erbyn y brenin, gwyddai nas gallasai lwyddo heb gael cymorth y boneddwr o Abermarlais, ac felly amcanodd ymheddychu ag ef, er cael ei gymorth i ddiorseddu y brenin. Credai gan fod Iarll Richmond yn wyr i Owain Tudor, y cawsai y Cymry fwy o chwaraeu teg gan Richmond na chan Richard III., ac felly penderfynodd i droi yn blediwr i Richmond. Ysgrifonodd Iarll Richmond ei hun i Abermarlais, yn dywedyd ei fod yn bwriadu dyfod o Ffrainc i'r wlad hon, a thirio yn Nghymru. Ar hyn, darparodd Syr Rhys a'i holl egni er ei groesaw i a'i amddiffyn; cyn i Iarll Richmond dirio, yr oedd ein cydwladwr wedi casglu prif foneddigion Cymru dan ei faner, ac wedi cychwyn gyda dwy fil o wyr ceffylau i sir Benfro. Ac ar y 7fed o Awst, 1485, tiriodd Richmond yn Aberdaugledd; a'r blaenaf yn ei groesawi oedd boneddwr Abermarlais. Anrhegodd ef y fyddin Ffrengig oedd gyda Richmond ag arfau o bob math, yn gystal ag a phob dardbion angenrheidiol i'w hanturiaeth orbwysig. Ymranodd y fyddin Ffrengig a'r fyddin Gymreig ar ol gorphen y darpariadau. Aeth y flaenaf i fyny drwy Geredigion i'r Gogledd, a'r olaf drwy Gaerfyrddin ac Aberhonddu. Anfonodd Syr Rhys genadwri o'i flaen er codi rhagor o filwyr; ac erbyn ei fod yn Aberhonddu, y fath oedd cynulliad y gwirfoddoliaid fel y gorfu ar Syr Rhys anfon canoedd yn eu hol o ddiffyg arfau oymwys ac ymorth digonol i'r fath lu dirfawr. Tra yr oedd Richmond a'i fyddin yn ymdeithio drwy Geredigion, ymdrechodd amryw greu drwgdybiaeth yn ei feddwl am ffyddlondeb y gwron Cymreig. Ond pan welodd Richmond Syr Rhys a'i fyddin gref yn ei gyfarfod wrth yr Amwythig, llamai ei galon o lawenydd, a chredai y llwyddai i enill yr orsedd. Ar yr 22ain o Awst, yn mhen pythefnos ar ol tiriad Rich-

mond yn Aberdaugledd, cyfarfu byddion oedd Richmond ag eiddo y brenin yn Bosworth. Yn y frwydr ddychrynlyd hon cyflawnodd Syr Rhys ab Thomas orchestion diail—efe oedd gwron blaenaf y maes. Trodd y fantol yn erbyn y brenin, yr hwn a gollodd ei fywyd yn yr ymgyrch; a myn amryw mai drwy law Syr Rhys y syrthiodd, ond nid oes profion digonol o hyn; ond mae yr anrhydedd mawr a dalodd Richmond (yr hwn bellach oedd wedi ei gyoeddi yn frenin, dan yr enw Harri VII.) i Syr Rhys, yn ddigon o brawf iddo hynodi ei hun yno. Gwnaed ef yn Farchog yn y fan, ac yn brif lywydd Oymru. Anrhydeddwyd ef hefyd a llawer o deitlau a swyddi ereill. Dylid cofio mai nid dyn yn gwasgar teitlau ac anrhydedd ar bawb oedd Harri VII., ond dyn cynil iawn iawn yn y teitlau a roddai i ereill; a chan i ddyn o fath hwn roddi y fath anrhydedd ac anrhegion i Syr Thomas, rhaid ei fod wedi gwneud gwrhydri cyn eu cael. Ymadawodd ef yn uniongyrchol i Gymru, a bu yn foddion i effeithio diwygiadau a llesiantau mawrion. Yn mhen dwy flynedd, torodd gwrthryfelarall allan yn Lloegr, dan arweiniad Arglwydd Lovell ac ereill. Galwyd am gymorth Syr Rhys; ond cyn ei fynediad yno yr oedd y gwrthryfel wedi ei ddarostwng; a chyn ei fod yn ol yn ei hen wlad yr oedd gwrthryfel ailwaith gan Simnel. Brysiodd Syr Rhys wedi hyn i ostegu y cythrwfi; gwnaed ef yn flaenor ar adran Seisnig; dyoddefodd yn erwin y waith hon, ond arbedwyd ei fywyd, a gorchfygwyd y terfysgwyr. Yn fuan ar ol hyn gwnaeth Harri ymosodiad aflwyddianus ar Ffrainc; gofalodd gemyrd Syr Rhys gydag ef; a dywed Arglwydd Bacon ei fod ef a'i wyr yn wrolfawr yn mysg y llu. Cyn hir torodd trydydd gwrthryfel allan yn Lloegr yn erbyn Harri; y waith hon eto ymofynwyd am gymorth Syr Rhys, ac yn y frwydr lladdwyd dau gefyll odditano, ond er hyn ni cholodd ei wrolder a'i hunan-feddiant, eithr neidiodd i gefn y trydydd, a gwnaeth Arglwydd Andley, blaenor y terfysgwyr, yn garcharor. Am y weithred, rhoddwyd holl eiddo Andley yn anrheg i Syr Rhys; gwnaed ef yn farwng ar y cae, pan oedd ei gorff yn archolledig gan amryw glwyfau. Dychwelodd Syr Rhys i Gymru yn orlawn o anrhydedd, a gweinyddodd gyfreithiau y wlad er boddlonrwydd cyffredinol. Rhoddwyd iddo amryw deitlau ychwanegol, a chynygwyd ei wneud yn Arglwydd; ond gwrthododd yr anrhydedd hwn, gan ddywedyd ei fod am adael rhywbeth i'w etifeddiion i enill ar ei ol. Dyrohafwyd ei achau ef i Dy yr Arglwyddi yn y flwyddyn 1780, ychydig gyda thri ochant o flynyddau wedi yr amser y gwrthododd ef yr anrhydedd. Yr oedd Harri VIII. hefyd yn hoff iawn o Syr Rhys; cymerodd ef gydag ef i Ffrainc, ac ar ddiwedd yr ymgyrch hono rhoddodd amryw deitlau ychwanegol i Syr Rhys a'i fab. Yr oedd y Cymro hynod hwn bellach wedi derbyn pob swydd a phob anrhydedd ag a allasai gorsedd Prydain eu rhoddi i Gymru yn Nghymru. Treuliodd y

boneddwr hwn weddill ei oes yn Ngharew, yn sir Benfro. Bu fyw hyd nes cyraedd pedwar ugain ond pedair o flwyddau. Ymadawodd a'r byd hwn a'i holl gymysgedd o helbulon ac anrhydedd, yn y flwyddyn 1627. Oladdwyd ef yn Eglwys Sant Pedr, yn nhref Caerfyrddin. Gosodwyd beddfaen urddasol arno; ond gan fod y gareg mor frau a thynner, mae yr ysgrifen wedi ei llwyr ddileu. Ond er treulio yr ysgrifen allan, mae enw Syr Rhys yn uchel a chymeradwy drwy y deyrnas. Yr oedd cydgyfarfyddiad hynod o gymwysderau gwahanol yn Syr Rhys, nes y gwnaent ef yn un o feibion blaenaf athrylith.

RHYSTUD, oedd sant, yr hwn a fu byw y rhan flaenaf o'r unfed ganrif ar bymtheg. Yr oedd yn fab i Hywel Fychan ab Emyr Llydaw, neu yn ol rhai llawysgrifau, mab Hywel Fychan ab Hywel Faig ab Emrys Llydaw. Yr oedd yn frawd i Sulien a Cristiolus, ac yn un o'r rhai a ddaeth yn gydymaith i St. Cadfan o Lydaw i Gymru. Rhystud oedd esgob Caerlleon-ar-wysg, a syfaenydd eglwys Llanrhystud yn sir Aber-teifi. Cedwid ei wyl ef ar ddydd Mawrth cyn Nadolig.

RICHARDS, JOHN, oedd weinidog y Bedyddwr yn Nghapel y Graig, Castellnewydd Emlyn. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1749. Yr oedd yn aelod o eglwys y Graig pan ymneillduodd yr eglwys hono oddiwrth eglwys Panteg. Dechreuodd bregethu yn ieuanc iawn, ac yn mhen ychydig flwyddau osfodd ei urddo i gyflawn waith y weinidogaeth, yn nghyd a'r diweddar Dafydd Evans, a bu yn weinidog wedi hynny yn Maesyberllan, sir Frycheiniog. Dygwyd ef ymaith gan dwymyn ar ol ychydig gystudd, pan yn driugain mlwydd oed.

RICHARDS, HENRY, oedd bregethwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, yn Nhrefin, sir Benfro, a thad y diweddar Barchedigion Ebenezer a Thomas Richards. Nid oes genym yr un cofiant i'r hen bererin hwn, er dyfynu dim o hono. Dywedir ei fod wedi bod yn athraw ysgol mewn amrywol fanau yn y Deheu a'r Gogledd, ac yn pregethu efengyl y deyrnas i'w gydwladwyr, a hyn dan lawer o anafanteision. Ymddengys nad oedd ei ddoniau yn helaeth fel pregethwr, ond mewn gweddi ei fod yn ddigyfelyb. Cofiai ei ysgoleigion am ei weddian drostynt gydag ofn a pharch. Dylnodd ei weddianau rai o honynt dros eu hoes; ac ni allodd cyfnewidiadau amser, na helyntion bydol, na chyfeillgarwch cyfeillion, ddileu yn llwyr yr argraff a gynrychiasant. Bu yn pregethu am yr ysbaid maith o 60 mlynedd. Perchid ef yn fawr fel dyn duwiol a phregethwr ffyddlon a defnyddiol, yn mysg lluaus o'i frodyr. Yr oedd cysonedd ei rodiad, sefydlogrwydd ei gymeriad, ffyddlondeb ei ymdrechadau, ac ireidd-dra ei ysbryd, yn cael eu cydnabod gan y cyfundeb. Bu yn cadw ysgol yn Llanaber, ger Abermaw; ond cafodd yn fuan ei symud oddiyno, gan fod arno ormod o sawyr Methodistiaeth; eto ymddengys iddo hau had yn y ddaear cyn ei symud, yr hwn a

wreiddiodd yn ddwfn, ac a ffrwythodd yn doreithiog. Cydoesodd â Hywel Davies yn nechreu ei oes, ac â Sampson Thomas ac creill yn niwedd ei oes. Yr oedd yn bregethwr da o bregethwr gwlad. Bu farw yn y flwyddyn 1813, nos Sabbath, Rhagfyr 6fed, yn 83 mlwydd oed. Yr oedd wedi bod yn pregethu ar y Sabbath hwn. Achlysurwyd ei farwolaeth trwy i'r anifail syrthio dano ar ei daith adref, a chladdwyd ef dydd Iau, yn Llanrian.

RICHARDS, CADBEN DAVID, oedd frodor o gymydogiaeth Solfach, sir Benfro. Ganwyd ef mewn tyddyn bychan yn agos i'r fordd rhwng Solfach a Thyddewi. Ymunodd ar y cyntaf a'r Trefnyddion Calfinaidd, a dechreuodd lefaru gyda'r cyfundeb hwnw; ond pan oedd efe yn aros gyda'i lestr yn Llundain, aeth i wrando y diweddar Barch. W. Williams, o'r Wern, yr hwn, ar y pryd, oedd yn gweinyddu yn nghapel y *Borough* am ryw ysbaid, a dygwyd ef i gol-eddu Annibyniaeth yn hytrach na Threfnyddiaeth; ac efe a ymunodd a'r Annibynwyr yn Llundain, ac a barhaodd gyda'r cyfundeb hwnw hyd derfyn ei oes. Yr oedd Cadben Richards fel pregethwr, yn fab y daran. Efe a wnaeth ddaioni mawr yn mysg y morwyr; arferai bregethu i'r morwyr yn mhob porthladd yr elai iddo; a phan y byddai yn Nghymru elai oddiamgylch y wlad i bregethu yr efengyl i'w gydgreuduriaid, a byddai cynulleidiau lluosog iawn yn dyfod yn nghyd i wrando arno yn mhob man lle yr elai. Yr oedd ef yn dlyn cymeradwy iawn, a gair da iddo gan bawb a'i adwaenai—gwr y mae effeithiau ei lafur heb gwbl ddiñanu eto yn mhlith morwyr Cymru. Dygwyddodd fod Cadben W. Williams, o Gaer, ac yntau, ar y Sabbath, y 12fed o Ragfyr, 1819, yn pregethu yn Aberdaugledd, sir Benfro, efe yn y boreu, a W. Williams yn yr hwyr; a'r dydd Gwener canlynol hwyliasant allan; ond galarus ychwanegu, chwythodd y gwynt yn groes, cyfarfyddodd y ddau a dyfrllyd fedd, a'r dwylaw oll a gollwyd, oddi gerth yn o bob llestr, megys wedi dianc i fynegu i ereill y modd y bu. Effeithiodd y tro galarus hwn ar Gymru yn gyffredinol, ond yn neillduol ar Aberdaugledd, y lle y buasant yn pregethu ddiweddaf, a'r lle y byddent arferol o ymweled ag ef mor fynych; y lle hefyd a gawsai y fraint o fwynhau eu gweinidogaeth yn fwy na neb pregethwyr ereill y tymor hwnw. Yr oedd Cadben Richards wedi priodi Miss Barret, Ghanfferi, Llanstephan, o'r hon y cafodd bedair merch; yr oedd yr ieuengaf ar y pryd y colodd ef ei fywyd heb ei geni, yr hon, yn nghyd a chwaer arall, sydd yn byw yn Llanstephan. Priododd Mrs. Richards, eu mam, a'r Parch. W. James, Llanybri, y rhai ydynt eill dau yn huno yn nghladdfa Capel Newydd, Llanybri, er ys rhai blynyddau. Cyfansoddwyd a chydoeddwyd marwnad i'r ddau, yn nghyda Chadbren Llewellyn Davies, o Drefdraeth, a golodd ei fywyd ar gyffiniau Iwerddon, gan awdwr y *Geiriadur Bywgraffyddol*, pan yn ieuanc.

RICHARD, EDWARD, oedd fardd enwog a beirniad manwl; ganwyd ef yn mhlwyf Ystradmeurig, yn sir Aberteifi, yn y flwyddyn 1714. Teulu isel o ran eu hamgylchiadau bydol ydoedd ei rieni. Gwniedydd wrth ei alwedigaeth oedd Thomas Richard, ei dad, yr hwn hefyd oedd yn cadw diodwesty. Enwyd y mab henaf yn Abraham, a derbyniodd ei addysg yn ysgol golegawl Henffordd, ac wedi hyny yn ysgol ramadegol Caerfyrddin, ac anfonwyd ef oddiyno i Rydychain, i Goleg yr Iesu. Defnyddiai y gwyliau i gadw ysgol, yr hon a gasglodd yn eglwys Ystradmeurig, a dyma lle y darfu i Edward osod i lawr sylfaen ei wybodaeth ddyfodol o'r ieith-oedd Groeg a Lladin. Wedi hyny aeth i ysgol ramadegol Caerfyrddin, yr hon oedd y pryd hwnw yn enwog o dan gyfarwyddyd galluog y Parch. Mr. Maddox, ac wedi hyny gosododd ei hun dan driniaeth addysgiadol Mr. Pugh, yn Llanarth, yr hwn oedd hen offeiriad parhous, ac yn uchel ei nodweddiad o ran ei ddysgidiaeth, yn neillduo ei wybodaeth uchel yn y Groeg. Yn nghylch y flwyddyn 1734, agorodd ysgol ar ei gyfrifoliaeth ei hun yn Ystradmeurig, yr hon yn fuan a ddaeth yn enwog, ac yn lluosog mewn dysgyblion. Pan fel hyn yn myned yn mlaen yn llwyddianus, gwnaeth fabwysiadu penderfyniad, na cheid ond gan ychydig, os gan neb arall, ei gyffelyb. Rhoddodd i fyny ei ysgol yn ddisymwth, a gollyngodd ymaith y dysgyblion, gyda dywedyd, nad oedd ei addysg a'i wybodaeth ef y fath fel ag y gallasai wneud cyfiawnder â hwy, a chyn y byddai iddo gynyg gweinyddu addysg iddynt mwyach fod yn rhaid iddo ddysgu cryn dipyn arno ei hun. Gyda hyn mewn golwg, ymaflodd yn egniol i gael ychwaneg o wybodaeth yn y Groeg a'r Lladin. Bu yn ddyflid gyda hyn am tua dwy flynedd. Y lle y dygai yn mlaen ei efrydiadau oedd yr eglwys, yr hon oedd yn agos i'w dy; ac yn ystod yr holl amser hyn, yr oedd yno am bedwar o'r gloch y boreu, haf a gauaf, ac heb yr un cwmpeini namyn y Parch. Evan Evans, y bardd a'r hynafiaethydd enwog, yr hwn oedd wedi bod yn ddysgybl i'w frawd, a'r hwn a fu gydag ef nes ei fyned i Rydychain. Yr oedd Edward Richard yn dechreu ei efrydiadau bob dydd yn yr eglwys, trwy neillduo rhyw gymaint o amser i weddio. Adagorodd ei ysgol yn y flwyddyn 1746, pryd y daeth yn nghyd nifer lluosog o ddysgyblion, y rhai a dyrent yno o bob rhan o'r dywysogaeth. Wedi hyn cafodd ei benodi yn athraw ysgol rydd waddoleddig newydd yn mhlwyf Lledrod, swydd a lanwodd er anrhydedd iddo ei hun a llesiant ei ddysgyblion. Yr oedd yn awr wedi enill cryn ddogo o gyfoeth; a thrwy ymddygiad arbedus a diwastraff ei fam, yr hon oedd yn gofalu dros ei dy, bu yn alluog i gasglu cyfoeth. Gan ei fod yn ddyng gweddw, daeth i'r penderfyniad i sefydlu ysgol ramadegol yn Ystradmeurig, er dysgu Lladin, yr hon oedd i gael ei dwyn yn mlaen yn ol egwyddorion yr eglwys wladol eagobyddol, ac yn y flwyddyn 1767, gosod-

odd dyddyn ag oedd wedi brynu ei hun at hyny. Sefydlodd hefyd lyfrgell at wasanaeth yr ysgol hon yn y flwyddyn 1759. Tua y flwyddyn 1764, bu farw ei fam, yr hyn a effeithiodd yn rhyfeddol ar ei deimladau, ac a fu yn foddion i'w feddlwr esgor ar gàn yn Gymraeg, yr hon, o herwydd y teimladau tyner, yr athrawiaethau moesol a chrefyddol, a dullwedd ei chynghaneddion, na cheir llawer yn gyfartal a hi mewn barddoniaeth Gymreig. Y mae wedi ei chyfansoddi yn null yr hen fugeilgerddi, ar ddull ymddiddan rhwng dau fugal, un yn alarus o herwydd marwol-aeth ei fam, a'r llall yn gweinyddu cysuron iddo yn ei alar. Argraffwyd hi gyntaf yn y flwyddyn 1766. Rai blynyddoedd ar ol hyny cyfansoddodd gàn arall helaethach yn null y bugeilgerddi. Yr oedd hefyd yn wybodus iawn yn hanes a hynafiaethau ei wlad enedigol; ac yr oedd yn ymarfer a gohebu yn aml a'r Dr. Phillips, a Lewis Morris, a dysgedigion ereill ei oes. Y mae amrywiol o'r llythyrau hyn wedi eu hargraffu yn y "Cambrian Register." Yn y flwyddyn 1771, gosododd amrywiol dyddynod yn ychwaneg at wasanaeth yr ysgol ramadegol yn Ystradmeurig, ac yn y flwyddyn 1774 gwnaeth amodeb newydd, ac ychwanegodd reolau newyddion er hwylusu ei dygiad yn mlaen. Bu yr amcan dyngarol hyn yn ymdroi yn ei feddlwl am gymaint ag ugain mlynedd, ac ar ei wely angyu, fel yr ymddengys oddiwrth ei ewyllys, yr oedd yn bryderus iawn yn nghylch ei llwyddiant. Llwyddodd yr ysgol yn rhyfeddol iawn dros lawer o flynyddoedd, dan reolaeth athrawon galluog, nes iddi i raddau mawr gael ei llyncu i fyny yn agoriad Coleg Dewi Sant, yn Llanbedr Pont Stephan, yr hyn a gymerodd le yn y flwyddyn 1827. Gorphenodd Edward Richard fywyd llafurus a gweithgar, Chwef. 28, 1777, yn 63 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn eglwys Ystradmeurig. (*Yr Eos*, sef gwaith prydyddawl Mr. Edward Richard, o Abermeurig, gyda hanes ei fywyd. *Meyrick's History of Cardiganshire*.)

RICHARDS, SYR RICHARD, oedd yn gyfreithiwr enwog yn mhlwyf Dolgellau, yn sir Feirionydd. Gauwyd ef Tach. 5, 1752. Derbyniodd ei addysg foreuol yn ysgol Rhuthyn, o'r hon yr aeth i'r brifysgol yn Rhydychain. Galwyd ef i'r *bar* fel aelod o Gymdeithas Anrhydeddus yr *Inner Temple*, ac yn y flwyddyn 1813 cafodd ei benodi yn brif ynad Caerlleon; yn y flwyddyn 1814, yn un o Farwniaid y Trysorlys; ac yn 1817, ar farwolaeth Alexander Thompson, yn Arglwydd Prif Farwn yr un llys. Yn ei holl gyfchoedd swyddogol, ni safai neb yn uwch yn marn y cyoedd na Syr Richard Richards. Yr oedd y tynerwch teimladau a ddangosai, yn nghyd a'i elusengarwch, yn enill serch pawb a'i adwaenai; yr oedd ei holl fywyd yn cael ei dreulio (pan yn rhydd o ofalon cyfreithiol) mewn gweithredoedd dyngarol, a bywyd cymdeithasol. Fel cyfreithiwr a barnwr, yr oedd ei benderfyniadau bob amser yn sicr. Cafodd yr hyfrydwch o fwynhau

cyfeillgarwch ac ymddiried Arglwydd Eldon, dros yr hwn y llywyddai yn aml fel llefarydd Ty yr Arglwyddi. Yn y flwyddyn 1785, priododd Syr Richard a Catherine, merch ac etifoddes Robert Vaughan Humphreys, Ysw., o Caerynwch, ger Dolgellau, o'r hon y cafodd wyth mab a dwy ferch. Bu farw yn Llundain, Tachwedd 11, 1823, a chladdwyd ef mewn cromgell yn *Temple Church*. Dylynwyd ef yn ei etifeddiathau tirawl gan ei fab hynaf. Yr oedd Syr Richard yn Arglwydd Prif Farwn pan y bu farw. Yn ei gystudd diweddaf cynygiodd roddi y swydd uchel hono i fyny i'r Arglwydd Ganhellydd Eldon, ond gwrthododd ei chymeryd. (*Williams's Eminent Welshmen*, 464.)

RICHARDS, JAMES, gweinidog y Bedyddwyr yn Mhontypridd. Y mae ei enw yn dra adnabyddus trwy Gymru, fel dyn da, Cristion cywir, a phregethwr o'r radd flaenaf. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1804, yn nghymydogoeth Porthyrhyd, sir Gaerfyrddin. Ni wyddom yn mha le, pa fis, na pha ddydd o'r mis. Derbyniwyd ef yn aelod yn Heol-y-prior, Caerfyrddin, pan yn dra ieuano, a dechreuodd bregethu yn y flwyddyn 1820, pan nad oedd ond un ar bumthog oed. Cafodd fanteision athrofaol yn Bradford, o dan ofal medrus y dyn hynod a dysgedig Dr. Steadman. Ar derfyn ei yrfa athrofaol, llygadodd cymanfa y gogledd arno, a sicrhawyd ei wasanaeth fel cenadwr yn Rhuddlan, a chyrau isaf sir Fflint. Nid hir y bu yma cyn i eglwys y Bedyddwyr, Abergwaen, sir Benfro, weled ynddo gymwysderau neillduol i fod yn weinidog arni, ac ymsefydlodd yno, er colled dirfawr i'r gogledd. Bu yn dra llwyddianus yn Abergwaen. Aeth yr eglwys ar gynydd dan ei weinidogaeth; a chynyddodd y gynulleidfa gymaint, fel bu rhaid adeiladu y capel hardd a chyffus yn yr hwn y mae yr eglwys eto yn addoli. Ond tua'r flwyddyn 1833, ymadawodd ag Abergwaen, ac ymsefydlodd yn Mhontypridd. Yr oedd achos y Bedyddwyr mewn cyflwr isel pan ddaeth yma; ond dan ei bregethau manwl, goleu, ysgrythyrol, gwlithog, a gwreiddiol, cynyddodd yn fuan, a chododd i safle o barch a dylanwad yn y dref. Er mai fel Mr. Richards, Pontypridd, yr adnabyddid ef yn gyffredin, nid Pontypridd oedd maes ei lafur gweinidogaethol diweddaf; oblegyd symudodd yn 1858 i Gaerfili, i gymeryd gofal eglwys y Bedyddwyr yno. Dechreuodd ei weinidogaeth yma yn gysyrus a dedwydd, a pharhaodd felly am y blynyddau cyntaf. Wedi hyny cymerodd rhyw bethau le nad ydynt werth eu crybwyll yma, ond yn unig dywedyd nad ydynt yn un anfri arno ef, y rhai a fuont yn achos iddo farnu mai gwell oedd i'w gysylltiad ag eglwys Gaerfili derfynu, a chymerodd hyny le yn 1865, pryd y symudodd ef a'i briod i fyw i Bontypridd. Nid hir y bu wedi hyn cyn colli ei wraig ofalus a thirion, yr hon nid oedd erioed wedi bod yn gref. Prif nod y wraig rinweddol hon, mor bell ag yr oedd amgylchiadau y bywyd hwn yn myned, oedd

gofalu am gysur ei gwr, a rhagflaenu ei eisieu. Bu yn ymgeledd gymwys iddo yn ystyr helaethaf y gair. Ond bu farw Mrs. Richards dydd Nadolig, 1866, a chafodd hyn gymaint o effaith ar Mr. Richards, fel na bu byth yr un dyn. Nid hir y bu hyn cyn effeithio ar ei iechyd. Canfyddid argoelion dadfeiliad yn gynar yn y gwanwyn. Gwir na bu er's llawer dydd, os erioed, yn ddynd cryf. Goddefodd lawer o anhwydebu yn y cylla a'r afu; ond cryfhaodd lawer o dan driniaeth a gofal tyner ei wraig. Wedi ei cholli hi, ail ddechreuodd ei anhwylderau ddangos eu bodolaeth a'u heffeithian. Canfyddid argoelion o'r dyfrglwyf mor gynar a mis Ebrill; ac er i'r rhai hyn ynnatal y pryd hwnw, ni bu efe yn rhydd oddiwyrthyn hyd ei farw. Mis i ddydd ei gladdedigaeth, aeth o gartref i gymydogoeth ffynonau rhinweddol Brycheiniog, gan obeithio y buasai newid awyr, ac yfed y dyfroedd, yn profi yn lleol iddo. Bu y daith yn ormod iddo, oblegyd ni bu yn alluog i adael ei wely ond anfynech am y tair wythnos y bu yno. Yr oedd ei fab ieuengaf gydag ef ar y pryd, a dydd Sul, Medi 15fed, anfonodd am ei frawd henaf ato, gan fod ei dad yn gwaelu yn barhaus. Aeth yntau drosoedd gynted ag y gallasai, a gwelodd ar unwaith mai y peth goreu i'w wneuthur oedd dyfod a'i dad adref mor fuan ag y gellid, os oedd modd yn y byd. Cymerodd hyn le y dydd Merchor canlynol. Ni chododd o'i wely mwy, ac ni chymerodd nemawr sylw o neb na dim, er ei fod yn berffaith ymwybodol hyd ffynydau olaf ei fywyd. Bu farw yn dawel tua chwarter i ddeg nos Sul, Medi 22ain, 1867, a'i blant hoff a thynar yn amgylchynu ei wely. Ond er maint eu gofal a'u medr, nis gallent gadw yr enaid mawr heb ymadael a'r corff gwael i fyd yr ysbrydoedd. Ymddengys fod yr afu mewn cyflwr tost, fod yr arenau yn bur ddrwg, ac nad oedd y galon yn gwbl iach. Cymerodd yr angladd le dydd Iau, Medi y 26ain. Ymddengys fod cytundeb rhyngddo ef a Mr. Rowe, o Abergwaen, ei fab naturiol yn y ffydd, a'i olynydd yn awr yn Abergwaen, pa un bynag o honynt a fyddai farw gyntaf, fod y llall i bregethu yn ei angladd. Hefyd, cafwyd cynllun yn mhilith ei bapurau, wedi ei ysgrifenu gan ei wraig, yn rhoddi cyfarwyddiadau pa fodd i gario ei angladd yn mlaen, os byddai farw yn Nghaerfili. Yr oedd ei fynych wendid yn peri fod ein brawd yn byw yn barhaus yn mhresenoldeb angen. Cariwyd y cynllun a enwyd allan mor bell ag yr oedd hyny yn ymarferol. Y cynllun oedd, fod ei blant yn y weinidogaeth i weinyddu yn ei angladd. Am y brawd anwyl a galluog Rowe, ei gyntaf anedig, yr oedd yn rhwym rhwng erchwynion ei wely gan glefyd trwm, fel nas gallasai ddyfod i'r angladd. Gan hyny, wedi myned a'r hyn oedd farwol o'r brawd Richards i gapel y Tabernacl, darllenwyd a gweddiwyd gan y brawd J. Roberts, Rhydfelen; a phregethodd y brawd E. Thomas, Casnewydd. Wedi myned i fynwent Carmel, dodwyd y tŷ o glai mewn

ystafellu gladdu gysurus, lle yr oedd amryw o'r teulu eisioes yn gorwedd, o fewn ychydig latheni i'r areithfa, lle y bu y brawd hoff yn pregethu am gynifer o flynyddau gyda'r fath ddyllanwad a llwyddiant. Yna anerchodd y brawd D. Morgan, Blaenafon, y dyrfa alarus a lluosog oedd wedi dyfod yn nghyd, a gweddiodd y brawd J. G. Owen, o Gaerdydd, diweddar o Rhyl. Ar gais y teulu, traddodwyd pregeth angladdol iddo y nos Sul canlynol gan weinidog y Tabernacl. Er nad oedd yr angladd yn adnabyddus iawn, daeth llawer o weinidogion yn nghyd, heblaw y brodyr a gymerasant ran yn y gwasanaeth. Cerddai y rhai hyn ac ereill, ddau a dau yn blaenaf.

RICHARDS, EBENEZER, Tregaron, oedd weinidog gyda y Trefnyddion Calfinaidd, yn sir Aberteifi. Ganwyd ef yn Nhrefin, pentref bychan yn sir Benfro, Rhagfyr y 5ed, 1781. Cafodd ei ddwyn i fyny o'i felyd yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd; a chafodd y fraint o ymgadw oddiwrth y gwylltineb a'r ynyfdrwydd a berthyn i lawer o bobl ieuainc. Yr oedd ei dad yn bregethwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, felly cafodd ei ddwyn i fyny yn yr eglwys, ond heb ryw arwyddion diymwad o dduwioldeb hyd nes oedd yn bumtheg mlwydd oed, pan y cafodd ganiatad i gyfranogi o Swper yr Arglwydd. Yn yr amser hwn ymwelodd yr Arglwydd ag ef mewn afiechyd trwm, trwy yr hwn y bu ef yn agos i angeu; ond yr Arglwydd a drugarhaodd wrtho, gan roddi iddo estyniad oes ac adferiad iechyd. Pan oedd rhwng 18 a 19 oed, efe a adawodd dy ei dad, ac a agorodd ysgol yn Brynhenllan, Dinas, pentref rhwng Abergwaen a Threfdraeth. Crybwyllir yn ei hanes, tra yn aros yn y lle hwn, ei fod wedi profi argyoeiddiadau llymion iawn, cymaint felly fel ag y bu rhaid iddo roddi heibio ei alwedigaeth a dychwelyd at ei rieni. Yr oedd ei deimladau ar hyn o bryd yn fwy tralodus nag allasai synwyr a bywyd eu dyoddef yn hir heb eu llethu; yr oedd y pryd hwn tuag ugain oed. Dywed ef ei hun am y noson olaf y bu yn y gofid hwn:—"Y noswaith hon, Gorphenaf 1af, 1801, oedd y fwyaf ofnadwy yn fy mywyd, ond yr wyf yn gobeithio mai ynddi hi y dechreuodd dydd na bydd terfyn arno byth." Yr oedd bellach wedi cael golwg ar ddiangfa, ac wedi ei nerthu i ffoi i gymeryd gafael yn ngobaith yr efengyl. Cafodd ei fywyd yn Nghrist, wedi iddo ei gwbl gollu ar bob tir arall. Dychwelodd yn awr i'r Ddinas yn ddyd newydd; a buan iawn y daeth hynodrwydd ei ddoniau ac amlygrwydd ei ras i'r golwg, a cheisiwyd ganddo gan gyfeillion crefyddol i arfer ei ddoniau yn gy-oeddus, trwy ddechreu oedfaon ac ymarferiadau ereill, fel y daeth ei gymwysderau yn fwy amlwg at waith y weinidogaeth, a chymellwyd ef gan yr eglwys i ddechreu pregethu; ond efe a ofnai ruthro yn rhyfygus, ac heb ei alw i'r gwaith goruchel. Tebygol mai gwrthsefyll pob cymalliadu a wnaethai oni bai ofni digio yr Arglwydd, a dwyn arno

ei hun bechod mawr. Bellach yr ydym i'w olygu mewn gwedd gyoeddus. Derbyniwyd ef a'i frawd, y Parch. T. Richards, Abergwaen, i'r cwrdd misol, a hynyn cyn hir ar ol iddynt eich dau ddechreu pregethu. Dywedai y Parchedig a'r enwog Jones, Llangan, am danynt:—"Y mae'r ddau loncyn yn pregethu fel dau angel." Yn y flwyddyn 1806, efe a symudodd i Aberteifi, ac yr oedd ei iechyd ar y pryd yn dra gwanaidd, a barnai llawer wrth ei olwg ei fod yn brysiog tua'r bedd yn y dardodedigaeth. Aeth at feddyg yn Aberteifi, yr hwn a'i hysbysodd os arosai yn Aberteifi, a chymeryd ei gyfferi yn gyson, ei fod yn lled sicr o'i wella. Cydsyniodd yntau i aros; a throes dadganiad y meddyg allan yn wirionedd. Yn yr adeg yma yr oedd boneddwr duwiol, o'r enw James Bowen, Ysw., Llwyngwair, ag oedd yn byw yn Aberteifi y pryd hwn, yr hwn a geisiodd gan Mr. Richards i ddyfod i'w deulu ef yn athraw i'w feibion; a chydsyniodd yntau a'i gais; arosodd yn y teulu caredig hwn dros dair blynedd, a pharhaodd i lafurio yn llwyddianus yn y weinidogaeth, ac yn neillduol gyda'r Ysgol Sabbathol, yr hon oedd bellach yn dechreu ymledu ac ymwreiddio trwy y wlad, a bu yn neillduol o ddefnyddiol yn y dref a'r wlad oddiamgylch. Yn 1809, priododd Mr. Richards â Mary, merch Mr. W. Williams, o Dregaron, a symudodd i'r lle hwnw i fyw, yr hwn a fu ei artref hyd derfyn ei oes. Yr oedd ei ddyfodiad i sir Aberteifi yn adgyfnerthiad gwrthfarfwr iddi; a dewiswyd ef yn ysgrifenydd cyfarfod misol y sir y flwyddyn ganlynol i'w sefydliad yn Nhgregon; a bu ei wasanaeth yn hyn o werth mawr dros weddill ei oes. Bu gweinidogaeth Mr. Richards dan arddeliad neillduol, nid yn unig yn ei ardal ei hun, ond hefyd dros yr holl dywysogaeth, ac yn amryw o drefydd Llŷcegr. Defnyddai ei athrawiaeth fel gwlaw. Fel prif nodwedd ei weinidogaeth, gellir dywedyd ei bod yn neillduol o iraidd a thoddedig. Yr oedd ei weinidogaeth fel yr eiddo Apolos, yn nodedig am ddyfrhau. Byddai ar brydiau yn cael oedfaon yn mha rai y byddai rhyw dywalltiadau neillduol iawn yn cymeryd lle. Soniwyd cryn lawer am bregeth a draddododd yn Llangeitho, ar Luc xvi. 23; cafodd ryw ddyllanwad rhyfeddol. Yn y gymdeithas eglwysig ddylynol ymunodd deg ar hugain o'r newydd a'r gangen eglwys hono, a'r oll ond dau yn priodoli y cyfnwidiad i'r bregeth hono. Torodd y Parch. Mr. Williams, o Ledrod, allan wrth ymddiddan a hwy ar eu derbyniad, "Garw gynifer o honoch a saethodd e ar un ergyd;" ac yn yohwanegol at y nifer uchod, barnai dynion sylwgar fod rhai canoedd o eneidiau wedi cael eu cyffroi y tro hwn, rhwng Llangeitho a'r cymydogoethau oddiamgylch. Yr oedd ef yn llenwi lle mawr yn hynod o esmawth, nid yn unig yn y pwlpud, ond hefyd yn nghyfarfodydd misol a chwarterol y Corff, ac yn fwy fwy felly fel yr ydoedd yn heneiddio. Bu am lawer o flynyddoedd yn dal y swydd o

ysgrifenydd i gyfarfod misol ei sir, a hefyd i gymdeithasfa chwarterol y Deheubarth—swydd sydd lawn o ofal, llafur, a manyl rwydd, fel y gŵyr pawb a gafodd brofiad, ond swydd er hyny a gyflawnwyd ganddo gyda sel, dyfalwch, a dheurwydd nodedig, a hyny dros ei oes. Mae o'r pwys mwyaf i bob cymdeithas fod yr ysgrifenydd yn wr o ysbryd penderfynol, ac o fedruswydd priodol; y mae ar ei law ef i wneuthur llawer er rhwyddhau neu er dyrasu y gwaith; oddiwrtho ef y deillia yr alwad i bob un at ei waith; ac arno ef y disgyn gosod y drefn yn mha un y mae i bob un weithio; efe yw llygad y gymdeithas, ei threfn, a'i helleithiolrwydd. Efe a gyflawnodd y swydd bwysig hon braidd yn ddigryffolyb, o ran llwyr ymroddiad iddi a chwbl fedruswydd ynddi. Yr oedd yn un o'r tri ar ddeg o bregethwyr y Corff a, urddwyd yn Llandeilo-fawr, Awst 8fed, 1811, ac efe oedd yr ieuengaf o'r nifer. Yn 1810, cafodd ei benodi yn ysgrifenydd y gymanfa sirol, ac yn 1813, yn ol cyfarwyddid Mr. Charles o'r Bala, cafodd ei ethol yn ysgrifenydd cymanfa gyffredinol y cyfundebydd yn y Deheudir. Cyflawnodd wahanol ddyledswyddau pwysig y swydd gyda medruswydd perffaith, ac er perffaith foddlonrwydd i bawb hyd ddydd ei farwolaeth. Crybwyllasom yn barod am ei wasanaeth arbonig i'r Ysgol Sabbathol drwy y sir a'r Deheubarth. Nid oes un ambeuaeth na fu ei lafur yn y ffordd hon mor fendithiol ag a fu yn un ffordd arall. Yr oedd ei deimladau bywiog, ei ddull serchog, mwynnaidd, yn bur enillgar. Yr oedd y cymwysderau hyn hefyd wedi eu heneinio â duwioldeb ysbryd, ac ag eiddigedd i leshau dynion. Bendithiwyd yr Ysgol Sabbathol gymaint a dim moddion ereill i losoli Cymru ac i eangu Trefnyddiaeth yn mys y genedl, a bu ef yn un o'r offerynau mwyaf ffyddlon a medrus, yn tywallyt olew i olwynion y peiriant hwn, ac yn hyrwyddo ei fynediad yn mlaen. Anhawdd yw dyohymygu faint oedd llafur y gwr duwiol a defnyddiol hwn mewn teithio, pregothu, myned i gyfarfodydd misol a chwarterol, mewn gohebu a Deheu a Gogledd, mewn ysgrifenu cofnodion y cymdeithasfaoedd, a chynnal cyfarfodydd cyoedd ac eglwysig, a hyny dros ysbaid deuddeg mlynedd ar hugain; ac nid oedd ei wobur am y cwbl fawr fwy na'r lle a enillodd yn serchiadau ei frodyr, a'r mwynhad a brofodd ef ei hun yn y gwaith. Ond ei ddyddiau olaf ei a nesasant. Blinid ef er ys blynyddau lawer gan fath o hŷn-glywyl (*lethargy*), yr hwn a fgyythiai ei amgylchu a chadwynau mor gadarn na ellid eu datod. Cafodd bwl trwm o'r clefyd hwn yn y flwyddyn 1832; syrthiodd y pryd hwn i'r fath drwm gwag, fel na ddeffrodd yn gwbl am rai dyddiau, ac ofnid y pryd hwnw mai cysgu a wnaethai i farwolaeth; ond yr Arglwydd a fu drugarog wrtho, ac a'i adferodd. Yn mhen pedair blynedd ar ol hyn, ymosododd yr un anhwylded arno eitwaith, pan ydoedd yn gweindogaethu yn Llundain, a'r tro hwn hefyd bu mewn enbydrwydd am ei einioes;

eto estynwyd ei oes dros dymor byr; ond yr oedd arwyddion lled ddiymwad fod ei afiechyd yn cryfhau a'i gyfansoddiad yntau yn dadfeilio, a chaed prawf galarus o hyny yn gynnar yn y flwyddyn ganlynol, oblegyd dyohwelodd y cwsg arno gydag adnewyddol rym, ac a roes derfyn ar ei oes lafurus a defnyddiol, yn mis Mawrth, 1837, pan nad oedd eto ond 56 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn mynwent Tregaron. Yn y cofiant a ysgrifenydd gan ei feibion iddo, y mae adroddiad am lafur cyoeddus am ysbaid 22 mlynedd. Ymddengys y byddai Mr. Richards yn cadw cofnodion o'i deithiau a'i brogethau, yr hyn nis gwnaeth ond ychydig o bregethwyr y Trefnyddion, o leiaf cyn ei amser ef; ac o'r adroddiad a gasglwyd o'r cofnodion hyny, yr ydym yn cael ei fod wedi pregothu o'r flwyddyn 1815 hyd ddiwedd y flwyddyn 1836, chwe mil ac wyth cant a phedair ar bumtheg a deugain o weithiau—at eu gilydd tua 312 o weithiau bob blwyddyn. Fe deithiodd yn yr ysbaid hwn agos i 60,000 o filldroedd, neu ddwy fil a chwe chant a deuddeg a thrugain bob blwyddyn, neu un ar ddeg a deugain bob wythnos. Cadwodd, neu yr oedd yn un a'u cadwai, agos i saith cant o gyfarfodydd cyoeddus—cyfarfodydd misol, chwarterol, a pherthynol i'r Ysgol Sabbathol. Nid llawer a allasant ddangos dwy flynedd ar hugain wedi eu treulio yn gyffelyb. Ond y mae yn awr yn gorhwyso oddiwrth ei lafur, a'i weithredoedd yn ei ganlyn. Aeth y gwas da a ffyddlon hwn i mewn i lawenydd ei Arglwydd wedi iddo wasanaethu ei genedlaeth ei hun trwy ewyllys Duw, efe a hunodd ac a ddodwyd at ei ddaau. Nid oedd yn Nghymru yr un anghydfurfiwr cadarnach a mwy cydwytbodol nag ef; yn yr ystyr hyny yr oedd yn mhell yn mlaen ar ei holl frodyr, anghydfusiaeth y rhai, ddeugain mlynedd yn ol, a godai oddiar amgylchiadau yn fwy nag oddiar gydwytbod. Yn fuan wedi'r Corff ymadael a'r Eglwys Sefydedig, gwnawd cesiadau penderfynol er ei ddarbwyllo ef i dderbyn urddiad esgobaethol, yr hyn a wrthododd gyda'r penderfyniad mwyaf ddysgog.

RICHARDS, DAVID, pregothwr gyda y Trefnyddion Calfinaidd yn Dowlais, sir Forganwg. Ganwyd David Richards mewn lle a elwir Cwnycae-bach, plwyf Llanfair-ar-y-bryn, sir Gaerfyrddin, yn y flwyddyn 1811. Bu ei dad farw pan nad oedd Dafydd ond naw mis oed. Ni chafodd ond ychydig o fantoision crefyddol yn ei ddygiad i fyny, oherwydd pellder y ffordd oedd i fyned i foddion gras. Yr oedd ei fam yn ddynes grefyddol, ac yn ymdrechgar iawn i fagu ei phlant i fyny yn ofn yr Arglwydd. Yr oedd Dafydd o'i febyd yn blentyn syml a hoff, a phob amser yn ufudd i'w fam. Bu Ysbryd yr Arglwydd yn ymryson ag ef er yn foreu iawn. Pan yn ddeg oed ymroddodd i ddysgu darllen, a myned mor fynych ag y gallasai i foddion gras. Pan yn bedair ar ddeg oed, aeth i ddysgu y gelfyddyd o ddilledydd at

Mr. Wm. Jones, Pentref-nant-y-paen. Yn mhen blwyddyn a haner, symudodd oddiyno i bentref Cilycwm, lle yr enillwyd ef at deulu Duw, ac ymlynu wrth grefydd y groes. Yn y flwyddyn 1839, symudodd i Dowlais. Wedi ymsefydlu yn Dowlais, feurfwydd tuedd yn ei feddwl at waith y weinidogaeth, a chryfhaodd y duedd hyny fwy fwy, fel y gorfu arno ddyweddyd am y tywydd yr oedd ynddo wrth un o'r hen flaenoriaid, yr hwn yn ei ateb a ddywedodd wrtho, fod yn dda iawn ganddo glywed. "Neithiwr, (meddai) y bu y brawd John Pugh yn dyweddyd wrthyf fod yr un peth ar ei feddwl yntau." Felly rhoddodd yr hen flaenor achos y ddau frawd hyn o flaen yr eglwys, a chydunodd yr eglwys yn unfrydol i'w hachos gael ei ddwyn i gyfarfod misol y sir; a chawsant eu rhyddid i arfer eu dawn yn y rhan hono o'r gwaith. Fel pregethwr, fel y gwyr llawer, ni feddianodd dir helaeth mewn gwylbodaeth gyffredinol a dawn enillgar; er hyny, nid canwyll dan lestr oedd, na halen diflas; ond yr oedd ei olygiadau bob amser yn rhai priodol; a cheid ganddo bethau na buasad yn dysgwyl am danynt. Fel cyfaill yr oedd yn un rhagorol, dysyml, parod i gydymdeimlo â rhai mewn profedigaeth. Teithiodd trwy Ogledd Cymru deirgwaith; dwywaith gyda'r Parch. E. Harris, Merthyr Tydfil; ac unwaith gyda'r Parch. E. Morgan, Caerdydd. Llafurus a selog oedd efe trwy ei holl fywyd. Tua dechreu Chwefror, 1847, ymaffodd afiechyd yn ei gyfansoddiad fel y carcharwyd ef i'w dy, ac oddiyno i'w wely, am ysbaid tair wythnos ar ddeg. Yr oedd yn ei ddyddiau olaf yn dangos ei fod yn ngafael crefydd ac yn un o enwogion y nef ar y ddaear. Yr oedd ei gystudd yn drwm, ond northwyd ef i ddyoddef yn amyneddgar, a dywedai fod ei enaid yn ymorphwys ar yr iachawdwr iseth fawr yn Nghrist, a'i fod yn meddwl molli byth am y drefn ar ororau y gwawl. Mai yr 2il, 1847, yn 36 mlwydd oed, hunodd yn dawel, heb gymaint ag ochenaid na phoen; a chladdwyd ef Mai y 4ydd, yn monwent Hermon. Ni bu ei daith yn yr anialwch ond ber, fel y nodwyd, chwe mlynedd o'i dymor y bu yn bregethwr ffyddlawn.

RICHARD, THOMAS, Abergwaun, oedd weinidog gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, yn sir Benfro. Ganwyd ef mewn pentref ar lan y môr, o'r enw Trefin, yn mhlwyf Llanrian, o rieni duwiol, Chwefror 11eg, 1783. Yr oedd ei dad, Mr. Henry Richard, yn amaethwr, ac yn pregethu gyda'r Trefnyddion Calfinaidd; a bu am rai blynyddau yn cadw ysgol. Yr oedd Mr. Thomas Richard yn frawd i Ebenezer Richard, Tregaron. Yr oedd Thomas yn llawer mwy gwyllt nag Ebenezer. Pan yn llanc, yr oedd yn peri mawr ofid i'w fam dduwiol, yr hon oedd yn ei gynghori a gweddio yn daer ar ei ran, gan dywallt dagrau wrth ei weled mor gyndyn, yn gwrthod gwrando ar ei chymelliadau i fyned gyda hi i'r cyfeillachau crefyddol a moddion gras; parhaodd mewn

3 M

pob gwylltineb ac ynyfydrwydd hyd nes oedd oddeutu pedair ar ddeg oed, pan yr ymddengys i gyfnewid ar gryn bwys gymeryd lle; sobrwyd ei feddwl, aeth yn dywydd garw arno am ei gyflwr, nes oedd arno chwant mawr i ymwasgu at y dysgyblion. Cafodd ei dderbyn yn aelod gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, yn Nhrefin; ond er cael ei dderbynyn garedig gan y brodyr crefyddol, a chael pob tynerwch oddiar eu dwylaw, ymosododd arno brofedigaethau mawrion, ofnai nad oedd wedi ei ethol, a bod ei bechodau yn anfadduol. Rhyddhawyd ef oddiwrth yr un gyntaf trwy ddarllen Ioan vi. 37; ond yr un arall a'i dylunodd yn ddidor am amseroedd, ac yn swnio yn barhaus yn ei feddwl beth bynag a wnelai — gweddio, darllen, gwrando, byddai yr un swn yn treiddio trwy ei feddwl yn barhaus, "Ni feddeuir iddo" Pan aeth ryw ddiwrnod i weled modryb iddo yn Nhyddewi, dynes dduwiol iawn ydoedd, amlygodd iddi ei dywydd, yr hon oedd wedi bod dan yr un brofedigaeth yn nhir y gelyn; hithau a lefarodd air yn ei bryd wrth ei enaid diffygiol, yr hyn a'i esmwythaodd ac a'i llonodd. Dychwelodd o Dyddewi wedi cael iechyd yn ei ysbryd, a Haul Cyfiawnder yn tywynu arno. Pan yn ugain oed efe a ddechreuodd ar waith y weinidogaeth tua phump neu chwe mlynedd wedi iddo ddyfod at grefydd. Llafuriodd Mr. Richard yn galed dros ei oes, gwnaeth y goreu o'i amser o dan gryn awfanteision; ond gogoniant y cwbl ydyw gweinidogaeth fywiol oddiwrth Dduw at ddynion yn yr enaid, ac yr oedd hyny yn cyrhaedd eneidiau dynion ereill. Nid dyweyd rhywbeth oedd efe ond y peth oedd eisiau ei ddyweyd, dyweyd a dyben wrth ddyweyd oedd efe, a dyweyd nes cyraedd y dyben. Yn 1813, bu farw ei dad trwy dori ei glun pan yn dychwelyd adref o'i daith Sabbathol, drwy i'r anifail syrthio dano. Ar y 17eg o Awst, 1814, yn nghymanfa Llangeitho, pan yn 30 oed, caefodd ei neillduo trwy alwad cyffredinol y Corff yn Nghymru i weini yr ordinhadau. Yn 1818 bu farw ei fam er ei fawr alar. Wedi marwolaeth ei fam yr oedd fel aderyn wedi colli ei nyth yn hedeg yma a thraw. Ar y 30ain o Ebrill, 1819, efe a briododd nith ferch brawd i Mrs. Jones, Llangan, sef merch Mr. Gwyn, Cwrt, Llanllawer. Yr oedd yr holl Wyniaid a Mrs. Jones, ei modryb, yn groes iawn iddi briodi Mr. Richard, a gorfu iddi fyned allan drwy ffenestr ei ystafell wely yn y nos, a dianc a phriodi yn foreu trancoeth mewn eglwys tua naw milldir oddiyno, sef Llanrian, eglwys plwyf genedigol Mr. Richard. Ar ol iddo briodi aeth i fyw i amaethdy, ger Trefdraeth; a chyn pen amser maith efe a symudodd i Abergwaun, wedi treulio yn Nhrefdraeth y tymor mwyaf gofidus o'i fywyd; aeth drwy lawer o dywydd garw yno gan fod ei fferm yn afresymol o ddrud, &c. O'r flwyddyn 1828 hyd 1850, darllen, myfyrio, a phregethu, oedd prif orchwylion ei fywyd, er na chafodd eriood am hyny haner digon i gadw

ei gorff a'i enaid mewn undeb a'u gilydd. Yr oedd ef o faintiolaeth gyffredin, a gwneuthuriad oadarn. Yr oedd yn ddyn prydfferth iawn yr olwg. Pan yn y pwlpudd, yr oedd ganddo bob peth wrth law, ac nid oedd dim yn eisiau arno, ni byddai byth wrth bregethu yn ymddangos mewn brys, yn wyllt, nac yn derfysglyd; ni byddai arno bryder na braw; yr oedd yn hollol artrefol wrth bregethu, fel meistr ar ei waith yr oedd yn ei elfen naturiol. Yr oedd ei ffraethineb a'i arabedd agos yn ddirerfyn; yr oedd ei lais mor heriaidd a ellid glywed, ac yr oedd yntau yn feistr arno; nid oedd yn gwaeddi fel gwallgoffdyn, nac yn canu fel baledwr ar ben ffair. Pan y bloeddiad byddai yn rhyfedd o gyraeddgar, a phan tarawai rhyw dant seiniadol, yr oedd fel pe byddai mynyddoedd o rew yn toddi ar unwaith; byddai ei wrandawyr weithiau yn ymgolli mewn hwyll, yn curo dwylaw a thraed hefyd. Byddai ar brydiau yn taranu, treiddiai ei lais gydag awdurdod neillduol i ddirgelion eneidiau dynion, nes y byddai yr annuwiol a'r pechadur fel plant o'i flaen. Byddai yn hoff iawn o ddywedadau byrion a chynwysfawr ar bob peth, ac yr oedd ganddo lawer o honnynt ar wahanol bethau y bywyd hwn a'r nesaf; tafai allan ymadroddion felly yn awr ac eilwaith agos ar bob pregeth. O blith ei ddywedadau byrion a diarebol nodwn yr hyn a ganlyn:—“Tri o ddirgelion gwir grefydd; 1. Gwir Dduw heb ddychymyg. 2. Gwir ffydd heb olwg. 3. Gwir fwynhad mewn gobaith. Galwad yr efengyl yw unig obaith pechadur. Credu yn Nghrist yw bywyd y pechadur. Adnewyddiad yr Ysbryd Glan yw cysur pechadur. Lle nid oes crefydd nid oes calon. Lle nid oes ewyllys nid oes gallu. Lle nid oes meddwl nid oes medr. Lle nid oes Beibl nid oes gwybodaeth. Lle nid oes ffydd nid oes crefydd. Lle nid oes Duw nid oes dim. Lle nid oes dysg nid oes dawn. Lle nid oes Crist nid oes bywyd.” Dyna ychydig o'i ymadroddion byrion fel enghraifft, allan o filoedd o'r cyffelyb. Yr oedd Mr. Richard yn un o'r dynion mwyaf llafurus, diwyd, ac ymdrechgar yn ei oes. Byddai bob amser pan gartref yn ddarllen ac yn ysgrifenu; nid oedd ganddo hamdden at ddim arall. Er cymaint oedd yn ddyweyd wrth bregethu mewn cyfarfodydd misol a chymanafoedd, nid oedd yn dyweyd nemawr nad oedd wedi meddwl am dano yn mlaenllaw, er bod y bobl yn meddwl mai antur oedd llawer o'r dywedadau tlysiion a ddelai allan o'i enau; na, yr oedd yn ysgrifenu y cyfan. Yr oedd yn meddwl, ac yn tynu allan rhyw frastrun mewn ysgrifen o'r oll a ddywedai yn gyoeddus; ond o herwydd helaethrwydd ei ddawn siarad, dygid ef ymaith megys a llifeiriant yn nghynhyrfiadau y foment. Bu am flynyddau yn cael ei boeni gan beŵch a diffyg anadl, yn methu teithio i'r cymanfaoedd hyd yn nod pan y byddent yn ei sir ei hunan. Byddai yn pregethu ryw gymaint o gwmpas gartref, yn aml ar y Sabbathau, ac ambell waith mewn

llawn hwyliau, er fod natur o angenrheidrwydd yn rhwym o deimlo yr effeithiau; ond pan gawsai efe ei draed dano, ymollyngai ati fel yn nyddiau ei ieuentyd heb feddwl am y canlyniadau. Mae yn debyg mai ei lafur caled gyda phregethu i gynulleidfaodd mawrion ddygodd yr anhwylded yr oedd yn llafurio dano i'w gyfansoddiad; weithiau mewn lleoedd bychain gwresog, yn chwys nes byddai ei ddillad yn wlybion, yna allan i lwydrew y nos, ac adref trwy hwnw ryw chwe neu saith mildir; weithiau ar faesydd yn pregethu i ddeg mil o ddynion, a'r gwynt a'r gwlaw yn ymladd yn ei erbyn; digon tebyg mai pethau cyffelyb oedd wedi achosi ei ddolur. Galwodd gweinidog parhaus i'r Wesleyaid gyd ag un o ddiaconiaid y Trefnyddion i'w weled yn ei gystudd; nid oedd y gweinidog wedi ei weled erioed o'r blaen, ond yn unig clywed am y pregethwr cawraidd, yr hwn yn awr oedd yn dechreu cael ei rwymo gan gystudd a hefnaint. Wedi cyfarach gwll, a throi o gwmpas dipyn, gofynodd y gweinidog, “Pa both yw natur eich afiechyd, Mr. Richard?” “O gwaeddi gormod sydd wedi dyfod ag ef. A ydych chiwi yn gwaeddi llawer? Dyna fel yr oedd dynion yn meddwl er ys llawer dydd, mai y dyn allasai waeddi fwyaf oedd y pregethwr goreu; felly byddai pawb yn ymdrechou gwaeddi eu goreu. Bid a fyno, yr wyf fi wedi gwaeddi nes ydwyf wedi methu gwaeddi; yr wyf yn pregethu ambell waith yn awr, ond nid wyf yn gallu gwae'ldi, yr y'ch yn deall; a bydd y bobl yn dyweyd wrth ddyfod o'r cwrdd, ‘Pregethwr da yw Richard hefyd;’ ond y dynion hynaf y rhai sydd wedi fy nglywed yn gwaeddi a atebant yn surllyd: ‘Pw, pw, chlywsoch chiwi ddim o hono ef yn ei brime. Dyna pryd oedd e'n ogoneddus, pan glywsom ni ef gyntaf, pan oedd yn ei brime.’ Yn awr, yr y'ch chi' yn deall, *prime* gwaeddi oedd y *prime*, nid *prime* pregethu. Peidiwch a gwaeddi llawer onide ewch yn fuan i beidio gwaeddi dim. Nid pregethwr mawr sydd yn eisieu ar y bobl, ond gwaeddwr mawr; y dyn allo waeddi digon sydd eisieu arnynt hwy.” Yr oedd i Mr. Richard lawer o edmygwyr mewn pregethwy'r pan oedd yn ddyn ieuano, y rhai oeddnynt yn ei ddynwared yn lle dda mewn siarad ac ystumiau, a byddai y bobl yn eu clywed yn geirio, yn lleisio, ac yn ystumio, yn debyg iawn i “Tomi Richard,” fel y galwent ef, ond wedi hyny nid oedd efe yno. Cymerwyd Mrs. Richard yn glaf iawn, ac ar y 9fed o Fehefin, 1855, bu hi farw, a chladdwyd hi yn Manorowen. Yr oedd ganddo un cysur wedi hyny, yr oedd ei anwyl ferch Bridget Hannah yn fyw, er nad yn gryf iawn, yr hon a ofalodd am dano yn dynyr ac anwyl hyd ei gallu; cafodd ei harbed dros ei ddyddiau ef i'w ymgeleddu, ond wedi ei wlyio ar ei wely angou a'i weled yn cael ei roddi yn ei fedd dystaw, rhoddod hithau yr ysbryd i fyny i freichiau Iesu Grist, a rhoddwyd ei chorff i orwedd gyda'i thad a'i mam yn ein hwont Manorowen. Wedi'r

cyfan marw yw diwedd pob dyn byw. "Dyn a drenga, a pha le y mae?" Pan oedd Mr. Richard yn nghanol y rhyferthwy cryf, dychrynlyd, ac ofnadwy, gwaeddodd allan gymaint ag a allasai waeddi:—"Ah, y mae y bar yn arw iawn, ond y mae yr hafan ddymun ol yn y golwg." Aeth mewn i'r porthladd yr ochr draw ar ddydd Iau, Ionawr y 3ydd, 1856, yn 73 mlwydd oed, wedi bod yn pregethu 32 o flynyddoedd.

RICHARDS, JONAH, llwynteg, plwyf Meidrim, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef oddeutu y flwyddyn 1784. Efe a dreuliodd y rhan fwyaf o'i oes yn ngwasanaeth yr Arglwydd. Derbyniwyd ef yn aelod yn Henllan, a symudodd wedi hyny i ardal Bethlehem, St. Clears, lle y treuliodd y rhan olaf o'i oes grefyddol, a daliodd ei ffordd hyd y diwedd. Yr oedd yn bregethwr cynorthwyol cymeradwy iawn; byddai yn arfer pregethu un Sabbath yn y mis yn Bethlehem ac yn y gymydogoeth, ac nid oedd neb yn llafurio yn fwy diwyd yn yr ardaloedd nag ef; er nad oedd ei fantaision ond ychydig. Yn ei ddyddiau boreuol efe a ddarllenodd lawer ac a ymdrechodd yn galed i ddeall athrawiaethau yr efengyl; ac nid oedd un gangen o athrawiaeth nad allai efe roddi eglurhad arni. Yr oedd ei ymarweddiad hefyd yn addurn i grefydd, a'i gyfeillach bob amser yn efengylaidd. Dyoddefodd gystudd trwm am bum mis, a bu farw Awst 18fed, 1837.

RICHARDS, JOHN, oedd weinidog yr Annibynwyr, yn Nhrefgarn, Dyfed. Ganwyd ef yn agos i Gilsaint, plwyf Llanwinio, sir Gaerfyrddin, ar ddydd Nadolig, 1744; ei rieni oeddynt aelodau o'r Eglwys Sefydledig. Efe oedd yr hynaf o chwech o blant. Bu yn moreu ei ddyddiau mewn ysgol yn Meidrim; yn ol hyny cartrefodd gyda'i rieni. Byddai yn arferol o wrando yn Nhrelech, dan weinidogaeth y Parch. J. Davies, Ffynon Daflog. Pan y cyraeddodd ugain oed, derbyniwyd ef yn aelod o'r eglwys uchod; teimlodd ef ar ol ei dderbyn, awydd neillduol i fod yn ddefnyddiol yn eglwys Crist; a chan ei fod yn gwerthfawrogi dysgeidiaeth, ac yn canfod ei buddioldeb i un a fyddai yn pregethu yr efengyl, aeth i'r ysgol yn Ngladwr, lle bu ysbaid dwy flynedd dan hyfforddiadau y Parch. J. Griffith; ac yn pregethu yn aml ar hyd y wlad mewn amrywiol leoedd, gyda llawer o dderbyniad. Yn ol gadael Glandwr, cafodd ei dderbyn fel myfyrwr i athrofa yr Ymneillduwyr, yn y Fenni, yr hon oedd y pryd hwnn dan olygiad Ben. Davies, D.D. Ar ol treulio yr amser arferol yn yr athrofa, ymwelodd ag eglwys Trefgarn, yn sir Benfro, a bu ei lafur yno ac yn yr ardal mor dderbyniol nes tueddwyd yr eglwys uchod i roddi galwad unfryd iddo i gydlafurio a'i hen weinidog, sef, y Parch. Mr. Maurice. Yn ol derbyn yr alwad, cartrefodd yn agos i Drefgarn, a bu yn llafurio yno, ac yn Rhos y Caerau, cangen o honi, dros ragor na blwyddyn, gyda llawer o lwyddiant pryd y neillduwyd ef yn Rhos y Caerau i holl waith y weinidogaeth. Yn

fuan ar ol ei urddo, cylymodd ei law mewn priodas â merch Mr. Maurice, ei gydweinidog; yn ol hyny parhaodd yn y weinidogaeth dros lawer o flynyddau, gyda llawer o ddiwydrwydd a ffyddlondeb, nes iddo deimlo tuodd cryf i adael ei wlad enedigol, a mynod i America; yr oedd yr eglwys yn ei hoffi yn fawr, a chanddi barch neillduol iddo, ac ni fedrai roi un rheswm am ei ymadawiad, ond yn unig ei fod yn teimlo rhyw awydd anwrthwynebol i fyned. Pan y caodd yn iach i'r eglwys, pregethodd yn y gwahanol leoedd o addoliad dan ei ofal, oddiar destunau cymwys ar yr achos; yr oedd y cynulleidfaoedd yn wlyo yn gyffredin wrth wrando pregethau olaf un a wylasai mor ddyfal a ffyddlon dros eu beneidiau, fel y tystiodd ef ei hun, pe gwyddai bod ganddynt gymaint serch ato, na adawai ddim o honynt byth. Yn ol croesi y moroedd geirwon, a thirio i gyfandir America, cafodd alwad gan eglwys yn nhref Elisabeth; ond ni bu yno nemawr amser cyn iddo gael ar ddeall bod anghyng yn teyrnasu yno yn gystal ag yma; cafodd ei alw oddiwrth ei lafur at ei wobwr; gadawodd wraig a phlant i alaru ar ei ol; darfu yr eglwys adeiladu beddlech er coffa am dano. Mae yr amgylchiad hwn yn dwyn i'n cof eiriau y Salmwydd, "Cymylau a thywyllwch sydd o'i amgylch ef." Fel gweinidog yr efengyl, yr oedd ganddo lawer o gymwysderau i'r gwaith godidog; yr oedd ei wedd yn serchus, ei dymer yn fwynaid, a'i feddwl yn weithgar; yn nhyda llawer o gynneddfau ereill angenrheidiol i'r weinidogaeth. Gan nad pa faint a ddadleuir yn nghylch cymwysderau gweinidog, eglur yw, bod gwir grefydd yn yr enaid, a rhodiad agos at yr Arglwydd yn hanfodol angenrheidiol. Yr oedd ef fel Enoch, yn byw yn agos at ei Dduw, a'i feddwl yn gartrefu gyda phethau ysbrydol, a'i gyflawniadau dirgelaidd yn aml fel Jacob; ymdrechai yn ddiwyd, ac ni ellir ameu nas llwyddodd ugeiniau o droion; teiwlwg oedd o'r enw Israel, neu dywysog gyda Duw; gellid canfod hyn yn ei ddyledswyddau cyoeddus; byddai megys Moses pan ddeuai at y bobl, a'i wyneb yn dysgleirio, fel ag yr oedd rhyw awel nerthol yn cydfyned a'i weinidogaeth, a thrwy gyfrinachau yn aml a'r Pen Bugail, yr oedd yn meddu ar lawer o fedrusrwydd i arwain y gweinidau yn ypraidd. Yr oedd ei olygiadau ar wirioneddau yr efengyl yn hollol Gallfaidd; a thra yr amddiffynai yn wresog athrawiaeth gras, dadleuai hefyd dros rwyngedigaethau moesol, gan olygu eu bod yn gyson a'u gilydd; ac o'r holl ofidiau a gyfarfu ef a hwyt, y mwyaf oedd oddiwrth rai aelodau aflonydd, o ddaliadau Arminaid, y rhai oedd fel tonau y môr. Byddai ef yn hynod ddiwyd a myfyrgar, yn treulio llawer o'i amser i chwilio yr ysgrythyrau, i'r dyben i gael ymorth i'r praidd, yn nghyda geiriau cymeradwy i osod ei feddwl allan yn ddealladwy; nid baich oedd hyn iddo, ond ei hyfrydwch penaf; mewn canlyniad, yr oedd ei bregethau yn sylweddol, synwrol, grymus, ac argyodd-

serchog a rhinweddol, yr hon a feddai ar ddiagon i'w gadw mor gysurus ag yn gweinidog yn Nghymru. Yr oedd Mr. Richards yn ddyn o dymherau serchog a chariadus iawn, ac o ddiniweidrwydd perffaith. Yr oedd yn meddu ar ddoniau melus a deall da, a phan mewn hwyf, fel y byddai yn aml, byddai yn pregethu yn rhagorol. Pan yn wr ieuanc byddai yn teithio cryn lawer er cynorthwyo eglwys amddifaid a chyhoeddi yr efengyl trwy y Deheudir a'r Gogledd, a meddianai lawer o gariad ei frodyr yn mhob man. Yr oedd yn dra awyddus am dy cyfarfod gwell a helaethach yn Mhenyparc, a gadawodd ddeg punt y flwyddyn (sef ei holl gyflog) at hyn am y blynyddoedd diweddfaf o'i fywyd, a gadawodd yn ei ewyllys lawer o lyfrau da at wasanaeth y gweinidogion a'i canlyniant yno. Ei ddymuniaid oedd cael myned o'r byd heb lawer o gystudd, a chaniataodd Duw iddo ei ddymuniaid. Aeth i'w wely yn yr hwyf mor iach a chysyrus ac arferol; ond pan awd i'w ystafell i'w alw i'w foreoutwyd yr oedd wedi huno yn yr angau.

RICHARDS, JOHN, Tabernacl, oedd weinidog gyda'r Trefnyddion Calffinaidd yn sir Drefaldwyn. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1818. Gellir dyweyd am y gwr hwn fod iddo "air da gan bawb a chan y gwirionedd ei hun." Yr oedd yn dra hynod am ei un-iondeb a'i ddiragrithrwydd, ac yn barchus iawn yn ngolwg pawb a'i hadwaenai—yn grefyddol ac anghrefyddol. Yr oedd ei bregethau yn hynod o sylweddol, ac yn gyffredin yn dra chyfaddas a phwrpasol. Bu yn ffyddlon ac egniol dros yr amser y llafuriodd fel cenadwr yn ngoror sir Drefaldwyn; ac ymddengys fod rhywbeth mwy dwys nag arferol wedi disgyn ar ei feddwl er ys tro yn nghylch iachawdwriaeth ei gyd-ddynion. Pregethodd y Sabbath diweddfaf y bu byw wrth y testyn, "Myfi yr awr hon a berthir, ac amser fy ymddatodiad a nosaodd." Mao'r amgylchiad yn un o ddirgelion Rhagluniaeth. Cymerwyd ymaith y brawd megys yn nghanol ei ddyddiau pan nad oedd ond 39 mlwydd oed, oddiwrth deulu lluosog ac yn ddisymwryth oddiar faes ei lafur. Bu farw Rhagfyr 6fed, 1857. Cymerwyd ef yn glaf y dydd blaenorol o'r dolur *inflammation of the intestines*, a dyoddesodd boenau dirfawr o'r pryd hwnw hyd awr ei ymadawiad. Ar ddydd ei angladd ymgynullodd torf fawr i'r dyben o gyflawni iddo y gymwynas olaf, ac ar ol i ddau frawd fyned trwy y cyflawniad arferol wrth y ty, trwy ddarllen a gweddio yn nghyda chanu penill, awd a'r corff i fynwent y llan yn Guilisfield, pentref tua dwy filldir o dref Culling, cartref yr ymadawedig. Gadawodd ar ei ol weddw a phedwar o blant bychain i alaru oblegyd eu colled.

RICHARDS, DAVID, gweinidog y Bedyddwyr yn Nghaerffili, sir Forganwg. Tebygol mae brodor ydoedd o ardall Penybont-ar-ogwy, ond ni wyddom pa bryd y ganwyd ef. Cafodd ei urddo yn y Wig, Penybont, yn y flwyddyn 1799. Nid hir yr arosodd yno am ei fod yn cael ei aflonyddu gan

bersonau o wahanol farn iddo yn yr eglwys; ymadawodd of a'i gyfeillion a chymerasant dy anedd i brogothu ynddo yn Cortwn cyn adeiladu capel yno. Symudodd yn 1801 i Gaerffili, a byddai yn pregethu yno bob yr ail Sabbath a Cortwn, a phregethai yn aml yn y Berthlwyd. Llwyddwyd ef yno i raddau helaeth. Ymadawodd a'r eglwys yn Nghaerffili a sefydlodd yn Llangynydr, Brycheiniog, ond ni bu ond ychydig lwyddiant ar ei weinidogaeth, ac ni bu ei arosiad yn hir na chysurus iawn yno, am hyn y efe a symudodd yn 1824 ac a sefydlodd yn Dolgellau, Meirionydd. Ymadawodd oddiyno a sefydlodd yn Maesbyrllan, Brycheiniog, yn 1830. Yr oedd ei bregethau yn dderbyniol a chymeradwy; ond, gan ei fod yn dechreu llesgau gan henaint fel nad allai deithio cymaint ac oedd angenrheidiol heb boen, ar ol gwasanaethu yr eglwys am bedair blynedd, efe a symudodd i Gaerffili yn 1834, lle yr oedd wedi treulio llawer o'i flynyddoedd boreuol yn y weinidogaeth; ond ni bu yn hir cyn gorphen ei daith filwriaethus, yn dra disyfyd, Rhagfyr 19, 1836, yn 69 mlwydd oed. Pregethodd boreu y Sabbath oddiar 2 Cor. viii. 49. Wedi gorphen yr oedfa teimlai ei hun yn anhwylyd, ac heb gymeryd luniaeth aeth i'w ystafell wely, a tharawyd ef ar parlys mud, ac ni chafwyd gair o'i enau wedi hyn. Claddwyd ef wrth y capel yn Nghaerffili.

RICHARDS, WILLIAM, L.L.D., gweinidog y Bedyddwyr Cyffredinol yn Llyn. Ganwyd ef yn mhlwyf Penrydd, tua saith milldir o Abertâf, yn y flwyddyn 1749; ei rieni oeddent amaethwyr parhaus. Symudasant pan oedd W. Richards yn 9 mlwydd oed i gymydogiaeth Saint Clears, sir Gaerfyrddin. Amlygodd syched am ddysegeidiaeth pan yn ieuanc iawn, a chyrrhaeddodd wybodaeth gywir o'r ieithoedd Suesneg a Chymraeg. Cyn marwolaeth ei dad yn 1768, cafodd William ei dderbyn yn aelod yn Rhydwylym, sir Gaerfyrddin. Gwodi marwolaeth ei dad yn y flwyddyn 1769, anogwyd ef i ddechreu pregethu yn Salem, addoldy y bu ei dad yn ymdrechgar i'w adeiladu. Danfonwyd ef i athrofa Caerodor yn y flwyddyn 1773, lle y bu am ddwy flnydd. Pan orphenodd ei amser yn yr athrofa aeth i gynorthwyo hen weinidog o'r enw Dr. John Ash, gweinidog y Bedyddwyr yn Penshore. Yr oedd eglwys y Bedyddwyr yn Llyn yn amddifad o weinidog; cymeradwywyd ef i fod yn weinidog yno, ac ar y 6ed o Gorphenaf, 1776, efe a aeth yno, ac yno y bu efe am ei oes. Nid oedd yn bregethwr poblogaidd, ond gwerthfawrogiid ei alluoedd, a'i wasanaeth oedd dra derbyniol. Gwrandawwyd, y rhai a garent synwyr, a'i mawr hoffent. Byddai bob amser yn pregethu o'i frest, yr hyn sydd yn cyfrif am nad oes bregethau wedi enu gadael ar ei ol. Ei farn ef oedd fod pregethau felly yn tyuu mwy o sylw ac yn gadael mwy o argraff ar eu hol. Byddai yn aml yn talu ymweliad a'i gyfeillion a'i berthynasau yn Nghymru. Nid gorchwyl

hawdl fyddai rhoddi darluniad cywir o syniadau Dr. Richards o Llyn, ar athrawiaethau yr efengyl. Nid oeddent yr hyn a elwir yn gyffredin yn Galfiniaeth; nid oedd ychwaith yn cydsynied a'r Arriniaid; nid oedd ychwaith yn Sosiniad; dywedai ei fod yn credu yn Nuwdod Crist, a chymeriad iawnol ei ddyoddefiadau a'i angeu. Nid oedd ychwaith yn Drindodwr, Sabelian, nac Ariad. Credai mai Duwdod trosglyddiadol oedd Duwdod Crist, ac nid un hanfodol. Yr oedd Dr. Richards yn wr helaeth ei wybodaeth, ac yn meddu galluocdd cryfion. Meddai ar lyfr-gell ragorol, yr hon a roddodd i brif athrofa *Providence, Rhode Island*, yn yr America. Yr oedd yr Athrofa hon wedi ei anrhegu a'r anrhydedd o *ddiploma*, L.L. D., Doctor of Laws; ond cyn iddo gyraedd yr ynys hon yr oedd efe wedi myned i'r byd mawr tragwyddol. Bu farw Medi 13, 1818, yn 69 mlwydd oed. Ysgrifnodd amryw lyfrau, sef, dau lyfr ar Fedydd yn Gymraeg, yn erbyn Mr. Evans, Drowen; Geiriadur Saesneg a Chymraeg, yn nghyd ag amryw draethodau dadlugar yn Gymraeg; cyhoeddodd yn Saesneg, "A Review of Mr. Carter's Strictures on Infant Baptism, in Three Letters, to a Friend," (atebodd Mr. Carter hwn, ac atebodd Mr. Richards yntau); "The History of Antichrist," "A Word in Season, or a Plea for the Baptists," "An Address on the Duration or Perpetuity of Christian Baptism," "A Brief Account of the Original State of the Sacred Writings," "Reflections on French Atheism and on English Christianity," "Food for a Fast Day, or a Few Seasonable Hints for the use of those good people who believe in the Propriety and Efficiency of Public Fasts," "History of Llyn," in two 8mo. volumes. Ysgrifnodd hefyd lyfr a elwir "The Nonconformist Memorial, or Cambro British Biography," yr hwn a gyoddwyd wedi ei farwolaeth. Dengys yr holl lyfrau hyn barodwydd iethyddol i gyfansoddi a manylwydd myfyrdod. Yr oedd yn gystal hanesydd a nef ellid weled yn un man o'r wlad.

RICHARDSON, EVAN, gweinidog y Trefnyddion Calfinaidd, yn Nghaernarvon. Brodor oedd o sir Aberteifi, o fewn tua phum milldir i Aberystwyth y ganwyd ef, mewn lle o'r enw Bryngwyn Bach. Cafodd ei ddwyn i fyny mewn dysgeidiaeth, gan mwyaf, os nad yn hollol yn Ystradmeurig, gyda Mr. Williams, athraw yr athrofa yno. Ei dad a friadiad ei ddwyn i fyny i'r offeiriadaeth yn Eglwys Loegr, ond yr oedd Mr. Richardson yn ofni nad oedd ei gyflwr yn dda rhyngddo a Duw, ac am hyny nad oedd yn gymwys i fod yn weinidog yr efengyl, ac felly efe a nacodd i fyned yn offeiriad; am hyn efe a dynodd wg ei dad a'i berthynasau yn ei erbyn yn fawr iawn. Yr oedd rhyw drafferth fawr arno am fater ei enaid er yn fachgen, cyn iddo glywed fawr o bregethu yr efengyl; ond yn nghanol ei holl drallodion yr oedd yn hynod o dywyll ac anwybodus am y ffordd i achub pechadur; wrth

weddio yn y dirgel, byddai yn cymeryd gofalam roddi ei luniau ar lawr yn noethion. Byddai yn darllen y deg gorchymyn, yn y rhai y cynwysir cyfraith Duw i ddyd, yn fynych; ac i'r dyben o geisio boddloni hon golchaf ei wyneb a'i ddwyllaw yn lan, a thori ei ewinedd hyd at y cnawd, i gael yr holl ddu ymaith, i geisio bod mor lân a hithau; ond gwnaed a fynai anniddig iawn oedd y gydwybod; yr oedd rhywbeth yn angeu o hyd. Rhywbryd efe a ddarllenodd y gair yma "Heb ollwng gwaed nid oes maddeuant." Meddyliond (meddai ef) y baddai raid i'r gyfraith gael gwaed ei galon; ond daeth dydd y pethau bychain yn ddydd y pethau mawrion gyda Mr. Richardson. Pan glywodd fod Mr. Daniel Rowlands, a Mr. David Morris, ac ereill yn pregethu yno, tueddwyd ef i fyned i'w gwranddo, ac efe a gafodd flas neillduol ar bregethu Crist wedi ei groeshoelio dros bechaduriaid. Bu gorfod iddo dalu dirwy droion yn yr ysgol am fyned i wrando pregethu; efe a gaffai genad i wrando ond talu y ddirwy. Wedi iddo orphen ei amser yn ysgol Ystradmeurig, bu gorfod arno ymadael a thy ei dad. Yr oedd ei dad unwaith wedi cymeryd bwyell yn ei law i'w ladd ef pan yn cygasu yn ei wely, ond ei anwyl fam a ymbiliodd ac a'i rhwystrodd i gyflawni y weithred ysgeler ar ei mab. Wrth ymadael a thy ei dad, bu y geiriau hyny yn gysur iddo, "Pan yw fy nhad a fy mam yn fy ngwrthod, yr Arglwydd a'm derbyn," Salm xxvii. 10. Y pryd hwn aeth i gadw ysgol yn rhyw fan yn agos i Llanddewi-breth, sir Aberteifi. Yr oedd y pryd hyn yn myned i Langeitho i wrando Mr. Rowlands bob mis ar y Sabbath, sef Sul y cwrdd mawr. Ymunodd Mr. Richardson a'r Trefnyddion Calfinaidd yn lled ieuanc. Dywedai mai wrth wrando Mr. Rowlands yn pregethu am "Fawredd person Crist a digonolrwydd ei aberth," y llewyrchodd y goleuni i'w enaid mewn modd neillduol am Crist a threfn iachawdwriaeth gan dri yn un, hyd nes teimlai ei enaid yn cael ei ryddhau, ei gadwynau yn cael eu datod, a'i galon yn toddi nes oedd fel llyn dwfr, a maddeuant rhad yn llifo i'w enaid. Wedi y profiad melus hwn daeth awydd arno am bregethu Crist i ereill; ond ni ddechreuodd efe bregethu, nes myned ar daith trwy sir Gaernarfon, gydag un Mr. Williams, o sir Aberteifi, offeiriad Eglwys Loegr, ond ni phregethodd Mr. Richardson ar y daith hono yn sir Gaernarfon, dim ond dechreu yr oedfaon o'i flaen ef; ond wrth ddyohwelyd yn ol efe a bregethodd am y tro cyntaf yn Nollgellau. Ar y daith hon y cytunodd â Mr. Robert Jones, Rhoslan, i fyned i sir Gaernarfon, i gadw ysgol, i le a elwir Bryn Engan, can gynted ag y gallai; ac felly yr aeth efe i sir Gaernarfon gyntaf, pan oddeutu 23 mlwydd oed. Bu yno am ryw hyd yn llwyddianus a llewyrchodd, gyda'r ysgol a phob ymdriniaeth a moddion gras. Symudodd o Fryn Engan i Bwllheli, ond ni bu yn llwyddianus iawn yno; efe a symudodd oddi-

yno i Langybi, lle y bu yn dra llwyddianus. Yr oedd ganddo dros chwe ugain o blant yn yr ysgol; ond fe genfigenodd rhywrai wrtho a llwyddasant gyda pherson y plwyf ac ereill i'w droi allan oddiyno, am ei fod yn gweddio yn eglwys y plwyf. Peth arall a fu yn achos i'w droi allan, oedd fod gwr boneddig wedi llidio wrtho, o achos iddo fod yn offeryn yn llaw yr Arglwydd i ddychwelyd ei gyfnither ef, i'r iawn allan o fagl y diafol; enw y foneddiges oedd Miss Jane James. Dyma dystiolaeth pobl yr ardal, am yr achos i Mr. Richardson gael ei droi o Langybi; ond dywedir i'r boneddwr a grybwyllwyd ddangos caredigrwydd a thiriondeb mawr i Mr. Richardson yn mhen blynyddau ar ol hyny; efallai ei fod wedi edifarhau am ei ymddygiad tuag ato o'r blaen yn ei droi oddiyno. Yn fuan ar ol ei droi ef o Langybi, aeth i Gaernarfon i gadw ysgol. Wedi myned yno dechreuodd mewn rhyw ysgoldy tua chanol y dref; ac mewn rhyw ysbaid wedi hyny, priododd ef wraig weddw, o'r hon y ganed iddo ddau o blant. Yr oedd y trigolion yn parhau i wrando yn gyffredinol, ond yn benaf pan fyddai Mr. Richardson yn pregethu, yr oedd efe mor gymeradwy ganddynt yn eu cartref a neb a ddeuai yno o Ogledd a Deheudir Cymry, ac felly y parhaodd i fod tra y bu yn gallu pregethu. Ni adawodd efe ei ysgol i fyned i deithio; ond byddai yn myned ar y Sabbathau i'r manau y gallai gyraeddyd adref erbyn y nos neu yntau yn foreu iawn dydd Llun. Dywedai fod ganddo ef genadwri ond fod cylch iddi. Er hyny teithiai yn achlysurol ar hyd amryw wledydd a threfydd Cymru a Lloegr. Pan dorai efe yr ysgol gwyliu a Nadolig efe a ai i'r Deheudir y pryd hyny, felly y gwnaeth efe am lawer o flynyddau, a chymeradwy iawn ydoedd ei weinidogaeth yno fel yn y Gogledd. Teithiodd i'r Deheudir y ddau dro cyntaf ar ei draed, ond fel y caffai ei gynorthwyo gan ei gyfeillion yno. Dywedir y byddai y bobl yn y Deheudir wedi iddynt glywed ei fod yn dyfod yno, yn dysgwyl am dano fel am y gwlaw ar sychder. Y tro cyntaf yr aeth i sir Gaerfyrddin daeth i Gaio, ar nos Nadolig. Nid oedd ganddynt ond ei enw yn unig. Yr oedd Mr. William Llwyd o Henllan, gerllaw Caio, i bregethu gydag ef y noson hono. Nid oedd Mr. Llwyd yn ei adnabod cyn hyny. Pregethodd Mr. Richardson o'i flaen ef, ac yr oedd y bobl fel ar dân mewn ychydig fynudau. Ymataliodd yn fuan i gael rhoi lle i Mr. Llwyd. Yn y plygain bore dranoeth yr oeddant i lefaru gyda eu gilydd drachefn, a Mr. Richardson a bregethodd yn gyntaf y tro hwn. Erbyn deg boreu dranoeth aethant gyda eu gilydd i Lansawel; a mynodd Mr. Llwyd bregethu yn gyntaf y tro hwn, a hwy a gawsant wledd Nadolig iawn yno, sef gwledd ysbrydol i'w heneidiau. Bu Mr. Richardson yn llaw yr Arglwydd yn offeryn i ddarostwng yr erlidwyr yn Nghorwen, sir Feirionydd. Cyn hyny ni cheid llonyddwch i bregethu yno hyd yn nod y parched-

icaf a'r mwyaf urddasol yn y cyfundeb. Yr oedd cyfarfod mawr gan yr ynadon yno ar y diwrnod yr oedd efe i bregethu. Efe a safodd i bregethu allan ar yr heol, a llefarodd am gryn amser yn Saesneg, ac ymddygodd y boneddigion yn foneddigaidd iawn, oblegdyd hwy a'i gwrandawsant yn barchus. A phan welodd yr erlidwyr y boneddigion yn rhoddi clust ymwrandawid iddo ni feiddiodd un o honynt godi arf dinstyr yn ei erbyn ef. A byth ar ol hyny fe gaer llonyddwch i bregethu yn Nghorwen. Cafodd Mr. Richardson lawer o waredigaethau am ei fywyd. Yr oedd Mr. Griffith Owen, Caer-gybi, wedi myned gydag ef un waith i Dreffynon yn prydawn, ac i Mr. Richardson gynyg pregethu mewn ty bychan; ond wedi iddo ddechreu ymosodwyr ar y drws gan y terfysgwyr. Yr oedd yn mhllith y gwrandawyr un dyn cryf a gwrol, aeth hwn i geisio rhwystro y terfysgwyr i ddyfod i mewn, ond i ymladd a'u glydd yr aethant fel y gorfu ar y pregethwr roddi heibio yr oedfa. Yn y cyfwng hwn dywedir i wr ieuanc dyny ystyllod a wnai i fyny ran o dalcen y ty, a diangodd Mr. Owen a Mr. Richardson allan drwy y twll a wnaed i'r ty cefn i'r heol, a fwrdd a hwy i'r ty lle yr oeddant i letua, felly yr achubodd Duw fywyd ac iechyd y ddau. Cafodd hefyd waredigaeth ryfeddol am ei fywyd mewn lle a elwir Arthbwyd, yn sir Drefaldwyn. Yr oedd yn pregethu yno ar noswaith ac yn letua yno hefyd. Dygwyrddodd iddo fyned allan i'r drws cyn myned i'w wely, a phan oedd yn dychwelyd yn ei ol i'r ty dyna faen mawr yn myned heibio i'w lechwedd, a thru-garedd oedd iddo fyned heibio oblegdyd fe drawodd goeden nes oedd yn crynu. Gallasai ddyweddyd fel y dywedwyd cyn hyny, "Yn nghysgod ei law y'm cuddiodd yr Arglwydd." Yr oedd Mr. Richards yn meddwl yn gryf y gwyddai pwy oedd y dyn a daflodd y gareg. Pan ar ei daith unwaith yn Mon, gyda chyfaill o'r enw Daniel Evans, fel yr oeddant yn myned tua Phentref-y-bwâu gwelent o'u blaen luaws o bobl mewn oedran ar ganol y ffordd wedi ymddiosg hyd eu crysau yn chwarae rhyw gamp ar y Sabbath. "Wel, Daniel," gofynai Mr. Richardson, "A allwn ni ddangos fyddlondeb i Dduw os awn heibio i'r annuwiolion hyn heb eu rhybuddio?" "Nag allwn, mae'n debyg," atebai ei gyfaill. "Beth ynteu a ddywedwn ni wrthynt?" ebe efe. "Pregeth-wch iddynt fel i bechaduriaid ereill, Mr. Richardson bach," ebe Daniel. Aeth y ddau yn mlawn, a phan ddathant at y chwaraeuwr safaeant. Rhoes Mr. Richardson awen y ffrwyn yn llaw ei gyfaill, tynodd ei het ac a'i rhoes iddo; yna tynodd gan bwyll Feibl bychan o'i logell ac a'i hagerodd. Erbyn hyn yr oedd yr holl luaws yn llygad-rythu arno, gan synu beth a allai hyn fod. Darllenodd a llais eglur yr 20fed benod o Exodus a'r 8fed adnod, "Cofia y dydd Sabbath i'w santeiddio ef." Gydag iddynt glywed hyn, ymaith a'r holl dyrfa fel rhai

wedi eu dal gan fraw aruthrol—foisant ymaith ar frys mawr—rhai ar bob llaw, dros gloddiau a ffosydd, fel na adawyd yno neb i wrando dim ychwaneg na'r testun a ddarllenwyd. Yr oedd Mr. Richardson o wedd foneddigaidd, a thriodd y lluwau mai swyddog gwladol ydoedd, a'i fod wedi dyfod yno ar fwriad i'w cymeryd i fyny ar y Sab-bath. Unwaith efe a aeth i edrych am ei dad i sir Aberteifi pan oedd efe yn glaf ar ei wely angau; ac wrth weddio gyda ei dad yn y cyfryw amgylchiad, he ddeffrowyd ei fam am fater ei henaid; hi a fu hir ffynyddau wedi hyny yn aelod o gymdeithas y Trefnyddion Calfinaidd. Yr oedd dull Mr. Richardson yn wahanol yn agos i bawb o'i frodyr. Gan nad faint oedd ei wybodaeth o bynciau duwinyddol, a chan nad faint bynag oedd ei gyraeddiadau mewn cangenau dysgeidiaeth, nid oedd yr un pregethwr a ddangosai lai o hono ei hun yn y pethau hyny nag ef. Yr oedd pob cysondeb duwinyddiaeth yn ei weinidogaeth heb ei ffurfio, a phob gweddus-rydd dysgeidiaeth heb ei gwag; yr oedd ei ymdrechion yn fyrion, yn gryno, ac yn hyfryd; yr oedd ei lais yn glir ac yn ber-aidd, a'i ysbryd yn fywiog ac yn efengyl-aidd. Nid yn aml y ceid ef yn trin un mater fel pwnc noeth, er y byddai ei bregethau yn llawn o sylweddau athrawiaethol. Nid oedd neb fel efe yn medru taro ar gnewllyn ei bregeth, megys ar unwaith, heb un rhag-ymadrodd nac olrhiniad graddol a blaenor-ol. Bu Mr. Richardson yn un o'r prif offer-yngau i ddwyn trigolion i arfer gwrandio yr efengyl; ac nid ei ddawn poblogaidd, ei lais clir, a'i wedd siriol yn enill ar deimladau y werin ddfeddwl oedd y prif ganmoliseth yn y gweinidog hwn, ond yr oedd yn perthyn iddo ddwyser cymeriad, hynawsedd ysbyrd, doethineb ymddygiad, a fyddlondeb lafar a barai barch diffuant iddo gan y rhai a ad-waenent fwyaf o hono, fel gwr Duw a gwein-idog cymwys y Testament Newydd. Perchid ef yn Nghaernarfon yn fwy nag yn un lle arall; nid oedd neb dieithr yn meddu ar gymaint o ddylanwad, nac un pregethwr yn cael mwy o wrandawyr nag a gaf ef yn ei artref. Pregethu yn fyr ac yn felus iawn y byddai efe bob amser. Un tro pan oedd yn pregethu o flaen Mr. Jones, Edeyrn, yn nghymanfa Ruthin, efe a bregethodd yn faith iawn, a thrwy hyny gwnaeth anghyf-iawnder a'i frawd ar ei ol, a phoenodd ei feddwl ef, a siomodd y gynulleidfa. Parodd hyny gymaint o boen i'w feddwl puraid ef, fel yr edifarhaodd ac y diwygodd am ei oes. Pregethodd yn fyr byth wedi y tro hwn, a melus iawn fyddai. Fe lwyddodd y gwaith da yn hynod yn Nghaernarfon a'r cymydog-aethau trwy lafar Mr. Richardson; ond er cymaint oedd ei ddefnyddioldeb a'i barch, syrthiodd arno ffynyddoedd cyn ei farwol-aeth amhariaeth trwm gan y parlys. Di-fuddiodd hyn ef i raddau mawr am y gweddill o'i oes, niweidiodd ei gof a'i olwg ef yn fawr. Yn y tymor llesg hwn pan oedd ei gof a'i olwg wedi pallu yn fawr, aeth i le nid yn

mhell o'i artref, pan gododd i fyny yn y pwl-pud i gynyg pregethu, ond druan nid oedd yn abl i adrodd ei destun. Torodd allan i wylo gan ddyweyd, "Dyma fi, hen bechadur heb destun ag heb lygaid, ond nid heb Dduw, bendigedig a fo efe;—nid heb Dduw!" A'r ystyriaeth yma a fu yn destun iddo, a phregethodd oddiwrtho mewn modd tra effeithiol. Yr oedd yr amser yn dynesu pan y byddai yn rhaid iddo roddi y "Tabernacl hwn heibio." Bu farw mewn tangnefedd Mawrth 29ain, 1824, yn 65 mlwydd oed, wedi bod yn pregethu yn ol yr hanes tua 45 o ffynyddoedd.

RIDGE, THOMAS, o Llangadwaladr, gweinidog yr Annibynwyr yn Hermon, Mon. Ganwyd ef yn 1801, yn Brynrhyd, ger Llan-faircaereinion, sir Drefaldwyn. Daeth yn wrthddrych argraffadau crefyddol pan oedd yn ieuanc iawn, a mwynhaodd y rhagor-fraint o roddi ei hunan yn fore i Dduw a'i bobl. Derbyniwyd ef i'r gymdeithas eglwysig yn Mhenorth gan y Paroh. James Davies, a gweinidogaeth ffyddlon, a phregethiad ser-aphaidd yr hwn yr oedd y wlad hono ar y pryd wedi ei bendithio. Y dysgybl ieuanc a gynyddodd mewn gras ac yn ngwybodath o'n Harglwydd a'n Hiachawdwr Iesu Grist, ac wedi cael ei anog gan ei weinidog a'r eglwys o'r hon yr oedd yn aelod selog, yn mhen ychydig ffynyddau efe a ddechreuodd bregethu yr efengyl. Yn 1835 cafodd ei urddo yn weinidog i'r eglwys i unol yn Rhiw a Llansanan, sir Ddinbych. Gwedi llafurio yn galed am beth amser yn yr ardal ffynyddig hono ymadawodd i Ddyffryn Clwyd, lle y gweinyddodd gyda diwydrwydd mawr i'r eglwys yn Llangwyfan. Oddiyno arwein-tyd ef yn rhagluniaethol i ofalu yn ddi-weddaf am eglwys Hermon, yn Ynys Mon, lle y treuliodd y tair blynedd ar ddeg ddi-weddaf o'i fywyd, yn ddyfal mewn amser ac allan o amser yn rhybuddio pob dyn a dysgu pob dyn. Yr oedd ei bregethiad yn allu, ond mewn gweddi yr oedd ei allu yn benaf yn cael ei deimlo. Gwedi amlygu mewn bywyd diargyoedd y gwirionedd santaidd a gyoedd-ai, ei ddiwedd, fel y gellid dysgwyl, oedd dangnefedd, efe a ymadawodd a'r fuchedd hon ar y 13eg o Ebrill, 1867, a chladdwyd ef ar y 18fed yn Llangadwaladr, yn mhre-senoldeb tyrfaf fawr o'i ddeadell alarus a'i gymydogion, gyda nifer fawr o'i frodyr yn y weinidogaeth yn Mon.

ROBERTS, JOHN, oedd weinidog yr An-nibynwyr, yn Nghapel Garmon, ger Llan-rwst, sir Ddinbych. Ganwyd ef yn Lliadiar-y-goeslart, yn y ffynyddyn 1784, a magwyd ef yn Brynrhug. Nid oes genym ddim o'i hanes boreuol. Pridodd Miss Anne Evans, Moeliarwoh, yr hon a fu iddo yn ymgeledd gymwys; bu iddynt saith o blant. Bu farw ei briod ffynyddau lawer o'i flaen ef. De-chreuodd John Roberts bregethu yn 1813, pan yn 31 mlwydd oed, yn eglwys Sikoam, Capel Garmon, a chafodd ei neillduo yn weinidog ar yr eglwys hono, a changenau ereill a berthynent iddi yn y gymydogiaeth.

yn y flwyddyn 1821. Llafuriodd ef gyda diwydrwydd, fyddlondeb, a llwyddiant mawr dros lawer o flynyddoedd. Cafodd fwynhau iechyd da drwy ei oes, ac ni flinid ef gan nemawr o anhwylderau ond y cryd cymalau, yr hyn oedd wedi gwneud ei luniau yn anystwyth ac anhawdd i gerdded, a defnyddiodd ei ddwyffon a'i gerbyd i'w gynorthwyo i fyned i'r addoldy hyd derfyn ei oes. Yr oedd wedi gorfod rhoddi y weinidogaeth i fyny gan afiechyd a methiant, ond pregethai yn achlysurol tra yr oedd yn alluog. Yr oedd ef yn un o gyfoedion ag oes ein tadau. Yr oedd yn bregethwr doniol a melus iawn. Tua blwyddyn a haner cyn ei farwolaeth tyfodd dafaden bwdredig ar ei wyneb, a rhwng y llygriad hwnw ar ei wyneb a'i henaint, edrychai fel yn llaw angou. Bu farw mewn oedran teg a llawn o ddyddiau, Ionawr 19eg, 1869, yn 85 mlwydd oed. Bu yn y weinidogaeth am 48 mlynedd, ac yn pregethu am 54 o flynyddoedd. Claddwyd ef yn mynwent Llan Capel Garmon. Yr oedd yn ei angladd luaws mawr o weinidogion, diaconiaid, ac aelodau eglwysig, yn nghyd a'r ardalwyr yn gyffredinol.

ROBERTS, RICHARD. Ganwyd Richard Roberts yn sir Ddinbych, ar yr 22ain o Ebrill, 1789, a bu farw yn Llundain ar yr 11eg o fis Mawrth, 1864, yn ei bumthegfed flwyddyn a thriugain oed. Yr oedd ei allu dyfeisgar, fel peiranydd, a'i fedrusrwydd yn gweithio allan ei gynlluniau peirianol, nid yn unig wedi bod yn wasanaethgar i holl Lloegr, ond hefyd i'r holl byd. Er hyn oll, bu farw mewn tlodi. Wedi oes hir o lafur diflino, ac o ymddygiad cymedrol, terfynodd ei yrfa ddaearol heb yr un geiniog i'w gadael i'w ferch amddifad ar ei ol. Aeth Richard Roberts, ar y cyntaf, i Lundain yn 1814, a bu yn gweithio am dymor gyda y Meistri Maudslay, yn ysgol uchaf peirianwaith yn y deyrnas. Aeth yn fuan i Manchester, lle y dechreuodd ar fasnach yn ei enw ei hun. Yn mhen tair blynedd, dyfeisiodd *blawn-beiriant* i blaunio haiarn, yr hwn a gedwir hyd heddyw yn arddangosfa y Patents yn South Kensington. Dyfeisiodd yn fuan drachefn beirianau ereill i weithio ar haiarn, y rhai a gyfrifir fel yr offerynau mwyaf defnyddiol yn y dosbarth hwn o waith. Daeth hyn a chyflymder a rhadlonrwydd yn ngweithiant haiarn, a fu yn werthfawr. Yn egwyddorion y dyfeisiadau hyn y cafwyd allan elfenau hanfodol y peirianau mawrion sydd yn gweithio yr ager-longau, a'r gweithfaeodd yn Lancashire, yn gystal a pheirianau cywrain a manwl y tocyn rheilffordd, a'r peiriant pwytho. Daeth ei enwogrwydd mor uchel erbyn hyn, fel y gwahoddodd Mr. Thomas Sharp o Manchester ef i fod yn gyfranogrydd yn ei fasnach a'i weithydd ef, sef un o'r gweithfaeodd peirianol mwyaf yn Lloegr. Trwy gydweithrediad a Roberts y sefydlwyd yr Atlas Works yn Manchester. Yma, yn 1825, yn amser y sefyll allan yn mysg nyddwyr Staley Bridge, yr arweinwyd ei feddwl i ddyfeisio un o'r peirianau mwyaf

cywrain ag sydd ar waith yn y dyddiau hyn drwy yr holl deyrnas, sef yr offeryn nyddu, gyda'r hwn y gall plentyn gynrochu mil o edafedd gyda'r cysondeb perffeiathaf ar fynud awr. Y mae miliynau o'r rhai hyn ar waith yn awr, yn mhob cymydogoeth weithfaol, nid yn unig yn Lancashire, ond yn mhob gwlad a theyrnas. Yn fuan wedi agor rheilffordd Liverpool a Manchester, gwnaeth Roberts welliantau rhagorol yn y peiriant, fel y gwnaed yn fuan 1500 o rai newyddion ar ei gynllun ef, y rhai sydd yn gweithio yn rhagorol hyd y dydd hwn. Yr oedd hynny tua deng mlynedd ar hugain yn ol. Yr oedd y byd yn manteisio ar ei ddyfeisiadau ef mewn llawer ffordd. Yr oedd ef fel yn agor dalenau cyntaf gallofyddiaeth, ac ereill yn cael agor eu llygaid, ac yn eu cipio i fyny ac yn eu cyfeirio at amrywiol ddybenion, mewn gwahanol ffordd. Er enghraifft, gellir cyfeirio at yr Enfield rifle, a llawer o ddyfeisiadau ereill ag y tafodd ef y goleuni cyntaf arnynt. Derbyniodd Mr. Roberts alwadau taer oddiwrth lywodraethau Ffrainc a Rwsia i gyflwyno ei wasanaeth iddynt hwy, ond gwrthododd y cynnygon oll, ac ar-osodd yn Manchester. Er hyn oll, gallodd gael addegau, yn nghanol ei brysondeb, i osod gweithfa fawr y Meistri Koschlin i fyny mewn cyflwr gweithiol yn Alsace. Yn ystod ei dymor hir, bu yn dra llafurus ac ymdrechgar. Efe a ddyfeisiodd gynlluniau y *turret-clocks*, y *gasometer*, y *silkloom*, a llawer o beirianau cywrain ereill, rhy luosog i ni allu dyfod i ben a'u rhifo. Yn y flwyddyn 1847, ar archiad Mr. Evans, adeiladydd Pont Bibellawl Conwy, cynyrohodd Mr. Roberts, fel englyn difyfr gan y beirdd, o ran amser, gynllun perffaith gymwys at asio a chydio y llafnau haiarn sydd yn ffurfio y bont, sef *Jackquard punching Machine*. Yr oedd y gweithwyr yn ymddangos fel yn hollallnog yn y gorchwyl o symud y cruglwythi erfawr o haiarn oedd wedi eu cydio yn eu gilydd, er eu tyllu a'u cysylltu yn nghyd. Yr ydym yn cofio ein bod bron colli arnom ein hunain, wrth edrych ar y gweithwyr gyda'r fath rwyddineb yn cydio y darnau haiarn wrth eu gilydd, fel pe buasai benyw yn cysylltu clytwaith mewn cwrld. Heb y ddyfais, ni allasid owblhau y gwaith yn yr amser amodol. Yr oedd y cryfdwr yn cael ei ychwanegu, tra yr oedd y draul yn cael ei lleihau. Defnyddiwyd yr un peiriant i gysylltu llafnau heyrn y Boyne Viaduct, Pont Victoria, pibellau yr hon sydd dros filldir a chwarter o hyd, dros y St. Lawrence, Montreal, a phont fawr Jumna, rheilffordd yr India Ddwyreiniol. Yn y flwyddyn 1852, gwnaeth Mr. Roberts yn hysbys ei gynllun at beirianau yr agerlongau mawr sydd yn drefn awdurdodedig llynges y Ffrancod. Tua'r amser hwn hefyd gwnaeth welliant gwerthfawr yn yr ysgrif perthynol i'r llongau mawr sydd yn cael eu gyru gan agerdd. Y mae yn yr Atalanta, a adeiladwyd gan y Meistri Dudgeon o Blackwall, gynllun rhagorol o'i ddyfais ar yr ysgrif

ddwbl. Cafodd Mr. Roberts yr anrhydedd o egluro ei gynlluniau i Ymerawdwr Ffrainc yn bersonol, yr hwn a'i mawr gymeradwy-odd. Yn y flwyddyn hon enciliodd Mr. Roberts allan o gylch ei fasnach a'i lafur arferol, eto yr oedd yn parhau i roddi ei gynghorion mewn peirianwaith, pan y byddai rhyw anhawser i ddwyn gweithiau yn mlaen. Yr oedd ei fywyd yn cael ei wneud i fyny, medd y rhai a'i hadwaenai oreu, "o symledd diaddurn, a diwydrwydd di-ildio." Fel yr oedd yn weithiwr ei hun, yr oedd yn hynod am fawrhau y dosbarth gweithiol. Bu yn gynorthwyr gwerthfawr i bob cymdeithas a fyddai o fewn ei gyraedd tuag at gefnogi pob math o welliant, yn mhob dosbarth o beirianwaith. Yn ei gymeriad neillduol, yr oedd Mr. Roberts wedi arddangos yr uniondeb a'r gonestrwydd mwyaf dilwgr. Yr oedd ei syniadau a'i gof wedi eu cysegro at wirionedd, gan nad beth a fyddai y canlyniad, a dywedai Lord Campbell, Lord Brougham, a Barnwyr ereill am dano, y byddai ei atebion yn mhob ymholiad yn berffaith eglur, penderfynol, a diamwys. Bu Mr. Roberts, ar un adeg, mewn sefyllfa fydol dra chysurus; ond bu y golled a gafodd, drwy orfodaeth gwerthiant ei eiddo yn Manchester, yn codi oddiar y diffyg o gyflenwad o gotwm yr America, yn ddinystr i'w amgylchiadan, ac yna nid oedd ganddo ond llafur ei ddwyllaw yn unig tuag at ei gynaliath. Parhaodd felly yn agos i ddiwedd ei oes; ac o'r bron yn yr afon, yn y dydd cyn ei farwolaeth, y datguddiodd i'w ferch ryw welliantau pwysig yn y peiriant pwytho, a'r peiriant hollt llechau. Yr oedd Richard Roberts yn un o'r rhai y gall- esid dywedyd am dano, yn ngeiriau yr apostol—"Heb ddim genym, ond yn cyfoethogi llawer." Yr oedd yntau yn isel ei amgylchiadau yn y byd, tra yr ydoedd yn cyfoethogi llaweroedd, ac yn bendithio y byd yn gyffredinol.

ROBERTS, ROBERT, gweinidog yr Annibynwyr yn Salem, Mon. Ganwyd ef mewn lle o'r enw Pandy Carna, yn mhlwyf Llan-fairneubwll, Mon, yn y flwyddyn 1772. Symudodd ei rieni oddiyno i Bandy Treban, yn 1778, lle y darfu iddynt ddiweddau eu hoes, ac yntau ar eu hol. Yr oedd o ran ei berson yn ddyrn hardd, yn meddu ar ysbryd hynaws, meddwl cryf, a gwybodaeth eang, ac yn ysgolaig gwych; ond ymdengys ei fod, pan yn ddyrn ieuanc, yn lled ddigrefydd, fel ag yr oedd llawer o'i gyfoedion y pryd hwnw, pryd ag y byddent yn ymgynull at eu gilydd, hyd yn nod ar ddydd yr Ar-glwydd, i ryw fath o ohwareuon ofer. Dych-welwyd ef at grefydd yn y modd canlynol:—Yr oedd ef a'i frawd William Roberts yn gyfeillion mawr i'r diweddar Barch. R. Lloyd, Beaumaris, yr hwn oedd yn cael ei fagu yn yr un gymydogiaeth a hwy. Ac ar ryw brydnawn Sabbath, darfu i'r tri gyfarfod a'u gilydd wrth ryw graig fawr, ar dir Mr. W. Williams, Treban, i'r dyben a nodwyd, sef rhyw fath o wag ddiwyrch; ond trodd y

tywydd yn hynod o wlawog y prydawn hwnw, fel y methasant fyned yn mlaen a'u hamcan, a gorfu arnynt fyned i gysgod y graig i ochel y gwlaw; a ryw fodd aethant i ymddyddan yn nghylch crefydd, a dwysai a wnaeth yr ymddyddan y fawr iawn, gan gosio ambell air o brdegethau a wrandawent yn achlysurol. Wrth fyned yn mlaen a'r ymddyddan, soniwyd am ddau wr ieuanc oedd yn profesu crefydd yn yr ardal, a go-fynwyd pa un ai ffolach ai doethach oedd y bechgyn hyny na hwy,—fod y rhai hyny yn dylun hen bobl, ac yn gweddio, a hwythau yn dylun oferedd a gwag ddiwyrch; a daeth-ant i benderfyniad yn y fan mai y rhai hyny oedd yn eu lle, a hwythau allan o'u lle. Yna, meddai y naill wrth y llall, gwell fyddai i ninau fyned i wrando pregethau, a pheidio dylun oferedd a drygioni fel yr ydym; a phenderfynwyd gwneuthur hyny. Yr oedd pregeth y noson hono yn Gwalchmai, ac aethant yno, a safasant yn nghanol yr ychydig brofesywyr yno o flaen y pregethwr i wrando. Un o'r enw William Evans o Aberffraw oedd y prif lefarwr; ac un o'r enw Richard Owen, Glantraeth, yn dyweyd ychydig o'i flaen; a thybiasant nad oedd y fath lefarwyr ar y ddaear a'r ddau hyny. Ac yn yr oedfa hono clywsant gyoeddi gwr dyaithr o sir Gaernarfon, un o'r enw E. Jones, Pencaerau, i fod y Sabbath canlynol yn Llangristiolus, Aberffraw, a'r Cemae Bach, ac aethant i wrando arno i bob un o'r tri lle, a buont heb un tamaid o fwyd o chwech o'r gloch y boreu hyd ddeg o'r gloch y nos. Yna dechreuodd yr holl gymydog- aeth ddal sylw arnynt—rhai yn eu gwawdio, ac ereill yn cydymdeimlo ac yn tostaruo wrthynt; ond, yn ol eu tystiolaeth eu hunain, yr oeddynt wedi cael y fath gyfnewidiad meddwl, fel nad oeddynt yn gofalu llawer beth ddywedai neb; ac er nas cawsant y di- wrnod hwnw ymborth naturiol i'w cyrrf, eto cawsant ymborth ysbrydol i'w heneidiau, sef y bywyd a bery i fywyd tragwyddol. Yn mhob llafur mae elw, yn enwedig llafur crefyddol. A byth ar ol hyny, bu Mr. Roberts yn dylun crefydd yn ddiwyd a ffyddlon iawn. Yn nechreuaud ei yrfa grefyddol, bu ef a'i frawd yn ymdrechgar iawn gyda'r Ysgol Sabbathol, yr hyn beth oedd yn lled anghyffredin yr amseroedd hyny. Ond bu ei frawd farw yn sydyn, yn Amlwch, Mai 12, 1805, yn 35ain oed. Ond cafodd ef estyniad oes, a'r fraint a'r anrhydedd o fod yn wein- idog cyfrifol gyda'r Annibynwyr, yn eglwysi Salem a Bodedeyrn, am oddeutu 28ain mlynedd, a bu yn ffyddlon gyda'r achos Annibynol yn Mon drwy holl ystod ei weinidog- aeth, fel y gellir gweld yn "Hanes dechreuaud a chynydd yr Eglwysi Annibynol yn Mon." Urddwyd ef Mehefin 29ain, 1810. Gorphenodd ei fywyd llafurus ar y ddaear Ebrill 12, 1838, yn 66 mlwydd oed. Er na ohyraeddodd Mr. Roberts binact uehaf pob- logrwydd areithyddol, eto gwrandewid ef bob amser gyda symledd neillduol. Byddai pwysfawredd ei destun y fath, a'i ddiirifol-

deb a'i ddehurwydd yn ei drin yn gyfryw, fel yr enillai astudrwydd a gwrandauiad pob cynulleidfia. Ei weinidogaeth oedd yn wastad yn llawn o hyfforddiad, ac yn fynych yn cael ei dilyn a'r eneniad sydd yn rhagori ar bob enwogrwydd dynol. Os oedd yn rhagori mewn rhyw gangen neillduol o athrawiaeth, tebygwyf mai ar lwybr cyflawnhad pechadur gerbron Duw y dysgleiriari benaf. Yr oedd y diweddar Barch. R. Lloyd, Beaumaris, yn dywedyd mai efe ydoedd yr ysgrythyrrw goreu a welodd erioed. Yr oedd yn neillduol o ddfyrus yn ei gyfeillach; ni byddai prinder o ddefnyddiau cymdeithas lle byddai efe—naill ai mewn hanesyddiaeth, profiad, athrawiaeth, neu ynte yr hyn a dueddai er adeiladaeth fuddiol, fel y parai ras i'r gwrandauiwr mewn rhyw gangen o wybodaeth. Yr oedd ei ddull rheolaidd yn byw yn deilwng iawn o efelychiad. Codai yn fore, a darllenai lawer. Cof genyf y tro cyntaf i mi fod yn y Treban, dywedai y Parch. W. Griffiths, Caerdybi, ar nos Sadwrn; penderfynais godi yn fore y Sabbath, fel y byddwn i lawr o'i flaen. Codais cyn chwech o'r gloch; ond y cyntaf a welwn oedd ef yn darllen Fawcett yn llewys ei gry. Synais mor effro a llafurus yr oedd yn rhaid ei fod. Dyma esiampl i weinidogion ieuainc. Mewn perthynas i'w olygiadau ar yr athrawiaeth, gellid barnu mai yr hyn a elwir *consistent Calvinism* oeddynt. Yr oedd ganddo olygiadau clir ar wahanol gangenau yr athrawiaeth sydd yn ol duwioldeb. Nid oedd ei sefydl-ogrwydd yn ei egwyddorion ymneillduol, yn oeri dim ar ei gyfeillgarwch âg Eglwyswyr mwy na rhyw enwad arall; oblegyd yr oedd dau o weinidogion yr Eglwys Sefydledig yn byw yn y gymydogoeth pan oedd ef yn Salem, a byddent yn gwrando arno yn fynych ar nos Sabbathau, wedi darfod eu gwasanaeth eu hunain. Dichon i rai edrych ar hyn yn beth lled anhawd, heb iddo fradychu ei egwyddorion; na, yr oedd yn gallu cynnal i fyny yr undeb hwn, a sefyll ei dir yr un pryd, oblegyd bu tad un o'r ddau wr eglwysig farw, a chafodd yntau fel cymydog wahoddiad i'r angladd, ac wrth gwrs yr oedd offrymu i fod yn ngladdigaeth tad yr offeiriad. Dywedodd yntau wrth Mr. Jones na fedrai o gydwybod offrymu. Gwnaf fi hyny drosoch chwi, Mr. Roberts, ebe yntau. Wel, ni thalaf fi ddim i chwi, ebe Mr. Roberts; ac felly; bu, rhoes haner *sovereign* drosto ar yr allor, a safodd yntau at ei air, ac ni oerodd yr amgylchiad hwnw ddim ar eu cyfeillgarwch. Y mae hyn yn dangos nad ydyw unfurfiath barn yn anheggorol angenrheidiol i undeb a brawdgarwch.

ROBERTS, DANIEL, oedd weinidog yr Annibynwyr yn Bryn Seion, Dowlais. Brodor oedd o gymydogoeth Abertawe. Ganwyd ef Mai 14eg, 1800. Cafodd ei osod yn moreu ei oes gyda pherthynasau iddo, y rhai oeddynt amaethwyr cyfrifol yn y plwyf nesaf, a mwynhaodd y fath ddysegeidiaeth a ellid gael yr amser hwnw mewn ysgolion yn y wlad. Oddeutu y flwyddyn 1818, efe a sy-

mudodd i Ferthyr Tydfil. Daeth yn fuan yn adnabyddus ac yn barchus gan glych o bobl dda; a chyn ei fod yn 19eg oed yr oedd yn wrthdrioh dwfn argyoeddiad crefyddol, derbyniwyd ef yn aelod cyflawn o'r eglwys Annibynol, yn Bethesda, dan ofal gweinidogaethol y diweddar Barch. M. Jones. Hynododd Mr. Roberts ei hun yn fuan fel athraw yn yr Ysgol Sabbathol, a byddai yn dilyn y cyfarfodydd gweddi. Yr oedd ei gynydd mewn gwybodaeth a defnyddioldeb yn eglur i bawb; a'r gweinidog a'r eglwys a roddasant iddo anogaeth gydunol i ddefnyddio ei ddoniau i bregethu. Yr oedd ei gynydd mor foddhaol, fel y cafodd yn mhen rhai misoedd weinyddu yn areithfa ei weinidog, yn nghyd ag areithfaoedd y gweinidogion cymydogoethol. Oddeutu y flwyddyn 1820, neu 1821, aeth i'r ysgol ragbarotawwl yn y Neuaddlwyd, yn air Aberteifi, dan ofal y Dr. Phillips, lle y cwbl feistrolodd yr iaith Seisnig, yr efrydodd dduwinyddiaeth, ac y caelodd ystor dda o wybodaeth ddefnyddiol. Gan ei fod yn hunan-ymddibynol a gwylaidd, ni oheisiodd gyfleusaderau i weini i eglwysi gweigion. Pan ymadawodd a Neuaddlwyd, nid oedd ganddo ofal yr un eglwys mewn golwg, efe a ddychwelodd i Ferthyr, a dechreuodd ar y fath wasanaeth oenadol, na chafodd ond ychydig yr amrhydedd i'w gyflawni. Yr oedd gweithiau newyddion haiarn a glo ar y pryd, yn cael eu cychwyn yn mhob cyfeiriad yn Mynwy a Morganwg; yn y lleoedd hyny Mr. Roberts a bregethai mewn anedd-dai ac ystafelloedd ardrethol, Sabbathol ar ol Sabbath, pan nad oedd addoldai, ysgoldai, nag eglwysi i'w cael. Aml y cerddai ar foreu Sabbath o chwech i ddeuddeg milldir; ac wedi pregethu ddwy neu dair gwaith, dyohwelai adref yn yr hwyr. Y mae yn awr o'r hyn leiaf haner cant o addoldai o fewn y cylch y pregethai efe tua 45 mlynedd yn ol; nid ffrwyth ei lafur ef yw y rhai hyn, ond efe, yn nghyd ag ychydig frodyr llwyr ymwadol ereill o wahanol enwadau oeddynt y rhagreddegwyr i'r pethau mawrion hyn. Cafodd ef ei fendithio ag "ymgeledd gymwys" yn yr ystyr helaethaf o'r gair. Bu iddynt blant lawer, amryw o honynt a'u blaenasant i'r trigfanau dedwydd. Yn 1836 urddwyd Mr. Roberts yn weinidog ar eglwys fechan yn Dowlais; aeth y capel yn fuan yn rhy fychan i gynwys y gwrandauiwr, ac adeiladwyd capel arall am swm fawr o arian. Yn gymaint ag mai gweithwyr oedd y rhan fwyaf o'r aelodau, gorphwysai baich y ddyled yn benaf arno ef, llafuriodd yn galed i'w thalu ffrwd. Yn 1862, cafodd y capel drachefn ei wellau, a chafodd ef y boddhad o weled y draul agos, os nid yn gwbl wedi ei dileu. Derbyniodd ganoedd i'r gymdeithas eglwysig, llawer o'r rhai a fudasant i America a lleoedd ereill; ac eto parhaodd yr eglwys i flodeuo hyd ei farwolaeth. Bu Mrs. Roberts farw rhyw gymaint o amser o'i flaen ef; ond ei chystudd trallodus, a'i marwolaeth a roddodd iddo y fath ergyd, na bu byth

yn alluog i wellhau wedi hyny. Ni rwg-nachodd ddim, ac ni chafodd tad erioed blant mwy cydymdeimladol, er hyny teimlai fod ei artref yr ochr arall, a hiraethai am gael myned i'r lle yr oedd y fam ac amryw o'r plant wedi myned yn barod. Efe a barhaodd i gyflawni gwahanol ddyledawyddau ei swydd hyd o fewn ychydig wythnosau i'w farwolaeth; eto yr oedd yn amlwg fod ei gyfansoddiad yn gyflym roddi fwrdd, ac ar y 9fed o Ionawr, 1868, efe a hunodd yn yr Iesu, a chladdwyd ef yn y Pant, claddfa gyffredin Dowlais. Yr oedd yn bresenol tua 60 o frodyr gweinidogaethol, a lluwys mawr o'i gyfeillion a'i gymydogion. Gweinyddwyd yn nghapel y gladdfa gan y Parch. J. Davis, Caerdydd. Nid oedd ei alluoedd meddyliol o radd isel, ond yr oedd ei rinweddau moesol o'r radd rhagoraf. Yr oedd yr ymddiriedaeth a oedai yr eglwys dan ei ofal ynddo braidd yn ddiderfyn, ac ni chafodd erioed ei fradychu. Yr oedd bob amser yn darparu ar gyfer y pwlpud, ac nid oedd llawer o bosibl a bregethent bob amser mor dda. Ei bregethiad a gydunai y dysgawdwr a'r pregethwr. Byddai ganddo bob amser fater i'w drin, ond yr oedd gan y mater hwnw gymwysiad at galonau a chydwybodau ei wrandawyr. Yr oedd dysgawdwr a phregethwyr mwy i'w cael na Mr. Roberts, ond nid oedd llawer o'i gyfartal mewn cyduniad dedwydd o'r ddau. Yr oedd yn credu mewn duwinyddiaeth gydweiddol a iawn-gredol; ac ni allasai gwyddoniaeth nac athroniaeth, barddoniaeth nac ameuiddiaeth syflyd ei afael yn ngwirioneddau mawrion yr efengyl. Yr oedd yn eu caru yn ei fywyd, ac yn ei farwolaeth yr oeddylt yn anwyl ganddo.

ROBERTS, DAVID, o'r Bontfaen, oedd yn weinidog parchus perthynol i'r Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1802. Bu y Parchedig David Roberts yn pregethu yr efengyl am 33 o flynyddoedd, a chyfrifid ef yn wr medrus yn ngorchwylion ei swydd. Yr oedd yn feddianol ar alluoedd cryfion, yn nghyd a chwaeth dda i wahannu y gwerthfawr oddiwrth y gwael; a byddai ei bregethau yn wastadol yn brofion o hyny, yn gystal ag yn llawn o synwyr, llafur, a threfnusrwydd, ac yn fynych iawn wedi eu britho a blodau, ac a thlyani. Yr un pryd ymgadwai yn ofalus rhag gŵyro oddiwrth y gwirionedd, ac nid ellid meddwl mai amcan blaenaf ei weinidogaeth oedd dangos ei gywreinarwydd a'i fedrusrwydd ei hun, neu ymgais at foddio y dosbarth mwyaf gwybodus ac athrylithgar o'i wrandawyr, eithr yr oedd meddyliau cryfion a choethedig yn naturiol iddo. Yr oedd yn ddyd llaforus mewn darllen a myfyrio; ac yr oedd paratoi i'r areithfa yn orchwyl ei elfen a'i hyfrydwch. Hwyrach nad elledid ei alw yn bregethwr cyffrous a bywiog fel ambell un, nac ychwaith o'r ochr arall yn wr oerlyd diegni-aeth gyda'r gwaith; ond y neb a garai wrando ar draddodiad goleu, medrus, a chyflawn o gonadwri yr efengyl at bechaduriaid, a fyddai sicr o gael gwaith ac ymborth i'w

feddwl agos yn wastad wrth ei wrando. Ystyried ef yn wr cymwys i'w ddangos gyda'r achos yn y lleodd mwyaf amlwg, cymanufafoedd, &c. Ymwelodd amryw weithiau a holl siroedd y dywysogaeth, a bu yn gwasanaethu yr achos yn ein holl brif drefi. Byddai ei bob peth yn yr areithfa yn gweddu i'r lle cysegredig. Ymgadwai rhag pob ystumiau anwedus. Yr oedd ei iaith a'i ymadroddion yn ddetholedig, yn Gymraeg da, heb eu britho a geiriau Seisneg, neu a brawddegau clogyrnaidd, salw, ac annheilwng o gadair yr athraw. Cafodd iechyd da drwy ei oes hyd o fewn dwy neu dair blynedd i'w farwolaeth. Yn ysbaid y blynyddoedd hyn gwelwyd fod rhyw beth yn ymawthio i mewn i'w gyfansoddiad a fyddai i achosi cyfnewidiad cyn hir. Cafodd boen yn ei glun hyd nes ei gloffi, yr hyn a'i rhwystrai i fyned oddicartref i bregethu am nad allasai farchogaeth na cherdded llawer; ac hefyd, byddai yn agored i ryw fath o lewygon yn awr ac eilwaith, yr hyn hefyd a'i digalonai i fyned oddi cartref; yr un pryd ni chafwyd ef yn ymollwng yn hyn hyd o fewn i'r pum Sul olaf o'i fywyd. Ond, nid oes, er ei holl ddefnyddioldeb a'i ffyddlondeb, ond dyweyd, efe a fu farw, ac a ddygwyd gan yr angylion i fynwes Abraham, yr hyn a gymerodd le Tachwedd 17eg, 1859, yn 57 mlwydd oed. Claddwyd ef yn mynwent eglwysdy Pontfaen, lle y gorphwys yr hyn sydd farwol o hono yn dawel hyd ddydd y dihuniad cyffredinol, pryd yr adgyfyd i fyny yn siriol ar wedd ei Bryniaudwr bendigaidd.

ROBERTS, ROBERT, o'r Ffynon-loyw, gerllaw Mochdref, sir Ddinbych. Mab ydoedd i Richard ac Elisabeth Roberts, o Felin Mochdref, yn yr hwn le y ganwyd ef Gorphenaf 22ain, 1779. Gan nad oedd ei rieni y pryd hyny yn profesu crefydd, cafodd ei ollwng i raddau mawr i ddylyn tuedd natur lygredig, yn nghyd a gwagedd mebyd ac ieuensotyd. Yr hyn a fu yn foddion i ddechreu ei arafu yn ei yrfa oferwag, ydoedd y cyngor sobr a roddwyd iddo gan ei fam pan ydoedd ar ei gwely angeu, yr hon yn ngwynneb ei fod ef i ryw raddau yn fwy anystyriol na'r plant ereill, a'i rhybuddiodd ef yn ddifrifol iawn i ofalu na ddeuai i'r amgylchiad yr oedd hi ynddo, sef wynebu marw "heb Grist." Ni ymadaodd yr ymadrodd hwn a'i feddwl tra y bu byw; ac o hyny allan bu yn fwy arafaid ei agwedd, a chyrciai i wrando pregethau, &c. Yn mhen tua dwy flynedd, ymunodd ag eglwys y Trefnyddion Calfinaidd, yn Mochdref, pan yn 19 mlwydd oed. Dechruodd ei yrfa grefyddol gyd ag aiddgarwch a gwresogrwydd mawr, gan orfoleddu yn yr iechawdwriaeth dragwyddol. Pan y derbyniwyd ei a chyfaill arall cyfoed iddo i'r gymdeithas neillduol, yr oedd y diweddar T. Edwards, o Lerpwl, yn wyddfodol, yr hwn, o herwydd nad oedd y dysgyblion ieuainc hyn yn medru dywedyd ond ychydig am eu helyntion ysbrydol, a'u cynghorodd yn garedig i "lynu wrth y cerbyd," ac ymadael yn llwyr o hyny allan

a'u hofergoelion; ac felly y gwnaethant. Trwy fod R. Roberts mor fanol gyda'i broffes, ac hefyd yn cynyddu mewn dawn a gwybod-aeth, cafodd ei ddewis i gynorthwyo y lleill o'r blaenoriaid yn yr eglwys yn Mochdref. Wedi iddo ddechreu ymwneud a gwaith y weinidogaeth, llafuriodd yn ddiwyd a derbyniol iawn yn ei ardaloedd cymydogoethol, ac yn y siroedd amgylchynol gan bawb yr un modd. Yr oedd rhwyddineb, bywiogrwydd, a melusder ei ddawn, yn gwneuthur ei weinidogaeth yn enillgar ac adeiladol iawn. Rhediad ei bregethau ydoedd cyfaddasrwydd Crist fel Ceidwad i bechadur, yn nghyda'r angenrheidrwydd o wneuthur derbyniad fyddydiog o hono. Pan yn 24 mlwydd oed, priododd a Jane Roberts, Ffynon-loyw, yr hon ydoedd wraig weddw, dduwiol; yr hon a fu farw yn mhen rhai misoedd wedi priodi. O ran ei iechyd corfforol, nid ydoedd ef ond lled egwan y rhan fwyaf o'i oes, ac yr oedd hyny yn gwneuthur ei lafur dyfal braidd yn fwy baich nag y gallasai llesegdd ei natur ei gynal. Cafodd ychwanegiad at ei lesgedd pan oedd ar ei daith yn pregethu yn Lleyrn, yn sir Gaernarfon, trwy wlybiaeth trwm ac anwyd, a gwely llaith fel y tybir. Ni chafodd byth adferiad trwyadl i'w iechyd na'i lais wedi y tro hwnw; ond cynyddodd ei anhwydebydd yn raddol nes cymeryd ymaith ei oedl, ac y terfynwyd ei lafur. Er ei holl lesgedd, parhaodd i bregethu hyd o fewn i dri mis i'w farwolaeth. Y bregeth olaf a draddodd oedd ar y 10fed o Awst, yn Mochdref, oddiar Preg. xii. 13. Er ei wendid, ni chwbl gaethwyd ef i'w wely hyd o fewn pumthefnos i'w farwolaeth. Oddeutu dwy awr cyn ei farwolaeth, archodd alw ei holl deulu, bob yn un ac un ato, a rhoddodd gyngor perthynol i amgylchiadau pob un, gan wasgu arnynt yn daer i ymgorol am gael yr Arglwydd Iesu Grist yn rhan ac etifeddiaeth iddynt, erbyn wynebu teyrn brawychion; ac yna ymroddodd i freichiau angen, gan orfoleddu yn y cariad a bery byth; ac yna hunodd yn dawel yn yr Iesu, Tachwedd, 1828; a chladdwyd ef yn mynwent plwyf Llamestyn.

ROBERTS, EDWARD, oedd lefarwr ieuanc gyda'r Trefnyddion Calfnaisidd. Ganwyd ef yn mhlwyf Towyn, sir Feirionydd, yn y flwyddyn 1814. Yr oedd yn wr ieuanc o dymerau hynaws a siriol iawn wrth natur. Derbyniwyd ef yn aelod pan yn 15 mlwydd oed; a bu yn pregethu un flynedd ar ddeg, a bu farw Rhagfyr y 27ain, 1840, yn 26 mlwydd oed. Bu dros rai blynyddau yn llafurus mewn cylch bychan yn ngweinidogaeth efengyl y tangnefedd, dan arddeliad a derbyniad cynhes a chroesawgar gan ei frodyr. Aeth i athrofa y Bala, ond ymaffodd afiechyd yn ei gorff, fel y gorfu iddo ymadael, a myned i ysgol cystuddiau nes ei addasu i'r breswylfa lonydd. Arferai bregethu yn ddirifol ac effaithiol iawn. Wedi iddo ddyohwelyd o'r Bala, ni bu yn alluog i fyned allan fawr wedi hyny. Yr oedd mewn mesur mawr yn deilwng o'r enw

"mab tangnefedd," canys yr oedd yn feddianol o'r ysbryd hwnw i raddau helaeth. Bu rai blynyddau mewn cystudd parhaus, defnyddiodd bob moddion a chyfarwyddyd meddygon ag oedd ddichonadwy, ond profodd yr oll yn ddiessaith, dyoddefodd yn dawel yn ei holl gystuddiau, gan ddywedyd, "Ewyllys yr Arglwydd a wnelor."

ROBERTS, DAVID, Bangor. Pregethwr cyda'r Trefnyddion Calfnaisidd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1783. Dechreuodd bregethu pan yn 24 oed, bu felly yn pregethu dros ddegain mlynedd. Efe oedd tad y Parch. Dafydd Roberts, gwneidog yr Annibynwyr yn Mhenytre, Caernarfon. Yr oedd Mr. Roberts yn pregethwr tra buddiol ac adeiladol. Penod gyfan o hanesyddiaeth ysgrythurol a fyddai ei destun yn gyffredin, ac nid yn aml y ceid ei fath am drin hanes mor ddiry, a'i chymyso mor briodol.

ROBERTS, PETER, a anwyd yn mhlwyf Rhiwabon, yn sir Ddinbych, yn y flwyddyn 1760. Anfonwyd ef yn ieuanc iawn i ysgol ramadegol Gwrecsam, yr hon athrofa y pryd hwnw ydoedd mewn bri mawr; a daeth efe yn fuan i amlygu athrylith mor anghyffredin tuag at ddyseidiaeth, nes rhoddi arwyddion rhagfynegol o'r enwogrwydd llenyddol a gyraeddodd mewn blynyddoedd diweddarach o'i oes. Ac yn y cyfamser truliai ei oriau segur i ymddifyru mewn cywreiniadau llawgelfyddus, o ba rai y dangosodd enghreifftiau nid distadl. Mewn peroriaeth hefyd y cymerodd hoffder nid bychan, ac efe a ddysgodd tra yn ieuanc iawn i chwareu ar ddwsmael (*dulcimer*) o'i wneuthuriad ei hun. Amcandd hefyd wneud spinddrych. Ar ol aros o hono yn Ngwrecsam nes cyraeddyd pumtheg neu un ar bumtheg oed, fe'i hanfonwyd i ysgol ramadegol Llanellwyl, a hyny, meddir, nid yn unig i gael ei ddyegu, ond i gynorthwyo yn addysgiad ereill. Y pryd hwnw Dr. Usher, un o frodorion (*fellows*) coleg y Drindod yn Nublin, a ddaeth drosodd i Wynedd, ac a drigodd yno amryw fisoedd. A thrwy ryw ddamwain, anhysbys yn awr, feallai mai oddiar ryw grybwylliad o eiddo yr ysgoleigion Gwyddelig, efe a ddaeth yn gydnabyddus a Pheter Roberts, ac wrth sylwi ar ei athrylithod, efe a'i hanogodd ef i fyned i orphen ei ddyseidiaeth dan ei arolygiad ef yn mhrif ysgol Dublin. Ac wrth ystyried mor annigonol oedd ei foddion i allu cyraeddyd addysg golegawl mewn un dull arall, efe a gydsyniodd a chynygriad y Dr. Usher, ac a aeth drosodd i Ddublin, ac yno yn fuan yr enillodd safwr yn ngolwg uwch-raddolion y coleg hwnw. Seryddiaeth a'r iaithoedd Dwyreiniol oeddynt brif fyfyrfaeth Roberts y pryd hwn, ac mor helaeth oedd ei gyraeddiadau yn y gelfyddyd flaenaf, fel y dechreuodd Usher feddwl am ei gymwysder i fod yn olynwr idde ef yn y swydd o gadeir-draw; ac yn ddirgelaidd yr oedd blys i'r sefyllfa hono wedi greddfu eisoes yn ddwfn yn mynwes Roberts ei hun. Ond pan ddaeth yr amser oddiamgylch i ddyfod a'r amcan i brawf, rhoddwyd y swydd i wr arall, yr hyn

a fu yn ddefnydd mynych adgno i'w feddwl am hir flynyddoedd. Tua dechreu yr adchwyl yn Ffrainc, efe a deithiodd dros ryw ysbaid o amser yn neheubarth y wlad hono er mwyn gwellhad i'w iechyd, ac a arosodd ryw dymor i yfed dyfroedd Bareges, wrth odre mynyddoedd y Pyrennees. Wedi iddo ddychwelyd i'r Iwerddon, dewiswyd ef yn ar-olygwr addysgiad yr Arglwydd Lanesborough, a'i gefnder, y Milwriad Latouche; ac aeth gyda'r boneddigion ieuainc hyn i ysgol enwog Eton, yn sir Buckingham, lle y cafodd gyfleusdra i wneud ei ragoriaethan yn hysbys i'r byd, a thrwy hyn y enill, amryw gyfeillion clodwch, yn mysg y rhai y crybwyllir yr Esgob Douglas, Mr. Bryant, a'r Dr. Heath. Oddiar anogaeth y rhai hyn, a chyfeillion ereill, cefnogwyd ef i argraffu y llyfr gorcheistol hwnw o'i waith ef "Cysondeb yr Epistolau," yn narpariaeth pa un yr oedd wedi treulio amryw flynyddau; a thrwy gymeradwyaeth y gwyr crybwylledig, darfu prif ysgol Caergrawnt ddwyn y gwaith drwy'r waag heb gostio dim i'r awdwr. Ac y mae cyoeddiad llyfr o'r fath lafur, (y gwerthfawrocaf o holl orchwyllion yr ysgrifenydd,) yn gofarwydd arbenig o ddestlus-rwydd archwaeth, a boneddigaidd haelioni, y brif ysgol; ac y mae'n ddiddadl y bydd y gwaith yn offerynol i oesoli enw yr awdwr fel ysgolaig a duwinydd. Pan orphenwyd addysgaeth ei ysgoleigion, Mr. Roberts a ddychwelodd i'w fangre enedigol, gan ymgynnal a'r ddau ddogndaliad blynyddol a sefydlasid iddo gan yr Arglwyddi Lanesborough a Bolton. Yr oedd ei amser ganddo yn awr wrth ei law ei hun, a hon, y mae'n debygol, a fu yr unig adeg a gafodd felly yn ei oes. Ar y dwthwn hwn troes ei fyfyrdd yn egniol at hen iaith a henesiaeth ei genedi; ac yn ei ymrdriaeth a'r pethau hyn, drwy ei fod yn feddianol ar y cyfryw alluoedd meddyliol, yn gysylltiedig a'r fath amrywiedigaeith o wybodaethau cyffredinol, efe a amlygodd y fath feistrolrwydd medrolder nas darfu odid Gymro ddangos y cyffelyb er dyddiau yr hyglod Edward Llwyd. Er ei fod cyn hyn wedi ysgrifenu llawer, a hyn yn orchestol, ar faterion duwinyddol, eto nid oedd wedi cael ei wobrwyo a dim o'r dyrchafiadau na'r elwau a berthynent i'w alwedigaeth. Tua'r flwyddyn 1814, darfu Arglwydd Crews roddi iddo fywiolaeth Madeley, yn sir Amwythig; a'r cefnogwr brwdfrydus hwnw i ddysegeidiaeth, y diweddar Esgob Burgess, a gynygiodd iddo fywiolaeth arall yn esgobaeth Tyddewi; eithr y cynygiad caredig hwn a wrthododd efe. Ond y gymwynas fwyaf gyfartal i'w deilyngded a gyflwynwyd iddo yn mis Rhagfyr, 1818, pan yr ydoedd ei yrfa wedi rhedeg yn rhy hwyr iddo allu profi ond ychydig o'i mwyniant; a hono oedd perigloraeth Helygen, yn sir Fflint. Efe a symudodd i'w sefyllfa newydd yn mis Chwefror canlynol; ac fel yr ydoedd y plwyf yn boblog, ac yntau yn wanaidd o gyfansoddiad hefyd, efe a deimlodd ei north yn anghyfatol i'r llafur. Ar

ddydd Iau Dyrchafael, Mai yr 20fed, darllenodd wasanaeth yr eglwys gyda rhwyddineb lled diboben; ac wedi iddo ddychwelyd i'w dŷ, galwyd ef yn fuan at gardotyn a a ddaethai at y drws, i ymbil am elusen. A thra yr oedd efe ar y weithred o estyn ei gardod, tarawyd ef gan bangfa o'r parlys mud (*apoplexy*) nes y syrthiodd i'r llawr; ac er iddo barhau i anadlu hyd boreu dranoeth, ni bu yn alluog i yngan un gair mwyach, ond ymddangosai yn gwbl ddeideimlad hyd oni ymadawodd ei ysbryd. Fel cyfaiil, yr ydoedd yn hynod o siriol a difyrsu yn ei gymdeithas; yn meddu ystor ddyhysbydd o ymddyddanion hanesiol ac addysgiadol, a chyda hyn rwyddineb bodddhaol i'w cyfranu i ereill. Fel cymydog, yr ydoedd yn nodedig o hynaws, elusengar, a didwyll. Ar ei holl fuchedd yr oedd argraff o ddiifant-rwydd diysgog, a hyn y cael ei addurno a rhyw ddysymledd annichellgar na cheir ond anfyfych iawn yn mysg dynion. Ac o ran ei ddysegeidiaeth, gellir dadgan yn ddibetrus, heb amcanu dim sarhad i neb, fod ei wybodaeth a'i ysgoleigdd yn mhell tu hwnt i bawb o'i gyfoedion, a'i olynnyddion yn mysg cenedl y Cymry hyd y dydd hwn. Efe a wnaeth fwy dros lenyddiaeth ei gydgenedl, nag a wnaeth ei holl frodyr gweinidogaethol yn nghyd yn Ngogledd Cymru eris ychwaneg na chan mlynedd. Y llyfr cyntaf a gyoeddiodd o'r natur a grybwyllwyd, a ddaeth allan yn y flwyddyn 1803, yn 8 plyg, tua 160 o dudalenau, dan yr enw "Crynoad o hanes boreuol y Cymry, neu yr Hen Brydeiniaid," yn mha un yr olrhainiodd hanesion y genedl hon o'r flwyddyn 700 cyn genedigaeth ein Hiachawdwr hyd 500 ar ol hyny. Llauer o ddefnyddiau y gwaith hwn y mae efe yn cydnabod iddo eu lloffa o hen ysgrifeniadau Wynnstay, Llanerch, Erddig, &c. Yn mhen wyth mlynedd ar ol ymddangosiad y llyfr hwn, anrhogodd y byd ag un arall, helaethaeth o lawer, dan yr enw "Cronid Brenin-oedd Prydain," yn 4 plyg, fawr llai na 500 o dudalenau. Yn hwn y mae efe wedi rhoddi cyfieithiad i'r Seisneg o Frut Tysilio, ar ol cymaru yr unrhyw a gwahanol gyfysgrifau, gan egluro anhawsderau a nodiadau helaeth; ac yn ychwaengol at hyny, y mae'r llyfr hwn yn cynwyns chwe treithawd cysefiu ar y testunau dyrys a ganlyn:—1. Hanes yr Epistol a briodolir i Gildas. 2. Ar awdurdod y Brut. 3. Ar Boblogiad cyntaf Ynys Prydain. 4. Ar Hanes Brutus. 5. Ar Gyfreithiau Dyfnwal Moelmut. 6. Ar Hanes yr Eglwys Frydeinaidd gyntefig. Y llyfr nesaf o berthynas i'r Cymry a roddwyd allan gan Mr. Roberts yn fuan ar ol yr un uchod dan yr enw "Hynafiaeth Gwerinaidd y Cymry," yn 8 plyg, helaeth, gyda rhifedi o ddarluniau. Yn y gwaith hwn y mae efe wedi adrodd nifer mawr o arferion, traddodiadau, ofergoelion, &c., y genedl. Un gwaith arall, o natur Gymroaidd a gyflawnwyd gan yr awdwr hwn, ydoedd "Trioedd Dyfnwal Moelmut, a elwir yn gyffredin 'Trioedd Gwladoldeb a Chydwladoldeb,' yn cynwyns

lawnderau a Dyledswyddau y Cymry." Y cyfieithiad hwn a gafwyd yn mysg papurau Mr. Roberts ar ol ei farwolaeth; ac a gy-oeddwyd yn Ngweithrediaidau Cymrodorion Llundain, (*Cymrodorion Transactions*) yn y flwyddyn 1822, ac yn gwneuthur 54 o dudalenau. Hyn, debygem, a rydd brawf digonol o gymwynasgarwch llenyddol y gwr hwn i'w gydgenedl. Ond heblaw y llyfrau o'i waith a grybwyllwyd eisoes, efe a gy-oeddodd hefyd y rhai canlynol: y rhai am nad ydynt o berthynas uniongyrchol i'r Cymry, a roddwn yn ol eu henwau Seisneg, sef "An Essay on the Origin of the Constellations." "The Art of Universal Correspondence." "Review of the Policy and Peculiar Doctrines of the Modern Church of Rome." "Manual of Prophecy." "Letter to Dr. Milner, on the supposed miracle of St. Wimfred's Well," &c. Yr oedd ganddo amryw ysgrifeniadau ar waith, ond yn rhy anorphenol i'w defnyddio. Yn mysg y rhai hyn yr oedd Geirlyfr Hebraeg, dull pa un pan y dangoswyd ef i rai dysgedigion clodwch yn Rhydychain a ganmolwyd yn helaeth gadddynt; ond yr oedd hwn, (fel yr oedd mwyaf gresyn,) yn rhy anghwbl i allu gwneud defnydd o hono. Felly canfyddir i'r byd gael dirfawr golled trwy farwolaeth yr awdwr llafurus a dysgedig yma, am yr hwn y gallasid gobeithio, o ran ei oedran, sef 59, y gallasai yn ol cwrs naturiaeth, fwyhau amryw flynyddoedd o fyfyrddod ffrwythlon.

ROBERTS, DAVID, (*Da'r Glas Tegid*,) Bala, oedd brogethwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1832. Cafodd ei dderbyn yn aelod eglwys yn ieuanc, a chafodd hefyd ei dderbyn fel pregethwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, ac yn un o efrydwr yr athrofa yn y dref hono. Yr oedd yn wr ieuanc o wybodaeth eang ac o ddoniau helaeth iawn, ac wedi ei benodi i fod yn ngoror Clawdd Offa, ar yr hyn yr oedd wedi rhoddi holl fryd ei galon hyd ei fynudau olaf, cael gwneuthur rhywbeth dros Iesu Grist yn y byd, oedd ei brif fyfyrddod a thestun ei ymddyddanion ar hyd y dydd; a hyn hefyd oedd cynwys ei freuddwydion yn oriau ei gwsg. Dywedai y noson cyn ymadael ar fuchedd hon, ei fod yn meddwl yn sicr na chai ef fyned i uffern, er ei fod wedi ofni myned yno ganwaith, ond nad oedd ganddo ddim am ei fywyd ond haeddiant y Meichiau mawr.

"Fe nychodd yn wan o iechyd
Nes gorphwys o bwys y byd."

Yr oedd yn meddu ar awen hedegog, dlws ei chynghaneddau.

ROBERTS, JOHN, (*Edeyrn Mon*), oedd fab hynaf y diweddar Barch. Robert Roberts, Salem, Mon. Ganwyd ef yn y Neuadd, yn mhlwyf Llanfaelog, Mon, yn y flwyddyn 1801. Derbyniwyd ef yn gyflawn aelod yn eglwys Crist yn moreu ei oes, a gellir tystio yn hyf i'w fywyd fod yn fuddiol iddo ei hun, yn gysur i ereill, ac yn ogoniant i Dduw. Rhoes ei fryd ar ddyngu celfyddyd ei dad yn

drwyadl; nid yn unig yr oedd yn ddiwyd i weithio a gwasanaethu fel y gorchymynid iddo, ond mynodd ddeall a meistrolu manylion y gelfyddyd yn ei feddwl ei hun, fel y caffai a pleser o wybod beth oedd yn ei wneud, a medru cyflwyno yr unrhyw addysg i ereill a allai ddyfod dan ei ofal. Yr oedd yr holl ragoriaethau y bu John Roberts yn enwog ynddynt yn ei oes yn dyfod i'r golwg yn raddol, ac mewn rhan pan ydoedd gartref gyda'i rieni, megys chwaeth at gerddoriaeth—manylrwydd neillduol mewn gweddi—astudrwydd mwy na chyffredin wrth wrando yr efangyl—a thuodd i ymddangos ar faes llenyddiaeth trwy gyfrwng yr argraffwaag—yn y pethau hyn bu Edeyrn Mon ar y blaen i lawer ar hyd ei oes. Yr oedd ynddo duedd i ysgrifenu i'r waag pan oedd tuag ugain oed, neu ychydig yn gynt: ond ni chafwyd erioed achos i dybied mai awydd dangos ei hun ac ymfrostio oedd yn ei gynyrfu i ymddangos ar faes llenyddiaeth. Byddai hyn yn gangyhuddiad creulon ar ei gymieriad. Ni welwyd dim ynddo erioed a barai i ni farnu fod hunangol yn ymgais ganddo i gyrru ato yn y peth hyn, nac mewn dim arall. Yn mis Tachwedd, yn y flwyddyn 1824, pan oedd yn dair ar hugain oed, ac wedi aros gyda'i rieni nes oedd ei frodyr ieuengach yn alluog i gymeryd ei le, ymunodd mewn priodas â Elinor, ail ferch Mr. Hugh ac Alice Hughes, Siop, Bodebryn, un o'r teuluocedd mwyaf cyfrifol yn y wlad, y rhai a ddygent yn mlaen fasnach ar gylch helaethach na'r cyffredin y blynyddoedd hynny. Yr oedd Edeyrn wedi darllen llawer yn ei oes ar bob gweithiau o bwys y cai afael arnynt, yn Gymraeg a Saesneg; gellir dywedyd yn bendant ei fod yn ddarllenwr mawr. Gallwn ddwedyd yn ddibetrus na chymerodd neb erioed fwy o drafferth i olrhain a chwilio am y gwirionedd nag ef: yr oedd yn ddigon diduedd i ddarllen gwaith pawb—yn ddigon diragfarn i wrando syniadau pawb; ac wedi y cwbl yn ddigon cydwybodol a gonest i farnu drosto ei hun. Yn awr, gan ei fod yn ddyn o farn, a chanddo reswm parod dros ei olygiadau, nis gallai oddef gweled yr hyn a gredai ef ei fod yn wirionedd yn cael ei faeddu a'i wyrdroi; a dichen mai dyma un rheswm a'i cymollodd i ymddangos ar faes llenyddiaeth fel ysgrifenydd mor goeoddu. Y mae Edeyrn Mon i fod ar y llinell gyntaf yn mysg amddiffynwyr egwyddorion pwysig ymneillduaeth. Nid oedd yr un pynciau dyrys, y rhai y dadleuir trwy yr oesoedd yn eu cylch, nad oedd ganddo ef syniad a barn o berthynas iddynt; megys y Sabbath, y weinidogaeth deithiol neu sefydlog, cynaliaeth y weinidogaeth, trefa eglwysig, &c. Pan y gwelai ei olygiadau ar y pethau hyn yn cael eu trin gan dwyllreasmwyr, byddai ganddo ar unwaith galon gwr i sefyll drost-ynt; ond os gallai rhywun ar dir teg ddangos ei fod yn cyfeiliorni, nid oedd nob yn y byd yn fwy parod i dderbyn argyhoeddiad. Yn y *Seren* am Chwefror, 1824, ymddangosodd traethawd byr a chynwysfawr o eiddo Ed-

eyrn ar y "*Pechod anfaddeuol*,"—sef y "*Pechod yn erbyn yr Ysbryd Glan*." Yr olwg nesaf a gawn arno yn y cysylltiad hwn ydyw, yn adolygu llyfryn o'r enw, "*Drych y Dadleuwr*; gan R. Jones, o'r Wern." Ni oddef ein terfynau i ymdrin â materion y ddadl hon, ond cyfeirir y darlennydd at y llyfr os yw ar gael, a darlener llythyrau Edeyrn yn adolygiad arno braidd yn mhob rhifyn o'r *Dysgedydd* am y flwyddyn 1830. Y mae yr adolygiad manwl hwnw yn dangos talent o radd uchel iawn, a medusrwydd an-arferol i ddangos anghysonderau a diffygion; ac nid yw yn arbed y fflangell pan fyddai angen am dani. Gallwn apelio at ei holl ddadleuon, y rhai sydd ac a fydd i'w gwleud yn llenyddiaeth y wlad tra byddo Cymro a Chymraeg, ei fod yn un o'r rhai mwyaf gochelgar o neb yn ei oes i beidio difrio ei wrthwynebwr. Yr oedd ei ysgrifau yn llawn o ysbryd Cristionogol, cymeriad ei wrthwynebwr bob amser yn barchus ganddo, a gogwydd ei holl lythyrau i oleuo yr oes a darostwng cyfeiliornadau. Ond o'r holl ddadleuon y bu Edeyrn yn ei oes yn enwog ynddynt, mae yn ddiâu mai y ddadl ar yr "*Lawn*," oedd y benaf o honynt oll : gwelid ef yn rhodio yn lled heinyf yn y cyfan, ond yn hon y mae yn ymdaith yn amler ei rym. Arweiniwyd ef i gyoeddi ei syniadau ar yr Iawn mewn canlyniad i ddarlenn llawer ar waith yr enwog a'r anfarwol A. Fuller ac ereill ar y pwnc, a'u cymaru yn ofalus â golygiadau yr uwch Galffiniaid. Yn ei draethawd cyntaf yn nghylch yr Iawn, yr hwn a welir yn y *Dysgedydd* am Chwefror, 1833, mae yn gosod gerbron grynodeb byr o syniadau amryw enwogion, y rhai a bleidient athrawiaeth Iawn terfynol; ac yn eu plith mae yn dyfynu yr ymadroddion canlynol o waith y Parch. Christmas Evans :—"Dywedir gan rai fod yr Iawn yn hollddigonol dros bawb, ond pa ddigonoldeb yw hwnw dros y rhai colledig ? mae yn rhaid mai rhyw ddigonoldeb ag sydd yn ymddibynu ar ryw-beth arall heblaw ei werth terfynol ei hun." Yna mae Edeyrn yn cymeryd yr athrawiaeth gyfyng yna mewn llaw, ac yn dechreu ei gwsgu fel y teimlodd ei holl bleidwyr i bwmpas; a'r canlyniad fu ydoedd un o'r dadleuon mwyaf pwysig a ymddangosodd erioed yn yr iaith Gymraeg. Ac yn y rhifyn am Ebrill o'r un flwyddyn gwelir y Parch. O. Evans yn d'od i'r golwg, yn deilwng o'r gwroldeb a'r nerth a berthynai iddo, i geisio amddiffyn ei olygiadau, ac i roi Edeyrn Mon ac A. Fuller gyda'u gilydd yn y cysegod. Fe wyr y wlad yn dda fod Mr. Evans yn un o'r duwinyddion goreu yn ei oes; ac y mae y ddadl dan sylw yn neillduol yn profi ei fedrusrwydd a'i alluoedd mewn modd anghyffredin : ond y mae yr ochr a gymerodd efe yn y ddadl hon, wedi rhoi pawb erioed a ddadleuodd drosti, fel yntau, mewn magl rhy anhawdd dyfod yn rhydd o honi. Erbyn hyn yr oedd pob peth yn amgylchiadau y ddadl yn ei gwneud yn dra dyddorol, ac nid ychydig o bryder oedd yn y wlad o berthynas

iddi : yr oedd mater y ddadl ac enwau yr ysgrifenydd yn hawlio iddi y sylw mwyaf. Yn y rhifyn am Gorphenaf y mae Edeyrn drachefn yn adolygu llythyr ei wrthwyneb-ydd; ac yn yr ysgrif hon y mae yn cydnabod ei barch i Mr. Evans ar gyfrif ei swydd, fel gweinidog efengyl, ac ar gyfrif ei oedran fel henafgwr; eto y mae yn dra phenderfynol y mynai lle i'r gwirionedd, serch i bob oedran a swydd ymstwg dano. Ymddangosodd traethawd drachefn yn y rhifyn am Awst gan Edeyrn ar "*Gyfringod Crist*." Yr oedd Mr. Roberts yn cario ei fasnach yn mlaen ar gylch helaethach na'r rhan fwyaf o'r rhai oedd yn yr un gelfyddid ag ef yn y wlad, ac yr oedd wedi enill cymeradwyaeth ac ymddiriedaeth y wlad mewn modd neillduol : cymerai pawb oedd yn gydnabyddus ag ef ei air ar unwaith, ar unrhyw beth, ac ni byddai ganddynt achos i edifarhau oherwydd hyny. Fel Cristion bu yn ymdrechgar er cael lleodd cyffeus i addoli. Yr oedd y gymydogiaeth o amgylch y Cefn Cooch yn gylch mawr heb yr un capel gan neb o'r gwahanol enwadau; ac yr oedd rhagor na dwy filldir o ffordd gan Mr. Roberts a'r teulu i fyned i Ebenezzer, Llanfechell, er iddynt gan-oedd o weithiau eu teithio yn ol ac yn mlaen ar y Sabbathau, heblaw myned i wahanol gyfarfodydd yr wythnos yn dra chyson. Ond yn y flwyddyn 1838, penderfynodd Mr. Roberts sefydlu achos yn y gymydogiaeth, er cyffeusdra iddo ei hun a'i deulu, a chytiaid gyffredinol yr ardal. Nid oedd ond ychydig iawn o bethau yn ymddangos yn ffafriol i'r anturiaeth hon : yr oedd rhaid cael meddwl hollol benderfynol, a chalon hael, a llaw agored, i roi y fath benderfyniad pwysig mewn gweithrediad. Darfu i Mr. Roberts gyfarfod â gwrthwynebiadau o fanau, ac oddiwrth bersonau, fuasai yn tori calon dyn cyffredin cyn dechreu ar y gwaith. Ond er yr holl anfanteision, ac er lleied o gefnogiaeth a chynorthwy oedd yn y golwg iddo, penderfynodd, os ceid lle cyffeus, mai ei ddyledswydd oedd gweithio ei ffordd yn mlaen, deued a ddelo o'r canlyniad. Yr oedd Mr. Roberts yn gydnabyddus â phrif oruchwyliwr etifeddiaeth y boneddwr anrhydeddus O. A. P. F. Meyrick, a llwyddodd ar unwaith i gael lle cysurus i adeiladu capel. Dechreuwyd adeiladu yn gynar yn haf 1838, a thalodd Mr. Roberts yr holl gostau ei hunan. Agorwyd y capel yn niwedd y flwyddyn hono, a chyhoeddodd y Parch. A. Jones, D.D., y pryd hyny o Fangor, ar ddydd ei agorad, mai Silo fyddai enw y capel, ac o hyny hyd yn bresenol mae pabell yr Arglwydd yn Silo. Fel hyn yr arweiniodd y gwr duwiol hwn fywyd llafurus trwy y byd, yn mhob ystyr : bu yn ddiwyd yn ei orchwyl gyda phethau y byd hwn, ac yn llafurus iawn gyda phethau y byd a ddaw; ymadawodd o'r byd yn nghanol ei ddefnyddioldeb, yn 55 oed. Yr oedd ei gymeriad fel cymydog, a masnachwr, yn uchel iawn yn nghyfrif ei holl gydnabod; ac aeth i'w fedd a'i goron ar ei ben, fel diacon : a bydd coffad-

wriaeth y cyfiawn hwn yn fendigedig ar y ddaear, ac y mae efe, wedi marw, yn llefaru eto. Medi 10, 1855, aeth Mr. Roberts dros-odd i Loegr, yn nghylch ei alwedigaeth fel y byddai arfer: daeth adref ar ddydd Sadwrn y 15fed, ond yr oedd cleyf dyeithr a pheryglus iawn wedi glynu wrtho, a bu yn glaf iawn o hyny hyd y dydd cyntaf o Hydref, pryd y dywedodd mewn hamdden a phwyll, ei fod yn myned i'r nefoedd, i weled Iesu yn ei holl ogoniant: yna hunodd yn dawel gan adael ei anwyl briod mewn ystafell arall, yn glaf iawn dan yr un cleyf, a bu hithau farw y nos Wener ganlynol, a'i geiriau diweddfaf hi oeddnt, "Pallodd fy nghnawd a'm calon: ond nerth fy nghalon a'm rhan yw Duw yn dragywydd." Claddwyd y ddau yn mynwent Llanbeulan, hen gladdfa y teulu, sef Mr. Roberts, Hydref y 4ydd, a'i briod y dydd Llun canlynol.

ROBERTS, RICHARD, Dolgellau, oedd weinidog gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, yn sir Feirionydd; efe a ymunodd a'r Trefnyddion tra yr oedd yn ieuanc; bu 46 mlynedd yn ngwaith y weinidogaeth yn eu plith. Efe a deithiodd yn achlysurol drwy holl siroedd Cymru. Yr oedd o ran ei gymeriad personol yn ddifedl a dysglær, a byddai yn pregethu ar amserau yn rymus ac effeithiol iawn. Terfynodd ei yrfa ddaearol Mai 17eg, 1861, pan oedd yn 76 mlwydd oed.

ROBERTS, EDWARD, oedd un o lefarwyr cyntaf y Trefnyddion Calfinaidd yn Lley, sir Gaernarfon; yr oedd yn byw yn agos i Bwllheli. Yr oedd y gwr hwn o gymeriad uchel fel Cristion diargyhoedd, ond nid oedd yn feddianol ar ddoniau helaeth fel pregethwr; efe a fu ffyddlon dros ei feistr i wneuthur yr hyn a allai gyda ei achos yn ol y dawn oedd ganddo. Yr oedd yn byw tua chanol y canrif diweddaf.

ROBERTS, DANIEL oedd lefarwr arall gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Galwai rhai y gwr hwn Daniel Roberts y Gof o Leyn yn Arfon. Dywedir fod y gwr hwn wedi derbyn doniau ystywyth, iraid, ac o dymher hynod o enillgar. Aeth i America ac yno y bu efe farw, ond nis gwyddom yr amser.

ROBERTS, JOHN, Llandudno, sir Ddinbych, oedd bregethwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd; brodor ydoedd o Langollen, yno y ganwyd ac y magwyd ef; ond yn lled ieuanc efe a symudodd i Fanceinion, yno y priododd, ac y dangosodd duedd at y weinidogaeth; bu gorfod iddo symud oddiyno oherwydd gwaelledd iechyd, i le yn ardal Abergele, sir Ddinbych, lle y dechreuodd bregethu yn rheolaidd. Derbynwyd ef yn aelod o'r gymdeithasfa yn Rhuthin yn 1831, yn un o chwech. Symudodd ei drigfa wedi hyny i Bettws, Abergele, a bu yno am gryn dymor, a rhagluniaeth yn gwenu arno yn ei amgylchiadau. Wedi hyny efe a symudodd i Landudno, lle hefyd y gorphenodd ei yrfa ddaearol; dichon iddo dynu mwy o ofalon yn ei ben nag oedd ei nerth yn allu ddal, a hyny i fesur o herwydd ei ddiniweidrwydd. Gwr byr ac eiddil o gorff ydoedd, a lled wan-

aid o ran iechyd. Yr oedd bob amser yn lanwedd ac yn hynod ddestlus yn mhob peth a gweddai yn mhob man. Teithiodd lawer drwy ei sir ei hun, a holl siroedd Cymru gyda rhyw frawd neu gilydd, ond ni cheid dim yn aroglu yn gas ar ei ol, ond i'r gwrthwyneb, yn beraidd iawn—cryn gamp oedd hyny. Ni chafodd neb le i ddyweyd am dano ef ei fod am le mawr ar yr aelwyd; didrefn yn ystafell ei wely, nac yn un anhwadd ei foddio wrth y bwrdd. Caaglod ychydig o lyfrau da, a gradd helaeth o wybodaeth ysgrythyrol a'i galluogai i bregethu ar grefydd ymarferol yn dda a buddiol, er nad yr efrydgar a'r duwinydd dwfn a geid yn ei bregethau, ond ceid ynddynt bethau buddiol mewn gwedd ddisyml a iaith sathredig a gweddaiidd. Gresyn na buasai wedi ymroddi yn fwy i lafur efrydgar, ac i fwy o lafur yn narpar ei bregethau; ond hawdd i'w chwilio beiau. Yr oedd mwy o anfantaision ar ffordd rhai yn ei dymor ef gyda hyn yn eu helbulon teuluaid nac a fedr y tu diweddfaf ddeall. Ond yr oedd ei amcan, ei bethau, a'i ddawn yn fuddiol, ac yn un rhagorol iawn yn y cyfarfodydd eglwysig. Digon prin hwyrach y diangodd heb deimio cael ei adael heb ei alw i'r holl waith, ac nid rhyfedd, dyn yw dyn ar y goreu. Dichon hefyd i'r traferthion gyda y byd ac amgylchiadau pwysig effeithio gradd ar ei lafur a'i weinidogaeth, ac nid oedd hyny yn un rhyfeddod; ond cafodd fyw i loewi, cryfhau, a lloni, a chafodd yn ei hir lesgeidd a'i gystudd olaf brawf eithaf sicr iddo ei hun, ac eglur i'w gyfeillion, o dangnefedd yr efengyl, a'i fod yn gadael y byd hwn i fyned i wlad well i fyw.

ROBERTS, ROBERT, Tanyclawdd, ger Rhosllanerchrygog, sir Ddinbych, gynt o Lanelwy, sir Flint. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1774. Dechreuodd grefyddu pan rhwng tair a phedair ar hugain oed. Clywsom mai dan bregeth a ddygwyddodd wrando yn ddamweiniol gan un Mr. Robert Prys, Plas-winter, y gwr gwladaidd a diddawn hwnw, y teimlodd Mr. Roberts yr argraffiadau crefyddol cyntaf ar ei feddwl. Yr oedd wedi hanu o deulu cyfrifol, ond hollol-ddyeithr i grefydd, a thra gwrthwynebol i'r Trefnyddion yn neillduol. Cafodd Mr. Roberts lawer o wrthwynebiadau ar ei gychwyniad gyda chrefydd, yn neillduol oddiwrth ei dad, a hyny pan nad oedd y mab ond lled ieuanc; cyn hyny yr oedd wedi bod yn ben campwr ei ardal tra medrus ac ymroddgar yn dilyn "yr ofer ymarweddaiad a gawsai trwy draddodiad y tadau," ond mor hynod a hyny a fu y cyfnewidiad arno. Ymadawodd yn hollol ac am byth oddiwrth ei hen gyfeillion ofer; gwnaeth broffes benderfynol o enw Crist; nesaodd ar unwaith i gymdeithas pobl grefyddol; a chododd weddi deuluaidd yn nhy ei dad cyn hir, yn wyneb gwrthwynebiadau llymion. Pan oedd ei dad unwaith ar fedr ymosod arno tra ar ei liniau, dysgynodd arno y fath ddylanwad effeithiol ag a ddiffwythodd rym ei dad, a'r holl deulu a orchfygwyd

gan ymddodi mewn ffrwd o ddagrau. Yr oedd Mr. Roberts wedi cael addysg dda; yr oedd yn dra chyfarwydd mewn Lladin a Groeg, ag yn dra chydnybuddns ag iaith ac a hanes ei genedl ei hun—yr hen Gymry; dros y rhai y dygai sel tra mawr. Wedi iddo wasanaethu swydd diacon dros ryw dymor yn Llanelwy, dechreuodd ar ei yrfa weinidogaethol pan oedd tua 33 mlwydd oed. Ei alwedigaeth wreiddiol oedd gof gwyn (*whitesmith*), a dywedir ei fod yn greffwr campus; rhoddodd ei grefft heibio ar ei waith yn ail briodi ac yn symud, yr hyn a wnaeth tua'r flwyddyn 1813; cartrefodd o hyny allan yn Tanyclawdd. Dangosodd lawer o garedigrwydd i achos yr efengyl trwy dderbyn llefarwyr i'w dy, cyn ac wedi gadael Llanelwy; a thrwy bregethu llawer yn ei ddau gartref yn rhad ac am ddim. Yr oedd ei feddwl, meddir, yn dra athronyddol, yr hyn feallai, oedd yn gwneud i'w ddull yn trin ambell bwnc o dduwinyddiaeth, fod yn aneglur i rai personau, ac yn peri iddynt ameu ei uniongrededd. Nid oedd neb modd bynag yn ameu ei dduwioldeb personol a'i gywirdeb Cristionogol. Yn mlynnyddoedd diweddfaf ei oes, cyfarfu a llawer o brofedigaethau oddiwrth amgylchiadau y bywyd hwn; a bu rhan fawr o'i oes weinidogaethol yn chwewr iddo gan ymosodiadau brodyr crefyddol. Nid oes amheuaeth na fu nawe ei dymerau, ac awch ei eiriau ef ei hun yn foddion i dynu arno lawer o'r ymosodiadau hyn. Y mae hefyd yn eithaf sicr iddo gael ei golynu i deimladau chwewron gan ymadroddion byrbwyll rhai, a chan ymddygiadau bradwrus ereill; profion gofidus o wendid a gwaelledd y natur ddynol, i.e. mewn dynion da, a phroffion hefyd o'r angenrheidrwydd i greffyddwyr fod yn wyliaidwrus ar eu tymerau, ac ar fod i'w hysbrydoedd gael eu naweiddio gan addfynder a hunawedd Crist. Bu farw yn dra disymwyth yn 1849, wedi profi ymweliad hyfryd i'w enaid gan lewyrchiad wyneb yr Arglwydd, yn 75 mlwydd oed, wedi bod yn pregethu rhwng 40 a 45 o flynyddau, a bu yn weinidog rheolaidd oddiar y flwyddyn 1832.

ROBERTS, JOHN, Prion, oedd yn bregethwr diwyd a duwiol yn nghyfundeb y Trefnyddion Calfnaidd, yn Prion, gerllaw Dinbych. Ganwyd ef tua'r flwyddyn 1822. Nid oes o fewn ein cyraedd yn bresenol yr un wybodaeth pwy oeddynt ei rieni; ond yn ol pob tebygoliaeth unodd a'r Trefnyddion Calfnaidd yn nyddiau ei ieuenctyd. Yr oedd wedi cael ei godi i'r adwy bregethwr-aidd er ysb blynyddoedd cyn ei farwolaeth, ac wedi bod yn Athrofa y Trefnyddion yn y Bala. Efe oedd ysgrifenydd cyfarfod misol sir Ddinbych, pan y bu farw. Tua blwyddyn a haner cyn iddo ymadael a'r fuchedd hon yr oedd wedi cael ei alw yn fugail i eglwys Prion a Phentre Llanrhaiadr; a theimlwyd yno golled fawr ar ei ol. Bwriedid ei neillduo yn gyflawn i waith y weinidogaeth yn nghyndeithasfa yr haf yn y flwyddyn 1862. Ond ar yr 20fed o fis Mai y flwyddyn hono,

eheddodd ei enaid purlan o'r tŷ o glai, er bod am byth yn frenin ac offeiriad i Dduw a'i Dad ef. Fel pregethwr yr oedd yn ddifrifol, ac argyhoeddadol; ac yn wr cadarn yn yr ysgrhythrau. Traddodai genadwri y cymod yn eglurhad yr ysbryd, a chyda nerth. Dyoddefodd yn dawel ac amyneddgar bedwar mis o gystudd trwm, gan ddywedyd, gweinidogaeth yr Arglwydd yw; gwnaed a fyddo da yn ei olwg. Er fod dewisiad yr eglwys yma isod iddo aros gyda hi; ond dewisiad Pen yr eglwys oedd ei alw yn y cyfamser i mewn i gymansa a chynulleidfa y rhai cyntafanedig—yn y nefoedd.

ROBERTS, WILLIAM RICHARD, Maelog, a aned yn Ngheryngan, Ynys Mon, yn y flwyddyn 1829. Dygwyd ef i fyny yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd. Er yn blentyn yr oedd yn gwybod yr Ysgrhythr Lân; a phan yn saith mlwydd oed efe a dderbyniwyd i gymundeb yr eglwys Annibynol yn y Capel Mawr, yr hon oedd dan ofal y Parch. D. James, ac yn yr hon yr oedd ei rieni yn aelodau. Dygwyddai fod ysgrifenydd y llinellau hyn yn teithio gydag ef unwaith, pan oedd newydd gael ei aelodi, a chan ddeall hyny, gofynai iddo, a wyddai efe i ba ddyben yr ymgyfranogai o Swper yr Arglwydd. "I gofio iddo Ef farw droef fi," ebe yntau. Yr oedd yn un o dymher hynod o hawddgar, a'i ymddygiad yn neillduol o wylaidd. O herwydd hyny cerid ef gan bawb a'i hadwasent ef. Yr oedd pregethu yn tynu ei fryd yn fawr pan yn blentyn; ac yn fynych efe a safai i fyny gartref, ac a dynai sylw nid yn unig y plant o'i gwmpas, ond rhai mewn oed hefyd. Gallai, hyd y nod y pryd hwnw, lefaru geiriau gwirionedd a sobrwydd. Fel y cynyddai efe mewn gras a gwybodaeth o Dduw, cefnogwyd ef gan yr eglwys y perthynai iddi i arfer ei ddawn i bregethu, ac ymroddi at weinidogaeth y gair. Yn llawen y cydsyniodd; ac yn fuan y teimlodd ei hun yn ei elfen naturiol. Yn y man derbyniwyd ef i'r Athrofa Dduwinyddol yn y Bala; a gwedi treulio ei dymor yno efe a dderbyniodd alwad i ddod yn weinidog yr eglwys gynulleidfaol yn Kehoboth, Llanfaelog, yn ei wlad enedigol, lle yr urddwyd ef yn Nhachwedd, 1856; ac o'r diwedd fe ddaeth Siloam, Llanfairneubwl, dan ei ofal. Gwasanaethodd y cynulleidfa oedd hyn yn ffyddlon a chyda chymeradwyaeth mawr dros y tymor byr y caniatwyd iddo lafurio yn y willan. Yn mis Tachwedd, 1860, pan ar daith yn pregethu drwy sir Gaernarfon, efe a gafodd anwyd llymdost, fel mai gydag anhawser mawr y gallodd gyraedd cartref; a'r canlyniad fu i dwymyn ymaffyd ynddo a'i gymeryd ymaith yn mhen llai na phythefnos. Yn ei ddyddiau diweddfaf yr oedd ei ddolur mor fawr, fel nas gallai siarad ond ychydig. Tyst yn ei fywyd oedd efe yn hytrach nag yn ei farwolaeth. Eithr hyd y nod yn ei ymgyrdiadau amhwyll efe a gaffai afael yn y groes a'r pwlpudd. Ar ddydd ei angladd canlynid ef i dy ei hir gartref, gan dyrfa

fawr o bob cyfenwad crefyddol, fel nas gellid gwybod wrth y teimladau a ddangosid i ba gyfenwad o Gristionogion y perthynai efe—yr oedd llwythau Israel yn cydymgymsgu eu hocheneidiau a'u dagrau ar yr achlysur. Traddodwyd ei bregeth angladdol gan y Parch. Wm. Griffiths, Caergybi, oddiwrth 2 Pedr iii. 14.

ROBERTS, RICHARD, Oulton, a aned yn Mhenybont, Morganwg, yn y flwyddyn 1813. Perthynai ei rieni i'r Trefnyddion Calfinaidd Cymreig, gyda'r rhai y buont yn aelodau cyson am uwchlaw 40 mlynedd. Yr oedd rhyw argraffadau ar feddwl eu mab Richard am grefydd mor fore a 13 oed, ac efe a ymunodd â'r un eglwys a'i rieni. Gwedi cael profion ei fod yn meddu y cymwysederau angenrheidiol, anogwyd ef i ddechreu pregethu pan oedd yn nghylch 16 oed. Ar ol treulio rhai blynyddau yn Nghymru, gan bregethu yn achlysurol, teimlai awydd am fyned i ryw goleg er diwyllio ei hun. Yn ganlynol efe a dderbyniwyd i goleg Cheshunt am bedair blynedd. Ac oddiyno efe a ymsymudodd i Oulton, lle yr urddwyd ef yn fugail ar yr eglwys, Gorphenaf 14, 1841. Yn ystod y 14 mlynedd y llafuriodd yn Oulton efe a gafodd lawer o brofion boddhaol o'i ddefnyddioldeb yn y lle. Gorphwysai iachawdwriaeth eneidiau yn agos at ei galon; a thuaç at y pwynt hwnw y cyfeiriai yn wastadol ei bregethau. Yr oedd y pregethau a draddodai yn ystod ei faith afiechyd, yn neillduol, yn hynod o ddifrifol. Er mewn amgylchiadau isel, yr oedd ei gydymdeimlad â'r tlodion, a'i haelioni tuag atynt yn nodedig. Yn fynych ymadawai â'i swllt diweddaf er cynorthwyo yr afiach a'r rheidus. Oddeutu dwy flynedd yn ol dechreuodd arwyddion cyntaf ei afiechyd ymddangos yn ei gyfansoddiad; ac yn raddol ymollyngodd dan yr effeithiau, er ei fod unwaith yn berchen corff cadarn; ac er bod ei gyfeillion yn dra phryderus ac ofnus yn ei gylch, yr oedd efe ei hun yn coleddu gobeithion am adferiad. Yr anerchiad diweddaf a draddododd oedd ar ddydd Nadolig, yr hwn oedd yn hynod am ddifrifoldeb ei argymellion. Oddiar y pryd hwn yr oedd yn amlwg fod angu gwedi dechreu ei waith ar y babell. Gwaethygodd yn raddol, hyd nes ehedodd ei ysbryd dedwydd parod i ogoniant, Ionawr, 1854, yn ei 41 flwydd o'i oed, a'r 13eg o'i weinidogaeth yn Oulton. Pan fynegwyd iddo fod ei ymddatodiad gerllaw, efe a geisiodd gan ei gyfeillion i ganu—

"Hark! from the tombs a doleful sound," &c.

gan ddechreu y dôn ei hunan, a chanu mewn llais eglur a chroew. Gwedi gorphen, efe a ganodd yn iach i'w wraig a'r teulu mewn dull difrifol ac effeithiol iawn, gan ddymuno ar bob un o honynt i ymbarotio erbyn angu; a dywedai pe gallasai efe fyw fil o flynyddau nad allasai efe ddyweyd mwy nag a ddywedasai. Yna efe a gyflwynodd ei anwyl briod a'i blant i ofal perthynas agos.

Yr oedd yr olygfa, mewn gwirionedd, yn un dra phoenus a dryllig. Gwedi iddo ymadferu ychydig i dawelwch meddwl, efe a ddywedodd, "Yn awr yr wyf wedi darfod â'r cyfan ag sydd yn fy nghydio i â'r ddaear," gan adrodd rhanau o'r yegrythyr yn barhaus, a gweddio. Gofynnodd am ychydig o ddwfr, a dywedodd—"O! pob un y mae syched arno," &c. Trachefn, "Yr hwn sydd yn dyfod ataf fi nis bwriaf ef allan ddim," gan ddal ar y geiriau, "nis bwriaf ef allan ddim." Gyda gwynebpryd yn ymbelydru o lawenydd efe a lefai allan, "O'm rhan fy hun, myfi a edrychaf ar dy wyneb mewn cyfiawnder: llawn ddigonir fi pan ddiuhunwyf â'th ddelw di." Dechreuodd adrodd darn arall, ond methodd; yna dywedai, "Nis metha ein cof yn y nefoedd—boed i ni oll gyfarfod yno." Ei eiriau diweddaf oeddent, "Clyw weddi! clyw weddi! a gollwng y corff tlawd gwael hwn." Gwrandawyd ei weddi yn ebrwydd, ac "efe a aeth trwodd i'r tŷ nid o waith llaw, tragwyddol yn y nefoedd." Traddodwyd ei bregeth angladdol i gynulleidfa luosog, yn ei gapel ei hun, gan y Parch. J. Alexander, o Norwich, oddiwrth 2 Tim. iv. 6—8. Gadawodd Mr. Roberts briod a phump o blant mewn hiraeth, galar, a cholled mawr ar ei ol.

ROBERTS, MICHAEL, Pwllheli, gweiniidog y Trefnyddion Calfinaidd yn sir Gaernarfon. Ganwyd y gwr da hwn yn mhlwyf Llanllyfni, yn y flwyddyn 1780. Symudodd i Bwllheli yn y flwyddyn 1802, pan oedd yn 22 mlwydd oedd; yr oedd wedi dechreu pregethu flynyddoedd cyn hyny, feallai bum neu chwe mlynedd. Yn fuan ar ei ddyfodiad i Bwllheli, ymaffodd yn y gwaith o gadw ysgol, gorchwyl ag y buasai amryw o bregethwyr sir Gaernarfon yn nodedig o ddefnyddiol ynddo i'w cenedl a'u gwlad; gorchwyl a gymellwyd i'w sylw trwy esiamplau y dynion goreu yn y wlad, megys Robert Jones, Rhoslan; Mr. Evan Richards, Caernarfon; a thrwy esiamplau ei berthynasau agosaf yntau, sef John Roberts, ei dad, a Robert Roberts, ei ewythr. Llafuriodd Mr. Michael Roberts yn ddiwyd gyda'r gorchwyl anrhydeddus hwn dros flynyddoedd, a bu yn offeryniol i wneuthur llawer o les, drwy wneud llawer yn gyfarwydd nid yn unig yn ngwyddorion cylchynol dysgeidiaeth, ond hefyd yn "Nechreuad egwyddorion ymadroddion Duw." Yn y flwyddyn 1806 efe a briododd, a ganwyd iddo bedwar ar ddeg o blant. Yr oedd cryn lafur a diwydrwyd yn angenrheidiol i fagu y fath deulu, gan y dibynai eu cynaliaeth ar lafur y penteulu. Cafodd hefyd ei brofi yn llym gan gystudd corfforol, yr hwn a ymaffodd ynddo yn lled ieuanc, sef diffyg anadl, ac a barhaodd i'w ddylyn mewn rhyw ffurf neu gilydd, hyd ei farwolaeth; ond er ei holl lafur gyda'r ysgol, a'i holl ofal gyda theulu luosog, nid mynych y byddai ei le yn wag yn nghyfarfodydd crefyddol yr eglwys. Arferai bregethu ar y Sabbathau ar hyd y wlad, a mynych y dychwelai adref a'r ddydd

Llun y boreu, erbyn amser ysgol, wedi llafurio yn galed y Sabbath, ac heb fod mynudd yn y gwely drwy y nos, o herwydd diffyg anadl. Pregethai bob nos Iau yn ei artref, hyd y goddefai ei afiechyd, heblaw yn fyrych ar y Sabbathau. Oddeutu y flwyddyn 1836, newidiodd ei afiechyd ei ffurf, a pharodd fylchiad galarus yn ei weinidogaeth am ysbaid deuddeg mlynedd, trwy effeithio ar ei synwrau mewn mesur helaeth; ond cyn ei symudiad o'r byd dychwelodd ei afiechyd i'w ffurf gyntefig, a gyda hyn adferwyd yntau i feddiant o'i alluoedd, er llawenydd anghraethol i'w holl frodyr. Cafodd gyfseusdra yn y modd yma, fod yn bresenol mewn pedwar neu bump o gyfarfodydd misol ei wlad, ac unwaith yn nghymdeithasfa y Bala, lle y pregethasai efse gynyfer o weithiau o'r blaen gyda'r fath rym a chymeradwyaeth; ac ar ol lloni ei frodyr a'i bresenoldeb yn y cyfarfodydd, ac ail enyn eu dysgwyliad am adnewyddiad ei weinidogaeth o leiaf dros rai blynyddau, yn ddisymwth iawn iddynt hwy fe'i cipwydd oddi wrthynt, a dygwyd ef i dangnefedd yn ddyogel. Cymerodd hyn le ar y 29ain o Ionawr, 1848, pan oedd yn 68 mlwydd oed, ac anfonwyd ei weddillion marwol i fynwent Denio, gan un o'r tyrfaoedd lluosocaf a welwyd yn y lle erioed. Yr oedd y Parch. M. Roberts, yn un o bregethwyr hynotaf ei oes; er nad oedd ei gorff ond bychan a gwanaidd iawn, yr oedd ei hws yn dreiddgar a ohlir, mwynnaidd a hyfryd ei sain. Darllenodd lawer yn ei dymor; yr oedd ei gof yn gryf, a'i ddeall yn gyflym. Nid gormod fyddai dywedyd ei fod mor gyfarwydd yn yr ysgrythyrau a neb o'i frodyr. Rhyfeddol o eglur oedd ei esboniadau ar ranau o'r Beibl; bernid ef gan rai yn mron yn gydradd a'i ewythr Robert Roberts, ac o ran cyflymder ei wybodaeth yr oedd yn ddiaw felly, ie, yn rhagori arno. Yn y cyffredin yr oedd rhyw swyn hyfryd yn ei weinidogaeth; ac ar achlysuron yr oedd yn angherddol. Y rhan amlaf fe deimlai y gynulleidfa wrth ei bodd yn ei wrando, ond ar ryw amserau fe barai i holl deimladau y galon ddychlamu fel y gwna cerddor i danau yr offer cerdd. Rhwng dwys ddirifwch ei ysbryd, cywair toddedig ei lais, cyweirdeb difai ei iaith, ac ardderchogrwydd ysblenydd ei ddrychfeddyliau, yr oedd yn cyraedd meddiant perffaith yn ei wrandawyr, a mynych y gwelid ugeiniau a chanoedd yn ymddodi yn ddagrau, neu yn ymroddi i folianu. Deuai cynifer yn Mhwllheli i'w wrando ef a neb, ac amlaf y pregethai lluosocaf y gwrandawyr; ac er nad oedd ei sefyllia ond isel mewn cydmariaeth, a'i deulu yn lluosog, eto yr oedd dylanwad rhyfeddol ganddo ar ei gyfoedion, ac yn mysig ei frodyr crefyddol. Yn gyfatebol i'r parch a fynwesid tuag ato, yr oedd y galar a brofid pan gollwyd ei wasanaeth yn ystod ei neillduwaeth a'i ddryswch; ac er fod y deuddeg mlynedd hyn wedi lluniaru sydynrwydd yr orchwyliaeth, eto yr oedd y teimlad yn gryf iawn yn meddyliau y rhai henaf, y rhai a'i

hadwaenent ef oreu. "Fod tywysog a gwr mawr wedi syrthio." Yr oedd yr addoldy a adeiladwyd yn 1801, yn ystod y blynyddoedd y bu y Parch. Michael Roberts yn cyfaneddu ac yn llafurio yn y dref, wedi myned yn rhy gyfyng i gynwys y gynulleidfa, a'r eglwys hefyd wedi lluosogi nes oedd yn 250 o rifedi, a bernid yn angenrheidiol i adeiladu un mwy. Yr oedd hyn yn mryd yr hen weinidog; ond ni ddygwyd hyn y ben yn gwbl cyn ei oddiweddyd gan gystudd. Yn y flwyddyn 1841, cwbl orphenwyd yr adeilad newydd, yr hwn a gynwys gymaint deirgwaith a'r un o'r blaen.

ROBERTS, JOHN, gweinidog y Trefnyddion Calfinaid yn Llangwm, sir Feirionydd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1752, ac ymunodd a'r gymdeithas eglwysig gyda'r Trefnyddion Calfinaid pan oedd yn 16 oed. Bu yn profesu crefydd am 66 o flynyddau, ac yn pregethu yr efengyl am 55 o'r cyfryw. Bu farw Tachwedd 3ydd, 1834, yn 82 mlwydd oed. Fel aelod eglwysig, yr oedd ei holl fywyd yn addurn i'r grefydd oedd yn broffesu; ac fel pregethwr, yr oedd ei athrawiaeth yn ysgrythrol ac efangylaidd, a'i ddawn yn felus. Yr oedd ei lafur yn ddiorthwys a diflino yn ngwinllan ei Arglwydd hyd ei angeu; a'i ddiwedd oedd dangnefedd, canys efe a hunodd yn yr Iesu. Pan yr oedd yn ei ymdrech olaf ag angeu, gofynai ei anwyl fab iddo, "Pa fodd yr oedd y frwydr yn troi?" Atebai, "Mae'r frwydr wedi ei henill er ys llawer dydd ar fryn Calfaria." Y noson o flaen ei gladdedigaeth, yn yr addoldy gerllaw ei dy, pregethodd y Parch. J. Davies, Nantglyn, ar 2 Tim. iv. 6, 7, 8. Dranoeth yn yr un addoldy pregethodd y Parch. Thomas Ellis, Annibynwr, ar Heb. xiii. 7; a John Davies, ar 1. Cor. xv. 58. Yna hebryngwyd ei ran farwol gan dyrfa luosog i gladdfa Llangwm, lle y rhoddwyd ef i orphwys hyd foreu udganiad yr udgorn. Efe a lafuriodd lawer yn yr ardaloedd hyn yn y pum mlynedd ar hugain diweddaf o'i oes, mewn sefydlu ysgolion Sabbathol, adeiladu capeli, a phlanu eglwysi.

ROBERTS, HENRY. Pregethwr yr efengyl gyda'r Trefnyddion Calfinaid, yn Mangor, sir Gaernarfon. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1774, ac ymunodd a chrefydd pan oedd yn 18 mlwydd oed; dechreuodd bregethu cyn pen llawer o amser wedi dyfod at grefydd; er nad oedd ganddo ddawn mawr fel pregethwr, eto yr oedd yr hyn oedd ganddo yn gweddu yn hynod iddo; ac yr oedd yn amlwg nad oedd efe yn ceisio dynwared neb. Yr oedd ei faterion yn bwysig, ei dduill yn sofr, a'i ymdriniad yn agos iawn at ddeall ei holl wrandawyr. Nid oedd efe yn barnu mai ei le ef oedd myned rhyw lawer oddi cartref; aml y dywedai fod digon o rai gwell nag ef yn awr, er hyn yr oedd yn dda iawn gan y bobl ei wrando, pa le bynag yr elai. Er ei fod yn gymeradwy yn y pwlpud, eto yn yr eglwys oedd y golled fwyaf ar ei ol, trwy ei fod yn wastadol gartref,

yr oedd yn dderbyniol gan y gynulleidfa yn gyffredin, a'i fod ei hunan yn brofiadol iawn o'r hyn a draddodai i ereill; a thrwy fod y pethau oedd ganddo yn bwysfawr, ac yn nglun wrth iechawdwriaeth, yr oedd ei ddefnyddioldeb yn y rhan hono o'r maes yn fawr; a'r golled ar ei ol, yn achos o alar i'r rhai oedd gydag ef o dan bwys y gwaith. Bu yn hir mewn cystudd, a'i boenau yn aml yn fawrion. Bu farw Rhagfyr 3ydd, 1831. yn 58 mlwydd oed. Colodd yr eglwys rhybuddiwr sobr iddi, a'r annuwiolion weddiwr taer drostynt. Yr oedd ei dduwioldeb yn amlwg, ac yn cael ei addef gan grefyddwyr a digrefydd. Bu fyw mor grefyddol, nes y cafodd dystiolaeth gyffredinol y rhai oddi allan, "Os oes neb o honynt yn dduwiol Henry Roberts y sydd."

ROBERTS, ROBERT, Clynog, llefarwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, yn sir Gaernarfon. Ganwyd ef Medi 12fed, 1762; ei rieni oeddnt Robert Thomas, a Chatherine Jones, o'r Ffridd Baladoulun, Llanllyfni. Yr oeddnt yn bobl grefyddol, yn cynal addoliad teuluaid yn eu tŷ, ac yn rhoddi hyfforddiadau crefyddol i'r plant; parhaodd Robert yn anghrefyddol er hyny, hyd onid oedd tuag un ar bumtheg mlwydd oed. Y pryd hyny wrth wrando y Parch. Mr. Jones, o Langan, yn pregethu mewn lle a elwir Brynrodyn, yn agos i Gaernarfon, galwyd ef gan ei Arglwydd i'r gwaith ag oedd iddo i'w gyflawni; ac yn lle cloddio yn nghlodd-feydd llechau Llanllyfni, lle yr ymarferai ei alwedigaeth, y pryd hyn dechreuodd Duw ei gymwysu i gloddio meini iddo adeiladu ei dy ysbrydol, o'r tŷ; rai llwch dynol o gwr bwygilydd i Gymru. Wedi ymwastgu a'r dysgyblion, newidiodd ei alwedigaeth, ac aeth yn weithiwr amaethyddol, i le yn agos i Fryn Engan; o'r lle hwnw aeth i'r Coedcae Du, yn yr un ardal, hen gartref y diweddar Barch. Richard Jones, o'r Wern, lle y bu nes y priododd; ac mewn tŷ ar y tyddyn hwnw y bu fyw wedi priodi am rai blynyddau, hyd nes y symudodd i Glynog Fawr, yn Arfon, lle y treuliodd weddill ei oes, ac y gorphenodd yn orfoleddus ei yrfa fer a dysglær. Yn mhên wyth mlynedd wedi iddo brofi melusderau athrawiethau gras gyntaf, y dechreuodd bregethu Crist yn Geidwad i bechaduriaid; a pharhaodd yn y gwaith yn llwyddianus iawn, nes iddo gyraedd deugain oed, pan rhoddwyd terfyn ar ei daith. Tystiaid ei gydweinidogion ac ereill a'i hadwaenent, ei fod fel rhyw lewyrch tanbaid yn ffurfafen yr eglwys, ac fel angel tanllyd yn ehedeg yn nghanol y nef, a'i lef fel taranau cryfion yn erbyn Babilon Fawr, nes gwneud i'w wrandawyr braidd ddychymygu fod ad-sain ei lef yn cyd-ateb o fryniau tragrwyddoldeb, ac o fedd-gelloedd tan-ddaeareol merthron y saint. Dywedir y byddai ar amserau y fath gyflawnder o'r arddeliad yn ymdywllt ar ei weinidogaeth, nes y byddai ei natur yn methu ymgynal dano, a'r bobl yn llefain wrth yr ugeiniau, a'r canoedd, fel pe buasai cleddyfa yn eu trywanu, a'r dagrau yn

rhedeg yn ffrydiau. Nid oes dim i adrodd am dano, ond pethau sydd yn fawr ac o fri uchel yn nghyfrif y byd fel pregethwr yr efengyl. Pa le y derbyniodd ei raddau mewn dysgeidiaeth, namyn mai trwy ei ddiwydrwydd yr ychydig amser a allai hebgor yn awr a phryd arall, wrth ddarllen y Salman perthynol i bob dydd gyda y Parch. Richard Jones, o'r Wern, a'i dad, pan yn was gyda hwynt, y dysgodd efe fwyaf mewn darllen Cymraeg o un man. Bu wedi hyny gyda Mr. Evan Richardson, Caernarfon, yn dysgu Seisneg; a thrwy y fath gychwyniad tylawd a hwn, daeth mewn ychydig ffynyddoedd i gydnabyddiaeth a'r iaith Seisneg, can belled ag yr oedd yn gallu deall awdwr mewn duwinyddiaeth yn lled dda. Dywedai y Parch. R. Jones, o'r Wern, ei fod yn cofio pan y daeth i wasanaeth ei dad, ei fod naill ai trwy oerui neu ysigo wedi cael rhyw afiechyd cyn dyfod o hono atynt hwy; ac erbyn pen y ddwy flynedd y bu yno, yr oedd ei afiechyd wedi myned mor gryf nes oedd wedi myned yn analluog i wasanaethu yn y modd hwn mwy; ac er ei fod y pryd hwnw yn ddyn hoym a bywiog. eto yr oedd ei afiechyd wedi gwreiddio yn rhy ddwfn i'w ysgwyd ymaith; ac fe weithiodd o'r diwedd mor gryf, nes ei wneuthur o fod yn ddyn lluniaiadd a thal yn gorach byr a chwca, a dyma agwedd ei gorff afiachus yn llafurio trwy holl ystod ei weinidogaeth. Yr oedd ei agwedd fel pe buasai ei holl lwynau ac abwyd yn ei gefn yn crebychu, ac yn yr agwedd grwca hon y bu byw nes gorphen ei dymor. O ran ei gymwysderau i'r weinidogaeth, er ei fod o ran agwedd ei gorff yn wael, eto yr oedd ei lais yn glir, a'i barabl yn groym, ac o gof rhagorol dda, ac er nad oedd yn deall figurau areithyddiaeth na rhesymaeth ychwaith, eto, yr oedd yn eglur i bawb oedd yn ei ddeall eu bod fel ffrydiau tryloyw yn naturiol yn nghynwysder ei eiriau, priodoldeb ei gyffelybiaethau a phwys ei rhesymau, ac yn enwedigol pan y byddai llewyrch yr arddeliad ar ei ysbryd, a gyda hyn, yr oedd bywiogrwydd ac eondra digonol yn ei ysbryd a'i wynebpryd. Yn nechreu ei weinidogaeth, fel yr oedd o ddoniau naturiol helaeth pregethai yn drofnus, pa fodd bynag y byddai o ran cynorthawon, eithr nid bob amser mor nawsaidd a buddiol ag y buasai ddymunol. Meddai ar alluoedd cyffroadol neillduol, a thrwy ba rai yr oedd fel yr angel gynt yn gwneuthur yn rhyfedd, Barn. xiii. 19, 20. Nodwn rai o'r moddion a'r dulliau trwy ba rai y gweithredent, a rhoddwn engraffit neu ddwy fel eglurhad. Y moddion a'r dulliau cyffroadol mwyaf arbenig o'i ddo oeddnt edrychiad llym, awdurdodol a threiddgar, cyfarchiadau byrbwyll. brawychus a difrifol, megys "Bobol!—bobol!" Ystuziau corfforol, amlygiadol o ansawdd a sylwedd yr hyn a draethai. Desboidiadau dysynwth ac annysgyliadwy a phethanol treithiad gwresoglym a thanbeidiol; ac hyn gellid hefyd grybwyll "wylu," oblygyd yn hyn yr oedd yn dra sodedig. Weithiau

byddai darlleniad ei destun yn unig yn peri effeithiau rhyfeddol. Dywedai un oedd yn gwrandao arno ar y pryd, am un tro y darllennai yn destun y geiriau canlynol; "Bras galon y bobl hyn, &c." darllennai hwynt gyda'r fath gyffroad, ac mewn dull mor danlyd ac effro, ag a wnelai i'w wrandawyr deimlo yn y fan y fath iasau o fraw a dychryn ag a barai i'w calonau ddirgrynu o'u mewn. Dro arall darllennai y geiriau hyn yn destun. "Mawr yw dirgelwch duwioleob, Duw a ymddangosodd yn y cnawd, &c." Yn ebrwydd anerchai ei wrandawyr mewn dull tra chyffrous, gan waeddi allan "Bobol!—bobol!—bobol!" Dyma fôr heb wałod. Trwy gymorth Duw myfi a anturiaf i'w gwr. —"Deliwch eich golwg arnaf bobol!" Yr hyn a effeithiai gynhwrf brawychus trwy yr holl gynulleidfa. Adroddir am dano yn pregethu dro arall yn ei ddull bywiog, llym a thanbaid, pan yn nghanol ei hyawdledd cyffrous, y gogwyddai ei ben a gwaeddodd dair gwaith—"Ust!—ust!—ust! Pa beth yw y swm a glywaf?" Ar hyn bloeddiai yn uchel a tharanllyd "Ar yr annuwiolion y gwlawia efe faglau tan a brwmstan, &c.," nes dryllio yr holl gynulleidfa. Dro arall darlluniai Jonah yn cael ei dafu i'r môr, a'r morfil yn ei lyncu ac yn trywanu ag ef trwy y dyfnder, nes oedd y dyfroedd yn frigwyn, gan waeddi yn ei agwedd "Chriwch y ffordd i *basenger* y Brenin," a Jonah oddi fewn yn llefain "Teml!—teml!—teml!" Ei ddull nefolaidd a thynner, a'i lais peraidd, lleddf a thoddedig, yn ail adrodd y gair "teml," a barai effaith nodedig o gyffrous ac hyfrydion. Ni byddai efe un amser yn foddion yn y pwlpud, os na byddai "ei bregeth" yn eglurhad yr Ysbryd a nerth." Pan na byddai arwyddion fod ei ymresymiadau yn gafaelu yn nghywybodau ei wrandawyr, mynych fel y dywedwyd wrthym, y gwelwyd ef yn sefyll fel gwr wedi synu yn nghanol ei bregeth, ac yna gan ddychrafu ei llygaid tua'r nef, tra y byddai deigrwyn ar ol deigrwyn yn ffrydio dros ei rudd, rhoddai floedd ddirifol, "O Arglwydd, difa y llen! difa y llen!" nes byddai y bobl yn gollwng allan eu hamenau yn un fanllef soniarus, fel yn ddiarwybod iddynt ei hunain. Yna efe a ail gychwynai ar ei fater gyda gwedd siriol, wrol a bywiog, megys un wedi dadebru ar ol lludded blin, wedi cael "gallu gyda Duw." Yr oedd yn hawdd iddo wedi hyny gael awdurdod ar y dyrfa; ac felly byddai y bregeth wedi dechreu yn drymaidd ond yn diweddu yn hynod o effeithiol; gwelid rhai gwrandawyr yn llewygu, ereill yn molianu, a phawb yn wylo, rhai yn gwaeddi am drugaredd, ereill yn diolch am ei chael, ac yntau ei hun wedi ei orchfygu gan nerthoedd tragwyddoldeb, yn gorfod ail weddio, "O Arglwydd, atal! atal!—Cau dipyn ar y cyrtain onide ddaliwn ni ddim." Yr oedd efe mewn cymansa un Nadolig yn Manchester, yn 1794, yn pregethu, pan y cyfarchai y gynulleidfa gyda dwysder rhyfeddol, gan lefaru "O bobl, ai rhaid oedd i mi ddyfod yma o

Gymru i'ch gwneud yn fwy addfed i dân uffern!" Gyda'i gyfarchiad cerddai y fath ddylanwad ag a feddianai bob mynws a braw; teimlai y caletaf eu bod megys yn ngwydd y barawr; ofnent fod uffern yn ymeangu ac yn agor ei safn yn anferth, a chilient mewn dychryn gwyllt am loches i ddianc iddi. Dro arall, pan oedd efe mewn cymdeithasfa yn Nghaerdybi, Mon. Nid oedd y llefarwr yn cael dyweyd ond ychydig eiriau ar unwaith, na fyddai y gynulleidfa megys yn cael ei haredig gan rym y gwirionedd, ac yn tori allan yn un floedd fawr, gan rwystro y llefarwr i fyned yn mlaen; cyffelyb fel yr oedd yn y deml gynt, pan y llanwyd hi gan y cwmwl, fel na allai yr offeiriad sefyll i wasanaethu. Yr oedd y gair yn ngeuau y pregethwr yn dan ar y bobl, a rhyfeddol fel yr enynau y naill y llall; y pryd hwn syrthiodd amryw yn feirw gan ddychryn, yn mysg y rhai yr oedd un ferch na ddadebrodd byth. Yn y flwyddyn 1802, daeth ei yrfa i ben, a hunodd yn yr Iesu, yr hwn oedd wedi bod yn bregethu yn ddigonol Geidwad i'r penaf o bechaduriaid, pan nad oedd ond deugain mlwydd oed. Cyfansoddwyd iddo farwnad gan Dewi Wyn, a chysoeddwyd iddo gofiant bychan gan ei nai, y Parch. Michael Roberts, o Bwllheli, yn y flwyddyn 1830.

ROBERTS, WILLIAM, Amlwch, gweini-dog gyda y Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1784. Yr oedd er yn ieuanc yn ganlynnwr ffyddlon i'r addfwyn Iesu; a'i fod yn nyddiau ei ieuentyd yn ffeiddio digrifwch. Galleid meddwl wrth ei olwg sobr pan yn ddyng ieuanc, ei fod wedi ei lwytho yn ei feddwl ag ystyriaethau am Dduw, ac am bethau byd tragwyddol. Nis gallai oddef ysgafnder a choegddigrifwch, yn enwedig gyda phethau santaidd. Y mae yn ddiamau mai cynyrchion ei ddirifwch oedd y lymphiau mawrion tanllyd a fyddai yn ymweithio allan yn ei bregethau, ac yn tori yn deillchion yn eu disgyniad ar y bobl, nes gwasgar elfenau marwolaeth ar y naill law, a gobaith bywyd ar y llaw arall, gyda nerth ac aruthred mawr. Bu Mr. Roberts yn bregethwr ffyddlon o'r efengyl am fwy na 56 o flynyddoedd, a chafodd ei gyflwyno yn gyflawn i waith y weinidogaeth yn nghymdeithasfa y Bala, yn y flwyddyn 1817. Gellir dywedyd am dano ei fod yn ddyng llafurus anghyffredin. Yr oedd nerth a sefydlogrwydd diysgog braidd yn ei benderfyniad; a nerth a dyfal barhad yn ei ymroddiad i fynu cyraedd yr hyn y byddai wedi rhoddi ei fryd arno. Yr oedd segurddod yn beth diystyrllyd yn ei olwg, ac yn penderfynu gorchfygu anallu a thori trwy bob rhwystrau. Dywedai un am dano ei fod fel "llew cryf yn mhlith anifeiliaid na throai yn ol er neb." Yr oedd wedi meistrolï y Saesneg heb gael ond ychydig o fanteision i hyny. Clywyd ef yn dywedyd lawer gwaith mai cael Holwyddorai Brown yn Saesneg ac yn Gymraeg, a fu y cynorthwy mwyaf iddo i feistrolï y Saesneg; ac yr oedd yn gryu law yn y

Groeg a'r Hebraeg, er mai anaml iawn y soniai am danynt. Yr oedd yn un wedi cyraedd graddau helaeth o wybodaeth yn mron yn yr holl gelfyddydau. Yr oedd y fath hoenusrwydd yn ei feddwl, a'r fath nerth a buddgarwch yn ei ddarfeilydd, fel y byddai yn fynych yn cael gafael ar lwybr nad adnabu neb mo hono o'i flaen, a'i lygaid yn canfod pob peth gwerthfawr. Yr oedd yn ddyn a wnaeth y goreu o'r ddau fyd mor llwyr a neb a adnabyddwyd erioed, a hyny heb i'r naill fyned ar ffordd y llall. Ymroddodd ati a'i holl egni gyda'i fasnach, a llwyddodd Duw ef yn rhyfedd trwy gynorthwy ei anwyl wraig. Ond ni lesteiriodd hyny ddim ar ei ddefnyddioldeb, a'i weithgarwch crefyddol. Gwr fyddlawn ac hunan-ymwadol yn mhriodol ystyr y geiriau oedd Mr. Roberts. Yr oedd yn ei ymarweddiad a'i santeiddrwydd y fath, fel yr oedd uwchlaw amheuaeth yn meddwl pawb a'i hadweinai, ei fod yn perffeithio santeiddrwydd yn ofn Duw. Nid allodd neb erioed yn ystod triguain mlynedd o fywyd cyoeddus fagu amheuaeth ei fod yn ddyn balch a chybyddlyd. Yr oedd yn un o'r dynion mwyaf tyner ei galon a adnabuasom erioed; yr ochr dynyr i'r ddysgyblaeth a gymerai efe bob amser, hyd y byddo yn ddichonadwy iddo; a phregethai bynciau cryfaf yr athrawiaeth sydd yn ol Duwioldeb yn galondid i'r rhai tyner a gweiniaid. Yr oedd yn feddianol ar allu i gadw o'r golwg ei deimladau personol o gymeradwyaeth neu anghymeradwyaeth o olwg y cyoedd i raddau mawr iawn. Pan yn cael ei foddhau, ni chlywid byth oddiwrtho yr Amenau yn dwrf cruglwythog. Yr oll a ellid ganfod fyddai gwefusai yn ymgrynhoi ychydig, a'i én yn crynu, a'r dagrau yn lifo fros ei ruddiau tywyllion. O'r tu arall, pan fyddai weithiau yn dygwydd fod dipyn yn anhapus, ni welid ef byth yn gwneud ystumiau annaeareol na chuchiau anfoddog, ond byddai bob amser hyd yr oedd ynddo yn ymdrechu cuddio noethni pawb. Fel pregethwr, yr oedd wedi cael ei wneud gan Dduw yn weinidog cymwys y Testament Newydd, "nid i'r llythyren, ond i'r ysbryd." Ei lwybr yn gyffredin a fyddai egluro y oyd-destynau yn ei fynediad at ei destyn. Nid oedd yn rhyw brofedigaeth fawr iddo orfod rhoddi i fyny heb gael gorphen ei bregeth; ond ni ddybenai un amser heb wneud gwaith efengylwr. Byddai ei arabiaeth y fath, pan yn pregethu cariad boreu Duw at bechaduriaid—gogoniant person y Cyfryngwr—dyfnderoedd ei ddarostyngiad a'i ufudd-dod hyd anghu, ie, anghu'r groes; digonolrwydd anfeidrol trefn Duw yn Nghrist ar gyfer byd llawn o bechaduriaid colledig; a thrugaredd ein Harglwydd Iesu Grist i fywyd tragwyddol yn araeth-leoedd Mon a manau ereill, nes y byddai ei wrandawyr yn foddfa o ddagrau, a phechaduriaid yn cael eu dychwelyd yn edifeiriol at Dduw. Er fod ei ddoniau mawrion ef wedi gwywo yn ein golwg ni, a'r blodeuyn gogoneddus wedi syrthio, y mae gair yr Arglwydd yn sefyll

yn dragywydd. Bu farw Gorphenaf 19, 1864, yn 80 mlwydd oed, wedi bod yn bregethwr yr Efengyl am fwy na haner caurif. Claddwyd ef y Llun canlynol, yn mynwent Amlwch, pryd yr anerchwyd y dyria fawr oedd yn y cynhebrwng gan y Parch. Henry Rees. Yno y claddwyd un o'r dynion goreu a gododd Duw yn sir Fon yn oes Trefnyddiaeth Galffinaidd Cymru.

ROBERTS, SYR HUGH, bardd a dderbyniodd ei ddysgedigaeth yn Ngholeg Eglwys Crist, yn Rhydychain, lle cymerodd y graddiad o B.A. yn fwyddyn 1577. Wedi iddo dderbyn urddau offeiriadol, cafodd is-berigloriaeth Aberffraw, yn Sir Fon, a gwnaed ef yn M.A. yn y fwyddyn 1585. Efe yw awdwr "Chwech o Ddarlithoedd ar y rhan olaf o'r drydedd benod o'r Llythyr at yr Hebreaid," y rhai a argraffwyd yn Llundain, yn y fwyddyn 1600, yn un gyfrol 4 plyg. (*Great 310—319.*)

ROBERTS, GRIFFITH, oedd ramadegwr dysgedig, am yr hwn nid oes genym ychwaneg o hanes ond ei fod wedi derbyn ei ddysgedigaeth yn mhrif ysgol Sienna, yn yr Eidal, o dan nawdd William Herbert, Iarll Penfro. Efe oedd yr un y ysgrifennodd y gramadeg Cymreig cyntaf a argraffwyd erioed, gelwir ef "Dosparth byrr ar y rhan gyntaf i Ramadeg Cymraeg, lle y cair llawer o byngciau anhepoc i un a chwennychau na doedyd y Gymraeg yn ddileidiaeth, na'i sgrifenu yn iawn." Argraffwyd hwn yn Milan, yn yr Eidal, yn y fwyddyn 1567, yn gyfrol 8 plyg, ac yn gyflwynedig i'w noddwr. Canlynwyd hwn gan ail ran, "Geirdarddiaeth," yr hon sydd yn cynwys 112 o dudalenau; a thrydydd rhan yn cynwys 72 o dudalenau. Y mae y bedwarydd rhan yn cynwys "Silliaeth, Dosparth ar fessurau cerdd dafod," yn 56 o dudalenau; a'r pumed rhan yn cynwys enghreifftiau detholedig o hen farddoniaeth Gymreig, yn cynwys 56 o dudalenau. Y mae y gramadeg hwn yn brin iawn; nid oes wybodaeth am ychwaneg na phumb copi o hono ar gael yn awr, un o barai a drosglwyddwyd yn ddiweddar o Lyfrgell yr Ysgol Gymreig yn Llundain i'r Amgueddfa Brydeinig, ac un arall i Lyfrgell Wynnstay, yr hwn yr ydym yn ofni a aeth yn oddaith yn llosgiad y palas hwn, er ys ychydig o flynyddau yn ol.—(*Williams's Eminent Welshmen.*)

ROBERTS, WILLIAM, D.D., oedd yn unedigol o Sir Ddinbych, lle y ganwyd ef yn y fwyddyn 1585. Cafodd ei ddysgedigaeth yn Ngholeg y Frenines, yn Caergrawnt, o'r hon y daeth yn Gymrawd, ac hefyd yn Glwysbrwy (*Proctor*) y brif ysgol hono, ac yn y fwyddyn 1629, gwnawd ef yn Isddeon Wells; hefyd yn rheithor Llandyrnog, ac i reithoriaeth wag swydd Llanrhaidr-yn-Nghimmerch, yn sir Dinbych. Hon, yn nghyd ac archddiaconiaeth Bangor a Mon, a ddaliodd yn waglwyf-fuddiau gyda ei esgobaeth, fel y gwnaeth ei olyniawyr ar ei ol ef. Cafodd ei ddyrchafu i esgobaeth Bangor, trwy ddiylanwad yr Archesgob

Laud, ac, fel y dywed Wood, iddo gael yr esgobaeth am ei ddiwydrwydd yn chwilio allan feddianau yr Eglwys gwerth £1000, a chafodd ei gysegru yn mis Medi, 1637. Trwy y gwrthryfel mawr, dyoddefodd lawer o herwydd ei deyrngarwch, a gorchymynwyd gan Dy y Cyffredin ei ddal fel terfysgwr, ac yn y flwyddyn 1649, gosodwyd ei etifeddiaeth dymorol o dan orifodogaeth. Gwerthwyd manoriaeth y Gogarth, yn Sir Gaernarfon, Gorphenaf 18, 1630, i John Jones, Ysw., am dri chant a dwy bunt ar hugain, pedwar swllt, a thair ceiniog. Adferwyd iddo yn y flwyddyn 1660, yr oll a gymmerwyd oddiwrtho. Yr oedd efe yn wr haelionus i'w Eglwys Gadeiriol, a rhoddodd gant punt yn ei ewyllys i addurno y gorfintai, a chafodd yr organ ei osod yno trwy yr arian hyn. Rhoddodd hefyd gant punt i Goleg y Frenines, yn Nghaergrawnt. er sylfaeni gwobr i ysgolor o esgobaeth Bangor, a'r un swm i Goleg yr Iesu,—yn Rhydychain, a dau cant o bunau i'w rhanu rhwng tylodion St. Margaret, a St. Martin, yn ninas Westminster, a a St. Giles, a maedrefi Llundain, sef y lleoedd yr oedd y pla wedi ymweled a hwy. Gorphenodd oes o dduwioldeb a haelioni mawr yn Awst 12, 1665, yn ei bersondy ei hun yn Llandyrnog, yn Sir Ddinbych, pan yn 80 mlwydd oed. Y mae darlun o'r esgob dysgedig, mewn capan du, gyda barf a gwallt laes yn cael ei gadw yn mhalas Pont-riffith, yn agos i Ddinbych.—(*Williams's Eminent Welshmen.*)

ROBERTS, JOHN, neu Shon Lleyrn, oedd yn fardd da ac yn enedigol o Lleyrn, yn sir Gaernarfon. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1749. Argraffwyd amrywiol o'i gyfansoddiadau, y rhai dydynt yn deilwng o ddarlleniaid. Bu farw Mai 7fed, 1817, yn 68 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn Deneio, eglwys Pwllheli.

ROBERTS, JONATHAN, A.M., a drowyd allan o Lanfair Dyffrynclwyd; rhydd y Parch. P. Henry y cymeriad a ganlyn iddo:—Mr. Jonathan Roberts, o Lanfair, yn Sir Ddinbych, fu yn gyfaill anwyl i a gwerthfawr, a gweinidog ffyddlon i Grist, a fu farw yn nhy Mr. Titus Thomas, yn West Felton, a chladdwyd ef yno Medi 26, 1684. Nathan-ael didwyll; Israeliad yn wir am symledd ac uniondeb; dyoddefydd tawel dros ei anghydfurfaeth, am yr hyn y rhoddodd i fyny fywoliaeth dda yn Sir Ddinbych; yr oedd yn ddyrn dysgedig, yn Athraw Celfyddydau o Rydychain; bu farw gyda mawr gysur yn ei anghydfurfaeth, ac hyder o ad-daliad trugaredd yn amser Duw. Yr haf oyn iddo farw yr oedd wedi bod yn Rhydychain, Caergrawnt, a Llundain, lle y clywodd ac y gwelodd yr hyn a'i cadarnhaodd yn fawr yn ei ymneillduaeth. Gwelwn oddiwrth farwnad ar ei farwolaeth, gan Mr. Matthew Henry, iddo yn aml gael ei drallodi a ysgrifwysian, ac nad allai gael llongyddwch yn ei dy ei hun, yr hyn a gyfrif am y ffaith o'i farwolaeth yn nhy cyfaill.—*Mr. Henry's Miscellaneous Works, Vol. 1, p. 322-3.*

CYF. II. RHAN X.

ROBERTS, WILLIAM, gweinidog y Beddyddwyr yn Llanantffraid Glan Conwy, sir Ddinbych. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1808. Pan yn un ar hugain oed ymunodd a'r Beddyddwyr, yn y lle uchod. Cadwodd ei wisgoedd yn lân, ac yr oedd parch mawr iddo gan bawb a'i hadwaenai. Yr oedd yn ddarlun o ddiniweidrwydd, ac yn gyfaill diragrith; os oedd diffyg ynddo, meddwl yn dda am bawb, ac ymdrechu cadw rhai nad oedd ynt yn cadw eu hunain, ydoedd hyny. Yr oedd yn deall trefn gras yn dda, ac yn esboniad byw o efengyl Crist. Yr oedd ei bregethau yn arddangos meddwl grymus; er ei fod bob amser yn pregethu "yn agos at y bobl," yn hawdd ei ddeall, nid oedd neb yn cwyno nas gallent ei ddeall, ac am hyny yr oedd yn profi ei fod yn deall ei bwnc. Nid yn aml y clywid pregethwr mwy dylanwadol nag ef, ac yr oedd ei bregethau yn hawdd eu cofio. Cymerwyd ef yn glaf, a bu farw yn mhen tua deg diwrnod, sef Gorphenaf 5ed, 1865, yn 67 mlwydd. Yr oedd wedi treulio 36 mlynedd yn y winllan; a bu yn weinidog yn yr eglwys y derbyniwyd ef yn aelod o honi am, flnyddau lawer. Claddwyd ef yn y gladdfa berthynol i'r capel, pan weinyddwyd ar yr achlysur, gan y Parchedigion E. Prichard, Dinbych; E. Jones, Ruthin; J. D. Williams, Bangor; W. E. Watkins, Glanwydden; a J. G. Owen, Rhyl.

ROBERTS, JOHN, gweinidog yr Annibynwyr yn Llanbrynmair, sir Drefaldwyn. Ganwyd ef Chwefror 26ed, 1767, yn Bronyllan, plwyf Moohdref, sir Drefaldwyn. Enwau ei rieni oedd Evan a Mary Roberts. Yr oedd ynt yn aelodau o'r eglwys gynulleidfaol, yn Llanbrynmair, a chymdeithasent yn benaf gyda'r gangen o honi ag oedd y pryd hyny yn ymgynull yn Aberhafesp. Bu ei dad yn aelod crefyddol am ddeg a thriugain mlynedd. Yr oedd ynt yn ofalus iawn i ddwyn y plant i fyny yn ofn yr Arglwydd; ac ni bu eu hymdrechiadau yn ofer. Pan o gylch pedair oed, cafodd yr hyfrydwch o gysgu gyda'i fam. Wedi gorwedd yn y gwely treuliodd ganddi beth amser i ddyysgu iddo Weddi yr Arglwydd. Gofynnodd i'w fam, "A oedd raid iddo ef farw?" Hithau a atebodd, "Fod pawb i farw, a'i fod yntau i farw, ond fod ganddo enaid i fyw byth mewn byd arall;" ac wrth geisio gwaegu ar ei feddwl ei fod i fyw byth, torodd allan i wyllo, ac wrth ei chlywed ymollyngodd yntau i wyllo; a gwnaed argraff y pryd hyny ar ei feddwl na ddilewyd byth o hono. Mynych iawn y cofiai ar ol hyn, pan o bosib yn nghanol difyrwch ei febyd fod ganddo enaid i fyw byth. Bu farw ei fam pan oedd o gylch un ar ddeg oed, yr hyn a wnaeth iddo feddwl gyda mwy o ddwysder nag erioed am anghu a byd tragwyddol. Pan yn ddwy ar bumtheg oed gadawodd dŷ ei dad, gan fyned i fyw at berthynasau iddo, eithr ni chafodd yno ond ychydig o fantaision crefyddol. Denwyd ef yn fuan i gymdeithasau a dynion ieuaniaid nad oedd ynt yn ofni Duw, ac wrth wrando ar eu digrifwch,

3 P

daeth yn raddol i hoffi eu cyfeillach, ac i ddechreu dysgu eu ffyrdd; felly efe a ymollyngodd i gryn annheimpladryddam achosion ei enaid; ond byddai ei feddwl ar brydiau yn hynod o anedwydd a therfysgelyd, am ei fod yn ymwybodol ei fod mewn cyflwr poryglus, pan yn ymgaledu mewn anghof o'i Greawdwr. Yn mhen dwy flynedd ymadawodd o'r lle yr oedd, gan fyned i ardal Llanbryn-mair, denwyd ef yn wir i'r gymdeithas grefyddol, lle y cafodd lawer o adeiladaeth a chysur; ac ar y 29ain o Hydref, 1786, ymadawodd a'r eglwys gynulleidfaol yn Llanbryn-mair, ag oedd y pryd hyny dan ofal gweinidogaethol y Parch. Richard Tibbot. Yn fuan wedi hyn, fel y dywedai, y dechreuodd ymhyfrydu yn fawr yn ngwaith yr Arglwydd; a chafodd brawf fod ffyrdd doethineb yn ffyrdd hyfrydwch, a bod ei holl lwybrau hi yn heddwch. Nid oedd ar y pryd mewn teulu crefyddol, ond yr oedd gan y teulu gryn ymddyried ynddo, ac ymddygent tuag ato gyda llawer o'serch a thiriondeb. Ceiswyd ganddo weddio yn y teulu, a'r hyn y cydsyniodd, er y teimlai yn dra gwangalon; arferai dau deulu ereill ag oedd-ynt yn byw ger llaw ddyfod yno yn rheolaidd i'r addoliad hwytol; a chafwyd lle i greu i'r Arglwydd weled yn dda fendithio yr ymarferiadau hyny i fod o fythol les i rai oedd yn eu mwynhau. Rhai o'r brodyr yn yr eglwys a ymddyddanasant ag ef, ac a'i hanogasant i arfer ei ddoniau mewn pregethu yr efengyl. Bu am dro mewn amheuaeth yn nghylch llwybr ei ddyledswydd, yr hyn a'i gwnaeth yn daer mewn gweddi am ddwyfol gyfarwyddyd. Cyn hir wedi hyny dechreuodd ddywedyd ychydig yn y gymdeithas grefyddol; ac ar brydnawn Sabbath, Ionawr 21ain, 1790, ceisiodd ddywedyd ychydig am y tro cyntaf oddiwrth Phil. iii. 9, a thrachefn yn yr hwyr, yn Penarth, oddiwrth Ioan i. 29, "Wele Oen Duw." Yr oedd athrofa y Gogledd ar y pryd hyny yn Nghrososwallt, dan ofal y diweddar Barch. Ddoctor Edward Williams; ac yn mis Mawrth, 1790, ar anogaeth ei gyfeillion, rhoddodd heibio ei sefyllfa yn Llanbryn-mair, ac aeth i'r athrofa ar ei draul ei hun; arosodd yno hyd y Sulgwyn canlynol i ddyysgu Lladin. Ymddygodd Dr. Williams tuag ato gyda'r hynawedd mwyaf, ac felly hefyd y gwnaeth ei gyd-athraw, Maurice Phillips. Treuliodd wyliau y Sulgwyn yn Llanuwchllyn, gyda'r Parch. Richard Tibbot; ac aeth yn mlaen gyda'r Lladin yno, braiddd gyda mwy o rwyddineb nag yn Nghrososwallt. Symudodd oddiyno i Bwllheli yn niwedd Gorphenaf, ac arosodd yno dan ofal ei hoff gyfaill, y Parch. Benjamin Jones, hyd y Nadolig canlynol. Yn Ionawr, 1791, trwy gydysniad Bwrdd y Gweinidogion Cynulleidfaol yn Llundain, dychwelodd i athrofa Croesoswallt mewn gwell teimladau na phan yn gadael yno y Sulgwyn. Yn nechreu y flwyddyn 1692, rhoddodd y Dr. Williams ei swydd i fyny fel blaenor yr athrofa, a symudodd i Birmingham. Parodd

hyn iddo gryn ofid am ei fod yn ei fawr barchu, ac yn ei garu yn fwy nag un dyn a adnabyddodd erioed. Y pryd hyn symudwyd yr athrofa i Wrecsam, dan ofal yr hawddgar Barch. Jenkin Lewis; bu yno dan ei ofal ef am dair blynedd. Oddeutu naw mis cyn gorphen ei amser yn yr athrofa, derbyniodd wahoddiad oddiwrth eglwys Llanbryn-mair, i lafurio yn eu mysg, fel cynorthwywr i'w hybarch weinidog, R. Tibbot. Yr oedd yn hyfrydwch mawr i'w feddwl ddychwelyd i ardal, lle yr oedd ganddo gynifer o gyfeillion crefyddol, a lle yr oedd wedi cael cymaint o hyfrydwch yn ffyrdd a gwasanaeth yr Arglwydd; felly ar ol ymgynhori a'i gyfeillion crefyddol a cheisio cyfarwyddyd oddi uchod, ysgrifennodd yn ol ei fod yn diffuant fwriadu cydsynio a'u cais. Ar orpheniad ei amser yn yr athrofa gadawodd Wrecsam, Rhagfyr 23ain, 1794; ac ar ol treulio dyddiau yn Birmingham, er cael y budd o ymgynhori ychydig a'r Dr. Williams, dychwelodd i Lanbryn-mair, erbyn y Sabbath cyntaf yn Ionawr 1795; ei destun yn y boreu oedd 1 Cor. ii. 2; ac yn y prydawn, 2 The. iii. 1. Urddwyd ef Awst 25ain, 1796. Traddodwyd y gyn-araeth gan y Parch. J. Griffiths, Caernarfon; y gofyniadau gan y Dr. Lewis; yr urdd-weddi gan Mr. R. Tibbot; y cyngor iddo ef gan ei athraw, Mr. Lewis; a'r bregeth i'r gynulleidfa gan Mr. Jones o Bwllheli. Tra yn cydweinigogaethu a'r Parch. R. Tibbot mwynhaodd lawer o gy-suron a budd yn ngwasanaeth y cysegr. Ar yr 17eg o Ionawr, 1797, priododd, a'r hon a fu yn amgeledd gymwys iddo tra y buont byw, o'r hon y cafodd bump o blant; a chawsant yr hyfrydwch o'u gwelod oll yn aelodau eglwysig; aeth dau o honyt, sef Samuel a John i'r weinidogaeth, a chafodd y ddau eu hurddo yn gynorthwywr i'w tad. Ailadeiladwyd yr addoldy, adeiladwyd chwe o addoldai cryfion a chyffus ereill mewn gwahanol ranau o'r plwyf; a sefydlwyd ysgolion Sabbathol ynddynt oll, y rhai dynt yn parhai yn flugurog a llwyddianus hyd heddyw. Y mis Mawrth, 1834, dechreuodd deimlo poen llym yn ei ben, yr hwn o radd i radd a'i gwanychodd yn fawr. Yn nechreu Mehefin, ymwelodd a'r Amwythig, er cael cynorthwy meddygol pellach; ac ar ei waith yn dychwelyd adref, treuliodd un Sabbath yn y Beriw, sef Mehefin 15fed, 1834, ond gan ei fod yn teimlo yn wan a lluddedig, arosodd yn y tŷ y boreu a'r prydawn, a darllonodd ranau o hanes bywyd llafurus y diweddar Barch. Rowland Hill, aeth i'r addoldy yn yr hwyr, a gweinyddodd Swper yr Arglwydd mewn modd serchiadol iawn, gan anog yr eglwys yno i lynu yn ffyddlon wrth yr Arglwydd hyd y diwedd, a chynhori y rhai oedd yn sefyll draw ac yn cloffi i roddi ufydd-dod uniongyrchol i orchymynion y Gwardwr. Y tro olaf y bu yn yr addoldy oedd boreu Sabbath, Mehefin 29ain, 1834. Ar foreu Sabbath, Gorphenaf 20fed, 1834, sef y dydd cyn ei farwolaeth, dywedodd ychydig eiriau wrth yr amryw gyfeillion a

alwasant i'w weled, ag oeddynt yn boddhaol egluro fod ei oibaith ar Grist yn unig. Ei ddau fab hynaf a ddychwelasant o'r oedfaon yn prydaawn, a aethant i mewn i'w ystafell, estynodd ei law iddynt yn y modd mwyaf serchiadol, a dywedodd, ei fod wedi darfod a'r byd, ei fod yn gobeithio yr ymognient i fod yn ddefnyddiol. Oddoutu dau ar gloch y noson hono caudd ei lygaid gyda sirioldeb yn ei weid, mewn modd hynod o dawel; ac yn mhon o gylch pumtheg mynudd ar ol hyny safodd olwynion natur, a chan adael y corff lluddedig i huno ac i orphwys, dystaw ddiangodd ei ysbryd dedwydd i ddechreu cadw y Sabbath tragwyddol yn y deml fry, Gorphenaf 21ain, 1834. Claddwyd ei ran farwol dydd lau canlynol yn meddrod ei dad, yn mynwent eglwys y plwyf Llaubrynmair. Ni welwyd mae yn debyg cynifer o ddynion yn claddu neb erioed yn yr ardaloedd o'r blaen; yr oedd yr holl ardaloedd mewn syndod, a phrudder, ac megys un teulu yn cydalaru. Yr oedd wedi bod yn gynghorwr i lawer o honynt am agos i ddeugain o flynyddoedd, nid yn unig yn ei bregethau, ond hefyd mewn modd personol; yr oedd ei gynghorion personol yn aml a ffyddlon iawn. Nid oedd yn meddu ar lawer o'r pethau sydd yn gwneuthur dyn yn fawr yn nghyfrif y bydol a'r balch. Nid oedd yn meddu ar helaethrwydd mawr o gyfoeth bydol, yr oedd yn y sefyllfa ganol, yn brydferth a chysurus fel tyddynwr cyfrifol. Yr oedd yn y man mwyaf manteisiol at fyw yn dduwiol a defnyddiol, felly o leiaf y golygai efe ei hun; pe buasai yn is buasai o dan fwy o anfaenteion, a phe buasai yn uwch buasai yn fwy agored i brofedigaethau. Nid oedd o ran ei ddawn a'i boblogrwydd, yn rhagori ar lawer o'i frodyr; yr oedd yn rhwydd, melus, a derbyniol iawn, fel nad oedd nemawr yn fwy hoff gan eglwysi Cymru yn gyffredinol, a llawer o gynulleidfaeodd Lloegr nag ef. Yr oedd yn mhell oddiwrth fod yn is na'r cyffredin, eto nid oedd yn neillduol ragori yn y pethau hyn; yr oedd ynddo ef er hyny wir fawredd fel dyn, fel Cristion, ac fel gweinidog i Iesu Grist. Fel dyn yr oedd yn meddu synwraur cryfion, yn gyflym a threiddgar ei ddeall; yr oedd yn hynod yn ei adnabyddiaeth o ddynolryw, canfyddai yn fuan iawn ysbryd a thuodd y neb y byddai yn ymwneud ag ef. Pe buasai yn defnyddio ei alluoedd i fod yn gyfrwyddrwyg a dichellgar, buasai yn ddyr peryglus mewn cymydogiaeth, o herwydd ei gyfrwysdra. Yr oedd wedi cyraedd gradd helaeth o wybodaeth mewn dysgeidiaeth o'r celfyddydau, mewn hanesyddiaeth, duwinyddiaeth, &c.; fel yr oedd yn anhawdd iawn cyfarfod ag un oedd yn uwch mewn gwybodaeth gyffredinol nag ef. Fel dyn, yr oedd yn sier i'w resu yn mhlith blaenoriaid ei oes a'i genedl; ond yr oedd yn perthyn iddo ef iawredd rhagorach na hwn, un mwy anaml a gwerthfawr. Fel Cristion, yr oedd yn ymddangos yn fawr ac yn rhagori yn neillduol; yr oedd yn dysgleirio mewn gostyngedd-

rwydd a hunan-ymwadiad. Dangosai lawer o'r ysbryd hwn ar bob amgylchiad, mewn cyfrinachau personol, mewn cynadleddau neillduol yn mhlith gweinidogion, yn ei ysgrifau, &c. Pwy yn mhlith un enwad crefyddol, mor gyoeddus a chymaint uwchlaw ei frodyr yn gyffredin a ddangosodd lai o ysbryd chwyddedig, a llai o duedd lywodraethgar na Mr. Roberts. Yr oedd yn byw yn rhy agos at Dduw, ac yn ormod yn y teimlad o'i waeledd ei hun i feithriu yr ysbryd gwael hwn. Yr oedd yn dirion iawn o enwau da rhai ereill; ni charai grybwyll na chlywed neb yn crybwyll am foiau neb, oni byddai gwir angen am hyny, a phan y byddai felly, arwyddai fod ei feddwl yn ddolurus o'r herwydd. Yr oedd yn ofalus am deimlad ereill; cymaint oedd ei gariad at ddynolryw fel na allai glwyfo teimlad neb arall, heb ddolurus ei hun drwy hyny. Hyfyrdwch ei galon, oedd gallu bod o ryw wasanaeth er lles a chysur i ereill. Ymddangosai fel yn ei elfen ei hun, pan yn ymddyddan mewn modd profiadol am grefydd personol, yr hyn oedd brawf ei fod yn meddu llawer o honi; tystiai mai y rhan hyfydaf o'i waith oedd cynal cyfeillachau neillduol, ac mai yr oriau melusaf oedd y rhai a dreuliai yn mhlith ei frodyr a'i chwiorwydd, yn cydymddyddan am bethau byd tragwyddol. Fel Cristion, yr oedd achos crefydd yn gyffredinol yn agos iawn at ei feddwl. Teimlai yn ddwys iawn pan byddai un anghydfod neu rhywbeth anghysurus yn bod yn rhywle, byddai rai gweithiau fel dyn bron wedi dyrysau gan ofid, o herwydd pethau o'r fath; ac ar y cyfan ymddangosai fel un y galleid dywedyd am dano, "Wele Gristion yn wir, yn yr hwn nid oes dwyll." Fel gweinidog Iesu Grist, y prif beth oedd yn ei hynodi oedd ei ymgeis beunyddiol i wneud daioni i eneidiau dynion. Nid oedd yn meddwl fod ei waith ar ben ar ol bod yn yr areithfa, ond yn mhob tŷ, ac yn mhob cyfeillach, yr oedd yn chwilio am gyfleusdra i roddi gair i mewn dros Iesu Grist er gwneuthur daioni. Y fath ydoed ei ffyddlondeb, fel yr oedd ofn ei ganfod ar y ffordd ar rai am y gwyddent y dywedai yn ffyddlon wrthynt am eu bai a'u perygl; cydymdeimlai yn dyner iawn a'r rhai oedd mewn adfyd, a chynghorai yn dirion iawn y rhai fyddai mewn dyruswch. Yr oedd bob amser yn wyliadurus i ymddyddan yn ddoeth a gochelgar. Ychydig o weinidogion yn Nghymru, os oedd neb yn fwy anwyl a pharehus gan ei eglwys gartref, a chan ei frodyr yn gyffredinol. Yr oedd ei dduwioldeb a'i ddoethineb yn llawn wneud i fyny y diffyg oedd yn ei ddoniau. Fel duwinydd, yr oedd Mr. Roberts o olygiadau cynson ac eglur ar y Beibl. Nid oedd yn rhwymo ei gred wrth unrhyw gyfundraeth ddynol, ond wrth air Duw yn unig. Y mae dynion yn gyffredin iawn pan yn heneiddio, yn cau eu drysau yn erbyn pob poth newydd, yn erbyn pob diwygiad, eu harwyddair yw,—hyn a gredais, a hyn a gredaf; ond nid felly oedd ef, eithr byddai yn myned yn mlaen gyda'r

oes; a safai yn un o'r rhai blaenaf ar ei rwn hdy derfyn ei oes. Treuliodd gryn lawer o ddiwedd ei amser ar face dadleuath. Nid oedd neb yn fwy anhebyg i fyned i'r maes hwnw nag ef, eithr cafodd ei wthio iddo. Fel dadleuwr, yr oedd yn deg a llednais, yr oedd ei reswm yn eglur a grymus; yr oedd gwawdiaith a chabedd islaw ei fonedd-igeiddrwydd Cristionogol. Efe oedd un o'r rhai cyntaf a dorodd y garw yn erbyn gorlif Antinomiaeath yr oes, a dyoddefodd erledig-aeth nid bychan o herwydd hyny; ond y y mae llu o ofyddion yn awr yn ei ddylyn a fedrant saethu at drwch y blewyn. Ei brif addurn oedd ei dduwioldeb, ac ofn pechu. Yr oedd yn gadael arogl saintaid a duwiol ar ei ol yn mhob man lle yr elai, ac ar bob cyfeillach y byddai ynddi. Yr oedd cymaint o nefolrwydd yn ei agwedd a'i ymddyddanion, fel nad ellid bod yn ei gyfeillach heb deimlo mwy o awydd i fyw yn saintaid. Cydnabyddai law yr Arglwydd yn mhob peth, a byddai bob amser yn deimladwy o'i ymddyddyniad beunyddiol ar Dduw.

ROBERTS, LEWIS, Dolgellau, neu *Eos Turrog*, oedd grythwr nodedig o dda. Ganwyd ef yn mhlwyf Llandecwyn, sir Feirionydd, Mawrth y 9fed, 1756. Fel perorydd, yr oedd ef yn un o brif enwogion y Dywysogaeth. Cymerodd o'i fabod fawr hoffder yn nifyrwrch peroriaethol ei wlad; cyflwynwyd ef yn gynar y freichiau cerddoriaeth. Yn yr hen ddyddiau dedwydd a aethant heibio pan oedd cân a llawenydd yn nghyd ag amrywiol gampiau diniwed ereill mewn bri yn ein gwlad, anaml y ceid un a ofelychai y gwrthdrrych hwn; croesawid ef gan y boneddwr yn ei balas, a chan y gwerinwr yn ei fwthyn. Yn y flwyddyn 1775, trwy alwad uchel serylodd Meirionydd, Lewis Nanney, Yswain, o'r Llwyn, chwareuodd o faen lluaws o foneddigion, cynull-edig, yn Nolgellau, a chafwyd y fath foddlonrwydd ynddo, fel o hyn allan yr ystyrid pob cynulliad o'r fath yn ddiffygiol oddieithr cael ei bresenoldeb. Fel dadganydd gyda'r delyn Gymreig, yr ydoedd yn anghydmorol, ac yn mhob ymdrech bu yn fuddugoliaethus, fel y prawf yr amrywiol dlyssau a adawodd ar ei ol. Nid yn unig fel oerddor yr oedd yn rhagori, ond fel hanesydd gwladol a chrefyddol. Cynysgaethwyd ef a deall, cof, ac amgyffrediaidau bywiog, fel y cafai ei gyfeillion fawr ddiffyrwch yn mhob man ag y byddai. Er pob rhagoriaeth a gafwyd ynddo erioed, ni chlywyd ef yn ymfrostoio yn ei fedrusrwydd, yn mwneidd-dra ei lais, nac mewn un rhinwedd arall o'i eiddo; ond i'r gwrthwyneb ystyriai ei hun yn ddyledus i'w Grewdwr am ei holl ddoniau, ac ymhyfrydai yn wastadol mewn addysgu ereill yn nghywrain ganghenau cerddoriaeth. Am lawer o flynyddoedd eisteddodd yn farnwr y datgeiniaid mewn eisteddfodau, er boddlonrwydd i bawb. Cymaint oedd ei gymeriaid yn mhlith boneddwr ei wlad, fel yr ymhyfrydai amryw o honynt gyfranau yn helaeth tuag at ei angeurhaid mewn henaint a methiantwch,

fel na adawyd arno eisieu dim o angenrheidiau y bywyd hwn, yn mhlith y rhai y gellir enwi Syr William Wynn, Barwnig, o Maesneuadd; a Thomas Hartley, Ysw., o'r Llwyn. Bu farw Ebrill 2il, 1844, yn Nolgellau, yn 88 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn ngladdfa Maentwrog.

ROBERTS, JOHN, offeiriad Tremerchion, sir Fflint. Ganwyd ef yn Mhalas Harri, plwyf Llanefydd, sir Ddinbych, yn y flwyddyn 1775. Yr oedd ynddo er yn fachgen dueddrrwydd cryf at bethau crefyddol, ac awydd nid bychan am wybodaeth. Pan tuag wyth oed, wedi darllen am Iesu Grist yn myned i fyny i'r mynydd i weddio, yntau yn fynych a gyrchai i fynydd oddiar dŷ ei dad i'r un dyben; hyn a wnai mor ddirgelaid, fel nad oedd neb yn ei weled, ond yr hwn a welodd Nathanael o dan y ffigsbren. Cafodd y fraint o greu yn Nghrist, ac i daer ymbil arno ei achub i fywyd tragwyddol. Ei dad, wrth weled ei serch at lyfrau, ei ysbryd meddylgar, a'i dueddrrwyd crefyddol, a benderfynodd ei ddwyn i fyny i'r weinidogaeth. Ar ol treulio amser digonol yn yr ysgol, trwy anogaeth ei athraw, y Parch. D. Jones, offeiriad y Betws, Abergele, anfonwyd ef i Goleg yr Iesu, Rhydychain. Yn y flwyddyn 1793, graddiwyd ef yn Wryf ac Athraw y Celfyddydau; ac urddwyd ef yn weinidog yn ystod y flwyddyn 1798. Yr eglwysai cyntaf y gweinidogaethodd ynddynt oedd Chisclhampton a Stadhampton, yn sir Rhydychain; pregethai hefyd bob prydawn Sabbath, mewn pentref cyfagos; fel hyn efe a gerddai ddeng milldir, ac a pregethai dair gwaith bob Sabbath. Ymwelai hefyd a'r ysgolion Sabbathol yn y plwyfdd hyny. Athrawon yr ysgolion ac ereill a ewyllsant, a ymwelent a'u gweinidog yn prydawn o bob wythnos, i ymddyddan ac ymgynghori ag ef yn nghylch y moddion goreu i'w harferu, er cynydd gras a duwioldeb yn eu calonau eu hunain, yn eiddo y rhai a gyrhent i'r ysgolion ar y Sabbathau, ac yn eneidiau eu cymydogion yn gyffredin. Fel hyn y treuliai efe ei amser gwerthfawr, mewn ymdrechion cydwybodol a llafurus i ddwyn yn mlaen les ac adeiladaeth ysbrydol y bobl a roddwyd yn ei ofal ef. Yn y flwyddyn 1799, yr oedd yn edrych ar ol yr agraffwasg yn Rhydychain, pan yn argraffu y Beibl a'r Llyfr Gweddî Gyffredin yn Gymraeg, dros y Gymdeithas er taenu Gwybodaeth Cristionogol. Yn mhien tua deng mlynedd ar ol hyn, bu ef ac ereill yn ddiwyd gydmaru a diwygio argraffad arall dros yr un gymdeithas, pan ddotharthyd ygain mil o'r argraffiad hwn yn ein gwlad. Yn 1803 ar daer ddeisyfiad ei gyfeillion a chynghor cardedig brawd, yr Easob Horsley, o Landaf, yn nghyd a'i gariad at wlad ei onedigaeth, efe a ddychwelodd i Gymru, lle yr oedd perigloraeth yn ei aros. Pan ddeallodd y rhai a eisteddent dan ei weinidogaeth ei fwrriad, tristwch mawr a lanwodd eu calonau. Y lle nesaf y cawn ef yn llafurio ynddo yw Tremerchion, yn sir Fflint. Ymdrechodd yn

ddiwyd trwy bob gwrthwynebiadau i lesoli ei blwyfolion; sefydlodd ysgol Sabbathol yno, yr hyn oedd beth newydd y pryd hwn. Ar farwolaeth fïor Tremeirhion, yn 1807, er mawr lawenydd i'r plwyfolion, cafodd Mr. Roberts y plwyf; ar ol ei ddyrohafiad ni laesodd ddim yn ei ymdrechion. Yr oedd yn bleidiwr gwresog i Gymdeithasau y Beiblau a'r Treithodau. Cyoeddodd yn 1814, gyoeddiad trimisol, dan yr enw *Cylchgrawn Cymru*, ond ni chafodd ddiagon o gefnogaeth i'w barhau er gwerthfawrocedd oedd, Tua'r un amser cyoeddodd argraffiad o lyfr *Yr Homiliau*, yr hyn hefyd a fu yn golledus iddo. Trwy ei fawr lafur a'i sel dros yr ysgol Sabbathol, tramgwyddodd llawer wrtho o'r herwydd. Aeth un offeiriad at yr Esgob Horsley i achwyn arno. Yr Esgob a'i atebodd gan ddywedyd, "Dymunwn i chwithau fyned a gwneud yr un modd." Rhoddodd hyn derfyn ar bob achwyniad o hyny allan yn ei erbyn. Yn Ngwanwyn, 1829, goddiweddwyd ef gan afiechyd, a bu farw Gorphenaf 25ain, 1829, yn 54 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn mynwent Llanefydd, ei blwyf genedigol. Cyoeddodd Mr. Roberts heblaw yr hyn a enwyd, ddyw neu dair o bregethau, "Treithawd ar y Iaith Gymreig," a dau neu dri o lyfrau bychain at wasanaeth yr ysgolion Sul. Gadawodd hefyd y llyfrau canlynol: "Cyfarwyddiadau i fyw yn ofn yr Arglwydd ar hyd y dydd," "Casgliad Barddonol o Salmau a Hymnau i'w harfer mewn addoliad cyoeddus," &c.

ROBERTS, JOHN, gwemindog y Bedyddwyr yn Mhontfaen, Morganwg. A ganlyn a ysgrifenydd ganddo ef ei hun, ar gais amryw o'i frodyr, yn ei glefyd diweddf:—"Fe nganwyd yn Llanfaes, Morganwg, Ohwefror 7fed, 1787. Symudodd fy rhieni, y rhai oeddynt tlodion, i Benylan, yn agos i Bontfaen. Tra yr oeddwn yn blentyn ni ddygwyddodd dim yn fy mlynnyddoedd plentyn-aidd; pan oddeutu deng mlwydd oed, rhoddwyd fi yn yr ysgol yn yr Eryr, yn Mhontfaen. Yr wyf yn edrych ar hyn yn dro hynod yn Rhagluniaeth i'm cynorthwyo i fod o ddefnydd yn mlynnyddoedd dyfodol fy mywyd; oblegyd ni bu fy rhieni yn alluog i roddi ysgol i nemawr o'r plant ereill, er fod ganddynt lawer. Pan ymadewais a'r ysgol aethum i weithio ar fferm Llansannor, yr hon a gedwid y pryd hyn gan F. Gwyn, Ysw. Gan fy mod yn deall Seisneg yr oeddwn mewn ffatr gan y tylwyth Seisnig a fyddent gyda'r boneddwr uchod, ac yn mhen ychydig flynyddoedd, cefais fyned yn was i'r ty, ac weithiau gyda hwynt i Loegr, a bum yn Lloegr rai blynnyddoedd. Enwaf hyn er dangos gofal daionus Rhagluniaeth am danaf. Er nad oeddwn yn ofni Duw fy hun, nac yn gweled neb yn y teulu yn ei ofni, eto daeth hyn a mi i weled llawer o bethau a fuont o fendith i mi wedi dyfod i adnabod yr Arglwydd. Yr oedd awydd arosol ar fy meddwl i ddysgu crefft yn lle gwasanaethu gwyr mawrion; ac yn Mehefin 1804, ymrymais fy hun yn egwyddorwas i ddysgu

crefft gof, yn Mhontfaen. Ar ol treulio fy amser, yn mis Tachwedd, 1807, priodais, a bu Rhagluniaeth yn dirion iawn o honwyf yn hyn, oblegyd i hyn, fel moddion, yr wyf yn priodoli fy nychweliad at yr Arglwydd, am mai fy nhad ynghyfraith fu yn offeryn i'm dwyn i wrando yr Efengyl. Yn fuan ar ol priodi aethum i drigfanu i Gastellnedd, a chefais fy arwain gan weinidogaeth y Bedyddwyr, ac yno ymwelodd yr Arglwydd a mi yn rasol; cefais fy nerbyn yn aelod yno gan Mr. John George, yr hwn, y pryd hyn, oedd yn fugail ar yr eglwys yn Nghastellnedd, treuliais ddyw flnydd yn gysurus iawn fel aelod o'r eglwys hon. Yn Hydref, 1809, symudais yn agos i Bontfaen, ardal fy ngenedigaeth, a chefais lythyr cymeradwyaeth oddiwrth yr eglwys at yr ychydig frodyr yn Bontfaen. Barnai yr eglwys yn Nghastellnedd fod yno ddawn pregethu, ac yn y llythyr yr oeddynt yn dymuno i'r brodyr fy anog i'r gorohwyl pwysig; yr oeddwn wedi dechreu yn Nghastellnedd, a chefais fy anog i barhau felly yn Mhontfaen. O'r flwyddyn 1809 i 1820 bum yn pregethu yno a'r cymydogoethau. Yn Mai, 1820, corffolwyd yno eglwys, ac ordeiniwyd fi yn weinidog arni. Wrth fwrw golwg ar fy mywyd byr yn y byd, yr wyf yn gweled mawredd gras Duw yn galw y fath bechadur at ei waith; yr oedd hadau pob llygredigaeth ynof, a llawer o honynt wedi tyfu i addfedrwydd, ac eto gras yn cynal ac yn addurno. Gyda llawer o gryndod yr ymellais yn ngwaith yr Arglwydd fel bugail i'r eglwys. Yr oedd rhwystrau amgylchiadol ar fy ffordd; magu teulu helaeth a lluosog, heb ddim ar eu cyfer, ond yr hyn a allwn ei enill; hefyd yr oeddwn yn ngwlad fy ngenedigaeth; a'r achos yn ieuanc, gwan, ac isel, eto bu yr Arglwydd yn hynod o dirion wrthyf; cefais y fraint o dderbyn dau cant o aelodau yn y Bontfaen mewn llai na phumtheg mlynedd, a dymuniad fy nghalon yw cael fy adferyd o'r clefyd hwn, a chael bod yn fwy diwyd a llwyddianus gyda gwaith yr Arglwydd nag erioed, ond os yw fy Arglwydd yn gweled yn oreu i fy symud dymunaf blygu i'w ewyllys." Yn y flwyddyn 1827, derbyniodd alwad unfrydol oddiwrth yr eglwys yn Beula, sêr Fynwy; ond yr undeb a'r cariad oedd rhyngddo a'i gyfeillion tlodion yn Bontfaen a'r gymydogoeth a'u taerni am iddo aros gyda hwynt, a enillodd ei feddwl, a gwrthododd y cynyg. Yr hwn a fuasai yn lawer mwy ffatriol iddo mewn ystyriaeth dymorol. Yn y flwyddyn 1831, cafodd alwad daer ac unfrydol gan yr eglwys luosog a pharchus yn nhref Aberteifi, a phe buasai yn ystyried ei amgylchiadau tymorol a'i deulu lluosog buasai yn gwellhau ei hun, ond nid hyn oedd y peth penaf yn ei ofni ef; ac am bedwar o'r gloch y 14eg o Ebrill, 1835, pan oedd yn 48 mlwydd oed, daeth galwad o Gaersalem oddiwrth Frenin y breninocedd, ac Arglwydd yr arglwyddi, a gorfu arno ymadael a phawb a phob peth oedd anwyl ganddo ar y ddaear, a gosodwyd

ei ran farwol i orwedd yn nghladdfa y Bedyddwyr yn y Bontfaen. Yr oedd Mr. Roberts yn ddarllenwr a myfyriwr mawr, pan ystyrion ei amgylchiadau teulnaidd; ond mwy hynod na hyny oedd ei gof helaeth o'r hyn a ddarllenai neu a glywai; ei ddawn fraeth, ei ddeall cryf, ei ddull serchus, a'i lais per-aid, a'i ymdygiadau gostyngedig. Fel pregethwr, anfynych y byddai yn athrawiaethol, nac argyoddiadol, ond yn gyffredin ei brif destynau fyddent addewidion, profiad, cariad, ac ymddygiad adlas i'r esengyl. Yr oedd ei farn ar athrawiaeth yr esengyl yn debyg i eiddo yr enwog Abraham Booth ar deyrnas-iaid gras.

ROBERTS, JOHN, gweinidog y Bedyddwyr, yn Mhwllheli. Ganwyd ef yn nghymydogogaeth Amlwch, sir Fon, Medi 15fed, 1791. Pan oedd ond blwydd a thri mis oed, ymddifadwyd ef o nerth ei glun, o'i fforddwyd i'w droed; ac er arfer pob moddion a allesid ddyfod o hyd iddynt, arosodd yn ddi-gynydd trwy ei oes. Er iddo gollu grym ei glun, dangosodd yn fuan fod grym mwy na chyffredin yn ei feddwl; oblegyd pan oedd yn bedair blwydd oed, yr oedd yn gallu darllen yn rhagorol o dda. Er dyben o hwylusu ei ffordd at fwynhau dedwyddwch yn ei fywyd dyfodol ar y ddaiair, cafodd ei anfon i'r ysgol; a chafodd ei rieni loniant meddwl yn fuan, wrth weled y cynydd cyflwm a wna'i mewn dysgeidiaeth. Aufonwyd ef i'r ysgol at y Paroh. J. Evans, Amlwch, gweinidog yr Annibynwyr, ac athraw ysgol dra chyfrifol. Gwnaeth Mr. Evans bob ymdrech i wneuthur ei ysgolhaig yn athraw medrus; arosai gydag ef oriau ar ol gollwng y plant ereill ymaith, i'w gyfarwyddo mewn gwybodaethau buddiol; ac fel hyn, trwy lafur diffino ei feddwl, a charedigrwydd ei athraw, gwnaed ef yn ysgolfeistr defnyddiol erbyn cyraedd ei un-ar-bumtheg oed. Bu yn cadw ysgol mewn gwahanol fariau yn Mon am ysbaid wyth neu naw mlynedd; ac er nad oedd ganddo lawer o archwaeth at gadw ysgol, eto enillodd serch y plant a ddysgai, a'u rhieni i raddau pell. Pan yn 19eg mlwydd oed enillwyd ei galon yn llwyr i wneyd arddeliad cyhoeddus o Fab Duw, a chafodd ei dderbyn yn gyflawn aelod eglwysig, ar Ddydd Nadolig, 1810, yn y capel newydd, ger Penygraig Wen, o'r hon eglwys yr oedd ei rieni yn aelodau er ys amryw flynyddoedd. Symudodd oddi yno i Bryn Siencyn, ardal boblogaidd ar lan y Menai. Canfu ei gyfeillion yno fod ei feddwl wedi ei gyfoethogi â llawer o wybodaeth fuddiol, fod ganddo ddawn i fynegi ei feddwl yn eglur i ereill, fod cariad at eneidiau dynion yn ei galon. Cymellwyd ef gan ei gyfeillion i bregethu yr esengyl. Wrth gael anogaethau parhaus, dywedai wrth gyfaill, "Mae arnaf ofn digio Duw wrth wneud, ac ofn ei ddigio wrth fod yn anufudd i geisiadau fy mrodyr." Yn y cyfamer teimlai eriau Crist wrth Pedr yn rymus ar ei feddwl, "*Portha fy wyn.*" Felly, trwy gymellion ei frodyr oddi allan, a chymellion mewnol ynddo ei hun,

cydsyniodd â dymuniad yr eglwys. Tua dwy flynedd y bu yn y Bryn, symudodd oddi yno i Lanrhuddlad; ac yn y lle olaf, cafodd ysgol dda, a chyfeillion lluosog. Yn mhen naw mis wedi dyfod i Lanrhuddlad, ymaflwyd ynddo gan atiechyd trwm. Dros hir amser yn y cleyfod hwn, ymddangosai yn debyg iawn o fyned i'r byd anweledig; ond yr oedd y rhan fwyaf o'i waith hebe ei orphen, ac am hyny cafodd adferiad i'w iechyd. Ar ei ddychweliad yn ol i Lanrhuddlad agorodd ysgol; lle y bu yn dra llafurus fel pregethwr ac athraw ysgol. Llwyddodd i gaaglu cynulleidfa fechan yno. Bu yn offerynol hefyd i adeiladu addoldy yn y lle; a dyna ddechreuad ei lafur o berthynas i adeiladu addoldai, yr hyn, yn ol llaw, a fu yn ran bwysig o'i waith. Yn y flwyddyn 1819, aeth Robert Edwards, Maesyberllan, yn agos i Aberhonddu, cyn gadaol eglwys Licswm a Threffynon, i ymofyn am ryw un yn ei lle i'w gwasanethu. Cymeradwywyd John Roberts i'w sylw ef a'r eglwys. Aeth yno yn fuan ar brawf. Rhoddodd yr eglwys alwad unfrydol iddo ddyfod yn fugail arni. Dymunodd John Roberts gael ei urddo yn Llanrhuddlad. Cafodd ei dymuniad, a neillduwyd ef i'r swydd weinidogaethol, Mawrth 2, 1819. Dychwelodd yn ddioced i sir Fflint, gyda dymuniad ei frodyr am i'r Arglwydd ei wneud yn fendithol er enill eneidiau at yr Arglwydd a'r Iachawdwr. Trwy gynorthwy Mr. James Williams, Llandudno, a'i gyfeillion, llwyddodd i gael lle i adeiladu capel, yr hwn a orphenwyd yn y flwyddyn 1820. Ymdrechodd lawer er cael y cyfarfodydd canu, cyfarfodydd gweddio, a'r ysgol Sabbothol yn flodeuog; a than y triniaethau hyn adfywiodd yr achos yn Licswm, Penyfron, a Helygen. O amser sefydliaid Mr. Roberts hyd 1825, ychwanegodd yr Arglwydd amryw at yr eglwys, a'i changenau. Yn niwedd y flwyddyn 1824, barnodd yr eglwys yn Nhrefynon mai da fuasai cynal addoliad yr Arglwydd, yn lled fynych, yn yr iaith Seisnig, er mwyn y lluaus Seison oedd yn gweithio yn y gwaith cotwn yn y dref. I gael yr amcan yma i ben, penderfynodd yr eglwys i'w gweinidog fyned am flwyddyn i Athrofa Bradford, yn sir Gaerefrog, er mwyn arfer ei hun i bregethu Seisneg; cychwynodd yno yn niwedd y flwyddyn 1824. Penderfynodd ef a'r eglwys i gael Mr. John Davies, yr hwn oedd yn ewyllysio symud o Fanceinion i Dreffynon am flwyddyn, tra byddai Mr. John Roberts yn yr Athrofa. Cydsyniodd John Davies, a'r cynllun, a daeth i Dreffynon. Yn amser gwyliau yr haf, daeth J. Roberts adref, a chan nad oedd yn mwynhau iechyd yn Bradford, darbwylodd ei gyfeillion ef i beidio gwerthu ei iechyd am ddysgidiaeth; ac wedi dwys ystyriaeth, barnodd mai gwell oedd iddo beidio myned yn ol. Nid oedd blwyddyn Mr. Davies ar ben, am hyny nid oedd am ymadael o Dreffynon; ac hefyd yr oedd rhai o'r aelodau wedi myned i hoffi Mr. Davies, gyda'i ddawn newydd, yn fwy

na'r hen weinidog. Cododd ymryson yn yr eglwys yn nghylch y ddau; ac i gael pethau i'w lle, galwyd am gymorth gweinidogion cymydogoethol. Penderfynwyd er cadw undeb yr eglwys, fod yn rhaid i'r ddau weinidog ymadael. Derbyniodd Mr. Roberts, gyngor y cyfarfod, ac a ymadawodd; yn hyn ymddygodd yn ganmoladwy. Pan welodd y Gymdeithas Genadol Artrefol fod Mr. Roberts yn rhydd, rhoddodd alwad iddo i'w gwasanaethu; derbyniodd yr alwad, ac aeth i gasglu trwy y Gogledd at addoldy newydd. Ar ei daith, derbyniodd alwad oddiwrth eglwys y Bedyddwyr, yn Mhwillheli, a sefydlodd yno yn 1828. Heblaw bod yn foddion i adnewyddu yr eglwys yn Mhwillheli, llwyddodd i sefydlu Cymdeithas Artrefol yn Lley. Casglodd danysgrifiadau, a chafodd genadwr yno i bregethu. Yr oedd ei aidd gymaint dros y genadaeth yn Lley, fel nad oedd yn esgeuluso gwneud dim a allasai dros ei llwyddiant. Oherwydd afiechyd, ni allodd lafurio ond tua dwy flynedd yn Mhwillheli. Cymerwyd ef yn glaf, dechreu Rhagfyr, 1830. Trodd ei afiechyd yn ddarfodedig-aeth. Ni allodd bregethu o Rhagfyr, 1830, hyd ddydd ei farwolaeth. Yr oedd Mr. Roberts yn un ag oedd wedi ceisio yr Arglwydd yn foreu, ac wedi ei gael Ef. Ei waith yn ystod ei afiechyd oedd dyfeisio a chynllunio y moddion tebycaf i lwyddo achos y Bedyddwyr yn Arfon, a gweddio am arddeliad Duw ar y moddion. Chwiliodd yn fanwl i natur Gweithredoedd Ymddiried (*trust deeds*) tai addoliad, a deallai lawer mwy na nob o'i frodyr nad oedd yn gyfreithwyr, ar y pen hwn; a dechreuodd droi ei wybodaeth yn ddefnyddiol, trwy dynu cynllun o lyfr i gadw cyfrifon addoldai, a phethau angenrheidiol ereill mewn cysylltiad â hwy. Y mae y rhan gyntaf o'i lyfr yn cynwys "*Natur y meddiant, a'i gyflwyniad i ymddiriedolwyr.*" Rhan 2 yn cynwys "*Natur y Ddyled, a neillduolion y Draul.*" Rhan 3 yn cynwys "*Y casgliadau a wnaethpwyd at yr Addoldy.*" Rhan 4 yn cynwys "*Siroedd am arian.*" Meddai Mr. Roberts ddawn neillduol i gael cydweithrediad yn mysg ei frodyr. Er ei holl ddefnyddioldeb, a'i alluoedd er adeiladaeth yr Eglwys Gristionogol, ei ymdrech i achub eneidiau, a dyrchafu gras a gogoniant Duw yn y byd. Hunodd yn yr Arglwydd Medi 29, 1831, wedi bod yn weinidog ffyddlon am ddeuddeg mlynedd i'r eglwys y bu yn llafurio yn eu mysg. Claddwyd ef yn nghapel y Bedyddwyr yn Pwllheli.

ROBERTS, BENJAMIN, gweinidog y Wesleyaid, a anwyd yn Beaumaris, Sir Fôn, yn y flwyddyn 1816. Wedi bod yn pregethu am both amser aeth i'r ysgol dduwinyddol yn Llundain, yn 1839, a chyfrifwyd y flwyddyn hono y gyntaf o'i weinidogaeth. Yn y flwyddyn 1840 penodwyd ef i gylchdaith Llanasa. Yn y flwyddyn 1849 daeth i'r dalaeth ddeheuol, ac yno y teithodd y gweddill o'i weinidogaeth lawn. Yn y flwyddyn uchod gosodwyd ef yn oruchwyliwr y cyfenwad yn Llanidloes; a'r flwyddyn

ganlynol, symudodd i Dredegar, cylchdaith Merthyr y pryd hwnw, a dyoddefodd gryn lawer o wawd ac enllib oddiwrth y rhai a alwent eu hunain yn *Reformers*. Bu Mr. Roberts am flynyddoedd yn ysgrifenydd capeli yn y dalaeth ddeheuol, a gwnaeth wasanaeth dda yn y swydd hono—swydd ac sydd yn gofyn llawer o ofal a medr hefyd. Gweithredai hefyd fel ysgrifenydd yn y cyfarfodydd taleithiol. Mewn cysylltiad a'r Parch. Mr. J. Jones, cyoeddodd yn y flwyddyn 1850, ddiarddeliad Meistri Everett, Dunn, a Griffith, tri o aflonyddwyr mawrion y gwrsyll Wesleyaid. Ysgrifennodd Mr. Roberts lawer o erthyglau cryno i'r *Eurgrawn* yn enwedig pan yn oruchwyliwr y llyfrau, a phan oedd amddiffyniad i reolau a dysgyblaeth yr enwad yn angenrheidiol. Nid oedd ei iechyd ond gwael er ys blynyddoedd, ond cadwai yn mlaen yn ei waith, er wedi ei ddarostwng yn fynych. Fel pregethwr yr oedd yn eglur, ysgrifthyrol, ac ymarferol, dygai lawer o bethau trawsagar i mewn i'w bregethau, ond anam y cymerai aden dychymyg i roddi bywyd i ddim o'i bethau. Rheswm cryf ac iaith groew y Beibl fyddai ei arfau yn wastad. Yn mlynnyddoedd diweddaf ei fywyd, codai ei lais yn ddisymwth a gormodol, a gorclfygai ei hun mewn ychydig amser. Yr oedd efe yn ysmociwr mawr iawn, a diameu na wnaeth hyny o arferiad hynod ddim lles iddo, er fod llawer yn tybied fod rhinwedd bron yn swynol mewn tynu mwg *tobacco* i'w genau a'i ollwng allan mewn eiliad. Y mae ysmocio yn feddygol yn rhesymol, ond y mae defnyddio *tobacco* o frys yn ddirgelwch mawr i ni. Yr oedd y ddanodd, meddai unwaith, ar Mr. Charles Wesley, ac iddo dreio y feddyginiaeth ffaidd hono, fel y galwai efe hi, o ysmocio; ond cymerwyd ei ddolur a'i synwyr ymaith ar unwaith; ond trwy drugaredd cafodd ei synwrau eu hadferyd, a diflanodd y ddanodd gyda'r mwg. Y mae mygu yn wenwyn i rai pobl, tra y mae ereill yn gallu dal mwg a than bron o foreu hyd nos. O ran corffolaeth, yr oedd Mr. Roberts yn fychan, egwan, a bywiog; a dangosai ysbryd gwrol pan fyddai ei nerth corfforol ar lawr bron yn llwyr. Mewn ymddyddan yr oedd yn hynod barod a phendant, ac yn deall y mater a gymerai mewn llaw yn dda. Fel cyfaill, yr oedd yn fywiog a siaradus, a meddai drysor o chwedlau at ei wasanaeth. Fel gweinidog agofal cylchdaitharno, yr oedd yn graff, cryno, a manwl. Ni bu Mr. Roberts yn alluog i bregethu dim rhwng y Cyfarfodydd Taleithiol yn 1865 a'r gynadledd y flwyddyn hono; ac yn mis Awst o'r un flwyddyn, aeth yn Uwchrif i Gaerlleon, pregethodd yn Seisneg yno unwaith; ac wedi bod yn dra chystuddiol am bum wythnos, bu farw Chwefror 18, 1866, yn 60ain oed, ac yn y 27ain o'i weinidogaeth. Er syrthio i ddistawrwydd y bedd daw iddo dranoeth deg ar ol hyn.

ROBERTS, ROBERT, oedd weinidog y Wesleyaid; ganwyd ef mewn ffermdy o'r enw Bonwin, ar lan afon Dyfrdwy, yn

nglych milltir a haner o dref Corwen, sir Feirionydd, yn y flwyddyn 1783, ei rieni oedd y rhai cyntaf a ddangosent garedigrwydd at y pregethwyr Cymreig yn yr ardal hono, trwy agor iddynt eu drws a'u lletya. Yr oedd Mr. Roberts yn wr ieuano prydfferth iawn, ac yn esmwyth, mwyn, a sobr. Nid ymroddai i wagedd fel ei gyfeillion, ac nid ellid ei gyhuddo o bechodau rhyfygus, er hyny yr oedd ei natur heb ei chynnewid. Y mae mor angenrheidiol cyfnewid calon y dyn allanol foesol, ag ydyw troi ac ail eni y pechadur mwyaf anystyriol. Yr un yw natur syrthiedig yn mhawb, er y gall bywyd allanol dynion annychweledig amrywio llawer. Darfu iddo efe a'i rieni, ei ddau frawd, a'i ddwy chwaer gael eu dychwelyd at grefydd yr un amser. Daeth ei deulu oll fel hyn yn ran o deulu Duw. Cymelliadau cariad a daioni Duw yn neillduol a fu yn foddion i'w enill at yr Arglwydd. I rai y mae cymysgedd mawr o ddaioni a thoeser Duw yn eu hedifeirwch; i ereill chwerwder ysbryd a gwaelodion y cwpan yw y cwbl, er hyny yr un yw natur edifeirwch efangylaidd yn mhob enaid sydd yn troi at yr Arglwydd. Dechreuodd bregethu yn y flwyddyn 1802, ac aeth i'r weinidogaeth y flwyddyn ganlynol. Bu mewn ymdrech mawr cyn iddo ddechreu pregethu. Pe cawsai ei ffordd a'i ewylls ei hun buasai yn enciliedig, bychan, dystaw, ac anadnabyddus; yr oedd am fod o'r golwg, "ac yn llai na'r lleiaf o'r holl saint." Ysbryd hyfydd ynddo ei hun ydyw hwn; ond gosodwyd angenrhaid arno i fyned allan i dystiolaethu efengyl gras Duw. Gwthiwyd ef allan i'r cynauaf. Yn y flwyddyn 1809, bu yn olygydd yr *Eurgrawn*. Bu farw o'r darfededigaeth yn Nghaernarfon, Ionawr 16, 1818, yn 35ain mlwydd oed, a'r 15fed o'i weinidogaeth. Yr oedd yn dra dedwydd yn ei gystudd diweddar, a phrofodd werth duwioldeb pan yn yr ymdrech olaf. Dywedodd wrth ei wraig ychydig cyn marw, ei fod yn myned i'w gadael, y byddai i'r Arglwydd fod gyda hi, a bod Iesu Grist wedi golchi ynaith ei holl bechodau yn ei werthfawr waed. Yr oedd ei dduwioldeb yn eglur, treuliodd ei ddyddiau olaf mewn myfyrdodau duwiol a gweddiau. Yr oedd sicrwydd iechydwrriaeth yn nod arbenig ei gymernad, a theimlai gadarn sail Duw dan ei enaid. Edrychai ar y gyfundraeth Gristionogel fel cyfundraeth o ras ac o allu, ac nid fel dychymyg yn gyfyngedig i eiriau, neu yn diflanu mewn swm. Yr oedd efe yn profi grym a chysuron crefydd. Yr oedd ei ostyngieiddrwydd yn amlwg iawn, a ffeiddiai ei hun mewn llwch a lludw. Ei ostyngieiddrwydd a gynnwysai wir wybodaeth am dano ei hun, a llawer o wybodaeth am Dduw, fel Bod cyfiawn, santaidd, a thrugarog. Y mae Duw wedi addaw prydfferthu y rhai llednais ag iechydwrriaeth. Y weddi ostyngieiddiaf a esgyn uchaf—ysbryd y nefoedd ydyw yn cartrefu ar y ddaear. Un o brif weddnodau ei feddwl oedd "grym deallawl." Ni feddai ond ychydig o allu dychymygod, ond yr

oedd ganddo ddeall da, eang, a chywir o bethau Duw; eto ymroai dychymyg weithiau allan fel seren gynnffonog yn ymlwybro trwy y ffurfafan. Bu yn dra diwyd yn ei holl waith. Yr oedd yn esboniwr teg a chroew o'r testyn a gymerai, a thrwy hyny efe a sierhai amrywiaeth naturiol, pe yr oestynid ei ddyddiau, tybid y buasai yn un o'r pregethwyr mwyaf defnyddiol. Yr oedd yn araf, sobr, a rheolaidd; yn nerthol mewn iaith, yn wreiddiol yn ei faterion, yn naturiol ac yn felus iawn. Buasai ei bregethau yn rhy hir oni bai eu bod yn dda.

ROBERTS, ROBERT, gweinidog y Wesleyaid, a anwyd yn Hafotty, plwyf Gwyddelwern, sir Feirionydd, tua'r flwyddyn 1809. Byddai yn hynod o syml pan yn fachgen, a dangosai ddeall da a chyflwm pan yn yr ysgol Sabbathol; siariadau fel hen ddyrn. Tueddwyd ef gan bregeth y Parch. Thomas Aubrey i ddyfod at grefydd. Yr oedd o gyfansoddiad cadarn, a meddwl grymus a threiddgar, meddai gof da, gwnai bob peth gyda pharodrwydd meddwl. Aeth i'r weinidogaeth yn y flwyddyn 1835, a bu farw y flwyddyn ddylynol; felly galwyd ef yn gynar oddiwrth ei lafur at ei wob. Collai lawer o'i gwsg fel y gallai ddarllen a chyrrhaedd gwybodaeth, aisteddai i fyfyrio drwy gydol y nos, yr hyn, yn ddiameu, a effeithiodd yn dra niweidiol ar ei iechyd. Achos eneidiau a'i gyrnai i ddwys efryd ac i weddio ar hyd y nos; yr oedd yn caru rheolau a threfniadau yr enwad yn fawr, a safai yn gryf o'u plaid pan fyddai galwad am hyny. Cafodd gystudd maith, yn nechreu yr hwn y teimlai yn fawr ei fod yn methu myned i'w gyoeddiadau; ond gwelodd mai ewylls yr Arglwydd oedd ei osod ef yn mhair cystudd, a dysgodd ei Geidwad iddo yn raddol fod ei lafur cyoeddus wedi dyfod i ben. Nid peth hawydd oedd i ddyrn ieuanc, yn mlodau ei ddyddiau, ymostwng yn ddirwgnach i gael ei siomi yn nechreu gyrfa o ddefnyddioldeb yn y byd; ond yr un Arglwydd ag sydd yn cyflogi i'r winllan sydd yn galw y gweithwyr adref. Daliai gymundeb agos â Duw, pan ar wely cystudd, dywedodd wrth un o'i frodyr, pan yn ymweled ag ef unwaith, "Yr Arglwydd a'ch anfonodd yma nid yn rhy fuan, nac yn rhy ddiweddar; pe daethech yn gynt, buasech yn rhwystr i'r gymdeithas, ond yn awr yr wyf yn cael dywedyd am dani. O! diolch, diolch i'r Arglwydd am dani." Yr oedd fel Moses ar ben Pisga, wedi cael trem nefol ar y wlad well. Bu farw pan oedd ond 27ain oed.

ROBERTS, THOMAS, gweinidog y Wesleyaid, a anwyd yn ninas Bangor, sir Gaernarfon; ond pa bryd nis gwyddom. Aeth i'r weinidogaeth yn y flwyddyn 1807, a bu farw yn 1809. Ni bu ei daith weinidogaethol ond byr iawn. Ymddengys iddo farw yn dra dedwydd, wedi teithio dim ond dwy flynedd yn y weinidogaeth.

ROBERTS, WILLIAM, Clynog, gweinidog gyda y Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd ef Awst 8fed, 1773, yn Hendrefach, yn

mhlwyf Clynog Fawr, Arfon. Pan oedd oddeutu saith neu wyth mlwydd oed, anfonwyd ef i'r ysgol ddyddiol i Glynog, at y diweddar Barchedig John Roberts, wedi hyn y Langwm, a bu yno am tua naw mis. Yn ddylynol i hyn cafodd dri mis o ysgol gydag un John Walter, yn Nghlynog. Yr unig ysgol a gafodd wedi hyn oedd llai na thri mis, yn Eglwys Fawr Clynog. Dysgodd gyda'r ddau athraw olaf ryw dipyn o Seisneg, a rhifyddiaeth, mor belled a chydgymaniaeth (*rule of three*). Yr oedd yn hoffi dysgu yn fawr, ac yn cynyddu yn gyflym yn ol y manteision oedd yn gael. Pan yn bedair- ar ddeg oed claddwyd ei dad. Parhaodd ei syched am addysg, a gwneud pob ymdrech i ddyysgu ei hun. Yr oedd, ar y pryd, wr ieuanc o gar iddo yn byw mewn fferm ger llaw, yr hwn oedd yn ysgolaig glew; ac fel y byddai yn rhedeg yn lled fynych i'r Hendre Fach i dreulio dechreu nos gauaf, yr oedd William Roberts yn arfer ymofyn llawer ag ef, a chafodd lawer iawn o gymorth i ddyysgu drwy y cyfarwyddiadau a roddai iddo. Yr oedd ei rieni yn aelodau gyda'r Bedyddwyr Neillduol, ac amlygent gryn bryder wrth ei weled yn tueddu i droi allan yn fachgen gwyllt, ac anystyriol. Dywedai wrth gyfaill iddo, tua blwyddyn neu ddwy oyn iddo farw, ei fod yn cofio am ryw beth dwys ar ei feddwl pan o gylch tair- ar- ddeg oed fel y nacaodd gyflogi i fyned at ei ewythr, y diweddar Mr. Roberts, y *Bank*, Caernarfon, wrth feddwl na byddai yn gyfleus iddo fyned i'r capel oddi yno. Pan oedd tuag ugain oed, yr oedd diwygiad nerthol yn y gymydogoeth. O ddeutu yr amser hwn bu yn agos a boddi yn y mor wrth ddal pysgod. Dywedai efe ei hun am yr amgylchiad, "Yr wyf yn cofio fy mod yn meddwl gyda phryder a dyohryna mawr, pan yn y perygl hwn, am bregeth a gyhwais gan fy hen athraw ysgol, y Parch. J. Roberts, yn mha un y dywedai am ddynton 'yn cyflawni mesur eu hanwired,' ac yna yn cael eu 'dryllio yn ddisymwyth fel na byddai meddyginiaeth.' Ofnwn yn frawychus iawn, mai felly yr oedd wedi dyfod arnaf finau y tro hwn, ond er i mi gael fy ngwaredu o'r enbydrwydd hwn, ni throais o fy ffyrdd drygionus, eithr parheais i ddylyn fy hen lwybrau." O gylch yr un amser, yr oedd gwr ieuanc yn glaf iawn yn agos i'w artrefle ef. Aeth i'r ty hwn i gyfarfod gweddi a gynelid yno gan y Bedyddwyr; ac yn fuan ar ol hyny bu y gwr ieuanc farw, a pharodd yr amgylchiad ddychryn a brow i William Roberts. Yr wythnos ganlynol, yr oedd dau bregethwr yn y Capel Uchaf. Testun y blaenaf oedd, "Wele, y mae yn dyfod gyda'r cymylau, a phob llygad a'i gwel ef." Effeithiodd y bregeth yma, a'r testun, yn ddwfn ar ei feddwl; ac o ddychryn i ddychryn, gwoithiwyd ef i ymwasgu a'r eglwys oedd yn Capel Uchaf, Clynog, tua diwedd y flwyddyn 1793. Wedi ymuno â chrefydd, ymadodd yn fywiog mewn pob ymdrechion crefyddol a ymgynygai i'w

feddwl. Pan daeth y Parch. T. Charles o'r Bala i'r Capel Uchaf i bregethu yn y flwyddyn 1794, areithiodd ar yr angenrheidrwydd o gadw ysgol Sul, er mwyn i blant tylodion gael addysg, a'u gosod ar ben y ffordd dda. Yr oedd yr hen bobl wedi synu ei fod yn meddwl cadw ysgol *ar y Sul!* er eu bod yn ofni dywedyd dim wrtho yn groes. Ar ol dyfod i'r ty, dechreuodd holi pwy a wnai ddechreu yr ysgol? Dywedodd rhyw un fod yno un o'r bobl ieuanc (sef W. Roberts) wedi cael ysgol ddyddiol. Pan glywodd Mr. Charles hyny, pwysodd arno gyda thaeirnebb i addaw ei dechreu; ac felly y bu, er bod yr anturiaeth yn destyn llawer o siarad a syndod i'r hen frodyr yr wythnos ganlynol. Dywedai un hen wr o wehydd wrth hen frawd arall o deiliwr, "Huwceyn! ni fuasai waeth genyf fi fyned a'r gwŷdd i weu, na chadw ysgol ar y Sul." "Na minau ychwaith fyned i ben y bwrdd i bwytho un tipyn," atebai y llall; "a thebyg i hyn oedd meddyliau yr hen frodyr i gyd. Gofynnodd Roberts i gyfaill ieuanc oedd wedi cael ysgol ddyddiol fel yntau, a roddai efe ei gynorthwy yn y gwaith; yr hyn a wnaeth gyda phob parodrwydd. Wedi iddo fod yn ymdrechgar gyda'r ysgol Sul yn y gymydogoeth, yn ngwyneb llawer iawn o wrthwynebiadau, a bod yn llafurus yn ei gylchoedd crefyddol am naw neu ddeg mlynedd, dechreuodd bregethu mewn hen dy yn agos i'r Capel Uchaf, ar achlysur gwylnos un o'r teulu. Yr oedd hyn tua'r flwyddyn 1804. Derbyniodd ei neillduad gweinidogaethol yn mhen tua 15eg mlynedd ar ol hyny, sef yn y flwyddyn 1819. Pan fyddai gartref, darllen, astudio, a chyfansoddi, a gymerai i fyny y rhan fwyaf o'i amser, yn nghyd â gweinyddu yn yr ymgynulladau crefyddol yn y gymydogoeth. Treuliodd ran helaeth o'i fywyd mewn teithio trwy yr holl Dywysogaeth a threfi Lloegr i bregethu yr efengyl, a dadleu o blaid y gwahanol gyndeithasau a'r symudiadau a dueddent at ei llwyddiant a'i thaeiaid cyffredinol. Pregethwr i'r deall a'r farn oedd efe, yn hytrach nag i'r gydwybod a'r teimlad. Amlach y gwelwyd ef yn wlo wrth weddio a phregethu ei hun, nag wrth wrandaw ar ereill. Yr oedd yn ddydnyr pwylllog; ni chyfodai ond anfynych iawn uwchlaw tymeredd naturiol y nwydau; yn caru dull ymresymiadol yn ei bregethau, gan amlygu dawn a hyfrydwch mewn agoryd seliau, mynegu dirgeidigaethau, cysoni anhawsderau, goleuo pethau tywyll; yn fyr, esbonio, athrawiaethu, a phrophwydo, oedd llinell fwyaf naturiol ei athrylith, yn hytrach na chwaraeath ar-eithyddol ar danau teimlad a nwyd. Byddai ei bregethau bob amser yn meddu trefn, eglurder rhesymegol, a chysondeb meddyliol da. Dangosai ymchwiliad ddwfn a chraff, a dirnadaeth dreiddgar ac arddunol yn mhethau uchel prophwydoliaeth, a deonglai yr arwyddluniau a'r ffugyrau gyda rhwyddineb athrawaidd ac eglurder cyson. Nid pregethwr yn unig oedd William Roberts, ond

amlygodd ei hun yn fawr a llafurus fel awdwr a darlithydd. Yn y flwyddyn 1819, argraffodd lyfr bychan yn cynwys detholion o waith y diweddar Barchedig John Angel James i Athrawon yr Ysgol Sabbathol, wedi ei gyfieithu ganddo ef ei hun. Dygodd hefyd lyfr drwy yr argraffwasg ar yr "Ordinhad o Fedydd," yn y flwyddyn 1845, yr hwn sydd yn cynwys sylwadau craff a synwryol, a llawer o addysgiadau i blant a rhioni. Hefyd dadleuodd lawer, yn rymus ac effeithiol, ar hyd y wlad dros y cymdeithasau daionus a sefydlwyd ynddi, yn enwedig y "Beibl Gymdeithas." Nid oedd dim yn ei ddawn yn wresog a chynhyrliol, ond yr oedd ei wybodaeth gyffredinol, ei synwyr da, ei fedr i agor yr ysgrythyrau, a chynwysiad sylweddol ei bregedhau, yn gwneud ei weinidogaeth yn dderbyniol gan bawb oedd y berchen deall a barn. Mewn cyfarfodydd eglwysig, ac yn nghynadleddau neillduol y gymdeithas, wrth drin materion athrawiaethol ac ymarferol, byddai ei sylwadau yn wastad yn ddyddorol ac adeiladol. Bu farw Hydref 14, 1857, yn 84 mlwydd oed, ac ehododd ei enaid llawn i'r wynfa dragywyddol i fyw byth gyda Duw a'r Oen.

ROBERTS, JOHN, Buckley, gweinidog yn Nghyfundeb y Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd ef yn nghymydogiaeth Saron, sir Ddinbych, tua'r flwyddyn 1817, lle hefyd y dechreuodd bregethu yn y flwyddyn 1839. Yn mhen tua thair blynedd ar ol hyny symudodd i Buckley, lle yr arosodd hyd ddiwedd ei oes. Os oedd rhai culion eu barnau yn meddwl nad oedd yn bregethwr mawr, meddylwyr y cytunai pawb i ddyweyd ei fod yn Gristion mawr, ac felly yn un o enwogion Cymreig yr oes. Yr oedd yn cael gair da bob amser gan y rhai oddi allan yn gystal a chan ei frodyr crefyddol. Treuliodd ei oes gyda chrefydd, ac fel pregethwr nid oedd yr un ysmotyngwr er ei gymeriad crefyddol mewn un modd, dim i beri i neb ameu ei fod yn wr ddiolch ac yn ofni Duw. Yr oedd ei weinidogaeth yn gymeradwyr gyda'r saint. Yr oedd pechadur a Cheidwad—cyflwr colledig dyn a threfn iachawdwriaeth gras, yn ddwy redweli fawr yn rhedeg trwy ei holl bregethau; a bu yn offeryn i ddwyn eneidiau lawer at Grist, a thrwy hyny ychwanegu milwyr dan faner y groes. Yn ystod y pedair blynedd ddiweddaraf o'i oes, sylwyd yn gyffredin gan y rhai a'i gwrandawent, ei fod yn gwella ac yn cynyddu fel pregethwr—fod rhyw afael yn ei bregethau o ran meddyldrychau a chynwysiad—a bod llawer yn ail-adrodd rhanau o honnynt yn y cyfeillachau eglwysig, fel rhai wedi cael bendith wrth eu gwrandaw. Teithiodd lawer ar ei draed, yn mhell ac yn agos i bregethu efengyl y deyrnas; a llawer Sabbath y bu yn myned ar ei draed bumtheg milldir, a mwy o ffordd, gan ddychwelyd yr un dydd, wedi sefyll i bregethu dair gwaith, yr hyn a effeithiodd yn raddol ar ei gyfansoddiad; ac nid gormod, efallai, a fyddai dywedyd ei fod wedi marw yn aberth i'w ffyddlondeb.

Pwy bynag a ymarferai dori ei ymrwymiad—au pregethwrol, ni fu y pechod hwnw erioed yn erbyn John Roberts. Bu farw Mai 12, 1864, yn saith mlwydd a deugain oed. Gadawodd weddw a dau o blant i alaru ar ei ol. Claddwyd ef wrth gladdfa addoldy y Trefnyddion yn Nerquis.

ROBERTS, WILLIAM, Llanddaniel, un o gymydogiaeth Llawrwest, yn sir Ddinbych, oedd Mr. W. Roberts; dyn byr o gorffolaeth oedd ef, eithr cryf a gafaelgar; pa beth bynag yr ymaflai ei law ynddo, efe a wnaï hyny a'i holl egni; gweithiodd yn galed a diwyd iawn yn nyddiau ei ieuentyd, a gofalodd fel dyn cynil am ei gyflog; ac wedi dechreu meddwl am y weinidogaeth santaidd, prynodd ei ddisgeidiaeth yn yr ysgol gyda'r Parchedig y Dr. Phillips o'r Neuaddlwyd; ac fel prawf o'i fod ef yn ddyn diolchgar, hoffai son yn fynych ac yn barchus am enw a chynghorion Dr. Phillips. Wedi sefydlu yn sir Fôn, llafuriodd yn ddiwyd iawn, gan weinyddu mewn tri o gapeli, sef Hermon, Groeslon, a Llanddaniel. Yn mhen rhyw gymaint o amser gwanychodd Mr. Roberts dan y clefyd a elwir cryd melyn; dyoddefodd lawer ar amserau, ond pryd y cai hamdden llonai yn fawr, a phregethai mor wrol fol y tybiai y bobl ei fod yn gwellau; ond ei ofid a ddychwelai, ac oedd wybodus iddo ei hun. Fel hyny, efe a barhaodd hyd y diwedd, weithiau yn rhy wan i wneud dim, ac eilwaith clywai arno wneud llawer; bob yn ail, hyd oni orweddodd ar y gwely, o'r hwn ni chododd i' wneud ychwaneg yma yn y cysegr. Pan y deallodd ei fod yn rhy wan i godi o'i wely aeth y Parch. A. Jones, D.D., i ymwelad ag ef. Dywedodd, "Fy nghalon sydd ddiolchgar i chwi am eich serchog gymdeithas yn wastad, ac am ddyfod i ymwelad â mi ar y gwely yma, lle yr wyf heb allu i fyned o hono. Ni cheffais bob un yn gyfeillgar a chynorthwyol fel chwi. Na ddo! na ddo! Diolch i chwi yn awr." Dechreuodd gyfeirio yma at rai brodyr oedd wedi erlid a beio arno am briodi hen wraig weddw ag oedd yn byw mewn tyddyn bychan yn y gymydogiaeth. "Cymerwyd achlysur," meddai, "i feio arnaf oblegid i mi briodi y wraig yma. Gwir yw, y mae hi yn hyn o oedran na mi, ond yr oedd yn dda i mi ei chael, yr oedd hithau yn dewis fy nghael inau. Ni wyddwn i gynt fod yr un arall mewn ewyllys i mi, canys nis gofalais, ac y mae hi gwedi fy ngharu i a fy swydd, ac wedi fy amgeleddu i yn ddiwyd, mewn gwendid ar y gwely yma yn hir bellach, er hyn nid yw yn pallu yn ei ffyddlondeb. Y mae arnaf rwymanu i ddiolch i Ragluniaeth am gartref ac amgeledd." "Anwyl frawd," ebe Dr. Jones, "yr wyf yn gwrando arnoch yn adrodd eich doluriau, a'r archollion a guwsoch, yn nghyd a'ch cydnabyddiaeth o ddaioni Duw yn nghymysg a'r garw driniaeth gan y dynion hyny. Yr ydwyf fi yn cydymdeimlo â chwi, yn wir. Fe allai y deuant i ymwelad â chwi pan y deallont eich bod yn gorwedd, ac yn methu cadw at waith y Sabbath; mi a

allaf anfon hysbysiad i rai am danoch, a thebyg y clyw ereill; a phan y deuant, dywedwch wrthynt eu camsyniadau, mi a obeithiaf yr edifarhant, ac y teimlwch chwithau ryddid i faddeu iddynt, gan ystyriod na ddywedasant air, ac na wnaethant weithred chwithig, yn ddiarwybod i'ch Tad nefol, a'r Archoffeiriad mawr." "O! yr ydwyf yn ymdrechu, ac yr ydwyf yn ewyllysio maddeu iddynt; ond yr ydwyf fi yn ofni eu bod hwy heb wybod am edifeirwch erioed, am fy mod yn meddwl eu bod heb dybied yn amgen nad oeddynt yn gwneud gwasanaeth iawn! Eithr am wybodaeth fy Nhad nefol, fel y dywedwch chwi, y mae yn esmwythder i mi feddwl am hyny. Diolch i chwi am grybwyll hyny! Mi a ymlonyddaf yn hyny, ryfedd Noddfa i'r trallodedig! Mi a roddaf bob peth yn ei law ef, fy Nhad nefol! Cyn byddo hir, mi a fyddaf gyda boneddigion o galon, o ymarferiad, ie, o etifeddiaeth hefyd! Yr wyf bron a gadael y byd hwn a'i bethau chwerw i gyd! Pa bryd y deuwch i bregethu i'r bobl yma? Mae yn dda ganddynt eich gwrandod, ac mae yn dda genyf finau hyny. Pobl ydynt a gerais ac y gofalais am danynt yn ol eithaf fy nghallu. Do, mi a wn i mi eu caru yn fwy na phob peth a welais yn y byd yma! O Iesu Grist yw fy mywyd i byth!" Ar hyn llanwodd ei lygaid, a phalloedd ei lais, fel na allai ddywedyd ychwaneg! Gwrandawodd yn dawel. Dywedodd Mr. Jones wrtho amryw bethau, darlennodd a gweddiodd am oleuni yr Ysbryd yn y glyn. Siriolodd yntau yn fawr iawn. Ymadawsant y dydd hwnw heb weled eu gilydd mwy. Bu farw Mai 29, 1830. Claddwyd ei gorff yn y gladdfa wrth gapel Rhosymeirch, yn sir Fon. Yno yr oedd gweinidogion yn bresenol ar yr achlysur; Mr. Griffith Bethel, Mr. Evans, Beaumaris, Mr. James, ac ereill, yn nghyda lluwars o foibion a merched, hen ac ieuainc. Yr oedd Mr. William Roberts yn ddyn gonest a chyfiawn o egwyddor, ac felly yn weithredol; yr hyn oedd glod a pharoch teilwng iddo tra y bu byw. "Cyfiawnder, cyfiawnder, a ddi-lyni."—Deut. 16-20.

ROBERTS, DAFYDD, o Ddinbych, oedd y trydydd mab i Lewis ac Ann Roberts, o'r Felin Isaf, yn mhlwyf Llangan, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef y 10fed o Fawrth, 1787. Pan yn ei febyd yr oedd ei rieni yn ymdrechgar a gofalus iawn i'w addysgu yn ngwirioneddau sylfaenol a gogoneddus yr efengyl. Gellir dywedyd ei fod fel Nazaread i Dduw o groth ei fam. Yn y flwyddyn 1804, pan yn 17 oed, efe a ymunodd ag eglwys Crist yn Henllan Amgoed, yr hon oedd y pryd hwnw o dan ofal gweinidogaethol y Parch. Thomas Morgan. Yn y flwyddyn 1805, dechreuodd bregethu; cafodd ei gymhell gan yr eglwys i bregethu y waith gyntaf mewn cyfarfod neillduol. Cafodd yr eglwys gymaint o foddlonrwydd wrth ei wrando fel y darfu iddynt oll, yn unfryd, ei awdurdodi a'i annog i fyned rhagddo yn y gwaith o bregethu. Yn y flwydd-

yn 1806, derbyniwyd ef i'r athrofa, yr hon oedd y pryd hwnw yn Ngwreccsam, o dan ofal y Parch. Jenkin Lewis. Bu yno bedair blynedd. Cafodd Mr. Roberts, ar ei ymadawiad o'r athrofa, gymelliad i fyned i Llanfyllin, i weini i eglwys yr Annibynwyr yno, ar y pryd hwnw heb un gweinidog. Wedi bod yno ychydig fisoedd, cafodd ar ddymuniad yr eglwys, ei neillduo i waith y weinidogaeth efengylaidd ar y 23ain o Hydref, 1810. Bu Mr. Roberts yn llafurio yn Llanfyllin am tua phum mlynedd. Yna efe a aeth ac a gymerodd ofal yr eglwys yn Bangor arno, yn nghyda'r canghenau a berthynent iddi, ar y 30ain o Fedi, 1815. Yr oedd yr achos yn nodedig o isel a gwan yno pan gymerodd efe ofal yr eglwys arno. Nid oedd yn Mangor ond un dyn ac ychydig o hon wragedd tlodion yn y gymdeithas. Yr oedd yr achos mewn sefyllfa ddirywiadig iawn. Nid oedd yno un ysgol Sabbathol. Yr oedd y gwrandawyr yn ychydig o rifedi, ac yn ansafydlog iawn. Yn Caegwigyn yr oedd yr achos yn mron wedi darfod yn hollol. Wrth y Gloddfa yr oedd yn isel iawn, oherwydd mae yn debyg anghyfleusdra y lle oedd ganddynt i addoli, sef bwthyn tlawd, yr hwn oedd yn fychan ac yn fyglyd iawn. Yn Nghaerwion yr oedd mewn gwell agwedd nag yn y lleoedd ereill, eto yr oedd yno anghydfod yn mhlith y bobl. Ond bu llafurio ac ymdrechadau Mr. Roberts mor fendithiol a llwyddianus yn y dref a'r wlad, fel, yn mhen ychydig flynyddoedd, yr aeth y gwaith yn ormod i un gweinidog i'w wneud, o ganlyniad yr oedd yn rhaid naill ai rhanu y maes yn ddau, neu gael un arall i fod yn gydweinidog â Mr. Roberts. Yr oedd ei feddwl ef yn tueddu i fyned i'r wlad yn hytrach nag aros yn y dref; gan hyny efe a ymadawodd a'r eglwys yn Mangor, mewn heddwch a chariad, ac a aeth i fyw i'r wlad, i dyddyn bychan a gafwyd iddo trwy ymdrech un o'i gyfeillion.—Yr oedd agwedd hyfryd a dymunol iawn ar yr achos pan y cymerodd yr ymadawiad hwn le. Yr oedd y gwrandawyr yn Mangor yn lluosog iawn, ac o 40 i 50 o aelodau yn yr eglwys, a rhai o honynt mewn angylechiadau da, yr ysgol Sabbathol yn flodeuog a llwyddianus iawn, y capel wedi ei adgyweirio ac oriel wedi ei hadeiladu ynddo, a heddwch ac undeb yn teyrnasu yn yr eglwys. Yr oedd llwyddiant cyfelyb yn mhob un o'r lleoedd yn y wlad. Wrth y Gloddfa adeiladwyd capel mawr yn y flwyddyn 1820, yr hwn a enwyd Bethesda. Yr anser hwn yr oedd eglwys Dinbych wedi cael ei hamddifadu o'i gweinidog trwy ymadawiad Mr. Everett i'r America, yr hwn—cyn ei ymadawiad—a enwodd Mr. Roberts fel un addas i fod yn weinidog yn Ninbych. Yr oedd llawer, os nid pawb, o'r gweinidogion cymydogoethol o'r un golygiadau a Mr. Everett, a chan iddo gael galwad galonog oddiwrth yr eglwys, ac anoguoeth gref oddiwrth ei frodyr yn y weinidogaeth, wedi ymgynghori llawer â'r Arglwydd, efe a benderfynodd fyned yno. Cafwyd arwyddion

bodddhaol yn ystod yr amser y bu yn Ninbych, fod ei ddyfodiad yno yn ol ewyllys yr Arglwydd. Bu llwyddiant mawr ar ei weinidogaeth tra bu byw. Derbyniodd ugeiniau yn selodau i'r eglwys. Dechreuodd achos yr Annibynwyr mewn tri o leoedd yn y gymydogoeth, lle y mae capeli heirdd a da yn bresenol, sef Llansanan, y Rhiw, a Nantglyn. Yr ail haf wedi iddo fyned i Ddinbych aeth i Lloegr i gasglu er talu y ddyled oedd yn aros ar gapel Heol yr Alarch, Dinbych. Yn mhen ychydig ddyddiau wedi iddo fyned i Llynalleifiad, efe a gymerwyd yn glaf iawn gan glefyd a elwir *rheumatic fever*, aeth son am dano yn fuan trwy lawer iawn o'r dref, a theimlodd llawer dosturi neillduol ato, ac mor gynted ag y daeth yn abl i fyned oddiamgylch, dangoswyd hyny yn amlwg gan Gymry a Seison, trwy fod pawb a wyddent am yr amgylchiad yn ei dderbyn yn roesawgar a siriol i'w tai, ac yn cyfranu mwy iddo o lawer nag a fusent yn wneud pe buasai heb fod yn glaf. Hydref yr 20fed, 1815, priododd ferch Mr. Price, barcer, Llanfyllin. Dywedai un a'i hadwaenai yn dda am dano, "Os oedd efe yn byw dan lywodraeth rhyw fai mwy na'i gilydd, y bai o feddwl yn rhy dda am ereill oedd hwnw, ac felly hwyrach ddim yn gwylio digon rhag dynion dichellddrwg, gan feddwl fod pawb yn ddiwied, yn rhydd, ac yn Gristionogol fel efe ei hun." Dangosai yn ei fywyd yn gyffredinol ei fod yn byw dan lywodraeth y dymer brydferth hono, sef cariad, yr hwn ni feddwl ddrwg. Ni fyddai un amser yn ddrwgdybus o neb, ond meddwl y goreu, er iddo drwy hyny gael llawer siomedigaeth mewn dynion diegwyddor. Yr oedd efe yn fath o ddyn cyffredinol. Llanwai ei le yn mhob man. Perchid ef gan y doeth a'r deallus yn mhlith y cyfoethogion, a cherid ef yn fawr gan y tlodion oherwydd ei ostyngieddrwydd a'i hunanymwadiad. Nid oedd neb yn well gan dderbynwyr pregethwyr ei weled yn dyfod i'w tai nag efe. Gwnai ei hun mor gysurus yn y bwthyn bach ag yn y palas godidog. Fel gweinidog, yr oedd efe yn un a phwys y gwaith yn agos at ei feddwl, yn ddyn gonest, yn dra phell oddiwrth wneuthur ymddangosiad gwahanol i'r peth a fyddai mewn gwirionedd; yn gyfaill difell, o dan lywodraeth egwyddor dda, ac yn gasawr twyll yn ei holl ymddangosiadau. Yr oedd efe hefyd yn bregethwr eglwysol a melus. Nid ymgyrhaeddai un amser at bethau anhawdd eu deall. Gwell oedd ganddo fod yn y goleuni yn wastadol nag ymwisgo â chymylau a thywyllwch: anaml yr ymyrai â phynciau dadleol yn ei bregethau. Dewisai y llwybr o ganmol cariad Crist a dyddanu ei bobl. Pell ydoedd hefyd oddiwrth fod yn fab y daran; cynal y gweiniaid a phorthi yr ŵyn oedd ei hyfrydwch, er y dywedai yn llym yn erbyn pechod. Yr oedd yn meddu ar lawer o ddoethineb a gwroldeb i ymdrin ag achosion eglwysig; yr oedd ei dynerwch yn fawr at y gweiniaid a'r lleeg, a'i lymer

yn erbyn pechod yn deilwng o was i Iesu Grist. Bu Mr. Roberts yn un o'r gweiniogion mwyaf defnyddiol yn ei oes, ac yn offeryn i gasglu amryw gynulleidfaeodd, ac i adeiladu amryw gapeli, a chododd yn yr eglwysi oedd dan ei ofal fwy o bregethwyr nag mewn nemawr o leoedd ereill yn y Gogledd. Cyfansoddodd ac argraffodd amryw lyfrau bychan, megys, "Y Cod-lyfr," "Rhodd Tad," "Y Cynorthawyr," &c. Dydd Sadwrn, y 12fed o fis Rhagfyr, 1835, deallodd y teulu fod cyfnewidiad mawr wedi cymeryd lle ynddo, ac nad oedd yn debyg o fyw nemawr yn hwy. Boreu y Sabbath canlynol casglwyd yr holl deulu ato i'r ystafell, ac ymddyddanodd yn neillduol â phob un o honynt, a dymunodd fendith yr Arglwydd iddynt. Dywedodd wrth Mrs. Roberts am edrych i fyny at yr Arglwydd. Wedi darfod ymddyddan â'r teulu, dywedodd, "Hyn a ddywedaf, Ewyllys yr Arglwydd a wneler." Yna efe a hunodd yn dawel yn yr Arglwydd. Tirion iawn oedd efe yn ei fywyd; ond pan yn ymyl angou, dywedai, "Pe cawn godi eto byddwn lawer yn dirionach wrth blant yr Arglwydd nag y bum erioed o'r blaen." Bu yn Ninbych ddeuddeg mlynedd a haner. Y tro diweddaf y pregethodd oedd Awst 2ail, 1836, cymerodd ei destyn o Rhuf. i. 20. Treuliodd ei oes yn ngwasanaeth ei Dduw, a bu farw yn yr Arglwydd ar ddydd Sul, y 13eg o Ragfyr, 1835, yn 48 mlwydd oed. Claddwyd ef dydd Iau canlynol, yn mynwent yr Eglwys Wen.

ROBERTS, PETER, Llansanan, gweiniog y Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd ef Mawrth 11eg, 1770. Dygodd ddarllen Cymraeg gan ei rieni gartref, pan oedd yn wyth neu naw mlwydd oed. Nid oedd ysgol Sabbathol i'w chael y pryd hwnw, a rhoddasant ef yn yr ysgol yn ganlynol i ddyysgu ddarllen Seisneg, ysgrifenu, &c., yn Llanfair Talhaiarn. Pan oedd tuag ugain oed, daeth ystyriaethau dwysion a difrifol ar ei feddwl yn nghylch ei gyflwr rhyngddo a Duw. Yn y cyfamser dechreuodd neshau at y crefyddwyr yn Tanyfon, y rhai a roddasant iddo ddeheulew cymdeithas. Yn y flwyddyn 1791, daeth adfywiad i amryw barthau Gogledd Cymru, ac felly daeth i Danyfon, pan y cafodd Peter Roberts ac ereill fwynhau graddau helaeth o orfoledd yr iechydwrriaeth, yr hyn a gynyddodd ei brofiad a'i ddoniau ysbrydol i raddau helaeth. Yr amser hwn tueddwyd ei feddwl i gynghori a rhybuddio ereill, ac efe a hysbysodd ei feddwl i'r hanuriaid ac ereill. Cafodd ganiated i arfer ei ddawn mewn lleoedd anial a lleoedd cyfagos i'w artref; yn ganlynol i hyny galwyd ef i ymddangos yn y cyfarfod misol, lle y cafwyd, wrth ymddyddan ag ef, foddlonrwydd mawr am ei egwyddorion, ei brofiad, a'i gymelliadau at y weinidogaeth, a chafodd dderbyniad ewyllysgar. Yna efe a aeth yn mlaen gyda symylrwydd a ffyddlondeb. Yn y flwyddyn 1797 priododd a merch ieuanc o Langollen, o'r hon y cafodd naw o blant. Ar ol priodi buont byw am amser yn cadw masnachdy,

yn Ninbych. Yn y flwyddyn 1800 symudasant i Lansanan i fyw, lle y cartrefasant hyd eu bedd. Nid oedd achos gan y Trefnyddion Calfniaidd yn Llanasan y pryd hyny, ond ni orphwysodd efe hyd oni chafodd dir i adeiladu capel cyfeus a chysurus. Efe a fu yn dadmaeth hawddgar i achos yr Arglwydd yn ei holl ranau yn y lle hwn hyd ddiwedd ei oes, rhoddai fwyd, diod, a llety cysurus i'r pregethwr a ymwelent a'r ryw achos crefyddol, a hyny yn hollol ar ei draul ei hun. Yr oedd o herwydd ei waeledd a'i afiechyd, yn analluog i deithio llawer er ys llawer o flynyddau; ond yr oedd yn parhau i fyned i rai cymanfaeodd chwarterol, cyfarfodydd misol, a theithau Sabbathol y sir. Yndrechodd lefaru gartref er ei holl waeledd a'i afiechyd unwaith bob Sabbath, ac unwaith ganol wythnos, dros amryw fisocedd. Cynghorai ei gyfeillion yn fynych, difrifol, a dwys, i ymfyn am grefydd gyflawn, a pheidio bod yn wresog gyd ag un ran o'r gwaith, a bod yn egeulus a chysglyd gyda y rhanau ereill. Wedi iddo fyned yn analluog i gerdded i'r capel, holl hyfrydwch ei enaid oedd darllen y Beibl, a llyfrau da ereill. Byddai darllen am lwyddiant yr efengyl yn y gwledydd tramor a manau ereill, fel dyfroedd oerion i enaid sychedig ganddo. Mynych y dywedir ei fod yn profi rhyw feluser anghyffredinol ynddynt, ac y gallai ddywedyd gyda'r Salmydd, "Mor felus yw dy eiriau i'm genau, melusach na mel i'm safn." Yn yr agwedd meddwl yma, y trefnwyd iddo helaeth fynediad i mewn i dragywyddol deyrnas ei Arglwydd Iesu Grist, Ebrill 23ain, 1829, yn 58 mlwydd o'i oedran. Gellir dywedyd am Mr. Roberts fel duwinydd a phregethwr, fod ei olygiadau yn dreiddgar ar bethau dyfnion athrawiaeth gras, er nad oedd yn gallu gwthio i'r dyfnder can belled a rhai, eto yr oeddynt yn gywir, cyson, a symledd duwiol yn goron ar yr oll. Ei destunau fyddent yn gyffredin yn eglur, ac wedi eu cyfaddasu yn nodedig at yr amserau, neu yr amgylchiadau y byddai ei wrandawyr ynddynt. Ei eiriau oeddynt rai sathredig, ei ddawn yn gryno a dengar, ei dull yn gyffredin, effro, a bywiog; ei lais hefyd oedd naturiol a pheraidd; a galleid dywedyd am dano, mai "Gweinidog cymwys y Testament Newydd" ydoedd ef; a phan gollwyd ef, collwyd gwr mawr yn Israel. Yr oedd Mr. Roberts yn siaml nodedig i'r rhai oedd ieuengach nag ef yn ei ofal am achos yr Arglwydd. Ie, gellid ei alw "Gweithiwr difedl, llywydd medrus, a gwas ffyddlon ar y tŷ,"—mewn dysgyblaeth yr oedd yn onest, mewn cerydd yn ddi-dderbynwyneb, mewn cymdeithas yn ostyngedig, siroli, ac adeiladol; brawd ydoedd i'r henuriaid; cydlafurwr esmwyth i'w holl frodyr; tadmaeth tirion i'r ieuenotyd, cydymdeimlydd gwastadol a'r cystuddiedig, oesidwad dyogel i bob cyfrinach, cyfarwyddwr ymroddgar i'r profedigaethus, cynorthwywr ewyllysgar i'r gwan—ie, halen hallt, canwyll oleu, dinas amlwg, seren eglur, ac udgorn seingar.

Ynddo ef amlygwyd gallu Duw, rhinwedd anfeidrol dwyfol ras; a'i unig anthem ef fydd byth mwy, "Iddo ef, &c."

ROBERTS, ROBERT, myfyriwr yn yn athrofa Cheshunt, gerllaw Llundain. Ganwyd ef yn mhentref Trawsfynydd, sir Feirionydd, Mawrth 1af, 1807, o rieni diwyd a gonest. Yr oedd Robert a'i glyw yn drwm, a'i olygon yn wanaiidd, felly yn analluog i ddsygu un gelfyddyd er enill ei fywiolaeth; ac felly ymdrechwyd rhoddi mwy o ysgol iddo ef nag i un o'r plant ereill. Er fod llawer o anfantestion yn perthyn i'w gorff, eto gwnaeth awdwr natur y diffygion hyn i fywy trwy ei gynysgaeddu ag enaid mawr, synwyr cryf, ac angyffredion eang iawn. Dangosodd awydd mawr am ddsygeidiaeth, a galluodd i dderbyn a chynwys gwybod-aeth er yn blentyn; a chan faint ei awydd am bob gwybodaeth fuddiol, cadwyd ef rhag ymgymysgu, ond ychydig gyda'i gyfoedion gwamal ac anystyriol. Efe a aeth i'r gyfeillach grefyddol at y Trefnyddion Calfniaidd; ac ni bu erioed yn ofid iddynt. Pan oedd tuag 19 oed, dechreuodd gadw ysgol yn ei blwyf genedigol; ond gan nad oedd ond ychydig o awydd am ddsygeidiaeth yn y rhan fwyaf o drigolion y gymydogiaeth, penderfynodd sachmud oddiyno i Rydymaen, plwyf Llanfachreth, yn Meirionydd. Yn y cyfamer ymunodd a'r Eglwys Gynulleidaol yno, dan ofal gweinidogaethol y Parch. C. Jones. Yn fuan canfuwyd fod ynddo gymwysderau i droi mewn cylch eangach nag aelod cyffredin, ac anogwyd ef i arfer ei ddawn fel pregethwr. Traddododd ei bregeth gyntaf yn nghapel Jerusalem, er boddlonrwydd i bawb a'i clywsant. Yn fuan ar ol hyn, symudodd i blwyf Llanllyfui, yn sir Gaernarfon, i gadw ysgol, a bu yn y lle uchod tua haner blwyddyn. Daeth yn fuan i adnabyddiaeth gyfeillgar a'r Parch. J. T. Jones, yr hwn oedd ar y pryd yn weinidog yn Nghaernarfon. Yr oedd yn awyddus iawn am fwyntiau manteision ddsygeidiaeth; aml y gofynai i Mr. Jones pa fodd i wneud tuag at gael ei ddymuniad oddiamgylch, yr hwn a roddodd iddo y llinellau canlynol i fyned at y Parch. A. Jones, D.D., Bangor: "Anwyl Frawd—Am fy mod yn gwybod am eich parodrwydd at y gwaith diddiolch hwnw o gynorthwyo dynion ieuainc o dduw-ioddeb a dawn, mi a anfonais atoch y dygiedydd gyda yr ychydig eiriau hyn. Yr ydwyf yn meddwl fod Robert yn meddu y ddau ragoroldeb, mi a wn ei fod yn orchwyl o boen a thraul, ond chwi edrychych i le arall am wob; ac oni cynorthwyych chwi ef, ni wn i am un arall yn y sir hon a wna hyny. Ydwyf, fy anwyl frawd, yr eiddoch, J. T. Jones." Yn mhen ychydig amser daeth tair o bendefigesau i'r addoliad Seisnig a gynaliai yn ei gapel. Yn y gyfrinach a gafodd gyda hwynt, dywedodd wrthynt am alluoedd Robin Meirion, fel y galwyd ef, a'i awydd am ychwaneg o ddsyg, &c. Cyn hir cafodd lythyr yn dyweyd y cawsai wybod pa pryd i anfon Robin i fywy i Lundain. Pan ddaeth

yr amser efe a aeth i Lundain, a chafodd ei roddi yn y *British and Foreign Schools*; ond deallodd yn fuan mai dyben yr ysgol hono oedd ei gymwysio i fod yn ysgolfeistr; ond gan fod ei olwg ar y weinidogaeth nid oedd dawel o ran ei feddwl. Tra bu yn yr ysgol hono, ysgrifennodd ddau dreithawd yn Seisneg; un ar "Farwolaeth," a'r llall ar "Ras a Llywodraeth Duw." Dygwyddodd yn ddamweiniol i rai o weinidogion yr ymneillduwyr weled y treithodau, (yn anfwriadol) iddo ef) a hoffasant y gwaith yn fawr, ac yna symudwyd ef yn ddioced i ysgol ramadegol perthynol i Athrofa Cheshunt. Bu yno am flwyddyn, yna symudwyd ef i'r athrofa, lle y treuliodd ei amser er anrhydedd i grefydd, er clod i'w athraw ac a hyfrydwch i'w gyd-efrydwyr, ac er buddioldeb noillduol iddo ei hun, o ran cynyddu mewn dysg a phob gwybodaeth fuddiol. Yr oedd ganddo ddeall cyflym, a galluodd cryfion i ddorbyn addysg, a'i syched yn mwyhau yn feunyddiol am yfed o ffynonau dysgeidiaeth. Nid oedd ei gyfansoddiad ond gwanaidd, ymaflodd y darfodedigaeth ynddo; ac fel yr ydoedd yn myned yn waeth, waeth, anogwyd ef i ddychwelyd i wlad ei enedigaeth, ac ar ol hirfaith gystudd, anadlodd ei anadliad olaf yn esmwyth, fel pe diffoddid canwyll, ar Gorphenaf 18fed, 1832, yn 25 o'i oed. Yr oedd Mr. Roberts fel pregethwr, yn hynod o bwyllog, pwysig, a difrifol, a'i ddull mwyaf cyfrefrin ydoedd, ymresymu a'i wrandawyr. Yr oedd er yn ieuanc yn resymwr cadarn ar bob mater a gymerai mewn llaw. Ymddangosodd fel dadleuwr amryw droion yn y *Dysgedydd*, o dan y ffug enw "Robin Meirion." Fel prawf o'i ddeurder a'i wroldeb, aeth unwaith (pan yn Cheshunt) gyda dau ereill o'i gyd-ysgoleigion i le a elwir Rotunda i wrando gwrthgredwr (*Infiel*.) Dechreuodd hwn ei araeth ddielfig, trwy ddywedyd ei fod ef wedi cael ei fagu gyda rhieni yn moddu ar gydwybodau tyner; ac iddynt gymeryd llawer o boen a gofal i'w ddwyn ef i fyny yn egwyddorion y grefydd Gristionogol. Ond meddai yr adyn, yn lle gwneud lles i mi, amcanasant fy nystrywio, ac nid oedd eu gofal a'u diwydrwyd yn fy addysgu ddim amgen na chreulondeb o'r fath waethaf. Yna aeth rhagddo gan haeru yn haerllug a digywilydd nad oedd y Beibl ddim ond hen chwedlau ffal a dissail, o eiddo dynion cyfrwysgall a thwyllodrus. Nad ydyw y grefydd Gristionogol ddim ond peth hollol ddisail ac ynfyd, a bod paganiaeth yn mawr radori arni, &c.; ac yn niwedd ei araeth rhoddodd her, os oedd neb yn y gynulleidfa yn ei anghredu ef am iddo ddyfod i fyny i'r esgynlawr a'i wrthwynebu yn ei haeriadau. Yna gofynnodd Mr. Roberts i un o'i gyd-ysgoleigion a ai ef i fyny; atebodd yntau nad ai efe. Gofynnodd i'r llall a ai ef i fyny, atebodd yntau yr un modd nad ai efe. Yna ebe y Cymro dewrwydych, "Myfi a af." Pan amcanodd fyned, dangosodd y dorf gryn lawer o ddiystyrwch iddo, er amcanu ei rwystro; ond ebe y gwrthgredwr, "gad-

ewoh iddo ddyfod i fyny, meddyliwn ar ei wyneb, na wna efe ddim llawer o niwed;" ond cyn pen ychydig cafodd y gwrthgredwr brawf amlwg o'i gamsyniad. Dechreuodd Mr. Roberts areithio yn hynod o wrol, diofn, ac anwrthwynebol. Profodd trwy resymau anhyblyg, fod y Beibl yn wir air Duw, ac mai y grefydd Gristionogol ydyw yr unig grefydd wirioneddol yn yr holl fyddysawd, &c., ac yn ngwyneb grym ei resymau, cymerodd ei wrthwynebwyr arno ei fod yn myned i lewyg; dechreuodd alw am ddwfr; ac o'r diwedd aeth allan rhwng dau, dan ei warth, yn ymwybodol na fedrai wrthsefyll, yr ymresymiaidau oedyn a ddygid yn mlaen yn erbyn ei gyfundraeth felldigol. Yr oedd Robert Roberts yn un o'r myfyrwyr hyn yn Ngholeg Cheshunt, a wrthwynebasant wneud arferiad o ddarllen gweddïau Eglwys Loegr yn yr addoliad a gynelid gan bobl Arglwyddes Huntington. Ymresymai Robert ag amryw o'i gydfyfrwyr yn yr athrofa, am yr aumbriodoldeb o'r cyfryw arferiad, ac o'r diwedd enillodd hwynt i'r un feddwl ag yntau. Yn ganlynol, cydunodd yr holl fyfyrwyr i anfon eu deisyfiad am gael peidio darllen gweddïau Eglwys Loegr yn yr addoliad; ac mewn canlyniad i hyn, galwyd hwynt oll yn mlaen, a hysbyswyd iddynt, os nad yfuddhaent i ddarllen y gweddïau, y caent eu troi o'r athrofa, a dywedwyd wrthynt am ystyried y mater gyda'u gilydd, a rhoddi eu hateb i'r rhai y perthynai iddynt; ac wedi iddynt ystyried y mater a dyfod oll i'r un penderfyniad, penodwyd ar Robert Roberts i fod yn ddirprwywr dros y cwbl, a rhoddi yr ateb yn nacael. Yna, wedi i'r ymddiriedolwyr glywed yr ateb hwn, penderfynasant ofyn iddynt bob yn un. Gofynwyd i Robert Roberts, yn gutaf, a wnai ef. Yna yr atebodd Robert, yn y modd mwyaf gwrol, nas gwnai—nad oedd ef am wadu ei egwyddorion fel ymneillduwr. Dygwyddodd fod y pedwar ag oedd yn berthynol i bobl Arglwyddes Huntington yn eistedd yn nesaf yn y rhes, a gofynwyd iddynt yn olynol a wnaent hwy. Atebasant hwythau y gwnaent. Pan glywodd Robert Roberts atebion y rhai hyn, aeth ei feddwl yn dra isel, wrth weled eu hanwadwlwch. Wedi hyn gofynwyd i fab y Parch. Mr. Parry, o Gaerlleon, a wnai ef. Atebodd yntau, yn y modd cadarnaf, yn yr un ochr a Robert Roberts, ac wedi hyn atebodd pob un arall yn yr un ochr, yr hyn a gadarnhaodd feddwl Robert, ac a barodd iddo lawenydd nid bychan. Mewn canlyniad i hyn, caniatwyd i'r rhai oll a atebasant nas gwnaent ddarllen y gweddïau, eu rhyddid i fyned i bregothu i'r manau nad oeddid yn arfer y gweddïau, neu i'r manau yr arferid y gweddïau, pan y byddent wedi myned trosodd; a rhwymwyd y pedwar oroil i wasanaethu bob Sabbath yn eu tro yn y manau yr oeddid yn eu harfer, yr hyn ydoedd gosb drom arnynt am eu bod mor ddiogwyddor. Cafodd y lleill o honnynt eu cyflawn ryddau oddiwrth eu baich, ac hefyd fwynhau holl

freintiau yr athrofa fel arferol. Nid oes achos ofni niwed tra byddom ar lwybr ein dyledswydd.

ROBERT AB DAFYDD LLWYD, oedd fardd enwog, yn y rhan olaf o'r unfed ganrif ar bumtheg, rhwng y blynyddoedd 1550 a 1590. Y mae Moses Williams yn ei *Index Poematum Wallicorum*, hyny yw ei "Fynegiad o Feirdd Cymru," yn roddi ei enw fel hyn, Robert ab Dafydd Llwyd ab Rhys ab Gwilym ab Iouan Llwyd ab Gruffydd ab Gronw. Y mae rhai o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau.

ROBERT AB GRUFFYDD AB IFAN. Nid ydym wedi cael hyd i hanes na chyfansoddiadau y bardd hwn rhagor na'i fod yn byw rhwng y blynyddoedd 1590 a 1640.

ROBERT DYFI. Un o feib enwog yr awen, yr hwn oedd yn byw rhwng 1590 a 1630. Y mae rhai darnau o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau.

ROBERT LEIAR, oedd yn achyddwr a bardd, yr hwn oedd yn byw rhwng y blynyddoedd 1450 a 1490. Y mae amrywiol o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau.

ROBERT WYN AB CADWALADR, oedd fardd enwog yn nghylch y blynyddoedd 1600 hyd 1640. Yr oedd yn foneddwr o ach a meddianau, ac yn byw yn y Foelas, yn sir Ddinbych.

ROBIN DDU O FON, bardd enwog ag oedd yn byw rhwng y blynyddoedd 1430 a 1470. Y mae llawer o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau, ac yn eu mysg un a ysgrifenydd yn 1450, oddiwrth yr hon yr ydym yn deall ei fod yn dychwelyd o bererindaeth o Rufain, wedi bod gyda y Pab Nicholas V. mewn llong a llwyth o win, yn rhwym i Mon, ei wlad enedigol.

ROBIN DDU O DDEHEUBARTH, a elwir gan Moses Williams, yn ei "Fynegiad o Feirdd Cymreig," yn Robin Ddu ab Sioncyn Bledrydd. Bardd a fioduodd rhwng 1470 a 1510. Y mae rhai o'i gyfansoddiadau wedi eu dyogelu mewn ysgrifen.

ROBINSON, NICHOLAS, D.D. Esgob enwog, a auwyd yn nhref Aberconwy, yn sir Gaernarfon. Yr oedd efe yn ail fab i John Robinson, Ysw., o Ellin, ei wraig, merch William Brickdale, Ysw. Yr oedd ei linach wedi ymsefydlu yn Aberconwy er ys amryw genedlaethau, ac fel llawer ereill, wedi dyfod i'r dref hono fel ymsefydlwyr Seisnig. Derbyniodd Nicholas Robinson ei ddysegeidiaeth yn Ngholeg y Frenines yn Nghaergrawnt, lle y derbyniodd y graddiad o B.A. yn y flwyddyn 1547, ac yn y flwyddyn ganlynol cafodd ei ethol yn gymrawd o'r coleg. Cafodd ei urddo yn gyntaf yn Is-weinydd ac Is-ddiacon, Mawrth 12fed, ac yn ddiagon gan yr esgob William Glyn, yn Bangor, mewn urddiad cyoeddus yn yr eglwys gadeiriol, Mawrth 13eg, 1556, a thra-noeth urddwyd ef yn offeiriad, a'r oll trwy rydd-rinweddfraint y Cardinal Pole. Ar ol dyoddef gorthrymder a chaledi yn yr achos Protestanaidd yn nheyrnasiad y frenines Mari, daeth ar ol ei marwolaeth yn gapolydd

teuluaid i Dr. Parker, archeagob Caergrawnt. Ar y 5ed o Awst, 1562, cafodd ei oesod yn archddiaconiaeth Meirionydd, yn esgobaeth Bangor, ac ar y 26ain o'r un mis i reithoriaeth wagswyddol Northrop, yn esgobaeth Llanolwy. Ar farwolaeth yr osgob Meyrick, dyrchafwyd ef i esgobaeth Bangor, a chysegrwyd ef Hydref 20fed, 1566, yn yr hon flwyddyn hefyd y gwnaed ef yn D.D. Caniatwyd iddo hefyd i ddal y segur-swydd o reithog Whitnev, yn sir Rhydychain. Yr oedd yn ddyn dysgodiog a charedig iawn. Yn "Hanes Hynafiaethol yr Eglwys Brydeinig," gan Parker y dywedir, "Vir fuit prudens, et illis humanioribus literis atque Theologia non minus excultus, quam Latina patriaque lingua facundus." Ysgrifonodd amrywiol o lyfrau, ond nid ydym yn cael fod un o honynt wedi eu hargraffu erioed; yn mysg y rhai yr oedd casgliad helaeth o ddefnyddiau hanesyddol, yn mherthynas i'r eglwys a gwladwriaeth y Brythoniaid a'r Cymry. Y mae y rhai hyn yn gynwysedig mewn cyfrol unplyg, ac y mae yr un wreiddiol, yn llawysgrif yr esgob ei hun ar gael yn llyfrgell Hengwrt, lle hefyd y mae hanes bywyd Gruffydd ab Cynan, bronin Cymry, wedi ei gyfieithu ganddo ef ei hun, o'r Gymraeg i'r Lladin. Wedi bod yn Bangor am fwy na dounaw mlynedd, bu farw Chwefror 13eg, 1584-5, a chladdwyd ef yn oglwys gadeiriol Bangor, ar ochr ddeheuol yr allor. Priododd a Jane, merch Randle Brereton, Ysw., o'r hon y cafodd fab, sef William Robinson, o Gwersyllt, yn agos i Wrecsam, tad y Col. John Robinson, yr hwn oedd freninlwr o'r bôn, yr hwn ar farwolaeth Siarl I, y bu gorfod iddo adael y wlad, yn gyntaf i Ynys Mynaw, ac wedi hyny i Ffrainc. Cymerwyd ei etifeddiaeth yn ddiotrydbeth, a gworthwyd hi, ond ar adferiad Siarl adfeddianodd hi. Etholwyd y Milwriad Robinson yn aelod seneddol dros Beaumaris yn y flwyddyn 1661, a pharhaodd yn A.S. hyd y gollyngiad yn 1679. Bu hefyd yn Is-lyngesydd Gogledd Cymru. Yr oedd yn ddyn cywir a gonest, cyfaill gwirioneddol, deiliad ffyddlon i'r goron, ac yn fab selog Eglwys Loegr. Meibion ereill yr esgob oeddynt Humphrey, Herbert, Pierce, a'r Dr. Hugh Robinson, prif athraw ysgol Caerwynt. Yr oedd ganddo hefyd ferch o'r enw Margaret, yr hon a briododd ag Edward Price, Ysw., o'r Faenor, sir Drefaldwyn. Bu farw yn mis Mawrth 1680. (*Willis's Survey of Bangor.*)

ROBINSON, HUGH, D.D., oedd y pumed mab i Dr. Nicholas Robinson, esgob Bangor. Ganwyd ef yn mhlwyf Llanfair, yn sir Fon. Derbyniodd ei ddysegeidiaeth yn ysgol Caerwynt, ac wedi hyny derbynwyd ef yn gymrawd parchus o Goleg Newydd, Rhydychain, yn y flwyddyn 1603, wedi bod ddwy flynedd ar brawi, cymerodd ei raddiadau yn y celfyddydau yn 1611, ac yn mhen tua thair blynedd wedi gadael y coleg, gwnaed ef yn brif athraw ysgol Caerwynt. Yn y flwyddyn 1634, gwnaed ef yn archddiacon Caerloyw. Yr oedd hefyd yn glwysroithydd

Wells, a rheithor Dursley, yn vr un sir. Ar doriad allan y rhyfel cartrefol, daliwyd ef yn ei fywioliaeth yn Dursley, gosodwyd ef ar farch:—"A'i gefn at ei glustiau, a'i drwyn at y gynffon;" ac felly yr hyrddwyd ef i garchar Caerloyw. Wedi hyn ymunodd ef a'r blaidd seneddol, a chymerodd y "cyfamod," ac ysgrifonodd i'w amddiffyn. Trwy ei fod wedi colli elw ei glwysrheithiaeth a'i archddiaconiaeth, yn ystod y rhyfel gwobrwyd ef a rheithoriaeth Hinton, yn agos i Gaerwynt, o'r hon yr oedd brëunolwr wedi ei ddiwyo. Yr oedd efe yn ieithydd rhagorol, a duwinydd nerthol, ac yn hyddysg iawn mewn henafiaethau hanesyddol. Cyfansoddodd y llyfrau canlynol: 1. "Preces," a ysgrifonodd at wasanaeth ysgol Gaerwynt, yn Lladin a Seisneg. 2. "Grammaticalia quaedam," yn Lladin a Seisneg. 3. "Antiquæ Historiæ Synopsis." Argraffwyd y rhai hyn oll yn Rhydychain, mewn cyfrol fawr 8plyg. 4. "Scholæ Wintoniensis Phrases Latinae." 5. *Annalium mundi universalium, &c. Tomus Unicus*, lib. 14. *absolutus, &c.* Daeth y llyfr hwn i law Dr. Thomas Pierce, deon *Salisbury*, a darfu iddo ef trwy orchymyn y brenin, ei adolygu a'i ddiwygio, gyda ychwanegiadau mawrion. Bu farw Dr. Robinson Ebrill 8fed, 1655, a chladdwyd ef yn nghanghell *St. Giles's in the Fields*. (*Walkers' Sufferings of the Clergy*.)

ROGERS, HUGH, a fwriwyd allan o'r Drefnewydd, sir Drefaldwyn. Mr. P. Henry a rydd iddo y cymeriad canlynol:—"Mr. Hugh Rogers, gweinidog teulung a ffyddlon i Iesu Grist, a drowyd allan am anghydfurfio o'r Drefnewydd, a gladdwyd yn y Trallwm, Mawrth 17eg, 1680. Edrychid arno fel cynulleidfawr; ond ei farn, fel y dywedodd, oedd—"Y dylai gweinidogion gael eu hurddo gan weinidogion a rhoddi eu hunain yn gyfangwbl i'r gwaith hwnw; ac nad oedd awdurdod gan neb ond gweinidogion i bregethu a llywodraethu mewn eglwys ffurfiedig; a bod gweinidogion Crist, yn weinidogion iddo ef yn mhob man, a lle bynag y byddo gair Grist yn cael ei bregethu, a'i ordinhadu yn cael eu gweinyddu, fod yno wir eglwys." Yr oedd yn wr o gyfeillgarwch ardderchog. Yr oedd ei ddedwyddwch neillduol yn gorphwys mewn cyfrinach hyfryd ac adeiladol.—(*Henry's Miscellaneous Works*, Vol. ii. p. 146.)

ROGERS, HOPKIN, a drowyd allan o Gaerwent, sonir am dano yn y Lambeth MSS., fel athraw, yn y "Cadgynulliadau," a gynelid yn sir Fynwy, yn 1669.

ROGERS, JOHN, gweinidog y Wesleyaid, a anwyd yn Rhiwabon, ger Gwreccsam, sir Ddinbych, yn y flwyddyn 1780. Daeth at grefydd yn ieuanc, a thrwy ei dduwioldeb a'i seel dangosodd ei fod wedi ei fwriadu i gylch eang o wasanaeth. Wedi pregethu yn gynorthwyl am beth amser yn dra chymeradwy, aeth i'r weinidogaeth yn y flwyddyn 1807. Ei gylchdaith gyntaf oedd Llandloes. Bu am naw mlynedd yn pregethu Cymraeg,

ac yn y flwyddyn 1816, aeth at y Seison; bu yn dderbynol a llwyddianus gyda hwy yn y blynyddau dyllynol. Yr oedd o feddwl cryf, a dangosodd lawer o wreiddioldeb yn ei bregethau. Yn y flwyddyn 1841, aeth yn uwchrif o herwydd gwendid ei ieuchyd, ac ymsefydlodd yn Devonport, ac wedi hyn yn Barnstable, lle y mae yn debyg y bu farw y 14eg o Ebrill, 1849, yn 69 mlwydd o'i oedran, a'r 42 o'i weinidogaeth. Pregethodd yn achlysurol hyd o fewn i naw mis i'w farwolaeth. Effaithiodd marwolaeth ei anwywl wraig ar ei synwrau, fel na chafwyd fawr o'i brofiad crefyddol ar ddiwedd ei oes; er hyn y bu farw mewn tangnefedd.

ROGERS, DAVID, oedd weinidog y Wesleyaid, a anwyd yn y Garth, plwyf Llanfair Dyffryn Clwyd, sir Ddinbych, yn y flwyddyn 1783. Daeth at grefydd yn foreu, ac yr oedd yn rhan o flaenffwrth y genadaeth Gymreig yn yr ardal. Gweinidogaeth Mr. Jones, Bethafarn, a fendithiwyd er ei droedigaeth. Daeth yn fuan i weddio gyda grym a dylanwad mawr. Bu yn dra defnyddiol fel blaenor a phregethwr cynorthwyl. Addawodd yn gynar fod o'n fawr wasanaeth yn ngwinllan ei Arglwydd. Dechreuodd ei weinidogaeth deithiol yn y flwyddyn 1805, a phenodwyd ef i gylchdaith Dinbych, mewn undeb â Mr. Bryan. Er iddo fod yn flaenor yn gystal a phregethwr am rai blynyddoedd, ac wedi ei fendithio â thalantau naturiol mwy na'r cyffredin, eto llafuriai dan lawer o anfauteision. Yr oedd ei feddwl fel estyll newyddion mewn masnachdy eang, ond heb ei llenwi â defnyddiau priodol, neu fel siop gemydd heb y pethau gwerthfawr o'i mewn. Y flwyddyn y bu yn Ninbych, dywedir iddo dreulio llawer nos Sabbath mewn gweddi, o herwydd ei ddiffygion yn cyflawni gwaith y dydd. Pan ddeuai i'w lety, dywedai wrth wr y ty, Mr. Gabriel Edwards bach, yr wyf yn meddwl y rhoddaf bregethu i fyny am byth, nid yw o ddefnydd i mi gynyg ar y gwaith pwysig! Trwy betrusder a thralod, nid bychan, y gweithiodd ei ffordd yn mlaen. Wedi dyfod i benderfyniad i fyned rhagddo yn y weinidogaeth, aeth yn mlaen yn dra diwyd i ddarllen a myfyrio. Ni roddai hun i'w am-antau gan ei awydd i ymbarotoi i'w waith mawr; weithiau cuddiai ganwyll oddiwrth wraig y tŷ, efe a ai i'w wely, ac wedi i bawb ymgolli mewn cwsg, oedai i fyny ac ai at ei waith trwy y nos; ond llwyddodd gwraig y tŷ i raddau i leihau yr arferiad niweidiol ac aunoeth hyn. Bu ei gynydd mewn gwybodaeth yn fawr, buan, ac amlwg. Daeth ei werth i'r golwg, a dechreuodd ymddangos fel goleuod o faintioli mawr. Yn y flwyddyn 1807, y dechreuodd ei ddawn a'i ddefnyddioldeb ymddangos yn neillduol. Enillodd barch mawr yn gyflym yn yr eglwys. Yn y flwyddyn 1809, penodwyd ef i gylchdaith Caerffili; a bu yno yn cydlafurio mewn rhan gyda Mri. Owen Jones, E. Anwyll, ac L. Jones. Tra yma, cyfieithodd y "Prawf Dreithawd" i gynorthwyo deongli yr ysgrhythrau. Yn y blyn-

yddoedd 1812 ac 1813, bu yn Llundain, a gweithredai fel golygydd yr *Eurgrawn*, yr hwn a gyoddid y pryd hwnw yn y brif ddinas. Yn ystod ei olygiaeth, ysgrifennodd sylwadau beirniadol ar bregeth Dr. Lewis, yr hon a ddysgai Galfiniaeth, ac ar ranau o *Firiadur Ysgrifthyrol*, Mr. Charles, o'r Bala. Ceisiai osod allan wrthyni athrawiaeth y ddau awdwr parchus a phoblogaidd hyny. Yn y flwyddyn 1814, sefydlwyd ef yn Aberhonddu, yn bregethwr Seisnig, mewn undeb â Robert Jones, Owen Rees, a Robert Gardner. Yn 1816 a 1817, bu yn llafurio yn sir Fon, ac yma ysgrifennodd yr "Ymddyddanion rhwng Dau Ymdeithydd, sef Hwntw a Gwyneddwr." Testunau yr ymddyddan oeddynt brif athrawiaethau yr ofengyl, yn enwedig yr athrawiaeth o barhad mewn gras; ymddangosodd yn y 18fed gyfrol o'r *Eurgrawn*. Bu yn gadeirydd talaeth Rhuthin yn y flwyddyn 1816, ac yn 1817 ac 1818, yn gadeirydd yr ail dalaeth Gymreig. Aeth at y Seison yn llwyr yn y flwyddyn 1819, yn mhllith y rhai y llafuriodd am y pum mlynedd dylynol, pan terfynodd ei lafur a'i oes. Bu farw yn Darlington, sir Durham, Ionawr, 1824, yn 41 mlwydd oed, a'r 19 o'i weinidogaeth. Fel siaradwr, yr oedd yn hyf, llawn, llithrig, a naturiol. Yr oedd ei lais yn gryf a pheraidd, a'i weinidogaeth yn hynod o gymeradwy. Fel Crision, gwyddai am argyoddiad dwfn o'i ddirywiaeth; ac yr oedd ei brofiad o grefydd yn ddwfn ac arosol. Yr oedd duwioldeb yn ei holl ranau, yn sail ac yn wraidd i'w holl gymeriad fel Crision a gweinidog da i Iesu Grist. Achos ei Geidwad, dedwyddwch plant Duw, a chysur ei frodyr yn y weinidogaeth oeddynt y pethau penaf yn ei olwg.

ROGERS, GEORGE, gweinidog yr Annibynwyr yn Bomere Heath, a anwyd yn Maenclochog, sir Benfro, Rhagfyr 25ain, 1795. Wedi cael ei grefyddol hyfforddi, efe a ymunodd a'r eglwys Annibynol yn Hwlfordd, yn 1816, lle yr oedd ei men i wedi symud i fyw. Yn fuan ar ol hyn yr roddodd a'i holl egni i fod yn athraw yn yr ysgol Sabbathol, yn nghyda gwahanol anturiaethau Crisionogol ereill a ddygid yn mlaen gan yr eglwys. Fel pregethwr cynorthwyol, yr oedd ei wasanaeth yn dra derbynol a chymeradwy. Ar ol ymgynghoriai a'i ewythr, y Parch. B. Howell, yr hwn oedd un amser yn weinidog yr eglwys Annibynol, yn Bere Regis, Dorset, penderfynodd roddi ei hun yn gwbl i'r weinidogaeth, a rhoddi fyny ei alwedigaeth fydol. Yn 1822, aeth i athrofa Caerfyrddin. Ar ei waith yn ymadael oddiyno yn 1827, cafodd ei anfon at nifer fechan o Annibynwyr, ag oeddynt wedi uno a'u gilydd fel eglwys yn Bomere Heath, sir Amwythig. Yn y lle hwnw y sefydlodd tra y bu efe byw; ar ol ei fynediad i'r lle dechreuodd gasglu arian i adeiladu yno gapel; gweithiodd mor egniol fel yr oedd y capel yn cael ei agor Gorphenaf, 1827. Ar y 1af o Iai, 1828, cafodd ei urddo yn weinidog. Ymdrechodd Mr. Rogers yn gaed i bro-

gethu yn y pentrefydd am lawer blwyddyn; nid oedd gaudio ar un amser lai nag un ar ddeg o leocdd yr arferai efe gynal gwasanaeth crefyddol ar amserau yn rheolaidd. Yr oedd un o'i orsafoedd yn Harmer Hill, pentref oddeutu tair milldir o Bomere Heath. Yr oedd yr argaelion yno yn dra anogaethol, adeiladwyd ac agorwyd capel ar y 29ain o Ebrill, 1834, yn y lle. Sefydlwyd yno eglwys, a gwnaed Mr. Rogers yn weinidog yr unol eglwys, Bomere Heath, a Harmer Hill. Mewn cysylltiad a'r ddiweddar adeiladwyd iddo anedd-dy, lle y cymerodd i fyny ei breswylfa, gan weithio yn dawel a fyddlon waith gweinidog yn y wlad y treuliodd ef lawer blwyddyn o'i einioes. Yn 1859, trwy fethiant iochyd gorfu iddo roddi fyny y weinidogaeth yn Harmer Hill, gan gadw Bomere Heath, lle y parhaodd i drigfanu hyd ei farwolaeth. Am ychydig flynyddau wedi ei symudiad, yr oedd yn alluog i gyflawni ei ddyledswyddau gweinidogaethol mewn un lle; ond dochreu 1864, gorfu iddo trwy fethiant henaint roddi fyny ei ofal o gwbl; ond yn ganlynol i hyn, efe a adferwyd i'r fath raddau i'w nerth arferol, fel yr oedd yn gallu yn aml gynorthwyo yn y gwaith o bregethu, ac ar y dydd cyn iddo gael ei gymeryd yn glaf o'i afiechyd diweddar (Sabbath Gorphenaf 12fed, 1868), gwasanaethodd gyda chymeradwyaeth mawr gapel Hadnal, lle flynyddoedd cyn hyn yr arferai bregethu yn aml. Dranoeth cymerwyd ef yn glaf iawn, a hunodd yn yr Iesu, ar yr 21ain. Yr oedd ei holl fywyd yn cael ei nodweddu gan ymdrech diffino. Yr oedd yn anghydfurfiwr cadarn, bob amser yn barod i amddiffyn ei egwyddorion. Gwrthododd fywiolaeth yn eglwys Ysgotland, yr hyn a daer gynygiwyd iddo.

ROGERUS, CONWEY, a anwyd yn nhref Aberconwy, yn sir Gaernarfon. Yr oedd yn fynach Francisaid, ac M.A. o Rhydychain. Yr oedd yn enwog am ei ddysgodiaeth, ac ysgrifennodd y llyfrau canlynol; "1 Contra Errores Armacani." 2. "Determinaciones Scholasticæ." 3. "Questiones Theologicae." 4. "Lecturæ et Sermones." Yr oedd yn yn byw yn nheyrnasiad Iorwerth III, bu farw tua'r flwyddyn 1370.

ROWLAND, DAVID, a anwyd yn sir Fon, a derbyniodd ei addysg yn Neuadd St. Mair, yn Rhydychain. Gadawodd y brif ysgol heb dderbyn urddradd, ac aeth yn athraw i fab Iarll Lennox, gyda yr hwn y teithiodd lawer mewn gwledydd tramor, trwy yr hyn y daeth yn hyddydd iawn yn ieithoedd y Oyfandir. Ar ol ei ddychweliad daeth yn athraw o'r ieithoedd Groeg a Lladin; ac argraffodd at wasanaeth ei ddysgyblion, "Gynorthwy rwydd i'r dysgybl, yn gyflawn o wahanol neu amrywiaethol frawddegau, wedi eu casglu o'r awduron Lladinaidd." Yr oedd hwn yn llyfr wyth plv. wedi ei argraffu yn Llundain, yn 1578. Ysgrifennodd hefyd o'r Ysbaenac, "Hanes ddi-fyr o Lazarillo de Tormes, Ysbaenwr, yn yr hon y cynwysir ei weithuroedd rhyffedol a'i

fywyd." Dygwyd hwn trwy yr argraffwasg yn gyfrol wyth plyg yn Llundain, yn y flwyddyn 1586. Daeth allan drachefn yn ddwy ran, a chafodd yr olaf ei chymeryd allan o Groniciâu Toledo, gan Juan de Luna a Castilian. (*Woods's Athen Oxon.*)

ROWLANDS HENRY, D.D., oedd esgob enwog. Ganwyd ef yn Mellteyrn, Lley, sir Gaernarfon, yn y flwyddyn 1551. Yr oedd o ran ei rieni yn disgyn o deulu parchus iawn, a chanddynt feddianau yn y lle ei ganwyd ef, ac yn aelodau o'r ddau deulu mwyaf henafol yn y sir. Enw ei dad oedd Rowlant ab Robert, Ysw., o Mellteyrn, ac enw ei fam oedd Elisabeth merch Griffith ab Robert Vaughan, Ysw., o Talhenbont. Bu Henry Rowlands yn dechreu yfed o ffynonell dysgeidiaeth, yn ysgol Penllech, ac aeth i Rhydychain yn y flwyddyn 1560, pan yn un mlwydd ar ddeg oed, lle fel aelod o'r Coleg Newydd, y cymerodd ei raddiad o M.A. Urddwyd ef yn ddiagon, yn Bangor, Medi 14eg, 1572, a thranoeth, cafodd ei sefydlu yn rheithoriaeth ei blwyf genedigol, Mellteyrn. Ar ol hyny derbyniodd rheithoriaeth Launton, yn sir Rhydychain; ac yn gymaint ag iddo roddi ffyn Mellteyrn, yn y flwyddyn 1581, cafodd ei wneud yn gorweinydd Penmynydd, yn eglwys gadeiriol Bangor, yn y flwyddyn 1584, a derbyniwyd ef yn rheithor Aberdaron yn 1588. Cafodd ei osod yn neoniaeth Bangor yn 1593, ac esgynodd i orsedd esgobol y lle hwnw yn 1598, trwy gael ei gysegru Tachwedd 12fed, y flwyddyn hono; ac yn y flwyddyn 1605 gwnaed ef yn D.D. Bydd enw yr esgob Rowlands am byth yn uchel a o herwydd ei haelionusrwydd rhyfeddol. Nenfwdwyd a thowyd yr eglwys gadeiriol ar ei draul ef, ac anrhegodd yr eglwys a pheidair cloch. Sefydlodd ysgol ramadegol yn Bottwnog, ei blwyf genedigol, yr hon a waddolodd a thiroedd, ac y mae yn parhau hyd heddyw, ac yn fendithiol iawn i'r rhai sydd yn byw yn y rhan hono o Gymru. Y mae y plant yn cael eu dysgu i ddarllen, ysgrifenu, a rhifyddgeu, ac hefyd yn cael dysgu a chyraedd cymaint o wybodaeth yn y Groeg a'r Lladin, ac a'i gwna yn gymwys i gael derbyniad i goleg a gweindogaeth yr Eglwys. Sylfaenodd efe hefyd ddwy ysgoloriaeth yn Ngholeg yr Iesu, yn Rhydychain, ac yn ei ewyllys gadawodd chwech punt er addysgu dau fachgen tlawd yn ysgol Bangor, y rhai a elwir "Ysgolorion Hutchin," er cof am ei frawd-yn-nghyfraith, Mr. Hutchin, boneddwr o sir Gaerloyw. Gadawodd hefyd ddeugain punt y flwyddyn, er cynal chwech hen wyr tlawd yn ei glafdy, yn agos i eglwys gadeiriol Bangor, y rhai oedd i gael dwy ystafell bob un, glo, a dillad, a naw swllt yn wythnosol. Dywedai yr Esgob Humphreys am dano:—"Ei fod yn ddyn gwir dda, yn elusenar a chydwybodol iawn, ac yn fwy gofalus am ei esgobaeth na'i olynwyr ynddi, na neb a fu ynddi o'i flaen." Bu farw yr Esgob Rowlands, Gorphenaf 6fed, 1616, yn 65 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn yr eglwys gadeiriol. Claddwyd yr Esgob Humphreys

yn yr un bedd ag ef. (*Williams's Eminent Welshmen.*)

ROWLANDS HENRY, oedd yn hynafiaethydd enwog, ac yn fab i William Rowlands, Ysw., o'r Plasgwyn, yn mhlwyf Llanedwen, yn sir Fon, lle y ganwyd Henry yn y flwyddyn 1865. Ni chafodd Henry fwynhau ychwaneg o ddisgeidiaeth nag a allasai ysgolion ei ynys enedigol roddi iddo, a dywedir na fu yn mhellach nag Aberconwy erioed o gartref; ond y mae yn eithaf gwir, mai y man pellaf ei ymdaith oedd Croesoswallt. Y mae yn amlwg ei fod yn ddyn o alluocedd naturiol cryfion, o ddysgeidiaeth ddofn, ac yn ysgrifonydd enwog yn y Lladin; profir hyn oddiwrth y gweithiau awdurol a ddygodd trwy yr argraffwasg. Wedi iddo dderbyn urddau eglwysig, yn ol trefn yr Eglwys esgobyddol, cafodd ei sefydlu yn mherigloriaeth Llannidan, yn sir Fon, yn y flwyddyn 1696, yn yr hon y mae ei blwyf genedigol yn gapeloriaeth. Ei brif waith a enwid yn "Mona Antiqua Restaurata," sef "Treithawd Hynafiaethol, Naturiol, ac Hanesyddol o Ynys Mon." Argraffwyd y gwaith hwn yn gyfrol pedwar plyg, yn y flwyddyn 1723, ond nid oedd hyn cyn marwolaeth yr awdwr. Er na ddarfu iddo yn y gwaith hwn 'brofi ei hoff dyb, mai Môn oedd prif eistedde Derwyddiaeth, eto mae y gwaith yn dangos ymchwiliad manol yr awdwr, ac yn cynwys hysbysiadau a gwybodau defnyddiol a chywraidd. Cydnabyddir yn awr yn gyffredinol mai prif le cyfarfod y Derwyddon, neu y Brythoniaid mewn pethau crefyddol a gwladol oedd Avebury yn sir Wilt, neu "Gorsedd Bryn Gwyddon." Dygwyd ail argraffiad o'r gwaith hwn allan gyda gwellianau ac ychwanegiaidau, gan y Dr. Henry Owen, yn y flwyddyn 1766, yn gyfrol pedwar plyg. Argraffodd Henry Rowlands hefyd "Dreithawd ar Ddaearag," cyn ei gwneud yn wyddawd; a gadawodd mewn llawysgrifau ran o "Hanes Eglwysig sir Fon," yn cynwys cantref Menai. Y mae y gwaith hwn wedi ei ysgrifenu yn Lladin, ac argraffwyd ef gyda chyfieithiad yn yr *Archaeologia Cambrensis*. Priododd Henry Rowlands â Elisabeth Nicholas, o'r Plas Newydd, o'r hon y cafodd bedwar mab a dwy ferch. Bu farw Tachwedd, 1723, yn 68 mlwydd oed, a chladdwyd ef o dan lech o fynor Môn, yn Eglwys Llanedwen. (*Williams's Eminent Welshmen.*)

ROWLANDS, GRIFFITH, Ysw. Ganwyd ef yn mhlwyf Llanfair *jurta* Harlech, sir Feirionydd, ar y 9fed o Ebrill, 1761. Ar ol cael addysg ysgoleigiol gyfaddas i'r alwedigaeth y bwriedd ef iddi, dodwyd ef dan egwyddorddysg llawfeddyg yn Lerpwl; ac wedi i'w amser ddyfod i ffyn yno, aeth i Lundain i'r dyben o gael ymarferiad pellach yn y gelfyddyd, gan restru ei hun yn *Bartholomew's Hospital*. Enillodd ganmoliaeth cyffredinol a chyfeillgarwch parhaol uwchswyddogion physigwrol y sefydliad ardderchog hwnw, y rhai oeddnynt wyr gorenwog am eu medrusrwydd a'u cyraeddiadau galwedig-

aethol. Y sefyllfa y crybwyllwyd i Mr. Rowlands ei chael yn y lle hwn, nis gellid yn y dyddiau hyny ei chyraeddyd ond trwy deilyngdod, ac nid fel yn awr, trwy bleidgarwch neu ryw delerau pwrcaol. Bu iddo ymsefydlu yn ninas Caerlleon, lle yr arosodd o hyny hyd derfyn ei oes. Y mae yn eglur i'w lwyddiant fod yn dra chyflym, er nad oedd eto ond ieuanc. Yn y flwyddyn 1785, dewiswyd ef yn llawfeddyg i glafdy y ddinas, a chyflawnodd ddyledswyddau y swyddogaeth hono gyda diwydrwydd a chymeradwyaeth diball am 43 mlynedd. Mewn ystod morfaith o amser, y mae yn naturiol meddwl iddo gyfarfod a llawer o amgylchiadau tra dyrs yn ei alwedigaeth; ond anfynych y byddai yn afwyddianus mewn un o honynt. Crybwyllir am un amgylchiad tra nodedig yn ei ymarferiad, sef am ddyn oedd wedi tori asgwrn ei forddwyd, yr hwn y methid cael ganddo ymglymu drachefn; ond clywodd ef ryw son am ddull o lifo dau ben yr esgryn i'r dyben o fod iddynt ymgysylltu yn well a'u gilydd; ac efe a benderfynodd wneuthur prawf o'r dull hwnw, er nad oedd yn hysbys fod dim ond dau lawfeddyg yn Ewrop wedi anturio y peth o'i flaen; eithr efe a'i cyflawnodd gyda llwyddiant pell tuhwnt i'w ddysgwyliaidau. Dyfeisiodd hefyd amryw offerynau llawfeddygol y rhai a gymeradwywyd yn fawr gan ei gyd-gelfyddydwy, ac a fuont yn dra buddiol er cyflawni difygiadau natur. Yr oedd ei gynorthwyon yn cael eu cyrchu o agos ac o bell, nid yn unig yn y ddinas hono a'i chymydogoeth, eithr hefyd o dref a siroedd lawer o filltiroedd oddiyno, ac yn enwedig o amrywiol barthau Cymru. Dan ei driniaeth ef y torwyd ymaith fawd llaw aswy y diweddar Barch. Thomas Charles, o'r Bala; yr hyn a achlysurwyd trwy oerni a gawsai efe yn yr aelod crybwyllledig wrth deithio ar noswaith rewlyd dros fynyddoedd y Migneint, rhwng siroedd Arfon a Meirion, tua diwedd y flwyddyn 1799, fel y sylwir yn hanes ei fywyd ef. Gyda chynorthwy Mr. Rowlands hefyd yn y flwyddyn 1801-2, y tynwyd coryg (un yn pwyso dwy wns a chwarter)! o chwysigen y diweddar Barch. Thomas Jones, o Ddinbych, er ymwared mawr oddiwrth irad boenau a oddefasai am hir amser. Yr oedd ef yn gefnogwr rhyddfryd i bob anturiaeth a dueddai i wneuthur lles i'r cyffredin; a bu yn offerynol i fuffio cymdeithas yn Nghaerlleon tuag at ddiwallu angenion gwragedd tlodion wrth orwedd i mewn, yr hon a ffurfiwyd yn y flwyddyn 1798; ac i'r gymdeithas hono y rhoddodd ei wasanaeth fel colwynwr (*accoucheur*) dros lawer o flynyddoedd; ac y mae y sefydlid yn parhau yn flodeuog hyd y dydd hwn, ac yn cael ei gynnal yn haelionus gan foneddigesau y ddinas a'i hamgylchoedd. I gymdeithas Gymroaidd y ddinas hon yr oedd efe hefyd yn bleidiwr gwresog. Ac ar bob achlysur amlygai y cyfeillgarwch siriolaf tuag at ei gyd-wladwyr y Cymry, gan eu harddelwi yn ddileddu yn mhob man, ac

arferai tuag atynt gyfarchiad tra phriodol i'w alwedigaeth, sef "Pa sut y mae'r corff?" Bu yn alluog i gyflawni ei orchwyllion galwedigaethol hyd o fewn ychydig ddyddiau i'w farwolaeth, yr hyn a ddygwyddodd ar y 29ain o Fawrth, yn y flwyddyn 1828, sef o fewn ychydig ddyddiau i gyflawni y chweched flwyddyn a thiurgain o'i oedran.

ROWLANDS, EVAN, gweinidog yr Annibynwyr, yn Ebeneser Pontypool. Brodor oedd o Gwmtafolog, ger Dinas Mawddwy, sir Drefaldwyn. Ganwyd ef tua'r flwyddyn 1792. Pan anwyd Mr. Rowlands nid oedd un lle o addoliad yn agos i Gwmtafolog. Nid ymddengys fod dim a wnelai ei rieni a chrefydd, oddieithr eu bod yn myned weithiau i wasanaeth Llanmawr; ac hyd y gwyddom ni, efe oedd y pregethwr cyntaf a anwyd yn Nghwmtafolog. Digon anfanteisiol y bu blynyddau boreuol oes Mr. Rowlands iddo gyraedd gwybodaeth, cofleiddio crefydd, a dyfod yn weinidog efengyl y tangnefedd; ond er yr holl anfanteision, yr oedd rhywbeth yn mhen y llanc Evan yn wahanol i fechgyn ei oed yn gyffredin. Deallodd Evan, pan yn llanc tua 15 oed, mai rhyw lyfr hynod iawn oedd y lyfr oedd gan y crefyddwyr, a alwent y Beibl. Teimlodd yntau awydd yn ei galon fod yn feddianol ar y llyfr rhyfedd hwnw; a phan oedd tua 16 neu 17 mlwydd oed, benderfynodd y mynai Feibl yn feddiant, ond pa fodd i'w gael oedd y pwnc dyrs i'w benderfynu. Nid oedd ganddo fodd ei hun i'w brynu, ni roddai ei dad iddo arian i'w brynu ar un cyfrif, er ei fod ar y pryd yn meddu canoedd o bunau; ond yn nghanol ei gyfyngder, llwyddodd gael benthg digon o arian gan un o'r brodyr i brynu Beibl, a daeth rhyw fodd i wybodaeth fod gan y Parch. W. Hughes, Dinas Mawddwy, Feibl ar werth, aeth yno ryw noswaith bob cam, cafodd y Beibl i'w law, yr oedd yr arian yn ei ddwrn yn barod, a thalodd am dano gyda llawenydd. Symudodd ei dad a'r teulu i le a elwid Blaencwnlle yn agos i'r Cemes. Pan yn 22 oed ymunodd Mr. Rowlands a chrefydd, naill ai yn Nrws-y-nant, neu Llanowrin, pryd yr ymalfodd a'i holl egni mewn crefydd, gweddai am ei llwyddiant, a dywedai ei oreu am ei gwerth. Bu yn dra defnyddiol am rai blynyddau yn Llanowrin, a Rhiwygwreiddyn. Cafodd anogaeth gan yr eglwys a'r gweinidog i ddechreu pregethu. Bu yn yr ysgol am ryw hyd yn y Dinas, gyda Mr. O. Owens, Rhosycae. Gweithiodd ei ffordd i'r ysgol yn Neuaddlwyd, dan ofal y Parch. T. Phillips, D.D. Ymddiriedai yn ddiysgog yn rhagluniaeth y nef, yr hon a ofalodd iddo gael digon at ei gynaliaeth tra y bu yn ymdrechu am addysg yn y Neuaddlwyd. Yr oedd dau beth yn fanteisiol neillduol ynddo i sefydlu fel gweinidog yn y wlad, yr oedd ganddo gorff cryf, a meddwl cryf, a gwnaeth y defnydd priodol o'r ddau. Wedi treulio yr amser a fwriadai yn yr ysgol, cafodd alwad o Rhoslan a Chapel Iielig, yn Arfon. Urdwyd ef yno Ebrill 8fed, 1824. Nid oedd yr eglwys yn

gryfion, ac nid oeddynt wedi dysgu cyfranu at gynaliaeth y gweinidog; a bu yn hynod o gyfyng arno lawer gwaith i gael ymborth a dillad addas i fyned uwchben y bobl. Unwaith, dywedodd wrth ei gyfaill y Parch. J. T. Jones, Caernarfon, dan wylo, am y gofid oedd arno, am fodd i gael dillad addas, a gofynnodd a wyddai efe am ryw faes i lafurio, lle y gallai gael cynaliaeth yn fwy cysurus. A'r ateb a gafodd oedd, fod gweinidog Ebeneser Pontypool wedi marw, a'u bod mewn angen yno am weinidog, y gwnai efe dynu cynllun o'r ffordd iddo fyned yno, fel y byddai iddynt gael cyffe i'w weled a'i glywed. Yn 1829, gychwynodd i'w daith i fyned tuag Ebeneser. Cafodd y bregeth yno y fath ddylanwad ar feddwl yr eglwys, fel y penderfynwyd rhoddi iddo alwad unfrydol i ddyfod atynt, yr hyn a wnaeth. Symudodd o sir Gaernarfon yno mor fuan ag oedd modd y flwyddyn hono. Sofydlwyd ef Gorphenaf 15eg a'r 16eg, 1829. Bu ef yn llafurus a llwyddianus iawn yno hyd derfyn ei oes, yr hyn a gymerodd le Ebrill 23ain, 1861, yn 68 oed, wedi bod yno 31 o flynyddau. Yr oedd ef yn meddu ar gorff mawr a lluniai, tua phum troedfedd a deg modfedd o daldra. Yr oedd y frech wen wedi gwneud ei wyneb yn arw iawn yr olwg. Yr oedd ei dalcen yn fawr a llawn, ei lygaid yn fywiog a siriol neillduol, yr hyn a wnai i fyny am erwindeb ei wyneb. Yr oedd yn wr o ddeall cryf ac yn darllen llawer; meddai ar lyfgegell fragorol, a gwnaeth y defnydd goreu o honi. Yr oedd yn meddu ar dull hapus iawn o draddodi ei bregethau; yr oedd ganddo lais cryf a pheraidd; taflai allan ddrychfeddyliau fel peleni o dân, nes byddai yr holl dorff yn cael ei chynhyrfu, wedi llwyr anghofio eu holl ofidiau; a phan y terfynai, yr oedd pawb fel yn anfodlon, am na fuasai yn para am awr wedi hyny. Yr oedd yn ddyn uchel ac enwog yn ngolwg yr eglwysi oddiamgylch am flynyddau lawer; ond daeth cenadon angou i ymosod ar y tŷ o glai; tarawyd ef ac ergyd gan y parlys, collodd rymusder ei gorff a'i feddwl i raddau mawr. Bu yn rhodio yn ol ac yn mlaen ar lan afon yr Iorddneu am gryn amser yn swm ei dyfroedd cyn myned trwyddi, cafod ei ddiosg o'i wisgoedd gweinidogaethol cyn rhoddi heibio y babbell y preswyliai ynddi. Fel dyn, Cristion, cyfaill, a gweinidog, yr oedd yn onest, didwyll, diragrith, a ffyddlon. Yr oedd yn ymneillduwr egwyddorol a chydwybodol, yn gadarn a diysgog dros yr hyn a grodai ef oedd y gwirionedd. Yr oedd yn darllen mwy na neb o'i frodyr, y gwyddom ni am danynt; byddai i'w gael yn wastad yn ei fyfyrgeill yn darllen. Yr oedd yn berarogl Crist yn mhob man ac yn mhob peth. Er cymaint a ddarllenodd ac a efryddodd, nid ydym yn gwybod am ddim a gyfoddodd ond un bregeth ar gais ei frodyr, pris 6ch, yr hon a bregethodd yn nghwrdd chwarter yr sir, yn Heolyfelin, Casnewydd, oddiar Galarnad i. 4. Galwodd y bregeth hon, "Ochen-eidiau y Gwyllydydd."

ROWLANDS, RICHARD, gweinidog yr Annibynwyr, yn Henryrd, sir Gaernarfon. Ganwyd ef yn yr Mrongamlan, plwyf Mallwyd, sir Drefaldwyn. Symudodd ei rieni wedi hyny i ardal Machynlleth. Dangosodd er yn blentyn ei fod yn meddu cynneddfau cryfion, ac amgyffredion cyflym. Ymunodd a chrefydd pan yn 14 oed. Tueddwyd ef at grefydd trwy effeithiau addysgiadau crefyddol gartref. Bu yn ffyddlon ac ymdrechgar iawn i godi cyrddau gweddi yn y gymydogath; yr oedd rhai yn barod i'w feio a'i ddiystyru am hyn o herwydd ei ieuencyd. Yr oedd swm trwy yr ardal am dano fel gweddiwr. Clywodd D. Pritchard, Yswain, o Coniarth, am ei weddian, a phenderfynodd fyned i weled a chlywed beth oedd yn hynod yn y llanc rhagor rhyw lanc arall. Pan ddaeth noson y cyfarfod, aeth y boneddwr yno i wrando gweddi y llanc o gywreinurwydd, cafodd ei foddhau yn fawr yn y bachgen nes chwenych ei glywed drachefu. Teimlai y boneddwr ynddo ei hunan ryw gyfnewidiad, a chynyddodd y teimlad hwnw nes ei ddwyn i ymwsgu a'r dysgyblion yn yr ardal, a derbyniwyd ef yn aelod gyda'r Annibynwyr. Gwel ei hanes yn y llyfr hwn. Dechreuodd Mr. Rowlands bregethu yn 1823. Aeth i'r ysgol at y Parch. M. Ellis, Talybont, ac aeth oddiyno i'r athrofa i'r Drefnewydd, lle y bu dros ddwy flynedd. Derbyniodd alwad oddiwrth eglwys Henryrd, ger Conwy, sir Gaernarfon, a chafodd ei urddo yno Hydref 7fed, 1830. Yn 1833, priododd a Mrs. Jones, o'r Afon Goch, Llanasa, sir Fflint, o'r hon y cafodd ddau fab, un o'r ddau yw y Parch. J. Rowlands, gweinidog yr Annibynwyr yn Rhos Llanerchrugog, ger Wrecsam. Yn 1835, adoliodd gapel yn Nghonwy. Yr oed wedi bod yn llafurus yno am flynyddau, effeithiodd y ddyded yn ddwys ar ei feddwl. Yr oedd yn wael ei iechyd am ran fawr o'i oes. Ymdrechodd lawer gyda meddygon, ac aeth i feddygydy Dinbych, tua chwech wythnos cyn ei farw. Terfynodd ei yrfa Rhagfyr 10fed, 1836, ychydig gyda 33 mlwydd o'i oed, a chladdwyd ef yn Henryrd, yn ngwydd torffawr o'i hen gymydogion, ac amryw o'i frodyr yn y weinidogaeth. Yr oedd ef yn gyfaill siriol a diffuant, yn bregethwr effro, dylanwadol, a defnyddiol iawn, gwasgai at feddyliau ei wrandawyr mewn modd difrifol y pwys o ffoi mewn pryd rhag y digofaint sydd ar ddyfod. Yr oedd rhediad ei bregethau yn syml a diaddurn, ond yn nerthol ac effeithiol, ei gymariaethau yn naturiol, a'i apeliad at y gydwybod yn rymus; byddai y cynulleidfaoedd yn teimlo dan ei weinidogaeth yn gyffredin, ac yntau ar y pryd yn derbyn gofeuni a nerth o'r cysegr. Byddai ei wrandawyr yn gyffredin yn foddfa o ddiagram, ac ymddangosent fel pe buasai llewyrch y farn yn teyrnasu ar eu oydwybodau. Byddai yn rhoddi gormod o bwys ar ei natur, a llafuriai yn rhy galed. Yr oedd yn goddef i'w lais yn gyffredin i godi i gywair rhy uchel iddo allu dal yn hir i bregethu. Bu yn ffyddlon iawn trwy ystod

byr ei weinidogaeth. Y mae ei goffawriaeth yn beraidd yn yr ardaloedd y llafuriai yndd-ynt, pan mae ei gorff lluddedig a ddir-dynwyd gan gystuddiau trymion yn huno wrth droed yr allor y gweinyddai i'r saint.

ROWLANDS, WILLIAM, gweinidog y Wesleyaid, a anwyd yn Lley, sir Gaernarfon, yn y flwyddyn 1802. Ymunodd a'r cyfenwad Wesleyaidd, pan yn 15 oed, a dechreuodd bregothu pan yn ddennaw mlwydd oed. Dechreuodd ei weinidogaeth deithiol yn y flwyddyn 1829, yn Nghaerdydd, y pryd hwnw yr oedd yn ddyn bywiog, cras, a than-llyd, a pharhaodd felly i fesur mwy neu lai trwy holl ystod ei weinidogaeth. Yr oedd cryn gyrchu i'w wrando mewn manau yn ei gylchdaith, lle yr oedd yr achos yn wan, a byddai dysgwyl am ei ddyfodiad i'w gyoedd-iaid rheolaidd. Yn foreu yn ei fywyd gweinidogaethol cyoeddodd driethawd ar "Rhag-luniaeth Ddwylol," yr hwn a'i cododd i beth sylw fel ysgrifenydd. Y mae yn trin ei bwnc yn dra ymarferol. Yr oedd ef yn un o'r dynion mwyaf llafurus, ac heb arbed y corff, a welodd Cymru erioed; gwell oedd ganddo fyned yn aml ar ei draed i'w gyoeddiad na chymeryd y fantais o gael ei gludo. Yr oedd yn weithiwr nid yn ung difell ond di-arbed hefyd. Fel efrydwr y Beibl, a darllenwr llyfrau y Wesleyaidd, yn gystal ag fel un a ymgyraeddai at wybodaeth gyffrodin-ol yr oedd yn deilwng o efelychiant. Nid oedd segurddod yn perthyn iddo, llwythai ei hun yn aml a llafur corff a meddwl. Am y deng mlynedd olaf o'i fywyd yr oedd yn gloff, o herwydd anffawd, yr hyn a chwane-godd yn fawr at ei lafur teithiol. Yr oedd ganddo wrthwynebiad cryf i fyned ar gefn ceffyl. Yn y pwlpud yr oedd yn felus, byr, ysgrythyrol, ac ymarferol, ac yn fynych yn dra nerthol. Yn y flwyddyn 1847, cyoedd-odd fywyd y Parch. John Davies, yn muohedd a thueddfryd yr hwn yr oedd llawer o nodweddion cydnaws ag ysbryd Mr. Rowlands, yn enwedig ar bwnc y diodydd medd-wol a'r tybaco. Yn y flwyddyn 1852, aeth i ddadl fawr gyda'r Parch. Hugh Hughes, (*Tegai*), yr hwn a fuasai yn bregethwr cy-northwyl gyda'r Wesleyaid, ond o ddiffyg cydweled a threfn eglwysig y Wesleyaid ymunodd a'r Annibynwyr. Cyoeddodd Mr. Rowlands lyfr yn amlygu ei olygiadau ar Annibyniaeth a Wesleyaeth, a thynodd gryn sylw at y ddwy ffurf eglwysig. Beth bynag a gymerai mewn llaw nid arbedai ei wrth-wynebwr hyd ag oedd yn bosibl. Yn y blynyddoedd 1847,-8, a 9, cyoeddodd yn yr *Eurgrawn*, Fywyd y Parch. John Hughes, Aberhonddu, allan o ddyddylyr ac ysgrifau ereill a adawyd gan Mr. Hughes ar ei ol. Y mae efe yn fanol ac yn galed hefyd weith-iau ar wrthddrych ei gofiant; ond y mae yn dwyn llawer o ddyddordeb i mewn trwy nodiadau achyddol, ac yr oedd ei duedd yn gryf i olrain pawb yr ysgrifennai am danynt yn ol i'r nawfed ach beth bynag, ac os byddai modd at Gomer, Noa, ac Adda. Yr oedd ganddo gariad mawr at bob peth Cymreig,

Beibl Cymreig, progethau Cymreig, hen bobl, hen dir, hen achau, hen lyfrau, hen gestyll, ac hen hanesion Cymreig. Yr oedd yn garwr cynhes ei genedl, ac yn ddyn a lafur-iodd lawer i'w llesoli trwy y pwlpud a'r wasg. Bu am saith mlynedd yn olygydd yr *Eurgrawn*; a bu hefyd yn oruchwyliwr llyfrau y cyfenwad. Yr oedd ei syniadau yn gwbl yn erbyn y cysylltiad ag sydd rhwng yr Eglwys Wladol a'r Llywodraeth, fel y bodola yn Mhrydain Fawr. Credai fod cref-ydd i fod yn rhydd fel awyr y boreu; ac o herwydd dyfnder ei argyoeiddiau ar y pwnc, tafodd lawer pelen led drom a llosg-edig tuag at gaerua yr Eglwys Wladol. Tua'r flwyddyn 1858, dadganodd ei fwriad i gyoeddi gwaith a alwai efe "Llyfryddiaeth y Cymry," crynodeb o ba un a ymddangosai ychydig cyn hyny mewn erthyglau yn y *Traethodydd*. Oedwydd cyoeddi y gwaith yn ystod ei fywyd o eisieu nifer digonol o danysgrifwyr. Efe a ymdrechodd yn y gwaith hwn gael allan bob awdwr Cymreig, o'r flwyddyn 1500 hyd y flwyddyn 1800. Dangosodd ddiwydrwydd mawr yn ei waith yn casglu ac yn trefnu defnyddiau y Dydd-iadur Wesleyaidd am rai blynyddau, chwil-iodd lawer tŷ tlawd a chyfoethog am hen lyfrau ac almanaciau. Byddai llyfrgelloedd cyfain rhai o'r boneddigion Cymreig at ei wasanaeth. Ei ffugenw oedd "Gwilym Lley." Ysgrifenoedd Mr. Rowlands lawer o erthyglau pwysig i'r *Traethodydd*, i'r *Eur-grawn*, a llawer o nodion hynafiaethol i *Olud yr Oes*. Yr oedd yn elyn chwerw i'r diodydd meddwol a'r mygllys; a gosodai yr iaith Gymreig dan dreth yn aml i gael ymadrodd-ion digon cryfi osod allan ei gasineb greddfol at yr arferiad o'r cyfryw bethau. Byddai hefyd yn wrthwynebol iawn i fwyta cig, ni chredai fod cig wedi ei benodi i fod yn ym-borth i ddyn. Gwell oedd ganddo fod yn llyisiau fwytawr. Gellid meddwl ambell dro ei fod yn ddyn sarug, yr hyn a dramgwyddai ei gyfeillion penaf; ond os dywedai yn arw, a byrbwyll, yr oedd calon onest dan y cyf-fan, Yr oedd yn ddyn o deimladau dwys, gallai wenu a gallai wylo. Yr oedd yn meddu ar wybodaeth gyffrodinol, ac ym-drechodd yn mhob modd wneud i fyny ddi-ffygion ei addysg boreuol. Am y ddwy flynedd olaf o'i fywyd colodd ei iechyd arferol, ond cadwodd gyda'i waith hyd y gallodd, ie, a thuhwnt i'w nerth; yr oedd ei ysbryd yn fyw a pharod, er fod y cnawd yn gwanhau. Bu y grefydd a gymellodd efe i ereill yn gysur cryf iddo yn ei fethiant, a theimlai yn ddedwydd wrth feddwl fod ei ddiweddi yma yn agos. Cadwyd ei feddwl mewn tangnefedd heddychlon, cododd ei law yn angu fel arwydd o fuddugoliaeth ar y gelyn diweddaf. Bu farw yn Nghroes-wallt, Mawrth 21ain, 1865, yn 63 mlwydd oed, wedi bod yn y weinidogaeth 36 o flyn-yddoedd.

ROWLANDS, ELLIS, a drowyd allan o Ruthin; ar adeg ei droad allan, yr oedd yn achlysurol yn sir Gaernarfon, a chafodd yno

ei arwain allan o'r areithfa pan oedd yn pregethu. Yr oedd yn ddyu llafurus a theilwng; ond wedi ei ddystewi, darostyngwyd i angen mawr a gwnaed casgliad iddo yn Ninbych. Yr oedd ei wraig yn cadw ysgol yn sir Gaernarfon am fywoliaeth, a thynai yntau batorynau i'r merched i weithio wrthynt. Nid ellid caniatáu iddo drigfan lonydd, ond gorfodwyd ef i ffoi i sir Gaerlleon. Bu farw yn anghydfurfiwr oddeutu y flwyddyn 1683. Dr. Walker a ddywed iddo ddal perigloriaeth Clynog, yn sir Gaernarfon, yn 1657; y mae yn bosibl mai yno y cafodd ei lusgo allan o'r areithfa pan yn pregethu. (*Palmer*, iii. 478.)

BOWLANDS, RICHARD, gweinidog y Boddyddwyr yn Nghapelgwyn, Môn. Ganwyd ef yn Grianfryn, plwyf Llanfigael, Môn, yn 1775. Pan ydoedd tua 15 oed, daeth ar ei feddwl argraffiadau dwysion am grefydd ac achos enaid, dygwyl ef i ystyried ei fod yn golledig ar bob tir ond yn Mab Duw, ac mai ei ddyledswydd oedd rhoddi ei hunan iddo i gael ei gadw. Derbyniwyd ef yn aelod eglwysig yn Llanfachreth. Pan oedd yn 21 oed, priododd ag un o'r enw Ann Williams, Bodrowydd, drwy hyny daeth i amgylchiadau cysurus, a dechreuodd bregethu, ac urddwyd ef fel gweinidog pan yn 28 mlwydd oed. Pregethai yn hynod o felus, a byddai y cyffredin yn cael llawer o bleeser meddwl wrth ei wrando. Meddai ar alluoedd eneidol cryfion, ac ar lawer o dreiddgarwch meddwl. Yr oedd ei ddawn gweddi yn hynod, os byddai yn bresenol, yr oedd yn rhaid i Christmas Evans ei gael i ddechreu yr oedfa braidd bob amser o'i flaen, gan y byddai y fath gyffroad yn disgyn ar y gynulleidfa nes y byddai Christmas Evans yn cael ei godi mewn hwyf nefol i bregethu, a'r dorf mewn ysbyrd i wrando. Yn ei farn am erthyglau crefydd yr oedd yn galfinaidd iawn. Meddai ar lawer o hynawsedd a chyfeillgarwch; yr oedd yn dilyn lletygarwch, lletyodd ugeiniau lawer o weinidogion Deheu a Gogledd yn ei dy yn Bodrowydd. Ei brif nodweddiad oedd diysogorwydd ymliniadol wrth yr hyn a farnai yn uniawn. Yr oedd bod yn egwyddorol gonest yn gysegredig yn ei olwg. Nid oedd cyfaill mwy dychlyn a diysogog gan Christmas Evans, efallai, ar y ddaear nag ef, fel y tystiai yn aml; ond pan drodd Mr. Evans at Ffwleriaeth, efe a'i gwrthasfodd yn gadarn, am nas medrai wadu ei egwyddorion, y rhai a gredai ef oedd yn ol y gwirionedd, hyd yn nod er mwyn ei gyfaill penaf; ond er hyny nis gwadai amgylchiadau Mr. Evans, eithr parchai ef, ac ymlynai wrtho fel dyn mawr a chyfaill, ond wedi gwyro oddiwrth yr hyn a farnai ef yn ol y gwirionedd; cydnabyddai Mr. Evans ef fel un o'r ffyddlonaf, a safodd gyd ag ef yn ei holl amrywiol gyfyngderau a'r camwri, y rhai a aethai trwyddynt yn Môn, Ar y 27ain o Dachwedd, 1842, efe a fu farw yn 67 mlwydd oed, a chladdwyd ef wrth y Capelgwyn.

BOWLANDS, JOHN, oedd weinidog yr Annibynwyr, yn Nghwmllynfell, sir Forganwg. Ganwyd ef yn 1792, gerllaw yr

Ystrad, yn rhanau uchaf sir Aberteifi. Yr oedd ei rieni yn ddyunio crefyddol, ac yn aelodau gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, yr Llangeitho. Pan oedd John Rowlands yn 15 oed, efe a ymunodd yn gyoeddus ag Eglwys Crist, yn y Neuaddlwyd. Pa beth a wnaeth iddo wahaniaetha oddiwrth ei rieni nis gwyddom; prin y gellir dyweyd a fod yn bumtheg oed yn medru gwahaniaethu rhwng Henaduriaeth ac Annibyniaeth; eto gallai gogwydd meddyliol fod ynddo y pryd hwnw at un enwad yn hytrach nag at y llall; modd bynag i'r Neuaddlwyd at yr Annibynwyr yr aeth John Rowlands. Wedi ei dderbyn ymagorodd ei feddwl, ac addfedodd ei ddoniau gyda chyflymder mawr. Yr oedd ei ymchwiliadau am wybodaeth yn ddyfal a didroi yn ol, ei serchogorwydd, dengarwch, a'i hynawsedd, yn tynu sylw cyffredinol, a'i ddawn toddedig a chynnes mewn gweddi, yn rhwygo y calonau caletaf, nes peri iddynt wylu yn hidl. Canfu eglwys Neuaddlwyd fod ynddo gymwysder at waith y weinidogaeth, ac anogodd ef i ddechreu pregethu; ar ol hyn aeth i'r ysgol at Dr. Phillips. Bu yno am rai blynyddau, ac yr oedd ei gynnydd yn amlwg i bawb, medrai ddyegu a chofio y peth a fynasai mor rhwydd a naturiol ag y rhed y dwfr i'r môr. Aeth o'r Neuaddlwyd i Athrofa Caerfyrddin, lle y bu yn myfyrio am bedair blynedd, dan ofal y Parch. D. Peter. Barn pawb am dano y pryd hwnw ydoedd, y daethai yn wr mawr yn Israel, a gwnaeth y blynyddau dyfodol wirio cywirdeb eu dysgwyliadau. Wedi ymadael a'r athrofa derbyniodd alwad unfrydol oddiwrth yr eglwys a ymgynullai yn Nghapel Newydd Llanybri, ac urddwyd ef yno yn y flwyddyn 1816. Nid arosodd yno dros chwe blynedd, eto bu yn foddion i gynnyddu y gwrandawyr, a lluosogi yr eglwys, ac adfywio crefydd drwy yr holl ardaloedd. Yn 1822, symudodd i Gwmllynfell a Chwmaman; cafodd yno eangach maes i lafurio nag oedd ganddo yn Llanybri. Bu yn offeryn i dafu ychydig egni a sel newydd i aelodau Cwmllynfell a Chwmaman, cyfododd gyfarfodydd neillduol, gosododd gyfarfodydd yn holl gonglau yr ardaloedd, bythaodd yr Ysgol Sabbathol, a daeth a'r ddwy eglwys i ymbleseru mewn gweithio crefydd allan yn ei dylanwadau achubol. Nid am ddim y llafuriodd, ac nid yn ofer y treuliodd ei nerth; bu llaw yr Arglwydd gyd ag ef, ac ychwanegwyd beunydd at yr eglwysi luaws o'r rhai a fyddent gadwedig; a chafodd ef yr hyfrydwch o roddi deheulaw cyndeithas i ganoeidd o aelodau newyddion. Yn y flwyddyn 1828, ymunodd mewn priodas â Miss Jones, Brynbrain, ger Cwmllynfell, yr hon a brofodd iddo yn rhodd werthfawr oddiwrth yr Arglwydd. Yr oedd Mr. Rowlands yn hoff o gyfarfodydd pregethu; yr oedd yn hoff o wrando ar, ac o gymdeithasu a'i frodyr yn y weinidogaeth. Ar yr 21 o Fai, 1834, bu cymanfa Morganwg yn Nghwmllynfell. Mynodd Mr. Rowlands gael y gymanfa wythnos yn gynt nag arferol yn groes i feddwl yr

holl eglwys, yr oedd yr amaethwyr yn groes iddo, am y byddai mwy o borfa i anifeiliaid y dyeithriaid; ond nid oedd dim yn tycio, yr oedd efe yn rhwym o'i chael wythnos yn gynt, ac felly caniatodd pawb iddo ei chael. Pan ddaeth yr amser, daeth iddi filoedd o wrandawyr, ac ugeiniau a bregethwyr, ac uwchlaw pob peth gyflawnder bendith. Yr oedd Mr. Rowlands yn hynod o ddiffrifol, sobr, a nefolaidd drwy y gymanfa. Pan yn diolch i Dduw a dynion, yr oedd yn nerthol, tyner, a drylliog uwchlaw pob disgrifiad, galleisid meddwl bod dylanwadau y byd tragwyddol i fesur anarferol wedi disgyn arno; eto, ychydig feddyliai ei frodyr, eu bod yn clywed ei lais mwynnaid a melusbar am y tro diweddf. Ar ol y gymanfa parhaodd i lafurio megys cynt, gan deimlo ei sel dros ei Arglwydd yn feunyddiol gryfhau yn ei fynwes. Dydd Mawrth ar ol y gymanfa mewn cwrdd parotoad yn Nghwmaman, pregeth-odd oddiwrth y geiriau, "Gan brynu yr amser," dyma y bregeth olaf; hynod mor briodol y testun i'r amgylchiad pwysig oedd ar ei gyfarfod. Boreu dranoeth am naw o'r gloch, pen yr wythnos i ddydd mawr y gymanfa, fel yr oedd yn rhodio yn araf yn agos i'w dŷ, gan fwynhau ei fyfyrddau boreuol, heb unrhyw boen, ychydig fynudau cyn iddo farw, yr oedd wedi bod yn ymddyddan a'i frawd yn nghyfraith, ac yn ymddangos mor iach, mor llon, ac mor fywiog ag erioed; ond wedi iddynt ysgwyd dwylaw ac ymadael, syrthiodd Mr. Rowlands i lawr yn farw yn y fan, Mai 28ain, 1834. Dydd Sadwrn canlynol, rhoddwyd ei gorff yn flaenffrwyth y meirw, wrth Gapel Owmlynfell, efe oedd y cyntaf a gladdwyd yno, ond y mae yno gan- oedd lawer wedi eu claddu cyn hyn. Yr oedd ei angladd y lluoscaf a welwyd erioed yn yr ardaloedd; ac nid gormod dywedyd fod yno ganoedd o ddynion cryfion yn wyllo fel plant ar ei ol. Bu farw megys yn mlodau ei ddyddiau, dwy a deugain oed oedd yn myned i'w fedd. Yr oedd rhyw gyd-gyfarfyddiad hynod o chwechau yn ei fywyd ef—chwe mlynedd y bu yn yr ysgol cyn ei urddo, chwe mlynedd y bu yn Llanybri cyn symud, chwe mlynedd y bu yn Nghwmlynfell cyn priodi, chwe mlynedd y bu byw wedi priodi, a saith chwe o flynyddau oedd ei oedran pan yn cael ei gladdu. Yr oedd fel wedi ei lunio o bwrpas i fod yn bregethwr effeithiol ac yn weinidog llwyddianus. Yr oedd mor llariaidd a'r oen, mor ddiniwed a'r golomen, ac mor gall a'r sarff; yr oedd pob peth yn naturiol iddo, ei ddoniau a'i gymwysderau yn ymddangos mor brydferth a dim a welwyd erioed. Yr oedd yn gyfeillachwr mwyafr swynol a eist- eddodd mewn cadair erioed i ddal pen rhe- swm. Yn y gyfeillach grefyddol, yr oedd fel y diliau mel, yn porthi ac yn lloini praidd y Goruchaf. Yn ei ymweliadau, yr oedd fel angel Duw, gwnaeth ei foneddigeiddrwydd a'i daerni agor llawer o ddrysau i genadon yr efengyl. Yn y pwlpud, yr oedd yn synwyr- lwan, cryno, ac anarferol o felus.

BOWLANDS, DAVID, gwainidog gyda'r

Trefnyddion Calffinaidd, ger llaw y Bala, sir Feirionydd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1795. Dechreuodd bregethu pan nad oedd ond deunaw mlwydd oed, ac felly bu efe am tua 48 mlynedd yn pregethu yr Arglwydd Iesu. Urddwyd ef yn nghymdeithasfa y Bala, yn 1831. Gŵyr pawb a glywodd David Rowlands yn pregethu fod ganddo ddull a dawn neillduol o'i eiddo ei hun heb fod neb yn debyg iddo ef, nac yntau yn ym- debygu i neb arall, yr oedd yn meddu ar ddychymyg bywiog, a theimlad cynyrfiol; ac yr oedd arabedd yn naturiol iddo, a chan- ddo gyflawnder o hen eiriau Cymreig cryfion a mynegiadol gwledig, ag agos at y bobl yn hynod wrth law ar bob achlysur; ac yr oedd hyn gyda'i ddull Cymroaidd a gwlad- aidd, yn gosod argraff anefelychiadwy ar ei bregethiad. Yr oedd yn boblogaidd iawn ar ei darawiad cyntaf allan fel pregethwr; ac yn fuan wedi hyny cafwyd adfywiadau mawrion a grymus yn 1817-1819, pan ym- ddaingosai Dafydd Rowlands yn bregethwr wedi ei dori allan o bwrpas i'r diwygiad hwnw, prin yr oedd un capel yn sir Feirion- ydd yn ddigon helaeth i gynwys y tyrfaoedd a ymdyrent ar ei ol; aeth y cynhyrfaid heibio, ond ni cholodd efe ei gymeradwy- aeth fel pregethwr, ac fel y galleisid dysgwyl i'r ymgasgliad mawr a welid yn nhymor di- wygiad laesu, yr oedd yn myned rhagddo mewn llawer o ddefnyddioldeb; a pherchid ef fwy fwy gan ei holl frodyr; bu am ryw ysbaid yn yr ysgol a gedwid gan Mr. Hughes, Liverpool, y pryd hyny, yn Gwrecsam; ond yr oedd ysbryd pregethwr yn drech ynddo nag ysbryd ysgolhaig, a dywedai, y mae arnaf ofn i'm cynhauaf fyned heibio tra fyddwyf i yma yn hofi fy nghryman; ond nid aeth y ddydd a gafodd yno yn ofer iddo, pe na buasai ddim ond rhoddi yr agoriad yn ei law i drysorau duwinydd- iaeth enwog yr iaith nesaf atom. Clyddoed ef yn cwyno, pa fodd bynag, yn ei flyddoedd diweddf, am na buasai yn medru rhyw faint o'r tair iaith, yn y rhai yr oedd ysgrifen achos yr Iesu yn argraffedig ar y groes, y Groeg, Lladin, a'r Hebraeg. Ei hen gy- mydog, Edmund Jones, o'r Filledigeryg, yr hwn oedd nodedig am ei sylwadau gwreidd- iol wrth esbonio mewn cyfarfod gweddi, er ys llawer o flynyddoedd yn ol, y geiriau hyny, "Bydd dyrnaid o yd ar y ddaear yn mhen y mynyddoedd," &c., a dywedai rhyw bregethwyr, o fath Dafydd Rowland, a feddylir yma, dynion wedi eu codi gan Dduw o ben mlynedd a'u ffrwythau yn ysgwyd drwy yr holl wlad. Yr oedd efe yn gwaalu o ran ei iechyd er ys misoedd, ac yn methu myned nemawr allan o'r ty, oddigorth ychydig i'r capel, pan fyddai ei lesgedd a'r tywydd yn caniatu; y tro diweddf y bu yn yr addoldy oedd mewn cyfarfod eglwysig, yn Lliidiard- au, ar ddydd mawrth, Ionawr 8fed, ond ni chaethiwyd ef i'w wely yn hollol hyd o fewn deng niwrnod i ddydd ei farwolaeth. Lleth- wyd ei natur gan gystudd trwm nes yr ehedodd ei enaid ymaith i fynwes ei Bryn-

wr. Claddwydd ef yn y gladdfa berthynol i gapel y Llidiardau, pan y daeth yn nghyd y dyrfa luosocaf a welwyd yn yr ardal erioed. Ar lan y bedd cyfarwydd y dyrfa gan y Parch. J. Parry, Bala, ac yn y capel pregethodd y Parch. L. Edwards, A.C., oddiar 1 Cor. xii. 4-6.

ROWLAND, OWEN THOMAS, llefarwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd yn Mon. Ganwyd ef tua'r flwyddyn 1735, ac am yr 28ain mlynedd cyntaf o'i fywyd yr oedd yn nodedig am ei annuwioledeb, ei ynyfdrwydd, a'i ofereidd; dygwyddodd fyned i wrando pregeth am y tro cyntaf erioed gan un o'r Ymneillduwyr; yn mlwyf Penrhos-Llugwy y cedwid yr oedfa, yn y flwyddyn 1763. Meddai ef ei hun, "Fy hudo i'r oedfa a wnaed, wrth i'r gwr bregethu, torais allan i lefain dros y ty. Soniai fel oedd Moses yn sefyll ar yr adwy, ac yn atal dyrnod dialedd i ddisgyn ar Israel; ac argyhoeddai yn llym y tyngwyr a'r rhegwyr. Effeithiodd y bregeth hon yn ddwys arnaf a throdd fi yn llwyr oddiwrth yr arferion o dyngu a rhegu, a thori y Sabbath." Yr oedd y cyfnewidiad a wnaed arno yn amlwg i bawb, a'i dduwioldeb yn ol llawn mor amlwg ag y buasai ei wylltineb gynt. "Wrth wrando pregethwr tanlyd a selog o'r Deheudir yn traethu ar y teetyn—" Gwir yw y gair, ac yn haeddu pob derbyniad ddyfod Crist Iesu i'r byd i gadw pechaduriaid," yr ymollyngodd y cadwynau oddiam fy enaid, a methais yma ymatal heb ganu, canmol, diolch, a neidio. Enyd ar ol hyn, aethym i gymeryd y cymun i lan y plwyf, a ffeiles ymatal yno heb waeddi dros y llan wrth feddwl am farwolaeth Crist drosaf —y cyfiawn dros yr anghyfiawn. Ar hyn digiodd yr offeiriad a'r bobl wrthyf yn aruthrol, a cholodd y gwin ar y bwrd, ac ar y llawr, yn y cyffro; a llawer o fygythion a gefais, y rhoddid fi yn llys Bangor am halogi yr eglwys." Ymddengys ei fod erbyn hyn wedi dechreu cynghori; ond nid hir y bu cyn fod gorchymyn iddo ef a dau ereill o grefyddwyr ddyfod o flaen goruchwyliwr Arglwydd Boston, a pherson y plwyf, i roddi cyfrif am eu proffes. "Aethom yno," meddai O. T. Rowland, "yn ol y gorchymyn." Gofynwyd i ni a wnaem ni amod i beidio gwrando dim ar y Trefnyddion Calfinaidd, os gwnaem y caem aros yn ddi-ddig yn ein tai a'u tiroedd, ac onide rhaid oedd i ni eu gadael. Y goruchwyliwr ar y pryd a ddaliai yn ei law bapyrilen fawr yn cynwys gorchymyn ei feistr, ac yn ei darllen. Dywedai O. T. Rowland, "fod rhyddid cydwybod yn y llywodraeth i bob dyn addoli Duw yn y lle y myno." Yr unig ateb a gaed oedd, "Dyma orchymyn fy meistr." Yr oedd un o honnynt yn bur dlawd, methodd hwn ymatal ond torodd allan i lefain yn mharlwr y boneddwr, ac i neidio yn ei gloesiann gar waeddi, "Yn wir, y mae Duw yn anfeidrol dda i mi, gogoniant byth, diolch iddo; enill tyddyn a cholli teyrnas na wnaif byth." Parodd yr olygfa syndod aruthrol i'r boneddwr. Yr oedd eu gwynebau yn glasu gan y cymysg toimlad-

au, a'r goruchwyliwr yn gollwng y papyrau i'r llawr. Wedi methu cael gan O. Thomas Rowland roi heibio ei broffes a'i bregethu, nid oedd dim i wneud ond ceisio ei symud o'r wlad drwy geisio dyrusu ei fywiolaeth; gof ydoedd wrth ei grefft. Rhoddwyd rhybudd i holl dyddynwyr y wlad i beidio anfon gwaith iddo, dan berygl cael eu troi allan o'u ffermydd. Ie, cymaint oedd eu cynddaredd yn ei erbyn fel na chai fyned i ymweled a'i fam rhag, os deallid ei bod yn rhoddi un cysur iddo, iddi hithau gael ei throï o'i thyddyn. Llawer, meddai, o luchio cerig a fu arnaf wrth fyned drwy dref Llanarcho-medd. Yr oeddnt yn disgyn o fy amgylch yn mron mor aml a'r cennlysg, wrth bregethu yno unwaith, cefais gnoc ar fy nghlust, ac ar fanau ereill, nes fy archolli yn drwm a pheri i mi gollu cryn lawer o waed. Bu y gwr hwn yn gorfod tynu y dom a'r llaid oddiar ei wyneb wrth bregethu gan faint o hono oedd yn cael ei luchio arno. Nid oes prawf geuym pa bryd y bu y gwr hwn farw, ond y mae sicrwydd ei fod yn fyw ryw dymor ar ol dechreu y ganrif bresonol. Nid oes amheuaeth am ei gywirdeb, ac y mae llawer o brofion ar gael iddo gael ei fendithio i lesoli llawer o'i gydwladyr tywyll ac anfoesol. Yr oedd ynddo lawer o gymwysder i gwblhau gwaith caled y weinidogaeth, ac i ddyoddef triniaeth arw y gwrthwynebwyr. Cefais, meddai, gryn erlid yn Amlwch ac yn Llanfechell, ond pa fwyaf y don a luchid i fy wyneb, mwyaf o gymorth a estynid i mi, a mwyaf dysgog yr ymdreghwn fel na chymerais fy rhwystro erioed gan yr erlidwyr. Mae yn beth tebyg iawn mai peth cyffredin oedd ceisio ei rwystro i bregethu trwy floeddio, tyngu, rhegu, a difenwi, ond nid oedd yn gwneuthur un cyfrif o ddim o'r pethau hyn, ond defnyddai bob cyfle a roddid iddo i rybuddio ei gydwladyr o'u perygl. Ar y ffordd-bost yn agos i Lanerchymedd, meddai, aethym i ganol llu o ddyinion yn chwaraeu, ac wrth eu clywed yn rhegu yn ddychryllydd, methais a'u dyoddef, ac ymollyngais i'w cynghori; cefais lonyddwch am chwarter awr neu ugain mlynedd, a chymorth i'w rhybuddio gyda phob aeddfwynder a thosturi, gan dilangos parodrwydd y Duw mawr i faddou iddynt, ac i'w derbyn i'w flafar. Daeth llawer o honnynt i brofi grym y gwirionedd eu hunain a phroffesu yr Arglwydd Iesu Crist. (Gwel *Methodistaeth Cymru*, ii. 539.)

ROWLANDS, DANIEL, Llangeitho, sir Aberteifi. Ganwyd ef yn 1713, mewn lle a elwir Pantybudy, plwyf Nantewnelle, yn y sir uchod. Yr oedd yn ail fab i'r Parch. Daniel Rowlands, periglor Llangeitho, yr hwn a ddygodd ddau o'i feibion, sef John a Daniel i fyny i'r weinidogaeth, yn yr Eglwys Sefydledig. Derbyniodd Daniel ei ddysg yn ysgol ramadegol Henffordd. Urddwyd ef yn ddiagon Muwrth 10fed, 1733, a dorbyniodd ei gyflawn urddau Awst 31ain, 1735. Penodwyd ef yn is-beriglor i'w frawd honaf, yr hwn oedd wedi canlyn ei dad i'r offeiriad-

aeth yn Llangeitho, Nantcwnlle a Llandlewibrefi. Nid oedd ei gyflog, meddir, ond £10 y flwyddyn; ac ni chafodd erioed ddyrchafiad uwch yn yr Eglwys Sefydledig. Pan aeth i'r weinidogaeth dywedir ei fod yn wr ieuanc hollol annuwiol, ac yn hollol anwybodus o Efrogyl Crist; ac felly yn hollol anghymwys i'r swydd. Dywedir am dano hefyd ei fod yn euog o feddwi yn achlysurol, a'i fod yn arfer myned allan o'r pwlpudd ar ol y gwasanaeth ar y Sabbathau, i gymeryd rhan yn chwareuyddiaethau ei blwyfolion annuwiol. Efe a briododd Elin, merch Mr. John Davies, o Gefncarluges, ger Llangeitho, o'r hon y cafodd naw o blant, saith o honynt a'i goroesasant ef, a bu farw dau o honynt yn eu babandod. Yr oedd i Mr. Rowlands ddau fab yn offeiriad, sef John a Nathaniel. Dros ryw amser wedi i Mr. Rowlands sefydlu yn Llangeitho, ei gynulleidfa oedd yn lled fechan. Yr oedd hyn yn dygwydd mewn rhan i ddiffyg efangyleiddrwydd ei bregethau, ac mewn rhan o herwydd ei fod yn byw yn nghymydogiaeth Blaenpenal, lle yr oedd Mr. Pugh, gweinidog ffyddlon a llafurus gyda'r ymneillduwyr, yn dilyn ei alwedigaeth, gyda llwyddiant mawr. Dygodd hyn Mr. Rowlands i chwilio i natur gweinidogaeth ei gymydog, fel y gallai wybod pa fath bregethau oedd yn ymddangos i foddio ei blwyfolion. Wrth ganfod fod gweinidogaeth Mr. Pugh yn cael ei haddasu i ddychrynu y diolaf, trwy ddangos y drygioni a'r perygl o bechod, a'i fod ef yn llawn o anogaethau i ffoi rhag y lliad a fydd; Mr. Rowlands a benderfynodd bregethau yn yr un dull, ac i weled y canlyniad. Am hyn dewiasai y testunau mwyaf addas a fedrai feddwl am danynt; megys "Y drygionus a yrir ymaith yn ei ddrygioni." "Y rhai hyn a ant i gopedigaeth dragywyddol." "Daeth dydd mawr ei ddigter ef;" ac oddiwrth y rhai hyn ymdrechodd ddwyn yn mlaen y cyfryw wirioneddau, fel y gallai anog ei wrandawyr i weithio allan eu hiachawdriaeth, a phrynu yr amser yn yr hwn yr oeddynt i ddarparu am dragywyddoldeb. Y bobl yn fuan a aethant yn dorffydd i wrando arno, a llawer a ddoffrowyd dan ei weinidogaeth. Dywedir nad oedd dim llai na chant o bobl dan argyoeiddiadu nerthol, cyn i'r pregethwr ei hun ffoi am noddfa at y gobaith sydd yn yr efengyl. Oddeutu yr amser hwn byddai y Parch. Griffith Jones, o Llanddowror, yn arfer a phregethau yn achlysurol, mewn gwahanol Eglwys yn sir Aberteifi. Un tro, wedi ymrwymo i bregethau yn Llanddowri-brefi, gorllaw Llangeitho, Mr. Rowlands gyda llawer o'i gymydogion a aethant i wrando arno. Ond y bregeth a gafodd gymaint o effaith ar ei feddwl, fel y bu iddo ddigaloni yn fawr, ac a'i gwnaeth yn anghysurus yn y rhagolygiad o'i weinyddiadau dyfodadwy. Y bobl wrth ddychweled adrof a fydysasant eu cymeradwyaeth i'r hyn a glywsant, a rhai o honynt mewn gwresogrwydd mawr, pryd y darfu i un o'r gynulleidfa, yr hwn oedd yn march-

ogaeth yn agos i Mr. Rowlands, ymadroddi fel y canlyn: "Dywedwch yr hyn a fynoch am y bregeth, y mae genyf i achos i fendithio Duw am weinidog bach Llangeitho." Darfu hyn mewn rhyw fesur ei galonogi, gan fod ganddo reswm i feddwl fod ei lafur heb fod yn ofer. "Pwy a w'yr." meddyliai efe, "na wna Duw ddefnydd o honof fi, bechadur tylawd." Goleuni y gwirionedd dwyfol a lewyrchodd ar ei feddwl gyda dysgleirdeb cynyddadwy, a chafodd yr hyfrydwch o ganfod adfywiad mawr mewn credydd yn mhlith ei bobl. Eu heneidiau oeddynt yn fynych yn cael eu llenwi gyda gorfoledd yr iechawdwriaeth, ac yr oeddynt yn ymddangos fel pe buasant yn cael eu harwain yn anwrthwynebol, i barhau amser gwasanaeth trwy ganu a molianu Duw. Hyn a roddodd ddechreuad i'r gorfoleddu hyny oedd yn mhlith y Trefnyddion Calfinaidd, yr hyn oedd yn aml yn rhoddi lle i rai oganu, ac i amddiffyniad rhai ereill. Yr oedd tanbeidrwydd teinladau crefyddol yn mysg pobl Llangeitho, yn aml yn gyfryw ag i beri syndod. Un tro yn neillduol, wedi cyfarfod at wasanaeth boreuol, (efallai yn ddiweddar), arosasant yn nghyd yn mron trwy yr holl brydnawn! Yr oedd Mr. Rowlands wedi cael ei arwain cyn belled yn ei bregeth, yr oedd sylw y gwrandawyr mor sefydlog, a'i serchiadau wedi eu rhwymo yn y fath fodd, fel yr aeth yr amser ymaith yn annirnadol. Am hyn, pan oeddynt yn ymdrin a phethau fel arferol yn niwedd y gwasanaeth, ynasant weled yr haul o ddrws gorllewinol yr Eglwys, o herwydd hyny cafoedd y gynulleidfa ei gollwng ymaith yn ddisymwth! Yr oedd amryw o gynulleidfa Mr. Pugh erbyn hyn wedi dyfod yn wrandawyr cyson i Mr. Rowlands, ac yr oedd yr hen wr duiol cyn belled oddiwrth genfigenu wrtho, fel yr oedd yn gorfoleddu yn ei boblogrwydd, a byddai yn hytraeh yn anog y bobl i fyned i'w wrando yn achlysurol. Un o honynt a ddywedai wrtho, fod Mr. Rowlands wedi gwneud dangosiad cyfeiliornus o ryw ran o'r athrawiaeth Gristionogol. Yr hen wr a ddywedodd, "Na euog farna ef am hyn, nid yw efe eto ond plentyn, ei dad nefol a'i dysg ef yn well. Yr wyf yn credu yn sicr fod yr Arglwydd yn ei lwyddo ef, a bod ganddo lawer o waith iddo wneud." Am y pum mlynedd gyntaf wedi ei argyoeiddiad, pechod, mellldithion y ddeddf, angau, y farn ac usfern, oeddynt y prif bethau yr arosai arnynt. Eu wrandawyr lluosog a ddyehrynt tuhwnt i fesur. Pan ddeallodd yr hybarch Mr. Pugh nad oedd yn treithu holl gyngor Duw, efe a aeth ato gan ddangos iddo ei ddiffyg. "Fy anwyl Syr," ebe ef, "pregethwch yr efengyl i'r bobl. Cymwyswch y Balm o Gilead—gwaed Crist at eu clwysfau ysbrydol; a dangoswch yr angen o ffydd yn y Gwaedwr croesoeliedig." "Y mae arnaf ofn," ebe Mr. Rowlands, "nad oes genyf mor ffydd hono fy hunan yn ei bywiogrwydd a'i chyflawn ymarferiad." "Pregethwch arni," meddai Mr. Pugh,

“hyd oni theimlwoh hi yn y flordd hono. Nid oes amheuaeth na ddaw hi. Os ewch yn mlaen fel hyn i bregethu y ddeddf yn y modd hyn, chwí leddwch haner y bobl sydd yn y wlad, oblegyd yr ydych yn taranu allan faldithion y ddeddf, a phregethu yn y fath fodd dychrynllyd fel nad all neb sefyll o'ch blaen.” Yr offeiriad ieuanc yn ddoeth a ddylynodd gyngor yr anghydfurfiwr oedranus, a chafodd miloedd yn fuan achos i fendithio Duw am dano. Rhoddodd Mr. Pugh lawer o gynghorion ereill iddo, gyda golwg ar ei ddull o bregethu, y rhai a ystyr-iai Mr. Rowlands o fawr werth. Eri Mr. Rowlands tua'r pryd hwn gyfarfod a llawer o brofedigaethau, ni wnaeth ei gynghorwr oedranus un cas at ei wneud yn anfodlon i'w sefyllfa yn yr Eglwys, a dwyn y fath arweinydd enwog i resocedd ymneillduaeth, ond cynghorai ef i aros yn ffyddlon gyda'i swydd, gan fyned rhagddo fel y cyfarwyddid ef gan ragluniaeth. Yn fuan dechreuodd Mr. Rowlands fyned allan o'i gylchoedd ei hun, a chafodd allan yn fuan mai boddhaol oedd ei waith gan Dduw, ac ni bu ei ymddygiad yn destun edifeirwch iddo yntau ychwaith. Byddai yn pregethu yr efengyl allan ar y maes yn yr awyr agored, ac mewn lleoedd anghysegregid; yr hyn, mae yn wir, oedd yn groes i drefniadau y sefydliad eglwysig y perthynai efe iddo, ond er hyny yn foddhaol gan Dduw, ac yn dda a llesiol i ddynion. Ni bu Mr. Rowlands erioed yn berchen bywioliaeth eglwysig. O amser ei urddiad yn 1733, nid oedd ond yn unig curad i'w frawd John, hyd y pryd y bu hwnw farw yn 1760. Bu iddo foddí wrth ymdrochi yn Aberystwyth. Yr y oedd wedi gadael pob peth yn Llangeitho, am 27 mlynedd yn llaw ei frawd Daniel, gan adael iddo wneud fel y y mynai. Dywedir fod John o alluoedd cryfion, ond yn wyllt ac afradlon. Ar farwolaeth John Rowlands gofynwyd i esgob Tyddewi, yn llaw yr hwn yr oedd bywioliaeth Llangeitho ei rhoddi i'w frawd Daniel, ar yr ystyriaeth ei fod ef wedi bod yn gwasanathu o dan ei frawd am 27 mlynedd. Gwrthododd yr esgob wneud hyny, gan ddyweyd ei fod wedi derbyn llawer o achwynion am ei afreoleiddiwyd, a rhoddodd y fywioliaeth i John, mab Daniel Rowlands, yr hwn oedd wr ieuanc 27 mlwydd oed, felly y daeth yn gurad i'w fath, fel yr oedd wedi bod i'w frawd, a pharhaodd ei lafur yn Llangeitho am dair blynedd yn mhellach yn ddirwysr; ond ar foreu Sabbath, yn 1763, pan wedi darllen y gwasanath, ar ei waith yn myned i'r areithfa, daeth dweithryn yn mlaen, a gwasanethodd Mr. Rowlands a rhybudd oddiwrth yr esgob yn galw yn ol ei drwydded offeiriadol. Darllenodd Mr. Rowlands yr archiad yn gyoeddus, yna efe a ddywedodd, rhaid i mi ufuddhau i'r awdurdodau goruchel. Goddefwch i mi erfyn arnoch i fyned allan yn dawel, a ni a gawn derfynu yr addoliad boreuol wrth borth yr Eglwys; felly yr aethant allan dan wyllo. Cymarodd hyn le nid am un trosedd mwy

na phregethu yr efengyl, amcanu at ogoniaeth Duw, a gorawydd am achub eneidiau hyny ar adeg, pan oedd yr offeiriad, gan o honynt, yn ymroddi i feddwod, a ffland a phob alladrwydd. Pan drewyd Mr. Rowlands allan, aeth torfeydd mawrion allan ar ei ol drwy holl Gymru. Ni wnaeth yr ysgymundod hwn yr un gwahaniaeth yn ymddygiadau Mr. Rowlands; ei ganlynwr a adeiladasant iddo addoldy helaeth yn Llangeitho, ac ymgynullent yno i wrando arno yn rheolaidd. Ni wnaeth hyd yn nod adael persondy Llangeitho; oblegyd gan mai ei fab oedd offeiriad y plwyf caniatuodd iddo fyw yno hyd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le Hydref 16eg, 1790, wedi bod 30 mlynedd yn offeiriad, a 27 mlynedd gyda'r Trefnyddion, pan yn 77 mlwydd oed. Yr oedd Mr. Rowlands fel dyn wedi ei gyn-ysgogedu a phob addurniadau, doniau, a rhagoriaethau naturiol uwchlaw y cyffredin. Meddai ar feddwl eang, grymus, a chraffus; cymerai bethau i mewn yn drefnus i'w feddwl a gosodai hwynt allan yn eglur, hyawdl, nerthol, ac mewn ymadroddion addas. Yr oedd ei holl ragoriaethau wedi ei sant-eiddio gan wir grefydd, syniadau priodol am Dduw a'i drefn achubol yn Nghrist, ac wedi eu cysegru yn gwbl i waith ac achos ei Dduw; hyn oedd ei brif ogoniant. Yr oedd bywyd a nerth yn amlygedig yn ei weinidogaeth. Deuai y bobl wrth y canoedd i wrando arno. Yr oedd llaw yr Arglwydd gyd ag ef, a nerthodd dwyfol anarferol yn gydfynedol a'i weinidogaeth, nes yr oedd dynion wrth yr ugeiniau yn dyfod yn ddeiliaid o'r dwysbigiadau dyfnaf, a'r argraffiadau dwysaf o bethau byd arall. Eangwyd ei feddwl, a helaethwyd ei lestr gymaint, dan y dylanwadau dwyfol hyn, fel nad allai llan fechan Llangeitho ei gwynys, na therfynau ei bliwyf ei hun ei gadw o'u mewn, na chyfreithiau caethion ei eglwys ei hun ei rwyng ynddi; ond torodd y llyfetheirau, aeth allan i bob lle y gallai gael dynion i wrando arno yn pregethu Crist yn Waredwr cyflawn i bechaduriaid. Yr oedd yn mhell o fod yn offeiriad rheolaidd, oblegyd ni ofalai am Ganon na Rubric, ond Crist oedd bob peth, ac yn mhob peth yn ei weinidogaeth a'i ymddygiadau. Arferai fyned oddi amgylch i bregethu yr efengyl trwy bob sir yn Nghymru, a dyoddefodd erledigaethau creu-lawr ar ei deithiau, yn enwedig yn Ngogledd Cymru, yr hyn a fu yn foddion neillduol i godi y Trefnyddion i boblogrwydd a sylw y cyffredin. Deuai miloedd i wrando i Lan-geitho yn fisol, a chanoedd lawer i gyfranogi o'r ordinhad o bob parth o Gymru—o Fôn i Fynwy. Deuai llawer yno o bellder ffordd i weled yr hyn oedd yn cael ei wneud, fel pe buasai rhywbeth dweithr yn cael ei gyflawni ar y ddaer, a deuai amryw o bellder mawr dan deimladau crefyddol i gydgyfarfod a'u brodyr, ac i gydgyfranogi o'r wledd wrth fwrdd yr Arglwydd, oblegyd dyma'r unig fan dros hir amser, y byddai y Trefnyddion yn gwneini yr ordinhad o swper yr Arglwydd.

RUMSEY, WALTER, oedd yn fab i foneddwr a thir berchenog. Ganwyd ef yn Llanofor, yn sir Fynwy, yn y flwyddyn 1584. Pan yn un mlwyddar bumtheg oed, aeth i brif ysgol Rhydychain, fel boneddwr cyffredin yn Neuadd Caerloyw. Gadawodd y lle heb gymeryd urdradd, ac aeth i *Gray's Inn*, lle y bu yn myfyrio y gyfraith ddinasol. Gwnaed ef yn uwch-reithiwr, hŷn-ynad, a *Lent-reader*; ac yn y flwyddyn 1635, cafodd ei neillduo yn farw is-raddol a'r gylch-daith Brycheiniog; ac yn y flwyddyn 1637, yn brif ynad, o'r hon swydd y cafodd ei amddifadu, yn nhymor y weriniaeth, ychydig amser o flaen llywyddiad Cromwell. Yr oedd mor enwog yn ei swydd fel yr arferid ei alw yn "Ddadgloadur y Gyfraith." Yn y flwyddyn 1640, etholwyd ef yn aelod seneddol dros sir Fynwy, i wasanaethu yn y senedd a ddechreuodd yn Westminster, Ebrill 13eg, a gallasid ei ddewis drachefn i wasanaethu yn y Senedd Hir, ond gwrthododd. Dywed Wood am dano;—"Ei fod yn ddyn athrylithgar, yn meddu ar ben athronyddol, yn gerddor da, a'r mwyaf cyw-

rain am impio, llygad-impio, a phlanu. Ond yr hyn yr oedd efe yn fwyaf hynod ynddo gan ei fod yn cael ei ofidio yn fawr bob amser gan flegm, mai efe oedd y cyntaf a ddyfeisiodd y *Provang*, neu offeryn o asgwrn y morfil, i lanhau y gwddf a'r cylla, yr hwn a ddefnyddiwyd gan feddygon gartref, ac hefyd gan feddygon mewn gwledydd tramor." Ysgrifnodd ddarluniad o'r offeryn hwn a'r modd i'w defnyddio, mewn llyfr o'r enw *Organon Salutis*, sef offeryn i lanhau y cylla, yr hwn a argraffwyd yn Llundain yn 1657-9. At yr hwn yr ychwanegodd amrywiol broffion newyddion o rinweddau mygllys a choffi. Bu farw yn y flwyddyn 1660, a chladdwyd ef yn meddgell y teulu yn Eglwys Llanofor. (*Jones's History of Breconshire.*)

RYFEL, GWILYM, oedd fardd enwog, yr hwn oedd yn byw rhwng 1160 a 1220. Y mae dwy gân o'i eiddo, y rhai a gyflwyr.odd i Dafydd ab Owain Gwynedd, tywysog Gogledd Cymru, wedi cael eu hargraffu yn y gyfrol gyntaf o'r *Mys. Arch.*

S

SADWRN, oedd sant enwog, a sylfaenydd Eglwys Henllan, yn sir Ddinbych. Yn ol fel y darllenir yn "Achau y Saint." Yr oedd yn aelod o goleg Llanelwy, ac yn gyffeswr yno. (*Iolo's Welsh MSS.*, 505.)

SADWRN FARCHOG, oedd yn un o Seintiau dechren y cheched ganrif. Yr oedd yn fab i Bicanys o Armorica, a brawd i Sant Illtyd, a chefnid i Emyr Llydaw. Ei wraig oedd Canna, merch Tewdwr ab Emyr Llydaw. Yn ei hen ddyddiau daeth gyda Sant Cadfan i Brydain, a sylfaenodd Eglwys Llansadwrn, yn Môn, a Llansadwrn, yn sir Gaerfyrddin. Cynelid ei wylddydd Tachwedd 29. (*Williams's Eminent Welshmen.*)

SADYRNIN, oedd sant enwog yn y cheched ganrif. Efe a sylfaenodd Eglwys Llansadwrn, yn sir Gaerfyrddin. Yn ol "Achau y Saint," yr oedd efe yn fab i Sadwrn Hen, mab Gynyr o Gaer Gawch. (*Williams's Eminent Welshmen.*)

SADYRNIN, archesgob Tyddewi, yr hwn a fu farw yn B.A. 832.

SAERAN, oedd yn enwog yn y cheched ganrif. Yr oedd efe yn fab i Geraint Saer o Iwerddon; hynny yw, Geraint y celfyddydwr o'r Iwerddon. Claddwyd ef yn Llanynys, yn sir Ddinbych, oddiwrth yr amgylchiad hwn y prdiolid sylfaeniad yr eglwys hono iddo; ond y sylfaenydd gwreiddiol yn ol Llywarch Hen, oedd Mor ab Ceneu ab Coel. *Mys. Arch.*, ii. 51.

SAFIN, yr hwn a elwid hefyd "Yr Hen Safin," oedd foesolydd enwog ac ysgrifonydd aynwyr-wersi. Yr oedd yn enedigol o sir

Forganwg, ac yn byw yn y rhan olaf o'r unfed ganrif a'r bumtheg, rhwng y blynyddoedd 1600 a 1700.

SALESBURY, HENRY, a anwyd yn y flwyddyn 1561, yn Dolbelider, yn sir Ddinbych, lle y sefydlodd cangen o hen deulu Salisbury, o Llyweni. Derbyniodd ei addysg golegawl yn Rhydychain, lle y daeth yn isefrydwr o Neuadd St. Alban, yn y flwyddyn 1581, ac wedi cymeryd un urdradd yn y celfyddydau, trodd i fyfyrio physygyriaeth, a'r hyn yr ymarferodd ar ol hynny yn ei wlad enedigol, trwy ymsefydlu yn Ninbych, Perchid ef yn fawr, nid yn ung fel physygywr, ond hefyd fel un hyddysg yn iaith ac hynafiaethau Cymru. Yn y flwyddyn 1593, dygodd drwy yr argraffwasg ramadeg Cymreig, yn y Lladinaeg, cyflwynedig i Henry Iarll Pentro. Casglodd Eiriadur Cymreig a Lladin, yr hwn na argraffwyd hyd yn hyn. Yr oedd y copi yn nghyd a'r gwellianau olaf o hono yn meddiant yr Esgob Humphreys, ac yr oedd Salesbury wedi bwriadu ei argraffu gyd ag argraffiad newydd o'i ramadeg; ond nid ydym wedi cael, fel y nodasom i hynny gymeryd lle. Yr oedd y geiriadur hwn yn cynwys llawer o eiriau a esgeuluswyd gan y Dr. Davies, yn ei eiriadur ef. (*Williams's Eminent Welshmen.*)

SALESBURY, JOHN, aelod o hen deulu y Salisbury, o Llyweni, a anwyd yn sir Ddinbych. Derbyniodd ei addysg yn Rhydychain, lle yr enillodd y radd o B.C.L., neu Wryf yn y Gyfraith Eglwysig, yn Ebrill 2il, 1529. Daeth wedi hynny yn fynach o urdd St. Benediit, a gwnaed ef yn ben-

mynach Horsham St. Faith, yn Norfolk, yn nghyda swyddogaethau ac urddas swyddau ereill yn yr eglwys. Yn y flwyddyn 1535, gwnaed ef esgob Thetford yn Norfolk; ac yn y flwyddyn 1537, cafodd archddiaconiaeth Môn. Yn y flwyddyn 1539, gwnaed ef yn ddeon Norwich, ond amddifadwyd ef o'i holl fywiolaethau yn y flwyddyn 1554, ar esgyniad y frenines Mari i'r orsedd, a hyny am ei fod yn wr priod. Yn mis Rhagfyr, yr un flwyddyn, sefydlwyd ef yn ganhellydd Eglwys Gadeiriol Lincoln; ac yn y flwyddyn 1559, cafodd ei adsefydlu yn archddiaconiaeth Mon, ac hefyd yn neoniaeth Norwich, yn y flwyddyn 1560, y rhai a ddaliodd hyd ddydd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le yn mis Medi, 1573. (*Willis's Sarvey of Bangor.*)

SĒLESBURY, WILLIAM. Ganwyd ef yn nechren yr unfed ganrif ar bumtheg. Yr oedd ei daid, Robert Salesbury, yn bedwerydd mab i Thomas Salesbury Hen, o Lyweni, fel y mae yn cael ei gyfenwi mewn achyddiaeth Gymreig yn ben y teulu hwnw. Daeth i feddiant o etifeddiaeth y Plasisaf, trwy briodas a Gwenhwyfar, unig ferch ac etifeddes Rhys ap Einion Fychan, o'r lle hwnw. Wedi derbyn ei ddysg dechreuol yn ei wlad ei hun, symudodd ef yn yr amser priodol i brif athrofa Rhydychain, lle yr arosodd am rai blynyddoedd, gan wneud y goreu o'r amser yn yr ysgol. Gan fod ei rieni wedi bwriadu ei dddwyn i fyny i ryw fywiolaeth oedd yn galw am yr ysgoleigdd uchaf, cafodd bob mantais mewn hyfforddiad boreuol. Symudodd yn fuan i'r Thavies' Inn, yn y Chancery, Llundain, lle y dilynodd ei efrydiaeth gyda llwyddiant mawr yn y gyfraith; a bernir iddo symud oddiyno drachefn yn fuan i Lincoln's Inn. Oddiwrth ei ragymadrodd i un o'r llyfrau a goeoddodd, ac a elwir, "Egluryn Ffraethineb," bernir ei fod yn dra adnabyddus o ddim llai na naw o ieithoedd heblaw y Gymraeg a'r Saesneg, sef yr Hebraeg, y Galdaeg, y Syriaeg, yr Arabaeg, y Roeg, y Lladin, y Ffrengaeg, yr Italaeg, a'r Hysbaenaeg. I'w ddysgediaeth, ei lafur, a'i wladgarwch ef, y mae cenedd y Cymry yn ddyledus am un o'r bendithion penaf y cafodd ei hanrhydedu a hwy erioed, sef y cyfieithiad cyntaf o'r Testament Newydd i'r iaith Gymreig. Yn y flwyddyn 1563, darparwyd, trwy weithred seneddol fod i'r Beibl oll, yn cynwys yr Hen Destament a'r Newydd, i gael ei gyfieithu i iaith y Cymry, a bod esgobion Llanelwy, Bangor, Tyddewi, Llandaff, a Henffordd, fod dan rwyman dirwylol i edrych ar fod y cyfieithiad i gael ei gwblhau a'i hargraffu at wasanaeth yr Eglwys, erbyn y dydd cyntaf o fis Mawrth, 1566. Yr oedd galluoedd William Salesbury, o ran ei wybodaeth a'i ddysgediaeth, yn nghyda'i eiddigedd dros y grofydd brotestanaidd, yn mhob modd, yn ei gymwysu at y gorchwyl pwysig; ac ar gais yr esgobion ymgymherodd a'r gorchwyl o gyfieithu y Testament Newydd, yr hwn a argraffwyd yn Llundain yn y flwyddyn 1567, yn bedwar

plyg. Y mae y gyfrol hon yn cynwys wyth cant o dudalenau, wedi eu hargraffu mewn llythrenau duon; ac mae y gwaith oll ar y gyfrol o gyfieithiad Salesbury gyda'r eithriad o'r epistol cyntaf at Timotheus, yr epistol at yr Hebreaid, yr epistol gan Iago, a'r un gan Pedr, y rhai a gyfieithwyd gan y Dr. Richard Davies, esgob Tyddewi; a llyfr y Dadguddiad, yr hwn a gyfieithwyd gan Thomas Huet, *precentor* Tyddewi. Gallid sylwi mai y cyfieithiad hwn, wedi ei adgyweirio a'i ddiwygio gan yr esgobion Morgan a Parry, ydyw yr un sydd genym ni mewn arferiad yn awr. Dywedir yn nghofiant Syr John Wynn, o Wydr, fod Salesbury wedi ymgymeryd a'r gorchwyl o gyfieithu yr Hen Destament hefyd i'r Gymraeg, a'i fod wedi cyfaneddu gyda Dr. Richard Davies am tua dwy flynedd i'r dyben hwnw; ac yr oedd efe wedi myned yn mlaen yn mholl ar y gwaith, ac wedi myned drwyddo; ond fel, yn anffodus, y cymerodd dadl le rhyngddynt mewn perthynas i ystyr a gwreiddyn un gair, yr hwn y mynai yr esgob ei gael un sffordd, a William Salesbury sffordd arall, er colled ddirfawr i'r genedl a'i hiaith; oblegyd tra yr oeddnyd gyda'u gilydd yn gyntun, yr oeddnyd wedi cyfansoddi homiliau, a llyfrau, a nifer fawr o dreithodau yn yr iaith Gymreig; a diau y buasent wedi gwneud llawer mwy, ond fel y dygwyddodd y camddeall annedwydd hwn rhyngddynt; oblegyd bu yr esgob fyw am bum neu chwe blynedd wedi hyny; a bu William Salesbury fyw tua phedair ar hugain; ond yr oedd wedi rhoddi i fyny ygrifenu yn hollol, fel yr oedd yn fwyaf galarus, a mwyaf y gollod i ni; oblegyd yr oedd yn ysgolaig campus, ac yn Hebrewr diall, yr hwn oedd yn beth pur anghyffredin yn y dyddiau hyny! Ar farwolaeth Robert, ei frawd hynaf, yr hwn oedd heb un mab, daeth ef i etifeddu llawer o'i feddianau, yn nghyda llys y Plasisaf; ond preswylodd am amser yn y Cae Du, plwyf Llansanan, yn neillduol yn ystod teyrnasiad y frenines Mari, i'r hon yr oedd ei sel Brotestanaidd wedi bod yn dramgwydd mawr; ac yr oedd ystafell fechan wedi ei threfnu iddo yno, yn yr hon y gallai ddirgelu ei hun pan y mynai, gan nad oedd mynediad iddi ond trwy ddringo yn ochr y simfa. Y llyfr cyntaf a goeoddodd Salesbury oedd dyddiadur, ar wyneb ddalen yr hwn y mae ei gynwysiad, fel hyn:—"Yn y Llyfr hwn y traethyr Gwyddor Cymraeg. Kalendyr. Y Greddo neu bynken yr ffydd Gatholig. Y Pader neu Weddi yr Arglwydd. Y Deng air Deddyf. Saith rinwedd yr Eglwys. Y Kampay averadwy, a'r gweddiau gocheladwy ac keingeu," pedwar plyg, Llundain, 1546. Dyma y llyfr cyntaf a argraffwyd yn yr iaith Gymreig. Yn y flwyddyn ganlynol, cyoeddodd eiriadur Seisnig a Chymreig, angenrheidiol i'r Cymry a ddysegent yr iaith Seisnig, priodol yn ol barn ei fawrydi y brenin, i'w arfer gan ei ddeiliaid yn Nghymru; at yr hwn y rhagddodwyd treithawd byr ar acceniad Seisnig y llythrenau. Llun-

dain, pedwar plyg. Yn y flwyddyn 1550, cyoeddodd "Arweinid byr ac eglur i ddysgu acenu llythrenau yr iaith Frythoneg," yr hon a elwir yn gyffredin yn awr, y Gymraeg. Y mae y llyfr hwn wedi ei ysgrifenu yn y Seisneg. Llundain, pedwar plyg. Ymddangosodd argraffiad newydd o'r llyfr hwn, wedi ei helaethu gan yr awdwr, yn y flwyddyn 1567, pedwar plyg. Yn y flwyddyn 1550, cyoeddodd llyfr yn erbyn Pabyddiaeth. Llundain, wyth plyg. Cyfieithiodd hefyd yr Epistolau a'r Efangyliau am yr holl flwyddyn, a chyoeddodd y gyfrol hon yn Llundain, yn y flwyddyn 1561, pedwar plyg, gyda'r enwad, "Kvnnifer liith a ban o'r ysgrhythyr lan ac a ddarllenir yr Eccleis pryd Comun, y Sulieu, a'r Gwyliu trwy'r flwyddyn." Nid ydys yn sicr o'r flwyddyn y bu y gwr enwog hwn farw; a gyddir fod yn rhaid ei fod wedi cymeryd lle cyn y flwyddyn 1595, sef y flwyddyn y cyoeddodd Henry Perry yr "Egluryn Ffraethineb," yr hwn a ysgrifenydd gan William Salesbury; er fod Syr John Wynn, yn ei ysgrifeniadau, yn ei nodi fel wedi cymeryd lle yn y flwyddyn 1599.

SALESBURY, THOMAS, oedd fardd a beirniad, yr hwn oedd yn dra enwog yn nghylch y blynyddoedd 1580 a 1620. Trigianai yn Llundain, ac yn y flwyddyn 1603, argraffodd *Salmau Càn*, y Cadben William Myddelton, mewn cyfrol pedwar plyg. Y mae llythyr oddiwrtho, cyfeiriedig at Syr John Wynn, o Wydir, dyddiedig Mehefin 22ain, 1611, wedi cael ei argraffu yn y gyfrol gyntaf o'r *Cambro Briton*. Y mae ei gyfansoddiadau barddonol ar gael mewn llawysgrifau.

SALISBURY, SYR THOMAS, barwnig, oedd fab henaf ac etifedd Syr Henry Salisbury, o Llyweni, yn sir Ddinbych, y barwnig cyntaf. Aeth i brif ysgol Rhydychain fel boneddwr isefrydol o goleg Iesu, ond ymadawodd oddiyno heb gymeryd un graddiad ysgoleigaidd, ac ymddeolodd i'w wlad enedigol, wedi iddo dreulio rhyw gymaint o amser yn Llundain. Dyrchafwyd ef i deitl ac etifeddiaeth y teulu, ar farwolaeth ei dad yn y flwyddyn 1632; a chan fod ynddo "duedd gyonnid at farddoniaeth a ffug-hanesion, darfu iddo ymarfer llawer a myfyriaeth febinol, ac yn y diwedd daeth yn un o feirdd mwyaf nodedig ei oes." Y mae ei hawl i hyn yn gorphwys mewn rhan yn ei "Hanes o Joseph" mewn prydyddiaeth Seisneg, yn dair ar ddeg o benodau, yr hon a argraffwyd yn Llundain yn 1635, yn gyfrol, pedwar plyg. Bu yn aelod seneddol dros sir Ddinbych yn y senedd, yn nheyrnasiaid y brenin Iago I., a phan dorodd allan y rhyfel gwladol, cymerodd efe arfau gyda brwdfrydedd i amddiffyn yr achos breninol. Yn y flwyddyn 1642 pan yn gweinyddu ar y brenin yn Rhydychain, gwnaed ef yn nghyda llawer o bersonau ereill yn D.C.L. Bu farw yn y flwyddyn 1643, a'i etifeddiaeth a aeth i John, ei unig blentyn o Hester, merch Syr Edward Tyril, barwnig o Thorton, yn sir Buckingham. (*Pennant's Tour in Wales*.)

SAMLED, oed yn un o seintiau y seithfed ganrif. Sylfaenodd eglwys yn Cilfai, yn Gorwenydd, adnabyddus wrth yr enw Llan-samled, yn sir Forganwg.

SAMSON, oedd yn un o seintiau y chweched ganrif. Yr oedd efe yn fab i Amwrm Ddu, brenin Graweg yn Armorica, mab Emur Llydaw, o Anna, merch Meurig ab Tewdrig. Ganwyd Samson yn sir Forganwg, a derbyniodd ei addysgiaeth golegawl yn ngholeg Illtyd, i lywyddiaeth yr hwn y dyrchafwyd ef ar farwolaeth Peirio. Ar ol hyn aeth i Armorica yn nghylch y flwyddyn 550, a phenodwyd ef yn esgob Dole. Yr ydym yn deall oddiwrth *Concilia Galliae*, a ddefnyddir gan Usher, iddo fyned ac arwyddo Gweithredoedd ail gyngor Paris, yn y flwyddyn 557. Yn mhen rhyw gymaint o amser ar ol hyn, gadawodd Armorica, a dychwelodd i goleg Illtyd, lle y bu farw yn y flwyddyn 592, vn 68 mlwydd oed. Yn mynwent eglwys Llanilltyd Fawr, y mae dwy groes fawr o geryg yn aros hyd heddyw, ac ar un o honynt y mae tri o wahanol gerfiadau; y cyntaf yn argymeryd ei bod yn "Groes Illtutus a Samson," a'r ail yn dywedyd mai Samson a'i cyfododd i'w enaid, a'r trydydd yn dywedyd mai un Samuel oedd y cerfiwr; nid oes ar y groes arall ond un cerfiad, yr hwn a ddywedd ei bod wedi ei pharotoi gan Samson i'w enaid ac eneidiau Juthael y brenin, ac Arthmael. Samson oedd sylfaenydd a noddwr Eglwys St. Samson yn Guernsey. (*Achau y Saint; Donovan's Excursion in South Wales*, vol. i. 335.)

SAMSON, oedd un o seintiau enwog dechreu y chweched ganrif. Yr oedd efe yn fab i Caw, ac yn aelod o goleg St. Illtyd. Yn ol Achau y Saint, yr oedd ganddo eglwys yn Nghaer Efrog. Y mae rhyw fath o ysgrifenydd diymddiried wedi dyrchafu y dyn hwn yn archesgob Efrog, a dywedant iddo ffoi oddiyno pan gymeryd y ddinas gan y Sacsoniaid, ac y dystyrwiasant y fynachlog, a thrwy hyn yddo achub ei fywyd; ac iddo ddwyn gyd ag ef lumanau ei fawredd urddasol i Armorica, ac iddo, trwy rinwedd eu meddiant, gael ei wneud yn archesgob Dole, yn y wlad hono, esgobaeth a gadwodd hyd ei farwolaeth, pryd y dylynwyd ef gan un arall o'r un enw, sef Samson mab Amwrm Ddu, yr hwn oedd wedi dyfod yno o Gymru. Y mae hanes y ddau yn fynych wedi eu cymysgu, ac ni ddywed yr awurdodau Cymreig ddim am archesgobaeth Samson ab Caw, ond yn unig iddo ffoi ar ddyfodiad y Sacsoniaid, ac yn debyg i lawer o'i frodyr, dreulio y rhan olaf o'i fywyd yn ngholeg Illtyd. (*Professor Rees's Welsh Saints*.)

SAMSON, archesgob Tyddewi, canlyniedd ydd Arthmael. Darfu i'r prelad hwn ar gyfrif afiechyd heintus oedd yn ei archesgobaeth, gilio i Dole, yn Llydaw, a chymeryd ei *pall* gyd ag ef; darfu i'w ganlynyddion, o eisieu hwn neu ryw resymau ereill gollu yr enw o archesgob; ond er hynny, cafodd yr holl esgobion Cymreig eu hurddau oddiwrth esgobion Tyddewi hyd amser Harri I., pan

gafodd yr esgob Bernard, yr hwn oedd Normaniad, ac heb ei ddewis gan glerigwyr Cymru, yn ol fel yr arferid, ei wthio arnynt gan frenin Lloegr, yr hwn a lanwodd braidd holl sir Benfro a Fflemingiaid, a gyru ymaith y Cymry. Oddiar yr amser hyn daeth dan ymostyngiad i archesgobaeth Caergaint. Bu farw yr archesgob Samson yn Dole, ac yno y claddwyd ef, ond wedi hyny symudwyd ei weddillion marwol i Middleton, yn sir Dorset, lle yr oedd mynachlog fawreddog wedi cael ei hadeiladu gan y brenin Athelstan, ac wedi ei chyflwyno iddo er anrhydedd. (*Godwin's Works.*)

SAMUEL, CHRISTMAS. Mae yn debyg ei fod yn enedigol o blwyf Llanegwad, yn sir Gaerfyrddin, yr hyn a gymerodd le yn yn y flwyddyn 1674. Canlynodd Mr Thomas Bowen yn ngweinidogaeth eglwys Pantteg, ger Caerfyrddin, in 1710. Parhaodd yr eglwys i gynyddu dan ei weinidogaeth. Bu hefyd yn offeryddol i gasglu a sefydlu amryw achosion newyddion mewn gwahanol ardaloedd yn sir Gaerfyrddin. Cyoeddodd nifer fawr o lyfrau defnyddiol yn y iaith Gymreig; yn mysg ereill, talfyriad o "Esboniad Harvey ar y Testament Newydd," a'i "Eglurhad o Gatecism y Gymanfa;" a bu o fawr wasanaeth i Griffith Jones, o Landdowror, yn sefydliad ei ysgolion Cymreig. Yr oedd Mr. Samuel yn un o'r dynion mwyaf cyoedd ei ysbryd yn ei oes, a pherchid ef yn fawr gan bawb a'i hadwainai. Nid oedd mwy dylanwad gan un gweinidog anghydfurfiol yn y sir gyda phendefigion nag ef. Efe a fu byw i'r oedran mawr o bedwar ugain a deg, a bu farw Mehefin 18fed, 1764. Ei fab John oedd ei unig blentyn, aeth i'r weinidogaeth, a bu farw yn Bradford, Wiltshire, yn 1773. Gwel lyfr eglwys Pantteg; Dyddiadur Thomas Morgan, Henllan. Cyoeddodd anghydfurfwr yr amser hwnw amryw weithiau yn y Gymraeg; heblaw y rhai a entwasom yn barod, y mae genym dros gant o gyfrolau neu lyfrau a ysgrifenyddwyd ac a gyoeddwyd ganddynt rhwng 1688 a 1735, aeth rhai o'r cyfryw drwy amryw argraffiadau yn ystod y blynyddoedd uchod. Ymdrech ganmoladwy yr anghydfurfwr i feithrin llenoriaeth grefyddol yn yr iaith Gymreig, o'r diwedd a gynhyrfodd rai Eglwyswyr i sefelychu eu hesiampl. Gwnaeth amryw gydfurfwr teilwng y tymor hwn gyhoeddi nifer o weithiau gwerthfawr. Mr. Moses Williams, offeiriad Defynog, sir Frycheiniog, a deilynga goffadwriaeth barchus fel awdwr, neu gyfieithwr amryw lyfrau o gryn werth, ac yn neillduol fel golygydd dau argraffiad o'r Beibl Cymreig, a gyoeddwyd yn 1718 a 1727, y cyntaf yn cynwys 10,000 o gopiau, a'r ail 20,000.

SAMUEL, LLEWELYN, gweinidog yr eglwys Annibynol yn Bethesda, Bethlehem, a Charmel, sir Gaernarfon. Brodor oedd o blwyf Trewyddel, sir Benfro. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1795. Ni chafodd fawr fanteision addysg yn ei ddyddiau boreuaf, ond efe a wnaeth ddefnydd da o'r hyn a gafodd.

Ymunodd pa'r eglwys gynulleidfaol yn Nhrefwyddel pan nad oedd ond ieuano, nid hir y bu mewn canlyniad, cyn cael ei daer gymell i ddechreu llefaru, yr hyn a wnaeth er mawr foddhad a chymeradwyaeth yn yr eglwys yr oedd yn aelod o honi, ac anfonwyd ef i'r ysgol i'r Neuaddlwyd, yr hon oedd dan ofal y Paroh. Dr. Phillips. Efe a ymroddodd a'i holl egni i ddysgu, a chyraedd y cymwysderau hyny oedd yn angenrheidiol i feddu arnynt, er ei gymwysu i'r swydd bwysig oedd yn fwriadu gymeryd arno. Byddai yn yr arferiad o bregethu bob Sabbath tra y bu yn yr ysgol; ac wedi treulio yr amser arferol yn y Neuaddlwyd, talodd ymweliad a gwahanol eglwysu gweigion yn y Deheudir, a chafodd gymelliad i fyned yn fugail ar wahanol eglwysu; ond cyn gwneud ei foddwl i fynd aeth drwy y Gogledd ar daith bregethwrol. Yr oedd gwahanol eglwysu yn y Gogledd yn ei hoffi yn fawr ac yn ei geisio, ond yn Bethesda, ger Bangor, yn Arfon, y syrthiodd ei goelbren. Rhoddodd yr eglwys alwad iddo gymeryd ei gofal, a'r hon y cydsyniodd, ac urddwyd ef i'r weinidogaeth yno ar y dydd cyntaf o Ionawr, 1824, pan y gweinyddodd y parchedigion D. Thomas, Penrhigwaled; T. Jones, Moelfro; William Hughes, Saron; D. Davies, Aberteifi; D. Roberts, Dinbych; D. Griffiths, Talysearn; yn nghyd ag amryw ereill ar yr amgylchiad. Nid oedd yr eglwys ar y pryd y daeth yno ond bechan iawn, ond yr oedd ar ei ymadawiad oddi yno yn anghyfyngedig i hamryw ganoedd o aelodau. Bu Mr. Samuel yn llafurus a llwyddianus iawn yn Bethesda a'r ardaloedd drwy ei oes. Yn 1820 yr adeiladwyd y capel cyntaf yno, a hwnw yn un o'r rhai gwaelaf y buom ynddo erioed; rhif yr eglwys ar yr adeg hono oedd 35; helaethwyd yr addoldy ddwy waith yn ei amser ef. Er pan adeiladwyd ef y drydedd waith y mae yn un o'r addoldai helaethaf, harddaf, a mwyaf cyfleus yn Nghymru. Aeth y draul o'i adeiladu yn agos i dair mil o bunau, yr hyn a dalwyd yn fuan. Ymddengys fod yn Bethesda ffyddlondeb a diwydrwydd mawr, a chydweithrediad egniol a chamoladwy iawn, cyn y gallent mewn can lleied o amser dalu y fath symiau at adeiladu eu haddoldai. Adeiladasant hefyd gapel Bethlehem yn y flwyddyn 1825, Carmel yn 1839, ac Amana yn 1845, mewn cysylltiad ag eglwys Bethesda. Gyda bod yr eglwys wedi ei dysgu i gyfranu gyda ffyddlondeb, ffurfiwyd hefyd gynllun a threfn ragorol i gasglu cymaint o arian mewn ychydig flynyddau, a hyny yn mhlith dynion nad oedd ganddynt ddim i ddibynu arno ond llafur eu dwylaw. Yr oedd Mr. Samuel yn cael ei gynnal ganddynt yn anrhydeddus iawn, nid oedd un gweinidog yn fwy cysurus nag ef yn y dywysogaeth. Yr oedd yno bob moddion crefyddol yn cael eu dwyn yn mlaen, er addysg ac adeiladaeth ysbrydol. Yr oedd yno ysgol Sabbathol drefnus a gweithgar, yn nghyda chymdeithasau crefyddol ereill. Yr oedd ef yn fawr dros y canu hefyd, anogai yr ieuene-

tyd i fod yn ymdrechgar gyda dysgu canu mawl i Dduw. Yr oedd yno gor canu wedi ei sefydlu er ys llawer blwyddyn cyn bod dim o'r fath yn un lle arall, yr hyn a fu yn foddion i adfywio crefydd yn yr eglwys, a chreu ymgeiad cyffredinol yn mhob rhan o'r gwamth crefyddol. Nid oed Mr. Samuel ond bychan o gorffolaeth, yn llawn bywiogrwydd, bob amser yn hynod o siriol a char-edig i bawb. Fel pregethwr, yr oedd bob amser yn fyr a blasus, yr oedd ei frawddegau yn fyron a bywiog, ei lais yn beraidd a nerthol; byddai felly yn gadael ei wrandawr yn llawn awydd am ei glywed drachefn. Yr oedd ei gymeriad yn ddiglyffylb, ystyrd ei gan bawb yn was fyddlon i Grist, ac ynddo elfenau gweinidog llwyddianus yn gryf iawn; gosodai yr aelodau ar waith, pawb yn eu cylch, ac nid ymyrai byth a phethau na pherthynent iddo ef; byddai yn ofalus bob amser i ymgadw yn rhydd o'r pethau a berthynent i'r swyddogion ereill; ac felly ni byddent byth yn myned ar ffordd eu gilydd; yr oedd efe a hwythau yn medru cydweithio a phob un yn cadw o fewn ei glych priodol ei hun. Yr oedd yn medru ar y dawn o esbonio yn rhagorol, tafai oleuni neillduol o naturiol a tharawiadol ar ei destun a'i gysylltiadau bob amser. Bu yn briod ddwywaith, y wraig gyntaf oedd enedigol o sir Aberteifi, yr hon oedd amgeledd gymwys iddo, ond nid hir y parhaodd yr undeb cyn ei ddryllio gan frenin y dychryn-iadau. Priododd wedi hyn a boneddiges ieuanc o sir Fon, yr hon a adawodd i alaru ar ei ol. Bu farw Ebrill 21ain, 1855. Claddwyd ef yn ngladdfa Rhosymeirch, sir Fon, o flaen y capel, a chymerwyd rhan yn y gwasanaeth angladdol gan y parchedigion W. Griffiths, Caerdybi; a D. James, Rhosymeirch, yn nghyd ag ereill. Amcanwyd i'r angladd fod yn gyfyngedig i'w deulu a'i berthynasau, o herwydd y pellder i'r gladdfa yr oedd ef i'w gladdu ynddi; ond darfu i'r teimladau cryf a ddangosid gan drigolion y cymydogasthau cylchynol i dalu y deyrnged olaf o barch i'w fyddlon weinidog, oruwchreoli bwriad y teulu, a bu gorymdaith fawr yn ei hebrwng i'r bedd—pellder o bedair ar ddeg o filldroedd. Ni welwyd cynifer mewn gorymdaith angladdol mewn un rhan o Ogledd Cymru, oddieithr y Parch. John Elias. Gosodwyd beddfaen prydfferth, hardd iawn, er cofnodi ei orphwysfan. Cafodd yr holl geryg eu dwyn o'r ardal lle y bu yn llafurio drwy ei oes mor dderbyniol. Y mae yn gerfiedig ar y beddfaen yr hyn a ganlyn; "In memory of the Rev. Llewelyn Samuel, the beloved, and highly honoured pastor of the Congregational Churches at Bethesda, Carmel, and Bethlehem, Caernarvonshire, he died April 21st, 1855, in the 60 year of his age, and the 31st of his ministry.

"A crown he gained above, a name below,
What more can men desire, or heaven bestow."

SAMWEL, DAVID, oedd fardd clodfawr ac yn enedigol o Nantglyn, yn sir Ddinbych.

Yr oedd yn wyr i'r Parch. Edward Samuel, yr hwn oedd fardd enwog, ac yn rheithor Llangar, yn agos i Corwen o'r flwyddyn 1720 i 1748. Cyfansoddodd David Samwel y rhan fwyaf o'i gyfansoddiadau yn y Seisneg, a dygwyd ef i tyny yn y gelfyddyd feddygol, Cafodd ei benodi yn lawfeddyg y *Discovery*, a lywyddid gan y Cadben Cook, yn yr hon long yr hwyliodd i foroedd y Gogledd, yn y flwyddyn 1776; ac yr oedd ef hefyd yn yr hwylyntiaid a wnaed i ddarganfod y Cyfandir Deheuol. Yr oedd efe yn llygad-dyst o lofruddiaeth y cylchfordwywr hwnw, gan frodorion Ynsoedd Môr y De, ac ysgrifennodd hanes fanol o'r ddamwain ddychrynlyd yn y *Biographia Britannica*, yr hwn a argraffwyd yn adroddiad gwahanol yn y flwyddyn 1786. Rhoddodd rhai o'r cywreintiau a gasglodd yn y cylchfordwyau hyn i Caben Cook, ac y maent yn awr yn llyfrfa Coleg y Drindod, yn Nghaergrawnt. Bu farw yn y flwyddyn 1798, a chafodd ei gladdu yn ngladdfa St. Andrew, yn Holborn, yn agos i'r ysgol Gymreig. Gwnaed ei ddarlun yn y Mharis, ac y mae rhai o'i ysgrifeniadau wedi eu gosod yn y *Cambrian Register*.

SANDDE, oedd yn un o saint y bumed ganrif. Yr oedd efe yn fab i Ceredig ab Cunedda, a phriododd Non, merch Gynyr, o Caer Gawch, trwy yr hon y daeth yn dad i Dewi Sant.

SANDDE BRYD ANGEL, mab Llywarch Hen, yr hwn oedd yn byw yn y rhan flaenaf o'r chweched ganrif. Cofresir ef yn y Tricoedd gyda Glewlwyd Gafaelfawr a Morfran Ail Tegid, fel yr unig dri a ddiangasant o frwydr farwol Camlan. Yr oedd Sandde yn wr glandeg, ac am hynny agorwyd ffordd iddo ddianc heb godi llaw yn ei erbyn, oblegyd tybiai pawb mai angel oedd. (*Myv. Arch.*, ii. 18, 70.)

SANNAU, neu Senanus, oedd yn sant ac esgob Gwyddelig, a bu farw yn 544. Yr oedd yn gydnabyddus a chyfeillgar iawn a Dewi Sant, a phrofir ei fod yn byw yn Nghymru, oddiar yr amgylchiad fod dwy eglwys wedi eu cyflwyno iddo, sef, Llan-sannan, yn sir Ddinbych, a Bedwellty, yn sir Fynwy. Cedwid ei wylddydd ar y laf o Fawrth, neu yn ol fel y dywed rhai Mehefin 13eg. (*Iolo's Welsh Manuscripts*.)

SAUNDERS, DAFYDD, gweinidog y Bedyddwyr yn Merthyr. Ganwyd ef Ion-awr, 1769, yn Undergrove, Llanbedr-pont-Stephen, Ceredigion. Gan fod ei dal mewn amgylchiadau cysurus yn y byd, cafodd ei anfon, pan yn blentyn, i'r mân ysgolion cyfagos, i ddechreu yfed o ffynonau dysgeidiaeth; a phan oedd ef mewn oedran addfetach, bu ryw gymaint o amser dan ofal dysgeidiaethol Mr. Dafydd Jones, Dolwlff. Yn y flwyddyn 1784, pan nad ydoedd ond 15 oed, derbyniwyd ef gan y Parch. Timothy Thomas, Aberduar, yn aelod o'r eglwys hono. Yn fuan iawn dangosodd Mr. Saunders, trwy burdeb ei fuchedd a helaethder ei ddoniau, fod yr Arglwydd yn bwriadu gwneud defnydd o hono er adeiladu Seion;

ac felly y bu. Rhoddwyd galwad iddo i arferyd ei ddawn yn gyoeddus; ac yn mis Hydref, 1795, dechreuodd bregethu yn Aberduar. Daeth yn fuan yn bregethwr derbyn- iol a chymradwy iawn gan yr eglwys o'r hon yr oedd yn aelod, a chan yr holl eglwysi cymydogaeithol. Anogwyd of gan ei frodyr i fyned yn mlaen gyda'r gwaith pwysig y dechreuodd arno; a daeth ei gynnydd yn eglur i bawb. Bu dros rai blynyddau fel hyn yn gweithio yn ddiwyd ar fferm ei dad ar hyd yr wythnos, ac yn pregethu yn llafurus ar y Sabbath. Yn y flwyddyn 1800, urddwyd Mr. Saunders, yn Aberduar, i fod yn gyd- weinidog a'r Parchedion Zechariah Thomas, Dafydd Davies, a Thimothy Thomas. Cyd- lafuriodd Mr. Saunders a'r gweinidogion uchod, gyda ffyddlondeb difino, am ysbaid pumtheg mlynedd. Mehefin 23ain, 1815, priododd a Mrs. Margaret Jenkins, Dolwili, Llanwenog, aelod o'r eglwys dan ei ofal yn Aberduar. Yn yr amser hwn yr oedd eglwys Capel Seion, Merthyr, wedi ei hamddifadu o'i gweinidog; tueddwyd yr eglwys hon i roddi galwad unfrydol i Mr. Saunders, i ddyfod yn fugail arni; ac yn mis Gorphenaf, y flwyddyn hon symudodd ei wraig i Ferthyr. Ond er pob taerineb pallodd eglwys Aberduar a rhoddi llythyr gollyng- dod iddo hyd y diwedd. Yn mis Ebrill, 1817, er ei fawr ofid, bu farw ei wraig, yn sydyn anghyffredin, yn agos i Lanymddyfri, pan oedd hi ar ei thaith yn myned o Ferthyr i Aberteifi, i edrych am ei pherthynasau. Wedi iddo sefydlu y Merthyr, gwelodd Duw yn dda roddi iddo arwyddion helaeth o'i foddlonrwydd i'w symudiad of yno, trwy fendithio ei weinidogaeth er achub llawer o eneidiau; nid oedd un flwyddyn yn myned heibio nad oedd amryw yn cael eu derbyn i'r eglwys. Mehefin 9fed, 1829, priododd yr ail waith, a Mrs. Catherine Joseph, yr hon a'i gorfucheddodd dros ychydig amser. Hy- dref 4ydd, 1837, cafodd ei daro gan y parlys, fel yr effeithiodd yn fawr ar ei naill ochr, ei barabl, a'i gof; eto, ni ddfeddianwyd ef yn hollol o'i alluoedd i ymresymu, pregethu, a cherdded. Ond yn mhen ychydig amser cafodd ergyd arall trymach, yr hwn a effeith- iodd yn fawr arno, fel nas gallai symud o'r unlle ond trwy gynorthwyl, a bu raid iddo roddi i fyny bregethu yn llwyr. Bu yn hir yn gobeithio, yn wan, am adferiad, ac yn ofidus iawn o herwydd ei fod yn y fath sef- yllfa. Yn yr haf 1839, aeth i wlad ei enedigaeth i edrych a fuasai newid awyr, a gwneud defnydd o ddŵr y môr, yn gwneud peth lesiant i'w gyfansoddiad. Arosodd yno yn nghylch pedwar mis yn nhŷ ei frawd, Mr. John Saunders, Undergrove. Ond gwaethygu, yn hytrach na gwella, yr oedd ef yn barhaus. Yn mis Hydref, dychwel- odd yn ol i Ferthyr; bu am fisoedd yna drachefn, yn gweddio yn daer am gael marw, ac am i'r "Arglwydd ollwng ei was mewn tangnefedd." Wedi hir ddysegwyl, dan faich o afiechyd trwm a phwys gofid, daeth dydd y Jubili i'w ollwng yn rhydd. Gofynnodd ei

chwaor iddo a fynai efe ryw gymorth. "Dim," ebe yntau, "ond fy hebrwng i'r bedd." Yna gorphwysodd ei ben a hunedd yn yr Iesu, Chwefror 3ydd, 1840, yn 72 oed. Yr oedd ef yn ddyn o faintioli mwy na chy- ffredin; yn ddyn corfforol a thra esgyrnog, ac o gyfansoddiad cadarn a nerthol. Yr oedd ei dalcen yn fawr, ei wyneb yn gul, a'i lrg- gaid yn fywiog; a thueddai treiddgarwch ei lais, eglurder ei eirian, ffracthineb ei ym- adroddion, yn fawr iawn tuag at dynu sylw a gwrandawriad dynion. Gyda golwg ar ei alluoedd meddyliol, meddianai grym radd o athrylith, yr hwn a'i galluogai i ddeall yn gyflym, i farnu yn bwylllog, ac i ateb yn ffracth. Y nodwedd moesol egluraf yn ei gymeriad oedd cyfiawnder. Dysgleiriodd y nodweddiad hwn ynddo trwy ei fywyd; rhoddai gyda hyfrydwch, "eiddo Cesar i Cesar, ac eiddo Duw i Dduw;" dylynai gyfiawnder. Fel pregethwr, safai yn y rhes flaenaf. Meddianai lawer o gymwysderau i fod yn ddysgawdwr cyoeddus; deallai ei genadwri yn dda, traddodai hi heb ofni gwyneb undyn, a gosodai ei bynciau o flaen ei wrandawyr gyda chalon wresog, a thafod ffracth, mewn inodd grymus, difyr, ac enill- gar. Yr oedd ei ddull yn hollol naturiol iddo ef ei hunan; nid oedd yn meddwl nac yn dywedyd fel neb arall. Ni byddai byth yn blino ei wrandawyr ag unrhywiaeth. Er ei fod yn llafurio yn mhlith yr un dynion dros gynifer o flynyddau, cadwodd ei boblog- rwydd yn rhagorol, ac nid oedd modd cy- nefino ag ef yn ei gyflawniadau cyoeddus. Byddai yn arfer gofyn i'r pregethwyr an- adnabyddus iddo, a arferent ymweld a Merthyr,—“A ydych chiwi yn gwaeddi llawer wrth bregethu?” “Nid oes eisieu i chiwi waeddi yn Seion; dywedwch yn ddigon uchel fel y gallo'r dyn pellaf yn y capel eich clywed, yna mae'r lleill yn sicr o'ch clywed. Nid wyf fi un amser yn arfer gwaeddi; ond yr wyf yn arfer dywedyd yn uchel. Mae gwahaniaeth rhwng gwaeddi a dywedyd yn uchel.” Yr oedd, pan yn ieuanc, wedi syrthio mewn cariad mawr a'r awen. Cy- fansoddodd lawer iawn yn ei oes, ac argraff- odd lawer o ffrwyth ei awenydd, o dro i dro, yn y cyoeddiadau cyfnodol, “Ar amrywiol destunau, a gwahanol fesurau.” Ond ni argraffwyd ond ychydig o'i waith, mewn cymariaeth i'r hyn a gyfansoddwyd ac a barotowyd ganddo i'r wasg, gyda bwriad iddynt gael eu hargraffu. Ond er ei fod yn “proflesu ei hun yn brydydd da,” ac yn cael ei ystyried felly gan lawer, nid ydym ni erioed wedi cael lle i farnu, wrth ddarllen ei waith prydyddol, ei fod ef yn un o wir feibion yr awen; nid oedd natur, feddyliem, wedi ei ddarparu i fod yn fardd. Tueddwyd ni lawer gwaith, wrth ddarllen ei brydydd- waith, i gofio am y wers werthfawr hono, “Ddyn, adnebydd dy hun.” Ni ellir pryd- yddu heb feddu ar chwaeth a dychymvg, o'r hyn yr oedd Mr. Saunders yn ddiffygiol. Pan oedd yn lled ieuanc cyfieithodd Dreith- awd ar Deyrnas Crist, gan y dueddar Ab-

raham Booth. Bu yn llywddianu i roddi y gwaith rhagorol hwn mewn gwraig Gymreig brydforth, ac argraffodd ef yn y flwyddyn 1810. Yn y flwyddyn 1826, cyfieithodd waith Dr. Fawcett, ar Ddigofaint; drachefn cyfieithodd waith Mr. Westlake, ar Fedydd. Fel hyn, mewn modd diwyd a llafurus, y bu yr hybarch wr yn pregethu, yn ysgrifenu, yn prydyddu, ac yn cyfieithu, er mwyn lleoli ei gyd-ddynion.

SAUNDERS, WILLIAM, mab i Mr. Evan Saunders, tyddynwr cyfrifol, nid yn mhell o Lanbedr-pont-stephen. Ganwyd ef mewn fferm o'r enw Gwarcwm, yn mhlwyf Llanllwni, sir Gaerfyrddin, Ionawr 17eg, 1806. Yn ei dymor bachgenaid anfonwyd ef i ysgol yr enwog David Davis, o Gastell-howel, ac wedi hyny i'r ysgol ramadegol yn Nghaerfyrddin. Yn y flwyddyn 1821, gosodwyd ef yn freintwas gyda Mr. Samuel Williams, argraffydd, Aberystwyth, lle yr arosodd hyd y flwyddyn 1829. Yn ystod ei fywyd dangosodd ei fod yn feddianol ar dalent enwog mewn barddoniaeth pan yn dra ieuanc; ac yn y flwyddyn 1824, pan yn 18 mlwydd oed, enillodd dlws arian a gwobr arianol, rhodd yr Archddiacon Beynon, yn eisteddfod Caerfyrddin am yr awdl oreu, ar y "Gwanwyn." Yn y flwyddyn 1826, enillodd wobwr arianol a thlws am y cyffelyb gyfansoddiad ar yr "Haf." Yn y blynydd-bedd 1827 a 1828, rhoddwyd cyffelyb wobrwon iddo am y cyfansoddiadau goreu ar yr "Hydref," a'r "Gauaf." Cyfrifid ei gyfansoddiad ar y "Gauaf" yn gyfartal ag eiddo Daniel Ddu, yr hwn oedd hefyd yn y gystadleuaeth, a chwasant wobrwon cyfartal. Yn y flwyddyn 1828, cafodd wobwr arianol a thlws arian am yr awdl oreu ar "Y Daran," a'r wobwr am y cyfieithiad goreu o *Goldsmith's Deserted Village* a ddyfarnwyd iddo yn y flwyddyn 1829. Yr oedd yn seol o Gymdeithas y Cymreigyddion yn Aberystwyth, lle y cafodd wobwr am yr awdl oreu ar "Y Môr," a gwobr arall am y "Cywydd ar Gastell Aberystwyth." Yn 1830 ar gais y Meistriaid D. E. a William Rees, argraffwyr, symudodd i Llanymddyfri, lle yr arosodd hyd ei farwolaeth. Bu yn cynorthwyo Mr. Blackwell fel is-olygydd *Y Cylchgrawn*, a chyfieithodd lawer o'r erthyglau ydoedd yn y misolyn hwnw. Ymddangosodd llawer o'i gyfansoddiadau yn y cylchgronau a argraffid gan Mr. W. Rees, sef yr *Efengyllydd*, ac yn enwedig yr *Haul*, yn yr hwn yr ymddangosodd ei gyfieithiadau o *Horace a Homer*. Ar ol marw y Profeswr Rees bu yn golygu *Cannwyll y Cymry*, a chynorthwyaidd mewn gweithiau ereill a ddygid gan Mr. Rees trwy yr argraffwaag. Argraffwyd ei awdlau buddugol oddieithr yr "Awdl ar y Môr" a'r "Cywydd i Gastell Aberystwyth," gan bwyllgoreu yr eisteddfodau yr enillwyd y gwobrau ynddynt. Y mae llawer iawn o'i gyfansoddiadau yn aros hyd yn hyn yn ei lawysgrifau, ond yherir y cant oll eu hargraffu, am nad pethau cyffredin ydynt. Bu farw, trwy i'r cwlwm

gwythi ymaflwyd ynddo pan yn ymolchi yn afon Tywi, Mehefin 30th, 1851, yn 46 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn mynwent Eglwys Llandinog, yn Llanymddyfri.

SAWYL BENISEL, yn ol y "Brut Cymreig," oedd yn fab i Rhydyrch, yr hwn a'i dylunodd fel brenin Prydain tua dwy ganrif cyn Crist. Mewn rhai yagrifenadau gelwir ef Sawyl Benuchel.

SAWYL BENUCHEL, oedd dywysog ac oedd yn byw yn y chweched ganrif. Yr oedd efe yn fab i Pabo Post Prydain, ac hynodir ef yn y Trioedd gyda Pasgen a Rhun, o dan y cyfenwad "y tri trahaawg dywysogion Ynys Prydain." Y canlyniad o'u trahaawder oedd terfysgiaeth, a darfu i'r blaidd ddirraithus uno hefyd a'r Sacsoniaid, ac yn y diwedd aethant yn Sacsoniaid eu hunain. Trwy hyn collodd Sawyl ei dirogaethau a'i ddeiliaid, ac ymroddodd y gweddill o'i oes at grefydd, a darfu iddo ymneillduo i fonachdy Bangor Iscoed, yr hwn a lywyddid gan Dunawd ei frawd. (*Myo. Arch.*, ii. 6, 35, 69.)

SAWYL FELYN. Sant oedd yn byw yn yr wythfed ganrif, yr oedd yn fab i Bledri Hir, mab Meurig brenin Dyfed, a sylfaenodd Eglwys Llansawel, yn Emllyn Uch Cuch, yn sir Gaerfyrddin. (*Professor Rees's Welsh Saints*.)

SEIRIOL oedd un o seintiau dechreu y chweched ganrif. Yr oedd yn fab i Owain Danwyn ab Einion Yrth ab Ounedda Wledig. Yr oedd ar y cyntaf yn seol o goleg Garmon; ac wedi hyny, pan sylfaenodd Einion, brenin Lleyngoleg Penmon, yn sir Fôn, gosododd Seiriol ei nai yn llywydd arno, a gwaddolodd ef a llawer o gyfoeth a thir. Y coleg hwn, yr hwn wedi hyny a alwyd Cor Seiriol, a ddaeth mor enwog, fel y darfu i wyr Llychlyn, wrth yr hwn enw y deallwn y Scandinafiaid, y rhai oedd-ynt wedi ymsefydlu yn Ynys Monaw a'r Alban, ymgynull iddo yn lluoedd er derbyn gwybodaeth ddefnyddiol a chrefyddol. Colegau Seiriol a Beuno oedd-ynt y mwyaf enwog mewn dysgeidiaeth o holl golegau Gogledd Cymru. Yn is-raddydd i Penmon yr oedd cell yn Ynys Glanach, neu faranedd offeiriadol, i'r hon y tybid fod Seiriol yn nawdd sant. Gelwir yr ynys hon yn awr yn Ynys Seiriol. (*Williams's Eminent Welshmen*.)

SEISYLLT BRIF-FWRCH, oedd fardd onwog rhwng y blynyddoedd 1160 a 1210. Y mae rhai o'i gyfansoddiadau wedi eu hargraffu yn y gyfrol gyntaf o'r *Myvyrian Archaeology*. Y mae dwy o'r rhai hyn yn farwnadau i Iorwerth ab Owain, a Owain Gwynedd, a'r drydedd wedi ei chyfarwyddo i Arglwydd Rhys.

SEITHENYN, a elwid hefyd Seithanen Foddw, ydoedd yn frenin Gwastadedd Gwyddno, yr hwn oedd yn byw tua diwedd y bumed ganrif. Yr oedd ef yn fab i Seithyn Hen, neu Seithyn Seidi, mab Plaw Hân, brenin Dyfed, yr hwn hefyd oedd fab Gwrth-erin, boneddwr o Rufain, yr hwn a ddaeth i ymlid y Gwyddelod o Gower a Dyfed. Cofresir Seithenyn yn y Trioedd, g. J. Geraint

a Gwrtheyrn, fel "tri carnfeddwon" Ynys Prydain. Mewn pangfa o feddwod gadawodd y mor i ddyfod trwy y llif-ddrysau, y rhai oeddynt wedi eu gosod yn ddyogelwch i Gantref y Gwaelod, a gorliffwyd yr holl wlad gan ddwfr. Y parth hwn a elwir yn awr yn forgilfach Aberteifi, ac a gynwysai un ar bumtheg o ddinasoedd, y rhai a rag-orrent bob trefydd ereill a berthynent i'r Cymry, oddieithr Caerleon-ar-wyeg; a'r preswylwyr, y rhai a waredwyd o'r trychineb a ffoisant i ranau mynyddig Meirionydd a'r Wyddonia, a lleoedd ereill, na phreswyliai neb ynddynt. Tybir i'r gorliffad gymeryd lle tua blwyddyn yr Arglwydd 520, a'r lle a ranwyd rhwng dau dywysog, Seithenyn brenin Dyfed, a Gwyddno Garan Hir, brenin Ceredigion, plant y rhai o herwydd y trychineb a'r golled o'u hetiffediaethau, a ymgylwynasant i wasanaeth crefydd. Meibion Seithenyn oeddynt Gwyndeg, Senawyr, Arwystli Gloff, Llibio, Tudglud, Merini, Gwynodl, Hoedloyw, Tudno, a Teneiog, a daethant oll yn aelodau o goleg Dunawd yn Bangor Iscoed. Cyfeirid yn aml at orliffad Cantref y Gwaelod gan yr hen feirdd Cymraeg, ac y mae un gan gan Gwyddno wedi ei hargraffu yn y *Myvyrian Archaeology*; ac yn y penillion a elwir 'Bedd y Milwyr,' dywedir fod bedd Seithenyn, rhwng Caer Cenedir a'r oror. (*Myv. Arch.*, i. 83, 165, a ii. 64.)

SELYF, mab Geraint ab Erbyn, oedd sant o goleg Garmon, yr hwn oedd yn byw yn y rhan flaenaf o'r chweched ganrif. Yr oedd efe yn frawd i Cyngar, Iestyn, a Caw, y rhai oeddynt yn aelodau o'r un gymdeithas, Yn y cyfrifon ffugchwedleuol galwir ef yn Solomon, dug Cornwall.

SELYF mab Cynan Garwyn, mab Brochwel Ysgythrog, penaeth o Bowys, yr hwn oedd yn byw tua chanol y chweched ganrif. Hynodir ef yn y Tricoedd gyd ag Afalon a Gwallawg, fel "tri aerfeddawg," am eu bod yn dial eu hunain ar eu gelynyon o'u beddau.

SENEWYB, ydoedd sant yn byw yn y chweched ganrif. Yr oedd efe yn un o feibion Seithenyn Feddw; ac wedi dystyrio ei etiffediaeth yn ngorliffad Cantref y Gwaelod, aeth ef a'i frodyr yn aelodau o goleg Dunawd yn Bangor Iscoed.

SENYLLT, mab Cedig ab Dyfnwal Hen, yr hwn oedd dywysog, ac oedd yn byw tua diwedd y bumed ganrif. Efe oedd tad Nudd Hael.

SEFNYN, oedd yn fardd enwog, ac yn byw yn y rhan flaenaf o'r bedwerydd ganrif ar ddeg, rhwng y blynyddoedd 1320 a 1370. Yr oedd yn enedigol o Llanbabo yn sir Fôn. Y mae tair o'i awdlau yn argraffedig yn y *Myvyrian Archaeology*.

SHADRACH, AZARIAH, gweinidog yr Annibynwyr yn Aberystwyth. Ganwyd ef ef mewn lle o'r enw Gardeilo-fach, plwyf Llanfair, ger Abergwaun, sir Benfro, Mehefin 24ain, 1774. Pan nad oedd ond saith mlwydd oed, symudodd ei rieni i blwyf Borton, ar lan afon Penfro, lle y cafodd gyfleus-

dra i ddygu Seisneg, bu yno am dair blynedd nes oedd yn gallu siarad Seisneg yn lled rwydd. Yna cafodd ei symud i ardal Trewyddel, rhan uchaf y sir, at fodryb iddo chwær ei dad, yr hon oedd yn byw yn Fagwyreinion-fawr, lle y rhwddodd ei Seisneg i raddau mawr. Dywedai efe ei hunan nad oedd wedi clywed nemawr o bregeth, na gweddi, nac ychwaith yn gwybod yr un lythyren ar lyfr nes oedd dros ddeg oed. Gyda'i fodryb yr oedd gwr ieuanc o gefnder iddo, yn arfer darllen a gweddi'o yn y teulu, a chafodd y gweddiâu taerion hyny argraff ddirifol ar ei feddwl er da, a phan yn ceiso dysgu can "Yr Hen Wr Dall a'r Angau," wrth fugeilio ar fryn y Fagwyreinion daeth i allu darllen Cymraeg. Wrth wrando y Parch. John Phillips, gweinidog Trewyddel, dyfnhawyd ei argyocoeddiad mor llym, fel nad oedd yn gallu cyegu y nos rhag iddo agor ei lygaid dranoeth mewn trueni; a phan y clywodd fod "Gwaed Iesu Grist, ei fab ef, yn glanhau oddiwrth bob pechod," aeth ei faich i lawr, a dechreuodd brofi hyfydwch yn ngwaith yr Arglwydd. Y pryd hwn ymwasgodd Azariah ieuanc a'r dysgyblion yn Nhweryddel, a derbyniwyd ef yn aelod gan y Parch. J. Phillips. Yna efe a ymroddodd gyda diwydrwydd mawr i ymgydnabyddu a'i Feibl Cymraeg ddydd a nos, a thrwy ymdrech a llafur, daeth i wybod cryn lawer am dano o ddechreu Genesis i ddiwedd y Dadguddiad, ac ni adawodd efe y llafur hwn drwy ei oes, oblegyd yr oedd efe yn un o'r ysgrythyrwyr goreu yn ei ddydd; yr hyn oedd gryn orchest y dyddiau hyny, gan nad oedd ond ychydig o Feibla i'w cael, nac ysgolion Sabbathol ychwaith wedi eu sefydlu, nag un Feibl Gymdeithas wedi ei ffurfio am bumtheg mlynedd wedi hyny. Cafodd gan ei fodryb ei roddi mewn ysgol, dan ofal un John Young, yr hwn oedd glochdydd i'r enwog D. Griffiths, offeiriad Nanhyfern; a dyna yr oll o fanteision ysgol a gafodd Azariah Shadrach. Y pryd hwn, gan fod ganddo feddwl uchel am dduwioldeb y Parch. J. Richards, gweinidog Trefgarn a Rhosy-caerau, gan yr hwn yr oedd llyfrgell ardderchog, ac yn byw mewn fferm a elwid Trelwchyn, efe a aeth at Mr. Richards, a dywedodd wrtho y gwnai ei wasanaethu am flwyddyn, ac y byddai yn ffyddlon yn mhob peth a fedrai, ar yr amod iddo gael darllen ei lyfrau bob tro y byddai cyfluedra yn caniatáu; ac felly y bu. Nid oedd yn gweled blwyddyn o wasanaeth yn ormod am fenthyg llyfrau i'w darllen. Y mae dyn o'r ysbryd hwn yn sicr o ymgodi. Wrth adolygu y tro hwn yn mhen blynyddau, byddai ef yn arfer dyweyd, "Aethum ato ac yr wyf dan rwymanu mawr i ddiolch i'r Arglwydd am y tro hwn, oblegyd efe a roddodd o'm blaen esiampl i fyw yn dduwiol, a cheffais ganddo lawer o addysgiadau buddiol a chynghorion difrifol, a chyfluedra hefyd i ddarllen y llyfrau goreu oedd yn bod." Anogodd Mr. Richards ef yn fuan i ddechreu pregethu, yr hyn a wnaeth mewn

eyssylltiad ag eglwys Rhosycaerau, ar ei dystiolaeth ef ei hun. Yr oedd Mr. Shadrach yn perthyn yn agos i bedwar o weinidogion olynol a fu yn Brynberian, sef y Parchedigion Dafydd Lloyd, Thomas Lloyd, Stephen Lloyd, a Henry George; ac yr oedd y Parch. B. Evans, Drogen, yn dal cyssylltiad ag ef drwy y gyfraith. Yr oedd Shadrach yn awr yn ddyn ieuano awyddus am waith. Yn 1798 cymerodd daith i'r Gogledd, a phregethodd yn mhob capel perthynol i'r Annibynwyr, lle byddid arferol o bregethu Cymraeg. Ar y daith hon daeth i gyffyrddiad a'r Dr. Lewis, o Lanuwchllyn, yr hwn a'i hanogodd yn fawr i ymsefydlu yn y Gogledd, er cadw ysgol a phregethu'r efengyl, yr hyn a wnaeth yn nechreu y flwyddyn ganlynol. Ymsefydlodd gyntaf yn Hirnant, ger Rhaiadr-Mochuant, lle yr oedd capel bychan gan y Parch. Jenkin Lewis, Llanfyllin. Yn niwedd y flwyddyn symudodd i Benal, ger Machynlleth; arferai bregethu llawer yn Mhenal ac Aberhosan, a hyny yn dra effeithiol. Pan oedd efe yn tynu tua therfyn ei bregeth yn Aberhosan un tro, gwaeddodd un o'r gwrandawr allan am iddo er mwyn y nefoedd barhau dipyn yn hwy. Bu am beth amser mewn lle a elwir y Dderwenlas. Tra yn aros yma, cyoeddodd ei lyfr cyntaf a elwir *Alloedd Myfyrdod*. Tua'r pryd hwn symudodd i Drefriw, ger Llanrwst, lle y cymerodd dy yno ar ardreth i i gadw ysgol ac i bregethu ynddo. Yr oedd yn dra digalon yno am fisoedd yn cadw cyfeillach heb ond tair o hen wragedd crefyddol ganddo i gyduno; gweddiar lawer am fod i ryw wryw gael ei dueddu i ddyfod atynt. Cafodd atebiad i'w weddi daeth amryw yn fuan. Pregethai yn Trefriw, Porthllwyd, a Chapel Garmon. Yr oedd ei weinidogaeth yn dra derbyniol yno. Wedi iddo fod yn y gymydogiaeth am ryw hyd aeth adref i Drefwyddel, ac yn ei absenoldeb daeth un o'r enw Jane Jones, Pantaiglen i gyfarfod gweinidogion a gynelid yn y Bala, i ddymuno yn ngwydd y gweinidogion presenol, ar iddo ymsefydlu yn y gymydogiaeth. A phan ofynodd y Dr. Lewis iddi, a oedd gobaith iddo gael tamaid o fara yno os deuai? Atebodd, "ei fod, tra fyddai ganddi hi damaid ar ei helw." Rhoddwyd galwad iddo gan y cyfeillion yn y lleoedd uchod, ac urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth, yn hen Gapel Llanrwst, tua diwedd y flwyddyn 1802. Llafuriodd yn galed yn y cylchoedd hyn; yr oedd yn pregethu neu yn cadw eyfeillach bob nos agos yn yr wythnos; ond er ei holl lafur, nid oedd ei gyflog ond pum punt y flwyddyn; a byddai yn teithio bellder mawr wedi nos i bregethu yma a thraw, ac yn myned a chanwyll gydag ef i'w oleuo wedi cyraedd pen ei daith i bregethu, a thalu swllt am ganiatad i bregethu mewn gwahanol fanau, er nad oedd ei gyflog ond pum punt y flwyddyn. Un prydawn Sabbath aeth i bregethu i Betwsycoed, mewn gwyl-mabsant. "O meddai y fath olwg wyllt a chellweirus oedd ar y bobl. Yr

oedd hi fel ffair ac yr oedd y crwth a'r delyn yn chwareu, a minau yn pregethu allan yn nghanol y dorf wageddus." Yn mhen blynyddoedd wedi hyn, clywodd ddyn yn dyweyd iddo ef gael ei ddychwelyd at yr Arglwydd yn yr oedfa ryfedd hono. Nid oes ond y boreu mawr a ddengys faint o ddaioni a wnaeth efe yn ei ddydd. Pan oedd efe dro arall yn pregethu yn Rhydlydan, daeth yr offeiriad yr hwn hefyd oedd ynad heddwch heibio, gan waeddi arno ddyfod allan ato ef. Aeth yntau ato yn ol ei gais, a'i drwydded i bregethu yn ei law. Mor fuan y daeth yn ddigon agos at yr offeiriad, cipiodd y drwydded o'i law a gorfu ar Mr. Shadrach, druan, ei ddylun am filldir o sfordd, yn swm byggythion yr adyn; a gorfu arno yn y diwedd gyfeirio ei feddwl at y gyfraith wladol cyn ei chael yn ol o gwbl ganddo. Rhyw dro arall wedi iddo fod yn pregethu yn Rhydlydan, cyfarfyddodd ef a'i gyfeillion wrth ddychwelyd yn agos i Bentrefoelas a'r offeiriad yn dyfod i'w herbyno o'r gwasanaeth prydawnol, a golwg beryglus arno. Dywedai Mr. Shadrach ei fod yn ei regu yn arswydus am ei fod yn dyfod i bregethu i'w ardal ef. Yn mis Tachwedd, 1806, efe a ymadawodd a Llanrwst i Dalymbont, Ceredigion, i gymeryd gofal yr eglwys ieuano, oedd newydd gael ei sefydlu yno, yn nghyd a'r eglwys a sefydlwyd ychydig cyn hyny yn Llanbadarnfawr. Wedi bod yn llafurio yn Llanrwst a'r cymydogiaethau am tua phedair blynedd; yr oedd yn ystyried symudiad o un lle i'r llall yn dra phwysig i weinidog yr efengyl. Nis gwyddom paham y cymerwyd y cam hwn ganddo ef; ond a barnu y weithred wrth ei chandluniadau, gallem feddwl iddo wneuthur yn ddoeth, os oedd symud er mwyn arian yn gyfreithlon i neb, yr oedd felly yn ddian i Mr. Shadrach; gorchwyl tra anhawdd oedd cael dau pen y llinyn yn nghyd a'r gyflog addawedig o bum bunt yn y flwyddyn. Yr oedd yn cael addewid yn Nhalybont, yn ol ei dystiolaeth ei hun, o ddwy bunt y chwarter, ac os casglai ddigon o arian i dalu am y capel, yr oedd i gael tair punt y chwarter, dyna'r addewid, a dyna fu y cyflawniad. Yr oedd eglwys Llanbadarn ganddo, nid yr un blwyfol, byddai tipyn o fraser oddiwrth hono, ond yr eglwys Annibynol yno, yr hon oedd yn ei mabandod a'i eiddilwch; nid ymddengys wrth lyfr cyfrifon Llanbadarn fod un swm wedi ei phenu iddo yno—yr oedd un chwarter yn £1 15s. Od., a'r llall yn £1 7s. Od. Yr oedd gwaith mawr i'w wneud ar y maes eang hwn, ac ymddengys fod Mr. Shadrach yn un o'r cymwysaf i'w wneud. Yr oedd cyfansoddiad ei feddwl, poblogrwydd ei ddull o bregethu, a'i weithgarwch difino, yn ei gymwysu yn neillduol at faes fel hwn. Gan fod y wlad heb gael ei meddianu torai Mr. Shadrach allan ar bob llaw, a phregethai pa le bynag y cafi dderbyniad. Llafuriodd yn galed mewn amser ac allan o amser, am oddeutu pedair blynedd ar ddeg. Pregethai trwy yr ardaloedd tua chwech o weithiau bob wythnos. Y pryd

hwn rhoddodd ofal yr eglwys yn Nhalybont i fyny, a symudodd i Aberystwyth, lle y bu yn foddion i sefydlu yr achos Annibynol. Yr oedd pethau yn hynod o ddigalon i sefydlu achos yn Aberystwyth; eto ni ddi-galonwyd ef, nid dyma y pryd y gwelodd Shadrach amgylchiadau digalon gyntaf. Ar y 30ain o Fai, 1819, cafodd yr hyfrydwch o ffurfio eglwys yn Aberystwyth; yn nesaf, ymosododd ar adeiladu yno gapel eang a hardd, a theithiodd trwy Gymru a Lloegr i gasglu; nid oedd neb ond ei hunan yn gyfrifol am yr holl dreuliau, ac nid ychydig oedd y crossau a gafodd yn y gwaith o gasglu. Nid yw gweinidogion y dyddiau hyn yn gwybod am y sarhad a'r dirmyg, a dafwyd lawer gwaith i wyneb llawer hen was fyddlon i Grist, wrth gasglu at dalu treuliau adeiladu ein capeli. Casglodd Mr. Shadrach yr holl arian angenrheidiol at adeiladu y capel mewn symiau bychain, yn amrywio o fyrting i ugain punt. Bu allan am y rhan fwyaf o'r flwyddyn 1822 yn casglu y symiau hyn. Cychwynodd i Lundain Ionawr 26ain 1823, lle dywedir ei fod am fis ar dori ei galon, gan fod yno ddeugain o weinidogion yr un amser, ac yn ymofyn casglu. Rhai blynyddau cyn hyn yr oedd boneddiges ieuanc wedi bod yn Aberystwyth ar ymweliad, fel yr oedd hon un diwrnod yn rhodio allan yn y dref, canfyddodd Shadrach yr ochr arall iddi, aeth ato, a gofynodd iddo, ai nid efe oedd gweinidog yr Annibynwyr yn y dref, atebodd ie, o ychydig i beth ffurfiwyd cyfeillach rhyngddynt, a galwodd y foneddiges fwy nac unwaith yn ei dŷ. Yr oedd y foneddiges yn nith i Mrs. Morley, mam Mr. Samuel Morley, A.S. Pan ddychwelodd i Lundain dywedodd am Shadrach wrth ei modryb, yr hyn oedd agosaf at ei meddwl, wrth ei chlywed yn siarad teimlodd gryn ddyddordeb ynddo, oblegyd ysgrifennodd yn dra buan lythyr cyfeillgar ato, ffurfiwyd felly gyfeillgarwch rhyngddynt, a pharhasant i ymohebu am amser hir, er nad oeddynt wedi gwelod euglyddericoed. Panddaeth trafferthion casgylodol Shadrach arno, bu yn hwy nag arferol cyn ysgrifenu at Mrs. Morley, anfonwyd ei llythyr ato i Lundain, a galwodd yn unioyrcchol arni, a mawr oedd ei llawenydd i'w weled, a'i bodddhad ynddo. Ysgrifennodd iddo res o enwau ei chyfeillion a'i chyfeilleuau, a'i chydynabyddiaeth fel y gallai alw gyda hwynt, gorchymynodd hefyd i'r gwas roddi y *carriage* yn barod erbyn amser penodol, a bu y gwas, a'r cerbyd, a'r rhes at wasanaeth y casglwr, ac er cynifer ei gydymgeiswyr bu yn llwyddianus, casglodd y swm o gant punt yn Llundain. Dechreu y flwyddyn ganlynol, aeth i Yorkshire, ond methodd gasglu fawr yno, aeth yn ei flaen, a daeth ar ei daith at dŷ ryw foneddwr mawr, galwodd wrth y drws, ceisiwyd ganddo ddyfod i mewn, a gosodwyd ef i eistedd yn ystafell y gwasanaeth-ddynion. Dygwyyddodd fod yno ar y pryd ferch y tŷ, pan ddeallodd ei fod yn Gymro, gofynodd a wnae efe ganu Cymraeg, yr hyn a wnaeth, er nad oedd

lawer o gantwr. Yr oedd ganddo gyflawnder o lais. Canodd don ar y penill "Yn y dyfroedd mawr a'r tonau," &c., gydag effaith anarferol, nes cyffroi teimlad y ferch, a rheddodd i alw ei thad a'i mam i ddyfod i'r gegin yn ddiocedi, fod yno angel wedi dyfod o'r nefoedd, daethant yno gyda brys, ac wedi dechreu holi Shadrach, gofynasant iddo ddyfod i'r parlwr, aeth yntau ar eu cais. Gofynwyd iddo a oedd byw ei wraig, pa sawl un o blant oedd ganddo, a beth oedd eu henwau. Ar hyn, tynodd y boneddwr allan bum punt at y capel, punt iddo ei hun, a phunt yr un i'w bedwar plentyn. Eliacim, David, Johanna, ac Efa. Ni bu yr un aelod yn Aberystwyth yn atebol am un fyrting o'r holl draul aeth at adeiladu y capel hardd ac eang, ac ni thalasant geiniog o log arian. Nid ydym yn gwybod am neb a fu o gymaint lles i Gymru ac efe, o'hoeddodd un ar hugain o lyfrau o 6c i 3s. yr un, y rhai a fu yn foddion i greu ohwaeth gyntaf yn y Cymry at ddarllen. Yr oedd rhywbeth mor felus a nefolaidd yn ei ysgrifeniadau, fel nad ellid eu rhoddi hebio heb eu darllen drosodd fwy nac unwaith. Ar ol cael hamdden i ymddadru yn raddol oddiwrth y byd a'r weinidogaeth, bu y gwas ffyddlon hwn i Grist farw Ionawr 12fed, 1844, yn 69 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn mynwent St. Michael, Aberystwyth, lle y mae bedd adeil hardd wedi ei roddi i nodi y fan lle y gorhwysa.

SHADRACH, ELIACIM L., gweinidog yr Annibynwyr yn Pembroke Dock, sir Benfro, mab ydoedd i'r diweddar Barch. Azariah Shadrach, o Aberystwyth, ganwyd ef tua'r flwyddyn 1804-5. Cafodd ei anfon i'r ysgol, y fath ac oedd y pryd hwnw, i ddyysu darllen ac ysgrifenu, &c. Tueddwyd ef at grefydd yn ieuanc iawn, a chan ei fod yn fachgen ieuanc o fuchedd hardd, ac o ddoniau rhagorol mewn gweddi, anogwyd ef gan yr eglwys i ddechreu pregethu, yr hyn a wnaeth er mawr foddlonrwydd i bawb. Gosodwyd ef yn yr ysgol yn y Neuaddlwyd, dan ofal y Dr. Phillips. Pan yno ymroddodd a'i holl egni i ddyysu, aeth oddiyno i athrofa Rotherham. Gwedi bod yno am hanner blwyddyn ar brawf, cafodd ei dderbyn a'i gymeradwyo gan y pwyllgor cyffredinol i dreulio pedair blynedd eraill, sef yr amser penodedig yno i efrynu. Hoffid ef yn fawr gan ei athrawon a'i gydfyfrwyr fel gwr ieuanc duwiol, ac o dymerau mwynnaidd, caredig, a hawdd ei drin. Pan ddaeth ei amser i fynu yn yr athrofa, cafodd alwad oddiwrth yr eglwys yn Aberystwyth i fod yn gydweinidog a'i dad yno, a'r hon y cydsyniodd; a bu yn dra llwyddianus yn y lle am oddeutu pedair blynedd, pryd y symudodd i Dursley, sir Gaerloyw, lle y llafuriodd gyda chymeradwyaeth a llwyddiant mawr hyd y flwyddyn 1857, pryd y symudodd i Pembroke Dock, sir Benfro, lle y parhaodd i lafurio hyd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le ar y 10fed dydd o Ebrill, 1869, yn 64 mlwydd oed. Yr oedd Mr. Shadrach yn meddu meddwl cryf a gwraiddiol, yn nghyd i' chof

grymus. Byddai cyfansoddiad ei bregethau bob amser yn dda, a'i frawddegau yn gyflawn a destlus, yr hyn a'i gwai yn bregethwr buddiol a chymeradwy iawn. Yr oedd yn draddodwr bywiog, gan ymgadw yn ofalus ar ganol llwybr y gwirionedd. Byddai bob amser yn pregethu dan ddylanwad yr ystyriaeth o'i gyfrifoldeb ei hun a gwerth eneidiau ei wrandawyr. Ei hoff fanau oedd ei fyfyr-gell a'r pwlpu. Yr oedd Mr. Shadrach wedi enill iddo ei hun safle uchel yn y dref, nid yn unig yn marn a theimlad ei bobl ei hun, yr oedd efo yn ddyrchafedig, eithr yr oedd yn wrthddrych edmygiad a pharch pob dosbarth yn y dref, yn Eglwyswyr ac yn Ymneillduwyr, y tlodion a'r cyfoethogion, profeswyr a rhai dibroffes. Byddai bob amser ar y telerau goreu gyda holl weinidogion y gwahanol enwadau yn y dref a'r ardaloedd oddiamgylch. Yr oedd ei boblogrwydd y fath, fel yr aeth y capel helaeth oedd efo yn gweinidogaethu ynddo yn rhy fyohan, a gorfu iddynt adeiladu un llawer mwy, at yr hwn yr aeth traul ei adeiladu yn £3,500—ei fesuriad oddifewn ydyw 84 troedfedd wrth 55 troedfedd, hwn ydyw yr addoldy helaethaf a harddaf yn y lle.

SIAMS AB HARRI, oedd yn un o feirdd yr unfed ganrif ar bumtheg. Yr oedd efo yn enedigol o Eunas; ac y mae rhai o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau.

SIANCYN AB EINON, oedd fardd a enwogodd ei hun yn yr unfed ganrif ar bumtheg, rhwng y blynyddoedd 1540 a 1580.

SIANCYN HYWEL, oedd yn un o feirdd gwlad Emlyn, ac yn byw rhwng y blynyddoedd 1490, a 1610.

SIANCYN MORGAN, un o feirdd enwog diwedd yr unfed ganrif ar bumtheg.

SIMON, SAMUEL, oedd weinidog yr Annibynwyr yn Lovenshulme, ger Mancinion. Brodor oedd o sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef Ionawr 12fed, 1796, mewn amaethdy o'r enw Treualpwll. Yr oedd ei dad David Simon yn dal y fferm fwyaf yn y plwyf. Yr oedd yn ddyn parchus a duwiol. Yr addysg a gafodd oedd y fath ac a roddid gan amaethwyr parchus i'w meibion yn y gymydogiaeth. Pan yn 17 oed ymunodd a'r eglwys dan ofal y Parch. M. Jones, Trelech; a phan oedd tuag ugain oed, ar gais y weinidog a'r eglwys efo a ddechreuodd bregethu, a pharhaodd i wneud hyny am flunyddoedd gyda'r fath gymeradwyaeth, nes o'r diwedd yr ymdangosai mae'r weinidogaeth oedd ei alwedigaeth briodol, o ganlyniad, yn 1820, efo a aeth i'r ysgol ramadegol gysylltiedig a'r coleg annibynol yn Llanfyllin, yr hwn, ar y pryd oedd dan arolygiaeth Dr. George Lewis ac athraw duwinyddol. Yr oedd Mr. Simon fel efrwydd y mwyaf diwyd; ac yr oedd yn gallu darllain gyda gradd o rwyddineb Hebraeg, Syriaeg, Caldaeg, Groeg, Lladinaeg, a Ffrancaeg. Yr oedd wedi dysgu pregethu yn Seisneg, er na fedrai braidd air o'r iaith pan aeth i'r coleg. Yr oedd yn cael ei fawr barchu gan ei gydeffrydwyr, fel meddyliwr iachus ac eglur, Cristion difrifol,

cvfail cynhes a ffyddlon; rhoddid cryn ymddyried yn ei farn dduwinyddol. Pe buasai ei ddawn ymadrodd yn ddirgelaidd a chy-oeddus, yn gyfartal i'w gyraeddiadau cyffredin,—galluoced, teimlad, a'i wir werth, buasai yn ddiameu yn llenwi cylchoedd mwy nag a wnaeth efo mewn gwirionedd. Fel rheol gyffredin, ei dull o ymadroddi mewn cyfrinach a phregethu oedd betrusol; er y byddai rai gweithiau yn twymo i fywiogrwydd mawr, a hyawledd, ac hyd yn nod i wneud dwfn argraffiadau. Pan yn gadael y coleg yn 1826, derbyniodd alwad oddiwrth yr eglwys Annibynol yn Hazelgrove, ger Stockport, lle y llafuriodd dros bedair blynedd. Yn 1830, symudodd i New Mills, sir Derby; un o'i ddyledswyddau cyntaf yn y lle oedd codi trysorfa er adeiladu yr addoldy presenol. Yma yr arosodd hyd nes iddo roddi fyny yn 1858. Yr oedd ei lafur yn ddiorthwys. Heblaw pregethu y boreu a'r hwyr, cynal cyfarfodydd gweddi yn aml ac agor yr ysgol Sabbath yn New Mills, efo hefyd a gadwai wasanaeth bob prydawn Sabbath yn Thornsett, pentref cyfagos. Yr oedd wedi bod yn foddion uniongyrchol neu an-uniongyrchol i sefydlu gwasanaeth rheolaidd mewn amryw loedd ereill, a chyda golwg ar ganlyniadau ysbrydol, ni llafuriodd yn ofer, amryw o'r rhai a ddygwyd trwy ei oferyniolaeth o'i wybodaeth o'r gwirionedd, ydynt yn awr eu hunain yn llafurio fel gweinidogion, un yn neillduol sef Ffrancwr, yn ei wlad enedigol. Yn 1858, o herwydd methiant iechyd ac amgylchiadau ereill penderfynodd roddi fyny ei weinidogaeth, a symudodd i Fanceinion. Ni pheidiodd, modd bynag, yn ei lafur dros Grist. Am gryn amser rhoddodd yr holl gymorth a allai yn Busholme, lle yr oedd ymdrechion yn cael eu gwneud tuag at godi eglwys newydd. Wedi symud i Lovenshulme, cymerodd gryn ddyddordeb yn y gwaith oedd yn myned yn mlaen yno; yn wir, yr oedd hyd y diwedd, yn awyddus i ddwyn yn mlaen bob achos da hyd eithaf ei allu. Ei iechyd, modd bynag, a ddechreuodd fethu yn fawr, ac oddeutu dwy flynedd cyn ei farwolaeth, gafaelwyd ynddo gan y parlys, yr hwn a'i amddifadodd am dymor o'i leferydd, ac o ddefnyddio un ochr, ac effeithiodd yn barhaus ar ei holl gyfansodiad. Yn Ebrill, 1867, cymerwyd ef mor glaf, fel na ddysgwyliid iddo fyw, ond efo a nychodd hyd Mai, 1868. Dechreuodd yr ymennydd feddalu amryw fisodd cyn ei farwolaeth, mewn canlyniad i amryw ergydion o'r parlys; cymerodd y cyfnewidiad mawr le heb iddo feddu cyflawn wybodolrwydd o'r hyn oedd yn cael ei ddwyn yn mlaen, ond nid oedd o herwydd hyny yn anmharod; cyhyd ag y cafodd gyflawn feddiant o'i alluoced, efo a roddodd amlygiad o'i ffydd yn Nghrist y Gwaredwr, gan anog pawb o'i blant a'r rhai a ddathant o hyd iddo weddfo yn ddiabed, a byw yn sgos at yr Arglwydd. Bu farw Mai 17eg, 1868, a chladdwyd ef yn New Mills, yn yr un hedd ag un o'i feibion a fu farw yn ei fabandod.

Y mae gweddw a phump o blant, un o ba rai, y Parch. Dr. Simon, sydd oruchwyliwr y Feibl Gyndeithas yn Berlin, i alaru am briod a thad, ar goffadwriaeth yr hwn nid oes frychau yn gorphwys—uniondeb, cydwobdolrwydd, a'i duodd unplyg oedd uwchlaw amheuseth. Yr oedd yn weinidog ffyddlon, yn gristion cywir, os nad yn bregethwr dysglær; a'i enw, os nad yw wedi ei gofreai yn nghofres y meirw enwog, sydd yn sicr o fod wedi ei ysgrifenu yn y nefoedd.

SIMONS, JOSEPH, gweinidog yr Annibynwyr yn Nghastellnedd, mab oedd i un Simons, ac oedd yn byw yn Figyn, ger Abertawy. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1694. Yr oedd yr Annibynwyr yr amser hwn yn addoli mewn lle a elwid y Chwarelau-bach, y tuallan i dref Castellnedd. Nid oes wybodaeth yn awr pa bryd y sefydlwyd Mr. Simons yno, yr oedd yno yn y flwyddyn 1730, oblegyd yr oedd y diweddar Lewis Rees, o'r Mynyddbach, gydag ef yn yr ysgol y flwyddyn hono, yn Nghastellnedd. Dywedir fod Mr. Simons yn ysgolaig da. Yr oedd pobl ardal y Foxhole, y pryd hwnw, lle yr oedd efe yn byw yn dywedyd (gan ei fod yn ddyn dysgedig ac ychydig yn ei ben yn fwy na'r cyffredin,) ei fod yn gallu swyno; yr oedd arnynt ofn gwneuthur dim i'w anffoddioni, rhag iddo wneud rhywbeth iddynt. Hynod gymaint o ddychymygion mae anwybodaeth wedi esgor arnynt erioed. Yn ei amser ef y cafwyd darn helaeth o dir at gapel a mynwent Maesyrfhaf, Castellnedd, mewn lle cyfleus iawn i'r dref, gan Syr Herbert Macworth, o'r GnoI, dros fil ond un o flynyddau, trwy ei ddylanwad ef am bum swllt y flwyddyn. Dywedir fod rhai o'r Macworths yn arfer gwrando ar Mr. Simons yn y Chwarelau-bach, os nid yn aelodau hefyd yno. Yr oedd y capel yn haner can troedfedd o hyd, wrth ddeugain o led, ac yn ddigon uchel i osod dwy lofft ynddo, un uwch ben y llall, yn ol dymuniad Syr Herbert Macworth, gan ei fod wedi hoffi cynllun rhyw gapel oedd ef wedi weled yn un o drefydd mawrion Lloegr. Mynwyd y defnyddiau goreu ato, a gwnaed y gwaith goreu arno. Yn fuan ar ol adeiladu y capel newydd, bu Mr. Simons farw yn mis Mai, 1774, yn bedwar ugain mlwydd oed, a chladdwyd ef yn mynwent y capel newydd, lle y gwelir ei gareg fedd ef hyd heddyw.

SIMONS, NOAH, mab ydoedd i Mr. Joseph Simons, Castellnedd. Derbyniwyd ef yn aelod eglwys, gan ei dad pan oedd efe yn ieuanc iawn. Yn eglwys y Chwarelau-bach y dechreuodd bregethu, mwynhaodd fanteision dysgeidiaeth yn foreu. Cafodd ei ddwyn i fyny mae'n debyg yn athrofa Caerfyrddin. Yn fuan ar ol cael y tycwrdd newydd yn barod, ordeiniwyd ef yn weinidog i'r eglwys oedd yn arfer addoli yn y Chwarelau-bach, ond y pryd hwnw wedi symud i'w thŷ newydd yn Maesyrfhaf. Yr oedd tyrfa llosgog anarferol yn y capel ar ddydd yr urddiad, ac yn mhlith eraill yr oedd Syr Herbert Macworth yno, pan y rhoddodd y llofft ychydig

o'i flordd. Yn fuan ar ol hyny mynodd Syr Herbert Macworth roddi chwech o golofnau cryfion a hardd dan y llofft gan gymeryd y draul arno ef hun. Yn mhen ychydig aeth Mr. Simons i Lloegr i gasglu, a ohliriodd y gweddill o ddydd y capel. Dywedir ei fod yn ddyn neillduol o siriol, hawddgar, call, a dysgedig, ac yn bregethwr poblogaidd iawn, ar ol iddo weinidogaethu yno ugain mlynedd neu fwy, claddu ei wraig, ac un neu ddau o'i blant, symudodd ef a'i unig blentyn oedd yn fyw i America yn mis Mai, 1795. Ysgrifonodd lythyr at gyfaill ger Castellnedd, dyddiedig Gorphenaf 4ydd, 1796, yn yr hwn yr amlgodd ddymuniad i helaethrwydd o wllth y nefoedd ddisgyn, ac aros ar yr eglwys oedd wedi bod dan ei ofal gweinidogaethol yn Maesyrfhaf, yn fugail a phraidd.

SION AB HUW CONWY, bardd oedd yn byw yn niwedd yr unfed ganrif ar bumtheg. Mae rhai o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau.

SION AB HYWEL GWYN, un eto o feirdd diwedd yr unfed ganrif ar bumtheg. Y mae llawer o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau.

SION AB MEREDYDD AB HYWEL, oedd fardd enwog o Ddeheudir Cymru, Gweloem mewn hen lyfr Cymreig ei fod wedi cael ei eni yn nyffryn Llethi, yn Ngheredigion, ac iddo flodeuo rhwng y blynyddoedd 1590 a 1630. Y mae darnau o'i gyfansoddiadau barddonol ar gael yn awr mewn llawysgrifau.

SION AB RHOBERT, yr hwn hefyd a elwid Sion ab Rhobert ab Rhys Hywel, bardd enwog a flodeuodd rhwng y blynyddoedd 1590 a 1630. Y mae darnau helaeth o'i gyfansoddiadau ar gael a chadw mewn llawysgrifau.

SION AB RHYS AB MORYS, oedd yn fardd enwog, ac yn byw yn yr unfed ganrif ar bumtheg. Y mae darnau o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau.

SION CAERAU HEN, oedd yn un o urddfeirdd diwedd yr unfed ganrif ar bumtheg.

SION DAFYDD LAS, oedd yn fardd ac yn delynor Penllyn, yn sir Feirionydd, tua diwedd y ddywyfed ganrif ar bumtheg. Noddid ef gan deulu y Nannau, o herwydd hyn y gelwid ef "Bardd Nannau." Y mae darnau o'i gyfansoddiadau i'w cael yn y *Gwyllydydd*, cyf. ii. tudal. 123.

SION GETHIN, oedd yn byw mewn lle a elwid Cefnecethin yn sir Gaerfyrddin, yn y ddywyfed ganrif ar bumtheg, rhwng y blynyddoedd 1600 a 1640.

SION GUTYN FYCHAN, oedd fardd o gryn enwogrwydd, ac yn byw rhwng y blynyddoedd 1620 a 1660.

SION HYWEL AB SION, oedd fardd o Lansawel, yn sir Gaerfyrddin, yr hwn oedd yn byw rhwng y blynyddoedd 1600 a 1640.

SION LELAF, oedd fardd ac achyddwr, yr hwn oedd yn byw rhwng y blynyddoedd 1450 a 1490. Y mae rhai o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau.

SION TEG, SYR. oedd fardd ac offeiriad, ac yn byw rhwng y blynyddoedd 1600 a 1640. Yn ol Moses Williams, yn ei "Index Poematum Wallicorum," yr oedd yn byw lawer yn gynt yn nghyl 1520.

SITSYLLT, neu Seissyllt, y cyntaf o'r enw hyn oedd fab i Gwrwst, yr hwn a ddylynodd efe yn mreniniaeth Prydain. Yn ol y Brut Oymreig, wyth cant o flynyddoedd cyn Crist. (*Myv. Arch.*, ii. 137.)

SITSYLLT, neu Seissyllt yr ail, oedd fab i Cuhelyn. Yn ol y Brutiau Oymreig, ar farwolaeth ei dad, arosodd y benaduriaeth gyda Marsia ei wraig a Sitsyllt, yr hwn oedd ar y pryd dan oed, dim ond saith mlwydd. Ymddiriedwyd y llywodraeth yn rhanol cydrhngddynt, o herwydd doethineb ei fam, ac ar ei marwolaeth daeth Sitsyllt yn benteyrn. Dylynwyd ef i'r orsedd gan Cynfarch. Cyfrifir amser ei deyrnasiad tua chwe chant o flynyddoedd cyn Crist. (*Myv. Arch.*, ii. 158.)

SITSYLLT, y trydydd yn ol y Brutiau Oymreig oedd yn fab i Owain, yr hwn a'i ddylynodd ar yr orsedd fel brenin Prydain, tua thri chant o flynyddoedd cyn Crist. Ni chofesir dim yn ychwaneg am dano, rhagor nag iddo gael ei ddylyn ar yr orsedd gan Blegwryd. (*Myv. Arch.*, ii. 165.)

SKEEL, THOMAS, oedd weinidog gyda'r Annibynwyr yn Nhrefgarn. Ganwyd ef mewn amaethdy parhaus yn mhlwyf Castell Haidd, sir Benfro. Yr oedd yn fab i Mr. Henry Skeel, a Phebi, ei wraig, y rhai oeddynt amaethwyr cyfrifol o'r lle uchod. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1758. Mwynhaodd fanteision dysgeidiaeth yn gyffelyb i blant amaethwyr yn gyffredin y dyddiau hyn; byddai y teulu yn arfer addoli yn Nhrefgarn, addoldy yr Annibynwyr yn y gymydogaeath. A phan yr ymwelodd yr Arglwydd ag ef yn ffordd ei ras, ac y daeth yn wrthdrrych argraffadau crefyddol ymwasgodd a'r frawdoliaeth yn Nhrefgarn. Cafodd ei dderbyn yn gyflawn aelod o'r eglwys, ac nid hir y bu cyn i'r eglwys ganfod ynddo ddefnyddiau at fod yn fwy defnyddiol na'r cyffredin, anogasant ef i ddechreu pregethu, a'r hyn y cydsyniodd yntau. Yn y flwyddyn 1795, neillduwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth, yn yr eglwys yr oedd efe yn aelod o honi. Yno y llafuriodd efe gyda derbyniad, cymeradwyaeth, a llwyddiant mawr dros lawer o flynyddoedd. Priododd a Miss Amy Thomas, merch i Mr. Samson Thomas, yr hwn oedd bregethwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, yn yr hon y cafodd amgeledd gymwys. Yr oedd yn un o'r gwragedd gweinidogion rhagoraf y cawom erioed y frant o'i hadnabod. O'r holl dlodion a fu yn galw wrth ei drws, ni chafodd neb erioed fyned ymaith yn waglaw, a byddai bob amser a'i llaw yn agored i bregethwyr tlodion, o wahanol enwadau, a alwent heibio wrth deithio drwy y wlad. Ar ol i Mr. Skeel fod yn llafurio yn ddiwyd a ffyddlon yn y weinidogaeth yn Nhrefgarn, am o bumtheg i ddeunaw mlynedd, efe a ymneillduodd, gan

adael Trefgarn dan ofal Mr. Griffiths, yn y yn y flwyddyn 1822, a chymerodd at y Ford neu Benybont yn unig, efe a lafuriodd yno gyda ffyddlondeb a llwyddiant tra y bu efe byw. Ymdrechodd hefyd yn galed i gasglu cynulleidfa yn agos i Ysbitol, ac adeiladu yno gapel cyfeus yr hwn a elwir Bryn Seion. Llwyddodd yr Arglwydd ei lafur i'r fath raddau, fel y cafodd yr hyfrydwch o weled yno gynulleidfa fawr ac eglwys luosog. Yr oedd hefyd gyfarfodydd yn cael eu cynnal ar nos Sabbathau yn ei dy ei hun, a phregethu yno am flynyddau lawer. Byddai llefarwyr dweithr drwy y wlad, yn sicr o anfon eu cyoeddiadau i'r Tynewydd, rhwng Penybont a Threfgarn, lle yr oedd Mr. Skeel yn byw. Yr oedd yno bob caredigrwydd yn cael ei ddangos iddynt hwy a'u hanifeiliaid, ac ni byddai neb yn cael ymadael dranoeth yn waglaw.

SMITH, WILLIAM, oedd un o weinidogion y Trefnyddion Calfinaidd. Yr oedd yn genadwr mewn cysylltiad a'r Gymdeithas Genadol Artrefol, yr Ropett ar oror sir Fflint. Ar ol cystudd maith o naw mis, bu farw Mawrth 30ain, 1860, yn 45 mlwydd oed. Gadawodd weddwa a phump o blant bach i alaru ar ei ol. Yr oedd ef yn enedigol o sir Faesyfed; ac er na chafodd y frant o gael ei fagu gyda chrefydd, enillodd crefydd ddylanwad ar ei feddwl pan oddeutu pumtheg mlwydd oed, trwy weinidogaeth y Parch. Thomas Ashford, yr hwn ar y pryd oedd yn llafurio fel cenadwr cartrefol yn yr ardal lle yr oedd yn byw; ac yn fuan wedi hyn derbyniwyd ef i gymundeb eglwysig. Dechreuodd bregethu pan oddeutu ugain oed, a llafuriodd yn ffyddlon fel pregethwr cartrefol am flynyddau, yn ardaloedd Maesyfed Newydd a Llanfairmauallt. Yn mis Awst, 1850, ar wahoddiad cyfeillion Lerpwl, symudodd i Scarisbrick, lle y bu yn llafurio fel cenadwr am bedair blynedd. Yn ystod ei arosiad yma, ordeiniwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth, yr hyn a gymerodd le mewn cysylltiad a chymantfa Lerpwl, yn mis Mai, 1853. Yn Ngorphenaf, 1854, symudodd ar ddymuniad yr henaduriaeth, i ba un y perthynai, i Ropett, lle y parhaodd i lafurio gyda ffyddlondeb mawr hyd ei farwolaeth. Pan aeth gyntaf i Ropett, yr oedd yr achos crefyddol wedi syrthio i agwedd isel iawn; ond yn fuan wedi hyn yr oedd yn gwisgo gwedd newydd, a chymerodd cynydd mawr le yn nifer yr eglwys a'r gynulleidfa. Er nad oedd ei ddoniau gweinidogaethol o'r radd uchelaf. Yr oedd ei gymeriad gwir Gristionogol, a'i lwyf ymroddiad i'w waith cenadol, wedi enill iddo baroch diffuant pawb a'i hadweinai. Er ei fod yn Gymro o sir Faesyfed, eto nid oedd yn gallu llefaru y Gymraeg. Yr oedd ei lafur o angenrheidrwydd yn cael ei gyfyngu i'r cynulleidfaoedd Seisneg; ond yn y cyfchoedd lle y byddai yn pregethu gwerthfawrogid ei weinidogaeth, a theimlid colled fawr ar ei ol pan y bu farw.

SOLOMON, GRIFFITH, gweinidog gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, yn Arfon.

Ganwyd ef oddeutu y flwyddyn 1774. Cafodd ychydig ysgol, a dysgodd ddarllen yn dda. Pan oedd yn ieuanc cynwysai feddwl sobr am grefydd yn wastadol. Pan oedd oddeutu 16 oed teimlodd rym cenadwri yr efengyl yn effeithiol iawn, dan weinidogaeth y Parch. J. Jones, o Edeyrn gynt; wedi hyny cymerodd yr iau arno yn ewyllysgar hyd ddiwedd ei oes. Trwy ychydig o fanteision a chryn ddiwydrwydd cynyddodd mewn dysg a gwybodaeth yn fwy na llawer. Bu yn cadw ysgol mewn gwahanol fanau yn Arfon, a dechreuodd bregethu. Ooddeutu y flwyddyn 1800, aeth i Lelyn i gadw ysgol; gartrefodd gyda pherthynas iddo yn Llanbedrog; ac yn Lelyn y bu terfynau ei breswylfod hyd ddiwedd ei oes. Bu am beth amser yn Tydweiliog gyda Mr. Roberts, o Gaerdybi, yn cael ei ddyysgu, er ychwanegu ei ddefnyddioldeb. Teithiai lawer yn y dyddiau hyny i gyflawni ei gyocddiadau ac hefyd i wrando pregethau, a hyny ar ei draed. Rhoddodd gwbl ddiwydrwydd i wrando'r gair megys y gwnai ereill o'i gyfoedion yn yr amser hwnw. Yr oedd efe yn rhagori er hyny mewn tri pheth: sef, 1, Ei weddïau taerion, dyrchafai ddwyllaw santaidd yn y cynulleidfaoedd heb na digter na dadl, a diagnai rhyw ddyllanwadau tra effeithiol ar y cynulleidfaoedd wrth ei glywed. 2, Yn ei gof, gallai ddal yn ei gof swm yr hyn a glywai yn y pregethau, ac hefyd yn y cyfarfodydd trisol o'r cymanfaoedd, heb gofnodi nac ysgrifenu. 3, Yn nghywirdeb ei olygiadau ar yr athrawiaeth sydd yn ol duwioldeb; gwrthwynebai bob cyfeiliornad yn gadarn yn y ffydd. Wedi bod yn cadw yr ysgol yn Pig-street, ac yn cyflawni ei deithiau Sabbathol am ysbaid o amser, trefnwyd ef gan y cyfundeb i gadw yr ysgol rad a gynelid yn Lelyn; a gadawai yr ysgol ar amserau, gan fyned trwy ranau o siroedd y Gogledd yn ol galwadi ei frodyr i bregethu efengyl y deyrnas. Yr oedd ei gynydd yn eglur i bawb, yn unweddig yn ei ddawn a'i fedrusrwydd i esbonio yr ysgrhythrau, rhoddai allan y synwyr mewn modd eglur wrth eu darllen, dywedai ychydig er eglurhad ar yr hyn a ddarllenai, a dyma ydoedd ei ddull cyffredinol o bregethu, sef agoryd i'r gwrandawyr yr ysgrhythrau. Ystyriai rhai ef yn rhagori fel esboniwr ar y cyffredinolrwydd yn ei oes. Felly os dwy dalent a roddwyd iddo, enillodd yntau ddwy ereill atynt, trwy lafur a fyddlondeb gosodwyd ef ar lawer; gallai draithu i ereill yr hyn a glywai yn ei flas a'i oleu; ac yn hyn yr oedd yn un o'r rhai tirlion ac iraidd yn ei henaint. Byddai yr ychydig a ddywedai yn derfyn ar yr ymresymiad. "Geiriau y doeth sydd megys symbylau, ac fel hoelion wedi eu sicrhau, gan feistriaid y gynulleidfa." Teithiodd lawer trwy siroedd y Gogledd a'r Deheu, yn nghyda rhai o drefydd Lloegr. Aeth i'r winllan yn foreu, bu yno hyd yr hwyr. Felly dyoddefodd bwys y dydd a'r gwres; a threuliodd ei oes yn weithiwr diffeil yn ngwaith ei Arglwydd, a bu ffyddlon hyd angu, a rhoddwyd iddo goron y bywyd.

Gwnaed iddo ddeall mai trwy lawer o orthrynderau y mae yn rhaid myned i dir y bywyd. "Bu y saethyddion yn chwerau wrtho, er hyny arhodd ei fwa ef yn gryf, a breichiau ei ddwyllaw ef a gryfhasant trwy ddwyllaw grymus Dduw Jacob." Felly er amled ei brofedigaethau a'i orthrynderau ni fwrwyd ef i lawr; eithr cynaliodd Duw ef a'i law, aeth o nerth i nerth, yn ddiffygiol eto yn erlid ei elynion. Gorchfygodd trwy waed yr Oen. Rhodiodd yn ofn yr Arglwydd, ac yn nyddauwch yr Ysbryd Glân. Cymeradwyai yn fawr y gymdeithas ddirwestol yn ei phrif ddybenion, sef dileu meddwod a a phleidiu sobrwydd; bu yn bob cynorthwy iddi yn ei athrawiaeth, ei ymddyddanion, a'i fuchedd, gan berffeithio santeiddrwydd yn ofn Duw. Yn y flwyddyn 1836, urddwyd ef i weini yr ordinhadau; ymddygodd yn wyl-aidd, a thra sobr yn y rhan hon o'r swydd santaidd hyd ddiwedd ei oes. Daeth yn amlycach ar ol hyn mewn dau beth; sef anwylddeb y frawdoliaeth a ffyddlondeb y weinidogaeth. Brawd anwyl a gweinidog ffyddlon. Anfynych y gwelid ef yn tori bara yn ngweinyddiad yr ordinhad, na byddai ei enaid mewn agwedd ddrylliog wrth gofio y dryllio ar y groes. Anmharodd yn ei iechyd ar ei daith yn y Deheudir, yn agos i'r kerthyr Tydfil, ac erbyn ei ddyfod yn ol i Abermaw, yr oedd yn glaf o'r clefyd y bu farw o hono, ac nis gallodd fyned i'r capel. Tranoeth, sef dydd Iau, aeth o Abermaw i'r Dyffryn, a bu yno yn gorwedd hyd ddydd Llun mewn gwaelled mawr. Aeth oddi yno trwy gryz anhawedra i Dalsarnau. Daeth ei fab i'w ymfyn adref, ac mewn cerbyd aeth gydag ef, trwy gryz helbul cyraeddodd i'w dy ei hun erbyn pedwar o'r gloch dydd Iau, yn analluog i siarad ond ychydig. Felly dydd Sadwrn am chwe yn yr hwyr, fe aeth i dangneffedd, yn 66 mlwydd oed, dodwyd ef yn mynwent Llanbedrog, ac ymadawodd pawb yn alarus.

SPARK, THOMAS, D.D., oedd fab i'r Parch. Archibald Spark, periglor Northop, yn sir Fflint, lle y ganwyd ef yn y flwyddyn 1655. Derbyniodd ei addysg yn ysgol Westminster, o'r hwn le yr etholwyd ef i ffyrfaeth yn Eglwys Crist, yn Rhydychain, yn y flwyddyn 1672, ac wedi enill ei urdd-raddau yn y oelfyddydau, efe a dderbyniodd urddau santaidd. Cafodd ei benodi yn gapelydd i Syr George Jeffreys, yr hwn oedd y pryd hwnw yn Arglwydd Canghellydd, yr hwn a roddodd iddo amrywiol o fywiolaethau. Derbyniodd y gradd o D.D. yn y flwyddyn 1687. Efe oedd awdwr y "Notae in Libros sex Novae Historiae Zozini Comitiae," yr hwn a argraffwyd yn Rhydychain, yn llyfr wythplyg, yn y flwyddyn 1679. Y mae hwn wedi ei gyflwyno i'w athraw, y Dr. Richard Busby, a'i gyfieithu i'r Seisneg gan wr arall, yn llyfr wythplyg, yr hwn a argraffwyd yn Llundain, yn y flwyddyn 1684. Ar amser ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le Medi 7fed 1682, yr oedd yn rheithor Ewehurst yn agos i Guilford, yn Surrey, yn rheithor Nor-

ton, yn agos i Bosworth, yn sir Gaerlur, ac yn gorweinydd Lichfield a Rochester. Yr oedd hefyd yn awdwr i'r llyfr a alwai yn "Lucii Coelii Lanotani Firmiani opera quae extant, ad fidem MSS. recognita, et Commentarii illustrata," yr hwn a argraffwyd yn Rhydychain, yn llyfr wythplyg, yn y flwyddyn 1684.

SPENCER, JAMES, gweinidog y Bed-yddwyr yn Llanelli, sir Gaerfyrddin, oedd frodor o ardal Treffynon, sir Fflint. Ganwyd ef mewn lle a elwir Naidymaroh, yn y flwyddyn 1812. Pa bryd, a thrwy ba foddion y gwnaed argraffiadau crefyddol gyntaf ar ei feddwl, nid oes genym hanes; cafodd ei dderbyn yn aelod pan yn 13 oed. Bu am rai blynyddoedd wedi ei dderbyn heb ddim yn neillduol ynddo i dynu sylw y frawdoliaeth, ond ei fod yn ffyddlon gyda'r moddion, megys y cyfarfodydd gweddi, yr ysgol Sabbathol, &c. Pan oedd tuag ugain oed cafodd gymelliad gan yr eglwys i arfer ei ddawn i bregethu; ac wrth weled ei gynydd mewn duwioledeb, gwybodaeth grefyddol, a doniau areithyddol, anogasant ef i lwyr ymroddi i'r gwaith, yr hyn a wnaeth ar eu cais, aeth i'r ysgol at wahanol feistriadau, ac yn mysg ereill, bu yn Llanelli gyda'r Parch. John Williams, o'r Rhos, ac nid oedd ei wybodaeth lenyddol ond bychan pan aeth i'r ysgol hono. Yr oedd ganddo ofal neillduol am ei gymeriad, nid yn unig yr oedd yn wylidwrus a diargyoeidd ei hun, ond teimlai agos i eithafion os gwnelai rhywun sylw bychanus arno, er ei ddiraddio a'i ddarostwng. Yr oedd efe ei hun o anian uwchlaw gallu ymddwyn yn wael ac angharedig. Derbyniwyd ef i athrofa y Fenni, yn y flwyddyn 1836, lle y treuliodd yn agos i dair blynedd; dywedai ei athraw am dano, na throddodd un o reolau sefydlog y ty, ac felly iddo ddi-anc rhag talu cymaint ag un ddirwy, a'i fod yn wastad yn ei gael yn ddyn o dduwioledeb diameuol, cyson, didwyll, a pherffaith; ac fel myfyriwr, ei fod o feddwl cryf, ac yn ddiwyd ac ymarous. Tua thri mis cyn bod ei amser allan yn yr athrofa, mewn atebiad i daer alwad oddiwrth eglwys y Bedyddwyr yn Nghapel Seion, Llanelli, efe a ymadawodd a'r athrofa, a chafodd ei sefydlu dechreu y flwyddyn 1838. Wedi ei sefydliad, efe a ymroddodd gada diwydrwydd a llafur diffino i fyfyrto a phregethu, gan ddangos fod ei galon yn y gwaith, trwy hyn enillodd barch cyffredinol yn yr eglwys, a daeth i gael ei gyfrif yn un o bregethwyr galluocaf y sir. Yn Hydref, 1839, unwyd ef mewn priodas a merch iouanc o Dreffynon. Heblaw fod Mr. Spencer yn enwog mewn duwioledeb, yr oedd hefyd wedi ei gynysgaoddu a galluocedd meddyliol tu hwnt i'r cyffredin, yr oedd yn ddyn o feddwl mawr. Yr oedd ei ardderchawgrwydd yn gynwysedig yn ei allu ymresymiadol. Yr oedd yn gryn ddarllenwr, eistoddai o'r boreu hyd yr hwyr wrth ei fodd, ond iddo gael llyfr o'i flaen; mewn duwinyddiaeth yr oedd ei brif hyfrydwch, eto teimlai ddyddordeb mawr i deithio dros

feusydd ereill. Yr oedd yn cael blas neillduol i ddarllen llyfrau da ar athroniaeth naturiol a moesol. Yr oedd ganddo lyfrgell ragorol, yn cynwys ond odid gymaint a neb o'r llyfrau mwyaf detholedig a gwerthfawr. Fel pregethwr, yr oedd yn sefyll yn uchel yn nghyfrif pob dyn o farn a chwaeth, er nad oedd yn feddianol ar lais mor ystwyth a soniarus ag ambell un. Yn ei artref ei hun, yn mysg ei bobl ei hun, y teimlai yn fwyaf deddydd. Ychydig iawn mewn cymariaeth a deithiodd oddi cartref yn ystod y pumtheg mlynedd y bu yn Llanelli, ni wyddai yr eglwysai ond ychydig am dano, nag yntau am danynt hwythau. Yr oedd yn ddyn o werth mawr mewn cyngor yn nghynadleddau cyfarfodydd chwarterol a blynyddol, yr oedd ei synwyr da, ei farn gywir, yn nghyd a'i barodwrwyd a'i wrodebl i bleidio pa beth bynag oedd iawn yn ei wneuthur yn dra defnyddiol a gwasanaethgar. Fel cyfaill, yr oedd yn anhawdd cael ei fath; nid oedd achos i neb ofni iddo ei fradychu, nac i fradychu unrhyw ymddiried a roddid ynddo. Fel ymneillduwr, yr oedd yn un o'r rhai mwyaf selog dros ei egwyddorion, a'r mwyaf awyddus am weled oysoneb o'r cyfryw egwyddorion yn holl ymddygiadau y rhai a'u profseent, a meddai fedrusrwydd mawr i amddiffyn ei olygiadau, pan y byddai galwad am hyny. Ni chafwyd ond ychydig o ffrwyth ei fyfyrddodau drwy y wasg. Ymddangosodd rhai ysgrifau o'i eiddo yn y *Diwygiwr*, a *Seren Gomer*, ac yn yr ychydig hyny dangosodd ei fod yn ddyn o feddwl galluog. o ymchwiliad manol, ac yn feddianol ar gymwysederau i fod yn ysgrifenuwr da; ond pregethu yr efengyl a bugeilio eglwys Dduw oedd ei brif waith, gyda golwg ar hyny y darllenai, y myfyriai, ac y llafurari; ac i'r dybenion pwysig hyny yr ymgysegrodd yn yr oll ag ydoedd hyd ddiwedd ei oes. Yr oedd y fath wastadrwydd a chysondeb yn nodweddu ei yrfa weinidogaethol ag sydd yn ei wneud yn anhawdd i gael gafael ar unrhyw amgylchiad neillduol i'w goffhau am dano. Nid ydym yn alluog i ddyweyd pa gymaint o ddaioni a wnaeth mewn gwahanol gyfchoedd ac ar wahanol bersonau, yn y pumtheg mlynedd y bu yn Llanelli; ond er ei holl rgorioethau, a'i enwogrwydd fel dyn, fel cyfaill mynwesol a didwyll, fel Cristion trwyadl, ac fel gweinidog meddylgar a llafurus, efe a gymorwyd oddiwrth ei gyfoillion i fyd gwell at frodyr perffeithiach, at y dyrfa fawr sydd yn canu yn awr heb boen. Machludodd ei haul ganol dydd, syrthiodd ar uchelfanau y maes, a bydd ei enw yn barchus, a'i goffadwriaeth yn fendigedig gan garwyr rhinwedd a gwir grefydd, pan y bydd enw y drygionus yn pydru. Wedi cystudd byr, yr hwn a ddyoddefodd yn dawel ac amyneddgar, efe a hunodd yn yr Arglwydd, boreu Sabbath, Mai y 7fed, 1854, yn 42 mlwydd oed. Claddwyd ef y dydd Gwener canlynol, ymgasglodd tyrfa fawr yn nghyd i'w hebrwng i dŷ ei hir gartref, yn ngladdfa Capel Seion, pan bregethodd y Parch. N. Thomas, Caerfyr-

ddin, yn Seisneg; a'r Parch. H. W. Jones, yn Gymraeg, oddiwrth Col. iii. 4, a Salm. xlii, 10. Yr oedd yno 18 neu 20 o weinidogion y Bedyddwyr, dau Annibynwr, a dau offeiriad, yn dwyn arwyddion galar.

STEPHENS, DAVID, Glantaf, Morganwg. Hunodd y gwas diwyd hwn i Grist ar y 4ydd o Fai, 1861, yn 42 mlwydd oed, wedi bod 17 mlynedd yn cyoeddi efengyl y Gwardwr. Ganwyd ef yn Ysgwynfach, Llanfynydd, sir Gaerfyrddin, yn y flwyddyn 1819. Yr oedd ei ddau frawd yn fyw ar ei ol, sef y Parchedigion Stephens, Brychgoed; a Stephens, Llynulleifad. Yr oedd David hytrach yn ffracther yn blentyn, ac arferai ddiifyru ei gydchwareuwr wrth adrodd hanesion a chwedlau. Cafwyd profion ynddo yn dra boreu ei fod yn wir ddysgybl i Grist; ac efe a ddechreuodd ddangos drwy addysgu ereill yn yr ysgol Sabbathol, a moddion cyffelyb, bod ynddo frwdfrydedd dros lesiant ei gyddnyddion. Efe a ymunodd a'r Eglwys Gynulleidfaol yn Nghapel Isaac, yn mis Hydref, 1838. Buan ar ol ei dderbyniad i'r eglwys, atynodd ei ddawn gweddi sylw pawb. Darbwyllodd hyn yn nghyda phethau ereill yr eglwys i'w gymell i bregethu. Wedi treulio peth amser dan arolygiaeth Dr. Davies, Ffrwydyl, ac yn Rhydybont, efe a neillduwyd i waith y weinidogaeth yn Llanfair Clydogau, ac Ebenezer, Ceredigion, yn mis Medi, 1844, Dechreuodd ar ei waith gweinidogaethol gyda mawr wresogrwydd. Yn mhen ychydig fisoedd ar ol ei urddiad ymwelwyd a'r eglwys dan ei ofal ag adfywiad nerthol. Yr oedd ei bregethau yn llawn o Feibl a synwyr cyffredin, ac yn tynu sylw pawb o'i gylch, a than fendith Duw yn offernyol i ddwyn llawer i afael iachawdriaeth. Yn y flwyddyn 1852, efe a ymfudodd i Llantaf, Morganwg, lle y bu yn llafurio yn ddiwyd a llwyddianus hyd ei farwolaeth. Rhynoddodd bodd i'r Arglwydd, yn y blynyddau 1859 a 1860, ymweled a Morganwg ag adfywiad nerthol; ac ymgyfranogodd eglwys Mr. Stephens yn helaeth o'r dylanwadau cyffrous. Dychwelwyd ugeiniau yn Nglantaf, Castellau, a Glandwr. Helaethwyd twysged ar gapeli Glantaf a Chastellau yn ystod ei weinidogaeth. Yn ei afiechyd efe a arferai amynedd a gwroldeb mawr—nis diangai yr un gair grwgnachlyd dros ei wfasau. Grasusau yr Ysbryd o addurnent ei nodweddiad. Yr oedd ei gariad at fywyd yn gryf; a gwnaed pob ymdrech i'w estyn, ond yn gwbl ofer. Colyn ac ofn angyu a dynwyd ymaith cyn iddo ymadael—gyda'r anadliad olaf efe a dystiolaethai mai Crist oedd ei oll yn oll. Yr oedd angor ei obaith wedi ei thafu y tu fewn i'r llen; ac efe a orphenodd ei yrfa mewn llawenydd. Ychydig ddynion a berchid yn fwy nag ef. Fel dyn, yr oedd yn nodedig am ei gywirdeb, ei wirioneddolrwydd, ei rywiogrwydd, ei haelioni, a'i drefn. Fel Cristion, yr oedd yn enwog am ei dduwioldeb a'i gysondeb. Mewn gweddi yr ymlechai cuddiad ei gryfder. Efe a rodiai yn agos at Dduw; a chyfoethog-

rwydd ac amrywiaeth ei grefyddolder cyoeddus a dystient fod ei gymdeithas ef gyda'r Tad, a chyda'i Fab ef, Iesu Grist. Yn ystod ei holl fywyd cafodd cysondeb ei nodweddiad Cristionogol ei gadw yn ddiifycheulyd. Yr oedd yn garwr tangnefedd—yn barchus gan bawb, hyd yn nod gan y sawl a feddent farn wahanol iddo mewn crefydd. Fel pregethwr yr efengyl, yr oedd yn wreiddiol, eto yn efangylaidd, yn gyflawn o wirioneddau ysgrythrol, yn dra ffracther, a boddhaol yn ei ddeongliadau. Ei ymddangosiad yn y pwlpud fyddai yn ddirifol a mawreddog yn wastadol. Fel bugail, yr oedd yn gwylio dros ei braidd gyda dyfalwch a serchogrwydd; ac yr oedd ei ymweliad a theuluoedd galarus bob amser yn groesawgar. Serch diffuant a charedigrwydd dilen pobl ei ofal tuag ato, yn ei iechyd ac yn ei afiechyd, a brofant ei gymwysder fel bugail gofalus. Fel brawd yn yr efengyl, yr oedd yn ddoeth, fyddlon, ymocheugar, a thynner. Bu fyw yn ddigon hir i onill parch a serchogrwydd mwyaf ei frodyr yn yr efengyl yn gyffredinol. Ar ddydd Sadwrn, Mai 4ydd, 1861, y terfynodd Mr. Stephens, o Llantaf, ei yrfa ddefnyddiol; a ohladdwyd ef ar y lau canlynol, ger gwyneb ei gapel, Ebenezer, Glantaf. Yr oedd yn bresenol luaws mawr o bobl, a thua dengain o weinidogion. Gadawodd briod hawddgar a thri o anwyliaid bychain yn amddiafiaid a galarus ar ei ol, yn wrthddrychau gofal rhagluniaeth ddwyfol.

STEPHENS, DAVID RHYS, gweinidog y Bedyddwyr Seianig yn Mount Pleasant, Abertawe. Ganwyd ef yn Merthyr Tydfil, yn mis Ebrill 23ain, 1807. Derbyniwyd ef yn aelod eglwys yn 1825. Dechreuodd bregethu yr un flwyddyn, neu yr un ganlynol. Aeth i athrofa'r Fenni yn 1828. Efe a draddododd ei bregeth gyntaf yn Abertawe, Medi 11eg, 1830. Cafodd alwad unfrydol yr eglwys yn Mount Pleasant i gymeryd ei gofal, ac urddwyd ef Ebrill 25ain, 1831; pryd y gweinyddwyd ar yr achlysur gan y gweinidogion canlynol: J. Simons, Olney; Hugh W. Jones, Caerfyrddin; Micah Thomas, Fenni; a D. D. Evans, Ponrhydyryn. Yr oedd yr eglwys yno y pryd hyn mewn sefyllfa wael ac isel iawn, ond trwy fendith Duw ar ei ymdrechion, a'i ffyddlondeb, daeth yr eglwys ac arni olwg lewyrchus a llwyddianus iawn yn fuan. Buasai yn dda genym allu rhoddi hanes gryn helaeth o'r gwr mawr hwn yn Israel, ond methasom gael defnyddiau at hyny. Yr oedd yr anfarwol Christmas Evans yn ystyried Mr. Stephens yn un o'r dynion mwyaf a feddai y Bedyddwyr yn Nghymru. Yr oedd yn dywysog ar bawb o'i gylch o ran ei ddylanwad. Nid oedd yn bosibl bod yn nghyfeillach neb un amser, a wnai i ddyn ddarhod a'i hunan yn fwy nag efe. Byddai yn llenwi pob cymdeithas. Byddai yn ganolbwynt y gymdeithas o'i amgylch. Gwnai ei feddyliau a'i gynlluniau ef yn feddyliau ac yn gynlluniau y rhai a gyfeillachent ag ef. Yr oedd yn annichonadwy i neb wedi bod un-

waith yn ei gyfeillach beidio chwenych bod yn ei gyfeillach drachefn; byddai pawb wedi iddynt ei weled a'i glywed unwaith yn chwenych ei weled a'i glywed drachefn. Yr oedd dylanwad ei feddyliau a'i eiriau megys yn tori ar draws dyn mewn cyfeillach ag ef fel rhyw lifddyfroedd, a byddai yn dal dyn at ei wddf mewn dwfr yn barhaus. Nid aml y gellid cyfarfod a dyn a fedrai dori dynion i lawr oddi arnynt eu hunain mor neillduol o effeithiol ag ef. Lle bynag y buasai Mr. D. B. Stephens, nid oedd angen i neb ofalu am fuddioldeb y gymdeithas, oblegyd yr oedd rhyw ysbryd gwrando yn disgyn ar bawb pan ddechreuai lefaru, ac yn parhau felly tra y llefarai; a byddai yn wastad yn parhau hyd y diwedd. Yr oedd ei lygaid yn hynod o dreiddgar pan y byddai yn edrych ar ddy. Pan yn lefaru yr oedd yn traitheu mor rhwydd, a byddai pob gair yn disgyn yn ei le. Gan nad beth fyddai ar ddy eisieu ei wneud, os dygwyddai ef ddyfod heibio, nid oedd yn bosibl iddo lai na'i ddodi heibio heb ei wneud, gan yr awydd fuasai i wrando arno ef. Hyfrydwch mawr fyddai cael diwrnod yn ei gyfeillach, a bod yn rhydd oddi-wrth pob rhyw ofalon ereill i gael gwledda yn ei gymdeithas. Pan y byddai dyn yn cydgerdded ag ef byddai rhyw ddymuniaid cryf ynddo am i ben y daith fod yn mhell, fel na byddai i'r gyfeillach gael ei thori i fyny yn fuan. Yr oedd ei wybodaeth yn eang, ei feddwl yn dreiddgar, a'i gôf yn ddiderfyn, ond er hyn oll cafodd ei gymeryd ymaith. Bu iddo symud o Abertawe i'r Casnewydd yn 1840, ac oddi yuo i Fanceinion yn 1845, dychwelodd i Gymru yn 1849. Bu yn weinidog yn Abercarn hyd ei farw yn y Sketty, Ebrill 24th, 1852, yn 45 mlwydd oed, ac a gladdwyd yn Nghasnewydd-ar-wyseg. Fel dyn call, nid oedd dim rhyw ysbryd cul yn cael ei goleddu ganddo at ereill a wahaniaethent oddiwrtio o ran eu golygiadau ar bethau dibwys crefydd, yr oedd yn bleidiwr seelog i gymundeb rhydd, gweddian am lwyddiant pawb oedd yn caru yr Arglwydd Iesu Grist, a chydweithredai gyda brodyr o enwadau ereill fel y gwnai gyda'i frodyr ei hun.

STEPHENSON, DAVID, gweinidog yr Annibynwyr yn Rehoboth, Brynmawr. Brodor oedd o Gaerfyrddin, mab ordderch i gyfreithiwr o'r enw Stephens. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1784. Dygwyd ef i fyny yn nhŷ un John Evans, Pencelli, yn agos i Gastellnewydd, yn yr un sir. Yr oedd ei dadnaeth yn aelod gyda'r Trefnyddion Calfinaidd yn Nghloesygrai, a chafodd ei hyfforddi yn mhên ei ffordd, a'i roddi mewn ysgol o'r fath ag oedd yn y wlad. Pan yn 16 oed yr oedd ei dad yn bwriadu ei osod ar y môr, ond nid oedd Dafydd yn foddion mayned yn forwr, am hyny rhaf ofn mayned i'r môr efe a fodd i ardal oedd Merthyr. Efe a sefydlodd ar Gefnocoedymer. Arferai wrando ar y Trefnyddion Calfinaidd, a than gweinidogaeth y Parch. John Bowen, o sir Fynwy, cyraeddodd y gair ei galon ef, a

chafodd ei ddefroir am ei sefyllfa fel pechadur euog ger bron Duw. Aeth i'r gyfeillach at y Trefnyddion, a bu yn ffyddlon yn eu mysg. Wedi treulio rhyw ysbaid o amser gyda'r Trefnyddion, ymadawodd a hwy ac aeth at yr Annibynwyr i Zoar, Merthyr, Derbynydd ef yn aelod yno gan y Parch. D. Lewis. Ymddygodd yn hyn yn y fath fodd fel nad oedd gan neb ddim bai i'w ddwyn yn ei erbyn, ond yn unig ei fod wedi troi yn Annibynwr. Tystiaid (pan ofynid iddo yr achos ei fod yn myned at yr Annibynwyr) ei fod yn caru egwyddorion yr Annibynwyr yn well nag eiddo y Trefnyddion. Efe a ymadawodd yn y modd mwyaf tangnefeddus. Y mae ei safur caled, a'i lwyddiant anarferol, trwy ystod ei yrfa weinidogaethol, yn brawf fod ei symudiad yn ol meddwl Pen yr eglwys. Efe a symudodd o'r Cefn i Rymni tua'r flwyddyn 1811. Yr oedd yn awyddus iawn er yn iouanc i bregethu Crist yn War-edwr i'w gydbechaduriaid. Mewn anedd-dy yn Nhrsedgar, y dechreuodd bregethu. Aethai ar ol gadael ei waith nos Sadwrn neu boreu y Sabbath can belled ag Aberhonddu, Llangatwg, New Inn, Penywaun, a lleoedd pellenig ereill, a dychwelai ar hyd y nos wedi pregethu drwy y Sabbath, a byddai gyda'i orchwyl boreu Llun. Yr oedd ychydig o bobl yn Rymni wedi eu corffoli yn eglwys ar eu penau eu hunain, ac urddwyd ef yn fugail arnynt, ar y 27ain o Fehefin, 1821, pryd y pregethodd y Parchedigion canlynol; Evans, Ynysgau, ar natur eglwys; Lewis, Aber, a ofynai yr holiadau arferol; Davies, Penywaun, a ddyrchafodd yr urddwedi; Hughes, Groeswen, a bregethodd i'r gweinidog; ac E. Jones, Pontypool, i'r eglwys. Yn mhen tua dwy flynedd a haner wedi ei urddo, efe a symudodd i Nantyglo. Yr oedd yr eglwys yn Rymni erbyn hyn wedi cynyddu o 16 i 60 o aelodau. Cyfarfu a phroffedigaethau wedi symud i Nantyglo. Yr oedd ei amgylchiadau bydol yn isel iawn, diameu iddo fyned trwy fwy o gyfyngderau ar y pen hwn nag y mae un dyn wedi ei wybod. Yr oedd yr eglwys y pryd hwn yn analluog i wneud fawr at ei gynaliaeth ef a'i deulu. Bu boneddwr o'r ardal yn dda iawn iddynt, pe amgen, mae yn dra thebyg y dyoddef-asant lawer o eisieu. Cafodd gryn lawer o helbul hefyd yn ei gysylltiad a'r achos oddi-wrth frodyr gan, yr hyn a'i gwnai yn drallodus ei feddwl; ond ymwelodd yr Arglwydd a'i bobl, a chofodd ei was tlawd a phroffedigaethus, trwy lwyddo ei weinidogaeth i enill y werin i'w wrando, ac i ddychwelyd oneidiau at y Gwardedwr, nes yr aeth addolky y Caban Gwyn, lle yr addolent ynddo yn rhy fychan, ac adeiladwyd addoldy Rehoboth ar y Brynmawr. Cymerodd dyn digrefydd, o'r enw John Thomas, siopwr, Brynmawr, yr holl faich arno ei hun. Gofalodd am y gwaith, edrychodd ar ol yr adeiladwyr, talodd yr holl dreuliau, a gorphenwyd yr addoldy eang a phrydferth am £700, a galwyd Rehoboth. Talodd Mr. J. Thomas yr holl lóg, beth bynag oedd, o'i

logell ei hun, heb ofyn dim i'r eglwys ond y corff. Agorwyd y capel newydd Tachwedd 7fed a'r 8fed, 1827. Ar ol agor y capel newydd, yr oedd pwys a gofal y gwaith, ac awydd am achub eneidiau yn gwasgu yn ddwys ar ei feddwl; treuliodd lawer noswaith ddi-gwsg i weddio trwy y nos, fel y tystiai ei briod cyn ei marw wrth rai o'i chyfeillesau. Cynyddodd yr achos dan ei ofal yn ddirfawr yn y cyfnod hwn; gwelid ar y Sabbathau pen mis luoedd yn dyfod yn mlaen i gael deheulaw cymdeithas, a byddai yn derbyn cynifer a 30 yr un Sabbath, pryd nad oedd un cyffroad drwy y wlad. Cynyddodd y gynulleidfa yn y fath fodd fel y bu rhaid helaethu y capel, ac ymoedwyd ar y gwaith yn ddi-oced, ac nid cynt y dechreuwyd tanygrifio ato ac ailadeiladu, nag y dechreuodd adfywiad nerthol yn eu plith, cymerodd un o'r adfywiadau grymusaf le a welwyd yn Nant-yglo yn nghof yr henaf o aelodau yr eglwys hono; derbynwyd yn yr adfywiad hwn o 400 i 500 o aelodau o fysg pob math o gymmeriadau,—meddwon, cablwyr, gwrthgilwyr, anffyddiaid, &c., a daliodd y rhif luosocaf o lawer o honynt eu ffordd hyd y diwedd. Aeth y draul o ailadeiladu y capel mawr ac eang presenol yn £1,292, 2s. 2d., ac agorwyd ef Gorphenaf yr 20fed a'r 21ain, 1840. Byddent yn casglu yn fisol wrth y drysau, £10, £15, £20, ac weithiau £24, er nad oedd-ynt ond gweithwyr, yr oeddnt erbyn canol haf 1848, wedi dileu yr holl ddyled, a'r llôg, yn nghyda phob treulion ereill, a rhai degau o buncoedd yn ngweddill mewn llaw. Adeiladwyd capel hefyd yn y Blaenau, er cyfeusdra i'r aelodau oedd yn byw yn yr ardal hono, yr hwn a aeth lawer yn rhy fychan cyn ei farwolaeth ef. Y mae yn y lle hwn yn awr papel agos gymaint a Rehoboth, ac eglwys dros 400 o aelodau. Bu ei briod farw Medi 6fed, 1846; yr oedd hi yn meddu mwy o ddoethineb a phwyll na'r cyffredin, ac yn hynod gymwys i fod yn wraig gweini-dog. Wedi dileu dyled y capel, yr hyn gymerodd le yn fuan wedi hyn, oedd i'r eglwys ei anrhegu a phwrs, yn cynwys deg gini ar hugain, a chynaliwyd cyfarfod cyoeddus i fod yn jubili Rehobeth ar yr un amser. Pan fu y gwas ffyddlon hwn i Grist farw, nid oedd dim llai nag o 500 i 600 o ymgeiswyr newydd am le yn ei eglwys. Bu ei oes weinidogaethol yn oes o lwyddiant mawr a chyson ar yr achos, er fod mwy o hyn ar ryw amserau na'u gilydd. Yr oedd yn y misoedd diweddfaf y bu byw fel tywysen yn addfedu i'r cryman, yr oedd yn fwy bywiog gyda'r achos, yn fwy nefolaidd yn ei gyfeillach, ac yn fwy myfyrgar yn ei feddwl nag yr arferai fod. Er amser dechreuad y geri marwol yn yr ardaloedd yr oedd yn ei ofni yn ddirfawr. Sabbath Awst 12fed, 1849, y pregethodd ddiweddfaf yn y capel, ei destun oedd Sef. ii. 3, "Feallai y cuddir chwi yn nydd digofaint yr Arglwydd." Ar yr 22ain o Awst, gadawodd ei enaid ei dŷ o glai. Ar ddydd ei angladd cauwyd pob maenachdy trwy y lle, yr hyn nis gwnaed ar y cyffelyb achlysur erioed o'r

blaw yn y dref. Ymgaiglodd torf ddirfawr o gwmpas y tŷ, y capel, a'r heolwyd, yr oedd y lle yn llawn fel pe buasai gymanfa. Felly terfynodd un o rai rhagoraf y ddaear ei yrfa ar y llawr. Yr oedd yn hynod yn mysg y bobl yn mhob peth mewn cariad, gostyng-eiddrwyd, a phob rhyw deimladau tirion. Yr oedd yn ddydny cyflawn o ddoethineb a synwyr. Y mae yn debyg mai yn hyn yr oedd cuddiad ei gryfder a'i nerth gyda'r weinidogaeth.

STEPNEY, GEORGE, oedd yn fardd Seisnig a gwladweinydd, ac yn aelod o hen deulu ac oedd wedi ymsefydlu am amser maith yn Prendergast, yn sir Benfro, a chafodd ei eni yn y flwyddyn 1663. Derbyniodd ran o'i addysg golegawl yn ysgol Westminster, o'r hwn le y symudodd i goleg y Drindod, yn Caergrawnt, yn y flwyddyn 1682, ac yno, gan ei fod yn debyg yn yr un sefyllfa a George Montague, wedi hyn, Iarll Halifax, iddo trwy hynny ffurfio cyfeillgarwch neillduol ag ef, yr hyn a barhaodd yn gadarn rhyngddynt. Ar ol y chwyldroad enwyd ef i amrywiol genadaethau. Yn y flwyddyn 1692, aeth i lys *Electors* Brandenbury fel negesydd; yn y flwyddyn 1693, i'r Llys Amerodrol, yn yr un cymeriad; yn y flwyddyn 1694, i lys *Electors* Saxony; ac yn mhen dwy flynedd ar ol hynny i lysoedd *Electors* Mentz, Colongne, a'r cydgyngor yn Frankfurt. Bu yn gwasanaethu mewn amrywiol negeswriaethau ereill, heblaw a enwyd; ac yn y flwyddyn 1706, anfonwyd ef gan y frenes Anne fel negesydd i'r Talaethau Cyffredinol. Yr oedd yn wr llwyddianus iawn yn ei holl genadwriaethau, yr hyn a achosodd iddo gael ei anfon yn barhaus ar bob ymdraffodaeth bwysig. Bu farw yn Chelese, yn y flwyddyn 1707, a chladdwyd ef yn monachlog Westminster, lle y mae cofadail ardderchog wedi ei chyfodi er coffadwriaeth iddo. Ar ei orio hammadenol cyfansoddodd amrywiol ddarnau barddonol, y rhai a argraffwyd yn mysg gweithiau y beirdd lleiaf, mewn dwy gyrol deuddegplyg, ac hefyd yn y casgliad cyffredinol o'r beirdd Seisnig. Ysgrifnodd hefyd ddarnau gwleidyddol, yn neillduol "Traithawd ar ddylanwad presenol Lloegr," yn y flwyddyn 1701; at yr hwn yr ychwanegwyd "Gweithrediadau Ty y Cyffredin yn y flwyddyn 1677, ar fynediad brenin Ffrainc i Flanders." Adargraffwyd hwn yn y casgliad o dreithodau, a elwir "Casgliad Arglwydd Somer."

STINAN, neu Justinian oedd sant, yr hwn oedd yn byw yn y chweched ganrif. Ganwyd ef o deulu anrhydeddus yn Armenia, o'r hon wlad yr ymadawodd, a daeth i Gymru. Efe a sylfaenodd eglwys Llanstinan, yn sir Benfro, a chapel hefyd a enwir Capel Stinan, yr hwn oedd gynt yn mhlwyf Dewi. Ysgrifnwyd hanes ffugiol o'i fywyd gan Joan o Teignmouth, sylwedd yr hwn a roddwyd hefyd yn "Hanes Eglwysig Cressy." (*Professor Rees's Welsh Saints.*)

STRADLING, SYR EDWARD, oedd yn

fab henaf Syr Thomas Stradling, marchog, o Catherine, merch Syr Thomas Gamage, marchog, o'r Coetty, ac yn ei achyddiaeth yn disgyn o hen deulu y Stradling, ac oedd-ynt er ys amser maith wedi ymsefydlu yn Nghastell St. Donat, yn sir Forganwg, lle y ganwyd ef yn y flwyddyn 1529. Derbyniodd ei addysg golegawl yn Rhydychain, ond gadawodd y brif ysgol heb dderbyn ei raddiadau; ac wedi ymdeithio am ryw gymaint o amser ar y Cyfandir, treuliodd beth amser yn Rhufain. Derbyniodd urdd marchog yn y flwyddyn 1575. Bu farw ei dad yn y flwyddyn, 1573, a daeth yntau i feddiant o o etifeddiaeth y teulu, a bu ef yn ddynd defnyddiol iawn yn ei wlad ei hun, a dywedid am dano, ei fod ef a gofal, neu a llaw mewn rhyw weithiau gorchestol er llesiant y wlad, nad aeth neb tuhwnt iddo yn ei ddyddiau ef. Yr oedd yn hynod o enwog fel ieithydd ac hynafiaethydd Cymreig, a noddwr haelionus i'w llenyddiaeth. Y gofeb barhaol o'i gefnogaeth i ddysgidiaeth a geir yn yr "Institutiones Linguae Cymraecae," gan y Dr. John Dafydd Rhys, o ba un y gwnaed argraffiad o 1250 o gopiau yn y flwyddyn 1592, a dygwyr yr holl draul gan Syr Edward; ac yn ei ewyllys y mae yn cyfarwyddo fod yr hyn oedd yn ngweddill o honnynt heb eu rhanu, gael eu rhoddi gan ei etifedd, Syr John Stradling, "I'r cyfryw foneddigion ac oreill, ac a fyddai ef yn ystyried yn deilwng er cefnogi yr iaith Brydeinig." Y mae y Dr. Rhys yn y cyflwyniad o'i ramadeg iddo, yn dywedyd am y swm fawr oedd wedi cael ei threulio yn St. Donat, ar y môr-fur, ac adeiladau ereill. Gwnaed Syr Edward gasgliad gwerthfawr o Lawysgrifau Cymreig i lyfrfa St. Donat, ac ysgrifennodd ei hun, "Cymeriad ymaith arglwyddiaethau Morgauwg, o ddwyllaw y Cymry," yr hwn a argraffwyd yn Hanes Gymru, gan Dr. Powel, yn y flwyddyn 1584. Bu farw Syr Edward Mai 15fed, 1609, yn 80 oed, heb fab yn etifedd, a chladdwyd ef y dydd canlynol yn nghapel St. Mair, pa un a adeiladwyd gan ei dad, wrth eglwys plwyf St. Donat. (*Williams's Eminent Welshmen.*)

STRADLING, GEORGE, D.D., oedd yn bedwerydd mab Syr John Stradling o Gastell St. Donat, yn sir Forganwg, lle ganwyd ef yn y flwyddyn 1621. Aeth i Goleg yr Iesu, yn Rhydychain, pan yn bumtheg mlwydd oed, lle y derbyniodd y graddiad o B.A., yn yn y flwyddyn 1641. Yn mhén dwy flynedd ar ol hyn, dewiswyd ef yn gymrawd o Goleg *All Souls*, lle y derbyniodd y graddiad o M. A., a chadwodd ei gymrodiaeth yn ystod yr amseroedd cythryblus a thrawsfeddianol y dyddiau hyn; a chyfrifid ef y pryd hwn yn gerddor gwych, a gwerthfawrogid ei ddoniau yn rhyfeddol gan Dr. Wilson. Ar ol adferiad y brenin, gwnaed ef yn gapelydd i Dr. Sheldon, esgob Llundain, a gwnaed ef yn D.D. yn y flwyddyn 1661. Gwnaed ef yn gorweinydd Westminster yn y flwyddyn 1663, ac yn gorgeiniad eglwys gadeiriol Ohichester yn y flwyddyn 1671. Yr oedd

hefyd yn awdwr i "Bregethau a Threithodau ar wahanol achlysuron," y rhai a argraffwyd yn Llundain, yn y flwyddyn 1675. Bu farw Ebrill 19, 1688, a chladdwyd ef yn mynachlog Westminster.

STRADLING SYR JOHN, oedd yn fab i Francis, ac wŷr i Harri Stradling, yr hwn oedd berthynas i Syr Edward Stradling, o St. Donat, yn Morgauwg. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1563. Pan yn 16 mlwydd oed aeth i Goleg Brasenose, Rhydychain, ac yn y flwyddyn 1583, graddolodd fel aelod o Neu-add Magdalen, a chyfrifid ei fod yn myned yn mlaen yn wyrthiol mewn dysgeidiaeth. Wedi hynny bu yn teithio ar y Cyfandir, ac wedi iddo ddychwelyd aeth i mewn i'r Rheith Glasau (*Inns of Court*). Yn ystod ei arosiad yn Llundain, daeth yn gyfeillgar iawn a Camden, Syr John Harrington, Dr. Th. Leyson, a Dr. John Dafydd Rhys. Ysgrifennodd gyfrolau o lyfrau mewn rhyddiaeth a barddoniaeth, y rhai oll a argraffwyd yn Llundain, yn y blynyddoedd 1597 hyd 1625. Gwnaed ef yn urddfarchog yn y flwyddyn 1608, ac ar farwolaeth ei gefnder, Syr Edward Stradling, yn y flwyddyn 1609, llwyddodd Syr John i ddyfod i feddiant o etifeddiaethau y teulu. Gwnaed ef yn farwnig Mai 22ain, 1611; ac yn y flwyddyn 1625, etholwyd ef yn aelod seneddol dros sir Forganwg. Bu farw Medi 11eg, 1637, gan adael ei wraig Elisabeth, merch Edward Gage, Ysw., o Sussex, ei etifedd, Syr Edward Stradling, barwnig, a chwech ereill o blant ar ei ol i fwynhau ei etifeddiaethau. (*Trakerne's Stradling Correspondence.*)

SULIEN, mab Rhyddmarch, oedd dduwinydd enwog, a elwid gan Caradog, yr hanesydd, yn "fab mabwysiedig eglwys Llanbadarnfawr," yr hwn oedd y doethaf mewn cyngor, y duwinydd mwyaf dysgedig yn esgobaeth Tyddewi, a'r mwyaf diflino yn ystod ei oes i wrthwynebu drwg a chreulondeb. Bu farw yn y flwyddyn 1145.

SULIEN, yr hwn hefyd a elwid Silin, oedd sant enwog yn y rhan flaenaf o'r cheched ganrif. Yr oedd efe yn fab i Hywel ab Emŷr Llydaw. Daeth ef a'i frodyr, Rhystud, a Chriostolus, gyda St. Cadfan, o Armorica i Gymru, ac aethant yn aelodau o goleg Enlli. Efe oedd sylfaenydd eglwysi Llansilin a Wrecsam, yn sir Ddinbych, ac eglwys Sulien, yn Ngheredigion. Y mae capeli St. Silin, yn Wrecsam, a chapel St. Silin, yn mhlwyf Llanfangel yr Ystrad, yn sir Aberteifi, y rhai ydynt yn awr yn garneddau adfeiliedig, wedi eu galw hefyd ar ei enw. Oedwid cofwyl iddo Medi 1af, ac mewn cysylltiad a Mael, Mai 13. (*Iolo's Welsh Manuscripts.*)

SULIEN DDOETH, oedd esgob enwog, yr hwn a etholwyd i esgobaeth Tyddewi yn y flwyddyn 1070. Rhoddodd i fyny ei esgobaeth yn 1075, ond wedi i'r Daniad lofruddio Abraham, ei olynnydd yn y flwyddyn 1079, ar ddymuniad taer y bobl adgymerodd a'i esgobaeth, yr hon a ddaliodd hyd y flwyddyn 1088, pryd y bu farw yn 76 mlwydd oed.

Dylynwyd ef yn yr esgobaeth gan Rhyddmarch ei fab. (*My. Arch.*, ii. 523.)

SWRNDWAL, HYWEL, oedd yn fardd enwog yn Cydwain, yn sir Drefaldwyn, yr hwn a ysgrifnodd lawer rhwng y blynyddoedd 1430 a 1460. Yr oedd ef yn M.A., ac yn bencerdd. Ysgrifnodd Hanes Cymru o Adda hyd amser Iorwerth I. Ysgrifnodd hefyd Gronicl Cymreig, yr hwn oedd yn meddiant Owen Gwynedd, un o feirdd enwog Trefaldwyn. (*Jones's Welsh Bards*, 87.)

SYLVANUS, JAMES DAVIES, diweddar o Peniel, ger Caerfyrddin, a fu farw Chwefror 22ain, 1863, yn 78 mlwydd oed. Amaethwr bychan oedd ei dad o blwyf Conwyl Elfed, sir Gaerfyrddin. Yn moreu ei oes yr oedd Sylvanus yn nodedig am ei feddwlgarwch a'i efrydedd. a thrwy ei fywyd am ei gydwybodolrwydd a'i dduwioldeb. Derbyniwyd ef yn ieuanc yn aelod i gymundeb yr eglwys yn Saron, Llangeler, yn y sir uchod; ac yn mhen amser fe'i cefnogwyd gan yr eglwys, a'r ddau gydweinidog, y Parchedigion Mr. Bowen a Mr. Jones, i arfer ei dalentau i bregethu. Gan ddangos ei hun yn awyddus at waith y weinidogaeth, anogwyd ef i fyned drwy yr efrydiaeth ofynol tuag at hyny, dan arolygiaeth y Parch. Dr. Phillips, Nenaddlwyd. Ar ol gorphen cylch ei astudiaeth yno, efe a sefydlwyd yn fugal yr eglwys, yn Nghapel yr Erw, ger Llanbedr Pont-stefhan. Oddiyno efe a ymadawodd, ar ol ychydig flynyddau o lafur, ac a ymsefydlodd yn Mhenygraig, ac wedi hyny yn Philadelphia, y ddau le yn myl Caerfyrddin. Yn y cylch hwn efe a fu yn dra llwyddianus. O herwydd methiant yn ei iechyd bu gorfod arno ymryddhau oddiwrth ei ofal gweinidogaethol yn llwyr. Felly efe a ymsefydlodd yn mysg y cyfeillion yn eglwys Peniel, dan ofal y diweddar Hybarch D. Davis. Panteg; eto efe a lafuriai lawer yn achlysurol, fel pregethwr a gweinidog, hyd derfyn ei oes. Cyfarfu a llawer o anhawdodau ac helyntion drys yn ystod ei dymor ar y ddaear; eithr efe a ddiangodd o'u gafaelion oll; a phan fachludodd ei haul yn y byd hwn, yr oedd Haul Cyfiawnder yn cyfodi iddo mewn byd arall, canys yr oedd efe yn un o'r rhai a ofnent yr Arglwydd. Perthynai i'r hen frawd hynod hwn lawer o neillduotion o werth eu cofnodi—pan yn llanc, pan yn yr athrofa, pan yn weinidog sefydlog, a phan yn bregethwr ac yn weinidog achlysurol. Yr oedd yn llefarwr gweddol gall, ar y cyfan; ond nis meddai a'r lais soniarus nac hyawdledd mawr, er ei fod weithiau yn hynod danlyd a brwdfrydig. Nid yn aml y ceffid yn a'i lloriai mewn dadl. Meddai ar ddawn neillduol i "holi pwnc." Ei ddull difyr a dirodres ydoedd yn hynod o effeithiol er denu sylw ac astudrwydd y gwrandawr, yn enwedig yr ienenotydd. Fel dyn, yr oedd yn berffaith ddifwlch a dirwysg; fel cymydog, yr oedd yn gwbl onest, cyfiawn, heddyhol, a charedig; ac fel Cristion, yr oedd yn cydwybodol, a diragfarn—"yn wresog yn yr ysbryd yn gwasanaethu yr Arglwydd."

SYMONDS, RICHARD, mab Thomas Symonds, o Fenni. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1609. Tebygol iddo gael ei argycoeddi pan yn ieuanc, dan weinidogaeth Mr. Wroth, ar y 18fed o Chwefror, 1627. Aelododd ei hun yn y brif ysgol, Coleg Exeter, Rhydychain, yn 1635. Yr oedd yn cadw ysgol yn Amwythig, ac yr oedd ganddo yn mysg ei ysgolheigion, yr enwog Richard Baxter. Nid ymddengys i Mr. Symonds aros yn hir yn Amwythig wedi 1635, oblegyd cawn ei enw yn y *Broadmead Records*, tudal. 9, megys un o weinidogion diwygiadol Deheudir Cymru, yr hwn a aethai drosodd yn achlysurol i Gaerodor, o 1633 i 1640 i bregethu i'r bobl grefyddol yno. Nid ydym wedi cael allan pa un a oedd Mr. Symonds yn dal bywiolaeth yn Neheudir Cymru y pryd hwn a'i peidio, neu y byddai fel ei gyfaill Cradoc yn teithio ar hyd y wlad lle y cawsai. Pan dorodd y rhyfel allan, efe a ffordd gyda ei frodyr i Loegr. Yr oedd efe yn ei farn yn Galfnaid. Yr oedd hefyd yn amddiffynydd cadarn i'r Bedyddwyr erlidiedig, er eu bod yn gwahaniaethu o ran eu golygiadau ar feydd. Pangymeradwywyd Mr. Symonds gan gymansa o dduwinyddion yn 1646 i fod yn bregethwr teithiol yn Nghymru, efe a ddychwelodd yno, lle y parhaodd i arferdy ei weinidogaeth tra y parhaodd ei fywyd. Yr oedd yn un o'r cymeradwywyr yn ngweithred 1646 er taenu yr efengyl yn Nghymru. Y cyfeiriad diweddar a gawn tuag ato sydd yn *Sufferings of the Clergy*, rhan ii. tudal. 301, lle y cyfeirir ato mewn modd dirmygus, fel yn cynorthwyo ei frawd Edmund Ellis, o St. Ffagan, ger Caerdydd, i geisio y degwm oddiwrth y plwyfolion drwy bregethu oddiar Malachi iii. 10. Mae'n debyg i hyn gymeryd lle yn 1654 neu 1655. Bu farw ryw amser o flaen yr adferiad, ond yn mha le na pha bryd nis gwyrddom.

SYMMONS, CHARLES, D.D., a anwyd yn Aberteifi yn y flwyddyn 1749, i'r hon fwrdeisdref y bu ei dad yn aelod seneddol am dair seneddullod. Addysgwyd ef yn ysgol Westminster, a phrif ysgol Glasgow, a symudodd drachefn i Neuadd Clare, yn Nghaergrawnt, ac yn y flwyddyn 1776, derbyniodd y graddiad o B.A. yn y brif ysgol hono. Trwy iddo roddi rhyw dramgwydd, trwy amlygu rhyw egwyddorion defwraidd (*whiggish*) mewn pregeth, yr hyn a ddystrywiodd ei holl ragolygon am ddyrchafadau, a chan ei fod yn ofni y cyfodid rhyw rywstrau ar ei ffordd pan y byddai yn ymgeisio am ei raddiad o ddysgawdwr, symudodd i Goleg yr Iesu, yn Rhydychain, lle y derbyniodd ei D.D., yn y flwyddyn 1794. Cyfiwynwyd iddo fywiolaethau Narberth, a Llanbedr, yn ei wlad enedigol. Fel awdwr, y mae y rhan fwyaf o'i gyfansoddiadau yn gynnwysedig mewn barddoniaeth, a darfu iddo ddwyn "Gweithiau Rhyddiaithol Milton," a hanes ei fywyd trwy yr argraffwaag. Bu farw yn Caerbadon yn y flwyddyn 1826, yn 77 oed.

SYPPYN OYFEILIAWG, oedd un o feirdd dechreu y bumthegfed ganrif. Y mae rhai o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llaw ysgrifau; argymerai a gwahanol enwau,

megys "Dafydd Bach ab Madog Wladaidd," "Teutyn Cyfeiliawg," "Bach Buddegre," a "Cnepyn Gwrthryniion."

T

TALAI, HUW, oedd yn fardd enwog iawn, yn yr unfed ganrif ar bumtheg. Y mae rhai o'i ysgrieniadau ar gael mewn llaw ysgrifau.

TALHAIARN, o Gaerlleon-ar-Wysg, oedd fardd enwog a sant clodfawr, o Goleg Cattwg, yn nechreu y chweched ganrif. Yr oedd efe yn fab i Garthwys ab Morydd ab Cenau ab Coel Godebog, a thad Tangwn. Llywyddodd yn nghadair Urien Rheged, yn Caer Gwyrswydd, ar ol gyru y Gwyddelod o Gower, Camwyllion, Cantref Bychan, a Chantref Iscenen. Sefydlwyd y gadair a nodwyd yn Caer Gwyrswydd, neu Ystum Llwynarth, lle yr arferai Urien Rheged gynal ei lys cenedlaethol a breninol. Cyfansoddodd Talhaiarn weddi yr hon sydd bob amser wedi cael ei harfer yn Ngorsedd Morganwg, neu Eisteddfod Farddol Morganwg. Yr oedd efe yn gaplan teuluaid i Emrys Wledig, ond pan laddwyd y tywysog hwnw, aeth ef yn feudwy, a bu yn byw mewn lle a elwid Rhufoniog, lle y sefydlodd eglwys sydd yn dwyn ei enw, Llanfair Talhaiarn, sir Ddinbych. (*Williams's Eminent Welshmen.*)

TALIESIN oedd y mwyaf clodfawr o'r hen feirdd Prydeinig, ac am hyny gelwid ef yn Taliesin Pen Berdd. Yr oedd yn byw tua y blynyddoedd 520 i 570, ac y mae llawer o'i gyfansoddiadau yn awr i'w cael, gyd ag ereill o ddyddiad diweddarach, mewn modd anghyflawn a briodolidd iddo, ydynt wedi eu hargraffu yn y gyfrol gyntaf o'r *Myvyrian Archaeology*. Yr oedd efe yn fab i Sant Henwg, o Gaerlleon-ar-Wysg, mab Flwch Lawdrwm, mab Cynin ab Cyniar, ab Clydawg, ab Gwynar, ab Cadren, ab Cynan, ab Cyllin, ab Caradog, ab Brân, ab Llŷr Llediaeth. Derbyniodd addysg ranol yn ngholeg Cattwg, yn Llanfeithyn, yn Sir Forganwg. Gwahoddwyd ef i lys Urien Rheged, yn Aberllychwr, lle yr arosodd am ryw ychydig o amser, ac y mae llawer o'i gyfansoddiadau barddonol wedi eu cyflwyno i'r penaeth hwn. Dywedid am dano ei fod unwaith yn pysgota gyda Elffin, mab Urien, ar y môr mewn corwg croen, ac iddynt gael ei dal gan forladron llong Wyddelig, ac iddo gael ei gymeryd ymaith i'r Iwerddon; ond pan oedd y rhai a'i daliodd yn nghanol eu cyfeddach a'u meddwdod, gwrthiodd Taliesin ei gorwg i'r môr, ac aeth iddo gyda tharian yn ei law, yr hon a gafodd yn y llong, a'r hon y rhwyfodd y corwg hyd oni ddaeth yn agos i dir; ond trwy iddo gollu ei darian cafodd ei dosi yma a thraw ar drugaredd y tonau, hyd oni tharawodd y corwg ar flaen un o'r polion yn ngored Gwyddno, Arglwydd

Ceredigion, yn Aberdyfi. Gwaredwyd ef o'r sefyllfa beryglus hono gan Elffin mab Gwyddno, yr hwn a'i dygodd at ei dad, a chafodd iddo dderbynid groesawus, ac addewid am dir. Dros lawer o flynyddoedd olynol, treuliodd ei amser rhwng llysoedd Urien Rheged a Gwyddno Garanhir; ond wedi dystyrio Cantref y Gwaelod trwy orlifiad y môr, gwahoddwyd Taliesin gan yr Amherawdwr Arthur i'w lys ef yn Ngaerlleon-ar-Wysg, lle y daeth yn enwog iawn fel bardd athrylithgar, a dysgeidiaeth ryfeddol. Oddiwrth yr hanes hon y darfu i Thomas, mab Einion Offeiriad, i furfio ei flugdreichiau am Taliesin. Gosodir ef yn y Trioedd yn gyfartal a Myrddin Emrys, a Myrddin ab Madog Morfudd fel "tri phrif-fardd beddyd" Ynys Prydain. Ynmys traddodiadau ereill am dano, dywedir iddo fod yn preswyllo am ryw gymaint o amser ar lanau Llyn Geirionydd, yn mynyddoedd sir Gaernarfon, ac y mae ei feddrod yn cael ei nodi hyd heddyw, wrth yr enw *bedd Taliesin*, yn agos i Aberystwyth, i'r hon gymydogeath yr ymddeolodd ar ol marwolaeth Arthur, i'r etifeddiaeth a roddwyd iddo gan Gwyddno. (*Jones's Bardic Museum* 19; *Guest's Mabingogion*, vol. iii.)

TANGLWST, oedd santes yn y bumed ganrif. Yr oedd yn un o ferched Brychan Brycheiniog, a phriododd a Cyngen, mab Cadell Deyrnllwg. Hi oedd mam Brochwel Ysgythrog, Maig, a Ieuf. (*Iolo's Welsh MSS.*, 521.)

TANGWN, oedd yn fab i Caradog Freichfras, mab Llur Merini, brenin y parth hwnw o'r wlad rhwng Wy a'r Hafren, yr hwn oedd yn un o seintiau y chweched ganrif. Y mae eglwys Llangoed yn Môn wedi ei chysegro iddo neu i Cawrdaf ei frawd.

TANGWN, mab Talhaiarn ab Garthwys, o Gaerlleon-ar-Wysg, oedd yn sant yn y chweched ganrif. Sylfaenodd eglwys yn Ngwlad yr Haf, a elwid oddiwrtho ef Taugynton neu Tauton.

TANWY, oedd un o seintiau y rhan flaenaf o'r chweched ganrif. Yr oedd efe yn un o feibion Ithel Hael; ac efe a ddaeth yn nghwmpseini Sant Cadfan, o Armorica i Gymru. Yr oedd efe yn aelod o Goleg Enlli, ac efe a sylfaenodd eglwys Llandanwg, yn Ardudwy, yn sir Feirionydd, yn yr hwn blwyf y mae tref Harlech. Yr oedd efe yn frawd i Baglan, Trillio, Tegai, Twrog, Gredifel, Flewyn, a Llechid, a chedwid cofwyl iddo, Hydref 10fed. (*Achau y Saint.*)

TATHAN, sant oedd yn byw yn y rhan

flaenaf o'r chweched ganrif. Yr oedd efe yn un o feibion Amwn Ddu, brenin Graweg, o Anna merch Meurig ab Tewdrig, ac yn aelod o Goleg Sant Illtyd. Ar ol hyn sefydlodd mewn lle yn Morganwg, lle y sylfaenodd eglwys, yr hon a alwyd Llandathan, neu Sant Athan. Oddi ynoaeth i Gaerwent, lle y sefydlodd goleg, yr hwn a alwyd yn ol ei enw Bangor Dathan, o dan nawddiaeth Ynyr Gwent, i'r hwn yn gystal a Caradog ei fab yr oedd yn gyffeswr. Wedi iddo lywyddu ar y sefydliad hwn am rai blynyddoedd, ymddolodd yn ei hen ddyddiau, i'r eglwys ag oedd efe ei hun wedi sylfaenu, ac yno y claddwyd ef. Yn *Chwedlau y Doethion*, dywedir a sonir am enw Tathan fel hyn, "A glywaist ti am ddyweddiad Sant Tathan ar ol iddo gollu y cwbl? Ni wna Duw ranu allan yn anghyfiawn." Y mae hanes bywyd Tathan, neu fel ei gelwid St. Tathaus, felly gelwir ei enw yn Lladin, wedi ei ysgrifenu gan John o Teignmouth. (*Achau y Sant; Iolo's Welsh MSS.*)

TECWYN, sant oedd yn byw yn y rhan flaenaf o'r chweched ganrif. Yr oedd efe yn fab i Ithel Hael, a daeth i Brydain gyda Sant Cadfan yn amser Fortigern, yr hwn a sicraodd gwasanaeth gwyr doeth a duwinyddion o Gaul, yn awr a elwir Ffrainc, i adnewyddu Cristionogaeth yn yr ynys hon, o herwydd y dadfeiliad mawr oedd wedi cymeryd lle yn y fydd yn Nghrist. Sylfaenodd Sant Tecwyn eglwys Llandecwyn, yn sir Feirionydd, a chedwid cofwyl iddo ar Medi 14eg.

TEGAI, sant enwog yn y rhan flaenaf o'r chweched ganrif. Yr oedd efe yn un o feibion Ithel Hael, a daeth ef a'i frawd Teowyn gyda Sant Cadfan o Armorica i Brydain, ac aethant yn aelodau o Goleg Enlli. Efe a sylfaenodd eglwys Llandegai yn sir Gaernarfon. Yn *Achau y Saint* y mae Tegai yn cael ei enwi Tegai Glasog o Maelan. Bu hefyd lenor enwog, genedigol o Rhoslan, yn ymarddelwi Tegai fel ei onw llenorol, sef y Parch. H. Hughes gweinidog yr Annibynwyr yn Aberdar, lle y terfynodd ei oes. Gwel dan y gair Hughes yn y Geiriadur hwn.

TEGANWY, RHYS, oedd fardd enwog rhwng y blynyddoedd 1460 a 1490. Y mae cryn lawer o'i gyfansoddiadau barddonol ar gael mewn llawysgrifau.

TEGAU EURFON, merch Nudd Hael, a gwraig Caradog Freichfras, sydd yn cael ei chlodfori yn fawr yn y cofresau Cymreig am ei diweirdeb. Yn un o'r Trioedd cofresir hi yn unol â Trywyl a Gwenfedon, fel "tair diweirferch" Ynys Prydain. Mewn un arall y mae yn cael ei gosod gyda Dyfyr Wallt Euraid, ac Enid fel tair "rhian ardderch-awg" llys Arthur. Mewn Triad arall crybwyllir am dani fel y canlyn: - Y mae tri pheth nad oes neb yn gwybod eu lliw, plu cynffon y pauyn pan wedi eu lledu; mantell Tegau Eurfron; a cheiniog y cybydd; yr oedd ei mantell yn gwneud i fyny ran o dri ar ddeg o gywrain bethau breninol Ynys

Prydain, oblegid nad allai neb ei gwisgo, ac oedd wedi dianrhuddedu priodas, nag un llances ac a fu yn euog o un anghysonder, ond gwnai orchuddio dynes ddiwair hyd y llawr. Gwnaeth beirdd y canol oesau gyfeiriadau aml at fantell Tegau Eurfron, yn gystal ag at ei mail euraidd a'i chyllell. Y mae y ohwedl am ei mantell wedi ei gopio o'r Gymraeg, gan y teleidwyr Seisnig, a elwir "*The Boy and the Mantle*," yn gystal a'r un a elwir y "*Gyllell a'r Cwpan*." (*Jones's Bardic Museum*, 49.)

TEGID FOEL, oedd yn un o bennaethiaid y bumed ganrif. Yr oedd efe yn fab i Cadell Deyrnllwg, ac yn arglwydd Penllyn, ardal yn Meirionydd.

TEGID, mab Baran, am y hwn y dywedir yn y Brutiau Cymreig iddo ymaflid yn llywodraeth Cymru ar ol ei dad, yn y ganrif gyntaf. Yr oedd efe yn frenin doeth, ac yn fardd da. Gwnaeth reolau rhagorol yn mhertynas i lenyddiaeth; adferodd ddysg-eidiaeth henafol, yr hon oedd yn mron myned ar goll; a sefydlodd gyngor y beirdd a'r Derwyddon fel cynt. Parhaodd mewn rhyfel a'i elynion, ond yn y diwedd daliasant ef trwy fradwriaeth, a boddasant ef yn y llyn mawr, a elwir oddiar yr amgylchiad yn "Llyn Tegid," yr hwn sydd yn agos i'r Bala, yn sir Feirionydd. (*Williams's Eminent Welshmen*.)

TEGIWG, merch Ynyr Gwent, oedd santes, ac yn byw yn nechreu y chweched ganrif. Enw ei mam oedd Madryn, merch Gwrthefyr Fendigaid. (*Iolo's Welsh Manuscripts*.)

TEGONWY, mab Teon, mab Gwineu da ei Freuddwyd, yr oedd yn sant, ac yn byw yn nechreu y chweched ganrif. Yr oedd efe yn aelod o goleg Illtyd, ac wedi hyny yn cynorthwyo Cadfan a Deiniol i sefydlu coleg Enlli.

TEGFAN, mab Carcludwys ab Cyngu ab Ysbwys ab Cadrod Calchfynydd. Yr oedd Tegfan yn un o seintiau y chweched ganrif, ac yn frawd i Gallgu Rhieddawg, a chyffeswr yn ngeleg Cybi. Efe a sylfaenodd eglwys Llandegfan, yn Môn, yn yr hwn blwyf y mae Beaumaris. (*William's Eminent Welshmen*.)

TEGFEDD, merch Amwn Ddu ab Emyr Llydaw, yr hon oedd santes yn byw yn y chweched ganrif. Yr oedd hi yn aros gyda Tydecho ei frawd, yn ardal Dinas y Mawddwy, yn sir Feirionydd; ac yn ol yr adroddiadau yn ei ffugdreithau ef, dygwyd hi ymaith trwy drais gan bennaeth, o'r enw Cynon, yr hwn a orfuwyd i'w dychwelyd heb ei niweidio, a dofi llid ei frawd trwy roddiad o dir Garthbeibo. (*Cambrian Register*, ii. 375.)

TEGWEDD, oedd yn un o santesau y bumed ganrif. Yr oedd hi yn ferch i Tegid Foel, a phriododd y tro cyntaf a Cedig ab Ceredig ab Cynedda, o'r hwn y daeth yn fam i Afan Buallt, a phriododd yr ail wraig a Enlleu ab Hydwn Dwn ab Ceredig, o'r hwn y cafodd Teilo, esgob Llandaf. Hi a sylfen-

odd eglwys Llandegwedd, yn sir Fynwy, lle y lladdwyd hi gan y Sacsoniaid mewn lle a elwir Merthyr Tegwedd. (*Liber Landavensis*, 452.)

TEGWY, sant oedd yn byw yn niwedd y chweched ganrif. Yr oedd efe yn fab i Dingad ab Nudd Hael, ac efe a sylfaenodd eglwys Llandegwy, neu Lladygwydd, yn sir Aberteifi. (*Williams's Eminent Welshmen*.)

TEILO, oedd un o'r seintiau mwyaf enwog yn yr hen Eglwys Brydeinig; yr oedd efe yn fab i Enlleu ab Hydwn Dwn ab Ceredig ab Cynedda Wledig, o Tegwedd, merch Tegid Foel, o Penllyn. Ganwyd ef mewn lle o'r enw Eglwys Gunniau yn agos i Dinbych y Pysgod, yn sir Benfro. Dywedir iddo fod yn fyfyrwr yn gyntaf dan Dyfrig, trwy gynorthwyl yr hwn y cyraeddodd wybodaeth helaeth yn yr ysgrhythrau; a'i ail athraw oedd Pawl Hen, o dan yr hwn y dilynodd yn mlaen yr un yn ei efrydiaethau, ac yn ysgol yr hwn yr oedd yn gyd-ysgolraig a Sant Dewi. O dan nawdd Dyfrig, y sefydlodd goleg yn Llandaf, yr hwn oddi wrtho ef a alwyd yn Bangor Teilo; a phan ddarfu i Ddyfrig roddi fyny esgobaeth Llandaf, yn y flwyddyn 512, penodwyd Teilo i'w ddylyn yn y swydd esgobaethol. Pan oedd y melynbla, sef yr hyn a elwid y "Fad Felen," yn anrheithio Cymru, yn nheyrnasiad Maelgwn Gwynedd, darfu i Teilo gyd ag amrywiol ereill ffoi i Gernyw, ac oddi yno drachefn i Armorica, lle y cafodd dderbyniad anrhyddeddus gan Samson, esgob Dale. Wedi iddo aros saith mlynedd a saith mis, yn Armorica, dychwelodd ef a llawer o'i ddysgyblion i'w gwlad gonedigol, ar ei ddychweliad etholwyd ef yn archesgob Menevia, sef Tyddewi, yr hon oedd y pryd hwn yn wag, trwy fod Cynog wedi marw. Wedi i Teilo benodi Ismael yn rhaglaw esgob yn esgobaeth Menevia, symudodd Teilo yr archesgobaeth i Llandaf, yr hon a barhaodd i fod felly hyd ei farwolaeth mewn oedran teg, yn y flwyddyn 566. Cofresir Teilo yn y Trioedd gyda Dewi a Cattwg, fel "tri sant Canonaid Prydain;" ac mewn Triad arall, y mae Teilo, Dewi, a a Padarn yn cael eu henwi yn "dri gwesteion gwynfydedig." Ynys Prydain, a gelwid hwy felly, am eu bod yn myned fel gwestwyr i dai pendefigion, y tlodion, y brodorion a'r dyeithriaid, heb dderbyn na chyflog na gwoer, na bywd na diod; ond yr hyn a wnaent oedd dysgu i bawb ddysgeidiaeth Crist yn ddiwahan, heb dal na diolch. Ond i'r tlodion a'r angenus, rhoddent anrhegion o aur ac arian, eu gwisgoedd a'u hymborth. Yr oedd Teilo yn sylfaenydd nifer luosog o Eglwysi yn Neheudir Cymru, o'r cyfryw y gellir enwi y rhai canlynol; Llandeilo-fawr, Brechfa, Llandeilo Abercowyn, Trelech a'r Bettws, Llanddowror a Chilrhedyn, yn sir Gaerfyrddin, Llandeilo, a Llandeloi, yn sir Benfro; Llandeilo Graban, yn sir Faesyfed; Llandeilo'r Fran, yn sir Frycheiniog; Llandeilo Talybont, Bishopton, neu Llandeilo Ferwallt, Eglwys Gadeiriol Llandaf, Mer-

thyr Dyfan, a Merthyr Mawr, yn sir Forganwg; Llandeilo Cressenny, Llanarth, a Llandeilo Bertholeu, yn sir Fynwy. Oedwid cofwyl iddo Chwefror 6. (*Williams's Eminent Welshmen*.)

TEITHALL, mab Amwn Ddu, a brenin Garthmadrin, pa un sydd yn bresenol yn rhan o sir Frycheiniog. Cafodd y diriogaeth hon, trwy briodas a Morfydd, merch ac unig etifeddes Gwraldeg, yn y flwyddyn 260.

TEITHFALLT, oedd yn fab i Nyniaw, yr hwn a elwir mewn rhai llawysgrifau yn Teithfalech, yr hwn oedd yn frenin ar ran o Ddeheudir Cymru, yr hwn oedd yn byw yn y rhan olaf o'r bedwerydd ganrif. Yr oedd yn frenin elusengar, doeth, crefyddol, a gwrol. Brwydrodd frwydrau llwyddianus a'r Sacsoniaid a gorohfygodd hwynt. Daeth llawer o'r Sacsoniaid yn nghyd a'r Pictiaid i Gymru yn ei amser ef, a lladdasant llawer o'r brodorion, a llosgasant hefyd eglwysi a cholegau. Gwnaeth Teithfallt gyfraith yr hon a rwyngai bawb i gynnal crefydd, yr offeiriaid, dysgeidiaeth, ac adnewyddu yr eglwysi. Yn ei ddyddiau olaf ymddoolodd o'r llywodraeth, yr hon a drosglwyddodd i Tawdrig ei fab, ac ymgyflwynodd ei hun i wasanaeth crefydd. (*Liber Landavensis*.)

TENUFAN, oedd yn fab Lludd, ac yn nai i Caswallon. Yn ol y Brut Cymreig, lle y gelwir ef Iarll Cernyw, yr oedd yn ddyn da a dewrwyd, a dilynodd ei ewythr fel brenin Prydain 38 mlynedd cyn Crist. Wedi iddo deyrnasu mewn modd heddychol am bumtheg mlynedd, bu farw a chanlynwyd ef i'r orsedd gan Cynfelyn ei fab. (*Myn. Arch.*, ii. 187.)

TEON, oedd sant o goleg Illtyd, yr hwn oedd fab i Gwinau da ei Freuddwyd ab Byrlew, ab Bywdeg, ab Rhun Rhuddbaladr, ab Llary ab Casnar Wledig, ab Gloyw Gwladlydan, ab Lludd, ab Beli Mawr. Yr oedd yn neehreu ei fywyd yn esgob Caerloyw, ac wedi hyn yn archesgob Llundain, a chafodd ei yru oddi yno gan y Sacsoniaid paganaidd, a gorfu iddo ymgilio i Armorica. Yr oedd efe yn byw tua dechreu y bumed ganrif. (*Myn. Arch.*, ii. 362.)

TEULYDOG, oedd yn un o seintiau y chweched ganrif. Sylfaenodd eglwys, yr hon unwaith a elwid Llandeuldydog, yn y rhan ddeheuol o sir Benfro, yr hon a ddyroddwyd gan Rhydderch ab Iestyn at esgobaeth Llandaf. Yr oedd Sant Teulydog yn un o gymdeithion Sant Teilo, wedi ei ddychweliad o Armorica. (*Williams's Eminent Welshmen*.)

TEWDRIG, oedd yn fab i Teithallt, a brenin rhan o Ddeheudir Cymru, a'r rhan hono yn cynwys siroedd Brycheiniog, Morgannwg, Mynwy, a rhan o sir Henffordd. Yr oedd yn frenin enwog a da, yn hynod am ei haelionusrwydd, a'i ryddfrydigrwydd i ddwyn yn mlaen achos crefydd. Sylfaenodd amrywiol o eglwysi a cholegau, ac ailadodd eglwys Llandaf, yr hon a waddolodd mewn modd helaeth a thiroedd. Ehesir of

yn mysg y seintiau Cymreig, a chofresir ef yn y Trioedd gyda Gwrthefyr, a Cadwaladr, fel "tri brenin canonaidd" Prydain. Yr oedd yn byw rhwng y blynyddoedd 410 a 470. Yn ei hen ddyddiau rhoddodd y llywodraeth i fyny i Meurig ei fab, ac ymddolodd i arwain bywyd crefyddol yn unig-dderbyn Tintern, yn sir Fynwy, ond anogwyd ef i adael ei unigedd, ac ymddangos unwaith yn rhagor ar y maes i amddiffyn ei wlad yn erbyn y Sacsoniaid, a chafodd ei glwyfo yn farwol mewn brwydr, a dymunodd am i eglwys gael ei hadeiladu yn y fan y dygwyddai farw; yr hyn a wnaed, a galwyd yr eglwys yn Merthyr Tewdrig, ac adnabyddir hi yn awr wrth yr enw Matheru, yr hon sydd yn sefyll ar lan nant Pwll Meurig, yn agos i'r fan lle y mae yr Wy yn ymarllwys i'r Hafren. (*Iolo's Welsh MSS.*)

TEWDWR, oedd un o feibion Emyr Llydaw, yr hwn oedd yn byw yn nechreu y chweched ganrif. Efe oedd tad santes o'r enw Canna.

TEWDWR BRYCHEINIOW, oedd yn un o seintiau y chweched ganrif. Yr oedd efe yn fab i Nefydd ab Nefydd ail ab Rhun Dremrudd ab Brychan.

TEWDWR MAWB, mab ieuengaf Einion ab Owain ab Hywel Dda, oedd benaeth a laddwyd yn Llangwm, yn sir Ddinbych, pan yn ymladd gyda'i ewythr, Meredydd, tywysog y deheubarth, yn erbyn Idwal, brenin Gogledd Cymru, yn y flwyddyn 993, gan adael ar ei ol blentyn ieuanc, yr hwn a adnabyddir yn hanes Cymru, dan yr enw Rhys ab Tewdwr Mawr. (*Brut y Tywysogion.*)

TEYRNOG, oedd yn un o seintiau y chweched ganrif. Yr oedd efe yn un o feibion Corun ab Ceredig, a brawd i Tyssul, Caranog, Pedrwn, a Pedr, y rhai ydynt wedi eu cofreus yn mysg y seintiau Cymreig.

THOMAS AB IEUAN AB RHYS, oedd fardd enwog yn Morganwg. Ganwyd ef yn Blaencyllan, yn mhlwyf Llanharan. Yn lled fuan wedi i Thomas gael ei eni, symudodd ei dad i Pen Hydd, yn mhlwyf Margam, lle y bu yn bywiolaethu am rai blynyddoedd. Derbyniwyd Thomas ei fab i Fynachdy Margam, ond gan iddo gael ei gyhuddo o bengryniaeth (*lollardism*) cafodd ei ddiastodi oddiyno, a'i fwrw ymaith. Ymddengys yn ol yr hanes iddo gael ei garcharu yn Nghaestell Cynffig am yr hyn a alwent heresi, gan Syr Mathew Cradog o Abertawy, at yr hwn yr anfonodd gân, yn erfyn am ryddhad. Y mae y gân hon ar gael yn awr, yn nghyd a llawer o'i gyfansoddiadau barddonol ar wahanol destunau; ymddengys ei fod yn ddyon o foesau uchel a duwioldeb mawr. Wedi iddo gael ei ryddid gan Syr Mathew, o Cynffig, yr hwn a fu yn haelionus iawn iddo, aeth at ei dad, yr hwn oedd wedi symud i Ferthyr Cynog, yn sir Frycheiniog; ac yn mhen rhyw ychydig o flynyddoedd aeth i fyw i fferm fechan, yn mhlwyf Llangynydd. Tua y flwyddyn 1600, ymddengys ei fod yn enill ei fywiolaeth wrth ddyrnu, ac yn byw yn

Tythehton, ac yn un o'i ganiadau dywedai ei fod yn 130 mlwydd oed yn y flwyddyn 1604; bu fyw am dair blynedd ar ddeg ar ol hyny, a bu farw yn y flwyddyn 1617. Ymgymerai ei fod yn broffwyd, ac ysgrifennodd a dywedodd lawer o bethau yn iaith gyfriniol a dullwedd prophwyd. Ymddengys fod yr oll o'r pethau hyn yn cael eu cymwysu mewn modd amlwg at ddygwyddiadau yr oes yr oedd yn byw ynddi, ac yn fwyaf penigol at y diwygiad oddiwrth babyddiaeth. (*Cambrian Quarterly Magazine*, v. 94.)

THOMAS, ALBAN, bardd enwog, yr hwn oedd yn byw yn nghylch y blynyddoedd 1700 i 1710.

THOMAS ANWYL, bardd enwog ag oedd yn byw yn niwedd y ddwyfed ganri ar bumtheg.

THOMAS, BEVAN, o Drefybryn, yn sir Forganwg, oedd yn fardd a beirniad enwog, yr hwn oedd yn byw yn y rhan olaf o'r ddwyfed ganrif a'r bumtheg, a bu farw tua'r flwyddyn 1700. Enwogodd ei hun trwy yr amrywiol gyfrolau mawrion a adysgrifennodd o hen ysgrifionau Cymreig, o'r rhai y mae llawer o honynt ar gael hyd eto. (*Pughe's Cambrian Biography.*)

THOMAS BRWYNLLYS, bardd enwog ag oedd yn byw tua y blynyddoedd 1590 a 1630. Y mae rhai o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau.

THOMAS, DAVID, o Ystrad Dyfodwg, oedd fardd, ac yn byw tua y blynyddoedd 1700 a 1730.

THOMAS, DAVID, o Eryri, gwel *Dafydd Ddu Eryri*.

THOMAS DERLLYS, oedd fardd enwog yn y rhan olaf o'r bumthegfed ganrif. Y mae rhai o'i gyfansoddiadau i'w cael yn awr mewn llawysgrifau.

THOMAS GWYNEDD, oedd yn un o enwogion y gân yn y rhan olaf o'r unfed ganrif ar bumtheg.

THOMAS, JOHN, D.D., a anwyd yn Dolgelly, yn sir Feirionydd, yn y flwyddyn 1681. Yr oedd yn fab i feichddygedydd, yn ngwasanaeth darllawydd. Derbyniodd ei ddysgeidiaeth yn ysgol y *Merchant Taylors*, o'r hon y cafodd ei anfon ar draul meistr ei dad i Neuadd Catherine, Caergrawnt, lle yr aeth yn rheolaidd yn mlaen nes enill y D.D. Wedi iddo dderbyn urddau santaidd efe a aeth allan yn gapelydd i law-weithfa Seisnig yn Hamburg, a bu yn preswyllo yno am amrywiol o flynyddoedd, yn y cyfryw amser, gwnaeth gynydd mawr mewn gwybodaeth o'r Almaenaeg, fel y daeth yn gymhwys i olygu misolyn yn yr iaith o dan yr enw *Gwladgarwr*. Tua'r amser hyn tynodd sylw ffatriol y brenin Sior II., ac o herwydd y rhwyddineb y siaradai yr Almaenaeg gwasanaethai ar y brenin, yn y rhan fwyaf o'i ymweliadau a'r *Electorate*. Priododd a'i wraig gyntaf, yr hon oedd Ysbaenes, yn Copenhagen, lle y tynodd sylw brenin Denmarc, â'r hwn y bu wedi hyn yn gohebu llawer. Yn y flwyddyn 1736, penodwyd ef i reithoriaeth St. Vedast, yn Foster Lane,

Llundain, ac yn y flwyddyn 1740 i ddeoniaeth Peterborough. Wedi claddu ei wraig gyntaf, priododd yr ailwaith yn 1742, a Miss Sherlock, nith i Esgob Caer Caradog, ac yn yr un flwyddyn, gwnaed ef yn gorweinydd Westminster, yn ganon trigianol St. Paul. Yn y flwyddyn 1743, dyrchafwyd ef i esgobaeth Llanelwy, ond cyn iddo gael ei gysegru symudwyd ef i esgobaeth Lincoln, a chysegrwyd ef Ebrill 1af, 1744; ac yn y flwyddyn 1761 trawsleolwyd ef i esgobaeth Caer Caradog, a pharhaodd yn ei swydd yno hyd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le Gorphenaf 20fed, 1766. Yr oedd yn ddynd dysgedig, ac yn hynod am ei ddywediadau cywrair, ac y mae llawer o'i fyrhanesion ar gael hyd eto. Dywedai Cole am dano "ei fod yn ddynd gonest a theilwng, ac yn gydymaith difyr a ffraeth, ac yn hynod am ei natur dda." (*Williams's Eminent Welshmen.*)

THOMAS, JOHN, oedd yn ysgolaig enwog, ac yn fab henaf Mr. Thomas Rowland, o'r Tyhwnt i'r Bwch, yn Eifonydd, yn sir Gaernarfon. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1736. Derbyniodd ei addysg fachgenaid yn Llanystumdwy, a Llanegryn, yn sir Feirionydd, ac oddi yno aeth i Goleg yr Iesu, yn Rhydychain, lle y derbyniodd ei raddiad o M.A. Wedi iddo dderbyn urddau, sefydlwyd ef yn gyntaf yn is-beriglor Llandegai, ac is-athraw ysgol ramadegol Bangor. Wedi hynny aeth i is-berigloriaeth Llandegfan a Llan-sadwrn, yn sir Fon, ac yn brif-athraw ysgol ramadegol Beaumaris. Bu farw yn y flwyddyn 1769, pan oedd ond tair a'r ddeg o'r hugain oed, a chafodd ei gladdu yn eglwys Llandegfan, lle y mae yr ysgrifen hon yn Seisneg ar ei fedd, "Yma y claddwyd y Parch. John Thomas, prif-athraw ysgol ramadegol Beaumaris, yr hwn a fu farw Mawrth 27, 1769, yn 33 mlwydd oed. Yr oedd yn ysgolaig mawr ac yn barchus gan bawb." Cyfrifid ef yn feirniad manwl yn ei iaith ei hun — y Gymraeg, yn achyddyd ac yn hynafiaethydd manwl. Ysgrifennodd hanes Pumtheg Llwyth Gogledd Cymru, ac amrywiol weithiau eraill, y rhai ydynt agos oll wedi eu gadael mewn llaw ysgrifau. (*Williams's Eminent Welshmen.*)

THOMAS, JOHN WILLIAM (*Arfon-eyson*) oedd yn un o lawer o'r enghreifftiau hynny, ac y mae blwyddol hanesion y dywysogaeth yn rhoddi o ymchwiliadau am wybodaeth trwy lawer o anhawederau. Ganwyd ef yn mhlwyf Llandegai, yn agos i Bangor, yn sir Gaernarfon, yn y flwyddyn 1805. Pan yn saith mlwydd oed, anfonwyd ef i'r ysgol yn Mhentir, lle yr arosodd am dair blynodd, pryd y dysgodd ddarllen ac ysgrifenu. Yn y flwyddyn 1822, aeth yn lyfrwerthwr cylch-deithiol; dewisai yr alwedigaeth hon, am ei bod yr fauteisiol iddo ddyfod yn adnabyddus a llyfrau, a thrwy hynny bodloni ei awydd mawr am wybodaeth. Yn y flwyddyn ddylynol gosododd ei hun o dan hyfforddiadau yr enwog Robert Roberts, Caergybi, awdwr y *Daeryddiaeth*, ond gadawodd yn mhen tri

mis, ac agorodd ysgol yn mhentref Tre'r Garth, yn ei gymydogiaeth enedigol, a dechreuodd ysgrifenu *Elfenau Rhyfyddiaeth*, o'r hwn, yn nghyd a'r *Athraw i'r Cymro Ieuanc*, y rhai a argraffwyd tua'r un amser, dim ond tri rhifyn a ddaeth trwy yr argraffwasg, yn llyfr wythplyg, yn Nhaerfyrddin, yn y blynyddoedd 1831-2. Pan yn ddwy ar hugain oed ymsefydlodd yn y sefyllfa briodasol, a gwnaeth ei breswylfod yn Bangor; ond symudodd oddi yno yn fuan i Ffestiniog, yn sir Feirionydd, lle y bu yn cadw ysgol o dan nawdd Deon Bangor. Trwy ryw beth ynddo ef, ni fu yn hir yn Ffestiniog; ond dychwelodd i Bangor, ac argraffodd llyfr bychan o'r enw *Geiriadur Cymreig a Seisneg*, yn y flwyddyn 1834. Yr un amser, yr oedd hefyd yn olygydd *Tywysog Cymru*, misolyn a argreffid y pryd hwn yn Nghaernarfon. Yn yr un flwyddyn, sef 1834, symudodd i Lundain, a bu am rai misoedd yn ngwasanaeth y diweddar William Cobbett, A.S. Hyd yma bu ei lwybr trwy anialwch y byd yn bigog a draenog iawn, ond o hyn allan dechreuodd oleuo. Cafodd ei benodi yn arolygydd yn yr Arsyllfa Freninol, yn Greenwich, ac yno y treuliodd y gweddill o'i oes. Heblaw y gweithiau llenorol a grybwyllwyd, dygodd allan drwy yr argraffwasg llyfr pwrpasol iawn at wasanaeth athrawon yr ysgol Sabbathol, o dan yr enw *Trysorfa yr Athrawon*, yn y flwyddyn 1837; ail argraffiad o'r hwn a ddygwyd allan yn Llanrwst yn y flwyddyn 1844. Yn ystod ei arosiad yn yr Arsyllfa bu yn golygu *Amseroni Cymreig*, yr hwn yn ddiau oedd lawer yn rhagorach na'r rhai cyffredin a ddefnyddid. Yr oedd Arfonwyson, sef yr enw a arferai wrth ei ysgrifau, yn nghylchgronau Cymry, yn rhifyddwr rhagorol, ac yr oedd ei ieithwedd bob amser yn fyr ac eglur. Bu farw Mawrth 12fed, 1840, a chladdwyd ef yn mynwent St. Alphege, Greenwich.

THOMAS, LEWIS, oedd frodor o sir Forganwg. Derbyniodd ei addysg golegawl yn ngholeg Brasenose, Rhydychain, lle yr oedd yn llénfuddiog, (*exhibitioner*) yn y flwyddyn 1582. Ar ol iddo dderbyn y raddiad o B.A. cafodd urddau santaidd yn fuan iawn, a derbyniodd fywioliaethau yn ei wlad enedigol, a lleoedd ereill. Y llyfr cyntaf a gyfansoddodd, oedd "Darlithoedd neillduol ar wahanol ranau o'r Ysgrhythyrau," pa un a argraffwyd yn Llundain yn y flwyddyn 1600. Y mae y gyfrol hon wedi ei chyflwyno i Syr Tho Egerton, Arglwydd Ceidwad y Sol Ddirgel, yr hwn oedd un o'i brif noddwyr yn yr Eglwys. Argraffodd drachefn, "Saith o bregethau" ar wahanol destunau, y rhai a aethant trwy amrywiol agraifiadau yn y rhan olaf o deyrnasiad y Frenines Bess, a thrachefn yn y blynyddoedd 1619 a 1630. Efo hefyd oedd awdwr "Treithawd byr ar y Gorchymywnion," ar Dadguddiad xxii. 14. Gelwid hwn weithiau, "Esbondiad yr Dadguddiad. Nid oes genym wybodaeth pa bryd y bu y gwron hwn farw.

THOMAS, LLWYD IEUAF, oedd fardd

enwog yn niwedd yr unfed ganrif ar bumatheg. Tybir iddo farw tua'r flwyddyn 1620.

THOMAS, RICHARD, hynafiaethydd ac achyddwr enwog, o Gest, yn Eifonydd, yn agos i Penmorfa, yn sir Gaernarfon. Derbyniodd ei addysg golegawl yn ngholeg yr Iesu, yn Rhydychain, lle yr enillodd y radd o B.A., ac wedi hyny ei urddau sant-aidd. Y mae caagliad mawr o'i achyddiaethau yn ngholeg Herald, y rhai a gaaglywyd yn ngyloch y flwyddyn 1766, ac a brynwyd gan y coleg am swm mawr o arian oddiwrth E. Protheroe, Ysw., A.S. Y mae cyfrol o achau, unplyg yn Bug, y tybir mai efe a'i hysgrifennodd; a chyfrol pedwarplyg yn cynwys achyddiaethau yn ei lawysgrifen, yn nghaagliad W. W. E. Wynne, o Peniarth. Bu farw yn y flwyddyn 1780.

THOMAS, SIANCYN IFAN, oedd fardd enwog tua'r blynyddoedd 1600 a 1640.

THOMAS, WILLIAM, oedd frodor o Gymru, a derbyniodd ei ddysgeidiaeth golegol yn Rhydychain. Yn y flwyddyn 1544, trwy ryw achos neu gilydd gorfu arno ffoi o'i wlad, ac yn Chwefror, 1546, pan ddaeth y newydd o farwolaeth y brenin Harri VIII. i'r Eidal, yr oedd efe yn aros yn Bologna, lle y dygwyddodd fod yn nghwmpeni amrywiol foneddigion, yn erbyn y rhai y dadleuai dros y brenin. Wedi hyny gwnaeth yr ymddyddanion hyn yn dreithawd ymddyddanol, yr hwn a gyflwynodd i Peitro Aretino, yr hwn oedd yn fardd enwog iawn yn Tuscany. Wedi hyny aeth i breswyllo i Padua, lle y caelodd ddefnyddiau at ei Ramadeg a'i Eiriadur Eidalaeig, ac yn y flwyddyn 1549, dychwelodd i Lundain, lle yr ysgrifennodd ei "Hanes fer o'r Eidal." Tua'r amser hyn daeth yn enwog fel ymdeithydd trwy Ffrainc a'r Eidal, ac o herwydd ei wybodaeth yn llawer o'r ieithoedd diweddar a changhenau ereill dysgeidiaeth, gwnaed ef yn ysgrifenydd i gyngor y brenin, Iorwerth VI., yr hyn a gymerodd le ar Ebrill 19eg, 1549. Yn fuan ar ol hyn, cyflwynodd y brenin iddo gorweiniaeth Canterbury, yn Aula, a bywiolaeth Llanandreas, yn sir Faesyfed, ond wedi marwolaeth y brenin, syrthiodd dan anfoddlonrwydd y Frenines Mari, ac o ganlyniad colodd ei swydd, a phob gobaith am unrhyw wasanaeth arall yn y llys. Yn Chwefror, 1553, gwydsroswyd ef i'r Tŵr, dan y cyhuddgwyn o ddyfeisio cymeryd ymaith fywyd y frenines, ac wedi ei brofi yn euog, dienyddiwyd ef yn Tyburn, Mai 18fed, 1554. Efe oedd awdwr *Hanes yr Eidal*, yn Seisneg, yr hwn sydd yn llyfr gwir werthfawr a theilwng o ddarlleniad; am ei fod yn treithu ar sefyllfa amrywiol o'r gweriniaethau. Ei weithiau ereill ac sydd yn argraffedig, a elwir *Principal Rules of the Italian Grammar, with a Dictionary for the better understanding of Boccace, Petrarcha and Dante.* (*Wood's Athen, Oxon.*)

THOMAS, WILLIAM HYWEL, bardd ac oedd yn byw rhwng y blynyddoedd 1590 a 1660.

THOMAS, WILLIAM, D.D., esgob enwog, wedi disgyn oddiwrth hen deulu parchus yn sir Gaerfyrddin. Ymsefydlodd John Thomas ei dad fel llieniwydd yn Nghaerodor, lle y ganwyd William, Chwefror 2il, 1613. Yr oedd ei dad, William Thomas, yn gofiadur Caerfyrddin, ac yn byw mewn paroch mawr; a rhoddodd Iarl Northampton, (yr hwn oedd y pryd hwn yn arglwydd lywydd Cymru,) iddo y cymeriad "mai efe oedd y doethaf a'r mwyaf synwyl a gafodd efe erioed yn aelod o gyngor bwrdeisdrefol." Ar farwolaeth ei fab, cymerodd y boneddwr hwn ofal am ei ŵyr, yr hon ymddiriedolaeth a gyflawnodd gyda gofal mawr, gan ei osod dan addysg athrawol Mr. Morgan Owen, athraw yr ysgol ramadegol yn Nghaerfyrddin, yr hwn wedi hyny a fu yn esgob Llandaf. Bu yma yn yr ysgol, hyd onid aeth i goleg Sant Ioan, Rhydychain, yn y flwyddyn 1629, pan oedd yn un mlwydd a'r bumtheg oed; oddi yno symudodd i goleg yr Iesu, lle yr enillodd, yn y flwyddyn 1632 y radd o B.A., ac yn fuan ar ol hyny a ddewiswyd yn gymrawd o'r coleg, a phenodwyd ef yn athraw. Yma yn ol arferiad yr oes y bu yn myfyrio athroniaeth a dwyfyddiaeth, gan dalfyru a'i law ei hun holl weithiau Aristotle. Derbyniodd y radd o M.A. yn y flwyddyn 1634, ac urddwyd ef yn ddiacoon yn y flwyddyn 1637, a chafodd urdd offeiriad yn y flwyddyn ganlynol. Yn fuan ar ol hyn penodwyd ef i berigloraeth Penbryn, yn sir Aberteifi, a chapelydd i Iarl Northumberland, yr hwn a gyflwynodd iddo brwyadaeth Lacharn, a rheithoriaeth Llan-sadwrnen. Yna priododd a Blanch, merch Mr. Peter Samyne, masnachwr Isellmynaid yn heol Lyme, Llundain, o'r hon y cafodd wyth o blant. Yma y cyflawnodd ei ddyledswyddau offeiriadol gyda diwydrwydd, fel offeiriad plwyfol, hyd nes amddifadwyd ef o'i fywiolaeth yn Lacharn, gan bwyllgor seneddol, yn ngyloch y flwyddyn 1644. O'r amser hwn hyd yr adferiad, dyoddefodd Mr. Thomas gollodion o 1500 o bunau, ac er cynal ei deulu, gorfu iddo ymafilyd yn y gorchwyd o gadw ysgol yn y wlad; ac er i'w gyfeillion yn aml roddi iddo lawer o anrhegion, eto bu efe, a'i wraig, a'i blant, yn aml mewn angen bara beunyddiol. Yn amser yr adferiad, adosodwyd ef yn ei fywiolaeth; a thrwy lythyr trwyddedol y brenin, gwnaed ef yn gorseiniad Tyddewi. Yn yr un flwyddyn derbyniodd y radd o D.D.; ac yn y flwyddyn 1661, cyflwynwyd iddo rheithoriaeth Llanbedr Felfre, yn sir Benfro, gan yr Arglwydd Ganghellydd Hyde, a gwnaed ef yn gapelydd Dug Efrog, yn nheulu yr hwn yr arosodd am beth amser, a chyda'r hwn yr oedd efe yn yr ymdrech forol a'r Isellmynaid. Yn y flwyddyn 1665, gwnaed ef yn ddeon Caerwrangon, a chyflwynwyd iddo fywiolaeth Hampton Lovet, yn y flwyddyn 1670, gan Syr John Pakington. Y pryd hyn rhoddodd i fyny ei fywiolaeth yn Lacharn, a symudodd i Hampton, lle yr arosodd hyd y flwyddyn 1677, pryd y gwnaed

ef yn esgob Tyddewi, gyda yr hon y cadwodd ef ddeoniaeth Caerwrangon fel eglwys-fudd wag. Yr oedd yn dderbiniol iawn gan y boneddigion a'r clerigwyr yn ei esgobaeth, am ei fod wedi cael ei ddwyn i fyny yn eu mysg, yn llefaru eu hiaith, ac yn gyd-ddoddefydd a llawer o honynt yn yr amser cythryblus oedd wedi myned dros eu penau. Yr oedd ei ymddygiad yn cadarnhau eu dysgwyliaidau, yr oedd ei dymer garuaidd yn gyd-fynedol a'r eiddynt hwy; ond ei brif amcan ef oedd, nid bodloni eu digrifwch hwy, ond diwygio eu moesau, ac achub eu heneidiau, dwyn yn mlaen ddaioni a gwir dduwioldeb, a hau hadau bywyd santiaid yn eu mysg. Dechreuodd adgyweirio palas-dai Aberhonddu ac Abergwyli; pregethai yn aml yn ngwahanol barthau ei esgobaeth, a bu yn offeryn ymdrechgar i gael allan ar-graffiad newydd o'r Beibl Cymreig. Wedi bod chwe mlynedd yn esgob Tyddewi, cafodd ei symud i esgobaeth Caerwrangon, lle yr aeth yn Awst, 1683, ac arweiniwyd ef i'r palasdy, gan foneddigion ac offeiriad yr esgobaeth. Yr oedd yn wr elusengar iawn, fel yr oedd llawer o'r tlodion yn cael eu porthiant beunyddiol wrth ei ddrws ef, ac anfonai ymborth ddwy waith yr wythnos i'r carchar; ac heblaw hyn, rhoddai anrhegion aml, lle y gwelai angen am danynt. Tybiai rhai ei fod yn dwyn hyn yn rhy bell, nes ei fod weithiau yn myml angen ei hun; a phan ddywedid wrtho y dylai ragddarbod ar gyfer ei deulu, ei ateb oedd, "Nad oedd nag esgob nag offeiriad i gyfoethogi ei hun, na gwneud ei deulu yn gyfoethog, ag ardrethion yr eglwys, fod y canon cysegredig yn gwarhardd hyny; ac o'i ran ef ei fod wedi penderfynu, na chai neb o honynt ddyfod yn gyfoethog trwy y pethau hyn, am nad oedd efe ond goruchwyliwr Duw, a'i fod yn rhwym i'w deffnyddio er ei ogoniant, mewn gweithredoedd o haelioni a duwioldeb." Bu farw Mehefin 25ain, 1689, ac yn ol ei orchymyn ef ei hun, claddwyd ef yn lleiandy yr eglwys gadeiriol yn Nghaerwrangon. Ysgrifennodd ac argraffodd amrywiol o lyfrau, sef "Diffyniad i Eglwys Loegr;" pregeth a bregethodd yn mrawdlys Caerfyrddin, "Y Mamon Anghyfiawn;" "Llythyr at yr Offeiriad;" yn nghyda gwaith anorphenol a enwir "*Roman Oracles Silenced*," yr hwn a gwblhawyd ac argraffwyd wedi iddo farw. (*Williams's Eminent Welshmen.*)

THOMAS, DAVID, gweinidog y Bedyddwyr, yn Llangloffan, sir Benfro. Ganwyd ef yn Ffynon Watkin, plwyf Mathri, yn yr un sir, ar y 12fed o Fai, 1783. Yr oedd ei rieni yn bobl grefyddol, yn aelodau parchus gyda'r Bedyddwyr, yn Llangloffan, ac felly cafodd Dafydd ei ddwyn i fyny yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd gan ei fam dduwiol. Bu farw ei dad pan nad oedd ond dwy flydd oed. Bu bywyd crefyddol i fam yn foddion i ddwyn ei phlant i ymgrymu ger bron er Crewr bendigedig. Nid oedd Dafydd, er yn blentyn, heb ryw bethau neillduol i'w gweld ynddo; ni chymerai un

amser ei ymborth beunyddiol heb geisio bendith yr Arglwydd gyd ag ef. Yr oedd ei feddwl wedi ei dueddu at grefydd yn foreu. Derbynwyd ef yn aelod yn Llangloffan, pan yn 23 mlwydd oed, a dechreuodd bregethu yn mhen ychydig o flynyddau wedi hyny. Gan i'w dad farw pan oedd efe mor ieuanc, nid oedd ei fam yn alluog i roddi iddo gymaint o fanteision dysgeidiaeth a ddymunai, bu rhyw gymaint o amser yn yr ysgol dan ofal y Parch. Joseph James, Beulah, un o weinudogion Llangloffan. Yr oedd yn gallu darllen ei Feibl yn wyth mlwydd oed. Gallasai yn aml na buasai wedi cael mwy o fanteision dysgeidiaeth yn moreu ei oes. Pan yn 24 mlwydd oed, priododd a Miss Mary Pardee, o Solfach, o'r hon y cafodd ddeg o blant, cafodd y fraint o'u gweled oll ond un yn profesu crefydd, o'r cyfryw y mae y Parch. Levi Thomas, yn awr o Gastellnedd yn un. Urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth yn Ngwanwyn, 1825; a bu yn ffyddlon iawn hyd derfyn ei oes gyda'r achos. Yn y flydyddyn 1845, colodd ei iechyd i raddau helaeth, ond daliodd i bregethu hyd y Sabbath olaf ond un cyn ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le ar y 19eg o Chwefror, 1846. Bu farw yn orfoleddus, yn 63 mlwydd oed; claddwyd ef yn y Groesgoch, pan y pregethodd y Parch. H. Davies, Llangloffan, oddiar destun dewisedig gan yr ymadawedig, sef Galar. iii. 26; a 1 Tim. i. 15. Yr oedd Mr. Thomas fel dyn a grymddog yn hynod o barchus, ar gyfrif ei gar-edigrwydd a'i rinweddau Cristionogol, yr oedd bob amser yn barod i estyn cynorthwy i bob dyn yn ol ei allu. Yr oedd yn feddianol ar egwyddorion dynoliaeth, ac ar wir ffydd; a phrofa'i hyny trwy weithredoedd ger bron dynion. Ni ddywedai ddrwg am neb ond dywedai ei feddwl yn ddidderbyn wyneb wrth bawb yn bersonol. Yr oedd yn Israeliaid yn wir, yn yr hwn nid oedd twyll. Gwir nad oedd fel pregethwr yn un o'r rhai blaenaf, ond yr oedd yn un o'r rhai mwyaf ysgrythyrol. Dyma y mwnglawdd gwerthfawr yn yr hwn y chwiliai beunydd am drysorau cuddiedig; byddai ei arweiniad i mewn bob amser yn sylweddol a thra naturiol. Wedi egluro meddwl ei destun, codai addysgiadau mewn dull athrawiaethol oddi wrtho. Yr oedd ei ddawn ymadrodd yn rhagorol iawn, meddai ar y llais pereiddiaf. Pan byddai y nefoedd yn gwenu arno, byddai y cyfarfodydd yn neillduol o hwylus. Pe y buasai wedi cael manteision dysgeidiaeth cyfaddas yn moreu ei oes, y faru gyffredin oedd y buasai yn un o'r cedyrn mwyaf campus yn yr areithfa; meddai ar athrylith wreiddiol. Dangosai yn mhob peth fod gan Dduw law neillduol yn ei godiad. Yr oedd yn hynod am ganmol trefn gras i achub dyn colledig. Hen gyfundraeth rhad ras oedd ei gadarn noddfa. Dangosai Grist yn nghyfoeth anfeidrol ei ras ar gyfer pawb, ac anogai bawb i greu ynddo, i ymorpwys arno, ac i ymdrechu ymdebygoli iddo, gan ddyfod i dir yr efengyl i dderbyn achubiaeth. Bu yn ffydd-

lon iawn i gyrchu i Langloffan a'r cangenau ar bob tywydd, heb esgeuluso ei ddyledswydd i fel Cristion na gwainidog. Yr oedd Mr. Thomas hefyd yn feddianol ar ddawn canu rhagorol; hyfrydwch oedd ei glywed yn canu mawl i'w Greawdwr. Byddai yn "Canu a'r ysbryd ac a'r deall hefyd." Yr oedd yn eglur i bawc y parch diffuant oedd iddo yn ei ardal ar ddydd ei angladd, wrth weled y fath dorf fawr oedd wedi dyfod yn nghyd, er dangos eu parch i'w weddillion marwol, drwy ei hebrwng i'w dy ei hir gartref, ac nid oedd hyn yn beth i'w ryfeddu ato, oblegyd efe oedd yn arfer pregethu mewn angladdau, braidd yn mhllith pob enwad trwy yr holl gymydogoethau.

THOMAS, THOMAS, gwainidog y Wesleyaid, a anwyd yn Nolgelley, sir Feirionydd, yn y flwyddyn 1785. Dychwelwyd ef yn foreu at yr Arglwydd; ac yn fuan wedi hyny dechreuodd alw pechaduriaid at y Gwardwr. Yn y flwyddyn 1808, aeth i'r weinidogaeth, a llafuriodd yn gyffredin gyda chymrodwyaeth mawr yn y gwahanol gylchdeithiau y sefydlwyd ef ynddynt. Yr oedd yn ddynd tal, gwyneb agored, trwyn crwca, a'i lais yn gryglyd yn mlynnyddoedd olaf ei oes trwy orlafur, o dymher gynes, haelfrydig, a serchus. Yr oedd yn meddu dawn naturiol da, a diwyllodd ei alluoedd drwy efrydiaeth ddyfal o brif weithiau awd-wyr duwinyddol Cymru a Lloegr. Yr oedd ei olygiadau yn eang ar bynciau mawrion Cristionogaeth, a thraddodai ei bregethau, hyd yn nod yn ei hen ddyddiau gyda gwres a dylanwad. Yr oedd llawer o'i bregethau gyda'r rhai mwyaf gorchestol ac arderchog a ellid glywed, ac yr oeddnt yn drylawn o wirionedd yr efengyl. Cymerai yn aml destunau anhawdd, megys awdurddod y Crochenydd ar y priddgist, &c.; trafodai y fath bynciau yn fedrus, buddiol, a gwresog. Yr oedd yn weinidog cymwys y Testament Newydd, yr oedd ei ffyddlondeb gyda'i waith yn ddiarebol. Ni wnai un tywydd na phell-der ffordd, ei gadw ef ddydd na nos rhag myned i'w gyoeddiad. Yr oedd ganddo lawer o arabodd a ddygid allan yn naturiol pan fyddai galwad. Yr oedd un waith mewn cyfarfod chwarterol y gylchdaith, pan yn byw yn ymyl Pontfaen, Morganwg, aeth ef, Mr. John Davies, ac amryw o'i gyfeillion, i dŷ ger y fan y cynelid y cyfarfod, trodd yr ymddyddan ar ddirwest rhwng Mr. Davies ac yntau; credai Mr. Thomas fod ganddo ef gystal hawl i gymeryd ychydig ddiog ag oedd gan Mr. Davies i lwyr ymwrthod a hi; teimlai y ddau wr da yn lled gynhes bob un dros ei egwyddor a'i arferiad. Wedi gorphen ciniawa, galwyd ar Mr. Thomas i dalu diolch. Cododd ar ei draed, a dywedodd, "Diolch i ti, O Arglwydd, am y bwyd a'r ddiog hefyd. Amen." Yr oedd efe un waith yn bedyddio mam a thri o blant, yn Llan-tisant, Morganwg. Yr oedd y fam wedi ei magu gyda'r Bedyddwyr, ac wedi esgeuluso bedyddio ei phlant, hyd nes iddi ymuno a'r Wesleyaid. Eglurai Mr. Thomas y pwnc o

fedydd, gan ddadgan ei farn am natur a deiliaid yr ordinhad hono; credai mai taenellu oedd y dull priodol o weinyddu yr ordinhad, a dywedodd, "Aeth plant trwy y Môr Coch, a bedyddiwyd hwy i Moses yn y cwmwl ac yn y môr; yr oedd tir sych dan eu traed, a'r cwmwl yn dyhidlo gwlaw arnynt, ond y rhai a drochwyd, darfu iddynt fodd bob un!" Bedyddiodd y pedwar gyda serch mawr. Tra yn y cyfarfod taleithiol yn Llandeilo, yn 1843, cymerwyd ef yn sal iawn, a'r gynadledd ddylynol gorfodwyd ef i fyned yn uwchrif. Am y gweddill o'i oes cafodd gystudd trwm, ond cynaliwyd ef dan y cyfan gan wroldeb ac mostyngiad Cristionogol. Droion yn ystod ei gystudd olaf, amlygodd ei hyder tawel a digryn yn haeddiant ei Brynwr. Bu farw yn Abermaw, Ebrill 16eg, 1846, yn 61 mlwydd oed, wedi bod yn y weinidogaeth 38 o flynyddoedd. Claddwyd ef yn mynwent plwyf Llanaber. Fel hyn syrthiodd tywysog arall yn Israel.

THOMAS, WILLIAM, o'r Pil, oedd bregethwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, yn sir Forganwg. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1723 mewn lle a elwir y Dyffryn Uchaf, yn mhlwyf Margam, sir Forganwg. Yn y flwyddyn 1739, pan yn 16 mlwydd oed, ymwelodd yr Arglwydd ag ef drwy weinidogaeth Mr. Howell Harris, ac effeithiodd cyfnewidiad yn ei holl fucheddiad. Er hyny, dywed efei hun, "Llafuriais yn galed am bedair blynedd am fywyd trwy gyfannod Eden, ond ni roddodd neb i mi." Ymwelodd yr Arglwydd ag ef drachefn, wrth wrando pregeth, mewn lle a elwir y Chwarelau Bach, ger Castellnedd, yr hyn a fu yn foddion i ddinystrio ei lafurwaith am bedair blynedd, a pheri iddo dderbyn iachawdwrriaeth, fel ei holl dudau, "heb arian ac heb werth." Ebe ef:

"Iesu yw'r gwr y mentraf arno,
Doed o honof yr hyn a ddelo."

Nid oedd un offeiriad mewn undeb a'r Trefnyddion Calfinaidd, yn Morganwg y dyddiau hyny, am hyny byddai Mr. Thomas yn myned ar ei draed i Langeitho, at y Parch. D. Rowlands, i gymuno, ac weithiau i gapel Llanllian, at y Parch. Howel Davies. Byddai yn dechreu ei daith nos Sadwrn, i Langeitho, ac yn dychwelyd adref erbyn pryd gwaith boreu dydd Llun, yr oedd hyny o gwmpas chwe ugain milldir yn ol ac yn mlaen. Yr oedd teithio mor bell ac mor galed, yn dangos yn eglur fod gwneud cof am Iesu o fawr bwys gan ensidiau yr hen dduwiolion. Yn mhen ychydig, ymrwymodd mewn priodas a merch ieuanc rinweddol, y hon a brofodd yn fendith amhrisiadwy iddo. Buont yn byw am beth amser wedi hyny yn y Dyffryn Uchaf. Yn y flwyddyn 1760 symudodd o'r Dyffryn i Tydraw, y Pil, dyma'r cyfnod y dechreuodd yr achos yno; ac oddiar hyny hyd yn awr, y mae wedi ei ddal yn lled uchel. Yr oedd enw William Thomas, o'r Pil, mor adnabyddus yn mysg yr hen bregethwyr, a'r teithwyr i'r cymanfaoedd ag oedd bwyd

a diod, ac yn wir, bwyd a diod canoedd oedd yr hen wr o'r Tydraw, byddai pawb yn galw yno, ac yn cael crossaw, heb ymholi llawer o ba le y daethant, ond deuwch i mewn a gwnewch fel pe byddech gartref. Yr oedd ei dŷ yn gyffelyb i ffynon ein tad Jacob, lle yr yfodd llawer nes tori eu syched ar eu taith, ie, Bethlehem Cymru ydoedd yn y dyddiau hyny, tŷ bara i lawer, a digon dros ben, eilwaith. Dywedir fod Mr. Thomas yn eithaf cybydd wrth natur, ond gras a'i gwnaeth yn haelddŷn. Yr oedd gwaith gras i'w weled yn amlwg yn ei waith yn gwneud dyn mor ddrwg yn ddyr mor rhinweddol. Pan oedd dyn tlawd yn cael ei lusgo i garchar Caerdydd am ddyled, gwelodd Mr. Thomas ef, ac a dosturiodd wrtho, talodd y ddyled, a'r heddeidwad a'r dyledwyr a ddychwelasant adref mewn heddwch. Yr oedd rhai yn rhyfeddu na byddai y Tydraw wedi sychu o'r diwedd, gan mor haelionus oedd y gwr a'r wraig, ond cynyddu mewn golud yr oeddnt bob dydd, rhoddent a fynent. Yn yr amser yma yr ai Mr. Thomas i bregethu o dŷ i dŷ yn yr ardal, yn fwyaf cyffredin i dai y tlodion, a phob amser rhoddai swllt neu ddau i'r pen teulu am ei le. Yr oedd rhagluniaeth Duw i'w gweled yn amlwg y dyddiau hyny, yn ngalwad dynion arianog at y gwaith, pan nad oedd cynulleidfaoedd i'w cynal. Yn mhen ychydig amser aeth y tai yn rhy fychain y gynal y gwneud, a theimlyd awydd mawr am gapel gan y bobl; ond gan gymaint oedd yr elyniaeth yn erbyn ymneillduiaeth, yr oedd yn anhawdd cael tir at y cyfryw achos; ond cyn hir aeth tri neu bedwar o dai ar werth, a phrynodd Mr. Thomas y meddiant, ac adeiladodd addoldy ar y fan, yr hwn a elwir "Capel Corneli," neu y Pil. Adeiladodd hefyd dri o dai yn ychwaneg yno, y rhai yn bresenol dydent eiddo y cyfundeb o dan ewyllys Mr. Thomas. Yr oedd yr hen bererin yn ddiameu yn rhoddi y tai yn ol haelfrydigrwydd ei galon, mewn modd duwiolfrydig at wasanaeth yr Arglwydd, er cynorthwyo yr achos yn y lle, heb ystyried fod pethau felly yn fwy o fagl yn gyffredin i grefydd Mab Duw nag o gynorthwy; os bydd dynion am ddinystrio achos crefydd yn rhyw fan gwaddoler ef, ond os byddant am ei fywiocai, symblent gyfeillion yr achos at eu gwaith, a gwneud iddynt weithio dros eu tymor, a phan dderfydd eu gwaith, y mae gan Grist drigfanau yn barod iddynt yn y nef. Yr oedd Mr. Thomas yn hynod fel pregethwr, ac yn fuddiol a bendithiol i'r oes hono, ac yr oedd ei ddywediadau wrth bregethu, yn enwedigol wrth gadw cyfarfodydd neillduol, yn fyw yn nghof llawer a'i gwraddawsant, hyd eu dyddiau diweddaf ar y ddaear. Efe a gafodd ei erlid a'i anmharchu droion, nid pell o'i ardal, yn dâl am ei lafur. Hyd yn nod yn Sant-y-Brid, ger Penybont-ar ogwy, cafodd ei guro a wyau clwcion nes ydoedd yn eithaf budr, a thra lludeddig. Byddai boneddigion mewn eaw yn rhoddi cwrw i'r bobl am wneud pethau

fel hyn; ac yr oedd ymweliadau Duw a'r cyfryw mewn flordd o gerydd yn ganfyddadwy yn y byd hwn. Daliodd yr hen bererin ati trwy y gawod wyau clwcion, a phob peth, i bregethu ar y testun bythgofiadwy hwnw—"Nid fel ein craig ni yw eu craig hwynt, a bydded ein gelynyon yn farnwyr." Er fod Satan a'i epil yn gwlawio cawodydd o fudreddi ar yr hen bobl, yr oedd Duw yn arogl arogl mwy esmwyth na hyny ambell dro, cyn darfod y cwrdd hwnw amlygodd Duw ei fod ar fedr achub rhai o honynt. Traddodiad a ddywed i un o'r prif erlidwyr fyned drwy anaf i'r farn cyn dranoeth. Yr oedd Mr. William Thomas yn fwy adnabyddus wrth yr enw William Thomas y gweddiwr na phregethwr. Yr oedd ei weddiau yn tragwyddol gymylu ei bregethau, efallai nad oedd dŷ yn Nghymru ac yndo fwy o weddio na Tydraw, y Pil. Yr oedd y tŷ yn agos i'r brif-flordd o Aberafon i Benybont, a dywedir ei bod yn amhosibl i'r rhai a elent heibio foreu a hwyr, i beidio a sefyll o amgylch y drws pan y byddai yr hen wr o'r Tydraw yn ymbil â Duw. Byddai llonaid y bailli efallai o ddyinion cyn diwedd y weddi, a llawer o honynt wedi ei gorlenwi a theimladau gwir grefyddol. Yr oedd yn siaradwr araf a phwylog yn naturiol, ond wrth fyned yn y blaen ymwresogai a chynyddai mewn tanbeidrwydd a thaerni, nes y byddai y teulu o fewn, a'r bobl o faes yn y cyntedd, yn cael eu cario yn eu teimladau hyd at borth y nef, ac yn gorfod cyffesu mai ymdrechfa law law â Duw oedd yn myned yn y blaen. Byddai yn cymeryd llawer o bethau yn faterion cyoedd mewn gweddi yn y teulu; eu henwi a'u lledu o flaen Duw gyda y fath ymdrech meddwl; ceid ei glywed weithiau yn ymbil dros rrw deuluoedd penodol yn y gymydogiaeth. Weithiau byddai eglwys y Pil ganddo ar ei liniau, weithiau dros bersonau unigol, megys cofia Arglwydd am Twm, Shony, Mary, Betsy, o'r fan hyn a'r fan, y maent yn annuwiol iawn, neu yn gystuddiol, neu rywbeth; brydiau ereill byddai achos y sir, y cwrdd misol, ac felly yn y blaen. Wedi iddo heneiddio a myned yn drwm ei glywed, safai ar ris y plwpud; yr ydoedd yn wastad wrth wrando i'w weled a'i wefusau yn chwareu, a barnai y gnull-eidfa ei fod y pryd hwnw yn gweddio yn ymdrechgar am eu hachubiaeth. Y gwir yw, yr oedd efe wedi enill y fath barch drwy ei ymarweddiad duwiol, ai ymddygiadau dyn-garol, fel yr oeddnt hwy yn credu nad oedd arall gyffelyb iddo ar y ddaear. Beth bynam am hyny, un o ddeng mil ydoedd medd pawb sydd yn wybodus o'i hanes. Bu farw Awst 22ain, 1811, pan yn 88 mlwydd oed, gan ddywedyd, "Nid oes gan hyny yn awr ddim damnedigaeth i'r rhai sydd yn Nghrist Iesu." Yr oedd ei gymeriad moesol a chrefyddol yn arogl yn beraidd yn mhlith y byw, yn mhen blynyddoedd wedi ei farw, pan oedd ei gorff yn pydru yn y bedd.

THOMAS, THOMAS, o Grugybwbach, gweinidog yr efengyl yn Nghefnarthen a'r

Pentref. Ganwyd Mr. Thomas yn Nghwm-yrnonen, plwyf Llanfair-ar-y-bryn, sir Gaerfyrddin, ar y 3ydd o Hydref, 1736. Yr oedd ei rieni yn aelodau rheolaidd gyda yr Annibynwyr yn Nghefnarthren. Pan yn bedair blwydd oed, daeth Crugybwbach yn etifeddiaeth iddo, ar ol Mr. Thomas Jones, ei awythr, ac yno y symudodd Mr. Thomas a'i dad y flwyddyn hono. Yn mlyneddau ei gynnydd, a dyddiau ei nerth, nid oes genym hanes iddo gael ei adael i ymdroi fel llawer o ieuencyd ei sefyllfa mewn pochodau gwaradwyddus, er ei fod yn gyfarwydd yn y peth a elwir yn gyffredin, llawenydd diniwed: yr oedd o dymerau siriol a llawen, ac yn hoffi yn fawr gyfeillion o'r fath pa le bynag y byddai. Nid oes genym chwaith un gwybod-aeth am unrhyw argraffiadau neillidol am grefydd a feddiannodd ei feddwl nes yn 25 oed. Wrth wrandaw y parchedig Mr. Davies, o'r Alltwn, yn pregethu yn Nghefnarthren, pan oedd y gwr parchedig yn darlunio y farn fawr ddiweddar, a'r ddwy blaid a fydd yno yn ymddangos o flaen y Barnwr; meddyl-iodd Mr. Thomas y byddai yn rhaid iddo yntau ymddangos yno; a dechreuai fyned yn ymholi yn ei feddwl gyda pha un o'r ddwy blaid y byddai efe yn debyg o fod; a dylunodd yr argraffiadau hyn ei feddwl mor ddwys, fel na chafodd lonydd ganddynt. Gwedi myned adref o'r oedfa, ei orchwyl cyntaf oedd troi i lyfr Duw, i'r dyben o gael gorphwysdra i'w feddwl, yr hwn oedd yn llawn trallod a blinder; a bu gyda y gorchwyl hwn yn ddiwyd, nes cael gafael yn y balm, yr hwn sydd yn gwellau archollion a briwiau y meddwl: yr oedd ei ymddygiad pruddaidd wedi tynu sylw y gwasanaeth-yddion, nes oedd ynt gwedi barnu bod crefydd wedi cael y lle blaenaf yn ei feddwl: yn y cyfamer, gwahodda i diweddar Barchedig Peter Jenkins, Brychgoed, i bregethu i'w dŷ; ar amser y cyfarfod, meddyliond nad oedd yn deilwng i gael aros yn nghynull-eidfa y saint; ar hyn ytnai i ystafell wrtho ei hun, o fewn cyffe i wrandaw, lle yr aros-odd nes gorphen y cyfarfod. Fel yr oedd yn arferiad gan Mr. Thomas i fyned i hela gyda boneddig o'r plwyf, ar ddydd Llun Gwyl Ddewi, yn ol ei arfer, gorchymynai barotoi ei gefyl, a thrafaelai o gylch dwy filltir i gyfarfod a'r boneddwr: ar hyn, clywai lais o'i fewn yn dywedyd, gyda hwy yr wyt tiam fod, am hynny, gyda hwynt y cai di fod; ar hyn dychwelodd yn ei ol, ac ni chwane-godd ymwneyd a'r ymarferiad mwy. Yn 1782, derbyniwyd ef yn aelod i'r gynulleidfa sydd yn cyfarfod yn y Cefn a'r Pentref, a chafodd yr eglwys ei mawr foddioni yn yr arwyddion diameuol o dduwiolddeb mewn egwyddor ac ymddygiadau oedd ynt ynddo; ac wrth sylwi ar ei gynnydd mewn pethau crefyddol, golyg-odd yr eglwys ei fod yn un o'r llestri ethol-edig i gario y trysor gwerthfawrocaf i'w gynnyg i ddynion. Ar hyn, calonogwyd ef i arfer ei ddoniau, trwy ddechreu cynghori. Ar ol bod am rai blynyddau yn arfer ei ddoniau, golygwyd ei fod yn gymhwys i

waith y woinidogaeth, a chafodd yr eglwys ei thueddu yn un llais i roddi galwad iddo i fod yn fugail arnynt. Hydref 1af, 1787, neillduwyd ef i holl waith y weinidogaeth, yn Mhentrestygywyn, a bu o fendith fawr yn ei gymydogiaeth ei hun a chymydogiaethau ereill, oblegid yr oedd yr Arglwydd yn cydweithio ag ef; byddai weithiau yn fab y daran, nes byddai yr annuwolion yn gorfod crynu, a phrydiau ereill yn efengylwr, nes byddai ei eiriau yn gyffelyb i ddil mēl: bu yn rhyfedd lwyddianus yn ei weinidogaeth, a llawer o bobl a drowyd trwyddo at yr Arglwydd. Byddai yn aml yn pregethu yn Llanymddyfri, mewn ty bychan ag oedd wedi ei ardrethu i'r perwyl; hefyd bu yn ddefnyddiol yn llaw yr Arglwydd i gasglu a chorffoli yr eglwys sydd yn ymgyuall yn Sardis. Yr oedd Mr. Thomas yn weinidog ffyddlon a lafurus yn ei gymydog-aeth, ei eglwysi, ac yn nghyfarfodydd y gweinidogion; yr oedd ei ymdrech yn fwy na gallu cyfansoddiad ei babell, fel y bernir mai amdara ei deithiau a gerwindedd yr hin, a fu yr achos o'i gystudd diweddar, yr hyn a'i harweiniodd ef o ychydig i ychydig i ddihoeni o'r ddarfedigaeth lofruddiog. Pan oedd rhai o'r brodyr ar foreu Sabbath wedi myned i ymweled ag ef, yn lle cadw eu cydgynulliad, dywedai, "O frodyr, mae yn dda genyf eich gweled yn dyfod i ymweled a mi, ond heddyw eich lle chwi oedd bod gyda'r brodyr yn yr eglwys, oblegid pe buasai pawb yn ymddwyn fel chwi, fe fuasai pyrth Sion yn wag, a Duw heb ei ogoniant." A bu hyn, fel y dywedai un o honynt yn argyocddiad i un o'r ymwelwyr. Yr oedd ei ymddriedd yn gadarn am iachawdwriaeth ei enaid drwy aberth y groes; a pha nesaf yr oedd yn tynu at ddyffryn y glyn, yr oedd y goleu fwy fwy yn cynyddu, a'i hawl yn dyfod yn amlycach. Lliffodd hon afon yr iachawdwriaeth dros ei cheulanau, nes llanw ei enaid a llawenydd. Collodd yr eglwysi weinidog ffyddlon, a'r gymydogiaeth gymydog defnyddiol; gorphenodd ei yrfa Hydref 27ain, 1794, yn y 38 flwyddyn o'i oed; claddwyd ei weddillion marwol yn Mhentrestygywyn, tu-fewn i'r addoldy, lle y gosodwyd mur-addurn yn goffawriaeth am dano. Ac er bod llawer o flnyddau wedi myned heibio er pan ymadawodd o'r byd blinderus hwn, nid yw pŕarogol ei enw wedi darfod yn y wlad, eithr y mae y sŕn am dano yn anwyl a mynweisol gan lawer oedd yn yr ardal.

THOMAS, DAVID, Wotton-under-Edge, sir Gaerloyw, a hunodd yn yr Iesu, Mawrth 28ain, 1861. Mab oedd y gweinidog parchus hwn i Grist, i amaethwr, ger Llanelli, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1793, a derbyniwyd ef yn aelod yn lled ieuanc yn yr eglwys Annibynol, yn Llanelli, ac yno y dechreuodd efe bregethu. Derbyni-iodd ei hyfforddiadan tuag at y weinidogaeth yn ngholeg Henadurol Caerfyrddin; ac efe a urddwyd yn y flwyddyn 1813, pan oedd yn 20 oed, yn weinidog i ddwy eglwys mewn lle gwledig yn sir Benfro, sef, Tiers Cross a

Rosemarket. Ychydig iawn o flynyddau yr arosodd efe yno; eithr yn ystod hyny o amser, efe a gynyrhodd ryw argraffadau hynod rymus ar feddyliau y bobl. Yr oedd ei weinidogaeth yno yn dra chymeradwy; a chofir am dano o hyd, gyda phob anwydeba serch, gan breswylwyr henaf yr ardaloedd hyny. Oddiyno efe a dderbyniodd wahoddiad oddiwrth eglwys yr "Old Town Meeting," yn Weston-under-Edge, i ddod yn fugail arni, â'r hyn y cydsyniodd; ac yno yr arosodd hyd derfyn ei oes. Yn ystod blynyddau cyntaf ei weinidogaeth yn y lle hwn bu yn llwyddianus iawn—nis gallai y capel gynwys cynifer a ddymentent ei wrando, eithr yn mhen amser trodd pethau dipyn yn wahanol—dechreuai llaw-weithfaeod y gymydogaeath, y rhai fuasant gynt yn hynod ffoedeug, ymollwng yn eu bywiogrwydd, yr hyn, wrth gwrs a barai leihad yn y boblogaeath, ac yn adnoddau y gymydogaeath. Y cynhyrfaid *Siartiaidd*, yr hwn a ymledai yn ddychrynlyd yn y dref hon a'r gymydogaeath, yn gystal a pharthau ereill o sir Gaerloeaw, yn nghyd a'r mesur penderfynol a gymerwyd gan Mr. Thomas yn erbyn rhai o gynlluniau y *Siartiaid*, a niweidiasant yn druenus ddylanwad yr achos yn yr "Old Town Meeting." Modd bynag, parhaodd Mr. Thomas mewn dyfalwch gyda'i ddyledswyddau, gan ystyried mai gwaith ffydd a llafor cariad oedd ganddo mewn llaw. Yr oedd ei ddull o bregethu yn ddirifol, ffyddlon ac efengylaidd. Dynesodd ei ymddatodiad yn raddol, ond yn gwbl ragweledig iddo ef. Gan fod ei galon yn drwyadl yn ei waith, efe a ymdeimlai yn anfoddog i'w roi i'fyny; eto efe a roesawai angu, ac a hir-aethai am ymadael. Cyd-ddygodd â'i gystudd diweddar yn neillduol o amyneddgar, ac ystyried ei fod o ran cyfansoddiad ei dymher hytrach yn boethlyd. Ond yr oedd yn hyffryd i sylwi fod y dymher hon yn graddol ddiffianu, fel nad oedd dim o'i hol i'w ganfod pan ddaeth y diwedd. Yr oedd yr addfwynder a ddangosai, a'r diolchgarwch a amlygai am bob sylw a delid iddo, yn rhoddi y boddhad mwyaf i'r sawl a weinyddent arno yn ei ddyddiau olaf. Efe a fu farw yn chwe deg wythfed ffwydd o'i oed, a thua'r pedwar deg wythfed o'i weinidogaeth.

THOMAS, THOMAS, gweinidog y Bedyddwyr yn Peckham, Llundair. Yr oedd yn fab i'r diweddar Barch. Timothy Thomas, Aberduar, sir Gaerfyrddin. Ganwyd Thomas Thomas, ar y pumed o Fawrth, 1759. Yr oedd er yn blentyn yn un o drynher lariaidd, ac ymddygiad hardd a moesol. Arferai weddio yn gyhoeddus yn y teulu pan yn dra iouanc. Treuliodd y rhan fwyaf o ddyddiau ei ieuencyd mewn gwahanol ysgolion; a'r tair blynedd olaf y bu yn aros yn Nghymru gyda y diweddar Barch. D. Davis, Custell Hywel, dan ofal yr hwn y cynyddodd yn fawr mewn dysgeidiaeth. Cafodd ei dderbyn yn aelod o eglwys y Bedyddwyr yn Aberduar, yn mis Mawrth, 1776, pan oedd yn 17 mlwydd oed. Dechreuodd bregethu yn

CYF. II. RHAN XI.

yr eglwys a'i changenau, gyda chryn dderbynnyd. Tua chanol mis Mawrth, 1777, aeth gyda y Parch. D. Davies, Aberduar, trwy y Gogledd; buont ar eu taith ddeugain niwrnod; a phregethasant oddutu tri ugain o weithiau. Yn mis Gorphenaf, yn yr un ffwyddyn, ar anogaeth yr eglwys, aeth i'r Athrofa yn Nghaerodor. Bu yno yn dylun ei efrydiaeth er llawer o fantais iddo ei hun, hyd yr haf 1780, pryd y gadawodd yr Athrofa; ac wedi treulio yn agos i ffwyddyn gyda eglwys y Bedyddwyr, Pershore, cafodd ei ordeinio yn weinidog iddynt, gan ei ewythr y Parch John Thomas, Llanllieni, awdwr hanes y Bedyddwyr, yr hwn oedd y pryd hwnw yn Leominster, a phregethwyd y bregeth archiol iddo gan ei gynathraw, y Dr. Caleb Evans. Yn Hydref, 1781, ymunodd mewn priodas â boneddiges o Birmingham. Wedi iddo dreulio tair blynedd yn Pershore, mewn cymeriad diargyhoedd, aeth ei sefyllfa yno yn anghysurus o achos dadl anedwydd rhwng dau deulu cyfrifol perthynol i'r gynulleidfa. Er na chymerodd efe un rhan yn y dadl, eto, gan y meddyliai mai ymranid a fyddai y canlyniad o honi, barnodd mai gwell oedd iddo ef ymadael; ac felly y gwnaeth, a chymerodd ymranid gweithredol le ar ol iddo en gadael. Tua diwedd y ffwyddyn 1787, aeth i ymweled â'i gyfeillion yn Nghaerludd, a phregethodd gyda chymeradwyaeth a derbynnyd cyffredinol, yn y rhan fwyaf o areithleoedd ei frodyr yn y brif-ddinas. Yn ngwyneb fod eglwys y Bedyddwyr yn *Mill-Yard*, *Meusydd-Goodman*, ar y pryd heb un gweinidog, cafodd wahoddiad i ymsefydlu yn eu plith; yr hyu a wnaeth yn haf 1788. Yma, dan ei weinidogaeth, yr ychwanegwyd llaweroedd at yr eglwys hyd y ffwyddyn 1790, pryd y llosgodd yr addoldy trwy ryw ddygwyddiad, yr hyn sydd yn y gaddug hyd heddyw. Bu y dygwyddiad hwn yn atafala nid bychan ar ffordd ei weinidogaeth yn eu mysg. Modd bynag, parhaodd eu hundeb mewn addoliad cyhoeddus hyd ganol yr haf, yn y ffwyddyn 1799. Yr oedd hefyd gan Mr. Thomas ysgol lwyddianus dros amrai flwyddoedd yn *Mill End*, a phan symudodd i Peckham, dylunodd gyda yr un gorchwyl pwysig ar gynllun mwy eang. Trodd llawer o'r rhai a fu yn ysgolheigion dan ei ofal yn ddynton mawr eu defnyddioldeb, ac yn mysg ereill, y diweddar Barch. Thomas Raffles, J.L.D., yr hwn a fu yn weinidog gyda yr Annibynwyr yn Lerpwl. Gan nad oedd ganddo yn awr ddim gofal gweinidogaethol, yr oedd at ei ryddid gan hyny i roddi cynorthwy lle bynag y gelwid am dano, a bu yn cynorthwyo ei frodyr o wahanol enwadau, a llawer o eglwysi oeddynt yn amddifad o weinidogaeth sefydlog, yn y rhai yr oedd athrawiaethau gras, au heffaith ymarferol yn dderbynol. Bu hyn yn foddion i'w ddwyn i sylw amryw o gymdeithasau a theuluoedd, yn y rhai ni pherchid neb yn fwy na Mr. Thomas; ac mewn cyfarfodydd o weinidogion ystyried ef gyda y blaenaf. Wedi dyoddef cystudd maith bu

farw ei briod yn mis Hydref, 1808. Ond yr oedd iechyd ac ymddangosiad Mr. Thomas yn gyfryw, fel y gallesid meddwl y buasai byw i oedran mawr; ond nid felly y meddyliai yr "Hwn sydd a'i fyrded yn y môr a'i lwybrau yn y dyfroedd dyfnion." Ymosododd anhwydeb tufewnol arno yn mis Awst, 1819, yr hwn a drodd allan yn glefyd melyn, pryd y gwanhâodd yn gyflym iawn. Yn ystod ei afiechyd, yr oedd yn amlwg fod ei feddwl yn hollol dawel, a'i fod bob amser yn ymroddedig i ewyllys ei Dduw. Pan ofynid iddo pa fodd y teimlai, ei ateb arferol oedd,— "Hynod o wan, ond, yr wyf yn benthithio Duw, nid mewn poen annyoddefol," ac yna ychwanegai, "Gostyngodd Efe fy north ar y ffordd, ac efallai ei fod oddeutu byrhau fy nyddiau." Dywedai yn ei gystudd, "mi a wn i bwy y credais." Tim. i. 12. Dydd Iau yr oedd yn amlwg ei fod yn gwaelu. Yn hwyr y dydd hwnw, dywedodd. "Fy anwyl blant cynorthwyfch fi i fyned i'r gwely; yr wyf yn credu na chaf godi o hono mwy. Boreu dydd Sadwrn ymddiddanodd â chyfaill am fwy nag awr, gan drefnu ei ymdrafodaeth dymhorol gyda'r tawelwch mwyaf, ac heb yr arswyd lleiaf. Oddiar hyny yr oedd ei holl feddyliau a'i ymddyddanion yn nghyloch y cyfnewidiad oedd yn nesâu. Cyfaddesai ei fod yn bechadur mawr, ac oni fuasai fod Crist wedi marw, na fuasai ganddo obaith am fywyd tragwyddol. Dangosodd yn amlwg fod ei hyder ar y Ceidwad a fu yn bregethu i eraill. Boreu dydd Llun, Hydref 4ydd, 1819, pryd y rhoddodd un ochenaid dawel a'i rwymau a ddrylliodd, pan oedd yn 60 mlwydd oed, ac wedi bod yn y weinidogaeth am 43 o flynyddoedd. Claddwyd ef yn Maes-Burnhill, gydag Owen a Watts, Bunyan a Gill, Gifford a Stennett a lluaws eraill ag ydynt wedi huno yn yr Iesu. Fel awdwr yr ydym yn cael iddo argraffu yn Saesneg, ddwy bregeth, ar ddymuniad y rhai oedd wedi eu clywed. Y flaesaf a enwir *The Mystery of the Seven Stars, as emblematical of the Ministers of the Gospel, explained and improved*, yr hon a bregethwyd ganddo yn addoldy y Parch. A. Booth, Ebrill 20fed, 1809. Yllall a enwir *Jesus Christ an object of Prayer*, a bregethodd yn addoldy Mr. Button, Ionawr 21ain, 1819. Heblaw y ddwy bregeth uchod, cyfansoddodd ac argraffodd Mr. Thomas farwnadau ar ol ei ewythr, y Parch. Zechariah Thomas, a'i fodryb, Mrs. Mary Evans, Pantycelyn, ac amryw emynau yn Gymraeg a Saesneg.

THOMAS, JOHN, oedd weinidog y Trefnyddion Calfinaidd yn y Bala, sir Faeysfed. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1811. Cafodd ei ddwyn i ymfyn am grefydd yn foreu, a dechreuodd bregethu pan oedd rhwng pump a chwech ar hugain oed. Pan wedi bod yn pregethu am ugain mlynedd, cymerwyd ef yn glaf gan y cancer yn ei gylla. Symudwyd ef o'r Bala i Ddinbych i geisio am wellhad iddo, ond ei natur a suddai yn gyflym, a'i afiechyd am y mis diweddfaf o'i fywyd, a effeithiodd ar ei ymenydd i'r fath raddau fel

y dyrsodd ei reeswm, yr hyn oedd ofid mawr i'w deulu a'i holl gyfeillion. Ond yn nghanol ei ddryswch "Gwaed y groes a rhyw gyffelyb ymadroddion a ddeuant yn barhaus o'i enau. Yr oedd hyny yn amlygu mai Crist oedd canolbwynt ei enaid. Yr oedd yn bregethwr ffyddlon a thra sylweddol, yr oedd yn barchus a chymradwy gan yr eglwysai yn gyffredinol, er nad oedd yn feddianol ar ddawn rhydd a phoblogaidd i osod allan ei ddrych-feddyliau, teimlid colled mawr ar ei ol yn yr ardaloedd lle y byddai yn llafurio yn fwyaf cyffredin. Ar y 4ydd dydd o fis Gorphenaf, 1857, bu farw yn Ninbych.

THOMAS, MICHAEL, Wootton Bassett, a aned yn Nghwmaelch, sir Gaerfyrddin. Aeth yn aelod o eglwys ei ewythr yn y *Three Crosses*, yn y flwyddyn 1829. Cafodd dderbyniad i Goleg Gaerfyrddin yn 1832; ac wedi treulio ei dymor yno, efe a urddwyd yn Wootton Bassett, Wilts, yn 1838. Blaenffwrth ei weinidogaeth yn y lle hwn oedd ei frawd, y Parch. Samuel Thomas, St. Clears, sir Gaerfyrddin. Efe a lethodd ei hun â gormod gwaith—yr oedd ei lafur yn fwy nag a allasai ei nerth ymgynal dano; canys heb a deithiau yn fynych ar y Sabbathau o gylch 8 neu 10 milltir rhwng y gwasanaeth boreuol a'r un prydawnol, gan bregethu dair gwaith yn nghorff y dydd. Yr oedd yn awyddus dros adnewyddiad yr eglwys ac achubiaeth eneidiau. Yr oedd iachawdwriaeth y colledig yn gorphwys yn agos at ei feddwl. Hynodid ei bregethau gan gynseurwydd a dwys deimlad, egni a manylrwydd. Ei weddiau hefyd oeddnt o'r unrhyw nodweddiad. Yr oedd ei dull o ddarllen yr ysgrythyrau yn neillduol o ran teimlad ac awdurdod. Ei ymddyddanion â'r tlawd ac â'r annuwiol oeddnt lawn o wirioneddau yr efengyl, ac yn fynych yn cario effeithiau cynhyrfus ar y meddwl. Yr oedd ei wybodaeth gyffredinol yn helaeth—ei dduwioldeb yn eglur, dŵfn, a thanbard, a'i gymerial yn anarchoilladwy. Safai, ymladdai, a gorchfygai. Er hyny efe a gwmpodd dan ddwyllaw oerion angau, Medi 12fed, 1857, yn ei 45 flwydd o'i oed, ac yn y 19eg o'i weinidogaeth lafurus a llwyddiannus. Bu yn fendith i lu oedd tra yn fyw, a chredir, er iddo farw, ei fod yn llefaru eto; a diau y cyfyd llawer, ac a'i galwant yn wynfydedig.

THOMAS, LEWIS, gweinidog y Bedyddwyr yn Nghilfowyr. Urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth yn 1761. Ystyrid ef yn wr a feddai lawer o dduwioldeb, synwyr cryf a barn gywir, ar athrawiaethau yr efengyl, ac yn hynod lwyddianus wrth drin dysgyblaeth eglwysig. Nid oedd ei ddoniau gweinidogaethol mor enillgar, yn onwedig i ddynion ieuainc, a rhai o'i frodyr, am fod ychydig afriwyddineb yn ei barabliad; eto perchid ef yn fawr fel dyn da, a gweinidog y Testament Newydd. Bu Mr. Lewis Thomas farw yn y flwyddyn 1778, wedi gwasanaethu yr eglwys fel gweinidog dros 27ain o flynyddau, ac fel pregethwr cynorthwyol lawer o flynyddau cyn ei urddo. Yr oedd ef yu dad i Mr Titus Lewis, Caerfyrddin, yr hwn

a gymerodd onw cyntaf ei dad yn ail iddo ei hun.

THOMAS, THOMAS, Bethnal Green Road Chapel, a aned mewn pentref yn agos i Gaerfyrddin, yn y flwyddyn 1822, ac a adawyd yn amddifad pan yn ieuanc iawn. Er yn blentyn efe a ddarllenai ac a fyfyrjai lawer; a phan yn aros gyda'i nain byddai yn arfer yn wastad fynychu'r addoliad dwyfol yn mhllith yr ymneillduwyr yn y lle hwnw. Arferai ymuno a'r dosbarth Cymreig i ddarllen y Beibl; ac yn ieuanc iawn efe a eponiaid yr ysgrythyrau er syndod ac hyfrydwoh i rai mewn oed a wrandawent arno. Pan yn ddeg mlwydd oed mabwysiadwyd ef gan ei ewythr, boneddwr o feddyg mewn ymarferiad helaeth yn Nghaerfyrddin, ac yn wr o gryn feddianau, at yr hwn yr aeth efe i aros yn y dref hono, ac efe a osodwyd mewn ysgol yno. Pan rhwng 11 a 12 oed, efe a ymunodd a'r Eglwys Gynulleidfaol yn Heol Awst. Ei gariad at wirioneddau yr efengyl a meddwl annibynol a fu yn dramgwydd i'w ewythr, yr hwn ydoedd Undodwr; ac efe a wnaeth ei oreu i droi ei feddwl mewn cyfeiriad gwahanol. Gan y bwriedd iddo fod yn etifedd i'w ewythr parth meddianau a galwedigaeth, efe a oeddyd, pan mewn oed priodol, yn Ngholeg Henadurol Caerfyrddin. Efe a dreuliodd yn agos i bedair blynedd yn y coleg, gan gynyddu beunydd mewn gras, ac ymwreiddio yn ddyfnach yn ei egwyddion efangylaidd. Tra yn aros yno efe a benderfynodd ymwrthod a'r brofes feddygol a cheisio derbynaiad i'r weinidogaeth Gristionogol yn mhllith yr Annibynwyr. Ymdrechodd ei ewythr yn mhob modd i'w droi oddiwrth ei benderfyniad, ond yn gwbl ofer. Yn ei gael ef yn dal felly yn ddiysgog o hyd, ei ewythr a geisiodd benderfynu y mater drwy led gydsynio, os oedd yn meddwl am y weinidogaeth o gwbl, (yr hyn a dybiai ef yn dra beius ynddo,) ar fod iddo ymgeisio am urddau cysegredig yn Eglwys Loegr, gan addaw, mewn canlyniad, ei gydnabod fel ei blentyn mabwysiedig, a mynu awydd urddasol iddo yn yr Eglwys, gan ei hysbysu yn bendant ar yr un pryd, os oedd efe yn parhau yn y penderfyniad i fyned i'r weinidogaeth fel pregethwr ymneillduol, y diarddelai efe ef, ac y torai ef ymaith yn llwyr fel etifedd i'w feddianau. Y gwr ieuanc a safodd yn gadarn a phenderfynol i ddylyn llais ei gydwybod yn yr hyn a gredai efe oedd wirionedd; a bu ei ewythr yn unol a'i air, drwy adael ei holl feddianau i rai ereill, oddigerth rhyw gyfran fechan a roddodd efe i'w nai. Wedi treulio ei amser yn Nghaerfyrddin, cafodd dderbynaiad i goleg Homerton, dan arlywiaeth yr enwog Ddr. Pye Smith. Ar derfyniad ei dymor yma efe a ddaeth yn gydymaith neillduol i'r Dr.; a bu yn pregethu yn ei gapel ef dros chwre mis; ac amlygai y Dr. ddymuniad am ei gael yn gydweinigod ag ef. Derbyniodd hefyd wahoddiad oddiwrth eglwys *Fetter-lane Chapel*, Llundain; ac hefyd un oddiwrth yr eglwys Annibynol yn Wellingborough. Cydsyniodd a'r

olaf, ac a lafuriodd yno gyda llwyddiant mawr dros 18 mlynedd. Cynyddwyd yr eglwys a'r gynulleidfa yn ddirfawr: ac eneidiau nid ychydig a drowyd at yr Arglwydd dan ei weinidogaeth, y rhai a ragbarotwyd i'r coleg ganddo ef yn Wellingborough. Yn Hydref y flwyddyn 1858, tynwyd sylw yr eglwys yn Bethnal Green tuag ato, a derbyniodd wahoddiad unfrydol a chalonog oddiwrthi i ddod yn fugail arni. Weithian dechreuodd ymrsonfa gydlyn a phoenus yn ei feddwl gyda golwg ar iawn lwybr ei ddyledsdydd. Cymerodd amser i benderfynu, meddyliodd lawer, gweddiodd lawer yn nghylch y mater; a gwyr y sawl a'i hadwaenent ef oreu yn eithaf da, nad oedd unrhyw fanteision bydol nac uchelgais yn dylanwadu dim arno; oblegyd ni fu dyn erioed yn fwy diduedd ac yn fwy gostyngedig nag ef—dyn Duw ydoedd, mewn ystyr neillduol—dyn yn gweddio—ei unig ymgeis oedd gwybod a gwneuthur ewyllys Duw. O'r diwedd penderfynodd mai ei ddyledsdydd oedd myned i Lundain. Ymddatododd oddiwrth bobl a garai yn anwyl gyda mawr aberth i'w deimladau ei hun, ac a ddechreuodd ar ei waith yn Bethnal Green, ar y trydydd Sabbath yn Ebrill, 1859. Er pan ddechreuodd yno gwelid arwyddion amlgw o ddiwygiad yn yr eglwys a'r gynulleidfa. Arddangosid adnewyddiad bywyd a nerth, teimlid ysbryd gweddi, ymgynullid yn lluosog i'r cyfarfodydd gweddi, mewn cyfartaledd gwelid tua 300 yn nghyd ar nosweithiau Llun. Tynid sylw yr ieuencytid i'r lle; a lleoliad llawer iawn o honynt mewn modd achubol drwy ei weinidogaeth. Dechreuwyd cyfarfodydd gweddi i'r ieuencytid yn ddi- oed, y meibion wrthynt eu hunain a'r merched wrthynt eu hunain; a chynelid hwynt yn mlaen yn hwylus. Chwanegwyd at yr eglwys tua 200 yn ystod tymor byr ei weinidogaeth, a rhan fwyaf o honynt yn ffrwyth ei lafur ei hun, heb eu casglu oddiwrth eglwysi ereill. Gan fod ei weinidogaeth yn dra difrifol, ysgrythyrol, a thalentog, yr oedd argraffiadau dwysion yn cydfyned a hi; tra yr oedd ei fywyd gweddigar a dylunwiv, ei ymarferiad hyfwyn, a'i dymor haelionus a charuaid, yn ei wneuthur yn anwyl gan bawb o'i gyloch. Ffynai yr undeb agosaf rhyngddo yn wastad a diaconiaid ei eglwys. Yr oedd ef yn dirion ac yn hawddgar yn ei gyfeillach a hwynt bob amser; a diau y pery ei goffawriaeth yn beraroglus yn eu plith. Yn ei gystudd olaf yr oedd yn ddarluniad byw o'r hyn y dylai Cristion fod, yn gwbl ymroddedig i ewyllys Duw, heb air o rwngach, arddangosid siriol o flydd ac ymddiried diyagoc yn Nuw yn nyoddef- iadau yr awr ddiweddaf—hyder, gyda golwg arno ei hun, ei briod, a'i blant, a'r eglwys, yr oll yn cael eu cyfiwyno, heb y cysgod lleiaf o amheuaeth i ddywylaw yr Hollalluog a'r Trugarocaf Dad! Bu farw Mawrth 13eg, 1861, yn y ddeugeinfed flwydd o'i oed. Hebryngwyd ei gorff i Wellingborough i'w gladdu; a'r Parch. D. Thomas, D.D., o Stock-

well, a draddododd ei bregeth angladdol yn Bethan Green, o'r hon y dyfynir y caalynol: "Yr oedd Mr. Thomas, mewn wedd arbenig, yn weithiwr o'r ffurf aruchelaf, nid oedd dim yn ei weithrediadau heb fod uwchlaw y gall- ofyddol. Nid peiriant pregethu, neu fugal professedig, ydoedd. Taffai ei hun i'r oll a wnelai. Ymsymudai ei ysbryd tanlyd yn holl olwynion ei fywyd a'i weithredoedd. Llefarai yn wastad yr hyn a wyddai, a thystiolaethai yn wastad yr hyn a welsai. Yr oedd ei deithi naturol o ansawdd oruchel. Yr oedd ei ddealldwriaeth yn hynod fywiog, a'i weithredoedd yn gyflym, nerthol, a rhyddion. Meddai ar allu i ddiogsgwirionedd a'i ddygwyyddien, gan sylldremu i'w galon, a'i ddwyn, i'r goleuni. Yr hyn a ganfyddai ei ddealldwriaeth a deimlai ei galon, a'i bur ddarfolydd a grefai fywyd ynddo, ac a'i llun-iai mewn prydfertwch. Eithr ansawdd a thymor ei enaid a'i harwisgent ef a'r swyn- nion hyny ag a dynent ato gydymdeimlad cynifer o galonau, ac a roddent i'w fywyd y fath nerth er daioni. Haelioni dihanan yd- oedd sail ei nodweddiad, yr oedd yn byw mewn cariad, ac awyrgylch ei ddealldwriaeth ydoedd, chwylgylch ei enaid. Fel pregethwr, yr oedd yn hyfforddiadol. Yr oedd ei gyfres meddyliau yn fynych yn dra gwreiddiol, a'i ddeongliadau, yn fynych wedi eu tynu oddi- wrth ei ddarfelydd gorlawn ei hun, oeddent, ambell waith, yn orwasgedig o argraffiadol. Nid oedd efe byth yn bendrwm, nis gallai fod, nid oedd efe byth yn ymwneud a diflas- dod. Hen wirioneddau gogoneddus, wedi myned drwy ymrosymeg ei feddwl annibynol ei hun, a than ei natur galorig, a ddeuent allan gan ymguro (*pulsate*) gyda bywyd newydd. Y ffaith o fod dau cant wedi eu chwaneu at yr eglwys yn ystod dwy flyn- eod ei weinidogaeth, sydd ddiagon o brawf o effeithiolaeth ei bregethiad."

THOMAS, JOSEPH, Penceae, Llangathen, ydoedd fab i'r diweddar Barch. D. Thomas Llanddewi-brefi, sir Aberteifi, a brawd i'r Parch. B. D. Thomas, Llandeilo. Efe a an- wyd yn Pistill Gwyn, Rhagfyr 23ain, 1861. Ni bu erioed allan o'r eglwys. Ymddangos- odd rhyw argraffiadau dwys ar ei feddwl yn nghylch ei gyflwr pan nad oedd ond ieuanc iawn. Ymgysgrod yn llwyr i fod yn eiddo yr Arglwydd Iesu pan ydoedd yn 16eg oed. Cafodd addysg yn blentyn yn Llanddewi, Llangeitho, a Ffrwdyfal. Bu wedi hyny yn cadw ysgol yn Nghros Inn, sir Gaerfyrddin, Yma y dechreuodd ar waith y weinidogaeth, yn mis Chwefror, 1845. Daeth yn dra phobl- ogaidd ar ei darawid cyntaf allan. Yn mis Awst, 1846, aeth i Drefecca, i'r Athrofa o dan ofal y Parch. D. Charles, B.A., a bu yno hyd Hydref, 1849; yna aeth i Faesyfed Newydd, i lafurio i blith y Seison. Ar ol bod yno tuag wyth mis, dychwelodd i sir Gaerfyrddin, i'w hen gymydogoeth yn y Cross Inn; a llawen iawn oedd ganddynt ei weled. Yn mis Gorphenaf, 1850, ymbriododd a Miss Elisabeth Richards, merch ieuangaf Mr. Richards, Penybanc, Llangathen. Ymaef-

ydodd yno gyda'i dad-yn-nghyfraith hyd ei farwolaeth. Yr oedd efe yno, o ran ei amgylchiadau, yn dra chysurus, a chyfiens i wasanethu yr achos goreu; ond erbyn ei fod braid yn dechreu dyfod i'w golwg, machludodd ei haul yn ddi-gymylau, Taoh- wedd 30ain, 1852, pan oedd o fewn mis i fod yn un mlwydd ar bumtheg ar hugain, wedi bod yn pregethu yn agos i saith mlyn- eodd. "Oymylau a thywyllwch sydd o'i amgylch ef." Byr fu ei gystudd, ond poenus iawn. Pregethodd y Parch. J. Jones, Llan- edi, yn ei angladd. Yr oedd Mr. Thomas yn ddyn o dymer siriol a hawddgar iawn, tiron a chymwynasgar; gwnai gymwynas i gyfaill, os byddai ar ei ffordd, yn rhwydd a rhydd. Nid oedd dim ynddo o'r golwg; ond cyfaill mynwsol ydoedd, yn tybied pawb fel efe ei hun, yn ddiuied a difeddwl drwg. Fel Cristion, nid oedd neb a'i had- aenai yn ameu ei grefydd. Yr oedd yn Gristion da, a hawdd oedd dyweyd am dano, "Wele Israeliad yn wir, yn yr hwn nad oes twyll." Yr oedd yn wresog a bywiog iawn gyda phob rhan o'r gwaith; a pha beth bynag a ymafai ynddo, gwnei a'i holl egni. Yr oedd yn ymchwilar iawn am wybodaeth, ac yr oedd wedi cyraeddyd graddau cyffred- inol o honi. Yr oedd ei bregethau, y rhan amlaf, yn ymarferol; a phan y byddai o dan "yr eneniad oddiwrth y Sentaidd hwnw," yr oedd ei weinidogaeth yn bwerus, a cyn bachu yn nghydwibodau ei wrandwyr; Yr oedd rai gweithiau yn rymus iawn, nes byddai rhai o'r gwrandawyr yn tori allan i orfoleddu, a rhai i lefain am eu bywyd. Diau pe buasai y brawd anwyl hwn yn cael hir oes, y daethai yn bregethwr poblogaidd iawn.

THOMAS, EBENEZER, (*Eben Fardd*). Clynog Fawr, sir Gaernarfon. Ganwyd ef mewn bwthyn bychan dinod, o'r enw Tony- lan, yn mhlwyf Llanarmon, yn Eifonydd, sir Gaernarfon; ei rieni oeddynt Thomas a Chatherine Williams. Pan yn fachgen ieu- anc, bu yn dechreu ar yr un alwedigaeth a'i dad, sef gwehydd, ond ychydig fu ei ymlyn- iad wrth y garfan a'r wenol. Lilyfrau a darllen oedd prif hyfrydwch ei fabandod, o herwydd yr oedd yn gallu darllen Cy- mraeg yn bur gywir, cyn ei fod yn llawn bum mlwydd oed. Yr oedd ganddo y pryd hyn frawd, henach nag ef, o'r enw William Thomas, gwr afiach o gorff, eto yn ysgolaig pur dda, nodedig felly fel llawysgrifenydd, yr hwn oedd yn athraw ysgol ddyddiol yn Llangybi; a thrwy yr addysg a dderbyniodd gan ei frawd, a'r hybarch Isaac Morris, Pentyroch Isaf, daeth yntau yn ysgolaig lled wych yn y Gymraeg a'r Seisneg; ond bu ei frawd farw wedi bod yn cadw ysgol yn Llan- gybi a Llanarmon am dalm o amser; ac yn y cyfwng hwn syrthiodd yr ysgol i law y bardd ieuanc fel olynnydd ei frawd, yr hon swydd a gyflawnodd yn ffyddlon hyd ychydig fisoedd i'w farwolaeth. Yr oedd ynddo duedd gref er yn blentyn at brydyddu, o herwydd y mae genym un enghraifft wrth law yn profi

hyn, sef mor ieuanc a phedair blwydd ar ddeg oed. Yr oedd amaethwr parchus, yn ymryson gwneud ffgyrau gyd ag ef, a cholodd y bardd ieuanc y gamp; ac nid oedd ganddo ddim i ddial ar ei orchfygwr, ond gwneud englyn iddo, a dyma fe:—

Robert Prys a'i fys difawl,—a riciodd
Ryw haciau anferthawl
O ffgywrs tra diffygiawl.
Gwaeth eu dull na gwaith y d—l.

Yn y blynyddoedd boreuaf o'i oes cyfansoddodd lawer iawn o benillion, englynion, ac ambell ddarn o gywydd. Cyn bod yn llawn ugain oed cyfansoddodd awdl ar ryddid, yr hon a argraffwyd yn yr hen *Ddysgedydd*, neu y *Seren Gemer*. Yn fuan ar ol hyn daeth testunau eisteddfod y Trallwm allan, ac ar anogaeth ei hen athraw, Sion Wyn o Eifion, a'i gyfaill, Dewi Wyn, cyfansoddodd ei awdl ar "Ddinystr Jerusalem," yr hon oedd dechreu ei gystadlaeuath; ac er ei fawr syndod bu yn llwyddianus i gyraedd cadair Powys. Ni feiddiai guro yr aur, na golchi wyneb y lili. Ar ol hyn am dymor lled faith, ni bu a wnelai ef ddim oll a'r awen. Symudodd i fyw i Glynog fel athraw yr ysgol ddyddiol yno; ac yn mhen rhyw chwe neu saith mlynedd drachefn priododd a Mary, ail ferch Mr. Thomas Williams, Cae'rpswan, o'r hon y bu iddo bedwar o blant, sef un mab ei anwyl James, a thair o ferched, dwy o'r rhai sydd yn huno gerllaw iddo yn mynwent Beuno, a'r llall a adawodd gyda'i phriod a'i phlant mewn tyddyn, o'r enw Hendrefach, Clynog. Tua'r flwyddyn 1831, cyfansoddodd awdl ar "Ddrylliad y Rothsay Castle," i eisteddfod Beaumaris, yn nghyd ag "Englynion Pont Menai." Colodd y gamp ar y flaenaf, ac enillodd y llawryd ar yr olaf. Ar ol hyn bu yn dyfyr ei hun gyda chyfansoddi ambell i englyn a phenill ar wahanol destunau; ac ymneillduodd oddiwrth unrhyw gystadlaeuath hyd eisteddfod y Fenni, tua'r flwyddyn 1839, pryd y cyfansoddodd englynion ar "Arch Noah," ac y rhanwyd y wob'r rhyngddo ac Iago Emlyn. Ond cyn hir cyfododd i fyny fel Samson, drachefn tua eisteddfod y gordofigion yn Le'rpwll, pryd y cyfansoddodd ei awdl anferwol ar "Lyfr Job," a'i doddeidiau ar "Esgyniad Elias." Ac ychydig cyn hyny cyfansoddodd y todd-eidiau, ar "Esgyniad ein Grasusaf Frenines Victoria i orsedd Prydain Fawr," pryd y rhanwyd y wob'r rhyngddo ef ac Ioan Madog. Ar ol hyn cyfansoddodd dlarnau byrion, a chyn pen hir, ei "Adgyfodiad," ac "Awdl y Croeshoeliad." Yna, "Awdl Maes Bosworth," yr hon a enillodd iddo yr anrhydedd o eistedd yr ail waith yn nghadair Powys, yn eisteddfod Llangollen, 1858. Ar cyfansoddiad olaf o bwys a wnaeth ydoedd, "Awdl y Flwyddyn," erbyn eisteddfod Caernarfon 1862, yr hon yn ol ei dystiolaeth ef ei hun, a ysgrifenedd heb un ymgais neillduol am flaenoriaeth, ond er ei ddiffyrwch ei hun, yn ei unigedd a'i oriau hamddenol yn y gauaf a'r gwanwyn 1861; a dywedodd

wrth gyfaill yohydig oyn ei farwolaeth, na fu colli ar y "Flwyddyn," yn un siomedig-aeth i'w feddwl, o herwydd nad oedd wedi ymgeisio yn hollol at hyny, ond yn unig at hunan fodhad, a hyfrydwch i'w feddwl isel a'i sefyllfa unig ar y pryd. Oferedd fyddai i ni fyned yn fanwl dros yr oll a wnaeth ac a gynyrchodd ysgrifell Eben Fardd, o herwydd gallem yn rhwydd lenwi agos i ran o'r Geiriadur. Ond yn awr, y mae Eben Fardd wedi marw, er yr 17eg o Chwefror, 1863, yn Nghlynog Fawr, yn Arfon, yn 60 mlwydd oed. Claddwyd ef yn mynwent y plwyf. Nid oes angen dywedyd fawr am dano yn mhellach, ond mai dyn hardd o gorff, a glân o bryd ydoedd, ac o ran ei dymer yn ddytaw ac addfwyn, heb fod yn gorffol iawn, gweddol dal, bob amser yn lled ddirifol, ond heb fod yn sur a mursenaidd, a cherddai a'i ben yn pwyso yn gyffredin ar ei ochr dde, ac yn edrych yn wastad yn isel. Dawn trwstan oedd ganddo i ymadroddi, ac am ei fod yn wybyddus o hyny, ofnai ei fod yn fwy o faich nag o fudd i gymdeithas; ond er y byddai ei hun yn ofni ac yn teimlo felly, byddai pob dyn o chwaeth lenyddol yn hoff iawn o'i gymdeithas ef. Fel cymydog, yr oedd yn dawel, siriol, a charedig, yn llenwi adwy fawr yn Nghlynog a'r ardal. Fel bardd, yr oedd yn ymdrechgar a llafurus, cyraeddod ben yr ysgol; ac fel beirniad, yr oedd yn onest a gwrol, eto yn eithaf bonedd-igaidd. Ni byddai un amser yn rhoddi ei law yn drom ar feirdd ieuanc aflwyddianus. Ni lygrodd ei awen eriod i gyfansoddi nac englyn na cherdd i foddio ffylaid. Fel Criston didwyll, dihoced a chydwybodol, syml a diaddurn, dychlynaidd a ffyddlon, yr oedd ei gydwybod yn hynod o dyner. Yn yr eglwys yn frawd, yn ei deulu yn offeiriad, ac yn ei ardal yn berarogl Duw. Bu yn aelod a swyddog da yn eglwys y Trefnyddion Calfniaidd am lawer o flynyddau. Ond efe a fu farw yn dawel, gan ymorthwys ar ei Waredwr am iachawdwriaeth.—Heddwch i'w lwch.

THOMAS, JOSHUA, gweinidog y Bedyddwyr yn Lymington, Hampshire, yn 1767. Yr oedd yn enedigol o sir Benfro. Derbyniwyd ef yn aelod yn Rhydwylym. Aeth i'r athrofa yn Nghaerodor. Yr oedd yn wr ieuanc deallus a gobeithiol. Cafodd alwad i fod ar brawf yn Lymington, yn Hampshire, yn 1767. Yr oedd arwyddion o foddlonrwydd ar ei lafur; er nad oedd neb yno wedi eu derbyn, er ys chwe neu saith mlynedd o'r blaen, ychwanegwyd y gwrandawr yn fuan a derbyniwyd rhai. Y flwyddyn ganlynol adeiladwyd yno gapel newydd. Yr oedd golwg obeithiol ar yr achos yn y lle. Yr oedd y draul o adeiladu yn £400, a'r eglwys wedi casglu £200 o honynt. Ychydig wedi hyny danfonodd yr eglwys ef i Lundain, i gasglu yr hon oedd ddiffygiol. Cafodd dderbyniad caredig yn y ddinas, er ei fod ar y fath neges. Yn mis Mai yr oedd wedi casglu yr hon oedd angenrheidiol. Ymadawodd a Llundain, gan obeithio cydorfol-

eddu, cyd-ddiolch, cydweddió, cydaddoli, a chydwyf a'i bobl dros amser; ond yn hyn siomwyd hwynt oll, wrth letys ar ei daith cafodd wely llaith, felly aeth yn glaf iawn, a bu farw yn Portsmouth. Gorphenodd ef ei holl waith mewn byr amser, ac aeth i dawl noswyllo.

THOMAS, JOHN, neu "Sion Wyn o Efon." Ganwyd ef yn y flwyddyn 1786, mewn pentref bychan o'r enw Chwilog, yn mhlwyf Llanarmon, yn y tŷ yn yr hwn y bu farw. Yr oedd yn nai fab brawd i Sion Lleyn. Yr oedd y gwr hwn yn un o'r rhai teilyngaf o gael ei gofnodi yn mhilith hanes enwogion Cymru. Yr oedd yn ddyn hynod ar lawer cyfrif. Treuliodd y rhan fwyaf o'i oes yn ei wely, gan iddo gael ei oddiweddyd gan gystudd trwm, nes diffrwytho aelodau isaf ei gorff yn hollol, fel nad allai symud o hono, er pan oedd o gyloch pumtheg mlwydd oed, a bu yn y cyflwr hwnw am fwy nag ugain mlynedd. Pan oedd yn y sefyllfa hono ymroddodd i gyraedd gwybodaeth mor bell y goddefai ei ddirfawr wendid iddo, fel y daeth yn hyddysg yn yr iaith Gymreig, nid yn unig yn alluog i ddarllen yr iaith, ond deallai ei hegwyddorion a'i seiniau mor gywir a neb. Heb gynorthwy athraw daeth yn hyddysg yn y Seisneg, ac mewn amryw ieithoedd a gwybodaethau mewn gwyddoniaeth a chelfyddyd. Gwnaeth ei wely oddifewn ac oddiamgylch iddo yn llyfrgell, a phan ydoedd yn analluog i symud ei gorff oddieithr ei freichiau yn unig, lluniodd offeryn i gyraedd pob llyfr oddiar yr astell, trwy yr hyn bethau yr ymwelodd Duw mae yn debyg ag ef, ac yr enillodd ei galon i ymorphwys ar Grist am fywyd. Arferai y Parch. B. Jones, o Bwllheli, ymwelod ag ef, a phregethai yn ei dŷ, a thrwy ymddyddan ag ef, a chael boddlonrwydd yn nghylch ei brofiad a'i wybodaeth am drefn achubiaeth pechadur, penderfynodd gyd ag ychydig gyfeillion o Gapel Helyg ddyfod yno i gynnal cymundeb eglwysig, a'i dderbyn yntau yn aselod o Gapel Helyg. Bu John Thomas yn alluog i gyfranogi o'r bara yn y cymundeb hwnw, yr hyn ni fu yn ei enau er ys llawer o flwyddau cyn hyny. Yr oedd hyn tua'r flwyddyn 1810. Cynaliwyd addoliad lled gyson yn ei dŷ, mewn canlyniad, a ffurfiwyd yno eglwys Gristionogol, ac yn y flwyddyn 1835 adeiladwyd yno gapel bychan destlus. Byddai pobl fwyaf parchus y wlad yn arfer ymwelod a John Thomas. Bu Shelley, y bardd; Fenton, yr hanesydd; W. A. Maddocks, A.S., yn nghyda lluwms mawr o dduwinyddion a beirdir wrth ochr ei wely. Yr oedd Dewi Wyn, R. ap Gwilym Ddu, Eben Fardd, W. Caledfryn Williams, yn rhai o'i gyfeillion penaf. Pan yn 73 mlwydd oed cymerodd *chronic bronchitis* afael yn ei gyfansoddiad, a bu farw yn yr Iesu, Gorpenaf 8th, 1859. (Gwel *Hanes ei Fwyd a'i Weithiau Barddonol*, gan y Parch. W. Jones, Porthmadog.)

THOMAS, ABEL, Castellnewydd, oedd bregethwr gyda'r Trefnyddion Calfnaid.

Ganwyd ef yn y flwyddyn 1751. Gwr oedd hwn a garai bawb, ac a gerid gan bawb. Bu yn llafurus ac yndrechgar iawn gyda'r gwaith, ac yn gynorthwy mawr i'r achos yn y dref a'r gymydogaeith gyda'r cyfenwad y perthynai iddo; ond eise a fu farw yn nghanol ei ddyddiau a'i ddefnyddioldeb, yn y flwyddyn 1799, yn 48 mlwydd oed, gan adael gwraig yn weddw a llawer o blant yn amddifaid. Bu ei weddw yn fam amgeleddgar i'r achos hyd ei marwolaeth yn 1838, a dywedir i'w holynwyr fod felly ar ei hol.

THOMAS, DANIEL, Penrhiwgaled, yn sir Aberteifi. Mab ydoedd i Dafydd ac Anne Thomas, o'r Gors, yn mhlwyf Llanbedr Felfre, yn sir Benfro, lle y ganwyd ef tua'r flwyddyn 1785. Pa beth oedd holl helyntion ei febyd a'i ieuentyd, nis gwyddom, na pha gymaint o fanteision addysg a gafodd gartref, na pha mor foreu yr ymunodd mewn cymdeithas grefyddol a'r eglwys yn Henllan. Bu yn ei ieuentyd yn myfyrion canu, dan hyfforddiad Sion Dafydd, Carfan, gwr o gynneddfau meddwl cryfion, a phregethwr cynorthwyol yn y lle. Yn y gelyddyd hon cyraeddodd Mr. Thomas gryn fedrusrwydd. Yn mhen amser, cafodd ei anog gan ei gyfeillion i bregethu a chydysniodd a'u casis. Ac wedi bod yn ysgolia peth gyda Mr. Lloyd yn Henllan, aeth i'r athrofa ramadegol yn y Neuaddlwyd, lle yr arosodd am rai blynyddau, gan fod yn ddiwyd wrth ei fyfyrfaethau. Byddai canu a gweddió yno haner dydd cyn gollwng yr ysgol, y canu yn wastad yn Seisneg allan o Watts, a'r gweddió gan un o'r myfyrwyr yn Gymraeg neu Seisneg, yn ol gallu y myfyrwr. Wedi ei ddyfodiad ef yno gwellhaodd y canu gryn lawer. Yr oedd efe yno yr un pryd a Mr. Bevan, y cenadwr i Madagascar, a'r ddau yn yr un wers, yn gystal a dyn ieuanc arall o'r enw Jones, o Athrofa eglwysig y Bontfan, yn Morganwg, yn amser gwyliau haf yr ysgol hono. Yn mhell cyn hyn y mae tri wedi marw. Aeth Bevan i Madagascar, Jones i Morganwg, a Mr. Thomas i Penrhiwgaled, nid pell o gymydogaeith yr athrofa tua'r flwyddyn 1818 neu 1819; a pharhaodd i weinidogaethu yno hyd ei farwolaeth. Yr oedd Capel y Wig i'w gael y pryd hwn, ac mewn cysylltiad a Penrhiwgaled. Ond yn ei amser ef a thrwy ei gymelliad yr adeiladwyd Pisgah yn y mynyddau. Yn ei amser ef y cafodd Penrhiwgaled ei adeiladu o newydd. Yn ei amser ef hefyd yr adeiladwyd Maenygroes, yn ymyl y Ceinewydd, capel helaeth a chyfeus. Bu llwyddiant mawr ar ei weinidogaeth yn y parthau yna o'r wlad, er na fu efe mwy na gweinidogion ereill ddim heb ei ofidiau. Y mae yn gof genym weled cynulleidfa Penrhiwgaled, hyd at rhyw dri neu bedwar, i gyd mewn cymundeb, golwg brydferth a chyffrous iawn ar unrhyw gynulleidfa. Byddai yn byw mewn tyddyn o'r enw Llwynon, ar lan y môr; ac yr oedd ysgol Sabbathol dda yn cyfarfod yno, fel un o ysgolion Penrhiwgaled, a chyfeillach fisol yno a chyfarfod

gweddi cenadol. Perthynai hefyd i'r ysgol Sabbathol yno ysgol gân, dan ei arolygiad a'i gynorthwy ef. Y mae efaith ei lafur cynyddol i'w weled eto yn yr ardal yn nghanu capel y Wern, ffrwyth naturiol yr ysgol Sabbathol, a'r ysgol gân, a'r cyfarfod gweddi, a'r gyfeillach, a gynelid yn y Llwynon. Yr oedd yn deall canu mor bell nes yr oedd yn gallu cyfansoddi. Y mae tonau iddo yn aros ar gael, a chanant y soniarus a boddhaol. Yr oedd yn ddyn o ymarwedd- iad diargyoedd iawn, ac yn bregethwr goleu, adeiladol, a theimladwy. Yr oedd pwyll a sefydlogrwydd yn perthyn iddo yn amlwg. Heblaw hyny yr oedd yn ddyn cryno iawn; yr oedd yn ffermwr cryno, yn bregethwr cryno, yn weinidog a dysgyblwr cryno a threfnus. Rhoddai i bob peth ei le, ei drefn, a'i amser. Bu hiraeth mawr yn yr ardal- oedd hyny ar ei ol; a theimlid ei werth yn eglwys sir Aberteifi yn gyffredinol. Byddai ganddynt ymddiried lawer yn ei gynghorion yn eu cyfarfodydd chwarterol, ac ar achlysu- ron ereill. Yr oedd yn groes iawn i'r cyd- welya sydd gan iuenectyd Cymru pan yn cyfeillachu a'u gilydd at briodi. A gwnaeth ei ran yn erbyn yr arferiad front trwy ei dibenu allan o'i dŷ ei hun. Bu farw Rhag. 22ain, 1848, yn 63 oed, o ryw beth fel y darfoddegiaeth ar ol cryn nychu a gwaelu.

THOMAS, ZECHARIAH, gweinidog gyda y Bedyddwyr, oedd yn fab ieuangaf Mr. Thomas, Esgair-Ithri, plwyf Conwyl-Gaio, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef Awst 13eg, 1727. Cafodd ei ddwyn i fyw mewn teulu crefyddol. Dysgwyd iddo Holwyddoreg Byraf y Gymanfa, pan yn blentyn; a phan yn ddeuddeg mlwydd oed, yr oedd wedi darllen yr Hen a'r Newydd Destamentau oll. Am dano ef gellir dywedyd, "Ei fod yn blentyn yn gwybod yr ysgrythyrau," a tharwydynt y "gwneathpwyd ef yn ddoeth i iechyd- wriaeth." Yn ystod yr amser y bu yn egwyddorwas, yn gymaint a'i fod yn mhell oddicartref, ac oddiwrth un gymdeithas o Fedyddwyr, arferai fyned i wrando at y Trefnyddion Calfinaidd. Ar ol gorphen tymor ei egwyddorwas, bu yn aros yn ngwahanol ranau o'r wlad, ac yn mhob lle sylwid arno, a derbynai barch mawr, yn herwydd ei sobr- wydd, ei ddefnyddioldeb, ei ffyddlondeb, a'i ddiwydrwydd. Cedwai y Sabbath gyda manyldra; yr oedd hefyd yn cilio rhag cwmpeni drwg. Yn y flwyddyn 1748, pan yn byw yn y Gelli, cafodd ei dderbyn yn aelod at y Bedyddwyr, yn Maesyrberllan. Bu ei fuchedd fanwl yn ystod ei gysylltiad a'r eglwys hon, yn foddion i'w wneud yn wrth- ddrwy holl i'w weinidog, ac i gyfeillgarwch parhaus gael ei wneud rhyngddynt. Pan yn 21 mlwydd oed, priododd a merch Mr. Rees Thomas, ger Llandysul, Ceredigion. Yr oedd y tad a'r ferch yn aelodau gyda y Bedyddwyr, yn Nghastellnewydd Emlyn, a symudodd yntau i fyw i'r gymydogiaeth hono, ac aelododd ei hun yn yr un eglwys. Enillodd yma barch mawr yn fuan; ac nid yn hir y bu cyn iddynt ei anog i ymarfer ei

ddoniau mewn modd cyoedus; ac wedi cael prawf digonol arno, cafodd ei neillduo i waith y weinidogaeth yn y flwyddyn 1757. Yr oedd ei bregethau yn cael derbynaiad cyffredinol gartref ac oddicartref. Yn 1762 symudodd i dyddyn a elwir Pendyan, nid yn mholl o'i artref enedigol, a daeth yn bre- gethwr cynorthwyol i'w frawd y Parch. Timothy Thomas, yn Aberduar, Penycoed, Bethel, a Bwlchyrhiw. Yn y lleoedd hyn, llafuriodd gyda derbynaiad mawr, hyd farwol- aeth y gweinidog yn 1768; ac yn 1771, caf- odd ef a dau bregethwr cynorthwyol ereill, eu neillduo yn gydweiniogion. Yn ystod ei drigianiad am wyth mlynedd ar hugain yn Mhendyan, cafodd fwynhau llawer o gysuron, a chyfarfyddodd a llawer o brofed- igaethau; ond trwy y cwbl bu yn ffyddlon gyda'i waith pwysig. Un o'i brofedigaethau mwyaf oedd colli gwraig dduwyl a chariadi- lon yn y flwyddyn 1782. Trwy hyn gad- awyd ef a chwe o blant mewn sefyllfa unig. Profedigaeth lem arall a'i cyfarfu yn fuan. Aeth amser amodrwymiad ei dyddyn allan, a derbyniodd yntau rybudd i ymadael, ond gan ei fod yn methu cael lle arall, cadwodd ef am dair blynedd am gymaint arall o ar- dreth ac a dalai. Pan yn y sefyllfa adfyddus hon am le i drigianu, dechreuodd feddwl mai ewyllys rhagluniaeth oedd iddo symud, yn gymaint a'i fod yn derbyn gwahoddiadau taer oddiwrth eglwys pelleng i ddyfod weinidogaethu i'w plith. Yr amser hwn ys- grifenodd at ei fab, y Parch. Benjamin Tho- mas, o Culmstock, a dywedai, "Nid wyf yn gwybod dydd fy marwolaeth, yr wyf wedi meddwl yn fynych mai y bedd yw y ty sydd i mi, ac weithiau yn synu fy mod cyhyd yn dyfod yn addfed, ond yn fynych y mae yr ystorum yn addfedu y diweddar yd. Dy- wedai wrtho yn fuan drachefn: "Dichon, o dan y goruchwyliaethau gofidus sydd wedi fy ngoddiweddedd yn ddiweddar, fy mod yn rhy barod i ddywedyd fel Jacob gynt, "Yn fy erbyn i y mae hyn oll." Yr wyf yn fwy annedwydd yn fy meddwl y blynyddoedd diweddar hyn nag am y deugain mlynedd cyn hyny. Yn nghanol y gaddug, gwawr- iodd rhagluniaeth arno, a chafodd dyddyn yn y gymydogiaeth, o'r enw y Llwyn, i'r hwn yr aeth i fyw yn 1790. Mewn llythyr a ysgrifenuodd at ei fab Ebrill y 10fed, 1799, y mae yn dywedyd: "Bum oddicartref am dair wythnos mewn dau gyfarfod trimisol, a phregethais bob dydd. Cyn i mi fyned oddicartref, yr oeddwn yn anhwylyd iawn ond dychwelais mor iach ac y bum erioed." Yn yr un llythyr rhydd hanes o gyfarfod cy- oeddus yn Nghaerfyrddin, a'r gweinidogion a fu yn pregethu yno ar bynciau appwynt- iedig—sef pechod gwreiddiol, etholedigaeth bersonol a thragywyddol, prunedigaeth neillduol, galwedigaeth effeithiol, a dyfal barhad." Dyben y cyfarfod hwn oedd ym- drechu rhwystro diluw Arminiaeth ag oedd yn ymgnio boddi y byd yn y dyddiau hyny. Bu y gwae hwn i Grist yn ffyddlon yn ei ddydd gwaith. Yr oedd yn ddyn mawr

iawn mewn gweddi, yn bregethwr efangylaidd ac ysgrythyrol, amyneddgar, didderbyn wyneb, a llym yn erbyn pechod. Ond efe a hunodd yn yr anghen Ionawr 16eg, 1816, yn 89 mlwydd oed. Bu yn pregethu yr efengyl am yn agos i 60 mlynedd, ac yn weinidog i eglwys y Bedyddwyr, yn Aberduar, oddi ar marwolaeth ei frawd, y Parch. Timothy Thomas, y Maes, yn 1768. Yr oedd yn enwog mewn moesgarwch, ei gyraeddaiadau duwinyddol, a'i sel dros ledaeiniad gwirioneddau yr efengyl.

THOMAS, SAMUEL, gweinidog yreglwys Annibynol yn Bethlehem a St. Clears, sir Gaerfyrddin, a anwyd yn Cwmeoch, sir Gaerfyrddin, yn y flwyddyn 1814. Pan oedd ei frawd Michael Thomas wedi newydd cael ei urddo yn weinidog yr eglwys Annibynol yn Wootton Bassett, Wilts, Mr. Samuel Thomas oedd blaenffwrth gweinidogaeth ei frawd yn y lle hwnw. Efe a ddechreuodd yn fuan bregethu, a chafodd ei dderbyn i'r coleg Annibynol, yn Aberhonddu, a phan orphenodd ei efrydiaeth yno, cafodd alwad oddiwrth yr eglwys Annibynol yn Nhrefdraeth, sir Benfro, i gymeryd ei gofal bugaliol, â'r hyn y cydunodd; urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth yn y flwyddyn 1843. Ar ol hyn efe a ymroddodd a'i holl egni i waith y weinidogaeth. Llafuriodd gyda chymeradwyaeth a llywyddiant mawr, cynyddodd y gwrandawyr fel y gorfodwyd yr eglwys i adeiladu capel llawer helaethach na'r un oedd ganddynt, a rhoddodd Mr. Thomas ddeheulaw cymdeithas i lawer iawn o aelodau newyddion. Pan wedi treulio tua 17 o flynyddoedd yn Nhrefdraeth, efe a briododd a Mrs. Nicholas, gweddyd diweddar Gadben Nicholas o'r lle, yr hon oedd wraig grefyddol, bwylog, a thra chymhwys i'r sefyllfa o fod yn wraig gweinidog yr efengyl. Nid hir y bu wedi hyn cyn symud i gymeryd gofal yr eglwys Annibynol, yn Bethlehem a St. Clears, sef yn 1860, lle yr arddelodd Duw ei lafur i raddau helaeth. Adeiladwyd yn ei amser ef gapel hardd a thra helaeth yn St. Clears, lle yr arferai bregethu yn Gymraeg a Saesneg bob nos Sabbath i gynulleidfarchus a lluosog. Tua diwedd mis Mawrth, cymerwyd ef yn glaf, ac ar ol chwech wythnos o gystudd, bu farw ar yr 8fed dydd o fis Mai, yn 55 mlwydd oed. Claddwyd ef Mai 12fed yn nghladdfa Bethlehem, pan weinyddodd ar yr achlysur y parchedigion Evans, Hebron; Lewis, Brynberian; Davies, Gideon; Jones, Gaerfyrddin; a Davies, Glandwr. Yr oedd Mr. Thomas yn ddyn o gorph hardd, o ymddangosiad boneddigaidd, yn gyfaill cywir, o wneuthuriad cadarn, yn Gristion diffuant, ac yn bregethwr ysgrythyrol a thra adeiladol.

THOMAS, OWEN, gweinidog yr efengyl gyda'r Annibynwyr, yn Llanfechell, sir Fôn. Ganwyd ef yn nghymydogoeth Rhosymeirch, yn yr un sir, yn y flwyddyn 1764. Daeth at grefydd tra yn ieuanc, a chafodd ei dderbyn yn aelod o eglwys Crist yn Rhosymeirch, gan y Parchedig weinidog, B. Jones, o Bwll-

heli. Gwedi hyn, a chan ei fod yn wr ieuanc o fuchedd santaidd a doniau helaeth mewn gweddi, cafodd ei anog i arfer ei ddawn i bregethu yr efengyl, yr hyn a wnaeth, a pharhaodd felly tra y bu efe byw. Efe a lafuriodd ar ddiwyd yn y willan, a gwenodd Duw ar ei lafur drwy ei wneud yn offeryn defnyddiol yn ei law i gasglu yn nghyd gynulleidfaoedd, a sefydlu eglwysi mewn gwahanol ardaloedd yn y sir. Efe a fu yn foddion i ddechreu yr achos yn Ceirchiog, Llanddeusant, Cemes, Silo, Seion, a Penraeth, yn nghyd ag amryw loeodd ereill. Pan gymerodd ofal yr eglwys yn Llanfechell efe a symudodd i fyw i amaethdy parchus iawn o'r enw Carrog, lle y treuliodd weddill ei ddyddiau. Efe a lafuriodd yn ddiffino tra y gallodd. Oddeutu blwyddyn cyn ei ymadawiad dechreuodd waelu, fel nas gallai fyned oddiamgylch ond ychydig, na phregethu ond anaml, eto pan y gallai âi i ymweled â'r eglwysi, a phregethodd tra medrodd. Y testyn olaf y pregethodd oddiwrtho ydoedd Rhuf. viii. 19. "Canys awydd-fryd y creadur sydd yn dysgwyl am ddatguddiad meibion Duw." Y wasanaeth gyhoeddus olaf a wnaeth ydoedd rhanu yr ordiniaid yn Ebenezer, ond gan ei wendid nis gallodd orphen. Cynorthwywyd ef gan ei fab Thomas Owen. Amlgaf ei gyflawn orphwysiad ar y Crist ag oedd ei wedi bregethu mor ffyddlon i ereill. "Rhyfedd drefn." eb efe, "i gyd o ras." Pan yn son am werthfawrogrwydd crefydd, dywedodd, "Y mae hi yn talu ei ffordd yn hynod." Gyda golwg ar ragorol werth yr ysgrythyr, dywedai, "Fod llawer hymn yn *gordial* melyn i'w enaid ar ei glafwely, ond mai yr addewidion oedd ei *fwyd*." Cynghorai ddynion i ymofyn am "grefydd i fyw." Yr oedd yn brofiadol os oesid hi i fyw, y oesid hi i farw; ac yn ymwybodol mai byw *crefyddol* yw y dedwyddaf, yn annibynol ar farw a'i dragywyddol ganlyniadau." Gyda'r profiad melyn hwn terfynodd yr hen filwr ffyddlon ei yrfa trwy farw yn yr Arglwydd, ar y 15fed o Ebrill, 1833, yn 69 oed. Y nos o flaen ei angladd pregethodd y Parch. W. Griffiths, oddiwrth Rhuf. xiv. 8, y testyn a nodwyd iddo gan y trancedig; a'r Parch. W. Jones, Amlwch, oddiwrth 2 Tim. iv. 8. Dranoeth hebrwyngwyd ei ran farwol i fynwent Ebenezer, yn ngwydd oddeutu 2,000 o edryohwyr. Gweinyddwyd ar yr achlysur gan y Parchedigion a enwyd, a'r Parch. D. James, Rhosymeirch. Yno—yn mynwent Ebenezer, y gorwedd ei ran farwol, yn dwyn tystiolaeth, er yn ddistaw, i'r addolwyr ei fod wedi cyoeddi iddynt yr Iesu yn Waredwr. Nid llai ydoedd ei ofal am y ddyledswydd deuluaidd gartref, ac oddicartref hyd y gallai. Difyr i'r meddwl duwiol fyddai clywed a chyduno â'r mawl a offrymid ar yr allor deuluaidd yn Ngharrog yn y boreu gyda gweddi. A hawdd fyddai i'r dweithr a elai i Garrog ar ei dro weled y parch oedd yn cael ei ddangos i'r rhan hon o addoliad, wrth edrych ar y drefn reolaidd a'r dull syml

a welid ar y teulu lluosog a fyddai yno. Cofid yn hir gan y rhai a'i hadwaenai, ei agwedd syml pan yn dyneus at orsedd gras, fel un yn myned i'r lle santiaidd. Byddai agwedd ddirifol ei gorff yn ddangosog o agwedd ei feddwl, fel y gellid casglu wedi hyn oddiwrth ei ddull taer a dirifol yn ei weddïau. Yn ei bregethau byddai weithiau yn athrawiaethol, yn aml yn ymarferol, a phob amser ymdrechai fod yn gymhwysiadol. Dywedai yn felus am Iesu, a gwaeddai allan yn fynych yn ei bregethau, "O ein Crist anwyl!—Ein Iesu anwyl!" Byddai ei ddull dirifol yn cael effaith ddwys ar ei wrandawyr yn aml, a'i ymgais oedd eu "perswadio" i dderbyn Crist, a dewis crefydd i *fyw*, yna caent fodd i "obeithio" pan yn marw. Boed ei ffyddlondeb yn gymhell- iad i eroill i fod yn ddiwyd.

THOMAS, TIMOTHY, o'r Maes, oedd weinidog y Bedyddwyr, yn Aberduar, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn y Tyhen, plwyf Caio, Mawrth 2il, 1720. Cafodd ei ddwyn i fyny yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd. Yr oedd o'i fabandod yn tueddu at ddirifoldeb, derbyniwyd ef yn aelod eglwys yn Mhencoeed, ger Llanbedr, Ceredigion. Y flwyddyn ganlynol, dechreuodd arfer ei ddoniau i bregethu a flaen yr eglwys, ac yr oedd yn dra derbynol yn mysg ei gymydogion; gwelwyd yn dra buan y byddai yn debyg o fod yn seren ddysglauer mewn oes dra anwybodus a thywyll. Yn 1743, cydunodd yr eglwys yn unfrydol i'w urddo. Oddeutu y pryd hwn efe a briododd, ond bu farw ei wraig yn mhen blwyddyn wedi priodi. Efe a briododd yr ail waith ag ŵyres i Mrs. Jones, o'r Maes. Yna efe a gymerodd y tyddyn, ac yno y bu yn byw a'i deulu ar ei ol hyd 1816, pan y symudasant. Yr oedd Mr. Thomas yn dyfal gyflawni ei ddyledswyddau, gan bregethu gair y bywyd i bechaduriaid marwol. Pan fyddai y ddeddf yn dreithdestun, yr oedd mynydd Sinai oll yn fwg, ac fel pe buasai y taranau a'r meltt yn chwyrnellu allan o'i enau, a'r oll yn ddwys fel y bedd; o'r tu arall, yr oedd megys udgorn arian yn peraidd ddadseinio efengyl gras, trwy ddarlunio dyoddefiadau Crist, ei gariad anghydmorol at bechaduriaid, a'u taer wahodd i gymod a Duw. Gyda dychryn rhyfeddol y darluniai boenedigaeth y coll- edig; ac mewn darluniadau bywiog a heirdd yr arlliwia lawenydd gwynfa Duw. Yr oedd yn mhell o fod yn eielychwr gwasaidd o neb; meddyliai drosto ei hun, a thraddodai ei feddyliai, nid a geiriau a ddyysgir gan ddoeth- ineb ddynol, ond a ddyysgir gan yr Ysbyrd Glân. Cyfansoddai ei bregethau yn gyffred- inol gyda diwydrwydd, manyldra, a gofal mawr, ac yn fynych harddai hwy a sylwadau hynodol, yr hyn ar nwanwaith a arddangosai ei adnabyddiaeth helaeth o'r ysgrhythrau a chalon dyn. Addefai y rhai a'i hadwaenai, nad oedd nemawr wedi eu donio yn well at bob rhan o'r weinidogaeth, rhoddod yr Ar- glwydd iddo "dafod i fedru mewn pryd lefaru gair wrth y diffygiol." Yr oedd yn

ddeiliad ffyddlon i Grist, yn ddiysgog i'w achos, a chadarn yn ei broffes ei hun. Fel duwinydd, yr oedd Mr. Thomas yn rhagori ar lawer yn ei ddydd trwy y dywysogaeth; yr oedd yn ysgrifenydd wedi ei ddyysgu i deyrnas nefoedd, ac yn dwyn allan o'i dry- sorau bothau newydd a hen; ei ysgrifen- iadau a enillasant iddo barch mawr yn mysg y duwiolfrydig o bob enwad. Y llyfrau a ys- grifenodd ac a gyoeddodd Mr. Thomas oedd y rhai canlynol; efe a gyfieithodd lyfr bych- an a elwir, "Tystiolaeth y credadyn am y nefoedd," argraffwyd hwn a phregeth o waith Mr. Thomas ar 2 Pedr i. 10, yn 1757. Yr oedd ef wedi ysgrifenu a phregethu hon yn agos i ddechreuad ei weinidogaeth, a son am ei hargraffu, ond ni wnaed hynny hyd yr amser uchod; galwyd y bregeth "Y Gareg Wen," yn ol Dat. ii. 17. Wedi hynny dechreuodd ysgrifenu ar bynciau sylfaenol crefydd, yn enwedig Trueni dyn trwy y Cwmp, a Rhad Gyfiawnhad, a Iachawdwriaeth yr Etholeddigion trwy Iesu Grist. Cyflwynodd y llyfr hwn i'r eglwysi yn cyfarfod yn Aber- duar, Pencoeed, Bethel, a Bwlchyrhiw, mewn llythyr blaenorol, amseredig Ionawr 1af, 1759. Y mae fel corff byr o dduwinydd- iaeth, wedi ei ysgrifenu yn dra eglur a chy- nwystfawr, enw y llyfr hwn yw "Y Wisg Wen." Yn 1764, argraffodd gasgliad o Em- ynau o'i waith ei hun, yn cynwys 128 o gan- iadau crefyddol, y maent yn llwythog o athrawiaeth yr efengyl, ond nid yn eithaf cywir mewn barddoniaeth, eto y maent ar yr ystyriaeth hyn, rai graddau o flaen ugeiniau o'r emynau a geuir yn ein haddoliadau yn bresennol. Yn 1766, argraffodd lyfrin bychan a elwir, "Rhwymyn Perffieithrwydd, neu Frawdgarwch Parhaus," yn cynwys 112 o dudalenau. Heblaw y llyfrau a enwyd, cyoeddodd ddau dreithawd dros arddodiad dwylaw ar y rhai a dderbynid i gymundeb yr eglwys. Cyoeddwyd ateb i'w lyfr dros arddodiad dwylaw yn 1765, yr hwn a ateb- odd yntau yn 1766. Buasai yn dda gan amryw o'i frodyr a'i gyfeillion, pe na buasai yn argraffu ar y pwnc hwn, ond yr oedd amryw yn ei anog i'w wneud, ac yr oedd ef yn barnu yn gydwybodol mai ei ddyled- swydd oedd gwneyd hynny. Yn 1767, ar- graffodd gyfieithiad o waith Mr. Ewen, ar "Fedydd," ac efe a ychwanegodd ychydig ato. Ei olygiadau duwinyddol oeddnt Gal- finiaeth bur; diffynai ei farn ei hun gyda diysgogrwydd a chadarnid. Fel pregethwr yr oedd ei glod yn yr efengyl, trwy yr holl eglwysi y dyddiau hynny. Ei elfen oedd bod yn ddefnyddiol, er ei fod yn wael iawn ei iechyd y rhan fwyaf o'i holl weinidogaeth. Yr oedd yn dysgwyl angu dros flwyddau, o'r diwedd gorphenodd ar y 12fed o Dach- wedd, 1768. Claddwyd ef yn nonwent plwyf Pencareg, am nad oedd lle claddu wrth gapel Aberduar y pryd hwnw. Gosodwyd careg hardd ar ei fedd, a'r argraff ganlynol arni: "Timothy Thomas, gweinidog yr efengyl, taranwr a dyddanwr, a hunodd y 12fed o Dachwedd, 1768, yn 48 mlwydd

oed." O ran ei berson, yr oedd yn denu ac yn dal, tua chwech troedfedd o hyd. Yr oedd yn dra hyddysg o'r Gymraeg a'r Seisneg, ac wedi cyraedd peth gwybodaeth o'r Grywaeg. Nid oedd er yn blentyn yn iachus iawn; yn fuan ar ol iddo ddechreu pregethu, efe a waelodd yn raddol nes gorphen ei yrfa.

THOMAS, DAVID, o Droedyrhiw, Merthyr Tydfil, ydoedd fab i William ac Ann Thomas, o Droedyrhiw, plwyf Llandeilo-fawr, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn 26ain, 1814. Cafodd addysgiadau o'i febyd. Arferai fyned i'r ysgol Sabbathol er yn blentyn; a bu yn ymdrechgar iawn drosti hyd ei fedd. Yn amser diwygiad 1828, ymunodd David Thomas a'r Eglwys Gynullidafaol yn Hermon, ger Llandeilo-fawr, yr hon, y pryd hwnw oedd dan ofal y Parch. Daniel Jones, o Grugybar, sir Gaerfyrddin, wedi hyny o'r Aber, Brycheiniog. Anogwyd ef gan yr eglwys i arfer ei ddawn i bregethu; ac yn y flwyddyn 1832, efe a gydsyniodd. Mewn canlyniad gwahoddid ef i bregethu yn fisol yn yr eglwys cymydogaeathol. Bu am yohydig amser yn yr ysgol yn Rhydybont, gyda'r Parch. W. Jones, yn awr o Abertawy. Dysgodd egwyddorion y iaith Seisnig yn lled dda yno; a thrwy ei lafur personol wedi hyny, daeth yn alluog i ddefnyddio awdwr Seisnig gyda rhwyddineb. Wedi ymadael a'r ysgol, treuliodd y rhan fwyaf o'i amser gyda'i ewythr yn y Ty-isaaf. Gweithiai ar y tyddyn ddyddiau yr wythnos, a phregethai ar y Sabbathau, yn y manau a gadwai yn fisol. Yn ystod y blynyddau hyny teithiodd yohydig i bregethu drwy ranau o'r Deheudir. Yr oedd yn dderbiniol iawn, heb un son annymunol am dano yn un man ar ol ei ymadael. Yn 1840, aeth am daith drwy Forganwg. Hoffwyd ef yn fawr gan eglwys Saron, Troedyrhiw, Merthyr Tydfil, a rhoddwyd galwad iddo yno. Felly efe a urddwyd Tachwedd 19eg, 1840, pan oedd llawer o weinidogion yn nghyd. Yn fuan wedi urddiad Mr. Thomas yn Nthroedyrhiw, rhoddodd gweinidog Craigybargod yr eglwys hono i fyny, a chymerodd Mr. Thomas ei gofal yn ei le; ac efe a lafuriodd yno, mewn cyswllt a Throedyrhiw, yn gymeradwy a llwyddianus iawn hyd ei farwolaeth. Ar y 10fed o Fehefin, 1841, ymunodd mewn priodas a Miss Hannah Gething, un o aelodau ei eglwys, yr hon a fu yn amgeledd gymwys iddo hyd ei fedd. Ni chafodd ei gydwydd ac yntau fwynhau nemawr o gysuron yn eu cyflwr priodasol, canys dechreuodd ei ieohyd ef waethygu yn lled fuan. Bu dros amryw fisoced yn gwaelu, ond parhaodd i bregethu yohydig hyd o fewn pumthefnos i derfyn ei oes. Bu farw ar y 5ed o Hydref, 1843, yn dawel, a'i bwys ar Grist ei Iachawdwr, gan adael priod serchus, plentyn amddifad, a lluaws o berthynassu a chyfeillion mewn galar ar ei ol. Fel arwydd o barch i'w ran farwol, mynodd yr eglwys wneud bedd iddo dan yr areithfa, yn nghapel Troedyrhiw. Ar ddydd ei angladd ymgynullodd torf luoe-

og yn nghyd i'w hebrwng i'w wely pridd, pan weddiwyd ac anerchwyd y gwyddfodolion gan y brodyr cymydogaeathol. Fel dyn, yr oedd Mr. Thomas yn un o'r rhai mwyaf diniwed. Anhawdd cael neb yn fwy gochelgar nag ef, rhag drygu unrhyw ddyd yn ei deimladau, ei gymeriad, neu ei berson, drwy ymddygiad, gair, neu weithred. Fel Cristion, gellir dyweyd yn ddibetrus, ei fod mor berffaith a nemawr o blant Duw yn y byd hwn. Treuliodd ei fywyd o'r dydd yr ymunodd ag eglwys Dduw hyd ei farwolaeth, heb gymaint a chael ei ddrwgdybied, chwaethach cael ei brofi yn euog o gamymddygiad. Fel pregethwr, nis gellir dyweyd ei fod yn tra rhagoriary cyffredin; ond nid gormod fyddai dyweyd ei fod yn bregethwr call, trefnus, a a defnyddiol. Fel gweinidog, yr oedd yn dra diwyd yn ei gylch. Os gartref, ac yn iach, nid elai un cyfarfod gweddi, cyfeillach grefyddol, nac Ysgol Sabbathol heibio, heb ei fod ef yn ywddfodol, ac yn gwneud ei ran ynddnt. Yr oedd ei ofal yn fawr am heddwch a chysur yr eglwys, a dychweliad y gwrandawry. Trwy ei ymddygiad santaidd, ei ymddydanion duwiol, ei serchostrwydd, a'i ddiniweidrwydd digyffelyb, ei ddiwydrwydd i lenwi ei gylch, ei weddlau dwysion, a'i bregethau diwygiadol, efe a fu yn foddion yn ystod ei weinidogaeth fer, i ychwanegu ugeiniau at yr eglwys yn Nthroedyrhiw, ac yohydig yn Nghraigybargod. (*Diwygiwr Ianawr, 1845.*)

THOMAS, TIMOTHY, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Aberduar, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1754. Yr oedd yn fab i'r Parch. Timothy Thomas awdwr "Y Wig Wen Ddysglar," ac yn frawd i'r Parch. Thomas Thomas, Peckham. Efe a ymunodd a chrefydd tra yr oedd efe eto yn ieuanc, a dechreuodd bregethu yn fuan wedi hyny, ac urddwyd ef yn weinidog yr eglwys yn Aberduar oddeutu 1782, neu 83. Yr oedd Mr. Thomas yn cael ei amgylchu gan berthynassau enwog wedi oesi o'i flaen, wedi cydoesi ag ef, ac wedi oesi ar ei ol ef. Eto nid dyna yr unig berl a ellir osod yn nghoron ei gymeriad, yr oedd ef ar ei ben ei hun, yn wr o osodiad Duw, yn offeryn o'r fath enwocaf dros Dduw i enill dynion at Dduw, wedi ei nerthu a'i bleidion gan Dduw am flynyddau meithion, ac yn niwedd ei oes, ar ol ei boeni gan ymweliad y dyddiau blin, cymerwyd ef gan Dduw i ogoniant, lle y gorphwys oddiwrth ei bryder a'i lafur, ac y mwynha bresenoldeb ei Dduw yn oesoedd. Efe a fu am haner canrif yn weinidog ffyddlon yn Aberduar a'i changenau, Mr. Timothy Thomas oedd y prif weinidog trwy yr holl amser, a byddai y gweinidogion ereill oedd yn ei gynorthwyo yn eithaf boddhaol, o dan ei arweiniad a'i gyfarwyddiadau ef. Yr oedd yn esgob, ond nid oedd yn ceisio bod yn archesgob. Yr oedd y gweinidogion a'r eglwysai oddiar barch calon iddo yn rhoddi yr arweinyddiaeth yn ei law ef, ac ni chawsant erioed eu siomi yn yr ymddiriedaeth a roddwyd iddo. Cynysgaeddwyd ef a chorff

lluoniaidd a hardd, yr hwn a gadwai yn drwsiadus a boneddigaidd. Yr oedd yn hollol ddidderbyn wyneb tuag at bob gradd a sefyllfa. Yr oedd hefyd o dymer garedig, ac ysbryd haelfrydig, a chymwynasgar. Porthodd braidd Duw am flynyddau meithion yn Aberdwr a'i changenanu; ac ni fu neb yn fwy cymeradwy yn y cyfenwad nag efe. Elai yn ei ddull boneddigaidd a phenderfynol ar ei draul ei hun, i sefydlu achosion newyddion, gan estyn ei nodded iddynt yn eu gwendid. Y mae erbyn hyn lawer o eglwysi cryfion yn Nghymru, ag sydd yn ddyledus am eu bodolaeth i'w lafur a'i fyfodlondeb. Nid oedd ofn dyn yn ei flino. Ymladdodd ag amryw o gyfeiliornadau ei oes, yn enwedig Arminiaeth a Sosiniaeth. Yr oedd dychryn ar y Sosin weled Mr. Thomas o'r Maes yn agos ato. Defnyddiodd ei dalent, ei amser, a'i feddianau, er lles crefydd. Nid oedd y gydnabyddiaeth a dderbyniodd ond magys gwegi, yn ymyl yr hyn a wariodd mewn llawer ffordd i'r dybenion goreu. Bu ei lwydd yn gyfartal i'w lafur; nid yu unig efe a bregethodd lawer, ond efe hefyd a dderbyniodd lawer i'r eglwysi. Byddai yn wastad yn cael y gadair uchaf yn mhllith ei frodyr. Treuliodd ei flynyddoedd olaf, wedi iddo gael ei orddiwas gan y dyddiau blin, gyda'i ferch yn Aberteifi, yr hon a fu yn hynod garedig iddo hyd ei ddiwedd. Symudodd i Aberteifi o gylch 1831, lle y gwnaeth yr hyn oll a allai o ddaioni, yn nghanol parch ac anrhydedd ei gydnabyddion hyd ei farw, yr hyn a gymerodd le Ionawr 1af, 1840, pan yu 86 mlwydd oed. Claddwyd ef yn Aberduar, yn ymyl y capel, lle y bu yn cyoeddi cymod i bechadur trwy waed ei groes ef. Bydd enw Mr. Thomas, o'r Maes, yn uchel tra Cymry a Chymraeg yn bod; ac nid oes ond gweithrediadau y dydd mawr diweddaf, a ddichon roddi eglurder o fawredd y daioni a gyflawnodd yn ei ddydd.

THOMAS, SAMPSON, oedd lefarwr gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, yn sir Benfro, Brodor oedd o ardal Trelech, sir Gaerfyrddin. Ganwydef tua'r flwyddyn 1739. Nid oes un wybodaeth am ei rieni, pa un a'i crefyddol a'i peidio oeddynt. Gan fod hen eglwys gan yr Annibynwyr yn Nhreflech, tebyg mai yno y byddai ei rieni yn arfer addoli; a chan fod mwy o nawys ymneillduwr ynddo yntau, nag oedd yn gyffredin yn yr hen Drefnyddion, tebyg yw, mai trwy ryw gysylltiad felly a chynulleidfia Trelech y cynyrchwyd hyny. Yr oedd yn ei ieuentyd yn llanc lled wyllt, ac yn dueddol i yfed llawer, ac efe hefyd oedd pen ymladdwr yr ardal, a chau gyfateb i'w enw, Sampson, yr oedd yn gyffredin yn arfer bod yn drechaf; ond ni chafodd ei rwyg i aros yn y gwasanaeth hwn yn hir, eithr galwyd ef pan tuag 21 mlwydd oed i wasanaeth meistr gwell, ac at waith llawer anrhydeddusach. Nid yw ein hanes yn ein hysbysu pa fodd, na pha bryd y dychwelwyd ef at grefydd, na pha amser y dechreuodd bregethu. Daeth i sir Benfro

yn y flwyddyn 1773, pan oedd yu 34 mlwydd oed, trwy briodi gwraig weddw, yr hon oedd yn byw mewn lle a elwir Treceadwgan, yn agos i Solfach. Fe fu yn llafuric yn y sir hon yn benaf o hyny allan, sef am ysbaid 34 o flynyddoedd, hyd nes y goddiweddwyd ef gan anghyfydd yn y flwyddyn 1807, pan oedd yn 68 mlwydd oed. Mae yn nodedig ddarfod iddo ef a'i briod farw yr un amser, a chael eu claddu yr un diwrnod, ac yn yr un bedd, yn mynwent Tregroes. Byddai Sampson Thomas yn cael ei gyfrif yn wr cadarn yn yr ysgrythrau; arferai rhai o'r hen bobl ddywedyd, ei fod yn un rhagorol iawn yn y cyfarfodydd eglwysig. Arferai fyned i Abergwaun un waith yn y mis, a galwyd y Sabbath hwnw mewn canlyniad yn Sabbath Sampson Thomas. Merch iddo ef oedd y wraig ragorol hono, priod y Parch. Thomas Skeel, gweinidog yr Annibynwyr, yn Nhrefgarn, ac wedi hyny yn Mhenybont, sir Benfro.

THOMAS, JOHN, oedd weinidog yr Annibynwyr, yn Mhwlhelid. Brodor ydoedd o ryw ran o'r Deudud. Urddwyd ef i'r weinidogaeth yn y dref uchod yn y flwyddyn 1723. Bu yn byw mewn lle a elwir Gwynfryn. Dywedir ei fod yn ddyd hynod o ran ei symlyrwydd, ei dduwioldeb, a thynnerwch ei gandybod; er prawf o hyn, dywedir fod ganddo ryw adeilad wedi ei godi yn ymyl ei dy, a bod y rhai a'i oododd wedi bod mor dwyllodrus yn eu gwaith, fel y syrthiodd yr adeilad i lawr cyn iddynt bron ei orphen. Pan ddaethant at Mr. Thomas i geisio eu tal, efe a ddywedodd, "Pa fodd y gellwch ofyn tal genyf, a'ch gwaith wedi syrthio cyn braidd i chw'i ei adael?" Yna dechreuodd y ddaud ddyd regu eu gilydd, a dywedai y naill wrth y llall, "Arnat ti, y cnaf budr, y bu y bai." "Nage," ebe y llall, "celwydd a ddywodi, y filain melliogedig, arnat ti y bu y bai." "Tewch druaïn," ebe Mr. Thomas wrthynt, "yn hytrach na'ch clywed yn rhegu eich gilydd fel yna, gwell genyf dalu i chw'i y cwbl;" ac felly y gwnaeth. Yna aethant ymaith gan chwerrthin yn eu dyrnau am eu bod wedi myned drwy eu gorchwyl mor hwylus, heb ystyried dim am y cyfrif sydd raid iddynt roddi mewn barn am y fath ynddygiad anghyfiawn ac ysgeler. Er fod Mr. Thomas yu ddyd tra hynod o ran ei ymarwedd diuwiol, eto, eglur yw nad oedd mor ddoniol fel pregethwr a'r rhai fu yno o'i flaen, o ganlyniad ni thorodd allan drwy y wlad er lledaenu achos crefydd. Nid oedd dim yn gyuhyrfus yn ei weinidogaeth i ymosod ar bechodau ac annuwioldeb y wlad, am hyny gwanhaodd yr achos dau ei ofal o'r hyn ydoedd yn flaenorol. Yr oedd y gelynion crefydd yu fwy dystaw a digynwrf i ei erbyn ef; oblegyd tra y caiff satan a'i ddeiliaid lonydd, heb i weinidogion yr efengyl wneuthur ymosodiad cynhyrfus ar eu teyrnas a'u harferion llygreddig, gadawant hwyrthau lonydd i'r cyfryw weinidogion. Er fod Mr. Thomas yn ddyd duwiol, ac yn bregethwr efengylaidd, eto nid oedd yn feddianol ar

ysbryd gwrol a chyoeaddus, doniau, na dull cynhyrfus a chyffrous i ymosod ar y byd annuwiol, ac oedd yn hoffi gorwedd mewn cysgadrwydd pechadurus, nid oedd y byd yn teimlo ond ychydig oddiwrth ei weinidogaeth, ac nid oedd satan yn gofalu fawr am godi gwrthwynebiad iddo. Nid oedd yn feddianol ar ysbryd cenadol yr hen weinidogion ag oeddynt wedi bod yn Nghymru ugeiniau o flynyddoedd o'i flaen, y rhai a dorent allan trwy dymhestloedd cryfion ac erledigaethau blinion, gan bregethu efengyl y deyrnas, nes cynhyrfu y byd a'i lanw a dychryn. Tua'r flwyddyn 1741, ymwelodd Mr. Howell Harris, ar gais Mr. Lewis Bees, Llanbryn-mair, ac amryw leocedd yn y Gogledd, ac yn mhlith ereill, ag ardal Pwllheli, yr hyn a achosodd gynhwrf mawr yn y wlad. Pan oedd yr erledigaeth yn ei phoethder mwyaf yn Mhwlheli, daeth yno weinidog o'r Deheudir, a darllenodd ddeddf y goddefiad i'r ymneillduwyr yn y modd mwyaf cyoeaddus, dangosodd y perygl o aflonyddu yr addoliad, a sicrhaodd iddynt, y byddid yn sicr o ymddwyn o hynny allan yn ol y gyfraith tuag at bwy bynag a'i troseddai. Gostegodd hyn y dymhestl erledigaethus yn y dref, fel na bu yno erlid mwyach. Tua dechreu yr adfywiad ar grefydd yn amser Mr. H. Harris, y bu farw Mr. John Thomas, gweinidog Pwllheli, yn y flwyddyn 1742, yr hwn a fawr gerid gan bobl ei ofal a'i gyfeillion yn y dref, fel dyn duwiol a gonest.

THOMAS, HUGH, un o hen lefarwyr cyntaf y Trefnyddion Calfinaidd yn Lleyn, sir Gaernarfon, efe a ffordd o Leyn i ardaloedd Caernarfon a Llanberis, rhag ei ddal gan yr erlidwyr creulon; ond ymddengys modd bynag, i'w ffoadigaeth fod yn ofid iddo i raddau mwy neu lai dros ei oes, am na safai ei dir yn wrol, a dyoddef y canlyniad, bydded y peth a fyddai. Yr oedd cyfaill iddo wedi ei gynghori i fyned i'r Cwmglas, Llanberis, y buasai yn cael lle i ymguddio yno; felly efe a aeth yno tua 30 milldir o'i artref, cafodd yno, ar ol rhoddi ei hanes, bob caredigrwydd, a gwnaed gwely iddo mewn ogof yn yr Wyddia, yr hon oedd yn ymyl, a bu yn aros yno ddydd a nos, a'r bugail defaid yn dwyn bwyd iddo bob dydd pan yn ymwelod a'r defaid. Bu yn aros yno am wythnosau. Yn mhen amser cafodd fyned i'r tŷ i gyssgu y nos, a myned i'r ogof ar doriad y dydd i lechu hyd yr hwyr. Yr oedd ei wraig yr holl amser hwn yn anadnabyddus o'i helynt, ac yntau yr un modd a'r eiddo hithau, a chan fod arno hiraeth am ei gwelwed, penderfynodd fyned adref. Cychwynodd ychydig cyn nos o'r Cwmglas, a chyraeddodd gartref cyn dydd, a llechodd yn ei wely dranoeth. Pan ddaeth y nos drachefn, gan yr ofnai aros yn hwy yn ei dy ei hun, torodd ef a chyfaill dwll yn y ddaear, yn agos i'w dŷ yn nghanol eithin, y rhai a'u cuddient, fel nad ellid yn hawdd ei ganfod, yno yr ymosodai i wneud rhwydau bychain at wasanaeth teuluaid, a'r wraig a'u dygent oddiamgylch i'w gwerthu, neu i'w newid am fwyd. Bu

yn llechu yno am dalm o amser. Bu fyw i fyned yn hen iawn. Nid oes genym nemawr o son am ei dalentau fel pregethwr, ond ymddengys ei fod yn adnabyddus fel dyn tyner iawn ei gydwybod, ac yn rhagori mewn duwioldeb, ac yn nodedig am ei wyleidd-dra. Tua diwedd ei oes yr oedd wedi myned yn ddall, ond ni roddodd heibio gynghori ei gyd-ddynion. Nis gwyddom o ba oedran y bu efe farw, rhywbryd tua chanol y ganrif ddiweddar.

THOMAS EVAN, gweinidog y Bedyddwyr, yn Moleston, ger Narberth, sir Benfro. Derbyniwyd ef yn aelod yn Rhydwilym, yn 1731, cyn corffoli eglwys Moleston, edrychiad arno fel dyn ienainc gobeithiol, ac yn debyg o ddyfod i gyflawni lle y gweinidog. Wedi bod ar brofiad yn arfer ei ddoniau yn eu plith, ac yn gymeradwy ganddynt, neillduwyd ef i'r weinidogaeth Medi 4ydd, 1736. Cynorthwya i ar yr achos y Parchedigion Enoch Francis, a Miles Harry. Ni bu dim yn neillduol yn Moleston, wedi sefydlu Mr. Evan Thomas, yn weinidog yno, efe a'i bugeilliodd hi yn llwyddianus dros 47 o flynyddau ac wyth mis, ac yna hunodd yn yr Iesu Mehefin 4ydd, 1783. Yr oedd efe yn dra adnabyddus e pharchus yn yr eglwys. Yr oedd yn wr hynod oestynedig, tangnefeddus, a chariadlon, ac yn weinidog llawn o ffyddlondeb.

THOMAS, WILLIAM, Sardis, sir Benfro, tad y Parch. David Thomas, D.D., Stockwell, a anwyd yn Watson, fferm yn nghylch tair milldir o Dinbych, sir Benfro, yn mis Medi, 1782. Ni chafodd William ond peth nesaf i ddim o fanteision dysgeidiaeth. Pan yn blentyn aeth i ysgol a lywyddid gan y Parchedig Mr. Williams, offeiriad y plwyf, yr hwn oedd yn bregethwr rhagorol iawn. Ymddengys ei fod wedi arfer mynychu eglwys ei blwyf, os nad yn rheolaidd iawn, a sylwodd offeiriad parchus y lle arno, ei fod yn wyllo yn fynych o dan ei apeliadau difrifol i'w wrandawyr. Pan oedd yn nghylch un ar hugain oed, cymerodd cyfnewidiad le yn ei olygiadau eglwysig; gadawodd y Llan, a daeth yn un o'r ymneillduwyr cyntaf yn y rhan ddeheuol o'r sir. Dygwyd y cyfnewidiad hwn oddiamgylch trwy weinidogaeth y fath ddynion a Jones, Trelech, Morgans, Henllan, a Evans, Llwynyffortun, y rhai yn nghylch yr amser hyn, a ddechreuasant dalu ymweliad a'r gymydogiaeth, a phregethu mewn anedd-dai, am nad oedd addoldai wedi cael eu hadeiladu y pryd hwnw yn y rhan hono o'r sir. Darfu i un Mr. Clement Phillips, gwr parchus a duwiol, yr hwn oedd yn preswyllo mewn lle a elwid Carns-Mills, tua milldir o Watson, adeiladu ystafell wrth ei dŷ, yr hon a roddodd at wasanaeth y gweinidogion Annghydfurfio o bob plaid grefyddol, er pregethu ynddi. Yr oedd hyn yn beth newydd yn y sir, teithiodd canodd filldir-oedd lawer i'r lle dirgelaid hwn, i wrando yr efengyl. Dan weinidogaeth y dynion sant-aid hyn yn yr ystafell a nodwyd, y darfu i brofiad a theimlad crefyddol Mr. Thomas i

fod yn llawer mwy difrifol nag yr oeddynt cyn hyny; cynyddodd ei wybodaeth ysgrhythrol, a ffurfiodd y dymuniad a'r penderfyniad o gyflwyno i ereill yr hyn a dderbyniodd efe ei hun. Pan yn 24 mlwydd oed dechreuodd bregethu. Gwnaeth hyny y tro cyntaf mewn ty anedd. Wedi dechreu, yr oedd yn rhaid parhau. Daeth yn boblogaidd fel pregethwr, a daliodd afael yn ei boblogrwydd hyd y diwedd. Pan yn 27 mlwydd oed, priododd a merch i Mr. Clement Phillips a nodasom uchod, ac aeth i fyw i Hopshills, fferm fawr yn y gymydog-aeth. Arosodd yma am yn agos i 30 mlynedd. Gan nad oedd llawer, (fel y dywedir) o'r tu cefn, y fferm yn uchel o ardreth, ei deulu yn cynyddu, hyd nes y daeth yn dad i ddeg o blant, yr oedd yn rhaid iddo weithio yn galed a'i ddwyllaw. Dydd ar ol dydd, drwy agos i 30 mlynedd, ni ddarfu un gweithiwr fferm erioed weithio yn galetach nag ef; eto yr oedd yn bregethwr a gweini-dog anghyffredin. Trwy yr holl flynyddoedd hyn, pregethodd gymaint a dwy waith yr wythnos mewn gwahanol leoedd yn y gymydog-aeth, ac ar y Sabbathau dair gwaith, a hyny mewn lleoedd lawer o filldroedd oddiwrth eu gilydd. Bu yn offeryn i adeiladu amryw addoldai yn y gwahanol drefydd a'r pentrefydd, lle y pregethai. Cafodd Sardis a Saundersfoot, lle y parhaodd i weinidogaethu hyd ei fedd, eu hadeiladu yn mron yn hollol trwyddo ef ei hun. Yn 1818, neillduwyd ef yn weinidog yn Sardis, ac mewn cysegredig a hwn daliodd ofal gweinidogaethol eglwysi ereill, ar wahanol amserau, sef Horeb, a Tredemel. Yr oedd yn gwneud hyn am fod y bobl yn rhy dlawd i gynnal gweinidogaeth eu hunain. Tua phumtheg mlynedd cyn ei farwolaeth gadawodd y fferm, ac aeth i fyw i dy a adeiladodd iddo ei hun yn ymyl yr addoldy yn Saundersfoot. Yma y parhaodd i lafurio hyd derfyn ei oes. Ni fu erioed yn ddyn hollol iach; o'i febyd yr oedd yn dyner a gwanaid, a bu blynyddoedd olaf ei fywyd yn dymor o wendid a llesgedd mawr. Ar nos Iau, Mawrth yr 21ain, 1855, yn 73 oed bu farw. Yr oedd ei oriau olaf yn oriau o boenau corfforol mawr iawn, ond o heddwch ysbrydol didor. Dywedodd lawer o bethau tarawiadol iawn yn yr amser hwn. Pan unwaith y clywoddi rai o'i gymydogion yn gofyn i un o'r teulu, pa fodd yr oedd, gwaeddodd allan yn ei lais neillduol a threiddiol ei hun, "Dywedwch wrthynt fy mod yn y frwydr—yn y frwydr." Ar un achlysur, dywedodd wrth Dafydd ei fab, (sef Dr. Thomas, Stockwell.) "Y mae yn ddyffryn tywyll, Dafydd, fy mab." I'r hyn yr atebodd ei fab, "Ydyw, fy nhad, ond, pe rhodiwn ar hyd glyn cysgod angeu," &c. "Ie, ie," meddai ef, trwy roddi atalfar a y dyfyniad, "Rhodio! Duw a wyr, yr wyf fi yn gloff moesol, nid allaf rodio." Dywedodd ei fab wrtho, "Efe a'i fraich a gasgl ei wyn, ac a'u dwg yn ei fynwes." "Dyna hi," meddai ef, "rhaid fy nghario i." Dre arall dywedai, "Os bydd

rhyw un yn pregethu pregeth angladdol i mi, na fydded ei destun yn "Mi a ymdrechais ymdrech deg," &c.; "Ond yr wyf yn cyfrif pob peth yn dom ac yn golled," &c. Dydd yr angladd ymgasglodd tyrfia fawr i dalu y gymwynas olaf i'w weddillion marwol, fel hen gyfaill a gweinidog. Cyn i'r orymdaith angladdol gychwyn, yn yr hon yr oedd canoedd lawer, traddododd y Parch. Joseph Williams, Bethlehem, anerchiad pwrpasol. Dywedodd wrth y rhai anrhywledig oedd o'i amgylch fod, "Un o'r rhwystrau mwyaf oedd rhagluniaeth wedi osod ar eu ffordd er eu rhwystru i ddinystro, yn awr wedi ei symud." Teimlodd pawb yr ymadrodd mewn modd difrifol. Ar ol hyn dechreuodd yr orymdaith gychwyn tua chladde Sardis, lle bu yr ymadawedig yn llafurio fel gweinidog am yn agos i ddeugain mlynedd. Darllenodd y Parch. Mr. Thomas, Tiers Cross, ranau priodol o'r ysgrhythrau santaidd, a gweddiodd. Anerchwyd y gynulleidfa mewn modd difrifol, gan y Parch. J. Lewis, Henllan. Ar ol gweddio, a chanu emyn priodol i'r amgylchiad, caudd y hedd hyd ddydd y odi ar un a berchid gan bawb o'i gydnabod, ac un o'r dynion mwyaf duwiol, pregethwr galluog, a gweinidog llafurus. Fel dyn yr oedd Mr. Thomas wedi ei gynysgaeddu â meddwl eang a galluog. Yr oedd o deimladau tyner iawn; ei ddeall yn hynod o fywiog a threiddiol. Yr oedd yn feddyliwr naturiol. Fel Cristion yr oedd yn ddiarebol am ei ostyngieiddrwydd, a'i ymgyffwyniad cysegredig i wasanaeth crefydd. Fel pregethwr yr oedd bob amser yn nerthol, ac yn mhob man yr elai yn dderbyniol. Am flynyddoedd ni bu neb trwy y sir a dynai fwy o gynulleidfa pa le bynag yr elai, neu a gynyrchai fwy o ddylanwad nag efe. Ni fethodd erioed i ennill ei gynulleidfa yn hollol dan ei ddylanwad, a meistrolu eu teimladau. Yr oedd ei nerth ar y cynhyrifiadau yn rhyfeddol; yr oedd fynychaf yn gadael ei wrandawr yn wylo y dagrau yn hidl, anfynych y gwelid llygaid syohion yn ei gynulleidfa. Diau fod ugeiniau na anghofiant byth y gwefreiddiad rhyfeddol a wnaeth ar ei gynulleidfa, pan yn traddodi pregeth ar ddyoddefiadau Crist. Pan yn cyfeirio at ei ymdrech olaf â Galluoedd y tywyllwch, taenai ei freichiau ar led, yn ei ffordd neillduol ei hun, cyfodai ei lais, yr hwn oedd yn orlwythog gan deimladau, a dywedai, "Ymladdodd Crist ei frwydr yn y tywyllwch—yn y tywyllwch. Pan ymladdodd Joshua, dywedodd y Jehofah wrtho mewn effaith, 'Ymladd, fy ngwas Joshua, a minau a ddaliaf y goleu i ti,' a safodd yr haul yn yn Gibeon, a'r lleuad yn nyffryn Aijalon. Ond pan ymladdodd Crist frwydr fesoel yr hil ddynol, diffoddodd Duw y goleu, ac ymddangosodd y nefoedd fel sachliain." Darfu iddo ddiwyllio yr ymarferiad o fyfyrto; yr oedd yn myfyrto pan yn aredig yn y maes, hau yr had, a phorthi yr anifeiliaid, mor ddyfal a phan yn ei fyfyrgeill; yr oedd bob amser yn troi yr argraff ag oedd natur oddi-allan yn wneyd arno, i fod yn ddefnydd

dylanwad ei weinidogaeth. Yr yohydig lyfrau a ddarllenai oeddynt yn mysg y goreu o weithiau dwyfyddol, Witaius, Howe, Locke, Watts, a Poole, oeddynt ei hoff awduron, a gwnai ddarllen y rhai hyn drosodd a throesodd gyda manylwydd mawr. Ond y Bibl oedd ei lyfr; yr oedd yn byw ynddo—yr oedd yn artref i'w enaid; yr oedd yn un cadarn yn yr ysgrythrau,—yr oedd yn gyfarwydd a'i fleithiau, yr oedd yn deall ei athrawiaethau, ac wedi ei leuwi yn llwyr a'i ysbryd. Erys ei barch a'i glod lle yr oedd yn byw yn uchel yn mysg cenedlaethau i ddyfod; ac ni bydd ei ddefnyddioldeb mawr yn llwyr weladwy, hyd y dydd pryd y dadguddir pob dirgeiton.

THOMAS, DAVID, Llanddewibrefi, Ceredigion, gweinidog y Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd ef yn mis Hydref, 1777, oblegid hyny arferai ddyweyd pan ofnyd ei oedran, mae un o blant y flwyddyn tair saith oedd ef. Enwau ei rieni oedd Thomas a Sarah Theophilus. Yr oedd ei dad yn ddydd call a bucheddol, ac yn llawn o arafedd, ond yr oedd ei fam yn hynod o dduwiol, ac yn aelod o'r eglwys Henaduriaethol yn Llwynpiod, yr hon oedd y pryd hwnw o dan ofal gweinidogaethol y Paroh. Thomas Gray; yr hwn gan hyny a fedyddiai y plant, ac felly Dafydd yn ei mysg. Cafodd grefydd pan oedd tua 17eg oed. Yn mhen tuag wyth mlynedd wedi hyn syrthiodd ei goelbren i fod yn filwr. Gychwynodd gyda byddin, 90 o nifer, o dref Aberteifi, Awst 10, 1803. Yn Ngwanwyn y flwyddyn ganlynol, dechreuodd bregethu gyda'r milwyr yn Iale of Wight. Tua diwedd y flwyddyn 1808, gan fod amser ei ymrwymiad yn y fyddin ar ben, ymadawodd a dychwelodd adref, dan bregethu yn ei *goaf* goch, felly "yr hen filwr" y gelwid ef gan rai trwy ei oes. Tra yn y filwriaeth rhyngai fodd y swyddogion mor dda, fel y cai ef, agos beth bynag a ofynai dadddynt, a hyny lawer gwaith pan y byddai pawb o'r milwyr ereill wedi methu. Ar ei ymadawiad cafodd gynyg ar £50 o wobr am ddychwelwyd yn ei ol, a thri mis o amser i ddyfod i'r wlad i ymwelw a'i gyfeillion, yn nghyd ag addewid o dderchafiad i fod yn swyddog ar ei ddychwelriad i'r fyddin, ond yr oedd wedi cael ei flino gymaint gan annuwioldeb y milwyr, yn nghyd a'r caethiwed crefyddol oedd yn eu mysg, fel mai ofer ceisio ei berswadio i gyd-synio a'r cais. Priododd Mehefin 10fed, 1810, a Sarah Davies, merch i amaethwr cyfrifol yn nghymydogiaeth Llanddewibrefi. Yr oedd hithau hefyd yn wraig synwryol a chrefyddol iawn. Bu yn afiach am amser hir—pedair blynedd yn orweddod, heb allu symud yn ei gwely. Ebrill 22, 1837, yn 55 oed, ehedodd i'w thragywyddol orphwysfa. Ganwyd iddynt chwech o feibion ag un ferch, dau o ba rai a'u goroesodd—sef y Paroh B. D. Thomas, Llandello, a'i chwaer. Priododd yr ail waith a gwraig weddwo o gymydogiaeth Lledrod, o'r enw Margaret Williams, symudodd ati i fyw, ond ni fuont nemawr o amser cyn i'r cytundeb "hyd pan ein gwahano angau," i ddyfod i ben. Yna dychwelodd

i'w hen ardal, a llon oedd gan bawb ei weled. Yr oedd yn gristion didwyll a phrofiadol, yn hynaws a boneddigaidd yn ei holl ymddygiad, ac yn bregethwr da, efengylaidd, a ohymradwy. Yn y blynyddoedd gynt bu yn taithio drwy Ogledd a Deau, a chafwyd ef yn ei holl ymddygiadau, yn gystal ag yn y pwlpud, yn berarogl Crist yn mhob man. Lle bynag yr ai, byddai y mwyaf anystyriol yn gorffod teimlo oddiwrth dylanwad ei grefydd bersonol ef. Gwisgai am dano yr Arglwydd Iesu Grist yn wastad. Gwir yw, na pharai "glywed ei lef yn yr heol." eto gweithiai ei ymddygiad boneddigaidd a santiaid ei ffordd i galon pob dyn. Pan gyfarfyddai a rhwystrau a gwrthwynebiadau, a sarhad yn aml oddiwrth ddynton llai nag ef ei hun, medrai ddyoddef y cwbl yn ddystaw, heb yngan gair wrth neb; gellid meddwl mai heb weled a theimlo y byddai, ond cam-synied mawr oedd hyny. Teimlai i'r byw, ond yr oedd ganddo y fath reolaeth ar ei ysbryd, fel y medrai beidio cymeryd arno ei fod yn teimlo dim. Mewn gair yr oedd yn rhy fawr i bethau bychain i effeithio dim arno. Llauer gwaith y gwelsom ef wedi cadw Sabbath cymundeby yn rhydd, ar aros gartref i gael cyflusdra o fod yn gyfranog o "Swper yr Arglwydd," a rhyw fachgenyn, fe allai, yn gweini, a'r hen batriarch yn derbyn o'i law mor dawel a'r oen. Nid meddalwch naturiol i gyd oedd hyn, ond ysbryd wedi ei lyngou i fyny gan ryfeddodau y groes—meddwl yn ehedog ar edyn fydd uwchlaw amgylchiadau, ac elfenau yr ordinhad, ac yn cymdeithasu a'r Gwr a bortreadid ynddi, nes anghofio'r cwbl o gwmpas iddo; ac "Yn edrych ar ogoniant yr Arglwydd megys mewn drych, ac yn cael ei newid i'r unrhyw ddelw, o ogoniant i ogoniant, megys gan Ysbryd yr Arglwydd." Acofel ydywedodd un gwr yn ei angladd, yr hwn a'i hadwaenai yn dda, ac wedi bod am flynyddoedd yn gyfaill mynwesol iddo. Ni welais i neb erioed yn debycoch i'r Arglwydd Iesu, beth bynag mewn llawer o bethau, na'r gwr sydd yn myned tua'r gladdfa heddyw, a phrin yr wyf yn meddwl i fynwent Llanddewi dderbyn gweddillion dyn mor ddifai yn mhob peth." "Cawsai dystiolaeth cyn ei symud ddarfod iddo ryngu bodd Duw," a hefyd na buasai yr Arglwydd ddim yn hir heb ymwelw a'i achos mewn modd hynod. Dywedai wrth y cyfeillion "deliwch ati dipyn bach, yr wyf yn credu fod y wawr gerllaw—fod rhywbeth rhyfedd wrth y drws. Yr wyf yn clywed trwt llawer o wlaw,—fe lenwir y llynau cyn bo hir." Felly y bu. Y Sabbath diweddfaf y bu yn y capel, yr oedd y gwlaw yn dechreu disgyn, ac ni pheidiodd nes gwlychu yr holl gymydogiaeth. "Dirgelwch yr Arglwydd sydd gyda y rhai a'i hofnant ef." Yr wythnosau diweddfaf o'i fywyd, byddai yn aml yn ymneillduo am oriau, i'r dirgel i weddio, a byddai weithiau cyn gadael ei ystafell, yn tori allan i ganu—

Dros y brynau tywyll niwlog, &c.; neu Dewch addewidion, dewch yn awr, &c.

Yr oedd trwy ei oes yn hynod mewn gweddi, fel y gwyr y cynulleidfaoedd yn gyffredin, yn enwedig yn sir Aberteifi. Pan dderchafai ei "ddwyllw sanetaidd heb na digder na dadl," gan dywallt ei galon gerbron Duw, ac y llefai "Trugarha, anwyl Arglwydd trugarha," &c., byddem yn cael ein swyno gan ei lais soniarus, ac yn cael ein gwefreiddio gan nerth ei ysbryd mewn gweddi. Byddai megys yn ymgodymu a'r Hollalluog. Dyma lle yr oedd cuddiad ei gryfder ef. Bu yn grefyddol am 65 o flynyddoedd, ac yn pregethu am 55. Ac yn ystod ei oes hirfaith, ni thybiodd ei hun yn ddigon cryf erioed i dori un cyoeddiad. Un Sabbath y methodd; a'r diweddaf oedd hwnw. "Pan allan o waith allan o'r byd." Ychydig o Sabbathau cyn marw, aeth dros ugain milltir o ffordd uchel a digysgod, ar dywydd garw iawn at ei cyoeddiad; ac erbyn myned i'r capel boreu Sabbath, yr oedd yno ddau neu dri o bregethwyr ieuainc gartref, wedi methu myned at eu cyoeddiadau, meddynt hwy, gan yr hin erwinol y pryd-nawn o'r blaen. Cymerodd yr hen wr hwynt mewn llaw, ac a'u ceryddodd yn llym, nes cywilyddio o honynt, ac addaw na wnaent y fath beth byth mwyach. Ymddengys oddiwrth ei ddyddlyfr, yr hwn a gadwai yn ofalus y blynyddoedd gynt, iddo fod yn llafurus iawn yn nechreu ei oes weinidogaethol. Byddai agos yn mhob cymanfa, yn enwedig yn neheudir Cymru, hanes pa rai sydd ganddo yn bur gyflawn o'r fwyddyn 1810 hyd 1830. Gorphenodd ei yrfa mewn gorfoledd Ionawr 17, 1859, yn 82 oed. Heddwch i'w lwch hyd foreu caniad yr udgorn.

THOMAS, TIMOTHY, gweinidog y Bedyddwyr yn Llundain. Ganwyd ef yn y fwyddyn 1753, yr oedd yn fab i'r Parch. Joshua Thomas, Llanllieni. Cafodd ei ddwyn yn moreu ei fywyd i wybodaeth y gwirionedd. Amgylchiadau tymorol a'i dygodd ef i artrefu yn Llundain. Derbyniwyd ef yn aelod o'r eglwys yn Devonshire-square. Yn y fwyddyn 1776, anogwyd ef i ddechreu pregethu gerbron yr eglwys, ac yntau a gydsyniodd a'r alwad, ac wedi gweled arwyddion amlwg, ei fod yn meddu doniau i'r swydd weinidogaethol, efe a anfonwyd i'r athrofa yn Nghaerodor, dan olyglaeth y Parch. Hugh Evans a'i fab, y Dr. Caleb Evans. Ni alwyd ar Mr. Thomas allan i bregethu hyd y gwyliu 1779, pan ar y 3ydd o Fehefin, rhoddodd yr eglwys gefnogaeth iddo bregethu yr efengyl, lle bynag y byddai i ragluniaeth agoryd drws o'i faen. Yn 1780, anfonodd yr eglwys yn Devonshire-square alwad iddo ddyfod i bregethu iddynt am dri mis, gan fod eu gweinidog yn glaf, arwyddwyd yr alwad gan Mr. McGoran ei hun, yr hwn a fu farw prydawn y Sabbath canlynol. Pregethodd Mr. Thomas yno y Sabbath hwnw, ac a barhaodd i lafurio yn yr eglwys hono, o'r dydd hwnw, hyd oni analluogwyd ef i'r gwaith gan fethiant a chystudd. Yn mis Awst, 1781, dewiswyd ef trwy gaelbren i fod yn weinidog i'r eglwys. Ymddengys nad

oedd yr holl aelodau yn cydweled. Ar yr 20fed o Fedi, 1781, efe a urddwyd i'r weinidogaeth. Yn y fwyddyn gyntaf o'i weinidogaeth, cafodd gryn ofid oddiwrth rai personau o dymherau anedwydd, y rhai a anesmwythent yr eglwys. Gan fod ei gorff yn gwanhau, a'i fethiant yn cynyddu, ar y 25ain o Dachwedd, 1824, urddwyd y Parch. T. Price i fod yn gydweinidog ag ef. Deugain mlynedd i'r dydd hwnw y pregethai Mr. Thomas ei bregeth gyntaf yno. Ni phregethodd Mr. Thomas ond ychydig gwedi sefydlu Mr. Price yno, am fod ei nerth yn gwisgo ymaith yn raddol. Ar y 5ed o Orphenaf, 1827, efe a hunodd yn anghu, heb nag ymdrech nag ochenaid, yn y 74 fwyddyn o'i oedran, a'i 47 fwyddyn o'i weinidogaeth, a chladdwyd ef yn Maes Burnhill. Priododd Mr. Thomas y waith gyntaf a chwaer Dr. Caleb Evans, yr hon a fu farw yn y fwyddyn 1797, gan ei adael ef a chwech o blant i alaru eu colled, Cyn diwedd y fwyddyn 1798, efe a briododd yr ail waith a boneddiges ieuanc o Market Harborough, o'r hon y cafodd un plentyn. Yr oedd Mr. Thomas yn gweinidogaethu nid am fudr elw, ond o barodwydd meddwl. Rhai blynyddoedd cyn ei farwolaeth, dywedodd wrth aelod perthynol i'r eglwys oedd dan ei ofal, yr hwn a arferai gyfranu yn helaeth at y weinidogaeth, ond a fyddai absenol yn fynych o herwydd ei fod yn byw ar y neilldu i'r ddinas, "Frawd, byddai yn llawer gwell genyf eich cael chwi yn ein plith, na derbyn eich arian," a chyngorodd ef i ddefnyddio y swm a arferai efe roddi at y weinidogaeth, i dalu am gerbyd i'w ddwyn i'r oedfaon yn yr eglwys yr oedd yn aelod gyfamodol o honi. Yr oedd pob peth o gylch Mr. Thomas yn wrol ac urddasol, yn y pellaf oedd mwyaf oddiwrth yr hyn oedd wael ac isel. Yr oedd delw ei feddwl i'w weled ar ei wynebpryd hardd ac ardderohog, ac yr oedd ei lygaid megys wedi eu cyneu a'r caredigrwydd haelionus a gwasgaradwy, a ddylifai megys ffrydian allan o elfenau ei fodolaeth. Yr oedd ei alluocedd eneidol fesurau tra helaeth uwchlaw y graddau cyffredin. Aeth symiau mawrion o arian drwy ei law, megys un mewn ymddiried dros sefydliadau haelionus, a hyny am lawer o flynyddoedd, eithr ni thybiai efe un amser fel y gwna llawer, fod rhoddi arian pobl ereill, yn ei egsusodi rhag rhoddi yr eiddo ei hun. Yr oedd ganddo yr hyn a eilw Solomon yn "lygad hael." Yr oedd ei lygad yn effeithio ar ei galon, a'i galon a'i cynhyrfai i ymddaugos gyda'r blaenaf, yn y gorchwyl clodfawr hwn, a'r achos na byddai efe yn eithaf adnabyddus o hono, a chwillid allan ganddo. Efe a wyddai pa fodd i ddyogelu y gwan, i gyfodi y syrthiedig, ac i amddiffyn y gorthrymedig; a chalon llawer gweddw dlawd, a wnaeth efe i ganu o lawenydd. Cafodd holl dywysogaeth Cymru o'r Gogledd i'r Deau, achos i alaru o herwydd ei farwolaeth, ac i gwyno am golli o honynt noddwr mor haelionus a diffino. Ni ellir dywedyd yr awr, i ba faint o luocedd y rhoddodd efe gyfarwyddyd a chynorthwy, yn mhob dull, a'i dafod a'i ysgrifell, a'i god

ac a'i effeithiad ar gyfeillion. Eithr y dydd a ddaw a'i dengys. Yr oedd ei ddeongliadau o'r ysgrythyrau yn Galfinaidd, nid yn Arminiaidd, ac mewn duwinyddiaeth, Dr. Owen oedd ei awdwr anwylaf, ond nid oedd efe nemawr o ddyledwr i neb awduron, cynar na diweddar, brytanaudd na thramor. Darlennai yr ysgrythyrau gyda meddwl rhydd, a dygai allan y dyfroedd pur a dynai efe allan o'r ffynon loew a dihalog hono. Pan yr ymddangosodd yn angenrheidiol cael brawd ieuanc i'w gyn-northwyo yn y weinidogaeth, efe a gydnodd gyda'r parodrydd mwyaf serchog a'r mesurau, ac yn mhellach, efe a fynai gael y brawd a ddewisid i fod, nid fel cynorthwyr islaw, ond yn gydweinidog ag ef ar un-waith, fel na byddai galwad, ac na roddid achos i'r eglwys furmur, na thrafferthu am neb arall, ar ol ei farwolaeth ef. Yn yr hyn oll y dangosodd eithaf hunan-ymwadiad, gofal am, a chariad at yr eglwys, a sel wresog dros lwydd ac aurhydedd achos y Gwaredwr. Pan y daeth methiant hen ddyddiau i wasgu ei natur, rhoddodd heibio bregethu a gweini agos yn llwyr. Yr oedd ei ofalon fel arolygydd mewn amryw achosion cyfraniadol, yn bwysig ac yn aml. Yr oedd ei gymeriad gweinidogaethol a christionogol, yn pelydru yn fwyfwy dysglaer yn ngolwg ei gydnabod, yn ei flynyddau diweddar, fel yr oedd ei ymadawiad fel tegwch wyneb yr haul, pan yn machlud yn ddigwmwl, a bydd i'w enw arogl fel rhosyn, wedi datod ei gorph yn llwch y bedd.

THOMAS, RICHARD, Salem, Morganwg, oedd weinidog gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1770, a bu farw ar y 23ain o Ragfyr, 1853, yn Nghaerdydd, yn mhen llai na blwyddyn wedi i'w ddefnyddioldeb crefyddol ddarod, yr hen dad parchedig Richard Thomas, o Lysyfronydd, ac yn fwy diweddar o Salem, Morganwg. Yr oedd pawb a'i hadwaenai yn ei ystyried yn gristion da, ac yn wr neillduol o fedrus i gyflawni holl ranau ei swydd fel gweinidog yr efengyl. Yr oedd yn feddianol ar hel-aethrwydd mawr o ddoniau, neu gymwys-derau i ddyweyd ei feddwl ar unrhyw bwn, a hyn yn gwbl ddifyfyr. Bu o ddefnyddioldeb mawr yn sir Forganwg am laweroedd o flynyddau, ac yn flaenaf gyda'r achos crefyddol. Nid oedd yn bosibl cwrdd a neb mor ffyddlon ag ef, at ei holl ymrwymadau crefyddol, a phregethwrol: nid oedd byth yn tori yr un cyoeddiad, a byddai yn fwy cydwybodol na'r rhan amlaf wrth roddi ei gyoeiddiadau, i fyned yr un mor aml i'r lleoedd gwanaf a'r eglwysi mwyaf lluosog. Yr oedd yn feddianol ar dymor dda, ac agwedd hynod o serchog fel dyn, yr hyn a barodd iddo gael mwy o'i garu, na nemawr un o weinidogion yr efengyl, gan y byd digrefydd, ac nid llai gan yr eglwysi yn gyffredinol drwy y wlad.

THOMAS, RICHARD, oedd weinidog yr Annibynwyr yn Mhwllheli, sir Gaernarfon. Brodor o ryw ardal yn y Deheudir oedd Mr. R. Thomas. Ymddengys yn ol llyfr eglwys

Cilgwyn, mai tua'r flwyddyn 1743, yr aeth Mr. R. Thomas yn weinidog i Pwllheli. Dywedir ei fod yn fwy doniol a thalentog na'i ragflaenydd, ond nid oedd mor brofiadol fel Cristion hynod o dduwiol ag ef, a barna rhai nad oedd ei syniadau yn oleu a chywir ar athrawiaethau yr efengyl, ac ymroddai yn ormodol wrth fodd rhai i fasnach fydol. Dywedid iddo foddï pan yn lled ieuanc gerllaw yr Iwerddon, pan ar ei hynt fasnachol ar y mor. Yr oedd wedi priodi a gweddw ei ragflaenydd yn y weinidogaeth, a phreswyl-ient yn y Gwynfryn. Peth cyffredin gan rai pobl yn mhob oes yw beio gweinidogion yr efengyl, a dwyn cyhuddiadau i'w herbryn eu bod yn ymroddi yn ormodol i fasnach fydol, &c. Pa beth a wnant pan bydd eu heglwysi dan eu gofal yn rhy dlawd i'w cynal, neu yn rhy gybyddlyd i gyfranu tuag at eu cynal yn gysurus, nis gallant hwy a'u teuluoedd fyw mwy nac ereill ar wynt a dwfr glân, rhaid iddynt gael ymborth a dillad fel ereill, llyfrau i'w darllen, ac amser i'w hastudio, gan ddarparu ar hvd yr wythnos ar gyfer y Sabbath, fel y byddo i bobl eu gofal gael eu porthi a bara y bywdd.

THOMAS, J. D., gweinidog y Bedyddwyr yn Felinfoel, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn Gwdig, ger Abergwaun, yn y flwyddyn 1827. Bu farw ei dad, cyn iddo ef gael ei eni. Gwodi marw ei dad, symudodd ei fam i'w hen ardal enedigol ger Mydroelyn, sir Aberteifi, ac yno y priododd a'r Parch. W. Roberts, gynt o Llanrhystyd. Efe a ddysgodd yr alwedigaeth o ddilledydd. Pan yn 14 oed, efe a symudodd at ei fam a'i llystad i Gwm Rumni, sir Fynwy, a derbyniwyd ef yn aelod yn Jerusalem, Kumni, a chadwodd ei wisg yn lân, a'i arfau yn loewon hyd y diwedd. Safai yn uchel yn meddwl y frawdoliaeth, fel dyn ieuanc rhinweddol a defnyddiol dros ei Feistr. Edrychodd ar winllan Crist pan y daeth iddi, fel lle i weithio ac nid i segru. Cafodd yr eglwys foddhad fod ynddo ddefnyddiau pregethwr, a rhoddasant gymbelliad taer iddo, arfer y dawn oedd ynddo, i siarad a dynion dros ac yn enw ei Dduw. Cydnodd a'u cais, aeth i Athrofa Hwlfordd yn 1848. Er naq oedd ei feddwl yn dreiddgar, yr oedd ei chwaeth yn dda. Er nad oedd ei gof yn afaelgar, yr oedd ei amynedd yn fawr, ac er nad oedd ei ddychymyg yn fywiog, yr oedd ei olwg yn glir. Wedi treulio ei dymor yn yr Athrofa, aeth i'r weinidogaeth yn Mlaenyffos, Mehefin, 1850, oedd amser ei urddiad. Bu yno dros bedair blynedd, a bu yn offeryn i ddwyn ugeiniau i broffesur crefydd. Casglodd gynulleidfa luosog, a chadwodd hi felly hyd ei ymadawiad, aeth y capel yn rhy fychan i gynwys y gynulleidfa, gorfu iddynt adeiladu un mwy. Ond cyn ei orpheniad yn hollol efe a symudodd i'r Felinfoel. Tair blynedd a haner y bu efe yno cyn rhodio ffordd marwolion. Adeiladodd yr eglwys iddo dy mawr, a phriododd wraig gan addaw iddo ei hun flynyddau o ddefnyddioldeb o lafur, ac o lwyddiant, ond bu farw Mehefin 1af, 1858, a chladdwyd ef yn ngladdfa y

Felinfoel. Fel dyn yr oedd Mr. Thomas o gorff hardd a chadarn, edrychai yn gawraidd a boneddigaidd, yn dda a glân ei wisg. Yr oedd yn hynod o garedig, fel y dywedodd un oedd yn ei adnabod yn dda, "Ni fu erioed ei garedicach," gwnai gymwynas ag arall, er bod ar ei golled ei hun, nid oedd ynddo ddim yn debyg i fradwriaeth. Yr oedd ei ymarweddiad fel Cristion yn arddangosiad o'r hyn ydoedd mewn gwirionedd. Yr oedd ganddo feddwl uchel am grefydd, a chalon wresog yn ngwasanaeth ei Dduw. Cyfarfyddodd a llawer profedigaeth, a llawer temtasiwn yn ystod ei yrfa, ond yn nerth ei Dduw, gorehfygodd ar bob llaw. Fel pregethwr byddai yn amrywio cryn lawer, weithiau byddai yn esboniadol. Yn gyffredin, pregethu oedd ei hobi; yma yr oedd ei rym, ei ddefnyddioldeb, a'i ogoniant yn gorwedd. Yr oedd ei bregethau yn gyffredin yn costio iddo lafur mawr; ar y cyfan yr oedd yn bregethwr doniol, defnyddiol, a hynod o lwyddiannus, a diau pe cawsai fywchoddyg flynyddau yn hwy, y buasai yn un o'r pregethwr mwyaf defnyddiol a phoblogaidd.

THOMAS, HENRY, gweinidog yr An-nibynwyr yn Godreyrhos, sir Forganwg. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1712. Brodor oedd o Lacharn, sir Gaerfyrddin. Priddfeinwr oedd wrth ei gelfyddyd, ac yr oedd yn bregethwr cyn dyfod i Godreyrhos ar y cyntaf, i gadw ysgol a phregethu yn achlysurol. Yn mhnen amser urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth. Yn mhnen talm o amser wedi hynny, efe briododd a merch Mr. Jenkin Davies, Gellidochleithayr hwn oedd yn byw ar ei dir ei hunan, ac ar ei dir yr oedd y ty lle cynelid yr addoliad. Cafodd Mr. E. Thomas gan ei dad yn nghyfraith am filond un o flynyddau, am ardreth o chwe oheiniog y flwyddyn, amod-weithred ar y ty, a darn helaeth o dir at gladdu, ac adeiladodd addoldy cyflus yno. Yr oedd pobl yn dyfod o Gwm-neddi i Godreyrhosi wrando Mr. Thomas. Efe a fu o ddefnydd mawr, ac yn llafurus iawn yn yr oes dywell hono. Byddai yn arfer myned dros y mynydd i bregethu i blwyf Cilbebill, yr hyn fu yn ddechreuad yr achos blodenog sydd yn awr yn yr Alltwen. Yr oedd wedi ei orfodi gan henaint a methiant i roddi fynu pregethu amryw flynyddau cyn ei farw; yr hyn a gymerodd le yn 1802, pan yn 90 mlwydd oed.

THOMAS, JOHN, gweinidog y Trefnyddion yn Aberteifi. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1760. Efe ydoedd yr olaf o'i holl bregethwyr a neillduwyd gyntaf yn mhlith y Trefnyddion Calfinaidd i waith y weinidogaeth, yn y flwyddyn 1811. Yr oedd wedi dechreu pregethu tua'r flwyddyn 1794, pryd yr oedd ef tua 34 mlwydd oed. Yr oedd y rhan gyntaf o'i oes yn hynod helbulus, yn isel iawn o ran ei amgylchiadau, a'i drallodion yn fawr. Ond yn nghanol pob iselder, ni adawyd iddo ymwylltio mewn oferedd, fel plant ei oes yn gyffredinol. Gwnaeth broffes gyoeddus o grefydd, pan nad oedd ond 15eg oed, a hynny gyda y Bedyddwyr; ond nid

arosodd gyda'r enwad hwnw ond pedair blynedd, pryd yr ymunodd â'r Trefnyddion Calfinaidd, y rhai yr arferai eu gwrando o'r blaen yn fynych. Yr oedd ei hoffder o wrando pregethu yn fawr iawn, teithiai yn fynych bellder mawr i wrando pregethau. Byddai weithiau yn myned cyn belled a Chaerfyrddin i glywed rhyw hoff bregethwr, megys Mr. Lloyd, Henllan, ac ereill. Byddai yn aml yn son am gapel Twrgwyn, "A'r modd y byddai gweinidogaeth Dafydd Morris yn trin ei gyflwr fel pechadur, ac am oruchwyliaethau yr Arglwydd tuag at ei blant." Cymerodd John Thomas arno ofal gwraig yn ieuanc iawn, a phrofodd i raddau pell, pa beth oedd helbul magu plant mewn cryn dlodi, cymaint felly, nes iddo ymroddi i fyned i Lundain i weithio ei grefft fel gwneidydd, er mwyn gwellau, os oedd yn bosibl ei amgylchiadau isel. Bu yno yn ddyfal gyda ei alwedigaeth fyddol am ryw dymor, ac ar yr un pryd yn achub pob cyfle a allai wrando yr hen Romaine, er ei fod yr un pryd yn dal ei aelodaeth i fyny yn mysg y Cymry yn Wilderness-row. Yn mhnen rhyw amser dychwelodd at ei deulu, a sefydlodd yn Aberteifi, lle yr arosodd hyd ddydd ei farwolaeth. Dewisiwyd ef i flaenori ar y gymdeithas Eglwysig yn y dref hono, fel diacon ffyddlon a chydwybodol iawn, hyd nes yr ymafodd ar y weinidogaeth. Yn y flwyddyn 1794, pan oedd tua 34 mlwydd oed, torodd diwygiad grymus allan yn Aberteifi, a Llandudoch, a phrofodd John Thomas, yn mhlith ereill fesur o'i rym, nes y byddai yn tori allan mewn gorfoledd a mawl yn y gynulleidfa, ac yn yr adeg yma hefyd y syrthiodd arno awydd cryf i gyngori ei gydgreaduriaid yn y pethau a berthynent i'w heddwch. Eto, cadwai y pethau hyn iddo ei hun, heb yngan gair am awyddfryd ei fynwes wrth neb o'i gyfeillion, er ei fod ar yr un pryd, yn lled ddysgwyl y byddai i'w frodyr ar ryw adeg neu gilydd, gan fod fod yr awyddfryd hwnw ynddo, yn enwedigol pan y gelwid arno weithiau i weddio mewn angladdau, ac ar un tro o'r fath, ei fod wedi traddodi rhyw lun o bregeth. Ond yr oedd rhyw ysbryd mud a byddar wedi dal ei gyfeillion, fel nad oedd neb yn rhoddi un matho gymhelliaid iddo at y gwaith, a pharai hyn gryn iselder i'w feddwl; ond un prydawn Sabbath, siomwyd y gynulleidfa am y pregethwr a ddiagwyliid, ac yn y benbleth am ryw un i gynnal moddion ar y pryd, anogwyd John Thomas i fyned i ddarllen penod ac i weddio, gan addaw y byddai ereill i weddio ar ei ol, aeth John Thomas i gor bychan o dan y pwlpud a darllenodd y drydydd benod o Ioan hyd y 15fed adnod, ond defnyddiodd yr adnodau hyn yn destun i bregethu arnynt, a gwnaeth hynny, fel yr ymddengys gyda llewyrch a buddioldeb mawr, nes oedd yr hen bobl ddigalon yn llon eu gwedd. Hyn oedd dechreuad ei weinidogaeth. Cafwyd mwy o foddlonrwydd fyth ynddo, wedi cael cyfleusdra ychwanegol i wrando arno. Cyflwynwyd ef yn lled fuan i'r cwrdd misol. Yr oedd y Parch. John Wil-

liams, ar yr hwn y diagnai y gorchwyl o ofyn ryw gwestiynau iddo, wedi ei glywed ef eisioes yn pregethu rai gweithiau, a dywedai, "Nis gwn i beth i ofyn iddo, y mae wedi myned heibio i mi ddigon pell." Derbyn- iwyd ef yn fuan i'r gymdeithasfa, a chym- ellwyd ef i ymweled a siroedd ereill y De. Ufyddhaodd yntau i'r cais, ac aeth ar ei draed i'r daith gyntaf hono. Pan glywodd y Parch. D. Jones, Llangan, ef yn pregethu yn y daith hono, sylwodd—"Y mae'r hen Apostol Iago wedi adgyfodi yn y Gorllewin a gwae y grefydd benrydd mwy." Dywedir fod ei weinidogaeth yn hallt a manwl anar- ferol, yn olrain gau-lochesau dynion, ac yn dynoethi profleswyr enawdol a phenrydd, cymaint felly nes achlysuru y dywediad, "Nid oes dim lle i bechadur gael ei fywyd dan ei bregethau." Sefydlodd ei gymeriad fel pregethwr yn mron yn y fan. Galwyd am dano i Ogledd Cymru, ac anfonwyd ef i wasanaethu yr eglwys^e Drefnyddol yn Llun- dain, a chymaint oedd yr alwad am ei wein- idogaeth, fel y cymellwyd ef i roddi fyny ei grefft, ac ymroddi yn hollol i'r weinidogaeth, a gwasanaethu yr eglwys. Ni chafodd John Thomas ddim manteisiol i gyrhaeddyd dysg- eidiaeth. O ddyg, fel y cyfryw, yr oedd yn gwbl amddifad, ond y mae yn syn, er hyny, pa fodd y cyrhaeddodd y fath gylch eang o wybodaeth, a'r fath fedrusrwydd ddestlus o draddodi ei feddwl. Yr oedd ei bregethau yn nodedig am eu trefn a'u sylwedd. Nid yn fynych y clywid neb yn dadgan gwir- ioneddau y Beibl gyda llai o rodres, na chyd- a mwy o ddifrifwch. Yr oedd ei ymadroddion oll yn weddaidd a detholedig. Llefarai wrth y deall a'r gydwybod, heb amcanu cymaint yn uniongyrchol at y teimlad. "Symb a phrudd oedd ei olwg, a difrifoldeb mawr yn ei wedd." Dyn dystaw iawn ydoedd, anaml ei eiriau; ond dywedir y byddai yn dra eiriol gyda ei gyfeillion mynweol. O ran ei gorff, yr oedd golwg wanaudd iawn arno; ac am rai blynyddoedd cyn ei farwolaeth, yr oedd yn cael ei fino gan ddiffyg anadl, eto dywedir ei fod o gyfansoddiad cryf, ac y gallai fyned trwy lafur caled yn well na llawer un a golwg fwy heinyf arno. Efe a gafodd oes hwy na llawer o'i frodyr yn y weinidogaeth, dim llai na 89 o flynyddoedd. Yr oedd John Thomas yn ddyd hynod o ddianaf yn ei gy- meriad fel pregethwr. Dywedai y Parch. Thomas Richards am dano yn ei bregeth angladdol. "Cysurus yw ar y fath achlysur a'r un presenol, allu rhoi her i bawb ddangos un ysmotyng ar ei gymeriad—un anaf ar ei weinidogaeth—neu archolli brawdoliaeth. Nid rhyw sothach gwael a disylwedd oedd cynwysiad ei bregethau, ond yr oedd ynt fel blwch o beriau gwerthfawr wedi eu cloddio o fwnglawdd mawr y nef, a byddai pawb yn gwrandao arno yn eu traddodi, yr un modd a phe buasai angel Duw yn eu gwahodd at yr lachawdwr bendigidig." Yr oedd rhyw ddi- frifoldeb hynod i'w ganfod yn ei wedd trwy holl ysdod ei oes hirfaith ar y ddaear. Efe a roddai yn ofn Duw yn mha gyfeillach bynag

y byddai, cyfoethogion neu dylodion. Cafodd yr hen weinidog parchus ei gyfyngon gan afieohyd a henaint er ys blynyddau, agos yn gwbl i'w artref, a dangosai yn ei ddyddiau diweddar berffaith dawelwch wrth feddwl am ei ymadawid o'r byd. Dywedai wrth un gwr parchedig a aethai i dalu ymweliad ag ef, "Mae fy ngyrfa bron ar ben, a'm pregethu wedi darfod; nid oes genyf yn awr ond y tragywyddoldeb mawr o'm blaen! Mae fy Meistr yn fy ngalw adref." Mewn heddwch a'r byd ac a'i frodyr; mewn heddwch a'i deulu ac ag ef ei hun, am fod iddo heddwch a'i Dduw, y llithrodd yn dawel i'r tragywydd- oldeb hwnw ar y 3ydd o Chwefror, 1849, yn 89 mlwydd oed, wedi bod yn profesus crefydd am driugain a phedair ar ddeg o flynyddau. Bu yn pregethu yr efengyl am bumtheg mlynedd a deugain, ac yn weinidog urddedig am ddeunaw mlynedd ar hugain, ac yn afe a aeth i orphwys.

THOMAS, BENJAMIN, gweinidog y Bedyddwyr yn Penrhiwgoch, sir Gaer- fyrddin. Ganwyd ef yn Cilgeran, sir Benfro, yn y flwyddyn 1804. Crydd oedd ei dad wrth ei gelfyddyd, a dysgodd ei fab Benjamin yn yr un alwedigaeth. Felly, nid oedd ganddo fwy na llawer o'i frodyr yn y weinidogaeth, ddim lle i ymfrostio mewn uchel achau, na galwedigaeth. Nid oedd amgylchiadau bydol ei rieni yn caniatáu iddynt roddi iddo ond ychydig ddysgeidiaeth, dim ond prin ddigon i'w alluogi i ddarllen ac ysgrifenu ychydig yn iaith ei fam; ond trwy ei ddiwydrwydd, mewn amser addfetach, daeth yn alluog i wneud defnydd o weithiau awduron Seisneg. Nid ydym yn gwybod pa mor foreu y dechreuodd Mr. Thomas deunlo ar ei galon argraffiadau pethau ysbydol; ond ymddengys iddo wneyd hyny pan yn lled ieuanc. Yn y flwyddyn 1822, pan yn 18 oed, a derbyniwyd ef yn aelod yn eglwys Aberteifi. Wedi i'r eglwys hono gael prawf o'i gym- wysder, yn mhen y ddwy flynedd, dechreu- odd bregethu o dan ei nawdd, pan oedd ef yn 20ain oed. Mewn cymeradwyaeth mawr fel pregethwr ieuanc, arosodd rai blynyddau yn ei adwedd enedigol. Yn y flwyddyn 1830, talodd ymweliad a rhai eglwysai yn sir Fynwy, a manau ereill, a lledodd ei glod trwy'r holl eglwysai. Yn y flwyddyn 1832, ordeiniwyd ef yn weinidog ar eglwys y Bedyddwyr yn Saron, Llandebie, sir Gaerfyrddin. Yn mhen ychydig amser ar ol hyn, dechreuodd wein- idogaethu yn Penrhiwgoch, trwy gymeryd gofal yr eglwys hono; ac yn fuan cymerodd ofal eglwys Sardis, yn agos i Bontarddulais; ac yn ei flynyddoedd diweddar, yr oedd eglwys y Cross Inn, Llandybie, dan ei ofal gweinidogaethol. Gwasanaethodd yr eglwysai uchod am flynyddau yn heddychol a llwyddianus, gyda pharch a derbyniad mawr; bernir iddo dderbyn yn yr eglwysai hyn 470 o aelodau, heblaw llawer mewn manau ereill. Yn y flwyddyn 1834, priododd Mr. Thomas ag unig ferch Mr. David Stephens, Plasgwyn, Llandybie. Rhagfyr 4ydd, 1858, cafodd Mr. Thomas ergyd gan y parlys, nes colodd

nerth un ochr yn hollol, ac y gwanhaodd ei gog i raddau mawr. Yn mhen tair wythnos, cafodd ail ergyd o'r parlyc, nes myned a'i fywyd gwerthfawr ymaith, pan yn 54 oed. Claddwyd ei weddillion yn monwent Saron, pryd y pregethodd y Parch. H. W. Jones, Caerfyrddin. Fel hyn y bu fyw ac y bu farw y gwas ffyddlawn hwn i Iesu Grist, wedi bod yn y weinidogaeth 26 o flynyddau. Yr oedd Benjamin Thomas, o ran ei gorff, yn ddyon o faintioli cyffredin, ac yn ei flynyddau olaf wedi crynhoi cryn lawer o gnawd yn ei gylch, nes ymddangosai yn llyfnder. Yr oedd ei ben yn fawr, ei llygaid yn berlog, ei wyneb yn llwyd, ei wddf yn fyr, a'i ysgwyddau yn llydain, ac yn gwar-grymu rhyw ychydig. Yr oedd rhyw beth yn afrosgo yn ei gerddediad, ac o edrychiad naturiol yn bruddaidd ac anwrol; ond yn ngwres cyfeillaoh, edrychai mor llon a'r brithyll, a phan y byddai yn ei lawr hwyliau yn yr areithfa, ymddangosai mor wrol a'r llaw. Gwisgai yn lân a thrwsiadus, ond heb ddim rhodres na mymryn o falchder. Wrth syllu ar ei ddullwedd, galleisid yn naturiol farnu, fod pwys y gwaith yn gorphwys ar ei feddwl, ei fod wedi myfyrio llawer, a'i fod yn rhy dyueddol i edrych ar ochr ddu y cwmwl. Fel *cyfaill* y mae yn anhawdd cael ei ragorach. Eisteddai diniweidrwydd a char-edigrwydd, fel chwiorydd ochr yn ochr ar ei ruddiau teg; a gorphwysai tirionwch a gwirionedd, fel dwy gyfeill, ar ei wefusau. Ni bu neb un yn mhellach yn mynwes ei frodyr, ac yr oedd lle dyogel iddynt hwythau yn ei fynwes yntau. Nid oedd yn hynotach mewn dim nag mewn cyfeillgarwch—hon oedd ei brif nodwedd. Meddianai synwyr cyffredin cryf, cof gafaelgar, barn gywir, a chwaeth bur, yn nghyd â thuedd gref i ymroi tuag at ddyfod yn y blaen. Darllenodd a myfyriodd lawer iawn ar y Bibl, a llyfrau da ereill; yr oedd yn wr cadarn a nerthol yn yr ysgrythyrau, yn dduwinydd rhagorol, ac yn feddianol ar drysor o wybodaeth iachusol. Yr oedd yn un wedi ei ddyngu i deyrnas nefoedd. Fel *pregethwr*, safai yn uchel yn mhllith ei frodyr; yr oedd ef wedi derbyn talent at fod yn bregethwr rhagorol. Yr oedd ei barabliad yn rhwydd, nid oedd dim traferth arno ef un amser i ddywedyd ei feddwl; yr oedd pob gair yn barod ganddo. Gwyddai yn dda ar ba air i bwysleisio; medrai roddi bachau yn ei ymadroddion, a gallai sicrhau yr hoelion yn gampus fel meistr y gynulleidfa. Ond nid yn ei fraethineb, na chwaith yn ei fedrusrwydd i sicrhau yr hoelion, yr oedd cuddid ei gryffier. Prif elfen ei ddylanwad oedd ei allu i gydymdeimlo â'i wrandawyr. Pan y byddai gweinidog Penrhiwgoch yn pregethu, byddai y pregethwr a'r gwrandawyr bob amser gyda eu gilydd; ef yn pregethu, hwythau yn gwrandaw, yn wylo, ac yn molli. Ni fyddai ef yn colli golwg arnynt hwy, trwy edrych ar gofnodau ei bregeth, na dim arall; na hwythau yn colli golwg arno yntau trwy gysgu, edrych ar eu gilydd, na dim o'r fath

beth. Nid oedd *llythyr ysgar* i fod, hyd nos y dywedai y pregethwr *Amen*; a rhoddid y gair hwnw, bron bob amser yn rhy glau; byddai ei wrandawyr fel pe buasant yn hongian wrtho ar ol iddo eu gollwng. Mae llaw gelfyddgar ein cof yn ei ddarlunio o flaen ein llygaid yn esgyn i'r areithfa; elai i fyny yn bwylllog; edrychai yn ofnus a gwan-galon; darlennai ei destun yn lled isel; dechreuai ragymadroddi yn esmwyth a digyffro; elai yn mlaen yn rhwydd, a thasfai ryw nawsnefolaid trwy wythienau ei frawddegau wrth ymlwybro at y pwno dewisedig. Wedi codi ei benau, a thaeu ei rwydau, bywiogai ei ysbryd, gwrolai ei feddwl, sirolai ei wedd, cryfhaai ei lais, enillai ei wrandawyr, ac eisteddai i lawr mewn swm can a moliant. Mewn cyfarfodydd cyoceddus, efallai y pregethai un yn fwy athronyddol nag ef; y llall yn fwy beirniadol; a'r trydydd yn fwy barddonol a deagriffadol; ond nid oedd un yn fwy efengylaidd a nefolaidd. Gwnaeth ganwaith i etifeddion y nef anghofio eu gofidiau yn yr anialwch.

THOMAS, JOHN, Glynarthen, sir Aber-teifi. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1766. Bu yn pregethu gyda yr Annibynwyr 45 o flynyddoedd, yr oedd yn adnabyddus trwy Gymru yn mhllith ei enwad ei hun. Yr oedd yn ddyon o rodiad hardd. Teithiodd trwy dde a gogledd Cymru lawer gwaith, gan bregethu gyda chymradwyaeth fawr. Efe a orphenedd ei oes mewn hyder cryf a gobaith disigl, gan ddywedyd yn ngeiriau yr Apostol, "Mi a wn i bwy y credais." Bu farw Gorpheusaf 22ain, 1846. Claddwyd ef yn barchus gan yr eglwys yn Glynarthen.

THOMAS, BRIEFITH, gweinidog y Bedyddwyr yn Pantteg, ger Castellnewydd Emlyn. Yr oedd yn byw yn Castellnewydd, yn ei dy ef y byddent yn cynal cyfarfodydd, a byddai G. Thomas yn cynorthwyo. Yr oedd wedi bod felly dros naw o flynyddau. Urddwyd ef i waith y weinidogaeth yn mis Mehefin, 1742. Dywedir ei fod yn wr o ddeall da yn athrawiaeth yr efengyl, a bu yn ddefnyddiol yn ei ddydd. Bu farw yn y flwyddyn 1763 wedi bod yn weinidog rheolaidd am un flynedd ar hugain.

THOMAS, DAVID, Llanfachoes, gweinidog yr eglwys Annibynol yn Nebo, &c. Ganwyd ef ger y Bontfaen, sir Forganwg, Mai 19eg, 1783, a daeth yn fore yn wrthdrrych dwfn argyocddiad o bechod, ond nid cyn ei fod yn bedair ar bumtheg oed y daeth yn gyfranog o ras cadwedigol, ac yr ymunodd a'r eglwys Annibynol, yn y Maendy, yn ei sir enedigol, y pryd hwnw dan ofal gweinidogaethol y Parch. Methuselah Jones. Gan fod ei dad yn banwr efe a ddylynodd yr un alwedigaeth. Ond ei weinidog a'i gyfeillion yn cafnod ynddo ddawn gweddi tra helaeth, a'u hanogasant i arfer ei ddoniau i bregethu, a chlan fod ei ymdrechion yn gymeradwy, tueddwyd ef i roddi fynu ei alwedigaeth fydol, a pharotol at weinidogaeth y gair. Ar y 7fed o Ionawr, 1801, aeth i'r Athrofa i Wrexham, y pryd hwnw dan arolygiaeth alluog y Dr. Jenkin

Lewis, a thrwy ei aml bregethu nid oedd braidd yn alluog i wneyd cyfiawndera'i hunan, na'i athraw; yr un flwyddyn efe a bregethodd gant a haner o weithiau. Gofidiai yn fawr oblegid hyn, mewn blynyddoedd dyfodol. Pan y gadawodd yr Athrofa, ni ddechreuodd ar weinidogaeth sefydlog yn un lle. Ond teithiai yn helaeth drwy y gymydogoeth a'r sir. Llantarnham, Penywain, a Magor, a wnai efe yn ganolbwynt, tra yr estynai ei lafur efangylaidd i'r pentrefydd oddiamgylch. Y llafur cyntaf o'i eiddo y pryd hwnw oedd ffurfio eglwys, a thy gweddi, a elwir Maesllech, oddeutu pedair milltir o Brynbiga, yr hon a adawodd dan ofal gweinidogaethol ei fab. Yn 1815, efe a symudodd i le a elwid Caernymynaran, yn mhlwyf Wolvesnewton. Nid oedd addoldy ymneillduol o fewn deugain o blwyfydd o'r lle y preswyliaid, ceisiodd bedwar o dai wedi eu cofrestru at ddwyfol wasanaeth. Efe a deithiodd yn y gymydogoeth hono am dair blynedd, a chafodd ei lafur ei arddel gan Ben yr eglwys. Ffurfiwyd cymdeithas grefyddol, acadailadwyddaddoldy, yr hwn a agorwyd Mawrth 25ain, 1819, ac ar y dydd canlynol cafodd ei urddo i waith y weinidogaeth. Y fath oedd dechreuad y lle sydd yn awr yn eithaf adnabyddus fel lle o addoliad, a elwir Nebo. Yn ystod y rhan flaenaf o'i weinidogaeth yn Nebo, dilynodd ei hoff wasanaeth o bregethu yr efengyl, trwy amryw ranau o sir Fynwy, a sir Gaerloyw. Y canlyniad o'r cyfryw ymdrech yn y sir ddiweddar, oedd ffurfio eglwys, ac adeiladu capel yn Hewesfield. Oddeutu y pryd hwn, yr eglwys Annibynol yn Mynwy, dan ofal y Paroh. Isaac Skinner, gwedi iddynt addaw talu £12 y flwyddyn o ardreth, ond yn methu gwneud hynny, cafodd y capel ei werthu a'r gynulleidfa ei throï i'r heol. Yr oedd Mr. Thomas yn eithaf adnabyddus am ei sel yn ngwaith Duw, a llwyddodd i gasglu £500, tuag at adeiladu capel newydd, yr hyn y bu yn alluog i'w wneud yn y flwyddyn 1827. Cymerodd ofal yr eglwys a'r gynulleidfa ac oedd yn cydgyfarfod i addoli yn y Tabernacl, yn Llanfachres, lle y ffurfiwyd yr eglwys gynulleidfaol gyntaf yn Nghymru yn 1639, i'r hon eglwys y Parch. William Wroth, un o'r offeiriaid a fwriwyd allan, oedd y gweinidog cyntaf. Efe a barhaodd ei lafur cenadol trwy amryw blwyfydd cymydogoethol, yn gystal a'r rhai oedd bellach, megis Wilson, Kedwick, a Goldcliff. Yn y pentref diweddar a enwyd, adeiladwyd capel, a ffurfiwyd eglwys ar egwyddorion cynulleidfaoliaeth, ac y maes yn awr dan ofal eglwys Annibynol Casnewydd. Efe a barhaodd yn weinidog difrifol a ffyddlon, a gwyllydd effro y Tabernacl a Nebo, hyd Tachwedd, 1864, pan ryngodd bodd i Ben mawr yr eglwys ei alw i'w orphwysfa, ac at wasanaeth y deml uchod, yn 82 mlwydd o'i oedran. Nid oedd y cystudd olaf a gafodd y y Parch. Dafydd Thomas yn faith, nac yn chwervw iawn. Yr oedd ei fywyd yn dawel, a chyoeiddus, ac yn dystiolaeth ddiymod dros gwirionedd a thros Dduw. Ni ddywedodd

ond ychydig am dano ei hun, ond dywedodd lawer am gyfoeth dwyfol ras. Yr oedd ei dduwioledeb o'r radd Buritanaidd, ei dduwinyddiaeth o'r hen ysgol, ac efe ei hun yn gymeriad hynod. Nid oedd arno ddim ofnau—ac ni ofidiau am ddim, oddieithr am nad oedd wedi bod yn fwy selog a diwyd yn ei waith, a mwy mabaidd ei ysbryd. Ond fel yr oedd efe yn nesau i'r byd tragwyddol, efe a aml sicrhaai ei briod a'i ferched, y rhai a adawodd efe yn dralodus ar ei ol, fod yr efengyl, yr hon oedd wedi bregethu i ereill yn cynwys "ei holl iachawdwriaeth, a'i holl ddymuniaid," ac ar hynny y sylfaenai efe ei oibaith am dderbyniad, rhyddhad, a bywyd tragwyddol. Os bu erioed yn wirionedd, fod y nwyd lywodraethol yn gryf yn anghen, yr oedd felly yn Mr. Thomas. Un noswaith pan mewn math o weledigaeth feddyliol, yn cael ei amgylchu gan ei deulu, ac un aelod o'r eglwys, yr oedd yn dyohymygu eu bod mewn cyfarfod eglwys, ac yr oedd ar y pryd un gwr ieuanc yn sefyll wedi ei gynyg am aelodaeth eglwysig. Aeth yr hen weinidog oedranus drwy y ffurf arferol o'i dderbyn yn aelod, yr hyn a wnaeth yn yr iaith Gymreig a Seisneg, gan gyfeirio owestiynau ato fel megis pe yn bresenol. Pan fynegwyd i'r gwr ieuanc yr amgylchiad, efe a deimlai yn ddwys, a'r eglwys a gymeradwyasant y weithred ddiweddar hono o eiddo eu gweinidog. Croesawyd y dyn ieuanc i'w cyfeillach eglwysig y Sabbath cymundeb dilynol. Yr oedd maes ei lafur yn derfynedig, ei amgylchau yn gyfyng, a'i ymdreohion yn fawr, ond efe a fu ffyddlon i'w ymddiriedaeth, a'i gymeryd yn gyfangwbl, ni bydd i ni edrych ar ei fath.

THOMAS, DAVID, gweinidog y Bedyddwyr yn Panteg, yr oedd efe yn byw yn agos i Ffynonhenry. Derbyniwyd ef yn aelod i eglwys Castellnewydd. Yn 1747, urddwyd ef i'r weinidogaeth yn y Panteg, Castellnewydd, a Llandysul. Aeth pethau yn mlaen yn lled gysurus yn yr eglwys—yr oedd heddwoh yn ffyn, pechaduriaid yn cael eu hachub, a'r saint yn cael eu hadeiladu yn y ffydd. Ond yn 1784, collasant eu heu fugail, Mr. David Thomas, trwy anghen, yr hwn a wasanaethodd yr eglwys yn ffyddlon am ddeugain mlynedd.

THOMAS, ROBERT JERMAIN, B.A., diweddar genadwr yn Pekin, dan Gymdeithas Genadol Llundain, oedd fab y Parch. B. Thomas, Hanover, sir Fynwy. Ganwyd ef yn Rhaiadr, Medi 7fed, 1840. Fel Samuel yr oedd wedi ei hyfforddi o'i febyd, yn egwyddorion crefydd; ac yn ei bumthegfed mlwydd oed, derbyniwyd ef yn aelod o'r eglwys o dan ofal gweinidogaethol ei dad. Aeth i Athrofa Llundain pan yn unarbumtheg oed. Y ffwyddyn ganlynol, derbyniwyd ef yn efryddol yn y New College, Llundain. Treuliodd yno bum mlynedd, ac yn ystod yr amser hwnw ennilodd ysgolfraint Mills, a chymerodd ei B.A. yn Mhrif Ysgol Llundain. Mahefin 4ydd, 1863, urddwyd ef yn Hanover, fel cenadwr mewn cysylltiad a Chymdeithas

Genadol Llundain. Y mis canlynol, efe a'i briod hoff a hwyliasant am Shanghai, lle y glaniaasant yn ddiogel yn mis Rhagfyr canlynol. Yn mis Mawrth canlynol, o herwydd genedigaeth anamserol plentyn, cymerwyd Mrs. Thomas oddiarno gan angeu. Dygodd yr amddifadwydd hwn ddwfn drallod i'w feddwl, ac am beth amser dymchwelodd ei feddyliau. Gan dybied y gwnai cyfnewidiad ardal adferu ei iechyd a'i ysbrydoedd, cafodd ei benodi i genadaeth Pekin. Ar ei ffordd yno, cymerodd arno daith genadol hirfaith drwy Orynsy Corea. Yr oedd yn cael ei dderbyn yn garedig gan y bobl, a'r rhai y daliai gyfrinach foddhaus. Efe a ffurfiodd feddwl uchel o'r wlad fel maes cenadol. Fel cam rhagarweiniol i sefydliad cenadaeth Brotestanaidd yn y wlad hono, treuliodd lawer wythnos yn mhllith y bobl gan fynegu iddynt wirioneddau gogoneddus efengyl Crist, a thaenu copiau o'r ysgrhythrau a llyfrau da ereill. Gwedi llofruddiaeth yr offeiriad Ffrengig gan y Coreaniaid, yn 1865, y llyngesydd Ffrengig a barotodd ryfelgyrch i'w herbyn. Yn gymaint ag mae Mr. Thomas oedd yr *unig estron yn y dwyrain*, yr hwn a fedrai lefaru yn iaith y Coreaniaid, darbyllwyd ef i weithredu fel cyfieithydd i'r llynges Ffrengig, ac i'r perwyl hwnw efe a aeth o Pekin i Chefoo. Gan na chyfarfyddodd a'r llynges yno, efe a aeth yn llong y "Cadfridog Hermon," aeth y llong ar y traeth yn yr afon, a'r holl ddwyliaw a'r teithwyr a roddwyd i farwolaeth gan y Coreaniaid. Pa un a gafodd Mr. Thomas ei osod i farwolaeth drwy orchymyn y llywodraeth Goreanaidd, neu drwy gynddaredd y trigolion, sydd hyd yma yn ddirgelwch; gan ei fod wedi derbyn cenadwri neillduol oddiwrth Dywysog Breninol China at yr awdurdodau Coreanaidd, cymerwyd ef i'r lan, a phan oedd efe yn y weithred o ddarlennu ac egluro llyfr (diamheu mae y Beibl ydoedd), rhoddwyd ef i farwolaeth. Y modd hwn y syrthiodd un yn saith ar hugain oed, ac oedd wedi cysegru ei amser a'i alluoedd er paratoi ei hun i fod yn genadwr cymwys. Yr oedd yn meddu cymhwysderau uchel a godidog at waith cenadol. Mr. Mainhead, o Shanghai, a ddywed:—"Efe a gyrhaeddodd mewn modd cyflym wybodaeth o iaith y Chineaid, ac yn mhellach enillodd gymeradwyseth a pharch llawer o'r Chineaid, a'r rhai y daeth i gyffyrddiad, drwy ei barodrwydd ymadrodd, a'i ymddygiadau hyfryd ac enillgar." Ei gyfaill a'i gydwasanaethwr, Mr. Edkins, o Pekin, a ddywed—"Collasom un a fawr hoffem, ac a ddangosai dalent anarferol i ddysegu ieithoedd." Yr oedd yn un a anwyliid yn fawr gan y Chineaid, drwy ei hawddgarwch; ac yr oedd yn debyg o ddyfod yn neillduol o ddefnyddiol fel cenadwr yn eu mysg. Gwaith cenadol oedd prif amcan ei fywyd, gwnaeth bob llafur yn wasanaethgar i'r amcan gogoneddus hwn. I hyn yr astudiodd ffysgyrwaeth am flyddyn a haner, gyda Dr. Waterman; i hyn y meistrolodd efe agos yr holl ieithoedd Ewropaidd cyn iddo adael Lloegr, ac yn nygiad y gwaith

yn mlaen y syrthiodd o'r diwedd yn ferthyr i'r anturiaeth. Nid oedd ymddwyn fel cyfieithydd i'r rhyfelgyrch Ffrengig, ond iswasanaeth i amcanion uwch, onide ni fuasai wedi gadael Chefoo mewn llong fasnachol yn lle aros am y llynges. Y ffaith yw, yr oedd arno chwant myned i Corea, drwy ryw foddion, er perffectio ei wybodaeth yn yr iaith, fel y byddai yn allnog i gyfieithu yr ysgrhythrau i'r iaith hono, a sefydlu cenadaeth Brotestanaidd yn y wlad dywell hono. Yn y gwaith anrhydeddus hwn, modd bynag, efe a fethodd, a syrthiodd yn ysglyfaeth i gynddaredd y barbariaid; a'n iaith ni, yn yr oruchwyliaeth dywell hono, a ddylai fod "Dy ewyllys a wneler."

THOMAS, JOHN, Ldwyngrawys, oedd weinidog yr Anghydfurfwyr yn Llechryd, Ceredigion, a fuasai yn arfer ymgyfardod yn mhell cyn hyn yn Tirlwyd yn mhwlwyf Llangoedmor, ac wedi hyn yn Nghastell-Maelgwyn, a Rhoegilwen, ger Cilgeran. Yr oedd Mr. Thomas yn ysgolhaig rhagorol, wedi cael ei ddwyn i fyny yn Rhydychain. Yn amser Mr. Thomas y symudodd yr eglwys i'r lleoedd uchod, ac yn ei amser ef yr adeilwyd y capel cyntaf yn Llechryd. Dywedir ei fod yn ddyd duwiol iawn, a ffyddlon yn y weinidogaeth, wedi ei ddysegu yn y brif ysgol. Tua y flwyddyn 1691, cododd dadl frwd rhwng Bedyddwyr babanod a Gwrthfedyddwyr babanod, yn nghylch deiliaid a'r dull o fedyddio, fel y terfysgwyd yr eglwys yn ddarfawr yn mhen isaf sir Aberteifi, a phan uchaf sir Benfro. Trefnwyd cyfarfod cyoeddus i ddadlun y pynciau hyn, yr hwn a gynaliwyd yn Mhenlan, ger y Froninfawr. Safai Mr. Thomas i fyny y dydd cyntaf, a phregethodd dros feddydd plant, a thranoeth pregethodd Mr. John Jenkins, gweinidog Rhydwylym, dros feddydd crediniol. Bu hyn yn mhell o roddi terfyn ar y ddadl. Ymddiolodd aelodau eglwys y gwahanol enwadau a arferent yn flaenorol gydaddoli, yn llawer pellach oddiwrth eu gilydd nac oeddnt o'r blaen; a'r Bedyddwyr y rhai oeddnt aelodau o'r eglwys dan ofal Mr. J. Thomas, a unasant a'r eglwys yn Rhydwylym, o hynny allan. Dywedir i Mr. J. Thomas deimlo yn hytrach fel yn cael ei iselu, fod un diddysg yn beiddio ei wrthsefyll ef o flaen cynulleidfa fawr, a phan ofynnodd Mr. Jenkins y ffafwr gael edrych dros ei nodiadau ef ar feddydd babanod, iddo ei ateb yn sarhaus, ei fod wedi ei ysgrifenu yn yr iaith Roeg. Pan oedd Mr. Thomas a'r eglwys dan ei ofal yn ofyrfardd i addoli yn y Tirlwyd, dywedir i wr mawr yn y gymydogeath benderfynu tynu y ty i lawr, a'i fod wedi gwneuthur pob darpariadau i'r gorchwyl y noson flaenorol i fyned at y gwaith boreu dranoeth, ond gofynwyd ei enaid i'r farn y noson hono, yn hollol ddi-rybudd.

THOMAS, DAVID, gweinidog yr eglwys Annibynol yn Llanedi, sir Gaerfyrddin. Yr oedd yn enedigol o ardal y Cilgwyn, ger Aberteifi. Cafodd ei urddo yn weinidog yn Llanedi, ar farwolaeth Mr. D. Penry Plas,

Llanedi, yr hwn oedd yr ail weinidog yno. Yr oedd Mr. Thomas yn byw yn Ffosyrefail, plwyf Llandilofach, sir Forganwg. Dywedir ei fod yn wr o berchen meddianau lawer, yn wir foneddigaidd o ran ei ymddygiadau, yn ddyndu duwiol iawn, yn bregethwr dylanwadol, ac yn weinidog fyddlon a lafurus. Bu yn y weinidogaeth am hir amser, er nad oes sicrwydd pa faint. Yn ei amser ef y dechreuwyd pregethu yn Llanelli, yr hon y pryd hwnw nid oedd ond rhyw gilfach fechan i bysgotwyr i ochel tymestl. Nid ydym wedi gallu cael allan amser ei enediggaeth, na dechreuad ei weinidogaeth, yn gystal ag amser ei farwolaeth. Yr oedd wedi myned yn hen a lled fethiedig yn y flwyddyn 1775, pryd y dymunodd gael cynorthwy rhyw wr ieuanc, ac y sefydlwyd y Parch. Evan Davies yn gynorthwywr iddo yn Llanedi. Mae yn debygol iddo farw yn fuan ar ol hyny. Yr oedd yn un o'r gweinidogion hyny a gyfrifid yn Arminiaidd. Trinid ef yn ddiarbed gan yr hen broffwyd Edmund Jones, o Bontypool, yn ei ddyddlyfr am y flwyddyn 1773, fel un o'r "cyfeiliornwyr." Dyna yr oll sydd genym ni i ysgrifenu am dano.

THOMAS, JAMES, gweinidog y Bedyddwyr yn Pantteg. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1750. Yr oedd yn byw mewn lle a elwir Rhosychain, plwyf Trelech. Yr oedd Mr. Thomas yn ddyndu da, yn bregethwr synwryol, ac yn weinidog fyddlon. Ond yn 1788, Ebrill 13eg, bu farw y gwas fyddlon hwn pan yn 38 oed, a chladdwyd ef yn ngladdfa yr Annibynwyr yn Nhreflech, a phregethodd Mr. D. Evans, Cilfowyr, ar yr achlysur yn Rhosychain, ei dy ei hun. Y mae llythyr y gymanfa y flwyddyn hono yn galaru am farwolaeth y gwr da hwn. Gosodwyd careg ar ei fedd er nodi y fan lle y gorwedd.

THOMAS, SAMUEL, gweinidog yr Annibynwyr yn Heol Awst, Caerfyrddin, ac athraw yr Athrofa Henadurrol yn y dref. Nis gwyddom pa le, na pha bryd y ganwyd ef. Yn y flwyddyn 1720, cafodd ei dderbyn yn fyfyrwr i Athrofa Caerfyrddin, ac ar farwolaeth Mr. Perrot, yn 1743, cymerodd ofal gweinidogaethol yr eglwys yn Heol Awst. Nid yw yn hysbys i ni pa le y treuliodd ei amser oddiar ei ymadawiad o'r Athrofa hyd hyny. Yn mhen rhyw gymaint o amser wedi ei sefydlu yn Nghaerfyrddin, gosododd i fynu ysgol ramadegol. Yr oedd ganddo ddeuddeg o fyfyrwr yn ei ysgol yn Ionawr, 1743. Yn mis Hydref y flwyddyn hono, symudodd Mr. Evan Davies a'r athrofa o Hwlfordd i Gaerfyrddin, a chanddo ddeg o fyfyrwr, ac unwyd ysgol Mr. Thomas a'r Athrofa, Mr. Davies oedd yr athraw duwinyddol, a Mr. Thomas yr athraw clasurrol. Parhaodd y ddau athraw yn heddychol am rai blynyddau, ond y mae yn amlwg i'r sefydliad yn led fuan gollu ei gymeriad i raddau helaeth yn ngolwg yr eglwys, o herwydd Arminiaeth, Pelagiaeth, neu Ariath, Mr. Samuel Thomas, a chymeriadau anghrefyddol amryw, os nad y rhan twyaf o'r myfyrwyr. Byddai y Byrddau

Cynulleidfaol a Henadurrol, yn cyfranu yn flynyddol o'u hystorfa, tuag at gynnal yr athrawon a'r myfyrwyr er dyddiau Samuel Jones. Ond wrth wledod fod Mr. Samuel Thomas yr athraw clasurrol yn Belagian professedig, er nad yn Ariad, y Bwrdd Cynulleidfaol a ataliodd ei rodd o gwbl ar y 3ydd o Chwefror 1755, a'i flwyddyn hono sefydlwyd Athrofa yn nhref y Fenni, yr hon sydd yn awr yn Aberhonddu. Ar waith Mr. E. Davies yn rhoddi ei swydd i fyny yn y flwyddyn 1768, daeth Mr. S. Thomas i fod yn brif-athraw. Bu farw yn 1766, ac a gladdwyd yn ngladdfa Heol Awst, lle yr oedd wedi bod yn gweinidogaethu am dair blynedd ar hugain.

THOMAS, LEWIS, Bwlchysais, oedd weinidog cyntaf yr eglwys Annibynol yn Glandwr, sir Benfro, Ymddengys mae aelod gwreiddiol ydoedd o Henllan, a'i fod yn un o flaenoriaid y ddadl a gymerodd lle yno yn 1707, ac a barhaodd yn ei brwdaniaeth hyd 1710. Yn 1709, ymadawsant a'r lle ac adeiladasant addoldy a elwir Rhydyceisiaid. Bu Mr. Lewis Thomas yn dra dymyddiol, ac o gysur mawr i'r cyfeillion a ymadawodd o Henllan yr amser hwn, a bu yn dra ymdrechgar i sefydlu yr eglwys a ymgyferfydd yn Glandwr, yr hon a fu dan ofal yr un gweinidog a eglwys Rhydyceisiaid am lawer o flynyddau, a chan fod Mr. Lewis Thomas yn byw yn ardal Glandwr, ac yn ddyndu duwiol, syml a brwdfrydig yn ei grefydd, yr oedd ganddo gryn ddylanwad yn yr ardal, ac yr oedd yn ddyndu penderfynol gyda'r hyn yr ymaflai ynddo, o ganlyniad cynyddodd yr eglwys yn Glandwr fel y daeth yn dra lluosog ei haelodau.

THOMAS, LEWIS, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Abertawy, ymddengys iddo ddechreu pregethu yn ieuanc iawn. Ar ddechreu cymanfaoedd Cymru efe oedd yn blaenori; ei enw ef sydd flaenaf yn y llythyr-au, ac y mae ei enw ef yn y llythyr o Llanwenarth, yn 1703, er ei fod mor oedranus a methodig, eto yr oedd efe yno; ond er fod y gymanfa nesaf yn Abertawy yr oedd efe wedi myned i gymanfa well cyn dyfod hono, canys bu farw yn mis Mawrth, 1704, cyn hyny. Er mor gryf, mor wrol, a glaw, y bu dros hir amser o drallod mawr, eto, trwy oedran a maith ymdreulio, efe a wanhaodd, canys y mae ei farwnad yn dweyd—

Pan faelodd ef a sefyll i fyny ar ei dra'd, Ar bwys ei fion, fel Jacob, gweddian ar ei Dad.

Yn llythyr yr eglwys at y gymanfa yn 1704, y maent yn galaru eu colled ar ol y gweinidog mwyaf galluog ac enwog yn eu plith, sef Mr. Lewis Thomas, yr hwn oedd wedi bod yn weinidog fyddlon iddynt ohyd o amser. Felly gorphenodd y gweinidog da ac apostolaidd hwn ei yrfa, wedi ymdrechgu yn deg a chadw y fydd yn ddiiffuant. Nid oes gan ddyndion yr oes hon unrhyw ddrychfeddwl cywir am drallodau gweinidogion ac ereill yn yr amserau blinion hyny.

THOMAS, DAVID, oedd weinidog y

Bedyddwyr. Ganwyd ef yn Nghaerfyrddin, o deulu cyfrifol, yn 1720. Daeth yn adnabyddus a'r Parch. Griffith Jones, o Llanddwror, yr hwn oedd mor hynod am osod ysgolion Cymreig trwy Gymru, i ddysgu y tlodion i ddarllen gair Duw. Danfonodd Mr. Jones ef i gadw ysgol Gymreig yn Mynwy. Daeth yno yn adnabyddus a'r Bedyddwyr. Dechreuodd bregethu yn mhllith y Trefnyddion Calfinaidd. Yn mhen ychydig amser anogwyd ef i adael yr ysgol, a myned i'r weinidogaeth. Danfonwyd ef i'r gogledd, lle yr oedd y trigolion yr amser hwnw yn elynol iawn i grefydd; cafodd yno ei guro, ei glwyfo, a'i anmharchu yn fawr; bu agos iddo golli ei fywyd yn eu plith. Ni fu byth yn gwbl iach wedi yr anmharch hwnw, oblegid y briwiau a gafodd. Yr oedd wedi cael ei dderbyn yn aelod yn Mhenygarw, ac urddwyd ef yno yn 1755. Cafodd alwad oddiwrth eglwys y Bedyddwyr yn Bridgenorth, sir Amwythig, bu yno dair blynedd. Symudodd oddiyno i Moreton, Hampstead, sir Dyfnaint. Ar ol yr anmharch a gafodd yn y Gogledd, yr oedd fynychaf yn afiach, am hynyr gorfu iddo ymadael a'r lle hwnw, a symudodd i Henley sir Warwick. Gwellhaodd gryn dipyn yno, ond parhaodd yn wanaidd tra y bu byw. Gorphenodd ei daith, ei waith, a'i flinder yno yn 1761, pan yn 49 oed. (*Hanes y Bedyddwyr gan y Parch. D. Jones.*)

THOMAS, WILLIAM, gweinidog yr Annibynwyr yn Beaumaris, sir Fôn, oedd onedigol o'r Bala, sir Feirionydd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1812. Cafodd addysg dda, ac ystyried amgylchiadau ei rieni, yn benaf yn Ysgol Waddoleidg Tydanydomen. Gwedi gweithio gartref wrth gelfyddyd ei dad am dair neu bedair blynedd, gadawodd y Bala am Bentrefoelas, lle cafodd ei dderbyn yn gyflawn aelod gan y Parch. J. Roberts, Capelgarmon. Eii weithroddwr, Mr. Owen Williams, a blaenoriaid penaf yr eglwys, a dybient yn fawr am dano, ond tueddwyd ef i ddychweled adref cyn arferyd ei ddoniau pregethwrol. Ar y pryd hwnw yr oedd y Parch. B. Jones (yn awr o Llanidloes), wedi ei urddo yn y Bala, yr hwn a dalai fawr sylw i'r talentau oedd yn cyfodi yn yr eglwys. Yr oedd cymdeithas pobl ieuainc wedi ei sefydlu, yn cyfarfod mewn ty a elwid Tynypren, ac y mae yn dra hynod i'r rhan fwyaf o'i haelodau fyned i'r weinidogaeth gristionogol. Modd bynag, efe a adawodd gartref yn fuan wedi hyn, am Harwood, ger Wrexham. Efe a ymdrechodd yn y modd mwyaf egniol dros yr eglwys wan yn y lle hwnw, yr hon oedd dan ofal gweinidogaethol yr enwog weinidog, y Parch. W. Williams, o'r Wern. Er fod Mr. Williams yn tynu lluoedd ar ei ol yn mhob congl a chilfach yn Nghymru. Nid oedd Harwood yn deimladwy o'i ddylanwad, yn canfod hyn, Mr. Thomas a ymdrechodd ffurfio cyfeillgarwch a phobl ieuanc y gymydogeath, a thueddodd amryw ohonynt i uno a'r ysgol Sabbathol, efe a aeth hefyd gydag ychydig gyfeillion i gynnal cyfarfodydd

gweddi, yr hyn fu yn foddion i wneud llawer o dda i amryw deuluocedd. Yn foddhaus gan ei ymdrechion a'i ymroddiad, Mr. Williams a'r cyfeillion a'i darbwyllasant ef i feddwl am y weinidogaeth. Ar ol bod yn ddefnyddiol, yn gweinyddu i eglwysi gweiniaid oddeutu y gymydogeath hono, ymadawodd am Morton, yr sir Amwythig, lle yr efryddodd efe yn nghyd ac amryw wyr ieuanc ereill dan addysgiaeth y diweddar Barch. J. Jones. Yn Awst, 1830, urddwyd ef yn Horeb, Dwygyfylchi, a elwir yn awr Penmaenmawr. Aeth yr hen gapel yn fuan yn rhy fychan, a chan ei fod mewn cyflwr o adfeiliad, penderfynwyd adeiladu un newydd, a helaethach, yn mhen dwy flynedd wedi ei adeiladu, lleihaodd y gwaith yn fawr yn y gymydogeath, a'r ddyled arosol a brofai yn faich trwm ar yr eglwys, aeth Mr. Thomas, o ganlyniad i Lundain, i gasgu tuag ato, ac i'r fath dymer deimladwy a'r eiddo ef, yr oedd hyn yn ferthyrddod. Modd bynag, y diweddar Barch. Caleb Morris ac ychydig ereill a wnaethant eu goreu i loni ei ysbryd-oedd. Ar ol gweinidogaeth fwyaf defnyddiol a llwyddianus yn Horeb, am bum mlynedd, cymerodd arnofal yr eglwys yn Seion, Beaumaris, yn Medi 1844. Yn 1857, colodd ei frawd henaf, y Parch. J. Thomas, Bala, yr hwn oedd y pregethwr mwyaf defnyddiol mewn cysylltiad a'r Trefnyddion Calfinaidd. Hyn yn nghyd ag ymosodiadau olynol, y dolur a elwir y *bronchitis*, a gafodd ddylanwad pruddhaol ar ei ysbryd-oedd, a rhwystrodd i ryw raddau ei boblogrwydd fel pregethwr; ond colli ei anwyl briod yn Ebrill, 1863, yr hon oedd a'i ohlod am ei llettygarwch wedi ymdaenu yn mhell ac agos, "A gweinidogaeth y saint," a brofodd yn ergyd marwol iddo ef. Dechreuodd ei iechedd anmharu yn uniongyrchol, ac wedi dyoddef oddiwrth afiechyd y galon am amryw fisocedd, efe a fu farw ar ddydd Sabbath, Ebrill 16fed, 1866, yn 54 mlwydd oed. Efe a safai yn uchel iawn yn nghyfrif trigolion y dref, yn Eglwyswyr ac Ymneillduwyr, gan offeiriaid yn gystal a gweinidogion o euwadau ersill. Yr hyn a ddangoswyd yn amlwg ar ddydd ei angladd. Fel gweinidog, byddai bob amser yn gwylid dros eneidiau, gan dalu sylw mawr i'r ieuanc a'r hen, y tlodion a'r cystuddiedig. Cyn i'w lais anmharu, ystyrid ef yn bregethwr tra phoblogaidd, a'i bregethau a feudithwyd er argyoeiddiad ugeiniau lawer o bechaduriaid. Yr oedd efe yn naturiol yn dra phruddaidd, ac o dymer deimladwy; ond yn ystod ei afiechyd, yn neillduol y ddau fis diweddaf, yr oedd yn berffaith dawe ac ymroddgar; ac ystyrid gan lawer ei bod yn rhagorffaint fawr i fod yn ei gymdeithas am ychydig fynydau. Yr oedd yn ffeiddio pob sfug a rhagrith, ond teimlai hyfrydwch mawr mewn molianu ei Feistr a'i waith, ac wrth son am y nefoedd, fel cartref teulu Duw.

THOMAS, WILLIAM, gweinidog yr Annibynwyr yn Stone, yr sir Stafford, oedd yn enedigol o ardal Llanelli, sir Gaerfyrddin. Yr oedd yn fab i amaethwr tra chyfrifol, ac

oedd yn byw yn Mhenywern ger y lle a nodwyd. Ymunodd a'r eglwys Gynulleidfaol yn Nghapel Als, ac oedd y pryd hwnw dan ofal gweinidogaethol y diweddar Barah Howell Williams. Bu yn yr ysgol gyda ei ewythr, y Parch D. Thomas, Tier's Cross, wedi hyny o Wooten-under-edge. Pan symudodd ei ewythr i'r lle diweddar, yr oedd Mr. W. Thomas wedi mwynhau addysg ramadegol dda. Yn ystod yr amser hwnw efe a amlygodd dduwioledeb mawr a diamheuol. Anfonwyd ef gan Mr. Williams, a'r eglwys o'r hon yr oedd yn aelod ynddi yn Llanelli, i Goleg Homerton, pan yr oedd ond deunaw mlwydd oed. Yr oedd yn efrfydd treiddgar, hawddgar, a gostyngedig. Yn ystod ei dymor athrofaol, aeth drwy ddyfroedd dyfnion, o anmheuach a thralod meddwl, gyda golwg ar athrawiaethau mawrion a ddygid i anmheuaeth gan yr Undodiaid. Edrychai Mr. Thomas ar y ddadl ryw beth yn dra gwahanol oddiwrth destyn o ymholiad meddyliol yn unig. Canfu, gyda llwyr argyhoeddiad meddwl, ac argaffiad dyfnaf y galon, ei bod yn effeithio yn hanfodol ar sylfaen cymod a Duw, ymroddiad santaidd, ac iechydwrthieth dragydyddol. Efe a ymddygodd fel y gweddai i un dan y cyfryw ddarbwylliad, nid yn unig trwy dalu sylw manwl i'r darlithiau colegawl, ac hefyd, trwy ddarllen y gweithiau pwysicaf o bob tu i'r ddadl; ond trwy chwilio yr ysgrythyrau, gan gymhwyso egwyddorion caeth eglurhad gramadegol; a hyny nid fel ymarferiad meddyliol, ond fel dyledswydd o bwys anfeidrol, gyda y difrifoldeb a'r hunan-ymwadiad mwyaf, a chydya gweddi ddbaid at Dad y goleuni. Y canlyniad fu perffaith fwynhad o hyfrydwoh santaidd, ar ymsefyddiad mwyaf dedwydd yn holl nodweddau duwioledeb ymarferol. Efe a hynodid gan farn uniawn ar anhawderau, ac ysbryd caredig tuag at y personau hyny yr ymwrthodai a'u hathrawiaeth, a rhyddad oddiwrth y camddarluniau, a'r gwaradwyddiadau a arferent nodweddau sel heb wybodaeth gywir. Pan derfynodd tymor ei efrydiaeth yn yr Athrofa, dechreuodd ar ei lafur gweinidogaethol. Cafwyd ei fod yn hynod am ei ddawn rhyfeddol mewn gweddi, a'i ddull o bregethu rhesymiadol, synwryol, ac ymbwyllgar; eto, eglur, syml, enillgar, tyner, ac wedi ei fedyddio ag ysbryd duwioledeb efengylaidd. Ar ei ymadawiad a'r Athrofa, derbyniodd Mr. Thomas wahoddiad oddiwrth yr eglwys gynulleidfaol yn Stone, yn nechreu y flwyddyn 1830, a chafodd ei sefydlu yno gyda chryn arwyddion o ddefnyddioldeb. Dyddiad y sefyddiad yw Mehefin 17eg, yn yr un flwyddyn. Hynodwyd ei weinidogaeth gan ffyddlondeb digyffelyb, a'r defnyddioldeb mwyaf; ond ni bu ei dymhor ond byr yn y byd; terfynodd yn yr aneu Mai 16, 1833, yn 26 mlwydd oed. Dywedai y Parch. Patrick Anderson, yr hwn oedd yn gydfyfyriwr iddo yn yr Athrofa, mai "Mawr oedd y paroh a goledded ato gan ei frodyr yn y weinidogaeth, ar gyfrif ei alluoedd yn

nghyd a'i frawdgarwch arbenigol, a moesgarwch ei ymddygiadau. Yr oedd serch pobl ei ofal, a thrigolion Stone wedi ymaffyd yn gadarn ynddo, a galerid yn fawr oherwydd ei farwolaeth. Yr oedd yn foddolawn marw, ac yn sefydlog ei ysbryd yn ei gystudd, er y dymunai fyw, fel y gallai wneud ychydig dros ei Dduw i ddychwelyd pechaduriaid. Yr oedd y fath sylmed ardderchog yn ei feddyliau, ac ynddo y fath ysbryd tawel ac ymddiriedol, yr hyn yn ddios oedd yn waith Ysbryd Duw. Ni welais i erioed rym crefydd yn cael ei hamlygu mor ardderchog. Yr oedd aneu iddo ef wedi ei amddifadu o'i ddychrynfeydd." Wynebodd y glyn yn dawel, gan ymorfoleddu yn iachawdwriaeth yr Arglwydd.

THOMAS, DAVID, gweinidog yr Annibynwyr yn Penymain, sir Fynwy. Ganwyd ef mewn lle a elwir Llwynoclyn, ar odreu y Mynyddbach, plwyf Llanfynydd, Sir Gaerfyrddin, yn 1757. Yr oedd eu rieni yn grefyddol, er nad oeddent mewn sefyllfa uchel yn y byd, yr oeddent yn byw yn gysurus. Yr oedd ef y ieuengaf o saith o blant; cafodd ychydig o ysgol gyffredin yn y gymydogoeth pan yn ieuanc. Ei fam, yr hon oedd wehyddes, a ddysgodd iddo ei chelyfddydd ei hun, wrth ba un y glynodd yn ddiwyd nes iddo ymgyflwyno yn gyflawn i waith y weinidogaeth. Eu dad a fu farw pan oedd ef yn lled ieuanc, a chan fod ei frodyr a'i chwiorydd oll wedi priodi, disgynodd y gwaith o ofalu am ei fam yn ei henaint yn benaf arno ef, a bu yn dirion iawn o honi hyd ei bedd. Nid oes fawr hanes i'w roddi am dano yn moreudddydd ei fywyd. Dywedir ei fod yn lled wyllt ac ysgafn, a bod pawb a'i hadwainai yn ei garu yn fawr, am na chynigiodd erioed i wneud drwg i neb mewn un modd. Rhwng pumtheg ag ugain oed cafodd y fraint o resu ei hun gyda phobl yr Arglwydd yn Capel Isaac. Yn mhen ychydig wedi ei dderbyn barnodd yr eglwys fod ynddo gymhwysderau i bregethu, anogasant ef i ymwneud a'r gwaith, ac wedi iddo ddechren arfer ei ddoniau efe a aeth i'r Fenni, lle yr oedd yr Athrofa y pryd hwnw, ac sydd yn awr yn Aberhonddu; bu yno am wyth neu naw mis, a chan nad oedd ei amgylchiadau yn caniatáu iddo fod yno yn hwy, gorfu iddo ddychwelyd adref. Ni threuliodd ei amser yn ofer yn y Fenni, ond bu yn ddiwyd iawn dros yr ysbaid byr y bu yno; er na wyddai ddim Saesnog pan aeth yno, yr oedd yn alluog pan ymadawodd oeddi yno i wneud defnydd o awdwyr Saesneg, ac ysgrifenu yn ramadegol yn yr iaith hono. Pan yn y Fenni daeth eglwys Penmain i adnabyddiaeth o hono, a rhoddasant anogaeth iddo ddyfod yno yn fisol, er cynorthwyo eu hen weinidog P. Dafydd, yr hwn oedd wedi myned yn fethiedig ac analluog i bregethu ond ychydig, ac wedi iddo ddychwelyd i'w ardal enedigol, efe a barhaodd i fyned yno yn fisol am agos i ddwy flynedd; a chan ei fod yn byw mor bell, a hwythau mor awyddus am ei gael yn

fynych, anogasant ef i ddyfod yn agos atynt. Cydsyniodd a'u cais, ac aeth i weithio at weydd ac oedd yn byw yn Mlaenau Gwent. Bu yn gweithio yno am yn agos i flwyddyn, ac yn pregethu yn aml yn Penwain. Yr amser hwnw bu farw y Parch P. Dafydd; mewn canlyniad rhoddasant alwad unfrydol i Mr. Thomas i ddyfod yn faguail arnynt. Urddwyd ef yn y flwyddyn 1787. Yr oedd amryw weinidogion wedi dyfod ynghyd ar yr achlysur. Pan ddaeth efe yno ar y cyntaf, yr oedd yr achos yn lled isel, nid oedd neru-awr o ddyfod ieuainc yn perthyn i'r achos, ond yn fuan wedi ei sefydlid, wynebodd llawer o bobl, hen ac ieuanc i ymofyn lle yn y ty, a daeth yr achos yn mlaen yn fywiog iawn. Nid oedd llawer o dai trwy y wlad am bellder o ffordd, lle nad oedd Mr. Thomas wedi bod yn pregethu. Arferai bregethu yn fisol yn Llancaiaoch Fawr am dros ddeugain mlynedd, a gellid priodoli dechreuad achos yr Annibynwyr yn Llanfabon i'w lafar ef, a Mr. Hughes, Groeswen. Pregethodd llawer yn Nhrefgar. Byddai yn myned yno ar brydnawn Sabbothau, ac yn fynych ar hyd yr wythnos. Drwy ei lafar ef y dechreuwyd yr achos Annibynol yn y lle hwnw, aeth y taianned yn rhy fach i gynwys y gwrandawr, bu rhaid adeiladu yno gapel. Wedi i'r eglwys ddyfod yn ddigon cryf i gynnal gweinidog rhoddodd Mr. Thomas hi fyny, ac urddwyd yno weinidog. Bu hefyd yn gynorthwy mawr i Mr. Davies, Llangatwg, i ddechreu yr achos yn Cendl. Efe hefyd fu yn offerynlol i ddechreu yr eglwys fodeuog sydd yn y Brynmaur; dechreuodd weini yr ordinhad o Swper yr Arglwydd, ac yn mhen ychydig adeiladwyd capel a elwid Caban Gwyn, wedi i'r eglwys ddyfod yn alluog i gynnal gweinidog, rhoddodd Mr. Thomas hi i fyny. Yn 1791 ymunodd mewn priodas a Elizabeth, merch Mr. William George, o'r Brithdir, o'r hon y cafodd 14 o blant, a chafodd naw eu magu i'w maintioli. Cafodd dau o honynt eu neilldus i'r weinidogaeth, sef y Parch. W. Thomas gyda y Bedyddwyr, yn Casnewydd, a'r Parch. J. Thomas, Salem, Aberdar. Er ei fod yn ymwelad mor aml a'r lleoedd a enwid, eto blagur-odd yr achos yn hyfryd yn Mhenmain, aeth yr hen gapel yn rhy fach, ac adeiladwyd un helaeth iawn yn ei le. Adeiladwyd capel arall yn Tontrebel, ac un arall ar Gefn-y-Crib. Yr oedd Mr. Thomas wedi myned yn hon ac atnach pan adeiladwyd y rhai hyn, a thrwy hynny ni chafodd bregethu dim ar Gefn-y-Crib, sef capel yr Ynys. Bu unwaith heibio pan oeddid nowydd ei orphen, a chyfansoddodd y penill canlynol wrth fyned heibio:—

O Gapel yr Ynys, tra gweddus dy wedd,
Mi gefais dy weled unwaith cyn fy medd;
O fewn 'th ragfuriau dymunwn gael nerth
I ddwyed am ogoniant preswlydd y Berth.

Ni chaniatawyd y dymuniad hwn iddo byth. Bu amryw flynyddau yn analluog i wneud dim cyn ei farwolaeth. Yn mis Hydref, 1836, tarawyd ef gan y parlys, ac ni chafodd godi

o'i wely mawr. Ar yr 11leg o Ionawr, 1837, cafodd ei enaid ei ryddhau o'r ty o glai a myned i mewn i lawenydd ei Arglwydd, wedi cyrraedd ei 80 mlwydd ood. Treuliodd tua 65 o'i flynyddoedd yn eglwys Dduw, ac yn agos i 60 mlynedd yn enau cyoedus, a thros haner cant yn weinidogfyddlon a pharchus yn Mhenmain. Yr oedd Mr. Thomas yn ddyn caredig a diniwed iawn, ni fedrai ballu unrhyw gymwynas i neb, os byddai yn bosibl iddo ei gwneud. Yr oedd sirioldeb yn argraffedig yn ei wedd bob amser, ni elai byth i un lle na byddai groesaw iddo fyned yn drachefn. Yr oedd yn un hynod am barodrwydd ei atebion bob amser. Y mae ei arabedd yn ddiareb hyd heddyw. Byddai ei atebion cyflym yn ddigon i lanw cyfrol lled fawr, ac er cadw ei hynodrwydd mewn cof, rhoddwn yma enghraifft o honynt. Cyfarfyddodd unwaith a chymydog, yr hwn a ddaliai y posibilrwydd i ddyn gyrraedd perffeithrwydd ar y ddaear, wedi iddo ofyn pa fodd yr ydoedd, atebodd ef yn bruddaidd. Yn wir, Mr. Thomas, yr wyf yn ofidus anghyffredin." "Hawyr (ebe ynte) beth sydd yn eich blino." "Wel (ebe'r dyn), yr oeddwn wedi byw un mis ar ddeg heb bechu, ac yr wyf wedi myned i bechu eto." "Wel tost yw eich anhap (ebe Mr. Thomas), pe buasech yn sefyll yn eich perffeithrwydd am fis yn hwy, chwi fuasech wedi enill eich plwyf ar dir santeiddrwydd." Rhyw brydnawn daeth pregethwr at ei dy, aeth un o'r plant allan i dderbyn ei anifail, pryd y gofynodd iddo a oedd ei gyoeiddiad ef yn Mheumain y noson hono'r atebodd, "Nad oedd." Yna yr aeth i'r ty mewn tymerau lled gynhyrfus, ac wedi cyfaroh Mr. Thomas, dechreuodd achwyn mor aflwyddianus yr oedd wedi bod ar ei daith: "Ni welais i y fath beth erioed, y mae satan wedi dyrys y nghyoeiddiau trwy yr holl wlad." "Na, na (ebe Mr. Thomas), paid a meddwl B. bach, fod gan satan un llaw yn y peth; yr wyt ti a'th gyhoeddiadau islaw syllw satan; te wyddai yr heu dywysog o'r goreu pe cawsid gyoeiddiad yn mhob man, na fuasit yn gwneud fawr drwg i'w deyrnas ef, ac felly ni welodd ef un gwerth yn dy gyoeiddiau i gymeryd trafierth i'w rhwystro. Pan unwaith mewn cyfarfod chwarterol yn sir Fynwy, un o'r gweinidogion enwocaf y pryd hwnw yn y sir, yr hwn oedd newydd fod mewn ychydig o draul i adgyweirio ei gapel, a gyfododd yn y gynadlekl gan wneud araita fawr, er darbwyllo pawb oedd wyddfodol i wneud penderfyniad er rhwystro gweinidogion o sir arall gael dyfod yno i gaaglu, nes y buasid wedi talu yr ychydig ddyfod oedd arnynt hwy yn gyntaf. Nid oedd nemawr yn gwled y cynyg yn deg, gan nad oedd y ddyfed oedd arnynt ond dibwys, gwelent hefyd mai hunan-les a gynhyrfodd y cynygad, ond nid oedd neb a ddywedai yn erbyn y cynyg, am fod y gwr a'i cynygai yn meddu cryn laver o ddylanwad. Pan oedd pawb yn edrych yn ddystaw ar eu gilydd, cyfododd Mr. Thomas a d, wed-

odd, "Yr wyf yn eich gweled chwi Mr. — yn debyg iawn i ddydd sydd wrth Groes Penmain acw, yr hwn, pan unwaith yn ceibio, a alwodd ar ei fam,—“Mam, ewch i'r ty a berwech grochanaid da o dwymn llaeth, a dewch ag ef i mi i gyd, a rhoddwch y gweddill i Will fy mrawd.” Gyda'r gair eisteddodd y gweinidog i lawr a rhoddodd ei gynygriad i fyny. Canfyddwn wrth yr enghreifftiau uchod, fod rhywbeth mwy na phetrwydd geiriau yn nywediadau Mr. Thomas, yr oeddynt bob amser yn taro yr hoel adref. Yr oedd yn bregethwr call, byddai ganddo bethau o werth i'w wrandawyr gael ei glywed. Yr oedd yn pregethu yn ddealladwy iawn, ni byddai yn arfer geiriau annealladwy i'w wrandawyr. Yr oedd yn bregethwr trefnus a melus, nid oedd ei felusder yn gynwysedig yn mheroidd-dra ei lais a nerth ei floeddadau, nid oedd efe byth yn canu nac yn gwaeddu nemawr, ond yn agosrwydd, a phriodoldeb ei ddywediadau. Yr oedd yn weddiwr enwog, byddai ei weddïau ef bob amser yn wylaid, yn fwyn, yn deimladwy, ac yn benderfynol, nid oedd neb mwy medrus i arwain cynulleidfa mewn gweddi gyoeddus nac ef. Yr oedd yn nodedig am ei ddarbwyllodd. Yr oedd gwneuthur wyneb hir, a gostwng y wef er ffigio rhyw radd anghyffredin o dduwioldeb, yn beth a ffeiddid yn fawr ganddo. Ni bu un amser mewn ymryson a neb yn ystod yr haner can mlynedd y bu yn Mhenmain, ni bu un anghydfod rhyngddo a nob, na neb arall mewn anghydfod ag yntau. Cadwodd gynghor yr apostol gystal ag un dyn a fu yn y byd erioed, sef, "Dilynwch hoddwch a phob dyn."

THOMAS, DAVID, o Lacharn, a aned yn Ffynon Adda, yn ardal Brynberian, yn y flwyddyn 1810. Fel yr ymddad blygai ei alluocedd meddyliol, efe a ddangosai duedd cryf am wybodaeth. Er yn blentyn yr oedd o duedd hynod ymofyngar a myfyriawl. Dangosai ei fod yn meddu ar alluocedd o radd uwch na'r cyffredin; diniweidrwydd a dealltwriaeth oeddynt ysgrifenedig mewn llinellau eglur ar ei wynebpryd. Wrth ystyried y rhagoriaeth a berthynai i Mr. Thomas mewn rhinwedd a duwioldeb, a hyny mewn oes mor fer, y mae yn naturiol ymotyn yn nghylch helyntion boreuol ei oes. Un o'i ndwedion oedd ei hoffer o *ymneillduedd*: anaml yr ymgymysgai â'i gyfoedion mewn chwareuon a difyrwch—rhyw gongl o'r neilldu i ddysgu ei wers, neu i ddarllen rhyw lyfr a ddewisai efe. Gwelid ef ar amserau yn nghyfeillach rhyw hen bererin duwiol. Treuliodd lawer o'i amser yn nghyfeillach Mr. Rees Rees, tad y Parch. T. Rees o Huntington, yr hwn a fu yn foddion i gyfoethogi ei feddwl â llawer o syniadau sobr a sylwedol. Y mae'r ffeithiau rhag-grybwylliedig yn ein cynorthwyo i gyfrif, i raddau, am y symledd a'r diniweidrwydd diledryw a addurnent ei gymeriad. Ymgadwodd rhag yfed o'r teimladau llygredig, a ffurfio yr arferion drygionus ag y mae plant yn rhy

gyffredin yn dderbyn oddiwrth eu gilydd yn eu chwareuon a'u hymrysonau. Yr oedd yn ddeiliad argraffiadu crefyddol yn lled ieuanc. Pan yn 14 mlwydd oed, derbyniwyd ef yn aelod o'r eglwys yn Mrynberian. Gwedi iddo ymaelodi yn eglwys Dduw, yr oedd ei gynydd mewn gwybodaeth ac mewn profiad yn amlwg i bawb—parhaodd i fyned rhagddo—nis cymerodd ei arwain gan dueddadau llygredig i faesydd gwagedd ac oferedd. Pob blwyddyn a ymdreigiai dros ei ben a ddadguddiai ryw flodeu newyddion yn ei gymeriad. Bychan a gwanaid oedd ei gorff: ond yr hyn oedd brin mewn *corff* a wnaed i fyny mewn *meddwl*. Cafodd feddwl bywiog, eang, treiddiol, a chynwysfawr. Yr oedd ei gynydd mewn gwybodaeth a phrofiad wedi tynu sylw yr eglwys yn gyffredinol; a chan nad oedd ond un meddwl yn bod o barthed i'w gymysderau gweinidogaethol, rhoddwyd anogaeth unfrydol iddo arfer ei ddoniau yn gyoeddus. Llwyddwyd ganddo i gydsynio â'u cais; ond nid heb gryn betruser y cafwyd ganddo i ymallyd yn y gorchwyl. Fel pregethwr, yr oedd ei lais yn wanaidd, ei lafar yn araf, eto hyfryd. Ei agwedd a drosglwyddai i'r gwrandawyr ei fod yn teimlo y gwirioneddau a draddodai—ymlifent o'i *galon* ef i *galonau* ei wrandawyr. Ei bregethau oeddynt oleu, trefnus, cywain, a llawn o synwyr: ac yn benaf oll yn llawn ysgrythyr. Cymeradwydd ef gan bawb yn gyffredinol. Yn y flwyddyn 1834, derbyniwyd ef i Athrofa y Drefnewydd, pan yn 24 oed. Treuliodd ei dymor yno er anrhydedd iddo ei hun a boddlonrwydd cyffredinol i'r athrawon. Teimlai yn angenrheidiol i weinidog yr efengyl ddeall ieithoedd gwreiddiol; felly efe a ymosododd gydag egni i astudio yr Hebraeg, y Roeg, a'r Lladin; ac efe a gynyddodd yn gyfatebol i'w lafar a'i ddiwydrwydd. Yr oedd yn fyfyrwr manwl-chwiliari bob pwnc i'w wraidd, a'i amcan wrth wneud hyny oedd bodloni ei hun. Fel hyn y gosodasai i lawr sylfaen helaeth, ddoen, a chadarn. Un arall o'i deithi oedd *penderfyniad*. Cymerai ddigon o bwyll cyn gwneud un *penderfyniad*—ystyriai ac adolygai y cyfan cysylltiedig a'r mater; yna *penderfynai*, ac ymlynai yn ddiysgog wrth ei farn. Yr oedd yn dra hunanymwadol, eto'n afaelgar o'r gwirionedd—prynai'r gwrth beth bynag a gostiai, ac ni werthai mo hono beth bynag a gynygid am dano. Ymadawodd â'r athrofa yn ei flodau. Safai yn uchel yn meddyliau pobl y dref. Pregethodd ei bregeth ymadawol iddynt arddirwest—pwnc anwyl ganddo, ac agos iawn at ei galon. Ofer fyddai ceisio darlunio teimladau y dyrfa oedd yn ei wrando y tro diweddar am byth. Digon yw dyweyd iddynt amlygu eu teimladau yn y dull boneddigaidd a christionogol o'i anrhegu a medal arian gwerthfawr, fel cydnabyddiaeth am ei ffyddlondeb a'i sel gyda dirwest Cyn ymadael a'r athrofa, derbyniodd amryw alwadau oddiwrth eglwysi i gymeryd eu gofal. Cafodd ei feddwl ei dueddu i sefydlu yn Lacharn, sir Gaerfyrddin. Urddwyd ef

yno ar yr 8fed a'r 9fed o Ebrill, 1839. Er nas gellir mesur ei weinidogaeth wrth flynyddau, ond miscodded, eto, yn y cyfnod byr hyn dangosodd ei fod yn "weithiwr difefl," a gweinidog da i Iesu Grist. Mawr oedd ei gariad a'i ofal am yr eglwys. Yr oedd yr eglwys yn ei fawr garu yntau. Clafychodd yn mis Awst, 1840, a pharhaodd ei afiechyd i gynyddu hyd 14hefin 13eg, 1841, pan ymddiogodd ei enaid o rwymanu marwoldeb yn rhydd, yn 31 oed.

THOMAS, JOSHUA, gweinidog y Bedyddwyr, yn Nhredegar, Mynwy. Ganwyd ef yn y flwyddyn, 1766. Yr oedd yn ddyn tyner galon iawn i'r tlawd, i'r weddw a'r amddifad. Bu yn weinidog yn yr eglwys uchod dros agos i ugain mlynedd, yn ffyddlon iawn a thra defnyddiol, a hyny hyd anghau, a gorphenodd ei yrfa mewn llawenydd, Mawrth 20fed, 1824, yn 58 mlwydd oed. Gadawodd briod a merch i alaru yn ei absenoldeb, mewn byd drwg a helbulus. Dygwyd ei gorff gan amryw ganoedd o bobl i addoldy y Bedyddwyr, pryd y dechreuwyd gan y Parch. Edward Davies trwy ddarllen a gweddio, yna y pregethodd y Parch. J. P. Davies ar Jer. 49, 11, "Gad dy amddifad, a mi a'i cadwaf hwynt yn fyw, ac ymddirieded dy weddwon ynof fi." Yna gosodwyd y corff yn ei wely oer, hyd nes y cyfodo yr Adgyfodiad a'r Bywyd ef y dydd olaf.

THOMAS, THOMAS, oedd weinidog y Bedyddwyr, yn y Tabernacl, Merthyr Tydfil. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1807. Yr oedd yn weinidog derbynol, ffyddlon, a doniol, ac yn Gristion gostyngedig, dychlynaidd, a difrifol, ac fel y cyfryw mewn parch mawr yn mhllith y brodyr, i'r rhai yr oedd yn gweini, ac yn debyg o fod yn ddefnyddiol iawn gyda'r achos. Eithr nid fel ein meddyliau ni yw meddyliau Duw, yr hwn sydd a'i "ffyrdd yn y môr a'i lwybrau yn y dyfroedd dyfnion." Gwelodd ef yn dda i'w alw ef yn nyddiau ei ieuentyd i oddef cystudd lled hir, ac yna i orphen ei yrfa mewn heddwoch, gan adael y rhybudd hwn i'w orfucheddwyr, "Am hyny byddwch chwithau barod."

THOMAS, JOSHUA, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Llanllieni, sir Henffordd. Ganwyd ef yn y Tyhen, plwyf Caio, sir Gaerfyrddin, Chwefror 22ain, 1718-9. Dygwyd ef yn foreu i ddarllen Cymraeg. Trouliodd ei flynyddoedd boreuol mewn agwedd hardd a thra moeol. Pan oedd yn 20 oed, aeth i Henffordd i'w ddyysgu yn sidanydd (*mercier*), lle yr ymddygodd efe yn dra gweddus, arferai fyned ar y cyntaf i wrando i gapel y Presbyteriaid yn y ddinas. Yr oedd ei rieni wedi bod yn aelodau gyda yr Annibynwyr yn Nghroftycyff, am tua ugain mlynedd, ond o herwydd i anghydfod fyned rhyngddynt ac aelod o'r eglwys hono, ymadawsant yn 1737, ac a unasant a'r Bedyddwyr ac oeddynt y pryd hwnw yn ymdrechu sefydlu achos yn y gymydogoeth. Yr oeddynt yn wir dduwiol eu nodwedd, a chymerasant gryn ofal i ddwyn eu plant i fyny yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd. Yn mhen amser cyfarfu

Mr. Thomas â gwraig yn agos i Llanllieni, ac yn perthyn i'r Bedyddwyr yn y lle hwnw. Yn Rhagfyr, 1739, efe a aeth i ymwelod a Llanllieni, yr oedd ganddo 13 milltir o ffordd i fyned yno. Yna cafodd fod gweinidogaeth yr efengyl yn cydweddu yn well ag ansawdd ei feddwl na'r hyn a glywsai yn Henffordd, a chan ei fod yn chwenych cymdeithasu a'r enwad yr oedd ei rieni yn ddiweddar wedi uno ac ef, a chan nad oedd neb o'r enwad hwnw yn Henffordd, nag yn ei nes na Llanllieni, efe a gerddai yno bob yn ail Sabbath, am ystod ei arosiad yn Henffordd. Yn Mai, 1740, cafodd ei dderbyn yn aelod o eglwys y Bedyddwyr yn Llanllieni, wedi gorphen ei amser yn Henffordd, efe a ddychwelodd i Gymru yn 1743, ac arosodd gyda ei rieni am ddwy flynedd. Yn ystod yr amser hwnw anogodd ei gyfeillion ef i ddechreu pregethu, a chan i'w ddoniau pregethwrol gael eu cymeradwyo, anogwyd ef i ymroddi yn hollol i waith y weinidogaeth, ond gan ei fod yn lled wylaidd, ni phregethai ond anaf am rai blynyddau. Yn 1746, efe a briododd a merch ieuanc synwrol a duwiol, o gymydogoeth Llanbedr. Symudodd ef a'i wraig yn uniongyrchol, a sefydlasant mewn masnach yn y Gelli, sir Frycheiniog, ac unasant a'r eglwys yn Maesyerllan yn yr un sir, ac yn 1749, urddwyd ef yn weinidog cynorthwyol yn yr eglwys hono a'r canghensau, a llafuriodd gyda diwydrwydd mawr mewn amser ac allan o amser. Ei fam eglwys yn Llanllieni, yn 1753, a anfonodd am dano ddyfod i bregethu am ychydig Sabbathau. Gan nad oedd yn arfer pregethu yn Saesneg, teimlai yn anhawdd i fyned yno. Modd bynag efe a aeth yn ol eu cais, a chan fod ei wasanaeth yn gymeradwy rhoddasant iddo anogaeth gref i fyned yno drachefn, ac yn Tachwedd, 1754, efe a dderbyniodd alwad i fyned i sefydlu yno fel eu gweinidog, lle y defnyddiol dreuliodd y 43 mlynedd gweddill o'i fywyd yn yr alwedigaeth hono. Wrth wleod nad oedd ei gyflog flynyddol yn ddigon i gynal ei deulu cynyddol, efe a agorodd ysgol ddyddiol, yr hon a gadwodd am lawer o flynyddoedd gyda chryn gefnogaeth. Yr oedd efe yn hynod o wyliaidwys yn rhanu a defnyddio ei amser am agos i dri ugain mlynedd, mewn cyfar-taledd, nid oedd yn ei wely, haf na gauaf, dros bump o'r gloch yn y boreu. Efi fywyd euwog a defnyddiol a ddaeth i derfyniad ar ol wythnos o gystudd, ar y 25ain o Awst, 1797, yn y 79 flyydd o'i oedran. Bu farw mewn cyflawn fwynhad o gysuron crefydd. Parhaodd ei serch at wlad ei enedigaeth yn gryf hyd y diwedd, arferai agos bob blwyddyn am yr ystod maith y bu yn Llanllieni i fod yn bresenol yn nghymanfa yr eglwysi Cymreig, a chymerodd fwy o ddyddordeb yn hanes crefydd yn ngwlad ei dadau, na neb o'i gydoeswyr, yr oedd ei serch yn gryf at ei frodyr y Cymru. Fel hanesydd yr oedd Mr. Thomas yn rhagorol dda. Heblaw hanes y Bedyddwyr yn mysg y Cymry, yr hwn a argraffwyd yn 1778, yn 468 o dudalenau, gadawodd ar ei ol mewn ysgrifau, Hanes Eglwysaidd o

Gymru, digon i wneud dwy gyfrol pedwar plyg, ac un arall cyfartal i un gyfrol o Eglwysai y Bedyddwyr yn y Dywysogaeth. Mae y rhai hyn yn nghadw yn bresenol yn y llyfrgell perthynol i Athrofa y Bedyddwyr yn Nghymru. Yr oedd Mr. Thomas yn bregethwr tra defnyddiol, ond nid yn bregethwr hyawdl. Yr oedd yn llafurus a thra ymdrechgar, yn feddianol ar ddeall cryf a chof tra helaeth. Yr oedd yn gadarn yn ei grediniaeth o athrawiaeth gras, yr hon a barhaodd i bregethu, a than reolaeth yr hon y bu byw a marw. Yr oedd yn gyfaill diffuant, hynaws, a serohog i bawb a ofnyent ei wasanaeth, ac ni thramgyddai neb o'i fodd. Yr oedd ei ddefnyddioldeb yn neillduol o fawr ac eang, yn mysg eglwysai Cymru. Yr oedd ei ymddygiad a'i ymddangosiad yn y pwlpud yn dra difrifol, ei bregethau yn drefnus, wedi ei myfyrio yn dda, a'i gaagliadau yn gyfaddas a dwys, yr oedd yn feirniad galluog yn iaith ei fam. Yr oedd ei ymddygiad a'i ymarweddiad yn onghreiffiol o bob rhinwedd gristionogol yn mhllith ei deulu, ei gyfeillion, a'r byd. Y mae ei lyfr, "Hanes y Bedyddwyr," er yn llyfr gwerthfawr iawn, eto, yn cynwys amryw hanesion anghywir. Pe buasai yr awdwr llafurus wedi ei osod mewn amgylchiadau er gwybod yn well, ni buasai iddo gyoeddi amryw adroddiadau. Yn y blynyddoedd 1790-1796, ei yegrifgell a gyflenwodd y *Baptist Register* ac erthyglau gwerthfawr, ar hanes cymanfa y Bedyddwyr yn Nghymru, o'r flwyddyn 1650 i 1790. Cafodd y rhai hyn wedi hyny eu cyoeddi yn dreithawd ar eu penau eu hunain. Pan aeth Mr. Thomas i gymeryd gofal yr eglwys yn Llanllieni, nid oedd yno ond 13 o aelodau, ond trwy fendith ar ei lafur cynyddodd yr eglwys yn raddol, a chyn diwedd ei yrfa, yr oedd mewn sefyllfa flodenus. Efo a gafodd wahoddiad taer i symud i Bridgenorth, a lleodd ereill, ond yr oedd y fath gymundeb rhyngddo e'r eglwys tan ei ofal, fel nad allodd dim ond angu eu gwahanu.

THOMAS, THOMAS, gweinidog y Bedyddwyr yn Nantgwyn a'r Capelnewydd, sir Drefaldwyn. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1770. Aeth at frefydd pan yn ieuane, a dechreuodd bregethu yn lled fuan wedi iddo ymuno a chrefydd. Anfonwyd ef i athrofa Caerodor, ac wedi gorphen ei amser yno aeth i ardal y Nantgwyn dechreu y flwyddyn 1800, a heffwyd ei weinidogaeth yn fawr gan yr eglwys a'r gwrandawr yn gyffredinol. Yn mis Chwefror, 1802, neillduwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth, lle y bu yn ffyddlon a diwyd hyd derfyn ei daith. Bu hefyd yn offerynlol i sefydlu achos yn Llanidloes, Penfforddlas, a Cwmbelan. Yn mis Mehefin, 1805, ymunodd mewn priodas a Miss Esther Ingram, Llwynoadwgan (aelod o Bantycelyn), yr hon a fu yn amgeledd gymhwys iddo hyd derfyn ei oes faith, yr hon a derfynodd Ionawr 17eg, 1852, yn y flwyddyn 82 o'i oedran, wedi bod yn ymdrechgar dfoe ei Arglwydd am 52 o flynyddau. Ar ddydd

ei angladd, cyn cychwyn ei gorff tua thry ei hir gartref, darllenodd y brawd Jenkins, Llanidloes (A.), ran o air y gwirionedd, gan roddi ychydig o'i hanes yn y weinidogaeth; terfynodd y brawd Evans, Llanidloes (T.), drwy weddi; yna cychwynwyd yn dorff luosog tua y Capelnewydd, pryd y gweinidwyd ar yr aohllysur gan y rhai canlynol:—Darllenodd a gweddiodd y brawd E. Jones, Pantycelyn; pregethodd y brawd E. Price, Maesyberllan, yn Saesneg, a'r brawd D. Jarman, Pentrenewydd, yn Gymraeg. Terfynodd y brawd D. Thomas drwy weddi, yna awd ac ef allan i'w osod yn ei ddaeargell newydd hyd ganiaid yr udgorn mawr, pryd yr areithiodd y brawd J. Nicholas, Caerws, ar lan y ddaeargell, a gorphenwyd drwy weddi gan y brawd B. Davis, Bethania, yna aeth pawb tua thre gan ei adael yn ei letty tawel.

THOMAS, JOHN, gweinidog y Bedyddwyr yn Llanrwst, sir Dinbych. Yr oedd wedi ei eni yn y flwyddyn 1775, ac wedi ymsefydlu yn fugal ar eglwys y Bedyddwyr yn Llanrwst, er ys blynyddau. Yr oedd wedi dyfod i sir Gaernerfon gyda bwriad o wasanaethu Cymdeithas Genadol Artrefol y Bedyddwyr am fis yn y wlad, a threuliodd yno dridiau o'i ffe oenadol yn dra diwyd a siriol. Cymeryd ef yn glaf, a deallwyd yn fuan mai un o'r llestri gwaed oedd wedi tori, treuliodd y pedwar diwrnod diweddaf o'i fywyd yn dra difrifol gyda phethau byd arall, gydag adrodd ei brofiadau, canu emynau, canmol y wisg nad oedd raid ei newid, son am y ty nid o waith llaw, yn nghyd a gorohymyn ei deulu i ofal ei Dad nesol. Bu farw Gorphenaf 27ain, 1829, yn 54 mlwydd oed. Dywedai cyn marw y buasai yn dda ganddo os hebryngent ei gorff i gladdfa y Bedyddwyr yn Llanrwst, lle y gorweddaid y rhan amlaf o'i dri phlentyn ar hugain; yr hyn a wnaeth y cyteillion gyda y parodwydd mwyaf, er fod y ffordd yn faith. Amlygwyd teimladau galarus iawn gan drigolion Llanrwst a'r gymydogiaeth ar ei ol. Yr oedd tyrfia luosog wedi ymgynull er talu y gymwynas olaf i'w weddillion marwol.

THOMAS, JOHN, gweinidog y Bedyddwyr yn Maesyberllan, Brycheiniog. Brodor oedd o blwyf Caio, sir Gaerfyrddin. Dechreuodd bregethu yn eglwys Aberduar, a chafodd ei urddo yn yr eglwys hono yn 1743. Ar ol llafurus yno bumtheg mlynedd, cafodd alwad i fyned i Maesyberllan, Brycheiniog, a symudodd yno yn 1768. Pan aeth John Thomas yno, yr oedd yr achos wedi myned yn isel iawn. Cynyddasant wedi hyny am flynyddau. Yr oedd Mr. Thomas yn wr cyfrifol iawn yn y wlad a'r eglwys, yn bregethwr doniol, ac o ymarweddiad diargyoedd. Bu yn ymdrehol a llwyddianus yma am wyth mlynedd ar hugain, a bu farw Tachwedd 5ed, 1786, a bu ei wraig farw ar ddydd ei gladdedigaeth, a rhoddwyd y ddau i gyd-orwedd yn ngladdfa Penyrheol, yr hwn a roddodd ef yn rhad i'r eglwys hono.

THOMAS, THOMAS, oedd weinidog y

Bedyddwyr yn Nghroesypara. Dechreuodd bregethu yn 1800, ac urddwyd ef yn 1806. Parhaodd i wasanaethu yr eglwys hyd derfyn ei oes yn dra derbynol a llwyddianus.

THOMAS, TIMOTHY, oedd gapelydd i Mrs. Baker, o Swinney, ger Croesoswallt, lle y bu farw yn 1876, a chanlynwyd ef yn Swinney, gan James Owen. Yr oedd wedi cael ei droi allan yn flaenorol o Morton. Priododd Mr. Thomas a merch Mr. John Evans, o Wrecsam. Ganwyd mab iddo rai misoedd wedi ei farwloeth, ac enwyd yntau Timothy; ac yn mhen amser daeth yn weinidog y Bedyddwyr, yn Pershore, yn sir Gaerwrangon, lle y caelnwydd ef gan ei fab o'r un enw. (*Hanes y Bedyddwyr*, tudal. 148.)

THOMAS, TITUS, a fwrwyd allan o Aston, ger Croesoswallt. Yr oedd yn frawd i'r rhagddywedig Timothy Thomas, Pershore. Rhyw amser wedi ei fwrriad allan, daeth yn weinidog yr Annibynwyr yn yr Amwythig, fel olynnydd Mr. James Quarrel. Dywedai Mr. Phillip Henry, ei fod yn wr teulwig, yn ddyn da, a dim mor gul ei farn a a rhai. Mae Dr. Calamy yn ei nodwedd fel "dyn didwyll a dysgedig." Yr oedd yn nodedig am ei dduwioldeb, a'i ddefnyddioldeb. Bu farw Rhagfyr 1886. (*Dr. Rees's Noncon.*, tudal. 170.)

THOMAS, BODERICK. Yr oedd wedi ei fwrriad a'i ddwyn i fyny i'r weinidogaeth yn Eglwys Loegr, ond newidiodd ei olygiadau, wedi hyny urddwyd ef ac Evan Hughes gyda'u gilydd, gan y Presbyteriaid. Gwasanaethodd am rai blynyddau blwyf Llanfihangel y Crouddyn, sir Fynwy. Llwyddodd ei gyfeillion ganddo unwaith i ddarllen gwasanaeth yr Eglwys Sefydledig, ond trallodid ef yn fawr byth wedi hyny, ac ni wnai hyny byth yn ol llaw. (*Dr. Rees's Noncon.*, tudal. 144.)

THOMAS, WILLIAM, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Pantteg. Yr oedd yn enedigol o ardal Llandyfan, ger Llandeilofawr, yno hefyd y daeth at grefydd. Daeth i'r Pantteg yn wr iusanc poblogaidd, ac wedi cael prawf digonol o hono, neillduwyd ef i waith y weinidogaeth yn nechreu y flwyddyn 1796. Yn y flwyddyn 1799, cymserodd ymranid galarus le yn yr eglwys yn nghylch Arminiaeth a Chalfiniaeth. Safodd Mr. W. Thomas gyda'r Arminiaid, a chafodd ef a'i blaidd feddiant o'r capel, am fod yr unig ymddiriedolwr ag oedd yn fyw yn perthyn i'r blaidd oedd gydag ef. Yn 1799, sefydlodd yn Llangydeirn. Nid oedd ar y cyntaf yn profesu Sosiniaeth, ond aeth o gam i gam i fynwesu yr athrawiaeth hono, a bu farw ynddi, Rhagfyr 26ain, 1813, a chladdwyd ef yn mynwent yr addoldy, a gosodwyd carreg hardd ar ei fedd, ac arni y geirian canlynol:—"Yma y gorwedd William Thomas, gweinidog Undodaidd cyntaf yr Eglwys hon, hyd yr adgyfodiad, yr hwn a fu farw Rhagfyr 26ain, 1813."

THOMAS, EDWARD, oedd weinidog y Bedyddwyr yn y Bontfaen, oedd fab Mr. John Thomas, o Lanlai, sir Forganwg, efe

a ddechreuodd bregethu yn 1828. Derbyniodd fanteision athrofa y Fenni, ac wedi treulio ei amser yno, efe a sefydlodd yn Bethel, Basaleg, lle y bu yn barchus a defnyddiol am amser; ond symudodd oddi yno i'r Bontfaen, yn mro Morganwg, lle y bu yn foddion i gynyddu y gwrandawr i raddau helaeth. Yr oedd yn bregethwr da, ac yn meddu doniau gweinidogaethol addas iawn mewn tref, gan y medrai bregethu yn Gymraeg a Saesneg. Bu farw yn dra annysgwylhadwy, ar ol cystudd byr o ddau neu dri diwrnod, yn 1839, a chladdwyd ef yn ngladdfa y Bedyddwyr yn y Bontfaen.

THOMAS, WILLIAM, gweinidog y Bedyddwyr, yn Moleston a Narberth. Yr oedd efe yn aelod gwreiddiol o Moleston; ac yn mis Medi, 1783, y dechreuodd arfer ei ddawn gweinidogaethol, ac yn mis Awst, 1788, cafodd ei urddo yn weinidog cynorthwyol i'r Parch. B. Davies, Denant. Yn fuan wedi ei urddiad torodd dadl allan yn yr eglwys o barth arddodiad dwylaw, ar dderbyniad aelodau. Yr oedd Mr. W. Thomas, ac ereill, drosto; rhanodd yr eglwys, aeth llawer ar eu penau eu hunain, a chadwasant gyfarfodydd mewn pentref, milldir o Moleston, a elwir Tredemal; ond heddychasant wedi hyny, gan adael pawb a dderbynid at eu dewisiad, pa un ai myned dano ai peidio. Trwy offerngarwch Mr. William Thomas y dechreuodd yr achos yn Narberth, ar Ohwefror 2il, 1808, ac adeiladwyd yr addoldy yn un flwyddyn. Pan aeth Mr. Davies, y Denant, i ofalu am eglwys Hwlfordd, dysgynodd yr holl ofal arno ef, hyd ei farwloeth, Medi 3ydd, 1817, wedi gwasanaethu yr eglwys gyda diwydrwydd a chywirdeb egwyddor, dros 29 o flynyddoedd.

THOMAS, EVAN, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Bridgewater. Yr oedd efe yn enedigol o gymydogiaeth Llanelli. Anfonwyd ef i Gaerodor i'r ysgol, er mwyn cael mwy o hyfforddiant mewn pethau angenrheidiol, ac er ei gyfarwyddo yn y Seisneg. Yr oedd yno yn 1740, lle y bu am ryw amser, aeth oddi yno i Warwick yn 1741, a symudodd yn 1742 i Birmingham, ond nid hir yr arosodd yno, a dychwelodd i Gaerodor yn 1743, ac aeth i Trowbridge, yn Ngwlad yr Haf, yn yr un flwyddyn, bu yn dra llwyddianus yno. Yr oedd yn ei garu yn fawr; bu yn y dref hono tua dwy flynedd. Wedi hyny symudodd i Bridgewater yn 1746, ac urddwyd ef yno yn 1749. Yma y gorphenodd ei weinidogaeth a'i ddyddiau yn mis Awst, a chladdwyd ef yn y tŷ cwrdd. O ran ei farn yr oedd dros brynedigaeth gyffredinol. Yr oedd ei rodiad yn addas, a'i ysbryd yn addfwyn a gostyngedig.

THOMAS, HOWELL, a drowyd allan o Glyncoerwg, yn Morganwg. Yr oedd yn wrthfedyddiwr babanod. Dywed Dr. Calamy na bu iddo droi allan yn fucheddol dda, ond ymddengys iddo ddiwygio, oblegyd enwir ef yn 1675 fel dysgawdwr yr eglwys y Bedyddwyr, yn y rhan orllewinol o Forganwg. (*Broadmead Records*, tudal. 514.)

THOMAS, WILLIAM, A.C. o goleg yr Iesu, Rhydychain. Bwriwyd ef allan o Eglwys St. Mary, Penybont. Yr oedd yn wr o dduwioldeb mawr a dysgeidiaeth hel-aeth. Bu wedi hyn yn cadw ysgol yn Abertawy. (*Palmer*, vol. iii. p. 503.)

THOMAS, ROBERT, o Baglan, ger Castellnedd. Cafodd ei ddystewi gan Weithred Unffurfiaeth. Efe a ymunodd wedi hyn y'r eglwysi Annibynol yn Nghastellnedd, Blaengwrach, a Llangyfelach, &c. Cymerodd eu gofal gweinidogaethol, a chyflawnodd ddyledswyddau y weinidogaeth gyda ffyddlondeb a llwyddiant mawr am dros ugain mlynedd, a bu farw tua'r flwyddyn 1693. Yr oedd yn rhai o'r eglwysi dan ei ofal Annibynwyr, Bedyddwyr, a Gwrthfedyddwyr.

THOMAS, JOHN, oedd weinidog gyda'r Annibynwyr, yn Rhaiadr, sir Faesyfed. Ganwyd ef yn mhlwyf Myddfai, ger Llanymddyfri, sir Gaerfyrddin. Efe a ysgrifena am dano ei hun fel y cael yn: "F'e'm ganwyd mewn tŷ a elwir Col. Fy rhieni oeddynt ddiolion. Bum yn gweini yma a thraw am flynyddau. Cefais fy argyhoeddi dan weinidogaeth Mr. Howell Harris, yn nhŷ Jeffrey Dafydd Llanddeusant, er fy mod cyn hyn yn rhyw *gonsern* am fy nghyflwr, ac yn aml yn darllen gweddiau yn llyfr y Parch. Griffith Jones, Llanddowror; ond wedi yr oedfa uchod aeth yn gollu bywyd arnaf. Yn mhen ychydig wedi hyn ymgysylltais ag ychydig bobl dduwiol ag oeddynt yn arferol o gydgyfarfod mewn cymdeithas ar Gefntelych, yn mhlwyf Myddfai. Yn y flwyddyn 1745, aethym i weini at y Parch. G. Jones, i Llanddowror, lle y cefais lawer gwledd i'm henaid wrth ei wrando. Wedi bod am ddwy flynedd yn Llanddowror, daeth ar fy meddwl i fyned i'r ysgol; ond nis gadewais Llanddowror nes oeddwyn yn ddeunaw oed, a daethym i Drefecca i'r ysgol. Cefais hyn trwy Mr. H. Harris, a mawr diriondeb a gefais yno am oddeutu blwyddyn. Yr oedd yn hyfryd arnaf o dan weinidogaeth Mr. Harris ac ereill, pan oeddwn yno." Ni chaniata ein terfynau i ni ddylun ei hanes yn fanwl, ond ymddengys ei fod ar ol cael ychydig addysg, wedi cael ei alw i Lanfigan, sir Frycheiniog, i gadw ysgol, ac a'r alwad hono wedi ymgynghori a Mr. Harris, y cydsyniodd. Yr oedd bellach yn dechreu cynghori y plant yn yr ysgol, a'r aelodau eglwysig, ond nid hir y bu heb lefaru yn fwy cyoeddus. Dechreuodd ar hyn yn mhlwyf Cantre, ger Aberhonddu. Yn y flwyddyn 1756, aeth i sir Benfro, a bu yn cadw ysgol yn St. Lawrence, yn y wlad hono am rai misoedd, gan bregethu ar y Sabbathau a nosweithiau trwy y wlad. Ar ol hyn teithiodd dros ryw dymor trwy sir-oedd y dywysogaeth De a Gogledd, gan bregethu yr efengyl. Wedi bod yn cadw ysgol mewn amryw fanau, ymunodd Mr. John Thomas a'r Annibynwyr, ac yn 1761, aeth i athrofa y Fenni. "Yn y gwyliau," meddai ef ei hun, "byddwn yn rhoi tro i'r Aberteifi, i gael tipyn o dân Llangeitho, i

gadw fy enaid rhag sythu yn y fro tua'r Fenni." Pan ddaeth ei amser i fynd yno, bu yn pregethu llawer yn deithiol ar ol hyn, gan ddyweyd, "Mwy dewisol genyf ddylun esiampl Crist, gan fyned oddiamgylch i wneuthur daioni." Dywedai hen bobl adnabyddus o John Thomas, y rhai oeddynt yn fyw hyd yn ddiweddar, mai gwr da a duwiol ydoedd, a diwygiwr enwog yn ei ddydd; a'i fod yn offeryn yn llaw yr Arglwydd i ddychwelyd llawer o ddynion at y Duw byw. Wedi gorphen ei amser yn y coleg, cafodd alwad i bregethu ar brawf, yn y Brychgoed a Blaenau, Glyntawe, lle yr arosodd am haner blwyddyn. Y pryd hwnw y torodd allan ryw gyffroad mawr. Yr oedd yr eglwys am roddi galwad iddo sefydlu yn eu plith, ond yr oedd yno ddau neu dri o rai nad oedd iach yn y fydd a safasant yn groes. Efe a aeth ar dro i bregethu i Rhaiadr Gwy, sir Faesyfed. Derbyniodd yno alwad oddiwrth yr eglwys. Wedi bod yno yn dra llwyddanus am gwmpas blwyddyn, cafodd ei urddo yn weinidog i'r eglwysi, sef Rhaiadr Gwy, Caebach, a'r Garn, Ebrill 23ain, 1767. Cynyddodd yr eglwysi mewn rhifedi, a llwyddiant mawr yn cydfyned a'r gair o'i enau, a rhyw ddylanwad neillduol yn gydfynedol a'i bregethau; byddai y gwrandawyr yn tori allan mewn llef wedi eu dwysbigo, rhai yn bendithio Duw, yn canu a gweddio. Nid oes neb a fedr ddyweyd pa faint o ddaioni a wnaeth y dyn rhyfeddol hwn yn ei ddydd. Efe a ysgrifenedd llyfr yn cynwys hanes ei fywyd; ond nid yw ei ddechreu na'i ddiwedd yn y copi sydd genym o hono. Cyoeddodd hefyd llyfr hymnau bychan, chwe cheiniog; a chyoeddodd llyfr a alwai "Llyfr anereh at bobl ieuainc." Tystiai llawer fod ei ddarllen wedi eu hargyhoeddi i fywyd traggyddol. Byddai yn myned i'r ardaloedd mwyaf tywyll yn y wlad i bregethu, lle byddai yn aml yn cael ei erlid a'i anmarchu gan y gelynydd. Teithiodd lawer trwy Dde a Gogledd Cymry, i bregethu yr efengyl, a thrw y rai parthau o Loegr. Cafodd ei weinidogaeth ei bendithio i lawer yn Sussex. Efe a symudodd i Langathen, sir Gaerfyrddin, yn 1744. Symudodd drachefn oddi-yno i Abergwili yn 1797. Efe a fu ffyddlon iawn yno yn pregethu i haid o ddynion anwybodus a thra barbaraidd. Aeth am daith i'r Gogledd ryw amser cyn diwedd y flwyddyn hono, a phan ddychwelodd oddi yno, dechreuodd y gelynydd ei erlid fel y bu gorffod iddo fyned i fyw i Gaerfyrddin, yn y flwyddyn 1799. Bu ar daith trwy rai o siroedd y De, yn pregethu yn 1803, a thefynodd ei daith ddaearol yn fuan ar ol hyn, methasom gael gwybod yr amser o'i farwolaeth.

THOMAS, WILLIAM, oedd bregethwr teithiol yn sir Morganwg. Yr oedd yn aelod o eglwys y Bedyddwyr yn Istone, eglwys Mr. J. Myles, ger Abertawe. Yr oedd yn un o henuriaid, neu genadon yr eglwys hono i'r gymanfa a gynolid yn Fenni yn 1653, lle cafodd ei benodi i bregethu yn neu o amgylch Caerfyrddin, am un wythnos bob

mis. Y mae yn debygol iddo sefydlu yn y sir hono, o'r pryd hwnw hyd y gyrwyd ef i ffwrdd gan erledigaeth. Rhyw amser wedi 1662 efe a sefydlodd yn Llantrisant, sir Fynwy, lle y priododd merch Mr. George Morgan, o'r plwyf hwnw. Yr oedd ganddo gryn nifer o bobl tra pharchus dan ei ofal gweinidogaethol yn Llantrisant, Llangwm, Llangybi, Llandegwedd, a Brynbyga. Sonir am dano yn y *Broadmead Records*, tudal. 92, fel wedi anfon am dano i Gaerodor, i feddyddio pedwar ar ddeg o bersonau, yn Mawrth, 1667. Yr oedd gweinidog Broadmead ar y pryd, mewn cyfwr rhy wanaidd ei iechyd i fyned i'r dwfr. Bu Mr. Thomas farw y 26ain o Orphenaf, 1671, y pryd hwnw mae'n debygol yn ddyu ieuanc mewn cydmariaeth. Y mae golygydd y *Broadmead Records*, yn ol y Parch. Joshua Thomas yn cymysgu Llantrisant Mynwy, a Llantrisant Morganwg. Yr eglwys yn y lle blaenaf oedd gangen o eglwys Mr. Wroth, ac o bosibl, ei bod yn ei ffurfiad, yn cael ei gwneud i fyny yn hollol o feddyddwyr plant, ac hyd yn nod ar ol marwolaeth Mr. Thomas yr oedd yn gymdeithas o rydd-gymunwyr, tra yr oedd yr eglwys yn y lle diweddaf yn gymdeithas o gymundeb caeth o'r dechreuad. Yr eglwys hon a anfonodd genadau i'r cyfarfod cyffredinol yn Fenni yn 1653, ac nid yr un yn Llantrisant Mynwy. (*Thomas's History of the Welsh Association*, tudal. 19; *Broadmead Records*, tudal. 92.)

THOMAS, WILLIAM, A.M., o goleg yr Iesu, Rhydychain, a fwrwyd allan o Eglwys St. Mary, ger Penybont-ar-ogwy, oedd wr o dduwioldeb mawr ac o ddysgeidiaeth helaeth iawn. Wedi hyn cadwodd ysgol yn Abertawe.

THOMAS, BENJAMIN, gweinidog y Bedyddwyr yn Presscot, sir Dyfnaint, oedd fab i'r Parch. Zechariah Thomas, gweinidog y Bedyddwyr yn Aberduar. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1761. Cafodd bob cyfarwyddyd rheidiol er ei feithrin i fyny yn ofn yr Arglwydd. Derbyniwyd ef yn aelod yn Aberduar yn y flwyddyn 1777; dechreuodd bregethu yn 1779; aeth i athrofa Caerodor yn 1781; urddwyd ef yn weinidog yn Presscott, yn 1786, a bu yno 44 mlynedd yn llafurio yn ddibaid mewn amser ac allan o amser, a choronwyd ei lafur a gradd o lwyddiant. Ni fethodd bregethu drwy gystudd ond un Sabbath yn ystod yr amser y bu yno, a phregethai dair gwaith bob Sabbath. Wedi iddo wasanaethu yr eglwys am yr amser hirfaith a nodwyd, teimlodd ei iechyd yn amharu yn fawr, a phenderfynodd roddi gofal y weinidogaeth i fyny, gan na fynai er dim feichio ei frodyr, na nyohu yr achos yn ei hen ddyddiau methiedig; felly efe a symudodd yn 1830, i fyw gyda'i ohwaer, yr hon oedd y pryd hyn yn byw yn Llanfairmuallt, gyda bwriad i dreulio gweddill ei ddyddiau yn y lle; ond er iddo adael pobl ei ofal yn Presscott, nid oedd yn segur na diffwrth yn ngwaith yr Arglwydd, yn Llanfair a'r gymydogiaeth efe a bregethodd yno y flwyddyn

gyntaf haner cant o weithiau. Yr oedd yn barchus iawn gyda'r holl enwadau yn y lle. Modd bynag yr oedd ei holl lafur yn tynu at ei derfyn, ymosodwyd ar ei babell gan y parlys, ac ar y 6fed o Ionawr, 1835, cymerodd ei ysbyrd ei ehedfa o'i dy daearol i'w breswylfa nesol, yn 74 mlwydd oed, ac wedi bod yn pregethu dros 51 o flynyddau. Claddwyd ef wrth gapel Pantycelyn, pan y pregethodd ar yr achlysur y Parch. T. Thomas, Bethel, Caio, oddiwrth 1 Tim. iv. 8. Yr oedd Mr. Thomas yn ddyu a fawr berchid gan bawb a'i hadwainai; yr oedd yn hynod o dduwiol a ffyddlon. Fel pregethwr, nid oedd yn hyawdl yn y Seisneg na'r Gymraeg, ac nid ymgynygodd at hyn, ond yr oedd yn bregethwr ysgrythyrol, synwryol, a manol. Yr oedd yn dra chyfarwydd o'i reibl, ac a gwaith y duwinyddion goreu, gan fod ganddo lyfrgell mor dda, ac yn ddarllenwr mor gyson.

THOMAS, MICAH, gweinidog ac athraw coleg y Bedyddwyr yn y Fenni, cyn iddo gael ei symud i Bontypwl. Ganwyd ef yn mhlwyf Whitston, sir Fynwy, Ohwefror, 1778. Yr oedd ei rieni yn grefyddol, cafodd ei anfon yn ieuanc i'r ysgol at Mr. Morgan, offeirjad Tredynog, gyda yr hwn yr arosodd am rai blynyddau. Pan ddaeth o'r ysgol nid oedd ganddo ohwaeth at ddim ond llyfrau, penderfynwyd gan hynny i'w anfon i'r ysgol drachefn at Mr. Evan Davies, Treddryn, a thua'r amser hwn derbyniwyd ef yn aelod eglwysig pan yn 17 mlwydd oed, yn Mhenygaru. Yn fuan wedi hyn anogwyd ef i ymwneud a gwaith y weinidogaeth, a phan oedd yn 18 mlwydd oed dechreuodd bregethu. Pan yn 23 mlwydd oed anfonwyd ef i athrofa Bryste. Yn ystod y flwyddyn a haner y bu Mr. Thomas yn y coleg, pryd yr oedd yn cael ei gynnal gan y *London Fund*, gwnaeth yn fawr o'i amser a'i fanteision. Tra yn Mryste arferai bregethu yn Ryeford a manau ereill o gwmpas. Cafodd ei urddo yn weinidog yn yr eglwys hono yn Ryeford, gerllaw Ross, sir Henffordd, Medi y 29ain, 1802. Yn 1807, efe a symudodd i'r Fenni, pryd y dechreuodd eglwys Seisneg, yn hen gapel Heol Tydur, ac yr agorodd yr athrofa. yr hon sydd wedi bod o gymaint lles i'r enwad yn Nghymru. Yn mhen amser aeth yr hen gapel yn rhy fach i gynnal y gwrandawyr, a gorfu iddynt adeiladu capel helaethach, yr hyn a wnaed yn 1815. Yn 1827, cymerodd rhwygiad le yn ei eglwys, aeth ychydig allan, a ffurfiwyd eglwys arall yn y dref; ac yn y flwyddyn ganlynol gorfu arno ddyoddef yn chwewr yn ei gorff, bu dan *operation* yn Llundain, torwyd ymaith o'i benlin aswy chwydd wen, yn pwyso chwech pwys ac un wns. Yn 1836, terfynodd cysylltiad Mr. Thomas a'r athrofa, o herwydd yn benaf fod ei iechyd yn dadfeilio, fel nad oedd ei waith mor hyfryd ag oedd wedi bod. Blynyddau olaf Mr. Thomas a dreuliodd mewn neillduedd i raddau mawr. Er hynny, yn 1843, pregethodd y bregeth flynyddol perthynol i'r coleg y bu ef yn

athraw iddo dros hir flynyddau; ac yn 1846, gwnaeth yr un peth ar ran y coleg y bu ef yn fyfyrwr ynddo. Treuliodd hwyr ei oes yn ngwasanaeth ei bobl, a phan yn nghafaal a'i waith a'i alluocedd meddwl heb wanychu. cymerwyd ef at ei wobwr, Tachwedd 28ain, 1863, yn ei 75 flwyddyn o'i oed, a'r 56 o'i weinidogaeth, a 47 o'i fugeiliaeth yn nhref y Fenni. Dydd ei angladd ymgastrlodd llawer heblaw y rhai a wahoddwyd, er dangos eu parch iddo. Ffurfiwyd yr orymdaith yn ddau a dau, a'r blaenaf oedd y Ficer, yn hen wr 85 mlwydd oed; yr oeddynt yn gyfeillion mawr wedi treulio agos i haner canrif yn yr un dref. Yr oedd Mr. Thomas fel dyn yn dal a llathraidd, yn llawn chwe troedfedd o uchder; yr oedd ei gerddediad yn gyflym, gan gadw ei olwg yn mlaen, ei wynebpryd yn garedig, ei lygaid yn dreiddiol, a'i dalcen yn uchel a mawr; yr oedd yn gwbl foneddigaidd yn ei ymddygiadau a'i rodiad, yr oedd yn dra gofalus am ymddangosiad ei ddyn oddi allan, yr oedd pob peth yn ei le o'i ben i'w draed. Nid oedd mewn un modd yn dderbyniwr wyneb, llefarai ei y barnai, pa un a fyddai hyn yn dderbyniol gan y gwrandaewyr a'i peidio; un tyner a chydymdeiml i'r eithaf oedd, nis gallai un amser anghofio y tlodion; rhoddodd lawer i'r angenus; rhoddai yr oll a gaffai oddiwrth briodasau yn nhrysorfa y tlawd. Fel hyn y cofiai y rhai oedd gyfyng arnynt. Yr oedd yn gyfaill gonest a chywir. Araf iawn y byddai yn gwneud cyfeillion bob amser. Fel Cristion, gellir dywedyd am dano, iddo barhau yn fyddlon a gwrol hyd y diwedd, a chymerai ddyddordeb neillduol yn lleaeniad teyrnas y Gwaredwr. Gwnaeth lawer o blaid y gymdeithas genadol agos o'i dechreuad, a chymdeithasau dyngarol ereill. Fel pregethwr, yr oedd yn ysgrythyrol ac ymresymiadol; gwirionedd oedd y peth yr ymgeisiai am dano; ei brif golled fel pregethwr oedd, ei fod yn defnyddio iaith rhy uchel i'r cyffredin ei ddeall; nid oedd byth yn dychymygu, ac yn ysbrydoli, ac yn dywedyd rhywbeth ar antur, ond gofalai fod craig y gwirionedd bob amser dan ei adroddiad. Yr oeddyn bregethwr rhagorol, yroeddyn medru amrywio materion ei bregethau i'r dim, Perchid a gwerthfawrogid ef yn fawr gan ei bobl ei hun; er hyn oll cyfarfoddodd a llawer o ystomydd geirwon ar ei daith weinidogaethol; gwnaeth rhai ei gyhuddo o fod yn Armin, fel y byddai pobl tua diwedd y ganrif ddiweddar a dechreu yn un bresenol, yn barod i ameu iachuswydd fydd pob pregethwr, os adroddai ambell i adnod o'r Beibl, dywedid am dano ei fod yn Armin, ac yna cauent ddrysau y tai cyrddau yn ie erbyn. Nid peth hawdd yn y dyddiau hyn oedd pregethu holl gyngor Duw heb dramgwydd i lawer. Yr oedd rhyw sisiau amheus am dano, wedi gwneud rhai nad oedd adnabyddus ag ef gredu ei fod yn greadur peryglus, ac wedi i'r swm fyned allan am dano, yroedd rhagfarn yn amlhau. Parodd peth fel-hyn ofid mawr iddo. Dyn hunanol a doctoraidd

o deilwr, a lwyddodd i gael rhai o'r yn ysbryd a'i hunan i ddwyn cyhuddiad yn erbyn eu gweinidog, sef ei fod yn Armin. Yr eglwys a'i galwasant i gyfrif am hyn. Yn mhen amser wedi hyn, gwnaeth rhai o'r efrydwyd ddwyn cyhuddiad yn erbyn Mr. Thomas ei fod yn Armin, ac ymadawsant heb un rhybudd o'r athrofa, ar hyn galwyd cyfarfod cyffredinol i'r perwyl, pan y cyhuddwyd y pump myfyrwr yn annheilwng o fanteision y coleg, a chawsant eu tori allan. Achosodd ymadawiad y rhai hyn lawer o gynhwrf yn mhllith Bedyddwyr Cymru, a pharodd ofid mawr i Mr. Thomas, fel athraw y coleg, a chafod fyw yn ddigon hir i brofi iachuswydd ac ysgrythyroldeb ei farn am wahanol athrawiaethau.

THOMAS, WILLIAM, gweinidog yr Annibynwyr yn y Bala, sir Feirionydd. Brodor oedd o ardal Mynyddbaich Llandeilo, sir Gaerfyrddin. Derbyniwyd ef yn aelod eglwysig yn Nghapel Isaac. Methasom gael gwybod, pa bryd na pha le y ganwyd ef. Yr oedd yn byw tua chanol y ddeunawfed ganrif. Ymsefydlodd yn y Bala; yr oedd yn wr parchus a chymeradwy iawn. Llafuriodd yn galed yn ei ddydd, cyfieithodd a chvoeddodd esboniad y Dr. Guyse ar y Testament Newydd mewn tair cyrol, 4plyg., yr hyn oedd gaffaeliad mawr i'r Cymry y pryd hwnw. Y mae yn ffin genym nad oes yn ein meddiant hanes mwy cyflawn i'w roddi o hono. Ymddengys ei fod ef a'r Parchedigion Bowen, Castellnedd; a Thomas, Penmain, yn cael eu danfon allan tua'r un amser gan yr un eglwys i faes y weinidogaeth.

THOMAS, JOHN, Llandyssul. Gweinidog am lawer o flynyddau yn Mhant-y-defaid. Bn farw Mawrth 5ed, 1861, yn 77 oed. Pregethwyd yn ei angladd gan y Parch. John James, Gellynion, oddiwrth Psalm xc. 12; ac ar lan y bedd traddoddodd Dr. Lloyd, Caerfyrddin, auerchiad tra chymwys a difrifol. Yr oedd cyn ei farw, rai blynyddau, wedi colli i raddau pell ei olwg, ei gof, a'i glyw. Bu'r hen frawd yma yn caed ysgol ragorol am flynyddau yn Llandyssul, a bu am dymor bach yn athraw (*temporary*) yn ngholeg Caerfyrddin, pryd y rhoddodd foddhad cyffredinol. Ni fu erioed yn briod.

"Brawd a brofodd hir fideran
Sydd yn awr mewn bywyd gwel."

TIBBOT, ABRAHAM, gweinidog yr Annibynwyr yn Llanuwchllyn, sir Feirionydd. Nai fab brawd ydoedd i'r diweddar Richard Tibbot, o Llanbrynmair, a chefnider i Richard Tibbot, Llanfyllin. Yr oedd yn ysgolaig rhagorol. Gydag ef bu y diweddar Barch. J. Roberts, Llanbrynmair, yn dysgu Lladin, cyn myned o hono i Bwlheli at y Parch. B. Jones, ond yr oedd Mr. Tibbot gyda ei fod yn feddianol ar nerth dysgeidiaeth fel dyn, yr oedd hefyd yn foddianol ar nerth llafur a diwydrwydd fel bugail. Byddai yn aml yn myned i Rhydymain, a'r Brithdir, a Dolgelly, a'r

Cytiau, yn nghyd a lloedd ereill ag oedd o saith i wyth ar hugain o filltiroedd o'i gartref. Efe a ffurfiodd eglwys Penystryd, Trawsfynydd; byddai ef yn myned yno yn achlysurol i bregethu, a byddai y dychwel-edigion yn gorfod myned i Lanuwchllyn i gael eu derbyn yn gynhawn aelodau, ac felly yr un modd i'r cymunedeb, a bedyddio eu plant, ac ni thalai un lle yn amgen ganddynt. Yno yr oedd Jerusalem y sir. Bi le santeidd ef. A phrin yr ystyrient na bedydd na swper yn gymeradwy, os na byddai wedi ei santeiddio gan y lle, yn gystal a chan Air Duw a gweddi. Nid oedd na dysg na dawn Mr. Tibbot yn ddigon o iawn am y camwedd o ymddarostwng yn ormodol at y bobl yn eu moesau a'u harferion. Nid oes dim ffeidd-iach mewn gweinidog na fflwg, bydded ef mewn agwedd, llais, neu ymddygiad; na dim o'r tu arall mor ddinstriol a gormod o iselder. Y mae i bob un o'r ddau eu heithafion, ac ar y canolbwynt cydrhyngddynt y mae urddas y weinidogaeth yn crogi. Dyma oedd gwendid Mr. Tibbot, nid oedd dim rhagrith yn perthyn iddo—yr oedd mor syml a phlentyn, ac efn a llew. Braidd na buasai rhai yn barod i ddywedyd fod natur wedi ei gymwysed at fod yn ymladdwr, oblegid ni rysai amddiffyn ei hun yn wyneb unrhyw ymsoeddi o eiddo unrhyw erlidwyr. Yr oedd yn credu y dylasai ceidwad y ty fod yn ffyddlon i'w alwedigaeth yn nydd y perygl. Ac yn ddiaddl yr oedd ganddo dy yn werth ei amddiffyn—hardd a chydnerth drwyddo. Wrth ddyfod o gapel Llanfyllin, efe a dau neu dri ereill, safai yr erlidwyr yn un rhes ar draws y ffordd i'w hattal yn mlaen. Ofnai ei gyfeillion, a safent yn ol. "Dewch, dewch yn mlaen," ebe Mr. Tibbot, a rhagddo ag ef, gan ymaflyd yn ngyddfa y ddau agosaf at eu gilydd, a'u dymchwel ar un-waith un i bob flios oedd oddeutu yr heol, heb gymaint ag un gewyn o'i wyneb i syflyd o'i le, ac a'i law gref a'i fraich estynedig y gwnaeth ffordd rydd i'w gyfeillion i fyned trwydd yn ddiangol. Dro arall pan yn pregethu yn Nghaernarfon, ceisiai dyn dori trwy y dyrfa i ddyfod ato i'w amharchu. "Gadewch iddo," ebe yntau wrth y bobl oedd yn ei wrando, "Gadewch le iddo ddyfod yn mlaen, os oes arno eisiau rhywbeth genyf fi." Ar hyn ciliodd y bobl o'i ffordd, ond petrusodd y dyn, a diangodd yn llochwraidd ymaith. "Un nod oedd ganddo ar ei dalcen yn dyfod yma, ond pe buasai yn dyfod yn mlaen mi gawsai ddau i fyned gydag ef adref," ebe Mr. Tibbot. Ac felly yn ddiamen y cawsai efe, ac ni fuasai gan neb le i ameu am fynud nad oedd efe yn eithaf tailwng o honynt. Nid oedd dyn disyml ac agored tel Mr. Abraham Tibbot, yn gymwys i drin cadnoaid, gwnaethai yn eithaf da i drin dynion. Ond yn anffodus, nid dynion yw pawb sydd ar lun ac enw dynion, na saint yw pawb sydd yn ymgysenwi ar enw Israel. Darfu i'r rhai hyn gymeryd mantais ar ei wendid, a thaenu rhwyd i'w draed, aethpwyd gydag ef yn ddihellgar ryw Sabbath i Ryd-

ymain, a denwyd ef yn fwrriadol i Dârweynant ar y ffordd. Rhoddwyd rhybudd iddo yn union wedi hyny i ymddangos gerbron yr eglwys, a phwy oedd wrth y bwrdd yn ei gyhuddo o fod yn yfed mwy nac a ddylasai, a hyny ar y Sabbath, ond ei demptiwr—yr un oedd wedi bod yn cydgerdded gydag ef i dy Dduw! Pa fodd y bu i'r cadarn ac oedd wedi bod cyn hyny yn ddychryn i erlidwyr, ymatal heb ei daro yn wysg ei gefn i'r ddaear, sydd yn syndod i bawb; oddieithr fod ganddo ormod o barch i'w ddwrn, yn gystal ac i'r lle, i wneud aberth yno o deiliwr a chi. Ond oddiyno yr aeth efe wedi hyn; ac nid oedd ganddo wrth ymadael wedi bod yno yn ffyddlon wasanaethu amryw ffynydd-oedd, ond un chwe cheiniog, ac estynai hono yn llawen i dad Cadwaladr William, Dolyrhendref, yr hwn oedd fachgen ieuanc ag oedd wedi ei anfon gan ei dad i'w hebrwng i ben y Feidiog, ond yr oedd y llanc wedi ei rwymo a diofryd cyn oychwyn, na dderbynai na gwerth na gwobr am ei lafur. Yr oedd Mr. Abraham Tibbot yn wr cadarn neillduol yn yr athrawiaeth sydd yn ol duwioldeb; a bu yn offerynol i blanu ac ehangu gwybodaeth iachusol yn mhlith pobl ei ofal yn Llanuwchllyn am amryw ffynyddau. Ymadawodd oddiyno fel y clywsom i Cymar, Glynorwg, yn sir Forganwg, yn y flwyddyn 1797. Bu yn pregethu yn nhy un Dafydd Rees, o'r Pandy, oddiar y geiriau sydd yn Gen. xix. 23, 24. Dywedir ei fod yn gweinidogaethu yno cyn adeiladu y capel, a chynaliai ei hun drwy gadw ysgol a phregethu. Wedi aros yno am agos i flwyddyn, symudodd eilwaith i Aberafon, ac oddiyno aeth yn ei ol i'r Gogledd, lle y cafodd dderbyniad calonog gan y cyfeillion crefyddol, yn ol yr hanes, yn sir Fôn, a bu yn Rhosymeirch yn weinidog dros y gweddill o'i oes, lle y bu farw er galar mawr i'w holl gyfeillion trwy yr holl wlad. Claddwyd ei weddillion marwol tufewn i furiau capel Rhosymeirch, a gosodwyd o dan yr awrlais yr hyn o ganlyn, er cofiadwriaeth am dano:—"Tufewn i'r capel hwn y gorwedd gweddillion y Parch. Abraham Tibbot, yr hwn a fu farw ar y 19eg o Fehefin, 1808, yn 56 mlwydd oed." Yr ydoedd efe yn deall yr athrawiaeth o rad ras, a phregethodd hi gyda medrusrwydd a hyfrydwch mawr bob amser. Dyma'r ganmoliaeth uchelaf ellir roddi i weinidog yr efengyl, sef ei fod yn deall ac yn caru athrawiaeth y Beibl, ac yn medru eu traithu yn eglur i'w wrandawyr. Nid ydym yn gwybod am un teulu a fu yn fwy o fendith i achos crefydd yn Ngogledd Cymru yn yr amseroedd blinon a aethant heibio. Y mae llawer heddyw yn medri yr hyn fuont hwy yn hau, ac yn mwynhau yr hyn y llafuriasant hwy yn galed am dano.

TIBBOTT, RICHARD, gweinidog yr Annibynwyr yn Llanbryn-mair, sir Drefaldwyn. Ganwyd ef mewn lle a elwir Hafodypant, yn y flwyddyn 1719. Gwnaed argraff ar ei feddwl am bwys crefydd yn foreu iawn, a medrai adrodd yr oll o gatecism y gyma'nfa pan yn saith oed. Derbyniwyd ef i gymun-

deb yr eglwys pan yn bodair ar ddeg oed, a dechreuodd bregethu cyn bod yn ugain. Wedi treulio ychydig amser dan addysg y duwiol Griffith Jones, o Landdowror, llafuriodd am y pum mlynedd ar hugain gyntaf o'i weinidogaeth gyda'r Trefnyddion Calfinaidd; a bu yn olygwr ar eu cymdeithasau yn y Gogledd dros bumtheg mlynedd. Yn nghofnodau cymdeithasfa gyntaf y Trefnyddion a gynaliwyd yn Watford, sir Forganwg, Medi 5ed a'r 6fed, 1742, y darllenwn fel hyn: "Cytunwyd fod Richard Tibbott i fod yn ymwelwr cyffredinol y dosbarthiadau." (*Trefsecca Minutes.*) Y peth nesaf y cyfarfyddwn ag ef yn ei hanes ydyw, penderfyniad arall a wnaed yn ei gylch mewn cymdeithasfa fisol, a gynaliwyd yn mhen mis ar ol yr un yn Watford, yn Llanddeusant, sir Gaerfyrddin; pryd y cytunwyd ei fod i gadw ysgol yn sir Benfro; ac mewn cyfarfod arall a gynaliwyd yn sir Benfro, penderfynwyd ar fod i'r brawd Richard Tibbott weithio hyd nes y gallai gael ysgol Gymreig; cynaliwyd hon yn Longhouse, sir Benfro, Mehefin 8fed, 1743. Mewn cymdeithasfa yn Nhrefsecca, yn niwedd yr un mis, ni a gawn ei enw yn mhlith y cynghorwyr cyoeddus, ac yntau yn bresenol yn y gymdeithasfa; a'r hanes gyntaf ar ol hyn ydyw ei fod yn ei wlad enedigol, ac wedi ei osod yn arolygwr ar y cymdeithasau eglwysig bychain, ag oeddynt wedi eu ffurio mewn rhai manau. Mewn cyfarfod misol yn Nantmel, sir Faesyfed, pasiwyd penderfyniad fod i'r brawd Richard Tibbott ymroddi yn hollol ac yn gwbl i'r gwaith o ymwelwedd a'r holl eglwysi, yn sir Drefaldwyn, unwaith bob wythnos, a galwyd arno yn fuan wedi hyn y gymeryd arolygiaeth y Gogledd oll; ymwelai a phob un o siroedd y Gogledd unwaith bob tri mis, a dygid pob mater o bwys iddo ef i'w benderfynu. Pan yn isel ei feddwl ar achlysur ei neillduad i'r fath waith pwsyig, gwnaeth yr enwog Whitfield roddi iddo gryn galonddid, drwy ei anog i ystyried galwad unfrydig ei frodyr fel galwad yr Arglwydd. Ar ol dwys a difrifol ymchwiliad a chael boddhad i'w feddwl mai y drefn eglwysig gynullidfaol ydoedd y gysonaf a rheolau y Testament Newydd, urddwyd ef yn Llanbrynmair, yn Nis Tachwedd, 1762, lle y llafuriodd yn egniol a llwyddianus hyd derfyn ei oes. Derbyniodd i'r eglwys yn ystod ei weinidogaeth oddeutu pum cant o aelodau. Teithiai unwaith y flwyddyn drwy holl siroedd Cymru, a phregethai yn addoldai y gwahanol enwadau, lle bynag y cai genad a chyfle. Yr oedd yn gryf o ran cyfansoddiad ei gorf, a cherdodd lawer gwaith pan yn ieuanc dros ddeng milldir ar hugain, a phregethai dair gwaith mewn diwrnod. Fel Cristion, yr oedd yn dra nodedig o ran nefolrwydd ei serochiadau a'i ymarweddiad. byddai yn lled ddystaw mewn cymdeithas, ond yn llawn bywyd yn yr areithfa. Bu dau dymor o lwyddiant neillduol ar ei lafur yn Llanbrynmair, sef 1778 ac yn 1787, a chwaneigwyd at yr eglwys yn yr adfywiadau

hyn, lawerodd o rai a gyson addurnasant eu proffes, nes esgyn yn fuddugol i etifeddu yr addewidion. Unwaith pan yn pregethu yn sir Gaernarfon, daeth gwas rhyw wr boneddig ato, ac a'i ourodd a ffon yn erchyll, a chan rym y ffonodau ar ei daleon, efe a syrthiodd i lawr mewn llewyg, ac yn y canlyniad efe a fu glaf iawn na gryn amser. Yn yr un sir dro arall, cafodd ei ddal a'i ddwyn o flaen yr ynad; gan y boneddwr hwn drachefn fe'i triniwyd fel orwydryn, ac anfonwyd ef tua thref o'r naill gwntabl i'r lllall. Wrth ddyfod drwy Ddolgelley, rhoddwyd ef i letya yn y carchar; ond yn ngwyneb hyn oll a llawer mwy fe ymddygai yn bwyllig a thawel. Nid oedd gapel gan y Methodistiaid, Annibynwyr, na'r Bedyddwyr, na dderbynid ef yn roesawgar iddo, na mynwas a wresogwyd gan gariad Crist, nad hyfryd ganddo ei gymdeithas. Yr oedd i'w weinidogaeth reolaidd gylch helaeth o Fachynlleth i Landinam, dosbarth y mae erbyn hyn ddeuddeg o weinidogion yn llafurio. Ymwelai bob blwyddyn a'r De a'r Gogledd. Enillai mwyneidd-dra ei dymer serch ei frodyr, a chadernid a gwastadrwydd ei gyneddffau eu llwyr ymddiried. Tua'r flwyddyn 1770, aeth i gynyg pregethu yn Nghaernarfon, safodd y tro hwn ar risiau tŷ un Hugh Owen, lledrydd, (*currier*) gyferbynt tŷ tafarn y "Delyn," yn ngwaelod heol Penyrallt-ddsheuol; ond nid oedd llonyddwch iddo i bregethu, yn fuan ar ol iddo ddechreu daeth rhyw ddyhiryn, a elwid Twm-y-goesfawr, ac a safodd ar risiau ceryg ereill, ac yn ogyferbynt a'r rhai y safai y pregethwr arnynt, ac a luhiodd ddisgl-bren (*trencher*) ato gan ei gyfeirio at ei ben, yr hyn a wnaeth mor effeithiol, nes ei archolli, a pheri i'w waed lifo. Daeth rhyw ddyhiryn arall yn ystod yr un oedfa, mwy anfad na'r cyntaf, gan lwyr fwriadu, os nid ei ladd, ei archollu yn drwm. Annelodd hwn ei ddryll at Mr. Tibbott, a thynodd y glicied amryw weithiau, ond ni thaniai. Yna gwaeddodd y pregethwr arno, "Tro dy ddryll y ffordd arall druan, ac efe a allan i ti." Gwnaeth yr adyn hyn, ac aeth yr ergyd allan yn y fan! Yn yr un oedfa gwaeddai rhyw un allan mewn cynddaredd cyfartal a'i anwybodaeth, ac o bosibl mai y dyn a'r dryll ydoedd, "I ba beth y mae y diawliaid hyn yn dyfod yma i ddwyn yr efeugyl odhdiar Grist, nis gwn i." Er i ni fod yn ymddyddan a rhai ac oeddynt yn bresenol yn yr oedfa nid ydym yn cofio pa fodd y dibenodd yr oedfa hon, na pha effeithiau a'i canlynodd. Cymerwyd Mr. Tibbott i fyny, a charcharwyd ef a'i anfael yn y castell y noson hono o'r herwydd, ond gollyngwyd ef i'w ffordd dranoeth heb iddo dderbyn un niwed pellach. Yr oedd hyn ddeng mlynedd cyn i'r Trefnyddion Calfinaidd ddechreu pregethu yn Nghaernarfon. (Gwel *Methodistiaeth Cymru*, Cyf. ii. tudal. 227.) Clywsom am dano ei fod unwaith i bregethu ar brydnawn Sabbath, mewn rhywle rhwng Llansanan a Henllan, sir Ddinbych. Yr

oedd offeiriad plwyf Llanefydd yn flin iawn, o herwydd fod pregethu yn ei blwyf ef; ac wedi cael hysbyrwydd fod pregeth i fod mewn lle yn y gymydogaeath, aeth at un Mr. Wynn, Plasnewydd, plwyf Henllan, i ofyn a ddeuai gyd ag ef i'w rhwystro. Cydsyniodd yntau, ac wedi cyrhaedd y lle, rhoisant eu cefyllau i'r gwas i'w gwarchod, a hwythau a aethant i'r buarth i wrando. Ymddengys nad oedd Mr. Wynn mor barod i aflonyddu yr oedfa ag y buasai ddymunol gan ei gydymaith, a dewisai wrando yn hytrach. Yr offeiriad ar y llaw arall a benderfynodd fyned i mewn i edrych, meddai, pa fath lyfr oedd gan y pregethwr. Gofynnodd hefyd. Paham y meiddiwr brogethu mewn tŷ heb ei *recordio*? "Yr wyf fi," ebe'r offeiriad, "yn pregethu i'r plwyfollion bob Sabbath, fel nad oes raid i neb arall ymyraeth." Wrth hyn deallodd Mr. Tibbot mai offeiriad ydoedd; ac ebe ef, "Yr wyf yn tybied syr, mai o'r un llyfr a minau yr ydych chiwi yn pregethu, ac efallai, oddiar yr un testunau." "Rhowch weled pa lyfr sydd genych," ebe'r offeiriad. Rhoddwyd y llyfr iddo, ac erbyn edrych, Testament Groeg ydoedd. Gwelodd yn y fan, nid yn unig fod y llyfr yn dda, ond fod y pregethwr yn gwybod yn dda am dano; a phenderfynodd y ddau wr boneddig nad oedd dim modd gwneud dim i'r bobl hyny, heb ddwyn gwarth arnynt eu hunain, fel rhai yn gwrthwynobu gwaith da, ac yn ymosod ar ddynion mor helaeth a llawn eu gwybodaeth a hwy eu hunain. Ymaith gan hyny yr aethant heb yngan gair yn ychwaneg. Yn ei gystudd diweddaf pan oedd ei gorff yn wan a phoenus, yr oedd ei enaid yn llawn o orfoledd; a chyn gorphen y Sabbath, Mawrth 18fed, 1798, diangodd yn dawel o wlad yr wylofain i drigfanau gogoniant, pan ydoedd ar fin pedwar ugain oed.

TIBBOT, JOHN, gweinidog yr Annibynwyr yn Nghrofttycyff ac Esgairdawe, y rhai blaenaf a gyfarfyddant yn Ffaldybrenin, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn mhlwyf Llanbrynmair, yn y flwyddyn 1734. Yr oedd yn frawd i'r diweddar Barch. Richard Tibbot, o'r un lle. Derbyniwyd ef yn aelod yn Llanbrynmair, a bu yn dra derbyniol yno am rai blynyddoedd cyn urddiad ei frawd, Richard Tibbot, yn weinidog y lle, yn gy-northwy i Mr. Lewis Bees; ond symudodd yn 1763, i gymeryd gofal yr Eglwys Gynulleidfaol yn Esgairdawe, sir Gaerfyrddin, lle y bu farw yn dra sydyn, ar foreu Sabbath, Chwefror 6fed, 1785. pan newydd brogethu gyda rhywddinob a moluder anarferol oddiwrth Matt. vi. 20, ar "drysorau y nef," ac wrth fyned adref o'r oedfa, bu farw ar y ffordd gerllaw addoldy Esgairdawe, a chladdwyd ef yn mynwent plwyf Pencareg. Yr oedd Mr. Tibbot yn ddyn duwiol, o ymarweddiant santaidd, ac yn brogethwr a gweinidog doeth, ffyddlon a chymeradwy iawn gan y cyffredin. Bu yn dra defnyddiol yn y weinidogaeth am oddouta pumtheg mlynedd, cerid of yn sawr gan bawb a'i hadwaenai, yn

dlawd a chyfoethog, yr oedd o dymer fywiog a hynod o serchus, ac yn gyfaill cywir yn mhob amgylchiad.

TOWYN, SYR SION, oedd fardd ac offeiriad, yr hwn fel y tybir a fu farw tua'r flwyddyn 1680.

TRAHAIARN AB CARADOG, oedd dywysog, yr hwn a gafodd lywodraeth Gogledd Cymru, yn y flwyddyn 1720, ar farwolaeth ei gefnder, Bleddyn ab Cynfyn. Er fod Bleddyn wedi gadael ar ei ol amrywiol o blant, eto dyrchafwyd Trahaiarn i'r orsedd trwy gydsyniad y bobl; ac heblaw hyny, gan ei fod yn benaeth enwog, yr oedd ganddo ryw gysgod o hawl i'r anrhydedd hwnw, yn gymaint a'i fod wedi priodi a Nest, merch Gruffydd ab Llewelyn. Yn fuan wedi ei esgyniad i'r orsedd, glaniodd Gruffydd ab Cynan yn Mân, gyda llu o Wyddelod, gyda y bwriad o gael meddiant o orsedd ei hynafiaid, o'r hon mewn modd anghyfiawn yr oedd wedi cael ei ddiswyddo; ond er iddo fuddugoliaethu mewn rhai brwydrau, eto gorchfygwyd ef gan Trahaiarn, mewn lle a elwir, Bron yr Erw, yn agos i Harlech, yn sir Feirionydd; a gorfwyd ef i gilio yn ol i sir Fôn. Yn y flwyddyn 1080, ymosodwyd ar Trahaiarn gan lu oedd unedig Gruffydd ab Cynan, yr hwn drachefn a laniodd gatrodau mawrion o Wyddelod, gyda Rhys ab Tewdwr, tywysog y Deheubarth; a gorphenwyd bywyd a theyrnasiad Trahaiarn yn mrwydr waedlyd maes Carno.

TRAHAIARN BRYDYDD MAWR, oedd fardd enwog. Llywyddai yn ngorsedd Morgannwg yn y flwyddyn 1300. Y mae dwy o'i awdlau wedi cael eu hargraffu yn y gyfrol gyntaf o'r *Myvyrian Archaeology*. Tybir hefyd mai efe oedd yr un a ddefnyddiai yr enw ffugiol Casnodyn, i'r hwn y rhoddir pump eraill yn yr un caagliad.

TREFOR, SYR DAFYDD, oedd fardd enwog rhwng y blynyddoedd 1470 i 1500. Y mae llawer o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau. Yr oedd ef yn is-beriglor Llanallgo, yn sir Fôn.

TREFOR, JOHN, B.D., canon cyntaf eglwysi cadeiriol Bangor a Llanelwy. Dyrchafwyd ef yn y flwyddyn 1352 i esgobaeth Llanelwy, a bu farw tua chanol y flwyddyn 1357.

TREFOR, JOHN, oedd yn nodweddiad hynod yn ei oes, a phenodwyd ef i esgobaeth Llanelwy yn y flwyddyn 1395. Cafodd ganlutaidd i ddael fel gwag eglwysfudd gyda'i esgobaeth, fel yr oedd rhai o'i flaenafiaid wedi gwneud, fywiolaethau Pool, Guilsfield, a Moiof. Er hyn oll profodd ei hun yn anffyddlon i'r brenin, Risiart yr II., oblegdyd yn y flwyddyn 1399, pan oedd y teyrn hwnw yn garcharor yn ei esgobaeth, yn nghastell Flint, o dan awurdod Harri Dug Henffordd, llwyddwyd gyda yr esgob i gyoeiddi deddfryd o ddiswyddiad yn erbyn y brenin yn ffafur ei ddisodlwr; ac hefyd antonwyd ef yn genadydd i'r Ysbaen i gyflawnhau gweithrediadau Harri IV. yn y llys hwnw. Ond pan dychwelodd yn y flwyddyn 1402,

cafodd ei gydwladwyr dan arfau yn erbyn trawsfeddiant Harri, o dan Owen Glyndwrdu, yr hwn, o herwydd eael yr esgob, odd yr eglwys gadeiriol, a'r palasdy esgobol, a thai y canonïaid i'w sylfaen, am eu bod yn ei erbyn. Unodd yr esgob ag Owen, daeth yn un o'i bleidwyr ffyddlonaf, am yr hyn yr amddifadwyd ef o gyllidiau ei esgobaeth. Y pryd hyn yr ymgynhyrfodd ac y diglonodd Harri wrth weled gwrthwynebiad dewredd y Cymry i'w lywodraeth; a ffurfiodd res o gyfreithiau haerllug ac ansynwrol, y rhai oeddynt yn tueddu i'r graddau uchaf i warthruddo y Cymry. Yn ol y cyfreithiau hyn yr oedd y Cymry yn cael eu hangymwyso i brynu tir, na ohyflawni un math o swydd mewn unrhyw dref, na ohael na thy na chastell yn amddiffyn iddynt. Barnwyr a rheithwyr Seisnig oedd i benderfynu dadl-euon rhwng y Seisnig a'r Cymry. Yr oedd pob Sais a briodai Gymraes yn cael ei ddi-freinio. Ni allasai un Cymro rwympo ei blentyn i ddyysgu unrhyw gelfyddyd, na'i ddwyn i fyny mewn llenyddiaeth. Yr oedd y deddfau hyn yn ofnadwy, a gosododd lleddfoliaeth Harri V. hwy heibio mewn sefyllfa o gysgadrwydd, ac anghofwyd hwy yn fuan, neu difodolwyd hwy. Darfu i'r esgob Trefor gyda dewder wrthwynebu y cyfreithiau hyn, ac yn rheosymol iawn gosododd allan y perygl o gynhyrfu y fath bobl anfoddog; i'r hyn y gwnaeth yr Arglwyddi yr ateb dychrynlyd a ganlyn: "Se de illis scurris nudepidebus non curare." Bu farw yr esgob Trefor yn Paris, lle yr anfonwyd ef yn negesydd gan Owen Glyndwrdu, ar cael cynnorthwy y brenin Ffrengig, ac yno y claddwyd ef yn mynachdy St. Victor. Y mae y Treforiaid, o Neuadd Trefor, yn mhliwyf Llangollen, o hiliogaeth yr esgob hwn, yr hwn y dywedir a adeiladodd bont Llangollen, yr hon a gyfrifir yn un o'r pethau mwyaf cywraim o'r fath hyn yn Ngogledd Cymru.

TREFOE, SION, oedd yn ysgrifenydd galluog. Yn y flwyddyn 1450 cyflithodd hanes bywyd St. Martin o'r Lladin i'r Gymraeg.

TREFOE, SYR THOMAS, oedd gyfreithwr enwog, mab i John Trefor, Ysw., o Dref-alyn, yn sir Ddinbych, lle y ganwyd ef Gorphenaf 8fed, 1586, dydd byth-gofiadwy yn y teulu hwn a chwedd ach olynol. Aeth i'r *Inner Temple*, lle y daeth yn ddarllenydd hydrefol; ac ar ol hyny derbyniodd urdd marchog yn y flwyddyn 1620, a gwnaed ef yn Gyfreithiwr Cyffredinol i'r Tywysog Siarl, yna galwyd ef i'r radd o ringyll yn y gyfraith, a gwnaed ef yn farnwr Llys y Dadleuon Cyffredin, ac yn olaf yn Arglwydd Prif Farnw y Trysorlys, yn yr hon swydd y parhaodd hyd farwolaeth y brenin, pryd gyda phump ereill y gwrthododd weithredu dan y ddirprwyaeth newydd. Yn ystod tymor cythryblus 1641, cyhuddwyd ef o fod a rhan yn nygiad oddiamgylch y cythrwil hwnw, ond diangodd ef rhag y dialedd o hono, pa un a syrthiodd ar ei gyfoeswr Berkley, yr

hwn a ddiswyddwyd oddiar y fainc farnol, ond gorfu iddo ef dalu deng mil o bunau. Wedi hyn bu un cyfnod heb neb ond efe fel barnwr i eistedd ar fainc y Trysorlys, pryd y darfu i genadau penigol roddi iddo wys y brenin, a'r barnwr Reve, am ohiriad o'r term o Lundain i Rhydychain; parodd ef i'r gwr a'i gwasanaethodd a'r wys gael ei gymeryd mewn dalfa, ac felly gwnaeth ei gyd-farnwr. Orogwyd un o'r dynion hyny fel yspiwr. Priododd y tro cyntaf a Prudence, merch Henry Boteler, Ysw., a'r ailwaith, a Frances merch ag etifeddes Daniel Blennerhassett, o Norfolk.

TREFOE, SYR THOMAS, yr Arglwydd Trefor cyntaf, ac yn ail fab i Syr John Trefor, mab henaf Syr John Trefor, yr hwn a wnaed yn farhog Trefalyn, yn sir Ddinbych, yn y flwyddyn 1619. Gwnaed ef dad yn farhog gan Siarl II., a gwnaed ef yn un o'i brif Ysgrifenywyr Gartrefol, ac wedi iddo ddychwelyd o'r negeuaeth yn Ffrainc, yn y flwyddyn 1668, gwnaed ef yn Gynghorwr Dirgel, yr hon swydd uchel a lanwodd hyd ei farwolaeth, ya y flwyddyn 1672, pan yn 47 mlwydd oed. Dygwyd Syr Thomas Trefor i fyny yn y gyfraith yn yr *Inner Temple*, a chyraeddodd y fath enwogrwydd wrth y bar, fel y gwnaed ef yn Gyfreithiwr Cyffredinol, ac o urdd y marhogion yn y flwyddyn 1692; ac yn mhen tair blynedd gwnaed ef yn Ddadleuydd Cyffredinol. Ar esgyniad y frenines Anne i'r orsedd, gwnaed ef yn Arglwydd Prif Farnwr yn Llys y Dadleuon Cyffredin, ac ar y dydd olaf o Rhagfyr, 1711, gwnaed ef yn Farnwr Trefor o Bromham, yn sir Bedford. Yn y flwyddyn 1726, gwnaed ef yn Arglwydd y Sel Ddirgel, ac yn y flwyddyn 1727, yn Arglwydd Prif Farnwr Prydain Fawr. Yn 1730, cafodd ei wneud yn Llywydd y Dirgel Gyngor. Yr ydym yn cael ei fod yn hoff o'r llys, yn wr galluog, cyflawn, ac o nodweddiad da fel prif farnwr. Bu farw Ionawr 19eg, 1730, yn 71 mlwydd oed. Yr oedd yn aelod o'r Gymdeithas Freiniol, a llywiadwr y Charter-house. Priododd deirgwaith; daeth tri o'i feibion yn olynol yn Arglwyddi Trefor, a gwnaed mab arall yn esgob Tyddewi, ac wedi hyny yn esgob Durham. Y mab henaf o'r ail wraig, (yr hwn oedd yn etifeddu barwniaeth) oedd y Viscount Hampden cyntaf, a diflanodd y teitl yn y flwyddyn 1824.

TREFOE, TUDOR, oedd foneddwr Prydeinig, penog llwyth y March neu Maelor, oedd yn fab i Ynry ab Cadfaroh, yr hwn oedd yn disgyn o Cadell Deyrnllwg, brenin Powys. Gelwid ef yn Iarll Henffordd trwy ei fam Rhiangor, yr hon oedd feroh ac etifeddes Lluddocca ab Caradog Freichfras, Iarll Henffordd, yn hawl ei fam, yn gystal ag yn yr ardal hono a elwid y Ferlys; yr hwn le sydd yn gorwedd rhwng yr Wy a'r Hafren. Yr oedd hefyd trwy ei dad yn arglwydd Maelor, Chirk, Whittington, Croesowallt, Ewvas ac Urochenfield. Ei brif breswylfod oedd Castell Whittington. Yr oedd yn gyd-oeswr a Hywel Dda, a phriod-

odd ag Angharad, merch Hywel, o'r hon y cafodd dri mab, a merch. Yr oedd Tudor yn fyw yn y flwyddyn o oed Crist 924, ond nid oes genym sicrwydd am amser ei farwolaeth.

TREFREDYN, SION, oedd yn awdwr enwog yn mysg yr Anghydfurfwyr Cymreig, yr hwn oedd ar binael ei enwogrwydd tua y blynyddoedd 1650 a 1700. Y mae ei enw hwn yn un cyfieithedig o'i enw priodol, sef John Fenton. Efe oedd awdwr "Madruddyn y Difynyddiaeth diweddaraf," yr hwn lyfr a argraffwyd yn Nghaerludd yn y flwyddyn 1651; yr hwn a gyfrifir yn gynllun da o dafodiaeth y Deheudir.

TREN, RHYS, oedd fardd y tybir iddo farw tua'r flwyddyn 1670. Y mae rhai o'i ganiadau ar gael mewn llawysgrifau.

TRILLO, oedd yn un o sentiau y rhan flaenaf o'r chweched ganrif. Yr oedd efe yn un o feibion Ithel Hael, yr hwn a ddaeth gyda Sant Cadfan o Armorica i Gymru, a daeth yn aelod o goleg Hanlli. Efe a sylfaenodd eglwys Llandrillio yn Rhos, yn sir Ddinbych, a Llandrillio yn Edeyrnion, yn sir Feirionydd. Cedwid gynt ei wylyddyd Mehefin 16.

TRINIO, mab Dyfwng ab Emyr Llydaw, yr hwn a aeth gyda Sant Cadfan, ei gefndir i Henlli, yn nechreu y chweched ganrif. Efe oedd sylfaenydd eglwys Llandrinio, yn sir Feirionydd.

TRISTFARDD, oedd fardd enwog tua diwedd y bumed ganrif. Yr oedd efe yn fardd i Urion Rheged, a chofresir ef yn y Trioedd gyda Dygynnelw ac Afan Ferddig, fel y tri "gwaseruddion beirdd," am eu bod o ysbryd rhyfelgar, yr hyn oedd yn groes i egwyddorion barddonog.

TRYGARN, HUW, oedd fardd yn Llleyn, sir Gaernarfon. Nid oes genym nemawr o'i hanes, namyn ei fod yn un o feib sefod yr awen, ac wedi cyfansoddi llawer o farddoniaeth yn ei ddydd. Bu farw tua 1600.

TRYSTAN, mab Tallwch, oedd benaeth enwog, ac yn byw tua ohanol y chweched ganrif. Y mae cofnodion amal am dano i'w cael yn y Trioedd Cymreig. Rheisr ef yn un o honynt gyda Chreidiol a Gwgawn Gwron fel y tri "galofydd" Ynys Prydain, y rhai a gawsant fyned yn ddirwystr trwy bob rhan o'r Ynys. Mewn un arall, gelwir Trystan, Gwair, a Cai, y tri "Tywsog coronog." Rheisr ef gyda Gwair ac Eiddig, fel y tri anhydyn, y rhai na ellesid eu troi oddiwrtu eu hamcanion. Trystan, Caswallon ab Beli, a Cynon ab Olydno a elwid hefyd yn dri "charwyr angerddol," ar rheswm am hynny oedd ei ymlyniad anfodrus wrth Esyllt, gwraig ei ewythr, March ab Meirchion. Y mae Trystan hefyd yn nodweddiad yn y Ffagau Chwedlau Cymreig, ac y mae ar gael gŵaiau cywrair yn ei gylch.

TRYWYLL DIFEFYL, merch Lllyngesawl Law Hael. Cofresir hi yn y Trioedd fel un o'r "tair diweirferch" Ynys Prydain. Y ddwy ereill oeddny Gwenfron, a Tegau Eurfron. (*Mys. Arch.*, ii. tudal. 13, 73.

TUCKER, JOSIAH, D.D., oedd yn ysgrifenydd gwleidyddol enwog. Ganwyd ef yn Lacharn, sir Gaerfyrddin, yn y flwyddyn 1712. Tyddynwr oedd ei dad, yr hwn wedi iddo enill etifeddiaeth yn Ngheredigion, a ddaeth i'r penderfyniad o roddi dysegeidiaeth glasurol i'w fab. O ganlyniad anfonwyd ef i ysgol Rhuthyn, lle y gwnaeth y fath gynydd mewn dysegeidiaeth, fel y cyraeddodd lenfudd yn Ngholeg yr Iesu yn Rhydychain. Enillodd y graddiad o B.A., yn y flwyddyn 1736, ac M.A., yn 1739. Wedi iddo dderbyn urddau eglwysig, cafodd is-berigloriaeth yn sir Gaerloyw, ac yn mhen dwy flynedd ar ol hynny i is-berigloriaeth yr Holl Saint, yn Nghaerodor; gwnaed ef yn un a ganomwyd isoediog yr Eglwys Gadeiriol. Yr oedd ei sefyllfa mewn dinas fasnachol, fel Caerodor yn ffatriol iawn i'w ffyrdodau trafnidol a gwleidyddol; tra yr oedd ei ymddygiad clerigol yn ei ddwyn i sylw a ffafr yr eegob, Dr. Butler, yr hwn a'i penododd yn gapelydd iddo, ac wedi hynny a gafodd iddo y dyrchafiad i'r gorfyrwoliaeth. Cafodd hefyd ei bendodi yn Rheithor St. Stephen yn y ddinas. Yn y flwyddyn 1747, dygodd trwy yr argraffwasg dreithawd ar "Fanteision ac Anfanteision, ac oedd yn perthyn i Loegr a Ffrainc yn eu cysylltiad a Masnach;" ac yn mhen ychydig flynyddoedd ar ol hynny, "Ymsyniadau ar Gyfaddasrwydd y Gyfraith er breinioli Protestaniaid Tramor," mesur a gymeradwydd yn wresog ganddo, fel y gwnaeth hefyd a'r un perthynol i'r Iuddeuon, mewn ychydig lythyrau at gyfaill, y rhai a argraffwyd yn y flwyddyn 1753. Oyfododd hyn y fath deimladau eiddgeddus a digllawn yn ei erbyn, fel y llosgwyd eilun o hono gan breswylwyr Caerodor. Yn y flwyddyn 1753, argraffwyd ei dreithawd ar "Fasnach Twroi," yn yr hwn y rhesymau yn rymus yn erbyn y cyfundeb o gwmpeini breintebol. Yn y flwyddyn 1755, enillodd y graddiadau o B.D. a D.D. Yn 1758, dyrchafwyd ef i ddeoniaeth Caerloyw, drwy ddylanwad un Mr. Nugent, wedi hynny Arglywydd Clare, dros yr hwn y llwyddodd gyda llawer o'i blwyfolion, i bleidleisio yn etholiad aelod seneddol dros ddinas Caerodor. Tua'r amser hyn ar dymuniad Dr. Hayter, yr hwn oedd athraw y pryd hwnw i Sior y IV., ac wedi hynny eegob Llundain, cyfansoddodd dreithawd ar "Drafnidiaeth," at wasanaeth yr ysgolaig breninol. Er i'r treithawd hwn roddi boddhad cyflawn, ni ddygwyd ef trwy yr argraffwasg, er i'r oedd gael llesiant trwyddo. Ysgrifonodd, ac argraffwyd treithodau goruchestol o'i eiddo yn y blynyddoedd dyllynol y rhai oeddnynt oll yn y Seisneg. Yr oedd yn wr hynod ofalus yn nghyflawniad o'i dyledswyddau clerigol, ac yn barchus iawn gan ei blwyfolion, y rhai fel yr ymddangosai, oeddnynt yn ofidus iawn o herwydd ei roddiad i fyny y reithoriaeth yn ffafr yr is-berigloriaeth, yr hyn y tybiodd yn briodol ei wneuthur yn y flwyddyn 1790. Er na wnaeth ond ychydig o ddychweledigion i'w olygiadau, eto ystyrid

ef yn ygrifenydd galluog ac eglur, ac o herwydd ei fraethineb, yn un difyrus a dyddorol. Bu farw yn ddiblant, yn y flwyddyn 1799.

TUDGLYD, oedd yn un o feibion Seith-enyn, yr hwn oedd yn byw tua dechreu y chweched ganrif. Pan ddinstriwyd tiriogaethau ei dad gan y gorlifad ar Gantref y Gwaelod, darfu iddo ef a'i frodyr fyned yn aelodau o goleg Dunawd. Cedwid gynt gwylddydd Tudglyd, Mai 30ain.

TUDNO, oedd un o seintiau y chweched ganrif, yr hwn oedd yn un o feibion Seith-enyn. Yr oedd efe a'i frodyr, Gwynodl, Merini, Senewyr, Tudglyd, a Tyneio, yn aelodau o goleg Dunawd. Efe a sylfaenodd eglwys Llandudno, yn sir Gaernarfon. Cedwid gynt ddydd gwyl iddo Mehefin 5ed. Ystyrir Hogfaen Tudno, yn mysg y tri ar ddeg o "gywrainbethau breninol" Ynys Brydain; gwnai awchlymu cleddyf pob arwr yr ddioed, a phob amser ddistrywio cleddyf pob llwfrddyn.

TUDFYL, merch Brychan Brycheiniog, oedd santes ag oedd yn byw yn y bumed ganrif. Hi oedd gwraig Cyngen mab Cadell Deyrnllwg, a mam Brochwel Ysgythrog. Lladdwyd hi mewn lle yn sir Forganwg, a alwyd o herwydd hyny Merthyr Tydfil, lle yr oedd yn gweini ar hen wr ei thad, gyda rhai o'i brodyr. Darfu i'r Saesoniaid barbaraidd, a'r Pictiaid Gwyddelig, ruthro ar y lle, a lladdwyd hi a'i thad, a Rhun Drem-rudd, ei brawd; ond darfu i Nefydd, mab Rhun, yr hwn oedd lanc ieuanc difarf, yr hwn a gyffrowyd i'r fath raddau o herwydd gweled lladd ei dad, tel y caelodd yn nghyd gwmpseini o wyr, a gyrodd y gelynyon ar ffo. Cedwid ei gwylddydd, Awst 23ain.

TUDOR, OWAIN. Ganwyd ef yn Mhenmynydd, yn Ynys Môn, oddeutu y flwyddyn 1385. Y dull y cyfenwid ef yn gyffredin yn ei wlad ei hun, oedd Owain ab Meredydd ab Tudur. Nid annhebyg yw, nad efe oedd etifedd ei rieni; beth bynag am hyny, mae yn sicr ei fod yn Arglwydd Penmynydd, ac yn ddyn o gryn urddas. Dywed Carnhuan-awc i Owain pan yn ieuanc fyned i Lundain i astudio y cyfreithiau; ac iddo fyned oddi-yno i'r Cyfandir. Os yw y dywediad hwn yn wir, prawf ar unwaith fod Owain o amgylchiadau cysurus, ac yn meddu moesgar-wch coethedig, yn gystal a gwybodaeth a a dysg i raddau cymedrol beth bynag. Ar ol rhyw gymaint o amser dychwelodd o'r Cyfandir Lundain, a llwyddodd i gael groes-awiad i blith mawrion y llys. Beth a'i dygodd gyntaf i gyffyrddiad a phendefigion Lloegr nid yw yn gwbl hysbys. Tychia rhai mai rhyw gyflawniadau milwrol fu yn achlysur o hyny. Sicr yw fod amryw o dylwyth Owain yn rhyfelwyr enwog iawn; ac y mae mor sicr a hyny ei fod yntau yn meddu mesur helaeth o wroldeb a deheurwydd ar y maes. Dygodd rhyw amgylchiadau y Frenines waddlog, gweddw Harri y V. ac Owain Tudor, i bresenoldeb en gilydd, a syrthiodd y naill mewn cariad a'r llall; ac yr oedd y

cariad mor gryf o du y frenines, fel y methodd pendefigion Lloegr drwy wg ra gwên, anogaeth na bygythiad, ei hatal i ymbriodi a'r gwr ag oedd ei holl galon wedi ymserchu ynddo. Nid oedd dim yn rhy ddrwg gan y Seison i'w ddywedyd am Owain a'i genedl, er troi meddwl y frenines. Ond nid oedd dim yn tycio. Yr oedd hi yn un o'r Ffrancood, ac felly wedi cael digon o gyfleusderau i wybod am ragfarn y Seison at bawb ond atynt eu hunain. Yr oedd Owain yn ddyn hardd-deg yr olwg, o ffurfiad lluniaiidd, ac o ymddangosiad annarllunadwy o hawddgar. Trwy ei brydferthwch a'i foesgarwch, a'i gymwysderau carwriaethol, yr oedd wedi peri i'r frenines ffli am dano. Pan oedd y Seison yn ei phoeni drwy ddywedyd mai anwariaid oedd cenedl Owain, gofynodd i Owain am ddyfod a rhai o'i genedl yno, iddi gael eu gweled. Felly dygodd yntau ddau o ddynion glanaf y wlad, sef John Meredydd, a Howell ab Llewelyn. Yr oedd y ddau yn dal, yn lluniaiidd, yn heinyf, ac yn hardd-deg; ond ni wyddent yr un iaith ond y Gymraeg. Wedi eu dwyn i'r llys, hoffodd y frenines eu golwg, a dechreuodd siarad a hwy, yn Seisneg a Ffrancaeg; ond gan nad oeddent yn deall, ni ddywedasant ddim yn ol wrthi. Hithau a ddywedodd mai hwy oedd y dynion glanaf a welodd hi erioed a'i llygaid. Yn y flwyddyn 1428, priododd Owain a Catherine mewn dull dirgelaidd, gan fod y Seison mor groes. Cawsant bedwar o blant, tri mab ac un ferch. Bu y ferch farw yn ei babandod. Aeth Owain, y y mab ieuengaf, yn fynach i Abaty Westminster, ac ni fu yntau ychwaith fyw yn hir. Yn yr amser hwn, pan oedd mab Catherine ar yr orsedd, torodd rhyfel ofnadwy y rhoeynau allan. Yr achos o'r rhyfel hwn oedd cydymgeisiad teulu Caerefrog a Lancaster am y goron. Yr oedd Owen Tudor wrth reswm o blaid teulu Lancaster, oblegyd mai o'r teulu hwnwr yr hanai ei lysfab, Harri y VI. Cymerwyd Owain yn garoharor gan bleidwyr teulu Caerefrog, a bwriwyd ef i garohar yn Brynbyga, gerllaw Casnewydd-ar-wyseg. Aeth John ab Meredydd, car i Owain, a chan wr gyd ag ef, i ymweld a'u cydwladwyr, er ei cysuro yn y carohar. Ar ei dychweliad, cyfarfuasant a changen o fyddin teulu Caerefrog. Yr oedd y gelynyon yn gryfion, ac ymddangosai nad oedd dim ond marw yn aros y Cymry. Yn ngwyneb hyn trodd John ab Meredydd at ei wyr, a dywedodd, "Na chafed neb byth gyferio at y fan hon, a dywedyd, 'Dyna'r lle y ffordd cant o Ogleddwyr;' ond yn hytrach hynoder y fan am byth, fel y lle y lladdwyd cant o Wyneddwyr." Cafodd yr araeth yr effaith a ddymunid. Cynhyrfodd y Cymry, a phenderfynasant weithio eu ffordd drwy ganol y gelynyon, neu ynta farw bob yr un yn yr ymgyrch. Wedi i John drefnu ei wyr, gosododd ei feibion ei hun yn mlaenaf, ac aeth yntau a'i glleddyf noth yn ei law o'u blaen oll. Torasant drwy y fyddin Seisnig, taffwyd hi i annhrefn, gyr-

wyd rhai ar ffo, a lladdwyd y gwoddill. Gwnaed dau fab Owain Tudor yn ieirll, un yn Iarll Richmond, a'r llall yn Iarll Penfro. Mab i'r blaenaf, ac wyr i Owain Tudor, Arglwydd Penmynydd, yn Môn, oedd yr enwog frenin Harri y VII; ac yn y ddolen hon yr unwyd gwaed Cymry a Seison yn nheulu breninol Prydain Fawr.

TUDWAL BEFR, neu y Teg, oedd yn un o esgobion dechreu y bumed ganrif. Yr oedd efe yn fab i Corinwr ab Cadfan ab Cynan ab Eudaf ab Caradog ab Bran ab Llyr Llediaeth. Y mae ynys ar oror sir Gaernarfon, yn cael ei galw yn Ynys Sant Tudwal, ac ar hon y mae adfeilion capel bychan, yr hwn a gysegrwyd ar ei enw.

TUDWAL GLOFF, oedd yn un o feibion Rhodri mawr. Bu yn brwydro o dan Anarawd ei frawd yn mrwydr Cymryd, ar y Conwy yn y flwyddyn 880, yn erbyn y Saesoniaid, ac mewn ymgyrch bersonol ag Eadred, Iarll Mercia, olwyfwd ef yn y benglun, ar gyfrif yr hys. y rhoddwyd iddo gan ei frawd Fynachlogydd Gogledd Cymru.

TUDWEN. Tybir ei fod yn byw yn y seithfed ganrif. Efe a sylfaenodd eglwys Llandudwen, yn sir Gaernarfon.

TUDWG, oedd yn un o seintiau y rhan flaenaf o'r chweched ganrif. Yr oedd efe yn fab i Tyfodwg, ac yn aelod o goleg Sant Cennydd, yn Gower. Sant Tudwg oedd sylfaenydd eglwys Tythegston, neu Llandudwg, yn sir Forganwg.

TUDYB, oedd yn un o seintiau yr eglwys, ac yn byw tua diwedd y chweched ganrif. Yr oedd efe yn un o feibion Arwystli Gloff ab Seithenyn, o Tywynwedd, merch Amlawdd Wledig. Yr oedd efe yn frawd i Tyfrydog, Deheufyr, Twrnog, a Twrog. Sylfaenydd eglwys Darowen, yn sir Gaernarfon ganddo ef, ac y mae eglwys Mynyddyslwyn, yn sir Fynwy, hefyd wedi ei chyflwyno i Tudyr.

TUDYB, mab Tydwallt ab Tydeyrn, brenin Garthmadryn, yn Mrycheiniog.

TUDYB, SION, oedd fardd enwog, yr hwn oedd yn byw yn y Wigfawr, yn agos i Lanelwy. Yr oedd yn nyddiau ei ieuentyd yn gorgeinydd yn yr eglwys gadeiriol, ac ar ol hyny yn gofrestrydd y llys eglwysig yn Lanelwy. Graddiwyd ef fel "dysgybl pencerdaidd," yn yr eisteddfod fawr a gynaliwyd yn Nghaerwys, Mai y 26ain, 1568. Yn ei ddydd ysgrifennodd ddarnau godidog, yn llawn fraethineb ac athrylith, y rhai ydynt oll, (oddieithr ychydig a argraffwyd yn y *Great*) ar gael mewn llawysgrifau. Cyfeithodd hefyd rai o'r Salmau mewn myrdiadau Cymreig. Bu farw yn y flwyddyn 1602.

TWRNOC, neu Teyrnog, oedd frawd i sant Tyfrydog, a mab i Arwystl Glog ab Seithenyn o Tywynwedd, merch Amlawdd Wledig. Efe oedd sylfaenydd Llanddyrnog, yn sir Ddinbych. Cedwid ei wylddydd Mehefin 26ain.

TWROG, mab Ithel Hael, yr hwn oedd yn byw yn y chweched ganrif. Yr oedd efe

yn un o'r rhai a ddaeth gyda sant Cadfan o Armorica i Gymru, ac efe a sylfaenodd eglwys Llandwrog, yn sir Gaernarfon a Maentwrog, yn sir Feirionydd.

TYBIAWN, oedd fab hynaf Cunedda Wledig, yr hwn o herwydd ei gynlluniau pwylllog a synwyrall, ac yn nghysylltiad a'i frodyr y llwyddodd i yru y Gwyddelod neu yr Albanaid Gwyddelig ar ffo, y rhai oeddynt am amryw flynyddoedd wedi ymsefydlu yn Ngogledd Cymru, trwy eu bod wedi gyru ymaith y preswylwyr brodorol. Cymerodd hyn le yn y bedwerydd ganrif. Lladdwyd Tybiawn yn y frwydr, a darfu i foneddigion y wlad roddi penaduriaeth y gantref adfeddianedig ar Meirion, mab Tybiawn, oddiwrth yr enw Meirionydd.

TYBIE, oedd yn byw tua chanol y bumed ganrif. Yr oedd hi yn un o ferched Brychan Brycheiniog. Cofresir hi, ei bod wedi ei lladd gan y barbariaid yn sir Gaerfyrddin, mewn lle a elwir Llandybie, lle y mae eglwys blwyfol wedi cael ei chyflwyno ar ei henw, a'r lle y mae pentref bychan yn cynnwys tua wyth cant o drigolion.

TYDAIN, yr hwn a elwir Tydain Tad Awen, yr hwn oedd nodweddiad hynod yn hanesiaeth foreuol yr Hen Frythoniaid. Yr oedd efe yn gydoeswr a Prydain ab Aedd Mawr. Dywedir iddo ymdrechhu llawer mewn cynlluniau a rhesymau, or cael gafael yn y dull neu y modd goreu i furio sefydliadau gwyddonol a barddonol; a chyflwynodd ei fesuara i ystyriaethau a sylw ereill o genedl y Cymry, y rhai a'u mabwysiadent yn unfrydol. Y mae crybwylliaidau aml am dano yn y Trioedd, gyda Hu Gadarn, Dyrnwal Moelmud, a Gwyddon, fel cefnogwyr barddoniaeth, a lleisganu, a ffurfiwyr cyfundrefn beirdd a barddoniaeth. Hynodir Tydain hefyd gyda Menyw a Gwrhir fel tri "phrif hyfforddwy" Prydain. Y mae rhai henafiaethwyr yn dywedyd mai yr un yw Tydain a Titan, neu Apollo; a dywedir mewn canig a briodolir i Taliesin, fod ei fedd ar oror mynydd Aren.

TYDECHO, oedd yn un o seintiau y rhan flaenaf o'r chweched ganrif. Yr oedd efe yn fab i Amwn Ddu ab Emyr Llydaw, a chefnder i Sant Cadfan gyda yr hwn y gadawodd Armorica a daeth i Gymru. Ynsefydlodd gyda Tegfedd ei chwaer yn ardal y Mawddwy, yn sir Feirionydd, lle y sylfaenodd eglwys Llanymawddwy, a'r eglwys cymydogoethol, Mallwyd a Garthbeibio. Efe hefyd oedd sylfaenydd a sant noddog Comaes, yn Meirionydd, a chapel a elwid Capel Tydecho, yr hwn oedd gynt yn mhlwyf Llandegfan, yn Môn. Darfu i'r son am ei dduwioledeb a'i fywyd santiaidd ddyfod i glustiau Maelgwn Gwynedd, yr hwn oedd yn wr ieuano afreolus, ac ymdrechodd ddiraddio a gwarthruddo Tydecho, ond yn ad-daliad, gwnaeth gymaint o gymwynasau gwyrthiol iddo, fel yr oedd yn dda gan y tywysog wneud heddwch ag ef, trwy roddi iddo amrywiol o ragorfreintiau, ac yn benigol gwneud y lle yn noddfa a santeiddfa dynion drygionus.

nolid gwylddydd Tydecho Rhagfyr 17eg.

TYDEYRN, mab Teithall, ab Amwn Ddu, o Morfydd, merch ac unig etifeddes Gwraldeg, brenin Garthmadrin, yr hon sydd yn awr yn gwneud i fyny sir Frycheiniog. Priododd ei rieni tua'r flwyddyn o oed Crist 260.

TYDIAU, oedd yn un o santosan y rhan flaenaf o'r bumed ganrif. Yr oedd hi yn un o ferched Brychan Brycheiniog, ac yr oedd yn byw yn Nghapel Ogwr, yr hwn oedd gynt yn mlwyf Llanbridfawr, yn sir Forganwg.

TYDIO, oedd yn un o feibion Arwystli Gloff, a brawd Tyfrydog, Twrnog a Marchell. Yr oedd yn byw yn agos i ddiwedd y chweched ganrif. Efe oedd sylfaenydd eglwys y Derwen, yn Nghyfeiliog, yn sir Ddinbych.

TYDWALLT, mab Tydeyrn, ab Teithall, brenin Garthmadrin, neu sir Frycheiniog, hyd tua chanol y bedwerydd ganrif. Yn "Bonedd y Saint," gelwir ef yn fab Seithenyn, ond yn "Achau y Saint," gelwir ef yn wyr Seithenyn, a mab Arwystli Gloff. Efe oedd sylfaenydd eglwys Dyneio, neu Pwllheli, yn sir Gaernarfon.

TYFEL Yr oedd efe yn byw yn y rhan flaenaf o'r chweched ganrif, ac yn fab i Bredic, o Arianwedd, chwaer Sant Teilo. Lladdwyd ef yn ddaumweiniol, pan yn blentyn, gan ddyn o'r enw Tyrtuc, a chladdwyd ef yn Penaly, yn sir Benfro. Efe yw nawddsant Llandefei, neu Llamphrey yn y sir hono, a Llandefeisant, yn agos i Llandellowfawr, yn sir Gaerfyrddin. Yr oedd Tyfai, yn frawd i Ismael, esgob cynothwyol neu ragesob Tyddewi. (*Williams's Eminent Welshmen.*)

TYFODWG. Gelwir ef yn "Achau y Saint," yn fab i Gwilym ab Marchan ab Bran ab Pill ab Cerwyn ab Meilir Meilirion ab Gwron, ab Coel Godebog. Daeth i Gymru gyda Garmon a Cadfan, a daeth yn aelod o goleg Iltyd. Efe a sylfaenodd eglwysai Llandyfodwg ac Ystrad Dyfodwg, yn Morganwg, ac efe oedd yn un o dri sylfaenydd Llantrisant yn yr un sir. Sylfaenodd hefyd eglwys yn Ngwlad yr Haf. Yr oedd yn byw tua diwedd y pumed ganrif.

TYFRIOG, oedd yn fab i Dingad ab Nudd Hael, a sylfaenydd eglwys Llandyfriog, yn Ngheredigion. Yr oedd y sant hwn yn byw tua diwedd y chweched ganrif.

TYFRYDOG, oedd fab i Arwystli Gloff ab Seithenyn o Tywynwedd, merch Amlawdd Wledig, a brawd Diheufyr, Twrog, Twrnog a Tudyr. Yr oedd yn aelod o goleg Enlli, a sylfaenodd eglwys Llandyfrydog yn sir Fôn.

TYNDAL, WILLIAM, y Diwygiwr Cymreig, a chyfieithydd cyntaf yr ysgrifthyrau i'r Seisneg. Hawlir ef gan y Seison megys Sais, yr hyn sydd orthrais ar y Cymru yn y peth hwn, fel mewn pethau ereill. Y gwirionedd yw mai Cymro oedd yr anfarwol Tyndal, ac wedi ei eni yn Nghymru, fel y mae lluwys mawr o dystiolaethau yn profi, ond pa ardal o Gymru a gafodd yr anrhyddid o gynrychu y fath wr sydd amheus. Dywed un awdwr diweddar mai sir Ffint.

(Gwel "Cofiant Byr am rai o'r Dynion enwocaf a enid yn Nghymru," gan R. Williams, Ysw., tudal. 39." Dywed ysgrifenyddwr Seisneg mai brodor o sir Gaerloyw ydoedd; ond haera awdwr Cymreig ei fod yn enedigol o gydiad Mynwy a Henffordd. Y mae y tair sir yn lled agos i'w gilydd yn y lle y penodid i Tyndal gael ei eni. Yr oedd yr ardaloedd hyn ar y pryd yn cael eu preswyllo gan y Cymru, a'r Gymraeg oedd y iaith a siaredid yno, ac nid oes genym hysbysiad am ei rieni, nac am y mis na'r flwyddyn y ganed ef, yn mbellach na bod hyn yn flaenorol i'r flwyddyn 1500. Dywed y Parch. Joshua Thomas, wrth ysgrifennu hanes eglwys Olohon, yn yr ardal hono, iddo glywed hen foneddwr o'r gymydogiaeth yn dywedyd fod Tyndal yn gyfaill neillduol i'r Bedyddwyr. Er ys 170 mlynedd yn ol, yr oedd dau o'r enw Llwlwyn ac Hezekiah Tyndal, yn aelodau yn Llanwenarth, eglwys Gymreig, wedi hannu o Olchon. Modd bynag, ar ol cael o hono ei ddarparu ag ysgolheigiaeth angenrheidiol, anfonwyd ef i brif ysgol Rhydychain, lle yr efrydai yn Neuadd Magdalen, gan enill gwybodaeth helaeth mewn ieithoedd a chelfyddydau llenyddol. Daeth hefyd yn hyddysg iawn yn yr ysgrifthyrau ac athrawiaethau duwinyddol; ac felly yn fuan dechreuai draddodi lithwriaethau crefyddol i'w gyd-efrydwyr, yn ei goleg ei hun a cholegau ereill, gan gefnogi egwyddorion diwygiadol yr enwog Martin Luther, yr hyn pan wybyddwyd, a barodd iddo gael ei garcharu am ryw ysbaid; ac wedi iddo gael rhyddhad barnai yn well i symud o Rhydychain i Gaergrawnt, ac oddi yno aeth i artrefu yn nheulu Syr John Welsh, marchog yn sir Gaerloyw, i fod yn athraw i'w blant. Dechreuodd rhai ei ddrwg-dybio o fod yn erbyn Pabyddiaeth, ac felly aeth i fyny i Lundain, ac yno y pregethai yn gyceiddus dros ryw ysbaid o amser fel y gwai yn flaenorol pan yn y wlad. Efe a arosodd yn Llundain yn agos i flwyddyn gan artrefu y rhan fwyaf o'i amser yn nhy Humphrey Monmouth, dinesydd goludog, a phleidiwr selog i'r Diwygiad Protestanaidd. Y gwr boneddig hwn a sefydlodd ddogon parhaus o arian yn y flwyddyn i Dyndal; ac ar bwys yr unrhyw efe a aeth drosodd i'r Cyfandir, lle y daeth i adnabyddiaeth a Luther, a diwygwyr ereill, efe a beuderfynodd aros yn ninas Antwerp, yn Flanders, er mwyn cael llonyddwch i gyflawni y gwaith a ddechreuasai. Yno trwy gynorthwyo ereill y dygodd ei orchwyl i ben sef cyfieithiad o'r holl Testament Newydd i'r Seisneg, yr hwn a ddaeth o'r argraffwag yn 1526, yn llyfr 8plyg., heb enw heb wrtho, ond yn unig math o gyfarchiad yn ei ddiwedd, yn erfyn ar y dysgedigion ddiwygio yr hyn a farment yn wallus, fel y byddai i'r argraffiad nesaf fod yn fwy cywir; ac mewn llythyr at John Frith, dywedai, "Galwaf Dduw yn dyst erbyn y dydd yr ymdangoswn ger bron ein Harglwydd Iesu, er rhoi cyfrif am ein gweithredoedd, na chyfnewidiais erioed an sill o air Duw yn groes

i'm cydwybod, ac ni wnawn hyn heddyw chwaith, pe rhoddid i mi y cwbl sydd yn y byd, pa un bynag ai mwyniant, ai anrhyddedd, ai cyfoeth. Trosglwyddwyd rhai o Destamentau Tyndal y pryd hwn i Loegr, lle y prynid hwynt gydag awydd mawr, ac y darllenid hwynt gyda diwydrwydd digyffelyb. Yn fuan cyraeddodd hyn glustiau yr archesgob Wareham a'r esgob Tonstal, y rhai yn ddiwed a roddasant orohymyn allan i wahardd y bobl i'w dailen, gan erchi eu casglu oll yn nghyd i'w llosgi, a hyny o fewn ysbaid o 30 diwrnod ar ol derbyn y gorchymyn, yr hwn a amserid Hydref 24ain, 1526. Tua'r amser hwnw dygwyddai i'r esgob Tonstal fod yn myned ar ei daith drwy Antwerp, lle y cyfarfu a gwr o'r enw Awstin Packington, masnachydd o Lundain, a'r hwn yr ymgynghorai, pa fodd y caffai y Testamentau Seisnig oll i'w law ei hun er mwyn atal eu taeniad, ond bernir fod Packington yn gyfaill i Dyndal, a chan wybod fod ganddo nifer fawr o'r llyfrau ar ei ddwyllaw, a'i fod mewn cyfyng brinder o arian, dywedai wrth yr esgob, "Os cytunai ei arglwyddiaeth i fyned i'r draul, y medrai efe gael y cwbl iddo ag oedd heb eu gwerthu." Felly a hyny y cytunai Tonstal, ac anfonid y Testamentau rhag blaen i Lundain; ac yno ar ddychwelid yr esgob y llosgid hwy yn gyoeddus wrth groes St. Paul. Yn y cyfamser, yr oedd argraffwyr Holland wedi cael gaeaf yn Nhestant Tyndal, ac wedi argraffu amryw floedd oddiwrtho, a'r rhai hyny drachefn a drosglwyddid i Loegr, yr hyn, pan glywodd Tonstal a edliwiai i Packington am ei siomi, drwy ddywedyd ei fod wedi prynu y cwbl o Destamentau Tyndal. I hyn yr atebai Packington, mai argraffiad arall oedd y rhai diweddaf, wedi eu gwneud ar draul yr arian a roisai ei arglwyddiaeth am y rhai cyntaf. Dygodd pobl Holland amryw argraffiadau allan, a thaonwyd hwynt yn helaeth yn Lloegr; a hyny a barai i'r esgob Tonstal bregethu ar yr achos yn eglwys St. Paul, gan rybuddio y bobl i beidio eu darllen, am eu bod, meddai ef, yn llawn o gyfeiliornadau hereticaidd. Defnyddiai hefyd y cosbedigaethau llymaf yn erbyn y dnyion oedd yn eu gwerthu. Erbyn hyn yr oedd pobl Holland wedi gorphen y chweched argraffiad o Destament Tyndal. Yr esgobion a'r offeiriaid wrth ganfod y fath berygl i'w crefydd hwy, drwy daeniad llyfrau Tyndal yn y wlad hon, a benderfynasant roddi terfyn ar ei hoedl, ac i'r perwyl hwnw anfonasant un o'r enw H. Philips droeodd i Antwerp, i'w fradychu a'i rwydo i'r ddalfa; ac yn hyny y llwyddodd drwy ddichell a ffug gyfeillach, yn yr hyn nid oedd y fath ddyu diniwed a Thyndal yn dysgwyl dim o'r fath fwriad ysgeler. Dalwyd ef yn enw yr Amerawdwr, ac anfonwyd ef i garchar; ac yno y bu yn gaeth tua blwyddyn a haner, yn yr hwn ysbaid y gwelodd Duw yn dda feudithio ei ymddyddanion er troedigaeth ceidwad y carchar, ei ferch, ac ereill o'r teulu: Amryw farsiaid-

wyr o Loegr, y rhai oeddynt yn Antwerp, a chanddynt barch mawr i Dyndal, a ymdrechent gyda chydweithrediad Arglwydd Cromwel, ac ereill yn Mhrydain i smill ei ryddhad; eithr y cwbl yn ofer. Dygwyd ef i brawfholiad a dedfrydwyd ef i farw. Pan arweinid ef i'r dienyddle, a thra yr oedd yn ei rwydo wrth yr ystanc, gwaeddi a llef uchel, "Arglwydd agor lygaid Brenin Lloegr." Yn gyntaf, lliandagwyd ef gan y dienyddwr cyffredin, ac yna llosgwyd ei gorff yn ulw; hyn a gymerodd le yn y flwyddyn 1536. Ni chafodd Philips ei fradychwr ond mwynhad byr o wobr gwaed gwirion, eithr bu farw yn y modd truenusaf, Tystiolaeth cyfreithiwr yr Amerawdwr oedd ei fod yn ddyu dysgedig, duwiol, a da. Felly gadawodd Tyndal ar ei ol yr anrheg werthfawrocaf yn y byd, sef Beibl yn iaith gyffredin, yr hwn gyfieithad wedi hyny a adolygwyd ac a ddiwygiwyd gan yr archesgob Cranmer, a chyoeoddwyd yr unrhyw trwy awdurdod y brenin. Dywedai yr anfarwol Horne Tooke am dano fel y canlyn; "Yr wyf yn golygu y cyfieithad hwn," meddai, "nid yn unig y cyfieithad cyntaf, ond hefyd yn gyfieithad anfarwol, ac yn faen prawf yn y iaith Seisnig."

TYSILIO, oedd awdwr a sant enwog; ac yn fab i Brochwel Ysgythrog ab Cyngen ab Cadell Deyrnllwg, o Arddun, merch Pabo Post Prydain. Dywedir i Tysilio fod yn esgob yn Llanelwy, ac iddo ganlyn St. Elwy, i'r hwn yr oedd yn gefnder. Yr oedd Brochwel ei dad, yn dywysog llywodraethol Powys. Yr oedd yn byw tua chanol y seithfed ganrif. Yr oedd yn fardd, a dywedir ei fod wedi ysgrifenu Hanes Eglwysg Prydain, yr hon hanes sydd ar goll, er ys amser maith. Ond dywedir gan Malkin, mai yn debygol, ar awdurdod Iolo Morganwg, fod yr hanes wedi ei chael yn ddiweddar, ac nad oedd yr hon a gafwyd ond ffug wedi ei gwneud tua'r blynyddoedd 1480 a 1490. Y mae un o'r Hen Groniciâu Cymreig yn cael ei dadogi i Tysilio, ac y mae copi o dan yr enw Brut Tysilio wedi ei argraffu yn y *Mygyrian Archaeology*. Y mae yn anhawdd penderfynu pa ran a berthyn iddo ef o hono, pa un a'i efe oedd y deohlydd gwreiddiol o'r *Croniel*, yr hwn wedi hyny a olygwyd gan Walter Mape, a'i helaethu gan Geoffrey, o Fynwy, neu mai efe a ysgrifonodd barhad o'r gwaith gwreiddiol. Yr unig ran sydd ar gael o'i farddoniaeth yw "Ymddyddan rhwng dau fynach," yr hyn hefyd sydd wedi ei argraffu yn y *Mygyrian Archaeology*. Yr oedd Sant Tysilio yn sylfaenydd ac yn nawddsant o'r eglwysi canlynol:—Meifod a Llandysilio, sir Drefaldwyn; Llandysilio a Bryn yr Eglwys, yn sir Dinbych; Llandysilio, yn sir Fôn; Llandysilio yn sir Gaerfyrddin; Llandysilio Gogof, yn Ngheredigion.

TYSSUL, mab Corun ab Ceredig ab Cunedda Wledig, oedd yn un o seintiau y chweched ganrif. Efe a sylfaenodd eglwys Llandvassul, yn sir Aberteifi; a Llandyssul yn Meirionydd.

U

UCHTRYD, oedd esgob enwog, yr hwn oedd yn Archddiacon Llandaf yn y flwyddyn 1126. Ar ol i'r esgobaeth fod yn wag am ysbaid chwech mlynedd, cysegrwyd ef yn esgob yr esgobaeth hono yn y flwyddyn 1139, yr hon a lywyddodd gyda deheurwydd mawr, hyd oni bu farw yn y flwyddyn 1146. Mae Caradog o Lancarfan yn rhoddi cymeradwyaeth fawr iddo, yn neillduol ei ddyg-eidiaeth uchel, a'i dduwioldeb diffuant, a'i ymdrechion selog dros adferiad dysgyblaeth eglwysig. Yr oedd ganddo ferch o'r enw Angharad, yr hon a briododd a Iorwerth ab Owen ab Caradawg, Arglwydd Caerlleon ar Wysg, yr hwn oedd foneddwr o allu a dylanwad mawr.

UFELWYN, oedd fab i Cennydd ab Aneurin y Coed Aur, a sylfaenydd yr eglwys Llanufelwyn, neu St. George, yn Morganwg. Yr oedd efe yn Iesegob yn ardal Ergyng, yn esgobaeth Llandaf, pan oedd Sant Teilo yn llywyddu yr esgobaeth. Dywedir i Meurig, brenin Morganwg, roddi iddo eglwys Llanailow, yn sir Henffordd.

UMBRAFEL, oedd yn frawd i Amwn Ddu, a phriododd ag Afrella, merch Meurig. Yn hanes bywyd Sant Samson, yr hwn oedd yn nai iddo, dywedir i Umbrafel gael ei ordeinio yn offeiriad, ac wedi hyny ei benodi yn Abbad Monachlog yn yr Iwerddon. Dywedir i'r penodiad hyn gael ei wneud gan Sant Samson.

URIEN, oedd yn fab i Andras. Yn ol y "Brut Cymreig," dylynodd ei dad ar orsedd Prydain, bedwar cant o flynyddoedd cyn Crist.

URIEN RHEGED, oedd ryfelwr enwog, yr hwn oedd yn byw yn y rhan olaf o'r bumed ganrif. Yr oedd efe yn fab i Cynfarch Oer, ab Meirchyn Gul, ab Gwrwst Ledlwm, ab Cneu, ab Coel Godebog. Gorfuwyd ei dad i adael ei diriogaethau yn Ngogledd Prydain, y rhai oeddynt yn ardal Moray, a chafodd ddinas noddfa yn Nghymru. Ymgymerodd Urien â'r gorchwyl o ymlid y Gwyddelaid, neu yr Albaniaid Gwyddelaid, y rhai am ryw gymaint o amser oeddynt wedi ymsefydlu mewn gwahanol ranau o Ddeheudir Cymru. Yn wobwr am ei wasanaeth, yr hyn a fu yn llywyddianus i yru yr ysbeilwyr ar ffo, cafodd benaduriaeth rhandir Rheged, rhwng yr afonydd Tywi a Thawe; yr hon a gynywysai, ardalodd Gower, Cydweli, Caerwyllion, Isenen, a Cantref Bychan. Yr oedd ei breuwylfod freninol yn Aberllychwr, yn Gower, lle yr adeiladodd gastell cadarn, a elwid Castell Aberllyw. Ar ol cyflawni y llesianau hyny i Gymru, ymddengys i Urien fyned i Ogledd Prydain, lle yr adfeddianodd diriogaethau ei dad, a thrwy gynorthwy ei feibion, dygodd yn mlaen ymdrechfa faith ag Ida, brenin yr Angliaid. Yr oedd ei ymdrechion yn erbyn yr ysbeil-

wyr hyny y fath, fel yr hawliai gael ei ystyr-ied y Brython mwyaf enwog o'i oes, buasai wedi llwyddo i'w gyru ymaith, oni fuasai ymddygiad camwrus ei gydwladwyr, ac yn y diwedd lladdwyd ef yn fradwrus, pan yr oedd yn gwarchae ar Deoric, mab Ida, yn ynys Lindisfarne. Rhifid ef unwaith yn mysg seintiau Coleg Catwg o Lancarfan. Y mae nodiadau am dano mewn dau o'r tri-oedd. Mewn un rhesir ef gyda Cynfar a Gwenddolen, dan yr enw "tri tarw cad" Ynys Prydain. Oddiwrth y llall yr ydym yn caeglu iddo gael ei ddirgel-lofruddio gan Llofan Llawdifo, yr hon weithred anfad a elwir yn un o dair "anfad gyflafan" Ynys Prydain. Cyfeirir at ei ymdrechion rhyfelgar yn "Englynion y Gorugiau." Yr oedd ganddo ferch o'r enw Eliwri, yr hon a briododd a Morgan Morganwg; a mab a elwid Pasgen, yr hwn oedd frenin creulawn iawn, ac yn fradwr mawr i'w wlad, am yr hyn y diorseddwyd ef, ac unwyd gwlad Rheged â Morganwg.

URP LUYDDAWG, yr hwn hefyd a elwir mewn rhai llawysgrifau Ur ab Erin Luyddawg, o Lychlyn, penaeth Scandinaf-aid, yr hwn a gofresir yn y trioedd fel arweinydd un o'r tri "llu ymfudol" Prydain. Daeth Urp i Brydain yn amser Cadial mab Eri i ymofyn am ei gynorthwy, a dim ond un yn gwini arno, yr hwn a elwid Mathuta Fawr, a chafodd fyddin o 63,000 o wŷr, ac arweiniwyd hwy ganddo mor bell a'r môr Groegaid, ac ymsefydlasant yn y gwledydd a elwid Galas ac Afena. Ni ddychwelodd yr un o honynt na'u hiliogaeth ychwaith byth; a thrwy i Brydain fel hyn gael ei dihybyddu o'i hamddiffynwyr, darfu i wyr Llychlyn ymsefydlu ar yr oror ddwyreiniol, lle yr arosasant am dair cenedlaeth, cyn i'r Cymry fod yn alluog i'w gyru ymaith, ond wedi hir ymdrech llwyddasant, a gyasant hwy i'r Almaen. Modd bynag, nid oeddynt alluog i ymlid ymaith y Coraniaid, y rhai oedd wedi ymsefydlu ar lenydd yr afon Humber.

UST, oedd sant, ac yn byw yn y rhan flaenaf o'r chweched ganrif. Daeth ef a Dyfrig gyda St. Cadfan, o Armorica i Brydain, a darfu i'r ddau trwy gydymdrech sylfaenu eglwys Llanwrin yn Cyfeiliog, yn sir Feirionydd.

USTEG, oedd yn byw yn nechreu y seithfed ganrif. Yr oedd efe yn fab i Geraint ab Garannog, ab Cleddyfgar, ab Cynan Glodrudd, ab Cadell Deyrnllwg. Yr oedd efe yn "beriglor" neu gyffeswr yn ngoleg Sant Garmon, fel y bu Dyfrig o'i flaen ef.

UTHYR BENDRAGON, oedd fab ieuengaf Cystenig Fendigaid, ac ar farwolaeth Emrys Wledig, ei frawd, coronwyd ef yn frenin y Brythoniaid, yn y flwyddyn 500 o'r cyfnod Cristionogol. Darfu iddo ddangos llawer o ddoethineb a synwyr yn y gwaith o

wrthwynebu y Saesonaid, yrhai a orchfygodd lawer gwaith. Y mae ei orchestion yn cael eu hadrodd gyda manyldra yn y Cronicleau Cymreig, ond efallai gyda llawer o chwedlau disail, fel nad ydynt o nemawr gwerth mewn

ymchwiliadau hanesyddol, ond ysgubwyd ef ymaith trwy i'w elynion wenwyno y ffynon, o'r hon y cymynid dwfr iddo. Yr oedd Uthyr yn dad i'r brenin Arthur.

W

WAITHMAN, ROBERT, a anwyd yn Wreosam, sir Ddinbych, yn y flwyddyn 1784, o rieni parchus, er yn isel eu hamgylchiadau yn y byd. Yn fuan wedi ganedigaeth Robert, bu farw ei dad, a chafodd ef ei fabwysiadu pan yn faban gan ei ewythr, yr hwn oedd yn lleinydd cyfrifol yn Nghaerbaddon, yr hwn a'i hanfonodd i ysgol un Mr. Moore, cynllun addysgiadol yr hwn a arweiniai ei holl ysgolheigion i ymgais at fod yn areithwyr cyoeddus a difyfyf. Wedi treulio ei amser yn yr ysgol, dysgwyd Waithman i ymgymeryd a masnach ei ewythr, ar farwolaeth yr hwn, yn nghylch y flwyddyn 1780, y cafodd sefyllfa yn Reading, o'r hwn le yr aeth i Lundain, lle yr arosodd gyda lleinydd cyfrifol a pharchus nes y daeth i'w oed. Yna efe a briododd, ac agorodd faelfa yn Fleet Market, yn agos i'r lle yr adeiladwyd iddo gofadail. Wedi ymsefydlu yno, darfu i'w ddyfalwch a'i lwyddiant ei alluogi i symud i le mwy eang, ar ben Heol y Bont a Fleet-street, lle yr anrhydeddodd bob amser y nodwedd uchel o fasnachwr a dinesydd Caerludd. Ymdddeolodd o'i fasnach tua'r flwyddyn 1823. Ymddengys iddo ddechreu ar ei fywyd gwleidyddol yn y flwyddyn 1794; pryd, mewn Neuadd Gyffredin, y cyflwynodd gyfres o benderfyniadau ar y rhyfel a Ffrainc, a dirgymell diwygiad yn y senedd; y rhai a gariwyd yn fuddugoliaethus, yr hyn a osododd sylfaen ei boblogrwydd. Yn nesafi hyn cafodd ei ethol i'r Cyngor Gyffredin, a gwnai yr areithiau, penderfyniadau, deisebau, a'r anerchiadau, y rhai a gynygiodd ac a enillwyd, lanw cyfrol fawr. Trwy weled ei boblogrwydd, darfu i'w gyfeillion, yn nghyd a'i uchelgais iawn gyfeiriol ei hun, ei gymell i ymgeisio am yr anrhydedd o gynrychioli dinas Llundain yn y senedd; ond bu ei ymdrechion gyda hyn yn aflwyddianus hyd yr etholiad cyffredinol yn y flwyddyn 1818, pryd y dychwelwyd ef yn aelod seneddol, gyda mwyafrif mawr, pan y cafodd 4,603, o bleidleisiau. Yn nesaf gwnaed ef yn ynad henadurol o'i gwawd ei hun, Farringdon Without, y fwyaf pwysig yn y ddinas. Yn yr etholiad cyffredinol, yn y flwyddyn 1820, colodd ei sedd. Yn yr un flwyddyn, gwasanaethodd fel sirydd Llundain a Middlesex, yr hon swydd a gyflawnodd gyda diwydrwydd a manylwch; a gwasanaethodd y swydd o Arglwydd Faer, yn 1823-24. Yn yr etholiadau yn y blynyddoedd 1826, 1830, 1831, 1833, dychwelwyd ef drachefn yn aelod dros y ddinas; ond darfu i'w afiechyd ei rwystro i gymeryd ei sedd yn y flwyddyn

1833, a bu farw yn Chwefror y flwyddyn hono, a chladdwyd ef yn eglwys Sant Bride. Y mae y drem ar fywyd y gwr hwn yn dangos mai efe oedd adeiladydd ei dynged ei hun. Nid oedd yn ddyledus i ddim yn y llys, nac i unrhyw nawddaeth ddinasol; ond yn nghanol blinfydau bywyd gwleidyddol, enillodd gyfoeth mawr. Yr oedd yn ddyd didwyll, diwyd, ac areithydd hyawdl; ac fel tysteb i'w fywyd rhinweddol, cyoeddus a dirgel, cyfodwyd cofgolofn i'w goffadwriaeth, at yr hon y cyfranodd dynion o bob plaid wleidyddol a chrefyddol.

WALES, DAVID, Penbre, oedd weinidog gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, yn sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1784, dechreuodd bregethu pan oedd yn 38 mlwydd oed, a pharhaodd i bregethu am 23 o flynyddoedd. Bu farw o'r parlys mud mewn modd disymwth a dirybudd. Yr oedd yn ymddangos yn ei iechyd arferol yn y cyfarfod misol a gynelid yn ei gartref y ddau ddiwrnod blaenorol (y 5ed a'r 6ed); ond dranoeth yr oedd ei enaid wedi ehedeg i gymanfa a chynulleidfia y rhai cyntaf-anedig," sef Tachwedd y 7fed, 1861. Yr oedd yn w' cadarn yn ngwirionedd yr efengyl, a chyson a ffyddlawn yn ei swyddogaeth bwysig.

WALTERS, JOHN, oedd yn gymrawd o Goleg yr Iesu, yn Rhydychain, a mab i'r Parch. John Walters, Llandwf. Yr oedd yn ysgolhaig enwog, ac efe oedd athraw cyntaf ysgol y Boutfaen, ac yn y flwyddyn 1784, gwnaed ef yn athraw ysgol ramadegol Ruthin. Efe oedd awdwr y "Llythyrau at Dr. Priestley," ac yohydig o bregethau achlysurol gwerthfawr iawn. Efe hefyd a ysgrifennodd ragdraith i "Greiriau y Beirdd Cymreig" gan Jones, a dygodd allan argraffiad o'r "Toxophilus," gan Roger Ascham, cyflwynedig i Gymdeithas y Bwawyr Breninol Frydeinig, cyfarfodydd y rhai a lonai yn fynych trwy ei dalentau barddonol, yn y nodweddiad o Fardd Llawrwyddog i'r Gymdeithas. Bu farw Mehefin 28ain, 1789, pan ddim ond deng mlwydd ar hugain oed, a chladdwyd ef yn Efenechtyd, i'r hwn blwyf yr oedd efe yn rheithor.

WALTERS, JOHN, oedd yn eiriadurwr dysgedig, a derbyniodd ei addysg yn mhri-fysgol Rhydychain, lle y gwnaed ef yn M.A. Wedi ei neillduad i waith y weinidogaeth, cafodd reithoriaeth Llandwf, yn agos i Bontfaen, yn sir Forganwg. Yr oedd hefyd yn gorfuddiwr Llandaf, a pherigol Sant Hilary yn yr un sir. Y gwaith cyntaf a ddygodd trwy y waag oedd Treithawd ar y Gymraeg; yn nodi allan ei henafiaeth, ei llawnder, a'i

pherffeithrwydd gramadegol, gyda nodiadau ar ei barddoniaeth. Yr oedd y gwaith hwn yn gyfrol wythplyg, wedi ei hargraffu yn y Bontfaen yn y flwyddyn 1771. Y flwyddyn ganlynol, dygodd drwy y wasg "Ddwy Bregeth ar Ezeziel xxxiii. 11," y rhai a argraffwyd yn yr un lle. Ond ei brif waith oedd ei Eiriadur Saesneg a Chymraeg, yr hwn a orphenwyd ganddo yn 1794. Y mae y geiriadur cyflawn a gwerthfawr hwn, heb ei gyffelyb yn mhriod-ddull brawddegol yr iaith. Dygwyd allan ail-argraffiad o hono yn Dolgelleu, yn adwy gyfrol pedwar plyg yn y flwyddyn 1815. a thrydydd yn Dinbych, yn ddwy gyfrol wythplyg, yn 1828. Bu farw yn mis Mehefin, 1797.

WALTERS, THOMAS, gweinidog yr Annibynwyr, yn Tynnewydd, Mynyddyalwyn, sir Fynwy. Nid oes genym ddim o'i hanes boreuol. Amaethwr cyfrifol ydoedd yn yr ardal, o gymeriad teilwng ac uchel. Arferai fyned i'r llan i addoli. Yr oedd ef a phump ereill o wyr, yn rhagori mewn crefydd a duwioldeb ar y rhan fwyaf o'u cyd-oeswyr yn yr ardal. Yr oedd ef a'r lleill yn ymwybodol o anysgrhythroudeb yr Eglwys Sefydledig, a'u sel nis goddefai iddynt aros yn ei dhymundeb a chydymddwyn a'i llygr-edigaeth, fel y penderfynasant i ymneillduo oddiwrti tua'r flwyddyn 1768, a chwasant dy anedd i ymgyfarfod, er cynnal addoliad dwyfol, mewn lle yn mhlwyf Mynyddyalwyn, a elwir Pendaran. Yr oedd Mr Walters yn feddianol ar ddoniau helaeth, a gwybodaeth eang yn athrawiaethau yr efengyl. Anogwyd ef gan ei gydfrodryr yn Mhendaran i arfer ei ddawn fel pregethwr yr efengyl. Buan y darfu i'r Arglwydd amlygu ei foddlonrwydd ar ymneillduad y brodryr o'r Eglwys Sefydledig, ac hefyd o anfoniad Mr. Thomas Walters i'r gwaith o bregethu. Parhaodd ef i lefaru fel pregethwr yn Pendaran a'r amgylchoedd, gyda chymeriad a llwyddiant mawr, rhagori i ddwy flynedd; nes gwelwyd yn amlwg mai ewylllys Duw oedd iddynt fyned yn mlaen. Tua'r flwyddyn 1760 adelasant y ty-owrdd, yn yr hwn yr ymgyferfydd yr eglwys hyd y dydd heddyw. Ar agoriad y capel darfu i'r eglwys fechan olygu Mr. Walters fel un addas i'r swydd weinidogaethol, a dewiswyd ef yn weinidog. Yn ei urddiad yr oedd yn bresenol yr hen brophwyd santaidd, y Parch. Edmund Jones, Ebenezer, Pontypool, ynghyd ag ereill o weinidogion cymydogathol. Mr. Thomas Walters, wedi ei neillduo i gyflawn waith y weinidogaeth, a ymroddodd i lafurio gyd ag ymdrech a sel; ac o herwydd ei fod yn byw mewn tyddyn bychan o'i eiddo ei hun, ac hefyd yn cadw ysgol ddyddiol, bu yn alluog i roddi ei weinidogaeth yn agos yn rhad ac am ddim, yr hyn fu yn fantasia i'r eglwys yn ei gwendid dechreuol; oblegdyd isel a dilewyrch iawn oedd gwir grefydd yn y parthau hyn y pryd hwnw. Wedi iddo ef weinidogaethu i'r eglwys dros 29 o flynyddoedd, bu farw mewn llawn sicrwydd gobaith, a chafodd ei

gladdu o fewn muriau y capel, a chodwyd cof-golofn hardd iddo, yr hon a welir eto ar y mur, ac ar y golofn yr hyn a ganlyn; "Thomas Walters addfwyn o'edd—a fyddlon
Ei ddoniau i ddoniau gyfranodd,
Mwyn medrus mewn ymadrodd,
Gwledd i'n gwlad yn rhad a rodd."

Tua diwedd oes Mr. Walters torodd allan ddiwygiad mawr a grymus yn yr eglwys, a pharhaodd dros dair blynedd, nes oedd ad-sain can a moliant i'w clywed drwy yr holl fro yn aml drwy y nos, fel y daeth y lle yn hynodol am wresogrwydd crefyddol. Ysbryd rhydd cariadlon a Christionogol yr eglwys a ddygodd amrai o weinidogion y Trefnyddion Calfinaidd atynt, i bregethu yn achlysurol ar eu taithiau. Dywedir i'r Parch. Daniel Rowlands o Langeitho, ymddadlau a'r hybaroch Williams, Pantycelyn, am ei fod yn myned i'r Tynnewydd yn hytrach nag at ei nai ef, yr hwn oedd offeiriad y plwyf, ac atebodd, ei fod ef yn caru bob amser fyned i'nithio lle yr oedd gwynt.

WALTERS, THOMAS, gweinidog yr eglwys Annibynol, yn y New Inn, Mynwy. Yr oedd efe yn enedigol o'r ardal, ac wedi ei godi yn bregethwr cynorthwyl yn yr eglwys yn amser Mr. Thomas Walters, eu diweddar weinidog oedd wedi marw. Ar farwolaeth yr hen weinidog urddwyd Mr Thomas Walters yn ei le, i gymeryd eu gofal. Yn yr amser hwn bu eglwys Bethel, Mynyddyalwyn, yn amddifad o fugail; eithr cynorthwyid hi yn fisol am amryw flynyddau gan ei mab Thomas Walters, ac oedd y pryd hwn yn fugail ar eglwys y New Inn. Yn y cyfwng hwn ar yr eglwys amddifad, darfu i ryw ychydig oedd o farn Fethodistaidd, ac oedd wedi uno ag eglwys Mynyddyalwyn, led arwyddoedd fod yr holl eglwys am roddi eu hunain i'r corff hwnw. Galwodd Mr. Walters o'r New Inn, yn ddioed gyfarfod eglwys ar yr achos, pan y dymunodd ar bob un ag oedd am fod yn Annibynwr arwyddo hyny, yr hyn a wnaed yn agos gan yr holl eglwys; a'r ychydig oedd dros fod yn Drefnyddion a ymadawsant i fan a elwir Gelligroes, y rhai a fuont yn ddechreuad i'r eglwys Fethodistaidd yn y lle hwnw.

WARLOW, WILLIAM, oedd weinidog yr eglwys Annibynol, yn Aberdwygledau, sir Benfro. Ganwyd ef yn agos i'r lle hwnw, yn y flwyddyn 1765. Efe a ddaeth at grefydd pan yn 23 mlwydd oed, cafodd ei gyflawn urddo i waith y weinidogaeth, yn y Tabernacl, Hwlfordd, tua'r flwyddyn 1808. Efe a ddechreuodd ar waith y weinidogaeth yn Milford. Efe a lafuriodd gyda ffyddlondeb a diwydrwydd mawr yn ngwinllan Crist, am dros 58 o flynyddoedd, efe oedd yr offeryn blaenaf yn sefydliad yr achos yn Milford, a bu yn ffyddlon a thra chymeradwy hyd nes ei goddiweddyd gan henaint a methiant. Efe a symudodd at ei ferch i Ramsgate, ryw gymaint o amser cyn ei farw, ac yno ar yr 21ain o Ionawr, 1848, yr hunodd efe yn yr Iesu, yn 81 mlwydd oed. Yr oedd

o ran ei gorff yn wr tal, o ymddangosiad boneddigaidd iawn, ac yn llefarwr poblogaidd. Byddai yn arfer llefaru yn Seisneg yn aml yn ngymanfaoedd y Cymry. Yr oedd ganddo lais treiddgar, clywid ef o bell. A byddai yn barchus gan yr eglwysi a'i frodyr yn y weinidogaeth.

WATKINS, JOHN, gweinidog yr Anbrynwyr, yn y Brychoed, sir Frycheiniog. Yr oedd ef yn enedigol o'r ardal hono. Dywedir ei fod yn ddyn duwiol a chrefyddol iawn. Yr oedd yn wr cyfrifol yn byw ar ei dyddyn ei hun, yn berchen cryn gyfoeth. Ar ei dir ef yr adeiladwyd capel y Brychoed: ac mae yn debygol mai ar ei draul ef y cafodd ei adeiladu. Nis gwyddom ddim am ei alluoedd, na'i lwyddiant fel pregethwr. Dewiswyd y lle i adeiladu y capel, fel y dywedir gan yr hybarch Edmund Jones, Pontypool; fyr hanes eidd fel y canlyn. Wedi i'r gwr uchod foddioni i roddi lle i adeiladu yr addoldy, yr oedd y cyfeillion yn methu cydweled, yn mha le ar y tyddyn yr adeiledd ef, am hyny galwasant ar Mr. Jones i ddyfod yno i benderfynu y ddadl. Pan ddaeth yno, dywedodd nad allai efe ddywedyd dim ar yr achos, nes cai efe y y noson hono ymddyddan a'r Arglwydd ar yr achos. Boreu dranoeth gofynodd i Mr. Watkins, a oedd ganddo gae a llyn o ddfwr go fawr ynddo, ar ei dyddyn. Dywedodd yntau fod, "gwelais neithiwr," meddai, "fod ynddo ddeuddeg o bysgod, a bod un o honynt yn un mawr iawn, a'r lleill yn edrych tuag ato ef, chwi ydyw y pysgodyn mawr, ac yn y cae hwnw y mae yn rhaid i'r addoldy gael ei adeiladu. Gwledigaeth Mr. Jones a benderfynodd y ddadl, ac adeiladwyd yr addoldy yn y cae hwnw. Yn fuan wedi adeiladu yr addoldy, cafodd Mr. Watkins ei neillduo yn weinidog iddynt, a bu yn fyddlon a defnyddiol yn eu plith hyd ddydd ei farwolaeth. Y mae yr hanes ganlynol yn nyddyfr y Paroh. T. Morgan, o Henllan, yr hwn oedd yn ei urddiad, pan oedd yn effrydydd yn athrofa Caerfyrddin, efe a ddywed fel y canlyn; "Awst 14eg, 1744, cychwynais tua'r Brychoed am saith o'r gloch yn y boreu, gyda Mr. Samuel Davies, syrthiodd fy ngheffyl danaf wrth fy mod yn myned allan o'r dref; ond trwy drugaredd Duw, ni chefais un niwed. Marchogasom hyd Llanymddyfri cyn diagyn; cyraeddasom y Brychoed rhwng pedwar a phump o'r gloch y prydawn. Yr oedd Mr. John Watkins yn pregethu oddiwrth Mat. xvi. 24, pan aethom yno. Ar ol i'r gweinidogion ymgynghori, cytunasant fod Mr. Watkins i gael ei urddo y dydd canlynol. Awst 15fed, dechreuwyd gwaith y dydd trwy weddi fer, gan Mr. Lewis Rees, Llanbrynmair; a gweddiwyd gweddi hir o flaen y bregeth, gan Mr. David Williams, Caerdydd; pregethodd Mr. Lewis Jones, Penybontarogwy, oddiwrth 1 Tim. vi. 20, gyda nerth mawr. Derbyniodd Mr. Edmund Jones gyfies fydd Mr. Watkins; a gweddiodd Mr. James Davies, Merthyr, yr urdd-weddi; traddododd Mr.

Phillip Pugh, y siars, oddiwrth 2 Tim. iv. 5, y rhan ddiweddar. Mr. Edmund Jones a fuffiodd yr eglwys Annibynol yn y Brychoed; ac wrth wneuthur hyny tynodd radd o wg Mr. Howel Harris, yr hwn a honai mai ei ddychweledigion ef oedd y rhan fwyaf o'r bobl. Yr oedd pedwar ar ddeg o weinidogion heblaw myfyrwyr yn bresenol yn urddiad Mr. Watkins, sef Mri. Lewis Rees, Llanbrynmair; Edmund Jones, o Bontypwl; Phillip Pugh, apostol sir Aberteifi; David Williams, Caerdydd; James Davies, o'r Cymar; Thomas Morgan, Maesgwyn, sir Faeafed; John Davies, Castellnedd; Richard Rees, o'r Gwerllwyn; Lewis Jones, Penybontarogwy; Owen Rees, Pentretgwyn; Owen Davies, Crofftycyff; John Harris, Capel Isaac, a William Jenkins; ond nid oes geuym hanes y gwr hwn, pa le yr oedd yn byw na pha bryd y bu farw. Ni bu gweinidogaeth Mr. Watkins ond ber iawn. Bu farw yn 1748, er mawr alar i'r eglwys a'i berthynasau.

WATKINS, JOSHUA, gweinidog y Bedyddwyr yn Nghapel Heol y Prior, Caerfyrddin. Brodor oedd o agos i Grughywel, sir Frycheiniog. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1769. Derbyniwyd ef yn aelod yn eglwys Llanwenarth pan yn ieuanc, yn 1789. Dechreuodd yn fuan bregethu, a bu yn ddefnyddiol iawn yn sir Fynwy i sefydlu eglwysi newyddion, a chynorthwyo rhai gweinidiaid, megys Bymni, Tredegar, Llangynyr, &c. Efe a symudodd i Gaerfyrddin gydag un Mr. Morgan Rees, yr hwn a aeth yno i olygu ac argraffu cyoeddiad misol, o'r enw "Cylchgrawn Efrogylaid." Yn nechreu 1795, aeth Mr. Watkins gydag ef fel cyfaill, i roddi iddo y cynorthwy a allai yn nghy-oeddiad y gwaith, ac i dderbyn oddiwrtho yntau hyfforddiadau dysgeidiaeth ieithadurol a duwinyddol. Dywedir fod Mr. Morgan Rees, wedi yfed yn led helaeth o ysbryd gwerin-lywodraeth Ffrainc, a methodd gadw heb wneuthur ei feddwl yn adnabyddus mewn cyfrinachau ac ysgrifeniadau, a thrwy fod Mr. Watkins yn gyfaill iddo, cafodd y ddau eu cyhuddo o fod y peth a elwid y pryd hyny yn "Jacobiniaid," sef chwyldroadwyr, a gorfu i'r ddau ffoi o'r dref rhag cael eu carcharu, pan nad oedd dros bump rhifyn o'r "Cylchgrawn" wedi eu cyoeddi, yr hwn, meddir, oedd gyoeddiad rhagorol, yn debyg o fod yn dderbiniol a phoblogaidd. Yr oedd Mr. Watkins yn ei gysylltiad a Mr. Rees wedi pregethu yn fynych i'r eglwys hon, ac ar ei thaer ddymuniad, dychwelodd yma yn 1796, a chafodd lonyddwch. Urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth Mawrth 28ain, yn y flwyddyn hono. Ym-afodd yn nyledswyddau ei swydd gyda phenderfyniad i wneud ei oreu; a phregethodd lawer y flwyddyn gyntaf yn nghymydogiaeth Porthyrhyd, Llangyndeyrn, Meinciau, Ponthenry, a thrwy y cwm hwnw hyd yn Nghydwelli, ac oddiyno i Lanyferi, fel y gallir gwled yn hanes yr eglwysi hyny yn *Hanes y Bedyddwyr*, gan Mr. D. Jones.

Gwelodd yr Arglwydd yn dda i lwyddo ei ymdrechion gorochestol mewn modd neillduol, canys derbyniodd gant a phump y fwyddyn gyntaf yn y cymydogeithau hyny. Aeth yr addoldy yn y dref yn rhy fychan i gynwys y gwrandawyr, felly gorfu i'r eglwys ei wneud yn gymaint arall o faintiol yn 1797. Yn 1799, ymadodd Mr. Watkins a'r holl eglwys a'r Bedyddwyr Neillduol, ac unasant ar rhai Cyffredinol, fel y gwnaeth amryw eglwysi ereill yr un amser; ond efe a ganfu yn fuan fod yn yr enwad hwnw duediad i goleddu Sosiniaeth, dechreuodd ameu uniondeb ei farn newydd i'r amryw athrawiaethau; ac wedi myfrio a gweiddio llawer, efe a ddychwelodd yn ol at ei hen frodyr, a'r holl eglwys yn agos gydag ef, a chafodd dderbyniad groesawus yn 1806, yn nghymaniaf Cwmifor, a pharaodd yn un o'r gweinidogion mwyaf parchus yn mysg ei frodyr. Nid oes un eglwys yn ardal Caerfyrddin a ddechreuwyd yn ei amser ef, heb fod ganddo law fawr yn eu sefydliad, a gwelodd lawer blwyddyn o lwyddiant yn ei eglwys ei hun. Dywedir iddo dderbyn yn ystod ei dymor tua mil o aelodau. Cerid ef yn fawr gan ei holl gydnabod, a chan yr eglwys dan ei ofal hyd y diwedd, heb leghau dim yn eu hymlyniad wrtho. Parhaodd ei fyddlondeb, ei boblogrwydd, a'i lwyddiant hyd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le Mehefin 21ain, 1841, yn 72 fwyddyn o'i oedran, a chladdwyd ef yn ngladdfa y capel. Yr oedd Mr. Watkins yn ddyd o wneuthuriad cryf, lluniaiidd, a serchog, ac o ran ei feddwl yn fywiog a chraffus; fel masnachwr, yn ddiarebol am ei onest-rwydd a'i gywirdeb; ac fel gweinidog a Christian, yr oedd ei holl enaid yn y gwaith—cariad at yr achos goreu oedd ei brif gwyblydd. Teithiodd lawer yn ei ddydd yn mhell ac agos, a hyny bron yn gwbl ar ei draul ei hun, gan nad oedd yn cael ond cyflog fechan iawn, hyd o fewn ychydig flynyddau i derbyn ei oes. Yr oedd yn ddyd o'r fath orau, yn gymydog cymwynasgar, yn un o bregethwyr goreu ei oes, a bu hefyd yn weinidog da i Iesu Grist yn yr un lle, am yn agos i haner cant o flynyddoedd. Parhaodd ei feddwl yn fywiog a grymus hyd y diwedd.

WATKINS, J., gweinidog y Bedyddwyr yn Llanfaircaereinion. Ganwyd ef yn y fwyddyn 1799. Bu yn weinidog ar eglwys y Bedyddwyr yn y dref uchod, ychydig dros ddwy flynedd, a chafodd yr hyfrydwoh o weled nad oedd ei lafur yn ofer yn yr Arglwydd, gan iddo gael y fraint o dderbyn amryw yn aelodau o'r eglwys. Yr oedd yn bregethwr doniol a phoblogaidd, meddai ar amgyffredion toreithiog, amledd geiriau, hyawdledd naturiol ac effeithiol, cof gafaelgar, ystumiaid gweddus a llais periaidd. Bu farw Tachwedd 19eg, 1834, yn 35 mlwydd oed.

WATKINS, EDWARD, Llanidloes, pregethwr gyda'r Trefnyddion Calfniaidd. Ganwyd ef yn y fwyddyn 1774, yn mhlwyf Trefeglwys, sir Drefaldwyn, ond bu fyw am y rhan fwyaf o'i flynyddau gweinidogaethol

yn Llanidloes. Dechreuodd ar ei weinidogaeth gyoeddus tua'r fwyddyn 1779, efe a fu yn fraich gref i'r achos yn ei weinid, trwy bregethu a chadw cyfarfodydd eglwysig, a chafodd yr hyfrydwoh o weled "ewyllys yr Arglwydd yn llwyddo," a lluosogodd y gwrandawyr a'r aelodau crefyddol; ac yn ystod y 35 mlwydd y bu efe yn lafurio, ymddangosodd gwedd newydd ar Fethodistaeth yn Llanidloes, wrth a welsid ar ei gychwyniad, cododd ei ben er pob gorthrwm, safodd ei dir er pob ymosodiad, a gwreiddiodd y pren dan ruthriadau y dymestl, a lledodd ei gangenau, daeth llawer o wrandawyr crefydd i'w choffeido, a'i herlidwyr i'w phroffesu. Dyn o gorffolaeth bychan oedd Mr. Edward Watkins, cyflym ei ysgogiad, a ffraeth ei ymadroddion. Sonid am dano ar ddechreuad ei lafur cyoeddus yn oyd-deithio a Mr. Dafydd Morris trwy y Gogledd, a thrachefn ni a'i cawn yn gydymaith cymwys i'r pruddglwyfus John Pierce. Teithiodd hefyd lawer ar hyd Gymru wrtho ei hun, gan bregethu efengyl y deyrnas, a bu farw ar ei daith yn nhref Caergybi, yn Môn, Tachwedd, 1816, chladdwyd ef yn monwent y llan, lle y mae careg hardd wedi cael ei gosod ar ei fedd. Bu Edward Watkins lawer gwaith yn pregethu yn Llundain, efe a fu unwaith yn pregethu yno yn nghlyw y diweddar Barch. Thomas Charles, o'r Bala, oddiar Can. i. 9, "I'r meirch yn ngerbyddau Pharaoh y'th gyffelybais, fy anwylyd." Yr oedd yr hen frawd ar y pryd yn pregethu gyda gradd mawr o rwyddineb a llewyrch yr Ysbryd Glân, a chafodd Mr. Charles ei fawr foddhan ar y tro. Pan gyfarfuasant gyntaf wedi hyny yn Nghymru, gofynodd Mr. Charles iddo, "Mr. Watkins, pa bryd y cawn eto glywed genych y bregeth 'I'r meirch yn ngerbyddau Pharaoh.'" Pregethodd y bregeth hono amrywiol o weithiau yn Nghymru. Yr oedd Mr. E. Watkins yn hynod ar ei arabedd a'i stebion parod a ffraeth. Yr oedd ganddo air yn ei amser i'w adrodd ar bob amgylchiad. Cychwynodd yn iach oddi-cartref i gymdeithasfa Dolgelly, a phregethodd yn y gymdeithasfa yn yr oedfa 6, o'r gloch y boreu oddiar Exod. xiv. 13. Yr oedd yr hen frawd Robert Jones, Rhoslan, yn pregethu o'i flaen ef oddiar Exod. xvii. 6, "Yr oedd fy mrawd," ebe E. Watkins, "yn taro y graig, a chaf finau hollti y môr, dylaswn i gan hyny, yn ol pob trefn, fod yn gyntaf." Yr oedd yr oedfa yn hynod o wllithiog a llewyrchus. Yr oedd Mr. Edward Watkins fel pregethwr yn dderbyniol iawn gan yr holl eglwysi, a'i bregethuau yn gyffredinol ac "arogl yr enaid daionus" arnynt. Un hynod ydoedd mewn gofal am ei eglwys gartref, ac hefyd am waith yr Arglwydd yn ei sir ei hun. Yr oedd yn ofalwr da am y cyfarfodydd misol, &c., a bu galar mawr ar ei ol pan ei collwyd. Yr hyn a ganlyn sydd un o'i ddywediadau:—"Mae y credadyn yn gwybod yn fynych am dri methu gyda'r pwnc mawr o greu; 1, Methu credu; 2, Methu byw yn dawel heb greu; 3, Methu

peidio credu. Mae weithiau yn cael credu yn beth mor amhosibl iddo a chreu byd; ond eto yn ei fyw, ni all aros yn llynydd gyda'r anghredu; ac o'r fan hono, pan gaffo olwg glir ar dystiolaeth Duw, bydd credu yn beth mor hawdd iddo ac anadlu.

WATKINS, EDMUND, gweinidog y Bedyddwyr yn y Blaenau, sir Fynwy. Ganwyd ef yn mhlwyf Aberystroth, ger Pontypool, yn y flwyddyn 1720. Derbyniwyd ef i'r eglwys yn Aberystroth yn 1740, a chan fod ei frodyr yn barnu fod ganddo ddoniau i'r weinidogaeth, hwy a'i hanogasant ef i'w hymarferyd, yn 1742, danfonwyd ef i'r athrofa yn Caerodor y pryd hwnw, dan ofal y Parchedigion Bernard, Foskitt, a Hugh Evans, A.C. Ar ol marwolaeth y Parch. Morgan Harris, gweinidog eglwys y Blaenau, yn Aberystroth, rhoddasant wahoddiad i Mr. Watkins i sefydlu yn eu plith, a chymeryd y gofal gweinidogaethol, gan fod ei lafur er ys cryn amser yn dra defnyddiol yn eu mysg. Urddwyd ef yn 1747, ond ni pharhaodd yn hir i aros yn y Blaenau, o herwydd iddo briodi yn 1749, a Miss Elizabeth Gwyn, boneddiges o deulu tra chyfrifol, o'r Pwll, yn Llangwyn, o fewn pum milltir i Brynbiga, a chan fod ei thad a'i mam wedi cyraedd cryn oedran, ac heb un plentyn ond y ferch hon, efe a aeth i fyw atynt. Yr oedd hyn yn golled fawr i'r eglwys, drwy fod ei drigle yn ugain milltir oddiyno, er iddo barhau lawer o flynyddau i ymdrochu yn galed i ymweld a hwynt mor fynych ag y gallai, cafodd ar ddeall, modd bynag, fod ei gymydogion o amgylch y Pwll yn dra anwybodus o refengyl; nid oedd nemawr o honynt yn myned i eglwys na ohwrdd, ac yr oedd gan y rhan amlaf o honynt feddyliau drwg iawn am bawb Ymneillduwyr. Ond wedi iddo fyw yn eu mysg am beth amser, dechreusasant ei barchu fel dyn o dymher hynod o dda, cymydog hynaws, ac un oedd yn barod i wasanaethu pawb ag oeddynt mewn angen o'i gymorth; fel y daeth yn sylw cyffredinol, os oedd dyn da yn mysg yr Ymneillduwyr, mai Mr. Watkins, o'r Pwll, oedd efe. Difyrwyd y Parch. Hugh Evans yn fawr un tro gan ddygwyyddiad a gymerodd le pan oedd ar daith drwy Brynbiga. Aeth Mr. E. i weled addoldy Mr. Watkins, ac esgynodd i'r areithfa; dyn o'r dref ag oedd heb fod yn professus crefydd ei hun, wrth ganfod gwr dieithr yn myned i'r addoldy, a gafodd ei dueddu oddiar gywreinerwydd i'w ganlyn ef. Wrth ei ganfod yn yr areithfa drwgdybiodd nad oedd ganddo ddyben da, ac edrychodd yn hytrach yn anfoddlon. Sylwodd Mr. Evans ar ei agwedd, ac i'r dyben o'i brofi, gofynodd, "Pwy sydd yn pregethu yn yr areithfa hon?" Mr. Watkins, o'r Pwll, atebai y llall, "Yr hwn sydd wr gwell na chi." Gwennodd Mr. Evans wrth glywed y sylw, a gwaeddodd y dyn drachefn, "Deuwch i lawr oddiyna ac na wnewch wawd yn y fath le." Daeth Mr. Evans ymaith wedi cael ei foddio yn fawr â sel y dyn a'i feddwl da am Mr. Watkins. Gwelodd Duw yn dda i wneud Mr. Watkins

yn offerynol i wneuthur llawer o ddaioni yn y parthau hyny; oblegid yr oedd ei galon wedi ymroddi at hyny; yn wir yr oedd ei galon, ei dy, a'i god, yn agored i ddwyn yn mlaen achos ei anwyl Feistr. Pregethodd yr efengyl yn rhad dros ddeugain mlynedd i gynulleidfa dlawd, adgyweiriodd yr hen gapel yn Brynbiga, ac aeth i lawer o draul i'w wneud yn fwy cyfleus. Helaethodd hefyd y lle o addoliad yn Nghaerfawr, gan ychwanegu oriel mawr, a gwneud bedyddfan yn agos iddo. Fel yma y prahaodd y gwas hwn i Griest yn frwdfrydig a gweithgar yn ngwaith yr Arglwydd, hyd oddeutu dwy flynedd cyn ei farwolaeth, pryd yr oedd yn analluog i farchogaeth na oherdded i'r addoliad, drwy adfeiliad mawr, ac fel hyn cafodd ei gaethiwo i'w dy. Daeth y Parch. James Williams, o Raglan, ychydig cyn ei farwolaeth i ymweld ag ef, pryd yr arwyddodd ei feddwl na fyddai iddo fod yn hir yma, a dymunodd arno i bregethu ar ol ei farwolaeth, oddiar 2 Tim. iv. 7, 8. Cafodd ei gymeryd gan y parlys oddeutu pythefnos cyn ei farwolaeth, a chafodd ei enaid gwerthfawr ei ryddhau Gorphenaf 31ain, 1798, yn y 78 flwyddyn o'i oedran.

WHITE, JOHN, oedd nodweddiad hynod yn ystod y Weriniaeth Gromwelaidd. Yr oedd yn ail fab i Henry White, Ysw., o'r Heylan, yn sir Benfro, lle ganwyd ef yn y flwyddyn 1590. Aeth i goleg yr Iesu yn Rhydychain, yn y flwyddyn 1607, ac ar ol aros yno am ryw gymaint o amser, symudodd i *Middle Temple*, lle y daeth yn Ddadleuydd Bargyfreithiol, ac yn ganlynol yn un o Feistri y Faino Farnol y gymdeithas hono. Gan ei fod yn enwog fel cynghorwr, gwnaed ef gan y blaidd buritanaidd yn un o'r Meddiantroddwyr, er prynu i mewn feddianau eglwysig i'w rhoddi i'w plaid eu hunain. Yn y flwyddyn 1640, etholwyd ef yn aelod bwrdeisio dros Southwark, yn y Senedd Hir, lle yr hynododd ei hun trwy ei elyniaeth greulawn yn erbyn yr esgobion a'r canonaid, a phan etholwyd ef yn un o'r Pwyllgor dros Grefydd, i'r hwn y byddai fynychaf yn gadeirydd, yr oedd tuhwnt i bawb yn ei greulonder gelyniaethol yn erbyn y clerigwyr unionged. Ei weithiau argraffedig ydynt ei areithiau yn y senedd, yn y flwyddyn 1641, *The first Century of Scandalous Malignant Priests, made and admitted into Benefices by the Prelates*, yn gyfrol pedwarplyg, wedi ei argraffu yn Llundain, yn y flwyddyn 1643. *The Looking Glass*, yr hwn hefyd a ysgrifenydd ganddo yn erbyn yr esgobion, yn dwyn dyddiad o 1644. Bu farw Ionawr 29ain, 1644-5, a chladdwyd ef yn eglwys y Deml. yn Llundain.

WILKS, BENJAMIN, gweinidog yr Annibynwyr yn Nhrefcastell a Chymwysag, sir Frycheiniog. Brodor oedd o ardal Abertawe. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1836. Derbyniodd ei addysgiaeth athrofaol yn Aberhonddu, lle yr enillodd gymeradwyaeth gyffredinol yr athrawon a'r myfyrwyr, Pan adawodd efe y coleg, efe a sefydlodd yn

Nhrefcastell a Chwmwysg, yn y flwyddyn 1862. Yr oedd amgylchiad ei iechyd yn hytrach yn wanaidd ar y pryd rhai gweithiau, a pharhaodd felly drwy ei oes; ond er nad oedd yn gadarn efe a weithiodd yn galed, yn neillduol er addysgu yr ieuanc. Tair wythnos cyn ei farwolaeth aeth tuag adref at ei berthynasau yn Tontrefchwth, ger Abertawe. Ar y 25ain o Fawrth, 1867, yr hunodd yn yr Iesu y gwas ieuanc talentog hwn i Grist; a gadawodd y byd trallodus hwn am fyd o orphwysfa. Claddwyd ef yn Bethel Llansamled, pan pregethodd y Parch. Dr. Rees o Abertawe, a gweinidogion ereill a wasanaethasant ar yr amgylchiad. Y dyrfa fawr a ymgasglodd i'w augladd a brofai mor fawr yr hoffid ef, nid yn unig gan ei gynulleidfa, ond hefyd gan weinidogion ac ereill o'r ardalodd.

WILLIAMS DAFYDD, Yswain, (*Alaw Goch*,) Ynyscynon, ger Aberdar. Brodor oedd o ardal Pontfaen, Bro Morganwg. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1811. Symudodd ei rieni a'r teulu i Aberdar, pan oedd efe yn ieuanc. Tyfodd i fyny yn wr ieuanc parchus a chymradwy iawn gan y rhai oll a'i hadwaenai, a thrwy ddiwydrwydd a llafur dan nawdd rhagluniaeth haelionus a damweiniau ffodus bywyd, cynyddodd mewn golud, fel y daeth yn berchen ar gyfoeth dirfawr; ond er cael ei ddyrchafu i'r fath lawnder a llywyddiant, eto ni anghosfodd Alaw Goch y gweithiwr, i'r hwn yr oedd efe yn gyfaill calon, ni chai yr un gweithiwr fod mewn angen os gwyddai efe am dano, heb iddo ef amlygu ei gydymdeimlad tuag ato, trwy roddi iddo ryw gynorthwy er ei gysuro. Yr oedd efe hefyd yn fab tangnefedd, pan godai dadl rhwng meistriaid a gweithwyr, byddai yn ymdrechu ei oreu i ymheddychu rhyngddynt a gwastadhau pob terysg ac anghydfod. Yr oedd ei haelioni at bob achos da yn ddiarebol, a'i frwdfrydedd dros bob peth perthynol i Gymru a Chymraeg yn ddirfawr. Efe oedd colofn benaf yr eisteddfod genedlaethol. Yr oedd efe yn wr o dymerau hynod o garuaid, ac ar bob achlysur amlygai y cyfeillgarwch siriolaf tuag at ei gydwladwyr y Cymru. Fel cadeirydd mewn eisteddfodau, yr oedd yn un o'r gorauon yn Nghymru. Yr oedd ei hynawsedd, ei fedrusrwydd, a'i ffraethineb parod, yn darostwng pob annbrefn, ac yn dwyn pawb i uffuddod. Enillodd radd dda fel bardd a llenor Cymreig, ac nid oedd genym foneddwr ond efe yn medru "canu ar ei fwyd ei hun." Ond er ei holl ragoriaethau, cadernid ei gyfansoddiad, llawnder ei gyfoeth, dyngarwch gwladgarol ei galon, ei frwdfrydedd Cymroaidd, ei awen a'i athrylith, ei hynawsedd a'i garedigrwydd—Efe a fu fawr. "Os lladd y ffreyll yn ddisymwth, efe a chwadd am ben profedigaeth y diniwed." Nid ein teimladau ni yw rheol Duw i weithio. Yr oedd Alaw Goch yn berchen llawer o gyfoeth tiriawg, heblaw gweithiau glo helaeth, a bu ei farwolaeth yn golled fawr i ganoeidd lawer o bobl. Gyda thrymdor a hiraeth calon

y coffeid ymadawiad disymwth, yr hawddgar a'r caredig Alaw Goch a'r fuchedd hon. Bu farw yn ddirybudd, ar darwriad amrant, pan yn cerdded at orsaf y reilffordd yn Mhenybont-ar-ogwy, Chwefror 28ain, 1863, pan yn 52 mlwydd oed. Yn ei farwolaeth ddisyfyd colodd Cymru un o'r gwladgarwyr mwyaif cywir galon a dirodres. Gadawodd ar ei ol ddau fab ac un ferch, y rhai, yn nghyd a'i anwyl briodfa adawodd i alaru eu dwys golled, am briod hynaws a thad serchiadol. Dyn hynod yn ei oes ydoedd. Claddwyd ef mewn *vault* yn ngladdfa gydoeddus Aberdar, pan y gweinyddwyd ar yr achlysur gan y Parch. D. Charles, Abercarn, yn awr o Aberystwyth, yr hwn a roddodd anorchiad priodol a theimladwy ar lan y bedd, a diwedddod trwy weddi.

WILLIAMS, JOHN, arch-ddiacon Aber-teifi, ac un o athrawon coleg Llanbedr. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1792. Yr oedd enw y gwr hwn yn hysbys trwy holl Ewrop, fel un o'r prif ysgoleigion Groegaidd yn ei oes, ac fel awdwr amryw o lyfrau gwerthfawr, a threithodau bywgraffyddol, ieithyddol, hynafiaethol, athronyddol, a duwinyddol. Yr oedd hefyd yn Gymro o'r iawn ryw; a dadleuodd lawer yn ei flynyddoedd olaf dros gael esgobion Cymreig i Gymru, yr hyn sydd yn dra anghynefin yn mysg urddasolion eglwysig o Gymru. Yr oedd efe yn rhyddfrydig yn ei olygiadau gwleidiadol, ac yn ei syniadau a'i ymddygiadau tuag at Ymneillduwyr. Bu farw er galar mawr i'w berthynasau a lluwys mawr o gyfeillion ar y 27ain o fis Rhagfyr, 1858. Peru ei enw mewn coffadwriaeth hir yn Nghymru, fel archddiacon Ceredigion, a diweddar brif athraw yn athrofa Gymreig yn Llanymddyfri. Dyn yn cydymdeimlo i'r byw a'n gwlad a'n cenedl oedd efe. Fel ysgolaig safai yn uchel, ymofynid am ei gymdeithas a'i gyfeillgarwch gan lawer o foneddigion blaenaf y wlad, eto byddai yn siarad Cymraeg, yn ysgrifenu Cymraeg, yn astudio Cymraeg, yn taflu pelydrau dysglaerion ar gonglau tywyllaf llenoriaeth Gymreig, ac yn dwyn mawr sel dros ei wlad, a'i iaith, a'i genedl.

WILLIAMS, DAFYDD. Nid ydym wedi cael allan le nac amser genedigraeth y Caniedydd melys hwn. Treuliodd gryn lawer o'i amser yn mhlwyf Llandeilo-fach, yn sir Forganwg, os nad yno y ganwyd ac y magwyd ef; a "Dafydd Williams o Llandeilo-fach" y gelwir ef ar wyneb ddalen yr argraffiadau cyntaf o'i lyfr. Bu am lawer o flynyddau yn athraw un o'r ysgolion Cymreig dan Madam Bevan, o Lacharn, a'r Parch. Griffith Jones, o Landdowror. Wedi bod am amser maith yn gynghorwr neu bregethwr derbynol yn mysg y Trefnyddion Calfinaidd, ymunodd rai blynyddau cyn ei farwolaeth a'r Bedyddwyr. Yr oedd ef yn un o'r aelodau pan gorfolywyd eglwys y Bedyddwyr yn Croosyparc, plwyf Llanbedr-y-Pro, gerllaw Caerdydd, a bu yn pregethu ac yn llafurio yn mysg yr eglwys nowydd hono hyd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le yn y

flwyddyn 1794; yr oedd yn hen iawn pan y bu farw. Nis gwyddom pa le y claddwyd ef. Olywsom hen wr o Lanedi, sir Gaerfyrddin, yr hwn sydd wedi marw er ys blyneddau bellach, yn dweyd fod ei dad ef a Dafydd William yn gyfeillion mynwesol; ac yn ol tystiolaeth yr hen wr hwnw, y prif achos o ymadawriad yr hen brydydd a'i hoff gyfeillion y Trefnyddion, oedd ei anghysur teuluaid, yr hwn a achosid gan ei wraig, yr hon, fel y dywedir, oedd yn nodedig o ddiffaeth ac anynad. Nid ymddengys fod sain ei delyn beraidd ef yn effeithio ar y wraig nwydwyllt hon i beri i'r ysbryd drwg ymadael â hi, fel y gwelir telyn Dafydd gynt ar Saul. Er ei bod yn dra thebygol, oddiwrth bob peth a glywsom ac a ddarllenasom am Dafydd William, ei fod yn ddyd nodedig o dduwiol; eto darfu i'w drallod teuluaid iselu cymaint ar ei gymeriad crefyddol yn y gymydogoeth yr oedd yn byw ynddi, nes ei ddwyn dan gerydd a dysgybi-aeth ei frodyr y Trefnyddion, a'r canlyniad fu iddo ymadael â hwynt yn ei hen ddyddiau. O bob adfyd a ddichon ddyfod i ran dyn yn y byd hwn, yn enwedig pregethwr yr esengyl, gwraig ddrwg ei thymor, ei thafod, a'i buchedd yw y mwyaf. Cynwysa ei lyfr "Gorfoledd yn Mhebyll Sion," 84 o Emynnau, a'r rhan amlaf o honynt yn deilwng i'w rhesu yn nesaf at benillion tlysaf Williams, Pantycelyn. Yr oedd yn hoff iawn o ganu am ryfoleodd y crision a'i fuddugoliaethau, ac y mae pereidd-dra ei seiniau yn ddigon i lanw y crision gwanaf a gwroldeb yn y brwydrau poethaf. Mae yn canu mor beraidd ac effeithiol am Grist a'i groes, nes yw ei bereiniau yn ddigon i doddi y galon galetaf; a chafodd canoedd o'n hên dadau a'n mamau yn Israel eu traed yn rhyddion "o'r pridd tew a'r clai tomlyd," lawer gwaith oyn hyn wrth eu canu, eu dyblu, a'u treblu, yn hen gyfarfodydd yr hwyliau mawr.

WILLIAMS, JOHN DAVID, o Gaerdydd, a aned yn nghymydogoeth Llangadog, sir Gaerfyrddin, yn mis Mawrth, 1823. Efe a ymfudodd yn ieuanc i Defynog, Brycheiniog, lle y treuliodd gryn dymor o'i tywyd mewn amgylchiadau lled isel. Pan yn dra ieuanc efe a ddangosai lawer o gymwysder ac awydd i drosglwyddo addysg i ereill; o herwydd hyny efe a gafodd ei osod o dan ofal gweinidog yn Hanover, sir Fynwy, er ei barotoi i'r coleg; ac efe a gynyddodd i'r fath raddau yno fel y cafodd dderbyniad yn 1843-4, yn efrwydd i goleg Homerton. Efe a ymadawodd a'r coleg yn 1848; ac yn Chweitror, yr un flwyddyn, efe a sefydlwyd yn lheny-bont-ar-ogwy, Morganwg; ac yn fusu ar ol hyny efe a briodwyd a merch ieuanc, o'r Cwrt, Llaofer. Yn ngwanwyn 1852, efe a dderbyniodd arolygiaeth eglwys Ebeneser, Caerdydd, lle yr arosodd hyd ei farwolaeth, yr hyn a ddygwyddodd Hydref 26ain, 1856, pan nad oedd ond 33 oed. Yr oedd ganddo alluoedd meddyliol awchus ac ysplyenydd, a hyny mewn ystyr i raddau anarferol. Ei gymwysder mwyaf neillduol ydoedd tuag at

ddadansoddi pethau, yr hyn a'i galluogai i ffurfio treithodau a braslun o'i bregethau gyda chrym gywirdeb a phrydferthwch, yn enwedig y cyfryw ag a fyddai yn dwyn y nodwedd esponiadol neu gyfredol, y rhai a fedrai efe drwy ei ddeongliadau a'i gydmariaethau, wneud yn hynod o darwriadol a dyddorol. Fel llefarwr cydnabyddid ef yn un o feistriaid penaf y doniau Cymreig, fel yr oedd ei arddull amrywiog yn traddodi ei bregethau o'r dechreu i'r diwedd, yn cario rhyw effeith annarluniadwy ar feddyliau y gwrandawyr.

WILLIAMS, MOSES, offeiriad Defynog, sir Frycheiniog. Gauwyd ef Mawrth yr 2il, 1684, mewn lle a elwir Glaslwyn, sir Aberteifi. Cafodd addysgiaeth yn ysgol ramadegol Caerfyrddin; oddiyno efe a symudodd i brif athrofa Rhydychain, ac aelododd ei hun Mai 31ain, 1705. Graddiwyd ef yn mabydd y celfau, term Miangel, 1708, a chorfforwyd ef yn yr un gradd yn Nghaergrawnt, lle y derbyniodd y radd o A.C., yn 1708. Ar yr 2il o Fawrth, 1708, ei ddydd genedigiaeth, pan ddechreuodd ar ei beddar blwydd ar hugain, urddwyd ef yn ddiacaon yn St. James, Westminster, gan Dr. Trimmel, esgob Norwich, ac yn offeiriad yn Fulham, gan Dr. Othley, esgob Tyddewi, ar y 31ain o Fai, 1713, gan yr hwn y cyflewyd ef i fywoliaeth Llanwenog, sir Aberteifi, yn 1715. i'r hon y cafodd ei gyflwyno gan yr Arglwydd Ganghell-ydd Cooper. Cafodd wedi hyny ei benodi, yn 1716, i ficeriaeth Defynog, yn Mrycheiniog, ar anrhegiad Tywysog Cymru, ac efe a swydd-freiniwyd ar Mawrth 3ydd, 1717. Ymddengys yn ol y cof-lyfr, iddo yn 1718, briodi Miss Margaret Davies o'r plwyf hwnw, o'r hon ni chafodd blant; yn y cofnodiaid, darluniai ei hun o Cellan, sir Aberteifi. Yn 1724, efe a gyfnawidiodd Defynog am beroniaeth Chilton Trinity a ficeriaeth St. Mary, yn Bridgewater. Etholwyd ef yn gymrawd o'r gymdeithas freiniol, yn 1732. Fel ysgolor a hynafiaethydd Cymreig, yr oedd ei alluoedd o'r radd uchaf, ac yn un o'r goreuon a gynyrchodd Cymru erioed. Yn 1726, efe a gyoeddodd waith ag oedd fel cynyrch llafur ac ymchwilid mawr, yr hyn oedd ddangoseg egwyddorol o farddoniaeth Gymreig, wedi ei ddyogelu mewn ysgrifen gyda'r llinellau cyntaf. Yn 1730, yr ymddangosodd cyfreithiau Hywel Dda, mewn cyfrol fawr unplyg. Dywedir ar y wyneb-dalen fod y gwaith mawreddog hwn wedi ei gyfieithu i'r Lladin gan Dr. Wotton, drwy gynorthwy Moses Williams, ac nid all fod un amheuaeth oddiwrth brofion mewnol, mai y diweddar oedd a'r llaw fwyaf yn y gwaith, oblegyd mae'r gwaith wedi ei wneud mor rhagorol, fel nad oes braidd un cansyniaeth i'w ganiod ynddo. Y mae yn deilwng o gofnodiad yma, fod Mr. Moses Williams, offeiriad Defynog, fel awdwr neu gyfieithwr, wedi cyoeddi amryw lyfrau o fawr werth. Y mae ei goffadwriaeth yn deilwng o baroch, o herwydd y gwasanaeth cyffredinol a wnaeth i grofydd yn ei ddydd. Bu yn offerynol i

ddwyn allan argraffiad neu ddau o'r Beibl yn Gymraeg, mewn dull lled dlws. Yr oedd wedi gwneuthur rhai gwelliadau ynddynt rhagor yr agraffiadau blaenorol. Diwygiodd gryn lawer ar y sillebiaeth. Rhoddodd oes y byd yn mhen uchaf pob tudalen. Ychwanegodd daflen o bwysau a mesurau y cynoesodd er eglurhau y rhai y cyfeirid atynt yn yr ysgrifthyrr. Cyfieithodd a chysoeddodd yr Apocrypha, y gweddiau, a chanonau yr Eglwys Sefydledig. Cysoeddodd y rhai hyn yn gysylltiadol a rhai o'i Feiblaau, ond nid ar cyfan, achosa hyn amheuaeth pa un ai dau argraffiad ynte un a ddygodd allan, oblegyd y maent yn gysylltiedig a rhai o'i Feiblaau, tra mae ereill hebddynt. Y farn fwyaf gyffredin yw, mai un argraffiad a ddygodd allan, ond ddarodd i'r ymneillduwyr brynu nifer mawr o honynt heb yr Apocrypha, y gweddiau, a'r canonau, fel y gallent eu gwerthu i'w cyfeillion yn rhatach, ac iddo yntau eu cydrwymo a'r rhan arall o'r un argraffiad er mwyn yr Eglwyswyr. Daeth y rhan flaenaf o'r argraffiad allan yn 1717, a'r llall yn lled fuan wedi hynny. Cynorthwywyd ef i ddwyn yr argraffiad allan gan y Gymdeithas er Lledaenu Gwybodaeth Gristionogol. Ymddengys ei fod yn dra dysgedig a llafurus, ac yn ewyllyswr da i'w gydgenedl. Y mae y Beiblaau a gysoeddodd yn drysor gwerthfawr yn ngolwg eu perchennogion hyd heddyw. Yr oedd yn awdwr i oddentu pumtheg o lyfrau ereill, a'r oll yn yr eidd gwerthfawr. Efe hefyd a adawodd i lyfr-gell Bodleian brawf arosol o'i ddiwydrwydd, lle mae pedair cyfrol unplyg yn ei lawsysgrif ef ei hun, yn cynwys cofres o'r llyfrau sydd yn aros yn yr ystoria hono. Gadawodd yn ei ewyllys gasgliad tra gwerthfawr o lyfrau ac ysgrifeniadau, yn perthyn i hanesiaeth, iaith, ac arferion ei wlad enedigol, i'w noddw'r Arglydd Maeclesfield. Yn ol y coflyfriad plwyfol, claddwyd ef yn St. Mary, Bridgewater, Mawrth yr 2il, 1742, yn 68 mlwydd oed, wedi bod yn yr offeiriadaeth 34 o flynyddoedd.

WILLIAMS, DAFYDD, gweinidog y Wesleyaid, a anwyd yn Siglan-fawr, Llanfair-y-borth, sir Fôn, yn y flwyddyn 1785. Ymunodd a'r Wesleyaid yn nechreu y flwyddyn 1806, pan yn 21ain mlwydd oed. Dechreuodd brogethu yn y flwyddyn 1807; cychwynodd ei fywyd cysoeddus dan ystyr-iaethau dwys o ddrwg pechod, ac o ogoniant crefydd Crist. Wedi bod dair blynedd yn pregethu yn gynorthwyol, dechreuodd ei weinidogaeth deithiol yn y flwyddyn 1810, pan y penodwyd ef i Lanrwst. Yn Aber-tawe yr oedd y flwyddyn yr urddwyd ef. Teithiodd dair ar ddeg o flynyddoedd cyn priodi. Yn y flwyddyn 1822 bu yn uwchrif. Aeth ef trwy lafur mawr mewn cylch-deithiau eang a gwasgarog. Penodwyd ef yn y flwyddyn 1823 i gylchdaith Aberystwyth ond i fyw yn Llanidloes. Yn y flwyddyn 1830, sefydlwyd ef yn Nghaerdydd, ac yn y flwyddyn 1833, symudodd i Ferthyr; tra yma, cysoeddodd brogeth ar y testun,

"A'r gair a wnaethpwyd yn gnawd, &c." Y pynciau yr ymhyfyrdai efe fwyaf ynddynt oeddynt—Teyrnas, neu Freniniaeth Crist—Ymgnauldolias y Tragwyddol Air—Ethol-edigaeth gariad, &c. Er ei fod yn ysgrifenu yn nerthol, ac yn myned allan o'r ffordd gyffredin i drin ei bwnc, yr oedd yn fwy goleu yn y pwlpud nac ydoedd o eglur ac ystwyth drwy y wasg. Byddai yn ormod gwaith i neb yn y swyddfa ddeall rhai o'i frawddegau mewn ysgrifau a anfonai efe yn achlysurol i'r *Eurgrawn*. Yr hyn a allasai fod yn ystwyth iddo ef oedd yn aneglur iddynt hwy. Yn y pwlpud yr oedd ef y rhan fynychaf yn eglur, grymus, a thra awdurdodol. Yn y flwyddyn 1840, pan lun-iwyd dirprwy genadol y dalaeth ogleddol, etholwyd Mr. Williams i fod yn ysgrifenydd. Nid dyn cyffredin oedd Mr. Williams, ac ni thriniai ei faterion mewn ffordd gyffredin; a pharai hyn i lawer fothu ei ddeall ar droion. Yr oedd unwaith, fel y dywedir, yn ei feddiant geffyl cofus a chyfrwys, yr oedd wedi ei brynu gan ryw wr mawr am yfed, a galwai yn mhob tafarn trwy barthau eang o'r wlad hono; yn y diwedd daeth yr anifail i wybod awydd ei feistr yn dda, a throai at bob tafarn yn dra hyddysg, heb ddywedyd na "gi" na "wo" wrtho. Yr oedd cych llafur Mr. Williams, yn cymeryd i mewn lawer, os nad y cyfan, o'r wlad yr arferasai y ceffyl gario ei feistr sychedig. Pan fyddai y gweinidog ar ei geffyl, ni wyddai hwnw ddim fod egwyddorion a blysiâu y ddau feistr ronyn yn wahanol i'w gilydd; ac wedi i arferiad ddyfod yn ail natur yn y ceffyl, troai at bob tafarn, a gwaith mawr oedd ei ddarbwyllo i fyned rhagiddo oddiwrth y tafarn-dai. Yn raddol efe a anghofiodd ei hen arfer, a than ddygyblaeth newydd, daeth yn fwy cynefin a chapeli y Wesleyaid yn y wlad hono, nac a *signa* y tafarn-dai; o'r diwedd aeth o law Mr. Williams i berchenog newydd. Cafodd hwn drahefn draferth fawr ganddo, am y mynai fyned at bob capel Wesleyaid drwy y cymydogathau, ac os oedd y meistr hwn yn wrthwynebol i grefydd, yr oedd mor ddig wrth y ceffyl ag ydoedd Balaam wrth ei asen, pan drodd o'r neilldu ac y gwasgodd ef yn erbyn y mur. Pan yn teithio yn Beaumaris un tro, a chyllid y gylchdaith yn syrthio yn fyr i gyfarfod a'i gyfflog ef, awgrymodd wrth y blaenoriaid fod angen am wneud y diffyg i fyny. Cerddai ef yn ol ac yn mlaen yn y cor, tra siaradai y brodyr am y pethau arianol. "Wel frodyr," meddai un, "dyma gaagliad a wnaethom at ryw beth y byddo arnom ei angen." Yr oedd un arall am ei gael at y capel. "Wel yn wir," meddai y llall, "y mae yn arw i ni adael Mr. Williams ar ol, dewoh i ni wneud trugaredd ag ef; yr ydwyf i yn cynyg i ni gymeryd peth o'r casgliad hwnw i dalu iddo. Ar hyn dywedodd Mr. Williams, "Beth ddywedaist ti? Does arnaf fi eisieu moth drugaredd,—gwna gyfiawnder a mi—cyfiawnder sych yn unig a mi, a phaid a son am dy drugaredd." Yr oedd efe yn

fawr a manwl dros grefydd deuluaidd; a chafodd yr hyfrwdwch o weled ei fab y Parch. Spencer Williams, yn myned allan yn genadwr Wesleyaidd i Awstralia, lle y llafuriodd yn llwyddianus. Ymsefydlodd Mr. Williams yn Lerpwl fel uwchrif, a llafuriodd tra y bu yno yn ol ei allu hyd y diwedd. Yr oedd o ran ei gorrif o faintioli cyffredin, o ymddangosiad dynol a gwneuthuriad cadarn, heb fod o gorrifolaeth rhy drwchus; ei wynebryd yn llawn, llyfn, a glandeg, talcen llydan braf, heb fod yn rhy uchel, yn cysgod i llygaid bychain gleision, llawn o sylw a chrafferd; gwallt gwinau byr, yn cael ei osod i dyfu ar i fyny; y trwyn ar ffurf eryraidd, a'r wesus isaf yn tafu ychydig i'w gyfarfod. Yr oedd yn ddynd hardd a difrifol. Yr oedd cywirdeb annibyniaeth ac eofndra yn argraffedig ar ei wedd, fel dangoseg i'r meddwl mawreddog a threiddgar o'i farn. Teimlodd gysuron a nerth crefydd fel yr oedd oysgodau yr hwyr yn crynhoi o'i amgylch. Bu farw Mehefin 24ain, 1862, yn ei 77 mlwydd oed, a'r 52 o'i weinidogaeth.

WILLIAMS, ENOCH, A.C., gweinidog y Bedyddwyr yn *Mount Pleasant*, Abertawe. Brodor o Ferthyr Tydfil oedd Mr. Williams. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1808. Gwnaeth Mr. Williams broffes o grefydd Crist pan yn dra ienanc, a derbyniwyd ef yn aelod yn Nghapel Seion. Yr oedd yr eglwys hono yn coeddu meddyliau parchus iawn am dano. Yn lled fuan ar ol profesu, teimlodd gymelliad yn ei ysbryd i bregethu Crist; wedi i'r eglwys ddeall hyn, anogwyd ef yn daer i ddechreu, yr hyn a wnaeth gyda gwylder a gostyngedd rwydd, gan ystyried pwysigrwydd y gwaith yr ymaflai ynddo. Yn mhen ysbaid o amser ar ol hyn, aeth i athrofa Caerodor am bedair blynedd, ac oddiyno i Glasgow, lle y derbyniodd y radd o athraw yn y celfyddydau. Neillduwyd ef i waith y weinidogaeth yn Thrapstone, sir Northampton. Symudodd oddiyno yn mhen ychydig flynyddau i Gaerwrangon, ac yn ddiweddfaf oll i Abertawe. Yr oedd yn ddynd gwir fawr, ac yn sefyll yn y rhes flaenaf o bregethwyr. Yr oedd ei iechyd yn gwaelu er ys rhai flynyddau; er fod ei amgylchiadau yn gyfoethog a'i hapusrwydd teuluaid yn helaeth, a'i barch yn yr eglwys yn fawr, gwaelu yr oedd o hyd, nes o'r diwedd i'r babel gwympo. Ychydig wythnosau cyn ei farwol- aeth symudodd o a'i deulu i dy ei fam i Ferthyr, ac yma y bu ef farw, a'i bwys ar Iesu Crist, Hydref 12fed, 1851, yn ei 43 flwyddyn o'i oedran, gan adael gweddw alarus a dau o blant ar ei ol. Dydd ei angladd ymgasglodd torf fawr yn nghyd i dalu y gymwynas olaf o barch i'w wedd- illion marwol, drwy eu hanfon hyd yn mynwent Capel Seion, Merthyr. Ar yr achlysur pregethodd y Parch. J. Jones, gweinidog y lle, oddiar Dat. xiv. 13, ac yna y gosodwyd ef yn ei dy newydd, hyd y dydd mawr.

WILLIAMS, WATKIN, gweinidog yr Annibynwyr yn Drewen, Ceredigion. Gan-

wyd ef yn Ninbych, Gogledd Cymru, yn y flwyddyn 1792. Ni fwynhaodd yn ei ieuenctyd nemawr o gyfleusderau er cyraedd dysgeidiaeth, na gwybodaeth mewn pethau crefyddol nac ysbrydol. Gan nad oedd ei rieni yn grefyddol, yr oedd dan anfantais, fwy felly, y dyddiau hyn, i gael ei "hyfforddi yn mhen ei ffordd." Wedi bod am grym amser yn dylyn y lluaws i wneuthur drwg, cafodd ei dueddu i fyned i wrando y Parch. T. Powell, yr hwn oedd yn weinidog gyda'r Annibynwyr yn Ninbych y pryd hwnw; pan y cafodd Mr. Williams olwg ar ei sefyllfa fel pechadur damniol, a digonolrwydd Crist fel Gwaredwr i'w achub i fywyd tragwyddol, ac ym waag- odd a'r dysgebylion oedd yn addoli Duw, fel cyfenwad Annibynol yn y lle. Yn fuan wedi iddo ymuno a'r eglwys, barnodd hi fod ynddo gymwysderau i bregethu, ac anogasant ef i arfer ei ddawn fel pregethwr i gyoeaddi gair y deyrnas. Wedi gwneud hyn am fisodd gyda chryn lwyddiant, ymawyddai am ddyg- eidiaeth, ac anogwyd ef gan ei frodyr crefyddol i fyned i'r athrofa, ac oedd y pryd hwnw dan ofal athrawol y Parch. George Lewis, D.D., yn Wrexham, lle, er ei holl wendid corfforol y cyrhaeddodd ryw gymaint o wybodaeth yn yr ieithoedd a ysgrifenydd ar groes ein Pryniaewdwr. Bu yn yr athrofa rhwng Wrexham a Llanfyllin am tua phedair blynedd; ac ar ei ymadawiad a'r athrofa, derbyniodd alwad i'r weinidogaeth gan yr eglwys Annibynol yn y Drewen, Ceredigion, a neillduwyd ef i gyflawn waith y weinidog- aeth ar Mehefin 3ydd, 1819; lle y bu yn fyddlawn a diwyd dros weddill byr ei oes. Ychwanegwyd at yr eglwys, yn ystod y pum mlynedd y bu yn llafurio gyda hi dros 210 o aelodau. Fel pregethwr, yr oedd yn boblogaidd yn mhob lle yr elai; cynwysai ei bregethau rybuddion dwys i'r annuwiol, a chynghorion i bobl Dduw, i fyw yn agos at groes Crist. Priododd o gyloch y flwyddyn 1822, a Sarah, merch i Mr. Davies, Dolgellau, yr hon oedd yn aelod o'r eglwys oedd dan ei ofal, o'r hon y cafodd yn ferch, yr hon a anwyd ychydig ddyddiau cyn ei farwol- aeth. Yn nghorff y ddwy flynedd olaf o'i fywyd, amharodd ei iechyd yn fawr, fel yr oedd arwyddion amlwg fod y ddarfededigaeth wedi ymaflwyd yn ei gyfansoddiad. Mynych yn ei gystudd a'i wendid yr adroddai y penill:—

Os rhaid i'm' ddyoddef ar fy nhaith,
Dywydd garw, &c.

Yn mis Ionawr 1824, ar y ffordd yn agos i Gastellnewydd yn Emlyn, wrth ddyfod adref o Gaerfyrddin, wedi bod a chasgliad yr eglwys at y Genadaeth yno, torodd ei waed, a thrwy gynorthwy cyfaiil dygwyrd ef i'r dref; ac o hyn allan dadfeiliodd ei ddaiarol dy yn gyflym, a bu farw yn dawel yn yr Arglwydd, Chwefror 5ed, 1824, a chladdwyd ef yn mynwent eglwys Troedysraur, lle y gorwedd yn dawel, hyd y dydd y daw yr Iesu ar gymylau y nef i newid y rhai byw, ac i gyfodi y meirw.

WILLIAMS, EDWARD, diweddar o

Frynbyga, sir Fynwy, ydoedd fab i'r Parch. D. Williams, gweinidog perthynol i'r Trefnyddion Calfinaidd, yn Merthyr Tydfil, Morganwg. Ganwyd ef Rhagfyr 7fed, 1798; ac efe a dderbyniwyd yn aelod o eglwys Crist yn y flwyddyn 1814. Dechreuodd bregethu yn Chwefror y flwyddyn 1826, gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, ac efe, gwedi troi yn Annibynwr, a urddwyd yn weinidog yr efigengyl yn nghapel yr eglwys gynulleidfaol yn Bethesda, Llanilltyd Fawr, yn Morganwg, Mawrth 19eg, 1829. Dealler iddo ddechreu ei yrfa Gristionogol, a dechreu pregethu yn mhllith y Trefnyddion Calfinaidd. Yr oedd efe, er pan ddechreuodd ddyfod yn gyoeaddus, yn dra rhyddfrydig tuag at gyfanwadau ereill, ac yn pregethu yn achlysurol yn mhllith yr Annibynwyr. Ei olygiadau rhyddfrydig ar lywodraeth eglwysig a'i tueddasanti ymadael a'i hen gyfeillion, ac ymuno a'r Annibynwyr yn y Groeswen, Morganwg, dan fugeiliaeth y pregethwr hyawld hwnw, y Parch. Mr. Hughes. Yn gymaint a bod Mr. Williams yn dyfod mor gymeradwy fel pregethwr, efe a gafodd wahoddiad i gymeryd gofal yr Eglwys Gynulleidfaol yn Methesda, ac efe a urddwyd yno megys y rhagddywedwyd. Yno nid oedd awyr y mor yn cytuno a'i iechyd, ac efe a ymfudodd i St. George, yn sir Dinbych. Yma eto yr oedd awyr y môr yn gryf, ac yn ddrwg er ei iechyd; ac efe a ymfudodd i Llanfairmuallt, Brycheiniog. I lafuriodd yma gyda llwyddiant mawr dros ddeng mlynedd: eithr gan fod yn rhaid iddo bregethu yn y Gymraeg a'r Seisneg bob yn ail, yr hyn oedd yn ormod llwyth i'w gyfansoddiad, efe a ymfudodd i Gwmbrian, sir Fynwy, lle yr oedd y gwaith yn ysgafnach. I lafuriodd yma gyda chymradwysaeth mawr dros saith mlynedd: eithr o ethryb methiant y gweithiau yno, ymfudodd i Frynbyga, yn yr un sir, i gymeryd gofal yr eglwys Seisneg. Yma efe a lafuriodd dan faich o asfechyd, tan fu raid iddo, yn y diwedd, roi ei weinidogaeth i fyny yn gyfangwbl. Y symudiad diweddfaf a wnaeth ydoedd i Lansantffraid, sir Drefaldwyn, lle y bu efe farw Medi 16eg, 1868. Yr oedd yn hyfryd gan ei gyfeillion, yn enwedig ei weddw, ei fod wedi gadael y fath dystiolaeth dda ar ei ol. Dwy awr cyn iddo farw, pan oedd Mr. James gweinidog Annibynol Llansantffraid, wrth erohwyn ei wely, efe a ddywedodd—"Dyma'r amser i fynegu i chwi gyflwr fy enaid." "Yr wyf yn gobeithio eich bod yn ddedwydd," ebe Mr. Jones. "Y mae pob peth yn iawn," ebe yntau—"Y mae Iesu Crist yn abl ac yn ewyllysgar i achub. Yr wyf wedi rhoddi fy hun iddo floedd o weithiau; ac yr wyf yn awr yn ymddiried ynddo. Nid oes genyf yr anheuaeth leiaf na dderbyn efe mi. Nid yw fy Nhad nefol wedi caniatáu i un owmwl ddyfod rhyngof a'i wyneb." Ychydig a lafarodd efe gwedi hyn. Fel hyn y terfynodd taith ddaiarol y gwas fyddlon a gonest hwn i Grist. Claddwyd ef yn Nghapel Sarney, Medi 21ain, 1868.

WILLIAMS, THOMAS T., o Landdau-

sant, Môn, a ymadawodd a'r byd hwn Mehefin 10fed, 1863, pan nad oedd ond 36 oed. Ganwyd ef yn Tanyffordd, ym Llanllechid, sir Gaernarfon. Gan fod ei rieni o nifer y ffyddloniaid, hwy a ddygent eu plant i fyny yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd: a chwastau eu gwobrwyo drwy eu gweled hwyt oll wedi ymuno â theulu y ffydd, a'i tri mab wedi ymgyflwyno i waith y weinidogaeth Gristionogol. Dygwyd Mr. Thomas Williams i fyny i'r Arglwydd yn fore; ac yn fuan fe'i cymhellwyd i ymarfer ei ddoniau i bregethu i ereill, yr unrhwy Iachawdwr ag y cafodd efe asael ynddo. Gwedi pedair blynedd o hyfforddiant yn ngholeg y Bala, derbyniodd alwad oddiwrth yr eglwys yn Ilanddeusant, lle yr urddwyd ef. Ber y bu ei yrfa—goddieddod y nos ef; eithr efe a weithiodd tra yr ydoedd hi yn ddydd: a machloddod ei haul yn ddi-gwmwl. Yn ystod y ddwy flynedd y caniatwyd iddo weinidogaethu, yr oedd ei lafur yn helaeth, ac yn mholl o fod yn ofer yn yr Arglwydd.

WILLIAMS, WILLIAM, gweinidog y Bedyddwyr yn Ebenezar ac Aberteifi. Ganwyd ef mewn lle a elwir Drefach, Llannantgwyn, sir Benfro, o rieni parchus a chyfoethog yn 1792. Yr oedd yn perthyn i amryw o'r boneddigion yn yr ardal. Bu farw ei fam tra nad oedd dwy flwydd oed, a chyn ei fod yn oheueg mlwydd oed bu farw ei dad. Dygwyd ef i fyny dan ofal ymddiriedolwyr. Gosodwyd ef mewn dwy neu dair o ysgolion bwrddol. Amlygodd y prydd hwnw fod ganddo alluocd meddyliol oedryn; byddai yn myned o flaen llawer o'i gyfoedion mewn dysgeidiaeth, Gwnaeth ei hun yn lled hvdysg yn yr ieithoedd Saesneg a Lladinaidd, a dysgodd hefyd ramadeg y Frythoneg. Er na chafodd y radd flaenaf o ddisgeidiaeth, eto, yr oedd vn ddigon o ysgolaig i gyflawni y dyledawyddau pwytaol mewn gwlad ac eglwys, a bu yn dra ymdrechgar i wrteithio ei feddwl a gwybodaeth gyffredinol, trwy ystod oes lled faith. Pan yn 19eg oed, priododd a Miss Bowen, o'r Llwyngwair, sef yn 1751. Yr oedd y eyevlltiad hwn yn addaw iddo lawer iawn o ddyddanwch, ond gwelodd yr Arglwydd yn dda ei chymeryd oddiarno yn v flwyddyn ganlynol ar enedigaeth plentyn. Rhoddodd yr amgylchiad hwn ogwyddiad mwy trwm i'w feddwl at bethau ysbrydol, fel y daeth i'r penderfyniad o gyflwyno ei hun at wasanaeth yr Arglwydd. Derbyniwyd ef yn aelod o eglwys y Bedyddwyr yn Nghilfowyr. Gwelwyd yn fuan fod ynddo ddefnyddiau gweinidogaethol, ac anogwyd ef i arfer ei ddoniau, yr hyn a wnaeth yn dra derbyniol a defnyddiol. Priododd drachefn ac un Miss Morgan, yr hon a fu farw yn ddiablant. Parhaodd Mr. Williams i fod yn gynorthwywr derbyniol yn Nghilfowyr hyd 1767, pan yr ymunodd a'r blaidd a ymadawodd o herwydd y ddadl o barth arddodiad dwylaw. Cafodd ei urddo yn gynorthwywr i Mr. John Richards, yn Blaenywau, Hydref 23ain, 1766. Bu yn dra ymdrechgar

a llwyddianus yn y weinidogaeth. Priododd y drydedd wraig, sef Miss Lewis, o'r Llwyn-crwys. Dygodd hon iddo wyth o blant, nid oedd hon mwy na'r ddwy flaenorol yn perthyn i'r Bedyddwyr, ond yr Eglwys Sefydledig. Yn y flwyddyn 1774-5, symudodd i'r dref i fyw, yr hyn a fu yn achos i adeiladu y ty addoliad, a chafodd yr hyfrydwch o'i weled yn llawn o wrandawyr, a chlywed llawer yn dywedyd "Awn gyda chwi." Dymunai Mr. Williams gael myned o'r byd heb hir gystudd, a chaniataodd ei Dad nefol ei ddymuniad iddo. Pregethodd ei bregeth olaf Awst 11eg, oddiar Salm xvii. 15. "Myfi a edrychaf ar dy wyneb mewn cyflawnder: digonir fi, pan ddihunwyf, a'th ddelw di." Nid oedd neb o'i wrandawyr yn meddwl ei fod mor agos ac oedd i ben ei daith. Aeth i'w ystafell wely fel arferol ar hwyr y 14eg o'r un mis, yn y mwynhad o'i iechyd arferol, ac wrth ymddiosg, efe a hunodd yn yr anceu fel ar drawiad amrant, yn 76ain mlwydd oed, wedi iddo fod yn dra llafurus a llwyddianus yn ngwaith ei Arglwydd am 32 o flynyddoedd. Claddwyd ef yn mynwent Ebenezer. lle y clywyd ei lais, gyda mawr lawenydd, yn cyoeddi yr efengyl ganoedd o weithiau. Yr oedd Mr. Williams o ran ei berson yn un prydfferth a llunaisd ac o faintioli mwy na'r cyffredin, o ran ei ymddangosiad yn fonedd-igaid. Yr oedd o feddwl parod a chvlym, ei synwvrau yn gryllon, a'i gof yn afaelgar. Yr oedd o dymerau araf a mwynaidd iawn, y rhai a gadwai dan lywodraeth hollol, mewn amgylchiadau tra chvffrous. Fel pregethwr a gweinidog, meddai lawer o ragoriaethau. Ei bregethau vn gyffredin oeddynt vmarferol a phrofiadol, yn hvtrach nac yn athrawiaethol, wedi eu mvfyrio vn fanwl. Yr oedd yn fugal eglwys rhagorol. Yr oedd yn dra medrus i drin dysgyblaeth eglwysig, a svnud tramgwyddiadau ac ymrfaelion, yr oedd yn ofalus am ymborth cyrff'r aelodau yn gystal a'u heneidiau, felly yr enillai seroh a pharch y gwych a'r gwreng. Yr oedd yn gyfall serchog a mynwesol, nid nrvdau oedd rheolau ei holl ymddygiadau. Gwnawd ef yn Ustus yr Heddwch, dros airoedd Penfro ac Aberteifi, yn gystal a thros y dref; yr hyn oedd yn amgylchiad rhyfedd y pryd hwnw. Bu Mr. Williams yn y swydd hon dros lawer iawn o flynyddoedd, heb y prawf hyny o'i gydfurfriad ac eglwys Loegr. Byddai yn cael y flaenoriaeth yn holl gyfarfodydd yr ynadon; ac yn gadeirydd yn y llysoedd trimisol; cvnygiai drugaredd a chyflawnder, ac ymddygai tuag at bawb yn y modd mwyaf amhleidiol; os gwelai y cryf yn ceisio gorthrymu y gwan, byddai yn sicr o amddiffyn yr olaf. Felly derbyniai anrhydedd y wlad, a chanmoliaeth y cyffredin. Cadwodd lawer o deuluoedd rhag dystryw trwy wneuthur teryn ar eu hamarsafaelion, yn lle ymagyfreithio a'u gilydd. Bu Mr. Williams yn offeryn i gyfedi achos y Bedyddwyr yn Aberteifi i sylw ac enwogrwydd. Pan yr adeiladodd efe y capel, yr oedd holl bwys ei adnabyddiaeth, ei gyfoeth, a'i swydd,

fel Ustus yr Heddwch o'i blaid. Ni allasai gwychion y dref feddwl ei bod yn warth iddynt fyned i Bethania, gan fod yr ynad yn pregethu yno, ac yn weinidog sefydlog yn y lle. Er fod dychweliad pechaduriaid o Dduw, eto yr oedd amgylchiadau ffafriol iawn i hyny, yn nghyd ag i gyfrifoldeb yr achos yn ei sefyllfa fydol. Byddent yn rhoddi parch i'w cymeriad eu hunain wrth ymuno ag ef, ac yntau yn blaenori mewn addoliad goeodds. Y mae yn gofuss genym glywed am Mr. Williams, pan oedd efe yn edrych ar y bobl yn tori sylfaen addoldy newydd, meddyliwn mai capel y dref ydoedd; daeth dyn ffol neu yntyd a adwaenai vn eithaf da yn mlawn ato, gan ofyn iddo, "Pa beth wvt ti yn wneud Williams?" "Gwneud lloc i ddal y defaid, Wil, ebe yntau, a wvt ti yn meddwl y bydd yn ddigon helaeth i'w cynwys." "O," ebe Wil, "Os oedwi di y geifr allan, bydd ynddo ddigon o le i dy ddefaid di, a llawer gormod, coelia di fi."

WILLIAMS, EVAN, Penycae, Llanarth, yn sir Aberteifi. Yr ieuengaf ond un ydoedd o feibion Jenkin ac Eleanor Williams, saer, o bentref Llanarth. Cafodd ei eni tua'r flwyddyn 1803 neu 1804. Gwedi iddo gaffael rhwv gymaint o ysgol vn ei bentref genedigol, aeth i'r ysgol ramadegol a gedwid gan y diweddar Dr. Phillips, a chan yr hwn y derbyniwyd ef i aelodaeth vn eglwys y Neuadd-lywod. Bu yno am rai blvnyddau, ai yno, neu yn rhwv le arall v dechreuodd bregethu, nis gwyddom. Gwedi hyny ymsefvldodd am beth amser fel gweinidog yn sir Fon. Aeth oddivno i'r America—i ba le ynonis gwyddom. Dychwelodd oddivno drachefn, ac wedi peth arosfa yn Morgannwg, daeth i'w ardal enedigol, a dewisiwyd ef vn weinidog yn Penycae. Aeth i ffw i'r Ceinewydd, er mwvn, a lle y bu flvnyddau yn cadw vsgol. Heblaw bod hyn yn help iddo at ei fywioliaeth, effeithiodd ei ysgol yn dda ar y lle; ac y mae effeithiau ei ysgol i'w gweld ar lawer o deuluoedd yn Ceinewydd y dydd heddyw. Llauer o'r plant ag oedd ganddo ef y pryd hwn yn vsgolheigion, svdd yn awr yn benau teuluoedd, ac yn berchen plant eu hunain. Ac v mae y moesoldeb a'r gweddeidd-dra a ddysgasant hvv yn ei ysgol, yn diagvn o angenrheidrwydd ar eu plant hefyd. Yr oedd ei ymarweddiad yn wylidwrus a christionogol, a'i weinidogaeth yn dderbyniol yn Penycae a'r gymydogeath. Y mae coffadwr-iaeth barchus am dano hyd heddyw yn Ceinewydd a'r ardal o gylch. Bu farw Ebrill 13eg, 1851, tus 48 oed, cyn i'w nerth agos dreulio allan. Cafodd ei gladdu yn Penycae, lle v bu vn gweinidogaethu ddeng mlynedd. Yr oedd yn fawr ei sel dros anrhydedd ei Arglwydd, a mawr ei ddymuniad ar i'r Testament Newydd gael ei deithio allan yn mhrofiad a buchedd cristionogion.

WILLIAMS, JOHN, Bullocksmithey, yn sir Gaerlleon. Mab ydoedd i Thomas a Margaret Williams, Llynddu, ferm va mhlwyf Llandysyllio-gogo, yn sir Aberteifi. Ganed ef yn mis Mawrth, 1804. Cafodd

ryw gymaint o'i ysgolia yn foreu, a derbyniwyd ef pan yn lled ieuano yn aelod o'r eglwys gynulleidfaol yn Penrhiwgaled, y pryd hwnw dan ofal y Paroh. Daniel Thomas. Cynelid cyfeillachau crefyddol yn y Llynddu, ac yn y Ūrug-glas cyn hyny, pan yr oedd Morgan Samuel yn byw yno, a phan oedd Mr. Evans y Drewen, yn gweinigogaethu yn Penrhiwgaled. Y gymdeithas yma oedd dechreuad Pisgah, capel a adeiladwyd yn y mynyddau yn amser Mr. Thomas. Diau i'r cyfeillachau crefyddol hyn fod o fantasiau fawr i'n anwyl gyfaill yn moreu ei oes. Yn mhen amser, cafodd ei anfon i ysgol y Neuaddlwyd, lle y bu am ryw dair blynedd, os nid ychwaneg, a lle y dechreuodd bregethu. Oddiyno aeth i athrofa y Drefnewydd, lle y treuliodd bedair blynedd yn mhellach mewn astudiaeth ddiwyd. Gwedi gorphen ei amser yno ymsefydlodd gyda chynulleidfa fechan yn agos i'r Berriw, rhwng y Drefnewydd a'r Trallwm, lle y bu yn cadw ysgol ac yn gweinigogaethu dros ryw gymaint o amser. Symudodd oddiyno i Bullocksmyth, lle y priododd, ac y bu iddo un plentyn. Heb fod yn faith bu farw y wraig a'i phlentyn gyda hi. Tua'r un amser yn y flwyddyn 1834, dechreuodd ei iechyd yntau hefyd anmharu, o'r herwydd rhoddesi ffyn ei ofalon yn Bullocksmyth, a daeth adref i'r Llynddu, at ei dad a'i fam yn y flwyddyn 1835, yn wan iawn o iechyd, lle y cafodd bob tirionwch ar eu llaw; ond lle yr aeth ei afiechyd waeth waeth, a lle y bu yntau farw yn Awst y flwyddyn hono, o'r ddarfod-edigaeth, yn 31 oed. Ofoedd ei gladdu yn monwent plwyf ei dadau, yn Llandysilio-gogo, a lle bellach y gorphwys ei dad a'i fam gydag ef. Bu ei angeu ef yn angeu graddol i'w fam. Yr oedd yn ddyon ieuano hynawo o dymerau, a'i ysbryd yn ddwys grefyddol, yn ysgolaig da, ac wedi treulio tymor defnyddiol i'w gyd-ddynion, yn ol ei hyd. Yr oedd dipyn yn nghyfeillach yr awen, ond nis gwyddom iddo gyoeddi dim yn Gymraeg neu yn Seisneg, ond cyfarchiad ymadawol i'r Paroh. D. Johns ar ei fynediad yn genadwr i Madagascar, yr hwn a argraffwyd yn Nysgedydd, 1826. Cyfieithodd y "Pererin Benywaidd" pan yn y Drefnewydd, allan o'r *Youths' Instructor and Guardian*, am Medi, 1826, deryn tws yn y cyfieithiad, fel yn y Saesneg gwreiddiol. Gadawodd ar ei ol goffawriaeth barchus yn mhlith ei geraint a'i gydnabod. Yr oedd iddo ddau ewythr yn weinidogion yn yr Eglwys Wladol, a dau ereill yn ngwasanaeth y llywodraeth yn y gylidfa.

WILLIAMS, THOMAS, Tredemel, yn agos i Narberth, yn sir Benfro, oedd fab ieuengaf John Williams, Cilwernau, yn mhlwyf Llanina, neu Cydblwyf, yn sir Aberteifi. Collodd ei fam yn foreu. Pa beth oedd natur y fagwraeth grefyddol a gafodd nis gwyddom. Pan yn fachgenyn aeth i'r ysgol i'r Ceinewydd, at Jeremiah Lloyd, lle y dysgodd rifyddu a mesur yn dda dros ben. Pan adeiladid llong newydd ar ol hyn yno, gelwid arno ef i helpu mesur ei chynwysiad,

a gwybod rhif ei thunelli. Derbyniwyd ef pan yn lled ieuano yn aelod o'r eglwys gynulleidfaol yn Penrhiwgaled, naill ai gan Mr. Thomas yn fuan gwedi ei sefydlad yno yn weinidog, neu yntau gan Dr. Phillips ychydig cyn hyny. Aeth gwedi hyn i'r ysgol yn y Neuaddlwyd, lle yr arosodd am rai blynnyddau, a lle y dechreuodd bregethu. Yn y flwyddyn 1824, ymadawodd a'r Neuaddlwyd ac ymsefydiodd yn Pater, yn sir Benfro, gyda chynulleidfa Seisneg; gan aros yno am tua dwy flynedd yn barchus a chysurus. At ddiwedd yr amser hwn daeth rhyw ddyrswch drosto, a gadawodd yntau y lle; a daeth i Tredemel, lle y priododd ac yr arosodd dros weddill ei oes. Bu yn gweinigogaethu i'r gynulleidfa a ymglyferfydd yno am 19 mlynedd gyda rhwyddineb a chymeradwyaeth mawr, gan gael yr hyfrydych o weled y gynulleidfa yn cynyddu dan ei weinidogaeth. Heblaw pregethu ar y Sabathau a chyflawni dyledswyddau ereill y weinidogaeth, bu yn cadw ysgol yn y pentref am y rhan fwyaf o'i oes yno. Yr oedd ei ysgol yn ysgol dda iawn, a medr rhagorol ynddo yntau at y gwaith. Heblaw bod meibion ffermwr y chrefftwyr ganddo yn yr ysgol, yr oedd ganddo amryw o ddynion ieuano o bryd i bryd ag oedd a'u hamcan at y weinidogaeth. Yr oedd yn fanteisiol iddny i ddyfod yma am fod yr ardal yn Seisneg yn gystal a bod yr ysgol yn fanol. Byddai Mrs. W. Nithan yn cadw ysgol werthfawr i'w ferched. Yr oedd Mr. Williams yn ddyon o synwyr naturiol llawn, yn hawddgar a siriol o wedd ac ymddygiad, a diwyd ac ymrous fel gweinidog ac athraw, yn gystal a diargyoeidd o fuchedd, a derbyniol yn yr holl sir. Nid oedd yn alluog i fyned fawr o gartref allan o'i sir, o herwydd yr ysgol. Tua blwyddyn cyn ei farwolaeth, daeth gwendid dros ei olygon—nid oedd ond dechreuad ei ymddattodiad—a pharhaodd i gynyddu yn raddol arno nes yr aeth i ffaelu gweled agos i ddim, os dim hefyd, ychydig cyn ei farwolaeth. Bu farw Tachwedd 19eg, 1850, pan yn 45 oed. Bu iddo amryw o blant. Bu amryw o honynt farw tua'r un amser a'u tad, ac y mae rhai o honynt eto yn fyw. Y mae dau fab iddo yn weinidogion yn mysg yr Undodiaid, a'r mab henaf yn ddadleuydd (*barrister*) yn Llundain.

WILLIAMS, SYR CHARLES HANBURY, a anwyd yn Pontypwl, yn sir Fynwy, yn y flwyddyn 1709. Yr oedd efe yn ail fab i John Hanbury, Yaw., Cyfarwyddwr yn Mór y De. Yn y flwyddyn 1735, dewisiwyd ef yn aelod seneddol dros sir Fynwy, ac adetholwyd ef yn y flwyddyn 1739, pan y cafodd ei benodi yn bentalarwr y byddin oedd morawr, a thrachefn yn yr etholiad cyffredinol yn y flwyddyn 1741. Ar Hydref 20fed, 1744, cafodd ei raddio yn farchog Caerbaddon, ac yn y flwyddyn 1746 penodwyd ef yn weinidog yn llys Berlin. Parhaodd yn y sefyllfa hono hyd Mai 9fed, 1749, pryd yr enwyd ef yn Negesydd i'r un llys. Yn 1754 yr oedd yn cynrychioli bwrdeisdref Leominster yn y

senedd, a thua'r amser hwn aeth yn Genadwr i lys Bwsia. Cyflawnodd ei waith dros y llywodraeth yn y gwledydd tramor gyda dyfawch mawr, ond trwy iddo syrthio i afiechyd, dychwelodd i Loegr, a bu farw Tachwedd 2ail, 1769. Yr oedd yn awdwr i amryw o ddarnau barddonol. Un argraffiad o'i weithiau gyda nodiadau gan Horace Walpole, a argraffwyd yn dair cyfrol, wyth-plyg, yn 1822. Y mae yn hanes sir Fynwy gan Coxe ddarlun o hono, yr hwn lyfr sydd yn brin iawn yn ein dyddiau ni.

WILLIAMS, JOHN, y Garn, oedd bregethwr gyda'r Trefnyddion Calfnaid. Ganwyd ef tua'r flwyddyn 1796. Yr oedd y fath hynodrwydd ynddo fel pregethwr, dyn, a christion, nes y byddai rhieni yn mynegu i'w plant am ei weddiâu taerion, a'i weinidogaeth danllyd, effro, a nerthol, fel y bydd yn llefaru yn mhliith llawer o'r Cymry am oesau i ddyfod. Ganwyd a magwyd ef yn Llecheiddior, sir Gaernarfon. Pan oedd yn nghylohdwy flywyd ar ugain oed, daeth diwygiad cryf i'r ardal lle yr oedd yn byw. Bi waith ef am yspaid fyddai gwawdio a gwatwar plant y diwygiad, ac yn lle mynedi i'r addoldy, elai ar Ddydd yr Arglwydd i rodiana, i'r Pedair Croes, Pwllheli, a lleoedd ereill. Un Dydd yr Arglwydd, pan yn dychwelyd adref gyda ei gyfoillion llygrodig, daeth tri o bobl y capel i'w cyfarfod, a dywedodd un o honynt wrth y lleill, "Wel, wel, ni fydd hi ddim fel hyn ar y rhai yna am byth." Aeth y dywediad fel saeth lem i gydwybod John Williams, er ymdrech, yr oedd yn methu a'i ysgwyd ymaith, a dyna yr hyn a'i dygodd gyntaf, yn ol ei ddywediad ei hun, i feddwl yn ddirifol am gyflwr a sefyllfa ei enaid. Cafodd yr argraffiadau hyn eu dwysau mewn cyfarfod gweddi un o'r nosweithiau nesaf; ond mewn pregeth cafodd ei lwyr orchfygu. Boreu dranoeth, dechreuodd gadw dyledswydd deuluaidd, er fod y teulu yr arosai yn eu plith yn lluosog, ac yntau o'r blaen wedi bod eu harweinydd mewn direidwaith. Nos dranoeth aeth i gyfarfod gweddi, a dechreuodd waeddi yn y fan hono, nes oedd y rhai mwyaf cellweirus yn sobri wrth ei glywed. Yn mhen yohydig ddyddiau dechreuodd weddio yn y cyfarfodydd gweddi. Gan fod ei awydd mor gryf am wneud daioni yn mhob modd y gallai, a'i aidd mor angerddol dros ogoniant ei Waredwr, ni fu ond tua chwe mlynedd ar ol dyfod at grefydd heb ddechreu pregethu. Aeth yn lled boblogaidd yn ei sir ei hun yn fuan, yr hyn a gynrychodd ddymuniaid mewn siroedd ereill am fwynhau ei weinidogaeth. Felly dechreuodd deithio yn lled fuan ar ol dechreu pregethu; ac yr oedd iddo dderbyniad mawr yn mhob lle. Parhaodd ei weinidogaeth o'r dechreu hyd ei farwolaeth, yn un fywiog, danllyd, gyfeiriadol, a grymus. Symudodd trwy briodi i Lanfachraeth, sir Feirionydd; ac arosodd i lafurio am naw mlynedd yn y sir hono, yna efe a ddychwelodd i'w hen sir. Nid ydoedd naw mlynedd o fyw mewn sir arall, wedi gwneud i bobl ei hen wlad oeri dim tuag ato. Bu yn offeryn

i ddwyn canoedd at grefydd yn mhob ran o Gymru, ac yn amryw o drefydd Lloegr lle yr oedd Cymry yn preswyllo; yr hyn sydd yn dangos, fod ynddo rywbeth sydd yn ol mewn pregethwyr yn gyffredin. Yr oedd yn gwybod y ffordd i borthi praid Duw, i gynnal y gweiniaid, i gysuro y galarus, ac i adferu y gwrthgiledig. Er cymaint a darawai, ac a ddywedai yn erbyn pechodau yr oes, er hyny, sylwedd ei bregethau oedd pechadur colledig a Christ yn Geidwad. Yr oedd hefyd yn lwyr-ymwrthodwr seolog, ac yn areithiwr poblogaidd. Y mae yntau bellach wedi marw. Mae y llygaid treiddgar a bywiog a edrychai ar bob rhan o'r gynulleidfa, nes tynu sylw pawb at yr areithle, wedi pylu a thywyllu—y genai a olyngai allan firwd o hyawdledd, wedi cau—y llais cryf cynhyrfus, ac ar brydiau soniarus, wedi tewi. Cymerwyd ef yn glaf wrth fyned i daith Sabbath yn Môn, Rhag. 16fed, 1856. Wedi dychwelyd adref, a gwella yohydig, a chryfhau cryn lawer, bu yn pregethu mewn ohwech o deithiau Sabbathol; ac yn Beddgelert, Sul y Pasg, 1856, y bu yn y daith Sabbathol olaf. Yr oedd yn hollol dawel a boddlawm i ewylls ei Arglwydd. Yr oedd yn rhoddi ei holl bwys am ddiogelwch bythol ar aberth y groes; ac ar Awst 9fed, 1856, ymadawodd yn dawel a'r byd hwn, ac aeth i dangnefedd, wedi bod yn aelod eglwysig am 39 o flynyddoedd, yn pregethu am 33 o flynyddoedd, ac yn weinidog yn cyflawni holl ranau gwaith y weinidogaeth am naw mlynedd, gan adael gweddw a chwech o blant i alaru ar ei ol. Yr oedd ei farwol-aeth yn gollod i'w deulu, a chyfundod y Trefnyddion Calfnaid, trwy y De a'r Gogledd.

WILLIAMS, EVAN, o Gwmllynfell, a aned Ionawr 6fed, 1719, yn Abercraf, yn mhliwyf Ystradgynlais, Brycheiniog. Bi rhieni oeddent ill dau yn grefyddol, y fam yn neillduol felly, ac yn diagyn o'r hil ymneillduol henaf yu y parthau hyny. Yr argraffiad crefyddol cyntaf a deimlodd Ewan Williams ar ei feddwl, oedd wrth wrando pregeth gan Mr. Lewis Jones, pregethwr enwog yn ei ddydd yn mhliith yr Annibynwyr. Ond prif foddion ei ddychweiliad oedd llyfryn bychan o waith Bunyan, a elwir, "Tyred a Chroesaw at Iesu Grist." Mawr oedd ei serch at y llyfryn hwnw—gwerthfawrogai ef yn nesaf at ei Feibl; ac am gryn amser cariai ef yn ei logell i bob man yr elai, darllena i ef yn ofalus, nes ei ddeall yn dda, ac iddo gael argraff ar ei gof. Yn nghyloch y flwyddyn 1739, derbyniwyd ef i gymundeb yr Eglwys Gynulleidfaol yn Nghwmllynfell, yr hon oedd y pryd hwnw dan ofal Mr. Roger Howell. Ond yn fuan wedi ei dderbyniad i'r eglwys, efe a aeth at yr offeiriad enwog hwnw, y Parch. Griffith Jones, o Llanddowror, sir Gaerfyrddin, yr hwn a'i hanfonodd i'r Gogledd i gadw ysgol rad. Wedi myned o hono drwy y Traeth-mawr, rhwng Meirion ac Arfon, ar y 27ain o Chwefror, 1742, a'i wyneb tua phentref Penymoria, yn Arfon, efe a gyfarfu a dyn,

yr hwn ddechreuodd ei holi yn lled ddwys, gan ofyn iddo ai nid un o'r Caradogiaid oedd efe, (neu, yn hytrach, Cradociaid; canys felly y llysenwid yr ymneillduwyr y pryd hwnw yn Ngwynedd, oddiwrth Wallter Cradoc, o sir Fynwy, hanes yr hwn gwel dan y gair,) ac a ddywedodd wrtho, "Pe adnabyddent hwy di yn ein pentref ni, hwy a'th orphenent yn fuan." Ond yn rhagluniaethol, efe a basiodd drwy y pentref heb i'r preswylwyr wneud un sylw o hono; a'r un modd y pasiodd drwy dref Crucierth, a Phwllheli, yn newynog a sychedig, o herwydd na feiddiai, gan ofn am ei fywyd, alw am na bwyd na diod yn y wlad anwaraidd hono, tan gyraeddodd at rai o'r brodyr crefyddol yn Lleyl; felly, efe a deithiodd ddegau o filltiroedd mewn newyn, syched, ac ofn; a llawen oedd efe yn ddian i gyfarfod a brodyr ar derfyn ei daith drafferthus a gofidus. Ar y 4ydd o Fawrth, 1742, efe a agorodd yr ysgol rad, yr hon a ddymunid yn fawr gan rai yn y parthau hyny; ac efe a'i cadwodd y 6ed a'r 6ed dydd; ond ar y 6ed, gyda'r nos, dyma ddau ddyd yn dyfod i'r ty lle y trigai, ac yn dechreu ei holi yn feistrolaidd a chaled iawn, gan ofyn iddo yn mysg pethau ereill, paham y daethai efe i'r wlad hono. Ei ateb iddynt oedd, ei fod wedi cael ei anfon gan y Paroh. G. Jones, gweinidog o Eglwys Loegr, i gadw ysgol rad yno, ac i roddi llyfrau da i'r ysgolheigion, er lles eu heneidiau. I'r hyn yr atebasant, nad oedd yno angen am y fath beth—bod y Beibl a'r Llyfr Gweddî Cyffredin yn ddigon i fyned a hwynt i'r nefoedd; a cheisient ganddo i ddyfod allan o'r ty, er mwyn ei guro, fel y tybiai, yr hyn a omeddodd; ond hwy a ymlachasant yno, fel rhai yn cynllwyn am waed, nes iddi fyned yn llawer o'r nos; eithr o'r diwedd hwy aethant i'w ffordd. Yr oedd yn Sabbath dranoeth, ac aeth Mr. Williams i Lan y plwyf, lle y clywodd bregeth yn llawn enllib a chabledd yn cael ei thraddodi yn erbyn yr Annibynwyr a'r Methodistiaid. Pan derfynwyd y gwasanaeth daeth Mr. Williams allan; a chan gynted ag y daeth efe a'i draed oddiar y tir cysegredig i'r brif ffordd, wele un o wrandawr y person, os nad un o'i gymunwyr hefyd, yn diosg ei ddillad oddi am dano, ac yn ymosod arno yn ddiarbed a'i ffon, nes oedd wedi blino, gan dori amryw glwyfau ar ei ben, a'r gweddill o'r bobl—gwrth blant y fall, bid aicr—yn crechweni ac yn gwledda wrth yr olwg ar y dyn ieuanc yn cael ei amharchu a'i guro mor anwaraidd am gadw ysgol rad i ddysgu eu plant i ddarllen y Beibl, a llyfrau da ereill, er lles eu heneidiau, a hyny ar draul ereill. Ni ynganodd neb o'r edrychwyr gymaint a gair wrth y diafidlyn am atal ei law, nes iddo ffino, er mai y Sabbath ydoedd hi! Yna aeth ef i'w letty a'i ben yn glwyfau, a'i waed yn rhedeg. Ond er syndod, tua haner nos, daeth rhyw gyfaillion i Mr. Williams, i'r ty ato, i'w hysbysu fod y creulon-iaid hyny yn penderfynu ei ddal ef dranoeth, sef dydd Llun; a cheisiasant ganddo i ddod

gyda hwynt, fel y buasai yn ddyogelach. Felly efe a aeth gyda hwynt i le a elwid Tyddynmawr. Ond boreu dydd Llun, dyma 30 neu 40 o blant y fall wedi ymgynull i i chwilio am dano, gyda'u ffyn, eu ddrylliau, a'u own; mal pe buasant am ddynewared yr Iuddewon yn dod i ddal Crist. Ar ol iddynt ohwilio yn ddyfal bob man y tybient y gallai fod yn ymlechu, a churo dyn ieuanc yn greulon am nacau dyweyd pa le yr oedd, hwy a ddaethant i le a elwid Badfeiliog, ger Tyddynmawr, ac yno yr arosasant ychydig er adnewyddu eu nerth ar ol eu llafur. Yn y cyfamser hysbyswyd Mr. Williams gan gyfaill eu bod gerllaw; yna y teulu a geisient ganddo i ymguddio, yr hyn a wnaeth, er yn lled anewillysgar, mewn cwpbwrrdd. Yn fuan daeth yr erlidwyr at y ty, a ohwiliasant ef oll yn famol; o'r diwedd daeth un o hynant at y cwpbwrrdd, gan roddi cic iddo, a dyweyd, "Efallai mai yma y mae." Atebai un arall, "Nage, nage—bath a wnai efe yna?" Felly, yn rhagluniaethol, efe a gafodd ymwared, a'i fywyd yn ddyogel unwaith draohefn. Mewn canlyniad penderfynodd Mr. Williams a'i gyfaillion mai gwell fyddai iddo ddychwelyd i'r Deheudir, gan na chaffai lonydd i wneud un daioni yn y Gogledd. Yna, tua haner nos efe a gychwynodd; ac wedi theithio tua deng milltir, daeth yn ddydd, o'agad marwolaeth ydoedd i'w deimladau ef y pryd hwnw; ac efe a ymllechodd yn nhy cyfaill hyd dranoeth; yna yn foreu efe a gychwynodd draohefn, a bachgenyn gyd ag ef i'w gyfarwyddo. Ond fel yr elent drwy ryw bentref, cyfarfu a hwynt ddyne yn cario dwfr, yr hon a syllodd arnynt yn graffus; a chynted ag yr aeth hi i'r ty, dyma ddyd yn dod allan; a chyn eu bod hwy ddau led cae yn mlaen, gwaeddod y dyn "Iwbwb lladron" ar eu holau. Ar hyn cyffrodd yr holl bentref a'r amgylchoedd, a daethant allan, fel y daw cwn rhai pentrefi allan wrth gyfarthiad un corgi, ac ar eu holau y rhedasant fel helgwn, a Mr. Williams a'r llanc yn gwneud y goreu o'u traed; ord hwy a ddafiasant y llanc yn fuan, ac a'i trinasant yn greulon; eithr Mr. Williams, gyda phrosenoideb meddwl, a ddiosgodd ei esgidiau oddi am ei draed, a chan ei fod yn un gwrol ac ysgafndroed, efe a lwyddodd i ddianc rhag y bleiddiaid. Wedi iddo redeg amryw filltiroedd, efe a ddaeth at allt graig-iog a serth, wrth afon, ac yno yr ymguddiodd tan giliai y llauw yn y Traeth-mawr; ac o'r lleches hono gallasai weled y bobl yn dod o farchnad Pwllheli heb iddynt hwy ei weled ef. Pan leihaodd y bobl i ddod o'r farchnad, efe a ddynesodd at y traeth; ond yr oedd y llauw yn uchel o hyd. Gofynodd i fachgenyn oedd yr ochr arall, a allasai efe ddod yn gres. Atebodd hwnw nas gallasai un ceffyl ddod. Newydd trwm oedd hwn i ddyd yn y fath berygl; ac hefyd yr oedd y nos yn nesu. Ond efe a anturiodd i'r dwfr, doed a ddelai. Ymgodai y dwfr o'i amgylch yn echrudus, fel yr elai yn mlaen, aeth yn fuan ynddo hyd ei ysgwyddai, ac

ofnai yr elai dros ei ben; eithr yn rhaglun-iaethol efe a ddaeth trwodd yn ddiangol. Erbyn hyny adnewyddwyd ei ofnau dra-cheffn, wrth ganfod dau ddyd ar feirch yn carlamu ar ei ol tuag at yr afon; am hyny, efe a ddywedodd wrth y bachgenyn oedd ar lan yr afon, "Osgofyn y dynion yna i ti, pa le yr wyf fi yn myned, dywed fy mod yn myned i edrych am y defaid acw." Felly, efe a ymlwybrodd fel pe yn myned at y defaid, yn wlyb hyd y croen, ar noson rew-lyd; a rhaid oedd ymofyn am lety, neu fod allan drwy y nos; ymofynnodd mewn man neu ddau yn ofer; o'r diwedd efe a lwyddodd. Y boreu canlynol, gan wisgo ei ddillad gwlybion, efe a deithiodd ynddynt drwy Feirion, nes y daeth i'r Deheudir, a thua chartref. A phan fynegodd ei helynt wrth y Parch. Griffith Jones, Llanddowror, efe a ryfeddodd yn ddirfawr, ac a ddywedodd mewn teimlad a difrifoldeb, "Beth, a ydyw'r bobl yn gynddeirio?" Yn fuan wedi ei ddychweliad o'r Gogledd, nesaodd at ei hen gyfeillion, yr Annibynwyr; a phan gorffolodd yr hen "Brophwyd," Edmund Jones, o Bontypwl, gymdeithas y Defynog, (Brych-goed yn awr, fel y tybir,) yn Mrycheiniog, yn eglwys ymneillduedig, daeth Evan Williams yno, gan ddyuno cael ymuno a hi. Yn ganlynol efe a lwyf ymlynodd wrth ei hen gyfeillion, yr Annibynwyr, ac a ymroddodd i lafurio yn eu plith, lle y byddai galwad am dano, nes iddo fyned i athrofa henadurol Caerfyrddin, Hydref 4ydd, 1745, lle yr arosodd hyd derfyn ei oes er derbyn addysg, gan bregethu oddi amgylch ar y Sabbathau, oddigerth un tymor y bu yn y Gogledd, ar gais yr eglwys Cynulleidaol yn Arfon, trwy ganiatad ei athraw parchus. Medi 7ed, 1747, y cychwynodd i Arfon; a bu yn llafurio yno hyd y Nadolig canlynol, pan y dychwelodd i'r athrofa. Eithr y bedd yw y ty rhagderfynedig i bob dyn byw; ac felly y bu i Mr. Williams. Aeth yn glaf Awst 13eg, 1748, sef dydd Sabbath. Ymwisgodd gyda bwriad i fyned i'r wlad i bregethu, yn ol ei arfer; ond gorfu arno fyned yn ol i'w wely; ymadnewyddodd ychydig yn y prydawn; a dywedai wrth ei gyfeillion oddeutu wyth o'r gloch, "Pe byddai y bobl y soniais i am danynt yma yn awr, yr wyf yn meddwl y gallwn bregethu iddynt cystal ag y pregethais erioed yn fy mywyd." Ond o hyny allan cynyddodd ei afiechyd drymach, drymach, hyd y nos Sadwrn canlynol, am wyth o'r gloch, pan yr ymadawodd mewn tangnefodd, yn 29 mlwydd oed. Ei eiriau diweddf wrth ei gyfeillion oeddynt, "Y mae pob peth yn dda gyda mi." Bu farw chwaer iddo boreu dranoeth am bedwar o'r gloch; felly cawsant gyfarfod yn y nefoedd ar y Sabbath, i ddechreu ar y Sabbath bythol. Claddwyd ef yn monwent capel yr Annibynwyr yn Nghaerfyrddin, pan y pregethodd ei athraw, y Parch. Mr. Davies, ar yr achlysur.

WILLIAMS, JOHN, Pantycelyn, ydoedd fab y Parch. William Williams, Pantycelyn, Ganed ef yn Mai 1754, ac ymddengys mai

CYF. II. RHAN XII.

yn yr ysgol ramadegol yn Nghaerfyrddin, y derbyniodd ei ddysegeidiaeth. Yn mherthynas i'w fuchedd tra yn derbyn egwydd-orion dysegeidiaeth yn yr ysgol grybwylledig, ymddengys ei fod yn ddychlynaidd iawn, ac y mae yn rhaid bod ei ddiwydrwydd yn fawr, yn gystal a'i ddoniau i ddysegu yn helaeth, oblegyd yr oedd yr hyn a elwir, yn ysgolaig perffaith; wedi treulio blynyddoedd yn yr ysgol ddywedig, ac wedi myned drwy y prawf gofnol i'r rhai a ymgeisiant a gweinidogaeth Eglwys Loegr, derbyniodd urdd diacon gan yr esgob Warren, yn nghapel y Palas yn Abergwili, yn y flwyddyn 1678. Yr Eglwys y gweinyddodd yn y flwyddyn gyntaf o'i weinidogaeth, ydoedd Llanfynydd, yn sir Gaerfyrddin. Yn 1779, cafodd yr urdd offeiriadol gan yr unrhyw Esgob Warren, ac a wasanaethai wedi hyny am ryw ysbaid yn Eglwys Llanfairarybryn, ger Llanymddyfri, yn ei fro enedigol, ac yn Eglwys y plwyf y rhoddodd yr anadliad cyntaf a diweddfaf. Ymddengys iddo symud o Lanfairarybryn, i Langrallo yn Morgangwg; ond yn mherthynas i'r amser a dreuliodd yno, nid ydyw hysbys, nac ychwaith o bwys. Ymddengys ei fod yn Llanddewi'r-cwm, yn nghantref Buallt, yn y flwyddyn 1783. Mae yn debygol mai oddi yma yr ymadawodd a'r Eglwys Sefydledig; oblegyd yr oedd yn athraw yn ngholeg yr Arglwyddes Huntington, yn Nhrefeca, yn y flwyddyn 1788, lle y treuliodd o glych saith mlynedd. O'r coleg yn Nhrefeca, ar farwolaeth ei dad, symudodd i Bantycelyn, yn mha le y gorphenodd ei yrfa ddaearol yn y bywyd hwn. Llafuriai yn awr yn mhlith y Trefnyddion Calfinaidd, ac er ei fod yn fyr mewn hyawlledd a melusder ymadrodd, eto yr oedd ei weinidogaeth yn adeiladol i raddau mawr, am yr eglurai, ac y deonglai yr ysgrythrau, gyd ag eglurder anghy-marol, ac a dynai yr addysgiadau melusaf oddiwrth bob cyfran o'r gwirionedd dwyfol, a gymerai dan ei sylw. Bu drwy Wynedd droion yn pregothu gair y bywyd, yn gystal a'r Deheubarth. Wedi iddo ddyfod i fyw i Bantycelyn, cadwai ei dy yn agored, a'i holl frodyr crefyddol yn y weinidogaeth, a elynt gyd ag ef yn eu tro, ac o byddai yn eu plith wrthddrych elusen a haelioni, nid oedd neb mor barod er eu cynorthwyo a Williams. Pan bu farw ei frawd William, gan yr hwn ni bu gwaig na phlaunt, syrthiodd yr etifedd-iaeth i John; ac efe a'i defnyddiodd i ddybenion da, oblegyd rhwng y gymdeithas genadol, a chymdeithasau, a sefydliadau crefyddol ereill, cyfranai yn flynyddol rhwng cant a haner a dau cant o bunau; ond am ei elusenau dirgolaidd, nid oes wybodaeth, am nad hoff gauddo y dull Phariseaidd o udganu o'i flaen. Aeth yn lloed afiach y blynyddoedd diweddf o'i einioes, fel mai lled anfyngch yr elai oddi cartref, a blinid ef yn fawr, gan fyrdra anadl a pheychu. Yn y wedd hon adfeiliodd ei babell, a llesgaodd o ddyd i ddydd dan ddyrnodiau morthwylion augeu; ond er y niwed sydd yn y glyb,

er dychryniadau gwlad cysgod angen, ac er mor frachwch bistrylloedd yr afon; daliwyd ef yn y llifddwr, a threngodd a phwys ei ben ar fynwes Iesu, Mehefin 5ed, 1828, yn 74 mlwydd oed. Rhanodd ei feddianau rhwng ei berthynasau, wedi yn gyntaf adael rhwng wyth a naw cant o bunau at achosioin crefyddol; a chludwyd ei babell bridldyd i Lanfairarybryn, lle gosodwyd ef mewn bedd newydd, a lle hefyd y gwel lygredigaeth.

WILLIAMS, GRIFFITH, (Gutyn Peris y Bardd). Ganwyd ef Chwefror yr 2il, 1769, yn mhlwyf Llanbeblig, sir Gaernarfon. Ei dad oedd saer coed, a bu farw pan nad oedd efe ond pum mlwydd oed, gan hyny, ni chafodd ond un flwyddyn o ysgol, ond gan ei fod yn ddyn o alluocedd naturiol mawrion, efe a gyraeddodd wybodaeth ddofn o'i iaith enedigol, a chyraeddodd sefyllfa uchel yn yr ail radd o fardd Cymreig diweddaraf. Gwedi treulio ei ieuentyd mewn gwahanol alwedigaethau amaethyddol, pan oedd tuag yn ar hugain oed, cafodd waith yn chwarelau llechi Braich y Cafn, a bu yn rhwym ynddynt am ysbaid deng mlynedd ar hugain, hyd oni ddechreuodd ei iechyd ddadfeilio. Yr oedd ei wybodaeth mewn rhifyddiaeth wedi enill iddo y swydd o arolygwr. Yn ystod ei oriau hamddenol, efe a ddiwyd feithrinai ei ddawn barddonol, a chyfranodd hefyd amryw dreith-odau i wahanol feiolion. Yn 1810 efe a enillodd gwpan arian yn wobwr am gân mewn eisteddfod a gynaliwyd yn Llanelwly, ac yr oedd hefyd yn fuddugol mewn cystadlaethau barddonol ereill, a derbyniodd amryw wobrau. Cyfansoddodd ar destun y gadair i eisteddfod Dinbych. Barnwyd y Parch. E. Evans, o Gaerlleon, yn fuddugol, ac yntau yn ail orau, a chafodd wobwr o £5 gan y cysteisteddwr, yn nghyd ag arheg o £20, o gydroddion gwirfoddol y boneddwr yn y cyfarfod. Yr oedd yn ail orau ar "Ddrylliad y Rothsay Castle," yn eisteddfod Beaumaris, a chafodd wobwr o £50, a thlws a werth £5. Ni chysoeddodd ond un llyfr o'i waith yn ei oes, a hwnw dan yr enw "Ffrwyth Awen," a gadawodd ddefnyddiau dau lyfr arall mewn ysgrifen yn barod i'r wasg. Terfynodd ei yrfa ddasearol ar y 18fed dydd o Fedi, 1838, yn y 70 flwyddyn o'i oedran, a chladdwyd ef yn mynwent Llandegai, a chyfodwyd bedd-adail trwy gyfraniadau y rhai a barchant ei goffadwriaeth.

WILLIAMS, PETER. Ganwyd ef ger Lacharn, sir Gaerfyrddin, Ionawr 7fed, 1722. Yr oedd ei fam o nodweddiad gwir dduwiol, yn un o gynulleidfa Mr. G. Jones, Llanddowror. Bu farw ei dad a'i fam pan oedd efe tua 12 mlwydd oed, ond addysg grefyddol ei fam a adawodd argraff grefyddol barhaus ar ei feddwl ieuengaid. Cymerodd ewythr iddo, ar farwolaeth ei rieni, ei ofal. Pan yn ddwy ar bumtheg oed, gosodwyd ef mewn ysgol ramadegol glerigaid, yn Nghaerfyrddin, i'w ddwyn i fyny i'r offeiriadaeth yn yr Eglwys Sefydledig, lle yr arosodd am dair blynedd, a gwnaeth ddefnydd o'i amser. Yn fuan ar ol gadael yr ysgol, ysgrifennodd lythyr

yn Lladin at ei athraw i ddiolch iddo am ei addysgiadau. Ychydig wythnosau cyn gorphen ei amser yn yr ysgol ramadegol, ymwelodd Mr. Whitfield, yn ystod un o'i deithiau pregethwrol drwy ddeheudir Cymru, a Chaeafyrddin, a phregethodd yn yr awyrr agored yn Heol Awat. Y bore hwnw, meistr yr ysgol, yr hwn oedd offeiriad, a waharddai yr holl ysgolheigion henaf i fyned i wrando y dyethrddyn, yr hwn, fel y dywedai, oedd yn myned oddiamgylch y wlad i bregethu cyfeiliornadau peryglus, megys fod yn rhaid i ddynion gael eu geni drachefn, a bod pawb i gael eu cyflawnhau trwy flydd heb weithredoedd! Ond er gwaharddiad yr athraw, anturiodd pedwar o'r astudwyr, (yn mysg y rhai yr oedd Peter Williams,) i fyned yn ddirgelaidd i wrando y bregeth. Testun Mr. Whitfield y bore hwnw oedd, Esau liv. 5. Cariodd Ysbryd Duw y gwirionedd i galon Peter Williams. Daeth cyfnewidiad yn ei ymddygiad a'i gyfrinach yn fuan yn amlwg. Ei gymdeithion blaenorol a'i gadawsant, a'i ragobaith o dderbyniad i urddau santiaidd a ymddangosai hytrach yn dywyll. Modd bynag, ei athraw, er yn benderfynol wrthwynebus i Drefnyddiaeth, ego, ai fod yn foneddwr tynergalon, cuddiodd ei drefnyddiaeth oddiwrth yr esgob, ac felly, efe a dderbyniodd ei urdd ddiaconaidd yn y flwyddyn 1745. Yn gyntaf, efe a sefydlodd fel curad Eglwys Gymun, ger Lacharn. Y Parson, yr hwn oedd yn byw yn Lloegr, pan ddaeth i lawr i dderbyn ei ddegwm a ganfu fod ei gurad yn rhy grefyddol, am hyny, efe a'i hanfonodd ymaith yn uniongyrchol. Y cyhuddiad yn ei erbyn ydoedd, ei fod yn pregethu pechod gwreiddiol, a chyflawnhad trwy flydd, a'r angenrheidrwydd o adenedigaeth, yna efe a wasanaethodd fel curad olynol yn Abertawe, a Llangranog, yn sir Aberteifi, am adegau byrion iawn, a chafodd ei anfon ymaith o'r ddaul le am y troseedd dirfawr o bregethu yn ddirifol ac efengylaid. Yn canfod na byddai i'r esgob ei dderbyn i'w gyflawn urddau, ac nad oedd ganddo y gobaith lleiaf i fod yn ddefnyddiol yn yr Eglwys Sefydledig, efe a unodd a'r Trefnyddion, yn 1746, a pharhaodd i lafurio yn eu plith gyda diwydrwydd a llwyddiant neillduol am agos i 55 o flynyddoedd. Yn y flwyddyn 1770, gwnaeth Mr. P. Williams yr enwocaf a mwyaf defnyddiol o holl offeiriad Trefnyddol yr oes hono, gyoeiddi argraffiad o'r Beibl Cymraeg, gyda chyfeiriadau ar ymyl y ddalen, a sylwadau eglurhaol ar ddiwedd pob penod. Y mae'r llyfr rhagorol hwnw wedi myned yn agos i bob teulu yn Nghymru. Dyma yr eeboniad cyntaf ar y Beibl a gyoeddwyd yn yr iaith Gymreig. Mewn nodyn ar y benod gyntaf o'r Efenigyl gan Ioan, defnyddiodd yr awdwr ymadrodd, ac oedd yn nghyfrif rhyw bersonau yn y cyfenwad yn cynwys Sabeliaeth. Gwedi iddynt ei ganfod, gwnaethant yn uniongyrchol ddwyn cyhuddiad o heresi i'w erbyn, a pharodd y ddadl hirfaith ar y pwnc derfyg ac anghydfod am dros ugain mlynedd.

Cyhad ac y bu byw Mr. Rowlands a Mr. Williams, Pantycelyn, ataliwyd rhwyg i gymeryd lle; ond yn fuan ar ol eu symudiad yn 1790 a 1791, er ei holl dduwioldeb a'i ddefnyddioldeb anghydmorol, cafodd ei fwrw allan yn ddiseremoni o'r cyfenwad. Pan oedd pwlpuadau y Trefnyddion yn nghau i'w erbyn, yr oedd eiddo y rhai mwyaf union-gred yn mysg yr Annibynwyr a'r Bedyddwyr yn cael eu hagar iddo gyda phob parodrwydd, yr hyn oedd brawf nad oedd yr heretic mor beryglus ac y gosodid ef allan gan ei wrthwynebwyr. Yr ymddygiad hwn tuag at yr enwog Peter Williams ydyw yr ymadrodd tywyllaf yn hanesyddiaeth y corph o Drefnyddion Calfinaidd. Yr oedd ei esgymundod yn y ddegfed flwyddyn a thriugain o'i oedran. Gwedi iddo ffyddlon wasanaethu yr enwad am agos i haner canrif, a hyny yn aml ar berygl o'i fywyd, oedd, a dywedyd y lleiaf, yn weithred o'r anniolchgarwch mwyaf. Yr oedd llucedd o aelodau y corph Trefnyddol yn anghymeradwyo y weithred; ond gan mai gweithred ydoedd o eiddo y rhai oeddynt wedi osod mewn awdurdod, yr oeddynt oll yn gymhlethedig ynddi. Yn ystod yr ugain mlynedd gyntaf o'i weinidogaeth yn mysg y Trefnyddion, yr oedd yn ddyoddefydd mawr, yn neillduol pan ymwelodd a Gogledd Cymru. Y driniaeth a gafodd yn Llanrwst a lleoedd ereill sydd rhy ffaidd i'w cofnodi. Os dyoddefodd efe lawer oddiwrth elynion professedig crefydd yn ei fywyd cyoeddus, ei flynyddoedd diweddaf a wnaed yn chwerve, drwy yr hyn a deimlai yn fwy llym—erledigaeth oddiwrth ei gyfeillion professedig. Ond anghu, o'r diwedd, a'i gwaredodd ef o bob trallod ar yr 8fed o Awst, 1796. Fel pregethwr, efe a dra rhagorai ar ei holl frodyr Trefnyddol, yn wyr llen alleys, yn narpariad, trefniad, a chynwysiad ei bregethau. Arfer gyffredinol pregethwyr Trefnyddion yr oes hono oedd traddodi areithiau difyfy, ond ni byddai ef un amser yn ymddangos gerbron heb bregeth ragddarparedig dda. Am hyny, pa un a gawsai efe hwyl a'i peidio, byddai iddo bob amser basio yn foddhaus gan ei wrandawyr. Ni wnaeth un gweinidog yn y ddeunawfed ganrif gymaint a Mr. P. Williams er meithrin llenoriaeth Gymreig. Yr oedd yr argraffiad cyntaf o'i Feibl Teuluaid, yn cynwys 3,600 o gopiau, a ymddangosodd yn 1700; yr ail, o 6,400 o gopiau yn 1779; a'r trydydd o 4,000 o gopiau, yn 1796. Yn 1773 cyoeddodd ei Concordance Ysgrythyrol, 2,000 o gopiau, y rhai a werthwyd yn fuan, ac yn 1790, ei logell argraffiad o'r Beibl, gyda nodiadau a chyfeiriadau Canne ar ymyl y ddalen. Cynwysai yr argraffiad 4,000 o gopiau. Heblaw ei Concordance a'i Feibl, efe hefyd a gyoeddodd gyfieithiadau o'r Seisneg o amryw weithiau defnyddiol. Ei lafur dibadd fel yma i lesau ei gydwladyr, a anwyldd ei enw gan bob cyfaill crefyddol yn y dywysogaeth. Gwel hanes ei fywyd yn ei Feibl Teuluaid.

WILLIAMS, DAFYDD, Llanfairmuallt. Ganwyd Mr. Williams yn y Clôsuchaf, yn

mhlwyf Llanddarog, yn sir Gaerfyrddin, ar yr 8fed dydd o Hydref, 1779. Ei dad a'i fam oeddynt yn aelodau gyda'r Ymneillduwyr yn nghapel Seion. Dywedir fod ei synwrau yn gryffon ac yn fywiog pan yn blentyn, a'i gof yn dda, ac yndo awydd mawr am wybodaeth yn ol ei fanteision. Derbyniwyd ef yn aelod i gapel Seion gan y Parchedig Evan Griffiths, a dechreuodd bregethu pan oedd yn ddeunaw oed. Yr oedd wedi cael manteision ysgolion y gymydog-aeth o'r blaen, ond pan ddechreuodd ar y weinidogaeth, danfonwyd ef dan olygiad y Parchedig John Abel, Cydweli. Yr oedd Mr. Williams yr amser hwn yn barchus ac yn anwyl gan ei eglwys ei hun, a chan yr eglwys cymydog-aethol, a phawb yn gyffredin yn hoffi ei ddoniau yn fawr. Yn y flwyddyn 1804, cafodd alwad gan eglwys y Bailihalog, yn mhlwyf Gwenddwr, ac urddwyd ef yno y flwyddyn hono, ac aeth yn mlacen yn llwyddianus gyda hwynt nes i'w iechyd ddadfeilio, a'i rhoddi hwynt i fyny i ofal un arall. Yn fuan gwedi iddo sefydlu yn Gwenddwr, daeth galwad arno i dref Llanfairmuallt i bregethu, a hoffwyd ef yn fawr gan y dref a'r ardal. Nid oedd achos gan yr Annibynwyr yr amser hwn yn Llanfair, dim ond ychydig o aelodau Troedrihwaldar yno ac o amgylch y dref; ond cyn pen ychydig amser ar ol ei ddyfodiad i'r lle ffurfiwyd yr eglwys, ac yn ganlynol adeiladwyd capel yno, yr hwn a ryddhaodd efe o'i ddyled mewn ychydig flynyddau (ailadeiladwyd yr addoldy hwn y flwyddyn y bu ef farw). Yr oedd yn teithio un milltir ar bumtheg bob Sabbath, ac yn pregethu deirgwaith. Nid oedd un tywydd yn ei rwystro, os byddai yn iach, er bod ganddo fynydd mawr i'w groesi i fyned i Wenddwr. Parhaodd felly yn ei ffyddlondeb hyd o fewn tair blynedd cyn ei farwolaeth. Amharodd ei iechyd y pryd hwn i raddau mawr, a'r arwyddion yn dra amlwg bod y babell bridldd i ddyfod i lawr; ond ni roddodd heibio y weinidogaeth hyd o fewn pedwar mis cyn ei farwolaeth. Ychydig cyn ei farwolaeth gofynai y Parch. D. Williams, Llanwrtyd iddo sut yr oedd rhyngddo â Duw, a'i ateb oedd, ei fod mewn cyfrinach neillduol â'r Arglwydd er ys tair wythnos yn ol, a chael cyflawn foddlonrwydd am ei heddwch â Duw, a'i fod yn rhoddi ei hun yn gwbl i ewyllys yr Arglwydd, pa un a fynai iddo a'i marw a'i byw. Parhaodd felly yn dawel hyd nes iddo ymadael, ac aeth trwy anghu heb arswydo mwy na noswaith o gwsg, ac ar foreu dydd Llun, y 7fed o Ragfyr, yn y flwyddyn 1829, ehedodd ei enaid i gyd-gymysgu ei ganiadau â'r dyrfa waredigol. Ar ddydd ei gladdedigaeth, casglodd y dref a'r ardal yn nghyd, i dalu iddo eu parch diweddaf, ac i gyd-gymysgu eu galarnadau â'i deulu, a galleid barnu wrth yr olygfa alarus oedd i'w gwled ar y dyrfa, bod gwr mawr yn Israel gwedi syrthio. Yn y capel, gweddiodd y Parchedig Mr. Jones, o Dalgarth, a phregethodd Dafydd Williams Llanwrtyd, yn ol dymuniad ei anwyl gyfaill,

oddiar 2 Tim. iv. 7, 8. "Mi a ymdrechais ymdrech deg," &c. Rhoddwyd ei gorph i orwedd yn ymyl y capel. Yr oedd o ran ei dymher naturiol yn hawddgar, yn caru cymdeithasu yn siroli, ac yn llawn iawn o fyrfhanesion er cadw y gymdeithas yn ddifyr; ond yr oedd bob amser yn ffeiddio onawdol-rwydd ac ysgafnder mewn cyfeillach. Ei duedd oedd yn wastad at heddwch; nid oedd yn caru ymryson; a phan y byddai yn cael tramgwydd oddiwrth ereill, nid oedd yn addalu drwg am ddrwg. Yr oedd ganddo ddawn i gyfansoddi pregethau, a gadawodd ar ei ol o honnynt agos i fil. Yr oedd hefyd yn llafurus iawn yn mhlieth ei eglwys, a phob amser yn dirion iawn wrth y gwein-iaid, ac oblegid hyn yn cael ei hoffi yn fawr ganddynt, ac yr oeddynt yn alarus ar ei ol. Feithiodd Mr. Williams lawer i gyfarfodydd misol, chwarterol, a blynyddol. Yr oedd ei ddawn yn rhwydd. Pau y byddai yn yr areithfa, yr oedd ei ymadrodd yn "dafnynu fel gwlaw, ac fel gwllithlaw ar trwellt." Ei ddull cyffredin o bregethu oedd yn ymarferol. Yr oedd yn Galfinaidd o ran ei farn, ond nid yn uchel Galfin. Coronodd yr Arglwydd ei ymdrechadau â llwyddiant mawr: bu yn dad i lawer yn Nghrist. Nid oedd ond pum-theg o aelodau yn y Babilhalog pan neillduwyd ef yno, ohwanegodd Duw lawer at yr eglwys yn y blynyddau cyntaf, ac adeiladwyd capel yn Cerig Cadarn. Cangen o'r Babilhalog oedd y fan hon pan ddechreuwyd yr achos yno, ond yn awr y mae yn eglwys ar ei phen ei hun. Daeth diwygiad i Lanfair y fiwyddyn ddiweddar i Mr. Williams, fel yr oedd yr eglwys yno yn gant a haner pan y bu ef farw. Er nad oedd ei oes ond byr gyda'r weinidogaeth, eto gwnaeth fwy gyda hi na llawer mewn oes cymaint arall, trwy ddaioni yr Arglwydd.

WILLIAMS, HENRY, oedd weinidog yr eglwys gynulleidfaol yn sir Drefaldwyn. Yr oedd yn byw ar stifeddiath fechan o'i aiddo ei hun yn y sir. Yn 1662 (dywed Dr. Calamy) rhwystrwyd Mr. Henry Williams i arfer ei weinidogaeth yn gyoeddus; er hyny, efe a barhaodd i bregethu yn fwy dirgelaidd trwy amryw barthau o'r sir, fel y cai gyfleustra. Yr oedd yn bregethwr tra bywiog, ac yn ymdrechgar iawn dros Dduw. Efe a ddyoddefodd lawer er mwyn cydwybod dda, trwy gael ei garcharu a'i ysbeilio o'i feddianau; ond dyoddefodd y cwbl yn amyneddgar, ac aeth rhagddo yn ngwaith yr Arglwydd yn yr amseroedd mwyaf erledigaethus. Pregethai yr efengyl yn rhad i'r sawl oeddynt foddlon ei derbyn. Yr oedd ganddo wraig a deuddeg o blant, yr hyn oedd yn gwneud ei ddyoddefiadau llymdest yn fwy gofidus a thorcalonus. Un o'i ferched oedd wraig i'r diweddar Baroh. Richard Davies, yr hwn oedd gynt yn weinidog hybaroh gyda'r Annibwyr, yn Rowell, sir Northampton. Yr oedd gan Mr. Davies haeddianol baroh mawr i'w dad yn nghyfraith, ac ysgrifonodd, fel y dywedir, farwnad serchiadol a chynryfiol iawn ar ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd

le yn 1685, yn 60ain oed. Yn mwy a profedigaethau trwmion a'r dvyoddefiadau gerwinol yr aeth Mr. Henry Williams danynt. adroddwyd y rhai a ganlyn, ar awdurddod ddiameuol fel y rhai mwyaf nodedig a'e effeithiol. Unwaith ymosodwyd arno yn greulon, pan yn pregethu, gan rai o'r hur-lofruddion erlidgar, llusgwyd ef allan o'r ty, curwyd ef yn ddirugaredd, a gadawyd ef fel marw yn debyg i Paul yn Lystra. Bu ei garchariad yn hir a thostlym, dywedir na fu, a gosod pob tro gyda eu gilydd, ddim llai na naw neu ddeg mlvnedd o fewn muriau y carchar am gyoeddi fod Iesu Grist yn derbyn pechaduriaid. Unwaith pan oedd yn gorwedd yn ngharohar gosododd yr erlidwyr gwaedlyd dan yn ei dy, a llosgasant ef i'r llawr. Ar amser arall, amgylohyasant ei dy, torasant i mewn ac yspelliasant ei feddianau, ac hyd yn nod lladdasant ei dad oedranus, yr hwn oedd yn ceisio eu lluddias i'r oruwch-ystafellau. Ei wraig hefyd, yr hon oedd agos a chael ei dwyn i'w gwely ar enedigaeth un bach, (ag un plentyn ar ei braich, ac yn tywys y llall), a anmharchasant mewn modd oreulon. O'r diwedd cymerasant feddiant o'i holl anifeiliaid, &c., ac ni adawsant ddim ar eu hol tuag at gynaliaeth y teulu rhagllaw. Yr oedd, modd bynag, gae o wenith newydd ei hau, yr hwn nad allasai y dyhirwyr. dideimlad ei gario ymaith, a'r hwn efallai na thybiaesant yn werth eu trafferth i'w ddinystrio. Pfyfnodd y cae hwnw ar ol hyny yn dra rhyfeddol. Trwy yr holl auaf a'r gwanwyn yr oedd ei ymddangosiad yn tynu sylw pob edrychwyr: ac yr oedd y cnwd a ddygodd mor gynrychiol, fel y daeth yn destyn ymddiddan cyffredin a syndod yr holl wlad oddiamgylch. Nid oedd dim yn debyg iddo wedi bod yn nghof neb o'r rhai henaf. Mewn gwirionedd, ad-dalodd cynvroh y cae hwnw ef am yr holl gollledion y fiwyddyn flaenorol. Dywedir iddo gyrhaedd i fwy na gwerth cymaint arall o'r hyn a gariwyd ymaith gan yr anrheithwyr. Yr oedd ei werth hefyd yn cael ei fwyhau yn ddirfawr, trwy fod y fiwddyn ganlynol yn dymor o brinder mawr. Y mae y cae yn adnabyddus yno, ac yn cael ei ddangos i ddiethriaid hyd y dydd heddyw. Dywed y Parch. Joshua Thomas (awdwr hanes y Bedyddwyr), "Yr oeddwn i yn teithio y ffordd hono, yn 1745, a dangoswyd y cae hwnw i fi." Hyn, yn nghyd a marwolaeth anmhrydlawn ac eohryslawn amryw o'i erlidwyr mwyaf ohwerw, a gafodd y fath effaith frawychus ar y trigollion yn gyffredinol, fel na chafodd byth drachefn ei erlid yn greulon. Nid oedd yn beth anghyffredin yn yr oes erlidgar hono, i'r sawl ag oeddynt wedi bod yn awyddus a chreulon yn gorthrymu ac yn poenydio ereill mewn achosion cydwybod, i gael eu gorddiwes eu hunain yn ddisymwth gan ryw afiwydd ohwerw, yr hwn a ymddangosai i raddau mawrion fel barn oddiwrth yr Arglwydd. Dywedir mai fel hyn y bu mewn modd hynod gyda llawer o brif wrthwynebwyr Henry Williams. Yr

oedd dau o honynt yn Ynadon Heddwah. Bu un o'r rhai hyn farw yn ddisymwth un diwrnod pan yn bwyta ei giniaw: a'r llall wrth ddychwelyd adref yn feddw o'r Dref-nedd, a syrthodd i'r Hafren ac a foddodd. Y trydydd (y sirydd neu ei raglaw), yr hwn a fuasai yn weithgar yn dal, ac yn cymeryd anifeiliaid a daeodd y dyoddefwyr duwiol, a syrthiodd oddiar ei geffyl, ryw amser ar ol hyny, o fewn golwg i dy Mr. Williams, ac a dorodd ei wddf. Sylwid ar esiamplau cyffelyb yr amser hwnw yn dygwydd yn aml, a chaent ar amserau, gryn effaith ar yr erlidwyr gor-fucheddol, a'r cyffredin, fel arwyddion o Ragluniaeth neillduol, ac o anfodlonrwydd Duw yn erbyn gelyndon crefydd Mab Duw, a throseddwy'r iawnderau cydwbyod. Yr oedd y cyfryw ddrychfeddyliau, pa fodd bynag, yn rhy fynych yn cael eu diystyried, ac ni feddylid dim am y fath ddygwyddiadau fel pe buasai islaw yr Hollalluog i sylwi ar weithredoedd archyill ac ysgeler ei greadur-iaid rhesymol, neu i gynnal cymeriad Llywodr-aethwr moesol y byd a Barnydd yr holl ddaear. Gwel *Hanes y Bedyddwyr*, gan Thomas Palmer, cyf. iii., t. 424. *Dr. Rees's Nonconformity* t. 163, 164.

WILLIAMS, JOHN, Dolyddelen, gwein-idog yn nghorff y Trefnyddion Calinaidd. Ganwyd ef yn 1767, mewn lle a elwir Fedw-deg, yn mhllwyf Penmachno, o rieni parchus, y rhai a symudasant wedi hyny i Dolyddelen. Anfonwyd ef pan yn bum mlwydd oed i un o ysgolion Madam Bevan, yn y plwyf uchod; a phan yn un ar bumtheg oed anfonodd ei dad ef i'r ysgol i Gaerlleon. Wedi iddo dreulio blwyddyn yno, dychwelodd adref a dygwyrdd ef i fyny yn siopwr gyda'i dad. Ond wedi bod gyd ag ef ychydig amser, ymadawodd er myned at ei daid a'i nain i Dolyddelen. Pan oedd yn gweithio gyda'i daid un diwrnod, gofnodd iddo, "Beth yw y bobl sydd yn dangos y ffordd newydd i gadw enaid, y rhai sydd yn dygu i ddyd y ffordd i'r nefoedd?" Dywedodd fod arno chwant rhyfeddol i fyned i'w gwrandaw, er mwyn deall eu athrawiaeth; ac os na ddeuent hwy y ffordd hono yn fuan, yr elai i ryw le cyfleus i'w gwrandaw. "O," meddai ei daid, "yr wyt yn gwirioni yn siwr, ac yn ynfydu, y mae y bobl yna y rhai gwaethaf yn y byd, nid oes neb gwaethaf ar y ddaear na hwynt." Dywedai Mr. W. fod rhyw beth ar ei feddwl yn lled ddwys yn nghylch ei fater tragwyddol, yn mha wlad y byddai ei artref wedi gadael y ddaear hon, ac nas gallai fod yn esmwyth heb eu clywed yn pregethu. Cyn hyn yr oedd yn dylun pob oferedd—chwaren cardiau, myned i nos-weithiau llawen, &c., gan wario yr hyn a enillai mewn cyfdeach a meddwod; er hyny, byddai ar amserau yn cael ei gnoi gan ei gydwybod. Byddai yn arfer darllen llyfrau crefyddol. Byddai yn hynod o hoff o ūdarllen y rhanau hanesyddol o'r Beibl. Wrth ddarllen esboniad Griffith Jones ar y Deg Gorohymyn, cafodd olwg ar atgasrwydd ei bechod o gymeryd enw yr Arglwydd yn ofer, ac o dnygu a rhegi, nes llwyr bender-

fynu cadw gwyliadwriaeth yn erbyn y pechod hwnw. Pan oedd oddeutu ugain oed, sylwai ei gyfeillion ieuainc fod rhyw gyfnewidiad mawr ynddo. Un Sabbath, yn lle ymuno fel arferol yn eu llawenydd cnawdol hwy, ymneillduodd i gysegod craig yn agos i'r lle, i ddarllen ei Feibl. Yn fuan ar ol hyn daeth Mr. Foulkes, o'r Bala, i'r plwyf i bregethu, a safodd ar risiau cerrig gyferbyn a drws Ty'r Llan. Daliodd y bregeth yn neillduol ar feddwl Mr. Williams. Er hyny ceisiodd ysgwyd y saethau ymaith; ond gwelodd mai ofer oedd ceisio "gwingo yn erbyn y symbylau." Glynny yr oedd y geiriau fel saethau yn ei galon. Pan oedd yn un ar ugain oed, meddyliodd am gael pregethu i Ddolyddelen. Aethi Benmachno i wrandaw John Jones, Hafod Evan, a chafodd addewid ganddo i ddyfod i Ddolyddelen. Cymerodd hyn le yn y flwyddyn 1778. Pregethodd mewn ty lle y cartrefodd John Williams am 28 mlynedd wedi hyny. Daeth pobl o bob cwr o'r plwyf i'w wrandaw, am ei fod yn beth newydd yn yr ardal i glywed pregethu mewn annedd-dy. Llefarodd John Jones yn dra effeithiol, nes oedd y gynulleidiau yn cael eu rhwymio i wrandaw fel am eu bywyd. Wedi hyn, daeth pregethu lled gyson yn y plwyf; ac felly bu yn offeryn i gychwyn yr achos yn y lle. Arferai John Williams fyned i bob cymdeithasfa fisol yn chwe sir y Gogledd am rai blynyddoedd, a pharhaodd i fyned i gymdeithasfa y Bala am ddeuddeg mlynedd a deugain, heb gollu yr un; a byddai yn arferol a fod yn mhob cyfarfod misol yn ei sir ei hun yn ymofyn cyoeddiadau y pregethwyr. Bu yn blaenori am rai blynyddoedd ar y gangen eglwys yn Nolyddelen, cyn ei alw i waith y weinidogaeth. Yr oedd yn un hynod o ymdrechgar i fyned i bob man y byddai wedi addaw myned i bregethu. Yr oedd bob amser yn ffyddlon a didderbyn wyneb, ac yn barod i bob gweithred dda. Byddai pawb, byd ac eglwys yn ei ystyried yn Israeliaid yn wir, yn yr hwn nid oedd dim twyll. Yr oedd yohydig cyn marw, mor iach, ac mor siriol yr arferai fod; eto, yn mynych sôn am ei ymddatodiad, fel pe buasai yn gwybod fod pen ei yrfa gerllaw. Y boreu y bu farw, cymerodd ei forenwyd fel arferol, ac yr oedd yn brydlawn a blaenllaw yn gofalu am yr addoliad teuluaid; a chyn pen yr awr, cwynnai ei fod yn glaf, a gofynai am gynorthwy i fyned i'r gwely, gan ddywedyd wrth ei ferch, "Y mae angu wedi cydio ynoffi, rwan; yr oeddwn i yn dywedyd i ti ei fod yn agos." Galwyd y meddyg ato yn ddoedd; ac wrth roddi yohydig feddyglyn iddo a ohynesrwydd am ei draed, dywedai, "Nid yw ddim *use* i chwi drafertthu, mi a fyddaf wedi ehedeg ymaith cyn pen haner awr;" ac felly y bu, ar y seithfed ar ugain o Fawrth, 1839, yn 82 mlwydd oed, wedi bod yn weinidog parchus a defnyddiol, oddeutu haner can mlynedd, gyda y Trefnyddion Calinaidd, a ohladdwyd ef y Sadwrn canlynol yn Nolyddelen.

WILLIAMS, JOHN, D.D., archezogob

York, &c. Ganwyd ef Mawrth 25ain, 1582, yn nhref Aberconwy, sir Gaernarfon. Ei rieni gan amonau ei ddwyn i fyny i'r weinidogaeth, a benderfynasant roddi iddo fanteision dysgeidiaeth mor foreu ag oedd bosibl, anfonasant ef i'r ysgol ramadegol yn Ruthin, lle y rhagorai yn fuan ar ei gymdeithon. Pan yn 16 mlwydd oed, anfonwyd ef i goleg St. Ioan, Caergrawnt. Yr oedd ei alluoedd i ddysgu yn anghyffredinol, ac yr oedd ei awydd am ddyagu byth yn fwy. Nid oedd byth yn ymofyn mwy na thair awr i gysgu allan o'r pedair awr ar hugain i'w gadw mewn iechyd perffaith. Yr oedd ganddo gof gafaelgar dros ben. Ar y 14eg o Ebrill, 1603, dewiswyd ef yn un o frodorion y coleg drwy hawl esgobaeth Bangor. Er fod yno rai oenfigenwyr yn hyn, eto goruwchlywodraethwyd y peth drwy lythyr oddiwrth y brenin Iago ar yr achos, ac nid oedd hyn ond deohreud cymwynasau y brenin hwnw iddo. Yn 1605, cymerodd y raddoliaeth o athraw y celfyddydau, a phan yn 26 mlwydd oed, cafodd yr anrhydedd o'i benodi ar ryw negeseuaeth i fyned o flaen yr archeogob Boncroft, ac mor fedrusaidd y treithai ei ei genadwri, fel yr enillodd sylw y gwr urddasol hwnw gymaint, nes y cyflwynodd ryw archddiaconiaeth yn Nghymru, (Aber-teifi medd rhai), a hyny ddwy flynedd cyn iddo fod yn wryf duwinyddiaeth. Yn fuan wedi hyny anfonwyd ef ar ryw neges dros y coleg at y brenin, ar yr achlysur yna dra-chefn enillodd sylw ei fawrhydi, ac a fu yno i barotai ei ffordd i'r uchel-gymeradwyaeth a gafodd wedi hyny gyda'r brenin hwnw, er nad oedd efe eto yn gwybod nao yn dyfalu dim o'r fath beth; eithr aeth yn mlaen yn ei anturiaethau gweinidogaethol, a chymerodd urddau pan oedd yn 27ain oed, ac aeth i wasanaethu plwyf bychan ar gyffiniau sir Norfolk. lle yr ymdrechodd wneud ei hun yn fuddiol i'w wrandawyr, drwy arfer dull eglur a diaddurn. Yn 1610, penodwyd ef i bregethu yn Roystan, ger bron y brenin Iago a'r tywysog Henry, y rhai a'u canmolasant ef yn fawr. Cafodd amryw sefyllfaoedd o elw eu cyflwyno iddo, sef personiaeth plwyf Walgrave, sir Northampton, perigloriaeth Grafton-Underwood, yn y sir hono, oer-berigloriaeth yn Eglwys Gadeiriol Lincoln, hefyd cantoniaeth yn yr un Eglwys, yn nghyda chor-berigloriaethau ereill yn Eglwys Gadeiriol Peterborough, Henffordd, a Thyddewi, heblaw rhyw fywiolaethau diwerth yn Nghymru. Yn 1617, cymerodd y raddoliaeth o ddoctor duwinyddiaeth. Yn 1619, galwyd ef i bregethu o flaen y brenin, yn Theobalds, yr hyn a foddlonai ei fawrhydi gymaint, fel y gorchymynodd i'r bregeth gael ei chyceoddi. Cyflwynwyd iddo hefyd ddeoniaeth Salisbury, a gwnawd ef yn ddeon Westminster. Yn y cyfamser yr oedd rhyw ymrafael cynhyrfus rhwng y senedd a'r brenin a'i swyddogion, ac mor ddyrus ydoedd amgylchiadau yr anghydfod, fel nas gwyddai neb pa drefn a ddefnyddid i wastadau pethau, ac am hyny gofynwyd cyngor y

deon, yr hwn yn ebrwydd a nododd allan y moddion i'w defnyddio, a thra arferwyd y rhai hyny, adgyweirwyd yr anhrefn mewn dull boddhaol i bob plaid, yr hyn a barai y fath ddywenydd i'r ardalydd nes iddo ddatgan na cheisiai neb mwyach yn gynghorwr mewn cyfyngder ond y deon, a chymaint oedd cymeradwyaeth y brenin hefyd o'r gwasanaeth a enwyd, fel y penderfynodd fod y deon yn wr o'r fath gallineb ac iawn farn, fel nad oedd neb addasach i fod yn aelod o'i gyfrin-gyngor, ac felly i'r sefyllfa heno y dewisodd efe ef yn ddioced, a thyngwyd ef i'r swydd ar y 18fed o Fehefin, 1621. Yn achos y terfysg hwn colodd y canghellydd Bacon ei swydd, a bernid mai yr un tebycaf i'w chael oedd Syr Lionel Cranfield, ond er syndod iddynt oll, pwy a enwai y brenin yn arglwydd canghellydd Prydain Fawr, ond y deon Williams; felly ar y 10fed o Orphenaf, 1621, tyngwyd ef yn geidwad sel fawr y deyrnas. Ar yr achlysur yma gwnaeth araeth hyawdl gerbron ei fawrhydi, gan gydnabod ei fawr ddiolhogarwch am y fath anrhydedd, a chan ddatgan ei ofnau o'i an-nigonolrwyddi i gyflenwi swydd o'r fath bwys. Ar ol iddo ddarod, y brenin a atebai, "Mae fy newisiad yn foddhaol genyf, ac nid oes arnaf yr ofn lleiaf ddarod i mi gam-gymeryd fy ngwrthddrych." Cafodd hefyd yn yr un mis ei ddewis yn esgob Lincoln. Yr oedd efe gyda y brenin Iago pan y bu efe farw, ac a'i law ei hun efe a ganodd ei lygaid, ar y 27ain o Fawrth, 1625. Traddododd hefyd bregeth angladd iddo oddiar 2 Cron. ix. 29, 30, 31. Yn 1637, dygodd ei elynion gamgyhuddiadu yn ei erbyn ei fod wedi datguddio cyfrinach y brenin, a'i fod wedi rhoddi cefnogaeth i'r Puritaniaid, am yr hyn y dirwyd ef o £10,000, a'i ddiog o'i holl raddau urddasol, a dygwyd ef i gar-char, a bu yn y twr yn Llundain am dair blynedd a haner, pan eiriolodd Ty yr Arglwyddi drosto gyda'r brenin, a chyrehwyd ef yn ol ei ganiatad o'r twr i'r senedd, lle yr eisteddodd yn mysg yr esgobion. Yn 1641, dyrchafwyd ef i fod yn archeogob York, gan ei adael ef i fwynhau deoniaeth Westminster hefyd am dair blynedd yn hwy. Effeithiodd y newydd o ddiennyddiad brenin Charles I, a gymerodd le Ionawr 30ain, 1648, mor ddwys ar ei iechyd, fel nad ymddangosodd mwyach yn gyoeiddus; bu agos i ddwy flynedd heb fyned fawr o'i ystafell, lle yr oedd yn darllen a gweddio ddydd a nos yn mron. Ar y 25ain o Fawrth, 1650, bu farw yn 68 mlwydd oed, symudwyd ei gorff i'r Penryn, ger Bangor, preswylfod ei hynafiaid, a chladdwyd ef yn eglwys Llandegai, a gosodwyd cof-arwydd mynoraidd ar fur deheuol y gancell, ac arno fedd-argraff yn Lladin.

WILLIAMS, HOWELL, gweinidog yr eglwys Annibynol Capel Als, Llanelli. Ganwyd ef yn Mhantycelyn, Dyffryn Hondda, yn mhlwyf Merthyr Cynog, sir Frycheiniog, yn mis Ionawr, 1789. Yr oedd ei rieni, John a Jane Williams, yn byw ar eu tyddyn eu hunain, mewn amgylchiadau lled gy-

surus. Yr oedd Howell yn un o ddeg o blant. Bu achos Dduw yn ardal Merthyr Cynog, yn cael ei ddwyn yn mlaen am gryn amser mewn ty anedd, a elwir Monachdy; yno y cafodd ef y fraint o wrando geiriau y bywyd tragwyddol am amser, ac yno y cafodd ef a'i fam ac amryw o'i frodyr a'i chworiydd y fraint o fwrw eu coelbren i blith pobl yr Arglwydd; ond yn fuan ar ol hyn gwelwyd fod eisiau lle helaethach i addoli, cafwyd man cyfleus ar dir ei dad, lle yr adeiladwyd Ebenezer. Oedran Howell pan ymneillduodd oddiwrth blant y onawd i uno a phobl yr Arglwydd oedd 17; ac er mai peth anghyffredin yn yr ardal oedd arddel Iesu Grist y pryd hyn, yn enwedig yn mhllith y to ieuainc; ac er fod miloedd o demtasiynau iddo yn ei yrfa foreuol, eto cadwyd ef rhag y drwg sydd yn y byd, fel na chafodd yr eglwys un clywf na dolur erioed oddiwrtho. Dylunai y moddion gyda diwydrwyd a sel, fel yn fuan barnwyd wrth ei ysgogiadau crefyddol, ei athrylithrwydd mewn ymddyddan, ei ddawn melus a thodd-edig mewn gweddi, fod Pen yr eglwys wedi bwriadu iddo droi mewn cylch uwch na dyn cyffredin yn yr eglwys, anogwyd ef gan hyni i arferyd ei ddawn iel pregethwr yn yr eglwys a'r ardal. Ymddangosodd yn fuan fod ei lais treiddgar, ei ddoniau lithrig, yn ddigon i doddi creigiau; tyrai yr holl ardalyr ar ei ol yn finteioedd lluosog. Wedi iddo bregethu am ddwy flynedd yn yr ardal, gyda llawer iawn o dderbyniad, agorodd rhaglun-iaeth fawr y nef ddrws cyfleus iddo i gael yfed ychydig o ffinonau dysgeidiaeth, aeth i athrofa Wrecsam, yr hon oedd y pryd hwnw dan olygiaeth y duwiol, yr enwog, a'r hybarch Jenkin Lewis. Bu yno am ysbaid pedair blynedd; nis gwyddom am ei helynt tra fu yn yr athrofa, na pha faint o ddefnydd a wnaeth o'i amser yno, ond gwyddom pan aeth allan y gwyliau yn agos i deryn ei dymor, trwy yr eglwys, iddo gyraedd graedd anarferol o boblogrwydd, ac yr oedd galwad cyffredin am ei weled a'i glywed, wedi hyni adnabyddwyd ei fod yn rhywbeth amgen na glasddwr. Yr oedd ei ddoniau yn lithrig, ei lais yn beraidd anarferol, ac arwyddion neillduol fod Dduw yn ei arddel fel offeryn i ddychwelyd eneidiau ato ei hun. Ar ei dro aeth i Lanelli, yr oedd yr eglwys a gyfarfyddai yn Nghapel Als, y pryd hwnw heb un gweinidog. Y tro cyntaf y pregethodd yno, teimlodd y bobl yn gyffredin rhyw ymlynad wrtho, ac yntau wrthynt hwythau. Ychydig cyn ei sefydliad yn Llanelli, pregethodd ar brydnawn Sabbath, yn Melin y Dinas, plwyf Llanwrtyd, gyda'r fath awdurdod a grym, fel yr oedd y dynion caletaf a mwyaf annuwiol yn yr ardal yn wylu fel babanod, ac yn syrthio yn gwbl ddigywydd ar eu gliniau i waeddi am drugaredd, ac yn ddiadael yr oedd llaw yr Arglwydd yn cydweithio, oblegyd nid iasboeth ddiflanedig oedd, canys trowyd cablwyr o'u ffyrdd drygionus, a dychwelwyd lluaus at yr Arglwydd, (mwy nag y gallasai y lais mwyaf deniadol

wneuthur,) ychwanegwyd at yr eglwys yn ystod y diwygiad a ymagorodd y pryd hwnw, yn agos i bedwar ugain. Urddwyd ef yn Llanelli ar y 13eg o Ionawr, 1813. Yn y flwyddyn 1818, unodd mewn priodas a Mary, pumed merch Mr. John Roberts, mansachwr, Llanelli, yr hon a fu yn amgeledd gymwys iddo hyd ddydd ei farwolaeth. Yn nechreud ei weinidogaeth bu Mr. Williams yn llafurus; bu yn gweinidogaethu yn Nazareth a Phenbre gyda Llanelli, ac o herwydd melusder ei ddawn ymgasglai lluoedd i'w wrando i bob man lle y byddai. Yn ei amser ef codwyd Jerusalem Penbre, ac helaethwyd Capel Als Llanelli, ond ni chafodd y fraint o bregethu ynddo ar ol yr helaethiad, gwaethygodd ei iechyd a gwaelloedd ei gorff, fel y gorfu arno roddi heibio Jerusalem, ac anaml yr ymwelai a'i gyfeillion yn Nazareth, a mynych iawn y methai fyned drwy ei gylch yn Nghapel Als. Ni bu un amser yn gryf ei iechyd corfforol, ond yn mhell cyn i'w haul fachlud ymaflwyd ynddo gan ddarfodedigaeth, a gwasgwyd ef o gam i gam gan y cystudd angenfllaidd hwnw, nes y diflanodd tegwob ei bryd, ac yr ymadawodd a bywyd y 27ain o Ebrill, 1827, yn 38 mlwydd oed, wedi llafurio gyda llawer o gymeradwyaeth a llwyddiant am 14 o flynyddau, yn mysg pobl ei ofal. Gellir dywedyd am dano, ei fod yn gyfaill gwresog a thrwyawdl, yn wr ffraeth a ohraff, fel yr oedd yn anhawdd i unrhyw ragrithwr wyneb deg ddianc rhag cael ei ddinoethi ganddo, a'i gosbi am ei rodres. Yr oedd yn enwog a gwlithog mewn gweddi. Yn ei gystudd diweddaf, yr oedd yn amyneddgar a mabaidd iawn, aml y dywedai, yr wyf yn llaw fy Nhad. Un o'r pethau diweddaf a ysgrifennodd oedd wyth o benillion at Miss Griffiths, merch i un o swyddogion yn yr eglwys, yr hon oedd yn yr un amgylchiad ag yntau, ac a fu farw o'i faen, wedi iddynt fyned yn anallnog i ymweled a'u gilydd. Er iddi fod yn dywyll iawn arno, "torodd goleuni yn yr hwy" iddo; y gair diweddaf a ddywedodd oedd, "Tyred Arglwydd Iesu." Bu farw yn hyderus yn yr Aglwydd. Oladdwyd ef yn mynwent Capel Als, pan y pregethodd y y Parchedigion, D. Evans, Mynyddbach, yn Gymraeg; a D. Davis, Panteg, yn Seisneg. i ddyfa lluosog iawn.

WILLIAMS, RICHARD, Lerpwl, gweinidog gyda y Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1802. Daeth at grefydd yn foreu iawn, bu yn pregethu am ugain mlynedd, pymtheg o ba rai a dreuliodd yn Lerpwl, yn bregethwr enwog ac effro, cadarn a defnyddiol iawn. Yn ystod yr amser hyni hefyd, efe a gymwyswyd gan Ben mawr yr eglwys, a hyni yn nodedig iawn, fel athrawiaethwr medrus, rhesymwr cadarn, pleidiwr gwresog, ac ysgrifennwr athrylithgar o'r wir athrawiaeth. Ni byddai yn ormod dywedyd, efallai iddo anfarwoli ei enw, drwy y llyfr rhagorol hwnw a gyoeddodd, "Y Pregethwr a'r Gwrandawr." Heblaw hyn oll, yr oedd yn waanaethgar iawn gyda

phob rhan o achos yr Arglwydd; nid yn unig bu yn ddefnyddiol neillduol yn flurfriad a dygiad yn mlaen Gymdeithas Feiblaidd Gymreig a'r Gymdeithas Genadol Gymreig. Yn y flwyddyn 1842, yr oedd y brawd hwn wedi gwanychu cryn lawer, ac ychydig wythnosau cyn ei farw, yr oedd yn hynod felly, fel na fedrai ymddyddan a'i gyfeillion penaf a mwyaf mynweol heb anhawsdra mawr, o ba herwydd nid llawer a ddywedodd wrthynt yn rhydiau y dŵr. Aeth drwodd yn ddiogel, Awst 30ain, 1842. Nid bychau oedd galar y frawdoliaeth o herwydd symud o'u mysg un a fu yn hynod, nid yn unig mewn duwioldeb, ond hefyd mewn llafur a lludded gweinidogaethol. Yr oedd eu galar o hyny yn fwy fyth, a phawb ystyriol o honynt yn barod i efelychu Eliseus, gan ddywed, "Fy nhad, fy nhad, cerbyd Israel a'i farochogion." Er i angeu dori lawr y gŵr defnyddiol hwn, yr oedd yr ystyriaeth o fod eu colled hwy yn troi yn dragywyddol elw iddo ef, yn foddion lled effeithiol i sychu fyny eu dagrau hidl. Dywedai wrth ei anwyl briod alarus, pan yn ymyl marw, "Y mae'r bridodas sydd wedi bod rhyngom ni bron ar ben, ond y mae yn briodas a barha byth. Claddwyd ei gorff yn hynod barchus yn Low Hill, pan y traddododd y Parch. Henry Rees, wrth y bedd, araeth angladdol i bur effeithiol i'r rhan fwyaf o'r dorf luosog, yna ymadawodd pawb yn alarus ar ei ol.

WILLIAMS, JOHN, Plasyberian, sir Fôn, ydoedd fardd, a hynafiaethydd rhagorol. Nid oes ond ychydig o'i ysgrifau ar gael, er y bernir fod cryn nifer o honynt yn llechu dan gysgodion cuddiedig yn rhywle. Yr oedd ei law ysgrifen yn nodedig dda ac addurniadol iawn.

WILLIAMS, DANIEL, Llanfairmuallt, gweinidog yr Annibynwyr yn Caebach, sir Faeysfed. Ganwyd ef 1776. Cafodd ei dueddu at grefydd yn foreu, ac anogwyd ef i arfer ei ddoniau i bregethu yr efengyl, a chafodd fawr gymeradwyaeth, nid yn unig yn yr eglwys y perthynai iddi, ond hefyd yr eglwys cymydogoethol. Urddwyd ef yn weinidog ar yr eglwys Annibynol yn y Caebach, Maeysfed, lle y bu yn weinidog ffyddlon am lawer o flynyddoedd. Yn y rhan olaf o'i oes pregethai yn fisol yn Llanfair, ac yn achlysurol, allan yn y wlad oddiamgylch. Yr oedd Mr. Williams yn ddyn o alluoedd cryfion, ac o ddoniau helaeth. Byddai ei genadwri yn syml ac yn dderbynol bob amser gan ei wrandawyr. Fel masnachydd, yr oedd yn barchus yn ngolwyr pawb a'i hadwaenai, a llwyddodd yr Arglwydd ef yn ei alwedigaeth fel oriorydd, fel y daeth yn feddianol ar gryn dipyn o dda y byd hwn. Yr oedd yn cael ei fawr barchu fel dyn caredig a theimladwy: fel crïstion, cadwodd ei wisgoedd yn lân, ei gymeriad yn uchel, a'r goron yn ddysglauer trwy ei holl fasnach naturiol ac ysbrydol, fel nad oedd nemawr yn fwy nag ef yn y ddau le. Ar y 25ain o Ragfyr, 1853, gadawodd y gwron enwog hwn faes yr ymdrech ysbrydol, ac aeth

mewn tangnefedd i dragywyddol deyrnas ei Dduw.

WILLIAMS, OWEN, gweinidog gyda y Trefnyddion Calfinaidd, yn sir Feirionydd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1787. Adnabyddid ef trwy holl Gymru wrth yr enw Owen Williams, Towyn, Meirionydd. Dechreuodd bregethu pan yn saith ar hugain oed, gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Yr oedd ganddo ddull gwreiddiol o draithu ei syniadau ar wahanol faterion. Pregethai y gair yn gadarn, ac yn fanylaidd. Ysgrifennodd a chyhoeddodd gryn lawer o lyfrau da, yn benaf ar ddull pregethau. Yr oedd yn feddianol ar feddwl eofn ac anturiaethus, fel y dangosai ei ymchwiliadau am drysorau cuddiedig o'r ddaear isod, ac hefyd o brophwydiaethau dyfnion y dadguddiad Dwyfol. Arweiniodd y dymer hon ef i rai profedigaethau mewn cysylltiad ac ymchwiliadau o'r natur gyntaf a nodwyd; ond oredir ei fod yn eithaf diffuant a diniwed yn ei holl amcanion a'i weithredoedd. Er ei fod yn ddyn gweithgar yn mhob golygiad, ni ddangosodd gysondeb ymarferol mewn rhagofal am y pwlpud a threfnuswydd gyda negeseuau y bywyd hwn. Gwnaeth angeu fawr waith arno trwy y *colic* poenus. Aeth adref gan ddywedyd ei fod yn dymuno marw i fod gyda Christ. Ar y 19eg o Fehefin, 1859, terfynodd ei yrfa ar y ddaear hon, ac ar y 23ain gadawyd ei ddaearol dy i orwedd wrth gefn capel y Trefnyddion, yn Nolgellau, pan yn 72 oed.

WILLIAMS, WILLIAM, oedd gweinidog cyntaf y Bedyddwyr a fu yn Bwlchgwynt, sir Gaerfyrddin, ar ol ei chorffori yn eglwys. Brodor oedd o ardal Maenclochog, sir Benfro. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1752. Derbyniwyd ef yn aelod eglwys yn Llangloffan, pan yn 16eg mlwydd oed. Neillduwyd ef i waith y weinidogaeth yn Bwlchgwynt yn 1798. Cynyddodd yr eglwys yn fawr mewn rhifedi a grym dan ei weinidogaeth. Yn fuan wedi urddo Mr. Williams, dechreuodd eangu terfynau yr achos, trwy fyned i bregethu i blwyf Lacharn, a bu ei ymdrechion yn llwyddianus, Adeiladwyd capel yn yr ardal hono, yr hyn a gyflawuwyd yn 1801, a galwyd y capel y Bwlchnewydd. Cynelid cyfarfod yn y ddau le bob yn ail Sabbath, yn y boreu a'r pryd-nawn. Ond wedi bod yma yn llafurio am flwyddau, achwynai yn aml fod ei oedran a phellder ei ffordd yn ei analluoigi i wasanaethu yr eglwys fel y dymunai, ac felly efe a roddodd ei ofal i fywyd o'r eglwys, yn 1830, ar ol ei gwasanaethu yn ffyddlon am 32 o flynyddoedd. Efe a symudodd wedi hyny o Maenclochog i Flaenpwlafon, ger Aberteifi. Ni chafodd fawr o gystudd cyn marw, yr hyn a gymerodd le ar yr 8fed o Ragfyr, 1862, yn 100 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn Maesybryn, wedi bod yn professu crefydd 84 mlynedd, ac yn y weinidogaeth 54 o flynyddoedd. Ond rhedodd ei yrfa grefyddol a gweinidogaethol i ben yn ddiwyrna: cadwodd y ffydd yn ddiysgog. Digonwyd ef a hir ddyddiau, a chafwyd arwyddion fod Duw wedi dangos iddo ei iechydwrïaeth.

WILLIAMS, GRIFFITH, D.D., esgob Osory yn Iwerddon. Ganwyd ef yn Nhrefilian, plwyf Llanrug, sir Gaernarfon, yn 1587. Yr oedd ei dad yn byw ar drefdadaeth ei hun, yr hon a ddaeth iddo ar ol ei hynafiaid, a'i fam oedd hanedig o hen deulu pen-defigaidd Plas Penmynydd, yn Môn. Anfonwyd ef i'r ysgol i dref Caernarfon; a derbynwyd ef yn ysgolor i goleg yr Iesu, yn Rhydychain, yn y flwyddyn 1603. Cyn cymeryd ei raddio yno symudodd i Gaergrawnt; ac wedi iddo gymeryd ei raddio yn A.C., llwyddodd i gael ei benodi yn gaplan i Philip, Iarll Trefaldwyn, yn 1614; a thua'r un pryd efe a benodwyd yn beriglor St. Benet, Sherehog. Cafodd wedi hyny berigloriaeth Llanllechyd, yn Arfon, lle perchid ef yn fawr fel pregethwr galluog, a Christion dichlynnaidd iawn. Yr oedd yn hyddysg mewn duwinyddiaeth a hanesyddiaeth Eglwysaig, ac ar y cyfrif hwnw etholwyd ef i fod yn gaplan Siarl y I. Erbyn hyny yr oedd wedi cymeryd ei raddio yn D.D., yn y flwyddyn 1628, a gwnaed ef yn brebend Westminster, ac yn y flwyddyn 1633, gwnaed ef yn ddeon Bangor ac archddiacon Môn. Ar yr 20 o Fedi, 1641, efe a gysegrwyd yn esgob Osory, yn Iwerddon, a chaniatawyd iddo ddal deoniaeth Bangor ac arch-ddiaconiaeth Môn, yr hyn a wnaeth tra y bu efe byw. Yn fuan wedi hyn torodd gwrthryfel allan, a gorfua iddo ffoi o'r Iwerddon i Loegr, am ei fod yn pleidio achos y brenin; a'r llyfr cyntaf a ysgrifennodd oedd *Vindica Regum, &c.*, am yr hyn y daliwyd ef yn ei dy yn Arthroppe, sir Northampton, gan finta'i o filwyr, y rhai a'i cludasant yn garoharor i Northampton, lle yr eisteddai pwyllgor a bonodasid gan y senedd mewn barn ar ei achos, a'r llyfr crybwyllidig yn eu dwylaw. Efe a enciliodd wedi hyny i Rhydychain, ac a argraffodd dreithawd o'i waith a elwir, *Discovery of Mysteries*. Fel yr oedd achos y brenin yn gwanhau, darostyngwyd ef i gyfyngder mawr, er iddo gael cynyngion o ddyrchafadau gwerthfawr, os ymstyngai i'r senedd, efe a'u gwrthododd yn benderfynol. Crybwylla yn un o'i bregethau, i Dduc Ormonde anfon iddo swm fawr o arian, megys ag y gwnaeth Loftus, archesgob Dublin; hefyd, cynygiodd Henry Cromwell, Llywyddwr yr Iwerddon, iddo gan punt yn flynyddol os ymstyngai i'r Llywodraeth, ond efe a'u gwrthododd. Yn fuan wedi hyn efe a enciliodd i Gymru, sef i Lanllechid, lle y bu mewn cyfyngder mawr dros ddeuddeg mlynedd, heb faddu dros 20 punt yn y flwyddyn at ei gynnal a'i wasanaethyddion; a gorfodwyd ef i fyw ar dyddyn bychan o ddwy bunt a deg swllt yn y flwyddyn, a gwerth pedair punt yn y flwyddyn o dir o'i eiddo ei hun, a elwid y pryd hwnw, Trefeilian, yn mhilwyr Llanrug, fel yr oedd yn is arno na chiwrad, ac ymborthai ar fara ceirch a llaeth enwyn. Gwisgai hefyd yn y dull mwyaf gwledig, a chytlawnai y gorohwyllion mwyaf gwasaidd. Ond efe a orfucheddodd ei holl brofedigaethau hyn; ac wedi adferiad y

brenin, adferwyd ei holl ddyrchafadau eglwysaig iddo yntau; ac yn fuan wedi hyn, dychwelodd i'r Iwerddon, glaniodd yno ar foreu Sabbath, a phregethodd yn Eglwys St. Bride; efe oedd y cyntaf yn Iwerddon a arferodd weddio dros y brenin. Yr oedd yn gynghorwr gwresog, pregethwr tanbaidd, a oberyddwr llym. Yr oedd yn un o brif ysgolheigion ei oes, y mae y cyfrolau mawrion a ysgrifennodd yn tystiolaethu hyny hefyd. Yr oedd yn gwbl onest yn ei egwyddorion, ni chelai un o honynt er cael ei wysio i sefyll o flaen llys barn, ac er tynu eu dig am ei ben o'r bron, eto pregethai a chyhoeddai ei egwyddorion drwy bob anhawderau a pheryglon. Efe a gyoddodd ddeuddeg o lyfrau 4 ac 8plyg, ar wahanol faterion, heblaw amryw bregethau ar wahanol destunau; ac er maint ei groesau a'i erledigaethau, cyraeddodd yr oedran teg o 85. Bu farw Mawrth y 29ain, 1672, a chladdwyd ef yn oohr ddeheuol canghell Eglwys Gadeiriol Kilkeny, yn Iwerddon.

WILLIAMS, ELIEZER, A.M. Ganwyd ef yn Llandyfaelog, sir Gaerfyrddin, tua'r flwyddyn 1754, mab hynaf y Parch. P. Williams. Wedi i Eliezer gyraeddyd gwybod-aeth helaeth o elfenau graruadeg yr iaith Ladin, dan addysgiad y Parch. J. Williams, curad St. Ishmael. Aeth wedi hyny i ysgol ramadegol Caerfyrddin, parhaodd yn yr ysgol mewn ffair gyda'i athraw, ac mewn hoffder gan ei gydefnyddion, hyd oni chyr-aeddodd oedran cyfaddas i gael ei symud i brif ysgol Rhydychain, lle yr ymroddd yn ngholeg yr Iesu, rhyw ysbaid o amser cyn y flwyddyn 1770. Yr ysgolaig enwog a'r bardd Cymreig nodedig hwnw, y Parch. Evan Evans, (*Prydydd Hir*), a arferai ymweled yn aml a'r Parch. Peter Williams, yr hyn a roddodd achlysur i Eliezer ddyfod i adnabyddiaeth gyfeillgar a'r bardd, ac telly i feithrin hoffder a gwybodaeth helaeth o'r iaith Gymreig; a thua'r flwyddyn a enwyd, cydsyniodd y tri hyn i gyoeddi y cylochgrawn misol cyntaf *Trysorfa Gwybodaeth*, yn yr hwn waith y cynorthwywyd hwynt gan un a elwid Evan Thomas, prydydd o eir Drefaldwyn, yn byw y pryd hwnw yn Nghaerfyrddin. Yn fuan wedi iddo orphen ei efryd-iaeth yn Rhydychain, dewiswyd ef yn athraw cynorthwyol yn ysgol Wellingford, yn sir Berks. A chan fod rhwyl Frainc wedi dechreu yn y cyfameer, cafodd gynnygiad o'r fath a chwenychai, sef i fyned yn gaplan ar fwrdd llong ryfel, dan y llyngesydd Keith Stewart, ac i fod yn athraw i'r Arglwydd Garlies, wedi hyny Iarll Galloway, cydsyniodd yn benodol a'r cynnygiad hwn, a bu am rai blynyddau ar y mor; ac yr oedd gyda'r Arglwydd Howe pan yn ail gymeryd Gibraltar, ac ar achlysuron ereill; oithr ar ddy-muniad Arglwydd Galloway, efe a adawodd y sefyllfa hono i fod yn athraw i blant ei Arglwyddiaeth, a bu gyda y teulu hwnw am fwy nag wyth mlynedd; ac yn y cyfameer, drwy'r pendefig crybwyllidig, penododd yr Arglwydd Ganhellwr Thurlow ef i ficeriaeth

Caio, yn sir Gaerfyrddin, oddiwrth pa un ni chwassai erioed ddim ychwaneg o elw na £130 yn y flwyddyn, ar ol talu cyflog y curad a chostau ereill. Tua'r flwyddyn 1805, daeth ficeriaeth Llanbedr, sir Aberteifi yn wag, a chyflwynwyd hi iddo ef gan esgob Burgess, yr hwn, ar y pryd, oedd esgob Tyddewi, ac yno y preswylodd Mr. Williams o hyny hyd ddiwedd ei oes, yr hyn a gymerodd le Ionawr 20fed, 1820, pan yn 67 oed. Mor barchus oedd efe yn ei gymydogoeth, fel nad oedd dim llai na 19 o offeiriad, tua deugain o'r ysgolheigion, ac ugain o foneddigion ereill, yn ei angladd. Meddai Mr. Williams ar lawer o ragoriaethau gwerthfawr, fel ysgolaig, hanesydd, prydydd, a duwinydd; yr oedd yn hynod o ddirodres a syml yn ei ymddygiad, yn fawrfrydus heb falchder, ac yn elusengar heb hunan glod. Ei amser a'i fyfyrddau a ddefnyddid er lles cyffredinol dynolryw, a'i ddoniau eangfawr fel athraw, drwy yr hyn y bu mor llesiol i'w ysgolheigion, a adawodd y fath argraffiadau ar eu meddyliau, fel nad oedd yn ddichonadwy lai nag anwylo ei goffadwriaeth.

WILLIAMS, EDWARD, D.D. Ganwyd ef yn Nglanclwyd, sir Ddinbych, Tachwedd 14eg, 1751. Nid oedd ei fanteision crefyddol yn ei febyd yn helaeth, gan nad oedd ei rieni, er eu bod yn ddyinion moesol, yn gwybod fawr am grefydd yn mhellach na'r ffurf; ond er hyny, yr oedd Edward fel y rhan fwyaf o'r dyinion enwog a defnyddiol yn eglwys Dduw yn mhob oes, yn ddoiliad argraffiadau crefyddol o'i febyd. Hyn mae'n debyg, mewn cysylltiad a'i dueddfryd at ddyseidiaeth oedd yr achos i'w dad feddwl am ei ddwyn ef i fyny i'r weinidogaeth yn yr Eglwys Wladol, i'r dyben hwn derbyniodd addysg ieithadurol yn Llanelwyl, a gosodwyd ef wedi hyny dan arolygiad gwr llunawg i barotol i fyned i brif ysgol Rhydychain. Oddentu yr amser hwn dechreuodd Williams ieuanc feddwl yn sobr a difrifol yn nghylch natur a thelerau cydffurfiaeth, a pha fwyaf y meddyliau am danynt yn eu cysylltiad a'r Testament Newydd, pellaf i gyd yr oedd yn cael ei hunan oddiwrth eu coffeiddio. Y canlyniad o hyn ydoedd iddo fwrw ei goelbren yn mhlith yr Annibynwyr, a thrwy hyn gollu heddwch ei dad. Wedi ei dderbyn yn aelod eglwysig yn Ninbych, cafodd ei dderbyn i'r athrofa gynulleidfaol, yr hon oedd y pryd hwnw dan arolygiaeth y diweddar Dr. Davies, yn y Fenni; cymerodd hyn le yn y flwyddyn 1771. Wedi treulio yr amser arferol yn yr athrofa, derbyniodd alwad oddiwrth yr Eglwys Gynulleidfaol yn Ross, sir Henffordd, a chafodd ei urddo yno i gyflawn waith y weinidogaeth, yn 1776. Parhaodd i weinidogaethu yno hyd y flwyddyn 1781, pan symudodd i Grososwallt, yn sir Amwythig, lle mewn cysylltiad a'i ddyledswyddau gweinidogaethol, yr arolygodd addysgiad ychydig o wyr ieuanc, gyda golwg ar waith y weinidogaeth. Ar fynediad y Dr. Davies o'r Fenni i Homerton, cafodd Mr. Williams ei ddewis yn athraw duwinyddol yn

ei le ef, a'r athrofa ei symud o'r Fenni i Grososwallt, a'i huno a'r un ag oedd eisioes yno. Parhaodd Mr. Williams i arolygu y sefydliad unol hwn mewn modd boddhaol i'w noddwyr hyd y flwyddyn 1791, pan roddodd ei swydd i fyny o herwydd iselder ei iechyd, ac yr aeth yn weinidog i'r Eglwys Gynulleidfaol yn Heol Carr, Birmingham, Oddeutu y pryd hwn, yn gydnabyddiaeth talentau ac ysgrifeniadau, ac mewn canlyniad i bregeth a gyoddodd ar Gal. vi. 14, cafodd mewn modd hollol annysgwyliadwy ei raddio yn ddoctor duwinyddiaeth, gan brif ysgol Eiddin, yn yr Alban. Daeth cyfaill a'r *Gazette* ato, yn cynwys hysbysiad o o hyny, ac wedi iddo ei ddarlenn, rhoddodd ef yn ol i'r dygedydd, gan ddywedyd, "Boed hyny fel y byddo, glynaf fi eto wrth fy nhesutn.—Na ato Duw i mi ymfrostio ond yn nghroes ein Harglwydd Iesu Grist." Wedi bod yn Birmingham bedair blynedd, derbyniodd alwad o Rotherham, ger Sheffield, yn sir Gaerfrog. Wedi iddo sefydlu yno cafodd ei ddewis yn athraw duwinyddol y coleg a sefydlwyd ar y cyntaf, yn Heemondwic, dan arolygiad yr enwog Mr. Seat. Yma cafodd Dr. Edward Williams gyfleusdra manteisiol i ddefnyddio ei alluoedd a'i dalentau mawrion i'r dybenion pwysicaf yn ngwasanaeth ei Arglwydd; ac yr oedd pawb a'i hadwaenai, yn cyduno i dystiolaethu i'w ffyddlondeb a'i ddiwydrwydd anarferol yn y cyflawniad o ddyledswyddau pwysig ei swydd, fel athraw ac fel weinidog. Yn y lle hwn parhaodd i fyfyrto, ysgrifenu, pregethu, ac addysgu gyda diwydrwydd anarferol, hyd nes i Dduw ei alw ato ei hun, Mawrth 9fed, 1813, yn chwech deg tair oed. Yr oedd y Cymro dysgedig a duwiol hwn, yn wr o alluoedd eneidol anarferol o gryfion, yn anrhydedd i'w genedl, yn addurn i'w broffes a'i swydd, ac yn fendith fawr i'r byd a'r eglwys. Nid oedd efe fel lluoedd o'r duwinyddion mwyaaf, a'r awdwyr goreu, yn areithiwr yawlled, eto yr oedd yn bregethwr efengylaidd, syml, pwysig, grymus ac argraffiadol, yn neillduol mewn rhai amgylchiadau. Byddai yn awr ac yn y man, yn talu ymweliad a'i wlad enedigol. Un tro pan y pregethai yn Wrecsam, yr oedd newydd fod yn glaf, ac yn ei fryd ei hun ac ereill, megys yn mhorth y bedd, ei destun y tro hwnw oedd, "Mi a wn y dygi di fi i'r bedd, y ty appwyntiedig i bob dyn byw." Wrth ragymadroddi, sylwodd ei fod yn ddiweddar iawn yn ei deimladau ei hun, ac yn marn ereill wedi bod ar drothwy drws y ty yr oedd ei destun yn crybwyll am dano; ac ychwanegodd gyda difrifwch annesgrifiadwy, "yr ydwyf yn awr yn myned i adrodd wrthyth sylwedd fy myfyrddau yn yr amgylchiad hwnw." Parotodd hyn y gynulleidfa fawr i wrando arno, ac yr oedd pob llygad yn syllu yn ddiysgog arno, ac agwedd pawb yn dangos yn eglur eu bod dan ddylanwad ysbryd y pregethwr, a'r pregethwr dan ddylanwad ysbryd ei destun. Dywedai un oedd yn ei wrando, na welodd erioed olwg mor ddifrifol ar bre-

gethwr a chynulleidfa, na chlywed geiriau soborwydd yn cael eu traddodi gyda mwy o ddirifwch a dwysder na'r tro hwnw. Yr oedd golwg, ysbryd, sefyllfa, a thestun y Dr. y tro hwnw yn cyduno i arddelwï sylw ddirifolaf pawb, ac yn tueddu i adael ar-graff ddwys ar eu meddyliau, ac ni fethasant a gwneuthur hyny. Yr oedd efe yn awdwr gweithiau gwerthfawr, y rhai a resir yn mhllith y blaenaf yn nosbarth duwinyddiaeth, yn neillduol ei dreithawd rhagorol ar "Uniondeb y Llywodraeth Ddwylol a Phenarglwyddiaeth Dwyfol Ras." Mewn atebiad i wrthdadau Whitby a Fletcher ar y pum pwno; ei ddiffyniad meistrolaidd o Galfiniaeth ddiweddar, yn erbyn gwrthdadau Dr. Toulmain esgob Lincoln, ei bregeith ddi-gyffelyb ar "Bagluniaeth i fywyd," gerbron cymdeithasfa gweinidogion cynulleidfaol sir Gaerefrog, yn nghyd a'i nodiadau amhrisiadwy cysylltedig a hi. Yn mhllith duwinyddiaeth cynar a diweddar, cyfrifir Dr. Williams mewn modd teitwng, fel seren o'r maintioli mwyaf; a thra byddo Cristionegaeth bur, ac ymreymyadau cryfion a theg mewn bri, ni bydd ei ysgrifeniadau gwerthfawr ef heb dderbyniad a chymeradwyaeth yn mhllith dynion meddylgar a duwiol; er nad ydynt mwy nag ereill o'r un nodweddiad wedi dianc rhag enllib a difri-aeth dynion hunanol, rhagfarnllyd, ac Antinomaidd. Ar ymddangosiad cyntaf y treithawd ar "Uniondeb y Llywodraeth Ddwylol a Phenarglwyddiaeth Dwyfol Ras," yr oedd llawer o ddarllen arno a llawer yn ei feio, ac yn ei ddirifio fel llyfr niweidiol a pheryglus. Y pryd hwnw yr oedd un o'r rhai hyn, yn siarad yn ddirmygus am dano yn nglyw gwr ag oedd ychydig yn fwy pwylllog a chydwedol nag ef ei hun, gan ei osod allan fel yn llawn o wenwyn Arminiaidd, Ceisiodd y gwr ganddo weled y treithawd, a cheisiodd ganddo droi at rhyw gyfran o hono yn cynwys yr athrawiaethau a grybwyllai. Cyrchodd y beibr y llyfr, a throdd at ddiffyniad ag oedd ganddo o waith y Dr. Whitby, yr hwn yr oedd yr awdwr wedi ei osod ynddo, i'r dyben o'i wrthbrofi. Edrychodd y gofynydd arno, a darllenodd ef, wedi ei ddarllen edrychodd ar y beibr, a dywedodd "gwaith Whitby ac nid y Dr. Williams yw y deryn hwn, ei wrthbrofi y mae y Dr. Williams ac nid ei gymeradwyo." Afreidiol dywedyd i'r barnydd rhagfarnllyd gywilyddio a myned yn fud. Yr oedd y Dr. Williams nid yn unig yn wr dysgedig a duwiol, yn dduwinydd mawr, ac yn ddyon o alluoedd meddylgar cryfion, ond hefyd yr oedd yn wr cyflawn o wybodaeth gyffredinol. Yr oedd yn arfer sylwi yn fanwl ar bob peth a ddelaï yn ei ffordd, ac yn gwybod mwy yn mhherthynas iddynt na dyuon yn gyffredin. Y prif bethau oeddynt yn gorphwys ar feddwl y gwr enwog hwn yn ei fywyd a'i iechyd, oeddynt gogoniant Duw, llwyddiant Seion, cynydd gwir grefydd, a llehad yr holl hil ddynol yn gyffredinol; ac yn ei gystudd diweddar, yr un pethau oeddynt amlaf yn

ei fryd ac ar ei wefusau. Hvd y gallodd fyned allan o'i ystafell, yr oedd yn wastadol yn ngafael a rhywbeth perthynol i ogoniant ei anwyl Brynwr; a phan yr oedd ei ran farwol yn cael ei llethu gan gystudd trwm, yr oedd ei ran anfarwol yn gweithredu mor fywiog ag erioed. Dywedai ei hun yn yr amser hwnw, "Fod gweithrediad parhaus ac anorchfygol ei feddyliau yn niweidiol iawn i sefyllfa isel ei gorff, ac oni allasai gael atalfa arno, na fuasai cymorth meddygol o un gwerth. Mewn canlyniad i'w ymarferiad gwastadol a myfyrio, yr oedd ei feddwl wedi enill y fath oruchafiaeth ar ei gorff, fel nad oedd yn alluadwy i'r olaf ymgynal yn hwy dan y gorlwyth heb ymollwng. Un diwrnod wedi dyoddef poenau mawrion yn ddiorthwys dros bumtheg awr, hyd nes yr oedd bron bod yn rhy wan i siarad, dywedai, "Nad oedd gweithrediad ei feddwl yn llai y pryd hwnw, a'i fod yn teimlo ei hun yn gysurus yn Nuw ei iechydwrriaeth, er nad allai lefaru ond ychydig." Dywedodd wrth gyfalli, yr wyf yn llaw Penarglwyddiaethol Duw, yr hwn a gwblha a mi a'm heiddo, a'r eglwys, ac a phawb. Dro arall dywedai, bum yn ddiweddar yn ceisio meddwl am fy achos personol fy hun, ond yn awr mae fy meddwl yn cael ei lenwi yn hollol ag achosion yr eglwys a'r pethau perthynol i ogoniant Duw. Y diwrnod y bu farw dywedai, "Nis gwn pa fodd y mae pethau yn bod, y mae fy meddwl wedi peidio a gweithredu." "Hyn oedd yn eisieu," ebe Mrs. Williams, "y mae genyf yn awr ryw obaith." Ond ni phroffodd ei gobaith ei fod yn dda, canys yn mhen ychydig amser, bu farw heb gymaint ag un ochenaid.

WILLIAMS, WILLIAM, gweinidog y Wesleyaid, a anwyd yn Bodfari, sir Ddinbych, yn y flwyddyn 1804. Cafodd ei ddwyn at grefydd yn foreu. Yn y flwyddyn 1832, dechreuodd ei weinidogaeth, pryd y sefydlwyd ef yn Beaumaris. Llafuriodd mewn amryw gylchdeithiau yn y Gogledd hyd 1841, pan y daeth i gylchdaith Merthyr, a bu am y gweddill o'i oes yn y De. Llafuriodd gyda chymeradwyaeth deilwng, a gwelodd ewylllys yr Arglwydd yn llwyddo yn ei law mewn amryw leoedd. Yr oedd yn meddu cariad neillduol at blant yr ardaloedd, lle y preswyliai ac y llafuriai; caelglai hwynt yn nghyd ar adegai priodol, egwyddorai hwynt yn mhethau Duw, ac ymhyfyrdai mewn dysgu iddynt egwyddorion cerddoriaeth; edrychai ar y plant fel gobaith yr eglwys. Yr oedd ei wybodaeth dduwinyddol yn eang. Gellir dywedyd ei fod yn fyfyrwr diwyd; byddai rhyw lyfr gwerthfawr, pregeith, neu ysgrif i'r *Eurgrawn*, neu i'r *Winllan*, yn wastad dan sylw; a llanwai bob adeg a rhywbeth da a buddiol. Hoffai ymddyddanion ysbrydol, a chariai nawe gwir grefydd gyd ag ef bob amser. Ychydig flwyddan cyn ei farwolaeth, cyoeddodd "Gydymaith i'r Addoldd," neu lyfr tonau, wedi ei gyfansoddi i'w llyfr hymnau Cymreig; cafodd gymorth dau gyfaill cyfarwydd mewn cerdd-

oriaeth a thonyddiaeth i adolygu y gwaith hwn cyn ei ddwyn drwy y waeg. Cafodd dderbyniad parchus a haeddawl. Yn y flwyddyn 1846, yr oedd efe yn un o bedwar o weinidogion, dau o'r Gogledd, a dau o'r De, a chyfarfnasant yn Lliansantffraid-yn-Mechain, i adolygu eu llyfr hymnau, ac fel hyn y mae yr hymnau hyd heddiw. Yr oedd yn feddianol ar yohydig o'r dawu prydyddol, a thywalltai dan yr awen yn awr ac ailwaith yn yr emynau. Fel pregethwr, yr oedd ei ddawn yn felus a buddiol, a'i weinidogaeth yn rymus. Yr oedd yn fychan o gorffolaeth, yn edrych yn weddol gryf; yr oedd yn meddu llygaid gleision a thalcen amlwg. Yr oedd ei farwolaeth yn ddisymwth, bu farw am wrth o'r gloch yn y boreu, tra yr oedd ei briod yn darparu boreufwyd iddo yn Llandeilo, Mehefin 7fed, 1856, yn 50 mlwydd oed, wedi bod yn y weinidogaeth 22 o flynyddoedd. Yr oedd yn frawd i'r Parch. J. Williams, yr hwn a fu farw yn Nghaerfyrddin, yn y flwyddyn 1834.

WILLIAMS, DAVID, gweinidog yr Annibynwyr yn Adulam, Merthyr Tydfil, brodor oedd o Lanwrtyd, sir Ffruchtioiog. Yr oedd yn fab i un Edward Williams, yr hwn oedd yn aelod gyda'r Annibynwyr yn Llanwrtyd, ac yn ddyn hynod o gynnes ei ysbryd, byddai rai gweithiau yn tori allan i lefain a molianu ar ol rhyw dymor ymuno a'r Trefnyddion Calfinaidd, a hynny mewn amser yr oeddynt yn yohydig iawn o rifedi, ac isel iawn eu sefyllfa fel plaid o grefydwyr. Nid oes genym fawr o hanes Mr. D. Williams i'w roddi, ond iddo gael ei ddwyn i fyny mewn oysylltiad a'r Trefnyddion Calfinaidd. Bu yn llafurio yn eu mysg am flynyddoedd lawer, hyd oni fethodd gydweled a hwynt: ymadawodd a'r cyfundebyngnyd a llawer ereill o'r eglwys y perthynai efe iddi yn Merthyr, ac ymunodd ef a hwythau a'r Annibynwyr. Adeiladasant gapel newydd, a galwasant ei enw Adulam, lle y gweinidogaethodd efe gyda mawr gymeradwyaeth a llwyddiant hyd ddiwedd ei oes. Yr oedd efe yn un o'r llefarwyr enwocaf a chymeradwy yn nghorff y Trefnyddion, cyfieithodd waith Dr. Owen, ar Berson Crist, a chyhoeddodd ef yn Gymraeg ynghyd a rhai llyfrau da ereill. Ond ar yr 8fed dydd o Fehefin, 1832, efe a hunodd yn yr Iesu, a chladdwyd ef ar y 12fed, yn mynwent Adulam. Yr angladd hwnw oedd un o'r rhai mwyaf lluosog a pharchus ag a welwyd yn Merthyr yn nghof neb ag oedd fyw, hyn a ddangosai pa mor barchus ydoedd gan bawb. Dydd yr angladd darllenodd a gweddiodd y Parch. D. Saunders, (B.) wrth y tŷ cyn codi y corff, yna awd yn araf, a oherddodd y gweinidogion bob yn ddau o flaen y corff. Yn y capel darllenodd a gweddiodd y Parch. M. Jones, Bethesda; yna pregethwyd yn ffenestr y capel am fod y fynwent agos bod yn llawn, gan y Parch. H. Jones, Tredegar, yn awr Gaerfyrddin, oddiwrth Act. xiii. 36; a'r Parch. T. B. Evans, Ymysgau, oddiwrth 2 Tim. iv. 7.

Wedi hynny gweddiodd y Parch. Mr. Harris, gweinidog Seisnig y Bedyddwyr yn Merthyr. Yna rhoddwyd yr ymenydd mawr hwnw a fu mor llawn o wybodaeth yn y bedd i bydrn. Cyn ymadel areithiodd a gweddiodd y Parch. T. Harris, Mynyddysalwyn. Wedi hyn—

Trodd pawb eu oesnau, dyna'r dydd, Gadawsant e'n ei wely pridd.

WILLIAMS, THOMAS, Sardin, Pontypwl, sir Fynwy, a aned yn Nghwmgarw, sir Gaerfyrddin, yn y flwyddyn 1810. Pan yn ddauddeg mlwydd oed derbyniwyd ef yn aelod yn Nghwmaman, yn yr un sir, gan y Parch. John Rowlands. Gwelwyd fod ynddo gymwysderau addas at waith cyhoeddus, ac anogwyd ef i arfer ei ddawn fel pregethwr. Cydysniodd a'r oasia, a phregethodd am dymor yn y lle rhag-grybwylledig a'r cylchoedd, gyda derbyniad a chefnogaeth mawr. Yn y flwyddyn 1829, pan yn 19 oed, cafodd wahoddiad oddiwrth Eglwys Gynulleidfaoel y Tabernacl, Llandeilo-fawr, i ddod yn fugail iddi, a'r hyn y cydysniodd, ac urddwyd ef i'r perwyl hwnw. Ar ol llafurio yno am bum mlynedd, aeth i'r Maendy, Morganwg, er nad gyda meddwl dedwydd; oherwydd yr anwydeb a ffynai rhyngddo a'i "gariad cyntaf." Bu yn y Maendy dros bum mlynedd, ac arwyddion o lwyddiant ar ei lafur. Oddi-yno ymfudodd i Bontypwl, yn fugail ar yr eglwys Gynulleidfaoel yn Sardin. Parhaodd yn llafurus yma dros yohydig gyda blwyddyn, pan y methodd yn ei isochyd, ac y bu rhaid iddo roddi heibio pregethu, a dychwelodd adref i dy ei dad; ond yr oedd arwyddion amlwg erbyn hyn fod ei haul ar fachlud. Yr oedd yn amyneddgar iawn yn ei gystudd, ac yn dawel dan ei holl boensau; cydnabyddai yr Arglwydd, ac ymostyngai i'w ewyllys. Gorphenaf 3ydd, 1840, heb nac ochenaid nac ymdrech, ymbwysodd ar fynwes trugaredd, a'i enaid a hedodd at Dduw. Claddwyd ef yn Nghwmllynfell. Fel dyn, yr oedd Mr. Williams wedi ei gynysgaeddu a galluocedd naturiol da; ac fel pregethwr, yr oedd yn boblogaidd, ysgrythryol, argraffiadol, ac effeithiol, yn drefnus, cyson, ac adeiladol.

WILLIAMS, JOHN, yr hwn a'elwid yn gyffredin "Oadben Williams." Bu am rai blynyddau yn gadben yn y fyddin. Yr oedd yn bregethwr teithiol poblogaidd iawn. Ymddengys hefyd iddo fod yn aelod seneddol dros un o'r siroedd Cymreig. Efe a ymunodd a Mr. V. Powell, yn y gwrthdystiad yr erbyn gwladlywiadaeth Oromwell. Ymddengys iddo arfer ei weinidogaeth yn benaf yn siroedd Trefaldwyn, Maesfedyd, a Dinbych. Llangollen yn sir Ddinbych oedd lle ei breswylfod y rhan ddiweddaf o'i fywyd. Efe a ddyoddefodd yn fawr wedi yr adferiad. Nid ydyw amser ei farwolaeth yn hysbys. Yr oedd ei farwolaeth yn gysylltiedig ag amgylchiadau anwaraidd iawn, cariwyd ei gorff i gladdfa yr eglwys a chladdwyd ef yno; ond codwyd ef i fyny yn fuan gan ei elynion creulawn, fel ac y gorfodwyd ei gyfeillion wedi hynny i'w ailgladdu, yr hyn a wnaed yn ddirgelaisidd yn ei ardd ei hun. Ei fab, o'r

un enw ag yntau, oedd am rai blynyddau yn weinidog yr eglwys gynulleidfaol yn Wrecsam; ac oddeutu y flwyddyn 1715, efe a ddaeth yn wrthfedyddiwr babanod. Bu farw yn Wrecsam, 1725.

WILLIAMS, DANIEL, D.D., o Lundain, oedd weinidog yr Annibynwyr. Ganwyd ef yn Wrecsam, sir Dinbych, yn 1643, neu 44. Yn gymaint ac mae y duwioel a'r poblogaidd Morgan Llwyd oedd weinidog yn Wrecsam yn ystod 15 mlynedd gyntaf o fywyd Dr. Williams, gallwn gymeryd yn ganiataol ei fod yn ddyledus iddo ef am ran helaeth o'i addysg foreuol yn egwvddorion y grefydd efengylaidd ac anghydffurfaeth. Yr oedd efe yn tueddu at ddiffrifoldeb o'i ienenoty, ac yn un o'r rhai cyntaf o'r genedl oedd yn codi, a aeth i'r weinidogaeth wedi y bwrriad allan yn 1662. Yn rhagymadrodd ei lyfr a elwid ganddo "Diffyniad y Gwirionedd Efengylaidd," y mae yn siochrau mai ei brif orohwyl, er pan yr oedd yn bum mlwydd oed, oedd myfyrio, ac iddo gael ei drwyddedu i bregethu pan oedd yn bedair ar bymtheg oed. Efe a broffesodd ei hun yn anghydffurfiwr, mewn amser pan nad allai fod ganddo ddim un rhagolwg o unrhyw elw bydol neu anrhydedd wrth hyn, ond yn gwbl i'r gwrthwyneb. Gwedi iddo dreulio ychydig flwyddoedd yn bregethwr achlysurol yma a thraw, mewn gwahanol barthau o Loegr, a phan nad oedd fawr argoel am sefyllfa fanteisiol yn mhliith y Saeson. Mewn modd annysgwyladwy, agorodd Rhaglun-iaeth iddo ddrws i fod yn ddefnyddiol yn yr Iwerddon. Pan yn talu ymweliad achlysurol a'r Arglwyddes Wilbraham yn Weston, sir Amwythig, yr hon a'i cyflwynodd i sylw Iarlls Meath, yr hon a'i penododd i fod yn gaplan iddi hi, cafodd yn y sefyllfa hono loches dawel rhagw y dymestl ag oedd yn curo ar yr Ymneillduwyr cydwytodol, yn nghyd a chyfleustra a manteision helaeth i fod yn ddefnyddiol i'w gyd-ddynion. Wedi trenlio enyd o amser yn y sefyllfa rag-grybwylledig, derbyniodd alwad oddiwrth yr eglwys gynulleidig yn Heolycod, Dublin, i fod yn weinidog iddynt. Cydsyniodd a'r cais, a chyflawnodd wahanol ddyledswyddau ei swydd gyda chymeradwyaeth anarferol am agos i ugain o flwyddoedd. Tra yr oedd efe yn Dublin, priododd ei wraig gyntaf, yr hon oedd nid yn unig yn bendeifges o ddoethineb nodedig, ond hefyd o denlu anrhydeddus ac o gryn gyfoeth, fel y tystia efe yn ei lythyr cymun diweddf a ddefnyddiodd mewn modd tra chymedrol, modd y gallai wasanaethu ei genedlaeth yn well trwy gyfrannu at achosion crefyddol a dyngarol, yn gystal cyn a chwedi ei ymadawiad a'r byd. O herwydd cyflwr bygythiol pethau yn Iwerddon, yn 1678, efe a ddychwelodd i Loegr, a gwnaeth Llundain yn lle ei arosiad. Yno hefyd nis gallasai fod yn guddedig neu yn ddi-ddenydd. Ei alluoedd, ei ddiwydrwydd, a'i gyfoeth, yn fuan a'i cyfododd i sefyllfa amlwg yn mhliith yr Anghydffurfwyr, yn y brif-ddinas. Yn y flwyddyn 1668, dewisiwyd ef yn wein-

idog cynulleidfa luocog yn Hand Alley, Bishopsgate-street, a pharnaodd yn y swydd hono hyd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le Ionawr 26ain, 1716. Efe a fu am lawer o flwyddau yn un o'r prif ddynion yn mysg gweinidogion y Brif-ddinas yn mhob mudiad cyoeddus. Dywedir iddo fod o wasanaeth mawr i'r rhai a enoiliasant o'r Iwerddon ar ei ol ef, hyd y nod pan yr oedd pethau yn y man gwaethaf. Yngyghorodd y Brenin Gwilym ag ef amryw weithiau ar ol y chwildroed, yn 1688, yn nghylch pethau yn y Chwaer Ynys, a pha rai yr oedd efe yn dra chyfarwydd. Yr oedd mewn oryn ffair yn y llys, lle y dywedir iddo yn fynych gael derbyniodd croesawgar pan yn ariol dros amryw o'r ffoaduriaid Gwyddelig, y rhai oeddynt yn alluog i fod o wasanaeth i'r llywodraeth. Ar ei ddyfodiad cyntaf i'r Brif-ddinas efe a ffurfiodd gyfrinach a'r Paroh. R. Baxter. Perchid ef yn fawr ganddo, a phan y byddai Mr. Baxter yn anhwylyd, byddai yn ceisio gan Dr. Williams i bregethu yn ei le, yn Neuadd Pinner, lle y traddodid darlithiau wythnosol gan y gweinidogion Annibynol a Henaduroel mwyaf enwog yn y Brif-ddinas, yn eu tro-gylch, yn erbyn Pabyddiaeth, Sosiniaeth, ac Anffyddiaeth, y rhai a barhair hyd heddyw gan yr Annibynwyr, ac a draddodir bob boreu dydd Mawrth yn nhf cyfarfod yn Heol-lydan. Ar farwolaeth Mr. Baxter, yn 1691, dewisiwyd Dr. Williams, nid heb gryu wrthwynebiad, i'w ganlyn, fel un o'r darlithwyr rhag-grybwylledig. Gan fod yr etholwyr yn rhanedig yn ei ddewis-iaid, rhai drosto ac ereill yn ei erbyn, penderfynwyd i arfer y goelbran, yr hyn a drodd o'i dy ef. Yr oedd Dr. Williams, fel ei ragflaenor, Mr. Baxter, yn dra gwrthwynebol i Antinomiaseth, ac i bob peth a ymddangosai yn ffatriol i'r athrawiaeth hono. Herwydd hyn, teimlodd yn ddwys pan argraffwyd gwaith Dr. Crisp, gyda chanmoliaseth raglithiol, wedi ei arwyddo gan amryw o weinidogion y Brif-ddinas, cynhyrfodd hyn Dr. Williams i yagrifenu yn erbyn Dr. Crisp, yr yr hyn a achlysuroidd ddad, yr hon a barhaodd amryw flwyddi, a chafodd ei drin yn erwin gan amryw y gallesid dyagwyl gwell oddiwrthynt. Yn 1709, anfonodd y prif-athraw Carstaris, o Ysgotland, iddo y radd o ddoctor mewn duwinyddiaeth, wedi ei amgau a blwch arian. Efe a briododd ddwywaith, a chafodd lawer o feddianau gyda'r ddwy wraig: ond er cael ei godi o sefyllfa isel i'r anrhydedd a'r llawndid mwyaf, ni wnaeth hyn ddim iddo ef ond cynyddu ei sel dros leshad crefydd, a'i daer ddymuniad i wnouthur daion. Yr oedd yn un o'r dynion mwyaf gweithgar, o ysbryd cyoedd a selog. Yn mhliith holl ddeiliaid y Llywodraeth Brydeinaidd, nid oedd neb yn gorfoleddu yn fwy diffuant yn ngostegiad y dymestl fygythiol ar eogyniad Sior I. i'r orsedd, na Dr. Daniel Williams, ac fel blaenor y gweinidogion detholedig oddiamgylch y Brif-ddinas i gynrychioli y tri enwad o Ymneillduwyr, sef yr Henaduriaid, yr Annibynwyr, a'r Bedydd-

wyr. Ar yr achlysur hwnw cafodd y Cymro clodfwr hwn, Mai 28ain, 1714, yr amrhydedd o gyftwyno i'w Fawrhydi anerchiad gostyngedig o gydlawenychiad y pleidiau rhag-grybwylledig ar ei eogyniad i'rsedd Prydain Fawr. Gan nad oedd ganddo deulu, gadawodd y Cristion dileddyw ei feddianau helaeth at achosion dyngarol, mor rhagorol o ran eu hansawdd, mor wahanol o ran eu rhyw, ac o ran eu tuedd i lesau dynion, ac i ddwyn gogoniant i Dduw, ysgatfydd a neb rhyw wrthddrychau y gellir meddwl am danynt. Yn mblith pethau ereill a nodir yn ei ewyllys, mae y gwrthddrychau canlynol yn teilyngu eu coffau mewn modd arbenig, sef cynorthwyo gweinidogion tylodion a'u gwragedd gweddwn, mewn angen a chyfyngder—dwyn i fyny ddyinion ieuaino gobeithiol mewn colegau ac athrofaeu, gyda golwg ar waith y weinidogaeth, cynal ysgolion rhad yn ngwlad ei enedigaeth, yn neillduol yn Ngogledd Cymru, a diwallu y tylodion a Beiblau, a llyfrau crefyddol a moesol. Gadawodd y Cymro haelfrydig hwn ei lyfrgell werthfawr a helaeth at wasanaeth cyoeddus, a chyfarwyddodd yn ei ewyllys fod ty cyfaddas i gael ei godi neu ei bwrcasu i'r dyben i'w gosod i fyny ynddo. Heblaw hyny, trefnodd ddogyn blynyddol gogyfer a chynnal lyfrgell—ydd i ofalu am dani, ac i'w harolygu. Mewn canlyniad i hyn cyfodwyd ty i'r perwyl hwnw yn Cripplegate-street, Llundain, yr hwn a elwid lyfrgell Dr. Williams. Yn hwn y mae gweinidogion yr Ymneillduwyr, yn, ac oddiamgylch Llundain, yn arfer cyfarfod a'u gilydd ar achosion cyoeddus perthynol i Ymneillduwriaeth yn gyffredinol; ac i'r dyben i gydymgyngori a phenderfynu achosion o bwys. Y mae cynysgrif ewyllys ddiweddfaf y dyn rhinweddol hwn i'w gweled yn argraffedig. Y mae yn terfynu yn y modd pwysig a difrifol a ganlyn, "Atolygaf ar y Duw bendigedig, er mwyn Iesu Grist, Pen yr eglwys (yr hwn a'm pia, a'r hwn yr ydwyf yn ei wasanaethu), fod ein hewyllys hwn, trwy ei fendith a'i effaitholaeth ef, gyr-aeddidi ei amcan, a bod iddo gael ei gyflawni yn ffyddlon. Erfyniaf ar bawb y perthyn iddynt, yn enw y Duw mawr a chyfiawn hwn, fod i'r hyn a fwriadwyd (gan bellied ag y gallaf fi farnu) i'w ogoniant Ef a lles dynolryw, gael ei ddefnyddio yn onest, doeth, a gofalus i'r dyben hyny." Y mae gweithiau lluosog Dr. Daniel Williams wedi eu caaglu yn nghyd yn chwech cyfrol wyth-plyg; a rhai o honynt wedi eu cyfieithu i'r Lladin, cawsant eu hargraffu mewn cydag-weddidiad a'i ewyllys, i'w rhoddi ymaith yn rhad, yn neillduol i weinidogion a myfyrwyr angenus. Y mae yn cael eu talu yn flynyddol, yn ol ewyllys Dr. Daniel Williams, tua £700 mewn ffordd o elusen. Bydd i'w lyfrgell yn Redcross-street, Llundain, a'i weithiau gwerthfawr mewn chwech cyfrol, a'i wahanol elusennau barhau i anwyllo coffadwriaeth y Cymro haelionus hwn i gyff-eillion crefydd, addysg, a llenoriaeth, o genedlaeth i genedlaeth.

WILLIAMS, ROBERT, A.M., oedd berigol Llangar, sir Feirionydd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1748. Yr oedd yn awyddus iawn dros iaith ei wlad, ac yn medru ei hys-grifenu yn rhagorol o gywir, a byddai yn arfer barddoni yn bur dda. Testun eisteddfod a gynaliwyd yn Llangollen, ar Ionawr 5ed, 1826, oedd Marwnad i'r gwr hwn. Gweinyddodd 55 mlunedd yn esgobaeth Llanelwy. Bu farw Hydref 6ed, 1826, yn 77 mlwydd oed.

WILLIAMS, JOHN, A.B., Offeiriad Bigelly. Ganwyd ef yn Abergwaen. Collodd ei dad pan yn ieuanc. Trwy ail briodas ei fam, a thrwy ddyllanwad ei lysadd, yr hwn oedd yn weinidog yn yr Eglwys Sefydledig, cafodd fyned i Goleg yr Iesu, yn Rhydychain, yn 1783, a chafodd ei neillduo yn ddiagon yn mis Medi, 1786, gan iddo fyned trwy ei aroliad mor anrhydeddus. Efe a ddywedai—"Er fod y cynnod hwn yn bwysig iawn, nid wyf yn cofio fod dim neillduol yn gwasgu ar fy meddwl. Yr oedd fy ymddygiad i a'm cydymgeiswyr yn ystod wythnos yr aroliad yn waradwyddus o ysgafu a chwellwirus. Yn y modd hwn rhuthrais yn ddfeddl i winllan Duw, heb ddawn na gras at waith y awydd bwysig, ac hyd y nod heb ddyfod i wybodaeth brofiadol o ffordd iachawdwriaeth, trwy ffydd yn y Pryniawdwr croesoeliedig O y fath arweinydd dall i dywys y dall yr oeddwn wedi bod. Rhoddodd hyn i mi lawer o oriau anesmwyth. Ond bendigedig fyddo Duw, agorodd fy llygaid i ryw raddau i weled fy ffolineb." Wrth ymadael a'r coleg, aeth Mr. Williams, yn athraw teuluaid i deulu y diweddar Dr. John Phillips, o Williamson, i'r hwn hefyd y gweinyddai fel isberigol yn mhlwyfydd Williamson, Burton, a Rhos-market. Trwy ei gydnabyddiaeth a bonedd-iges dduwiol yn y lle olaf a enwyd, ymdeingys i gyfnewidiad graddol, ond dedwydd i gymeryd lle yn ei olygiadau crefyddol, a therfynu yn inhenderfyniad yr apostol i wybod dim yn y cyflawniad o'i ddyledswyddau gweinidogaethol, ond, "Iesu Grist, a hwnw wedi ei groesoelio." Yn ngwanwyn y flwyddyn 1793, cafodd ei gyflwyno i berig-loriaeth Bigelly, i'r hon y symudodd yn yr hydref canlynol. Cafodd ei blwyfolion mewn sefyllfa o dywyllwch moesol, yn estroniaid oddiwrth Dduw trwy eu hanwybodaeth; ond gyda difrifoldeb anerchai hwynt, a dywedai wrthynt am Dduw, ac anogai bawb o lwyrfryd calon i'w addoli. Yr oedd ei bregethau bob amser yn anog y pechadur i fyned yn isel i'r llwch, ac yn dyrohafu Crist fel Achubwr. Bu yn foddion i droi llawer o gyfeiliorni eu ffydd, ac o feddiant Satan at Dduw. Nid fel pregethwr yn unig yr oedd yn eu hanog—yr oedd yn dysgu ei bobl o dŷ i dŷ. Yr oedd yn arferiad ganddo i ymweled a'r teuluoedd ag oedd dan ei ofal, i'r dyben o gyfranu iddynt addysgiadau a chyfarwyddiadau crefyddol, trwy ddarllen ac esbonio rhanau o'r ysgrhythrau santiaid. Byddai yn cyflawni yr ymweliadau hyn yn y pryd-nawnau, lle y gwahoddid y cymydogion

nesaf i ddyfod yn nghyd. Dechreuai y cyfarfoddyd hyn trwy ganu emyn a gweddio gyda ei bobl, naill a'i cyn neu ar ol yr an-erchiad esboniadol. Yn ychwanegol at yr ymweliadau hyn, gwnaeth Mr. Williams o'r dynon mwyaf difrifol o'i gynulleidfa, gymdeithas ar gynllun tebyg i eiddo y diweddar George Whitfield. Yr oedd aelodau y gymdeithas hon yn cael eu rhoi ar gylch i weddio, i'r dyben o ddwyn yn mlaen addoliad i Dduw yn eu teuluoedd eu hunain. O'r amser y dechreuodd ar ei ddyledswyddau yn Bigelly, hyd ei farwolaeth, cyfnod o wyth mlynedd a haner, mor belled y gallasai ei natur wan oddef iddo wneud, bu yn weithiwr ffyddlon yn ngwinllan ei Arglwydd. Gellir dywedyd ei fod yn "llafurio mewn amser ac allan o amser"; a bydd y gofal mawr a ddangosai am ddaioni ysbrydol ei blwyfolion, ei garedigrwydd a'i gymwynasgarwch, yn nghyd a'i deimladau tyner am amser i ddyfod, ar gôf a chadw yn nghymydogaeith Bigelly. Yr oedd hefyd yn ddyn o ysbryd rhyddfrydig i'r pen, a'i egwyddorion fel eglwyswr yn gymhedrol a rhyddgarol. O hyn y rhoddodd brofion diymwad yn ei waith yn groesawu y parchedigion Morgans, o Henllan, a Jones, Trelech, dau weinidog Annibynol, yn eu hymweliadau pregethwrol yn rhanau Seisnig Sir Benfro. Yr oedd yn gwaled yr angen mawr oedd am eu llafur; ac er nad oedd yn myned i deithiau pregethwrol ei hunan, yr oedd o galon yn groesawu eraill, y rhai a deimlent eu hunain yn rhydd i wneud hyny. Anogai Mr. Williams hwy i barhau yn eu hymdrechion i oleuo y rhai oedd yn eistedd mewn tywyllwch. Pryd bynag y deuent yn agos i Bigelly, yr oedd ei dy yn artref iddynt, a derbynai hwynt bob amser fel brodyr yn yr Arglwydd. Fel gweinidog, priod, a meist, yr oedd yn ddarlun cywir o'r Cristion. Er ei fod yn naturiol boeth o ran ei dymher, eto, yr oedd hon wedi ei darostwng a'i rheoleiddio gan ras dwyfol, fel nad oedd braidd un amser yn peri aflonyddwch i neb, ond iddo ei hun. Gan ei fod mewn ffyddlondeb yn ceryddu pechod mewn ereill, felly hefyd, ni adawodd i'w amherffeithderau ei hun fyned heibio yn ddiawl, a byddai weithiau yn cyhuddo ei anwyl briod o anffyddlondeb, trwy ei bod yn peidio nodi allan ei feiau. Yn ngwanwyn 1802, bu twymyn heintiol ac angeuol yn ei blwyf, yr hon a gymerodd afael ynddo ef, trwy ei ymweliad a'r cleision perthynol i'w eglwys. Yn y clefyd hwn, dangosai awyrd mawr am adferiad, os rhyngai bodd Duw; ond gweddian am nerth i ymdawelu. Fel hyn y gorphenodd ei yrfa Ebrill 3ydd, 1802, yn 40 mlwydd oed, ar ol deg diwrnod o gystudd trwm. Yn mhen tair blynedd ar ol ei farwolaeth, gwnaed casgliad o ugain o'i bregethau, a chawsant eu hargraffu yn Nghaerodor. Dyma yr oll ar a wyddom ni sydd o'i waith wedi cael ei ddyogelu, er galw dynoliaeth i edifeirwch, ac argraffu ar eu meddyliau wirioneddau achubol ofengyl Crist. "O" (meddai casglydd ei bregethau) "mor ddedwydd y byddai

Eglwys Loegr, pe buasai ei holl weinidogion mor unigred yn eu hathrawiaethau, ac mor adlunol yn eu bywyd a'r Parchedig John Williams.

WILLIAMS, THOMAS, gweinidog y Bedyddwyr yn Salem, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn Ffynonlwyd, plwyf Llauginin, sir Gaerfyrddin, yn 1770. Yn moreu ei oes, yr oedd arno fawr awydd i efelychu ymddygiad ei gydieuentyd, ac am fod yn gyfarwydd yn yr hyn a elwir llawenydd diniwed. Yr oedd ei rieni yn aelodau o Eglwys y Bedyddwyr yn Salem, Meidrim, ac ymdrechent ei ddwyn i fyny yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd. Pan yn ddeunaw oed, dygwiddodd iddo regu yn y ty yn nghlyw ei fam, yr hon a aeth ato, a gosododd ei llaw ar ei ysgwydd ef, gan ofyn iddo, "Beth oedd yn ei feddwl? feallai" (meddai hi) "mae cyn boreu yfory y byddi yn nhragywddoldeb;" a'r noson hono cafodd ei daro yn glaf o'r dwymyn, a bu yn boenus iawn. Pan yn ei gystudd, yr oedd yn methu llai na chofio geiriau a llaw ei fam. Ar un noswaith pan oedd dwy wraig yn ei wylled, gofynodd un o honynt i'r llall, "A ydych yn meddwl y gwelha efe eto?" Yr hon a atebodd, "Ei bod yn gwybod na wnai," heb feddwl ei fod ef yn gallu eu clywed, a'r rheawm oedd ganddi er profi hyny oedd, "ei bod wedi breuddwydio, yr un fath ac o'r blaen, cyn marwolaeth ei berthynasau, sef gwled cae agos i'r ty yn llawn blodau. Ar hyn, teimlodd yfory y chwys oer yn berwi allan o'i gorff gwanaidd, a'r holl ddolur blaenorol yn ei adael, a gofynodd iddo ei hun, "Ai marw sydd raid i mi;" a chredodd mai felly y byddai, ond gweddiodd am adferiad o'r dwymyn, yr hyn a gafodd. Wedi iddo gael adferiad o'r dwymyn, penderfynodd ddyfod yn well dyn, ac felly y bu, o hyny allan dylynai foddion gras. Pan yn ddwy ar ugain oed, rhoddodd ei hun mewn modd cyoeddus i Dduw ac i'w bobl, y rhai a gyfarfyddent yn Salem, o dan ofal y Paroh. B. Phillips y pryd hwnw. Pan yn bedair ar ugain oed, ar ryw achos neillduol, methodd y gweinidog fod yn y cwrdd, a cheisiodd un o'r swyddogion ganddo fyned i weddi, yr hyn a wnaeth o dan weniadau y nefoedd, nes y gwresgodd calonau yr eglwys ato. Yn fuan, anogwyd ef gan yr eglwys i ddechreu pregethu, yr hyn a wnaeth yn ystod y flwyddyn hono, sef 1798, pan yn 24 mlwydd oed. Wedi hyny, ymdrechodd y diafol argraffu ar ei feddwl nad oedd dim ond twyll ganddo, ac mai rhagrithiwr yn eglwys Dduw oedd, ac mai gwel ffusai iddo ei gadael. Ond un diwrnod daeth y geiriau hyny i'w feddwl, sef, "Yr hwn nad yw yn ein erbyn o'n tu ni y mae." Pwysodd ei hun wrth hyn, a chafodd nad oedd ddim yn erbyn yr achos da mewn un modd. Ar ol hyn daeth temtasiwn arall iddo, sef meddwl nad oedd Crist ond dyn yn unig. Ond o'r diwedd achwynodd wrth ei weinidog ar hon a'r un flaenorol, yr hwn a atebodd mai am gael ei ben i lawr oedd y gelyn, am ei fod

yn debyg o wneud llawer o ddrwg i'w deyrnas, a chyngborodd ef i ofalu am dano ei hun, am fod ei demtuir yn cynw ytnu y sylfaen odditano, "Ac os collwch hono (ebe fe) dyna hi ar ben arnoch Williams bach." Ymnerthodd o'r newydd ar ol hyn, a chafodd lonydd gan ymosodiadau neilldual mwyaach. Yn fuan wedi hyn, daeth y gelyn i mewn fel afon i Salem, a gwnaeth yno derfysg mawr. Aeth rhai ar ei ol, ac yn eu plith y gweinidog, ond yn nerth gair y nef, safodd Mr. Williams ei dir yn wrol a iachus ei athrawiaethau, a phregethodd athrawiaeth y Drindod drwy ystod ei weinidogaeth. Pan yn 29 oed, urddwyd ef yn weinidog yn Salem. Swm a sylwedd ei weinidogaeth oedd Crist wedi ei groeshoelio ar gyfer y colledig, yn nghyd â dyledswydd dynion i greu yr efengyl. Yr oedd hefyd wedi myfyrio cryn lawer ar physgywriaeth, a bu o les mawr i gauoedd trwy ei gynghorion yn ei ardal. Nid aml y gwelir dyn a'i rinweddau yn rhagorach na'r eiddo Mr. Williams. Yr oedd yn hynod o ran ei haelioni crefyddol. Adeiladodd dy addoliad o'r enw Aion yn yr ardal, a rhoddodd lawer o'i feddianau at ei adeiladu. Yr oedd bob amser y blaenaf a'r mwyaaf ei roddion. Ar y 27ain o Fehefin, 1844, daeth yr alwad i'w gyrohu adref i dderbyn coron annifluedig, wedi bod yn profus crefydd 52 o flynyddoedd, ac yn weinidog eglwys Salem am 45, lle y gadawodd dorf o bobl Dduw i alaru ar ei ol. Daeth un o'i feibion i lanw ei le yn y weinidogaeth, a'r mab arall yn un o flaenoriaid yr eglwys y bu efe yn weinidog arni.

WILLIAMS, DAVID (*Iwan*), oedd fab i Mr. Williams, Penpontbren, plwyf Llanwnen, Ceredigion, gwr mewn amgylchiadau cyurus, yn meddianu rhai tyddynau o dir. Cafodd ei roddi yn ieuanc yn yr ysgol dan ofal y Parch. D. Davies, Castell Howel. Dan amgeledd y gŵr enwog hwn, bu Mr. Williams yn dra diwyd i drysori pob gwybodaeth. Yno, yn ddarwybod i'w athraw, efe a wnaeth ei hun yn hyddysg yn rheolau prydyddiaeth Gymreig. Yr oedd hefyd yn un o gyfeillion Daniel Ddu. Pan oedd Mr. Williams o dan ofal Mr. Davies, Castell Howel, gwraeth Davies, englyn o glôd i bont Llanwenog, i'r hwn, er mawr syndod i'w feistr, Mr. Williams, a atebodd yn gywrain ac yn gelfydd fel hyn—

Aed afon Gwenoig i Deif—a'r bont,
A'r ddau bentan tani;
A'r mwynwyr, y saer-meini
Godo hon gyda hi.

Y diwrnod yr ymadawodd a'r ysgol, rhoddodd yr englyn uchod yn llaw un o'i gydysgolheigion i'w roddi i'w feistr, pan fuasai efe wedi myned yn rhy bell i'w alw yn ol. Bwriadai efe ei englyn yn ateb i englyn ei feistr ar y bont a nodwyd. Y mae'r ddau englyn i'w gwled yn *Telys Dewi*. Ei feistr a'i galwai "yllanc difai." Oddiyma symudodd i athrofa y Bedyddwyr, yn Bryste, lle y bu yn astudio ieithoedd a duwinyddiaeth,

hyd nes gorfu iddo ymadael o herwydd adfeiliad iechedy. Ar ol priodi, bu yn cadw ysgol gyda llwyddiant mawr yn Nghaerfyrddin. Byddai yn pregethu ac yn cadw ysgol, ond dechreuodd ei iechedy fyned yn waeth, hyd nes y darfu a'r fuchedd hon ar y 10fed o Ionawr, 1823, yn y 27 mlwydd o'i oed. Yr oedd Mr. Williams yn addurn i'w wlad a'i genedl, yn wr mwynaid, tawel, a chyfeillgar. Efe a ysgrifnodd gryn lawer, eithr ychydig a gyoeddodd o'i waith. O ran ei olygiadau crefyddol, yr oedd yn nes at y diweddgar barchedig a'r enwog Andrew Fuller nac at un awdwr arall. Y mae ei gyfansoddiadau prydyddol Seisnig a Chymraeg ar gael. Efe a wnaeth ei hun yn adnabyddus i ddarllenwyr *Seren Gomer* fel gwrthwynebwyr yr hyn a elwir y mesurau caethion.

WILLIAMS, WILLIAM, oedd weinidog yr Annibynwyr yn yr Aber, sir Frycheiniog, ac Aberhonddu. Urddwyd ef yn weinidog ar y ddwy eglwys yn y flwyddyn 1762, yr hwn a fu yn llafurio yn y lleoedd hyn am ddeunaw mlynedd ar ugain. Nid ydym wedi gallu cael allan o ba le oedd y gŵr rhagorol hwn yn dyfod, nac yn mha le y dygwyd ef i fyny mewn dysgeidiaeth, oblegid y mae yn eglur ei fod yn fwy dysgedig na'r cyffredin y dyddiau hyny. Wedi i Mr. Williams wasanaethu yr eglwys oedd dan ei ofal am hirfaith flynyddau, gyda fyddlondeb a diwydrwydd, ac enill iddo ei hun air da a pharch gan bawb a'i hadwaenai, gwanychodd o ran ei natur, a dewisodd yr eglwys un Mr. Evan Davies i'w gynorthwyo. Yr oedd wedi dechreu ar ei weinidogaeth yno yn wr ieuanc, a bu yn gweinidogaethu yr holl amser uchod yn y ddwy eglwys, ac yn byw dros yr holl amser yn yr Aber, ac yn cadw ysgol ddyddiol yno hefyd. Byddai dros amser maith, yn nechruded ei weinidogaeth, yn arfer cerdded o'r naill le i'r llall bob Sabbath. Y boreu yn pregethu yn Aberhonddu a'r prydawn yn yr Aber. Gwnaeth hyn mor-fynchedd fel y gwyddai ba nifer o gamrau a arferai eu rhoddi o'r naill le i'r llall, yr hyn sydd oddeutu saith milltir o ffordd.

WILLIAMS, ROGER, oedd weinidog yr Annibynwyr yn Nghefnarthan, ger Llanymddyfri. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1667. Cafodd ei urddo yn 1698, a bu yn llafurio yno am ddeuddeg mlynedd ar ugain. Bu farw yn y flwyddyn 1730, yn 63 mlwydd oed. Nid oes genym un hysbysrwydd pellach i'w roddi am y gwr da hwn.

WILLIAMS, MORGAN, oedd weinidog yr Annibynwyr yn Nharedwstan, a'r Plough, yn Aberhonddu. Ymddengys mai efe oedd y gweinidog cyntaf yn y lleoedd hyn ar ol Mr. Rees Prydderch, o Ystrad Walter, yr hwn a fu farw yn 1698, ac ar ei farwolaeth ef cafodd Mr. Morgan Williams ei urddo. Nid oes genym unrhyw wybodaeth pellach i'w roddi am y gwr da hwn, ond iddo lenwi ei swydd yn fyddlon yn y lleoedd a nodwyd hyd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le tua'r flwyddyn 1708.

WILLIAMS WILLIAM, oedd weinidog,

yr Annibynwyr yn Aberhonddu a Thredwst-an. Neillduwyd ef i waith y weinidogaeth yn y lle diweddaf, yn y flwyddyn 1729. Bu yn eu gwasanaethu yn Nhrwdstan am bedair blynedd ar hugain, cyn iddo symud i Aberhonddu. Ar ol iddo fyned mewn gwth o oedran, symudodd i Aberhonddu i fyw yn 1762, ac y mae yn debyg iddo farw yno yn lled fuan ar ol hyny, oblegid cawn fod un arall yn cael ei urddo yn ei le.

WILLIAMS, E., oedd weinidog yr Annibynwyr yn Tredwstan a'r Plough, Aberhonddu. Urddwyd ef i waith y weinidogaeth ar y ddwy eglwys yn y flwyddyn 1764, ond yn mhen tua blwyddyn wedi hyny, efe a symudodd oddiyno, ac aeth i Benybont-ar-Ogwy, yn sir Forganwg. Nid oes genym ddim yn mhellach i'w fynegi am y gwr da hwn, y mae ei goffadwriaeth, yn bresenol, wedi dianc o'n gafael agos yn gwbl.

WILLIAMS, DAVID, gweinidog yr eglwys Annibynol yn Bethlehem, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn Blaenllnant, plwyf Llangadog, yn yr un sir, Medi 3ydd, 1802, o rieni crefyddol. O'i fabandod yr oedd efe o dymor addfwyn, garedig, a hawddgar, ac yn rhagori mewn uffuddod i'w rieni. Ymunodd a'r Eglwys Gynulleidfaol yn Gwynfau. Yn fuan rhoddodd yr eglwys anogaeth iddo ddechreu pregethu. Yn fuan cafodd alwad i bregethu oddiwrth yr eglwys cymydogoethol. Yr oedd efe yn ddiwyd a chydwybodol iawn gyda phob rhan o grefydd ymarferol. Efe a briododd a merch Mr. Jones, o'r Beily Gwy nfaou, yr hon oedd yn cyfateb i'w sefyllfa, fel gwraig tyddynwr a gweinidog yr efengyl. Yn 1838, derbyniodd alwad unfrydol oddiwrth yr Eglwys Gynulleidfaol yn Bethlehem, a chafodd ei gyflawn urddo yno i waith y weinidogaeth, a bu llaw yr Arglwydd gyd ag ef. Adfywiodd yr eglwys, cynyddodd y gwrandawr, a nifer fawr a gredodd, ac a drodd at yr Arglwydd. Ychwanegwyd at yr eglwys yn ei dymor byr ef ugeiniau lawer. Cymerodd hefyd ofal yr eglwys yn Carmel, Llansadwrn, a bu ei weinidogaeth yn llwyddianus iawn yno. Fel pregethwr, yr oedd yn ymdrin a gwirioneddau yr efengyl gyda phwys a sobrwydd mawr. Y prif beth oedd ynddo yn rhagori ar y cyffredin fel gweinidog yr efengyl, oedd ei dymor addfwyn, syml, a serohog. Byddai y rhinweddau hyn i'w canfod yn amlwg yn mhob lle y byddai yn myned. Diwedd mis Awst, 1842, cafodd ei daro gan y dwymyn boeth, ac ar y 25ain o Fedi efe a hunodd yn yr Iesu, a chladdwyd ei ran farwol yn mynwent Bethlehem, pan weinyddodd ar yr achlysur y Parchedigion T. Jenkins, Penygroes; W. Williams, Llandeilo, ac E. Jones, Crugybar.

WILLIAMS, WILLIAM, Llandegai, ger Bangor, sir Gaernarfon. Ganwyd ef yn Nhrefdraeth, Môn, yn y flwyddyn 1738, a'r holl ysgol a gafodd oedd dan ofal hen wraig, yr hon a ddysgodd iddo y llythyrenau a darllen yohydig. Cafodd ei roddi gydag un cyfrwywr i ddyagu yr alwedigaeth hono, yn

Llanerchymedd, gyda'r hwn y treuliodd ei amser, saith mlynedd. Yn ystod yr ameer hwn yr oedd ei awydd am wybodaeth y fath, fel y treuliai efe ei holl oriau hamddenol mewn darllen, a'r holl arian a enillai i brynu llyfrau a chanwyllan. Ar ei waith yn gorphen ei amser yn Llanerchymedd, cymeradwywyd ef i oruchwyliwr ystad y Penryn, yr hwn a wnai ddefnydd o hono fel ygrifenydd achlysurol. Ei gysylltiad yma a'i harweiniodd ef i'r caulymadau pwysicaf, o'blegid iddo ef y mae llwyddiant cloddfa fawreddog y Penryn yn ddyledus yn benaf. Efe a ddangosodd yn gyntaf bwysigrwydd y gwaith, ac a lwyddodd gyd ag Arglwydd Penryn, iddwyn yn mlaen y gwaith ar raddfa mor fawr fel ac i ddadblwygu y fasnach bwysig hon, a llesoli y wlad yn gyffredinol. Cafodd Mr. Williams ei benodi yn oruchwyliwr ar y gwaith llechau, a chyflawnodd ei ymddiriedaeth bwysig o'r flwyddyn 1782. Arno ef yr oedd yn disgyn yn gwbl y gofal o werthu y llechau, a thalu pob costau am eu gwneuthur, eu cludo, a'u llwytho, a derbyn tal am danynt yn y blynyddoedd cyntaf hyny. Byddai dros haner cant o filoedd yn myned drwy ei ddwyllaw bob blwyddyn. Yn ei holl ymddygiadau, ni chafwyd ynddo yr un bai yn erbyn ei arglwyddiaeth nac ereill, a pharhaodd i wasanaethu ei swydd hyd 1803, wedi bod yn oruchwyliwr o ymddiriedmawr am tua haner can mlynedd, ac wedi rhoddi perffaith foddlonrwydd i'w arglwyddiaeth, efe a sefydlodd arno ei gyflog dros ystod ei fywyd. Gwedi iddo ymadael fel hyn o'i swydd, a chael peth hamdden, efe a ysgrifonodd fwy nac erioed. Efe a gyoeddodd sylwadau ar y Wyddfa, yn nghyd a hanes defodau ac arferion y trigolion oddiamgylch, yr hwn sydd waith o gryn lafur, pris 6s. 6d. Yr oedd hefyd yn fardd rhagorol, er nad oedd ei ddarnau argraffyddol yn lluosog. Yr oedd yn hanesydd a hyndafiaethydd gyda'r mwyafrif yn ei ddydd. Cyoeddodd hefyd *Brydnawngwaith y Cymry* i fod yn ychwanegiad i'r llyfr a elwir *Drych y Prif Oesoedd*. Cyfansoddodd ddau lyfr mawr yn y Saesneg, yn rhoddi hanes cwflawn o Fôn ac Arfon, a'r rhan fwyaf o Gymru. Ysgrifonodd hefyd achyddiaeth teulu y Penryn yn fanwl iawn. Ysgrifonodd amryw lyfrau ereill, sef *Esboniad ar Bum Llyfr Moses*, ac *Eglurhad ar Weddi yr Arglwydd*. Cyfansoddodd gryn lawer o brydyddiaeth Saesneg. Yr oedd efe yn fardd o gryn enwogrwydd. Efe a fu farw Gorphenaf 17eg, 1817, a chladdwyd ef yn mynwent Eglwys Llandegai, y plwyf lle y preswylodd y rhan fwyaf o'i oes.

WILLIAMS, GRIFFITH, gweinidog yr Annibynwyr yn Rhosllanerchrugog, sir Ddinbych. Ganwyd ef yn mhblwyf Llan-aelhaiarn, sir Gaernarfon, yn 1839. Yr oedd yn fab i rieni crefyddol, a chafodd ei dderbyn i gymdeithas eglwysig. Ei alluoedd yn fuan a'i nodasant allan fel un cymwys i'r weinidogaeth, a'r eglwys yn Llanberis, o'r hon yr oedd y pryd hwnw yn selod, a'i hanogodd ef i bregethu yr efengyl. Tra yn

ngholeg y Bala yn paratoi ar gyfer y weinidogaeth, gwnaeth eglwys luosog a dylanwadol y Rhos roddi gwahoddiad unol iddo i gymeryd ei gofal fel ei gweinidog. Derbyniodd yr alwad, ac urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth Awst 6ed, 1862. Yr oedd yn weinidog ieuanc, teilwng, poblogaidd, a thra gobeithiol. Ond y mae ei haul wedi machlud tra yr oedd eto yn ddydd. Yr oedd y frech wen yn drwm yn y gymydogoeth, ymaffodd ynddo, a chyn pen pythefnos o'r dydd y cymerwyd ef yn glaf, a llai na dau fis er pan oedd wedi priodi, cafodd ei dori ymaith ar y 7fed o Dachwedd, 1864, pan nad oedd ond 25 oed. Claddwyd ef yn y Wern, yn ngwydd tyrfa fawr o bobl.

WILLIAMS, JOHN, gweinidog yr Annibynwyr yn Aberhosan, sir Drefaldwyn. Ganwyd ef yn nghymydogoeth Penal, ger Machynlleth, yn y flwyddyn 1799. Dygwyd ef i fynd at wasanaeth amaethyddol. Cafodd ei argyoeddi dan weinidogaeth y Parch. D. Morgan, Machynlleth, wedi hyny o Llanfyllin, am yr hwn y coledai bob amser farn uchel a pharch mawr. Mr. Morgan oedd o olygiadau Calfinaidd Ysgol Rotherham, fel ac yr oedd Mr. Williams, a hyn a barai dramgywyd i Galfiniaid uchel eu golygiadau. Yr onestwydd a hynodai weinidogaeth Mr. Morgan, oedd ardderchog yn ngweinidogaeth Mr. Williams, yr hyn a fu iddo yn achos o gryn drallod. Y dewrdd gyda pha un y gwrthwynebodd efe y mawrion (megys Ioan Feddydiwr), cafodd dalu yn ddrud am dano, ac mewn amser cyffadas, ymddygodd Rhagluniaeth arswyd gyfiawn Duw yn llym ar rai o'i wrthwynebwyr mwyaf amlwg. O gymydogoeth Penal efe a symudodd i Towyn, ac wedi hyny i Lanegryn, o'r hwn le yr aeth i'r Ysgol Ramadegol, oedd mewn cysylltiad a choleg yr Annibynwyr yn y Drefnewydd, yn awr sydd yn Aberhonddu. Efe a droulodd ddwy flynedd yn ei efrydiaeth barotoadol. Derbyniodd alwad oddiwrth yr eglwys Annibynol yn Dinas Mawddwy, sir Feirionydd, yn 1828. Arosodd yn y Dinas ddeg mlynedd, a llafuriodd gyda chryn lwyddiant. Cafodd ei urddo Chwefror 19eg, 1829, a symudodd oddiyno i Aberhosan a Phenegoes, ac yn yr eglwys ddiweddar efe a llafuriodd gyda ffyddlondeb hyd deryn ei oes, Medi 12fed, 1864, yn 66 o flynydd oed. Claddwyd ef yn Aberhosan, lle yr oedd ei unig fab wedi ei gladdu yn flaenorol. Gadawodd weddw ar ei ol i alaru am ei cholled. Yr oedd Mr. Williams o faintiolaeth gyffredin, ac o gyfansoddiad rhagorol. Yr oedd yn llefarwr da, a theithiodd lawer i bregethu yr efengyl. Ei gyflog drwy ei oes oedd fychan, ond a ddefnyddid yn ddiwastraff ganddo ef a'i briod. Yr oedd yn wir gyfaill, ac yn faddeugar i'w wrthwynebydd. Yr oedd yn fywiog, rywbeth yn gellweigar, ond yn dra sorchiadol. Yr oedd yn weinidog defnyddiol a ffyddlon, ac yn neillduol o fanwl at ei ymrwymadau. Bu yn y weinidogaeth 36 mlynedd, a bu farw mewn heddwch, wedi trefnu yn dawel gyda ei gyfaill, Mr. Morgan, o Samma, gyda

yr hwn yr oedd wedi teithio yn aml i bregethu, pa fodd yr oedd yr angladd i gael ei ddwyn yn mlaen, a lle yr oedd i gael ei gladdu. Ei eiriau diweddar oedd, mae yr efengyl oedd wedi brgethu cyhyd oedd ei gyfng, a'i fod yn ymddibynu ar gyfamod disigl Duw.

WILLIAMS, ROBERT (*Robert ab Gwilym Ddu*), oedd fardd o alluoedd rhyfeddol. Ganwyd ef yn Bettwsfawr, yn mhwlwyf Llanystumdwy, yn ardal Eifionydd, yn sir Gaernarfon, yn y flwyddyn 1767, a bu yn bywiolaethu yno hyd o fown ychydig flynyddau i'w farwolaeth, o'r hwn le y symudodd i'r Monachdy, yn yr un gymydogoeth. Yr oedd William Williams ei dad yn enedigol o Feirionydd. Fel bardd moesol a manwl, yr oedd Robert Williams heb ond ychydig yn gyfartal iddo yn y Dywysogaeth, ac y mae ei emyuau, llawer o'r rhai a gyfansoddodd, a resir gyda y goreu yn yr iaith. Ei weithiau barddonol, y rhai a ymddangosasant yn 1841, a argraffwyd yn Dolgellau, dan yr enw *Gardd Eifion*. Y mae ei arddull a'r iaith goeth a ddefnyddia yn y cyfansoddiadau hyn, yn profi yn amlwg ei fod yn feddianol ar dalent tuhwnt i'r cyffredin. Yr oedd y Bardd Du yn hynafiaethydd da, ac yn ganiedydd rhagorol. Yr oedd yn gyfeillgar iawn a Dewi Wyn o Eifion, ac a llawer ereill o ser dysgeleiraf yn y ffurfafan farddonol. Bu farw yn Monachdy, Gorphenaf 11eg, 1850, yn 83 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn mynwent Abererch, ger Pwllheli, yn Arfon.

WILLIAMS, DAVID. Ganwyd ef mewn pentref yn agos i Aberteifi, yn y flwyddyn 1738. Derbyniodd radd helaeth o addysg yn ngwahanol gangenau dysgeidiaeth pan yn ieuanc, a phan gyraeddodd oedran priodol aeth i'r coleg yn Nghaerfyrddin, er ymbarotol i'r weinidogaeth yn mysg yr Ymneillduwyr. Pan yn ymadael â'r coleg, derbyniodd alwad i'r weinidogaeth oddiwrth eglwys yn Frome, Gwlad yr Haf. Ar ol ychydig o arosiad yno, symudodd i Exeter, ac oddiyno eilwaith i Highgate, er cymeryd gofal yr eglwys gynulleidiaol yno. Wedi bod yno am flwyddyn neu ddwy, daeth am y tro cyntaf o flaen y cyoedd fel awdwr, yn y flwyddyn 1770, trwy lythyr at David Garrick, yn yr hwn y gwnai feirniadaeth lem arno. Yn fuan ar ol hyn ymddangosodd *The Philosophers in the Conversations*, yr hwn a gafodd gylochrediad helaeth, a darlleniad manwl. Canlynwyd hwn gan yr *Essays on Public Worship*, — *Patriotism and Projects on Reformation*. Wedi hyn argraffodd ddwy gyfrol o bregethau, yn benaf ar ragrith crefyddol. Trodd ei feddwl yn awr at y gorohwyl o ddygsu yr ieuencyd, ac yn 1773, argraffodd ei *Dreithawd ar Addysg*. Tua'r amser hwn cymerodd dy yn Chelsea, a phriododd a boneddiges ieuanc, a chafodd ei hun yn fuan yn ben ar sefydliad llwyddianus a mawrwyth, ond tafodd marwolaeth ei wraig niwl a thywyllwch ar ei obeithion. Ar ol hyn argraffodd ddwy gyfrol o ddarlithoedd, y rhai a draddodwyd yn addoldy Heol Margaret, Cavendish. Y nesaf a gyoeddodd oedd,

Lectures on Education, yn dair cyfrol wyth plyg; ac yn y flwyddyn 1780, cyoeddodd dreithodyn, a alwai *A Plan of Association on Constitutional Principles*; ac yn 1782 *Letters on Political Subjects*, y rhai a gawsant gylchrediad helaeth yn Lloegr, Cymru, a Ffrainc, gan iddynt gael eu cyfieithu i'r Ffrancseg, gan Brissot. Ei weithiau nesaf oedd *Gwersi i Dywysog Ieuanc*, ac yn y flwyddyn 1796, argraffodd *Hanes Sir Fynwy* yn ddwy gyfrol bedwar plyg. Cyoeddodd lawer o lyfrau heblaw a nodasom. Fel sylfaenydd y *Literary Fund*, er cynorthwye awdwyr teilwng mewn angen, bydd ei enw byth mewn cofadwriaeth, a chafodd yr hyfrydwch o'i sefydlu yn llwyddianus yn 1789, ac oddiar y pryd hwnw yn parhau yn ei gweithrediadau elusenawl. Bu farw Mehefin 29ain, 1816, yn 78 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn eglwys St. Ann, Soho.

WILLIAMS, JOHN, D.D., oedd enedigol o sir Gaerfyrddin, ac aeth i brif-ysgol Rhydychain yn y flwyddyn 1569. Etholwyd ef yn gymrawd o'r *All Souls* yn y flwyddyn 1579, ac efe y pryd hwnw yn M.A. Yn y flwyddyn 1592, cyflwynwyd ef gan y frenines i Reithoriaeth Llandrinio yn sir Drefaldwyn, pryd yr oedd wedi derbyn yr urddradd o B.D. Wedi hyn penodwyd ef yn *Margaret Professor of Divinity*, ac ar Mai 8fed, 1605, sefydlwyd ef yn Neoniaeth Bangor. Bu hefyd yn brif athraw coleg yr Iesu, yn Rhydychain. Efe ydyw awdwr y *De Christi Justitia*, &c., yn Dat. x. 1, yr hon oedd gyfrol bedwar plyg, a'r hon a argraffwyd yn 1597. Bu farw Medi 4ydd, 1613.

WILLIAMS, JOHN, LL.D., a anwyd yn Llanbedr Pont Stephen, yn Ngheredigion, ar Mawrth 25ain, 1727. Yr oedd ei dad yn barcer parchus, ac am hyn gosododd ei fab yn Ysgol Bydd y dref hono, lle y derbyniodd addysg a gwybodaeth glasurol. Wedi hyn y aeth i'r *Cambrian Academy*, yn Nghaerfyrddin, pan oedd yn 19eg oed, er cymwyso ei hun i'r swydd o weinidog ymneillduol. Pan wedi gorphen ei fyfyrddodau colegawl yn Nghaerfyrddin, ymgymrodd a'r gorchwyl o fod yn gynorthwywr clasurol i un Mr. Howell, yr hwn oedd ag ysgol fawr a lluosog yn Birmingham. Ar ddymuniad unol cynulleidfau o Ymneillduwyr, symudodd yn y flwyddyn 1752, i Stamford, yn sir Lincoln; ond yn gymaint a'i fod am gael lle yn agos i Gaerludd, yn y flwyddyn 1755, ymsefydlodd yn weinidog cynulleidfauol yn Workingham, yn Berks. Yn ystod ei arosiad yn y lle hwn cwblhaodd waith, wrth yr hwn yr oedd wedi treulio amryw flynyddau o fyfyrfaeth, a chafodd ei argraffu yn y flwyddyn 1767, o dan yr enw "Mynegair i'r Testament Groeg, gyda chyfieithad Seisneg i bob gair, a nodiadau beirniadol byr." Yn y flwyddyn hon cafodd alwad ac ymsefydlodd yn weinidog cynulleidfauol yn Sydenham, lle y cyflawnodd ei swydd yn ffyddlon am wyth mlynedd ar ugain. Yn y flwyddyn 1777, dewisiwyd ef yn ucholygwr Llyfrfa y Dr. Daniel Williams yn Heol y Groesgoch, a bu manteision y

sefyllfa hon yn foddion i roddi iddo yr hyfforddiadau angenrheidiol ar bwnc ac oedd wedi cymeryd llawer o'i fyfyrfaeth; flwyth yr hyn a argraffodd yn Saesneg o dan yr enw "Ymfyniad Rhydd, i wiredd y ddwy benod gyntaf yn Efengyl Matthew." Trwy i amodweithred ei addoldy fyned allan yn y flwyddyn 1795, rhoddodd i fyny ei swydd weinidogaethol, a threuliodd y gweddill o'i oes yn Islington. Pan y bu farw yr oedd yn agos gorphen argraffu ei *Græco-Barbara Novi Testamenti*. Heblaw a nodasom yr oedd yn awdwr Seisneg i "Nodiadau Beirniadol ar Essay, vii. 13-16,—*Tybiaethau am Ddechreuad Iaith—Nodiadau ar Dreithawd William Bell, ar Ddwyfol Genadaeth Ioan Fedyddiwr a Iesu Grist—Ymfyniad i Wirionedd y Traddodiad yn mherthynas i ddarganfyddiad America gan y Tywysog Mudog, mab Owain Gwynedd*, tua y flwyddyn 1170, a rhai pregethau. Bu farw yn Ebrill, 1798.

WILLIAMS, SYB ROGER, oedd yn lywyddwr milwraidd enwog, a mab i Thomas Williams, Penrhos, Mynwy, ac yn ŵyr o dy ei fam i Syr W. Vaughan, Barwnig. Er iddo ddangos mwy o dueddwrwyd milwraidd er yn blentyn, nag a wnaeth at ddysgeidiaeth, er hynny anfonwyd ef i brif ysgol Rhydychain, lle yr arosodd am ryw gymaint o amser. Yn fuan wedi y flwyddyn 1554 gadawodd y coleg, ac aeth yn filwr llwyddianus o dan y Dug o Alva, ac aeth trwy y gwahanol raddiadau milwraidd, fel gwr ar redeg, fel yr oedd yn bencatrawd yn y rhyfeloedd Belgiaidd a Ffrengig. Gwnaed ef yn bendefig yn 1586, a chan ei fod yn anwyl gan ei filwyr, aethant gydag ef ganol nos y flwyddyn hono, ac ymosododd ar wersyll Tywysog Parma, yn agos i Fleno, lladdodd y gelynyon, a drylliodd babell y Cadfridog. Efe yw awdwr "*The Actions of the Low-Countries* a argraffwyd yn amser y Frenines Bess; ac hefyd "*Dreithawd byr ar Rysel*." Bu farw yn Llundain yn mis Rhagfyr, 1595, a chladdwyd ef yn eglwys gadeiriol St. Paul.

WILLIAMS, SIMON, oedd weinidog yr Annibynwyr yn Nhrwdstan. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1710. Urddwyd ef yn weinidog iddi yn 1766. Yr oedd eglwys y Plough, Aberhonddu, y pryd hwn wedi ymadael ac eglwys Tredwstan. Bu Mr. Williams yn gwasanaethu yr eglwys hon hyd y flwyddyn 1810, pan fu efe farw yn 90 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn mynwent Talachddu.

WILLIAMS, THOMAS gweinidog yr Annibynwyr yn Betheada, sir Forganwg. Ganwyd ef Nhrherhedyn, yn mhblwyf Pendelwynn, yn agos i'r Bontfaen. yn yr un sir, Mawrth 1af, 1761. Amaethwyr cyfrifol yn y plwyf uchod oedd ei rieni, ac yn gysurus o ran eu sefyllfa yn y byd, a pharchus yn y gymydoggaeth. Pan oedd o gwmpas deng mlwydd oed, effeithiwyd yn ddwys iawn ar ei feddwl o berthynas i ddrygedd a'r angenrheidrwydd o gael achubwr i'renau colledig. Pryd hyn clywyd ef yn aml yn ochoneidig yn llwythog am drugaredd, a gwelwyd y dagrau heilltion yn lifo dros ei ruddiau o achos ei gyflwr.

Yn yr amser hwnw, wedi rhoddi ei hunan lawer gwaith i'r Arglwydd, ymwsgodd a'r dysgyblion yn Trehill, yn agos i Sant Nicholas; yno y dechreuodd ei yrfa grefyddol gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Cyfarfyddodd Mr. Williams ag ystern nerthol iawn y tro cyntaf y gwynebodd ar y gyfeillach. Yr oedd rhyw bregethwr hunanol yno yn cymeryd arno flaenori y gyfeillach. Wedi i'r gwr mawr hwnw ofyn rhyw ofyniadau anmherthynasol i'r amgylchiad, cyn i'r bachgen T. Williams gael amser i ateb drosto ei hun, gorchymynodd y pregethwr i oruchwyliwr y gymdeithas i ymalfydd yn ei ysgwydd a'i droi ef allan, hyd nes y buasai yn dysgu ei wers yn well. Yr oedd yr ystern hon yn ddigon grymus i ddiffodd pob tuedd daionus yn ei fynwes fel plentyn ieuanc; ond yr oedd llaw Duw ar ei gyflwr, glynnodd Williams er pob peth wrth yr Arglwydd a'i achos o lwyrffryd calon, a phrofodd amser ei fod ef yn dyfod i'r ty yn llaw Ysbryd y Duw byw, trwy y drws, a'i fod yn cael ei ddsygu gan y Dysgawdr sydd yn alluog i wneuthur y gwirion yn ddoeth. Wedi hynny aeth Mr. Williams rhagddo yn ei ymdrech a'i lafur am wybodaeth yn y pethau mwyaf eu pwys, sef pethau mawrion enaid a byd arall, gan gysegru ei hun i wasanaeth Duw, a bod yn wyliafwrus i ochelyd esgeulouso un cyfle i wneuthur daioni. Yr oedd ei gynydd yn amlwg i bawb a'i hadwaenai mewn gwybodaeth, doniau, defnyddioldeb, a rhinwedd, hyd nes oedd ei frodyr yn cyfrif nad oedd y cwrdd gweddi na'r gyfeillach neillduol yn llawn, oni byddai Thomas Williams yno. Yr oedd y gymydogiaeth lle y preswyliai y pryd hwnw, fel anialwch disathr, y campiau annuwiol yn uchel a brigog, a'u wlad wedi ei gordoi gan dywyllwch paganaidd, Teimlai yn fawr dros gyflwr gresynol pobl ei gymydogiaeth; ac oddiar y teimladau hyu teithiodd filldroedd meithion i ymofyn cenadau Duw i ddyfod i bregethu gair y bywyd iddynt, ac nid oedd un gwahaniaeth yn y byd i bwy enwad y perthynai y pregethwr, ond cael rhyw un i bregethu Crist yn Geidwad iddynt. Ar ol iddo briodi, aethant i fyw i ffermdy y Fonmon, yn mhlwyf Penmark, lle buont yn byw yn gysurus am lawer o flynyddoedd, a Duw yn ei ragluniaeth yn gwenu arnynt, ie, yn ol ei addewid i'w blant, yr oedd yn eu bendithio, ac yn eu gwneuthur yn fendith i ereill. Yn yr amser hwn y dechreuwyd yr achos sydd yn awr yn Bethesda, capel yr Annibynwyr, mewn ty anedd, e elwir Britton, yn agos i Aberddawen. Yno y darfu i'r eglwys daer gymell Mr. Williams i arfer ei ddawn, yr hyn a wrthododd am amser hir; ond o'r diwedd cawsant ganddo gydaynio a'u cais; ac yn fuan wedi hyn dewiswyd ef trwy unol gydsyniad yr eglwys i fod yn weinidog iddynt. Ar y 3ydd o Fehefn, 1798, neillduwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth. Bu yr achos yn llewyrchus yn Britton am rai blynnyddau. Yn 1806, adeiladwyd addoldy Bethesda, lle y llafuriodd Mr. Williams yn ddiwyd a fflyddlon

flynyddoedd meithion, a phan alwyd y dyaion da hyny, oedd a'u hysegwyddau dan yr achos yn Bethesda, oddiwrth eu gwaith at eu gwobr, yr oedd ereill wedi cael eu dwyn i mewn i gadw eu lle. Ar ol hyn efe a symudodd o Fonmon i Dreffleming, lle y treuliodd y rhan ddiweddaraf o'i oes. Wedi hynny daeth methiant i'w aelodau, nes oedd yn methu myned fawr o'i dy flynyddau cyn ei farwolaeth. Bu dros dair wythnos ar ddeg mewn cystudd trwm iawn, a bu farw yn dawel yn yr Arglwydd, ar y 23ain o fis Tachwedd, 1844, yn 84 oed, a chladdwyd ef yn Bethesda. Fel hyn y bu Mr. Williams byw a marw. Bu 84 o flynyddau yn y byd. 7½ yn aelod rheoladd yr eglwys Dduw, a 50 o flynyddoedd yn nghylch pwysig y weinidogaeth. Yr oedd Mr. Williams o ran ei berson, yn ddyun glân, golygus, ac o ymddangosiad gwir foneddigaidd. Cyfrifid ef pan yn ieuaino, yr uwchaf mewn harddwch corfforol yn mhob tyrfa lle y byddai; ond diflanodd fel blodeun y glaswelltyn. Yr oedd hefyd o feddwl mawr iawn; o ran ei ymddygiad yn weddus yn mhob man lle y byddai, ei eiriau yn anaml, ac eto yn gyflawn o ddefnyddiau cyfeillgarwch. Yr oedd yn ganwr hyfryd ac yn brydydd rhagorol. Ni welom erioed ddarn yn fwy tarawiadol ac effeithiol na rhai o'i ganiadau, megys "Owyn yr Unig," "Pegi, Pegi," &c. Y mae y llyfr hymnau a gyoeddodd yn rhagori braidd ar ddim a welom, yr hwn a eilw "Dyfroedd Bethesda." Diameu y bydd ei hymnau a'i ganiadau yn gysur, difyrwch, ac adeiladaeth i bererinton Seion yn yr oesau a ddaw. Yr oedd hefyd yn bregethwr rhagorol iawn, yr oedd ei bregethau yn ddoeth, a ffraethlym, ac yn dra ysgrythuro, a than fendith Duw, buont yn foddion i argyoceddi y difraw, i gysuro y galarus, cynal y gweiniaid, a phorthi y rhai cryfion a bwyd cryf; ond er pob peth efe a fu farw, ac nid oes genym ond dystym mewn hiraeth, gan obeithio ei gyfarfod eto yn nghymanfa bryn gwynfyd, lle na bydd raid ymadael mwy.

WILLIAMS, WILLIAM, Llandeilo, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef mewn lle a elwir Hafod, plwyf Llangathen, Ionawr 12fed, 1811. Hana'i rieni ddiuol, y rhai oeddynt aelodau yn Nghapel Isaac. Yr oedd yn un o bedwar o blant, y ieuengaf oedd efe. Ymddengys ei fod er yn blentyn yn meddu galluoedd meddyliol grymus a bywiog, ond eu bod y pryd hwnw yn rhedeg yn wylt mewn oferedd, megys llawer ereill o ddynion ieuaino. Pan yn ddwy ar bumtheg oed ymwelodd Duw a'i gyflwr, a dygwyd ef i deimlo yn nghylch ei sefyllfa a chyflwr ei enaid ger bron ei Grewr, nes y drylliwyd ei galon, ac y dygwyd ef yn isel i'r llwch i gyfaddef ei bechodau. Yr hyn a wnaeth yr argraffiad blaenaf ar ei feddwl ydoedd pregeth y Paroh. D. Jones, Gwynfan, ar noson waith, yn Nghapel Isaac, ar y pwys o fod yn yr Arch Ysbrydol, oddiwrth Gen. vii. 1. Bu yn galed arno am gryn amser yn ei ddyfodiad drwy y porth cyfyng; ond trwy drugaredd efe a

ddaeth trwodd i ryddid gogoneddus yr efengyl trwy adnabyddiaeth o'r Gwaredwr. Efe a ddywed am dano ei hun, "Er fy mod wedi fy magu mewn teulu duwiol—er fy mod wedi cael arfer a phethau crefyddol, yn darllen y gair, ac yn ei wrando beunydd yn osal ei bregethu, yn cyduno gyda phobl Dduw mewn pethau crefyddol, ac yn ddieuog o bechodau rhyfgyus, eto yr oeddwn yn hollol annuwiol, hyd yr ymweliad graeol hwn o eiddo yr Arglwydd a mi." Ar ol i'r eynfnewidiad uchod gymeryd lle, ac i Mr. Williams gael ei dderbyn yn aelod o eglwys Capel Isaac, cafodd ei alluoedd meddyliol ei ddoniau, ei athrylith, a'i ogwyddiadau moesol, eu dadblygu, nes cynyruhu yn mynwesau ei gyfeillion ragobeithion ei fod wedi ei ddarparu i lenwi cylch mwy cyoeddus a phwysig nag ydoedd ynddo y pryd hwnw, cafodd anogaeth gan yr eglwys i ddechreu pregethu, ac yn fuan aeth i'r ysgol i Rydybont, a gedwid gan y Paroh. W. Jones, er hyfforddi gwyr ieuainu yn egwyddorion blaenaf dysgeidiaeth. Daeth ar gynydd dirfawr yn ol yr amser y bu yn y lle; fe roddodd ei alluoedd meddyliol, ei ddiwydrwydd, ei ddyfalbarhad mewn gweddi, a'i dduwioldeb yn gyffredinol, foddlonrwydd neillduol i'w athraw. Nid oedd efe yn meddwl y pryd hwnw am ddim mwy na gallu deall awduron Seisnig yn dda—aros gartref i ddwyn yn mlaen achosion y fferm, a phregethu yn gynorthwyl yn yr eglwys a'r ardal; ond yr oedd gan Dduw amcan uwch, sef iddo lanw cylch helaethach a phwysicach. Yn fuan wedi iddo ymadael a'r ysgol, rhoddodd eglwys y Tabernacl, ac eglwys Ebenezer, Llansadwrn, alwad iddo. Urddwyd ef i'r weinidogaeth yn y Tabernacl ar y 5ed o Fai, 1835. Yr oedd colwg isel ar yr eglwys pan gymerodd Mr. Williams ei gofal, yr oedd wedi ymsuddo i ddfaterwrch a marweidd-dra, nifer yr aelodau ar y pryd oeddynt tua phedwar ugain; efe a ymdrechodd yn fuan eu cael i well trefn, a llwyddodd yn ei amcan. Adfywiodd yr eglwys yn y Tabernacl yn fawr dan ei weinidogaeth a chwangegydd ati ugeiniau lawer. Sefydlwyd cyfarfoddydd gweddio ac ysgolion Sabbathol yn yr ardaloedd oddi amgylch, a lluosogodd y gynulleidfa gymaint fel y bu iddynt yn 1840, adeiladu capel arall lawer helaethach. Yr oedd Mr. Williams yn hynod o fanol mewn dysgyblaeth eglwysig, yn dra llwm yn erbyn pob pechod, ac ymdrechai a'i holl allu i godi fyny santeiddrwydd a duwioldeb diragrith yn mhlieth aelodau yr eglwys; ond yn nghanol ei ddefnyddioldeb a'i lwyddiant gwanychodd ei iechyd, fel yr oedd yn amlwg yn fuan fod haul ei fywyd ar fachludo, a hyny yn nghanolddydd ei fywyd, o ran amser. Dygwddodd iddo, pan ar ei daith oddi cartref gael gwely llai, ac iddo yntau fod yn rhy ddiystyr o hyny ar y cyntaf, ac er ymdrechion y meddygon, ac amgeledd cyfeillion, cynyddodd ei afiechyd nes y terfynodd ei fywyd gwerthfawr ar y 6fed o Fedi, 1846, yn 84 mlwydd oed, a'r 11 o'i

weinidogaeth. Claddwyd ei ran farwol yn y Tabernacl yn ngwydd torf fawr o'i gyfeillion galarus. Ychydig fisoedd cyn ei farwolaeth ymunasai mewn priodas a Mrs. Morgans, gwraig weddw dduwiol, siriol, a hawddgar, yr hon a fu yn amgeledd gymwys iddo, am y tymor byr y parhaodd eu hundeb. Yr oedd Mr. Williams yn un o rai rhagorol y ddaear; yr oedd holl feddylfryd ei galon wedi ei henill yn gwbl gan bethau ysbrydol a thragywyddol. Yr oedd yn gyfaill gwresog, ffyddlon, a chariadus i bawb ag oeddynt yn ceru yr Arglwydd Iesu Grist. Prif deithi ei feddwl fel gweinidog ydoedd penderfyniad, bywiogrwydd, gwroldeb, a doethineb, i ddwyn y pethau hyn i weithrediad, i ateb yr amcan gorau heb niweidio ei hun, ei gyfeillion, na'r achos a bleidiai. Nodweddiad penaf ei weinidogaeth ydoedd symledd; a'r nod a oedai iddo ei hun yn mhob peth a wnelai, yn ddirgel a chyhoeddus, ydoedd yr amcan goruchel o leshau eneidiau. Yr oedd yn weinidog o ysbryd cyoeddus a diwygiadol, yn deall ei oes, ac yn ymgyraedd yn egniol am fyned yn mlaen gyda hi. Derbyniai gymeradwyaeth y lluasw fyddai yn ei wrando, ar gyfrif ei ddoniau, athrylithrwydd, pendeidd-dra llais, a medr i dreithu gair Duw yn eglur, tarawiadol a ffyddlon. Yr oedd yn bregethwr argyoeiddiadol; deuai at gynulleidfa fel un anfoneddig gan Dduw at ddynion; pregethai yn fywiog ac argyoeiddiadol, nes y dalai bob gwrandawr gyda'i fater ei hun yn bersonol. Dylynwyd ei weinidogaeth a llwyddiant anarferol drwy Gymru a Lloegr; a dygwyd llawer at yr Arglwydd trwyddo, yn y tymor byr y bu yn llafurio; yr oedd nerth, llymder, a threiddgarwch anarferol yn ei weinidogaeth, fel y gafaelai yn meddyliau ei wrandawr, a byddai cynulleidfaeodd mawriou megys yn crogi wrth ei wefusau; ond y mae y llais a swynai y miloedd wedi tawi yn ystawrwydd digynhwrff y bedd; y corff lluniaidd a hardd yn malurio yn y llwch, a'r llygaid a belydrent mor ddysglaer wedi cau yn nhwyllwch caddugaidd angen.

WILLIAMS, JOHN, oedd yr unig Anghydfurfiwr yn sir Gaernarfon, y mae genym ryw hanes am dano. Nid yw Calamy yn enwi y plwyf o'r hwn y trowyd ef allan. Tybia rhai mai Ynyscoynhaiaru, ger Porthmadoc ydoedd; ereill a dybiant mai Llanddwrog ydoedd y Llan y trowyd ef allan o honi. Tybia Robert Jones i Mr. Williams gael ei fwrw allan yn amser adferiad Siarl II, trwy ddeddf yr Unffurfiad, o'r eglwys uchod, dywed iddo glywed drwy draddodiad fod dyn yn Llanbedrog, "yn pregethu yn danllyd iawn, yn dyrchafu ei lais fel udgorn, a bod y bobl yn ei glywed fwy na chwarter milldir o ffordd oddiwrt y Llan pan y byddai yn pregethu, tua'r amser yr oedd Mr. Williams yn fyw." Barnai ereill, er y dichon i Mr. John Williams fod yn pregethu yn Llanddwrog, a llawer o Lanau ereill yn amser llywodraeth Cromwell, na bu efe yn weinidog sefydlog mewn un Llan blwyfol,

ond mai gweinidog teithiol ydoedd megys amryw ereill; yr oedd Deddf yr Unffurfiaid yn eu rhwystro i bregethu, ac nid oedd hyn ond yr un peth bron a phe bwr-iesid hwy allan o eglwys neillduol. Ymddengys fod ganddo hyd yn nod yn amser Cromwell yohydig o gyfaillion mewn sefyllfa eglwysig yn Mhwillheli, ac yn Nghapel Helyg, plwyf Llanyby, o dan ei ofal gweinidog-aethol. Dywedai y diweddar Mr. D. Williams gynt o Saethon, fod addoldy wedi ei adeiladu gan yr ymneillduwyr yn nhref Pwllheli yn amser Oliver Cromwell, ac mai Mr. Williams oedd yr gweinidogaethu ynddo, a'i fod yn lled agos i'r lle, os nid ar yr un tir ag y mae yr un presenol arno, i'r erlidwyr ei dynu ef i lawr, a'i fod am amser heb neb yn meiddio ei godi; ond i'r llywodraeth yn mhen ychydig ei ail-adeiladu ar ei thraul ei hun. Yr oedd Mr. Williams yn ymneillduwr egwyddorol, ac ni allai gydymffurfio ag unrhyw dduol, ac grefydd a osoddi i fyny trwy awdurdod llywodraeth wladol. Dywed Mr. E. Jones, fod Eglwys Gynulleidfaol yn Mhwillheli a'r ardaloedd cyn adferiad Siarl II., mai Mr. J. Williams oedd ei gweinidog, ac iddi ddyoddef oymaint o erlid yn amser yr adferiad, nes y gwasgarwyd hi yn hollol am ychydig, a gorfodwyd Mr. Williams encilio i Lundain o'r achos, ond efe a ddechwelodd yn fuan. Bu yn llafurio mewn amseroedd blinion, ac mewn enbydrwydd am ei einioes, nid yn unig yn Mhwillheli, ond mewn amryw siroedd ereill yn y Gogledd. Arferai ef a'r bobl dan ei ofal gyfarfod ganol nos mewn lleoedd mwyaf anghycoedd, rhag ofn yr erlidwyr, a chyn dydd, er hyn byddent yn cael eu dal yn fynych, a'u llusgo yn y modd mwyaf creulawn ac amharchus o haen y swyddwyr annynol a diriaid. Nid oedd dim enwau yn rhy ddrwg i'w rhoddi arnynt, na dim celwyddau yn rhy ddrwg i'w llunio am danynt. Dywedir i Mr. Williams briodi etifeddes y Gwynfryn, ger Pwllheli, ac mai yno yr oedd yn byw, ac i'w fab droi allan yn wyllt ac afradlon, nes gorfod gwerthu yr etifeddiaeth; gan nad beth am hyn, bu y Gwynfryn yn artref i weinidogion Pwllheli am amser maith wedi hyn. Ar ol iddo ef lafurio yn galed, nos a dydd yn Mhwillheli a lleoedd ereill yn y Gogledd, mewn amser terfysgylt a bliin iawn, efe a orphwysodd yn dawel yn yr Arglwydd, yn y flwyddyn 1674, pan oedd yr eglwys yn nghalon y tywydd garw. Nid yw yn wybyddus beth oedd ei oedran pan y bu efe farw; ymddengys nad oedd yn oedranus, pan yr hunodd, ac nid yw yn amlwg pa faint o amser y bu yn gweinidogaethu, er ceir mewn rhai hanesion mai deng mlynedd y bu, ond y mae yn eglur fod y deng mlynedd hyn i gael eu cyfrif o'r amser y dychwelodd efe o Lundain, ac yr ail ffurfiodd yr eglwys yn Mhwillheli a'r ardal, yr hon o fu o dan ei ofal lawer o flynyddau cyn hyn; dywedir mai y cryd tridiau oedd y clefyd a fu yn achos o'i farwol-aeth. Dywedir ei fod yn ddyn neillduol mewn dysgeidiaeth a duwioldeb, a'i fod yn

hynod o ddiwyd i gynyg efengyl y deyrnas i bechaduriaid; arddelodd yr Arglwydd ei lafur er lleshad ysbrydol i luoedd o'i gyd-genedl. Dywedir iddo sefyll yn barhaus, yn wrol a diyagof dros y gwirionedd; yn ngwyneb yr holl erledigaethau a'r caledi a ddyoddefodd. Yr oedd ei athrawiaeth yn ddeffrus, ac fel dferiad diliau mel, a'i ymarweddian yn aroglu yn beraidd o ran duwioldeb. Ar ol treulio ac ymdreulio fel gwas ffyddlon yn ngwasanaeth yr Arglwydd yn ngwyneb y rhwystrau a'r amharch mwyaf, efe a hunodd yn dawel yn yr angau. Ymddengys ei fod yn bregethwr tra rhagorol o ran dawn, nerth, a gafaelgarwch ar feddyliau y gwrandaewyr. Bu fyw yn ei waith a hwnw yn waith gorcheistol, er egluro yr amcanion pwysicaf a mwyaf canmoladwy, a chafodd y fraint o lynu yn ei waith yn ddiysgog yn ngwyneb tymhestloedd blinion hyd ei ddiwedd.

WILLIAMS, DAVID, oedd weinidog yr Annibynwyr yn Ninbych. Urddwyd ef yno yn 1736, yn weinidog. Yn 1742, yr adeiladwyd y capel cyntaf, ac ymddengys fod ganddo ef gryn law yn nghodiad y capel, oblegyd yr oedd efe yn wr hynod o awyddus ac ymdrechgar dros lwyddiant yr achos. Y mae yn ffin genym nad allem roddi hanes manol o'r gwr da hwn. Dywedir ei fod yn briod a merch Mr. Thomas, gweinidog Pwllheli, a bod ei ferch yntau yn briod a Mr. Harris, gweinidog Pwllheli, yr hon y mae ei choffadwriaeth yn barchus hyd heddyw, gan yr holl rai a ddarllenasant ei hanes, fel gwraig dduwiol, synwryol, a haelionus iawn. Bernir i Mr. Williams a'i briod hoff feirw yn ieuainc, ac i'w merch gael ei dwyn i fyny gyda theulu ei mam yn y Gwynfryn, ger Pwllheli. Bu Mr. Williams farw yn ol dyddlyfr y Parch. P. Pugh yn y flwyddyn 1743.

WILLIAMS, DAFYDD, oedd weinidog yr Annibynwyr yn Mhenmain, Mynwy. Pa ardal y ganwyd ef nis gwyddom. Yr oedd yn byw mewn lle a elwir Gwaelod y Waun, yn mhlwyf Bedwellty. Yr oedd yr achos yn lled flodeuog yn ei amser ef. Yn y flwyddyn 1728, cyfododd cryn ddwndwr yn sir Fynwy a pharthau uchaf sir Forganwg, yn nghylch bedydd, a dechreuodd y ddwy blaid ygrifenu a dywedyd geiriau chwervon wrth, ac am eu glydd, nes i'r bobl fwyaf crefyddol o'r ddwy ochr farnu pethau fel hyn yn anaddas, ac i'r dyben o osod atalfa arno, penderfynasant alw cyfarfod yn Merthyr Tydfil, i'r ddwy blaid gael cydnabod eu beiau wrth eu glydd, ac i benderfynu trafod y pwnc mewn dull mwy heddychol o hyn allan. Danfonwyd cenadon o amryw eglwys yno, ac yr oedd Mr. Williams, a dau bregethwr cynorthwyol ereill gydag ef wedi eu danfon gan eglwys Penmain. Yr oedd Mr. Williams yn ddyn heddychol a duwiol iawn, ac yn bregethwr rhagorol. Gorphenodd ei yrfa tua'r flwyddyn 1731, er mawr alar i'r eglwys o dan ei ofal a phawb a'i hadwaenai.

WILLIAMS, THOMAS, oedd weinidog

yn eglwysi Annibynol yn Mynyddbach Llandeilo, ac Abergorlech, sir Gaerfyrddin. Nid ydym yn gwybod pa le y ganwyd ef, ond dywedai ei orwyr, y diweddar Barch. D. Jones, Gwynfa, mai symud a wnaethai i ardal Capel Isaac, lle yr aelwydwyd ef, ac y dechreuodd bregethu, a chafodd ar gais yr eglwysi, ei urddo yn weinidog yno ac yn Abergorlech. Y mae coffadwriaeth Thomas Williams wedi ei gyflwyno fel peth cyssegregedig i'r oesoedd dyfodol; ac y mae er wedi marw, yn llefaru eto. Llafuriodd lawer am ddeugain mlynedd i gaeglu hanes breninoedd a thywysogion Cymru, er eu dyfodiad cyntaf i Brydain hyd amser Sior y Trydydd; cyoeddodd firwyr ei lafur mewn llyfr bychan, a elwir *Yr Oes Lyfr*. Y mae amryw argraffiadau wedi eu cyoeddi o hono. yr hyn a brawf ei fod yn un tra rhagorol, cyoeddwyd yr argraffiad cyntaf, mewn plyg bychan, yn cynwys 620 tudalen, y 9fed o Fehefin, 1724, gan Nicholas Thomas, Caerfyrddin. Cafodd ei gyflwyno i'r Anrhydeddus a'r parchedig Griffith Rice, o Dynefwr. Y mae yr awdwr yn anerch y darlennydd ar gân. Cynwysir y llyfr mewn dwy ran; y rhan gyntaf sydd fath o gronicle ysgrythyrol, yr ail ran a gynwysa hanes dyfodiad y Cymru i Ynys Prydain, &c. Pan ystyriom fod Mr. T. Williams yn byw yn nghanol gwlad, lle nad oedd cyfleusdra iddo gael gweled unrhyw lyfrgelloedd o fawr werth, yn nghyd ag uchel bris llyfrau yn ei amser ef, a'i gyflog yntau ond bychan, y mae yn amlwg iddo wneud ymdrech fawr. Ymddengys ei fod yn ddyon o alluoedd cryfion, yn meddu ar wybodaeth gyffredinol holaeth, yn bregethwr deallus, athrylithgar, ac yn weinidog cymeradwy gan yr eglwysi. Dywedir ei fod yn bregethwr tanllyd a phoblogaidd iawn; a dengys ei lawysgrifen yn Nghronicle yr eglwys, ei fod wedi ei addurno i'w swydd ac addysg dda. Bu farw yn hen a llawn o ddyddiau yn y flwyddyn 1779, a chladdwyd ef yn mynwent Llanfynydd, wrth ochr ei ragflaenor, John Harris. Ar ddydd ei gladdedigaeth, dywedai Mr. Cobner, offeiriad Llanfynydd, "Gosodwch y pridd yn esmwyth ar hwnyna, oblegyd dyn duwiol iawn ydoedd." A phan yn cofresu ei gladdedigaeth, gwnaeth yr ol-sylw canlynol yn llyfr Eglwys Llanfynydd, "Dyn duwiol iawn ydoedd, oblegyd bu yn cyegu noson gyda fi."

WILLIAMS, EDWARD, (*Iolo Morganwg*.) Ganwyd ef yn Mhenon, sir Forganwg yn y flwyddyn 1745. Yr oedd ei rieni yn bobl barchus. Saer meini oedd ei dad wrth ei gelfyddyd, a'r dull y dysgodd Iolo y llythrenau gyntaf, oedd edrych ar ei dad yn eu naddu ar geryg beddau. Clywsom lawer gwaith am lyfr corn yr hen ysgolion, a gwelom lyfrau coed yn yr ysgolion presenol, ond ar lyfr careg y dysgodd Iolo wyddor ein iaith; safai yn ymyl ei dad, a sylwai ei lygaid bywiog a threiddiol ar y llyunia a dorid ar y ceryg, a gofynai "beth oedd eu henwau, a pha ddybenion a atebent,"

ac felly dysgodd pan yn blentyn bychan, iaith ei fam, a chelfyddyd ei dad yr un pryd. Amlygodd ogwyddiad meddwl at farddoniaeth yn foreu iawn. Ni chwasa ei fam ganddo ddyysgu dim mewn un llyfr, ond mewn llyfr barddoniaeth. Pe buasai yn y llyfr bach lun llew, tarw, ci, cath, a cheiliog, ni wnai Iolo gymaint ag edrych arno, os na buasai barddoniaeth ynddo, ac felly pwrcaodd ei fam lyfr barddoniaeth Seisnig, yn yr hwn yr ymhyffrydai ei mab yn fawr. Dysgodd ei fam ef i ddarlennu, ysgrifenu, rhifyddu a chanu. Dyna i gyd o ysgol a gafodd Iolo pan yn blentyn. Ei lyfr cyntaf ydoedd ceryg beddau, ei *Reading Made Easy* ydoedd hen lyfr barddoniaeth Seisnig, ei ysgoldy ydoedd aelwyd ei dad, a'i athrawes ydoedd ei fam. Ni feddai ar ieched da pan yn blentyn, ac ni bu ei ieched ond canolig cyhyd ag y bu byw. Er yn blentyn gwanaidd a nychlyd, cafodd ddechreu ar ei alwedigaeth gyda'i dad, pan oedd ond naw mlwydd oed. Arosodd gyda'i rieni hyd farwolaeth ei anwyl fam, yn y flwyddyn 1770. Cyhyd ag y bu hi byw, nis gallasai Iolo feddwl am ymadael a thy ei dad; ond wedi ei chladdu hi, pan oedd yn 25ain oed, aeth i Loegr er dysgu ei gelfyddyd yn well, a chael mwy o arian am ei waith. Pan yn gweithio ar bont Blackfriars, Ilundain, siaradai Iolo yn gryf a phenderfynol am y pynciau a gynhyrfent y deyrnas yr anseir hwnw, clywodd y gwleidyddwr enwog Pitt am hyny, ac anfonodd swyddog i gymeryd meddiant o Iolo a'i holl ysgrifau, a gwleidd mai barddoniaeth a llenoriaeth oedd eu cynwysiad, dywedai Pitt wrtho; "Mae yn llon genyf, Mr. Williams, nad oes dim yn eich ysgrifau yn cyfreithloni y cybuddiaid a ddygid yn eich erbyn. Gellwch eu cymeryd adref gyda chwi." "Syr," ebe Iolo wrth Pitt, gan sefyll o'i flaen mor fawreddog a'r yntau, "chwi a berasoch ddwyn fy ysgrifau yma heb fy nghenad i, feallai y byddwch cystal a'i hanfon yn eu hol eto." "Gwir iawn, Mr. Williams," meddai Pitt, "mae hyny yn resymol, fe'i gwneir." Felly y bu, aeth cenad y prif weinidog a'i ysgrifau yn ol; ac aeth Iolo at y dynion a'r ceryg. Yn y flwyddyn 1777, dychwelodd i'w hen wlad, ac ymsefydlodd yn mhentref Flinstone. Yn mhen pedair blynedd wedi hyny, priododd, a cynhiai ei deulu drwy ei ddiwydrwydd gyda'i alwedigaeth. Yn y flwyddyn 1794, cyoeddodd dda lyfr o farddoniaeth Seisnig, cynwysodd o gyfansoddiadau gwreiddiol, a chyfieithiadau o waith y beirdd Cymreig. Yn fuan ar ol hyny, rhoddwyd ef ar waith gan Owain Jones, Ysw., i deithio Cymru oll er chwilio am hen law-ysgrifau Cymreig. Dechreuodd Iolo ei daith a'i *wallet* ar ei gefn, penderfyniad yn ei enaid, a than Cymreig yn llosgi yn fyw ar allor ei galon. Bu yn fwy llywyddianus nag y dysgwliai neb, drwy ei deithiau meithion, a'i lafur difn, dygodd i'r goleu drysorau gwerthfawroch na'r aur colladwy. Adysgrifenodd yn amyneddgar a manol dros gant o hen lawysgrifau pwysig y rhai a gy-

oeddwyd yn y *Myvrian Archaeology* ac yn *Nghyfrinach Beirdd Ynys Prydain*. Trwyddo ef hefyd y dyogelwyd Coelbren y Beirdd rhag myned a'r goll. Yr oedd i Iolo dri brawd yn dylyn yr un alwedigaeth ag ef ei hun. Ymfudodd y tri i'r India Orllewinol, lle y daethant yn gaethfeddianwyr mawrion ac yn berchenogion cyfoeth lawer. Buont oll feirw heb hiliogaeth, ac felly Iolo ydoedd etifedd cyfreithlon y tri; gadawsant ddigon o feddianau ar eu hol, i wneud y bardd cyf-wuch a boneddigion penaf Morganwg; ond pan glywodd Iolo am y cyfoeth, dywedodd fel dyngarwr cydwytodol; "Yr holl arian hyn ydynt werth gwaed, esgyrn, giau, ac eneidiau dynion, ni fynaf ddim o honynt. Ni chaff fy mhiant ddim o honynt. I ba le bynag yn elont dygant felddith Duw Hollalluog i'w canlyn. Myni a'u cadwaf hwynt a'r felddith a'u dylinant oddiar fy hun a'r eiddo fy mlant. Ni chewch groesi gorsing fy nhy, na chrogi wrth fy nenbren." Mae hyn ei hun yn ddigon i anfarwoli hen fardd Morganwg. Buasai yn anrhydedd i angel gael cyfle i amlygu y fath egwyddor, a'i gweithio allan mor ardderchog. Dyna etifeddiaeth fawr yn cael ei haberthu o barch i gydwybod. Anrhydedd ynte i Iolo. Llonyddwch i'w lloch, a pharch bythol i'w goffadwriaeth. Hunodd yn yr angu yn y flwyddyn 1826, pan yn 80 mlwydd oed. Y pethau a'i hynododd oeddnt athrylith wreiddiol, llafur difino, gwladgarwch twymgalon, a chydwybodolrwydd diwro.

WILLIAMS, ROGER, sylfaenydd enwog Ynys Rhode, oedd yn enedigol o blwyf Llan-sawel, sir Gaerfyrddin. Gwnaeth ei ymddangosiad yn y flwyddyn 1599. Cafodd raddau helaeth o ddysg gan ei noddwr, Syr Edward Coke, dan addysg yr hwn hefyd y bu yn myfyrto y gyfraith, a thrwy ymdrechion ei noddwr derbyniodd urddau cysegredig a phlwyf. Gan ei fod wedi mabwysiadu egwyddorion puritanaidd, ymfudodd i'r America yn y flwyddyn 1631, ac ymsefydlodd yn Salem, yn Lloegr Newydd, ond yn 1635, cafodd ei ddeoli gan yr ynadon am wadu eu hawl i myraeth a materion cydwytodol. Yna ymsymudodd i Ynys Rhode, lle y sylfaenodd dref Rhagluniaeth, yr hon sydd yn awr yn brif ddinas flodenog y dalaeth, ac yma y sefydlodd gynulleidfa o Fedyddwyr, y gyntaf yn America. Yn mhen pedair blynedd rhoddodd ei swydd weinidogaethol i fyny, a daeth drosodd i Lloegr, er cael breinlen i'w drefedigaeth ieuanc. Ar ei ddychweliad, wedi cyraedd gwybodaeth o'u hiaith, pregethodd yn mysg yr Indiaid gyda llwyddiant mawr, ac yr oedd ei ddylanwad mor fawr gyda hwynt, fel y bu yn foddion i rwystro tywallt llawer o waed, ac atal dinystr preswylwyr y wlad gymydogol. Ysgrifnodd hanes yr Indiaid, i'r hyn y rhoddodd Arglwyddi y Morlys gymeradwy-aeth fawr, ac yn y flwyddyn 1643, argraffwyd llyfr defnyddiol a gyfansoddodd yn Seisneg o dan yr enw *Allwedd i Iaith Lloegr Newydd*. Cyfansoddodd ac argraffodd amrywiol o

lyfrau ereill, gwerth eu darllen. Bu farw yn Ngwanwyn y flwyddyn 1683, yn 84 mlwydd oed, 52 o ba rai dreuliodd i wneuthur daloni yn yr America. Gadawodd ar ei ol wraig a llawer o blant, hiliogaeth y rhai ydynt wedi dyfod yn genedl gref a pharhaus.

WILLIAMS, SYR ROWLAND, oedd glerigwr a bardd, yr hwn a fu farw tua'r flwyddyn 1630. Y mae rhai darnau o'i gyfansoddiadau ar gael mewn llawysgrifau yn ein dyddiau ni.

WILLIAMS, TALIESIN, neu *Taliesin ab Iolo*, oedd fab i'r diweddar Iolo Morganwg. Ganwyd ef yn Caerdydd, Gorphenaf 9fed, 1787, a thrwy ymdrechion ei dad cafodd addysg dda, fel yr oedd wedi ei gymwysio i ddyledswyddau pwyysig athraw cynorthwyol, yn ysgol y Parch. D. Davies, Castellnedd, lle y parhaodd yn fyddlawn i'w athraw, ac er anrhydedd iddo ei hun, hyd nes i amgloch-iadau i'w arwain i ymsefydlu yn Merthyr Tydfil. Yno y bu yn cadw ysgol barchus, priodi, a magu teulu, a threuliodd y gweddill o'i oes, gan fwynhau parch ac ewyllys da pob dosparth cychynol iddo. Llennyddiaeth ac ymchwiladau henafiaethol oedd etifeddiaeth naturiol yr hen Iolo Morganwg, ac felly yn ddisgynedig i'w fab fel trestadaeth. Yr oedd yn mron yn benboeth gyda phob peth perthynol i ddyseidiaeth, hanes a phriodoleidau y Cymry. Rhoddodd Ab Iolo wasanaeth pwyysig i Lenyddiaeth Gynreig, trwy orphen, ar ol marwolaeth ei dad, ac argraffu *Cyfrinach y Beirdd*. Rhoddwyd llawer o dychanau ameus ar *Goelbren y Beirdd* fel ei heglurid gan Gadair Morganwg, ac am hyny cynygwyd gwobr, yn y flwyddyn 1840, am y treithawd goreu ar y llythyrenau Barddol. Nid oedd dim cyn hyn yn werth gwobr wedi ymddangos, ond cynyrchwyd yn awr dreithawd gan Ab Iolo, yn yr hwn yr amddiffynai ddamcaniaeth ei dad mewn ymresymidau nerthol, gan brofi, os mai ei dad a ddyfeisiodd y wyddor lythyrenol y dadleuid yn ei chylch, rhaid hefyd o angenrheidrwydd mai efe a ddyfeisiodd holl gorff llenyddiaeth Gymreig. Dyfarwyd hwn fel campwaith Ab Iolo, ac argraffwyd ef gan Mr. W. Rees, yn Llanymddyfri, yn draithodyn wythplyg, dan yr enw *Coelbren y Beirdd*, sef hanes o'r llythyrenau Barddol, gan Taliesin Williams. Yn y flwyddyn 1827, argraffodd Awdl Seisneg o dan yr enw *Castell Caerdydd*, ac yn mhen deg mlynedd, sef yn 1837, argraffodd Awdl arall, dan yr enw *The Doom of Colyn Dolphin*, gyda nodiadau eglurhaol ar y traddodiadau, a'r ofergoelion oeddnt wedi bod, ac yn fynu yn Morganwg. Cafodd "Awdl Derwyddon Ynys Prydain, fathodyn cadeiriol eisteddfod fawr Caerdydd, yn 1834. Yr oedd hefyd wedi ei gyflogi fel golygydd gan Gymdeithas y Llawysgrifau Gymreig i ddeithol o gasgliadau amrywiaethol ei dad, gyda chyfieithad ag egluriadau Seisneg. Bu ei afiechyd yn foddion i luddio y gwaith am tua phum mlynedd yn ei ddyfodiad drwy yr argraff-waeg, ac wedi i tua 450 o dudalenau gael eu hargraffu dan ei arolygiaeth, terfynwyd ei

lafur gan angen, yr hyn a gymerodd le yn Merthyr Tydfil, ar Chwefror 6fed, 1847. Rhoddwyd yr holl waith wedi hyn i'r cyoedd o dan yr enw *The Iolo MSS.* Gadawodd Ab Iolo lawer o'i weithiau anargraffedig mewn llawysgrifau, yn y rhai y mae hanesion Dr. Sion Cent.—Glyn Nedd—Nos Calan Gauaf, &c. Dylem hefyd goffau iddo olygu ail-argraffiad, ac ail gyfrol o *Salmu yr Eglwys yn yr Anialwch*, gan ei dad, ac ail-argraffiad yn 1836 o'r *Review of Ancient Welsh Manuscripts*, y rhai yn wreiddiol a ysgrifonwyd gan Iolo Morganwg i'r *Myrcian Archaeology*.

WILLIAMS, THOMAS, oedd yn eiriad-uddwr dysgedig a meddyg enwog, neu fel yr adnabyddid ef yn ei wlad, Syr Thomas William, mab William ab Thomas ab Gronwy, yr hwn oedd yn ddisgynydd oddiwrth Ednowain Bendew, un o Bumtheg Llwyth Gogledd Cymru. Ganwyd ef fel y nodai ei hun, mewn lle o'r enw Ardde'r Myneich, wrth droed y Wyddfa, yn Nghwmwd Llechweddiasaf, yn sir Gaernarfon. Derbyniodd ei addysg yn mhrif ysgol Rhydychain, lle yr enillodd yr urdd-radd o M.A., fel aelod o goleg Grazenose, yn y flwyddyn 1673. Yna yr gyflwynodd i fyfyrïo physygwriaeth, ond ni chymerodd yr un graddiad yn y gelfyddyd hono, ac ymdeolodd i'w wlad ei hun, lle yr ymarferodd a's gelfyddyd feddygol. Ei waith awdurol cyntaf oedd "Llyfr yr Achau," yr hwn a enwai "Prif Achau holl Gymru Penbaladr." Ysgrifonodd hefyd llyfr o gyfarwyddiadau meddygol, ac un arall ar seryddiaeth. Ond y mwyaf pwysig o'i holl gyfansoddiadau, a'r hyn a'i gosododd yn rhes flaenaf yr ysgoleigion Cymreig yw ei *Lexicon Latino Britannicum*, neu Eiriadur Lladin a Chymraeg. Y mae hwn yn llyfr o ymchwiliadau fanwl, ac yn werthfawr neillduol, oblegid ei ddyfyniadau helaeth o awdurdodau llawysgrifawl, a byddai argraffiad o hono, hyd y nod yn awr yn ychwanegiad pwysig at ein iethyddiaeth. Y mae y cyfansoddiad gwreiddiol yn llawysgrif yr awdwr, yn awr yn cael ei gadw yn llyfrgell Hengwrt, ac yn gwneud i fyny dair cyfrol bedwar plyg. Y mae yn dwyn y dyddiad o 1604 a 1608 ar y ddalen enwol. Y mae llawysgrifau ereill gan yr awdwr dysgedig hwn yn cael eu cadw yn nghanagliad gwerthfawr yr un lle, ac yn mysg ereill "Llyfr Prophwydoliaethau Cymraeg, Saesneg, a Lladin." Bu fyw fwyaf o'i amser yn Trefriw, yn agos i Lanrwest, a'r traddodiad yw ei fod un amser yn isberigol y plwyf. Y mae hyn yn cyfateb i fod un o'i enw yn isberigol Trefriw ar ymweliad yr esgob yno yn 1673, yn gyfartal a'i fod bob amser yn cael ei alw yn Syr Thomas ab William.

WILLIAMS, SYR WILLIAM, oedd yn gyfreithwr a gwleidyddwr enwog, a chafodd ei eni yn Nantanog; yn Môn, yn y flwyddyn 1634. Yr oedd Hugh Williams, D.D., ei dad, yn offeiriad llantisant, yn y sir hono, ac yn fab ieuengaf Mr. Williams, Ysw., o'r Chwaenisaf, yr hwn oedd yn disgyn y

podwerydd ar ddeg o Cadrod Hardd, ac yn byw yn 1100 yn Trefadog, yn mhlwyf Llanfaethlu. Aeth i'r ysgol i Rydychain, a daeth yn ysgolor o Goleg yr Iesu, yn y flwyddyn 1652, a pharhaodd i aros yno am ysbaid dwy flynedd, pryd y symudodd i *Gray's Inn*, a gwnaed ef yn ddadleuwr yn y gyfraith. Yn 1667 gwnaed ef yn Goffiadur dinas Caerlleon Gawr. Ar doriad allan y fradwriaeth Babaidd ochrodd gyda y blaid grefaf, a dowisiwyd ef yn fwrdeisiad dros ddinas Caerlleon, fel un cymwys i eistodd drostynt yn y sonedd oedd yn dechreu yn Westminster, Mawrth 6ed, 1678, a'r un a ddechrouodd Hydref 17eg, 1679, a'r un hono a ddechrouodd yn Rhydychain, Mawrth 21ain, 1680, ac yn y ddau olaf dowisiwyd ef yn Llefarydd Ty y Cyffredin. Bu wedi hyn yn aelod seneddol dros fwrdeisdref Beaumaris a sir Gaernarfon. Yn y flwyddyn 1684, cafodd ei brofi am gabldraith, am iddo beri argraffu hysbysiadau un Thomas Dungerfield, Ysw., ac er iddo ddadleu fod cyfraith ac arferiad y senedd o'i blaid, dirwywyd ef o ddeg mil o bunau, am iddo drwyddedu i'r cyfryw hysbysrwydd gael ei argraffu, a gorfu iddo dalu wyth mil o'r cyfryw swm. Priodolai Roger North y ddirwy greulawn hon i ddiogor ac atteimlad y Barnwr Jeffreys, yr hwn a ddarostyngwyd drwy ei orfodi i fyned ar ei liniau o flaen Ty y Cyffredin pan oedd Williams yn Llefarydd. Ar ol y chwyldroad cyoeddwyd y ddeddfryd yn anghyfreithlawn gan Dy y Cyffredin, ac yn erbyn rhyddid y Senedd. Yr oedd ef yn un o'r cyfreithwyr mwyaf enwog yn ei oes, ac ymddongys oddiwrth ddadleuon y prawfion gwladol y tymor hwnw, ei fod yn ddiffynwr aiddgar y blaid grefaf yn amser tevrnasiad Siarl II. Ar ol esgyniad y brenin Iago, efe a dderbyniwyd i'w ffaf, a gwnaed ef ganddo yn Ddadleuwydd neu Gyfreithwr Cyffredinol, yn lle Syr Thomas Rowis. Cymerodd hyn le yn Rhagfyr 1687, pryd y derbyniodd yr aurdredd o farchog. Yn mis Gorphenaf y flwyddyn ddylynol gwnaed ef yn farwnig. Pan yn Gyfreithwr Cyffredinol, efe a ddygai yn mlawn yr erlyniadau yn erbyn esgobion, a chymeru lawer o drafferth i'w cael yn euog. Argraffwyd llawer o'i arbethiau yn y Senedd. Ar ol y chwyldroad penodwyd ef yn un o gynghorwyr y brenin, ac un o weithredoedd cyhoeddus olaf ei fywyd oedd dwyn i mewn ysgrif i rwystro treulion yn etholiad aelodau, yr hon yn gyffredin a elwid y *Treating Act*, yr hon hyd eto sydd yn parhau yr ogwyddor ddyogelaf o anni-bynieth a phurdeb y Senedd. Efe oedd tad y Syr Watkin William Wynne cyntaf. Bu farw Syr William yn ei ystafell yn Gray's Inn, yn mis Gorphenaf, 1700, yn 66 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn nghanngoll oglewys Llansilin, lle y mae murfaen cofiauol am dano. Y mae ei arllun yn cael ei gadw yn neuadd dinas Caerlleon Gawr hyd heddyw.

WILLIAMS, JOHN (*Ioan Rhagfyr*). Ganwyd ef Rhagfyr 26ain, 1749, yn Hafot-yfach, Celynin, sir Feirionydd. Gwneuthurwr hetiau brethyn oedd ei dad. Ni chafodd

ond tri mis o ysgol yn ei ieuencyd, a dygwyd ef i fyny yn yr un alwedigaeth a'i dad. Yr oedd yn hoff neillduol o gerddoriaeth. Yr offeryn oerdd cyntaf a ddysgodd oedd y *German flute*, yna y *trumpet*. Arferai ymneillduo wrtho ei hun i'r mynydd, ac oedd tu cefn i'w breswylfod i chwareu y *German flute*. Yr oedd y fath ganu yn beth cwbl ddieithr yn y gymydogeaeth. Aeth chwedl ar hyd yr ardal fod rhyw ganu nefolaidd i'w glywed yn yr awyr, tu cefn i Dolywaun. Bryd arall cymerai y *trumpet* ganddo i gopa yr un clogwyn, a chan ei adsein tybiodd rhai o'r hen bobl fod diwedd y byd wedi dyfod ar eu gwarthaf, pan nad oedd ond sain soniarus o drumped Ioan Rhagfyr wrth ddfyru ei hun. Pan oedd tua ganu nefolaidd oed efe a ddechreuodd brydyddu, a phan yn 22 oed, yr oedd ganddo rai cywyddau, englynion, ac awdlau gorchestol wedi eu cynghaneddu ar wahanol destunau, a thebygol yw iddo ddechreu cyfansoddi cerddoriaeth tua'r un amser. Cyfansoddodd dôn ar y Salm gyntaf pan nad oedd ond glaslanc, a chafodd ei dysgu yn eglwys Dolgelly, yn absenoldeb J. Symmons, o sir Drefaldwyn, yr hwn oedd yn dyfod oddiamgylch i ddysgu cerddoriaeth. Pan wrth ddyfod i'r Llan yn Sabbath, clywai ganu y dôn. Pan ddaeth at y cantorion, gofynodd pwy oedd awdwr y dôn wael a ganent. Dywedodd John Williams yn lled wylaidd mai efe oedd ei hawdwr, ac y gwnai y nesaf yn well, a'i fod yn credu y byddai yn fuan iawn gystal cerddor ag yntau, a'i fod yn bryd iddo wyllo rhag iddo fyned yn well na'i feistr. Erbyn i Mr. Symmons ddyfod i Dolgelly drachefn, yr oedd John wedi cyfansoddi anthem ar y geiriau "Parod yw fy nghalon," a phan ddaeth Mr. Symmons i'r eglwys yr oedd yr anthem yn cael ei chanu gan y cor, ar ol gorphen dywedodd Symmons wrth John ei fod wedi myned a'i damaid o'i ben am byth yn Nolgelly. Ar ol hyn bu y ddau yn gyfeillion mawr, ac aml yr anfonent eu gweithiau i'w gilydd. Ar ol hyn parhaodd i gyfansoddi cywyddau, englynion, awdlau, cerddi, dyriau, tonau, ac anthemau. Nid oes llawer o'i farddoniaeth ar gael, ond y mae ei gerddoriaeth mewn ymarferiad drwy holl Wynedd, a gellir dywedyd na chododd neb yn un oes na chonedlaeth yn eilydd iddo o ran ei ddawn, a'i fedrusrwydd i gyfansoddi cerddoriaeth i folianu Duw mewn lais cân a moliant. Anthemau a thonau o'i waith ef a genir fynyachaf trwy holl Wynedd yn y Llanau plwyfol er ys llawer o flynyddoedd, ac hefyd mewn llawer o addoldai yr Ymneillduwyr o wahanol enwadau. Dywedir hefyd fod rhai o'i donau godidog ef mewn bri a a chymeriad mawr yn rhai o drefydd Lloegr, ac yn cael eu canu yno ar yr organau goreu, a da iawn yr haeddent hyny hefyd yn ol barn pob dyn deallus am y fath beth. Yr oedd ei alwedigaeth yn aml yn ei alw oddicartref, ac felly cafodd gyfleusdra i fwrdd oydabyddiaeth a cherddorion y dywysogaeth. Pan oedd yn 33 oed rhoddodd heibio ei alwedigaeth, a bu yn cadw ysgol am 46 o flynydd-

oedd yn Nhrawsfynydd, Abermaw, Dolgelly, ac yn ddiweddaf yn Llanilltyd. Pan yn Abermaw, cyfansoddodd yr alaw a elwir "Ymdaith gwyr Abermaw," sef "Barmouth March. Y mae gradd o debygolrwydd yn hon i'r gvdgan olaf yn nghanawd olaf Tywysog Cymru, gan Owain Alaw. Pan yn Nolgelly bu yn glaf iawn dros enyd faith, ac yn y cyfanser cafodd ergyd trwm gan y parlys, yr hyn a achosodd gyfyngdra iddo. Pan y cyfansoddodd anthem ar y ddeunawfed Salm, "Yn fy nghyfyngder y gelwais," gwnawd iddo anrhegion gan wahanol ber-sonau yn yr amser hwn yn gydnabyddiaeth am ei gyfansoddiadau gwerthfawr. Dywedir ei fod yn edrych yn isel a gostyngedig, er hyn yn foneddigaidd a hawddgar. Yr oedd yn wr pur synwryol a heddychol, yn gymydog hynaws a chymwynasol, yn gyfaill caredig a siriol, yn hynod o ddiymffrost o'i gyfansoddiadau ei hun, a diogan am waith dynion ereill. Bu farw yn Nolgelly, Mawrth 11eg, 1821, yn 81 mlwydd oed. Claddwyd y bardd, yr ysgrifenydd, yr ysgolfeistr, a cherddorol dad y Cymry, yn meddrod ei honafiaid yn Llanfair-Bronmeirig, ger porth yr eglwys, a gosodwyd arno feddfaen er nodi y lle y gorphwysa.

WILLIAMS, WILLIAM, Pantycelyn. Ganwyd ef yn 1717, yn Cefnycoed, yn mhlwyf Llanfairarybryn, yn agos i Llanymddyfri, sir Gaerfyrddin. Ei rieni ooddynt yn profesu gyda'r Annibynwyr, ac mewn gobraith cariad yn hollol dduwiol. Ei dad oedd amaethydd gonest a pharchus. Gorphenodd ei ddyg yn ysgol yr Annibynwyr yn Llwynllwyd, yn agos i'r Gelli, sir Frycheiniog, dan addysg un Mr. Powell, gweinidog yr Annibynwyr yn Maesyronen. Yr oedd yr athrofa hon yn dra enwog yn y dyddiau hyn. Ei fwriad oedd bod yn feddyg, ac efe a astudiodd physygywriaeth yn ddyfal, a bu oles i laweroedd hyd ddydd ei farwolaeth, trwy ei gyfarwyddiadau meddygol. Ond galwodd yr Arglwydd ef trwy ras, pan yn dyfod adref o'r athrofa wrth wrando ar Mr. Howell Harris yn treithu ei genadwri bwysig ar ol y gwasanaeth yn mynwent Talgarth, a llwyr ymroddodd i waith y weinidogaeth, Urddwyd ef yn ddiakon yn yr Eglwys Sofyddledig, yn 1740, gan Nicholas Cloget, esgob Ty Ddewi, i guradiaeth Llanwrtyd a Llanddewi Abergwesyn. Gwasanaethodd y guradaeth am dair blynedd, a phregethodd gydag ond ychydig lwyddiant i bobl dywyll ac anfoesol iawn. Pan oedd yn nghych deuddeg ar ugain oed priododd Mary Frances, o blwyf Llanfynydd. Dywedir, gyda llawer o ddfyrych, iddo gael ei roddi yn llys yr esgob, pan oedd yr gwasanaethu Llanwrtyd am bedwar ar bumtheg o bechodau y bu yn euog o honynt—sef, am beidio roddi arwydd y groes wrth fedyddio, a pheidio a darllen rhai rhanau o'r gwasanaeth, a'r cyffelyb bethau dibwys. Yr oedd yn gwasanaethu ei eglwys o Cefnycoed, deuddeg milltir o Llanddewi Abergwesyn. Yn y dyddiau hyn y'r oedd yn cadw gweddi

deuluaidd dair gwaith yn y dydd, ac yr oedd ei holl ymarweddiad yn swml ac yn dduwiol yn gyfatebol i hyny. Ni ohafoedd orioed ei gyflawn urddau yn yr Eglwys. Palodd yr esgob ei urddo o herwydd ei afreolaeth yn pregethu yn mhob man heblaw yn yr eglwys, yn y plwyfau yr oedd yn gweinidogaethu ynddynt. Daeth yn gydnabyddus i'r Parch. Daniel Rowlands, yr hwn a fyddai yn dyfod yn aohllysurol i bregethu i gapel Ystradffin, yr hwn sydd yn sefyll yn y plwyf yr oedd yn byw ynddo. O hyny hyd ei farwolaeth paraodd i deithio drwy holl Gymru fel efengylwr, i dreithu gwirioneddau Duw i drigolion tywyll y dalaeth, yn mhob man lle y cai neb i'w wrando. Paraodd i wneud hyny dros haner can mlynedd. Byddai yn gyffredin yn myned yn fisol i Langeitho i gynorthwyo D. Rowlands i gyfranau y Sacrament Swper yr Arglwydd i'r tyrfaoedd lluosog a fyddai yn dyfod o bob parth o Gymru i gymuno. Parhaodd y brawdgarwech anwyllaf rhyngddynt tra y buont fyw, fel y canfyddir wrth y farwnad a gyfansoddodd i'r gwr hwnw ychydig cyn iddo ef ei hun farw. Pregethodd dros bumtheg mlynedd ar hugain yn nghapel Llanlluan, un waith bob mis, ac yn Nghaio a Llanawel dros yr un amser unwaith yn y mis, ond pan ymwelai a'r eglwys yn Ngwynedd, neu ryw dro maith yn y De. Nid ydym yn gwybod am ddim amrywiaeth neillduol yn ystod ei fywyd, ond yr oedd yn myned rhagddo yn gyson yn y llwybr hwn o ymboeni yn y gair a'r athrawiaeth yn mhlith Trefnyddion Cymru. Pan gynaliwyd y gymdeithasfa gyntaf gan Drefnyddion Cymru yn nhy Jeffrey Dafydd, o'r Rhiwiau, yn mhlwyf Llanddeusant, sir Gaerfyrddin. Yr oedd Mr. Howell Harris yn y cyfarfod hwn, ac anogai bawb oedd yno i gyfansoddi ychydig o brydyddiaeth, i edrych a oedd yr Arglwydd wedi rhoddi dawn prydyddiaeth i un o honynt, a phwy oedd hwnw. Felly gwnaethant, ac wedi iddynt oll ddarllen eu cyfansoddiadau, penderfynwyd yn gydonol mai Mr. W. Williams oedd feddianol ar y ddawn odidog hon, ac anogodd Mr. Harris a phawb ereill ef ei harferyd er gogoniant Duw a lles i'w eglwys. Yr oedd ei ddoniau areithyddol yn dra helaeth, ei bregethau yn efengylaidd, yn brosiadol, ac yn felus; yn chwilio i mewn i athrawiaethau gau, a phrosiadau gau, ac yn gwahaniaethu yn fanwl rhwng gau a gwir ysbryd. Yr oedd ei ddychymyg yn gryf, ei lygaid yn graff a threiddgar, a llawer o ddylanwadau nefol ar ei ysbryd wrth weinidogaethu yn gyoeddus, ac yn ei vmdydddanion a dynion am fater eu heneidiau yn y cymdeithasau neillduol. Dywedai Iarlles Huntington am dano, "Nid oedd gan Gymru un gwr mwy, ac ystyried pob peth, i ymfroestio o hono." Ar ei dymuniad hi cyfansoddodd lyfr bychan o hymnau yn Seisnig, teitl hwnw yw *Gloria in Excelsis* ("Gogoniant yn y Goruchafon"). Cyfansoddodd lyfr bychan arall o emynau yn Seisnig, a elwir *Hosanna to the Son of David*. Peth rhyfedd oedd iddo ddianc crystal

rhag erledigaeth yn yr oes hono, ag yntau yn arfer teithio drwy holl Gymru. Yn hyn yr oedd yn eithriad i'w gydlafurwyr yn gyffredin: efallai fod ei awen yn beth cysgod iddo. Yr oedd ofn y beirdd yn fawr o flaen llygaid y Dywysogaeth y dyddiau hyny. Yr oedd ar offeiriad erlidgar ei amser fil mwy o ofn "Twm o'r Nant" nag oedd arnynt o ofn Duw, a dian i'w awen ffrwythlon of roddi genfa yn mhen llawer o honynt er eu hatal i ddynesu at lawer pregethwr tlawd i'w erlid a'i faeddu. Fel awdwr yr oedd yn enwog. Y lyfr cyntaf a gyoeddodd oedd casgliad o hymnau a elwir *Haleluia*, aeth hwn drwy dri argraffiad olynol mewn byr amser. Yn nesaf cyoeddodd yr arwr gan orchestol, "Golwg ar deyrnas Crist." Cyfieithodd a chyoeddodd bregeth Mr. Ebenezer Erakin, ar siarwydd fydd. Wedi hyny, *Pantheologia Theomemphus*. Yn 1762, argraffodd y lyfr hymnau a elwir "Y Môr o Wydr," yr hwn a aeth drwy bump o argraffiadau yn bur fuan. Yn 1768, argraffodd lyfr rhyddieithol a elwir "Tri o wyr o'r Aifft a Sodom," yn yr hwn y darluniai yn fanwl ac yn fywiog, ddull bucheddiad a marwolaeth tri dyn—sef y cybydd, yr afradlon, a fyddlon, sef dyn gwir dduwiol, dan yr enwau Lladin, *Avarus*, *Prodigialis*, a *Fidelis*. Yn yr un flwyddyn hefyd argraffodd y lyfr a elwir "Crocodil afon yr Aifft," yn darlunio oenfigen yn ei natur wenwynig a'i heffeithiau niweidiol, yn mhlith profesywyr yn benaf. Cyoeddodd hefyd yn ganlynol i hyn draithodau byrion, dan yr enwau *Doctor Nuptearum*, *Martha Philoper*, a *Philo Evangelius*, *Ffarwel Weledig*, &c., *Haleluia*, yr ail ran, *Dros Society Profiad*, ac yn nghylch deugain o farwnadau. Mae'n debyg nad oes i'w cael yn awr ond yohydig o'i dreithodau rhyddieithol. Ni welson ni erioed mo honnynt, ond hanes y "Tri wyr o'r Aifft a Sodom," a *Doctor Nuptearum*. Gwedi iddo dreulio oes hirfaith, lafurus, a defnyddiol, yr eglwys Dduw, bu farw yn Pantycelyn, Ionawr 11eg, 1791, yn 74 oed. Ymgaellodd tyrfu fawr i'w angladd, a phregethodd Mr. Lloyd, o Henllan, Caio, yn enwog i'r dyrfu. Llafuriodd yn ngwiullan yr efengyl dros haner can mlynedd, ac a barhaodd yn ei ymdrechadau er ei llwyddiant, yn gystal wrth bregethu ac ysgrifenu, ac i'w lawenydd anrhaethadwy gwelodd ei heffeithiau yn helaethu, a'i gallu yn ymddangos yn iachawdriaeth miloedd. Yr oedd yn ei ienenetyd yn wr hardd, bywiog, o'r maintioli cyffredin, ei dymerau oeddylt yn bur boethlyd, ond yn gyffredin yr oedd yn dirion ac yn hawddgar tuag at bawb. Wrth roddi pob peth oedd ynddo at eu gilydd, yr oedd yn un o'r dynion mwyaf ei ddoniau, ei barch, a'i ddefnyddioldeb yn ei oes. Yr oedd yn meddu doniau prydyddawl wedi eu rhoddi yn naturiol a helaeth iddo gan yr Arglwydd. Aberth mawr y groes yw syllwedd a phwnc penaf ei holl ysgrifeniadau, a thra byddo cariad at y gwrthddrych mawr hwnw yn nghalonau y Cymry, bydd ei waith yn gymeradwy yn eu plith, yn enwedig ei

hymnau. Nid astudiodd nemawr ar gynghanedd brydyddol y Cymry, nac ar gadw purdeb iaith, ond rhedai ar awel nefol, a chymerau y geiriau nesaf at law, a chwbl ddeallus i'r werin yn gyffredin, y rhai a hoffent ei ganiadau yn ddirfawr. Er nad oedd yn ganmoladwy ynddo i'w segenluso purdeb yr iaith, eto, yn ei iaith gyffredin y mae yn ddeallus i bawb, ac yn dwyn ein meddyliau a'n calonau gyda grom a gogoniant ei faterion a'i eheddiadau. Effeithiodd ei hymnau gyfnewidiad neillduol ar agwedd crefydd yn mhllith y Cymrv, a'r addoliad cyoeddus yn eu cyfarfodydd. Y mae rhai penillion yn ei hymnau fel marwor tanlyd yn poethi ac yn tanio yr holl nwydau wrth eu canu, ac yn peri eu dyblu yn aml, nes y brddent yn gwaeddi ac yn llawn o orfollod. Y mae yr effeithiau cryfion hyn yn brawf neillduol o rym yr achos sydd yn eu peri. Ni ofalodd am burdeb yr iaith. Buasai ei ganiadau yn fwy derbyniol a chymeradwy i bob chwaeth goeth, pe buasant wedi eu nitio a gwintyll a gogr gofal a dheburwydd. er puro a gloewi ei iaith, ond y fath ydoedd vsel ei athrylith hudoliaethus, fel y mae'r hwardledd a'r effeithiau weithiau yn cael yn hytrach eu mwynhau hyd yn oed wallau ieithyddiaeth. Anfynych y gwelir llinell rhy hir neu rhy fyr ganddo. Rhed ei benillion yn osmwyth a naturiol o fewn cyloh priodol ei fesur. Anaml y ceir llinell nad yw yn gorwedd yn ei lle yn dawel. Dygwyd ei ddau fab i'w fyny i'r offeiriadaeth, a'i ferched oeddynt aelodau gyda'r Annibynwyr. Bu iddo ddau fab a phedair o ferched. Yr oedd yn meddu ar gyfran helaeth o dda y byd hwn, ac yn dra haelionus at bob achos da, ac i ddiolion ei ardal.

WILLIAMS, DAVID, gweinidog yr Annibynwyr yn Watford, ger Caerffili, a Chaerddd, sir Forganwg. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1709, yn sir Gaerfyrddin. Sefydlodd yn Watford yn 1734. Mae yn debygol iddo fod yn weinidog yn rhyw le yn sir Gaerfyrddin, am bum neu chwe mlynedd, cyn smud i'r lleoedd hyn. Yr oedd eglwys Watford y pryd hwn yn flodeuog iawn, wedi cael ei sefydlu er amser vr offeiriad a gawsant eu tafu allan o'r Eglwys Sefydledig. Pan dorodd Howel Harris allan yr oedd David Williams, yr hwn a sefydlwyd yn Watford, yn 1734, yn un o brif gefnogwyr v diwngiwr ieuanc. Ysgrifennodd at Mr. Howell Harris amryw lythrau yn 1738-40, y rhai ydynt ar gael vn awr, yn y rhai yr anogai ef yn y modd taeraf i ymwelod ag ardalocdd y Watford a Chaerdydd. Mae yn deilwng o sylw, mai yn Watford y cynaliodd y Trefnyddion Calfnaid eu cymanfa gyntaf yn Nghymru. Tra y bu Harris yn teithio ywlad gan broffesu cariad at bawb o bob sect, cefnogid ef gan y rhan luosocaf o'r ymneillduwyr, ac ni erlidid ef gan neb o honvnt hwy; ond wedi iddo ef mewn cysewlltiad a D. Rowlands ac ereill, fyned i ffurfio enwad newydd, cerodd y rhan fwyaf o'r ymneillduwyr tuag ato, ac yn mysge ereill

tynodd Mr D. Williams, o'r Watford, oddiwrtho yn raddol. Profodd Trefnyddiaeth, modd bynag, yn achos o fawr ofid iddo ef a'r eglwys dan ei ofal. Nid hir ar ol y gymanfa rhanodd yr eglwys, a'r blaid a ochrai at Drefnyddiaeth a ymneillduasant ac adeiladasant gapel yn y Groeswen, oddeutu dwy filldir o Watford; ond yr oedd egwyddorion ymneillduast yn rhy gryf vnddynt i'w goddef i fyned ar ol Trefnyddiaeth offeiriadol vn mhob peth, gan hyny urddasant Mr. William Edwards, aelod o'r gymdeithas, yn weinidog iddynt. Bu Mr. Williams yn Watford yn weinidog o'r flwyddyn 1734 hyd 1784. Ar ei gais ef v daeth H. Harris gyntaf i'r ardal. Bu Mr. Williams farw Ebrill 8fed, pan yn 75 oed, ac wedi bod yn v weinidogaeth 55 neu 56 o flynyddau.

WILLIAMS, JOHN, 2il, gweinidog y Wesleyaid. Ganwyd ef ger Beaumaris, sir Fôn, tua'r flwyddyn 1788. Ymunodd a'r gymdeithas eglwysig yn nechreu y flwyddyn, 1806. Yn y flwyddyn 1808, dechreuodd bregethu, ac yn 1809, y sefydlwyd ef vn Ngogledd Cymru fel pregethwr teithiol. Nid oedd Wesleyaeth Gymreig ond dechreu ei gyrra ar yr amser y cyohwynodd Mr. Williams ei weinidogaeth. Ymroddai o'r dechreu i efrydu duwinyddiaeth, a changhenau ereill o wybodaethau angenrheidiol i weinidog fod yn hyddysg ynddynt. Yr oedd eel angerddol dros ogoniant y Prynwr ac ieohydwrtaeth dynion, yn gosod pob oynedd o eiddo y meddwl a serchiadau y galon, ar waith i ymgwmwysio i fod yn llwvddianus. Yn y flwyddyn 1817, efe a gyfleithiodd Fucheddiaeth y Paroh. Samuel Bradburn. Gorphenodd dreithawd ar Fedydd tua'r un amser. Tra yn sefydlog yn Nghaarfyrddin, cafodd lawer o fanteision i ymwelwau trwy gyfeillachu a dynion o wybodaeth a ddiwoibod, ac yn yr un gwaith mawr ag yntau, a thrwy fod o fewn cyraedd llyfrau pwysig, y rhai ydynt brin mewn llawer parth o'r wlad hyd heddyw, yr oedd yn gwneud y goreu o bob cyfeusdra i ddiwyllio ei feddwl. Yr oedd ef yn esiampl deilwng o efelychiad i bob gweinidog ieuanc. Cyoeddodd bregeth ar Ben Corff yr Eglwys, yn yr hon y dygir allan wirioneddau pur a phwysig. Yr oedd yn ohebydd helaeth a gwerthfawr i'r *Eurgrawon Wesleyaid*, flynyddau cyn iddo gael ei benodi yn olygydd y cyfryw gyoeddiad. Tra yn nghylchdaith Aberteifi, dechreuodd gyfieithu mewn undeb a'r Paroh. Hugh Hughes, "Esboniad y Paroh. J. Wesley ar y Testament Newydd." Cyoeddwyd ei dreithawd ar fedydd yn yr *Eurgrawon*. Yn y flwyddyn 1819, cyoeddodd bregeth ar "Hollbrosenoldeb Duw," ac un arall wedi hyny ar "Ddyfodiad Crist yn nghyflawnder yr amser." Hefyd, pan y darfu i amgylechiadau alw am hyny, cyoeddodd ei olygiadau ar "Dragywyddol Ffoliaeth Crist." Pan yr oedd efe yn Nhrefynon ymddangosodd y "Llusern Ysgrhythrol," yr hwn a amddiffynodd barhad amodol y saint, &c. Yn y flwyddyn 1828, penodwyd ef i fod yn olygydd yr *Eur-*

grawn. Yr oedd llyfrfa yr amser hwnw yn Llanfaircaereinion, ond symudwyd hi yn ei amser ef i Llanidloes. Parhaodd yn y swydd hon am dair blynedd. Deallai drefnidaeth eglwysig y Wesleyaid yn dda. Tra yn olygwyd, efe a gyoddodd restr o lythyrâu at bregethwr; hefyd hanes Wesleyaeth yn Nghymru, yr hwn a gyraeddodd amryw rifnau o'r *Eurgrawn*. Mewn undeb a'r Parch. Hugh Hughes, cyoddodd y "Goleuad Dwyreiniol." Yn y flwyddyn 1831, sefydlwyd ef yn Nghaerfyrddin, ac yno y gorphenodd ei daith Ionawr 15fed, 1834, yn y 46 flwyddyn o'i oed, a'r 25 o'i weinidogaeth. Yr oedd ei ddiwedd yn dangnesodfus. Claddwyd ef yn mynwent capel y Wesleyaid Cymreig yn y dref. Yr oedd yn ddyn o feddwl da, diwydrwyd mawr, ac o gymwysderau deallol a phregethwrol mwy na chyffredin.

WILLIAMS, WILLIAM, gweinidog yr Annibynwyr yn y Wern, yn sir Ddinbych. Ganwyd ef yn agos i Drawsfynydd, sir Feirionydd, yn y flwyddyn 1781. Pan oedd efe tua thair ar ddeg oed, aeth i wrando Mr. Rees Davies, o Saron, yn pregethu, a than ei bregeth ef y cafodd ei argyoeiddi o ddrwg pechod, a'i gyflwr traenus, ymflodd y gwirionedd gyda nerth ac awdurdod mawr yn ei feddwl. Dywedai y Parch. W. Jones, Trawsfynydd, ei hen weinidog, pan y daeth efe gyntaf i'r gyfeillach eglwysig, i ymofyn ei le yn yr eglwys, yn llano tair ar ddeg oed, yn ei hugan liain, a'r olwg arno yn lled wael a difoes, na wyddai efe na'r eglwys ddiu yn y byd pa peth i wneud ag ef, pa un a wnaent ei dderbyn a'i peidio, er fod y pryd hwnw yn y llano hwn elfenau dvn mawr Mr. Williams, o'r Wern; ond diwydrwyd, llafur ac ymdrech a'i dygodd fr amlwg, ac i briodol weithrediad a defnyddioldeb. Treuliodd ei ddiwrnod er yn foreu yn agwllian ei Arglwydd, a chafodd ei alw i noswyllo yn lled gynar, heb gael profi methiant henaent, a phan oedd haul ef fywyd yn maoludo, yr oedd haul ei ddefnyddioldeb yn ei gyflawn wres a'i lewyrch. Gwnaeth yr eglwys a'r gweinidog yn Nhrawsfynydd yn fuan ganfod fod ynddo ddefnyddiau, i fod yn ddefnyddiol fel cenad dros Dduw at bechaduriaid, a rhoddasant anogaeth iddo i arfer ei ddoniau i bregethu; yr hyn a wnaeth er mawr foddlonrwydd i bawb. Anfonwyd ef i'r athrofa yn Ngwrecsam, dan ofal y Parch. Jenkin Lewis. Pan yr oedd ar orphen ei amser yn yr athrofa, bwriadai fyned i aros i'r Deheudir. Yr oedd wedi derbyn galwad oddiwrth yr eglwys yn Horeb, sir Aberteifi; ond o drugaredd i'r Gogledd, ataliwyd i'r bwriad hwnw gael ei ddwyn oddi amgylch; ond, pan oedd yn ysgrienu atebiad cadarnhaol i'r alwad, aeth gyda'i athraw i Gaerlleon, ymwelasant a T. Jones, Yswain, yr hwn a deimlai yn fawr bob amser dros Ogledd Cymru, efe a gymellai Mr. Williams, yn daer iawn i aros, a gwneud prawf o'r Wern. Wedi ymgynghori a'i athraw efe a gydsyniodd. Wedi iddo fel hyn ufuddhau i'w cymelliad, ymroddodd i'r gwaith gyda

ffyddlondeb, diwydrwyd, ac egni mawr. Rhoddodd eglwys y Wern alwad iddo yn uniongyrchol. Urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth Hydref 28th, 1808, pan weinidwyd ar yr achlysur gan y Parchedigion Hughes, Dinas; Dr. G. Lewis, Llanuwchllyn; Jenkin Lewis, Gwrecsam; J. Roberts, Llanbrynmair; a William Jones, Trawsfynydd. Yr Arglwydd a wenodd yn fawr ar lafur ei was ieuanc, fel y daeth yr eglwys fechan ac eiddil yn fuan yn lluosog ac yn gref, cynyddodd y gwrandawyr hefyd yn ddirfawr, torodd yntau allan yn ei lafur ar y deheu ac ar yr aswy. Gweithiodd yn ddiifino a llwyddianus iawn yn y Wern a'r cwmpasodd am 32 o flynyddoedd, ond y tair blynedd y bu yn Llynlleifiad, cafodd weled nid yn unig gynydd mawr yn rhifedi yr aelodau eglwysig a'r gwrandawyr, ond hefyd fod argraff grefyddol ar breswylwyr yr ardaloedd yn gyffredinol drwy ei fywyd sant-aidd, a'i athrawiaeth bur yn ystod y tymor y bu yn gweinidogaethu yn eu mysg. Helaethwyd yr addoldy yn y Wern ddwywaith a gwnaed ef yn llawer helaethach nac ydoedd. Yn y flwyddyn 1812, rhoddodd eglwys fechan ag oedd yn Rhoellanerchrygog alwad iddo gymeryd ei gofal. Yn fuan ar ol hyn adfywiodd yr achos crefyddol yn eu mysg yn rhyfeddol, lluosodd yr aelodau eglwysig a daeth y gynulleidfa yn fwy nag a gynwysai yr adeilad, penderfynasant adeiladu addoldy yn y Rhos. Gweithwyr glo a haiarn oedd trigolion y gymydogiaeth bron i gyd. Aeth yr addoldy hwn yn rhy fochan yn fuan, bu raid iddynt ei helaethu. Yn mhen yohydig flynyddau aeth yr addoldy hwn yn rhy fochan, ac yn 1838, tynwyd ef i lawr ac adeiladwyd ef yn addoldy helaeth, prydfferth, a chyfleus. Y mae yn llawn o wrandawyr yn bresenol. Yn fuan wedi i Mr. Williams ddechreu ei weinidogaeth yn y Rhos, daeth cyfeillion o Langollen a'r ardal, i erfyn arno ddyfod i bregethu i Langollen; gomeddai yntau am amser o herwydd mawredd ei waith mewn lleoedd ereill; ond parhau i'w gymell a wnaethant, nes o'r diwedd i'w taerni lwyddo ganddo. Gomeddodd y Trefnyddion Calfinaidd roddi benthg y capel iddo bregethu ynddo; er hynny cafwyd benthg llofft helaeth perthynol i westy a elwir y *Royal Oak*. Yma y pregethwyd gyntaf yn Llangollen gan yr Annibynwyr yn y dref; wedi bod yno am gryn amser yn pregethu, ffurfiwyd yno eglwys, ac adeiladwyd yno gapel yn 1817. Oddeutu yr amser hwn ymbriododd Mr. Williams a boneddiges ieuanc o Gaerlleon, ac oedd yn berchen ar gryn swm o gyfoeth, yn dra chyflawn o wybodaeth, doethineb, a synwyr, ac yn un ragorol mewn duwioledeb a phob rhinwedd; buont byw yn ddedwydd iawn gyda gilydd hyd nes eu gwahanu gan angsu. Adeiladodd Mr. Williams hefyd gapel yn Rhiwabon, tref fechan chwe milldir o Wrecsam. Adeiladodd un arall yn Herwd. Er cymaint ydoedd doniau a ffyddlondeb y diweddar Mr. Williams, o'r Wern, mewn lleoedd ereill, par-

haodd yr achos yn Herwd yn wan a gwiw-edig iawn, er ei fod yn mwynhau yr un breintiau a manteision a lleoedd ereill. Arferai Mr. Williams ddywedyd yn fynych, "Pa mor uchel bynag y dystrefid ef mewn llwyddiant mewn lleoedd ereill, fod meddwl am Herwd yn ei ddarostwng yn ei olwg ei hun yn fawr iawn." Bu farw ei anwyl bried yn y flwyddyn 1836, yn 53 mlwydd oed, yr oedd yn un o'r gwragedd duwiolaf a charad-icaf tuag at hawb, a gofalus am achos ei theulu, ac achos crefydd yn gyffredinol. Yn mhen tua phedair blynedd wedi hyn bu farw ei ferch hyf, yr hon oedd un o'r rhai mwyaf anwyl a hoff; ac wedi byw bywyd duwiol, bu farw mewn cyflawn dangnefedd, Chwefror, 21ain, 1840, yn 22 mlwydd oed. Nid allasai un o deimladau tyner fel efe, ac oedd wedi mwynhau cymaint o gysuon teuluaid, lai na theimlo yn ddwys iawn yn ngwyneb yr amgylchiadau hyn, ac ar y 17eg o Fawrth, 1840, bu Mr. Williams farw, yn 59 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn y Wern. Yr oedd Mr. Williams yn un hawdd ei adnabod, oblegyd yr oedd yn ddyn syml, ac yn Gristion unplyg. Nid oedd unrhyw dwyll na hood yn perthyn iddo, ond byddai ei eiriau, ei olwg, ei ymddygiadau, yn arddangosiad cywir o egwyddorion ei galon. Yr oedd ei hynawder, ei addfwynder, a'i ffyddlondeb, ei gydymdeimlaj parod, ac yn enwedig tynerwch ei gydwylbod, a'i fawr ofal rhag pechu yn erbyn yr Arglwydd, yn ei wneud yn gyfaill hoffus a rhagorol. Hoffai gyfaillgarwch yn fawr, ac yr oedd mor barod i dderbyn cyngor daionus ag ydoedd i gyfranu; gellid ymddiried ynddo, a thywallt pob teimlad i'w fynwes heb ofni unrhyw niwed mewn canlyniad. Yr oedd yn fawr ei ofal am fod yn un a'i air. Yr oedd ei feddwl mor doreithiog o bethau daionus, fel yr oedd ei gyfaillach yn fuddiol, adeiladol, a hyfryd i'r Cristion profiadol. Cydgyfarfyddai y fath amrywiaeth o ragoriaethau yn ei nodweddiad fel Cristion a phregethwr, fel mai annichonadwy yw tynu darlun cywir o hono. Addeffir gan bawb a'u clywsant ei fod yn bregethwr rhagorol iawn, yn un o'r blaenaf yn ei oes. Diau fod ei ffraethder a'i hyawdledd fel ymadroddwr, grym a pheroriaeth ei lais, y cyflawnder geiriau a feddianai, a'r ystwythder gyda pha un y traddodai bob amser yn gwasanaethu er iddo fod yn bregethwr mawr a phoblogaidd, ond nid hyn yn unig oedd yn ei wneuthur felly, rhaid priodoli ei ragoroldeb penaf, i'w nodweddiad dysglauer a digwmwl, ei wwbodaeth o egwyddorion pethau yn gyffredinol, fel yr oedd ganddo gyflawnder o ddefnuddiau priodol wrth law i osod allan ei feddyliau yn eglur a tharawiadol; gwnai ddefnydd o bob peth o'i amgylch, ac o bob peth a'i cyfarfyddai, er cyfoethogi a galluogi ei feddwl i osod allan ei feddylidrychau mewn modd eglur a nerthol; yr oedd ei sylwadau yn bethau ag oedd yn ymyl pawb o honom, a byddem yn synu na buasem wedi eu gweled a'u defnyddio o'i flaen; yr oeddynt yn

llawn o sylwadau, yn rhoddi goleuni i'r deall, a theimladau bywiog i'r galon, ac yn fedrus yn holl ranau gwaith yr areithle. Yr oedd yn alluog yn nghyfansoddiad ei bregethau, safai ar brif bwnc ei destun, ac elai i mewn i ysbryd ei destun. Nid oedd Mr. Williams yn gymaint darllenwr ar weithiau dynion a llawer; ond yr oedd yn astudiwr mawr ar naturiaeth, anianyddiaeth, rhagluniaeth, a'r Beibl; ac yr oedd ei feddwl mor gyflym a gweithgar, fel y medrai sugno gwybodaeth o bob peth a'i amgylchynai; pa destun bynag yr ymafiai ynddo treiddiai iddo yn gyflym nes ei ddeall trwy ryw ddarluniadau neu gilydd, a hyn yn lled ddihoen a didrafferth i olwg ereill. Er fod Mr. Williams yn ymneilldwr cydwybodol, ac yn bleidiwr gwresog i egwyddorion Annibyniaeth mewn trefn a llywodraeth eglwysig, eto yr oedd yn mhell o fod o ysbryd cul a rhagfarnllyd tuag at ereill o wahanol olygiadau iddo, a gallai ddywedyd yn hyf, "Cyfaill wyf fi i'r rhai oll a'th ofnant." Ni adwaenem neb yn gallu pregethu y ddeddf yn ei hundeb a'r efengyl yn fwy goleu, na phethau yr efengyl yn fwy gogoneddus, mewn cy-sylltiad a deddfau y nef. Un hynod o fawr ydoedd mewn gweddi, er na byddai ond byr yn ei weddian cyoeddus, fel y byddai yn gyffredin yn ei holl gyflawniadau crefyddol, eto yr oedd yn ddiffrifol a chymwysiadol iawn ynddynt bob amser; rhagorai ar bawb a welom am fedru dyweyd llawer mewn yohydig eiriau, ac mewn ychydig o amser. Yr oedd efe yn un parod i bob gweithred dda, er byddai y cyflawniad yn aml yn gofyn aberth lled fawr oddi wrtho. Y mae nifer mawr o addoldai y bu ganddo law mewn cysylltiad ag ereill i'w hadeiladu, a'r canoedd punau a dalwyd o'u dyledion drwy ei offernoliaeth ef, yn brawf eglur o hyn. Aeth yn mlaen drwy lafur caled a thros fynyddau o rwystrau, heb un golwg am na thal na gwobr oddiwrth dnyinion am ei wasanaeth, ond gweithredai mewn fydd gan ymwroli fel un yn gweled yr Anweledig.

WILLIAMS, PETER BAILEY, A.B., oedd offeiriad Llanrug, yn sir Gaernarfon. Brodor oedd o ardal Caerfwrddin. Yr oedd yn fab i'r Parch. Peter Williams, awdwr y sylwadau ar y Beibl, yr hwn sydd wedi gwneud ei ffordd agos i bob teulu yn Nghymru. Bu Mr. P. B. Williams yn offeiriad Llanrug a Llanberis, am bedair blynedd a deugain. Yr oedd yn byw mewn lle a elwid yr Hafod, yn agos i Eglwys Llanrug, wrth droed yr Wyddfa. Yr oedd Mr. Williams yn un o ynadon sir Gaernarfon, ac yn un o oleuadau yr Eglwys Sefydledig. Yr oedd yn gyflawn o rinweddau Cristionogol. Yr oedd Mr. Williams yn llenor Cymreig rhagorol, cynorthwydd grym lawer ar lenorion ieuaic. Cyfeithodd i'r Gymraeg y llyfr rhagorol hwnw, gan y Parch. Richard Baxter, a elwir "Tragywyddol Orphwysfa y Saint," a gy-oeddwyd gan Fisher.

WILLIAMS, JAMES, gweinidog yr Annibynwyr yn Ty'nycoed, sir Frycheiniog.

Ganwyd ef Ionawr 24ain, 1786, yn mhlwyf Llanwrtyd, sir Frycheiniog. Yr oedd yn frawd i'r Parch. D. Williams, Troedrhwdalar. Aeth i'r athrofa yn Wrecsam, sir Ddinbych, dan ofal y Parch. Jenkin Lewis. Ar ei ddyfodiad allan o'r athrofa, cafodd alwad i Rhoslan, sir Gaernarfon, ni chymerodd ei urddo yno. Cafodd alwad o Ty'nycoed, sir Frycheiniog, a chafodd ei urddo yn weinidog yr eglwys hono yn 1814. Y fath oedd ynglymiad Mr. Williams a'i bobl, fel nas teimlodd un duedd i ymadael a hwynt, er iddo gael cynyg lawer gwaith i hyny, mewn lleoedd y gallasai gael mwy o dal am ei wasanaeth. Bu yn foddion i wneud llawer iawn o les, nid yn unig yn Ty'nycoed, ond hefyd yn y cymydogoethau oddi amgylch. Bu yn gofalu am eglwys Godrerhos, am lawer o flynyddoedd, gyda graddau helaeth o lwyddiant. Y mae sefydliad yr eglwys Annibynol, yn Ystradgynlais yw phriodoli i'w lafur ef, adeiladodd gapel helaeth yn y lle; efe a roddodd ofal yr eglwys hono i fyny rai blynyddau cyn marw, a chododd gangen arall rhwng Ystradgynlais a Thy'nycoed, yn mysg yr hon y llafuriodd mewn cysylltiad a Thy'nycoed hyd ei farwolaeth. Pan ddaeth amser ei ymddatodiad, ni chafodd ond ychydig ddyddiau o gystudd. Pregethodd boreu y Sabbath cymundeb yn Ty'nycoed, a thystiai pawb na chlywsant ef erioed yn pregethu mewn gwell hwyl, &c., ac ymddangosai yn gwbl iach, ac felly yr oedd yn teimlo ar y pryd. Yr oedd ganddo oedfa am chwe o'r gloch mewn ty anedd; aeth drwy yr oedfa yn anhwylyd o ran ei gorff. Wedi dibenu, aeth adref yn wael, gan fyned yn waeth waeth, bob dydd, hyd ddydd Iau, 26ain o fis Awst, 1852, pan y bu farw yn 67 mlwydd oed, wedi treulio 38 o flynyddau yn yr un lle, gyda gradd mawr o lwyddiant. Claddwyd ef yn Ty'nycoed. Bu farw braidd heb wybod i'r eglwys ei fod yn glaf. Yr oedd yn ddyrn sirol, a charedig bob amser. O ran ei gymwynasgarwch, yr oedd yn ddiarebol, os byddai angen benthg rhywboth ar ryw un, dywedid, "ewch at Mr. Williams, a byddwch yn sic'r o'i gael." Teimlai mor ddedwydd i wneud cymwynas a phan y byddai yn cael cymwynas. Byddai hefyd yn ddyrn at ei air, os addawai byddai yn sic'r o gyflawni. Fel cyfaill ni bu erioed o'i ragorach, gwell fuasai ganddo niweidio ei hun na bradychu unrhyw gyfaill. O ran ei farn, cerddai ganol y ffordd rhwng Californiaeth ac Arminiath yn lled gywir. Taer gymellai bawb i ddyfod at Grist, i gael eu hachub ganddo. Ni byddai un amser yn myned i eithafion y naill ochr neu y llall. Yr oedd yn brogethwr cynhos iawn, byddai ei ysbryd bob amser yn tanio yn y gwaith, dywedai gyda'r fath hwyl nes y byddai y gyulleidfa wedi ei gwefreiddio a'i henill i'r unrhyw ysbryd. Meddai ddawn mawr mewn gweddi; ac fel Cristion yr oedd yn ddyrn gwir dda, mor belled y galleid barnu. Yr oedd ei ddrws yn agored bob amser, a melus gan ei frodyr oedd cael treulio noswaith yn ei gyfeillach.

Ni bu gweinidog erioed yn fwy parchus gan ei eglwys nag ef. Yr oedd ei gyfeillgarwch nid yn unig yn ddiffyrus, ond yr oedd hefyd yn adeiladol. Yr oedd fel tad yn y gymydogoeth, yn gofalu am, ac yn cydymdeimlo a phawb. Yr oedd ei ddiuideirwydd a'i sirioldeb yn onill serch pawb a'u hadwaenent.

WILLIAMS, JOHN, gweinidog yr Annibynwyr yn Nghastellnewydd Emlyn. Ganwyd ef Mai 19eg, 1819, mewn lle o'r enw Ffrwdwen, plwyf Llandeilo-fawr. Pan oedd tua deuddeg oed, symudodd ei rieni i fferm Glanyrafon, ger Llandeilo, ac oddiyno yn fuan i Brownhill, plwyf Llansadwrn. Wedi symud yno bu teulu y Brownhill, yn gy-northwy mawr i'r achos ieuanc yn Ebenezer, Llansadwrn, a John Williams, er yn llanc ieuanc, gwanaidd yr olwg arno y pryd hwnw, yn un o fyddloniaid yr ysgol Sabbathol yn y lle. Yn 1836, derbyniwyd ef yn aelod eglwys gan y Parch. W. Williams, Llandeilo, yn Ebenezer; a thrwy gymellion ei weinidog, nid hir y bu cyn dechreu pregethu; ac aeth yn fuan i ysgol Ffrwdfal, a gwnaeth yn fawr o'i amser am y tymor byr y bu yno. Daeth yn fuan yn boblogaidd fel pregethwr. Cafodd gynyg i gymeryd gofal yr eglwys Annibynol yn Siloa, Llanelli; a chafodd hefyd alwad oddiwrth yr eglwys yn Myddfai, Sardinia, a Llangadog, yn agos i'w artref, a'r hyn y cydsyniodd. Neillduwyd ef i waith y weinidogaeth vn Llangadog, yn 1841. Ym-afodd Mr. Williams yn ngwaith y weinidogaeth gyda difrifwch. Yr oedd llawer o ysbryd gwresog a thanbaid ei weinidog wedi disgyn arno, a daeth yn mlaen yn fuan i boblogrwydd rhyfeddol. Yn y flwyddyn 1851, ymadawodd o lanau y Tywi, a chymerodd ofal yr eglwys yn Nghastellnewydd, a Chapel Iwan, ac yn mhen rhai blynyddoedd cymerodd hefyd ofal Brynseion, lle y y parhaodd ei boblogrwydd tra y parhaodd ei fywyd. Ysgrifenoedd gryn lawer yn ei ddydd i'r *Diwygiwr* a'r *Tywydd*, ond ei brif weithiau oedd Cofiant Williams Llandeilo, a phregethau yn yr *Areithfa*. Efe hefyd oedd sefydlydd, golygydd, a chyceddydd y *Byd Cymreig*, wedi hyny y *Tyst Cymreig*. Achosodd y *Byd* iddo lawer o lafur a phryder, a llawer o dreuliau arianol. Ond nid yn gymaint fel llenor, ond fel pregethwr y daeth i binael enwogrwydd. Yr oedd ei egluridau naturiol a phrydferth, ei ddarluniadau barddonol, ei ergydion dedwydd, a'i draddodiad llifeiriol, yn ei wneud y pregethwr yr hoffai pawb ei wrandaw. Ond er y cwbl, y mae wedi teui. Hunodd yn yr angsu dydd Mawrth, Tachwedd 10fed, 1869, yn 50 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn barchus yn mynwent Capel Iwan, yn ymyl ei briod, yr hon oedd wedi dianc ychydig flynyddau o'i flaen.

WILLIAMS, WATKIN, gweinidog yr Annibynwyr yn Cefnocoedycymer, ger Merthyr Tydfil. Ganwyd ef yn Merthyr, yn 1810, a bu farw Awst 12fed, 1849, yn ei bedwarydd flwydd ar bumtheg ar hugain o'i oed. Bu yn ddiwyd a ffyddlon yn y weinidogaeth

am amryw flynyddau. Teimlid gofid dwys yn yr eglwys a'r ardal o herwydd colli un oedd mor fyddlon, diwyd, a defnyddiol.

WILLIAMS, JOHN, gweinidog y Bedyddwyr yn Rhosllanerchrugog, ger Wrecsam, sir Dinbych. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1806, yn ardal Glanwydden, cafodd fanteision dysgeidiaeth pan yn ieuano, i raddau helaeth, er ei gymwysu at y weinidogaeth yn yr Eglwys Sefydledig. Dywedir fod llygaid rhai o'r Mostyns cyfoethog arno i'r dyben hwnw; a thebygol fod llygaid Duw arno hefyd, ac wedi penodi iddo faes arall i lafurio ynddo. Ymunodd a'r Bedyddwyr yn Nglanwydden (ei ardal enedigol), yn y flwyddyn 1829. Efe a ddechreuodd bregethu yn fuan. Urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth yn Llansilin, yn y flwyddyn 1833, lle y llafuriodd fel gweinidog, ac y cadwodd ysgol uchel-gymeradwyol hyd ei symudiad i'r Rhosllanerchrugog, yn y flwyddyn 1837, lle y bu hyd ei symudiad i'r Drefnewydd, yn y flwyddyn 1840. Oddiyma drachefn efe a symudodd yn ol i'w hen faes, ryw ychydig cyn ei farw, yr hyn, ar ol cystudd pwysig ac hirfaith, a gymerodd le Tachwedd 15fed, 1856, yn 50 mlwydd oed, ac a gladdwyd yn nghladdfa Penycae. Efe a gafodd gystudd nychlyd am flynyddau lawer, eto yr oedd ei lafur yn ehlaethu a diffino. Yr oedd amryw anhwylderau wedi cymeryd gafaél yn ei gyfansoddiad am gryn amser cyn ei farw, ac o'r diwedd cymerodd dyfrglwyf cynyddol le, yr hwn a roddodd deryn ar ei einioes. Yr oedd Mr. Williams yn ddyd da, yn gyfaill mynwesol, yn Gristion cywir, yn bregethwr o'r radd uchelaf mewn beirniadaeth iachus ac efengylaidd. Ysgrifnodd gryn lawer i'r wasg yn ei amser, er gwasanaeth ei genedl, ond ei brif waith ydyw yr *Oraclau Bywiol*, sef ei gyfieithiad diwygiedig o'r Testament Newydd, yr hwn a fu yn golled fawr iawn iddo, yn ol fel y clywsom. Er ymdrechu methasom gael defnyddiau pellach er gwneud hanes fwy cyflawn o hono ef.

WILLIAMS, J. (Ab Ithel). Ganwyd ef yn y flwyddyn 1811. Methasom gael dim o'i hanes boreuol, pa le ei ganwyd, a phryd yr urddwyd ef nid ydym yn gywbod. Efe a fu am flynyddau meithion yn gweinidogaethu yn Llanydawddwy, sir Feirionydd, mewn modd poblogaidd, cymeradwy, a defnyddiol. Ychydig fisodd cyn ei farwolaeth yr oedd wedi symud o Llanydawddwy i Laneuddwyn, yn yr un sir, ac ar y 27ain o Awst, 1862, efe a aeth i ffordd yr holl ddaear, a hyny er galar mawr i holl gefnogwyr a hoffwyr llenyddiaeth Gymreig. Dygwyd ei gorff allan o bersondy Llanenddwyn, a chladdwyd ef yn mynwent y plwyf. Cymerwyd y gwladgarol, y dysgedig, yr athrylithgar, a'r llafurus Ab Ithel, oddi ar ei gyfeillion yn nghanol ei ddyddiau a'i ddefnyddioldeb, ac yn yni a grym bywyd—nid oedd ond un ar ddeg a deugain oed. Yr oedd yn adgyfodwr y to prësennol o eisteddfodau yn Nghymru. Y mae yn wir fod Meilir, ac ereill gydag ef, wedi gwneud rhan fawr tuag at hyn, trwy gynal-

iad eisteddfod Aberffraw, yn 1849, ond yn eisteddfod Llangollen, yn 1858—yr hon a gynaliwyd braidd yn gwbl trwy lafur a dylanwad Ab Ithel—y sefydlwyd yr eisteddfod ar sail ddyogel, fel nad oes nemawr berygl yn bresennol na bydd y cynulliaidau gwladgarol hyn, na wyl flynyddol gan y Cymry "Tra Môr tra Brythrou." I lenyddiaeth Gymreig bu ei lafur yn anrhaethol werthfawr, er cymaint a wnaeth yr oedd yn parhau o hyd yn llafurus gyda'r gangen hon, ac yn ddiddadl fod y dyfodol yn doreithiog o flaen llygaid ei feddwl, a gwaith mewn bwriad ganuddo i'w gyflawni, cyn cyraedd tir machlud haul. Dyrus a thywyll yn wir yr ymddengys llwybrau Rhagluniaeth yn ei symudiad amserol, ond efe a fu farw! heddwoh i'w lwch.

WILLIAMS, ARTHUR. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1771. Efe a lafuriodd yn ddyfal yn y weinidogaeth yn mhlith eglwysi Caer-onen, Alltblacca, Oribin, Ciliau, a Llwynrhydown, am fwy na haner cant o flynyddau. Yr oedd efe yn ddyd parchus iawn, ac yn anwyl gan yr eglwysi uchod fel gweinidog, cyfaill, a chymydog, ac nid aml y ceir cyfaill mor ddiudwyll ag efe, na chymydog mor ddiuwyd. Yr oedd yn wr galluog, medrus, a hyddysg, yn amrywiol olygiadau dysgedigion ar wahanol bynciau dyfnion a dyrus. Bu farw Mai 13eg, 1844, yn 73 mlwydd oed.

WILLIAMS, WILLIAM, gweinidog y Trefnyddion Calfinaidd, yn Aberteifi. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1776. Bu Mr. W. Williams yn fyddlon ganlynwr i Iesu Grist, yn nghyfundeb y Trefnyddion Calfinaidd, am 67 o flynyddau, yn flaenor gofalus a defnyddiol yn yr eglwys yn Aberteifi, am yspaid 27 mlynedd, ac yna yn bregethwr llafurus a derbynol am 36 mlynedd. Yr oedd mewn gwrth o oedran pan yn cychwyn at waith y weinidogaeth; ond yr oedd ei wybodaeth helaeth, ei ddawn rhwydd, ei ysbryd cynef, yn dangos fod ynddo gymwysderau mawrion at y gwaith pwysig; a chyda hyny cafodd amryw broffion iddo gael seliau lawer i'w weinidogaeth mewn dychwelid eneidiau at Grist trwy ei offerynoliaeth. Ar yr 16eg o Dachwedd, 1857, efe a hunodd yn yr Iesu, wedi cyraedd yr oedrun mawr o 81 mlwydd oed.

WILLIAMS, ROBERT, Caerlleon, gweinidog y Trefnyddion Calfinaidd. Brodor oedd o Gaerbybi. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1806. Symudodd yn wr ieuanc i ddinas Caerlleon, lle y dechreuodd bregethu yn y flwyddyn 1829. Urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth yn nghymdeithafia y Bala, yn 1835, i fyned at y Cymry i Dublin. Bu yno am oddeutu wyth neu naw mlynedd. Ar ol hyny bu yn llafurio fel cenadwr cartrefol trwy ei fseison, yn ngoror, sir Drefaldwyn. Dychwelodd i Gaerlleon yn y flwyddyn 1849, lle yr ymsefydlodd hyd ei farwolaeth. Yr oedd efe yn Gristion diudwyll a diniwed, yn gyfaill cywir a diabsen. Yr oedd ei bregethau yn sylweddol ac adeiladol,

ac ar amserau yn effeithiol, a theimlid hiraeth mawr ar ei ol. Yr oedd yn cychwyn o Gaerlleon prydawn Sadwrn, Awst 21ain, yn ei iechyd arferol, a chyraeddodd Llandegle yn yr hwyr, lle yr oedd i bregethu drancoeth. Pregethodd y Sabbath yn Llandegle y boreu, ac mawn capel a elwir y Bwlch am ddau y prydawn, gyda mwy o fywiogrwydd nag arferol. Dychwelodd i Landegle erbyn yr hwyr am chwech, lle y pregethodd yn dra effeithiol oddiar 1 Cor. xv. 4, 5. Ar ol gweddio ar y diwedd, rhoes allan i'w ganu y penill—

Centr yno am y gwaed—fotiodd felau, &c.,

ac a eisteddodd, fel y tebygid, ar y fainc yn y pwlpud. Yr oedd yr ordinhad o Swper yr Arglwydd i gael ei gweinyddu ar ol y bregeth, a dysgwylid wrtho i'w gweinyddu. Wrth ei weled yn aros yn y pwlpud, aed ato, pan y caed ef wedi llithro yno, ei fraich a'i ochr ohwith yn ddiffwrth, ac heb fedru llefaru. Canfyddwyd yn ebrwydd ei fod wedi ei daro a'r parlys mud, a chariwyd ef i dy un o'r diaconiaid, lle y cafodd bob amgeledd a allesid weinyddu iddo. Nis gallasai cymorth meddygol wneuthur dim iddo, a thua dau o'r gloch boreu y 24ain, efe a hunodd yn yr Iesu, yn 50 mlwydd oed. Claddwyd ef yn Llandegle.

WILLIAMS, D. M., oedd weinidog y Bedyddwyr Seisnig, yn Nhrefegar a Rhymani. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1804. Yr oedd yn un o'r ysgoleigion blaenaf yn y wlad, ac fel pregethwr Seisneg safai y blaenaf yn Lloegr, yn ol tystiolaeth y rhai a'i hadwaent. Cafodd ei fyr lafur ei wneud yn llwyddianus a bendithiol, am yr ysbaid y llafuriodd yn y ddau le uchod. Yr oedd ei iechyd yn dafaelio er ys rhai misoedd oyn ei symud, er hyny, nid oedd neb yn meddwl fod ei ddiwedd mor agos a'i waith ar ben. Ei glefyd marwol oedd yr hyn a alwai y meddyg *Thyphias*. Gofynwyd iddo gan un, pan ar lan yr afon, pa fodd yr oedd yn teimlo wrth feddwl gwynebu byd arall. Atebodd mewn modd tawel, "O, mae hyny wedi ei benderfynu er ys llawer dydd." Bu farw Ebrill 8ed, 1845, yn 41 mlwydd oed. Claddwyd ef yn addoldy y Bedyddwyr yn Nhrefegar, yn anrhydeddus a pharchus, gan yr eglwys oedd wedi bod dan ei ofal gweinidogaethol.

WILLIAMS, W. (*Caledfryn*), gweinidog yr Annibynwyr yn y Groeswen, sir Forganwg. Brodor oedd o dref Dinbych. Ganwyd ef Chwefror 6ed, 1801. Derbyniwyd ef yn aelod gyda'r Annibynwyr yn Ninbych, gan y Parch. D. Roberts. Dechreuodd bregethu yn 1826. Yn y flwyddyn 1829, urddwyd ef yn weinidog yr eglwys Annibynol yn Llanerchymedd, Mon. Symudodd oddiyno at yr eglwys yn Mhenytre, Caernarfon, lle y bu yn llafurus, diwyd, a ffyddlon, hyd nes y symudodd i gymeryd gofal eglwys Gymroig yn Alldersgate, Caerludd. Yn 1848, ymadawodd o Gaerludd, ac ymsefydlodd yn Llanarwel, sir Ddinbych. Ymadawodd oddiyno a bu yn byw yn Mangor. Derbyniodd alwad oddi-

wrth eglwys y Groeswen, a symudodd yno, lle parhaodd i lafurio gyda llwyddiant mawr hyd derfyn ei oes, yr hyn a gymerodd le pan nad oedd neb yn meddwl fod ei daith mor agos i'w therfyn, er ei fod am rai wythnosau yn waelach nag arferol, ond yr oedd yn pregethu bob boreu Sabbath. Gwnaeth hyny gyda nerth a dylanwad mawr y Sabbath diweddfar y bu fyw—yr oedd yn Sabbath cymundeb, ac aeth trwy y gwasanaeth i gyd ei hunan. Dywedai ei fod yn teimlo yn wan, ond yr oedd yn dra awyddus i bregethu, rhag mai y cymundeb hwnw a fuasai yr olaf i rywun, ac felly y bu iddo ef! Ei destun oedd 2 Cronici xxxiii. 12, 13. Cododd boreu dydd Mawrth rywbeth yn debyg fel arfer, a bu yn ysgrifenu o foreufwyd hyd giniaw; ond teimlai ei hun yn lled wael oddeutu un o'r gloch, pan yr aeth i'r gwely, a bu farw tua naw o'r gloch y noson hono. Dydd Mawrth, canlynol ymgasglodd tyrfia fawr o weinidogion gwahanol enwadau, yn nghyd a'i hen gyfeillion, a'i gydnabyddiaeth, i amlygu eu parch i'w weddillion marwol, drwy eu hebrwng i dy eu hir gartref, pan bregethodd ar yr achlysur, y Parchedigion T. Roberts, Llanrwt, a T. Rees, D.D., Abertawe, a rhoddwyd anerchion byrion gan amryw frodyr, yna rhoddwyd ef i orwedd yn mynwent y Groeswen. Yr oedd Mr. Williams yn un o'r siaradwyr rhagoraf yn ei oes. Yr oedd ei iaith yn goeth ac yn gywir, yn ol deddfau gramadeg a chwaeth. Yr oedd ei barabliad yn groyw, ei lais yn glochaid a soniarus, a'i ysbryd yn gynnes a thanlyd. Meddai ar beirianau llafar o'r radd berffeithiaf. Yr oedd hefyd yn meddu ar grym lawer o fywiogrwydd ac angherddoldeb hen lesarwyr yr oes flaenorol. Nid oedd neb y carem yn fwy i fod dan ei weinidogaeth barhaus, oblegyd ni welson neb erioed mwy ffyddlon a didderbyn wyneb nag ef. Ni oddafai i neb fod yn aelod o'r eglwys a byw dan lywodraeth unrhyw ddrwg, gallasai y gwahanol gynulleidfaoedd y bu efe yn weinidog iddynt ddywerd mai efe oedd y prif rwystr oedd ar eu ffordd i ddystryw. Y mae weithian wedi cael ei symud oddi-iar eu ffordd. Yr oedd wedi lleddfu llawer yn ei ysbryd wrth yr hyn ydoedd flynnyddoedd cyntaf ei oes weinidogaethol. Yr oedd wedi cyfarfod a lle dedwydd i derfynu ei dymor. Yr oedd pobl y Groeswen yn barchus iawn o hono. Bu yn foddion i godi llawer ar yr achos yn y lle, ac edrychid arno gyda phareh gan yr holl ardalwyr oddi-amgylch. Efe a dalodd grym sylw i lenyddiaeth a barddoniaeth. Yr oedd wedi ei gynrsgaedu a chymywsederau neillduol fel darlithydd. Yr oedd yn siaradwr mwyaf medrus, dyddorol, a meistrolaidd. Parablai mor naturiol a dealladwy a neb a glywsom erioed, a phan y darlennai yr oedd ei acenid a'i bwysleisid yn dra swynol. Fel bardd yr oedd wedi cyrraedd safle uchel. Cafodd ei urddo yn fardd cadeiriol. Yr oedd wedi enill ar amryw o destunau y gadair o bryd i bryd yn yr eisteddfodau, a chafodd yr anrhydedd o dderbyn gwobr testun y gadair a bathodyn

arian o ddwyllaw y Freninee Victoria, pan yn Dywysoges Cymru, yn eisteddfod Beaumaris, pan gadeiriwyd ef am yr awdl arderchog ar "Ddrylliad y Rothsay Castle," a darllenir y cyfansoddiad gorchestol hwnw cyhyd ag y darllenir dim yn yr iaith Gymreig. Efe a ymgadwodd drwy ei oes yn ofalus rhag llychwinio ei wisgoedd yn yr eisteddfodau, er eu bod pan y dechreuodd eu mynychu yn dra llygredig. Ni byddai un amser yn ymostwng i gymdeithasu a dynion iselwael a llygredig, ond efe a gadwodd yr urddas oedd yn gweddu i'w swydd, ac hefyd i foneddigeddwrwydd ei ymddangosiad. Fel beirniad barddonol hefyd safai yn uchel. Byddai rai gweithiau yn ysgythru gyda llymder mawr y cyfansoddiadau a ddenent i'w law, ond wedi y cyfan ystyriai y rhan fwyaf o'r rhai fu dan ei law, ei fod yn fwy teg ac anmhleidiol na beirniad yn gyffredin. Yr oedd yn un o'r beirniad mwyaf manwl, a sicr yw iddo wneud lles dirfawr i goethi a diwyllio beirdd a llenorion ieuainc. Fel llenor bu yn ymwneud a'r argraffwasg drwy ei oes. Yr oedd yn un o ohebwyr yr hen *Gomer*. Bu yn olygydd i lawer o gyoeiddiau misol, &c., megys y *Sylwedydd*, *Tywysog Cymru*, *Y Soren Og-leddol*, *Y Paur Newydd Cymreig*, *Baner Gwynedd*, *Yr Adolygydd*, papuryn a ystyrir gan rai yn erbyn dirwest, gan ei fod yn dynoethi yr ysbryd erlidgar a goleddid gan lawer o ddirwestwyr y dyddiau hyn, misolyn amaethyddol, rhan o olygiaeth *Y Gwron Cymreig*, rhan o olygiaeth *Y Gwladgarwr*, a rhan o olygiaeth y *Dyagedydd*. Cyoeiddodd hefyd gyfrol fechan o fardaniaeth, dan yr enw *Gwron Awen*. Cyoeiddodd wedi hyn ei *Ganiadau*, *Darlith ar Draddodiadau yr Hynafiaid*, hefyd llyfryn bychan ar yr iaith Gymreig, *Y Drych Barddonol*, llyfryn ar *Ddeddfau yr Yd*, *Cribddeiliaeth*, *Pregeth Angladd Williams o'r Wern*, *Palestina*, *Awdl ar Ddyfodiad Cymedroldeb* (yn erbyn llwyr ymwrthodiad), i'r hwn y cyoeiddwyd amryw atebion. Bu yn ohebydd fyddlawn i'r *arnarvon and Denbigh Herald*, ac ysgrifennodd amryw erthyglau lled dda i'r *Traethodydd* a chyoeiddiau ereill. Cyoeiddodd hefyd, ychydig o flynyddau cyn marw, lyfr hymnau Is. yr un, yn cynwys pigion o'r hymnau mwyaf cymwys i'w canu mewn cyfarfodydd eglwysig, allan o waith y Parch. W. Williams ac ereill, yn nghyd ac amryw o'i waith ei hunan, yn swyddfa yr *Aberdare Times*, ac ar y 23ain o Fawrth, 1869, yn dra annysgwyliadwy, efe a hunodd yn yr Iesu.

WILLIAMS, MORRIS, gweinidog yr Annibynwyr yn Nhy'nycoed a Godrerhos, sir Frycheiniog. Yr oedd yn byw yn Nghwmtawe uchaf, ac yn gweinyddu yn y ddau le uchod am flynyddau. Oddeutu bliwyddyn cyn ei farwolaeth, rhoddodd Ty'nycoed i fyny; ond parhaodd yn weinidog yn Godrerhos hyd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd lle yn 1799. Claddwyd ef yn Ngodrerhos. Dywedir ei fod yn pregethu dair gwaith y Sabbath, yn Nhy'nycoed yn y boreu, a Godrerhos yn y prydawn, a dychwelai i

Ty'nycoed yn yr hwyr. Dywedir na welid ef nemawr o weithiau yn colli cyfaillach yn Ngodrerhos, os buasai o gylich cartref, a'r un fath y byddai yn Nhy'nycoed, er fod y ffordd yn arw, noeth, a gwlyb. Yr oedd yn bregethwr rhagorol, ffyddlon, a ohymeradwy iawn. Yr oedd hefyd yn feddyg esgyrn cyfrifol yn gystal ag yn weinidog defnyddiol; bu o wasanaeth mawr yn ei ardal yn y ddwy alwedigaeth, a galerid yn fawr ar ei ol wedi ei farwolaeth. Yr oedd allor gweddi yn hen sefydliad y teulu, ac mewn ymarferiad cyson oddieithr pan y buasai ef oddi cartref yn iachau cleifion, neu ryw amgylchiadau angenrheidiol ereill.

WILLIAMS, WILLIAM, meddyg esgyrn gynt o Ynysybont, ger Godrerhos, Castell-nedd, a diweddar o'r America, oedd fab i'r Parch. M. Williams, Ty'nycoed, ac yn dad i Mr. John Williams, Aberdar. Ganwyd ef yn Nghwmtawe uchaf, ger Ystradgynlais, sir Frycheiniog, Hydref y 12fed 1777. Yn mis Ebrill, 1838, ymfudodd i America, gyda'i ferch a'i fab-yn-nyhyfraith. Claddwyd ei ferch Ionawr 22ain, 1859; symudodd yntau mewn canlyniad, at ei fab Dafydd, yr hwn oedd wedi myned yno wyth mlynedd o flaen ei dad, gyda'r hwn y bu efe yn aros hyd ddydd ei farwolaeth ar y 1af o Fehefin, 1864, yn 87 oed, a chladdwyd ef yn ymyl capel yr Annibynwyr, ar dir ei fab. Yr oedd Mr. W. Williams yn ddyrn hynaws, o ysbryd gwrol, a thuedd haelionus. Meddai gorff lluniaidd, iach, a grymus, o daltra a maint-ioli cyffredin. Yr oedd yn fanteisiol iddo fel meddyg a ffermwr, ei fod yn meddu ar y fath gorff. Teithiodd lawer ddydd a nos, haf a gauaf, drwy oerni a gwres, gan groesi mynyddoedd, corsydd a lleoedd geirwon, yn ddirwgnach, a hynny yn aml heb fawr tâl am ei waith fel meddyg. Efe a ddylynodd esiampl ei dad duwiol fel Cristion a meddyg, efe a ddygodd yr iau yn dra ieuanc; gwasanaethodd y swydd ddiacaonaid yn Nhy'nycoed a Godrerhos am flynyddau lawer, gyda fyddlondeb a gonestrwydd calon. Bu ef a'i briod y mwyaf caredig drwy eu hoed i weinidogion yr efengyl. Fel enghraifft o'i alluoedd meddygol nodwn y rhai canlynol allan o ugeiniu lawer:—Margaret Williams, Llety-rafel, ger Castellnedd, yr hon a gafodd ei briwio yn y felin i'r fath raddau, fel yr oedd y meddygon yn gwrthod gwneud dim drosti; ond diwedent na fuasai byw ond ychydig amser. Cymerodd Mr. Williams ati, a gwellaodd hi cystal ag y bu erioed. Mab John Pulling a dorodd ei glun ar yr Onllwyn. Yr oedd wedi ei thori mor ddrwg fel y barnodd y meddygon fod yn rhaid ei thori fwrdd. Yr oedd yr esgyrn yn yfflon; ac nid oedd ond ychydig gnawd yn ei dal gyda'i gilydd. Gwellhaodd Mr. Williams yntau, fel y daeth Pulling er syndod i bawb a'i gwelodd yn iach a digloffi. John Jones, ei fab-yn-nyhyfraith, a dorodd ei glun yn Dowlais; cafodd gam driniaeth gan feddygon y lle, gadawsant ei glun gylymu heb fod yr esgyrn ar gyfer eu gilydd, fel y bu yn gloff am

flwyddyn a haner. Daeth i dŷ Mr. Williams, yr hwn a dorodd ei glun ef i'w ailwaith, gan oedwr yr esgryn yn eu lleoedd priodol, a gwellhaodd ef mor ddigloffi ag erioed. Yn yr amser y bu John Jones yn nhy Williams, ffuifodd gyfathrach a merch y meddyg, a phriododd hi.

WILSON, RICHARD, v darluniedydd, oedd fab y Parch. John Wilson, offeiriad Penegoes, ger Machynlleth, sir Drefaldwyn, lle y ganwyd ef yn 1713. Cafodd ddysegeidiaeth dda yn ei isenectyd. Un o'r pethau cyntaf y dangosodd dueddffryd ato, oedd tynu lluniau o wahanol wrthddrychau a ymgynygi-ent i'w sylw, a chyn iddo ddyfod i arferyd defnyddiau priodol i hyny, byddai yn golosi blaenau gwial yn y tân, ac a'r rhai hyny yn ffurfio ei ddarluniau ar furiau y ty a'r maen-ghoddiau oddiamgylch. Yn 1728 cymerodd ei gŵr Svr George Wynn ef i Lundain, a gosodwyd ef dan ofal athraw o'r enw Thos. Wright, darluniwr portreiaidau. Rhagorodd yn fuan yn mhell ar ei athraw, a thua phen chwech mlynedd wedi hyny dechreuodd arferyd ei gelfyddvd yn goeiddus, a hyny dan gefnog- aeth y Dr. Hayter, esgob Norwich, ac erbyn y flwyddyn 1748, yr oedd wedi cyraedd y fath enwogrwydd, fel yr ymddiriedid ef i dynu darlun helaeth o'r Brenin Sior IV., yr hwn ar y pryd ydoedd Dywysog Cymru, ac un arall wedi hyny o'i frawd, y Dug o York. Y darluniau hyn a dynwyd ar dŷmuniad y Dr. Hayter, yr hwn oedd athraw y ddau dywysog breninol. Er meithrin a diwyllio ei athrylith yn helaethach, barnai y byddai yn fuddiol iddo fyned am ysbaid i drasaelu y gwledydd tramor, a thrwy gael cynorthwy gan rai o'i berthynasau, cymerodd ei daith i'r Ital, yno drachefn ymarferodd ai gelfyddyd o dynu portreiaidau. Gwedi aros ar led dros chwe mlynedd, efe a ddychwelodd i Loegr yn 1755, a chymerodd i fyny ei breswylfod yn Llundain. Yr oedd yn un o brif ddarlun- ieddyddion ei oes. Yr oedd ei ddarlun o ddinas Rhufain yn un ardderchog. Yn sefydliad yr Ysgol Freninol, cafodd Wilson ei ddewis yn un o'r ffurfwyr, ac ar ol marwolaeth Hayman, ceisiodd y swydd o lyfrydd, yr hon swydd a gadwodd hyd oni ymadawodd i Gymru. Blynnyddoedd diweddaf ei fywyd a dreuliodd gyda ei frawd yn y Wyddgrug, a chyda ei gares, Miss C. Jones, o'r Colomendy, ychydig allan o'r dref. Anadlodd ei anadliad olaf yn mis Mai, 1782, pan yn 69 oed, a chladdwyd ef yn eglwys y Wyddgrug.

WOGAN, WILLIAM, a anwyd yn mhlwyf Penaly, sir Benfro, yn 1678. Yr oedd yn diagyn o hen deulu y Woganiaid, y rhai oeddynt wedi trigiannu am amser maith yn Nghaerwys, ger Hwlfordd. Colodd ei dad pan oedd rhwng chwech a saith mlwydd oed. Yn 1694, derbyniwyd ef i ysgol Westminster. Yr oedd ei wybodaeth glasurol yn rhyfeddol, tuhwnt i'r cyffredin, a chyfrifid ef yn ysgolaig gwir goethedig. Yn 1700 etholwyd ef i goleg y Drindod, yn Nghaergrawnt, lle yr aeth drwy y gwersreai gyda llwyddiant mawr. Ni fu ei arosiad yn hir yn y brif-

ysgol, ond derbyniodd y sefyllfa o athraw teuluaid yn rheulu Syr Robert Southwell, ac yn 1712 aeth i'r fyddin fel rhaglaw y traedfflwywr. Yn 1714, cafodd ei benodi yn bentalydd i weddwon y swyddogion yn y Sefydliad Gwyddelig. Byw amser ar ol hyn, cyn y flwyddyn 1727, ymsefydlodd yn Ealing, yn Middlesex, ac yno y trigianodd hyd ei farwolaeth, Ionawr 24ain, 1758, pan yn bedwar ugain mlwydd oed. Yr oedd yn awdwr tra enwog. Ysgrifonodd ac argraff- odd ddeg o lyfrau ar wahanol destunau o bwys.

WORTHINGTON, WILLIAM, D.D., oedd dduwinydd enwog, ac wedi ei eni yn sir Feirionydd, yn y flwyddyn 1703. An- fonwyd ef i goleg yr Iesu, yn Rhydychain, lle y gwnaeth gynydd mawr mewn dysegeid- iaeth. O'r olog dychwelodd i Groesoswallt, a gwnaed ef yn is-athraw yn yr ysgol hono. Graddiwyd ef yn M.A., yn Caergrawnt yn 1742, a B.D. a D.D., Gorphenaf y 10fed, yr un flwyddyn. Yn 1773, gwnaed ef yn gor- weinydd Llanelwy; a gwnaeth yr archesgob Drummond, (i'r hwn yr oedd wedi bod yn gapelydd am lawer blwyddyn), gyflwyno iddo gorgadair yr Eglwys Gadeiriol Efrog. Yr oedd yn wr haelionus, ac yn awdwr llyfrau gwerthfawr ar Brynedigaeth, y Cwmp, Bedydd Esgob, Swper yr Arglwydd, Pregethau, Profion Cristionogaeth, Dam- caniaeth yr Ysgrhythrau am y Ddaear, y Pwysigrwydd o Undeb yn Eglwys Crist, yn nghyda llaweroedd o bynciau ereill. Bu farw tua'r flwyddyn 1778.

WROTH, WILLIAM, Llanfaches, ger Casgwent, sir Fynwy. Ganwyd ef yn y Fenni, yn y flwyddyn 1570. Aeth i'r athrofa yn Rhydychain, Ionawr y 21ain, 1586. Dywedir iddo aros yn Rhydychain am flyn- yddau. Derbyniodd y radd o B.A., Chwef- ror y 18fed, 1595. Nid oes hanes i gael pa bryd, na pha le, y cafodd efe ei urddo. Der- byniodd berigloriaeth Llanfaches, sir Fyn- wy, gan Syr E. Lewis, o'r Fan, ger Caerffili, mae yn debyg cyn 1600. Yr oedd Mr. Worth yn nechreuad ei weinidogaeth yn anystyr- iol iawn, ac yn dwyn arwyddion eglur o ddyn heb brofi cyfnewidiad calon; ond cy- merodd amgylchiadau hynod le a effeithiodd ddwysder anarferol ar ei feddwl, ac a'i dyg- odd i ystyriaeth ddirifol o'i ddiwedd. Yr oedd gan foneddwr perthynas i Mr. Worth, yn nhŷ yr hwn y lletyai, achos cyfreithiol pwysig i gael ei brofi yn Llundain, ac yr oedd y gymydogiaeth yn teimlo dyddordeb mawr ynddo, a phryder rhyfeddol am ei lwyddiant; ac yn ffodus iawn cariodd y boneddwr y prawf yn fuddugoliaethus, a danfonodd yn ddiodeid i hysbysu i'w deulu, a gorchymyn iddynt wahodd eu cyfeillion a'u cymydogion i gyfarfod yn ei dŷ ar ddydd nodedig, pan y bwriadai ddyfod gartref, i dreulio prydawn, i gydwlleda, llawenhan, a dawnaio. Prynodd Mr. Wroth offeryn cerdd newydd, gan benderfynu gwneud ei ran tuag at ddirfwrch yr amgylchiad. Ond yn nghanol eu llawenydd, tra yr oeddynt yn

dysgwyl dyfodiad y boneddwr adref, daeth y newydd annysgwyladwy i mewn ei fod wedi syrthio yn farw ar y ffordd. Difrifolwyd pob meddwl, trowyd eu crehwen yn alar, eu llawenydd yn dristwch, a'u caniadau sŏnjarus yn ochneidiau cwynfanus. Ac yn neillduol disgynnodd y peth gyda nerth ar feddwl Mr. Wroth, tafodd yr offervn oerdd o'i law, syrthiodd ar ei liniau, cyfaddefodd ei hechodau ger bron Duw, a gweddiodd am fendith ar yr amgylchiad pruddaidd er ei ddychweliad hollol ef a'i gyfeillion oll at Dduw. Bu yr amgylchiad iddo ef yn fywdd o feirw, dygodd o hyny allan arwyddion diambeuol o greadur newydd, ymgylfwynodd gyd ag egni a dyfalwch i wasanaeth ei swydd, a dygwyd llawus mawr trwy ei weinidogaeth i wybodaeth o'r gwirionedd, ac yn mysg ereill yr hyglod Walter Cradoc. Yn vstod teyrnasiad y brenin Iago cafodd Mr. Wroth lonyddwch i ddylun ei ddyledswyddau heb ymviad yr awdurddodau ag ef. Gall fod sefvlfa neillduedig ei blwyf mewn congl anghyoeidd yn ffafriol iddo gael mawvnhau tawelwch. Ond nid hir iawn v bu llygad erledigaeth heb graffu arno. Wedi marwolaeth y brenin Iago, ac esgyniad ei fab, Siarl y I. i'r orsedd, cyfnawidiodd agwedd pethau. Nid am fod v mab vn waeth na'i dad; ond yr oedd evsylltiad priodasol Siarl y I. a merch Hari IV. o Ffrainc, yr hon oedd vn Babyddes grenlon, yn gefnogaeth i ddynion ffafriol i Babyddiaeth gael swyddau yn yr Eglwys. Dyrchafwyd Dr. W. Laud i archesgobaeth Caergaint. Yr oedd Laud yn Babydd mewn egwyddor, er yn Protestant mewn enw; yn elvn creulawn i'r vchydig weinidogion efengylaidd oedd yn y deyrnas, a gwnai ei oren i lethu gwir grefydd yn y tir. Galwyd ar Mr. Wroth i vmdangos yn Llundain, i wneud amddiffyniad iddo ei hun. Gorfu arno fyned eilwaith, ond nis gallent gael dim yn ei erbyn, mwy nag yn erbyn Daniel gvnt, oni chaent ryw beth o ran cyfraith ei Dduw. Y prif gyhuddiad yn ei erbyn ydoedd ei fod yn gwrthod darllen "Llyfr y Ohwareuon." Mae y rhan fwyaf o'n darllenwyr vn gwybod am y llyfr rhyfedd hwn ond odid. Cyoeoddwyd ef yn y flwyddyn 1617 yn nheyrnasiad y brenin Iago. Ar ol i'r brenin ddychwelyd o'i daith yn Scotland; gofidiai yn fawr fod ei ddeiliaid yn cadw mor fanwl i'r hyn a alwai efe yn ddull Puritanaidd o gadw y Sabbath; ac er lledaenu crefydd y llys drwy v deyrnas, gorchymynodd gvoeddi Llyfr y Ohwareuon. Cynfiansoddwyd ef gan Esgob Morton. Cynwysiad y llyfr ydoedd, "Nad oedd gwasanaeth i fod yn yr Eglwys ond y boreu, oddigerth fod angladd y prydawn, a bod y prydawn i gael ei dreulio mewn ohwareuon a digrifwch." Nodai y llyfr yn garedig pa ohwareuon oedd i'w harfer—neidio, coitio, dawnio, &c., a hysbysai ar ba amodau yr oedd y breintiau graeol hyn i'w mwynhau. Nid oedd neb i gael uno yn y ohwareu y prydawn ond o unai yn yr addoliad y boreu; felly cauid y Pabyddion o'r ohwareu, ac

yn fynych yr offeiriad a bregethent i'r bobl yn y boreu, a ffaenorant vn y campau annuwiol y prydawn. Yr oedd y llyfr yma i gael ei ddarllen yn yr eglwys bob boreu, a'r offeiriad a wrthodent wneud, i gael eu dwyn ger bron yr uchel lys, eu difuddio o'u swydd, a'u tafu i garchar. Dywed esgob Kennet ei fod wedi ei fwriadu yn bwrsael fel trap i ddal y rhai tyner eu cydwybodau nas galleid eu cael i'r rhwyd drwy un ffordd arall. Agorodd darlleniad y llyfr yma y drws i lifogydd o lygredigaeth ddylifo i mewn, fel y gadawodd y rhan fwyaf o'r offeiriad ag yr oedd ganddynt y radd leiaf o barch i'r Sabbath heibio ei ddarllen yn raddol; felly, syrthiodd y gorohymyn mewn llawer man yn llythyren farw. Wedi cyfodi yr archormeswr Laud i archesgobaeth Caergaint gwasgodd am ail oesod y ddeddf mewn grym; a mynodd wneud ymchwiliad pwy oedd yn anghydfurfiol, a chafodd dri yn Nghymru heb wneud sylw o'r gorohymyn nac ufuddhau i'w gais, Wroth, Llanfaches, Erbury, Caerdydd, a'i gurad Walter Cradoc. Ac oblegyd eu hanghydfurfiad bwriwyd hwy allan o'u bywoliaeth. Gadawsant yr Eglwys Sefydledig mewn canlyniad; a chysegasant eu bywyd i wasanaeth eu gwlad, eu crefydd, a'u Duw ar faes ymneillduath. Nid ymadawodd Mr. Wroth a'i fro ei hun; pan y gyrwyd ef allan trodd llawus o'i bobl allan gyd ag ef. Ymroddodd yn ddiifino i bregethu Crist pa le bynag y caiff gyfeustru. Nid oedd yn diffygio yn gwneuthur daioni. Corffolodd eglwys Annibynol yn Llanfaches yn mis Tachwedd, 1639. Yr oedd Mr. Henry Jessesey o Lundain, a Mr. Walter Cradoc, ac ereill yn bresenol gyda Mr. Wroth yn ffurfiad yr eglwys. Tebygol mai hon oedd yr eglwys ymneillduol gyntaf yn Nghymru, er fod ereill yn hawlio yr anrhydedd, eto nid yw y profion yn foddhaol. Llanfaches yn amser Mr. Wroth oedd Jernusalem Deheudir Cymru, a'r siroedd amgylchynol yn Lloegr. Mae sicrwydd am ffurfiad eglwys Llanfaches y pryd hyny; ac nid oes sicrwydd am un arall yn ffaenorol. Yr oedd aelodau yr eglwys yn wasgaredig drwy air Fynwy, ond nid oedd eu sefyllfa wasgaredig yn eu rhwystru i ymgynull yn nghyd. Dywed Walter Cradoc mewn pregeth a draddododd ger bron y senedd, "fod ganddo ar un adeg dros wyth cant o bobl bryderus am eu cyflwr dan ei ofal." Yr oedd yn dra derbyniol a phoblogaidd fel pregethwr, yn mha le bynag yr ai. Sonir am dano yn nghofnodion eglwys y Ddol-lydan, Caerodor, gyda pharch mawr "fod y lluoedd yn ymgynull i'w wrando gan hiraethu am ymborth i'w heneidiau." Llafuriodd yn ddiwyd mewn amser ac allan o amser, ymdreuliodd yn ngwaith ei Arglwydd. Yr oedd fel dyn o feddwl goleuedig a deallgar, wedi ei addysgu yn dda; fel Cristion, yn hynaws a thirion; fel pregethwr, yn ddoniol a phoblogaidd; fel gwainidog, yn llafurus ac ymdrechgar; ac fel ymneillduwr, yn onest a chydwybodol. Llafuriodd yn galed, ymdrechodd yn ddiifino, a dyoddefodd

yn dawel yr holl erledigaethau oedd yn ymosod arno. Rhaŵelweli y dyruswch gwladol oedd ar gymeryd lle, a dymunai gael ei waredu o'r byd cyn i'r ddrychin hono ddyfod, a chafodd ei ddymuniai. Bu farw yn nechreu y flwyddyn 1642. Ond "gwasanaeth-oedd ei genedlaeth yn ol ewyllys Duw cyn huno o hono gyda'i dadau."

WYNN, SYR JOHN, o Wydir, oedd o nodweddiad enwog yn ei ddydd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1553. Anfonwyd ef i Lundain yn 1574 i astudio y gyfraith, a daeth i feddiant o etifeddiaeth y teulu yn y flwyddyn 1580. Yr oedd yn ddyn o alluoedd mawrion, ac wedi ymroddi i astudio hanesiaeth a hynafiaethau ei wlad enedigol. Ei brif waith oedd "Hanes Teulu y Gwydir," yr hon a fu mewn llawysgrifau hyd y flwyddyn 1770, pryd yr argraffwyd y llyfr, gan yr Anrhydeddus Daines Barrington, yn wyth cyfrol, a thrachefn a adargraffwyd yn *Barrington's Miscellanies*, yn 1781. Y trydydd a'r argraffiad diweddar ydyw eiddo Angharad Llwyd, a argraffwyd yn Ruthin, yn 1827, pa un sydd yn cynwys materion ychwanegol gan Syr John Wynn, sef cofiantau am ei gydoeswyr enwog o Gymry, esgobion, &c. Y mae hanes teulu y Gwydir yn waith cywraïn a buddiol; y mae yn talfu llawer o oleuni gwerthfawr ar hanes Cymru. Nid yn unig y mae'n werthfawr fel hanes y Dywysogaeth, ond y mae yn cynwys darluniau bywiog o foesau ein henafiaid yn y cyfnod dylynol o waraethiad y wlad gan Iorwerth I. Derbyniodd yr urddas o Farchog, a bu yn cynrychioli sir Gaernarfon yn y Senedd a gyfarfu Hydref 29ain, 1596; bu yn sirydd y sir hono yn y blynyddoedd 1588 a 1603; dros Feirionydd yn 1589 a 1601. Yr oedd hefyd yn un o *Council of the Marches of Wales*. Yn 1610, adeiladodd rai elusenai yn Llanrwst, i'r rhai y rhoddodd yr enw Olafiai yr Iesu, er derbyn deuddeg o ddynion tylawd, a gwnaeth reolau i lywyddu y lle. Hefyd gwaddolodd yr elusenai hon a degwm rheithorol Eglwys Fach. Gwnawd ef yn Farwnig yn 1611. Yn y flwyddyn olaf cyn ei farwolaeth y dychmygodd y gwaith mawr o gau i mewn y Traeth Mawr a'r Traeth Bach, rhwng siroedd Caernarfon a Meirionydd, gwaith a gwblhawyd mewn rhan mewn amser diweddarach. Bu Syr John Wynn farw Mawrth 1af, 1626, yn 73 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn Llanrwst.

WYNN, SYR RICHARD, Barwnig, oedd yn ail fab i Syr John Wynn, o Wydir, a chan i'w frawd henaf farw, pan yn ymdeitho yn Luoca, yn 1614, daeth ef i'r farwniaeth ar farwolaeth ei dad yn 1626. Yr oedd yn foneddwr o ryglyddiant mawr, ac yn Foneddwr o'r Ystafell Ddirgel i Siarl I, pan oedd yn Dywysog Cymru, ac yn un o'i weinyddwyr yn y rhyfelgyrch wyllt hono i'r Ysbaon yn 1623. Gadawodd ar ei ol hanes manwl o'r daith, yr hon a argraffwyd yn Hearne. Yn y flwyddyn 1633, adeiladodd Syr Richard gapel ardderchog Gwydir, yn gyfunol ag eglwys Llanrwst. Bu farw Syr Richard

Gorphenaf 19eg, 1649, a chladdwyd ef yn eglwys Wimbledon.

WYNN, Y GWIR ANRYDEDDUS SIARL, W. WILLIAM, oedd ail fab i Syr W. W. Wynn, o Wynnstay, sir Ddinbych. Derbyniodd ei addysgiaeth yn ysgol Westminster, ac yn ngholeg Eglwys Crist, Rhyd-yohain, lle y graddiwyd ef yn M.A., Tachwedd 7fed, 1798, a D.C.L., Gorphenaf 6ed, 1810. Wedi iddo fyned i Lincoln's Inn, galwyd ef i'r llys dadleuol Tachwedd 27ain, 1798. Dychwelwyd ef yn aelod seneddol dros fwrdeisdref Hen Sarum, yn 1796, y flwyddyn ganlynol etholwyd ef dros sir Drefaldwyn, yr hon a gynrychiolodd hyd ei farwolaeth. Yn adnewyddiad y rhyfel yn 1803, cymerodd ran bwysig, a rhoddodd wasanaeth hanfodol i'r cyfuniad. Trwy ei hirfaith ymarferiad a gorhwylion Ty y Cyffredin, cyfrifwyd ef am lawer o flynyddau fel prif awdurddod perthynol i weithrediadau y senedd. Yn Ionawr, 1822, penodwyd Mr. Wynn yn Llywydd Bwrdd y Rheolaeth, a rhoddodd ei lw i Gynghor Dirgel y tairn breninol. Cadwodd y swydd bwysig hon hyd 1828, pryd y gwrthododd y swydd o Lywydd Cyffredinol yr India. Wedi hyn bu yn ngweinyddiaeth Iarll Grey, yn Ysgrifenydd y Rhyfel o Dachwedd 1830, hyd Ebrill, 1831. Rhoddodd y swydd i fyny pan ddygwyd Yagrif y Diwygiad Seneddol i sylw Ty y Cyffredin, fel mesur y weinyddiaeth, heb iddo gael y cyfleustra o wybod y canlyniadau nag egluro ei olygiadau, am helaethrwydd y diwygiad a ystyriai yn angenrheidiol, O'r amser hwn, oddieithr y tymor byr o Bagfyr, 1834, hyd Ebrill, 1835, sef gweinyddiaeth fyr-hoedloeg Syr Robert Peel, pryd y bu yn y swydd o Ganghellydd Dugiaeth Caerwerydd, parhaodd i gyflawni ei waith fel aelod annibynol yn y senedd, heb gymeryd ei lyfetheirio trwy gysylltiad swyddol. Ionawr 9fed, 1800, etholwyd ef yn Aelod o'r Gymdeithas Henafiaethol; a bu o'r flwyddyn 1824 hyd 1841, yn Is-lywydd i'r gymdeithas hono, pryd y rhoddodd y swydd i fyny. Yr oedd hefyd yn Is-raglaw sir Ddinbych, yn Oruchwyliwr Arglwyddiaeth Dinbych a *Bencher* yn *Lincoln's Inn*, a Llywydd y *Royal Asiatic Society*. Yn Ebrill, 1806, priododd Mr. Wynn, a Mary, merch hynaf Syr Foster Cunliffe, barwnig o Acton Parc, o'r hon y cafodd ddau fab, a phedair o ferched. Gorphenodd y gwladweinydd enwog hwn ei yrfa ar y ddacar, Medi, 2il, 1860, a chladdwyd ef mewn beddgell yn Nghapel St. Sior, Bayswater, wrth ochr gweddillion ei wraig a'i fab.

WYNNE, RICHARD, gweinidog y Trefnyddion Calfinaidd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1783. Yr oedd wedi dechreu pregethu pan oedd tua 34 mlwydd oed; ond nid oedd wedi gallu gwneud fawr gyda gwahanol ddyledswyddau y weinidogaeth, er ys amryw flynyddoedd, o herwydd gwaelodd ei iechyd; ond yr oedd hyn yn dda i'r achos yn y lleoedd y bu efe yn byw ynddynt, sef Dinbych a Fron. Yr oedd Mr. Wynne yn gyf-

aill cywir, ac yn Gristion profadol a rhyddfrydig. Yr oedd ei iechyd yn gwaelu yn fawr er ya tro, a'i ysbryd ar yr un pryd yn ireiddio yn ol fel dywed y Salmydd, "Ffrwythant eto yn ei henaint, tvrion ac iraidd fyddant." Bu farw a'i ymddiriad yn dawel yn yr Arglwydd, gan gredu y byddai marw yn elw tragwyddol iddo. Pan sylwai ei briod wrtho ychydig cyn ei ymddatodiad, "Fod y rhai sydd wedi meirw a chyraedd adref yn ddedwydd." "Ydynt," meddai vntai, "ond y mae y rhai sydd yn credu yn Nghrist yr un mor ddyogel yma a hwythau." "Ie," meddai hithau, "ond y mae'r anghu du yma o'n blaen." "Dydyw o ddim byd," meddai vntau ddwywaith, gan godi ei ddwy-law, "dydyw o ddim byd." Ar yr 8fed o Fai, 1857, ar ol byr gystudd bu farw yr hen bererin fyddlon, pan yn 74 mlwydd oed. Efe oedd yr henaf o'r pregethwyr yn sir Ddinbych.

WYNNE, ELLIS, awdwr y *Bardd Cwsg*. Ganwyd ef yn Glanryngs, ger Harlech, yn y flwyddyn 1870-1. Yr oedd yn fardd enwog, ac heb ei gyffelyb fel rhigyddydd Cymreig. Yn y flwyddyn 1701, dygodd allan argraffiad yn Gymraeg o *Reolau Ymarferol Buechedd Santiaidd*, gan Jeremy Taylor, yr hwn waith a gyflwynodd i'r Dr. Humphreys, esgob Bangor. Er nad oedd ynddo dueddwydd mawr at waith y weinidogaeth, ar gymelliad yr esgob derbyniodd urddau offeiriadol, ac urddwyd ef yn ddiagon ac offeiriad yr un diwrnod, a thranoeth cyflwynwyd iddo reithoriaeth Llanfair, yr oedd hefyd yn rheithiwr plwyf cymydogol—Llandanog, gyda chapeliaeth Llanbedr, ger Harlech. Yn y flwyddyn 1703 cafwyd trwy y waeg, ei waith rhyfeddol a elwir *Gwledigaethau Bardd Cwsg*, yr hwn o ran arddull yw y mwyaf enwog yn y Gymraeg. Er ei fod yn ddyledus am y cyllun a llawer o'r awgrymiadau i *Quevedo's Visions*, y mae y cyfansoddiad agos oll yn wreiddiol; ac mewn iaith hynod o farddonol, ac y mae yr awdwr yn y modd mwyaf diarbed yn ffangellu ar anfoeoleddau yr oes, ac yn dangos rhagorolrwydd bywyd crefyddol. Yn 1710, penodwyd ef gan esgobion Cymru i arolygu argraffiad o'r Llyfr Gweddii Cyffredin, a diwygiodd y gwallau oeddynt wedi dyfod i mewn i'r argraffiadau blaenorol; argraffwyd hwn yn gvfrwl unplyg, gyda llawer o ddiwygiadau. Yr oedd efe hefyd yn awdwr i lyfr bychan rhagorol, sef *esboniad* ar Holwydd-oreg yr Eglwys. Yn mysg ei weithiau barddonol, y ceir cyfansoddiad newydd ar gân o'r Salmau. Ysgrifonodd Ellis Wynne lyfr arall a elwir *Gwledigaeth y Nef*, ond o herwydd y cyhuddiad yn ei erbyn, mai llenledrad oedd y *Bardd Cwsg*, yn ei lid tafodd y llawysgrif i'r tân. Bu y gwr hynod hwn farw Gorphenaf, 1734, a chladdwyd ef yn eglwys Llanfair.

WYNNE, JOHN, D.D. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1867, mewn lle o'r enw Maes y Coed, plwyf Caerwys, sir Ffaint. Yr oedd o deulu henafol a pharchus. Derbyniodd ran

o'i ddygeidiaeth yn ysgol Northop. Symudwyd ef i ysgol Ruthin, sir Ddinbych. Oddi-yno aeth i Goleg yr Iesu, Rhydychain, a daeth yn gymrawd o'r Gymdeithas hono. Bu am ryw dymor yn gapelydd i Iarll Penfro, ac wedi hyuy yn rheithor Llangelynnin, sir Gaernarfon, ac yn gôrgeiniad Aberhonddu. Wedi ei benodi yn 1705, yn *Lady Margaret's Professor of Divinity* yn Rhydychain, daliodd trwy rinwedd ei swydd gôrgeiniaeth yn eglwys gadeiriol Caerwrangon. Yn 1712 etholwyd ef yn brifathraw yn ngholeg yr Iesu, Rhydychain, ac yn 1714, dyrchafwyd ef i esgobaeth Llanelwy, a dygweddodd mai efe oedd yr esgob cyntaf a benodwyd gan Sior cyntaf. Casglodd at yr eglwys gadeiriol a'r palas esgobol £600 o bunau, cydrhwng y boneddwyr a'r offeiriad, yn fuan wedi ei ddyrchafu i'r esgobaeth, er adgwyreio y niweidiau a gafodd trwy yr ystorn ddychrynllyd a ddygweddodd Chwefror 2il, 1714. Yn 1727, symudwyd ef i esgobaeth Bath a Wells, lle y treuliodd un ar bumtheg o flynyddoedd, a threuliodd rhwng y ddau le, naw mlynedd ar hngain yn esgob. Bu farw Gorphenaf 15fed, 1743, yn 78 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn nghapel Northop.

WYNNE, WILLIAM, oedd yn fardd Cymreig rhagorol. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1704, a derbyniodd ei addysg athrofaol yn ngholeg yr Iesu, yn Rhydychain, lle y cafodd ei urdraddio yn M.A. Yn y flwyddyn 1740, sefydlwyd ef i ficeriaeth Llanbrynmair, yn sir Drefaldwyn, yr hon a roddodd i fyny yn 1747, pan ei penodwyd yn ficer Manafon, yn yr un sir. Bu hefyd yn rheithor Llangynhafal, yn Nyffryn Clwd, yn esgobaeth Bangor, lle y gwnaeth ei breswylfod, ac y bu farw Ionawr 22ain, 1760, yn 56 mlwydd oed, a chladdwyd ef yn mynwent Llangynhafal. Yr oedd, ac y mae eto, ganmoliaeth uchel i'w weithiau barddonol, y rhai ydynt yn dangos chwaeth a dysgeidiaeth eu hawdwr. Y mae amrywiol o'i gyfansoddiadau wedi eu hargraffu yn nghasgliad Mr. Hugh Jones, o Llangwm, vn y llyfr *Dewisol Ganiadau yr Oes hon*. Yr argraffiad cyntaf a hono a ymddangosodd yn 1759.

WYNNE, EDWARD, D.D., oedd fab ieuengaf Edward Wynne, Ysw., o Bodewryd, yn Mon. Derbyniodd ei addysg yn ngholeg yr Iesu, yn Nghaergrawnt, a graddiwyd ef yno yn B.A., Mafefin 5ed, 1644, a chafodd reithoriaeth Llanymawddwy, gan ei ewythr, yr Esgob Owen. Derbyniodd y graddiad o D.D. yn 1663, gwnaed ef yn glwysreithydd Llanelwy. Yr oedd hefyd yn Ganghellydd eglwys gadeiriol Bangor. Efe oedd awdwr y llyfr a elwir *Trefu Ymarweddiad y Gwir Gristion*, yr hwn a argraffwyd yn Llundain yn 1662. Bu farw Rhagfyr 17eg, 1669, a chladdwyd ef yn Llangaffo, Mon. Sylfaenodd ysgol yn Nghaerdybi, a rhoddodd yn ei ewylllys ddeg punt a deugain, er addurno corffell Bangor, a chant punt er cynnal llenfuddiog o chwech punt yn y flwyddyn yn ngholeg yr Iesu, yn Nghaergrawnt.

Y

YNYR GWENT, oedd Dywysog yn Neheudir Cymru, ac yn byw tua diwedd y bumed ganrif. Yr oedd ei diriogaethau yn cynwys rhan o sir breconol Mynwy, a sylfaenodd goleg neu fynachdy yn Caerwent, yr hwn a lywyddid gan Sant Tathan. Rhesir Ynyr Gwent yn mysg y Seintiau Cymreig; ac yr oedd efe yn dad i Ceidio ac Iddon, a Madryn merch Gwrthefyr. Dywedir hefyd mai efe a adeiladodd eglwys y Fenni.

YONG, THOMAS, D.C.L., oedd yn wladwr ac esgob dysgedig, ac yn fab i John Yong, o sir Benfro. Ganwyd ef yn y sir hono yn y flwyddyn 1507. Aeth i Neuadd Broadgate, yr hon a elwir yn awr coleg Penfro, yn Rhydychain, yn 1528, wedi ymroddi i astudio y gyfraith wladol, cymerodd raddiad yn y cyfryw yn y flwyddyn 1537. Yn y flwyddyn 1542, gwnaed ef yn brifathraw y neuadd hono; ac yn 1547 yn gôrlyw Ty Ddewi. Bu rhyw ymgyprys rhyngddo a'r duwiol esgob Ferrar, a charchardwyd yr esgob yn herwydd hyny yn amser y Brenin Iorwerth VI. Yn nheyrnasiad y Frenines Mary Waedlvd, gorfuo iddo ffoi o'r deyrnas, o achos crefydd, a bu yn yr Almaen dros gyfnod ei theyrnasiad. Ar esgyniad y Frenines Elizabeth i'r orsedd, dychwelodd Thomas Yong i Loegr, ac ar ddiufuddiad yr Esgob Henry Morgan, cafodd ei gysegru yn esgobaeth Tyddewi, Ionawr 21ain, 1559. Ni lywyddodd yr esgobaeth ond hyd Chwefror 1560, pryd y trosglywyddwyd ef i archelegbaeth Caerefrog, a thua'r un amser efe a wnaed yn Ilywydd Cynghor

y Frenines yn y rhanau gogleddol o Loegr. Yn Chwefror, 1564, graddiwyd ef yn D.C.L., a bu farw Mehefin 26ain, 1568, a chladdwyd ef yn eglwys gadeiriol Caerefrog.

YORKE, PHILIP, Ysw., a anwyd yn Erddig, yn agos i Wrecsam, yn sir Ddinbych, yn 1743. Wedi cael addysg lled helaeth, mewn ysgolion cyffredin, aeth i goleg Benet, yn Nghaergrawnt, lle yr enillodd y ddysgradd o M.A. Ei gyfansoddiad cyntaf feddyl-iwn a enwodd *The Tracts of Powys*, yr hwn a argraffwyd yn Wrecsam, yn 1795, yn gyfrol pedwar plyg. Y mae hwn yn waith gwerthfawr, yr hwn a helaethodd yn fawr, a dygwyd ail argraffiad o hono allan yn yr un lle, yn 1799, o dan yr enw *Royal Tribes of Wales*. Yr oedd ganddo fwriad i fyned yn mlaen yn yr un duil a'r *Fifteen Tribes of North Wales*, ond ni chwblhawyd ef ganddo. Bu Mr. Yorke yn cynrychioli bwrdeisdrefi Holston a Grantham yn y senedd. Bu farw yn y flwyddyn 1804, yn 61 mlwydd oed.

YSTYFFAN, mab Mawan ab Cyngen ab Cadell Deyrnllwg, Tywysog Powys, oedd yn un o seintiau canol y chweched ganrif. Efe a sylfaenodd eglwys Llanstyffan, yn sir Gaerfyrddin, a Llanstyffan yn rhandir Maelienydd, yn sir Faesyfed. Yr oedd hefyd yn fardd rhagorol, ac yn cael ei noddi gan Teilo Sant, ac y mae casgliad o'r hyn a gyfansoddwyd ganddo, dan yr enw englynion *Cain Cannwyre*, y rhai ydynt mewn dullwedd hynod o foesol, wedi eu hargraffu yn y drydydd gyfrol o'r *Mygyrian Archaeology*.

A T T O D I A D.

BATTEN, WILLIAM, gweinidog y Wesleyaid, a anwyd yn Ninbych yn 1779. Dan weinidogaeth Mr. Bryan, un noswaith yn Ninbych, y cafodd ei ddychwelyd. Yn 1803, y tueddwyd ei feddwl i bregethu, a phregethodd yn Nantglyn a manau ereill. Pregethodd ei bregeth brawf yn nghapel Dinbych, o flaen Mr. Owen Davies, yr hwn oedd yn y pwlpud. Yr oedd yr hen fardd, Twm o'r Nant, yn gwrando; ac wedi gorphen y cyfarfod, aeth y bardd at Mr. Batten, a chan roddi ei law ar ei ysgwydd, a dywedyd, "Da machgen i, dal di ati," yr hyn oedd yn galonid mawr i'r bachgen Batten. Yn 1804, penodwyd ef i gylchdaith Rhuthyn a Dinbych, ymestynai cylch ei lafur i sir Drefaldwyn. Yr oedd sel, diwydrwydd, a gwres, yn hynodion gweinidogaeth Mr Batten. Yn 1807, sefydlwyd ef yn

Merthyr Tydfil, a bu ei lafur yn dra benthliol i lawer o weithwyr Gwent a Morgannwg. Yn 1828, dewiswyd ef i fod yn gadeirydd y Dalaeth Ogleddol, a bu bedair blynedd yn y swydd bwysig hono. Wedi llafurio llawer yn y Gogledd a'r De, gorfodwyd ef i orphen fel uwchritiad yn 1843, ac aeth i gylchdaith Llanfyllin i fyw. Pregethai fyth yn ol ei nerth, ac yn lled gyson ar y Sabathau. Yr oedd yn wr o feddwl craffus a pharod, o dymer sirol, a rhodiad yn agos at Dduw. Er mor iachus ei ymddangosiad, ysgafndroed ei symudiadau, ac er mor gryf a heinyf, ymddangosai yr henafgwr hyd yr wythnos olaf o'i fywyd, eto bu farw y gweinidog hynaf a feddai y Trefnyddion Wesleyaidd, yn Llanantffraid, Medi y 1af, 1864, yn y chweched mlwydd a phedwar ugain o'i oedran, a'r 61 o'i weinidog-

aeth, ar ol afiechyd byr o wyth niwrnod, a chladdwyd ef yn nghapel Bwlch-y-oribau, lle yr oedd claddfa y teulu.

BEYNON, THOMAS, B.D., archddiacon Aberteifi. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1744. A chan fod ei rieni yn bobl mewn amgylch- iadau da, cafodd ddygiad i fyny mewn ysgolion o'i febyd. Treuliodd ei amser ool- egawl yn Rhydychain, lle yr yfodd yn helaeth o ffynonau dysegeidiaeth, a derbyn- iodd urddau i waith y weinidogaeth yn yr Eglwys Sefydledig. Gwnaed ef yn arch- ddiakon Aberteifi, yn benrhaglaw arch- ddiaconiaeth Caerfyrddin, &c. Yr oedd wedi derbyn cyfran helaeth o dda y byd hwn; a'r Arglwydd wedi rhoddi iddo egwyddor haelionus, efe a gyfranai yn helaeth o'r pethau hyny at wahanol orchwyllion daionus. Yr oedd yn un o ffyddloniaid y Feibol Gym- deithas, a rhoddai Feiblau i'r rhai fyddent mewn angen am danynt, yr hyn a wnaethai ei goffadwriaeth yn barchus yn nghymydog- aeth Llandeilo-fawr, a lleoedd ereill. Yr oedd hefyd yn bleidiwr gwresog i lenyddiaeth a barddoniaeth Gymreig. Llywyddai eistedd- fodau Caerfyrddin, yn 1827 a 28, a chyfranai yn helaeth er gwobrwu teilyngod; efe mewn gwirionedd oedd bywyd y sefydliad; ond er ei holl rinweddau a'i haelionusrwydd, efe a fu farw yn Llandeilo-fawr, Hydref 1af, 1833, yn 89 oed, a chladdwyd ef yno, lle y mae cofaddurn i'w waled am dano.

BOWEN, THOMAS, Walsall. Ganwyd ef ger Llanbedr, tua'r flwyddyn 1776, a derbyniodd ei ddyseg gyda Datis Castell Hywel. Aeth i'r Coleg Henadurol, ac oedd y pryd hwnw yn Abertawe. Y lle y sefydlodd yn weinidog ynddo oedd Walsall, lle y treul- iodd weddill ei oes. Bu farw Ionawr 25ain, 1862, yn ei 87 mlwydd oed. Cyoeddodd ramadeg Seisneg, a llyfryn bychan yn esbonio y dull o ddesgrifio llinellau hydred a lledred ar bapur, o'r hwn y mae Dr. Kees wedi rhoddi hanes yn ei Encyclopeda. Efe hefyd syl- faenodd y Llyfrgall Gyffredinol yn Walsall, ac a sefydlodd yr ysgol Sul gyntaf yn y lle. Perchid ef yn gyffredinol gan bob dos- parth, a bu byw yn gyfeillgar a gweinidog- ion pob enwad.

CHARLES, PHILIP, oedd weinidog Hen Dy Owrdd, Cefnocoedycymer. Ganwyd ef yn 1731, a bu farw Mai 19eg, 1790, wedi bod 41 o flynyddau yn weinidog ar y Cefn. Ceir y llinellau a ganlyn ar gareg ei tedd:—

Bydded i'r rhai rybuddiais
O rad Duw'n llwyr wrando'm llais,
Eiongyf Crist rhag tristwch,
A llaf wedi myn'd i'r llwch,
Cofwch orphwysfa'r Cyflawn,
A lle'r diddau llwyr diddawn.

DAVIES, TIMOTHY. Teilwr wrth ei gelfyddyd, ac yn byw y rhan olaf o'i oes yn Merthyr Tydfil. Genedigol o blwyf Llan- wnen, Ceredigion. Cyoeddwyd gyfrol fechan o'i farddoniaeth tua chanol y ganrif bresenol. Anfonai ei gynrychion yn achlysurol i'r *Ymofnydd*. Rhagorai ar bynciau difyr.

Bu farw Mawrth 30ain, 1869, yn 54 oed, a chladdwyd ef yn mynwent Hen Dy Owrdd, Cefnocoedycymer.

DAVIES, THOMAS, a fu am 42 mlynedd yn weinidog yn Cefnocoedycymer, sef o 1790 hyd ei farwolaeth, Mawrth 10fed, 1832, pan oedd yn 73 oed. Bu yn yr ysgol yn Nghastell Hywel, ac wedi hyny yn ngholeg Caer- fyrddin. Iddo ef yr ygrifenodd ei hen feistr res o englynion "Oyfarwyddiad i ddy- neu ieuano yn y dewisiad o wraig."

DAVIES, DANIEL, gweinidog yr An- nibynwr yn Wollerton. Ganwyd ef Ebrill 12fed, 1787, yn Hawey Mill, sir Faeysfed. Pan yn ieuano iawn ymunodd a'r eglwys Annibynol yn Llanfairmuallt, sir Frycheini- iog. Efe a ddechreuodd bregethu mewn cysylltiad a'r eglwys uchod. Dygwyd ef i fyny i'r weinidogaeth yn y coleg yn Wrecsam, ac urddwyd ef yn Sarnau, sir Drefaldwyn, lle y llafuriodd am ddeg o flynyddau. Symudodd oddiyno i Wollerton, Salop, lle y llafuriodd mewn cysylltiad a Wistanswick am dros dair a deugain o flynyddoedd gyda chryn lwyddiant. O herwydd colliad ei olygon gorffodwyd ef i roddi fyny ei weinidogaeth tua blwyddyn a haner oyn ei farwolaeth, ond parhaodd i bregethu yn achlysurol cyhyd ag oedd allnog. Yr oedd yn wr o ychydig eiriau, ond o synwr rhagorol, o dymer ostyngedig a didwyll, yn gynghorwr ffyddlon; a gwnaeth fwy o ddaioni nac a ddeuir byth i wybod yn y byd hwn. Ei ddiwedd oedd tangnefedd. Ei gystudd oedd o fyr barad. Bu farw yn nhy'r capel yn Wollerton, ar yr 20fed o Fawrth, 1865, a chladdwyd ef yn nghladdfa capel Wistanswick, ar y 24ain o'r mis hwnw, yn ei ddeunaw mlwydd a thri- ugain oed, a'r 52 o'i weinidogaeth.

DAVIES, THOMAS, Bodffordd, Mon. Ganwyd ef Mawrth 1792, yn mhlwyf Llan- geler, sir Gaerfyrddin. Cafodd ei fendithio ar y fraint annhraethol o gael ei hyfforddi yn ieuano yn ffyrdd doethineb. Cafodd ei onill yn raddol i benderfynu bod dros Dduw, ac yn ei bedair blwydd ar bumtheg oed, ymunodd a'r Eglwys Gynulleidfaol yn Saron, yn ei ardal enedigol, ac anogwyd ef yn fuan i bregethu, ac wedi iddo arfer ei ddoniau gyda derbynriad mawr am rai blynyddau, yn ei gymydogiaeth ei hun a'r wlad oddiamgylch, aeth ar daith i'r Gogledd. Y pryd hwnw derbyniodd alwad oddiwrth yr eglwys Annibynol yn Pantraeth, Mon, yr hon a dderbyniodd. Urddwyd ef yn mis Mai, 1826, lle y llafuriodd gyda diwydrwydd a llwyddiant mawr am rai blynyddau. Gwedi hyny efe a weinyddodd i'r eglwys yn Mlaenan Ffestiniog, Aberdaron, a Moelfro. Panddaeth yn angenrheidiol iddo roddi fyny ofal y weinidogaeth, efe a symudodd i Bodffordd, lle y treuliodd weddill ei ddyddiau, ac yr eglur ymddangosai ei fod yn addfedu i'r nefoedd. Yr oedd yn Gristion golenedig a gostyngedig, yn frawd diniwed, yn bregethwr difrifol, ac yn frawdwr yndrechgar o flaen gorsedd gras. Ei farwolaeth oedd sydyn a a thangnefeddus. Bu farw Ebrill 26ain,

1865. Claddwyd ef yn Rhosymeirch, y capel Anghydfurtiol hynaf yn yr Ynys.

DAVIES, DAVID PETER, a anwyd yn y Storws Wen, ger Cei Newydd, Ceredigion, Ionawr 9fed, 1785. Derbyniodd ei addysg athrofaol yn Nghaerfyrddin, lle y bu am ryw dymor tua therfyn ei oes yn cadw ysgol ramadegol, a'r lle hefyd y gorphenodd ei yrfa ddaearol, Ionawr 13eg, 1844. Treuliodd y rhan fwyaf o'i fywyd gweinidogaethol yn sir Derby, a bu fwy na 30 o flynyddau yn weinidog Derby. Medi 17eg, 1827, cymerodd ran yn urddiad ei frawd, Peter Thomas Davies, (o goleg Caerfyrddin) yn Newbury, Berks, pryd y traddodwyd y bregeth i'r gynulleidfa ganddo ef, oddiar 1 Theis. ii. 19, 20. Yr oedd ei sylwadau yn dra phwrpasol. Yr oedd y ddau Ddavies yma yn blant chwaer i'r Parch. D. Peter, Caerfyrddin. Cyoeddodd Mr. Davies *History of Derbyshire*, yn ddwy gyfrol.

DAVIES, THOMAS, oedd enedigol o Benbanc, Llanybi, Ceredigion. Derbyniodd ei addysg yn y coleg yn Nghaerfyrddin. sefydlodd yn Marlborough; oddiyno aeth i Manchester, lle y bu am dymor yn athraw rhifyddol yn ngholeg Manchester. Yr oedd yn ysgolaig hynod dda; yr oedd yn rhagorach *mathematician* na duwinydd. Bu farw Ebrill 11eg, 1811, yn 55 oed, a chladdwyd ef yn mynwent capel Walsley, lle'r oedd wedi bod yn weinidog am un flynedd a'r hugain. Efe oedd y cyntaf i ddwyn brech y fuch i'r gymydogiaeth hono, ac ymroddodd gyda diwydrwydd mawr i wneuthur yr arferiad o hono yn gyffredin.

DAVIES, DANIEL, gweinidog yr Annibynwyr yn Aberteifi. Ganwyd ef mewn amaethdy, o'r enw Penywern, plwyf Tre-wyddel, sir Benfro, yn 1780. Yn ystod ei ddyddiau boreuaf nid oedd dim yn hynod yn perthyn i nodweddiad Daniel, oddieithr ei fod yn dra fraeth, meddylgar, gwyliadwrus, ac yn cael ei ddwys argymell gan bothau dwyfol. Efe a roddodd ei hun yn foreu i'r Arglwydd, a derbyniwyd ef yn aelod o'r eglwys Annibynol yn Nhrewyddel. Yn fuan mewn canlyniad efe a goledai luedd cryf at y weinidogaeth, i'r hyn yr anogwyd ef gan yr eglwys a'r gweinidog. Nid oedd ei fan-teision addysgiadol ond bychain; ond gan ei fod o ymarferiadau diwyd, a chanddo ddymuniad cryf i yrraedd gwybodaeth, efe a ddaeth yn ysgolaig da, drwy efrydiaeth anghycoedd. Wedi iddo brofi ei hun yn deilwng o'r weinidogaeth Gristionogol, urddwyd ef i gyflawn waith y weinidogaeth yn yr eglwys Annibynol yn Rhosycae, sir Fflint, yn 1808, lle y lafuriodd gyda chymradwyaeth a llwyddiant mawr am bum mlynedd. Y pryd hwn ei fam eglwys a gydunodd i roddi iddo alwad i gymeryd ei gofal gweinidogaethol mewn cysylltiad a'r Paroch. John Phillips, i'r hyn, ar ol dwys ystyriaeth efe a gydsyniodd a'i chais. Yn fuan ar ol hyn bu farw Mr. Phillips, a Mr. Llewelyn Rees, pregethwr cynorthwyol yn yr eglwys a urddwyd yn gydweinidog a Mr. Davies, ac

mewn llai na dwy flynedd efe a ddaeth i fod yn weinidog sefydlog ar y gangen newydd ac oedd yn addoli yn Aberteifi, pum milldir o Drewyddel, yma arosodd dros weddill ie oes. Bu farw Ionawr 18ed, 1867, pan yn bedwar ugain a saith oed, pedair ar ddeg a deugain o'r cyfryw a dreuliodd yn y weinidogaeth. Claddwyd ef yn myawent plwyf y Ferwig, ger Aberteifi. Yr oedd yn yr angladd agos yr holl weinidogion cymydogiaethol, a nifer dra lluosog o drigolion y dref a'r gymydogiaeth. Y bregeth angladdol a draddodwyd nos Sabbath Chwefror 3ydd, 1867, gan ei olynydd y Parch. William Davies. Pan ddechreuodd efe ei weinidogaeth yn Aberteifi nid oedd yno ond pumtheg o aelodau, a rhan fwyaf o honnynt yn bur dylawd; ond pan y bu farw yr oedd yr eglwys yn rhifo tri chant a haner, yn annibynol ar y canghenau yn Llandudoch, Hope, a Ffynonbedr, y rhai oeddent wedi myned allan o'r eglwys yn ystod ei weinidogaeth. Efe hefyd a lafuriodd gyda llwyddiant mawr am flynyddau yn Tyrhos a Llechryd; yn y lle olaf yn ystod ei weinidogaeth, adeiladwyd capel helaeth a chyfleus, a thalwyd am dano. Nid oedd neb lawer yn fwy ei alluocedd naturiol, a'i gymwysderau gweinidogaethol, na Mr. Davies, yr oedd yn un o'r pregethwr mwyaf poblogaidd yn ei ddydd. Yr oedd ei bregathau bob amser yn llawn o synwyr cyffredin, gwirionedd efengylaidd, ac o duedd ymarferol. Yr oedd ei feddwl yn gyflawn o wybodaeth gyffredinol. Yr oedd yn un o gefnogwyr penaf y Feibl Gymdeithas a'r un Genadol; a pherohid ef yn fawr gan bawb a'i haedwaenai yn wreg a chyfoethog. Megys Enoch, efe a rodioddgyda Duw, mewn heddych ac uniondeb; a bu yn foddion i i droi llawer oddiwrth ddrygioni. Ac fel Simeon, efe a ymadawodd mewn heddych, ar ol gweled iaohawdwrïaeth Duw.

DAVIES, TIMOTHY, (*Yr Hopswr*). Ganwyd ef yn mhlwyf Llanwnnon yn 1753. Ni bu ond mis i gyd yn yr ysgol. Derbyniwyd ef yn aelod yn nghapel Allt-y-placa yn 13eg oed. Pan adeiladwyd Capel-y-groes, ymunodd a'r gynulleidfa yno, a pharhaodd yn aelod fyddlon hyd ei farwolaeth yn 1813. Yn ei iauentyd dilynai allwedigaeth crydd. Wedi priodi aeth i fyw yn gyntaf i Caercoed, ac wedi hyn y Ffosyffin, lle y treuliodd y gweddill o'i ddyddiau. Yr oedd Timothy Davies yn ddydd o ddeall cryf, a chlywsome ei fod wedi cyoeddi amryw lyfrau bychain, ond ni ddygwyddodd i ni weled ond un, yr hwn sydd o'n blaen yn awr, sef "Ychydig o Fyfyrdodau Timotheus Dafydd, masnachwr hopps, o blwyf Cellan, sir Aberteifi, yn nghyd ag ychydig o sylwadau ar Falohder a Goetyngaidrwydd." Myfyrdodau ar 1 Ioan ii. 15, yw'r blaenaf. Cynwysa hefyd hynun ar Gariad Duw. Mae rhai o'r sylwadau olaf yn wriddiol yn neillduol mewn perthynas i ddygiad plant i fyny. Dysgyblaeth o gariad a fynai efe yn gwbl. Mae yn deigrifio cosbedigaeth gorfforol fel "arfer waradwyddus o guro'r ysgolheigion." Mae'r syl-

wadau a gyoeddwyd ganddo ef yn 1812 yn enill sylw neillduol 1869.

DAVIES, JAMES, (*Jago ab Dewi*.) Ganwyd ef yn 1800, yn agos i Bencader, sir Gaerfyrddin. Ni chafodd fawr fanteision addysg pan yn ieuanc. Bu yn argraffydd i Mr. J. T. Jones, yn Nghaerfyrddin, o'r flwyddyn 1843 hyd 1854, pan y symudodd gyda'i feistr i Aberdar, a pharhaodd hyd ei fedd yn ei wasanaeth, sef 26 o flynyddau. Bu yn aelod hardd gyda'r Annibynwyr er pan oedd yn ieuanc; gwasanaethodd y swydd o ddiagon am flynyddau yn eglwys Siloa, a pharchus iawn y cyfrifid ef gan bawb a'i hadwaenai. Yr oedd yn Gymreigydd enwog a diledryw, ac yn fardd rhagorol. Yr oedd yn deall rheolau barddoniaeth lawn crystal a'r goreu; ond nid oedd mor helaeth a rhai mewn drychfeddyliau barddonol. Yr oedd yn wr o alluocedd meddwl helaeth. Bydd ei gynghorion dwys a'i enghreifftiau mewn cof gan lawer a fu yn ei gyfeillach, ond nid gan neb yn fwy na'i gydweithwyr gynt. Yn ei ddydd bu yn un o'r gwyr careiddiaf; un o'r tadau tirionaf; ac un o'r cymydogion diniweidiaf. Gadawodd saith o blant wedi tyfu i faintioli i alaru ar ei ol; ond yr oedd yn gysur iddny feddwl ei fod wedi marw i fyw yn dragwyddol. Nid ydym yn golygu ei fod yn berffaith, ond eto yr oedd agos mor berffaith ag y gellid dysgwyl ei fod yn y byd amherffaith hwn. Dyoddefodd gystudd am agos i flwyddyn, a bu farw Ebrill 16eg, 1869, a chladdwyd ef yn ngladdfa Aberdar, yn ngolwg torf fawr oedd wedi ymgynull er amlygu eu parch i'w weddillion marwol. Danfonodd lawer o'i gynrychiol barddonol yr gwahanol gyoedd-iadau misol, yn neillduol y "Drysorfa Gy-nulleiddfaol," a'r "Gwron." Cyoeddodd hefyd "Lyfr Hymnau," 6c, a "Myfyrdodau Barddonol," 3s. 6c.

DAVIES, DAVID, gweinidog yr Annibynwyr yn Llanerfyl. Ganwyd ef yn Tygwyn, Llanerfyl. Dygwyrd ef i fyny yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd. Daeth at grefydd yn ieuanc, ni bu segur yn y willan, yr oedd fel un yn credu ac yn teimlo fod ganddo waith i'w wneud. Dechreuodd yn fuan bregethu, meddai barabla, a dawn ymadrodd hwylus, melus, a difyrus. Medi 13eg, 1827, urddwyd ef yn fugal ar yr eglwys. Cafodd weled rhai diwygiadau grymus, a llawerodd yn cael eu hychwanegu at yr eglwys dan ei ofal. Bu ei weinidogaeth yn fendithiol iawn yn yr ardaloedd. Yr hyn a brofodd yn angeuol iddo oedd dasaden wyllt ar ei wofus isaf, bu farw Mawrth 23ain, 1850.

DAVIES, D. MILTON, gweinidog yr Annibynwyr yn Llanfyllin. Ganwyd ef mewn amaethdy o'r enw Henfeddau, ger Llanbedr, Ceredigion, Tachwedd 23ain, 1827. Bu farw ei dad pan oedd efe ond dwy flwydd oed. Bwriadai ei fam ei brentisio yn *draper*, ond gan fod ganddo y pryd hwnw feddwl am y weinidogaeth, efe a wrthododd. Aeth i ymwled a'i chwaer pan yn 13 oed. Derbyn-

wyd ef yn aelod eglwys yn Blaenafon, Mynwyr, Awst 30ain, 1840. Tra yn aros yn Blaenafon, ymdrechodd weithio er euill modd i fyned i'r ysgol i'w gymwysu i'r gwaith oedd ganddo mewn golwg. Aeth i'r ysgol i Hanover, yn 1848, lle yr arosodd am ddwy flynedd er cymwysu ei hun i fyned i'goleg Aberhonddu. Treuliodd yno ei amser allan. Urddwyd ef yn y Gelli, Rhagfyr 12fed, 1853; bu yno agos i flwyddyn, ac aeth i'r Wern a a Phenycae, Ceredigion, yn weinidog, lle y llwyf ymroddodd i'w waith gyda sel a phenderfyniad. Bu yn foddion i ddwyn llawer at y Cyfryngwr. Yn Tachwedd, 1858, symudodd i Llanfyllin, Trefaldwyn, lle y llafuriodd gyda chymradwyaeth a llwyddiant hyd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le Mehefin 7fed, 1869, yn 32 oed. Bu Mr. Davies rai blynyddau yn un o olygwyr y *Dyngeddydd*. Cyfranai hefyd rai erthyglau achlysurol i'r cyoeddiadau chwarterol, &c., ac yn 1867 cafodd ei benodi yn oruchwyliwr i Gymdeithas y Dadgysylltiad yn Ngogledd Cymru, ac ymwelodd a'r rhan fwyaf o drefydd y Gogledd ar ran y gymdeithas, lle y sefydlodd gangenau o'r cyfryw. Yn y flwyddyn 1868, teimlai ei gyfansoddiad yn dechreu rhoddi ei ffordd, ond parsoedd i bregethu hyd Hydref y flwyddyn hono. Pan oedd oddi-cartref am adferiad iechyd, teimlai ychydig yn well, ond dyoddefodd lawer oddiwrth wendid a phoen. Aeth drwy y cyfan yn amyneddgar, a llwyf ymroddol i ewyllys Duw.

DAVIES, JOSHUA, gweinidog yr Annibynwyr New Market, sir Fflint. Ganwyd ef ger Castellnewydd Emlyn, sir Gaerfyrddin, yn 1837. Symudodd pan yn dra ieuanc i Dowlais, Morganwg. Yr oedd wedi colli ei rieni pan yn ieuanc iawn; gan mai fe oedd yr henaf o dri o blant, cyfranai yn helaeth at gynaliaeth y lleill. Derbyniwyd ef yn aelod o'r eglwys Annibynol yn Bethania. Anogwyd ef yn fuan, gan y gweinidog a'r eglwys, i ddechreu pregethu, fel un a ragorai mewn duwioldeb a galluoedd. Gwedi bod am yr amser arferol yn efrdy yn y Bala, urddwyd ef yn New Market i gyflawn waith y weinidogaeth. Profodd ei wasanaeth yn dderbyniol, nid yn unig i'w bobl ei hun, ond i bob enwad drwy yr ardaloedd. Cysgu mewn gwely llaith, pan yn pregethu ar daith o'r Bala, oedd dechreuad ei afiechyd, a phrofodd yn angu iddo, Gorphenaf 3ed, 1869. Ei goffadwriaeth a gedwir yn barchus gan bawb a'i hadwaenai.

DAVIES, JOHN, Cullumpton, a anwyd yn Pontfaen, Dyffryn Aeron, Ceredigion. Derbyniodd ei addysg gan Davies, Castell Hywel, ac wedi hynny dan ofal Mr. Gentleman, yn Nghaerfyrddin. Symudodd oddi-yno i Daventry, lle yr oedd y Parch. T. Belsham y pryd hwnw yn athraw. Treuliodd y rhan fwyaf o'i oes yn Cullumpton, Devonshire. Yr oedd yn ysgolaig da, ac yn ddyn o ymroddiad mawr, ond ni bu erioed yn boblogaidd fel pregethwr. Hoff awdwr ganddo oedd Dr. Lardner. O'i gydoeswyr

hoffai yn fwyaf ysgrifeniadau Priestley. Yr oedd yn benderfynol iawn yn ei gaagliadau, yn hynod ddidderbyn wyneb a chydwybodol. Pregethodd ddwywaith y Sul cyn ei farw. Ymwelodd a chyfaill claf dydd Llun, a bu gyda ei ysgoleigion hyd nos Fercher, a bu farw nos dranoeth, Rhagfyr 16eg, 1824, yn 65 oed.

DAVIES, JOHN, oedd enedigol o blwyf Cellan, sir Aberteifi. Wedi bod yn yr ysgol gyda Mr. Davis, o Gastell Hywel, aeth i'r coleg i Gaerfyrddin, ac wedi bod am ryw dymor yn weinidog yn Nghapel y Groes, efe a symudodd i Gastell Nedd i weinidogaethu, ac yn y dref hono y bu yn aros hyd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le Ionawr 29ain, 1865, yn 67 oed. Bu yn llwyddianus iawn fel ysgolfeistr. Cododd ysgoleigion rhagorol. Yr oedd yn fardd gwyoh. Cyfansoddodd Farwnad ragorol i'r Paroh. Daniel Griffith, Castellnedd, ac ymddangosodd yn y *Drysorfa Gynulleidfaoel*, yn Nghaerfyrddin.

DAVIES, JOHN GWESYN, oedd weinidog yr Annibynwyr, yn Mhenywarn, Dowlais. Ganwyd ef yn Abergweeyn, Brycheiniog. Derbyniwyd ef yn seolod yn nghapel yr Annibynwyr yn y lle pan yn ieuan; a dechreuodd bregethu yn fuan, ac aeth i athrofa Aberhonddu. Ymadawodd oddi uno pan daeth ei amser i ben, yn 1865, ac urddwyd ef yn weinidog yn Penywarn, Dowlais, lle y y llafuriodd gyda llwyddiant a chymeradwyiaeth mawr hyd oni chymerwyd ef yn glaf, dyoddefodd gystudd am gryn amser, yr hyn a achoswyd gan wely llaith; bu farw Ionawr 21ain, 1870, yn 32 oed. Meddai ar alluoedd mwy na'r cyffredin. Yr oedd yn bregethwr rhagorol, a dysgwylid pe cawsai amser, y y buasai yn un o brif gedyrn yr areithfa yn Nghymru, ond efe a syrthiodd o'r pwlpud i'r bedd.

EDWARDS, ABEL, oedd un o gydfyfyrwyr Mr. Davis, Castell Hywel, yn ngholeg Gaerfyrddin. Ganwyd ef tua 1748. Pan yn ddwy ar ugain oed aeth i Dorchester. Urddwyd ef yn weinidog Dorchester a daliodd y swydd hyd 1813, pryd y rhoddodd hi i fyny. Bu farw yn 1826.

EDWARDS, THEOPHILUS, a anwyd yn sir Aberteifi, yn 1750. Tueddwyd ef yn foreu i uno a chrefydd yn Llwynrhydowen. Wedi treulio ei amser yn Nghaerfyrddin, urddwyd ef yn 1772, yn Tavistock. Yn 1794, symudodd i Exeter i weinidogaethu ac i gadw ysgol. Dywedir ei fod yn meddu cymwysderau neillduol at gyfranu addysg i'r ieuenctyd. Rhai blynyddai cyn ei farw, symudodd i Taunton, at Dr. Henry Davies, yr hwn oedd yn briod a'i feroh. Bu farw Hydref 4ydd, 1838. Caffai barch mawr am ei dalentau a'i gymeriad rhagorol.

EDWARDS, EDWARD, o Mancinion, a anwyd yn Machynlleth, Tachwedd 20fed, 1805. Ei flynyddoedd boreuaf a hynodid gan fawr serch at bob peth da a santiaid. Derbyniwyd ef yn seolod o'r eglwys Annibynol yn Machynlleth, pan yn 12eg oed. Anogwyd ef yn fuan i gymeryd rhan yn y cyfarfodydd

gweddi; a dechreuodd bregethu pan yn 16eg oed, gyda chymeradwyiaeth mawr. Aeth i'r ysgol i'r Neuaddlwyd, dan ofal y Dr. Phillips, ac aeth oddi yno i athrofa Blackburn; pan adawodd yno, urddwyd ef yn Garstang, Ionawr, 1829. Symudodd yn 1836, i Hyde, lle y parhaodd i lafurio am bedair neu bum mlynedd. Yn mhen ychydig wedi hyny daeth yn gydweinidog a'r Paroh. Thomas Bennett, yn Hatherlow. Ar farwolaeth ei briod symudodd i Mancinion, lle y dechreuodd gadw ysgol gyda llwyddiant mawr hyd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le Rhagfyr 20fed, 1868, a chladdwyd ef yn nghladdfa Capel Hanover, Stockport. Nid oedd llawer o'i gyfartal mewn gwybodaeth ar bob mater, ac adnabyddiaeth o lyfrau. Yr oedd ei dymor fwyaf a siriol yn ei wneud yn gydymaith mwyaf hyfryd, perchid ef yn fawr gan yr eglwys Cymreig, yn Mancinion, a cheisient ei wasanaeth yn dra aml; ei hyfrydwoh oedd gwneud cymaint o dda ag a fedrai yn mhob dull a modd.

EDWARDS, EDWARD, gweinidog yr Annibynwyr yn Ware, sir Herts, oedd frodor o Ddinbych, yr oedd yn nai i Dr. Edward Williams. Ganwyd ef yn 1799. Derbyniodd ei addysg yn Rotherham, gan ei ewythr. Am yr ychydig amser y cafodd fyw i wasanaethu ei Arglwydd, dangosodd ffyddlondeb mawr iawn a chanmoladwy. Cafodd ei sefydlu yn Ware, sir Herts. Siaredid yn uchel am dano gan yr eglwys hono; gosodasant gofadail yn y capel ar adeg ei farwolaeth, yn cynwys yr argraff ganlynol:—"Er cof am y y Paroh. Edward Edwards, gweinidog galluog, ffyddlaw, a serchiadol, y gyndeithias Gristionogol hon, yr hwn a fu farw yn Ninbych, Ionawr 3ydd, 1831, yn 32 mlwydd oed. Y gyulleidfa, er lleshad vsbrydol yr hon y cysegrodd yr yohydig flynyddoedd o'i fywyd cyoeddus, a gyfododd y goffadwriaeth hon, er bytholi enw a choffadwriaeth ei diweddar weinidog cwynfenus."

EDWARDS, EVAN, gweinidog y Wesleyaid, a anwyd yn Llangadwaladr, yn Aberffraw, sir Fôn, yn y flwyddyn 1786. Daeth at grefydd pan oddeutu 18 oed. Yr oedd yn un o flaenffwrth y weinidogaeth Wesleyaidd, yn Mon. Yn y flwyddyn 1802 yr argyhoeddwyd ef o dan weinidogaeth y Paroh. John Maurice, tra yr oedd efe yn pregethu ar Ioan ix. 4, yn hen gapel Tymawr, Elin. Mynegodd ei deimladau wrth gymydog, ac wedi hyny cafodd ymddiddan a Mr. Maurice, yr hwn a'i cymellodd i ddyfod i'r gymdeithas eglwysig, ac efe a ymunodd a'r cyfundeb Wesleyaidd. Aeth i'r weinidogaeth yn uniongyrohol ar ol hyn, sef yn y flwyddyn 1807, pan y sefydlwyd ef yn Merthyr. Yn nghylchdeithiau y De y llafuriodd yn benaf, ac aeth trwy lawer o beryglon yn nyddiau boreuol ei lafur. Yr oedd efe yn un o'r tadan a ddechreusant yr achos mewn amryw fanau. Fel pregethwr yr oedd yn eglur, ymarferol, a dwys, ac mewn rhai cylchdeithiau bu yn dra llwyddianus. Pregethai weithiau gyda grym a dylanwad

mawr. Dywedai yn fynyoh, "Yr Arglwydd yw fy Mugail, ni bydd eisiau arnaf." Bu farw Ionawr 10fed, 1860, mewn tawelwch mawr, yn y 75 flwydd o'i oedran, a'r 63 o'i weinidogaeth.

ELLIS, THOMAS, gweinidog yr Annibynwyr yn mhlwyf Llangwm, sir Ddinbych. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1764. Derbyniwyd ef yn aelod yn y Bala pan yn ieuanc. Dechreuodd bregethu pan yn 30ain oed. Bu yn llafurus iawn i gasglu pobl yn nghyd i bregethu iddynt, mewn ardaloedd nad oedd neb arall yn pregethu ynddynt. Arferai yn aml bregethu mewn melin, a'r Arglwydd yn gwenu ar ei lafur. Ond oododd tystestl yn fuan, clywodd perchen y ty fod pregethu yno, a ffromodd yn aruthr, a thytiai fod yn well ganddo i'w holl dai fyned ar dân, na bod un o honynt yn addoldy i'r Ymneillduwyr, a gorfu iddynt ymadael o'r lle, ond aeth perchen y ty yn ol yn y byd, a gorfod gwerthu yr oll, a'r boneddwr a brynodd ei ystad a roddodd le i adeiladu addoldy. Dewisiwyd Mr. Ellis yn weinidog, lle y parhaodd i lafurio yn nghyd a manau ereill hyd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le Mehefin 20fed, 1843, yn 79 oed. Yr oedd yn wr cadarn o gorff a meddwl, yn meddu synwyr cryf, yn Gristion gwirioneddol, yn bregethwr efengylaidd, ac aberthodd lawer o'i feddianau a'i gysuron er llesad i ereill.

ELLIS, MOSES, gweinidog yr eglwys Annibynol, yn Tynewydd, Mynyddyslwyn, sir Fynwy. Ganwyd ef yn Bodfari, sir Ddinbych, Hydref y 17eg, 1798. Ei dad, John Ellis, oedd saer coed wrth ei alwad, dyn gwir dduwiol, aelod o'r eglwys Annibynol yn Ninbych. Yr oedd hefyd yn bregethwr cynorthwyl rhagorol. Yn yr eilfed flwyddyn ar bumtheg o'i oedran, cafodd Moses Ellis, pan yn yr ysgol yn Ruthin, ei dderbyn yn aelod o'r eglwys Annibynol yno. Yn fuan wedi hynny efe a symudodd i'r Wern, ger Wrecsam i ddysgu Ysgol Elnengar, a thra yn aros yno efe a ddechreuodd arfer ei ddoniau fel pregethwr, o dan nawdd y Parch. W. Williams, o'r Wern. Yn yr ugeinfed flwyddyn o'i oedran, aeth i athrofa Llanfyllin, o dan arolygiaeth y Parch. George Lewis, D.D., lle y dylynodd ei efryd-iaeth am agos i bum mlynedd. Yn 1824, urddwyd ef yn weinidog ar yr eglwys Annibynol, yn Nhalybont, sir Aberteifi, lle llafuriodd gyda llwyddiant a ohymeradwyaeth neillduol drwy y sir yn gyffredinol, am ysbaid pumtheg mlynedd. Yn Rhagfyr, 1839, symudodd i Mynyddyslwyn, sir Fynwy, lle y treuliodd, gyda defnyddioldeb mawr, weddill ei ddyddiau ar y ddaear. Bu farw yn ddedwydd Gorphenaf 2il, 1866, ac ar y 6fed o'r un mis ymgasglodd torf fawr yn nghyd, yn cynwys deg ar hugain o weinidogion ymneillduol, a rhai offeiriaid o'r Eglwys Sefydledig, i hebrwng ei gorff marw i'w orphwysfan, wrth y capel y bu yn gwasanaethu ynddo am 27 o flwyddoedd. Cafodd Moses Ellis ei gyflawn ran o gystuddiau dros holl ystod ei yrfa ddaearol; pan tua

phedair ar ddeg oed, cafodd ei losgi yn ddychrynllyd drwy i danchwa gymeryd lle yn y gwaith glo, yn Mostyn, sir Fflint, lle yr oedd yn gweithio gyda'i frodyr henaf, yr oedd yn ddyoddefwr am ei oes oddiwrth y dygwyddiad hwnw. Tua deg a'r hugain o flwyddoedd cyn ei farwolaeth, cafodd niwed mawr ar ei fraich drwy gwmpo oddiar gefn ei geffyl, a dyoddefodd oddiwrth y fraich hono boenau parhaus, yr hyn ar amserau oedd braidd yn anoddefol, hyd nes y cymerwyd hi ymaith, tua un mis a'r bumtheg cyn ei farwolaeth. Yr oedd Mr. Ellis yn nodedig o ran ei dduwioldeb a'r eneiniaid, yr hyn a nodweddaid ei holl gyflawniadau cyoeddus. Nid oedd yn bregethwr mawr yn ol ystyr gyffredin yr ymadrodd, ond ychydig, os gwnaeth neb yn Nghymru, ragori arno o ran teimlad a gallu i doddi cynulleidfa i ddiagram. Parhaodd ei boblogrwydd heb leihau hyd y diwedd. Gadawodd ar ei ol dros ddwy fil o eogyrn pregethau mewn ysgrifun.

EVANS, DAVID, Plymouth, a anwyd yn 1759, yn Morgannwg. Bu yn yr ysgol gyda Solomon Harries, yn Abertawe; aeth oddi yno yn 1778 i Gaerfyrddin dan ofal Dr. Jenkins. Yn 1785, ymsefydlodd yn sir Darby, a phedair o gynulleidfaoedd dan ei ofal. Bu yma yn rhoddi boddlonrwydd mawr am bum mlynedd, pryd y symudodd i Preston, ac o Preston drachefu yn 1798, i Plymouth Dock. Dywedir ei fod yn meddu ar alluoedd mawrion, a gwybodaeth helaeth, ac yn cael ei hynodi am yni ei gymeriad a diysgogrwydd egwyddorion moesol. Bu farw Chwefror 14eg, 1828, yn 69 oed.

EVANS, FRANCOIS, gweinidog yr Annibynwyr yn Ulverston. Ganwyd ef Mawrth 1af, 1812, yn sir Aberteifi. Derbyniwyd ef yn aelod gan Dr. Phillips, Neuaddlwyd. pan oedd tua deg oed; aeth i'r coleg yn Drenewydd pan yn 15 oed, lle y bu yn efryd am bedair blynedd; symudodd oddi yno er diwylliad pellach i goleg Blackburn, lle y bu am ddwy flynedd. Yn 1834, aeth i Ulverston, ac urddwyd ef yno Awst 2il, 1837; bu yn dra llwyddianus yno hyd 1852, pan y symudodd i Long Buckley, sir Northampton. Wedi bod yno bum mlynedd, ar daer ddeisyfiad ei hen gyfeillion dychwelodd i Ulverston, lle y parhaodd i lafurio hyd ei farwolaeth. Yn ystod ei arosiad yno ail adeiladwyd ac helaethwyd y capel, ac adeiladwyd ysgoldy newydd. Yr oedd yn ysgolaig rhagorol, yn ddarllenwr mawr, a chanddo ystorfa helaeth o wybodaeth Feiblaidd a chyffredinol. Ei holl dalentau a'i gyraedd- iadau a oedai wrth droed y groes, gan eu cysegru i wasanaeth a gogoniant Duw. Ei bregethau oeddynt gynwysfawr ac efangylaidd o ran eu nodwedd, ac ymarferol o ran eu tuedd. Aeth o dre amser gwyliau yr haf, gyda bwriad i fyned i ynys Walney, er cael llonyddwch yno i ysgrifenu hanes yr eglwys yr oedd efe yn weinidog iddi. Pan wrth groesi yr hafan yno, bu farw yn y cwch, Awst 16eg, 1869, a dygwyrd ei'w gladdu yn ngladdfa ei gapel yn Walmaley.

EVANS, THOMAS, gweinidog yr Annibynwyr, yn Aberedw, sir Faesyfed. Ysgolfeistr ydoedd yn ol ei broffes. Tua phum a'r hugain o flynyddoedd yn ol, urddwyd ef yn Llanbadarn y Gareg, yn ei sir enedigol. Cymerodd wedi hyny ofal eglwys fechan yn Aberedw, yn yr un sir. Gan i'w iechyd fethu rhoddodd ei ofal gweinidogaethol i fynyddwy flynedd cyn marw, a symudodd i Baidr, lle y bu farw, Mawrth, 1869, pan tua thriugain a chwe oed.

EVANS, JOHN, gweinidog *Oak Hill*, am fwy na 50 mlynedd. Ganwyd ef yn sir Aberteifi. Bu yn ngholeg Caerfyrddin. Pregethodd hyd o fewn mis i'w farwolaeth, yr hon a gymerodd le Ebrill 1af, 1839, yn 81 oed. Yr oedd yn ysgolaig rhagorol, yn hyddysg hefyd yn y rhan amlaf o bynciau llenyddiaeth gyffredinol. Gyda dyfnder a segledd meddwl, meddai wreiddiolder cymeriad, uniondeb oddi wrth yr hwn ni welid ef byth yn gwyr.

EVANS, BENJAMIN, oedd weinidog yr eglwys Annibynol, yn St. Florence, ger Dinbych y Pysgod, sir Benfro. Ganwyd ef yn Mhenpontbren, Llanoych, sir Benfro, yn y flwyddyn 1783. Yr oedd ei rieni yn dda o ran eu hamgylchiadau, ac yn aelodau yn y r y Drefnewydd. Cafodd Mr. Evans y fraint o ddyfod at grefydd yn ieuanc, a chan ei fod yn fwy gwybodus na'r mwyafrif o'i gyfoedion, anogwyd ef i ddechreu pregethu, yr hyn a wnaeth er mawr foddlonrwydd i bawb. Anfonwyd ef i'r athrofa i Gaerfyrddin, lle y derbyniodd ei addysgiaeth. Ar ei ddyfodiad allan o'r athrofa, urddwyd ef yn weinidog i'r eglwys ag oedd yn St. Florence, yn 1804, pan nad oedd ond un a'r hugain oed. Yn mhen amser efe a briododd wraig weddw yn y gymydogiaeth, ac oedd yn dal fferm ac yn feddianol ar gryn dipyn o dda y byd hwn, yr hyn a fu yn gymorth iddo i aros gyd ag eglwys nad oedd yn ddigon cryf i gynnal gweinidog. Bu Mr. Evans yn llafurus iawn i ledaenu yr achos yn mysg y Seison, a llwyddodd yr Arglwydd ef i raddau helaeth. Yr oedd yn bregethwr da yn y ddwy iaith, er ei fod yn llafurio yn ei gymydogiaeth ei hun yn yr iaith Seisneg, eto yr oedd yn gallu llafaru yn Gymraeg gyda rhwyddineb, a byddai yn hyfrydwch mawr gan bawb ei weled a'i glywed bob amser. Er mawr alar i'r eglwys a'i holl gyfeillion efe a fu farw Ionawr y 26ain, 1849, yn 66 oed, wedi bod yn weinidog i'r eglwys uchod am 46 mlynedd.

EVANS, HENRY, gweinidog yr eglwys Annibynol yn Mhenbre. Ganwyd ef yn nghymydogiaeth Trelech, yn 1801. Derbyniwyd ef yn aelod yn y lle pan yn ieuanc iawn; yn fuan wedi hyny dechreuodd bregethu yn dra derbyniol. Dechreuodd efrynu yn y Drefnewydd, Gogledd Cymru; ond gwelwyd yn fuan mai fel pregethwr yr oedd efe i ragori ac nid fel ysgolor. Urddwyd ef yn Carmel, Penbre. Yn mhen ychydig flynyddau cymerodd hefyd ofal capel Jerusalem, Burry Port, a dechreuodd achos newydd yn

Behoboth, lle yn agos i Carmel. Llafuriodd yn y lleoedd hyn dros ddeugain mlynedd, gyda llwyddiant mawr. Yr oedd yn pregethu dair gwaith bob Sabbath. Yr oedd wedi bod mewn gwendid iechyd am beth amser; ond pregethodd Medi 6ed, gyda nerth a bywiogrwydd hynod, a bu farw ar y 24ain yr un mis; claddwyd ef yn Behoboth. Yr oedd ei dymer siriol yn ei wneud yn gyfaill hawddgar iawn. Ei brif efrydiaith oedd duwinyddiaeth ysgrythyrol; yr oedd bob amser yn efangylaidd a difrifol, gan amcanu at gyraedd y galon, ac anaml y y methai ar ei nod.

EVANS, JOSEPH, gweinidog yr Annibynwyr, yn Nghapel Seion a Phontyberem, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef yn mhlwyf Trelech, yn y flwyddyn 1801, a derbyniwyd ef yn aelod o eglwys Crist, yn Nbrelech. Anogwyd ef yn fuan gan y gweinidog a'r eglwys i arfer ei ddawn i bregethu, yr hyn a wnaeth er mawr foddhad i bawb. Cafodd fyned i'r athrofa i'r Drefnewydd, lle yr arosodd am y tymor arferol. Pan ymadawodd a'r athrofa, urddwyd ef yn Nghapel Seion, lle y treuliodd ei oes, hyd oni orfodwyd ef gan sefyllfa ei iechyd rai misoedd cyn ei farwolaeth, i roddi fyny ei ddyledswyddau sefydlog fel gweinidog yr eglwys i'w oed dan ei ofal, ac o herwydd sefyllfa ei iechyd, tuoddwyd ef i symud i Gaerfyrddin, fel y, byddai yn fwy cyfleus i'r meddyg, lle yr arosodd hyd ei farwolaeth Gorphenaf 9fed, 1867. Claddwyd ef yn Mhontyberem. O ran ei gorff, yr oedd o gyfansoddiad 'crwf. Fel cyfaill, yr oedd yn un o'r rhai ffyddlonaf, yn un o ysbryd tyner a diniwed, ni byddai un amser yn drwgdybio neb, cymerai bawb fel cyfaillion, yr hyn a'i dygodd i gryn lawer o ofid yn ei flynyddoedd diweddar. Fel pregethwr, yr oedd yn un o'r mwyafrif poblogaidd, ac yn un o oreuon sir Gaerfyrddin. Byddai pawb yn awyddus i'w glywed yn mhob man yr elai. Pan y bu farw ei anwyl briod a'i fab hoff, ymollyngodd yn ei ysbryd i raddau gormodol, fel nad oedd ei fywyd o hyny allan o fawr gwasanaeth i'r cyoedd.

EVANS, FOULK, Machynlleth, gweinidog gyda'r Trefnyddion Calfinaidd, a mab Evan Foulk, Llanuwchllyn. Yn 1825, symudodd i Fachynlleth. Teithiodd lawer drwy holl siroedd Gogledd a Deheudir Cymru i bregethu, er hyn y bu yn ymdrechgar iawn yn ei arref, a'r ardaloedd cymydogiaethol, yn pregethu ac yn cadw cyfarfodydd eglwysig ar nosweithiau yr wythnos. Llafuriodd hyd y diwedd i wneuthur pregethu newyddion, a darllenodd lawer ar weithiau yr hen dduwinyddion goreu. Nid ymataliodd rhag mynegi i'w wrandawyr, "holl gyngor Duw," ac yr oedd "y pethau buddiol," yn amlwg yn mhob pregeth. Colledigaeth cyflwr dyn, ac iachawdwriaeth gras Duw, crefydd yn ei santeiddrwydd yn gystal ag yn ei graalonrwydd, yn nghyd a llefydd yr Arglwydd at fyd ac eglwys yn ngoruchwyliaethau rhagluniaeth, oedd materion mawrion ei weinidogaeth ar hyd ei oes. Pan yn

ymweled ag eglwysai dros y cyfarfod misol, cyflawnai ei oruchwyliaeth yn ffyddlon a thrwyadl. Mewn oedw cymdeithas eglwysig, ni welwyd neb yn fwy medrus ac adeiladol. Efe oedd y pregethwr henaf yn y cyfundeb yn adeg ei farwolaeth. Ac yn holl ystod ei weinidogaeth hirfaith, bu ei gymeriad yn ddifefl a diargyoeodd. Gorphenodd ei yrfa ddaearol Mawrth 8fed, 1866, yn 83 mlwydd oed, wedi bod yn pregethu oddeutu 81 o flynyddoedd, ac wedi ei gwbl neillduo i holl waith y weinidogaeth yn y flwyddyn 1828.

EVANS, WILLIAM, gweinidog yr Annibynwyr yn Bagillt. Ganwyd ef yn 1811. Cafodd ei urddo yn weinidog yn Abererch, ger Pwllheli, yn Arfon, Mai 25ain, 1841. Symudodd oddiyno i gymeryd gofal dwy neu dair o eglwysai gweigion yn sir Fôn, lle y llafuriodd am beth amser gyda chymradwy-aeth mawr. Am yr wyth neu ddeg mlynedd diweddar ei fywyd efe a lafuriodd yn Bagillt a Fflint, a'i lafur a goronwyd a mesur mawr o lwyddiant. Yn y cyflawniad o'i ddyledswyddau, daliwyd ef gan wlaw trwm, pan y cafodd anwyd mawr, a dyoddefodd lawer yn ystod y ddwy flynedd diweddar o'i fywyd. Yn ei holl ddyoddefadau, yr oedd yn alluog trwy ras Duw i amlygu amynedd ac ymocyngiad. Bu farw Mehefin 8fed, 1866, yn y bumthegfed flwydd a dengain o'i oedran, a'r bumfed flwyddyn a'r hugain o'i weinidogaeth.

EVANS, THOMAS, gweinidog yr Annibynwyr yn Shaftesbury. Ganwyd ef Chwefror 10fed, 1792, yn Llandysilio, sir Drefaldwyn. Pan yn ieuanc dylynodd ei alwedigaeth fasnachol yn Lerpwl, ac aethai i wrando y Parch. P. S. Charriot, dan weinidogaeth yr hwn yr argyoeiddwyd ef, a derbyniwyd ef yn aelod o'r eglwys a gyferfydd yn Bethesda. Aeth wedi hyn y Llundain ac aelododd ei hun yn eglwys y Parch J. Clayton, lle yr ymdrechodd gyda'r ysgol Sul. Wedi treulio ei amser yn athrofa Hoxton, aeth i Shaftesbury, lle y bu yn lafurio am haner canrif. Fel pregethwr yr oedd yn efengylaidd, ymarferol, a difrifol. Ei arbedd naturiol, ei ddychymyg ffurwythlawn, yn nghyd a thuoddiaid ei ysbyrd rai gwaithiau, a harai iddo wneud i'w wrandawyr wenu. Bryd arall ei gyfeiriadau personol a chyffrous a dynent ddaagrau agos o bob llygad. Bu yn hynod o barhaus a llwyddianus yn y dref a'r wlad oddiamgylch. Efe a gychwynnodd yr ysgol Sabbathol gyntaf yn y dref, a'r pentrefydd oddiamgylch. Sefydlodd hefyd ysgol Frytanaidd yno, a chyfranai yn helaeth ati yn flynyddol. Bu farw Ionawr 23ain, 1869, a chladdwyd ef yn y capel lle y gwasanaethai.

EVANS, T. E., gweinidog yr Annibynwyr Cymreig yn Manceinion. Ganwyd ef yn Glynnedd, Morganwg. Yn 1831 ymunodd a'r eglwys Annibynol yn y lle. Meddai ar y cynawysderau a fernid yn angenrheidiol i'r weinidogaeth efengylaidd, ac anogwyd ef i'w defnyddio yn ngwasanaeth y Gwaredwr. Ar ol treulio dwy flynedd yn yr Ysgol Normalaidd, yn Abertawe, cafodd dderbyniad i'r coleg yn Aberhonddu. Mawr hoffid ef gan

yr athrawon a'r efrydwr. Yn 1836 urddwyd ef yn weinidog ar yr eglwysai Rhos, Rhiwabon, a Rhosymedre. Llafuriodd yn galed yn y lleoedd hynny, a chododd yn uchel yn ngholwg yr eglwysai a'r gwrandawyr. Gan y teimlai yn analluog i gyflawni gwahanol ddyledswyddau ei swydd yn y fath faes eang, rhoddodd Rhiwabon a Rhosymedre i fyny. Bu i'r eglwys yn y Rhos, yn ystod y chwe blynedd y bu yno agos a dyblu mewn rhif; ac ni ystyrid dylanwad ei bregethiad ar y gynulleidfa fawr a ddeuai i'w wrando, yn ail i neb ond yr eiddo gweinidog cyntaf y lle, yr enwog W. Williams, o'r Wern, ond gan fod ei nerth a'i iechyd yn dafaelio, rhoddodd ei ofal i fyny gan fyned i Manceinion yn 1862, at yr eglwys Gymreig yn Nhapel Heol y Bwth. Profodd hinsawdd y lle yn farwol i'w gyfansoddiad. Ar ol llwyddo i gael adeilad cyfleus i addoli ynddo, a bod yn y weinidogaeth am dair blynedd a haner, gorodwyd ef gan wendid i roddi fyny y weinidogaeth o gwbl yn 1865, ac aeth yma a thraw am iechyd. Treuliodd yr haner blwyddyn ddiweddar o'i fywyd yn Gobowen, ger Croesoswallt, ac yr 21ain o Ragfyr, 1867, efe a dawel hunodd yn yr Arglwydd.

EVANS, THOMAS, gweinidog yr Annibynwyr yn Llanwrthwl, Brycheiniog. Ganwyd ef Tachwedd, 1795, a mab oedd i'r Parch. D. Evans, Rhaiadr. Addysgwyd i'r weinidogaeth yn y Drafnewydd, ac urddwyd ef Mehefin 8fed, 1831, yn Carmel, ar yr eglwys yr oedd efe wedi bod yn foddion i'w chasglu. Daeth yn weinidog ar eglwys arall oedd efe wedi bod yn foddion i'w chasglu drwy ei bregethiad ffyddlon yn Llanwrthwl. Adeiladodd gapelau yn y ddan le hyn drwy gynorthwy cyfeillion yr ardaloedd. Yr eglwysai oeddynt fychain, yn analluog i gynnal eu gweinidog, gan hynny Mr. Evans a yohwanegai firm at ei weinidogaeth. Efe a lafuriodd yn galed yn ngwasanaeth ei Feistr. Teithiau'n aml ddeg ar hugain o filldroedd ar y Sabbath i bregethu, a byddai yn gwasanaethu bob nos o'r wythnos yn y pentrefydd oddiamgylch, ac ni lafuriodd yn ofer, llawer a ddychwelwyd drwy ei offeryniolaeth, ac anfonwyd allan bedwar o weinidogion selog a llwyr ymroddgar gan ei ddwy eglwys. Yr oedd drwy gystudd wedi ei dafu o'r neilldu am rai misoedd cyn marw, yr hyn a gymerodd le Chwefror 21ain, 1869.

GRIFFITHS, JOHN, A.B., offeiriad Ysbytty Meurig, a churad Llanllwch-haiarn, y plwyf yn yr hwn y mae porthladd y Ceinnewydd, yn sir Aberteifi. Ganwyd ef yn y Gorsgoch, plwyf Llanarth, yn yr un sir, yn 1763. Anfonwyd ef pan yn ieuanc i Rhydychain, a lle yn yr amser priodol y graddiodd yn A.B. Pwy oedd yr esgob a'i hordeiniodd, nac yn mha blwyf y cafodd deitl nis gywddom ni. Yn rhan forauaf ei oes weinidogaethol bu yn mhllith y dorf fawr ag oedd yn brosesol yn nianyddiad drwgweithredwr yn agos i Aberteifi, gan weddio yn y lle, a chyngori, yn enwedig yr ieuanc ag oedd yn braseanol, i ochelyd y gwahanol ffyrdd a'u

harweiniant hwy, o'u cerdded, i gyffelyb ddiwedd. Fel curad Llanllwch-haiarn yr adwaenem ni ef, ac yn y sefyllfa hon y bu farw, os nid fel hyn y treuliodd y rhan fwyaf o'i oes, gan gadw curad dano yn ei blwyf ei hun. Bu yn oferynol i attal halogi y Sabbath yn y Ceinewydd trwy gaffael gan ddynion ieuainc a bechgynach i beidio hwylio a rhwyfo oychau ar y môr ar y Sabbathau. Cynghorai hwynt i barchu dydd yr Arglwydd. Ac oni chymerent eu gynghor dangosai iddynt y gallai cyfraith y wlad eu dirwyo am wneuthur pethau diangenraid o'r fath ar y dydd sanctaidd. Clywsom ddywedyd fod y rhan hon o foesoldeb Cristionogol i'w weled yn amlwg yn y Ceinewydd eto, a gobeithio na wna cynydd mawr poblogaeth y lle achlysuru i ddydd Crist fyned yn llai parchus nac yn yr amser a fu. Nid oes ddaioni o un man a esgeuluso y Sabbath. Hyn a welai yntau, ac er mwyn y lle ei hun yn gystal ag er mwyn yr Arglwydd Iesu y gwnaeth helpu santeiddiad y Sabbath. Byddai weithiau yn yr haf yn cynnal *gesper* yn Llanina, plwyf cyfagos, tua phedwar o'r gloch y prydawn. Bu farw Awst 13eg, 1831, yn 68 oed, a chafodd ei gladdu yn mynwent Llanarth gyda ei deidiau. "A'u gweithredoedd sydd yn eu canlyn hwynt."

GRIFFITHS, JOHN, gweinidog yr Annibynwyr yn Llanwrtyd. Ganwyd ef yn mhwlwyf Llanfairarybryn, sir Gaerfyrddin. Yn 1821, ymunodd a'r eglwys Annibynol yn Mhentretyngwyn a Chefnarthan pan yn dra ieuanc. Yn fuan wedi hyn dechreuodd bregetha, a derbyniodd ef i athrofa Aberhonddu. Pan ymadawodd a'r coleg yn 1849, urddwyd ef i'r weinidogaeth yn hen eglwys Llanwrtyd, Brycheiniog, lle y llafuriodd gyda mawr gymeradwyiaeth a llyddiant neitduol hyd ddydd ei farwolaeth. Bu farw yn yr Arglwydd, Gorphenaf 11eg, 1869, ar ol cyetudd o ychydig wythnosau. Ei ragflaenydd, y Parch. David Williams, Troedrihwdalar, a bregethodd yn ei angladd, Yr oedd Mr. Griffiths yn ddyrn mwyaf hawddgar, ac yn bregethwr mwyaf hyfryd ac adeiladol. Teimlir y golled o hono yn ei swydd weinidogaethol am gryn amser.

GRIFFITHS, J. R., periglor Llangeler. Ganwyd ef yn Llwynbedw, plwyf Bryngwyn, sir Aberteifi, yn 1802, a threuliodd ei febyd yn Eglwysserw, sir Benfro, a chafodd elfenau dysgeidiaeth yn yr ardal hono; ac wedi hyn symudodd i goleg Dewi Sant, Llanbedr. Wedi dyfod o'r coleg, cafodd guradiaeth Morfil, sir Benfro. Bu wedi hyn yn guraid Llandeilo-fawr a pheriglor Cwmaman. Pan ymadawodd y Parch. John Griffiths, gyntperiglor Llangeler, i fyned yn ficer Llandeilo-fawr, dilynwyd ef yn Llangeler, gan Mr. Griffiths, yr hwn oedd yn gwbl ymgylwynedig i'r weinidogaeth yn bur ddefosynol, pwylllog a didramgydd; a bu yn dra llywyddianus. Yr oedd Mr. Griffiths yn rhyfeddol o weithgar ac ymgeiniol gyda phob peth a farnai yn deilwng o'i gefnogaeth; nid lleshau a boddioni ei hunan oedd ei brif

amcan; gofidiar yn fawr o herwydd teimlad a thynged anffodus ei gyd-ddynion. Yr oedd yn fyddlon bob amser, ac yn hoffi edrych ar yr ochr oleu i bob amgylchiad, ac yn llawn o gyd-ymdeimlad. Gorphenodd ei yrfa-ddaearol, Mawrth 25ain, 1863, pan yn 63 mlwydd oed.

GRIFFITHS, WILLIAM, gweinidog yr Annibynwyr yn Llanharan. Ganwyd ef Mai 30ain, 1806, yn mhwlwyf Trefelen, sir Benfro; Bu farw ei dad pan nad oedd ef ond naw mis oed. Pan yn 12 oed cymerodd ei ewythr ato; Mr. Evan Rees, o'r Garn, Dinas, ger Aber-gwaun, arferai fyned a William gyd ag ef bob amser i foddion gras, yr hwn yn fuan a ddaeth mor ddwfn a phenderfynol yn ei argraffiadau crefyddol, ac i ddaer geisio derbyn-iad i'r eglwys, lle yr oedd ei ewythr yn ddi-acon. Efe yn fuan a gynyddodd mewn gwybodaeth, dduwioledeb, a defnyddioledeb, fel y barnodd y gweinidog a'r eglwys ei fod wedi ei fwriadu i fod yn un o'r oenadon, o ganlyniad, ar gais y gweinidog a'r eglwys efe a ddechreuodd bregethu yn ei ddwyfed flydd a'r bumtheg. Ei barchus weinidog, y Parch. W. Davies, a'i cymerodd ef am flyddyn o dan ei ofal addysgiadol. Pan yn 18 oed aeth i athrofa y Neuaddlwyd, o dan ofal y Parch. Dr. Phillips, lle yr arosodd am bum mlynedd, gan roddi bodddhad fel ysgolor i'w athraw, a phrofi ei hun yn gyfaill diffiant i'r holl fyfyrwyr yn y sefydliad, a phregethwr cymeradwy gan yr eglwys, Derbyniodd alwad unfrydol oddiwrth eglwys Llanharan, Morgannwg, i gymeryd ei ofal, ac urddwyd ef yno Chwefror 4ydd, 1830. Dechreuodd ei weinidogaeth dan ddwys ystyriaeth o'i rwymedigaeth. Dechreuodd ar ei waith mewn modd difrifol, ac ni chafodd yn hir ddysgwyl am brawfiadau eglur o ddylanwad dwyfol—ychwanegwyd llawer at yr eglwys. Yr oedd y gweinidog ieuanc wedi ei fedyddio a'r fath sêl a gorawydd nefol, yr hyn a lynodd wrtho trwy ei holl fywyd, ni chyfyngodd efe ei lafar at Llanharan yn unig, ond efe a bregethai o dy i dy, mewn ysguborian, ac yn yr awyr agored, yn gystal a chapell. Yn fuan efe a sturfiodd eglwys newydd yn yn Nhrefoes, ger Penybont-ar-ogwy, bugeiliaeth pa un a ddygodd efe yn mlaen gyda Llanharan, hyd derfyn ei oes. Efe a gydweithredai a'i frodyr yn mhob mudlad enwadol, bob amser yn barod i gynorthwyo eglwysi newyddion a gweiniasid. Llafuriodd yn galed er cynorthwyo i dalu ymwith ddyledion llawer addoldy. Gwasanaethodd y swydd o ysgrifenydd yr enwad yn y rhan ddwyreiniol o sir Forganwg. Yr oedd iddo gorff cadarn a nerthol, a dysgwylid y byddai iddo gael ei arbed hyd henaaint, ond ym-afwyd ynddo gan angy, a sirohaodd ei asaelion ynddo, hyd oni anadlodd efe ei anadliad olaf, Mehefin 25ain, 1867, yn 61 flyddyn o'i oedran, a'r 38 o'i weinidogaeth. Dydd ei angladd ymgasglodd torf fawr o weinidogion a chyfeillion yn nghyd i'w gladdu wrth gapel Llanharan.

HARRY, WILLIAM, Garwdylau, Pen-

deryn Morganwg, ydoedd fardd a enillodd gryn dipyn o enwogrwydd lleol tua dechreu y ganrif bresenol. Mae dau lyfryn o'i farddoniaeth wedi eu cyoeddi, sef *Yr Awen Reymol*, a *Nodd Awen*. Bu farw Gorphenaf 11, 1844, yn 82 oed, a chladdwyd ef yn mynwent eglwys y plwyf.

HOWELLS, GRIFFITH, oedd weinidog y Bedyddwyr yn Rhydwylym. Yr oedd efe yn byw mewn lle a elwir Bushacre, ger Narberth, yn sir Benfro. Yn ei dy ef yr oedd pregethu yn yr amser blin ac erlidigaethus hwnw am tua 40 mlynedd. Ar y 4ydd o Fehefn, 1867, derbynwyd ef yn aelod. Ar y 13eg o'r un mis, dewiswyd W. Jones a Griffith Howells yn graddr i'r swydd, ond Mr. W. Jones oedd y blaenor yn y weinidogaeth. Er fod Mr. G. Howells yn dra defnyddiol lawer ffordd, ac fel yr oedd yn wr o ddawn a dyg yn gystal a'i fod yn ddynduwiol, efe a fu yn ddefnyddiol iawn yn mhllith ei gymydogion, y Saeson. Yr oedd yn pregethu i'r Saeson yn gystal ac i'r Cymry. Yr oedd yn wr cyfrifol, yn byw ar ei dir ei hun, ac yn cadw owrdd yn ei dy. Yr oedd yn wr lletygar iawn yn yr amserau blinion hyny. Efe a ddyoddefodd dros greffyd lawer ffordd, gan ei fod yn pregethu ac yn cadw cyfarfodydd yn ei dy, cafodd ei erlid, oodi ei feddianau, a'i garoharu. Yr oedd y Bedyddwyr y pryd hyny yn cael llawer o flinder ar brydian i gladdu eu meirw. Er rhagflaenu hyny, gwnaeth Mr. G. Howells le i gladdu ar ei dir ei hun, ac adeiladodd fur ceryg o'i gwmpas, a drws i fyned i mewn iddo; a'i fab, John, yr hwn oedd yn aelod yn Rhydwylym, oedd y cyntaf a gladdwyd yno. Mae y lle yn aefyll hyd heddyw, yn lled agos i Bushacre. Buwyd yn claddu yno am flynyddoedd lawer, a bydd rhai yn cael ei claddu yno yn barhaus. Efe a roddodd yn ei ewylls ddeugain punt tuag at gynal y weinidogaeth. Y mae Rhydwylym yn meddianu y rhodd hono hyd yn hyn. Mae eu llog blynyddol yn myned at gynal y weinidogaeth yno. Bu y gwr da ac haelionus hwnw farw yn 1706-6, ac a gladdwyd yn y gladdfa oedd wedi wneud ar ei dir ei hun.

HUGHES, JOHN, offeiriad Penbryn. Ganwyd ef yn Wern Newydd, Llanarth, Mehefn 1af, 1798. Bu yn yr ysgol gyda mab i'r Parch. J. Pugh, Montygid; wedi hyny gyda Dr. Phillips, Neuaddlwyd; a Davies, Castell Hywel; ac Eliezer Williams, Llanbedr. Urddwyd ef yn gurad Llanbedr, ac ar farwolaeth Eliezer Williams, gwnaed ef yn brif feistr Ysgol Ramadegol Llanbedr, lle y bu hyd 1833. Cyn agoriad coleg Llanbedr, yr oedd yr ysgol hon mewn bri mawr. Byddai dynion ieuainc yn cael eu hurddo oddiyno, gan fod y prif feistr yn ysgolaig Groeg a Lladin da. Bu llawer yn weinidogion da a defnyddiol yn yr eglwys, a gawsant eu haddysgiaeth yno. Yn 1833, derbyniodd ficeriaeth Penbryn, a pharhaodd yno hyd ei farwolaeth, Chwefror 1leg, 1869. Yr oedd yn wr o fuchedd dda yn holl gysylltiadau bywyd, dadrwr iawn. Yr oedd yn gynllun

o offeiriad plwyf. Yr oedd yn bregethwr rhagorol, o ran ei syniadau yn Arminaid. Claddwyd ef yn Penbryn, pan wasanaethwyd ar yr achlysur galarus gan y Parch. Josiah Rees, yr hwn a draddodd bregeth gymwys iawn i'r amgylchiad, oddiwrth 2 Tim. iv. 7, 8.

HUGHES, WILLIAM, A.C., ficer Llanddewi Aberarth, a anwyd Ebrill 6ed, 1810, yn Llanarth, mewn lle o'r enw Wern Newydd (lle enwog am fod Iarl Richmond, wedi hyny Harri'r Seithfed, wedi cygu yno gydag Einon ab Dafydd Llwyd, yn 1485, pan ar ei daith i Bosworth). Wedi derbyn addysg elfenol dda, derbynwyd ef i goleg St. Ioan, Caergrawnt, Medi, 1829, lle y graddiodd yn A.C., yn 1833. Urddwyd ef yn ddiacwn y flwyddyn hono, ac yn offeiriad y flwyddyn ganlynol. Gwasanaethodd am dymor fel curad i'w dad yn Nghileau Aeron, derbyniodd y fywioliaeth yn 1836, a churadiaeth barhaus Llanddewi Aberarth, yn 1847. Gwasanaethodd yr olaf hyd ei farwolaeth, Mawrth 31ain, 1867. Yr oedd yn cael ei gyfrif yn ddyndu call, yn foneddwr trwyadl, ac yn Gristion gweithredol. Perchid ef gan bawb. Yr oedd yn bregethwr da, ac yn weinidog ffyddlawn. Claddwyd ef yn Llanarth, pryd y cymerodd amryw ran yn y gwasanaeth.

HUGHES, MORRIS, gweinidog yr Annibynwyr yn Sardis, ger Llanfyllin, Maldwyn. Ganwyd ef yn flwyddyn 1780. Yr oedd yn frawd i'r Parch. J. Hughes, Penpont Robert, Trefniedydd Calfinaidd. Yr oedd Mr. Hughes y gweinidog henaf yn sir Drefaldwyn gyda yr Annibynwyr. Yr oedd yn meddu corph hwy na'r cyffredin, yn bregethwr da, a gweinidog ffyddlon i Grist. Cafodd gystudd trwm am ddau fis. Bu farw Medi 1af, 1846, yn 66 oed. Claddwyd ef yn Llanwyddyn.

HUGHES, DAVID, curad Llanarth am fwy na 40 mlynedd, a fu byw yn y Wern Newydd am y rhan fwyaf o'r amser hwnw. Wedi treulio yr amser hir o 40 mlynedd yn gurad Llanarth, cafodd yn 1817, ei wneud yn beriglor Ciliau Aeron, lle y treuliodd y gweddill o'i ddyddiau mewn paroh ac anrhydedd. Bu farw Ionawr 2il, 1836, yn 83 oed, a chladdwyd ef yn Lanarth. Fel "Hughes Llanarth" y bu yn adnabyddus trwy ei oes. Yr oedd yn gyfaill mynwesol gan ddiodyn yr ardal, ac mewn paroh neillduol gan y mawrion, (a elwir felly.) Mae gan y Parch. John Davies, Glandwr, yn "Llethi" y sylw canlynol:—"Clywsom air da iddo fel cymydog. Ah! y mae cynydog-eidd-dra ei hun yn bregeth enwog gan unrhyw weinidog. Y mae ei heffethiau yn dda a chyraeddant yn mhell. Nid yw hwnw fawr o weinidog i Grist trugarog, er pregethu yn wych yn y pwlpud, eto sydd yn estron o ddyndu i'w gyd-ddynion; yr hwn ni thosturia wrth y claf a'r rheidus, "ni thyr ei fara i'r newynog, ni wisga y noeth, ac nad eilw ar y crwydriad i'w dy." Wyr iddo yw D. Evans, Ysw., Frondolau, Ceinewydd, Ceredigion.

HUGHES, HUGH, oedd weinidog yr eglwys Annibynol yn y Foel, sir Drefaldwyn. Nid ydym yn gwybod pa le na pha bryd y ganwyd ef. Efe a lafuriodd yn ngwasanaeth yr efengyl am gryn lawer o flynyddoedd gyda chymeradwyaeth a llwyddiant mawr. Cafodd ei hir gystuddio, ond dyoddefodd y cyfan gyda llwyr ymroddiad i ewyllys ei Arglwydd. Bu farw yn y flwyddyn 1846, yn Llanfyllin.

HUGHES, JOHN, gweinidog yr Annibynwyr yn Bodedern, Mon. Arferai er yn blentyn fyned gyda ei rieni i wrando y gweinidog efengylaidd hwnw, y Parch R. Roberts, Bodedern. Tueddwyd ef mewn canlyniad i roddi ei hunan i'r Arglwydd a'i bobl. Mor gyflym ac eglur oedd ei gynydd mewn gras a gwybodaeth, fel yr anogwyd ef yn fuan i bregethu yr efengyl, ac yn y diwedd efe a ddaeth yn weinidog dewisaedig ei fam eglwys, yr hon a wasanaethodd gyda derbynriad am y pedair blynedd ar ddeg diweddaf o'i fywyd. Ni chafodd ddim o fanteision addysg foreuol, ond ei gof hynod, ei hyawdled, ei yni, a'i sel, a'i gwnaeth ef yn weithiwr nad oedd iddo achos cywilyddio. Yr oedd yn un o bregethwyr mwyaf effeithiol a phoblogaidd ei ddydd, ei syniadau lloegedig a doddent gynifer o galonau, a ellir mewn modd dedwydd alw yn "wreigion oddiwrth yr eigion," wrth yr hon y gweithiai ei ddwyllaw, gyda ei dad dros ystod y rhan fwyaf o'i fywyd. Bu farw Tachwedd 28ain, 1868, yn nghanol ei ddyddiau o ddefnyddioldeb, a chladdwyd ef yn nghladdfa Llanddeusant, Mon.

HUGHES, JOHN, oedd weinidog yr Annibynwyr yn Bethania, Dowlais. Ganwyd ef yn 1799, yn mhlwyf Cilrhedyn, sir Gaerfyrddin. Derbyniwyd ef yn aelod o eglwys Capel Iwan, pan yu ieuanc iawn. Nid hir y bu cyn cael ei anog gan yr eglwys a'r gweinidog i arfer ei ddoniau i bregethu yr efengyl. Anfonwyd ef i'r ysgol i'r Neuaddlwyd, dan ofal y diweddar Barch. T. Phillips, D.D. Urddwyd ef yn weinidog yn y Maandy, Morganwg, yn 1826. Enillodd iddo ei hun barch a chymeradwyaeth mawr, yn nghyd a phoblogrwydd mwy na'r cyffredin. Yn 1834, symudodd i Bethania, Dowlais, lle y treuliodd y gweddill o'i ddyddiau. Yr oedd ysbryd siartiaeth yn gryf yn y wlad ar y pryd, ac yr oedd yr ysbryd hwnw hefyd wedi sefainio yr eglwysi i raddau helaeth. Nid gorchwyl hawdd fuasai cael neb cymwysach nag ef i'r lle poblogaidd a chynyddfawr yr adeg hono. Yr oedd yn un o'r pregethwyr mwyaf melus a dylanwadol, llefarai yn wresog a bywiog, codai ei lais yn raddol fel y byddai yn gwresogi, a phan y byddai wedi cyraedd ei bwynt uchaf; byddai ganddo rai ymadroddion oedryn a chyffrous, am y rhai y gofalai erbyn pob pregeth, yna terfynai yn ei fias mwyaf; yr oedd bob amser yn dra sicr o'i nod. Nid oedd Mr. Hughes yn ganwr nac yn floeddiwr mawr wrth bregeth, nac ychwaith yn feddyliwr mawr; eto anaml y ceid neb a roddai fwy o foddlonrwydd i'w

wrandawyr. Cusglodd a chadwodd yn nghyd un o'r cynulleidfaoedd mwyaf yn Morganwg, am flynyddoedd lawer. Yr oedd yn nodedig o ran ei synwyr cyffredin a'i ddiniweidrwydd colomenaidd. Cadwodd urddas y weinidogaeth yn ddilwgr am ystod yr amser maith y bu yn Dowlais, a'i gymeriaid moesol yn loyw a diargyoeidd, ymgadwai yn mhell oddiwrth bob dadloun, yn y pwlpuad ac allan o hono. Cerddai bob amser ganol y ffordd, gan arfer geiriau aunnadleuol y Beibl. Cerid a pherchid ef yn fawr gan y rhai oll a gawsant gyfle i'w glywed yn efangylu geiriau y bywyd tra-gywyddol. Dydd Iau, y 7fed o Ebrill, 1869, efe a hunodd yn yr Iesu yn 70 mlwydd oed, a rhoddwyd ei gorff i orwedd yn y gladdfa ar Gefnocoodycymer.

HUMPHREYS, W., gweinidog yr Annibynwyr yn Cadle, sir Forganwg. Ganwyd ef yn Glandwr yn 1824. Derbyniwyd ef yn aelod yn Silouh, Glandwr. Ei alwedigaeth oedd gweithio mewn melin gopr, ger Abertawe. Aeth yn mlaen â'i alwedigaeth wedi dechnreu pregethu am flynyddau. Cafodd addysg dda yn y Coleg Normalaidd, dan arolygaeth Evan Davies, Ysw., M.A., LL.D. Yn 1851, urddwyd ef yn weinidog yn Cadle, ger Abertawe. Dewisiwyd ef hefyd yn weinidog i Brynteg, ger Casllwchr Uchaf. Yn y flwyddyn 1862, codwyd capel hardd ac eang Cwmbwrla, a bu ef yn weinidog yno hyd ei farwolaeth. Am fod y fath gynydd yn nghymydogoeth Cadle, penderfynodd y gweinidog a'r eglwys godi capel newydd yn lle yr hen un, ac agorwyd ef haf 1867. Yr oedd hwnw yn werth uwchlaw £1,300. Cynyddodd a chryfhaodd yr eglwysi dan ei ofal yn gyflym, a lafuriodd yn galed yn y lle am ddeunaw mlynedd. Pregethwr ymarferol yn benaf ydoedd, ac y mae ffwrth ei lafur yn amlwg yn y cylchoedd y lafuriodd ynddynt. Bu farw dydd Gwener, Gorphenaf 9fed, 1869. Claddwyd ef yn mynwent y Mynyddbach, mewn *vault* yn agos i feddau yr hen weinidogion parhous Lewis Rees, a Daniel Evans. Bu hefyd yn gofalu am Eglwys Horeb, Casllwchr am rai blynyddau, ac am Sardis, Waunarllwydd, yr un modd. Gwelir, wrth adolygu bywyd pur a difrycheulyd y gwr hwn, a'i lafur mawr, mai gweithiwr difell a fu hyd nes gorphen ei yrfa yn 45 oed.

ISAAC, JACOB. Ganwyd ef yn Ysgubornewydd, Bedwellty. Bu yn athrofa Gaerfyrddin dair blynedd. Urddwyd ef yn weinidog Craigybargoed, Awst 27ain, 1777. Yn 1780, symudodd i Moreton, Hampstead, Devon, lle y bu hyd ei farwolaeth, yn 1818, Chwefror 2il. Yn 1798, traddododd bregeth ragorol iawn, "On the Consolation of Pure Christianity," yr hon a argraffwyd.

JAMES, DAVID, gweinidog yr Annibynwyr yn Hadnall, Salop, a aned yn Llwyn-celyn, sir Gaerfyrddin, Gorphenaf 22ain, 1805. Ymunodd Mr. James a'r eglwys yn Henllan, Mawrth 20fed, 1823. Derbyniodd ei addysg yn Athrofa Drefnewydd. Pan yn ymadael â'r coleg cafodd alwad i ymuedd a Hadnall, ac ar y 18fed o Ebrill, y flwyddyn

ganlynol, cafodd ei urddo yn y lle. Yma y parhaodd i lafurio gyda derbyniad a defnyddioledd hyd Mawrth, 1865, pan ymwelwyd ag ef gan gystudd poenus ar yr ymnydd, yr hwn a derbynodd mewn parlys. Yr oedd ei ddyoddefiadau yn dra llym, ac ar amserau yn cynyrcu gradd o gyffroad meddyliol, yr hyn a'i trallodai ef ei hun, ac a achosai gryn anesmwythder i'w berthynasau a'i gyfeillion, ond trwy drugaredd cadwodd ei alluoedd hyd y diwedd, ac yr oedd yn gallu ymddyddan ar bethau crefyddol gyda hyfrydwch. Ar foreu y 30ain o Orphenaf, 1866, efe a hunodd yn dawel yn yr Iesu yn 61 mlwydd oed. Claddwyd ef yn y gladdfa berthynol i gapel Hadnall, lle a ddewisiodd ef ei hunan fel ei orphwysfan ddiweddar. Yr oedd Mr. James o gryn werth moesol, ei nodwedd hawddgar, ei letygarwch haelfrydig, ei garedigrwydd dirodres, yn neillduol i'r tlodion, a'i anwylodd ef i gyloch helaeth o gyfeillion yn mysg Eglwyswyr ac Anghydfurfwyr. Yn ei eglwys yr oedd yn fugal i'w bobl, yn myned yn ddwfn ac yn gwbl oll i ysbryd ei alwedigaeth.

JAMES, DAVID, oedd frodor o sir Gaerfyrddin. Derbyniodd ei addysg yn ngholeg Caerfyrddin. Yn 1761 sefydlodd yn Newbury, lle y bu hyd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le yn sydyn, Ebrill 20fed, 1822, yn 85 oed. Yn 1773 cyoeddodd *A Short Summary of Christian Principles, &c.* Yn 1780 cyoeddodd y bregeth a draddododd yn angladd Dr. Collat. Yr un flwyddyn cyoeddodd ail-argraffiad o *Short View of the Tenants of Treitheists*. Cyoeddodd *Hints relating to the Doctrines of the Trinity*; ac yn 1804, *A Compendious View of the Christian Doctrines*.

JAMES, EVAN, gweinidog yr Annibynwyr yr Horsham. Ganwyd ef yn Llwyn-celyn, sir Gaerfyrddin, Medi 25ain, 1802. Ymunodd a'r Annibynwyr yn Henllan, Mai 24ain, 1820. Aeth i'r coleg i'r Drefnewydd, 24ain, 1821. Urddwyd ef yn weinidog i'r eglwys Gymreig, yn Nghaerodor, Mai 30ain, 1826. Bu wedi hyn yn weinidog yn Bridgewater, Brideford, Yeovil, ac yn ddiweddar sefydlodd yn Horsham, yn 1854, lle yr arosodd hyd ei farwolaeth. Llafuriodd yn y weinidogaetham 40 o flynyddoedd. Nichafodd ei rwystro gan gystudd i lesaru ond pedwar Sabbath. Ni fyddai un amser yn myned i'w bwlpud heb fod ganddo bregeth wedi ei hastudio yn dda. Bu yn ddefnyddiol yn mysg pobl ieuainc. Ei ysbryd tawel a enillai eu hymddiried, a'i apeliadau pwlpuadaidd fu yn foddion dan fendith Duw i ddwyn llawer i benderfyniad. Yr oedd yn gyfaill i addysg grefyddol, a'i ymdrechion a fu yn foddion i adeiladu dau ysgoldy yn Horsham, a chasglu i dalu am danynt. Gorphenaf 27ain, 1866, yn ei 67 flwydd oed, efe a hunodd yn dawel yn yr Iesu. Claddwyd ef wrth y capel yn Horsham.

JAMES, JOHN, gweinidog yr Undodiaid yn Gellionen, Morganwg. Ganwyd ef yn Llangelor, Caerfyrddin. Yn cyfrif pob peth yn gollod o herwydd ardderchawgrwydd

gybyodaeth Crist Iesu, taer ddymunai gael myned i'r weinidogaeth, ond ni feddai ei rieni fodd i'w gynorthwyo yn ei amcan. Trwy gymorth ychydig o gyfeillion cafodd gymorth i gyfaddasu ar gyfer y swydd. Derbyniodd ei addysg dan Mr. Davies, Castellhywel, a bu ei gynydd yn fawr. Anogwyd ef i fyned i Exeter i orphen ei efrydiaeth. Rhoddodd yno foddlonrwydd mawr i'w athrawon. Wedi gorphen yno, sefydlodd yn weinidog yn Ystrad, Capelygroes, a Phantyldefaid, sir Aberteifi. Yn 1816 symudodd i Benybont, Bettws, a Gellionen, Morganwg. Pregethai ar yn ail Sabbath yn y ddau le blaenaf, a Gellionen, ond rhoddodd y ddau le blaenaf i fyny, a chymerodd at yr olaf fel ei unig ofal am 50 mlynedd. Bu yn weinidog selog a galluog yn Gellionen. Yr oedd yn ysgolaig dwfn ddysgedig, yn dra gwreiddiol yn rhai o'i feirniadaethau. Yr oedd yn Undodwr Cristionogol. Yr oedd Mr. James wedi enwogi ei hun yn fawr fel ysgolfeistr, ac wedi cyraedd safle uchel. Cyoeddodd gyfieithiad *Ymddiffyniad Belsham*, a llyfr yn bedair rhan ar yr *Athrawiaeth o Haeddiant*. Gadawodd ei ysgrifau dan ofal y Parch. T. Thomas, Pantyldefaid. Bu farw, Medi 1af, 1864, yn 87 oed.

JOHN, DAVID, oedd enedigol o Lacharn, yn sir Gaerfyrddin. Dechreuodd ar y weinidogaeth yn Saint Clears. Bu 30 mlynedd yn weinidog fyddlawn i'r gynulleidfa Undodaidd yn Nhwynrodyn. Bu'n hir yn nychu, ond dyoddefodd yn dawel ac amyneddgar. Bu farw Ionawr 6fed, 1853. Claddwyd ef wrth Hen Dy Cwrdd, Cefncoedycymer, Gellir barnu wrth y lluoedd a'u canlynasant i'w fedd, ei fod, drwy ddylanwad ei gymeriad, ei alluoedd, a'i ymddyddanion, wedi gafaelu yn ddwfn yn serchiauadur trigolion y dref a'r gymydogiaeth.

JONES, CADWALADER, gweinidog yr Annibynwyr, yn Nolgelley, sir Feirionydd. Ganwyd ef yn Deildref-isaf, Llanuwchllyn, ger y Bala, Mai 1783. Derbyniwyd ef yn aelod o'r eglwys Annibynol yn y lle gan y Dr. G. Lewis. Anogwyd ef yn fuan i ddechreu pregethu. Anfonwyd ef i'r athrofa yn Ngwrecsam, dan ofal y Parch. Jenkin Lewis, D.D. Pan yno, yr oedd am beth amser yn gyd-efrydydd a'r seraphaidd Williams o'r Wern, rhwng yr hwn ac yntau y cymerodd cyfeillgarwch le, nad ellid ei dori ond yn angeu. Yn Mai, 1811, urddwyd ef yn Nolgelley. Yr oedd yr eglwys ieuanc hono yn cyraedd drwy ran o wlad yn 14 milldir o hyd, a chanddo saith o leoedd i ofalu am danynt. Yn ol ei gymeradwyaeth ef ei hun yn mhen rhai blynyddau, rhanwyd ei esgobaeth yn dair, mewn canlyniad, nid oedd dan ei ofal neillduol ef ond Dolgelley, ac Islawdref. Yn 1858, o herwydd cynydd oedran, rhoddodd ei ofal gweinidogaethol i fyny yn gwbl, a phregethai yma a thraw, fel y byddai galwad yn mysg ei hen ddiadellau hyd angeu, lle yr edrychid arno gyd ag anrhydedd patriarchaidd. Yn yr haf, arferai er mwyn cyfleusdra i'r Seison a ymwelent

a'r lle, i bregethu ychydig o Seisneg. Gadawodd yn wraig foneddig iddo £100 yn ei hewyllys, fel arwydd o'i pharch iddo am ei garedigrwydd dros ystod ei harosiad yn Dolgelly. Ei weinidogaeth a brofodd yn neillduol o lwyddianus yn y parth hwn o'r wlad. Yn 1821, cychwynwyd y *Dysegdydd* fel cyfrwng enwadol eglwysi cynulleidfaoel yn y Dywysogaeth, a dewiswyd ef yn olygydd, swydd a gyflawnodd gyda chryn lawer o gymwysder am yr ystod maith o 30 mlynedd. Yr oedd Mr. Jones o faintioli canolradd, nid oedd yn wr cryf o gorff, ond drwy fyw bywyd rheolaidd, ac anadlu awyr iachus ei wlad enedigol, efe a fwynhaodd iechyd da, hyd ei anhwylydeb diweddf. Ni fethodd gyflawni un penodiad drwy afiechyd, yn ystod triugain mlynedd o'i weinidogaeth. Nid oedd yn bregethwr mawr a phoblogaidd, yn ol ystyr gyffredin y gair, ond yr oedd ei bregethau yn nodedig o ysgrythyrol, ymarferol, ac eglur. Efe a bregethodd y gair, gan dreithu holl gyngor Duw mewn modd y gallai y byraf ei amgyffred ei ddeall. Yr oedd yn dduwinydd o alluocedd neillduol; yr oedd yn eiddigeddus dros iachusrwydd y ffydd, yn grediniwr cadarn yn athrawiaethau mawrion Cristionogaeth, fel eu heglurir yn y dwyfol wirionedd. Yr oedd yn ymlynwr diffuant wrth egwyddorion anghydfurfiacth, a gweithredai bob amser yn gyson a'i argyoeddiadau ymneillduol. Byddai offeriaid ac eglwyswyr yn edrych arno gyda'r parch mwyaf. Efe a wasanaethodd ei genedlaeth yn ol ewyllys Duw, a'i ddiwedd oedd gyflawn o ffydd a gobaith; dywedodd wrth un o'i feibion, ei fod yn myned yn wanach, wanach, ond sylwai "Y mae'r Iesu yn gwneud pob peth yn dda." Pan ofynwyd iddo, tra yr oedd yn wan iawn, "A oedd efe yn mwyhau cymdeithas a'r Iesu yn ei gystudd?" Efe a atebodd yn siriol, "O ydyw, y mae efe a minau yn hen gyfeillion, ac nid yw yn myned i'm gadael yn awr." Nid oedd yn gwneud sylw o neb am ddiwrnod neu ddau cyn marw, ymddangosai fel yn pregethu a gweinyddu yr ordinhad o Swper yr Arglwydd. Cyn ei farwolaeth efe a lefarodd am tua deg mynudd, ar gariad Duw, fel yr arferai wneud wrth fwrdd yr Arglwydd, gyda chywirdeb a theimlad neillduol. Bu farw Rhagfyr 5ed, 1867, a chladdwyd ef yn mynwent y Brithdir; yr oedd yr angladd mwyaf a welwyd erioed yn y sir.

JONES, DAVID, gweinidog yr Annibynwyr, yn Nhydweli, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef ger Ciloenin, sir Aberteifi, Mai 18fed, 1800. Ymunodd a'r eglwys yn Nghiloenin, pan yn ddeuddeg oed. Wrth weled fod ynddo gymwysder i'r weinidogaeth, anogwyd ef i ddechreu pregethu yn yr ardal. Aeth i'r coleg i'r Neuaddlwyd, dan addysgiaeth y Dr. Phillips. Ar derfyniad ei dymor yno, urddwyd ef yn weinidog Capel Sul, Cydweli, Mai 18fed, 1825; cyn pen hir aeth yr hen gapel yn rhy fychan, a bu y gynulleidfa o ganlyniad, dan yr angenrheidrwydd o adeiladu capel newydd a helaethach yn y

ffwyddyn 1831. Adeiladwyd capel arall, tua dwy filldir a haner o'r dref, a elwir Sardis, yn ffwyddyn 1832. Yr oedd Mr. Jones yn weinidog gweithgar iawn gartref. Parhaodd ei lafur ffyddlon a llwyddianus yn Nhydweli am 43 mlynedd. Teimlai ei hun am fisoedd yn graddol adeiloi. Y swydd ddiweddf a gyflawnodd oedd gweinyddu Swper yr Arglwydd, ar foreu y Sabbath, ond yr oedd yn rhy wan i bregethu, cafodd ei daro gan y parlys mud, fel nad allai lefaru gair, parhaodd yn y cyflwr hwnw am agos i chwe mis. Bu farw ar y 23ain o Fehefin, 1867. Claddwyd ef yn y gladdfa gysylltiedig a'i addoldy ei hun.

JONES, THOMAS D., oedd weinidog yn Gwernogle, a Horeb, sir Gaerfyrddin. Ganwyd ef mewn amaethdy a elwir y Garth, yn yr un sir, yn y ffwyddyn 1833. Cafodd y fraint o gaol ei ddwyn i fyny mewn teulu crefyddol. Ei rieni oeddnyt aelodau o'r eglwysi Annibynol yn Gwernogle. Pan yn 14 oed, gosodwyd ef mewn ysgol ramadegol a gedwid yn Llandysul, a gwnaeth y fath gynydd fel y cafodd dderbyniad pan yn 16 oed i'r Athrofa Henaduriaethol, yn Nghaerfyrddin, lle yr arosodd dros chwech mlynedd. Ei gwrs athrofaol oedd yn mhob ystyr yn anrhydeddus, ac yn yr arholiadau yr oedd bob tro yn enill y wobr, ond yn ei drydydd ffwyddyn yn yr athrofa cafodd ei daro gan gystudd, ar gyfrif ei lafur gormodol, o'r hyn nid adferwyd ef byth. Pan ymadawodd o'r athrofa agorodd ysgol ramadegol, yr hon a gadawodd dros lawer blwyddyn. Urddwyd ef yn weinidog ar ei fam eglwys yn 1858, a lle, mewn cysylltiad a Horeb, y llafuriodd yn llwyddianus ei farwolaeth. Claddwyd ef yn ngladdfa Siloam, Pontar-gothi, pan weinyddwyd ar yr achlysur gan y Parch. D. C. Jones, Abergwili.

JONES, DANIEL, offeriaid Llandudoch, ger Aberteifi. Ganwyd ef ger Glynarthen, tua'r ffwyddyn 1812. Derbyniwyd ef yn aelod yn y Glyn pan yn ieuano. Dechreuodd bregethu cyn hir. Aeth i'r ysgol at y Parch. W. Davies, Rhydyceisiaid yn Llanboidy. Urddwyd ef yn Nhrosimwn, Morgannwg. Symudodd i gymeryd gofal yr eglwys Annibynol, yn Bethesda, Merthyr, lle y llafuriodd amryw flwyddoedd gyda chryn lwyddiant a chymeradwyaeth; ond pan oedd cariad yn ymddangos fel yn ffynu rhyngddo ef a'r eglwys, gadawodd resi yr ymneillduwyr gan ymuno a'r Eglwys Sefydledig. Bu am dymor yn Mhendaran, ger Merthyr. Symudwyd ef oddiyno i Bwllheli, ac oddi yno i Landudoch, lle y bu yn llafurus am dymor byr, pan y bu farw yn sydyn yn 1868. Cyoeddodd rai treithodau ar wahanol destunau, a llyfr hymnau at wasanaeth eglwysi cynulleidfaoel, wedi ei gasglu o weithiau gwahanol awdwyr. Yr oedd Mr. Jones yn ddyn caredig, yn bregethwr da, ac yn weinidog cymeradwy a llwyddianus, yn yr eglwys dan ei ofal.

JOSEPH, JOHN, gweinidog yr Annibynwyr yn Llanedi, sir Gaerfyrddin. Ganwyd

ef yn Llangennech, Ebrill 6ed, 1806. Daeth yn feddianol ar argraffadau crefyddol pan yn dair ar ddeg oed, a derbyniwyd ef yn aelod eglwys yn Llanedi. Yr oedd Mr. Price y gweinidog yn cadw ysgol, i'r hon y byddai Mr. Joseph yn myned yn yr hwyr, wedi bod yn dylun ei waith ar hyd y dydd. Efe a ddechreuodd bregethu pan yn ddwy ar bumtheg oed. Yr oedd ganddo gof rhagorol. Arferai adrodd penod o'r Beibl agos bob 'abbath ar ddechreu yr oedfa yn Llanedi. Yn ol cynghor ei weinidogaeth i'r ysgol, dan ofal y Parch. J. Evans, o'r Crwys, am 12 neu 15 mis. Yn ystod yr amser hwiw arferai weinyddu yn mhwlpudd Llanedi unwaith yn y mis. Gwedi i Mr. Price y gweinidog farw, urddwyd Mr. Joseph yn Llanedi a Llangennech yn ei le, yn 1832. Mr. Joseph, ar ol gyrfa lafurus yn ngwasanaeth ei Feistr, a hunodd yn dra disymwyth yn yr Iesu, yn ei 61 flwydd oed. Pan yn gadael ei ystafell wely boreu Sabbath, efe a syrthiodd yn farw ar y grisiau. Bernir mai yr achos o'i angeu oedd haint y galon. Claddwyd ef y dydd Iau canlynol, pan y pregethodd y Parch. D. Rees, Llanelli, ar yr amgylchiad galarus.

LEWIS, WALTER, gweinidog yr Anni-bynwyr, yn Nhrefwstan, sir Frycheiniog. Mab ydoedd i Mr. Lewis, Tai'r Ian, plwyf Merthyr Tydfil. Derbyniwyd ef yn aelod eglwys, a dechreuodd bregethu cyn hir. Yn 1800 urddwyd ef yn weinidog Tredwstan; Parhaodd yn y berthynas hono hyd Medi 4ydd, 1833, pan y bu farw, ac y claddwyd ei ran farwol yn Nhrefwstan. Yr oedd Mr. Lewis yn ddyn o synwyr naturiol cryf, yn un sirool, bywiog, a boneddigaidd. Dygwyd ef i fynd mewn dysgeidiaeth yn athrofa Caerfyrddin. Yr oedd yn bregethwr synwryol a hyawdl, ond rhywfodd nid oedd yn boblogaidd gan y bobl gyffredin, ond nid felly gan y bobl deallus. Cyhuddid ef o fod yn gogwyddo at Arminiaeth yn ei olygiadau ar athrawiaethau yr efengyl. Bu ymddyddan unwaith, yn nghylch y peth hwn rhyngddo ef a'i frodyr, mewn cyfarfod yn Rhaiadrwgwy; ymddangosai yn llawer mwy medrus a ffræth i amddiffyn ei hun, nac oedd ei wrthwynebwyr i brofi yr hyn y cyhuddid ef o hono. Y mae hen eglwys Tredwstan, megys lluaws o hen eglwysi ymneillduedig Cymru, yn Henaduriaethwyr mewn enw, er na fedrwyd erioed eto oed Henaduriaeth i fynd yn ei grym, a'i chyflawn drefniadau yn Nghymru, eto trwy gysylltiad neillduol yr eglwys o dan sylw a'r blaidd hono, nid yw yn annhebygol iddi gyfranogi o'r ymlithriad a gymerodd le, yn mhllith y blaidd hono yn lled gyffredin.

LEWIS, DANIEL, gweinidog yr Anni-bynwyr yn Llanfapley, Mynwy, a'r Drehir, Henffordd, oedd ail fab Edward Lewis, Ysw., Tai'r Ian, Merthyr Tydfil. Ganwyd ef yn 1761. Anfonwyd ef i'r ysgol yn ieuanc i'r Fenni, lle y bu am tri blynnydoedd. Yn ystod yr amser hwnw derbyniwyd ef yn aelod eglwys yn Heol y Castell. Anogwyd ef i ddechreu pregethu, a'r hyn y cydsyn-

iodd. Wedi symudiad y coleg o'r Fenni i Groesoswallt, cynghorodd ei gyfaill, y Parch. Jenkin Lewis, D.D., Casnewydd, ef i fyned vno i'r Athrofa, lle bu am bedair blynedd yn efrfydd anghybuod i'r Parch. E. Williams, D.D., wedi hyn o Rotherham. Ar ei ymadawiad o'r coleg, urddwyd ef yn Owmawr a Rhydymardy. Yn 1789 priododd a merch Henry Eaton, Ysw., Cellan Fawr, ger Abertawe, yr hon oedd yn un o'r teilyngaf a hawddgaraf o wragedd y byd. Yr oedd yn llythrenol yn amgeledd gymwys. Tua dechreu y ganrif bresenol, symudodd i Soar, Merthyr Tydfil. Llafuriodd Mr. Lewis yn Soar am flynyddau, gyda chymeradwy-aeth a llwyddiant mawr, ond tua y flwyddyn 1808 cymerodd anghydfod le yn yr eglwys, fel y penderfynwyd galw cyfarfod gweinidogion, ac wedi ystyried a chwilio yr achos o'r anghydfod, penderfynasant i gynghori yr eglwys, ac os na ymstyngai y gwrthwynebwyr am eu beiau, i'w diaelodi, yr hyn a arwyddwyd gan yr holl weinidogion oeddynt bresenol, yn mhllith ereill gan y Parchedigion Dl. Davies Ynysgau, Merthyr; W. Harris, Abergavenny; G. Hughes, Groeswen; E. Jones, Pontypool; S. Davies, Maendy; a Methusalem Jones, Llangynwyd. Wedi hyn ymadawodd y gwrthwynebwyr, a chadwasant addoliad mewn lle yn ymyl Soar. Yn 1810 ymadawodd Mr. Lewis o Ferthyr i gymeryd gofal yr eglwys yn Llanfapley, Mynwy; a'r Drehir, sir Henffordd; lle treuliodd weddill ei oes. Bu farw Mehefin 15ed, 1812, yn 52 oed. Yr oedd Mr. Lewis fel dyn o uchder cyffredin, o ymddangosiad pryd-weddol, o dymer addfwyn a sirool. Ei wisgiad bob amser yn weddaidd a boneddigaidd, ni byddai gwg byth i'w weled yn ei wedd, na gair traws byth i'w glywed o'i enau, ond bob amser yn serchog, yn un o'r dynion duwiolaf. Yr oedd ei ostyngeddrwydd, ei sylmrwydd, yn ddiarebol. Yr oedd wedi ei gynysgaethu a galluoedd gweinidogaethol o uchel radd. Yr oedd yn hynod o ran ei ddull toddeiddig a theimladwy o bregethu, hyn oedd prif swyn ei bregethuau. Galleid ei resu y pryd hwnw gyda y gweinidogion duwiol a mwyaf poblogaidd Deheudir Cymru, megys y Parchedigion Williams, Llanwrtyd; Davies, Abertawe; Hughes, Groeswen; ac ereill. Yn ystod ei arosiad yn Merthyr, bu ei lafur, dan fendith Duw yn llwyddianus er helaethiad ac ychwanegiad y gynulleidfa, a llywodraeth aelodau yr eglwys. Yr oedd tua thri ugain o fechgyn ieuanc yno yn cynal cyrddau gweddi wythnosol. Yn hanes bywyd y diweddar Barch. S. Evans, Soar, gan y Parch. T. W. Jenkyn, D.D., ceir y sylwadau canlynol:—"Yr oedd Mr. Lewis yn ddyn duwiol a thangnefeddus, ac yr oedd yn ei weinidogaeth lawer o felusder a thiriondeb, ond (wedi ei ddyfodiad i Soar) cafodd ei hun yn fuan yn mhenbleth y ddyled, a'r casglu er dileu y ddyled. Cyfansoddid yr eglwys braidd yn ddiethriad o fwnwyr a glowyr, y rhai na allent y pryd hwnw lawn amgylfred treuliau y daith gasgylldol yr oeddynt wedi

anfon ei gweinidog iddi, ac yn ganlynol ar ei ddychweliad, pan drefnid y cyfrifon, hawliau y tlodion hyn ei dreuliau. Ymranodd yr eglwys, ac aeth gwrthwynebwy'r y gwr addfryn a duwiol hwn mor gyndyn, chwerw, a dibwyll, fel y ffurfiasant yn eglwys wahanol.

LLEWELLYN, SION, o Goedycymer, yn y Faenor, sir Frycheiniog, awdwr cyfrol o farddoniaeth sydd wedi myned trwy amryw argraffiadau, a gladdwyd yn mynwent yr Hen Dy Cwrdd, lle y gwelir y goffawriaeth ganlynol:—

Fe roddwyd Sion Llewelyn
A'r wraig mewn daear erwin
I orwedd dan y gareg hon
A saith o'u hwyron rhyngddy'n'.

Hi a gladdwyd Mehefin yr 20fed, 1768, oed 78. Efe a gladdwyd Ionawr 1af, 1776, oed 85."

Ganwyd ef ar y 30ain, o Dachwedd 1690. Ni chafodd nemawr o fanteision addysg. Darllenai Gymraeg gyda rhwyddineb, ond ni wyddai ddim Saesneg. Cafodd ei ddwyn i fyny gan rai a gymerasant ofal am ei addysg grefyddol, a derbyniwyd ef i gymundeb yn ieuano, gan Roseer William, yn Nghwmygio. Bu yn aelod seolog yno hyd sefydliad yr achos ar y Cefn, yn 1747, pryd yr ymunodd a'r achos newydd, yr hwn oedd yn fwy cyfleus iddo. O ran ei farn yr oedd yn Drindodwr. Mae ei farddoniaeth er yn amddifad o dlysi caboledig, eto o arddull boblogaidd, yn arddangos galluedd mawrion, ac oll o duedd foesol dda.

PALMER, GEORGE HENRY, Ysw. Ganwyd ef yn Wernlugoos, plwyf Llanfall-deg, sir Gaerfyrddin, Rhagfyr 29ain, 1831. Yr oedd yn hanu o deulu anrhydeddus, a fuont byw er ys canrifoedd ar gyffiniau sir- oedd Penfro a Chaerfyrddin. Anfonwyd ef i'r ysgol i Narberth pan y ieuano; aeth wedi hyny i'r athrofa i Gaerfyrddin, a gwnaeth gynydd mawr yn ystod y chwe mlynedd y bu yno, enillodd rai o'r gwobrwyon mwyaf a roddid yn yr athrofa, a daeth yn nodedig o ran ei ysbryd siriol, ac hyawldedd ymadrodd. Aelododd ei hun yn athrofa Llundain, yn 1851. Treuliodd wedi hyny tua naw mis yn Ffrainc. Yn 1853, daeth yn efrdydd yn athrofa Glasgow. Enillodd rai o'r prif wobrwyon yno ar resymeg, athroniaeth foesol, &c. Yn 1856, graddiwyd ef yn M.A., yn Glasgow. Yn 1857, daeth yn efrdydd o'r gymdeithas anrhydeddus yn *Gray's Inn*, ac a efrdydd y gyfraith gyda diwydrwydd digyfelyb. Ymadawodd a *Scotland* a daeth i Lundain. Yn 1861, galwyd ef at y bar, a chymerodd ystafelloedd yn y *Temple*. Wedi hyn efe a lwy'r ymroddodd i astudio ac ysgrifenu darnau i'r *Law Magazine*. Byddai rhai o'r papurau a ysgrifennodd yn enill sylw neillduol. Yr oedd yn myned rhagddo mewn medrusrwydd yn y gyfraith yn ddigyfelyb. Ei gyfeillion, modd bynag, yn 1863, yn canfod ei isehyd yn dadfeilio, a'i cynghorasant i fyned i sir Benfro, er adferu iechyd; yr hyn a wnaeth, ac a gafodd adferiad i raddau, ond tua diwedd 1865, sicrhaodd

y meddygon nad allai fyw yn Lloegr. Cynghorwyd ef i fyned i daith i Melbourne, a'r hyn y cydnodd. Ar y 30ain o Ragfyr, gadawodd Gravesend yn yr agerlong "Llundain." Cafodd dywydd tymestlog mor fuan y trodd allan i'r môr. Ary 2il o Ionawr, 1866, hi gysgododd y tu allan i Portsmouth; ac anfonodd Palmer lythyr at gyfaill ar y lan, yn mha un y dywedai am y dymestl ogoneddus, yn ddiddychryn, ac ar yr 11eg, efe a suddodd yn y llong hono, yn y Bay o Biscay.

PHILLIP, MAURICE, oedd weinidog yr Annibynwyr yn Harpenden. Ganwyd ef yn mhlwyf Llangan, sir Gaerfyrddin, Ionawr 1767. Derbyniwyd ef yn aelod yn Henllan, pan yn 15 oed. Aeth i'r athrofa i Groesos-wallt, Medi, 1786, dan addysgiaeth y Dr. E. Williams. Yn yr athrofa hon gosododd i lawr sylfaeni ei ddefnyddioldeb dyfodol. Yr oedd ei athraw yn pell dreiddio elfenau yn ei feddwl, ac a fuasant yn sior o'i gyfodi i anrhydedd a defnyddioldeb mawr. Sefydldd fel gweinidog yn Brigstock, Northamptonshire. Yn 1794, cymerodd y gadair lwyddol yn athrofa Rotherham. Cafodd gynyg pan yno o America, ac un arall o Manceinion, ar yr unrhyw gyfelyb swydd. Cymerodd am beth amser gadair lwyddol athrofa ramadegol Mill Hill. Yn 1818, symudodd i Harpenden, lle y llafuriodd gyda llwyddiant mawr fel gweinidog ac athraw; ond yn nghanol ei ddefnyddioldeb, galwyd ef oddi wrth ei waith at ei wob'r, ymadawodd a'r fuchedd hon, Ionawr 7fed, 1822, pan yn 53 oed.

POWELL, LEWIS. Ganwyd ef yn Dyfynog, Brycheiniog, Rhagfyr 27ain, 1788, a dysgwyd ef o'i febyd i barchu y Beibl, y Sabbath, a thŷ Dduw. Ymunodd a'r gymdeithas eglwysig yn y Brycheiog. Cafodd yn fuan ei anog i ddechreu pregethu. Yr oedd ei bregeth gyntaf fel yr oll o'i bregethau, fel efe ei hunan, yn gwbl wreiddiol. Yr oedd neillduolrwydd ei bregethau, a hynawsedd ei ysbryd yn ei wneud yn hynod o boblogaidd fel pregethwr. Yn Mai, 1813, urddwyd ef yn Nghapel Isaac, sir Gaerfyrddin, lle y llafuriodd yn galed a llwyddianus. Yn 1827, symudodd i Gaerdydd i gymeryd gofal yr eglwys Gymreig fechan, a gyfarfyddai mewn hen *coach house*. Yn fuan cafodd weled yr eglwys yn mawr gynyddu mewn rhif, gweithgarwch, a santeiddrwydd. Adeiladwyd yno gapel cyfleus, a chasglodd Mr. Powell agos yr holl draul ei hunan o wahanol fanau; cafodd y capel ei helaethu ddwy waith wedi hyny. Llafuriodd yn galed er nad oedd ei gyflog ond bychan, a'i lafur a goronwyd a llwyddiant mawr. O herwydd methiant yn ei gof gorfu iddo roddi yr eglwys i fyny yn 1852, ond parhaodd i bregethu hyd y dydd diweddaf o'i fywyd. Dydd Sadwrn, Medi 18fed 1869, gadawodd ei ar-tref i fyned i bregethu, mewn lle ddeg mill-dir o Gaerdydd, o phregethodd am 10 y boreu mor fywiog ag erioed. Ar ol ciniaw aeth i'r ysgol Sabbathol, agorodd a chauodd

yr ysgol drwy weddi, ac ar y ffordd wrth fyned o'r capel i'w lety, gyda saith o ferched bychain, safodd yn sydyn, gosododd ei law yn ei logell, a rhoddodd geiniog i bob un o'r merched bychain, am ddyfod i'r ysgol, gan ddyweyd wrthynt, "Yr wyf fi yn gyfoethocach na chwi eto, nid oes genych chi ond un geiniog, mae genyf i ddwy geiniog, a thad yn y nefoedd i ddiwallu fy holl angenion;" fel yr oedd yn llefaru y geiriau diweddfaf, syrthiodd i lawr yn farw. Claddwyd ef yn nghladdfa y capel, oedd efe wedi bod yn weinidog am gynifer o flynyddau.

PRYSE, REES, Cwmlllynfell. Y dyn da a thalentog hwn, a anwyd yn Llanwrtyd, Brycheiniog, yn y flwyddyn 1807. Ni bu erioed mewn unrhyw ysgol ond y Sabbathol, eto yr oedd yn ysgolaig Cymreig a Seisnig rhagorol, a gwyddai fwy o Latin, Groeg, a Hebraeg, na llawer ac oedd wedi bod flynyddau mewn colegau. Yr oedd ei wybodaeth yn y gwyddonau a'r celfau yn syndod. Nid oedd braidd un gangen o wybodaeth nad oedd efe yn wybodus ynddi. Pan oedd efe tuag ugain oed ymunodd a'r eglwys yn Llanwrtyd, y pryd hwnw dan ofal y Parch. D. Williams, ac yn fuan wedi hyny dechreuodd bregethu a daeth yn un o'r pregethwyr mwyaf galluog a phoblogaidd yn y Dywysogaeth. Urddwyd ef yn Nghwmllynfell, yn Awst, 1835, a phregethodd yno, ac i'r ddwy gangen gynulleidfaol yn Brynmanan a Rhydyfro, hyd ei farwolaeth Gorphenaf 6fed, 1869, Claddwyd ef yn Brynmanan. Yr oedd yn un o'r dynion hawddgaraf. Nid allai neb gyfeillachu ag ef heb ei garu a'i fawrygi.

REES, JOSIAH, gweinidog am fwy na deugain mlynedd yn Gellionen, a mab i'r Parch. Owen Rees, Aberdar. Bu farw Medi 20fed, 1804, yn 60 oed. Ariad o ran ei syniadau oedd Mr. Rees. Ysgrifennodd lawer er amddiffyn ei syniadau. Mewn atebiad i lyfrin o'i eiddo ef y cyoeddodd Gomer ei *Fwyell yn Nghoed Anghrist*. Bu a llaw yn nygiad allan *Yr Burgrawon Cymraeg*. Cyoeddiad cyfnodol, rhifyn cyntaf yr hwn a ymddangosodd yn 1770. [Gwel "Gweithiau Llenyddol y Dr. Edwards," tudal. 505.] Yn 1776 cyoeddodd bregeth yn "Erbyn enllib a phob gogan-air." Yn 1797 cyoeddwyd ganddo gasgliad o Salmau, a chasgliad o hymnau. Bu Mr. Rees yn hir yn bur wanaidd ei iechyd, er hyny, cadwodd ysgol ramadegol am flynyddoedd. Yr oedd ei wybodaeth o'r ieithoedd yn dra helaeth.

REES, DAVID, gweinidog yr Annibynwyr yn Llanelli, sir Gaerfyrddin, oedd enedigol o Drelech. Derbyniwyd ef yn aelod yn y lle hwn. Cafodd yn fuan anogaeth i ddechreu pregethu. Tua'r pryd hwnw yr oedd wedi derbyn eiddo ar ol perthynas iddo, yr hyn a'i galluogodd i gyraedd gwell manteision, ac i ddechreu ei fyd dan amgylchiadau mwy ffafriol na llawer. Aeth i'r athrofa i'r Drefnewydd, lle y treuliodd ei amser arferol. Ymgododd yn fuan i sylw a chyhoeddus-rwydd, a chryn boblogrwydd fel pregethwr. Wedi gorphen yn yr athrofa, aeth i Llanelli.

Yr oedd y lle y pryd hwnw yn wahanol iawn yn mhob ystyr i'r hyn ydyw yn awr; nid oedd y dref ond bechan, a'r achos crefyddol mewn ystyr yn isel. Pan ddaeth Mr. Rees yno ymaffodd yn ei waith a'i holl egni; ni safai dim o'i flaen, torai dros bob rhwystrau, a thafai ysbryd newydd i holl gylchoedd yr eglwys. Aeth Capel Als yn fuan yn rhy fychan, bu raid ei helaethu, a'i helaethu drachefn, gan fel y cynyddai pobl-ogaeth y lle; y mae yn un o'r capeli helaethaf yn y wlad, a chynulleidfa ac ysgol Sabbathol ragorol ynddo. Efe a lafuriodd yn galed er helaethu yr achos yn yr ardal, sefydlodd dri achos arall yn y gymydog-aeth, sef y Bryn, Glanymor, a'r achos Seisneg. Efe a gychwynodd ei yrfa dan amgylchiadau mwy ffafriol na'r cyffredin o weinidogion ieuaic. Ymsefydlodd yn y sir ar adeg yr oedd y gweinidogion poblogaidd yno yn heneiddio, ac ereill nad oeddnt yn caru bod yn flaenllaw, felly efe a gafodd yn rhwydd yr awenau o'u llaw. Daeth hefyd i gysylltiad priodasol ag un o hen deuluoedd parchusaf Llanelli, yr hyn a fu yn gymorth mawr iddo ddyfod i ddylanwad. Yr oedd y pethau hyn oll yn gynorthwyo i'w boblogrwydd a'i ddylanwad; ond yr oedd newydddeb ei ddawn, a gwroldeb ei ysbryd, hefyd yn ei gynorthwyo. Cymerodd ran yn holl amgylchiadau trefol Llanelli, ac ar fwrdd y gwarcheidwaid, a byrddau ereill hefyd yn y dref. Yr oedd bob amser yn un o'r rhai blaenaf. Llauer o frwydrau poethion a fu rhyngddo a'r offeiriad ar faterion plwyfol. Nid ydym yn golygu nad oedd ynddo lawer o ddiffygion, a gwyddom hefyd beth oeddnt, nid oeddnt ond diffygion sydd bob amser yn nglyn a phob dyn a fyddo yn cadw ei olwg ar ryw nod, ac yn penderfynu ei gyraedd beth bynag fyddo yr aberth. Bu am agos i ddeg a'r hugain o flynyddoedd yn golygu y *Diwygiwr*. Cafodd ran helaeth o ofidiau y bywyd hwn, cafodd amryw gwpan-eidiau o ddyfroedd mara; drwy ei gysylltiadau teuluol, tynwyd ef i mewn i anturiaethau masnachol y rhai a fuont aflwyddianus; boddodd dau fachgen iddo yr ur diwrnod; cymerwyd ymaith ei wraig pan oedd ei iechyd ef ei hun wedi ei anharu yn fawr; gwelodd hefyd gladdu ei unig ferch; ond rhagluniaeth a ddarparodd amgeledd gymwys iddo, a phob cyflawnder yn niwedd ei oes; er hyny gwanhawyd ei gyfansoddiad cadarn drwy yr ystormaldd a'i cyfartu. Bu yn gwaelu am y rhan fwyaf o'r ddwy flynedd ddiweddfaf o'i oes. Bu yn hir yn rhodio ar hyd glan yr afon yn swm ei dyfroedd, cyn myned drosodd i'r orphwysfa dawel; ond boreu dydd Mercher, Mawrth 31ain, 1869, croesodd yr afon, fel yr hyderus obeithiwr, i dir y bywyd. Ar ddydd ei angladd ymgasglodd torf fawr o weinidogion a chyfeillion o bob cyfeiriad; yr oedd arwyddion eglur yn cael eu hamlygu drwy yr holl dref, fod rhyw un a berchid gan y trigolion i'w gymeryd y dydd hwnw i dŷ ei hir gartref. Aethpwyd a'r corff i Gapel Als, pan y gweddiwyd ac yr

anerchwyd y dorf yn y ddwy iaith; yna aed i'r gladdfa, ac wedi gosod y corff yn y bedd, ymadawodd pawb yn drist eu gwedd. Fel pregethwr, siaradai yn rhwydd, er na byddai dim yn nodedig yn yr hyn a ddywedai ar y pryd, ond fel y byddai yn myned rhagddo, rhoddai ryw oslef gerddgar i'w lais nes byddai y gwrandawyr yn bywiogi ychydig wrth y swm, a bloeddiad weithiau yn uchel a'i lais clir soniarus. Ei bregethau ymarferol fel rheol oedd ei rai rhagoraf. Dyma y rhai oedd yn cydweddu oreu a'i ysbryd ef ei hun. Nid oes dim yn neillduol wedi ei gyoeddi ganddo, oddieithr un bregeth ar "Barhad mewn Gras;" ac un arall ar y "Genadaeth;" heblaw y treithodau a ysgrifennodd i'r *Esfanglydd a'r Diwygiar*.

REES, HENRY, gweinidog y Trefnyddion Calfinaidd, yn Lerpwl, oedd enedigol o Lansanan, sir Ddinbych. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1797. Nid oes dim o'i hanes foreuol ar gael. Yr oedd yn arolygwr yr ysgol Sabbathol, pan rhwng 16 a 17 oed. Pan oedd rhwng un a dwy ar ugain oed dechreuodd bregethu, ac aeth i'r ysgol i Abergele. Pan yn bregethwr ieuanc symudodd i'r Amwythig, heb ddim mewn llaw ond pregethu yn unig, digon o orchwyl mae'n wir, ond gorchwyl nad oedd yn nglan ag ef iddo un sicrwydd gwledig am ymborth i'w fwyta, na dilladi i'w gwisgo. Yr oedd y dyfodol yn eithaf tywyll. Bu ei fynediad i'r Amwythig o fantasia fawr iddo. Cafodd drwy hyn ymseir i ddarllen a chyfleustru i bregethu yn aml i'r un pobl. Yn 1827 cafodd ei urddo yn Sasiwn y Bala. Yn 1836 symudodd i Lerpwl, lle y bu yn cartrefu am 32 mlynedd. Yr oedd yn un o brif bregethwr y genedl. Yr oedd yn ddyn mawr o ran amrywiaeth a chyflawnder ei alluoedd, yn bregethwr ac yn Gristion mawr. Enillodd y bachgen gwledig oedd yn foreu megys wedi ymbriodi a gweinidogaeth yr efengyl, y sefyllfa agosaf at John Elias fel pregethwr yn mhllith y Trefnyddion Calfinaidd, tra nad ydoedd ond dyn ieuanc, ac wedi marwolaeth Elias cymerodd ei le yn naturiol fel pregethwr blaenaf y cyfundeb. Llanwodd yn deilwng le mwy na lle Elias fel Arweinydd yn Nghymdeithasfaeodd y Gogledd. Cadwodd y lle uchel a phwysig hwn, gyda'r anrhydedd mwyaf, am agos i 28 mlynedd, a hynny trwy ei ragoriaeth amlwg a diameuol ar ei holl gydoeswyr enwog. Yr oedd wedi llwyr ymroddi i waith y weinidogaeth yn ei hamcan uchaf, ac wedi gwneud pob amcan arall yn israddol. Yr oedd ei ddarfelydd yn gryf, ei ddychymyg yn nodedig o fywiog. Am ysbaid haner canrif bu yn angel cryf yn ehedeg yn nghanol y nef, heb un cwmwl ar ddyagleirdeb ei wyneb-pryd, nac un ystaeon ar burdeb ei wisg, para-odd mewn llawn fwyniant o'i alluoedd hyd y diwedd. Yn wir yr oedd arwyddion arno yn y blynyddoedd olaf hyn, ei fod yn adnewyddu ei ieuencydd fel yr eryr. Bu farw yn gyflawn o ddyddiau ac o anrhydedd. Yr oedd hyd y diwedd yn *front* y frwydr. Yr afiechyd o'r hwn y bu Mr. Rees farw ydoedd *inflammation*

of the lungs. Ymddengys iddo gael anwyd ar y bed o Chwefror, ond teimlai ei hun yn graddol wellau, a chychwynodd i angladd yn sir Fon, ond ar y daith hono gwaethygodd drachefn i'r fath raddau fel y methodd fyned yn mhellacn na gorsaf Conwy. Disgynodd yno ac aeth i Benarth, palasdy ei fab yn nghyfraith, sef Richard Davies, Ysw., yr aelod seneddol dros sir Fon, lle y bu farw ychydig fynyddau wedi naw o'r gloch nos Iau y 18fed o Chwefror, 1869, yn 72 mlwydd oed, wedi bod am haner canrif yn pregethu yr efengyl gyda ffyddlondeb ac eglurder mawr. Claddwyd ef mewn eglwys fechan wrth Bont Menai, yn sir Fon, o'r enw Llandysilio.

REES, OWEN, oedd weinidog yr Annibynwyr yn Nghefarthan. Urddwyd ef yno yn Mawrth, 1742. Nid hir y bu cyn i'r eglwys ymranu, yn achos dadl selog rhwng yr Arminiaid a'r Calfinaid. Dygwyd y ddad yn mlaen mor bell ag ymraniad i gymeryd lle yn yr eglwys. Cadwodd yr Arminiaid feddiant o'r addoldy, a throdd Mr. Rees a'i blaid allan. Dechreuodd y blaid ymadawedig achos eu hunain. Yr oedd yn perthyn i'r blaid hon wr cyfrifol iawn, sef tad y Parch. W. Williams, Pantycelyn. Bu y gwr hwnw farw y flwyddyn yr ymadawasant hwy a Chefarthan. Nid oedd y nifer a roddodd allan gyda Mr. Rees ond 30. Rhoddodd y weddw a'i mab, y Parch. W. Williams, dir iddynt i adeiladu capel, a elwir Pentretyggwyn, ar eu hetifeddiaeth Pantycelyn. Bu Mr. Rees yn gweinidogaethu yma hyd y flwyddyn, 1755. Nid yw yn hysbys i ni pa un ai symudiad i le arall, ai ynte angeu a roddodd derfyn ar ei weinidogaeth, yn y lle hwn. Ymddengys ei fod yn wr parchus iawn, ac iddo fod yn dra llwyddianus yn y Pentre am flynyddoedd.

ROBERTS, JOHN, gweinidog yr Annibynwyr, yn Nghapel Garmon, sir Ddinbych. Ganwyd ef yn 1785, yn mhlwyf Llanurwst. Pan yn 19 oed, aeth ar gais ei fodryb i wrando pregeth mewn tŷ anedd yn yr ardal. Yn yr oedfa hono yr ymwelodd Lluw a'i gyflwr, a daeth i benderfyniad i gyflwyno ei huau i Dduw. Yn 1812, dechreuodd bregethu, a daeth yn hynod o boblogaidd. Yr oedd gan Mr. Williams, o'r Wern, barch mawr iddo. Bu gyd ag ef ar deithian drwy Dde a Gogledd, yn pregethu. Yn 1825, urddwyd ef yn Nghapel Garmon, lle yr oedd 17 o aelodau am gyflog o £6 6s. 0d., ac yn Dolyddolen, lle yr oedd 33 o aelodau. Y cyntaf yn talu £2, a'r ddiweddar £4 6s. 0d. Gwasanaethodd hwynt am flynyddau gan deithio ffordd uchel ar bob tywydd, ac er i'r eglwysi gynyddu i dri chymaint, eto ni chafodd yn ei oes dros £12 y flwyddyn. Trefnodd ei yrfa Ionawr 19eg, 1869, yn 84 mlwydd oed.

SAIS, DAFYDD, oedd weinidog yr Annibynwyr, yn Llechryd a'r Drewn, sir Aberteifi. Nid oes genym fawr i'w roddi o'i hanes, ond iddo gael ei urddo yn Llechryd i'w swydd weinidogaethol, yn 1725, a bu farw yn 1741, ar ol llafurio yn y lleoedd

uchod, am un ar bumtheg o flynyddau gyda chymeradwyaeth a llwyddiant, yn ol yr hanes a roddir am dano yn llyfr y Cilgwyn.

THOMAS, JENKIN, Penhydd, oedd bregethwr gyda'r Trefnyddion Calffinaidd. Ganwyd ef yn y flwyddyn 1745, a bu farw yn 1807. Dyn garw, dewr yr olwg oedd, a mynyddig ei wedd, cryf ei gorff, anniwylledig ei foesau, a gwrol a dibris ei feddwl. Prin y gwybu beth oedd ofn na chywilydd, oddieithr ger bron Duw. Nid oedd dysgeidiaeth wedi cael mantais i goethi ei deimladau, na chy-fathrach a'r byd wedi caboli dim ar ei ym-ddangosiad. Dygweddodd iddo fyned i wrando Ifan Ty'rolai yn pregethu, a dygwyd ef dan argyoeiddiad. Delfrodd ei gydwylbod a pherau iddo lawer o ofid. Daeth at grefydd a dechreuodd bregethu rywfodd fel yn ddi-fwriad. Nid oedd ei iaith yn nodedig am foneddigeiddrwydd, na'i ymadroddion am goethusrwydd, eto cyfarfyddai ef a'i wrandawyr mewn modd ag a ddeffroai gydwylbodau ei wrandawyr. Er garwed oedd ei iaith, a barbareiddiwch ei ddull, yr oedd ynddo fwy o gymwysder i gyfarfod ag amgylchiadau ei oes nag a ellid ddychymygu, gan y meddai ddiniweidrwydd pur, a gonestrwydd amlwg; eiddogedd tanllyd dros Dduw, a fyddlondeb diragrith yn achos eneidiau dynion. Y rhinweddau hyn a roddent glaerder ysblenydd ar ei gymieriad fel Cristion, ac a barent dderbyniad penodol iddo fel pregethwr. Meddai ar fedrusrwydd neillduol i derfynu ymryson. Pan oedd ymrafael rhwng dwy chwaer yn Eglwys y Dyffryn, nad ellid ei ddiffodd, gofynwyd i Siencyn a oedd dim ar ei feddwl ef. "Nag oes, yn gyoedus," atebai yntau, "ond y mae genyf air i ddyweyd wrth bob un o honynt o'r neilldu, ar eu penau eu hunain." Gyda hyn, cododd i fyny a dywedodd wrth y ddwy wraig. "Deuwch gyda fi eich dwy i gael dywedyd wrthyh." Felly yr aeth i ben y twyn o flaen y capel. "Dyna," ebe fe wrthynt, "yw eich lle chwi eich dwy, y filaniad cleog, cerddwch i wneud heddwch, a phoediwch dyfod yn ol nes ei wneud hefyd." Yna aeth yn ei ol, a chlodd y drws ar ei ol, a chyn dybenu y gyfeillach dychwelodd y ddwy wraig wedi heddychu yn berffaith a'u gilydd. Gallen nodi llawer amgylchiad cyffelyb, ond ni chaniata ein gofod.

WALTERS, JOHN, gweinidog y Trefnyddion Calffinaidd, yn Ystradgynlais. Ganwyd ef yn Ionawr, 1798. Bu yn pregethu am 46 mlynedd. Cafodd ei urddo yn 1838. Bu yn ysgrifenydd y gymdeithes o'r flwyddyn 1837 hyd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le Ionawr 19eg, 1869. Yr oedd yn bregethwr cymeradwy, yn gyfaill fyddlon, yn Gristion trwyadl, ac yn fugail gofalus.

WATKINS, WILLIAM, Ysw., Tynawr, Cwmtawe. Ganwyd ef Rhagfyr 31ain, 1782, mewn bwthyn tŷ gwellt, o'r enw Gwaryscwd, Blaencwmtawe, Brycheiniog, o rieni duwiol. Yr oedd T. Watkins, ei dad yn un y golofnau cyntefig yr achos Annibynol yn Ty'nycoed. William oedd yr

ieuengaf o chwech o blant, nid oedd ei dad ond gweithiwr, ac ni chafodd fanteision dysgeidiaeth, tyfodd i'w faintioli cyn meddwl fawr am addysg. Yr oedd yn weithiwr diwyd a sobr. Pan yn 30 oed penodwyd ef gan Mr. Shesby, perchenog gwaith Abercrane, yn arolygwyr ar ei gydwethiwr. Nid oedd yn alluog braidd i ysgrifenu ei enw y pryd hwnw, ond meddai gynneddfau naturiol mwy na'r cyffredin. Yngymerodd a'r swydd o arolygwyr, ac yn lled anghymwys iddi o ddiffyg addysg; ond penderfynodd na chwassai hyny fod yn rhwystr iddo. Ymrechodd gyd ag hunan addysgiat a daeth yn feddianol ar wybodaeth helaeth yn nghwanol gangenau dysg. Parhaodd yn y swydd o arolygu gwaith Abercrane, dan wahanol gwmpeini am 50 mlynedd, pan roddodd i fyny y swydd o achos henaint. Bu yn dal meddiant personol o'r gwaith am tua thair blynedd, a rhoddodd ef i fyny i W. Watkins, Ysw., Abertawe, ond parhaodd i ddal y swydd nes iddo fethu gan henaint. Yn amser ei arolygiaeth, daeth yn feistr ar holl ranau ei swydd, er na chafodd fanteision addysg. Yr oedd yn un o'r daearfesurwyr goreu, a chyraeddodd raddfa uchel yn y gelfyddyd o fapio, a dywedai un o broffeswyr y gelfyddyd am dano, pe gybuasai llawer cwmpeini ei fod mor gelfyddyd y buasai, nid mewn cornel anghysbell fel Cwmtawe, yn arolygu gwaith glo, ond y buasai yn derbyn canoedd o bunau yn y flwyddyn yn un o swyddfeydd mwyaf Lloegr. Yr oedd hefyd yn dal fferm eang y Tynawr, gyd ag adolygu y gwaith. Yn ei absenoldeb ef byddai ei anwyl briod Rachel yn gofalu am y fferm. Yr oeddnt eill dau yn hynod o garedig i'r tlawd a'r angenus, nis gallent oddef i neb fyned oddiwrth y drws yn waglaw. Daeth yn berchen cyfoeth lawer cyn marw. Er nad oedd yn moreu ei oes wedi gwneud profes grefyddol, yr oedd ganddo barch mawr i grefydd a chrefyddwyr. Cedwid addoliad crefyddol yn ei dŷ gan yr Annibynwyr am flynyddau lawer, cyn iddo ymuno a rhoddi ei hun i'r Gwaredwr a'i bobl. Yr oedd ei wybodaeth ysgrhythrol yn fwy na'r cyffrodin; cadwai ysgol Sabbathol yn ei dŷ bob Sabbath. Yr oedd yntau yn athraw ar y dosbarth Beiblaidd. Bu yr ysgrifenydd yn ddysgybl iddo am flynyddau; anfynch yr edrychai yn y Beibl pan y byddid yn darllen, nodai bob gwall a wnaed mewn darlleniad, fel y barnai pawb ei fod yn gwybod yr holl Feibl, ei farn ef wrth esbonio oedd terfyn pob dadl. Meddai ar lyfrgell ragorol; lletyai weinidogion pob enwad, a chafodd amryw o honynt aml brofion o'i alluoedd digymar, a'i wybodaeth ysgrhythrol eang. Cyfranai yn helaeth at achos crefydd yn ystod ei fywyd, rhoddodd £400 at gynal y weinidogaeth yn Nhy'nycoed, lle yr oedd yn aelod; £200 at yr un achos yn Bethlehem, cangen o Ty'nycoed; a £200 at yr un dyben yn Nantymfyn, capel y Bedyddwyr yn yr un ardal. Bu farw yn niwedd Ebrill, 1862, a chladdwyd ef yn Nhy'nycoed.

Y SEISON A FUONT WASANAETHGAR I'R GENEDL.

BURGESS, THOMAS, D.D., esgob Tyddewi, oedd fab i fasnachydd cyfrifol yn Llundain. Ganwyd ef yn 1756. Anfonodd ei dad ef yn ieuanc i ysgol Winchester. Wedi bod yno am rai blynnydoedd, ac wedi cynyddu yn fawr mewn dysg, anfonwyd ef i Ysgol Rhydychain. Yn y flwyddyn 1782, urddwyd ef yn ddiakon, ac yn offeiriad yn 1791. Gwnaed ef yn gaplan teuluaidd ac yn holi-edydd Esgob Salisbury. Yn 1803 cysegrwyd ef yn esgob Tyddewi. Wedi i Dr. Burgess gael ei wneud yn esgob Tyddewi, efe a brofodd ei hun yn weithiwr difef hyd derfyn ei oes. Yr oedd yn gyfaill serchog a a chywir i'r offeiriad, ac yn gefnogwr mawr i'r llafurus a'r ymdrechgar o honynt. Ymdrechodd yn llwyddianus er gwellau amgylchiadau y curadiaid, a dileu amryw lygreddigaethau a ymwthiasont yn lledradaidd i'r eglwys. Yr oedd ei ymweliadau am a gwahanol ranau yr esgobaeth yn gadael arogl hyfryd ar eu hol, pregethai yn fynych. Yr oedd ei bregethau yn nodedig o ysgrythyrol ac eglur. Cerid a pherchid ef yn fawr gan offeiriad yr esgobaeth, am y serchawgrwydd a ddangosai iddynt ar bob achlysur. Gyda golwg ar ei dduwioldeb, ei ddyseidiaeth, a'i lafur, yr oedd pawb yn tybied yn uchel am dano, ac aml y gelwid ef "Y duwiol Burgess." Ysgrifonodd lawer dros grefydd rhwng catechisman, treithodau, a chyrolau, ar brif bynciau y grefydd Brotestanaidd. Yr oedd yn dwyn mawr sel dros y datguddiad dwyfol, ac ysgrifennai lawer er amddiffyn y Beibl yn ngwynneb ymosodiadau anffyddwyr yr oes. Yr oedd yn wr cadarn yn yr Ysgrythyrau. Yr oedd yn Brotestant cadarn iawn. Ysgrifonodd lawer er dyoethi a dymchwelyd Pabyddiaeth yn eu gwahanol lochesau. Yr oedd yn ysgrifennwr cadarn dros ddwyfoldeb person Crist. Nid oedd neb yn fwy adnabyddus nag ef yn ngweithiau yr hen awduron Groegaidd a Lladinaidd. Triniai y gwahanol bynciau a gymerai mewn llaw gyd ag eglurdeb mawr. Ystyrir ei weithiau gan ddysgedigion yn y llechres flaenaf yn nghyfansoddiadau yr awduron diweddar. Yr oedd Dr. Burgess yn eglwyswr seleg. Barnodd fod rhyw gynnewidiad yn angenrheidiol yn y dull o ddwyn dynion ieuanc i fyny i'r weinidogaeth, a phenderfynodd gael cyfnewidiad. Penderfynodd adeiladu y coleg yn Llanbedr Pontstephan, Ceredigion. Bu yr esgob am flynyddau yn casglu tanygrifiadau at y gwaith, ac yn y flwyddyn 1822, cyn iddo ymadael a'r esgobaeth, cafodd yr hyfrydwch o oesd careg sylfaen y coleg i lawr. Casglodd yr Esgob Burgess yn nghylohd pedair mil o gyfrolau o lyfrau cyn agor y coleg, er mwyn eu rhoddi iddo, oddiwrth wahanol gyfeillion y sefydliad, yn mhlith y

rhai yr oedd nifer luosog a roddwyd ganddo ef ei hun. Sylfaenodd bedair ysgolfraint yn y coleg, o ddeg punt yr un, oddiwrth gymunroddion a ymddiriedwyd i ofal ei arglwyddiaeth, a chafodd weled amryw ereill yn cael eu sefydlu, y rhai sydd wedi bod o les mawr i'r coleg a'r colegwyr. Bydd y coleg hwn yn gofologofn oesol o sel ac ymdrechadau yr esgob Burgess dros yr eglwys yn gyffredinol, ac yn neillduol dros y coleg yn Llanbedr, arosodd llwyddiant y coleg yn agos at ei feddwl a'i galon hyd derfyn ei oes, ac fel prawf neillduol o'i sel drosto, gwnaeth dair o'r ysgolfreintiau yn gyfyngedig i'r Cymry yn unig. Rhoddodd log tair mil o bunau at yohwanegu yr ysgolfraint. Rhoddodd hefyd yn ei ewyllys ddiweddar i'r coleg, ei lyfrgell, yr hon a gynwysai filoedd o lyfrau. Rhoddodd hefyd arhelig o bum cant o bunau at wneud ystafell addas er derbyn y cyfryw lyfrau. Ni all enw Dr. Burgess lai na bod mewn coffadwriaeth felus gan bob gwir Gymro hyd derfyn amaer. Trwy ei gefnogaeth ef y dechreuodd y cyfarfodydd offeiriadol yn esgobaeth Tyddewi, y rhai yn ddiau a atebasant ddybenion da, er creu awydd yn yr offeiriad am ddiwygio fel pregethwyr. Ar ol bod yn esgob Tyddewi tua 23 o flynydoedd, smudwyd ef i Salisbury. Dywedir ei fod yn anfoddolawn iawn ymadael o esgobaeth Tyddewi. Pan ar ei ymweliad a dosbarth o'i esgobaeth cymerwyd ef yn glaf yn ddisymwth. Gwellaodd i raddau wedi hyn, ond ar y 24ain o Chwefror, 1837, efe a hunodd yn yr Iesu, yn ei 81 mlwydd oed. Yr oedd o dymer addfwyn iawn, a hynod o ostyngedig fel ei Flaenor mawr. Yr oedd yn llawn tosturi. Ni throai ymaith ei glustiau oddiwrth gwynion neb truenusion. Pan y bu farw colodd y Dywysogaeth un o'i chyfeillion penaf, gwresocaf, a chywiraf.

FERRAR, ROBERT, esgob Tyddewi. Derbyniodd ei ddyseidiaeth yn Rhydychain, ac yr oedd yn ganonwr rheolaidd yn ngholeg St. Mary yn y ddinas hono. Ymddengys mai Duo Somerset, Arglwydd Amddiffynydd yn nheyrnasiad Edward VI., yr hwn oedd ewyllysawr da llwyddiant y diwygiad, oedd noddwr Mr. Ferrar, ac yr oedd yn barnu ei fod yn offeryn addas i ddwyn y gwaith pwyseg hwnw yn mlaen; yn ganlynol, efe a gafodd iddo esgobaeth Tyddewi yn Nghymru, i'r hon y cysegrwyd ef y 9fed o Fedi, 1647, yn yr hwn le y dygodd ei sel iddo lawer o elynion, yn mhlith y Pabyddion a'u hymlynwyr. Yn fuan wedi hyn diraddiwyd ei noddwr, drwy ddicheillion plaid wrthwy-

ebol; ac wedi hyn daeth gelynyon yr esgob hwn yn fwy erlidgar ac aflonydd o lawer, a chawsant (drwy ddau swyddog anffyddlon perthynol i'w esgobaeth) gyfraith yn ei erbyn, drwy yr hon ryw gymaint o amser cyn marw y brenin, y gosodasant ef yn ngharchar am ddyled, yr hon a fflughonid yn ddyledus oddiwrth ei esgobaeth i'r goron. Gellid yn hawdd ragweld na allai y fath ddyn, dan y fath deyrnasiad a'r hon a ganlynodd, ddysgwyl am adferiad, ac yn lle dwyn yr achos ag yr oedd efe wedi cael ei gyhuddo a'i osod yn ngharchar o'i herwydd, gan y rhai oedd yn chwenech, ac yn ymagnio ei ddfeddiannu o'i esgobaeth, dygwyl yn ei erbyn ef gyhuddiad newydd am heresi, gan ryw blaid arall o elynion ag oedd yn hela am ei einioes. Ar y 4ydd o Chwefror, 1555, dygwyl ef, yn nghyd a'r esgob Hooper, Mr. Bradford, Mr. Rogers, Mr. Saunders, ac ereill, o flaen y diegwyddor selog hwnw, Gardiner, esgob Winchester, a phrif gangellydd, yr hwn yn ol ei arfer, a ymddygodd tuag ato ef a hwythau, gyda chreulondeb ac ymddygiad tra anweddaidd; yr oedd yn gwawddnoi y gwr parchus hwn, er ei fod yr un gradd ag yr oedd yntau yn yr eglwys, a defnyddiai ymadroddion oelwyddog am dano, gan ei ddfenwi. Bygythiai hefyd wneuthur gwaith lled hwylus arno, ac yn hyn bu cystal a'i air, oblegyd cafodd ei ddedfrydu i farw, heb ond yohydig iawn o sturf na chwiliad i'w achos. Yn ngwynneb y rhyddid sydd yn ein gwlad ni ar hyn o bryd, fe ymddengys dyoddef dienyddio dynion gyda ohyn lleioed o ystyriaeth a phrawf yn beth tra rhyfeddol, yn enwedig wrth ystyried yr hyn a gyflawnwyd yn amser Mary; ond yr oedd rhagfarn yn cau meddwl rhag pob ystyriaeth, ac nid oedd awdurdod y llywodraeth mor derfynol ag y mae yn awr; yr oedd rhyddid y deiliaid yn llawer mwy andrabyddus, ac yr oedd cadwynau llyfeth-eiriawl ysbryd erlidgar y fam eglwys heb eu tori a'u dirymu. Y mae camddefnyddio awdurdod yn arwain sylw pawb a berthynent iddo, i chwilio mewn i sylfaen y cyfryw awdurdod, ac oddiar hyn y'r hyn a ddylai fod; ac felly effeithiodd creulondeb y Pabyddion at y Protestaniaid. I'r dyben o ddwyn bywyd y dyn hwn, anfonwyd ef gan Gardiner, i'w esgobaeth i gael ei gondemnio gan ei ganlynydd, elw yr hwn oedd ei osod ef i farwolaeth. Enw yr esgob newydd oedd Morgan, a chyda yr hyfrydwch mwyaf efe a eliodd gynygiad Gardiner, drwy wneuthur dyben ar achos Ferrar mewn ychydig amser, efe a'i collfarnodd dan ddau neu dri phrawf ar yr erthyglau hyn; "am ganiatau i'r offeiriaid briodi, am wadu presenoldeb corfforol Crist yn y Sacrament, am gadarhau nad yw y *mass* yn aberth cymodlon dros y byw a'r meirw, na ddylai y seintiau cael eu dyrchafu na'u haddoli gan neb, ac am gadarnhau mai drwy ffydd yn unig y cyflawnheir dyn." Cyoeddodd Morgan y rhai hyn oll yn gyfeiliornadau damniol. Yna efe a'i diraddiodd ef o'i swydd

eglwysig, ac a'i rhoddodd i fyny i'r gallu dienyddol, yr hwn offeryn ofnadwy a ddefnyddient i arllwys eu heiddigedd ar y diniwed. Y gallu dienyddol yn barod i ufuddhau i'r awdurdod Babaidd, a'i dygasant ef i'r laddfa fel oen diniwed. Llosgwyd ef yn Heol y Prior, yn Nghaerfyrddin, ar Sadwrn, Mawrth 31ain, 1555. Ychydig cyn i'r esgob da hwn ddyoddef daeth un Mr. Richard Jones, boneddig ieuanc i ymweled ag ef, ac i'w gwyno am y fath farwolaeth erwin a phoenus ag oedd i'w dyoddef. Yr esgob gyda'r cadernid a ymddangosai yn yr hen ferthyrion, a'i hatebodd yn y geiriau hyn; "Os gwelwch fi unwaith yn symud o'm lle, pan y byddwyl yn dyoddef poenau llosgi, yna na roddwch gred i'r athrawiaeth wyf yn ei dysgu, ac am yr hon yr wyf yn marw;" a thrwy ras Duw, bu yr alluog i sefyll yn wynob y poenau gyda'r cadernid a arwyddoedd wrth y gwr ieuanc uchod; oblegyd dywed Mr. Fox am dano fel hyn: "Mor amyneddgar y dyoddefodd, fel na syffodd, ond fel yr oedd efe yn sefyll yn llonydd, ac yn dal ei freichiau i fyny, daeth un Richard Gravell yn mlaen, ac a'i tarawodd ef a'i ffon ar ei ben nes iddo syrthio i'r llawr. Yr oedd Ferrar, (yn ol esgob Burnett,) yn un o'r rhai a benodwyd i gyfansoddi gwasanaeth Seisnig yr eglwys. Arwyddodd hefyd gyfies ffydd mewn cysylltiad ag amryw esgobion Protestanaidd ereill ag oeddnt wedi eu carcharu yn Llundain, yr hon a gyfansoddwyd fel y canlyn;—Yn gyntaf, yr ydym yn cyffesu ac yn credu fod holl lyfrau canonaidd yr Hen Destament a holl lyfrau y Testament Newydd, yn wir air Duw, a'u bod wedi eu hyagrifenu trwy ysbrydoliaeth yr Ysbryd Glân, a'u bod i gael eu gwrando fel y cyfryw, mewn pob dadleuon ac achosion crefyddol. Yn ail, yr ydym yn credu ac yn cyffesu, fod y wir eglwys, yr hon yw priod Crist, gyda'r dystyngeddwrdd a'r cariad mwyaf, yn gosteio ac yn canlyn athrawiaeth y llyfrau hyn, yn mhob achos crefyddol; ac o ganlyniad, ei bod yn teilyngu gwrandawriad fel y cyfryw, a bod y rhai na wrandawant ar yr eglwys hon, yr hon sydd yn canlyn ac yn ymostwng i air ei gwr, yn cael eu hystyried genym yn hereticaid ac yn eglwys-rwygwyr yn ol yr ymadrodd hwn; "Ac os efe ni wrendy ar yr eglwys, bydded ef i ti megys yr ethnig a'r publican." Yn drydydd, yr ydym yn credu, ac yn cyffesu holl erthyglau y ffydd a'r athrawiaeth a oedir allan gan yr apostolion, y rhai ydym yn alw yn gyffredin, "Credo," ac yn Nghyngor Nice, yr hwn a gynaliwyd yn y flwyddyn 432, ac yn Nghyngor, Constantinople, yn y flwyddyn 384, ac Ephesus, yn flwyddyn 432, a Ohaledon, yn y flwyddyn 454, a Taletum, y gyntaf a'r bedwerydd; ac yr ydym yn ystyried pawb a'u gwrthodion gwyro oddiwrth y gwirionedd. Yn bedwerydd, yr ydym yn credu, ac yn cyffesu mewn perthynas i gyflawnhad, mai trugaredd Duw trwy Iesu Grist ydyw, ac nad yw yn cael ei amgyffred, nac mewn meddiant neb, onn

drwy ffydd yn unig, yr hon ffydd nid yw yd gyfansoddedig o ryw tympryw neu ryw farn, eithr o weithredoedd yr Ysbyrd Glân ar y meddwl mewn modd neillduol, drwy yr hyn y mae yn cael ei enill i ufuddhau i ewyllys Duw mewn modd diragrith; ac felly y mae cyflawnhad y saint megys yn gyflawnder greddfoll ynddynt hwy eu hunain, yr hwn a wahaniaethir oddiwrth y cyflawnder y mae Duw yn cyflawnhau ei bobl; eto y maent yn cydfyned a'u gilydd mewn modd anwahanadwy, ac yr ydym yn egluro hyn, nid o ryw gywreinarwydd, nac ychwaith er mwyn dadl, eithr fel y byddo genym gydwybod dda, yr hyn ni all fyth fod os cymysgwn a'u gilydd faddeuant pechodau, cyflawnder cyfrifol Crist i ni, ailenedigaeth, a chyflawnder greddfoll; trwy yr hyn yr ydym yn gwrthod yr athrawiaeth Babaidd o ewyllys rydd o weithredoedd anorchymynedig o hunan deilyngdod, a'r angenrheidrwydd o gyffesu pechodau ger bron dynion, ac o geisio boddloni Duw drwy hyn. Yn bumed, yr ydym yn cyffesu, ac yn credu mewn perthynas i wasanaeth allanol Duw, y dylai gael ei gyflawni yn ol gair Duw; ac am hyny dylai pob peth cyoeddis mewn cynulleidfa gael eu rhoddi allan yn y iaith addasaf tuag at i bawb eu deall, ac nid yn y Lladinaeg yr hon nad yw dynion yn gyffredin yn ei deall. Yn chwethed, yr ydym yn cyffesu ac yn credu, mai Duw, drwy Iesu Grist yw unig wrthddrych gweddi, ac am hyny yr ydym yn gwrthod erfyniadau ei weddiâu ar y saint ymadawedig. Yn seithfed, yr ydym yn cyffesu ac yn credu, mai yn y sefyllfa y byddo dyn farw y caiff ei farnu, pa un bynag ai da ai drwg fyddo, a'i fod yn myned i mewn i sefyllfa o ddedwyddwch neu boenau tragwyddol, a'i fod gan hyny wedi myned naill ai tuhwnt i gynorthwy, neu ynte heb angen unrhyw gynorthwy o'r byd hwn, oddiwrth ba reeswm yr ydym yn ystyriaid, purdan, yr offeren (*scala coeli*) dros y marw, a'r fath boenydiau, y rhai y mae yr eglwys Babaidd yn draws-gymell, fel pethau hollol angenrheidiol, yn arwyddion eglur o athrawiaethau anghrist. Yn wythfed, yr ydym yn cyffesu ac yn credu, y dylai sacramentau Crist, y rhai ydynt Fedydd a Swper yr Arglwydd, gael ei gweini yn ol ei sefydliad, ac nad ydynt yn sacramentau yn hwy nag y caffont eu defnyddio i'r dyben y cawsant eu sefydlu. Ac yr ydym yn cyffesu yn amlwg yma fod llygriad Swper yr Arglwydd, yn nghyda dewis rhyw fath o'r gwyr lleyg, yn hollol anghristionogol, ac felly y mae trawsylweddiad y bara a'r gwin yn y cymun, yn dywedyd y geiriau cysegrawl fel eu gelwir. Hefyd addoli y sacrament a'r clod sydd ddyledus i Dduw, yn nghyda dangeliad a chymeriad y cyfryw o amgylch. Hefyd, yr un peth yw ystyried yr offeren yn aberth cymodol byw a marw, neu beth sydd yn boddloni Duw. Yr ydym yn credu, ac yn cyffesu fod y pethau hyn i gyd yn athrawiaeth anghrist, felly hefyd y mae gwahardd priodi, fel peth angyfrathlon i unrhyw sef-

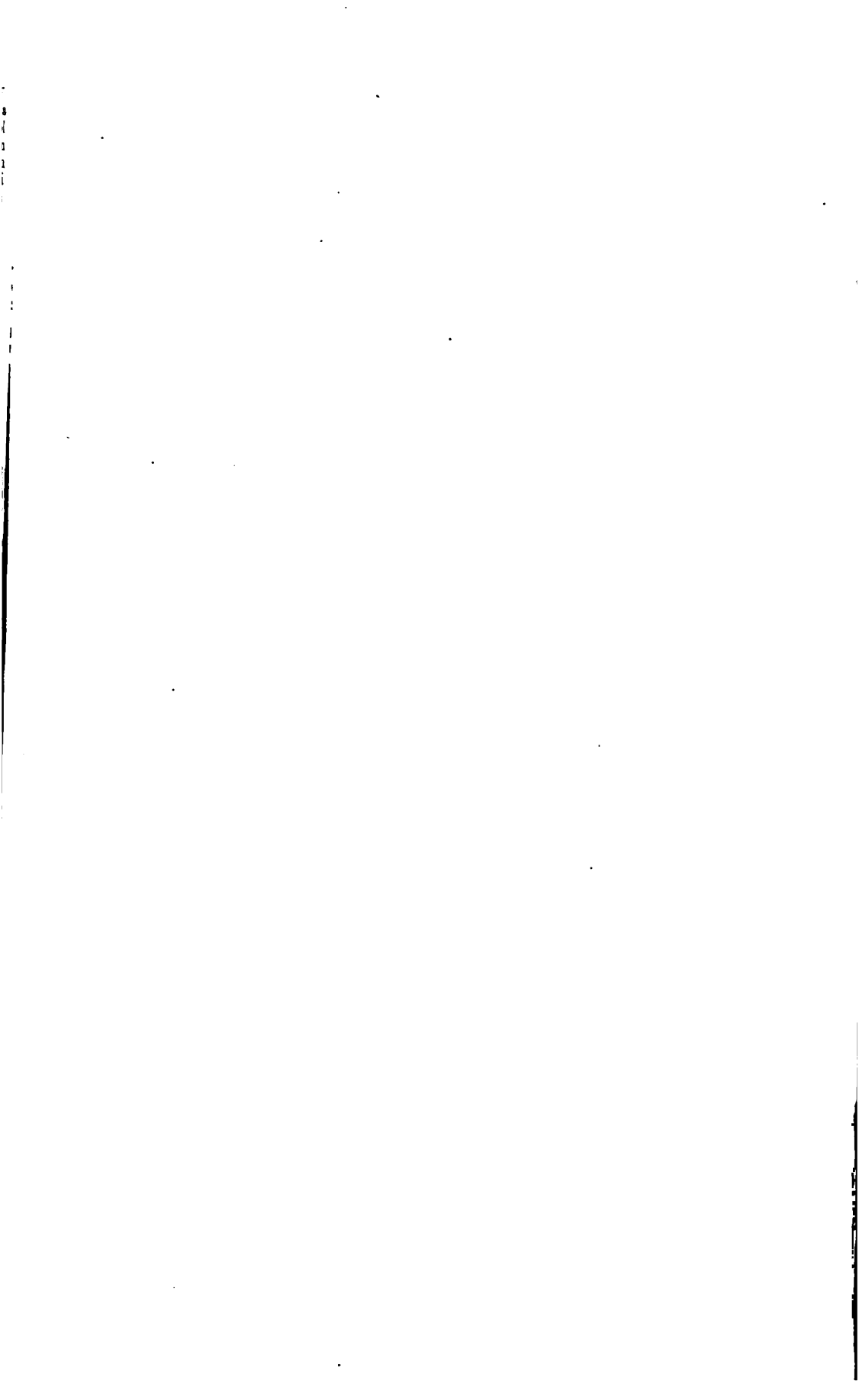
yllfa, ac nid ydym yn ameu na byddwn yn alluog drwy ras Duw, i brofi fod ein cyffes yn uniawn yn ol gair Duw, a thrwy gydsyniad y wir eglwys, yr hon sydd, ac wedi bodf dan arweiniad Ysbyrdoliaeth Duw, yn ol ei air ef; a hyn a wnawn drwy gymorth yr Arglwydd mewn amddiffyniad, naill ai o flaen y frenines a'i llys yn y senedd-dy, (gan y rhai nad oes genym amheuaeth na chawn ein gwrando yn ddiuedd), neu ynte a'n hysgrifellau, pa bryd bynag y gorchymir gan y rhai sydd mewn awdurdod. Yn y cyfryw amser nydni a ymddygw'n fel deiliaid gostyngedig i bawb sydd mewn awdurdod; ac ni bydd i ni roddi ymaith weddio ar Dduw drostynt, ar fod iddo ef eu llywodraethu hwynt i gyd, yn gyffredinol ac yn neillduol, ag ysbyrd doethineb a gras: ac felly yr ydym ni yn taer ddymuno i bawb wneuthur, ac nid cyduno ag unrhyw wrthryfel, neu ddirgel-dwyll yn erbyn Mawrhydi y frenines; ond pan na allant ufuddhau heb anuffuddau i Dduw, fod iddynt ddyoddef gyda phob hir amynedd, cyhyd ag y barno yr awdurdodau yn oren. Bydded i'r Arglwydd ein cynysgaeddu ag ysbyrd y gwirionedd, ac a nerth i barhau ynddo hyd y diwedd, Amen." Yr oedd y gyffes hynod hon wedi ei dyddio yr 8fed o Fai, 1554, ac wedi ei harwyddo gan Robert Ferrar, diweddar esgob Tyddewi, Rowland Taylor, John Philpot, John Bradford, Laurence Saunders, John Hooper, diweddar esgob Worcester a Gloucester, Edward Craine, John Rogers, Edmund Laurence, J. P.—J. M. Yn canlyn y gyffes uchod yr oedd y llinellau hyn: "A'r pethau uchod yr wyf i Miles Coverdale, diweddar esgob Exeter, yn cydsynio ac yn cyduno a'm brodyr cystuddiedig hyn, y rhai ydynt carcharion. Fy llaw fy hun.—M.O."

GOUGE, THOMAS, oedd fab yr enwog Dr. William Gouge, periglor Blackfriars, Llundain. Ganwyd ef yn Bow, yn agos i Stradford, Middlesex. Dygwed ef i fyny mewn dysgeidiaeth yn ysgol Eaton, ac oddiyno yr aeth i Ysgoldy y Brenin, yn mhrifysgol Caergrawnt. Gwedi iddo gael ei raddio yn Athraw y Celfyddydau, gadawodd y brifysgol ar ei gyflwyniad i Bersoniaeth Coluden, yn Surrey, lle yr arosodd ddwy neu dair blynedd, ac wedi hyny symudodd i St. Sepulchre, yn Llundain, o.c. 1638, plwyf eang a phoblogaidd, yn mha un y gweinigog-aethodd gyda llawer o boen a diwydrwydd yn ffyddlawn dros 24 o flynyddoedd. Heblaw ei bregethu dyfal, yr oedd yn ddiwyd ac yn alusengar, yn ymweled a'r cleifion; ac yr oedd, heblaw gweini iddynt gwaith a chysur ysbrydol, yn cyfranu yn haelionus tuag at eu hangenrheidiau tymorol. Bob boreu drwy y flwyddyn byddai yn catecheisio yn yreglwys, yn benaf y tlodion mewn oedran, y rhai oedd yn dra anwybodus. Er anogaeth iddyntddyfod idderbyn addysg, cyfranaai arian rhyngddynt yn yr wythnos, ond cyfnewidiai y diwrnod, fel nas gwyydent pa bryd i gael yr anrheg, er eu rhwymu yn ddyfalach i wrando ei addysgiadau. Y tlodion a allent

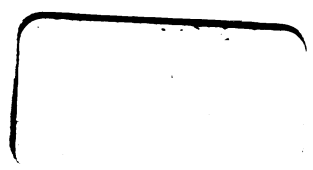
weithio, i'r rhai hyn y prynai lin a chywarch i'w nyddu. Talai iddynt am eu gwaith, a gwerthai yr edai yn mysg ei gyfeillion fel y gallai. Trwy y moddion hyn ei ddyben oedd rhagachub, oddiwrth segurdd, tlodi, a llygreddigaeth bywyd. Dull o gyfranu elusen ydyw hwn, neillduol o ddefnyddiol, a bu ei siampl yn anogaeth i Firmin ac ereill wedi hyn i ddylyn yr un llwybr. Gwedi adferiad Charles II. i'r orsedd, heb gael cyflawn fodd-orwydd i'w feddwl yn nghylch cydffurfiad, gadawodd bersoniaeth St. Sepulchre, a rhoddodd heibio bregethu am ryw yspaid o amser, ond wedi cael mwy o foddlonrwydd yn nghylch y pethau yr oedd yn amesur ynddynt o'r blaen, cafodd drwydded gan rai o'r esgobion i bregethu yn Nghymru. Yn ei deithiau blynyddol yno, canfu yn fuan fod anwybodaeth y trigolion yn ddirfawr, a bod angen neillduol i lafurio i roddi moddion gwybodaeth yn eu plith. Yr oedd yn teithio i Gymru pan oedd rhwng 60 a 70 mlwydd oed, a rhanu llawer o arian yn mhlith y tlodion; and ei ddyben penaf oedd eu haddysgu i ddarllen ac ysgrifennu, ac i ddeall prif bynciau Cristionogaeth. Gosododd i'fyny rhwng 800 a 400 o ysgolion yn y trefydd i ddyysgu plant i ddarllen, ac ymrwymodd i dalu am ddysegeidiaeth cant o blant eu hun, ond byddai yn talu dros ganoedd o blant tlodion bob blwyddyn. Nid oedd ganddo wedi claddu ei wraig a sefydlu ei blant ond cant a haner o bunau yn y flwyddyn wedi eu gadael, ac efes roddai gant punt bob blwyddyn allan o hyn at weithredoedd o gariad ac elusen. Dywedir iddo gyfyngu ei elusen dros y naw neu ddeg mlynedd diweddfaf o'i fywyd yn mron yn hollol i Gymru. Mynodd gyfeithu amryw lyfrau buddiol i'r hen Frutanaeg, er cynydd gwybodaeth a duw-ioldeb, megys *Ymarfer Duwioledeb*, a lyfrau buddiol ereill. Argraffodd y Testament Newydd a'r Salmau yn rhyddiaeth, ac ar gân yn 1672. Yn 1677, cysoeddyd trwy ei lafur ef yn benaf, er nad heb gynorthwy ereill, argraffiad newydd o'r Beibl a'r Llyfr Gweddî Cyffredin; y nifer oedd wyth mil, rhoddodd yn rhad fil o honynt i'r tlodion, a dosparthwyd y lleill yn mhreif drefydd Cymru, am bris isel, llai na'r draul o'u hargraffu, sef 4s. y llyfr. Y mae hanes wedi cael ei roddi gan Dr. Calamy o haelioni Mr. Gouge i'r Cymry, mewn un flwyddyn, sef o Mehefin 24ain, 1674, hyd Mawrth 25ain, 1676, fel y canlyn:—1. Gosodwyd 812 o blant tlodion mewn ysgolion i ddyysgu darllen Seisneg, mewn 51 o drefydd penaf Cymru, heblaw 500 a roddwyd mewn ysgolion trwy haelioni ereill y flwyddyn o'r blaen. 2. Prynwyd a chyfranwyd 32 o Feiblau Cymreig, yr hyn oedd y cwbl a ellid eu cael yn Nghymru a Llundain. 3. Rhoddwyd 240 o Destamentau Cymreig i'r tlodion oedd yn medru eu darllen,

4. Rhoddwyd 500 yr un modd o'r llyfr a elwir *Holl Ddyledswydd Dyn*. Bu siampl Mr. Gouge yn efeithiol i gynhyrfu ereill yn Nghymru i lafurio i anog ysgolion yn mlaen er addysg y tlodion anwybodus. Heblaw ei haelioni ei hun, yr oedd Mr. Gouge yn oymell llawer ereill i gynorthwyo y Cymry yn haelionus. Yr oedd am wneud y daioni a allai i gyrrf ag eneidiau dynion, ac yr oedd ei haelioni yn gyfranedig yn mhlith pob plaid yn ddiuedd, fel y gwelai yr angen, ac y byddai y cyfleusdra o wneuthur daioni yn ymddangos. Er fod gan Mr. Gouge fraint-lythyr i bregethu yn achlysurol yn Nghymru, cafodd ei erlid o le i le, ac er ei fod yn myned yn aml i'r eglwys, ac yn cymuno yno ar droion, cafodd ei ysgymuno tra yr oedd yn gwneuthur yr holl ddaioni hyn i'r Cymry. Ond o gariad at Dduw ac eneidiau dynion efes a ddyoddefodd yr holl bethau hyn, gyda llawer o amynedd, ac ni ddiffygiodd yn gwneuthur daioni, nes iddo orphen ei yrfa mewn llawenydd a gorfoledd. Bu farw yn ddisymwth yn ei gwag, Hydref 20fed, 1681, yn 77 mlwydd oed. Dywedai y Dr. Tillotson yn ei bregeth angladdol, ei fod wedi ei wisgo a gostyngeddrwydd, ac wedi ei addurno i'r graddau mwyaf ag ysbryd addfwyn a llonydd. Yr oedd nid yn unig yn rhydd oddiwrth ddigter a chwerwder, ond oddiwrth bob difyrwch ffuantus ac afrywiog. Yr oedd ei ymddyddanion yn rhwydd ac yn hyfryd. Yr oedd sirioldeb rhyfedd ei feddwl yn ymddangos ei ywnebpryd. Ni byddai braidd un amser yn ysgafu ddirgrif, nac ychwaith yn brudd ac athrist; ac ar bob achlysuron yr oedd yn ymddangos yr un, sef yn siriol, ac yn garedig, yn barod i goffeidio a boddhau pob dyn, os byddent yn ofni Duw, ac yn gweithredu cyflawnder. Carai hwynt o'r galon, er gwahaniaethu oddiwrthwynt mewn pethau amgylchiadol. Ond ei rinwedd a'i harddwch mwyaf oedd ei elusengarwch. Rhoddodd Duw iddo dda y byd hwn yn gymedrol, ac yr oedd yn haelionus tuhwat i'r rhan fwyaf o ddyinion yn gwneuthur daioni, hwn oedd gorchwyl penaf ei fywyd, yn mha un yr oedd yn llafurio gyda'r un diwydrwydd ac y llafuriodd ereill yn eu galwedigaethau. Bu yn gryn golledwr trwy y tân yn Llundain, fel gwedi marw ei wraig, nad oedd ei amgylchiadau yn caniatu iddo gyfran mor helaeth ac arferol. Am y naw mlynedd diweddfaf ei fywyd, llafuriodd yn benaf yn mhlith y Cymry, y rhai oeddynt yn sefyll yn yr angen mwyaf am ei haelioni a'i angeledd. Yr oedd ei dduwioledeb yn ddiffuant, ei ddiwydrwydd yn ddiaball, ei elusengarwch yn helaeth ac yn ddiroddres. Yr oedd ei wylder, ei addfwynder, a'i ostyngeddrwydd yn nodedig. Yn ymarfer i gadw cydwybod ddirwystr tuag at Dduw a dynion yn wastadol.

DIWEDD.

3 2044 090 291 345